

Complete International Centennial Edition

DICTIONARY AND THESAURUS OF THE HEBREW LANGUAGE

VOL. I

A Complete Dictionary
of
Ancient and Modern Hebrew
by
Eliezer Ben Yehuda
of Jerusalem

New York · Thomas Yoseloff · London

Dictionnaire complet
de la
Langue Hébraïque ancienne et moderne
par
Éliézer Ben Yehouda
à Jérusalem

New York · Thomas Yoseloff · London

Gesamtwörterbuch
der
alt- und neuhebräischen Sprache
von
Elieser Ben Jehuda
in Jerusalem

New York · Thomas Yoseloff · London

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

כרך ראשון

ניו—יורק · טומס יוסלוף · לונדון

EMBASSY OF ISRAEL
WASHINGTON, D.C.

שגרירות ישראל
ושינגטון

מלון הלשון העברית לאליעזר בן יהודה ירושלמי, אשר מהדורתו הבינלאומית יוצאת לאור בארצות הברית במלאת מאה שנה להולדת מחברו, הוא המקור הבלשני המעולה והמושלם ביותר לידיעת העברית, לחקירתה ולהפצתה.

חיבור זה הוא פרי הלולים של מפעל חיי איש אשר בצדק קנה לו את השם "אבי הלשון". את כל נפשו ומאודו מסר בן יהודה למלוי שליחותו הכבירה. הוא העמיק חדור אל מכמני הלשון, בירר וצירף מלה מלה וניב ניב וכנסם, ערכם וסידרם לאוצר בלום ומפואר. אך שירת חייו באמצע נפסקה; ואת אשר לא הספיק לגמור הוא השלימו ממשיכי דרכו – בראשם הפרופ׳ נ.ה. טור-סיני, נשיא האקדמיה ללשון העברית בירושלים – שהביאו לסיומו מלון כליל שלימות בהיקפו, עומקו ודיוקו.

כרכי המלון אוצרים בקרבם לא רק את מורשת העברית הקדומה, התנכית, לשון המחוקקים והנביאים, המלכים והמשוררים, שיצירתם הנצחית מאירה לעולם כולו, כי אם גם את כל הנופך היקר שהוסיפו עליה חכמים ופייטנים, הוגים וסופרים לדורותם. גולת הכותרת הם חידושי הלשון של בן יהודה עצמו וההולכים בעקבותיו בימינו, אלה אשר הפיחו רוח נעורים בלשון העתיקה, העשירו את אוצרותיה, שיכללו את כליה והכשירוה לשוב ולהיות לשון חיה חדישה, שפת חיים שוקקים במולדת העברית המתחדשת.

הופעת המהדורה הבינלאומית של מלון בן יהודה היא מקור לסיפוק נפש עמוק. ממשלת ישראל מוקירה את יוזמתם, מאמציהם ומעשי התנדבותם של אלה אשר איפשרו הוצאת מהדורה זו; מפעלם הוא ביטוי נוסף לשותפות המבורכת המתפתחת בין ישראל וארצות הברית בשטח התרבות. הן אבות הדמוקרטיה האמריקנית שאבו מעיינות ישועה של השראה רוחנית ממורשת ישראל הקדומה, ומן הדין שיתבלט החוט הרוחני-תרבותי במסכת היחסים הנרקמת והולכת בין שני העמים.

מלון זה, מפתח זהב לנכסי תרבותנו על כל תקופותיה וגלוייה, מוגש בגאוה לידי כל שוחרי דעת העברית בכל הארצות ובכל העמים.

ט"ו בשבט התשי"ח

אבא אבן

EMBASSY OF ISRAEL
WASHINGTON, D.C.

שגרירות ישראל
ושינגטון

Eliezer Ben Yehuda's Dictionary and Thesaurus of the Hebrew language, the international edition of which is now to be published in the United States on the 100th anniversary of its author's birth, is the most complete philological source for the knowledge and study of the Hebrew language.

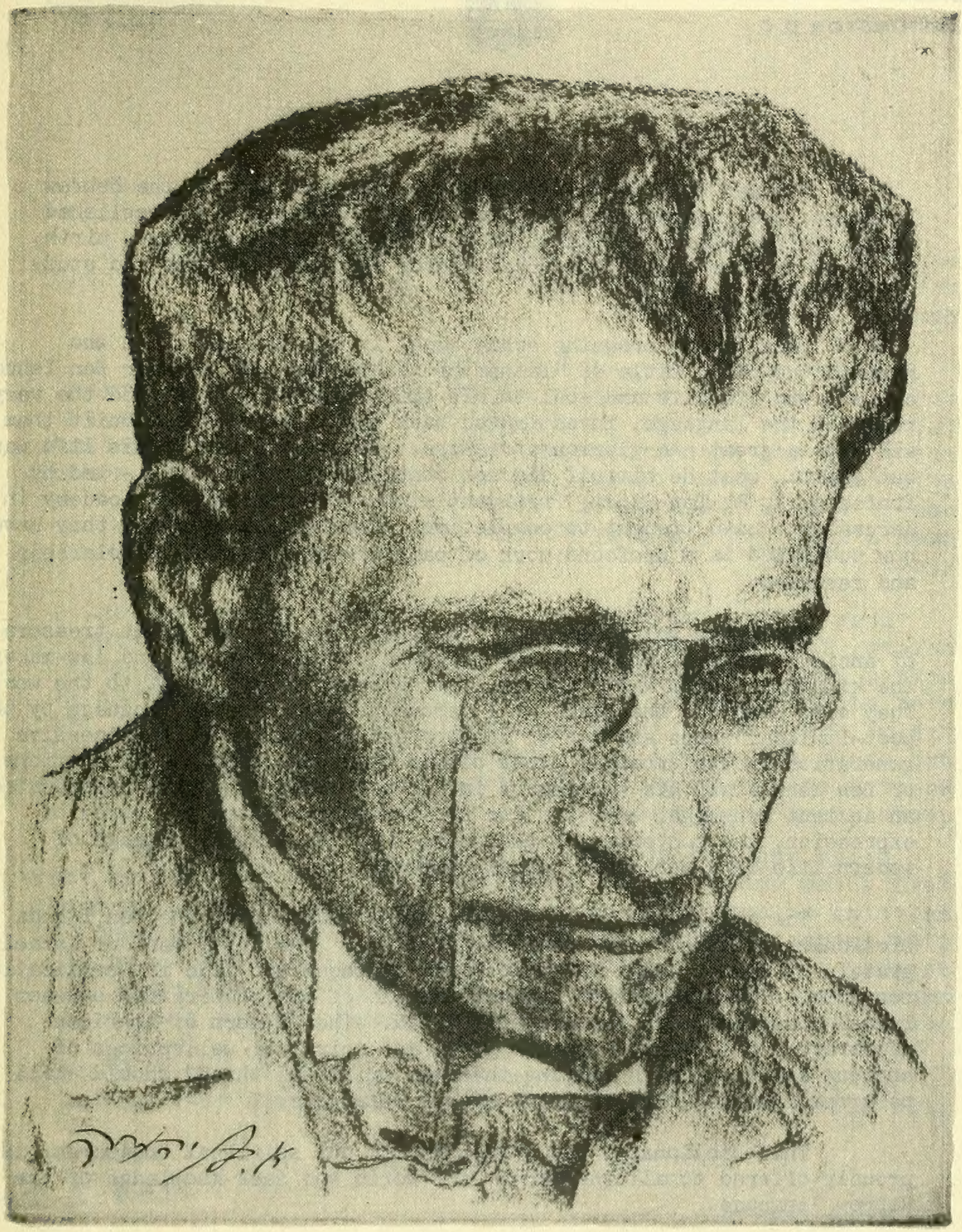
This is the crowning achievement in the life of a man who merited the proud title of "father of modern Hebrew". Eliezer Ben Yehuda consecrated his life and soul to his great mission. He probed the very roots of the language, investigated each word and idiom and built them all into a great and glorious treasure. But the thread of his life was cut short: what he himself did not complete, his followers - led by Professor N. R. Tur-Sinai, President of the Hebrew Language Academy in Jerusalem - have brought to completion. The Dictionary which they have now published is a profound work of painstaking accuracy, scholarship and research.

The eight volumes of the Dictionary contain the great treasure of ancient biblical Hebrew - the language of the prophets and law-makers, the kings and poets whose immortal words have brought light to the world. They also comprise the additional resources added to the language by the post-Biblical sages and poets, authors and philosophers in successive generations. The crowning glory of the Dictionary are the innovations of Ben Yehuda and his successors in our own times, who have rejuvenated an ancient language, enriched its treasures, perfected its force of expression, and converted it once more into the living language of modern life in a renascent Hebrew homeland.

The appearance of the international edition of the Ben Yehuda Dictionary is a source of deep satisfaction. The Government of Israel gratefully acknowledges the initiative of those who made its publication possible. Their work is a further example of the cooperation between Israel and America in the cultural field. The fathers of American democracy drank deeply from the moral and spiritual wellsprings of ancient Israel. It is fitting that the spiritual thread should still be woven into the rich tapestry of our relations.

This Dictionary, the golden key to our spiritual treasures, is proudly offered to all throughout the world who seek knowledge of the Hebrew language.

February 5, 1958

THESAURUS
TOTIUS HEBRAITATIS
ET VETERIS ET RECENTIORIS

AUCTORE

ELIESER BEN IEHUDA
HIEROSOLYMITANO

VOL. I

NEW YORK • THOMAS YOSELOFF • LONDON

Thomas Yoseloff, *Publisher*
11 East 36th Street
New York 16, N. Y.

Thomas Yoseloff Ltd.
123 New Bond Street
London W. 1, England

Printed in the United States of America

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

כ ו ל ל:

א) כל מלות הלשון העב־ית שבתנ״ך, והמלות העבריות ומספר רב מיתר המלים שבתלמוד ומדרשים, וכל המלים שבספרי הפוסקים, המחקר, החכמות, הפיוטים, השי־ה והמליצה, עד ימינו אלה, וכמו״כ המלות שנתחדשו בזמן האחרון, ומספר רב של מלים אשר יצר המחבר למושגים ישנים וחדשים, אשר לא מצא להם כלל מלים בספרותנו או שהמלים אשר מצא אינן טבועות במטבעת הלשון העברית.

ב) גדר כל מלה לכל משמעותיה, ותרגומה בגרמנית, צרפתית ואנגלית.

ג) עדיות ומשלים מכל הספרות, לכל פרטי משמעות המלה ולכל גוניה ולכל דרכי שמוש הלשון בה.

ד) מ ד ר ש מ ל י ם, בהערות, באו בו חקירות והַוָיוֹת בדבר צורת המלות ומשקלן, מקורן, פרושן ודיוק משמעתן, לפי דעות המסורה, המתרגמים והמדקדקים הקדמונים, והחקירות החדשות על פי דמיון ללשונות האחיות.

ה) השמות הנרדפים, ובמושגים כללים, המלות השיכות להם עפ״י דמיון ושתוף הרעיון למען יוכל אדם למצא המלה המְבֻקשה גם אם איננה ידועה לו.

ח ב ר ו

אליעזר בן־יהודה

ירושלמי

כרך ראשון

ירושלם — ניו—יורק

שנת העשור למדינת ישראל (1959)

הערה

הקדמה ומבוא גדול יבואו בכרך מיוחד.

מפני שעוד לא הגיעו החכמים לכלל הסכמה בקביעת זמן חבור קצת חלקי התנ"ך לא הקפדתי על סדר הזמנים בדיוק, וחשבתי את כל זמן התנ"ך בשתי תקופות, בתקופה הראשונה רוב הספרים הכתובים בסגנון הלשון הטהורה, הקדומה, ובתקופה השניה—הספרים שנושאים עליהם מטבע הסגנון של הזמן המאוחר.

א. גוף בן סירא, שנמצא בהגניזה במצרים, אעפ"י שהוא בודאי קדום לקצת מזמורי תהלים וכדומה, צינתי בציון שצינתי המקורות מזמן המשנה והתלמוד.

בהמשנה והתלמוד השתמשתי בהדפוסים שהיו תחת ידי פה, ובשנויי נוסחאות של רבינוביץ (דקדוקי סופרים), וכמו"כ במשניות דבני מערבא, ובקצת סדרי המשנה שיצאו לאור עם גוף הערבי של פרוש הרמבם, וקצת המסכתות שפרסם פרופ' דר' שטראק, ובכ"י של המשניות המנקדות שבבית הספרים בפרמה.

בתלמוד ירושלמי השתמשתי בדפוס ויניציה, וצינתי מראה המקומות לפי מספר הדפים של דפוס זה.

בהספרות שלאחר זמן התלמוד ועד ימינו השתמשתי לפי סדר הזמנים. ואף על פי כן, בקצת מקומות לא דקדקתי בזה והבאתי את המשלים על פי ראות עיני לפי הצרך ההגיוני וכיוצא בזה.

המלים הלועזות בגרמנית צרפתית ואנגלית כתבתי עפ"י הכתיב הנהוג בהמלונים של .Toussaint—Langenscheidt

ואלה הסימנים שהשתמשתי בהם:

בלי כל סימן הם מלים מהתנ"ך.

° מלים מגוף בן סירא מהמשנה, ותלמוד ומדרשים.

∵ מלים מהספרות שלאחרי התלמוד, מימי הגאונים ואילך.

∞ מלים שחדשתי אני ושנתקבלו כבר בספרות של זמננו, או בדבור העברי בארץ ישראל.

המחבר

לכבוד

הנדיב הגדול, חובב ציון ותומך הישוב

ברון אדמונד די רותשלד

ברגשי כבוד והכרת טובה

המחבר

מלון הלשון העברית
הישנה והחדשה

חברו
אליעזר בן־יהודה
ירושלמי

המבוא הגדול

THESAURUS
TOTIUS HEBRAITATIS
ET VETERIS ET RECENTIORIS

AUCTORE

ELIESER BEN IEHUDA
HIEROSOLYMITANO

PROLEGOMENA

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

המבוא הגדול

כולל:

א) תולדות חבור המלון. הצֹרך במלון הלשון העברית של כל הדורות. השואה עם מלוני לשונות אחרות. גבולות המלון. צרכי המלון.
ב) המקורות לאוצר המלים של הלשון העברית.
ג) תולדות העמים השמיים ולשונותיהם. יחס הלשונות השמיות השונות אל הלשון השמית הקדומה ויחסן אל העברית.
ד) הלשון העברית ותולדותיה מראשיתה ועד הזמן שמתה בדבור פה.
ה) רשימת ספרים שהשתמשתי בהם בחבור המלון, עפ״י סדר א״ב.

חברו

אליעזר בן-יהודה

ירושלמי

ירושלים

כ״ג להצהרת בלפור

ל כ ב ו ד

מעלת וזיר ההשכלה של ממשלת דרום־אפריקה

י. ה. הופמייר

ברגשי כבוד והכרת טובה

משפחת המחבר

תכן הענינים:

הלשונות השמיות

הלשון העברית

תכנית המבוא

רשימה כללית לעת עתה[1]

א. הקדמה

מה הביאני למלאכה זו ?—מִמִּלּוֹן מעשי למדעי.—היש מבחינה המדעית צרך בְּמִלּוֹן הלשון העברית של כל הדורות ?—פקפוקי קצת החכמים.—קצת דמיון לזה בענין הלשונות העתיקות יונית ורומית.—דעות החכמים בעלי סמך בחכמת אלה הלשונות.—Thesaurus Linguae Latinae.—המחשבה אדות חבור מלון כזה ליונית.—דעות החכמים אדות זה.—דעת צונץ בנוגע להלשון העברית. —דברי שטינשנידר בהקדמה לתגמולי הנפש.—פרופ׳ גולדנתל במחברתו Grundzüge.—דעות חכמי זמננו: דר׳ ברלינר, גולדציהר, בכר וכו׳.—קשי מלאכה זו.—העדר מלאכות ההכנה לזה. —איך העזתי לקחת עלי מלאכה זו ?—איך קבצתי החמר?—קריאת כל הספרים למיניהם מן המשנה ועד הספרות האחרונה ורשימת המלים וכו׳.—מְחַבֵּר אחד או חֶבֶר מְחַבְּרִים?—הטוב והרע שבכ״א משני הדרכים.—מלון האקדמיאה הצרפתית ו Littré.—יעקב גרים ואחיו וכו׳. —מהותו של הַמִּלּוֹן, מִלּוֹן הלשון העברית של כל הדורות.—הגבול בזמן: מן התנ״ך ועד דורו של יל״ג.—רשימה שלמה מהמלים העבריות, בין שֶׁעִקָּר לדתם בתוך הלשון העברית בעצמה בין שנכנסו לתוכה מתוך הלשונות השמיות האחיות, וכמו״כ קצת מלים שאולות (Lehnwörter) מרומית ויונית שכבר קנו להן זכות אזרח בלשון העברית.—שאר המלים, הארמיות, והיוניות והרומיות שבתו״מ תבואנה בכרך מיוחד של המִּלּוּאים.—שמות עצם הפרטים שבתנ״ך ותו״מ כמו״כ בכרך זה.—הסדר עפ״י השרשים או עפ״י א״ב גמור.—מנהג קדמונינו והמִּלּונים הערבים.—מנהג מחברי זמננו.—דעות מתחלפות של חכמי זמננו בענין זה: Delitzsch, Nöldeke, J. Grimm וכו׳.—אצל כל שרש זכרון כל הנגזרים ממנו לא בלבד במקרא אלא גם בתו״מ והספרות שלאחרי התלמוד.—פרוש המלים. מבחן חדש מלא של משמעות כל המלים שבמקרא ובתו״מ עפ״י המקֻבל באֻמה ודעת הקדמונים שלנו ודעות החדשים. —הכלל העקרי שלי: דברה תורה כלשון בני אדם—כל פרוש שאינו עושה את מליצת הכתוב טבעית, כלשון בני אדם, אינו אמתי.—הגדרת משמעות המלים בעברית גדר מספיק ומבאר את הכונה בדיוק, ותרגום בשלש הלשונות העקריות.—מלבד הפרוש העקרי האמתי, אם על סמך אחד מגדולי המפרשים נהוג השמוש במלה זו בספרות במשמעה שיחס לה

---

[1] ראה הפתיחה מאת חמדה בן־יהודה.]

המפרש ההוא, נרשמה גם משמעה זו בתור אחת ממשמעות המלה שקבלה אח"כ.—הסתעפות המשמעות, עד כמה שזה אפשר, לפי טבע המושגים ולפי סדר הזמנים, ואם באה המלה במקורות קדומים במשמעה מאחרה לפי טבע המושגים, סדר הזמנים קֹדֶם.—המשלים מהמקרא, תו"מ והספרות שלאחרי התו"מ.—כמותם במדה ובמספר.—עד כמה שאפשר לפי סדר הזמנים. —החקירה הלשונית בכל מה שנוגע להמלה, פרושה ודקדוקה וכו׳ למן הקדמונים ועד החדשים לפי סדר הזמנים.—דברי הקדמונים שלנו עפי"ר בלשונם ממש.—התועלת מזה.—ההשואה הלשונית עם שאר הלשונות השמיות.—חשיבות הלשון הערבית בפרט, החיה והרחבה, בבחינה זו.—הסעדים והעדיות מהלשון הסורית והערבית עפ"י המלונים הלאמיים הקדמונים שלהם ועפי"ר בגוף לשונם.—חשיבות דבר זה לודאות ההשואה ודיוקה.—פרוש המלים התלמודיות בפרט עפ"י עדותם של הגאונים הקדמונים שאצלם היתה עוד מסורה חיה.—בפרוש שמות הכלים וכדומה, דעת הרמב"ם מכרעת, שהיה לו חוש לשוני, וחקר ודרש בענין זה למראה עינים, בארצות המזרחיות.—הפרושים החדשים שלו רֻבם מקימים הנסחה המסורה נגד דעת החדשים הַמְשַׁבְּשִׁים.—לא מפני משא פנים להמסורה אלא דרך עמק פשוטו של כתוב ועל סמך הלשונות האחיות ועפ"י הכלל „דברה תורה כלשון בני אדם" וזהו מה שנותן יותר כח להוכחת אמתות הנסחה המסורה.—נקוד המלים התלמודיות עפ"י הקריאה המסורה של האשכנזים, הספרדים והתימנים, בפרט של שני האחרונים, שאצלם המסורה של קריאת המלים יותר קבועה ונמסרת באמת מרב לתלמיד מדור לדור. וכמו"כ עפ"י הנקוד של משניות מנקדות כ"י עתיק בביה"ס פרמה, וקטעי משניות מנקדות מהגניזה בביה"ס בריטיש מוזיאום, בודליאנה, אלקן אדלר, ביה"ס לרבנים של ד"ר שכתר, סדורים ומחזורים עתיקים (כ"י ד"ר קויפמן לא היה בידי).—מלים מנקדות במשנה עם גוף הפרוש להרמב"ם.—נרדפים, ובמלים של מֻשגים כלליים המלים לכל הַמֻשגים הַשַיכים למושג ההוא.—תועלת מעשית ומדעית.—נשמטים, הערות חכמים ומה שנזקף לו עוד במשך זמן העבודה מכ"י שנתפרסמו בזמן האחרון כמו"כ בכרך המלואים.—שם הספר.—השמות הקודמים: אגרון, ערוך, ומזמן החדש: ספר מלים.—השם החדש: מִלּוֹן.—העזרה הרוחנית, חכמים, בתי ספרים, וכיוצא בזה. העזרה החמרית, יחידים וחברות.—פרטי ההדפסה, האותיות וכו׳.

ב. המקורות

א. המקרא.—כ"ד ספרי התנ"ך הם היסוד והאוצר של שארית הלשון העברית הקדומה. —אמתות הנסחה המסורה שלנו נתקימה בכללותה גם ע"י החקירה המדעית.—כבר גם Spinoza. —הכתבות.—שנוי בדעות החדשים בענין זה.—עדות קצה החדשים: Grimme, Nöldeke נגד Bickell, Buhl, König ועוד ועוד.—גם הנקוד בכללו נתקים.—הראיות לזה.—ערכם של התרגומים הקדמונים, LXX, Hexapla, הירונימוס, מבחינת קיום אמתות צורת הלשון העברית הקדומה כמו שהיא בנסחה המסורה שלנו.—שנוי נסחאות קניקוט והתנ"ך החדש של גנזבורג.—הגהות של הבקרת החדשה.—הפרושים החדשים שלי על סמך החקירה הלשונית הביאוני לדחות רֹב ההגדות האלה ולקים הנסחה המסורה, שהתקשו בה החדשים רק מפני שנעלם מהם

פרושן האמתי של המלים.—כתיב וקרי, מהותם וטבעם.—עפי״ר הכתיב הוא יותר קדום ואמתי, אך מבחינת הלשון „אלה ואלה דברי אלהים חיים״, מפני שכ״א בזמנו היה מקֻבָּל באֻמָּה. —מפני שלא עלה עדַין לקבע בודאות מדעית זמני כ״א מחלקי התנ״ך, לא דקדקתי דקדוק גמור בהבאת המשלים במקדם ומאחר זולתי בין שני הזמנים, זמן צחות הלשון וטהרתה וזמן הנטיה להירידה ולרוח הלשון הארמית.

ב. הכתבות.—חשיבות הכתבות בכלל מבחינת הלשון.—עד כה לא נגלו הרבה כתבות מזמן העברית הקדומה. היהודים לא כתבו כמעט על אבן.—הכתבות היותר חשובות: לוח החדשים של גזר. זמנו (אולי מימי השופטים).—כתבת השלח. זמנה (מימי מלכי יהודה הראשונים). —כתבת שושן. זמנה (עכ״פ לפני הפרסים).—החותמות העברים שנגלו בזמן האחרון. זמנם (קצתם בודאי מימי המלכים) ומהותם.—החרסים (ostraca) בגזר, ביריחו, בחפירות שמרון. זמנם.— המשקלות: בקע, נצף (?), פים (נזכר גם במקרא: והיתה הפצירה פים).—המטבעות. —חשיבות כלן להלשון מבחינת הצורה הדקדוקית לפחות של האותיות אם לא של הנקוד ולאוצר המלים.—גם כתבת מישע, אעפ״י [שהיא] מואבית. אמתותה מתקימת גם ע״י גוף העברי של בן סירא: אשיח—אשוח.—להזמן השני של הלשון, כתבות בכתב אשורי: כתבות על מצבות וכדומה.—מאימתי התחילו היהודים לכתב על גבי מצבות. בזמן התלמוד כבר כתבו: הקורא כתב שעל גבי הקבר, וכו׳.—כתבת בני חזיר.—הכתבות ב Cl. Ganneau—, Rec. d'Arch. Chwolson CIH, Ascoli ,Rép. d'Epigr.

ג. בן-סירא.—מה שנשאר ממנו בתו״מ.—גוף העברי מהגניזה שנגלה ע״י פרופ׳ שכתר.—אמתותו. ראיה גם מן אשיח ואשוח שבכתבת מישע.—מהותו הלשונית.—הוצאות שכתר וטילור, לוי, סְמֶנד, פֶּטרס, [ד.] כהנא.

ד. קטעים עבריים מזמן החשמונאים: מעשה בינאי המלך וכו׳ (קדושין סו.) וכדומה.

ה. התלמוד.—המשנה.—כמו המקרא להעברית הקדומה כן המשנה להעברית של הזמן השני, היא האוצר והיסוד לה.—דעתו של צוקרמנדל בענין המשנה אפילו אם יש לה קצת יסוד, אינה פוחתת כלום מחשיבותה בבחינה הלשונית.—משניות הדפוסים.—משנה שבגמרה ירושלמית ובבלית של הדפוסים. מתניתא דבני מערבא.—משנה כ״י פרמה.—משנה כ״י עם גוף פרוש הערבי של הרמב״ם וההוצאות מזה של דרנבורג ואחרים.—קטעי כ״י מהגניזה.—הוצאת שטראק. —תוספתה. נוסחת הדפוס והוצאת צוקרמנדל.—חשיבותה הלשונית.—גם אם צוקרמנדל גדש הסאה יותר מן המדה, עכ״פ בזה אין ספק כי היא יותר ארצי-ישראלית בבחינת הלשון, ויותר עברית באוצר מליה.—מכילתא, ספרא, ספרי.—מהותם הלשונית.—סדר עולם רבא וזוטא.—גמרה תלמוד ירושלמי.—זמנו.—חשיבותם הלשונית של החלקים העברים שבו. נושאים יותר חותם החיים עליהם.—יותר הבלעת אותיות: כילו-כאלו, וכו׳.—מעמד הנסחה המְשֻׁבשת. שרידי הירושלמי של גנזברג.—שנויי נסחה של רטנר.—הוצאת לונץ.—הפרושים.—גמרה מסכת נדרים ונזיר שבבבלי. תכונתה הלשונית יותר של ארץ ישראל.—גמרה תלמוד בבלי. —מהותם הלשונית של החלקים העברים שבה. מעמד נוסחת הדפוסים.—שנויי נסחאות. דקדוקי

סופרים ועוד.—הכ״י הוצאת שטראק.—האגדה, מוצאה בארץ ישראל.—חשיבותה הלשונית. —המדרשים וזמניהם. מהותם הלשונית.—מעמד נסחאות הדפוס.—הוצאת ד״ר תיאודור. —הפסיקתות.—פסיקתא דר״כ.—פסיקתא רבתי. מהותה הלשונית.—(ויהי כאשר סרחה הצאן). —מדרש תנחומא.—המדרשים המאחרים.—פרקי דר״א. זמנו, לשונו.—יותר לזמן הגאונים.—ספר יצירה. זמנו. חשיבותו הלשונית.

ו. התפלות הקדומות.—זמנן. מהותן הלשונית.—סדור רב עמרם גאון.—סדר תפלות שביד החזקה.—המחזורים והסדורים העתיקים.

ז. הפיוטים.—ארץ מולדתם ארץ ישראל.—תחלת זמנם, פיוטי הפיטנים הראשונים. יוסי בן יוסי, ינַי, ר״א קליר, ר״ש הבבלי.—מהותם הלשונית.—יצירת מלים על יסוד שניות השרשים.—זכותן בלשון.—גם מלים שנוצרו בטעות בלשון, אם נתקבלו, יש להן זכות. —משלים מן הלשונות החיות.—הקטעים מהגניזה.—פיוטי הספרדים. ר״י בן אביתור, יצחק גיאת, ר״י שטאנש, רשב״ג, רמב״ע, ר״י הלוי, וכו׳.—פיוטי הצרפתים והאשכנזים. רגמ״ה, רש״י, וכו׳.

ח. הספרות של זמן הגאונים.—שו״ת ופרושי הגאונים הקדמֹנים.—אוצרות הגניזה.—כמו שהאירו אור חדש על דה״י של הזמן הזה, כן נתנו לנו חֻליה שהיתה חסרה בשלשלת התפתחות הלשון אחרי זמן התלמוד. תרגום התלמוד לעברית של רב יהודאי גאון (הלכות פסוקות).—ספרי רסע״ג: האגרון, קטע גוף העברי של הגלוי (סעדיאנה), התשובה על חוי הבלכי (ד״ר דודסון).

ט. ספרי המדע והמחקר הראשונים.—אסף הרופא. זמנו. מהותו הלשונית.— משנה מדות. זמנה ומהותה הלשונית.—חבוריו המחקריים של ר״י ברצלוני, של שבתי דונולו. ספרי ראב״ח הנשיא.—כתר מלכות של רשב״ג.—ספרי ראב״ע.—המדע של הרמב״ם. תרגומי גיקטיליא, ראב״ע, אבן תבון וההולכים בעקבותיהם.—מהותם הלשונית והרחבת הלשון.—ספרי המדע המקוריים.—יסוד עולם של ר״י ישראלי וכו׳.

י. הפוסקים, המפרשים, שו״ת.—חשיבות השו״ת להלשון.—הן נושאות ונותנות בכל עניני החיים ומקרי יום יום.—יצירת מלים להענינים המדברים בהם.

יא. ספרות הקראים.—מהותה הלשונית.—קצת יצירותיה המקוריות: סבל הירושה, תפוגה, קנץ וכו׳. ספרי חכמי הקראים הקדמונים: האשכול, גן עדן וכו׳.

יב. ספרות הקבלה.—מהותה הלשונית. יצירותיה למושגים דקים מאד. מלים מתוך הלשון עצמה.

יג. השירה והמליצה.—תחלתה מזמן חסדאי, מנחם, דונש, ואילך.

יד. פנקסאות הקהלות.—ספרי זכרונות ושמדות וכו׳.

טו. הספרות החדשה מזמן ההשכלה.—ספרי רמח״ל, המאספים העתונים וכו׳.

ג. רשימת ספרים

רשימת הספרים שהובאו מהם משלים ועדיות להמלים עפ״י סדר א״ב.—רשימת ספרי המדע הקדמונים והאחרונים שהשתמשתי בהם בספרי.—רשימת ראשי תבות שבהמלון.

ד. הלשונות השמיות

הגוים השמיים.—מקום מושבם.—מקור מוצאם.—ארם או ערב?—המסורה היהודית.—אין להמדע ראיות מוכיחות נגדה.—דעות החכמים בשאלה זו.—מהותן של הלשונות השמיות. הלשון השמית הכללית.—המסורת היהודית: ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים.—דור הפלגה.—החקירה המדעית מקימת ומאשרת כל זה.—האפשר להחזיר ולבנות את הלשון השמית הקדומה הכללית?—הצורות הקדומות של הלשון השמית שבכתבי תל אלעמרנה. — באיזו מן הלשונות השמיות נשמרה הצורה היותר קדומה של הלשון השמית הכללית: אשורית, ארמית, עברית או ערבית?—הקרבה בין הלשונות המתחלפות.—הסעיף העברי הכנעני.—ארמית. עברית, כנענית, מואבית, אדומית.—שני קטעים מלשון ישמעאלית במקרא.—סִבָּה של הלשון הכנענית ודברי הימים שלה.—הלשון העברית בתוך הלשונות השמיות.

ה. הלשון העברית

לשונם של בני אברהם.—המסורה היהודית.—יעקב קרא גלעד ולבן יגר שהדותא.—צורתה הקדומה לפני זמן המקרא.—שארית מהצורות הקדומות בתוך המקרא.—התרכבות והתמזגות של קצת אותיות וקולות זה בזה.—דברי הימים של הלשון מזמן המקרא ואילך.—צורתה הקבועה.—סגלתה הקדומה להטות את שלש התנועות העקריות... [1] ל... [1] .—לא בזמן אחד. ציונים לזה. לשון המונית.—קצת רשמים במקרא.—לשון האשה התקועית.—הבדלים בין השבטים והמקומות.—שבט אפרים.—שִׁבלת—סִבלת.—אולי גם אשר—שֶׁ.—הכתב הקדום.—האלפבית.—זמן מרום עזה ותפארתה.—העם לא הבין ארמית.—הנביאים הראשונים.—טבעה ותכונתה.—זמן הנטיה לירידה.—הסבות.—בגולה.—תחלת כבִיָּה בפי העם.—התגברות הארמית. גם בארץ ישראל.—פְּעֻלת עזרא ונחמיה.—השנוי הגדול: כתב אשורי במקום הכתב הקדום (דעץ, רעץ, לבונאה).—עדות התלמוד.—זמן המארע הזה. סבתו וכו׳.—עד אימתי השתמשו בהכתב הקדום?—מטבעות החרות.—עודנה לשון מדברת בפי העם, בפרט הגדולים, החכמים.—דורם של החשמונאים.—מלחמות החרות וחשיבותן מבחינת הלשון.—הלשון היונית.—זמן המשנה. עוד הלשון מדברת בפי גדולי העם.—בבית רבי דברו הכל בעברית.—מהותה של לשון המשנה. אינה לשון מלאכותית או רק ספרית. עם הארץ דבר כמעט כלו ארמית, אך עוד הלשון העברית משמשת ב ח י י ם בפי החכמים וכו׳. ועוד המסורה החיה של הלשון חזקה.—בזכות ישראל שהם מדברין בלשון עברי (קטע מכילתא דרשב״י, ... [1])—דעות א׳ גיגר וגרץ (בקרת לספרו של גיגר) ודעות חכמי זמננו.—מחקרי בזכרונות ועד הלשון על זה.—מהותה הדקדוקית ואוצר המלים.—אוצר רב של מלים עבריות טהורות, נושאות עליהן חותם החיים.—יותר נסתגלה למו״מ בענינים עיוניים מפשטים.—היא המשכת הלשון ההמונית של זמן המקרא.—צורות קדומות שהיו אולי נהוגות רק בלשון ההמונית מזמן המקרא צפו על פני

---

[1] חסר בכת״י.]

הלשון ודחו צורות הלשון הרגילה של זמן המקרא.—לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. — דעות חכמי הלשון על [לשון המשנה].—קצת המלים נשתנית משמעתן (תורה קראה לאשכול תירוש ובני אדם קורין לגרוגרת תירוש, ירוש׳ נזיר ב,א).—וקצתן נשתנה המין: לשון, שדה, וכיוצא בהן.—נטיַת נל״א כמו נל״ה.—פעֻלת הלשון היונית והרומית.—הרבה מלים זרות נדחקו לתוך הלשון העברית.—רבי מאיר קנאי ללשון העברית: כל מי שקבוע בא״י ומדבר בלשון הקדש. רבי צח הלשון.—זמן הגמרה בא״י ובבבל.—הבדל הלשוני. בא״י יותר לשון דבורי, ביותר הבלעת אותיות (כילו-כאלו וכיוצא בזה...), ובבבל יותר דקדוקי.—שתי הלשונות, העברית והארמית, משמשות בערבוביה גם בפי החכמים. מתחיל בעברית ועֹבר לארמית ושב לעברית וחזר חלילה.—זמן השתנות האחרונה של הברת ...ל..., ...ל..., ...ל... [1].—ספרדים, אשכנזים ותימנים.—מקור ההבדל בהברה.—איזו מהן יותר קרובה להברה הקדומה.—ערך עדותם של התרגומים היונים, בפרט של עקילס וכמו״כ של... [1].—המארע הגדול. תקון הנקוד. המטרה. —חשיבות הדבר לשמירת צורת הלשון וקיומה.—זמן הגאונים.—עוד הדבור בעברית לא כבה כלו מפי העם.—עדות רסע״ג בהאגרון: שיח ישיחו בה עם אלהינו בצאתם ובבואם ובכל משא ידם ובחדרי משכבם ואל עולליהם.—התחלת הפיוט בא״י.—תכונת הלשון הפיוטית של הפיטנים הראשונים.—כחו וגבורתו של הענק שבהם ר״א קליר.—בטול טענות ראב״ע עליו. יצירת מלים על יסוד שניות השרשים.—גם מלים שנוצרו בטעות אם נתקבלו יש להן זכות בלשון.—ראיות מהלשונות החיות.—... [1] ובגרמנית... וכיוצא בזה.—שמות רבים ע״מ פעלון.— חשיבות הפיוטים מבחינה הלשונית.—פעֻלת הקראים.—תחלת התחזקות הלשון הערבית.— הנזק והתועלת מזה להלשון העברית.—פריצת הגדר לכתב ספרים בחכמת ישראל בערבית. רסע״ג והבאים אחריו, ואפילו הלאמי ר״י הלוי.—הטענה בדבר קֹצר הלשון.—כחה וגבורתה גם להמדע נגלתה בספרים המדעיים של ראב״ח הנשיא, ר״י ברצלוני, דונולו, ראב״ע וספר המדע של הרמב״ם בעצמו.—רמב״ם כתב אפילו מכתבים בערבית גם לתלמידו עקנין שידע היטב עברית.—נצני המליצה והשירה בעברית. חסדאי, מנחם ודונש ותלמידיהם, שמואל הנגיד וכו׳.—הוכוחים בדקדוק הלשון תופסים מקום חשוב בחיי גדולי ישראל, בסוד שרים ורבי המלכות.—פעֻלת רוח הערבים. עוד הדבור בעברית נהוג במקומות פגישת יהודים מארצות מתחלפות.—עדות הפרחון.—המליצה החרוזית.—מרום עזה ותפארתה של השירה העברית.—רשב״ג, ר״י הלוי, רמב״ע.—המתרגמים הראשונים. גיקטיליה, ראב״ע, אבן תבון, יהודה חריזי וההולכים בעקבותיהם.—הכנסת מלים בלשון ערבית בכונה ושלא בכונה מפני שגירת הלשון הערבית בפיהם.—אלה המלים נתאזרחו מהרה בתוך הלשון העברית מפני הדמיון הגמור בין שתי אלה הלשונות.—אוצר המלים של הלשון העברית נתעשר מאד. —הגון הערבי של סגנון המתרגמים.—הנפתולים הקשים בתחלה של הלשון עם החמר החדש והסתגלות הלשון והנצחון הגמור.—פעֻלתם הגדולה של המתרגמים להרחבת הלשון ולקביעת סגנון עיוני מחקרי מספיק לכל צרכי המחשבה העיונית לכל פרטיה.—סגנון המחקרי

[1) חסר בכת״י.]

המדעי המקורי: ראב"ח הנשיא, ר"י ברצלוני, שבתי דונולו, ראב"ע, רמב"ם (המדע) ר"ש אבן תבון (יקוו המים), רלב"ג, העקרים, רש"ט פלקיירא, קלונימוס (אגרת בע"ח), העקדה, ר"י אברבנאל וכו׳ וכו׳.—בזמן זה נוצרו הרבה מלים גם מגוף אוצר המלים העברי. אך מכל הצורות הרבות של השמות שהשתמשה בהן הלשון העברית הקדומה לא השתמשו הסופרים של הזמן הזה ליצירת שמות חדשים אלא במשקלים: פעילה, פעול, הפעלה, הפעלות, התפעלות, פעלן, פעלנות, פעלות, פעלותיות.—שאר המשקלים לא היו מורגשים אצל הסופרים כמו כח יוצר לשוני.—המפרשים והפוסקים.—סגנון חכמי צרפת ואשכנז.—רש"י מרחיב הלשון.—יצר מלים חדשות שלא במתכון בחוש לשוני גדול.—ר"ת, רשב"ם, והבאים אחריהם.—לשון פחות טהורה ודקדוקית, אך יותר טבעית, חיה.—הלשון העברית היתה אצלם כלי שמוש לא בלבד לתורה אלא גם לעניני החיים, למכתבי רעות, למו"מ, חשבונות, וכדומה.—סבת ההבדל בין ארצות לשון הערבית וארצות לשונות המערביות. — זכותם של חכמי הארצות המערביות ששמרו לנו את הלשון העברית לפחות בחצי חיים ולא יצאה לגמרה מהשמוש כמו בארצות הלשון הערבית. — הקבלה וערכה להלשון ויצירותיה שיצרה.—זמן קלקול הסגנון.—הסגנון המפֻתל והמרוצץ של ההקדמות, וההסכמות, בפרט של הספרדים.—התחדשות הלשון הספרותית בזמן החדש.—רמח"ל.—זמן ההשכלה.—המאספים וכו׳.—הפסק פתאמי בהתפתחות הטבעית של הלשון והתאמצות להחזירה לאחור לצורתה בזמן המקרא.—טהרת הלשון—כל מלה שלא באה במקרא איננה טהורה אעפ"י שהיא עברית בלי שום ספק, כמו כל השמות והפעלים העברים שבמשנה ותוספתה. —טענות הלשון בעצמה על זה בהצופה של אֶרְתֶּר.—דברי פרופ׳ גולדנתל.—דמיון לזה בלשון היונית:... ובלשון רומית:... [1]—הנזק שהגיע מזה להתפתחות הטבעית של שתי אלה הלשונות. —הנזק שהגיע להתפתחות הטבעית של הלשון העברית.—דלדול הלשון.—הטוב שהגיע להלשון העברית מתנועת טהרת הלשון.—התחדשות רגשי יפי הלשון ותקונו.—בן זאב יצר מלים חדשות כמו מדעה.—האמן הגדול אברהם מַפּו.—בעלי הסגנון הרחב והצח: רמ"ד, רנה"ו, שי"ר, שד"ל, סטנוב, מ"א גנצבורג, ש. אברמוביץ בתולדות הטבע, יל"ג בעצמו בימי בגרותו.—העתונים המדיניים, המגיד וכו׳.—המלים אמנם עבריות אך הרוח של הלשון מגרמנית.—הכותבים השתמשו במלים מרכבות למֻשגי המדע מפני לא ידיעה בספרות המדעית הרחבה של הזמן הקדום שכבר נוצרו בה מלים הרבה למֻשגי המדע בפרט בחכמת הרפואה וכד׳. בעלי המעבר.—הלשון העברית אינה צריכה לשמש אלא למעבר ללשונות ארפיות לאותם היהודים שאינם יודעים עדין לשונות חיות.—משה ליב ליליינבלום וחבריו. — הלאמיים.—פרץ סמולנסקי.—הלשון העברית רק כלי שמוש לחכמת ישראל.—תחית הלשון בדבור.—הפלא הגדול בדברי הימים: לשון מתה שבה לתחיה בדבור פה.—בארץ ישראל בפרט בירושלם, חברון, צפת וטבריה היה דבור בעברית נהוג בין היהודים במדה מן המדות, מפני שהיה בהן קבוץ גליות מארצות מתחלפות.—נוצרו מטבעות לשון של דרך

---

[1] [חסר בכת"י.]

ארץ ויחס הדדי.—חשיבות מעשה זה גם מבחינה המדעית.—מפי עוללים ויונקים.—הרבה חזיונות לשוניים שגלו חכמי הלשונות בחקירותיהם אנו יכולים להתבונן עתה עליהם בעצם התהוותם הטבעית.—פעֻלת הקש הלשון (Analogie)) אצל הילדים מדברי עברית.—איך מסתגלת הלשון לצרכי החיים של זמננו.—יצירת מלים חדשות.—יסודות הדבר עפ"י המדע. —המקורות למלא מה שחסר בלשון. הרצאותי בענין זה בישיבות ועד הלשון.

ו. דברי הימים של הדקדוק

תחלת הדקדוק אצל כל אֻמה ולשון.—אצל האשורים.—היונים.—אצל הסורים והערבים.— קצת רשמים בתלמוד ומדרשים. המסורה, זמנה ודברי הימים שלה.—הנקוד.—אמתות הנקוד של המסורה מתקימת בכללותו על פי ההסכמה הכללית שבין הקריאה המסורה ובין העתקת המלים אצל השבעים, יוסף, הֶקסַפלה וכו'.—ההבדלים הדקים בגוני ההברה. —המדקדקים הראשונים.—ספר יצירה.—בן אשר ובן נפתלי.—רסע"ג.—אבות הדקדוק העברי: ר"י חיוג ור"י אבן גנאח. הוא העלה את חכמת הדקדוק העברי למרום השלמות האפשרית בזמנו.—ראב"ע.—רד"ק.—השטה החדשה בתכונת התנועות.—שאר המדקדקים היהודים. התחדשות הדקדוק המדעי בזמן החדש... [1].—החקרים החדשים... [1]. דקדוק לשון המשנה.—גיגר... [1]

ז. דברי הימים של המלונים

תחלת המלונים אצל האשורים והבבלים.—אצל היונים.—אצל הערבים.—המלונים הראשונים ללשון העברית.—קצת רשמים בתו"מ.—ר' צמח גאון.—האגרון.—מחברת מנחם בן סרוק.—השרשים של ריב"ג.—הפרחון.—הערוך. תכונתו וחשיבותו. מיֻסד על פרושים מקבלים מהגאונים.—ערוך השלם של קוהוט וערכו.—תנחום הירושלמי.—השרשים של הרד"ק. —בוקסדורף והבאים אחריו.—מלונים קטנים להלשון המחקרית.—הזמן החדש.—המלונים המדעיים מזמן גֶזֶניוס.—האוצר של בן זאב.—של לוי להתלמוד ומדרשים, של יסטרוב.—האוצר של רש"י פין.

ח. דקדוק הלשון העברית לפי הזמנים

זמן שלפני המקרא.—זמן המקרא.—זמן המשנה.—דקדוק הלשון כמו שהיא נהוגה.

---

[1]) חסר בכת"י.]

הערת העורך

על פי בקשת הגב׳ חמדה בן-יהודה ועל פי החלטת ועד „האגודה לסיום מלון הלשון העברית לאליעזר בן-יהודה" קיבלתי על עצמי את עריכת הספר הזה: „המבוא הגדול למלון הלשון העברית הישנה והחדשה". כתב היד של הספר, כפי שנשאר מידי המחבר, הועתק, ובהשגחתי הוכנסו בו ההערות וההוספות הכתובות בשולי הגליון למקומן, נוספו מראי המקומות מתוך הספרות עד כמה שלא נרשמו בידי המחבר, והושוה נוסח המקורות הקדומים, המובאים בספר. מלבד כתב יד זה היו לפנינו רשימות מרובות מידי המחבר מסומנות על ידו כהומר למבוא, ולפי רצון המחבר היה עלינו למצוא את מקום כל הרשימות האלה בתוך כתב היד ולהכניסן לגוף הספר. סידור הרשימות וההערות האלה לתוך הבנין, שאותו בנה המחבר, ה״ה עיקר עבודתי בהכנת ספר זה לדפוס, ובה נעזרתי במידה מרובה על ידי מר מ. מדן שהשוה גם בהשגחתי את הספרים המצוטטים עד כמה שאפשר היה למצאם בירושלים. לשם סידור החומר הנוסף הזה הוכרחנו להוסיף פה ושם מלים או משפטים ברוח המחבר עד כמה שיכולנו לכוון לדעתו. במקומות של ספק בקריאת כתב היד או כוונת המחבר התיעצנו עם הגב׳ חמדה בן-יהודה. בהוספת מלים או משפטים אלו נזהרנו מלהכניס דעה זרה להרצאת המחבר, וגם במקום שהוכרחנו לכלול את הרעיונות הבודדים בתוך מסגרת חדשה משלנו, כמו בפרק הקטן: „מאימתי דברו עברית" ע׳ 80—82 צמצמנו את המסגרת הזאת למלים ספורות. כמו כן שמרנו בקפדנות על סגנון המחבר ודרכי לשונו בדקדוק ובכתיב, וכל תוספת שבעריכה ניתנת בסוגרים מרובעים [ ] כתוספת זרה, מלבד תיקונים קטנים של פליטות קולמוס ממש, במקומות מועטים.

כי אין עריכת כרך המבוא הזה כעריכת כרך של המלון עצמו. כי המלון, רובו ועיקר יסודו הוא בנתינת העובדות שבאוצר הלשון, מנית המלים לצורותיהן ופירושן. לא כן המבוא הזה. המביא בעיקר את הדעות ואת הרעיונות הכלליים שעמדו לנגד עיני המחבר ביצירת מפעלו, המלון. אין המבוא אלא פירושו של המחבר על דרכי עבודתו הוא, ואם בתוך המלון עצמו יש מקום להשלמות על ידי אחרים, כפי החומר ההולך ומתרבה על ידי עבודת החכמים, אין מקום להשלמות ולהבעת דעות אחרות בתוך ספר המבוא הזה, שהוא מעין וידוי אישי, שאין לאחר חלק בו, והשלמה של החומר הרב, שנתגלה בכמה מתחומי התכנית של המבוא, היתה גם מנתקת את חלקי הבנין שבנה המחבר בספר זה. לו נגשנו, למשל, להשלים את הפרק על מבנה הלשון בכלל ומבנה הלשונות השמיות ביחוד או על הכתובות העבריות הקדומות, בעיות שהיקפן גדל והתרחב מאד מאד בשנים האחרונות, היינו פורצים את המסגרת שאותה קבע לו המחבר, ומשנים את היסוד המדעי אשר עליו בנה את מפעלו.

אמנם גם המחבר עצמו, אלמלא היה אתנו היום, היה משנה בלי ספק, מוסיף וגורע ממה שכתב לפני עשרים שנה. אבל חשוב לנו ולמדע ללמוד את דעתו בזמנו, בעמדו במלוא עבודתו, גם במקום שדעתנו שונה מדעתו. אין גמר לעבודה מדעית. וכך מזכיר גם המחבר עצמו במקומות שונים פרקים שלא נכתבו או שלא נגמרו בספר זה אף על פי שכמה רשימות מעידות על כך כי בזמן מן הזמנים חשב לסכם את דעתו גם בשאלות אלו.

תודתי נתונה לכל אלה שעזרונו: לחברי ועד „האגודה לסיום מלון הלשון העברית לאליעזר בן-יהודה", ובראשם לפרופ. י. קלוזנר שעורר אותנו לפרסם את הכרך הזה; לשני המזכירים, מר י. כנעני, שהתחיל בהעתקת כתב היד ובסידור החומר, ולמר מ. מדן שגמר את ההעתקה, סידר את רוב החומר וסייעני בעריכתו ובהגהתו בידיעה, בכשרון ובדייקנות; ולהאב הדומיניקני, R. P. Abel, ירושלים, שנתן את עזרתו בקביעת מקורות מתוך הספרות הפטריסטית.

מובטחני שספר המבוא הזה, המביע לא רק את שאיפתו של המחבר לתחית הלשון ואת דרכי עבודתו הקשה והברוכה עד להגשמת חלומו, כי אם גם שאיפת כל האומה לשוב לחיים עצמיים בארצו ובלשונו, יחזק את רוח חובבי לשוננו להשלים את מפעל חייו של המנוח הגדול, את „מלון הלשון העברית הישנה והחדשה".

ירושלים ת"ש

נ. ה. טורטשינר

בהופעת הכרך הששי הודעתי בהפתיחה אליו על מצב הכתב-יד. מאז עלה בידי בעזרת „קרן אמונים לזכר אליעזר בן-יהודה" להוציא לאור גם את הכרכים השביעי והשמיני.

לפני שנתים התכונן בירושלם ועד „האגודה לסיום מלון הלשון העברית לאליעזר בן-יהודה", אשר לעזרתו בא „הועד לזכר אליעזר בן יהודה בדרום אפריקה", שתומכיו העקריים היו ה״ה מ. השכל, סיר ארנסט אופנהיימר, נ. קירשנר ואחרים, בחסותו הנעלה של וזיר ההשכלה לממשלת דרום אפריקה ה׳ י. ה. הופמייר. הודות לשני הועדים האלה עלה בידי להעביר את מפעל המלון מגרמניה לארצנו ולהדפיס בארץ את הכרך התשיעי, והעשירי שהוא „המבוא הגדול" הזה.

בהפתיחה להכרך הששי אמרתי: „המבוא הגדול למלון ערוך וכתוב ע״י המחבר ויופיע במועדו".

העמל הרב שהיה לי בהוצאה לאור של הכרכים שהופיעו אחרי מות המחבר: הששי, השביעי, השמיני והתשיעי, והדאגה המתמדת להכרכים הנותרים שיכילו את האותיות „פ", „צ", הערוכות בכתב-יד המחבר ו„ק", „ר", „ש", „ת" המוכנות בחמר בכל עשרן ותפארתן ומחכות לגואלן, שללו ממני כל יכלת לטפל בהדפסת „המבוא הגדול" למרות הדרישה הבלתי פוסקת מצד המלמדים החשובים לפרסם את המבוא הזה בהקדם האפשרי, כי ענין רב בו ונחוץ הוא לעבודתם.

בהתיעצות עם הועד הירושלמי לסיום המלון באנו לידי החלטה, כי שעת הכשר היא כעת, עד שנשיג את האמצעים הדרושים להדפסת ארבעת הכרכים הנותרים, להוציא לאור את ה„מבוא הגדול למלון".

יושב-ראש הועד הנ״ל, המלמד נ. ה. טורטשינר, פרופסור במכללה העברית בירושלם, הואיל לקבל עליו את העריכה המדעית שבהדפסת הכתב-יד הנתון בזה לפניכם, והנני אומרת לו חן-חן בעד עזרתו הנעלה, גם לחברי הועד אשר בעזרתם, הדרכתם, וביחסם האדיב הקלו עלי את העבודה הקשה, ולבני אהוד בן-יהודה אשר תמך את ידי ועשה לו למטרת חייו להוציא לאור-עולם את שאר כרכי המלון עד תֻמו, ועשה בזה את חובתו לאביו הגדול ולעמו·

נתנו בכרך זה גם את „תכנית המבוא, רשימה כללית לעת עתה" אשר צרף המחבר לכתב-היד. ממנה נראה, כי היה תחלה בדעתו לתת במבוא עוד חקירות שונות, אבל נמלך בו והתרכז בעצם שאלת לשוננו בהיותה לשון חיה בדבור פה. לשאר הפרקים הקדיש רק חקירה חלקית או שדלג עליהם לגמרה והניח רק חמר לחקירה נוספת. בפרט רב ועשיר החמר להדקדוק, שזו היתה משאת נפשו: לחבר דקדוק שלם מתֻקן ומשכלל.

בשאלת לשוננו בימינו לא נגע כלל, כי לו גם היה ענו כמשה רבנו, לא יכל

לכחד לעצמו את מקומו ומפעלו בכך וע״כ לא רצה אפילו לפתח בזה.

בחדשי אייר — אלול בשנה הרביעית למלחמת העולם ולגלותו מארצו, על שפת הים באלברון, ניו-ג׳רזי, שבארצות הברית, חבר בן-יהודה את „המבוא הגדול״ הזה. מעטים היו המקורות שיכל לקחת אתו והחמר בכללו נשאר שמור בירושלם.

כבר עשינו הצעדים הדרושים לחזרתנו ארצה, והנסיעה היתה עוד בחזקת סכנה מפעֻלת הצוללות והמוקשים הגרמנים, ועל כן מהר בן-יהודה להעלות על הניר את טיבו ומהותו של מפעל חייו, חקירותיו והשקפותיו על לשוננו בהיותה חיה בדבור-פה, — על כל צרה שלא תבוא. אף נתן לפרסם שער אחד מחבור זה במחברת „עד אימתי דברו עברית?״ אשר הוציאו לאור העברים באמריקה מתוך כתב-יד זה, בצמצום ובהשמטת חלק גדול מגוף דברי החכמים, חוברת שנועדה לקריאה לקהל ולא לחקירה מדעית.

באילו מקומות שולח המחבר לעיון ב„אבות הלשון העברית״. חבור זה אשר השלים בארצות הברית עמד לצאת לאור ומסבות שאינן תלויות בנו עודנו נמצא בכתב-יד.

„אבות הלשון העברית״, אלה הם ספרי המופת (classics) של לשוננו מתקופת התנאים והאמוראים, שמתוכם מדבר אלינו כל אחד ואחד בלשונו (ר׳ יוחנן בן זכאי, ר׳ עקיבא וכו׳) ואנו שומעים את שפתנו חיה בדבור-פה, יפה עשירה בדברי תורה, מוסר, פילוסופיה, משלים מחֻכמים, אף דברי חֹל מחיי יום-יום. על חבור זה אמר לבן-יהודה פרופ׳ ל. גינצבורג בניו-יורק:

„כי כל אשר אני מעריץ את מפעלך הגדול, המלון, יקר בעיני חבורך זה („אבות הלשון העברית״) עוד יותר״.

דעותיו ומסקנותיו של המחבר בחקירותיו במשך ארבעים שנות עבודתו במלונו (1879 — 1922) נתונות ב„המבוא הגדול״ הזה ומהוות את נשמת החבור כלו.

ירושלם, שבועות, כ״ג להצהרת בלפור.

חמדה בן-יהודה

הקדמה

א.

בשנת אלף ושמנה מאות ועשר לגלותנו ואני אז תלמיד המדרשה הרוסית בעיר דינבורג; והרוסים נלחמים בתוגרמים לחרות הבולגרים וכל העתונים הרוסים מכריזים קול אחד בדברים נלהבים על מלחמת מצוה שנלחמה רוסיה למען שחרר את עם הבולגרים מתחת צִלָּה של תורקיה ולהשיבו לגדֻלתו כמו בימים מקדם, בימים ההם פתאם כמו נפתחו השמים ואור מבהיק, אור צח ומצֻחצח הבריק לפני עיני, וקול פנימי אדיר קרא באזני:

תחית ישראל על אדמת אבותו!

ומפני זה הקול, שלא פסק למן הרגע ההוא מקרא באזני יום ולילה, נזדעזעו כל מחשבותי וכל זממי אשר זממתי לעתידי אז בחיים. כמו חזיונות לילה מפני אור בקר כן נדדו חלומותי להקדיש חיי למלחמה בעד חרות העם הרוסי ולקדמת כל האדם כלו, כמו רב חברי בבתי הספר התיכונים והעליונים ברוסיה בזמן ההוא, ואחרי מלחמה פנימית בנפשי גברה ידו של הרעיון החדש ושתי מלים חדשות לכדו את כל מחשבותי:

ישראל בארצו.

ולא עברו ימים מועטים ודרכי בחיים נתוה בהחלטה גמורה וחזקה ששום רוח לא יכול יותר להזיזה כמלוא השערה. ואעזב את רוסיה ואלך פריזה, שהיתה עוד בזמן ההוא מרכז החיים המדיניים של ארפה, ואתחיל ללמוד חכמת הרפואה, שהיה בדעתי לעשותה קרדם לחפר בה לפרנסתי בארץ ישראל, וכל השעות הפנויות מלמודי הקצבתי להמדיניות. קָראתי ספרי חכמי המדינות, התבוננתי להחיים המדיניים של העמים, הקשבתי להשאלות המדיניות המתרוצצות בעולם המדיני בין עם לעם ובין ממלכה לממלכה ואשתה בצמא את דברי העתונים הצרפתים ואבין למנאמי המדיניים הצרפתים הגדולים בהמורשון הצרפתי ואקשיב רב קשב להמנאמים המדיניים של מנהיגי המדינות בשאר הארצות, ואט אזני לכל דפיקה ודפיקה של הדפק המדיני של אֻמות העולם.

ובאויר המדיני החפשי הזה התחזק בנפשי עוד יותר הרעיון **הלאֻמי המדיני** של עם ישראל, ואכתב את מאמרי הראשון בשאלה זו, שנתפרסם בהשחר [1] בהשם: שאלה נכבדה [2].

---

1) שנה ט', [עמ' 359 — 366, המאמר חתום „פאריז יג אדר".]

2) אגב אעיר כאן, כי זה התאר „נכבדה" לה„שאלה" לא מפי יצא. אנכי ברצותי להגות בשם המאמר עד כמה „שאלה" זו חשובה בעיני לכלל האֻמה, ובהיותי מלא אז רוח הלשונות הלועזיות ודרכי דבוריהם, קראתי שם למאמרי

זה היה פרי בסר של מדינותי הראשונה, שהיתה עוד בסר אף היא בעצמה. עוד הייתי בדעותי המדיניות תלוי בדעות אחרים ואמרתי רק מה שלמדתי מפי רבותי, חכמי המדינות שקראתי ספריהם ושמעתי דבריהם. ועל הטענה שאין היהודים עתה עם ואינם יכולים להיות עם, מפני שאינם מדברים לשון אחת, השיבותי בפלפול מדיני ממציאות עמים אחרים שאינם מדברים לשון אחת, כמו השויצים והבלגים. אבל, באותה המדה שהלך והתחזק בקרבי הרגש המדיני שלי, בה במדה חשתי יותר ויותר מה היא הלשון לאֻמה, ובמהרה הגעתי לזה, שעל הטענה בדבר הלשון, שאף דעתי בעצמי לא נתקררה בפלפולי המדיני והיתה מנקרת במוחי, השיבותי לנפשי התשובה היותר טבעית והיותר פשוטה, שבאמת לא היה צרך אלא בביצתו של קולומבוס כדי למצאה, והיא: כמו שהיהודים אינם יכולים להיות עם חי באמת אלא בשובם לארץ האבות, כן אינם יכולים להיות עם חי אלא בשובם ללשון האבות ולהשתמש בה לא בלבד בספר, בדברים שבקדֻשה או שבחכמה בלבד, כמו שטען פרץ בן משה, עורך השחר, אלא דוקא בדבור פה, מגדולם ועד קטנם, נשים וטף, בחור ובתולה, בכל עניני החיים, ובכל שעות היום והלילה, ככל הגוים, גוי גוי בלשונו.

זה היה הרגע הגדול, המכריע בחיי. עתה מצאתי מה עלי לעשות תכף ומיד. ראיתי, כי משני הדברים שבלעד[יה]ם לא יוכלו היהודים להיות עם, והם: הארץ והלשון, הנה בעוד שהשיבה לארץ אינה בידינו ותלויה היא ברצון המֹשלים עתה עליה, השיבה ללשון האבות היא בידינו, אין איש יכול למנע אותנו מזה אם רק נרצה.

אבל, האפשר הדבר?

זו היתה השאלה הגדולה שעמדה עתה בפני.

וכשהתבוננתי אליה ראה ראיתי שהיא מסתעפת לשתים:

האפשר הדבר מצד העם?

האפשר הדבר מצד הלשון?

מצד העם: האפשר שישוב צבור, גדול או קטן, לדבר לשון שעזב אותה וחדל מדבר בה מאות בשנים?

מצד הלשון: האפשר שלשון שחדלה מהיות מְדֻברת בפי צבור גדול או קטן מאות ומאות בשנים, תהיה עלולה לשוב להיות לשון הדבור בפי צבור גדול או קטן בכל עניני החיים, אפילו אם נשארה ממנה ספרות חילונית רחבה כמו מה שנשאר מהלשונות העתיקות, היונית והרומית, ועל אחת כמה וכמה אם לא נשאר ממנה בענינים חילונים אלא מה שנשאר לנו מהלשון העברית?

על השאלה הראשונה עניתי: הן! בלי כל פקפוק.

שאלה להטת כמו שאומרים הצרפתים question brûlante לכל ענין שהזמן גרם אותו ואינו סובל דחוי. עורך השחר לא ראה את התאר להטת להשם שאלה, שהוא על טהרת הלשון העברית, ויחליפנו בהתאר „נכבדה". והנה, גם אני מודה עתה, כי הדבור שאלה להטת אינו מצחות הלשון העברית המקראית, אך התאר נכבדה קר ביותר ואינו לא לפי ענין המאמר ולא לפי רוחי בזמן ההוא בחֹם בחרותי ועז הרגשי.

כי מהו צבור אם לא קבוץ של יחידים, וכשם שאנו ראים מעשים בכל יום שיחיד מתחיל בזמן מהזמנים בימי חייו לדבר לשון, שלא דבר מעולם, והיה תהיה אחר כך לשונו בכל עניניו, כך יכולים יחידים הרבה, שהם יחד צבור, להתחיל שוב לדבר לשון שלא דבר הצבור הזה הרבה מאות בשנים, ובלבד שהצבור ירצה את זאת ברצון חזק.

לא נעלם ממני, כי אין זה דבר קל. ראה ראיתי כי אף על פי שאמת נכון הדבר כי הצבור אינו אלא קבוץ של יחידים, אף על פי כן יש הבדל בין צבור ובין יחיד, ונצרכים תנאים יוצאים מגדר הרגיל, להפך לעם, לצבור, לשון אחרת במקום הלשון שהוא מדבר בה. שאלתי את פי דברי הימים: ההיתה כזאת מעולם בזמן מן הזמנים ובמקום מן המקומות? ויענוני כי רק לצבורים מעטים קרה כמעשה הזה בתנאים מיֻחדים של דברי הימים. ובכל זאת לא נזדעזעה אמונתי באפשרות הדבר מצד העם, מצד הצבור, כי לא ראיתי שום מניעה בעצם טבע הדבר. ראה ראיתי כי סוף דבר אינו תלוי אלא ברצון הצבור, והאמן האמנתי ברצונו של עמנו. האמנתי כי ירצה, וידעתי כח רצונו.

אבל, השאלה השניה!

עליה לא יכלו דברי הימים לענות לי שום מענה. אין מָשָׁל בדברי הימים של כל האֻמות והלשונות. בשפה ברורה מגידים לי דברי הימים, כי אותן הלשונות שבסבה מן הסבות עזבון העמים שדברו בהן, לא שבו יותר לתחיה בדבור פה, אפילו אם נתקימו במדה מן המדות בתור לשון של ספרות. אבל, מי יודע אם זה בעצם טבע הדבר, או אין זה אלא מקרה מפני שמסבות דברי הימים לא הביאו עד כה שום צבור לידי כך שינסה לשוב לדבר בלשון שחדלה מהיות מְדֻבֶּרת מאות רבות בשנים?

ושוב ראיתי, כי בזה בודאי אין הבדל בין יחיד לצבור. אם עלולה לשון, שחדלה מהיות מְדֻברת ולא נשאר ממנה אלא מה שנשאר לנו מלשוננו, לשוב להיות לשון הדבור ליחיד בכל צרכי החיים, אין מקום לפקפק אם יכול תוכל להיות לשון מדברת גם לצבור.

ובמהירות ההחלטה המסֻגלה להבחרות החלטתי לנסות עלי בעצמי את הנסיון הזה.

ובאחד החוצות של פריז, באחד בתי הקהוה ברחוב בולור מונמרתר, סחתי עברית בפעם הראשונה עם אחד ממכרי בשבתנו אצל שלחן עגל, שעמדו עליו שתי כוסות קהוה שחור, והקולות התמוהים של זו הלשון המזרחית העתיקה, המתה, התערבו בתוך שאון הקולות העליזים של הלשון הצרפתית החיה, היפה, העשירה...

בפעם הראשונה סחתי אז עברית. הן אמנם, עוד בימים הראשונים של „ההשכלה" שלי באחת העירות הקטנות של ליטה, אחרי אשר טעמתי את הטעם הראשון של הספרות החדשה, אחרי קראי בסתר את „אהבת ציון" ואת „אשמת שומרון", התעוררה בנפשי תשוקה גם לדבר עברית, ממש כמו אמנון ותמר ושאר הבחורים והבתולות שפגשתי בעולם החדש ההוא, ומפעם לפעם הייתי יוצא עם אחד מחברי, שידע סודי ו„נחטף" גם הוא מחוץ לעיר בשדה ובהחבא, בגנבה בפחד וברעדה פן ישמעו הבריות, סחנו בלשון הקדש. אבל, זה היה מעשה ילדות. סחנו על אהבת אמנון ותמר ועל תעלולי עזריקם וכיוצא בדברים כאלה, ופעמים על מעשים קטנים מתוך ד' אמות של עולמנו הקטן הצר והדל. אבל, עתה זה היה מעשה מדיני בעצם המרכז המדיני של העולם הגדול, בתוך שאון

החיים המדיניים בכל תקפם, וסחתי על המארעות המדיניים הגדולים ועל מעשי החיים הגדולים, וכל זה בעברית!

ומאז התחלתי לדבר עברית תדיר, עד כמה שזה היה אפשר בפריז בימים ההם. דברתי עם מכרי זה בכל פעם שפגשתיו, אף נסיתי לדבר עברית עם הזקן ב"ג [1] שהייתי יוצא ונכנס בביתו והיה לפעמים מתרצה לשיח אתי בעברית כדי לעשות נחת רוח לי, ועם מכר אחד שנזדמנתי אתו בביתו של ב"ג, שמסבות החיים הביאוהו מרוסיה לאפריקה בין היהודים באלג'יר, ובהיות שלא ידע את הלשון הערבית שהם מדברים, דבר אתם בלשון הקדש וקנה לו שם קצת שגירת לשון בדבור בעברית.

והנסיון של אלה הימים היה בעיני מספיק להכריע גם בשאלה זו לְהֵן. ראיתי, או נדמה לי כי ראה אני, כי גם מצד הלשון, וגם מצד לשוננו, זה דבר אפשרי, ושגם מצד זה אין צרך אלא [ב]קצת רצון.

אבל, ככל אשר הרביתי לדבר עברית, ככל אשר הרחבתי את גבולי שיחותי מבלי לָבר נושאי שיחתי, כן התחלתי לחוש מעט מעט קצת מחנק. אוצר המלים שלי היה אותו האוצר הידוע לכל בחור בערי ליטה שלמד ב„חדר" ובישיבות וקרא רב הספרות של „ההשכלה" ולמד תנ"ך על פה ודקדוק מתוך „צהר התבה", וקרא חלק מספרי המחקר של הקדמונים ושבע החכמות, ספרי המדע של רח"ז סלונימסקי וצבי רבינוביץ וכיוצא בהם. זה אוצר נאה לשיחה על ענינים עליונים רוחניים, מפשטים, בקצת דחק אמנם ודלות הלשון, על כל פנים כמעט מספיק. אבל, עם תדירות השיחה נתגלגלו הדברים גם על כלים מכלים שונים ועל ענינים היותר פשוטים והיותר טפלים וגסים שבחיים, ואז היינו אלמים! אלה היו לי שעות קשות, שהיו עלולות לקעקע כמעט את כל הבירה שבניתי לי בדמיוני. אך הן הן שהיו שעות החִבּול של המלון. באלה השעות הקשות התחלתי לחטט בחדרי זכרוני, ואז נזכרתי כי יש לנו מסכת כלים, שאין למודה רגיל אפילו בישיבות ואין שמות הכלים הנזכרים בה ידועים לרב יודעי עברית, וכמו כן יש בתלמוד הרבה דברים גם על ענינים פשוטים של החיים וגם על הגסים שבהם, אלא שאין הם נחקקים בזכרון רב הלומדים תלמוד. התחלתי לבקש אם יש בספרותנו ספר שאפשר למצא בו על נקלה אלה המלים בשעת הצרך. קויתי למצא כל הצריך בספרי המלים, שהיו בזמן ההוא, מרוסית לעברית, אבל אחרי חפוש מעט בשתי מִשְׁברי זה, וראיתי כי המעט שיש לנו אינו מספיק לצרכי דבור אמתי וטבעי.

וההגיון הפשוט של הבחרות הביאני מהרה למחשבה פשוטה זו:

אם רק זה חסר כדי שנוכל לדבר עברית, צריך למלא את החסרון הזה.

ועוד פעם מהירות ההחלטה של הבחרות, שאינה מפקפקת בכח עצמה ואינה ידעת מעצור, עשתה את שלה.

וביום מהימים החלטתי:

חסרון זה אמלא אני.

והמחשבה לחבר מִלּוֹן נולְדָה.

---

1) בר גולדברג.

ב.

אבל, מה שעלה אז על דעתי לעשות, איננו מה שעשיתי אחר כך.

ועלי להודות, כי למלאכת מִלּון אמתי להלשון העברית, לא הייתי כלל מוכן, לא מפאת ידיעותי המדעיות בחכמת הלשון, ואף לא מפאת נטיָתי הרוחנית.

כבר אמרתי מה היתה ידיעתי בלשון העברית. זו היתה ידיעה מספקת כדי להשתמש בה בכתב ואף לדבר בה במדה האפשרית, אך הצד המדעי של חכמת הלשון היה זר לי. ויותר מזה: על פי הרוח ששלטה בקרב בני הנעורים ברוסיה בזמן ההוא היתה חכמת הלשון, Philologie בלעז, קצת קלה בעיני וזלזלתי בה.

החכמה הלשונית לא היתה מקצוע חביב עלי, ולא היתה לי שום תשוקה להתגדר בה, ולא מפני חבה להדבר ולא מפני תשוקה לחבר מִלּון רציתי לעשות זאת, אלא מפני שראיתי צרך גמור בזה להדבור בעברית. אשר על כן היה בדעתי לחבר ספר קטן, שיוכל להיות לסיוע מעשי למי שרוצה לדבר עברית. התחלתי לרשם לי שמות הכלים ממשנה מסכת כלים; התחלתי לבקש על ימין ועל שמאל, ובכל פעם שמצאתי מלה לא מצויה בספרים הרגילים המצויים ביד כל, רשמתיה לי, והתחלתי לחשב מחשבות באיזה סדר אסדר כל אלה המלים כדי שיהיה אפשר למצא כל מלה ומלה בשעת הצרך.

בימים ההם כבר עלתה השאלה לפני מה שֵׁם אקרא לספר זה, ועל אחד הדפים רשמתי: ספר מלים או — מִלּון? בינתים חליתי בגניחת דם. הכרחתי לעזב את למודי בבית המדרש לחכמת הרפואה, ועל פי מצות הרופאים נשלחתי לעיר אלג׳יר. שם שמעתי בפעם הראשנה מפי היהודים קריאה בלשון עברית בהברה מזרחית. ותעש עלי הברה זו רשם עז מאד, ושם דברתי בפעם הראשנה עברית לא לשם הדבור בעברית אלא מפני הצרך, מפני שלא ידעתי לדבר בפרט עם הזקנים והחכמים שלהם, שלא ידעו צרפתית, אלא בלשון הקדש, שבפי קצתם היתה שגורה גם בדבור פה.

ויביאו לי הימים אשר שהיתי באלג׳יר ברכה כפולה. שמש אפריקה רפא את גופי, והשיחות אשר סחתי בעברית עם זקני העדה הישראלית וחכמיה השגירו את לשוני בדבור בעברית, והיו פעמים שכבר חשתי כי הדבור בלשון העברית הוא דבורי הטבעי.

וכשהוטב מעמד בריאותי קצת יותר ושבתי לצרפת, החלטתי לא להתמהמה בגולה עוד ואצא מארפה ואלך לארץ ישראל, ובדרך נזדַוְּגָה אלי ידידתי מנֹער דבורה בת שנ״ה יונס שנועדה להיות האם הראשנה בישראל בימינו שדברה לילדיה עברית מרגע הולדם וגדלה לנו את הילדים הראשנים שהלשון העברית היתה לשון דבורם הראשנה והיחידה למן מלוליהם הראשנים על שדי אמם.

ולא עברו ימים מועטים, והבית העברי הראשון נתכונן בירושלם.

קשים היו הימים הראשונים, אותם הימים שאשה שהיתה יעודה להיות האם העבריה הראשנה, עוד לא ידעה להוציא מפיה אף מלה אחת בעברית. אך במסירות נפש שאין ערך לה גברה על הכל, ובמהרה הגיעו הימים הנפלאים באמת, שלשוננו היתה עברית, שלא סחנו בינינו לבין עצמינו, אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו, אלא בעברית!

ועם השמוש התמידי בדבור העברי בכל עת ובכל שעה, ביום ובלילה, בכל דבר

ובכל ענין, הלך וגדל הצרך בהמִּלון, ואמר לקרב אל עצם מלאכת החבור.

ואחרי התבונני בדבר ראיתי, כי סדור המלים על פי סדר אלף בית, כמו שהוא נהוג בכל המלונים, עושה את הספר לכלי שרת טוב למי שיודע את המלה ומבקש לדעת את פרושה, דקדוקה, אפן כתיבה, וכיוצא בזה, אך מי שמבקש מלה לדבר מהדברים לא ימצא מבֻקשו אלא אם יקרא את המלים כלן מאלף עד תו, וימלך עלי לבי לסדר את המלים קבֻצות קבֻצות לפי הענינים: כל שמות האבנים בערך אבן, כל שמות האילנות בערך אילן, כל שמות כלי אכילה בערך אכילה ולסדר את הענינים בערכים עפ"י סדר אל"ף בי"ת. ואסדר את ערך אבן ואפרסמו באחד מגליוני ה„חבצלת", שהשתתפתי אז בעריכתו.

עתה נפגשתי בפעם הראשנה פנים בפנים עם עצם המלאכה, וזו הפגישה לא היתה עלולה ביותר לחזק את לבי בזממי בדבר חבור המִּלון המעשי אשר זממתי. כי מיד ראה ראיתי כי אין הדבר פשוט כמו שנדמה לי. כי בהיות תכליתי היחידה בספר זה לתת מלים להשמוש המעשי בדבור, לא יכלתי להסתפק בפרוש המלים בגדר פחות או יותר כללי ולאמר למשל: „אחלמה", מין אבן, „תדהר", מין אילן, וכיוצא בזה, אלא היה עלי לגדר את המלה בדיוק גמור ולאמר איזו אבן מהאבנים נקראת אחלמה, ואיזה אילן מהאילנות נקרא תדהר, למען ידע המדבר עברית לאיזו אבן ולאיזה אילן יקרא באלה השמות. וכשרציתי לעשות זאת ראיתי, כי בקצתם אין הדבר מֻכרע עדַין, ויש חלוקי דעות בין המפרשים ואני אינני בן סמך להכריע. במעשה, בהדבור בביתי, לא היה דבר זה לאבן נגף על דרכי, שם הייתי אדון לעצמי, שליט ודן יחידי והכרעתי לפי ראות עיני והשתמשתי בהמלים לפי הכרעתי ועל פי דעתי. אך בספר, שהוא רשות הרבים, ראיתי כי למען אוכל לאמר קבלו דעתי, עלי להיות בן סמך במקצוע זה.

נרתעתי איפוא לאחורי.

לא עזבתי את עצם זממי בדבר חבור מלון מעשי לצרכי הדבור העברי, אלא ראה ראיתי כי עלי לדחות דבר מלאכת החבור לזמן פחות או יותר ארך ולהתחיל, על כרחי ושלא בטובתי, להיות חוקר לשוני ולחקר בפרוש המלים העבריות, לפחות אותן המלים שעוד לא נתברר פרושן בדיוק.

ובזה הונח היסוד להַמִּלון האמתי. לא בידיעה ברורה מה עֹמד לפני, לא בכונה מפֹרשת לבנות בנין גדול. אודה ולא אבוש, כי, לפחות לעת עתה, עוד לא הלכתי בענין זה בדרך שהתויתי לי במחשבה קודם למעשה, אלא נהדפתי ונמשכתי בכח מסִבּוֹת המעשים. בימים ההם עוד לא היה לי מֻשָּׂג ברור מה מלאכה כזו דֹרשת מבעליה, עוד לא ראיתי מדות המפעל, לא חשבתי כמה זמן וכמה עבודה קשה ידרש ממני. וטוב הדבר שכך קרה, שלא ידעתי בתחלה מה אני נוטל עלי, כי אין ספק בדבר שאלמלא ראיתי אז מה העבודה הזאת, כמה היא גדולה ורחבה וכמה היא קשה, ודאי שלא הייתי מֹצא את לבבי להתחיל בה.

רק מעט מעט ולאט לאט התפזר הערפל מלפני עיני והתחלתי לחוש ולהבין מהותה

של עבודה זו, אבל כשהגיעה שעת סכנה זו, כבר עברתי הגבול ולא יכלתי יותר לחזור בי ולפרש מהעבודה. כבר נצברה אצלי כמות רבה של „חֹמֶר" למלאכתי וחסתי על עמלי שיאבד בלי תועלת. ומלבד זה ראיתי בנסיון כמה גדולים דברי רב [1] שאמר: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות שלא לשמן שמתוך שלא לשמן בא לשמן. זו חכמת הלשון, שהקלתי כל כך בכבודה ולא היתה חביבה עלי ביותר, התחילה מעט מעט מתחבבת עלי, ובה במדה שהרגשתי עצמי יותר בן בית במקצוע זה, מצאתי בה יותר טעם ויותר נחת רוח, וקשה היתה עלי עתה הפרידה ממנה.

ואחליט:

עשה אעשה, ויהי מה!

והפעם, זו לא היתה מהירות ההחלטה של הבחרות. זו היתה החלטה של אדם שכבר נתנסה במלחמת החיים, שכבר נלחם במארעות ובאנשים, וכבר נתקשה ערפו דיו.

אך המלחמה הקשה שנלחמתי בימים ההם בעתוני לחיים חדשים, להישוב ולתחית הלשון, הסיחה את דעתי מעבודתי להמלון וגזלה ממני החלק היותר גדול מזמני ומכחי. רק את שארית זמני ושארית כחי (ושתיהן לא היו רבות ביותר) יכלתי להקדיש לעבודה זו, שנהיתה לי אז נחמתי בעניי. ובימים ההם לא היו עוד בירושלים, לא לנו ולא להגוים, בתי ספר כמו שיש עתה. ואולם ספרי ספרותנו העתיקה מצאתי במדה מספקת בהישיבות של חכמי הספרדים, ויכלתי לקראם וללקט מהם כל האוצר היקר הטמון בהם. אך ספרי מדע בחכמת הלשון לא יכלתי למצא אלא מעט, והכרחתי להסתפק במה שמצאתי.

ככה הכינותי מעט מעט את ה„חמר" להבנין שכבר ראיתיו לפני גדול, לא באותה המדה ואותו הקצב שנתנו לו אחר כך, אבל כבר בנין נאה, אפס לא מצאתי לא פנאי ולא די דעת צלולה להתחיל בעצם מלאכת החבור.

והנה בשנת א׳ תתכ״ה לחרבן ארץ המארע הידוע שבשביל מאמר של חותני שנ״ה יונס על חג החנכה שנתפרסם בעתוני הצבי נתפסתי למלכות ונפסק דיני להאסר שנה בבית אסורים ולבטל את עתוני. בהשתדלות ידידינו ובעזרתו הנדיבה של יוצר הישוב החדש באי״, הוא הנדיב ברון אדמונד די רותשלד, בטל בית המשפט העליון בבירות את פסק דינו של בית המשפט בירושלם ויצאתי לחרות, אך הפחה הירושלמי לא הניח שאתחיל להוציא שוב את העתון, ועל כרחי הייתי בטל מהעבודה העתונית, ובהפנאי הזה השתמשתי לנסות כחי בעצם מלאכת חבור המלון, ואחר שנת עבודה הדפסתי מחברת קטנה לדמיון עם הקדמה בראשה והיה כתוב בה לאמר:

„אין רע בלי טוב.

„שנים רבות עבדתי בחקרי לשון עברית ואספתי חמר ולבנים לחבור מִלּוֹן כללי, שלם, ללשוננו כפי אשר היא בידינו היום, ככל אשר הלכה ושגאה במשך הדורות. אפס, בכל השנים האלה לא עלה בידי להחל בסדור החמר העצום הזה, כי מפני עבודתי בעריכת

---

1) נזיר כג ע״ב: והאמר רב יהודה אמר רב.

„הצבי" לא יכלתי לפנות את לבי כראוי למלאכה גדולה וקשה כחבור המלון כאשר צירתיו לי ברעיוני.

„והנה בחסד אנשים טובים אשר העלילו עלי עלילת שקר 1) הייתי פנוי כחמשה עשר חדש בעריכת הגליון, ואשתמש בעתות הפנאי האלה, אשר המציאו לי היקרים ההם על כרחי ושלא בטובתי, ואתחיל במלאכת חבור הספר הזה, אשר הרעיון הראשון אדותיו הבריק לנגד עיני עוד לפני שש עשרה שנה, בראשית עבודתי בספרותנו.

„אבל במהרה ראיתי, כי המלאכה הרבה יתר כבדה והרבה יתר קשה ממה שחשבתי, וחלק ממה שסדרתי והדפסתי כבר, היה עלי לשוב ולסדר ולהדפיס מחדש. וע"כ נתעכבה יציאת המחברת הראשנה יתר זמן ממה שקבעתי לה, ועוד לא עלה בידי להדפיס אלא חצי המחברת, ובה הנני בא עתה לפני כבוד חוקרי הלשון וסופרינו החכמים וכל הקהל הנכבד.

„והנה כל פרטי תכונת הספר יתבארו במבוא גדול אשר יבוא בראש החבור כאשר ישלם החלק הראשון ממנו. ופה אקדים רק דברים מעטים לבאר בקצרה את טיבו ועניננו.

„המִלּוֹן הזה הוא, כמו שנאמר בהשער, שלם ומפֹרט. עד עתה עוד אין לנו ספר מלים לכל לשון העברית כמו שהיא אצלנו היום. הרבה „ספרי שרשים" נתחברו להלשון הכלולה בתנ"ך; ספרים אחדים גדולים וטובים ללשון המשנה והתלמוד. אך ספר שלם, כללי, שיכיל כל מה שיש בתנ"ך ותלמוד ומדרשים והספרות שאחרי התלמוד — אין לנו. רש"י פין נסה לעשות זה ב„האוצר" שלו; אבל הוא הביא בספרו, מלבד המלים שבתנ"ך, רק השרשים שבאו במשנה, והנגזרים מהם, וכל העשר הרב האצור בהספרות שלאחר המשנה, עזב, ובפרט המלים, השמות והפעלים שנתחדשו בתקופה הספרדית ובעת החדשה,— מכלם לא הביא אלא מעט מאד. גם חסרון הידיעה בלשון הערבית היה לו למכשול בעבודתו. ועוד יש בחבורו זה חסרונות רבים אחרים שאין פה המקום לפרטם. ובכ"ז, עם כל החסרונות האלה, לו נשלם ה„אוצר" הזה היה באמת אוצר יקר ללשוננו; אך לצערם של כל חובבי הלשון המחבר החכם מת והדפסת ספרו נפסקה, ולא זכינו מחבורו אלא עד 'אות ז'.

„ואולם, לוא גם נשלם החבור הגדול ההוא, גם לולא היו בו החסרונות שהזכרתים למעלה, עוד היה מקום לחבור חדש כעין זה שאני מתכבד לתת עתה להקהל הנכבד. כי הנה כל המִלּוֹנים הרגילים שבכל הלשונות המסֻדרים לפי סדר א"ב אינם מועילים אלא למי שיודע מלה מן המלות בלשון מן הלשונות ומבקש לדעת פרושה, דקדוקה, איך להשתמש בה, וכדומה. אבל מי שיש לו איזה מֻשג, ואינו יודע המלה אליו, ואינו יודע אם יש למשג הזה מלה באותה לשון, מה יעשה? איך ימצא את מבֻקשו? הילך ויקרא את כל המלים למן א ועד ת עד אשר ימצא המלה להמֻשג שלו? אם הוא יודע באחת הלשונות האחרות המלה הנצרכה לו, ימצא את חפצו בהלשון שהוא מבקש בספר מלים לשתי הלשונות ההן. אך אם אינו יודע מלה למשגו בשום לשון, איך ימצא? ואם בכל הלשונות החיות כך, שרב מלותיהן שגורות בפי כל המדברים אותן, וספרי מלים הרבה להן מלשון ללשון,

1) כונתי למעשה המלשינות הידועה שהלשינו עלי יקירי ירושלים בשנה ההיא.

על אחת כמה וכמה בלשון עברית, שאיננה עדין לשון הדבור והשמוש בהחיים לכלנו, ושני שלישי מלותיה טמונים בספרים שאינם ידועים אלא לאחד מאלף, וספרי מלים שלמים טובים מלשונות החיות ללשוננו עוד ג״כ כמעט אין לנו. על כן עניות לשון סופרינו, אפילו היתר טובים שבהם, מגֻלת את לשוננו, כי אפילו היתר חשובים שבסופרינו אינם יודעים את כל עשרה של לשוננו הטמיר בכל החורים והסדקים הנסתרים בספרות התלמוד והמדרשים וכל הספרות הגדולה, הרחבה, בכל מקצעות המחקר והפלסופיה והמליצה והשיר שנתחברו למן אז ועד ימינו אלה. ועל כן, כל סופר הבא בימינו לכתב איזה דבר חכמה בלשוננו, מוצא את עצמו אנוס ליצר לו כמעט כל המלות הנצרכות לו, כמו לו היה הוא הראשון במקצוע זה.

„ולמלא את החסר לנו בשתי הבחינות האלה אני אומר בהמִלון החדש שלי.

„א) הוא שלם, כי הוא כולל בקרבו כל מלות הלשון העברית שבתנ״ך, תלמוד ומדרשים, ספרות הפוסקים, המחקר, המדעים, השיר והמליצה מכל הזמנים עד היום הזה.

„ב) ולמען תת יכלת למצא המלה שאינה ידועה לנו לאיזה מושג ידוע לנו, סדרתי אצל כל שם או פעל למושג כללי, את כל המלים שיש להן יחס מה להמושג ההוא. למשל אצל ערך אדמה סדרתי כל המלים שיש להן איזה יחס לאדמה: פה נמצא שמות לכל מיני אדמה, פה נמצא פעלים לעבודת האדמה, פה נמצא שמות גם לכלי עבודת האדמה, וכדומה. אחרי השם אור סדרתי כל השיך להמושג אור. הנה, למשל, ידוע, כי יש מין תולעת קטנה המאירה בלילה. ועתה נניח נא, כי אין אנו יודעים מה שמה בעברית, אף אין אנו יודעים אם יש לה בעברית שם, גם אין אנו יודעים מה שמה בלשונות אחרות. מה נעשה? איך נדע אם יש לתולעת זו שם בלשוננו? ואם יש, איך נמצאנו? בכל ספרי המלים, לו גם נמצא בהם שם כזה, לא נוכל להגיע עדיו אלא על פי מקרה, אך לא לרצוננו, בעת צרכנו, אם לא בקריאת כל הספר מן א ועד ת. לא כן במלון הזה. בהשם המבקש יש שני מֻשגים: מֻשג תולעת, ומֻשג אור. נפנה נא איפוא לאחד משני המֻשגים; נחפש בהשם תולעת, שם נמצא שמות לכל מיני התולעים. נחפש באור, פה נמצא שמות לכל דבר מאיר. פתח נא איפוא, קורא יקר, את המִלון בערך אור, ומצאת על נקלה השם שחפצת, ואגב אֹמר לך, שֵם אשר לא תמצא בשום ספר שרשים, לא בערוך, לא בלֵוי, לא בערוך השלם, לא בפין וכדומה. כן בערך אבן תמצא שמות כל מיני האבנים, וכל הפעלים השיכים לזה; בערך אכל כל מה שמתיחס לאכילה, וכדומה.

„ידע ידעת כי יש אנשים בעלי מום בדבור, אשר בדברם תצאנה האותיות כמו דרך האף. ידעת, כי בקצת לשונות יש בזה פעל ושם מיֻחד, ולא ידעת אם יש מלה מיֻחדה למום זה גם בעברית. איך תברר לך זאת בספר מלים, אפילו השלם שבשלמים, המסֻדר רק עפ״י א״ב? אך בהמִלון הזה אשר לפניך יקל לך הדבר. גם במֻשג הזה יש שני משגים: הברת האותיות, והאף, ובשני הערכים, בערך אות ובערך אף תמצא את מבֻקשך.

„אלה שני המשלים דים ללמד מהם מה רבה תועלת הסדר החדש הזה. אך מלבד שהערך הזה נותן לנו היכלת למצא מלה לא ידועה לנו, עוד יש בו הרבה מעלות אחרות.

רק בערכי השיכים האלה, שבהם נערכו בקבוצה אחת כל המלים לכל פרטי משג מהמשגים ולכל גוניו, אפשר לראות באמת עשר לשוננו. פה ימצא המבקש את כל המלות הנרדפות, את הדבר והפכו, ועוד, ועוד.

„עפ״י הדברים המעטים האלה יוכל הקורא לערך לו דמות כללית ממהות ספרי, ולא נשאר לי אלא לבאר עוד פרטים אחדים ולתת דין וחשבון על קצת חדשות שהרשיתי לעצמי בחבורי:

„א) כל מקום שיכלתי למצא מקור או דמיון למשמעת השרש העברי באחת מלשונות האחיות, לא נמנעתי מלהביא את הנראה לי לפחות קרוב לאמת. ידעתי, כי החקירות האלה הן עפ״י רוב הררים תלויים בשערה, ועל כן לא נכנסתי בהשערות על דבר המשמעות היסודיות של סוגי צרופים קדומים, עפי״ר שניים, שמהם הסתעפו השרשים השלשיים למשמעות יתר רחבות, משאלות, וכדומה. ומכל מקום באותם השרשים אשר היה אפשר להראות מקור משמעתם בלי השערות רחוקות יותר מדי, חשבתי לתועלת להעיר על זה, אם בקצרה, או לפעמים בשקלה וטריה פחות או יתר ארֻכּה, יען אין ספק כי השקלות והטריות האלה עושות הלשון פחות חֻקה וגזֵרה בלי טעם. בפרט הרביתי לדמות את שרשי לשוננו לשרשי לשון ערבית, וזה עשיתי לשני טעמים: ראשית, כי עדות לשון ערבית החיה מבטלת הספקות אשר אפשר לספק בכונת שרשי לשון שחדלה מהיות מדֻברת זה כאלפים שנה. ושנית, כי הדמיון התמידי הזה יקבע במחשבת הקורא יתר ויתר את ההכרה עד כמה קרובות שתי הלשונות האלה במהותן ותכונתן ורוחן, עד כמה הן כמעט לשון אחת. וההכרה הזאת היא תבאר ותצדיק מאליה את העִקר הגדול אשר החזקתי בו לשאב בחפנים מלאים מלשון ערבית למען מלא את החסר בלשוננו בכל מקום שאין באוצרה שום שרש שנוכל לגזר ממנו באפן נאה את המלה המבֻקשה.

„ב) על פי לשון הערבית עלה בידי לגלות חדשות הרבה בפרוש הרבה מלים בתנ״ך ותלמוד ומדרשים. הפרושים החדשים האלה, שלא שערום חוקרי הלשון שקדמוני, מעשירים את לשוננו, יען הם נותנים לנו מלים ישָׁנות למושגים שעד עתה לא ידענו לתרגמם עברית.

„ג) ה„מִלּון" נועד להיות כלי תשמיש להקורא בספרותנו העתיקה והחדשה, ובפרט להחפץ לכתב או לדבר עברית, וזה הביאני לשני דברים. מצד אחד לא הזכרתי את הכתובים הקשים שבתנ״ך לפרשם דוקא בדחק או באחד מהפנים שרֹב בעלי השרשים מפרשים את הכתובים ההם עפ״י פרד״ס. אך חלף זה לא יכלתי להסתפק בפרוש המלים בקֵרוב: מין בגד, מין כלי, וכדומה. למפרש זה מספיק; בידענו למשל כי מעדר הוא מין כלי לחפירת אדמה, נבין היטב את הכתוב; אך למעשה, האכר העובד אדמתו וחפץ להשתמש בשם עברי לכליו, ובכלל מי שצריך להשתמש בלשון עברית לא למליצה בלבד, הוא צריך שידע, איזה מין ממיני כלי עבודת האדמה הוא המעדר, ובמה יבָּדל ממינים אחרים הדומים לו. לדבר הזה שמתי לב בפרט, ועמלתי עד כמה שיכלתי לגדר כל מלה בדיוק, בצורתה ובפרטיה.

„ד) ומפני התכונה הזאת אשר לספרי לא יכלתי לנהג מנהג בעלי השרשים אשר קדמוני באותן המלות שיש מחלקת בין המפרשים בפרושן, להביא את הפרושים השונים

ולהסתפק בזאת. הדרך הזה, הטוב ומספיק בספר שנועד לפרש דברי הכתוב, לא יתכן בשום אפן בספר אשר תכליתו להיות לכלי תשמיש במעשה. ועל כן, בכל אותן המלות, אם לא היה לי סמך חזק להכריע לאחת הדעות, קבעתי משמעת המלה לפי אשר פשט מנהג השמוש בה בספרותנו על ידי גדולי הסופרים.

„ה) באותן המלות אשר מפני איזה טעם קבעתי פרושן האמתי לא לפי אשר השתמשו בהן רֹב הסופרים, או אשר במשך הזמן קבלו בספרותנו משמעה שונה ממשמעתן בתנ״ך, אם מפני שטעו הקדמונים בפרושן או מפני סבה אחרת, או כי אחד מגדולי הסופרים השתמש בהן במשמעה חדשה, הבאתי משמעתן זאת בתור משמעה נוספה על משמעתן העקרית הראשנה. באופן כי למלים רבות נחונות בספרי משמעות אחדות יתר מהמשמעות שקבעו להן מחברי המִלּונים שקדמוני. כן למשל בפעל התאבך ימצא הקורא בספרי שתי משמעות, האחת עפ״י הפרוש אשר לו במקומו בהכתוב, והשנית עפ״י אשר השתמש בה רבי דונש בן לברט: וכן בִשרש אדר, מאְדָר, עפ״י אשר השתמש רבי שמואל הנגיד, וכאלה רבות.

„ו) ממשנה, גמרא ומדרשים הבאתי כל המלים העבריות באמת, או לפחות השֵמיות, או אפילו אותן המלים שמקורן בלשון יונית ורומית, ונתעברו, נעשו עבריות בצורתן ומשקלן, גם רבות מהמלות הנמצאות בתלמוד רק בצורה ארמית, אם יש לנו בהן איזה צֹרך להעשיר את לשוננו באיזה גון חדש למשג מהמשגים. להמלים האלה נתתי צורה עברית עפ״י המשקל המקביל בעברית להמשקל הארמי. אך את רוב השמות ע״מ פעלא נִקבתי ונתתי להם המשקל פעלה העברי, יען בארשת שפתים אין הבדל בין שני משקלים האלה, ולא נרגיש הצורה החדשה. למשל צפרא טבא, השגור בפינו, אם נקרא צַפְּרָה טובה, לא נרגיש כל שנוי בזה. ומאותן המלים הרבות במשנה מלשון יונית, שאי אפשר לתת להן משקל עברי, לא הבאתי אלא המְפרסמות ביתר, כמו למשל אנדרוגינוס, כי לא ראיתי לי רשות להשמיט מלה מפרסמה ומקֻבלה כמוה. ובכל זאת הבאתי במקום הראוי גם מלה אחרת, עברית בצורתה, לאותו המושג, ובזה גליתי את דעתי כי ראוי להחליפה בשם חדש, אשר משקלו הוא כמשקל השמות העברים.

„ז) הבאתי את המלים אשר נתחדשו בלשוננו בשנות מאות הרבות למן חתימת התלמוד והמדרשים ועד ימינו, בהפיוטים, המליצה והשירים, בספרות הפלסופיה והמחקר והחכמות והמדעים שנתחברו בפרט בימי חכמי ספרד. מלבד המלים המפרסמות, כמו אפק, מרכז, קטב, וכדומה, אשר הכניסו בלשוננו המתרגמים הגדולים אבן תבון וחבריהם, ואשר כבר נעשו לקנין הכלל, יש עוד מלים רבות טמונות בתוך ספרי המחקר והחכמות שנכתבו בימים ההם; אפס, יען הספרים האלה לא זכו להתפרסם הרבה, לא נתפרסמו גם המלים ההן, ונשארו עד עתה כמעט נעלמות מרב הכותבים עברית, והם עמלים ליצֹר מלים חדשות למְשגים שכבר נתרגמו כל צרכם בתקופה הפוריה ההיא. סופרי הדור ההוא הכניסו בלשוננו הרבה מלים חדשות או נתנו להמלים הישנות הרבה משמעות חדשות, לא בלבד ביודעים בכונה להכניס מלה חדשה מפני הצרך, אלא גם בלא יודעים, מבלי שהרגישו כי הם מכניסים חדש בלשוננו, יען לשון ערבית, הדומה לגמרה ללשון עברית, היתה כל כך שגורה

על לשונם, כל כך היו הם מלאים את רוחה, עד כי לפעמים גם לא הרגישו שהשתמשו בעברית במלה ערבית, או במלה עברית כמשמעתה בערבית. וכבר התנצל על כעין זה ר״י אבן תבון בהקדמתו לתרגום ספר „הרקמה״, לאמר: „כל שכן עם שגרת הלשון הערבי בפינו וברעיוננו וכו׳, ואפשר שתהיה מחשבתנו טרודה במלאכה ונביא לשון זכר במקום לשון נקבה או לשון יחיד במקום לשון רבים או הפך זה, והדומה לו ממה שהיה כן בלשון הערבית״.

„ח) שמתי לב לספרות הקראית, והבאתי ממנה היצירות היתר יפות שיצרו חכמיה וסופריה בלשוננו. הספרות הזאת התפתחה, אם לא לגמרה בלי יחס להספרות הרבנית, על כל פנים התפתחות עצמית. ויצרה לה מלים רבות, שונות מהמלות אשר יצרה לאותן המשגים בעצמם הספרות הרבנית, ובאחדות מהן אין ספק כי היתרון ליצירותיה היא על יצירות האחרנה, יען סופריה הרבו להשתמש בכלי אֻמנות ליצירותיהם בהמשקל פעלון, תחת אשר בספרות הרבנית, יצאו הפיטנים, עד העת האחרנה כמעט לא השתמשו ליצירות מלים אלא במשקל פעילה ופעלות.

„לכל המלות האלה מהספרות המאחרת השתדלתי להביא משלים ודֻגמאות מגדולי הסופרים בכל מקצעות ספרותנו למן ספרי החוקרים והפלסופים הראשונים ועד הסופרים האחרונים.

„ט) גם בלשון העם, בלשונות המקֻלקלות המדֻברות בין ב״ע הספרדים, האשכנזים, התימנים וכו׳, נוצרו מלות רבות ו„מאמרים״ רבים בלשון עברית, ובהמלות והדבורים האלה יש חיים אמתים, ורבים מהם מטבע העבריות טבועה עליהם, ואספתי גם אותם להמִלון הכללי הזה.

י) הרשיתי לי להביא בספרי גם את המלים החדשות לגמרה, שחדשתי אני בעצמי במשך כל השנים אשר אני עובד במקצוע הזה, להשלים את החסר עוד בלשוננו לכל המֻשגים הרבים בהחיים, במשא ומתן, בתשמיש הבית, ביחס שבין אדם לחברו, וגם במשגים מפשטים, דקים, שנתחדשו בעת החדשה. כל סופר הראוי לשם זה. שאינו מסתפק בדברים כללים, בצבעים גסים משתפים להרבה משגים, כי אם חפץ להגות את רעיונו לכל פרטיו, לכל גוניו הדקים מן הדקים, הוא מרגיש ויודע כל החסר בלשוננו. על כל פסיעה ופסיעה, בכל שורה ושורה הוא בא במבוכה; הרגש ירגיש את רעיונו קצוץ כנפים; חפץ יחפץ רעיונו להתרומם, להתעלות למעלה, למעלה, אפס — אין אברה, אין מלים, לשונו קצרה, אסורה, ואחרי עמל ויגיעה לשוא יוצא הרעיון דל ורזה, צר וכהה. ובכל זאת, בהֱיות של מחקר מפשט עוד יכול הסופר לרמות את עצמו, לבחר מלים אחרות תחת הנצרכות לו באמת, והקורא אינו מרגיש כל כך את הדלות שבלשונו. מי לנו מסַפר יתר רב הלשון מסמולנסקין? בספוריו דבר על כל מיני מעשים מהחיים, אך מי מרגיש כי השתמש השתמש בהם רק באותם המעשים שיש להם שמות ופעלים בעברית? ההרגיש אחד מקוראיו מעולם, כי בכל מסבות המעשים המתחלפים שהביא הסופר גדול הכשרון הזה בתוך ספוריו, לא הזכיר מעולם למשל את הפְעלה הפשוטה, המצויה, המשמוש בגוף לעורר צחוק? פְעלה זו שנפגש פעמים רבות בכל ספור בלשון חיה, לא נפגש מעולם בספרי סמולנסקין, רק יען לא היתה לו מלה לזה. ובכ״ז ספריו הם ספורים. אך מי החפץ לכתב איזה דבר חכמה ומדע, ובפרט מי

כמוני, המדבר עברית בבית עם הילדים כל הימים, על כל הענינים של החיים, — הוא מרגיש בכל רגע חסרון מלים אשר בלעדן לא יתכן כל דבור חי.

„זו ההרגשה הביאתני לידי חפוש וחקירה ודרישה במקצוע הזה, להתבונן, אם אפשר לדבר כך, באיזה אפן הלשון בעצמה עושה את מלאכתה על האָבנַים ולחקות את מלאכתה לכל פרטיה. באופן הזה יצרתי הרבה מלים, שמות ופעלים, וזכיתי כי רבים מהם נתקבלו ברצון, וטובי הסופרים משתמשים בהם וכבר היו לקנין הכלל, וכל כך פשט השמוש בהם בהעתונים, עד שכבר נשכח מי אביהם, ורבים מהמשתמשים בהם, לו ידעו מי יצר המלים האלה היו מחרימים אותן. במלאכת י צ י ר ת המלים שמרתי העקרים האלה: א) לחפש, עד כמה שיָכלתי מגעת, בכל מקצעות הספרות אולי יש להמשג המבֻקש איזו מלה עברית לפחות בצורתה. ב) אם אין לו כל מלה, או יש מלה אשר לפי ראות עיני אינה ראויה לבוא בקהל לנו, לבקש בכל שרשי לשוננו אולי יש בתוכם שרש שנוכל לגזור ממנו המלה המבֻקשה. אפס כל לשון מצטינת ברוחה המיֻחד לה ויוצרת לה מלותיה על שם איזה דבר לפי רוחה היא, ולא ראי הלשון האחת כהשנית, ובפרט רחוקות בבחינה זו לשונות השֵׁמיות מלשונות האַרְיוֹת. הנה למשל, את האָמן העוסק בתפירת בגדים קראו לשון צרפתית וגרמנית על שם חתיכת הארג וגזרתה: Schneider, tailleur; ולשון עברית וערבית — על שם החוט שהוא משתמש בו: חַיָּט, חַיָּאט. ועתה, נניח כי אין לנו בעברית השם חַיָּט, וחפצנו ליצר לנו שם להמשג הזה, הנה אם נאמר לחקות בזה את שתי הלשונות הראשנות ולגזור לנו שם מהפעלים חתך, גזר, וכדומה, למשל: חַתָּך, גַּזָּר, לא יהיה השם החדש שלנו עברי אלא בצורתו ומקורו, אך לא ברוחו, יען אנו רואים עתה כי העברית לקחה לה בחינה אחרת ליצירת השם הזה. ועל כן, בבואי לבנות איזה שם משרש שיש לנו כבר, לקחתי לי את לשון ערבית א ח ו ת ה למופת, התבוננתי באיזה משג השתמשה היא לבנין השם ההוא, ולפיה בניתי גם השם בלשוננו. ג) ואם אין באוצר שרשי לשוננו כל שרש שנוכל לגזור ממנו המלה הנצרכה לנו, פניתי ללשון ערבית אחותה, וכמעשי חכמינו הקדמונים עשיתי גם אני ולקחתי ממנה את המלה הנצרכה, יען כמעט ברור הדבר כי השרש ההוא היה לנו גם בלשון עברית אלא שאבד. וכבר הסכים לי על זה גאון סופרי דורנו הרי"ל גורדון במכתבו אלי כאשר קבל ספרי „ארץ ישראל“, וכן ב„המליץ“ גליון כ"ז תרמ"ג בדברו על אדות הספר הזה, כתב לאמר:

„חכמי לב היושבים בארץ אבותינו יוכלו להרחיב את שפתנו במלות לקוחות משפה ערבית וכו', ואין ספק כי במלות כאלה היו משתמשים גם אבותינו בזמנם באותם מיני שמוש שמשתמשים בהם הערבים גם עתה, והא לך מקור נאמן וחי לתחית השפה, מקור אשר לא יוכלו להשתמש בו חכמי לב היושבים בחוץ לארץ וכו', וכאלה הן המלות אשר מצאנו בעלה הראשון מספר „ארץ ישראל“ לבן יהודה.

„הטעם הזה בלבדו מספיק כי נקח כל החסר ללשון עברית מלשון ערבית אחותה ולא מלשונות האריות, ובפרט, כי ללשון עברית, כמו לערבית, יש המשקל שבגללו לא תוכל היא לקחת מלשונות האריות בלתי אך מלים מספר, רק אותן אשר במקרה יש להן דמיון לאחד ממשקלי השמות העבריים. השם Constitution למשל נתקבל כמעט בכל לשונות ארפה, אך בעברית לא יוכל להתקבל בשום אפן, ולעולם לא י ת ע ב ר, לא י ת ע כ ל בתוך

מעיה, יען איה בכל משקלי השמות העבריים משקל דומה לזה? איה שם משקל פוּעֲלְלִיתוּתְיוֹן בלשוננו? התהיה מלה כזאת לעולם עברית?

„מכל האמור למעלה יבין הקורא את גדל המלאכה הזאת וכל קשי העבודה אשר היה להמחבר בחבור ספרו, ויתנהג עמו במדת הרחמים ויסלח לו את השגיאות והחסרונות הרבים, אשר לא ימלט מהם חבור גדול, ובדברים רבים חדש, מזה; ובפרט אם ישים הקורא ללבו כי המחבר יושב רחוק ממרכזי ההכמות והמדעים, ואין לו אפילו עשירית מהספרים הנצרכים לעבודתו. המחבר יודע, כי דברים רבים נתחדשו בחקירות הלשונות בשנים האחרונות, והוא לא זכה לראותם; יודע הוא כי בודאי דברים רבים נשמטו ממנו, ובפרט ב ה מ ת י ח ס י ם; בדברים רבים בודאי טעה. אך עם כל זה הוא מתברך בלבו כי ערך הספר בכללו לא יפל בגלל הטעֻיות והשגיאות האלה; ואולם הכר יכיר טובה לכל מי שיעיר אותו על איזו טעות, ולכל מי שיזכירהו מה שנשמט ממנו בהמתיחסים, ובסוף כל חלק יפרסם את כל זה בשם אומרם.

„בדבר סדר השרשים והנגזרים מהם הלכתי בעקבות מחברי ספרי המלים האחרונים ושמתי גם את הנגזרים במקומם הראוי להם לפי סדר א״ב, ולא אחרי השרשים שמהם נגזרו, למשל א ג ר ו ף אַחרי א ג ר ולא אחרי ג ר ף, וכדומה. יען בשמות רבים יש ספק ושנוי דעות בין בעלי השרשים, מאיזה שרש נגזר השם ההוא, ומבקשהו מסֻפק איה ימצא המלה, ואודה ולא אבוש כי פעמים רבות לא ידעתי גם אני באיזה שרש מהשרשים אמצא מלה פלונית או פלונית. אך בשרשים רבים הזכרתי אחרי עצם השרש כ ל הנגזרים ממנו. בהמשלים והדגמאות שהבאתי לכל מלה, לא נמנעתי מהביא לפעמים פסוק שלם או יתר, למען י ב י ן הקורא מהמשל הזה את משמעת המלה ואפן שמושה. בהפרושים שפרשתי את המלים עמלתי בכל כחי לתת פרוש מ ס פ י ק, ומבאר היטב, ולא לתרגם מלה אחת במלה נרדפה, ואת המלה השניה הזאת במקומה לתרגם בהמלה הראשנה. מלבד הפרוש המפרט בעברית, תרגמתי כל מלה בצרפתית ובגרמנית, ואחשב כי עפ״י התרגום בשתי הלשונות האלה יוכל להשתמש בהספר כל איש משכיל מכל אֻמה ולשון, כי אחת משתי הלשונות האלה ידועה כמעט לכל איש. ואף כי לתחלת כל שרש עברי לקחתי, כמנהג המקֻבל, את עבר נסתר, בכל זאת בהתרגום הצרפתי והגרמני השתמשתי ב ה מ ק ו ר, לפי רוח הלשונות האלה.

„ובזה כליתי את הדברים אשר ראיתי חובה לעצמי להקדים לעת עתה לחבורי. לבאר את מהותו ותכונתו, במה הוא נבדל מהספרים האחרים שנתחברו במקצוע זה.

„וכבר ראו חכמים רבים את מפעלי ויישר בעיניהם מאד ויחזקו את לבי בדברי הסכמתם. ואתן בזה את דעת אחדים מגדולי חכמינו אשר הגיעו לי דבריהם בכתב 1).

„וטרם אפטר מלפני הקהל הנכבד אמלא חוב קדוש ונעים עלי, והוא להגות את רגשי תודתי והכרת טובתי מעמקי לבי לכל האנשים אשר עזרוני עזרה גשמית או רוחנית, ובראשם לכבוד האדון הנעלה פקידו הנאמן של נדיבנו הגדול בעניני הישוב, כבוד שמו א ל י ה ו ש י ד ולכבוד ידידי הנעלה. העסקן

---

1) עדיות החכמים לקמן אחרי ההקדמה.

הגדול בצרכי צבור באמונה ולב תמים ומלא חבה לעמנו, האדון נסים בכר ראש בית הספר התורה והמלאכה לחברת כל ישראל חברים פה, אשר מלבד כל מה שׂשׂה להצילני מבור חפרו לי אויבי, עוד חזק אה לבי הרבה בעבודתי בספר הזה.

„ואהגה בזה חן חן גם להחברה הנעלה „כל ישראל חברים". אשר עפ"י חות דעת ועד הספרות שלה על הדפים הראשונים מחבורי שהיו לפני עיניו הואילה לשלח לי סכום מה להוצאת המחברת הראשנה. עפ"י עצת הועד הנזכר צינתי בסמנים מיוחדים את המלות מהתלמוד ומדרשים ומספרות המאוחרת שבאו בספרי, לפי מקוריהן השונים.

ירושלם. ט' תמוז התרנ"ה".

ואחרי זמן קצר התרצה הפחה להרשות לי לחדש את עתוני. ואשוב לעבודתי העתונאית והמלחמה התחזקה עוד יותר, ושנית לא היה לי לא פנאי ולא דעת צלולה ככל הצריך למלאכת חבור המִלון, ולא יכלתי אלא להוסיף לעבד בקבוץ החמר ובחקירה המדעית עד כמה שזה היה אפשר בירושלם בימים ההם. אבל, ככל מה שהלך ונצבר החמר, כן ראיתי כי היה לא יהיה ה„חמר" מלא ושלם עד שאקרא את הספרים הקדמונים בכל מקצעות הספרות, שלא נתפרסמו עדין בדפוס והם מונחים טמונים בבתי הספרים הגדולים בארפה. וכמו כן עלי לקרא את ספרי המדע החדשים בחקירת חכמת הלשון בכלל ובחכמת הלשון העברית בפרט, ואתחיל לחלום על דבר נסיעה מדעית לארפה.

רק אחרי חמש שנים עלה בידי להוציא לפעל את החלום הזה. לא פה המקום לספר בכח מי ובעזרת מי יכלתי לעשות זאת, אך נסיעה זו היתה הראשנה מהנסיעות המדעיות שעשיתי אחר כך, שהן הכשירוני לעבודת המלון המדעי לפי כל דרישות המדע ממִלון מדעי. בנסיעה זו נפגשתי עם חכמי-ישראל בפעם הראשנה והראיתי להם חלק מהחמר שהיה בידי ואת המחברת לדמיון שהדפסתי לפני חמש שנים, ועל פי חות דעתם נתנה לי היכלת לעבד בבתי הספרים. בברלין, פריז ואיטליה. ובהאוצר הרב והיקר שאצרתי לי לה„חמר" מכתבי היד וספרים נדפסים יקרי המציאות ולהחקירה מספרי המדע החדשים שיכלתי לקרא ולקנות לי, שבתי לירושלם ואתחיל מהדורה חדשה מהמחברת הראשנה על פי התכנית שהתויתי לי עתה לעבודתי, ואחרי ששה חדשים של עבודה פרסמתי את המהדורה החדשה עם תוספת להקדמה הראשונה לאמר:

„הדברים האלה נכתבו לפני חמש שנים כאשר אך החלותי לאמן את ידי במלאכה זו. המחברת אשר הוצאתי אז לאור היתה רק דוגמה, ונסיון, והרגשתי אז בעצמי כי לא זהו המפעל בשלמותו, כאשר דמיתיו לי.

„ואולם, במשך הזמן שעבר למן העת ההיא ועד היום, עלה בידי להשיג הרבה מספרי קדמונים שלא זכיתי קדם לראותם, וככל אשר הוספתי לקרא ולנצל את כל הטוב הצפון בהם, כן הלך הלך ורחב חוג חבורי לפני. ובמסעי בארפה בשנה העברה קבלתי פני אחדים מגדולי חכמינו ואראם חלק מכתב היד אשר היה אתי, ויאמרו כלם פה אחד כי עוד לא היה כמפעל הזה בלשוננו, ויחזקו ויאמצו את לבי לעבודתי. אף האירו את עיני בהערות רבות, כיד חכמתם ובקיאותם בספרותנו. ובפרט זקן חכמי דורנו המושל בכל מכמני ספרות ישראל, ד"ר אברהם ברלינר, שבחבתו ללשון העברית ובאדיר חפצו ותשוקתו לראותה חיה ומשכללה, שמח על מפעלי ויאיר לי פניו לטובים באהבה ורצון ויחנני במתק לשונו

ונעם מדבריו ויורני וייעצני ויעירני על הרבה דברים אשר יועילו לשלמות חבורי.

„ותוצאת כל זה הוא ה„מִלּוֹן" במתכנתו ובצורתו המחלטת הנכחית, ואחשב, כי בסקירה אחת יראה הקורא את ההבדל העצום בין המהדורה הזאת ובין הדֻגמה הראשנה: א) כל הערכים הרבה יותר מפֹרטים, מעֻבדים ומחֻטבים, ויתר יורדים לעמקן של משמעות המלים לכל פרטיהן. ב) הרביתי להביא עֵדֻיוֹת לכל משמעה ומשמעה, בכל מקום אשר נדמה לי כי העדות הזאת תאיר איזה אור יתר על המלה ועל דרך ההשתמשות בה, ולא חששתי שמא ימצא הקורא דֻגמה אחת מהדֻגמאות מהתנ"ך או מתלמוד ומדרשים יתרה, כי אמרתי מוטב שאחטא פעמים ביֶתֶר ולא ילָקה „המלון" פעם אחת בחסר במקום הצריך. ונהגתי בזה מנהג מחברי המלונים הגדולים בלשונות אחרות, כמו האקדמיה וליטרֶה בלשון הצרפתית, גרים ודר' סַנדרס בלשון הגרמנית. ג) ובהיות כי המלון לא נועד רק להיות פרוש להתנ"ך והתלמוד וכו', אלא לתת להמבקש מושג נאמן ממשמעות המלים והדרך אשר השתמשו בהן רבי הלשון, לא יכלתי לנהג מנהג מחברי ספרי השרשים שקדמוני, המביאים לדגמה מהתנ"ך קטעי פסוקים ומסתפקים לפעמים בשתים שלש מלים, שאין בהן שום רעיון שלם, ועפ"י רב החפץ באמת להבין כונת המלה שהוא מבקש ומה דרך שמושה, עליו לחפש הכתוב כלו במקומו. פעמים רבות הרגשתי בעצמי עד כמה העדֻיות המקֻטעות האלה אינן מספיקות, עד כמה לא תשבע מהן הנפש ו„מה דעלך סני לחברך לא תעביד", ואמר גם בזאת מוטב שאחטא ביֶתֶר מבחסר, וגם בדבר זה היו לי למופת מחברי המלונים המפרסמים, שאינם נמנעים מהביא פסוקים שלמים מגדולי הסופרים. ד) על הערכים החדשים והערכים מהמלים שנתחדשו אחרי התלמוד לא אדבר מאומה, כי הם מדברים לעצמם. רק אעיד כי עד כמה שיכלתי, עמלתי להביא הדוגמאות עפ"י סדר הדורות מהקדמונים ועד כה. ה) על פי עצת דר' א' לוי מלונדון (שהיה לפנים מזכיר חברת אגודת אחים) קבעתי סדור מיוחד בירכתי העמודים לכל ההערות בדבר מקורי המלים ודמיונם בשאר לשונות המזרח וחקרי הלשון ושנויי הנוסחאות והנקוד, וכו', וקראתי להערות האלה שם: מדרש מלים, את ההערות האלה קצרתי עד כמה שיכלתי, ולא נכנסתי במו"מ פחות או יתר גדול אלא במקום ההכרח.

„ואחתם בארשת הכרת טובה להחכמים, אשר חזקו את לבי בדבריהם, ולהנדיבים אשר תמכוני בהמנותם על הספר וישלמו מחירו למפרע.

ירושלם, בחדש אלול אתתל"ב לחרבן"

מפני חסר כסף להוצאות הדפוס נפסקה הדפסת המחברות שהיו צריכות לבוא אחרי זו, עד שע"פי הסכמות חכמי ישראל בני סמך בדבר, שבדקו מחדש חלק מהחמר שהובא לפניהם, נתכונן בברלין ועד מיֻחד להוצאות המלון, והמוציא לאור הגרמני המפרסם לנגנשיד קבל עליו עסק ההדפסה והמכירה, ואז, אחרי שנוסף עוד בינתים חמר רב ויקר וחקירתי המדעית רחבה ועמקה יותר, נגשתי למלאכת החבור וההדפסה בצורתו החדשה והשלמה של המלון.

ג.

ועם השתלשלות העבודה והרחבת הגבולים והתעמקות החקירה המדעית הלכו והשתנו

לא בלבד מהותו ואיכותו של הספר אלא גם תכליתו ותעודתו. לא התכלית האחרונה שהיתה במחשבתי תחִלה, היא תחית הלשון, שהיא נשארה עד הרגע האחרון הכח המניע העקרי בעבודה זו, אלא התכלית הראשנה הקרובה. מה שהיה קדם עקר, נעשה טפל, מה שעמד בשורה הראשׂנה, נדחה ועמד בשורה האחרונה.

כבר ראה הקורא מה הניעני להעלות את מפעלי ממדרגת רשימת מלים לפי הענינים למדרגת מלון. ואף על פי כן, במחברת לדמיון שהדפסתי עוד עמדה חשיבות רשימה זו בשורה ראשונה, כמו שנראה מכל המְדבר אדות זה בהקדמה למחברת ההיא, וגם במהדורה שניה של המחברת חשיבות דבר זה כמעט שלא זזה עוד ממקומה. בינתים הדבור העברי הלך והתפשט בארץ ישראל, הלך והתחזק. העתונים ובתי הספר וגני הילדים הכניסו בשמוש הכללי את רֹב המלים הנצרכות להדבור הרגיל, ובספרי הלמוד לבתי הספר ובשאר ספרים שנתחברו בתוך זמן זה, נתפרסמו רשימות מעין זה. ככה נשתחרר מפעלי יותר ויותר מיעודו המעשי לצרכי הדבור העברי של יום יום, שהיה במחשבתי תחלה, ומקומו לקח יעוד אחר יותר עליון. מה שעמד עתה לפני עיני, שהתאויתי בכל כחות נפשי ושנהיה לי עתה התכלית האחת בחיי, הוא לבנות, כמו שאמר Jacob Grimm בהקדמתו להמלון הגדול של הלשון הגרמנית, מקדש להלשון העברית, מקדש שיֵאָצֵר בו למשמרת עולם כל האוצר הקדוש של הלשון כלה, מראשיתה ועד היום הזה, מה שיצר רוחו של עמנו באלפי שנות קיומו במסבות המתחלפות של דברי הימים שלו מתחלת היותו למשפחה לבדה במשפחות העמים האחים ועד ימי גדלו ותפארתו בזמן מלכיו ונביאיו, וגם בימי ירידתו ושקיעת שמשו בכל תפוצות הגולה, ושימצא בו כל דורש ומבקש כל מה שירצה לדעת במלה מהמלים לצרך מעשי לדבור פה או בכתב או לחקירה מדעית בחכמת הלשון; וזה האוצר כשיהיה כלו אצור וכלו נחקר בחקירה מדעית, והיה היסוד שיתן לנו היכלת להחיות את לשוננו ולבנותה מחדש ולמלא כל החסר בה. וזה אי אפשר אלא כשיהיה החבור מפעל מדעי גמור, לפי כל חמר הדרישות של המדע של זמננו ממפעל שכזה.

השנוי הגדול הזה בתכונת מפעלי ויעודו לקח ממני את חרות המעשה. כל זמן שעקר תכלית ספרי היתה התועלת המעשית, הייתי רשאי לעשות על דעת עצמי בלבד, לפי ראות עיני מה טוב להתועלת המעשית, ולא היה עלי להשגיח בדעת אחרים. אבל, עתה לא עמדתי יותר ברשות עצמי. רשות עליונה פשטה עתה שלטונה עלי, היא רשות החכמה המדעית והחכמים, והייתי אנוס לקבל עלי מרותם הקשה, שאין לפניה לא חמלה ולא משוא פנים.

ומיד עמדה בפני שאלה חמורה:

האם עצם הדבר „מלון הלשון העברית של כל הדורות“ הוא דבר המתקבל על הדעת. האפשר להביא במדור אחד את המלים של התורה ושל המליצה הנשגבה של הנביאים עם המלים של התלמודים והמדרשים, ובפרט של הזמנים המאחרים, של הפיטנים ושל החרזנים והחקרנים וכיוצא בהם, ומבחינה מדעית, אם זה מפעל מֻתָּר, ואם תמצא לאמר מֻתָּר, אם, מבחינה המדעית, יש צרך במלון שכזה?

ובאמת, היו חכמים בני סמך שפקפקו קצת בדבר, ואחד מהם, חכם גדול בחכמת

הלשונות השמיות, פרופיסור ללשון הערבית בהמכללה בעיר ברלין, הוא פרופ' ד"ר יעקב ברט, שזקן חכמי הלשונות השמיות, Th. Nöldeke, קראהו „האומן הגדול של המלאכה הקטנה", Grossmeister der Kleinarbeit, הורה, שמבחינה המדעית הוא דבר אסור.

כשבאתי לפניו עם המחברת לדמיון בידי, סקר סקירה אחת בשער המחברת על השם מלון לשון עברית והכתוב אח"כ: כולל המלים שבתנ"ך, תלמוד ומדרשים, ספרי הפלסופיה והמליצה וכו', לא רצה יותר לבדק בתוך המחברת ויאמר: אין לשון עברית כזאת. יש לשון המקרא, יש לשון המשנה, יש גם לשון—אם אפשר לקרא זה לשון,—שכתבו בה היהודים ספרים הרבה, ואפשר לחבר מלון להמקרא, להמשנה וגם לתלמוד ומדרשים, וסוף דבר גם להספרים שלאחרי התלמוד, אך מלון אחד לכל זה יחד — אין זו מלאכה מדעית.

וצריך להודות, שהיה לו לפרופיסור ברט על מה לסמך ולא מלבו בדא דעה זו. כי זמן רב כך היתה דעת חכמים רבים בענין הלשון היונית והלשון הרומית, וכשעלתה ההצעה בזמן החדש לפני האקדמיות הגרמניות לחבר מלון כזה להלשון היונית של כל הדורות, כתב המציע:

> Die Idee, die griechische Sprache in ihrer alten, mittlern und neuen Periode lexikalisch als eine Einheit aufzufassen und darzustellen, wird wohl manches Kopfschütteln erwecken. Dass die durch die hohe Poesie des Homer oder Aischylos, durch die Gedankentiefe eines Plato oder Aristoteles geadelten Wörter sich friedlich zu dem kargen Wortschatz unbeholfener Vulgärdichtungen des Mittelaltars oder den griech. Klephtenliedern (1 gesellen sollen, wird manchem als eine unmögliche Zumutung erscheinen. Vermutlich wird man dem neuen Prinzip den Satz entgegenhalten, dass Altgriechisch und Neugriechisch doch im Grunde zwei verschiedene Sprachphasen darstellen, wenn sie auch ein und dasselbe Individuum geblieben sind, und man wird vielleicht sagen, dass es noch niemand eingefallen sei, Lateinisch und Italienisch in ein Lexikon zusammenzupacken, obschon auch diese zwei Sprachen trotz allen durch die Zeit und fremde Zutaten entstandenen Abweichungen genetisch eine Einheit bilden.

וטענות כאלה היו גם בנוגע להלשון הרומית. אבל סוף סוף באו כל חכמי אֻמות העולם לכלל הסכמה והחלטה כי מלון כזה להלשון היונית והלשון הרומית לא בלבד שהוא דבר רצוי מצד המדע אלא צרך גמור, וכבר השתתפו חמש אקדמיות גדולות גרמניות והתחילו בכחות מאֻחדים לפרסם מלון כזה ללשון רומית Thesaurus Linguae Latinae.

וגם ללשון היונית מבקשים חכמי אמות העולם לחבר מלון כזה, אלא שהם נרתעים לאחוריהם מפני כמותה העצומה של הספרות היונית, וכאשר החליטה ממשלת יון לפני שנים אחדות ליצֹר מלון כזה לחג יובלה של חרותה והתחדשותה של האֻמה היונית, שִׁבְּחוה חכמי אמות העולם ואמרו שזה בודאי המפעל היותר נהדר והיותר לאֻמי והיותר נאה לחג היובל של חרות יון החדשה, אלא שפקפקו, אם תמצא הממשלה בקרב האֻמה היונית חכמים

1) [שירי שודדים].

ואנשי מדע ראוים למפעל כזה והסכומים העצומים הנצרכים לזה (K. Krumbacher, Intern. Wochenschr. f. Wissenschaft, Kunst u. Techn. 1908).

ובנוגע ללשון העברית, הנה כבר הורה זקן, הוא רבם של חכמי ישראל בדור העבר, ד"ר ל. צונץ במאמרו: Wünsche für ein Wörterbuch der hebr. Sprache, בהעתון Zeitschrift der D. M. G. 1856 אמר וזה לשונו:

Wenn ein hebräisches Lexikon den Wortschatzvorrat des hebräisch redenden und schreibenden Volkes bedeutet, so besitzen wir noch kein solches. Niemand würde ein Lexikon zum Herodot, ja selbst eines für alle Autoren vor Theophrast, ohne weiteres ein Wörtebuch der griech. Sprache nennen, so vollständig es für die Schriftsteller und den Zeitraum, auf welche es eingerichtet wäre, auch sein möchte. Vierundzwanzig hebr. Bücher, in der Amsterdamer Ausgabe vom Jahre 1630—nach Abzug der aramäischen Stücke— 592 mässige Oktavseiten füllend, dieselben welche die Alten vorzugsweise biblia nannten, — diese sind es allein, deren Sprachschatz die von den Juden erbenden Theologen in das Wörterbuch aufgenommen haben; der gleich starke aus noch andern zehntausend Büchern wurde des Hebens nicht für würdig befunden. Diesem Theile widmeten sich nur sehr vereinzelte Kräfte früherer Jahrhunderte und mit Buxtorf dem Aeltern hatten sie ihren Höhepunkt erreicht.

Der Tadel trifft nicht diejenigen, die vor mehr als zwei Jahrhunderten jenes Lexikon geschrieben, sondern die, welche seither kein besseres vermisst haben. Ein solches solte nichts aus dem Sprachsatz ausschliessen, weder wissenschaftliche noch poetische Bildungen, zumal bei vielen es schwer zu ermitteln sein dürfte, ob es Überreste der lebenden Sprache, ob es Neubildungen sind, ob Grammatiker und Erklärer von dem Paitan, oder dieser von jenen gelernt...

Ein Wörterbuch, sprachvergleichend, vollständig, authentisch, würde demnach noch immer eine Leistung sein, einer Akademie der Wissenschaften würdig: der Lorbeer kann ihm nicht entgehen ,da die Niederlage, die ein solches Werk einem Heer von Irrthümern beibringt, unvermeidlich ist.

ובזמננו כבר הסכימו על זה גדולי חכמי עמנו ובראשם ד"ר ברלינר, ד"ר גולדציהר, ד"ר בכר וכו', וכמו"כ חכמי אה"ע בני סמך במקצוע זה, כמו שיראה הקורא בדבריהם בסוף ההקדמה.

ואם עכ"פ היה מקום לפקפק אם ראוי מבחינה המדעית להכניס המלים מכל הזמנים תחת כפה אחת, לתוך מדור אחד, בספר אחד ובמערכה אחת, הנה לכל הדעות יש צרך גם להמדע במלון של כל הספרות העברית הרחבה מאחרי התלמוד ועד הזמן החדש. והנה להמקרא וגם לתלמוד ומדרשים נתחברו הרבה מִלּוֹנים, קטנים וגדולים, לקויים וגם מתֻקנים, אך אוצר המלים לספרות ישראל שלאחר התלמוד עוד לא נאסף ולא נרשם יחד ברשימה

מלונית. צונץ חבר רשימות מלים של הפיוטים, אך לא שלמות ובלי משלים. מספרות נרשמו מעט מלים ברשימות המלים הזרות בראש תרגום ספר מורה הנבוכים של ר״י חריזי ור״ש אבן תבון, וחלק קטן בספר הגדרים ל[יצחק סטנוב, ברלין תקמ״ד] וברשימת המלים שפרסם גולדנתל בזכרונות האקדמיה של וינה, וברשימות המלים של קצת ספרי המחקר, שנדפסו בזמן החדש, כמו בספר עץ החיים לר״א הקראי ועוד. וכבר התאונן על הסרון זה חכם אה״ע פ׳ דליטצש בהקדמת ספרו: Zur Geschichte der jüd. Poesie אמר וז״ל:

Wir bedürfen noch einer geschichtlichen Entwicklung der Descendenz der neuhebr. Sprache (mit Ausnahme der rein aram. der Rab. u. Talmud.) ,eines Wörterbuches zu dem Oceane des poetischen Wörter- u. Phrasenschatzes.

ודומה לזה כתב משה שטינשנידר באגרתו להמו״ל [1] ספר תגמולי הנפש לר׳ הלל [2] ואלה דבריו שם [3]:

... ובאמת יקשה מאד למצא סגולות דבורו כי אין לנו אוצר מלין כולל כל החידושים שנתחדשו במשך הזמן הארוך אחר חתימת חזון כמו שנמצא ללשון יון ולטיין וכו׳. וכבר העיר על זה המבוקש הנחוץ והמועיל ראש חכמינו צונץ במאמר מיוחד (ווינשע פיר איין ווערטערבוך דער העברעאישען שפראכע) במ״ע לחקירת חכמת קדם כרך י׳ ע׳ 501. וגם הוא הפליא לעשות בספריו על הפיוטים ברשימת מלות וענינים אשר השתמשו בהם הפייטנים ואשר נתחדשו על ידם. אמנם מלאכת אוצר מלין כללי איננה מלאכת איש אחד, ואם יחיה חיי מתושלח.

אמנם חכמי האומות המוציאים ספר ישן לאור הרגילו לעשות מפתח מלות ושמוש הלשון הנמצא בספר, ומתוך כך באו לידי אוצר מלין כללי ולספרי קורות הלשון. אבל אצלנו רובא דרובא מן המוציאים לאור אינם חכמי הלשון (פילאלאגען) וגם המבארים לא ידקדקו בענין הזה להבדיל בין סגנון לסגנון, אע״פ שע״י החקירה הזאת לפעמים יתוקן הנוסח ויתבאר הענין ויודע השתלשלות החיבורים — ולדוגמא אודיעך שמתוך מלה שמאית בס׳ ת״ה [4], נזכרתי שמצאתיה בס׳ שבילי אמונה וחפשתי ומצאתי כל המאמר כנזכר לעיל, ואוסיף כאן שגם ר׳ שמואל אבן תבון בפ׳ המלות הזרות ערך שער כתב כח המשער אדישמ״ר (צ״ל אשמידר?) בלע״ז.

והנה זה כמו כ״ה שנה התחלתי לאסוף אוצר מלין לספרי חכמה בלה״ק ובפרט למועתקים מל׳ ערב ולנמשכים אחריהם, וכאשר קראני הח׳ דעליטצש בשנת ת״ר להתחבר עמו בהוצאת ספר עץ חיים לר׳ אהרן בן אליה הקראי, עשיתי מפתח

---

1) [שזח״ה].

2) [בן ר׳ שמואל בן הגאון ר׳ אלעזר מוירונא].

3) [עמ׳ 20].

4) [כלומר ס׳ תגמולי הנפש עמ׳ ז׳: „... בכח הדמיונית, והוא הנקרא (בלעז פנטסיע) או בכח השמאית תנק׳ (שטיאומטיבא)" וכו׳. ואולי צ״ל שובשטמטיבא Substantiva].

לספר הזה הכולל כל לשונותיו (עיין הקדמת דעליטצש [ו]ע׳ צונץ במאמרו די פרעמדשפראכליכען עלעמענטע אים נייהעברעישען ע׳ 12) אפס קצתו נדפס ולא כלו. ובמשך כ״ה שנים האלה לא ידעתי מי עשה כזאת גם לספרים הנדפסים ראשונה, רק החֹ׳ רי״ל דוקעס עשה מפתח מלין (גלאססאר) לספרו ראבבינישע בלומענלעזע, המאסף משלי המון בתלמוד ובמדרשים עם העתקה אשכנזית וביאור, אבל לא ציין מקומות ספרו, ולמבוקשנו ענין נכבד הוא לדעת אנה נמצאו המלות וכו׳ וללמד מן הפרט על הכלל, ואח״כ נלמוד מן הכלל על הפרט«.

מעין מה שבקש צונץ עשה שי״ף בספרו האוצר, שהזכרתי כבר בהקדמת המחברת לנסיון. המחבר הדפיס בחייו עד סוף אות ז׳ ואחר מותו נדפס השאר מעשה ידי אחרים עפ״י הרשימות שנשארו בכ״י מהמחבר. אבל, מכל הבחינות זה מפעל לקוי כלו. בחלק המקראי הוא עמד על מדרגה שפלה מאד בחקירות הלשוניות שבו. המחבר בעצמו לא ידע שום לשון שמית חוץ מהעברית והארמית, והחקירות המדעיות אפילו של זמנו לא היו ידועות לו אלא מקצת מן המקצת מכלי שני ולא מהמקורות הראשונים. בחלק התלמודי אינו שלם, כי עפי״ר אינו מביא אלא המלים שמקורן בהמשנה, והצד המדעי לקוי כמו בחלק המקראי. ובחלק הספרות שלאחרי התלמוד חסר הרבה אפילו ממה שיש בהספרים הנדפסים ומכל שכן שאין בו מהאוצר הגדול שבכתבי היד.

והנה, את זה המִלון של הלשון העברית, שאליו התפלל צונץ בדור העבר מבחינה המדעית בלבד, התאויתי אני לתת לעמי, לא לשם המדע בלבד, אלא, העקר, לשם התחיה הלאֻמית השלמה, בזה הזמן הגדול כל כך בדברי הימים של עמנו, עתה שחלק מעמנו התחיל לשוב לארץ האבות ולהחיות שם את לשון האבות חיים שלמים בדבור פה.

אבל איך העזתי אני להכניס את עצמי במפעל שלא העיז לנסות לעשותו שום אחד מהחכמים בזמננו?

ד״ר ברלינר, בדבריו על מלאכתי, אמר, כי הסבה שעד כה לא העיז אדם לגשת למלאכה זו היא, מפני שמלבד הידיעות הרבות נצרך לזה בפרט מרץ רב וכח רצון של ברזל להתעקש ולהתמיד במלאכה קשה זו עד הסוף. והנה, בודאי זה אמת. אבל, אני מודה, כי הסבה העקרית היא, שחכמים בעלי מקצוע זה ידעים מה רבה, מה עצומה היא מלאכת חבור מלון כזה וכמה היא קשה, והם נרתעים לאחוריהם. ואני, בתחלה לא היתה בדעתי מלאכה שכזו, כמו שכבר ספרתי, ואחר כך, כשראיתי כי עלי לעשות מלאכה זו, לא ידעתי מה היא, לא ראיתי כל מדתה ולא חשתי קָשיה.

וכמו שכבר אמרתי, אשרַי שכך קרה!

ד.

והמלאכה היתה באמת רבה, עצומה, וקשה מאד. ובדברי אלה אין כונתי לעצם מלאכת החבור, הסדור והחקירה המדעית, מה שטבע כל מלאכה מדעית מחַיב, אלא מלאכת הכנת ה„חמר" שהיה נצרך לבנין זה. כי אפילו לחלק התלמודי, גם אחרי לוי וקוהוט ויסטרוב, לא יכלתי לפטר את עצמי מקרא בעצמי כל ספרי התלמוד: משנה, תוספתה, מכילתא, ספרא

וספרי וגמרה ירושלמית ובבלית וכל המדרשים, לא בלבד מפני החשש שמא נשמטו מהם קצת מלים, אלא מפני שבהיות עקר כונתם לבאר את המאמר התלמודי, הם מסתפקים ברֹב הערכים במשלים מעטים ולא בכל פעם באותם היותר חשובים מבחינת הלשון, אף אינם משגיחים כלל בסדר הזמנים ומביאים ממקורות מאחרים מלים שבאו במקורות יותר קדומים ומשלים ממקורות מאחרים במקום שיש משלים במקורות קדומים. ומכל שכן שהייתי צריך לקרא בעצמי את כל הספרות שלאחר התלמוד בכל ענפיה המרֻבים, פוסקים ומפרשים ושו״ת, פיוטים, מליצה ושיר, מחקר והכמות וקבלה וספרי דה״י וגם ספרות הקראית כלה, כל מה שנדפס וחלק גדול מכתבי היד הטמונים עוד בבתי הספרים הגדולים שבארפה.

מאלפי הספרים האלה שקראתי, רֻבם עֹסקים בדברים שלפי טבעם לא יכלו להעיר בי שום תשוקה לקראם, רבים מהם כתובים בלשון קשה, לא נעימה, והיה שהיה עלי לקרא עשרות וגם מאות דפים גדולים מבלי שאמצא מלה אחת או דבור אחד שיהיה לי חפץ בו לעבודתי, ואעפי״כ לא יכלתי לפטר עצמי מקריאת ספר כזה, כי פעמים דבור אחד או מלה אחת שמצאתי בספר אחד בעל מאות דפים היה די שכר לכל עבודה קשה ולא נעימה זו. ולעֻמת זה יש ספרים שכל דף וקצתם כל שורה הביאה לי איזה דבר, והיה עלי מהספרים המצויים לרשם לפחות המראה מקום, ומספרים לא מצויים ובפרט מכתבי היד, היה עלי להעתיק פסוק פחות או יותר ארך לפי הצרך. ואלה ההעתקות היו לא עשרות, לא מאות ולא אלפים, אלא עשרות ועשרות אלפים (סכום כל הפתקאות שנצברו כך במשך שנות עבודתי עלה עד ליותר מחמש מאות אלף). וכל זה היה עלי לעשות בעצם ידי, כי בפרט בשנים הראשנות עבדתי בלי כל עוזר זולתי מה שיכלה לעזר לי אשתי הסופרת העברית ח מ ד ה בשעות הפנאי המעטות שנשארו לה משאר העבודות שהיו מוטלות עליה בהעתון וכיוצא בזה.

ולכל זה נוסף עוד שגם בחלק המקראי, מלבד עצם מלאכת עריכת הערכים וסדורם בדרך מלוני, ראה ראיתי, כי גם אחרי כל החקירות הרבות בפרוש המלים של התנ״ך למן הקדמונים ועד היום עלי להביא בכור מבחן חדש כל מלה ומלה ולא לסמך סתם על דעות מי שקדמוני.

ופה אחוש צרך להעיר על שתי טענות שנטענו על פעלי במשך ימי עבודתי, דוקא לא מצד החכמים בני סמך בדבר, אלא מצד סתם „ב ע ל י ב ת י ם" וגם מצד קצת סופרים עברים, מורים וכדומה.

הטענה הראשונה היא, — שעוד לא הגיעה השעה לחבור מלון בלשוננו, מפני שעוד לא נעשו ההכנות הספרותיות המֻקדמות הנצרכות לזה.

והטענה השניה שנטענה בקול גדול, היא, שמפעל כזה צריך להיות לא מלאכת י ח י ד אלא מלאכת חבר חכמים, א ק ד מ י ה של מדעים.

והנה בעצם הדבר, כבר ענו על שתי השאלות יחד אותם החכמים בני סמך שבחנו ובדקו מלאכתי כיד החכמה והבקרת הטובה עליהם ושבחוה ונתנו הסכמתם עליה, ומכל מקום רצה אני להוסיף על זה עוד דברים אחדים.

גם בענין אלה הטענות, אין זו סגולה מיֻחדת לישראל, הריני כפרתו, אלא הוא דבר רגיל גם

באה"ע, וכבר כתב המציע להאקדמיות הגרמניות בענין חבור המלון היוני, שהזכרתי קדם, הדברים האלה לאמר:

Fast jedem zusammenfassenden Werke wird von irgend einem Beurteiler entgegengehalten, dass es noch verfrüht sei. Die meisten grossen Wörterbücher der alten Zeit sind von einzelnen mit ungewöhnlicher Arbeitskraft und sprachlichem Verständniss ausgestatteten Männern hergestellt worden, die sich ein solches Werk zur Lebensaufgabe stellten.—(1

וכבר נשאלה שאלה זו בבית מדרשם של חכמי הלשונות ומחברי המלונים המדעיים, מה יותר נאות, מבחינה המדעית, לחבור מלון מדעי, עבודת חֶבר חכמים או עבודת יחיד? ובאו לכלל מסקנה, שאעפ"י שאין ספק בדבר שיש יתרונות לעבודת חבר חכמים, בפרט מצד מלֻאות המלאכה, כי מעיני חֶבר ישמט בודאי פחות ממה שישמט מעיני יחיד, בכל זאת יתרונות מלאכת יחיד, מבחינת איכותה הרוחנית של המלאכה, מ כ ר י ע י ם את הכף. וכבר נשא ונתן בזה רבם של חכמי הלשון בגרמניה, הוא Jacob Grimm, מיסד המלון הגדול של הלשון הגרמנית, בהקדמה הכללית למלונו (עמ' VII) ואמר:

...Anderwärts verschwinden aber die vorteile einer gesellschaftlichen bearbeitung vor den hemmungen und gebrechen, die sie heranführt.

וכעין זה כתב Fried. Delitzsch בהקדמת ספרו: —Prolegomena eines neuen Hebr.-Aram. Wörterbuches וז"ל:

Einen Vorwurf sehe ich schon jetzt gegen mich erheben, nämlich den Vorwurf übergrosser Selbstzuversicht, dass ich aus eignen Kräfte allein und ohne Beihilfe anderer an die Abfassung eines neuen Wörterbuches zum alten Testament gegangen bin. Aber das Wagniss war fürs Erste nicht zu umgehen, wenn das Ganze ein einheitliches Gepräge erhalten sollte.

והחכם K. Krumbacher, שהוא אחד מבני סמך המְבהקים בשאלת המלונים, כתב באותו העתון Intern. Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst u. Technik שכבר הזכרתי למעלה, במחברת של 1909, עמ' 691, במאמר «Das Programm des neuen Thesaurus d. griech. Sprache»:

---

1) המחבר רשם כאן על פתקה גם את דברי סנדרס בהקדמתו להמלון הגדול:

Wer ein solches Werk unternimmt, kann natürlich von vornherein sich die Mühseligkeiten und Schwierigkeiten nicht verhehlen, die damit verbunden sind. Aber er überblickt sie eben nur im Ganzen und Grossen; denn sähe er mit voller Klarheit sie im Einzelnen so vor sich, wie im Verlauf der Arbeit er sie einzeln durchzumachen und zu überwinden hat, — ich zweifle, ob je Einer zu einem solchen Werk sich entschlösse.

Wenn er dann aber mit Aufbietung all seiner Kraft, durch vollste Hingabe an das Werk es in unermüdeter Ausdauer zu Ende geführt hat, so darf er wohl immerhin mit einer gewissen freudigen Genugthuung den aufgeführten Bau betrachten, so wenig er sich auch über das täuscht, was dem beendeten noch zur Vollendung fehlt ... ist es da wo es die Bewältigung eines so riesigen Stoffs gilt, auch bei dem eifrigsten und redlichsten Streben nach Vollständigkeit und Richtigkeit unmöglich, dass nicht doch mancher Irrtum zu berichtigen, und, auch innerhalb der dem Werk mit Bewusstsein gesteckten Grenzen, manches Übersehene nachzutragen, manche Lücke auszufüllen sei.

Wenn wir irgend etwas aus der Wörterbucharbeit gelernt haben, so ist das die Thatsache, dass auch hier, wie bei jeder wissenschaftlichen Thätigkeit, die individuellen Kenntnisse, Fähigkeiten und Geschmacksrichtungen eine grosse Rolle spielen.

וכבר ראינו בנסיון בשני המלונים הגדולים של הלשון הצרפתית, האחד של חֶבר חכמים, הוא Dictionnaire de-l'Académie Française, והשני של יחיד, הוא המלון של Littré, Dictionnaire de la langue Française par E. Littré, שהכל מודים שהמלון שלו הוא הטוב בשניהם והוא היותר חביב על כל הסופרים הצרפתים. וכך היו הכרכים הראשונים של המלון הגרמני הגדול של האחים גרים מלאכת יחיד, ר"ל של שני האחים שעבדו ברוח אחד, וגם אחרי מותם של האחים, שממשלת פרוסיה לקחה את המפעל ברשותה והיא נתנת כרך כרך לאחד חכמי הלשון הגרמנית לחברו, הנה כל כרך הוא מלאכת יחיד, וסוף דבר באמת [ה]אחדות הרוחנית והמדעית של הספר נשברה. וכן גם המלון הגדול של הלשון הגרמנית של החכם היהודי דניאל סנדרס הוא מלאכת יחיד. גם המִלון הגדול החדש של הלשון האנגלית, שעוד לא נשלם, הוא בעצם הדבר מלאכת יחיד של Sir Jos. A. H. Murray אעפ"י שהיו לו שלשים עורכים עוזרים חכמים, מלבד אלף וחמש מאות עוזרים בקריאת הספרות האנגלית.

אפילו שלשים העורכים העוזרים, שהיו כלם חכמים מֻסמכים בחכמת הלשון האנגלית, לא היו אלא עוזרים לו, עשו הכל על פי מצותו וברוחו ועשו רק את המלאכות הטפלות שמלא המחבר את ידם לעשות. לי לא היו עוזרים אלא מה שכבר הזכרתי למעלה, ולא היה לפני אלא דרך אחד להשגת מאויי, להוציא לפעל את זממי והוא: שאעבד אני עבודה כפולה ומכפלה כמה וכמה פעמים, לישן פחות ולנוח פחות, ולהספיק אני לבדי את כל מתכנת הלבנים שהיו צריכים להספיק חבורה של עוזרים.

וזהו מה שעשיתי.

וכך יצרתי את המלון של הלשון העברית הישנה והחדשה.

Joseph Scaliger אמר: מי שהאלהים רֹצים להענישו קשה מאד, הם גֹזרים עליו להיות מחבר מלון, והוא מדמה חיי מחבר מלון ליסורי הגהנום.

אבל מימיו של שקאליגר ועד ימינו נשתנו הזמנים הרבה, ואני בספק אם כך היא מדתו של האלהים גם עתה, ואם גם בזמננו כך קשה גורלם של מחברי מלונים של אֻמות העולם ואפילו של ישראל. ואולם בנֹגע אלי, אוכל לאמר, כי עד השנים האחרונות של עבודתי היו חיי באמת מה שאמר שקאליגר. ואף על פי כן אחור לא נסוגותי. קבלתי עלי את יסורי עבודתי בחיי, ומצאתי לי נחם באמונתי שמפעלי זה ימלא את תפקידו הגדול לתכליתי בחיי — תחית הלשון העברית על אדמת האבות. ואחר כך, כשזכיתי שהחכמים בני סמך שלנו ושל אה"ע הסכימו על מפעלי ועל הסכמה זו נתנו לי קצת נדיבי עמנו היכֹלת להשתחרר מהגהנם ולבצע את אשר החלותי בקצת הרוחה ומנוחת הנפש, הוספתי מאמצי כח להביא את המפעל להשלמות האפשרית.

עד כמה עלה בידי, זאת ישפטו החכמים בני סמך. אבל, אין ספק בדבר, כי גם

אחרי כל עמלי ומאמצי כחי, הרבה נשמט ממני, בפרט בהכרכים הראשנים, וקצת ערכים באותם הכרכים אינם מלאים כל צרכם, וכבר פרסם ד"ר בּכר שתי רשימות של מלואים ושל הערות, וגם אצלי כבר נקבצו מלואים. והערות. כל זה יבא בכרך מיֻחד של מלואים.

ופה המקום לי להודות תודתי והכרת טובה העמקה שלי מעמקי נפשי לכל מי שעזר לי במפעלי זה עזרה רוחנית, מוסרית או חמרית. ובראש כלם לאשתי חברתי חמדה, שהשתתפה אתי במלחמה בעד המלון כל הימים למן הרגע הראשון לבואה אלי, ומלבד עזרתה בעצם העבודה, כמו שכבר הזכרתי, היא שסעדתני תמיד ואמצה את לבי ולא נתנה לי להתיאש אפילו בשעות היותר קשות והיותר שחורות, שנדמה לי כי אין שום תקוה שנשיג סוף סוף האמצעים החמריים הנצרכים להעבודה ולההדפסה, ואחרי כן שחררה אותי שחרור גמור מהדאגה החמרית כדי שתהיה דעתי פנויה להעבודה המדעית לבדה. היא שהשתדלה בדבר ובכחה הרוחני גברה על כל המכשולים, ועלה בידה שנתכוננו ועדים מיֻחדים שעסקו בדבר להשיג האמצעים הנצרכים. אלמלא היא לא יצא המלון לאור.

וכמו כן עלי להזכיר לטובה את הראשונים בארץ ישראל שהכירו בחשיבות מפעלי למן הנסיונות הראשנים שלי ואמצו את רוחי והשתתפו בעזרה, ה"ה הרי"מ פינס, ד"ר שטין, ובפרט ידידי דר' א. מזיא שהיה תמיד מתומכי המפעל והשתתף גם בעצם העבודה בהמלים של חכמות הטבע והרפואה, וכמו"כ ידידי הנאמן דוד יודילוביץ, ז. ד. ליבונתין, דר' יצחק לוי, פרופ. דר' דלמן, שעזרני עזרה מדעית ומוסרית, וידידי יעקב צרתוק, האב דורם (P. Dhorme) והאדון דוד יֶלין, שפעמים לא מעטות נשאתי ונתתי אתו בשאלות דקדוקיות ולשוניות ובמלים מלשון ערבית, את ד. שינקין, את דר' שמריה לוין, שבשעה של סכנה עזר שאוכל להשאר בעבודתי ולא לעזבה. ובארפה, בראש כל, להנדיב ברון אדמונד די רותשלד שתמכני שנים רבות ונתן לי היכלת להתקים בירושלם ולעבד עבודתי, ואת הרב צדוק כהן שתמך עבודת המלון בכל כחו חברת כל ישראל חברים, את דר' ה. הילדסהימר, פרופ' דר' א. ורבורג, שהיה מהראשונים בהנדיבים שנתן תמיכה חמרית לעבודתי, ואת דר' פ. נתן ופרופ. פילפסון שכוננו הועד בברלין והעמידו את הוצאת המלון על יסוד נכון, ואת החכמים דר' ברלינר, דר' בכר, דר' גולדציהר, דר' עמנואל לֶו, דר' מיטווך ואת פרופ. דר' קלישר והאדון אהרן אהרנסון, את החברות Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums ו- Zunzstiftung, את ידידי החכם דר' א. ש. יהודה, שהשתתף בעבודת הועד בכל כחו ועזרני בכל מה שהיה אפשר. במצרים את העסקן הצעיר יעקב מוצרי בקהיר והרב דר' פרגולה והרב אבוכזיר באלכסנדריה. ובלונדון את האדון אלקנה אדלר ואת הרב הגדול דר' הרץ ואת הרב דר' מוריס יוסף. באנגליה את האדון יעקב מוזר שנתן הסכום לעריכת הכרך השלישי, החכם אברהמס, ובאמריקה, את החכמים פרופ' ר. גותהיל, דר' ש. שכטר ודר' קוהלר, ודר' כורש אדלר, ודר' י. ל. מגנס בעד תמיכתם המוסרית, והאדון יוליוס רוזנולד, שנתן הוצאות הכרך החמישי, והכרת טובה מיֻחדה להאדון יעקב ורתהים ולבנו מוריס ורתהים, שהם בהשתדלותם נתנו לי היכלת לשבת בניו יורק ולעבד עבודתי בשעות הרעות, שמפני המלחמה האיֻמה נאנסתי לעזב אני ובני ביתי את ארץ ישראל ולבקש לי מפלט באמריקה כל ימי המלחמה.

והנני הוגה כאן ברכה והכרת טובה לבתי הספרים, שעבדתי בהם את עבודתי, ובראשם בית הספרים הלאמי שלנו בירושלם, בית הספרים של המכון הגרמני: Deutsches Archäeolog. Institut, Library of the Amer. Archaeolog. Institute, Bibliotheque du convent St. Etienne, ובית הספרים של בית המדרש Hebrew Union College Library, Public Library of New York, שנתנה לי חדר מיֻחד להעמיד בו כל הספרים הנצרכים לי שיהיו תמיד מוכנים תחת ידי ושאוכל לעבד במנוחה לבדי ואת הממֻנה על המחלקה העברית האדון פרידוס ועוזריו ששרתו אותי תמיד. ובית הספרים של בית המדרש לרבנים בניו יורק, אחד מהיותר עשירים בכתבי יד עתיקים יקרי ערך והממֻנה על בית הספרים החכם פרופ׳ ד״ר מרכס, שבבקיאותו הגדולה האיר עיני על כמה דברים חשובים לי, ובידידות ובחביבות גדולה טרח להמציא לי כ״י. וכמו״כ לעוזרו האדון ישראל שפירא. ובארפה, Kaiserl. Bibliothek Berlin, Bibliotheque nationale, Bibliotheca Parma, Bibliotheca Firenze, Bibliotheca Vaticana Roma, Bibliotheca Casanatense Roma, British Museum, Bodleiana Oxford, Paris.
כלם פתחו לי שעריהם ונתנו לי היכלת לנצל את אוצרות כתבי היד והספרים שלהם.

ה.

מהותו וטבעו של המלון

עתה עלי לבאר טבע המלון ומהות מלאכתי לפרטיה, לא בלבד מבחינה המדעית כי גם, והעקר, מבחינה הלאֻמית. זמן גדול עתה ללשוננו. הננו מתחילים להחיותה, לעשותה לשון חיה חיים שלמים גם בדבור פה. וצרכי לשון חיה מֻרבים. צריך למלא החסר בכל המקצועות וגם להעשירה, להאדירה. איך? מה הם הדרכים לזה? תשובה נכונה על זה אי אפשר [לתת] כל זמן שאין לעינינו כל מה שנוצר בלשוננו בכל הזמנים. זה מלון הלשון העברית של כל הדורות. זה אוצר שלם נאצרו בו כל המלים שנוצרו בלשון זו בין בימי חייה השלמים, כשהיא היתה לשון הדבור והכתב של העם כלו, ובין בחצי חייה, כשהעם דבר לשונות אחרות והשתמש בה רק בכתב, ושנשמרו לנו באחד מהמקורות של הלשון שאמנה להלן. זו רשימה שלמה מכל המלים ששמשו בזמן מן הזמנים בלשון העברית בדבור או בכתב, בין שעקר לדתם בלשון העברית עצמה ובין שנכנסו לתוכה מתוך הלשונות השמיות האחיות, וכמו כן קצת מלים שאולות מלשונות לא שמיות, שכבר נשתרשו בתוך הלשון ופשט השמוש בהן כאילו היו ילידי הלשון העברית [1]. וכל מלה ומלה מבארה בצורותיה הדקדוקיות, ומה מקורה, ומה היתה משמעתה בראשיתה ומה נוסף אח״כ ומה גורלה במשך הזמנים.

א. אוצר המלים

בהיות שזה ספר כולל כל מלה ששמשה בלשון בזמן מן הזמנים, לכן קבעתי בו

(1) כאן רשם המחבר רמז לדברי] גזניוס בספרו Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift (1815), סעיף 17, עמ׳ 59 — 64 [על מלים זרות בעברית התנ״כית, שהרגיש כבר אז במציאות כמה מלים כאלה באוצר הלשון המקראי.]

ערכים מְיֻחדים משרשים דומים, שמשמעת הענין במקום מן המקומות בהמקרא הוכיחה לי מציאותם בלשון, אעפ״י שחכמי הלשון שקדמוני לא הרגישו במציאותם, כי, כמד, לגא, מד, מז, מל, ב.מלאך וכיוצא בהן. הבאתי המלים שנמצאו בקצת הכתבות כמו זדה ונקבה מכתבת שלוה, פשת מכתבת גזר וכד׳, 1).

התבחין למלה ארמית בתו״מ ובספרות שלאחר התלמוד, אם השתמש בה המשתמש בתור מלה ארמית או כבר חשבה מלה עברית אעפ״י שצורתה עוד ארמית, היא הסביבה. מלה ארמית שבאה בתוך סביבה עברית ר״ל בתוך מאמר שכלו עברי, בין מלים עבריות לפניה ולאחריה, היא כבר עברית ויש לה הזכות להרשם במלון עברי, ואין הבדל אם באה מלה זו בתוספתה ומשנה, גמרה ומדרשים, אבל מלה ארמית שלא באה בתוך סביבה עברית, בתוך מאמר עברי, אין לה זכות האזרחות העברית, אפי׳ אם באה בתוספתה או במשנה, אפי׳ אם השתמש בה רבנו הקדוש או רבי עקיבא או רבן גמליאל בתוך מאמר ארמי. וכן הדין בהמלים הערביות שבספרות שלאחרי התלמוד: כל מלה ערבית שהשתמש בה מחבר עברי בספר עברי בשגירת הלשון במאמר עברי, היא כבר מבחינה המלונית, עברית, אך אם הזכיר המחבר מלה ערבית, בהערה קדם: שקורין בלשון ערבית, וכדומה, המלה הזאת נשארת ערבית ואין לה זכות להרשם במלון עברי. בדבר הצורה של המלים הארמיות שבתו״מ, הנה קצתן כבר נתעברה צורתן בהספרות שלאחרי התלמוד, כמו גמרא שבאה גם בצורת גמר ובצורת גמרה, וקבעתי להן ערך לפי הצורות האלה, ואעפ״כ רשמתין גם בצורה הארמית במקומה. ואותן המלים שלא מצאתין עדין בצורה עברית בספרות, סמכתי בקצתן על השמוש בדבור בא״י ועל הסכמת ועד הלשון, ובקצתן הנחתי צורתן כמו שהיא.

ואף אותן המלים שבמקרא, שלפי דעת חכמי זמננו הן משְׁבָּשות ולא היו כלל בלשון האמתית, לא בלבד אותן שאין דעתי כדעת החכמים בזה, אלא אפי׳ באותן שגם דעתי כך, הבאתי אותן לא בלבד בתור מלה הנמצאת בהמקרא, אלא גם בתור מלה של הלשון, יען בכח הנֻסחה של המסורה המלים האלה נתקבלו אצל היהודים בתור מלים מהלשון והסכימה דעתם עליהן ויש להן זכות קיום בלשון.

וכמו כן לא יכלתי להרשות לעצמי לא להכניס אל תוך המלון אותן המלים מהפיוטים שנוצרו בטעות על יסוד מְטעה של שניות השרשים וכיוצא בזה. ולא בלבד מפני שהמלון הוא גם מלון של הפיוטים, וחובה לרשם בו המלים שיש בהפיוטים לפחות בתור מלים פיוטיות 2), אלא גם מפני שאין מחבר מלון רשאי להיות

---

1) [כאן רשם המחבר את דברי] P. Schröder בספרו Die phönizische Sprache (1869), עמ׳ 24, על אודות מלה שישנה בכנענית ואינה בתנ״ך וישנה במשנה ותלמוד:

...es kann der Vulgärsprache angehört und in die Schriftspr. keinen Eingang gefunden haben. Im letzteren Falle konnte es im Munde des jüd. Volkes fortgelebt haben, bis es in späterer Zeit von den Rabbinen in die Schriftspr. aufgenommen wurde.

2) גם המלים תלויות במזל. גם להן יש מזל. יש מלים שנתחבבו ביותר על הפיטנים בפרט, כמו זלעף, זלעפתי, וכדומה. בכלל כל מה שהיתה המלה יותר זרה, ופחות ידועה, היתה יותר חביבה עליהם. [וכאן מעיר המחבר על] תרעומות ראב״ע בפרושו לקהלת בראש פרק ה׳ וכנגדם על דברי שד״ל בפתיחה לסדר עבודה אתה כוננת בקבץ מעשי ידי גאונים

דן יחידי איזו מלה להכשיר ואיזו לפסל. ולא עוד אלא שבכח המקום שתפסו הפיוטים בתפלות היהודים מאות בשנים נהיו גם המלים המשבשות מלים של הלשון. גם בלשונות הלועזיות של אמות העולם יש מלים רבות בלשון שנתהוו בטעות, בטעות הדקדוק, או בטעות שמיעה או קריאה, ואעפי"כ בהיות שפשט שמושן בלשון, הן נחשבות למלות הלשון ככל המלות אחיותיהן שנוצרו לפי כל חקי הדקדוק. וכבר נשא ונתן בשאלה זו החכם היהודי דרמשטטר בהקדמת Dictionnaire historique de la langue française [1]. גם מלים של תְפִלות, שמות ופעלים של דברים ופעלות טבעיות המכֻנים „גבול פה", לא דחיתי ממקדש הלשון. והנה כל זמן שהלשון העברית היתה רק לשון הקדש, ששמשה רק בדברים שבקדֻשה או בדברים מפשטים בלבד, היה זה דבר טבעי ולא עלה על הדעת

קדמונים, דף 108, ד"ה בסדר אתה כוננת וכו', [וז"ל שד"ל:] אמנם טעות גדולה טועים החושבים שהלשון הקשה הנמצא כה וכה בפיוטים נמשך מחסרון ידיעת הפייטנים. אבל הם ז"ל עשו להם לשון זר וקשה, בכוונה לרומם המליצה...

[1] [כאן רשם המחבר על פתקאות כמה דוגמאות של] „מלים שנוצרו בטעות הדפוס וכדו' בצרפתית:

aigremoine מן הרומית agrimonia, וגם הגרמנית Odermennig

accolement במקום accotement

ancre boueuse במקום ancre toueuse

bassage במקום passage

calepin במקום canepin

וכמו"כ ע"י הברה משובשת:

marteau d'assiette במקום marteau d'aisette.

[על פתקה אחרת רשם המחבר] טעות בלשון בגרמנית [מתוך] P. Lagarde Übersicht, עמ' 178:

Ebenso wie Eisenbahn in Norddeutschland bei den oft gehörten Sätzen «die Eisenbahn kommt», «wie deutlich man die Eisenbahn hört».

[הכוונה לטעות בשימוש המלה Eisenbahn, שהוראתה הראשונה „מסלת ברזל" „דרך ברזל", והרי „הדרך" איננה באה, ובכל זאת נתקבל ביטוי זה.]

[שוב על פתקה אחרת רושם המחבר את דברי פ. לַגרד על] שגיאות בלשון שנהפכו אח"כ לחקי הדקדוק:

. . .dass in der Sprache was in der zunächst auf den Anfang folgenden Periode Abweichung, Neubildung, Krankheit war, sehr häufig später Regel, Glied, Leben wird. (P. de Lagarde, Übersicht, S. 3)

[וכן את דברי] O. Jespersen בספרו Progress in Language, עמ' 72:

Again, in the history of languages we often find words which change their gender exclusively on account of their form. Thus, in German, many words ending in — e, such as traube, niere, wade, which were formerly masculine, now have become feminine.

[והמחבר מוסיף:] ובעברית שרה, לשון ועוד.

[על פתקה נוספת:] כמה התקלס לגרד (P. de Lagarde, Übersicht, S. 2) בהמנחים הדקדוקיים החדשים שיצר Ewald: Daseynswort, Nennwort, Dingwort, Selbstwort, Sachwort וכו', וכתב כי הם עושים abschreckende Wirkung, והם עתה נשארו בלשון!

[וכאן היה בדעת המחבר להרחיב את הדבור גם בנוגע לחידושיו הוא. עדות לכך הערה בגליון כתב היד:] מלים חדשות ולהרחיב בזה קצת הדבור. בתחלה הכנסתי יותר ועכשיו פחות. והשרשים שמהם נסתעפו שמות פרטים אעפ"י שלא נשארה לנו מהשרשים האלה שום מלה ששמשה בלשון.

להשמיט מלה הנמצאת בכתבי הקדש או בתו"מ. זכות הספרים הקדושים הגנה על המלים האלה. אך עתה כְּנָן שהלשון נעשית לשון הדבור לגדולים וקטנים, אפשר שיטען טוען: זו פריצות גדר הצניעות להביא מלים של נבול פה בספר ולפרשן ולהביא להן משלים מתוך הספרות. אבל כבר השיב J. Grimm על טענה זו בהקדמת המלון שלו (XXXIII) ואמר: מלון אינו ספר מוסר שנועד ללמד הלכות צניעות לבחורים ובתולות. ואם במלון מעשי, שיד הכל ממשמשת בו, יש מקום לקצת זהירות, הנה במלון מדעי, שהוא ספר מדעי, הכל תורה היא וללמד צריך המבקש צרכו, ואין שום הבדל בין מלה של כנוי להדברים היותר עליונים וקדושים ובין מלה של כנוי להדברים והמפעלים הנחשבים לשפלים וגסים ומגֻנָּלים. הכל, מבחינה המדעית של הלשון, תורה היא, ואין מחבר מלון רשאי להשמיט כלום מכל זה.

ב. גבולות הזמן של המקורות

הגבול הקדום של המקורות הספרותיים הוא התנ"ך, ולגבול האחרון של זמננו קבעתי את דורו של יל"ג שבו נחתמה הספרות של הדור שלפני דורנו הנכחי. הסופרים שלאחרי יל"ג הם בני דורנו ואין הדבר נהוג להשתמש במלון ביצירות בני דורו של המלון ולהסתיע בסופרי הדור הזה. והכנסתי עוד קצת מלים שנוצרו בא"י מעת התחדשות הדבור העברי שם וכבר נתקבלו בשמוש הלשון של רב המדברים עברית ובפרט חלק ממה שקבע ועד הלשון שבירושלם. שמות עצם הפרטים של אנשים ושל ארצות שבתנ"ך ותו"מ וכמו כן המלים הארמיות, היוניות, הרומיות והפרסיות שנמצאות בתו"מ אך לא נשתרשו ביותר בלשון ולא פשט השמוש בהן, יבאו יחד בכרך מְיֻחד של מלואים להמלון [1].

ג. הסדר

כל המלים, כשמות כפעלים, בין שהן עֲרֻמות מתוספת אות שמושית בתחלתן בין שיש להן אות שמושית בראשן, נסדרו ונתן לכל אחת מקום באות לפי האות הראשנה של המלה ולא בתוך שרשה. אֶגְרֹף באות אלף אחרי אגר ולא אחרי גרף, מִכְתָּב במם ולא בכתב, קרבן אחרי קרבה ולא בערך קרב, שעבד באות שין, אחרי [שסק] ולא באות עין אחרי עָבַד. תִּרְגֵּל באות תו ולא אחר רגל. טעם הדבר כבר בארתי למעלה. לסדר זה מתנגדים קצת החכמים, וכבר ערער על סדר זה Delitzsch בספרו Prolegomena eines neuen Hebr.-Aram. Wörterbuches, § 3, ודרש דוקא לסדר המלים לפי השרשים, וטען שהיודע דקדוק לא יקשה [לו] למצא המלה, ובמקום שיש ספק, צריך לרשם המלה בהערה למטה בשני השרשים המספקים. וכך גם דעתו של Th. Nöldeke במאמרו אדות Proleg. של דליטצש בהקבץ ZDMG 40, 718. ומחלקת זו נפלה גם בין חכמי לשון יונית בנוגע למלון של הלשון היונית. כך סדר Stephanus את המלון היוני הגדול, ורק המלוני פסוב

---

[1] בגליון מביע המחבר את כוונתו] לבאר טעם כל זה יותר בפרט, עצת דלמן להכניס הכל בסדר א"ב וכו'.

דרש דוקא לסדר גם מלון יוני לפי סדר השרשים [1]. וכך היה מעולם דרכם של מחברי המלונים שלנו, הקדמונים והחדשים, כמו ספר השרשים של ר׳ יונה אבן גנאח, ספר השרשים של הרד״ק והבאים אחריהם. וכך היה דרכם של מחברי המלונים הערבים הגדולים. ואין ספק בדבר, מבחינה המדעית יש לדרך זו יסוד נכון, כי הוא יותר מְכֻוָּן לדרך הסתעפות הטבעית של הלשון, שבודאי העקר היה השרש וממנו נסתעפו כל הנגזרים, ואעפי״כ, כבר נפסקה הלכה למעשה אצל כל מחברי המלונים, לא בלבד הקטנים המעשיים אלא גם הגדולים המדעיים, לתת לכל מלה מקום לפי סדר אותיותיה במַכרת בא״ב, בין אותיות השרשיות ובין אותיות השמושיות, מפני שהסבות שכבר הזכרתי בהקדמה למחברת הדמיון הן כל כך חשובות, שהן מכריעות את הכף נגד היתרונות שיש להסדור לפי השרשים. וכך נהגתי גם אני בספר זה, כמו שבארתי למעלה, אך כדי לצאת גם ידי הצרך המדעי רשמתי, לא אחרי כל הערך העקרי כמנהג מחברי המלונים החדשים להמקרא Gesenius-Buhl ואחרים, אלא מיד בראש השרש, את כל הנגזרים ממנו בין מה שנמצא מהם בתנ״ך ובין בתלמוד ומדרשים וכל הספרות שלאחרי התלמוד [2]. במלים המקראיות, שרבות מהן באו במקרא בשתי צורות, מלאות וחסרות, נהגתי מנהג רב החדשים לקבע אותן לפי הצורה היותר תדירה במקרא, לפחות בכל מקום ששתיהן אפשריות לפי הדקדוק ואין להכריע בודאות גמורה מה היתה צורת המלה בפי העם בחיי הלשון. רק במקום שאין ספק בדבר שהמלא הוא תוספת יתרה של הזמן המאחר, או החסר היא טעות סופר או השמטה בכונה מפני צרך הכתיבה וכיוצא בזה, לא השגחתי בצורה זו. על כל פנים רשמתי את המלה בצורתה השניה במקומה וצויתי להמבקש לעַיֵּן (עי׳) ושלחתי את המבקש למקומה העקרי של המלה בספר. את המלים מהתלמוד ומדרשים, וכמו״כ מהספרות שלאחרי התלמוד, שהן כתובות בכל פעם „מלא״ בוו ויוד, וגם „מלא דמלא״ בשתי ווים ושתי יודים לסימן הנקוד, אפילו במקום שדקדוק המלה פָּסַל כתיב זה, קבעתי את המלה במקומה לפי הצורה הדקדוקית הראויה של מלות המקרא, ובקצתן שהן מצויות הרבה בכתיב המלא, רשמתי אותן בצורה זו לפי מקומה בסדר א״ב ושלחתי את המבקש להמקום העקרי. אותם בינוני פִּעֵל, שכבר נהיו לשמות גמורים, כמו סוֹפֵר, מוֹכֵר, מְלַמֵּד, וכיוצא בהן הרבה, קבעתי להם ערך בפני עצמם לפי מקומם בסדר אותיותיהם, והבאתי גם הבינוני סֹפֵר, מֹכֵר, מְלַמֵּד, בתוך ערך ספר, מכר, לָמַד, וכיוצא בזה.

לקצת שרשי ל״י מְפֻקּת, כמו אָתַי, חָסַי, שכללו המלונים בהשרשים ל״ה, קבעתי ערכים מיֻחדים במקום הנאות להם לפי ל״ה שלהם. בכל מקום שפֹּעל ושם, לפי צרופי אותיותיהם, מקומם אחד בסדר א״ב הקדמתי השם להפעל, לא מפני שאני מכריע כי בעצם השתלשלות הלשון השם הוא קדום להפעל, שבשאלה זו עוד לא באו החכמים לכלל הסכמה ולפי דעתי אין להכריע, אלא מפני שעפ״י רב השם יותר קל לבאר ולגדר.

(1) [כאן רשם המחבר בצד:] לעי׳ Brugmann, Griech. Grammatik, דף 721.

(2) [לכאן הפתקה:] בדבר הסדר לפי סדר אלף בית: M. Marino (1598) סדר גם כל הפעיל בהא, כל נפעל בנון.

ואחריו יותר קל לבאר את הפעל על ידי השם: חָכַם = היה חָכָם. בד"א אם שניהם, השם והפעל, באו במקורות בזמן אחד, אבל אם לא בא השם אלא במקורות מאחרים של הספרות והפעל במקורות קדומים, סדרתי הפעל קדם מפני הרגש של סדר הזמנים שאדבר עליו להלן. בערכי הפעלים סדרתי עפי"ר את הבנינים לפי הסדר הרגיל, קל, פִּעֵל וכו', אבל, גם כאן בד"א כשהבנינים באו במקורות פחות או יותר מזמן אחד, אבל אם לא בא הקל למשל אלא במקור מאחר, למשל בתלמוד או אפי' בדה"י, והתפעל במקור קדום למשל בבראשית. אני מקדימן כמו"כ מפני הסבה של רגש הזמנים [1].

ד. פרוש המלים ותרגומן בלעז

בדבר פרוש המלים, כבר אמרתי בהקדמה למעלה, כי לא הסתפקתי לפרש מלה אחת במלה שניה נרדפה לה ולפרש אח"כ את המלה הנרדפה בזו המלה המפרשה על ידה, אלא התאמצתי לבאר כל מלה ומלה באור מספיק ומְדֻיָּק, לפי מהותו וטבעו של הדבר המְכֻוָּן בהמלה. כמה זה דבר קשה בהרבה מהמלים, יֵדַע רק מי שנסה בעצמו לבאר מלה בעצם אותה הלשון של זו המלה. ובהיות שזה המלון נועד בעקרו למי שכבר מבין פחות או יותר דברים כתובים עברית, הנה, אלמלא היינו כבר עם ככל העמים, עם שרֹב הגדול של בניו ישבים בארצו ומדברים לשונו, ומפעל כזה נועד כמעט רק להם לבדם, כי אז היה הבאור העברי הזה בלבדו מספיק ולא היה בו צרך ללעז את המלים בלעז, כמו שאין תרגומים נהוגים בהמלונים הגדולים של אה"ע. אבל, הגע לא הגענו עדין למדרגה זו, עוד רֻבּו הגדול של עמנו בנכר, ויש בהם רבים שקשה להם להבין משמעתה האמתית של המלה על פי הבאור בלבדו, ובהיות שהמלון נועד גם לחכמי אה"ע החקרים בלשון עברית, ובהם לא רבים המבינים את הלשון העברית כמו שאנו משתמשים בה עתה, ויקשה להם להבין היטב את משמעת המלה על פי הבאור העברי, לכן היה עלי לוַתֵּר קצת בנקֻדה זו, ועפ"י עצת חכמים ורצון המו"ל לעזתי את רב המלים, עד כמה שזה נצרך, בשלש הלשונות אנגלית, צרפתית וגרמנית.

והנה כבר אמרתי, שכל מה שהתעמקתי יותר בחקירת המלים של לשוננו, ראיתי כי עלי להביא כמעט את כלן בכור מבחן חדש כדי לעמד על משמעתן בודאות גמורה. ובאמת, בהרבה מלים, יצאו אותן שפרושן ידוע ומפרסם ואין בן מקום לשום פקפוק, עמדה לפני השאלה, גם במקום שפרוש המלה מֻסכם מכל המפרשים, מי יֵדַע, אם באמת

[1] לסעיף זה נמצאת עוד פתקת המחבר:] בדבר הנגינה, שלא רשמתי, מפני הכללים הקבועים. בדבר צורות היחיד שאינן נמצאות במקרא. העתונים [צ"ל: המלונים] של חאה"ע רשמים אותן בכוכב או אינם מביאים אלא הצורה שיש במקרא, רשמתי עפ"י המקבל, או הרשום במלונים אחרים וכדו'.

המלים שבתלמוד ומדרשים בכתיב המלא רשמתי עפ"י הצורה של המלים שבמקרא וכו'.

בדבר ההברה, התנועות וכדו'.

צריך לדבר ע"ז עכ"פ.

בדבר המשָׁלים. — קצת משלים שלא באו עוד בצורה עברית תרגמו עברית והובאו למטה בארמית.

בדבר הבאת מאמרים בערבית, שהם כמו בעברית.

כך פרושה, ובפרט איה הוא המקור הראשון לפרוש המְסכם. וכלל גדול שמתי בפרוש המלים שממנו לא זזתי, והוא: דברה תורה כלשון בני אדם. שום פרוש מלה אינו אמתי אלא אם על פיו דברי הכתוב הם טבעיים כלשון בני אדם. פרוש, שאינו עושה את מליצת הכתוב טבעית כלשון בני אדם, אל תאבה ואל תשמע לו. ולכן בקשתי בכל מלה מְספקת פרושה קודם כל לפי ענינה, לפי ענין הדברים שמדבר שם, ולא נתקררה דעתי אלא כשראיתי לפני הכתוב טבעי ונאות לפי הענין באמת כלשון בני אדם, ואח״כ התבוננתי לדעות מי שקדמני, למן הקדמונים ועד החדשים, למן המקורות היותר קדומים לפרושי המקרא, הם התרגומים הקדמונים: היוני, המכנה השבעים, ואונקלוס ועקילס ושאר התרגומים ותרגום רסע״ג, והמפרשים המדקדקים שלאחריו: ר״י קריש, מנחם ודונש, אבן חיוג, ר״י אבן גנאח, רש״י, ראב״ע רד״ק וכו׳ והחדשים מאה״ע עד הזמן היותר אחרון. ובחפושי זה מצאתי הרבה פעמים שמה שהתגדרו בו קצת החדשים כבתגלית גדולה שלהם, כבר אמרוה קצת קדמונינו, בפרט ריב״ג.

ה. משמעות המלה

דבר ידוע הוא, כי בכל לשון ולשון כמעט כל מלה משמשת ביותר ממשמעה אחת וישנן מלות שמשמשות בהרבה משמעות פחות או יותר דומות וקרובות אך מכל מקום מתחלפות זו מזו [1]. וכבר דברו חכמי הלשונות על סבת דבר זה, ובארו כי רוח האדם בטבעו הוא קצת עצל בכל פְּעֻלותיו וכמו כן בפעלת היצירה הלשונית ועל פי רב אינו יוצר שרשים מְיֻחדים אלא לפי הצרך הגמור, ובכ״מ שאפשר לו הוא מקמץ בבריאה ומסתפק בשרש אחד לכמה משמעות דומות. ודבר מובן מאליו הוא, כי כל שרש וכל מלה שנגזרה ממנו שמשו בתחלה במשמעה אחת עקרית ואחר כך, מעט מעט, לפי צרכי הדבור והתרחבות מֻשׂגי המדברים, נסתעפו ממנו משמעות האחרות זו מזו בדרך הגיוני. ואין ספק בדבר, כי המשמעה הראשנה ששמשו בה השרשים והמלות הנגזרות היתה משמעה פשוטה, ממשית, טבעית, ואחר כך נסתעפו המשמעות היותר דקות והיותר מפשטות, וכיוצא בזה [2].

וכך הדבר גם בלשון העברית. הרבה מלים משמשות בה בהרבה משמעות, קצתן בעשרים ויותר, ואין ספק כי גם בה היתה המשמעה הפשוטה, הטבעית, הראשנה, וממנה נסתעפו השאר זו אחר זו מפשוט למרכב, מממשי למפשט. ובמלון שרוצה להיות מדעי, בודאי מהראוי הוא לסדר את המשמעות לפי הסתעפותן הטבעית, מפשוט למרכב, מממשי

---

(1) כאן הפתקה:] שנויים בלשון: דא״ר חיסדא הני תלת מילי (שופר, ערבה. פתורה) אישתני שמייהו מכי חרב בית המקדש (שבת לו).

[ועוד הפתקה:] מלים שיצאו מהשמוש: כון, הכין. לא השתמשו בתלמוד כ״י במשמ׳ מסני.

(2) בפתקה:] Würden wir nur diejenigen Grade der Bedeutungsunterschiede unserer Worte zählen, für die auch besondere Ausdrücke gebraucht werden können, so käme es ohne Zweifel heraus, dass die circa 100.000 deutschen Worte den Wert von einer oder zwei Millionen haben. (W.D.Whitney, Leben u. Wachstum der Sprache, בתרגום גרמני, 114)

למפשט, וכו׳, כמנהגם של המלונים המדעיים המְתקנים של אה״ע. וכך עשיתי גם אני בתחלת עבודתי. בכל המלים ובכל מקום שזה אפשר, כך הדבר בספר זה. אבל בכל מה שהוספתי לחקר בעמקי הלשון, כך הלך והתחזק בקרבי הרגש של דברי הימים וסדר הזמנים. והנה מלים רבות באו דוקא במקורות הקדומים, בהחלקים היותר קדומים שבמקרא, במשמעה דקה, משאלה, מפשטה, ורק במקורות מאחרים מאד, בתו״מ, באו בהמשמעה העקרית, הפשוטה, אך מפני הרגש של דה״י וסדר זמנים לא יכלתי להקדים המשמעה העקרית שבהמקור המאחר ולהביא אח״כ את המשמעה שבאה בהמקור הקדום, והכרחתי עפ״י רגש זה, להקדים את המשמעה המסתעפת להמשמעה העקרית. והנה גם בלשונות אה״ע יש שהמשמעות העקריות, הקודמות, נמצאות במקורות מאחרים, ומשמעות משאלות, מסֻעָפות במקורות קדומים.

וכדי לתקן תקלה זו בחר לו מחבר המלון הגדול הצרפתי Littré דרך משנה: בתחלה הוא מסדר את המשמעות זו אחר זו לפי סדר הסתעפותן הטבעית, לפי דעתו, ומביא משלים מהספרות מבלי להשגיח בסדר הזמנים, ואחר כך הוא חוזר ומביא משלים מכל מקורות הספרות הצרפתית לפי סדר הזמנים. וכעין זה נהג גם Murray בהמלון האנגלי הגדול החדש. אבל, דרך זה היה כמעט אי אפשר בלשון עברית, מפני הבדל הגדול של חשיבות המקורות, ליחס למלה בראשונה משמעה, שאין לה אלא בתו״כ, ואח״כ המשמעה שהיא משמשת בה בספר בראשית.

משמעה שפרוש אמתי מחַיב למלה מן המלים, היא משמעה אמתית, ששמשה בה מלה זו בחיי הלשון שמוש כללי בכל העם, או לפחות שהשתמש בה במשמעה זו מי שאנו מוצאים אצלו מלה זו, ואפילו אם אחר כך במקרה או לסבה מן הסבות לא השתמשו במלה זו בהספרות במשמעה זו, חובה לרשם משמעה זו בתוך משמעות המלה. אבל, יש במקרא ומעט גם בתו״מ מלים שפרשו מפרשים או שפרש מפרש אחד ב ט ע ו ת, לא לפי פרושן האמתי. משמעה זו אינה א מ ת י ת, ואין לה מקום בתוך משמעות המלה. אבל, אם על סמך פרוש המֻטעה ההוא השתמשו סופרים בני סמך במלה זו במשמעה ההיא, הרי משמעה זו יש לה זכות בלשון וצריך לרשמה בתוך משמעות המלה [1].

ו. המשלים

כבר אמרו חכמי הלשון, כי מלה רשומה במִלוֹן בלי משל וסעד מהספרות כגוף בלי נשמה. רק המשלים מהספרות נתנים להמלה הרשומה בהמלון חיים, רק על ידם אתה מרגיש כי לפניך מלה חיה ששמשה באמת בלשון, ואתה ראה א י ך הוא שמושה. ובשביל הרבה דברים צריך להביא סעדים מהספרות, בשביל צורתה הדקדוקית של המלה, ובשביל משמעתה, להוכיח שבאמת במשמעה זו שנתיחסה לה בהמלון היתה משמשת, ובשביל דרך שמושה, ובשביל סדר הזמן, אימתי שמשה כך, ואם זה היה שמוש כללי או של יחיד, ואם שמשה בדבור הפשוט או במליצה ושיר וכדומה. דבר נקל הוא לראות, כי לענות על כל השאלות האלה

1) כך גם בערבי, עי׳ Nöldeke, Neue Beiträge, 68.

נצרכים הרבה סעדים למשל מהספרות, ולכן כלל גדול אמרו חכמים במלון מדעי כזה: כל המרבה בסעדים מהספרות מכל הדורות הרי זה משבח. ובעברית נצרכים עוד הסעדים להכתיב, ולכל הגופים והזמנים. ולפיכך יכול לא יכלתי לנהג במלון זה מנהג בעלי המלונים שלנו שהיו לפני, שהיו מסתפקים עפי״ר בשנים שלשה משלים מהמקרא, ועפי״ר היו מביאים מהכתוב רק את גוף המלה, ומלה אחת או שתים שלפניה או שלאחריה. משלים בכמות ובמדה כזו אינם ממלאים את התפקיד שאמרו חכמים במשלים וסעדים במלון מדעי, ואנהג גם בזה מנהג בעלי המלונים המדעיים של אה״ע ואביא לכל מלה ומלה סעדים מכל הספרות העברית בכמות מספקת ובמדה מספקת, לפי מה שמצאתי בהמקורים הספרותיים שלנו למן התנ״ך ועד סוף דורו של יל״ג, שאותו קבעתי לגבול האחרון להמלון שלי, כמו שכבר בארתי למעלה בסעיף גבולות הזמן של המקורות. להמלים של המקרא הבאתי סעדים מכל ספרי התנ״ך שבאה בהם המלה, לפי סדר הזמנים, עד כמה שזה אפשר, לפי מעמדה הנכחי של החקירה המדעית בדבר זמני חבור כל חלק וחלק מהמקרא. שעדין לא באה לכלל החלטה ודאית כדי שיוכל מחבר מלון לסמך עליה [1]. שבעת גוני הקשת של התנ״ך של פרופ. P. Haupt לפי סדר הזמנים של כל פסקה ופסקה אינם לעת עתה אלא השערה בעולם של חכמים יחידים, ולא מפיה יוכל לחיות מחבר מלון מדעי. לא מפני ההשערה המדעית פחות או יותר, שספר הכהן (ספר ויקרא), המכֻנה בפי החדשים P הוא אחד הספרים היותר מאחרים בתנ״ך, אפשר בסדר הבאת הסעדים למלה מן המלים להקדים פסוק מעזרא לפסוק מויקרא. ובאין יסוד נכון ודאי לסדר הזמנים של כל חלקי התנ״ך, בחרתי לאחז בענין זה בהסדר המקֻבל בעמנו לחלק את כל המקרא לשלש מדרגות, תורה, נביאים וכתובים, ולהביא מהתורה לפי הסדר המקבל של חמשה החמשים, ואח״כ מנביאים ראשונים ואחרנים ושלש המגלות, שה״ש, רות, איכה, לפי סדר הזמנים, ואח״כ מכתובים וקהלת ואסתר. ומלבד הסעדים מהמקרא הבאתי אחריהם עוד סעדים מבן סירא והתלמודים, שמהם אפשר לראות עד כמה היו המלים של המקרא נהוגות בשמוש בזמן ההוא, ולבסוף מהספרות שלאחרי המקרא, בפרט מהפיוטים והמליצה והשירה מכל הזמנים, שמהם נראה עד כמה ואיך השתמשו מליצי כל הדורות במלה מהמלים של המקרא. להמלים של התו״מ ושל הספרות שלאחרי התלמוד הבאתי סעדים בכלל לפי סדר הזמנים, אך לא דקדקתי בזה דקדוק מיֻתר עד כחוט השערה. וכל אלה המשלים הבאתי, כמו שאמרתי, בכמות מספקת וגם במדה מספקת. בנקדה זו אין יסודות קבועים, ולא יכלתי אלא לעשות לפי ראות עיני ולסמך רק על חוש המלוני שלי. בענין הכמות הבאתי כל סעד שראיתי שהוא מאיר איזה אור על ענין המלה ועל אפן שמושה ופעמים גם מפני יפי המאמר בעצמו. ובדבר מדת הסעד, פחות או יתר קצר, השגחתי בכל סעד שהבאתי, שיהיה בו מאמר שלם, ובכל מקום שזה אפשר, שתהיה המלה מֻקפת מלים גם מלפניה וגם לאחריה.

והנה ידע ידעתי כי כאן מקום לקנתרנים לבוא אתי בחשבונות, ולטען כי משל פלוני מיֻתר, שאינו מוסיף כלום, ופסוק פלוני או מאמר פלוני הוא ארך יותר מדי ואפשר היה

1) [בגליון הערת המחבר:] אולי כל זו הפסקה בפרק המקורות, בסעיף התנ״ך.

לקצרו, ועל ידי זה היה אפשר לקמץ בספר של הרבה אלפים דף עשרות אחדות של דפים. וכבר שמעתי קצת טענות כאלה. אבל, כבר אמרתי בהקדמת המחברת לדמיון, כי בחר בחרתי לחטא ביָתֵר מבחָסֵר. מוטב שיהיו בספר מאות אחדות של סעדים יתרים, אפי׳ אם הם באמת יתרים, משיחסר סעד אחד נצרך. ואם יש לי צרך במליץ ישר בענין זה, אסתיע עוד ברבם של מחברי המלונים הגרמנים Jacob Grimm שאמר בהקדמתו להמלון הגרמני הגדול: Hin und wieder wird man der belege z u v i e l angebracht meinen, namentlich aus Luther und Goethe, (עמ׳ XXXVII), וענה שבדבר זה חוש המלוני של המחבר הוא בלבדו מכריע וכל משל וסעד מאיר איזה אור על המלה, וכמו כן בדבר מדת הסעדים. כך נהג המלונאי הצרפתי Littré לתת פסוקים שלמים, וזהו מה שעשה את מלונו לא בלבד מפעל מדעי אלא גם מפעל ס פ ר ו ת י, משך את הלב, שכֵּוָן שהתחיל אדם לקרא ערך, אינו מניח את הספר מידו עד שגמר את כל הערך. וגם בספר מדעי גרידה כבר אמרו החכמים האנגלים E. Hatch and H. A. Redpath בהקדמת ספרם Concordance to the Septuagint, Oxford 1897: The object aimed at in the quotations for each word has been to give, as far as possible, enough of the context to show the grammatical construction of the word, the words with which it is ordinarily associated.

ז. החקירה הלשונית

בהערות פחות או יותר ארֻכות בירכתי הדפים נתתי החקירה הלשונית בכל מה שנגע להמלה: צורתה, נקודה, פרושה, דקדוקה וההשואה הלשונית עם שאר הלשונות השמיות וכו׳, למן הקדמונים שלנו ועד החדשים, חכמי ישראל וחכמי אה״ע שעסקו בחקירת הלשונות השמיות, והעברית בפרט. את דעות קדמונינו ודבריהם אני מביא עפי״ר ב ל ש ו נ ם מ מ ש, כדי שיראה הקורא בעצמו מה היו דעותיהם של קדמונינו בשאלות האלה, ואיך השתלשלו החקירות הלשוניות מן אז ועד ימינו, מה נתנו חכמינו הקדמונים והחדשים ומה חדשו חכמי אה״ע. בהשואה הלשונית שמתי דעתי להלשונות השמיות שאני בקי בהן, והן: כנענית, ארמית, סורית וערבית. אשורית ואתיופית אינני יודע, אך באשורית יכלתי להשתמש לחקירותי בהמלונים של F. Delitzsch ו Muss-Arnolt, אף היה לי לעינים בכל הנגע ללשון זו הכהן הדומיניקני המלַמד Père D'horme, שבכל היותו עוד צעיר לימים, כבר קנה לו שם בן סמך במקצוע זה. בפרט הלשון הערבית היתה לי למעין ישועה בחקירה הלשונית של לשוננו, מפני שבלשון זו, ה ח י ה אתנו כיום הזה, אנו עומדים על יסוד חזק בפרוש משמעות מלותיה, ומפני שבה נשמרו לנו צורות דקדוקיות עתיקות קדומות של הלשון השמית הקדומה, ומפני שאוצר מליה הרחב והעשיר כל כך הוא אוצר משֻתף של כל הלשונות השמיות, כמו שהוכחתי ובארתי נקודה זו במחקרי באחת הישיבות של ועד הלשון, שנתפרסם בזכרונות הועד מחברת ד׳. כל מה שהתעמקתי בחקירת הלשון הערבית, כך נפתחו לפני יותר ויותר לרוחה שערי אורה להבנת הלשון העברית, ואוצר המלים של זו הלשון הערבית נתן לי היכלת למצא הפרוש האמתי של הרבה מלים במקרא שאפילו החדשים נתלבטו בפרושן ולא עלה בידם למצא להן פרוש נכון, אף גליתי במקרא מלים ע ת י ק ו ת ע ב ר י ו ת שלא הרגישו בהן לא קדמונינו ולא החדשים. בחשיבות הלשון הערבית לחקירת הלשון העברית, דקדוקה ופרוש מליה, כבר

הרגישו קדמונינו, רסע"ג [1], יהודה בן קריש, ר"י חיוג, ר"י אבן גנאח [2], דונש בן לברט [3], דונש בן תמים [4], אבן ברון [5], רמב"ם [6], ותנחום ירושלמי [7], וחוקרי חכמי הלשון העברית בזמן החדש, למן Gesenius [8] ועד ימינו, כלם חפשו בלשון הערבית, והפכו בה והפכו בה, ואף על פי כן נעלמו מהם הרבה פרושים, שאין ספק באמתותם, שמצאתי אני בסיוע הלשון הערבית. רבים מן הפרושים החדשים האלה מקימים את

---

(1) בדבר] דרך רסע"ג לדמות העברית עם הערבית ע"י REJ 1898, Oct., עמ' 245.

2) ביחוד בהקדמתו לס' הרקמה ושם הוא מזכיר את מעשי הקודמים לו בענין זה.]

[(3) דונש בן לברט:

והנני אערוך לך מקצת דברי העברית אשר פתרונם כמשמעם בערבית להודיעך כי שתי הלשונות דומות זו לזו (ערך מטועני חרב [תשובות דונש בן לברט הוצ' פילפאווסקי עמ' 68]).

[(4) דונש בן תמים (?) בפרוש [לס'] יצירה שלו:

ואם יעזרני צורי ויאחר יומי ואשלים הספר שהתחלתי לבאר בו כי לשון הקדש תחלת הלשונות וכי הוא לשון אדם הראשון ואחריו הערבי ושתוף הערבי לעברי וזכר כל מלה צחה שבלשון ערבי שהיא מצויה בלשון הקדש וכי העברי ערבי צח ושמות מקצת ענינים מן הערבי כשמות עבריות [צ"ל: עברים].

[(5) [בדבר] עברית וערבית [אצל] יצחק אבו איברהים אבן ברון עי' REJ 1895, Jan., עמ' 155; 1900, Oct., עמ' 223.

[(6) דעת הרמב"ם:

...בלשון ערבי שהוא ודאי לשון עברית שנשתבשה מעט (רמב"ם, במכתבו לר"ש אבן תבון [אגרות ושו"ת, הוצ' ורשה תרל"ח, דף י']).

[(7) דברי תנחום ירושלמי על קרוב הלשונות הארמית והעברית והערבית [בפרושו ליהושע ט"ו, מ"ז, הוצאת Haarbrücker, עמ' 30]:

גרי אליום אללע' אלעבראניה ואלערביה ואלשריאניה מתקארבאת ואלאשתקאק ואלתצריף ואללפט' לקרב מזאגת אהלהא לתקריבהם פי אלאקלים.

[בעברית: נראה היום את הלשונות, העברית, הערבית והארמית קרובות בגזירתן, נטיתן ובטוין מפני קרבת מזג בעליהן מפני קרבתן באקלים (בשטח)].

[השוה] I. Goldziher, Studien über Tanhum Jeruschalmi, 22.

[על פתקה רשם המחבר גם דברים אלו לענין זה:]

דעת ר' זרחיה בן שאלתיאל, פרוש על איוב, תקות אנוש, אמרי דעת על משלי, ומדבר על ערך הלשון הערבית לעברית, שהיא באמת נחלתנו.

(8) בספרו] Gesch. d. hebr. Spr. u. Schr. § 5, 2, כי עברית וערבית זה אחד. לפי דעתו העברית יותר קדומה מערבית לפי צורתה הנכחית [§ 6].

[דעת Nöldeke המובאת ע"י א. ש. יהודה במחברתו על Hapax legomena:]

... dass das Arabische sehr vieles treuer bewahrt hat als die Schwestersprachen (Skizze, 1867, p. 4).

... und dass immerhin das arab. Wörterbuch immer das erste Hülfsmittel bleiben wird, um über dunkle Ausdrücke anderer semit. Sprachen Belehrung zu suchen (p. 49).

דעת F. Dietrich ב Abhandlungen z. hebr. Gramm., עמ' VII:

אוצר המלים הערבי הוא רכוש הכללי של הלשונות השמיות שנאבד מקצתן (...das Sprachgut des reichsten Dialektes — ר"ל הערבית — nur verlorenes Gemeingut enthält.

אמתות הנסחה המסורה של המקרא במקומות שרב החדשים החליטו שהנסחה המסורה היא מְשֻׁבשת. ובכל מקום שהסתעיתי בלשון הסורית ובפרט בלשון הערבית, לא הסתפקתי לומר: כך משמעת מלה זו בלשון זו, אלא הבאתי את דברי המלונים המקוריים שלהם בלשונם ממש, כדי שלא יהיה הקורא צריך להאמין לי כי כך הוא, אלא יראה בעיניו ממש. כי כבר הראה לי הנסיון שאפילו קצת גדולי החכמים יחסו בטעות למלה מן המלים של הלשון הערבית משמעה שאין לה באמת, או שאינה אלא משמעה צדדית, מליצית וכדומה. וכדי שתהיה לנו ודאות גמורה בלשון שאין משמעה זו דעת יחיד של מלונאי אחד, התחלתי מן היותר קדמונים והבאתי דברי הבאים אחריו לפי סדר הזמנים ולא הסתפקתי עוד בזה אלא הבאתי גם הסעדים שהמלונים הערבים הגדולים מביאים מהחַדִית׳ או מדבור ששמעו מפי אשה מסיחה לפי תמה וכדו׳. בחקירת משמעת השרשים הסתפקתי בגלוי משמעתם העקרית בזמן שהשרשים של הלשון השמית כבר קבלו צורתם הקבועה, עפי״ר שְׁלָשית, של שלש אותיות, ולא רדפתי אחרי החקירה של משמעתם הראשנה בזמן שהיו אולי שניים, של שתי אותיות, והרבה מהם שנבדלו אח״כ ע״י הוספת אות שלישית, היו לפנים שרש אחד במשמעה כללית אחת. חקירה זו, שאין ספק בדבר שיש בה תועלת לחקירה הלשונית, היא יותר מדי רעועה, ואין לו למחבר מִלּוֹן לטפל בה.

בקצת מלים מתו״מ, שאין להכריע משמעתן מהענין ולא מצאתי סיוע בלשונות האחיות, סמכתי על עדותם של הגאונים, שאצלם היתה עוד מסורה חיה בפרוש המלים. אבל יש גם שמדבריהם בעצמם נראה ברור, כי פרושם לא בא להם בקבלה, אלא הוא סברתם הם. בפרוש שמות קצת כלים וכדו׳ (Realien), אם אין יסוד נכון לפרוש מן הפרושים, דעת הרמב״ם מכרעת, שהיה לו חוש לשוני וחקר ודרש בענין זה למראה עיניו בהכלים שהיו מצוים עוד בימיו בארצות המזרח.

ח. נקוד המלים התלמודיות

דבר מובן מאליו, כי אני מנקד המלים בנקוד הטבריני המקֻבל אצלנו. הנקוד האשורי, הבבלי, העליון, בכל חשיבותו לדה״י של הנקוד בכלל, הנה בהיות שאינו נהוג אצלנו במעשה, אין לו מקום בגוף המִּלּוֹן (ורק בדה״י של הלשון ובחלק הדקדוק יְדֻבר עליו), אעפ״י שאחד מחשובי חכמי הלשון, הוא P. De Lagarde דרש זאת בתוך Orientalia, חוברת II.

בקצת מלים מתו״מ יש מקום לפקפק בקריאתן בנקוד. והנה כבר העיד הרמב״ם, שראה ספר עתיק, משניות מנקדות בתנועות וטעמים, וכך העיד גם האפודי. אך לא ידוע מה היה גורלו של הספר המנֻקד הזה, ואולם בקצת בתי ספרים נמצאים חלקים פחות או יותר שלמים ממשניות מנקדות. בבית הספרים בפירינצה יש שני כ״י, אחד עתיק, אבל בו רק סדר טהרות, והשני יותר חדש, סדר זרעים ומועד. בבית הספרים של המנוח פרופ. דוד קויפמן יש כתב יד של משניות מנקדות, וכמו כן יש קטעים של משניות בפרט מהגניזה בבתי הספרים Bodleiana, Brit. Museum, ביה״ס של אלקנה אדלר, שקצתם כבר נתפרסמו בהקֹבץ J Q R, ובביה״ס של בית המדרש לרבנים בניו-יורק [1] וקטעים מנֻקדים בנקוד עליון

[1)] כ״י משניות מנקדות של ביהמ״ד לרבנים בניו-יורק. המנקד עם הארץ גמור. בכ״מ פתח במקום קמץ וכדומה:

בביה"ס בפטרוגראד, שנתפרסמו ב„הקדם" של יצחק דוב מרקון. וכמו"כ קצת מלים מנקדות בגוף הפרוש הערבי להמשניות של הרמב"ם, וקצת הנקודים שבתוספתה של ארפורט. בין הקטעים המנֻקדים האלה יש שהם מעידים על בעליהם שהיו עמי הארץ, והנקוד כלו משֻבש לפי הלכות הדקדוק. אבל, דוקא זה הנקוד הוא חשוב מפני שהוא מעיד שאינו נקוד מלאכותי של המנקד לפי כללי הדקדוק אלא לפי הקריאה המקֻבלה במקום המנקד. יש גם משניות נדפסות מנֻקדות, והיותר חשובות שבהן הן מה שנדפסו באמשטרדם בדפוסו של מנשה בן ישראל, ובליוורנו ע"י אלטראס. אלו ואלו חשודות שנעשו בכונה עפ"י הדקדוק, כמו שמתפאר בזה אלטראס בפרוש. ואעפי"כ גם הן יכולות לשמש לפעמים כעדות להקריאה המקֻבלה. של ברלין כלה דקדוקית ואינה שוה כלום.

כל אלה כתבי היד, חוץ מכ"י של קופמן, למדתי ורשמתי לי נקוד המלים שבהם. מלבד זה התבוננתי לנקוד המלים שבפסקי המשניות והתלמוד, שנמצאים במחזורים וסדורים עתיקים נדפסים וכתבי יד שבבתי הספרים הגדולים. ומלבד זה נסתעיתי בהקריאה המסורה של האשכנזים והספרדים והתימנים, בפרט של הספרדים והתימנים, שאצלם המסורה של קריאת המלים יותר קבועה ונמסרת באמת מפה לפה, מרב לתלמיד.

כל אלה החקירות המתחלפות נקבצו בהערות שבירכתי הדפים, וקצתן גדלו ורחבו כל כך שנהיו למחקרים שלמים, אך טבע הספר ויעודו להיות האוצר לכל עניני הלשון העברית לא הרשוני להשמיט כלום מההערות האלה.

בכל אלה הסעיפים שמניתי כאן אמצתי את כחי ככל מה שהיה לאל ידי לצאת ידי חובת מחבר מלון מדעי לפי כל דרישות המדע של ימינו ממפעל כזה. אבל, ברית כרותה לאדם שהוא טעה לפעמים בדבר היותר נראה לעינים, ובודאי יש גם בספרי טעיות ולקויים, וכבר הגיעוני מקצת גדולי חכמינו קצת הערות, וגם אותן, כמו מה שנשמט מחמר המלון, אפרסם בכרך המלואים.

ופה עלי עוד להעיר דברים אחדים על שֵׁם הספר.

כבר הזכרתי כי עוד בתחלת המחשבה אדות קבוץ של מלים לצרך המעשי של תחית הלשון צץ בדעתי שֵׁם חדש לספר כזה, והוא מִלּוֹן. ידעתי אז, כי רגילים הכותבים עברית לקרא ספר כזה „ספר מלים", שהוא תרגום השם הגרמני Wörterbuch, אבל, כבר אז בחלה נפשי בשמות מרכבים משתי מלים שלמות מוקפות זו לזו, ידעתי כי יש ספר שנקבצו בו מלים מהתלמודים והמדרשים, ושמו ערוך, אבל לא עלתה אז על דעתי אפשרות לעשות שם זה לשֵׁם כללי לספר כזה. השם אגרון לא היה ידוע לי, ואעפ"י שאין בשם זה שום דבר המורה על מהותו של ספר כזה, בכ"ז אולי היה ראוי לקבל השם הזה שהשתמש בו הראשון בחכמי הלשון שלנו. אך השם מִלּוֹן שהבריק בדעתי אז, שנבנה על פי חקי הדקדוק ובתכנו

מִטָּה, בָּהּ, סוּכָּה, שֶׁיַּלְדָה כַּלָּתוֹ, הָאָרֶץ, אָנָּא. סגול אין בו, במקומו־צירה ופתח. מנקד גֶּפֶן, אֶרֶץ, דֶּרֶךְ, אֶחָד. רק במקום אחד סגול. ־קֶרֶן (ר"ה ג, ב), אך שם גם ־קָרֶן.

הוא מתרגם בדיוק את המכֻוּן בו, וגם צורתו נאה, זכה כי אחרי קצת פקפוקים נתקבל לא בלבד אצל כל היהודים הכתבים ומדברים עברית אלא גם אצל אחד מחכמי אמות העולם בני סמך בחכמת הלשון העברית, הוא Dr. Smend, שקרא בשם זה את רשימת המלים שלו לספר בן סירא שפרסם לפני שנים אחדות [(1906)] [1].

ו
דעת קצת חכמי לשון עברית [2]

החכם המפרסם בחקרי הלשונות השמיות, יוסף הלוי מפריז, כתב לי כי זאת „מלאכה גדולה ויקרה“.

החכם המפרסם החוקר בקדמוניות ישראל, דר׳ א׳ הרכבי, כתב לי:

חכם יקר ונכבד!

אחרתי מהשיבך עד כה כי קוה קויתי כי ירוח לי מעט מעבודתי ואוכל להאריך בדברי תשובתי כיאות לענין כזה. אולם עתה ראיתי ונוכחתי כי לא במהרה אוכל למלאות חפצי זה, כי לעת כזאת נדפסים מאמרי וידי מלאות עבודה בקריאת העלים להגיה, לתקן ולכתוב ההמשך. לכן גמרתי בדעתי לבלי לחכות עוד ולהודיעך כי בדרך כלל מצאה עבודתך הנכבדה חן בעיני והעירה רגשי תודה בלבבי, ואם בפרטים אחדים דעתי שונה מדעתך, הנה זה לא ימלט בעבודה מדעית גדולה וחשובה כמוה, ולהוכיח צדקת דעתי יהי מן ההכרח להכנס בדברים ארוכים. אך אם תמצא לנכון לתת בסוף ספרך מקום להערות אחרים, אזי מוכן גם אנכי לשלוח לך את הערותי [3] כשתשלח לי את העלים נדפסים מעט מעט. ולעת כזאת בלאו הכי לא יתכן לעכב את הדפסת חבורך הטוב והמועיל, ומן השמים יסיעוך להביאו לידי גמר ולתכלית השלמות, כחפץ כל אוהבי שפתנו החמודה ובתוכם גם מכבדך ומוקיר פעלך.

דר׳ א. הרכבי.

החכם ישראל לוי, פרופיסור בהסורבון, עורך הקבץ לחכמת ישראל Revue Des Études Juives:

Un Nouveau Dictionnaire Hébreu. — C'est de Jérusalem que nous vient ce nouvel instrument de travail. Mr. Ben Jehouda, connu par son journal הצבי, a entrepris de dresser le vocabulaire de tous les mots anciens et modernes qui peuvent servir à la résurrection

---

[1] נמצא בשולי הגליון:]

בדבר השיכים. כ"ז שמחברותי יצאו בהפסקות ארֻכות ביניהן, רשמתי את השיכים בפרושים קצרים וגם בתרגומים, אבל עכשו אין צרך בזה, והם מסדרים יותר רצופים, כדי לקמץ המקום.

[2] נתפרסם ב„מחברת לדמיון.]

3) ברצון וברוב הכרת טובה אקבל ואפרסם את הערות כבוד חכמנו הזה, וכמו כן הערות חכמים אחדים חוקרי לשוננו.

de l'hébreu comme langue vivante. Si l'ouvrage n'avait que cette destination, nous pourrions en discuter l'utilité; mais il offre des avantages bien plus sérieux. Celui qui étudie des divers monuments de la littérature juive est obligé, pour la période ancienne, de recourir à plusieurs dictionnaires : à celui de la Bible, à ceux du Talmud, des Midrachims. Quand il aborde le moyen âge son embarras est grand : aucune aide pour la langue des poètes hébreux de ces temps, des livres de sciences, traductions ou oeuvres originales, philosophie, théologie, grammaire, sciences exactes etc. S'il s'avise de vouloir comprendre les termes employés dans le néo-hébreu, il est encore plus désorienté. Le dictionnaire de Mr. Ben-Jehuda vient répondre à tous ces desiderata : on y trouvera le matériel de la langue hébraïque aux différentes phases de son développement. L'ouvrage est rédigé en hébreu, mais tous les mots dont il est traité sont rendus en français et en allemand. Il se publie par livraisons et formera quatre volumes.

Nous souhaitons bon succès à l'auteur, dont l'entreprise est digne de toutes les sympathies.

R. d. E. J., Avril—Juin 1898.

החכם המהלל דר' א' ברלינר:

Bereits vor mehr als vier Jahrzehnten hat Zunz seine „Wünsche für ein Wörterbuch der hebräischen Sprache" kundgegeben. Womit er damals seine hierauf bezügliche Abhandlung in der „Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft" (1856) eingeleitet: „Wenn ein hebräisches Lexikon den Wortvorrath des hebräisch redenden und schreibenden Volkes bedeutet, so besitzen wir noch kein solches", gilt noch für unsere Gegenwart. Ebenso auch die Worte mit denen er seine Wünsche geschlossen: „ein Wörterbuch, sprachvergleichend, vollständig, authentisch, würde demnach noch immer eine Leistung sein, einer Akademie der Wissenschaften würdig: der Lorbeer kann ihm nicht entgehen, da die Niederlage, die ein solches Werk einem Heer von Irrthümern beibringt, unvermeidlich ist." An eine solche Leistung hat sich bis jetzt, einige schwache Versuche abgerechnet, noch Niemand herangewagt. Es gehören jedoch dazu vor allem Kenntniss und Verständniss des gesamten hebräischen Schriftthums, aber nicht weniger sind ernster Fleiss und eiserne Willenskraft erforderlich, um mit Geduld und Ausdauer bei der Aufgabe zu verbleiben. Herr Ben Jehuda aus Jerusalem, als einer der ersten Hebraisten der Jetztzeit rühmlichst bekannt, kundig auch der stammverwandten Idiome, hat bereits 18 Jahre an der Lösung dieser Aufgabe gearbeitet. Die Resultate seiner Forschungen liegen jetzt in mehrbändigen Manuscripten vor, welche auf jeder Seite Zeugniss dafür ablegen, dass Herr Ben Jehuda der auserwählte Held für dieses Riesenwerk ist. Er hat nicht allein den hebräischen Sprachschatz der heiligen Schrift und der ganzen talmudischen Literatur für sein Werk herangezogen, sondern auch die ganze jüdische Literatur des Mittelalters, sei es auf sprachlichem, sei es philosophischem und poetischem Gebiete — alles ist für die alphabetische Anordnung u. Einreihung der einzelnen Wörter und Wortfamilien, wie deren Erklärung, auch Uebersetzung des betreffenden Wortes in deutscher und französischer Sprache, ermittelt und verarbeitet worden. Dient ein solches, das ganze hebräische Schriftthum umfassende Wörterbuch in erster Reihe der Aufgabe als Nachschla-

gebuch für das Studium zu dienen, so entwickelt sich doch zugleich vor unseren Augen die Wahrnehmung von den Wanderungen, welche im Laufe der Zeiten Wörter und Redensarten durchgemacht, und von den Wandlungen, welche sie hierbei erfahren haben. Eine Geschichte der hebräischen Sprache, für welche Gesenius und Renan nur dürftiges Material herbeibringen konnten, wird sich erst auf Grund dieses Lexicons aufbauen lassen. Aber die Herstellung dieses auf 4 Quartbände berechneten Werkes erfordert eine grosse Summe Geldes, für deren Aufbringung in Paris und London recht ansehliche Beiträge bereits gezeichnet sind. Es darf erwartet werden, dass auch in Berlin wie in ganz Deutschland Mäcene sich herbeifinden werden, für die Ausführung eines solchen wissenschaftlichen Werkes ihre finanzielle Mitwirkung eintreten zu lassen.

Berlin 9 Mai, 1899.

Dr. A. Berliner.

פרופיסור דר׳ ו׳ בכר:

Hiemit abonnire ich auf Herrn Ben-Jehudas hebräisches Wörterbuch, dass ein wahrer Thesaurus des gesammten hebräischen Sprachgutes von biblischer Zeit bis auf die Gegenwart herunter zu werden verspricht. Das Werk sei hiemit allen Freunden der hebräischen Sprache und Literatur wärmstens empfohlen.

Budapest, Juni 1899. Prof. Dr. W. Bacher

פרופיסור דר׳ דוד קויפמן:

Mit Vergnügen abonnire ich auf das hebräisches Wörterbuch des Herrn Ben Jehuda, in dem ich den ersten Versuch begrüsse, die gewaltige Fortarbeit der Diaspora an der h. Sprache zu veranschaulichen. Möge der Verfasser durch die Opferwilligkeit von Gemeinden und Einzelnen bald in den Stand gesetzt werden, dieses Denkmal seines Fleisses u. seiner eindringenden Sprachkenntniss durch den Druck weitern Kreisen zugänglich zu machen.

Budapest, 23 Juni 1899 Prof. Dr. David Kaufmann

המקורות

א. המקרא

ארבעה ועשרים הספר של התנ"ך הם היסוד והאוצר העקרי והיותר חשוב של הלשון העברית הקדומה. באלה ארבעה ועשרים הספר נשמרו לנו מסמכים לשוניים מזמן ארך, מקצתם בודאי מראשית דברי הימים של האֻמה ומקצתם מאחרי שיבת היהודים מגלות בבל ואולי גם מימי החשמונאים.

הספרים האלה, בצורתם שהם בידינו כעת, באו לנו **מבעלי המסורה**, שעל פעֻלתם אדבר בפרק מיֻחד להלן במבוא בחלק דברי הימים של הלשון, ופה עלי רק להעיר הערות אחדות בענין מהותה הלשונית של נסחת אלה הספרים שקבלנו מידם.

עד כה עוד לא יכלו החכמים שחקרו בדבר להשיב בודאות על השאלה אימתי נרשמו בראשנה בכתב ההגדות הקדומות של העם והזכרונות הראשנים של דברי הימים של האֻמה. וכמו כן אין לנו עוד יסודות חזקים כדי להחליט אם הלשון של הקטעים היותר קדומים שבספרים האלה היא בהויתה כמו שהיתה כשנרשמו אלה הדברים בכתב, או יד מזמן פחות או יותר מאחר שנתה קצת צורתה לפי מנהג הלשון של זה הזמן [1]. ראים אנו, שצורת הלשון אפילו של הקטעים היותר קדומים דומה כמעט ממש לצורת הלשון בזמן שלמותה בימי המלכים והנביאים הגדולים, וזה נותן מקום לקצת חשד, מפני שדברי

[(1) כאן הפתקאות האלה:]

[(א)] **כתבי יד** של המקרא עתיקים באמת אין לנו, וסבת הדבר אולי היא מפני המנהג של „**הגניזה**" והעקר (הגלות ?). הכ"י היותר עתיק הוא הכ"י הבבלי של נביאים אחרונים משנת 916, שהדפיס שטראק **בפאקסימיל** מכ"י פירקוביץ שבפטרוגרד. הכ"י של כל התנ"ך הוא כמו"כ ממנו משנת 1010, אבל יש כופרים ואומרים שזה הכ"י הוא מזמן מאחר. הכ"י של אהרן בן אשר, יש אֹמרים שהוא יותר עתיק. בכמברידש יש כ"י שאומרים שהוא נכתב בשנת 854, אך יש מי שכפרים בעתיקותו.

הכ"י של השמרונים, אבל הוה מְשֻבש.

[(ב)] **הדפוס הראשון** של התנ"ך, בשנת 1477 נדפס ספר תהלים עם פרוש הרד"ק. — בשנת 1488 כל התנ"ך בדפוס סונצינו. גרשם בן משה הדפיס כל התנ"ך בבריסציה (Brescia) בשנת 1494 מן דפוס סונצינו, ובו השתמש לותר, והוא נשמר בבית הספרים המלכותי בברלין. התנ"ך בדפוס בומברג (1517 — 21) לפי דפוס סונצינו.

בשנת 1525 — 26 דפוס שני של התנ"ך אצל בומבירגו ע"י יעקב בן חיים, והמסרה.

בדפוס מנטובה בשנת 1742 — 44, על פי תנ"ך מתולידו משנת 1277, נדפס מנחת שי.

[(ג)] **לנוסחה המסורה:**

ובכללה גם הנוסחה של השמרונים, שבכללה אינה משנה הרבה מהנסחה המסורה שלנו.

הימים של הלשונות מעידים שכל לשון חיה בפי העם משתנה מעט מעט, פושטת צורה ולובשת צורה חדשה בצורותיה הדקדוקיות. ומצד אחר, הנה ראים אנו גם בנסחה זו רשמים של קצת צורות קדומות כמו „אתי" לנקבה נכחת וכיוצא בזה, שנשארו בה בכתיב אעפ"י שאח"כ, בזמן קביעת הנסחה, לא היתה צורה זו נהוגה יותר [1]. זה אות, כי הידים המאחרות לא נגעו בצורה הכתובה שהיתה לעיניהם. גם החרתות באבנים שנמצאו עד כה בא"י, שקצתן הן אולי עוד מימי השופטים, ורבן בודאי מימי המלכים, וכמו כן חרתת מישע מלך מואב בלשון המואבית שהיתה דמה מאד להלשון העברית, מעידות על אמתות הצורה הלשונית של הנסחה הכתובה אשר בידינו, לפי מה שהיתה הלשון בזמן אלה החרתות.

אך כל זה אינו אלא ביחס להאותיות העצמות של התבות, אבל ביחס להתנועות הקוליות של האותיות שהתבות מרכבות מהן, אין אנו ידעים מזה אלא מה שמסרו לנו בעלי המסורה בהנקוד שלהם, שאין ספק בדבר כי לא נתהוה אלא בזמן שבין חתימת התלמוד ותחלת ימי הגאונים, וחכמים רבים ובני סמך הטילו ספק באמתות השטה הקולית של הנקוד וקצתם אמרו כי הנקוד של בעלי המסורה אינו נתן לנו את הצורה הקולית של הלשון בחייה, אלא קריאה מלאכותית של בעלי המסורה בבתי הכנסת, ובפרט קצת החוקרים במשקל השירה העברית הקדומה, כמו Bickell וחבריו, הם, על סמך המשקל שהמציאו, נתנו תנועה קולית חדשה להרבה צורות דקדוקיות של הלשון העברית, וכמו שאמר החכם H. Grimme במאמרו Gedanken über hebr. Metrik בהקבץ Vierteljahresschrift für Bibel-Kunde של Dr. M. Altschüler, I, עמ' 7:

> Bickell hält sich für berechtigt, im Namen der Metrik eine hebräische Sprache zu proklamiren, in der die massoretische Tradition aufs gröblichste misshandelt ist.

ואולם בזמן האחרון נשתנה היחס גם של חכמי אה"ע להנקוד של המסורה לטובה, וכבר כתב F. Buhl, בספרו Kanon und Text des Alten Testaments, § 89 לאמר:

> Und zweitens ist es sicher, dass dies System (של נקוד בעלי המסורה) kein erst durch spätere Reflexion künstlich gebildetes, sondern seinem wesentlichen Inhalte nach ein überliefertes ist, was teils aus der Unfähigkeit der ältesten Massoreten, das System der Aussprache wirklich zu verstehen, teils aus seiner wesentlichen Übereinstimmung mit den Transkriptionen bei Hieronymus u. Origenes, und endlich aus den Zeugnissen über die Aussprache des verwandten Phönicischen hervorgeht.

ועי' בענין זה עוד בהמבוא בחלק הדקדוק בפרק ההברה.

ובכן, בכלל, מבחינת הצורה הלשונית אין ספק בדבר כי הנסחה המסורה של ספרי התנ"ך היא יסוד אמתי שאין לפקפק בו, גם בדבר הנקוד בכלל, ונתנים לנו הספרים האלה שארית, בודאי מצערה מאד, מהלשון העברית של שני זמנים, של זמן פריחתה בימי

---

1) לקמן אדבר ע"ז יותר בארוכה.

המלכים והנביאים הגדולים, ושל זמן קלקולה וירידתה אחרי גלות בבל. מצורות הלשון מזמנים קדומים יותר נשארו עוד רשמים מספיקים כדי שנוכל לעשות לנו מֻשג כללי ממנה, כמו שיבֹאר להלן בהמבוא בחלק דה״י של הלשון והדקדוק.

שאלה אחרת היא, עד כמה נסחה זו מקור נאמן לנו מבחינת „חֹמֶר" הלשון, הוא אוצר המלים, ומבחינת צורות מיֻחדות של קצת השמות והפעלים, רצוני לאמר, אם באמת כל המלים הנמצאות באלה הספרים בנסחה המסורה היו במציאות בלשון החיה או לפחות כך באמת יצאו מפי מי שאמר את הדברים, ואם כל הצורות של המלים שמשו בלשון החיה׳ ומה שנותן [מקום] לפקפוק זה הוא, שבהרבה מלים לא מצאו המפרשים פרוש מספיק לפי ענין הכתיב וקצת צורות של הנֻסחה המסורה אינן לפי חקי הדקדוק, ולכן גזרו רבים מהחדשים כי הנֻסחה מֻשבשה במקומות האלה והמלים האלה והצורות האלה הן או טעות סופר, שכבר מצאוה קובעי הנסחה שלנו בהנסחאות שבאו לידם או טעות קובעי הנסחה בעצמם, מפני שבהנסחה שהיתה בידם היתה מלה זו מֻטשטשה או לקויה, וכתבו קֹבעי הנסחה המסורה מה שראו עיניהם, או זו טעות שנפלה בספרים שלנו אחרי קביעת הנסחה, או תקון סופרים של אלה קובעי הנסחה המסורה בכונה מהכונות שהיו להם.

והנה בדבר הצורות הדקדוקיות הזרות, כבר בררו קצת החוקרים החדשים, כי דוקא הן ראיות מוכיחות לאמתות הנסחה המסורה, והראו על פי מה שמצאו חכמי הלשונות בכלל, שבלשון חיה טעות הלשון (בגרמנית Vergesslichkeit der Sprache) היא בטבע הלשון ויש לקצת הטעיות האלה סבה בטבע הנפשי של המדברים. ובנֹגע להמלים שיש לפקפק במציאותן בלשון החיה ואם באמת יצאו מפי הכותב בעצמו, הנה בעצם הדבר בודאי אין לכפר באפשרות, שהנסחאות שבאו לידי קֹבעי הנסחה שלנו היו כבר מֻשבשות בקצת מקומות, על זה מעיד שנוי נסחאות בקצת פרשיות בתהלים שבאו כפלים בשני מקומות. כמו: מעוז, מעון... תקוני סופרים אחדים בכונה מיֻחדה הזכירו חכמי התלמוד בעצמם, וכן יש תקונים בנסחה המסורה והם הקרי במקום הכתיב, אבל זה הקרי בעצמו מלמד אותנו כמה היו קֹבעי הנסחה נזהרים לא לנגע בהנסחה שמצאו, כי אפילו במקום שלפי דעתם צריך לקרא באפן אחר, לא כמו שמצאו כתוב, לא מחקו את הכתיב אלא הניחוהו וכתבו הגהתם בצדו. וכבר אמרו זאת חכמי התלמוד בפרוש על ענין הנקֻדות בקצת מקומות, למה „נקוד על לנו ולבנינו וכו׳ אלא כך אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך, אומר אני לו כבר נקדתי עליהן, ואם אומר לי יפה כתבת, אעביר נקודה מעליהן" (אבדר״נ פרק לד) 1).

אבל דוקא בהמלים המוזרות אין לחשד תקון זה, כי רגלים לדבר, שמי שמזַיֵּף נסחה, גם בכונה רצויה לפי דעתו, הוא מתקן במלה שאין מקום לפקפק בה. ומאחרי קביעת הנסחה המסורה היו הספרים כל כך קדושים בעיני העם, ששום אדם לא העיז

---

1)] בפתקה:]

הנקדות שעל קצת המלים במקרא: ויהי בנסע נקוד עליו מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה זה מקומו (ספרי על הפסוק [הנ״ל]), ועוד על שאר הנקדות.

לנגע בה בכונה, וכל כך שמרו אותה וגדרוה בגדר לפנים מגדר ע״י המסורה, שאי אפשר שנשתבשה אחר כך. ובאמת, כל שנויי הנסחאות שנמצאו עד כה ושנתפרסמו בהתנ״ך של Kennicot ובהתנ״ך החדש של גנזבורג, הם שנויים כל כך קלים, שאפשר להחליט החלטה גמורה, כמו שכבר כתב Dr. Steuernagel בספרו Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament, 1912, כי הנסחה אשר בידינו היא היא הנסחה שנקבעה בזמן קביעת הנסחה בלי שנוי, לפחות בצרוף האותיות 1).

ובדבר המלים שנתקשו בהן המפרשים, הנה בקצתן מצאו קצת מהחדשים פרוש נכון, ורבים מהן עלה בִידי לפרש פרוש טבעי דוקא על פי צורתן בנסחה החדשה, בסיוע הלשון הערבית.

וגם אותן קצת המלים שנשתרבבו באמת ע״י שבוש בנסחה המסורה, ואפילו אם אין להן סמך בהלשונות האחיות, יש להן זכות להחשב מלים של הלשון העברית במשמעה לפי הענין, כי בכח קְדֻשת הנסחה בעיני העם הסכים העם על מלה זו, והסכמת העם היא שנותנת למלה מן המלים זכות בכל לשון. גם בלשונות אה״ע נתקבלו מלים שנתהוו בטעות, כמו שכבר הזכרתי למעלה.

ובדבר הכתיב והקרי, הנה כבר הוכיחו החכמים כי על פי רב הכתיב הוא יותר קדום ויותר אמתי, הכתיב הוא מה שמצאו כתוב בנסחה שהיתה בידיהם, אלא שמפני סבה מן הסבות לא הבינו את הכתיב וכדומה בזה, וחשבו שצריך לקרא באפן אחר, ובקצת מקומות טעו בדבר. אך להלשון „אלה ואלה דברי אלהים חיים״, מפני שכל אחד בזמנו היה מקֻבל באֻמה, ולכן החובה להביא את שניהם בְּהַמִּלּוֹן 2).

---

1) דברי F. Buhl בספרו Kanon u. Text d. A. T., עמ׳ 79 וכו׳ בענין חסר כתבי יד קדומים [וראה למעלה עמ׳ 42, הערה 1)].

[2) לסעיף זה נמצאו עוד כמה פתקאות. באחדות מהן רשם לו המחבר תקוני] שבושים שאין ספק בהם:

ולבן תקע את אחיו (בראש׳ לא, כה) — את אהלו;

מנגה נגדו בערו גחלי אש (ש״ב כב, יג)—מנגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים יח, יג);

מי אנחמך (ישעי׳ נא, יט)—מי ינחמך, כן גם תרג׳ שבע׳ וכו׳;

כלה מקללוני (ירמ׳ יה, י)—כלהם קללוני;

לבלתי באו הכלים (ירמ׳ כז, יח)—בלי ספק במקום לבלתי יבאו, אך אולי באמת כך דברו והבליעו אות י׳ אחת?

גה גבול (יחז׳ מז׳ יג)—זה גבול;

אכלו וישתחוו (תהלים כב, ל)—אך לו ישתחוו;

ידי לילה נגרה ולא תפוג (תהלים עז, ג)—כבר ת״י זלגת עיני;

נסו ואין רדף רשע (משלי כח, א) — נס.

[ממיני הטעויות מזכיר המחבר על פתקה:] השבושים מפני סוף המלה ותחלת מלה שלאחריה: לא יתנו מעלליהם (הוש׳ ה, ד) — לא יתנום מעלליהם.

[ולהפך:] שבושים על ידי אות סופית ממלה שנכפלה ונתחברה לראש מלה אחרת. אפילו המסורה מודה: מלכים יא, א: ועתליה אם אחזיהו וראתה כי מת בנה, ונמסר: ראתה קרי.

[על פתקה אחרת התחיל המחבר לרשם לו את] המקומות הכפולים שבתנ״ך [כגון] ישעיה לו — לט [לעומת] מלכים

ב. החרְתוֹת

הדברים החרותים באבן הם העדים היותר נאמנים ללשון. כי דברים שבעל פה וגם דברים שבכתב עלולים להשתנות וגם להזדַיֵף, בשוגג או במזיד, ברבות הימים, אבל דברים שנחרתו באבן, הנה אבן זו באמת מקיר תזעק את צורת הלשון כמו שהיתה בזמן שנחרתו הדברים עליה. יש שהחרְתוֹת הן מעשה יחיד, ופעמים שהיחיד היה עם הארץ והחרְתוֹת הן משֻבשות מבחינת מנהג הלשון הספרותית, שהיה נהוג בלשון בזמן ההוא, אבל אלה החרתות חשובות מבחינת טיבה של הלשון ההמונית וההברה ההמונית.

אבל, עד כה לא נגלו חרְתות עבריות אלא מעטות מאד [1]. ושתי סבות לדבר. הראשנה והעקרית, שהיהודים באמת לא היו עם חורת דבריו באבן. והשניה, שעד כה, מפני מעמד הדברים בא"י, לא היה אפשר לחפר הרבה במעמקי אדמתה. ומעט החרתות שנגלו, מפני שהן בלי נקוד, אין אנו יכולים ללמד מהן כלום בענין התנועות הקוליות של הלשון. ואעפי"כ הן חשובות מאד, מפני שהן מעידות ומקימות את הצורה הלשונית לפחות של האותיות שבנסחה המסורה של המקרא, ומבחינת אוצר המלים, והיותר ארכות שבהן גם מצד שמוש הלשון והכתב העברי העתיק.

א) הראשונה בזמן שנגלתה ובכמותה היא חרתת השִלֹחַ שנגלתא בשנת 1880 בקיר נִקְבַּת הַשִלֹחַ.

ב יח, יג—כ, יט. הפרשיות הכפולות שבתהלים וכך ירמיה וישעי' על מואב וכדו', דה"י וספר מלכים, ודברי ר' סעדיה גאון [על צורתם השונה של עשרת הדברות המובאים] בדקדוקי הטעמים [בהוצאת י. בער וה. שטראק], עמ' 82.

[בפתקאות נוספות:

א)] בדבר הטענה של הנוצרים כי היהודים שנו בכונה את הנסחה, ממילה מובן כי זה דברים בטלים. בין הטוענים בימי הבינים בפרט Raymund Martin ואפילו החדשים, Lagarde, בין היהודים גיגר, בענין הצדוקים ! תקוני סופרים.

[ב)] ש נ ו י י נ ו ס ח א ו ת [של] מדינחאי ומערבאי, ספר היללי, ספר יריחו, ספר סיני, מחזורא רבא. [המחבר מוסיף:] שהיו ספרים משבשים נרא; בדברי ר"ע לרשב"י: וכשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה (פסחים קיב.) ושם שאלו: מאי היא, אמר רבא ואיתימא רב משרשיא: ב ח ד ת א, שבשתא כיון דעל על, ופרשו שם רש"י ורשב"ם כשלומד מחדש, אבל זה דחוק, והכונה בספר חדש, מפני שהיה קשה להם איך אפשר שיהיה ספר לא מוגה.

[ג)] ה ק ר י ו ה כ ת י ב, עי' אדות זה בהקדמת ר' יצחק אברבנאל לספר ירמיה שכתב נגד רד"ק [שהביע את הדעה שיסוד הקרי והכתיב בספקות בנוסח, ואברבנאל מוחה נגד דעה כזו].

[ד)] נסחת המסורה והגהות החדשים:

The way in which the best known and oftenest quoted of our modern commentators and editors hack away at a faultless Hebrew text, on the ground of Greek readings which they have not carefully examined, found in translations with whose character they do not concern themselves and of the nature and conditions of whose literary transmission th ey have hardly an idea, is nothing short of appalling. And yet this is what passes for text-criticism at present day. (Ch. Torrey, Ezra studies, Introd. XII.)

[1)] מספר הכתבות היוניות, הנדפסות והלא נדפסות, כעשרים אלף (Reinach, Traité d'Epigraphie, 3).

וזו העתקתה בכתב אשורי: [1].

1 ... הנקבה. וזה. היה. דבר. הנקבה. בעוד . . . .
2 –גרזן. אש. אל. רעו. ובעוד. שלש. אמת. להנק[ב. נשמ]ע. קל. אש. ק
3 רא. אל. רעו. כי. הית. זדה. בצר. מימן. ומ_?_ אל. וביום. ה
4 נקבה. הכו. החצבם. אש. לקרת. רעו. גרזן. על. [ג]רזן. וילכו [.]
5 המים. מן. המוצא. אל. הברכה. במאתים. ואלף. אמה. ומ[א]
6 ת. אמה. היה. גבה. הצר. על. ראש. החצב[ם]

זו החרתה היא, לפי דעת הכל, מזמן מלכי יהודה, מימי יחזקיה או מנשה.

ב) השניה לפי חשיבותה היא „לוח הזמנים" שנגלה במעמקי אדמה בחפירות גזר על ידי החופר המפרסם A. Macalister בשנת 1908, ונתפרסמה ב 1909 ב QPEF ובספרו של Clermont-Ganneau, ואח"כ בספרו הגדול של Macalister, «Excavations de Gezer» ואצל Lidzbarski בעתונו Ephemeris כרך III, עמ' 36 — 43.

וזו העתקתה בכתב אשורי: [2]

1 ירחו אסף / ירחו ז
2 רע / ירחו לקש
3 ירח עצד פשת
4 ירח קצר שערם
5 ירח קצרו כל
6 ירחו זמר | אבי
7 ירח קצ | ...

[מאחורי הלוח:] פניה

והנה Macalister בעצמו ורב שאר החכמים שחקרו בחרתה זו דעתם נטה כי זה מעין „לוח הזמנים" של עבודת האדמה. ובאמת, כמעט ממש כעין לוח זה נמצא לוח הזמנים של השנה בתוספתה (תענ' א, 7): „חצי תשרי מרחשוון וחצי כסליו זרע, חצי כסליו טבת וחצי שבט חורף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קור, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קייץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חום". ועי' לזה לוה עוד קטע מכתב אביתר הכהן מזמן הגאונים Schechter, Saadiana, דף 93.

[1] את נוסח הכתובת, החסר בכת"י המחבר, השלמנו עפ"י התוצאות האחרונות שהושגו בחייו, צורתה בכתב העברי העתיק נתנת בתמונה מס' 1].

[2] את נוסח הכתובת השלמנו עפ"י קריאת לידזברסקי שהיתה לנגד עיני המחבר, צורתה בכתב העברי העתיק נתנת בתמונה מס' 2].

ובנגע להזמן שבו נחרת ה„לוח" הזה בלוח האבן, דעתו של Macalister היא, שהוא מזמן לא יאחר משש מאות שנה לפני ספירת הנוצרי, והחוקר בחרתות Lidzbarski סבר שהוא מזמן עוד יותר קדום ועתיק, ואפשר באמת שהוא מזמן השופטים

ג) החרתה השלישית היא רשימה של מדות הלח, חרותה על קטע של כד, נמצאה בחפירות שושן (Susa), ונתפרסמה ע"י Clermont-Ganneau ב Recueil d'Archéologie Orientale, VII עמ' 294 — 304 ולוח V, ובקבץ הכתבות השמיות של המכון הצרפתי Répertoire d'Epigraphie Semitique, II, מס' 665. לפי דעת החכם de Morgan החרתה היא בלי ספק מזמן לפני הפרסים, וא"כ מזמן מלכי יהודה האחרנים.

וזו העתקתה בכתב אשורי:

הן וחצי הלג ורבעת הלג

. . . . ת הלג

גם כעין רשימה כזאת נמצאת במשנה:

„הין וחצי הין ושלישית הין ורביעית הין, לוג וחצי לוג ורביעית לוג" (מנח' ט, ב)

ד) החרתה הרביעית: חותם על ביצית בכתב כנעני. וזו העתקתה בכתב אשורי:

לשמע | ע

בד המלך (Répert. d'Epigr. Semitique, II, מס' 614).

ה) חותם:

לעבדיהו

עבד המלך (שם, שם מס' 864).

ו) על תושבת עמוד אבן:

ליהועזר ב

ן עבדיהו (שם שם, מס' 865 ואצל Lidzbarski ב Handbuch der nordsemitischen Epigraphik, I, עמ' 486). לפי דעת לידזברסקי מזמן לפני השלח).

ז) חותם:

לשמע

עבד ירבעם (Lidzbarski, ב Ephemeris für semit. Epigraphik, II, עמ' 140; Répert. d'Epigr. Semit., II, עמ' 534)[1].

---

(1) חותמות נוספים ראה אצל Lidzbarski, Ephemeris, I, עמ' 54—55, 136—142, II, עמ' 70, 140—148.

ח) משקל פים (אצל רפאלי וכמו"כ Clermont-Ganneau, ב Rec· VIII, 62).

ט) המשקלות בקע (רפאלי JPOS I, עמ' 22).

י) המשקלות שחרות עליהם נצף (רפאלי שם, שם [1]).

יא) חתימות כדים המציינים את מקום מוצא הכד כמו:

למלך

ממשת (Rép. d'Ep. Sem., III, מס' 1242 C) [2].

יב) בכתב אשורי שעל בית החפשית בהר הזיתים, ירושלים:

זה [ה]קבר והמש[כ]ב לאלעזר חניה יועזר יהודה ושמעון יוחנן
בני יוסף בן... ב... [וליו]סף ואלעזר בני חניה
....מבני חזיר

[השוה Chwolson, Corpus Inscriptionum Hebraicarum, מס' 6]
הכתבת כפי הנראה מזמן אחרי החרבן, אולי במאה הראשנה.

יג) כתבת [בכתב אשורי] תחמגזר, היא: תחום גזר (Clermont-Ganneau ב Rec. d'Arch. Or., III, עמ' 118 — 121).
וכן כתבות על גלסקמאות שאחדות מהן פרסם לידזברסקי ב Ephemeris, II, עמ' 191—199.

על אלה החרתות העבריות צריך עוד להוסיף החרתה של מישע מלך מואב. היא כתובה בלשון מואבית, אך מואבית היתה היותר דמה לעברית גם בדקדוקה, האחת מלשונות האחיות להעברית שהיתה גם בה נהוגה ו' המהפכת עתיד לעבר, כמו שאבאר זה להלן במבוא בפרק הלשונות השמיות.

זו החרתה נמצאה בשנת [1868 ע"י הכמר קליין במקום דיבון המקראי בארץ מואב].

וזה נוסח החרתה [3]:

1 אנך. משע. בן. כמשיו. מלך. מאב. הד
2 יבני | אבי. מלך. על. מאב. שלשן. שת. ואנך. מלכ
3 תי. אחר. אבי | ואעש. הבמת. זאת. לכמש. בקרחה | בנס——

[(1)] כלזה [המשקלות פים, בקע, נצף והחתימה למלך] חשב Macalister מזמן הפרסים, אך פים בוראי מזמן הפלשתים הראשונים.

[(2)] למשקלות ולחתימות אלה השוה גם] Lidzbarski, Ephem. I, עמ, 178, 271, II 148—149.

[(3)] נוסח הכתובת שלא נמצא בכת"י המחבר נתן כאן עפ"י לידזברסקי בספרו Kanaanäische Inschriften עמ' 5—9, שהיה לנגד עיני המחבר. המקומות שקריאתם מסופקת נרפסו באותיות קטנות.]

שע. כי. השעני. מכל. השלכן. וכי. הראני. בכל. שנאי | עמר
י. מלך. ישראל. ויענו. את. מאב. ימן. רבן. כי. יאנף. כמש. באר
צה | ויחלפה. בנה. ויאמר. גם. הא. אענו. את. מאב | בימי. אמר.— —
וארא. בה. ובבתה | וישראל. אבד. אבד. עלם. וירש. עמרי. את. [אר]
ץ. מהדבא | וישב. בה. ימה. וחצי. ימי. בנה. ארבען. שת. ויש
בה. כמש. בימי | ואבן. את. בעלמען. ואעש. בה. האשות. ואב[ן]
את. קריתן | ואש. גד. ישב. בארץ. עטרת. מעלם. ויבן. לה. מלך. י
שראל. את. עטרת | ואלתחם. בקר. ואחזה | ואהרג. את. כל. העם. —
הקר. רית. לכמש. ולמאב | ואשב. משם. את. אראל. דודה. וא[ס]
חבה. לפני. כמש. בקרית | ואשב. בה. את. אש. שרן. ואת. אש
מחרת | ויאמר. לי. כמש. לך. אחז. את. נבה. על. ישראל | וא
הלך. בללה. ואלתחם. בה. מבקע. השחרת. עד. הצהרם | ואח
זה. ואהרג. כל —. שבעת. אלפן. ג[ב]רן. וגרן. וגברת. ו[גר]
ת. ורחמת | כי. לעשתר. כמש. החרמתה | ואקח. משם. א— — —
לי. יהוה. ואסחב. הם. לפני. כמש | ומלך. ישראל. בנה את
יהץ. וישב. בה. בהלתחמה. בי | ויגרשה. כמש. מפני. י
אקח. ממאב. מאתן. אש. כל. רשה | ואשאה. ביהץ. ואחזה.
לספת. על. דיבן | אנך. בנתי. קרחה. חמת. היערן. וחמת
העפל | ואנך. בנתי. שעריה. ואנך. בנתי. מגדלתה | וא
נך. בנתי. בת. מלך. ואנך. עשתי. כלאי. האשו[ת. למ]ין בקר[ב]
הקר | ובר. אן. בקרב. הקר. בקרחה. ואמר. לכל. העם. עשו. ל
כם. אש. בר. בביתה | ואנך. כרתי. המכרתת. לקרחה. באסר
י. ישראל | אנך. בנתי. ערער. ואנך. עשתי. המסלת. בארנן.
אנך. בנתי. בת. במת. כי. הרס. הא | אנך. בנתי. בצר. כי. עין.
— — — — ש. דיבן. חמשן. כי. כל. דיבן. משמעת | ואנך. מלכ
ת — — — — מאת. בקרן. אשר. יספתי. על. הארץ | ואנך. בנת
י. — — [מהד]בא. ובת. דבלתן | ובת. בעלמען. ואשא. שם. את. מע
— — — — — — — — צאן. הארץ | וחורנן. ישב. בה. בת—וק — — אש
— — — — — — — — אמר. לי. כמש. רד. הלתחם. בחורנן | ואיד — —
— — — — — — — — — — — — בה. כמש. בימי. ועל—דה. משם. עש — — —
— שת. שדק | ואנ — —

והיו חכמים שפקפקו באמתותה [1], אבל כבר הסכימו כל החכמים שהיא אמתית, ואם עוד היתה חסרה ראיה, הנה גלוי גוף הספר של בן סירא בעברית הביא ראיה שאין מקום יותר לשום פקפוק, והיא, כי גם בו נמצאת המלה אשיח — אשוח למקוה מים, כמו שכבר העיר על זה Stanley A. Cook, JQR, שנת 1903, October, דף 260 [2].

גם החרתות של הלשון הכנענית יש לחשב בין המקורות של הלשון העברית, כי באמת גם את הלשון הכנענית יש לראות לא כמו לשון לבדה, אלא כמו שנוי לשון, כמו Idiom של הלשון העברית, כמו שכבר חשב אותה ישעיהו: מדברות שפת כנען (יט, יח) וכו׳, וכמו שאֹמר להלן בפרק הלשונות השמיות. אך מפני כמותן ומפני שהן כבר נקבצו בספרים המיֻחדים העֹסקים בלשון הכנענית, אין צרך להעתיקן פה, ואסתפק רק באחת מהן, זו של אשמנעזר, לדמיון [3]:

1 בירח בל בשנת עשר וארבע ך— |||| למלכי מלך אשמנעזר מלך צדנם
2 בן מלך תבנת מלך צדנם דבר מלך אשמנעזר מלך צדנם לאמר נגזלת
3 בל עתי בנמסכימםאזרמיתמבנאלמת ושכב אנך בחלת ז ובקבר ז
4 במקם אש בנת קנמי את כל ממלכת וכל אדם אל יפתח אית משכב ז ו
5 אל יבקש בן מנם כ אי שם בן מנם ואל ישא אית חלת משכבי ואל יעמ
6 סן במשכב ז עלת משכב שני אף אם אדמם ידברנך אל תשמע בד(בר)נם
כ כל ממלכת ו
7 כל אדם אש יפתח עלת משכב ז אם אש ישא אית חלת משכבי אם
אש יעמסן במ
8 שכב ז אל יכן לם משכב את רפאם ואל יקבר בקבר ואל יכן לם בן וזרע
9 תחתנם ויסגרנם האלנם הקדשם את ממלכ(ת) אדר אש משל בנם לק
10 צתנם אית ממלכת אם אדם הא אש יפתח עלת משכב ז אם אש ישא אית
11 חלת ז ואית זרע ממל(כ)ת הא אם אדמם המת אל יכן לם שרש למט ו
12 פר למעל ותאר בחים תחת שמש כ אנך נחן נגזלת בל עתי בנמס
13 כימםאזרמיתמבנאלמת אנך כ אנך אשמנעזר מלך צדנם בן
14 מלך תבנת מלך צדנים בן בן מלך אשמנעזר מלך צדנם ואמי אמעשתרת

[(1) גם G. Jahn, בספרו Die Elephantiner Papyri u. die Bücher Esra u. Nehemia, עמ׳ 10, כופר באמתות אבן מישע.

(2) בגליון:] המטבעות היותר עתיקות (עי׳ בספרו של רפאלי).

(3) נוסח הכתובת, שלא נמצא בכת״י המחבר, נתן כאן עפ״י לידזברסקי בספרו Kan. Inschr. עמ׳ 16—19, שהיה לנגד עיני המחבר, וראה את הבאור שם.]

15 כהנת עשתרת רבתן המלכת בת מלך אשמנעזר מלך צדנם אם בנן אית בת
16 אלנם אית [בת עשתר]ת בצדן ארץ ים וישרן אית עשתרת שממאדרם ואנחן
17 אש בנן בת לאשמן [ש]ך קדש ענידלל בהר וישבני שממאדרם ואנחן
אש בנן בתם
18 לאלן צדנם בצדן ארץ ים בת לבעל צדן ובת לעשתרת שם בעל
ועד יתן לן אדן מלכם
19 אית דאר ויפי ארצת דגן האדרת אש בשד שרן למדת עצמת
אש פעל ויספננם
20 עלת גבל ארץ לכננם לצדנם לעל[ם] קנמי את כל ממלכת וכל
אדם אל יפתח עלתי
21 ואל יער עלתי ואל יעמסן במשכב ז ואל ישא אית חלת משכבי לם יסגרנם
22 אלנם הקדשם אל ויקצן הממלכת הא והאדמם המת וזרעם לעלם

להזמן השני של הלשון, ובכתב אשורי, יש יותר חרתות, וכמעט כלן הן רק כתבים ממצבות על קברים. אימתי התחילו היהודים לכתב על מצבות של קברים? אין ספק בדבר, כי בזמן התלמוד כבר היו כתבים: הקורא כתב שע״ג הקבר (הוריות יג:) [1].

היותר עתיקה בהן היא זו שעל „בית החפשית“ בירושלם (למעלה מספר יב), והשאר באו בקבצים מתחלפים, G. S. Ascoli, Clermont-Ganneau, Luzatto, Chwolson, והכתב שעל בית הכנסת של כפר ברעין (Harcavi, Altjüdische Denkmäler, עמ׳ 125) ובפרט Repertoire d'Epigraphie Sémitique, I, מספר 63, 243, 321—323, 382, 383, 487, 499. II, מספר 512, 578, 859, 863, ומזמן המאחר בהרבה קבצים שנתפרסמו בארפה.

---

1) צונץ, Zur Geschichte und Litteratur, 392, אומר:

Wie es scheint war eine solche Inschrift entweder an den Seitenwänden des Ueberbaues, oder auf dem, das Grab oder die Todtenkammer schliessenden, von Seitenwänden getragenen grossen Steine, dem G o l e l angebracht. Indessen kommt von Grabinschriften und Leichensteinen, M a z e b a (מצבה), in den Talmudwerken, den Midraschim und den vorhandenen Sammlungen der Geonim selbst da, wo die Trauergebräuche abgehandelt werden, nichts vor. Jedenfalls gehörten Leichensteine lange Zeit nicht zu dem rituellen Material, waren auch kein allgemeiner Gebrauch.

וכן L. Löw, במ״ע בן חנניה IX, 782, [עפ״י דברי צונץ]:

Nun findet sich aber über Epitafien nur eine einzige Stelle im Talmud, „wo Einige das Lesen der Aufschrift über dem Grabe für das Gedächtniss nachtheilig halten (Hor. 13,b)...“

השוה גם L. Löw, Beiträge zur Jüd. Altertumskunde, 69—70.

רשימה בענין זה [נתנת] בהוספה למאמר שטינשניידר Jüdische Literatur des Mittelalters, JQR XVII, 564.

ג. בן סירא

בתלמוד ומדרשים נזכר בקצת מקומות ספר בן סירא. ובמד״ר לקהלת על הפסוק „ויותר מהמה" אמרו: כל המכניס בתוך ביתו יותר מכ״ד ספרים מהומה הוא מכניס בתוך ביתו כגון ספר ב ן ס י ר א וספר בן תגלא.

בגמרה ירושלמי (סנהד׳ י, א) אמרו: הקורא בספרים החיצונים כגון סיפרי בן סירא וסיפרי בן לענה. ובבבלי שם ק: אמרו: רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למיקרי. ונשאו ונתנו בגמרה סנהד׳ שם, מפני מה אסור לקרא בספר בן סירא, והביאו שם מאמרים ממנו, שלשה בארמית והשאר בעברית ואלה הם שבעברית:

בת לאביה מטמונת שוא מפחדה לא יישן בלילה בקטנותה שמא תתפתה בנערותה שמא תזנה בגרה שמא לא תינשא נישאת שמא לא יהיו לה בנים הזקינה שמא תעשה כשפים.

מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך.

אשה טובה מתנה טובה בחיק ירא אלהים תנתן. אשה רעה צרעת לבעלה. אשה יפה אשרי בעלה מספר ימיו כפלים. העלם עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה. אל תט אצל בעלה למסוך עמו יין ושכר כי בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה. רבים היו פצעי רוכל המרגילים לדבר ערוה כניצוץ מבעיר גחלת.

רבים יהיו דורשי שלומך גלה סודך לאחד מאלף.

משוכבת חיקך שמור פתחי פיך.

אל תצר צרת מחר כי לא תדע מה ילד יום (שמא למחר איננו ונמצא מצטער על עולם שאינו שלו) [1].

כל ימי עני רעים (משלי טו, טו) בן סירא אומר אף לילות. בשפל גגים גגו ובמרום הרים כרמו ממטר גגים לגגו ומעפר כרמו לכרמים [2].

[ואותם המאמרים בקצת שנויים ומספר מאמרים אחרים כמותם נמצאים במקומות שונים בספרות התלמודית. המקומות האלה מסדרים יחד בספרם של Cowly ו-Neubauer, Hebrew of a portion of Ecclesiasticus, עמ׳ 27 והוספות לרשימה זו במאמרו של ב. ז. בכר, JQR XI, עמ׳ 344 וכו׳, ושל ש. שכטר, שם XII, 459 וכו׳, ושל בכר, שם XII, 286 וכו׳].

זהו כל מה שנמצא מספר בן סירא בעברית בתו״מ, וזהו כל מה שעד הזמן האחרון ידענו ממנו ב ל ש ו ן ע ב ר י ת, והכל השבו שגוף הספר נאבד כמו שנאבדו לנו הרבה ספרים בעברית מהזמנים הקדומים. רק בלשון יונית נשמר הספר בין הספרים החיצונים (Apocrypha) של התנ״ך בתרגום השבעים ובראשו הקדמה מדבר בה נכדו של בן סירא ואמר שהוא תרגם את ספרו של זקנו מ ע ב ר י ת Ἑβραϊκόν ל י ו נ י ת. ואעפי״כ פקפקו קצת

---

1) אם גם הסוף שלו?

2) [המחבר רשם לו: להביא השאר מה שיש בעברית, — עי׳ מאור עינים, פרק אמרי בינה, וצונץ Gottesdienstliche Vorträge, עמ׳ 202, ודוקס Blumenlese, עמ׳ 67.

החכמים אם באמת נכתב גוף הספר בעברית, ואמרו, כי אולי הכונה בהשם Ἑβραϊκόν היא להלשון שדברו היהודים, ובהיות שלפי דעתם דברו היהודים בזמנו כבר ארמית, לכן גם הספר נכתב בארמית, וכמו כן [נשמר הספר גם] בסורית וברומית.

והנה, בשנת 1896 שבו שתי נשים אנגליות מנסיעתן להר סיני והביאו אתן שני דפים בכ"י שמצאו בהכמריה היונית הבנויה על ההר ההוא, והם היו כתובים פנים ואחור בשתי לשונות, זו על גבי זו שתי וערב, הכתב העליון שתי ביונית והכתב התחתון עֵרב בכתב עברי. וכשחזרו ללונדון, נתנו שתי הגבירות את שני הדפים להחכם המפרסם פרופיסור ש. שכטר לבדקם, והוא בעינו החדה מצא, כי הכתב העברי [מכיל] שתי פרשיות מבן סירא. ואחרי עיון בא לכלל החלטה, כי זה קטע מגוף הספר שכתבו בן סירא בעצמו, ויפרסם דמיון צורה מגוף הכתב יד ב Expositor, 1896, July, עמ' 1—15 ודעתו על מהותו. וכמו שזה מזדמן לפעמים בדברי הימים, ששני מקרים, שיש ביניהם קרבה פנימית, יקרו זה אחר זה, אעפ"י שלא היה שום דבר שגרם לכך, כן קרה גם הפעם. לא עברו שנים מועטות, ובין כתבי היד הרבים, שהוציא ד"ר שכטר מאפלת הגניזה של בית הכנסת העתיק בקהיר לאור עולם, מצא דפים שאחרי הבדיקה נתברר, שגם הם קטעים מספר בן סירא, ויפרסמם שכטר יחד עם חברו החכם טאילור (Taylor) בהספר הנאה The Wisdom of Ben Sira, Cambridge, 1899, עם הערות נצרכות. ואח"כ מצאו גם אחרים בגניזה זו עוד דפים אחרים מזה הספר, ויפרסם קצתם החכם ישראל לוי, וכשנתחברו כלם יחד ונסדרו לפי הסדר נמצא שיש בהם רב ספר בן סירא שנשמר בהתרגומים העתיקים.

זה היה מאֹרע חשוב בדברי הימים של הספרות. חכמים רבים בעלי מקצוע בחכמת הלשון העברית בעמנו ובאֻמות העולם חקרו ודרשו בכל הקטעים שנגלו ובדקו אותם והעריכו אותם עם הנסחה של בן סירא בלשון יונית וסורית, וקצתם פקפקו בהחלטתו של שכטר וחבריו כי זה הוא גוף הספר בגוף הלשון שכתב בן סירא. בפרט חלק על החלטה זו החכם ישראל לוי, ויאמר כי זה תרגום חדש שעשה איש בזמן הגאונים אולי בפרט מהתרגום הסורי, אבל בסוף הסכימו כמעט כל החכמים בני סמך שזהו באמת גוף ספר בן סירא בלשונו של בן סירא בעצמו, וגם החכם ישראל לוי חזר בו באחרונה והסכים גם הוא לדעה זו, ואין יותר מערער ומפקפק עתה בזה.

ובאמת, מכל בחינה שנבחן הנסחה העברית הזאת, אי אפשר לאמר כי זה תרגום. בהרבה מקומות הנסחה אינה מסכמת אף עם נסחת אחד התרגומים העתיקים, ועל כרחנו עלינו לאמר כי זו נסחה אחרת עֹמדת בפני עצמה. וזו הנסחה בהרבה מקומות נתנת לנו פתרון החידות הקשות שכבר התלבטו בהן החוקרים בספר בן סירא לפי הנסחאות שהיו בידינו עד כה. מהנסחה העברית שנגלתה עתה אנו ראים, כי אלה המקומות הקשים בהתרגומים נולדו בסבת טעות המתרגם ולא-הבנתו כונתו האמתית של המחבר, ואעפ"י שהמתרגם היוני היה נכדו של המחבר, הנה בעצמו העיד בהקדמתו, שבמקומות הרבה היה קשה עליו לתרגם, מפני שלא מצא בלשון יונית מלים מתרגמות את הלשון העברית כל צרכה. ורגלים לדבר שהוא חי באלכסנדריה של מצרים וידיעתו בלשון העברית כבר לא היתה עֻמקה ביותר, כמו מה שקרה לידידְיָה האלכסנדרוני וחבריו. והמלים החדשות הרבות

שיש בנסחה זו מעידות עדות שלמה, שזו הנסחה נתהותה בזמן שעוד היו שגורות בקרב הצבור היהודי מלים שאינן לא בתנ"ך ולא בתו"מ, או שעוד היה כח יצירה חיה להלשון ליצֹר יצירות חדשות, מה שפסק אח"כ בזמן הגאונים. כי בכל מה שהיה לנו מהלשון העברית בזמן הגאונים, כהלכה כפיוטים, וכמו כן כל מה שנגלה לנו עתה ע"י האוצר הגדול של הגניזה, אין אנו מצאים יצירות כמו המלים החדשות שבנסחה של הגניזה של בן סירא. היצירות של זמן הגאונים, רֻבן פִיטניות, הן מטבע אחרת, כמו שאבאר בחלק דה"י של הלשון, ואלו המלים החדשות שבנסחת הגניזה של בן סירא, אם הן יצירות חדשות, ולא מלים של המחבר ולא מלים שהיו במציאות בזמן ההוא, הן על כל פנים יצירות של לשון פחות או יותר חיה. ומלה אחת, היא אשיח למקוה מים, של חרְתת מישע מלך מואב, מעידה על נסחת הגניזה שהיא אמתית, כמו שזו המלה בעצמה שבנסחה זו מעידה על חרתת מישע שהיא אמתית. וכמו"כ קצת דרך הדבור מעיד על לשון חיה עודנה [1].

אמנם, אין בנסחת הגניזה כל המאמרים שהובאו בתלמוד, ומה שיש מהם אינם בכל מקום באותו הלשון ממש כמו המאמרים שבתלמוד. אך אין זה מכריע נגד אמתות נסחת הגניזה, כי אפשר שנשמטו קצת דברים מזו הנסחה בשגגת הסופר וכדומה, ואפשר שעשה המחבר בעצמו שתי מהדורות, ומה שהובא בתלמוד הוא ממהדורה אחרת ולא מהמהדורה שהיתה מצויה במצרים, שממנה העתקה נסחת הגניזה. גם בעצם נסחה זו נמצאו בקצת מקומות על גליונות הדפים הגהות בשנוי נוסח, וכמו"כ נמצא דפים כפולים מתחלפים זה מזה בקצת הפסוקים בשנוי נוסח. כל זה אפשר שמקורו הוא בשנוי הנוסח של שתי המהדורות שהזכרתי, ואם כך, שתי הנסחאות שוות בזכותן, עכ"פ בבחינת הלשון.

הלשון של נסחת הגניזה דומה כמעט ללשון קהלת וללשון המשנה. זמנה, גם מבחינה לשונית, הוא בין קהלת והמשנה, וכך אני מביא הסעדים ממנו אחרי קהלת ולפני המשנה, והמלים ממנו מסמנים בסימן המלים של המשנה.

דבר מובן מאליו הוא, כי בכ"י כזה, שהיה טמון באדמה מאות בשנים, בהרבה מקומות הכתב נִטשטש והיה קשה לכַוֵן בודאות מה היה כתוב שם. קצת מקומות נלקו בחסר וכדו' [2].

וכבר נדפסו הרבה מהדורות בדפוס, והיותר חשובות בהן הן של שכטר וטילור, שהזכרתי, של ישראל לוי, של סמֶנד, של פֶּטרס. המהדורה האחרונה של [דוד] כהנא, אין לה ערך מדעי, ובפרט שהוא מכניס בתוך הנסחה מה שהוא ממלא עפ"י התרגומים הקדמונים.

ד. בן לענה

מספר בן לענה שהזכר בתלמוד ירושלמי עם בן סירא (עי' למעלה בתחלת פסקת בן סירא) לא נשאר לנו [דבר].

---

1) עיי מחקרי בערך אציל, בדבור אל תט אל אציל [במלון הלשון העברית הישנה והחדשה I, עמ' 367].

(2) בגליון רשום:] זו הפסקה אולי יותר בפרט ויותר לעמקה של הלכה.

ה. ספר רפואות

בגמ׳ (ברכ׳ י:, פסח׳ נו.) נאמר: ששה דברים עשה חזקיהו המלך על שלשה הודו לו וכו׳ גנז ספר רפואות והודו לו. ור׳ לוי אמר שם, כי לזה נתכון חזקיהו במה שאמר בתפלתו והטוב בעיניך עשיתי. ורש״י בברכות שם כתב בקצור: כדי שיבקשו רחמים, עכ״ל ובפסח׳ שם הוסיף: לפי שלא היה לבם נכנע על חוליים אלא מתרפאין מיד, עכ״ל. והרשב״א (תש׳ ח״א, סי׳ תי״ג), אמר:

ושלמה עליו השלום שעשה ספר רפואות חס ליה לעשות דרכי האמורי ומה שגנזו חזקיה והודו לו אינו משום שהיה בו דרכי האמורי אלא שהחכם בחכמתו עשה ספרו בעניני המועילים הרבה בטבעים המסוגלים עד שהיו העולם סומכים עליהם בחליים ובחליים לא היו דורשים את השם על כן גנזוהו וכו׳ אבל לא שרפוהו כי אין בו משום דרכי האמורי וכו׳.

והנה כל הבאורים האלה אינם מספיקים ואי אפשר לקבל המאמר כמעשה של דברי הימים. אבל כמו כן אי אפשר לדחותו כלו ולהחליט שהוא בדוי מהעקר, כי אין זה דבר טבעי לבדא שם כזה ספר רפואות ולהגיד עליו אח״כ כי גנזו יחזקיהו. אלא שכמו בכל ההגדות כבר אמרו חכמים שאין הגדה בלא גרגר של אמת, כך גם בהגדה זו אין ספק בדבר כי יש גרגר של אמת, של מעשה שהיה, והוא: כי היתה להם קבלה אמתית שהיה ספר רפואות ונגנז, ועל גרגר זה נארגה ההגדה בדבר חזקיהו המלך החסיד שהיה חולה והתפלל ונרפא ויחסו המעשה הזה לו.

אבל, אימתי היה זה ספר רפואות, ואימתי נגנז? ולמה נגנז? על שאלה זו ודאי קשה להשיב תשובה ודאית על יסודות חזקים של דברי הימים. אך לשער השערה שקרוב מאד הדבר שהיא אמתית, נוכל, אם נתבונן למוצא המאמר ולטבע זמן מוצאו.

המאמר מתחיל ב„תנו רבנן״. והנה רב המאמרים המתחילים כך הם בָּרַיתוֹת קדומות מזמן קרוב לפני ימי החשמונאים. זה זמן מולדם של כל הדברים שנתיחסו אחר כך לאנשי כנסת הגדולה, זמן של תקנות רבות שנתקנו בחיי הצבור היהודי, זמן של פעֻלה רוחנית חשובה, של תחלת תורה שבעל פה. והנה רגלים לדבר, כי בזמן ההוא נתקבצו מעט מעט מגלות של קצת ידיעות בהרכבת גוף האדם וכללים ועצות בעניני שמירת הבריאות והמזון ורפואות וכדו׳, שהיו ידועים לרופאים ממחים שהיו בזמן ההוא, וקרוב הדבר שהרבה מאלה הידיעות והעצות הביאו אתם קצת מְמחים מבבל. בתוך אלה הידיעות והכללים והעצות היו גם דברים פחות או יותר ממשיים, מיֻסדים פחות או יותר על הנסיון וגם דברים טפלים, הבלים, מעשי אמורים, וסגֻלות משדים, כטבע קצת ספרי הרפואה של הבבלים [1]. בתחלה היו הידיעות והדברים האלה נמסרים מרופא ממחה רב לתלמיד על פה, ואח״כ התחילו קצתם לרשם כ״א על מגלה שלו, ואחר כך

---

1) ...that medicine (של בבל) continued to be dependent upon belief in demons as the sources of physical ills (M. Jastrow, The Civilisation of Babylonia and Assyria, p. 185).

נתקבצו המגלות בידי רופא אחד ונהיה ספר רפואות. ואלה הדברים היו כתובים בלי ספק בלשון דומה ללשון המשנה, שהיא היתה לשון העברית הנהוגה בזמן ההוא אצל היהודים.

אבל, הזמן ההוא, מפני התהוות דברי סופרים וקְדֻשת דברי תורה והחשש שחששו גדולי האֻמה פן יתערבו חלילה דברי סופרים בדברי תורה, גזרו את הגזרה הגדולה, שאסור לכתב דברים שבעל פה, ולכן לא היה הזמן ההוא מסֻגל לשום ספר חדש מחוץ להתורה שיתקבל. ומפני החשש הזה לא הניחו ראשי האמה בזמן ההוא לשום ספר בכתב שיתקים, כמו שאבאר כל זה בפרק דה״י של הלשון, ובשביל זה גנזו גם ספר רפואות, ר״ל, שגזרו עליו שלא יהיה מצוי ביד כל אדם, אלא, כמו מגלות הסתרים הנזכרות בתלמוד, ר״־ זידים לצרך עצמם.

וכמו כל הדב, מהזמן ההוא, שנמסרו בעל פה מאיש לאיש ושנאמרו אחר כך, סמנו אותם בתחלת הדבור ב„תנו רבנן", כן גם עניני הרפואה וכו׳ של זה ספר רפואות שנמסרו אחר כך, כשהביא המשא והמתן לכך, מפה לפה, נאמרו אחר כך במושב החכמים בהישיבות וסמנו אותם ב„תנו רבנן".

ואלה הם כל ה„תנו רבנן" שבתלמוד שיש בהם ידיעות מיצירת הגוף, ועניני שמירת הבריאות, וקצת רפואות וכדומה [1].

כל אלה, כמעט אין ספק בדבר, הם קטעים מספר רפואות בלשון עברית, שהיה בידי הרופאים היהודים בזמן אחר שיבת גלות בבל.

את כל הקטעים האלה קבצתי יחד, ופרסמתי בחלק הלשון העברית שלאחרי המקרא, ונוכל לחשבם לספר של חכמה טבעית הראשון בלשוננו.

ו. קטעים מספר החשמונאים

קצת ספורי מעשים שבתלמודים, שלא נקרא עליהם שם אומר יחיד אלא נסמנו בהמלים „תנו רבנן" או סתם „תניא", יש בהם שעפ״י ענינם וסגנונם אפשר להחליט בודאות שהם קטעים מספר חשמונאים, שנתחבר בסוף ימי החשמונאים, כמו: מעשה בינאי המלך וכו׳ (קדושין סו.), כשצרו בית חשמונאי וכו׳ (ב״ק פב:), ואחרים ממגלות או מספרים מזמן קצת יותר מאחר, עכ״פ מזמן שלפני המשנה. את הקטעים האלה קבצתי ופרסמתי בסוף המבוא בחלק הלשון העברית שלאחר המקרא שבלי שם. הקטע מדה״י של מלחמת החשמונאים שנשמר בספר הכלבו, ופרסמו ד״ר [פיליפובסקי ?] והחליט שהוא גוף ספר ראשון של החשמונאים שממנו נעשה התרגום היוני שנשאר בהתנ״ך של השבעים, אעפ״י שהוכחותיו של ד״ר [פיליפובסקי ?] הן הגיוניות ומְיֻסדות, אעפי״כ אין הדבר ודאי כל צרכו כדי להשתמש בו במלון [2].

---

[1] בעזבון לא נמצאה אלא פתקה אחת:] לספר רפואות: ת״ר חמשה דברים נאמרו בשום: משביע ומשחין ומצהיל פנים ומרבה הזרע והורג כנים שבבני מעים וי״א מכניס אהבה ומוציא את הקנאה (ב״ק פב.).

[2] אין קטע אחר על מלחמת החשמונאים ידוע לנו מלבד מגילת אנטיוכוס שנזכרה בספר הלכות גדולות

ז. תפלות קדומות

קצת התפלות, כמו תפלות הכה"ג ביוה"כ וקצת תפלות מיֻחסות לאנשי כנסת הגדולה, הן בודאי קדומות (Elbogen, Der jüd. Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung, ע' 30 וכו').

ח. התלמוד

בשם זה אני כלל כל הספרים שנתחברו אצל היהודים בזמן של כחמש מאות שנה. הספר הראשון, לפי זמן חבורו, לא לפי מה שיש בו, היא המשנה, שחבר רבי יהודה הנשיא, הנקרא סתם רבי, כ[מאה ושלשים] שנה אחר החרבן. הספר השני, לפי זמן חבורו, לא לפי מה שיש בו, היא התוספת שהוסיף ר' חייא [1] על המשנה של רבי, ונתחברה אולי בו בזמן שנתחברה המשנה, או על כל פנים זמן קצר מאד אחריה, ונקראה „תוספתא" [2].

אלה שני הספרים הם, מבחינה הלשונית, להלשון העברית של הזמן השני מה שהמקרא הוא להלשון העברית של הזמן הראשון. ונאצר בהם כל מה שנשמר בעל פה [3] מדברי החכמים שקמו בקרב הצבור היהודי למן הזמן של שמעון הצדיק ועד זמן מחברי שני הספרים האלה בהוספות דברי המחברים בעצמם וכתובים שניהם הכל בלשון העברית של הזמן ההוא חוץ מדברים אחדים [4], מפני שכל דברי החכמים לפחות של כל הזמן ההוא, היו בעברית.

התוספתה והמשנה

ומשני הספרים האלה, התוספתה של ר' חייא [5], אף על פי שלפי סדר

בשם „מגילת בית חשמונאי" ופרסם אותה ד"ר פיליפובסקי בהוצאתו של מבחר הפנינים, במקור ארמי ובתרגום עברי „והחליט שהיא גוף ספר ראשון של החשמונאים, שממנו נעשה התרגום היוני שנשמר בהתנ"ך של השבעים". וראה, באוצר מדרשים לאיזנשטין ערך חנוכה ובJewish Encyclopedia, ערך Antiochus, Scroll of.]

1) עי' רש"י (שבת קכא:): וכל מתניתא דלא מתנייא בתוספתא דר' חייא ור' אושעיא איכא לספוקי במשבשתא [ודברי ר' יוחנן:] סתם מתני' ר"מ סתם תוספתא ר' נחמיה סתם ספרא ר' יהודה סתם ספרי ר"ש וכולהו אליבא דר"ע (סנהד' פו.).

עי' הופמן, Zur Einleitung in die halachischen Midraschim, דף 15, הערה ו'.

[הופמן דן שם בקשיים היוצאים א) מתוך העובדה שיברושלמי יבמות פרק ד' הלכה י"א הובא מאמר זה „סתם מתני' ר"מ" בשם ריש לקיש, ב) מתוך כך, שר' יוחנן כבן ארץ ישראל לא יכול היה להשתמש בשמות „ספרא" ו„ספרי" שנהגו בבבל לבד. הופמן חושב לאפשרי, שר' יוחנן קבל את דעת ריש לקיש, ושר"י ור"ל הביעו את המאמר בלשון אחרת, באמרם למשל „תורת כהנים" במקום „ספרא".]

2) בנוגע לצורת השם עי' זה הערך בהמלון.

3) עי' להלן בחלק דה"י של הלשון העברית, פרק „עד אימתי דברו עברית".

4) במשנה באו בארמית חוץ מהשטרות: עדותו של יוסי בן יועזר (עדיות ח. ד), דברי הלל (אבות א יג), ובתוספתה, חוץ מהשטרות, דברי שמואל הקטן בשעת מותו (סוטה יג, 4), ובפרוש כתוב: ובלשון ארמית אמרן, והבת קול של שמעון הצדיק (שם שם, 6), פתגם ר' יוחנן בן נורי (תענית ב, 5), של ר"ע (מגילה ד (ג), 16), של ר' יהושע (חגיגה א, 9), מכתביו של רבן גמליאל (סנהדרין ב, 6).

[(5)] בתוספתה שבידינו נזכר שמו של ר' חייא ג' פעמים. בשני מקומות [מדבר] אחר בשמו. במקום אחד (נגעים ח, 6): א"ר חייא אמרתי לפני רבי למדתנו רבינו שלא היה לו יותם לעוויהו אלא בימי חלוטו. אולי זו הוספה מאחרת, ואולי בכ"ז בעצמו [אומר כן]?

הזמנים של עצם מלאכת החבור היא באה אחרי המשנה של רבי, היא הראשנה במעלה, לפי חשיבות שני הספרים מבחינה הלשונית. בדבר זה אי אפשר לפקפק. החכם מ״ש צוקרמנדל, מי שהוציא לאור את התוספתה עפ״י כתב היד של אֶרפורט, שהוא אחד מהחכמים היותר בני סמך במקצוע החקירה במהותם של שני הספרים, העיר ספק באמתותה של המשנה בצורתה כמו שהיא בידינו, ובמחקרים רבים ואח״כ בחבור גדול התאמץ להוכיח [1], כי התוספתה היא המשנה האמתית הראשנה והמשנה שבידינו היא מלאכה מאחרת שנעשתה בבבל. ודבר טבעי הוא, שזו הדעה הקיצונית כל כך לא יכלה להתקבל ברצון אצל שאר החכמים בעלי מקצוע זה, וכבר ערער עליה בפרט שְׁוַרְץ והתאמץ להוכיח בטולה. והנה בכלל אין ספק בדבר, כי מ״ש צוקרמנדל גדש את הסאה יותר מדי והפריז על המדה. אין ספק, כי המשנה שבידינו היא היא משנתו של ר׳ יהודה הנשיא, של רבי. אבל, גם בזה אין ספק, כי התוספתה היא, לפי מה שיש בה, ראשנה במעלה מבחינת החשיבות לתורה שבעל פה, ולנו מבחינת החשיבות הלשונית. כי ההבדל האיכותי בין שני אלה הספרים הוא, כי המשנה היא מלאכת יצירה, והתוספתה היא מלאכת קבוץ.

רבי היה יוצר אמן גדול. מכל החמר הרב והעצום של התורה שבעל פה [2], שגדל ורחב כל כך בפרט ע״י רבי עקיבא, עשה רבי כמעט בריה חדשה, ברר מה שנראה בעיניו, סְתַם במקום שנראה, הזכיר שמות במקום שנראה בעיניו, השמיט מה שנראה בעיניו, נתן את דברי החכמים כהויתם במקום שנראה בעיניו, קצר וצמצם אותם לפי מה שנראה בעיניו.

ורבי חייא היה מקבץ נאמן. על יצירתו של רבי הוסיף הוא כל מה שרבי השמיט, [4] הזכיר שמות על כל המאמרים שנמסרו מפה לפה בשם אומרם, והביא את הדברים כמעט בכל מקום בלשון אומרם. ההבדל הזה מתגלה לעין כל בוחן כמעט בכל פסקה ופסקה, ודמיון נאה למנהגם של רבי ורבי חייא בחמר שבא לידם היא הצורה שנתן כל אחד מהם למעשה של בית גרמו ובית אבטינס.

---

1) [ראה] יותר בדיוק דעתו של צו״מ [ביחוד בספרו המקיף Tosefta, Mischna und Boraitha in ihrem Verhältnis zu einander].

[(2] בענין שעקר רוב המשניות קדומות, [ראה] המשנה בראש נגעים ושאלות בנו של ר׳ עקיבא בתוספתה נגעים א, 1 : מפני מה אמרו מראות נגעים שנים שהן ארבע. [וראה] תוספות ב״ק צד:, ד״ה בימי רבי : שהמשניות היו קודם רבי אלא שרבי סדרם.

[מלבד משנתו של רבי נזכרות] משניות גדולות כגון משנתו של ר׳ חונה ומשנתו של ר׳ הושעיה ומשנתו של בר קפרא (ירושלמי הוריות, סוף פ״ג), [וכן] תוספות של בית רבי ותוספות של ר׳ נתן (מדר״ר קהלת, פסוק ויתרון ארץ).

[אפיינים לדרכי עבודתו הם דברי הגמרה] שבועות ד. : רבי גופיה היכי סתם לן הכא הכי והכא הכי, אלא מעיקרא סבר לאו שאין בו מעשה לוקין עליו וסתמה והדר סבר אין לוקין עליו וסתמה, ומשנה לא זזה ממקומה.

[(3] ראיה, כי התוספתה היא באמת תוספת להמשנה, למלא מה שנשמט שם, תוס׳ סוטה ז, 16 : משום ר׳ נתן אמרו נתחייבו ישראל כלייה שחינפו לו לאגריפס, והנה בתוספתה כאן לא נזכר כלל אגריפס. זאת הוספה על מה שמספר במשנה (סוטה ז, ח) אדות אגריפס שקראו לו : אחינו אתה.

וז״ל המשנה:

ואלו לגנאי: של בית גרמו לא רצו ללמד על מעשה לחם הפנים, של בית אבטינס לא רצו ללמד על מעשה הקטורת, הגרוס בין לוי היה יודע פרק בשיר ולא רצה ללמד, בן קמצר לא רצה ללמד על מעשה הכתב. על הראשונים נאמר זכר צדיק לברכה ועל אלו נאמר ושם רשעים ירקב (משנה יומ׳ ג, יא).

ובתוספתה כתוב לאמר:

של בית גרמו היו בקיעין במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אומנים מאלכסנדריא והיו אופין כיוצא בהן אלא שאינן בקיעין לרדותם. של בית גרמו היו מסיקין את התנור מבחוץ והיה נאפה ונרדה מבפנים, של אלכסנדריא לא היו עושין כך. ויש אומ׳ זו היתה מעפשת. וכשידעו חכמ׳ בדבר אמרו: לא ברא הקב״ה את העולם אלא לכבודו שנא׳ כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו. שלחו אחריהם ולא רצו לבוא עד שכפלו להן שכרן וכו׳. אמרו להם מה ראיתם שלא ללמד. אמרו יודעים היו בית אבא שבית המקדש עתיד ליחרב ולא רצו ללמד שלא יהו עושין כן לעבודה זרה כדרך שעושין להקב״ה. בדבר הזה מזכירין אותן לשבח שלא נמצא פת נקייה ביד בניהם וביד בנותיהם מעולם כדי שלא יהו ישר׳ אומרים מלחם הפנים הם ניזונין, לקיים מה שנ׳ והייתם נקיים מיי׳ ומיש׳. של בית אבטינס היו בקיעין בפיטום הקטורת ובמעלה עשן ולא רצו ללמד. והביאו אומנין מאלכסנדריא ומפטמין כיוצא בהן אלא שאינן בקיעין במעלה עשן. של בית אבטינס היה מתמרת ועולה עד הקירות ואחר כך פוסה ויורדת למטה, של אלכסנדרנין היתה פוסה מיד. וכשידעו חכמ׳ אמרו לא ברא הקב״ה אלא לכבודו שנא׳ כל פעל יי׳ למענהו, שלחו אליהן ולא רצו ללמד שלא יהו עושין כן לעבודה זרה ולא רצו לבוא עד שכפלו להן שכרן וכו׳. אמרו להן חכמ׳ מה ראיתם שלא ללמד. אמרו יודעין היו בית אבא וכו׳. ובדבר הזה מזכירין אותן לשבח שלא יצאת מהם אשה מבושמת מעולם וכו׳ (תוספת׳ צוק״מ, יוה״כ ב, 5).

והנה אם אתה מתבונן להדבר, אתה רואה מיד, כי מה שבא בקבלה מפה לפה הוא המעשה המספר בתוספתה, ושבשביל מעשה זה אמרו להזכיר את אלו לברכה ואלו לגנאי, ויבא רבי ויקח את תמצית הדבר, שצריך להזכיר את אלה לשבח ואלו לגנאי ויצמצם כל הענין הזה בשתי שורות, וכל השאר, הספור, השמיט.

וכיוצא בזה אתה רואה גם בדבר הלכה. למשל בהלכות שבת.

במשנה:

עכו״ם שבא לכבות, אין אומרים לו כבה ואל תכבה, מפני שאין שביתתו עליהן, אבל קטן שבא לכבות וכו׳ (שבת טז, ו).

ובתוספתה:

נכרי שבא לכבות, אין אומ׳ לו כבה ולא תכבה. מעשה שנפלה דליקה בחצירו של יוסף בן סימאי משיחין. ובאו אנשי קצטרא שבציפורי לכבותה ולא הניחן וירד ענן מן השמים וכיבה. ואמרו חכמי׳ לא היה צריך. אף על פי כן שילח להן למוצאי שבת סלע לכל אחד ואחד ולהיפרכוס שלהן שיגר לו חמשים דינר (תוספת׳ צוק״מ, שבת יג (יד), 9).

רבי הסתפק בעצם ההלכה והוסיף טעם לדבר משלו. ורבי חייא ספר המעשה שנמסר מפה לפה שממנו יצאה ההלכה.

וכן במשנה בכורות ו, ו:

אין לו ביצים או אין לו אלא ביצה אחת וכו׳ ר׳ עקיבא אומר מושיבו על עכוזו וממעך, אם יש ביצה סופה לצאת. מעשה שמיעך ולא יצאת, ונשחט ונמצאת דבוקה בכסלים, והתיר ר״ע ואסר ר׳ יוחנן בן נורי.

ובתוספתה שם ד, 8:

אמר ר׳ יוסי מעשה בפרה של בית מנחם שהושיבוה על עכוז ומיעכוהו בביצים ולא יצאת אלא אחת ונשחטה ונמצאת שניה דבקה על הכסל, ובא מעשה לפני ר״ע והכשיר, וכשנאמרו דברים לפני ר׳ יוחנן בן נורי, אמר האכילכם עקיבא נבלות [1].

וכך בתוספתה:

ור׳ אלעזר אומר הרפופות טמאות לחטאת וטהורות לקדש ולתרומה. אמר ר׳ יהודה אף אני כך אמרתי אבל חברי גזרו עלי שיהא מודה בהן בטהרה (תוספת׳ צוק״מ פרה יא (י), 1-2).

ובמשנה שם:

רבי אליעזר אומר הרעדות טמאות לחטאת (פרה יא, ב).

וכל שאר הדברים השמיט, ובדבר רפופות—רעדות, בודאי ר״א בעצמו פעם אמר כך ופעם כך, עי׳ להלן בענין זה.

[והשוה] עוד תוספתה פרה יא (י), 6, 7, 8 ומשנה פרה יא, ז. בדבר יונקות ותמרות. [וכך] כל ספור המעשה, תוספתה פרה י (ט), 2 [המובא לענין] כל הראוי ליטמא וכו׳ בשמעיה איש כפר עותני ור׳ ישמעאל ור׳ יהושע וכו׳ [2], וכך למשל תחלת עדיות בתוספתה [3]:

---

1) ובבריתה בגמ׳ שם (מ.) נסחה אחרת. ואולי נפגשו אח״כ ודברו זה לזה?

[2) מעשה בשמעיה איש כפר עותני שהיה בידו לגין מלא מי חטאת והגיף את הדלת שמפתח טמא טמא מת תלוי בה ובא ושאל את רבן יוחנן בן זכאי ואמר לו: שמעיה צא והזה את מימיך.]

[3) משנכנסו חכמים בכרם ביבנה אמרו: עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא, מדברי סופרים ואינו מוצא שנאמר לכן הנה ימים באים נאם ה׳ והשלחתי רעב לארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע דברי ה׳ ונעו מים ועד ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה׳ ולא ימצאו. דבר ה׳ זו נבואה, דבר ה׳ זה הקץ, דבר ה׳ שלא יהא דבר מדברי תורה דומה לחבירו. אמרו: נתחיל מהילל ומשמאי. שמאי אומר וכו׳.]

משנכנסו חכמים בכרם ביבנה וכו׳, השמיט רבי במשנה, פרה י, א, עדיות א, א, והביא רק עצם ההלכות.

[וכן נמצאים ספורים [1] ושיחות [2] בתוך דברי התוספתה, מה שאינו רגיל במשנה].

רק בקצת מקומות הביא גם רבי מעשים מפני טעמים שהיו לו בודאי, מה ראה שבמקום הזה לא הסתפק בהלכה פסוקה בלבדה, כמו שהיו לו טעמים, למה במקום אחד שנה את ההלכה סתם ובמקום אחר הביא מחלקת וקרא שם האומרים על ההלכה. אבל גם במקום שהביא מעשה, קצר וצִמְצֵם מאד, ומשל יפה מאד לזה המעשה בחוני המעגל במשנה. והמעשה ברחבה ובפרטים בגמ׳ שהובא בשם בָּרַיתה: ת״ר.

המשנה:

מעשה שאמרו לו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים. אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה, עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו: רבש״ע, בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין, אמר: לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות. התחילו לירד בזעף. אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתיקנן עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו: כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל שילכו להן. אמר להם: צאו וראו אם נמחית אבן הטועין. שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא

[1)] בפתקאות:]

אמר ר׳ יהודה כשהיינו שרויין בחצר בית גלודה בלוד היו מבשלין קדירה של עדשים ואחד עומד על הפתח ואומר לכן זכיתי לכם בקדירה של עדשים (תוספתה עירובין ט (ו), 2).

אמר ר׳ שמעון בן אלעזר פעם אחת היינו יושבין לפני ר׳ מאיר בבית המדרש בערדסקס ואמר אחד עירבתי בבצלים והושיבו ר׳ מאיר בארבע אמות שלו, וכן היה ר׳ שמעון בן אלעזר אומר מערבין לחולה ולאיסטנס במזונו ולקטן במזונו ולרעבתן כבינוני של כל אדם (שם שם, 4).

אמר ר׳ יוסי בזו הלכה קפצתי לפני ר׳ עקיבא ואמרתי לפניו וכו׳ (פרה סוף פרק ה (ד)).

וכן תוספתה זבים א, 5—6:

כשהיה ר׳ עקיבא מסדר הלכות לתלמידים וכו׳.

ותוספתה סוף מקואות:

זה היה מעשה והיה ר׳ יוסי הגלילי מטהר ור׳ עקיבא מטמא וכו׳.

[2)] בין ר׳ אליעזר ור׳ יהושע:

ר׳ אליעזר אומר: ארבע נשים דיין שעתן, בתולה, מעוברת מיניקה וזקנה. אמר ר׳ יהושע: אני לא שמעתי אלא בתולה. א״ל ר׳ אליעזר: אין אומרים למי שלא ראה את החדש יבוא ויעיד אלא למי שראה. אתה לא שמעת ואנחנו שמענו. אתה שמעת אחת ואנחנו שמענו ארבע וכו׳ (תוספתה נדה א, 5).

[בין ר׳ יהודה וחבריו:]

וכן היה ר׳ יהודה אומר: יורדת הצלמון אסורה מפני שכובה בשעת פולמוס. אמרו לו: כל מימי בראשית כזבו בשעת פולמוס. שילות היתה נמלה מהלכת בו (תוספת׳ פרה ט (ח), 2).

מתחטא על אביו ועושה לו רצונו, ועליך הכתוב אומר: ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (תענ׳ ג, ח).

הבריתה:

ת״ר: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים, שלחו לחוני המעגל: התפלל וירדו גשמים. התפלל ולא ירדו גשמים, עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור וגו׳. אמר לפניו: רבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין. אמרו לו תלמידיו: רבי ראינוך ולא נמות, כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך. אמר: לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות. ירדו בזעף עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית, ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות, כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתיקנן עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים. אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת שירדו כך התפלל וילכו להם. אמר להם: כך מקובלני, שאין מתפללין על רוב הטובה. אעפ״כ הביאו לי פר הודאה. הביאו לו פר הודאה, סמך שתי ידיו עליו ואמר לפניו: רבש״ע, עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות, כעסת עליהם אינן יכולין לעמוד, השפעת עליהם טובה אינן יכולין לעמוד. יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם, מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות. שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי, שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו: אבא, הוליכני לרחצני בחמין, שטפני בצונן, תן לי אגוזים שקדים אפרסקים ורמונים ונותן לו, ועליך הכתוב אומר: ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך. (גמ׳ שם. כג.).

ומשל יפה לדרכו של רבי בהמשנה בדברי הקודמים לו לקצר ולִתֵּן תמציתם, ושל ר׳ חייא לתת את דבריהם בשלמות, משנה ב״ק י, ב, בלשונו של ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקא ובתוספתה שם י, 27 ועוד יותר בגמרה שם פא: ושם קיד:.

במשנה:

רבי ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקא אומר אף קוצץ ונותן את הדמים (ב״ק י, ב).

ובתוספתה:

ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקא אומר תנאי בית דין הוא שיהא זה קוצץ את סוכו ומציל נחילו, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ (ב״ק י, 27)[1].

[ודומה לזה בבריתה המובאת] בגמרא שם (פא:, קיד:).

ומה שמצַיֵּן עוד יותר את מנהגו של רבי בזה הוא, שאפילו את דברי עצמו, מה שאמר הוא בבית המדרש בשעת המשא והמתן של ההלכה, קצר וצִמצם בהמשנה, ורבי חייא הביא אותם יותר בארוכה כהויתם.

כך למשל במשנה:

אין משקין ושוחטין את המדבריות, אבל משקין ושוחטין את הבייתיות. אלו הן בייתיות, הלנות בעיר, מדבריות הלנות באפר (משנה ביצ׳ ה, ז).

ובתוספתה:

אילו הן מדבריות, היוצאות בפסח והנכנסות ברביעה, והבייתות כל שלנות בתוך התחום. רבי אומ׳ אילו ואילו שיצאו חוץ לתחום אף על פי שלא נתכנסו לתוך התחום אלא משחשיכה, מותר לשחוט מהן ביום טוב. אילו הן מדבריות הלנות באפר לעולם. (תוספת׳ צוק״מ, יו״ט ד, 11).

בָּריתה זו הובאה בגמרה בבלית על המשנה „אין משקין" בשנוי נֻסחה, וז״ל:

ת״ר אלו הן מדבריות ואלו הן בייתות, מדבריות, כל שיוצאות בפסח ורועות באפר ונכנסות ברביעה ראשונה. ואלו הן בייתות, כל שיוצאות ורועות חוץ לתחום ובאות ולנות בתוך התחום. רבי אומר אלו ואלו בייתות הן, אלא אלו הן מדבריות, כל שיוצאות ורועות באפר ואין נכנסות ליישוב לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (ביצ׳ מ.).

והנה שנוי זה בנסחת הבריתה מעיד כי מסדרי הגמרה הבבלית לא העתיקו בריתה זו מהתוספתה אלא [היא] באה להם בקבלה ממקום אחר, מאומר אחר, ולכן היא עדות מסיחה לפי מקורות את הבריתה של רבי חייא, ואנו ראים, כי רבי במשנתו קצר וצמצם דברי עצמו ולא נתן מהם אלא תמציתם[2].

וכאן מתגלה לעינינו האור שמאירה התוספתה על ההלכות המובאות בהמשנה. כי הנה, לפי הסתָמָה של משנת רבי יכלנו לחשב, כי לא היתה שום מחלקת בדבר, מהן מדבריות ומהן בייתיות, ואין אנו יודעים עד היכן הם דברי המשנה הקדומה ודברי מי הם הדברים „אלו הן בייתיות הלנות בעיר, מדבריות הלנות באפר", אם הם דברי רבי או דברי זולתו. ורק מהתוספתה אנו ראים, כי המשנה הקדומה גומרת בהמלים „ושוחטין את הבייתיות",

---

1) [והשוה גם את] המשנה סנהדרין ז, ד [לעמת] התוספתה שם י״, 1.

2) ופעמים הביא ר׳ חייא בתוספתה נסחה אחרת של דברי רבי ממה שנסח אותם רבי במשנתו והנסחה בתוספתה היא בוודאי קדומה. למשל תוספתה פרה י (ט), 4, ומשנה שם י, ב.

והיתה מחלקת בבית המדרש, מהן מדבריות ומהן בייתיות, וסוף המשנה הם דברי רבי בעצמו, אפס לא כל מה שאמר רבי בעצמו בענין זה אלא קצור וצמצום מדבריו.

וכך אנו ראים כי בתוספתה נזכרו החכמים בעלי ההלכות בשמותיהם הרבה יותר פעמים ממה שנזכרו [במשנה] [1], ואלמלא היינו דנים על כמות ההלכות של כל אחד ואחד מהם לפי מה שנזכר שמו במשנתו של רבי בלבד, היתה נראית לנו הרבה פחותה ממה שהיתה באמת.

ובבחינת ההבדל הזה שבין המשנה של רבי והתוספתה של ר׳ חייא, אפשר לדמותם לשני ספרים גדולים במקצוע ההלכה מזמן מאחר, והם ההלכות של הרי״ף ויד החזקה של הרמב״ם. מלאכתו של הרי״ף דומה באיכותה למלאכתו של ר׳ חייא, ושל הרמב״ם למלאכתו של רבי: בהלכות הרי״ף אתה ראה מקור הדברים ומפי מי יצא, ועפי״ר כל חכם וחכם בלשונו ממש, וביד החזקה אתה ראה הלכות פסוקות, שנאמרו סתם, בלי שם אומרם, בלשון אחת, בסגנון אחד. בודאי, היד החזקה היא יותר מלאכת אמן מההלכות של הרי״ף, אבל מי שאינו מסתפק בהלכה פסוקה של יחיד, אינו יכול למצא קרת רוח במשנה התורה של הרמב״ם, וכבר ידוע מה גדול היה ערעורם של רבים מגדולי החכמים בני זמנו של הרמב״ם, והגדול שבהם, הראב״ד, הרבה בפרט לקרא תגר על רבנו משה בשביל זה אעפ״י שלא יכל לא להודות שמלאכה גדולה עשה „זה המחבר“.

וכדי לתקן מעֻוָּת זה, באו אחרי כן מפרשי היד החזקה, ובעצם הדבר בטלו כל כַוָּנתו של הרמב״ם, שהוא רצה לתת „משנה תורה“, הלכות פסוקות בלי קריאת שם, ובאו הם וגלו את המקורות וקראו על כל הלכה והלכה שם אומרה, והביאו המחלקות וכל המשא

---

[1]) גם התוספתה סותמת לפעמים מה שבמקורות אחרים הובא בשם אומרו, כך למשל תוספתה ב״ק ספ״ד מביאה בריתה: יש בנוגח שאין ברובע וברובע שאין בנוגח וכו׳, מה שספרא ויקרא [פרשתא ב׳ בפסקה „מן הצאן“] מביא בשם ר׳ שמעון: אמר ר׳ שמעון אם נאמר רובע למה נאמר נוגח אם נאמר נוגח למה נאמר רובע לפי שיש ברובע מה שאין בנוגח ובנוגח מה שאין ברובע וכו׳.

גם היא מקצרת. [השוה גם] תוספתה ב״מ סוף פרק ז׳: אבא שאול אומר מותר לאדם להשכיר משכונו של עני בפחות ושל עשיר אינו רשאי ליגע בו [לעמת המשנה] שם ו׳ משנה ז׳: אבא שאול אומר רשאי אדם להשכיר משכונו של עני להיות פוסק עליו והולך מפני שהוא כמשיב אבידה.

בקצת מקומות התוספתה לקויה בחסר, כמו תוספתה נדרים סוף ה׳ מאמרו של ר׳ ישמעאל: ר׳ יהודה בן פתירה אומר פותחין לאדם בכבוד עצמו ובכבוד בניו. אמר לו ר׳ ישמעאל זכית בה ובכלים שעליה. וכשמת היו אומרין עליו: בנות ישראל על ר׳ ישמעאל בכינה וגו׳ [לעמת] המשנה שם ט, י: ומעשה באחד שנדר מבת אחותו הנייה והכניסוה לבית ר׳ ישמעאל וייפוה. אמר לו ר׳ ישמעאל: בני לזו נדרת. אמר לו לאו, והתירו ר׳ ישמעאל. באותה שעה בכה ר׳ ישמעאל ואמר: בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנוולתן, וכשמת ר׳ ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות: בנות ישראל אל ר׳ ישמעאל בכינה וכן הוא אומר בשאול: בנות ישראל אל שאול בכינה.

כן היא מקצרת למשל בספור המעשה על בבא בן בוטא בביהמ״ק (תוספתה חגיגה ב, 11) [לעמת] ירושלמי ביצה ב, ד, ובבלי ביצה כ. [(ראה את עצם הספור להלן בפרק „לשון חכמים, עברית בבית המדרש“)] והיא משמטת את ספור המעשה, כך מעשה בני בתירא (תוספתה פסחים ד, 1) מצומצם מאד [לעמת] ירושלמי (פסחים ו, א) ובבלי (פסחים סו.).

והמתן, וכך עשו בהמשנה בעלי תלמוד ירושלמי ובבלי, הביאו בפרט מהתוספתה המעשים והשמות שבטלו כל כונתו של רבי.

והמסקנה העלה מכל זה לנו היא, כי בבחינת הלשון התוספתה היא מקור יותר קדום ויותר נאמן להלשון מתחלת הזמן שנשארו לנו ממנו דברים על פה ועד זמנם של רבי ורבי חייא, ואלו המשנה, אעפ״י שבודאי גם בה באו הרבה דברים כהויתם כמו שנמסרו על פה, מכל מקום יש מקום לחשד שידו של רבי נגעה בהם פחות או יותר, ויש מקומות, שעל פי המשנה בלבדה אין להכריע דברי מי המה, אם דברים מהדורות הקודמים או דברי רבי בעצמו.

המשנה, מתוך שלמדו בה ופלפלו בה חכמי כל הדורות, נשתמרה כמעט בהויתה, אך בודאי גם היא לא נמלטה מהשתבשות. וכבר חכמי התלמוד בעצמם העירו על זה ואמרו על קצת משנות: „משבשתא", „חסורי מיחסרא והכי קתני", וכיוצא בזה, ויש לנו מהמשנה שלש מהדורות [1]: שבמשניות ושבתלמוד ירושלמי ושבתלמוד בבלי. מלבד זה יש בבתי הספרים הגדולים כתבי יד, שקצתם הזכרתי כבר למעלה בסעיף הנקוד, וכבר נקבצו שנויי הנסחאות בספר „דקדוקי סופרים" ונתפרסמו בזמננו מהדורות עפ״י כתבי יד כמו סדר טהרות של דרנבורג ומסכתות אחרות עפ״י כתב היד של גוף פרוש הרמב״ם בערבית, מסכתות המשנה של פרופ' Strack. אבל התוספתה היתה כמעט עזובה ונשתבשה מאד, וכבר התאוננו על זה קצת מפרשי התוספתה, כמו שהביא את דבריהם מ״ש צוקרמנדל בהקדמה למהדורה שלו.—בשני התלמודים, הירושלמי והבבלי, הובאו הרבה בריתות שישנן בהתוספתה וקצתן בשנוי לשון פחות או יותר רב. אך אי אפשר לדעת, אם זה שנוי נסחה מהתוספתה, או זה נסחה אחרת מעקרה, שבאה למסדרי התלמוד ממקום אחר. והנה בשנת תרמ״א הוציא מ״ש צוקרמנדל מהדורה חדשה מהתוספתה על פי שני כתבי יד, אחד מבית הספרים Erfurt בגרמניה והשני מבית הספרים הגדול של וינה. שני כתבי היד האלה הם מזמן כחמש מאות שנה ויותר ובהרבה מקומות משבשים בעצמם, אך בהרבה מקומות יש בהן נסחות מתקנות, והמו״ל העריך הנסחאות של כתבי היד עם הנסחאות של ספרי הדפוס והגהות המפרשים, ואעפ״י שעוד נשארו הרבה מקומות קשי ההבנה, בכ״ז האירה מהדורה זו הרבה אור על נסחת התוספתה [2] [3].

---

[1] בגליון: (?) אולי מלה אחרת [במקום „מהדורות"].

[2]] בענין התוספתה [ראה] מלבד רז״ף וצוקרמנדל גם דברי [נחמיה] בריל [במאמרו Begriff u. Ursprung der Tosephta] בתפארה שיבה לצונץ [I, עמ' 92—110] ודברי א. שורץ בפתיחת התוספתה שלו דף VIII וכו׳.

[3] כונת המחבר היתה להוסיף כאן סעיף על מדרשי ההלכה. כהכנות לפרק זה נשארו רק הערות אשר בהן הוא עוסק בשאלה, מיהו מחבר הספרא שבידינו:]

אמר ר' יותנן וכו' סתם ספרא ר' יהודה סתם סיפרי ר' שמעון (סנהד' פו.) וכן הוא מסכם [סתם סיפרא (מני) ר' יהודה] (שבת קלז., עירוב' צו:, יומא מא., ועוד). אך מה שמובא בשם סתם סיפרא על פסוק וסמך ידו על ראש העולה (ויקרא א, ד): בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות (עירוב' צו:), אינו נמצא בהספרא שבידינו ות״כ אולי זהו ספרא דבי רב, והספרא שאמר ר״י איננו בידינו או אולי רב שנה אותו והשמיט ממנו? וכך כנראה הבריתה

שהובאה ביומא מ: על ועשהו חטאת, ואמור שם (מא.) שהיא מסיפרא, אינה בסיפרא שלנו, כי רש"י אומר שם: והא בחורת כהנים היא דהא קרא בספר ויקרא כתוב? אך לא ברש"י ולא בתוספות שם [הוסיפו] על כל זה. וצריך לעי' על כל הענין בדור דור ודורשיו ב', עמ' 232, במבוא למכילתא של מאיר איש־שלום XVI, דרכי המשנה לז"פ, Gottesdienstl. Vorträge, לצונץ עמ' 46 ו Jew. Enc. [ערך Sifra, ועי' למעלה עמ' 58, הערה 1)].

סימן לדבר שמסדר הסיפרי לא מסר את דברי האומרים ממש בלשונם ובסדרם, היא פסקה ק"ה במדבר ופסקה קל"ח, בסדר דברי ראב"ע, [שהובאו] לא בסדר אחד. [ר' אלעזר בן עזריה מביא שם ארבעה מקומות שבהם בקש משה לפני הקב"ה והשיבו על שאלותיו. המקומות מובאים שם כסדרם במקרא אלא שבכל אחת משתי הפסקות מובא הפסוק הנדון בפסקה זו כאחרון בין ארבעת המקומות הנזכרים].

והדברים מסרסים ומקצרים ממה שבאו בתוספתה. למשל דברי ראב"ע, תוספתה ערכין ד, 26 וסיפרי דברים פסקה ע"ה.

וכן בספרא למשל ויקרא פרשה ב' פסוק מן הצאן: אמר ר' שמעון אם נאמר רובע וכו', הסדר לא כמו בגמ' תמורה כח: וב"ק מ: וכן בתוספתה ב"ק סוף פרק ד', הבבות מסרסות.

[גם בנוגע לשני התלמודים וליתר המדרשים לא השאיר המחבר אלא הערות. הוא רשם לו את דברי] ל. גינצבורג בהקדמה ל„שרידי הירושלמי":

„גאוני בבל שמטו ידיהם מהירושלמי מפני ש„אין שני מלכים משתמשים בכתר אחד" והם יורשי ותלמידי אמוראי בבל, בכרו תורת ארצם על תורת ארץ ישראל והניחו ליסוד מוסד כי אין לסמוך על הירושלמי נגד הבבלי. רבינו האיי, אחרון הגאונים בזמן ואחד מראשונים במעלה, יודיענו בדברים ברורים דעת הגאונים על הירושלמי ואלה דבריו כאשר מובאים בספר האשכול לר' אברהם בר יצחק מנרבוני חלק ב' עמוד מ"ט: „כל מה שמצינו בתלמוד א"י ואין חולק עליו בתלמודנו או שנותן טעם יפה לדבריו נאחזנו ונסמוך עליו דלא גרע מפרושי הראשונים אבל מה שמצינו שחולק על תלמודנו נעזבנו". אחרי אשר גרעו הגאונים כח הירושלמי וישימוהו לעבד הבבלי לא נתמה אם לא נתפשט תלמוד א"י אצל חכמי בבל כי למודם היה על מנת לעשות ומה יועיל להם הירושלמי אם אין לסמוך עליו בהלכה למעשה.

„חכמי אפריקה וספרד, רבני איטליא, צרפת ואשכנז המה תלמידי גאוני בבל ומאלה יצא להם התלמוד בבלי עם פרושי הגאונים, וכמוריהם החזיקו בהדעה, כי עיקר תורה שבעל פה הוא הבבלי, והירושלמי הוא רק שני או שלישי לקדש, ולכן גם המה עשו הבבלי תורתן קבע ולא עסקו בתלמוד ארץ ישראל רק בדרך ארעי.

„...הבבלי בא לידנו קבוע בשלשלת המסורה אשר לא נתקה מימי האמוראים עד ימינו ולא גופו בלבד נמסר לנו רק גם רוחו, פרושו והבנתו, מה שאין כן בהירושלמי. מתלמוד ארץ ישראל באו לידנו רק העצמות היבשות, ואין אתנו יודע דבר מרוחו הפנימית ולכן בכמה מקומות אי אפשר לעמוד על בירורו, כי אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד דברים נסתרים ומופלאים, אשר נקבעו בספר, זה יותר מאלף וחמש מאות שנה.

„נוסף על זה היה „גוף" הירושלמי כבקעה פרוצה אשר אין לה גדר, החכמים הראשונים שספרו ומנו אותיות הבבלי ובעין פקוחה הביטו על סופרים ומגיהי ספרים לבלי לשבש הנוסחאות, לא הקפידו על הסופרים אם גרעו והוסיפו בהירושלמי, ואלו עשו עם הירושלמי כאדם העושה בתוך שלו, וכבר צווחו גדולי הראשונים שמרוב השבושים הנמצאים בהירושלמי אי אפשר לעמוד על דבריו".

בדבר נוסח ספרי התלמוד וכדו' עי' דברי רבנו תם בהקדמתו לספר הישר, ועי' עוד דבריו בספר הישר מאות תרי"ט עד תרכ"ג. ועי' הערות מאיר איש שלום על כל זה בהקדמה להספרי שלו, בפרט דבריו בתחלת ההקדמה:

„...מגודל טלטול האומה ומיעוט ההתעסקות בתורה בהרחבה וביותר למיעוט העוסקים בה לשמה וכו' נתבלבלו ונשתבשו הספרים עד מאד ויקרה לפעמים שאם נשוה מאמר למאמר ר"ל לאותו המאמר עצמו אלא שהוא במקום אחר נמצא בהם סתירות ושינויים חסירות ויתירות הן במלות שהם פרטי הענין וחלקיו והן בכל הענין בכללו ובשמות בעלי המאמר ובזמנים שנאמרו בהם ובענינים שנאמרו עליהם כל כך, עד שסופינו להסתפק אם עוד סופם להשמע ואם אפשר להם להשמע".

[הערות אחרות הנוגעות לשני התלמודים עוסקות בעיקר בשאלות הנדונות בסעיף על „החובה לאמר בלשון הרב ותוצאותיה" וראה שם.]

[ברשימות אחרות מדגיש המחבר את] נאמנות המדרש רבה:

קצתם [של חחכמים] מובא בשמם רק שנים שלשה מאמרים כגון ר' אהבה בר זעירא וכמו"כ ר' אחוה בר זעירא. [עי' בראשית רבה פרשה א': ר' אהבה (נ"א ר' אחוה) ברי זעירא אמר אף התשובה וכו', ושם פרשה ל"ט: אמר ר' אחויה (נ"א ר' אחוה) בשם ר' זעירא (נ"א בר זעירא) שלך קודמת לשלי.

הם הקפידו לקבע את בעל המאמר או המעשה כמו:] זבדי בן לוי אמר וכו' אמר לו ר' יהושע בן לוי וכו' א"ר תנחומא אית דמפקין לישנא דריב"ל לזבדי בן לוי (בראשית רבה פרשה ע"ד); [וכן:] ר' לוי ור' חנין חד מנהון אמר אלו שלשה השבטים מפני שקינתרן אביהם ואחרינא אמר מפני שייחסן אצל משה ואהרן, ולית אנן ידעין מאן אמר דא ומאן אמר דא, ממה דא"ר ר' יודן בש"ר יורה ב"ר סימון בש"ר חנין בש"ר ר' שמואל בר יצחק אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין, הוי הוא ר' חנין דאמר מפני שקינתרן (במדבר רבה פרשה י"ג) [וכן:] ר' חייא רבא ותלמידיו ואית דאמרי ר' שמעון בן חלפתא ותלמידיו ואית דאמרין ר' עקיבא ותלמידיו הוי יתבי פשטין תחות חדא תאנתא (קהלת רבה לפסוק: מתוקה שנת העובד).

[כמו"כ הקפידו להביא] דבר בשם אומרו [גם כשאין אלא שנוי קל בין שתי דעות כמו:] שמע רבי ואמר לא ראינו שיש טובה בעולם, שמע ר' שמעון בן חלפתא ואמר לא שמענו שיש טובה בעולם (איכה רבתי על הפסוק: ותזנח משלום נפשי). [ועי' לשאלה זו גם בסעיף „החובה לאמר בלשון הרב ותוצאותיה".]

פעמים שהם מביאים מה שאמר אחד מהם דבור אחד, שהזכיר דברי הכתוב ולא יותר. למשל ר' איבו, ויקרא רבה פרשה ל"ד: א"ר איבו כתוב נתן תתן לו:

שמרו אפילו דבר היותר פשוט: הרי בשמים (שה"ש ח, יד) אמר ר' יצחק כי הדא ואתה קח לך בשמים ראש [בנגוד לדעת ר' סימון שם: עד שאשב בדין על הריהם שהם שריהם שנתונים אצלי בשמים].

הלשונות השמיות

א. הגוים בני שֵׁם ומקום מושבם ולשונותיהם [1]

בארצות שבין חוף הים התיכון מערבה והנהרות פרת וחדקל מזרחה ובין סוריה וא"י צפונה וארץ ערב דרומה ישבו מזמן קדום גוים שדברו לשונות דמות זו לזו, קצתן פחות וקצתן יותר, גם באוצר מליהן וגם בצורות הדקדוקיות שלהן [2]. אלה הגוים מְכֻנים עתה בלשון המדע שֵׁ מִ יִּ ים, והלשונות שדברו הגוים האלה מְכֻנּוֹת שֵׁ מִ יּ וֹ ת [3]. היותר ידועים וחשובים באלה הגוים הם האשורים, העברים, הכנענים, הארמים, הערבים, והכושים.

איזו ארץ היתה מקור מחצבתם של אלה הגוים ומקבת בור נֻקרו ממנו? הישב ישבו מעולם בארצות שנזכרו למעלה, אם בוא באו הנה מארצות אחרות? ואם אינם יֹשבי הארץ מעולם, מאין באו? ואימתי באו?

בכל אחת ואחת מאלה השאלות הרבו חכמי אֻמות העולם, בעלי מקצוע זה, לחקר

---

[1]) לסעיף זה רשם לו המחבר את דברי] הספרי, דברים שמ"ג, [הוצ' איש שלום] דף קמב:

כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא בלשון אחד נגלה אלא בארבע לשונות. ויאמר ה' מסיני בא זה לשון עברי, וזרח משעיר למו זה לשון רומי, הופיע מהר פארן זה לשון ערבי, ואתא מרבבות קדש זה לשון ארמי. [והעיר על זה:] הר פ א ר ן — אולי מפני והוא יהיה פ ר א אדם? וצריך לעי' במכילתא ראש פרשת יתרו ובילקוט כאן.

[(2)] ראב"ע:

ועוד כי לשון הקדש ולשון ארמית ולשון קדר שפה אחת היתה ודברים אחדים וככה אותיות הגרון בשלשתם ירחבו וירחיבו לדבר בהם ואותיות אהו"י, וסימני המדברים והנוכח שוות ופעל הקל והכבדים ונפעל והתפעל. ועוד כי הרוב בשמות גם בפעלים באלה הג' לשונות שוה באותיות או הם קרובים. הלא תראה וכו' (מביא שמות ופעלים בארמית שהם כמו בעברית) ועוד עשרת הקונים שהם מוסמת (?) (מוסדות, כך שם בפרוש „מבין שפה") כל השמות הסמוכים וכו' בשלש הלשונות שוים ועוד כי ההא הנעלם בסוף המלה סימן לשון נקבה בלשונות שלשתם וכו' ככה בלשון המספר וכו'. (שפה ברורה הוצ' לפמן דף ג'...)

3) את הכנוי הזה להלשונות האלה הציע החכם הגרמני שְׁלֶצֶר (Schlözer) בהקבץ הגרמני Repertorium של Eichhorn בשנת 1781, מפני שרב הגויים שדברו אלה הלשונות היו לפי רשימת העמים של התורה (בראש' י'), בני שם בן נח. והסכים עליו איכהורן בעצמו והשתמש בו בדרך מחלט במהדורה ב' של ספרו Einleitung in d. Alte Test. בשנת 1787. והנה, כבר העירו החכמים כי אין זה כנוי מדיק, מבחינה המדעית, מפני שבין בני שם מנויים ברשימה זו גם עילם ולוד, ורגלים לדבר, כי אלה שני הגוים לא דברו לשונות דמות ללשונות שאר בני שם, והכנענים, שלשונם היתה קרובה מאד להלשון העברית, יצאו, לפי אותה הרשימה, מחלצי חם ולא שֵׁם. ולכן הציעו קצת החכמים כנויים אחרים לאלה הלשונות. רֶנָן (Renan) — סוריות - ערביות (Syro-Arabs), וּשְׁטָדֶה (Stade) לשונית שָׁלְשִׁיּוֹת (triliterale Sprachen). ואף על פי כן „שבשתא כיון דעל על", והכנוי שמיים להגויים ושֵׁמִיּוֹת להלשונות מְקֻבל עתה בכל ספרי המדע, וכבר השתמשו בו הרבה גם בספריהם.

ולדון בזמן החדש, אך עד כה לא עלה בידם לבוא לידי מסקנה אחת מדעית ודאית. כבר העידה התורה כי „החֹרים היו יושבי הארץ לפנים", אך עד כה לא נתברר הדבר ברור מספיק, מה היו אלה החֹרים, שֵׁמִיִּים או לא שֵׁמִיִּים, וגם המדידות בהגֻלגלות שעשו קצת החכמים בזמן האחרון, בפרט החכם האנגלי Macalister בעצמות הגופות שנמצאו בבטן האדמה בקצת מקומות בארץ ישראל, לא נתנו תשובה ברורה על זה. ואף על פי כן בזה הכל מסכימים, כי בארץ שהיתה אחר כך „ארץ ישראל" לא היו השֵׁמיים ילידי הארץ, אלא באו שמה בזמן מן הזמנים מארצות אחרות, כמו שכבר העידה על זה המסורה הקדומה של ישראל. אבל כאן מתחלת מחלֻקת החכמים. היו מי שאמרו, כי מקור מחצבתם של השֵׁמיים היתה הארץ הנקראת עתה ארמניה, וסמכו בזה על המסורה הקדומה (בראשית י, כד) כי אבי אביו של עֵבר היה ארפכשד, ובזה השם ראים החכמים את השם Ἀῤῥαπαχῖτις שהיו קֹראים לפָנים להגליל שעל הספר של ארמניה וקורדיסתן, הנקרא עתה Albāq. אבל יסודה של השערה זו כל כך רעוע, שכבר דחוה כל החכמים בני סמך ואין יותר מחזיק בה.

אך בין ארץ עֲרָב וארם נהרים לא יכלו חכמים להכריע הכרעה גמורה. חכמים רבים, ובתוכם גם זקן החכמים במקצוע חקירת העמים השמיים, הוא Th. Nöldeke, נֹטים לראות את מקום מולדתם של השמיים בארץ עֲרָב, מפני שזכרונות הקדומים של השמיים וגם של בני ישראל אֹמרים, כי הם היו ישבי אהלים „נֹסעים בעדרי", וארץ ערב, לפי טבעה, היתה מעולם ועד היום הזה ארץ של נסעים בעדר. ועוד ראיה לדעה זו ראים החכמים בהלשון הערבית, שאין ספק בדבר שבה נשמרו הרבה יותר צורות עתיקות מהלשון השמית הקדומה ממה שנשמרו בשאר הלשונות השמיות. ואחרים, ובפרט החכם האיטלקי המפרסם Prof. Ign. Guidi במחקר יפה Della sede primitiva dei popoli semitici (בזכרונות של Accademia dei Lincei (9-1878, והחכם הגרמני Prof. Fr. Hommel בשני ספריו Die Namen der Säugethiere bei den südsemitischen Völkern 1 Semitische Völker u. Sprachen, גבבו ראיות הרבה, שאין ארץ ערב ארץ מחצבתם של השמיים, אלא ארם נהרים. והראיה העקרית לדעה זו הם מֹצאים בזה, שקצת בעלי חיים, ששמותיהם שוים בכל הלשונות השמיות, לא היו מצויים בארץ ערב, לפחות בזמן קדום, והיו בארם נהרים, ובכלל, הרבה מלים משתפות בכל הלשונות השמיות הם שמות דברים נמצאים ביותר בארם נהרים [1]. ומכל מקום, פרופ. הומל סֹבר, כי גם ארם נהרים לא היתה מחצבתם האמתית של השמיים, אלא אחת הארצות באסיה העליונה, ובזמן של תחלת הזכרונות שנשמרו בספר בראשית באו לארצות ארם נהרים ושהו שם מאות בשנים. בזמן הזה דברו כלם לשון אחת, ואחר כך היה דור הפלגה, שנפלגו השמיים לשני סעיפים, הסעיף האחד פנה דרומה, לארץ ערב, והשני צפונה, לסוריה וארץ ישראל, ואז נפלגה גם לשונם ותהי ללשונות רבות.

דעה זו מסכמת בעקרה על המסורה של התורה המספרת:

ויהי כל הארץ שָׂפָה אַחַת וּדְבָרִים אֲחָדִים. ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ

---

[1] בגליון :] אולי קצת יותר בפרטים ולהזכיר המלים בפרוש.

שנער וישבו שם, וכו׳, ויפץ ה׳ אתם משם על פני כל הארץ וכו׳ כי שם בלל ה׳ שפת כל הארץ ומשם הפיצם ה׳ על פני כל הארץ (בראש׳ יא, א—ט).

ב. הלשון השמית הקדומה

וכבר פקפקו חכמי התלמוד בדבר, איזו לשון היתה זו השפה האחת שדברו השמיים לפני דור הפלגה. האמונה הכללית היתה, כי העולם נברא בלשון הקדש, ואמרו במדרש רבה בראשית, פרשה י״ח: כי מאיש לוקחה זאת, מכאן שניתנה התורה בלשון הקודש. רבי פנחס ור׳ חלקיה בשם רבי סימון אמר, כשם שניתנה תורה בלשון הקודש כך נברא העולם בלשון הקודש. שמעת מימיך אומר גיני גינייא, אנתרופי אנתרופיא, גברא גברתא, אלא איש ואשה; למה? שהלשון הזה נופל על הלשון הזה. [ומעין זה שם] פרשה ל״א. [וב]ירושלמי מגילה פרק א׳, הל׳ י״א: ויהי כל הארץ שפה אחת, ר׳ לעזר ור׳ יוחנן, חד אמר שהיו מדברים בע׳ לשון, וחורנה אמר שהיו מדברים בלשון יחידו של עולם בלשון הקודש. [וב]תרגום יונתן ב״ע לפסוק ויהי כל הארץ (בראש׳ יא, א) והות כל ארעא לישן חד וממלל חד ועיטא חדא בלשון קודשא, ו[ב]תרגום ירושלמי [שם: והוון כל דרייא דארעא לישן חד וממלל חד ועיצה חדא ארום בלישן קודשא הוו ממללין]. ומכל מקום כבר אמר רב יהודה בשם רב: אדם הראשון בלשון ארמי סיפר (סנה׳ לח:).

אך אחר כך גברה הדעה אצל היהודים שהלשון הראשונה של בני האדם עד דור הפלגה היתה עברית [1]. וגם חכמי אֻמות העולם האמינו בזה עד הזמן החדש אמונה

[(1)] ריב״ג. [לא ידענו לאיזה מקום הכַונה.]

מ ע ש ה א פ ו ד פרק ג׳ (הוצ׳ וינה תרכ״ה עמ׳ 30):

והנה ראיתי למפרשי התורה כולם שהסכימו על כי הלשון ההוא הנברא והמסכם עליו מהבורא יתברך היא הלשון ה ע ב ר י ת הנקרא בלשון הנביאים י ה ו ד י ת. אמר: אל תדבר אלינו יהודית וכו׳ (מל״ב יח, כו; ישעיה לו, לא), ואינם מכירים לדבר יהודית (נחמיה יג, כד) והחכמים ז״ל קראוהו ל ש ו ן ה ק ד ש, ויבא הדבור על סבת זה. ולאמת הסברא הזאת כתב הא״ע ז״ל (ברא׳ יא): וטעם שפה אחת לשון אחת ו ה ק ר ו ב שהיא לשון הקדש ושם אדם וחוה וקין ופלג גם שת לעדים ע״כ, ירצה כי השמות האלה כולם נגזרים משמות או פעלים מונחים בלה״ק וכו׳. הרמב״ן ז״ל בפרש׳ תצא, כי בלשון ההיא ברא השם עולמו וכו׳ והרש״י ז״ל כתב בפירושי התורה: שפה אחת לה״ק. ואמנם קרא הכתוב לה״ק שפה אחת, לפי שהיתה היותר פשוטה והשלמה ולא התערב זר בתוכה, ושאר הלשונות אינם כן וכו׳.

וכן דברי ד י ב ל מ ש [בס׳] מקנה אברם [שער א]:

...ואמרו לפי מה שיאות להורות על הענינים הוא מקום ההבדל הראשון הכולל לשון הקודש ומקצת דקדוקי שאר הלשונות, כי יש כח בפשוטי לשון הקודש, רצוני לומר באותיות ובגזרים וההברות המרכבות מהן נאות לטבע מה שתורה התיבה המרכבת מהן, כמו שביארו חכמי הקבלה וכו׳, ואולם מה שאמרנו כפי הסכמת מנית לשון הקודש הוא ההבדל המיחד הלשון העברי משאר הלשונות, כי בהיות מניח הלשון העברי הבורא יתברך שמו, הסכמת הנחתו היא נאותה לטבעי הדברים כולם, כי לפי טבעם הסכים לכנותם ולקראתם כמו שכתוב בבראשית סימן ב׳ לפי הרומיים: ויצר ה׳ אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו האדם וכל אשר יקרא לו האדם הוא שמו. הא לך הסכמת יוצר כל עם האדם בהנחת הלשון העברי. ואם יאמר אומר: מנין לנו שזהו הלשון העברי, נשיב ונאמר כמו שלמדונו רבותינו ז״ל, שכיון שמצינו שהאדם הניח שם לאשה נגזר מאיש כמו שכתוב שם סימן ב׳ גם כן: לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת, ולא נמצא לשון אשר בו יתכן זה זולת הלשון העברי, לכן נאמין כי זהו

שלמה [1]. רק כשהתחילו החכמים לחקר גם בשאלה זו על יסודות מדעיים של דברי הימים, נזדעזעה אמונה כללית זו, ודעות החוקרים נפלגו זו מזו. קצתם החזיקו עוד בקדמות הלשון העברית, וקצתם, ובתוכם עוד גם Ewald, ראו בהלשון הארמית הלשון היותר עתיקה בהלשונות השמיות. החכם Hommel סֿבר כי העתיקה בלשונות השמיות היא הלשון האשורית, ואחרים נֿתנים את הבכורה ללשון הערבית.

והנה, בהיות שאיני כותב מחקר מיֻחד כללי להלשונות השמיות אלא מ ב ו א להלשון העברית, אין מקום כאן לבאר פרטי המשא והמתן של החכמים בשאלה זו ופרטי הראיות של כל אחד ואחד מהם לדעתו ונגד דעות זולתו, ואין לי אלא להעיר הערות אחדות.

כבר אמרו חכמים, כי בשום צבור גדול בתנאי החיים של הצבורים בימים הקדומים, שכל צבור היה מחֻלק לחבורות ושבטים, שתדיר היו ביניהם קרָבות ומלחמות, לא היתה אפשרית לשון אחת באמת, ואם אפשר לדבר על אדות לשון אחת קדומה, הוא רק בבחינה כללית של רב אוצר המלים ומשמעותיהן ושל הצורות הדקדוקיות של הלשון [2]. אבל, בודאי גם בזו הלשון הקדומה היו כבר קצת סגֻלות מיֻחדות ללשון כל חבורה וחבורה, ללשון כל שבט ושבט, ואלה הסגֻלות, שהיו בודאי קלות בתחלתן, הלכו ונסתגלו יותר ויותר עד שאפן הדבור של כל חבורה וחבורה נהפך ברבות הזמנים ללשון מיֻחדה. ובודאי שום אחת מאלה הלשונות השמיות שהיו אחר כך לא היתה אותה הלשון הכללית שדברו בני שם קדם שנפלגו לגוייהם וללשונותיהם. כל אחת ואחת מהן ירשה חלק גדול מהנחלה הכללית. אך לא כל מה שירשה זו ירשה זו, ולא מה שעזבה האחת עזבה גם השניה, ומה שירשו כלן, לא כלן שמרו בהויתו במדה אחת. האחת, מפני מסבות דברי הימים שלה, מפני המקום

הלשון שבו הסכים הבורא עם האדם.

ור"ע מן האדומים במאור עינים, אמרי בינה, ראש פרק נ"ז:

כי עם המצא בעדת חכמינו הראשונים, כמו שיתבאר בסמוך, מי שחשב כי שבעים הלשון כלם היו גם לפני דור הפלגה, הנה הדעת הגובר ואשר בפי כל ישרים יתרומם הוא, כי רק בימי פלג נתחדשו כרצון האלהים, ועד העת ההיא לא היה בעולם רק לשון הקדש.

[הוא] מסכים להכוזרי [(מאמר ב', סח)], כי היו לאברהם ולזרעו שתי לשונות, עברית לדברים שבקדשה וארמית לדברים של חֹל.

[1) בגליון:] ועי' המקורות במאור עינים, אמרי בינה, פרק נ"ז.

[2) בפתקה רשם המחבר:]

אדות השרשים הקדומים של השמית הקדומה:

...wie ich überhaupt auf die Reconstruirung der semit. Wurzelbedeutung (bei Stämmen kann man schon die Grundbedeutung eher sicher erschliessen)—immer weniger gebe; erstens führt sie uns in eine Periode des ursemitischen, von der wir schon grammatisch viel zu wenig, eigentlich gar nichts, wissen, und zweitens, wer sagt uns, ob nicht sehr viele der Formen aller dieser mit ziemlicher Sicherheit zu reconstruirenden Wurzeln, ganz concrete Bedeutung hatte (so kann ja s a k dorn u. dorndickicht geheissen haben; bewiesen kann es nie werden). (Hommel, Die Namen der Säugethiere, 426)

והסביבה שנדחתה שמה, שמרה את הירשה יותר בצורתה הראשונה, והאחרת פחות, האחת יותר זמן, והשניה פחות זמן. ואם רצוננו לדעת מה היתה צורתה של הלשון הקדומה, הכללית, קדם דור הפלגה, שממנה נסתעפו אלו הלשונות האחיות, אין לנו יסוד נכון שנוכל לסמך עליו, זולתי מה שהוא משתף לכלן. כי רגלים לדבר, שמה שהוא משתף בלשונות, שקצתן נתרחקו זו מזו מיד אחרי דור הפלגה, וכמעט לא היו יותר במגע ומשא זו עם זו, הוא דבר שבא לכלן בירשה מהאם המשתפה לכלן. וזה המשתף הוא: חלק גדול מאוצר המלים, הסגלה של שלשיות השרשים, ר״ל שרב השרשים בנוים משלש אותיות, מציאות האותיות הגרוניות, הדרך לבנות שמות ופעלים, החשיבות של שנוי התנועות בתוך אותיות השרש, וקצת צורות דקדוקיות מיחדות [1].

ואף על פי כן, גם זה עוד איננו יסוד ברור בכל פרט ופרס. קצת מהדברים המשתפים לכלן יחד אינם אולי אלא מקרה, או תולדה טבעית מעצם טבען המשתף של אלה הלשונות, שנולדה אולי בכלן אחר כך, ולא היתה כבר במציאות בהלשון הקדומה. ומה שהן נבדלות בו זו מזו, כבר נתברר שאיננו ראיה שזה לא היה בהלשון הקדומה, אלא שזה אולי אותו החלק שזו או זו מהלשונות לא ירשה מראשית פרישתה. בפרט באוצר המלים אין העדר מלה מן המלים באחת הלשונות סימן שזו המלה איננה שמית כשרה של הלשון השמית הקדומה, כי אפשר שזו המלה נאבדה מאותה הלשון שהיא איננה בה, ובפרט שמרב הלשונות השמיות לא נשאר לנו אלא חלק קטן. ואפילו מלה שברב הלשונות השמיות יש במקומה מלה משתפת לכלן, עוד אי אפשר [להוכיח מכאן], שהיא איננה שמית ולא היתה בלשון השמית הקדומה, כי אולי היו בלשון ההיא שתי מלים נרדפות לדבר אחד, ושמרו רבן המלה היותר רגילה ואחת מהן הפחות רגילה.

מכל האמור למעלה אפשר להעלות שתי מסקנות ברורות:

שום אחת מהלשונות השמיות הידועות לנו איננה הלשון השמית הקדומה בעינה.

אין לנו יסודות נכונים, שעליהם נוכל לחזר ולבנות את זו הלשון השמית הקדומה, כמו שהיתה לפני דור הפלגה.

אבל, אם שום אחת מהלשונות השמיות איננה הלשון השמית הקדומה שלפני דור הפלגה, אין ספק בדבר כי בקצתן נשמר יותר מבקצתן אוצר המלים והצורות הקדומות של הלשון השמית הקדומה, ואותה הלשון השמית, שבה נשמרו יותר מכל זה מבכל שאר אחיותיה, היא היותר קרובה להלשון השמית הקדומה.

איזו היא אפוא הלשון השמית שתוכל להתגדר במעלה זו?

על שאלה זו אשתדל לתן תשובה בסעיף הבא.

ג. הלשון היותר קרובה להלשון השמית הקדומה

מהלשונות השמיות הידועות לנו הקרובה בהן להלשון השמית הקדומה היא אותה הלשון שבה נשמרו יותר סגלות קדומות ויותר צורות קדומות.

---

1) בכלן אותיות הגוף בעבר בסוף הפעל ובעתיד בראש הפעל, והוא לפי טבע הדבר, בהעבר המעשה כבר אחורי המדבר ובעתיד המעשה לפניו.

אך מה הוא התכחין הנכון לסגֻלה מן הסגֻלות ולצורה מן הצורות שלפיהו נוכל לדון ולהחליט, אם זו הסגֻלה וזו הצורה היא קדומה או אין?

כבר ראינו כי הסכמת כל הלשונות השמיות בדבר מן הדברים אינה ראיה ודאית שהוא קדום, כי אפשר שנולד בתוך כל הלשונות אח"כ בכח טבע הלשונות, וכמו כן העדר דבר בקצתן אינו ראיה ודאית שהוא אינו קדום, כי אולי נאבד מאלה הלשונות בזמן מן הזמנים. אבל יש שלשון אחת בעצמה נותנת לנו רמזים וגם סימנים מְבהקים על דבר מן הדברים אם הוא קדום בה או מזמן מְאֻחר. אלה הרמזים והסימנים יש שאנו ראים אותם במעמד האותיות של צרופי המלים של הלשון, ויש מהם מתגלים לנו בהתנועות הקוליות שלהן, ובבחינה זו הלשון העברית נֹתנת לנו עדיות חשובות מאד גם בצרוף האותיות של קצת שרשיה וגם בתנועות הקוליות ובצורות הדקדוקיות שלה.

דבר ידוע הוא, כי השרשים הכלולים יחד בגזרת נחי פ"י הם משני מינים מתחלפים. קצתם הם נפ"י אמתיים, ר"ל מעקרם, מראשית ברייתם, ולכן יוד פ"פ שלהם מתקימת בכל הבנינים, וקצתם אינם נפ"י אמתיים מעקרם, מראשית ברייתם, כי בתחלה היו נפ"ו, ורק אח"כ, בזמן מן הזמנים, היה קשה על המדברים עברית להתחיל שרש בקול הוָו, נשתנה קול זה אצלם בקול יוד, כשאין לפניו אות אחרת, אך נשאר הקול הזה בהויתו במקום שאינו בראש התיבה, כמו: ילד הוליד, מולד; ישב הושיב, מושב, וכיוצא בהם. מן ילד נשארה עוד בעברית המקראית בעצמה שארית מן פ"ו, והוא השם וָלָד.

וכך הדין בנחי ל"ה. נל"ה אמתיים, מעקרם, מראשית ברייתם, יש בלשון רק מעט, ורֻבם ככלם הם נל"י מעקרם, ולכן בנטיות השמות והפעלים, כמו בנה, בנית, בנין, וכיוצא בהן.

אין ספק בדבר, כי נחי ל"א לא היו בזמן קדום נחי ל"א, ושרשי ל"א לא היו נבדלים בכלום משרשי ל"ב, ל"ג וכדומה, כי גם קול האלף בסוף הברה היה בזמן קדום יוצא במבטא גם בעברית, וגם בקצת שרשים באמצע, ראש, רָאשי. רק אחר כך, מפני הקשי להוציאה במבטא בסוף ההברה, נחה בפי המדברים עברית, ולכן היא נכתבת גם כשאינה נקראת. אבל זו נחות האלף בסוף ההברה אינה דבר חדש בה מזמן מאֻחר, כי אם נתחדש בה כבר בזמן שהלשון קבלה את צורתה הקבועה, וראיה לדבר הכתיב חסר של קצת נחי ל"א בנכח עבר וכיוצא בזה, ומפיק אלף לא נשאר אלא בקצת מקומות.

השתנות התנועות של משקל פֶעֶל ופֹעֶל בנטיות לְפָעלו וכו' ופָעלו אי אפשר לבאר באור טבעי, אלא שבתחלה היו פַעַל, פֻעַל, כמו שאבאר בחלק הדקדוק. אלא שכאן יש מקום לטוען לטעֹן על כל אמתות הנקוד של המסורה, אעפ"י שכבר הוכיחו רב החכמים בזמננו אמתותה מזמן חיי הלשון. אך יש סימנים בעצם הלשון, שכבר בזמן קדום התחילה בה הנטיה של קול פתח ארֹך לקול חֹלם ארך, שבתחלה אמרו רָאש ואחר כך, אבל כבר בזמן קדום, אמרו ראֹש, כמו שיבֹאר כל זה בחלק הדקדוק. [1]

---

[1] בשולי הגליון:] מספר הבנינים, בעברית היו יותר, קצתם נתמזגו יחד, התפעל גם השתפעל, ולכן התפלל [?] ובערבית כל הבנינים.

יש סימנים מבהקים, כי בתחלה היה נהוג בלשון עברית גם סימן רבים פ נ י מ י, ר"ל לא ע"י הוספת -ִים -וֹת, אלא על ידי שנוי בתנועות, למשל מן יחיד עֶבֶד רבים עֲבָד, ואח"כ גבר סימן הרבים החיצוני ונתפשט בכל הלשון ונוסף על סימן הרבים הפנימי. כבר העיר [על כך] G. Kampffmeyer, ZDMG 1900, 658, ומה שהעיר ע"ז Ed. König, Hebr. u. Sem., דף 118, אינו מכריע.

וכך רגלים לדבר כי רבוי ה ז ו ג י היה נהוג בתחלה בעברית בכל דבר ואחר כך נצטמצם השמוש במ"ז רק להאברים הזוגיים ועוד דברים מעטים [1].

ועוד סימנים אחרים, קצתם פחות מבהקים ואינם יכולים לשמש בתור ראיות מוכיחות, אך יכולים ל ח ז ק את הראיות האחרות, מנו חכמים בלשון עברית בעצמה, שהם מעידים עדות מספקת, כי בתחלה היו נהוגים בה דברים שנשתנו א ח ר י כ ך, אבל לא בזמן מאחר, אלא בזמן קדום, כשקבלה הלשון את צורתה הקבועה, ה ע ב ר י ת.

וכשבקשו החכמים בכל הלשונות השמיות, מצאו, כי אעפ"י שבכל אחת מהן נמצא מקצת מהדברים הקדומים האלה, באחת מהן נשמרו יותר ממה שנשמר בכל אחת מהן. זו הלשון היא — ה ל ש ו ן ה ע ר ב י ת.

מהדברים המנויים למעלה, בערבית: השרשים פ"ו נשארו פ"ו, פ"י נשארו פ"י והאלף יוצאת במבטא גם במלים שבעברית כבר נחה, היא אלף ה מ ז ה, משקלי השמות נשארו בצורתם הקדומה, סימן מספר רבים הפני׳ ומספר הזוגי נהוג בו במדה רבה וכיוצא בזה.

ובתוך הלשון הערבית בעצמה יש ר..ות מוכיחות, כי אלה הסגֻלות והצורות שנמנו למעלה הן באמת קדומות, וזה מונח בטבע הלשונות השמיות שהן ברבות הימים משתנות. כי אלה הסגֻלות והצורות הן בכל תקפן בלשון הערבית הספרותית ה ע ת י ק ה, אך בלשונות ההמוניות המדֻברות שהן ה ש ת ל ש ל ו ת מהלשון הספרותית הקדומה, קצת הצורות של הלשון הספרותית אבדו וקצתן נשתנו [2] והן הרבה יותר דומות להלשון העברית מהלשון הספרותית. קצת החכמים החדשים ובפרט Vollers הטילו ספק בקדמות קצת הצורות של הלשון הספרותית ואמרו שהן מ ל א כ ו ת י ו ת, תקון הסופרים הערבים וחכמיהם. אבל, אפילו אם נודה כי בקצת הצורות הוסיפו החכמים הערבים משלהם, רֹב החכמים בני סמך מסכימים, כי הלשון הספרותית הערבית היא הלשון העתיקה של הערבים ורבן ככלן של הצורות שלה היו משמשות באמת בחיי הלשון אצל הבדויים המדברים ערבית.

---

[1] בשולי הגליון:] אבל אולי הדבר להפך, כי רבוי השמוש במ"ז הוא סימן של זמן מאחר, כי אפשר שהזוגי נוצר בתחלה כאות רק להאברים ה ז ו ג י י ם ונתפשט אח"כ גם על דברים אחרים י ו ת ר ו י ו ת ר.

[2] לדוגמה רשם כאן המחבר:]

בערבית ההמונית, אעפ"י שקצת שרשים יצאו מהשמוש, אבל נשארו מהם שרידים, ניצוצות, בשמות וכדומה:

Während das ältere وقد (וקד) in der Vulgärsprache ganz durch قاد (קאד), — statt أقاد (אקאד) —, fut. je:īd (יֶקִיר) [הרי מבטאים א במקום ק] verdrängt ist, hat es sich in dem Derivat mistauqad, foyer,... erhalten (Vollers, Beiträge zur Kenntnis der lebendigen arabischen Sprache, ZDMG 41, 396).

וסבת הדבר היא, כי זו הארץ, ערב הפנימית, ששם מצא לו מנוח חלק ממדברי הלשון השמית הקדומה, בהיותה רחוקה ומהצד מהארצות ששם נהיו הזעזועים הגדולים של מארעות דברי הימים, נשארה שקטה, והעם היושב בה שקט שם אל שמריו ולא הוערה מכלי אל כלי ולכן לא נזדעזע רוחו, לא התנועע, לא התקדם, לא עלה, אף לא ירד.

ולכן אפשר להחליט בודאות, כי הלשון היותר קרובה להלשון השמית הקדומה היא הלשון הערבית.[1]

ד. מחלקות הלשונות השמיות[2]

הדמיון בין הלשונות השמיות הוא כל כך גדול ונראה לעינים, שקצת החכמים אמרו שבאמת אינן לשונות נבדלות אלא שנויים מקומיים (Dialecte) של לשון אחת. Ed. Meyer בספרו Geschichte des Altertums, מהד' 2, I, עמ' 357) בדברו על השמיים [אומר]:

Ihre Sprachen sind aufs engste verwandt und nicht sowohl selbständige Sprachzweige wie die grossen Gruppen der indogermanischen Sprachen, sondern eher Dialekte einer einzigen Sprachgruppe, oder

---

[1] בפתקה רשם כאן המחבר:

Am reinsten tritt er (der sem. Typus) uns in Arabien entgegen; und ebenso hat sich hier der Lautbestand und zum Teil auch der grammatische Bau der semitischen Sprachen bis auf die Gegenwart am reinsten und der Wortschatz am vollständigsten erhalten, wenn es daneben selbstverständlich auch hier so wenig wie überall im Leben der Sprache an Neubildungen fehlt. Die Sprachen der sesshaften Semiten zeigen dem gegenüber überall einen starken und ständig fortschreitenden Verfall und einen Verlust an dem ursprünglichen Wortschatz und gramm. Bau, der durch Neubildungen keineswegs ausgeglichen wird. Und zwar tritt uns diese lautliche Zersetzung am stärksten gerade bei dem geschichtlich ältesten semit. Dialekt, dem babyl., entgegen. Das viel später auftretende Hebräisch weist, entsprechend dem erst vor unsern Augen sich vollziehenden Übergang der Bevölkerung zu voller Sesshaftigkeit, einen weit reineren Lautbestand auf (der in d. hebr. Schrift nur teilweise Ausdruck gefunden hat), während das Phönikische und vollends das Aramäische wieder eine weit stärkere Abschleifung zeigen. Und der gleiche Prozess wiederholt sich dann bei denjenigen arab. Stämmen, die in Kulturländern sesshaft geworden sind... (Ed. Meyer Geschichte des Altertums, 2. Aufl., I, S. 357).

Der Konsonantenbestand des Semitischen liegt bekanntlich am vollständigsten bei den Sabäern vor; das Schriftarabische hat bereits einen der vielen s-Laute verloren, und im Aethiopischen vollzieht sich der weitere Rückgang des Konsonantismus vor unseren Augen (359, שם).

[2] בשולים רשום:

תכונתן של הלשונות השמיות. כמעט כללי שני זמנים, עבר ועתיד. ולא יצרו תוספות לגונים חדשים של השרש וצריך לכל גון שרש מיֻחד וכמו"כ לפעֻלת סתירת הפעֻלה, כמו de בהרומניות, ent בגרמנית, ras בהסלֻויות.

vielmehr verschiedene Entwicklungsstufen der im wesentlichen sowohl in ihrem grammatischen Bau wie in ihrem Wortschatz einheitlichen semitischen Sprache.

זו קצת הפרזה על המדה, בפרט אם נכניס לתוך זה הגבול גם את הלשון האשורית ואת הלשון האתיופית ותולדותיהן, אבל גם Th. Nöldeke במהדורה החדשה של מחברתו על הלשונות השמיות שבמחזור המדעים האנגלי Encyclopaedia Britannica משנת 1911 (Semitic Languages) אמר:

The more ancient Semitic tongues differ from one another scarcely more than do the various Teutonic dialects.

וזה הדמיון ביניהן אינו במדרגה אחת בין כל אחת מהן לשאר אחיותיה, ויש דברים שאחדות מהן משתפות בהם, ואינם בזולתן. ויש דברים, [ש]משתפות בהם לשונות מחבורות קצת רחוקות זו מזו, ולשונות יותר קרובות נבדלות בהם מהן. בעברית וערבית משמש סימן הידיעה בראש התבה (ה בעברית, אל בערבית), ובארמית, שהיא יותר קרובה בהרבה דברים לעברית יותר מהלשון הערבית, משמש אלף הידיעה בסוף התבה, וכך בקצת צורות דקדוקיות בפעלים ושמות. אבל לא בכל דבר אפשר לברר, אם הדמיון או ההבדל הוא עקרי, שבא לכל אחת מהלשונות מעצמה, או שהאחת שאלה מאחותה, או שסגלה אחת נאבדה מאחת מהן בפעֻלת לשון זרה לא שמית.

מכל מקום, קצת סגֻלות עקריות, שמצטינות בהן קצת לשונות האלה, מקצתן הן יסוד מספיק לחלק את כל הלשונות השמיות לשתי מחלקות, או לשתי חבורות, ה ח ב ו ר ה ה ד ר ו מ י ת, שבה הלשון הערבית והאתיופית וסעיפיה (סבאית, חימְרית וכו' גז וכו'), וה ח ב ו ר ה ה צ פ ו נ י ת, שבה האשורית והארמית, העברית והכנענית (ואתה המואבית [1] והאדומית).

ואלה הלשונות של כל חבורה וחבורה לא פרשו מהלשון השמית הקדומה בבת אחת, בזמן אחד, אלא קצתן פרשו בזמן קדם אחיותיה של אותה החבורה ונתרחקו מאחיותיהן יותר ממה שנתרחקו מהן הלשונות של החבורה השניה. אלה הלשונות הן: אשורית, ערבית, ארמית, כנענית [2], מואבית.

---

(1) [בנוגע] ללשון מואב [שהיא קרובה מאד לעברית רשם המחבר על פתקה:]
כי המדרש חשב שבלעם דבר ע ב ר י ת ברור מזה:
ויאמר בלעם לאתון כי התעללת בי, אעפ"י שמדבר בלשון הקדש גוי לשונו סרוח (מדר"ר במדבר כ').
א"כ בלעם דבר להאתון בלה"ק.

(2) על פתקה:]
הכתבות שלהם [(של הכנענים)] כמעט כלן הן מאחרי המאה הששית מלפני הנוצרי ורבן מאחרי ארבע מאות שנה, וכבר התקלקלה. בתור לשון פלחים חי[ה] באפריקה הצפונית עד חמש מאות שנה אחר הנוצרי.
[בדבר לשון ארץ כנען בימי לוחות עמרנה רשם לו המחבר רמז למחקרו של] F. Böhl, Die Sprache der Amarnabriefe, 1909, [ולספרם של] Schrader-Winckler, Die Keilinschriften und d.Alte Testament, מהדורה ג', עמ' 652.

והנה כבר אמרתי, כי מבוא זה אינו מחקר שלם בפני עצמו לכל הלשונות השמיות. זה מבוא להמלון של הלשון העברית, ואין בו מקום אלא להשקפה כללית על הלשונות השמיות, כהקדמה לדה"י של הלשון העברית, ולא אכנס קצת יותר בפרטים אלא באותן הלשונות החשובות ביותר להלשון העברית ולהמלון הנכחי.

ה. הלשון האשורית

זו הלשון שדברו האשורים והבבלים, שישבו בארצות ארם נהרים. כשנשמדו האשורים והבבלים מתה גם לשונם ומה שנחקק בלשון זו בעט נקבר במעמקי אדמה, ולא נשאר זכר ממנה עד הזמן החדש, אלא שמות אחדים של מלכיהם ושריהם בדברי הימים של היהודים, ומלים אחדות בתוך הלשון העברית.

ויהי בשנת 1472 למספרם, ויעבר איש ויניציה אחד, יושפט בָּרבָּרו שמו, למסעיו, ויבא עד חרבות העיר העתיקה פֶּרספוליס בארץ פרס וירא צורות כתב מחָקות בסלע, שצורת מסמר או יתד להם, קצתם עומדים וקצתם שוכבים וקצתם נטויים, ויודיע את הדבר בעולם בשובו ממסעו. וכמאה וארבעים שנה אחריו בקר את החרבות האלה איש איטלקי אחר פייטרו דילה וַלֶּה (Pietro della Valle) ויעתיק מקצת מהציונים האלה ויפרסמם בספר מסעיו, וכמאה שנה אחריו פרסם האנגלי Sir John Chardin העתקה שלמה מחֲרְתָּה אחת קטנה מהחרבות ההן, ואז התחילו חכמי אֻמות העולם לאמץ כחם לקרא את הכתב הזה, ולא יכלו, עד שבא החכם הדני כרסתן ניבוהר (Carsten Niebuhr) בשנת 1765 ויעתיק את הכל העתקה מדֻיקה וברורה מאד, ובשקידה רבה ובארך רוח התבונן להציונים אשר לפניו, ויערכם זה לעמת זה עד שעלה בידו להבדיל שנים וארבעים ציונים נבדלים ואף נגלה לו, כי אעפ"י שעצם הציונים שוים בכל החרֻתות, בכל זאת יש בהן שלש שִׁטות של צרופי הציונים, ויבדל את החרתות בשלש מחלקות לפי שלש שטות הצרופים [1].

---

(1) בגליון :] דה"י, איך נגלתה הלשון ותכונתה הכללית.

[כנראה התכֻּון המחבר להשלים את פרשת פענוח כתבי היתדות הקשורה ביהוד בשמות של Grotefend ו Rawlinson, ולכתב על גלוי הלשון האשורית־בבלית (אכדית), שחלוציו היו Rawlinson, Hincks, Sayce והיהודי J. Oppert.

על דבר יחס האשורית וכן על יחס הארמית והעברית ללשון השמית הקדומה רשם לו המחבר רק דעות אלו על התרחקות הלשונות הנזכרות ממקורן :]

Die wenigsten Ueberreste älterer Sprachstufen weist das Aramäische auf, „diese ärmste und herabgekommenste aller semitischen Sprachen", wie noch Ewald (Ausführliches Lehrbuch d. hebr. Sprache, S. 35) sie nannte, die fortgeschrittenste, wie wir wohl heute sagen müssen (H. Bauer, Die Tempora im Semitischen, — Beitr. z. Assyriologie, Delitzsch u. Haupt, 8, 45).

...das aramäische, hebräische u. assyrische, welche, nachdem die sie redenden Völker früh in den Strom der Geschichte verwickelt und in ihm fortgetrieben wurden,

nothwendig auch rascher ihre alten Formen abschliffen (F. Hommel, Die Namen d. Säugethiere, S. 18).

(במקום) רבוי אותיות הגרון, וכמו"כ אותיות זסשר"צ, בלשון אשורית מפני שנתערבו עם לא־השמיים, השומריים, נטשטשו רב הגרוניים, (ויש) רק ש אחד. (וכן נתרחקה האשורית משאר הלשונות השמיות גם בצורת הפעל, לדעת Brockelmann (בספרו) Die semitische Sprachwissenschaft, עמ' 23 :

Als das Babylonische sich vom Gemeinsemitischen trennte, war dort die Ausbildung der beiden Zeitformen noch nicht abgeschlossen. Das erst in der Bildung begriffene sogenannte Perfekt geriet im Babylonischen ganz unter den Einfluss des ältern Imperfekt und übernahm von diesem die präfigierende Flexion (S. 23).

הלשון העברית

[מאימתי דברו עברית?[1]]

[חכמינו אמרו על] מקור היהודים: מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מכל הארצות כולן, מפני שבית אברהם אביהם היה משם. משלו משל למה הדבר דומה, לאשה שקלקלה על בעלה. להיכן משלחה? לבית אביה (תוספתה ב"ק ו, 3).

[ובאיזו לשון דבר אברהם אבינו בבבל?] יהודה הלוי בהכוזרי ב, סח [אומר], כי אברהם דבר ארמית ועברית:

וכבר היה אברהם מדבר בארמית באור כשדים שהארמית היא לשון כשדים, והיתה לו העברית לשון מיוחדת לשון הקדש והארמית לשון חול.

[אבל לפי דעת חוקרים שונים דבר גם אברהם אבינו באור כשדים בלשון אשור ובבל, ויש שחושבים] שהיהודים דברו אשורית עוד בארץ כנען. [כך אומר] Prof. Sayce בHomiletic Review, 1910, נדפס גם ב The Reform Advocate, 20 באוגוסט 1910, עמ' 27 — 32:

> Archaeological discovery, however, has compelled us to alter our views. First came the discovery of the Tel-el-Amarna tablets which showed that in the Mosaic age the literary language of Canaan was Assyrian and its script was cuneiform. Then came excavations in Palestine, from which we learned that the Assyrian language and script formed the medium even of trivial correspondence between the petty sheiks and inhabitants of the Canaanitish cities and that this continued to be the case after the fall of the Egyptian empire in Asia...
>
> Archaeological discovery has shown that before the Davidic era there is no trace of the Phenician alphabet in Canaan, while it has also shown that the system of writing employed there was cuneiform and the literary language Assyrian.

[ועמו מסכים] דוד נימרק בלוח המפתחות שבסוף ספרו Geschichte der jüd. Philosophie d. Mittelalters, II, עמ' 477, [באמרו:]

---

[1] [סעיף זה סדרנו על פי תכנית המחבר ורשימותיו הבודדות.]

Er (Sayce) macht es sehr plausible, dass die Israeliten selbst noch in Kanaan, bis zur Zeit Davids, sich der assyrischen Sprache und der Keilschrift bedient haben.

[על ידי כך חוזר בו נימרק מדעתו שהביע מקדם בספרו ושהיא גם דעת רבים מן החכמים, שהאבות דברו עברית, בין שהביאו לשון זו אתם ובין שלמדו אותה מעמי כנען. וזה לשונו] שם II, עמ׳ 233:

Ist Hebräisch die Ursprache der Israeliten, oder haben sie diese erst von den Völker Kanaans übernommen? Beides ist möglich...

Mögen die Israeliten in der babylonischen Heimat die altbabylonische Sprache und Schrift gehabt und diese später mit der hebräischen vertauscht... oder schon in Babylon einen besonderen Stamm mit besonderer Sprache (wenn auch nicht Schrift) gebildet haben, alles weist darauf hin, dass wir die babylonischen Elemente in Religion und literarischen Motiven der Israeliten (gegen Goldziher) auf ursemitische Gemeinsamkeit zurückzuführen haben.

[לחכמינו לא היה כל ספק בכך, שלשון האבות היתה לשון הקדש.] כי חכמי התלמוד האמינו כי האבות דברו עברית, נראה ברור ממדרש רבה ויקרא ל״ב, שהאבות לא שנו את לשונם במצרים, ויוסף [אפילו במצרים דבר עברית, כמו שאמרו:] כי פי המדבר — בלה״ק.

[וברור היה גם לקדמונינו ששפת כנען בכלל היתה הלשון העברית וכן] ראב״ע אומר על הפסוק ביום ההוא יהיו חמש ערים וכו׳ (ישעיה יט, יח): מזה נלמוד כי הכנעניים בלשון הקודש היו מדברים.

וכן רמב״ן על הכתוב „כי פי המדבר אליכם:

בלשון הקודש בלי מליץ, זה דעת המפרשים, והוא תרגום אונקלוס. ויתכן שאמר להם כך לאמתלא ולפיוס, כי איננה ראיה שידבר אדם אחד במצרים בלשון הקודש, כי על דעתי הוא שפת כנען ורבים במצרים יודעים אותו כי קרוב הוא, ואף כי המושל, שדרך המלכים והמושלים לדעת הלשונות.

[וכן] דברי ר׳ אליהו בחור בהקדמתו ל„המתורגמן״:

וכשבא אברהם לארץ כנען היה הוא וזרעו מדברים שפת כנען שהיא לשון הקדש ממש.

[וגם רב חוקרי זמננו מחליטים שגם בני ישראל מימי האבות הראשונים דברו עברית בארץ, וגם ההגהות העבריות בתוך מכתבי עמרנה הבבליים מארץ ישראל מעידות על שמוש הלשון העברית בארץ בתקופת יציאת מצרים. ואין ספק, שגם בני כנען דברו בלשון זו ולא השתמשו בלשון אשור ובבל אלא כלשון מלכות בין-לאֻמית. ורק על כך חלוקות הדעות, אם למדו האבות את הלשון העברית מפי הכנענים, או הביאו אותה אתם מארץ בבל.]

[על שאלה זו,] אם קבלו היהודים את הלשון העברית מהכנענים אם אין, [כתב] Nöldeke בZDMG XXIX (שנת 1875), עמ׳ 325 [בסקירה על ספר היובל ל H.L. Fleischer, ביחוד על מאמרו של B. Stade בדבר יחס העברית ללשון הצידונים]:

Bestrittener ist allerdings noch das andere Ergebniss, dass die Hebräer ihre Sprache nicht erst von den Kanaanitern angenommen, sondern sie schon aus ihrer älteren Heimath mitgebracht haben. Ich stimme auch hierin mit Stade vollständig überein, wie ich mich denn in meinem Artikel „Sprache, hebräische" in Schenkel's Bibellexicon ganz ähnlich ausgesprochen habe.

[לעמת זאת מביע P. Haupt במאמרו Die Schlacht am Taanach בקבץ Studien zur sem. Philologie u. Religionsgeschichte, J. Wellhausen zum 70. Geburtstag, עמ' 200 את הדעה, שלא רק בני ישראל אלא אפילו הצידונים (שבאו לדעתו מיון) למדו את הלשון העברית בארץ כנען מפי העם שישב בה מקדם. ואלה דבריו:]

Auch die Phönizier mögen von Griechenland hergekommen sein und das Alphabet von dort mitgebracht haben, und die Amoriter, die sich im Hinterlande Phöniziens festsetzen und von da weiter ausbreiten, mögen eine noch frühere Schicht dieser nichtsemitischen (gegen GA^3 509; MVAG 18,4, S. 100) Einwanderung von Westen her darstellen... Beide nahmen aber die Sprache Kanaans an, ebenso wie die Israeliten ihre aramäische Muttersprache (Gen. 31, 47) für die Landessprache aufgaben.

עד אימתי דברו עברית? [1] [2]

א. מחרבן יהודה

חרבן ממלכת יהודה, שהוא היה שבר מדיני להאֻמה, היה כמו כן שבר לשוני, ובבחינה זו בפרט נכונים דברי החכם האמריקני טש. טורי בספרו החשוב על עזרא (Ch. Torrey, Ezra Studies), שאמר וז"ל:

---

1) מפרק זה לקח המחבר את כל החמר, בהשמטת המחקר המדעי, מראי מקומות וסעדים, למחברתו "עד אימתי דברו עברית?", שיצאה לאור בהוצאת "קדימה", ניו יורק תרע"ט. יש שהשתמש המחבר בעצם לשון ה"מבוא" ויש שבאילו מקומות האריך בבאור בסגנון יותר המוני, מכֻוָן לשדרות רחבות של העם.]

2) קדמונינו לא עסקו בשאלה זו. הראשון שדבר על זה, ר ס ע " ג, אמר:

בשנת מאה ואחת שנה לחרבות עיר אלהינו בימי המלך צדקיהו החילונו לטוש לשון הקדש ולספר בלשונות עמי נכר הארץ שלש שנים לפני מלך מלך לבני יון. בימי נחמיהו הפחה וכל מתיו ראה ראָנו מדברים אשדודית וכו'. נגלינו אף אחריו בכל שערי ארץ ואיי הימה. לא היה גוי שלא באו בו נדחינו, גם בתוכם רבינו ילדינו, לשונותם למדנו, ותלט עלגתם על שפר אמרינו ולא נכון כן. נפוצת מזרחה מספרת יונית ושפת פרס, ומצרים הגו חנסית, וגם גלות בני קנז ובני ספרד ישירו נועז, גרי יתת כהם וכלשון עם ועם. יחיל לבינו על זאת וחית רוחינו, כי נעדר נעדר מפינו הגות קדש מעוזינו ותהי לנו חזות כל משאותיו ונאמי דבר פיהו כדברי הספר החתום וכו' (בהקדמה העברית לספרו "האגרון", הוצ' הרכבי, עמ' נד—נה).

בין החכמים אח"כ ר ד " ק בהקדמת המכלול:

ומיום גלו אבותינו בארץ לא להם בין הגוים ההם וילמדו לשונם וישכחו לשון הקודש עד הרגילו בניהם ובני בניהם עד היום לדבר לשון נכריה ושפה זרה איש ללשונו בארצותם לפי מקומות גלותם בקדר ואדום וכל לאום ולאום.

[ו ה א פ ו ד י] במעשה אפוד, פרק ז':

שכבר קרה ללשון העברי מה שקרה לבעליה, רצוני שנדלדלה בדלותם ונתמעטה במעוטם ונשתכחה בגלותם וטלטולם, וכאשר היתה היותר שלמה שבלשונות והיותר רחבה ומסתפקת מכלם כמו שהיה זה מחויב בחק פועלה, שבה כעין בעליה היותר קצרה שבלשונות ולא יספיק הדבור בה לא בשמות ולא בפעלים בהרבה מחלקי הנמצאות ואולי בחלק היותר גדול מהם. וכתב הרב במורה (ח"א פ' ס"א) על השם המפורש: ואפשר שיורה כפי הלשון אשר אין אתנו ממנה היום אלא דבר מועט וכו', וכתב עוד (פרק ס"ז, חלק ראשון) שאנחנו היום בלתי יודעים לשוננו, והחכם בעל הכוזר כתב ג"כ (כוזרי ב', סח) כבר מצא אותה מה שמצא נושאיה וכו'. והנה בשבעים שנה של גלות בבל שכחו קרוב לחצי העם לשונם כמו שאמר: ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם (נחמ' יג, כד), שעור הכתוב: וחצי בניהם מדבר אשדודית וכלשון עם ועם ואינם מכירים לדבר יהודית. ואם בזמן ההוא הקצר קרה להם זה ומה גם עתה בגלות הארוך הזה אשר אָבדו ספרינו וחבורינו רשעי האומות הסכלות ואבדו החכמות הרבות אשר היו באומתנו והיה כל זה סבה לקצור הלשון העברי ומיעוטה. ועוד אחרת חזקה היא שעמדה מנגד גרמה זה, מאתנו היתה נסבה והיא שהמשתדלים בחכמת התורה רצוני ב ע ל י ה ת ל מ ו ד הניחו הלשון ההוא הנבחר וכתבו מאמריהם בלשון א ר מ י ברוב שהוא לשון הקדש שנשתבש. ואולי לא עשו זה בבחירה אבל להכרח, כי נשכחה הלשון אז בזמן חבור התלמוד לפי שכבר חובר התלמוד ביותר מארבע מאות ושלשים שנה

The catastrophe which included the destruction of the Temple and the extinction of the monarchy was indeed a crushing blow etc., but the dispersion

---

אחר החרבן וגלות העם, כי נחתם שנת תתי"א לשטרות שהיא שנת ד' אלפים רנ"ט ליצירה. אבל מה אתן התנצלות לראשונים. והנה גם בימים אלה ובזמן הזה ראיתי לאחרונים מחכמי התלמוד והם ההולכים אחרי עקבות הראשונים במשאם ומתנם בישיבותיהם ובעת עסקם בלמוד לא ידברו בלשון העברי לבד, אבל יחברו אליו לשון עם ועם ולא ירצו להבדיל בין הקדש ובין החול ואליהם אני קורא : ובניהם חצי מדבר אשדודית אל תקרי בניהם אלא בנאיהם. וגם המלמדים להתינוקות החכמה הזאת ידרכו דרכם ואין מן הפלא ועליהם יאמר הכתוב כפשטו. ולסבה הזאת החזקה נשתכחה הלשון וכמעט אבד זכרה זולת הנמצא ממנה בספרי הקדש אשר להשגחת ה' על הלשון ההוא ועל עמו נשארו על שלמותם ותמותם בתכלית הדקדוק והאמת לא נמצא בם מחלקת בין שני יהודים מהודו ועד כוש. והנה הם גם כן באותו שבעים שנה של גלות בבל כבר התחיל להשיגם ההפסד והבלבול להתיאש האנשים מהם, ומפני שהרגיש בזה השלם ראש לסופרים עזרא הכהן הסֹופר נער חצנו ושם כל מאמצי כחו לתקן המעות וכו'. וכאשר ראה עזרא הסופר התרשלות האנשים ועצלותם מהעיון בספרי הקדש וכו', התחכם להמציא הנקוד וכו'.

וממה שיורה על קצורנו בלשון העברי, שאתה תמצא כי כל שרשי המלים, שמות ופעלים ומלות הטעם במה שנמצא אצלינו היום ממנו לא יעלה מספרם לשנים אלף ולא יעלה מספר הפעלים מהם לאלף ושלש מאות. ואם תבחין ותחקור זה בשאר לשונות האומות המתחלפות, יעלה מספרם לכפלים ויותר מזה. וממה שיורה על קצורנו בו, סכלותנו בפעלים ושמות הכלים לבעלי המלאכות המתחלפות בחרש ברזל ועצים וזולתם, אשר מציאותם הכרחי להשלמת הקבוץ המדיני אשר לא ישלם זולת הלשון כאמור, ואלה כולם כמעט שלא ימנו מרב ולא נמצא אתנו מהם כי אם מעט שכתבו ממנו במשנה סדר טהרות ואינו כלו לשון הקדש. ושמות הסמים הנפרדים בחכמת הרפואות גם כן עם רבוים לא נמצא אתנו מהם כ"א חלק קטן מאד וזה בסדר זרעים ואינו כלו גם כן לשון הקדש. ואין ספק שזה כלו ידוע היה אצלם כי ספר רפואות שגנז חזקיהו לא היה חסר דבר מכל זה בלא ספק ולא בצלאל ושאר עושי מלאכת ה' במשכן והמקדש היו סכלים בשמות הכלים הרבים אשר היו צריכים אליהם במלאכות ההם ולא בפעלים המורים על כל הפעולות חהן וכן בזולתן מהמלאכות.

דברי ר' אליהו בחור בהקדמתו לה״מתורגמן", [שחלק מהם מובא] במבוא להתנ"ך פוליגלוט של לונדון, דף 19 :

ואף כשהיו ישראל במצרים לא עזבוהו (את הלשון) כמו שאמרו רבותינו ז"ל : שלשה דברים לא שנו ישראל במצרים, שמותם ומלבושם ולשונם. וכן כשהיו בא"י ולא היו יודעי לשון ארמי כי אם יחידים העומדים בחצר המלך והראיה מדברי רבשקה, וכשגלו מעל אדמתם ובאו לבבל שכחו הלשון מכל וכל, ככתוב בספר נחמיה, ואף החכמים ויודעי התורה עקר למודם היה בלשון בבלי.

ור' עזריה מן האדומים במאור עינים, אמרי בינה, פרק נ"ז, אמר :

אולם אחרי הכנס ישראל לארץ בימי יהושע אשר כבר הילודים במדבר הטהרו מטומאות המצרים ולעג לשונם באורך שבתם בו וכו', יאמן שכלם גם המוניהם היו מדברים תמיד בלשון הקדש ואנשי חזקיהו אמרו אל רבשקה : דבר נא אל עבדיך ארמית, כי עם היותו נכרי בארצנו שומעים אנחנו, ואל תדבר אלינו יהודית שהוא לשון הקדש באזני כל העם וגו'... ואם ספר אלדד הדני שבא מעשרת השבטים, עם כל מה שכתב עליו הא"ע פרשת שמות, יש קצת אמון בו, הלא אומר בברור שהם וגם בני משה מדברים בלה"ק.

אפס בשבעים שנות הגלות כל המונות ישראל אשר השתקעו בכמה ארצות מן העמים שנו בלי ספק את לשונם ובפרט למדו את הארמי של מדינת בבל וסביבותיה עד כי בהטות צרת הגלות את לב הבנים להוסר מעונות אבותם, אשר בימי בית ראשון בטלו ושכחו את התורה וכו', לא היו להם בגלותם לא ספרים ולא אופנים ללמוד אותה רק בלשון הארמי הידוע להם וכו'. ויהי כי שב ה' לרחמם, התעורר עזרא הסופר והשיב את התורה מזוקקת ומטוהרה בכתבה האשורי ובלשונה הקדוש, אשר כדבר הכוזרי, מאמר ג' סי' ט"ו נשמר בלב הכהנים והסנהדרין בעבור הצורך להורות משפטי צדק. אמנם המון העם ובפרט יושבי הגבולים לא ידעו ולא יבינו רק הנהוגה אצלם בלשון הארמי וכימי קדם הלא ברור הוא בסוף דברי נחמיה, כי למעוט היהודות הנשמר אצל רבים מהם היו קצתם דורכים הגתות ביום השבת ועומסים על החמורים, ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית רק בלשון עם ועם. וכך נשמר הדבור הארמי גם אצל הירושלמיים כל ימי הבית, כי הנה הלל הזקן, מאה שנה לפני החרבן אמר בלשון עם לועז נגד שמיה וכו', על

was a calamity which was far more significant, and whose mark on the heart of Israel was much deeper (עמ' 289) (1.

אין ספק בדבר, כי גם קדם החרבן הזה יצאו רבים מבני יהודה לארצות הנכר, מפני סבות מתחלפות, וכבר התאוננו על זה הנביאים שלפני החרבן [2], אך זו התפוצה שלפני החרבן, גם בכמותה וגם באיכותה לא היתה חשובה ביותר. כמותם של היוצאים מן הארץ על כל פנים היתה מעטה לעֻמת מספר של העם כלו, ואיכותם היתה בודאי גרועה, בודאי רק מדלת העם. וההפך מזה היתה התפוצה שלאחרי החרבן. היא היתה גדולה גם בכמות, אך עוד יותר היתה רבה באיכות. גם הפעם, אמנם, לקחו הבבלים בגולה רק חלק קטן מן העם, לכל היותר כארבעים אלף איש [3], וגם אם נוסיף על זה אותם שהלכו עם ירמיהו למצרים וכו', אבל גם זה הוא מספר מסֻיָם בערך למספר העם

דאטפט וכו'. גם היוסיפון לרומיים פ"ח ספר ג' בדברו על הכהנים ובגדיהם אמר: בלשוננו (היינו בארמי הנהוג אז אצלם) הם נקראים כהני, כהנא רבה, מכנסין, כתונא וכו', כמו שזכרתי פ"ט מאמר א', והבאתי דבריו עצמם בפמ"ט מזה המאמר. <פרק ס: „וראה עוד איך הארמי היה נהוג בעמנו עד סוף ימי בית שני, כי הנה היוסיפון לרומיים בדברו על הכהנים ובגדיהם ספר ח' פרק ג' (צ"ל ספר ג' פ"ח ואצלנו הוא פ"ז סי' א[—ג]) כתב וז"ל: בלשוננו נקראו כהני, כהנא, כתונא, המי־ן מצנפתא, וכו'... כי המכוון בלשון עברי איננו רק הנהוג אז אצלם שהיה הארמי כמי שכתבנו". ובפרק מ"ס מביא עצם דברי יוסף בתרגום עברי ומביא שם גם דבריו בענין אבנט ושהוא אומר שם: אבל אנחנו בלשון אשר למדנו מן הבבליים נכנה אותו המיין, זה שמו אשר יקראוהו.> ושמואל הקטן פ"ק דסנהדרין (יא.), וסוטה פרק עגלה (מח:), אף הוא אמר בשעת מיתתו: שמעון וישמעאל וכו' (ומביא ענין הבת קול של יוחנן כה"ג ושל שמעון הצדיק וכו') וכו'.

וכן נראה שגם אחר החרבן נמשך המנהג ההוא בפליטה הנשארת בירושלים וסביבותיה כלשון ספרי הזוהר לרשב"י וחבריו, ור' יוחנן חבר את הירושלמי בארמי קלילא וכו', ולשון השטרות ההמוניות גם במשנה ובריתא בנן נוקבין וכו', כמו שזכר בעל ספר כריתות חלק לשון למודים שער ב' סי' ל"ו, אך אין לזכור בענין זה הארמי הנמצא בגמרא דילן וקצת תפלותינו, כי הוא מלשון חכמי בבל וסדרים אשר נתנו שם, כמו שכתבו בעלי התוספות בשם ר"י פ"ק דברכות לענין הקדיש, שהיו שם עמי הארץ אשר לא היו מכירים אלא ארמית שהוא לשונם.

האמנה סביב לחרבן שני, ה' הטוב כי לא כלו רחמיו למען לא תשכח תורתו הקדושה ככתבה ולשונה מפי זרענו, נגע בלב כל חכם לב מן התנאים ובפרט רבינו הקדוש ומסרו לנו בין יתר המסורות את לשון הקדש וכתב הקדש על מכונו, הן בתורה, נביאים וכתובים וכו', הן במשניות, בריתות ותוספתות, שכלם מתאימות וכסף נבחר לשון צדיק. גם פעמים רבות יתישר העיון בהלכה מהרגישנו, כי סתם תלמודא יכניס קצת מלות ארמיות בין דברי התנאים שזכרנו, ואפשר כי לחוזק הכונה הזאת הניאו ג"כ את לב ההמון לענין תפלת צבור בשגם היא מאלו הנאמרין בכל לשון, שלא יסדרוהו (ובפרט אשר לעולת התמיד) רק בלשון המפואר שסדרו אנשי כנסת הגדולה ולא בלשון הארמי, כאמרם בברכות ופרק אלו נאמרין: אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, שאין מלאכי השרת נזקקין לו וכו'.

מחכמי אה"ע הראשונים שחקרו בזה בקשו לדעת באיזו לשון דבר ישו הנוצרי, והראשון בהם היה Isaac Voss וכו', (בדף הרשימות ממחברת ניבויאר).

1) [בעברית:] האיד שהביא חרבן המקדש והשמדת הממלכה היה אמנם מכה שבָרֶת, וכו', אבל התפוצה היתה צרה הרבה יותר גדולה והרשם שלה על נפשו של ישראל הרבה יותר עמֹק.

2) ישעי' יא, יא־יב, ועוד.

3) במלכים ב' כד, יד, נאמר: והגלה (מלך בבל) את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרה (קרי: עשרת) אלפים גולה וכל החרש והמסגר וכו'. ושם שם, טז: ואת כל אנשי החיל שבעת אלפים והחרש והמסגר אלף. אם כן יחד תשעה עשר [(כך בכ"י)] אלף. ובירמי' נב, כח־כט נאמר: זה העם אשר הגלה נבוכדראצר בשנת שבע יהודים שלשת אלפים ועשרים ושלשה. בשנת שמונה עשרה לנבוכדראצר מירושלם נפש שמנה מאות שלשים ושנים.

בזמן ההוא, שמספרו היה לכל היותר... 1). אך העקר, כי כל אלה היו ראשי העם, גדוליו, שריו, גבוריו, החרש והמסגר, ומה שנשאר בארץ לא היה, כמו שמעיד הכתוב בעצמו, רק דלת העם.

הגוף של האֻמה נחלק עתה לשנים. החלק הגדול של זה הגוף נשאר עוד אמנם בארץ, אבל זה היה גוף בלי ראש, בלי נפש. גם כחם החמרי של אלה דלת העם לא היה גדול, ועל אחת כמה וכמה כחם הרוחני. החלק השני, פחות בכמות, אבל גדול ורב האיכות, השרים ורבי המלכות שנשארו בחיים וכל גדולי העם, נדח רֻבו בבלה ומקצתו למצרים.

וברצוננו לדעת, מה לשון דברו עתה היהודים, עלינו להתבונן לשני חלקי האומה: להשארית שנשארה על אדמת האבות, ולהחלק שנדח מאדמה זו וישב בגולה.

מה היתה לשון השארית על אדמת אבות?

שום עדות לא נשארה ולא נשמרה לנו מהזמן ההוא, כמו בכלל אדות חיי שארית זו, כך גם אדות לשונם. כל מה שנוכל להגיד בענין זה הוא רק על פי אֹמד הדעת, אך יש שאֹמֶד הדעת הוא יותר ודאות מעדות מפֹרֶשֶׁת היותר כשרה.

ברית כרותה לאדם שיהא דָבֵק בלשון שהוא מדבר מרֹך ימי ילדותו ובה הוא חי רב שנותיו. זה הרגש חזק פחות או יותר אצל קצת האדם מקצתם ואצל קצת האֻמות מקצתן, אבל זה רגש טבעי קבוע בנפש כל אדם וכל צבור אנשים, והנסיון של דברי הימים כמו גם הנסיון היומי מעידים, ששום צבור, יהי איזה שיהיה, אינו עוזב את לשונו בבת אחת ועל נקלה, אפילו בתנאים היותר קשים ורעים לזו הלשון.

ולכן אין ספק בדבר, כי זה הצבור הקטן, הדל, שנשאר בארץ ישראל אחרי השבר המדיני הגדול, התמיד לדבר את לשונו, אותה הלשון העברית שדבר קדם החרבן, אותה הלשון [ששמע] מפי ירמיהו ומפי חנניה בן עזור ויתר הנביאים.

אבל, גם בזה אין ספק, כי גם על אדמת קדש זו של לשון הנביאים, קמה צרה לזו הלשון, היא הלשון הארמית, ומעט מעט התחזקה צרתה של הלשון העברית והחלה להצר צעדיה בכל עבר ופנה.

מצפון נפתחה הרעה. הנכרים שהושיב סנחריב בגליל אחרי חרבן ממלכת יהודה היו רֻבם ארמיים ודברו ארמית, והלשון הארמית היתה גם לשון השררה ששלטה שם בשם מלכות בבל. הצבור היהודי נתמעט ברבות הימים בחלק הזה של הארץ שהיה לפנים ממלכת ישראל, והשארית שנשארה פה התערבו מעט מעט עם הנכרים יֹשבי הארץ ולשונם גם היא מעט מעט הלכה הלֹך והתקלקל, הלֹך וקבל לתוכה מלים מהלשון הארמית וגם קצת צורות דקדוקיות של הלשון הארמית. אך כל זמן שממלכת יהודה עמדה בתקפה, היתה היא חומת ברזל להלשון העברית בפני הלשון הארמית, ולא עוד, אלא שכֹח החיים של הלשון העברית ביהודה חזק גם את הלשון שבפי הצבור היהודי בגליל שתוכל לעמֹד על

---

[1] המחבר לא הספיק לרשם את המספר ודעות החוקרים חלוקות.

נפשה. ואולם עם נפילת חומת ירושלם נפלה גם חומת לשונה של ירושלם, והלשון הארמית התחילה לסל לה מסלה גם אל תוך יהודה.

גם מדרום התחילו נכרים להדחק לתוך נחלת ישראל, כמו שנאמר: הנני אליך הר שעיר ונטיתי ידי עליך ונתתיך שממה ומשמה וכו׳ יען היות לך איבת עולם ותגר את בני ישראל על ידי חרב בעת אידם וכו׳ יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה וכו׳ (יחזקאל לה, ג—י). כה אמר אדני ה׳ אם לא באש קנאתי דברתי על שארית הגוים ועל אדום כֻלא אשר נתנו את ארצי להם למורשה בשמחת כל לבב בשאט נפש (שם לו, ה). אבל, אפשר שהאדומיים לא הזיקו הרבה להלשון העברית, מפני שגם לשונם הם היתה כמעט עברית, כמו שכבר בארתי בחלק הלשונות השמיות בפרק הלשון האדומית. ומכל מקום אולי גם לשונם של האדומים גרמה קלקול להלשון העברית, מפני שאפשר שגם היא בעצמה כבר נתקלקלה בזמן הזה. וסכנה יותר גדולה מזו התחילה מרחפת על הלשון העברית ביהודה מצד השררה הבבלית שהיתה עתה גם ביהודה, וכל שרי הממשלה דברו בודאי ארמית, כמו שאנו ראים זה אחר כך בזמן שיבת גלות בבל.

במעמד זה ובתנאים אלה בודאי לא היה בלשון העברית די כח לעמד בפני צרתה הארמית שלא תגע בנפשה, ועל כרחה היה עליה לוַתר קצת על עצמיותה, גם באוצר המלים ואפילו בקצת צורות דקדוקיות, אבל כל זה לא יכל להעשות בבת אחת, בזמן קצר אלא מעט מעט.

גם אדות לשון הדבור של הגולה היהודית בבבל אין לנו עדות מפֹרֶשֶׁת, אבל גם פה אנו יכולים לדון במדרגה גדולה של ודאות על פי אמד הַדעת, ואם אין לנו ראיות ברורות חיוביות, על כל פנים יש קצת ראיות שליליות, שהן יחד עם אמד הדעת עושות את הדבר לודאות גמורה.

בגולה הבבלית נמצאו הגולים היהודים בארץ ארמית, באויר ארמי. הלשון האשורית היתה לשונם של המושלים, של חצר המלכות ורבי הממשלה, אבל רב המון העם דבר ארמית וגם הממשלה השתמשה בלשון הארמית בעניני הרָשות, אולי בפרט מפני שהכתב האשורי היה קשה ולא נח לשמוש הכללי של עניני יום יום, ובהיות שהלשון הארמית היא קרובה ודומה הרבה להלשון העברית, ובהיות ששרי המלכות בירושלם ידעו ארמית, כמו שאנו ראים מדברי אליקים ושבנא ויואח עם רבשקה.

הלשון הארמית היתה אז הלשון המסחרית, וכו׳:

> Under the second Assyrian empire, when Nineveh had become a great centre of trade, Aramaic — the language of commerce and diplomacy — was added to the number of subjects which the educated class was required to learn (Enc. Brit., Babylonia and Assyria, v. III., p. 107).

ובפרט אח״כ כאשר כבשו הפרסים את בבל, בודאי גרשו לגמרה את הלשון האשורית.

ורגלים לדבר כי הגולים מיהודה מצאו בבבל מספר מה מאחיהם הגולים מעשרת השבטים, שהם שהו כבר בארץ גלותם כשני דורות ובודאי קצתם דברו כבר ארמית. כל

זה כבש הדרך במדה מן המדות להלשון הארמית אל תוך מחנה הגולה מיהודה. ואף על פי כן, כאן יותר מביהודה היה בכחה של הלשון העברית לעמד על נפשה. הגולים מיהודה היו בְרבם גדולי האֻמה ומבחרי בניה. כלם האמינו וקוו כי גלותם אינה אלא זמנית וכי בוא יבוא היום בקרוב שישובו לארצם. עד כמה היתה תקוה זו חזקה בלב הגולים הראשנים אשר הגלה נבוכדנצר מירושלם, אנו רֹאים ממכתביו של שמעיהו הנחלמי, אשר שלח מבבל ירושלימה דברים קשים ומרים על ירמיהו אשר כתב להגולים: ארכה היא בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פרין (ירמי׳ כט, ה). ואפילו אחרי החרבן השלם של הממלכה לא רפתה התקוה בלבות הגולים מיד, כי הלא גם ירמיהו בעצמו נבא להם, כי עוד ישמע במקום הזה אשר אתם אמרים חרב הוא מאין אדם ומאין בהמה בערי יהודה ובחצות ירושלם הנשמות וכו׳, קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה וכו׳ כי אשיב את שבות הארץ כבראשנה (שם לג, י—יא), ועוד דברי נחמה כאלה. הגולים לא היו מפֻזרים בתוך עם הארץ אלא ישבו צבורים צבורים יחד במקומות מיֻחדים. כך היה הדבר נהוג בפרט לפנים בכל הארצות וכך אנו שומעים בפרוש מיחזקאל שהגולה ישבו יחד בתל אביב. ובתוך הצבור הזה היו נביאים גדולים כיחזקאל וחבריו, שבכל התוכחות שלהם להעם על חטאותיהם לא חדלו מלנחם את העם ולדבר לו דברים טובים, דברי נחומים, כי אלהי ישראל ישוב וירחמם ויקבץ נפוצותיהם מארבע כנפות הארץ וישיבם לגבולם כבראשונה. רק אחרי זמן רב נזדעזעה אמונה זו והתחילו לאמר: יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו (יחזקאל לז, יא).

ואם בכלל כל צבור, על פי הטבע המונח באדם, אינו עלול לעזב על נקלה את לשונו, אפילו בתנאים היותר רעים, כמו שכבר הזכרתי זאת קדם, על אחת כמה וכמה צבור כצבור גולי יהודה בתנאים שנמצאו בהם בארץ גלותם הבבלית.

וסעד להנחה זו, כי בני הגולה לא עזבו את לשונם, אנו מוצאים גם בדברי הנביאים שקמו בגולה, ואם לא סעד חיובי מפֹרש [1], עכ״פ סעד שלילי, ובענין זה אין כחו פחות מסעד חיובי.

יחזקאל הוא אחד המוכיחים היותר קשים בהנביאים המוכיחים. הוא הוכיח את הצבור על כל עָון ופשע, שאפשר למצא בצבור היותר רע, היותר נשחת ונתעב, ואין ספק בדבר כי מרֹב חבה להעם הוכיחם גם על עֲונות ופשעים שבודאי לא היו כלל אצלם. הוכח הוכיח את בני עמו הנדברים בו אצל הקירות ובפתחי הבתים, כי עגבים בפיהם ואחרי בצעם לבם הלך וכיוצא בזה, ובשום מקום לא נמלטה מפיו תוכחה כי עזבו לשונם, וכמו כן בכל דברי הנחמה שלו כי ישובו לאדמתם ויהיו לגוי אחד ודוד יהיה למלך עליהם וישבו בשלום בארצם וילכו בחֻקות התורה, בכל דברי התנחומים האלה לא נמלטה מפיו הבשורה

1) ואמנם עצם הדבר, שנבואות נביאי הגולה הן בעברית, אינו ראיה שאין מקום לערער עליה, כי יוכל טוען לטעֹן, שאולי לא אמרו הנביאים את דבריהם בעברית כי אם בלשון ששמע העם וכתבום אחרי כן בעברית. ואפילו אם באמת דברו עברית, אפשר לטען, כי העם עוד הבין עברית, אך לא דבר עברית.

כי ישובו לדבר לשונם. וכן שאר נביאי הגולה, גם אותם שהוכיחו את היושבים בקברים ובנצורים ילינו, האֹכלים בשר החזיר, וכיוצא בזה, שום אחד מהם לא הזכיר אף פעם אפילו ברמז קל, כי בני הגולה עזבו לשון אבותיהם.

רק תשובה אחת אפשר להשיב על זה, והיא, כי בעיני כל אלה הנביאים לא היתה ללשון האבות שום מעלה, ועזיבתה לא היתה נחשבת בעיניהם לשום עָוֹן, אפילו לא כמו הישיבה בקברים ולינה בנצורים.

זה רגש נגד טבע האנושי, ואין מָשלו בדברי הימים של שום עם מעולם ועד היום הזה, ושום דבר במהותם של הנביאים אינו נֹתן לנו יסוד ורשות להוציא עליהם לעז לא טבעי כזה.

ולכן אין לנו אלא לאמר כי גם בגולה הבבלית כמו על אדמת ישראל, הדבר הלך כמנהגו של עולם. צבור הגולים בכללו התמיד לדבר את לשון האבות, אך האויר הארמי, רב המדברים ארמית מסביב, ושמוש הממשלה בלשון הארמית בעניני הרשות, פעלו מעט מעט על הלשון העברית של צבור הגולים. מעט מעט נתרבו בה מלים מהלשון הארמית, ובודאי גם קצת צורות דקדוקיות התגברו מעט מעט בתוך הלשון העברית של הגולים, ומקצת הגולים שהתערבו יותר עם הגוים שבתוכם ישבו, הם מעט מעט עזבו את לשון האבות ויותר ויותר דברו ארמית.

ואין ספק בדבר, כי כך היה מעמד הדבר, כשהגיע היום הגדול של שיבת הגולים לארץ האבות.

אדות לשון גולי יהודה בבבל האחד מחכמי עמנו שחקר בזת במדה נאה הוא הֶרצְפֶלד. גרֶץ כאלו השתמט משאלה זו והסתפק בשורות אחדות [1]. ואלה דברי הרצפלד:

> Aus dieser Beurtheilung dessen, was im Exil, zum Theil erst zu Ende desselben geschrieben worden ist, gehet klar hervor, dass im Ganzen die ibräische Schriftsprache durch das Exil weder an Gewandtheit und Frische, noch an Reinheit und Correctheit verloren hatte, und ihre Verschiedenheit von der vorexilischen, welche dennoch durchzufühlen ist, von der eingetretenen Änderung in der Stimmung und Ideenrichtung der Schreibenden abgeleitet werden muss. Ferner bestärkt uns diese exilische Literatur in der Annahme, dass die Masse der Zurückkehrenden noch im vollständigen Besitze der ibräischen Sprache gewesen sei. Die entgegengesetzte Annahme ist sehr verbreitet, ich sehe aber nicht den geringsten Grund dafür, kein beachtens-

---

[1)] גרץ ע"ד הלשון העברית בבבל בימי הגולה:

Selbst die hebräische Sprache pflegten sie so weit, dass sie ihnen nicht fremd geworden ist, oder bedienten sich derselben im Verkehr unter einander.

Woher entnahmen sie die Kenntniss dieser Sprache? Aus dem Schriftthum, das sie in Händen hatten (Gesch. d. Isr. 1902, II, S. 125).

[וראה גם דברי שד"ל בעמ' 94, הערה 1.]

werthes Zeugniss, kein sonstiger Umstand macht sie nothwendig oder nur wahrscheinlich, die Exulanten waren fast überall in hinlänglicher Anzahl beisammen geblieben, um die vaterländische Sprache üben zu können, und das Exil selbst war nicht von so langer Dauer, um sie trotz der natürlichen Vorliebe für sie zu verdrängen. Kenntniss des Aramäischen hatten die Juden allerdings jetzt erlangt, und es ist unzweifelhaft, dass dadurch das Ibräische in dem Munde Vieler eine aramäische Färbung bekommen haben wird; allein letztere braucht nicht so gar bedeutend gewesen zu sein, und bei Denjenigen, in deren Familien das Aramäische stärker eingedrungen sein mochte, geschah dies wohl nur in Folge ihrer grösseren Hinneigung zu den Babyloniern und von Ehen mit heidnischen Frauen: grade dies aber macht wahrscheinlich, dass sie zu Jenen gehörten, welche in Babylonien zurückblieben. (Dr. L. Herzfeld: Geschichte des Volkes Jisrael, Bd. I., Braunschweig 1845, S. 211—2) (1.

כאשר התחילה השעה הגדולה ממשמשת ובאה, כשנשמע קול עקבות מי שנקרא להשקות את בבל את כוס התרעלה אשר השקתה היא את הבת ציון, הערה שנית רוח קדש ממרום על יחידי סגֻלה בבני הגולה, ויקומו נביאים נלהבים מנחמי ציון ויתנבאו על הגאֻלה בדברים כאש ובלשון עברית כל כך נשגבה, כל כך עשירה, רבת מלים ורבת גונים, שנדמה לך באמת, שאזניך שמעות שוב את ישעיהו בן אמוץ בכל תפארת מליצתו. בלשון עברית זו, בפרט בלשונו של אותו מנחם ציון המכֻנה עתה בפי החכמים ישעיהו השני, אינך מרגיש כמעט שום שנוי לשוני מהלשון העברית של ירמיהו. ואפילו בקצת הפרשיות שמהן כמו נֹדף כעין ריח הלשון העברית שעתידה להגלות לעינינו בקרוב, עוד הלשון העברית שמלפני החרבן כמעט בעינה עומדת [2].

אין זה מעיד כי כך היתה הלשון גם בפי כל העם, או לפחות בפי גדולי העם, כי רוח הקדש אשר שרתה על הנביאים האלה על ידי חזון הגאֻלה הקרובה הניפה טל של חיים על לשונם. אך אתה מרגיש כי אין זו לשון מלאכותית, של אנשים מ ד ב ר י ם לשון אחרת, וכי אין אלה דברים שנכתבו בתחלה על מגלת ספר, אלא דברים נ ב ע י ם מהפה ו א מ ו ר י ם על פה ב א ז נ י אנשים לא בלבד שמעים ומבינים זו הלשון, אלא שמדברים גם הם זו הלשון בעצמה, אולי בקצת שנויים קלים באוצר המלים ובצורות דקדוקיות.

---

[1] בנוגע לשויון שתי הלשונות, העברית והארמית, בשמוש, רשם לו המחבר את הדברים האלה:

So far as we can judge, from the very few Jewish productions of this period that have survived, the combination of Hebrew and Aramaic in the same document was a common thing [(מקור הדברים לא נתברר לנו)].

כך למשל עזרא ו' עד פס' י"ח בארמית ואח"כ בעברית מפס' י"ט; דני' ב, ד, פתאם בארמית והיתר בארמית כאלו לא קרה כלום.

[2] מזמורי תהלים מזמן זה: יד, סט (לפחות סופו), קב, קו ?, קלז. ואולי גם מזמורי התשובה לביהמ"ק, לפחות קצתם: מב, מג, סא, סג ?, פד, קטז.

אבל הגזרה שגזרו דברי הימים אין לקרע. אפילו נביאים גדולים כהמנחם ציון, בכל רוח קדשם, בכל עז התלהבותם, אינם יכולים לרפא שֶׁבר שהביאו דברי הימים על לשון מהלשונות רפואה שלמה ולהשיבה לקדמותה. זו הלשון העברית של המנחם ציון היא בת קול האחרנה מלשונם של ישעיהו והושע וחבריהם. עוד נשמע קצת דומה לה מפי הנביאים האחרנים, חגי, זכריה ומלאכי, ואולי עוד בקצת מזמורים מזמן החשמונאים. ויותר לא נשמענה עד עולם. הלשון שנשמע מעתה היא גם היא אמנם לשון עברית, גם היא היתה עלולה לתת פרי הלולים אלמלא היו דברי הימים של הדורות הבאים לקראתנו עלולים לזה. אבל זו לשון עברית אחרת, שימי חייה השלמים היו מעטים ורעים.

ב. השיבה לארץ ישראל

גולי יהודה זכו לראות בעיניהם מפלתה של מחרבת ארצם. בת בבל השדודה נפלה בידי הפרסים, נפלה לבלתי קום עוד, ומחריבה של בבל, כֹּרש הפרסי הרשה להגולים היהודים לשוב ליהודה ולהקים בירושלים מקדש אלהי ישראל שהחריבו הבבלים [1].

ולקול הקריאה הנלהבה שקראו הנביאים מבשרי הגאלה לאמר:

> צאו מבבל ברחו מכשדים בקול רנה הגידו השמיעו זאת הוציאוה עד
> קצה הארץ אמרו גאל ה׳ עבדו יעקב (ישע׳ מח, ב)

שמעו כחמשים אלף [2] איש ויצאו מארץ גלותם וישובו לארץ אבותיהם.

בודאי לא כל גולי יהודה יצאו עתה מארץ גלותם. לא כלם רצו, לא כלם יכלו,

---

1) קצת החדשים מפקפקים באמתת המארעות המסֻפרים בספר עזרא, וכפרים בפרט בכל המעשה של שיבת מספר גדול של גולים בבת אחת עם זרבבל, ואמרים, כי כל כתב הרשיון של כרש הוא מזֻיף. קצת ראיה לדבר מבן סירא, שאינו מזכירו. שיבת גולים יהודים מבבל לא"י נעשית מעט מעט במשך השנים עד שהצבור היהודי בא"י נתרבה וחזק, וזרבבל היה פחה שנמנה על א"י, וחגי זכריה ומלאכי היו נביאים מתוך הצבור הזה של א"י בעצמו, וכל התחדשות החיים בחוך הצבור הזה באה לו מקרבו ומעצמו ולא בכח צבור גדול של גולים שבאו בבת אחת מבבל. והחכם האמריקני טש. טורי (Ch. Torrey) שהזכרתי כבר קדם, כפר בכל מציאותו של עזרא ואמר כי עזרא לא היה ולא נברא, אלא מחבר ספר דברי הימים הוא שבדא אותו, בכונה רצויה וטובה, לצרכי שטתו. ו ונה בהיות שאינני כֹתב פה דברי הימים של העם, אלא דברי הימים של הלשון, אין כאן מקום לשא ולתן בפרטות בשאלה זו, אך בכלל אמר, כי מארע זה של שיבת גלות בבל היה כל כך מפֻרסם ומֻחזק באֻמה, שאי אפשר להניח שהוא בדוי כלו. והטענה בדבר כתב הרשיון של כרש, שהוא כתוב יותר מדי ברוח יהודי, הנה המקורות החדשים שנתגלו בשנים האחרנות הוכיחו כי כרש היה מלך חסיד, ירא שמים באמת, ירא אלהים, כל אלהים, לא אלהי ישראל בלבד, וצוה להקים ולבנות מקדשי כל האלהים שהחריבו מלכי אשור ובבל, כי האמין אמונה שלמה, שבשביל חטא זה מסרו האלהים את בבל בידיו. ובענין עזרא, הנה המסורה אדותיו היתה יותר מדי חיה, ושמו ופעלותיו תפסו יותר מדי מקום חשוב בזכרון הדורות הקרובים, שאפשר שיעלה על הדעת שכל מציאותו היא בדויה.

2) כך לפי עדות עזרא (ב, סד—סה). יוסף בן מתתיה אֹמר בעתיקותיו, כי מספר הגולים שיצאו מבבל היה יותר מארבע מאות רבוא נפש. אם אין זה פשוט טעות סופר, זו אחת מאותן הגֻזמאות שהיו רגילים בהן כותבי דברי הימים בזמנים הקדומים, והוא עשה זה בכונה טובה להגדיל חשיבות העם בעיני הרומאים.

ולא כלם מצאו עז בלבבם לעשות זאת. אלמלא לא היתה לנו שום עדות לזה, היה אמד הדעת מחיב אותנו להחליט כזאת, יען זה בטבע האנושי. בכל צבור יש אנשים שמעמדם החמרי יקר עליהם מרגשות רוחניים, ויש שבכל רצונם להקריב קרבן על מזבח הדבר הרוחני אינם יכולים לעשות זאת, אינם מצאים בנפשם די כח רוחני הנצרך לזה. בודאי, לא מעטים מהגולים עשו מה שיעץ ירמיה לעשות ובנו בתים ונטעו גנות ולקחו נשים והולידו בנים ובנות, ולקחו לבניהם נשים ואת בנותיהם נתנו לאנשים וילדו בנים ובנות ורבו שם, ודרשו את שלום העיר אשר הָגלו שמה והתפללו בעדה, והרגישו כי בשלומה יהיה להם שלום. ומה שאנו צריכים להניח על פי אמד הדעת, אנו למדים גם מדברים מסיחים לפי תֻמם בספר עזרא ונחמיה, כי הנשארים בכל המקומות אשר גרו שם חזקו את ידי היוצאים ברכוש, בבהמה ובמגדנות. וכך היתה המסורה חיה בקרב העם בדורות הבאים, כי רֹב הגולה נשאר בארץ גלותם. כך מעיד יוסף בן מתתיה, כי החלק הגדול של עם ישראל נשאר בארץ בבל[1]. וחכמי א״י בדורות הבאים היו מתרעמים בשביל זה על ה„בבליים“. ועד כמה היו אלו התרעומות חזקות אצל קצתם, אנו רֹאים ממה שמְסֻפר על ר״ש בן לקיש, שפעם אחת כשהיה רֹחץ בירדן, בא אליו הבבלי רבה בר בר חנה והושיט לו ידו, ודחה אותו ר״ש בן לקיש בדבור קשה ואמר לו: אלהים שנא אתכם[2], אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף שאין הרקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות[3] נמשלתם כארז שהרקב שולט בו (יומא ט:).

אלה הדברים המחֻכמים של רבי שמעון בן לקיש הם אמתיים מבחינה המדינית של האֻמה. בודאי, אילו עשו כל הגולים בבבל את עצמם כחומה אחת ועלו כלם לארץ ישראל, היה עתידו המדיני של הצבור היהודי בא״י הרבה יותר טוב ממה שהיה אחרי עליה חלקית זו, כי רגלים לדבר, שהנשארים בגלות היו היותר עשירים, היותר חזקים במעמד החמרי, כי כך הוא מנהגו של עולם, כי אלה הם האנשים הנוטים יותר להשאר במקום מושבם ולא לנדד למקום אחר. אלמלא שבו גם הם אז לארץ האבות, היה הצבור היהודי שם יותר רב המספר ויותר חזק המעמד והיה בו יותר כח לעמד בפני הנכרים מסביב שהיו כספחת להצבור היהודי למן הרגע הראשון.

אבל, מבחינת הלשון, אפשר להחליט בודאות כי גם זו לטובה, זה המעל שמעלו

---

1) ὁ δὲ πᾶς λαὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν κατὰ χώραν ἔμεινε. διὸ καὶ δύο φυλὰς εἶναι συβέβηκεν ἐπί τε τῆς Ἀσιας καὶ τῆς Εὐρώπης Ῥωμαίοις ὑπακουούσας. αἱ δὲ δέκα φυλαὶ πέραν εἰσὶν Εὐφράτου ἕως δεῦρο, μυριάδες ἄπειροι καὶ ἀριθμῷ γνωσθῆναι μὴ δυνάμεναι (Jos. Flav., Ant. XI, 5,2).

[ובעברית: אבל עם ישראל נשאר בארץ (בבל). כך יצא שרק שני שבטים נמצאים באסיה ובארפה בחלקם של הרומאים. אך עשרת השבטים הם מעבר לנהר פרת והלאה, רבבות אין חקר ואין מספר שאין להכירן.]

2) עצם הדברים בארמית: ריש לקיש הוה סחי בירדנא, אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא, אמר ליה: אלהא סנינא לכו דכתיב אם חומה היא וכו'.

3) שנויי נוסחאות: בדלי דלות וכד',

רב הגולים בארץ האבות ובחרו להשאר בנכר, הוא היה לטובה להצבור החדש, מבחינת לשון האבות.

כי כשם שאין ספק בדבר שהנשארים בגולה היו היותר עשירים, כך ברור הוא שהם היו היותר ארמיים בלשונם. כבר העיר על זה הרצפלד בדבריו שהבאתי למעלה, והדבר הוא כל כך בטבע האנושי שאין צרך לזה בראיות מיֻחדות. ואלמלא באו כל הארמיים האלה עתה לא״י, אלה רבי הכמות ורבי האיכות, לפחות במעמד החמרי, עם נשותיהם, שקצתן היו בודאי ארמיות גמורות, ועם ילדיהם, שבודאי קצתם לא ידעו דבר עברית כלל, כי אז אולי לא היה כח להלשון העברית להרים שוב ראשה.

אך אלה נשארו בגולה. ועולי בבל, שהם היו מעטי הכמות ובודאי גם מעטי האיכות במעמד החמרי, היה היו בודאי גדולי האיכות ברוח. הם היו בודאי היותר לאמיים, כמו שאמרים עתה, היותר דבקים בארץ האבות ובודאי גם בלשון האבות. ואפילו אם אמת נכון הדבר שאמרים קצת החוקרים החדשים, שגם השארית שנשארה ביהודה אחרי החרבן הספיקה להתחזק קצת ולרפא את המכות הנוראות של החרבן, וכשבאו עולי בבל מצאו על אדמת האבות צבור חשוב, בכל זאת אין ספק שהגולים השבים, בכחם הרוחני, בהתלהבותם הלאמית, פעלו על הצבור שמצאו פעֻלה עזה וחזקו את רוחו והעירוהו לחיים חדשים.

ושוב אנו שמעים את קול הלשון העברית מפי נביאים. חגי, זכריה ומלאכי מוכיחים את העם שמתרשל בבנין בית המקדש, מפארים את יהושע הכהן הגדול ובפרט את זרבבל פחת יהודה, ומנבאים מאֹרעות גדולים ומוכיחים את הכהנים והעם, וכל זה בלשון עברית דומה כמעט דמיון גמור להלשון העברית שלפני החרבן ושל הנביאים הגדולים של הגולה. בדקדוק הלשון אין שום הבדל בין לשונם של אלה השלשה ובין הלשון שלפני החרבן, וגם באוצר המלים אין הרבה חדשות [1]. רק בהברת קצת אותיות גרוניות אנו שמעים כבר קצת רפיון לפחות בקצת מלים, כך למשל אמרו כבר מְגֹאָל במקום מְגֹעָל (מלאכי א, ז ויב) [2].

מי היו אלה שלשה הנביאים המדברים אלינו שוב עברית צחה כזו? ההיו בני הצבור היהודי של יהודה או היו גם הם מעולי בבל? אין לנו שום סמך להשיב על שאלה זו תשובה פחות או יותר ודאית. וכמו כן אי אפשר לברר עד כמה היתה זו הלשון רחוקה מהלשון שדבר אז הצבור היהודי בירושלם. רגלים לדבר כי הלשון של המון העם בפרט היה כבר מגֻוָן יותר בגון ארמי, אבל זה אפשר לאמר בהחלט, אעפ״י שאין לנו ראיות מפֹרשות, רק על פי הרשם שעושים דברי אלה הנביאים, כי לא בלבד שזו היתה באמת לשונם הם, רצוני לאמר לשון הדבור שלהם, אלא שגם הצבור שאליו דברו שמע והבין היטב את זו הלשון, מפני שהלשון של זה הצבור היתה אמנם קצת משֻנה מהלשון

---

1) קבע, זקק?, מתלאה?, עסותם?, צנתרות, מוצקות, בֻרדים, אמֻצים, פרזות

2) כבר בצפניה (ג, א): וְנִגְאָלָה.

של הנביאים האלה, אבל בעצם הדבר היתה זו הלשון בעצמה[1], ולכן גם אלה הנביאים,

---

1) עי' למעלה דברי הרצפלד שכך דעתו, ולכלל החלטה זו בא גם ניבויאר (Neubauer, Dialects of Palestine in the time of Christ) במחברת Studia Biblica, I, 1885 [עמ' 42,] וזה לשונו:

...the language in which the prophets of the exile as well as Ezra and Nehemiah, adress themselves to the Jews is still good Hebrew, and in some respects even classical Hebrew.

וכך גם Th. Nöldeke במאמרו הלשונות השמיות (Semitic languages, Encycl. Brit., 1911, Vol. XXIV., p. 622):

The destruction of the Judean kingdom dealt a heavy blow to the Hebrew language. But it is going too far to suppose that it was altogether banished from ordinary life at the time of the exile.

...Even so late as the time of Ezra Hebrew was in all probability the ordinary language of the new community.

[וכן גם] דברי שד"ל בספרו Prolegomeni ad una grammatica ragionata della lingua ebraica עמ' 93—96 ואח"כ בתשובה על גיגר ב Orient 1846, עמ' 229 וכו':

All' epoca in cui il giudaico regno ceder dovette in faccia alla potenza babilonese, dovette l'ebraica lingua essa pure cedere in faccia al caldaico idioma; e ciò fu di due maniere.

a) Essa perdette nell' uso popolare, il quale andò a poco a poco mancandole, a misura che il popolo abituavasi alla lingua de' suoi padroni.

b) I Dotti stessi che seguitarono ad usarla vi frammischiarono più o meno di barbarismi, vale a dire vocaboli aramei e persiani...

Non è però vero che appena fecero i Giudei sotto Ciro ritorno all' antica patria perduta avessero la cognizione della propria lingua; e molto meno che dimenticata l'avessero già da qualche secolo innanzi, come taluno ha preteso. Neemia (XIII, 24) non dice se non se che i figli di padri ebrei, e di madri non ebree, non ben sapevano parlare Ebraico, ma parlavano per metà la lingua delle proprie madri...

Pero gli Ebrei non tornati con Esdra en Palestina abituaronsi a poco a poco, rimasti in Babilonia, alla lingua del paese, perdendo l'uso dell' Ebraico. Questi in seguito, trasportandosi a torme a stabilirsi nella terra santa, contribuirono a sempre più estendervi l'uso dell' aramaica a danno dell' ebraica Lingua. A ciò si aggiunse nei primi tempi la dipendenza del popolo ebreo dai re persiani, alla cui corte era in uso (secondo che apparisce dai libri di Daniele ed Esdra) la lingua aramea; e dopo qualche secolo i rapporti di guerre e di dipendenza coi re della Siria, paese di cui la lingua era pure aramea.

Cionnondimeno la lingua ebraica non può dirsi, sin tanto che durò il secondo Tempio, morta del tutto. Perdendo di secolo in secolo in secolo della sua universalità, essa si conservò vivente sin dopo la caduta di Gerusalemme presso una parte più o men grande della nazione.

שהם הוכיחו את הצבור על אשר בעלו בת אל נכר, ועל גרשם נשותיהם וכיוצא בזה, לא הוכיחום כי עזבו את לשון אבותיהם.

ועוד על דבר אחד ראוי להעיר כאן.

כפי הנראה, הכהנים שהיו אז בבית המקדש לא היו אנשי מעלה ביותר, לא בתורה ולא במדות, חגי שאלם תורה והם ענו לו, וכבר נחלקו חכמי התלמוד בדבר, אם השתבשו הכהנים או לא השתבשו הכהנים. אבל, אפילו אם בתורה זו ששאלם חגי בהלכות טֻמאה וטהרה לא טעו הכהנים, על כל פנים בכלל אנשים חשובים ביותר לא היו, כמו שהעיד עליהם מלאכי בפרוש לאמר: וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים לכל העם (מלאכי ב, ט). ואף על פי כן אין ספק בדבר, שהם דברו עברית, כי אלמלא כן, לא היו אלה הנביאים נמנעים בין שאר התוכחות להכהנים להזכיר גם את זאת שאינם יודעים לדבר בלשון האבות [1].

ג. סופרים, עזרא ונחמיה, השתנות הכתב

משמתו חגי, זכריה ומלאכי, נביאים האחרונים, פסקה רוח הקדש מישראל (תוספתא סוטה יג, 2, גמ' בבל' יומא ט:), נסתמה הנבואה, והתחיל זמן חדש בדברי הימים של עמנו, הוא זמן הסופרים, והראשון בהם הוא עזרא הסופר [2].

[וכונת דבריו בעברית:

בזמן שמלכות יהודה נדחתה מפני כחה של בבל, הוכרחה גם הלשון העברית להדחות מפני לשון הכשדים. וזאת בשני דרכים:

א) נתמעט שמושה בחיי העם יותר ויותר כל כמה שהעם הלך והסתגל ללשון מושליו החדשים.

ב) הלעזות, ז.א. מלים ארמיות ופרסיות חדרו לתוכה, ואפילו ללשונם של החכמים, שעוד המשיכו להשתמש בה...

אבל לא אמת הדבר, שמיד אחר שיבת היהודים לארץ מולדתם הקדומה בימי כורש, התנכרו ללשונם. ועל אחת כמה וכמה שלא נשכחה לשונם כמה מאות שנה מקדם, כפי שחשבו. בנחמיה (יג, כד) לא נאמר אלא שהבנים שנולדו לאב יהודי מאם לא יהודית לא הכירו לדבר עברית, כי אם דברו חצים בלשון אמם...

אולם היהודים שלא שבו עם עזרא, סגלו לעצמם יותר ויותר במשך שבתם בבבל את לשון הארץ, והעברית פסקה מחיי יום יום. ואחר כך, כשגם אלו עברו בהמונים לארץ הקדושה, השפיעו יותר ויותר להפצת לשון הכשדים על חשבון העברית. נוסף לכך פעלה מיד בהתחלה גם תלותו של העם היהודי במלכי פרס אשר בחצרם היתה הארמית מְדברת (כפי היוצא מהספרים דניאל ועזרא), ואחר כך היחסים המדיניים עם מלכי סוריה, שאצלם היתה הארמית השלטת.

ואף על פי כן אין לראות את לשון הקדש כמתה כליל במשך כל התקופה של הבית השני. כי אעפ"י ששמושה הכללי הלך וכלה מדור לדור, בכל זאת נשמרה כלשון חיה עד אחרי חרבן ירושלם בחלק גדול יותר או פחות של האמה.]

[1)] מזמורי תהלים מזמן זה: קכא ?, קכב, קכו. ואח"כ: נא, פה (דמה לדברי חגי), קז (התחלה), קכז.

2) קצת החדשים ובפרט החכם האמריקני טורי בספרו החשוב על עזרא (Ch. Torrey ,Ezra Studies) והחכם הגרמני ג. ין (G. Jahn, Die Elephantiner Papyri u. d. Bücher Esra u. Nehemia) לפרים בכל מציאותו של עזרא ואומרים כי אינו אלא יציר דמיונו של מחבר דברי הימים. ג. ין, במבוא לספרו הנזכר סעיף ג' אמר:

Nur der Charakter Nehemias macht historischen Eindruck, der des Esra ist ohne Fleisch und Blut.

בראש הפרשה המתחלת לספר מעשי עזרא (עזרא ז) נרשמה בתחלה מגלת יוחסים שלו עד אהרן הכהן, ואחר כך נאמר שם:

והוא ספר מהיר בתורת משה אשר נתן ה׳ אלהי ישראל (שם פסוק ו׳), כי עזרא הכין לבבו לדרש את תורת ה׳ ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט (פסוק י׳).

אלה הם דברי מחבר ספר עזרא, שהוא גם מְחַבֵּר ספר דברי הימים.

ואחרי המִלָּה ומשפט יש בנֻסחה המסורה פתוחה ואחריה כתוב: וזה פרשגן הנשתון אשר נתן המלך ארתחשסתא לעזרא הכהן הספר ספר דברי מצות ה׳ וחקיו על ישראל (שם, יא).

זו הפתוחה שבין אלה שני הכתובים היא רמז שהדברים המתחילים בהמִלה פרשגן ממקום אחר מוצאם, ורגלים לדבר, שהעתק העתיק אותם מחבר ספר עזרא ממצח עצם כתב הנשתון שהיה בידו [1] לפחות עד המלים סֵפֶר דברי וגו׳, שהם אולי הוספה לפרש את השם „הַסֹּפֵר“.

ואחרי סתומה אחרי פסוק זה בא עצם הנשתון בארמית, ובראשו המטבע הקבועה של הנשתונים של מלכי בבל ופרס, שֵׁם המלך ותארו ושם האיש שֶׁלּוֹ נִתַּן הנשתון, ותארו, לאמר:

ארתחשסתא מלך מלכיא לעזרא כהנא סָפַר דתא די אלה שמיא גמיר וכענת (שם, יב).

ואחר כך כל הנשתון בדבר שליחותו של עזרא לירושלם על פי מצות המלך ושבעת יועציו.

וכבר נתלבטו בפרט חכמי זמננו בנשתון זה, ורבים מהם, אפילו מהיותר מתונים, אמרו, כי הוא חשוד בעיניהם, מפני שהוא לפי דעתם יהודי יותר מדי בלשונו בצורתו ובתכנו, כי הלשון הארמית שלו אינה כטיב הלשון הארמית של אותו הזמן,

---

והנה בהיות שאינני כתב דה"י של העם אלא דה"י של הלשון, אין כאן מקום להכנס בפרטי מחקר זה ולבחן כל טענות אלה החכמים, ואוכל להסתפק בדברי החכם הגרמני פרופ. A. Bertholet שכתב בבקרת שלו על הספר הנזכר וז"ל:

Wer nicht vom unmittelbaren Eindruck berührt wird, dass in Stellen wie Esra 9,3 ff u. s. w. eine Persönlichkeit von Fleisch und Blut zu Worte kommt, mit dem ist über den Werth historischer Quellen nicht zu rechten (Theol. L. Z. 1912, 8).

ואותו הרשם של וַדָּאות גמורה בענין עצם מציאותו של עזרא ומפעליו בכללם עשים הזכרונות אדותיו שנשמרו לנו במקורות התלמודיים של הדורות הבאים, ולכן אוכל לדבר על עזרא ופעלתו כעל מעשה של דברי הימים שאין לפקפק בו.

[וראה דברי התלמוד] אדות עזרא:

שבתחלה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה (סוכה כ.).

ר׳ יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אילמלא קידמו משה (תוספתה סנהד׳ ד 7), [ועוד].

1) בזה אינני מקדים להחליט אמתות הנשתון שעוד אדבר עליו לקמן.

[וכאן רשם המחבר דברי] H. Howorth ב PSBA, May 1901 [בדבר] נסחה המסורה של עזרא ונחמיה:

Our canonical Ezra—Nehemiah is the result of a thoroughgoing and arbitrary re-arrangement of the text, undertaken by the Jewish Rabbis...

ויש בו הרבה מליצות דמות ממש למליצות נהוגות בספרי היהודים, כמו בספרי ויקרא ודברים, ופרטי הפרטים על הקרבנות וכו'. טבע הדבר נותן, כי רק חכם יהודי ידעם, ובכלל קשה להעלות על הדעת, כי מלך פרס היה כל כך נלהב להרביץ תורה בישראל, שמלא את ידי עזרא כל כך כח בלי גבול להעניש ולחבש ולהמית כל העֹבר על דבריו [1], ולכן גזרו קצת החכמים, שכל זה הנשתון אינו אלא „זיוף גס", ואפילו מי שמודים כי יש בו קצת אמת, ראים בו את אצבעו של מחבר ספר דברי הימים וחם אמרים שהוא הגיהו לפי רוחו ולפי המטרה שהיתה לפניו בכל פעלתו. ועל כל פנים כמעט כל חכמי אה"ע שחקרו במארע המספר בזו הפרשה, מצאו בה סמך להמצאה שהמציאו, כי עזרא הוא הוא שבדא מלבו את ספר כהנים או ספר דברים או שניהם יחד.

וכל זה מפני שטעו בכַּוָּנַת שתי מלים.

הדורות הקרובים אחרי עזרא, שזכרון פעלתיו בירושלם היה עוד חי בקרבם, ראו את עזרא בבבל מבעד למראה הפעֻלות האלה, ולא תמוה הוא כי בהכנוי שעזרא מכֻנה בו בראש הנשתון „סָפַר דתא די אלה שמיא", ראו את עזרא הסופר של ירושלם, וכך תאר את עזרא של בבל מי שכתב את הפסוקים א—י שבראש פרשה זו שאנו עסוקים בה, ואולי גם חצי השני של פסוק י"א מן המלה סֹפֵר. אבל מה שמתמיה מאד הוא, כי למן הזמן של בעל הפסוקים האלה ועד זמננו לא נשתנה כמעט כלום בהשקפת חוקרי דברי הימים של חכמי ישראל וחכמי אה"ע על מהותו וענינו של עזרא בהיותו בבבל. גם עתה כמו בימי בעל הפסוקים האלה והדורות הקרובים שלאחריו גם עזרא של בבל עֹמד לעיני חוקרי דברי הימים של הזמן ההוא בצורת „סֹפֵר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלהי ישראל", ש„הכין את לבבו לדרש את תורת ה' (שם, פס' ו', י')—ולא בשום צורה אחרת [2]. ולכן נתקשו החכמים במשמעה החדשה שקבלה המלה סופר עתה, שלא במשמעתה בלשון העברית לפני גלות בבל, ויתלו רֻבם בדבר הזה בוקי סריקי של השערות תמוהות

1) ואפילו הכתבים בלשון ארמית שנמצאו בזמננו בחרבות יֵב, שגם בהם יש מצות הרשות להיהודים לשמר כל הלכות פסח כתקונן, אינם מספיקים לקצת החכמים להוכיח אפשרות דבר זה מצד מלך פרס, והם מוצאים דרך פשוט לפסל עדות זו, והוא שהם כפרים גם באמתות אלה הכתבים ואמרים שגם הם זיוף (ביחוד Jahn).

[2)] עזרא ז, יא: הסֹפֵר סֹפֵר — לפי השבעים [(בעזרא II)] γραμματεῖ βιβλίον, סֹפֵר הַסֵּפֶר, ומזה הם למדים, כי הכונה שהוא כ ת ב את הספר.

גרץ, Gesch. d. Isr., bII, עמ' 125—126, אודות עזרא:

Vermöge seiner Abstammung war dieser Mann, welcher der Schöpfer der religiös-gesetzlichen Richtung wurde, wie berufen, den Eifer für die Thora zu entflammen. Er war ein Nachkomme der Hohenpriester etc. (היחס שלו) .Esra hatte demnach Gelegenheit sich mit diesem Buche (התורה) zu beschäftigen. Aber mehr als seine Vorgänger und seine Verwandten von der hohenpriesterlichen Linie hat er ihm Aufmerksamkeit zugewendet. Nachdem er sich eifrig hineingelesen und darin vertieft hatte, sorgte er dafür, dass es nicht blos todter Buchstabe bliebe, sondern durch Bethätigung und Erfüllung der Vorschriften l e b e n d i g w e r d e. Selbstverständlich begann er mit s i c h s e l b s t. Alle die

על דבר ספר התורה שבדא עזרא והביא אתו לירושלם, ולא חלו ולא הרגישו, כי בהיות שהשנוי הזה של משמעת המלה נעשה בגלות בבל, צריך לבקש מקור משמעתה ומהותה בזו בבל בעצמה.

זה השם סֹפֵר הוא תרגום דְּבָרִי של השם סָפֵר בארמית שהוא תרגום מהשם טפסר (?) באשורית, שהוא שם קבוע אז בבבל למין אחד מבעלי המשרה של המלכות, והוא מצוי מאד בהכתבים בלשון אשורית. מה היו אלה הטפסרים, ומה היתה מהות משרתם?

על שאלה זו אנו מצאים תשובה ברורה בספרי החדשים שנתחברו בזמננו על אדות סדרי המדינה של בבל על פי כל הכתבים הרבים מכל מקצועות החיים של אשור ובבל שנתגלו בימינו. ואלה דברי הספר היותר אחרון שבהם, הוא ספרו של החכם המפרסם במחקרי אשור ובבל, פרופ' ד"ר יסטרוב:

In addition to the purely religious d u t i e s in connection with the temple service, t h e p r i e s t s were also the scribes, t h e j u d g e s a n d

---

Pflichten, welche das Gesetz der Thora dem Einzeln[en] in Kleidung, Speisen und bezüglich der Festeszeiten auflegt, suchte Esra gewissenhaft zu erfüllen. Dann trat er als Lehrer für seine Stammgenossen auf, etc...

כל זה על סמך „ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט!"

ויס, דודו"ד א', עמ' 47:

אבל עזרא היה אמן נפלא במלאכת הכתיבה וסופר מהיר בתורה ועשה מעשהו במהירות ואומנות נפלאה. ובהיות שזאת האומנות לא היתה נמצאת כ"א אצל החכמים, ע"כ נקראו גם החכמים בשם סופרים, עד כי היה השם חכם והשם סופר שוים במובנם. ויאות השם הזה להמורים גם בבחינה אחרת והיא שהיו מלמדים מתוך הספר.

וכך גם מו"נ הזמן, שער י"א.

דברי זכריה פרנקל, דרכי המשנה (דף 3).

ואלה החכמים נקראים סופרים, כי עיקר מלאכתם מלאכת שמים היתה באופן הראשון באור משפטי התורה ועשיית המצוות. וההוראה זאת היתה קשורה עם לימוד המקרא, כלומר בכל פעם אשר לימדו את העם את התורה פירשו מיד המצוה, כגון כאשר קראו את הפסוק עין תחת עין, פירשו לעם שאין הכוונה עין תחת עין ממש וכו'. ונראה שעל התעסקותם זאת בפירוש הספר, כלומר ספר התורה, נקראו סופרים וכו'. ובימי בית שני הושאל זה השם על העוסק בספר הידוע, ספר התורה (שריפטערקלערער). ומזה נקרא עזרא סופר מהיר בתורת משה. והפירושים היו לאחד בפי התלמידים והעם עם המצוות, והם הם ההלכות הישנות וכו'. והסופרים אלה חידשו ג"כ גזירות אשר לא נסתפחו יחד אל המצוות, כי לא נכללו בהן ולא באו לפרש המצוה, אבל הנה כעין שומרים נצבות סביב להמצוה לבל תגע בהן יד הנמהרים.

[המחבר רשם עוד דעה זו בענין הוראת השם „סופר":]

סופר war früher Titel eines rein professionellen Beamten (vgl. II. Sam. 8, 17; 20, 25; I Reg. 4, 3 etc.) Der Wandel der Bedeutung vollzieht sich vom Augenblicke an, wo im Dtn (ספר דברים) dem Volke ein heiliges Buch geschenkt wird... (ירמ' ח, ח). Wie der Zusatz מהיר בתורת zeigt, ist für den Verfasser bei סופר der Gedanke an die Handlung des Schreibens völlig zurückgetreten. Was er mit dem Begriffe verbindet, ist vielmehr die Vorstellung seiner Zeit, die v. 10 zu sehr deutlichem Ausdruck kommt. Darnach ist die Aufgabe des סופר eine dreifache: 1) das Gesetz zu erforschen, 2) darnach zu handeln, 3) es Israel zu lehren.

the teachers of the people, all the three functions following naturally from the religious point of view involved in writing, in legal decisions and in knowledge in general. The tradition once established, the priests continued to act as the official scribes in the case of thousands of legal and connercial documents that have come down to us from all periods (M. Jastrow, The Civilisation of Babylonia and Assyria) (1.

זוהי מהותו של כהנא ספר דתא בבבל, ותרגומו בעברית הוא הכהן סופר החקים, ולא סופר התורה. כי משמעתו של השם דת בפרסית היא חק בכלל ולא תורה אלהית.

וזהו מה שהיה עזרא הכהן הסופר בהיותו בבבל. הוא היה כהנא ספר דתא, אבל, בהכנוי שלו בראש הנשתון נוספו לזה עוד המלים: די אלה שמיא, וזה צריך קצת באור כדי שנבין את מהות משרתו לכל פרטיה.

בבבל, גם בימי שלטון האשורים, ועוד יותר אח"כ בימי שלטון הפרסים, היתה להצבורים הנכרים היושבים בארץ הנהגה פנימית. צבור צבור על פי דרכיו ומנהגיו, וגם רשות לדון בין אדם לחברו של הצבור הזה עפ"י הדינים שהיו נהוגים אצל הצבור ההוא, ועד כמה שהדרכים והמנהגים והדינים האלה לא היו מתנגדים לדיני המלכות הכללית.

ראש כל צבור וצבור היה נקרא „ספר דתא" של הצבור ההוא. ראשי הצבורים האלה, שהם היו מתמנים עפ"י המלכות או לפחות מקימים על פיה, היו עפ"י מנהגי המלכות בכלל כהני כל צבור וצבור.

ובהיות שדתי הצבור היהודי היו מקֻבלים באֻמה שהם נתונים מאלהי השמים וכך היו ידועים להמלכות, היה הכהן ראש הצבור היהודי נקרא „ספר דתא די אלה שמיא". ר"ל שהוא היה דן על פי תורת ישראל, לא בלבד תורה שבכתב אלא גם תורה שבע"פ, ר"ל כל החקים והדינים שהיו נהוגים בישראל לפני החרבן בארצם ונשמרו על פה אצל ראשי העם ושופטיו שהגלו מירושלם. וממילה מובן כי הוא לא היה דן יחידי אלא היה לו בית דין, והוא היה אב בית דין. ומה שנזכר אח"כ בהמקורות התלמודיים עזרא ובית דינו אינו דבר חדש שנעשה בארץ ישראל, אלא עוד היה זה בבבל.

זו היתה משרה גדולה, ובעל משרה זו, שהיה לו כח המלכות לחַיב את בני הצבור שלו להשמע לו, היה חשוב בעיני המלכות והיה תֺפס מקום חשוב גם בתוך השררה הכללית. ואם מותר לכנות דברים של זמן קדום בשמות של זמנים מאחרים, הנה השם

1) וכמו שנודע עתה עפ"י אלפי המסמכים הרשמיים שנמצאו בהחפירות בחרבות בבל, היו כל עניני מקח וממכר וכל מעשי בית דין נכתבים על ידי הסֺפרים האלה בנסחאות קבועות וממילה מובן, כי כל מעשי בית דין של הצבורים הנכרים, כדי שיהיה להם כח רשמי של המלכות, ושפקידי המלכות יוכלו לקימם, היו צריכים להכתב בלשון ובכתב שהיתה משמשת אז במלכות בבל הלשון הרשמית לכל הנכרים.

היותר נאה לכנות בו את בעל משרה זו בבבל הוא השם הנהוג בממלכת תורקיה לראש הצבור היהודי, והוא חכם באשי[1], ונוכל לאמר כי בימי ארתחששתא היה החכם באשי בבבל עזרא ששמו הרשמי היה לא רב ולא חכם באשי, אלא לפי מנהגי מלכות בבל: כהנא ספר דתא די אלה שמיא.

וזה ראש הצבור היהודי, זה החכם באשי, נשלח מטעם המלך ושבעה יועציו לירושלם.

למה? מה הניע את ארתחששתא לזה?

דבר זה מבֹאר בעצם כתב הנשתון והוא: לבקרה על יהוד ולירושלם בדת אלהך די בידך (שם, פס׳ י״ד). ומחבר ספר עזרא הוסיף עוד, כי המלך נתן לו לעזרא את כל בקשתו (שם, פס׳ ו׳).

המעשה אפוא ברור. החכם באשי עזרא בקש מהמלכות כי תשלחהו לירושלם לעשות שם בקֹרת, ואעפ״י שלא נאמר בפרוש איזו בקרת בקש עזרא לעשות שם עפ״י דת אלהיו שבידו, אך ממעמד הענינים וממעשיו של עזרא מיד בבואו ירושלימה אנו יכולים ללמד זאת בודאות גמורה. בירושלם היו אז שתי סיעות, בזה אין שום ספק: סיעת מי שרצו להבדל מכל עמי הנכר, וסיעת מי שרצו להתקרב להנכרים, ובין אלה שתי הסיעות היו בכל זמן ובכל מקום נפתולים וקרבות חזקים, ומשני הצדדים נשלחו קבלונות לבבל, בודאי להחכם באשי, כנהוג גם עכשיו בכל ממלכת תורקיה, ויבקש החכם באשי מהמלכות לשלחו לירושלם לבקר את הדבר בין שתי הסיעות על פי דת אלהים, ויבקש עוד לתת לו כח המלכות להכריח את הסיעות המתנגחות להכנע למשפטו, ואגב בקש גם רשות שילוו אליו מי שרוצה מהיהודים, וגם לקבץ מתנות. ודבר טבעי הוא, כי המלכות הסכימה למעשה זה של הנהגת המדינה[2].

ובהיות שעזרא היה ידוע ומפרסם להמלכות ב„חכמת אלהים“ שבו, כספר דתא גדול בכלל ר״ל כחכם גדול בחכמת המשפטים והחקים, לכן החליטו שבעה יועצי המלך, שהם היו הוזרה הפרסית, למנותו לראש עניני המשפטים בכל „עבר נהרא“, שתהיה לו הרשות למנות שופטים ודַיָּנים לא בלבד עפ״י דתי ישראל, אלא גם ע״פ דת המלך, ולהעניש ולהמית את כל העֹבר על הדתים האלה. זה נאמר מפֹרש בכתב הנשתון:

ואנת עזרא כחכמת אלהך די בידך מני שפטין ודינין די להון דאנין לכל עמא די בעבר נהרה...[3] וכל די לא להוא עבד דתא די אלהך ודתא

---

1) מי ששמע פעם קריאת הפירמן של השולטן לכל חכם באשי, שבו מנויים אחד אחד כל פרטי שררתו של החכם באשי ורשותו לקימם בכח המלכות, הוא יוכל להבין מה היתה משרה זו בבבל.

2) מארע כמו זה ממש ארע בירושלם, שבגלל מחלקת שתי סיעות בענין מנוי חכם באשי בירושלם, שארכה זמן רב, נשלחו שליחים לקושטא להחכם באשי הראשי להכריע ביניהם. נשלח החכם באשי נחום על פי הממשלה לירושלם בכח מלכות ונתקבל בירושלם גם על ידי הרשות בכבוד ותפארה רבה. ומי שראה זאת, הוא מבין כל ענין שליחת עזרא וכחו בירושלם היטב.

3) כאן נמצאות מלים אחדות: לכל ידעי דתי אלהך ודי לא ידעי תהודעון. אדות זה לקמן.

די מלכא אספרנא דינה להוא מתעבד הן למות הן לשרשו הן לענש נכסין ולאסורין (שם, פסוק כ"ה-כ"ו) [1].

מי העיר את יועצי המלך למנות את החכם באשי של היהודים למשרת שר המשפטים על כל עבר הנהר? ההתעוררו לזה מדעת עצמם מפני חכמתו של עזרא בחכמת הדתות, או שעזרא בעצמו הציע זאת לפני המלכות, כדי שיהיה לו יותר כח להמטרה העקרית שלו, או שעזרו לזה אותם מהיהודים שהיו חשובים בחצר המלכות? [2] באמת אין להכריע בזה, אך אין הדבר הזה חשוב ביותר. כל מי שהוא בקי במנהגי המלכות בארצות המזרח, למשל בתורקיה, בפרט עד זמן הכרזת החֻשמה [3], הוא יודע כי כל זה היה אפשר לפי מנהגי המלכות בימים ההם. ורגלים לדבר, כי גם ראשי הצבורים הנכרים היו משתתפים, לפחות מזמן לזמן, בישיבת יועצי המלכות, כמו שהיה נהוג בתורקיה, כי הפטריקים [4] הנוצרים והחכם באשי היהודי היו משתתפים בישיבת הוזרה התורקית, בפרט בכל פעם שהיתה דנה על שאלה שנוגעת להצבורים הנכרים. ולכן אפשר שעצם נוסח הנשתון של ארתחששתא לעזרא נעשה בהשתתפות עזרא בעצמו, ובזה יבארו הפרטים היהודים שבו. אבל, מי שרוצה לראות בנשתון זה קצת הוספות מידי מחבר ספר עזרא על פי רוחו, כנהוג אצל כותבי דברי הימים בזמנים קדמונים, הוא יקבע את גוף נוסח הנשתון כמו שיצא מידי יועצי המלכות, כזה:

ארתחשסתא מלך מלכיא לעזרא כהנא ספר דתא די אלה שמיא גמיר וכענת. מני שים טעם די כל מתנדב במלכותי מן עמא ישראל וכהנוהי ולויא למהך לירושלם עמך, יהך. כל קבל די מן קדם מלכא ושבעת יעטהי (אנת) שליח לבקרה על יהוד ולירושלם בדת אלהך די בידך. ואנת עזרא כחכמת אלהך די בידך מני שפטין ודינין [5] די להון דאנין לכל עמא די בעבר נהרה, וכל

---

[1] המחבר רשם לו בפתקה את דברי Stade, בספרו Geschichte des Volkes Israel, II, עמ' 141, אדות הכח שנתן מלך פרס לעזרא:

Es wird einer der Fälle sein, in welchen die politische Obrigkeit um der Ordnung willen in religiöse Bewegungen zu Gunsten der strengeren Ansicht eingegriffen hat, weil diese die grössere Autorität auszuüben und damit mehr Bürgschaft für eine gedeihliche und friedliche Entwicklung zu bieten schien.

[2] [גרץ, Geschichte der Israeliten, 1902, bII, עמ' 128, אינו יודע איך הטה עזרא את המלך לשלחהו:

Hat Esra persönlich dem König von Persien nahegestanden, oder haben die judäischen Günstlinge in seinem Innern eine so ausserordentliche Zugethanheit für ihre Lehre und ihren Stamm zu erregen gewusst? Thatsache ist es, dass in dieser Zeit der Gott Israels unter den Persern und anderen Völkern andächtige Verehrer und Anbeter hatte, etc. Gehörte vielleicht Artaxerxes auch zu diesen Verehrern?

[3] ר"ת של „חֻקת ש'לטון מ'גבל" בתוספת ה' הנקבה כשם לconstitution.]

[4] הפטריארכים, עפ"י הערבית بطرك.]

5) בדבר שני השמות האלה, שהתקשו בהם החכמים מפני שלא מצאו שום הבדל ביניהם, יש לאמר, כי הכונה היתה לשני מיני השופטים הנזכרים למעלה, שהיו נהוגים בבבל.

די לא להוא עבד דתא די אלהך ודתא די מלכא אספרנא דינה להוא מתעבד הן למות הן לשרשו הן לענש נכסין ולאסורין.

ובהשאר יראה הוספות מאחרות בכַונה מיֻחדה.

זו היתה המלאכות הרשמית שנתנה מארתחששתא ושבעת יועציו לעזרא, וכל הקשי שנתקשו בו החוקרים החדשים סר כלו. ויחד עם זה נפל כל [מה] שבנו בדבר הספר שבדא עזרא מלבו והביא אתו לירושלם בסמכם על הדבור ספר דתא, וראים בו הכַונה כתב ספר הדת, ומפני שכתוב כחכמת אלהך די בידך!

וכשבא עזרא לירושלם מעֻטר בעטרת יוחסים כל כך מפֹארה, ושמו הגדול של „סופר החקים" ר"ל החכם באשי, הלך לפניו, וכבוד המשרה החדשה וכח הגדול של המלכות בידו למנות דַיָנים ולדון ולהעניש, גם להמית מיתת בית דין, היה לאל ידו לעשות את כל המעשים הגדולים אשר עשה בחיי הצבור היהודי בארץ ישראל, כל אותם המעשים שנעשו בפרסום גדול, כמו הבדלת זרע קדש מזרע עמי הארצות וגרוש הנשים הנכריות, וגם אותם המעשים שנעשו בחשאי, מפני סבות מתחלפות, ושלא נתפרסמו מיד בספרים שנכתבו בימים ההם, אבל נשמרו בזכרון הדורות הבאים.

ואחד המעשים האלה שבמדה מן המדות הוא נוגע להלשון, הוא חלוף הכתב של הלשון העברית.

בעצם מעשה השתנות הכתב בזמן מן הזמנים אי אפשר עתה לפקפק. כי הלא דבר ברור הוא, שהיהודים כתבו לפנים לא בכתב המקֻבל עתה אצלנו. על זה מעידות כל הכתבות בלשון עברית שנמצאו עד כה, שבהן קצתן כתבות פחות או יותר צבוריות, כמו כתבת השלח וכיוצא בה, ובהן גם כתבות פרטיות. של אנשים יחידים, כמו חותמות ורשימות שמות על ידות כלים וכדומה. ולכן, גם אלמלא לא נשארה לנו אדות מעשה זה שום עדות מפֹרֶשת, היינו חַיבים להניח זאת מדעת עצמנו. אבל יש לנו לזה גם עדות מפֹרֶשת שאי אפשר לפקפק בה פקפוק היותר קל.

הכתב המקֻבל אצלנו, שבו כתובים הספרים שלנו מדורי דורות, נקרא כתב אשורי. השם הזה אינו חדש. הוא שם קדום, שנזכר כבר במשנה קדומה, ובמשנה זו המסיחה לפי תֻמה בדבר הלכה, אנו ראים, כי בזמן ההוא היו ידועים להם שני כתבים, האחד היה נקרא כתב עברי והשני — כתב אשורי. משנה זו אומרת:

מקרא שכתבו תרגום ותרגום שכתבו מקרא וכתב עברי אינו מטמא את הידים עד שיכתבנו בכתב אשורית על העור ובדיו (ידים ד, ה).

ואחר כך העדֻיות המפֹרשות מהיותר גדולים בחכמי התלמוד מהתנאים של הדור השני. וזה לשון המאמרים האלה:

תנא ר"א בן יעקב אומר: שלשה נביאים עלו עמהן מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח ועל מקום המזבח, ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית, ואחד שהעיד להם על התורה שתכתב אשורית (זבח' סב.).

תניא ר' יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתנתן תורה על ידו לישראל

אילמלא קדמו משה, במשה הוא אומר וכו׳, ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו נשתנה על ידו הכתב (סנהדרין כא:).

ושאלו שם:

למה נקרא אשורית? — שעלה עמהם מאשור (שם כב.).

וגם רבי מודה בעצם הדבר שנשתנה הכתב, אלא מפני שקשה היה לו לקבל כי התורה עתה כתובה לא בכתב שנכתבה בה מתחלה, עשה פשרה ואמר:

בתחלה בכתב זה ניתנה תורה לישראל, כיון שחטאו נהפך להם לרועץ, כיון שחזרו בהן החזירו להם (שם).

ומפני שהשם כתב אשורי, שהיה ידוע ומקבל אצלם, היה סותר לדעתו זה, נדחק רבי לפרש את השם בדרך דרש ואמר: למה נקרא שמה אשורית? שמאֻשרת בכתב (שם) [1].

אך פרוש לשוני זה כל כך דחוק ורחוק שאינו יכול לעמד אף רגע בפני הפרוש הטבעי והאמתי של ר׳ יוסי.

רק ר׳ אליעזר המודעי כפר בכל הדבר ואמר:

כתב זה לא נשתנה כל עיקר (שם).

אך אין דעת יחיד זו יכולה לעמד בפני שלשת העדיות המפרשות והמחלטות, בפרט עדותו של ר״א בן יעקב, שאינו מסתיע בשום דרשה, אלא מעיד עדות אדות שנוי הכתב בין שתי עדיות אחרות, ואתה שמע מסגנון הדברים כי זו עדות קדומה שבאה לו בקבלה, ובאמת אי אפשר כלל להעלות על הדעת שיבדא אדם עדות כזו, כי איך יכול אדם מעצמו להעז לאמר דבר כזה, כי התורה הקדושה אינה כתובה באותו הכתב שנכתב באצבע אלהים!

ואלו בדברי ר״א המודעי אתה מרגיש כי אינם אלא סברתו הוא, כדי להנצל מן הקשי שיש בדבר, להניח כי התורה כתובה עתה לא באותו הכתב שנתנה למשה מסיני [2].

---

1) [כתב זה הוא בעצם הכתב הרגיל בארמית.] ואין לשאל מדוע לא נקרא ארמי, כי בודאי היתה הצורה של הכתב הזה משֻנה קצת מהצורה של הארמי הרגיל בארץ ישראל.

ובפרוש יש הבדל בין ארמית והכתב האשורי:

אין כותבין לא עברית ולא ארמית ולא מדית וכו׳ (מס׳ סופרים א, ו).

והכונה על הכתב, כי הלא נאמר שאין כותבין עברית!

2) ורגלים לדבר שמעשה זה של חלוף הכתב היה דבר מְקֻבל אצל חכמי ישראל בזמן שלאחרי זה, שהרי איזיביוס, שלמד תורה אצל חכמי ישראל העיד בפרוש כי דבר „מפרסם הוא".

[דבריו מובאים ב]מאור עינים פרק ט:

איבסביאו הקיסרי בלוחות דברי הימים שלו כתב וז״ל: מפורסם הוא שעזרא אזן ותקן את כתבי הקדש, ולעמוד בפרץ שהיהודים לא יתערבו בשומרונים החליף את האותיות לבני עמו, [וראה להלן עמ׳ 108].

[וכן גם יתר אבות הכנסיה הנוצרית:]

דברי Origenes:

Φασὶ γὰρ τὸν Ἔσδραν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ἑτέρους αὐτοῖς χαρακτῆρας παρὰ τοὺς προτέρους παραδεδωκέναι [(Selecta in Psalmos II 2, Patrologia Graeca XII, col. 1103)].

ואם בעצם מעשה שנוי הכתב אין לפקפק, אין לפקפק כמו כן באמתות העדות, כי מעשה זה נעשה בימי עזרא ועל ידי עזרא. כי אמנם, בכל הזמנים של דברי הימים של העם, קדם ימי עזרא ואחריו, אין למצא זמן שהיה למעשה כזה מקום וסבה ואפשרות, ולא אדם שיכול לעשות מעשה כל כך חמור, לשנות כתב הספר היותר קדוש אצל האֻמה. רק בזמן הזה היה מעשה חמור כל כך אפשרי כמעט בדרך טבעי, כמעט מבלי שירגיש המון העם בדבר. כי רגלים לדבר, כי במעמד הדל של שארית הצבור היהודי ביהודה לא היו ספרים בכתב העברי מצויים אצלם, בתי ספר עדַין לא היו להם

[ובעברית:

כי אומרים שעזרא בגלות מסר להם אותיות אחרות במקום הקודמות.

דברי Hieronymus ב Prologus Galeatus [בהוצאת ה Vulgata של Valentinus Loch, מהדורה י', I, עמ' XVI]:

Certumque est Esdram scribam, legisque doctorem, post captam Jerosolymam et instaurationem templi sub Zorobabel, alias litteras reperisse, quibus nunc utimur; cum ad illud usque tempus iidem Samaritanorum et Hebraeorum characteres fuerint.

דברי Epiphanius (נולד בתחלת המאה הרביעית למספרם, בכפר בא"י Bezanduca אצל Eleutheropolis, היה כהן בארץ ישראל):

Esdra ascendens a Babylone, volensque discernere Israel a reliquis gentibus, ut genus Abrahae non videretur esse permixtum cum habitatoribus terrae, qui tenent quidem Legem, non tamen et Prophetas immutavit pristnam formam, relinquens deessenon, propter quod ea forma a Samaritanis praeoccupata iam fuerat (De XII gemmis, versio antiqua, Patrologia Graeca, ed. Migne, XLIII., p. 359).

[ושם עמ' 358]:

...haec igitur forma, quam nunc tenent Iudaei vocatur Somahirenus.

ועל זה העיר ניבויאר [במאמרו The introduction of the Square Characters in Biblical Mss. בקבץ Studia Biblica חוב' III, עמ' 12], כי זה בודאי טעות.

קצת חכמי ישראל בזמן שלאחרי חתימת התלמוד נגעו בשאלה זו דרך אגב. רב שרירא גאון ורב האי גאון וכמו כן הראב"ע והרמב"ם הכריעו כדעת רבי. אך הרמב"ן בסוף פרוש התורה וכמו כן הר"י אלבו בהעקרים קבלו עדותם של ר' יוסי ור' אליעזר בן יעקב, וכמו כן הר"מ אלשקר (תשו' סי' ע"ד) אמר שאפשר לפשר בין דעה זו ובין האמונה בקדֻשת הכתב האשורי.

ר"א הקליר באחד מפיוטיו [(שחרית ליום א' של שבועות)]:

אז בכתב אשורית ובלשון עברית ובדבור מצרית הנחלת לבת עברית.

דעת ראב"ע:

בעבור שההא והתיו קרובים במכתב ואין ביניהם לבד משך הנקודה שבתוך ההא, אבל לא במבטא, כי הבדל יש ביניהם בשמות, כי תחלה תקרא ה"א וכשתמשך הנקודה תקרא תי"ו וזה לאות כי הכתב שבידינו הוא כתב עברי (ראב"ע שמות א, טז).

ובמשרתים יתחלף ההא בתו, ולא אדע לו טעם למה, רק בעבור המכתב שירמז זה לזה, הנה הוסיפו על ההא קו קטן, להורות שהוא סמוך, גם ההא ותו סימן נקבות, הלא תראה כי הכף, כאשר הוא בסוף המלה האריכוהו, כי מה שהיה ברוחב השיבוהו אל האורך, וככה דרך הנון והצדי והפא, ונסגר המם בעבור שהוא סמוך, והנה זה לאות שזה המכתב

והילדים גדלו בודאי בבערות גמורה, והיו בהם אולי רבים שלא ראו מימיהם דבר כתוב בכתב העברי הקדום, בעוד שהכתב הארמי היה מתפשט בכל הארץ על ידי השמוש בו בכל עניני המלכות והרשות. וכעין זה היה הדבר גם בקרב הגולה בבבל. גם שם, בפרט אחרי עבֹר עשרות אחדות של שנים, לא היו הרבה כתבים בכתב עברי מצויים אצלם, בעוד שהכתב הארמי היה ידוע לכלם והם היו רגילים בו גם על ידי מעשה בית דין היהודי, שהכל היה נעשה בכתב ארמי, כמו שנתבאר למעלה. אבל עוד היו בודאי יחידי סגולה, גם [מהנשארים] בארץ וגם מעולי הגולה, שעוד היו להם ספרים בכתב העברי הקדום, ואלו יחידי הסגולה בודאי לא היו מניחים לעשות מעשה כל כך חמור

שהוא בידינו הוא כתב עברי. והנה ראינו באותיות הקדריים, והנה אין ההא דומה לתו, גם חפשנו באותיות כשדים ואין בין שניהם דמיון, והנה גם בשתי הלשונות שהם לשון כשדים וקדרים יחליפו ההא בתו, וזה לאות ולמופת כי לשון הקדש היא העיקר והיא הקדמונית ואלה שתי הלשונות מוצאות ממנה (שפה ברורה, הוצ' לפמן, דף כ"ג).

הרמב"ם, בפרוש המשניות, ידים ד, ה:

כתב עברי והוא כתב אשר כותבין בו התורה העם הנקרא אלסמירה (השמרונים), והכתב הזה אשר נכתוב בו אנחנו התורה הוא כתב אשורי, והכתב אשר כתב יתברך התורה נקראת אשורי מן הגדולה והתפארת כמו באשרי כי אשרוני בנות, והוא אמרם: אשורי שהוא מאושר שבכתב, לפי שאינו משתנה ולא יפול בו דמיון לעולם לפי שאותיותיו בלתי מתחדמות ולפי שאינו ניבק אות באות בשיטת כתיבתו ואין כזה בשאר הכתיבות.

הרמב"ן [בסוף פרושו על התורה]:

ברכני השם ובאתי לעכו ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם וכו' והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שנזכר במס' סנהדרין.

תנחום ירושלמי בהמספק ערך עָבָר, שהכונה היתה לא להתערב עם השמרונים. [וז"ל:]

פצח אן אלד'י יסמנה כתב עברי הו אלכ'ט אלד'י. יוגד אלאן ביד אלסאמרה ולד'אלך מה'מא וגד מן דראהם או פלוס מן זמאן ישראל לא יכון אלכ'ט אלד'י עליהא אלא בכתב עברי (כתאב אלכאפי ערך עבר).

[ובעברית:

וברור שמה שקוראים כתב עברי הוא הכתב הנמצא עכשיו בידי השמרונים. ולכן לא יהיה בכל מה שנמצא במטבעות או במעות מזמן ישראל הכתב עליהם אלא בכתב עברי.]

דברי הריטב"א (הובאו ע"י הכותב בעין יעקב מגי' דף ג'):

וזה תימה גדולה שיהא זה הכתב המאושר שיש בו בכל קוץ וקוץ ממנו תלי תלים של הלכות וסודות התורה, כתב של בני אשור וכו'. אבל אין ספק שזה הכתב הנקרא אשורי הוא כתב הקדש שבלוחות ועל שם כך נקרא קדש וכן לשון הקדש, ומעולם לא נראה הכתב ההוא אלא בלוחות, אבל לשון הקדש כבר נודע לאבות ובני ישראל קודם מתן תורה וכו' ואעפ"כ מתוך תומת וקדושת הכתב ההוא באותן הימים לא היו כותבין אותו אפילו בספרים שכותב המלך או כאו"א לעצמו אלא היו כותבין אותן בכתב עברי, וזהו כשנגנז הארון שכחום לאותיות מנצפ"ך וכשגלו לאשור וידעו בני אשור כתב זה, נטלוהו להם, או שהיה להם קודם לכן שנודע להם מספר הקדוש מלבד כתב שלהם, או שהיה להם וחמדו אותו ובני ישראל הורגלו בו עמהם משם ואילך, וזהו שעלה עמהם מאשור, ובימי עזרא ניתן להם לכתוב ס"ת ושאר כתובים וכו'. ולקמן במכילתין קרי אשורי נמי ללשון הקודש כדתנן והלועז ששמע אשורית. והא ודאי דכ"ע לשון הקדש אינו של בני אשור דהא אמרינן בירושלמי: אשור לשון אין להם, כתב יש להם, כלומר כתב יש להם משלהם אבל לא לשון אלא משל אחרים, א"כ ה"ק דכתב שלם יש להם אבל לא לשון שלם וע"ש זה שהורגלנו לכתוב לשון הקדש בכתב אשורי נקרא לשון אשורי וזהו נראה לי נכון וברור ולפרוש זה אין במה ששינה עזרא את הכתב לכתוב בו ספרי תורה בכתב הקודש שום חדוש על התורה, שהרי הכתב הזה היה ידוע ונתון לנו בלוחות הברית.

בדבר כל כך קדוש, אלמלא לא היה העושה אדם כל כך רם המעלה, שמפני גדלתו הרוחנית וכחו המלכותי נחתו כלם מפניו.

האדם הזה, בימים האלה, היה ע ז ר א ה ס ו פ ר.

אחד מחכמי התלמוד מזמן יותר מאחר הרחיק ללכת עוד פסיעה ואמר כי לא בלבד ה כ ת ב נשתנה בימי עזרא, אלא גם ה ל ש ו ן של התורה. הדורות שלאחרי כך לא ידעו יותר בודאי, אם האומר זה היה מר זוטרא או מר עוקבא, אך אחד מהם אמר:

דברי ר' יוסף א ל ב ו בהעקרים ג, טז:

וכאשר עלו מבבל ראו לעשות זכר לגאולה השנית ועשו זה בשני דברים, האחד שהניחו כתב עברי ובחרו להם כתב אשורי, זכר שגלו אל אשור ונגאלו משם, וכן אמרו רבותינו ז"ל בתוספתא וכו'. ולפי הנראה מסוגית הגמרא ריש פרק כל כתבי, הכתב שבידינו היום שהספרים נכתבים בו אינו כתב עברי בלי ספק וכו'. ואף אם תאמר שהוא (רבי) חולק בזה, ידוע הוא שאין דברי רבי שהוא יחיד במקום דברי חכמים כלום וכו'. וכן העיד הרמב"ן (בסוף פרוש התורה, מה ששלח מא"י וכו') ויתבאר מהם שהכתב שבידינו היום אינו כתב עברי וכו'. ומכל מקום יתבאר ממה שכתבנו ששנו כל הכתב או קצתו זכר לגאולה השנית.

ר' משה א ל ש ק ר תש' סי' ע"ד, אומר, כי אפילו אם נודה שכן הוא, שהכתב שבידינו היום אינו הכתב שלפנים, לא קשה. הכונה בהשם א ש ו ר י לאמר שבאשור נשתנה עפ"י מלאך בגזרת האלהים, „דמה לי ניתנה תורה ע"י משה או ע"י עזרא".

ושם הוא מביא דברי רב שרירא גאון ורב האי גאון שכתבו:

והלכתא כרבי שכתב זה ניתן ע"י משה, אלא שאין הלכתא כמותו כי נשתנה כתב התורה מישראל אלא הלכתא כר' שמעון כן פרטא שאמר משום ר"א המודעי דהוא רב לכל אלו וכו'. כי ראיות שלו ברורות דקאמר ווי העמודים ופי' ווי בטיית זרפין (?) וכן צורתן כצורת וו של כתב וכו'.

ואח"כ אומר:

ומה שהעולם אומרים בכאן הוא, כי התורה וספרי הקדש היו כותבין באשורי ודברים של חול ושטרי הדיוטות והמטבעות היו כותבין בכתב עברי. וכ"כ הרמב"ם ז"ל בתשובה הובאה באורחות חיים הלכ' ת"ת ז"ל: ואסור לכתוב בכתב אשורי שבו נתנה תורה באמת אלא כתבי הקדש בלבד ומעולם לא זזו ישראל להיותם נשמרים מזה. ואמנם אגרותיהם וספרי חכמותיהם וספרי חול שלהם הכל בכתב עברי וכל מה שחוקקים על המטבעות ועל שקלי הקדש הכל בכתב עברי. ובעבור זה נהגו הספרדיים וציירו צורות אחרות באותיות עד שחזר כלו כתב אחר, כדי שיהי' מותר להשתמש בו, ע"כ. ואמנם הכותיים ספר תורה שלהם וכל ספריהם כתובים באותו כתב עברי ועד היום מתעצמים ואומרים שבאותו כתב ניתנה תורה ושיש להם ספר תורה בשכם כתוב מימות פנחס בן אלעזר וכאלה רבות עמם עד יבוא מורה צדק.

ר מ ב מ " ן בהקדמה [מביא דעות הקודמים ומכריע כדעת אלה הסוברים כרבי שהכתב האשורי שבידנו הוא הכתב שבו נתנה תורה והוא מוסיף:]

וראיתי למחברים מחכמי הנוצרים וכו' אחרי העיון והדקדוק בספרים ההם (של הכותים) הוכיחו המחברים בראיה חזקה וניצחת שהוא מועתק מכתב שבידינו אל כתב העברי לפי שמצאו כמה חלופים ושנויים מספר התורה שבידינו, ואחרי הבחינה נמצא שרוב השנויים ההם נולדו מחלוף אותיות הדומות במכתב כגון הה"א והחי"ת, הרי"ש והדל"ת, הבי"ת והכ"ף ודומיהם. ואחרי שנראה בחוש שבכתיבה העברית שלהם אין האותיות ההן דומות כלל, ולא יתכן להמיר אותם, על כרחך לומר, שהסופר הראשון שלהם היה לפניו ספר תורה כתוב אשורית שבו האותיות ההן דומות במכתב והוא טעה והחליפם.

במכתבו של ש ד " ל, כרמי שומרון בסוף הספר, דף 109:

טעיות סופר וכו' שנולדו בלא ספק מדמיון האותיות בכתב שמרוני הם בעיני עדים נאמנים, שהכתב נשתנה

> בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי, בירוו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי (סנה׳ כא:).

להנחה זו אין שום יסוד, ושום דבר בדברי הימים אינו נתן לנו שום רמז לזה. ויש לחשב, כי מה שהביא את בעל מאמר זה לדעה זו, הוא מה שראה בעיניו בימיו. כי שם שאלו: מאן הדיוטות? והשיב רב חסדא: כותאי. ושאלו עוד: מאי כתב עברית?

ושספרינו לא נכתבו מתחלה בכתב אשורי אשר בידינו, אבל בכתב הנשאר ביד הכותים. הן אמת כי שנוי הכתב וכתיבת ספרי הקדש בכתב חדש אשר לא כתבו בו הנביאים את ספריהם הוא לכאורה ענין זר מאד וכו׳. ומפני השנויים האלו שבספר תורת הכותים התחכמו חכמי ישראל לעמד בפרץ ולעשות הבדלה ניכרת וקיימת בין הספרים הכשרים שלנו ובין הספרים הפסולים של כותים, ולא מצאו הבדלה יותר גדולה וניכרת מזו, שיהיו ספרינו נכתבים בכתיבה אחרת, באופן שגם ההדיוט כשיראה ס״ת של כותים יכיר מיד שאינו ס״ת כשר.

בדבר הכתב [אומר] הֶ ר צ ְפֶ ל ד, שהיו ביהודה ידועים שני הכתבים, הארמי והפלמירני [(תדמורי)], ומשנ הם נהיה המְרֻבע, ושמן הגלות עד עזרא נכתבו ספרי המקרא בשני הכתבים ההם ולא כ״כ בעברי, מפני שהוא ל א ה י ה י פ ה כ״כ (?), ואח״כ בימי עזרא נכתבו ב ה מ ְר ֻ ב ע, מפני שהוא היה ד ב ר ט ב ע י, ואח״כ גבר המרבע על השאר; רק אצל האנשים הפשוטים נשאר ה ע ב ר י.

[ואלה דברי הרצפלד:

Fast alle Wege, auf welchen nach meiner dortigen Darstellung die aramäische S p r a c h e in Judäa eindrang, führten mit ihr die aramäische Schrift dahin...

dass in und kurz nach dem Exil auch die p a l m y r e n i s c h e Schrift den Juden bekannt wurde; sie ist fast das Jungaramäische selbst, nur dass in ihr viele Buchstaben mit Ligaturen versehen und die rechten Füsse der Buchstaben geschnörkelt wurden...

dass aus diesen beiden in Judäa bekannten Schriftarten, der aramäischen und palmyrenischen, eine Schrift gebildet wurde, welche mit der Zeit unsere Quadratschrift wurde: von der aramäischen wurden die gradlinigen Füsse, von der palmyrenischen die Ligaturen angenommen, dagegen die geöffneten Köpfe, welche beide haben, ganz weggelassen...

dass vom Exil an bis Esra biblische Bücher in aramäischer und palmyrenischer Schrift abgeschrieben wurden, schon seltener im Ibri, welches neben diesen nicht mehr gefiel, die eben dargestellte Bildung des Quadratcharakters aus ihnen aber, wenn auch lange noch nicht bis zu seiner Vollendung, schon durch Esra und seine Schüler um 450 v. Chr. erfolgt ist: es war dies um so leichter möglich, als er wie gesagt nicht etwa unwillkürlich entstand...

dass seitdem die Quadratschrift rasch alle übrigen bei Schreibung von Pentateuchen verdrängte... Zu den anderen biblischen Büchern... mochten noch geraume Zeit hindurch auch die anderen Schriftarten verwendet worden sein, doch in abnehmendem Masse, denn als vom Chronisten Esr. 4, 7 geschrieben wurde, scheint die Quadratschrift schon die herrschende gewesen zu sein (L. Herzfeld, Geschichte des Volkes Jisrael, B. III, S. 87—89)].

וענה רב חסדא: כתב ליבונאה [1]. ובאמת, הכותים, שהם השמרונים, היו כתבים התורה בכתב עברי ובלשון ארמית, הוא התרגום השמרוני הידוע, אעפ"י שהיה להם גם הנוסח העברי.

אך אם חלק המאמר בדבר הלשון הוא רק סברת האומר, מכל מקום יש בו בזה המאמר גם חלק מיֻסד על קבלה מסורה, והוא מה שנאמר בדבר הכתב, שהניחו אותו להדיוטות, וזה החלק המסור חשוב מאד, מפני שהוא מאיר אור על השאלה הגדולה:

למה עשה עזרא כל המעשה הזה? מה היתה כונתו בכך?

כבר ראינו אמנם, כי עזרא בעצמו היה רגיל בכתב זה, ובודאי גם רֹב המון העם בימים ההם היה יותר רגיל בכתב זה מהכתב העברי, ואף על פי כן אי אפשר להעלות על הדעת, שסבות קלות כאלה הספיקו לאדם כעזרא להחליט שנוי כל כך גדול וחמור בענין כל כך עקרי להאֻמה, ככתב ספריה הקדושים.

בודאי היתה לו לעזרא וחבריו סבה גדולה, חשובה מאד, שהכריעה את הכף לצד מעשה זה.

וסבה זו נגלית לנו בהמסורה כי „הניחו להדיוטות כתב עברי", ובפרושו של רב חסדא, כי הכונה בהדיוטות היא „כותאי".

כי עקר פעֻלתו של עזרא וחבריו היתה להבדיל זרע הקֹדש מעמי הארצות, להבדיל זרע ישׂראל מכל בני נכר, ובפרט להרחיק את הצבור החדש מעל הכותים, השמרונים, שבאו אז בטענות, כי „ככם נדרש לאלהיכם ולו אנחנו זבחים" (עזרא ד, ב), ובכלל להיות לצבור אחד, להתחתן ביניהם ולהיות לעדה אחת.

בהתאחדות זו ראו עזרא וחבריו סכנה לעתידו של הצבור היהודי ויעשו את המעשה הגדול של גרוש כל הנשים הנכריות, שעל ידי זה נעשה קרע גמור ביניהם ובין השמרונים. הצדקו עזרא וחבריו בדבר זה? זו שאלה שאין כאן, בדברי הימים של הלשון, מקום לעסק בה. אך לפי ראות עיניהם עשו כל מה שהיה בכחם להרחיב את הקרע הזה, ואחד מהאמצעים לזה היה בלי ספק שנוי הכתב של הספר הקדוש. בשביל כַּוָּנה גדולה כזו לא נרתעו לאחור מפני חֹמר עצם המעשה, אבל בודאי מעשה חמור כזה, אם השעה צריכה לכך, אין מגלים אלא לצנועים ועושים אותו בחשאי שלא ירגיש בו הצבור. ולכן נעשה הדבר הזה בשתיקה בלי פרסום [2].

ג. הופמן (ZAW I, 377) מסתַיֵּע מישע׳ ח, א (בחרט אנוש), כי הכתיבה הארמית היתה נהוגה כבר קדם בישראל בימי ישעיה.

1) עי׳ [דברי לידזברסקי] ערך Alphabet] ב Jew. Enc. על השם] לבונאה:

Both Hoffmann and Halévy („Mélanges de Critique et d'Histoire", p. 435, Paris 1883) recognize in לבונאה an adjective from the name of some locality. The former, with R Hananeel in the Tosafot adopts the reading לבונה for the place (north of Neapolis), while the latter reads ניבולאה (Neapolis). Since R. Hisda was a Babylonian it is quite conceivable that he was unacquainted with the Samaritan alphabet, and that he regarded the ancient forms as identical with those found upon the clay tablets — כתב לבינאה.

2) זה השנוי היה בעקרו בהמקרא, אבל ההדיוטות עוד השתמשו בכתב העברי, כמו שכבר הוכיחו זאת החכמים.

אך זו הכונה בעצמה, להבדיל בין הצבור היהודי והצבור הכותי, היא היא היתה צריכה גם להניע את ראשי הצבור בעת הזאת להשתדל לחזק את הלשון העברית [נגד הארמית], מפני שהשמרונים דברו זו הלשון.

ואולם בדבר הזה אין אנו ראים מצד עזרא שום מעשה מיֻחד. אין ספק בדבר, שהוא בעצמו דבר עברית. מלשונו לא נשאר לנו הרבה, רק חלק קטן מספר עזרא (מן ז, כז ועד ס, ט״ו), אך זה הקטע מספיק ללמד ממנו מה היה לשונו של עזרא. בכללה היא דומה ללשון הנביאים האחרנים, רק שאתה מריח בה עוד יותר מריח הלשון של הדורות הבאים. אבל, אתה מרגיש גם בה כי היא לשונו, גם לשון הדבור שלו, לא בלבד לשון הספר, ואין ספק כי בכלל דבר עברית. אבל יותר מזה אין אנו מצאים שום רמז שעשה דבר לחזק את הלשון העברית, זולתי מה שעשה להרביץ תורה בישראל[1]. ואם אמת בפי המסורה האמרת שבקריאת התורה בצבור תקן שיתרגמו ארמית, זה היה תחלת פריצת גדרה של הלשון העברית לפני צרתה הארמית. בודאי, הכונה היתה רצויה, כדי שיבינו את דברי התורה גם אותם מעולי הגולה שלא ידעו עברית, שאעפ״י שבודאי לא רב היה מספרם, כמו שנתבאר למעלה, בכ״ז אין ספק שמעט היו בתוכם שלא ידעו הלשון העברית היטב[2]. אך זו הכונה הרצויה לא היתה שוה בנזק שהביאה להלשון. גם עצם השנוי של הכתב, אם הבדל הבדיל את הצבור היהודי מהכותים, הלא הקרב הקריב אותם להארמיים בבחינת הלשון.

ואולם, בודאי סכנה הרבה יותר גדולה קמה בזמן ההוא להלשון העברית של הצבור הזה ממקום אחר, מהנשים הנכריות, שנשאו רבים מהם מעמי הארצות מסביב. כי דבר טבעי הוא שבלשון הדבור של הילד יש להאם יותר חלק מלהאב, ולא לחנם קראו (כבר היונים?[3]) את הלשון שאדם מדבר מילדותו לשון האם. את קולות לשון אמו שמעות אזני הילד מרגע הראשון להולדו, ואותם הן שמעות יותר תדיר מקולות של האב. ומתיקות אלה הקולות של האם, שהיא מטפלת בפרי בטנה בכל כך רך וחבה, נקבעת עֹמק בנפשו של הילד, ולשון אמו מתֻקה לו ביותר. אך בזמנים כסדרם אצל עם מהעמים, כשלשונו עומדת אצלו בכל תקפה, וכח החיים שלה נֹבע מנפש כל העם ואין אויבים לה מסביב, אין הסכנה מאם נכריה גדולה ביותר, כי כשהילד יוצא מארבע אמות של חדר האם ונכנס לתוך החיים הכלליים של האֻמה, חלל האויר שמסביב, שהוא מלא קולות הלשון הלאֻמית,

---

1) שבתחילה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה (סוכ׳ כ.).

[(2)] הרמב״ם, יד החזקה, הלכות תפלה א, ד:

כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים ואותן הבנים נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה, וכיון שהוא מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש שנאמר: ובניהם חצי מדבר אשדודית וגו׳ ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם, ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקב״ה בלשון הקדש שיערבו עמה לשונות אחרות וכו׳.

[(3) מקור הבטוי הוא בלטינית של ימי הבינים — lingua materna (ראשונה במאה הי״ד אחרי הספירה).]

פֹּעַל על הילד הפְּעֻלה הרצויה, והלשון הלְאֻמית גוברת סוף סוף על לשון האם הנכריה. לא כן הדבר בזמן של זעזוע לְאֻמי, כשהלשון הלאמית של העם נזדעזעה גם היא בכח המארעות וכח החיים שלה לקה, וצרתה אֹרבת לה לבלעה. בשעה כזו אם נכריה היא האויב היותר נורא להלשון הלאמית.

וזה היה מעמד הלשוני בקרב הצבור היהודי בימים האלה. עם הנשים הנכריות נכנסה הצרה אל תוך הבית פנימה, אל תוך המשפחה, שהיא על פי רב המשגב האחרון להלשון, והאם הנכריה התחילה מגדלת בנים זרים להאֻמה, בפרט מבחינת הלשון, בנים שאינם שמעים את הלשון הלאמית ואינם רֹצים בה.

ומבחינה זו בפרט היתה הגזרה שגזרו עזרא וכנסת הגדולה שלו מעשה לאמי גדול שהשעה היתה צריכה לו.

אבל מעזרא בעצמו, לפחות במה שנשאר לנו ממנו, אין אנו שמעים כלום בדבר הלשון, שום רמז קל, כי מהנשים הנכריות היתה סכנה להלשון, ואף לא שבמעשהו הגדול היתה כונתו לפחות גם להלשון. אפשר, שבתחלת בואו עוד לא היתה הרעה כל כך גדולה ואפשר שלפי נטיַת רוחו לא הרגיש בצד זה של הסכנה הלאמית. אבל, מה שאולי לא ראה ואולי לא הרגיש עזרא ה„סופר דברי מצות ה׳ וחקיו“, ועל כל פנים מה שאין אנו שמעים ממנו כלום, זאת ראה והרגיש וחש חברו המדיני הגדול נחמיה בן חכליה.

זה הלְאֻמי הגדול, במשמעה היותר טובה והיותר נעלה של מלה זו, זה המדיני המדבר בלשון כל כך אנושית, שבכל מלה ומלה היוצאת מפיו נדמה לך שאתה שֹׁמֵעַ אדם בן זמננו מדבר לך, בן זמננו ברגשותיו, בן זמננו במנהגיו, בן זמננו במעשיו ובדבריו, זה האיש שלהיועצים לו להמלט אל ההיכל מפני האויבים המבקשים את נפשו עָנה: האיש כמוני יברח... והיה להם לשם רע למען יחרפוני (נחמ׳ ו, יא—יג) — הוא בנפשו המדינית חש מה היא הלשון להאמה, הוא ראה את זה הצד של הסכנה מהנשים הנכריות, ולא עבר בשתיקה על זה הצד, ויתן לזה ארשת שפתים של לְאֻמי בן זמננו [1].

הכל יודעים מה שספר נחמיה בסוף ספרו בענין הלשון:

גם בימים ההם ראיתי את היהודים הֹשיבו נשים אשדודיות עמוניות מואביות. ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם [2]. ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם באלהים

---

1) גם נחמיה בפעם הראשנה לבואו כנראה לא הרגיש בדבר זה, עוד לא היתה הרעה כ״כ גדולה.

2) כבר אמרו החדשים, כי זה פסוק מסֹרס וצריך לקרא: חצי מדבר אשדודית וכלשון עם ועם ואינם מכירים לדבר יהודית [ועי׳ דברי האפודי למעלה עמ׳ 81, הערה 2)].

מצַיֵן רוח המשכילים של דור העבר הוא פרושו של ריב״ל ב„תעודה בישראל“ [(ורשה תרל״ט, עמ׳ 33)], כי נחמיה לא כעס שאינם מדברים יהודית, אלא שמדברים חצי עברית וחצי אשדודית, לאמר לשון לא נקיה, אך אלמלא דברו כלם אשדודית, היה נחמיה שמח שמחה גדולה!! וכל גדולי משכילי הדור, אפילו שד״ל, נתנו הסכמה על הספר ולא קראו תגר על זה.

אם תתנו בנתיכם לבניהם ואם תשאו מבנתיהם לבניכם ולכם (נחמ׳ יג, כג—כה).

אלה הדברים של נחמיה הם עדות מפֹרשת ומכרעת למה שהכרחנו עד כה על פי אמד הדעת, והוא שלשונו של הצבור היהודי בזמן ההוא לא היה ארמית אלא עברית[1], כי הלא הוא קרא את הלשון שדברו היהודים אז יהודית, והלשון הארמית היתה בארץ ישראל אז לא לשון יהודית אלא לשון של כל העמים מסביב[2]. ומי שמתעקש לאמר, כי הכונה ב„יהודית" ללשון הארמית משֻנה קצת בפי היהודים, הרי הוא בעצמו מודה שאנו מחֻיבים להניח כי היהודים דברו אז לשון מיֻחדת להם, שהיתה נקראת יהודית, ומה מכריח אותנו ומה מרשה לנו לעקר את המלה יהודית ממשמעתה הטבעית, הפשוטה, שהיא לשון של עם יהודה, ולדחק עצמנו ולפרשה פרוש דחוק שהיא לשון ארמית שדברו היהודים. ואין להביא ראיה שאין הכונה ב„יהודית" להלשון העברית, ממה שלא אמר „עברית", כי הלא יש לנו עדות מפֹרשת שאין לפקפק בה, שהיהודים בעצמם, לפחות אנשי יהודה, קראו את לשונם הקדומה, שדברו בה בימי חזקיהו וישעיהו, יהודית, שכן אמרו שרי המלך חזקיהו לשליחו של מלך אשור: דבר נא אל עבדיך ארמית, כי שמעים אנחנו ואל תדבר אלינו יהודית באזני העם אשר על החומה (ישעיה לו, יא)[3].

---

(1) וכן דעת] Gesenius ב Gesch d. hebr. Sprache u. Schrift, § 13:

Wie lange übrigens das Althebräische noch nebenbey lebende Sprache blieb, ob dieses vielleicht in einzelnen Gegenden u. bei den Vornehmern, Gebildetern länger der Fall war, — kurz das Mehr und Weniger lässt sich nicht näher bestimmen; nur soviel ist gewiss, dass zu Nehemias Zeit das Volk noch hebräisch redete (יהודית, Neh. 13, 24).

[ויס ב]דור דור ודורשיו (ח"א עמ׳ 56) נשא ונתן קצת בענין הלשון העברית בזמן שאחרי שיבת גלות בבל:

כשובם מן הגולה התאונן נחמיה על המהפכה אשר היתה בארץ ישראל בבחינת אֹבדן הלשון. יען כי מצא כי קם דור חדש בארץ הקדושה אשר לא ידע את לשון אבותם ולא היה מכיר לדבר עוד יהודית (נחמיה יג, כד). אבל תלונת נחמיה הזאת היא לעדה, כי ידיעת לשון העברית לא מתה עד לכלה מקרב העם אחרי שלא היתה תל נתו על כלל יושבי הארץ כי אם על יחידים שבה, והם בני התערובת אשר נולדו מאבות יהודים אשר נשאו להם נשים נכריות. וכן נראה מזה כי עולי הגולה היו מכירים לשון העברית כמקדם, כי לולא זאת הלא גם עליהם היה לו להתרעם כמו על יושבי הארץ. ואיך יעלה על דעתנו לאמר ששכחוה כלה במשך שנות גלותם בראותנו הנבואות הנשגבות אשר התנבאו בגולה והזמירות והשירים אשר שוררו בעת ההיא, והספרים אשר חוברו בספורי דברי הימים וענינים אחרים, הלא כל אלה היו מיועדים להורות את העם וללמדם דעת וכלם הנם כתובים בלשון עברית. ואיך לא נאמר ונחליט כי הבינו את הלשון העברית היטב? אבל, האמת בדבר הזה הוא כי דברו בשתי הלשונות, בעברית ובארמית.

[(2)] כונת נחמיה בהמלה יהודית.

הלא שמוש הלשון של עזרא ונחמיה הוא מפֹרש, כי הלשון הארמית הם קראים ארמית: וכתב הנשתון כתוב ארמית ומתֻרגם ארמית.

מה שיהיה פרוש הדברים האלה, עכ"פ בזה אין ספק, שאת הלשון הארמית קראו ארמית. יש אמרים: כתוב אשֻרית ומתרגם ארמית.

(3 טענתו של דַלְמַן (Prof. G. Dalman, Die Worte Jesu, § 6), כי שנוי הכתב העברי לארמי שנתהוה בימי עזרא ונחמיה, הוא אות כי כבר נשתנה הלשון, אין לה שום ממש. כי הלא בתחלה נשתנה הכתב רק בהמקרא, ושם הלא הלשון נשארה בעינה, ודוקה להדיוטות עוד היה נהוג השמוש בכתב העברי. ומלבד זה, זה כאלו

וכבר אמרו גם בני סמך מחכמי אֻמות העולם, כי אי אפשר כלל להניח שנחמיה קנא קנאה גדולה כל כך ללשון א ר מ י ת, אפילו אם ללשון ארמית, שכבר הספיקו היהודים לקלקלה ולשנותה קצת. כך Th. Nöldeke אמר וזה לשונו:

> No one can suppose that Nehemia would have been particulary zealous that the children of Jews should speak an Aramaic dialect with correctness. He no doubt refers to the Hebrew as it was then spoken (Enc. Brit., 11. ed., art. Semitic Languages, vol. 24, p. 622).

ודבר מובן מאליו הוא אחרי כל זה, שנחמיה בעצמו דבר עברית, ואת מהות לשונו אנו ראים בהזכרונות שכתב הוא בעצמו אדות מעשיו בירושלם. בה אנו ראים עוד פסיעה לצֶמת הלשון של הדורות הבאים, יותר מבלשונו של עזרא. וזה דבר טבעי, אף על פי ששניהם היו בני זמן אחד. אבל עזרא היה סופר מהיר בתורת אלהים, היה כל ימיו קרא ב מ ק ר א, ולכן היתה לשונו קצת יותר דומה ללשון המקרא, ואלו נחמיה היה יותר אדם מ ן ה ח י י ם, ולכן היתה לשונו בודאי ממש לשון הנהוג בחיים בזמן ההוא, מלבד ההבדל שיש בכלל בין לשון הדבור השגור ללשון של כתיבה.

שמו של נחמיה יהיה נזכר לעולם בדברי הימים הכללים של עם ישראל ברגשי כבוד בלי גבול בעד פעֻלתו הגדולה לבנין האֻמה. וגם כֹתב דברי הימים של הלשון העברית יזכיר את שמו בחִבָּה מיֻחדה, בגלל קנאתו בכַּנָּנה מפֹרשת להלשון הלאֻמית [1], ובגלל שהוא היה הראשון בעמנו שנתן א ר ש ת ש פ ת י ם להרגש הטבעי של כל עם ועם ל ל ש ו נ ו. בודאי גם קדם אהבו היהודים את לשונם, ובזמן הזה שאנו בו, אין לנו רשות להטיל ספק בחבת כל הצבור היהודי ובפרט ראשיו ללשונם. זה רגש טבעי יותר מדי, ורק אדם שהוא בעל מום רוחני אין לו רגש זה. אבל נחמיה, כמו שבכל רגשותיו הלאֻמיים והמדיניים היה דֹמה לבן זמננו, כך גם בענין הלשון, ועל כל פנים הוא הראשון שאנו ראים בו הרגש הזה מפֹרש בכל תקפו [2].

אם היפָּנים למשל יחליטו עתה לקבל את האלף־בית הרומי ללשונם, זה ראיה שהם שנו גם את לשונם. וכבר ראינו, כי האלבנים שנו את הכתב וקבלו את האלף בית הרומי, וגם בין התורקים יש מי שרוצה בשנוי כזה, ואעפ"כ לא אלה ולא אלה רוצים לעזב את לשונם. — ומי שרוצה להתעקש, היה מתעקש גם אלמלא היה כתוב ע ב ר י ת, כי הלא אנו ראים שבכל מקום שיוסף בן מתתיה אמר ἑβραΐστί, המה מחליטים, שכונתו לארמית שדברו היהודים, והשם לשון עברי לא היה רגיל אצל היהודים אלא בזמן מאחר (ספרי דברים, שמ"ג, הוצ' איש שלום דף קמ"ב: ה' מסיני בא זה ל ש ו ן ע ב ר י; מסכת סופרים א, י: כל התורה כולה ע ב ר י ת היא אלא שיש בה דברים של תרגום וכו').

[1]) נ ח מ י ה. הוא לא יכול למנוע את המוצק להלשון, אך לפחות הוא הציל את כבודנו, שלא עבר המארע האים הזה בלי צעקה מצדנו! tout est perdu sauf l'honneur.

2) מחבר ספר המכבים השני אומר (מכבים ב' ב, יג), כי נחמיה יסד ב י ת ס פ ר י ם בירושלם ואסף הספרים אדות המלכים ואדות הנביאים וספרי דוד, וכמו"כ מכתבי מלכים אדות מתנות קדושות. לא ידוע מאין שאב זה המחבר ידיעה זו, אך אולי אין זו בדותה, כי באמת הדבר הזה מתאים לטיבו של נחמיה. הוא היה בחצר המלכות בבבל, וראה שם ב י ת ה ס פ ר י ם של המלכות (בית ספריא), ולא רחוק הוא כי עשה כזאת גם בירושלם, ואולי באמת הוא הוא אסף המסמכים שהשתמש בהם אח"כ בעל דברי הימים, וכן הכתבים הארמיים וכד'.

ד. זמן הכנסת הגדולה

אחרי המארעות של ימי עזרא ונחמיה מתחיל בדברי הימים של האֻמה היהודית זמן של חשך ואפלה, זמן שתאר אותו בצבע עז ואמתי כֹתב דברי הימים שלנו, צבי גרֶץ, באחד ממאמריו בהקבץ החדשי לדה״י של היהדות שלו, וזה לשונו:

Ein eigenes Gefühl ergreift den Forscher der jüdischen Geschichte, wenn er die letzten Schriften der heiligen Geschichtsurkunden, Esra und Nehemia verlässt, und den Faden weiter verfolgen will in den Geschichtsbüchern des Josephus — ein Gefühl der Verödung und Verlassenheit. Er hat sich bisher in einer reichen Welt bewegt, ein Gewimmel von Eigennamen hat ihn umrauscht, hervorragende Persönlichkeiten haben sein Interesse gefesselt, und mit einem Male wird es ganz still davon, er hört nur noch einzelne Schälle, er begegnet in einer langen Reihe von zwei Jahrhunderten nur hin und wieder vereinzelten Personen, die weder handelnd noch sprechend auftreten, und sich nur durch die Namen von einander unterscheiden (Graetz, Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums, 1857, S. 45).

[ובעברית:]

רגש מיֻחד תֹקף את חוקר דברי הימים של היהודים כשהוא עֹזב את הספרים האחרנים של כתבי הקדש, הם ספרי עזרא ונחמיה, ורֹצה לעקב אחרי חוט המסכת בספרי דברי הימים של יוסף בן מתתיה. התהלך התהלך עד כה בעולם רב המעשים, המון שמות של אנשים סאנו מסביב לו, בעלי צורה חשובים, יוצאים מהכלל העירו בכח את התענינותו בהם, ולפתע פתאם שקט גמור שלט בחלל העולם הזה, ואזניו שמעות רק מעת לעת הברות יחידות בלחש, ובזמן ארוך של כמאתים שנה הוא פגש לפעמים אנשים יחידים שאינם פועלים לפני עיניו ולא מדברים באזניו, ואינם נבדלים זה מזה אלא בשמותיהם בלבד.

בעולם המדיני נהיו אחרי זמן קצר זעזועים גדולים מאד. השלטון בְּכִפָּה שהיה בידי מלכי פרס לֻקח מידם בכחו של המרעיש ממלכות, אלכסנדר מוקדון, שבשנים מעטות כבש כמעט את כל העולם העתיק שהיה ידוע בימים ההם, וגם ארץ ישראל היתה תחת ממשלת ידו. האגדה מספרת, כי אלכסנדר מוקדון, על דרכו צפונה, נטה גם ירושלימה, והכהן הגדול שהיה בימים ההם, יצא לקראתו לקבל פניו ברב פאר וכבוד, ואלכסנדר האיר פניו לכהן הגדול ויט אליו חסד, ויתן לו בקשתו לטובת הצבור היהודי ונגד השמרונים. אם אמת בפי שמועה זו או אין, על כל פנים אין ספק בדבר, כי ימי אלכסנדר מוקדון היו ימי מנוחה פחות או יותר להצבור היהודי, כמו שהם היו ימי מנוחה לרב העמים בכל המדינות שכבש. וגם אחרי מותו, כשנחלקה מלכותו וארץ ישראל נפלה בחבלם של מלכי מצרים, לא נשתנה מעמדו החמרי של הצבור היהודי, ואולי עוד הוטב יותר. מלכי מצרים מבית תלמי היו בכלל מלכי חסד, אהבי שלום ואהבי חכמה ודעת, ולחיל צבאם שכרו שכירים מעמי הנכר ובתוכם גם מהיהודים, ומקצת היהודים האלה עזבו אחרי כן עבודת הצבא ועשו להם הון. ואליהם נוספו יהודים שבאו מעט מעט מצרימה לעשות מסחר וקנין, ורבים מהם

עשו עשר, והיו גם מקרבים לחצר המלכות, ועשו מה שיכלו לטובת הצבור היהודי שביהודה. ויש לחשב, כי הצבור הזה חזק מעט מעט במעמד החמרי כל כך, שאחד מהם, יוסף בן טוביה, יכל לחכר את המכס של יהודה מתלמי המלך, ועי"ז זה קנה גם כח של שלטון בארץ כנהוג בימים ההם, והצבור היהודי נשתחרר גם מנגישות של החוכרים מהגוים מסביב.

ואם זהו כל מה שאנו יכולים להגיד על מעמדו החמרי של הצבור היהודי של אז, עוד פחות מזה יש להגיד בודאות על מעמדו הרוחני. קצת החוקרים החדשים מחכמי אמות העולם, שהם ראים בזמן הזה ימי התהוותה של כל היהדות של כל הדורות הבאים, מיחסים לזמן זה פעֻלה רוחנית גדולה מאד. שטָדה ווֶלהויזן וחבריהם אמרים, כי בזמן הזה נתחבר חלק מהתורה, רב התהלים, משלי, איוב, ועוד ועוד. אלמלא היה זה אמת, כי אז היה זה הזמן היותר מפאר של ישראל בבחינת היצירה הרוחנית. אך כל דברי החוקרים האלה אינם אלא השערות בלי יסוד נכון, ואין כֹתב דברי הימים יכול לסמך עליהן. אבל, אין חלום בלי גרגיר של אמת, והגרגיר של אמת בזה החלום של אלה החכמים הוא, כי זה היה זמן של הכנה למה שנתהוה בחיים הרוחניים של היהודים בדורות שלאחריו, והכל היה תולדה טבעית ממה שיסד עזרא וחבריו. הצבור היהודי שאף על פי שנכרים משלו בהארץ, בתחלה הפרסים ואחר כך מלכי בית תלמי, היתה לו חרות של הנהגה פנימית לא בלבד בענינים הדתיים אלא גם בסדרי הצבור, כמו שהיה לפנים מנהג הכובשים בארצות שכבשו להסתפק בגבִית מסים ובשלטון כללי עליון ולהניח להצבורים הכבושים את חייהם כמו שהם. הצבור הזה לא יכל להתקַים בלא הלכות קבועות בכל עניני החיים, גם בענינים שבין אדם למקום ואף בענינים שבין אדם לחברו. אלה ההלכות היו צריכות להקבע על ידי חֶבֶר אנשים מקֻיָם גם מצד הרָשות העֹמדת מצד המלכות וגם מקֻבל על הצבור היהודי. זה החֶבֶר היה, בלי שום ספק, אותה כנסת הגדולה שקרא עזרא גם בתחלה בדבר התקנה להבדיל זרע קֹדש מעמי הארצות, ושסמך עליה כל הקהל אז, ושקִים אותה גם נחמיה בכח המלכות, וכמו כן אותם הדַיָנים שמִנָה עזרא בכח המלכות שנתן בידו. זו הכנסת הגדולה [1] היתה בודאי, ברֹב בנינה ורֹב מנינה, מעולי בבל, ורגלים לדבר שרֻבה, אם לא כֻלה, היתה מבני כהנים גדולים, כמו עזרא בעצמו, ועוד היה חי אצלם זכרון מנהגי בית המקדש מלפני החרבן, ועניני טמאה וטהרה, וכמו כן חקים ומשפטים בדברים שבין אדם לחברו שהיו נהוגים בישראל בעוד הממלכה על מכונה. על פי כל הזכרונות האלה קבעה זו הכנסת הלכות שיתנהג בהן הצבור היהודי גם עכשיו, מלבד תקנות חדשות שתקן עזרא בהסכמת חבריו, ושנתקנו גם אחריו ברוחו לפי צרכי השעה בתנאים החדשים של חיי הצבור היהודי. כל זה הוא כל כך מהלך טבעי, כל כך מֻכרח ומתחַיב בדרך הגיוני על פי כל תנאי הזמן ההוא, שאף על פי שאין לנו עדות מפֹרֶשת שכך היה הדבר, אין שום מקום לפקפק אפילו פקפוק כל שהוא. על טיבה של פעֻלת אנשי כנסת הגדולה מעיד המאמר שנמסר בשמם: הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (אבות א, א).

---

1) בעצם דבר כנסת הגדולה: ברכות לג., יומא סט:, ב"ב טו., מגילה ב., אבות א, א.

מה לשון דברו אלה אנשי כנסת הגדולה, ובאיזו לשון נסחו את ההלכות שקבעו?

כל מי שאינו רוצה להתעקש [1] מפני נטיה מיֻחדה ולהניח הנחה שכדי לקימה יהיה אנוס להכנס בתרוצים דחוקים על קשיות הרבה, מחֻיב להשיב על שאלה זו התשובה ההגיונית האחת:

אלה האנשים התמידו לדבר אותה הלשון שדברו עזרא ונחמיה, ושאנו יודעים על פי מה שנשאר מהם בעצמם, ושכבר הכרחנו בדרך שאין לפקפק בו, שזו היתה לשונם באמת, ר"ל גם לשון הדבור שלהם, ושזו היתה גם לשון של רב הצבור היהודי בזמן ההוא, ממילה מובן, בקצת הבדל שיש לעולם בין לשון הדבור ולשון הספר. מאמר אחד שנאמר בפרוש שהם אמרוהו, הוא המאמר באבות שהזכר למעלה, ואלמלא היינו ידעים בודאות שבזו הלשון שהוא כתוב שם אמרוהו אנשי כנסת הגדולה, היתה לנו בו עדות כי לפחות מאמריהם היו בעברית. אך בהיות שבזה יש מקום לטוען לטען ולומר שהיא לשון המוסר ולא שלהם, אניח זה להפרק הבא [2] במקום שאעסק בפרט בשאלה זו.

ובזו הלשון שדברו אותה אנשי כנסת הגדולה ושמע וגם דבֵּר רב הצבור היהודי בזמן ההוא, הם נסחו את ההלכות שקבעו על פי המסורה החיה בזכרונם ממנהגי ישראל מלפני החרבן וגם התקנות שתקנו לפי צרכי השעה.

אלה ההלכות, בלשון שנסחו אותן, נמסרו אחר כך מאיש לאיש על פה, ואנו מצאים אותן בדורות הבאים באוצר הגדול שנא[צ]רו בו כל המסורות מזמן הזה, הוא התלמוד, שכבר הזכרתי ב„המקורות" ושאדבר עליו בפרקים הבאים.

אבל, קצת דברים היו הם כתבים בלשון ארמית, והם כל נֻסחאות של מעשי בית דין ושטרי אמנה בין אדם לחברו במשא ומתן וכיוצא בזה, שבלשון זו היו אלה הנֻסחאות נהוגות אצלם כבר בשבתם בבבל, כמו שכבר בארתי זה למעלה.

ומדוע לא שנו אנשי כנסת הגדולה את לשון הנסחאות האלה ולא נסחו גם אותן בעברית? על שאלה זו לא קשה לענות.

---

1) ולהויזן אמר כי היהודים בזה הזמן כבר עזבו לשונם:

Die herrschende Sprache in Palästina scheint schon damals die aramäische zu sein, deren Eindringen in die Gebiete kanaanitischer Zunge schon früh begonnen hat und durch die gewaltsame Volksmischerei der Assyrer und Chaldäer sehr befördert worden ist (Wellhausen, Israelitische und jüdische Geschichte, III. Aufl. S. 159—160).

ויס במבוא להמכילתא, פרק זמן הזוגות [עמ' IV, לומר מתוך העדיות הנתנות בארמית בשם יוסי בן יועזר:] שכוון בעדותו על דברים האמורים בזמן קדום, ואולי בזמן הסופרים עצמם, אשר בל"ס כל דיבוריהם היו בלשון ארמי.

[ולעמת זאת אומרים] שטראק—זיגפריד;

Dem aus dem Volksleben geschwundenen Hebr. sicherten die von Esra gestifteten Sopherischen Schulen weitere Fortdauer (H. Strack-C. Siegfried, Lehrbuch der neuhebräischen Sprache und Litteratur, Einl. § 1 b).

2) [לסעיף „החובה לאמר בלשון הרב ותוצאותיה".]

בתחלה, כל זמן שלטון הפרסים ביהודה, אולי מפני הצרך, כדי שיהיה למעשי בית דין והשטרות כח המלכות, ואחר כך, כשבאה יהודה ברשות מלכי בית תלמי, שבודאי לא היו קנאים ביותר ללשון הארמית ובודאי הניחו להצבור היהודי כמו לשאר הצבורים, לנסח המסמכים הצבוריים שלהם צבור צבור בלשונו, כבר הגיעה השעה אצל הצבור היהודי, שהדבר המקֻבל היה קדוש ואיש לא העז לנגע בו [1].

כי אנשי כנסת הגדולה, לפי הרוח שנאצל עליהם מבתחלה, לא היו קנאים להלשון, בזה אין ספק. בענין הלשון אחזו מעשי אבותיהם בידיהם בלי כונה מיֻחדה. בזה אין לפקפק. זו הלשון, שהיתה נחלת אבות ועוד היתה להם לשון האם, היתה רצויה להם וחביבה עליהם, כמנהג העולם, אבל, הם לא היו קנאים לה. אפשר ללמד עליהם זכות, שהם לפי כל רוחם, לא הרגישו שאיזו סכנה מרחפת על זו הלשון. אך שהם לא היו קנאים לה, ושלא עשו שום דבר לשמר עליה ושום תקנה שתהיה לה סְיָג, כמו שעשו סְיָג לתורה בכונה רצויה, בזה אין שום ספק. זו לא-הקנאה ללשון האבות, זה העִָרון הלאֻמי בענין הלשון, היו צרה גדולה בשעתם, והם שגרמו שקרה מה שקרה אחר כך. אבל, לנו, בבקשנו לדעת מעמד הלשון העברית בזמן ההוא, אם עודנה היתה חיה בפי הצבור היהודי או כבר שבתה מפיו, זו לא-הקנאה של אנשי כנסת הגדולה ללשון האבות, זה העדר כל מעשה להגן עליה, הוא העֵשה לודאות גמורה, מה שהוכחתי קֹדם בהקשים הגיוניים, שהלשון העברית היתה באמת לשונם של אנשי כנסת הגדולה, גם לשון הדבור שלהם. כי אלמלא ראינו בהם איזו קנאה מיֻחדה להלשון, היינו יכולים לחשד שמה שנסחו בעברית היה מפני קנאה ללשון העברית, אעפ״י שלא הצבור ולא הם דברו עברית. עכשיו, שאין אנו מֹצאים אצלם שום סימן לקנאה להלשון, יכולים אנו להחליט בודאות כי מה שנסחו בעברית היה מפני שזו היתה לא בלבד לשונם הם אלא גם הלשון של הצבור.

כל הפעֻלה הרוחנית הזאת של אנשי כנסת הגדולה היתה בעקרה „הלכה למעשה", לצרך החיים המעשיים של הצבור יום יום. ואולם, גם מפעלה ספרותית טהורה לא היה הזמן הזה אלמן כלו, ואם כמו שכבר אמרתי, הרבה ממה שיחסו חכמי אֻמות העולם לזמן זה אינו אלא השערות בלי יסוד נכון, אך ארבעה ספרים חשובים בלשון עברית בודאי הם פרי הזמן הזה, ובהם אנו ראים בפעם הראשנה את הלשון העברית הספרותית של הזמן ההוא, ותחלת הלשון העברית החדשה בכללה.

אלה ארבעה הספרים הם:

דברי הימים, שסופו הוא ספרי עזרא ונחמיה, קהלת, אסתר, בן-סירא.

אדות ספר דברי הימים אמרו בתלמוד:

עזרא כתב ספרו וספר נחמיה ודברי הימים [2].

---

1) הלשון הארמית של אלה השטרות וכדו׳ היתה ליסוד מוסד לאותם החכמים שרוצים להוכיח כי היהודים דברו ארמית. ועוד יותר על זה להלן [בסעיף „לשונם של החשמונאים"].

[2) בגמרה (ב״ב טו.) נמצאת גרסה אחרת: עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לו.

ואולי כון המחבר בהוספת המלים „וספר נחמיה" לתת פרוש, שהרי עזרא הנזכר במקורות העברים כולל גם את הספר הנקרא היום „נחמיה".]

והנה בעצם ענין ספר דברי הימים אינו מן הנמנעות שעזרא כתבו[1], כי הוא באמת ברוחו של עזרא. אבל שלא עזרא כתב ספרו וספר נחמיה, בזה אי אפשר ספק. כי חלק מספר עזרא (ז, כז — ט, ו) כתוב בלשון מדבר בעדו, ואין ספק כי אלה דברים שכתבם עזרא בעצמו, וכמו"כ התפלה עד סוף פרשה ט׳ היא מעזרא בעצמו. ושאר הספר מדבר על עזרא בלשון נסתר, ודאי מפני שאחר כתבו ובפרט הדברים ביחסו של עזרא ובשבחו: הוא עזרא עלה מבבל והוא ספר מהיר וכו׳, כי עזרא הכין לבבו וכו׳. כל זה אי אפשר שעזרא בעצמו כתב, אלא אפשר אחד מתלמידיו. וכך גם בספר נחמיה, בהחלקים שלא כתבם נחמיה בעצמו, שבהם הוא מדבר בלשון מדבר בעדו, מְדַבר גם על עזרא בלשון נסתר, מוכח שגם אלה החלקים כתבם לא עזרא, אלא מי שכתב את החלקים של עזרא שמְדַבר שם עליו בלשון נסתר. ובאמת, הלשון אחד והסגנון אחד. ובהיות שבאמת כל הלשון של דברי הימים והחלקים של עזרא ונחמיה שלא יצאו מפיהם בעצמם, הם ברוחם ובסגנונם דומים ממש, בודאי יד אחת כתבתם, והיד הזאת בודאי אינה ידו של עזרא, כי אם אולי [יד] אחד מתלמידיו, עכ"פ קצת אחריו. והוא הכניס בתוך דבריו מה שמצא בארמית אולי בידי אחד מהבבלים שכתב זכרונות הימים ההם.

כי לא שלמה בן דוד המלך כתב את ספר קהלת אין צרך עתה יותר להוכיח, כי אפילו היותר אדוק, אם יש לו קצת רגש מדעי של דברי הימים, מֻכרח להודות בזה. לא התכן, ומכל שכן שלא הלשון מרשים לפקפק בזה הפקפוק היותר קל[2]. אבל עלינו להכיר טובה למחבר הספר, יהי מי שיהיה, שבכונה רצויה קרא אותו על שם שלמה, כי רק זכותו של שלמה יכלה להציל ספר כזה מידי גניזה ובודאי גם כליה גמורה, כמו שהעיד עליו רב בפרוש שרצו לגנז ספר קהלת. ובענין זה באמת נתקימו דברי [רב נחמן בר יצחק (נזיר כג:, הוריות י:)]: גדולה עברה לשמה. זה הזיוף לשם שמים, שעשה מחבר קהלת, הציל לנו אחד מהספרים היותר יקרים של ספרותנו, ובאמת הספר הראשון אצלנו שנעשה לשמו של ספר. בפעם הראשנה אנו פגשים אדם מישראל שאינו כֹתב תורה, דבר חק ומשפט, אף לא דברי הימים למלכי ישראל, לא נביא מוכיח את העם או מנחם אותו, אלא אדם ש„נתן את לבו לדרוש ולתור בחכמה על כל אשר נעשה תחת השמים" (קהל׳ א, יג), ישב ומחשב מחשבות סתם על כל זה וכֹתב את מחשבותיו אלה על ספר לשם חבור ספר. ומה תמוהות ומה יפות הן אלה המחשבות שלו! כמה הן מְשֻנות ממחשבות רֹב העולם סביבו! אלה מחשבות פִקֵחַ, יהודי שרָאָה הכל בעין פקוחה וחדה. אמנם יש בו בזה הספר הרבה דברים סותרים זה את זה, כמו שכבר העיר על זה רב, והיו קצת חכמים שאמרו, כי זו היא תכונתו של קהלת, שהוא בעקרו פקפקן, שום דבר לא ברי לו, ומה

1) אדות עצם דה"י אמרו בגמרה בשם אחד מגדולי חכמי התלמוד: ר"ש בן פזי כי הוה פתח בדברי הימים אמר הכי, כל דבריך אחד הם ואנו יודעין לדורשן (מגי׳ יג.). [ופירש"י: כנגד הספר היה אומר, כל דבריך דברי הימים אחת הן וכו׳.]

2) דעת רב החדשים שהוא מזמן החשמונאים ואולי עוד יותר מאחר, מזמן הורדוס. זה אינו מתקבל על הדעת כל כך.

שהוא מחליט רגע אחד, הוא חוזר בו ממנו מיד. אבל האמת היא מה שהעירו כבר קצת חכמי המפרשים [1], כי הדברים הסותרים להנחות העקריות של הספר הן הגהות שנעשו אולי בעליַת חנניה בן חזקיה בן גרון שדרש אותו והוסיף בו דברים בכַונה רצויה כדי להצילו מגניזה [2].

לנושא הספר הזה, שהיה כל כך משֻנה מנושאי כל הספרים שנעשו לפניו בישראל בלשון עברית, היה צרך בסגנון חדש, וגם במדה מן המדות בלשון חדשה, במלים חדשות. דבר כזה אינו נעשה בשום לשון על נקלה, ובכל לשון הפסיעות הראשונות במקצוע ספרותי חדש הן קצת שמאליות [3], קצת לא חלקות, כמו שנראה את הדבר הזה בדורות הבאים בזמן תחלת יצירת הספרות המחקרית שלנו. ולכן לא תמוה הוא אם אנו ראים גם את קהלת בקצת מקומות כאִלו נפתל נפתולים קשים בעד מלה נכונה, בעד מבטא נכון, ואם בקצת מקומות לא עלה בידו להכריח את הלשון להשמע לו לכל דקות מחשבותיו, הנה בכלל, לנסיון ראשון בשדה כל כך לא נעבד, יצא מהנפתולים הקשים וידו על העליונה. ופה אנו ראים את הלשון העברית כמעט בצורתה שנפגשנה בהדורות הקרובים. לתוך אוצר המלים של הלשון נכנסו קצת מלים שבודאי הן ארמיות בעקרן, וגם הסגנון וקצת צורות דקדוקיות חתומים קצת בחותם הלשון הארמית. אך אין שום יסוד לחשב כי אין זה עצם לשון המחבר כי אם תרגום מלשון אחרת, וכמו כן אין כל יסוד להניח שהמחבר לא דבר זו הלשון שבה כתוב הספר. הרשם שעֹשה כל הספר הוא, שאתה שֹמֵע אדם שכֹתב בלשון שהוא מדבר.

בקהלת אנו ראים השמוש בשֶ במקום אֲשֶר בכל מקום וגם כְּשֶ, ואלה המלים: עִם במשמעת אעפ"י, [...] במקום לגאלו [4], ברם [5], דִברת, יתרון, כבר, כנס, כשרון, מדינה, מַדָּע, ענין, פרדס, פתגם, רעות, רעיון, שִׁדה, שִׁדות, שָׂרים, שָׂרות, שתי, תקן... רֹב המלים האלה בודאי ארמיות, אך אין לברר, כמה מן אלה המלים הן שאלות מלשון הארמית על ידי המחבר בעצמו, וכמה מהן כבר נכנסו לתוך הלשון העברית של הזמן ההוא, והשאר אין לברר אם הן מלים לקוחות מהלשון הרגילה של היהודים בזמן ההוא, או הן יצירות המחבר בעצמו משרשים שהיו רגילים בלשון.

על כל פנים, מחבר ספר קהלת הוא לא בלבד אחד מגדולי חכמי ישראל וגם מחכמי

1) האחד הראשון אולי שד"ל?

2) [ולפי דעה שבספרות חכמינו היו הספרים משלי, שה"ש וקהלת גנוזים ממש:] בראשונה היו אומרים, משלי ושה"ש וקהלת גנוזים היו שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים, ועמדו וגנזו אותם, עד שבאו אנשי כנה"ג ופרשו אותם (אדר"נ פרק א׳ פסקה הוו מתונים בדין).

[3) סימן שאלה (?) בשולי הגליון.]

[4) אם קראנו שתי מלים אלה הכתובות מעל לשורה אל נכון, היה רצון המחבר להוסיף מלה שפרושה אולי „לגאלו", וצ"ע.]

[5) המחבר רואה בצורה לְבָדָם (קהלת ד, יח) פעל משרש ברם, עי׳ מלון הלשון העברית הישנה והחדשה כרך ב׳, עמ׳ 634.]

העולם כלו, לא בלבד אחד מאותם יחידי סגֻלה בכל אֻמה ולשון שזכים ליצֹר מקצוע חדש בספרות האֻמה, כי אם גם מבחינת הלשון העברית הוא אחד שכבש לה דרך חדש, שסִגֵל אותה לשרת בהיכל החקירה המחשבתית, שהעשיר אותה גם בצורות וגם במלים.

יתר קלה היתה העבודה של בן סירא. בהנושא כבר קדמו ספר משלי, ובסגנון ומלים ספר קהלת. הלשון בכללה דמה ללשון קהלת, רק עוד פסיעה יותר לצֶמת הלשון של הדורות הבאים. גם בצורות דקדוקיות וגם במלים יש בו חדש. הצורות היו כבר בודאי מנהג הלשון בעת ההיא, ובנוגע להמלים אין לברר אם הן לקוחות מהלשון הרגילה, או קצתן הן יצירות של המחבר בעצמו. גם זה הספר חשוב לא בלבד מבחינת תכנו, בשביל הרעיונות והענינים שלו, אלא גם מבחינת הלשון, מה שהוסיף והעשיר אותה.

ועוד מבחינה אחרת הוא השוב, מבחינת עדות ללשון הדבור של הצבור היהודי בימיו. לא עדות מדברת בפרוש אלא עדות שֹתקת, אך שתיקה זו דמה כהודאה מפרשת.

בן סירא היה גם מוכיח. בפרשות אחדות מספרו הוא מוכיח את בני עמו, לא בזעם של אש כמו הנביאים הקדמים, אלא בקצת לעג מר, בשביל כמה וכמה קלקולים מוסריים בחיי הצבור היהודי, ובשום מקום לא נמלט מפיו שום רמז של תוכחה כי אינם מדברים לשון אבותיהם. הוא בעצמו בודאי דבר עברית. בכל פרשה ופרשה של הספר אתה מרגיש שאתה שמע דברי איש כֹתב בלשון שהוא מדבר, שאלמלא כבר עזב הצבור היהודי או רֻבו או חלק גדול ממנו את לשון אבותיו, אי אפשר שלא היה הוא מערער על הדבר ומגַנה אותם ומיסר אותם בשוט לשונו.

אחת הפרשיות היותר יפות בספרו של בן סירא היא הפרשה האחרונה, שהיא מזמור בשבח גדולי אֻמת ישראל מראשיתה ועד ימיו של בן סירא. בין אלה גדולי האֻמה הוא מזכיר גם את נחמיה, אך אינו מזכיר את עזרא, ובזה מסתַיעים אותם החכמים הכֹפרים במציאותו של עזרא ואמרים כי בימיו של בן סירא עוד לא היה השם הזה ידוע ומפרסם בקרב הצבור העברי, מפני שעוד לא נתחבר ספר דברי הימים, שמחברו בדא את עזרא. אבל, אעפ״י שבאמת תמוה הוא שבן סירא השמיט את עזרא מבין גדולי האמה שהוא ספר בשבחם, אף על פי כן אי אפשר לכפר בעצם מציאותו של עזרא, כמו שכבר העירותי על זה למעלה. מה שאפשר לאמר כדי לתרץ קֻשיה זו, הוא, או שבזמנו של בן סירא עוד לא גדלה חשיבותו של עזרא בעיני העם בכלל, וזה קצת דחוק, או שבעיניו של בן סירא לא גדלה חשיבותו, שהוא לא היה מרֻצה אולי בדרך פעֻלתו, שהיתה תורתית בלבד ולא מדינית, והרבה בשבחו של נחמיה, ש[פעֻלתו] היתה בעקר מדינית לאמית, מה שהיה יותר לפי רוחו של בן סירא, שהוא היה בודאי חכם עולמי [יותר] מתורתי, כמו שהוא [מעיד] (בעצמו) על עצמו [בסוף ספרו] שלמד [חכמה מנעוריו].

ופרשה יפה זו מסַים בן סירא במזמור להכהן הגדול שמעון, שבו הוא מפאר מעשיו הגדולים לטובת האמה ומתאר את הדר תפארתו בצאתו מבית המקדש ביום הכפורים במליצה שמגיעה עד מרום השירה היותר נשגבה.

והחכמים בני סמך בדבר מודים, כי זה הכהן הגדול שמעון הוא הוא אותו שמעון

ה צ ד י ק המפֹאר כל כך במסורות הדורות הבאים, ושאמרו עליו אחר כך שהוא היה מ שְ יָ ר י אנשי כנסת הגדולה.

מזה שמעון הצדיק נשמר במקורות של דורות הבאים מאמר מוסרי אחד יפה בלשון עברית של הדורות הבאים, ושיחה קצרה בלשון זו, וספור מעשה אחד בלשון זו במליצה יפה מאד.

וכמו שכבר אמרתי בענין המאמר שנמסר לנו בשם אנשי כנסת הגדולה, אלמלא היינו ידעים בודאות כי כל הדברים האלה מסורים ממש בלשון שאמרם שמעון הצדיק [1], כי אז היתה לנו בהם ע ד ו ת מ פ ֹר ש ת, כי שמעון הצדיק לא בלבד נסח מאמרים בעברית, אלא גם ס ח בעברית ו ס פ ר מעשים בעברית. בשאלה זו של לשון המאמרים שבמקורות הדורות הבאים אשא ואתן בפרק שלקמן [2] ולעת עתה צריך להניח שאלה זו פתוחה.

אדות שני הספרים שנזכרו בתלמוד יחד עם ספר בן סירא, עי' מה שנאמר עליהם בפרק „המקורות“, דף 55.

הספר הרביעי של הזמן הזה הוא ספר א ס ת ר, מספר מארע שארע להצבור היהודי בימי המלך אחשורוש, ומכל דבריו נראה ברור כי המחבר היה בקי מאד בכל מנהגי חצר המלכות של מלכי פרס ממש כמו שהיו, ולכן אין ספק שהוא חי או עוד בעצם זמן מלכות פרס או לכל היותר בזמן קרוב אחר כך. לשונו של זה הספר דומה בכל ללשון שאר הספרים של הזמן הזה, ולפי טבע הדבר יש בו קצת יותר מלים פרסיות. ומפסוק אחד בספר זה אנו יכולים לדון, כי בזמן המחבר היו ליהודים כתב ולשון להם לבדם, לא דמה לכתבם ולשונם של שאר העמים, כי הוא מספר, שכתב הדת של מרדכי נכתב לכל מדינה ומדינה כ כ ת ב ה ועם ועם כ ל ש נ ו ואל היהודים כ כ ת ב ם ו כ ל ש ו נ ם (אסתר ח, ט) [3]. אנו רֹאים אפוא, כי למחבר אסתר היה זה דבר ידוע ומפרסם כי בשעת המארע היו ליהודים כ ת ב ם ולשונם הם, ובהיות שהוא היה בעצמו קרוב לזמן של המארע שהוא מספר, הנה אִלו לא היו ליהודים אז כ ת ב ם ו ל ש ו נ ם, לא יכל לכתב הדברים האלה בלי

[(1)] בדברי שמעון הצדיק, בירושלמי בעצמו שתי נסחאות. מלבד נדרים א, א עוד נזיר א, ו.

[וזה לשון הירושלמי נדרים א, א:

אמר שמעון הצדיק: מימי לא אכלתי אשם נזיר אלא אחד. פעם אחד עלה אלי אדם אחד מדרום וראיתיו אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו מסודרות תילי תילים, ואמרתי לו: בני מה ראיתה להשחית את השיער הנאה הזה ונם לי: רבי, רועה הייתי בעירי והלכתי למלא את השאוב מים וראיתי את הבובייה שלי בתוך המים ופחז יצרי עלי וביקש לאבדיני מן העולם. אמרתי לו: רשע, אתה מפחז בדבר שאינו שלך, עלי להקדישך לשמים. והרכנתיו בראשי ואמרתי לו: בני, כמותך ירבו עושי רצון המקום בישראל, עליך הכתוב אומר: איש או אשה כי יפליא לנדר נדר נזיר להזיר לה'.

ובנזיר א, ו בשנויים קלים. וכן נמצא הספור בשנויים בתוספתה נזיר מד, 7, ספרי פ' נשא, גמרה בבלית נדרים ט: ונזיר ד: ובמדבר רבה פרשה י.]

[2) הכונה לסעיף „החובה לאמר בלשון הרב ותוצאותיה“.]

3) גַיְגֶר, בספר „דקדוק לשון המשנה“ מחליט, כי בזמן הזה כבר היתה הארמית לשון העם, אך נגד זה כבר גרֶץ, ועי' לקמן בזמן המשנה, דבריהם.

שום הערה, שכך היה בזמן ההוא, מה שאין כן עכשיו. ואין לאמר כי כַונתו היתה ללשון הארמית, שהלא הוא ידע כי זה אינו כתבם ולשונם של היהודים בלבד אלא של עמים רבים אחרים בכל מדינות המלך אחשורוש.

ה. תרגום התורה ליונית

עתה תחלפנה שנית הרבה עשרות בשנים עד שנפגש שוב קול הלשון העברית, לפחות בכתב. למשך הזמן של כל אלה השנים הרבות אין לנו שום עדות מתוך הזמן הזה, לא מפרשת ולא אפילו סתמית למעמד הלשון בו בדבור פה או בכתב. רק ממה שנראה בדורות הבאים נוכל לדון וללמד למפרע למעמד הדבר בזמן הזה שאנו בו כעת. אבל, קדם שאגיע לאלה הדורות, עלי לדבר על מארע ספרותי חשוב שנעשה במשך הזמן הזה, שאף על פי שהוא אינו נֹגע בעצם הלשון העברית, בכל זאת הוא חשוב לדברי הימים של הלשון מכמה נקֻדות.

זה המאֹרע הוא מעשה תרגום התורה ליונית.

בעקבות חֲיָלוֹתָיו של אלכסנדר מוקדון התחילו היונים להתפשט במספר פחות או יותר רב בכל הארצות שהוא כִּבֵּש, ואתם פשטה בכל מקום הלשון היונית, ותחל להצר את צעדי הלשון הארמית, ותמגר אותה מכסא מלכותה כלשון המסחרית של העולם ותירש את מקומה.

גם בארץ ישראל התישבו יונים, ומספרם הלך ורב, בפרט בערי החוף, בימי מלכי בית תלמי. ואף על פי כן, לא לשון הספרים שנתחברו בזמן הזה ומעט אחר כך, ולא מעמד הלשון כשנפגשנו בדור הבא, אינם נותנים לנו בית אחיזה לאמר כי הלשון היונית פעלה פְּעֻלה מסַימת על הלשון העברית. ובמדה מן המדות אפשר להחלים, כי זו המהפכה הלשונית בעולם וגם בארץ ישראל הביאה ברכה להלשון העברית, לעת עתה לפחות. אלמלא נשארה הלשון הארמית בכחה ועזה בכל העולם וגם בארץ ישראל, כי אז היתה בודאי ה ת א ר מ ו ת ה של הלשון העברית מתקדמת הלך והתקדם הרבה יותר מהרה ובמדה עוד יותר רבה, מפני קרבת זו הלשון להלשון העברית ומפני הסבות הכלליות שהביאו להתארמות זו, שכבר נזכרו פעמים רבות. אבל, התפשטותה של הלשון היונית הרפתה את כחה של הלשון הארמית גם בארץ ישראל. המקֹרבים למלכות, כמו בני טוביה, בודאי יותר סגלו להם דעת הלשון היונית, וזו הלשון, הרחוקה כל כך מהלשון העברית, לא היתה עלולה להתגנב אל תוכה כל כך על נקלה כמו הלשון הארמית.

אבל, א ל כ ס נ ד ר י ה ש ל מ צ ר י ם נעשתה בזמן הזה מרכז להעולם היוני, להתרבות היונית, ולהלשון היונית. פה נוצרה חכמת הלשון היונית, פה נוצר הדקדוק של הלשון היונית, פה התחזקה ה י ה י ר ו ת היונית בכל הֻחצפה המצֻיֶּנת אותה מעולם, וכל הצבורים שגרו בעיר זו נִתְיַוְּנוּ במהרה בכל דרכי החיים ובפרט בהלשון, הכל דִבְרוּ יונית, וכל מי שהיה לו מוח בקדקדו, יהי בן איזה צבור שיהיה, התאמץ לסגל לו את הלשון היונית בדבור פה ובכתב.

[1] ובין הצבורים מעמי הנכר היה פה בזמן הזה גם צבור יהודי. לא בבת אחת בא הצבור הזה הנה מארץ ישראל. מעט מעט, במשך הרבה מאות שנים נתקבץ ויהי לצבור מסֻיָּם. יש לנו עדות מפֹרשת, שאחרי חרבן ירושלם באו אנשים ונשים וטף מיהודה עם ירמיהו למצרים. אך מספרם בודאי לא היה רב מאד, ובבואם שמה מצאו יהודים שבאו שמה קדם, כמו שאנו ראים רמזים לזה בדברי הנביאים מלפני החרבן. פסוק אחד בפרשת שפטים (דברים יז, א) מרמז לנו כי מלכי ישראל היו משיבים את העם מצרימה למען הרבות להם סוס, ודברי הימים מקימים, כי מלכי מצרים היו שֹכרים להם שכירים להצבא ממלכי ארם במספר רב, מפני שבני מצרים בעצמם לא היו נֹטים לעבודת הצבא. אלה השכירים מארצות ארם היו רבים מאד, והשכירים מישראל ומיהודה היו לעֻמתם מתי מעט, וכשבאו בין השכירים הארמיים, היה זה דבר טבעי והכרחי, שהם התרגלו מעט מעט לדבר לשון ארמית, לשון רֹב הגדול של הצבא. מעט מעט נוספו עליהם עוד ועוד יהודים, ודבר מובן הוא, שאלה הבאים החדשים לא יכלו לעמד בעבריותם בתוך אחיהם שנהיו כבר ארמיים בלשונם, וכן נתהוו מעט מעט במצרים הדרומית צבורים של יהודים ארמיים. מאלה הצבורים של יהודים ארמיים נתגלו בזמן האחרון כתבי גֹמֶא מעיר סְוֵנֵה, שמאירים אור ברור על המעשה הזה של דברי הימים של ראשית הצבורים היהודים במצרים.

ברבות הימים יצאו רבים מהשכירים האלה מעבודת הצבא, ומסורה, שבעקרה היא מיֻסדה על מעשה שהיה, אֹמרת בפרוש, כי המלך תלמי שחרר מאה אלף יהודים שהיו שבויים בארצו.

מאלה השכירים המשֻחררים נתהוו מעט מעט הצבורים בני החורין של היהודים במצרים, ואנו ראים, כי ראשיתם היו כלם אנשים שכבר נהיו ארמיים בלשונם, ודבר טבעי הוא שכאשר נוספו עליהם אחר כך מעט מעט יהודים חפשים מארץ ישראל שבאו למצרים לשם מסחר וקנין, נטמעו בתוך אחיהם הארמיים ודברו גם הם ארמית.

אבל בפני כחה ועזה של הלשון היונית בזמן שאנו עמדים בו לא יכל הצבור היהודי הארמי לעמד, לו גם רצה, וגם בודאי לא רצה, כי לא מצא שום סבה לאמץ כחו לזה, כי הלא חש וידע, כי גם הלשון הארמית אינה לשון אבותיו, ולכן התיַון הצבור היהודי במהרה באלכסנדריה, ולא נשאר אצלם מהלשון הארמית אלא קצת מלים בענינים מיֻחדים של היהודים, כמו שמות החגים, כהנים, וכיוצא בזה. והילדים שנולדו להם עתה לא ידעו יותר לא עברית ואף לא ארמית, זולת אותן המלים של עניני היהודים שהיו מצויות בלשון הצבור היהודי, וכשגדלו הילדים והיה צרך ללמדם לפחות מעט מתורת משה, היה צרך ללמד להם תורה יונית [2].

[1) מתוך כ"י המחבר, שעמודיו סמנו במספרים בידו, חסרים העמודים כ"ו — כ"ח, ועל כן נתנו הדברים מכאן ועד סוף סעיף זה על פי הנדפס בספר „עד אימתי דברו עברית ?", עמ' 53 — 59, בתוספת הערות מרשימות המחבר בפתקאות.]

[(2)] דעתו של בוהל :

אלה המלמדים הלועזים את התורה ליונית היו אנשים מתוך זה הצבור בעצמו, וגם הם דברו את הלשון היונית שהיתה שגורה אז בפי הצבור היהודי, לא הלשון היונית הספרותית, אלא הלשון היונית ההמונית, הלשון שדבר המון העם היוני שבאלכסנדריה ושנוספו בה בפי היהודים תערובות מלים מלשון הארמית לרב הדברים היהודיים ביחוד, כמו חגי היהודים ושאר עניני היהודים.

וכך נתהוה אצל זה הצבור היהודי תרגום יוני, בתחלה של התורה, ואחר כך של קצת ספרי הנביאים, ממש כמו התרגום האשכנזי אצל היהודים בארצות אשכנז והתרגום לדינו שהיה נמסר אחר כך מאיש לאיש אצל היהודים הספרדים.

וכשקם המלך החכם תלמי, אותו תלמי שיסד בית ספרים באלכסנדריה, ושמע אדות ספר תורת משה, ורצה שיהיה לו בבית הספרים גם תרגום הספר הזה, קבץ את היותר חכמים בהמלמדים האלה, ודרש שיכתבו לו את התרגום השגור בפיהם, ונתן להם שכרם כיד המלך [1]. ובכל אשר התיַונו היהודים האלכסנדרונים יותר, כן הלכו והתנכרו להלשון העברית, עד שאפילו הטובים שבהם, כמו הפילוסוף ידידיה האלכסנדרוני לא ידע מהלשון העברית כלום, ולא למד את התורה אלא בהתרגום היוני.

אלה תולדות התרגום היוני של המקרא, שנשמר לנו על ידי הכנסת הנוצרית והידוע בשם: תרגום השבעים.

בתרגום זה נשאר לנו פרוש המקרא לפי מה שהיה מקֻבל אצל הצבור היהודי הזה איש מפי איש מעת צאתם מארץ ישראל. אך דבר טבעי הוא, כי ברבות הימים נשכחו אצלם הרבה דברים ותרגמו אחר כך אולי בטעות על פי סברה ועל פי קבלה משֻבשת. ומלבד זה, זה התרגום בודאי לא נשאר כהויתו, כצאתו מידי המתרגמים היהודים, אלא ברבות הימים נשתבש ונפלו בו שבושים פחות או יותר גדולים [2]. את זאת אנו ראים

As a matter of fact, in most cases the Palestinians would have understood Greek better than the Jews born in Egypt would know Hebrew, so that certainly the translators would mostly be recruited from the recently immigrant Palestinians (Buhl, Canon and Text of the Old Testament § 41, p. 123).

[(1) המחבר רשם בפתקה:]

Buhl סבר בכ"ז, כי לתלמי היה חלק גדול בענין התרגום.

התרגום הזה מתרחק, כמו תרגום אונקלוס מההגשמה ובהרבה מקומות הוא כמו מדרש.

[(2)] הנסחה של השבעים הֻגהה ע"י אוריגינס בהרבה מקומות. כונתו היתה רצויה, אך מצד המקוריות של התרגום אבדנו הרבה, כי אין אנו עכשיו בטוחים בכלום, שכך באמת תרגמו המתרגמים הראשנים. ובפרט שאחרי זמן מה הֻגה התרגום היוני עוד פעמַים, האחד ע"י Lucian מן Samosata, הקדוש, martyr, מת בשנת 311, והשני ע"י Hesychius, קדוש, כמו"כ בזה הזמן.

אך בכ"ז, במקום שיש שנוי והבדל אמתי בין השבעים והנסחה המסורה, רגלים לדבר כי הנסחה של השבעים שיש בידינו היא באמת הנסחה האמתית של השבעים, כי ההגהות שנעשו בה, היו להפך, לעשות הסכמה בינה ובין הנסחה המסורה.

משנויי הנֻסחאות של כתבי היד של התרגום הזה. ואף על פי כן, בודאי הוא מקור חשוב מאד לדעת מה היה הפרוש המקֻבל אצל הצבור היהודי בזמן ההוא מהמלים של המקרא. זו העדות היותר קדומה שנשמרה לנו, והוא גם חשוב בענין הנֻסחה המסורה שלנו, שבכללו התרגום הזה מקים את אמתתה בהיותו עדות בפני עצמה [1]. בהרבה מקומות התרגום הזה אינו מסכים להנסחה המסורה שלנו. אך כבר הוכיחו החכמים, כי בקצתם זו טעות סופר, ובקצתם זו טעות המתרגמים שבעצמם כבר לא הבינו את דברי הכתוב. אבל, אין ספק בדבר, שבקצת מקומות התרגום מעיד, שהנסחה שהיתה בידי המתרגמים היתה משֻנה מהנסחה שלנו, ושהנסחה ההיא שהיתה בידיהם היא האמתית.

אדות התרגום היוני נשארו לנו שתי עדֻיות: העדות האחת בתלמוד, והשנית באגרת בלשון יונית המיֻחסת להחקרן אריסתיאס לידידו פילוקראטיס.

העדות התלמודית מספרת:

אמר רבי יהודה: אף כשהתירו רבותינו יונית לא התירו אלא בספר תורה ומשום מעשה דתלמי המלך. דתניא:

מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה והסכימו כולן לדעת אחת (מגילה ט.).

והמספר הלך ומנה קצת השנויים שעשו כלם בהסכמה אחת [2]. בתחלה התנגדו חכמי ישראל בירושלם למעשה התרגום, ואמרו כי יום שבו נתרגמה התורה יונית היה יום צרה לישראל, אך אחר כך הכשירו את התרגום היוני [3].

והאגרת המיֻחסת לאריסתיאס מספרת, כי דימיטריוס מן פלרום, שהיה שומר הספרים של המלך תלמי השני פילדלפי (כשלש מאות שנה לפני החרבן), יעץ לזה המלך להשיג לבית הספרים שלו תרגום יוני מספר תורת ישראל, וישמע המלך לעצתו, וישחרר מאה אלף יהודים שבויים שהיו במצרים, ויתן בידו של דימיטריוס מתנה יקרה, גפן זהב גדולה, כך וכך משקלה, למקדש אלהי ישראל, וישלחנו לכהן הגדול בירושלם, אלעזר, בבקשה שישלח לו שנים ושבעים זקן שיתרגמו לו את תורת ישראל יונית, ויקבלהו הכהן הגדול אלעזר בכבוד, וישלח אתו את שנים ושבעים הזקנים, ויבואו אלכסנדריה, ויקבלם המלך תלמי

[1)] עכ"פ הנסחה של השבעים, עד כמה שהיא לא משבשת בעצמה, היא כאלף ומאתים שנה עתיקה מהכ"י היותר עתיק שיש בידינו מהמקרא. אפס, עדותה הורעה ע"י מה שהיא עצמה משבשת.

[2) שם:] וכתבו לו: אלהים ברא בראשית, אעשה אדם בצלם ובדמות, ועוד, וכו׳. ולא כתבו לו את הארנבת, מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה, שלא יאמר: שחקו בי היהודים והטילו שם אשתי בתורה.

[3) ושם:] רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף בספרים לא התירו אלא יונית.

והוסיפו שם:

וא"ר יוחנן: מ"ט דרשב"ג? אמר קרא, יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם, דבריו של יפת יהיו באהלי שם. ואימא גומר ומגוג? א"ר חייא בר אבא: יפיותו של יפת יהא באהלי שם.

בכבוד, ויביאם להאי פרוס ויושיבם שם בשנים ושבעים בית, ויתרגמו שם את התורה.

והנה העדות שבמקורות היהודים מספרת בקצרה את מעשה התרגום בדרך טבעי מאד, ויש לחשב באמת שתלמי המלך ברצונו להיות בטוח שהתרגום הוא אמתי, הושיב את המתרגמים שלקח לו כל אחד לבדו, והם בודאי תרגמו כלם כמעט מלה במלה, יען זה התרגום היה מקֻבל אצלם מאיש לאיש.

והאגרת של אריסתיאס, בכל פרטי הפרטים שלה, כל החכמים מודים עתה שהיא כלה מזֻיפת. כי זה הכותב שקרא עצמו אריסתיאס ואמר שהוא אחד מחצרני תלמי, אלו באמת היה כך, היה יודע כי דימיטריוס נבאש בעיני תלמי בראשית מלכותו, מפני שנחשד כי ידו היתה בקושרים על תלמי. גם כל מה שהוא מספר על ירושלם מעיד, שכותב האגרת מעולם לא היה בעיר זו ולא ראה אותה בעיניו. ולכן דעת רב החכמים היא, כי מחבר המכתב הוא איש יהודי מהצבור היהודי באלכסנדריה בזמן אחרי הזמן שהוא מספר, ושהוא לשם שמים, למען הגדיל כבוד ישראל, עשה הזיוף הזה ליחס אגרת זו לפקיד חצר המלכות בעצמו, ולא רחוק הוא כי מחבר האגרת הוא אותו הפילוסוף היהודי היוני ארסטובלוס, שכתב ביונית „פרוש על התורה הקדושה" בדרך פילוסופי ורמזי. גם הפילוסוף היהודי, ידידיה האלכסנדרוני, הוא פילון, העיד כי על אי פרוס חוגגים בכל שנה לכבוד היום שבו נשלמה מלאכת התרגום היוני [1].

ו. ימי החשמונאים

בימים ההם התחילו שמי יהודה להתקדר שוב עבים כבדים, ושֹאָה שחורה, זעומה, הרת רעמים אֲיֻמים וברקים מבהילים, פשטה על כל הארץ. בתוך הברקים האלה הָיתה עין בֹּחֶנת יכולה לראות אור חדש מתבקע על האֻמה, אבל אין אנו יודעים אם בעת צרה זו היתה בתוך הצבור היהודי עין אחת כזאת.

בסבת התנגחות מלך הצפון במלך הנגב נקרע הצבור היהודי לשתים, ויהי קצתו נֹטֶה אחרי מלכי סוריה וקצתו אחרי מלכי מצרים, וכאשר גברה ידו של אנטיוכוס ויקרע את יהודה מעל בית תלמי, האיר פנים להנֹטים אחריו, אף נתן הנחות להצבור היהודי

[(1) רשימות המחבר מראות, שהיה בדעתו לעסק גם בשאלות אחרות הקשורות בתרגום השבעים ובשאר העתקות יוניות. הוא רשם לו את דברי] ג י ג ר אדות התרגומים בכלל. השבעים הוא התרגום הראשון בכלל.

Wir haben hier das erste Beispiel in der Geschichte, dass ein Buch eine Übersetzung erhielt (Geiger, Das Judenthum und seine Geschichte, S. 81).

[הערה אחת שנשארה עוסקת בערך ההעתקות לשאלת המבטא העברי:

העתקת המלים של השבעים, תיאודוטיון, הירונימוס וכו'.

ובן משק ביתי. הירונימוס: uben mesech bethi in Hebraeo scriptum est; השבעים: Μασέκ.

(עי' Hexapla הוצאת Field, I, עמ' 32, בהערה)].

[אולם נוסף לכך רשם לו המחבר חמר לשאלת ההברה היונית עצמה, שעל פיה התכון, כפי הנראה, לבדק את ערך ההעתקות.]

שבארץ ישראל וגם שבכל ארצות ממשלתו, ומהיהודים יושבי בבל לקח ויביאם למבצרי קצת ערי החוף בממלכתו לשמר על העמים ילידי הארצות לבל יפשעו בו. בעקב המעשים האלה התחילו קצת משפחות יהודיות, בפרט בני טוביה והדבקים בהם, להתקרב יותר ויותר אל היונים וללמד למעשיהם ולהתנהג במנהגיהם. ויהי הדבר הזה למֹרת רוח לרב הצבור, ומלחמה עזה וקשה החלה ביניהם, והקרע הלך ורחב, ומעבר מזה ומעבר מזה הרחיקו ללכת עד הקצה האחרון. וכאשר עלה על כסא המלכות אנטיוכוס הרשע, נהיו המתיַוְנים האלה „פריצי עמם" באמת, בֹגדים, מרשיעי ברית, ועזרו להמלך הרשע בכל מעלליו האָימים שעולל ברוח שגעונו להצבור היהודי בימים הנוראים האלה.

ואם נדון על פי אמד הדעת לפי טבע הדברים, צריך להניח כי אלה פריצי העם, מרשיעי הברית, בתאותם להדמות להיונים בכֹל כדי להתחבב עליהם, עזבו גם את לשון האבות ודברו יונית גם בבתיהם בינם לבין עצמם.

אבל, צריך להודות, כי למעל זה אין שום עדות מפֹרֶשת, ויש עדות של שתיקה שהיא מעידה כמעט עדות ברורה לזכותם של המתיונים, לפחות בענין הלשון.

כי שני הספרים המספרים את המאֹרעות של הזמן ההוא, שהם המקור האחד כמעט לדברי הימים ההם, הם שני ספרי המכבים, אינם אמרים לנו בשום מקום, לא בדברים מפרשים ולא ברמז, כי המתיַוְנים חדלו מדבר לשון עמם. לא בלבד ספר הראשון של המכבים, שהוא בכלל קצת מקצר בתאור המעמד הרוחני ועֹסק יותר בספור המעשים המדיניים, אלא גם הספר השני של החשמונאים, שהוא מרבה לספר פרטי דרכי המתיונים, שהיו לֹבשים מלבושי היונים, ולא שכח להזכיר בפרוש אפילו את הכובע היוני πέτασος שלבשו המתיונים, אינו אֹמר בשום מקום כי הם גם דברו יונית. ובהיות שאפילו המפקפקים בדבור בלשון עברית בזמן הזה, ואפילו הכֹפרים בו כפירה גמורה, כמו פרופיסור דַלְמַן, אינם יכולים אפילו לשער, כי הלשון היונית היתה אז לשונו של הצבור היהודי בארץ ישראל בזמן ההוא, ומי שאינו רצה להודות שהיהודים דברו אז עברית, אֹמר כי לשונם היתה ארמית, ולשון זו כבר היתה אצלם לשון האֻמה, — איך אפשר שמחברי שני הספרים האלה, בפרט מחבר ספר השני של המכבים, לא פקד על המתיונים גם את עונם זה, שעזבו גם את הלשון של היהודים? מי שפקד עליהם עון לבישת הכובע היוני, יעבר בשתיקה גמורה על שלא דברו יהודית? עלינו אפוא להניח כדבר שאין ספק בו, שאפילו בעת צרה זו של בגידה לאֻמית הראשנה בישראל נשארו גם הבֹגדים יהודים בלשונם. גם רב המתיונים דברו יהודית בבתיהם ובינם לבין עצמם בכל מקום. קצתם אמנם כבר נקובים בשמות בצורה יונית, אבל אין צורת השם מכריעה בענין לשון הדבור, כמו רבי טרפון וסומכוס וכדומה.

וזו הלשון היהודית של הצבור היהודי היתה גם בזמן זה מה שהיתה עד כה, היא הלשון העברית בצורה שראינוה כבר בספרים האחרנים שנזכרו למעלה.

וספר שנתחבר בזמן ההוא ומדבר על מאֹרעות הימים ההם, הוא ספר דניאל, נכתב בעקרו בזו הלשון העברית בעצמה, בה הוא מתחיל ובה הוא מסַיֵם.

אבל חלק האמצעי, והוא מחצית כל הספר, כתוב בלשון ארמית. תחלת חלק

זה היא במקום שהמחבר מתחיל להביא את דבריהם של הכשדים למלך נבוכדנצר ודברי נבוכדנצר אליהם, וכמו כן דברי שאר שרי המלכות ודברים שהיו בין דניאל בעצמו והמלך. וכדי להראות אמתת כל ספור המעשה הזה הוא מביא את הדברים בעצם לשונם של המדברים, וכיון שהלשון הארמית בפיו, הוא מגיד בארמית גם המעשים המפסיקים בין השיחות האלה, עד שהוא מגיע להמקום שאין לו יותר מגע ומשא עם המלכים והחרטמים הכשדים, ואז הוא שב לספר בלשונו, בעברית.

מעשה זה של הפסקה הארמית בתוך ספר כתוב ליהודים אינו מרע כל שהוא עצם ההנחה שלשון הדבור של הצבור היהודי עוד היתה עברית, וכמו כן אין הדבר הזה מוכיח שלשון הדבור של מחבר זה הספר לא היתה הלשון העברית. אדרבה, הרשם הכללי של ספר דניאל הוא אותו הרשם שעשים הספרים שקדמו לו, והוא שהמחבר, בחלק העברי של הספר, כתב בלשונו, ר"ל בלשון שהוא מדבר, ושהוא כתב לאנשים שמדברים זו הלשון בעצמה, ושהחלק הארמי הוא לשון זרה להמחבר בעצמו ולמי שהספר כתוב, והובא בלשון זו, מפני שבזו הלשון דברו המדברים. אלא מפני שגם לשון זו שגורה בפי המחבר, לכן בשטפת לשונו הוא מספר גם המעשים המפסיקים בארמית, ואינו ראה צרך לתרגמם עברית, מפני שהוא יודע כי גם „קהל הקוראים" יבינו אותם היטב בלי כל תרגום.

זה מעיד על כל פנים שכבר התחזק בקרב הצבור היהודי אותו המעמד הלשוני שהתמיד מעתה במשך כל הדורות הבאים והלך הלך ורע להלשון העברית עד השֶבר הגדול האחרון שלה.

שרשו של המעמד הזה כבר ראינו בתחלת שיבת הגולה מבבל. אף על פי שרֻבו ככלו של הצבור ששב מבבל דבר עברית, בכל זאת היו בתוכו, בפרט מהערב רב, שלשון הדבור שלהם היתה ארמית, ועל ידי הנשים הנכריות פשתה הצרעת הארמית יותר ויותר בתוך הרבה משפחות של הצבור. פֻעלתם של עזרא ונחמיה בדבר גרוש הנשים הנכריות עצרו בודאי לזמן מה בעד הרעה, אך לא-קנאותם והתרשלותם של ראשי הצבור שבאו אחריהם, שלא עשו שום סְיָג להלשון, גרמו, שהלשון הארמית שהיתה לשון המלכות וגם לשון המסחרית הכללית, הוסיפה מעט מעט להבקיע אל תוך הלשון העברית. לזמן קצר באה הרוָחה להלשון העברית מהתגברות הלשון היונית, שירשה בעולם את מקומה של הלשון הארמית, אבל בימים האלה שאנו עֹמדים עתה בהם גרם השנוי המדיני שנעשה ביהודה, שהלשון הארמית התחילה שוב להתחזק בקרב הצבור היהודי במדה שאולי לא היתה כמותה עד כה.

על ידי התחברות ארץ ישראל למלכות סוריה, שגם ארם נהרים היתה ברשותה, נתחדש שוב המגע והמשא יותר בין בבל וארץ ישראל. ומלבד זה, אנטיוכוס הגדול היה מלך טוב, וכבר ראינו, כי יהודי בבל היו מְחזקים אצלו לנאמנים לו ביחוד, והוא הביא הרבה יהודים מבבל לארצות ממשלתו והפקיד בידיהם את מבצרי המצבים שלו לשמר על ילידי הארץ לבלתי יפשעו בו, וגם להגליל באו בימים האלה הרבה יהודים מבבל והתישבו שם.

אלה היהודים מבבל הביאו אתם את הלשון הארמית. כבר העירותי על זה למעלה [1], כי אותם היהודים משבי ירושלים שנשארו בבבל ולא עלו עם זרבבל ועם עזרא, היו אותם מי שהיו פחות לאמיים ומי שיותר הסתגלו כבר להחיים של בבל בכל דבר וגם בעניני הלשון. ודבר טבעי הוא, שכאשר עלו מבבל היותר לאמיים ונשארו הם לבדם, נשתקעו עוד יותר ויותר בארמיותם, וכשבאו יהודי בבל להגליל, נוספו גם הם על שארית היהודים שנשארו שם עוד מימי חרבן מלכות ישראל, ובהיותם מעטי מספר ודלי האיכות והיו מֻקפים עממים מדברי ארמית, לא יכלו לעמד בעבריותם. ככה נתהוה בגליל צבור יהודי כלו כמעט ארמי בלשונו. זו הלשון הארמית היתה משֻנה קצת מהלשון הארמית של בבל, כי גם היהודים הבבלים שבאו הנה מעט מעט, היו תמיד המועט בבחינת הצורה של הלשון לעֻמת שאר המדברים ארמית מסביב, ובדרך טבעי סגלו לעצמם גם הם במהרה את הצורה של הלשון הארמית של הגליל.

וביהודה, אף על פי שבכלל עוד היה הצבור היהודי עברי בלשונו, בכל זאת, מפני אותה לא-הקנאות וההתרשלות להקיף את הלשון העברית סיָגים חזקים, הלכה הלשון הארמית הלך ופשט יותר ויותר בקרב הצבור. כי מבני הגליל באו ליהודה אנשים הרבה, כמו שהוא נהוג בין שתי מדינות גבלות זו בזו, בפרט שיהודה היתה עתה המרכז להצבור היהודי, ובפרט אנשים שרצו ללמד תורה ודעת היו צריכים לבוא לירושלם. וגם מבבל בעצמה באו רבים לירושלם, בפרט ללמד תורת ישראל, כדי לשוב ללמד את הילדים ולהורות דבר ה׳ להצבור היהודי שבבבל. אלה האנשים, בפרט תלמידי החכמים, מעט מעט אמנם החלו לדבר עברית. אך בזמן הראשון לבואם היו מדברים ארמית, וככה היה תמיד בתוך הצבור העברי צבור קטן ארמי, ועל ידי המגע והמשא הפנימי בינו ובין הצבור הגדול נהיתה לשונו של זה הצבור הקטן יותר ויותר מקֻרבה להצבור הגדול העברי.

ועוד קו אחד מצאה לה הלשון הארמית בתוך ירושלם לשלח חציה משם אל לבה של הלשון העברית והיא בית המקדש.

זה אחד מהדברים היותר מרים בדברי הימים של הלשון, שמקדשה של האֻמה נהיה, לפחות לזמן מה, מדור לצרתה של לשון האֻמה.

אך כאן עלי להפסיק את חוט המטוה של ספור המעשים כדי לברר נקֻדות אחדות הנצרכות להצעת מהלך הדברים אחר כך.

על אמתת המעשה, שבבית המקדש בירושלם בזמן הזה ובזמן קרוב אחריו דברו ארמית, מעידים שני מאמרים. האחד מאחד מחכמי הזמן הזה, הוא יוסי בן יועזר איש צרידה, שנמסרה עדות בשמו בענין מעניני בית המקדש בלשון ארמית, והשני היא אגדה על שני כהנים גדולים ששמעו בת קול בבית המקדש בלשון ארמית.

מאמרו של יוסי בן יועזר הוא במשנה עדיות וז״ל:

> העיד יוסי בן יועזר איש צרידה על איל קמצא דכן ועל משקה בית מטבחייא דאינון דכיין ודיקרב במיתא מסתאב (עדיות ח, ד).

[1] עמ׳ 93.

זו עדות בעניני טמאה וטהרה, ובהיות שכל העדיות שבמסכת זו כתובות בלשון עברית ורק זו לבדה בארמית, מוכח שבאמת כך נאמרה בלשון ארמית. ובהיות שמזה ר' יוסי בעצמו יש במקומות אחרים מאמרים בלשון העברית של הזמן ההוא, רגלים לדבר, שזו ההלכה אמר בארמית, מפני שכך שמע אותה בארמית בבית המקדש [1].

והאגדה בדבר הבת קול נמצאת בשני מקורות, בתוספתה ובגמרה ירושלמית.

וזה לשון התוספתה (סוטה יג, 5—6) והובאה גם בגמרה בבלי (שם לג.):

יוחנן כהן גדול שמע מבית קודש הקדשים: נצחו טליא דאזלי לאגחא קרבא באנטוכיא, וכיונו את אותה השעה וכיונו שנצחו אוחה שעה.

שמעון הצדיק שמע: בטילת עיבידתא דיאמר סנאה להיתיה להיכלא ונהרג קסגלגס ובטלו גזירותיו, ובלשון ארמי שמען.

וזה לשון הגמרה ירושלמי:

מעשה ששמע שמעון הצדיק בת קול יוצא מבית קודש הקדשים ואמר: נהרג גייס גוליקוס ובטלו גזירותיו. מעשה שיצאו נערים להלחם באנטוכיא, ושמע יוחנן כהן גדול בת קול יוצא מבית קודש הקדשים ואומרת: נצחו טלייא דאגחו קרבא באנטוכיא, וכתבו אותה העת ונתנו בו זמן, וכיוונו שבאותה שעה היתה (ירוש' סוטה ט, יג).

והנה בנוסח הבת קול של שמעון הצדיק ברור הדבר כי נפל שבוש בשני המקורים, גם בתוספתה וגמרה בבלי וגם בגמרה ירושלמי. כי אין ספק בדבר כי השם קסגלגס שבתוספתה ובבלי הוא גייס גוליקוס שבגמרה ירושלמי, והכונה לקיסר קאיוס קליגולה, ובגזרותיו הכונה להגזרה הידועה שלו להעמיד צלמו בהיכל, וזה ארע דורות הרבה אחרי שמעון הצדיק. ואם נאמר כי הכונה בהחצי הארמי שהובא בתוספתה ובבלי בלבד כמו כן למארע זה, צריך לאמר, כי כל בת קול זו נתיחסה בטעות לשמעון הצדיק, והדבר קרה לכהן גדול בזמן המארע ושמו היה כמו"כ שמעון. ואם הכונה בהחצי הארמי היא לאיזה מארע אחר, צריך להניח כי בתוספתה ובבלי הרכבו שתי אגדות יחד, האחת בדבר בת קול בלשון ארמית ששמע שמעון הצדיק, והשניה בדבר בת קול בעברית ששמע

---

[1] ויס, בדבר עדותו של יוסי בן יועזר:

אך מכל למודיהם (של החכמים אחר זמן עזרא) אשר הורו בלשון ארמית לא נשאר לנו מאומה אשר נוכל לאמר עליו בברור כי הוא מהזמן ההוא, מלבד אחת בדרך השערה יש ליחס לסופרים הראשונים ככתבם וכלשונם, והיא במשנה אשר מסרה לנו עדות שהעיד אחד מן החכמים שחי בתחלת ימי המקביים על איל קמצא דכן ועל משקה בית מטבחייא דאינון דכיין ועל דיקרב במיתא מסתאב, והנה זה החכם העיד על הדברים וזה מורה, כי מדבר מקבלה קדמוניה והמאמרים אשר העיד עליהם היו בלשון ארמית אשר לא נמצאו דוגמתם במשנה וכו', ועל כן בצדק נוכל לשער כי זה משיור פירושי הסופרים אשר למדו את העם בתרגום לשון הארמית (דודו"ד א' דף 57).

ובכ"ז הוא אומר כי הם השתדלו לחזק את הלשון העברית.

זה בודאי לא נכון!

ומביא ראיה מנחמיה! וראיה עוד מתקון התפלות בעברית.

כהן אחר ששמו היה שמעון בזמן קאיוס קליגולה, ובירושלמי נשמטה כל הבת קול הארמית של שמעון הצדיק ונשארה רק הבת קול של שמעון הכהן שבזמן המלך קאיוס קליגולה ונתיחסה היא לשמעון הצדיק.

על כל פנים, מעשה הבת קול הארמית של שמעון הצדיק אינו ברור לנו. אך מעשה הבת קול של יוחנן כהן גדול, אין לפקפק בעצם הדבר שיוחנן כהן גדול שמע באמת בת קול זו, כי אין ספק שהמעשה הזה היה מפֻרסם בקרב כל העם בזמן המעשה, וראיה לזה היא, כי עוד מקור אחד מספר זה המעשה בעצמו, והמקור הזה הוא מזמן קֹדם חבור המקורים התלמודיים, ובהיות שדבר ידוע כי המקורים התלמודיים לא שאבו מזה המקור כלום, הרי שני אלו המקורים הם שני עדים עומדים כל אחד ואחד בפני עצמו ועדיותיהם מְקַיְמות זו את זו.

המקור האחר הזה הוא ספרו של יוסף בן מתתיה, שהוא מספר את ענין הבת קול בזה הלשון:

Παράδοξον δέ τι περὶ τοῦ ἀρχιερέως Ὑρκανοῦ λέγεται, τίνα τρόπον αὐτῷ τὸ θεῖον εἰς λόγους ἦλθε. Φασὶ γὰρ ὅτι κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ᾽ ἣν οἱ παῖδες αὐτοῦ τῷ Κυζικηνῷ συνέβαλον, αὐτὸς ἐν τῷ ναῷ θυμιῶν μόνος ὢ ὁ ἀρχιερεὺς ἀκούσειε φωνῆς ὡς οἱ παῖδες αὐτοῦ νενικήκασιν ἀρτίως τὸν Ἀντίοχον. Καὶ τοῦτο προελθὼν ἐκ τοῦ ναοῦ παντὶ τῷ πλήθει φανερὸν ἐποίησεν. καὶ συνέβη οὕτω γενέσθαι (Jos. Flavius, Ant. XIII., 10, 3).

[ובעברית:

אך דבר תמוה קרה בנוגע לכהן הגדול הורקנוס בדרך שהאלהות באה אתו בדברים. כי אומרים, שבעצם היום ההוא שבו הזדמנו בניו (לקרב) עם (אנטיוכוס) הקוזיקיני, היה הוא הכהן הגדול יחידי מקטיר בבית המקדש ושמע בת קול שבניו אך נצחו את אנטיוכוס. והוא יצא מתוך המקדש וגלה זאת לכל הקהל, ונתקיֵם הדבר שכָּך קרה.]

אין ספק אפוא, כי המעשה היה מפֻרסם בקרב העם כבר בזמנו של יוסף בן מתתיה. והנה יוסף אינו אֹמר כלום בדבר הלשון של הבת קול, אך עדות המקור התלמודי שהוא נותן את הבת קול בלשון ארמית[1], עָשה את הדבר לודאי, כי כך היתה הקבלה בידם, כי בלשון זו שמע יוחנן כהן גדול את הבת קול. כי אלמלא לא היה זה בקבלה כך, כי אז לא היתה שום סבה להמקור התלמודי לנסח אותה בארמית, הואיל ובשני המקומות, בגמרה ירושלמית כמו בתוספתה, המקור מספר את המעשה בעברית[2], על כרחנו

1) העדות המפֹרֶשת של התוספתה והבבלי: ובלשון ארמית שמעו, ובלשון ארמית היה אומר, כנראה מכֻוּנה לשתי הבת קול, אך מפני שאפשר לאמר שהיא מכֻוֶּנה להבת קול של שמעון הצדיק בלבדה, אינני רֹצה להסתַּיֵּעַ בה.

2) יש אמנם עוד מקום לטען לטען כי זו סברתו של מספר מעשה זה כי הבת קול נאמרה בארמית. אבל, הלא כמעט כל הבת קול שבמקורות התלמודיים הן בעברית, ורק מפני הדחק בשביל זו הבת קול אמרו בגמרה בבלי שם, כי בת קול מדברת גם בארמית: שאני בת קול דלאשמועי עבידא, ופרש"י: ומשתלחת בכל הלשונות פעמים בזה ופעמים בזה, עכ"ל,—ואם כן מה הניעו לזה מספר מעשה הבת קול לספר שבת קול זו היתה בארמית? הלא אי אפשר להניח כי הוא סבר שהמקום גרם לכך שהבת קול תדבר בבית המקדש דוקה בארמית, או

אנו צריכים להניח כי יוחנן כהן גדול באמת שמע את הבת קול בלשון זו, ושמע שמע בארמית, או מפני שהוא בעצמו דבר שם ארמית או מפני שאחרים דברו שם בלשון זו.

ועל סמך שתי העדיות האלה, של יוסי בן יועזר איש צרידה ושל הבת קול של יוחנן כהן גדול ושמעון הצדיק, לפי המקור האחד, החליט אחד מחכמי ישראל בזמננו, דר׳ ביכלר, בספרו על העבודה במקדש (Dr. A. Büchler, Die Priester und der Cultus) בפרק מיֻחד בדבר הלשון במקדש (דף 60—67), כי הלשון שהיו משתמשים בה הכהנים בבית המקדש היתה הלשון הארמית.

אבל, דר׳ ביכלר בעצמו ראה סתירה חזקה להנחה זו בדבורים רבים אחרים שהובאו במקורות התלמודיים מעניני בית המקדש, שהם כתובים במקורות אלה בעבר׳ית, והוא מְיַשֵּׁב תֵּמַהּ זה בתרוץ דחוק, שכל מה שמְסֻפר במשנה בעברית הוא מזמן שלאחרי נצחון הפרושים על הצדוקים, שבין שאר התקנות עשו הפרושים גם תקנה זו בענין הלשון, שגרשו את הלשון הארמית מבית המקדש ותקנו שידברו הכהנים עברית.

אבל תרוץ זה אינו מניח את הדעת, מפני כמה טעמים. אין לנו ראיה: דאית כי הצדוקים החזיקו יותר בארמית מהפרושים, ומהמקורות התלמודיים בעצמם יש להביא ראיות שגם הם דברו עברית, על כל פנים לא פחות מהפרושים. וכמו שעד כה לא מצאנו סימנים של קנאות להלשון העברית אצל אנשי כנסת הגדולה, כן אין אנו מצאים קנאות זו אצל חכמי ישראל מעתה והלאה, כמו שיתברר במשך דברי הימים האלה. ומלבד זה, אלמלא היה שנוי זה בלשון מתקנות הפרושים נגד הצדוקים, אי אפשר שלא היה נזכר מעשה רב זה בפרוש בין שאר מעשי הפרושים שעשו ונתנו לכלם באור מיֻחד כדי להוציא מלבם של צדוקים.

ואחד מחכמי אֻמות העולם שחקרו בשאלת לשון הצבור היהודי בזמנים האלה, והוא היותר ארמי שבהם, שבא לכלל מסקנה, כי הצבור היהודי כבר עזב את הלשון העברית בימי עזרא, הוא דר׳ ג. דלמן, דחה תרוצו זה של דר׳ ביכלר, ואתו יחד גם את עצם השאלה מהדבור בעברית שהביאה המשנה בעניני בית המקדש, בפסלו את העדות הזאת בדברים האלה:

> Dass die mit der Mischna beginnende rabbinische Litteratur Männer der vorchristlichen und christlichen Zeit oft hebräisch nnd nicht aramäisch reden lässt, beweist nichts für die wirklich von ihnen gebrauchte Sprache. Man könnte sonst durch eben solche „Zeugnisse" den Beweis führen, dass die Umgangssprache der Juden auch in Galiläa stets die hebräische gewesen ist. Sehr bedeutend sind deshalb alle trotzdem übrig gebliebenen aramäischen Zeugnisse aus alter Zeit. Die hebräische Gestalt irgend einer Tradition

---

שיוחנן כהן גדול, שהמקורות התלמודיים מספרים כל כך בשבחו, היה כל כך עם הארץ שלא שמע בלשון הקדש, או שהוא היה כל כך רשע, שלכבודו דברה לו הבת קול דוקא בארמית. ואם נדחק את עצמנו ונאמר שהוא סָבר כך מפני שבזמנו דברו בביהמ״ק בארמית, הלא בזה כבר החלטנו השאלה שאנו דנים עליה עתה, לפחות לזמנו של המספר, ודוקה לזה הזמן יש עדות מפרשת נגד הנחה זו, כמו שיתבאר בפנים במהלך המשא והמתן הזה.

beweist für den mündlichen Gebrauch des Hebräischen in alter Zeit nichts. Büchler kann mit der Annahme Recht haben, dass die Sprache im Tempel und beim Opferdienste aramäisch war. Wenn er aber glaubt, daraus, dass in den Schilderungen der Mischna in den Traktaten Joma, Sukka, Tamid, Middot vom Tempeldienste die Priester hebräisch reden, schliessen zu müssen, dass man in der Aufstandszeit von 63–70 nach Chr. das Aramäische aus dem Tempel verdrängt habe, so fehlt für diesen Schluss die entsprechende Grundlage (Dr. G. Dalman, Die Worte Jesu, [II. Aufl., 1930, S. 7]).

[ובעברית:]

מה שהספרות הרבנית המתחלת עם המשנה מְדַבֶּרֶת אנשים מלפני זמן הנוצרי ומזמן הזה בלשון עברית ולא ארמית, אין זו ראיה איזו לשון דברו האנשים האלה באמת. כי על ידי „ראיות" כאלה הלא אפשר להוכיח כי לשון הדבור גם בגליל היתה כמו כן עברית. לכן חשובות מאד מבחינה זו הראיות [צ"ל: התעודות] הארמיות שנשארו לנו בכל זאת מהזמן הקדום, הצורה העברית של מסורה מהמסורות אינה ראיה שהשתמשו בלשון עברית בדבור פה בזמן קדום. ביכלר כֵּוֵּן אולי להאמת בהנחתו כי בבית המקדש ובעניני הקרבנות דברו ארמית, אך אם הוא סָבַר, שממה שבספורי המשנה במסכת יומא, סוכה, תמיד ומדות הכהנים מדברים עברית, על כרחנו אנו צריכים לבוא לידי מסקנה כי אחרי המרד ברומאים משנת 63—70 לספירת הנוצרים נדחקה הלשון הארמית מחוץ המקדש, הנה לזה אין כל יסוד נכון.

מדבריו אלה של דלמן אנו ראים, כי ההכרעה בשאלה זו תלויה בברור נקֻדה אחת, והיא: עד כמה המקורים התלמודיים הם בני סמך לענין דברי הימים של הדבור בעברית. ובהיות שמלבד זה מעתה והלאה המקורים התלמודיים הם המקור היחיד לנו לדברי הימים האלה, עלי להתעכב כאן לזמן מה כדי לברר נקֻדה זו כל צרכה.

ז. תורה שבעל פה וכתיבתה

התלמוד הוא האוצר של תורה שבעל פה, לְעֻמַּת המקרא שהוא האוצר של תורה שבכתב [1], והכַּוָּנה המפרסמה בשני אלה השמות היא, כי תורה שבכתב נִתְּנה למשה מסיני על מנת שהוא ימסרנה לישראל בכתב, והתורה הכלולה בתלמוד נתנה לו על מנת שהוּא ימסרנה לראשי העם בעל פה. והנה, אם בכלל זו היא הכונה בשני השמות, מכל מקום, ביחוד בנוגע להשם תורה שבעל פה אי אפשר שזו בלבד היא הכונה בו, כי הלא החלק שאמרו חכמים בפרוש שהוא „הלכה למשה מסיני" הוא מצער מאד לְעֻמַּת כל התורה שבתלמוד, שרֻבּו כֻּלּו הוא דברים שחדשו חכמי הדורות לפי ראות עינם ולפי צרכי הזמן ולפי פלפוליהם בתורה שבכתב. אמנם ר' יהושע בן לוי אמר: אפילו מה

1) ת"ר: מעשה בעכו"ם אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה (שבת לא.).

שתלמיד וותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה מסיני (ירוש' חגיגה, סוף פרק א'), אך זה רק דרך דרש בעולם. ולכן, אין ספק כי עוד כונה שניה היתה להב בהשמות תורה שבכתב ותורה שבעל פה, והיא: שהראשונה היתה בכתב ונשמרה בכתב ונמסרה מדור לדור רק בכתב, והשניה נאמרה על פה ונמסרה לאיש מפי איש רק על פה, בפרט במשך זמן הדורות הראשונים.

ואת הדבר הזה הודיעו לנו חכמי התלמוד בדברים מפֹרשים, שאינם מניחים מקום לשום פקפוק היותר קל.

והראשון שהגיד לנו זאת בפרוש הוא הגדול בחכמי הדור השני שלאחר המשנה, הוא ר' יוחנן, שעל פי רוחו ובבית מדרשו נסתדר התלמוד הירושלמי.

במסכת תמורה מספרת לנו הגמרה, כי רב דימי כשבא לא"י רצה לשלח אגרת לרב יוסף בבבל בדבר הלכה אחת שנאמרה משמו של [ר' יהושע בן לוי], ומקשה שם הגמרה איך רצה רב דימי לעשות כזאת, והלא אמר ר' אבא בנו של ר' חייא בן אבא:

אמר ר' יוחנן: כותבי הלכות כשורף התורה והלמד מהן אינו נוטל שכר. ודרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש: כתוב אחד אומר כתוב לך את הדברים האלה, וכתוב אחד אומר כי על פי הדברים האלה, לומר לך: דברים שעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב, ושבכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה.

ותנא דבי רבי ישמעאל: כתוב לך את הדברים האלה, אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות (תמורה יד:).

ולא בלבד הלכות אלא גם אגדה היה אסור לכתב, ועל מעשה רבי יוחנן ור"ש בן לקיש שהיו מעַיְנים בספר אגדה, שאלו בגמרה (גיטין ס.) איך עשו כזאת, והלא אסור לכתב אגדה בספר, וענו, שעשו זאת מפני ההכרח, שאי אפשר לא לכתב, מפני הסכנה פן תשתכח תורה מישראל.

והנה טעם האסור לאמר על פה דברי תורה שבכתב מובן היטב, מפני שחששו שמא תפל בהם טעות. בודאי היו חכמים שהיו כל כך בקיאים בתורה שבכתב שידעו לכתבה על פה בלי שום טעות. כך אמרו עליו על ר' מאיר שכתב כל מגלת אסתר על פה [1], ועל רב חננאל ספרו שמצאו רב חסדא שהוא כתב ספרים שלא מן הכתב וגער בו, אעפ"י שהוא ידע בו ברב חננאל שהוא ידע לכתב כל התורה על פה בלי טעות [2], ואף על פי כן לחשש היה צריך, וכדי לגדר הגדר, גזרו שלא לכתב כלל על פה. אבל, בענַין התורה שבעל פה, לכאורה קצת תמוה מה טעם אסרו לכתבה, הלא בודאי עדיף שיהיו [דבריה] נכתבים, כדי שישמרו גם הם מהטעיות שדברים בעל פה עלולים להן.

---

1) ומעשה ברבי מאיר שהלך לאסיא לעבר שנה ולא מצא שם מגלה כתובה עברית, כתבה מפיו וקראה (תוספתה מגי' ב, 5).

2) רב חסדא אשכחיה לרב חננאל דהוה כתב ספרים שלא מן הכתב, אמר ליה: ראויה כל התורה כולה ליכתב על פיך, אלא כך אמרו חכמים, אסור לכתוב אות אחת שלא מן הכתב (גמ' בבלי מגילה יח:).

ואולם כשנתבונן קצת למעמד הענינים של הזמן ההוא, יְגֻלֶה לנו גם טעם אסור זה על נקלה, ולא עוד, אלא שהוא יאיר לנו אור על רוחם של חכמי ישראל בימים ההם.

כתיבת ספרים לא היתה דבר קל אפילו בדורות יותר מאחרים ומכל שכן בדורות ההם, ולא בלבד מפני קשי מלאכת הכתיבה בעצמה, אלא גם מפני שהגויל לכתב עליו היה לא מצוי וקשה להשיגו. וכבר נשתבח ר' חייא בדורות הבאים, שהוא עשה שלא תשתכח תורה מישראל בזה שהיה נֹטע פשתן וגודל נשבים וצד צבאים ועֹשה מגלות לכתב עליהן חמשה חמשי התורה [1], ולכן היו דברים כתובים יקרי המציאות, וזה גרם שכל דבר כתוב היה מְכֻבד וכמעט קדוש בעיני הכל, ואף על פי שהתורה שבעל פה היתה חשובה מאד אצלם, אעפי"כ לא עמדה במדרגה אחת עם קְדֻשת תורה שבכתב, ורצו לעשות גבול כדי להבדיל ביניהן הבדל גלוי ונִכָּר. ומלבד זה, מפני שהעולם היה אז תמיד במעמד של זעזועים, ובלבולים במדינות היו מתרגשים ובאים תדיר, היה מקום לחשש שדבר מהתורה שבעל פה כתוב על מגלה יִסָפֵח בטעות בשעת בהלה על מגלות תורה שבכתב ויֵחָשב גם הוא לתורה שבכתב. וכמו שאמרו אחר כך:

שכל המכניס בתוך ביתו יותר מכ"ד ספרים, מהומה הוא מכניס בביתו (מדרש רבה קהלת, לפסוק „ויותר מהמה").

ושחשש זה לא היה בלי יסוד, אנו למדים מזה, שאחרי כל השמירה ששמו החכמים להתורה והנביאים, נתיחסו אחר כך ספרים מזמן מאחר לזמנים קדומים. על כל פנים, אין ספק בדבר, כי במדה רבה אנו חיבים [תודה] לתקנה גדולה זו שתקנו אז שדברים שבעל פה אסור לכתב, שלא גדלה עוד יותר המהומה ולא נתיחס לתורה שבכתב חלק מתורה שבעל פה.

[2] נסקר נא על כל הדיון שבמקורות ובספרות החכמים על השאלה היסודית, אם בכלל היה נחשב לְמֻתר לכתב ספרים נוספים, ספרי הלכה ואגדה ושאר ספרים אחרי ספרות המקרא, התורה שבכתב.

אין להכחיש את מציאות הספרים החיצונים שהיו ידועים גם לחכמי התלמוד. אבל להם היו מתיחסים כדברים שאין להם כל קשר לתורה, וכן לא נתקימו רֻבם בידי ישראל [3].]

---

1) אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא: בהדי דידי קא מינצית דעבדי לתורה דלא תשתכח מישראל. מאי עבידנא אזלינא ושדינא כיתנא וגדילנא נישבי וציידנא טבי ומאכילנא בשרייהו ליתמי ואריכנא מגילתא וכתבנא חמשה חומשי (ב"מ פ"ה:).

[2] את החמר הנתן מכאן ועד סוף הסעיף סדרנו מתוך פתקאות המחבר בציון הרעיונות המקשרים כפי כוון רוחו של המחבר המֻבע בעצם הסעיף ובהערות על גבי הפתקאות.]

3) בענין הגזרה שלא להוסיף על הספרים [אומר] צונץ ,Gottesd. Vortr., דף 36:

Grösser als heutzutage war der Bestand der Kethubim bei den Alten ohne Zweifel, da Koheleth auf vieles Bücherschreiben anspielt, dem Chronisten echte Quellen und jüngere Überlieferungen vorlagen, Sirach noch späterhin zu den Kethubim gezählt wurde, die Maccabäischen Bücher sich auf Actenstücke und Geschichtswerke berufen und

על דברי ר"ע: אף הקורא בספרים חיצונים, (אמרו בגמ' ירושלמי שם סנהדרין י, א):

כגון סיפרי בן סירא, וסיפרי בן לענה, אבל ספרי המירס וכל הספרים שנכתבו מיכן והילך, הקורא בהן כקורא באגרת. מ"ט, ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר, להגיון ניתנו, ליגיעה לא ניתנו.

[אבל, בנוגע לדברי תורה ממש, חשבו שיש להבדיל יפה את התורה שבעל פה שאסור לכתבה, מן התורה שבכתב. בכמה נסחאות חוזרים דברים אלו במקורותינו:]

בדבר כתיבת תורה שבע"פ:

בשעה שנגלה הקב"ה בסיני ליתן תורה לישראל, אמרה למשה על הסדר, מקרא ומשנה, תלמוד ואגדה, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה, אפי' מה שהתלמיד שואל לרב, אמר הקב"ה למשה באותה שעה. מאחר שלמדה מפי הקב"ה, א"ל: למדה לישראל. אמר לפניו: רבש"ע אכתוב אותה להם. א"ל: איני מבקש ליתנה להם בכתב מפני שגלוי לפני שאו"ה עתידים לשלוט בהם וליטול אותה מהם ויהיו בזויים באומות. אלא המקרא אני נותן להם בכתב, והמשנה והתלמוד וההגדה אני נותן להם על פה, שאם יבאו או"ה וישתעבדו בהם יהיו מובדלים מהם. אמר לנביא: אם אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו. ומה אני עושה להם, נותן את המקרא בכתב, והמשנה והתלמוד וההגדה בעל פה. כתב לך זה המקרא, כי על פי הדברים האלה זו המשנה והתלמוד, שהם מבדילים בין ישראל לבין העמים (מד"ר שמות, מז).

אבל דברי ר' יוחנן שם בפרוש:

כתב לך את הדברים האלה, כי על פי הדברים האלה, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, כרתי אתך ברית, ואם המרת אותה ועשית מה שבע"פ בכתב ומה שבכתב בע"פ, אינך מקבל שכר. למה? שכך נתתיה תורה בכתב ותורה ע"פ. ור"י ב"ר שמעון אומר וכו' כרתי אתך ברית, ע"מ שתהא קורא בהם כך, אבל אם המרת אותם, הוי יודע שאתה מבטל הברית (שם).

ושם עוד, להלן: אבל הלכות ומדרש ואגדות ותלמוד יהיה על פה.

מדרש תנחומא (כי תשא, בובר, סי' יז):

ויאמר ה' אל משה כתב לך וכו', זש"ה אכתוב לו רובי תורתי. כשבא הקב"ה ליתן את התורה, אמרה למשה על סדר, המקרא והמשנה והאגדה והתלמוד, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה, אפי' מה שישאל תלמיד ותיק לרבו אמר הקב"ה למשה באותה שעה, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים. משלמדה משה, אמר לו הקב"ה: לך ולמדה את בני. א"ל

Josephus von Büchern spricht, die nach Artaxerxes geschrieben seien. Allein die Obmacht der heiligen Schriften hat ihnen grossentheils den Untergang gebracht...

משה: רבש"ע, כתוב אותה לבניך. א"ל: מבקש אני ליתן אותה להם בכתב, אלא שגלוי הוא לפני שעתידים אה"ע לשלוט בהם וליטול אותה מהם, ויהיו בני כאה"ע, אלא המקרא תן להם בכתב, והמשנה והאגדה והתלמוד על פה. ויאמר ה' אל משה כתב לך, זה מקרא, כי על פי, המשנה והתלמוד שהן מבדילין בין ישראל לאה"ע.

ובפסיקתא רבתי ריש פ"ה נמצא המאמר בשם ר' יהודה ב"ר שלום וז"ל:

אמר ר' יהודה ברבי שלום: ביקש משה שתהא המשנה בכתב וצפה הקב"ה שהאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראים בה יוונית, ואומרים: אין הם ישראל. אמר לו הקדוש ברוך הוא: הא משה, עתידין האומות להיות אומרים, אנו הם ישראל, אנו הם בניו של מקום, וישראל אומרים, אנו הם בניו של מקום. ועכשיו המאזנים מעויין. אמר הקדוש ברוך הוא לאומות: מה אתם אומרים שאתם בניי, איני יודע, אלא מי שמסטירין שלי בידו הוא בני. אמרו לו: ומה הם מסטירין שלך? אמר להם: זו המשנה. והכל היאך לדרוש? אלא אמר ר' יהודה הלוי בי רבי שלום: אמר הקב"ה למשה: מה אתה מבקש שתהא המשנה בכתב, ומה בין ישראל לאומות? מניין? שכך הוא אומר: אכתוב לו רובי תורתי, ואם כן כמו זר נחשבו.

[ובשנויים נמצא זה במדרש תנחומא, פ' תשא ל"ד.]

ובמדרש רבה במדבר י"ד [נאמר על] תורה שבע"פ:

אמר ר' אבא סדרונניא: אם יאמר לך אדם, למה לא נתנו בכתב דברי סופרים כשם שנתנו דברי תורה, אמור לו: לפי שאי אפשר לכתוב כל דבריהם, ההיד ויותר מהמה בני הזהר. מהו מהמה, מה נכנסה בך אם באת לכתוב דברי סופרים. למה? שאילו באת לכתוב דבריהם, אין קץ וסוף לדברים לעשות ספרים...

[ובהמשך שם:]

ולזבח השלמים בקר שנים. שנתן הקב"ה לישראל שתי תורות: תורה שבכתב ותורה שבעל פה. נתן להם תורה שבכתב שיש בה תרי"ג מצות, כדי למלאם מצות ולזכותם, שנאמר: ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. נתן להם תורה שבעל פה להיות מצויינין בה משאר האומות, שעל כך לא נתנה בכתב כדי שלא יזייפוה אוה"ע, כשם שעשו תורה שבכתב, ויאמרו שהם ישראל. וע"ז אמר הכתוב: אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו. אמר הקב"ה: אם אכתוב לישראל רובי תורתי, זו המשנה שהיא גדולה מן המקרא, כמו זר נחשבו.

[ואם נזכרו פה ושם מגלות ספרים בספרות התלמודית, מנסים המפרשים לתרץ את מציאותן ולקים את הכלל, שאסור היה לכתב את התורה שבעל פה. השוה את דבריהם:]

[ד]אמר רב: מצאתי מגילת סתרים בי רבי חייא וכתוב בה: איסי בן יהודה אומר: כי תבא בכרם רעך, בביאת כל אדם הכתוב מדבר (ב"מ צב.).

רש"י:

מגילה סמונה, לפי שאסור לכתוב הלכות, וכשהיה דבר חידוש וירא

לשוכחו היה כותבו ומסתיר מן העין ([ודומה לכך בשבת ו: ושם צו:]).

[אמנם כשהיה להם לשאל דבר הלכה בכתב לא נמנעו מכך, ראה] בדבר ר' מאיר ור' נתן, שזרקו פתקאות בביהמ"ד:

פקיד (רשב"ג) ואפקינהו (לר"מ ור"נ) מבי מדרשא. הוו כתבי קושייתא בפתקא ושדו התם. דהוה מיפריק מיפריק, דלא הוו מיפריק כתבי פירוקי ושדו. אמר להו ר' יוסי: תורה מבחוץ ואנו מבפנים וכו' (הוריות יג:).

[ו]האגדה בכ"ז נכתבה:

אמר ליה ר' חייא (לרבי): מסתכל הייתי באגדת תלים (מד"ר בראשית פרשה לג).

אך מתנות כהונה מפרש: הרהרתי?

[ולפי דעת דוד הופמן יש להוציא מכלל האסור גם דרשות הלכיות למקרא ואלה דברי] הופמן (Zur Einleitung in die halach. Midraschim, דף 20) בדבר בריתות ר' ישמעאל והערות על גליוני המקרא:

Wenn nun aber gerade die Schule des R. Ismael in Temura 14b das Niederschreiben der Halachot verbietet, so werden schon daselbst Ausnahmen gestattet. Es mag auch gerade das Schreiben der Halachot besonders verboten gewesen sein, während man den Midrasch als Randnoten zur Schrift sich in gewissen Fällen zu schreiben gestattete, wie dies von R. Meir, der in der Traditionslehre (גמרא) ein Schüler R. Ismaels war (Erubin 13a), besonders berichtet wird (Bereschit rabba cap. 9). Merkwürdigerweise haben sehr viele von den citirten Baraitot des R. Ismael das Aussehen von kurzen Notizen zur Schrift.

[השוה גם] חולין פה.:

אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: ראה רבי דבריו של ר"מ באותו ואת בנו ושנאו בלשון חכמים [1].

ראה רבי דבריו של רבי שמעון בכיסוי הדם ושנאו בלשון חכמים (שם).

ומדוע לא אמר וכתבו?

ומענין שהמאירי מביא וכתבם (הקדמת בית הבחירה לאבות דף יד:).

[והנה דעות חכמינו, ראשונים ואחרונים, בשאלה זו:]

ר' שרירא גאון באגרתו:

ודכתבתון כיצד נכתבה המשנה ונכתב התלמוד, תלמוד ומשנה לא איכתבו, אלא תרוצי הוו מתרצי וזהירין רבנן למגרסינהו על פה אבל לא מנוסחי דכתיבי, דאמרינן בתמורה: דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב... ולא הוו חד מהראשונים דכתב מנהון מדעם עד סוף יומי דרבינו הקדוש (שם)

---

1) ומזה נראה גם כן איך היה דרכו של רבי במשנתנו, שאין לסמך עליו בדבר בעלי השמועות, כי הוא היה סותם דברים של מי שידע מי היו בעליהם.

והוו אמרין קמאי דתלת עשרה אנפין הויין ביני רבנן במתניתין והוה רבי גמיר כולהון כדגרסינן במסכת נדרים: רבי הוה גמיר תליסר אפי הלכתא· אגמריה לר׳ חייא שבע מנייהו, חלש רבי ואעקרו מניה, אהדר ר׳ חייא שבע קמיה והנך שית אחריני אזדו להו. הוה ההוא קצרא דהוה שמע להו כד הוה גריס, אזל ר׳ חייא וגמרינהו קמי קצרא ואתא ר׳ חייא ואהדרינהו קמי רבי. וכד הוה חזי רבי קצרא, אמר ליה: אתה עשית אותי ואת חייא. ואיכא דאמרי, הכי אמר ליה: אתה עשית את חייא וחייא עשה אותי (שם).

קמאי לא הוו צריכי לחיבורי ומילי דמיגרסן ע״פ אינון (שם).

ר׳ שמואל הנגיד, מבוא התלמוד [בהתחלה]:

המשנה היא הנקראת תורה שבע״פ והיא יסוד התורה שהעתיקו ממשה רבינו ע״ה עד ימי רבינו הקדוש ע״ה והוא רבי יהודה הנשיא וכו׳, כי כתבה למען תעמוד ימים רבים פן תשכח מלב הקוראים ותאבד וכו׳. ואם יטען הטוען למה כתב רבינו הקדוש ע״ה דברים שאינם הלכה, והלא מוטב לכתוב דבר הלכה, תוכל להשיבו, כי החכמים הקדמונים כאו״א העתיק לנפשו מה שלמד בין דבר שהוא הלכה בין שאינו הלכה, וכשבא רבינו הקדוש להעתיק, הוצרך לכתוב אותן הדברים שאינם הלכה כדי שלא יהא רשות למי שלמד מהם לומר, כך וכך למדתי מפי פלוני ופלוני.

רבנו נסים בהקדמת המפתח:

אבאר הזמן אשר נכתבה בו המשנה וכו׳. ובאותו זמן נכתבה המשנה·

[חשובה ביחוד דעת רש״י. על דברי הגמרה: רבי ורבי נתן סוף משנה, רב אשי ורבינא סוף הוראה (ב״מ פו.) הוא אומר, בד״ה סוף המשנה:]

עד ימיהן אמרו איש את דבריו בבית המדרש והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה ולא היו מסכתות סדורות וסדר נקבץ על הסדר והם כללו האמור בדורות שלפניהם וסדרו את המסכתות ואחריהם לא יוסיפו אלא מעט.

[ובד״ה סוף הוראה:]

סוף כל האמוראין. עד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר, אלא כשהיתה שאלה נשאלת בטעם המשנה בבית המדרש או שאלה על מעשה המאורע בדין ממון או איסור והיתר, כל אחד ואחד אומר טעמו. ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה, והקשו קושיות שיש להשיב ופירוקים שראוים לתרץ, הם והאמוראים שעמהם, וקבעו הכל בגמרא, כגון איתיביה, מיתיבי, ורמינהו, איבעיא להו, והתירוצים שעליהן, מה ששיירו אותן שלפניהן. ואותן שאמרו לפניהם הקושיות והתירוצין שעליהם לא קבעום בגמרא על סדר המסכתות והמשנה שסדר רבי ובאו רב אשי ורבינא וקבעום.

[ראה גם למעלה דברי רש"י על „מגילת סתרים".]

הרמב"ם:

דע כי כל מצוה שנתן הקב"ה למשה רבינו ע"ה נתנה לו בפירושה. היה אומר לו המצוה ואח"כ אומר לו פרושה ועניינה וכו'. ועניין למודו לישראל היה כפי שאומר (עירוב' נד:), היה משה נכנס וכו'. והיו כותבים המצוה ולומדים ע"פ הקבלה וכו'. והיה הוא בעצמו (רבנו הקדוש) מן המקבלים, שהוא קבל משמעון אביו וכו'. וכאשר כלל הדעות והדברים החל לחבר המשנה (הקדמה לפרוש המשנה, זרעים).

[ומעין זה] עשה פשרה בהקדמה ליד החזקה:

ומימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חברו חיבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבע"פ, אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה ברבים. וכן כאו"א כותב לעצמו כפי כחו מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע וכו'. וכן היה הדבר תמיד עד רבינו הקדוש והוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממשה רבינו ושלמדו ב"ד שבכל דור ודור בכל התורה כולה, וחיבר מהכל ספר המשנה, ושננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כלם, ורבצו בכל מקום כדי שלא תשתכח תורה שבע"פ מישראל.

[ואלה] דברי הרמב"ם, [הביאם] ר"י חגיז בהקדמת פרושו „עץ חיים" על המשנה (שנת תי"ד):

וכאשר ראה שנתמעטו הלבבות ואזלת יד החכמה שהיו גוזרים היונים והרומיים לבטל מדברי תורה התיר הוא ובית דינו והסכימו לחבר ספר בקבלה הכתובה בסיני וקרא וקבץ בעלי השמועה והקבלה אשר היו בדורו, ונאספו שמה אז כל החכמים והיה כל אחד אומר שמועתו מפי הקבלה וכותב דבר בשם אומרם.

סמ"ג בלאוין ס"ה כתב:

פירש רבינו יצחק: דווקא בימי התנאים והאמוראים שלא ניתנו ליכתב לא התלמוד ולא תפלות וכו', אבל עכשיו שרבתה השכחה אנו מתירין לכתוב את הכל.

גם המרדכי פרק כל כתבי כתב בשם ר"י:

דוקא בימיהם שלא היו שוכחין דבר לא היו כותבין לא תלמוד ולא תפלות וכו', אבל אנן דרי בתראי דכתבינן כל מילי וכו'. ([מרדכי מס' שבת סי' שצ"ו], שו"ת הגאונים הגהות איי הים דף ע.).

המאירי (שנת ה' אלפים וששים):

והעולה מדבריהם הוא שמרע"ה היה מקבל את המצוה עם כל פירושיה ועניניה והיה כותב במצות ה' עיקר המצוה ועצמותה בתורה שבכתב וביאוריה היה מלמד על פה והוא ענין תורה שבעל פה, וכו'. ובעת זקנותו

וכו׳ מסר סודות התורה והלכותיה עם כל עניני תורה שבע״פ ליאושע וכו׳, ובבוא עתו מסרה לזקנים וכו׳. ודע שכל הזמנים שהוזכרו עד סוף זמן הנביאים והוא זמן חרבן בית ראשון לא ראו עצמם צריכים לכתוב דבר מן הראוי להיות נמסר בעל פה, ולא היה להם כתוב רק התורה והנבואות, כי כל הצריך להם מבאורי המצות התלמודים הכל היה נמסר להם איש מאיש וכו׳, והכל היה נשאר להם דרך קבלה מאיש לאיש וכו׳. אבל כשהגיע הזמן לאנשי כנסת הגדולה, הכירו בהתחלת חסרונם והיו כותבים כל אחד לעצמו מה ששמע מרבו וכו׳, שבזמן אנשי כנה״ג התחילו לכתוב מה שהיו שומעין זה מזה וכו׳. ועם כל זה היה זה מעט וכו׳ כי היה לבם רחב כפתחו של אולם והיו נשענים על טוב מזגם ויושר הבנתם ורוחב לבבם והפלגת שקידתם וכו׳. ורבנו הקדוש זה קבל מאביו ומר׳ אלעזר בן שמוע וראה בזמנו צרות גדולות מתפשטות והתלמידים מתמעטים וחבר ספר המשנה בששה סדרים הידועים, במאה ונ׳ שנה אחר החרבן, כלל בו כל מה שנתקבל בתורה שבע״פ מבאורי התורה והמצות וכו׳. וכן נתחברו באותם הזמנים ברייתות אחרות שלא נודע לנו. וכן בר קפרא חידוש תוספתא בכל שיתא סידרי כעין ברייתות של ר׳ חייא ורבי הושעיא אין בהם הפרש כלל אלא בלשון לא בסידור ולא בענין זולתי בקצת מקומות מועטים וכו׳, שלא נמצאי בברייתא של ר׳ חייא ור׳ הושעיא ולא ידענו איזהו מקומן וכו׳. וכל אלו, וכיוצא בהם הם ברייתות שלא הוקבעו ולא נתפרסמו אלא שהיה כ״א מהם כותבם כמו שהיה מקובל מרבו או ממה שהיה למד הוא בעצמו (הקדמה לאבות דף ד.—יד:).

תשב״ץ, מגן אבות (בתחלת אבות, משה קבל תורה מסיני ומסרה וכו׳):

ומסירה זו ע״פ היתה, כי לא היו רשאין לכתוב תורה שבעל פה שנאמר, כי עפ״י וכו׳ ואמרו רז״ל: דברים שבע״פ אי אתה רשאי לכותבן. אלולי שגברה השכחה לא נכתבה המשנה.

בעל הליכות עולם [ר׳ ישועה בן יוסף הלוי]:

וזאת לפנים בישראל התעודה והתורה היו החכמים מקבלים איש מפי איש ולומדים המשנה על פה כאשר נמסרה אלא שהיו התלמידים עושין סמנין למשנתן וכותבין אותם מפני השכחה המצויה בדברים והיו מסתירין אותם וקורין להם מגלת סתרים (שער א׳).

הכותב בעין יעקב, ברכות פרק א׳, מאמר י״א (לדף ה׳):

כי התורה מצוה שתכתב וא״כ מצוה לקרות בתורה ככתבה אבל במשנה אנחנו חייבין להתעסק בה ר״ל שידיעתה על פה, אבל לא לקרות בה ולא בתלמוד כי לא נתנו ליכתב, עד שבאו רבינו הקדוש ורב אשי וכתבוה לסבה אמיתית ידוע.

ר׳ יעקב חגיז בהקדמתו ל„עץ חיים“ על המשנה העיר על דברי הרמב״ם [המובאים למעלה] וז״ל:

וכמה שראיתי בפיר׳ רש״י ספ״ב דמציעא משמע דבימי רבי לא נכתבה המשנה גם לא הגמרא בימי רב אשי גבי הא דת״ר העוסקים במקרא מדה ואינה מדה וכו׳, ונמצא שלא כתב רבי המשניות אלא סתם וחתם הדברים ונשאר הכל על פה. וכן עשה רב אשי, אסף וקבץ כל המשא ומתן שעל המשניות ושאר דינין שנתחדשו וסדר הדברים והציב ציונין, כמו שתמצא בגמ׳ כשבא לומר הרבה שמועות נותן בהם סימנים, וזה לפי שהיו לומדין ע״פ כדרך שעושין התלמידים, כשלומדין משניות ע״פ עושין סימנין.

עוד כתב רש״י גבי הא דהדר רבי והוי דרש, הוי רץ למשנה: לפי שירא פן ישתכחו המשניות ויחליפו שמות החכמים ובמקום חייב יאמרו פטור ובמקום אסור יאמרו מותר ע״כ. ואם היו כתובות המשניות ילמדו מהם ולא יטעו, וכו׳. עוד מצינו חולקין לפעמים האמוראים בגרסת המשנה ואיכא מאן דתני הכי ואיכא הכי וכן מצינו לפעמים חילוק בין הירושלמי והבבלי גרסה וכמ״ש במשנה ראשונה בפ״ט דשבועות ומשנה ב׳ פ״ה דתרומות, ואם כתב רבי המשניות ניתי ספר ונחזי, אבל מאחר שהיו לומדין ע״פ החליפו וכמו שכתבתי בשם רש״י וכו׳.

עוד ראה זה מצאתי בספ״ב דתמורה גבי הא דא״ר יוסף, סמי מנחת נסכים וכו׳, א״ר דימי אי אשכחית דכתב איגרתא וכו׳ ופריך בגמ׳ ואי הוי ליה איגרתא מי אפשר למשלחיה והא אר״א בריה דר״ח ב״א א״ר יוחנן כותבי הלכות כשורפי תורה וכו׳. פוק חזי דאיכא למילף מהאי סוגיא בהדיא נגד דעת הרמב״ם, חדא, דאם נכתבו המשניות בימי רבי, היכי מתמה גמרא ואי הוה ליה אגרתא וכו׳. כי מאחר שנכתבו המשניות היה אפשר ג״כ לכתוב שאר הלכות מטעם עצמו שנכתבו המשניות. ועוד היאך אר״י כותבי הלכות וכו׳.

צמח דוד חלק ראשון, לאלף הרביעי, שנת תתקע״ה:

רבי יהודה הנשיא הנ״ל כשראה אורך הגלות ושהתלמידים והלבבות היו מתמעטים ואזלת יד החכמה והקבלה ותדל עד מאד תורה שבע״פ, הנה אע״פ שדברים שעל פה אי אתה רשאי לאמרן בכתב כדאיתא בפרק הנזקין, מ״מ סמך רבי על העת לעשות לה׳ הפרו תורתך ואסף וקבץ כל ההלכות והדינים ודברי החכמים שכתבו כל אחד לעצמו ממה שלמדו בית דין בכל דור ודור מימי הזקנים והנביאים ואנשי כנסת הגדולה וחכמי המשנה עד זמנו וכתבם בששה סדרים.

יוחסין מאמר א׳ ד״ה והחבורה הרביעית (הוצ׳ ווארשא תרס״ב, עמ׳ כ״ג):

וכשראה רבי ע״ה אורך הגלות והשכחה מצויה, אמר עת לעשות לה׳ אע״פ שהפרו תורתך לפי שדברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבן שנאמר כי על פי הדברים, וכתב המשנה וכו׳.

חוות יאיר, תש׳ צ״ד, משתמש תמיד בלשון: רבי כתב המשנה.

וראה פחד יצחק, [ערך] משנה, וכן חיד״א בפתח עינים, ובספר תשובות הגאונים

עם הגהות איי הים (ליוורנו תרכ"ט) להרב ישראל משה חזן נושא ונותן בזה בדף ע"ו — ק"ט.

רנ"ק, מורה נבוכי הזמן:

וממה שצריך אתה לדעת על שהיו בזמן ההוא וגם אחריו בימי האמוראים תנאים קבועים לחזרת המשניות הרבות הללו שהחזיקו במלאכה זו של גירסת המשניות והם יושבים בקרקע לפני חכמים וגורסין בע"פ כ"א משנתו שהיתה שגורה לו: זה שונה אסיפת משניות שנתיחסו לר' ישמעאל ולישיבתו הפרטית וזה שונה משנה הבאה לחכם אחר וכו' (שער י"ג [בהוצאת רבידוביץ עמ' ר"ל]).

ושהיו על הרוב ובפרט בזמנים האחרונים מפחותי המדרגה בלמוד ובסברה וכל מלאכתם מלאכת זכרון וגירסא בע"פ, עד שקרא רב נחמן בשחוק על אחד מהם שמת שהיה שונה הילכתא ספרא וספרי ותוספתא: הי צנא מלא ספרא דחסר (מגילה כח:) (שם).

והנה זו היא אחת מפנות אמונתנו, שמלבד התורה המצויה בידינו בכתב באו עמה ובשווי ערכה כמו"כ דברים מקובלים בע"פ ושהם ג"כ תורה, ונאמר עיקרם למשה בסיני בע"פ, ונמסר כן על ידו ליהושע ואחריו לזקנים ולנביאים ולחכמי הדורות שבאו אחריהם בשלשלת תכופה ואחוזה בחוליותיה, עד זמן חכמי המשנה והתלמוד שהיו במשך ימי הבית השני וכו' (שם [עמ' ק"צ]).

ושם עוד:

ועיקרן של דברים מקובלים הללו הן ותולדותיהן שנמשכו מהן, גם כל מה שעשו וחדשו בהם והסכימו עליהם ראשי חכמי הדורות הרבים בזמן הארוך ההוא של יותר מאלף ושמונה מאות שנה. כל זה הנעשה נכלל לחכמינו בשם הכולל תורה שבעל פה וטעם זה השם וכונתו הוא משני צדדים: האחד מצד שנמסר עיקר הדברים הללו למשה בסיני בע"פ, והשני מחמת שבכל זמן הדורות הנזכרים לא הורשה להם לחכמי התורה להניח אף דבר אחד מדברים אלו שספרנום בכתב.

הגאון ר' צבי חיות בספר מבוא התלמוד שלו (דף כ"ז:) אחרי משא ומתן ארוך ואחרי הביאו דברי ר"י חגיז אמר וז"ל:

א"כ דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפרוש המשנה, שהחליט כי רבינו הקדוש כתב המשניות על ספר חוקה, תמוהים ומפרכים מכל אלו המקומות אשר הביא הרב ר"י חגיז ואשר הוספתי אני הצעיר ג"כ וצ"ע.

שד"ל:

ואחר זמן כשנכתבה תורה שבע"פ על ספר בימי רבנן סבוראי וכו' (בנוספות להפלאה שבערכין, דף ק"כ).

ואמנם אם קריאת המאמר ההוא להחכם גייגער היתה לי לששון ולשמחה על אדות החדוש הזה אשר למדתי בו על דבר סדר המסכתות, הנה מאד השתוממתי ונבהלתי בראותי את החכם הזה מקיים כי רבינו הקדוש כתב את המשנה,

ולא זו בלבד אלא שהוא מקיים כי גם שאר תנאים לפניו כתבו משניות. הנה אנכי זה ארבע שנים כתבתי אליך (ליש״ר) ידידי ראיות המחזקות דעתי (אשר כתבתי באוהב גר) כי לא כתב רבינו הקדוש את המשנה ולא רב אשי את התלמוד, רק בימי רבנן סבוראי נכתבה כל התורה שבעל פה על ספר. והזכרתי לפניך דברי רש״י במציעא ל״ג ודברי התוס׳ בסוף מגלה ואמרתי כי מי שאמר השונה בלא זמרא הוא ר׳ יוחנן, א״כ גם בימי ר׳ יוחנן שהיה אחרי רבינו הקדוש עדיין לא היתה המשנה כתובה וכו׳. גם הבאתי דבריך ידידי אשר אמרת בחכמתך: „כי מצאנו שקבץ יחד כמה ענינים שונים זה מזה, רק בעבור שהלשון דומה בכלם לפי שידע שהתדמות הלשון יסייע לזכרון" (? זה לא כ״כ ראיה, כי זה יסייע ללמד ע״פ מה שכתוב?) וכו׳. ועוד ראיה אחרת נזדמנה לפני זה לא כביר במציעא כט:, במה ששנינו מצא ספרים קורא בהם אחת לשלשים יום וכו׳, והתלמוד וגם התוספתא העמידו הענין בספרי הקדש בלבד, ולא הזכירו כלל מה הוא הדין בספרי משנה ותלמוד אשר אמנם (כאשר יפה דקדק הרמב״ן, הובא בנמוקי יוסף ובמגיד משנה הלכות גזלה פי״ג ובתוספות יו״ט) ראוי שיהיה דינם משונה וכו׳. החכם גייגער מבטל כל ראיותי ופוסל כל עֲדַי באמרו (עמ׳ 476), כי הסברא שקודם רבינו הקדוש לא נכתב דבר מתורה שבע״פ אינה אלא דעת מאוחרת והתחילה בזמן שחשבו שרבינו הקדוש הוא שהתחיל במלאכת אסיפת המשניות:

Die Ansicht daher, dass früher nichts von der sogenannten mündlichen Lehre aufgeschrieben worden, ist eine blos der späteren Zeit angehörige, in welcher man meinte, es sei nur erst von R. Jehuda eine solche Sammlung vorgenommen worden.

א״כ ידידי היקר! התורה שבע״פ לא היתה מעולם תורה שבעל פה, רק אנשי התלמוד בדו להם השם הזה, והם בדו מלבם ואמרו שבדורות הקודמים אליהם היתה אסורה להכתב? אע״פ שבזמנם (מימות ר׳ יהודה הנשיא והלאה) כבר היתה כתובה. א״כ ידידי! הלל כתב משנתו ור׳ עקיבא כתב משנתו ור׳ אליעזר כתב משנתו, וכל התנאים כתבו משנתם, וכשבא ר׳ יהודה הנשיא וכתב גם הוא משנתו, מיד נכרתו מתחת השמים כל המשניות אשר נכתבו לפניו, ולא נשאר מהן שריד ופליט, ואף זכרן אבד מני ארץ וכו׳ וכו׳. ובעמוד 512 החכם גייגער מוסיף כי ענין איסור כתיבת תורה שבעל פה בימי קדם, הוא דבר שנאמר כדי לתת טעם להעדר ספרים קדמונים מן המשנה וכו׳. אמר אחד מן התלמידים וכו׳, כי אף לדעת החכם גייגער שהתנאים כתבו משנתם, עדיין שם תורה שבע״פ אינו שם בדוי ומזוייף מעקרו וכו׳, הנה משה רבינו לא נתנה לנו בכתב וגם ראשוני המקבלים לא כתבוה. והנה זה דבר שאפשר לאמרו וכו׳, אך בכ״ז לא יובן כלל איך

היה שנאבדו כל ספרי התנאים ונשכח זכרם בימי האמוראים וכו׳ (כרם חמד ג׳, עמ׳ 62—65).

והוא מוכיח עוד מענין השם מגלת סתרים. [ושם:]

עוד הביא החכם גייגער סיוע לדבריו מדברי Epiphanius שהזכיר משניות (Deuteroseis) יותר מאחת. והנה Epiphanius מזכיר ארבעה מיני משניות, משנת משה רבנו, משנת רבי עקיבא, משנת אדא או יהודא, ומשנת בני חשמונאים. ואניח עתה הפירושים השונים אשר כתבו חכמי העמים על המאמר הזה, ורק אומר כי עפיפאניאוס לא אמר שהיו המשניות ההן כתובות על ספר, ובפירוש הוא קורא אותן מסורת זקנים (Paradoseis ton Presbyteron) וכו׳.

ופה מדבר שד״ל על הרמב״ם:

והוא הרמב״ם עשה אותם (את ההלכות) כמסמרות נטועים לא יזוזו ממקומם, כי הנה הוא כתב הלכות פסוקות, ובקש להסיר כל הספקות, ולהשכיח כל המחלקות, ולהביא את כל ישראל ואת כל חכמיהם שבכל דור ודור תחת עול המסקנה אשר ישרה בעיני חכמי התלמוד וכו׳. ואלמלא הראב״ד שעמד נגד הרמב״ם וגדר הפרץ, אולי כבר נשכחו ונאבדו המשנה והתלמוד והרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו להרמב״ם ולאריסטו, בלי שנוכל לחקור אחר מקור הדברים ולדעת הענינים על אמתתם (שם, 66—67).

והנה בזמנם שהיו למדים כל ההלכות וכל השמועות בע״פ, היו התלמידים מוציאים בשפתיהם מאמרים הרבה זה אחר זה פעם אחר פעם כדי שיתרשמו בזכרונם, והיו נראים כאדם הלועס וטוחן בשניו דבר קשה ולכן נקרא זה גירסא (כרם חמד ב׳, 178).

ודעת הרמב״ם גם דעת רבינו שרירא בתשובתו המובאת בספר יוחסין דחויות הן מעיקרן (שם).

[וראה דעת שד״ל] בהצופה למגיד שנה י״ז, דף 165; ובהצופה למגיד שנה י׳, עמוד 70—78, שד״ל ושזח״ה; ובכבוד הלבנון שנה י׳, עמוד ג׳, מכתב שזח״ה.

[וכן] יש״ר (ריגייו) בתשובה לשד״ל:

אבל אם נכתבה המשנה רק בימי רבנן סבוראי (כמו שהוכחת בראיות צודקות וכן היא באמת), שוב אין לנו תועלת כ״כ בידיעת אותן הטעמים (בדבר סדר המסכתות), כי מי יודע אם הראשון שכתב אותה היה בדעתו לסדר הדברים על פי יסוד נכון וכו׳. ובפרט אחרי שיש בידינו להוכיח כי לא איש אחד היה הראשון הכותב כל מסכתות המשנה על ספר אלא כותבים רבים היו במקומות שונות ובזמנים שונים, זה כתב מסכתא פלונית וזה מסכתא פלונית ופעמים רבות לא ראה האחד מלאכת חברו וכו׳ (כרם חמד ג׳, דף 77).

ושם (דף 80) הוא כותב:

הדעת נותנת שהיו קצת מן השמועות כתובות כבר בימי התנאים, כי לולי כן, יקשה, איך נשמרו כל המון המימרות ההנה בע״פ במשך כמה מאות

בשנים בלי שהתעזרו מעט בכתיבת ראשי פרקים וכו׳, כי לא בלבד היו צריכים לרשום בזכרונם כל גוף המשנה וכו׳, אלא גם המלות היו צריכים לשמור בלבם, כי פעמים רבים הדין תלוי בדקדוק לשון התנא, כדרך שאמרו שאדם חייב לומר בלשון רבו.

ו י ס, דודו״ד (ב׳ דף 216) כפר בדבר שהמשנה לא היתה כ ת ו ב ה:

ולא נשעה בדברי האומרים שלא נכתבה המשנה עד בדורות האחרונים בסמכם על דבריו של ר׳ שלמה יצחקי אשר כתב כן בכמה מקומות בפירושיו. כי הוא דבר אשר לא יסבול השכל שחבור גדול כזה המכלכל ענינים רבים ושונים ואשר דקדקו בו בכל מלה ומלה, יעשו רק כדברים פורחים באויר וכו׳ מבלי תת לו זכרון בספר. ולא נתמה על החפץ שלא הקפיד רבי על האזהרה לכתוב הלכות כמו שלא נתמה על המון היתריו אשר התיר לצורך זמנו.

כל זה דברים בטלים כמו שמוכח מהקשיה בגמרה על ריש לקיש וכו׳, איך כתבו הלכות, ואם כבר רבי כתב, מה קשיה? [1]

הוא כפר שר׳ חייא ורבי הושעיא חברו התוספתה מכמה טעמים. ואחד מהם, שנמצאו בהדברים שהם דברי אביי ורבא בגמרה ולכן הוא אומר (שם, עמ׳ 221—222), כי זה אמורא מאחר, ירושלמי, אך ישב בבבל, ולכן כתב כמו הבבלים, „הפקר" ולא „הבקר" „תנאי" ולא „תניי" וכיוצא בזה (אבל אדרבה, זה ראיה שהוא ר״ח שהוא בבלי).

ז כ ר י ה פ ר נ ק ל (דרכי המשנה, דף 217) הביא דעת רש״ג והרמב״ם שהמשנה היתה כתובה, נגד דעת רש״י שהיתה ע״פ (סוכה כח:, ד״ה מקרי; כתובות יט:, ד״ה ספר, ועי״ש בשיטה מקובצת; ב״מ לג. ד״ה ואינה מידה) והכריע לדעת רש״ג והרמב״ם וז״ל:

כי הלא כוונת רבי היתה להציל ההלכות הישנות מים השכחה ולעשות להם בתים למען ימצא כל דבר ודבר או עכ״פ רוב הדברים על מקומם ובאשר כתב רש״י ז״ל בעצמו ב״מ לג:, ד״ה בימי רבי, ועי׳ באגרת רש״ג, והיאך ילמדו מסכות שלמות וכסדרן בע״פ אם לא למדו מתחלה מתוך הספר? הכי יש להעלות על הדעת, כי התלמידים למדו המשניות מלה במלה מפי רבם כאשר ילמדו ראשי הקריאה וגם חרתו על זכרונם בעט ברזל כל הדברים הנאמרים מפי רבם? אתמהא! הלא אם יתן איש את כל הון ביתו בדבר זה לא ימצאהו ולא יבוא עד תכליתו ולא ישיגהו אחד מני אלף, כי הלימוד בע״פ לא יצלח כי אם היה תחלתו מן הספר, וכו׳.

אך כל הטענות האלה הן הבל, כי [ראה] למשל ה ח ו ז ר י ם של רביי ה ח ס י ד י ם! וישובו של פרנקל [על] שאלת האסור לכתב תורה שבע״פ, ש פ ר ו ש י המשנה, והן ה ב ר י י ת ו ת, התוספתות וכו׳ לא נכתבו, הוא דחוק והדרה קושיה לדוכתה, ובאמת המשנה אינה כ״כ רבת הכמות.

---

[1] בדבר האסור ל כ ת ב אחרי כתבי הקדש [ראה] דודו״ד א, סוף פרק י׳. (דף 86—89).

עי׳ אדות זה [גם] ל. לֵו L. Löw ,Graphische Requisiten), II, 112
[וראה עוד] דורות הראשונים ג׳ דף, יז.

וקרוב הדבר וכן נראה שהם (רבנן סבוראי של דור הראשון) כתבו התלמוד, שבימי רב אשי בודאי לא נכתב כמו שהוא מבואר אצלנו בראיות ברורות.

ח. החובה לאמר בלשון הרב ותוצאותיה

אבל, בודאי לא נעלם מעיני החכמים שתקנו תקנה זו [שאסור לכתב את התורה שבעל פה], הצד הרע שבדבר, כי דברים שבעל פה עלולים להשתבש יותר מדברים שבכתב, וכדי למעט את הרע הזה כמה שאפשר, חפשו ומצאו עוד תקנה אחרת, תקנה גדולה באמת, תקנה מכרחת, שבלעדיה היתה תורה שבעל פה דבר אי אפשרי. זו התקנה הנפלאה היא, שחַיָב אדם לאמר בלשון רבו.

במשנה עדיות נאמר:

הלל אומר: מלא הין מים שאובין פוסלין המקוה, אלא שאדם חייב לומר בלשון רבו (א, ג).

בפרוש כונת הערה זו יש מקום לפקפק ונחלקו בו המפרשים [1], אבל, על כל פנים, לפי כל הפרושים אנו ראים כי מה שאמר הלל בלשון זו, אין בו שום תועלת לעצם

---

1) רש"י פרש: הין אינו לשון משנה אלא לשון תורה, אלא כך שמעה מפי שמעיה ואבטליון (שבת טו.).

ראב"ד אמר: והאי דלא שיער הלל בקבין כי כוליה גמרא וכו׳, אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו והטעם לדברי רבו שרצה לגלות, כי מפני שההין היא המדה הגדולה הנזכרת בתורה היא החשובה לפסול את המקוה בשאובין, ע"כ (פרוש הראב"ד לעדיות א, ג). וזה דחוק, כי א"כ מניין שהלל אמר הין מפני שחיב אדם לומר בלשון רבו, אולי אמר הוא מפני טעם זה. ולא עוד אלא שעצם הַקשיה, מדוע לא שער הלל בקב, שכל שעורי הגמרה הם בקב, מֻפרכת מעקרה ממשנה פרה (א, א), ששם הוא אומר: מג׳ לקב, דשאלו מדוע לא אמר: משמונה עשר לסאה.

וז"ל הרמב"ם: שמעיה ואבטליון הם רבותיהם של שמאי והלל כמו שמבואר באבות והיו גרים, ונשאר בשפתם לעגי שפת העכו"ם והיו אומרים אין במקום הין, והלל היה אומר כן מלא אין, כמו ששמע מהם, והוא מה שאמרו רבותינו ז"ל: חייב אדם לומר בלשון רבו. ויש מי שקורא מלא הן מלא הין, ואמר שהשינוי כאילו הוא בין הן להין והקריאה הראשונה הוא שלמדתי מאבא מורי ז"ל שלמד מפי רבו ורבו מפי רבו ז"ל, ע"כ (פירוש המשניות להרמב"ם שם, שם). פרוש זה היה יותר מתקבל על הדעת אלמלא היה באמת כתוב אין או הן, אבל לגרסה זו אין שום רמז בשום מקום.

ונראה כי פרוש אמתי אפשר למצא עפ"י נסחת התוספתה וז"ל:

הלל אומר: מלא הין מים שאובין של שנים עשר לוג פוסלין את המקוה. שמאי אומר: מלא הין מים שאובין של שלשים וששה לוג פוסלין את המקוה, ע"כ.

ובודאי כך היתה בתחלה הנסחה בדברי הלל גם במשנה ונשמטו הדברים: של שנים עשר לוג, או אולי בשביל זה הביא ר׳ חייא בריתה זו כדי להשלים מה שהשמיט רבי. ורגלים לדבר כי היה ידוע לרבי כי המלים: של שנים עשר לוג, הם הוספת באור של הלל, והיה מקום לשאל למה אמר בתחלה הין והוסיף אח"כ הבאור והלא יכול לאמר לכתחלה שנים עשר לוג, ותרץ שהוא אמר הין, מפני שכך אמר רבו.

ההלכה ולכל הפחות היה מֻתר, ואעפי"כ שמר לאמר מלה זו כדי לאמר בלשון רבו.

וכך אנו רואים עוד במקום אחר, שרב מרדכי אמר לרב אשי: אתם שונים הלכה זו כך ואנו שונים אותה להפך, אלא שכונת הדברים הם כך וכך. ושאלו שם: אם כן, הלא זהו בעצם הדבר כמו שאנו שנינו, והשיבו: הוא משמיענו, חַיָב אדם לומר בלשון רבו[1], ופרש רש"י וז"ל: אע"ג דתרוייהו כי הדדי הוו פירושייהו אפ"ה קאמר ליה בלשון שלמדתיה, ע"כ (בכורות ה.). ואם קרה שמוסר הדברים שנה קצת הלשון, אם היה מי ששמע מפי האומר בקצת שנוי לשון תקן את טעותו, אפילו אם השנוי היה בדבר שאין בו שום הבדל להדין, אלא מפני החובה לאמר בלשון רבו. כך קרה לו לרב יהודה בן רב שמואל בן שילת שאמר בשם רב: „אין המסובין רשאין לאכול כלום עד שיטעום הבוצע", וישב שם רב ספרא ויקרא: לטעום נאמר. ושאלו שם, מהו ההבדל אם נאמר רשאין לאכל או רשאין לטעם, וענו, שחַיָב אדם לאמר בלשון רבו[2]. ועוד יותר בענין זה לקמן, דף 154.

בודאי עקר הכונה בתקנה זו היה למנע שנויים במקום שהשנוי יכול לגרם הבדל בדין או בדברי הימים וכיוצא ביזה, אך בשביל מטרה זו היו מכרחים לעשות סְיָג ולהזהר מכל שנוי, אפילו במקום שאין בו שום הבדל לאיזה דבר שיהיה[3]. ובאמת, אלמלא הניחו׳

---

1) אי הכי היינו דידן, קמ"ל חייב אדם לומר בלשון רבו (בכור׳ ה.).

2) יתיב רב ספרא וקאמר לטעום אתמר, למאי נפקא מינה, שחייב וכו׳ (ברכ׳ מז.), ופרש רש"י: אין חלוק בדבר, אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו (שם).

3) וזה דבר הכרחי עוד מפני טעם אחר. כי הנה דבר ידוע הוא, כי יש מלים שלא הכל משתמשים בהן במשמעה אחת ממש, כי אם פעמים שני אנשים משתמשים במלה אחת במשמעות מתחלפות קצת זו מזו. כך למשל המחלקת בדבר משמעת המלים מדבריות וביתיות (תוספתה יו"ט ד, 11), שהובאה למעלה (פרק המקורות דף 64). ומשל עוד יותר בּלט: משמעות מתחלפות שהשתמשו בהן ר"מ וחכמים בהמלים יונקות ותמרות (תוספתה פרה יא (י), 6—7):

אין מזין לא ביונקות ולא בתמרות. אם הזה ביונקות ונכנס למקדש פטור, בתמרות ונכנס למקדש חייב, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: בתמרות ונכנס למקדש פטור, ביונקות ונכנס למקדש חייב. אלו הן היונקות, גבעולין שלא גמרו, תמרות שלא הניצו כל עקר, דברי ר׳ מאיר, וחכמים אומרים: תמרות גבעולין שלא גמרו, ויונקות שלא הניצו כל עקר.

לא נחלקו על הלכה, אלא על הלשון.

כאן אנו ראים, כי בעצם ההלכה אין שום הבדל ביניהם וכונת שניהם היא, בגבעולים שלא גמרו פטור, ובשלא הנצו כלל חַיב. אלא שר"מ השתמש בשתי המלים יונקות ותמרות במשמעות הפכיות ממשמעות שהשתמשו בהן חכמים. והנה נניח כי תלמיד אחד שמע דברי ר"מ סתם, שביונקות חַיב ובתמרות פטור, ולא שמע הפרוש של יונקות ותמרות בהשמוש של ר"מ, והוא משתמש בשתי המלים האלה כמו החכמים, ואם אין עליו חובה לאמר בלשון רבו יאמר ליתר באור הזה: בגבעולים שלא הניצו כל עקר פטור ובגבעולים שלא גמרו חַיב,—ממש ההפך מדעת הכל.

ובריתה זו בעצמה היא עוד ראיה עד כמה נזהרו לאמר בלשון בעל השמועה. כי הלא כאן, במקום להשתמש ביונקות ותמרות ולהביא מחלקת ר"מ וחכמים ולפרש אח"כ פרוש המלים יונקות ותמרות ולבאר כי אין באמת שום מחלקת להלכה, הלא היה יותר קצר ויותר ברור אלמלא נסח ר׳ חייא את ההלכה: אם הזה בגבעולים שלא גמרו פטור ואם בשלא הניצו כל עקר חַיָב, אלא שחַיב אדם לאמר בלשון רבו.

ובכלל הרי זה הוא אותו העקר שדורשת החקירה המדעית בזמננו שתהיה לנו edition critique, מהדורה דיוקנית.

את הדבר בידי התלמידים לדון לפי ראות עיניהם מה הם רשאים לשנות ומה אינם רשאים, כי אז לא היו בטוחים גם בדבר הלכה, אם ממש כך נאמרה כמו שמסרה התלמיד, כי אין כל תלמיד ותלמיד בן סמך לדון מה הוא חשוב ולא לשנות ומה אינו חשוב ולשנות. ולכן יכלו החכמים לדַיֵּק דבר הלכה מכל מלה ומלה של הנוסח שבו היא נאמרה. כך למשל אמר שמואל: אין לנו בעירובין אלא כלשון משנתנו, אנשי חצר ולא אנשי חצירות (ערוב׳ סו:). אלמלא לא היו נזהרים לאמר בלשון רבו, לא היה אפשר להוכיח כלום ממה שכתוב עתה **אנשי חצר** ולא **אנשי חצרות**, כי אפשר שהתלמיד שמסר הלכה זו שנה לשון אומרה.

[1] [ובאמת מעידות כמה פסקאות בתוך ספרות חכמינו על דַיקנותם לאמר דבר בלשון אומרו ממש. אין להכיר דיוק זה בדרך כלל כשהדבר שנוי בצורה אחת, כשאין מי שיחלק על צורה זו. וכך אפשר להכיר את הדיוק דוקה במקום של מחלקת הבאה לברר את צורתו המקורית של כל מאמר ומאמר.

כך נכר רצונם לדקדק ולמצא את לשון האומר במימרה שבבבלי] ברכות כב.:

ר׳ יוחנן הסנדלר תלמידו של ר׳ עקיבא משום ר״ע אומר: לא יכנס **למדרש** כל עיקר.

ואמרי לה: לא יכנס **לבית המדרש** כל עיקר [2].

[וכך מתקן איש את לשון חברו המוסר את דברי הרב:]

אמר ר׳ יהודה אמרו לפני רבן גמליאל וכו׳. אמר להם: בחדשים אנו בושים אלא שאתם מגלגלין את הישנים.

אמר ר׳ חנניא בן עקביא: **לא כך** השיב רבן גמליאל לחכמים **אלא כך אמר להם** וכו׳ לא אם אמרתם וכו׳ אף זו וכו׳ בחדשים אנו בושים וכו (תוספתה כתובות ח, 1).

אנו ראים כי ר׳ יהודה קצר את דברי רבן גמליאל, ור׳ חנניא בן עקביא הביא כל דבריו בשלמות.

[והביאו דברים] בשם אחד [אפילו] במקום שאין הבדל אלא בלשון:

רב הונא אמר: **זקפן** בין שני בדי הארון. ר׳ חמא בר חנינא אמר: **שמן** בין שני בדי הארון (מדרש רבה, ויקרא פרשה י׳).

אם אמר אחד בשם הרב מה שלא שמעו אחרים, היו מעירים על זה:

ר׳ בא בר כהן אמר קומי ר׳ יוסי ר׳ יודה בר פזי בשם ר׳ יוחנן בדר עמו. קם ר׳ יוסה עם ר׳ יודה בר פזי, א״ל: **אתה שמעת מן אבוך הדא מילתא?** א״ל: אבא לא הוה אמר כן, אלא אחוי דאיתתיה דבר נחמיה מית,

---

[1] [מכאן ועד עמ׳ 151 סֻדר החֹמר ע״פ רשימות המחבר בפתקאות.]

[2] וכך] היו מדקדקים בדיוק פרטי הדבר שספרו עליו:

אמרו לו: מעשה בשוק **של פטמים** שהיה בירושלים שהיו נועלין ומניחין את המפתח בחלון שעל גבי הפתח. ר׳ יוסי אומר: שוק **של צמרים** היה (משנה עירובין י, ט).

אתון ושאלון ליה, מהו לכפות את המטה? אמר לון: לא צריך וכו׳.

ר׳ סימון בשם ר׳ יוחנן, שהוא מותר בתשמיש המטה. קם ר׳ ירמיה עם ר׳ יודה בי ר׳ סימון, א״ל: הכין אמרין כל תלמידיו דר׳ יוחנן: לא שמע בר נש מיניה הדא מילתא אלא אבוך (ירוש׳ מו״ק ג, ה).

כשיש שנים, אחד מהם אומר כך והשני אומר כך בשם פלוני, שניהם שמעו באמת, יען פעם אמר כך ופעם אמר כך, עי׳ למשל ירוש׳ ברכות ט, ג:

עד איכן? רבי יעקב בר אחא בשם ר׳ יוסי: עד שתראה כחצי המטה. ר׳ אחא ור׳ חיננא בשם ר׳ יוסי: עד שתתמלא פגימתה.

בקצת מקומות נאמר מפֹרש: בלשון הזה אמר וכו׳ [כנראה כתוצאה מברור הנוסח האמתי של המאמר]:

כלשון הזה אמר לו ר׳ ישמעאל: עונש האחרון מרובה יותר מן הראשון (תוספתה שבת יג, 4) [1].

בלשון הזה אמר לו משום ר׳ יהושע (תוספתה נזיר ה, 1).

נמתי לו: בלשון הזה אמר לי משום ר׳ יהושע (תוספתה אהילות ד, 14).

א״ר ברכיה; בלשון הזה השיבה ר״י (מדרש רבה, בראשית ס״ח) [2]

[העֻבדה ששני חכמים מוסרים דברים בלשון שונה מעידה על רצונם להעמיד את הדברים על דיוקם. כך:]

בית שמאי אומרין וכו׳ ובית הילל אומרין וכו׳. אבא שאול היה אומרה בלשון אחרת משום בית הילל (תוספתה חגיגה ב, 10).

[ויש שמובאת אפילו שאלת החכמים המשתדלים לברר את לשון הרב:]

בעון קומי ר׳ חייא בר ווא: איך שמעתנה מר׳ יוחנן. אמר לון: אנא לא שמעית מיניה הדא מילתא אלא מה דנתן בר הושעיא בעא קמי ר׳ יוחנן, היה שם וכו׳. א״ל: הואיל וכו׳ (ירוש׳ ב״ב ט, א).

[ויש שגם מעצם הלשון אפשר להכיר] שהיו אומרים דבר בשם אומרו. ראיה לדבר תוספתה סוף עירובין, בשם ר׳ יהושע משל בארמית, אע״פ ששאר דבריו הכל בעברית:

צבתא בצבתא מתעביד. צבתא קמייתא מה הוית, הא לוו ביריא הוות (תוספתה עירובין יא (ח), *23*).

סיוע לזה גם מה שמובא בשם ר׳ אליעזר בתוספתה יום הכפורים ד (ג), 14:

---

1) או שזו ראיה שהתוספתה היא באמת רק הוספה על הדברים שבהמשנה. צ״ע.

2) J. Lewy במחברתו Interpretation des I. Abschnittes des paläst. Talmud-Traktats Nesikin, בהקדמה, עמ׳ 4—6 [מזכיר כמה מקומות אשר שם הגמרה מעירה על שמועות שנשנו בנוסח שונה בבתי מדרש שונים כגון שבת מח: וב״ב פו.: בסורא מתנו לה להא שמעתא משמיה דרב חסדא, בפומבדיתא מתנו משמיה דרב כהנא, ואמרי בסורא מתני להא שמעתא בהאי לישנא. וכן מגילה יח: ב״ב קנב:, ע״ז לח., עה., סנהדרין כד:, חולין לז:, נדה מד:, ועוד. וכן הוא מונה מקומות שבהם אנו מוצאים שתי נסחאות במסירת שמועה מפי שני חכמים: רב... מתני וכו׳. כן שבת מ., יבמות מו:, זבחים סה:, ועוד.]

שאלו את ר׳ אלעזר: הרי שחלה שעיר המשתלח מהו להרכיבו? אמר להן: יכול הוא להרכיב אחרים. חלה משלחו מהו שישלחנו ביד אחר? אמר להם: כך נהיה בשלום אני ואתם. דחאו ולא מת מהו שירד אחריו וימיתנו? אמר להם: כך יהיו אויבי המקום.

[וכן אם אנו מוצאים ארמית בתוך העברית, זו ראיה] שהקפידו לאמר בלשון אומרו;

א״ר זירא: אמש נראה לי ר׳ יוסי בר׳ חנינא. אמרתי לו: אצל מי אתה תקוע? אמר לי: אצל ר׳ יוחנן. ורבי יוחנן אצל מי? אצל רבי ינאי. ורבי ינאי אצל מי? אצל ר׳ חנינא. ורבי חנינא אצל מי? אצל ר׳ חייא. ורבי יוחנן אצל רבי חייא לא אמר לי. באתר דזיקוקין דנורא ובעורין דאשא מאן מעייל בר נפחא לתמן (ב״מ פ״ה:).

ה״ד מכת מדינה? א״ר יהודה: כגון דאישתדוף רובא דבאגא. עולא אמר: כגון שנשתדפו ד׳ שדות מד׳ רוחותיה (שם קה:).

[וכן מצאנו גם ב]תוספתה סוטה יג, 4:

אף הוא אמר בשעת מיתתו: שמעון וישמעאל לחרבא וחברוהי לקטלא ושאר עמא לביזא ועקן סגיאין יהוון אחרי דנא, ובלשון ארמית אמרן.

ושם שם, 6, ששמעון הצדיק שמע בת קול בארמית, אך על יוחנן כה״ג לא נאמר בפרוש כך (שם שם, 5) [(ועי׳ למעלה עמ׳ 129)].

[וגם עצם הבטוי העברי המיֻחד במינו מעיד לפעמים,] שהביאו בלשון אומרם:

אמר ר׳ יהודה כשהיינו שרויין בחצר בית גלודה בלוד היו מבשלין קדירה של עדשים ואחד עומד על הפתח ואומר: לכן זכיתי לכם בקדירה של עדשים (תוספתה עירובין ט(ו), 2).

זה אי אפשר לא לבדא ולא לתרגם.

צורת השיחות שנמסרו, בפרט בתוספתה [1], מעידה שבאמת הכל נמסר כמו שיצאו הדברים. למשל:

הגולל והדופק מטמאין וכו׳. ר׳ אליעזר אומר וכו׳, אמר לו ר׳ עקיבא וכו׳. אמר לו ר׳ אליעזר: מה זה עקיבא, והלא טומאת אוהל וכו׳ (תוספתה אהילות ג, 7).

אמר ר׳ אלעזר: כשהלכתי לארדסקוס מצאתי את רבי מאיר ואת יהודה בן פתירוש שהיו יושבין ודנין בהלכה. יהודה בן פתירוש אומר: רביעית דם וכו׳. אמר לו ר׳ מאיר וכו׳. נמתי לו: ר׳ מאיר, אל תבוז לי, בקי היה לך ביהושע בן ממל. נם לי: הן, ובעל מלאכות היה וכו׳ (שם ד, 14).

[ואפילו] כשאמר פלוני בשם פלוני דבר, אין זה דוקה עצם הדין, אלא דבריו. כך, למשל, תוספתה מעשר שני ב, 11:

---

(1) ראה למעלה עמ׳ 62.]

ר׳ שמעון בן אלעזר אומר משום ר׳ יוסי כך אמרו בית הילל לבית שמאי וכו׳.

בדברי חכמים: פלוני אומר וכו׳, לפעמים פרושו רק שכך דעתו:

כלב מין חיה, ר׳ מאיר אומר מין בהמה. מה הפרש בין ר׳ מאיר לחכמים, אלא שהכותב חייתו לבנו, ר׳ מאיר אומר: כתב לו כלב, וחכמים אומרים: לא כתב לו כלב. (תוספתה כלאים ה, 7).

וכך תוספתה ב״מ א, 5:

מצא שטרי חוב וכו׳ דברי רבי מאיר, שהיה ר׳ מאיר אומר וכו׳.

ועוד בענין זה תוספתה כתובות ג, 8 דעתו של ר׳ מאיר ואח״כ לשונו:

קטנה מבת יום אחד ועד שתביא שתי שערות וכו׳ דברי ר׳ מאיר, שהיה ר׳ מאיר אומר כל מקום שיש קנס וכו׳.

[והלכו בענין זה בעקבות משה רבנו; שדִיֵק] גם בהנעימה וכך דרש ר׳ עקיבא בענין משה והגבורה:

ובנעימה שהיה משה שומע, בו היה משמיע את ישראל (מכילתה יתרו פרשה ד׳, פסקה והאלהים יעננו בקול).

ואין לשאל איך היה דבר זה באפשרות שיזכר התלמיד מה ששמע מפי רבו ממש מלה במלה ולא לשנות כלום, כי כל דרכי הלמוד בימים ההם היו מכֻוָנים לזה שישמר התלמיד את דברי רבו כהויתם [1].

[(1)] בענין תורה שבע״פ, איך למדוה:

כי באמת הי׳ שם גם בימי התנאים, וגם אחר זה בימי האמוראים, תנאים מיחדים שסדרו וגרסו בסדר קבוע את כל הדברים עפ״י הקבלה (דורות הראשונים, הלוי, ב׳, דף 88).

אבל ראינו איך דקדקו בסוף הימים ההם להעמיד כל דקדוק אות מדברי המשנה, עד שעל ספק אותיותיה בין מעברין למאברין שאין שם שום נ״מ לדינא, וכן בין עכוזו לאכוזו שלח רבי לשאול אצל שוני המשנה מבני יהודה דדייקי יותר וכו׳ (שם, 90).

שמר׳ יצחק למד רב המשנה ובררייתות, ומר׳ חייא למד זה עצמו „אולפן" (וכמו שיבואר) וכמו שכתב רש״י ז״ל שם „וכשחזר ושנה זה אצל ר׳ חייא" (שם, דף נד).

וכן גם רבי עצמו היה ר׳ יעקב בר קורשאי רבו בסדר משנה (ויתבאר במקומו) ועליו הוא שנאמר בסוף מס׳ הוריות כשאמרו ר׳ מאיר ור׳ נתן דנימא ליה לרשב״ג גלי לן עוקצין „שמעינהו ר׳ יעקב קרשי אמר דלמא חס ושלום אתיא מילתא לידי כיסופא אזל יתיב אחורי עיליתיה דרשב״ג פשט גרס ותנא גרס ותנא וכו׳" (שם, שם).

[וכן מצאנו דגמאות בספְריות עמים שונים כמו] השירים הערבים [ש]נמסרו על פה:

The custom of comitting verse to writing did not begin till near the end of the first century after the Flight. The whole of the old poetry was preserved by oral tradition only (Lyall's Ancient Arabian poetry p. XXXV).

והחכם אָליאן, ספורים ח״ב סי׳ ל״ט, יעיד שהיה אסור אצל היונים כתיבת החקים בספר אך למדום את בניהם בע״פ בנגון מיוחד למען יקבעו הדברים בלבם ע״י טעם הנגינה (בהקדמת גרוסברג לספר מגילת תענית, דף 10).

דרך הלמוד וקבוץ ההלכות:

התלמידים לא היו ילדים אלא בחורים ועפי"ר נשואים, והיה המנהג כי כשעת הארוסים היו האבות פוסקים כמה שנים יֵשֵׁב בנם לפני רבו לפני הנשואים או אחר כך. ועפי"ר היו קָצבים הזמן שתים עשרה שנה, ידוע המעשה ברבי עקיבא שאחרי נשאו את בתו של כלבא שבוע הלך וישב לפני ר' אליעזר שתים עשרה שנה ואח"כ עוד שתים עשרה שנה (נדרים נ., כתובות סב:) [1]. כך פסקו עליו על בנו של רבי בשעת ארוסיו עם בת ר' יוסי בן זמרא שתים עשרה שנה בבית רב לפני הנשואים. אכן, כאשר העבירו לפניו את כלתו והוא הציץ בה ומצאה חן בעיניו, בקש שימעיטו לו מספר השנים ויסתפקו בשש שנים, וכאשר העבירוה לפניו שנית, רצה לָשׂא אותה וללכת אחר הנשואים, ושבחהו, רבי ע"ז, וישאה וילך וישב בבית הרב שתים עשרה שנה [2]. ר' חנניה בן חכינאי הלך אחרי נשואיו לבית הרב וישב שתים עשרה שנה, בינתים נשתנו שבילי עיר מושבו, וכאשר שב שמה, לא ידע הדרך לביתו וילך וישב על שפת הנהר וישמע נערות אמרות לריבה אחת: בת חכינאי, בת חכינאי מלאי כדך ובואי ונלך. ויאמר: זו בודאי הריבה שלי, וילך אחריה אל ביתו וכשראתהו אשתו נתעלפה [3]. וכך רבי חמא בר ביסא [4]. רבא פסק על רב יוסף בנו שש שנים, אך אחרי שלש שנים השתוקק רב יוסף לראות את אשתו וישב בערב יום הכפורים לביתו, ויצא רבא אביו לקראתו, וידבר לו קשות ויעש אתו מריבה עזה בשביל זה [5].

ובמשך השנים הרבות שהיה התלמיד יֹשב לפני רבו, היה שֹׁמֵעַ מהרב את השמועות הרבה והרבה פעמים. ולכן נקרא דבר תורה שבע"פ שמועה [6], בארמית שמעתתא. ולא ראויה, מפני שלא ראו אלא שמעו. כך אמר רבי חנינא: ייתי עלי אם לא כל מעשה ומעשה שהייתי מוציא, אם לא שמעתי אותו מרבי להלכה כשערות ראשי ולמעשה שלש פעמים (ירוש' ניד', פרק ב'). וכל שמועה שהיו שֹׁמעים מפי הרב, היו לֹמדים וחוזרים

כי נח נפשיה דרב אסי עיילו רבנן לנקוטינהו לשמעתתיה. א"ל ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה: הכי אמר רב אסי וכו' (קידושין יג.).

[(1) השוה גם] ירושלמי פסחים ו, ג:

י"ג שנים עשה ר"ע, נכנס אצל ר' ליעזר ולא היה יודע בו, וזו היא תחילת תשובתו הראשונה לפני ר' ליעזר א"ל ר' יהושע: הלא זה העם אשר מאסת בו צא נא עתה והלחם בו.

2) איעסק (רבי) ליה לבריה בי ר' יוסי בן זימרא. פסקו ליה תרתי סרי שנין למיזל בבי רב, אחלפוה קמיה, א"ל: ניהוו שית שנין, אחלפוה קמיה, א"ל: איכניס והדר איזיל. הוה קא מיכסיף מאבוה, א"ל: בני, דעת קונך יש בך וכו'. אזל יתיב תרתי סרי שני בבי רב (כתוב' סב:).

3) רבי חנניה בן חכינאי וכו' אזל יתיב תרי סרי שני בבי רב. עד דאתי אישתנו שבילי דמתא ולא ידע למיזל לביתיה. אזל יתיב אגודא דנהרא. שמע לההיא רביתא דהוו קרו לה; בת חכינאי בת חכינאי מלי קולתך ותאי ניזיל. אמר: ש"מ האי רביתא דידן, אזל בתרה הוה יתיבא דביתהו וכו', חזיתיה סוי לבה פרח רוחה (שם).

4) שם שם.

5) שם סג.

[(6)] אתא ר' יעקב בר אבדימי ועבדיה שמועה. אימתי דברי תורה נעשין כזונות וכו' (מדר"ר רות, פרשה ויהי בימי וכו' אוי לדור ששפטו וכו').

הרבה והרבה פעמים, עפ״ר עד ארבעים פעם [1], והיו מסדרים הדברים לפני עצמם עד כארבעים פעם, והיו נכנסים אח״כ לפני הרב ומציעים לפניו [2], וכך היו חוזרים את למודיהם לפני הרב פעם בשלשים יום [3], ומי שהיה בכל זאת חושש פן ישכח, היה רשם ראשי פרקים על לוח של כתיבה שהיו מחזיקים אצלם בחשאי [4], ועל פי רב לא היה אדם אמר שמועה אלא בשם מי שהוא היה מכיר ויודע [5], והיה מי שיעץ כי כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאלו הוא עומד כנגדו (ירוש׳ שבת א, א), וזה מְיֻסָּד על טבע הנפש וטבע כח הזכרון, שמראה פניו של אדם ודמותו מסַיְעים להזכרון לזכר בדיוק גדול הדברים שיצאו מפיו.

ואפילו אם לא הבין התלמיד מלה בהשמועה ששמע והיתה מלה זו דומה למלה אחרת ידועה לו וקרובה מאד לזו, לא העז לשַׁנות והודה שאינו יודע פרושו:

> אמר רבי יהושע: לא שמעתי אלא שְׁלָשִׁית. אמרו לו: מה הלשון שְׁלָשִׁית? אמר להם: כך שמעתי סתם. אמר בן עזאי, אני אפרש: אם אומר אתה שלישית, לאחרות במנין, וכשאתה אומר שְׁלָשִׁית, בת שלש שנים. כיוצא בו אמרו כרם רְבָעִי. אמרו לו: מה הלשון רְבָעִי? אמר להם: כך שמעתי סתם. אמר בן עזאי, אני אפרש: אם אומר אתה רביעי, לאחרים במנין, וכשאתה אומר רְבָעִי, בן ארבע שנים (משנה פרה א, א).

וצריך להוסיף עוד לזה כי אלה התלמידים היו, לפחות רֻבָּם, זריזים וממֻלחים וחריפים מאד, ואם היה שהנסיון הוכיח כי הוא אינו זריז וממֻלח וחריף די הצרך, היה עֹזב את למודו. כדבר הזה קרה לו ליעקב בנו של רב אחא בר יעקב, ששלחו אביו ללמד לפני אביי, ובשובו מבית רבו בימי הפגרה, ראה אביו שאין שמועותיו חדות. אמר לו: אני עדיף ממך, שב אתה בבית ואני אלך ללמד [6]. ואף על פי כן לא כל התלמידים

---

1) ר׳ זירא כי הוה חליש מגירסיה הוה אזיל ויתיב אפתחא דבי ר׳ נתן בר טובי אמר כי חלפי רבנן אז איקום מקמייהו ואקבל אגרא. נפק, אתא ר׳ נתן בר טובי, א״ל: מאן אמר הלכה בי מדרשא. א״ל: הכי אמר ר׳ יוחנן, אין הלכה כר׳ יהודה דאמר וכו׳. א״ל: ר׳ יוחנן אמרה? א״ל: אין. תנא מיניה ארבעין זימנין (ברכות כח.).

אשכחיה רב יצחק בר יוסף לר׳ אבהו דהוה קאי באוכלוסא דאינשי. א״ל: מתניתין מאי? א״ל: רישא בעוקר וסיפא בטועה. תנא מיניה ארבעין זימנין ודמי ליה כמאן דמנחא בכיסיה (פסחים עב. [וראה גם] כתובות נ.).

2) דריש לקיש הוה מסדר מתני׳ ארבעין זמנין כנגד ארבעים יום שניתנה תורה ועייל לקמיה דר׳ יוחנן. רב אדא בר אהבה מסדר מתני׳ עשרין וארבע זמנין כנגד תורה נביאים וכתובים ועייל לקמיה דרבא (תענית ח.).

3) כל תלתין יומין קא מהדר (ר׳ חייא בר אבא) תלמודיה קמיה דר׳ יוחנן (חולין פו:).

4) כתיב אפינקסיה דזעירי: אמרית קדם רבי ומנו רבי חייא, מהו לגבל וכו׳, כתיב אפינקסיה דלוי אמרית וכו׳, כתיב אפינקסיה דר׳ יהושע בן לוי וכו׳ (שבת קנו.).

5) אמר ר׳ זעירא לר׳ יסא: חכים רבי לבר פדיה, דאת אמר שמועתא מן שמיה? א״ל: ר׳ יוחנן אמרן משמו. אמר ר׳ זעירא לרבי בא בר זבדא: חכים רבי לרב, דאת אמר שמועתא מן שמיה? א״ל: רב אדא בר אהבה אמרן משמו (ירוש׳ שבת א, א).

6) כי הא דרב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב שדריה אבוה לקמיה דאביי. כי אתה חזייה דלא הוה מיחדדין שמעתיה. א״ל: אנא עדיפנא מינך, תוב את דאיזיל אנא (קידוש׳ כט:).

היו זוכרים היטב את כל השמועות שהיו שומעים מפי רבם, אלא מי שהיה לו יותר כח הזכרון וכדומה. ולכן מכל התלמידים הרבים של כל אחד ואחד מגדולי החכמים של הדורות הבאים רק קצתם הם המוסרים השמועות של הרב, ומהם קצתם קצת השמועות וקצתם קצתן [1]. ולכן אין לתמה אם אנשים חריפים שישבו שתים עשרה ופעמים ארבע ועשרים שנה בישיבה והקשיבו להשמועות מפי רבם ושָנו אותן תכף ומיד עד כארבעים פעם ואח"כ חזרו עליהן אולי מאות פעם,—אין לתמה אם היו הדברים על פי רב קבועים בפיהם ממש כמו שיצאו מפי בעל השמועה. דבר מובן מאליו הוא כי מכל מקום טבע האנושי עשה את שלו, ולפעמים בגד כח הזכרון של התלמיד ונשתנה הנוסח פחות או יותר, זה ראינו כבר במה שקרה לרב יהודה בן רב שמואל בן שילת בשמועה שאמר בשם רב ובמקום „לטעום“ שאמר רב, אמר הוא „לאכול“ [2], וכזאת נראה עוד להלן. אך אין ספק בדבר כי בכלל ברֻבם ככלם של המקרים היו השמועות נקבעות ונשמרות בזכרונם של התלמידים בהויתן כמו שיצאו מפי בעל השמועה.

וכך אנו מוצאים כי פעמים היו שנים או יותר מוסרים שמועה בשם בעל שמועה אחד ונתחלפו זה מזה פחות או יותר בנוסח השמועה, פעמים במלה אחת ופעמים בכל הנוסח, ומסדרי המקורים התלמודיים העירו על זה אפילו במקום שאין הבדל לעצם ענין השמועה [3]. כך אנו ראים רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי מתחלפים זה מזה בשֵם דבר אחד בהלכה שמסרו שלשתם בשם רבן גמליאל:

> ר' מאיר אומר משם רבן גמליאל: אם יש לה ה ל י ז ב ז טמאה. ר' יהודה אומר משום רבן גמליאל: אם יש לה ס ט א נ א ו ת. ר' יוסי אומר משם רבן גמליאל: אם יש לה ס פ י ו ת (תוספתה כלים ב"ק ו, 17).
>
> ומסדר התוספתה בעצמו מוסיף:
>
> וכולן שם אחד הן.

וכך, עוד בענין אחר חלוף ב נ ו ס ח דברי רבן גמליאל:

> אמר רבן גמליאל: מעשה בצדוקי אחד שהיה דר עמנו במבוי בירושלים ואמר לנו אבא, מהרו והוציאו את כל הכלים למבוי עד שלא יוציא ויאסר עליכם. רבי יהודה אומר בלשון אחר: מהרו ועשו צרכיכם במבוי עד שלא

[1)] דורות הראשונים, ב', פרק כ"ו (דף 109):
כי אמנם בימים הראשונים ההם היו גם לראשי גדולי הדור שנים שקבלו מהם, האחד היה מ ה ת נ א י ם ש ו נ י ה מ ש נ י ו ת והברייתות וזהו „רבה דמתניתא" והם לא היו העיקר, כי כל ענינם היה רק להיות כ ס פ ר י ם ח י י ם אבל על הרוב לא היו גדולים בטעמי המשנה ועיקריה.

2) למעלה דף 147.

[3) ראה גם למעלה עמ' 147.]
בדבר דבר ב ל ש ו ן א ו מ ר ו [כתב] פ ח ד י צ ח ק, ערך משנה, אם כתבה רבי:
שרבי היה שונה במשניות מפי חכמים שהיו מעידין עליהן כלשונן ממש בלא שינוי, ולכך כששמע מפי התנאים איזה חלוף בנוסחא כתב השתי נוסחאות, מפנים הנוסחא היותר נכונה לנגד עיניו ומבחוץ נוסחא אחרינא.

יוציא ויאסר עליכם (משנה עירוב׳ ו, א).

ובמקור אחר יש עוד נסחה שלישית בדברי רבן גמליאל, וזה לשון המקור הזה:

ומעשה בצדוקי אחד שהיה דר עם רבן גמליאל במבוי בירושלים ואמר להם רבן גמליאל לבניו: בני, מהרו והוציאו מה שאתם מוציאין והכניסו מה שאתם מכניסין עד שלא יוציא התועב הזה ויאסר עליכם, שהרי ביטל רשותו לכם, דברי רבי מאיר. ר׳ יהודה אומר בלשון אחרת: מהרו ועשו צורכיכם במבוי עד שלא תחשך ויאסר עליכם (שם גמרה ס״ח:).

בָּרַיְתָה זו אינה מן המֻסמכות ויש מקום לפקפק בדיוק הדברים שהיא מביאה ולחשבה שהיא מְשֻׁבשת כיון שאינה מתוספתו של ר׳ חייא [1], אך הואיל והגמרה סֹמכת עליה במשאה ומתנה, צריכים גם אנו לקבלה כצורתה, ואנו רֹאים כאן הרבה שנויים בדברי רבן גמליאל וגם בדברי ר׳ מאיר ור׳ יהודה: השנוי בדברי רבן גמליאל לפי נסחתו של ר׳ מאיר ושל ר׳ יהודה במשנה, והשנוי בנסחתו של רבי מאיר שבמשנה ושבבריתה זו, והשנוי בנסחתו של ר׳ יהודה שבמשנה ושבבריתה זו.

ואף על פי כן אין זה מזעזע את העקר הגדול שהוכחתי, שמוסרי השמועות שמרו לאמר ממש בלשון בעלי השמועה [2], כי הלא כאן ההבדל בדברי רבן גמליאל לפי נסחתו של ר״מ

---

1) על שאלת הגמרה בדבר בריתה אחת שז״ל: ומאן נימא לן דהא מתרצתא היא דילמא משבשתא היא, ע״כ (שבת קכא:). פרש״י וז״ל: דרב יוסף הוא מתני ליה כדלקמן ולא בדבי ר׳ חייא ור׳ אושעיא מיתנייא וכל מתניתא דלא מתנייא בתוספתא דר׳ חייא ור׳ אושעיא איכא לספוקי במשבשתא ולא מותבינן מינה, ע״כ (שם). וכבר אמרו התוספות בענין בריתה זו וז״ל: מכל מקום בברייתא צ״ל חסורי מיחסרא שלא יהא מעשה לסתור, ע״כ (עירוב׳ סח:, ד״ה והתניא).

[(2)] זה ממש כמו שלט רבנו גרשם כל מי שמגיה דבר בעצם ספרי התלמוד, שהביא ר״ת בהקדמת ספר הישר שלו, והתגר הגדול שקרא שם על כל מי ששולח יד להגיה בעצם הספרים, וז״ל:

כי ראיתי אשר שותים מים רעים הבאים לקראת מגיהי ספרים וכו׳, ואע״ג דלט רבנו גרשון מאור הגולה כל מאן דמשבש תלמודא, הכי והכי תיהוי, לא נמנע(ו) מלשבש, ולא די להם בגירסות הנראין פירוש לשבש כ״א בדברי התנאים והאמוראים עצמן, ולא יתכן כן לכל יראי שמים, כי גם רבי שלמה זקני זצ״ל, אם הגיה הגירסא בפרושו הגיה אך בספרו לא הגיה, כי אם שותי מימיו הגיה(ו) על (פי) פירושו אשר לא מלאו לבו לעשות כן בחייו זולת במסכת זבחים לבדה, ובדקתי ומצאתי בספרים שלו כי לא הוגהו מכתיבת ידו, שאם ידע אדם הלכה יכתוב פתרונו לפי ראות עיניו אם ירצה אך הספרים לא ימחק וכו׳. ושרא ליה מאריה לר׳ שמואל אחי, כי על אחת שהגיה רבינו שלמה, הגיה הוא עשרים, ולא עוד אלא שמחק הספרים, וידעתי גם אני כי מגודל לבבו ועומק פלפולו עשה זאת וכו׳, ויהיו דברי אלה קרובים לכל ירא שמים לבלתי ישבשו הספרים למוחקם ולא לעשות לא לאו הן ולא הן לאו וכו׳ וכו׳.

ואחרי כל זה ידוע כמה נשתבשו הספרים, ואעפי״כ, האם בשביל שיש כמה וכמה ספקות, נכפר בעקר הדברים שהם דברי פלוני. או פלוני, וכך בענין הלשון.

דברי גולדשמיט, בהקדמת הוצאת התלמוד שלו, דף XII:

Zwar ist der Talmud von sog. Redaktoren niedergeschrieben, diese aber haben nicht nur den Inhalt, sondern a u c h d e n W o r t l a u t der mündlichen und schriftlichen Tradition genau wiedergegeben. Irgendwelche Sorgfalt beim Niederschreiben, oder die Verfolgung einer einheitlichen Form, wie sie bei der Mischnah anzutreffen ist, war ihnen vollständig fremd. Die Autoren des Talmuds ihrerseits waren Männer aus verschiedenen

ולפי נסחתו של ר׳ יהודה עשה הבדל גם בהלכה כמו שבאר רש״י שם, ואין א״כ לאמר, כי מה שאמר ר״י בנוסח אחר הוא מפני שהכל אחד אם כך או כך יאמר, ובהיות שהדבר שנחלקו בו ר״מ ור״י אינו שמועה של פסק הלכה, שאפשר עכ״פ לומר כי כ״א מהם נסח את פסק הלכה בלשון רבו, אלא הוא ספור מעשה שהיה, הגדרת דברי רבן גמליאל מה שאמר באמת לבניו, הלא אין לנו בְרֵרָה אלא להניח אחת משתים: או שאחד מהם זִיֵף את דברי רבן גמליאל בכַוָנה כדי להסתיע בהם לשטתו, או שאחד מהם טעה בנוסח דברי רבן גמליאל. ובהיות שלא יעלה על הדעת לחשד אחד משני גדולי החכמים האלה בזיוף בכונה, לא נשאר אלא ההנחה של טעות מצד אחד מהם בסבת שכחה. אך צריך עוד לתרץ השנוי בנסחת ר״מ בעצמו והשנוי בנסחת ר׳ יהודה בעצמו בין המשנה והבריתה. השנוי בדברי ר״מ כפול: במשנה מביא את דברי רבן גמליאל בלשון מדבר בעדו: שהיה דר עמנו במבוי בירושלים ואמר לנו אבא, ובבריתה ר״מ מספר חלק זה בעצמו: ואמר להם רבן גמליאל לבניו. ובדברי אביו של ר״ג יש הבדל, שבמשנה ר״מ אומר ש[אביו של] רבן גמליאל התחיל בהמלה „מהרו“. ואמר בזה״ל: והוציאו את כל הכלים למבוי, וגמר בהמלים „שלא יוציא ויאסר עליכם“. ובבריתה ר״מ אומר, שרבן גמליאל התחיל בהמלים „בָּנַי מהרו“, ואמר בזה״ל: והוציאו מה שאתם מוציאין והכניסו מה שאתם מכניסין עד שלא יוציא התועב הזה ויאסר עליכם, וגומר עוד בהמלים האלה: שהרי ביטל רשותו לכם. ובדברי ר׳ יהודה יש שנוי, שבמשנה ר״י אומר שאביו של רבן גמליאל גמר בהמלים: עד שלא יוציא ויאסר עליכם, ובבריתה הוא גמר בהמלים: עד שלא תחשך ויאסר עליכם. והנה בדברי ר׳ מאיר, בהיות שבהבבה השניה יש בהבְרַיתה יותר דברים ממה שיש בה בהמשנה, ובפרט המלה התועב הזה, שאי אפשר שהבְרַיתה בדאה אותה, אין ספק בדבר ש[ב]זו הבבה הנסחה של הבריתה היא האמתית, וכך באמת מסר ר״מ את דברי רבן גמליאל, ורבי, כמנהגו [1], קצר והשמיט מה שנראה בעיניו מְיֻתָּר לענין ההלכה. והבבה הראשנה, בהיות שאי אפשר שרבי שִׁנָּה את דברי רבי מאיר, יש לחשב שבזו הבבה לא סתם רבי דברי ר׳ מאיר, אלא ספר בעצמו מה שידע הוא מענין זה והביא את עצם דברי רבן גמליאל כמו שנאמרו, ורבי מאיר ספר החלק הזה מדברי רבן גמליאל בדברים שלו בעצמו. המלה אביו [2], השמיט רבי ברצותו לקצר כנהוג. ולכן אין ספק כי כל דברי רבן גמליאל היו בלשון זו:

מעשה בצדוקי אחד שהיה דר עמנו במבוי בירושלם, ואמר לנו אבא: בני, מהרו והוציאו מה שאתם מוציאין והכניסו מה שאתם מכניסין, עד שלא יוציא התועב הזה ויאסר

Ländern, die sich zwar einer gemeinsamen Sprache, eines aramäischen Kauderwelsches, von hebr., pers., griech. und anderen Bestandteilen durchsetzt, bedienten, sie wichen jedoch nicht nur in ihrem Dialekt, sondern auch in Sprachgebrauch, Stil und Ideengang von einander bedeutend ab.

1) עי׳ אדות זה בפרק המקורות בסעיף „התוספתה והמשנה“, דף 63.

[2) כך בכ״י, והמלה „המלה“ מֻקפת עגול וקשה לעמד על כונת המחבר.]

עליכם שהרי [1] בטל רשותו לכם.

וראיה ברורה לדבר שפעמים בעל השמועה בעצמה נסח את שמועתו פעם כך ופעם כך, למשל דברי רבי בעצמו בתוספתה פרה י(ט), 4 ומשנה שם י,ב, בענין טהור לחטאת וכו׳. כאן לא רק קצור שקצר רבי במשנה, אלא שנוי נֻסחה, ואין כאן מקום להניח שנוי בכונה מצד ר׳ חייא, אלא שזו נֻסחה קדומה או מאחרת ממה שנסח רבי את ההלכה במשנה. וכך:

ר׳ יוסי בשם ר׳ יוחנן: בצל שעקרו ושתלו, מכיון שהשחיר מתעשר לפי כולו. רבי חייא בשם ר׳ יוחנן: בצל שעקרו ושתלו מכיון שהשריש מתעשר לפי כולו (ירוש׳ שביעית ו, 3).

וכך, על שאלה, למה התירו שיהיו תבלין נידוכין ביו״ט, הלא אפשר שידוך אדם את תבליו מאתמול, ענו חברייא בשם ר׳ יוחנן: שטעמן מר. ור׳ זעירא בשם ר׳ יוחנן: שטעמן פג (ירוש׳ ביצה א, ט).

וכך עוד על שאלה ששאלו את ר׳ יוחנן, קנקנים במה היא טהרתן?, אמר:

מזו לימדתי עליהם: מה אם בשעה שכנס גוי לתוכו ציר או מורייס, ישראל כונס לתוכו יין — (ובחתימת הק״ו יש שתי נסחאות:) ר׳ יסא בשם ר׳ יוחנן: בשעה שמכניסין לאור לא כל שכן. ר׳ חייה בשם ר׳ יוחנן: בשעה שמשחיל את זיפתן לא כל שכן (ירוש׳ ע״ז ב, ד).

ועוד:

חברייא אמרין, כן א״ל: אינה היא איסרטה, א״ר יוסי בי ר׳ בון, כן א״ל: אינה בגיטין ואינה במתנה (ירוש׳ ב״ב ח, ט).

וכך שנויים בשני מקורים, למשל תוספתה ובבלי וירושלמי [ומדרש רבה] [2].

בתוספתה חגיגה ב, 5:

מעשה בר׳ יהושע שהיה מהלך באיסטרטא ובן זומא בא כנגדו, הגיע אצלו ולא שאל בשלומו. א״ל: מאין ולאן בן זומא? אמר לו: מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אפילו טפח, שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ואומר כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף, מה נשר זה טס על גבי קינו, נוגע ואינו נוגע, כך אין בין מים העליונים למים התחתונים אפילו טפח. באותה שעה אמר להן ר׳ יהושע לתלמידיו: כבר בן זומא מבחוץ. לא היו ימים מועטים עד שנסתלק בן זומא.

ובירושלמי שם ב, א:

שוב מעשה בי ר׳ יהושע שהיה מהלך בדרך ובן זומא בא כנגדו, שאל בשלומו ולא השיבו. אמר לו: מאין ולאיין בן זומא? אמר לו:

---

1) שהרי במשמעת אעפ״י?

2) המקורים כאן מתחלפים גם בפרטי המעשה.

מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אלא כמלא פותח טפח. נאמר כאן ריחוף, ונאמר להלן כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף. מה ריחוף שנאמר להלן, נוגע ואינו נוגע, אף ריחוף שנאמר כאן, נוגע ואינו נוגע. א״ר יהושע לתלמידיו: הרי בן זומא מבחוץ. ולא היו ימים קלים עד שנפטר בן זומא.

ובבבלי שם טו.:

ת״ר: מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו. אמר לו: מאין ולאן בן זומא? אמר לו: צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים ואין בין זה לזה אלא ג׳ אצבעות בלבד, שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים, כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. אמר להן רבי יהושע לתלמידיו: עדיין בן זומא מבחוץ.

ובבראשית רבה פרשה ב׳:

וכבר היה ר״ש בן זומא יושב ותוהא, עבר ר׳ יהושע ושאל בשלומו פעם ושתים ולא השיבו, בשלישית השיבו בבהילות. א״ל: בן זומא, מאין הרגלים? אמר לו: מעיין הייתי. א״ל: מעיד אני עלי שמים וארץ שאיני זז מכאן עד שתודיעני מאין הרגלים. א״ל: מסתכל הייתי במעשי בראשית ולא היה בין מים העליונים למים התחתונים אלא כשתים ושלש אצבעות. ורוח אלהים מנשבת אין כתיב כאן אלא מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות. נהפך ר׳ יהושע ואמר לתלמידיו: הלך לו בן זומא, ולא שהו ימים מועטים ובן זומא בעולם.

וכך בדברי בן זומא שראה אוכלסין בהר הבית (תוספתא ברכות ז (ו), 2, ובבלי שם נח.)

וכך בדברי ר׳ ישמעאל:

אמר ר׳ ישמעאל: מבעלי בתים שבגליל היו בית אבא. מפני מה חרב? מפני שדנו דיני ממונות באחד ושגדלו בהמה דקה. אף על פי כן חורש היה לנו סמוך לעיר, שדה מפסקת בינו לעיר שהבהמה נכנסת ויוצאה דרך עליה (תוספתא ב״ק ח, 14).

א״ר ישמעאל: מבעלי בתים שבגליל העליון היו בית אבא, ומפני מה חרבו?, שהיו מרעין בחורשין ודנו דיני ממונות ביחיד, ואעפ״י שהיו להם חורשים סמוך לבתיהם, שדה קטנה היתה ומעבירין דרך עליה (בבלי שם פ.) [1].

---

[1] כאן, מחוץ לטעיות סופר בשני המקורות, אפשר באמת שספר בעצמו פעם כך ופעם כך.

בדברי ר"א בר צדוק:

אמר ר' אלעזר (בר צדוק, שנוי נסחה שם): פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת והיינו יושבים לפני רבן גמליאל בבית המדרש בלוד ובא זונין הממונה ואמר: הגיע עת לבער חמץ, והלכנו אני ואבא לבית רבן גמליאל וביערנו חמץ (תוספתה פסח' ב (ג), 11).

תניא, רבי אלעזר בר צדוק אומר: פעם אחת שבת אבא ביבנה וחל ארבעה עשר להיות בשבת ובא זונין ממונה של רבן גמליאל ואמר: הגיע עת לבער את החמץ. והלכתי אחר אבא וביערנו את החמץ (בבלי שם, מט.) [1].

[וכן:]

של בית רבן גמליאל היו מכבדין בין המיטות ביום טוב. אמר ר' אלעזר בר' צדוק: פעמים הרבה אכלתי בבית רבן גמליאל, ולא ראיתיו מכבדין את המטות ביום טוב, אלא סדינין היו פרוסין מערב יום טוב, וכשאורחין יוצאין מסלקין אותן וכו'. של בית רבן גמליאל היו מכניסין את המוגמר במגופה. אמר ר' אלעזר בר' צדוק: פעמים הרבה אכלתי בבית רבן גמליאל, ולא ראיתי שהיו מניחין את המוגמר במגופה, אלא פרטסקאות מעשנין מערב יום טוב, וכשאורחין נכנסין היו פותחין אותן (תוספתה יו"ט ב, 13—14).

א"ר אלעזר בר' צדוק: פעמים הרבה אכלתי אצל רבן גמליאל, ולא היו מכבדין בין המטות אלא סדינים היו פורשין על גבי הארץ, וכיון שהיו האורחין יוצאין היו קופלין אותן וכו'. א"ר אלעזר בי ר' צדוק פעמים הרבה אכלתי אצל רבן גמליאל ולא היו מכניסין את המגמר במגופה אלא פרדיסקים היו מעשנין מערב י"ט וכיון שהיו האורחין נכנסין היו פותחין אותן (ירוש' ביצה ב, ז).

א"ר אלעזר בר' צדוק: פעמים הרבה נכנסתי אחר אבא לבית רבן גמליאל, ולא היו מכבדין בית המטות בי"ט, אלא מכבדין אותן מעי"ט ופורסין עליהם סדינין. למחר כשאורחין נכנסין מסלקין את הסדינין ונמצא הבית מתכבד מאליו וכו'. א"ר אלעזר בר' צדוק: פעמים הרבה נכנסתי אחר אבא לבית רבן גמליאל, ולא היו מניחין את המוגמר בי"ט, אלא מביאין ערדסקאות של ברזל ומעשנין אותן מעי"ט ופוקקין נקביהן מעי"ט. למחר כשאורחין נכנסין פותחין את נקביהן ונמצא הבית מתגמר מאליו (שם בבלי, כב:) [2].

עוד בדברי ר' אלעזר בר' צדוק, תוספתה ומשנה ובבלי:

אמר ר' אלעזר בר' צדוק: תינוק הייתי והייתי רכוב על כתיפו של אבא, וראיתי בת כהן שזינתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה (תוספתה

---

1) כך גם כאן כמו למעלה [עמ' 158 הערה 1].

2) בכל אלה כמו למעלה [הערה 1].

סנהד׳ ט, 11).

א״ר אלעזר בר׳ צדוק: זכורני כשהייתי תינוק ומורכב על כתיפו של אבא, והביאו בת כהן שזינתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה (בבלי שם נב:).

א״ר אליעזר (בן) צדוק: מעשה בבת כהן אחת שזינתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה (משנה שם שם ז, ב)[1].

ובדברי ר׳ יוסי:

אמר ר׳ יוסי: תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי להיות לוקחין טלאים ועושין אותן מקולסין בלילי פסחים (תוספתה יו״ט ב, 15).

תני א״ר יוסה: תודוס איש רומי הנהיג על אנשי רומי שיהו אוכלין גדיים מקולסין בלילי פסחים (ירוש׳ שם ב, ז).

תניא ר׳ יוסי אומר: תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדי מקולס בלילי פסחים (בבלי שם כג.).

בדברי אבא שאול, תוספתה ובבלי:

אבא שאול אומר: הבא על יבמתו לשום נוי ולשום נכסים, הרי זו בעילת זנות וקרוב הולד להיות ממזר (תוספתה יבמ׳ ו, 9.).

דתנא, אבא שאול אומר: הכונס את יבמתו לשום נוי או לשום דברים אחרים, הרי זה בעילת זנות וקרוב להיות הולד ממזר (ירוש׳ שם א, א):

דתניא, אבא שאול אומר: הכונס את יבמתו לשם נוי ולשום אישות ולשום דבר אחר כאילו פוגע בערוה וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר (גמ׳ בבלי שם לט:)[2].

[ועוד בדברי אבא שאול:]

אבא שאול אומר: מותר לאדם להשכיר משכונו של עני בפחות ושל עשיר אינו רשאי ליגע בו (תוספתה ב״מ, סוף ז).

אבא שאול אומר: מותר אדם להשכיר משכונו של עני להיות פוסק עליו והולך מפני שהוא כמשיב אבידה (משנה שם ו, ז)[2].

---

1) כאן ההבדל בין נסחת התוספתה והבריתה בבבלי קל מאד, ואפשר שהוא רק שנוי נסחת הספרים. ובין התוספתה והמשנה ראים בזה דרכי רבי לקצר ולצמצם דברי בעל השמועה. ואפשר שפעם אמר כך ופעם כך. וגמרה בבלית אומרת בפרוש שהיו גם שני מעשים: שני מעשים הוו, הי אמר להו ברישא וכו׳ (סנה׳ נב:).

[וכן:] ר׳ אלעזר אומר: הרפופות טמאות לחטאת וטהורות לקדש ולתרומה (תוספת׳ פרה יא (י), 1).

רבי אליעזר אומר: הרעדות טמאות לחטאת (משנה פרה יא, ב).

והנה ברור הוא שהוא אותו המאמר, אלא שרבי קצר את דבריו והשמיט את שתי המלים האחרונות, ובדבר רעדות היא כמו רפופות, אלא שר״א בעצמו פעם כך ופעם קרא אותם רעדות, ולא כמו המפרשים, שהם שני דברים. ועי׳ תמיהת הרמב״ם (בפרושו) על זה.

2) גם כאן, פעם אמר כך ופעם כך.

[ועוד בדבריו:]

אבא שאול אומר: קורות של שקמה היו ביריחו ובעלי אגרוף נוטלין אותן, עמדו והקדישום. אמרו: לא הקדישו בעלים לשמים אלא קורות שקמה בלבד (תוספתה זבח׳ יא, 17)[1].

תנא, אבא שאול אומר: קורות של שקמה היו ביריחו והיו בעלי זרועות נוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים (בבלי שם נז.)[2].

בדברי ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי:

אמר ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: וכי אין לנו מוקפת חומה אלא אלו בלבד? הרי הוא אומר ששים עיר וכו׳, אלא כיון שגלו ישראל לבבל בטלה מהן מצות ערי חומה, וכשעלו מן הגולה מצאו אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדשום, ולא אלו בלבד אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה, ושקדשום מכאן ואילך כל המצוה הזאת נוהגת בה (תוספתה ערכ׳ ה, 16).

א״ר ישמעאל בר׳ יוסי: וכי אלו בלבד היו והלא כבר נאמר ששים עיר וכו׳, אלא למה מנו חכמים את אלו? שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקידשום וכו׳[3]. ולא אלו בלבד אלא כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון, כל מצות הללו נוהגות בה, מפני שקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא (בבלי שם, לב:).

תניא ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי: למה מנו חכמים את אלו? שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקידשום, אבל ראשונות בטלו משבטלה קדושת הארץ (שם, ומגי׳ י.)[4].

והנה בנסחה שלישית יש שנוי שיש בו הבדלים לדין ורמוה שם בגמרה על הנסחה השלישית, וענו: אם רצונך נאמר כי שני תנאים הם על פי ר׳ ישמעאל, ואם רצונך אחת מהן ר׳ אלעזר בר יוסי אמרה[5].

והנה התשובה השניה היא תרוץ נכון, וממנה אנו ראים שכבר הם ידעו כי נשתבש לפעמים שם בעל השמועה, וזה דבר חשוב גם לענין מחקר זה. אבל [לפי] התשובה הראשונה [ש]שני תנאים הם אליבא דר׳ ישמעאל בר׳ יוסי, לכאורה תמוה, כי הלא אלה

[1) על יד פסקה זו סימן שאלה בכ״י.]

2) גם כאן, פעם אמר כך ופעם כך.

3) באמצע: דברים ממסדר הגמרה.

4) גם כאן כך [כמו למעלה, הערה 2], ואפשר לאמר שנסחה שלישית היא תמצית.

5) איבעית אימא תרי תנאי ואליבא דר׳ ישמעאל, ואיבעית אימא חד מינייהו ר׳ אלעזר בר יוסי אמרה.

שני התנאים לא אמרו שהם סוברים כי כך היתה דעתו של ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי, כי אם הביאו את דבריו, וא״כ על כרחנו עלינו לאמר, שאם באמת כאן היו שני תנאים אליבא דר׳ ישמעאל, כ״א מהם שמע לפי מה שהוא הביא דבריו, וא״כ פעם אמר כך ופעם כך, וחזר בו מדעתו [1].

דברי רבן יוחנן בן זכאי:

רבן יוחנן בן זכאי אומר: בוא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות: שור מפני שמהלך ברגלו משלם חמשה, שה מפני שטוענו משלם ארבעה (תוספתה ב״ק ז, 10).

א״ר יוחנן בן זכאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות: שור שהלך ברגליו ה׳, שה שהרכיבו על כתיפו ד׳ (גמ׳ בבלי שם, עט:) [2].

רבי מאיר:

ר׳ מאיר אומר: בוא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם: שור מפני שביטלו במלאכתו משלם חמשה, שה מפני שאין לו מלאכה משלם ארבעה (תוספתה שם, שם).

אר״מ: בא וראה כמה גדול כח של מלאכה: שור שביטלו ממלאכתו חמשה, שה שלא ביטלו ממלאכתו ארבעה (בבלי שם [2]).

בדברי ר׳ אליעזר בן יעקב:

ר׳ אלעזר בן יעקב אומר: אפילו חיטה אחת נכנסת לתוך שעורין ושעורה אחת נכנסת לתוך שדה חיטין מותר, מפני שחיטין נראית כסוף שדה לחיטין ושעורין נראית כסוף שדה לשעורין (תוספתה כלאים ב, 2).

דר׳ אליעזר בן יעקב אמר: אפילו חיטה אחר חיטה נכנסת לתוך של שעורין ושעורה אחר שעורה נכנסת לתוך חיטין מותר, מפני שהחיטה אחר חיטה נכנס לתוך של שעורין חיטים, ושעורה אחר שעורה נכנסת לתוך של שעורין (ירוש׳ שם ב, ז).

בדברי ר׳ ינאי:

ר׳ חנינה תירתייה בשם ר׳ ינאי: בצל של תרומה שעקרו ושתלו מכיון שרבה עליו החדש מותר (ירוש׳ תרומ׳ ז, ז).

דאמר רבי חנינא תירתאה, אמר ר׳ ינאי: בצל של תרומה שנטעו ורבו גידוליו על עיקרו מותר (בבלי נדר׳ נז:).

---

1) במקום שהובאו דברי בעל שמועה בשביל קשיה או תרוץ, הקצורים וכו׳ הם כמו שאנו מביאים דברי ספר פלוני לצרכנו ומשמיטים מה שלא נצרך לנו, אבל אין אנו מזיפים בו את נוסח דבריו.

כך למשל נוסח שאלות יהושע בנו של ר״ע את ר״ע בתוספתה ריש נגע׳ בארוכה, ובירושלמי שבוע׳ פרק א, א, בהשמטת החלק האמצעי. וכמו״כ שם בבבלי ו.

2) פעם אמר כך ופעם כך.

[ועוד בדבריו:]

אמר ר׳ ינאי: חלץ הוא והחזירה [1] היא, חלצה היא והתירה הוא, חליצתה פסולה, אם רצה להחזיר לא יחזיר (ירוש׳ יבמ׳ יב, א).

דאמר רבי ינאי: בין שהתיר הוא ושמטה היא, בין שהתירה היא ושמט הוא, חליצתה פסולה עד שתתיר היא ותשמיט היא (בבלי שם, צב.) [2].

[ועוד:]

א״ר ינאי: תפילין צריכין גוף נקי, מפני מה לא החזיקו בהן? מפני הרמאין (ירוש׳ ברכ׳ ב, ג).

א״ר ינאי: תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים (בבלי שבת מט.) [2].

בדברי ר׳ זעירא:

ר׳ יעקב בר אחא בשם ר׳ זעירא אמר: והוא שיהא ביום כדי ללובשן, אבל אם אין ביום כדי ללובשן אסור (ירוש׳ ברכ׳ ב, ג).

אמר ר׳ יעקב בר אחא אמר רבי זירא: לא שנו אלא שיש שהות ביום ללבשן, אבל אין שהות ביום ללבשן, עושה להן כמין כיס טפח ומניחן (בבלי שם, כג.) [2].

[ובדברי ר׳ שמעון בן לקיש:]

ר׳ יונה ור׳ יוסה תריהון בשם רשב״ל. חד אמר: מפני מה הוא ישן על מיטה כפויה? כדי שיהא ניעור בלילה ונזכר שהוא אבל. וחורנא אמר: מתוך שהוא ישן על גבי מיטה כפויה, הוא ניעור בלילה ונזכר שהוא אבל (ירוש׳ מו״ק ג, ה) [2].

[ועוד בדבריו:]

אי זו היא זקינה? רבי שמעון בן לקיש אומר: כל שקורין אותה אמה ואינה מקפדת (ירוש׳ נדה א, ה).

ור׳ שמעון בן לקיש אומר: כל שקורין לה אמא אמא ואינה בושה (בבלי שם ט:) [3].

בדברי ר׳ ירמיה:

אי זו היא מיטה ואי זה הוא דרגש? שא״ר ירמיה: כל שמסרגין על גופה זו היא מיטה, וכל שאין מסרגין על גופה זהו דרגש (ירוש׳ ברכ׳ ג, א).

אמר רבי ירמיה: מטה מסרגין אותה על גבה, דרגש מסרגין אותו מגופו (גמ׳ בבלי נדר׳ נו:) [4].

---

1) י״ג: והתירה (קרבן העדה).

2) גם כאן, פעם אמר כך ופעם אמר כך.

3) אולי באמת לא נתכון כלל כאן להביא לשונו ממש.

4) גם כאן פעם כך ופעם כך. לאחר כך ולאחר כך.

בדברי רב:

רב ירמיה בשם רב: סימפון שיוצא מתחת ידי המלוה בכתב ידי המלוה פסול, אני אומר, מתעסק היה בשטרותיו (ירוש' ב"מ סוף א).

אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: סימפון היוצא מתחת ידי מלוה, אעפ"י שכתוב בכתב ידו, אינו אלא כמשחק ופסול (בבלי שם, כ:) [1].

[ועוד בדבריו:]

ר' ירמיה ר' בא בר ממל בשם רב וכו': טלית שאחז בו האור מצד אחד, נותן מים מצד שני, ואם כבה כבה. אחז בו האור משני צדדין, נוטלה ומתעטף בה, ואם כבתה כבתה (ירוש' שבת טז, בסופו).

אמר רב יהודה אמר רב: טלית שאחז בה האור מצד אחד נותנין עליה מים מצד אחר ואם כבתה כבתה (בבלי שם, קכ.) [2].

רק במקום אחד אנו מֹצאים שמוסר שמועה שִׁנָּה בידיעה ובכונה מלה אחת בדברי בעל השמועה, וכאשר ערער על זה חברו, התנצל ובאר טעם השנוי:

א"ר אמי, א"ר ינאי: וזהו עדן של צנועות. א"ל ר' אבא בר ממל לר' אמי: תנא תני צריכות ואת תני צנועות! א"ל: שאני אומר, כל המקיים דברי חכמים נקרא צנוע (בבלי נדה יב. [3]).

---

1) גם כאן, פעם כך ופעם כך.

2) כמעט בלי שנוי, והשנוי הקל — פעם אמר כך ופעם כך.

[3) הנה עוד דגמאות של] שנויי נסחאות [בשמועות ובמסירת עבדות ומעשים, א) בפי מוסרים שונים ב) במקורות שונים.]

[א) שנויים בפי המוסרים:]

כלי נתר, בית שמאי אומרים וכו' ובית הלל אומרים וכו'. ר' שמעון בן אלעזר אומר בלשון אחרת: בית שמאי אומרים וכו' ובית הלל אומרים וכו' (תוספתה כלים ב"ק ב, 1).

[כאן] ברור שטעו:

ר"ע אומר: ב"ש אומרים וכו' וב"ה אומרים וכו'. וחכמים אומרים: ב"ש אומרין (להפך) וב"ה אומרין (להפך) וכו' (תוספתה אהילות טז, 6).

תוספתה תרומות ה, 10, בין ר"מ ור"י בדברי ר"א ור' יהושע, האחד ההפך מחברו. ושם ט, 9, בין ר' יעקב ור' יהודה ורבי [בדברי ר' אליעזר ור' יהושע].

בשם רבן גמליאל סתם המשנה ור' אליעזר בר' צדוק בשמו:

אמר רבן גמליאל: נוהגין היו בית אבא שהיו נותנין פאה אחת לזיתים שהיו להם בכל רוח ולחרובין כל הרואין זה את זה. רבי אליעזר ברבי צדוק אומר משמו: אף לחרובין שהיו להם בכל העיר (פאה ב, ד).

מענין מה שמספר בשם אחד מזקני גליל, בשם רשב"א:

אמר להן: משרת ר' מאיר הייתי בברחו שניה, ואית דאמרי: מקלו של ר"מ היתה בידי והיא מלמדת לי דעת (ירוש' נדרים ט, א).

מפני תקון העולם, אמרין בשם ריש לקיש: שלא תבוא לידי ממזרות, ואמרין בשם ריש לקיש. שלא תהא יושבת עגונה (ירוש' גיטין ד, ב).

אית תניי תני: הולך לו אצל מוכרי טלאים, אית תניי תני: הולך לו אצל מוכרי פסחים (ירוש' פסח' ח, ג).

בכל אלה המקרים, או שאחד ממוסרי השמועה שכח מה ששמע מרבו, ואולי באמת שתי הנסחאות אמתיות, כי אולי פעם אמר ר׳ יוחנן כך ופעם כך, ואפילו אם יש הבדל בדין אין הדבר מן הנמנעות, ופעמים מפני דמיון המלים טעה מוסר השמועה. כך על ההלכה: ובנסורת של חרשין — אמרו בגמרה ירושלמית:

מכאן לת״ח שאמר דבר הלכה שאין מזיחין אותו, ואמרי לה אין מזניחין אותו, ואמרי לה אין מזחיחין אותו וכו׳ (חולין ז.).

[ויש שחבר מעמיד את אחד החכמים על] דבר טעות או שכחה.

הלכה זו עלו עליה בני אסייה שלשה רגלים ליבנה. ברגל השלישי הכשירו להם הוראות שעה. א״ר יוסי: לא לזה הורו, אלא למעלה את החבל וכו׳ (תוספתה פרה ז (ו), 4).

אמר ר׳ חנניא: לא כך השיבן רבן גמליאל לחכמים, אלא כך אמר להם וכו׳ (תוספתה כתובות ח, 1).

אולי באמת פעם כך ופעם כך.

פעמים האומר הראשון הכחיש:

אמר ליה (ר׳ יוחנן לר׳ יסא שהזכיר לו דבר שנאמר בשם ר׳ יוחנן): אנא לא אמרית הדא מילתא (ירוש׳ ב״ב ט, ח).

לפעמים האומר בעצמו שכח. כך בפסחים סס: [אומר] ר״ע לר״א: אל תכפירני בשעת הדין, כך מקובלני ממך וכו׳. והגמרה אומרת שם: ר״א גמריה איתעקר ליה ואתא ר״ע לארכוריה גמריה.

פעמים היה התנא [של] הדברים בעצמו בספק:

דרש רב עוירא, זמנין אמר לה משמיה דרב אסי, וזמנין אמר לה משמיה דרב אמי (סוטה ה.).

בענין שאחד שמע לא מה ששמע אחר:

ת״ר: הכל נכנסין לדיר להתעשר חוץ מן הכלאים והטרפה, דברי ר׳ אליעזר בן יהודה איש כפר ברתותא שאמר משום ר׳ יהושע. אמר ר׳ עקיבא: אני שמעתי הימנו, אף יוצא דופן ומחוסר זמן ויתום (בכורות נז.).

שבאמת קרה כי אחד מהתלמידים שמע מרבו מה ששאר התלמידים לא שמעו, אנו ראים בברור ממה שספר רבי:

כשהלכתי למצות מדותי אצל ר״א בן שמוע וכו׳ א״ל: רבי, הן, אלא שר׳ יהודה פסול שנה לי, וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי, עכשיו ששנית לי פסול החזרת לי אבידתי וכו׳. אמר:...הא מפני שר׳ יהודה בנו של ר׳ אלעי ור׳ אלעי תלמידו של ר׳ אליעזר, לפיכך שנה לך משנת ר״א (מנחות יח.).

אדות טעות השמעים [יש לנו] עדות מפרשת מחכמי התלמוד בעצמם:

כל המטלטלין מביאין את הטומאה בעובי המרדע. אמר ר׳ טרפון: אקפח את בני שהלכה זו מקופחת. אינו יודע חוזיו של דבר זה מה הוא, אלא ששמע השומע וטעה. ומעשה באחד שהיה עובר ומרדע על כתיפיו והאהיל צידו אחד על הקבר וטמאוהו משום שהאהיל על המת, והשומע שמע וטעה. אמר ר׳ יהודה: מעשה באחד שחרש וניער את המחרישה ונמצאת גולגלת שלמה דבוקה במחרשה וטמאוהו משום שהאהיל על המת, והשומע שמע וטעה וכו׳ (תוספתה אהיל׳ טו 12-13).

ועדות מפרשת של רב:

כדרב כהנא ורב אסי כי הוו קיימי מקמי דרב, מר אמר: שבועתא דהכי אמר רב, ומר אמר: שבועתא דהכי אמר רב. כי אתו לקמיה דרב, אמר כחד מינייהו. א״ל אידך: ואנא בשיקרא אישתבעי? א״ל: לבך אנסך (שבו׳ כו.). א״כ אפילו במקום שנשבע [טעה].

וכבר דבר על זה גם ר״ז פרנקל במבוא הירושלמי פרק ג, דף מד.

[ושנויים וספקות אלו נוגעים לא רק לדברים הנאמרים אלא גם לשם אומרם:]

אתון משמיה דרב מתניתון ולא קשיא לכו, ואנן משמיה דשמואל מתנינן לה וקשיא לן (שבתקמה.).

אנן תנינן נסורת, תני דבי רבי נעורת,

והעירה הגמרה בעצמה בפרוש: הדא אמרה היא הדא היא הדא (ירוש׳ שבת ד, א).
ובמקום אחר:

רבי אבהו בשם ר׳ יוחנן: מותר אדם ללמד את בתו יוונית מפני שהוא תכשיט לה.

שמע שמעון בר בא ואמר: בגין דרבי אבהו בעי מלפה בנתיה יוונית, הוא תלי לה בר׳ יוחנן.

שמע ר׳ אבהו ומר: יבא עלי אם לא שמעתיה מן ר׳ יוחנן (ירוש׳ שבת ו, א).

[ויש שאין הדברים מובאים בלשון אומרם אלא בתרגום.] בודאי לפעמים מובאים גם דברי נכרים בעברית, כמו דברי אנטונינוס עם רבי, וכדומה, מפני שלא יכלו להביאם בלשונם ברומית.

[ב) שנויים במקורות:]

דברי הלל לבני בתירא נמסרו בשנוי לשון קצת בתוספתה (פסחים ד, 1), ירושלמי (שם ו, א) ובבלי (שם סו.). והדברים נאמרו פעם אחת. מוכח כי השנוי בא מצד המוסרים האומרים בשמו.

וכמו"כ דברי ר׳ יוחנן בן זכאי על [תלמידיו:]

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן וכו׳. הוא היה מונה שבחן: ר׳ אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה, ר׳ יהושע אשרי יולדתו, ר׳ יוסי חסיד, ר׳ שמעון בן נתנאל ירא חטא ור׳ אלעזר בן ערך כמעיין המתגבר. (משנה אבות ב, ח).

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, לכלן קרא להן שמות: לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו מאבד טיפה, קנקן זפותה שמשמרת את יינה. ליהושע בן חנניה קרא לו חוט המשולש לא במהרה ינתק, וליוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. ולשמעון בן נתנאל קרא לו גרופה שבמדבר שמחזקת מימיה, אשרי תלמיד שרבו מודה לו ומעיד עליו. ואלעזר בן-ערך קרא לו נחל שוטף ומעין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר, יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (אדר"נ נוסחא א׳, פרק י"ד).

[וכן] שנויי נסחאות [בין] בבלי [עירובין סג.] וירושלמי (גיטין א, ב.).

[הנוסח בבבלי:]

ר"א אומר: לא מתו בני אהרן עד שהורו הלכה בפני משה רבן וכו׳. ותלמיד אחד היה לו לר׳ אליעזר שהורה הלכה בפניו, א"ר אליעזר לאימא שלום אשתו: תמיה אני אם יוציא זה שנתו, ולא הוציא שנתו. אמרה לו: נביא אתה? אמר לה: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני, כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה וכו׳.

[ובירושלמי:]

תני בשם ר׳ אלעזר: לא מת נדב ואביהוא אלא ע"י שהורו הלכה לפני משה רבן. מעשה בתלמיד אחד שהורה לפני ר׳ אליעזר, אמר לאימא שלום אשתו: אינו מוציא שבתו. ולא יצאת שבתו עד שמת. אמרו לו תלמידיו: רבי, נביא אתה? אמר להן: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך אני מקובל, שכל תלמיד מורה הלכה בפני רבו חייב מיתה.

וכן המעשה בר׳ דוסתאי בר׳ ינאי בבבלי גיטין יד: ובירושלמי שם א, ו.

[ובססור] שלשה המכתבים של רבי בענין חנניה בן אחי ר׳ יהושע, בירושלמי נדרים ו, יג, קצת משנה הנסחה מבבבלי [ברכות סג.:].

[וכן] שנוי לשון של האומרים דברי ר׳ אלעזר בן ערך בשיחה עם ר׳ יוחנן בן זכאי בתוספתה חגיגה ב, 1, ובבבלי שם יד: [ובירוש׳ שם ב, א]. וכמו"כ דברי ר"א בן עזריה בשיחה עם רבי ישמעאל בתוספתה ברכות א, 4, ובגמרה בבבלי שם יא. [ובספרי דברים פסקה ל"ד].

ועי׳ בספרו של כל או"א מהם אצלי. [וכן] שנויי מעשים בירושלמי ובבלי בענין מעשה בד׳ זקנים. שנכנסו אצל ר׳ דוסא:

מעשה שנכנסו זקינים אצל ר׳ דוסא בן הרכינס לשאול לו על צרת הבת. אמרו: לו את הוא שאת מתיר בצרות?

איח תניי תני שחוזות, אית תניי תני שוזות (שם ה, ב).

אבל הבדל זה אפשר, בטבע הבדל ההברה של כל אחד מהם, שאחד היה בטבעו מבליע ח אחרי ש שנָאית לפני ז.

וכך עוד:

אית תניי תני גימון ואית תניי תני גימול (שם ה, ג).

אמר לון: מה שמעתון, דוסא בן הרכינס? אמרו לו: בן הרכינס. אמר לון: יונתן אחי הוה בכור שטן ומתלמידי ב"ש הוזהרו ממנו, ג' מאות תשובות יש לו על צרת הבת. אזלון לגביה שלח וכתב ליה: היזהר שחכמי ישראל נכנסין אצלך. עלון ויתיב להו קומוי, הוה מסביר להון ולא סברין, מיסבר להון ולא סברין. שריין מתנמנמין, אמר להן: מה אתון מתנמנמין? שרי משדי עליהון צרירין. ואית דמרין: בחד תרע עלון ובתלתא נפקין. שלח א"ל: מה שלחת לי בני נש בעו מילף, ואמרת לי, אינון חכמי ישראל. אתו לגביה אמרון ליה: את מה את אמר? אמר להן: על המדוכה הזאת ישב חגי הנביא והעיד ג' דברים על צרת הבת שתינשא לכהונה, ועל עמון ומואב שהן מעשרין מעשר עני בשביעית, ועל גירי תדמור שהן כשירין לבוא בקהל. (ירוש' יבמות א, ו).

בימי רבי דוסא בן הרכינס הותרה צרת הבת לאחין, והיה הדבר קשה לחכמים מפני שחכם גדול היה ועיניו קמו מלבא לבית המדרש. אמרו: מי ילך ויודיעו? אמר להן רבי יהושע: אני אלך, ואחריו מי, ר' אלעזר בן עזריה, ואחריו מי, ר"ע. הלכו ועמדו על פתח ביתו נכנסה שפחתו אמרה לו: רבי, חכמי ישראל באין אצלך. אמר לה: יכנסו, ונכנסו. תפסו לרבי יהושע והושיבהו על מטה של זהב, א"ל: רבי, אמור לתלמידך אחר וישב. אמר לו: מי הוא? רבי אלעזר בן עזריה. אמר: ויש לו בן לעזריה חבירנו? קרא עליו המקרא הזה: נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. תפסו והושיבו על מטה של זהב. א"ל: רבי, אמור לתלמידך אחר וישב. א"ל: ומי הוא? עקיבא בן יוסף. א"ל: אתה הוא עקיבא בן יוסף ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? שב בני, שב, כמותך ירבו בישראל. התחילו מסבבים אותו בהלכות, עד שהגיעו לצרת הבת. אמרו ליה: צרת הבת מהו? אמר להן: מחלוקת בית שמאי ובית הלל. הלכה כדברי מי? אמר להן: הלכה כבית הלל. אמרו ליה: והלא משמך אמרו, הלכה כבית שמאי. אמר להם: דוסא שמעתם או בן הרכינס שמעתם? אמרו ליה: חיי רבי, סתם שמענו. אמר להם: אח קטן יש לי בכור שטן הוא ויונתן שמו והוא מתלמידי שמאי, והזהרו שלא יקפח אתכם בהלכות, לפי שיש עמו שלש מאות תשובות בצרת הבת שהיא מותרת, אבל מעיד אני עלי שמים וארץ, שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר שלשה דברים: צרת הבת אסורה, עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, ומקבלים גרים מן הקרדויין ומן התרמודים. תנא: כשנכנסו נכנסו בפתח אחד, כשיצאו יצאו בשלשה פתחים. פגע בו בר"ע, אקשי ליה ואוקמיה. אמר לו: אתה הוא עקיבא ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? אשריך שזכית לשם, ועדיין לא הגעת לרועי בקר. אמר לו ר' עקיבא: ואפילו לרועי צאן (בבלי שם טז.).

הספור בדבר מותו של ר' אליעזר והזקנים שבאו לבקרו. בסנהדרין קא. ובספרי פ' ואתחנן (פסקה לב), במכילתא יתרו י, — יש שנויי נוסחאות, ועי' מדות סופרים לוַיס במכילתא שם.

[וכן] שנויי נוסחאות [בין] ירושלמי גיטין ט, א לאחר מיתתו של ר' אליעזר ובבלי שם, פג.

ה ס י פ ר י במקום שהוא מביא דברים שכבר הובאו בתלמוד, אינם בכל מקום ממש כמו בתלמוד. כך למשל דברי ר"א בן יעקב נזיר נט. וספרי כי תצא, דברים רכ"ו על פסוק לא יהיה כלי גבר [וראה גם תוספתה שם ט (ו),1].

[ולא רק שנוי הסגנון אלא גם שנוי השפה אנו מוצאים בין מקור למקור, כשדבר המסור במקור אחד בעברית נתן במקור אחר בארמית.]

ו ז כ ר י ה פ ר נ ק ל [מעיר], שפעמים הירושלמי מתרגם בארמית אפילו דברי התוספתה:

וכן משַנה הירושלמי במקומות אחרים לשון התוספתא ללשון השגור לו ולרוב ללשון ארמית. ומצינו שמשַנה ברייתות שלמות ללשון ארמית. תוספתא ברכות פ"ו [ז (ו), 24] (והובא בבלי שם ס"ג ע"א): הלל הזקן אומר, בעת המכנסין פזר בעת מפזרין כנס. ובירושלמי סוף ברכות: הלל הזקן היה אומר, בשעה דמכנשין בדר ובשעה דמבדרין כנוש, ואפשר שהלל אמר בלי ארמית וכו' (מבוא הירושלמי דף נג.).

כאן מפני דמיון הברת שתי האותיות [1].

ובהמקורים התלמודיים בעצמם אנו מצאים עדות מפֹרשת בהרבה מקומות למקרי שכחה אפילו אצל היותר גדולים שבחכמי התלמוד, שבסבת השכחה אמרו פעם ההפך ממה שאמרו קדם. כך קרה לרבן יוחנן בן זכאי בעצמו (או להלל), וכאשר העירוהו תלמידיו על זה הודה ולא בוש, והתוספתה מספרת לנו המקרה בזה הלשון:

שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי [2]: בודק מהו שיאכל? אמר להם: אינו אוכל. אמרו לו: למדתנו שיאכל. אמר להם: יפה אמרתם, מעשה שעשו ידי וראו עיני ושכחתי, מה ששמעו [3] אזני על אחת כמה וכמה (תוספתה אהילות טז, 8).

אמנם, המספר את זה המקרה חש צֹרך להקל קצת את הצד הקשה שיש בדבֹר זה, ליחס חֻלשה כזאת לאחד מעמודי התורה שבעל פה, ויאמר: לא שלא היה יודע אלא שהיה מבקש לזרז את התלמידים (שם, פרה ד (ג), 7). אבל באור זה אינו יכול להכריע את הכף כנגד פשוטו של המעשה. ואפילו אם נרצה לקבל באור זה, על כל פנים אנו ראים, כי פעמים היה הרב אמר באזני תלמידיו ההפך ממה שאמר פעם אחרת, לכַונה מן הכונות, ואפשר מאד כי קרה מקרה שאחד התלמידים, שישב אולי באחת השורות האחרנות, יצא מבית המדרש קדם שהספיק הרב לבאר כי זה היה בכונה מיֻחדה, והשמועה נקבעה בזכרונו של זה התלמיד בנוסח הזה, ומסר אותה אחר כך לאחרים כמו ששמעה הפעם.

ועוד פעם קרה לרבן יוחנן בן זכאי (או להלל) כמעשה הזה ושוב הודה וענה לתלמידיו באותו הלשון:

שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי: פרה במה נעשית? אמר להם: בבגדי זהב. אמרו לו: למדתנו בבגדי לבן. אמר להם: יפה אמרתם, ומעשה

המעשה בענין ר"מ והאשה שהדירה בעלה לרֹק בפני ר' מאיר מְסֻפר רָבו בארמית במד"ר ויקרא [פרשה ט'] וכלו בעברית במד"ר דברים [פרשה ה']. ודברי ר"מ חצָים בארמית בויקרא וכלם בעברית בדברים. ויקרא הוא קדום, ודברים כנראה הרבה מתרגם. [וראה גם מדר"ר במדבר פרשה ט' וירוש' סוטה א, ד.]

[וכן] למשל דברי ר"ע ברגעי הענויים שלו, שקרא ק"ש וכו', שבבבלי [ברכות סא:] בעברית, בירושלמי סוטה ה, ז, בארמית.

[וכך נחלקו המקורות בשם האומר:]

מפני מה אין כה"ג נכנס בבגדי זהב, אלא אין קטיגור נעשה סניגור, כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג ולומר, אתמול עשו להם אלהי זהב והיום הם מבקשים לשמש בבגדי זהב (בויקרא רבה כא, ר' סימון בשם ר' יהושע, ובבבלי ר"ה כו. [מובאים הדברים] בשם רב חסדא).

[חמר נוסף בענין זה רשם המחבר בתוספת הערות כמו: „דקדקו בדיוק פרטי הדבר שספרו עליו", ועל כן הבאנו אותו למעלה כעדות על דיוקם זה. אמנם, ביחד עם זה, הוא עדות לספקות הנזכרים כאן.]

1) עי' בהקדמת מאיר איש שלום להספרי (פרק ב'), מה שהעיר על הגהת הגמרה בבריתה כתובות ו. ותקנת חכמים במקום וקנס חכמים, והעיר איש שלום שהיא מפני דמיון שתי המלים (פרק ב), מזה קצת ראיה כי בזמן ההוא היתה הברת ת רפויה כבר כמו ס.

2) שם נאמר: ויש אומרים את הלל הזקן שאלו.

[3) נ"א: כששמעו, כך בצוק"מ.]

שעשו ידי וראו עיני ושכחתי וכששמעו [1] אזני, על אחת כמה וכמה (תוספתה פרה ד (ג), 7).

וגם כאן באר המספר כמו במעשה הקודם. אבל גם כאן העקר הוא פשוטו כמשמעו. ור׳ שמעון מספר בעצמו מה שקרה לו כעין זה:

אמר ר׳ שמעון: מצאתי חנינא בן גמליאל בצדון ואמר לי: פרה שאירע בה פסול מהו? אמרתי לו: לפני פסולה מטמא בגדים, אחר פסולה אין מטמא בגדים. אמר לי: הלא משמך אמר לי ר׳ אליעזר, בין לפני פסולה בין לאחר פסולה מטמא בגדים מפני שהיא נידונת על שם סופה. אמרתי לו: לא אמרתי, אלא בין אמרתי בין לא אמרתי, נראין דברי (שם שם, 9).

כאן אנו ראים בו ברבן שמעון, שבתחלה שכח כליל שהוא אמר פעם ההיפך ממה שאמר עתה וכפר בכל, אך אחר כך נמלך ואמר, שאפילו אם אמר, עכ״פ עתה ראה הוא את הדברים שאמר עכשיו.

[וכן:]

שטר שזמנו בשבת או בעשרה בתשרי, ר׳ יהודה מכשיר ור׳ יוסי פוסל. אמר לו ר׳ יהודה: מעשה בא לפניך בציפורי והכשרתה. אמר לו ר׳ יוסי: אני לא הכשרתי, ואם הכשרתי הכשרתי (תוספתה מכות א, 3).

וכעין זה קרה גם לאחד מחכמי דורות הבאים:

אמר רבה בר בר חנה א״ר יוחנן: מעשה ותלו את השליא בולד עד כ״ג יום. א״ל רב יוסף: עד כ״ד אמרת לן (בבלי נדה כז.).

וכמו כן עוד לאחר:

א״ר אחא בריה דרב עוירא א״ר יצחק: מעשה ונשתהה הולד אחר חבירו ל״ג יום. אמר ליה רב יוסף: ל״ד אמרת לן (שם, שם).

ופעמים שכח אחד מהם כי הוא אמר שמועה בשם פלוני, ונדמה לו אחר כך שהוא לא שמע מעולם שמועה זו עד שהזכירו חברו כי הוא בעצמו אמרָה:

אמר רב יוסף: לא שמיעא לי הא שמעתא. אמר ליה אביי: את אמרת ניהלן, והכי אמרת ניהלן (מכות ד.) [2].

וכך א״ר יסא בעצמו:

מיליה שמעית מן דרבי שמואל בר רב יצחק הכא ולית אנא ידע מה היא (ירוש׳ ב״ק ד, ו).

ופעמים שבעל השמועה חזר בו מדברי עצמו ואמר אחר כך לא כמו שאמר קדם, אך עבר בשתיקה על שנוי זה בדעתו. כך אמרו על ר״ע, שבבואו מזפרונה הורה לא כמו

---

1) צ״ל: מה ששמעו?

2) רש״י: תלמידו של רב יהודה אני ולא שמעתי מפיו שמועה זו וכו׳.רב יוסף חלה ושכח תלמודו, והיה אביי מזכירו מה שקיבל הימנו.

שהורה קודם:

מנין אתה אומר בגוזל את הגר ונשבע לו והלך להביא את הכסף ואת האשם ולא הספיק להביא עד שמת, שהיורשים פטורים, ת״ל מלבד וכו׳. כך היה ר׳ עקיבא שונה עד שלא בא לזפרונה, אבל משבא מזופרי׳ אמר: אפילו נתן הכסף לאנשי משמר ומת, היורשין פטורין ואין מוציאם מיד כהן (ספרי נשא פסקה ד׳ ומד״ר במדבר פרשה ח׳ בקצת שנויים).

והנה לו שמע תלמיד אחד רק מה שאמר קֹדם בואו מזפרונה ואחד רק מה שאמר אחרי בואו מזפרונה, היה כל אחד מהם אומר בשם ר״ע לא בלבד בלשון אחרת אלא דברים סותרים למה שאומר חברו.

וכך אמרו בפרוש על רבי:

מעיקרא סבר לאו שאין בו מעשה לוקין עליו וסתמה, והדר סבר אין לוקין עליו וסתמה, ומשנה לא זזה ממקומה (שבו׳ ד.).

[ואף זו]:

אמר ר׳ יהודה: ששה דברים היה ר׳ עקיבא מטמא וחזר בו. מעשה שהביאו קופות של עצמות מכפר טביא והניחום באויר בית הכנסת בלוד ונכנס תיאודורוס הרופא וכל הרופאין עמו. אמרו: אין כאן שדרה ממת אחד וכו׳. התחילו מר׳ עקיבא וטיהר. אמרו לו: הואיל ואתה שהיית מטמא טיהרת יהו טהורין. אמר ר׳ שמעון: ועד יום מיתתו של ר׳ עקיבא היה מטמא. ואם משמת חזר בו איני יודע (תוספתה אהילות ד, 2).

זה מענין מאד, וכמה פעמים בגמרה: הדר ביה מההיא, וכמו״כ מהדורה קמה ובתרה ועי״ש.

פעמים העירו בפרוש על שנוי נסחה:

אמר רבי: כשהלכתי למצות מדותי אצל ר״א בן שמוע ואמרו ליה למצות מדותיו של ר״א בן שמוע (מנח׳ יח.).

שמענו מכל זה כי שנוי נוסח ושנוי דברים בלשונם של שנים המוסרים שמועה אחת בשם פלוני אינו ראיה כי כל אחד מהם אמר השמועה בלשונו הוא, בנוסח ובמלים שהוא בחר לו כרצונו, והעקר שאדם חַיב לומר בלשון רבו ממש לא זז ממקומו.

ולא בלבד שדקדקו ונזהרו לאמר השמועות בלשון רבם, אלא שהיה מי שדקדק אפילו לאמר באותו האופן שאמר רבו, אם בקול רם או בלחש וכדומה:

ר׳ הושעיה רבה אמר לרבי יודן נשייא: שמעת מאביך, תרנגולת מותר לטלטלה? וכו׳. אמרה לו בלחישה. אמר לו: למה את אומרה לי בלחישה? אמר לו: כשם ששמעתיה בלחישה, כך אני אומרה לך בלחישה (ירוש׳ ביצה א, יא).

וכל זה מפני שהתלמוד לא הרשה לעצמו לשַנות כקוצה של יוד מדברי בעל השמועה מפני חשש שמא היתה לבעל השמועה כַּוָּנָה מיֻחדה במה שהשתמש דוקה באותן המלים

שהוא השתמש בהן, או באותו אפן שאמר את השמועה, ומפני שזה גם מועיל לכח הזכרון להַזְכֵּר הדברים ששמע.

והסתפק לא הסתפקו התלמידים במה ששמעו תורת רבם בבית המדרש אלא השתוקקו להיות בקרבת הרב כמה שאפשר יותר, כדי לראות את מעשיו וכדי לשמע גם שיחות חֻלִּים שלו. ושתי סבות היו להם לזה: האחת, והיא העקרית, החשיבות שהיתה בעיניהם להלכה למעשה, מפני שידעו שכל זמן שעוד לא הגיע הדבר לידי מעשה, יכול הרב להורות דבר שעוד לא נתברר אצלו כל צרכו. והסבה השנית היתה, שכל אחד מהם רצה להדמות עד כמה שאפשר לרבו במנהגיו בכל עניני החיים ולשמע תמיד את דבריו, אולי ימלט מפי רבו איזה דבר חכמה, וכיוצא בזה. ובשביל זה היה כל אחד מבקש לשַׁמֵּשׁ את רבו, והדבר הזה היה נקרא אצלם שִׁמּוּשׁ חכמים. שִׁמּוּשָׁהּ של תורה, ובין שמנה וארבעים מעלות שהתורה נקנית בהן מנו שמוש חכמים, שכך אמרו:

> והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים: בתלמוד, בשמיעת האוזן, בעריכת שפתים, בבינת הלב, בשכלות הלב, באימה, ביראה, בענוה, בשמחה, בשמוש חכמים, בדקדוק חברים ובפלפול התלמידים וכו׳ (אבות ו, ו).

וכבר אמר אחד מגדולי החכמים של הזמן ההוא, הוא רבי שמעון בן יוחי:

> גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה שנאמר: פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (מלכ׳ ב יא), „למד" לא נאמר אלא „יצק" מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה (ברכ׳ ז:).

רבים מגדולי החכמים שמשו את רבם שנים רבות. כך הגדול שבכלם, רבי עקיבא, שמש את נחום איש גם זו שתים ועשרים שנה[1], ונחמיה העמסוני שמש את ר׳ עקיבא כ"ב שנה[2]. וכך רבי שמלאי היה שמשו של רבי[3], ר׳ יעקב בר אידי שמשו של ר׳ יוחנן[4], ר׳ אבא בר זמינא שמשו של ר׳ זעירא[5], ר׳ נחום שמשו של ר׳ אבהו[6], ועוד. ואמר רבי יוחנן: כל המונע תלמידו מלשמשו כאלו מונע ממנו חסד (כתוב׳ צב.). וזה השמוש היה פשוטו כמשמעו, כשמוש עבד לרבו, וכבר אמר ר׳ יהושע בן לוי בפרוש: כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו חוץ מהתרת (לו) מנעל (שם).

[בגמרה מְסֻפָּר] איך התחיל ר׳ עקיבא לשמש חכמים, מפני שטעה בדבר, ואיך אח"כ שם זה לכלל: דלא שמש חכימיא קטלא חייב:

1) שאל ר׳ ישמעאל את ר׳ עקיבא כשהיו מהלכין בדרך, א"ל: אתה ששימשת את נחום איש גם זו כ"ב שנה (חגי׳ יב.).

2) ירוש׳ ברכ׳ ט, ז.

3) מיסתמיך ואזיל רבי יהודה נשיאה אכתפיה דרבי שמלאי שמעיה (ע"ז לז.).

4) ר׳ יוחנן הוה מסתמיך על ר׳ יעקב בר אידי (ירוש׳ ברכות ב, א).

5) שם ז, ג.

6) מסתמיך ואזיל רבי אבהו אכתפיה דרבי נחום שמעיה, מנקיט ואזיל הלכתא מיניה (יבמ׳ מב:).

א"ר עקיבא: כך היתה תחילת תשמישי לפני חכמים. פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצוה וניטפלתי בו כארבעת מיל עד שהבאתיו למקום הקברות וקברתיו. וכשבאתי אצל ר' אליעזר ואצל ר' יהושע, אמרתי להם את הדבר, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעלין עליך כאילו שפכת דמים. אמרתי: אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי לזכות על אחת כמה וכמה. באותה שעה לא זזתי מלשמש חכמים. הוא היה אומר: דלא שימש חכימיא קטלא חייב (ירוש' נזיר ז, א).

ובעצמו היה לש עיסה לר' אליעזר ור' יהושע (פסחים לו).

והעיד ר' הושעיה ואמר:

משרת הייתי את רבי חייה הגדול והייתי מעלה לו חמין מדיוטי התחתונה לדיוטי העליונה ומחזירן לכירה (ירוש' שבת ג, א).

וכך ר' יושוע בן גיזורה היה משמש לפני ר' זעירא והביא לפניו תבשילין רותחים ונשאו ונתנו בהלכה בשעה זו (שם).

והיה מנהגם שהרב היה מסתמך על כתפות שַׁמָּשׁו[1], וגם היו התלמידים נשאים את רבם על כתפותיהם, ובשעת הליכה היו נֹשאים ונֹתנים עם רבם בדבר הלכה[2], או שחים שיחת חולין בענין מהענינים[3], אף היו אֹרבים ממש לגדולי החכמים ומסתתרים מפניהם כדי לראותם איך הם מתנהגים כשהם בפני עצמם ומה הם מדברים, ולא היו נמנעים מלהכנס אחריהם בסתר לחדרי חדרים ולמקום של צנעה, כמו לבתי הכסאות או אפילו לתחת המטה לראות מנהגיהם ושיחה קלה שלהם עם נשותיהם.

כך ספר רבי עקיבא בעצמו שנכנס אחר ר' יהושע לבית הכסא לראות מנהגו שם:

אמר רבי עקיבא נכנסתי אחר ר' יהושע לראות המעשה, אמרו לו: מה ראיתה? אמר להן: ראיתיו יושב וצידו כלפי מערב ולא פירע עד שישב, ולא ישב עד ששיפשף ולא קנח בימין אלא בשמאל (ירוש' סוף ברכ')[4].

וכששאלו בן עזאי לאמר: עד כאן העזת פניך ברבך? ענה לו ר' עקיבא: תורה היא וללמוד אני צריך (בבלי שם, סב.).

ואף בן עזאי בעצמו ספר שנכנס אחר ר"ע לבית הכסא, וכששאלו ר' יהודה אותה השאלה ששאל הוא את ר"ע, ענה גם הוא מה שענה ר"ע (שם). ורב כהנא הסתתר תחת מטתו של רב בלילה כדי לדעת מנהגיו של רב בשעת תשמיש, וכשגער בו רב בשביל

---

1) עי' הערה 6) בדף הקודם.

2) עי' הערה 6) בדף הקודם בדבר ר' נחום עם ר' אבהו, ושם בעיות אחדות שבעה ר' נחום מר' אבהו בהליכה זו. וכך רבי עם ר' שמלאי (ע"ז לז.).

3) כך ר' יוחנן עם ר' יעקב בר אידי אדות ר' אלעזר שהיה מתחבא ממנו (ירוש' ברכות ב, א).

4) בבבלי ברכ' (סב.) וד"א פרק ז' נסחה אחרת.

זה, ענה גם הוא אותה התשובה: תורה היא וללמוד אני צריך [1]. וכך היה ר׳ זעירא מסתתר בין הקָפות מאחורי למטתו של ר׳ שמואל בר נחמני כדי לשמע איך הוא מתנהג בקריאת שמע לפני השנה [2].

ובשעות של שמוש היו המשמשים לפני החכמים מטים אזנם לא בלבד לדברי הלכה אלא גם לשיחות חֻלִים שלהם, וכל דבור ודבור שמצא בו השַׁמָּשׁ איזה דבר של חכמה, או של חדוש, או ספור מעשה וכיוצא בזה, היה מתאמץ לקבע זאת בזכרונו, והיו מספרים אחר כך את הדברים ששמעו. ולכן אין זה תמוה שיש כל כך „שיחות חולין" של תלמידי חכמים במקורות התלמודיים מכל מקרי החיים, ופעמים היו השמעים למדים מתוך שיחות חֻלִים אלה גם דבר הלכה, ולכן אמרו, שאפילו שיחת חולין של תלמיד חכם צריכה תלמוד (ע"ז יט:) [3].

ודבר מובן מאליו הוא, שהואיל והיו למדים משיחות החֻלִים גם הלכה, היתה חובה גמורה להזהר גם בשיחות החֻלִים, שלא לשנות בהן אפילו מלה אחת, כי אלו היה מֹסר השיחה מרשה לעצמו להכניס בדברי בעל השיחה מלה אחת משלו לא היה אפשר לסמך על השיחות האלה וללמד מהן דבר. כך דקדקו בדברי ר׳ שמעון שאמר: משיחתו של רבן גמליאל ולא מדבריו, שרצה להשמיע בזה ששיחת תלמידי חכמים צריכה למוד [4]. והנה כל הדיוק הזה יש לו מקום רק אם אין לפקפק בדבר אם באמת אמר ר׳ שמעון משיחתו ולא מדבריו, והודאות הזאת היתה להם, מפני שהיה ידוע כי לא בלבד בעצם דבר ההלכה כי אם גם בהדברים הצדדיים נזהרו המֹסרים לאמר בלשון בעל המאמר [5].

ואם כך דקדקו ונזהרו שלא לשנות בדברי בעל השמועה אפילו מלה אחת ולשים במקומה מלה אחרת, הלא על אחת כמה וכמה שנזהרו מאד מאד שלא לשנות מלשון אל לשון, שלא לאמר ארמית מה ששמעו מפי בעל השמועה בעברית ולא עברית מה ששמעו בארמית.

הנחה זו מחַיבת על פי אֻמֶד הדעת ההגיוני במדה שאינה מנחת כל מקום

---

1) רב כהנא על גנא תותי׳ פורייה דרב, שמעיה דשח ושחק ועשה צרכיו, א"ל: דמי פומיה דאבא כדלא שריף תבשילא. א"ל: כהנא, הכא את? פוק דלאו אורח ארעא. א"ל: תורה היא וללמוד אני צריך (ברכ׳ סב.).

2) ר׳ שמואל בר נחמני כד הוה נחית לעיבורה הוה מקבל גבי רבי יעקב גרוסה והוה רבי זעירא מטמר ביני קופייא משמענא היך הוה קרי שמע (ירוש׳ ברכ׳ א, א).

[3)] והיו מספרים כל דבר: יהודה ברבי עאל לכנישתא, שבק סנדלוי ואזלין. אמר: אילו לא אזלי׳ לכנישתה לא אזלין סנדליי (ירוש׳ ב"מ ב, ט).

4) א"ר שמעון משיחתו של רבן גמליאל למדנו שני דברים וכו׳, ושאלו שם: ולימא מדבריו של רבן גמליאל, וענו: מילתא אגב אורחיה קמ"ל, כי הא דאמר רב אחא בר אדא וכו׳ שאפילו שיחת תלמידי חכמים צריכה לימוד (סוכה כא:).

5) [וראה] דברי הכוזרי, סוף מאמר שלישי:

ומה שהיו נזהרים לאמר רק מה ששמעו מרבותיהם עם השתדלותם שיחברו כל מה ששמעו מהם והיו נזהרים שיאמרו אותם במלותם בעצמם, ואפשר שלא היו מבינים ענינו ויאמרו כך וכך שמענו וקבלנו, ואפשר שהיה לרבותיהם במאמר ההוא ענינים נעלמו מהתלמידים.

לפקפוק היותר קל. כי הלא יותר משנוי מלה יוכל שנוי מלשון ללשון לתת מקום לטעות בדברי בעל השמועה וליחס לו כַּוָּנָה שלא עלתה על דעתו. כי מי ערב שעלה בידי מֹסר השמועה לתרגם את דברי בעל השמועה ממש לפי כַּוָּנתו של בעל השמועה? הלא דבר ידוע הוא לכל, כי אפילו בשתי לשונות קרובות מאד זו לזו, כמו עברית וארמית, אין כל מלה של האחת מְכֻוֶּנֶת בכל משמעותיה לזו של אחותה.

ובאמת, כל מה שאדם מרבה לקרא בהמקורות התלמודיים ומתעמק בהם ומאזין באזן לשונית אל כל מאמרי החכמים המובאים בהם, לפחות בהמקורים הקדומים, המְסמכים, והם התוספתה והמשנה וגמרה של תלמוד ירושלמי ובבלי, יותר הוא בא לכלל הכרה גמורה, שאין זה סתם מקרה שדברי האחד מובאים בעברית ודברי זולתו בארמית, או שדברי חכם אחד בעצמו מובאים פעם בעברית ופעם בארמית, כי אם שדברי כל אחד ואחד מהם מובאים באותה הלשון שהוא אמרם.

אתה רֹאה אנשים שכל דבריהם, גם שיחות החֻלים שלהם, מובאים בעברית, ואחרים מאותו הזמן קצת דבריהם מובאים בארמית, ואנשים שחצי דבריהם עברית וחצי ארמית, ואנשים שרֹב דבריהם ארמית, ואנשים שכל דבריהם ארמית, בפרט שיחות חֻלים שלהם. וככל מה שאתה יֹרד בסדר הדורות, כך מתמעט החלק העברי ומתרבה החלק הארמי, ואיך אפשר לאמר כי כל זה אינו אלא מקרה סתם? ואם אתה מוסיף להכרה זו את העקר שחיב אדם לאמר בלשון רבו, זו ההכרה מתהפכת לוַדאות גמורה, שדברי כל אחד מהם מובאים בלשון שהוא אמרם.

זהו מה שאֹמֶד הדעת מכריח אותנו להחליט. ואף על פי כן, כדי שלא להניח מקום למתעקש לטעֹן, אביא כאן ראיות מוכיחות כי באמת כך היה הדבר.

כבר ראינו למעלה, בענין הלשון בבית המקדש, כי דברי יוסי בן יועזר הובאו במשנה בלשון ארמית. והנה בכל מסכת עדיות ששם נקבצו עדיות שהעידו חכמים בעניני הלכה מזמן כנסת הגדולה, אין עדות בארמית אלא זו בלבד, ואיך אפשר לאמר כי זה היה במקרה כי זו העדות נכתבה בארמית? על כרחנו אנו צריכים לאמר כי עדות זו הובאה בארמית מפני שכך נאמרה בארמית.

במסכת אבות הובאו דברי הלל רובם בעברית:

הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (אבות א, יב).

הלל אומר אל תפרוש מן הצבור, ואל תאמין בעצמך עד יום מותך, ואל תדון את חבירך עד שתגיע למקומו, ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע, ואל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה.

הוא היה אומר: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד, ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד, ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש (שם ב, ד-ה).

ושנים מהם בארמית:

הוא היה אומר: נגד שמא אבד שמיה, ודלא מוסיף יסף, ודלא יליף

קטלא חייב ודאשתמש בתגא חלף (שם א, יג) [1].

אף הוא ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים, אמר לה: על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון (שם ב, ו).

ולמה הובאו שני מאמרים בארמית בתוך כל שאר המאמרים ממנו, שהם כתובים עברית? על כרחנו עלינו לאמר, כי אלה שני המאמרים אמרם הלל באמת בארמית.

וכך כל מסכת אבות כתובה בעברית, ופתאם, סוף פרק ה׳, אחרי דברים של יהודה בן תימא בעברית, מובאים דברי בן בג בג בארמית:

בן בג בג אומר: הפוך בה והפוך בה דכולא בה, וכו׳ (אבות ה, כב).

למה הובאו דבריו של בן בג בג בארמית, אחרי כל הדברים הכתובים עברית? על כרחנו אנו צריכים לאמר, כי בן בג בג אמר הדברים באמת בארמית. גם אלמלא היה מסדר המשנה בעצמו אהב הלשון הארמית, לא היה אפשר להניח כי המאמרים נאמרו בעברית והוא תרגמם בארמית, כי אם כן, מדוע לא הוסיף לעשות כך, מדוע לא תרגם ארמית כל שאר מאמרי מסכת זו? ועל אחת כמה וכמה, אחרי שדבר ידוע הוא כי רבי לא היה רוצה בלשון הארמית, כמו שנראה זאת אחר כך, איך יעלה על הדעת כי הוא נתן בארמית מאמר שנאמר בעברית?

בכל התוספתה יש עשרה מקומות בארמית. מהם ארבעה של נֻסחאות שטרות בארמית, אחד — שני מכתביו של רבן גמליאל בארמית [2], שני משלים בארמית של רבי יוחנן בן נורי ושל ר׳ יהושע, מאמר של ר׳ עקיבא בארמית, דברי שמואל הקטן לפני מותו בארמית, ושם נאמר בפרוש: „ובלשון א ר מ י ת אמרן" (סוטה יג, 4), כנראה מפני שזה היה כל כך תמוה שהוא ידבר בארמית והיה מקום לפקפק בזה, ושני הבת קול בבית המקדש בארמית שנזכרו למעלה [3], וכלם יחד, יצאו נסחאות השטרות, הם כ ע ש ר י ם ש ו ר ה. והנה התוספתה הוא ספר גדול הכמות, במהדורה של צוקרמנדל 690 דף של 25-30 שורה בכל דף, שסך הכל הוא לכל הפחות כ ע ש ר י ם א ל ף שורה, ובתוכם רק ע ש ר י ם ש ו ר ה ב א ר מ י ת. היעלה על הדעת לאמר כי זה מקרה סתם, שאלה עשרים השורה נכתבו בארמית, אעפ״י שאומריהם אמרום בעברית? על כרחנו אנו צריכים לאמר גם כאן, כי א ל ה המאמרים הובאו בארמית מפני שבאמת כ ך נ א מ ר ו ב א ר מ י ת.

והנה בזה, שאלה המאמרים שהובאו במשנה ובתוספתה בארמית כך באמת נאמרו

---

1) באדר״נ [נוסחא א׳ פרק י״ב]: אף הוא אומר ב ל ש ו ן ב ב ל י ארבעה דברים: נגר שמא אבד שמיה, ודלא משמש חכימיא קטלא חייב, ודלא מוסיף פסיד, ודישתמש בתגא אבד ואזיל ליה.

2) בדבר האגרות של רבן גמליאל מצֻין מאד הדבר איך המעשה מסֻפר. המספר מתחיל בעברית יפה וצחה, ופתאם כשמגיע לדברי רבן גמליאל לסופרו מביא דבריו בארמית: מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו ושלש איגרות חתוכות לפניו מונחות. אמר לו: טול איגרתא חדא וכתוב לאחנא וכו׳ (סנה׳ יא: ובתוספתה שם בשנוי נוסח). והנה מה שהוא מביא עצם נוסח המכתבים בארמית עוד אפשר להבין, אבל את דברי רבן גמליאל להסופר למה הביא בארמית ופסק את ספורו בעברית? [ועין על כך להלן.]

3) דף 129.

בארמית, אין אחד מהחוקרים מפקפק [1] ומכל שכן שמחבר ספר Die Worte Jesu (ג. דלמן) אינו מפקפק בזה, והם הם המאמרים שכלם משתמשים בהם לראיות שהיהודים דברו ארמית בזמן ההוא. אבל, הלא שני אלה הספרים כתובים מראשם ועד סופם עברית, חוץ מאלה המקומות, ולמה הביאום מסדרי שני הספרים בארמית? מדוע לא הביאו גם אותם בעברית? ובפרט מסדר המשנה, שהוא היה מדבר תמיד עברית ולא רצה בארמית? על כרחנו עלינו לאמר, כי אפילו רבי לא העז לשַנות לשון המאמרים שאסף על משנתו מארמית לעברית, אף על פי שכל חבורו כתוב עברית, ואעפ״י שהוא בכלל לא היה רצה בארמית. והסבה לזה מפני אותו העקר שחַיב אדם לאמר בלשון האומר גם בבחינת השפה, אם עברית או ארמית [2]. ורבי חייא, לו לא היתה כלל סבה לתרגם מאמרים ארמיים בעברית, מפני שהוא בעצמו דבר בארמית, והלשון הארמית היתה רצויה לו, ואלמלא שמע עוד מאמרים בארמית, היה כותבם כך בלי שום פקפוק.

ובזה כבר נתברר מעצמו, שכל מה שיש במשנה ובתוספתה בעברית, כך נאמר בעברית, ובזה בטלו דברי דלמן שהטיל חשד בהספרות הרבנית שמתחלת בהמשנה, ואמר שאין להביא ראיה ממנה שאותם האנשים שמדברים בה בעברית באמת כך דברו. מפני שאפשר שכל זה כתוב בעברית, אעפ״י שהאנשים האלה דברו לא בעברית.

ועוד יותר הדבר גלוי לעין בגמרה של שני התלמודים, הירושלמי והבבלי. בשני אלה המקורים הלשון הארמית רבה על העברית, והיא בכלל השַלטת שם עד שבכלל שני הספרים האלה הם כמעט ארמיים, ואין שום מקום לחשד את מחבריהם בנטיה יתרה להלשון העברית. והנה יש בהם הרבה קטעים עבריים, שעצם טיבם מעיד לנו שכך נאמרו בלשון שהם כתובים. ויש בהם מקומות שארמית ועברית משמשות בהם יחד, ובהם אנו ראים דבר ברור כשמש בצהרים כי הם נזהרו לא לשנות את שפת הדברים ודקדקו לחתם בשפה שבה נאמרו.

ואביא כאן קצתם:

חד עובדא אתא קומי רבי בחד דחמתיה מגלי ומכסי. אמר (רבי): מפני רשע זה נקלקל את הכיסויין (ירוש׳ תרומ׳ ח, ה).

והנה המעשה מסֻפר בארמית, ולמה הפסיק והביא את דברי רבי בעברית, אם לא מפני שכך נאמרו ולא יכול לשנות את השפה?

---

[1] יש פקפוק רק לגבי הדיוק בפרטים אבל לא בעיקר הלשון. כך גיגר] אדות התוספתה והספרא וכו׳:

Auch sind die ältern Baraitha's, die Thossefta, Mekhilta, Sifra, Sifre in dieser Sprache, nur sind sie schon theils nachlässiger geschrieben, theils in unsern Ausgaben entstellt, so dass sie blos als secundäre Quellen benutzt werden kennen (A. Geiger, Lehrbuch d. Spr. d Mischnah S. 2).

[2] המשנה אעפ״י שהיא מנסחת בעברית, בכל זאת מה שנאמר בארמית מובא ארמית:

כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר וכו׳, דלא להתענאה בהון לפניו ולאחריו מותר (תענית ב, ה).

כההיא דאמר ר׳ אימי: עשירים היו בתשובות. או ייבא כההיא דאמר רבי נסא: כאינש דאית ביה תרין טעמין והוא מותיב חד מינהון (שם כלא׳ ב, ה).

כאן מסדר הגמרה מדבר ארמית ומביא מאמרי שני אנשים, ובמאמרו של ר׳ אימי הוא מפסיק את דבורו בארמית ומביא את מאמרו של ר׳ אימי בעברית, ואח״כ שב לדבריו בארמית ומביא את מאמרו של ר׳ נסא בארמית. ומדוע לא הביא גם את דברי ר׳ אימי בארמית או גם את דברי ר׳ נסא בעברית? — מפני שהוא מביא כל אחד מהם בלשון שנאמר.

דא״ר בא: בני מישא קיבלו עליהן שלא לפרש בים הגדול. אתון שאלון לר׳. אמרין ליה: אבותינו נהגו שלא לפרש בים הגדול, אנו מה אנו? אמר להן: מכיון שנהגו בהן אבותיכם באיסור, אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש (שם פסח׳ ד, א).

והנה ר׳ בא מדבר ארמית, אלא שהדברים „שלא לפרש בים הגדול" הוא אומר בעברית, מפני שזה דבר הלכה נהוג בנוסח זה, אבל אח״כ מדבר בלשונו בארמית, ומפסיק ומביא דברי אנשי מישא ודברי רבי בעברית.

רבי ורבי יוסי בר יהודה נחתון לעכו ואיתקבלון גבי רבי מנא. א״ל: רבי, עשה לנו לפס אחד של ירק, עבד ליה קופד. למחר א״ל: עשה לנו לפס אחד של ירק, עבד לון תרנגולתא. אמר רבי: ניכר הוא זה שהוא מפתח של שמואל (שם שביעית ו, ד).

כאן העברית והארמית משמשות בסירוגון באפן שאי אפשר לפקפק בסבת הדבר. המספר מדבר ארמית, אך את דברי רבי לא יכול להביא אלא בעברית, מפני שהוא כך אמרם, ובכל פעם הוא שב ללשונו הארמית.

רב הונא אשכח תומרתא דחינוניתא, שקלה כרכה בסודריה. אתא רבה בריה, א״ל: מורחינא ריחא דחינוניתא א״ל: בני, טהרה יש בך, יהבה ניהליה. אדהכי אתא אבא בריה, שקלה יהבה ניהליה. א״ל: בני, שמחת את לבי והקהיתה את שיני (בבלי סוטה מט.).

אתא עובדא (של ענין יבום) קומי ר׳ חייא בר ווא, ואמר לו: בני, האשה הזאת אינה רוצה להינשא לך דרך ייבום אלא חלוץ לה, עקור זיקתך ממנה והיא נישאת לך דרך נישואין. מן דחלץ לה, א״ל: אין אתי משה ושמואל, לא שריי ליה (ירוש׳ יבמ׳ סוף פרק י״ב).

ספור המעשה בארמית ודברי ר׳ חייא בר ווא בעברית, שאין ספק כי כך באמת אמרם לו בעברית, ושוב המשך הספור בארמית וגם דברי ר׳ חייא בארמית. כנראה, בתחלה, כשהיה צריך לפַיְסו שיעשה רצונו, דבר לו בעברית, בתקוה שזה יפעל עליו יותר, אך אח״כ כשהשיג ממנו מה שרצה, לא השגיח בו יותר ודבר בלשונו.

חד זמן הוה עבר בשוקא וחמת חדא איתא סחותא דבייתא וטלקת ונפלת גו רישיה, ואמר: דומה שהיום חביריי מקרבין אותי (שם מו״ק ג, א).

ר׳ הושעיה רבא אזל לחד אתר. חמא אבילייא בשובתא ושאל בון, אמר:

אני איני יודע מנהג מקומכם אלא שלום עליכם כמנהג מקומינו (שם ג, ה).

אמר ר׳ חנא פתוראה: עילא מינאי הוא קאי בר נפחא ובעא מיני דינרא קורדינאה לשערי ביה טריפתא, ובעי למיקם מקמיה ולא שבקני. אמר לי: שב בני שב, אין בעלי אומניות רשאין לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעסוקין במלאכתם (בבלי חול׳ נד:).

כאן מספר שולחני, ומדבר בלשונו בארמית, אבל גם הוא לא שנה שפת התלמיד חכם שדבר לו עברית.

ספור ארוך מענין מאד בבחינה זו הוא המעשה ברא״ בר״ש:

ר״א בר״ש אשכח לההוא פרהגונא דקא תפיס גנבי, א״ל: היכי יכלת להו? לאו כחיותא מתילי וכו׳. דלמא שקלת צדיקי ושבקת רשיעי? א״ל: ומאי אעביד? הרמנא דמלכא הוא. אמר: תא אגמרך היכי תעביד וכו׳ (הכל בארמית). אישתמע מלתא בי מלכא. אמרו: קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרונקא. אתיוה לר״א בר׳ שמעון וקא תפיס גנבי ואזיל. שלח ליה רבי יהושע בן קרחה: חומץ בן יין, עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה? שלח ליה: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח ליה: יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. יומא חד פגע ביה ההוא כובס, קרייה חומץ בן יין. אמר: מדחציף כולי האי, ש״מ רשיעא הוא. אמר להו: תפסוה. תפסוה. לבתר דנח דעתיה אזל בתריה לפרוקיה ולא מצי. קרי עליה: שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. זקפוה. קם תותי זקיפא וקא בכי. אמרו ליה: רבי, אל ירע בעיניך, שהוא ובנו בעלו נערה מאורסה ביום הכפורים. הניח ידו על בני מעיו, אמר: שישו בני מעי שישו. ומה ספיקות שלכם כך, ודאות שלכם על אחת כמה וכמה. מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם. ואפילו הכי לא מייתבא דעתיה וכו׳ (הכל בארמית, ב״מ פג:) —

חליפות בסרוגים בשמוש הארמית בדברי המספר ודברי ר״א בר״ש להפרהגונא והעברית בדברי ר׳ יהושע בן קרחה ור״א בר״ש אליו ודברי תלמידיו ודבריו לעצמו ושוב הארמית בדברי המספר.

וכך עוד מעשה אחר בחליפות בסרוגים כעין זה:

דכי הוו יתבי רשב״ג ור׳ יהושע בן קרחה אספסלי, יתבי קמייהו ר״א בר״ש ור׳ ארעא, מקשו ומפרקו. אמרי: מימיהן אנו שותים והם יושבים על גבי קרקע. עבדו להו ספסלי, אסקינהו. אמר להן רשב״ג: פרידה אחת יש לי ביניכם ואתם מבקשים לאבדה הימני. אחתוהו לרבי, אמר להן רבי יהושע בן קרחה: מי שיש לו אב יחיה ומי שאין לו אב ימות? אחתוהו נמי לר״א בר״ש. חלש דעתיה, אמר: קא חשביתו ליה כוותי. עד ההוא יומא כי הוא אמר רבי מילתא, הוה מסייע ליה ר״א

ברבי שמעון, מכאן ואילך כי הוה אמר רבי, יש לי להשיב, א״ל רבי אלעזר בר״ש: כך וכך יש לך להשיב, זו היא תשובתך, השתא היקפתנו תשובות חבילות שאין בהן ממש. חלש דעתיה דרבי, אתא א״ל לאבוה. אמר ליה: בני, אל ירע לך שהוא ארי בן ארי, ואתה ארי בן שועל. והיינו דאמר רבי: שלשה ענוותנין הן, ואלו הן, אבא, ובני בתירה, ויונתן בן שאול (ב״מ פד:).

כאן יש גם מאמר אחד של ר״א בר״ש בארמית: קא חשיבתו ליה כוותי. אך דווקא זה המאמר מקים את עצם הדבר. כי הלא אין ספק כי את הדברים האלה לא אמר אותם בפרוש להם, אלא חשבם בלבו, ולא הוציאם מפיו, לכן הביאם המספר בלשונו.

ר׳ יהודה ור׳ יוסי איסתפק להו מילתא בטהרות, שדרו רבנן לגבי בנו של רבי חנינא בן אנטיגנוס, אזילו, אמרו ליה לעיין בה. אשכחוהו דקא טעין טהרות. אותיב רבנן מדידיה לגבייהו וקאי איהו לעיוני בה. אתו אמרו ליה לר׳ יהודה ור׳ יוסי. אמר להו רבי יהודה: אביו של זה ביזה תלמידי חכמים, אף הוא מבזה תלמידי חכמים (בכור׳ ל:).

וא״ר יעקב בר אידי: אילמלי הוה ר׳ יוחנן באתרא דאורו בה חברוותא להתירא, לא פרכיס, דא״ר חנינא אמר רבי: שמוטת ירך בעוף כשרה. ותרנגולת היתה לו לרבי חנינא שנשמטה ירך שלה והביאה לפני רבי והתירה לו ומלחה רבי חנינא, והוה מורי בה הלכה לתלמידים: זה התיר לי רבי, זה התיר לי רבי (חול׳ נז:).

כי הוה גמיר רבי תלת עשרי אפי הילכתא, אגמריה לרבי חייא שבעה מנהון, לסוף חלש רבי. אהדר רבי חייא קמיה הנהו שבעה אפי דאגמריה, שיתא אזדו. הוה ההוא קצרא, הוה שמיע ליה לרבי כדהוה גריס להו, אזל רבי חייא וגמר יתהון קמי קצרא ואתא ואהדר יתהון קמי רבי, כד הוה חזי ליה רבי לההוא קצרא, א״ל רבי: אתה עשית אותי ואת חייא (נדר׳ מא.).

ההוא דאמר להו: נכסיי לטוביה, שכיב, אתא טוביה, א״ר יוחנן: הרי בא טוביה (כתוב׳ פה:).

אמר להו רב נחמן: דינא הוא וכו׳ (בארמ׳) דא״ל רמי בר שמואל לר״נ: א״כ נמצאת מכשילן לעתיד לבא. א״ל: אטו כל יומא בצורתא שכיחא? (שם צז.).

ר׳ צדוק הוה ליה בוכרא, רמא ליה שערי וכו׳. בהדי דקאכיל איבזע שיפתיה. אתא לקמיה דרבי יהושע, א״ל: כלום חילקנו בין חבר לע״ה? אמר לו רבי יהושע, הן. אתא לקמיה דר״ג, א״ל: חילקנו בין חבר לע״ה? א״ל ר״ג: לא (בכור׳ לו:).

ר״ל ותלמידי דרבי חנינא איקלעו לההוא פונדק וכו׳ (בארמ׳ הכל)... או דילמא השתא מיהא הא לא סלקיה? אמר להן ריש לקיש: נשכור

ולכשנגיע אצל רבותינו שבדרום נשאל להן. אתו שאלו לר׳ אפס. אמר להן: יפה עשיתם ששכרתם (עירו׳ סה:).

בונייס בן בונייס אתא לקמיה דרבי. אמר להו: פנו מקום לבן מאה מנה. אתא איניש אחרינא, אמר להו: פנו מקום לבן מאתים מנה (שם פה:).

רבי שמעון בר רבי ובר קפרא הוו יתבי וקא גרסי. קשיא להו שמעתא. אמר ליה רבי שמעון לבר קפרא: דבר זה צריך רבי. אמר ליה בר קפרא לרבי שמעון: ומה רבי אומר בדבר זה? אזל אמר ליה לאבוה, איקפד. אתא בר קפרא לאתחזויי ליה. א״ל: בר קפרא, איני מכירך מעולם. ידע דנקט מילתא בדעתיה וכו׳ (בארמ׳) (מו״ק טז.).

שמע רבי, איקפד. אתא רבי חייא לאיתחזויי ליה. אמר ליה: עייא, מי קורא לך בחוץ. ידע דנקט מילתא בדעתיה (שם טז:).

כי אתו לקמיה דרבי אמי, אמר להו: וכי מאחר שרבי יוחנן מלמדנו פעם ראשונה ושניה הלכה כרבי יוסי, אני מה אעשה? (ב״ב קסח.).

רבי יוסי ורבי יהודה, חד אכיל דייסא באצבעתיה וחד אכיל בהוצא. א״ל דאכיל בהוצא לדאכיל באצבעתיה: עד מתי אתה מאכילני צואתך? א״ל דאכיל באצבעתיה לדאכיל בהוצא: עד מתי אתה מאכילני רוקך (נדר׳ מט:).

רבי יהודה הוה יתיב קמיה דר׳ טרפון. א״ל ר״ט: היום פניך צהובין. אמר ליה: אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח. ואם אכלנום במלח, כל שכן שהיו פנינו צהובין (שם).

וגם בדברי אדם אחד בעצמו פעמים שהוא מתחיל בארמית ומסַים בעברית:

אמר לון רבי מנא: חדא מן תרתי לא פלטת לכון. אם אבילים אתם, למה אכלתם בשר ולמה שתיתם יין? ואם אין אתם מתאבלים, למה נטמאתם? (ירוש׳ ברכ׳ ג, א).

ופעמים שהתלמיד בעצמו העיר על זה שרבו אמר הדבר פעם בלשון עברית ופעם בלשון ארמית. כך ספר רבה בר בר חנה על ר׳ אלעזר, שכשהיו הולכים אחרי ר׳ אלעזר לבקר חולה, היה פעם מברך את החולה, כשנפרד ממנו, בעברית: המקום יפקדך לשלום, ופעם בארמית: רחמנא ידכרינך לשלם [1].

בספור המעשה בין רבן גמליאל ורבי יהושע כמו״כ הספור בארמית והדברים בעברית:

---

1) אמר רבה בר בר חנה: כי הוה אזלינן בתריה דר׳ אלעזר לשיולי בתפיחה, זימנין אמר: המקום יפקדך לשלום וזימנין אמר: רחמנא ידכרינך לשלם (שבת יב:).

דתנן: בו ביום בא יהודה גר עמוני לפניהם בבית המדרש, אמר להם: מה אני לבא בקהל? א"ל ר"ג: אסור אתה לבא בקהל. א"ל ר' יהושע: מותר אתה לבא בקהל? א"ל ר"ג: והלא כבר נאמר, לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'. אמר לו רבי יהושע: וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין? כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, שנאמר ואסיר גבולות עמים וכו', וכל דפריש מרובא פריש. אמר לו רבן גמליאל: והלא כבר נאמר, ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון נאם ה', וכבר שבו! אמר לו רבי יהושע: והלא כבר נאמר ושבתי את שבות עמי ישראל, ועדיין לא שבו! מיד התירוהו לבא בקהל. אמר ר"ג: הואיל והכי הוה, איזיל ואפייסיה לר' יהושע. כי מטא לביתיה, חזינהו לאשיתא דביתיה דמשחרן. א"ל: מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. אמר לו: אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים, במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים. אמר לו: נעניתי לך, מחול לי. לא אשגח ביה. עשה בשביל כבוד אבא. פייס. אמרו: מאן ניזיל ולימא להו לרבנן? אמר להו ההוא כובס: אנא אזילנא. שלח להו ר' יהושע לבי מדרשא: מאן דלביש מדא ילבש מדא, ומאן דלא לביש מדא, יימר ליה למאן דלביש מדא, שלח מדך ואנא אלבשיה. אמר להו ר"ע לרבנן: טרוקו גלי דלא ליתו עבדי דרבן גמליאל ולצערו לרבנן. א"ר יהושע: מוטב דאיקום ואיזיל אנא לגבייהו. אתא טרף אבבא, אמר ליה: מזה בן מזה יזה, ושאינו לא מזה ולא בן מזה, יאמר למזה בן מזה, מימיך מי מערה ואפרך אפר מקלה. א"ל ר"ע: ר' יהושע, נתפייסת? כלום עשינו אלא בשביל כבודך? למחר אני ואתה נשכים לפתחו. אמרי: היכי נעביד: נעבריה? גמירי, מעלין בקודש ואין מורידין. נדרוש מר חדא שבתא ומר חדא שבתא? אתי לקנאויי. אלא לדרוש ר"ג תלתא שבתא וראב"ע חדא שבתא. והיינו דאמר מר: שבת של מי היתה? של ר"א בן עזריה היתה. ואותו תלמיד ר"ש בן יוחאי הוה (ברכ' כח.).

אך דבור אחד של ר' גמליאל בארמית: איזיל ואפייסיה לר' יהושע — מה שאמר בלבו, ואולם מה ששלח ר' יהושע לבית המדרש בארמית, מאן דלביש מדא ילבש מדא וכו' — אולי היה זה דבר משל מפרסם, ואולי מפני ששלח ע"י כובס, שהיה בודאי עם הארץ (וקצת קשה מאמרו של ר"ע בארמית).

אמר ר"נ אמר שמואל: מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו אליה בדבש. רב הונה בריה דרב יהושע אמר: אף סלת נקיה בדבש. רב פפא אמר: אפילו קמחי דשערי בדובשא (יומא פג:).

רבי יהודה ורבי יוסי הוו קא אזלי באורחא, אחזיה בולמוס לרבי יהודה, קפחיה לרועה אכלה לריפתא. א"ל רבי יוסי: קפחת את הרועה. כי מטו למתא, אחזיה בולמוס לר' יוסי, אהדרוהו בלגי וצעי. א"ל רבי יהודה: אני קפחתי את הרועה ואתה קפחת את העיר כולה (שם).

ואפילו לא בענין הלכה:

אמר רבה: כי מיפטרי רבנן מהדדי בפומבדיתא אמרי הכי: מחיה חיים יתן לך חיים ארוכים וטובים ומתוקנין (שם עא.).

ועתה, האפשר אחרי כל המשלים האלה לפקפק בפקפוק היותר קל כי לא במקרה באו דברי החכמים במקורים התלמודיים פעם בארמית ופעם בעברית, כי אם בכונה, מפני שהובאו בלשון אומרם גם בבחינת השפה, מפני העקר הגדול שהיו זהירים בו, שחַיב אדם לאמר בלשון רבו, כמו בענין הנסחה, המלים, כך גם בענין השפה.

בודאי, גם בענין השפה, כמו בענין הנסחה, יש קצת שנויים בין המקורות, וקצת מה שבא במקור אחד בעברית בא במקור אחר בארמית [1]. אך זה מעט מאד, אינני יודע אם מספר השנויים האלה בכל שני התלמודים יעלה לעשרה. ואם נזכר ששני התלמודים בעקרם מסדרים בארמית, ועד כמה שגרת לשון מהלשונות בפי המדבר אותה פֹעלת על המדבר להמשך אחריה, נשתומם שאין שנויים יותר בענין זה, ועוד יותר יתברר לנו עד כמה היו זהירים לתת את הדברים בשפה שיצאה מפי בעל השמועה ומפי המדבר.

ט. הלשון בבית המקדש

נוכל עתה לחזור לשאלת הלשון בבית המקדש.

מכל האמור למעלה מוכח בוַדאות גמורה, כי מה שבא בהמקורים התלמודיים בארמית, כך באמת נאמר בארמית, ומה שבא בעברית, כך יצא מפי אמרו. ולכן, כשם שאין ספק שהדברים בארמית שהובאו במקורות התלמודיים מבית המקדש, והם דברי יוסי בן יועזר ודברי הבת קול, באמת כך נאמרו בארמית, וזה מעיד כי באמת דַבֵּר דברו בבית המקדש גם בארמית, כך כל הדבורים בעברית שהובאו במשנה מתוך בית המקדש, שהובאו למעלה, כך היו באמת בעברית. וכך מְספר במקום אחד גם בגמרה על שיחה בין כהנים בבית המקדש, והיא מעידה, כי היתה השיחה באמת בעברית:

הנהו תלתא כהני, חד אמר להו: הגיעני כפול, וחד אמר: הגיענ כזית, וחד אמר: הגיעני כזנב הלטאה (פסח' ג:).

גם כאן ארמית ועברית משמשות חליפות בסרוגים, הספור בארמית ועצם השיחה בעברית, ואין ספק אפוא כי בעברית סחו.

וכך גם הלויים בשרותם במזבח:

מעשה בר' יהושע בר חנניא שהלך לסייע בהגפת דלתות אצל ר' יוחנן בן גודגדא, א"ל: בני חזור לאחוריך שאתה מן המשוררים ולא מן המשוערים (ערכ' יא:).

אין אפוא לפקפק בדבר, כי המקורות התלמודיים מעידים על שמוש הלשון העברית

---

[1]) עי' למעלה דף 167—168, בהערה.

בבית המקדש בזמן ההוא, וכל טענתו של דַלְמַן לפסול עדיות המקורות התלמודיים בענין הדבור בעברית בטלה ומבֻטָּלָה. כבר דחיתי דעתו של ד״ר ביכלר שלשון ארמית היתה מֹשלת בבית המקדש עד זמן [תקוני] הפרושים, שדחו את הלשון הארמית מהמקדש ושמו במקומה את הלשון העברית [1], ולמן אז היתה הלשון העברית מֹשלת במקדש עד זמן החרבן, שהוא כשש או לכל היותר כעשר שנים, וכל מה שיש בעברית במשנה מהמקדש הוא משש שנים אלה [2]. זה דבר שאי אפשר, מפני שאלמלא היתה זו פעֻלת הפרושים, לא היו הפרושים נמנעים מהכריז זאת ומלעשות לדבר זה פרסום גדול ולחֹג אותו, על כל פנים לא פחות ממה שעשו לשמחת בית השאבה. דבר ברור הוא שבשעת נצחון זה מצאו הפרושים את הלשון העברית בבית המקדש ולא היה מקום לעשות בענין זה שום תקון, ולכן לא הזכירו הפרושים כלום מזה. ומלבד זה, כמו שכבר הזכרתי למעלה, אין שום מקום להטיל עָוֹן זה על הצדוקים בענין הלשון. אין שום יסוד להראות כי הצדוקים התנגדו לעברית [3].

אבל, אימתי נעשה מעשה השנוי הזה בלשון בבית המקדש? אימתי נדחתה הלשון הארמית משם והלשון העברית לקחה את מקומה?

לא מספרי דברי הימים מזמן ההוא, ולא מספרי החשמונאים ולא מספרי יוסף בן מתתיה, ואף לא מהמקורות התלמודיים, אין לנו שום רמז למעשה של שנוי חשוב כזה, ולכן בודאי לא נעשה כלל מעשה כזה בבית המקדש, מעשה של דחוי לשון הארמית והשבת הלשון העברית על כנה, ובודאי מעולם לא היתה הלשון הארמית מֹשֶלת בבית המקדש בדרך רשמי, אם אפשר להשתמש בלשון של זמננו לעניני הזמן ההוא. אלא, שבודאי מן זמן שיבת הגולה מבבל ועד החרבן הָיו זמנים שבבית המקדש דברו ארמית פחות או יותר, וזה היה תלוי, לפי מספר הכהנים הבבליים שהיו במקדש ולפי טיבם ואיכותם.

כי אין ספק בדבר, כי למן שיבת הגולה והלאה תפס הכהנים הבבליים מקום חשוב בבית המקדש. עזרא היה בעצמו כהן, ומהודו הגדול נאצל מאליו על הכהנים הקרובים לו ושעלו אתו, ויש לחשב כי בתחלה לפחות היו הכהנים שעלו מבבל חכמים וידעי תורה במדה יותר גדולה מהכהנים שמצאו עולי בבל בירושלם, כמו שהיה הדבר גם בכלל, שעולי בבל תפסו בתחלה על פי מעמד הענינים מקום בראש הצבור היהודי המחֻדש. עד כמה היה כבוד „עולי בבל“ חשוב עוד אצל הדורות הבאים נראה מזה, ששתי המלים האלה „עולי בבל“ נהיו כעין שם מיֻחד להמֻשג של הצבור היהודי, של האֻמה כֻלה בלשון דיני צבור. כך אמרו בדורות הבאים:

---

[1] כמו במאמר הבא:]

אתי משלח (של השעיר לעזאזל) מצאו בשוק לכהן גדול, אומר לו: אישי כ״ג, עשינו שליחותך. מצאו בביתו, אומר לו: מחייה חיים עשינו שליחותו (יומא עא.).

[2] ביכלר Die Priester und der Cultus, דף 65 וכו׳.]

[3] אך אם הצדוקים היו מכהני בבל?

בור של יחיד כרגלי היחיד, ושל אנשי אותה העיר כרגלי אנשי אותה העיר, ושל עולי בבל כרגלי הממלא (משנה ביצה ה, ה).

בור שבאמצע הדרך הרי הוא של עולי בבל עד שתיוודע לך שהוא של אנשי אותה העיר, שברחבה ושכרמלית הרי הוא של אנשי אותה העיר עד שתיוודע לך שהוא של עולי בבל (תוספתה ב"ק ו, 15).

חזקת דרכים של עולי בבל אף על פי שמובלעות בארץ העמים טהורות (תוספתה אהילות יח, 3).

וכך אנו ראים שכותב דברי הימים של הורדוס, הוא ניקולאוס מדמשק, ברצותו להגדיל כבוד משפחת הורדוס, כתב שאנטיפטרוס היה מצאצאי אחת ממשפחות עולי בבל (יוסף, עתיקות יד א, ג).

וטבע הדבר מחַיֶּבֶת, שמעט מעט התחילו אלה עולי בבל בכלל, והכהנים הבבליים בפרט, לנהג סלסול בעצמם ולהתגדר ולהתיהר ביחוסם. והדבר היה מקֻבל אחר כך כי „לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסולת נקיה ועלה" (בבלי קדושין סט:). וכמו שבענין היחוס וטהרת המשפחה „כל הארצות עיסה לארץ ישראל" כך „ארץ ישראל עיסה לבבל" (שם עא.).

הדבר הזה היה רע בעיני בני ארץ ישראל בדורות הבאים, וכמה פעמים רצו לבטלו, אבל כל כך החזיקו המשפחות הבבליות בדבר זה שאפילו רבינו הקדוש מאן לוַתר עליו. וכשרצו לעשות בימיו את בבל עיסה לארץ ישראל[1], נתרגז וקרא: קוצים אתם משימים לי בין עיני[2] (שם).

וכדי להשקיט תרעומות בני א"י היה צריך רבי להסתיע בעדות רבי חנינא בר חמא שהעיד שהוא מקֻבל מרבי ישמעאל בר' יוסי בשם אביו כך. ואעפי"כ לא נתקררה דעתם של בני ארץ ישראל, ועוד פעם רצו לעשות את בבל עיסה לא"י בימי ר' פנחס, והגיע הדבר לידי סכנה[3]. ועד כמה הגיעה היוהרה של הבבלים בענין זה, אפשר לראות ממה שקרה אחר כך לרבי יוחנן בעצמו, שהוא רצה להשיא את בתו לתלמידו זעירי שבא מבבל, אך זעירי השתמט מזה מפני שמשפחת ר' יוחנן, שהיה מקור מחצבתה מארץ ישראל, לא היתה די בחזקת כשרות אצל הבבלי זעירי, עד שלא יכול ר' יוחנן יותר להתאפק וגער בו ואמר: תורתנו כשרה לכם ובנותינו אינן כשרות[4]? וסימן ליחוסו

---

1) ופרש רש"י: להחזיק משפחות א"י מיוחסות ולבדוק אחר משפחות בבל (קדוש' עא.).

2) ופרש רש"י: משום דרבי ממשפחת בבל היה מבני בניו של הלל (שם).

3) בימי רבי פנחס בקשו לעשות בבל עיסה לארץ ישראל אמר להם לעבדיו: כשאני אומר שני דברים בבית המדרש, טלוני בעריסה ורוצו וכו'. אמר להו: כל ארצות עיסה לארץ ישראל, וארץ ישראל עיסה לבבל. נטלוהו בעריסה ורצו. רצו אחריו ולא הגיעוהו, ישבו ובדקו עד שהגיעו לסכנה ופירשו (שם).

4) זעירי הוה קא מישתמיט מיניה דר' יוחנן דהוה א"ל: נסיב ברתי. יומא חד הוו קאזלי באורחא, מטו לעורקמא דמיא, ארכביה לר' יוחנן אכתפיה וקא מעבר ליה. א"ל: אורייתין כשרה בנתין לא כשרן (שם עא:). ופרש"י שם: לא היה (זעירי) חפץ בה מפני שהיא מארץ ישראל והוא היה מבבל.

הבבלי של אדם היתה לשונו: מי שסח בבלית, הרי זה מיוחס, עד שאחד מחכמי בבל קבע זה להלכה ואמר, וז"ל: כל שסיחתו בבבל[1] משיאין לו אשה (שם עא:). אך הוסיפו שם, שעכשיו שיש רמאים[2], גם הלשון אינה סימן[3].

ואם כך היתה גדולה יהירותם של הבבליים הפשוטים, הזרים, בגלל יחוסם הבבלי, על אחת כמה וכמה שהכהנים הבבליים היו מתהדרים בבבליותם. כבר ראינו כי למן תחלת הסתדרותו של הצבור היהודי אחרי שיבת הגולה מבבל הביא מעמד הענינים לידי כך, שהכהנים הבבליים היו היותר חשובים במקדש, וטבע הדבר מחיבת שברבות הימים נהיו הם קצת כעין כִּתָּה בפני עצמה, ועדות מסיחה לפי תמה מהמקורות התלמודיים מקַיֶמֶת לנו כי המעמד הזה נמשך באמת בדורות הבאים. המשנה אמרת:

שעיר של יום הכפורים נאכל לערב, והבבליים[4] אוכלין אותו כשהוא חי מפני שדעתן יפה (משנה מנח' יא, ז).

והנה כאן העיד גם ר' יוסי:

לא בבליים הם (האוכלים אותו חי) אלא אלכסנדריים הם, ומתוך ששונאין את בבליים קוראין אותן על שם בבליים (גמרה שם ק.).

ובשביל זה הכיר לו ר' יהודה טובה ואמר לו: תנוח דעתך שהנחת דעתי (שם)[5]. אבל, גם אם כך היה הדבר, שאלה הכהנים שהיו אוכלים את השעיר חי, היו אלכסנדריים,

---

1) ופרש"י: שמספר בלשון אנשי בבל, ע"כ (שם). בלשון בבלי, אדר"נ (נוסחא א' פרק י"ב, הוצ' שכטר כח.) בענין מאמרו של הלל.

2) והאידנא דאיכא רמאי חיישינן (קדוש' עא:), ופרש"י שמלמדים שיחת בבל להחזיקו במיוחסים (שם).

3) ממילה מובן כי גם אנשי ארץ ישראל מדדו להבבלים במדה כנגד מדה ולא אהבום. זה הרגש של בני א"י לבני בבל מתגלה לנו במאמרים רבים במקורות התלמודיים. בספור המעשה בין בני בתירה והלל אנו שמעים כי בני בתירה השיבו על דברי הלל בדבור זה: אמרו לו כבר אמרנו אם יש תוחלת בבבלי? (ירוש' פסח' ו, א). ועל מה שנאמר במשנה שהבבליים היו מתלשים בשערו של [המשלח את] השעיר (יומ' ו ד), העיד רבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן כי לא בבליים היו אלא אלכסנדריים היו ומתוך ששונאים את הבבליים היו קורין אותן על שמן" (גמר' שם סו:). ופרש"י: ומתוך ששונאין בני ארץ ישראל את הבבלים היו קורין כל קלי הראש ועושי דבר שלא כהוגן על שמם (שם). [וכן] א"ר ירמיה: בבלאי טפשאי, משום דיתבי בארעא דחשוכא אמרי שמעתא דמחשכן (יומא נ"ז. ועוד). ר' יוחנן אמר, כי מסורת בידו מאבותיו „שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה" (ירוש' פסח' ה, ג). וכבר נזכרו למעלה (דף 92) דברי ר"ש בן לקיש שאמר לרבה בר בר חנה, שאלהים שונא את הבבלים.

ועל עולא מספר בזה"ל: עולא איקלע לבבל, חזא פורחות, אמר להו: פנו מאני, דהשתא אתי מיטרא, לסוף לא אתי מיטרא. אמר: כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מיטרייהו (תענ' ט:). והשם „הבבלי" היה אצלם כעין כנוי של גנאי: מה בבלי אומר (בר קפרא, כרית' ח); הלין תרתין מיליא הדין בבלאה עביד בי (ירוש' שקל' ב, ז); למחר אמר להו רבי יוחנן לרבנן: חזיתו לבבלאה היכי עביד (ב"ק קיז.); השיב בבלי א' ור' חייא שמו (כתוב' ה.).

4) דבר מובן מאליו הוא שהכונה בזה להכהנים הבבליים. וכך רש"י בפרושו: הבבליים כהנים אוכלין אותו חי (מנח' צט:).

5) פרש"י: משפחת רבי יהודה מבבל היתה, לפיכך שמח בדברי ר' יוסי (שם).

אין ספק כי היו באמת במקדש כהנים בבליים[1] והם היו מְכֻנים סתם הבבליים, והם היו שנואים לבני ארץ ישראל. ולכן אחר כך כִּנו אנשי א״י בבליים גם כהנים מארצות אחרות, שעשו איזה דבר שלא כהגן. ורגלים לדבר, כי באמת גם הכהנים מארצות אחרות, בפרט מאלכסנדריה, שהיו במקדש, היו מתקרבים ביותר להבבליים, כטבע הדבר שהנכרים במקום אחד מתקרבים יחד זה לזה, ובפרט שגם הלשון קרבתם יחד. והנה כבר ראינו כי כי להבבליים סתם היתה לשון בבלית, סיחה בבלית סימן ליחוסם הבבלי, ואין ספק כי גם הכהנים הבבלים היו מחזיקים בקנאה גדולה בסימן היחוס הזה. כי אמנם, הכהנים הבבליים הראשונים שעלו עם עזרא דברו עברית, מפני שעוד רֹב הגולה הבבלית דברה עברית, אבל ברבות הימים, שהנשארים בבבל, שהם היו רֻבם מדברים בארמית, כמו שבארתי למעלה, היו שם רֹב היהודים, והמגע ומשא בין בבל לארץ ישראל נהיה לא כל כך תדיר, נהיתה הגולה הבבלית יותר ויותר ארמית בלשונה, והכהנים שהיו באים מבבל לירושלם, היו בודאי מדברים ארמית ושומרים על לשונם הארמית בקנאה[2]. וכבר ראינו למעלה, כי לשון היהודים במצרים היתה ארמית, וכשהיה כהן מאלכסנדריה בא לבית המקדש היה בדרך הטבע נספח על הבבליים שם, וכך נקבע השם „בבליים" כנוי לכל הכהנים הנכרים לא בני א״י, אפילו בזמן שמספר הכהנים הבבליים באמת היה לא רב ביותר.

מכל המשא והמתן הזה יוצאת לנו מסקנה ברורה, והיא: אין ספק, כי הפרז הפריז ביכלר הרבה על המדה בהחלטתו כי עד זמן נצחון הפרושים על הצדוקים היתה הלשון הארמית הלשון הכללית, הרשמית, בבית המקרש בכלל וגם בכל עניני העבודה. ורגלים לדבר, כי השיחות בעברית שבאו בהמשנה מעניני העבודה במקדש, כך נמסרו מפה לפה לשמשי בית המקדש מזמן שיבת הגולה. אבל גם בזה אין ספק, כי הכהנים הבבלים היו

---

1) עי׳ עדותו של יוסף בן מתתיה, כי הורדוס הביא כהן פשוט מבבל, חננאל שמו, ויעשהו לכהן גדול (עתיקות טו ב, ד), ושם עוד: חננאל, שהיה, כמו שאמרנו, לא כהן בן הארץ, אלא מאותם היהודים שהגלו מעבר לנהר פרת (שם ג, א).

2) מבחינה זו מענינת מאד עדות מפֹרשת על כה״ג אחד שדבר ארמית. העדות הזאת אֹמרת וז״ל:

ת״ר: מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש, והוו אזלי כולי עלמא בתריה. כיון דחזיונהו לשמעיה ואבטליון, שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון. לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה דכהן גדול. אמר להן: ייתון בני עממין לשלם. אמרו ליה: ייתון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן, ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן (יומא עא:).

והנה אעפ״י שגם עצם הספור הוא בארמית, בכ״ז, לפי מה שכבר נתברר למעלה, אין ספק כי הדברים של הכהן הגדול ושל שמעיה ואבטליון שהובאו בארמית, באמת כך נאמרו בארמית. ואעפ״י שלא נאמר כאן בפרוש מי היה זה הכהן הגדול, בכל זאת מגוף המעשה ומדבריו של הכהן הגדול יש ללמד זאת כמעט בודאות גמורה. דבר טבעי הוא, שכשראה הכה״ג שכל העם שהלך אחריו ללוותו בצאתו מבית המקדש עזב אותו פתאם והלכו אחרי שמעיה ואבטליון, חרה אפו על זה, וכשבאו שמעיה ואבטליון להפטר ממנו, רצה לעקץ אותם ואמר להם: יבואו בני העמים לשלום. העקיצה היתה, כמו שפרש ככר רש״י בכנותו אותם בני עמים, מפני שהם היו בני גרים. היהירות הזאת בטהרת היחוס והזלזול בשני גדולי חכמי ישראל מפני שאינם מיוחסים, מעידים שהוא היה בבלי, ולכן דבר גם ארמית. ואפשר שהוא היה הכהן שהביא הורדוס.

מדברים ביניהם לבין עצמם לשון בבלית. ומהם שמע יוסי בן יועזר מה שהעיד בענין המשקים בבית המטבחים שבמקדש. ועם אלה הכהנים הבבלים סח יוחנן כהן על ארסטובלוס והורקנוס, שהלכו לערך מלחמה ושמע אחר כך הבת קול על אדות נצחונם. כמו כן בארמית, באותה הלשון שהוא סח עם הכהנים על זאת. ודבר טבעי הוא, כי אלה הכהנים הבבלים, שפעמים היו רבים, וכח פעֻלתם היה חזק, במה שהם דברו ארמית אפילו בבית המקדש, גרמו נזק רב להלשון העברית, כי חזק חזקו בזה את הלשון הארמית בכלל בקרב הצבור היהודי. שגם בלעדם היו לה עֹזרים רבים מתוך שאר הבבליים שהיו מוסיפים לבוא מבבל ליהודה, וגם מתוך היהודים שהיו באים ליהודה מהגליל. אבל, כל אלה לא היו עדַין אלא צבור קטן בתוך הצבור הגדול שהוא היה עוד רֻבו כֻלו מדבר עברית. כך היה המעמד הלשוני בארץ ישראל בימים שלפני הסערה הגדולה שהתחוללה מיד על ידי המרד של החשמונאים.

י. לשונם של החשמונאים

מעשה החשמונאים הראשנים, שהוא יהיה נזכר לעולם בדברי הימים שלנו כאחד המעשים היותר גדולים והיותר מפֹארים של עמנו, העלה את הצבור היהודי שוב למעלת אֻמָה מדינית. ומה היתה לשונה של אֻמָה זו?

מה לשון דבר מתתיה עם בניו ועם ההֹלכים אחריו? מה לשון דבר יהודה המכבי לחילותיו? מה לשון דברו אחיו אחר כך, כשנהיו נשיאי ישראל, מלכי ישראל?

גם כאן, שום עדות מפֹרשת אין לנו בנגע לשאלה זו.

זכרונות ספרותיים ודאיים לא נשארו לנו מהדור הזה, חוץ מספר דניאל, אולי מאמרו העברי של יוסי בן יועזר איש צרידה, וכמו"כ מאמרו של יוסי בן יוחנן איש ירושלם, ואולי מאמריהם של יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי. רֹב החדשים מיחסים לזמן הזה קצת מזמורי תהלים, וגם אם נניח שבקצתם טעו, אך מעטים בודאי מזמן זה (מזמן הצרה: מד; עד; עט; — ואולי גם עח — ; אולי פ; פג; ומזמן הישועה: מז; ס?). אלה המזמורים כתובים בלשון מליצות של ספר, ואעפ"י שאין ספק שמחבריהם דברו עברית. בכ"ז אין לשון המזמורים יכולה להעיד לנו על מעמד הדבור בעברית בזמן ההוא [1].

רק לפי אֹמד הדעת נוכל לדון ולהחליט, כי לא בלבד שהצבור היהודי כֻלו התמיד לדבר הלשון העברית שדבר לפני המרד, כמו שנתברר למעלה, וכך דברו גם החשמונאים, אלא שהמהפכה הגדולה, שעשתה את הצבור היהודי לאֻמָה יהודית, חִזקה גם את הלשון של האֻמה במדה מרֻבה. המטבעות של החשמונאים הראשנים טבועות בלשון עברית. אך זה אינו ראיה שגם לשון הדבור היתה עברית, אעפ"י שאפשר לאמר כי כמו שהשתמשו

1) קצת החכמים (P. Haupt ועוד) מיחסים לזמן הזה גם חלק ממיכה, מיואל, מזכריה, ועוד ועוד. אך כל אלה השערות.

החשמונאים בכתב ההדיוטים ולא כתב הקדש (האשורי), כך בודאי היו משתמשים בלשון ההדיוטים הארמית ולא [בלשון] הקדש העברית[1]. המזמורים מזמן התשועה הזאת שנשמרו בספר תהלים[2] גם הם אינם ראיה ללשון הדבור. כי דבר טבעי הוא שבעלי המזמורים האלה חִקו את לשון הנביאים של הימים הקדומים. קצת יותר אפשר להסתַיֵע בענין זה בפעל ספרותי אחר מהזמן ההוא, והוא ספר דברי הימים של הזמן שלפני מרד החשמונאים ושל המרד בעצמו, והנצחון והימים הקרובים שלאחרי התשועה הגדולה. זה הספר נכתב בעברית[3]. [אמת.] שלא מן הנמנעות הוא כי מי שכתב דברי הימים האלה, שהוא היה בודאי יהודי לאֻמי, אם נדבר אדות הימים ההם בלשון של זמננו, כתב עברית אף על פי שהצבור דבר ארמית; בכל זאת אם איננו ראיה גמורה, על כל פנים יש בזה קצת סיוע להדבר [שהצבור דבר עברית], יען למעשה כזה — לכתב לא בלשון שהצבור מדבר מפני רגש מיֻחד של קנאה להלשון האחרת — אין אנו מֹצאים שום סימן ושום רמז בכל מה שנשאר לנו בזכרונות זמן שיבת הגולה, חוץ מנחמיה, ועד הזמן הזה וגם אחר כך, חוץ מיוצאים אחדים מן הכלל שיִזָכרו בפרקים הבאים. גם מעצם הספר יש להוכיח כי לא היה כך, כי אלמלא היה באמת כך הדבר, שהוא כתב עברית אף על פי שהצבור לא דבר עברית, רק מפני רגש הקנאה להלשון העברית, אי אפשר שלא היה פֹקד עון זה של עזיבת הלשון העברית בקרב הצבור היהודי. ובהיות שבכל הספר אין שום תוכחה, אפילו היותר קלה, על זה, מֻכרח הוא, שה[ספר] היה כתוב בלשון שכל הצבור, או לפחות רֻבו הגדול של הצבור דִבֵּר בה. אך גוף העברי של זה הספר נאבד ולא נשאר ממנו אלא תרגום יוני שנשמר בתוך שאר הכתובים החיצונים שבתוך התנ"ך בלשון יונית, הוא הספר הידוע בשמו ספר המכבים[4] הראשון.

רק מעשה אחד של החשמונאים, שנשארה לנו אדותיו עדות, נֹגֵעַ גם בלשון, וממנו נוכל להסתיע קצת בשאלה זו. ר' אבהו, שבידו היו שמורות קצת מסורות של דברי הימים מזמן ההוא, העיד כי החשמונאים שנו שם אחת מערי ארץ ישראל וקראו לה בשם חדש, וזה השם יוכל להיות לנו לעדות בענין הלשון שדברו החשמונאים. וז"ל של ר' אבהו:

א"ר אבהו: ועקרון תעקר (צפניה ב, ד), זו קסרי בת אדום שהיא יושבת בין החולות והיא היתה יתד תקועה לישראל בימי יוונים, וכשגברה מלכות

---

1) א. מאיר (Meyer) ודלמן מביאים ראיות מהשמות הארמיים שהיו מצויים אצל היהודים בזמן המכבים, שהם כבר דברו ארמית. אך השמות היונים כמו אנטיגנוס איש סוכו וכדו', האם זה ראיה שכבר דברו יונית?

2) עי' למעלה.

3) עי' לקמן.

4) כי זה הספר נכתב בתחלתו בעברית, הסכימו כבר רב החכמים שחקרו בשאלה זו בפרט בזמן החדש. בזמן האחרון פרסם ת"ח צעיר לימים קטע מספר זה בלשון עברית, שנדפס באחד ספרי ההלכה, כל בו, והחכם הזה מתאמץ להוכיח כי זה הקטע הוא הוא גוף הספר בעצם הלשון שבו כתבו מחברו. והנה אעפ"י שמחקרו של החכם הצעיר הזה מצֻיָן ברוח מדעית ובחדות העין, בכל זאת עוד אין הדבר למעל מכל ספק ועוד אי אפשר לקבל הקטע הזה בודאות גמורה בתור גוף ספר החשמונאים [וראה למעלה דף 52].

בית חשמונאי ונצחום היו קורין אותה אחידת מגדל שיר (מגילה ו.).

והנה בעצם מעשה זה של שנוי השם של קיסריה אין לפקפק, יען זו עדות מסיחה לפי תֻמה, והשם וכל סגנון המאמר מעידים על אמתותו, אלא שיש לתמה איך שנו החשמונאים שמה של קיסריה שלא נבנתה אלא על ידי הורדוס. והתשובה היותר פשוטה היא, לכאורה, כי המעשה נעשה אחר כך, ובטעות יחס אותו ר׳ אבהו להחשמונאים, אך מעמד הענינים בארץ ישראל למן זמן הורדוס ואילך אינו מרשה להניח הנחה זו, כי בכל הימים שלאחרי מלכות הורדוס לא היה רגע אחד עלול למעשה שנוי שם כזה אלא בימי המרד ברומאים, והמסורה של ר׳ אבהו מדברת ביונים, ומלבד זה המרד הזה היה יותר מדי קרוב לזמנם של חכמי התלמוד, וזכרונות מעשי קנאי המרד הזה היו יותר מדי קבועים בדעתם, ואי אפשר שיחסו מעשה שלהם להחשמונאים. אבל התרוץ האמתי לקֻשיה זו הוא, כי המסורה שהיתה בידי ר׳ אבהו לא נתכַּוְנה לאמר שהחשמונאים שִׁנו את השם קיסריה להשם החדש, אלא שהם שִׁנו את שם העיר הזאת. כי אין ספק בדבר, שהורדוס בנה את העיר שקרא לה קיסריה לא במקום שלא היה שם שום ישוב מעולם, כי המקום הזה הוא יותר מדי עלול לישוב מכל בחינה, ואי אפשר שקדם הורדוס לא עלה על הדעת לכונן במקום הזה עיר מושב. ובודאי כבר היונים הרגישו בטיב המקום ההוא והתישבו שם ביותר, וכשפשטה מלכות היונים בא״י, בודאי קבעה לה המלכות בעיר זו, שבודאי היו רב יושביה יונים, יתד נאמנה לשלטונה, וכמו שאומרת המסורה של ר׳ אבהו בלשונה העזה כל כך: שהיא היתה יתד תקועה לישראל בימי יונים, וכמו שפרש רש״י: יתד תקועה לרעה, ובודאי קראו היונים לזה המקום שם בלשונם, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, שנו זה השם שקראו היונים למקום זה, וקראו לו שם חדש. ובימי ר׳ אבהו כבר נשכח השם היוני שהיה למקום זה קדם החשמונאים, רק היה ידוע המעשה כי העיר הזאת שהיתה מפרסמת בשמה החדש קיסריה, היתה נקראת לפנים בשם אחר. והמסורה של ר׳ אבהו אמרה כי השם ההוא קראו לה החשמונאים.

ובכן אין ספק בדבר, כי החשמונאים עשו מעשה לשוני חשוב, נאה להם ומסכים לכל מה שאנו ידעים ממעשיהם ברוח הלאֻמי, ויש לחשב כי לא שם המקום הזה בלבד שִׁנו, אלא גם מקומות אחרים, שקראו להם היונים שמות בלשון יונית, קראו להם החשמונאים שֵׁם בלשון היהודים.

וכדי שנוכל לדון מה היתה זו הלשון שבה קראו החשמונאים שמות להמקומות שנקראו קדם בלשון נכרית, צריך לבדק בטבעו של זה השם שקראו להמקום שקרא לו הורדוס קיסריה.

המסורה של ר׳ אבהו, בנסחה שהיא לפנינו בגמרה בבלית, אמרת כי היו קורין לה אחידת מגדל שיר. והנה בהמלה השלישית של זה השם יש גרסאות מתחלפות בגמרה בבלית בעצמה; הערוך הביא שתי גרסאות (קוהוט ו, עמ׳ 55), האחת שׂ ר̈[1], ופרש:

---

1) כ״ה בשני כ״י ודפוס ראשון.

ש ש ו ר י ן [בו] לפנים שרים (?), והשניה ש ד, ופרש: מגדל שהוא מוחזק בשד. ובספר עין יעקב הגרסה היא צ ו ר. אבל בשתי המלים הראשנות של השם אין גרסאות מתחלפות בגמרה בבלית, ואת המלה הראשונה א ח י ד ת פרש הערוך במשמעת כ ב ו ש ו ל כ י ד ה: ערוך: א ח ז נ ו מגדל, וכך רש״י במשמעת כ ב ו ש ת מגדל. והנה א ח י ד ת במקום אחיזה במשמעת כבוש ולכידה זו לשון ארמית, כמו שכבר הביא ר׳ בנימין מוספיא בהגהותיו על הערוך: תרגום ולכוד לא ילכד ומאחד לא אחיד, תרגום אחזת נחלה א ח י ד ת אחסנתא, שהיא היא המלה שבמסורת ר׳ אבהו. הרי לנו ראיה, כי החשמונאים בשם חדש שקראו לעיר מערי ארץ ישראל אחרי נצחונם השתמשו בלשון ארמית, וזו עדות כמעט מפרשת שהם דברו ארמית.

ואולם זו המלה א ח י ד ת שבמסורת ר׳ אבהו בנסחת גמרה בבלית היא חשודה מאד, גם מצד עצמה וגם מצד שתי המלים האחרות של השם הזה. כי עצם המלה א ח י ד ת אינה ט ב ע י ת לשֵׁם מקום, כי זה שם פ ע ֻ ל ה ולא שם דבר, וכמו שבאמת הערוך תרגם בעברית בפעל: א ח ז נ ו, וגם רש״י שתרגם כ ב ו ש ת הוא על כל פנים פ ע ו ל, ואין זה נ א ו ת לשֵׁם מקום. ומצד שתי המלים שאצלה היא עוד חשודה ביותר. כי אם באמת השתמש השתמשו החשמונאים בהמלה הארמית א ח י ד ת, איך השתמשו בשתי המלים האחרות בצורה עברית? הלא בטבע הדבר היה להשתמש גם בחלק השני של השם בצורה ארמית ולקרא אחידת מגדלא דשירא, או דצורא, כמו אחידת אחסנתא. חוש הלשוני של האדם, אפילו בלי שום כונה, מכריחו ב כ ח ט ב ע י לתת להשֵׁם צורה לשונית אחת ולא הרכבה בשם אחד בשתי לשונות יחד.

אנו ראים אפוא, כי על פי עצם נסחת גמרה בבלית, בלי שום עדות אחרת, חלק הראשון של השם שבמסורת ר׳ אבהו חשוד. אבל, יש עדות מפרשת כשרה, שזה החלק הראשון של השם הוא באמת מְשֻׁבָּשׁ. כי השם הקדום הזה של קיסריה נמצא עוד בשני מקורות תלמודיים אחרים, ויותר קדומים מתלמוד בבלי, והם תוספתה ותלמוד ירושלמי. ואפילו אם נאמר כי המקור שבתלמוד ירושלמי הוא הוא המקור שבתוספתה, על כל פנים זה מקור אחד שנשמר ב ש נ י מ ק ו מ ו ת מ ת ח ל פ י ם בצורה אחת. והנה בזה המקור חלק הראשון של השם איננו א ח י ד ת אלא ח ו מ ת.

וזה לשון התוספתה:

> תחום ארץ ישראל: פרשת אשקלון, ח ו מ ת מ ג ד ל ש ר ש ן ד ק י ס ר י, ושורא דרור, ושורא דעכו כבריתא וכו׳ (תוספתה שביעית ד, 11)

וכך בגמרה ירושלמית:

> תחומי ארץ ישראל: כל שהחזיקו עולי בבל, פרשת ח ו מ ת מ ג ד ל ש י ד, (נ״א שיר) ושינא דרור, ושורא דעכו וכו׳ (שביעית ו, א) [1].

---

1) [ואלה דברי ר׳ יהוסף] שורץ בספר [תבואות הארץ, הוצאת לונץ דף קמ״ד]: אמרינן במס׳ מגילה ו.: אר״א עקרון תעקר וכו׳. והנה מזה משמע שעקרון זו קיסרי היא קיסריא (פאלעסטינא) על שפת הים הגדול וכו׳. ואי אפשר לומר שכונת התלמוד שעקרון היא קיסריא, הלא רחוק ממנה כמהלך יום וחצי,

בשני המקורות האלה, שכמעט בכל שאר השמות יש שנויי נסחאות בין זה לזה, וגם בעצם שם זה בחלק השלישי אינם מסכימים, שבתוספתה הוא מְשֻנה מהנסחה שבגמרה בבלית, ובירושלמי הוא כמו בנסחה הבבלית, בחלק הראשון של השם שניהם מסכימים ובשניהם הוא לא אחידת אלא חומת.

וזו המלה חומת, גם במהותה וגם בצורתה נאותה ומכֻונת לשתי המלים האחרות של השם. כי היא שם אמתי, ולא שם פעֻלה, וצורתה צורה עברית גמורה, וזה בהסכמה גמורה לצורת שאר שתי המלים של השם הזה.

ואם נוסיף זו העדות הכשרה למה שכבר ראינו, כי גם בלי זה חלק הראשון של השם כמו שהוא בנסחת גמרה בבלית הוא חשוד כל כך, הלא לא ישאר יותר מקום לשום פקפוק שהחלק הזה של השם שבנסחה הבבלית הוא מְשֻבש.

והנה עלי להודות, כי גם הגרסה חומת אינה נקיה אצלי מכל חשד, כי קצת קשה בעיני שיקראו לכל העיר חומה, שאינה אלא שם לכֹתל המקיף את העיר. ואולי יש לראות רמז להגרסה האמתית של חלק הזה של השם בעצם דברי המסורה של ר' אבהו, שאמרת „שהיא יושבת בין החולות", ולכן אפשר שהשם האמתי שקראו החשמונאים היתה לא חומת מגדל וכו' אלא חולת מגדל וכו', ובאמת אנו מֹצאים מלה זו בצרוף לשמות ערים עוד במקומות אחרים במקורות התלמודיים: חולת [1] של מחוזא, חולת של יבנה

ועקרון בגבול יהודה וקיסאריא בגבול הגליל, אם כן מוכח שאין עקרון וקיסאריא עיר אחת.

אלא נראה לי שכונת התלמוד היא, הנבואה שניבא צפניה על עקרון שתעקר נתקימה בקיסרין בת אדום שבזמן היונים כבשוה מלכי בית חחשמונאים והיא היתה מטרופולין של ארץ ישראל ושם היה מבצר ומגדל חזק שבנו אח"כ בני אדום (הם הרומיים) הנקרא מגדל שטראטאניס וזהו שאמרו יתד תקועה, וכשכבשוה פרקו עול בני אדום מצואריהם והי' לשמחה ולזכרון עולם וכו'.

וניבויאר [בספרו Géographie du Talmud דף 11—12 כתב]:

„Le mur de Césarée" חומת מגדל שדשינא. Le nom primitif de cette ville était „tour de Straton" (S t r a t o n i s turris, Στρατωνος πύργος), et dans le Talmud מגדל שדשינא ou שרשן. La dénomination de Straton est sans doute sémitique. Mais quel est le mot sémitique qui nous expliquerait le nom de cette ville? M. [D.] Oppenheim (Monathsschrift 1860, p. 198) croit y reconnaître le nom שרש qui figure dans la Bible comme nom d'homme. Un individu de ce nom a pu être fondateur de ce bourg et l'aura surnommé S c h o r s c h o n, dénomination analogue au nom S c h o m r o n (Samarie), tiré de son fondateur שמר. Les Grecs auraient changé plus tard la lettre ט en ש et le nom Schorschon serait devenu S t r a t o n. M. Oppenheim pense corroborer cette opinion par un passage talmudique. R. Abuhu applique le verset biblique „Ekron sera déraciné", à Césarée dont il prédit la destruction. Or, le mot שרש vaut le mot עקר „racine", et R. Abuhu aurait fait un jeu de mots en rendant עקרון תעקר par שרשון תשרש, ce qui signifierait „Schorschon sera déraciné". Quelque ingénieuse que soit cette explication, elle nous semble trop subtile, et nous aimons mieux celle de M. Renan, qui fait dériver le mot Straton du phénicien עבד עשתרת; la place aurait donc eu pour nom „bourg d'Abdastart".

1) [גם] במהדורת צו"מ חולית, אך [בעברית שבמשנה: חולת המחוז.] (בערבית בח'ר אלחולה).

(תוספתה ערכין ב, 8), ובמשנה (שם ג, ב) בחולת המחוז, וכן חולת אנטוכיא (ירוש' דמאי ב, א). בפרוש מלה זו נחלקו המפרשים הקדמונים. רגמ"ה ורש"י פרשו סביבות העיר מלשון „מחול הכרם", והערוך פרש מקום של חול. ויותר נראה פרוש [השני], עי' המלון ערך חולת. זה השם חולת בא עוד בצורה אחרת, ביוד במקום וו, חילת: אין מלמדין את הפרה אלא בחילת בלבד (תוספתה שביעית ג, 20), המצמיח על גבי ביצים ועל גבי חילת חייב (שם כלאים א, 14). ואין זה פשוט שבוש אלא שתי צורות של שם אחד. ולא רחוק הדבר כי במסורה של ר' אבהו היה השם חילת במקום חולת, ואח"כ נמחק ראשה של הלמד, וטעה הסופר וחשב שזו ד, וכתב חידת, ואח"כ הוסיף סופר אחד א בראש המלה, אם בכונה שחשב באמת שזו היא מלת אחידת, אם כמו"כ בטעות, שהיתה בין המלה לה והמלה חידת בבואה של איזו אות שנכתבה בטעות ונמחקה, ונדמה לו שזו אות א.

עכ"פ יהי איך שהיה בענין השתבשות השם במסורת ר' אבהו, הדבר הוא למעלה מכל ספק כי החלק הראשון של השם שקראו החשמונאים להעיר שנקראה אח"כ ע"י הורדוס קיסריה, היה חומת או חולת, עכ"פ שתיהן מלות עבריות בעצמן ובצורתן.

יש לנו אפוא בזה עדות מפֹרשת למעשה לשוני חשוב מאד מצד החשמונאים. עיר שהיתה נקראת בשם יוני, קראו הם בשם עברי. ובהיות שאין להניח כי דוקה בעיר זו בלבד עשו כזאת, לכן יש להחליט בודאות גמורה, כי זה היה מעשה לאֻמי כללי שכל מקום ומקום, עיר או כפר, שנקרא בזמן היונים בשם יוני, שנו הם את שמו וקראו לו שם עברי, אלא שמקומות כאלה בודאי לא היו רבים, ולכן לא עשה המעשה רשם מיֻחד בקהל.

והנה, יש מקום לטֹען לטען, כי אפילו אם נניח כי כל זה אמת, שהם קראו למקום זה בעברית ולא בארמית, אין זו עדין ראיה שהם גם דברו עברית, כי הלא אפשר שאע"פי שדִּבֵּר לא דברו עברית, בכל זאת, מקנאה להלשון הלאֻמית קראו להערים שכבשו שמות עברים. ואני מודה כי אין זה מהנמנעות. ואף על פי כן אמד הדעת הטבעית אינו יכול לקבל הנחה זו. כי מה נפשך: מה היו החשמונאים? קנאים להלשון העברית, או לא קנאים? אם לא היו קנאים להלשון העברית, למה קראו שמות בעברית? מדוע לא קראו בארמית, בלשון שדברו הם והעם כלו? ואם היו קנאים, ובמה שקראו בעברית ולא בארמית עשו מעשה של קנאה לעברית, איך אפשר שהם בעצמם לא עזבו את הלשון הארמית ולא החלו לדבר עברית, ואיך לא עשו איזה מעשה בענין הדבור בלשון העברית לכל העם? ואם עשו מעשה כזה, לעזב בעצמם הלשון ולפעל שגם אחרים יעשו כך, איך לא הודיעו זאת שני ספרי המכבים? וגדולה מזו: אם גם עצם מעשה שנוי השם זה היה מעשה של קנאה להעברית נגד הלשון שדבר כל העם, איך לא הזכירו גם זאת מחברי ספרי המכבים? ואין להשיב על זה כי בעיני מחברי שני הספרים האלה לא היתה הלשון העברית חשובה. כי הלא הם היו בדעה אחת בכל דבר עם החשמונאים, ואם בעיני החשמונאים בעצמם היה זה דבר חשוב, אי אפשר שגם בעיניהם לא היה זה חשוב.

ובאמת באותו מקום[1] שנזכר השם העברי של קיסריה נזכרו גם שמות מקומות בלשון ארמית. קצת אלה השמות בודאי נשתבשו, כך תרנגולא, במקומות אחרים תרנגול, אבל השאר באמת כך היה שמם בצורה ארמית. קצתם שמות מקומות בגליל, ששם כבר שלטה הלשון הארמית, וקצתם גם ביהודה. אך זה אינו ראיה כי כל העם ביהודה דברו ארמית, אלא שבמקומות האלה ישבו אנשים מדברים ארמית, אולי שנתאחזו שם בזמן שהיתה הארץ שממה, כמו שכבר הזכיר זאת יחזקאל, או שנתאחזו שם אנשי גליל. והנה אנו ראים כי אותם לא שנו החשמונאים לשמות עברים. מזה אנו למדים כי בכל קנאת החשמונאים ללשון האֻמה נגד לשון היונית, לא קנאו ביותר נגד הלשון הארמית, ולכן אלמלא דברו הם ארמית, בודאי היו קֹראים גם את המקומות שהיו להם שמות יונים, בשמות בצורה ארמית.

ומה שהכרחתי למעלה על פי אֹמד הדעת ועל סמך קריאת השם בעברית להעיר שקראוה היונים ביונית, מתקים כמו כן במה שנראה בזמן הקרוב לזה. כי אנו מתקרבים עתה לזמן שיש לנו עליו עדיות רבות מפֹרשות אדות לשון הדבור של הצבור היהודי, כי נשמרו לנו עצם דבריהם של אנשים רבים ולא בלבד מה שדברו בעניני תורה ומשפט ודין וכדו׳, אלא גם מה שסחו שיחות חֻלים בכל עניני החיים. מבעד לערפל הדורות אזנינו שֹמעות כמעט את עצם קולם מדבר לנו, ואנו ידעים בודאות גמורה מה לשון דברו.

ובין אלה הקולות של שיחה חיה קול אחד בא לנו מתוך חצר המלכות של דור השני של החשמונאים בעצמם. אדות ינאי המלך מסַפר לנו בגמרה בבלית (סוטה כב:) לאמר:

אמר לה ינאי מלכא לדביתהו: אל תתיראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין אלא מן הצבועין שדומין לפרושין שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס.

והנה כבר נתבאר למעלה (דף 174) בראיות ברורות, שהמקורות התלמודיים מביאים כמעט בכל מקום את דברי האנשים בלשון אומרם גם במשמעת השפה: אם נאמרו בעברית, הדברים מובאים בעברית, ואם בארמית — בארמית. בפרט הדבר ברור במקום שהמספר מספר מעשה בארמית, וכשהוא מגיע לעצם דברי האומר, הוא פוסק ועוזב הלשון הארמית ומביא הדברים בעברית. שם אין ספק ספֵקה, שהדברים המובאים בעברית, באמת כך נאמרו בעברית. וכך הדבר כאן. המספר מעשה השיחה בין ינאי ואשתו מספר בארמית, אבל עצם דברי ינאי הוא מוסר בעברית. אין ספק אפוא כי אלא הדברים אמר ינאי לאשתו באמת בזו הלשון שהם כתובים עתה לפנינו. והנה כבר ראה רש״י כי הדברים האלה של ינאי הם דברי צַוָאתו לפני מותו[2], וכך גם דעת החוקרים החדשים.

[1) תוספתה שביעית ד, 11, וירושלמי שם ו, א.]

2) וז״ל רש״י: שהפרושין היו שונאין אותו לפי שהרג מן החכמים הרבה ונהפך להיות צדוקי כדאמר בקידושין (דף סו.), וכשמת היתה אשתו יראה מהן שלא יעבירו המלוכה מבניה והיתה אומרת לו לבקש מלפניהם עליה. ואמר לה: אל תתיראי מן הפרושין, שצדיקים הן ולא יגמלוך רעה ולא לבניך שלא חטאו להם. ולא ממי שאינן פרושין: שהם אוהביי.

אנו ראים אפוא, כי ינאי המלך ברגעים האחרונים של חייו, בשעה שאין בטבע האדם לדבר אלא בלשון שהוא רגיל בה, סח עם אשתו בעברית.

עוד הובאו דברים בעברית מינאי המלך, כעין מנאם קטן של סעודה שנאם להחכמים שהזמין אליו אחרי שובו ממערכות מלחמה בנצחון גדול:

> מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים, ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף אנו נאכל מלוחים, זכר לאבותינו. (קידושין סו.).

ואחר כך עוד דברים בינו ובן פועריא. אבל כל ספור מעשה זה נראה שהוא קטע מן ספר דברי הימים של החשמונאים, ולכן אפשר לחשד כי הדברים נאמרו בלשון אחרת והסופר כתבם בעברית.

ועוד קול אחד אנו שמעים מזה הזמן, וזה הקול, אם איננו מעצם חצר המלכות, על כל פנים מאדם קרוב למלכות, מאחי המלכה אשת ינאי המלך, הוא שמעון בן שטח. ממנו נשמר מאמר במסכת אבות, בעברית, ומלבד זה שיחה עם רוצח ברגעים של התרגשות עזה וקצף גדול, כשראה כמעט בעיניו מעשה הרצח ולא יכול לדון אותו למיתה, ושיחה ארוכה בעברית עם חוני המעגל (תענית כג.) וכן שיחה עם חברו יהודה בן טבאי (חגיגה טז:) (עי׳ כל זה בשיחות חֻלִּין של שמעון בן שטח במגלתו [1]). כל אלה שיחות שעצם טבע שלהן מעיד עליהן שכך יצאו מפיו של שמעון בן שטח [2].

אבל גם דברים בארמית הובאו משמו של ינאי המלך ואשתו ושמעון בן שטח במקורות התלמודיים. במקום אחד מסֻפר כי פעם אחת ישב שמעון בן שטח בסעודה עם ינאי המלך וסחו יחד ארמית.

מעשה זה מסֻפר בשני מקורות, בתלמוד ירושלמי ובתלמוד בבלי, בשניהם בלשון ארמית אך בנסחאות מתחלפות זו מזו. בירושלמי נאמר, כי היה מעשה שנצרכו הרבה מאות קרבנות לנזירים שבאו ירושלימה, ובקש שמעון בן שטח מינאי המלך שיתן הוא החצי, ואמר שגם הוא בעצמו יתן החצי משלו. ואח״כ נודע לינאי המלך ששמעון בן שטח לא נתן כלום. ויקצף עליו בשביל זה, ויברח שמעון בן שטח. לימים באו גדולי מלכות פרס לינאי המלך, ובשבתם במסבת ינאי בסעודה שעשה לכבודם, אמרו לו: זכורני שהיה כאן איש זקן והיה אומר לנו דברי חכמה, וכשספר להם מה שקרה, בקשו ממנו שיביאהו בחזרה, וישלח ינאי המלך אחרי שמעון בן שטח ויבטח לו כי לא יגע בו, ויבא שמעון וישיחו יחד בארמית:

---

[1] „אבות הלשון העברית", כתב־יד מגנזי אליעזר בן־יהודה, בשמונה כרכים, כ־140 „ספר" שאותם מזכיר המחבר בהערה שבעמ׳ 166, בשורה ג׳ למטה. ועי׳ הערת הגב׳ חמדה בן־יהודה בראש הספר.]

2) השיחה בעברית בין שמעון בן שטח וינאי המלך בבית הדין (סנהדרין יט.). קצת החוקרים מפקפקים אם היא היתה באמת בין שמעון בן שטח וינאי, וסברים כי כל המעשה קרה זמן מה אחר כך בימי הורדוס.

[השיחה עם חוני המעגל, ראה למעלה עמ׳ 63.]

תני: שלש מאות נזירין עלו בימי ר׳ שמעון בן שטח, מאה וחמשים מצא להן פתח, ומאה וחמשים לא מצא להן פתח. אתא גבי ינאי מלכא אמר ליה: אית הכא תלת מאה נזירין בעין תשע מאה קרבנין, אלא יהב את פלגא מן דידך ואנא פלגא מן דידי. שלח ליה ארבע מאה וחמשין. אזל לישנא בישא ומר ליה: לא יהב מן דידיה כלום. שמע ינאי מלכא וכעס. דחל שמעון בן שטח וערק. בתר יומין סלקון בני נש רברבין מן מלכותא דפרס גבי ינאי מלכא, מן דיתיבין אכלין אמרין ליה: נהירין אנן דהוה אית הכא חד גבר סב והוה אמר קומין מילין דחכמה, תני לון עובדא. אמרין ליה: שלח ואייתיתיה. שלח ויהב ליה מילא, ואתא ויתיב ליה בין מלכא למלכתא. אמר ליה: למה אפליית בי? אמר ליה: לא אפליית בך. את [מ]ממונך ואנא מן אורייתי, דכתיב כי בצל החכמה בצל הכסף. א״ל: ולמה ערקת? אמר ליה: שמעית דמרי כעס עלי, ובעת מקיימה הדין קרייא, חבי כמעט רגע עד יעבר זעם, וקרא עלוי, ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה. אמר ליה: ולמה יתבת בין מלכא למלכותא? אמר ליה: בסיפרא דבן סירא כתיב, סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך. אמר ליה: הבו ליה כסא דליבריך. נסב כסא ומר: נברך על המזון שאכל ינאי וחביריו. אמר ליה: עד כדון את בקשיותך? אמר ליה: ומה נאמר, על המזון שלא אכלנו? אמר: הבון ליה דליכול. יהבו ליה ואכל, ומר: נברך על המזון שאכלנו. (ירוש׳ ברכ׳ ז, ב, ושם נזיר ה, ה, בשנויים רבים).

ובבלי נאמר כי הסבה שבשבילה ברח שמעון בן שטח היתה הריגת ינאי את חכמי ישראל, והסבה שהביאו ינאי בחזרה היתה מפני שלא היה לו לינאי המלך אדם שיברך בסעודה.

ינאי מלכא ומלכתא כריכו ריפתא בהדי הדדי, ומדקטל להו לרבנן לא הוה ליה איניש לברוכי להו. אמר לה לדביתהו: מאן יהיב לן גברא דמברך לן? אמרה ליה: אישתבע לי דאי מייתינא לך גברא, דלא מצערת ליה. אישתבע לה. אייתיתיה לשמעון בן שטח אחוה, אותביה בין דידיה לדידה. א״ל: חזית כמה יקרא עבידנא לך? א״ל: לאו את קא מוקרת לי אלא אורייתא היא דמוקרא לי, דכתיב סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה. א״ל: קא חזית דלא מקבל מרות. יהבו ליה כסא לברוכי, אמר: היכי אבריך, ברוך שאכל ינאי וחבריו משלו? שתייה לההוא כסא. יהבו ליה כסא אחרינא ובריך (ברכ׳ מח.).

אבל, כל ספור מעשה זה חשוד, לפחות בצורה שהוא מסַפר לנו. ההבדלים העקריים בין הירושלמי והבבלי בסבת בריחתו של ר״ש וסבות הבאתו בחזרה מספיקים לתת מקום לחשד, וגם טבע עצם הדברים שמסֻפר שהיו ביניהם אצל השלחן, עושה קצת קשה שנחשבם לאמתים, כי כמעט אינו מתקבל על הדעת שבחצר המלכות בסעודה יתוַכחו באופן כזה ובדברים כאלה, אעפ״י שאין זה מן הנמנעות אצל השליטים בארצות המזרח, כי שיחות קצת דומות לזה בטבען יש רבות אצל הערבים בין האמירים והמליצים הליצנים שלהם.

על כל פנים המעשה כמו שהוא מסֻפר בשני המקורים, אינו עֹשה רשם של מארע אמתי של דברי הימים. ואם בכל זאת נאמר כי אי אפשר שכלו יהיה בדוי, ונרצה לקבל את עצם המעשה לאמת, עלינו לפשר בין שני המקורים ולאמר כי סבת הבריחה היתה מה שמספרת גמרה בבלית, וסבת הבאתו חזרה מה שמספרת גמרה ירושלמית, שהדבר נעשה בהשתדלות אנשים גדולים ממלכות פרס, ובהיות שמלכות פרס לא היתה כבר בעולם בזמן ההוא, צריך לאמר כי הכַּונה בהמלים „מלכותא דפרס" היתה לאחת מהארצות שהיתה לפנים תחת מלכות פרס, ואולי התכונו בזה לארץ הדייב (Adiabene), שהיא גובלת בארץ מדי מזרחה, ואפשר ששמעון בן שטח נמלט שמה בעת הריגת הפרושים, כמו שהיתה ארץ הדייב מקום מנוס ומפלט לבני בית חשמונאים גם אח"כ בזמן הורדוס. ואח"כ שב אולי עם אנשים גדולים מחצר המלכות של הדייב שהיו בודאי בידידות עם ינאי, ועפ"י השתדלותם נעתר להם והבטיח להם שלא יגע בו, ואז עשתה המלכה אחותו סעודה להארחים ושמעון בן שטח יחד. ואם כך היה הדבר, לא תמוה הוא כי המלך ושמעון בן שטח סחו בסעודה זו בארמית, כי הלא הארחים לא היו כלל יהודים, כי רק אחר כך, בזמן הילני המלכה, נתיהדה חצר המלכות של הדייב, והם לא ידעו כלל עברית, ובהיות שהלשון הארמית היתה עוד גם בזמן ההוא קצת מִשְׁתֶּפֶת לכל עמי המזרח, לכן בסעודה שהיו בה לא-יהודים ויהודים יחד סחו ארמית.

ואם כך היה עצם הדבר, אין המעשה הזה סותר במאומה ההנחה שבחצר המלכות של ינאי המלך היתה לשון הדבור בכלל הלשון העברית, אלא שהוא מאיר אור על מעמד הלשוני אז, שהלשון הארמית היתה משמשת כמו מליצה בין בני אֻמות מתחלפות שלא ידעו איש לשון אחיו.

ועוד במעשה אחד שמסֻפר על ר"ש בן שטח במקור תלמודי הוא מדבר בארמית. במעשה זה היה לו עסק עם שמֹנים נשים מכשפות באשקלון, שלמען יוכל לדינן דין מכשפות התחפש הוא בעצמו ולקח אתו שמֹנים בחורים. שהתחפשו גם הם כמו מכשפים, ובא בדברים עם המכשפות, וכל הדברים בינו ובין הבחורים ובינו ובין הנשים הכל בארמית (ירוש' חגיגה ב, ב). והנה בעצם המעשה אין לפקפק, כי עדות נאמנה מעידה שהוא תלה שמנים נשים באשקלון ביום אחד ואין ספק בדבר, כמו שכבר אמרו בגמרה ירושלמית שם, שזה הוא המעשה, ודבר טבעי הוא ששמעון בן שטח, שהזהיר כל כך להרבות בחקירת העדים (אב' א, ט), ושלא רצה להמית רוצח, אע"פ שלא היה לו כל ספק שהוא הרג הנפש, רק מפני שלא היה עֵד שראה בעיניו ממש את עצם מעשה הרצח (סנהד' לז:),— דבר טבעי הוא שלא רצה לסמך על מה שהגידו לו על הנשים שהן מכשפות, ורצה לברר בעצמו את הדבר. וגם בדבר הלשון אין סבה לפקפק בדבר, אם באמת בזו הלשון שהדברים כתובים דבר ר"ש עם הבחורים ועם הנשים. ואעפי"כ אין כל זה סותר את ההנחה כי לשון הדבור של הצבור היהודי בזמן ההוא עוד היתה עברית, ור"ש בן שטח דבר עברית. כי זה המעשה קרה באשקלון[1], ובקרוב נראה כי בדרום ארץ ישראל גברה הלשון

1) ועי' בדבר אשקלון שהיא ארץ העמים, תוספתה סוף אהילות, שנמנו לפטרה ממעשרות וכו'.

הארמית הרבה יותר מביהודה, והיהודים שישבו בערי הדרום דברו באמת ארמית. ולכן לא תמוה שבאותו ספור המעשה של הנשים המכשפות גם שני חסידים מספרים ביניהם לבין עצמם ארמית בחייהם וגם במותם.

וכך גם חברו של שמעון בן שטח, יהודה בן טבאי. כל מאמרו במשנה אבות (א, ח) בעברית, וכמו כן שיחתו עם שמעון בן שטח (חגיגה טז:) בעברית. אך במעשה אחד שמְסֻפר עליו הוא מדבר ארמית עם אחד מתלמידיו (ירוש׳ חגיגה ב, ב). זה המעשה היה על הספינה, ששב בה יהודה בן טבאי מאלכסנדריה של מצרים לארץ ישראל, ובודאי אותו התלמיד שנזכר בספור מעשה זה היה אחד מיהודי אלכסנדריה, וכבר הוכחתי כי יהודי אלכסנדריה היו בעקרם ארמיים.

ואף על פי כן, המכתב שכתבה ירושלם לאלכסנדריה בבקשה לשלח את יהודה בן טבאי בחזרה, נכתב בעברית, כך העידה גמרה ירושלמית שם בפרוש; ספור המעשה בארמית ועצם המכתב בעברית:

> יהודה בן טבאי הוון בני ירושלם בעון ממניתיה נשיא בירושלם. ערק ואזל ליה לאלכסנדריאה, והיו [1] בני ירושלם כותבין: מירושלם הגדולה לאלכסנדריאה הקטנה: עד מתי ארוסי יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליו (ירוש׳ חגי׳ ב, ב).

במקום אחר [2] נסחת המכתב אחרת קצת. מזה נראה כי עצם הנסחה לא נשמרה לגמרה בעינה. אך בשני המקומות היא בעברית, ולכן אין ספק כי המכתב היה כתוב באמת בעברית [3].

אבל, מעשה אחד של שמעון בן שטח מרעע לכאורה באמת כל יסודות ההנחה שעמדה עד כה בתקפה והיא, שרֹב הצבור היהודי דבר עברית כל הזמן מיום שיבת הגולה ועד הזמן שאנו עֹמדים בו כעת. המעשה שאני מדבר בו כעת הוא בענין כְּתֻבַּת האשה, שמקור תלמודי אחד, שלפי צורתו הוא מקור קדום ובן סמך, אומר ששמעון בן שטח יסדה. וז״ל המקור הנזכר:

> דתניא: יוסי בן יועזר איש צרידא ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית שמעון בן שטח תיקן כתובה לאשה וגזר טומאה על כלי מתכות. (בבלי שבת יד:, שם טז:).

והנה דבר ידוע הוא שנוסח כְּתֻבַּת האשה הנהוג בישראל, עד היום הזה הוא בלשון ארמית, ושזה הנוסח הוא קדום אין ספק, כי הוא נמצא בעינו במקורות התלמודיים הקדומים [4],

---

1) בירוש׳ סנה׳ ו, ט, גם כאן [כמו בתחלת המאמר] והוון, בארמית.

2) שם, סנה׳: עד מתי בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת עגומה בביתי.

3) בדבר שני המכתבים מירושלם ומצרים הנזכרים בספר המכבים ב׳ [א, א־ב וי״ח מביע Torrey במאמרו בZAW, 1900, עמ׳ 225-242 [את דעתו, כי לכל הנראה תֻרגמו או מארמית או מעברית, והוא מכריע את הכף לגבי העברית].

4) תוספתה כתוב׳ ד, 6, משנה שם ד, י—יב. ונאמר שם בפרוש: כך היו אנשי ירושלים כותבין. אנשי

ולכאורה באמת אֹמד הדעת נֹתן כי לא נתנסחה הכתֻבה בארמית אלא כדי שיבינו האיש והאשה במה הם מתחייבים. ובהיות ששמעון בן שטח יסד את הכתֻבה, עלינו לאמר, כי רב הצבור היהודי בא"י כבר דבר בזמן ההוא ארמית [1].

והנה האמת היא כי לא שמעון בן שטח התקין את כל עצם נוסח הכתֻבה, אלא שהוא הוסיף בה מאמר אחד, אך זה לקמן.

ובאמת הנוסח הארמי של הכְּתֻבָּה הוא אחת מהראיות שבהן מסתַּיְעים ביותר אותם החכמים שמחליטים כי הצבור היהודי ביהודה היה בזמן שאנו עֹמדים רֻבו ככלו צבור ארמי בלשון הדבור שלו, ואפילו אותם החכמים, כמו גרֶץ, ניבויאר ואחרים שטוענים שהחכמים עוד דברו עברית, מודים שהצבור היה כבר ארמי גם ביהודה ואפילו בירושלם. וראיה מכרחת להנחה זו הם רֹאים בזה, שלא בלבד כתֻבת האשה אלא גם שאר נסחאות מעשי בית דין ושטרות של משא ומתן שבאו במקורות התלמודיים הקדומים הם בארמית, ודברי המקורות בעצמם הם עדות כשרה שזה נוסח קבוע. כך למשל שטר קבלת שדה:

> המקבל שדה מחברו ולא עשת, אם יש בה כדי לעמוד כרי חייב ליטפל בה, שכך הוא כותב לו: אינור ואיזרע אנכיש ואחצד ואוקים כריא קדמך, ואת תיתי ותיסב פלגא בעיבורא ובתיבנא, ואנא בעמלי ובנפקות ידיי פלגא, (תוספתה ב"מ ט, 13).

וכך שטר מלוה:

> כתוב בו, זוזין מאה דאינון סלעין עשרין, אין לו אלא עשרין זוזין. מאה דאינון תלתין סלעין, אין לו אלא מנה כסף (משנה ב"ב י, ב).

ובדבר נוסח שטרות בכלל יש עדות מפֹרֶשת בהמקורות הקדומים כי אדר שני היו כֹּתבים בהשטרות תינין או בר"ת ת:

> ואדר שיני נכתב תינין. ר' יהודה אומר: אדר שיני נכתב תיו (תוספתה מגי' א, 6).

ולכאורה זו באמת ראיה מכרעת, שרב הצבור היהודי בזמן ההוא היה מדבר ארמית, ולכן נתקנו נסחות שטרותיו בארמית.

בקצת מקומות בהמקורים התלמודיים יש אמנם דברים בעברית גם בנסחאות השטרות. כך אֹמרת התוספתה:

גליל היו כותבין כאנשי ירושלים. רק בשם אנשי יהודה הובא נוסח פסוק אחד בעברית, ותרץ דלמן שההבדל לא היה בלשון כי אם בתכן הדבר, וצ"ע? ושם בגמרה עוד (שנויי נסחאות בכתֻבה בין רב ולוי (שם נג:).

[(1) בשולים:] וכמו"כ נוסח הגט...

[ואלה דברי גיגר:]

Die Sätze welche aus Ehescheidungs- und Kaufsverträgen mitgetheilt werden, sind gleichfalls aramäisch, und aus diesen Rechtsdocumenten haben sich einige Ausdrücke (שכיב מרע וכו') auch in der Gelehrtensprache eingebürgert (Lehrb. z. Spr. d. Mischnah S. 1).

גופו של שטר, ביום פלוני בשבת פלוני בחודש פל׳ בשנת פל׳ ובמלכות פל׳ וכו׳ (תוספתה ב״ב יא, 2).

וכך בגמרה ירושלמי:

אמר רב הונא: לעולם אין העדים חותמין מלמטן עד שיקראו בו מלמעלן: אני פלוני בן פלוני מקובל עלי כל הכתוב למעלן. (ירוש׳ ב״ב י, א).

אבל זה אינו מספיק להחליש כחה של העדות הברורה כי נסחאות השטרות היו באמת בזמן ההוא בארמית, ויש לאמר כי אלה הנסחאות בעברית אינן אלא לשונו של בעל המאמרים האלה.

ואולם כל עצמה של ראיה זו ללשון הדבור של הצבור היהודי בנויה על יסוד רעוע מעקרו. כי ההנחה, שבשביל זה נתנסחו כָל אלה השטרות בארמית, מפני שזו היתה לשון רב הצבור, אינה עֹמדת בפני מה שאנו ידעים ממנהגי היהודים למן .אז ועד היום הזה· בכל תפוצות ישראל נהוג הנוסח הארמי של הכתבה ושל הגט בארמית עד היום, אעפ״י שרֹב הצבור אינו מבין ארמית, אפילו באותן הארצות שעוד הלשון העברית היא נחלת כל הצבור. וסבת מעשה זה היא התכונה הקבועה של הצבור היהודי לא לנגע ולא לשנות דבר מקֻבל מדורות קדומים. רק הקראים בראשיתם, שעזבו הרבה דברים מקֻבלים, דחו גם את הנוסח הארמי של הכתבה ונסחו אותה בעברית, ולמן אז נשארה אצלם נֻסחה עברית זו, אעפ״י שרֹב הקראים אינם מבינים עתה בעברית.

וכך היה הדבר בזמן שאנו עֹמדים בו. מכל המקורות התלמודיים אנו ראים כי כל אלה הנסחאות הארמיות הן נסחאות קדומות באמת, וכבר הוכחתי למעלה (דף 99), כי כלן נתנסחו עוד בתוך הגולה בבבל על פי עזרא וחבריו שהם היו הרשות המשפטית של הצבור היהודי שם. ונתנסחו בארמית מפני שזו היתה הלשון הרשמית של המלכות, והיה צריך שכל מעשי בית דין בעניני נשואים ובעניני מקח וממכר ואריסות וכיוצא באלה יהיו בלשון שמבינה הרשות, כדי שיהיה להם כח דין המלכות [1]. אלה הנסחאות הרשמיות הובאו על ידי עזרא ובית דינו אח״כ גם ליהודה, וכך נקבעו גם שם וכך היו נהוגות אח״כ דור אחר דור, מפני שכבר נקבעה אצלם הנטיה לא לנגע בדבר מקֻבל [2].

[(1)] השערה בדבר השטרות שהיו בארמית מפני שכך הורגלו בבבל בשביל הממשלה. אבל, גם שטרי חליצה בארמית בפרוש:

בראשונה היו כותבין שטרי חליצה: הקרבת פלוני לקדמנא ושרת סיני מעל ריגליהי דימינא ורקת קדמנא רוק דמיתחזי ואמרת וכו׳ (תוספתה יבמ׳ יב, 15).

בראשונה היו כותבין שטרי מיאונין: לא שפיא ליה ולא רעיא ליה ולית היא צביא לאיתנסבא ליה (שם יג,1).

והלא אלה ענינים יהודים דתיים בלבד?

[(2) בעמוד זה הערה בשולים:]

בזמן הזה הבת קול בארמית, של יוחנן כה״ג בביהמ״ק, [ראה עמ׳ 129].

והראיה היותר ברורה לזה היא, כי נוסח שטר אחד, שהוא נתחדש בארץ ישראל, הוא נתנסח עברית.

השטר הזה הפרוזבול. אותו תקן הלל, והוא מְנֻסח בעברית:

> זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן. כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה וכו׳, התקין הלל פרוזבול. זה גופו של פרוזבול: מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה (משנה שביעית י, ג-ד).

הנה נוסח שטר שנתקן בא״י ונתנסח לא בארמית אלא בעברית, אף על פי שמי שהתקין אותו ונסח אותו היה בעצמו בבלי ולא היה קנאי ללשון העברית, כמו שנראה להלן.

וגם נוסח הכְּתֻבָּה הוא נוסח קדום בודאי עוד מימי הגולה בבבל, שנעשה בעקרו בבית דינו של עזרא, ומה שנאמר במקור התלמודי שהובא למעלה כי שמעון בן שטח תקן כְּתֻבָּה לאשה, אין הכַּונה בזה שקֹדם שמעון בן שטח לא היתה כלל כְּתֻבָּה נהוגה בישראל ועמד שמעון בן שטח והתקין את עצם הדבר והוא שנסח את הנוסח, אלא תקן בהכְּתֻבָּה שהיתה נהוגה מאז דבר חדש ולתקון זה נסח את הנסחה. כך רש״י שם: תיקן כתובה — שיהא כותב לה כל נכסי אחראין לכתובה. ע״כ. ור״ל כי רק זה הוא מתקנת שמעון בן שטח.

והדבר מבֹאר בפרוש בגמרה (כתוב׳ פב:):

> בראשונה היו כותבין לבתולה מאתים וכו׳ ועדיין כשכועס עליה אומר לה: טלי כתובתיך וצאי, עד שבא שמעון בן שטח ותיקן שיהא כותב לה כל נכסי אחראין לכתובה.

כאן הדבור הזה הוא בעברית, אבל אין ספק כי הדבור הזה נסח שמעון בן שטח בארמית, וכך בפרוש בתוספתה:

> בראשונה שהיתה כתובה אצל אביה והיתה קלה בעיניו להוציאה, התקין שמעון בן שטח שתהא כתובתה אצל בעלה, והיה כותב לה כל נכסיי דאית לי אחראין ועַרבאין לכסף כתובתיך (תוספתה כתוב׳ יב, 1).

ודבר טבעי הוא שמה שהוסיף שמעון בן שטח לתוך הכתבה שהיתה מְנֻסחה בארמית, נסח גם את הוספתו בארמית [1].

---

(1) בדבר] חוני המעגל ושמעון בן שטח, השיחות עם העם וביניהם (תענית כג.) [ראה למעלה דף 62—63]. [ה]אם זה עצם לשון חוני או של המספר ?

אבא חלקיה בן בנו דבר ארמית וחנן הנחבא בן בתו חצי וחצי, עי׳ כ״א במקומו [תענית כג:].

יא. לשון חכמים; עברית בבית המדרש

מכאן ואילך הקולות של הדבור בעברית שנשמרו מהזמן ההוא הלכים הלך ורב. החלק הגדול בהם הם דברי חכמים, אך לא בלבד דברי משאם ומתנם בהלכות ואגדות בבית המדרש, אלא גם שיחות חֻלים שלהם במקרים מתחלפים במעשי יום יום, בשבתם בביתם ובלכתם בדרך בשעות של שמחה וברגעים של צרה ויגון, וזהו מה שמוכיח כי זו הלשון שבה נשמרו לנו השיחות האלה היא היתה באמת לשון הדבור הרגיל שלהם [1]. ולא עוד אלא שפעמים אזנינו שמעות פתאם בת קול של שמחה בעברית מתוך העם, מפי אנשים ונשים וטף. כל זה נשמר לנו בהמקורות התלמודיים מהזמן ההוא, ואחר כל האמור למעלה בזה הענין אין יותר מקום לפקפק אם באמת נאמרו כל אלה הדברים בזו הלשון בעצמה שבה הם כתובים לפנינו בהמקורות הנזכרים.

ואנו עֹמדים כעת בעצם זמנה של אותה הלשון העברית, שתחלתה ראינו בספרים האחרונים של המקרא ובספר בן סירא, ובזמן שאנו עֹמדים בו עתה הגע הגיעה למרום תקפה ויפיה. בכל היותה בעקרה אותה הלשון שדבר העם כלו בימי המלכים והנביאים, השתַּנָּה עתה גונה ולבש לבשה צורה חדשה, את זו הלשון קרא אחד מחכמי הדורות הבאים, הוא רבי יוחנן, לשון חכמים, מפני שבימיו היתה כבר באמת כמעט רק לשון החכמים בלבד ורב העם כבר השתמש בדבור הרגיל בכל עניניו בלשון הארמית [2], והלשון בצורתה העתיקה, שבה כתובים ספרי המקרא, קראוה חכמי המשנה לשון תורה [3], ואחרים קראו להלשון בצורתה החדשה לשון מִשְׁנָה [4], מפני שהלשון בצורה זו נשמרה

---

1) דברי ויס בדבר כי מה שכתוב בעברית בתלמודים נאמר בעברית:

ודברי שיחה ומשלים כאלה (בעברית) נמצאים הרבה במשנה ובברייתא וניכר מתוכם שהם הם הדברים בלשונם ממש כמו מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך (עדיות פ"ה), אם אין צאן אין רועה (מכילתא פ' בא), אין הקמץ משביע את הארי (ברכות), סימן טוב באדם כשהוא ביישן (מכילתא פ' בחדש), הניח מעותיו על קרן צבי (כתובות פי"ג) וכן רבים. וכלם בלי ספק נוסדו בלשון הקדש כי מה שהיה בעצם וראשונה בלשון ארמית לא היה ממנהגם להעתיק ללשון העברית רק הניחום כאשר הו מדוברים כמו צבתא בצבתא עשויה וכו' (תוספתא ערובין פ"ח), נפל ביתא חבל לכותא (מכילתא, ובשמות רבה פכ"ו), דגיישא ליה ימלל (מכילתא, ב"ר פל"ב ופל"ז, ושה"ש פסוק עד שיפוח). מכל זה נראה שהיו משתמשים בשתי הלשונות יחד, ואם גם הארמית דחפה את אחותה העבריה עשר מעלות אחורנית, בכל זאת לא חדלה הלשון העבריה להיות כשפה מדוברת אף לא שעה קטנה, כי מה שרפתה מצד אחד אצל העם השתדלו מצד השני החכמים לחזיקה ולהעמידה (אייזיק הירש וויס, משפט לשון המשנה, דף 2).

[(2)] ר"נ קרוכמל:

וקבעו אלה המאמרים בלשון אחד ודברים אחדים בלשון המשנה שהיא לשון עברי מאוחר של חכמים, ומעט מזעיר, ביחוד בעדויות חכמים מזמן קדום, בלשון ארמי שהיתה השפה המדוברת בזמן בית שני (מונה"ז, שער יג).

3) לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן (חולין קלז:, ע"ז נח:), וכך קראוה קצת החכמים אח"כ, ר"נ גאון ור"נ בעל הערוך, עי' [מלון הלשון העברית וכו',] ערך לשון.

4) מדרש במדבר רבה, פרשה א': מהו רדנו? לשון משנה היא, הרודה פת חמה.

[וב]ערוך ערך בשש: בשש לפתן בלשון משנה.

ובתרגום פרוש המשנה של הרמב"ם, מדות ג, ז:

...וחכמים קורין אותה מלתרא והקבוץ בלשון המשנה מלותראות.

לנו בפרט בהמשניות המתחלפות שנשמרו לנו מהדורות ההם, ובזה השם החזיקו גם חכמי זמננו.

ועל זו הלשון גזרו חכמי הדור העבר שהיא לא היתה לשון חיה, טבעית אלא לשון מתה, מלאכותית, של ספרים [1]. ולא בלבד חכמי אה״ע, אלא גם רבים מחכמי עמנו החזיקו בדעה זו. א׳ גַיְגֶר, בספרו דקדוק לשון המשנה, (A. Geiger, Lehr- und Lesebuch zur Sprache der Mischnah) אמר (במבוא):

> Das Hebräische hatte somit aufgehört eine lebende Sprache zu sein, demnoch aber blieb es, wie das Lateinische im Mittelalter, eine religiöse Gelehrtensprache während der Zeit des Tempels und noch etwa zwei Jahrhunderte später; als jedoch die Gelehrsamkeit von Palästina schwand und Babylon das Übergewicht erlangte, da musste das Hebräische vollends dem Aramäischen weichen. In jener hebräischen Gelehrtensprache ist aber die Mischnah geschrieben (עמ׳ 1—2).

ועוד שם סעיף 2, עמ׳ 2:

> Die Sprache der Mischnah ist demnach ihrem Wesen nach die hebräische, nur eine spätere Ausbildung derselben, nachdem sie bereits aufgehört hatte in dem Munde des Volkes zu leben [2].

אבל, כבר הכה צבי גֶרֶץ על קדקדו של א׳ גַיגר ואמר:

> Mit Übergehung u, Nichtbeachtung aller der Momente, die eben nicht ohne Grund für die Lebendigkeit und Volksmässigkeit der hebräischen Sprache (בזמן המשנה) in aller Breite (?) aufgeführt werden, stellt der Verfasser (של הספר Lehrb. z. Spr. d. Mischna, הוא א׳ גיגר) die trivialgewordene Behauptung auf: „Seit der Zeit des zweiten Tempels war die Volkssprache der Juden in Palästina das Aramäische" und weiter unten: „das Hebräische hatte somit aufgehört eine lebendige Sprache zu sein und es blieb nur religiöse Gelehrtensprache". Dieser Grundirrthum kehrt auf jeder Seite wieder und ist die Veranlassung, dass der Verfasser sich in die lustigsten Widersprüche verwickelt... (Orient 1845, Litteraturblatt, S. 14—15).

---

1) צריך לעיין בדברי הראשונים שאמרו זאת: Walton, Prolegomena III § 24 (בפוליגלוטה של לונדון); Hottingeri Ther. philol. p. 279; Buxtorf, Diss. philol. p. 157; Simonis Introd. in linguam hebraicam; גם Carpzov, Critica sacra p. 213.

2) והוא מעיר עוד (שם סעיף 4):

Auch der geringste Mann hat etwas hebräisch verstanden, obwohl die hebräischen Bücher selbst nicht ohne Hilfe eines Lehrers zugänglich werden konnten. Dieses Verhältnis der Litteratur zur Sprache findet in allen lebenden Sprachen statt. Nicht jeder der Deutsch spricht und versteht, versteht deshalb Göthe und Schiller.

[ו]שד"ל:

Sie trägt durchgängig das Gepräge einer lebenden und von einem Ackerbau und alle mechanischen Künste treibenden Volke—wie es eben das Jüdische war—geredeten Sprache. Die Mischna spricht im genausten Detail über alle ländischen Gegenstände, über alle Werkzeuge, die der Kunst und dem Gewerbe angehören, so wie auch über alles was Kontrakte, Processe und Tribunale betrifft, ohne von den Umschreibungen je Gebrauch zu machen, zu denen so oft die in einer todten Sprache schreibenden Gelehrten Zuflucht nehmen müssen... Auch würden sie nicht so viele Ausdrücke, die in den heiligen Büchern so häufig sind, z. B. למען, כי, יען, הנה, הלא, אשר אנחנו, מדוע, aus ihrer Sprache verbannt haben (Orient 1847, Litteraturblatt S. 3-4)

בזמן החדש נהיה שנוי לטובה בהשקפת החכמים על ל ש ו ן ה מ ש נ ה, קצתם ראים בה ל ש ו ן ט ב ע י ת, מְדֻברת. ואעפי"כ, עוד אחד מחכמי בני עמנו, הוא מ א י ר א י ש-ש ל ו ם, החליט החלטה גמורה, כי לשון זו רֻבה כֻּלה אינה אלא תרגום מלאכותי מלשון ארמית. והיסוד למשפטו זה הוא מפני שבלשון המשנה יש הרבה דרכי הדבור ומבטאים שבודאי הם מתֻרגמים מלשון הארמית.

אבל, אם אין ספק בדבר כי הלשון הארמית, שהיתה בזמנים ההם לשון שפשט שמושה כמעט בכל העולם המזרחי ובכל עניני משא ומתן, פעלה פְּעֻלה גדולה על הלשון העברית, ופְעֻלה זו היתה בודאי אחת הסבות להצורה החדשה של הלשון העברית, כמו שהיא נגלית לפנינו במקורות התלמודיים של הזמן ההוא, אף על פי כן ההחלטה, כי זו הלשון אינה אלא תרגום הלשון הארמית, או אינה אלא לשון ארמית מעֻברת, היא ממש כאלו יחליט אדם שהלשון הגרמנית בימי הומבולד אינה לשון חיה, ט ב ע י ת, אלא תרגום הלשון הצרפתית או אינה אלא לשון צרפתית מְגֻרְמֶנֶת, מפני שהיו בה בזמן ההוא לא בלבד הרבה מלים צרפתיות אלא מבטאים ודבורים בצרפתית הרבה היו נהוגים בה, והרבה מאד דבורים ומבטאים היו מתֻרגמים מצרפתית, כמו שצָוחו על זה חכמי הלשון הגרמנית בדור ההוא.

וכבר הוכיחו חכמים בראיות מכריחות כי „ל ש ו ן ה מ ש נ ה" היתה לשון ח י ה במלא משמעת מלה זו [1], ואחת מאלה הראיות היא המיֻסדת על השנויים שנתהוו בלשון העברית ונתנו לה אותה הצורה החדשה שבה היא מצטַינת מהלשון המקראית. פרטי השנויים האלה יבארו כלם בחלק הדקדוק במבוא זה, ופה יספיק להזכיר היותר עקריים וחשובים בשנויים האלה, והם:

בהברת התנועות אין אנו ידעים אם נהיה איזה שנוי חשוב, אך רגלים לדבר כי בזה הזמן התחזקה יותר הנטיה של קול הפתח הקצר לקול הסגול, והפתח הארוך לקול החולם.

---

1) עי' למעלה דברי שד"ל ודברי גְרֶץ. ויותר ירד לעמקה של שאלה זו החכם מ. צ. סגל במחקרו היפה בהקבץ בלשון אנגלית, JQR 1908, עמ' 647—737 (M. H. Segal, Mishnaic Hebrew and its relation to Biblical Hebrew and to Aramaic).

בהברת האותיות אעפ"י שבכלל ביהודה היו עוד מבדילים בין אלף ועין, ורק על אנשי בית שאן וחיפה נאמר בפרוש שמחליפים (מגילה כד:), בכ"ז כנראה התחיל קול העין מתמחק ומתקרב לקול האלף בקצת מלים. ואולי התחילו בזה הזמן אותיות בגדכפ"ת לנטות להברה דגושה ורפויה לפי מקומן.

במלות הגוף: אָנוּ במקום אנחנו, אַתְּ תדיר גם לנכח זכר. במקום ממנו: הֵימֶנּוּ.

קצת מלות הטעם יצאו לגמרה מהשמוש, והן: אשר, הנה, יען, למען, מדוע, ובמקומן באו שֶׁ, הרי, מפני, כדי, למה, וכמו"כ נתמעט השמוש במלות הטעם: כן (במקומה עפי"ר כך), כי. נוספה המלה הלה והמלה הַלָּלוּ.

נתרבה השמוש של מ"ר ־ִין במקום ־ִים. להן במקום להם וכו'.

אע"פ שנטִיַּת הסמיכות עוד נהוגה, כמו עונת גשמים וכו', בכ"ז פשט הרבה השמוש כמעט בכ"מ בהמלה שֶׁל, ועפי"ר עוד עם הוספת סימן הגוף להקונה על הנסמך, כמו שכבר נמצא זה בשה"ש: מטתו שלשלמה. כך: חבתו של אברהם, מזרחו של כבש, קבורתו של משה, אילו של אברהם, בנו של ר' יהודה הנשיא, מימיהם של כהנים.

ל לסימן הפעול: לעצמו פדה = את עצמו פדה (מדר"ר שמות מ"ב).

הוספת מלת הגוף של נסתר בין הפעל והשם: אמרו לו לפלוני, דבר לה לפלונית וכיוצא בזה.

התאחדות מלות הגוף אני עם הפעל: גוזרני, מקובלני, יכולני, אמורני (תוספתה נגעים ב, 11).

יפעלו גם לעתיד נסתרות במקום תפעלנה.

נתפעל במקום התפעל; נתפעל במקום פעל: התקבֵּל גיטי (משנה גיט' ו, א) במשמעת קִבֵּל.

פֻּעַל כמעט יצא מהשמוש, ומקומו לקחו נפעל ונתפעל.

נתרבו שרשי פ"ו: וִתֵּר וכיוצא בזה, ע"י בפִעֵל: חִיֵּב, קִיֵּם במקום הקים.

מקורים כמו שלמים בפעלי חסרי פ"י, פ"ל, פ"נ: לִגַּח, לֵדַע, לִטַּע, לִטְלָה, לִתְּנוֹ, לֵשֵׁב, לִקַּח.

נטיות הרבה פעלי ל"א כמו ל"ה: מצינו, קריתי וכיוצא בזה.

עבר לנסתרת בנל"ה ע"מ פָּעַת: שָׁתַת, ניסַת, קָשַׁת, שָׁפַת, שָׁרַת, הָיַת וכיוצא בזה.

קצת הצורות של לשון המשנה אנו מצאים כבר בלשון המקרא, וטבע של מקומם מעיד עליהם שהם היו בזמן הקדום מסגלות הדבור ההמוני או הדבור המיֻחד של אחד השבטים, ונהיו עתה דרך הלשון הרגיל. בקצתם אין ספק שנתהוו ע"י פעֻלת הלשון הארמית ובקצתן אולי גרמו סבות אחרות שאין לברר עתה מהותן [1].

[(1)] דברי זכריה פרנקל בספרו „דרכי המשנה", עמ' 249:

יסוד לשון המשנה הוא לשון המקרא, והמשנה חגרה עֹז להרחיב בנין השרשים הנמצאים בתנ"ך (עי' רמב"ם ריש תרומות) ולבנות שרשים חדשים על יסוד הכללים אשר עליהם נוסדה לשון עברית וזה מורה גם על גודל לשוננו

ואלה השנויים הפנימיים, שנתנו להלשון צורה חדשה, הם הם העדים היותר נאמנים, כי במשך הזמן שנתהוו השנויים האלה, היתה הלשון טבעית, חיה, מדַברת, בפי צבור פחות או יותר גדול ושמשה אותו לכל צרכי החיים. כי כלל גדול אמרו חכמי הלשונות, שאין שנויים פנימיים, דקדוקיים בלשון אפשרים אלא בלשון חיה, שהכח היוצר הלשוני פֹעל פֻעלתו היצירית [1]. בלשון מתה, שנשארה רק בספרים, צורותיה הדקדוקיות קפואות ואינן זזות, ואפילו אם אדם משתמש בה בכתב ולפעמים בדבור פה, בדרך טבעי הוא מתאמץ לחקות את הצורות הקבועות של הלשון, אף לא יעלה על דעתו כלל לבקש לגע בהן הנגיעה היותר קלה. אדרבה, כל תשוקתו היא שתהיה לשונו דומה ממש למה שנמצא ממנה בספרים. כל אדם לבו גס בה בלשון שהוא מדבר, שהיא משמשת לו לכלי דבורו בכל רגעי החיים, אך הוא חש כעין יראה מפני רוממות וקדֻשת לשון עתיקה, שהוא אינו משתמש בה אלא בכַונה, לשום מצוה, לשום חבת הקדש וכיוצא בזה.

זה כלל מדעי בחכמת הלשונות, ואם ילחשך אדם בכל זאת לפקפק בו, אף אתה אמר לו להתבונן במה שארע ללשוננו מהזמן שפסק באמת השמוש בה בדבור פה ועד הזמן שצבור קטן בא״י התחיל שוב לדבר בה, ולמן הרגע הזה ועד עתה. מאות ומאות בשנים עברו על לשוננו בלי שום שנוי בעצם תכונתה של הלשון. היו לה זמנים של פחות או יותר צחות, היו זמנים שהשתמשו יותר בלשון המשנה, היו זמנים שנתגַונה קצת בגון לשון הערבית בסגנונה, ובא זמן אחר כך של חזרה לאחור, ל„טהרת" הלשון של המקרא. אך בעצם תכונתה הדקדוקית של הלשון בשתי צורותיה, המקראית והמשנית, לא נהיה שום שנוי. שום צורה חדשה דקדוקית לא נוצרה בה במשך אלף וחמש מאות שנה, אעפ״י שבכל הזמן הזה מעולם לא חדלו היהודים מלהשתמש בלשון העברית בכתב גם בעניני החיים הרגילים. והנה התחיל צבור קטן בארץ ישראל לדבר עברית, ומי שיש לו אזן לשונית שומעת, הוא חש כי עשרות אחדות של שנים הספיקו להביא יותר חרות בשמוש הלשון, קצת פריצות גדר כללי הדקדוק הקבועים. אפשר שיצטער אדם על זה. אולי צריך לשום מעצור לזה. זו שאלה אחרת, ובמקום הנאות אשא ואתן בשאלה חשובה זו. אך המעשה, כשהוא לעצמו, הוא מוכיח אמתות הכלל שאמרו חכמי הלשונות, שאין שנויים פנימיים דקדוקיים מתהוים אלא בלשון חיה, משמשת בדבור פה לְצבור פחות או יותר גדול, בכל צרכי החיים.

ומה שעלה לנו כאן בכח סברה הקשית מעצם טבע השנויים שנתהוו בלשון, על פי העקרים המדעיים של חכמת הלשונות, הוא מה שמתקַים על פי העדים הכשרים, הנאמנים,

---

הקדושה, גם על רוחב בינת השלמים אלה אשר הרחיבו אוצר השרשים הנמצאים בתנ"ך על מושגים אשר נתחדשו אחרי חתימת ספרי קודש ואחרי בלות לה"ק היתה לה עדנה ע"י לשון המשנה והברייתא, ותחת אשר קראו לה עזובה, הראו חכמי המשנה והברייתא כח ההרחבה (בילדונגס־פעהיגקייט) אשר יש ללה"ק.

[1] כל שנוי בלשון נראה ראשנה כקלקול עד שיתקבל.]

Sprachverfall und Sprachentwickelung sind für die historische Zeit identisch. (Schleicher, Kompendium der vergleichenden Grammatik, S. 3).

מהזמן ההוא שהזכרתי למעלה. העדים הללו הם קולות הלשון הדבורית העברית, קולות השיחה העברית, שעולים באזנינו מעתה יותר ויותר תדיר. אלה עדים כשרים, מפני שאחרי כל הראיות שגבבתי בדפים הקודמים, אין למצא בהם שום צד של פסול, והם נאמנים, מפני שהם מסיחים לפי תֻמם, ולא נאמרו בכַונה להעיד על חיי הלשון. אנו שמעים מעתה מתוך המקורים התלמודיים שיחות עבריות [1], וכמו שהדגשתי למעלה, לא בלבד בתוך משא ומתן של הלכה אלא שיחות חֻלים, לאמר, שיחות בענינים של החיים המעשיים במקרים מתחלפים, בענינים פשוטים, גסים, ופעמים שפלים, שיחות, שאזן מבחנת אינה יכולה לא לשמע מתוכן את בת קולם של החיים הטבעיים בכל תקפם [2].

שיחת חֻלים ממין זה אנו שֹמעים מיד מהזוג הראשון שלאחרי שמעון בן שטח, הם שמעיה ואבטליון במעשה הידוע של הלל ביום השלג, שישב עפ"י ארבת בית המדרש כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון (בבלי יומא לה:):

כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון:

אבטליון אחי, בכל יום הבית מאיר והיום אפל, שמא יום המעונן הוא.

מאלה שמעיה ואבטליון בעצמם נשארה לנו עוד שיחה אחת, וזו השיחה לא היתה בעברית אלא בארמית. ספור המעשה אדות שיחה זו כתוב בעצמו חציו בעברית וחציו בארמית, וז"ל:

ת"ר מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש והוו אזלי כולי עלמא בתריה. כיון דחזיונהו לשמעיה ואבטליון, שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון. לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה דכהן גדול. אמר להן: ייתון בני עממיא לשלם. א"ל: ייתון בני עממיא לשלם דעבדין עובדא דאהרן, ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן (יומא ע"א:) [3].

וכאן יוכל טֹען לטען ולומר: הואיל והשיחה העברית נמסרה לנו בספור עברי והשיחה הארמית נמסרה לנו בספור ארמי, אפשר לפקפק אם באמת השיחה העברית נאמרה בעצם וראשנה מפי אומרה בעברית, וכך להפך יש לפקפק אם השיחה הארמית נאמרה מפי אומרה בארמית, כי אולי הכל תלוי מהמספר: אם המספר מספר בעברית,

---

1) תשובה לדלמן שהביא ראיה, שהיהודים דברו כבר ארמית, מהשם אבא, ואמר שזה מפני שאפילו המדברים קצת עברית לא יכלו לעזב את השם הארמי ששמעו בילדותם.

זה כאלו הביא ראיה מהשם אמא בדבור הקרתחדי עבד חנא בהמחזה Poenulus של פלויתוס (M.T.Plautus), שהקרתחדים כבר דברו בזמן ההוא ארמית! וזו המלה אמא היא לא השערה, היא כתובה בפרוש בכל הנסחאות: חו אמא שלי. Schröder [בספרו Die phönizische Sprache, עמ' 298—299, הביא את הנסחאות: Hau' amma silli, au amma illi. וראה] Movers, Punische Texte, דף 136.

אין זו כלל ראיה, כי זה נהוג בכל לשון חיה ששואלת דבור מלשון אחרת ומשתמשת בו במשמעה מיחדה, כמו [דבורים אנגליים] בצרפתית, וגם [ב]אנגלית כמה דבורים צרפתיים כמו שהם.

2) כל אלה השיחות נקבצו ונסדרו בספר החדש שלי „אבות הלשון העברית" שיתחיל להדפס בקרוב ע"י חברת הוצאת ספרים „הכנסת". [ועי' הערה 1) בעמ' 194.]

3) [עי' למעלה דף 186 הערה 2).]

הוא מביא את השיחה בעברית אפילו אם נאמרה בארמית, ואם המספר מספר בארמית, הוא מביא את השיחה בארמית אפילו אם נאמרה באמת בעברית.

אבל, כבר הובאו למעלה הרבה משלים ממספרים בעברית שהפסיקו באמצע דבורם העברי כדי להביא בארמית מאמר שנאמר בארמית, וכמו״כ מספרים בארמית שהפסיקו באמצע דבורם הארמי כדי להביא בעברית מאמר שנאמר בעברית. ועוד נשוב נראה להלן משלים כאלה. ולכן אין מקום לפקפק גם בלשון של שתי השיחות של שמעיה ואבטליון, ואין שום ספק בדבר, כי בלשון שנמסרו לנו, בה בלשון יצאו מפי שמעיה ואבטליון. וכשנתבונן לטיבן של שתי השיחות הללו, וראינו בהבדל הלשונות שלהן אור מאיר על מעמד לשון הדבור של הצבור העברי בא״י בזמן ההוא. השיחה העברית היתה בין שמעיה ואבטליון בינם לבין עצמם, והשיחה הארמית היתה בינם לבין כהן גדול אחד. והנה לא פֵרַש כאן יליד איזו ארץ היה זה הכהן הגדול, אך מכל מה שנאמר למעלה אדות הכהנים הגדולים בזמן הורדוס, רגלים לדבר כי הוא היה בבלי וגם מעצם דבריו יש לנו רמז די ברור לזה. כי כבר הרגיש רש״י, כי מה שאמר להם הכהן הגדול ייתון בני עממיא לשלם היתה עקיצה וקנתור לשמעיה ואבטליון שהיו מי שאמרו עליהם כי הם בני גרים [1], וכבר ידענו כי בני בבל היו מתגנדרים בפרט ביחוסם בטהרת משפחתם מכל שמץ פסול, ולכן אפשר לקבל כדבר ברור שגם הכהן הגדול הזה היה בבלי ולא ידע לדבר עברית, או אולי לא רצה לדבר עברית. כי הבבלים היו מקפידים לדבר בלשונם [ארמית-]בבלית שזה היה להם סימן שהם בבלים, לאמר מְיֻחסים. והנה בספור המעשה לא נאמר באיזו לשון התחילו שמעיה ואבטליון לדבר להכהן הגדול כשבאו להפטר ממנו. על כל פנים, הוא דבר להם בלשון בבלית, ואז ענו לו גם הם בבבלית, וכמו״כ בדברי קנתור ועקיצה, מדה כנגד מדה.

וכל זה מְקַיֵּם ומאשר מה שכבר ראינו בהדור הקודם בענין מעמד הלשוני של הצבור היהודי בפרט ביהודה, והוא, כי בני יהודה היו מדברים בינם לבין עצמם הלשון העברית החדשה, אך עם אנשי בבל, בפרט עם אותם שלא ידעו או לא רצו לדבר עברית, וִתרו בני יהודה ודברו ארמית. הצבור היהודי לבש כבר בזמן ההוא אותה הצורה לא-הטבעית בבחינה הלשונית שלא יכול להתפשט אותה יותר, צורת צבור בעל לְשונַיִם, בעל שתי לשונות שלו [2], גם בבחינת חלקי הצבור וגם בכל חלק וחלק בעצמו.

---

1) מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן אינון? שמעיה ואבטליון (גיט׳ נז:).

2) על סגֻלה מְיֻחדה זו של שניות לשונית אצל היהודים כבר העיר שטינשניידר, וז״ל:

Es musste sich bald ein sprachliches Amphibienleben entwickeln,—welchem der Jude sein bekanntes linguistisches Talent verdankt. (Steinschneider, Die fremdsprachlichen Elemente im Neuhebräischen, 6 דף).

ועוד להלן:

Wie denn überhaupt die aus dem ersten doppelsprachlichen Leben der Juden herausgegangene Verschmelzung des Aramäischen mit dem Hebräischen eine merkwürdige Erscheinung der Sprachgeschichte bleibt (שם דף 9).

חלק אחד מהצבור, בפרט הבבליים ושאר ילידי תפוצות הגולה. וגם רב הגליליים, היה כבר ארמי, עקר לשון דבורם היה ארמית. אך רבים מהם ידעו לדבר גם עברית ודברו גם עברית. וחלק הצבור, בפרט בני יהודה, עקר לשון דבורם בינם לבין עצמם היה עוד עברית, אך ידעו גם ארמית ודברו גם ארמית בפרט עם הארמיים.

אי אפשר לא להודות שגבולות הדבור של הלשון העברית כבר הצטמצמו, ושהם הלכים הלך והצטמצם יותר ויותר. אך בדור שאנו עֹמדים בו עודנה חיה בכל תקף החיים. כי כל זמן שצבור פחות או יותר גדול משתמש בלשון בדבור פה בכל צרכי החיים, אפילו אם רֻבו של הצבור הזה אינו מעם הארץ, מהמון העם, אלא מהחכמים, עוד הלשון חיה, כמו שאין ספק בדבר כי הלשון הספרותית הגרמנית הנקראת „גרמנית הגבוהה" (Hochdeutsch) היא לשון חיה, אף על פי שכל חכמי הלשון הגרמנית מודים, כי זו הלשון איננה לשון המון בשום מקום בארץ גרמניה אלא לשון חכמים ומשכילים בלבד [1].

וכך הדין בענין הלשון העברית בדור שאנו עֹמדים בו כעת. היא היתה אז לשון חכמים, אבל לא במשמעה שיחסו גיגר וחבריו למלה זו, שתרגמו אותה בגרמנית ב Gelehrtensprache, לאמר כי רק החכמים השתמשו בהמשא ומתן של הלכה, אלא במשמעה שחכמי הלשון הגרמנים קראים את הלשון הספרותית Hochdeutsch; לשון חכמים ר"ל, לשון שרֹב המשתמשים בה בצרכי החיים הם מהחכמים והמשכילים שבעם. הלשון של רֹב המון העם של הצבור היהודי בזמן שאנו עֹמדים בו היתה בכללה יותר קרובה לארמית, אך לא היתה אצל כלם בגון אחד, אלא פחות או יותר ארמית לפי מדרגת ההשכלה של כל אחד ואחד מהם ולפי חבורתו של כל או"א מהם ולפי עסקיו ומלאכתו של כל אחד ואחד. וכמו שאתה מֹצא למשל בגרמניה שאפילו החכמים, המשכילים, אע"פ שבכלל לשונם הדבורית, בפרט בצבור, היא Hochdeutsch, אעפי"כ בבתיהם, בחדרי משכיתם, בתוך משפחתם, הם משתחררים מעֻלָּהּ של לשון החכמים שלהם, ומֹצאים קצת נחת רוח לדבר Plattdeutsch, לשון ההמונית, וזה פחות או יותר תדיר ופחות או יותר מגֻון ב Plattdeutsch, לפי מקום מולדתו של כל אחד ואחד ולפי נטיותיו הפרטיות, ולפי עניני ביתו, לפי מדרגת ההשכלה של אשתו, וכיוצא בזה. כן אתה מֹצא אצל חכמי

---

1) [ואלה דברי] H. Paul [בספרו] Prinzipien der Sprachgeschichte, סעיף 287 (במהדורה ד', עמ' 406)]:

In der Regel finden wir die Sprache einer einzelnen Landschaft, einer einzelnen Stadt als mustergültig angesehen. Da aber überall, wo schon eine wirkliche Gemeinsprache ausgebildet ist, auch innerhalb eines so engen Gebietes nicht unbeträchtliche Verschiedenheiten zwischen den verschiedenen Bevölkerungsklassen bestehen, so muss die Mustergültigkeit schon auf die Sprache der Gebildeten des betreffenden Gebietes eingeschränkt werden. Aber auch von dieser kann sich das Muster emanzipieren und das ist z. B. in Deutschland der Fall. Es ist ein reines Vorurteil, wenn bei uns eine bestimmte Gegend angegeben wird in der das „reinste Deutsch" gesprochen werden soll.

הצבור העברי של הדור ההוא, שאעפ״י שהלשון העברית היתה אצלם לא בלבד לשון המשא ומתן של הלכה אלא גם לשון הדבור שלהם באמת, אעפי״כ פעמים אתה מֹצֵא אותם סחים גם ארמית, הכל לפי מה שהוא בן יהודה או גלילי או בבלי, ולפי נטיותיו, ולפי מהותה של אשתו וקרוביו וכיוצא בזה.

וזהו מה שאנו ראים אצל זוג החכמים שאחרי שמעיה ואבטליון, הם תלמידיהם

שמאי והלל

שמאי היה בן יהודה. והמעט מה שנשמר לנו מדבריו, בין בהלכה ובין במאמרי חכמה ובין בשיחות חֻלין, הכל הוא בעברית, ושני הדבורים השיחותיים שנמסרו לנו בשמו, טיבם וסגנונם מעידים עליהם שבלשון שנמסרו לנו בה בלשון יצאו מפיו של שמאי.

הדבור האחד להלל, שעל שאלה ששאלהו הלל: מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה, ענה לו שמאי:

—אם תקניטני, גוזרני טומאה אף על המסיקה. (שבת יז.).

והדבור השני ליונתן בן עזיאל, שעל טענתו של יונתן קרא שמאי:

—הטיח עלי בן עוזיאל, הטיח עלי בן עוזיאל (ב״ב קל״ד.)

אלה שני הדבורים, שיצאו מפי שמאי בשעת רְתִחָה, והם מסכימים כל כך לטבע קפדנותו של שמאי, עדותם בתוכם בעצמם שהם דברים של אדם מדבר בלשון זו, שבעת הרתחה המלים הנאותות לפי מעמד הנפש מזדמנות על שפתי המדבר מיד.

הלל היה בבלי, ובבחרותו עלה לא״י ושמש את שמעיה ואבטליון ושב לבבל, ואח״כ עלה שנית לא״י. ואז ארע לו המארע הידוע עם בני בתירה ונמנה לנשיא בית דין במקומם. ומשעת מארע זה נמסרו לנו דברי שיחה של בני בתירה ושל הלל. וז״ל ספור המארע:

ת״ר [1]: הלכה זו נתעלמה מבני בתירה. פעם חל ארבעה עשר להיות בשבת, שכחו (בני בתירה) ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו:

—כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו?

אמרו להם:

—אדם אחד יש שעלה מבבל והלל הבבלי שמו ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. איפשר שיש ממנו תוחלת [2]. שלחו וקראו לו. אמרו לו:

---

1) הנוסח שלקמן הוא [בעקר] של תלמוד בבלי (פסחים סו.). ועוד בשני מקורים תלמודיים בא ענין המארע הזה: בתוספתה פסח׳ ד, 1—2, ובתלמ׳ ירוש׳ פסחים ו, א. והנה בתוספתה נשמטו [כמעט] כל הדברים הספוריים הצדדיים ולא בא אלא גוף המשא והמתן ההלכי. מזה אנו ראים כי גם התוספתה מקצרת לפעמים ומשמטת קצת הדברים הצדדיים. ובתלמוד [ירושלמי] בא כל הספור כמעט בעינו, אלא בקצת שנויי נוסח, אך הנוסח בכללו שם משבש קצת, ולכן אפשר שהשנויים הם כמו״כ שבושי הספרים, ואולם בקצת מקומות אין ספק כי שם הגרסה האמתית, ומשתי הנסחאות יצאת לנו הנסחה האמתית.

2) בבבלי אין הדבור הזה (איפשר וכו׳) ובמקומו: ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו. ובירושלמי יש שני

—כלום אתה יודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו?

אמר להן:

—וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת? וכו׳.

אמרו לו:

—מנין לך?

אמר להן:

—נאמר מועדו בפסח, ונאמר מועדו בתמיד וכו׳.

אמרו לו:

—כבר אמרנו, אם יש תוחלת מבבלי?[1] וכו׳.

אע״פ שהיה יושב ודורש להן כל היום, לא קיבלו ממנו עד שאמר להן:

—יבוא עלי, כך שמעתי משמעיה ואבטליון[2].

מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהן, והיה דורש כל היום כולו בהלכות פסח. התחיל מקנטרן בדברים אמר להן:

—מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם? עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון.

אמרו לו:

—רבי, שכח ולא הביא סכין מע״ש. מהו?

אמר להן:

—הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הנח להן לישראל, אם אין נביאים הן, בני נביאים הן, וכו׳ (בבלי פסחים סו.).

ועוד שיחה אחרת נמסרה לנו מהלל, וזו עם אחד מהשוק, והיא במעשה הידוע של מי שנסה להביאו לידי קפדה. וז״ל הספור[3]:

מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה, אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ד׳ מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה, והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו. אמר:

—מי כאן[4] הלל? מי כאן הלל?

נתעטף ויצא לקראתו, אמר לו:

הדבורים. אבל, נסחה זו של הירושלמי בודאי אינה נכונה, כי אחרי שאמרו כי הוא יודע, למה אפשר שיש ממנו תוחלת? הלא בודאי יש ממנו תועלת. וישוב המפרשים דחוק. אבל גם נוסח הבבלי אינו נכון, כי מנין ידוע להעונים לבני בתירה כי הוא יודע הלכה זו. ולכן אין ספק כי הגרסה האמתית היא כמו שמֻנסח כאן, והדבור ויודע וכו׳ נוסף.

1) דבור זה חסר בבבלי, אבל הוא כ״כ טבעי, וכל כך נכון לפי רגשות בני יהודה להבבליים, שאין ספק בו שהוא אמתי ונשמט מהבבלי.

2) פה קצת שנויים בין ירושלמי ובבלי.

3) באדר״נ (פרק ט״ו) קצת שנויים, אך כל הנסחה שם מעידה על עצמה שהיא מעשה יד מאחרת.

4) באדר״נ „היכן”, אבל זה בודאי תקון סופר.

—בני מה אתה מבקש?
אמר לו:
—שאלה יש לי לשאול.
אמר לו:
—שאל, בני, שאל!
—מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות?
אמר לו:
—בני, שאלה גדולה שאלת. מפני שאין להן חיות פקחות.
הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר:
—מי כאן הלל, מי כאן הלל?
נתעטף ויצא לקראתו, אמר לו:
—בני מה אתה מבקש?
אמר לו:
שאלה יש לי לשאול.
אמר לו:
—שאל, בני, שאל.
—מפני מה עיניהן של תרמודיין תרוטות?
אמר לו:
—בני, שאלה גדולה שאלת. מפני שדרין בין החולות.
הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר:
—מי כאן הלל, מי כאן הלל?
נתעטף ויצא לקראתו, אמר לו:
—בני מה אתה מבקש?
אמר לו:
—שאלה יש לי לשאול.
אמר לו:
—שאל, בני, שאל.
—מפני מה רגליהם של אפריקיים רחבות?
אמר לו:
—בני, שאלה גדולה שאלת. מפני שדרין בין בצעי המים.
אמר לו:
—שאלות הרבה יש לי לשאול, ומתיירא אני שמא תכעוס.
נתעטף וישב לפניו, אמר לו:
—כל שאלות שיש לך לשאול, שאל.
אמר לו:
—אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל?

אמר לו:

—הן.

אמר לו:

—אם אתה הוא, לא ירבו כמותך בישראל!

אמר לו:

—בני, מפני מה?

אמר לו:

—מפני שאבדתי על ידך ד׳ מאות זוז.

אמר לו:

—הוי זהיר ברוחך. כדי הוא הלל שתאבד על ידו ד׳ מאות זוז וד׳ מאות זוז והלל לא יקפיד (שבת ל:—לא.).

והנה בודאי, מי שרוצה להתעקש יוכל לטען ולומר כי אין אלו שיחות אמתיות, שכך יצאו מפי הסחים כאן, אלא שהם דברי המספר. אבל, זה אפשר רק אם נכחיש את כל גוף המעשה ונאמר שהוא כלו בדוי, ולזה אין לנו שום יסוד. אבל אם רק עצם המעשה היה, אי אפשר להניח שהשיחה היתה בלשון אחרת, והמספר תרגם אותה, כי כבר הוכח בראיות ברורות שלא היה זה דרכם בזמן ההוא, אלא היו מוסרים הדברים בלשון שנאמרו. ובאמת מאותו הלל נמסר לנו במס׳ אבות, בתוך מאמרים בלשון עברית מאמר אחד בארמית:

הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן וכו׳. הוא היה אומר: נגד שמא אבד שמיה וכו׳. הוא היה אומר: אם אין אני לי מי לי וכו׳ (אבות א, יב—יד), ובאדר״נ (פרק י״ב) נאמר בפרוש שבלשון בבלי אמרם [1].

וכמו״כ המאמר הידוע שלו: דעלך סני לחברך לא תעביד (שבת לא.), נמסר בארמית ולא בתרגום עברי, אעפ״י שעצם ספור המעשה הוא בעברית, מפני שכך אמרו הלל להעכו״ם שבקש ממנו שילמדו כל התורה כלה על רגל אחת [2] [3].

---

[1] הובא לעיל עמ׳ 175.]

יש ספק בהלל שבאבות ב, ד: הלל אומר אל תפרוש מן הצבור וכו׳, שיש גורסים רבי הלל, והוא אחר. [וכתב ע״ז] רשב״ץ ב„מגן אבות״:

בסדורי תפלות כותבין ר׳ הלל והוא טעות והגירסא הנכונה היא, הלל אומר וכו׳, והוא הלל הנזכר למעלה, אלא שהפסיק בדבריו וכו׳. ויש הוכחה שזה הוא הלל הזקן, שהרי שנינו שהוא ראה גלגלת צפה על פני המים, ובפרק אחרון מסוכה נזכר זה על הלל הזקן ואין בדבר ספק כלל, כי לא נמצא בשום מקום תנא ששמו ר׳ הלל.

[וכן כתב] ר״י אברבנאל ב„נחלת אבות״: הלל זה הוא הלל הזקן שכבר קדם זכרו.

2) מאמרו של הלל, אם אני כאן וכו׳, זה היה בשמחת בית השאבה (סוכה נג.), וכן המאמר: למקום שלבי אוהב (תוספתה סוכה ד, 3).

[(3)] מדברי עברית ומדברי ארמית:

בית שמאי דברו עברית:

בית שמאי הוא דאמרי: שטר העומד לגבות כגבוי דמי (גיט׳ לז.).

ואותו הדבר אנו ראים ברבן גמליאל הזקן בן בנו של הלל. ממנו נשמרו לנו שיחה בארמית ושני מכתבים כתובים ארמית, ונמסרו לנו בארמית אעפ״י שעצם ספור המעשה כתוב בעברית, מפני שבאמת הוא דבר הדברים וכתב המכתבים בארמית. ואלה דברי ספור המעשה:

חברו עליו (על הלל) תלמידי שמאי הזקן, אמרו לו: מה טיבה של בהמה זו?

אמר להם: נקבה היא ולזבחי שלמים הבאתיה (ביצה כ.).

נטפל לו (לר׳ יהושע) תלמיד אחד מתלמידי בית שמאי, אמר לו:

אומר לך טעמן של בית שמאי.

אמר לו: אמור.

אמר לו: כלי טמא חוצץ או אינו חוצץ וכו׳ (חגי׳ כב:).

אמרו להם בית שמאי:

אחת הבאה מן הקציר ואחת הבאה מן הזיתים ואחת הבאה ממדינת הים (עד׳ א, יב).

בין תלמיד שמאי ותלמיד הלל:

מה זו סמיכה? — מה זו שתיקה? (ירוש׳ ביצה ב, ד, ובבלי שם כ:, ותוספתה חגיגה ב, 12).

בית שמאי אומרין:

תבלין נידוכין במדוך של עץ, והמלח בפך ובעץ הפרור (משנה ביצה א, ז).

הוכוחים בין בית שמאי ובית הלל בעברית, עי׳ עדיות פרק ד׳ ופרק ה׳ ובפרט משנה יג, יד [בפרק א].

בית שמאי, או שהם היו מצריכים לכתב כתֻבה בעברית, או שהם תרגמו לעברית מה שכתוב בארמית, עכ״פ הם היו קנאים לעברית:

אמרו להם בית שמאי:

והלא מספר כתובתה נלמוד שהוא כותב לה, שאם תנשאי לאחר תטלי מה שכתוב ליכי (משנה עדיות א, יב).

שתי שיחות עבריות שאי אפשר לפקפק באמתות עבריותן נמסרו לנו מאחד מתלמידי שמאי הזקן, הוא בבא בן בוטא.

מעשה אחד היה בבית המקדש, וכך היה:

פעם אחת נכנס (בבא בן בוטא) לעזרה ומצא אותה שוממת. אמר: ישמו בתיהם של אילו שהשמו בית אלהינו.

מה עשה? שלח והביא ג׳ אלפים צאן מצאן קדר וביקרן ממומן והעמידן בהר הבית. אמר להן: שמעוני אחיי בית ישראל, כל מי שהוא רוצה יביא, עולות יביא ויסמוך, יביא שלמים יביא ויסמוך (ירוש׳ ביצה ב, ד; בבבלי שם כ. יותר בקצור; ונוסח הירושלמי בלי ספק כאן יותר אמתי ומקורי; וכן בקצור תוספתה חגי׳ ב, 11).

המעשה השני היה בין בבא בן בוטא ואשה אחת. הספור הוא בארמית, והשיחה, דברי האשה ודברי בבא בן בוטא, בעברית:

ההוא בר בבל דסליק לארעא דישראל, נסיב איתתא. אמר לה: בשילי לי תרי טלפי, בשילה ליה תרי טלפי. רתח עלה. למחר א״ל: בשילי לי גריוא. בשילה ליה גריוא. א״ל: זילי, אייתי לי תרי בוציני. אזלת ואייתי ליה תרי שרגי. א״ל: זילי תברי יתהון על רישא דבבא. הוה יתיב בבא בן בוטא אבבא וקא דאין דינא. אזלת ותברת יתהון על רישיה. אמר לה: מה הדין דעבדת? אמרה ליה: כך ציוני בעלי. אמר: את עשית רצון בעליך, המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא (נדרים סו:).

זה חשוב מאד. [הוא פנה אליה בתחלה בארמית: מה הדין דעבדת?, מפני ש]חשב, כי היא אינה מדברת עברית. ופה חשוב[ים] הנשואים בין יהודית ובבלי.

[על דברי] בבא בן בוטא להורדוס המלך — להלן.

מעשה [1] ברבן גמליאל [2] שהיה יושב ע"ג מעלה בהר הבית, והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו ושלש איגרות חתוכות לפניו מונחות. אמר לו:

טול איגרתא חדא וכתוב: לאחנא בני גלילאה עילאה ולאחנא בני גלילאה תתאה, שלומכון יסגא. מהודעין אנחנא לכון דזמן ביעורא מטא לאפרושי מעשרא ממעטנא דזיתא. וטול איגרתא חדא וכתוב: לאחנא בני דרומא שלומכון יסגא. מהודעין אנחנא לכון דזמן ביעורא מטא וכו׳. וטול איגרתא חדא וכתוב: לאחנא בני גלוותא בבבל ולאחנא דבמדי ולשאר כל גלוותא דישראל, שלומכון יסגא לעלם. מהודעין אנחנא לכון וכו׳ (סנה׳ יא:).

שיחות עבריות [כמעט] לא נשארו לנו מרבן גמליאל זה [3], כמו שבכלל לא נשמרו דברים ממנו גם בעניני הלכה, זולת מעט התקנות שנאמרו בשמו, ולכן אין ללמד מזה כלום בנוגע ללשון הדבור שלו אם היתה עברית או ארמית. אך על שני דברים חשובים מאיר מעשה המכתבים האלה אור מספיק.

הדבר האחד הוא, שהמכתבים האלה מעידים כי בני הגליל כלו, העליון והתחתון, היו בזמן ההוא צבור ארמי כלו, לא בלבד שהם לא דברו עברית אלא גם לא שמעו

---

1) נוסח תלמוד בבלי, והמעשה הוא גם בתוספתה (סנה׳ ב, 6), בקצת שנויים ויותר קצר, ונראה כי העקר הוא בבריתה שבבבלי.

2) אמר רז"פ (דרכי המשנה, עמ׳ 58) כי הכונה לר"ג הזקן, כי בימי ר"ג דיבנה כבר נחרב הבית, ומה לו ע"ג מעלה בהר הבית, וכך גרץ ואחרים, וכך דורות הראשונים וכך ז׳ יעבץ. ומה שכותב בעל תולדות תנאים ואמוראים אין לו יסוד. ופרופ. דלמן חולק ואומר כי הכונה לר"ג השני ([וגם] רש"י, שהוא ר"ג דיבנה). יען החלוק של גליל עליון ותחתון נעשה רק אח"כ. אך אין זו טענה מספקת. וכן נראה ממקום אחר כי ר"ג הזקן היה דרכו לעמר ע"ג מעלה בהר הבית (שבת קטו.), שאמר אבא חלפתא לר"ג השני: זכור אני ברבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד ע"ג מעלה בהר הבית.

[אמנם] רבן גמליאל הזקן התנגד לארמית, וכשהביאו לו תרגום ספר איוב בארמית, צוה לבנאי שישקעהו בבנין. אך נכדו רבן גמליאל בריבי, ישב וקרא בו, רק כשאבא חלפתא ספר לו מה שעשה זקנו, גם הוא צוה וגנזוהו (שבת קטו.).

3) שיחה עברית מרבן גמליאל הזקן עם עבדו: אמר ר׳ צדוק: מעשה ברבן גמליאל שאמר לטבי עבדו, צא וצלה לנו את הפסח על האסכלה (משנה פסח׳ ז, א).

וכמו"כ ניד׳ ו:, מעשה בשפחתו של ר"ג (ועי׳ דברי רשב"ם, בתוספות שם ד"ה בשפחתו): אמרה לו: רבי, והלא בדיקה היתה לי בין כל אחת ואחת.

וכן שם עוד פעם.

והשיחה בעברית בסנה׳ יא.:

מעשה בר"ג (בשמחות פ"ח בפרוש: הזקן) שאמר: השכימו לי שבעה לעליה, וכו׳. מי הוא שעלה שלא ברשות ירד וכו׳. שב, בני, שב. ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים וכו׳.

[ודברי] שמואל הקטן שם:

אני הוא שעליתי שלא ברשות, ולא לעבר השנה עליתי, אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי.

אך ברגע מותו דבר [שמואל הקטן] ארמית: שמעון וישמעאל לחרבא וכו׳, (שם וירוש׳ סוף סוטה). ומזה ראיה כי לשונו בילדותו היתה ארמית, ואולי היה בבלי.

רז"פ בדרכי המשנה [אומר], שזה המעשה היה [ב]ר"ג דיבנה וכך גם יעבץ וכו׳, אך בעל תולדות תנאים ואמוראים מוכיח כי זה היה בזמן ר"ג הזקן.

עברית, כי אלמלא זאת לא היה רבן גמליאל כותב להם ארמית. וגם בני הדרום היו כנראה בזמן ההוא כבר צבור ארמי ולכן צוה רבן גמליאל לכתב ארמית גם להם.

והדבר השני שמעשה המכתבים האלה מלמד אותנו, הוא מה שכבר הזכרתי פעמים אחדות למעלה, והוא שאפילו היותר עבריים בחכמי הדורות האלה לא היו כלל קנאים להלשון העברית ולא עשו כלום בכונה מפרשת לשמר עליה ולהרחיבה ולא לתת לצרתה הארמית להצר צעדיה. מה שכבר ראינו במקרים רבים לפני רבן גמליאל, ומה שנראה אחריו, הוא הוא מה שאנו ראים בו. אעפ"י שבדרך טבעי לשון הדבור שלהם עודנה עברית, אך אינם מקפידים לדבר דוקה עברית, ובכל הזדמנות הם מדברים ארמית אפילו במקום שאין שום הכרח לזה. כך גם רבן גמליאל זה. הוא כתב מכתבים לבני גליל ולבני דרום בארמית. והנה בודאי בני הגליל היו צבור ארמי, ואפילו לא הבינו כלם עברית. ואעפי"כ אי אפשר שלא היו בתוכם לפחות אנשים מספר יודעי עברית. הלא היו בודאי בכל עיר חכמים, מורי הוראה, דַיָנים, וכיוצא בזה, ואלמלא היה רבן גמליאל לפחות קצת קנאי להלשון העברית, הלא היה עליו לכתב עברית ולצוות לחכמי ודיני כל עיר לקרא לפני העם ולתרגם להם ללשון שהם שמעים, כמו שזה נהוג בכל עם שהדברים הרשמיים נכתבים בהלשון הכללית שלהם, אעפ"י שיש בארץ צבורים קטנים מדברים לשונות אחרות. ולא זה בלבד אלא שרבן גמליאל דבר ארמית ליוחנן סופר הלז. והנה, אפילו אם נניח שזה יוחנן הסופר היה סופר מיֻחד ללשון ארמית, ולשון דבורו הרגיל היתה ארמית, עכ"פ אי אפשר שלא ידע גם עברית, הואיל והוא ישב בירושלם בבית דינו של רבן גמליאל, ואעפי"כ דבר אליו רבן גמליאל בארמית. הוא אשר אמרתי, כי גם חכמי הדורות ההם לא היו קנאים להלשון העברית. דִבֵּר דברו עברית עפ"י הרגל, מפני שזו היתה באמת לשונם. אך בכל מקרה והזדמנות לא היו מסרבים מדבר ארמית, אפילו אם לא היה שום הכרח לזה, אפילו אם היה אפשר להגיע להתכלית הרצויה גם בעברית [1].

בימים האלה חל מעשה ישוע מנצרת, וכבר הזכרתי כי חכמי אה"ע הרבו לחקר בשאלה מה היתה לשון דבורו של ישוע ומה לשון דבר עם כל מי שבא אתו במגע ומשא, לתלמידיו, להעם ולהחכמים. ורֹב החכמים [2] החליטו כי הוא דבר ארמית. אך אחדים מהם

---

[1]) בבית המדרש של רבן גמליאל:

אמרו לו, לרבן גמליאל: ומה נעשה להם לבית אביך שהיו מחמירין על עצמן ומקילין על ישראל? (משנה עדיות, ג, י).

2) [דברי] גיגר:

Dass Jesus und die Apostel sich seiner (לשון ארמית) bedient haben, ist von jüdischen und christlichen Gelehrten längst einstimmig angenommen (A. Geiger, Lehr- u. Lesebuch z. Sprache d. Mischnah, Einl., § 2).

דעת [פרנץ] דליץ;

Nach dieser Zeit (זמן דניאל וקהלת) stirbt das Hebräische als Volkssprache mit reissender Schnelligkeit aus. Zu Christi Zeit sprach man nicht mehr Hebräisch (Franz Delitzsch,

[נוטים לדעה אחרת], ובפרט החכם רֶש (A Resch) מתאמץ בדעתו כי הוא דבר עברית, ועל טענות בעלי הארמית מהדבורים הארמיים שבספרי ברית החדשה שנתיחסו לו לישוע, ענה א' רֶש כי הם מזֻיפים, וראיה לזה כי בנסחאות מדֻיקות של מתיאוס ולוקס הדבורים האלה אינם כלל, ואצל מרקוס הם נמצאים רק במקום שהוא בעצמו מדבר, לא המקורים שלו [1].

והנה, לפי מה שעלה לנו מכל החקירה שלמעלה בדבר לשון הצבור היהודי בא"י בזמן ההוא, התשובה בדבר לשונו של ישוע תלויה בדבר מהותו של ישוע בעצמו, אם היה חכם או עם הארץ.

המסֹרה הנצרית אֹמרת, כי מרים אמו היתה מבית לחם. ובהיות כי רב הצבור ביהודה, בפרט החשובים שבהם דברו עברית, לכן, אם היא היתה ממשפחה חשובה, בודאי דברה עברית ובודאי דברה לבנה בילדותו הראשנה עברית, אך ישוע גדל בנצרת, ובעל אמו היה אדם פשוט, נגר, עם הארץ, וכבר ראינו כי בגליל הצבור היהודי דבר ארמית, וילדיהם בודאי דברו ארמית, וגם ישוע בודאי דבר ארמית, ובהיות וכל תלמידיו היו מתוך עם הארץ ובודאי לא ידעו עברית כלל, ודאי כל דברי ישוע אתם היו בארמית. אך אם כשבא לירושלם נהיה תלמיד חכם, בודאי התחיל גם לדבר בלשון חכמים.

הזעזועים הגדולים שנזדעזעה האֻמה היהודית בימים האלה שהביאו את כליון בית החשמונאים וגזלת המלכות על ידי האדוֹמי הורדוס, לא פעלו כנראה שום פעֻלה על הלשון, לא לטובה ולא לרעה. אדות הורדוס בעצמו וחצר המלכות שלו אין אנו ידעים כלום בענין הלשון, כי לא נשאר לנו כמעט שום רמז שנוכל ללמד ממנו מה לשון דבר הורדוס ומה לשון דברו בני בית המלכות. הורדוס היה אדומי, וכבר ראינו כי הלשון האדומית היתה ממש הלשון העברית, רק בקצת שנויים קלים, ורגלים לדבר כי הורדוס התמיד לדבר לשון זו, ובפרט שידענו עד כמה התאמץ הורדוס להכשיר את בית המלכות שלו בעיני העם שיחשבוהו ליהודי ולא נכרי. רק שיחה אחת של הורדוס הובאה במקורות התלמודיים, שיחה בינו ובין אחד החכמים, הוא בבא בן בוטא בבית האסורים (בבא בתרא ד.), ושיחה זו כלה ארמית. אך כל ספור המעשה הזה הוא כ"כ אגדי בטיבו, שרגלים לדבר שהוא פחות או יותר בדוי. ואפילו אם נאמר כי עצם מעשה השיחה בינו

Über die Palestinische Volkssprache, welche Jesu und seine Jünger geredet haben, Saat auf Hoffnung 1874, S. 195—220).

[וכן דעת עוד חכמים] ובפרט פרופ' דלמן בזמננו. דברי דלמן עי' למעלה.

1) Die positive Instanz ergab sich mir aus der Thatsache, dass in den Reden Jesu bei Matthäus u. Lucas, welche den Grundstock der vorcanonischen Quellen bilden, nach der Recension des Cod. D. und seiner Trabanten, alle aramäischen Sätze gänzlich fehlen, und dass dieselben bei Marcus nur in denen er selbst und nicht seine Quellen redet (A. Resch, דברי ישוע, Theologische Studien, 70 Geburtstag B. Weiss).

ובין בבא בן בוטא הוא אמתי, ובאמת סח אתו הורדוס ארמית, אין מזה ראיה כי הורדוס סח ארמית. אדרבה, בהיות שהורדוס התחפש ורצה שיחשבהו בבא בן בוטא העִוֵּר שהוא אינו הורדוס אלא איש אחר, דבר טבעי הוא שהורדוס דבר אתו בלשון שלא היה דרכו של הורדוס לדבר, כדי שלא יכירו בן בוטא עפ״י קולו שהיה בודאי ידוע לבבא בן בוטא, ששמע אותו מדבר עברית הרבה פעמים, ואִלו בלשון שלא שמע מעולם את הורדוס מדבר, יותר קשה להכיר את הקול.

אדות אגריפס המלך מסַפר מעשה, שאם אינו ראיה ברורה לדבר, עכ״פ הוא רמז, שאגריפס לפחות שמע עברית.

זהו המעשה הידוע שקרה לו בחג בעזרה בשעת קריאת פרשת המלך:

> אגריפס המלך עמד וקבל וקרא עומד ושבחוהו חכמים, וכשהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי, זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתירא אגריפס, אחינו אתה (משנה, סוטה ז, ח).

והנה לפי כל מה שנתברר לנו עד כה מדרכי המקורים התלמודיים של הזמן ההוא, להביא את הדברים בלשון שנאמרו, כמו דברי הלל, בעברית מה שנאמר בעברית ובארמית מה שנאמר בארמית, אין ספק. כי אלמלא קרא לו הקהל הקריאה הזאת בארמית, היתה המשנה מוסרת זה בארמית, ואם היא מסרה את קריאת הקהל בעברית, בודאי כך היה, שהקהל קרא לו בעברית. ודבר מובן הוא, כי אלמלא לא היה אגריפס מדבר עברית או לפחות שומע עברית, לא היו קראים לו בעברית דברי תנחומים וחבה שרצו להשקיט רוחו בהם, בלשון שלא שמע.

והנה קרבנו להימים הגדולים, הנוראים, שהאֻמה היהודית אִמצה שוב את כל כחה לעמד על נפשה ולהגן על חרותה המדינית מפני האויב הנכרי. מעשי גבורותיה של האֻמה הקטנה במלחמה אִימה זו עם פטיש כל הארצות הרומי הלא הם ידועים ומפרסמים בדברי הימים, ואפילו מי שאינם אוהבי ישראל ביותר, מכרחים להודות כי היהודים נלחמו בעד חרותם בגבורה שאין בדברי הימים משלה [1].

אבל, כמו שאמר המשורר:

> כח ומרי נפש מה יועילוך... (יל״ג, בין שני אריות).

בימים האלה כשהאֻמה פרכסה בין צפרני הנשר הרומי שתקע בבשרה, פָּנו ראשי האֻמה בכ״ז את דעתם לעשות מעשה חשוב שהיה בכחו לחזק את הלשון העברית ולהרחיב ידיעתה יותר גם בין המון העם, והאיש שהשתדל ביותר בדבר זה היה אחד הכהנים הגדולים הוא יהושע בן גמלא. המעשה שעשה זה הכהן הגדול היה תקון חשוב בענין בתי הספר לילדים, שהמקורים התלמודים מספרים לנו בלשון זה:

> ...דאמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן

---

[1] בשולי הגליון רשומה הערת המחבר: [עי' בספרו של] Fr. De Saucly, Les derniers jours de Jérusalem.

גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שבתחלה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה וכו׳. התקינו שיהיו מושיבין מלמדים תינוקות בירושלים וכו׳, ועדיין מי שיש לו אב היה מעלה ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותן כבן ט״ז כבן י״ז. ומי שהיה רבו כועס עליו מבעיט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן ו׳ כבן ז׳. (בבא בתרא כא.).

אך המארעות האיֻמים שהיו כבר תלויים מעל לראשה של האֻמה הנפלאה בימים האלה מנעו את הטוב שהיה התקון הזה יכול להביא להרחבת גבולות הלשון העברית בקרב המון העם. ואף על פי כן, בזמן שאנו עמדים בו עתה, אנו שמעים את קולה של הלשון העברית מתוך פיות המדברים בה בירושלם בכל פנה שאנו פנים.

אנו שמעים את קול דבורה מתוך בית המקדש. השיחות שנשמרו לנו משם, אינן מניחות שום מקום לפקפוק כל שהוא באמתותן:

איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר, ואבוקות דולקות לפניו. וכל משמר ומשמר שאינו עומד אומר לו:

—איש הר הבית שלום עליך,

ניכר שהוא ישן. חובטו במקלו, ורשות היתה לו לשרוף את כסותו, והם אומרים:

—מה קול בעזרה?

—קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפין, שישן לו על משמרו (מדות א, ב).

היו בודקין והולכין עד שמגיעין למקום עושה חביתים. הגיעו אלו ואלו אמרו:

—שלום, הכל שלום, וכו׳.

—מי שזכה לתרום את המזבח הוא יתרום.

והם אומרים:

—הוי זהיר שלא תגע בכלי עד שתקדש ידיך ורגליך מן הכיור, והרי המחתה נתונה במקצוע בין הכבש למזבח (תמיד א, ג—ד).

אמר להן הממונה:

—בואו והפיסו, מי שוחט, מי זורק, מי מדשן מזבח הפנימי וכו׳.

אמר להן:

—צאו וראו אם הגיע זמן שחיטה.

אם הגיע, הרואה אומר:

ברקאי [1].

1) בגמ׳ יומא כח:, נחלקו בפרוש מלה זו: רבי ישמעאל אומר: ברק ברקאי, ר׳ עקיבא אומר: עלה ברקאי, נחומא בן אפקשיון אומר, אף ברקאי בחברון, ע״כ.

מתיא בן שמואל (שהיה בעצמו ממונה) אומר:

—האיר פני כל המזרח עד שהוא בחברון?

והוא אומר:

—הן.

אמר להן:

—צאו והביאו טלה מלשכת הטלאים. והרי לשכת הטלאים נתונה במקצוע צפונית מערבית (תמיד ג, א—ג; יומא ג, א).

אמר להם הממונה:

—ברכה ברכה אחת, וכו׳.

אמר להם:

—חדשים לקטורת בואו והפיסו, וכו׳.

אמר להם:

—חדשים עם ישנים, בואו והפיסו, מי מעלה אברים מן הכבש למזבח. (תמיד ה, א—ב).

ומלמדים אותו:

—הוי זהיר שמא תתחיל מפניך שלא תכוה וכו׳.

ואם היה כהן גדול, הממונה אומר לו:

—אישי כהן גדול הקטר (שם ו, ג).

כל הנכנסין להר הבית נכנסין דרך ימין ומקיפין ויוצאין דרך שמאל חוץ ממי שארעו דבר שהוא מקיף לשמאל.

—מה לך מקיף לשמאל?

—שאני אבל.

—השוכן בבית הזה ינחמך!

—שאני מנודה.

—השוכן בבית הזה יתן בלבך (נ״א בלבם) ויקרבוך[1] (מדות ב, ב).

אם היו שניהן שוין, הממונה אומר להן:

—הצביעו (יומא ב, א).

ובענין שני השעירים:

אם של שם עלה בימינו, הסגן אומר לו:

---

1) שם נאמר: דברי ר״מ. א״ל ר׳ יוסי: עשיתם כאילו עברו עליו את הדין, אלא, השוכן בבית הזה יתן בלבך ותשמע לדברי חבריך ויקרבוך, ע״כ. והנה זה תמוה, איך שייך מחלקת בדבר שהיה? ר״מ, שהוא היה כהן, בודאי ידע, ואיך פליג עליו ר׳ יוסי? וכעין זה קצת תמוהה המחלקת בין ראב״י (שהוא סתם מסדר מדות) ורבי בענין: כמה פעמים היו מלבנין את המזבח (מדות ג, ד), הלא זה מעשה שהיה, וראב״י היה בעצמו כהן. וכך המחלקת (שם ד, ב) בין ראב״י ור׳ יהודה בענין [פתיחת שערים], אבל כבר העיר על כיוצא באלו רז״פ בספרו דרכי המשנה ערך ר׳ יהודה (דף 161), שזו סברה, כלומר כך היה ראוי להיות, וכך בערך ר׳ יוסי שם.

—אישי כהן גדול, הגבה ימינך.
ואם של שם עלה בשמאלו, ראש בית אב אומר לו:
—אישי כהן גדול, הגבה שמאלך (יומא ד, א) [1].
[ושיחת] הכהנים שהיו מדברים:
חד אמר להו:
—הגיעני כפול.
וחד אמר:
—הגיעני כזית.
וחד אמר:
—הגיעני כזנב הלטאה (פסחים ג:).
וכמו כן בין לויים:
מעשה בר' יהושע בר חנניא שהלך לסייע בהגפת דלתות אצל ר' יוחנן בן גודגדא, אמר לו:
—בני חזור לאחוריך שאתה מן המשוררים ולא מן המשוערים [2] (ערכין יא:).

וכן ברגע של התרגשות עזה, בשעת רצח בתוך המקדש, הדבורים שאנו שמעים הם עברים:

ת"ר: מעשה בשני כהנים שהיו שניהן שוין ורצין ועולין בכבש. קדם אחד מהן לתוך ד' אמות של חברו, נטל סכין ותקע בו בלבו. עמד ר' צדוק על מעלות [3] האולם ואמר:
—אחינו בני ישראל שמעו! [4] הרי הוא אומר כי ימצא חלל וכו'. [5] אנו על מי להביא עגלה ערופה על העיר או על העזרות?
געו כל העם בבכייה, בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מפרפר, אמר:
—הרי הוא כפרתכם [6], ועדיין בני מפרפר ולא נטמאה סכין (גמ' יומא כג.; תוספתה יומא א, 12).

דברים שיצאים מפי אב בשעה שהחלל של בנו הנרצח מוטל לפניו, הם בודאי בלשון הטבעית שלו שהוא רגיל לדבר בה בכל עת ובכל רגע.

---

1) שם בגמ' (לט.) יש בשם ר' אליעזר נסחה אחרת: ראש בית אב אומר לו לכ"ג: דבר מילך. והנה כבר אמרו שם, כי סתם המשנה הוא דברי ר' חנינא סגן הכהנים והוא ידע יותר, אך בכ"ז קשה לחשב כי ר"א בדה זאת, ואולי גם נסחת ר"א אמתית, כי פעמים היו [אומרים] כך ופעמים כך. ובפרט מענין דבר מילך, מרוע לא אמר ר"א דבר דבריך? בודאי שהיתה איזו מסורה בזה. וצ"ע.

2) בענין הצורה משוער ולא שוער לדמותו למשורר, זה סימן של לשון חיה, ושם גם: משורר ששיער ומשוער ששורר.

3) בתוספתה: על פתח האולם בהר הבית.

4) שם: שמעוני אחינו בית ישראל.

5) שם: בואו ונמדוד.

6) בתוספתה חסרות המלות האלה (צ"ע בשנויי הנסחאות).

גם מקצירת העמר, שהיא היתה נעשית בעסק גדול בפני קהל של כל בני עיָרות הסמוכות, אנו שמעים קול הדבור החי בלשון העברית:

כיון שחשכה אומר להן:

—בא השמש?

אומרים:

—הין.

—בא השמש?

אומרים:

—הין.

—מגל זו?

אומרים:

—הין.

—מגל זו?

אומרים:

—הין.

—קופה זו?

אומרים:

—הין.

—קופה זו?

אומרים:

—הין.

בשבת אומר להם:

—שבת זו?

אומרים:

הין.

—שבת זו?

אומרים:

—הין.

—אקצור?

והם אומרים לו:

—קצור.

—אקצור?

והם אומרים לו:

—קצור.

שלשה פעמים על כל דבר ודבר, והם אומרים לו:

—הין, הין, הין (מנחות י, ג).

[וכן:]

סמכו ידיהם עליו ואומרים לו:

— אישי כהן גדול טבול אחת, וכו׳.

אמר להן:

— עץ ארז זה, עץ ארז זה, אזוב זה, אזוב זה, שני תולעת זה, שני תולעת זה, וכו׳.

והן אומרין לו:

— הין הין, הין (משנה פרה ג, ח — י) [1].

והנה, כאן יכול מתעקש לטען כי זו מטבע קבועה שנקבעה ע״י ח כ מ י ם. אך עוד קולות אחרים אנו שמעים מתוך ה ק ה ל בעצמו, שאי אפשר לפקפק בטבעיותם.

כך בענין השעיר לעזאזל אנו שמעים שהבבליים או האלכסנדריים [2] היו מתלשין בשערו ואומרין:

—טול וצא טול וצא (יומא ו, ד).

אנו ראים אפוא, שאפילו הבבליים והאלכסנדריים, שבינם לבין עצמם סחו עפי״ר ארמית, אעפי״כ בקהל לא העזו לדבר ארמית. ובאחת [השיחות], גם דבור ארמי נמסר שם בגמרה.

תנא: מה שהי צפירא דין וחובי דרא סגיאין (שם סו:).

—וזה כנראה הדבור שהיו אלה הבבליים מלחשין איש באזני חברו בלשונם הבבלית.

גם מהֲמּוּלָּה המונית אנו שמעים קול הדבור העברי מבחורים ובתולות בצאתם במחול.

אמר רבן שמעון בן גמליאל [3]: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו וכו׳. ובנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים. מיוחסות שבהן היו [4] אומרות:

—בחור שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך. אל תתן עיניך בנוי, תן עיניך במשפחה (משנה תענ׳ ד, ח).

גם משוק התגרים, החנונים בירושלם, אנו שמעים הדבור החי העברי:

אמר ר׳ אלעזר בר׳ צדוק: כך היו אומרים תגרי חרך בירושלים: באו

---

1) אמנם, השופרות שהיו במקדש לשים בתוכם כספי השקלים, היה כתוב עליהם בארמית: ת ק ל י ן ח ד ת י ן ו ת ק ל י ן ע ת י ק י ן (שקל׳ ו, ה).

אבל כבר אמרו חכמים, שהוא בשביל היהודים הנכרים מארצות הגולה, שהיו באים לירושלם, ונרשמו הכלים בלשון מובנה להם.

אך מדוע על שאר השופרות בעברית?

2) שם נאמר מפני ה ב ב ל י י ם, ואמר ע״ז ר׳ יהודה בגמ׳ שם (סו:) לא בבליים היו אלא אלכסנדריים היו. ורבב״ח הוסיף: ומתוך ששונאים את הבבליים היו קורין אותן על שמן [ועי׳ למעלה עמ׳ 185].

3) [והשוה עוד] דבור של ר׳ שמעון בן גמליאל: המעון הזה, לא אלין הלילה עד שיהיו בדינרין (משנה כריח׳ א, ז)

4) כך הגרסה בעין יעקב וכך שם בגמרה סוף המסכת, וזה נראה נכון יותר.

וטלו לכם תבלין למצוה (פסחים קטז.).

ומי יוכל לפקפק באמתות עדותו של עד כשר זה שבודאי שמע את הדברים האלה באזניו מפי החנונים בירושלם כשהיה הוא בעצמו ילד לפני החרבן.

אחד מהגדולים והחשובים בחכמים בימים האלה היה רבן יוחנן בן זכאי, שהוא היה גם אחד מראשי העם שהיתה להם פעֻלה גדולה על מהלך עניני המדינה של האֻמה בשעה אימה זו, וממנו נשארו לנו שיחות בעברית, לא בלבד עם תלמידיו הגדולים בבית המדרש אלא גם עם אנשים מחוץ לבית המדרש. קצת אלה השיחות היו עם הצדוקים והביתוסים, והן חשובות לנו גם מבחינה זו, שאנו שמעים בהן את הצדוקים מדברים, ואנו ראים, כי אם באמונות היה פרוד דעות ביניהם ובין הפרושים, על כל פנים אין לנו שום ראיה כי הם היו פחות עברים מהפרושים [1].

שיחה אחת היא כ״כ טבעית, מקורית, שבאמת רק מי שאין לו שום חוש לשוני יכול לפקפק אם באמת כך יצאו הדברים מפי המסיחים או הם תרגום מארמית. המעשה קרה בבית המקדש, וכך מסַפר לנו:

ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ובא וסמך שתי ידיו עליו ואמר לו:

—אישי כהן גדול, מה נאה אתה להיות כהן גדול, רד טבול.

[יום [2]] אחד ירד וטבל ועלה. אחרי שעלה, צרם לו באזנו, אמר לו:

—בן זכאי, לכשאפנה לך.

אמר לו:

—כשתפנה.

לא שהה שלשה ימים עד שנתנוהו בקבר. בא אביו לפני רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו:

—נפנה בני (תוספתה פרה ג, 8).

היוכל אדם שיש לו חוש לשוני, להעלות על דעתו כי אלה דברים מתֻרגמים, ולא מקוריים?

וכשם שאין ספק באמתות עבריותה של שיחה זו, כך אין ספק באמתות עבריותן של השיחות האחרות, בין רבן יוחנן בן זכאי והצדוקים.

כך פעם אחת נתוַכח עם ביתוסי אחד, וז״ל ספור המעשה:

שהיו בייתוסין אומרים, עצרת אחר השבת. ניטפל להם רבן יוחנן בן זכאי ואמר להם:

—שוטים, מנין לכם?

---

1) עי׳ למעלה עמ׳ 131 דעת ד״ר ביכלר בענין הצדוקים בבית המקדש.

[2) מלה זו אינה בכ״י ארפורט.]

ולא היה אדם אחד שהיה משיבו חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו ואמר:

—משה רבינו אוהב ישראל היה ויודע שעצרת יום אחד הוא, עמד ותקנה אחר שבת כדי שיהו ישראל מתענגין שני ימים.

קרא עליו (ר׳ יוחנן בן זכאי) מקרא זה:

—אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר, ואם משה רבינו אוהב ישראל היה, למה איחרן במדבר ארבעים שנה?

אמר לו (הביתוסי):

—רבי בכך אתה פוטרני?

אמר לו (ר״י בן זכאי):

—שוטה, ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלכם? כתוב אחד אומר, תספרו חמשים יום וכו׳ (מנח׳ סה.) [1].

וכך אנו שמעים ממנו קריאה בעברית בדברים יצאים מן הלב ברגע של התרגשות:

ת״ר: ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין ולא היה לשון של זהורית מלבין ולא היה נר מערבי דולק, והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי [2]. אמר לו:

— היכל, היכל, מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב, וכבר נתנבא עליך זכריה בן עדוא: פתח לבנון דלתיך וכו׳ (יומא לט:).

ועוד שיחה עברית מר׳ יוחנן נמסרה לנו, והיא מענינת ביחוד, מפני שהיא שיחה עם אשה אחת מבנות יקירי ירושלם:

מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים, והיו תלמידיו מהלכין אחריו. ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים. כיון שראתה אותו, נתעטפה בשערה ועמדה לפניו. אמרה לו:

— רבי, פרנסני.

אמר לה:

— בתי, מי את?

אמרה לו:

— בת נקדימון בן גוריון אני.

אמר לה:

— בתי, ממון של בית אביך היכן הלך?

---

1) שיחה דומה לזו בהלכות ירשה (ב״ב קטו:). שאר הוכוחים בין הצדוקים [והביתוסים ובין] הפרושים בעברית: ידים ד, ו — ז; ירוש׳ חגי׳ ג, ח; בבלי שבת קת.

2) [השוה גם:] אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שהיה יושב בצלו של היכל ודורש כל היום כולו (פסחים כו).

אמרה לו:

— רבי, לא כדין מתלי מתלא בירושלים: מלח ממון חסר [1]?

— ושל בית חמיך היכן הוא?

אמרה לו:

— בא זה ואיבד את זה.

אמרה לו:

— רבי, זכור אתה כשחתמת על כתובתי?

אמר להן לתלמידיו:

— זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו והייתי קורא בה אלף אלפים דינרי זהב מבית אביה חוץ משל חמיה.

בכה רבן יוחנן בן זכאי וכו׳ (כתוב׳ סו:).

זו שיחה מתוך עצם החיים, כמו שאמרים עתה. תלמידיו של ר״י ב״ז היו מהלכין אחריו ושמעו שיחה זו בין רבם ובין בתו של אחד משלשת העשירים היותר גדולים שהיו בירושלם, שהגיעה עד מדרגה אֻימה זו, וספרו אחר כך בודאי מלה במלה. ומה שמעיד עוד ע״ז, הן המלים בארמית שבתוך דברי בתו של נקדימון. אנו ראים מזה, כי מה שנאמר בארמית נמסר בארמית. ומפני מה השתמשה בת נקדימון במלים הארמיות בתוך דבורה בעברית [2]? אין ספק בדבר, כי גם אצלה, כמו אצל כל יושבי ירושלם, היתה גם לשון ארמית שגורה בפיה, ובפרט שבבית אביה היו בודאי באים גם נכרים נכבדים והיו מדברים שם ארמית. ואין לעמד על הסבות הנפשיות הגורמות למי שמדבר שתי לשונות שפתאם באמצע דבורו בלשון אחת מערב דבור מהלשון השניה השגורה בפיו. וכאן יש גם סבה נכונה, יען הדבור מתלין מתלא היה רגיל כנראה בירושלם [3], בודאי מפני שהוא היה דבור רגיל וקבוע בלשון הארמית.

עוד קול דבור חי בעברית מתוך העם מזמן הזה אנו שמעים מפי זקן אחד, שאחד מגדולי החכמים של דור הבא מעיד עליו:

אמר רבי יהושע בן קרחה: סח לי זקן אחד:

— פעם אחת הלכתי לשילה והרחתי ריח קטורת מבין כותליה (יומא לט:).

אבל, אמת נכון הדבר, כי נשמרו לנו מהזמן הזה בעצמו רמזים כי גם בירושלם בעצמה היו מדברים ארמית. כמו ששמענו מפי בתו של נקדימון משל עברי מירושלם, כך אנו שמעים מפי עד אחר, כמו כן כשר וכמו״כ מסיח לפי תמו, משל בארמית מירושלם.

---

1) ואמרי לה: חסד.

2) והמשל בעצמו הוא בעברית.

3) מתלא מתלין במערבא (פסח׳ קיד.); בדברי ר׳ חייא: מן מה דמתלין מתלא, פיסחא כזיתא והלילה מתבר אגרייא (ירוש׳ פסח׳ ז, יא).

המשל הארמי מירושלם אנו שמעים מפי אחד מגדולי חכמי הדור[ות] הבא[ים], הוא ר׳ חייא הגדול.

רב שאל לר׳ חייה רבה: גגות ירושלם מה הן? א"ל: מן מה דמתלין מתלא, פיסחא כזיתא והלילה מתבר אגרייא. הדא אמרה: גגות ירושלם קודש (ירוש׳ פסחים ז, יא) [1].

זה משל מירושלם מזמן שבית המקדש היה קים, והוא בארמית. אבל המסר לנו את המשל הזה הוא ר׳ חייא, שהוא היה בבלי, ובודאי שמע אותו בילדותו מהבבליים הזקנים שהיו אולי בעצמם בירושלם בימי חג הפסח כשבית המקדש היה קים, ושמעו שם את המשל, ואפשר שהם שמעוהו בעברית ואמרוהו בבבל בארמית, ואפילו אם נאמר כי שמע שמעוהו גם בירושלם בארמית, בודאי זה היה מחבורות הבבליים שהיו בירושלם, שבודאי אתם נמנו הבבליים שהיו עולים לפסח לירושלם, והבבליים בירושלם דברו בבלית, כמו שכבר הזכרתי זאת כמה פעמים.

ועוד שתי שיחות ארמיות מירושלם מאותו הזמן צריכות בדיקה ביחס להשאלה בדבר לשון הדבור של הצבור היהודי בימים ההם. האחת היא שיחה בין בתו של השני משלשת עשירי ירושלם, הוא כלבא שבוע, עם רועה הבהמות שלו, מי שהיה אחר כך התנא הגדול רבי עקיבא, שהיא חשקה בו בסתר ותשאלהו אם ירצה ללכת ללמד תורה, אם היא תנשא לו, וזו שיחת האהבה נמסרה לנו בארמית [2]. והנה כל הספור הזה הוא קצת אגדי, אבל גם אם יש בו יסוד של אמת, — בהיות שמעשה זה על פי טבע הדבר נעשה בצנעה ובסתר, — בודאי איש לא שמע את עצם הדברים בצאתם מפי האוהבים, ולכן אין בספור זה שום עדות לטיבם של גוף הדברים. באיזו לשון נאמרו, כ"א שהמספר, שהוא מספר בארמית, ספר את עצם המעשה כמו שהיה ידוע אז, ומסר גם השיחה שלהם בלשון שהוא ספר. וגם לו היתה לנו עדות אמתית שבארמית סחו ביניהם, לא היתה במעשה זה עדות שבני הצבור היהודי לא דברו עברית. כי הלא האומנות של רועה של עקיבא זה (ובזה אין ספק, יבמ׳ פו:) מעידה עליו שהיה עם הארץ גמור [3], וכמו שהעיד הוא על עצמו אחר כך, שכשהיה עם הארץ היה שונא את החכמים שנאה כבושה [4]. ועד כמה גדולה היתה עם-הארצות שלו, הלא נראה ממה שמְספר עליו כי אפילו

---

1) בבבלי (פה:) נאמר סתם: רב משום רבי חייא, כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא; — אך ברור כי העקר כאן כמו בירושלמי, ובבלי קצר וצמצם עצם הדבר.

2) ר"ע רעיא דבן כלבא שבוע הוה. חזיתיה ברתיה דהוה צניע ומעלי. אמרה ליה: אי מקדשנא לך, אזלת לבי רב? אמר לה: אין. איקדשא ליה בצנעא ושדרתיה (כתוב׳ סב:; נדרים נ. עצם הספור יותר בקצור ובקצת שנויים והשיחה חסרה.

3) אומנות הרועה היתה נחשבת בזמן ההוא לאחת היותר בזויות.

4) אמר ר׳ עקיבא: כשהייתי עם הארץ, אמרתי, מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור (פסחים מט:).

לקרא אותיות אלף בית לא ידע, והוא ובנו יחד התחילו ללמד קריאת אלף בית [1]. ובין עמי הארץ בודאי כבר היו בזמן הזה רבים שדברו ארמית, ובפרט מבני בבל ובני הגליל, שהיו דרים בירושלם כמו שכבר נזכר זה פעמים אחדות. ומקור מחצבתו של ר״ע לא ידוע [2] ואפשר שהוא היה ממשפחה גלילית, ודבר טבעי הוא שלשון דבורו בילדותו היתה באמת ארמית. ולא תמוה הוא אם בתו של כלבא שבוע, שאין ספק בדבר שלשונה היא היתה עברית, דברה ארמית לחשוקה הרועה של אביה, שהיה יפה תאר אך גלילי עם הארץ. ולכן לא תמוה כמו״כ שפעמים נמלט מפיו דבור בארמית כמו שנראה אח״כ.

והשיחה הארמית השניה מזמן ההוא שדרשת באור ביחס לשאלת הדבור של הצבור היהודי בימים ההם, היא שיחתו של ר׳ יוחנן בן זכאי עם בן אחותו אבא סקרא, שהיה ראש בריוני ירושלם בשעת המלחמה בהרומאים. שיחה זו נמסרה לנו בארמית [3], ואם גם כאן נמסרו לנו הדברים בלשון שנאמרו, הנה בהיות שכבר שמענו את רבן יוחנן בן זכאי סח שיחותיו בעברית גם עם אנשים מהשוק, צריך להניח כי מה שסחו הוא ואבא סקרא בארמית היה מפני שאבא סקרא לא דבר עברית, ובהיות שזה אבא סקרא היה בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, ר״ל ממשפחה חשובה בירושלם והוא היה ראש בריוני ירושלם ר״ל אדם חשוב וגדול בעצמו, הרי זו ראיה נצחת כי בזמן הזה גם בני משפחות חשובות ואנשים נשואי פנים בעצמם לא דברו עברית, ולשון דבורם הרגיל היה רק ארמית.

אבל, אעפ״י שבעצם מעשה השיחה אין סבה לפקפק, מכל מקום רגלים לדבר שאין לנו בשיחה מסורה זו עצם הדברים ממש כמו שיצאו מפי שני המדברים. כי הלא אין ספק שזו היתה שיחה חשאית, בסתר, כמו שנאמר בפרוש בהספור כי ר׳ יוחנן בן זכאי שלח לו לבן אחותו שיבוא אליו בצנעה, ודבר ידוע הוא עד כמה היתה גדולה החשדנות בקרב הפריצים בימים הנוראים ההם ועד כמה ארבו לכל מי שנמתח עליו איזה צל של חשד ונפרעו ממנו מיד במדת דין קשה מאד. יש אפוא לחשב כי שיחת שני אלה האנשים בשעה של סכנה כ״כ גדולה לא היתה אלא ביחידות גמורה ושום אזן זולתם לא שמעה דבריהם. ואחר כך בודאי לא אבא סקרא גִלָּה המעשה המְסֻכן הזה, אלא רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו, והוא עם תלמידיו הלא בודאי לא סח אלא עברית, ואלו נמסרו הדברים כמו שיצאו מפי רבן יוחנן בן זכאי כשהשתעה עם תלמידיו, היו לפחות דברי ספור

---

1) אדר״נ פרק ו׳: הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות. א״ל: רבי למדני תורה. אחז ר״ע בראש הלוח ובנו בראש הלוח, כתבו לו א״ב ולמדה, ע״כ. והנה כאן נמסר דבור בשמו בעברית: רבי למדני תורה. אך אדר״נ הוא מקור מזמן מאחר, שכבר לא דקדקו להביא הדברים בלשון אומרם כ״א כטוב וכישר בעיני המספר.

2) באדר״נ שם שהוא נולד בלוד? [(נוסחא ב׳ הוצ׳ ש. ז. שכטר, ווינא תרמ״ז, דף טו)].

3) גיט׳ נו., וז״ל: אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה. שלח ליה: תא בצינעא לגבאי. אתא אמר ליה: עד מתי עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא? א״ל: מאי איעביד, דאי אמינא להו מידי, קטלו לי. אמר ליה: חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק, אפשר דהוי הצלה פורתא. א״ל: נקוט נפשך בקצירי, וליתי כולי עלמא ולישיילו בך, ואייתי מידי סריא ואגני גבך, ולימרו דנח נפשיך. ולעיילו בך תלמידך, ולא ליעול בך איניש אחרינא דלא לרגשן בך דקליל את, דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא. עבד הכי וכו׳, כי מטו לפתחא בעו למדקריה וכו׳.

המעשה צריכים להיות בעברית: שלחתי לו, בא, אמרתי לו, עשיתי כך, כשהגענו להפתח רצו לדקרני וכו׳. ועל כרחנו אנו צריכים להניח, כי כל עצם ספור המעשה אינם ממש דברי רבן יוחנן בן זכאי, אלא תרגום דבריו, מפני שהמספר היה מדבר ארמית. אין אפוא לתמה אם מסר גם השיחה בארמית אפילו אם היא היתה בעברית, ורבן יוחנן בן זכאי שנה אותה אחרי כן כמו כן בעברית.

ואולם שני דברים מהימים ההם סתרים לכאורה באמת את ההנחה כי גם המון העם עוד היה מדבר עברית בזמן ההוא.

האחד הוא ענין מגלת תענית [1].

ידוע, כי מגלה זו, שהיא רשימה של הימים שאסורים בתענית ומספד, מרכבת משני חלקים: גוף המגלה, עצם רשימת הימים שלא להתענות ולהספיד בהם, הוא בארמית, והבאור וספור פרטי המארעות שארעו בימים האלה, הוא בעברית.

והנה נשמרה לנו בתלמוד בעצמו עדות ברורה ונאמנה, שאין שום מקום לפקפק באמתותה, שרשימה זו, לפחות גוף הרשימה, נסדרה בזמן שאנו עמדים בו כעת. ומיד עומדת לפנינו שאלה, למה נסדרה רשימה זו בארמית ולא בעברית. ורשות לטוען לטען, כמו שבאמת כבר אמרו זאת קצת החכמים שנשאו ונתנו בענין מגלה זו, וכמו שכבר טענו רב החקרים בשאלת לשון הדבור של הצבור היהודי בא״י בזמן ההוא, כי היא נסדרה בארמית מפני שהיא נועדה להמון העם [2], למען יבינו הם הדברים הכתובים בה. ושְׁמַע מזה כי המון העם בזמן ההוא לא בלבד שלא היה מדבר עברית אלא גם לא היה מבין דבר אָמור בעברית.

אבל, אפילו אם נודה כי הסבה שהניעה את מיסדי מגלה זו לסדרה בארמית היתה מפני שנועדה להמון העם, אין בזה שום סתירה למה שעלה לנו מכל החקירות הקודמות.

---

1) הראשון שהעריך כראוי את חשיבותה של מגלה זו לדברי הימים שלנו וחקר בה ובאר אותה יפה היה גרֶץ. בעקבותיו הלכו יוסף דרנבורג בספרו Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine, ושאר החכמים, רק שבנקודות אחדות נחלקו עליו קצתם, בפרט בדבר שתי הנסחאות: „חנניה בן חזקיה" ו„אלעזר בן חנניה בן חזקיה", ובדבר התוספות בעברית. והנה להשאלה שאנו עסוקים בה אין הבדל, אם חנניה או אלעזר בן חנניה כתב את המגלה, או אם התוספות נסדרו פחות או יותר מאחר.

2) Zunz: ... so dass ... Selbst populäre Bücher (z. B. Megillath Taanith)... in dieser Sprache (ארמית) abgefasst wurden. (Gott. Vorträge, S. 7).

Ewald: Er (der Kalender Megil. Taan.) ist ursprünglich äusserst kurz etc. und dazu in der aramäischen Volkssprache verfasst, weil er für jeden verständlich sein sollte (Gesch. d. Volkes Israel IV 448).

גם גרץ וגם י. דרנבורג עברו בשתיקה על נְקדה זו, כאלו היה זה דבר מובן מאליו שאין צרך בשום באור. M. Schwab בהמחברת שלו על מגלת תענית (כ Actes du onzième Congrès intern. des Orientalistes, 1897) אמר כמו״כ בדרך אגב שנכתבה בארמית בלשון ההמונית של היהודים אז. אך א״ה וַיס בדדו״ד אמר בהחלטה: המגלה הזאת כתובה בלשון ארמי ומחברה עשה זאת בכַונה מפני שהיתה יעודה להמון העם אשר לשון הארמי היה לשונם הרגיל (חלק ב׳, פרק כה), וממילה מובן, כי ד״ר דלמן מסתַיע בזה בדעתו שהיהודים דברו בזמן ההוא ארמית.

שלשון הדבור של הצבור היהודי ביהודה היה בזמן ההוא עברית. כי הלא בזה הכל מודים, וכמו שמעידה על זה אגרתו של רבן גמליאל לאנשי גליל בארמית, כי הצבור היהודי בגליל כבר היה צבור א ר מ י בלשונו, ולא עוד אלא שגם ביהודה, ואפילו בירושלם בעצמה, היו גם צבורים א ר מ י י ם, כל אותם ה ב ב ל י י ם ושאר בני הגלות שהיו באים בימים ההם לירושלם להשתקע בה או לשבת בה ישיבה ארעית. ואם באמת מגלה זו נועדה בעקרה להמון העם, ובפרט אם, כמו שאומרים החוקרים החדשים, הכונה בה היתה להלהיב את הלבבות של המון העם למלחמה בהרומאים, הנה, בפרט לפי מה שכבר ראינו באותות ומופתים כי חכמי ישראל של כל אותו הזמן, אפילו ה ע ב ר י ם שבהם, על כל פנים היה לא היו ק נ א י ם ביותר להלשון העברית, דבר טבעי הוא שמיסדי המגלה סדרוה בלשון ש כ ל חלקי הצבור היהודי בין בארץ ובין בתפוצות ישראל בגולה מבינים אותה, ובפרט בני הגליל, שרֻבם אמנם היו קנאים לחרות האֻמה, אך היו עמי הארץ גמורים, ובהתלהבותם הם היה תלוי גורל המלחמה ואחריתה, מפני שהם הלא היו הראשנים שנפגשו עם צבאות האויב שבא מצפון.

אך האמת היא שלבי מהסס בעצם ההנחה שכל עקרה של מגלה זו לא נועד אלא להמון העם ובשביל זה נסדרה בארמית. כי אפילו אם נועדה להמון העם, קשה לחשב כי עם-הארצותו של הצבור היהודי, אפילו בגליל, היתה גדולה כ״כ, שלא היה מ ב י ן בעברית לא בלבד מו״מ של הלכה או דברי ס פ ר ו ת אלא אפילו שורות אחדות של ל ו ח , של רשימה פשוטה כמו מגלת תענית. כל מגלה זו היא רשימה של חמשה ושלשים מארע. צא מהם אחדים מזמן מאֻחר כמו יום טריינוס וכדו׳, וימי פורים וחנכה, שהיו מפרסמים, נשאר רק כשלשים. ואלה השלשים רֻבם רשומים בדברים כל כך פשוטים וכל כך דומים ללשון עברית, שאי אפשר כלל לחשב שאפילו עם הארץ שבעמי הארץ לא יבין אותם אם ישמעם בעברית, במלים כ״כ דומות למלים ארמיות, כמו המספרים, וכמו המלים ל ה ת ע נ ו ת ו ל ה ס פ י ד, שהן ממש כמו ל ה ת ע נ א ה ו ל מ ס פ ד וכיוצא בהן. ואיך אפשר שיעלה על דעתם של חכמי הדור ההוא שבשביל מלים אחדות שאולי אינן מובנות לעמי הארץ אחדים, יֵצאו הם מגדרם לאמר בארמית מה שאפשר לאמר בעברית כמו שהיה מנהגם בזמן ההוא בכל מה שיצא מפיהם בדברים של צבור? ולמה נועדה מגלה זו להמון העם?

הסבה הלאֻמית הקנאית לסדור מגלה זו, שיחסו החדשים למיסדיה, קצת פֹּרחת באויר, ולפחות אין אנו שמעים אותה מפי מסדריה בעצמם. כי במצח המגלה נאמר: אילין יומיא ד ל א ל ה ת ע נ א ה בהון ומקצתהון ד ל א ל מ ס פ ד בהון, ע״כ, והדברים האלה מכריזים ואומרים כי ה כ ו נ ה ברשימה זו היא ה ל כ י ת. ובאמת אלמלא היתה בה כונה לאמית קנאית, כי אז הלא ה ע ק ר חסר מהספר במצח זה והיה צריך לפחות לאמר: אילין יומיא דעביד אלהא דישראל פורקן לעמיה, וכיוצא בזה. ולהנחה זו כי הכַּונה ברשימה זו היתה ה ל כ י ת ולא לאמית קנאית, יש גם סמך מהמסורה של בעל הלכות גדולות, שמסר שגם זקני בית הלל השתתפו בסדור המגלה והלא הכל מודים כי תלמידי הלל, שבראשם עמד רבן יוחנן בן זכאי, רצו בשלום עם הרומאים ומעשי הקנאים הלאמיים היו למֹרת רוחם.

גרֶץ משתמש מקשי זה בתרוץ דחוק: Die Hilleliten waren nur damit einverstanden; es war für sie kein Grund vorhanden, dagegen Opposition zu machen (Gesch. III[4] 809). תרוץ בדחק גם זה, אך כשיש יסוד גם ממקום אחר לפקפק בעצם הכונה הקנאית בסדור המגלה, קשי זה נתן יותר כח להההנחה שהכַונה היתה הלכית ולא לאמית.

ואם נראה בסדור מגלה זו לא מטרה לְאֻמית קנאית אלא סתם כונה הלכית, הלא חוזרה הקֻשיה למקומה: מה נשתנה ענין מגלה זו מהרבה הלכות אחרות שכל איש יהודי גם מהמון העם חַיב בהן לעשותן ולשמרן, והן לא נסדרו במגלה ולא נקבעו בארמית אלא בעברית? על כרחנו אנו צריכים לבקש הטעם שמגלה זו נסדרה בארמית לא ביעודה להמון העם, שהוא דבר המוטל עוד בספק, אלא באיזה דבר אחר שהבדילה משאר תולדות הרוח של הזמן ההוא. זה הדבר המבדיל היה, שמגלה זו נכתבה. על זה מעידים כמה מקורות:

תנו רבנן: מי כתב מגילת תענית? אמרו: חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות (שבת יג:).

כגון מגילת תענית דכתיבא ומנחא (עירובין סב:).

ולכן נאמר במשנה (תענית ב, ח): כל הכתוב במגלת תענית, ובכל מקום שהובאו בגמרה דברים מגוף המגלה, משתמשת הגמרה בלשון דכתיב כמו בדבר המקרא. אלה היו דברים שבכתב הראשנים מאחרי חתימת המקרא (חוץ מספר בן סירא וכדו׳), כמו שהעיר כבר רש״י בפרושו להמאמר בגמרה שבת (יג:), וז״ל: לפי ששאר כל משנה וברייתא לא היו כתובין דאסור לכותבן, ע״כ. וכך בעירובין שם: שלא היתה דבר הלכה כתובה בימיהן אפילו אות אחת חוץ ממגילת תענית, ע״כ, וכן במְיֻחס לרש״י (תענ׳ טו:): מגילת תענית נכתבה בימי חכמים אע״פ שלא היו כותבין הלכות, ע״כ.

ומה ראו חכמי הדור ההוא לשנות את מגלה זו לטובה בענין זה?

ראה ראו שהשעה היתה צריכה לכך שמגלה זו תִּכָּתֵב מפני שהם היו מחבבין את הצרות וכמו שפרש״י בטוב טעם (שבת יג:): שנגאלין מהן והנס חביב עליהן להזכירו לשבחו של הקב״ה, ע״כ, וחששו שמא אם לא ירשם כל זה בכתב, יאבד זכרונם של המארעות האלה מקרב העם. כי ידֹע ידעו הם ז״ל היטב נגעי נפשם של חכמי ישראל, הריגי כפרתם, שכל מה שאינו דבר הלכה ממש ואין בו מקום להתגדר בו במשא ומתן של הלכה בבית המדרש, לא יחושו לשנן אותו ולגרס בו על פה כדי שישמר חקוק בזכרון, וכמו שבאמת כך היה, כמו שאמר כותב דה״י של התורה שבעל פה בדורנו, ראה״ו בספרו דדו״ד (ב׳ פרק כ״ה):

רבי יהודה הנשיא לא נתן לה (למגלת תענית) מקום במשנתו כי לא חשבה להיות ענין לחכמים ותלמידים לענות בה.

אבל, איכה זה כתב יכתבו דברים שבע״פ אלה בספר, בכתב, והם היו מקבלים דור מפי דור עד אנשי כנסת הגדולה שלא לכתב שום דבר שבע״פ בכתב? הן אמנם, גם זה היה מקֻבל אצלם כי „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך“, אבל במה דברים אמורים? באין שום עצה אחרת, באין ברֵרה, אבל אם אפשר למצא דרך לא לפרץ גדר, בודאי

עדיף. והדרך אשר מצאו להמלט מפריצת גדר בענין כתיבת דברים שבע״פ, היה לכתב רשימת הימים בארמית. כי הלא הטעם הפנימי, האמתי, להגדר שלא להעלות בכתב דברים שבע״פ היה, כמו שכבר בארתי למעלה (עמ׳ 134) רגש הקדֻשה והכבוד שהיה להם לכתבי הקדש והחששה שמא תתערב בטעות איזו מגלה כתובה של דברים שבע״פ בתוך המגלות הכתובות של כתבי הקדש ותקבל גם היא כאחד מכתבי הקדש האמתים. אבל לחשש זה היה מקום רק בדברים אמורים בלשון של כל כתבי הקדש, היא העברית, אבל לא בדברים אמורים בארמית, שהכל יודעים, שמחוץ להקטעים האחדים של הספרים המאחרים כעזרא ודניאל כל כתבי הקדש הם רק בלשון עברית. אצל חכמי הדור ההוא, שהקבלה היתה עוד חיה אצלם וחשו את מהותה וטעמה, היה רגש זה כ״כ טבעי ומובן, שאין אסור הכתיבה חל על הלשון הנכריה, שלא היה צרך לשום משא ומתן בדבר והחלטה מפֹרֶשָׁה, אלא כשעלתה ההסכמה אצל חנניה בן חזקיה וסיעתו לכתב לזכרון עולם את רשימת הימים האלה, ראו כלם מיד כי אפשר לעשות זה מבלי לפרץ הגדר בענין כתיבת דברים שבע״פ אם תכתב הרשימה בלשון הנכריה, הארמית, שאין שום חשש ממנה שמא יתערב חֹל בקדש. אך מעט מעט, בה במדה שהתרחקו החכמים ממקור הקבלה, שבמסבות המארעות האיֻמים נהיו אנשים פחות טבעיים והלשון הארמית יותר ויותר נתחלחלה לתוך נפשם ונתחבבה עליהם ולא הרגישו בה יותר זרות, בה במדה רפה הרגש של הטעם הפנימי של הגדר לא לכתב דברים שבע״פ, ונהיה לאסור סתם ככל האסורים, ולא יכלו יתר להבדיל בין לשון עברית וארמית בענין זה.

על כל פנים בין לפי דעתי בדבר מטרתה של מגלת תענית וסבת סדורה בארמית ובין לפי דעת החכמים זולתי, אין מזה שום ראיה, שלשון הדבור של כל צבור היהודים בא״י בזמן ההוא היתה כבר הלשון הארמית.

ועתה, נבדקה נא את הראיה השניה שהתגדרו בה כל המחזיקים בדעה זו, למן ר״ע מהאדומים ועד פרופ׳ דלמן.

כבר ר״ע מן האדומים [1] קרא את יוסף בן מתתיה, מי שהיה שר צבא היהודים בגליל במלחמה בהרומאים, לעֵד, כי היהודים דברו בזמן ההוא ארמית. והעדיות שהוא מצא בספריו של יוסף הן המלים מלשון היהודים שהזכיר יוסף בספריו בצורה ארמית. כך למשל את השם כֹּהנים כתב כָּהֲנֵי, [כהן גדול—] כהנא רבא, חג הפסח—פסחא, חג השבועות—עצרתא ולא עֲצֶרֶת, ועוד כיוצא בזה.

והנה, אם באמת אפשר להוכיח, כי כל זה כתב כך יוסף מפני שכך היו השמות האלה שגורים על פיו מעולם, כי אז היתה זו ראיה ודאית, כי לא בלבד המון העם גם ביהודה היה מדבר ארמית, אלא שאפילו בני עליה, חשובי העם וראשיו כבר היתה לשונם הרגילה ארמית. כי בזה אין ספק שהוא היה באמת ממשפחה גדולה בירושלם, והיה בודאי ככל בני גילו בירושלם באותו הזמן, מתלמידי גדולי החכמים. ואם בכ״ז בפיו היו

---

[1] ראה למעלה עמ׳ 85 בהערה.

שגורות המלים הנזכרות למעלה בצורה הארמית ולא בצורה העברית. עלינו להודות כי הלשון הארמית היתה לשון הדבור הרגיל גם של גדולי העם אפילו בירושלם עצמה.

הן אמנם, יוסף קרא בקצת מקומות בפרוש את לשון היהודים „עברי", אבל מה בכך? כבר תרץ זאת ר"ע מן האדומים: כי המכוון בלשון עברי איננו, רק הנהוג אז אצלם שהיה הארמי (מאור עינים פרק ט'). ולזה הסכימו רב חכמי האמות שעסקו בשאלה זו, והאחרון שבהם פרופ' דלמן [1].

[אמנם] דלמן אומר בעצמו, שיוסף מבדיל בשני מקומות בפרוש בין לשון סורית, ר"ל ארמית, ולשון עברית (עתיקות י א, 2, אדות רבשקה), ואמר בפרוש שאעפ"י שהן דומות בכתבן בקולות המלים, הן שתי לשונות נבדלות זו מזו (שם יב ב, 1). בכל זאת ואעפי"כ הוא מחזיק בדעה, כי במקום שיוסף קרא את לשון היהודים עברית, כונתו ללשון ארמית. ויפה מאד איך פרופ' דלמן מכריח מדברי יוסף בעצמו כי בהשם לשון עברית הוא התכַּון לארמית. כי הנה במלחמות היהודים ה ט, 2 הוא מספר כי טיטוס צוה לו לדבר ליהודים בלשונם הם πατρίῳ γλώσσῃ ושם (ו ב, 1) הוא אמר כי הוא דבר להר עברית, obwohl doch nach Lage der Umstände hier nur das Aramäische zu erwarten ist ובעברית: אעפ"י שלפי מעמד הענינִים אי אפשר כאן אלא ארמית. ראיה שלשון הדבור של כל הצבור היהודי בא"י בזמן ההוא היה כבר הארמית.

אבל, זה הקש מפרך מעקרו, כי מדוע אי אפשר לאמר כי יוסף דבר ליוחנן ואנשיו בעברית, באותה עברית שדברו בה כל חכמי ירושלם?

אבל באמת, כל העדות מצורה הארמית של המלים אצל יוסף אינה עדות כלל, מפני שני טעמים. האחד, מפני שכבר הוכיחו כל החכמים שחקרו בכתבי יוסף, שאעפ"י שאין ספק בדבר שהוא ידע את המקרא בגוף הלשון העברית, בכל זאת השתמש בספריו עפי"ר לא בגוף העברי אלא בתרגום היוני המקֻבל והמפרסם של השבעים, אפילו במקום שהוא ידע שהתרגום משֻבש, מפני הסבות שכבר בארו החכמים, מפני שזה היה יותר קל לו להשתמש מן המוכן מלתרגם בעצמו מחדש בלשון יונית שעכ"פ לא שלט בה כראוי, כמו שהודה בעצמו בהקדמת ספרו, ועוד מפני שזה התרגום היה ידוע ומפרסם ומקֻבל לא בלבד אצל היהודים שברומא אלא גם אצל לא-היהודים. ושנית, מפני שיוסף בכל ספריו נזהר זהירות גדולה לא להכאיב חס וחלילה את אזן היונית. הוא בעצמו אמר בהקדמה להעתיקות שלו, כי את שמות בני יעקב לא יכתב, מפני שהם קשים לאזן היונית, ואת השמות שהוא יזכיר יתן להם קצת צורה יונית עד כמה שאפשר. מפני היסוד הגדול הזה היו המלים העבריות בידו באמת כחֹמר ביד היוצר, ברצותו מרחיב וברצותו מקצר. בקצתן הוסיף אותיות ובקצתן השמיט, בקצתן החליף וקצתן סרס, בקצתן הוסיף בסוף תנועה כדי שלא לגמר המלה בהברה סגורה, שהיא מכאבת את אזן היונית, ובקצתן, להפך, הוסיף הסוף היוני ος וכדו', למשל מגבעה—Μασσαβαζανής [(עתיקות ג ז, 2)].

[(1) ראה למעלה עמ' 112 בהערה.]

הכל לפי טעמו הטוב, שאין אנו יכולים עתה לעמד עליו ולדעת מה היה אצלו למכאיב אזן היונית ומה לא מכאיב. ולא בלבד את אזן היונית נזהר שלא להכאיב חלילה, אלא בכלל נזהר עד כמה שאפשר לא לתת מקום לשאלות ולקֻשיות מיֻתרות, במקום שאין צרך בזה, ולכן קרא את החגים היהודים בשמות שהיו נהוגים בקרב היהודים ברומא, בצורתם כמו שהם, שבודאי היו ידועים כך גם בקרב לא-היהודים. והנה כבר בארתי למעלה כי היהודים האלכסנדריים היו רֻבם ככלם מדברים ארמית בתחלה, ולכן היו גם שמות החגים אצלם בלשון ארמית, וכך נשארו השמות האלה בצורתם הארמית גם אח״כ כשדברו יונית. ובהיות שהם היו מיסדי העדה היהודית ברומא, נקבעו כל שמות החגים וכדומה גם בקרב יהודי רומא בצורתם הארמית. ולכן לא תמוה הוא, שיוסף כתב בספרו פסחא, שכבר כך כתבוהו השבעים כמו״כ מפני אותו הטעם שמיסדי התרגום הזה היו מדברי ארמית בתחלתם, וגם לשבועות עצרתא. ובאמת, יוסף אינו אומר כי החג הזה נקרא בעברית ·עצרתא, אלא העברים קראים אותו עצרתא, והכונה בזה: היהודים שברומא. ובפרט, כי גם יוסף בעצמו ככר התרגל, ודאי, לדבר ארמית עם רבים מבני עדת היהודים ברומא, ובודאי נדמה לו עצרתא פחות מכאבת לאזן היונית מֵעֲצֶרֶת.

בין המלים שהובאו לראיה שיוסף דבר ארמית נזכרה גם הֶמְיָן. אך יוסף אמר ברור: אך למדנו מהבבליים לקראו המיָן מפני שכך הם קראים אתו (עתיקות ג ז, 2). ומצויה מלה זו בלשון המשנה, וכך הדבר במדרש מלים שלו להשם כתנת, שהוא אמר שהיא של פשתן שכתנת עשויה ממנו, והלא כתנא היא מלה ארמית. אבל מלה זו היתה נהוגה גם בלשון עברית של הזמן ההוא כמו שאמרו: ואם היתה העצרת ברורה זרעו חטים וכיתן (ירושלמי סנה׳ י, ב) והשם כַּתָּן, עור הַכַּתָּן (משנה כלים כו, ה).

יוסף אמר [1] כי הוא כתב כבר את דברי הימים של המלחמה הזאת בלשון המולדת, πατριος γλωσσα, אבל, אמר C. Siegfried (ZAW III, 33), אי אפשר שהיתה כונתו בזה להלשון העברית, כי הלא דבר כתוב בעברית לא היו בני ארצו מבינים. זהו הקש הגיוני של המחליטים כי הלשון העברית כבר מתה בעת הזאת. אך שום ראיה אמתית אין גם בדברי בן מתתיה כי לשון דבורו הוא היתה הארמית, לפחות כל זמן שהוא היה בא״י, והמעשים במקומם עֹמדים ומעידים עדות נאמנה, כי לשון הצבור היהודי בכללו, לפחות ביהודה עוד היתה עברית.

יב. ימיה האחרנים של הלשון

מהחרבן עד רבי

לרגע אחד נדמה, כי החרבן השני הגדול של האֻמה כאלו לא נגע כלל בלשון לרעה. ציון שדה נחרשה, ממקום המקדש שועלים יוצאים, אך מיבנה, מברור-חיל, מלוד עוד קולות הלשון בכל תקפה ויפיה עֹלים באזנינו. ואולם מי שֶׁמַּטֶּה אזן קשבת הוא שמע

---

1) מלחמות, הקדמה א, א.

מבין הקולות החיים האלה בת קול מחרדת, המנהמת ואמרת כי גזר דינה של הלשון נחתם וימי גסיסתה ממשמשים ובאים. כי כל הימים שחומת ירושלם עמדה, היא היתה חומה גם להלשון העברית בפני צרתה הלשון הארמית, ובנפלה עם הקנאים האחרנים נפלה גם חומת הלשון העברית ואין מציל.

אבל, לעת עתה אנו שמעים את כל חכמי הדור הזה ושלאחריו, לא בלבד נשאים ונתנים כעברית בדברי הלכה בבתי מדרשיהם, אלא שחים שיחות חֻלין בעברית ביניהם לבין עצמם וגם עם עבדיהם ושפחותיהם ועם אנשים מן השוק, בענינים מתחלפים מעניני החיים ורק במקרים מועטים אנו שמעים מהם דברים בארמית. אך זה היוצא מהכלל מוכיח כי כל הנאמר בשמם בעברית כך באמת יצא מפיהם בעברית. והוא גם מקים שוב מה שבבר העירותי פעמים אחדות, כי רֻבם ככלם ל א היו קנאים להלשון העברית, ומה שדברו עברית, זה היה לא מפני ש ר צ ו לדבר בזו הלשון אלא מפני שזו היתה לשונם הטבעית, אך בכל מקרה שבא לידם לא נמנעו מלדבר ארמית. בודאי, זה מעשה שאינו ראוי לתהלה ביותר, ורגלים לדבר כי אלמלא היו קנאים להלשון כמו שהיו קנאים להתורה, היה זה וגם זה מתקים בידם, ומי יודע, אולי נצלה הלשון העברית בדבור פה מגזר דין הכליה שבבר רחף עליה. אבל, לפחות בדבר הזה אנו יכולים לסתם פיות הטענים כי הדבור העברי של חכמי הדור ההוא היה דבר מ ל א כ ו ת י, בכונה, לשם שמים.

ויש לנו עדות מסיחה לפי תֻמה, שבדור הזה עוד היה גם המון העם בא״י ולפחות מקצתו מדבר עברית בענינים הרגילים של הויות העולם ועסקי החיים הפשוטים.

עדות זו הוא משא ומתן של הלכה בענין נדרים, וז״ל:

> הנודר מן הירק מותר בדלועין, ור׳ עקיבא אוסר. אמרו לו לר׳ עקיבא: והלא אומר אדם לשלוחו קח לי ירק והוא אומר לא מצאתי אלא דלועין? אמר להם: כן הדבר, או שמא אומר הוא לו, לא מצאתי אלא קטנית? אלא שהדלועין בכלל ירק וקטנית אינו בכלל ירק (נדרים ז, א).

הרי שבזמן שהיה משא ומתן זה של הלכה בין ר״ע וחבריו, היה אדם אומר לשלוחו בעברית: קח לי ירק, והשליח היה עונה: לא מצאתי אלא דלועים.

והנה כאן יש למתעקש לטען ולאמר כי אין זה אלא תרגום בלשון חכמים מדברי בני אדם ב א ר מ י ת, ואעפ״י שבלשון ארמית אין המלה דלועים נהוגה כלל וכלל, יוכל המתעקש לטען ולאמר כי גם הדבור דלועים הוא תרגום מארמית: ק ר א. ואולם בפלֻגתה אחרת דומה לזו אין שום מקום לטענה זו.

וז״ל הבריתה:

> רבי שמעון בן אלעזר אומר: דג שאני טועם, אסור בגדולים ומותר בקטנים, דגה שאני טועם, אסור בקטנים ומותר בגדולים וכו׳ (בבלי נדרים נא:).

ונשאו ונתנו בגמרה שם, אם בלשון המקרא הכונה בדג רק לדגים גדולים ובדגה לדגים קטנים, ובאו לידי מסקנה:

> דגה (שבמקרא) משמע גדולים ומשמע קטנים, ובנדרים הלך אחר לשון בני אדם (שם).

הרי שבלשון בני אדם היה נהוג בזמן ההוא לקרא דג רק לדגים גדולים ודגה רק לדגים קטנים, לא לפי משמע המלים האלה במקרא. וכאן אי אפשר לאמר כי זה תרגום מארמית, כי בארמית אין לא דג ולא דגה, אלא נונא, ואין בלשון זו כלל שתי הצורות: נונא ונונתא.

וכך גם הפלגתה בדבר מבושל וצלי, וז״ל:

הנודר מן המבושל מותר בצלי ובשלוק (משנה נדרים ו, א).

ואמרו על זה ב[בריתה]:

ר׳ יאשיה אוסר (נדרים מט.).

ונשאו ונתנו בגמרה שם ואמרו:

לימא בהא קמיפלגי: דרבי יאשיה סבר, הלך אחר לשון תורה, ותנא דילן סבר, בנדרים הלך אחר לשון בני אדם. לא, דכולי עלמא בנדרים הלך אחר לשון בני אדם, מר כי אתריה ומר כי אתריה: באתרא דתנא דילן לצלי קרו ליה צלי ולמבושל קרו ליה מבושל, באתרא דר׳ יאשיה אפילו צלי קרו מבושל.

הרי כי בזמן התנא של המשנה ור׳ יאשיה היו בני אדם משתמשים בלשונם הם בהמלה צלי והיה הבדל במשמעת המלה בין מקומו של התנא של המשנה ובין מקומו של ר׳ יאשיה. על כרחנו שדברו עברית, כי אין המלה צלי נהוגה בארמית, כ״א טוי[1].

וחכמי הדור הזה עוד סחים עברית כמקדם כמעט תמיד.

השיחה בין ר׳ אליעזר ותלמידיו שבאו לבקרו:

כשחלה ר׳ אליעזר נכנסו ר״ע וחביריו לבקרו, הוא יושב בקינוף שלו, והן יושבין בטרקלין שלו. ואותו היום ע״ש היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפיליו. גער בו ויצא בנזיפה. אמר להן לחביריו:

—כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה.

אמר להן:

—דעתו ודעת אמו נטרפה. היאך מניחין איסור סקילה ועוסקין באיסור שבות?

כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו, נכנסו וישבו לפניו מרחוק ד׳ אמות, א״ל:

—למה באתם?

א״ל:

—ללמוד תורה באנו.

א״ל:

—ועד עכשיו למה לא באתם?

---

1) במקום אחד בתלמוד ירושלמי נמצאת המלה נונא צליא (ירוש׳ נזיר ט, ג).

א״ל:

—לא היה לנו פנאי.

אמר להן:

—תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן.

אמר לו ר״ע:

—שלי מהו?

אמר לו:

—שלך קשה משלהן.

נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר:

—אוי לכם שתי זרועותיי שהן כשני ספרי תורה שנגללין, הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי. הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים, הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת, ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה, ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות (ואמרי לה שלשת אלפים הלכות) בנטיעת קישואין, ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם חוץ מעקיבא בן יוסף. פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי: רבי, למדני בנטיעת קישואין, אמרתי דבר, נתמלא כל השדה קישואין, אמר לי: רבי, למדתני נטיעתן, למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד, נתקבצו כולן למקום אחד.

אמרו לו: הכדור והאמוס והקמיע וכו׳, וכו׳.

אמר להן: טהור הוא. ויצאה נשמתו בטהרה. עמד ר׳ יהושע על רגליו ואמר:

—הותר הנדר, הותר הנדר.

למוצאי שבת פגע בו ר״ע מן [(רש״י: בין)] קיסרי ללוד, היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ. פתח עליו בשורה ואמר:

—אבי אבי, רכב ישראל ופרשיו, הרבה מעות יש לי, ואין לי שולחני להרצותן (סנה׳ סח.).

בין ר׳ אליעזר ואימא-שלום אשתו[1]:

ותלמיד אחד היה לו לר׳ אליעזר שהורה הלכה בפניו. אמר ר״א לאימא שלום אשתו: תמיה אני אם יוציא זה שנתו, ולא הוציא שנתו. אמרה לו: נביא אתה? אמר לה: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני: כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה (עירוב׳ סג.)[2].

---

(1) ראה למעלה עמ׳ 166 בהערה.]

(2) אבל] אפילו בתוך דבור עברי שָם בארמית: שאלתי את ר׳ אליעזר בבית מותבא רבא (בכור׳ ה׳:).

שיחה בין ר׳ יהושע ור׳ אלעזר בן חסמא ור׳ יוחנן בן ברוקה, הכל בעברית:

ת״ר: מעשה בר׳ יוחנן בן ברוקה ור׳ אלעזר חסמא שהלכו להקביל פני ר׳ יהושע בפקיעין. אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידיך אנו ומימיך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש. שבת של מי היתה? שבת של ר״א בן עזריה היתה. ובמה היתה הגדה היום? אמרו לו: בפרשת הקהל. ומה דרש בה? וכו׳ אמר להם: אין דור יתום שר״א שרוי בתוכו. (בבלי חגיגה ג.).

ר׳ טרפון ור׳ יוסי הגלילי ור״א ב״ע ור׳ עקיבא על בני ר׳ ישמעאל, עברית:

ת״ר: כשמתו בניו של ר׳ ישמעאל, נכנסו ד׳ זקנים לנחמו: ר׳ טרפון ור׳ יוסי הגלילי ור״א בן עזריה ור׳ עקיבא.

אמר להם ר׳ טרפון: דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדות, אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חברו.

אמר ר׳ עקיבא: ואני אחרון.

פתח ר׳ ישמעאל ואמר: רבו עוונותיו, תכפוהו אבליו, הטריח רבותיו פעם ראשונה ושניה.

נענה ר׳ טרפון ואמר: ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השריפה, והלא דברים ק״ו. ומה נדב ואביהוא שלא עשו אלא מצוה אחת וכו׳ כך, בניו של ר׳ ישמעאל על אחת כמה וכמה.

נענה ר׳ יוסי הגלילי ואמר: וספדו לו וכו׳, והלא דברים ק״ו. ומה אביה בן ירבעם שלא עשה אלא דבר אחד טוב וכו׳.

נענה ראב״ע ואמר: בשלום תמות וכו׳, והלא דברים ק״ו ומה צדקיהו מלך יהודה שלא עשה אלא מצוה אחת שהעלה ירמיה מן הטיט וכו׳.

נענה ר׳ עקיבא ואמר: ביום ההוא יגדל המספד וכו׳. והלא דברים ק״ו. ומה אחאב מלך ישראל שלא עשה אלא דבר אחד טוב וכו׳ (בבלי מו״ק כח:).

ועוד אחדות משיחות ר׳ טרפון:

צאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב (תענית יט.).

הנח מקחך ביניהם והסתלק (ב״ק קג:).

אקפח את בני שזו הלכה מקופחת ששמע השומע וטעה (בבלי שבת יז.).

אקפח את בני, שאם יבואו לידי, שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן וכו׳ (שם קטז.).

ר׳ טרפון היה יתיב אכיל ונפל פיתותא מיניה. אמרו ליה: מהו כן? אמר ליה: קורדום שאלתי ועשיתי על גבי טהירות (ירוש׳ דמאי א, ג) [1].

---

[1] ושם מעשה ב]ר׳ חנינא בן דוסא בסעודה, ששאלו תלמידיו מדוע נשבר שלחנו, והשיב בעברית: תבלין שאלתי משכינתי ולא עישרתיו.

בין ר' אליעזר בן פרטא ור' חנינא בן תרדיון בבית האסורים:

א"ל ר' אליעזר בן פרטא לר' חנינא בן תרדיון: אשריך שנתפסת על דבר אחד, אוי לי שנתפסתי על חמשה דברים. א"ל ר' חנינא: אשריך שנתפסת על חמשה דברים, ואתה ניצול. אוי לי שנתפסתי על דבר אחד, ואיני ניצול. שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד (ע"ז יז:).

שיחה בעברית בין ר' ישמעאל[1] ור' אלעזר בן עזריה בדרך:

ומעשה בר' ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד, והיה ר' ישמעאל מוטה ור' אלעזר בן עזריה זקוף. כיון שהגיע זמן ק"ש, הטה ר"א וזקף ר"י. אמר לו ראב"ע לר"י: ישמעאל אחי, אמשול לך משל, למה הדבר דומה? משל לאחד שאומרים לו, זקנך מגודל. אמר להם, יהיה כנגד המשחיתים. אף כך אתה, כל זמן שאני זקוף, אתה מוטה, עכשיו כשאני הטיתי, אתה זקפת. אמר לו: אני עשיתי כדברי בית הלל, ואתה עשית כדברי בית שמאי. ולא עוד, אלא שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות (ברכ' יא.).

[גם ב]הוכוח בין רבן גמליאל ור' יהושע בשעת המחלקת ביניהם, בתחלה בעברית, ואח"כ גם דברים בארמית[2].

ר' אלעזר בן ערך ואשתו עברית:

והלך ר' אלעזר בן ערך אצל אשתו לאמאוס מקום מים יפים ונוה יפה וכו'. ולא הניחתו אשתו, אמרה: מי צריך למי? אמר לה: הן צריכין לי. אמרה לו: חמת ועכברים, מי דרכו לילך אצל מי? העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים? (מדר"ר קהלת, פסקה כי העושק).

תלמיד ר"ע בחליו:

מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה. לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר' עקיבא לבקרו. ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו חיה, אמר לו: רבי, החייתני (נדר' מ.)[3].

לשון הדבור בהישיבות בימי רבן שמעון בן גמליאל [היתה] עברית, עי' ב"מ פד:. [(המעשה הובא למעלה עמ' 178—179.)]

---

[1] בשולים הערה:] ושיחות ר' ישמעאל בכלל?

[2] ראה למעלה עמ' 181.]

3) [ומ]ר' עקיבא עצמו דבורים [גם] בארמית: בירוש' נזיר ז, א, מעשה ממנו בעברית ואח"כ דבור בארמית: דלא שימש חכימיא קטלא חייב. [(וראה למעלה עמ' 172.)]

אבל זה מאמרו של הלל שאמר בלשון בבלי (אדר"נ יב).

מעשה בר' עקיבא שעשה משתה לבנו ועל כל כוס וכוס שהביא אמר:

חמרא וחיי לפום רבנן, חמרא וחיי לפום רבנן ולפום תלמידיהון (בבלי שבת סז:).

הוא היה בעצמו עם הארץ, ורגיל כנראה בארמית, ולא יכול להתפטר מזה. [(וראה למעלה עמ' 226—227 והערות שם.)]

ר' יהודה בן אלעי עברית וארמית בערבוביה:

ר' ברכיה בשם ר' יהודה ברבי אלעי: כתיב ויסע משה את ישראל, הסיען מחטאו של ים. אמרו לו למשה: להיכן אתה מוליכנו? וכו'. אמרין: לכל הן דאת אזיל ומוביל לן, אנן עמך. משל לאחד שהלך ונשא אשה מן הכפר, אמר לה: קומי ואתית עמי. אמרה ליה: מן הכא להן? אמר לה: מן הכא לטבריא ומתמן לבורסקי וכו' (מדר"ר שה"ש, משכני אחריך).

וכך השיחה, שכבר הובאה למעלה (עמ' 180) בין ר' יוסי ור' יהודה בשלחן, בשעת אכילה. וכבר העירותי שם, כי כאן בפרט אין ספק בדבר כי הדבורים בעברית הם כמו שיצאו מפיהם, הואיל ועצם ספור המעשה הוא בארמית:

רבי יוסי ורבי יהודה חד אכיל דייסא באצבעתיה וחד אכיל בהוצא. אמר לו דאכיל בהוצא לדאכיל באצבעתיה:

—עד מתי אתה מאכילני צואתך?

א"ל דאכיל באצבעתיה לדאכיל בהוצא:

—עד מתי אתה מאכילני רוקך? (נדרים מט:).

וכמו כן בין ר' טרפון ור' יהודה, גוף הספור בארמית:

ר' יהודה הוה יתיב קמיה דר' טרפון. אמר לו ר' טרפון:

—היום פניך צהובין.

אמר לו (ר' יהודה):

—אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח. ואם אכלנום במלח, כל שכן שהיו פנינו צהיבין (נדרים מט:).

וכמו"כ דברים שיצאו מפי ר' יהודה בשעת כעסו, בעברית, וגוף ספור המעשה בתלמוד בארמית:

רבי יהודה ורבי יוסי איסתפק להו מילתא בטהרות, שדרו רבנן לגבי בנו של ר' חנינא בן אנטיגנוס. אזילו אמרו ליה לעיין בה, אשכחוה דקא טעין טהרות. אותיב רבנן מדידיה לגבייהו וקאי איהו לעיוני בה. אתו אמרו ליה לר' יהודה ור' יוסי. אמר להו ר' יהודה:

—אביו של זה ביזה תלמידי חכמים, אף הוא מבזה תלמידי חכמים.

א"ל ר' יוסי:

—כבוד זקן יהא מונח במקומו, אלא מיום שחרב בית המקדש נהגו כהנים סילסול בעצמן שאין מוסרין את הטהרות לכל אדם (בכורות ל.).

איש אחד (ההוא גברא) דבר לר' יוסי בן חלפתא בדרך בארמית ויען לו ר' יוסי עברית ויען לו האיש עוד בארמית, ויסיים גם ר' יוסי בארמית:

אמר ליה:

—ההוא גברא בעי מסחי.

אמר ליה:

—לא תסכן נפשך.

אמר ליה:

—מן נדה ומן אשת איש ההוא גברא בעי למיסחי.

אפילו כן אמר ליה:

—לא תסכן בנפשך.

כיון דלא שמע ליה, אמר ליה:

—ייחות ההוא גברא ולא יסוק (ירוש׳ ברכ׳ ג, ד).

גם אשתו של ר׳ יוסי סחה עברית עם בעלה.

ספור המעשה בארמית:

אתתיה דרבי יוסי הות מכתשא עם אמתיה. אכחשה קדמה. אמרה ליה:

—מפני מה אתה מכחישיני לפני שפחתי?

אמר לה:

—לא כך אמר איוב: אם אמאס משפט עבדי ואמתי וכו׳? (מדר״ר בראשית מח)

ואולם כמו שאין ספק בדבר, כי בדור הזה עוד היתה השיחה בעברית נהוגה לא בלבד בין החכמים גם בעניני הויות העולם, אלא גם בקרב חלק גדול מהמון העם, כן ברור הדבר, כי הבגידה בהלשון הלאמית הלכה עתה הלך והתפשט בתוך העם בפסיעות גסות כל כך, שהדבור בעברית חדל כבר להיות המעמד הטבעי, הרגיל של אדם בישראל, שאין בו שום זכות מְיֻחדה לו, והתחיל להיות בעיני חכמי הדור למעשה טוב, למצוה, שהעושה אותה ראוי לשכר טוב כמו בעד שאר המצוות שאדם מישראל חַיב בעשִׂיָתן לשם מצוה.

את זאת אנו שמעים מתוך מאמרו היפה של רבי מאיר שאמר וז״ל:

כל מי שקבוע בארץ ישראל ומדבר לשון הקדש ואוכל פירותיו בטהרה וקורא ק״ש בבקר ובערב, יהא מבושר שבן העולם הבא הוא (ירוש׳ שקלים סוף פרק ג׳).

אחרי כשש מאות שנה למן מעשה הקנאה של נחמיה ללשון הלאומית, זו הפעם הראשנה שאנו שמעים שוב קול של רגש קנאה זו להלשון שחדלה כבר מהיות לשון עברית סתם כמו בימי נחמיה ותהי לשון הקדש. אבל, נשתנו הזמנים והמעמדים. נחמיה המדיני הגדול, בכח המלכות שבידו קנא קנאה גדולה להלשון הלאומית ויעש מעשה רב לגדר הפרץ בחומת הלשון שפרצו הבוגדים, ויצל את קיומה של הלשון למאות בשנים. אך הבאים אחריו לא הלכו בדרכיו ולא עשו כמעשהו לקנא קנאת הלשון כמותו, ולא עמדו בפרץ נגד צרתה, הלשון הארמית, וכשהגיעה השעה שנפקחו עיני החכמים וראו הסכנה ההולכת וקרובה, לא היה כחם אלא בפה, וגם בכחם זה לא השתמשו בכל עזו ולא חשוּ לעשות סיָג להלשון לפחות כמו למצוה קלה שבקלות. ואפילו זה ר׳ מאיר האיש, ששמו בודאי יִכָּתב בדברי הימים של הלשון העברית בין מתי מספר של קַנָּאֶיהָ, גם הוא לא היה כל כך נאה מקים כמו שהיה נאה דורש, והוא בעצמו לא נמנע מדבר סורסית בכל הזדמנות, אפילו אם היה אפשר לדבר עברית.

כך שנו מאמר בשמו בסורסית:

ריש תורא בדיקולא סק לאיגרא ושדי דרגא מתותך (פסח׳ קיב:).

ומשל בארמית:

דוק בככי ותשכח בניגרי (שבת קנב.).

מאמר בארמית:

דיספד יספדוניה, דיקבר יקברוניה, דיטען יטענוניה, דידל ידלוניה (מו״ק כח:, כתוב׳ עב., ונדרים פג: בשנויים).

מאמר בארמית, וגומר בעברית:

תניא, היה ר״מ אומר: הוא עשך ויכוננך כרכא דכולא ביה: ממנו כהניו, ממנו נביאיו, ממנו שריו, ממנו מלכיו וכו׳ (חולין נו:).

דרוש בענין עץ הדעת. תחלתו בעברית וסיומו בארמית.

דברי מסדר המדרש:

מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם וחוה?

ר׳ מאיר אומר: חטים היו. כד לא הוי בברנש דיעה אינון אמרין: לא אכל ההוא אינשא פיתא דחיטי מן יומוי (מדר״ר בראשית פרשה נ״ו).

אבל, אפשר כי זו הוספה ממסדר המדרש.

מעט מאד שיחות חֻלין נשמרו לנו מר׳ מאיר, ומה שנאמר, קצתן בעברית וקצתן בארמית, אך גם השיחות האחדות בעברית קצת לקויות, ואינן יכולות לשמש כעדות ודאית לדרך שיחתו הרגילה של ר׳ מאיר, אם היתה בעקרה עברית.

לאחד מתלמידיו שהיה משמשו במרחץ ורצה להדיח לו הקרקע ולסוך אותו, אמר ר׳ מאיר: אין מדיחין, אין סכין (שבת מ:), — אך זה בדבר הלכה.

ר׳ מאיר סִפר בעצמו בעברית צחה ויפה שיחה בינו ובין ר׳ ישמעאל:

אמר רב יהודה אמר שמואל משום רבי מאיר:

כשהייתי לומד אצל ר״ע, הייתי מטיל קנקנתום לתוך הדיו ולא אמר לי דבר, וכשבאתי אצל ר׳ ישמעאל, אמר לי:

—בני מה מלאכתך?

אמרתי לו:

—לבלר אני.

אמר לי:

—בני, הוי זהיר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת שמים היא, שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת, נמצא מחריב את העולם כולו.

אמרתי לו:

—דבר אחד יש לי וקנקנתום שמו שאני מטיל לתוך הדיו.

אמר לי:

—וכי מטילין קנקנתום לתוך הדיו? והלא אמרה תורה וכו׳ (עירוב׳ יג.).

אבל גם שיחה זו אינה מכרעת, כיון שר׳ ישמעאל רבו היה המתחיל בעברית.

השיחה בינו ובין אלישע בן אבויה רבו נמסרה קצתה בעברית וקצתה בארמית (ירוש׳ חגי׳ ב, א) ובמדר״ר רות, לִיני הלילה, ערבוביה: עברית וארמית, ואין להכריע מה הוא ממסדר המדרש ומה הוא באמת דברי אלישע ור׳ מאיר, אבל, גם אם נניח שבאמת כך יצאו מפיהם בארמית, אין אחריות הדבר על ר׳ מאיר, כיון שאלישע בן אבויה היה רבו, וענה לו ר״מ בלשון שדבר לו רבו [1].

במקרה עם האשה שהדירה בעלה שלא תכנס הביתה עד שתרק בפני ר׳ מאיר, הובאו במדר״ר ויקרא (סדר צו) [2] מקצת דברי ר׳ מאיר בארמית ומקצתם בעברית, ואעפ״י שבמדר״ר דברים (סדר שופטים) הובאו כל דבריו בעברית, רגלים לדבר כי המסורה של מדר״ר ויקרא יותר נאמנה, הואיל וזה המדרש הוא יותר קדום ומקורי, ואלו מדרש דברים הוא מאחר, ויש בו יותר סימנים של תרגום בעברית. אבל, במקרה זה הדברים שהובאו בשם ר״מ, בארמית.

—אית מינכון איתתא דחכימא למילחש בעינא? —,

היה ר״מ צריך לאמר בארמית כדי שתבין האשה. וכמו״כ אח״כ דברי ר״מ להאשה בעצמה, אך דברי ר״מ להתלמידים הובאו עברית גם במד״ר ויקרא:

—לא דיו למאיר להיות שוה לקונו, וכו׳.

ואולם, דברי תלמידי ר״מ אליו, אם כך יצאו מפיהם כמו שהובאו במדר״ר ויקרא, מקימים הנאמר למעלה, שגם ר״מ לא היה קנאי במעשה להלשון העברית, והניח לתלמידיו לדבר לו, בפניו, כערבוביה, עברית וארמית יחד, ובמקרה זה אמרו לו תלמידיו:

—רבי כך מבזין אה התורה? לא הוה לך למימר לחד מינן למלחש לך?

והוא בעצמו גער בארמית באחד מתלמידיו שאכל בשוק [3] (ירוש׳ מעשרות ג, ה), ואפילו אשתו ברוריה, שהיתה בעצמה גדולה בתורה ואין ספק בדבר שידעה לדבר עברית, ונמסרו לנו דברים ממנה לאחד מתלמידי ר״מ בלשון עברית צחה ויפה [4], אפילו היא דברה לו לר׳ מאיר בארמית:

הני בריוני דהוו בשבבותיה דר״מ, והוו קא מצערו ליה טובא, הוה קא בעי רבי מאיר רחמי עלוייהו כי היכי דלימותו. אמרה ליה ברוריה דביתהו:

[(1)] אלישע בן אבויה, דבר לילדים ארמית:

מה אילין יתבין עבדין הכא? אומנותיה דהן בנאי וכו׳ (ירוש׳ חגיגה ב, א).

אבל בתו [דברה] עברית:

רבי, אל תבט במעשיו הבט בתורתו (שם).

[(2) ראה גם למעלה עמ׳ 168 בהערה].

3) ואולי אלו דברי המספר?

4) ברוריה אשכחתיה לההוא תלמידא דהוה קא גריס בלחישא, בטשה ביה, אמרה ליה:

לא כך כתיב: ערוכה בכל ושמורה? אם ערוכה ברמ״ח אברים שלך, משתמרת, ואם לאו, אינה משתמרת (ערוב׳ נג:—נד.).

רבי יוסי הגלילי הוה קא אזיל באורחא, אשכחה לברוריה, אמר לה: באיזו דרך נלך ללוד? אמרה ליה: גלילי שוטה, לא כך אמרו חכמים: אל תרבה שיחה עם האשה? היה לך לומר: באיזה ללוד? (שם נג:).

—מאי דעתך? משום דכתיב יתמו חטאים? מי כתיב חוטאים, חטאים כתיב! ועוד, שפיל לסיפיה דקרא וכו׳, אלא בעי רחמי עלויהו דלהדרו בתשובה (ברכות י.).

שיחה בינו ובין נימוס הגרדי בארמית:

שאל נימוס הגרדי את ר"מ:

—כל עמר דנחית ליורה סליק?

אמר ליה:

—כל מאן דהוה נקי אגב אימיה סליק, כל דלא הוה נקי אגב אימיה לא סליק (חגיגה טו:) [1].

ולא זה בלבד, אלא אפילו דבריו הוא בעצמו שדבר ברגעים האחרונים לפני מותו, נמסרו לנו בארמית:

ר׳ מאיר הוה אידמיך ליה באסייא. אמר אימורין לבני ארעא דישראל, הא משיחכון דידכון. אפילו כן אמר לון:

—יהבי ערסי על גוף ימא דכתיב וכו׳ (ירוש׳ כלאים ט, ד).

ואם כך רבי מאיר, מי שאמר שהמדבר בלה"ק מובטח לו שהוא בן עולם הבא, אחרים מחכמי הדור ההוא על אחת כמה וכמה, שאף על פי שדבורם הרגיל היה עוד בעברית, התרשלו מקנאה להלשון ולא עשו כלום לרחק את הסכנה אשר רחפה עליה. ובודאי היתה השעה האחרונה של חיי הלשון בדבור-פה ממהרת לבוא אילולא קם לה מושיע בהגדול בחכמי ישראל בדורות ההם, הוא רבי יהודה, המכֻנה רבי סתם, מסדר המשנה, שבמעשהו הגדול בענין הלשון בביתו האריך את חיי הלשון העברית בדבור-פה לימי דור אחד.

רבי זכה לתורה וגדֻלה כאחת. לא בלבד שהיה גדול בתורה, אלא היה גם גדול במעמד המדיני. הוא היה נשיא בעמו ומקֹרב למלכות [2] המושלת בארץ ישראל, וכל מעשיו ומנהגיו ודברי צַוָאתו לבניו, כלם מעידים עליו שהיה לו חוש מדיני עמֹק, ודבר טבעי הוא, שהוא, כמו נחמיה בשעתו, חש כמה גדולה הסכנה להנפש הלאֻמית מעזיבת הלשון הלאמית, לשון האבות, בדבור פה, ויתן ארשת שפתים להרגש הזה במאמרו המפרסם שקרא בו תגר על המדברים ארמית לאמר:

---

1) [ועם תלמידיו:]

ר׳ מאיר הוה כתבן טב מובחר והוה לעי תלת סלעין כל שבת, והוה אכיל ושתי בחדא ומתכסי בחדא ומפרנס אוחרתא לרבנן. אמרין ליה תלמידוי: רבי, בנך מה את עביד עליהון? אמר לון:

אין הוון צדיקים, כההוא דאמר דוד וכו׳, ואם לאו, מה אני מניח את שלי לאויבי המקום? (מדר"ר קהלת, ושנאתי אני).

2) בשני התלמודים נזכר אנטונינוס שהיה ידידו של רבי, ונחלקו חכמי דה"י בדבר, לאיזה אנטונינוס ולאיזה רבי חכונה בזה, אך לענינו כאן אין שאלה זו חשובה, הואיל ובעצם המעשה אין ספק שהיה רבי מקרב למלכות רומא

בארץ ישראל לשון סורסי למה? או לשון הקדש או לשון יונית (ב״ק פב:) [1].

ואעפ״י שאין הדבר מפֹרש, מכל מקום אין ספק שבמה שאמר או לה״ק או יונית, היתה כַּוָּנתו שהלשון העברית תהיה לשון הדבור הרגיל ליהודים ביניהם לבין עצמם ולשון היונית למשא ומתן עם לא־יהודים ועם המלכות [2].

ורבי היה נאה מקיים כמו שהיה נאה דורש, וישלֵט את הלשון העברית בתוך ביתו שלטון גמור, עד שגם אמתו לא בלבד שהיתה שומעת עברית, אלא שזו היתה לשונה הרגילה ודבר דברה עברית צחה ויפה, כמו דבריה [על] אדונתה:

אם אין גברתי טובלת, איני טובלת (ירוש׳ ברכות ג, ד).

וכמו דבריה לתלמידי רבי:

הכניסו לשנים.—מפני מה אתם נכנסין סירוגין סירוגין.—רבי נתפזרו חלוגלוגותיך (ירוש׳ שביעית ט, א) [3].

ודבריה לפני מותו של רבי:

עליונים מבקשין את רבי, והתחתונים מבקשין את רבי. יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים (כתוב׳ קד.).

ואין צריך לאמר, כי לשון דבורו הרגיל של רבי בעצמו היה בעברית.

לא בלבד עם בניו בענינים חשובים כמו עם שמעון בנו:

בני אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך (הוריות יד.).

לאו, בני, ע״ז שעבדה ישראל אין לה ביטול לעולם (ירוש׳ ע״ז ד, ד) ועוד.

וצואתו לבניו לפני מותו:

הזהרו בכבוד אמכם. נר יהא דלוק במקומו, שלחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומה. יוסף חפני, שמעון אפרתי, הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי (כתוב׳ קג.).

---

1) קדם לו אמר ר׳ יוסי: בבבל לשון ארמי למה? או לשון הקדש או לשון פרסי (ב״ק פג.), ולא דבר על א״י, כנראה שבזמנו עוד לא גדלה הרעה בא״י כל כך.

[2) שי״ר בסוף ערך „ארץ ישראל״ ב„ערך מלין״, [הוצ׳ תבונה ורשה תרע״ד, II, עמ׳ 73]:

השפה הנדברת היתה זו של כל העמים מאסיא המערבית, היינו לשון סורסי. ורבינו הקדוש התרעם על זה ואמר: בא״י לשון סורסי למה וכו׳, וזה בעבור שהיתה לשון סוּרסי מורכבת מהרבה מלות יוניות וארמיות ועבריות ויפה כתב רש״י וז״ל: סורסי קרוב ללשון ארמי ואומר אני שזה לשון גמרת ירושלמי ואו״ה קורין לה לינגווא שירייא וכו׳.

[ושם עמ׳ 75]:

נראה גם כן שרוב העם היו מבינים בא״י עוד לשון הקודש, אע״פ שדברו בלשון סורסית וכו׳.

על רוח הזמן של דור זכריה פרנקל מעיד מה שהוא, ז. פרנקל, מזכיר בין שבחיו של רבי שהוא אהב לשון יונית, ואינו אומר אף דבור אחד על כל פעלתו בענין לשון עברית, חוץ מן הדבור בהערה, שלבני דורו אמר שידברו או בלה״ק או בלשון יונית.

3) ודברי השפחה בהמלה מטאטא? (מגילה יח, ר״ה כו:). [דברים אלו נמסרו בארמית: שקולי טאטיתא וטאטי.]

ולא בלבד עם חבריו ותלמידיו, כמו:

אמר לו רבי לר׳ שמעון בן חלפתא:

—מפני מה לא הקבלנו פניך ברגל כדרך שהקבילו אבותי לאבותיך (שבת קנב.) [1].

בניי, קוצים אתם מטילים לי בעיניי (סנהד׳ לח.).

עשה לנו לפס אחד של ירק (ירוש׳ שביעית ו, ד).

תחת שהיינו גורפים דבש, הרי אנו גורפין רקבובית (ירוש׳ פאה ז, ד).

ועם צדוקי אחד:

רצונך שתעמוד אצלי,—כוס של ברכה את שותה או ארבעים זהובים אתה נוטל (חולין פז.).

ועוד הרבה כיוצא בזה.

וגם בשעת רגז וכעס:

איני מכירך זקן (ירוש׳ מו״ק ג, א).

מי הוא זה שבא לרדותינו בתוך ביתינו (ירוש׳ ביצה ה, ב).

מי הוא זה שמראה גדולה בפנינו (ב״ק פ״א:).

מי שאכל שום יֵצא (סנהד׳ יא.).

עייא, מי קורא לך בחוץ (מו״ק טז:).

אבל גם עם בני אדם פשוטים:

בני קרית?— שנית? — א״כ במה אפרנסך? — אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ (כ״ב ח.).

ועם אשה:

בתי, תורה התירתך, ואני מה אעשה לך? (נדר׳ כ:).

ועוד ועוד, כיוצא באלו השיחות.

כל אלה השיחות בעברית צחה, נמרצה, עשירה,—עם בני אדם מתחלפים ובענינים מתחלפים ובמעמדי נפש מתחלפים — מוכיחות, עד כמה היתה הלשון העברית באמת לשונו של רבי. ואם נזכר גדְלתו של רבי ותפארתו וכח פּעֻלתו על העם, נבין כמה גדול היה מעשהו זה להלשון העברית בימים הרעים האלה של חייה.

[(1)] ספור המעשה בין ר׳ שמעון בן חלפתא ואשתו ורבי, הכל בעברית:

מעשה ברבי שמעון בן חלפתא שבא ערב שבת ולא היה לו מאן להתפרנס. יצא לו חוץ מן העיר והתפלל לפני האלהים וניתן לו אבן טובה מן השמים, נתנה לשולחני ופרנס אותה שבת. אמרה אשתו: מהיכן אלו? אמר לה: ממה שפרנס הקב״ה. אמרה: אם אין אתה אומר לי מהיכן הן, איני טועמת כלום. התחיל מספר לה, אמר לה: כך נתפללתי לפני האלהים וניתן לי מן השמים. אמרה לו: איני טועמת כלום עד שתאמר לי שתחזירה מוצאי שבת. אמר לה: למה? אמרה לו: אתה רוצה שיהא שולחנך חסר ושולחן חבירך מלא? והלך ר״ש והודיע מעשה לרבי. אמר לו: לך אמור לה, אם שולחנך חסר אני אמלאנו משלי. הלך ואמר לה. אמרה לו: לך עמי למי שלמדך תורה. אמרה לו: רבי, וכי רואה אדם לחבירו לעוה״ב? לא כל צדיק וצדיק הוה ליה עולם בעצמו שנא׳ וכו׳ (מדרש רבה שמות פרשה נ״ב).

אבל דברי הימים חַיבים להיות שופט צדק ולא לשא פנים אפילו לבחירי בחיריהם. וגם לרבנו הקדוש הגדול הזה. בכל מעשה גדלו להלשון הלאֻמית, אין אנו רשאים להעלים מפני משוא פנים, שלא עשה כל מה ששעת סכנה זו להלשון היתה דורשת ומה שהיתה לאל ידו לעשות. קרא קרא תגר על הלשון הסורסית, והשלט השליט לשון האבות בתוך ביתו ובבית מדרשו. אפס אין אנו רואים כי עשה איזה מעשה בפעל ממש נגד התפשטות הלשון הסורסית בקרב העם ואפילו בין החכמים: קרא לא קרא מלחמה עליה ולא עמד בפרץ לפניה, קִנא לא קִנא ללשון האבות במדה מספקת ומחה לא מחה בהמדברים סורסית אפילו בפניו, ולא עוד, אלא שאפילו הוא בעצמו לא בכל פעם עמד בנסיון, והיה שנגרר גם הוא אחרי מדברי סורסית וידבר סורסית אף הוא בעצמו [1].

וכ"כ היה רבי ותרן לאחרים בענין זה שאפילו בביתו בשעת סעודה על שלחנו הניח לרבי חייא ורב בן אחותו שהיו מזמנים אצלו לדבר ארמית, ולא גער בהם.

ר' חייא ורב היו בני בבל וכבר ראינו עד כמה היתה גדולה דבקותם של הבבלים בלשונם הבבלית, ואעפי"כ בודאי לא היה ר' חייא מעז לדבר ארמית בפני רבי אלמלא ידע כי רבי יקפיד על זה. רב היה אמנם עודנו בחור, אבל אין ספק כי ידע לדבר עברית.

ורבי בעצמו סח ארמית בסעודה וצוה בארמית, ליתן יין לבני ר' חייא ששתקו:

בני רבי חייא הוו יתבי בסעודתא קמי רבי ולא הוו קאמרי ולא מידי. אמר להו:

— אגברו חמרא אדרדקי כי היכי דלימרו מילתא (סנהד' לח.).

וכמו כן סח ארמית עם האמורא שלו וצוה בארמית להכריז דבר בקהל:

רבי מפקד לאבדן אמוריה: אכריז קומי ציבורא, מאן דמצלי ליצלי דרמשא עד יומא קאים (ירוש' ברכ' ד, א) [2].

וכך סח ארמית עם ר' פרידא [3] (ירוש' פאה ז, ד), ושיחה בשמו בארמית:

זונא שאל לרבי וכו'.

אמר לון:

— פקון שאלון לר' יצחק רובא דבחנת ליה כל מתנינא (ירוש' מעשר

[1) וענה ארמית לשואלים ארמית:]

שלחו ליה בני נינוה לרבי: כגון אנן דאפילו בתקופת תמוז בעינן מיטרא, היכי נעביד: כיחידים דמינן או כרבים דמינן? כיחידים דמינן ובשומע תפלה, או כרבים דמינן ובברכת השנים? שלח להו: כיחידים דמיתו ובשומע תפלה (תענ' יד:).

[2)] רבי, שיחה עם האמורא שלו, אבא יודן, בארמית (מדר"ר בראשית פרשה י'), אך אולי בשגירת לשון המספר בארמית. [זוהי אותה השיחה שבירוש' ברכ' ד, א, בשנוי קל.] ושם שיחה עם ר' ישמעאל בר' יוסי בעברית:

רבי שאליה לר' ישמעאל בר יוסי, אמר ליה: שמעת מאביך, מהו ויכל אלהים ביום השביעי? אתמהה. א"ל: כזה שהוא מכה בקורנס על גבי הסדן. הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך.

[3) ס"א: ר' פרורי.]

שני ה, א).

ועם לוי:

אתריה דר' יהודה בן בתירה הוה, ואמינא דילמא דריש להו כר' יוסי הגלילי וכו' (שבת קל.).

ועם ר' אפס מזכירו:

— כתוב חד אגרא מן שמי למרן מלכא אנטונינוס וכו' מה אנא טב מן סבי, לא כך אמר וכו' (מדר"ר ברא' פ' ע"ה).

ועם רבי חייא:

— זיל לעין טב וקדשיה לירחא ושלח לי סימנא וכו' (ר"ה כה.).

— תא הדר — אמאי אתית — והא שלחי לך דלא תיתי (מו"ק טז:).

ועם אנשי סימוניא, הספור בארמית:

רבינו הוה עבר על סימוניא ויצאו אנשי סימוניא, אמרו לו: רבי, תן לנו אדם שיהא מקרא אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו (מדר"ר בראשית פרשה פ"א).

ואח"כ הספור בעברית ודברי רבי אל [ר' לוי בר סוסי] ארמית:

א"ל: מה עבדון לך אנשי סימוניא?

וענה לו ר' לוי בר סיסי:

אל תזכירני צרתי. ג' שאלות שאלו אותי ולא יכולתי להשיבן.

א"ל: ומה אינון? וכו'.

ואח"כ גם רבי בעברית:

ולמה לא השיבות אותן כשם שהשיבות אותי?

א"ל: עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי עליה למעלה הימנה וטפת רוחי עלי ונתעלמו ממני דברי תורה, וכו' (שם, שם) [1].

ומאמר בארמית:

האי דמחדדנא מחבראי דחזיתא לרבי מאיר מאחוריה, ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי (עירוב' יג:).

---

1) והנה בירושלמי (יבמות יב, יג), הובאה השיחה בארמית ואעפ"י שכבר אמר זכריה פרנקל שפעמים ירושלמי מתרגם אפילו דברי תוספתה בארמית, אך כאן בודאי העקר כמו ירושלמי, וכבר החליט כך ר"ז פרנקל, מבוא ירושלמי דף נ"ג:

ודע שבב"ר באים מאמרים ובפרט סיפורים בל' ארמית קרוב לל' סורסית וכדרך הירושלמי... ומאמרים וסיפורים בל' הבבלי והם נלקחים בעיקרם מן הירושלמי, והסיפורים ממין הראשון הם בלתי ספק קודמין בזמן כלו' נאספו בב"ר קודם להסיפורים ממין השני, אשר כבר הורקו ע"י אחרון מכלי אל כלי מן לשון הירושלמי ללשון הבבלי, עי' הסיפור דאנשי סימוניא ירושלמי יבמות פי"ב וב"ר פ' פ"א אשר הבאנו לעיל. והנה על הספורים של מין השני אין מן הצורך להביא ראייה שמאספם הוסיף ביאור על הסיפורים הראשונים והרחיב אותם..., אבל גם על הסיפורים ממין הראשון אשר הם בל' הירושלמי יש להחליט וכו' שמאספם אל הב"ר כבר הוסיף לבאר מאמר הירושלמי ואין לגזור מהב"ר על הויית סיפור הירושלמי.

ועם בן בתו של ר׳ טרפון סח רבי ארמית (ב״מ פה.).

ואדם אחד היה בין באי ביתו של רבי, שבפניו בפרט לא יכל רבי לעמד בענין הלשון, ותהי רֹב שיחתו אתו סורסית.

בר קפרא, שהיה גם הוא אחד מגדולי חכמי הדור ההוא, ואמר המאמר היותר מחֻכם ועמֹק בענין קיום הלאם, שאבותינו נגאלו ממצרים מפני שלא שנו את שמותיהם ולשונם:

לא היו קורין ליהודה רופס, ולא לראובן לוליאני ולא ליוסף לסטיס ולא לבנימין אלכסנדרי (מד״ר ויקרא ל״ב ושה״ש על הפסוק גן נעול [1]).

הוא בעצמו, רֹב דבריו היה בסורסית. הנגוד התמוה הזה בין המחשבה והמעשה בבר קפרא אפשר אולי לבאר במקצת בטבעו ותכונתו. בר קפרא היה בדחן וליצן גדול, וברית כרותה לבדחן וליצן שאינו יכול להתיחס לכל מחשבה ודעה, אפילו למחשבותיו ודעותיו הוא, ברצינות גמורה. ובנוהג שבעולם, שהבדחן והליצן יכול להרשות לעצמו דברי קנתור אפילו כלפי גדולים וטובים ממנו מבלי שהמקֻנתרים יקפידו עליו ביותר. ולא תמוה הוא אפוא, אם בר קפרא הבדחן והליצן כפר במעשה בדעת עצמו בענין חשיבות הלשון להאֻמה, ויהי סח לא בלשון הקדש של האמה אלא בלשון הנכריה, בסורסית, שבודאי היתה יותר מסֻגלת לדברי בדחנות וליצנות, מפני שהיא היתה אז לשון המון העם הגס. וברשות הנתונה לכל בדחן וליצן השתמש גם בר קפרא כלפי רבי ויקנתר אותו במעשי לצנות ובדברים, ורבי, שבכלל היה קפדן ומקפיד על כבודו, הניח לו לבר קפרא, ולא בלבד שלא גער בו רבי אלא שנכנע לו בענין הלשון וסח אתו גם הוא סורסית, זו סורסית שהוא קרא עליה כל כך תגר.

ופה נאה לקרא בדברי אותו הספדן:

אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר ?!

אם רבנו הקדוש, בכל חבתו העזה ללשון האבות ובכל חושו המדיני בחשיבות הלשון בדבור פה לקיום האֻמה, לא אסר מלחמה בפעל ממש על הצרה הסורסית והיה ותרן והניח לדבר סורסית בביתו, אצל שלחנו, ואף הוא בעצמו לא עמד בנסיון וסח סורסית תדיר, שאר חכמי הדור ההוא בני זמנו של רבי על אחת כמה וכמה שלא היו קנאים יותר ממנו. רֹב שיחתם עודנה אמנם עברית. כך ר׳ חייא, אעפ״י שהוא בבלי, פעמים עוד דבר עברית אפילו לעבדו:

חלוץ לי מנעלי והוליך כלי אחרי לבית המרחץ (פסחים ד.).

אבל יותר ויותר תדיר אנו שמעים אותם סחים בינם לבין עצמם ארמית, ובפרט בני ביתם, רֹב שיחתם היא ארמית. כך אשתו של ר׳ חנינא בן דוסא סחה ארמית עם שכנתה, ואף עם בעלה, והוא אף הוא ענה לה ארמית וסח אתה וכמו״כ עם שכנו בארמית (תענית כ״ה.), ואפילו בבית מדרשו של רבי פעמים שהם סחים בארמית. כך ר׳ חייא ור״ש ברבי ישבו בישיבתו של רבי, ויבא ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי לפניהם והתחיל מסיח

---

1) וצ״ע עוד בשנויים במאמר זה.

להם ארמית, ואח"כ עברו מארמית לעברית:

ר׳ חייא ור"ש בר רבי הוו יתבו, פתח חד מינייהו ואמר וכו׳. אדהכי אתא ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי לגבייהו אמר להו:

— במאי עסקיתו?

אמרו ליה:

— בתפילה.

אמר להו:

— כך אמר אבא: המתפלל צריך וכו׳. אדהכי אתא רבי למתיבתא. אינהו דהוו קלילי יתיבו בדוכתייהו, ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי אגב יוקריה הוה מפסע ואזיל.

א"ל אבדן:

— מי הוא זה שמפסע על ראשי עם קדוש?

א"ל:

— אני ישמעאל בר יוסי שבאתי ללמוד תורה מרבי.

א"ל:

— וכי אתה הגון ללמוד תורה מרבי?

א"ל:

— וכי משה היה הגון ללמוד תורה מפי הגבורה?

א"ל:

— וכי משה אתה?

א"ל:

— וכי רבך אלהים הוא? וכו׳,

א"ל רבי לאבדן:

— פוק בדקה.

לבתר דנפק, א"ל ר׳ ישמעאל:

— כך אמר אבא וכו׳.

א"ל:

— תא, לא צריכת. כבר הורה זקן.

קמפסע אבדן ואתי. א"ל ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי:

— מי שצריך לו עם קדוש, יפסע על ראשי עם קדוש, — מי שאין צריך לו עם קדוש, היאך יפסע על ראשי עם קדוש?

א"ל רבי לאבדן:

— קום בדוכתך (יבמ׳ קה:).

ועם כל זה, כל הימים ששמשו של רבי היה מאיר, עוד מצאה לה הלשון העברית בדבור פה מחסה בו, ולא בלבד החכמים עודם סחים עברית, אלא גם בתוך המון העם עוד לא מתה הלשון בדבור פה.

כך מספר לנו על האשה שבאה לרבי ואמרה לו:

רבי, ערכתי לו שלחן והפכו (נדרים כ:).

ואפילו אשת גזלן לבעלה בימי רבי:

ריקה, אם אתה עושה תשובה, אפילו אבנט [1] אינו שלך (ב"ק צד:) [2] [3].

אבל, כיון ששקע שמשו של רבי כהו פתאם בבת אחת קרניה האחרנות של הלשון העברית בדבור פה, ופתאם אנו ראים את הלשון הסורסית נדחקת בכח עז גם אל תוך בית המדרש, שהוא היה עד כה על כל פנים כמעט כלו עברי [4].

ומסבות הענינים גרמו, שאדם גדול אחד של הדור הזה, אדם שבחריפות השכל ובמעוף הרוח היה אולי גדול עוד מרבי, הוא היה מי שנתן יד, — בכַונה או שלא בכַונה להפשיעה בלשון האבות, הוא פתח לפני צרתה את שערי בית המדרש, ונתן לה הכח לדחק מעט מעט את הלשון העברית גם ממשגבה האחרון הזה.

בין כל תלמידיו של רבי לא היה אחד כל כך חריף השכל וכל כך בעל רוח שירית כאותו התלמיד הבבלי, בן אחותו של רבי חייא, שקרא לו אחר כך רַב סתם. כשבא עם דודו ר' חייא לבית מדרשו של רבי, והוא עודנו רך בשנים, הסביר לו רבי פנים, ויזמינהו אל שלחנו לסעודה, וישימהו בשורות הראשונות של תלמידיו. אך לא עברו ימים מועטים והתלמיד הבבלי, שהיה כמו רב הבבלים גאותן וקנתרן, התחיל לקפח את רבי בכל פעם בשאלות ותשובות חריפות שהיה מציע לפני התלמידים, עד שהיו זקוקים של אש יוצאים מפיו של רב לפיו של רבי [5], ולפי המשל הידוע, „בוצין בוצין מקטפיה ידיע",

---

1) אגב, מזה נראה כי עוד היה השם א ב נ ט מצוי גם בפי ההמון.

2) [הערות בשולים]:

א) בין ר' ישמעאל ב"ר יוסי ואחד השמרונים שיחה בערבוביה (מדר"ר בראשי' פ"א וצ"ע במקור אחר [בירוש' ע"ז ה, ד].

ב) שאר בני דורו, ר' חייא וכו', שיחותיהם ?

ג) שתי היצירות הספרותיות בעברית בזמן הזה, המשנה והתוספתה.

[(3] דבור ההמון:

רבן גמליאל בנו של רבי:

ההוא דאתא לקמיה דרבן גמליאל בר רבי אמר ליה: רבי, בעלתי ולא מצאתי דם. אמרה לו: רבי, בתולה הייתי (כתוב' י.).

מספר בארמית והביא הדברים ב ע ב ר י ת.

וכך עם זוג אחר, והיא טענה: רבי, עדיין בתולה אני.

ושם לרבן גמליאל הזקן, והיא טענה שהיא ממשפחת דורקטי.

[(4] ב„סדר עולם" שנדפס בספרו של ניבויאר Jew. Med. Chronicles, דף 172:

החכמים שעמדו קודם רבנו הקדוש נקראו משנים ותלמוד שבידם היה נקרא משנה והיו מ ס פ ר י ם ב ל ש ו ן ע ב ר י. משמת רבינו והחכמים שעמדו שהיו מפרשין דבריהם של ראשונים היו מספרין בלשון ארמי בבבל, מאותו הזמן נקרא התלמוד שסדרו גמרא ב ל ש ו ן א ר מ י.

5) זו היא הכונה האמתית של דברי ר' יוחנן:

כי סליק איסי בר היני וכו' אמר ליה (ר' יוחנן) מאן ריש סידרא בבבל? אמר ליה: אבא אריכא. א"ל: אבא אריכא קרית ליה? דכירנא כד הוה יתיבנא אחר י"ז שורי אחוריה דרב קמיה דרבי, ונפקי זקוקין דנור מפומיה דרב לפומיה דרבי ומפומיה דרבי לפומיה דרב, ולית אנא ידע מה הן אמרין (חולין קלז:).

חשבו רבי אדם המבקש לו גדולות, ובקנאתו הגדולה של רבי לכבוד בית אבותיו [1] לא תמוה הוא כי סבעו זה של תלמידו הבבלי הוליד טינה בלבו עליו. ואולם צריך להודות, כי לא תמוה גם זה, שהתלמיד הבבלי, שחש בקרבו באמת רוח גדול, קוה כי בהזדמנות הראשנה, אם יפָנה מקום של כבוד בישיבתו של רבי, יעלהו רבי לגדֻלה, ולכן כאשר מת ראש הסדרה ורבי נתן משרה זו ל... [2] ולא לבן אחותו של ר׳ חייא, חרה אפו של הבבלי על העָול שנעשה לו, ובכה בינתו ראה כי נגדר הדרך לפניו בארץ ישראל ולא יוכל לעלות כאן לגדֻלה הראויה לו, ויחלט לעזב את ארץ ישראל ולשוב לבבל ארץ מולדתו, ולהיות שם מה שלא יכל להיות במקום שלטונו של בית רבי. וטבע האנושיות חִיְבָה, שברגע שהחליט זאת התעוררה בנפשו התשוקה לגדל את כבודה של בבל בכל מה שאפשר, אפילו אם זה יזיק לכבודה של ארץ ישראל. ובעקיבות נמרצה, שהצטַין בה בן אחותו של ר׳ חייא לא פחות מבחריפות השכל, הלך הבבלי הצעיר על הדרך אשר התוה לו ולא נרתע לאחוריו מפני דבר. מעינו הפקוחה של רבי לא נעלמה מזמתו של התלמיד הבבלי, ולכן לא נעתר להשתדלותו של ר׳ חייא בפני רבי שיתן לו לבן אחותו סמיכה [להתיר בכורות אלא רק] לדון דין [ולהורות הוראה] בבבל [3]. אך הבבלי הצעיר לא נפל לבו בקרבו מפני זה, וישב לבבל ויכונן שם ישיבה בסורא. ובגדלו באמת בתורה וברחב דעתו ומעוף רוחו גדלה תפארת ישיבתו מהרה מעל לישיבת בן דורו הזקן ממנו שמואל בנהרדעא, ומכל קצוי בבל נהרו להישיבה החדשה תלמידים למאות, ובמהרה קֹרא לראש הישיבה הזאת רב סתם, כמו לראש הישיבה בארץ ישראל רבי, ורב עשה כל מה שהיה אפשר, לנתק החוטים שהיו מחברים את בבל לארץ ישראל. ואם רב בעצמו לבו עוד נקפו לעקר את הכל, הנה הרוח ששלט בישיבתו נתגלה בתלמידו המובהק רב יהודה [4] שאמר בפרוש:

כל הדר בבבל כאילו דר בארץ ישראל (כתוב׳ קיא.).

ולא הסתפק בזה והוסיף ואמר:

---

1) בני אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך (הוריות יד.).

[2) כך בכ״י.]

3) אודות היחס בין רב ורבי, עי׳ בספרי דברי הימים של הזמן הזה ועי׳ בפרט בספר Die Juden in Babylonien [של ש. פונק] ואני הצעתי הדבר לפי מה שאני רואה אותו. על היחַס בין רבי ור׳ חייא, שלא היתה אהבה שלמה ביניהם, עי׳ במבוא המשנה לר״י בריל, חלק ב׳ דף 154, הערה י״ז וז״ל:

גם האהבה ואחוה בין רבי לר׳ חייא לא היו נאמנות והכבוד אשר עשו זא״ז לא היה מקירות לבם אשר הטעם לפי שר׳ חייא אשר היה מעולי בבל החזיק בדרך הלימוד הבבלים ללכת יותר אל התלמוד מלאחר המשנה, כלומר שהתאמץ יותר לבאר הטעם והסברה של עניני המשניות ועל דרך זה להגדיל ולהרחיב תוכן המשנה ולא ישרו בעיניו מטעם זה הדרכים אשר הלך רבי בחבור וסדור משניות שלו ואם גם שכבד את רבי וכו׳ בכ״ז היה מתנגד לדרך לימודו בפרט את דרכו בחיבור משניות שלו, יחוץ מזאה גם לא היה נכון בעיניו שנהג רבי את נשיאותו ברמה ונפשו אותה ללכת בכח וגבורה כמו שהיה ביד הנשיא שבבבל ולכפות ולרדות את העם לעשות רק רצונו לחק ולא יעבור וכו׳.

[4) ביומא נג:, תפלת כהן גדול: ולא יעדי עבד שולטן וכו׳, זה אמר רב יהודה, הוסיף לנוסח של רב, אך מאין ידע?

כל העולה מבבל לא״י עובר בעשה (שם קי., ברכות כד:).

וזה לא היה מאמר להלכה בלבד, אלא גם למעשה, ור' זעירא תלמידו שרצה בכל זאת לעלות לארץ ישראל היה אנוס להשתמט ממנו [1], להתגנב ממנו.

מעמד נפשי זה של רב לא היה עלול, בטבע האנושית, להדליק בקרבו אש חבה יתרה ללשון הדבור של ארץ ישראל, זו הלשון שבמדה מן המדה נהיתה במקצת כמו לשונו המיֻחדה של רבי. וכך רואים אנו ברב, שלא בלבד שכמעט כל שיחות חֻלין שלו היו בארמית. בביתו, על שלחנו, עם בני בניו, אלא אפילו משא ומתן בהלכה אנו שמעים מפיו בארמית. וכמו כן לפני לכתו לישב לדין דבר ארמית:

בצבו נפשיה לקטלא נפיק, וצבו ביתיה לית הוא עביד, וריקן לביתיה אזיל, ולואי שתהא ביאה כיציאה (יומא פו:, סנהדר' ז:) [2].

הן אמנם, בן דורו הזקן ממנו, שמואל ירחינאי, כבר קדמהו בכל זה, ולא בלבד שכל שיחות חֻלין שלו הן בארמית, כך עם אריסו (ב״ק צב.) ועם רב יהודה, [אלא גם] במו״מ של הלכה ודברי חכמה ועוד. אבל שמואל, שהיה אמנם רופא ותוכן גדול ודַיָּן מצֻיָּן בשכל ישר, היה אדם יבש; זה היה אדם של שכל, ולהרגש לא היתה שום שליטה עליו. הוא היה בבלי כלו, ומעולם כנראה לא התעוררה בקרבו אפילו התשוקה לעלות לראות את ארץ ישראל [3], ואפילו אם נניח שהלך שמה פעם אחת, זה היה כנראה על פי קריאתו של רבי שקראהו בתור רופא לבוא אליו לרפאו ממכאוביו הגדולים וארץ האבות לא פעלה עליו בכלום ולא שהה בה הרבה זמן, וישב מיד בבלה, בלב יבש כמו שהיה [4]. אבל, רב היה באמת לא בלבד גדל השכל אלא גם גדל הרגש, רוח שירה אמתית היתה מפעמת בו, וכל מה שיצא מפיו בעברית, דברי אגדה ונֻסחאות התפלה שקבע, מצֻיָּן בלשון עברית צחה וביפי המליצה ובעז הרגש. אך הטבע האנושית הביאתהו להיות קנאי לבבל ולרחק את לבו מארץ ישראל ומהדבר האחד שהיה עוד מצַיֵּן את חכמי ארץ ישראל מחכמי בבל, היא לשון הדבור [העברית] גם עוד בשיחות חֻלין ועכ״פ בבית המדרש, ויפתח גם את בית מדרשו לרוָחה להלשון הארמית, והוא בעצמו ותלמידיו נשאים ונֹתנים מעתה גם בדבר הלכה בתוך כתלי בית המדרש בלשון ארמית [5]. ולא בלבד בדבור פה, אלא אפילו בכתב השתמשו תלמידי רב בלשון ארמית. כך בשאלה הלכית ששלחו לשמואל היה גוף השאלה אמנם בעברית, אך כל המו״מ של הלכה בארמית (שבועות מו., סנהדרין כד:, ב״ב קנ״ב., גיטין פט.).

---

1) ר' זירא הוה קא מישתמיט מדרב יהודה דבעי למיסק לארעא דישראל, דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לא״י עובר בעשה (שבת מא.).

[(2)] רב הוא שאמר כי אדם דבר ארמית:

ואמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון בלשון ארמי ספר (סנה' לח:).

3) כבר חקרו חכמים בדבר שמואל אם עלה לא״י או אין.

4) אביו של שמואל הספיד את לוי בר סיסי בעברית (ירוש' ברכ' ב, ח).

5) רב ושמואל סחו ביניהם ארמית (תענית כ:).

כל זה היה בבבל, ואלמלא לא פשטה הרעה מחוץ לגבולי הארץ הזאת, כי אז לא גדלה כ"כ הצרה. אבל, הצבור היהודי בארץ זו שהיה כלו ארמי בלשונו [1] היה מקור הרעה, ממנו נפתחה הרעה להדבור בעברית בא"י למבראשונה, והבבלים הבאים לא"י היו במשך כל הדורות האלה המזון להדבור בארמית בא"י, שהביא לו כל הימים חיים חדשים וכח חדש, ורב במעשהו הגדיל עוד יותר את כח הרעה הזאת. כי כבוד תפארתה של ישיבתו הגיע עד ארץ ישראל, וכל מה שנעשה בה, לא יכל לא לפעל על הישיבות בא"י, שאחרי מותו של רבי הועס זהרן. ומלבד זה, בימים האלה רבו התלמידים שעלו מבבל לארץ ישראל [2], אולי מפני שרוקה גדלו של רב בתורה העיר בלבות רבים התשוקה לעלות ללמד תורה בא"י, מפני שהם ראו בחכמתו של רב פְּלֶת אוירה של ארץ ישראל [3]. ואין ספק בדבר, שמפני הסכנה הגדולה הזאת לבבל ראו שם בבבל לעשות תקנה להדבר כדי לעצר בעד הרעה, ותלמידו המבהק של רב לא נרתע לאחוריו מהוציא מפיו את המאמר המפרסם שלו שהובא למעלה, כי העולה מבבל לא"י עובר בעשה. מה שלא מצא הרב את לבו להוציא מפיו, הֵעֵז התלמיד. אך החרם הזה על ארץ ישראל, שכמעט קשה להאמין שבאמת נמצא בין חכמי ישראל בדורות ההם אחד שמצא את לבו להוציא מפיו דבור איֹם זה, לא עשה הפְּעֻלָּה הרצויה. בגנבה, בסתר, היו יוצאים מבבל ועולים לארץ ישראל [4], ואלה התלמידים הבבלים, ביהירותם ובגאותם ביחוסם הבבלי, ובדבקותם בלשון הבבלית, מפני שהיא היתה להם כעין אגרת יחוס שהם בבלים טהורים, דברו בבלית בא"י בכל מקום ועם כל איש, אפילו עם רבותיהם [5], וחכמי ארץ ישראל הלא

---

[1]) אמנם אמר] רב לרב המנונא דברי חכמה בעברית, ואפילו בבבל פעמים עוד סחים בעברית, ואפילו רב יהודה בעצמו בבית המרחץ לעבדו:

אשכחיה (ר' זירא לרב יהודה) דקאי בי באני וקאמר ליה לשמעיה: הביאו לי נתר הביאו לי מסרק.

ומיד בארמית: פתחו פומייכו ואפיקו הבלא (שבת מא.).

ועד מה כבר הגיע הדבר, שבזמן הזה כבר נשאו ונתנו אם מותר לדבר בלה"ק בבית המרחץ!

המשל היותר ברור של שמוש בשתי הלשונות יחד, עברית וארמית, היא דרשתו של שמואל בר נחמני:

אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן: מ"ד כי אתה אבינו וכו'? לעתיד לבוא יאמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו. אמר לפניו: רבש"ע, ימחו על קדושת שמך. אמר: אימר ליה ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים, אפשר דבעי רחמי עלייהו. אמר ליה: בניך חטאו. אמר לפניו: רבש"ע, ימחו על קדושת שמך. אמר: לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה. אמר לו ליצחק: בניך חטאו לי. אמר לפניו: רבש"ע, בני ולא בניך? ועוד, כמה חטאו? כמה שנותיו של אדם? שבעים שנה. דל עשרין דלא ענשת עלייהו, פשו להו חמשין. דל כ"ה דלילותא וכו'. פתחו ואמרו: אתה אבינו. אמר להם יצחק: עד שאתם מקלסין לי, קלסו להקב"ה. ומחוי להו יצחק הקב"ה בעינייהו וכו'.

[2]) דור דור ודורשיו ג' פרק ד':

ועוד היו בידי חכמי א"י משניות רבות וכו'. ועתה כל מבין עם תלמיד אשר רצה להשיג שלמות מלאה בחכמת התורה היה צריך לשוב אל צור חצבה לא"י, לקבל שם מחכמיה משניות ושמועות אשר בידם מהקדמונים, כי בבבל לא יכלו להשיג זאת (עמ' 38).

[3]) אוירא דא"י מחכים (ב"ב קנ"ח:),—ר' זירא צם לשכח תורת בבל (עי' ב"מ פה.).

[4]) עי' למעלה מעשה ר' זירא.

[5]) ר' זירא עם ר' יוחנן (קדושין עא:).

מעולם לא הצטַינו בקנאה יתרה ללשון העברית. ועל אחת כמה וכמה אחרי מותו של רבי, שהתחילה ירידת הרוח בכלל כאן.

ובמהירות גדולה ובכח שאי אפשר לעמד בפניו הולך הדבור בארמית וכובש לו את משגביו האחרנים של הדבור בעברית, את בתי המדרש; הדבור בעברית מצטמצם יותר ויותר, ולא עברו ימים מועטים, וגם בבתי המדרש בא״י תלמידי חכמים לא בלבד שהם סחים ביניהם בארמית בהויות העולם, אלא נֹשאים ונֹתנים בארמית גם במשא ומתן של הלכה. את זאת אנו ראים בבית מדרשו של ר׳ יוחנן, שבתלמוד הירושלמי שהתחיל רבי יוחנן לסדר. אפילו ר׳ יוחנן בעצמו, זה גדול האמוראים,—הוא, שהוא דומה הרבה לרב גם בחריפות השכל וגם בעז הרגש וברוח המליצה, הוא שלשון העברית כ״כ עוד שגורה בפיו [1], ואהב לשיח בה, שממנו נשמרו לנו שיחות חֻלין בעברית, יותר מכל מי שקדמוהו [2],— הוא בעצמו מרבה לדבר ארמית, לא בלבד בשיחות חולין, אלא גם במשא ומתן של הלכה, ולא בלבד עם חבריו אלא גם עם תלמידים שבודאי לא היו מצֻזים לדבר לו בבלית אלמלא היה מתחיל לדבר להם עברית ובפרט אלמלא ידעו שהוא מקפיד על זה ואין רצונו לדבר ארמית.

וקצו של הדבור בעברית גם באי״ הלֵך ומתקרב. הדבור בעברית גֹסֵס. עוד גם עתה החכמים פעמים סחים בעברית. עוד תדיר בבית המדרש נֹשאים ונֹתנים בדבר הלכה בעברית. עצם דבר ההלכה כמעט עוד בכל פעם נאמר בעברית, והמשא והמתן גם הוא פעמים בעברית. אך עפ״י רֹב, גם מי שמתחיל בעברית, תדיר, כמו מבלי גם להרגיש עֹבר מעברית לארמית, ומתמיד בארמית, ואתה מרגיש כי כאלו השתחרר עתה מעל קצת כבד. יש פעמים שמתחיל בארמית, ואיזה דבור עברי, איזו מלה עברית, כמו מֹשכים אותו בכח נסתר, והוא עֹבר מארמית לעברית. פעמים עוד אתה שֹמֵע גם אנשים מתוך ההמון (עוד) מוציאים מפיהם דבור עברי. אך בכלל, השעה האחרנה קרובה.

עוד מעט, עוד דור אחד, והלשון העברית מתה בדבור-פה.

---

(1) וכן אנו רואים ב[ר׳ יוחנן הרגשת הלשון.
ר׳ אסי שאל מר׳ יוחנן: שמסכו עכו״ם מהו?
ואמר לו ר׳ יוחנן: ואימא מזגו!
וענה לו ר׳ אסי: אנא כדכתיב קאמינא: טבחה טבחה מסכה יינה.
וענה לו ר׳ יוחנן: לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמו (ע״ז נ״ח:).

(2) בזמנו של ר׳ יוחנן, השלחני מדבר ארמית ור׳ יוחנן אתו עברית. [ראה ספור המעשה למעלה עמ׳ 178].

רשימת ספרים

שהשתמשתי בהם בחבור המלון

א

אבודרהם לר׳ דוד ב״ר יוסף אבודרהם
מס׳ אבות עם נקוד עליון בסדור תימני, כ״י בריט׳ מוז׳
אבות דר׳ נתן (קרא אותה המאירי ברייתא גדולה לר׳ נתן קריאה אבות דר׳ נתן, פתיחת בית הבחירה)
אבכיר, עי׳ מדרש אבכיר
אבן בוחן לר׳ מנחם בן שלמה משנת ד׳ תתקי״ג [1]
אבן בחן לר׳ קלומניוס, מוסר והלכות דרך ארץ
קונטרס אבן הטועים לר׳ חיים ב״ר נתן נטע רב בהמבורג, בדבר אסור בשול בשבת
אבן ספיר, יעקב ספיר
אבני זכרון (מצבות), הוציאן שד״ל בשנת התר״א
אבני זכרון לפירקוביץ
אבקת רוכל [2], ויניציה שכ״ד
אגור לר״ש גמע, בעטרת צבי לכבוד גרץ
אגרון לרסע״ג
אגרות, קבץ בוקסטורף, בזיליאה

אגרות יל״ג
אגרות ק״ק פוזנא לק׳ ברלין תצ״ח
אגרות המורה, בדבר המחלקת נגד הרמב״ם, אגרות רד״ק ורמב״ן
אגרות הרמב״ם
אגרות רש״י פין בהקבץ הפרדס תרנ״ז
אגרת ר׳ אברהם אבולעפיא, גנזי הקבלה ילינק
אגרת ר׳ אברהם בן הרמב״ם, כרם חמד ה׳
אגרת ר׳ יוסף בר טודרוס הלוי לקהלת פרובינצה
אגרת יצחק צרפתי אל קהלות אשכנז
אגרת מנחם בן סרוק לחסדאי
אגרת רמב״ם לחכמי מרשיליה, כת״י בביה״ס כזנתנסי, ברומא [3]
אגרת הרמב״ם לר׳ חסדאי נשיא
אגרת הרמב״ם לר׳ יהונתן הכהן
אגרת עלי הישמעאלי, נדפס עם ספר רפואות להרמב״ם, הוצאת גרוסברג, לונדון תרנ״ח
אגרת רב שרירא, נדפסה ג״כ מכ״י ע״י ניבויאר בספר סדר החכמים וקורות

---

1) עי׳ מאמרו של בכר עליו בספר עטרת צבי לכבוד גרץ.

2) מרי׳ מכיר? תלמיד הרא״ש?
בסוף הספר: ואני יעקב זעיר חברי. ויש בו חלק מר״מ דיליאון?

3) כנראה זה גוף העברי של הרמב״ם.

1) וצריך לעין בדבר הנסחאות.

2) ועי"ש בהקדמת המו"ל שהביא שם דברי המחבר במורה המורה שכתב: וכבר חברתי בזה הענין אגרת קראתי אגרת החלום. אך יש לפקפק אם באמת זהו השם שלו.

3) וקראתי בכ"י בברלין.

אות אמת, הגהות על המדרשים
אותות השמים הוא ספר משפטי הכוכבים ומשפטי הנולד, מאת החוזה בכוכבים האיצטגנין הגדול הרב החכם המופלג הר׳ יהודה ב״ר שלמה הכהן ז״ל מטוליטולא אשר חי במאה הראשונה לאלף הששי במדינת טוליטולא, ורשא תרמ״ו
אותות השמים של אריסטו, תרגום ר״ש אבן תבון, כ״י ביה״ס כזנתנסי
אותות השמים של אריסטו, תרג׳ ר״ש א״ת, כ״י בודליאנה וכ״י וינה
אותות השמים של אריסטו, תרגום ר״ש אבן תבון, כ״י פריז, והוא הנקרא אצלו גם הדרכים העליונים או האותיות העליונות
אותיות מריבות, ר״ש שרביט הזהב
אותיות הנח והמשך, ר״י חיוג
אותיות דר׳ עקיבא (א״ב דר׳ עקיבא)
אזהרות לר״א הזקן
אזהרות ר״י ברצלוני, ליוורנו שנת משבי״ר
אזהרות רסע״ג
אזהרות ר״ש בן גבירול
ספר האחד לראב״ע, הוצ׳ גולדהרט, דפוס אדיסה
ספר האחדות ויסודי האמונה של ר״י יעבץ אחימעץ, נדפס אצל ניבויאר Med. Jew. Chron. אוקספורד, כרך ב׳ (הגהות בקבץ MGWJ 1896, 545)
אילים, יש״ר מקנדיא
אילימה, ר״מ קורדובירו
אילת השחר, סדר תחנות ובקשות לקהל מנטובה תפ״ד
איתיאל, מחברת אלחרירי, תרגום ר״י אלחריזי, מהדורת תומס תשנרי לונדון 1872
אלאזהרי
אלאהנב אלבחרי
אלדד הדני, הלכות טרפות, ספר הלכה
אלדד ומידד (סור מרע) מר׳ אריה מודינא
אליהו רבא, מהדורת איש שלום, הוא תנא דבי אליהו
אלף בית של בן סירא, Expos. Times, XIV 151, 203
אלפסי
האמונה והבטחון, מיחס לרמב״ן
אמונה רמה לראב״ד, נתחבר בשנת 1160 למנינם
ספר האמונות שחבר החכם החסיד הרב שם טוב [פלקירא] זצ״ל [1]
אמונות ודעות לרסע״ג
אמונת חכמים לאברהם חיים ויטירבו מרבני ויניציה, בקבץ טעם זקנים
אמונת חכמים, אביעד שר שלום באזילה, פאדואה תפ״ט
אמרה צרופה, משה בן טרייטל, על מבטא הספרדי והאשכנזי, תקס״ח
אמרות טהורות, רמ״ע מפאנו (חקור דין וכו׳)
אמרי דעת על משלי לזרחיה בן שאלתיאל, נשלם שנת ה׳ מ״ה, נדפס בהשחר ב׳
אמרי ישר, חרוזים על ברכות הנהנין לר״מ דיין, וינה 1798
אמרי נואש של שלמה דפיירי
אמרי נעם, שירים, פזמונים וכו׳, יוסף שלום גליאנו, אמשטרדם שנת חש״ף ה׳ זרוע קדשו
אמרי שפר (קבלה על מלאכת השיר) לאבשלום מזרחי, שנת קנ״א, הוצאת כרמולי
אמת ואמונה, אד״ם הכהן
אמתחת בנימין, סגולות ורפואות ותפלות ספר האסופות
אסור הקבורה לגלינוס, תרג׳ ר״י חריזי, כ״י ברלין
אסף הרופא, כ״י מינכן
אפוריסמי דאפוקריטו, העתקת רפאל ממודינו, שנת רמ״ו, כ״י ברלין (המתרגם היה הלל בן שמואל, במאה י״ג, בעל תגמולי הנפש)
אקלידס, לר׳ יהודה הכהן, במדרש החכמה
ארובות השמים, ר׳ ישראל זאמושץ, על התכונה
ארבע כוסות, שלמה פפנהים, עם תרגום

---

1) ותשלם המלאכה בחדש תמוז שי״ו לפ״ק פה פירארה העיר הגדולה והמפוארה בבית ר׳ אברהם נ״י אושקי יצ״ו.

גרמני, וינה תרי"ג
ארזי לבנון:
מדרש כונן
האמונה והבטחון, מיֻחס להרמב"ן
ספר הנקוד וסוד החשמל לר"י גיקטיליא
מעיין חכמה
ספר היכלות
ארח חיים לר"מ נרבוני, ספר ברפואה, כ"י בית המדרש שכתר בניו-יורק, ויש בו שתי נסחאות [1]
ארח חיים, בדרכי המוסר, רפאל נורצי, נתחבר ונדפס שנת שלי"ט
ארח מישור, ר' יעקב חאגיז, אמשטרדם, פרופס, ואר"ח צדיקיים לפ"ק
ארח סלולה, על לוחות לקביעות התקופות והעבורים וכו', יצחק בן שלמה בן צדיק, כ"י ביהמ"ד שכתר
ארחות עולם לאברהם פריצול
ארחות צדיקים
ארי נוהם, בדבר הזהר והקבלה לר' אריה די מודינא, הוצאת פירסט, לייפציג
אש דת של דוד נייטו נגד חיון, לונדון תע"ה
האשכול של הראב"ד
אשכול הכפר, יהודה הדסי
אשמורת הבקר, סדר מחבורת מעירי שחר, פיוטים וכו', ויניציה
אשמת שמרון, מפו

ב

באור רלב"ג על פרוש אבן רשד על ספר הטבע מאריסטו
באור מלים זרות שבמו"נ, ר"ש אבן תבון
באורים, ידעיה הפניני
באר יצחק, ריב"ל
באר לחי, יצחק בן טודרוס, על המגפה
באר מיכל, מיכל זקש, באור על קצת פיוטים
באר מים חיים לר' חיים עובדיה, שלוניקו שנת רננו
באר עשק, עי' שו"ת
בגידת הזמן, שנת רפ"ד
בדי אהרן, ר' אברהם בן הרמב"ם
בדק הבית של ר"א הלוי על תורת הבית של הרשב"א
הבהיר
בחיי [על התורה לר' בחיי בן אשר]
בחינת הדת לר' אליהו דילמדיגו, בזיליאה שפ"ט
בחינת עולם, בדרשי, בנקדות עם פרושי משה בן חביב ויוסף פרנשיס, דפוס פירדה
בחן צדיק, יוסף פרל, 1838
בית האוצר, שד"ל
בית הבחירה, המאירי
בית הבחירה של המאירי על פרקי אבות (שנת ה' אלפים ס'), הוצאת שטרן
בית יוסף לר"י קארו
בית המדרש, א"ה ויס, שנה א'
בית המדרש, ילינק, קבץ מדרשים ישנים
בית מדות, מוסר, קושטנדינא רע"ב
בית רחל ושער הלל יה, נפתלי כץ, דיהרנפורט
בכורי העתים
בן דוד מר' אריה ממודינא, על הגלגול, טעם זקנים
בן המלך והנזיר, ר' אברהם בר חסדאי הלוי
בן משלי לר' שמואל הנגיד
בן סירא, תרגום יהודה ליב בן זאב

1) וקראתי אחת כלה ואחת השויתי. משתמש הרבה בשמות הערבים וגם הרומיים וכדו' כמו שהם. בכ"ז יש בו הרבה מונחים עבריים.

בן סירא, הגוף העברי, גניזה
בן פורת יוסף, וכוח הנשיא דון יוסף עם
חכם נוצרי, קושטנדינא תרל״ז
ספר בן ציון ליוסף קונצין, חדודים ומליצות,
אמשטרדם ת״נ
בני משה, עי׳ שו״ת
בניות ברמה, שלמה בן מאיר, רש״י כ״י
קמברידש
בסבת הכוכב ונביי לר׳ יצחק בן מאיר
דאשפירא, Bibl. Vaticana, Cod. mss. ebr. I, CV
בעל הלשון ליהוסף בן יהודה זארק בעל
רב פעלים, גמר אותו בשנת ה׳ ר״ח
בעל הנפש להראב״ד, מהדורת ברדיטשוב
תקע״ג
ספר בעלי חיים, עי׳ אגרת בעלי חיים
ברייתא דשמואל, שאלוניקי 1861
ברייתא מפרקי מרכבה והוא אגדת בראשית
ברית החדשה
ברית מנחה לר׳ אברהם מרימון הספרדי,
אמשטרדם ת״ח
ברכיה הנקדן, הוצאת דר׳ גלנץ

ברכת אברהם לכב׳ דר׳ ברלינר
ברכת אליהו, אליהו דוויך הכהן, על התורה,
ליוורנו תקנ״ג
ברכת הנהנין מהרב שניאור זלמן מלאדי
בעל הש״ע והתניא
ברכת הנהנין, נחום בר״מ סגל
בשם קדמון, על כללי הדקדוק, משה
פרובינצאלו, נתחבר בשנת רצ״ה, נדפס
בויניציה בשנת ונש״א
בשמים ראש, חרוזים לפורים, ובשבח מלאכת
הדפוס, יוסף קונצין, שנת ת״נ אמשטרדם
בשמים ראש, אספם יצחק די מולינא בימי
ר״י קארו, קראקא תרמ״ו
בתי הנהגת גוף הבריא, ר׳ שם טוב
פלקירא, כ״י פלורנציא
בתי הנפש, ר״י זבארה
בתי הנפש, דפיירא, הוצאת הרטויג
הרשפלד, לונדון 1894, (Report of the Montefiore College
בתי הנפש והלחשים, לוי ב״ר חיים ב״ר
אברהם, ויהי בשנת ל״ו ליצירה וכו׳,
כ״י בפריז מס׳ 978 [1]

ג

גבעת שאול, עי׳ שו״ת
גדולי תרומה לר׳ עזריה פיגו
ספר הגדרים, מנחם המכונה בונפא
ס׳ הגלוי לרסע״ג, עצם הגוף העברי בספר
של שכתר Saadiana
ספר הגלוי לר״י קמחי
הגלות והפדות, אברהם בן יצחק אלף
מסראן תושב מנטובה, ויניציה ה׳ שצ״ד
גן עדן לר״א הקראי

גן עדן, ביהמ״ד ילינק
גנזי המלך לרי״צ בן לטיף
גנזי מצרים, עי׳ הלכות ס״ת
גנזי נסתרות לקבק
גנזי חכמת הקבלה, ילינק, ליפסיא תרי״ג
גנת אגוז, ר״י ג׳יקטיליה
גינת ורדים, עי׳ שו״ת
גרם המעלות של יוסף וידאל בנבנשתי,
על רפואה, כ״י פריז

---

1) אך הנקוד הוא כנראה חדש.

ד

דביר, מ. א. גינצבורג
דבר עגונה, לקורות הגזרות
דברי אלימלך על התורה
דברי אסתר, חדודים ופרושים על מגלת אסתר, יוסף קונצין, אמשטרדם ת"נ
דברי חפץ, מערכה א', כולל כתב יד הוצאת צבי הירש עדלמן, לונדון עת לחננה לפ"ק
דברי יוסף מר' יוסף אירגאס, ליוורנו
דברי ימי עולם, קלמן שולמן
דברי הימים, יוסף הכהן
דברי מישרים
דברי ריבות של סטנוב
דברים עתיקים מניבויאר, הצופה להמגיד שנה טו, גליון א, ב, ו, ז, כה — כט
דברים עתיקים, הוצ' בן יעקב
דגל אהבה מר' שמואל ארקוולטי, שיר על אהבה, ויניציה ש"א
דיואן רמב"ע, כ"י בודליאנה
דעות הפילוסופים, כ"י, לרש"ט פלקיירא [1], כ"י בלוגדונא [2], שטינשנידר תרגומים העברים דף 5
דקדוק לר"י חיוג, תרגום
דקדוקי הטעמים לבן אשר, יצא ע"י בֶּר ושטראק
דקדוקי סופרים, שנויי נסחה בתלמוד בבלי ר' נ' רבינוביץ
דרושים הטבעיים ל Averroes, כ"י במינכן, מאמר במיני ההרקות Catal. Steinschneider 27,2
דרך אמונה, ר' אברהם ביבאגו, קושטנדינה רפ"ב
דרך אמונה, על הקבלה, ר' מאיר בן גבאי
דרך ארץ, שד"ל' ציון תר"א
דרך חכמה לרמח"ל
דרך טוב, יואל שץ, מוסרי דרכים טובים ולמודים, פיורדא תצ"ז
דרך טובים, הוצ' צבי אדלמן
דרך ישרה מאת ראובן ב"ר אברהם מירושלם, נדפס בליוורנו
דרכי המשנה לז' פרנקל
דרכי נעם ר"מ בן ש"ט בן חביב, שנת רו"מ
דרכי הנקוד והנגינות, משה הנקדן, הדפיס פרינסדורף

ה

הגדה מצֻירה ומנקדה, כ"י בריט' מוז'
הגדה משנת ה' נ' 1290, מנקדה, כ"י בודליאנה
הגדה של פסח מנהג ספרדי עם שירים
הגהות מימוניות
הגיון הנפש לאברהם בר חייא, לייפציג הכת"ר
הורית הקורא ב Journ. Asiat., פרסם דרנברוג
ס' היכלות, עי' ארזי לבנון
היכלות רבתי
הכרעות רבנו תם
הליכות קדם לגבריאל אייזיק פאלק, אמשטרדם התרי"ז
הלכות גדולות לר"ש קיירא
הלכות ספר תורה של ר"י ברצלוני, פרסם אלקן אדלר בשם גנזי מצרים
הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון
הלכות קטנות לר"י חאגיז עם פי' הלכה רווחת מר' בן ציון אלקלעי, ירושלם תרנ"ה
הלכות תקון המצוות למהרי"ל, אסור והתר

1) ולא לר"ש אבן תבון.
2) Cat. Cod. hebr. Bibl. Acad. Lugduno Bat.

ספר ההלצה לאבן רשד, מהדורת גולדנתל
הנהגה משובחת, ר"י חריזי
הנהגות אדם, דוד אופנהים, זאלקווא תקס"ה
הנהגת הבריאות ממאישטרו בארגבה מלילה,
שנת פ"ז לאלף הששי, Bibl. Vatic.
הפלת הפילוסופים, כ"י ברלין
הצעה בסוף קונקורדנס לפירסט
הצעת המעשה, ויניציה שכ"ו
הקדמת יהושע בעז, בעל עי"מ על התלמוד
הקדמת ר' יצחק ב"ר שלמה בן אבו
סהילה לפרושו של שה"ש [1]
הקדמת ר"י משקוני לפרוש ראב"ע על התורה
הקדמת יעקב בן חיים אבן אדוניה
להמסורה, הוצ' גנזבורג
הקדמת מגיד מישרים לר"י קארו מאת
יצחק בינגא
הקדמת מנחת שי, הוצאת ילינק
הקדמת תנ"ך, בוקשדורף, REJ 1895
השבת אבדה, בקבץ על יד כרך ז'
השגות דונש על מנחם
השגות הראב"ד על הרמב"ם
השגות [...] להגן על ספר הלכות גדולות
ס' ההתאבקות, ר"י עמדן
ההתחלות לאלפרבי, האסיף, פיליפובסקי

ו

ודוי לרסע"ג
והזהיר
וזאת ליהודה, אגרת ר' אברהם אבולעפיה
וכוח הנוצרי עם היהודי, של סבסתיאן מינסתר,
בשנת אלף ושל"ה שנה לחרבן
וכוח התורני עם הפילוסוף, יצחק בר יוסף
פולקאר, טעם זקנים
ויכלו השמים, יוסף אבן מוהג'יר

ז

זבח פסח, ר' יצחק אברבנאל
זהר עם פי' דרך אמת וניצוצי אורות, ווילנה
תרמ"ב
זכות אדם
זכר צדיק לר"י בן צדיק, בספר סדר החכמים
וקורות העתים של ניבויאר
ספר הזכרון, ר"י קמחי
זכרון טוב והוא ספורי מעשיות מהצדיק
מנעסכיז, תרנ"ב
זכרון לבני ישראל, עי' עניני שבתי צבי
זכרון לראשונים, מחברת חמשית זכרון
הגאון רב סעדיה אלפיומי, מאת אברהם
אליהו הרכבי, פטרבורג תרנ"ב
זכרונות יוסלמן משנת רס"ט, REJ 1888
זמיר עריצים וחרבות צורים, נגד החסידים,
משנת תקל"ב
זמיר עריצים, נגד החסידים, משנת תקנ"ח
זמירות לפורים, ר' ישראל נגארא

ח

חבור יצחק הישראלי, תרגום, נתפרסם
בספר תהלה למשה לכבוד שטינשנידר
חבור המשיחה והתשבורת, ראב"ח הנשיא
חד אלאנסאן, מיחס לרסע"ג, כ"י ברלין
חדושים, ר' יצחק גיאת
חובות הלבבות לר' בחיי בן יוסף

1) עי' מטמוני מסתרים.

חוות יאיר, עי' שו"ת
חופש מטמונים
החוקר, מכתב עתי לחכמת ישראל, מאת יצחק שלמה פוכס
חוקר ומקובל לרמח"ל
חותם תכנית לאברהם בדרשי
חזוק אמונה ליצחק בן אברהם מטרוקי
חזות קשה לר"י עראמה בעל העקדה, נתחבר בשנת שי"ב
חזיונות של הראב"ע, כ"י פריז
חזקוני על התורה
חיות קנה, מראות וחזיונות שלמה מולכו משנת ר"צ, אמשטרדם
חיי עולם הבא, כ"י לר"א אבולעפיא
חיים שאל, עי' שו"ת
חכם צבי, עי' שו"ת
חכמוני, ר' שבתי דונולו, הוציאו לאור דוד קאשטילי, נדפס בפירינצי בשנת התרמ"א
חכמת הכשדים (השבעות, וכדומה) פרסם גסתר
חכמת המסכנים, ר"א שולמן, היקב, פרס להמליץ
חכמת המספר לר"א מזרחי
חכמת הנפש, בדרך הקבלה, כ"י בריט' מוז', אבל כבר נדפס בשם קדמון אחד
חכמת הנתוח, המליץ א', כ"ח
חכמת שלמה, רנה"ו, ורשא 1885
החלוץ העובר לפני עם ישראל למלחמת הדת
והתושיה, מחברת תשיעית תרל"ג—תרל"ד
חלקת מחוקק, ר"מ אלשיך על איוב
חלקת הנקוד, משה הכהן רייכרסון
חלקת הפעלים, משה הכהן רייכרסון
חמדה גנוזה, מאת צבי הירש עדלמן, קניגסברג
חמדת ימים לר' נחום עזרני
החנוך, ספנסר, תרגום דוידוביץ
ספר החינוך, ר' אהרן הלוי מברצלונה
חקקי אבן לאליקים כרמולי
חרבות ירושלם, ספור התלאות של ירושלם משנת שפ"ה ליצירה
חרוז על הבלי העולם Bibl. Vaticana, Catal. cod. mss. ebr. I, CCLVIII
ספר החרוזים לאבן סיני הנקראת ארגוזא, העתקת החכם הרופא שלמה מעיר ברגויש, כ"י ברלין
חשבון מהלכי הכוכבים לר' אברהם ב"ר חייא הספרדי, כ"י פריז
חשבון המהלכות, ראב"ח הנשיא, כ"י בריט' מוז'
חשבון העבור להרמב"ם
ספר חשמונאים, חקירות בענין הפלטה הנשארת בלשון עברי מספר הראשון לספרי המכבים מאת אברהם שניצר, ברלין תרס"א [1]
חתם סופר, עי' שו"ת

ט

טוב טעם לאליה בחור
טור, ד' חלקים, לר' יעקב בן אשר, ריווא די טרינטא ש"ך
טעם זקנים
טעמי אמת, מיחס לבן בלעם
ספר הטעמים לראב"ע, כ"י פריז, והוא טעמי שמות המזלות ופעולותיהם לפי דעת חכמי המזלות

י

יאיר נתיב לר' אברהם הלוי, קושטנדינא תע"ח
יד אבשלום על משלי לר"י עראמה, דפוס קראקא
יד לשון, דקדוק באיטלקית וקצת שירים, שלמה אוליוירו
יוחסין, ר"מ זכות
יוחסין של אחימעץ מאיטליה, עי' אחימעץ
יוסיפון
יוסף המקנא, בספר ברכת אברהם לכבוד ברלינר

[(1) כנראה לזה התכון המחבר בעמ' 57 ובעמ' 188, הערה 4) ואנו טעינו בהשלמה ובהערה.]

יוצר ליוסף בן שטאנש, קטע כ"י גניזת קהיר
יוצרות לכל שבתות השנה, חנכה ופורים
יורה חטאים, תקונים לעונות הלכות תשובה, לר' אלעזר מגרמיזא
יושבי תבל, כמו לישרים תהלה, הירש דרנבורג, תקמ"ט
יין לבנון, פרוש על מס' אבות, מאת נפתלי הירץ וויזל, דפ' ווארשה
ילמדנו
ילקוט שמעוני
יסוד האמונה של ר' יוסף יעבץ
יסוד מורא לראב"ע, המבורג
יסוד עולם לר' יצחק הישראלי תלמיד הרא"ש, בדבר חכמת העבור וקדוש החדש והתכונה
וכו', ברלין
יסוד עולם לר"מ זכות, הוצ' ברלינר, תרל"ד
יסודות עי' ספר היסודות
יסודי חכמת השעור, ח. ז. סלונימסקי
ס' יצירה עם פרוש דונש בן תמים, עי' גם פרוש לס' יצירה
יקוו המים, ר"ש אבן תבון
יראים, עי' ספר יראים
יריעות שלמה, שלמה פפנהיים
ישורון, מכתב עתי לחכמת ישראל
יתר הפליטה מן כתב אלמואזנה בין אללג'ה אלעברניה ואלערביה, אשר חברו אבו אברהים יצחק בן ברון הספרדי, הו"ל קוקובצוף

כ

כבוד אלהים, ר' אברהם אבן מיגש, דרשות על התורה
כבוד אלהים, ר' יוסף בן שם טוב, פירךא שי"ו
כוזרי, ר' יהודה הלוי, גוף הערבי בכתב עברי, הרשפלד
כוזרי, תרג' יהודה אבן תבון
כוכבי יצחק, מכ"ע
כוונות האר"י
כוונת הפילוסופים, אלגזלי, תרגום ר' יצחק אלבלג, עם פרוש משה נרבוני, כ"י ברלין
כוונת הפילוסופים לאלגזלי, כ"י בבית המדרש בלונדון
כח ה', הובא בשו"ת חוות יאיר
כל בו
כל מלאכת ההגיון
כל שירי וכו', עי' שירי וכו'
כלי יקר על התורה, ר' אפרים לונטשיץ
כליל החשבון
כלילה ודימנה, תרג' פרק י', פרסס ניבויאר בהקבץ Orient u. Occident, I 483
כלימת הגוים, האפודי, בקבץ הצופה בארץ הגר
כנור בת ציון, מיכה יוסף לבנזון
כנור נעים, שד"ל
כנסת הגדולה, עי' שו"ת
כנף רננים, פזמונים וכו', יוסף ידידיה קרמי, תלמידו של רמ"ע מפאנו, נדפס ויניציה שפ"ז
כנפי יונה, קבלה, רמ"ע מפאנו
כסאות לבית דוד, יהודה עשהאל, נדפס בוירונה שנת ת"ו
כסף משנה, ר"י קארו
כף אחת, חיד"א, ליוורנו שנת דרשי אלהים
כפתור ופרח
כרם חמד, גם החדש ח—ט
כתב רב האי גאון לר"א בן עטא, JQR NS I ,239
כתאב אלכאפי, עי' לקוטים
כתאב אלמשתלחק, עי' Opuscules
כתאב אלמחצ'רה, רמב"ע
כתאב אלרסאיל, מאיר בר טודרוס הלוי, נגד הרמב"ם
כתאב אלתקריב ואלתסהיל, עי' Opuscules
כתאב אלתשויה, עי' Opuscules
כתב תמים ר"מ תקו, אוצר נחמד ג, 76
כתבת השלוח
כתובה לשבועות, בסוף ס' אזהרות, ר"י ברצלוני
כתובים אחרונים, י. ז. פרנקל

כתר מלכות לרדב"ז, אור קדמון
כתר מלכות לר' שלמה בן גבירול

כתר שם טוב לר' אברהם דקולוניא, בגנזי הקבלה לילינק

ל

לב האריה, ר' אריה די מודינא
הלבוש, ר' מרדכי יפה
ס' הלבנה והוא ספר הצלמים, קבלה והשבעות, כ"י בריט' מוז'
לוח הרצענות של ועד הלשון בירושלם
לחם משנה על הרמב"ם
לישרים תהלה, רמח"ל
למודי הטבע, משה מרדכי יאוועל, טשערנאוויץ
לקוטי פרחים, אודות הרוחות
לקוטי יוסף סמברי, בספר סדר החכמים וקורות העתים של ניבויאר

לקוטי קדמוניות, ש' פינסקר
לקוטים מן ספר המספיק הוא ספר אשר חברו בלשון ערב ר' תנחום בן יוסף הירושלמי וקרא את שמו כ ת א ב א ל מ ר ש ד א ל כ א פ י, לקטם מתוך כ"י בנימין זאב בכר
לקוטים לר' אברהם יגל, ורשא תקס"ב
לקורות הגזורות של ת"ח ות"ט
לקח טוב על אסתר
לשאן אל ערב, מלון
לשון למודים, ר"ד יחיא

מ

מאור עינים, ר"ע מן האדומים
מאזני לשון הקדש, ראב"ע
מאזני צדק אלגזלי, תרגום אברהם אבן חסדאי, הוצ' גולדנתל, לייפציג 1839
מאמץ כח, ר"מ אלמושנינו
מאמר האחדות, ר' יוסף יעבץ
מאמר בבחירה, ר' משה נרבוני
מאמר בכחות הנפש, טומאס די אקינו בספר Jellinek, Philos. u. Kabala, דף 26
מאמר במהות הנפש לאבונצר אלפרבי, כ"י ברלין
מאמר על המרקחות, קטע, שבתי דונולו, פרסם שטינשנידר
מאמר הסמים להרמב"ם, פרסם שטינשנידר בארכיו של וירכוב
מאמר על ההגדות לרמח"ל
מאמר על ישמעאל, רשב"א
מאמר על העקרים לרמח"ל
מאמר צורת היסודות, עי' צורת היסודות
מאמר השכל, באור לפיוט אל אלהים, חברו ראב"ן בעל אבן העזר זקנו של הרא"ש

מאמר על שפע הכוכבים, ר' דוד בן יעקב מאיר, כ"י ותיקן
מאמרים יקרים להאדמו"ר דובער בהרש"ז מלאדי, שנת וביראת ה'
המאספים
מבוא למחזור כמנהג בני רומא, שד"ל, עם מאמר על הפיוטים וכו' ועבודת אתה כוננת
מבוא הירושלמי, ז' פרנקל
מבוא אל הנקוד האשורי, ש' פינסקר
מבוא התלמוד לר' יוסף עקנין, הוצ' מקיצי נרדמים
מבוא התלמוד לר"צ חיות, זלקווא
המבחר לר' אהרן הקראי
מבחר המאמרים לנתן בר שמואל הרופא, משנת ה' ס"ז, נדפס בליוורנו בשנת תק"ץ
מבחר הפנינים לרשב"ג, תרג' ר"י אבן תבון
המבקש, ר' שם טוב פלקירא
מגדל חננאל לר' חננאל
מגדל עז על הרמב"ם
מגדל עז לרמח"ל

מגיד מישרים, ר׳ יוסף קארו
מגיד משנה על הרמב״ם
מגיד שיחות, והוא שיחין עילאין וכו׳ של הקדוש מוהר״נ, נתן מנימירוב
מגלת אביתר ראש ישיבה, XIV JQR
מגלת איבה, ר׳ יום טוב ליפמן הֶלֶר בעל תויו״ט
מגלת אנטיוכס, קניגסברג תרי״ז
מגלת נהרות, מרדכי צהלון, ה׳ תס״ו
מגלת ספר, יעב״ץ
מגלת ספר, ר׳ שלמה בן צמח דוראן, שנת שנ״א, בספר תפארת ישראל
מגלת עיפה, ר׳ שבתי כהן, בסוף ס׳ שבט יהודה
מגלת תענית ופי׳ הר״א מקראקוי, קניגסברג תרי״ז
מגן אבות לרשב״ץ דוראן, שלשת החלקים הראשונים: חלק אלוה ממעל, חלק שוסינו, חלק יעקב, נדפסו בליוורנו תקמ״ה [1].
מגן אבות של רשב״ץ דוראן, פרוש על פרקי אבות
מגן ורומח, חיים אבן מוסה, כ״י בברסלוי [2]
מדרש אבא גוריון, ביהמ״ד ילינק
מדרש אבכיר, נזכר בפענח רזא
מדרש אסתר
מדרש הגדול
מדרש הגדול, כ״י תימן
מדרש זוטא, שה״ש איכה, רות, קהלת, הוצ׳ ש. בובר
מדרש ההכמה, יהודה הכהן, כ״י ברלין, נתחבר בערבית ותרגמו הוא בעצמו בעברית
מדרש כונן, עי׳ ארזי לבנון
מדרש לקח טוב
מדרש הנעלם, זהר
מדרש עשרת הדברות, ביהמ״ד ילינק

מדרש רבה
מדרש שוחר טוב
מדרש שכל טוב [3]
מדרש שמואל
מדרש תדשא
מדרש תהלים
מדרש תמורה, ביהמ״ד ילינק
מדרש תנאים
מדרש תנחומא
מדרש תרי עשר, XIV REJ
מדרשי תורה לאנשלמה אשתרוק, הוצ׳ עפשטיין
מואזנה, עי׳ יתר הפליטה
מודע לבינה (אגרות חכמה, ספר רפואות [4]), מנחם מנדל לפין מסטנוב, ברלין תקמ״ט
מולדות, ראה ספר המולדות
מוסדות תבל, דוד בן מאיר מפריזנהויזן, וינה 1820
מוסדי ארץ, קלמן שולמן
מוסר, ראה ספר המוסר
מוסר השכל של רב האי, הוצ׳ אלכסנדר זושא גאזאן, ורשא 1835
מוסר הרופאים, ר׳ יצחק הישראלי, אוצ״ט 1883
מוסרי הפילוסופים, תרג׳ ר׳ יהודה חריזי
מורה באצבע, חיד״א, נדפס בליוורנו תקמ״ו
מורה המורה, רש״ט פלקיירא
מורה נבוכי הזמן, רי״נ קרוכמל
מורה נבוכים לרמב״ם, תרג׳ ר׳ יהודה חריזי
מורה נבוכים לרמב״ם, תרג׳ ר״ש א״ת המזרח, שנת 1903
מחברת מ״ה מספר המוסר לר׳ זכריה אלצ׳אהרי, עי׳ מטמוני מסתרים
מחברות עמנואל הרומי
מחברת מנחם בן סרוק
מחברת שבתי וצדק לר׳ יצחק בן מאיר דאשפירא, כ״י ביבל׳ ותיקנה

1) בחלק האחרון יש על צורת האות והדקדוק.
2) אולי אפשר למצא.
3) חלק א׳ קראתי עד 127.
4) לא נדפס ממנו אלא המפתח.

מחזור אביניון מנֻקד, בביהמ"ד דש' כולג'
מחזור והרן
מחזור ויטרי
מחזור ויטרי מנקד, כ"י בודליאנה.
מחזור כ"י פירײנצי, שנת ה' רכ"א, JQR 1903, Oct. 74
מחזור מונפליה מנקד, בביהמ"ד דש' כולג'
מחזור מנהג אשכנז
מחזור מנהג אשכנז מנקד, ביהמ"ד דש' כולג'
מחזור מנהג קורפו מנקד, בביהמ"ד דש' כולג'
מחזור מנֻקד מהמאה הי"ד, כ"י בריט' מוז', עם שנויי נסחאות גם בנקוד
מחזור מנֻקד, כ"י ביה"ס כונתנסי ברומא
מחזור מנֻקד, משנת ה' י"ח (1258), כ"י בודליאנה
מחזור מנקד, כ"י בודליאנה (ואני יהודה נקדתי זה המחזור להתפלל בתוכו בקהל ועדה וסיימתיו א"ך בכסלו ... באלף החמשי)
מחזור רומני
מחזור שנת רפ"ב
מחזור תימני בנקוד עליון
מחסה ומגן, רמב"ן, להגן על האלפסי
מטמוני מסתרים לחיים בראדי, תרנ"ד
א) מכתב ר' יוסף בן תנחום הירושלמי
ב) מחברת מ"ה מספר המוסר לר' זכריה אלצ'אהרי
ג) שני שירים לר' סעדיה בן יוסף המאחר
ד) הקדמת ר' יצחק בר' שלמה בן אבי סהולה
מימור-בוך של קהלת ווינא, בס' ברכת אברהם
מכילתא עם פרוש מאיר עין, הוצ' מ' איש שלום
מכילתא עם פרוש מדות סופרים הוצ' ויס, וינה תרכ"ה
מכלול, רד"ק
מכלל יופי, ר"ש בן מלך
המכריע לר"י מטרני, עם פרוש זר זהב ומנחת יהודה, לובלין

מכתב ר' אברהם סגרי, Magazin של ברלינר והופמן
מכתב ר' אהרן מלוניל, בכתאב אלרסאיל לרמ"ה
מכתב מארקוס הערץ הרופא, ממחקרי המאסף תקמ"ט
מכתב ר"ח שפרוט למלך הכוזרים
מכתב ר"י בן תנחום הירושלמי לר"ד נכד הרמב"ם, עי' מטמוני מסתרים
מכתב ר"י הלוי לר"א החבר
מכתב ר' יוסף הלוי לחכמי נרבונא
מכתב הנגיד שמואל בן פלטיאל, גנזי מצרים 49
מכתב החרם על רסע"ג מר' דוד בן זכאי הנשיא
מכתב מליצה משלמה הלוי די בורגס (אשר אח"כ המיר דתו, נודע בשם פוילוס בורגנזיס), היקב, פרס להמליץ
מכתבי תל אלעמרנה
מכתבים, שמשון בלוך
שני מכתבים של משה בריי לטיף
מלא חפנים, לקוטים שונים ממכתבי חכמי קדמוני עמנו, לקטם אברהם גיגר, ברלין ת"ר
מלאכת ההגיון, אבן רשד
מלאכת השיר, ר' סעדיה אבן דנאן
מלון גרמני-עברי, בן-זאב
מלונים לתנ"ך ותלמוד
מלות ההגיון לרמב"ם
מלחמות ה', יעקב בן ראובן, REJ 1889
מלחמות ה', רלב"ג
מלחמת החכמה והעושר, ר' יהודה הלוי בן שבתי [1], ומעשה ירושלמי שהעתיק ר' אברהם מימון ומעשה רבי בוסתנאי
מלחמת השיר [2]
המליץ
המליצה לר"ש בר"ש
מליצה לפורים, בן זאב
מליצה על שחוק האישקאק, ר' מנשטור

---

1) במקום אחד מזכיר: י' ניסן תתקע"ד.

2) בהקדמה: ספר ע"ד התחכמוני. נדפס בשנת 1775 בברלין בלי שם, אבל הוא מיצחק סטנוב?

[צ"ל: בּוֹן שֶׁינְיוֹר, Bonsenior] אבן יחיה
מלכיאל, בעניני גן עדן וגיהנם, מלכיאל
חזקיה בר אברהם, מביאו השל"ה
מַלְמַד התלמידים לר' יעקב אנטולי, לורז
באמונה ועבודה, מקנ"ר, ליק 1866
ממצרים, א"ד גוטלובר
מנהגי מהרי"ל
מנהגים
המנהיג, אבן ירחי
מנורת המאור, ר' יצחק אבוהב
מנחת יהודה (על קבלה?)
מנחת יהודה שונא נשים, יהודה הלוי, בספר
טעם זקנים
מנחת קנאות לר' אבא מרי
מנחת קנאות לר' יחיאל מפיסא
מנחת שי, ידידיה שלמה מנורצי
מנין האותיות, מְיֻחס לרסע"ג
מסורה, כ. ד. גינזבורג
מסורת המסורת, אליהו בחור
מסכת אצילות לר' יעקב נזיר, חצי המאה
י"ב
מסכת חבוט הקבר
מסכת כותים
מסכת מזוזה ירוש'
מסלול בדקדוק לה"ק, משה הכהן רייכרסון
ס' המסעדים (כתאב אלאג'דיאת) לר' יצחק
הישראלי, כ"י מינכן וגם בפריז
מסעות בנימין השלישי, ש"י אברמוביץ;
ושאר הספורים
ס' המספיק (כתאב אלמרשד אלכאפי) תנחום
ירושלמי
מעבר יבק, אהרן ברכיה ממודינא (היה
תלמיד הרמ"ע מפאנו)
מעדני מלך לראב"ע, על השחוק שאק טאביל
פרנקפורט תפ"ו
מעין גנים לאיוב, ר' שמואל בר' נסים
מסנות בארם צובא, הוצ' בובר, ברלין
תרמ"ט
מעין החכמה, עי' ארזי לבנון
ס' המעלות לרש"ט פלקיירא
מעלות המדות, יחיאל הרופא, ויניציה שי"ו
מענה רך, דוד פרידריכספלד

ס' המערכת, קבלה
מעשה אפד, פרופייט דוראן
ס' המעשה בכדור הגלגל (במלאכת כדור
הארץ) תרגמו יעקב בן מכיר בשנת י"ו
לאלף הששי, כ"י בביהמ"ד שכתר
מעשה חושב, רלב"ג
מעשה חושב, עמנואל חי ריקי, על מלאכת
המשכן
מעשה החושים, כ"י בביה"ס חכי"ח
מעשה חייא, חייא הרופא
מעשה טוביה, טוביה הכהן
מעשה יוסף בן צור על ענין ש"צ, מקנ"ר
מעשה הנמלה, ביהמ"ד ילינק ה'
מעשה שעשועים על משחק האשקוק (1872?)
ס' המפואר, שלמה מולכו
מפעלות אלהים, ר' יצחק אברבנאל
ס' מפתח, אבו אלפחם לוי אבן תבון,
REJ 1895 .Janv ,156
מפתח הפיוטים, צונץ
מפתח הרפואה של אלישע הרופא, כ"י
בריט' מוז'
מציב גבולות, יוסף הכהן
מצרף לחכמה, ר' אליהו דילמדיגו
מקדש מעט, משה ריאטי
מקוה ישראל לר' מנשה בן ישראל
מקור חיים לרשב"ג
מקור חיים לר' שמואל צרצה, מנטובה שי"ט
מקמות כמו אלחריזי, כ"י דש' כולג'
מקנה אברם, דקדוק, ר' אברהם בלמשי
מראה המוסר, זליגמן גינצבורג, דפוס זולצבאך
מראה הפנים, פרוש לירושלמי
מראות הצובאות, ממדרשו של רשב"י
מראות השתן, ר' יצחק הישראלי, כ"י ברלין
מרדכי לש"ס
מריבת קדש, עי' עניני שבתי צבי
מרפא לנפש, רפאל מנורצי, ויניציה ה' של"ט
מרפא לשון, ר"מ בן חביב
משא גי חזיון למנצח על שגיון, חברו חד
צורבא ורב בנימין שמו
המשביר, שינהאק
משולש אלכטאף, ערוך תלמודי ערבי למחבר
לא ידוע, בריט' מוז'

משיב חמה, יצחק צורף, פרנקפורט תע״ה
משיב נפש, ר׳ מנחם המאירי, כ״י בריט׳ מוז׳
המשיחה והתשבורת, עי׳ חבור המשיחה והתשבורת
משכיות האורות לאלגזלי, קטע בשירי שלמה
משלי אסף, יצחק סטנוב
משלי סנדבר
משלי ערב, בספר דרך טובים
משלי קדמונים
משלי שועלים, ברכיה הנקדן
משמיע ישועה, ר׳ יצחק אברבנאל
משנה
משנה תורה להרמב״ם
משנה תורה להרמב״ם, הלכות יסודי התורה, כ״י
משניות מנקדות, דוד אלטאראס, ליוורנו
משניות מנקדות בטעמים, סדר טהרות כ״י בפרמה [1]
משניות מנקדות, קטעים מהגניזה [2]
משניות מנקדות, קטעים בסדור תימן בנקוד עליון, כ״י בריט׳ מוז׳
משניות מנקדות, קטע כ״י משניות מנקדות מתנת זולצברגר בביה״ס ביהמ״ד לרבנים בניו-יורק, כנראה ממאה י״א [3]
משנת חסידים, עמנואל חי ריקי, אמשטרדם תפ״ז
משנת המדות, כנראה עוד קדם מזמן המעתיקים הספרדים או בראשיתו, הדפיס שטינשנידר לכבוד צונץ, 1864, ונדפס עוד שנית בקבץ Zeitschrift für Mathematik u.Physik, 1880 ע״י הרמן שפירא
משפטי הכוכבים, ר׳ יהודה הכהן
משתלחק של ר׳ יונה אבן גנאח, עי׳ Opuscules
מתליא דסופוס, בלשון סורית, ד״ר יוליוס לנדסברגר
מתק שפתים, ר׳ עמנואל פרנשיס

נ

נהר פישון לר״י אבוהב
נודע ביהודה, ר׳ יחזקאל לנדא
נוה שלום, אברהם שלום בן ר׳ יצחק, ויניציה של״ה
נוהג כצאן יוסף
נוסח כתובת אשה, רב האי גאון
נחל קדומים, י. ל. דוקס
נחלת אבות על פרקי אבות, ר׳ יצחק אברבנאל
נחלת יעקב, פרוש לדא״ז
נחלה לישראל, ר׳ ישראל משה חזן
נחמד ונעים, תכונה וכו׳, ר׳ דוד גנז
ניב שפתים, יוסף בן יהודה זארק, כ״י לונדון, כ״י Jews College
נמוקים, ר׳ אליהו בחור
נסחת המצבות של הקראים ב Altjüdische Denkmäler של הרכבי
נסתרות דר׳ שמעון בן יוחאי, בביהמ״ד ילינק, נתחבר בזמן שלטון הערבים
נעשה אדם, עי׳ פרוש נעשה אדם

---

1) מְדיקות מאד נטיות הפעלים והשמות לפי דיני הדקדוק כמו בית שָׁקְעוּ, ובמקומות רבים הגהה על הגליון, נקוד אחר בשם גאון, בשם ר׳ נסים גאון ועוד. ונראה כי הכ״י העתקה מכתב יד קדום, ואחת הראיות היא שמשתמש במלת ש ל בחבור עם השם, שֶׁלַּגֵּר וכו׳.

2) ושם ו׳ = ף.
טוכה = סוכה, טומאה = טומאה, פסולה=פסולה.

3) המנקד עם הארץ. מנקד: נכַסים, יַדה, חַיה, שלשַה, בַשר וכדו׳

נפוצות יהודה, ר׳ יהודה מוסקטו
הנפש החכמה, ר׳ משה די ליאון [1], בזיליאה שס״ח
נפת צופים, ר׳ יהודה מסיר ליאון
נצחון לר׳ ליפמן
נרבוני על המורה
נשיא בישראל של ל. א. פרנקל, תרג׳ לטריס

ס

סאה סלת, רפאל נורצי, שנת של״ט
סדור מנקד, כ״י בריט׳ מוז׳
סדור ר׳ יעקב עמדן
סדור מנהג איטליה משנת ה׳ ל׳ (1269), מנקד, כ״י בריט׳ מוז׳
סדור מנהג ארם צובה, דפוס ויניציה
סדור מנהג רומני, כ״י ביהמ״ד דש׳ כולג׳
סדור מנהג תימן, מנקד נקוד בבלי, כ״י בודליאנה
סדור מנהג תימן מנֻקד, כ״י ביהמ״ד דש׳ כולג׳
סדור רב סעדיה גאון מנקד, כ״י בודליאנה
סדור עבודה בלב, אהרנהיים
סדור עבודת ישראל, יצחק בן אריה יוסף דוב (בֶּר), רדלהים
סדור רש״י
סדור של מדות טובות, בספר כבוד חופה
סדור תפלה תימני עם נקוד עליון, כ״י בריט׳ מוז׳, ויש בו גם פיוטים מנֻקדים
סדר הדורות, יחיאל בן שלמה
סדר אליהו רבה, עי׳ אליהו
סדר החכמים וקורות העתים, ניבויאר, תרמ״ח
סדר טל, כ״י בריט׳ מוז׳
סדר עבודה, כ״י גניזה, הוצ׳ אלבוגן
סדר עולם, בספר סדר החכמים וקורות העתים, ניבויאר
סדר עולם רבה, בער ראטנער, דפוס ווילנא
סדר רב עמרם גאון
סדר תפלה לר׳ נפתלי טריויש
סוד החשמל וספר הנקוד לר״י גיקטיליא, עי׳ ארזי לבנון
סוד ישרים, סגלות ורפואות, לר״י מודינא
סוד הסודות מיֻחס לאריסטו, תרג׳ העברי אולי מר״י חריזי, הוצ׳ דר׳ גסטר, Journ. of the Royal Asiat. Society, 1907, ובמחברת לבדה
סור מרע, ר׳ אריה ממודינא
סיג לתורה, ר׳ אנשל ווירמש, פרנקפורט תקכ״ו
סליחות מנהג אשכנז לפני ר״ה, עי״ת, יוה״כ
סליחות, מנקד, משנת ה׳ צ״ב (1332), כ״י בודליאנה
סליחות מנֻקד, כ״י דש׳ כולג׳
סליחות תימניות, כ״י דש׳ כולג׳
סליחות לפורים, עי׳ מליצה לפורים
סמ״ג, עי׳ ספר מצוות גדול
סמים, עי׳ מאמר הסמים
סעדיאנה, הוצ׳ שכתר
סעודת מצוה, בסוף הספר תפארת ישראל לרשב״ץ דוראן
ספורי מעשיות של מהר״נ
ספורנו על התורה
ספר האבנים, העתקה אצל שטינשנידר
ספר האורה, עי׳ אורה
ספר האחד, עי׳ אחד
ספר בעלי חיים, עי׳ אגרת בעלי חיים
ספר הברית
ספר דקדוק, ר״י חיוג
ספר זכרון לר׳ יוסף קמחי
ספר החג, Festschrift לשטינשנידר
ספר חסידים

1) חשבתי בתחלה שמחבר הזהר בודאי גם בלשון עברית משתמש בהרבה מלים מחֻדשות, ולפחות לא מצויות, והנה רק מ ע ט מ א ד מצאתי בספריו, פחות מאשר אצל אחרים.

ספר חרדים, ר׳ אליעזר אזקרי
ספר היובל להרכבי
ספר יוחסין, עי׳ יוחסין
ספר היסודות, ר׳ יצחק הישראלי, תרג׳ אברהם בן חסדאי, כ״י כזנתנסי, רומא, נדפס ע״י Fried בפרנקפורט
ספר יראים, ר׳ אליעזר ממיץ, שכ״ו
ספר הירושות לרסע״ג
ספר הישר
ספר הישר לישועה הקראי
ספר הישר לרבנו תם
ספר כריתות להר״ש מקינון
ספר הלבנה, עי׳ לבנה
ספר המאורות, ראב״ע, כ״י פריז
ספר המבחרים, ראב״ע, כ״י פריז
ספר המדות, יצחק סטנוב
ספר המולדות, ראב״ע
ספר על מוסיקה, כ״י פריז, יהודה בן יצחק
ספר המוסר, בן אפרים מארץ מודינא, הוצ׳ מקיצי נרדמים
ספר המוסר, זכריה בן סעדיה אלצ׳אהרי [1], כ״י תימני, כמו תחכמוני, עי׳ מט״מ
ספר מוסר, ר׳ יוסף בן עקנין, על מס׳ אבות
ספר המוסר, ר׳ יוסף כספי, בקבץ טעם זקנים
ספר המועדים
ספר המיחד לאבו אחמד אלגזלי
ספר המכריע, ר׳ ישעיה די טרני
ספר המכתם על מס׳ מגלה לר׳ דוד ב״ר לוי, י״ל ע״פ כ״י בריט׳ מוז׳ ע״י מנשה גראסבערג מטרעסטינא, לעמבערג תרס״ד
ספר מלצות, בסוף ס׳ לקוטי פרדס לרש״י, תקנות מרבנו גרשון, משלי חכמים וחידותם
ספר המסעדים, ר׳ יצחק הישראלי, כ״י
ספר המספר לראב״ע עם תרג׳ גרמני והערות דר׳ מ. זילברברג, פרנקפורט 1859
ספר מעשיות, מיֻחס לר׳ נסים

ספר מצות גדול (סמ״ג), ר׳ משה מקוצי, ויניציה רמ״ט
ספר למשאלה בקדרות, ראב״ע
ספר הנמצא, מיֻחס להרמב״ם [2]
ספר הנסיונות (על רפואה), ראב״ע, כ״י פריז
ספר על הנפש דרך שאלה ותשובה בין גאלינוס ובין מוריא תלמידו, תרג׳ ר׳ יהודה חריזי
ספר הנקוד וסוד החשמל, עי׳ ארזי לבנון
ספר הנקוד, ר״י חיוג
ספר העבור, ראב״ח הנשיא
ספר העבור, ראב״ע
ספר העולם והמחבר, ראב״ע, כ״י פריז
ספר העיון לר׳ חמאי, גנזי הקבלה, ילינק
ספר העצמים, ראב״ע
ספר עריות, משה בשייצי הקראי
ספר העתים, ר״י בן ברזלי הברצלוני, הוצ מקנ״ר
ספר הצבא [3], ר׳ זרחיה הלוי
ספר הצמחים, מיֻחס לאריסטו תרג׳ קלונימוס בן קלונימוס, כ״י פריז
ספר הקבלה, ראב״ד, נדפס ג״כ בספר סדר החכמים וקורות העתים לניבויאר
ספר רפואות, רמב״ם (?), הוצ׳ מנשה גרוסברג, לונדון תר״ס
ספר רפואות, מאסף
ספר הרקמה, עי׳ רקמה
ספר השמרות, ר״י ברצלוני
ספר השם, ראב״ע
ספר השרשים, עי׳ שרשים
ספר תגין, שם טוב בן אברהם
ספר תוכחת, סהל בן מצליח, לקו״ק, נספ׳ 32
ספר התמונה, קבלה, תמונות האותיות
ספרא דבי רב, הוצ׳ א״ה ויס
ספרא, מנֻקד, כ״י ותיקן, העתקה בביה״ס של ביהמ״ד לרבנים של שכתר בניו-יורק
ספרא עם פרוש הר״ש ועם הגהות מהרי״ד

---

1) חי בזמן ר״י קארו; ובמחברת י״ב כתוב: משנת השב״ט עד השל״ג.

2) אינו להרמב״ם; כרם חמד ח, 23.

3) נזכר בהערה לתולדות ריב״ג בראש הרקמה.

(עם ציונים למשנה ותוספתה וגמ' ירוש' ובבלי), דפוס ורשה תרכ"ו [1]

ספרא, הוצאת שלוסברג

ספרי, הוצ' מאיר איש שלום

ע

עבודה, ר"י בן אביתור

עבודה, רסע"ג

עבודת הקודש, קבלה, ר' מאיר גבאי, ד' חלקים: היחוד, העבודה, התכלית, סתרי תורה

העבור, רמב"ם, בספר דברי חכמים

העבור, עי' ספר העבור

עובר לסוחר, על חשבון, מנחם ציון פורט כהן רפא, שפ"ז

עולם קטן, ר' יוסף בן צדיק, תרגום מערבית

עולם קטן לרמב"ע וס' אצבע אלהים, הוצאת דוקס

עזרת נשים, בגנזי נסתרות לקבק

העטור

עטרת צבי, ר' צבי הירש חיות

עיט צבוע, מפו

עין כל, פרוש על קאנון של אבן סינא, רש"ט שפרוט מעיר טוליטולה (נשלם בשנת רח"ם ארחמנו)

עין הקורא ליקותיאל בן יהודה

עם עולם, סמולנסקין

עמודי העבודה, לנדסהוט, על הפיוטים

עמודי השמים וחלק תפארת אדם, ר' ברוך משקלוב, ברלין

עמק ברכה, על ברכת הנהנין, אברהם בן שבתי הורביץ

עמק המלך

עמר השכחה, אברהם גבישון, ליוורנו תק"ח

עניני שבתי צבי, אהרן פריימן, הוצ' מקיצי נרדמים, תרע"ג (מריבת קדש, זכרון לבני ישראל, לקוטים, מגלת עפות)

הענק, ר' יהודה חריזי

הענק, רשב"ג

עסיס רמונים, ר' שמואל גליקו, תקנו וצרפו רמ"ע מפאנו

עץ חיים, הקראי ר' אהרן

עץ חיים (כעין מלון קטן), שלמה אוליוירו

עץ חיים, ר' חיים ויטל

עקרים, ר' יוסף אלבו

ערוגות הבשם לרמב"ע, ציון ב', 117

ערוגת הבשם, ר"ש ארקוולטי

ערוגת החכמה ופרדס המזמה, ראב"ע

ערוך השלם, קוהוט

ערך מלין, שי"ר

העתים, עי' ספר העתים

עתיקות, יוסף בן מתתיה

פ

פאר הדור, תשובות הרמב"ם

פזמונים, ר' ישראל נג'ארה, הוצאת פרידלנדר

פזמונים, אלעזר מארי אהרן סעדיה עראקי הכהן, כלכתה תר"ב

ספר הפזמונים לתימנים

פחד יצחק, למפרונטי

פיוט קוראי מגלה ששרים ברומא הכל יחד אחרי כלות קריאת המגלה

פיוטים ליוה"כ, מנהג אשכנז

פיוטים, ר"א קליר

פיוטים, ר' יוסף בן אביתור

פיוטים, ר' יצחק גיאת

---

1) חשוב מאד.

פיוטים, ר' ישראל נג'ארה
פיוטים, ר' שמעון בן יצחק
פלא יועץ, ר' אליעזר פאפו, ווינה 1876
פלח הרמון, קבלה, ר' מנחם עזריה מפאנו
פניני המליצות, גנזי פטרבורג, גורלנד, מחברת ד'
פנקס במברג, קובץ על יד ז'
פנקס מינץ משנת ת"נ, אוצה"ס ג'
פנקס פוזנא
פנקס קראקא שי"א, שנ"ה, אוצה"ס ד'
פנקס קהלות ליטא
פנקס קהלת רומא, שריד מעיר
פסיקתא דרב כהנא
פסיקתא רבתי
פסקי ריקאנטי האחרונים, יעקב ריקאנטי
פסקים וכתבים לר' עקיבא איגר
פעמון ורמון, כולל עסיס רמונים, פלח הרמון על הפרדס לרמ"ק, ר' מרדכי בן יעקב מפראג, אמשטרדם שנת תחיים
פענח רזא, יצחק יהודה הלוי, נדפס בתהלה לדוד, לכבור קויפמן
הפרדס, ר' ידעיה בדרשי, אוצה"ס ג'
פרדס רמונים, רש"ט שפרוט, סביונטה שי"ד, זיטומיר 1866
פרדס רמונים, ר' משה קורדובירו, קבלה
פרוש ר"י אברבנאל למורה נבוכים
פרוש ר"י אברבנאל על התורה ונבי"ר
פרוש ראב"ד לס' יצירה, שנת הק"ץ, מיחס להראב"ד
פרוש ראב"ע למשלי [1] ולעזרא ונחמיה, מיחסים לראב"ע, הם (לפי דברי המבקרים) למשה קמחי [2]
פרוש ראב"ע על התורה, בראשית, שמות, ויקרא, קצת משלי, קהלת, אסתר, איכה, שה"ש, רות, תרי עשר, איוב, עזרא ונחמיה
פרוש ר' משה אלשיך לאיוב
פרוש ר' משה אלשיך למשלי, רב פנינים
פרוש אפודי למורה נבוכים

פרוש ר' אליעזר מבלגנצי ליחזקאל
פרוש ברגלוני לס' יצירה
פרוש רבנו גרשם על הש"ס, וילנה
פרוש שבתי דונולו, נעשה אדם, הוצ' ילינק
פרוש דונש בן תמים לס' יצירה, קטעים בספר שירי שלמה
פרוש ר' משה בן חביב לבחינת עולם
פרוש ר' חננאל בן חושים על הש"ס, וילנה: ערובין, פסחים, ביצה, ב"ק, ב"מ ?, ב"ב
פרוש ר' יהונתן הכהן על הרי"ף
פרוש ר' דוד אבן יחייא לשה"ש, איכה, רות
פרוש ר"י דון יחייא לשה"ש
פרוש רלב"ג לאיוב ומשלי ולתנ"ך בכלל
פרוש המאירי על משלי להרב מנחם בן שלמה לבית מאיר, במקראות גדולות, אמשטרדם
פרוש ר"י בן מלכיצדק לסדר זרעים, ש"ס ראם
פרוש המשנה לרמב"ם
פרוש הרמב"ם על עדיות, כ"י
פרוש רמב"ן על התורה
פרוש ר"י בן נחמיאס לאבות
פרוש רבנו נסים גאון לברכות, ש"ס וילנה, הוצ' ראם
פרוש רבנו נסים לס' יצירה, בקונטרס המסורת, דוקס
פרוש ר' נסים [גירונדי] על הרי"ף
פרוש נרבוני למורה נבוכים
פרוש סהל בן תמים לספר יצירה
פרוש י' סטנוב על המורה
פרוש יצחק סטנוב על בן-סירא ?
פרוש רב סעדיה גאון, הורודצקי, הגרן, ברדיטשב 1900
פרוש רסע"ג לס' יצירה, עצם הפרוש הערבי, הוצאת למברט
פרוש רסע"ג על עזרא, הוצ' מתיוס
פרוש רסע"ג לתשעים מלים
פרוש עזריאל תלמיד ר' יצחק אבי הקבלה,

---

1) עי' ריפמן, אוצה"ס ד' דף 284, ושם כהנא מקים ומאשר כי הוא לראב"ע.

2) ציון שנה ב'.

סגי נהור, על י׳ ספירות
פרוש ר׳ אברהם פריצול לס׳ איוב
פרוש יוסף פרנשים לבחינת עולם
פרוש רד״ק לישעיה, ירמיה, יחזקאל תרי עשר
פרוש ר׳ יוסף קרא על מיכה, ברכת אברהם לברלינר
פרוש ר׳ מנחם בן חלבו קרא (לקוטים), השחר ב׳, 29
פרוש עמנואל הרומי על שה״ש, כ״י ותיקן
פרוש עמנואל הרומי על התורה, A.Merx Archiv I
פרוש אבן רשד על חרוזי א״ס
פרוש רש״י כ״י קמברידש, עי׳ בניות ברמה
פרוש רש״י על הוריות אינו לרש״י [1]
פרוש רש״י לנדרים, נזיר, תענית, דה״י, אינם מרש״י [2]
פרוש רש״י על הש״ס: ברכות, שבת, פסחים, ביצה, חגיגה, מו״ק, ר״ה, יומא, סוכה, מגילה, תענית, סדר נשים, ב״ק, ב״מ, ב״ב
פרוש רש״י על תורה, ישעיה, ירמיה, יחזקאל, תרי עשר, תהלים, קצת משלי, עזרא, נחמיה
פרוש רשב״ם על קהלת ושה״ש, הוצ׳ ילינק
פרח מטה אהרן, עי׳ שו״ת
פרחון, שלמה בן אברהם בן פרחון
פרי הארץ, עי׳ שו״ת
פרקי אבוקרט
פרקי אבות מנֻקדים, כ״י ביה״ס כונתנסי [3]
פרקי אליהו לאליהו בחור
פרקי דרבי אליעזר
פרקי החליצה להרמב״ם
פרקי משה להרמב״ם
פרקי משיח
פרקי שירה עם ב׳ פרושים: „מספרים תהלות ה׳" ו„שפתי רננות", מנטובה
פרשות הכסף, י׳ מודינא, כ״י, REJ 1891
פתרון חלומות, ר׳ שלמה אלמולי, אמשטרדם
פתרון חלומות, בגדד תרנ״ב

צ

ספר הצבא, ר׳ זרחיה הלוי [4]
צבי מודח, ר׳ עמנואל פרנשים, כולל שיריו ושירי אחיו ר׳ יעקב נגד שבתי צבי ונביאו נתן, ב׳ חלקים, הוצ׳ מקנ״ר בקבץ על יד א׳, תרמ״ה
צדה, עי׳ צידה
צדת הדרכים, אחמד בן אברהים בן אבי כאלד, ברפואות, תרג׳ משה אבן תבון, כ״י ביהמ״ד שכתר
צוָאת הרא״ש, בית תלמוד ד׳
צוָאת ר״י אבן תבון
צוָאת הרמב״ם לר׳ אברהם בנו, מיֻחס לרמב״ם [5]
צוהר התיבה, ר״ז הינא
צוק העתים, לגזרות ת״ח ות״ט
צורת הארץ, ר׳ אברהם בר חייא הנשיא
צורת היסודות, ר׳ יצחק אברבנאל, דפוס אמשטרדם
צחות, ראב״ע
צידה לאורחים, כ״י פלורנץ, ובלשון ישמעאל זאד אלמסאפר
צידה לדרך, ר׳ מנחם בר זרח, דפוס סביוניטה

---

1) ריפמן, המגיד סוף שנת י״ז.
2) ציון שנה ב׳, 80.
3) בדקתי כי הנקוד משבש מבחינה דקדוקית: קמץ במקום פתח, ◌ָ במקום ◌ֵ וכדומה, אך נראה עפ״י הקריאה המקבלה.
4) נזכר בהערה לתולדות ריב״ג בראש הרקמה.
5) מתחיל: אברך את ה׳...

ציון של מרדכי יוסט, ב׳ כרכים
ציצים ופרחים משדה ספרד ואיטליה, אברהם גיגר, ליפציג תרט״ז
צל העולם, מתתיהו דלקרוט
צמח דוד, דברי הימים, דוד גַנז
צמח דוד, מלון, לר׳ דוד מהתפוחים (De Pomis)
צמח צדיק, אריה די מודינא
צמח צדיק, שלמה חיים חבר טוב
צפנת פענח, ראב״ן
צפנת פענח, שירים של רשב״ץ וריב״ש,
בספר קבץ על יד כרך ז׳
צפרן שמיר, חיד״א, ליוורנו תקמ״ו
צרור המור על התורה, אברהם סבע מגולי פורטוגל, ויניציה שכ״ז
צרור המור, קבלה, ר׳ יצחק בן לטיף
צרי הגוף, רפואה, נתן בן יואל פלקירא, ממאה י״ג, כ״י בריט׳ מוז׳
צרי היגון, רש״ט פלקירא
הצרפתים ברוסיה, מרדכי אהרן גינצבורג

ק

קאנון לאבן סינא, המתרגם הראשון כנראה נתן המאתי, משנת 1279
קאנון לאבן סינא נדפס ברומא, דפוס מדיצי, 1597
קב הישר
קבוצי גלינוס, כ״י פריז
קבוץ ויכוחים, בריסלוי (אגרת אל תהי כאבותיך)
קבורת חמור, סמולנסקין
קדושת לוי על התורה לר׳ לוי יצחק מברדיטשוב, ורשה תרל״ו
קול בוכים על מגילת איכה, ן׳ שועיב, נשלם בחדש אב ה׳ ר״ם
קול יהודה על הכוזרי, ר׳ יהודה מוסקטו
קול מוסר לר׳ שמשון כהן מודון, מנטובה
קול סכל, ר׳ יהודה מודינא
קונטרס גזרות תתנ״ו
קונטרס המסורת לבן אשר
קונטרס המפתח של ילינק
קונטרס הפיוטים של מחזור ויטרי, חיים בראדי
קונטרס תרי״ג, ילינק
קונטרסים מתלמוד בבלי כריתות ותלמוד
ירושלמי ברכות, שכתר וזינגר, Cambridge 1896
קונקורדנס, פירסט
קטע כ״י טודרוס הלוי, גניזה
קטע כ״י תלמיד חוי, JQR 1901
קטע כ״י רשב״ג, גניזה, JQR 1913
קטע מכתבי הגאונים, MGWJ 1906
קינה על גזרות פולניה, לקורות הגזרות, מחב׳ ו׳
קינות לת״ב
קינות ספרדים
קנאת האמת, י. ל. מיזס
ס׳ הקנה
ס׳ הקנה על המצוות על דרך הסוד
קערת כסף של יוסף האזובי, בספר מוסר השכל של רב האי, ורשה 1835
קרבן אהרן על ירושלמי
ספר קרובות הוא מחזור, זולצבך
קרובץ, סדר קרובץ לק״ק ארגויל, חביב טולידאנו, ליוורנו
קריה נאמנה, פין
קרית ספר, מ״א גינצבורג
קשת ומגן

ר

ראש אמנה, ר״י אברבנאל
ראשית דעת, ר׳ משה אלבילה, ויניציה שמ״ג
ראשית חכמה, ראב״ע, כ״י ברלין וכ״י פריז
ראשית חכמה, מוסר, ר׳ אליהו די וידאש
ראשית חכמה, רש״ט פלקירא (לא נדפס), כ״י בודליאנה ובהמבורג ובמינכן

ראשית למודים, ברוך לינדא, ב׳ חלקים
רב פנינים, עי׳ פרוש אלשיך
רב פעלים, ר׳ יצחק בן אברהם אבן לטיף, קבלה מחקרית או מחקר קבלי [1], הוצ׳ שלבוים
רב פעלים, יוסף בן יהודה זרק, על דקדוק, כ״י בריט׳ מוז׳
רודף מישרים, אמרהויזן
רוח חדשה
רוח חן, תרג׳ ר״י אבן תבון
רוקח [2], ר׳ אלעזר בן יהודה מגרמיזא נדפס שס״ה
רזיאל הגדול
רזיאל המלאך ספרא דאדם קדמאה, אמשטרדם תס״א [3]
ריקאנטי על התורה
ריקאנטי, קבלה, עם פרוש אבן יקרה, לבוב תר״מ
רמ״ח אברים, ד״ר י. ל. קצינילסון
רני ושמחי, קבץ שירים ופיוטים שנהגו בערי המערב, יצחק בן יעיש לוי, וינה
רפואות, עי׳ ספר רפואות
רפואות הגויה, ר״י חריזי
הרקמה, ר׳ יונה בן גנאח
רשאלה, יהודה בן קריש
רשאלת אלתנביה, עי׳ Opuscules
רשימת המתים, QGJD III
רשימת שטינשנידר של כ״י המבורג

ש

שאילת יעבץ, ר׳ יעקב עמדין
שאילתות דרב אחאי
שאלה ע״ד האנוסים, ר׳ סעדיה אבן דנאן
שאלות הראב״ע
שאלות ותשובות ר׳ שלמה בן אדרת (רשב״א)
שאלות ותשובות מהר״מ אלשיך
שו״ת הרא״ש
שו״ת באר עשק, שבתי באר, ויניציאה גאלת לפ״ק
שו״ת בית יעקב
שו״ת בלמוד החכמות בס׳ ד״ח, ר״י פרובינצלו
שו״ת הר״י בן-לב, מזמן דון יוסף
שו״ת בני משה לר׳ משה שלטון, קושטנדינא
שו״ת בני שמואל
שו״ת בר ששת לריב״ש
שו״ת מהגאונים אשר נדפסו בימי קדם בקרית מלך רב... קושטנדינה, מנטובה שנ״ז
שו״ת גבעת שאול, שאול בן משה
שו״ת ר״נ גירונדי
שו״ת גנת ורדים, אברהם בן מרדכי הלוי, קושטנדינה תע״ו
שו״ת דברי ריבות, יצחק בן שמואל אדרבי
שו״ת הרדב״ז, ד׳ חלקים, ליוורנו, פיורדא
שו״ת דרכי נעם, חו״מ, מרדכי בן יהודה הלוי
שו״ת חוט השני, ר׳ משה שמשון בכרך
שו״ת חות יאיר, יאיר חיים בכרך מוירמיזא, מזמן ת״ח
שו״ת ר׳ לוי בן חביב (רלב״ח)
שו״ת חיים שאל, ב׳ חלקים, ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, ליוורנו, חיים שאל ממך לפ״ק
שו״ת חכם צבי, ר׳ צבי אשכנזי
שו״ת חתם סופר, ר׳ משה סופר
שו״ת מהר״י מטראני (מהרי״ט) לד׳ חלקי

---

1) והוא מודה בקדמות העולם, אבל אומר כי בכ״ו הוא גם מחדש ואין מוסרין זה אלא לצנועים.

2) הוא עשיר במלים ויוצר מלים.

3) בדף ל״ז כתוב: הדרך אותי ד ו ד עבדך בן ז ל א ט ה בדרך חיים.
ובדף מ״א: ואני ד ו ד עבדך בן ז ל א ט ה עפר ואפר נכה לב ושפל רוח רמה ותולעת וכו׳. ותפתח לי דוד עבדך בן זלאטה שערי תפלה.

שו״ע, ויניציאה הת״ה
שו״ת ריטב״א
שו״ת כנסת הגדולה, א״ח, ר׳ חיים בנבנשתי
שו״ת ר״י לאטס
שו״ת ר׳ שלמה לוריא (מהרש״ל), למברג תרי״ט
שו״ת לחם רב, אברהם די בוטון
שו״ת לקט הקמח, ר׳ משה חגיז
שו״ת הר״א מזרחי
שו״ת מטה יוסף, יו״ד, יוסף נזיר
שו״ת ר׳ יוסף מיגש
שו״ת מים רבים לד׳ חלקי שו״ע, ר׳ רפאל מלדולה, אמשטרדם
שו״ת ר״י מינץ ור״מ פדואה, באותיות שלוניקו, פיורדא תקכ״ו
שו״ת נודע ביהודה, ר׳ יחזקאל לנדא
שו״ת נחלה ליהושע, יהושע צונצין, מזמן ר״י נשיא
שו״ת מהר״ם פדואה
שו״ת פני משה, משה בנבנשתי
שו״ת פנים חדשות
שו״ת פרח מטה אהרן, אהרן בן חיים אברהם הכהן
שו״ת פרי הארץ, ר׳ ישראל מאיר מזרחי, שלוניקי, קושטנדינא
שו״ת מהר״י קולון
שו״ת הרי״ף, ליוורנו ל״ב אבו״ת ע״ל לפ״ק
שו״ת שבות יעקב, יעקב רישר
שו״ת מהרשד״ם
שו״ת מהרש״ק
שו״ת שמש צדקה, שמשון מורפורגו
שו״ת שער אפרים, זולצבך, אפרים בן יעקב מווילנה
שו״ת תורת אמת, ר׳ אהרן ששון, ויניציה השפ״ו
שו״ת תמת ישרים
שו״ת תשובות חדש
שארית ישראל, מנחם בן שלמה הלוי,
קורות היהודים מזמן החרבן ועד ה׳ תק״ג והוא חלק שני מספר יוסיפון, זיטומיר תרי״ח
שארית הנחלה, ישראל משה חזן
שבחי ר״ח ויטל
שבט יהודה, שלמה אבן וירגא
שבילי אמונה, ר׳ מאיר אלדבי
שבילי עולם, שמשון בלוך
שבילי תוהו, גירדרדוש וילטויק מראוינשטין, נגד התלמוד והקבלה והיהודים בכלל, כנראה מאיש מומר, חבר בחרוזים, נדפס בדפוס בומברג 1539
שבלי הלקט השלם, ר׳ צדקיה בן אברהם הרופא, הוצ׳ בובר, וילנה תרמ״ז
שבלי הלקט משנת ה׳ אלפים וארבע [1]
שבעה עינים, ר׳ גדליה אבן יחיא
שבר פושעים, ר׳ משה חגיז
שושן עדות מכתם לדוד, אברהם יחזקיהו בשן, אמשטרדם תקס״ז
שושן הרפואה, כ״י ביה״ס חכי״ח
השחר, סמולנסקין
שיחה בארץ החיים לרנה״ו, בכורי העתים
שיר היחוד, לפני זמן המתרגמים התבונים
שיר על המורה, בדה״י גרץ בעברית
שירי יהודה ליב גורדון
שירי רב האי גאון, שמואל פילוב, למברג תרמ״ט
שירי טודרוס הלוי [2]
שירי מיכ״ל
שירי שלמה, שלמה בן גבירול, הוצ׳ דוקס
שירי ר׳ שמואל הנגיד
שירי שפת קדש, אד״ם הכהן
שירי תפארת, רנה״ו
שירים למשורר לא ידוע, כ״י ביה״ס דש׳ כולג׳
שירים, רב סעדיה בן יוסף המאחר, מט״מ
שירת ישראל לרמב״ע
שלחן ערוך עם נושאי כליו, ר״י קארו
שלטי הגבורים, אברהם הרופא משער אריה
שם הגדולים, חי״ד אזולאי

---

1) עי׳ תניא פב.

2) חלק משיריו נמצאו בהגניזה בקהיר בידי מוצירי ושפירא, אבל לא ידוע איזה טודרוס הלוי הוא.

ספר השמוש, הוא תרגום על זהר ע"י שם טוב טורטושי, התחיל לתרגמו בחדש אלול הי"ד
שמות הנגעים בכה"ק ד"ר י. ל. קצנלסון היקב, פרס להמליץ
השמים והעולם של אבן סיני, כ"י ברלין
השמים, הקדמה ופרקים משער הראשון, ר' יצחק אבן לטיף, פרסם ילינק, השחר שנה ב'
שמים חדשים, ר' יצחק אברבנאל
שמנה פרקים להרמב"ם
השמשוני על דקדוק
שעור קומה, ר"מ קורדובירו
שער האלכסונות והשובעים, כ"י בביה"ס דש' כולג'
שער בהנהגה המשובחה, ר"י חריזי, בהצופה להמגיד שנה י"א, גליון מ"ז
שער הנקוד לר"מ הנקדן
שער השמים, ר"י אבן לטיף
שער השמים, קבלה, אירירי, ורשה 1864
שער השמים, מיֻחס לאבי הרלב"ג [1], ירושלם
שער השמים, גרשון בן שלמה, הוצ' הידנהים
שערי אורה, ר' יוסף גיקטיליה, מנטובה
שערי דמעה, ר"מ אלבילה
שערי תפלה לר' שלמה זלמן הענא, דיהרנפורט תקס"ה
שערי תשובה, מהר"ם רוטנבורג
ס' שעשועים, העתקה מכ"י בודליאנה, כ"י בביה"ס חכי"ח
ס' שעשועים ר"י זברא
שפת אמת, ר"מ חגיז
שפת יתר להראב"ע
שריד ופליט מספר החשמונאים, תרגום עתיק, הוצ' דר' חוולסון, בקובץ על יד כרך ז'
שריד מעיר, כתבים ושטרות מעיר רומא, דר' א' ברלינר
שרשות כסף, ספר שרשים, ר"י אבן כספי
שרשות גבלות, שלמה אוליוירו, שנת ת"י
שרשי לבנון, ריב"ל
השרשים, ר"י בן גנאח
השרשים, רד"ק
שתי ידות, ר"מ לונזנו

ת

תגמולי הנפש לר' הלל מוירונא, עם אגרת שטינשנידר, תרל"א
תהלה לדוד, לכבוד דוד קויפמן
תהלה למשה, קבוצת מאמרים בחכמת ישראל לכבוד משה שטינשנידר
תוכחה לר' בחיי
תוכחות מוסר, עזרא הבבלי, קושטנדינא תצ"א
תוכחת מגולה, כ"י ביה"ס דש' כולג'
תולידה שומרונית, REJ 1902, Avril
תולדות אדם, פילוסופיה, יוסף ישראל פורלין בריס' מוז' [2]
תולדות אלכסנדר, ישראל לוי
תולדות הארץ, יוסף שיינהאק
תולדות הטבע, ש"י אברמוביץ
תולדות יוסף, קלמן שולמן, וילנא תרי"ט
תולדות יצחק להרי"צ קארו, אמשטרדם
תולדות ישוע הנוצרי, Historia Jeschuae Nazareni a Joh. Jac. Huldrico Tigurino
תולדות השמים והארץ, באור כלי האופקים אשר המציא החכם הכולל ר' יהודה בן בירגה מעיר לישבונה, כ"י ותיקן
תוספות: ברכות, שבת, פסחים, ביצה, חגיגה,

---

1) עי' אורותיו ב MGWJ לשנת 1879, רמש"ש Hebr. Übersetzungen, מעמ' 9 והלאה. עי' כרם חמד ה', אגרת כ'.

2) ויש בו מחכמת הטבע ופרטי פרטים על חיי הדבורים ומנהגיהם וכו'.

מו"ק, ר"ה, יומא, סוכה, מגילה, תענית
תוספתה, הוצ' צוקרמנדל
התועה בדרכי החיים, סמולנסקין
תורת הבית להרשב"א עם בדק הבית של
רא"ה ומשמרת הבית של הרשב"א
תחכמוני, ר"י חריזי
תחלת חכמה, ר"י חגיז, בכרך עם ס' כריתות
תלמוד בבלי
תלמוד ירושלמי
תלמוד לשון עברי, י. ל. בן-זאב
תמת ישרים, שם כולל לארבעה ספרים:
אהלי תם לר' תם בן יחייא [1]
תנא דבי אליהו, מהד' איש שלום
תנחומא, הוצ' בובר
תניא, על הלכות השנה [2], לא ידוע מי מחברו
תעודה בישראל, ריב"ל
תפארת אדם, עי' עמודי שמים
תפארת ישראל, ר' שלמה בן צמח דוראן,
ששה דרושים
תפוחי זהב, יחיאל מילי, מנטובה שפ"ג
תפוחי זהב, ר' משה בן יצחק חלאיו, כ"י ותיקן
תקון מדות הנפש לגבירול, תרגום ר"י אבן
תבון, הוצ' חיים פולק
תקון שובבים, ויניציה, שנת ובע"ת ההי"א
תקוני זהר
תרגום אונקלוס
תרגום הסורי, בית תלמוד א, 383
תרגום ישעיה ומשלי לרסע"ג
תרגום ערבי לתורה, רסע"ג

תרגום השבעים
התרומה מר' ברוך בן יצחק, נדפס שנית (?)
שנת ה' רפ"ג, דפוס בומבירג
התרומות לר' שמואל בן ר"י הספרדי,
תלמידו של הרמב"ן
תרומת הדשן עם פסקים וכתבים לר' ישראל
איסרלין, פיורדא תקל"ח
תרי"ג מצוות, רסע"ג
תרשיש, ר"מ בן עזרא
תשובות ראנ"ח (בתשובות רא"מ)
תשובות הגאונים מהגניזה, גינזבורג
תשובות הגאונים, הרכבי
תשובות הגאונים, הוצ' יעקב מוספיה ע"י
מקנ"ר, ליק
תשובות הגאונים בתראי, טורקא תקכ"ד
תשובות גאונים קדמונים, סדרן ר' יוסף
טוב עלם, הוצ' דוד קסל
תשובות הגאונים שערי תשובה
ספר תשובות דונש בן לברט על רב סעדיה
גאון, הוציא Schröter
תשובות ר' יהודה בן הרא"ש
תשובות ר"י צהלון [3]
תשובות ריב"ש [4]
תשובות מהר"ם פרובינצלי
תשובות רסע"ג
תשובות שמעון בן צמח (תשב"ץ)
תשובות תלמידי מנחם ותלמיד דונש, הוצ'
ז' שטרן, 1870

1) ובכל מקום שרשום אצלי שו"ת תמת ישרים סתם, הכונה לאהלי תם.
2) אינו אלא קצור שבלי הלקט; עי' הקדמת בובר לשבה"ל.
נדפס פעם ראשונה קרוב לשנת רע"ה ודפוס שני בקרימונה שנת שכ"ה, ועל פי זה צינתי.
3) השאלות עד קמ"א.
4) קראתי (כמדמה ש נ י ת) עד שאלה כ"ג.

American Journal of Semitic Languages
Ascoli G. I., Inscrizioni inedite o mal note greche, latinae, ebraiche...
Ascoli, Süditalienische Grabinschriften
Bacher W., Die älteste Terminologie der jüd. Schriftauslegung
Barth, Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen
Barth, Etymologische Studien
Barth, Beiträge zur Suffixelehre des Nordsemitischen
Barth, Zwei pronominale Elemente
Barth, Die Poel-Conjugation
Barth, Die Pronominalbildung
Berliner A., Beiträge zur hebr. Grammatik im Talmud u. Midrasch
Bibliotheca orientalis Clementina-Vaticana
Biblische Studien
Bloch, Phönicisches Glossar
Bloch Ph., Spuren alter Volksbücher
Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semit. Sprachen
Brülls Jahrbuch für jüd. Geschichte u. Litteratur, שבעה כרכים
Burkitt, Fragments of the books of Kings, according to the translation of Aquila
Cohen (Ch. E. Chai), Zemirot Israel
Chwolsohn D., Corpus Inscrip. Hebr.
Corssen W., Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache
Dalman G., Die Worte Jesu
Dalman G., Grammatik des jüd. Pal. Aramäisch
Delitzsch F., Assyrisches Wörterbuch
Delitzsch F., Prolegomena eines neuen hebr.—aram. Wörterbuches z. AT
Delitzsch F., Über die Wurzelverwandtschaft des Indogerman. und des Semitischen
Dukes Leopold, Moses ben Esra aus Granada, Altona 1839
Ehrlich A. B., Randglossen z. AT: Jesaia, Jeremia, Ezechiel
Elbogen I., Der jüd. Gottesdienst
Eppenstein S., Beiträge zur Geschichte u. Literatur d. Geon. Zeitalters
Epstein A., Schemaja der Schüler u. Secretär Raschi's
Euting, Der Kamels-Sattel bei d. Beduinen
Ewald H., Ausführliches Lehrbuch der hebr. Sprache des alten Bundes
Expository Times X—XVI
Festschrift zu Ehren Prof. D. Chwolsohns
Festschrift zum 80 Geburtstage M. Steinschneiders, תהלה למשה, Leipzig 1896
Frankel Z., Vorstudien zur Septuaginta
Geiger A., Nachgelassene Schriften
Geldart, Modern Greek Language
Gesenius—Buhl, Hebr. und aram. Handwörterbuch über das AT
Gesenius—Kautzsch, Hebr. Grammatik
Ginzberg, Randglossen zum hebr. Ben-Sira
Goldenthal, Grundzüge u. Beiträge, כעין מלון ללשון הפילוסופיה
Goldenthal, Über einige Benennungen synagogaler Gesänge des Mittelalters; Kais. Akademie d. Wissenschaft, Bd. 31
Goldziher I., Der Mythus bei d. Hebräern
Grimme, Grundzüge d. hebr. Accent— u. Vokallehre, Freiburg 1896
Halevy, Deux problemes Assyro-semitiques
Hommel F., Aufsätze und Abhandlungen
Hommel F., Die Namen der Säugethiere bei den südsemitischen Völkern
Hommel F., Die semit. Völker und Sprachen
Hommel F., Die vorsemitischen Kulturen
Jahrbuch zur Geschichte der Juden, 1861
Jewish Quarterly Review
Jewish Quarterly Rewiew, New Series
König, Lehrgebäude der hebräischen Sprache
Krauss S., Griechische u. lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum
Krebs, J. Ph., Antibarbarus der lat. Sprache

Lagarde Ph., Neue Beiträge

Larfeld W., Handbuch der klassischen Altertumwissenschaft

Lewison, Zoologie des Talmuds

Levy J., Neuhebr. und chald. Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim

Lidzbarski M., Ephemeris zur sem. Epigraphik

Löscher, De causis linguae hebraicae

Löw E., Aramäische Pflanzennamen

Löw L., Graphische Requisiten

Macalister, Excavation of Gezer שלשה חלקים

Magazin für die Wissenschaft d. Judenthums, Dr. A. Berliner u. Dr. D. Hoffmann

Mitteilungen des Orientalischen Seminars

Monatsschrift für Geschichte u. Wissenschaft des Judenthums

Monboddo Lord, Origin and Progress of Language, 1773

Morgenländische Forschungen

Moulton, Two Lectures on the Science of Language

Muss-Arnolt, Assyrisches Wörterbuch

Nikel J., Die Wiederherstellung des jüd. Gemeinwesens nach dem bab. Exil

Olshausen, Lehrbuch der hebr. Sprache

Opuscules d'Abou'l Walid, הוצ׳ דרנבורג מכיל: כתאב אלמסתלחק, רסאלת אלתנביה, רסאלת אלתקריב ואלתשהיל, כתאב אלתשויה — לר׳ יונה אבן גנאח

Orientalistische Litteraturzeitung

Palest. Expl. Fund

Poznansky S., Mose b. Samuel Hakkohen ibn Chiqatilla, 1895

Proceedings of the Society of Biblical Archaeology

Quellen zur Geschichte d. Juden in Deutschland

Recueil d'Archeologie Orientale, Ch. Clermont-Ganneau, I—VIII

Revue des Études Juives

Reinach S. Traité d'Epigraphie grecque...

Rosenack L., Die Fortschritte der hebr. Sprachwissenschaft von Jehuda Chajjug bis David Kimchi, Frankfurt 1899

Sachs M., Religiöse Poesie der Juden in Spanien

Salomonski M., Gemüsebau u. Gewächse in Palästina, 1911

Sanders D., Aus der Werkstatt eines Wörterbuchschreibers

Schechter, Saadiana

Schröder, Phönicische Sprache

Schuchardt, Der Vokalismus des Vulgärlateins, 1866

Sellin E., Studien zur Entstehungsgeschichte der jüd. Gemeinde (בדבר הזמן של עזרא ונחמיה 1901, ושני הספרים האלה)

Smith R. P., Thesaurus Syriacus

Spitta W., Grammatik des arabischen Vulgärdialectes von Ägypten

Stade B., Lehrbuch d. hebr. Grammatik

Steinschneider M., Bibliographisches Handbuch über die theoretische u. praktische Literatur für hebr. Sprachkunde

Steinschneider M., Die fremdsprachlichen Elemente im Neuhebräischen

Strack, Grammatik d. Biblisch-Aramäischen

Swete, Introduction to the Old Testament in Greek

Theol. Litteraturanzeiger, Harnack-Schürer

Thumb, Handbuch der neugriech. Sprache

Ungnad A., Hebräische Grammatik, 1912

Wagenseil, Tella ignea Satanae, 1681

Wickers W., A treatise on the accentuation

Wundt, Völkerpsychologie

Zeitschrift für d. alttestamentl. Wissenschaft

Zeitschrift für Assyriologie

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Zuckermandel, Tosefta, Mischna u. Boraitha

Zunz, Die Ritus, Berlin 1859

Zunz, Die synagogale Poesie der Juden

Zunz, Gesammelte Schriften

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

כרך ראשון

הערה

הקדמה ומבוא גדול יבואו בכרך מיוחד.

מפני שעוד לא הגיעו החכמים לכלל הסכמה בקביעת זמן חבור קצת חלקי התנ"ך לא הקפדתי על סדר הזמנים בדיוק, וחשבתי את כל זמן התנ"ך בשתי תקופות, בתקופה הראשונה רוב הספרים הכתובים בסגנון הלשון הטהורה, הקדומה, ובתקופה השניה—הספרים שנושאים עליהם מטבע הסגנון של הזמן המאוחר.

את גוף בן סירא, שנמצא בהגניזה במצרים, אעפ"י שהוא בודאי קדום לקצת מזמורי תהלים וכדומה, צינתי בציון שצינתי המקורות מזמן המשנה והתלמוד.

בהמשנה והתלמוד השתמשתי בהדפוסים שהיו תחת ידי פה, ובשנויי נוסחאות של רבינוביץ (דקדוקי סופרים), וכמו"כ במשניות דבני מערבא, ובקצת סדרי המשנה שיצאו לאור עם גוף הערבי של פרוש הרמבם, וקצת המסכתות שפרסם פרופ' דר' שטראק, ובכ"י של המשניות המנקדות שבבית הספרים בפרמה.

בתלמוד ירושלמי השתמשתי בדפוס ויניציה, וצינתי מראה המקומות לפי מספר הדפים של דפוס זה.

בהספרות שלאחר זמן התלמוד ועד ימינו השתמשתי לפי סדר הזמנים. ואף על פי כן, בקצת מקומות לא דקדקתי בזה והבאתי את המשלים על פי ראות עיני לפי הצרך ההגיוני וכיוצא בזה.

המלים הלועזות בגרמנית צרפתית ואנגלית כתבתי עפ"י הכתיב הנהוג בהמלונים של Toussaint—Langenscheidt.

ואלה הסימנים שהשתמשתי בהם:

בלי כל סימן הם מלים מהתנ"ך.

* מלים מגוף בן סירא מהמשנה, ותלמוד ומדרשים.

** מלים מהספרות שלאחרי התלמוד, מימי הגאונים ואילך.

∞ מלים שחדשתי אני ושנתקבלו כבר בספרות של זמננו, או בדבור העברי בארץ ישראל.

לוח מקצת ראשי תבות

א.

א"א, ארך אנפין.
אב', מסכת אבות.
א"ב דר"ע, אלף בית דרבי עקיבא.
אג' המוס', אגרת המוסר.
אדו"מ, אהבת דוד ומיכל.
אדר"נ, אבות דרבי נתן.
אהל', אהלות.
אה"ע, אבן העזר.
אה"צ, אהבת ציון.
או"א, אמת ואמונה.
או"ד, לרסע"ג, אמונות ודעות
או"ז, אור זרוע.
או"ח, אורח חיים.
אולפה', אולפהויזן.
או"נ, אוצר נחמד.
אוצה"ח, אוצר החיים.
אוצה"ס, אוצר הספרות.
אוצה"ש, אוצר השרשים.
אוצ"ט, אוצר טוב.
אורח' צד', אורחות צדק.
איו', איוב.
איכ', איכה.
איל' אהב', אילת אהבים.
אי"ש, איש שלום (Friedman).
אמו"ר, אמונה רמה.
אמשר', אמשטרדם.
א"ס, אין סוף.
אסת', אסתר.
אעפי"כ, אף על פי כן.
א"ק, אדם קדמון.
ארנ' מוס, ארנולד . . .

ב.

באה"ג, באר הגולה.
באו"ת, בעל אור תורה (מנחם מלונזנו).
בארם', בארמית.
ב"ב, בבא בתרא. — בר בהלול
בד"ה, בדבור המתחיל.
בוקשר', בוקשדורף.
ב"ז, בן זאב.
בחי"ע, בחינת עולם.

ביהמ"ד, בית המדרש.

בינ', בינוני.

בכו', בכורים.— בכורות.

ב"מ, בבא מציעא.

במד', במדבר.

ב"ס, בן סירא.

בסור', בסורית.

ב"ע, בר עלי.

בעבר', בעברית.

בע"ח, בעלי חיים.

בערב', בערבית.

ב"ק, בבא קמא.

ב"ר, בן רבי. — בראשית רבה.

בראש', בראשית.

בר"ד, בר דוד.

ברכ', מסכת ברכות.

ג.

גא', גאון. — גאונים.

גיט', גיטין.

ג"כ, גם כן.

גמ', גמרא.

גני', גניזה.

ג"ע, גן עדן, של ר"א הקראי.

גפה"ע, גוף פרוש הערבי.

ד.

ד"א, דרך ארץ.

דבר', דברים.

ד"ה, דבור המתחיל.

דה"י, דברי הימים.

דהי"א, דברי הימים א.

דהי"ב, דברי הימים ב.

דו"מ, דוד ומיכל.

ד"ח, דברי חכמים.

די"ע, דברי ימי עולם.

דל"ע, דקדוק לשון עברית.

דני', דניאל.

ד"ס, דקדוקי סופרים (שנויי נוסח' בתלמוד בבלי).

דרנב', דרנבורג.

ה.

ה"ג, הלכות גדולות.

הגר"א, הגאון ר' אליהו.

הוס' הוספה.

הוצ', הוצאת.

הור', הוריות.

הוש', הושע.

הלכ' פסוק', הלכות פסוקות.

הקד', הקדמה.

הרא"ש, הרב רבנו אשר.

הרדב"ז, הרב דוד בן זמרי.

ו.

ויקר', ויקרא.

ז.

ז"א, זעיר אנפין.

זבח', זבחים.

זד"ת, זואולוגי דס תלמודס, (Zoologie des Talmuds).

זכר', זכריה.

ז"ל, זה לשונו.

ח.

ח"א, חלק א.

חבק', חבקוק.

חגי', חגיגה.

חה"י, חמדת הימים.

חו"ה, חובות הלבבות.

חוה"מ, חול המועד.

חוהמ"ס, חול המועד סכות.

חוהמ"פ, חול המועד פסח.

חול', חולין.

חו"מ, חושן משפט.

חז"ס, חיים זליג סלונימסקי.

חס', חסר, חסרים.

ט.

טהר', טהרות.

טע' זקנ', טעם זקנים.

י.

י"א, יש אומרים.

יבמ', יבמות.

י"ג, יש גורסים.

יוא', יואל.

יו"ד, יורה דעה.

יוה"כ, יום הכפורים.

יחזק', יחזקאל.

יל"ג, יהודה ליב גורדון.

ילק' שמע', ילקוט שמעוני.

י"מ, יש מפרשים.

יסו"ע, יסוד עולם.

יסט', יסטרוב (M. Jastrow).

ירוש', ירושלמי.

ירמ', ירמיה.

י"ש, יהודה שלמה.

ישע', ישעיה.

יש"ר, יהודה שלמה ריגיו.

כ.

כ"י, כתב יד.

כ"מ, כסף משנה.

כמו"כ, כמו כן.

כנ', כנוי.

כנה"ג, כנסת הגדולה.

כרית', כריתות.

כשת', כשתלו (Castello).

כתוב', כתובות.

ל.

לד"א, לדוד אוז.

מ.

מ' לטריש, מאיר...

מ"א, מלכים א'. — מאיר אלדבי.

מ"ב, מלכים ב'.

מג"א, מגן אבות.

מד', מדות.

מדב"מ, מתניתא דבני מערבא.

מדב"ע, מדבר בעדו.

מד"ר, מדרש רבה.

מהד', מהדורה.

מהר"י קולון, מורנו הרב יוסף . . .

מהר"מ מרוטנברג, ר' מאיר . . .

מהרש"ך, הרב שלמה כהן.

מהרש"ל, הרב רבי שלמה לוריא

מה"ש, משקלי השמות.

מו"ל, מוציא לאור.

מו"מ, מורח ומערב.

מו"נ, מורה נבוכים.

מו"ק, מועד קטן.

מ"ז, משקל זכר.

מיכ', מיכה.

מיכאל', מיכאלים.

מי"כ, מיכה יוסף כהן.

מכי', מכילתא.

מכשי', מכשירין.

מל', מלא, מלאים.

מלא', מלאכי.

מל"א, מלון לשון אשורית.
מלא' ההג', מלאכת ההגיון.
מלה"ג, מלות הגיון.
מ"מ, מכל מקום.
מנח', מנחה, מנחות.
מס', מסכת.
מסו' מסורה.
מ"ע, מצות עשה.
מע"ר, מעשר ראשון.
מע"ש, מעשר שני.
מעשר', מעשרות.
מק"נ, מקיצי נרדמים.
מ"ר, מספר רבים.
מ"ש, מנחת שי.
משמ' משמעת.
מת' שפת', מתק שפתים

נ.

נגע', נגעים.
נדר', נדרים.
נוסח', נוסחאות.
נחו', נחום.
נחמ', נחמיה.
נחמ' ונע', נחמד ונעים.
ניד', נידה.
נל"ה, נחי למד הא.
נמס', נמסר.
נע"ו, נחי עין וו.
נע"י, נחי עין יוד.
נפ"י, נחי פה יוד.
נק', נקבה.

ס.

ס' פרנקל, סיגמונד . . .
סדעו"ר, סדר עולם רבה.
סוט', סוטה.
סה"ש, ספר השרשים, ספרי השנים.
סמא"צ, סדור מנהג ארם צובה.
סמ"ג, ספר מצות גדולות.
סמי', סמיכות.
סנה', סנהדרין.
סרע"ג, סדר רב עמרם גאון.

ע.

עב', עבר.
ע"ד, על דבר.
עדי', עדיות.
עה"מ, עמק המלך.
עה"ש, ערוך השלם.
עובד', עובדיה.
עוקצ', עוקצין.
ע"ז, עבודה זרה. — על זה.
עזר', עזרא.
ע"ח, עץ חיים.
עי', עיין.
עיוה"כ, ערב יום הכפורים.
עי"ש, עין שם.
עי"ת, עשרת ימי תשובה.
ע"כ, עד כאן.
עכ"פ, על כל פנים.
ע"מ, על משקל.
עמ' פרנס', עמנואל פרנסים.
עמה"מ, עמק המלך.
עמו', עמוס.
עפי"ר, על פי רוב.
ער"ה, ערב ראש השנה.
ערכ', ערכין.
ערל', ערלה.
ע"ש, על שם.
עת', עתיד.

פ.

פ"י, פעל יוצא.
פסח', פסחים.
פסק' רב', פסיקתא רבתי.
פסק' ר"כ, פסיקתא רב כהנא.
פ"ע, פועל עומד, פתחי עולם.
פעו"י, פעל עומד ויוצא.
פרש"י, פרש רש"י.
פתי', פתיחה.

צ.

צ"ד, צמח דוד.
צו"ג, צום גדליהו.
צוה"ת, צוהר התיבה.
צ"ל, צריך לומר.
צפנ', צפניה.

ק.

קהל', קהלת.
קוה', קוהוט.
קומ"ק, קונקורדנץ מנדלקרן.
קונט', קונטרים.
קינ', קינה.
קני' קנים.
ק"ס, קרית ספר.
ק"ש, קלמן שולמן.

ר.

ר"א קליר, רבי אליעזר . . .
ר"א מודינא, רבי אריה . . .
ר"א הקראי, רבי אהרן . . .
ר"א דלמידיגו, ר' אליהו . . .
ר"א בחור, רבי אליהו . . .
ראב"ד, רבי אברהם בר דוד.
ראב"ע, רבי אברהם בן עזרא.
רגב"ש, ר' גרשון בן שלמה.
רגמ"ה, רבנו גרשון מאור הגולה
רד"ק, רבנו דוד קמחי.
ר"ה, ראש השנה.
רה"ג, רב האי גאון.
ר"ח, רבנו חננאל.
רח"ו, רבי חיים ויטאל.
ר"י יעבץ, רבי יוסף . . .
ר"י נאגארה, ר' ישראל . . .
ר"י סטנוב, ר' יצחק . . .
ר"י אברבנל, ר' יצחק . . .
ר"י עמדין, ר' יעקב . . .
ר"יבא"ת, רבי יהודה אבן תבון.
ר"י אלבו, רבי יוסף . . .
ר"י הלוי, רבי יהודה . . .
ר"י אלחריזי, רבי יהודה . . .
ר"י חיוג, רבי יהודה . . .
ריב"ג, רבי יונה בן גנאח.
ריב"ל, רבי יצחק בר לוינזון.
ריב"ק, ר' יהודה בן קריש.
ריב"ש, רבי יצחק בר ששת,
רי"ל בן חביב, ר' יצחק לוי . . .
ר"ל, רצה לומר.
רלב"ג, רבי לוי בן גרשון.
ר"מ, רבי מאיר, רבי משה.
ר"מ מרוטנברג, רבי משה . . .
רמא"ג, ר' מרדכי אהרן גנזבורג.
רמב"ם, רבנו משה בן מימון.
רמב"ן, רבנו משה בן נחמן.
רמב"ע, רבי משה בן עזרא.
רמ"ג, ר' מאיר גבאי.
רמח"ל, רבי משה חיים לוצאטו.
רמ"ע מפאנו, רבי משה עזריה...

רמ"ק, רבי משה קורדוביירו.
ר"נ, רבנו נסים.
רנה"ו, ר' נפתלי הירץ ויזילו.
רנ"ק, ר' נחמן קרוכמל.
רסע"ג, רב סעדיה גאון.
רע"ב, ר' עובדיה ברטנורה.
רע"פ, ר' עמנואל פרנסים.
ר"ש הנגיד, רבי שמואל . . .
ר"ש גמע, רבי שמואל . . .
רשב"א, ר' שלמה בן אדרת.
רשב"ג, ר' שלמה בן גבירול.
רשב"ם, רבי שלמה בן מאיר.
רשב"צ דוראן, ר' שלמה בן צמח...
ריש"ט פלקיירא, רבי שם טוב . . .
רש"י, רבנו שלמה יצחקי.
רש"ל, ר' שלמה.
ר"ת, רבנו תם, ראשי תיבות.

ש.

ש' בלאך, שמשון . . .
ש"א, שמואל א', שבילי אמונה.
ש"ב, שמואל ב'. .
שבו', שבועות.
שבי', שביעית.
שבי"ע, שבילי עולם.
שד"ל, שמואל דוד לוצאטו.
שה"ג, שבת הגדול.
שה"כ, שיר הכבוד.
שה"פ, שם הפעולה.
שה"ק, שלשלת הקבלה.
שה"ש, שיר השירים.
שו"ע, שולחן ערוך.
שופט', שופטים.
שו"ת, שאלות ותשובות.
ש"ז, שם זכר.
שי"פ, שמואל יוסף פין.
שי"ר, שלמה יהודה רפפורט.
של"ה, שני לוחות הברית.
שמה"צ, שמות הצמחים.
שמו', שמות.
שמח', שמחות.
שמ"ע, שמיני עצרת.
ש"נ, שם נקבה.
ש"ע, שבילי עולם.
שקל', שקלים.
שש"ק, שירי שפת קדש.
ש"ת, שמחת תורה.
שת"ז, שם תאר זכר.
שת"נ, שם תאר נקבה.

ת.

ת"א, תרגום אונקלוס. — תרגום ארמית
ת"ב, תשעה באב.
תגמ' הנפ', תגמולי הנפש.
תד"א, תנא דבי אליהו.
תהל', תהלים.
תה"פ, תאר הפעל.
תה"ש, תאר השם.
תה"א, תולדות הארץ.
תוה"ב, תורת הבית.
תוה"ט, תולדות הטבע.
תוס', תוספות.
ת"ז, תאר זכר.
תחכ', תחכמוני.
ת"י, תרגום יונתן, ירושלמי.
תל"ע, תלמוד לשון עברי.
תמו' תמורות.
תמי', תמיד.
ת"נ, תאר נקבה.
תנח' בוב', תנחומא בובר.
תרג', תרגום.
תרומו', תרומות.
תענ', תענית.
תשו', תשובות.

בסוף ההקדמה הגדולה תבוא רשימה שלמה מכל הספרים שהשתמשתי בהם לחבורי זה.

מפני טענות רבים החלטתי לא להכנים בגוף החבור אלא המלים העבריות, או המלים שכבר נכנסו לתוך הסגנון העברי ומצויות בהמקורות העברים. אך כדי שיהיה החבור מספיק לכל הספרות העברית, אתן בכרך מיוחד בקצרה אוצר המלים הארמיות וגם המלים הזרות, יוניות, רומיות ופרסיות שבתלמוד ומדרשים.

בהוצאת ההדפסה משתתפות החברות הללו: **Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums; Hilfsverein der Deutschen Juden; Zunz-Stiftung; Zionistische Vereinigung.**

חברי „הועד להוצאת מלון בן יהודה" הם האדונים:
Prof. Dr. M. Philippson; Dr. Paul Nathan; Prof. Dr. O. Warburg.

Barth, NB., Nominalbildung in den semitischen Sprachen.
Brock, Brockelmann.
Cis, Corpus inscriptionum Semiticarum.
Ew, Ewald.
Ges, Gesenius.
JAs, Journal asiatique.
JQR, Jewish Quarterly Review.
KMT, Kahle, Der masoretische Text des Alten Testaments nach der Überlieferung der babylonischen Juden.
Kö, König, Lehrgebäude der hebräischen Sprache.
Lehnw, S. Kraus, Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum.
MF, Morgenländische Forschungen.
MOS, Mitteilungen des Orientalischen Seminars.
Nö, Dr. Nöldeke.
Olsh, Olshausen.
Pflnzn, Aramäische Pflanzennamen von Dr. J. Löw.
PSBA, Proceedings of the Society of biblical Archæology.
PSm, Payne Smith.
QGJD, Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland.
REJ, Revue des études juives.
SKr, S. Kraus.
Spi, Spitta, Grammatik des arab. Vulgärdialektes von Ägypten.
ZAW, Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הַיְשָׁנָה וְהַחֲדָשָׁה

שער האלף

𐤀 א

א אות הראשנה[1]) באלף־בית העברית, ושמה אֶלֶף, עין זה, ומ"ר אֲאִים: מפני שהם עושים היהין חתין ועיינין אאין (ספרא, וירוש' ברכות ב ד).

האות א היא סימן להיותר רפה בקולות ההברה המתהוה בדחיפת האויר בנשימה בעברו דרך הגרון ובסגירה פתאמית של בית הבליעה במקום היותר רחוק בגרון. קול הברה זו, אעפ"י שהוא רפה, יוצא במבטא ונשמע לאזן לא בלבד בתחלת הברה, כשהיא מונעת בתנועה, אלא גם בסוף הברה מרכבת, והוא סוגר אותה כשאר קולות ההברה, והוברים יַא-דִיר כמו יַר-כִּיב, בְּאְ-שׁוֹ כמו קָדְ-שׁוֹ. והאות א שהיא סימן להברה גרונית זו היא מפיק אלף[2]), וקצת מדקדקים קדמונים קראוה המזה[3]), כמו בערבית. אך מפני שבשביל רפיון קול הברה זו כבד להוציאה במבטא שתהיה נשמעת ומוחשית, בפרט בסוף ההברה, חדלו העברים עוד בזמן קדום מהפיק אותה[4]) בכל מקום במלה שהיתה קודם

---

[1]) מקום האותיות באלף בית נראה מקצת כזמורי תהל' ופרש' איכה, שהפסוקים סדורים על סדר א"ב, וכמו כן לפי ערך המספרי שלהן. — [2]) על טיבה זה של האלף כבר העיר אבי הדקדוק העברי ר"י חיוג, אמר וז"ל: אלף אשר באל תאטר ויאסר את רכבו שהיא בשבא נחה לא הונעה באחד מהמלכים והיא נראית ומוטעמת מוצאה מן הגרגרת קרוב להריאה (ר"י חיוג, אותי' הנות, תרג' רמ"ג). — [3]) אמר ר"י בן גנאח וז"ל: שהאלף על שני דרכים האחד מהם תהיה האלף בו נראית מוהשת כמו אלף אמר ואלף אכל ואלף אל תאטר וכו' וכללו של דבר כל אלף שהיא נראית ראיה מבוארת תהיה נחה או נעה באיזה תנועה תהיה, והיא נקראת המזה וכו' והאלף הנקראת המזה היא אשר מוצאה יותר רחוק מכל אותיות הגרון וכו' והאלף מרחפת באויר שמה. עכ"ל. — [4]) גם. בדבר זה הנה הלשון העברית תופסת המקום האמצעי בין הענף הדרומי ובין הענף הצפוני של הלשון השֵמית. הלשון הערבית שמרה גם בזה את טבע הלשון השמית הקדומה בטהרתה, וההמזה של האלף נהוגה בה עוד בכל תקפה, והערבים מהמזים את האלף גם בסגירת הברה באופן מוחשי ונשמע היטב לאזן, ומכל מקום, גם בה החלה המזותה של האלף להמחות קצת עוד בזמן קדום. וכבר העיד אבו זיד שאנשי חג'ז עוד בימי מחמד חדלו להמז את האלף במקום ששאר הערבים עוד מהמזים אותה גם כיום הזה. וכבו נהלקו חכמיהם בקצת אלפים, שקצתם מהמזים אותן וקצתם אינם

סוגרת ההברה והאריכו את התנועה שלפניה: בָּרָא במקום בָּרָא, צָמָא במקום צָמֵא, וכיוצא בזה. רק לפני ד, ט, ש, היה יותר קל עליהם להבור ולהוציא במבטא מוחשי את קול האלף גם בסוף הברה ואמרו יַא-דִּימוּ כתולע (ישעי' א יח), נַא-דָּר, נַא-דָּרִי (שמות יה ו), יַא-טֵם אזנו (תהל' נח ה), תֶּא-טַר עלי באר פיה (שם סט יו). ועלה בָּא-שׁוֹ (יואל ב כ), ופגריהם יעלה בָּא-שָׁם (ישעי' לד ז). ותחת שעורה בָּא-שָׁה (איוב לא מ), והיה כי יֶא-שַׁם (ויקרא ה ה), אל יֶא-שַׁם יהודה (הוש' ד טו), תֶּא-שַׁם שמרון (שם יד א), לא נֶא-שָׁם (ירמי' ג ז), תֶּא-שָׁמוּ (שופטים כא כב), וַיֶּא-שְׁמוּ ישבי בה (ישעי' כד ו), כל אבליו יֶא-שָׁמוּ (ירמי' ב ג), וַיֶּא-שְׁמוּ אשים (יחזק' כה יב), ולא יֶא-שְׁמוּ כל החסים בו (תהל' לד כג), גם עדרי הצאן נֶא-שָׁמוּ (יואל א ח). וכמו כן לפעמים גם לפני ז ולפני ס: נֶא-זָר בגבורה (תהל' סה ז), וַיֶּא-סֹר[1] את רכבו (שמות יד ו), לֶא-סֹר שריו (תהל' קה כב), לֶא-סֹר מלכיהם בזקים (שם קמט ח), נגד לֶאֱסֹר אסר (במד' ל ג), לֶאֱסֹר את שמשון (שופט' טו י). ופעמים גם לפני פ אמרו וַיֶּא-פֹּד[2] לו בו (ויקרא ח ז), ארץ מַא-פֵּלְיָה[3] (ירמ' ב לא). אבל, יצאו אלה וכיוצא בהם, בכל שאר המקומות כדי להקל על המבטא הפרידו מהאלף את ההברה שלפניה והניחוה לא

סגורה, והניעו את האלף והרהיטוה להברה שלאחריה, כמו יֶ-אֱנַק, וַיֶּ-אֱסֹף, וכיוצא בזה, או הניחוה והפכוה לנחה נסתרת, כמו תֹּאמַר, יֹאכַל, במקום תֹּא-מַר, יֹא-כַל, וכיוצא בהם פעלים נחי פ"א. ומעט מעט נתפשטה הנחת האלף גם במקומות שלפניה שוא נע, והטילו את תנועת האלף על האות השואית שלפניה, כמו מָאתַיִם במקום מְאתַיִם, רֵאשִׁית במקום רְאשִׁית, וכמו"כ חֹטְאִים (ש"א יד לג) במקום חֹטְאִים, קֹרְאִים (תהל' נט ו) במקום קֹרְאִים. וגם אחרי שוא נח: מְלָאכָה במקום מַלְאָכָה. ובהשם אֱלֹהִים. עם בוכ"ל: בֵּאלֹהִים, וֵאלֹהִים, כֵּאלֹהִים, לֵאלֹהִים, והסימן במסרה תהל' קלו: משה מפיק אלף וכלב לא־מפיק אלף. ופעמים שנשמטה גם מהכתיב: שְׁלָתֵךְ (ש"א א יז) במקום שְׁאֵלָתֵךְ, וַתְּזְרֵנִי חיל (ש"ב כב מ) במקום וַתְּאַזְּרֵנִי, ולא יַהֵל שם ערבי (ישעי' יג כ) במקום יַאֲהֵל, תּוֹמִים[1] (בראשית כה כד) במקום תְּאוֹמִים, מבית הָסוּרִים (קהל' ד יד), במקום הָאֲסוּרִים. וכן פעמים שנשמטה אות האלף הנחה השרשית מהתבה בכתיב, מָצָתִי במקום מָצָאתִי: ולמה לא מָצָתִי חן בעיניך (במדב' יא יא). ובקצת שמות ל"א חדלה האלף לשמש שום שמוש במבטא או בכתב ואיננה לא נח נראה אף לא נח נסתר, כמו חֵטְא, משקל נֵרְדְּ, וכן שָׁוְא. ויש שישמיטוה גם מהכתב ויכתבו חט, עי' זה, כשׁוּ[2] (איוב יח לא), וכן הַחֲטִי (ירמ' לב לה) במקום הַחֲטִיא.

ומפני טבעה זו של האלף להיות נחה נסתרה, לא יוצאת יציאה מוחשית במבטא, החלו להשתמש בה בזמן קדום בתוך התבה לסימן לקול תנועת פתח ארוך, ונשארו עוד עקבות הכתיב הקדום ההיא בקצת מלים, כמו וקאם שאון בעמיך (הוש' י יד), וכן דאג (נחמ' יג טז) במקום דָּג. אך אחרי כן השמיטוה מתוך התבות, אולי מפני שהיא אות גסה, רחבה, ותופסת הרבה מקום. ובזמן מאוחר שמשה לסימן לתנועת פתח אפילו קצרה, בפרט במלים זרות, ביחוד במקום שיש חשש טעות, ודבר זה היה נהוג הרבה בפרט בספרות החדשה, אך בשנים האחרונות השיבו הסופרים, בפרט סופרי א"י, להכתיב צורתו העברית, וישמיטו עפי"ר את האלף מכל מקום שצִינה תנועת פתח קצר.

ומפני זה שכבד על כלי המבטא להמז את האלף

מהמזים אותן. וכבר העידו אלפרא ואבו זיד ואחרים ששמעו קצת הערבים מהמזים במקום שאין שם באמת שום המזה וקצתם אינם מהמזים במקום שהדין נותן להמז (לשון הלערב שער ההמזה). וכמו כן נחלקו חכמיהם במקום שתתקבצנה המזתים יחד, שקצתם מאמתים הראשנה ומקלים השניה וקצתם להפך. וה קלה זו של ההמזה התקדמה עוד יותר בלשון הערבית ההמונית, בפרט בסופי ההברות, ובמקום יַאְמֻר יאמרו יַאמֻר, במקום יַאְכֻל יאמרו יַאכֻל, וכמו כן במקום רַאְס יאמרו רָאס, שהוא בעברית ראש. וכן נהפכו גם בלשון ערבי' ההמונית פעלים בעלי המזה בסוף, ר"ל פעלי ל"א, לפעלי ל"י: קַרֵי במקום קַרַא, קַרֵית במקום קַרַאת, יִקְרֵי במקום יַקְרַא, ממש כמו בעברית. בארמית ועוד יותר באשורית הקלת ההמזה לנח נסתר להתנועה שלפניה נוהגת בכל מקום כמעט. בעברית הישנה כבר נתגלתה נטייה זו, אבל, כמו שנראה מהמשלים המובאים בפנים, עוד נשארה ההמזה בתקפה לפני קצת אותיות, אפילו בסוף הברה. —

[1]) במסרת בראש' מב כד על וַיֶּאֱסֹר אתו לעיניהם נמסר לית רפי, ור"ל שבכל שאר ויאסר הוא דגוש, ר"ל האלף בשוא פשוט (מ"ג שם). — [2]) כן בפרוש חזקוני ומ"ש. — [3]) כך ברוב הספרים, וכן העיד רד"ק, אך במקצת ספרים נקוד אחר. — [1]) בקצת כ"י תאומם. — [2]) כך בכל הספ'. ויש מגיהים הגהות במקום

בסוף ההברה והיא נהפכת לנח נסתר, דומה לפעלים ושמות ל"ה, החלו קצת פעלי ל"א לקבל צורת פעלי ל"ה. תחלת דבר זה נגלתה כבר בזמן קרום, בימי חיי הלשון העברית העתיקה: כִּלֵּאתִי רגלי (תהל' קיט קא) משרש כלא, על דמיון בניתי, רציתי, והלכה ונתפשטה נטייה זו הרבה בזמן המשנה ואח"כ: ק ר י ת י במקום ק ר א ת י , יצתה במקום יצאה, מ צ ו י במקום מצוא, נ ש ו י במקום נ ש ו א.

ותבוא האלף במקום ה ובמקום י, כמו מן טְלֶה טְלָאִים, מן צבי צְבָאִים, וכיוצא בהם. וכמו"כ בקצת פעלים: *פ ד א ו ה ו (תוספתא גיט' ד א).

בפעלים ובשמות תשמש האלף להורות הזמן (עתיד) והמשקל: אֶ-כְתֹּב, אֶ-צְבַע, אַ-שְׁמוּרָה. ויוסיפוה העברים בראש קצת שמות, בפרט המתחילים בשוא, להקל על המבטא: אֶזְרוֹעַ, במקום זְרוֹעַ. ובפרט בקצת שמות לקוחים מלשונות נכריות: אֲדַרְכּוֹן, *אֲלַכְסוֹן, *אַפַּלְטוֹן. בקצת שמות תכנס בסופן במ"ר: *מרחצאות מן מרחץ, *מחצלאות, ממחצלת.

בקצת שמות, בפרט של קרבה, שבאו מארמית נשארה האלף המשמשת בלשון ההיא בסוף המלה כמו ה' הידיעה בעברית, וגם לפאור השם, ונתנה להשם קצת גון מיוחד, כמו אַבָּא, אִמָּא, עי' באלה הערכים. וכמו"כ נוספה בשאר קצת שמות ומלים, כמנהג לשון הארמית, במקום אל, על, כמו *אַגַּב במקום על גב, עי' ערך אגב, *אַבֵּית במקום על בית, בבית: אלו ואלו נשרפין א ב י ת[1]) הדשן (זבחים מ ד:). משקין טמאין שהיו נותנין א ב י ת צביעתו של כוס (תוספתא כל' ב"ב ג). וקידוש ידים ורגלים א ב י ת הבירה (שם ידים א ד).

האלף אינה מקבלת ד ג ש . אך ארבע אלפים ד ג ו ש ו ת[2]) נמסרו במסורה: וַיָּבִיאּוּ לו את המנחה (בראש' מג כו), א ויביאו דגושה, וכן וַיָּבִיאּוּ לנו כיד אלהינו (עזרא ח יח), ממושבתיכם תָּבִיאּוּ לחם תנופה (ויקרא כג יז). ושפי עצמותיו לא רֻאּוּ (איוב לג כא), א רֻאּוּ דגושה.

מפני מקום האות א בראשית האלף בית השתמשו בו לסימן מספר א ח ד , כן בהמטבעות שקל ישראל, בשקל וחצי שקל של שמעון החשמונאי, וכן של מתתיהו כהן גדול: ש"א, שר"ל שנה א. וכן על מטבעות כנעניות ופוניות כתובה אות א לסימן המספר (כלירמון גנו, קכן). בזאת יבוא אהרן רמז לו שאין ביהמ"ק עושה אלא ארבע מאות ועשר שנים בזאת ב שנים ז שבעה א אחד (פסק' רב' פ' מ).—ובמשמעה זו יכתבו האות א עם קו קטן למעלה כזה א': במקום אחד כותבין א' במקום מאה כותבין ק' (ערוך, ערך גימטריה).

*אָ, הברה טבעית, להגות התרגשות הנפש, לצער, לפחד וכדומה, ! ô ! ah: אמר לו גבריאל (לאדם הראשון) זכור יום אשר נתת ע' שנה לדוד בן ישי אמרו לו מיכאל ושרפיאל אנחנו נעיד עליך אמר אדם לפניהם אָ כזאת הישעה אמות על פי שלשתכם (מדרש רבתי, הובא בספר אלדד הדני מהדורת א' אפשטין).

א"א, ר"ת אדוני אבי, אי אפשר, אין אומרים, אשת איש.

אא"ב, ר"ת אי אמרת בשלמא.

אא"ז, ר"ת אדוני אבי זקני.

אא"כ, ר"ת אלא אם כן.

אב אולי ממנו

אָב[1]) ש"ז, סמי' אֲבִי, וגם אַב. כנויים: אָבִי, אָבִיךָ־ךְ, אָבִיו, אָבִיהָ, אֲבִיכֶם־ן, אֲבִיהֶם־ן, מ"ר אָבוֹת, סמי' אֲבוֹת, כנויים: אֲבוֹתַי, אֲבוֹתֵינוּ, אֲבוֹתֵיכֶם־ן, אֲבוֹתֵיהֶם־ן, אֲבוֹתָם־ן.— א) אדם שיש לו בן או בת הוא אָב ביחס אליהם, father; Vater; père: אלה החקים אשר צוה ה' את משה בין איש לאשתו, בין אָב לְבִתּוֹ (במדבר ל יז). חי חי הוא יודך כמוני היום אָב לְבָנִים יודיע את אמתך (ישעי' לח יט). ויצא חמור אֲבִי שכם אל יעקב (בראשית לד ו). והיה שמך אברהם כי אַב המון גוים נתתיך (שם יז ה). ויאמר

בשו. [1]) כך במשנ' שבגמ' בכל הדפו' ובמשנה שבמשניות בבית. — [2]) במסרה נמסר על קצת אלפים שהן ד ג ו ש ו ת, ור"ל שהן נקודות בשוא פשוט, (רא"ב במס' המס' ומ"ס), רק ד' אלפים הללו הן דגושות באמת, ובשבילן הוציא בן אשר את האלף מכלל שאר אותיות אהחע ואמר כי רק „הע"ח מן הדגשה פרושים" (דקד' הטע' פסקה תולד' האותיות), אעפ"י שבפסקה שלאחר זה הוא כולל גם א ואומר: „חוץ מ א ר ב ע אותיות אחהע לא יתיצב בהם דגש לעולם". ודגשות ד' אלפין הללו לא ידועה מהותה וכונתה. ר"מ בוטריל בפרוש ספ' יצירה כתב כי „בסוד הקבלה נודע הטעם וכבר חובר על זה הסוד ספר הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבל". רַיט (Wright, Comp. Gram. 43) סובר שזה שארית מסימן ה ה מ ז ה, ויש סוברים שהכונה בהדגשים האלה לשמר על קריאת האלף שלא תתהפך לקריאת י כמו שהיא נטיית האלף בין שתי תנועות.

[1]) שם משתף לכל לשונות השמיות, באש' אַב

יוסף אל אחיו אני יוסף העוד אָבִי חי (בראשית מה ג). ויאמר יצחק אל אברהם אָבִיו ויאמר אָבִי ויאמר הנני בני (בראשית כב ז). הגידי נא לי היש בית אָבִיךְ מקום לנו ללין (בראשית כד כג). טענו את בעירכם ולכו באו ארצה כנען וקחו את אֲבִיכֶם ואת בתיכם ובאו אלי (שם מה יז יח). וישלחו את כתנת הפסים ויביאו אל אֲבִיהֶם (שם לז לב). פקד עון אָבוֹת על בנים (שמות לד ז). לא יומתו אָבוֹת על בנים ובנים לא יומתו על אָבוֹת (דברים כד טז). בימים ההם לא יאמרו עוד אָבוֹת אכלו בסר ושני בנים תקהינה (ירמיה לא כח). אלה ראשי אֲבוֹת הלוים למשפחתם (שמות ו כה). האלהים אשר התהלכו אֲבֹתַי לפניו אברהם ויצחק (בראשית מח טו). גם אנחנו גם אֲבֹתֵינוּ (שם מו לד). כה עשו אֲבֹתֵיכֶם בשלחי אותם מקדש ברנע (במדבר לב ח). אשר ישאלון בניכם מחר את אֲבוֹתָם (יהושע ד כא). והיה כי יבאו אֲבוֹתָם או אחיהם לריב אלינו (שופטים כא כב). ויקטרו בו לאלהים אחרים אשר לא ידעום המה וַאֲבוֹתֵיהֶם (ירמי' יט ד).—*ומשל: אב אחד מפרנס עשרה בנים באהבה וברצון ועשרה בנים אינם מפרנסים אב אחד (קהלת רבה). *אב מפרנס עשרה בנים שותק האב שותקים הבנים ואם עשרה בנים מפרנסים לאב בוכה האב בוכים הבנים (פלא יועץ, קרובים). — ויקראו א ב גם לאבי האב והאם: ויאמר יעקב אלהי אָבִי אברהם ואלהי אבי יצחק (בראשית לב י). — *וגם בבע"ח: הנולדים מן הסוס אעפ"י שאביהם המור (כלאים ח ד). — *בהשאלה בצומחים, האילן להענפים והפרי והעלים והקרקע להצמחה: אבל לעלים יש ביעור

או אַבוּ, בערב' אַבְ אַבוּ a), בארמ' אָב ועם א הידיעה אַבָּא, וכן בסור'. וסוברים קצת החכמים כי שמות הקרבה אב, אח, חם, נשארו בצורתם מזמן קדום של הלשון, כשהשמות והשרשים היו עוד בעלי שתי אותיות, ואחרי כן כשהתחילו השרשים השמיים לקבל יותר ויותר טבע השלשיות, נוספה על שמות הקרבה הללו תנועה סופית ארוכה ועי"ז נדמו להשרשים השלשיים (ברט מה"ב). ויש סברים להפך כי הצורה הקדומה של השמות הללו היו אבו וכו'. וכבר נשא ונתן ברט (ZDMG, XLI ,614) בסבת מ"ר אבות. בארמ' וסור' מ"ר אבהן ואבהתא. וגם בערב' נהוג גם מ"ר אבהאת b), וגם אבואת c) בדרום והראן (Mercier, Ac. du 14 Congrés orient.).

---

a) أَبٌ أَبُو b) أُبَهَات c) أُبَوَات

מפני שהם נושרים מאביהם (שביעית ז ה). דלעת שניקרה בבית אביה (ירוש' מעש' ה). ניקור רטב באביה (שם). (באיזו זמורה עוסקת המשנה) במחוברת באביה [1] (שבת קכה:). ואין אתה יכול לכפותו (את הלולב היבש) שיהו ענפיו הפרודים כאן וכאן נכפתים ומתמעכים אצל אביהם שהם מחוברין בו (רבי סוכ' לב.). בבריכה היונקת מן האב (תשובת ר"י כר שבת רפג). — וגם בדוממים, וכל דבר ביחס למה שנאצל ממנו: מים שהם חוזרים לאביהם (ספלה במיני ע יח). במקומו היו קוראים לקום קום החלב, וכל ששם אביו (החלב) עליו (על הקום) אסור (ר"נ נדרים נב:).— ב) אבי המשפחה, האֻמה: premier ancêtre d'une nation; first ancestor of a nation; Stammvater eines Volkes: ולשם וכו' אֲבִי כל בני עבר (בראשית י כא). ותלד הבכירה בן ותקרא שמו מואב הוא אֲבִי מואב עד היום (שם יט לז). ואלה תולדות עשו אֲבִי אדום (שם לו ט).—ומ"ר, בכלל האנשים שהיו לפנינו ancêtres; Ahnen, Vorfahren; ancestors: אֲבֹתֵינוּ חטאו אינם ואנחנו עונתיהם סבלנו (איכה ה ז). בך בטחו אֲבֹתֵינוּ, בטחו ותפלטמו (תהל' כב ה). לא בושה וכלימה הוא לנו שנגזור טומאה על עיר אבותינו (זבח' קיג.). אבותינו אמרו נשינו טובה אנו אפילו בעינינו לא ראינו (נדר' נ:). — ועם מלת בית: בֵּית־אָב, בֵּית־אָבוֹת, כלל אנשי המשפחה, famille: ונשיא בֵּית־אָב למשפחת הקהתי אליצפן בן עזיאל (במדבר ג ל). וקח מאתם מטה מטה לְבֵית־אָב (שם יז יז).—ובֵית־אָבוֹת: בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש שה לְבֵית־אָבֹת שה לבית (שמות יב ג). חמשה ראשי בֵּית־אָבוֹת (דה"י א ז ז). ובכנויים: איש על דגלו באתת לבית־אֲבֹתָם יחנו בני ישראל (במדבר ב ב). — ובלי מלת בית במשמעה זו: ויקרבו ראשי הָאָבוֹת למשפחת בני גלעד (שם לו א). אלה הנחלות אשר נִחֲלוּ אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי הָאָבוֹת למטות בני ישראל (יהושע יט נא). — ובפרט שלשה האבות של האמה הישראלית אברהם יצחק ויעקב: אין קורין אבות אלא לשלשה (ברכ' טז:). מפני מה היו אבותינו עקורים מפני שהקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים (יבמ' סד.). —*אָבוֹת, שם לברכה מי"ח ברכות, שמזכירים

---

[1]) בר"ח שם מנקד בְּאָבִיהָ, ופרש בקרקע, ורשי: באביה, בגפן. אבל בערוך גורס באיביה ועי' אֵב.

בה את האבות : אלו ברכות שאדם שוחה בהם באבות תחלה וסוף (ברכ׳ לד.). — ג) יוצר ומחדש דבר שלא היה קודם בעולם, Erfinder ; inventeur ; originator : ותלד עדה את יבל הוא היה אֲבִי ישב אהל ומקנה, ושם אחיו יובל הוא היה אֲבִי כל תפש כנור ועוגב (בראשית ד כ-כא). ר׳ הושעיה א ב י המשנה (ירוש׳ יבמות ד.). — ד) מי שמתנהג עם אחרים כאב עם בניו, protecteur ; Versorger : אני אהיה לו לְאָב והוא יהיה לי לבן אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו (ש״ב ז יד-יה). אָב אנכי לאביונים (איוב כט יו). אֲבִי יתומים ודין אלמנות אלהים במעון קדשו (תהלים סח ו). וממשלתך אתן בידו (של אליקים) והיה לְאָב ליושב ירושלם (ישעי׳ כב כא). — ה) יועץ, מורה, רב, conseiller, maître ; Lehrer, Rathgeber, master, teacher ; : וישימני לְאָב לפרעה (בראשית מה ח). ויאמר לו מיכה (להנער מבית לחם) שבה עמדי והיה לי לְאָב ולכהן (שופטי׳ יז י). — וקריאה של כבוד וחבה מתלמיד לרבו, מצעיר לגדול, מעבד לאדוניו : ויעל אליהו בסערה השמים ואלישע ראה והוא מצעק אָבִי אָבִי (מלכי׳ ב ב יב). ויאמר מלך ישראל אל אלישע כראתו אותם האכה אכה אָבִי (שם ו כא). וירד אליו (אל אלישע) יואב מלך ישראל ויבך על פניו ויאמר אָבִי אָבִי (שם יג יד). ויאמר דוד לשאול וכו׳ וְאָבִי ראה גם ראה את כנף מעילך בידי (שמואל א כד יב). וידברו אליו (עבדי נעמן אל נעמן) ויאמרו אָבִי דבר גדול הנביא דבר אליך (מלכים ב ה יג). — וכנוי מליצי לאלהים : הלי׳ תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלא הוא אָבִיךָ קנך הוא עשך ויכננך (דבר׳ לב ו). אתה י׳ אָבִינוּ גאלנו מעולם שמך (ישעי׳ סג יו). — *אב שבשמים : אבי שבשמים יהי שמך מבורך לעולמי עולמים (תד״א י). — ו) *שם תאר כבוד לזקן, לחכם, לראש וראשון לדבר : אמר ר׳ יוסי ראה הלכה זו היאך נחלקו עליה אבות הראשנים ודנו עליה (תוספתא עדוי׳ יוס א). אב להכמה ו אב לדורות (ירוש׳ נדרים לט :). אברך אב בחכמה ורך בשנים (מד״ר בראש׳ ב). משה היה אבי החכמה ו אבי הנביאים (שם ויקרא א). ואברהם אב הגרים (תנח׳ כוכ׳ לך לך ו). משה רבינו אבי החכמה ו אבי התבונה (סדע״ר ל). אדריבל הוא אבי האומנין שהוא מדקדק בהנחת האבן לצדדה על מושבה בשוה (רשי ב״מ קיח :). רבנו גרשון אבי הגולה (רשי שבת

פס :). אריסטו ראש לפלסופיה היונית ו אב לכלם (אבא מארי במכתביו). — *אב בית דין, עי׳ זה הערך. ז) *התחלה להתהוות שום דבר, générateur; Erzeuger; generator, producer : ג׳ אמות אמש יסודן ומהם נולדו אבות שמהם נברא הכל (ספר יצירה ג ב). — וכל מה שהוא סבה לדבר אחר : הנסיון אב החכמה (ר״א מודינא, לב אריה, א). הצחוק אבי הבטלה (הוא. הלדד ומידד ב). ח) *מקור לדבר אחר, Ursprung ; source : בין שנטמא באב הטומאה בין שנטמא בולד הטומאה (מעבר בני ג ט). אבות הטומאות השרץ ושכבת זרע וטמא מת וכו׳ הרי אלו מטמאין אדם וכלים במגע (כלים א ה). אב הטומאה מטמא את הכל, ולד הטומאה אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין בלבד (ירוש׳ שבת). כל אב טומאה שמטמא במגע ואינו מטמא במשא בין אב של תורה בין אב של דבריהם (רמבם אבו׳ הטומא׳ ו יה). — *ובהשאלה יאמר אב הטומאה על איש שהוא מקור הרעה : ואם הבן הוא מקור החלאה והצואה, הלא אבותיו אבות הטומאה (ר״י חריזי, תחכ׳ מו). הבליעל אבי הטומאה אחי התנואה (מכתב בני הסדאי לקס׳ קסטיליה ע״ד ספר מו״נ, גנזי נסת׳ לקובק). המחשבות הרעות אבות הטומאה (החנוך, מצוה שפז). גובה הלב אבי אבות הטומאה (בל׳ אלעמי, אג׳ המוס׳). דע כי פיך אבי אבות הטומאה (תרדיס). ו אבי אבות הטומאה היא שיחה בטלה (פלא יועץ, דבור). — ט) *דבר שהוא עקר במעלה, בחשיבות. אַב הנזק : ארבעה אבות נזקים השור והבור וכו׳ (ב״ק א א). אם היה האב (ר״ל השור המזיק) מועד (סמ״ג, מ״ע סז). — אַב מְלָאכָה : היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה חייב על כל אב מלאכה (שבת ז א). אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, הזורע החורש, הקוצר, המעמר, הדש, הזורה וכו׳ הרי אלו אבות מלאכות (שם שם ב). התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרסמו בענין (רמב״ם, שמיטה ויובל א). — י) *דוגמה ללמוד ממנו : זה בנה אָב לכל המתנדב במנחה שלא יפחת מעשרון (ספרי שלח קז). זה בנה אב, כל מקום שנאמר פני אינו אלא קדים (יומא נה.). — והשם: *בִּנְיַן אָב, עי׳ בנין. — יא) *דבר שהוא יסוד לדבר, או שכולל ומקיף הרבה דברים אחרים : אבות המבטא (ר״ל התנועות) שבעה (תשו׳ דונש בן לברט). אך לא באתי להגיד לך רק שרשי הלשון ו אבות המבטא שהם

הפעלים (ר"ת סס). ואמצעיות (תפלות) יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אָבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הצבור כלן (רמב"ם הלכות תפלה א). כאשר דבר ה' אל משה וצוה אותם קצת מצוות שהן כמו אָבות למצוותיה של תורה (רמבן שמות כה א). — יב) *דבר שלם ביחס לחלק ממנו, כלי ביחס לאבריו: כל הכלים הניטלין בשבת שבריהן ניטלין עמהן וכו' נשברו בשבת וכו' דברי הכל מותרין הואיל ומוכנין על גבי א ב י ה ן (שבת קכד:) — יג) בלשון המשוררים: אֲבִי הכמה, אֲבִי מוסר, אֲבִי שכל, לאמר, בעל מוסר, חכם, בעל שכל: השר הטפסר א ב י המוסר (ר"י הלוי, לר' אהרן אלעמני) א ב י היושר אחי הכושר ויודע כל פשר (הנ"ל, לר"ם הנגיד). אֲבִי אמר יהי חולש בשלח מעניו מטה (רמב"ע תרשים). ועתה אבי המועצה שא משל ומליצה (עמנואל כ).

יד) ה ו ר ג א ב י ו¹), (מאמר הכמים של הרמבם, פרסם מש"ב כארכיב של וירכוב), שם פרי עץ דק העלים, טוב הריח, אדם המראה, והיה משמש לפנים ברפואה, arbutum ברומית, Arbute; Sandbeere; arbouse;

*אַבָּא, שם הבה בפי ילדים.— *אַבְהוּת, *אָבוּת, מעמד ומשפט אב.—*אָב זָקֵן, אבי האב, אבי האם. — *אָב חוֹרֵג, בעל האם, ביחס לילדיה מאיש זולתו. — אֵם, אשת האב ביחס לילדיו ממנה. — *אֵם חוֹרֶגֶת, אשת האב ביחס לילדיו מאשה זולתה.

בֵּן, בַּת, הילדים שנולדו להאב.

דּוֹד, אחי האב. דּוֹדָה, אחות האב.

הוֹרִים, האב והאם.

*זָקֵן, ובכנויים זְקֵנִי וכו', אבי האב, אבי האם.

*זְקֵנָה, *זְקֶנְתִּי, אֵם האב.

חוֹתֵן, אבי אשתו של אדם.— חָם אבי הבעל.

יָלַד, הוליד, האב הוא המוליד. — יֶלֶד, יְלָדִים וכו'. — יְרֻשָּׁה, יְרוּשָּׁה, הון, נכסים, שהאב מניח לילדיו אחרי מותו. הוֹרִישׁ, הניח ירושה לילדיו. — יָתוֹם, יְתוֹמָה, מי שמת אביו.

¹) בערב' קאתל אביה a).

a) قاتل أبيه

נֶכֶד, בן הבן או הבת.

שַׁכֹּל, אב ששכל את ילדיו, לאמר שמתו בחייו.

אב, אֲבִי, משמש להרכבת שמות, בפרט שמות עצמים פרטיים, לזכרים וגם לנקבות: אביסף, אביתר, אבנר, אברהם, אבשי, אבשלום, אביאל, אביאסף, אביגיל (שם אשה), אבידן, אבידע, אביהוא, אביהוד, אביחיל, אביטוב, אביטל (שם אשה), אביה, אבים, אבימאל, אבימלך, אבינדב, אבינעם, אבינר, אבי-עד (שם מליצי) אביעזר, אבי עלבון, אבירם, אבישג (שם אשה) אבישוע, אבישור, אבישי, אבישלום.

אָב¹), ש"ז, — חפץ, מאוה, désir; Wunsch; wish: אָבִי יבחן איוב (איוב לד לו). ותאמר (אסתר) א ב י וחפצי יבוא המלך והמן אל המשתה לו מזומן (ר"י נאגארה, זמיר' למגלה).

***אָב**²), ש"ז, חדש החמשי מהחדש שבו חג הפסח, n. of the fifth month; Name des 5ten Monat; nom du 5e mois: משנכנס אב ממעטין בשמחה (תענ' ד ו). אמר רב שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר ב א ב וכיוה"כ שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו (שם ח.). ר' אליעזר הגדול אומר כיון שהגיע חמשה עשר ב א ב תשש כחה של חמה (ב"ב קכא:). בארבעה שבילין חמה מהלכת, ניסן אייר סיון מהלכת בהרים כדי לפשר את השלגין תמוז א ב אלול מהלכת בישוב כדי לבשל את הפירות (פסחים צד:). — ושם המלאך הממונה על חדש א ב ב ר ק י א ל, עי' זה.

¹) משקל צֵו, מן א ב ה, עפ"י דעת המפרשים הקדמונ' על הפסוק באיוב, ועי' אָבִי.

²) נזכר במגלת תענית: בט"ו באב זמן עאי כהניא. — באשׁ' אַבּ. דל' סובר מלשון איבה, מפני להט השמש; והויפט אומר כי נקרא חדש זה אב ע"ש שבו היו כורתים קנים, באשורית אַבּ, לבנין, וזה אחד משלשה החדשים שהיו מקדשים אצל הבבלים לבנין, והם: סיון אב מרחשון. והסכים לזה מוס ארנולד (JBL XI, 72). וכן שם חדש זה גם בסור' וערבית.

אב[1]), ש"ז, מ"ר אבים, כנ' אבו, ס' אבי, — א) צמח בראשית ילדותו, רך, רטב, רענן, jeune plante, pousse, junge Sprosse; green shoot: אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל (שה"ש ו יא). להעביב ולהענין, להריק ולהמטיר מים, אבים בם גי לעטר (ר"א קליר, תפל' גשם). — ב) כמו"כ זמן ומעמד הצמח כשהוא עוד בילדותו, רך ורענן, jeunesse de la plante; Frische der Pflanze; freshness: היגאה גמא בלי בצה ישגא אחו בלי מים עודנו באבו לא יקטף (איוב ח יב). — ובהשאלה לילדות האדם ורעננותו: יכון לכך לעשות ענף ולתת פרי באבך (מנח' יהודה, שוכת נשים), ועתה אתה ידיד ימי אבי, יושב בסתר לבי (אגרות ילג א קפח). — ג) מ"ר אבים, אבי הצמח, *כל זמן שהוא מחבר להקרקע: ירקות שיבשו באיביהן[2]) כגון כרוב ודלעת יבשו באיביהן אין מטמאין טומאת אוכלין ליקטן ויבשו מטמאין טומאת אכלים (תוספתא עוקצין ב). קישות שהתליעה באיביה[1]) אסורה (חולין נח.). תאנים שצמקו באיביהן (שם קכז:). — ובהשאלה לחלות הדבש בהיותן בצופן: אמר ר' יהודה לא נחלקו ר' אליעזר וחכמים על חלות דבש שאין מקבלין טומאה באיביהן[2]) (תוספתא עוקצין ג).

אב, ש"ז, — כמו אב: שלום לשר הוא להמון גוים ומשפחות לאב, משקה צמאיהם במי ידו כמו נחל לאב[3]) (רמב"ע תרשים, א קפא).

אב, עי' אוב.

***אבא**, ש"ז, קריאה של קרבת משפחה בפי הילדים לאביהם, במשמעת אבי, my father; mein Vater; mon père: אמר רבן גמליאל נוהגין היו בית אבא שהיו נותנין פאה אחת (פאה ב ד). יכולה היא (הבת שפסק אביה מעות לזותנו ולא נתן לו שתאמר אילו אני פסקתי לעצמי אשב עד שילבין ראשי, עכשיו שאבא פסק עלי, מה אני יכולה לעשות (כתוב' יג ה). הרי זה גיטך על מנת שתשמשי את אבא על מנת שתניקי את בני (גיט ז ו). מעשה באחד בבית חורין שהיה אביו מודר הימנו הנאה והיה משיא את בנו ואמר לחבירו חצר וסעודה נתונים לך במתנה ואינו לפניך[4]) אלא כדי שיבוא אבא ויאכל עמנו בסעודה (נדר' ה ו). קונם שאיני נהנית לאבא ולאביך וכו' אם אני עושה על פי אבא ועל פי אביך (שם יא יא), אמר ר' אליעזר בר' צדוק תינוק הייתי והייתי רכוב על כתיפו של אבא (תוספתא סנה' ט). משל למלך בשר ודם שכעס על בנו הלך הבן אצל אוהבו של אביו ואמר לו צא ובקש עלי מאבא (ספרי כג). שאן התינוק יודע לקרות אבא ואמא עד שיטעם טעם דגן (ברכ' מ.). כשם שאבדתי כבית אבא כך אובד ממך (מגיל' טו.). א"ל (ר' שמעון לר' חייא) אתה הוא שציערת לאבא א"ל לא תהא כזאת בישראל (סנה' יא.) אילו הייתי יודע שאבא

---

[1]) משק' לב עת. ולא ברי לי מי הראשון נקד כך. ריב"ג ורד"ק לא גלו דעתם איך ראוי להיות המוכרת של אבי. לפי ידיעתי, הכהן אד' קסטלו, מחבר המלון שבפוליגל' הלונדו' (בשנ' 1669), הוא הראשון שנקד אב בצירה, ואחריו גזניוס, ואח"כ בן זאב באוצה"ש, יוהלסון בערך מלים, ואחריו ר"מ לנדוי מערכי לשון ערך אביב, ואח"כ דיסויאר ב„לשון רבנן", ריקנטי, פירסט, ואחרי כן החדשים היהודים ולא יהודים. ואין נקוד זה מכרח, כי גם פל נחרק בנטיות, כמו פת פתי, צד צדי. וכבר מצינו לרמב"ע גם המוכרת מן אבי אב, עי' הערך הבא. ואולי קצת ראיה לדבר שגם רה"ג קרא כך ממה שגזר אבו מן אב לבנים (סריכג"ב, א"ב הער' ב). וגם מהחדשים יש מי שחוה דעתו כי לאבי ראוי להיות המוכרת אב ולא אב, והוא בטכר דר"ע, (Böttcher § 344, ושם § 765 בהחלט). — והנה כבר העיר ריב"ג על הדמיון שבין מלה זו והמלה אב a) בערבית, אמר וז"ל: והערב אומרים למקום מרעה אב כאשר אמרו לדשא אב. ע"כ. ואמר אלפרא אלאב הוא מה שיאכלו הבהמות, ואמר מגאהד אלפאכהה (פרי מגדים) הוא מה שיאכלו בני אדם ואלאב מה שיאכלו הבהמות, ואמר ת'עלב אלאב כל מה שתוציא האדמה מן הצמחים, ואמר עטא: כל דבר שיצמח על פני האדמה (לסאן אלערב). — ובאר' אבא דארעא (תרג"א כרוח' ד ג). בסור' אבא, ותרגם ברעלי בער' אלת'מרה אלפכאהה, ר"ל פרי מגדים. — [2]) כך ברוב הנוסח', בצוק"מ באביהן. — [1]) כן בכל הדפוס' ושם סז. באביהן, ברוב הדפוס' גם הישנים, וכמו כן ברגמ"ה ורשי, ואלפסי והר"ן בכ"מ באיביהן, וכן ה"ג סוף הלכ' דגים. — [2]) עי' הערה 2. —

[3]) כך נקוד בהתרשיש הנדפס, והוא מוכרח מפני החרוז עם לאב במשמ' אב לבנים. ועי' הערה לאב.

[4]) כך הנוסחה במשנה שבגמרא.

a) أَبٌّ

ביניכם הייתי אומר כלכם אסורים חוץ מ א ב א (נדר' כה:). אמרתי לו (להעלם היפה שנדר נזירות) בני מה ראית להשחית את שערך אמר לי רועה הייתי ל א ב א בעירי וכו' (נדר' ט:). א"ל רבי אל תצטער לבודקני אם קטן אני אהיה בשביל א ב א אם גדול אני אהיה בשביל עצמי (נזיר כט:). אמר לה (יעקב לרבקה) וכך הוא הדרך שאצא חוץ מדעתו של א ב א (תנח' כוכ' וילה ה). ויאמר קין אל ה' וכו' גדול עוני משל א ב א, א ב א על מצוה קלה עבר ונטרד וכו' אתמול גרשת את א ב א ועכשיו אתה מגרשני (מד"ר כרלב' כב). משל לתינוק שהיה רכוב על כתיפו של אביו וראה חבירו של אביו אמר לו ראית את א ב א אמר לו אביו אתה רוכב על כתיפי ואתה שואל עלי (כס במות כו). אמר ישמעאל עכשיו יקריב א ב א את יצחק ואני אירש כל הנכסים שישארו מ א ב א (מדל' ויוכע). — וגם כ ש ה מ ד ב ר י ם הם רבים: שבועה שלא פ ק ד נ ו א ב א ולא אמר ל נ ו א ב א (כבוע' ז ז). אם אמרו (הבנים הגדולים) ראו מה שהניח ל נ ו א ב א (כ"כ ט ג).—ובפרט מהילד לאביו בנוכח: אמר לו (בנו של עקביה לאביו בשעת מיתתו) א ב א פקוד עלי לחבריך (על' ה ז). אמר ר"א ב"ר צדוק פעם אחת נכנסתי את א ב א לבית רבן גמליאל וכו' אמרתי א ב א לא כך אמרו חכמים (פסח' לז ו). כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו ואומר לו א ב א הוליכני לרחצני בחמין שטפני בצונן (תענ' כג.). אמרה לו בתו (לעמרם) א ב א קשה גזרתך יותר משל פרעה (סוט' יב.). אמר לו יהודה (ליעקב) א ב א אם הולך בנימין עמנו ספק נתפ' ספק לא נתפ' (מד"ר כרלב' נ"ה). מה עשה (הקב"ה) נגלה עליו (על משה) בקולו של אביו אמר משה הנני מה א ב א מבקש (כס במות ג). משל למלך שאמר לבנו צא לפרקמטיא אמר לו א ב א מתירא אני בדרך מהלסטים (כס ויקרה כה). אמר לו יצחק (לאברהם) א ב א אוסרני בידיי וברגליי (פסק' רכ' נחלכ הכביעי). כשראה כהן גדול שנשרף (ביהמ"ק) נטל את המפתחות וזרקן לשמים וכו' תפסו אותו שונאים ושחטו אותו אצל המזבח וכו' יצתה בתו בורחת וצווחת אוי לי א ב א חמדת עיני תפשו אותה ושחטו אותה וערבו דמה בדם אביה (כס, ויסי בעת בכרכה). משל לגיבור שהיה עובר בנהר ובנו עמו היה הגיבור תופס בידו של בנו וכו' אלא שהיתה השיבולת עוברת על ראש הבן התחיל הבן צועק מלמטן א ב א אילולי שאתה מחזיק בי כבר הייתי שטוף ביד השיבולת ומת (כס, ותלמר ליון). אמר יצחק לאביו א ב א לאן אנו הולכים לבדנו (מדל"ו יו). ואמר יצחק א ב א זרז עצמך וחשוף זרועך (כס). ולא יקרא לו (הבן לאביו) בשמו לא בחייו ולא במותו אלא אומר א ב א מרי (רמב"ם ממרים ז). וקטנים מישראל מתבעתים והולכים ונטמנים כאו"א תחת אביו ותחת אמו ואומרים ווי ווי א ב א (הנקת רוכל ד:). — וגם לאבי האב ולאבי האם: שהתינוקות קורין לאבי אביהן א ב א (ספרי ופסק' זוט' טו). — ב) הוספה מנכרים לא מבנים לשם עצם פרטי של אדם, „א ב א פלוני" לחבה וקצת בהתול של חבה, Papa ....; papa tel: עבדים ושפחות אין קורין אותם א ב א פלוני [1]) אמא פלונית (כרכ' ט ז:). של בית רבן גמליאל היו קורין לעבדיהן ולשפחותיהן א ב א ט ב י (ירוש' ניד' ה מט:). דרש ר' יוסי בצפורי א ב א אליהו (אליהו הנביא) קפדן הוה (שכעס על אחאב ואמר חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר, סנה' קיג. ורשי כס). א ב א התנה חסידא נכנס לעירו ערב שבת עם חשיכה (מד"ר קהל' לך הכול).

***אבאם**, עי' אכאס.

אבב[2])

ממנו אֵב, אָבִיב.

—*הֶאֱבִיב, פ"י, הצמיח אִבִּים, produire des plantes: להרביב, חזיזים להעביב, Sprossen hervorbringen: שיחים לְהַאֲבִיב [3]) עד זמן אביב (ר"ה קליר, תפלת גשם הפיק מען). ממגיד וּמַאֲבִיב (שמואל בן יהודה, יוצר לשמיני עצרת).

א"ב, ר"ת אלף בית.

***אֲבָבִית**[4]), אֲבָ— ש"נ, — רעד וצמרמרת בגוף מפני

---

[1]) אמר רש"י: לא בבניהם קאמר אלא בשאר בני אדם כעין שאנו קורין עכשיו מר פליני מרת פלונית כך היו רגילין לומר אבא פלוני ואמא פלונית.

[2]) שרש שמי במשמעות מתחלפות. באר' וסור' הצמיה, בשל הפירות. בערב' כבר נזכר למעלה בהערה לערך אֵב.

[3]) כך הנקוד במחזור איטלקי ישן.

[4]) כך הנקוד במעה"מ, בוקסד', בהערוך הפוליגל' הלונד'. ובזמן האחרון דיסויאר בלשון דרבנן. וכן במדה"ג (הוצ' שכטר) אֲבַאבִית, והוא משק' שְׁמָמִית אם שרשו אבב, וכן *חֲזִוִית, *הַפְפִית, לפי הקריאה המקבלה. צט"ד

חקדחת, Schüttelfrost; frisson de fièure: קור וחום (שבמקרא) חמה ואבבית[1]) (מד"ר כרא' לד). שמעת מימיך אומר חמור זה יוצא צינה עליו חמה עליו אבבית[1]) באה עליו והיכן הן יסורין מצויין על בני אדם (שם יע). שהכניסה בו (שרה בישמעאל) עין רעה ונכנסה בו חמה ואבבית[1]) וכו' שכן דרך החולה להיות שותה הרבה (שם נג).

*אַב בֵּית דִּין, מ"ר: אָבוֹת בֵּית דִּין, אבות בתי דינים, תאר כבוד לראש השני בבית הדין לפנים, second président du tribunal juif; zweiter Vorsitzender des Jüd. Gerichtsh.; second President of the Jew. Tribunal: הראשונים היו נשיאים והשניים אבות בית דין (חגיגה ב ב). כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואין יושבים עד שאומר להם שבו כשאב בית דין נכנס עושין שורה אחת מכאן ושורה אחת מכאן עד שישב במקומו (הוריות יג:). אב ב"ד בפני נשיא מי מורה הלכה (חגיג' ע ז:) באושא התקינו אב בית דין שסרח אין מנדין אותו (מו"ק יז.). אבטליון ושמאי אבות בתי דינים (ר"ח חגיגה טז).

*אבג — צרוף ר"ת, חלק משם מ"ב אבגיתץ שלקמן: ואותיות אב"ג הם ו' בגימ' והם ו"ק דז"א (ע"ח לכת"ז, שבי' הכל' ב), והוא ר"ת תפלת אנא בכח גדולת וכו'.

*אַבְגָא, — שם שטן מצוי בביה"מ, nom d'un démon; Name ein. Dämons; N. of a Demon: מלשון הגמרא[1]) ההוא אבגא דבי רב פי' השטן שהיה

אבבית (ואולי הוא אֲבַ— כמו שמנקד שם אֲבַטִיחִים). קוה' אַבְבִית ודלמן אֲבָבִית. ואין בתנ"ך חבר לאלה המשקלים. ואעפי"כ דר' י' קצנ' מסכים לנקודו של דלמן, וסובר שמשק' „פְּעָלִית היא התמונה המאוחרת לשמות המחלות במקום פַּעֶלֶת שבמקרא". עכ"ל בהערה בכ"י. ועי' הערה שאחרי זו בדבר מקור המלה ופרושה.

[1]) כך בערוך, ומביא גרסת ס"א ועועית, וכן במשל השני גרס' הערוך אבבית, ובמשל השלישי, שהובא בערוך כמו"כ בערך זה, כתוב בערוך בעצמו ועבעבית. ובנוסחאותינו במשל א' קור וחום חמה חכאכית, ובמש' ב' חמור זה יוצא צינה עליו כמה חככים באה עליו. וכדפ' וניציה עם פרוש רשי ואב"א, במקום כמה חמה: צינה עליו חמת עליו חככים עליו. אבל ברש"י שם אבאבית, ומביא ס"א חכאכית. ב„אות אמת" הביא גרסת רשי אבאבית. ובמשל ג' ונכנסה בה חמה ואכאבית, ובילק' במקום זה ועכעבית. ואות אמת הביא גרסת הערוך. ובמדה"ג של התימנ' בכ"י והוצי' דר' שכטר מובא משל ג' בנוסחה זו: חמור עועיות עלו בו גמל אבאבית באה עליו. השנויים הרבים מעידים כי הנוסח' משבשות, והגרס' אבבית שבהערוך היא היותר אמתית. והנה בה"ע הסתפק בהזכרת מלה זו בלי שום פרוש, ואין לנו איפוא שום פרוש מסור בקבלה מהקדמונ', והפרוש היותר קדום שיש בידינו הוא של רשי שם פר' יט שפרש: חמה זו חולי קדחת אבאבית קור. וכן עה"ק הוצ' קרקא (בנת פנח): לשון קרירות. ועפ"י זה פרש גם בוקסט' ותרגם: horropilatia, ר"ל סמור השערות מפני הקור, ואמר כי מהערוך נראה שפרש מלה זו בכ"מ במשמע' קור. וכן צמ"ד: קרירות עם המימות, ותרגם כמו בוקסט'. גם מ"כ הביא פרוש רשי קור. וכן ר"מ לנדוי, ותרגם Schauer, וכן דיום' בלשון דרבנן. רק המשביר פרש אבבית (או חכאכית) ח"ם, כדי שיהיו שתי המלים של המדרש חמה ואבבית מכונים להמקרא קר וחם, ולכן נאנס לפרש המה מלשון יונ' ק"ר, ונמשך אחריו גם לוי, ודלמן, וגם אני קודם בלי בדיקה בראוי. אבל חמה אין ספק בדבר שמשמעתה ח"ם הקדחת, ובמשמעה זו היא משמשת בכ"מ בתלמוד, עי' זה הערך, ואולי היה הדבור חמה ואבבית שגור ורגיל בזמן ההוא ולכן פרשו בו את הפסוק קר וחם, ואין קפדה אם אין סדר המלים אחד. ומקור מלה אבבית, גם במשמ' ק"ר וגם במשמ' ח"ם, לא נתברר. גזרתו של המשביר ממלה יונית רחוקה מאד, וכן לא קבל אותה קר' בעמ"ש שלו. קוה' הביא המלה הערב' חמי אלע"ב a) שפרושו הוא קדחת שלישית. אבל עקר משמעתו של ע"ב הוא העדר, וחמי אלעב פרושו קדחת של סרוגים. ודר' יקצ"נ סובר כי מקור אבבית הוא השרש אבב במשמ' צמיחה, ואבבית היא צמח על העור, שחין. וכן דעת דר' מזיא כי נגזרה אבבית מן אבב במשמעת פריחה, וסובר הוא שראוי לתרגם אבבית exanthème, וחמה אבבית שבמשל ג' היא Fieber exanthem. וכל זה אינו מחור. ובאין יסוד נכון להשערות הללו, ובהיות שמצרוף חמה ואבבית נראה באמת כי אבבית היא איזה דבר מלבד חם הקדחת, ההגויה בחמה, לכן דעתי נוטה עתה כי ראוי יותר להחזיק בפרוש היותר קדום שיש לנו למלה זו והוא של רשי להמדרש, ושהחזיקו בו עכ"פ בעל עה"ק הנ"ל, בוקסט' והערוך של הפוליגלוטה, וצמ"ד, ומ"ל, ודיסויאר, ואחרים. ואולי יש קצת יחס בין שם אבבית זה ובין השרש הַבב (הבב) בערב' b) שמשמעתו היא נשיבת הרוח וגם זעזוע של ההרב וכמו"כ של הזכר בבע"ת בשעה שהוא נזקק להנקבה. וכבר העיר פלישר (הגהות ללוי) על הדמיון בין שני השרשים השמיים אבב והבב.

[1]) לא מצאתי זה בשום מקום בגמרא.

a) حمى الغبّ b) هبّ

נמצא בבה"מ ההוא (ע"ת לרח"ו, היכ' נקוד' שבי' הכל' ב).

אבגיתץ, אחד מצרופי שמות הקדש של האלהות בקבלה: וזה בן מ"ב אותיות אעפ"י שאותיותיו ידועות אין מסור בהגיונו וקריאתו אלא בקבלה, י"א אבגיתץ וי"א אביגתץ (תב' רב הא', טעם זקנ' נז.). השכינה פועלת בכח י"ב הויות ובמ"ב אותיות הנקרא שם בו מ"ב ואלו הן אבג יתץ (ספ' הקנה פא:).

אבגר[1], ש"ז, — שם עשב agrimonia, eupatoria, (אסף דף ק) Odermeining; aigremoine, ושמש לפנים ברפואה.

אבד[2]

ממנו אבד וכו', אבדה, אבדה, אבדון, אבדן

אבד, פעו"י, עתי' אבד (אובד), תאבד, יאבד, תאבדו; מקו' אבד, אבד, אבדך, אבדך, אבדכם. — — א. פ"ע. א) אבד הדבר ממנו או לו, נעלם מן העין ולא ידוע איהו, to be lost; verloren gehen; être perdu: וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה (דבר' כב ג). ותאבדנה האתנות לקיש אבי שאול ויאמר קיש אל שאול בנו קח נא אתך את אחד מהנערים וקום לך בקש את האתנת (ש"א ט ג). ולאתנות האבדות לך היום שלשת הימים אל תשם את לבך להם כי נמצאו (שם כ). ואת (הצאן) האבדת לא בקשתם (יחזק' לד ד). כשה אבד בקש עבדך (תהל' קיט קעו). נתנו במגדל ואבד המפתח (עירו' ג ג). היא אומרת אבד גיטי והוא אומר אבד שברי (כתוב' ט ט), המביא גט ואבד הימנו (גיט' ג ג). המניח פירות וכו' אם אבדו הרי זה חושש מעת לעת (שם ח). ואם בעיר אבד וכו' ואם בשדה אבד (תוספתא שם ב). שאבדה להם דרך באותו שדה (גמר' שם לד.). — ובמשמעת תעה, נע ונד ממקום למקום, to wander; herumirren; errer: צאן אבדות[3] היו עמי רעיהם התעום (ירמי' נ ו). תעיתי כשה אבד (תהל' קיט קעו). — ב) היה ועתה איננו, חדל, נעדר, חלף ועבר מן העולם, disparaître; verschwinden: איך נפלו גבורים ויאבדו כלי מלחמה (ש"ב א כז). אבד חסיד מן הארץ (מיכה ז ב). ואבד מלך מעזה ואשקלון לא תשב (זכר' ט ה). ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר (ישעי' כט יד) אבדה האמונה ונכרתה מפיהם (ירמי' ז כח). אבדה עצה מבנים (שם מט ז). כי גוי אבד[1] עצות המה (דברים לב כח). יעלו בתהו ויאבדו (איוב ו יח). נוחלה אבדה תקותה (יחזקאל יט ה). תקות ענוים תאבד לעד (תהלים ט יט). ביום ההוא אבדו עשתנתיו (שם קמו ד). שמא תאמר אבד סיברן ובטל סיכויין (יומ' עב.). — ובמשמ' לא יהיה מעתה: ואבד מנוס מקל וחזק לא יאמץ כחו (עמוס ב יד). ומנוס אבד מנהם (איוב יא כ). — ג) כלה, נחרב, מת, périr; umkommen; to perish: אבדת עם כמוש (במד' כא יט). אבדנו כלנו אבדנו (במד' יז כז). ואבדתם מהרה מעל הארץ הטבה (דבר' יא יז). הגדתי לכם היום כי אבד תאבדון לא תאריכון ימים על האדמה (שם ל יח). ויאבדו מתוך הקהל (במדבר יו לג). כן יאבדו כל אויביך ה' (שופט' ה לא). אולי יתעשת ה' לנו ולא נאבד (יונ' א ו). ויקראו אל ה' ויאמרו וכו' אל נא נאבדה בנפש האיש הזה (שם יד). עד אבד הנשארים והנסתרים מפניך (דבר' ז כ). עד השמדך ועד אבדך מהר (שם כח כ). ורדפוך עד אבדך (שם כב). עד אבדכם מעל האדמה הטובה הזאת (יהושע כג יג). ואל תשמח לבני יהודה ביום אבדם (עבד' א יב). אלף "ו"אובד" עמהם (פסק' רב' ויהי בעת). — וארצות, בתים, תבואה: הטרם תדע כי אבדה מצרים (שמות י ז). על מה אבדה הארץ (ירמי' ט יא). איך אבדת נושבת מימים (יחזק' כו יז). ואבדו בתי השן וספו בתים רבים (עמוס ג טו). כי אבד קציר שדה (יואל א יא). עיר שכבשוה כרקום וספינה שאבדה בים (גיט' ג ד). — ובמשמ' נתקלקל ונפסד: ושולה פשתנו מן המשרה בשביל שלא תאבד וכו' אם כיונו מלאכתן במועד יאבדו (מו"ק ב ג). המפקיד פירות וכו' אפילו הן אובדין (תוספתא ב"מ ג). — ובהשאלה היה בצרה גדולה, ברעה: לולא תורתך שעשעי אז אבדתי בעניי (תהל' קיט צב). ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד' יו). — ובמליצה והיה ביום ההוא יאבד לב המלך

[1] לפי דעת לו (שה"ג) על שם אבגר מלך אדסה.

[2] משתף לעברית ארמ' וסו' ואת'. בערב' משמ' במשמע אחר, אבל ביד, באר a) ממש כמו אבד. —

[3] קצת נוסח' אבדת.

a) بَادَ

[1] לפי דעת רוב המדקד' ב פתוחה מפני ע גרוני' שאחרי כן.

(ירמ׳ ד ט). יאבד יום אולד בו (איוב ג ג).

ב.*פ"יו"ט — חבורה שאבדה פסחה ואמרה לאחד צא ובקש ושחוט עלינו (פסח׳ ט ט). שבר (הילד) את הצלוחית ואבד את האיסר (כ"ב ה ט). ר׳ שמעון אומר אבד מחט ומצא מחט טהורה שאני אומר מחט שאבד הוא מחט שמצא (תוספתא טהר׳ ט). אוי נא לה אמרה רקת כי אבדה כלי חמדתה (מ"ק כה:). א"ר יוחנן אוי להם לאומות העולם שאבדו ואינם יודעים מה שאבדו (סנה׳ נה:). אבדנו את ר׳ שמעון (מד"ר בראב׳ לא). מי גרם להם (לבכורים) שאבדו את כל הכבוד הזה (בס במד׳ ו). מה אספדה עליך כביד אשר אבדת או חיים אשר תאבדי (רמח"ל, מ"ע א).

— פעו׳ *אָבוּד, אֲבוּדָה, ־דים, ־דות, — בכל משמ׳ הקל: המפקיד פירות אצל חבירו אפילו הן אבודין (ר"ל נרקבים) לא יגע בהן (ב"מ ג ו). תורמין על האבוד (בנעלם מן העין) ועל הגבוי (ב"מ נח.). למלך שהיה לו מפתח (אמר) אם אניחנה כמו שהיא היא אבודה קבע בה שלשלת (ירוש׳ תעני׳ ב). אם מסתפק לו הדבר שלא ידע אם הדבר (במלא כתון) הוא מונח או אבוד (לבוש, הבדה ומליח׳ ר"ס יט). את מוצא אילולי יוסף היו מצרים אבודין (ר"ל גוועים) ברעב (מד"ר במד׳ ב). בבלי פיתן הדקין הבאין מבית שאן אם מתפחמין קימעא אבודין (ר"ל נפחתים) (בס בראב׳ יט). באיזה דרך הלכו האבודין (הנתונים בצרה) (פסק׳ רב׳ ויהי בעת). אבוד פלוני למשפחתו (מדר׳ רות, וזאת לפנים). אני אבוד לעולם הבא (אדר"נ ט ז). יש אדם בחור ואשתו מכוערת נתונה בתוך אפריון ואומרים אבוד הבחור הזה עם הכפוצה הזו ואם הכלה נאה ובעלה מכוער אומרין אבודה הכלה הזו באיש הזה (מדר׳ תהל׳, ילק׳ במע׳ איוב כט). ואבוא ירכתי מדרש ומקרא, ואמצאם מחפיצות שדודות, וארדף אחרי דבר מחדש כרודף אחרי שיות אבודות (ר"י הלוי, הפבט הזמן). ותחיש עתידות לצאן האבודות (מנח׳ יוה"כ מנה׳ אויניון). ציון צפירת פאר, חרות אגודיך, זעקי ברמה בקולך על אבודיך וכו׳ ממך אבודים ילדים חמורים (מחיר בר"א, קינ׳ לט"ב).

— נפ׳, *נֶאֱבַד, הֵאָבֵד, להֵאבד, לֵאבד, ליאבד — כמו קל עו׳: שמת או נשבה או נגנב או נאבד (שבוע׳ ח ה). בזמן שהרשע נאבד מן העולם שלש כיתות של מלאכי חבלה יוצאות לקראתו (כתוב׳ קד.). ואת רוצה לילך ליאבד מן העולם (מד"ר במד׳ כ). ובכורי מצרים נאבדו בזעם ובעברה (יוסיפ׳ פה). יום נאבדתי על דתך לא עבדתי זולתך (ר"י הלוי יפו בעיני). שהרי ברוב תלומות ורוב דברים הולכים ונאבדים בני אדם מן העולם (רשב"ם קהל׳ הול׳ ילינק). שהנפש הזאת היקרה אינה נאבדת באבדן הגוף (ד׳ בן בילא, יסו׳ המשכיל). וב האבד מלכותם (של היהודים) אבדה חכמתם (ר"א דלמידיגו, בחי׳ הדת).

— פע׳, אִבֵּד, אִבַּדְתָּ עת׳ אֲאַבֵּד [1]) ועם ו המהפ׳ וְאִבַּדְךָ, — א) עשה שיאבד, החריב, השמיד, faire : périr ; umbringen ; to cause to perish ואבדתם את כל משכיותם ואת כל צלמי מסכתם תאבדו (במד׳ לג נב). אבד תאבדון את כל המקמות אשר עבדו שם הגוים וכו׳ ואבדתם את שמם מן המקום ההוא (דבר׳ יב ב-ג). הבמות אשר אבד חזקיהו (מ"ב כא ג). אבד ושבר בריחיה (איכ׳ ב ט). שכלתי אבדתי את עמי (ירמ׳ יה ז). ותקם (עתליה) ותאבד את כל זרע הממלכה (מ"ב יא א). פרימו מארץ תאבד וזרעם מבני אדם (תהל׳ כא יא). וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהל׳ ט יח). ורעה זונות יאבד-הון (משלי כט ג). כי העשק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה (קהל׳ ז ז). ויאבדם יי עד היום הזה (דבר׳ יא ד). משובת פתים תהרגם ושלות כסילים תאבדם (משלי א לב). החריבו מלכי אשור את הגוים וכו׳ ויאבדום (מ"ב יט יח). ואחללך מהר א־להים ואבדך [2]) כרוב הסוכך (יחזק׳ כח יו). לשפך דם לאבד נפשות (יחזק׳ כב כז). לי קוו רשעים לאבדני (תהל׳ קיט צה). אם על המלך טוב יכתב לאבדם (אסת׳ ג ט). ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל כאלו איבד עולם מלא (סנה׳ ד ה). המאבד עצמו לדעת אין מתעסקין עמו בכל דבר (שמח׳ ב).— ב) כמו קל משמ׳ עו׳ ; égarer ; verlieren ; to lose : עת לבקש ועת לאבד (קהל׳ ג י). המאבד ביום ומצא ביום (טהר׳ ח ג). איזהו שיטה המאבד מה שנותנין לו (ירוש׳ גיט׳ מח:). מרג־לית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני

[1]) כמו אאזרך. — [2]) הסכימו רוב המדקדקים הראשנים והאחרנים כי הוא במקום ואאבדך. אלא שר"י חיוג סבר כי א ואבדך היא א השרש ונשמטה א השמוש, והשיגו עליו ריב"ג וראב"ע והכריעו כי נשמטה א השרש, וכן כל המדקדקים.

(חגי' ג.).—ג)*העדיר : א י ב ד את זכותו (כתוב' יג ו). לא כל הימנו של ראשון ל א ב ד זכותו של שני (גיט' ה ה). בוא ואראך כמה טובות א י ב ד ת (מד"ר ברא"ש' יט).—ועם שלילה : בור סוד שאינו מ א ב ד טפה (אב' ב ה). — ובמשמ' הוציא, למשל כספו, ולא יוכל להחזיר לו : מי שהלך למדינת הים ועמד אחד ופרנס את אשתו חנן אומר א י ב ד את מעותיו (כתוב' יג ב). — *והשחית, קלקל : משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות המבוי עשה שלו והאומנות עשה שלו והנער הבחור יצא לתרבות רעה בא אביו ותפסו עם הזונה התחיל האב צועק הורגך אני, היה שם אוהבו אמר לו אתה א י ב ד ת את הנער ואת צועק כנגדו (מד"ר שמות מג). — ובכנ' א ב ד ת נ י, גרמת לי שיאבד ממני : שאם חס ושלום לא הייתי שומע לך א י ב ד ת נ י כל אשר יגעתי מימי (מד"ר במד' יז).

— הִפ', הֶאֱבִיד, הֶאֱ-, הֶאֱבַדְתָּ, הַאֲ-, וְהַאֲ-, אַאֲבִיד, ובמקום זה אֹבִיד, אֹבִידָה, — כמו קל יוצא וכמו פִּע' : וְהֶאֱבִיד [1] שריד מעיר (במד' כד יט). וְהַאֲבַדְתִּי את הנפש ההיא (ויקרא כג ל). וְהַאֲבַדְתָּ את שמם (דבר' ז כד). ותקות אנוש הֶאֱבַדְתָּ (איוב יד ט). אעלה אכסה ארץ אֹבִידָה [2] עיר ויושבי בה (ירמי' ו כח). והוא יכניעם (את הגוים) לפניך והורשתם וְהַאֲבַדְתָּם מהר (דבר' ט ג). והכרתיך מן העמים וְהַאֲבַדְתִּיךָ מן הארצות (יחזק' כה ז). וְהַאֲבַדְתִּיךְ מאין יושב (צפנ' ב ה). כגוים אשר ה' מַאֲבִיד מפניכם (דבר' ח כ). ויהוא עשה בעקבה למען הַאֲבִיד את עבדי הבעל (מ"ב י יט). לְהַאֲבִיד אתכם ולהשמיד אתכם (דבר' כח סג). ולנתוץ וּלְהַאֲבִיד ולהרס (ירמי' א י). ואכל (הגוי) פרי בהמתך וכו' עד הַאֲבִידוֹ אתך (דבר' כח נא). ומשלם לשנאיו על פניו לְהַאֲבִידוֹ (שם ז י). לתת אתנו ביד האמורי לְהַאֲבִידֵנוּ (יהוש' ז ז).

— נתפ' יִנתאבד, כמו קל משמ' א : וכי תעלה על דעתך שהיה משה מ ת א ב ד (מד"ר שמות ו). שלא י ת א ב ד שכרך (תורת' לד' תרעה).

*אֲבֵד, אֲבֵדָה, אֲבַדּוֹן, אָבְדָן. *אֶבֶן טוֹעִים, היתה בירושלם שעליה היה מכריז מי שמצא א ב ד ה. — אָזַל : הלחם אזל, נגמר. — אָכַל : אכל את הונו, כספו. — אֶפֶס : אפס הכסף, אין יותר.

*בִּזְבֵּז, בזבז את הונו, פזר, היציא כספי בלי מדה. —*בָּטֵל ; הדבר בטל. — *בִּטֵּל את הדבר. — בָּלָה : הבגדים וכדומה בלו, נשחתו, נתקלקלו. בִּלָּה בלה אותו, אִבְּדוֹ. — בָּלַע אותו, נִבְלַע, בִּלַּע, השחית, קלקל.

גָּז. גָּזַר, נִגְזַרְתִּי, אבדתי. —*גָּנַז, נִגְנַז. —גָּרַע החסיר. *גֵּרָעוֹן, חסרון.

הָלַךְ : הלך לו. — *הֶפְסֵד.

חִבֵּל : חבל את מעשי ידיו, אבד, השחית. — חָדַל : חדל המטר. — חָלַף : חלף עבר. — חָסֵר, חִסָּרוֹן, וכו'. — חָרַב הבית, העיר חרבה, נהרסה, נֶחֱרַב, הֶחֱרִיב, חָרְבָּן.

*טָמַע, גוי פלוני נטמע בגוי פלוני, נבלע אבד.

כָּבָה : האש כבתה, חדלה. — כָּלָה : כלה כספו וכדומה ; כלו עיני, אבדו נשחתו, כִּלָּיָה, כִּלָּיוֹן. — כָּרֵת : חיב כרת, שיכָּרת, שיאבד מקרב עמו.

מָחָה את הכתב, מחה את שמו מעל פני הארץ, ימח שמו, קללה, שיאבד מן העולם. — מָסַס : הונו נמס כשלג. — מָצָא : מצא את אבדתו. — מֵת, מָוֶת.

סָף, סָפוּ, תמו.

עָבַר : עבר מן העולם.—עָדַר : נעדר מן העולם.

פִּזֵּר : פזר את הונו. *פַּזְרָן, המפזר את הונו. — *פָּחַת, החסיר, המעיט — *פְּחַת, מה שנפחת. — *פָּחוּת וכו'.*פָּסַד *נִפְסַד, נשחת, נתקלקל, אבד. *הִפְסִיד, הפסיד הרבה במסחרו. ולהפך, *הִרְוִיחַ.*פְּסֵדָה, כמו נזק, אבדת. — פָּסַס, כמו אפס, חדל. —*פָּסַק, נִפְסַק, כמו חדל. — פָּקַד, נִפְקַד, נחסר, נעדר.

*צָבִי, הניח מעותיו על קרן הצבי, הניחם בסכנה, אִבְּדָם. — צָמַת, נִצְמַת, הִצְמִית.--צָרָה, וכו' במסומו.

קָטַב. *קַיָּם, מִתְקַיֵּם, ההפך מן אבד. — קֶרֶן וכו' עין צרה, מות.

רָקַב, נִרְקַב, נתקלקל מהרטיבות.

שִׁחֵת, החריב, קלקל, נִשְׁחַת, הִשְׁחִית, מַשְׁחִית, וכו'. — שִׁכֵּל : שכל את ילדיו, אבדו לו ילדיו.

---

[1]) קצת נוסח' וְאִבַּד. — [2]) במקום אֲבֵדָה, כך כל המדקדק', ואולי הוא עת' מן ב י ד כמו בערב'.

שכל, שכלה. שמד, השמיד, החריב, אבד לגמרה. נשמד. שמד, כליון.—שרף, נשרף, אבד הדבר ע"י איש. תהו, עלה בתהו, אבד.— תהום, הלך לתהום, אבד. — תם, כמו כלה, אפס.— תעה: תעה במדבר, אינו יודע דרכו.

אבד[1], מקור או ש"ז, כליה, perte, ; Untergang ; destruction : ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אבד [2]) (במד' כד כ). וגם הוא עדי אבד (שם כד).

אבד אובד, עי' במקומו.

***אבד**[3]), אבד, שת"ז, דבר שעלול להאבד, להשחת, להתקלקל ולהפסד, ce qui se perd; was verloren geht : דבר האבד עושין אותו במועד ושאינו אבד אין עושין אותו במועד. במה דברים אמורים בתלוש אבל במחובר אפילו דבר האבד אין עושין אותו במועד (תוספתא מו"ק א יא). שנוי במועד בדבר האבד [4]) (גמ, מו"ק יב.). דבר האבד מותר לעשותו בחוה"ה (טור ושו"ע או"ח, חוה"מ).

אב"ד, ר"ת, אב בית דין.

אבדה, ש"נ, סמי' אבדת, מ"ר אבדות,—דבר שנאבד, perte, qqch. perdue ; etwas Verlorenes ; something lost : או מצא אבדה וכחש בה (ויקרא ה כב). והשיב את הגזלה וכו' או את האבדה אשר מצא (שם כג). וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה (דברי' כב ג). איזו היא אבדה מצא חמור או פרה רועין בדרך אין זו אבדה וחמור וכליו הפוכין פרה ורצה בין הכרמים הרי זו אבדה (ב"מ ב ט). אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמה (שם יא.). אמר ר' יוחנן שלשה הקב"ה מכריז עליהם בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא ועל עני

[1]) אמר רד"ק: והביא החכם רבי יעקב בן אלעזר שם במשקל אחר ואחריתו עדי אובד בפלם ואת היותר החרמנו, נטעתיך שורק. ע"כ. וכן החדשים, אעפ"י שאין משקל זה רגיל במשמ' מפשטת. והביא אולסה' דמיון לזה תוזה (ישעיה כח יה), במשמ' ברית, וראה (שם ־ ז), במשמ' ראי'. ברט (מה"ש סי' 89) הביא עוד השם יובל, ג"ב במשמ' מפשטה—[2])לפי קצת נוסח' אולי משבש.

[3]) נקוד לוי ודלמן אבד, וכך קריאת הספרדים. והרשי"פ, לפי הקריאה המסורה של האשכנזים, אבד.

[4]) כך בנוסח' ובר"ת שם ובריף.

המחזיר אבידה לבעליה ועל עשיר המעשר פירותיו בצינעה (פסחים קי"ג.). — ובהשאלה: בכו לאבילים ולא לאבידה (לאמר המת) שהיא למנוחה ואנחנו לאנחה (מו"ק כה:).

אבדה, כמו אבדון, עי' זה: שאול ואבדה [1]) לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה (משלי כז כ). ולא הביט (האדם) סוף חלדו וכי סוף כל לאבדה (ר"י הלוי, רודפים אחרי הכל).

אבדה עי' הערה לערך הקודם.

אבדון[2]), ש"ז, א)כליה חרבן, perdition; Untergang ; destruction : והחכמה מאין תבוא ואי זה מקום בינה, ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה, אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו (איוב כח כב). — ב)כנוי לקבר, ונרדף עם קבר שאול ;lieu de perdition ;Ort des Unterg. ; pl. of destruction: היספר בקבר חסדך אמונתך באבדון (תהל' פח יב). שאול ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם (משלי יה יא). כי אש היא עד אבדון תאכל (איוב לא יב). — *ואחד משמות הגהנום, Abbadon : א"ר יהושע בן לוי ז' שמות יש לגיהנום ואלו הן שאול ואבדון ובאר שחת ובור שאון וטיט היון וצלמות וארץ תחתית (עירוב' יט.). שלא מצאה הנפש לא כוכב ולא מזל שעוזר להם על זה שיצילם מן האבדון (תנח' הנפ' לא). ולאחר י"ב חדש מורידין אותו (את הרשע) לאבדון ודנין אותו באבדון י"ב חדש (ס' רזיאל). ואחרי אבדון יש עוד שאול תחתית ועמקו שלש מאות שנה (שם). והגהנום הוא כמו ספוג השואב אליו כל הזוהמא, וכל הזוהמא נופלת אל המדור התחתון הנקרא אבדון ושם הם דרגין הנקראים צואה רותחת וכו' ובו כל הנפשות הטמאות (עמק

[1]) כך הכתי' ובמס' אבדו קרי (כן נראה מדברי ריב"ג שלקמן, וכן בפרוש במ"ש וז"ל: ואבדו קרי, וי"ם שכתוב ואבדון בפסוק ואחרים שכתיב ואבדה קרי ואבדון וכולם משובשים). ואמר ריב"ג: וכבר הפילו הנון ממנו (מן ואבדון) בשאול ואבדו. ע"כ. וכן רד"ק, וכן המדקד' החדשים, והביאו דמיון לזה קצת שע"פ בסוף -ון שנתקצרו כנראה לסוף -ו כמו מגדו-מגדון ואולי שלמה-שלמון. ואמר .Böt כי אפשר שגרמה בנפילת נון אבדון במקום זה הלמד שבמלה שאחריה. אבל Barth (מה"ש סי' 194 וסי' 224) דחה אפשרות התקצרות הסוף -ון בשע"פ לסוף -ו.

[2]) משק' פרזון בדגשות ל"פ.

המלך, תיקו' התפ' ה). לילית היא תמיד בסדין המטה של איש ואשה המזדווגין לקחת ניצוצי טפות הזרע ההולכים לא ב ד ו ן (סס יח). כאיש מתלקחת ב א ב ד ו ן תאכל (ס"כ, סכי"ע, כוס).

*אַבְדָלָה[1], ש"נ, מ"ר אַבְדָלוֹת, — א) שה"פ מן הבדיל, הבדלה בין שני דברים ,das Unterscheiden, das Absonderen ; séparation : ויבדל אלהים א ב ד ל ה ודאי (ירוש' ברכ' ח, יח ג). — ב) ברכה שמברכים היהודים במו"ש על כוס יין וכדומה להבדיל בין הקדש ובין החול : יין ו א ב ד ל ה וכו' הואיל ו א ב ד ל ה גרמה ליין שיבוא (ירוש' פסח' לג ג). ובלבד שלא יפחות משלש א ב ד ל ו ת (בס ברכ' ה ע:).

אַבְדָן[2], (אַב-דָן) שפ"ז, — פעולה של כליון והשמדה, : extermination ; Vertilgung ; destruction ויכו היהודים בכל איביהם מכת חרב והרג וְאַבְדָן (אסת' ט ה).

אָבְדָן[2], (אָב־דָן), סמי' ־דַן, שפע"ז, — א) כליה, : Untergang ; ruine, perte; destruction כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי ואיככה אוכל וראיתי בְּאָבְדַן מולדתי (אסת' ח ו). כשם ששמחה לפני המקום בקיומן של צדיקים כן שמחה לפני המקום ב א ב ד ן של רשעים (תוספתא סנה' יד). — ב) *קלקול ופסדה והשחתת דבר : אב ד ן קדשים : (ירוש' פסח' נ לה.) . — ועם ו אח' א, א ו ב ד ן : ונוטלין ממנו (מן היין) לידים, אמר רבי אבא אין בו משום א ו ב ד ן אוכלין (בס ברכ' ו יז) . — ומצוי בשתי המשמ' בספרות : כבר קרה לה (להלשון) ההפסד ונאבדה ב א ב ד ן שאר החכמות באומתנו (ר"י דורא, מעשה אפד ח).—ומ"ר : רב ריבם יי, על חושבי אבדני (יוצר בכת"נ אין צור).—וככנויים : ויראה ברעתם ו א ב ד נ ם ושפלותם (מ' אלכילה, רא' דעת, א א).

*אבדומה, עי' אברומה,

אבה[1])

ממנו אָבָה, ולפי דעת רוב החכמ' אֶבְיוֹן, ולפי דעת קצת גם אָב, ויש מיחסים לו גם אֵבֶה.

אָבָה[2]), פ"ע, עב' אבה אָבְתָה, אָבִתָה[3]) אָבִיתִי, אָבִינוּ אֲבִיתֶם, אָבוּ, עת' אֹבֶה[4]) תֹּאבֶה (ולפעמים אחרי אַל אמרו תֹּבֵא), תֹּאבִי, תֹּאבֶינָה, צווי אֱבֵה[5]) אֱבוּ אבי אבינה, וגם אֵבִי, אֵבוּ וביני' אֹבֶה אֹבִים אֹבָה אֹבוֹת — חפץ, רצה, הסכים לדבר, נטה ל....., être enclin, consentir; geneigt sein, willig sein ; to be inclined, — ורוב שמושו עם לא במשמ' ל א רצה, ל א הסכים : ויחזק ה' את לב פרעה ולֹא אָבָה לשלחם (שמות י כז). ולֹא אָבָה סיחן מלך חשבון העברנו בו כי הקשה ה' אלהיך את רוחו

---

[1]) משק' אזכרה.

[2]) המדקד' הקדמ' החליטו מלה זו וכן אָבדן שלקמן למקור. אמר ריב"ג בס' ההשגה (סכב) וז"ל: ותוספת הנון על הסבובים שהם מקור כמו באבדן מולדתי. וכן רקמ' בע"ד: ויוסיפוה על המקורים באבדן מולדתי. ורד"ק (מכל' דה"פ יח) : ומצאנוהו (את המקור) גם בתוס' נון באבדן מולדתי והרג ואבדן. ע"כ. וכן רידו"ר (מעשה אפד י), ואבלמ'. והבדיל רד"ק בין אַבְדָן לאָבְדָן אמר וז"ל : וְאַבְדָן מהדגש כי משפטו וְאַבְּדָן בדגש הבית כי הוא יוצא והוקל כמו שהוקלו רבים מהדגוש. ע"כ. וכן גזנ' דיטר', ומפני זה לפי דעתו ד רפויה, ואבדן לפי דעתי מן אִבֵּד. בטכ', שטדה, קניג, ברוין, גזנ' בוהל לא הבדילו, ורפיון הדלת באר ברט (מה"ש סי' 200) מפני שנגזר מהמקור ולכן רפה כמו אָבדו, מַלכו. והנה Olsh. § 215, 3, Bö. § 494, וכן Kö. 2, 471 מונים גם אבדן בין המלים שלקו ב פ ר י ד ת ה ד ב ק י ם מפני סבות צרוף האותיות וכדומה, ומשמע מדבריהם שהם סוברים כי צריך לקרא אָ־בְדָן. וכתב Olsh. שם בפרוש : mit Ablösung des zweiten Radicals von der ersten Sylbe. אך הקריאה המקבלה של הספרדים היא אַב־דָן, אעפ"י שהדלת רפה, וכמו שמעיד רד"ק (מכל' שער הבות) בפרוש כי הקריאה המקבלה של מַלְכֵי היא מַל־כֵי ולֹא מַ־לְכִי, כמו שמעתיקים כל המדקד' הלועזים החדשים Mal'khé, וכן עַבְדֵי, כַּנְפֵי, וכן נראה שכך היתה באמת קריאת הקדמונים, כמוכח ממשקלי שיריחים, כמו הבתים שהביא ראב"ע בצחות למשל למשקל ב' תנועות ויתד : כַּנְ—פֵי רְנָ—נִים וכו', וכן ר"י הלוי שיר לא מתמול, משקל ב' תנועות ויתד: כַּנְ—פֵי נְשָׁ־רִים ולא כַּ—נְפֵי.

[1]) שרש שֵׁמִי באשורית אֵבִית, לפי דעת חל"א חֵפֶץ, ובהשאל' מִצְוָה, פקודה, ואבות רצון ונטיית חסד (מלון אשורי דל' ומ' ארנ'). בערב' אַבִי מֵאֵן, לא רצה. וכן בכושית. אך בקצת מקומות בארצות ערב, בתונס, בנג'ד יאמרו הערבים אבה במשמ' רצה, ושער Landb. 2 (Arabica III, 10) כי זה מקור ב המשמשת בערב' החדשה לסי' עתיד. — [2]) עי' הערה הקודמת. — [3]) ר"י חיוג. — [4]) רדק במכל'. — [5]) ר"י חיוג, ורד"ק מכלול.

ואמץ את לבבו (דבר' ב ל). ולא אבה האיש ללון (שופט' יט י). ולא אבה נשא כליו (של שאול לדקרו) כי ירא מאד (ש"א לא ד). ולא אביתי לשמע לבלעם (יהוש' כד י). ולא אביתי לשלח ידי במשיח ה' (ש"א כו כג). ולא אביתם לעלת (לארץ ישראל) ותמרו את פי ה' אלהיכם (דבר' א' כו). ולא-אבו האנשים לשמע לו (שופ' יט כה). ויחמל שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן והבקר וכו' ולא אבו החרימם (ש"א טו ט). ולא אבו (ישראל) בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורתו (ישעי' מב כד). — ועם א בסוף: ולא אבוא [1]) שמע (ישעי' כח יב), אולי מפני הארכת התנועה בדבור הנמרץ: לא אבוא כלל וכלל. — ועת': אולי לא-תאבה האשה ללכת אחרי (בראש' כד ה). ואם תלכו עמי קרי ולא תאבו לשמע לי (ויקרא כו כא). ובית ישראל לא יאבו לשמע אליך כי אינם אבים לשמע אלי (יחז' ג ז). — ובהחלט בלי פעל אחריו: וגם אל מלך מואב שלח (ישראל לבקש רשות לעבר בארצו) ולא אבה (שופט יא יז). ויקמו זקני ביתו (של דוד) עליו להקימו מן הארץ ולא אבה (ש"ב יב יז). ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם (למלך ישראל שתבע ממנו מלך ארם הנאים קשים) אל תשמע ולוא תאבה (מ"א כ ח). לא ישא (הגבר בעת קנאתו) פני כל כפר ולא-יאבה כי תרבה שחד (משלי ו לה).— בני אם יפתוך חטאים אל-תבא[2])(משלי א י)כה אמר אדני ה' קדוש ישראל בשובה ונחת תושעון בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם ולא אביתם (ישעי' ל טו). — ועם ל האיש או הדבר אחריו: כי יסיתך אחיך בן אמך וגו' לא תאבה לו ולא תשמע אליו (דבר' יג ז-ט). לא אבו (הפתאים) לעצתי נאצו כל תוכחתי (משלי א ל).— והדבר כיחס הפעול אחריו: ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביתם (משלי א כה).—ובחיוב: אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו (ישעי' א יט). היאבה רים עבדך אם ילין על אבוסך (איוב לט ט).—והשתמשו בו הסופרים במשמעת חפץ רצה. סתם: ואבית תהלה וכו' מגלומי גוש (פיוט, אשר אימתך). אחיות שמש כל מה תאבה נפשי אובות (רמב"ע, תרשיש ב ה). העלם הלא תאבי דברך ממני (רמח"ל, מגדל עז ב ג). אבה אשר כה יהי (שם ד ב).

— התפ', התאבה: ונפשו שוקקה, מתאבה (רשי ישעי' כט ח).

הנרדפים: חפץ, רצה, הסכים, והנגוד מאן —עי' ערך חפץ

אֵבֶה[1]) ש"ז, סמי' אֵבֵה, [3]) כנוי אֵבִי [4]) אֵבְךָ אֵבֵךְ אֵבֵהוּ אֵבוֹ, אֵבָהּ' מ ר אֵבִים, כנ' אֵבֵינוּ אֵבֵיהֶם — קנה עבה נבוב, כמו הגמא מצרים וכדומה, ועשו בו בקצת מקומות אניות קלות שטות במהירות גדולה על פני הים[5]), reed; Rohr; roseau: ימי קלו מני רץ ברחו לא ראו טובה חלפו עם אניות אבה [6]) כנשר

---

[1]) בהרבה כ"י אבוא, אך המס' (ריש פרש' שלח לך ודני' ג כט) מונה א זו בפרוש בין שתים עשרה אלף הכתובות בסוף תבה ואינן נקראות. ואמר ר"י חיוג וז"ל: ע"כ אומר כי הפועל של רבים שעבר נכון הוא בלשון שיכתבו באלף אחר וו הרבים וכן מנהג לשון קדר וכמוהו ולא אבוא שמוע (אות' הנוח תרג' ראבע שער אהוי). וכן ריב"ג (אלמסתלחק). ומהחדשים רק .Ew רואה באבוא צורה אמתית שהיתה באמת נהוגה בלשון, וסובר כי נולדה מהטעמה חזקה של תנועת -בו עד שנשמע לאזן עוד כעין קול נשימה בסוף. ורדק (שער אוי) מונה א זו בין הנחים היתרים, וכן אולסה' שטדה קויץ החליטו שהוא שבוש. בטכר (סי' 928) מודה אמנם באפשרות אמתות הצורה אך היא חשורה בעיניו. והנה בשאר האלפים הדומות לזו, השבוש מתבאר: ההלכוא אתו (יהוש' י כד) אלף הלכוא היא הכפל. מן אתו שאח"כ; נשוא (תהל' קלט כ) במקום נשאו. אך בלא אבוא שמע קשה למצא סבת השבוש, ולכן יש אולי לסמך על דעת אבי הדקדוק שלנו ודעת אולד, כמבואר בפנים.
— [2]) רדק: האלף תמור' הא ופה"פ נעלם. ע"כ. ובכ"י גרסות מתחלפות: תבוא, תבא, תאבה, תאבא, וכו'.

וכמו"כ רוב החדשים החליטו צורה זו משבשת. אך Kö. 1, 577 העיר כי נמצאת עוד צורה דומה לזו והיא ויתא וקשה לומר ששתיהן שבוש פשוט, ולכן יש לחשב כי היתה צורה כזאת במציאות בלשון החיה.

[1]) משק' נדה, רעה, וכן קצה, גאה, אעפ"י שזה תאר. והוא מלרע גם לא בהפסק, כמו גאה, וכן דעת הרד"ק, (מכלל משק' רעה).— [3]) כמו עלה, קנה, שדה, ודעת רד"ק (שם) כנראה אבה כמו רעה דוד שצירה הריש קים; אך כיון ששם גם סגול העין קים שלא כדין, כמו שהעיר שם רד"ק, אין ללמד ממנו. — [4]) רדק שם, וכן כל יתר הנטיות שם. —[5]) גזנ'. והביא דמיון לזה בערב' אבא' a) שפרושו קנה, וכן דעת שאר המפרשים החדשים והביאו ע"ד דמיון מאשורית אב שלפי דעת חל"א פרושו קנה (מלון הא' דל' ומ' הלנ'). — [6]) יונ'

---

a) أباء

יטוש עלי אכל (איוב ט כו).

אַבְהוּת, ש"נ, — המעמד של אב, המשפט והזכות של אב, paternité ; Vaterschaft, fatherhood : שאין א ב ה ו ת לגוי (רש"י כתה' כ יב, גרס' כ"י סרוול, מובאה בהערה לרש"י מהד' דר' א. ברלינר).

אַבְהַל[1], ש"ז, — פרי אילן הערער, גרגרים ישמשו ברפואה להזיע וכדומה, sabine ; savin ; Sevenbaum (Juniperus sabina) : ואלה הם התחבושות יוקח א ב ה ל ואגוז סיפרי ומהעצמות השורפים וכו' (קאנון ג כב כה). אגוז א ב ה ל (פרקי משה ט). א ב ה ל ג י נ י — פ י ר ו ש שוינא המהות פרי הערער דומה לעוזרדין, (יוסף וידאל, רשימת הרפואות גרס המעלות).

אַבּוּב[2], אֲבוּב, ש"ז, מ"ר אַבּוּבִים, בכלל כל שפופרת ארכה עגלה, pipe ; tube ; Röhre, וביחוד — א) כלי זמר מקנה נבוב או משפופרת של נחשת וכדומה, pipe, flute ; Schalmei ; flûte : לא היה מכה ב א ב ו ב של נחשת ולא ב א ב ו ב של ברזל אלא באבוב של קנה מפני שקולו ערב ולא היה מחליק אלא ב א ב ו ב יחידי מפני שהוא מחליק יפה (ערכ' כ ג). א ב ו ב היה במקדש חלק היה ודק היה ושל קנה היה ומימות משה היה וכו' והיה קולו ערב (גמר' שם י :). לקחו תפים ואַבּוּבים (קינ' לת"ב אלכעותי שפלו). — ומשל: א ב ו ב שהיה לשרים זמר אורגים אינם רוצים בו (בארמית : אבוב לחרי זמר לגרדאי ולא קבלוהו. יומא כ.) . — ב) שפופרת רחבה לקלות בה: א ב ו ב של קלאים (כלים ב ג). נתנוהו (את הע'מר) . ל א ב ו ב ו א ב ו ב היה מנוקב כדי שיהי' האור שולט בכולו (פסק' יח) . — ובמשמעה הכללית של שפופרת דקה בכלל : והחלילין שהיו מנגנין בהן היה א ב ו ב שלהם של קנה (רמבם, כלי המקד' ג). דברים יבשים מוכנים להנפת באף וראוי שינופחו ב א ב ו ב (קאנון ג ה א).

אַבּוּב רוֹעֶה[1], ש"ז, מ"ר אַבּוּבֵי רוֹעֶה (או רועים), צמח קוצי אבוב שלו מלא קשרים, והוא חריף הטעם, polygonum aviculare, L.; centinode; Vogelknöterich ; והשתמשו בו לפנים לרפואה נגד עצירת השתן : אבל אוכל הוא את יועזר ושותה א ב ו ב ר ו ע ה[2] (שבת יד ג) . — ויקראו לו גם מ ט ה ה ר ו ע י ם, עי' זה הערך.

אֲבוּבִיָּה, ש"נ, — כמו בְּבוּאָה, בּוּבִיָּה, עי' במקומו : ואשר במים מתחת לארץ להביא א ב ו ב י א וכו' הצורות שהן מתחלפות ונראות במים ובגופות הנוצצות שהן מוצהבות כעין נחשת קלל והיא א ב ו ב י א[3] (פרוש ר"י ברצלוני ליצירה, דף יד).

אִבּוּד, ש"ז, שה"פ מן אִבֵּד : משקה העומד לאיבוד (שבת קמה.) מהו לכבות את הדליקה ביו"ט וכו' משום א י ב ו ד ממון (ביצה כב.). משום א י ב ו ד נשמה (חולין יא :) . אין א ב ו ד כ א ב ו ד הזמן (בע' אוליוירו, סוף יד לשון).

אֲבוֹי[4], מלה להגות רגש של צער ומצוקת הנפש,

תרגם מגדיא. ר"י בן גנאח אמר שהוא שם נהר אחד, וכן רשי ואב"ע. ורד"ק : האניות שחפצם ורצונם ללכת אל המקום שממהרים ללכת. ע"כ. והביא עוד פרוש מלשון אֵיבָה, והכונה אניות שודדי הים. וכן נמצא בקצת כ"י כתיב איבה ביוד.

[1]) בערב' אבהל a).

[2]) קריאת האשכנז' ; ספרד' אֲבוּב וכן במשנ' מנקר' נדפסות. בערב' אנבוב b) לכל דבר עגול ונבוב כקנה, באר' וסור' אבובא, ואמרים חל"א כי באשור' אמבב. ומקורו כנראה נ ב ב, עי' זה.

a) أبهل b) أنبوب

---

[1]) בערב' אנבוב אלראעי a), בסור' אבוב רעיא. — [2]) כך היא הגרסה במשנה שבמשניות, וכן בגמ' ירוש' שבת יד ג. ומדבמ"ע. וכן גרס' הערוך. ובמשנה שבג' בבלי ויורש' בנוסח' הדפוסים אבוברואה, אבוב ראה, ובריף כ"י אבוב רואה. ושם בגמ' כ"י א"פ אבו ברועה (ד"ס). ופרשו שם בגמ' ח ו ט ר א ד ר ע י א (כך גרס' הערוך וכן כ"י, ד"ס). ובנוסח' חומטריא. ואמר שם ר"ח ז"ל : פירוש בלשון ישמעאל אנבוב אלראעי או ע צ א אלראעי b). עכ"ל. וכן הערוך, והרמב"ם בפרוש המשנה. ויחס לו דיאוסקורידס הרבה סגולות נגד עצירת השתן ו ה א ב ן וכדומה.

[3]) כך שם פעמים, ובגוף המכילתא בוביא.

[4]) צורה קצת זרה והמקור ומשמעת המלה קצת מסופקה. התרגומים הקדמונים תרגמוה במשמ' בלבול. קצת המפרשים פרשוה במשמ' עני, מן א ב י ו ן (מנחם,

a) أنبوب الرّاعي b) عصا الرّاعي

והיא בת זוגה של המלה אוי ! malheur à... !; wehe ! alas! : למי אוי למי אֲבוֹי למי מדונים למי שיח למי פצעים חנם למי חכלילות עינים למאחרים על היין לבאים לחקר ממסך (משלי כג כט-ל). א ב ו י לחדש החמישי (רסע"ג, סליח' ט' כאב). א ב ו י לאיש אשר נעור ולא ראה נתיבתו (ר"ש הנגיד, משל קכו). ו א ב ו י עלי ימים קווצותי בטל ילדות ימי השחרות נמלאו (רמב"ע, דיואן). א ב ו י לדור לפי כספו כבודו (מנח' יהודה, בוגד נבים). א ב ו י עולם רחב הים ותכיל ְ לרבבות עם ונפשי לא תכילה (עמנ' ז). — ויאמרו אוי ואבוי : עברו שנותי וחלפו ימי אוי ו א ב ו י כאשר ידאה הנשר(מנחם, מחברת). מי יתן ראשי מים ועיני מקור נוזלַי, ואבכה על ימותי ולילַי, את חללי טפי ועוללַי וישישי קהלַי, ואתם ענו אוי וַאֲבוֹי וְאַלְלַי (רבנו קלונימוס ב"ר יהודה, קינה לט"ב). אשריהם משכילים כרקיע והרים, במנוחות שלום נחו ישרים, אוי ו א ב ו י ושבר לנותרים, למדיבת נפש וחבלים וצירים (קינה התריבו ממני). קול זעקת לבבי וקול זעמי סבו בכל חצר בכל מבוי א ב ו י אוי (עמ' פרנס' הוס' למתק בפת' סה). א ו י ו א ב ו י כי הגביר הסגירני (צרור המור, לך לך יח). ישראל הוי ו א ב ו י קורא מן המצר (פיוט יוה"כ, תילת הבתר). ועם ה הידיעה : למי האוי ו ה א ב ו י לנואף המשלח מדנים בין .איש לאשתו וכו' הם באים הקללות שאמרו האוי ו ה א ב ו י וכו' (מד"ר במד' י). שהאוי ו ה א ב ו י הוא להם (ראב' דעת, ר"מ אלכילא ד ו). ומזה המין היה האוי ו ה א ב ו י הנאמר בימי אחשורש (מגל' כפ' לרש"ל ב"ל דורקן).

*אֲבוּל[1]), אֲבוּל, ש"ז, מ"ר אֲבוּלִים, אֲבוּלֵי, אֲבוּלִים אֲבוּלֵי,— מבוי מפולש מקורה ומלמעלה בנינים, משער העיר פנימה, passage voûté ; gewölbter Gang : אין חולקין את א ב ו ל י ם[2]) עד שיהא בה כדי שיעור לזה וכדי שיעור לזה (תוספתא ב"מ יא י). הלכו כל ה א ב ו ל י ם עד מגדל צבעים (מד"ר רות א ה).

*אֵבוּל, שה"פ : האלמנה לא תתארס לפני ג' חדשים ממות בעלה מפני ה א י ב ו ל (יבמ' ד' י).

אֵבוּס[1]), ש"ז, מ"ר אֲבוּסִים, וכו' אֲבוּסֶךָ, סמי' אֲבוּס, כלי יתנו בו מספוא ומים לבהמה, manger; Krippe ; crèche : ידע שור קנהו וחמור אֵבוּס בעליו (ישעי' א ג). באין אלפים אֵבוּס בר[2]) (משלי יד ד). היאבה רים עבדך אם ילין על אֲבוּסֶךָ (איוב לט ט). עריבה גדולה שנפחתה וכו' עשאה א י ב ו ס לבהמה אף על פי שקבעה בכותל טמאה (כלי' כ ג). קירות ה א ב ו ס וקירות המחיצה (נגע' יב ד). השואל את הפרה ובא והעמידה על א י ב ו ס בעליה (תוספתא ב"מ ח). נוטל הוא (קיסם) מן ה א ב ו ס שלפני בהמה (שם יו"ט ג). ולא ימלא אדם מים ויתן לפני בהמתו וכו' ב א י ב ו ס העומד בר"ה גבוה עשרה ורוחב ארבע (עירוב' כח.). סוסי אש וכו' העומדים על א ב ו ס י אש ומלאים גחלי רתמים ואוכלים גחלים מתוך אבוסיהם וגו' ונהרי אש בצד א ב ו ס י ה ם (היכל' רב' טו, ביהמ"ד ילינק ג). — וכמו"כ גומה בקרקע בצורת אבוס לתת בה אכל לבהמה: אמר רב חסדא מחלוקת (בין החכמים שבמשנה אם מותר לגרוף מלפני הבהמה היא) ב א י ב ו ס של קרקע אבל ב א י ב ו ס של כלי דברי הכל מותר (שבת קמ :).—וגם המקום בהרפת שהבהמה עומדת שם : היתה (הבהמה) עומדת ב א ב ו ס (ירוש' שבו"ז לג ד). רב יהודה התיר ליטול ציפורני' של חמור (בחו"ה) וכו' ולבנות א י ב ו ס (הלכ' פסוק' רב יהודא גאון הלכ' מועד). — וערֵבה שהפועלים אוכלים ממנה יחד : לא יאכל עמו מן ה א ב ו ס שלפני הפועלים (נדר' ד ד). במאכילו (את הפועל) מן ה א ב ו ס (ירוש' דמ' ג ג).

— אָבוּס , בינוני פעול מן אבס.

ר"י חיוג, ראב"ע ועוד). אך רשי פרש צעקה ויללה, ורד"ק ואחריו רוב המפרשים והחדשים ראו בה מלת קריאה כמו א ו י, אעפ"י שהאות ב אינה מצויה באותיות קריאה של רגש. ובמשמעה זו נשתמשו בה בספרות.

[1]) באשורית אַבוּל, שער העיר (מוס' אהרנ', מלון הבורי), וכן בארמ' וסורית.—דלמן : אֲבוּל, אך אשכנזים וספרדים קוראים אֵבוּל, וכן לפי הסורית.—[2]) כן בנוסח' הישנות, ובצוק' איבולים. ופרש ר"ח בגמ' עירוב' ו' : אבולי מ ב ו י, וכן נראה בפרט מהמאמר במד"ר רות המובא בפנים.

[1]) משק' אֵטוּן, אֵסוּר, וחסר : אֵמֻן. ועין תלומה : אֵזוֹר, אֵפוֹד. ואמרו המדקדקים החדישים כי עקרו הוא פְעוּל, ו נ ת א ר ך חטף סגול של האלף, אעפ"י שבשמות אחרים, אֱיָל, אֱנוֹשׁ, אִישׁוֹן, לא נתארך. — בלשונות האחיות אין הבר למלה זו, זולתי באשור' אַבָּס (מוס' אהרנו' מל"א). וע' א ב ס. — [2]) תרגום ורוב המפרשים הקדמונים פרשו האבוס הוא ריק, ויש משערין שצ"ל א פ ס במקום אבוס.

*אֲבוּק, שה"פ מן אבק.

*אֲבוּקָה[1], ש"נ, מ"ר אֲבוּקוֹת, — קסמי עץ או סמרטוטים וכדומה דולקים יחד להאיר אור גדול, torch; flambeau; Fackel: חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין לפניהם באבוקות של אור שבידיהן (סוכ' ה ד). איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר ואבוקות דולקין לפניו (מדות א ב). ונכנסו הכהנים אחריו ושתי אבוקות של אור בידם (תמי' א ג). מבערב מבקרין אותו (את הקרבן) לאור האבוקות (שם פ"ג ד). אין בודקין לא לאור החמה ולא לאור הלבנה ולא לאור האבוקה אלא לאור הנר (פסח' ז:) למה צדיקים דומין בפני שכינה כנר בפני האבוקה (שם ח.). אבוקה כשנים וירח בשלשה (ברכ' מג:). לעולם שוחטין בין ביום ובין בלילה וכו' בשאבוקה כנגדו (חול' יג:). משל לאדם שהיה מהלך באישון לילה ואפלה ומתירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזה דרך מהלך נזדמנה לו אבוקה של אור ניצול מן הקוצין ומן הפחתין וכו' (סוטה כא.). ואבוקות של אור דולקות לפניהם כל הלילה בולה (תוס' למג' תענ' ט). שבלילה מבקשין בני אדם הרבה ומבקשין אבוקות של אור (הלכ' פסוק' רב יהודאי גאון, הלכ' מועד). ואבוקה של שעוה (ראב"ע, שבת ב א, בשם ספ' העתים).

*אָבוֹת, ש"נ, — כמו אֲבָהוֹת: יצא כותי שאין לו אב, דאין אבות לכותי (רבי מיר כח.). למאי הלכתא אמרת דאין אבות לכותי (שם). אחים (גרים) מהאב לבד מותרין בנשיהן דאין אחוה לגוי מן האב, וכן נושא בתו ואחותו מאביו ואשת בנו, דאין אבות לגוי (ראב"י, האשכול, הלכות גרים). אעפ"י שאין אבות לנכרי מ"מ אסור לגר להכות או לקלל אביו הנכרי (שם). מצד האבות והבניות (אמונה רמה, א א ו, ועוד שם א ו). — *אָבוֹת בית דין, — משרת אב בית דין: ואף מר יוסף אורעזע וקם ברבים ואמר סליקת נשיאי מן גאונות והדר לאבות בית דין[2] (אגר' ר' שרירא גאון,).

[1]) לא נתברר מקור מלה זו. ואולי נצטמצמה מן אֲבְהוּקָה, מן בהק, הבהיק.

[2]) אעפ"י שהמאמר הוא בארמית, מ"מ המלים: אבות בית דין הם בעברית, ואין ספק בדבר כי השם הזה היה נהוג אצלם גם בדבור העברי. ותגה שער פרופ' בכר כי המלה אבדינות שבס' המליצה של ר"ש בר"ש הפרסי הוא שם מפשט למשרת אב בית דין. אבל אין זה מפרנס פרושו של הר"ש בעצמו „מחמנה של טבחים".

*אָבוֹת, שם מסכת ממסכתות התלמוד, נקבצו בה מאמרי החכמים במדות ומוסר.

*אָב זָקֵן[1], אבי האב, אבי האם: לקרוע שטר זה ולכותבו בשילוש השמות של אביהם וזקנם (לבוש חו"מ הלכ' שטר' ג ז). דודך אבי זקני הישיש (רמ"א גינזבורג, דביר ב לד). אבי זקנם ר' חיים פרחי (שם מכתבי לוי, א).

אבח[2]) ממנו *אֶבַח, *אִבְחָה אִבְחָה.

*אֶבַח[3]) ש"ז, מ"ר אֲבָחִים, אִבְחֵי, — ברק להב החרב, וחרב מרוטה, מחודדה, sword; Schwert; glaive: וישתמשו בהשם הזה במליצה, בדבור הנשגב: בזבח אם נינו שופה, חרב יד תסיר אבח (סעדיה גאון, עבודה). בתק מריקי אבח מתער, יחירים המלטשים תותח ותער (ר' יוסף בן אביתור נשילה, מחזור תלמסן). גמול נמלט מאבח נשחז, בפשטו צוארו דמו לא נפחז וכו' עמד נא אבי וקשור הטבח, פן אנער מפני האבח (שלמה בן גבירול, אזי בהר המור). מאכלת שנונה מרוטה לטבח נדרנה נחן, מלהבעיתו באבח (ר' מאיר ב"ר יצחק, אל הר המור, סליחה ב' עי"ת). חנניה וחבריו מסרו נפשם לאבח, רבי עקיבא וחבריו בעלי הטבח, כורתי בריתי עלי זבח (יעקב בן היגל, סליחות כ' סיון, שלומי אמוני). חרבו שלף אויב עלינו לטבח להיות זוקף עיניו ורואה את האבח (פיוט ר"ה של בני פאס, סדור אהבת קדמונים). שאונם (של צבאות אוליפרני) נכנע ותברת רוחם, שחתו ותגרו בפחד אבחם (יוסף ב"ר שלמה, אודך כי אנפת, שבת חנכה). — ונרדף לטבח: חרבו שלף אויב עלינו לאבח, להיות עוללים ויונקים מוכנים לטבח (סליחות לי"ז בתמוז אתאנו לך). לאמותם נואמים הננו נשחטים ונטבחים, בהקרישם לטבח והתיקום לאבחים (אמרתי שעו מני).

[1]) כך בארמ': אבא סב (תרג' אסתר ז).

[2]). שרש מספק בלשון העברית. בער' יש אמנם פעל אבח', ומשמ' נתן דפי באיש, גבאשור' יש, לפי דעת חל"א, השם אֶבַח, שפרושו לפי דעתם ענוי ויסורים.

[3]) יצירת הפיטנים מן אבחה שלקמן.

אבח, פ"י, הרג באבה, בחרב, tuer ; töten ; to slay : אישיה צרות ונקמת אנטיוכס, אבח חסידי ומשיחי נכם (יוסף בן שלמה, יוצר חנכה).

אבחה[1]) ש"נ, כמו' אבחת,—ברק וצחצוח דבר מלטש וממרט, למשל של להב חרב מרוטה, vif éclat ; das Blinken ; gleam : למען למוג לב והרבה המכשולים על כל שעריהם נתתי אבחת[2]) חרב את עשויה לברק מעטה לטבח (יחזק' כא כ). גדע רום קרנם ועלומם הקציר ו ב א ב ח ת חרב שעריהם הציר (ה' קליר, איכה תפארתו).—ובמשמעה זו השתמשו בי הסופרים האחרונים : לא תראה א ב ח ת חרב ולא תשכע ק ו ל רעש כידונים (ה' מפו, אהבת ציון, כז). ויש שהשתמשו בו במשמע' עצם להב החרב : עליו תרנה א ב ח ת כל מגל וחרמש (ש' ספנס', הרבע כוכות, כוכבים ה').— ומ"ר אבחות במשמ' חרבן: עמודים וגלילים לאבחות, ואותיות קדושות פרחות (יוצר אין כמוך).

אב חורג[3]), ש"ז כנוי' אבי חרגי, מ"ר אבות חרגים, בעל האם ביחס להילדים שילדה לאיש זולתו, beau-père ; Stiefvater ; step-father : אבות חורגים (רמח"ג, דכיר, ריב מכפחה ט).

אבחמץ[4]), ש"ז, — גוף אוירי, בלי טעם וריח, אחד מיסודות הרכבת המים ואויר הנשימה, ופועל שרפת הגופים, Sauerstoff ; oxygène : בלי אבחמץ בכמות מספקת לא יחיו בעלי חיים (הכקפה שנה ג' גליון ל"ג, קדמ' המדעים). והנה ידוע כי הפרדת המים על ידי החשמל נותנת שני חלקים אבמים לכל חלק אחד של אבחמץ (שם גליון כג הרי אש).

אבחנה, ש"נ, כמו' אבחנת, מ"ר אבחנות, כמו הבחנה, בחינה, שה"פ מן בחן הבחין, examen ; Prüfung ; : א ב ח נ ת מומים מלהגיש בעל מום (ר' אליה הזקן, אזהרה א שבועות).

אבחנק[1]), ש"ז, בחכמת הכמיה, שם לגוף אדי, אחד מהיסודות שהאויר מרכב מהם, azote ; Stickstoff ; nitrogen

אבט[2])

אבט[3]) אבטי ש"נ, מ"ר אבטאות,-טיאות -טיות—כלי ישימו בו מים ויכנס אדם בו וירחץ גופו Badewanne ; baignoire tub; ובהרחבה מרחץ שיש אבטאות בו, Badezimmer ; bathroom; bain : משרבו עוברי עברה (שהיו רוחצים בחמים בשבת) חזרו לאסור ה א ב ט א ו ת[4]) שבכרכין (תוספתא שבת ג וגמ' ככלי שבת ע). ב א ב ט י[5]) קטנה אם יש בה

---

[1]) לא ידוע מקורה, ויש מפקפקים באמתותה, ועי' ההערה לקמן.— [2]) הביא מנחם בן סרוק בשם יהודה בן קריש הגהה א ב ע ת במקום אבחת והשיב עליו' ופרש אבחת כמו אימת, בלי יסוד, כי אם לפי ענינו. ור"י בן גנאח אמר וז"ל : אין למלה זו גזרה ממה שבידינו מהלשון והראוי בו שיהיה ברק החרב ולהטו. רשי הביא יש פותרין טבחת, והוא בעצמו פרש קול זעקת הרוגי חרב, ואבחת כמו נביחת. ויונ' תרגם קטלי חרבא. ויש סברים כי מלה אבחת מיותרה כלה ומנסחים הכתוב כך : נתתי חרב מרוטה לברק הוחדה לטבח. — וקצת החדשים פרשוה במשמעת המלה האשור' אבח שלמעלה.

[3]) עי' חורג.

[4]) מרכב מן אב ומן חמץ, על שם שהוא מוליד החמצים, לפי השם בלעז oxigène שנתן לו החכם הצרפתי לבואזיה, מפני שהאמינו אז החכמים שכל החמצים מרכבים ביחוד מהגוף הזה. ובניתי שם מרכב זה בצורת השמות הפרטים המרכבים מן אב, אבי, עם מלה אחרת, שהובאו למעלה אחרי ערך אב הראשון, והוא בנין נאות לשמות לכל הגופים כיוצא בזה, שהם כמו א ב ו ת לסגולה מהסגולות, למשל גוף האוירי השני שבהמים : אבמים, ולגוף האוירי שהוא אחד מהיסודות שהאויר מרכב מהם, אבחנק מפני סגולה ידועה, וכדומה. וכבר שבח הרכבה זו החכם דר' י' ק צ נ ל נ ס ו ן, מחבר ספ' רמ"ח אברים.

[1]) מרכב מן אב ומן חנק, על שם סגולתו' שבתוך האויר הזה תפסק הנשימה ועי' הערה שלמעלה.

[2]) בעברית וארמ' שיש בידינו אין הצרוף הזה. באשור', לפי דעת חל"א, משמעת אבט היא מצוקה, ובפרט מצוקת רעב. בערב' אבט, בית השחי.

[3]) בערוך ערך אמבטי נאמר : ואמבטי הוא א ב ט שלמעלה. נראה מזה שסבר שהיו אומרים א ב ט היחיד מן אבטאות. וכן עה"ק. מעריך המערכות נקד אבטי אבטאות, צ"ד נקד היחיד אבט, וכן דיס' בלשון רבנן. לוי כתבה בצורה ארמית אבטא,וגזרה משרש שמי משם א ב ט בערב', וקוה' נקד אבט ואמר שהיא פרסית. אבל, אין ספק כי זהו בעצמו השם אמבטי, והבליעו קצתם את המם באות השפיית שלאחריה (Kr. Lehnw. 1, 119), וקצתם השמיטו גם התנועה האחרונה מפני שקראוה אולי מלעיל. ויש לחשוב כי הדגישו הבית להשלים המם (דר' הרכבי, הערה לעה"ש, אמבטי).— [4]) כך גרסת הערוך גם בגמ' שבת, ועה"ק א ב ט י ו ת. וכן דפוס שונציני. ובנוסח' אמבטאות, וכן בכ"י (ד"ס). — [5]) גרס' הערוך דפו' ראשון ערך א מ ב ט י. ובנוסח' וכן

רשות רוחין מיד (מכשיר׳ כ ה). שמא ב א ב ט י [1] עוברה (חגי׳ טו.). ה א ב ט י הוו האב והבן אין יכולין לרחוין בו כאחת (ערוך ערך אמבטי בשם ילמדנו). א ב ט י של מרחין (רה״ג אהל׳ יב ג).

אבטח עי׳ אַבְטִי, **אֲבַטִּחַ** אחרי אבטי.

***אַבְטָחָה**, ש״נ, מ״ר אַבְטָחוֹת, כמו הבטחה: אנשי אמת, אלו בעלי א ב ט ח ה (מכלתא יתרו ב).

***אַבְטִי** [2]) ש״ז, בליטה מן הכותל סמוך לחלון והדומה תשא עליה נסר ;saillie, console; bracket, : Vorsprung, Tragstein ומודה ר׳ אליעזר כ א ב ט י [3]) שעשאו מתחלה שהוא מביא את הטומאה (תוספתא אהיל׳ יג).

אֲבַטִּחַ [4]) אבטיח ש״ז, מ״ר, אֲבַטִּחִים אֲבַטִּיחִים.—פרי אדמה מלא משקה, ממין הקשואים והדלועים, : melon, pastèque; Wassermelone, Melone : water- זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת האבטחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים (במדבר יא ה). איזהו גרנן למעשרות וכו׳ א ב ט ׳ ח משישלק (מעשרות א ה). האומר לחברו הילך איסר זה וכו׳ ב א ב ט י ח שאבור לי סופת ואוכל (שם ב ו). ובירק הקשואים והדלועים ו ה א ב ט י ח י ם (שם א ד)— שריק, מי האבטית, עי׳ זה.

*אֲבַטִּיחַ הוֹדִי, מין צמח יגדל, ב ה ו ד ו ופריו דומה קצת. בצורתו ל א ב ט י ח, ומלא משקה משיב נפש, : melocactus או יעשה האמבטי כלו מסחיטת הדלעת וכו׳ או מ א ב ט י ח ה נ ד י (קאנון ג, ב ג). וישתה העלול החלב החלוב שיעור נכון אם לא יהי׳ שם קדחת ומי השעורים ומי הדלעת ומי ה א ב ט י ח ה ה נ ד י (שם).

אָבִי [1]) מלת הקריאה להגות רצון ותשוקה: אָבִי יבחן איוב (איוב לד לו).

—אָבִי, סמי׳ מן אָב.

אָבִיב [2]), ש״ז מ״ר *אֲבִיבִים,—השבלים כשהן בכר בקנה ועודן ירקות, ; épi vert; grüne Aehre :green ear והפשתה והשעורה נכתה כי השעורה אָבִיב והפשתה גבעל (שמות ט לא). ואם תקריב מנחת בכורים לה׳ אָבִיב קלוי באש גרש כרמל תקריב את מנחת בכוריך (ויקרא ב יד). הזורע וכו׳ וסיערתו הרוח (את הזרע לתוך הכרם) לפניו ר״ע אומר אם עשבים (עלו) יופך ואם א ב י ב ינפץ ואם הביאה דגן תדלק (כלאים ה ז). על שלשה דברים מעברין את

בנוסחה עם גוף פירוש הרמבם הוצ׳ דרנב׳ אמבטי.—[1]) גרס׳ הערוך ערך אבט וערך אודנא. ובנוסח׳ וכ״י אמבטי.

[2]) משקל שְׁכְוִי, ואעפ״י שיש מפקפקים באמתות מלה השם שכוי, מכל מקום כבר נתקבל בלשון.—[3]) כך הגרסה בתוספתא בנוסחאותינו, ובמהד׳ צוקמ׳ מכ״י ארפוט אבטו, וצ״ל אבטי. וכן הביא הערוך ערך בטח: ובתוספתא א ב ט י כמין טיחת טיט בבנין שהוא סמוך להלון וזיז נתון עליו וכו׳ פי׳ א ב ט י בנין כמין אבטי של מרחין, ע״כ, והם ממש דברי רה״ג בפירושו למשנה אהל׳ י״ב ג׳ אלא שנשמטה שם מלת אבטי אחרי מלת בתוספתא. והנה אעפ״י שמפני הדמיון עם השם אבטי של מרחין כתב רה״ג בנין כמין אבטי של מרחין, עקר הכונה בשם זה היא מה שכתב בתחלת הפרוש: טיחת טיט בבנין וזיז נתון עליו, כמו שמוכח ממה שתרגם שם רה״ג בערבית ולא הביאו הערוך, והוא: רד בטיית, ופרוש רִד a) בערב׳ הוא סמך, כל דבר שדבר אחר סומך עליו. והנה לא נתברר מקור מלה זו, כי הדמיון עם אבטי של מרחץ דחוק מאד. וגם מה שהביא קרוים כי השם אמבטי שמש גם ביונית במלאכת הבנין אינו מצילנו מהדחק יען מלה זו ביונית במלאכת הבנין פרושה מ ד ה, שאינו ענין לכאן. וי״ג אבטח, ועי׳ בטח.

[4]) מארמית וסורית וערבית נראה שהתנועה האחרנה ארוכה. בארמ׳ אַבַטִּיחָא, מ״ר חַיָא, בסור׳ בטיחא, בערב׳ בִטִּיח׳ b) וכפי ההמון גם בַטִּיח׳. ויש סברים כי זה שם שאול מלשון מצרית, ולפי דעת פרנקל (Aram. Fremdw.) השם בִטִּיח׳ בערב׳ שאול מארמית, וקצת

סימן לדבר שהוא ש א ו ל הוא שנהוג בערב׳ גם השם המסורס טְבִּיח׳, כאלו נגזר מן שרש טבח׳ במשמעת בשל.—ואין חבר למשקל זה זולתי אֶצְבַּע. ואם האלף אינה סי׳ המשקל אלא נוספה או מתשרש, יש קצת דמיון למשקל זה בהשמות חֲנָמָל, חֲבַצֶּלֶת.

[1]) מנחם בן סרוק פרש: רצוני ומאויי שיבחן איוב. רש״י ראב״ע ואחרים פרשו שהוא קריאה לאלהים במשמ׳ אב לבנים. וקצת החוקרים החדשים (ועצטין והתרים) העידו כי הערבים בחורן אמרים אַבִי תַבִי וכו׳ במשמ׳ אבקש, תבקש וכו׳. — אולסה׳ סובר כי אבי במשמעת אב לבנים קבל בשמוש הדבור הרגיל משמעה של בקשה והגיית מאוה. ויש מפרשים במשמעה זו גם: אבי דבר גדול דבר הנביא (מ״ב ה יג).

[2]) מן אבב.

a) رِدّ b) بِطّيخ بَطّيخ

השנה על האביב ועל פירות האילן ועל התקופה (תוספתא סנהדרין יג). אביב קצור (ירוש' יומא מג:). —ומ"ר: בת תת באביבים רבים (פיוט מוסף פרשת חדש, כימים המבורכים). זורזו להקדים שלוחים דיני גיא נבואות, צאת בעסק עשות בריכות מאביבי תבואות (ר' מאיר נהוראי, פיוט אור יום הנף, א' פסח). לפי שעדיין אינם (החרובים) אביבים (אמרי יושר ר"מ דיין סי' ג) —ב) חדש הָאָבִיב, החדש שבו הדגן אביב, הוא חדש ניסן, Monat April; mois d'Avril: שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך למועד חדש הָאָבִיב כי בו יצאת ממצרים (שמות כג יה). —ג) עונת השנה אחרי הסתו מן ניסן ועד תמוז, printemps; Frühling; spring: וברוב שיקרה (חלי הפלג) יקרה בחזק קור הסתו, וגם יקרה באביב, בתנועות הלחות (קאנון ג, ב ב). ואם יוקדם סתו צפוני, וילוה אליו אביב דרומי גשמי, וקיץ בלתי נשיבות הרוחות, ירבה בו הרמד (שם שם, א ו). והנה ירבה השעול בסתו ובאביב הסתוי (שם ג יב). וכבר כתבו הטבעיים שארבעת תקופות הזמן הם כנגד הארבעה זמנים ששיערן בחיי האדם, הזמן הראשון שהוא האביב הוא כנגד הילדות והשחרות וימי הנערות, והקיץ הוא כנגד זמן הבחרות (ר"י אברבנאל זבח פסח, בסוף). ימי ניסן ואייר סיון זמן האביב האויר יותר ממוזג (רי להלון אולה"ת, א"ב). ד' זמני השנה שהם האביב והקיץ והחרף והסתו (רמב' דע' ר"מ אלבילאג ו א). —ומשל: דרור אחד לא יבשר האביב (אבר' בלוס, נוה בלוס א ו). והוא הזמן הממוצע בין הקור והחום והוא זמן האביב (מאיר אלדבי, שבילי אמונה, ב ד). רק את (השמש), כי שבת צפונה, עת אָביב קראת לנו.... ותחי רוח כלנו (אד"מ שש"ק א' האביב). פרחים... מתגרת יד הסתו נבלו קמלו, מחית הָאָבִיב חיו כלם (יל"ג, שיר אל אביב). אך שוא הוא הָאָבִיב, כל תלמי רקמה, לא תחז בם עיני כ"א קוץ עם שקמה (מיכ"ל כנור בת ציון, האביב). —ובהשאלה לשני הילדות, הבחרות: אהה! ימי הילדות אביב החיים (רמ"א גינזבורג, אתיעור ג). מדוע לא ימשכו אביב נעורי כל ימי צבא על הארץ (אלכע כוכות התרעלה). ושערותם הלבינו לשחור תשובנה אביב נצחי יהי (אבר' גוטלבר, ממלריס דף קלו). באביב תבל, בעלומי הארץ עת היא עוד לא מלאה מטה ופרק (יל"ג, הסוס המתנקס).

אֲבִיבִי, שת"ז, נק' אֲבִיבִית, — א) מה שהוא מזמן האביב: ושיהיה זמנו (של האביב) זמן מה שבין השווי האביבי או לפניו או לאחריו, מעט עד הגיע השמש לחצי שור (קאנון אב, ב ג). דע כי אלה הפרקים (של השנה) אצל חכמי הכוכבים הם זמני העתקות השמש ברבע רבע מגלגל המזלות, מתחילים מהנקודה האביבית (שם). —ב) שיש בו מטבע האביב, לא חם ביתר ולא קר, כמו האביב: ואם יהיה הקיץ אביבי תהיינה הקדחות רפות בעניגם (שם אב, בו). יש מן הארצות שהן שוות, אביביות, ומהן חמות קיציות, ומהן קרות סתויות ומהן יבשות חרפיות (שם, ג, כד).

אֶבְיוֹן[1], ש"ז, מ"ר אֶבְיוֹנִים אֶבְיֹנִים, כנ' אֶבְיוֹנְךָ, אֶבְיֹנֶךָ, סמי' אֶבְיוֹנֵי אֶבְיֹנֵי ולנק' אֶבְיוֹנָה— א) דל מאד שאין לו צרכיו ומבקש מאחרים, poor, needy; pauvre, indigent; Bettler, Dürftiger: כי יהיה בך אֶבְיוֹן מאחד אחיך באחד שעריך וכו' לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיך האֶבְיוֹן (דבר' טו ז—ח). לקנות בכסף דלים וְאֶבְיוֹן בעבור נעלים (עמו' ח ה). אם אראה אובד מבלי לבוש ואין כסות לָאֶבְיוֹן אם לא ברכוני חלציו ומגז כבשי יתחמם (איוב לא יט—כ). כפה פרשה (האשת חיל) לעני וידיה שלחה לָאֶבְיוֹן (משלי לא כ). לא תטה משפט אֶבְיֹנְךָ בריבו (שמות כג ו). פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך וּלְאֶבְיֹנְךָ בארצך (דברים טו יא). שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שמרון העשקות דלים הרצצות אֶבְיוֹנִים[2] (עמ' ד א). פזר נתן לָאֶבְיוֹנִים צדקתו עמדת לעד (תהל' קיב ט). —והשביעת תשמטנה (את תבואת האדמה) ונטשתה ואכלו אֶבְיֹנֵי עמך (שמות כג יא). צידה ברך אברך אֶבְיוֹנֶיהָ אשביע לחם (תהל,

---

[1]) משקל עֶלְיוֹן, אלא שזה תאר ואביון שם. ואמרו הקדמונ' ורוב האחרונים שנגזר מן אבה במשמ' חפץ, ואביון ר"ל מי שחפץ. ודחוק הוא. וברט (מה"ש כז) הביא בשם חלמ"צ דמיון לזה מלשון ג'פטית ושער כי היא מלה שאולה מלשון מצרית הקדומה, אך בעצמו העיר על הדוחק שיש בהשערה זו. ואולי היה לשרש אבה בתחלה משמ' בקש, שאל, כמו בעה, ופרוש אביון הוא מי שמבקש, שואל, וכן בערבי' שאיל a), ר"ל אביון משרש שאל.— [2]) נמסר במס': י"ו במקרא ג' חסר'.—

a) سائل

קלג יא)—ויבא הרבה בחבור עם עני[1]) דל: לא תעשק שכיר עני ואביון (דברים כד יד). העניים והאביונים מבקשים מים ואין (ישעי' מא יז). הנה זה היה עון סדם אחותך גאון שבעת לחם וכו' ויד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל יו מט). יחס על דל ואביון (תהלים עב יג). פלטו דל ואביון מיד רשעים הצילו (שם פב ד). — ועם הנגוד עשיר: גם בני אדם גם בני איש יחד עשיר ואביון (שם מט ג). — ב) קשה יום נתון בצרה, נרדף, wretched ; elend ; malheureux : לחבל ענוים באמרי שקר ובדבר אביון משפט (ישעי' לב ז). שירו לה' הללו את ה' כי הציל את נפש אביון מיד מרעים (ירמי' כ יג). כי עני ואביון אנכי ולבי חלל בקרבי (תהל' קט כג).—ולנק' אביונה-יונות: ואביונה לנק' (אדונ' בן תמים, ראב"ע קהל' יב ה). במשלים הארצות (בימי החרף) לשממות נחרצות נחרצות כזקנה אלמנה אביונה (ראב"ע, ריב בין הקיץ והחרף). חרדי כיונה עניה אביונה זכרי בכל עת מנוחה עליונה (שכחי יגונך, תוכח' ליוה"כ).

*אֶבְיוֹן, ש"ז מן אֲבִיּוֹנָה שלקמן (רד"ק מכלול, כ"ז תל"ע, בעכר) ועי' הערה לַאֲבִיּוֹנָה. — ומ"ר: תמלאו כריסו מתמרות אביוניך (עזרת הבבלי תוכח' מוסר יא).

*אֲבִיּוֹנָה[2]), ש"נ, מ"ר אֶבְיוֹנוֹת, — הפרי הרך של הצלף, משמש לתבל המאכל, caper berry ; Kaper; câpre: הצלף מתעשר תמרות ואביונות[3]),

---

[1]) ההבדל בין עני ובין אביון: להקדים (בתשלומי שכר שכיר) עני לאביון וכו' אביון דלא כסיף למתבעיה (ב"מ קיא:). ורשי שם: אביון מעונה מעני.
[2]) בסי' היחיד לא נזכר בשום מקום כ"א הרבים, וספרדים ואשכנזים קראים אֶביונות, וכן נקודה בכל משנ' המנקד' הנדפסות. בוקשד' וכשתלי אֶב-, צ"ד אֶב-, וכן נקדוה לוי קוה' ודלמן, ואעפ"י שחלק על זה דר' לו (שהצ"מ), והחליט כי צריך לקרא אֲבִיּוֹנוֹת, כמו אֲבִיּוֹנָה שלקמן, כמו שנקודה מלה זו בה"ג הוצ' הילדסה' על אביונות. אין לדחות הקריאה המקבלה.—ובדבר מקור השם הזה לא מצא חוקרי הלשון דבר יתר מתקבל מדעת הקדמו' שפרשוה מלשון אבה במשמ' חפץ מפני שהפרי הזה גורר ומעורר התאבון לאכילה.
—[3]) וז"ל הרמבם בפרוש המשנה: צלף היא בערבית אלכבר וכו' ויש ממנו פרי מבושל כל צרכו ושמו הידוע אצלינו בלשון ערבי פרוע (כל"ל במקום אלפרס, וקוהוט נשתבש כזה מאד) אל כבר והוא הנקרא אביונות. ע"כ. ופרוע בערב' הוא כעין בפתורים

וקפריסין ר"ע אומר אינו מתעשר אלא אביונות מפני שהן פרי (מעשרות ד ו). אמר רב יהודה אמר רב צ"ף של ערלה בחוצה לארץ זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין (בבלי ברכ' לו). על מיני נצפה על העלין ועל התמרות אומר בפה"א ועל האביונות והקפריסין אומר בפה"ע (שם). מעשר מקפרס על על דתמרות ומן התמרות על הקפרס אבל לא מהן על האביונות ומן האביונות עליהן אביונות נתנו עליהן חומרי אילן וחומרי זרעין (ירוש' מעשר' ד' נא). פרי האביונה הוא קפר חם וטוב לטחול (אסף הרופא, כ"י מינכן דף כו). צלף הוא מין אילן ויש בו קפריסין ועלין ואביונות (ערוך ערך צלף). וכן האביונות של צלף חייבים בתרומה מפני שהם פרי (רמבם תרומ' ב ד). והאביונות של צלף הן הפרי שהן כצורות תמרים דקים (שם הלכ' ברכו' ח ו).

אֲבִיּוֹנָה[1]), ש"נ,—כמו אֲבִיּוֹנָה שלמעלה, והוא פרי הצלף, ומפני שהאמינו שפרי זה מעורר התאבון והתאוה[2]) השתמשו במלה זו במשמעה של תשוקה ותאבון ותאות בשרים, sexual desire , appetite ; Gelüste ; désir charnel : וינאץ השקד ויסתבל החגב ותפר האביונה[2]) כי הלך האדם אל בית עלמו

הצומחים על האילן.
[1]) אין חבר למשקל זה זולת שע"פ מנדון ועם י נראה שפיפון-יישימון. והיתה דעת ר' אדונים בן תמים, כי אֲבִיּוֹנָה הוא הקט' מן אֲבִיּוֹנָה, אמר וז"ל: ואביונה לנק' ואם תצעירנה תהי' אביונה וכן מלת אמינון (ראב"ע קהל' יב ה), ואעפ"י שהראב"ע דחה דקדוק זה, מכל מקום, כיון שרוב המדקדקים הסכימו שאמינון היא הקטנה מן אמנון, שכן היא צורת ההקט' בערבי' למשקל פעלון, אפשר לקבל דעת ר' אדוני בדקדוק מלה זו. קניג (ב רג) סבר כי החפץ להבדיל בין מלה זו ובין חתאר אֶביונה במשמ' עני גרם שנוי הצורה. —[2]) אמר אבן סינא והיא חריף חד וכו' ומוסיף במשגל (קאנון לוח הסמים ערך ככר). ואמר דאוד אלצריר אלאנטאכי: יפתח התאוה וישיבה אחרי נפלה (תזכרה ערך כבר). וזו תשובה על פקפוקיו של דר' תוד שהזכיר פרופ' מור במחקרו בפרוש אביונה (Prof, Moore JBL X ,55).
[2]) השבע' וכן ולג' תרגמו במשמ' פרי הצלף. מד"ר: זו התאוה המטילה שלום בין איש לאשתו שהיא בטלה, רסע"ג פרש מלשון המשנה אביונות. ר"י גיאת

(קהל' יב ה). — והשתמשו הסופרים הרבה במשמעה מיוחדה זו של תאוה: עד ימי הזקנה שתופר האביונה (כסמ' רלא, ק כ). הנה בן נולד לך אחרי הפרת האביונה (אגר' איל' אהב', שלמה אוליוירו). מכת המחלה ומעצבונה, גבר כי כח הצנה והופרה האביונה (כגידת הזמן). רשע עבד לַאֲבִיּוֹנָה (ר"י סטנוב, אסף כ יז). וכסיל יצוה את האֲבִיּוֹנָה לנגיד (שם א נא). השט על פני הים כבר הרגיע המית נפשו ותפר האביונה וכו' תמו כל כוסף ותשוקה (א' גוטל', ממצרים). גם האֲבִיּוֹנָה תפר מפחד המות (יל"ג מטל' א יד). — והשתמש ר"א קליר במלה זו במשמעת כח אבות, זכות אבות: אוזה כהופר האֲבִיּוֹנָה[1] (ר"א קליר, אאדה).

***אביונות**, כמו חביונות ועי' זה.

***אֶבְיוֹנוּת** ש"נ, מעמד איש אביון, indigence; Dürftigkeit: אמר דוד לפני הקב"ה חשוב לעניות ואביונות ונאלני תושה (מדרש תהל' ט).

***אֲבִיכָה**, שה"פ מן אבך משמעה א: להורות ההסתבכות והאביכה שהיה לאחר עם האחר הפך טבעם של הברד והאש (נוה שלום, יח).

אביל, עי' אָבֵל.

***אֲבִילָה**, שה"פ מן אבל: אנינה מבפנים ואבילה מבחוץ (מד"ר איכה, פתיחה מ"ד).

***אֲבִיסָה**, שה"פ מן אבס: וההיא אביסה היינו הלעטה (תוספ' שבת נה).

אביפיור, עי' אפיפיור.

***אָבִיק**[2] אָבִיק, ש"ז מ"ר, אֲבִיקִים; וַאֲבִיק, מ"ר אֲבִיקִים, וגם אֶבֶק, פתיחה וצנור בשולי האמבט או בדפנות, להביא לתוכה המים הקרים והחמים, ויפתחוה להוציא דרך בה המים המאוסים, Rinne; canal: האביק[1] שבמרחץ בזמן שהוא באמצע פוסל, מן הצד אינו פוסל, וכו' אם מקבלת האמבטי רביעית עד שלא יגיע לאביק כשר (מקואות ו' י'). הנונע באבק טהור שלא נעשה אלא לשמש עם הקרקע (תוספתא שם ה').

***אֲבִיקָה**, אביקות שה"פ מן אבק: ומכאן תראה אביקות ראש הפלסופים וקשיו (רמבן פרש' אחרי מות).

אֲבִיר[2] או אָבִיר ש"ז, סמ' אֲבִיר, — כנוי לאלהים, Beiname Gottes; adj. appliqué á Dieu; attr. of God: ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו מידי אֲבִיר יעקב משם רעה אבן ישראל (בראשית מט כד). לכן נאם האדון ה' צבאות אֲבִיר ישראל הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי (ישעיה א כד). והאכלתי את מוניך את בשרם ובעסים דמם ישכרון, וידעו כל בשר כי אני ה' מושיעך וגאלך אֲבִיר יעקב (שם מט כו). אשר נשבע (דוד) לה' נדר לַאֲבִיר יעקב אם אבא באהל ביתי (תהל' קלב ג). — ויש שהשתמשו באֲבִיר במקום אַבִּיר שלקמן: התכשר אֲבִיר הרועים כי צצו בביתך נטיעים גם עדרו ממך זרעים וכשרש תהיה הפארה (ר"י הלוי לר"ש הנגיד). וכמו"כ אֲבִירֵי לב במקום אַבִּירֵי: מגערתך פחדו ורהו אישים אֲבִירֵי לב (עמנ' מחב' ט).

אַבִּיר[3] שת"ז מ"ר אַבִּירִים, — גדול, חזק אמיץ, strong, mighty; tapfer, stark; brave, vigoureux. א) בפרט השור הגס, החזק, the bull; le taureau; der Stier: כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום, וירדו ראמים עמם ופרים עם אַבִּירִים (ישעי' לד ו ז). סבבוני פרים רבים אַבִּירֵי בשן כתרוני (תהלים כב יג). — וכנוי להסוס החזק, החר.

תרגם, אל שהוה, ר"ל התאוה. ובן מנחם, ריב"ג, רשי, רד"ק, רלבג, וכמו"כ רוב החדשים, במשמ' חפץ ותאוה ותאות בשרים. ראב"ע מלשון בינה, והכונה לרות האדם. ויש פרשו הנפש, הנשמה. — [1]) מד"ר על פסוק זה: האביונה זו זכות אבות.

[2]) כך מנקד במשנ' מנקדות כ"י פרמה במשנה מקו': הָאָבִיק לְאָבִיק, וכן קריאה המקבלה של אשכנזים וספרדים, וכן 'מער' המער'. ובוקשד' כשתלי וצ"ד אֲבִיק, וכן במשנ' המנק' הנדפסות. וכן לשון רבנן. לוי נקד אָבִיק, קוה' אֲבִיק וכן דלמן. ובדבר מקור המלה הנה שי"ר בערך מלים החליט כי היא עברית והיא היא המלה אָפִיק, אך רמבם אמר כי היא בערבית אלאנביק, שמקורה מיוני', וכן הסכימו פלישר, קוה' דלמן. ו קרזים רואה בה מלה שמית. — [1]) רה"ג: אותה האמה שיבואו המים החמים והקרים בה ויורדים אל האמבטי שמו אביק. ע"כ. וכבר נזכר למעלה כי הרמבם תרגם אותה אלאנביק בערב'.

[2]) לפי דעת רוב החכמים כמו אַבִּיר שלקמן משרש אבר במשמ' כח וגבורה. ויש סברים כי הוא הכנוי אַבִּיר להשור אפים שהאליהו המצריים, ותקון סופרים היא לקרא אֲבִיר במקום אַבִּיר להבדיל בין קדש לחול.

[3]) שרש אבר, ע' זה.

אז הלמו עקבי : the horse; le cheval; das Ross סוס מדהרות דהרות אַבִּירָיו (שופט' ה' כב). מדן נשמע נחרת סוסיו מקול מצהלות אַבִּירָיו רעשה כל הארץ (ירמי' ח יו). מקול שעטת פרסות אַבִּירָיו מרעש לרכבו המון גלגליו לא הפנו אבות אל בנים (שם מז ג). — ב) כנוי להשור אַפִּים שעבדו לו המצריים, Apis : הגידו במצרים והשמיעו במגדול והשמיעו בנף ובתחפנחס אמרו התיצב והכן לך כי אכלה חרב סביביך מדוע נסחף אַבִּירֶיךָ לא עמד כי ה' הדפו (שם מו יד יה). — ובהשאלה לאנשים, לגבורים, לחשובים ואנשי מעלה: סלה כל אַבִּירַי אדני בקרבי קרא עלי מועד לשבר בחורי (איכה א יה). — וכנוי ליצורים עליונים, למלאכים : ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכל ודגן שמים נתן למו לחם אַבִּירִים אכל איש (תהלים עח כג-כה). אשר אימתך באראלי אמן ב א ב י ר י אמץ (ר"א קליר). — ובכלל, גדול והשוב : אפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כ א ב י ר ש ב א ב י ר י ם (רה"ש כה :). הקיש ג' קלי עולם (ירבעל בדן ויפתח) לג' א ב י ר י עולם (משה אהרן ושמואל) (ירוש' רה"ש הלכה ב). עשרת א ב י ר י ברית החרימו (אלהים אל דמי). גבורי החכמה ו א ב י ר י המזימה אשר לא ירעשו מרות סערות התלאות (רמ"ט פלקירא, אגרי היגון). ובך א ב י ר י הזמן סליתי (עמנ' פרנס, הוספ' למתק שפתים).—אַבִּיר לֵב, מי שלבו חזק, קשה, בלי רגש, שאינו מתפעל משום דבר, stubborn; verstockt; dur de coeur : שמעו אלי אַבִּירֵי לב הרחוקים מצדקה, קרבתי צדקתי לא תרחק ותשועתי לא תאחר (ישע' מו יב). — ולשבח, אמיץ הלב : ושיהיו הדיינים א ב י ר י לב להציל העשוק מיד גוזל (סמ"ג עשה לז). מי יתנני א ב י ר ל ב לנתק עבותות אהבתי אותך (א' מפו, אהבת ציון ו). — ה) עליון ראש : chief; Oberer; chef : אַבִּיר הרעים אשר לשאול (ש"א כב ח). והיה המלך נקתניבור משכיל וחכם וראש על כל חרטומי מצרים ו א ב י ר המכשפים ומורידי כחות הככבים (יוסיפון פי ו). והרופא המדקדק השלם א ב י ר המדקדקים ר' יונה בן גנאח (ר"י דוכאן, מעשה אפוד, הקדמה). כן הוא (ישעיהו) א ב י ר הנביאים וכן הוא לשון למודים אשר חננו ה' (א' מפו אהבת ציון ח')

***אַבִּירוּת,** ש"נ, מדת ותכונת אַבִּיר הלב : ויענהו יוסף (להבחור היוני נכר אלכסנדר מוקדון) האמת אתך לאמור כי אתה מזרעו (של אלכסנדר) ל א ב י ר ו ת הלב אשר נראה כך, אמנם דע לך כי א ב י ר ו ת הלב צריכה לסמך הגבורה (יוסיפון, פרק פו). והמוקדמין שלחו בעד ר' יהושע הנזכר ואמרו לו מדוע אתה עובר הסכמת השלשים וכו' והוא ענה להם עזות ו ב א ב י ר ו ת לב השיב להם... (תשובת ריב"ש תלג).—או במתון ואבירות לֵב (יהוד' מסיר ליאון נפ' צופ' יב) א ב י ר ו ת לב להיות עז כנמר כנגד המלעיבים (ר"י אבוהב, נהר פישון יב ו). — ובלי השם לב : פעולת ה א ב י ר ו ת גררת חזק ה א ב י ר ו ת (ר"י סטנוב, המדות לאריסטו ב ג).

אבך[1],

ממנו התאבך, *אֹבֶךְ, *אֹבֵךְ, *אֹבֶךְ

— התפ', הִתְאַבֵּךְ : התעבה ונהיה סמיך[2], sich verdichten; s'épaissir; to thicken : כי בערה באש רשעה שמיר ושית תאכל ותצית בסבכי היער וַיִּתְאַבְּכוּ גאות עשן (ישע' ט יז). ומזה נאמר לעבות הכבדות במים ה מ ת א ב כ ו ת יקרות וכו' אבל יהיה אופל העבות ה מ ת א ב כ ו ת הכבדות במים (ר"י אבן תבון כהפרפים של ריב"ג שרש יקר). ואף השם וחמתו עלינו נתכו, וגאות עשן הצרות ה ת א ב כ ו, והרואות בארובות חשכו (הקדמ' תרגום פלו' המבוי להרמבם מועד). — ב) נתערבב זה בזה,[3] to mingle; se mêler; sich vermischen : והיו ב' העשנים (של הקרבן לצלמו של מיכה ושל בית המקדש) מתאבכין ועולין לשמים (פסק' רב' איכה יבכה). וצעקה ומהומה י ת א ב כ ו בנו (אד"ס מיכ' דמעה סה). — ובמשמ' הסתבך: ובכל אשר הרצועות (של הצידים) מגיעות יתאבכו הצפרים ויפלו ארצה (תוה"ע, אוו).—ובהשאלה נתבלבל, נבוך בדבריו : אשר בו נ ת א ב ך מנחם (תשו'

---

[1]) קשה להחליט אם יש איזה שתוף בין השרש העברי הזה ובין אַבִּכַ a) בערב' שמשמעתו הוא היה בעל בשר הרבה.—[2])כך תרגם רסעג הפעל ויתאבכו ויתכאתף אקתדאר אלדכאן, (תרג' רסע"ג, דרנב'). ר"ל התעבה רבוי העשן (כת'פb) בערב' היה עבה, סמיך). וכן הביא ריב"ג פרוש זה : וככר פרשו בו ענין עובי, ע"כ. ובמשמעה זו השתמשו בו הסופרים הקדמונים בפעל ובפעל וכו'. — [3]) ממאמר הפסקתא שאחרי זה נראה כי פרשו ה ת א ב כ ו התערבבו, וקרוב לזה שרש

a) أَبِكَ b) كَثُفَ

דוג' כן לכרס).—ג) התעלה והתרומם ינערם והתגבב [1]), s'élever en l'air; to roll up; sich aufwirbeln: העשן וכדומה: עשן גאות תתאבך ורקב יעל על גבך (את פני מבין, מתו' רומני). — ואמר המליץ: על כן יאמר משל הקדמונים נכבדים במורד ירדו וקלים י ת א ב כ ו גאות עשן (ר"י כענוב אסף ה מו).

— פע' °אִבֵּךְ, — אִבֵּךְ את הגוף וכדומה, עשהו עבה, סמיך, שחלקיו קרובים וצפופים מדבקים זה עם זה מאד, ההפך מסמוג', to compact; verdichten; rendre dense: (סמים) מבשלים מרככים מקשים סומכים פותחים מדביקים ממרקים מספגים מ א ב כ י ם מתיכים הבשר (כלל קלר מן הסמים הנפרדים, רפימ' כ"י המכורג).

°אִבּוּךְ שס"פ: וממה שנוסה (ברפואת הנקרם) סחיטת עלי הקנים הלחים הנה אם ירטה בהם שעה ארוכה ואם יסבול (החולה) המקררים ולא יכאיבוהו ב א ב ו ך ומתיחה הנה אין כמו ההנדבי ומי ענבי השועל (קאנון, ג כב ב ז).

— פע', °אֻבַּךְ, פעול מן אִבֵּךְ: אמנם במשוש תודע (הקדחת המתחדשת מהתאבכות הגוף) לפי שהמשוש עור בעליה יהי' מקשי קשה מ א ו ב ך וכו' ואמנם מי שהיתה בו קדחת יום ממורט בבשר הרך הנה חשמן והמריחות פחות תועלת לו מתועלת ה מ א ו ב ך וכו' מי שצריך שיתרחבו נקבי גופו ויותך הרבה כמו בעל הגוף ה מ א ו ב ך פעמים רבות (תרגום פרקי גלינוס, כ"י פריז).

—קל °אָבַךְ והפע' °הֶאֱבִיךְ, השתמש בהם ר"א קליר: אבקו בקינות בכל שנה שלוחי, אבכו [2]) בה פנים בפנים עד כלות שלחי (קרוב' לת"ב). א א ב י ך ביום סבך עגל חצי גרני (שם).

°אֲבָךְ, ש"ז: מאתמול ערך מורך ו א ב ך [3]) מרחפת בשלשת גדוש בסבך (אבישת, קונט' הפיוט').

בוך וכן פרש רשי מלשון נבוך. — [1]) כך פרש ריב"ג ו י ת א ב כ ו: מלה יחידה וענינה הגבהות והעליה. ע"כ. ורדק פרש ו י ת ג א ו בגאות עשן. וכן מעריך ומערכות, מלשון ס ב ך ו ש ר ג. וכן צ"ד. וגזג' וכל החדשים אחריו חברו את שני הפרושים יחד: התרומם והסתבך. [2]) אין כונת הפיטן ברורה. קצת המפרשים פרשו מלשון בכיה וקצתם במשמעת עטיפה.

[3]) גם כונת שם זה לא ברורה, וכבר העיר צונץ על פיוט זה כי קשה להבינו. אך על פי המלים מאתמול ערך יש לשער כי כונת הפיטן ב א ב ך היתה אולי לתנחנום.

אבל, ממנו אָבַל, אֵבֶל, אָבֵל, אֲבֵלוּת.

אָבַל [1]), עתיד אֶאֱבַל, יֶאֱבַל, צווי אֱבַל, עם על אחריו,— הצטער צער גדול, היה לבו מלא יגון על איזה דבר, être triste; trauern; to mourn: העל זאת לא תרגז הארץ ואבל כל יושב בה (עמוס ח ח). הכרת מנחה ונסך מבית ה' אבלו הכהנים משרתי ה' (יואל א ט). לעגלת בית און... כי אבל עליו עמו (הושע י ה). ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה (ישעי' יט ח). אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (איוב יד כב).—ובהשאלה לדברים לא בע"ח: על זאת תאבל הארץ וקדרו השמים ממעל על כי דברתי ומתי ולא נחמתי ולא אשוב ממנה (ירמיה ד כח). —ב) ביחס להאדמה והצמחים, נבלו, יבשו, היה להם מראה של אבל: ה' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ואבלו נאות הרעים ויבש ראש הכרמל (עמוס א ב). אבלה נבלה הארץ אומללה נבלה תבל (ישעי' כד ד). אבל תירוש אומללה גפן נאנחו כל שמחי לב (שם ז).

—°אֲבִילָה שס"פ: אנחה מבפנים ו א ב י ל ה מבחוץ (מדרש איכה, פתיחה).

הפ'—הֶאֱבִיל עתיד יַאֲבִיל, גרם שיאבל: כה אמר ה' ביום רדתו שאלה האבלתי כסיתי עליו את תהום (יחזק' לא יה).—ובמשמעת נתן צורה של אבל: חשב ה' להשחית חומת בת ציון נטה קו לא השיב ידו מבלע ויאבל חיל וחומה יחדו אמללו (איכה ב ח).

— הִתְאַבֵּל על, עשה אבל, בפרט על מת, être en deuil; to mourn; trauern: ויקרע יעקב שמלתיו וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים (בראשית לז לד). כאשה זה ימים רבים מתאבלת על מת (ש"ב יד ב). וימת (יאשיהו) ויקבר בקברות אבותיו וכל יהודה וירושלם מתאבלים על יאשיהו (דהי"ב, לה כד). ולא היו מ ת א ב ל י ן אבל אוננין (סנה' ו ו). מפני מה בניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים כדי שיבכה ו י ת א ב ל על אדם כשר וכו' שכל הבוכה ו מ ת א ב ל על אדם כשר מוחלין לו על כל עונותיו (מו"ק כה.).—ובכלל לצער גדול עמק: וידבר משה

[1]) בארמ' וסור' אֲבַל, באשור' אֲבָל. בערבית אבן a), וגם אבל אלמית b), כפר את המת, בכה עליו, ספר בשבחו.

a) أَبَنَ b) أَبَّلَ المَيِّتَ

את הדברים האלה אל כל בני ישראל (כי ימותון במדבר) ויתאבלו העם מאד (במדבר יד לט). וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו (שמות לג ד). ולא יסף שמואל לראות את שאול עד יום מותו כי התאבל שמואל אל שאול (ש"א יה לה). עד מתי אתה מתאבל אל שאול (שם יו א). שמחו את ירושלם וגילו בה כל אהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (ישעי' סו י). באה העת הגיע היום הקונה אל ישמח והמוכר אל יתאבל (יחזק' ז יב). ויאמר נחמיה וכו' לכל העם היום קדש הוא לייי' אלהיכם אל תתאבלו ואל תבכו (נחמי' ח ט). שלא להתאבל (על ירושלם) כל עיקר אי אפשר (תוספתא סוט' טו). כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה (תעני' ל:). — ובמשמעת התראה כמו אבל: ויקח משם (יואב) אשה חכמה ויאמר אליה התאבלי נא ולבשי בגדי אבל והיית כאשה זה ימים רבים מתאבלת על מת (ש"ב יד ב).

א. **אָבֵל** ש"ת סמי' אֲבֵל, אָבֵל, נק' אֲבֵלָה, מ"ר אֲבֵלִים, אֲבֵלוֹת, סמי' אֲבֵלֵי, — מי שמתאבל על מת, qui est en deuil; mourner; Trauernder: וימאן (יעקב) להתנחם ויאמר כי ארד אל בני אָבֵל שאולה (בראש' לז לה). כאבל־אם קדר שחותי (תהלים לה יד). שלחני (אלהים) לחבש לנשברי לב וכו' לנחם כל אבלים לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר (ישעי' סא א ג). ואשלם נחמים לו ולאבליו (שם נז יח). אבל אסור בתספורת וכו' בתכבוסת וכו' (מו"ק יד: טו.). ועל שפם יעטה שיהו שפתותיו מדובקות זו בזו שיהא כמנודה וכאבל (שם טו.). — ב) מלא צער, attristé ,sorrowful; trauerig: והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש (אסתר ו יב). — ולא בע"ח: דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד כל שעריה שוממין (איכה א ד). — ג) במ"ז [1]) כמו אֵבֶל, ומ"ר: אבל שתכפוהו אביליו [2]) הרי זה מיקל בספין (שמח' ה ט). — ד) כהן נוצרי, כומר[3]), Abt; abbé: האבל [1]) מקליני (מגלת יוסף הכהן, REJ 1881) האביל מביטיטאנאה, האבל מבייש (פנק' חשבונ', שם 1834). — ולנק': האבלת מנוארי (שם).

ב. **אָבֵל** [2]), ש"נ כנוי אָבֵל, מ"ר אֲבֵלוֹת סמי' אַבְלוֹת, — שדה משקה, רטוב, עטוף דשא, meadow, Wiese, pré: מעיר מבצר ועד כפר הפרזי ועד אָבֵל [3]) הגדולה (ש"א ו יח). ותשמש לקריאת שמות מקומות: אָבֵל בית מעכה, אָבֵל ברמים, אבל מחולה וכדומה.

אֵבֶל ש"ז כנוי אֶבְלִי אֶבְלָם, מ"ר אֲבָלִים, — א) צער ויגון גדול בסבת צרה ואסון, בפרט על מת, deuil; Trauer; mourning: ותהי התשעה ביום ההוא לאבל לכל העם כי שמע העם ביום ההוא לאמר נעצב המלך על בנו (ש"ב יט ג). והעליתי על כל מתנים שק ועל כל ראש קרחה ושמתיה כאבל יחיד (עמוס ח י). בת עמי חגרי שק והתפלשי באפר אבל יחיד עשי לך מספד תמרורים (ירמי' ו כו). — ולתוגה בכלל: ויהי לאבל כנרי ועגבי לקול בוכים (איוב ל לא). ובכל מדינה ומדינה מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד (אסתר ד ג). והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם (ירמיה לא יב). — ב) המנהגים שנוהגים בהם המתאבלים על מת: ויעש (יוסף) לאביו אבל שבעת ימים (בראשית נ י). אבל לא תעשה פארך חבוש עליך ונעליך תשים ברגליך ולא תעטה על שפם (יחזקאל כד יז). — ג) הזמן שנוהגים בו להתאבל על מת: ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב (בראשית כז מא). ותשמע אשת אוריה כי מת אוריה אישה ותספד על בעלה ויעבר האבל וישלח דוד ויאספה

---

[1]) משק' גֵזֶל נרדף עם גָזֵל. — [2]) כך הכתיב במס' שמחות בכל הדפוסים, וכן בראש' במקומו וטור ושו"ע יו"ד ש"ו מהלכ' אבל. ואין ספק כי זו גרסה קדומה, כי כן העיד ר"י בן גנאח שבמשניות מנקדות נקודה תיבה זו אֲבֵלָיו, ואינו דוחה גם הקמץ שתחת האלף. ובגמ' מו"ק י"ז: הכתיב אבליו, וכן בכ"י שהובא בד"ס שם, וכן באלפס, וכן בהרמבם, והקריאה המקבלה גם כאן אֲבֵלָיו. — [3]) בסור' אבילא, בערב' אַבִיל a), כהן, כומר, נזיר.

a) أَبِيل

ואעפ"י שרצה לגרד למצא מקור ערבי לזה, אך כבר העיר נלדקה (ZDMG xl, 724) ופרנקל (Aram. Fremdw.) כי מלה זו באה מסורית לערבי'. ועל שאלת נסטלה (ZDMG xlv, 562) אימתי קבלה המלה אבילא בסורית משמעה של כהן, ענה דר' ריגר כי מלה זו קבלה בסורית משמעה זו על פי משמע' המלים אבלי ציון בעברית. — [1]) רצה שטינשנ' ברשי' כ"י המבורג להגיה אבט, אבל כבר העיר הרב צדיק כהן במאמרו בהקבץ REJ שהעיקר הוא הנוסחה אבל, וכמו שמוכח משאר המקומות המובאים בפנים. וכן צריך להגיה בהכ"י שנתפרסם בה„מקור' לדה"י של היהודים בגרמניה" כמו שהעיר ע"ז ב' בהקבץ REJ, Oct. 1899.

[2]) משק' חָצֵר. — [3]) כך פרש ריב"ג, וכן רוב שאר המפרשים. ויש סברים כי צריך לקרא אבן במק' אבל. ולא נתברר מקורו.

אל ביתו (ש"ב יח כו כו). אירעו א ב ל (מו"ק כ ח). ש א ב ל הוא לה (תוספתא תענ' ב). היה הולך לבית ה א ב ל או לבית המשתה (שם כ"ב ו). אין הבוגרת רשאה לנוול את עצמה בימי א ב ל אביה (תענ' יג:). — ועי' מות.

אֲבָל[1]) מלת הענין,—א) לקים ולחזק דבר, כמו באמת, truly, indeed; in der That, gewiss; en vérité; vraiment: ויאמרו (אחי יוסף) איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו (בראשית מב כא) [2]).— ב) כעין פתיחה להתחלת הדבור להטעימו: ותפל (האשה התקועית) על אפיה ארצה ותשתחו ותאמר הושיעה המלך, ויאמר לה המלך מה לך ותאמר אבל אשה אלמנה אני (ש"ב יד ה). והנה יונתן בן אביתר הכהן בא ויאמר אדניהו בוא כי איש חיל אתה וטוב תבשר, ויען יונתן ויאמר לאדניהו אבל אדוננו המלך דוד המליך את שלמה (מ"א א מב מג). ויאמר (אלישע) ומה לעשות לה ויאמר גיחזי אבל בן אין לה ואישה זקן (מ"ב ד יד). — ג) לתקן ולהוסיף על מה שקדם, nay indeed; gar wohl, vielmehr; de plus: ויאמר אברהם אל אלהים לו ישמעאל יחיה לפניך ויאמר אלהים אבל שרה אשתך יולדת לך בן (בראשית יז יט). — ד) *בזמן מאוחר שמשה מלה זו להגות דבר הפך הנאמר קדם לה, but; aber; mais: ויענו כל הקהל ויאמרו קול גדול כן כדבריך עלינו לעשות, אבל העם רב והעת גשמים ואין כח לעמד בחוץ (עזרא י יב). והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה, אבל חרדה גדולה נפלה עליהם (דניאל י ז). וילכו שלמה וכל הקהל עמו לבמה אשר בגבעון כי שם היה אהל מועד האלהים וגו' אבל ארון האלהים העלה דוד מקרית יערים (דהי"ב א, ג ד). ויצא אל פניו יהוא בן חנני החוזה ויאמר אל המלך יהושפט הלרשע לעזר ולשנאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה' אבל דברים טובים נמצאו עמך כי בערת האשרות מן

---

[1]) בערב' בל a), והאלף נוספה, וי"א שבערבית נשמטה.—[2]) ובמשמ' זו היתה מלה זו משמשת עוד בזמן מאוחר, בפרט בדרום, כמו שהעיד על זה ר' אבא בר כהנא: ר' אבא בר כהנא אמר לשון דרומית היא א ב ל ברם (מד"ר על פסוק זה).

---

a) بل

הארץ (שם יט ב ג). יתכסה במים ויקרא א ב ל לא יתכסה לא במים הרעים ולא במי המשרה וכו' (ברכ' ג ה). אימתי בזמן שלא שייר א ב ל אם שייר בעל השדה הוא נותן פאה לכל (פאה ג ה). אימתי בזמן שקבל ממנו למחצה לשליש ולרביע א ב ל אם אמר לו שליש ממה שאתה קוצר שלך מותר (שם ה ה). זית שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה, במה דברים אמורים בזמן שלא התחיל בו א ב ל אם התחיל בו אפילו כזית הנטופה בשעתו ושכחו יש לו שכחה (שם ז ג). אין כומכין לשדה תבואה חרדל וחריע א ב ל כומכין לשדה ירקות (כלא' ב ח). הנולדים מן החמור אף על פי שאביהן סוס מותרין זה בזה א ב ל הנולדים מן הסוס עם הנולדים מן החמור אסורים זה בזה (שם). ולא היו מתאבלין א ב ל אוננים (סנה' ו ו). במה דברים אמורים בזמן שקדם מקחו של זה לשבחו של זה א ב ל אם קדם שבחו של זה למקחו של זה אינו גובה (תוספתא כ"ב). ואין מברכין לפניה א ב ל מברכין לאחריה (ברכ' טו.). באמת אמרו בן מברך לאביו ועבד מברך לרבו ואשה מברכת לבעלה, א ב ל אמרו חכמים תבוא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו (שם כ:). במה דברים אמורים בעושין בשכרן אבל בעושין בסעודתן או שהיה בעה"ב מיסב עמהם מברכין כתיקונה (ברכו' טז.).— ואחרי אלא: עד כאן לא אמר ר' יוסי לא יצא א ל א גבי קריאת שמע א ב ל תרומה משום ברכה הוא (שם טו.). אמר ליה ר' יוחנן לא שנו א ל א שלא פתח בלמען ירבו ימיכם, א ב ל פתח בלמען ירבו ימיכם סרכיה נקיט (שם טז.). — וזה רוב שמושו בספרות המאוחרת.—ה)*במשמעות הןאחרי מאמר שולל, si; doch!: אמר ר' אליעזר, אי אתם מודים שאם ערב ברגליו ביו"ט ראשון צריך לערוב ביו"ט וכו' אמרו לו א ב ל. אמרו לו אי אתה מודה שאין מערבים מיו"ט לחברו אמר להם א ב ל (תוספתא ערובין ה א). אמרו להם בית הלל לבית שמאי אי אתם מודים שמערבים לגדול ביום הכפורים אמרו להם א ב ל (ערובין ל:). אמ"ל ר"י אי אתם מודים לי בט' באב שחל להיות בא' בשבת שמפסיק מבעוד יום אמרו לו א ב ל (שם מא.).

אַבְמַיִם[1]), גוף אוירי אחד מהלקי הרכבת המים והוא יותר קל מכל הגופים הידועים

---

[1]) עי' הערה לאבחמץ

Wasserstoff; hydrogène, : הפרדת המים על ידי החשמל נותנת שני חלקים אבמים לכל חלק אחד של אבחמץ (הבקפה בנה ג כט הרי הלם).

אבן[1]), ממנו אֶבֶן, *אֵבֶן *אַבְנִי, *אַבְנִיָּה,

אֶבֶן[2]), כהפס׳ אָ-, ש״נ, מ״ר אֲבָנִים, סמי׳ אַבְנֵי,—א) גוף קשה,חזק, יחצבוהו מהסלעים ויבנו בו בתים וכדומה, stone; Stein; pierre, : ויקחו אֶבֶן וישימו תחתיו וישב עליה (שמות יז יב). ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ וָאֶבֶן אשר לא יראון ולא ישמעון (דבר׳ ד כח). ושם אֶבֶן גדולה (שמו׳ ו יד). ולא יקחו אֶבֶן לפנה וְאֶבֶן למוסדות (ירמ׳ נא כו). ירדו במצולת כמו אָבֶן (שמות יה ה). והאבן גדולה על פי הבאר (ברא׳ כט ג). ולבונים העושים בית יי׳ ולחוצבי הָאֶבֶן (מ״ב יב יג). חלקה טובה ישליכו איש אַבְנוֹ ומלאוה (מ״ב ג כה). ויאמר יעקב לאחיו לקטו אֲבָנִים ויקחו אֲבָנִים ויעשו גל (ברא׳ לא מו). אֲבָנִים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלהיך (דבר׳ כז ו). גלו אֲבָנִים גדולות אל פי המערה (יהוש׳ י יח). ויקח מֵאַבְנֵי המקום (ברא׳ כח יא). עצים וְאַבְנֵי מחצב (מ״ב כב ו). ונתץ את הבית את אֲבָנָיו ואת עציו (ויקרא יד מה). ארץ אשר אֲבָנֶיהָ ברזל (דבר׳ ח ט). הנה אנכי מרביץ בפוך אֲבָנָיִךְ (ישע׳ נד יא). וַאֲבָנַיִךְ ועציך ועפרך בתוך מים ישימו (יחזק׳ כו יב). אם יעלה שועל ופרץ חומת אַבְנֵיהֶם (נחמ׳ ג לה). היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאה שלא ברשותו ואמר לו עציי ו א ב נ י י אני נוטל (ב״מ קא.).—ומשל: אֶבֶן מאסו הבונים היתה לראש פנה (תהל׳ קיח כב).—ואבנים יקרות לתכשיט: ומלאת בו מלאת אֶבֶן ארבעה טורים אָבֶן, טור אדם פטדה וברקת (שמות כח יז).—וכהשאלה לב אֶבֶן, לב קשה, בלי רגש: ונתתי להם לב אחד ורוח חדשה אתן בקרבם והסרתי לב הָאֶבֶן מבשרם ונתתי להם לב בשר (יחזק׳ יא יט). לבו יצוק כמו אָבֶן (איוב מא טז).—ואמר המשורר: מימי דמעות לחכה אשך וגם אבני לבבות שחקו ימימיך (ר״י הלוי, מה לך צביה). הו יעלת חן ל ב ב ה א ב ן וכו׳ הן מאנוש ילדת אידי רחמים ממך נדוד הרחיקו (רמח״ל מ״ע ג א). — ולמשל להעדר גמור של חיים ותנועה: תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך ידמו כָּאָבֶן (שמות יה טז). ויהי בבקר בצאת היין מנבל ותגד לו אשתו את הדברים האלה וימת לבו בקרבו והוא היה לְאָבֶן (שם כה לז). הוי אמר לעץ הקיצה עורי לְאֶבֶן דומם (חבק׳ ב יט). —ומליצה, אֶבֶן מקיר תזעק: הוי בצע בצע וכו׳ כי אֶבֶן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה (חבק׳ ב ט יא).— *דחה א ב ן אחרי הנופל, ר״ל עשה מעשה כדי שהנופל לא יוכל לקום: הואיל והלך זה ונעשה כוכר לע״ל אימא לידחי א ב ן אחרי הנופל (קידוש׳ ב:).—ומשל: *בור ששתית ממנו אל תזרק בו א ב ן (מד״ר במדב׳ כב).—*א ב נ י ם שישבנו עליהן בנערותנו עשו עמנו מלחמה בזקנותנו (ירוש׳ כלה א סג).—*זרק א ב ן למרקולים, ר״ל עשה מעשה במחשבה שאין בו כל רע, ובאמת יש בזה חטא, עי׳ מרקולים.—ב) אבן משמשת למשקל, Gewicht; poids; weight : אֶבֶן שלמה וצדק יהיה לך איפה שלמה וצדק יהיה לך (דברים כה יה). תועבת יי׳ אֶבֶן וָאֶבֶן ומאזני מרמה לא טוב (משלי כ כג). וישלם ראובן בעד כ ל א ב ן כפי השער (תבו׳ גא׳ בתרא׳ לא). לחייב לן עשרה א ב נ י ם שעוה (שם).— ובהשאלה: בידו, בכיסו א ב ן ו א ב ן, לאמר, אינו שוקל במשקל אחד לכל איש, אינו מודד לכלם במדה אחת, נוהג עמהם באופן מתחלף.—אֶבֶן הַמֶּלֶךְ, שמשקלה קבוע על פי הממשלה: ושקל את שער ראשו מאתים שקלים בְּאֶבֶן המלך (ש״ב יד כו).—ונקראו אלה האבנים אבני כיס, ע״ש שהיו שומרים אותם בכיס: פלס ומאזני משפט לה׳ מעשהו כל אַבְנֵי כיס (משלי טז יא).—ואַבְנֵי מִרְמָה, שאין בהן המשקל הראוי: האזכה במאזני רשע ובכיס אַבְנֵי מִרְמָה (מיכה ו יא).—ג) אֶבֶן הַבְּדִיל, הוא האנך, קו הבנין, plumet; fil à plomb; Senkblei : ושמחו וראו את הָאֶבֶן הַבְּדִיל ביד זרבבל (זכריה ד י).—ד) מחלה בכים השתן, בכליות, la pierre (maladie); the Stone; der Stein (Krankh.) : ובתעלות מוצא השתן יהיה הכאב עד הקבץ שמר השתן אז יתודע ה א ב ן אם גדולה אם קטנה (אסף הרופא, כ״י מינכן). גרעיני קיקיון יבריא כל חצץ ואבן שבמקוה (רמב״ם, ספ׳ הנסיון כ״י פריז ה ת). למה תולד ה א ב ן בכליות בקטנים ובגדולים בבועים (רש״ט פלקירא, המבקש).

---

[1]) שרש שמי, ובכל הלשונו׳ זולתי הערבית, במשמעת אחת.—ב) באשורית אַבְנֻ, בכנענית אבן, בכלל וגם במשמ׳ ציון על קבר; מצוי הרבה בהכתבות הכנעניות והפוניות: טנא אבן לאחתי מלכת בת בעמלך (לידז-ברסקי, הכתבות השמיות, הפוניות החדש׳ סו) וכן עוד הרבה. —בארמית וסורית אבנא. באתפאי׳ אֶבְן. — רק בערבית משמש שרש זה במשמעות אחרות.— [2]) לפי דעת קניג (ג׳ סי׳ רמח סעי׳ ג). ה נ ק ב ו ת של ארץ עברה בדעת היהודים גם על קצת גופים שהם כעין חלק מהארץ.

ב"א שחותכין מהם הרופאים ביצה אחת לרפואתם מנתיקת הבטן או מן האבן העוצר השתן (מרדכי יבמות פרק הערל כשם ר"ת). חולי האבן (שו"ת רמה לח). החול והאבנים הנולדים שם בהכליות הם רבים והאבן לבחורים תמיד בכליות וכו' ולנערים במקוה אשר צוארה קצר וכו' ובנשים נולדת האבן מעט וכו' ואם האבן גדולה עד שתסתם פי המקוה יבנים באמה מכחול וידחה אותה (מה"ר אלדבי, שבילי אמונה ד, כליות). ואל ירבה (הילד) לאכל הפירות והגבינה והחלב והמאכלים כדי שלא יתילדו להם אבנים בכליותיהם (שם נתיב ה' פרק א'). ושמן השקדים המרים חם ויבש יועיל לכל מיני חלאים ולכאב הראש ולשעול ולנשימה ולריאה ולכליות ויפוצץ האבן (שם).

ויבא השם אבן בחבור עם שמות רבים אחרים להוראות מתחלפות לפי עניני האבן או לפי התשמיש שנועדה לו:—אבן אלגביש, כמו אבן ברד. עי' אלגביש.—*אבן בחן, לבחן בה את הזהב וכו', pierre de touche; touch-stone; Probierstein: בישפה השחור ישתמשו באבן בחן לבחן עליו זהב וכסף ונחשת (יהושע סירקין, מערכת הדומם א).—אבן ברד כל אחד מגרגרי הברד, grêlon; Hagelkorn; hail stone: והשמיע ה' את הוד קולו ונחת זרועו יראה בזעף אף ולהב אש אוכלה נפץ וזרם ואבן ברד (ישעי' ל ל). רבי יוחנן בן נורי אומר אבן הברד כמים (מקואות ז א).—אבן גזית, עי' גזית.—*אבן זכוכית. אבן חלקה לגהץ הלבנים: גיהוץ באבן הזכוכית (רבי כתבות י:). שמחליק את הבגדים באבן זכוכית אחר הכיבוס (סמ"ג לא:). *אבן טובה, שם למיני אבנים מצינות בטבען, במראיתן, בסגולותיהן, pierre précieuse; precious stone; Edelstein: אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא (ב"ב יו:). רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות (אבות ו ט). אמר ר' חנן מחצב של אבנים טובות גילה לו הקב"ה למשה בתוך אהלו (שקלים ט).—*אבן טועים: אבן טועים היתה בירושלם כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם וכל מי שמוצא אבידה נפנה לשם זה עומד ומכריז וזה נותן סימנין ונוטלה (ב"מ כח:). —אבן יד, אבן קטנה שנתפשת באחת יד: ואם באבן יד אשר ימות בה הכהו רוצח הוא (במדבר לה יז).— אבן יקרה, כמו אבן טובה: ואוצרות עשה (יחזקיה) לו לכסף ולזהב ולאבן יקרה (דה"י ב, לב כז).—ובמשמעת אבן גדולה, מתקנה ומסתתה היטב: ומיוסד אבנים יקרות אבנים גדולות אבני עשר אמות (מא ז י).—*אבן כתף: אבני כתף באות מכל מקום, וכו' ואלו הם אבני כתף כל שאינה יכולה להנטל באחת יד, דברי ר"מ, ר' יוסי אומר אבני כתף כשמן כל שהן נטלות שתים שלש על הכתף (שביעית ג ט).— *אבן מסמא [1], אבן גדולה ישימוה על בגדים וכיוצא בהם, לכבשם, גם תשמש למושב לדבר [2]: למעלה מהם (משרץ וש"ז וכו') מרכב שהוא מטמא תחת אבן מסמא (כלים א ג). מנין לעשרה מרכבות זה על גב זה, אפילו על גב אבן מסמא, ת"ל כל המרכב (ספרא מסכת מצורע פ"ג).—אבן מעמסה אבן גדולה, כבדה יעמסנה אדם לנסות את כחו: והיה ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים כל עמסיה שרט ישרטו (זכריה יב ג).—אבן משכית, אבן שיש עליה צורות. עי' משכית. — אבן נגף, שיכשל בה אדם בלכתו, ובהשאלה: ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל לפח ולמוקש ליושב הארץ (ישעי' ח יד).—אבן קלע, שקולעים בקלע: לקש נהפכו לו (להלויתן) אבני קלע (איוב מא כ). ויכן להם עזיהו לכל הצבא מגנים ורמחים וכובעים ושרינות וקשתות ולאבני קלעים (דה"ב כו יד).—*אבן שתיה, סלע בקרקע המקדש בירושלם, שעליו עמדו לפנים הארון עם הלוחות והאמינו היהודים שממנה התחילה בריאת העולם: אבן היה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת וכו', ר' יוסי אומר שממנה הושתת העולם (תוספתא יומא ג). והאמינו עוד שבמקום האבן הזאת הוא מרכז הארץ: והוכחנו שכדור הארץ היא בתוך, אם כן מרכזה, שהוא במקום אבן השתיה, הוא מרכזם (ר' מאיר אבן אלדבי, שבילי אמונה, נתיב ג, ב).—*אבן תושבת, מחברת

[1]) לוי וקוהוט: מסמא, ובמשניות מנקדות מסמא,—במשנ' מנקד כ"י פרמה משמא. ובמשנה כ"י עם גוף פרוש הרמבם בבית הספרים בברלין משמא. — [2]) וזהי המשמעה העולה מדברי כל המפרשים. אך לא עמדו החכמים לא על מקור המלה מסמא ולא על כונתו האמתית.

בקרקע: אבנים תושבות שהמחרישה מזעזעת (תוספתא שביעית ג).—

א) שמות ופעלים כללים

—*אֶבֶן, *הֶצֶץ, מחלה, כמין אבן בבים השתן ורכליות.— *אַבְנֵי (אַבְנִיִּי) מטבע האבן. *אֵבֶן, מְאֻבָּן, *הִתְאַבֵּן, *הִתְאַבְּנוּת.

בְּנָה, סדר אבן על אבן לעשות בנין, עי' במקומו.

גִּבְלִי גִּבְלִים.—פוסלי אבנים.

גָּדַר, עשה גדר והוא כתל מאבנים בלי טיט, סביב שדה, כרם, וכו'. — *גָּוִיל, אבן כהויתה, לא מסתתה. וההפך גָּזִית, מסתתה, עשויה. — גַּל, אבנים צבורות יחד כמו תל. —*גּוֹלֵל, אבן עגולה לסתם פתח מערת הקברים.

*דוֹמֵם, האבן ושאר המחצבים הם במערכת הדומם בארבע מערכות תבל: דומם, צומח, חי, מדבר.

חַלֻּקֵי אֲבָנִים, חלקות, ששפשפום המים בנחל, על שפת הים.—חָצַב, בקע סלעים לאבנים. מַחְצָב, המקום שחוצבים משם אבנים.—חָצָץ, אבנים קטנות וקשות.—חָרָשׁ אֶבֶן, אמן לעשות כלים מאבנים.

*כֵּיפָה, אבן. ומשל: נפלה כיפה על הקדרה, אוי לקדרה, נפלה קדרה על הכיפה אוי לקדרה, בין כך ובין כך אוי לקדרה.

מַצֵּבָה, אבן אחת או הרבה שהציבו לזכרון, לאות, לעבודת אלהים. וגם לציון שנותנים על הקבר. —*מַרְבָּג, צבור של אבנים לבנין.—מַרְגֵּמָה, צבור של אבנים קטנות.—*מִרְצֶפֶת, מקום מרצף באבנים. —*מַרְקוּלִיס, מצבת אבנים לאלהי היונים מ ר ק ו ר. ומשל: זורק אבן למרקולים, עי' למעלה.

*נִדְבָּךְ, שורת אבנים בבנין. — *נֶפֶשׁ, בנין אבנים על הקבר.

סֶלַע, גשם האבני בהיותו עוד דבוק ונשרש בקרקע. —*סְקִילָה, הרג ע"י זריקת אבנים. — סָקַל, הרג אדם או בהמה באבנים. סִקֵּל, הסיר האבנים מהשדה.—*סִתֵּת, התקין האבן בכלי מלאכה. נתן לה הצורה הדרושה.—*סַתָּת, מי שאומנתו לסתת.

*פְּגָשׁ, אבן גדולה לירות בה.—*פָּה, שטח פני אבן הגזית.—פָּסַל, תתך, עשה בכלי מלאכה כלי מאבן.—פֶּסֶל, צורה עשויה מאבן. *פְּסֵפָס, אבן קטנה מרבעת למשחק, וציור עשוי בפספסים מגונים שונים.—*פִּרְעוֹה, אבנים בולטות מהכותל.

צוּר, סלע קשה. — צִיּוּן, על הקבר.—*צְרוֹר, חתיכה, בקיע, שנבקע מאבן.

*רֹבֶד, בליטת אבנים מהקיר לשבת עליו.—רָגַם, אבנים באדם.—רָצַף, כסה קרקע הבית או החוץ באבנים ועשה רִצְפָּה.

*אֶבֶן־שָׁעָה, עומדת במקום גלוי ומסמר תחוב בה להורות השעה.

ב) מיני אבנים:

*אֶבֶן האויר, *אֶבֶן רעם, *אֶבֶן שמים. aérolithe.

—*אֶבֶן ארמנית.—*אֶבֶן אֵשׁ, היא צֹר.—*אֶבֶן בֹּחַן. —*אֶבֶן בַּרְזֶל.—*אֶבֶן גֵּיהִנּוֹם, *אֶבֶן שְׁאוֹל.—*אַבְנְדַם. *אֶבֶן חול. — *אֶבֶן טִפִּית. — *אֶבֶן יְהוּדִית, חשבו הקדמונים שהיא סגולה למחלות רבות.—*אֶבֶן כֹּחַל, היא אבן פוך.— *אֶבֶן מצרית. *אֶבֶן מִשְׁתָּנֶת. —*אֶבֶן סְפוֹג, ישתמשו בה למריטה.—*אֶבֶן שְׁאֶבֶת. *אֶבֶן תְּקוּמָה, מיחס לה ההמון סגולה לנשים הרות

אֹדֶם.—אַחְלָמָה.—אֶקְדָּח.

בַּהַט, שיש לבן מאד, רך.—בָּרֶקֶת.

*גֶּבֶס, *גִּבְסִים.—גִּיר, שעושים ממני שיד.

דַּר, מין בֹּרט שמראהו כעין הצדף.

*הַזֶּהֶבֶת, אבן מטראה תכלת.—חַלָּמִישׁ, אבן קשה כמראה הזכוכית, מטבע הצֹר.

יַהֲלֹם, יָשְׁפֵה.

כַּדְכֹּד. — *כַּרְכְּדוֹן.

לֶשֶׁם.

נֹפֶךְ.—*נְצִיץ, אבן נוצצת.

סֹחֶרֶת אבן ירקרקת.—סַפִּיר.

עַיִן, שם לאבנים הרבה. *עין עגל *עין חתול, *עין הנחש, *עין תבל, וכדומה. — *עֶפְרָן, מין אבן יקרה.—*עֲקִיק,

פּוּךְ, אבני פוך, מין שיש שמראהו כעין הפוך. פִּטְדָה.—*פֵּרוּז.

צֹר, אבן קשה, נותנת אש.

רִקְמָה, אבני רקמה, מגונים שונים.

שְׁבוֹ. - שֹׁהַם. - שַׁיִשׁ, קשה, מטבע הגיר. — שַׁיִשׁ אָדֹם.—*שָׁמִיר, אבן קשה מאד ישתקוה וישתמשו בהשחק למרט מתכת ולהתיך זכוכית.

תַּרְשִׁישׁ.

(כאן נסדרו העדיות להשמות המרכבים מהשם אבן עם שם אחר).

*אֶבֶן אִילָנִית הוא האלמוג: ופרשו במלה הזאת (אלגום) שהוא צמח צומח בים, בהרים אשר תחת

חמים ונדע באבן האילני מפני שהוא עץ מת אבן אחר הוצאתו מן המים (ערבים לריב"ג, לגס)

אֶבֶן אֵשׁ, הוא הצ׳ר, Feuerstein ; silex : אבן האש, אשר בו יוציאו אש ברכות בחתיכת ברזל חזק (כרוך לינדו רחבית למודים, ט). אבן האש נקראה בשמה לבעבור כי ישתמשו בה היבה להוציא על ידה זיקות אש (יוסף בינחק, תוס"ח, המולקים), ״אֶבֶן בֹּחַן אבן קשה יבחנו בה טיב הכסף והזהב, Probierstein; pierre de touche; touch-stone : או יקחו ממנו לאבן בוחן לבחן בו הכסף והזהב (כרוך לינדו, רחבית למודים בעל ח). בישפה השחור ישתמשו כאבן-בוחן לבחן עליו זהב כסף ונחשת (יהושע כירקין, מערכת הדומם, פרק ה)׳ ״אֶבֶן דָּם. מין אבן אדמה, האמינו הקדמונים כי נתהותה מן דם שנקרש וע"כ תועיל לעצר נזילת הדם, Blutstein; hématite : אם יתחזק החם תעשה שיאוף מאבן הדם (קאנון ג ג ג ג). במרקחת המחוב׳ מאבן הדם ונחושת שרוף (הכר׳ תסדתי תרג׳ ספ׳ היחוד לר"י יברחלי).—״אֶבֶן זוֹחֶלֶת, אבן שואבת: אבן הזוחלת אשר תניע הברזל מצד סגולתה (ר׳ אהרן הקרחי, עץ חיים, ה). —״אֶבֶן זְכוּכִית, אבן זכה כזכוכית, ישתמשו בה לחלונות בספינות וכדומה : ומהרריה (של ספרד) חוצבים נחשת וכו׳ ואבני שיש ואבני זכוכית (ר׳ חסדאי, מכתבו למלך הכוזרי).—״אֶבֶן חוֹל, אבן שנתהותה מהתלכדות גרגרי חול, sandstone ; Sandstein, grès : אבן החול הוא משני המינים, מאבני הריחיים ואבני הלטוש, אבני הלטוש מחוברים מחלקי חול יתר דקים מאבני ריחיים (כרוך לינדו, רחבית למודים, בעל ה). אבן החול הוא אבן ידוע בקושי וצבעים שונים, ראשית חלקי הרכבתו הוא מגרגירי חול אשר חוברו יחדיו (תוס"ח, מולקים). —״אֶבֶן הַחֲכָמִים, אבן שהאמינו האלכימיים שאפשר להרכיב בדרך מלאכותי ושיהיו לה סגולות נפלאות להפך המתכיות הפשוטות ליקרות, וסוד הרכבתו חפשו כל התכמים ההם : אבן החכמים שיחסו לה כל הסגולות ההן יחד, להעשיר בהפכה מוצק זולל ליקר, לרפאות ולהאריך את החיים ולברא בריאה חדשה בלהטיה ולהוליד בכחו יצור חי לכל משפטיו (דר׳ רבין, אבן החכמים פרק ה). — ״אֶבֶן טִפִּית, (טפי) אבן תתהוה מטפטוף המים במערות, Tropfstein; stalactite : אבן טיפי תמצא במערות בתמונות נפלאות, ותתהוה ע"י טיפוף המים אשר תטיפנה באותן המערות (כרוך לינדו רחבית למודים, אכנים) . — ״אֶבֶן יְהוּדִית, שארית בעלי חיים מאבנים בצורת זית, ויתנו לה סגולות : אם תקח האבן הנקרא אבן יהודית שיש לה שירטוטין ויתלה עליו יועיל משבחה (רחב"ע ספ׳ הנסיונ׳ כ"י פריז). יוקח (למחלת הכליות) אפר זכוכית וכו׳ ואבן יהודית וכו׳ ושחיקת אבן יהודית הזכר והנקבה יחד (קאנון ג, במחלות הכליות, ז). —״אֶבֶן יַיִן, שמרי היין אשר יתדבקו בשולי החביות ויתקשו ברבות הימים ויהיו לאבן (כרוך לינדו רחבית למודים ח).—״אֶבֶן יֵרָקוֹן : אדם אחד שלקח אבן הירקון ורחץ אותה במים והשקה המים לבעלי הירקון(רחב"ע ספ׳ הנסיו׳ ג).—״אֶבֶן מִצְרִית, השתמשו בהל פנים לרפואה : ומן הרטיות הטובות לכל המותמד בפלות הראש והכאב הנקרא כובע, שירטה באבן המצרית כי היא רב התועלת (קאנון א ג , יג).— ״אֶבֶן מַרְקַשִּׁית, או ״מַרְקָשִׁית, אבן בתערובת ברזל, marcassite : ומהטובים בזה אבן מרכשיתא (קאנון ד ג א כח). ואם ישימו עליו (על הזהב) אבן המרקשית יבדל מעליו (בער הבמים לרנב"ם).—אֶבֶן מרתך : אבן מרתכא הוא ליתריירין(אסף הרופא 150). ״אֶבֶן נָחָשׁ, אבן מנומרה וטלואה בקוים וחברבורות כעין עור הנחשים, serpentine : ואמרו רבים כי האבן אשר ידוע באבן הנחש, אם יתלה יהיה בו בריאות (קאנון ד ג ל"ג). אבן הנחשים, פלתיה בלתי גדולים וכו׳ האמינו העם לפנים כי לא יוכלו נחשים לבא בצור מחצבת האבן ההיא ותיו וכי היא תציל גם מרעל וארס הנחשים (יהושע כירקין, מעה"ד).—״אֶבֶן סְפוֹג, מנקבה כבספוג וקשה, ישתמשו בה לשוף בה עץ וכדומה, Bimsstein ; pierre ponce : אם יתלה אבן הספוג בצואר נער שיש לו שעול ישקיטהו (רחב"ע ספר הנסיונ׳). יוקח אפר זכוכית וכו׳ ואפר הארנבת ואבן הספוג ודם התייש וכו׳ (קאנון ג יח כ ו) . ״אֶבֶן רַעַם. היא אבן האויר : כגון המדינות הנטביעות ואבני הרעמים והרעש היורדים מן השמים (יהודה חריזי, תרגום מו"נ א נג). — אֶבֶן שׁוֹאֶבֶת. היא האבן המשכת אליה מתכת : אבן שואבת תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים לארץ (סנהדרין קז :). — ״אֶבֶן שָׁעוֹת, לוח אבן עומד במקום גלוי,

ומספר תחוב באמצע יורה צלו לפי מעמד חשמש את שעות היום: מסמר של שולחני ומסמר של א ב ן ה ש ע ו ת (מכנה כלים יכ ה, עדיות ג ח)· — *אֶבֶן תְּקוּמָה[1]) אבן בדמות כליות נמצאת בתוך החמר ולפעמים יש בה כמין גרעין ומקשקש, ומיחס לה ההמון סגולה לנשים הרות, Adlerstein; aétite: יוצאין ב א ב ן ת ק ו מ ה בשבת (שבת סו).

אֶבֶן שָׂדֶה, מ"ר אַבְנֵי הַשָּׂדֶה—מין בריה אגדית, אדם בצורת חיה או חיה בצורת אדם, כמו א ד נ י ה ש ד ה, או כעין הבריה האגדית אדם זאב וכדומה: לשד ולכפן תשחק ומחית הארץ אל תירא כי עם אַבְנֵי הַשָּׂדֶה[2]) בריתך וחית השדה השלמה לך (איוב ה כב-כג).

***אִבֵּן**, הפך לאבן, עשה שיקבל מראה אבן וטבעה, versteinern ; pétrifier: וסבתו ליחה עבה י א ב נ ה החום (קאנון ג י, ג ה). אמנם עצר הליחה הוא הולשת הדוחה שבכליות וכו', חזק החום שמחזיר המותר חול ו י א ב נ ה קודם שידחהו (שם יח כ ו).— ובהשאלה, במליצה: הפחד וכרומה אִבֵּן אותו, שלל ממנו כל תנועה וחיים.

— נתפ' *נִתְאַבֵּן, נעשה, נהפך לאבן, sich versteinern ; se pétrifier: עץ מ ת א ב ן אחר הוצאתו מן המים (הכרכי לר"י כן גנאת ערך לגס). הברד הוא לחות עבה מ ת א ב נ ת בתוך העפעף דומה לברד (קאנון ג, ג נ י). ולפעמים י ת א ב ן בשרש השן התאבנות קשה לעוקרו (שם, סימים פ' ט). — וביחס לגוף בעה"ח וכן לחאברים: ברפואות הפרקים ה מ ת א ב נ י ם והמתנגבים (קאנון ג, כב כ ח).

***אֹבֶן**, ש"ז, מ"ר אֳבָנִים, שארית בעלי חיים קדומים עפ"י רוב מאֻבָּנִים, שמוציאים מבטן האדמה, Versteinerung ; fossille: כל החיות אשר היו על פני האדמה בטרם ברא ה' את האדם בחיר היצורים נקראות·חיתו קדם, ויתר פליטות גויותיהם נמצא ברגבי אדמה ואבנים אלה שנהיו מרפש וטיט היון נקראים אֳבָנִים (תוה"ט סוג הח, א, 39).

אַבְנֵט[1]), ש"ז, מ"ר אַבְנֵטִים, חגורה עשויה מבגד, girdel; Gürtel ; ceinture: ואת הָאַבְנֵט (עשו) שש משור ותכלת וארגמן ותולעת שני מעשה רוקם (שמות לט כט). ואת בניו (של הכהן הגדול) תקריב והלבשתם כתנות ו ח ג ר ת אותם אַבְנֵט (שם כט ט). ויתן עליו את הכתנת ו י ח ג ר אתו בָּאַבְנֵט (ויקרא ח ז). כתנת בד קדש ילבש ומכנסי בד יהיו על בשרו וּבְאַבְנֵט בד יחגר (שם יו ד). ולבני אהרן תעשה כתנות ועשית להם אַבְנֵטִים (שמות כח מ). והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו והלבשתיו כתנתך וְאַבְנֵטְךָ אחזקנו וממשלתך אתן בידו (ישעי' כב כ-כא). — ונתיחד בפרט ילהחתיכה כעין חגורה תפורה בראש המכנסים במקום המתנים ויש בו לפעמים בית קבול להעביר דרך בו פתילים: שיש לנו א ב נ ט של מכנסים אין אנו צריכין לאזור (מחז' ויטרי). אלו הפתילין שהן תלויין ב א ב נ ט של המכנסיים וקושר בה בתי שוקים (רבנו ישעיה). וטוב לעשות בראש ה א ב נ ט כעין שעושין לחגורה (התרומה שבת רמג). וכן אלו שיש להן שני א ב נ ט י ם במכנסיהם ה א ב נ ט האחר שבו תלויין הרצועות שקושרין בהן האנפילאות ו ה א ב נ ט האחר שמחוברין אותן למעלה במתניהן (שבלי הלקט שבת קז). שצריך לחגור קודם שיתפלל אעפ"י שיש לו א ב נ ט במכנסים (מרדכי שבת רכו) אסור לקשור

---

[1]) עי' תקומה.

[2]) פרש רשי וז"ל: אבני השדה מ י ן א ד ם הוא וחית השדה שנקרא גרוש"ה בלעז, וזו היא חית השדה ממש ובלשון משנה בתורת כהנים נקראים אדני השדה. ע"כ. והנה אין ספק בהבלעז גרוש"ה שכונתו להמלה הצרפ' garou, כמו שבאר הרמ"ל במרפא לשון, והוא ה א ד ם ז א ב שכבר היונים והרומאים ספרו עליו שהיא צמא לדם, וגוזל ילדים ובפרט ילדות. ונראין דברי רמ"ל שלשון רש"י משבש פה וצ"ל אבני השדה מין אדם גרוש"ה בלעז וחית השדה היא חית השדה ממש. וממה שהשוה אותו עם אדני השדה ותרגמו גרוש"ה שהוא אדם זאב נראה כי שני השמות היו אצלם כנויים לכל מיני הבריות האגדיות המרכבות מאדם וחיה ומזיקות לבני אדם, ועי' אדני השדה למיני בריות מתחלפות. ואע"פ שגם פשוטו של כתוב היא מליצה יפה, מ"מ מפרוש רש"י נראה שהית בקבלה אצלם גם השם אבני השדה גם במשמעה זו של ה בריות האגדיות שיצרו דמיוני כל העמים.

[1]) לפי דעת קצת החכמים במצרית ב נ ד במשמעת אֶגֶד. ברט מדמה לו ט נ ב a), בערב' החבלים של האהל, יתר הקשת. ומשקלו איפו אַפְעֵל, וכן רד"ק במכלול, אך אין חבר למשקל זה בעברית, וזולתי אַבְרֵךְ. ואולם זו מלה נכריה, לא עברית, רק בשע"פ יש דמיון אֶשְׁכֵּל, אבל גם זה אפשר משקל אחר. ואבנט אולי מרכב.

---

a) طُنُب

ובאבנט בד יחגר (כס יו ד). ולבני אהרן תעשה כתנת ועשית להם אבנטים (שמות כח מ). והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו והלבשתיו כתנתך ואבנטך אחזקנו וממשלתך אתן בידו (ישע׳ כב כ-כא). — ונתיחד בפרט ״להתחיכה כעין חגורה תפורה בראש המכנסים במקום המתנים ויש בו לפעמים בית קבול להעביר דרך בו פתילים: שיש לנו א ב נ ט של מכנסים אין אנו צריכין לאזור (מחז׳ ויטרי). אלו הפתילין שהן תלויין ב א ב נ ט של המכנסיים וקושר בהן בתי שוקים (רבנו ירעיה, מובא בשבלי הלקט, שבת קז). וטוב לעשות בראש ה א ב נ ט כמו שעושין לחגורות (התרומה, שבת רמג). וכן אלו שיש להן שני א ב נ ט י ם במכנסיהן ה א ב נ ט האחד שבו תלויין הרצועות שקושרין בהן האנפילאות וה א ב נ ט האחר שמחברין אותן למעלה במתניהן (שבלי הלקט, שבת קז). שצריך לחגור רצועתו קודם שיתפלל אע״פ שיש לו א ב נ ט במכנסים (מרדכי, שבת רכו). אסור לקשור ב׳ ראשי ה א ב נ ט ברצועות בתוך המכנסים בשבת כ״א בעניבה (כס שפו). צריך לאזור אזור בשעת התפלה אפילו יש לו א ב נ ט שאין לבו רואה את הערוה (טו״ע או״ח צא ב).

״אַבְנִי, אבניי, ת״ז, נקי׳ אַבְנִית, — מטבע האבן, קשה כאבן, או שמראהו כאבן, steinartig ; pierreux ; stony: וכל אדם שהדם נוהג ומושל בו מראהו א ב נ י (אסף הרופא, כ״י מינכן 8). שיהיו (מעיני המים) א ב נ י י ם כי אז הם יותר נכונים שלא יתעפשו (קאנון א ב ב יו). ודע כי לפעמים יצא בשעול דבר א ב נ י י כזרעון או ברד (כס ג י ג א). כמו שהוא מן הנמנע המצא פעולה אשית במה שאינו אש אלא הפך אש או פעולה א ב נ י ת במה שאינו אבן אלא הפך אבן (מ׳ אלדבי, ב״א ט).

אַבְנִיָּה[1], ש״נ, — מסלה כבושה עשויה ורצופה בצרורות אבנים קטנות ומדבקות בסיד. כבר באה מלה זו פעמים אחדות בהשקפה.

אָבְנַיִם[2], ש״ז זוגי, כהפס׳ ־נים, סמי׳ אָבְנֵי, — א) הוא האופן שיוצר חרס יוצר עליו הכלים, Scheibe ; tour de potier ; potter's wheel: וארד בית היוצר והנהו עשה מלאכה על האבנים[1] (ירמ׳ יח ג). — ב) הוא מושב לאשה בעת הלדה, Gebärstuhl ; chaise à accoucher ; birth-stool: ויאמר (פרעה למילדות) בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים[2] אם בן הוא והמתן אתו ואם בת הוא וחיה (שמות א יו).

אבם[2], ממנו אֵבוּס; אָבַס, ״אֲבִיסָה.

***אָבַס**[4], פ״י, עתיד יֶאֱבֹס, — האכיל בהמה למען השמינה, mästen ; engraisser ; to fatten: אין א ו ב ס י ן את הגמל ולא דורסין אבל מלעיטין (שבת כד ג). גמל שראשו ורובו מבפנים א ו ב ס י ן אותו מבפנים (עירוב׳ כ:). ברבורים אבוסים אמר רב ש א ו ב ס י ם אותם בעל כרחן ושמואל אמר ש א ב ו ס י ם ועומדים מאליהם (ב״מ פו:).

— פעו׳, אָבוּס, אֲבוּסִים: טוב ארחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי יה יז). ויהי לחם שלמה ליום אחד וכו׳ עשרה בקר בריאים וכו׳ לבד מאיל וצבי ויחמור וברברים אבוסים (מ״א ה ב-ג). — ״ובהשאלה: ואיך לא יהיו אפס ותהו עצמות בתלאות הם א ב ו ס י ם (רשב״ג, רביבי דמעך). — ואמר המליץ: בן אדם כבהמה א ב ו ס ה, מעונות עמוסה (ר״י חריזי, תחכמ׳ מד).

---

[1]) משקל עֻזִּיָּה, לפי השם חג׳ריה a) בערבי.

[2]) לפי דעת רוב חכמי הלשון, שם בשתי משמעותיו נגזר מן אבן, ולפי דעת הקדמונים, במשמעתו השניה נגזר מן בנה, בן. — [1]) תרגום על סדנא, והוא סדן היוצר. מנחם אמר: הפחת אשר גלגל היוצר יסוב בעברי פיהו. וריב״ג פתר אותו וז״ל: הם השני כלים אשר יקח בהם היוצר כלי התרש מן החמר והמה כרחים מעץ אחד מהן גדול והוא התחתון והשני קטן והוא העליון ונאמר להם אבנים אף על פי שאינם מאבן לדמותם לרחים העשויים מן האבן, ואינם כלי יוצרי ארצנו אבל הם כלי יוצרי ארץ המזרח אך ראיתי אותם בארצנו אצל קצת אומני ארץ המזרח אשר הם אצלנו. ע״כ. וכן החדשים פרשוהו אופן היוצר, שהיה מרכב משתי אבנים כמו שנראה בהצורות שנמצאו בחרבות מצרים. — [2]) מנחם פרש גם א ב נ י ם זה: ה פ ח ת העשוי ליולדת בעת לדתה. אבל אונקלוס תרגם על מ ת ב ר ה, רסע״ג אלמת׳בר, וכן בן קריש, ואמר כי אבנים נגזר מן בנים. וכן ריב״ג. אבל ראב״ע ורש״י ורד״ק והבאים אחריהם החדשים החליטו כי זה שם למושב האשה בשעת הלדה שהיה מרכב משתי אבנים, והעידו קצת החכמים שעוד הדבר נהוג כך אצל קצת עמים פראים. ומקצת ציורי המצריים נראה כי היתה האשה נשענת בשתי ידיה על שתי אבנים בשעת הלדה.

[3]) לא מצאו החכמים חבר לשרש זה במשמעתו בעברית בשאר לשונות האחיות.

[4]) פעל ע ב ר י, ועי׳ הערה שלמעלה והערה לערך אֵבוּס.

---

a) حجرية

—הפע', "האביס,— השתמש בו כבר ש"ב בשבי"ע: ובם יאביסו אותו נערי המלך (כוב, גו.). ישב כל א' מהקרואים בין ב' נשים אשר תאביסינה אותו חליפות (כם לה:), ואינו נכון.

***אבע**[1], פ"י, גווי אבע,—העלה המים מהתהום: א"ר אליעזר כשמנסכין את המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימיך קול שני ריעים אני שומע (תעג' כה:).

אבעבעה[2], אבעבועה, ב"נ, מ"ר אבעבעות,— א) נפח בעור הבשר מלא לחה או מים, Blatter, Blase; cloche, ampoule; pustule, blister: והיה על האדם ועל הבהמה לשחין פרח אבעבעת בכל ארץ מצרים (במות ט ט).—ובסהמ"א: ויהיו (הצמחים) מימיים כמו אבעבועות ויהיו רוחיים כמו בועות (קאנון א ב א ה).—ב) "השתמשו האחרונים בשם זה להמחלה המפרחת אבעבועות בעור האדם, שהראשונים קראו בשם הערבי גדרי, Pocken; petite vérole; Small-pox, variole: כמו השחין הכולל שהתחיל בזמנו קוראים אותו חולי אבעבועות (ר"י אברבנאל, והרא 7). כשיש אבעבועות פורחים בתינוקות יבריחו הבנים מהעיר ואם לא עשו כן הם חייבים בנפשם (בנ"ה, ובו"ע או"ח תקע' מג"א). סגולה בזמן שחולי אבעבועות שקורין וירגואילה או סאראנפיון הולך בעיר וכו' ואני תמה על אדות מכת האבעבועות ההולכת בקטנים ב"מ למה אין נזהרין להבריח התינוקות לצאת מן העיר (דרך יברה, בער הסגולות). וגרש אסכרה ואבעבועות וכפייה ועין הרע מעל ילדי עמך בית ישראל (תמד' הימים ב א). ואבעבועות הנקראים ויראוילי (מעבה טוביה, העולם יד). ויותר מהמה בני הזהר והזהר בחדר אשר שם תינוק שיש לו אבעבועות היא המחלה הנקראת (בלעז) פאקין (ספר הברית ז ב). מחלת האבעבועות (פאקין) מורשה היא לנו מן הערביים וכו' (ב"ב, בבי"ע, רוסיה). ליעקב הקטן הרכיבו אבעבועות והימים האלה ימי יסורים לנפש יקרה זאת (יל"ג, אגרות קג). בשנות המאה שעברה היתה מחלת האבעבועות מחלה משכלת עזה מאד (דר' י"פרנקל, בומר הבריאות).—

[1]) כנראה בנין אפעל הארמי מן נבע. אבל כל מאמרו זה של ר"א הוא בעברית צחה ויפה והפעל אבע שבתוכו כמו"ב איפוא פעל עברי.

[2]) מן בעבע, עי' שם.

ג) בה"פ: ובתחלת אבעבועתו (של הדם) ונפיחתו יראו בו האבעבועות שיפרד מהם הלב (גוה בלוס ב ז ד).

"אבעבועי, ת"ז: ואם יהיה (הקרע בלחה הקרנית שבעין) נוסף על זה עד שיראה הגרגיר הענביי ומה שהוא יותר גדול יקרא האבעבועי (קאנון ג ב ג).

***אבעיה**[1], ב"נ, מ"ר אבעיות,—א) ביאת אביונים בחבורה להשדה לבקש הלקט, הפאה וכדומה: שלש אבעיות[2]) ביום בשחר ובחצות ובמנחה (פאה ד ה).—ב) "שאלה למודית מפני ספק שנולד בדבר: כל האבעיות והקושיות והתירוצים (הכא מהרי, כפ' הירת בספ' מנח' קנא'). כל האבעיות שבתלמוד וכו' פעמים שהאבעיות נשאלו יחד (קאור כללי התלמוד).

אבץ, ממנו אבץ.

אבץ[3], ב"ז,—מתכת כעין הבדיל, zinc: גפרית של אבץ (הבקפה ד כז, אור גנוז). מעט מעט התחל גפרית האבץ להאיר (כם).

אבק[4], ממנו אבק, אבק, אבקה, "אבוק, "אבקי.

אבק[5], ב"ז, סמי' אבק, בכנ' אבקם, מ"ר אבקאות, -קים, —א) הדק בעפר האדמה וכל דבר שחוק ומדק מאד, Staub; poussière; dust: קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן וזרקו משה השמימה לעיני פרעה והיה לאבק על כל ארץ מצרים (במות ט ח-ט). והיה כאבק דק המון זריך וכמץ עבר המון עריצים (ישע'

[1]) משרש בעה במשמ' בקש, משקל אזכרה.—[2]) כן במשנה שבמשניות ושבגמרא בבלית, ובמשנה שבגמ' ירוש' ויניציה אובעיות. ופרש רמב"ם שלש בקשות. וגמ' ירוש' שם נותנת טעם לדבר: בשחר מפני המניקות בחצות מפני התינוקות ובמנחה מפני הנמושות.

[3]) בארמי' אבצא: ית אבצא (תרג' במד' לא כב), הוא בדיל, וי"א ע"ש גונו הלבן. בערב' באצ'. ונמצא שרש זה בעברית בשע"פ אבץ (יהוש' יט כ). ושם לעיר מערי מטה יששכר (יהוש' יט כ). ואבצן (שופט' יב ח). השרש הוא איפוא עברי, ובאין לנו צרך בשם אבץ להמתכת בדיל הרי הוא מופנה ואפשר להשתמש בו להמתכת הדומה להבדיל zinc בלעז. וכבר השתמשו בו במשמעה זו.

[4]) רק בארמית וסורית משמש שרש זה כמו בעבר'. בערב' משמש במשמעות אחרות.

[5]) בארמית וסורית אבקא, כמו בעברית.

כט ה). משפעת סוסיו יכסך אֲבָקָם (יחזק׳ כו י).— ובתו״מ: ולא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו (ברכ׳ ט ה). ולא יטמיננה (את הביצה) בחול ובאבק דרכים (שבת ג ג). עלה בה (בהסלת) אבק פסולה עד שיניפנה (מנח׳ ח ב). וכי בערביים השדתנו שהם משתחוים לאבק רגליהם (ב״מ פו:). —ב) שחק שמשתמשים בו הסופרים לפזר על הכתב ליבשו: כתב במשקין במי פירות באבק דרכים באבק סופרים (שבת יב ה).—ג) ״שחק דק של סממנים ישתמשו בו לרפואה, powder ; poudre; pulver : אבק נשאף מועיל מרית הטהורים (קאנון, מזכרת הרפואות, ה א ד ב).—ומ״ר ״אבקים: הנכון שיורטה קודם שתזרה האבקים החזקים וכו׳ וזה מכלל האבקים המופלאים בתועלת (קאנון ג יו). ופעם יבלבלו האויר באבקים ועשונים ואוחזים את העינים (גוית חן, גנזי נסתרות בל קבק). —ד)״אבק שרפה, תערובות של גפרית ופחם וכו׳ אשר בהתחממה יאצל ממנה אד מתפשט בכח גדול ויהחה וייר מלפניו כל גוף, ישתמשו בה ליריה מכלי נשק של אש, Schiesspulver ; poudre à canon gunpowder צריכים אתם לשים בכל סוללה מהם עשרה ליטרין מהאבק וכו׳ ובסוללה של ששה ליטרין יהיה בה אבק במשקל ארבעה ליטרין וכו׳ ועוד תדעו כי האבק שיהיה לתשמיש הארטי-ליריה צריך שיהי׳ יותר גם ממה שהוא בקשתות (אגר׳ הרופא, בלטי גבורים מב). האבק עם הסוללות פסלו את כל כלי הראשונים (יב״ר, אליס, 86). וירד אש וברד מן השמים ויצת במגדל הארמון אשר היה שם בתוכו יותר מאלף ככרי אבק השרפה (למ״ד לד״ב, ת״ב, אלף ו). קול רעש כשל אבק השרפה (אגר׳ מודע נכינה ו). חרשים חכמים לעשות קני ואבק שריפה (ב׳ בנוך, בבי״ע, אגג׳יל). —וכמו״כ ״אבק מורה: ושלש מאות גמלים טעונים אבק מורה שבו ויבזו (מא״ג, דכיר, מכתבי נוי ב). מחט הצפוני אבק המו־ה (ומלאכת) דפוס הספרים וכו׳ על אודות המצאת אבק המורה דעות שונות בין החוקרים וכו׳ אך זאת ידענו נאמנה כי רק באמצע מאה הארבע עשרה החלו בני ארפה לירות באבק מורה בהצותם עם אויביהם ביום קרב (ק׳ בולמן, די״ע, חלק ג, מכבר עת התדבה). —ובהשאלה, פלוני לא המציא אבק שרפה, איננו חריף ביותר, לא עשה גדולות בעולם: ויש עוד אנשים אשר אף כי לא פעלו גדולות ונצורות בקרב תבל לא דברו בשבעים לשון ולא המציאו את אבק השרפה אבל צבאם על ארץ היה מלא מסבות מתהפכות אלפי מינים (יל״ג, אגרות מה). —ה) בהשאלה, *מעין איזה דבר, דומה לו במקצת: ארבע אבקאות הן אבק ריבית[1] אבק שביעית אבק עבודה זרה ואבק לשון הרע אבק ריבית לא ישא אדם ויתן בהלוואתו של חבירו מפני אבק ריבית אבק שביעית לא ישא אדם ויתן בפירות שביעית מפני אבק שביעית אבק עבודה זרה לא ישא אדם ויתן עם חבירו ביום אידו של גוי מפני אבק עבודה זרה אבק לשון הרע לא יסית אדם אפילו בטובתו של חבירו מפני אבק לשון הרע (תוספתא ע״ז א י). כמה קשה אבקה של שביעית וכו׳ אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו (סוכ׳ מ:).—ובסהמ״א: ויש דברים שהן אבק לשון הרע כיצד מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה וכו׳ וכל המספר בטובת חבירו בפני שונאיו הרי זה אבק לשון הרע שזה גורם להם שיספרו בגנותו (רמב״ם דעות ז ד). שמר לך מגולים הצעירים, אבק גזל מקוראים (מנחם מלונזנו, דרך חיים). אבק הרציחה היא הלבנת פנים (אורח לדיק׳, בעל הכותב).

אֲבָקָה, לקמן.—אֵפֶר, הנשאר מכל דבר בהשרפו באש.

גָּרַד, *גָּרַר וגֵרֵר, הוליך והביא דבר חד על פני איזה גוף והסיר ממנו חלקים דקים כאבק.

דּוּךְ, כתש, שחק במְדֹכָה, והוא כלי שישימו בו דברים ויכתשום לשחקם כאבק. —דַּק, הדק, עשה איזה דבר לדק.

זָרָה, זֵרָה, פזר אבק על פני איזה דבר.

חול.—*חֲרָגָה, האבק הנראה באויר באור השמש,

טָחַן, עשה דק כאבק ברחים. —טַחֲנָה, עי׳ במקומו.

*נֵעֵר, הניע, למשל את הבגד, למען יצא ממנו

---

[1]) ושאלו מליצה זו גם הערבים ואמר בח׳ארה אלרבי או ע׳בארה אלרביa) (גולדציה׳ REJ XLIII, 5).

a) بخاره الربى غباره الربى

האבק.—*נְעֹרֶת, החלקים הנופלים הדקים מהפשתן כשמנפצים אותו.—נַפֵּץ, חבט, למשל בגד, במקל, למען יצא האבק.

עָפָר, אדמה שחוקה ודקה כאבק.— עִפֵּר, זרק עפר על. — *עֲפְרוּרִית, גופים דקים כעפר.

פִּזֵּר, שפך דברים דקים, אבק, בקצת מרחק אחד מהשני.— פִּיחַ, חלקים קטנים מהפחמים שהעשן משאיר אחריו.— *פֵּרֵךְ, שבר בין אצבעותיו לחתיכות קטנות. —פְּתֹת, פתותים.

קֶמַח, דגן טחון.

רֹבַע, כמו עפר.

*שׁוּף, שָׁף, גרד ב*שופין, והוא כלי מלאכה מברזל קשה מלא חריצים.— שָׁחַק, שבר ועשה דק כאבק.— שַׁחַק, דבר שחוק.

א. **אבק**, — קל לא נמצא.

—נפע׳, נאבק, האבק,—נאבק עם פלוני, נתעצם והתגושש עמו והתאמץ להפילו, ringen ; lutter; to wrestle : ויותר יעקב לבדו ויאבק[1]) איש עמו עד עלות השחר וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו (בראש׳ לב כה-כו).

— נתפ׳, °נתאבק, — כמו נאבק: שנים שנתאבקו יחד והפיל האחד את חבירו לארץ (תבו׳ הרא״ב קא, וטור וכו״ע חו״מ תקא). כיון שהתאבקו זה עם זה מדעת שניהם הזיקו זה את זה שלא בכונה וכו׳ כששניהם מתאבקין יחד עיקר כונתם שיפיל א׳ את חבירו וכו׳ כי בכל כחם הם מתאבקים (לבוש, תוכל כתכרו תכא ה).

°אִבּוּק, ב״ז,—בה״פ מן אִבֵּק, התאבק: וכשתתאוה לאכול בעת שהיית נהוג תתנועע תנועה שתיגע בדרך וזה

[1]) פרש ר׳ יהושע בן לוי בשני פנים: א) כאדם שהובק את חבירו וידו מגעת לכף ימינו של חבירו, ב) מלמד שהעלו אבק מרגלותם עד כסא הכבוד (שני הפרושים חול׳ צא.). ופרש מנחם כפרוש ב׳ של ריב״ל, אמר וז״ל: פתרונו ויתעפר איש עמו, נשתקשקו שניהם עד עלות אבק ועפר לשמים מרוב תקפם חגם ונענועם. ע״כ. וכן ריב״ג: העלו עפר. וכן ראב״ע: עד שעלה אבק ביניהם. ע״כ. וכן רד״ק וההדשים. ורש״י פרש כפרוש א של ריב״ל, וז״ל: ול״נ שהוא לשון ויתקשר ולשון ארמי הוא בתר דאביקו ביה וכו׳ שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו. ע״כ. וכן הרמב״ן שם וגזר מזה גם השם אבוקה בעבור היותה מעצים דקים תגורים וקשורים יחד.

באבוק או בהלוך או שתרכב על סוסיך (ספר כהנהגה המבוכתה לר״י תריזי, הגופה להמגיד יא מו).

ב. *אָבַק, פ״י,—כסה באבק: אבקו בקינות בכל שנה שלותי (ר״א קליר, קינ׳ לת״ב, אאכיך).

—פִּע׳, *אִבֵּק את הדבר,—א) זרה אבק עליו, bestäuben ; poudrer ; to powder : מפרקין מאבקין מעשנין (את האלנות) עד ראש השנה (שבי׳ ב ב). המפרק המאבק המעשן המתלע וכו׳ (ירוש׳ שבת ז י). ולא יאבק את צמרתו באבק (רמב״ם, שמיט׳ א ה).—ואמר המוכיח: בעפרות חוצותיך תאביקיני, ובימינך לנצח תחבקיני (עזר׳ הבבלי, תוכח׳ מוס׳ פ).—ב) °עשהו דק כאבק, zu Staub machen ; réduire en poudre ; reduce to powder : ואבק לעפר דק (ר״א מודינה, לב אריה)

°אִבּוּק, בה״פ,— עשיה לאבק: העבירות היותר חמורות מהעבירות אשר עונשם האבוק והפיזור תחת כפות רגלי הצדיקים (רבב״ל דורן, מגן אבות 7).

—פֻּע׳, *אֻבַּק, מְאֻבָּק, — א) מכסה באבק: ענבים מאובקות ומעושנות (ירוש׳ בכור׳ א סג ד). וענבים מאובקות ומעושנות לא נתקדשו (רמב״ם בכור׳ ב ג).— ב) °עשוי דק כאבק; אגוז וכו׳ כרכום וכו׳ מאובקים (ר״א מודינה, לב אריה).

—הִתפ׳, *התאבק,—כסה א״ע באבק, sich bestäuben ; se couvrir de poussière : יוסי בן יועזר אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם (אבות א ד). לא נתאבקו רגליהן אלא בזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת (מד״ר בראש׳ מג).

ג. °°אָבַק[1]), פ״י, עת׳ אאבֹק,— הקיף הזרוע סביב ולחצו בחזקה, umfassen; étreindre; to embrace : שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו (רש״י בראש׳ לב כה).

— נִפע׳, °נאבק, —נאבק בדבר, נתחבר ונדבק בו, sich anhängen ; s'attacher à ; cleave to : כל המשתמדים אחר שנאבקו במינות אינם שבין (רש״י ע״ז יז.).

°°אֶבֶק[2]), ב״ז, מ״ר אֲבָקִים,— עניבה רפה שדורך שם עובר ומחליק פתיל או חבל ואפשר להרפותו וללחצו: נראה לי שלא היה מעביר דרך נקב האבק

[1]) בארמ׳ אֲבַק דומה לו בערב׳ חַבַק ואולי גם בערבית דבק.

[2]) מן ארמית אבקתא.

אלא שבעה הוטין לכל חוּתר וחשטיני מגיח וקושר בו דאל"כ היה יכול להעביר הציצית מן הטלית דרך ה א ב ק אחר עשייתו (תוספ׳ מנח׳ מב.).

אבקה[1], ש"נ, סמי׳ אבקת, מ"ר אבקות, — סממנים משחקים הדק היטב, ישתמשו בהם לתמרוקים, לרפואה, Pulver ; poudre ; powder : מי זאת עלה מן המדבר כתימרות עשן מקטרת מר ולבונה מכל אבקת רוכל (שה"ש ג ו).

°**אבקי**, אבקיי, שת"ז, לנק׳ אבקית, —דק כאבק, שיש בו אבק, staubartig, staubig; pous- siéreux, poudreux ; dustlike, dusty : בין שתהיה הרפואה נוזלת או מזור א ב ק י י (קאנון ג ג ב ז). או תהיה הסבה בזה המקום א ב ק י י (שם ה ג ב ט׳). עפר ה א ב ק י הוא מין עפר אשר הוא דק מאד כאבק (כריך לינדו, רהט׳ למודים ח).

אבר[2], ממנו אביר, אביר, °אבירות, ואולי אבר, אבר, אברה, *אבר.

א. **אבר**[3], ש"ז, מ"ר אברים, —הנוצה הארוכה בכנף העוף, Schwingfeder; penne; wingfeather : הנשר הגדול גדול הכנפים ארך האבר מלא הנוצה (יחזק׳ יז ג). — ובהרחבה לכנף בכלל, Schwinge ; aile wing : וקוי יי׳ יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (ישע׳ מ לא). יראה ורעד יבא בי ותכסני פלצות ואמר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכנה הנה ארחיק נדד אלין במדבר (תהל׳ נה ו-ח). — ועי׳ לקמן אברה, ועי׳ כ נ ף.

ב. ***אבר**[4], אבר איבר, ש"ז, מ"ר אברים, אברים, כמי׳ אברי, איברי, —חלק חיצון מגוף האדם ובע"ח, מחבר לשאר הגוף ע"י קשרים ופרקים, Glied membre : שמן כדי לסוך א ב ר קטן (שבת ה). ובלבד שלא יזיזו בו אבר (שם כג ה). השדרה והגלגולת וא ב ר מן המת וא ב ר מן החי שיש עליהן בשר כראוי (אהל׳ ב א). ועוד שאלן ר"ע א ב ר המדולדל בבהמה מהו אמרו לו לא שמענו אבל שמענו ב א ב ר המדולדל באדם שהוא טהור (כרית׳ ג ח). כל א ב ר שיש בו צפורן יש בו עצם (ניד׳ ו ב).—ומ"ר : מאתים וארבעים ושמונה א ב ר י ם באדם (אהל׳ א ח). כשם שנפשי צמאה לך כן רמ"ח א י ב ר י ם שיש בי (מד"ר בראב׳ סט). יפתח מת בנשילת א ב ר י ם (שם ס). ומפני מה אינו חוקר אלא כליות ולב וכו׳ שכל א י ב ר י ו של אדם נוהגים על ידיהם (א"ב דר"ע, ביה"מ ילניק ג). על כן א ב ר י ם שפלגת בנו ורוח ונשמה שנפחת באפנו ולשון אשר שמת בפינו הן הם יודו ויברכו וישבחו (תפל׳ נשמת). שמנה וארבעים ומאתים (מ"ע) נטועים, כמו מסמרות תקועים, במספר א ב ר י ם (רשב"ג, אזהרות). —*שמש דרך א ב ר י ם, שלא הכנים את האבר באותו מקום ממש : משחקין בתינוקות וכו׳ אלא דרך א ב ר י ם (ניד׳ יג:).—°בעל, בעלת אברים, מי שיש לו אברים גדולים: שהאשה נראית משובחת ו ב ע ל ת א ב ר י ם מפני העובר (רמ"י ב"ק מט.).—ובפרט *נתח בשר מבהמה שחוטה

---

[1]) אין המוכרת בתנ"ך וע"כ אין משקלה מוכרע כי לפי הנטיות אבקת אפשר המוכרת אבקה, כמו צדקה, צדקת. וגם אבקה, כמו מלכה. הראשון שנקד אבקת הוא כנראה כשתלי, ואחריו החדשים גיזנ׳ וכו׳.

[2]) באשור׳ אבר חזק, היה חזק. בערב׳ משמש שרש זה במשמ׳ אחרות.

[3]) באשור׳ אבר, כנף.

[4]) במשנ׳ מנוקד׳ כ"י פרמה מנוקדה מלה זו היחיד פעם אבר (אהל׳ ב א), ופעם אבר (שם עהל׳ א ח). ורבים אברים (אהלו׳ א ח, א ז, ז ו, ט ט). וכן דונש בן לברט, אמר וז"ל: ואני אומר כי קיבוץ אבר אברים (תשו׳, סי׳ קיח). וכן תנח׳ הירוש׳ אבר (לקוט׳, בכר 139), וכן צ"ד, מער׳ המער׳, בוקשר׳, וכן קריאה המקובלה של ספרדים ואשכנזים היחיד אבר. ויש נקדו היחיד איבר (לחם במים על ברכ׳ א), משקל איתן, וכן בקצת משניות מנקדות נדפסות. וכן להרבים אברים, וכבר הזכיר דונש בן לברט שם קריאה זו בשם אומרים: ואינו כ ש א ו מ ר י ם איברים. ע"כ. וכן העיד י"א דוב בפרוש התפלות בסדור עבודת ישראל בתפלת נשמת, שבכל הספרים הישנים נקוד אברים. וכן נראה ממשקל הבתים של רשב"ג המובאים בפנים, שהם ע"מ יתד וד׳ תנועות, וכן רבי מאיר בר יצחק בפיוטו וכן ר׳ אפרים בר יצחק, וכן אבר׳ בלמשי במקנה אברהם אברים, והסכימו לזה גיגר (הו"ב א) ושד"ל (שם), וכן קריאה המקבלה של ספרדים. ואשכנזים קוראים אברים כמו בעלים וכמו טעמים.—בארמ׳ איברא (איוב ב ד). ואיברא (בב"י). ומ"ר אבריא (אברהא ת"א ויקר׳ דפוס בקיוניטא, הוצ׳ ד"ר ברליגר), ובנוסחא׳ איבריא. בערב׳ ארבa), אבר, ואבר הזכרות ביחוד.

---

a) إرب

שיש בו אֵבֶר: אבר שיצא מקצתו וכו' (פסח' ז יב). אברי התמיד ניתנין מחצי כבש ולמטה (זקל' ח ח). וכך היו מושיטין לו (לַהכהן) שאר כל האיברין (תמיד ז ד).—ואמר הפיטן: קשוב מקראות וחין הסדרים, כעין אֵבָרים ועכול ופדרים (ר"מ כר"י, סלית' ער"ה, תפלה תקח). רביעי להרגיש עלות אֵבָרים, הלא מן כבש מזבח להרים (רא"פ כ"י, ס' בומרי). —ב) *אבר הזכרות, das mänl. Glied; membre viril: האבר הזה שבאדם הרעיבתו השביעתו הרעיבתו (ירוש' כתוב' ה ל:). היה משמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי וכו' ושוהה בלא דישה עד שימות האבר ופורש באבר מת (טור וש"ע יו"ד קפה). —ג) *כל אחד מחלקי הכלי, כרעי המטה, וכדומה: מיטה מיטמאה חבילה וכו' וחכמים אומרים מיטמאה אברים ומיטהרת אברים (כלים יח ט). מטה שפרש ממנה אבר אחד (תוספתא בס ב"מ ח ז). כליבה של חייטין וכו' פרש הימנה אבר אחד (בס ט א). ואין מוכרין אותה מחרוזות מחרוזות אבל מוכרין אותה איברין איברין (בס בכי' ה ה). שומע אני יעשה המנורה אברים אברים וידביקם ת"ל ממנה יהיו (ברייתא, מלאכ' המשכן). שממשיך את האיברים (של המנורה) מן העשת לכאן ולכאן בהקשת הקורנס (רש"י שמות כה לא).

*אֵבֶר, *אֶבְרִי, לקמן.—*אָטֹם, גוף אטם, שאין התוך האברים נכר בו, וכן כל אבר שאין לו התוך צורה: יד אטומה, רגל אטומה.

*גָּדַם, כרת יד או רגל או חוטם ועשהו *גִּדֵּם.

*זָקַף, חבר כל אברי הכלי והקימו.

יָבֵשׁ, יבשה ידו, רגלו, שאינו יכול להניעו.

*כֶּדֶר, תרדמת האברים.

*כְּלִי, העין הוא כלי הראות.

מום, חסרון טבעי או נעשה בידי אדם באיזה אבר מהאברים העִוֵּר, הפִּסֵּחַ, הוא בעל מום, ועי' במקומו מיני המומים.

נָקַע, האבר נשמט ממקומו.—*נֵתַח, אֵבֶר.

*פֶּרֶק, מקום חבור האברים להגוף.—פֵּרֵק, הוציא מהפרק, הפריד האברים אחד מהשני.

*צָמַת, צמתה ידו.

*קָטַע, כרת אחד מהאברים, למשל יד, רגל.

—*קִטֵּעַ, מי שידו או רגלו קטועה.

אָבַר, —קל לא נהוג.

—הפע', הֶאֱבִיר, עתיד יַאֲבִר, יַאֲבִיר, die Schwingen öffnen; ouvir les ailes; spread the wings: המבינתך יַאֲבֶר-נֵץ יפרש כנפיו לתימן (איוב לט כו).—ואמר המשורר: ים ודרום יַאֲבִירוּ, וממרום ידברו (ר"י הלוי, מכת' לר' נתן). וככנפי שחר תפרוש (הנפש) אברותיה תאביר לשחקים תעל מעלה מעלה (יל"ג, הוי אח).— ועי' כנף.

—פע', *אִבֵּר,—כמו הֶאֱבִיר: שמאבר שהיה פורח ומביא ממון (מד"ר בראש' מכ).

א.*אִבֵּר, פ"י,

—חזק והקשה את לבו, hart machen; endurcir; to harden: אבירם שאיבר עצמו מעשות תשובה (סנה' קט:). שאיבר את לבבו מעשות תשובה (בס, כעין יעקב ורש"י).

—התפ' *הִתְאַבֵּר,—אִבֵּר את עצמו, sich verstocken; s'endurcir; harden oneself: ימין ושמאל צפיתי ואין מכיר, צורר מתאבר ומתגבר עמך להעביר (סליח' י טבת, אל דמי לך, מחזור רומני).

ב.*אִבֵּר, פ"י,

—עשה אברים, הוסיף אברים, עשה דבר אברים אברים: כיצד מאברין את העֳרים וכו' מאברין אבר אבר (ר' במוא', ערוב' נג.).—ועי' כנף.

*אֲבָר[1], ש"ז,

—עֹפרת, Blei; plomb; lead: מביא סלון של חרס או של אבר ומניח ידו תחתיו עד שהוא מתמלא מים (מקוא' ו ח). המהורין שבעגלה העול המצופה וכנפים העשויות לגוי ושפופרות המשמיעות את הקול והאבר שבצד צוארי בהמה (כלים יד ס). כוס של אבן שניקב והטיף לתוכו אבר (תוספתא כל' ב"ב ז ס). ר' אבהו בשם ר' יוסה בר חנינא (אומר) המתיך אבר חייב משום מבשל (ירוש' שבת ז י:). אין עושין משקלות לא של בעץ ולא של אבר ולא של גיסטרין ולא של שאר מיני מתכות אבל עושה הוא של צונמא ושל זכוכית (ב"ב פט:).

---

[1]) תרגום ואת העפרת (במדב' לא כב) וית אֲבָרָא. וכן באשור' ברשימת המתביות שהביא תגלת פלאסר מהערים שכבש נזכר גם אֲבָר, וכן בכתבות רבות אחרות. ונחלקו הל"א בדבר אם משמעהו בלשון זו היא עפרת או מתכת אחרת. בערב' אֲבַאר a), שאול מלשון ארמית (פרנקל, מלים ארמ').— וראוי ליחדו להעפרת השחורה, המשמשת לכתיבה, graphite. צ"ד נקד אֶבֶר, וכן משנ' מנק' כ"י פרמה. מער' המער' אֲבָר.

---

a) أُبَار

כתבו (את הגט) באבר בשחור ובשיחור (גיט׳ יט.).

אברה, ש״נ, מ״ר אברות, — כמו אבר, הנוצות הארוכות בכנף העוף, Schwingfeder; penne; wingfeather: כנף רננים נעלסה אם אברה חסידה ונצה (איוב לט יג). הכנף עד שיש בו אברה וגף כין שיש בה אברה ובין שאין בה אברה (רמ״ג טהר׳ א כ). — ומ״ר נכנ׳: כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהל׳ סח יד). — ובהרחבה נרדף עם כנף: כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו (דבר׳ לב יא). כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה (תהל׳ צא ג-ד).

°אברה, ש״נ, — כמו אבר: צר עם כל שיירה, נשקעו כלם (בים סוף) יחד כאברה (יוצ׳ אחרון פסח, אלונים).

°אברה[1], אוברה, ש״נ, מ״ר אברות — כנוי ליד: זיהרתי לגמל חסד ובל תאמץ לב ותקפוץ אוברות (רסע״ג, אזהר׳, קכן מע״ג).

°אברון[2], ש״ז, מ״ר אברונים, — קנה קטן של עץ או מתכת ובתוכו בד דק של אבר, יכתבו בו, Bleistift; crayon: אצל כותל המזרחי עומד ארג ספרים וכו׳ ניר עטים אברונים וכו׳ (תחת הפקד, לוח לונץ תרס״ב).

°אברי, ת״ז, — מטבע האברים, adj. organ.: כמו הזכר לעצם איברי (רמב״ע, ערוג׳ הבושם, ציון ב 159). הכליות הם איבריים בשריים עצביים (ס׳ הלדבי ב״א ד, הכליות).

אברך[3], ש״ז, — א) שם המשרה לכל אחד מהמשה השרים העליונים בממשלת בבל העתיקה, ובמצרים השר העליון אחר המלך, משנה למלך, הווזיר הגדול, מנהיג המדינה, Gross Vezier; grand-vizir: ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה על יד יוסף וכו׳ וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו ויקראו לפניו אברך[4] ונתון אתו על כל ארץ מצרים (בראש׳ מא מב-מג). — ובהשאלה, קרא אברך לפני איש, נתן לו כבוד בקהל עם, שמח לקראתו, מחא לו כפים, acclamer: חתן תנה הודך עלי כלה בלו לך לבה ועיניה, וראה עתרת תמרותיה הנשאות ריח שמניה, מלאו רהובות באבק רוכל ויקראו אברך לפניה (ר״י הלוי, דיואן ב סג). אנשי זמנך, ראים צבא רום רבבותיך, קראו לפניך אברך ולפני מרכבותיך (הוא, פנו דרכינו). בי יד גבורות הודעת, מצור עינות בקעת, פי מן ונפת השבעת, אז כל משנאי לי אברך קראו ותכרע כל ברך (ראב״ע, אדון על כל, מחזור והראן, טל אורות לסד״ל). אברך קראו נגדו (לאלהים) למרכבתו רתום (פזמונ׳ תימנ׳, קול כי). והמאור באמצע כולם עומד כדמיון מלך ועטרה בראשו ושאר המאורות קוראים לפניו אברך (כרית מגוחה, ניקוד ד׳). — ב) *תאר כבוד לאיש נכבד: וכשבאו ר׳ שמעון בן גמליאל ור׳ ישמעאל גזרו עליהם שיהרגו והיה ר׳ ישמעאל בוכה ור׳ שמעון אמר אברך בשתי פסיעות אתה ניתן בחיקם של צדיקים ואתה בוכה אמ״ל וכי אני בוכה על שאנו נהרגים אלא על שאנו נהרגים כשופכי דמים (מס׳ שמחות ח). — ג) השתמשו האחרונים במשמעת ״אדם בחור חשוב ונבון[1], jung gebild Mann; jeune homme bien élevé; educ. young man: פ״נ האברך רך בשנים ואב בחכמה ה״ה וכו׳ מוהר״י שאול בן הגאון וכו׳ (גוסח מלכות לקורות הגזרות ו). האברך השלם (אל״מ, פפ״ק ב). לכבוד ידידי המשכיל היקר רך וטוב, אברך רב תבונות ומלא מעלות טובות (יל״ג, אגר׳ א כד). עודנו זוכר את עלבונה האברך שגרש מישיבתו (הוא, ספור כף רגל עגל).

***אברני**[2], ש״ז, — אחד ממיני העוף בעלי הקב, המתהלכות בבצות, על שפת הים: משל לאברני שקינן על שפת הים עלה הים והציף את

---

[1]) משק׳ ארחה, אמנה, אמנות.

[2]) מן אבר, עי״ש הערה.

[3]) לפי דעת קצת חל״א באשור׳ אברכ מלשון מצרית במשמע׳ משנה למלך. אך עוד לא באו החכמים לכלל הסכמה אדות המקור הראשון למלה זו. — [4]) הקדמונ׳ פרשוהו משרש ברך במשמ׳ כריעת ברך. אונק׳ תרגם דין אבא למלכא. רסע״ג: הד׳א שריף אלמלך. ובדרך דרוש פרשוהו בעלי התלמוד: אב בחכמה ורך בשנים. — [1]) עפ״י הדרש שנזכר למעלה.

[2]) מהמשל המובא בפנים נראה ברור כי הכונה לאחד ממיני עופות המים, הבצה, בעלי הקב, אך לא נתברר מקור השם. קוהוט גוזר אותו ממלה פרסית אבראנה. קרוים (Kr. Lehnw.) הגיה קרבין ואמר שזו מלה יונית והוא העוף שקורים לו בגרמנ׳ סרטן הים, אך כבר דחה זה עמנ׳ לו, והניח הדבר בספק.

קנו מה עשה התחיל ממלא פיהו (מים) ונותן לתוך החול וחוזר וממלא פיהו בא חבירו ועמד על גבו ואמר לו מה אתה עושה ומתיגע אמר לו איני זז מכאן עד (שאעשה זה הים חול) (ילקוט אסת׳ ג, פסוק ויכו כעיניו).— ועי׳ עוף.

***אֲבַשׁ**[1]), אֹבֶשׁ, ש״ז, מ״ר אֲבָשִׁים,— ענב הבר, שבגלל רע האדמה וכדומה לא יבשל לעולם, Heerlinge, lambrusque: מאימתי הפירות חייבות במעשרות התאנים משיבחילו הענבים ו ה א ב ש י ם [2]) משהבאישו (מעשר׳ א ב).— ועי׳ ענבים.

*אגא,— עי׳ אגה, עגה.

***אַגַּב**[3]),— מלת היחס, א) תשמש להורות שדבר אחד הוא ה א מ צ ע, הכלי שנותן אפשרות לדבר אחר להעשות, ונרדף עם על-ידי, ב א מ צ ע ו ת, vermittelst ; moyennant; by means of: במה דברים אמורים (שביון שקנה הקרקע נקנו המטלטלין) כשהיו אותן המטלטלין צבורין באותה קרקע אבל אם היו במקום אחר צריך שיאמר לו קנה מטלטלין א ג ב קרקע וכו׳ ואם לא אמר קנה א ג ב קרקע לא קנה (רמב״ם, מכיר׳ ג ט). אעפ״י שאמר לו קנה המטלטלין א ג ב קרקע וכו׳ (סמ״ג מ״ע פב).—באַגַּב: הקנאת שעבוד הפרה ב א ג ב קרקע (התרומות מג א). בזמן שרוצה להיות מוקדם לטורפים שצריך להיות הקנאתו ב א ג ב (שם). — ובכנ׳ אַגַּבּוֹ וכו׳: ראובן כתב במתנה לבתו חצי פונדק ו א ג ב ו ארבעים זהוב׳ (תש׳ גאונ׳ כתל׳ ה). ואין צריך לסיים המקום שקנה אג ב ו המטלטלין וכו׳ יכתוב הקניתי לו ארבע אמות קרקע בחצרי ו א ג ב ן הקניתי לו המטלטלים (שו״ע חו״מ קיג ג). הקניתי לך אחד מקרקעותי ו א ג ב ן כל מטלטלין שיש לי (התרומות מג א). כל נכסינו וכו׳ ו א ג ב ן כל שאר נכסים (נוסח׳ שטר קנין, מן ה קנה, REJ 47, 58).

[1]) לא נתברר לנכון מקור מלה זו, ועי׳ הערה לקמן.— [2]) כך במשנ׳ שבמשניות וגמר׳ בבלי. ובמשנה בגמ׳ ירוש׳ א ו ב ש י ם, וכן בערוך וערוך הקצר ובפרוש ר״י מלכי צדק, ובס׳ המליצה של ר״ש בר״ש (הול׳ ככר) אבישן. ופרש ר׳ זעירא בגמ׳ ירוש׳ שם: משיקראו ב א י ש א, ור׳ אייבו בר נגרא שתהא חרצנה שלהן נראית מבחוץ. וגם רמב״ם פרש בלשון ב א ו ש י ם, ואמר: וזה מין ממיני הענבים אלא שהוא מין גרוע. ע״ב. והערוך הביא עוד פרוש: תפוחים קטנים.

[3]) מארמית, מרכב מן אַל-גַּב, אַל במקום עַל.

— ב) ומצוי הרבה שמושו הארמי: א ג ב א ו ר ח א [1]), ע״ג הדרך, ועם פעל או ש״ת ועם ש אחריו, כמו מפני, יען, da, weil; parce que ; because: וא ג ב שתקנו מלכות שמים משום בוני ירושלם תקנו מלכות משום ברכת הארץ (סמ״ג מ״ע כז). ו א ג ב שבארתי לך עבודת וחטא המלאכים אודיעך שאין הדבר כמו שחשבו הפלוסופים (ספ׳ מלכיאל יח). וזה ביארתי לך הנה א ג ב דברים אחרים (שם).— ג) והשתמשו במלת אגב גם לבדה: עתה באתי נשען על ענותנותיה דמר להשתחוות לפניו ולבקר את שלומו ו א ג ב אודה לאדוני כי למן היום הזמן דהפני וכו׳ (ר״י עוכדיה, אגר׳ דופי הזמן). תדמה לפני הצורה הקיימת איש נקרא משה לבוש רופא בספר על ראשו ו א ג ב טוב שתדע כי מוטב יהיה אם הספר ההוא יהיה ספר המורה בעצמו (ר״י מודינא, לב אריה).

אגד[2]), ממנו אֲגֻדָּה, *אִגֵּד, *אֶגֶד, *אָגוּד, *אִגּוּד.

— [1]) היינו דאמרי אינשי א ג ב א ו ר ח ך לבעל דבבך אישתמע (סנה׳ נה:), ובעברית: זהו שאומרים אנשים, אגב ארח, בלכתך בדרך, לפי תמך, השתמע לאויבך, להפחידו. — ובהשאלה: מבדי, כהנים אימת קא אכלי תרומה משעת צאת הכוכבים ליתני משעת צאת הכוכבים מילתא א ג ב א ו ר ח י ה קמשמע לן כהנים אימת קא אכלי בתרומה משעת צאת הכוכבים (ברכ׳ ב. — דבר א ג ב א ר ח משמיענו).

[2]) בעברית וערבית דומה לו ע ק ד. אבל גם הפעל אַגַ׳ד a) בערבית קרוב להמשמעה שיש לו בעבר׳. כי בערבית אַגַ׳ד פרושו חִזֵּק: אַגַ׳ד אלה פלאנה, חִזֵּק אלהים את פלוני, נתן לו כח (למשל אחר המחלה). הנה נראה, כי בני שם ראו יחס וקרבה בין שני המושגים קשר ו כ ח, יען דבר קשור הוא חזק. וראיה יפה לזה הוא הפעל ח ז ק, שבלשון עברית משמעתו כח ועז ובערבית חַזַק b) פרושו: ק ש ר בבח, אסר אדם, והשם חזק חִזְקָה חבר אנשים, ממש כמו בעברית אגדה במשמעה ב. באופן כי שתי לשונות האחיות השתמשו שתיהן בהשרשים א ג ד ו ח ז ק, שלשניהם היה כנראה בקדמות הלשון משמעת כח ועז. ותנית לשון עברית את משמעת כח לשרש ח ז ק, ולמושג קשירה וחבר בני אדם השתמשה בשרש א ג ד, ולשון ערבית הניחה לשרש א ג ד את משמעת הכח ותשמש למושג קשירה וחבר בני אדם בשרש ח ז ק. זה מצוי בהסתעפות לשונות אחיות.

a) أجَد b) أحزَق

*אָגַד[1]), פ"י,— כרך סביב וקשר, zusammenbinden lier ; to bind together: את' שדרכו לאגוד בבית אוגדין אותו בשוק כגון הכרשין ונין החלב (בכי' ת ג). אם אינו אוגד (את הירק) עד שימלא את הכלי (מעשר' ה ה). נפרדו עליו (של הלולב) כשר ר' יהודה אומר יאגדנו מלמעלה (סוכה ג ה). אין אוגדין את הלולב אלא במינו וכו' מעשה באנשי ירושלם שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב (בס ג ח). אגדו (את הירק) צינוק גדול לשדה אבל אם אגדו צינוק קטן לשוק נטבל (ירוש' מעשר' ה מט). — וכמו כן *חבר דפי החבית יחד בחשוק של ברזל: וששאלתם מהו לאגוד ולזופות חביות בחולו של מועד לכתחילה (מחזור ויטרי, פסח פג). — ובהשאלה, *חבר אנשים יחד למטרה מהמטרות: והיה בהנית יי' אלהיך לך מכל אויביך מסביב (ולא קדם) שלא תאגוד עליך אגודה (כפרי, סוף פרש' תצא).— ובמשמ' *עשה שלא יוכלו להפרד זה מעל מזה: שיהא הספר (הגט) מבדילן ולא שיהא בו תנאי האוגדן (רמב"י קדוב' ה.).

— פעו', *אָגוּד,— שיש עליו אגד: לולב בין אגוד בין שאינו אגוד כשר (תוספתא סוכה ב י).

— נפע', *נֶאֱגַד,— שאגדו אותו, מי שדרכו להאגד: ירק הנאגד משיאגד (מעשר' ה ה).

*אֶגֶד[2]), ש"ז, מ"ר אגדים,— א) עצם הקשר, Band lien ; band: לולב צריך אגד, לולב אין צריך אגד (סוכ' ל:). הותר אגדו ביו"ט (בס לג:). — ומ"ר: לא יתיר אגדים שלה (של הסוכה) לסותרה (רמ"י סוכ' מח.).— ב) חתיכת בד וכדומה שאוגדים על גבי מכה, Binde ; bandage: מכה ניתנה לאגד ולא ניתנה לאגד יתירה (ב"ק פה.). אבל יוצא הוא באגד שעל גבי מכה ובקשישין שעל גבי השבר (שבת נג.). בניטל באגדו וכו' בשאינו ניטל באגדו (עירוב' קא:). — ג) דברים אגודים יחד, ירק וכדומה, Bündel ; paquet ; bundle: אגד (של ירקות) שנטמא והתירו אגדו (ירוש' תרומ' ב מה:).

אֲגֻדָּה[2]), אגודה, ש"נ, מ"ר אגדות, אגודות,— א) כמו אגד, עצם הקשר, Band ; lien ; band: הלוא זה צום אבחרהו פתח חרצבות רשע התר אגדות מוטה (ישע' נח ו).— ב) *הדבר שאוגדים בו: המעלה האגודות לגג בשביל שימתינו להיות אוגד בהן (תוספתא מכשיר' ג ה).— ג) דברים אגודים יחד, Bündel ; paquet ; bundle: ולקחתם אגדת אזוב וטבלתם בדם אשר בסף (שמות יב כב). — ובתו"מ: הנוער אגודה של ירק וירדו (המים) מצד העליון לתחתון וכו' שהקלח אחד וזה אגודה קלחים הרבה (מכשי' ה ז). אגודה של לפת ואגודה של צנונות (ירוש' כלא' ה כז:). תנו רבנן הותר אגדו בי"ט אוגדו כאגודה של ירק (סוכ' לג:). ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן (בד' מינים שבלולב) עד שיהו כולן באגודה אחת (מנח' כז.). תכריך של שטרות או אגודה של שטרות וכו' וכמה אגודה של שטרות שלשה קשורין זה בזה (ב"מ ה ח). — ומ"ר: ואגודות השום והבצלים אין להן שכחה (פאה ו י). באגודות של ירק של בעלי בתים (כלי' יז ה).— ד) חבר אנשים, Vereinigung ; troupe ; union: ויתקבצו בני בנימן אחרי אבנר ויהיו לאגדה אחת (ש"ב ב כה).— ובתו"מ: וכן ישראל בהרצאה עד שיהו כולן באגודה אחת (מנח' כז.). שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם ואני ידי מלובלכות בדם (ברכ' ז.). לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות (יבמ' יג:).— ואמר הפיטן: ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך (תפלת גר"ה).— ה) כפה [1]), Gewölbe, voûte ; vault: הבונה בשמים מעלותו ואגדתו על ארץ יסדה (עמוס ט ו).— וכן אמר ראב"ע: וישם מגדלים על ראשו (של הארמון) אגודתו רק היא יחידה (אחודה לכס תודה). — ו) *בעין מורסא: כל אדם אשר יצמח בו שחין או אגודה או קיבוץ טריא (אסף הרופא 143). — ז) *בחכמת השעור: שעורים רבים העומדים זה אצל זה בסמניהם וכו' נקראו בשם אגודה (תו"ס, יסודי תכמ' השעור, מגלב' המספר ד נו).

אִגֵּד, *אֶגֶד, *אֲגוּד, *אָגוּד, וכו'.— אֲלֻמָּה, אגדת שבלים.— אִלֵּם, עשה אלמות.— *אָנִיץ, אגדת גבעולי פשתה.— *בַּזָּה, אגדה של דברים מפורמים, תבן וכדומה.— *בְּטוּנָה, פשתן נפוץ עשוי חבילה.—

---

[1]) עי' הערה שלמעלה.

[2]) מן אגד.

דומה לזה בערב' אג'אד a).

a) إجاد

*הִזְמָה, אגדה גדולה.— ·זְרְזָה, של קנים.— ·חֲבִילָה, של סחורה, של זמורות, של קוצים.— ·חִלְחֵל, האגד, עשהו רפה. — *ח·מֶר, אגדה של מיני בשמים לסגולה.— ·טוֹן, אגדה של קוצים וכדומה.— ·כִּישָׁה, אגדת ירק.— כְּרִיכָה, אלמה קטנה.— ·כֶּרֶךְ, כרך של מעות.— *מַחֲרוֹזָה, חתיכות בשר או דגים הרוזות על חוט.— נתר, הִתִּיר האגד. — עָמִיר וע·מֶר וצבת, עין דגן.— ·צִינוֹק, אגדת ירקות למכירה לשוק.— צְרוֹר, אגדת פרחים, וכל דבר צרור יחד באיזה דבר: צרור של מעות, צרור של מרגליות, צרור של משי. — ·רִפְרֵף. נתרפרף, כמו הלחל, נתחלחל.— תַּכְרִיךְ, אגדה של נירות, שטרות, קשור סביב בחוט, במשיחה.

*אֲגָדָה[1]), אגדה, ב״נ, כנ׳ אגדתו, מ״ר אגדות, אגדות, —א) דרושים מעורבים בשיחות וספורים, ובפרט חלק הדרושים והספורים שבתלמוד, Agada: אמר לו (ר׳ יונתן לר׳ שמלאי) מסורת בידי מאבותי שלא ללמד א ג ד ה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה (ירוש׳ פסח׳ ה לב.). בעלי א ג ד ה שמושכין לבו של אדם כמים ב א ג ד ה (חגי׳ יד.). דברים שמושכין לבו של אדם כ א ג ד ה (שבת פז.). אמרו עליו על רחב״ג שהיה אומר שמועה ואגדה בבית האבל (מו״ק כג.). אמר ריב״ל חזרתי על כל בעלי א ג ד ה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה (מד״ר ברא׳ לד). א ג ד ת תהלים (שם לג). צריך אדם להיות נוטל משל לומר פרקו או א ג ד ת ו או מדרשו בשעה שהוא מבקש לאמרם בצבור (שם שמות מ). —ומ״ר א ג ד ו ת: מקרא משנה הלכות תלמוד תוספות א ג ד ות (מד״ר ויקר׳ כב).—ב) ״ספור יציאת מצרים שיקראו היהודים בליל ראשון של פסח: אינו אומר שעשה נסים מפני שצריך לאמרו ב א ג ד ה (מחזור ויטרי רלד). —ג) ״ספור ובפרט מימים קדמונים, יאמין ההמון שהוא מעשה כהויתו ובאמת אין בו אלא מקצת אמת mythe; Sage; myth: (בטיינברג, מלון רוסי עברי, ובולכויס, ערך אגדה).

·אַגָּדִי, שת״ז, לנק׳ אגדית, מ״ר א ג ד י י ם,—אשר מקורו הוא ב א ג ד ה, שיש בו מטבע האגדה, mythical .agad; mythique; sagenhaft: העוף הנפלא זהו שם אחד הספורים ה א ג ד י י ם (המגיד, יח ה, בית׳ ילדים). המאמר הזה אעפ״י שנאמר בדרך א ג ד י יסודתו בהררי התלמוד (התלון ב 43).

*אֲגָה[1]), אגא, ש״ז, מ״ר אגין,—אילן ממיני הקוצים: ואין מרכיבין כשות על ה א ג א מפני שירק באילן (תוספתא כלא׳ א יב). האומר שביתתי על גבי האילן על גבי חרוב על גבי ה א ג א לא אמר כלום וכו׳ ונעקר האילן ונעקר החרוב ונעקר ה א ג א (שם עלוב׳ ד יו). עיקר הוורד ועיקר ה א ג ה ועיקר האוג אין בהן קדושת שביעית (ירוש׳ שביע׳ ז לז:). — ומ״ר: הקנים ו ה א ג י ן והוורד והאטדין מין אילן ואינן כלאים בכרם (ירוש׳ כלא׳ ה ל.). —ועי׳ הג.

*אֱגוֹד, ש״ז, מ״ר אגודים,—א) אגודה טבעית: וכן כ א ג ו ד י השום ואגודות השום והבצלים (פאה י). וא ג ו ד י השום הוא השום המחובר חבור הטבע בשרשי צמחיו ויהיה מהם שרש אחד כולל ראשים רבים (הרמב״ם שם). —ב) ״הדבר במה שאוגדים: א ג ו ד י השום שומין שליקטן ל א ג ו ד בהן שאר השומין (הר״ש שם).

*אִגּוֹד, ש״ז,—בס״פ מן אגד: כל האגדות של כפרים הבאין מבית השוקין טמאין ולא ממקום א י ג ו ד אמרו אלא כולם מפני שהיא מתרפרפת וחוזר ואוגדה (תוספתא מכשיר׳ ג ח).

*אֲגוּדָל[2]), ש״ז, מ״ר אגודלים, סמי׳ אגודלי,—אצבע העב, הקצר, הוא גודל, הוא בהן, Daumen

---

[1]) כמו הַגָּדָה. מן הִגִּיד, שרש נגד. וי״א מן נגד בארמ׳ במשמ׳ משיכה, עפ״י הדרש שמושכין לבו של אדם. עכ״פ הנקוד הנכון הוא אגדה. וכן מער׳ המער׳, וכן כשתלי. אך רא״ב נקד אגדה, ובסמי׳ אגדת, וכן צ״ד אגדה, וכן לוי וקוה׳.

[1]) כן ה בסוף בירוש׳ המובא בפנים ונקדתי אגה, כמו קָנֶה, עָלֶה, מ״ר קָנִים עָלִים. וכן כתבוה לוי וקוה׳ ה בסוף ונקדוה אֵגָה, שאין דמיונה במשקלי שמות הצמחים, ו נ ק ב ו ה, אבל בתוספתא ערוב׳ המובא בפנים היא זכר: נעקר האגא, וכמו״כ מ״ר אגין בירוש׳ שביע׳ המובא בפנים ראי׳ שהיחיד המוכרת הוא לא בסימן נקבה בסוף. ועם א בסוף, כך בתוספתא במקומות המובאים בפנים ונקדו עמנ׳ לֵו אגא (בהל״מ, סי׳ קד). הערוך הביאו בערך הג, וכן נראה מבבלי (ערוב׳ לד:) הגרסה: הקנין והאטדין ו ה ה ג י ן מין אילן, במקום ו ה א ג י ן שבמאמר זה בתוספתא וירוש׳, וכן חברו עמנ׳ לו עם הג היגא, ועי׳ זה.

[2]) כמו גּוּדָל, עי׳ זה.

thumb; pouce : הממונה אומר להן (להכהנים במקדש) הצביעו ומה הן מוציאין אחת או שתים ואין מוציאין אגודל במקדש (יומא כ א). בן לוי וכו' היה נועץ אגודלו בתוך פיו ואגודלו אחד בקרקע (מד"ר במ"ב, מי זאת עולה).

אֱגוֹז[1], ש"ז, מ"ר אֱגוֹזִים,—מין פרי ינוח במדור עצי קשה, nut ; noix ; Nuss : אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל לראות הפרחה הגפן הנצו הרמנים (שה"ש ו יא).—ובתו"מ: אמר רב יהודה אמר רב אסי (קטן שנותנים לו) צרור וזורקו אגוז ונוטלו זוכה לעצמו ואינו זוכה לאחרים (גיט' סד:). אגוז זה את נוטל אחד מחברו וכולן מדרדרין ומתגלגלים (מד"ר שה"ש, אל גנת).—ומ"ר *אגוזים: לא יחלק החנוני קליות ואגוזים לתינוקות מפני שהוא מרגילן לבוא אצלו (ב"מ ד יב). אמרו עליו על ר' עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו (פסח' קט.).—וקראו הסופרים אגוז גם למינ, פרי אחרים דומה לו קצת: אגוז הודו (קאנון במקומות רבים, רנב"ב, בער הבמים ג ג), Kokosnuss ; noix de coco ; coco-nut : אגוז מוסקד וכו' (קאנון ד ה א טו). —אגוז מלכי: וממה שאמרו בזה שיוקה אגוז מלכי או זולתו ויושם על החבורה (בס ד ו ד ח). —אגוז הקיא, nux vomica.

*אֱגוֹזָה, אילן האגוז.—*אֱגוֹרָה, כמו מגורה.—*אֶלְסֹר, הוא האגוז הקטן.—בֹּטֶן, בְּטְנִים, הוא *פסתק.—*גַּרְעִין, הלב.—*חליקי אגוזים, עי' זה. —*טפח, מספק מטפח ומזנה, במשחק האגוזים. — *לֵב, הוא הגרעין, עצם הפרי, הרך שבתוך הקלפה.— *מְגוֹרָה, כל אחד מארבעה החלקים שהאגוז מחולק על ידי הקרום.—*מַפְצֵעַ, כלי לפצוע בו את האגוזים. —מִשְׂחָק, שחוק האגוזים.—*נַרְגִּיל, הוא אגוז הודו. —*סִירָה, האמצע, המרכז מארבע המגורות שבאגוז. —*עֶפֶץ, אגוז האלון, המשמש למעשה הדיו. — *פִּנְדָּק, האגוז הקטן. —*פִּסְתָּק.-פִּצְעַ, שבר את הקלפה למען הוציא הלב. — *פֶּרֶךְ, אגוזי פרה, שהקליפה רכה ונפרכים מאליהם. — *פֶּרֶק, מפרק באגוזים, —*קְטָרוֹנִים, שקלפתם קשה מאד, שצריך להכות באבן הרבה עד שנפצע. —*קְלִפָּה, הקשה המכסה את הלב.—*קְרוּם, כעין מחצה קטנה המבדלת בין חלקי הלב. —*שׁוֹמֵר, הקלפה הרכה, הדקה, שהוא שומר לפרי ונישר ממנו כאשר יגמל.

[1]) משק' אֱנוּש, בכור, אבל זה אולי רק דמיון היצון, ובאמת הוא משק' א-פול. בערב' גִ'וְז [a], בסור' גוזא, בתלמ' אמגוזא, יש סברים שמקורו הוא בפרס' כוז.

[a]) جَوْز

***אֲגוֹז**[1], ש"ז, מ"ר אֲגוֹזִים,—אחד מכלי הספינות, מין עגן קטן בעל ארבעה חרטומים, לאחז החבלים, grappling-iron ; grappin ; Schiffshaken : כל הכלים ניטלין בשבת חוץ מן המסר הגדול ויתד של מחרישה רבן שמעון בן גמליאל אומר אף אגוז[2] שבספינה ר' יוסי אומר אף צפורן גדולה (תוספתא שבת יד א).—ועי' אניה.

***אֱגוֹזָה**, ש"נ, מ"ר אֱגוֹזוֹת, — אילן האגוז, Nussbaum ; noyer; nut tree : מה האגוזה נגוזת ונהלפת (מד"ר שה"ש ו יא).

***אֱגוֹזִי**, ת"ז,—של האגוז,מטבע האגוז: ומטעם האגוזי וכל שכן האגוזי אחר בשול הבשר (קאנון ג-ה א ב).

*אגוף, — עי' אגף.

***אֲגוֹר**[3], ש"ז,—צבור קטן של אבנים, Steinhaufen ; tas de pierres; heap of stones : סלע שצף על גבי הארץ ואיגור[4] יוצא ממנו (תוספתא בכו' ג ג).

אֲגוֹרָה[5], ש"נ,—א) מטבע קטנה של כסף אצל העברים לפנים, kleine Münze ; petite monnaie; small coin : והיה כל הנותר בביתך יבוא להשתחות לו לאגורת כסף וככר לחם (ש"א ב לו). — ואמר המליץ: במלח פת אכול ורעה עשבים, ואל תשאל אגורה מנדיבים (מוסר השכל, מיוח' לרה"ג). — ב) השתמשו הסופרים במשמ' דברים אסופים ואגודים יחד ועושים דבר אחד שלם, Sammlung, Gruppe, groupe, collection.

[1]) מלה זו מביא הערוך בשם התוספתא המובאה בפנים, וקוהוט נקד אותה ופרש אותה במשמעה הרשומה בפנים, וגוזר אותה ממלה פרסית אַבּוֹג'. — [2]) ברוב נוסחאות הדפוס הגרסה היא עיגון, עוגן, אך גרסת הערוך היא אגוז, וכן הגרסה בקצת כ"י הביא קוהוט, וכן בתוספתא שהו"ל צוקרמן.

[3]) משק' אֱזוֹב, אֱפוֹד. בארמ' אוֹגַר איגר, גל אבנים.—[4]) כך בתוספתא צוקמ', ובנוסח' איגד, אבל כבר הגיה בעל הסדרי דוד מדעתו איגר במקום איגד.

[5]) יש גוזרים שם זה מן אגר במשמעת שכר, ויש אומרים כי האגורה היא הגרה, עי' ערך זה. וכבר

***אֲגִידָה**, ש״נ,— בה״פ מן אגד: שהרי נקרא עליו שם הושענא פסולה בשעת א ג י ד ת ו (רש״י סוכה לג:). — ובהשאלה: כנוי אלהים בסוד צרופיו מעיד א ג י ד ת הטבעים וכו׳ שבו נמזגו הטבעים במעשה בראשית ונתאחזו ההרכבות כולן ונתערבו בקצתם (מ׳ אלדכי, ש״א א).

***אָגִין**[1], ש״ז, מ״ר אגינים, — וי״א גן וי״א כמו הוגן והוא הקטן של הגמל: לאחד ששמר[2] את א ג י נ ו שבולת נהר והקפיץ גם בנו עמו (מד״ר ברא״ש׳ נו).

*אגיף,— עי׳ אגף.

***אֲגִירָה**, ש״נ,— בה״פ מן אגר: העוד וכו׳ כלם לשון א ג י ר ה המה (מנחם בן סרוק, מחברת). אוגר אינו נופל ב א ג י ר ת דבר חי (אבר׳ בדרשי, חות׳ תבג׳).

אֶגֶל[3], ש״ז, מ״ר אגלים, סמי׳ אגלי,— א) טפת הטל, Tautropfen; goutte de rosée; drop of dew: היש למטר אב או מי הוליד אגלי[4] טל מבטן מי יצא הקרח וכפר שמים מי ילדו (איוב לח כח-כט).— ואמר המליץ: א ג ל י ם מזהירים בתרשיש וספיר מעל דליותיהם (ארבע כוסות, כוס ישועות א).— ב) *טפה קטנה בכלל, Tröpfchen; gouttelette; drop: והשליכו עליהם כגשמים כלי זעם ועברה ב א ג ל י ם (ר״ש הנגיד, הלי תעם). צמא למי גשמי א ג ל י ך איומה (אן תחנה, רני ובמחי). בכוס הששון נמהלו א ג ל י לענה (דכיר, מכתבי מסתל סו). — ובמו״ב טפות של דמעות: נובעות כנחל א ג ל י, הולך ושקט ושבתו גילי (ר״א בר במעי, סלית׳ ה׳ עי״ת, אתה תלקי). והנה א ג ל י דמעה בעיניו (מא״ג, דכיר, ריב מבפחה ב). עוד א ג ל י מספר על גדיש ידמעו (יל״ג, הוי אח). — וטפות מטר וכדומה: מי מנה חול ים ומי ספר א ג ל י מטר (ב״ז, תרג׳ כ״ם, א ב). א ג ל י מים לתאוה יבקשו חברים (י סענוב, אסף לז), ועי׳ ט פ ה. — ג) *גשמים מזיקים לתבואות השדה: מכון שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד ועליית טללים רעים ועליית א ג ל י ם[1]) וחדרה של סופה (חגי׳ יב:).— ועי׳ גשם.

אגם, ממנו אגם, *אגמי, ואולי אגמון.

אֲגַם[2], ש״ז, מ״ל אגמים[3], בכנ׳ אגמיהם, סמי׳ אגמי, — א) מקוה מים בקרקע, Teich; étang; pond: אפתח (לשבי הגולה) על שפיים נהרות ובתוך בקעות מעינות אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים (ישע׳ מא יח). אז ידלג כאיל פסח ותרן לשון אלם כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים (שם לה ו-ז). ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים (תהל׳ קיד ח). — ומ״ר: נטה את ידך במטך על הנהרת על היארים

נחלקו בזה דונש ותלמידיו עם מנחם ותלמידיו, שמנחם חבר אותו עם אגר ודונש החליט כי אגורה היא כמו גרה ונוספה א.

[1]) משק׳ גדיש, נזיר, א נוספת.— [2]) זו גרסת הספרים וכבר התקשו המפרש׳ בפרוש הדברים, והגיהו הגהות מתחלפות. א״א הוסיף ששטף אחר אגינו, ויש שהגיהו ששור במקום ששמר, ופרשו אגינו גנו, אך יותר נכון פרושו של המשביר אגין כמו הגין והוא הקטן של הגמל, ועפ״י ההגהה ששור במקום ששמר, וכונת המשל היא: הר ג י ל האדם את א ג י נ ו לשור על שבלת הנהר ואגב הקפיץ את בנו אתו.

[3]) לא נתברר מקורה. רוב חה״ל גזרוה מן אגל a) בערב׳, שמשמ׳ היא נאסף ונקוה. אך זה רחוק.— [4]) ת״א: רסיסי טלא. וכן שאר תרג׳ הישנים, וכן מנחם: אין למלה זאת דמיון בתורה אבל ענינה יורה על פתרונה אגלי טל כמו נטפי טל ורעיפת רביבים, ע״כ. ריב״ג לא פרש, רש״י: אגלי כמו (גלי הים) או כמין אגנות. ראב״ע: י״א הוא המטר הדק. ע״כ. רד״ק כמו התרגומים, ואחריו רוב המפרשים הישנים והחדשים, ובמשמעה זו רוב שמושו בהספרות. — [1]) בקצת כ״י חסרה מלה ר ע י ם אחרי טללים, ובקצתם יש המלה ר ע י ם גם אחרי א ג ל י ם. עכ״פ בכל הנוסח׳ טללים לבד ואגלים לבד, מוכח מזה שבזמן ההוא היו לשתי המלים האלה משמעות מתחלפות, הערוך לא הביא שום פרוש מזמן הגאונים ועלינו לסמך על רש״י שפרש: מים העומדים להלקות פירות.

[2]) באשורית אגמם, מ״ר אגממי, על מקוות המים שמדרום לבבל בקרבת ים הפרסי, וכמו כן הברכות המלאכותיות בהיכלו של סנחריב (מגון אבורי דלין, ומגון אבורי ארנולד מוס). ובערבית במשמעה דומה לזו השם ג׳מה a), באר מלא מים, ולכן יש סוברים (ד״ה מילר, קניג ב תלט) כי השרש הוא גם והאלף נוספת.— [3]) אמר רד״ק (מכלול, דקה״ב, משק׳ פעל): אבל אגם הדם הם דגושים בקבוצם ובהסמכם אגמים הדפים אגמי הדפי, וכן עם הכנויים אגמיהם, אבל אגמי נפש ועל אגמיהם אינם מן

a) أجل

a) أجمة

ועל האגמים והעל את הצפרדעים על ארץ מצרים (שמות ח א). אחריב הרים וגבעות וכל עשבם אוביש ושמתי נהרות לאיים ואגמים אוביש (ישע׳ מב יה). על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם ועל כל מקוה מימיהם (שמות ז יט). ושמתיה (את ארץ בבל) למורש קפד ואגמי מים (ישע׳ יד כג). — ובתלמוד: נהרות המושכין מים מן האגמים מותר להשקות מהן בחולו של מועד (מו״ק ד.).— ב) קנים ושיחים ואילנות [1] קטנים גדלים במקום אחד, Gesträuch; broussailles; bushes: והמעברות נתפשו ואת האגמים[2]) שרפו באש ואנשי המלחמה נבהלו (ירמ׳ נא לב).—ובתו״מ: אמר רב אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקים לכתוב חללה של רשות (שבת יא.).—והיהיר: מעשה שנפלה דליקה באשת (בחישת) קנים ובאגם תמרים (ירוש׳ ע״ז ב מא ד). כאן בשדה הסמוכה לאגם (אם עמדה החיה ולא רדפה אחרי האיש אף אם לא נהבאה איננה משולחת) כאן בשדה שאינה סמוכה לאגם (תענ׳ כב.). אמר רב עכו״ם שהצית את האור באגם כל החגבים שבאגם אסורין (ע״ז נח.).

אָגֵם[3]), בת״ז, נקב׳ אגמה, מ״ר אגמים, סמי׳ אגמי,— עצב, מצטער, traurig; attristé; sorrowful: ואנו הדיגים (על היאור שנחרב) ואבלו כל משליכי ביאור חכה וכו׳ והיו שתתיה מדכאים כל עשי שכר אגמי נפש (ישע׳ יט ח-י).

***אֲגְמָה**, ש״נ, — צער, יגון, Kummer; tristesse; sorrow: ומקרעין לקטן (על מת) מפני אגמת[4]) נפש (מו״ק כו:).

אַגְמוֹן[5]), אגמן, ש״ז, מ״ר אגמונים,—א) קנה רך, ישר, נכפף ונגמש, גדל באגמים ובצות, Binse; jonc; rush: ויכרת יי׳ מישראל ראש וזנב כפה ואגמון (ישע׳ ט יג). הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכף כאגמן[1]) ראשו ושק ואפר יציע הלזה תקרא צום (שם נח ה). לאחר שקלקל בעיר מסרו לבעל האגמון וחבשו והיה קשה מבעל האגמון מסרו לבעל הזמורה והבשו (ירוש׳ סוט׳ ט כד:).—ב) כעין וו כפוף מברזל ישתמשו בו לצוד דגים, Fischhaken; hameçon; fish-hook: תמשך לויתן בחכה ובחבל תשקיע לשונו התשים אגמן באפו ובחוח תקב לחיו (איוב מ כה-כו). למשך לבב כסיל כדג אלי אגמון (שיר על הרמב״ם, התגון כ).—ומ״ר: והמזלג שלש השנים וכו׳ ומזלגותיו עגין אגמונים הם (מתכר׳ מנחם ב״ס, ערך זלג).—ג) מין קומקום להרתיח בו מים וכדומה, Siedekessel; bouilloire; cauldron: מנחיריו יצא עשן כדוד נפוח ואגמן (איוב מא יב).

*אֶגְמוֹן,—כמו הֶגְמוֹן, עי׳ זה.

אַגְמִי, אגמיי, ת״ז, נקב׳ אגמית, אגמיית, מ״ר אגמיים, אגמיות,—של אגם: יש מהם (מהצמחים) גגיי ויש מהם מדברי ויש מהם פרדסי ויש הרריי ויש ימיי ויש אגמיי (רמב״ם דוקן, מג״ה, ח״י ב).

אַגָּן[2]), ש״ז, סמי׳ אגן, מ״ר אגנות,—א) כלי מכלי הבית, וישמש לתשמישים מתחלפים, לכבוס, ללישה, לשים בו דברים נוזלים, פרות, וכדומה, Becken; bassin; basin: ויקח משה חצי הדם וישם באגנת (שמות כד ו). ותלו עליו (על היתד) כל כבוד בית

הדגושים כי אם מן דרך. ע״כ. —[1]) כן ממש בערבית אג׳מה a).—[2]) כן פירש ריב״ג ורד״ק, ופרש עוד ריב״ג אגם מצודה. וכן בערבית א׳ג׳ם b).

[3]) כמו חנף חנפי, הדל, ערל ערלי, בערבית אג׳ם c), היה לוהט (האיש) ותאג׳ם עלי d), קצף על, וכן באשורית אגם כעס, התעצב.

[4]) כך גרסת הערוך, ובנוסחאותינו עגמת, בעין.

[5]) מן אגם ב׳ שלמעלה, ומפני שהאגמון הרך ראשו כפוף הושאל להון הכפוף המשמש לצידת דגים. ואולי השם אגמון במשמ׳ זו הוא ע״מ אפעול, והשרש הוא גמן, דומה לגמש שפרושו כפף: דגמי״ש ליה לרישיה (יומ׳ כז.), וכן דעת ר׳ אליעזר: מאי משמע דהאי גימון לישנא דמיכף (הוא) דכתיב הלכוף כאגמון ראשו (שבת סוף פ׳ במה בהמה). תרגום, מנחם בן סרוק, רש״י ורבנו תם, רד״ק ורוב יתר המפרשים הראשונים פרשו שהוא צנור כפוף, רק ריב״ג מפקפק—ואגמון חברו של דוד נפוח כבר הזכיר ריב״ג שיש מפרשים אותו קומקום וכן פרשו רש״י: פתרונו לפי ענינו כלי חרס הוא, וכן רבנו תם ורוב המפרשים, ולא נתברר מקורו.—[1]) נמס׳ במס׳ שלשה חסרים.

[2]) באשור׳ אגנתי במ״ר, ברשימת כלי השלל, שלשת אלפי כפי נחשת וספלי נחשת ואגני נחשת. וספק אם יש יחס בין אגן העברי ובין אִג׳אנה a) בערב׳ שהיא כלי יכבסו בו הבגדים, ובמנ״ב עוגה סביב להאילנות.—

a) أَجَمَة b) أُجُم c) أَجِمَ d) تأجّم على

a) إجّانة

אביו הצאצאים והצפעות כל כלי הקטן מכלי האגנות ועד כל כלי הנבלים (ישע׳ כב כד).—והיה משמש ללישה ולרחיצה, ולפרות, וכדומה, ולשתות ממנו: טגתי וכוסי גביעי וכוסי, בלילי משושי וביום לרותו, ותיי ב א ג ן עלי כד בתוך גן (רמב״ע, תרכיב ח בלג).— וללישה וכדומה: אילו א ג נ ו ת של בני מדינה כיון שמניחין בהן חמץ כבית השאור שחימוצו קשה ואסור. ואעפ״י שהן רחבות ושולט בהן אויר (הלכ׳ פסוק׳, הלכ׳ פסח). שהיה לנו א ג ן אחד של עץ שהיה מיוחד לקיבת חלב (הרוקח, סי׳ רג). א ג נ ו ת של עץ או של נחשת שלשין בהן (בס רנז). ולא יתננו אל א ג ן הלישה (מהרי״ל, תקוני המלות). א ג ן נחשת קנו מגוי להגעילו וללוש בתוכו עיסת מצה (בס, הגעלה). ותעשה מכל אתרוג ארבע גזרים ותשרה ב א ג ן חרס (קאנון, מזכ׳ הרפוא׳ ז י).—ב) בהשאלה, כעין עוקה ובור קטן אשר סביב המבוע ששם נקוים המים הנבעים, Quellbecken; cuvette d'une source ; basin of spring: שררך אגן הסהר[1]) אל יחסר המזג (בה״ש ז ג).— וכן אמר המשורר: מבחר עמקים בשמם לה (להעיר גבע) הקטירו, ובאגן מעין הי רגליה נרטבו (יל״ג, דו״מ ח). —ג) השתמשו בו לכל גוף עגול, שטוח, Scheibe, disque ; disc, למשל עגול הירח: שהירח יתמעט וכו׳ ניתוסף מעט מעט עד מלאת א ג נ ו (המבחר-לר״א הקרא׳, פ׳ כא).—ד) א ג ן החלצים, א ג ן הירכים, בנתוח, בגוף האדם, pelvis: הונח השם ירך להלק הגוף הנקרא היום אצל המנתחים בשם א ג ן (רמ״ח הכרים 70). ה א ג ן הנקרא אצל בעלי התלמוד בשם כפלא וכו׳ הוא מרכב מארבע עצמות (בס).

***אֹגֶן**[2]), ב״ז, מ״ר אֹגְנִים, מ״ז אגנים, סמי׳ אגני[3]),— שפה לפי הכלי והיא פחות או יתר רחבה, וקופה או כפופה ובולטת מהכלי חוצה או לתוכו, Rand eines Gefässes ; rebord d'un vase ; rim of a vase: כלי שנטמא אחוריו במשקין אחוריו טמאין תוכו

באר׳ וסור׳ אגנא, כמו בעברית.—[1]) סהר, מעין נובע תמיד, וכן בערב׳ סאהרה a) מעין שיולו מימיו יומם ולילה.

[2]) מלה עברית, ומקורה לא ידוע, משק׳ בטן בטנים, תאר תארו תארים, כך נקד בוקשד׳ וכך לוי וקוה׳, צ״ד אגן ואוגן, כשתלי אגן ואוגן, וכן במשנ׳ מנקדות נדפסות. —[3]) כך נקוד במשנ׳ כ״י פרמה. —

a) סאהרה

ו א ו ג נ ו[1]) ואזנו וידיו טהורין (כלים כה ו). צלוחית שאוגנה מטוך לתוכה וכו׳ לגין שאוגנו מטוך (תוספתא מקוא׳ ו כב). ואלו הן גולמי כלי עץ וכו׳ מחוסר כן או א ו ג ן או אוזן (חול׳ כה.). אף הוא (מונבז) עשה בני כלים ו א ו ג נ י כלים וידות כלים וידות סכינין של יוה״כ של זהב (יומ׳ לז:).—וא ג נ ים של קופה משוכים לתוכה: אין לה (להקופה) שולים ויש לה א ו ג נ י ם (נדה ג:). —וא ו ג נ י ם של דלי: המדלה עשרה דליים מים בזה אחר זה ונמצא שרץ באחד מהן הוא טמא וכולן טהורין ואמר ר״ל משום ר׳ ינאי לא שנו אלא שאין לה (להדלי) א ו ג נ י ם אבל יש לה א ו ג נ י ם כולן טמאין (בס). ואם היו א ג נ י ם לכלי (שמצא אצלו פירות) אע״פ שפניו כלפי הפירות הרי אלו שלו (של המוצא) שאילו נשפכו מן הכלי היה נשאר מהן בתוכו מפני ה א ג נ י ם (רמב״ם, גזלה טו יד). — ובהשאלה, אֹגֶן הבור, כעין מעקה סביב פיו שעליו מונחת אבן החוליה: בור שבין שתי חצרות אין ממלאין ממנו בשבת אלא א״כ עשו לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים בין מלמעלה בין מלמטה בין מתוך או ג נ ו (ערוב׳ ח ו).—ואגן של ים, שפה וקופה סביב סביב: ימה של טבריא הואיל ויש לה או ג נ י ם ועיירות וקרפיפות מקיפות אותה (ערוב׳ פו.).—ובהשאלה: יולזלו בכבוד התורה לעשות להם אגנים (אגר׳ תו״מ לדון וידל בלמה).

אַגָּנָה[2]), ב״נ,—כעין משפך מעל להריחים להתבואה, Mühltrichter; trémie ; hopper: כמין כלי שעל הריחיים שהוא מכנים הרבה ומוציא קימעא ושמו דלן וזה הוא ה א ג נ ה שעל הריחיים וכו׳ מניחין התבואה ויש בו חור ותחת יש לו כלי עץ שממנו נופלת התבואה (רה״ג כלים ל 7).

***אַגָּס**[3]), ב״ז, מ״ר אגסים, —פרי עץ ידוע ממין

[1]) רה״ג (כל׳ יא ג): מהוגני כלים פי׳ כמין אונים יש לכלי אלא שהאוזן יוצא מגוף הכלי והגן הוא דבר שאינו מן הכלי אלא מסובב עליו מן מהולות ומתרגמינן חינגין ויש הרבה דברים הפוכים והוא גג הכלי שהאזנים קבועין בהם, ע״כ. ור״ח (ערוב׳ עז.): פירוש אוגנים והם שפתים נמשכות לאחורי הספל. ע״כ. והביא הערוך שני הפרושים, וכן רש״י כמו ר״ח, והרמב״ם (כלים יא ג), פרש וז״ל: ואוגן מעקה הבאר, ולזה קרא כאן צואר הכלי אוגן בהדמותו למעקה הבאר לפי שיש כלי מתכות אשר להם צוארים מונחים עליהם כמו הקומקמן וכדי המים ודומיהם (תרג׳ דרנב׳).

[2]) אולי ש״נ מן אגן, וע״ם יבשה.

[3]) כך נקד צ״ד, וכן כשתלי, וכן אולי לפי קריאת

התפוח, pear ; poire ; Birne : ובאילן האגסים והקרסתומלין והפרישים והעוזרדים אינם כלאים זה בזה (כלא׳ א ד). עוקצי ה א ג ס י ן והקרוסטומלין והפרישין (עוקצ׳ א ו). בשוקי של ציפורין היו מרכיבין קרוסטומלין על גבי א ג ס (ירוש׳ כלא׳ א כז.), ועי׳ תפוח.

אֲגַף[1], ש״ז, מ״ר אֲגַפִּים,— א) *חלק העליון מהכנף המחבר להגוף, ובפרט חלק הבשר והעצמות שבו : הכנפים והנוצה מיטמאות ומטמאות ולא מצטרפות וכו׳ ר״י אומר אף ראשי א ג פ י ם וראש הזנב מצטרפים שכן מניחים בפטומות (טהר׳ א ג). (עד איזה מקום אם נפסק חוט השדרה טרפה) רבי ינאי אומר למטה מן ה א ג פ י ם ור״ל אמר עד בין א ג פ י ם (חול׳ מו.). — ב) בהרחבה, הכנף בכלל, Flügel; aile; wing : היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגיעה קופצת באחת מ א ג פ י ה ופורחת באחת מ א ג פ י ה (מד״ר כה״ב לט). מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת ב א ג פ י ה כדי שישמע לה בעל השובך (ש״ס שה״ש, יונתי). ונשברו כנפיה ונמרטו א ג פ י ה (מדר׳ פנים אחרים). — ובמליצה : אבי עזרי ישיבוהו שעיפיו, אשר נתן ידידו בין אגפיו (ר״ת לראב״ע). —ג) בהרחבה, *בזרוע האדם, החלק העליון המחבר אל הכתף, oberer Teil d. Oberarmes; partie supérieure du bras ; upper part of the upperarm : משעה שחברותיה (של היולדת) נושאות אותה ב א ג פ י ה (שבת קכט.). לא דלוסקמא הניטלת בכתף אלא (קטנה) הניטלת ב אג פי ם (מו״ק כד:). —*בין ה א ג פ י ם, חלק הגב שבין הזרועות :

הספרדים ולפי הנקוד במשנ׳ המנקד הנדפסות: אגסים. ולפי קריאת האשכנז׳ אגסים ג פתוחה, נראה שבדעתם היא כמו זְמַן זְמַנִּים. וכך נקד באמת ראב״ע בהתשבי אגס אגסים. לוי נקד אגס, וקוה׳ א, והיא לפי נקוד המלה בערב׳ אִגַ׳אס, אִגַ׳אץ a) ובהמונ׳ גם אנג׳איץ b) שם ל ה א ה ו נ י ם, ובהמונ׳ להפרי הנקוב בפנים. ואמר אלג׳והרי וז״ל : אגאץ היא מלה זרה בערב׳, מפני שאין גימל וצדי מתקבצים במלה אחת בלשון הערבים. ומשמעתו בעבר׳ בקבלה אצל ספרדים ואשכנזים.

[1]) באשור׳ אגפ כנף, בארמ׳ אגפא. והסכימו חה״ל כי עקרו הוא גף בתוספת א בראש. מנחם : פתרונו גפין. ריב״ג : ואפשר שתהיה האלף הזאת בלשון העברים נוספת ואיננה מן השרש. ע״כ. וכן החדשים.

a) إجّاص b) إنْجاص

יכול יטילנו (יכנו את הרוצח) מבין ה א ג פ י ם וכו׳ מה הבערה שנאמר להלן מול העורף אף כאן מול העורף (ירוש׳ סנהד׳ ז כד:).— ד) *עופות שהוטים : עולת העוף שנמצאת בין א ג פ י י ם וכסבור חטאת העוף היא ואכלה פטור (סוכה מג.). — ה) מחלקה אחת ממחלקות החיל, Flügel eines Heeres; aile d'une armée ; wing of army : ועלית כשואה תבוא כענן לכסות הארץ תהיה אתה וכל אגפיך ועמים רבים אותך (יחזק׳ לח ט).—ובסהמ״א: וילכו לוטריק וכל א ג פ י ו לנפולי ויהי מספרם שלשים אלף (דה״י ליוסף הכהן, שנת 1528). — ו) הסביבות השיכות למדינה מהמדינות, לעיר מהערים : גמר וכל אגפיה בית תוגרמה ירכתי צפון וגו׳ (יחזק׳ לח ו).—ואמר המקונן : שבורת ולא מיין השליכי תפיך, קרחי נא וגוזי והשחיתי אפיך, שאי על שפים קינה סובי אגפיך (ר״ב גירונדי, קינות לת״ב, בכורת). במרר תבכה בכל אפסי א ג פ י ה (איך ידידות, אילת השחר, יוס ה). במדינת וריזיא הולנד בגלילותיהם ו א ג פ י ה ם גברו המים ונאבדו משטף המים הזדונים כמה אלפים נפש וכו׳ (דוד גנז, צמח דוד, תתקכב לאלף ה). בלונברדיאה ואשכנז ו א ג פ י ה (סמ״ג, לאוין קיא). רבני פרנקפורט ו א ג פ י ה (שו״ת רמ״א יז). — ז) *גדות אמת המים העוברת בשדה, Ufer eines Kanals ; bord d'un canal ; border of a canal : אמר שמואל אמה בית השלחין אני מוכר לך נותן לו שני אמות לתוכה ואמה מכאן ואמה מכאן ל א ג פ י ה וכו׳ ואותן א ג פ י י ם מי זורעם רב יהודה אמר שמואל בעל השדה זורעם (ב״ב לט:). אין עושין את האמה (בשביעית) וכו׳ מפני שמכשיר א ג פ י ה לזריעה (מו״ק ד:). אמת המים העוברת בין הבתים וכו׳ ויש באוגנים שלה א ג פ י י ם מותר להוריד הדלי דרך חלון ולהניחו ב א ג פ י י ם ומן ה א ג פ י י ם לאמת המים ודוקא שה א ג פ י י ם פחות משלשה אבל אם יש ב א ג פ י ים שלשה אינו בטל (פתחי עולם, שו״ע או״ח שנו א, ככס רי״ו).— ח) *כעין זרועות בשני הקצוות של המעגילה וכדומה לזה : וי״א מחלציים א ג פ י י ם של מעגילה (ערוך, ערך מתלל).

***אֲגַף**[1]), אגוף, אגיף, ש״ז,— עובי הכותל במקום הפתח ממקום הדלת ולפנים : הנודר מן העיר מותר ליכנס

[1]) כך כנראה מדמים להם האשכנזים את נקודו ולכן קוראים כאלו היה נקוד שני פתחים, וכן קוה׳, צ״ר אֲגָף, ובמשנ׳ המנק׳ הנדפסות אגף, וקצת ראיה

לתחומה של עיר ואסור ליכנס לעיבורה אבל הנודר מן הבית אסור מן האגף ולפנים (נדר׳ ז ה). גמל שהיה טעון פשתן ועובר ברשות הרבים ונכנסה פשתנו לתוך החנות ודלקה בנרו של חנוני והדליק את הבירה מן האגף ולפנים בעל גמל חייב מן האגף ולחוץ חנוני חייב (תוספתא ב״ק ו כח). מצא (מציאה) בין פסים לפסים מן האגף ולפנים כלפנים מן האגף ולחוץ כלחוץ (ירוש׳ ב״מ כ ח ג). לא קידשו תחת האגוף שבירושלם וכו׳ כדי שיהו מצורעין מגינין תחתיהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים ודכוותה לא קידשו תחת האגוף של הר הבית כדי שיהו זבין מגינין תחתיהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים (בב פסח׳ ז נה.). היה יושב וקורא בספר על האיסקופה ונתגלגל הספר מידו לפנים ולחוץ גוללו מיכן ומיכן ומניחו אבית אגיף (תוספתא ערוב׳ יא יד).

***אִגֵּף**[1], פ״י, עת׳ יְאַגֵּף, — א) אגף את הדלת, סגר אותה, zumachen; fermer; to close: שאומר אדם לחברו הדלק לי את הנר הזה ואגוף לי את הדלת אחריך (ספרא, נו יא טו). — ב) *אגף את פי הכד, סתם בדבר מתדבק, בחרס וכדומה, verkleben; boucher; to seal: כדי שיפתח (את החבית) ויאגוף[2] (ע״ז ה ג-ד-ה). חבית שניקבה וסתמוה שמרים וכו׳ אגף חצייה מהו (ב״ק קה.). חבית המוקפת צמיד פתיל שניקבה מצדה וכו׳ אגף הצי הנקב וסתם חציו ה״ז ספק אם הציל (רמב״ם, טומא׳ מת כב ח). — ועי׳ סתם.

∴אִגּוּף, ב״ז, — בה״פ מן אִגֵּף: אגף חציה מהו וכו׳ לפי שהאגף של חצייה נותן בחבית טרם ינתגו בו הזיתים ויתאספו השמרים ויתיבשו (תבי׳ ר״ת נג).

∴אֲגֻפָּה, ב״נ, מ״ר אגפות, — כמו אגף: הלא בעבד אל אדוניו עיני לך צופות, עד יקום עד הנאמן כי נותרתי כיונה קצוצה אגפות (מכת׳ מנחם ב״ם לחסדאי).

אגר, ממנו אגר, ∴אגירה, ואולי אגורה, ∴אגרון.

לקמצות הגימל הכתיב אגוף שהוא אולי לפי הברת הקמץ כמו הולם.

[1]) לפי דעת רוב חח״ל הוא אפעל הארמי מן גוף, עי׳ זה. אך עכ״פ מהמקומות המובאים בפנים נראה ברור כי כבר נהיה בעברית לפעל מיוחד, ובפרט הרמב״ם ביד החזקה שמשנתו עברית בכל מקום השתמש בפעל זה ביחוד להבדיל מן סתם. — [2]) כך במשנה שבמשניות עם גוף פרוש הרמב״ם בכ״י ברלין, ובנוסח׳ ויגוף.

אָגַר[1], פ״י, עת׳ יֶאֱגֹר, — א) אסף תבואה, יין וכדומה, ושם למשמרת, einsammeln; recueillir; to gather: כרמים תטע ועבדת ויין לא תשתה ולא תאגר כי תאכלנו התלעת (דבר׳ כח לט). לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם אשר אין לה קצין שטר ומשל תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה (משלי ו ו-ח). אגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש (שם י ה). — ואמר המליץ: ובקיץ אגור ירח בירח, אשר תאכל ימי חרף וקרה (מוסר הבכל לרה״ג). — ב) בכלל, *אסף יחד, קבץ ושמר: א״ר חנינה כל הזיתים הגשמים יורדין עליהן והן פולטין את שמנן וזה הגשמים יורדין עליו והוא אוגר שמנו לתוכו (ירוש׳ בכור׳ א סג ד). רבי שמואל בר נחמן אמר מקום שאוגרין בו דמו של טלה וכו׳ רבי שמעון בן לקיש אמר מקום שאוגרין דמו של פר (בב יומא נמא.). ר׳ יוחנן בשםר׳ שמעון בן יוחאי (אומר) קורעה (את החתיכה שהפילה אשה) ואם נמצא בה דם אגור טמאה ואם לאו טהורה (שם נדה ג ג ג). ולמה נקרא שמו (של הזית) אגורי ששמנו אגור בתוכו (כלכ׳ לט.). — ובדברים מפשטים: זה שאוגר עליו דברים אמר לו הרשת בתוך שלי והוא אומר לא הרשתי הוא אומר המית שורך את עבדי והוא אומר לא המית (ספרי דבר׳ יו). למה נקרא שמו אגור שאגר את התורה (תנחומא וארא ב). — ובספהמ״א: ולא יתכן בנין ספר בפתרון הלשון והחקים והמשפטים וההורות כי אם לאיש אשר יאגור אלה היסודות (דונב על מנחם, הקדמ׳). אחת למול אחת יהיה מספר שעריה אשר אוגרת (רבכ״ג, ספר הענק). ידעתני במחברת פנינים אשר מאגרות חכמה אגורות (ר״י הלוי, התמיד כוקוגים). וימצא עם הכתב אגרת לכל חמדה אוגרת (רמב״ם כמכתבו לר׳ יהודה מלוניל). ועתה עשה לנו אגרת, כל מליצה טובה אוגרת (ר״י חריזי, תחכמ׳ יא). ודציתי שתהיה זאת האגרת, שותקת ומדברת, וכל הענין הזה כוללת ואוגרת (עמנ׳, מחבר׳ יא). — ג) ∴עצר דבריו בקרבו ולא הוציאם מפיו: אם החרש אחריש ואאגור דברי והיה בי חטא ה״ז (תבו׳ מהר״י קולון פ). עם גרולים וטובים... שריתי ולא אגרתי דברי מפני איש (יל״ג, אגרות ב, רנה). — ג) *סבין אגרת, שיש בה פגימה,

[1]) פעל עברי, בשאר הלשונות האחיות משמש שרש זה במשמעות אחרות.

ישחוט ואם שחט שחיטתו פסולה מסוכסכת לא ישחוט בה לכתחלה וכו׳ (שם).— ד) אחז יחד, למשל השערות : zusammenhalten ; holdtogether ; attacher (במחט שאינה נקובה אין אשה יוצאת בשבת) א״ר יוסף הואיל ואשה אוגרת[1]) בה שערה (שבת ס.). אוגרת בה שערה היוצא חוץ לקשוריה כורכתו סביב המחט ותוחבת המחט בשבכה מתחתיה (רשי שם). ואם היתה אוגרת בה שערה לא היתה מניחתה לעולם כנגד פרחתה וכו׳ דמחט שאוגרת בה שערה טהורה (תוספ׳ שם). שתכפל המחט לתוך השבכה ואוגרת בה השבכה שלא יצא שעריה חוץ לקשריה וכו׳ כמחט שאוגרת בה שערה (רח״ש, שם). מחט שאוגרת בה השער היוצא חוץ לקשוריה מותר לצאת בהן שאם תשלפנו קשוריה יתירו ויתגלו שערותיה (רב׳ ירוחם חלק אדם, יא).

—*נֶאֱגַר, נאסף, ועם ל... נכנס : ולכך נראין (ישראל) מזוינין למואב והם נאגרין לעריהן (מד״ר במדבר כ). — ובלי ל, נאסף במקום אחד : וישם (מנחם בן סרוק) כנבל עלה וכנבר תבלה אשר תמיד יבלה בחלק נאגרים (דונש בן לברט). אני מוסר לכם ולרבבות ככם בשומי הבליכם בספר נאגרים (אבן ששת, תלמיד דונש, לתלמידי מנחם בן סרוק).

—*אִגֵּר, קבץ : אאגרה בני איש המושרר בטל (ר״א קליר, תפלת טל א פסח).

א.**אֶגֶר**[2]), ש״ז מ״ר אֲגָרִים, — גג, מכסה שטוח על הבית ישמש לתשמיש אדם : אשר לו חומה ולא שור איגר סביב (מגילה ה: ערכין לב.).

[1]) כך הגרסה בנוסחאותינו. ואעפ״י שבערוך הגרסה אוגדת ובקצת ב״י חוגרת (ד״ס), אעפי״כ כבר נשתמשו רשי ותוספ׳ והפוסקים בהמלה אוגרת במשמעה זו.

[2]) בארמית וסורית איגרא, בערבית אִגָ׳אר ואִנְג׳אר a) בלשון שאם (סוריה) ותנ׳אז. ואמר אבן שידה אג׳אר ואג׳ארה גג שאין לו מעקה סביבו לעצור מפני הנפילת. — ולא נתברר מקורה. — ומשל : קב מהארץ ולא כור מֵהָאֶגֶר (בארמית : קבא מארעא ולא כורא מאגרא. פסחים קיג.), לאמר טוב דבר מועט קרוב ונקל להשיגו מדבר גדול רחוק שצריך לטרח הרבה עד שתשיגהו. — ויאמר על דברים תמוהים, דברים אלו מרפסים (מרעעים ומשברים) אֲגָרִים (בארמית : אמר רב אסי הנו שמעתתא דידי מרפסן איגרי. —

a) إجار إنجار

ב.**אֶגֶר**, כמו אגרת במשמ׳ גליון ניר : יפי הכתיבה ובאגר ודיו (נוסחת ר״י אבן תבון, דרך טובים).

אֶגְרוֹן[1]), אַגְרוֹן, ש״ז, מ״ר אֶגְרוֹנִים, אַגְרוֹנִים, אֶגְרוֹנוֹת—קבץ, ובפרט ספר נקבצו בו שרשי הלשון, מִלּוֹן, Wörterbuch ; vocabulaire, dictionnaire ; dictionary, vocabulary : ספר הָאֶגְרוֹן לשון הקדש אשר בחר בו אלהינו מני עד ומלאכי קדשהו בו יזמרוהו (רסע״ג, הקד׳ האגרון הוצ׳ הרכבי). ושת ספר אֶגְרוֹן (או אַגְרוֹן) בדעת ובכשרון וחבר הפתרון במלים נבחרים (דונש בן לברט). ספרי הדקדוקים ואגרונות (אשכל הכפר ליהודה הדסי). וגם אגרונים (אחימען, הוצ׳ ניבויאר קיא).

אִגְּרוֹן, ש״ז, מ״ר אִגְּרוֹנוֹת, — כך קראו קצת סופרים אחרונים לספר אִגְּרוֹת, recueil des lettres ; collection of letters ; Briefsammlung.

אֶגְרוֹף[2]) אֶגְרֹף, ש״ז מ״ר אֶגְרֹפִים, אֶגְרוֹפִים, — כף היד מקבצה וסגורה, Faust ; poing ; fist : וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו באבן או בְּאֶגְרֹף[3]) (שמו׳

קידושין סג:) . — ולמי שעמד במעלה עליונה והורד למדרגה שפלה, נפל מאגר רם לבור עמוק : לאחר שהגביהם עד לשמים השליכם לארץ, בבת אחת מאיגרא רמא לבירא עמיקתא (רשי איכה ב א).

[1]) מן פעל אגר ע״מ אֶבְיוֹן, חֶבְיוֹן, אַגְמוֹן אַרְמוֹן. ובספר מאזנים לר״א אבן עזרא השם הזה נקוד אגרון, אך כבר העיר רשד״ל (במאמריו על מנחם בן סרוק) כי זה שבוש : ודע כי מה שנדפס בספר מאזנים לראב״ע ספר האגרון בחירק ודגש אינו אלא שבוש, וצ״ל האגרון, ושיר דונש יוכיח שאמר ושת ספר אגרון ואם באנו לנקד אִגְּרוֹן נשחת משקל השיר (בית האוצר דף יא יב). ובתשובת תלמידי מנחם בן סרוק (דף כו) אַגְרוֹן. ובכ״י שממנו הדפיס דר׳ הרכבי את הקדמת ספר האגרון של רסע״ג נקודה מלה זו אֶגְרוֹן בסגול, כמובא בפנים, והעיר המו״ל, כי בכ״י המזרחיים שכיח הסגול לבא במקום הפתח.

[2]) מן גרף עי׳ שם. ונמס׳ במסורה : ב במקרא ושניהם חסרים.— [3]) ת״א בכורמיזא והוא קלע. וכן ת״י בישעי׳ ותרגום השבעים והולג׳ תרגמו במשמעה שהיתה בלי ספק למלה זו בימי התלמוד, והוא כף היד מקבצה וסגורה. ובמשמעה זו פרשוה בעלי התלמוד : הקיש אבן לאגרוף מה אגרוף בידוע אף אבן בידוע (מכילתא). ובתלמוד : מה אגרוף מיוחד שמסור לעדה ולעדים וכו׳ (ב״ק לא:). רסע״ג תרגם שאדך׳, ר״ל דבר שובר ופוצע. מנחם במשמעה המקבלה : מכת יד לפי הענין. ע״כ. ריב״ג כמו רסע״ג : כל דבר שפוצעין ועושין בו חבורה.

כא יח). הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרף רשע (ישעי' נח ד). — *מלא אגרוף, במדת גדל האגרוף: ומאור שלא נעשה בידי אדם שעורו כמלא אגרוף גדול (משנה כלים יז יב). מודה ר' יהודה (שנחשב אהל) במלא אגרוף (סכה כח.).— ומ"ר אגרופים: והרי דלת דיש בה כמה אגרופים (סכה כח.). — *אגרופו של בן בטיח (וגם בן אבטיח) אגרוף גדול מאד: אגרוף גדול זהו אגרופו של בן בטיח (משנה כלים יז יב) אגרופו של בן אבטיח (בכורות לו:). — ובהשאלה *כח הזרוע והחמס והעריצות: אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי אוי לי מאגרופן שהם כהנים גדולים ובניהן גוברים וחתניהן אמרכלין ועבדיהן חובטין את העם במקלות (פסחים נז.). א"ר שמעון בן חלפתא מיום שגברה אגרופה של חנופה נתעוותו הדינים ונתקלקלו המעשים (סוטה מא:). — בַּעַל אגרוף, בַּעֲלֵי אגרוף, אגרופים: אמרו להם אבותינו כשהקדישו לא הקדישו אלא קורות מפני בעלי אגרוף שהיו באין ונוטלין בזרוע (ירוש' פאה ז, כ ג). אמר רב יהודה אמר רב ד' מאות ילדים היו לו לדוד וכלם בני יפת תאר היו ומגדלי בלוריות היו וכלן יושבין בקרונות של זהב ומהלכי בראשי גייסות היו והם בעלי אגרופין של בית דוד (סנהד' כא.) —*בלע אגרופים, הכה: אמר רב חסדא אגרופים טובים בלעתי ממנו של רב בימי עליה של שמועה זו (רב יהוד' גאון הלכות פסוקות, נסים). — ולחרטה וכדומה: ויך בחזהו בשני אגרופים (יוסיפון, ל).— *מלחמת אגרף, מלחמה והתגוששות בין שנים באגרופיהם: המשחק המלחמיי של היונים והרומיים ששחקו בימי חניהם להרגיל את הגוף ולעורר אותו לכח ועצמה, וידוע שבין החמשה משחקים המלחמיים, או תנועת התערבות המלחמה, היה משחק ידוע מלחמיי שהיה נקרא מלחמת האגרוף, יען שלחמו באגרוף איש ברעהו (ריב"ל פרסי' לכנון גרף).

אֲגַרְטֵל[1], אֲגַרְטָל, ש"ז, מ"ר אגרטלים, סמי' אגרטלי, — כלי מנחשת כסף או זהב, פחות או יתר עמוק, וישמש להגיש מים לרחוץ הידים וכדומה: והמלך כרש הוציא את כלי בית ה' אשר הוציא נבוכדנצר מירושלם וכו' ויספרם לששבצר הנשיא וכו' אגרטלי זהב שלשים אגרטלי כסף אלף (עזרא א ז-ט).

אִגֶּרֶת[1], ש"נ, מ"ר אגרות, כנוי' אגרתו, אגרותיהם, — כתב עשוי לשלחו ממקום למקום או לתכלית אחרת, a writing; Schreiben; écrit. וישמש במשמעות אלו: א) מכתב רשמי מהממשלה amtliches Schr.; official writing; écrit officiel: ואמר למלך אם על המלך טוב אגרות יתנו לי על פחות עבר הנהר אשר יעבירוני עד אשר אבוא אל יהודה ואגרת אל אסף שמר הפרדס אשר למלך אשר יתן לי עצים לקרות את שערי הבירה (נחמי' ב ז-ח). וישלח יחזקיהו על כל ישראל ויהודה וגם אגרות כתב על אפרים ומנשה לבוא לבית ה' בירושלם (דה"י ב' ל א). ותכתב אסתר המלכה בת אביחיל ומרדכי היהודי את כל תקף לקים את אגרת הפרים הזאת השנית (אסתר ט כט).— ב) מכתב שלוח מאדם לחברו, letter; lettre; Brief: וישלח אליו סנבלט כדבר הזה פעם חמישית את נערו ואגרת פתוחה בידו כתוב בה בגוים נשמע וגשמו אמר אתה והיהודים חשבים למרוד על כן אתה בונה החומה (נחמיה ו ה ו). בימים ההם מרבים חרי יהודה אגרתיהם הולכות על טוביה ואשר לטוביה באות אליהם (שם יז). אמר ר' יהודה מעשה שהיו איגרות באות ממדינות הים לבני כהנים גדולים והיו בהם כסאה וכסאתים חותמות (אהלות יז ה). כיון שנכנס לכרך ראה בני אדם שהיו מוטלים בשוקים על השק ועל האפר, לא הגיע לאנטיפטרים עד שבאה לו אגרת שנהרג טסקלוס ובטלו גזרותיו (מגלת תענית פר' יא). ומותר לכתוב אגרת של

---

[1]) משק' צְפַרְדֵּעַ. כך נקדת בן זאב באוה"ש. כשתלי-טל, ט קמוצה, וכן גיזנ'. בֶּטכר—טָל,—טַל. אולסה' וקניג כנראה במשקל צפרדע, ולא נתברר הדבר אם מקורה שמית או פרס'. לפי דעת אולסה' מרכבה אולי משתי מלים שמיות כמו צפרדע. ואמר ריב"ג: פרשוהו בלשון ערב' סטול ואכיאל וזהם כמו מזרק שנותנים בהם מים לידים וכמו כלי מדות. ע"כ. וסטול פרשו המלונים הערבים שהוא: אנא מן אלנחאש כאלמרג'ל להוא עלאקה כנצף דאירה[1] מרכבה פי' ערותין. ע"כ. ור"ל כלי מן הנחשת כמו"מרג'ל לו אחיזה כחצי עגול מרכב בשתי אזניו.

[1]) באשו' אגרת. בארמ' איגרא, איגרתא, בסור' אגרתא. רק בערב' אין מלה זו. ונחלקו חוקרי לשונות השמיות: יש אמרו כי מקורה בלשון פרס' אנכארה, ספור כתב, או מן אנגר[?] וי"א כי היא מלה שמית, ומשקלה כִּנֶּרֶת, ונגזרה מן אגר במשמ' שכר, על שם השכר הקצוב שהיו משלמים להרצים שימציאו הכתב למקום הנועד. והסכים לזה ארנ' מוס במל"א שלו.

שאלת שלום במועד (רמבם, הלכות יו"ט, ז יד). כה חקות לי בתשובת אגרתי אשר שלחת אלי לאמר אם העוית וכו' (מנחם בן סרוק לר' חסדאי). שלח יונה מבשרת ואם היא לא מספרת, באִגֶּרֶת קטנה אל כנפיה מחברת (ר"ש הנגיד, זכרון לראשונים, דר' הרכבי). תובל האגרת בשלום ועתרת למחמד עינינו (ר"י הלוי). ועי' מכתב. — *קורא באגרת, קורא בלי כונה מיוחדה: רבי אליעזר אומר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים רבי אבהו בשם רבי אליעזר (אומר) ובלבד שלא יהיה כקורא באגרת (ירוש' ברכות ח.).—*כתב דבר אגרת, כתבו בלי כונה, בלי דקדוקים: אר"י אמר שמואל כתבה (המזוזה) אגרת פסולה (מנחות לב :). — *אִגֶּרֶת שלומים, אגרת של שאלת שלום וידידות: שאלת עוד אם מותר לכתוב באגרת שלומים פסוקים בלי שרטוט וכו' אבל באגרת שלומים לצחות הלשון מותר (רשב"א תשובה עח). וזאת היתה תשובתי למעלת חכמתו אחר שכתבתי לו אגרת שלומים (מהרב"ך סו"ת, ח"ג סמן כ). — *כתב מעשה בית דין, acte d'un tribunal; gerichtl. Urkunde; legal document. *אגרת בקרת, רשימה שעושה בית דין כדי לפרסמם ברבים מהדברים שנשומו על ידו ועומדים להמכר בהכרזה: שום הדיינין שפחתו שתות או הוסיפו שתות מכרן בטל וכו' אבל אם עשו איגרת בִּקורת ביניהם אפילו מכרו שוה מנה במאתים או שוה מאתים במנה מכרן קיים (כתובות קט:). אבל אם לא בדקו (בי"ד) בשומא ולא כתבו אגרת בקורת שהיא דקדוק השומא וההכרזה וטעו והותירו שתות ופיחתו שתות מכרן בטל (רמב"ם הלכות מלוה ולוה, יב יא). — *אגרת מזון, אגרת שחיבו בית דין את היתומים לתת מזון להאלמנה, וכדומה, ו*אגרת שום, ששמו בית דין נכסי פלוני בכך וכך: ואלו כותבים במועד וכו' איגרות שום ואיגרות מזון (מו"ק יח:). — *אגרת מרד, להאשה על בעלה ולהבעל על אשתו: המורדת על בעלה כותבים לו איגרת מרד על כתובתה (ירוש' קדושין פרק א דף נט). ארוסה וחולה נדה ושומרת יבם כותבים לה איגרת מרד על בעלה (ירוש' כתובות פרק ה ל ב). — *אִגֶּרֶת נִדּוּי, שבית דין נִדָּה את פלוני: ובי"ד כותבים איגרות נידוי ומנדין עליה ל' יום בבית הכנסת שתורה מה שתפסה מבעלה (עיטור אות כ כדיני כתובה). — ועי' בית דין. — ד) *כל כתב עשוי עפ"י תקנות בית דין או הרשות או להיות לעדות: אמר לו הלבלר (לאבי הבן) מה לך הנחת איגרת שכתבת לכפר לבנך ואמרת לי להביא עדים (אגדת בראש' יד בבהמ"ד ילינק חלק ד). ועל אשר נשבע לבתו סך מה בנדן כמבואר באיגרת תנאיהם (מהר"י קולון, תשובות פא). — ה) *אגרת של משא ומתן: כגון שהיו ראובן ושמעון נושאין ונותנין באיגרות שכתבו זה לזה (תשובות הגאונים, דר' הרכבי נט). — ו) *חבור קטן על מחקר מה, וכדומה, Werkchen; opuscule; pamphlet: ואגרת גי הידועה בספר ההערה (ר"י אבן תבון בספר הרקמה לא). ויחבר כבתב אחד בחכמת הכוכבים וכו' ולו עוד ארבע אגרות נקראו שמם רבע החכם בטלמיוס (תולדה אסטרונומית, REJ Juillet Sept 1902, דף 85). והפלוסופים המשאיים אשר אחריו הרבו לחקור מזה בספריהם הידועים ובאגרותיהם המפרסמ' (יוסף ב"ש, כבוד אלהים יה:). עם כל אשר התפלסף אמר בסוף אגרת אפשרות הדבקות וכו' (שם). החכם בן רשד חבר אגרת, הביא בה הספק הזה והראה כי אריסטו בעצמו ישתמש כדומה בזה המופת (ר' משה נרבוני, פרוש למורה נבוכים א לג). ודרשתי וחקרתי ויגעתי ומצאתי זאת האגרת (בן המלך והנזיר) אשר הוד ותפארת אוגרת (אברהם חסדאי בהקדמה, המתרגם). על כן נתתי את לבי להשליך אחרי גוי מחמד הזמן, אשר לבלה ולחפץ מזומן וכו' ולחבר אגרת מורה דרך הישרה וכו' ואבקש מהמעיין בזאת האגרת וכו' (ר' שם טוב פלקירה, המבקש). אמר המיסד, הנה יסדתי בהברת העולם ובחינתו אבן בוחן, פנת יקרתו יריתי, ולכן קראתי שם האגרת הזאת אבן בוחן כאילו היא אבן סגולתה וטבעה לבחן בה מומי העולם (ר' קלונימוס, אבן בוחן).—ועי' ספר.—ז) *בכלל כל גליון כתוב עליו דבר שלם: שהארבע איגרות שהפרשיות (של תפלין) כתובות בהן תחובות בדפוסים של עור (רשי שבת סב.). נראה לר"י שאם כתב לחש אחד בשלש איגרות וריפאו שלשתן בני אדם וכו' ואם כל אחת מאיגרות ריפאו ג' פעמים אפילו אדם אחד מומחות שלשתן וכו' אלא דוקא איגרת לבדה שהומחת (תוספות שבת סא.). שכתב לחש א' באגרת א' וריפא בו ג"פ שאותה אגרת מומחה לכל אדם (או"ח ס"ע כה). שכל אדם מותר לישא אותה איגרת (בשבת) אף שלא ריפאתה אלא לאדם א' ג"פ (פתחי עולם לאו"ח שם). אבל אם יכתוב אגרת אחרת אסורה (פ"ע שם). ואסור לכתב אגרת לנערים (בפסוקים מהתנך להתלמד בה) לפי שהם

(הפסוקים) עומדים לאפור, אלא בקונטרים וכו׳ (שאלות ותשובות רשב״ץ ב). — ח) ״אִגֶּרֶת יקר, בארמ׳, מכתב מספר בשבחו של אדם בבקשה להסביר לו פנים וכדומה[1]. — ט) ״אגרת ארחית, כתב ינתן לעני ההולך מעיר לעיר לבקש עזרה, להעיר רחמי הנריבים וחמלתם עליו: שיצטרך קרוב ראובן (לחזור) על בתי פתחי המתנדבים בעם להשיא את בנותיו ואפשר שלא יספיק זה ויהיה צריך לכתת את רגליו (מעיר לעיר) לבקש טרפו בזעת אפו ב א ג ר ת א ר ח י ת ואין לך גנאי ופגם משפחה מזה (מהרש״ך שו״ת חלק ב סי׳ קפא). — י) ״אִגֶּרֶת חֲלָפִים, כתב ששולח סוחר או שולחני לבעל עסקיו בעיר אחרת לפרע סכום כך וכך לפלוני אשר מסר הסכום הזה בידי שולח האגרת Wechselbrief ; lettre de change : (כספר פחד יצחק ערך זה). וראובן מתעסק באומנותו בתיקון המשי ושמעון נושא ונותן ורוב עסקיו ב א ג ר ו ת ח ל י פ י ן (שו״ת דברי יוסף לר״י אירגס).

***אִגְּרַת[2]** בת מַחֲלַת. — שם לאחת גבירות השדות Name einer Fee; name of sprite; nom d'une fée : והאמינו כי היא שולטת ביחוד בלילי יום ד׳ ויום השבת שאז היא משוטטת בחוצות במרכבתה וי״ח רבוא מלאכי חבלה מלוים אותה, וע״כ סכנה לאדם לצאת יחידי בלילות הללו : לא יצא יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות מפני ש א ג ר ת בת מחלת היא ושמנה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו (פסחים קיב:). לא תירא מפחד לילה מן א ג ר ת ב ת מ ח ל ת ו מ ר כ ב ת ה ולא מכל המזיקים המושלים בלילה (מד״ר במדבר יב). ודבר א ג ר ת בת מחלת ומשפטי המזלות (ראב״ע יסוד מורא א). השבעתי עליך אשמדאי מלכא דשדאי ולכל כת דילך ו א ג ר ת בת מחלת שלא תזיק ולא תפחיד ולא תבהיל את פלוני בן פלונית (רזיאל מא׳ ד אמטרדם). ותחת המרכבה הזאת בנגד עולם היצירה יש לה מרכבה שנית והיא כמין תתיכה מרובעת ושולט עליה כח קליפה אחת ואשמדאי יוצא ממנה ותחת הקליפה כלפי סוף יש עקרב ושתי צורות תחתיה ועליהן סמאל הרשע שנותן בהם רוח דוגמת הקדושה ובצורת ימין הוא אסימון רוכב על נעמה ונעמה רוכב על א ג ר ת בת מחלת ו א ג ר ת זו רוכב על תנין עִוֵּר (עמק המלך קפז ע״ב). ובימינה אסימון רוכב על נעמה הרוכבת על א ג ר ת בת מחלת ובשמאלה נחש רוכב על נחש עִוֵּר והתנין רוכב על לילית (משנת חסידים ממנואל חי ריקי, היכלות הקליפות פ״ד).

אֵד[1]) איד, ש״ז מ״ר אֵדִים — א) טפות דקות מאד העולות באויר מן המים או כל דבר רטב כאשר יפעל עליהם חם השמש או האש, Dunst ; vapeur ; vapour : ואֵד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה (בראש׳ ב ו). כי יגרע נטפי מים יזקו מטר לְאֵדוֹ[2]) אשר יזלו שחקים (איוב לו כז). — ומ״ר : אֵדים

---

[1]) בארמ׳ ר׳ חייא בר אבא אתא לגביה ר׳ אלעזר א״ל פייס לר׳ יודן נשייא דיכתוב לי חדא א י ג ר א ד א י ק ר דאיפוק לפרנסתי לארע ברייתא ופייסיה וכתב ליה הרי ששלחנו לכם אדם גדול וכו׳ (ירוש׳ נדרים פרק א, דף מב :).

[2]) כך נקדו לוי וקוה׳ וכן קריאת ספרד׳ ואשכנ׳. ודומה לזה משק׳ בְּשֶׁמֶת. ומ״ל העתיק בלעז Jgaroth, וכן דים׳ בלשון רבנן, בלי יסוד לזה. ואין לעמד על מקור שם זה ומשמעתו. לפי דעת קוה׳ מקורו בלשון זנדית, ומשמעתו בלשון ההיא זעם וקצף. ומחלת מלשון מחול, רקוד. ולפי דעת מהרש״א שם ע״ש מחלת בת ישמעאל שילדה שדים. — ואמרו שם בגמרה פסח׳, שבראשונה היתה אגרת בת מחלת זו מצויה כל יום, ופעם אחת פגעה ברבי חנינא בן דוסא ואמר לו אלמלא לא מכריזין עליך ברקיע הזהרו בחנינא ותורתו סכנתיך. ויען לה ר״ח אם חשוב אני ברקיע גוזרני עליך שלא תעבורי בישוב לעולם. ותתחנן לפניו ותאמר לו : במטותה ממך הניחה לי הרוחה קצת, והניח לה לילי שבתות ולילי רביעיות. ועוד פעם אחת פגעה באביי אמרה ודברה גם לו כך ויגזר גם הוא עליה שלא תעבור בישוב כלל. ומה ש א נ ו ר ו א י ן שהיא בכל זאת עוברת, אלה רק ג ז י ו ת שמשתמטין סוסיהם של מרכבתה ובאים ומחזירים אותם.

[1]) מלה עברית. הקדמונים פרשוה ענן. ת״א : ועננא הוה סליק מן ארעא. ובעלי המדרש : ה׳ שמות נקראו לו עב, אֵד, ענן, נשיאים, חזיז (מד״ל בראש׳ פרשה יג). וכן בתרגום השבעים על הכתוב יזקו מטר לאדו (איוב לו כז). ואולם ו א ד יעלה מן הארץ תרגמו השבעים וכן עקילום והירונימוס נביעת מים. רסע״ג : ובב׳אר. מנחם בן סרוק : ענן ערפל. רש״י בבראשית אינו מפרש מלה זו, אך באיוב אומר : לאידו לעננו. אבל ר״י אבן גנאח אומר בפרוש : ואד יעלה מן הארץ ה ב ל. אבן עזרא, בראשית : ואד כמו עשן. והר״י קמחי אבי הרד״ק : הוא העשן העולה מן הארץ בעבור החום ונקרא בערבית בוכ׳אר וכו׳ משל ל ע ש ן העולה מן הקדירה כשיעלה למכסה יזלו מיד מים (רד״ק, שרש איד). — ובמשמעה זו השתמשו בו בספרותנו כל הסופרים הקדמונים והאחרנים. ואין דמיון למלה זו בשאר לשונות האחיות, ולא נתברר מקורה. — [2]) יש מגיהים

(אידים) : ועת קרא אותם, רעדה אחזתם, ויצאה נשמתם ברתת שברים, והוריד טל א י ד י ו, לעמו ועבדיו, והשיב בחסדיו, נשמות לפגרים (ר"ש בן גבירול, אזהרות). ומיסוד האויר והאש שהיה בהם נעשה ה א י ד החוא העשני העולה למעלה לקלותו בטבע (רות חן א). וכן חום האש המגיע אל המים יוצא מהם החום הטבעי שבהם והוא ה א י ד העולה מן המים אלא שהוא לח יותר מקיטור העצים להיות ה א י ד ההוא מעורב מאש ומים וזה מבואר ונגלה מן המים היורדים מן האיד ההיא בהגיען אל כיסוי הקדרה (שם ז).להיותו נקי מן ה א י ד י ם אשר באויר התחתון (שם). א י ד י ם היוצאים ממקומות המעופשים הביציים (קאנון ג, אנ מח). ויקבב ראשו על א י ד י ם מאלו ה מ י מ ו ת קבוב רב (שם). עת ממעי הארץ אֵד יעלה שאף גפרית ונתר, יבער כאש בגבה עופו ויתלקח, יברק כחץ ברק ירעים יצרית (רמ"ת לוצאטו ליטריס תהלה ג). — ובהשאלה : אצפנה אוני, אך לשון דמעי יענה בי, כי אלי עיני, יעלה אֵד מחֹם לבבי (ר"י הלוי, כי לכי נדר). — ב) יחלקים דקים אויריים הפורשים ונדפים מגופים מוצקים כשהם נרקבים או מתעכלים וכדומה, Dunst ; exhalation ; exhalaison : א י ד י ם ועשנים (אמונה למה). והחלק הניתק אל דמות האויר היה א י ד או קיטור לא היה ראוי להתגשם בו (ר"י אבן תבון, כוזרי ה יד). המזונות הנופחים והמעלים א י ד י ם (קאנון ג' אנ י). ה א י ד י ם החמים אשר יולדו באצטומכא (שם ה כ א). ואם יחלש החום שלו (של הכבד) מ־לעשות המעשה הזה אזי מתילדים בו א י ד י ם רבים ואותם האידים מתקבצים בבסלי הבטן (מאיר אלדבי שבילי אמונה, ד, הכבד). וזו המחלה (סבוב הראש) תתילד מ א י ד י ם ח ד י ם ממרה ירוקה עולים למוח (שם ד א). מפני שאמרו חכמי הטבע שהחלומות האמתיים הם שיחלמו בעלות השחר, אמנם לא כן בשאר הלילה בעת שיעלו א י ד י המאכל (ר"ע פרנסים, מתק שפתים, הול' מקילי נרדמים, דף נה). — ומהאף : כמלך אחד שחלם ששני א י ד י ם יוצאים מנחיריו ומת (רשב"ל דוראן מגן אבות). וגם מהעינים וכדומה : מהאידים היוצאים מעיניו וכו' לפי ש ה א י ד י ם הארסיים יוצאים מעיני המזיק ובאים אל עיני הניזק (מבק' ה' י"ש דיביד').—יאֵד גחלים, קיטור ארסי נאצל מגחלים שלא נשרפו היטב ומסבבות

בפסוק זה הגהות מתחלפות.

באב ראש: א י ד גחלים עוממו (רפי' המחל' אגר' החכמה)

אָגָל, טפת טל. — אֵד, אֵדִי, אֲדִיּוּת.* — אַוִיר, גוף אדי הממלא את חלל העולם.—אֲוִירִי, מטבע האויר ומצורתו.— איד, יאיד, יוליד אד.

גהור, הבל היוצא מהפה בעת קֹר.

הֶבֶל, האד הדק העולה מן המים, היוצא מן הפה, מן האף.

זֵיעָה, לחות היוצאות דרך נקבי העור, וכו' עין במקומו. —

טַל, טפות האד אשר תגותנה בלילה על הצמחים, על הקרקע. —

נֹדֶף, הרית נודף.

עָב, עָנָן, עֲרָפֶל, האד המתקרר ומתעבה באויר, עין מטר. —

קִבֵּב, עשה קִבּוּב, הרכין הראש וכדומה על אידים חמים לרפואה. —

קִיטוֹר, ההבל העב העולה ממים רותחים. —

מְכוֹנַת הַקִּיטוֹר, מכונה אשר תניע בכח הקיטור, עין במקומו. —

רֵיחַ, עין במקומו. — רָתַח, הִרְתִּיחַ מים באש שיעלה קיטור.

אדב[1], הקל לא נמצא בתנך.

— הֶאֱדִיב פ"י, הביא צער וסצוקה להנפש, betrüben; afflict; afflíger : הנה ימים באים וגדעתי את זרעך ואת זרע בית אביך וכו' לכלות את עיניך וְלַאֲדִיב את נפשך וכל מרבית ביתך ימותו אנשים (ש"א ב לג). — והשתמשו הסופרים הרבה בפעל זה במשמעה זו : אמרו לנטע נעמן ירא והרד כל רגעיו, אל י א ד י ב ו הזמן כי קרבה עת שעשועיו (ר' מאיר מה' עבדים מחזור, וכראן, טל אורות לשד"ל). מעתה הוסר הדבר המכאיב הלבב ו מ א ד י ב המחשבות (מ' אלדבי שבילי אמונה ח) . מזכרת טוב תתן ענג ורעה תאדיב נפש (אסף כ' י כ). הו קרואים על יום ה' והו כלי ועמו לְהַאֲדִיב כל הארץ (אד"מ, שמ"ק מראה ערב ובקר)—ובהשאלה : נטפי ברדולת אשר לולי יקוד ה א ד י ב ם חברו גרגריו כענק לגרגרת (ר"י הלוי עין נדיבה). והאש י א ד י ב גופה ותשחק ודמעתה אלי לחיה שפוכה (הות, אחות

---

[1]) הסכימו חכמי הלשון (מנחם בן סרוק, ר"י בן גנאח, הרד"ק, וכו' וגם החוקרים החדשים), כי זה אינו אלא סרוס פעל דאב, דיב, וְלַאֲדִיב הוא כמו לְהַאֲדִיב, להדיב. אבל כבר נתפשט שמושו בלשונו.

במ"ב).בידו (של הטבח) גדיים אשר חום האש האדיבם, עדי השיבם צחים ורכים (ר"י אלחריזי תחכמוני ג).

— נפע' נֶאֱדַב :מי שמצאהו קדחת יש בגופו מותר נאדב מאד ואצטומכא כבר נחלשת מהקבסא (פרקי משה להרמב"ם מאמר י').

—*אָדַב הצטער, היה חולה; אודב, — מצטער, חולה: אל תתאחר מבכים ועם אבלים תתאבל, אל תשא לב מאודב [1]) כי ממנו תאהב (בן סירא גניזה, ז לד—לה).

*אָדָה[2]), פ"ע, עבר אדיתי, אדית, אדתה, אדי, אדינו, אדיתם, עתיד אאדה, תאדה, תאדי, תאדו תאדינה — התנשא והתרומם באויר בכח עז ומהירות, sich in die Höhe schwingen; s'élever dans les airs; rise inthe air : אאדה עד חוג שמים, אאלה את שמים (ר"א קליר, קינות לתשעה באב).

אדה"ר, ר"ת אדם הראשון.

אָדוֹם, עי' אָדֹם.

*אֲדוֹם[3]) ש"ז, מ"ר אדומים, — שם למטבע של זהב, ד' אדומים וב' גדולים: Dukat; ducat (פנקס פוזנה בנ"ה, חדש' גם ישנ' פ"ו 25). ובקנס חמשים אדומים להשר יר"ה וחמשים אדומים לצדקה (פנקס קראקא בנ"ה). ואילולי שקנה אותם בהחבא היו מעלים אותם עד חמשים אדומים (שבת, הלר"י מסכת שס"ג). מאה זהובים אדומים על עניי א"י (תקנות המדינות מסכת שס"ג, כנסת יחזקאל שס"ל תקנה נג). עד שהלוה לו אלף אדומים ואז הפך הרמאי עורף ולא פנים (אורי ויבטי ספר הצדקה), פי' זהובים דבאגודה (כלומר שנזכרו בספר אגודה) הם אדומים (שו"ת חוט השני ס"ו). ולנדוניא הפרוזתי מאה אדומים (יעקב עמדין מגלת ספר קנג). לפני י"ח שנים רצו החברה קדושה לקנותו ואני רציתי דוקא אלף אדומים בזהב (שם קנג). אנכי כאשר הצליח ד' דרכי והשגתי הון ועושר כעשרת אלפים אדומים הלויתי לפלוני אלמוני חמשת אלפים אדומים (ר"י מדוכנא פרו' הגדה אמת ליעקב). בן על חלקי בשטר ההוא כן על חמשים אדומים וכו' הכל כאשר לכל ידרשו (רמ"א גינזבורג, קרית ספר פ"ו).

אֲדוּמִי, עי' אֱדֹמִי.

*אֲדוּמִיּוּת, עי' אַדְמִיּוּת.

*אֲדוּמָה, ש"נ, — אחד מארבעה ההלטים שבגוף, המרה האדומה: חולי המלנקוליה המתהווה משריפת הדם והאדומה השרופה (ר"י אברבנאל ש"א יו). והנה האדומה נפרדת מהדם והולכת אל כיס המרה (רשב"ל דוכן, מ"א ת"ו ז). ואם נסינוה (את הרפואה) בחולי הם כמו בקדחת שלישית אינו רחוק שתועיל בהרקת האדומה (קאנון, ב א כ). — והאפי שעל פני הדם, אדומה היא קצף הדם והוא אדום המראה מזהיר וקל וחד חמה ויבשה בטבעה (מכלול יפי, הוא ספר הגדרים ערך זה).

אָדוֹן[1]) ש"ז, סמי' אֲדוֹן, כנוי אֲדֹנִי (אדוני), אֲדֹנְךָ (אדונך), וכו' מ"ר אֲדֹנִים (אדונים), אֲדֹנַי (אדוני) אֲדֹנָיו (אדוניו), — א) שליט ומושל, maitre; Befehlshaber, Herr; lord, master : מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלהים לאדון לכל מצרים (בראש' מה ט). וישימני

---

[1]) כך הכ"י של הגניזה, ובתרגום הארמי: לא תמאן לך למסער מרעא, ותרגם בן זאב: לא תכלא רגלך מפקד דוה על ערשו.

[2]) יש לחשב, כי הקליר, ברצותו להתחיל קינתו בפריחה השמימה ומ"מ שיהיה פעל עם אלף בראשו סרס את הפעל דאה וייצר ממנו פעל אדה. עכ"פ, זה פעל בפ"ע, ואינו יוצא חוץ מגדר הקש הלשון ורוחה, וזכות אבות מסיעתו כי יפנו לו מקום בין כל הפעלים של הלשון העברית.

[3]) מן אָדֹם ע"ש גונו, ונתחדש כנראה בפולניה לפי השם הפולני czervoniec, שר"ל אָדֹם,ואעפ"י שהתאר אָדֹם הוא מהחלומים וחסר, מ"מ, עפ"י ההברה הרגילה של חשם הזה קבעתי לו להשם מרור פה.

[1]) זו מלה כנענית ועברית, כי רק אלה שתי הלשונות השתמשו בה למושג השררה, ויתר לשונות השמיות השתמשו במלים אחרים: שר, רב (אשורית וארמית), שיד, ולי (ערבית). ומ"ם יש רגלים להשערה כי בלשון השמית הקדומה שמשה מלה זו במשמעתה הכנענית והעברית, כי בהאגרות שנמצאו בשנים האחרונות בתל אלעמרנה נזכר שם אדונא מלך ארקא. — ונחלקו חכמי הלשון בדבר שרש המלה ומקורה, אם משקלה פעון מן אדה אי פעול מן אדן. ורוב החוקרים החדשים הסכימו כי אדון נגזר מן דון במשמעת דין ומשפט, אך אינו מחור. ויש מי שסברו כי מקורו במושג של כח וחזק שיש, לפי דעתם, להשרש אדן. ברט אומר כי זו מלה שמית ועברה ללשון מצרית, וייש משערים כי היא מלה מצרית.

לאב לפרעה ולאדון לכ"ל ביתו ומשל בכל ארץ מצרים (שם ח). שמו (פרעה את יוסף) אדון לביתו ומשל בכל קנינו לאסר שריו בנפשו וזקניו יחכם (תהל' קה כא). אשר אמרו ללשננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו (תהל' יב ה).—ולמלך, לאלהים: לא יספדו לו (לשלם הוי אדון והוי הדה קבורת חמור יקבר (ירמ' כב יח). (הים ינוס והחרים ירקדו) מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב (תהל' קיד ז). — למ"ר: ויאמר יי' לא אדנים לאלה ישוב איש לביתו (מ"א כב יז). יי' אלהינו בעלונו אדנים זולתך לבד בך נזכיר שמך (ישע' כו יג). — ועבד אדות בעליו: ויאמר, עבד אברהם אנכי ויי' ברך את אדני מאד וכו' ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה (בראש' כד לד=לו). ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי (שמות כא ה). — והאשה אדות בעלה: ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן (בראש' יח יב). — ולמלך: ויאמר (יהוא) אל כל העם צדקים אתם הנה אני קשרתי על אדני ואהרגהו (מלכים ב' י ט). ועתה התערב נא את אדני המלך אשור וכו' ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים (ישעי' לו ח—ט). — ולאלהים: שלש פעמים בשנה יראה זכורך אל פני האדון ה' (שמות כג יז). הרים כדונג נמסו מלפני ה' מלפני אדון כל הארץ (תהל' לז ה). לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון (ישעי' י יז). — ובמ"ר ליחיד לכבוד והדור, והפעל בלשון יחיד: ויקח אדני יוסף אתו ויתנהו אל בית הסהר (בראש' לט כ). דבר האיש אדני הארץ אתנו קשות ויתן אתנו כמרגלים את הארץ (שם מב ל). הנה רבקה לפניך קח ולך ותהי אשה לבן אדניך (שם כד נא). ולמה לא שמרת אל אדניך המלך כי בא אחד העם להשחית את המלך אדניך (שמואל א כו יט). ויתאו המלך יפיך כי הוא אדניך והשתחוי לו (תהלים מה יב). הלוא שמעת כי מלך אדניה בן חגית ואדנינו דוד לא ידע (מ"א א יא). ועתה תחזקנה ידיכם והיו לבני חיל כי מת אדניכם שאול (ש"ב ב ז). ויאמר להם ישעי' כה תאמרון אל אדניכם כה אמר ה' אל תירא מפני הדברים אשר שמעת (ישעי' לז ו). וישם העבד את ידו תחת ירך אברהם אדניו (בראש' כד ט). וירא אדניו כי ה' אתו (שם לט ג). אם אדניו יתן לו אשה וכו' והגישו אדניו אל האלהים (שמות כא ד-ו). ויקם אדניה בבקר ויפתח דלתות הבית ויצא ללכת לדרכו (שופטים יט כז). ויפתחו והנה אדניהם נפל ארצה מת (שם ג כה). וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה ומלך עז ימשל בם (ישעי' יט ד). ואם אב אני איה כבודי ואם אדנים אני איה מוראי (מלאכי א ו). — ולאלהים במ"ר: כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים (דברים י יז). ה' אדנינו מה אדיר שמך בכל הארץ (תהל' ח ב). — אדני, לנכח, למי שחפצים להראות אותות כבוד והדור: שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכינו (בראש' כג ה). ויאמר אהרן אל משה בי אדני אל נא תשת עלינו חטאת (במדבר יב יא). ותצא יעל לקראת סיסרא ותאמר אליו סורה אדני סורה אלי (שופט' ד יח). — ולרבים: ויאמר הנה נא אדני סורו נא אל בית עבדכם ולינו ורחצו רגליכם (בראש' יט ב).—ומ"ר לרבים באמת: ויאמר לוט אליהם אל נא אדני, הנה נא מצא עבדך חן בעיניך (בראש' יט יח-יט). וצוית אתם אל אדניהם לאמר כה אמר ד' צבאות אלהי ישראל כה תאמרו אל אדניכם (ירמי' כז ד).—ואדוני ביחיד למדברים רבים: ויאמרו בי אדני ירד ירדנו בתחלה לשבר אכל (בראשי' מג כ). וגם אנחנו נהיה לאדני לעבדים (שם מד ט). ונאמר אל אדני יש לנו אב זקן וילד זקנים קטן (שם שם כ). ויבואו אליו בשנה השנית ויאמרו לו לא נכחד מאדני כי אם תם הכסף ומקנה הבהמה אל אדני לא נשאר לפני אדני בלתי אם גויתנו ואדמתנו (בראש' מז יח). ויאמר בני גד ובני ראובן אל משה לאמר עבדיך יעשו כאשר אדני מצוה ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני ד' למלחמה כאשר אדני דבר (במדב' לב כה כז). ויאמרו עבדי המלך אל המלך ככל אשר יבחר אדני המלך הנה עבדיך (ש"ב יה יה). ויאמרו לו עבדיו יבקשו לאדני המלך וכו' וחם לאדני המלך (מ"א א ב). ויאמרו אנשי העיר אל אלישע הנה נא מושב העיר טוב כאשר אדני ראה (מ"ב ב יט). — ולתוספת הדור ידבר המדבר להנכח כמו לנסתר: ויאמר (יעקב) אליו אדני ידע כי הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי וכו' יעבר נא אדני לפני עבדו (בראש' לג יג-יד). אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח ונאמר לאדני יש לנו אב זקן (שם מד יט-כ).— ונכח ונסתר יחד: ויאמר בני גד ובני ראובן אל משה לאמר עבדיך יעשו כאשר אדני מצוה (במדבר לב כה). — ולמלך: ויאמר אל המלך אל יחשב לי אדני עון ואל תזכר את אשר העוה עבדך ביום

אשר יצא אֲדֹנִי המלך מירושלם (ש"ב יט כ). יאמר נא אֲדֹנֵנוּ עבדיך לפניך (ש"א יו יו). — ולכל איש מפני דרכי כבוד ודרך ארץ: ויאמר הגמיאיני נא מעט מים מכדך ותאמר שתה אֲדֹנִי (ברא' כד יז—יח). ויהלך (עבד מלך הכושי) ועמד לו על הבור (שהיה ירמיהו בו) והיה קורא ואומר אדוני ירמיה אדוני ירמיה (פסיק' רב' ויהי בעת). (משל) לאחד שגנב נרתיקו של רופא, עם כשהוא יוצא נפצע בנו חזר אצלו ואמר לו א ד ו נ י הרופא רפא את בני (ירוש' ברכות ט:). אמר לוקח לדיין א ד ו נ י כשלקחתי חורבה זו מן האיש הזה לא לקחתי אלא חורבה בלבד (מד"ר יונה ביה"מ ילינק א). מה דרכו של א ד ו נ י לשוט הלום כלו' למה בא א ד ו נ י הנה (רש"י קידוש' ע:). יצתה בת קול ואמרה א ד ו ן זה מזומן לחיי העולם הבא (תעני' כט.).—ובדבור העברי בארץ ישראל נוהגין לאמר ל נ כ ח ו ל נ ס ת ר כמו"ב האדון: הראה ה א ד ו ן דבר פלוני? יעשה נא ה א ד ו ן כך וכך, וכדומה: ראיתי דברי ה א ד ו ן ככסף מזוקקים (עמג' פרג' מתק שפתים כט). א"ל (האר"י) מה אתה רוצה בכאן אמר לו (תלמידו) ימחול ה א ד ו ן שראיתי לכ"ת מרחיש בשפתיו והטיתי את אזני (מכתב מלפת בשבחי האר"י מבנת בסח). אמר לו אחיך הקטן איך שלומו, א"ל ולמה שואל ה א ד ו ן הוא ישן במטה (שם). — משל: מטוב א ד ו נ י לא טוב לי ומרעתו רע לי (מדרש איכה פתיחה, מבא יי חזיון).

***אֲדוֹנָה** ש"נ כנוי אֲדונתי, אֲדונתךָ, מ"ר אֲדונות אֲדונותַי, — שם הנקבה מן אָדון הקודם, דבר שנצטער: Herrin; lady, mistress; maitresse יוסף עם א ד ו נ ת ו (מד"ר ברא' ט). בן שהפר ל א ד ו נ ת ו בן שהפירה לו א ד ו נ ת ו (שם לח). אבל יוסף כשהיה עבד היה ירא את ד' ש א ד ו נ ת ו משדלתו בדברים והוא אומר לה ואיך אעשה הרעה הגדולה (תנחומא בוב' נשא לג). ויבואו שרי הצדוקים ועמהם אריסתובלוס בן המלכה שר צבאם וידברו אל המלכה לאמר א ד ו נ ת נ ו המלכה לעולם תחיי (יוסיפון פרק לד). תרבה לה תתרומם השפחה על א ד ו נ ת ה וכו' פעמים רבות שכעסת א ד ו נ ת ה ומקבעת א ד ו נ ת ה הכל בלבה (רבנו חננאל, שבת לב). ועם הקב"ה היה לבך כשלא שמעת לדברי א ד ו נ ת ך (רש"י ברא' מט כה). הריני אוסר עלי בהנאה כהקדש בקרבן כעולה כל איש שבעולם מלבד האיש אשר יבחרו לי א ד ו נ ת י אמי פלו' והנו' פלוני הדרים בכאן (הר"ג גירונדי, שו"ת, לח). ואמר אנא א ד ו נ ת י נברתי בושתי וגם נכלמתי (בגידת הזמן יז, שנת תי). אמרו לה להאשה הרופאנית א ד ו נ ת נ ו מארץ רחוקה באנו ושמענו שמעך שאת ר ו פ א נ י ת מעולה (ספר מעשיו' REJ 1806 239). ויבוא ר' יוחנן אל המלכה ויאמר אליה א ד ו נ ת י הגידי לי אם אוכל למצא מה שאני מבקש (שם דף 241). ומצד א ד ו נ ת י אמי שבם משפחת השכמי (ר' קלונימוס אבן כחן). — ושגור השם הזה בדבור העברי של המון העם (בפרט הספרדים) בארץ ישראל כשם תאר כבוד ודרך ארץ לאשה, Madame.

***אֲדוֹנוּת**, מ"ר אֲדוניות: ופעמים יהיו אלה שתי ה א ד ו נ י ו ת בסוג מה (ההתחלות לאלפרבי, האסיף של פיליפובסקי, 40) ומעמד אנשי המדינות ב א ד ו נ ו ת והעבדות (שם 44). מצמית לאדונותיך את כל יצוריו (אגרת הלל התשר ליצחק הרופא, טעם זקנים ע:). א ד ו נ ו ת א ד ו נ ו ת י ך (אמרר בבלי Quell. z. Gesch. d. Jud. (Deutschl. III 313

אֲדוֹנָי, עי' אֲדֹנָי.

אֲדוֹנִי שת"ז, לנק' אדונִית,—כמנהג א ד ו ן, שליט בלי גבול: לא ימשול על הכחות הנפשיות ממשלה מוחלטת א ד ו נ י ת אלא ממשלה מדינית (יש"ר מקנדיה, אליס).

***אֲדוֹנִיאֵל**, מלאך הממונה על חדש אלול, וכסלו: ואם נולד (המוחרם) בחודש כסלו ששם מלאך ראש משמרתו שמולו א ד ו נ י א ל ארור הוא (חרם גדול ס' הזכרו' של קהל וינה לפני הגרוש, בס' ברכת אברהם לכבוד ד"ר ברלינר).

***אֲדוֹנִית**[1] ש"נ,—כמו אֲדונה: אמר ר' חנינא בר פפא מ ה א ד ו נ י ת ו של יוסף תבעה אותו (מדר' תהל' מזמור ז ג). על כל איגרת היא (האגרת הזאת) גבירה ועל כל שירה שרית וכו' ועל כל בתי השיר היא א ד ו נ י ת (ר' יצחק עונדיה, אגרת דפי הזמן).

---

[1]) ההוספה ־ית בסוף השם משמשת לפעמים ל ה ק ט נ ה, כאשר אעיר על זה במקומו. ולכן יאות אולי לקבע וליחד השם א ד ו נ י ת לשם הכבוד ודרך ארץ ל ע ל מ ה.

*אָדוּק[1]), ב"ז. מ"ר אֲדוּקִים — מי שהוא א ד ו ק מאד באמונתו ודתו וזהיר ומדקדק בכל מצוותיה, sehr fromm ; devout ; dévot: ה א ד ו ק י ם ביותר עומדים ומקוים מתי יורח השמש ומשתחוים מיד (ספ' הקנה, כונת ק"ב). — ונהגו הסופרים בימינו לכנות בשם הזה את המתנגדים לכל שנוי ותקון בדת, Orthodox

*אדור עי' אדר.

*אֲדוּרָה[2]), אֲדוּרָה, עדודה, עדורה, ש"נ, — שארית מגוף בהמה שטרפתה חית השדה, von Thieren zerrissener Körper ; corps déchiré par une bête ; body torn by beasts: אם טרף יטָּרֵף (החמור או השור) יביאה עד יביא עדים שנטרפה באונס ופטור אבא שאול אומר יביא א ד ו ר ה[3]) לבית דין (ב"ק יא.).

[1]) מן שרש ארק, עי' שם.

[2]) בכל נוסח' הדפוס של הערוך ובכ"י, ובערוך הקצר א ד ו ר ה, ונקדו בוקשד וכשת אֲדוּרָה, משק' נְחוּשָׁה. וכן לוי. צ"ד אֲדוּרָא, מער' המער' אֲדוּרָא. שי"ר אֲדוּר, קוה' אֲדוּרָה. ולא ידוע מקורו. — [3]) זו גרסת הערוך. ובכ"י ארורה, והביא גרסה זו גם הערוך, וכן תוספ', וילק' משפט' רמז שמ"ו, וכן בכ"י ריף. ובנוסח' עדודה, וכן רי"ף ורשי. ובכ"י וקצת דפוסים ישנים ע ד ו ר ה, וכן ר"ח. ופרש ר"ח: יביא ה נ ב ל ה בב"ד לשומה לניזק בתשלומין. ע"כ. והביא הערוך דברי ר"ח כלשונם. וכן רשי: עדודה נבילה. וכן שאר המפרשים והפוסקים מסכימים בעקר משמעת השם א ד ו ר ה. ובדבר מקור מלה זו אומר הערוך: י"מ עיקר הנבלה ע ו ר ה ע"כ נקראת א ד ו ר ה. אבל כבר דחה זה רי"ש בע"מ, ויגזור השם א ד ו ר ה מן השם הרומי cadaver. וגם זו השערה לא פחות דחוקה מהשערת הערוך, ואין לפקפק בשמיותה של מלה זו לפי גרסה זו או לפי גרסאות אחרות, וכן אין לפקפק בעצם משמעתה, אלא שקרוב הדבר ששמשה לא לנבלה סתם אלא ביחוד ל ש א ר י ת הנבלה ה ט ר ו פ ה. ואפשר שע"ש זה כנו היהודים לצלם האל א ד ו נ י ס א ד ו ר י בשם גנאי, כמו שמספר בירוש' ע"ז יג יא: ר' יעקב בר אידי הוה מיסתמיך בר' יהושע בן לוי מטון ל א ד ו ר י צלמא (כך הגרסה פה בפנים, וכן בירוש' מו"ק פ"ג ג, ובירוש' שקלים מז. דאדורא צלמא). וקרובה השערתי של פרופיסור דלמן בערוך החדש שלו כי הוא שבוש בכונה של שם הצלם א ד ו נ י, מפני שכך היה מנהגם לשבש את שמות האלילים. לבלתי העלות את שמם האמתי על שפתם. ואמרו בתוספתא ע"ז ז: כל מקומות שנקראו לשבח ע"ז מכנין אותו לגנאי את שקורין פני מלך קורין אותו פני כלב עין כוס קורין אותו עין קוץ וכו'. וכן גם היהודים בזמננו, למשל קסח במקום פסח של הנוצרים, וכיוצא בזה.

אָדוּשׁ[1]), ב"ז מ"ר אֲדוּשִׁים, — אדם הדש את התבואה, Drescher ; batteur ; thresher: לחם יודק כי לא לנצח אָדוּשׁ[2]) ידושנו (ישע' כח כח).

אֹדוֹת[3]) אודות אוד"ת, בחבור עם מלת עַל, על אדות, כנויים אֹדוֹתִי אֹדוֹתֶיךָ אֹדוֹתָם, — א) מלה תורה כי דבר פלוני הוא הדבר שעליו אנו מדברים, שבו אנו עסוקים, ונרדף עם על דבר, betreffs ; au sujet de ; concerning: ויבאו עבדי יצחק ויגדו לו על אדות הבאר אשר חפרו (ברא' כו לב). אתה ידעת את הדבר אשר דבר ה' אל משה איש האלהים על אֹדוֹתַי ועל אֹדוֹתֶיךָ בקדש ברנע (יהוש' יד ו). — ועם אַל במקום עַל: ותאמר לו (תמר לאמנון) אל אֹדוֹת[4]) הרעה הגדולה הזאת מאחרת אשר עשית עמי (ש"ב יג יו). — ובמשמעה זו נהגו הסופרים מפני אהבת הקצור להשמיט המלה על: ויגד להם המעשה ויספר להם א ו ד ו ת קורותיו (יוסיפון פרק יא). לגלות סתרי פרושים יכבד מאד א ו ד ו ת הנפש (תגמ' הנפש ז:).

[1]) משק' אָדוֹן מן דון. — [2]) אחד מהכתובים הקשים שבמקרא ויש לחשב כי הוא משבש. אך לפי הנוסחה שבידינו, התרגומים והמפרשים הקדמונים ראו בו מקור, א ד ו ש במקום הדוש, וכן גם רוב החדשים, אך כבר דחה זה אולסה' (סי' 245) ואמר כי אם זה לא שבוש פשוט הוא מקור מן שרש א ד ש. בֶּטכר (סי' 988) סובר, כי זה שנוי בכונה בדרך המליצה של הנביאים לחזק הרשם ליצר צורה חדשה, לא רגילה בלשון. ברט (מה"ש סי' 79) רואה בו מקור הפע' ארמי מן דוש, ודחה זה קויץ (KHG, § 113w Anm. 1) וכמו"כ פקפק במציאות פעל א ד ש בעבר' הקדומה. עכ"פ, לפי הנוסחת המקבל, היותר מתישב על מליצת הכתוב הוא מה שאמר בו קניג (ב' ברשימת המלים) כי אָדוּשׁ הוא שם ע"מ אדון.

[3]) רוב חכמי הלשון סוברים כי מלה זו נגזרה משרש א ו ד a) בערב' שהם מיחסים לו משמעת ס ב ב ואמרו כי אדות ד ו מ ה למלת בגלל מן גלל, וכמו בן סבה מן סבב. אבל עקר משמעת אוד בערבית היא כפף, ובהשאלה היה כבד עליו (העסק). ואם באמת אדות נגזרה מן אוד, יש לדמותה להמלה ע נ י ן מן ענה, הֶעָנֶה באיזה דבר. והחכם סוסין סובר כי אדות נגזרה מן שרש אַ דַ י b) בערבית, שיש לו, לפי דברי החכם הנזכר, גם משמעת סבב. וכל זה לא מחור. — [4]) המליצה קשה, ויש מגיהים במקום אל א ד ו ת אל אחי, וכדומה.

a) اود b) أدى

כשהיה מרצונו יתברך אודות החלק הנתן לאדם שיהי' זך ונקי (הקראי ר' אהרן הזקן, עץ חיים). ויהי היום אחר סעודת הפורים, הלכנו בבת האכילה והיין והצפרים, וכו' ונשית בנפשנו עצות, לדבר רק מאודות השירים והמליצות (עמנואל, הקדמה). ידע כי כל הדור לעבור קדמנו, גם הם כמונו על מות דברו, ושמו אך זכרו לולי התבוננו, וכספר חלום אֹדותָיו ספרו (א"ד לבנזון, הדעת והמות). הדברים האלה אודות פרושי (רש"ד לוצאטו אגרות טו). דבר את דודי שיחיה אודות זה (שלום הכהן כתב ישר ט). ספרתי לו כל אשר שמעתי אודותיו (פרץ סמולנסקי התועה ב ח). — ב) תורה כי דבר פלוני הוא סבה לדבר מה ונרדף עם בגלל, wegen; because of; à cause de,: וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו (בראש' כא יא). והוכח אברהם את אבימלך על אֹדות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך (שם כה). ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודֹת ישראל (שמות יח ח). ותדבר מרים ואהרן במשה על אֹדות האשה הכשית (במדבר יב א). למקום ההוא קרא נחל אשכול על אֹדות האשכול אשר כרתו משם (שם יג כד). — ועם כל, בין על ובין אדות: וארא כי על־כל־אֹדות אשר נאפה משובה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתתיה אליה (ירמי' ג ח). — ג) שם במ"ר במשמעת ענין, מעשה, מקרה, מסבות הענינים, Begebenheit, Angelegenheit; événement, circonstance; event, incident: מה שרשי עיקרה ומה אודותיה (של גזרת המלך) וכו' ידענו כי יש לה אודות ומקרה (מנחם בן סרוק לא תורע). וכל דבר סחורתם (של הסוחרים) וכל אודותם לא יתבן כי אם על ידו (מכתב הנשיא חסדאי למלך הכוזרים). ויקראו הערים ההם על שמותם או על שמות אודותיהם (ספר הישר פרשה נח). ויספר להם אליעזר את כל אודותיהם (שם וירא). כי היה כמו מנבא ביניהם ומגיד לכל אחד מהם אודותיהם (יוסיפון פר' ו). וגם חכמתי לא משלה על כל זה כי לאלהים לבדו פתרוני אודות העולם (שם שם). אל היראי כי האלוה אמון יעזרך על ככה ויתקן אודותיך עם פיליפוס בעלך (שם). ובאשר מסבות הגלגל מתחלפות בשקיעתן וזריחתן כן אודות האיש בחייו נעתקות מענין אל תמורתו (תולדות אלכסנדר דף מא מהדורת ישראל לוי). תודיעני בחסדיך, דקדוקי אודותיך ומסתרי קוראותיך (ר"י הלוי, מכתב לר' דוד נרבוני). ולכל האדות הרי לנו להודות (ראבע ו, שיר ועל כל). להודיע סודי חבי, ולהגיד כל לבי, ולספר אודות מסתרי (משה בן עזרא, אגרת לגביר דעות, אוצ"ט של דר' ברלינר 1881). שהרי כל אודותיו של זה שאבד ממונו ולא נתון לקבורה (רשב"ם קוהל' הוצ' ילינק מג). כי אם התנהגתי בגאוה ובזדון והייתי בבית איש מדון הייתי מכיר את אשתי ואודותיה (משל הקדמונים שער ב). מלכי ואלהי, אלה דברי אמתך נפש הדוברת אשר יצרת לשחק בי לפניך בכל עת בהנהגת אודותיה (ידעיה הבדרשי בחינת עולם פר' יד). ולו היו אודותי וקורותי בספר נצמדים לא ישאם צמד פרדים (עמנואל א). ויהי כשמוע השר את אודותי ואת אשר התעלל בי הזמן (שם). ואדרוש לשלומו וכו' ויגד לי אודותיו וקורותיו ונגליו וסודותיו (ר' זכריה בן סעדיה אלצ'הרי, ס' המוסר, קבן על יד חלק א דף כא). כל אודות דבר זה נסיתי בחכמה (ראשית דעת אלכילאי, קכג). כי טרדות אודות זמנו הן הן היו בעוכריו (שם קכט). ואם על כל אלה האודות, אבוא לשבח ולהודות, או אקריב כל התודות, כטפה מן הים לא אוכל להללו (מאיר אלדבי, שבילי אמונה, חתימה). ולכן אסתיר כל אודותי במעמקים (אברהם מפו, אהבת ציון פר' יב). אל תגיד לו כי הודעתיך את אֹדותיו פן ירע בעיניו (יל"ג, אגרות, א קנג).

אִדּוּת (אידות), ש"נ, שם מפשט מן אֵד: והחלק הדק שבניזון מתהוה ממנו אידות דק כמו שמתהוה בדברים שמתבשלים על האש אידות עולה והיותר זך ודק מזה האידות הוא הולך אל חלל הלב (רשב"ל דורן, מגן אבות, חלק יעקב, ד).

אֵדִי (אידי) בת"ז, לנק' אֵדִית, מ"ר אֵדִיים, אֵדִיות, — מטבע האֵד וצורתו, dunstartig; vaporeux; vaporous: לפי שהריאה היא מקור האויר האדיי בבעלי חיים בבלי הבשול (רבנו ניסים פירוש יצירה, קונט' המסור' דוק', דף 71). ולפעמים יהי' האויר העולה אידיי עבה (ראב"ד אמונה רמה, א ב, ט). הכאב המתחדש מרוע אידי ירפא ביחוד מבלעדי זאת בקרן המציצה (פרקי משה ח). יעלה עם הרוח אידיי או עשניי (שם). והרוח האידיי (קאנון א א הבנים). ראשנה שתשמר מהאויר האידי הלח (כתר נתי, הרופא יצחק עודכוס בנת קלו). וחרושה של המורסה יהיה אם מרוח אידיי כמו שיקרה למשוקה (קיבולי גלינוס

כ"י פריז, מאמר ב). התחלת תנועת העצם ה א ד י י הדק אל האיברים והתחלת התקבצותו והתפשטותו לנשימה דקה (רבנ"ל דורן מגן אבות, חלק יעקב, ג מה:). לפי שהם (הכליות) ארציים מושכים ארצות הדם הלח ה א י ד י י ויתהוה ממנו החלב (שם ד' ס:).

אָדִיב[1]) בת"ז, לנק' אֲדִיבָה, מ"ר אֲדִיבִים, אֲדִיבוֹת, — מי שמתנהג עם כל אדם בַּאֲדִיבוּת, כדרך ארץ, polite; höflich ; poli.

אֲדִיבוּת[1]) ב"נ, מנהגי דרך ארץ המקבלים להתנהג בהם, מפני כבוד הבריות, בין אדם לחברו, Höflichkeit; politeness ; politesse. — ועי' דרך ארץ, כבוד, מ ו ס ר.

אֵדִיּוּת, אידיות, ב"נ, — הטבע, הסגולה הטבעית להעלות אדים, Verdunstung ; evaporation : כל דבר שיארך עכובו באצטומכא ויאהר יקרה ממנו ה א י ד י ו ת המוליד לליחות (קאנון יג א יג). כי החום כשיהיה יותר נוטה אל ה א י ד י ו ת ופחות מזיק ומצער המשוש אז הוא מעיפוש שני המררות (פרקי מבה י). כמו שיולד מעובי הלחות כפי מזג מה עצם עב הוא האבר או חלק מהאבר כן יולד מ א י ד י ו ת הלחות ודקותם כפי מזג מה עצם דק והוא הרוח (קאנון א א יד). לפי שבלב הוא החיים היסודי והוא בתכלית החוזק וצריך לנשב עליו כדי שיכנס בו א י ד י ו ת לרחף עליו (רבנ"ן דורן, מגן אבות חלק יעקב ד, מו:).

אַדְיָן[2]), אדיין — בפי היהודים בארץ ישראל אחר החרבן, גם בדבור העברי, כמו ע ד י ן : ומניין שמעברין את השנה על הגליות שעלו ואדין לא הגיעו (ירוש' ר"ה פרק ז הלכה א). מיד הביאו שמנים אלף פרחי כהונה ושחטו עליו ו א ד י י ן הדם תוסס (שם תענית פרק ד הלכה ח). תני רבי יונתן אומר רואין שתי זרועותיו (אצל העֻבר בתחלת ברייתו) כמין שני חוטין של זהורית, ושאר כל אבריו כמין גולם מצומתים, ופיתוח ידים ורגלים אין לו א ד י י ן (שם נדה פרק ג הלכה ג).

אֲדִיקוּת, ב"נ,—אחיזה ודבקות חזקה, adhérence; Anhänglichkeit : ה א ד י ק ו ת אשר לכתר באין סוף (ר"מ קורדוברו, אלימה, עין הכדולת). והמעולים שבהם (בהמלאכים) שאין להם עסק עמם כלל לרוב א ד י ק ו ת ם בכסא הכבוד (יסר מקנדיה, מצרף לחכמה דף לג).

אַדִּיר[1]), בת"ז, לנק' אַדֶּרֶת, מ"ר אַדִּירִים, אַדִּירוֹת, — א) גדול עצום, חזק, gewaltig, gross; grand ; puissant;great—על אילן: בהר מרום ישראל אשתלנו ונשא ענף ועשה פרי והיה לארז אַדִּיר ושכנו תחתיו כל צפור כל כנף (יחזק' יז כג). אל שדה טוב אל מים רבים היא שתולה לעשות ענף ולשאת פרי להיות לגפן אַדֶּרֶת (שם ח). — על ספינה גדולה : מקום נהרים יארים רחבי ידים בל תלך בו אני שיט וצי אַדִּיר לא יעברנו (ישעי' לג כא). — על מים : נשפת ברוחך כסמו (את המצריים) ים צללו כעופרת במים אַדִּירִים (שמות טו י). מקולות מים רבים אַדִּירִים[2]) משברי ים (תהל' צג ד). — ושם : ד' אדנינו מה אַדִּיר שמך בכל הארץ (תהל' ח י). — ועל אנשים : ויהרג מלכים אַדִּירִים (תהל' קלו יח). — ולאלהים : אַדִּיר במרום יי' (תהל' צג ד). אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים הָאַדִּירִים האלה (ש"א ד ח). — ועל עמים, גויים : בן אדם נהה על המון מצרים והורדהו אותה ובנות גויים אַדִּרִם[3]) אל ארץ תחתיות (יחזק' לב יח). — ועל הקול והרעש : בקול רעש גדול אַדִּיר וחזק (תפלת קדושה). — ועל האש : ויהי בעשותם כן ותבער פתאם אש בלהב נורא ו א ד י ר ותלהט הלהב ואש הגדולה אוכלת (יוסיפון ג). — וכתבים : וכתבו לנו כתבים א ד י ר י ם (קטע' מהגניזה, ברכת אברהם לכבוד דר' ברלינר ג). — ב) שם לשר, לאיש רם המעלה, Edler, Fürst ; noble, prince : והיה אַדִּירוֹ ממנו ומשלו מקרבו יצא (ירמ' ל כא). וְאַדִּירֵיהֶם שלחו צעוריהם למים (שם יד ג). — בספל אַדִּירִים הקריבה חמאה (שופט' ה כה). יזכר אַדִּירָיו יכשלו בהליכותם (נחו' ב ו). עמוד והביא לפני כר גבורי חבורה

[1]) נהוגה עתה מלה זו בין המדברים עברית בא"י, לפי שמושו של אַדֻּב a) בערב' : היה בעל תרבות וד"א. ואולי גם בעברית הקדומה שמש שרש אדב במשמעה זו, וזה אולי מקורו של השם אַדְבְּאֵל.

[2]) עפ"י הנטייה, פעולת הצפון, שהלכה ופשטה יותר ויותר בקרב היהודים להחליש את הברה המיוחדה של העין ולדמותה אל הברת האלף כמו בבנענית.

a) أَدُبَ

[1]) מן אדר, עי"ש. בערב' קַדִיר a). — [2]) יש מגיהים אדיר ממשברי. [3]) י"ם שזה שבוש.

a) قدير

וכל אדירי ישיבה ואמור לפניהם הרזין (היכלות י"ד ביהמ"ד ילינק חדר ג). א"ר ישמעאל כל התראות הללו וכל התנאים התרנו בו והתרו בסמאל הרשע והוא אומר קבלתי עלי ויכחדו עשרת אדירים הללו. — וכנוי להרועה: נמו רעיך מלך אשור ישכנו אדיריך (נחום ג יח). ואבד מנוס מן הרעים ופליטה מאדירי הצאן, קול צעקת הרעים ויללת אדירי הצאן (ירמ' כה לה-לו).—וכנוי לקרדום גדול וכדומה: ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר ¹) (ישעי' י לד). — ומליצה: יבוא אדיר (אלהים) ויפרע לאדירים (ישראל) מאדירים (המצריים) באדירים (במים אדירים) (מנח' נג.). — ובלשון ההמון יאמרו עשיר אדיר, וגם אדיר בלבדו בלי השם עשיר במשמעות עשיר גדול.

***אַדִּירוּת**, ש"נ, — הכח והעז של האדיר; Macht; puissance; might: מעשה בתלמיד אחד של ר' עקיבא שאמרו לו בחלום באדר אתה מת וניסן אי אתה רואה מה שורעת לא תקצר. בא לו לפני ר' עקיבא א"ל באדירות אתה מת ואי אתה בא לידי נסיון ומה שהולדת אי אתה קובר (תנח' נוב' ברא"ש' מ). אדירות עזירות עריצות (היכלות פרק כג).

***אַדִּירִירוֹן²)**, — אחד משמות הקדש בקבלה: ובשם אדירירון אלהי רופא נאמן (ספ' רזיאל). כי צורת אדיריון קשור כשלהבת בגחלת עם החסד (ס' הקנה, הקד'). אדירירון הרוכב על הגלגלים ומניעם בכחו הגדול (שם). ומן מקום תבערה יורד זיו החכמה אל מקום נחל ארנון ונקרא שמו העמוק אדירירון מקום הרנה והמופת והחכמה (כרית מנותה דלך ה'). אדירירון שם הד' מהר' ראשים (של השם) שמרוב זיוו והדרו משיב הנפשות ומחכים לכל רואיו (כרית מנותה דלך ד'). ושם הנצוץ אשר מתחת לרקיע נקרא שמו אדירירון מקום הרנה (כרית מנותה ז). ויכוין (הסת"ם) במספר ראשי תבות הפסוקים שהוא אדירירון שמספרו לילית שהיא מבניעה (משנת חסידים תיקון תפלין פ"ד).

אַדִּישׁ³), שת"ז, לנק' אדישה. מ"ר, אדישים, אדישות, — אדם שאינו מתפעל משום דבר, gleichgültig; indifférent.

אֲדִישׁוּת ¹), ש"נ, טבע איש אדיש Gleichgültigkeit; indifférance:

***אַדְכִּיר²)**, אדכר, צמח בשרי העלים, אדם הפרח, שמש לפנים ברפואה, Aeschynanthus: אדכיר עשב שיצמח במדבר ובערבה ושמו אדכיר והוא איסקיננטום (אסף הרופא, כ"י מינכן 47). אדכר יפרחו הוא אשוננטו, ויש ממנו ערבי טוב ויש ממנו אגמי (קאנון ב, לוח הסמים). — ועי' חלף הים.

***אֱדֶל³)**, אֶדֶל, ש"ז, מין צמח דומה בטעמו להגרגיר, Lepidium latifolium; Pfefferkraut; cresson à larges feuilles: האטדין והאדל (תוספתא שביעית פרק ה). — ועי' עדל, ועי' ירקות.

אַדְלָקָה, אדלקות, כמו הדלקה: מיני אדלקות (ירוש' שביע' ז ד' לו:).

אדם⁴) ממנו: אדם אֹדם, אדמה, אדמדם אדמוני.

אָדָם⁵) ש"ז, (אין מ"ר ולא סמי'), — שם המין להאנוש: Artbenennung des Menschen; nom générique de l'homme; gener. term for man: נעשה אדם

¹) יש מגיהים בקרדם יפול. אך אינו מכרח.

²) לפי דעת פרלס (Zeitschr. Graetz, 1872, 260) מלשון פרסית אדר, אש.

³) מן אדש. עי"ז. וכבר השתמשו הרבה במלים האלה בהעתונים ובספרים. ¹) עי' הערה הקודמת.

²) בערב' אדחר ואד'חר a).

³) בסור' אדלא, ותרגם עמנ' לו (מהל"מ סי' ה) עפ"י המקורות הסורים כרשום בפנים. לוי וקוה' נקדו אֶדֶל, ונקדתי אני אֱדֶל כמו בָּצָל. — ³) במשנ' עוקצ' ג ד, וכן בירוש' שבי' ז לז ג עדל בעין. אך רה"ג גרס אדל באלף, והביא גם גרסה בעין, ואמר: מצאתי בספרי רפואות שמפרש כל שם עשבים בלשון יוני' ובל' ארמי עדלא דמי לפוגלא, וכו' עדלא הוא סיטרג. ופרוש שאר הדברים שם קצת קשה, ונתקשה גם עמנ' לו והניחם בלי פרוש.

⁴) שרש שמי אך נפרדו הלשונות בשמושו. באשורית, לפי דעת חל"א: אדם אפרוח וגוזל, ואדמנ בנין בית, ואדם דור, ועוד אדם—דומה לאדם בעברית, אדם קוף (מל"ח דל' ומ' הרכ'). בערב' רוב שמישו הוא במשמעת לפות חפת, אך בקצתו דומה לעברית. וארמית וסורית הסכימו רק במקצת בשמוש צרוף זה עם עברית וכנענית.

⁵) בכנענית אדם, וערבים הדרומיים יאמרו אואדים b) להמשרתים שבבית. בערבית המונית אדמיה c) אנושות, דרך ארץ. — והנה ידוע מקורה שהתורה נותנת

a) إذخر إذخر b) أوادم c) آدمية

בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים (בראש' א כו). זכר ונקבה בראם ובו' ויקרא את שמם אדם (שם ה ב). — ולהבדילו מיתר בע"ח: מבכר אדם ועד בכור בהמה (שמות יג טו). פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא (שם שם ב). וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה (ברא' ז כג). — ולהבדילו מהאלהות: אדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולם דומין זה לזה אבל הקב"ה וכו' (סנה' לח.).—וישמש: א) שם לכל מין האנושי, Menschengeschlecht, Menschheit; genre humain, humanité; human race: ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה (ברא' ו א). וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ (שם שם ו). — ב) האנשים, die Menschen; les hommes, mankind: וישח גבהות האדם ושפל רום אנשים (ישעיה ב יז). — ועם כל: אני אמרתי בחפזי כל האדם כזב (תהלים קטז יא). כל תפלה כל תחנה אשר יהיה לכל האדם לכל עמך ישראל (מ"א ח לח). טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם (קהלת ז ב). ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם ואת בתיהם ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש (במד' טז לב). — ג) פרט אחד מהאדם, כמו איש, ein Mensch, jemand; some one; quelqu'un, un homme: אדם כי יקריב מכם קרבן (ויקרא א ב). אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל יטמא (במדב' יט יד). למה תשמע את דברי אדם לאמר הנה דוד מבקש רעתך (ש"א כד י). וירע להם רעה גדולה אשר בא אדם לבקש טובה לישראל (נחמיה ב י). אם יאמר לך אדם אל אני מכזב הוא (ירוש' תעני' סה:). — ואחרי שלילה במשמעת שום אדם: ויאמר דוד אל שאול אל יפל לב אדם עליו עבדך ילך ונלחם עם הפלשתי הזה (ש"א יז לב). אל תריב עם אדם חנם (משלי ג ל).— ה) יצור חלש לא שלם בתכלית השלמות: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם אכן כאדם תמותון (תהל' פב ו-ז). והמה כאדם עברו ברית שם בגדו בי (הושע ו ז). אם כסיתי כאדם פשעי לטמון בחבי עוני (איוב לא לג). ויאמר אליה שמשון אם יאסרני בשבעה יתרים לחים אשר לא חרבו וחליתי והייתי כאחד האדם (שופטים טז ז).—ו) להפך יצור חשוב: ותקטן זאת בעיניך אלהים ותדבר על בית עבדך למרחוק וראיתני כתור האדם המעלה (דה"י א יז יז). ויעשהו כתבנית איש כתפארת אדם לשבת בית (ישעי' מד יג). כל יהודי שאין לו אשה אינו אדם (יבמות סג.).—ז) יצור משכיל: כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי (משלי ל ב). הן האדם הלז בתבל היה כאחד מצבא המרום במרום, לבבו מני ים רחבו גדותיו (ר' ידעיה הבדרשי בחי' עול' ב). — ד) *האנשים, הבריות בכלל, Man; one; on: אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת (ברכ' ד:). שפעמים אדם בוש למכרו (ב"ב קט.). אדם זורע ספק אוכל ספק אינו אוכל אדם קוצר ודאי אוכל (סוכ' מט:) אדם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה (ב"ב י.). שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וביוצא בהם דרך רעה הן (רמבם הלכות דעות ג א). לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב. לעולם ישתדל אדם שיהיו מעיו רפין. כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה ואינו שבע ומעיו רפין אין חולי בא עליו וכחו מתחזק (שם פרק ג).—ח) בחבור לשם או תאר: אדם בליעל איש און הולך עקשות פה (משלי ו, יב). זה חלק אדם רשע מאלהים (איוב כ כט). — והשם המתאר קודם: והוא יהיה פרא אדם (בראש' טז יב). בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו (משלי טו כ). אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו (שם כא כ). — ט) ומפני שהאדם הראשון נקרא אדם, על כן יאמר לאיש אחד בן אדם, ולרבים בני אדם, בפרט להורות על תכונת האדם שבו, אם למעלה או לחסרון: לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במד' כג יט). הן עד ירח ולא יאהיל וכוכבים לא זכו בעיניו אף כי אנוש רמה ובן אדם תולעה (איוב כה ה-ו). מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהל' ח ה). מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן (ישעי' נא יב).—ולנכח: ויאמר אלי בן אדם עמד על רגליך ואדבר אתך (יחז' ב א). ואתה בן אדם שמע את אשר אני מדבר אליך (שם ח). בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל (שם ג יז). בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם (דברים לב ח). אני אהיה לו לאב

לשם הזה, ע"ש האדמה שממנו נוצר. ואולם חכמי הלשון החדשים סוברים שהוא מדרש מלים המוני, אך לא מצאו דבר המתקבל בגזרת מלה זו. קצת החכמים (דל' ואחרים) חפשו לו דמיון בלשון אשור, אדם אפרוח ילד וכדומ', נלד' בערב' אנאם a) ר"ל בריה, אדם. וכבר דחה קניג (Kö 3, 183) סברה זו והתקרב קצת למדרש המלה של התורה ושעד כי הכונה באדם עובד האדמה, או „בונה" האדמה. אבל כל זה רחוק ורחוק.

a) أنام

והוא יהיה לי לבן אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בְּנֵי אָדָם (ש"ב ז יד). בְּנֵי אָדָם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה (תהל' נז ה).—ובמשמעת א נ ש י ם בכלל: משמים הביט ה' ראה את כל בְּנֵי הָאָדָם (שם לג יג). השמים שמים לה' והארץ נתן לִבְנֵי אָדָם (שם קיה יו). עשיתי לי שרים ושרות ותענוגות בְּנֵי הָאָדָם (קהלת ב ח). מי יודע רוח בְּנֵי הָאָדָם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה (שם ג כא). אלו ב נ י א ד ם שמניחין דברי תורה ועושין כל ימיהם כחגים (שבת קנא:). דברה תורה כלשון ב נ י א ד ם (ברכות לא:). אמר ר' יוחנן הלכו בנדרים אחר לשון ב נ י א ד ם (ירוש' נדרים לט ג). דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מ ב נ י א ד ם וזו משונה ורחוקה מזו ביותר (רמב"ם הלכות דעות א א). כך ב נ י א ד ם שנפשותיהם חולות מתאוים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה (שם ב א).—ושגור הדבור: פלוני אינו בֶּן אָדָם כלל, לאמר אינו בן דעת, אינו מתנהג כמנהג בני אדם, וכדומה. ויאמרו: גם זה בֶּן אָדָם, וכדומה, עי' ערך בֵּן.—לֹא־אָדָם: ונפל אשור בחרב לא־איש וחרב לֹא־אָדָם תאכלנו (ישעיה לא ח). אָדָם לְאָדָם, כמו איש לרעהו: כמים הפנים לפנים כן לב הָאָדָם לָאָדָם (משלי כז יט).—ובצרוף עם חָבֵר: עבירות שבין א ד ם ל ח ב ר ו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו (יומא פה:).

קצת משלים בנוגע לאדם:

כל אדם שאין בו דעה אסור לרחם עליו (סנהדר' לב.). — א ד ם שיש בו דעה כאלו נבנה ביהמ"ק בימיו (ברכות לג.). — אדם שאין לו קרקע אינו א ד ם (יבמות סג.). — בשלשה דברים א ד ם ניכר בכוסו ובכיסו ובכעסו ואמרי לה אף בשחקו (ערובי' סה:).—א ד ם רוצה בקב שלו מתשעה קבים של חברו (ב"מ לח.).—א ד ם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום (משנה שקלים ג ב). — א ד ם קרוב אצל עצמו (משנה יבמות כה:). — אין א ד ם דר עם נחש בכפיפה אחת (כתובות עב.). — אין א ד ם מת וחצי תאותו בידו (קהלת רבה ה ו).— אין א ד ם יודע במה משתכר (פסחים נד:). — אין א ד ם משטה בשעת מיתה (ב"ב קע"ה.). — א ד ם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה (ב"ק קיח: ב"מ כא:). — אין א ד ם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ (ע"ז יט.). — אין א ד ם עומד על ד"ת אלא א"כ נכשל בה (גטין מג.). — אין א ד ם עובר עברה אא"כ נכנס בו רוח שטות (סוטה ג.).

אָב וָאֵם, וכו' עין למעלה. -- *אַבְרֵךְ, בחור נבון. — אָדָם הָרִאשׁוֹן, אבי כל אדם. — *אָדָם קַדְמוֹן, בלשון המקבלים, ראשית התגשמות. — *אַדְנֵי הַשָּׂדֶה, קוראת ההגדה למין חיה בצורת אדם מחבר להאדמה בחבל של בשר היוצא מטבורה ואם אך נפסק החבל תמות. — אֶזְרָח, בן אֻמה וארץ אחת: הוא אזרח הארץ ההיא. — אָח וְאָחוֹת, בני אב אחד או אם אחת. — אִישׁ וְאִשָּׁה, עין במקומם. — *אֹכְלוֹס, אוכלוס, המון רב. — *אַמְבוּהָה, עדת אנשים. — *אֻמָּה, קבוץ אנשים שיצאו ממקור אחד ויש להם מסורות אבות ודברי הימים משתפים, לשון וספרות משתפות. — אֱנוֹשׁ, אדם, עין במקומו. —*אֱנוֹשׁוּת, תכונת האנוש, וכל מין ה א נ ו ש י.—

*בֹּגֶרֶת, בגרה, הגיעה לזמן הבגרות, וראויה להנשא והיא *ב ו ג ר ת. בָּחוּר, אדם בימי ה ב ח ר ו ת, אחרי הנערות. -- *בָּשָׂר וָדָם, כנוי לאדם בבחינת הגשמיות שבו. —

גֶּבֶר, איש זכר. — גּוֹי, לְאֹם, עַם, שמות נרדפים לאמה. — גְּוִיָּה, גוף, גֶּשֶׁם, ואברי הגוף, למשל הידים, הרגלים וכו' עין גוף. גֹּמֶד, ננס — גֵּר, זר, נכרי בנגוד ל א ז ר ח. —

דַּבָּר, מ ד ב ר: האדם הוא ממערכת ה מ ד ב ר בארבע מערכות הטבע: דומם, צומח, חי מדבר. — דוּדָאִים, צמח שיש לו קצת צורת אדם יחסו לו הקדמונים סגלה להריון. — *דַּחְלִיל, תמונה בצורת אדם שמעמידים בשדה להברית העופות.

הָמוֹן, הרבה אנשים יחדו, עין במקומו. —

זָכָר וּנְקֵבָה האיש והאשה. — זָקֵן, זְקֵנָה, זֶרַע האדם: כל האנשים הם ז ר ע האדם.

חֶבְרָה, אגודה, אנשים שהשתתפו והתחברו יחד לאיזו תכלית. — חַוָּה, אשת אדם הראשון, אם כל האדם. —

*טָלִי, *טַלְיָה, כמו נער, נערה. — *טֻמְטוּם, (טומטום), מי שסמן המין שלו אינו נכר. —

יֶלֶד יַלְדָּה, האדם בקטנותו. — יְלוּד אִשָּׁה, כנוי לאדם. — יוֹנֵק, ילד קטן, בעת שהוא נזון מחלב אמו. — יַעֲלָה, שם חבה כפי המשוררים לעלמה יפה. — יָשִׁישׁ, זקן.

מַטֶּה, הוא שֵׁבֶט. — מִשְׁפָּחָה, האנשים הקרובים ול"ז קרבת דם, עין במקומו. — *מְדוּת,

האדם: רחום, אכזרי, טוב, רע וכו' עין מדה.

*נַנָּס, אדם קצר קומה ביותר. נַעַר, נַעֲרָה, האדם בעת נערותו, אחרי הילדות — נֶפֶשׁ, הכח הרוחני שבאדם. כחות הנפש, כמו חכמה, דעת, אולת וכו' עין נפש. — נְשָׁמָה, שם נרדף לנפש. —

עול יָמִים, בחור. עולל, ילד. — *עולם קָטָן, האדם הוא עולם קטן — עֶלֶם, עַלְמָה, האדם בימי עלומיו, מיד אחרי הנערות. — עָמִית, חבר, בן ארץ אחת עם רעהו.

*פְּעוּט פְּעָטוֹת, אדם שלא בגר עדין, שאין לו עדין כל זכות אורח במדינה. — *פֶּרֶא אָדָם, אדם בלי, דעת שאינו מחישוב.

צְבִי צְבִיָּה, שם של חבה בפי המשוררים לעלם ולעלמה בבחינת יפים ונעמם. — צָעִיר, האח הקטן ביחס להרב, להגדול ממני בשנים, ובכלל, אדם רך בשנים. —

קָהָל, אספת אנשים הרבה. עין מקומו. — קוֹף, חיה בעלת ארבע ידים וצורת אדם לה. — *קִפֵּחַ, אדם גבוה ביותר, ועין כל השמות ממין הזה בערך מום.

רוּחַ, רוח האדם, נפשו, נשמתו. — *רָוָק, גבר לא נשוא אשה. — *רִיבָה, נערה, עלמה. —

שָׂב, אדם שכבר הגיע לשיבה, שהלבינו שערותיו. — שֵׁבֶט, בני ישראל נחלקו לשנים עשר שבט, שבט ראובן, שבט שמעון וגו'. —

*תִּינוֹק, יֶלֶד.

***אָדָם הָרִאשׁוֹן,** (ר"ת אדה"ר) — הבריה הראשונה בצורת אדם שמספרת התורה שנבראה ביום הששי של ימי בריאת העולם ונקרא שמה אָדָם, Adam: היה ר' מאיר אומר אדם הראשון מכל העולם כלו הוצבר עפרו (סנה' לח.). א"ר אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה וכו' כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו (שם:). א"ר אליעזר אדם הראשון (היה) מן הארץ עד לרקיע (חגי' יב.). ת"ר לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו וכו' כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך אמר עולם במנהגו נוהג (ע"ז ח.).

***אָדָם קַדְמוֹן,** בפלסופית המקבלים — תחלת התגשמות האצילות מהאין=סוף: אישתמודע דאית אדם קדמון לכל הקדומים (תקוני זהר, תיקון ה). עוד יש אדם קדמון וכו' ונקרא קדמון להורות כי הוא קדמון לכל אצילות (ר"מ קורדוביירו פרדס ערכי הכנויים). והנה מן האין סוף נשתלשל אח"כ מציאות האצילות המאור הגדול הנקרא אדם קדמון לכל הקדומים (ר"ח ויטל, עץ חיים היכל אדם קדמון, ענף ב). מאותה החזרה (של האור הקדמון) והוא היש מאין דהיינו החיולי נתהוה איזה שרש, ובאותו שרש נקפה אותו האור וכו', דהיינו אדם קדמון (קבלת תלמיד האר"י, ר"י סרוג, בתעלומות חכמה ליש"ר מקנדיה). ותחלה נשתלשל ממנו (מן האין סוף) באצילותו באמצעותו אדם קדמון ובבחינת היותו שני אל האין סוף נקרא אדם דבריאה (סדר האצילות על הרש כ"ק, שם). תוך אויר קדמון יש אדם קדמון והוא כנגד עולם הבריאה וכו' ולמה נקרא אדם קדמון לפי שידוע שסוד המתקלא הוא תיקון הפרצוף של אדם (עה"מ, שער אדם קדמאה סתימאה ח י). הפרק הזה הגדול והנורא בו אבאר קומת אדם קדמון (שם ח ט) להיות שלא היה יכול העולם להשתמש באויר הגדול של כתר שבכתר לכן נתעלם בסוד אדם קדמון (שם ט ו). ובדרך ירידתו (של האור אין סוף) האיר בחלל ההוא עגול אחד של אור רחוק מעט מאור א"ס, וברדתו עוד האיר עגול שני וכו' ובללות יושר זה עומד ברוחב העגולים בצלם אדם ישר וכו' וזה נקרא אדם קדמון (מסג' חסידי', ב). עשר ספירות פנימיות חיצוניות ודמיונם במראה אדם הראשון שבכולם אדם קדמון (רמח"ל, חומ"ק).

אָדֹם[1], אָדוֹם, בת"ז, לנק, אֲדֻמָּה, מ"ר אֲדֻמִּים אֲדֻמּוֹת, — שצבעו ועינו כעין הדם, האש, וכדומה, rouge; rot; red: מדוע אָדֹם ללבושיך ובגדיך כדורך בגת, פורה דרכתי לבדי וכו' ויז נצחם על בגדי (ישעי' סג ב—ג). והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אֲדֻמִּים כדם (מ"ב ג כב). — ופני דאדם: דודי צח וְאָדוֹם (שה"ש ה י). — ולגון שערות הבהמות: דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אֲדֻמָּה תמימה אשר אין בה מום (במדב' יט ב). ראיתי הלילה והנה איש רכב

---

[1]) באשורית לגון של דם נוטה לשחור, ביחס לבגד. וכן בערבית אַדַם אֻדְמַאנַה a), ויש לחשב כי נגזר מן השם דם.

---

a) آدَم أُدْمانة

על סוס אָדֹם וכו' ואחריו סוסים אדֻמים שרקים ולבנים (זכריה א ח). — ולגון מאכל, עדשים וכדומה: ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא מן האדם האדֹם הזה (בראש' כה ל).— ובהשאלה, כנוי לכעס וקצף, לאכזריות: הגבור הנוצח במלחמה ראוי שיתיחס אליו ה א ד ו ם להיות שדרכו לשפך דם וג"כ האדום הוראות האכזריות חמה ושטף אף (ר"מ קורדוביירו, הפרדס ספר הגוונים).

*אֲדוּמָה, המרה האדמה.

אֹדֶם, גון האדֹם ואבן יקרה אדמה.—אֲדַמְדָּם, אַדְמוֹנִי, *אַדְמוּת, *אֲדַמְדָּמוּת, עי' לקמן. —*אַדְמָה, ש"נ, מין אדמה נותנת צבע אדֹם, *אֲדַמִּיִּי, אדומיי, בעל מרה אדמה.— ∞אֲדֶמֶת, מחלה. *אוג, ס"ז, גרגרים נותנים צבע אדֹם. אַרְגְּוָן, אַרְגָּמָן, ארג צבוע אדֹם נוטה לסגול, ועצם הגון הזה.—אַלְגֹּם, אַלְמֹג, חמר אבני אדֹם,—אָמֹץ אדֹם חזק.

*בַּקָּם, עץ אדֹם נותן צבע אדֹם,

*דִּיהָה, כֵּהֶה.—דָּם.

∞וָרֹד, *ורדי, שיש לו גון ורד.

*זְהוֹרִית, צבע אדֹם כעין הכרמיל, וארג צבוע בצבע זה. —

כַּרְמִיל, צבע אדם פתוח.

*מַאְדִּים, כוכב מאיר באור אדמדם,

*סוּמָק, אדֹם.—*סְמוּקָה, מחלה.—*סַקְרָא, אדמה נותנת צבע אדֹם ועצם הצבע. — *סַרְטָן: אדֹם כסרטן.

*פּוּאָה, עשב נותן צבע אדֹם.

*קוֹצָה, עשב כעין הפואה. — *קְנִי, אדֹם עז.

שָׁנִי.—*שָׁנִית, מחלה.—שָׂרֹק, אדֹם נוטה לצהוב. תּוֹלַעַת שָׁנִי וּמְתֻלָּע.

אָדַם[1]), פ"ע, עתיד יֶאְדַּם[2]), —היה אָדֹם, be; rot sein ; red; être rouge: אָדְמוּ עצם מפנינים (איכה ד ז).

—הֶאְדִּים, עתיד יַאְדִּים,—היה, נעשה אדֹם, rot werden; become red; devenir rouge: אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יַאְדִּימוּ[3]) כתולע כצמר יהיו (ישע' א יח). היו שבריה שוין ותוכה מ א ד י ם (תוספ' כלים ב"ק ב ו). כל ימים שהיה שמעון הצדיק קיים היה לשון של זהורית (שהיו קושרים בבית המקדש

[1]) עי' הערה לאָדֹם. — [2]) מפיק אלף ודלת דגושה כמו יַאְדִּים. — [3]) כך, מפיק אלף ודלת דגושה, בתנוסח' המדיקות, וכן רד"ק.

ביום הכפורים בשעת שליחת העזאזל) מלבין משמת שמעון הצדיק פעמים מלבין פעמים מ א ד י ם (ירוש' יומא ו הלכ' ד).—ובבשר: בדרוסה וכו' עד ש י א ד י מ ו סימנים עצמם (חולין נג:). — ובפני האדם: לשעבר היו פניה (של נעמי מרוב טובה) מ א ד י מ ו ת ועכשיו הן ירוקות (מד"ר רות פסוק ותלכנה). —ובלי השם פנים: היתה (הסוטה) מ א ד מ ת עושין אותה ירוקה (מד"ר במדבר פ' ט). — בשערות: היו בה (בפרה האדומה) שתי שערות עיקרן משחיר וראשן מ א ד י ם עיקרן מ א ד י ם וראשן משחיר וכו' (מש' פרה ב ה). — ובפֵרות: האוג והתותים (חיבים במעשרות) מ ש י א ד י מ ו וכ' האדומים מ ש י א ד י מ ו (מש' מעשרות א ב). — וגון פני הרקיע: כל זמן שפני מזרח מ א ד י מ ו ת זהו יום הכסיפו זהו בין השמשות (ירוש' ברכות א, ב:). — ב) *עשה אָ ד ם: מנין ל מ א ד י ם בשבת (תוספתא שבת ח). אפילו אדומים והלבינום או לבנים ו ה א ד י מ ו ם (מש מקו' ג ו). ש ה א ד י ם (עובד אדום) את פני דוד (מד"ר במדבר פרשה ד).

—פע' *אִדֵּם — עשה אָ דֹם; redden; rot machen; rendre rouge: ה מ א ד ם אודם כשפה חייב (ירוש' שבת ז ב). ומאנת לְאַדֵּם ראש נביא שמרון בחבורה (ר"ש הנגיד, ב ב). והכבד מ א ד ם הכילוס הלבן (קאנון ג יב א).

—פע' מְאָדָּם[1]), צבוע בצבע הדם, rot gefärbt; teint de rouge; dyed red: מגן גבוריהו מְאָדָּם אנשי חיל מתלעים (נחום ב ד). ועשית מכסה לאהל עורות אילים מְאָדָּמִים (שמות כו יד).

—התפ' הִתְאַדֵּם,—א) נראה והזהיר בצבע אָ דֹם: אל תרא יין כי יתאדם (משלי כג לא). — ב) *נעשה אָדֹם: נִתְאַדְּמוּ פניו מכעס, וביוצא בזה. השמש מ ת א ד מ ת בגבול המערב ופני מערב מאדימין בעת שקיעתה (מדרש תמורה ביה"מ ילינק א). והעינים מ ת א ד מ י ם באדמימות (ר"מ קורדוביירו, אילימה, עין שמש, תמר ג פרק כב).

[1]) במקום מְאֻדָּם, רפוק קול ֻ לקול ָ, בזמן מאוחר, כמו הרפוק מזמן קדום לפני אות גרונית, מְבֹהָל, או לפני ר, מְבֹרָךְ, והוא לפי דעת בטכר מפני אות דלת שלאחריה, כמו שהתחילו לאמר שָׁדַּד במקום שֻׁדַּד: שָׁדְּדָה נינוה (נחו' ג ז), אף על פי שעוד התמידו לאמר גם שֻׁדְּדָה כל הארץ (ירמ' ד כ).

אֹדֶם[1], ש"ז, — א) אבן יקרה אדמת הגון, Rubin; rubis; ruby: אֹדֶם פטדה וברקת הטור האחד (שמות כח יז). בעדן גן אלהים היית (מלך צור) כל אבן יקרה מסכתך אֹדֶם פטדה ויהלם (יחזק' כח יג). ואמר בן סירא: כומז [2]) א ו ד ם על ניב זהב, משפט שיר על משתה היין (כ"ס גניזה לב ה). ור"י הלוי: שתה ומצה שפת אֹדֶם ורוות בצוף פיה מגדי (כעלת כספים). — ב) *עצם גון האדֹם, Röte; redness; rougeur: המאדם א ו ד ם כשפה חייב (ירוש' שבת פ"ז הלכה כ). והמראה הזה שהוא מעורב מלבנונית ומעט א ו ד ם הוא הנקרא פתוך (ר"י אבן תבון, פרוש הרמבם משנה נגעים א ב). שמה שיהיה הלובן חלוש יהיה מעט האדמימות ועוד יותר נראה א ו ד ם חזק (שם א ד). שיתאדמו העינים מסוד אודם המחשיך הראות ולא א ו ד ם הכעס בלבד (ר"מ קורדוכירו, אילמה, עין שמש תמר ב פרק לא). — ובהשאלה: בסוד הלבנת הכתר המלבין א ו ד ם ה ד י נ י ם (שם תמר ג פרק ז). לבן ו א ו ד ם דהיינו רחמים ו ד י ן (עה"מ, רישא דז"א מג). — ג) *מקום אדום בגוף: ה א ו ד ם שבשפה נדון כבית הסתרים (תוספתא נגעים ב). ו א ו ד ם השפתים נדון כבית הסתרים ואינו מטמא בנגעים (רמבם הל' טומאת צרעת ו א). — ד) *לֵחָה אדמה שבגוף האדם, rote Flussigkeit im Körper; humeur rouge; red humour: שלשה שותפים יש באדם הקב"ה ואביו ואמו אביו מזריע הלובן שממנו עצמות וגידים וכו' אמו מזרעת א ו ד ם שממנו עור ובשר וכו' (נדה לא.). — ג) *זיבה אדמה, roter Fluss; red flux; flux rouge: כיצד שוה (האנדריגנוס) לנשים מטמא ב א ו ד ם כנשים (בכורים ד ג). למעוטי האיש מ א ו ד ם (נדה לב:). אין האשה מטמאה בלובן ולא האיש ב א ו ד ם אלא האשה ב א ו ד ם והאיש בלובן (רמבם הלכות משכב ומושב, א ו).

אֲדַמְדָּם[1]), ת'ז, בהפס' -דָם, לנק' אֲדַמְדֶּמֶת — דֶּמֶת, מ"ר אֲדַמְדַּמִּים אֲדַמְדַּמּוֹת — קצת אָדֹם, röthlich; reddish; rougeâtre: וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם צרעת פרחת היא בקרחתו או בגבחתו (ויקר' יג מב). והיה הנגע ירקרק או אדמדם בבגד או בעור (שם מט). והיה במקום השחין שאת לבנה או בהרת לבנה אדמדמת (שם יט). בהרת לבנה אדמדמת (שם כד). והנה שאת הנגע לבנה אדמדמת בקרחתו או בגבחתו (שם מג). — ובמשמעה זו משתמשים רוב הסופרים, ואולם השתמשו בה גם במשמ' אדֹם מאד: ו א ד מ ד ם כדם בא ימה החרם (יל"ג אהב' דו"מ ח). —

---

[1]) על שם גון האדֹם, אך לאיזה אבן מהאבנים האדמות קראו העברים כך, בזה נחלקו כבר הקדמונים. השבעים והולגטה תרגמו sardius, וכן הפשיטא (יחזק' כח יג) סרדון, וכן מד"ר (שמות לח) שדרגון, והגיה מוספיא שרדנגון (ז' ככר REJ XXIX). ויש אומרים שהוא הנקרא בלע"ז Karneol, cornaline. רסע"ג תרגם יאקות אחמר, והוא rubis בלעו. וכן ר"י בן גנאח, וכן הסכימו רוב המפרשים, ובמשמעה זו משתמשים בו רוב הסופרים.

[2]) המו"ל משערים כי במקום כומז צ"ל כמו. אבל שני הפסוקים שלפניו ושלאחריו שמדבר בהם כמו כן אדות חליים, רביד זהב, ומלואת פז, (כרביד זהב ובו נפך וספיר כך נאים דברים יפים על משתה היין, מלואות פז וחותם ברקת קול מזמור על נועם תירוש) הם מעידים כי כומז היא הנוסחה הנכונה. ועי' ניב ונוב.

[1]) וכן יְרַקְרַק. והנה כבר בימי המשנה נפסקה כנראה המסורה של משמעת משקל זה בזמן הקדום, אם הוא מגדיל או מ צ ע י ר את המושג, ואמרו בספרא: ירקרק ירוק שבירוקים, ואדמדם אדום ש ב א ד ו מ י ם, ורבי עקיבא במשנ' נגע' א ב אמר א ד מ ד ם כיין המזוג במים. רסע"ג תרג' מחמר. וכן במלת ירקרק כמו הספרא: אמר הגאון שהוכפל לקושי (שפת יתר להראב"ע). ר' אדונים בן לברט כרבי עקיבא. ר"י בן גנאח לא הכריע באדמדם וירקרק אם הוא להגדל' או להצער'. רש"י כהספר': אדמדם, אדום שבאדומים, וכן הרמבם (הלכ' נגעי') החליט כהספרא, ופרש ירוק שבירוקים כדעת סומכוס בתוספתא שהיא כמו כנף טוס ואדם ש ב א ד ו מ י ם כמו זהורית היפה. וכן רדק: כפל הלמד לרוב ה א ד מ י מ ו ת. וכן נראה קצת ממלת חלקלקות שהכונה בו למקום חלק הרבה. וכן עקלקל. ומ"מ הכתוב בעצמו מכריע כדעת ר"ע שהכונה באדמדם ק צ ת אדם, מפני שמראה ל ב ן א ד מ ד ם לא יוכל להיות א ד ֹם ש ב א ד ו מ י ם. וכן הראב"ע: ירקרק וכו' וזה כפול לחסרון וכן שחרחורת. ע"כ. וכן בשה"ש א ו: שחרחורת זה הכפל למעט וכן ירקרק או אדמדם. וכן הרשבם (פרוש שה"ש הוצא' ילינק): שחרחורת אין בה שחרות כ"כ כמו שחורה כענין של א ד מ ד ם שאין בה א ד מ ו מ י ת כ"כ. ומזמן המשנה והתלמוד נמסרו לנו עוד שמות על משקל זה, כמו בצלצול (כלא' א ג). פלגלוגה (גמר' ירוש' שם), אבל גם בהם יש לפקפק אם הכונה בהם הקטנה של בצל, או מין א ח ר של בצל, וכן דעת הרמבם. בערבית ארמית וסורית נהוג זה המשק' אבל גם שם אינו מוכרע. ואחדים מהחדשים במשמעת הקטנה. ברט (מה"ש סי' 146) אינו מכריע. קניג (ב' 413): אעפ"י שעקר שמוש הכפלת אותיות השרש היא לרבוי והגדלה, אינו נמנע שירמז על פקפוק ולא ברור של המושג, ולכן — הקטנה בפרט בהגונים. — כ"ז להלכה, ולמעשה בספרותנו נקבע שמוש המשקל הזה במלים של הגונים עפי"ר ל מ ע ו ט הגון.

ב) ש"ז, יפו אדמדמי מאוריה (ר"י הלוי, יפה תיפה ספרוניה).

***אדמדמן**[1]), חמר מחצבי מרכב מכסף חי וגפרית, אד'ם הגון ונותן צבע אד'ם, Minium.

אדמה[2]) ש"נ סמי' אדמת, מ"ל אדמות, — הארץ יעודה להיות עבודה בחרישה וזריעה ולתת פרי, Erde, Land, Acker; sol, terre; soil, land: ויהי הבל רעה צאן וקין היה עבד אדמה (ברא' ד ב). הא לכם זרע וזרעתם את האדמה (שם מז כג). מקנה רב היה לו (לחמלך עזיהו) ובשפלה ובמישור אכרים וכרמים בהרים ובכרמל כי אהב אדמה היה (דה"ב כו י). ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' (ברא' ד ג). וברך פרי בטנך ופרי אדמתך דגנך ותירושך ויצהרך (דברים ז יג). — אדמה כחושה שאינה נותנת הרבה פרי. — אדמה שמנה מביאה פרי הרבה: וילכדו ערים בצורת ואדמה שמנה (נחמיה ט כה). — משל: אומרים בני אדם תכחש האדמה ולא יכחש אדונה (בארמית: אמרי אינשי כחשא ארעא ולא ליכחוש מרה. ב"מ קד:). — איש אדמה, העוסק בעבודת האדמה, Landmann; paysan; peasant: ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (ברא' ט כ). — ב) חלקה, קנין איש אחד, Grundbesitz; domaine: למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו, קנה אתנו ואת אדמתנו בלחם וכו' רק אדמת הכהנים לא קנה (ברא' מז יט-כב). הכל היום יחרש החרש לזרע יפתח וישדד אדמתו (ישעי' כח כד). עבד אדמתו ישבע לחם (משלי יב יא). אם עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון, אם כחה אכלתי בלי כסף ונפש בעליה הפחתי, תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה (איוב לא לח-מ). — ג) עצם החמר שממנו הארץ מרכבה, die Erde als Stoff; la substance même de la terre; soil: ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים (ברא' ב יט). מזבח אדמה תעשה לי (שמות כא כד).—ובנגוד לעפר, חמר הארץ אדוק ודבוק יחד בגוש: היוצר הזה מביא עפר זכר ואדמה נקבה כדי שיהיו כליו בריאין (מד"ר ברא' יד). — ד) כל גוף הארץ, Körper der Erde; corps de la terre, globe: ותפתח האדמה את פיה ובלעה אותם ואת כל אשר להם וגו' ויהי בכלותו לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם (במד' יו ל-לא). בככר הירדן יצקם המלך במעבה האדמה (מ"א ז מו). — ה) כל הארץ בבחינת היותה מקום הישוב, die Erde; earth; la terre: ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה (ברא' ו א). כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את כל היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה (שם ז ד). ונברכו בך כל משפחות האדמה (שם יב ג). והיה ביום ההוא יפקד יי' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעי' כד כא) — ו) חלק מכדור הארץ, מדינה, Gegend, Land; contrée, pays; country, district: והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשבתיך אל האדמה הזאת (ברא' כח יה). ונתש (אלהים) את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם וזרם מעבר לנהר (מ"א יד-יה). והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא (ישעי' יט יז). כי שקר הם (הנביאים) נבאים לכם למען הרחיק אתכם מעל אדמתכם (ירמי' כז יד-יה). וקבצתי אתכם מן העמים ואספתי אתכם מן הארצות אשר נפצותם בהם ונתתי לכם את אדמת ישראל (יחזקאל יא יז). איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר (תהלים קלז ד). — ומ"ר מן אדמה: קראו בשמותם עלי אדמות (תהלי' מט יב). — ז) פרורי חמר האדמה, נרדף עם עפר:

---

[1]) מארמית: בר איתיליד לן ינוקא גבלין ליה אדמדמני ומשין מוחיה דלא ליכלוניה יתושיא (מד"ר ברא' פרשה לד). ובערוך בזה הערך: אדמדמני שהן סממנים. ע"כ. ובערך דמדמניות: ואולי מלת אדמדמני מזה, וכו' ודמדמניות (ענבים) שזובות דם. ע"כ. וכן רשי על המדרש: אדמדמני כמו הדרדבניות וכו' והיינו ענבים שלא בשלו כל צרכם. והסכימו לזה גם לוי וקוה'. אך קצת קשה לחשב כי ענבים יבריחו זבובים. ולכן יותר נראה פרושו הראשון של הערוך, שאדמדמני הם סממנים, וישער בוקשד' שהוא החמר המחצבי הנותן צבע אדם, בלע"ז minium, וכן בשתלי, וכן גם לנדוי, והעיר שהיה מפורסם אצל הקדמונים רטיה מרכבת מחמר זה, emplastrum minium. בספרי הרפואה שלנו השתמשו בהשם הערבי זנגפר. בסור' אדלתא במשמעה זו.

[2]) בערבית אדמה אלארצ' a) פני הארץ, אדים b) מה שנראה מן הארץ, הקלפה העליונה, ואידאמה c) קרקע קשה בלי אבנים, לפי דעת פלישר (הער' ללוי) העקר עור האדם וכדומה, ונסתעף לקלפת האדמה המקיף כעור.

a) أدمة الارض b) أديم c) إيدامة

וירץ איש בנימין מהמערכה וכו׳ ומדיו קרועים ואדָמָה על ראשו (ש"א ד יב). והנה לקראתו חושי הארכי קרוע כתנתו ואֲדָמָה על ראשו (ש"ב טו לב). — ח) אדָמָה אֲדוּמָה ישתמשו בה לצבע והשתמשו בה לפנים לחותמות, rubric; rubrique; Rubrik: א ד מ ה ¹) (שעורה להיות חיב בהוצאתה בשבת כחותם המרצופין, דברי ר ב י עקיבא, וחכמים אומרים כחותם האיגרת (משנה שבת ח ה). — ט) חמר האדמה בבחינת חלקי־הרכבתו: אדמת גיר, וכדומה: מין א ד מ ה לבנה וכו׳ ויש מין א ד מ ה לבנה אחרת הנקראת בלשון יון סיקרא, ובאלו האד מ ו ת היו רושמים וכותבים (בנימין מוספיה, ערוך ערך סס).

א) שמות ופעלים כללים:

אָבֵל, אדמה רטובה מכסה תציר. — אָבָק, אדמה שחוקה דק, שהרוח מרים מהארץ. עין במקומו — אַגָן, כמין בור קטן שמים נקוים שם. — אֲחֻזָּה, אדמה שנאחז בה אדם, שהוא יושב עליה, שהיא קנינו. — אִישׁ אֲדָמָה, מי שעסק בעבודת האדמה. — אִכָּר, עין ע ב ו ד ת ה א ד מ ה. — *אֲפָר, מקום מרעה. — אֶרֶץ, עין במקומו. —

בְּאֵר, חפירה באדמה להוציא משם מים חיים. — בּוֹר, חפירה באדמה למי גשמים. — בִּקְעָה, מקום עמוק באדמה בין הרים. — *בְּתוּלָה, קרקע בתולה, שלא נעבדה, שלא נגעו בה עדין. —

*גֹּבֶל, גובל, כעין מלבן יגבה מהאדמה סביב להערוגה. —*גַּבְשׁוּשִׁית, תל קטן. — *גּוּשׁ, חתיכה של עפר דבוק יחד. — גִּבְעָה, הר, עין במקומו. — *גּוּמָה חפירה עגולה קטנה בארמה. — גּוּמָץ, גומה גדולה.

*גַּחַר, קרע עמק באדמה, מעון לחיות טרף לנחשים וכדומה — גִּיר, אדמת גיר, לבנה, מטבע אבן הגיר. — *גְּנַז, טמן איזה דבר באדמה. —*גְּנִיזָה. — *גַּרְגִּשְׁת, אדמה שמנה שעושים ממנה כלים והשתמשו בה גם לחתם בה. — *גְּרִיב, שטח אדמה (ג׳ אלפים ות"ר אמה). —*גְּרִיד, אדמה קדם שירד עליה גשם. —

*דּוּת עין בור במקומו. — דֶּרֶךְ, שביל וכו׳ במקומו. —

הַר, מקום בולט, גבוה מהאדמה, עין במקומו ועין גבוה. —

*זִבּוּרִית, החלק הרע באיזו אדמה, אדמה רעה מאד, לא טובה לעבודה. — *זְהָרָה, שם כולל לכל מיני קרקעות, זרועים ולא זרועים. —

חוֹל, עפר חלמוני או לבן, עשוי גרגרים גרגרים כמו שנמצא בפרט על שפת הים. — *חוֹלָה ו*חֵילָה, אדמת חול. — חוֹר, באדמה. — *חַוָּרָה, אדמה לבנה מטבע האבן. — *חֶלְמָה, מין חמר כעין חלמון ביצה. — חֶלְקָה, חלק אדמה, חלק שדה. — חֹמֶר, אדמה אדֻמה ישתמשו בה ה י ו צ ר י ם למלאכתם. — חָפַר, חתך והפך את האדמה לעשותה תחוחה או לעשות גומה. —*חֲפִירָה, מקום שחפרו בו ועשוהו עמוק. — חָרִיץ, חפירה ארוכה, צרה. —

טִיט ו*טִין, אדמה שנתרככה נמסה במים. — טָמַן הסתיר דבר באדמה. —*טַסְקָה, המס שמשלמים מהקרקעות. —*טָרָשׁ, אדמת טרשים, קשה מלאה סלעים. —

יַבָּשָׁה, האדמה היבשה בנגוד להים. — יוֹצֵר מי שעשה כלי חרס. —

כָּבוּל, *כְּחוּשָׁה, אדמה כחושה. —*כַּרְשִׁין, גוש

*מְאוּרָה, חור באדמה לנחש וכדומה — *מְמוּשׁ, האדמה הרכה שמרוצת מי הנהר משקיע על דרכו. — *מֹרֶה, טיט יבש. — מְחִלָּה, מקום ח ל ו ל תחת האדמה. — *מַחְפֵּרָה, מקום שחפרים משם איזה דבר: — *מחְפֶּרֶת, של צריף. — מַחְצֵב, שמשם חצבים אבנים וכדומה. — מַחְצָבִים מה שחוצבים מהאדמה: אבנים, מתכיות וכדומה. —

מַטְמוֹן, דבר טמון באדמה, אוצר נסתר בקרב האדמה. — מִישׁוֹר, אדמה שטוחה, ישרה. — מַעֲלֶה, מקום שהולך ו ע ו ל ה. — מְעָרָה, מקום חלול בתוך סלע, בארץ. —*מֶצֶר, הגבול בין אדמה לאדמה. — *בַּר־מֶצֶר, מי שקרקעו גובל בקרקע חברו הוא בר־

— ¹) לעז רשי את המלה אדמה: ארזילי, והיא argile בצרפתית, והוא חומר בכלל. אבל רמבם פרש: ט י ט א ד ו ם יעשו ממנו חותמות על השקים שמשימים בהם הסוחרים ממונם הנקראים מרצופים וכמו כן יעשו מהם חותמות על הכתבים. ע"כ. וכן ר"ע מברט׳ ותפא׳ ישר׳. וביד החזקה (שבת יח יא) הקיף הרמבם ושנה: המוציא א ד מ ה כדי לעשות חותם האיגרת טיט כדי לעשות בו כוס, ולא מחתם במחת אחת, מפני שסובר כי המלה א ד מ ה משמשת במקום זה לא ל א ד מ ה בכלל אלא ביחוד להטיט האדום שהיה משמש לפנים לחותמות, ruber ברומית. ואולי היו היהודים קוראים לטיט זה לא אדָמָה, אלא אדֻמָה, מן אָדֹם.

מצר שלו. — *מָשׁוֹת, מְשׁוּחוֹת׳ מודד האדמה. עי׳ במקומו. —

*נִגְנָה, חפירה לא עמקה עשרה טפחים.—נַחֲלָה, חלק אדמה השיך לאיזה אדם, אחזתו, קנינו. — *נַעַיִן, חריץ רחב מלמעלה יתר מלמטה. — נִקְבָּה מחלה תחת האדמה למעבר דרך או מים, Tunnel. — נֶקַע, חפירה עמקה, מעשרה טפחים ומעלה. —

עֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, וכו׳ עין לקמן.—*עִדִית, החלק הטוב באיזו אדמה, ובכלל אדמה טובה מאד, - *עוּגָה וְ*עוּקָה, חפירה למים סביב האילנות. — עֵמֶק, ההפך מהר. — עָפָר, חמר אדמה שחוק כאבק. — עָפָר לָבָן, יעשו בו כלי חרס הטובים של סין. — עָקֹב, ההפך ממישור, מקום תלול.

פַּחַת, גומה גדולה עמקה באדמה. — *פִּיר, מחלה תחת האדמה שמוציאים משם מתכת, מיני מחצבים: פִּיר של גפרית, — פְּנֵי הָאֲדָמָה. פְּרִי הָאֲדָמָה, עין במקומו. — פֹּרִיָּה, אדמה פריה. שנותנת פרי. —

קֶבֶר,* שם בִּקְבֻר, והיא חפירה להטמין בו מת — *קְזוּזָה, גוש.— *קְטִינָה, קטינת אדמה, שטח קרקע. — קְלִפַּת הָאֲדָמָה. – קֶרֶב הָאֲדָמָה.- קַרְקַע, האדמה בבחינת ההפך מן מטלטלים.

רֶגֶב, גוש גדול של אדמה. — רָמָה, מקום רם. שְׁאוֹל, מקום המתים תחת האדמה. — שָׂדֶה, אדמה לזריעה.— *שְׁדֵרָה, תלולים לא גבוהים לא רחבים. — שׁוּחָה, שַׁחַת, פחת שיש בה טיט. — שִׁיחַ, כור ארוך.

*תְּחוֹחַ, אדמה תחוחה, לא דבוקה יחד, שגושיה נפרדים זה מזה, כמו אחרי החרישה.

ב) עבודת האדמה.

אִכָּר, ע"נ *אִכָּרָה, אדם עובד אדמה. —*אִכָּרוּת, עבודת האדמה, מעמד אדם אכר. — אָסִיף, הזמן שהאכר אוסף את תבואתו מהשדה. וחג האסיף, הוא חג הסוכות. —*אָפַף. הפך את גושי האדמה, לכסות הזרע, הנטע. — *אָרִיס, מי שמקבל שדה באריסות, והוא למחצה תבואה, לשליש או לרביע. —

*בְּדִיד, מקום שחפרו ב*בְדִיד. — *בּוּר, שדה עזוב בלי עבודה. — *הֵבִיר, הניח את שדהו בור. — *בְּזָל בְּזָלִים, קצות השדה הנבדלים ממנה ע"י חריץ או תל. — בַּיִת, *בֵּית סְאָה. בֵּית רֹבַע. וכו׳ שדה שאפשר לזרע בו סאה, רבע וכו׳. — *בַּעַל, שְׂדֵה בַּעַל, אשר לא יסתפק במטר לבדו. — בְּקַר צמד בקר, זוג שורים לעבודת האדמה. —

*גְּדוּד, חריץ מבדיל בין תלם לתלם. — גָּדַר, עשה גדר סביב שדהו.—גַּן, גִּנָּה, גַּן יָרָק, וכו׳ -גֶּפֶן, אילן-הענבים, עין במקומו, עבודת הגפן בפרט, וכן, יתר עצי הפרי. — גֹּרֶן, לדוש בו.

דָּגָן, למשל חטה, שעורה וכו׳ שזורעים בשדה עין במקומו. — דּוּשׁ, הוציא הגרגרים מהשבלים. — *דִּיֵּר, עשה דיר לצאן בשדהו לזבלה. — דָּלַל, הֵדַל, תלש מקצת הנטעים למען תת רוח להנשארים — דֹּמֶן, כל דבר שמשתמשים בו לטיב את האדמה, זבל וכדומה. — דָּקַק, דש. —

*הַבְרָכָה ו*הַרְכָּבָה, עין אילן, גפן. —

*זֶבֶל, גללי בע"ח לזבל בו האדמה. — *זַבָּל מי שאמנותו לזבל. — *זִהֵם, כסה את האילן ב*זוהמה, לשמרה מפני התולעים וכדומה. עין אילן. — זָמִיר, העת שזומרים את הכרמים, עין גפן. —

*זְנַב הַסּוּס, חרישה גסה שעפר תלם אחד נוגע בעפר תלם השני. — זָרָה, הרים הכר ברוח להוציא את המוץ. — זָרַע, שם את הזרע, והוא מה שזורעים, דגן או שאר גרגרים, בהתלמים. —

חָבַט, הכה השבלים במקל לדוש אותן. — חָכַר לקח שדה ב*חכירה, בכך וכך תבואה לשנה. — חָפָה וְחִפָּה, כסה הזרע בעפר. — חָרִישׁ, הזמן שהאכר חורש את שדהו, חותך את האדמה והופך את הגושים בהמחרשת ועושה בה תלמים. ואופן החרישה: *חריש גס, *חריש דק. —

*טִיֵּב, את אדמתו, תקן אותה בדמן, בזבל, שתהיה יתר שמנה, שתתן יתר פרי. —

יְבוּל, מה שהאדמה מביאה פרי. עין תבואה.—

כָּאַב, הִכְאִיב השדה באבנים, קלקלה במה שמלא אותו באבנים. — *כָּבַן, אסר את השורים במחרשת. — *כָּמַן, טמן פרי באדמה לרככו. — כָּסַח, כרת את הענפים היבשים מהאילן. עין אילן.—*כָּרַב, עשה *כרב, חרש את שדהו והניחו לזרע הקיץ וזרעה אחרי כן זרע הסתו בעתו בלי חרישה חדשה. — *כְּרִי, צבור גבוה של תבואה בשדה.

*מִדְלָעָה, שדה של דלועים, וכן מקשאה של קשואים וכדומה. — מַדְמֵנָה, צבור של דמן. — מִזְרָע, שדה זרוע. — מַטָּע, שדה נטועה. — *מִלְבָּן, מקום

זרוע בצורת מ ל ב ן׳. — מַעֲנָה וּמַעֲנִית, ת ל ם לארך כל השדה. — מַעֲשֵׂר, חלק העשירי מהתבואה שיתנו להמלך, להכהנים. — ״מַשְׁתֵּלָה, מקום ש ש ו ת ל י ם שם נטעים רכים יחד, לנטוע אותם אחרי כן במקום אחר. — *מֶשֶׁר, ערוגה ארוכה וצרה. —

נָטַע, שם צמח באדמה למען יגדל. — נָטַר, שמר את תבואות השדה מגנבים, מחיות, נוטֵר, שומר. — נִיר, שדה שנעבד בפעם הראשנה, והפעל נָר, עשה ניר. —*נִכֵּשׁ, תלש העשבים הרעים מבין הטובים. — *נָקַר, האדמה, נקה אותה ע״י עקירת הגבעלים והקלחים.

סָחִישׁ וְשָׁחִיס, מה שיצמח מהאדמה בשנה השלישית מהזריעה מבלי שזרעו אותו שנית. — סְפִיחַ, מה שיצמח בשנה השנית בלי זריעה.—סִקֵּל, לקט והסיר האבנים מן השדה.

עָבוּר, תבואת האדמה, עין תבואה. — עָדַר, חפר את האדמה ב מ ע ד ו ר. - עָזַק, חפר והחת את האדמה סביב האילנות, וכדומה. — עָנָה, האדמה ע נ ת ה ,׳ הצמיחה. וְ״עֲנָיָה, מה שהאדמה עונה, התבואה. — עֲרוּגָה, חלקה מרבעת או בצורה אחרת, בשדה, זרועה או נטועה באיזה דבר. —

פֵּאָה, מה שבעל השדה חיב להניח לעניים. — פַּדָּן, צמד בקר כרונים במחרשת, ושטח אדמה שאפשר לעבד ב פ ד ן אחד ביום אחד. — פָּלַח, בקע את האדמה. — *פַּלָּח, אִכָּר ערבי, ובכלל אכר גס, פשוט. — פִּתַּח, חרש את האדמה בפעם הראשונה אחרי הגשם וּפִתַּח, אותה. — *פְּתִיחַ, החריש הראשון לְפִתַּח: תלמים של פְּתִיחַ, ושל זריעה. — פְּרִי, האדמה, עי׳ תבואה. —

צֶמֶד, שני שורים אסורים יחד בעיל. צמד, שדה, צמד כרם, שטח אדמה בשדה, בכרם שאפשר לעבד בצמד אחד ביום אחד. —

קָצִיר הזמן שהאכר קוֹצֵר, במגל את תבואת שדהו ועצם התבואה הקצורה. ועי׳ במקומו כל מלאכות ה ק צ י ר ה. — *קִשְׁקֵשׁ, להוציא את העשבים: ק ש ק ש תחת הזתים.

*רָדִי, (רדיא רידיא) חרישה. *רַדְיָן, רַדְיָנִית, שור או פרה שלמדו ויודעים לחרש.

*שָׁבַח, הִשְׁבִּיחַ, את אדמתו, הגדיל שוי׳ בעבודה, בבנינים וכדומה. — *שֶׁבַח, תוספת שויה של אדמה — שִׂדֵּד, שוה את פני החריש. — שָׂדֶה; שדה לבן, זרוע דגן. — *שֶׁלַח, שְׁלָחִים, ובית הַשְּׁלָחִים שדה שצריך להשקותה, ההפך מן שדה בעל.—* שֶׁלֶף, שדה שלא חרשוהו בעת החריש לזרע הסתו, וחרשוהו אחרי כן והניחוהו לזרע הקיץ. — שָׁמַט את האדמה, שבת ולא עבד אותה. — שְׁמִיטָה, השביתה מעבודת השדה פעם בשבע שנים. — שקה, הִשְׁקָה את האדמה, הרטיבה ו ל ח ל ח ה במים. — *שַׁתָּל אדם שאומנותו ל ש ת ל.

תבואת השדה, עין במקומו. — *תִּחְחַח, עשה האדמה תחוחה, פִּתַּח אותה ושבר הרגבים׳ והפרידם. — תֶּלֶם, חריץ שעושה ה מ ח ר ש ת, לשים בו הזרע. ותֶּלֶם מְפֻלָּשׁ, עובר מראש השדה ועד ראשה. — *תַּפְתִּיחַ, אדמה, שפתחו אותה. —

ג) כלי עבודת האדמה.

אֵת, כלי חפירה ברזל שטוח רחב, כפוף, קצה אחד חד ובשני קוף תבוא בו יד של עץ.

*בְּדִיד, כלי של ברזל ביד של עץ לחפר האדמה.—

*דֶּקֶר, כעין יתד של ברזל לחפירה. — דָּרְבָן, הברזל של המַלְמַד. —

*זָבִיל, קלשון להפך הזבל. —

חֶרְמֵשׁ, לקצר בו. —

*מַאֲרוּפָה, מין מגרפה של עץ. —*מַגֵּב, כלי בצורת כף האדם בשנים של עץ או של ברזל ביד ארוכה. — מַגָּל, מין סכין לקצר בה. — *מַגְרֵפָה, כלי של עץ או של ברזל שטוח ורחב, ויד ארוכה לו. — מוֹרָג, מ ו ר ג ח ר ו ץ, לוח של עץ בעקצים של אבן או של ברזל לדוש בו. — מִזְרֶה, כלי כעין מזלג ל ז ר ו ת בו. — *מַחְבּוֹט, — *מַכֵּשׁ, מין אֵת ל נ כ ש. — מַלְמָד, מוט ארוך וברזל חד, הוא הדרבן, בראשו, והחורש יישר בו את הבקר המושכים המחרשה. — מַחֲרֵשָׁה, כלי ל ח ר ש בו, ועי׳ במקומו כל חלקיו. — *מַעֲבֵר, לוח או שבכה מרבעת קבועים בו שִׁנַּיִם, ויעבירוהו על החריש לשבור את הרגבים, לעקר את השרשים, לחפות הזרע. — מַעְדּוֹר, כלי ברזל חד ל ע ד ר בו, *מַר ו״מָרָה, אֵת ישר, לא כפוף. —

עֹל, מוט של עץ על ערף הבקר לכדנם להמחרשה, ועי׳ במקומו כל חלקיו והמתיחס לו. — *עֶתֶר, מין מזלג להפך בו החציר בשדה ליבשו. —

*פַּס, לחפר בו.

קִלְשׁוֹן, שְׁלִשׁ קִלְשׁוֹן, מין מזלג בשלשה שנים בעץ או בברזל שהשתמשו בו לפנים לעבודת האדמה. — קַרְדֹּם, כלי ברזל ל ח ט ב עצים וגם ל ח פ י ר ה. —

***אַדְמוּמִית**, ש"נ, מ"ר אַדְמוּמִיּוֹת— גון האדמדם, ; rötliche Farbe ; couleur rougeâtre : redness אין מניחין כלי תחת בשר עד שיכלה כל מראה א ד מ ו מ י ת שבו (חולין קיב.). הִיה במראה הלובן מארבע המראות האלה מקצת א ד מ ו מ י ו ת מעורבות בו וכו' (רמבם הל' טומאת צרעת, א ז).

***אַדְמוֹן**[1], בת"ז, נקב' אַדְמוֹנָה, מ"ר אַדְמוֹנִים אַדְמוֹנוֹת, מי שפניו אדמים, ; mit rotem Gesicht ; rougeau : red faced האדמון כבט שלא חלה צבה לקחתה ונתבהלה (ר"א קליר, אכן תוג). ובן רימון יפה מראה ו א ד מ ו ן (תחכמוני מט).

אַדְמוֹנִי, אַדְמֹנִי, בת"ז נקב' אַדְמוֹנִיָּה, -ות, מ"ר אַדְמוֹנִים, אדמוניות, — נוטה לאדֹם וכמו"כ אדם בעל שערות אדמות, ;rot haarig ; roux, rougeâtre : red haired ויצא הראשון אַדְמוֹנִי (בראש' כה כה). והוא (דוד) אַדְמוֹנִי עם יפה עינים וטוב ראי (ש"א יו יב). ויבט הפלשתי ויראה את דוד ויבזהו כי היה נער וְאַדְמֹנִי (שם יז מב).

אדמו"ר, ר"ת אדוני מורי ורבי.

***אַדְמוּת**, ש"נ, — גון האדם : תאר הלבנות הרמז במלת צח לתורה שבכתב וכו' ו ה א ד מ ו ת הרמוז במלת אדום לתורה שבע"פ (רקנטי פרש' יתרו).

***אִכָּרוּת**[2], ש"נ,—מעמד אדם עובד א ד מ ה : אל תדמה בני כי קדוש המעמד הזה (המסחר) כמעמד ה א ד מ ו ת (מ"א גינזבורג, קרית ספר קכב).

***אַדְמִיִּי**, ת"ז, — של האדמה, מטבע האדמה : חומר ה א ד מ י י (ר"י אברבנאל, כי תשא).

***אַדְמִי**, אדומי, בת"ז, נקב' אַדְמִית, ארומיית, מ"ר אדמים, אדמיות,—מהמרת האדמה, מטבע המרה האדמה, sanguinisch;sanguin;sanguine : על הרוב המשוררים והמנגנים הם שחוריים ו א ד ו מ י י ם (ר"י אברבנאל ש"א יו, וגם תולדות וימלאו ימיה). לפעמים יתהפך הדם וישוב א ד ו מ י י או שחוריי ותהיה הקדחת ממין הג' (פרקי משה י, כח.). הליחה ה א ד ו מ י י ת (ר"י אברבנאל מ"א ג). ורוב החכמים הם א ד ו מ י י ם (רשב"ץ דוראן מגן אבות ה יג). ו ה א ד ו מ י י ם כעסנים (דרך אמונה במבוא גו' יב ג). לפי שגופן (של הכליות) א ד מ י י לפיכך יזון בחלב ה א ד ו מ י מהדם (מאיר אלדבי, שבילי אמונה, ד, הכליות). הנקבה שתולדתה א ד ו מ י י ת יתר חמה מהזכר שתולדתו לבניית (כוטריל. פרוש יצירה ג ב).

***אַדְמִיּוּת**, ש"נ, — טבע אדם אַדְמִי, sanguin. Temperament : והכחושים יותר ראויים להקיא ל א ד ו מ י ו ת ם (קאנון א ד יא).

***אַדְמִימוּת**, ש"נ, — כמו אֹדֶם, אַדְמוּמִית : שמה שיהיה הלובן חלש יהיה מעט ה א ד מ י מ ו ת יותר נראה אדום הזק (פירוש הרמבם נגעים א ב). והעינים מתאדמים ב א ד מ י מ ו ת (ר"מ קורדוביר, אילימה עין שמש).

**אַדֶּמֶת[1], ש"נ, מ"ר אַדֶּמוֹת, — מחלה תצמין בנקורות אדמות המתהוות בעור על הגוף, ;measles; Masern .rougeole

אֶדֶן[2], אֶדֶן, ש"ז, מ"ר אֲדָנִים, סמי' אַדְנֵי, — פלח עץ, אבן או מתכת ישמש כתושבת ללוח, לעמוד, וכדומה, : Fussgestell, Basis; pedestal, base ; piédestal ויהי מאת ככר הכסף וכו' ככר לָאָדֶן (שמות לח כז). וארבעים אַדְנֵי כסף תעשה תחת עשרים הקרש שני אדנים תחת הקרש האחד לשתי ידותיו (שם כו יט). וחמש עשרה אמה קלעים לכתף עמדיהם שלשה וְאַדְנֵיהֶם שלשה (שם כז יד). שוקיו עמודי שש מיסדים על אַדְנֵי פז (שה"ש ה טו). איפה היית ביסדי ארץ, הגד אם ידעת בינה, מי שם ממדיה כי תדע או מי נטה עליה קו, על מה אֲדָנֶיהָ הטבעו או מי ירה אבן פנתה (איוב לח ד-ו). — ובכלל יחלק התחתון

---

[1]) משק' אַחֲרוֹן עֶלְיוֹן.

[2]) יוצר מלה זו אומר : בשם החדש הזה הנני מסמן את מעמד עבודת האדמה. אך לא עלתה יפה יצירה זו והשם *אִכָּרוּת עדיף.

---

[1]) מן אָדֹם, במשקל שמות המחלות כמו בַּהֶרֶת וכדומה. ורגיל השם הזה בפי מדברי עברית בזמננו, והשתמשו בו כבר הרבה בהעתונים. ובספרי הרפואות הקדמונים קראו למחלה זו בשם הערבי ג'ד ר י, עי' זה.

[2]) מלה ע ב ר י ת ר"ל מיוחדה ללשון ע ב ר י ת בלבדה, וביתר לשונות השמיות איננה, בפרט במשמעה זו. באשורית נמצא שרש אדן במשמעות אחרות. ובגזרת שם זה ומקורו לא מצאו חכמי הלשון דבר מתקבל.

הרחב, התושבת של איזה דבר: ונבראו האצבעות מעצמות שאדניהם יותר רחבים וראשיהם יותר דקים (קאנון א א, כג). — ובהשאלה: ושירי אדונים לקרשי השכל אדנים (י' תריזי, תחכמוני ג). וכן לכל אחר ואחד סופרי שטנה אלה משיב (יוסף בן מתתיהו) דברים נכוחים וישרים הבנויים על אדני החכמה והאמת (ריב"ל בית האולר, תרגום מיוסיפון נגד אפיון).

*אֶדֶן [1]) אידן, אֵדֶן — הוא אחד ממיני הערבה, עי' זה, Weideart; espèce de saule; species of willow: אין מדליקים (בשבת) לא בלכש ולא בחוסן ולא בכלך ולא בפתילת האידן [2]) (שבת ב א). — ועי' ערבה.

*אדאני עי' אַרְנִי.

*אַדְנוּת, ש"נ, — א) שלטון וממשלה Herrschaft; autorité; authority: לך והדבק בעפר רגליו וקבל מלכותו ואדנותו (מד"ר ברא' לג). בהלל (היו דומים הפרושים) ביראת האדנות אשר בלבם ובהלל היותם נכנעים (יוסיפון, פרק פז). כל לשון אדנות קרוי בלשון רבים אפילו יחיד (רשי ישעי' יט ד). וכן תאמר באדון ובעבד ששנוי האדנות אין לו בטבע רק מפני שהוא מיוחס לדבר אחר והוא העבד שקנאו בדמים (ר"י אבן תבון, רות חן פרק יא). הנה א"כ היה הבזיון (שבא אל שאול) דבק במשפחתו ושבטו עם היותו בעצמו נאה לאדנות (ר"י אברב"א י) ומ"ר: ואדנות האיש הזה היה ארנות הראשונה ושאר האדנויות האנשיות מתאחדות בזאת (ההתחלות לאל פרכי, האסיף פיליפוכסקי 41). ומדריגות אדנותיהם (שם 44). ואעפ"י שמתחלה כשמכר לו הבית התנה שיחכירנו לו אח"כ אין בכך כלום כיון שגוף הבית

[1]) כך לפי הכתיב אידן יוד אחרי האלף, בכל נוסח' הדפוס, וכן בכ"י (ד"ס) וכן במשנ' שבירוש'. ובמשנה כ"י עם גוף פרוש הרמב"ם אֵדֶן (עמנ' לו, בהל"מ). — [2]) ותרגמו בגמ' שם אידן באחוינה (כך בנוסח' וכב"י אחוונא), ואמרו: רבין ואביי הוו קאזלי בפקתא דטמרוריתא חזינהו להנהו ארבתא (כך בנוסח' ובכ"י ערבתא) אמר ליה רבין לאביי היינו אידן דתנן אמר ליה ההיא עין בעלמא היא, קלף ואחוי ליה עמרניתא דביני ביני. ע"כ. ובעברית: רבין ואביי היו מהלכים בבקעת טמרורית וימצאו שם אלה הערבות ויאמר לו רבין לאביי זהו אידן ששנינו, ויראה לו בין הקלפה והעץ מין עמרנית שממנו אפשר לעשות פתילה. אך מקור השם אידן לא נתברר. ועי' ערך ערבה.

קנוי למחכיר והוא גדול באדנות הבית לעולם יותר מן החוכר (ר"י בר ששת, תשובות שם). והיא המדינה (רגושה) מנוצרים ונותנים מס לתוגר והיא אדנות כמו ויניסייה (יוחסין ו דף 247). והיו קוראים לו בשם ד' אלקי אבותיכם שהוא לשון אדנות ומלכות בשם שאומרים יחי המלך (תוקוני עס"ת, שמות ג יד). אדון לכל נמצא אשר המציא, שופט יצוריו בְּאַדְנוּתוֹ (עמנואל, מחברת ז). — ב) מדינה עומדת תחת שלטון אדון, Lehnsherrschaft; seigneurie; seigneury: ולקרלו נתן (הקסר) את אדנות סינומנישו (יוסף הכהן, דה"י למלכי צרפת ותוגרמה, לז) — ג) תאר כבוד, Seigneurie, Herrlichkeit; Lordship: אדנותיך יודעת (כתב יד JQR VII).

אֲדֹנָי [1]), (אֲדוֹנָי), — תאר הכבוד והגדולה לאלהים Herr; Lord; mon Seigneur: לנוכח עם שם המפורש אחריו: ויאמר אברהם אֲדֹנָי יי' מה תתן לי (בראשית יה ב). אֲדֹנָי יי' אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה (דבר' ג כד). אהה אֲדֹנָי יי' למה העברת העבר את העם הזה את הירדן (יהוש' ז ז). — ובלי שם המפרש אחריו: ויען אברהם (אל אלהים) ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל אֲדֹנָי [2]) ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז). ויאמר משה אל יי' בי אֲדֹנָי לא איש דברים אנכי (שמות ד י). בי אֲדֹנָי מה אמר אחרי אשר הפך ישראל ערף לפני איביו (יהוש' ז ח). ויאמר אליו (גדעון לאלהים) בי אֲדֹנָי [2]) במה אושיע את ישראל (שופ' ו יה). אֲדֹנָי כמה תראה השיבה נפשי משאיהם (תהל' לה יז). לך אֲדֹנָי הצדקה ולנו בשת הפנים (דני' ט ז). אֲדֹנָי שמעה אֲדֹנָי סלחה אֲדֹנָי הקשיבה

[1]) כך, בקמץ גם שלא בהפסק, להבדיל בין קדש לחול, ונמחק מהרבים אֲדֹנֵי מושג הרבים שלו ובמו"כ מושג יחס הקנין, ונהיה כמו שם משפט, כמו רבי, וכמו גם בלשונות המערביות Madame Monsieur. ואעפי"כ יש מפקפקים אם היה זה נהוג בימי חיי הלשון, כי כמעט בכל המקומות שבא השם אֲדֹנָי, וזולתי המקומות האחרים של דניאל, אפשר לקרא אֲדֹנִי במשמעה פשוטה של האדון שלי. וראיה לדבר, שאין הרבים של כבוד זה נהוג שלא בכנויים, ואמרו הָאָדֹן ה' צבאות ולא הָאֲדֹנִים (G. H. Dalman, der (Gottes-) name Adonai). ולכן סברים החוקרים החדשים כי „תקון סופרים" הוא בזמן מאוחר, ודעת נִסְטְלֶה (ZAW XVI 325) שהיא פעולה חוזרת של נקוד שם המפרש בקמץ בסוף. — [2]) בהרבה כ"י כתוב פה שם

ועשה אל תאחר למענך אלהי (שם יט). — ובנסתר עם שם המפרש אחריו: לא יעשה אֲדֹנָי יי׳ דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמו׳ ג ז). כה אמר אֲדֹנָי יי׳ לאדום (עובד׳ א א).—ובלי שם המפרש אחריו: נתנני אֲדֹנָי בידי לא אוכל קום (איכה א יד). ואמרתם לא יתכן דרך אֲדֹנָי שמעו נא בית ישראל הדרכי לא יתכן הלא דרכיכם לא יתכנו (יחזק׳ יח כה) ויאמר (אלהים) לאדם הן יראת אֲדֹנָי [1] היא חכמה (איוב כח כח). ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל נשים והנולד מהם בעצת אֲדֹנָי והחרדים במצות אלהינו (עזרא י ג). יושב בשמים ישחק אֲדֹנָי ילעג למו (תהל׳ ב ד). ברוך אֲדֹנָי יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה (שם סח כ). —ועם בוכלם א נחה [2] ויאמר (אברהם אל אלהים) אל נא יחר לַאדֹנָי ואדברה (בראשית יח ל). הנה חזק ואמיץ לַאדֹנָי [2] כזרם ברד (ישעי׳ כח ב). ותאמר ציון עזבני יי׳ וַאדֹנָי שכחני (שם מט יד). העירה והקיצה למשפטי אלהי וַאדֹנָי לריבי (תהל׳ לה כג).

***אַדְנֵי [1] הַשָּׂדֶה**, ש״ז, מ״ר אַדְנֵי הַשָּׂדֶה, — א) קוף ממיני הקופים הדומים ביותר להאדם, Menschaffe; singe anthropomorphe; anthropom. ape. הפרוטיות אסורות והרמך מותר ו א ד נ י [3]) השדה חיה רבי יוסי אומר מטמאות באהל כאדם (כלא׳ ח ה). כל הולך על כפיו זה הקוף כל הולך להביא את

המפורש. — [1]) בקצת כ״י שם המפרש.— [2]) עפ״י הכלל של המסורה מ ש ה מוציא ו כ ל ב מ ב נ י ם.

[1]) משקל שְׁבוּי עַרְבִי נָכְרִי, ועי׳ הערה לקמן.—[3]) כך גרסת הספרים שלנו. ובמשנה תלמ׳ ירוש׳ דפ׳ ויניציה א ר נ י, וכן סה״ש בריל Brülls Jahrb., א׳ 202, מגיה ארני במקום אדני, ומפרש עפ״י לשון סורית מין עֵז הרים, hoedus, caper silvesrtis, ושם ד׳ קיא, מפרסית ongudan, שהוא הקוף מאני. ובג׳ שם א מ ב נ י, ונמצאת גרסה זו בקצת ספרים גם במשנה שבמשניות, וכן גרסת הרא״ש. אך גרסת רש״י היתה ודאי א ד נ י, כמו שמוכח מדבריו בפרושו לאיוב ה כג אמר וז״ל: ובלשון משנה ותורת כהנים נקראים א ד נ י השדה. ונראה כי כן היתה גם גרסת הרמבם והר״ש. ואין להכריע מהו הנקוד האמתי של מלה זו ואם היא מ״י או מ״ר. הקריאה הרגילה היא אַדְנֵי, אך אפשר כי קריאה ז׳ נולדה מן הדמיון עם א ב נ י ה ש ד ה של איוב ה כג, ונראה כי באמת יש קצת יחס בין שתי אלה. ומהלשון מ ט מ א ו ת באהל שבסוף מאמר זה נראה כי א ד נ י הוא ר ב י ם, אך בר״ש וברטנורא כתוב מ ט מ א באהל בלשון יחיד. וכן החליט לויזון (זר״ת), וידחה הקריאה אֲדְנֵי וינקד אֲדֹנִי מלשון אדון, וכן קוהוט. אך צורת סמיכות זו אֲדֹנִי השדה היא קצת זרה, גם יש לתמה שהמלה אינה כתובה מ ל א ה אדוני כמנהג הכתיב בכ״מ בתלמוד. ובדבר משמעת שם זה, הנה פרשוהו בירוש׳: בר נש דטור הוא והוא חיי מן טיבוריה איפסיק טיבוריה לא חיי (אדם של הר וחי מטבורו ואם נפסק טבורו לא יחיה). וזו בריה הגדית שאינה במציאות. וכן מה שפרש הרמבם: חיות הדומות לבני אדם ואומרים המספרי׳ חדושי העולם שהיא מ ד ב ר ת ד ב ר י ם רבים שאינם מובנים ודבורו דומה לדבור אדם ושמו אלנסנאס בערב׳ עכ״ל, גם זו בריה הגדי׳, והיא אלנסנאס a) בערב׳, אמרים עליו הערבים שהוא חיה בצורת אדם שאין לו אלא עין אחת ורגל אחת, וכדומה. ובלשאן אלערב: אמר כראע אלנסנאס היא חיה תוצד ותֻאכל והיא בצורת אדם בעין אחת ורגל ויד תדבר כמו אדם אמתי. ואלצחאח: אלנסנאס מין בריה שיש לה רגל אחת להליכה. אלנסנאס בריה בצורת בני אדם ידמה להם בדבר ויתחלף מהם בדבר ואינם מבני אדם. וי״א הם מן בני אדם. ואמרו בחרית כי חלק משבט עד עצבו שליחם ויחליפם אלהים בנסנאס, ויש להם יד ורגל מצד אחד, יקפצו וינתרו כמו שמנתרים העופות, וירעו כמו שרועים הבהמות. ובחדית אבי הרירה אמר הלכו האנשים ונשארו הנסנסים, וי״א שהם יאגוג ומאגוג (גוג ומגוג). ע״כ. ואין ספק כי היו הגדות מזה המין גם אצל היהודים ארות חֲיות בצורות אדם. אבל אין ספק גם בזה כי המשנה המדברת ל ה ל כ ה כונתה ל ב ר י ה שישנה ב מ צ י א ו ת, ש ר א ו אותה. וכמו כן המאמר במדר׳ קהלת „כגון מגדלי קופות וכו׳ ו א ד נ י ה ש ד ה״, מעיד שזו בריה ש נ ו ה ג י ם בני אדם לגדל אותה ב ב ת י ה ם, ומדברי ר׳ יוסי שהיא מטמא באהל כאדם נראה ברור שזו חיה דומה הרבה לאדם ובכ״ז אין זה ה ק ו ף, כמו שנראה מהמאמר בספרא המובא בפנים. ואמר ר״נ בהערוך אדני השדה פי׳ בני אדם הגרים ביערים וי״א היה דומה לבני אדם, ע״כ. וכבר אמר בשתלי שהוא הקוף, וכן מ׳ לנדוי וכן יוסף שורין (תכוה״א). ונכונה דעת לנדוי ויוסף שורין (תכוה׳ האכן) כי הכונה ב א ד נ י ה ש ד ה למיני הקופים בלי זנב, שמפנזה (לנדוי) או אורנגאוטנג (שורין), וכן לֻויזון (זר״ת) ורי״ל בת״י על המשנה ומ״ל מלבים (פרוש תוכ״ה). ואין ספק כי אלה הקופים הם שהולידו את ההגדות בדבר הבריות האגדיות הנזכרות, והשם א ד נ י ה ש ד ה היה משתף בדעת ההמון גם למין הקופים ההם, שבודאי הובאו לפעמי׳ בפרט מאפריקה ובפרט הילדים, ובאויר החם של ארץ ישראל נתקימו יותר מבארצות הקרות של ארפה, וכן השם א ל נ ס נ א ס בלשון ההמונית הערבית משתף להבריה האגדית ולמין ממיני הקופים. וכן אומר הרמבם

a) نَسْنَاس

הקסוד ותולדת הסנאים ואדני [1]) השדה וכלב הים (ספרא ויקר' יא כז). כי יש דברים מרכים הבל כגון מגרלי קופות ותתולות ותולדות הסנאים ואדני השדה [2]) וכלב הים (מד"ר קהל' פסו' כי יש דברים).— ב) בריה הגדית, חיה בצורת אדם [3]) fabelhaftes ; Geschöpf mit Menschengesicht ; être fabuleux à figure humaine ; human-headed monster: אמרו עליה שהיא מחברה בטבורה בחבל להאדמה וספרו עליה נפלאות: והבחינה האמצעית שבינו (בין הצומח) לחי היא אדני השדה שהיא חיה הדבוק בחבל היוצא מטיבורו ונשרש בארץ (מסכ' תכי', ההרכבה ז). פרק עשירי ידבר באדני השדה וכו' שחיה על ידי חבל הנקשר בטבורו וקצה האחד בארץ ונמצאת בטרטריאה הגדולה וכו' (מעשי טוביה י).

בפרוש המשנ' ירו' ג ה: והקוף אלקרד, והוא אלד'י יסמונה במצר אלנסנאס, ע"כ. ובעבר': והקוף אלקרד (בער') והוא שקורין אותו במצרים אלנסנאס.—ועוד לא נתברר מקור השם אדני השדה במשמעה זו, כמו שלא נתברר מקור מלת נסנאס בערב'. המלונים הלאמיים הערביים מביאים מלה זו בשרש נשש, ונראה שהם מחזיקים אותה בחזקת כשרות שֵמית. אך ס' פֶרנקל (Aram. Fremdw. 286) מפקפק וסבר שהיא מלה זרה, אולי מן ננוס היוני νάννος. ואולי גם אדני מלה זרה שנתקבל' מהשם הנכרי ששמעו היהודים ממביאי את הבריה הזאת מאפריקה. ואולי אמרו בתחלה אדמי, ר"ל דומה לאדם, ונשתבש אח"כ בחלוף מ בנון, שהוא רגיל מאד בלשון. ובדבר צורת המלה, הנה אפשר לקים הקריאה אדְנֵי גם ליחיד ע"מ אַרְיֵה, עי' זה. ואעפי"כ נקדתי אַדְנִי, ע"מ עַרְבִי. — [1]) בספרא הוצ' שלוסברג (מכ"י אוקספ') כתיב ואבני. אבל בתורת כהנים עם פרוש מלבים אדני. וכן היתה גרס' רשי בתו"כ, כמו שנזכר למעלה בהערה.—[2]) בילקוט במקום הזה נשמטו המלים האלה.— [3]) במשמעה זו פרשו בגמ' ירוש' את אדני השדה במשנ' כלא'. וכן הרמבם, עי' הערה שלפני זה. וכן הר"ש אמר וזה לשונו: ושמעתי בשם הר' מאיר ברבי קלונימוס מאשפירא שהיא חיה ששמה ידוע והיא ידעוני דקרא ומעצם שלה עושין כמין כשפים וכמין חבל גדול יוצא משורש שבארץ שבו גדל אותה החיה ששמה ידוע כעין אותם קשואים ודלועים אלא הידוע צורתו בצורת אדם בכל דבר, בצורת פנים וגוף וידים ורגלים ומטיבורו מחובר לחבל היוצא מן השרש ואין כל בריה רשאה ליקרב כמלא החבל ורועה כל סביבותיה וכשבאין לצודה אין אדם רשאי לקרב אצלה אלא מורים אותה אל החבל עד שהוא נפסק והיא מיד מתה. ע"כ. ורע"ב הוסיף שהוא צועק בקול מר.

אדק [1]), ממנו °אָדוּק, °האדיק, °אֲדִיקוּת, °אַדֵק.

***אָדַק**, פעול אָדוּק, אָדוּק בדבר, אחוז ומחֻבר בדבר בכח, כמו דבוק בו, adhere ; adhérer ; anheften: שנים אדוקים בטלית זה נוטל עד מקום שידו מגעת (ב"מ ז.). שנים אדוקים בשטר מלוה אומר שלי הוא ונפל ממני ולוה אומר שלך הוא ופרעתיו לך (שם). אחד אדוק בטופס ואחד אדוק בתורף זה נוטל טופס וזה נוטל תורף (שם :). מכר את הקרון מכר את הפרדות וכו' באדוקין (הפרדות) בו (ב"ב עז :). וכולם אדוקים בתלי גלגל ולב (יצירה, ו). שכל קשקשת וקשקשת דבוקה בו ואדוקה לחברתה (רשי איוב מא ז). הנולדים קודם נח היה ידיהם אדוקות שלימות בלי פירוד וחילוק אצבעות (פענח רזא ליצחק יהודה הלוי, ברא' ה כט). — ובהשאלה, בדברים מפשטים: והפקחים ברתם והאדוקים בטעותם ומחנפים בחלקלקותם (ראב"ע חזיונו' מהד' אחיאסף ב קיח). באותם ימים שהיו אדוקין לנסך כל יינם לע"ז (רשי תשוב', בספ' תהלה לדוד קויפמן, עמ' יו). ולכך נעשו (ישראל) אדוקין בעבורה הסכלה ההיא (של העגלים) שהי' הולכין דרך רב עד דן (ר"י אברבנאל מ"א יב). במותו אחריו מלך כסיל קם והוא אדוק בדתו איש נבובי (ר"י אברבנאל, קינה, או"ב ב עב). מתחסד בתורתו אדוק בתורתו ודתו (ר"י אברבנאל ממשמיע ישועה הקד'). הוא משומד לכל התורה ואדוק יותר מן הגוים (הרוקח הרכיל, וכו'). והיו אדוקים בה הרבה (התנוך מלוה ל). דגויים בזמן הזה אין בקיאין בטיב ע"ז כ"כ ואינן אדוקין בע"ז (התרו', יין נסך, קע.). ונהגו למכר מגע הגוי מטעם שאינן אדוקין עתה (שם). וכבר בא משומד אחד שהיה אדוק ביותר לפני הרב ס' יוסף בכור שור (יוסף המקנא 5, REJ III). כל דבר עליוני יש לו דוגמא וענין בזה העולם והוא אליו כצל אצל המיצל ואדוק בו (הליקוטי ויקרא). וכן בכל המדות אל הפעולות הנאצלות מהן אף כי כולן אדוקין זה בזה (שם ויבלת). עשרה לבושין לביש הקב"ה בבריאת העולם והענין כי הכל נבראו באמצעות אעפ"י שנקראו לבושין הם אדוקין בו כשלהבת קשורה בגחלת (שם בראשית). שאם לא היה נשוי מתחלה אין רבו מוסר לו שפחה כנענית וכו' שמא יהיה אדוק בשפחה כנענית (תקוני על התורה, משפטים כא ג). לפי שאין ע"א

---

[1]) רק בארמית אֲדַק, ובשאר הלשונות אחז.

אדוקים עתה לנסך יין (שו"ת תומת ישרים). כי אפילו שנחלקו לב' ראשים גם שניהם נמצאו אדוקים בכח מקורם הנעלם (כרית מנוחה יח: ניקוד הס') כדי שיהיו אחדים ואדוקים כולם לעבוד עבודת הקב"ה ולהשתחוות לפני אדוננו (שם הניקוד הח' י"ח:). האפקורסים דהיינו האדוקים בעבודת כוכבים שכתבו להם כתבי הקדש אין מצילין אותן ואף בחול שורפן (שו"ע או"ח כח). והם אדוקים ונאחזים בתורה שבע"פ (ספ' הקנה ילק' המק' יט). וכפר באלקים חיים ועבר על אנכי ולבסוף היה אדוק בע"א ועבר על לא יהיה לך (ראש' חכמה, ענוה ז:). הוי עניי הדעת, יודע אני חסרונכם במושכלות, קול דברים אנכי שומע באין פעולות ואתם עדיין מבחוץ אדוקים בקליפות (יפ"ר מקנדיה מלרף לחכמה דף ט). וכשיוציאם (אלהים) אל הפעולה הרוחנית הוא באמצעות המדות האדוקות בו ית' (ר"י מפיסא מנחת קנאות). ואני בכל עז נפשי בך אדוקה (יל"ג דף קלו). — ובמשמעת מתמיד, שאינו פוסק: והם אדוק וחזק (ר"י לצלון אוצר החיים ז א). — ובמשמעת אחוז: אדוקי אש באימה ואפדוך (יוצ' יוה"כ).

— הפע', יה אדיק, עשה שיהיה אדוק, ובהרחבה לחץ, דחק, drücken; presser; to press: צר התחיל ליסר אותו להדיק, כהחל בקדוש היום להאדיק (אודך ד' כי אנפת, מחזור רומני יוה"כ). נשקד עול הזמן הן יאדיק (עור' דאייזקינה, REJ XXXI, 121).

— יאדוק — כח וחזק: ויזהר שלא יאזור מתנים בחוק ואדוק (אוצה"ח ר"י לצלון).

*אדק[1]) ס"ז, מ"ר אדקים, — כלי נקוב בקרקעיתו ופיו צר, ישימו בו משקה ויתנו תחתיו כלי מתכת ישטפו המים טוף טוף וישמיעו קול ומזום: מטיפין מן אדק[2]) לחולה (תוספת' שבת כ, גמרא ערוכין קד.).

[1]) משק' כבל פלס, וכדומה. צ"ד בוקש"ד וכיצת' אדק, לוי אדק, קוה' אדק. — ולא נתברר מקורו. ועי' הערה שלקמן. — [2]) כך בתוספתא, וכן רח"ג (כלים ט ב) וכן ר"ח והערוך. והביא רח"ג שם עוד גרסה עדק. וכנוסח' מיארק וכן ראש' ובאלפסי מי ארג. וכבר היו שתי הגרסאו' לעיני ר"י ברזילי והביא בס' העתים (145) וז"ל: ומטיפין מאדק ואית דגרסי מי ארק וכו' ופי' אדק כלי כמין כוז ופיו צר מלמעלה ונקוב בקרקעיתו נקבים דקים וכו'. והוא פרושו של ר"ח, והביאו הערוך. ורב האי (שם) פרש שהוא כלי כמו מניקת, רק שהאדק הוא מזכוכית.

אדר[1]), ממנו אדר, אדר, אדר.

אדר, נפ' נאדר[2]), כינוי נאדר ועם יוד נוספת נאדרי, — היה חזק ורב היפי, mächtig, herrlich sein; être puissant, magnifique; be mighty, glorious: מי כמכה באלים ה' מי כמכה נאדר[3]) בקדש נורא תהלת עושה פלא (שמות טו יא). ימינך ה' נאדרי[4]) בכח ימינך ה'

[1]) באשור' אדר היה גדול, רחב, נהדר. אדר, תפארת והדר. בכנענ' אדר ש"ת להאלהים ומאדרם פעל כמו"כ לאלהים. בערב' קדר במשמ' כח ואמץ וגדולת.

[2]) עי' הערה לאות א ארות מפיק א בפרט לפני ד. — [3]) בכל הספרים המדויקים א בשוא לבד; (מכלול ומ"ס). — [4]) בדקדוק מלה זו כבר התפלפל ריב"ג, אמר זל: ודע כי בנאדרי בכח ענינים מחדדים השכל. מהם שיתכן לומר בו שהוא תאר לשון נקבה לימין עומד במקום הספור ושהתו אשר היא סמן הנקבה נופלת ממנו כנפלה מאמרם אל בית הנשים שני רצה לומר שנית ועקרו להיות נאדרית. ויתכן עוד לומר בו שהוא תאר לשון זכר לימין עומד במקום ההגדה ושיהיה הימין הנה לשון זכר ושתהיה היוד נוספת כתוספתה בהיושבי בשמים, אלא שהוא לשון סתם בשני הפנים האלה אע"פ שהוא בהם תאר לנודע כי פעמים מתארין הנודע בסתם בלשון העברים כאשר נאמר את הכבש אחד וזולתו, ויתכן שרוצה בו הנאדרי בכח וזה על אחד משלשה פנים אם על שיהיה תאר לימין על שני הפנים הקודמים מלשון הנקבה ולשון הזכר ושתהיה ההגדה (ר"ל הגדת התחלה והוא ימינך) במה שאחריו או על שיהיה תאר לבורא (ר"ל לאמרו יי') והיוד נוספת או על שיהיה קריאה והיוד נוספת בו כאשר נאמר נאדר בקדש אשר הוא קריאה בלבד. ויתכן עוד להיות נאדרי הגדת התחלה נסתרת כאלו אומר היא נאדרי או הוא נאדרי. ע"כ. רש"י: היוד יתירה כמו רבתי עם, שרתי במדינות, גנבתי יום. ע"כ. וכן ראב"ע ורדק. ומדקדקים החדשים רואים ביוד זו וכמו כן ביוד של גנבתי, רבתי, מקימי וכיוצא בהן שארית מן נטיית הסמיכה שהיתה נהוגה לפנים בלשון בפרט ליחס הקנין, ביחס שממנו, והשתמשו בו אח"כ בפרט המליצים לפעמים בכל היחסים, ועפי"ר אין הנגינה נופלת עליה, אבל פעמים בנגינה עליה. כך Stade, Olsh. § 128, Ew. § 211b § 848: ורגש ההוראה הקדומה של נטיה זו ליחס שממנו נשכח וכבה בלשון, והיתה רצויה ביחוד להמליצה מפני שהיא צורה יותר מלאה ולא רגילה. Böt. § 616 סובר שהקריאה האמתית היתה אולי נאדרי, בריש פתוחה, וזו אולי שארית סי' נקבה שהיתה אולי נהוגה גם בעבר' כמו שהיא נהוגה בערב'. אבל ברט אומר, כי יוד של מקימי, וכן י אהבתי, רבתי וכו' היא נוספת בעברית

תרעץ אויב (שם ו). — ובדברים לא] בע"ת במשמעת יפי והדר: ו ת א ד ר ותהדר תורת אלהים בעולמו (אשכל הכפר להקראי ר"י הדסי כט). בין צללי שושן ופרח נהדר מה נאדר יין בוסך (ר"י חריזי, תחכמוני שער ה). מה נאוה זהרו (של השמש בזרחו) על ההרים ומה נ א ד ר בהופיעו על פני חדקל (א' מפו, אהבת ציון טו).

— פע' ׳אִדֵּר, — פאר את פלוני, jem. verherrlichen; glorifier; glorify some one. אמר הפיטן: לאַדֵּר להדר לגבר לדבר (ר"א קליר, אקחה, א סכות). יודו פלאך השמים ויאַדְּרוּךָ קולות מים (שיר היחוד יום א). ׳ת א ד ר נ ו בישע וגיל (הושע' תחנון).— ובאדרת שער ת א ד ר נ י (תוכח' מוס' עזרא הבבלי.:).

— פע' ׳אֻדַּר, א) שאדרו אותו; verherrl. werden: être glorifié, to be glorified: עזוז בקדש נאדר ומכל יציר מְאֻדָּר (ר"א קליר, אקחה, א סכות). — ובהשאלה במשמ' מיפה: שלח יונה מבשרת, ואם היא לא מספרת, באגרת קטנה אל כנפיה מחֻברת, מאֻדֶּרֶת במי כרכם ובלבונה מקטרת (ר"ש הנגיד, זכרון לראשנים, ב יב).

— הפע' הֶאְדִּיר, עתיד יַאְדִּיר, הרבה הכח והכבוד של.. verstärken, verherrlichen; fortifier, rendre magnifique; strengthen, magnify: ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה וְיַאְדִּיר [1] (ישעי' מב כא). וכן אמר הפיטן: ובכן א א ד י ר אלהי אבי (ר"י גיאת).— והניע ר"י הלוי את האלף בחטף פתח והרפה את הדלת מפני דחק המשקל ואמר במשקל ב' ת:וע' ויתד: לבי מעירי, לעלות לבית קדשי ועירי, הוא מַ-אֲדִירִי עד אעמד במקום דבירי.—ובמשמעת אִדֵּר: מי לא י א ד י ר למלך האדיר (היכלות). אדירי איומה יַאְדִּירוּ בקול (יוצר א ר"ה). שנאני שחק באמר מַאְדִּירִים (שמעון בר יצחק, ב' ר"ה). אפארך א א ד י ר ך (מגיד מישרים, ר"י קארו מקץ).

— הפ': ו י ו א ד ר ויוערץ וישגב האל הקדוש (ר"א קליר מלך עתיק).

— התפ' ׳הִתְאַדֵּר, עשה עצמו נאדר sich verherrlichen; se rendre glorieux, to glorify oneself: מלך תהום רבה נִתְאַדֶּרֶת בים ובחרבה (ר"א קליר, מלך אמיץ, ר"ה). מלך בעשרה לבושים יִתְאַדֵּר בקדושים (ר"א קליר, מלך אזור). ונשגבת ונערצת ונתהדרת ו נ ת א ד ר ת (הוא, כעשר מכות ו פסח). — ובמשמעת נהיה אדיר: השמים יתקדרו והמים י ת א ד ר ו ויתחזקו וידחקו את האניה (כסא' לבית דוד שער יב).

א. אֶדֶר [1]) ש"ז, מ"ר, אֲדָרִים, — א) שכר, מחיר, Preis; prix; price: וישקלו את שכרי שלשים כסף ויאמר ה אלי השליכהו אל היוצר אֶדֶר[2]) היקר אשר יקרתי מעליהם (זכריה יא יב-יג). — ב) מעיל רחב, weiter Mantel; large manteau; cloak: ממול שלמה אֶדֶר תפשיטון (מיכה ב ח). — ג) ׳תפארת גדולה והדר, Herrlichkeit; glory; gloire: א ד ר מתהומות שבת ממאורות (ר' יוסי בן יוסי, סדר עבודה). צבי מהדום יעל וְאֶדֶר משעל (ר"א קליר, אנסיכה מלכי). — ובמשמעת יפי: אומר היין, אין לי בעולמי בהיותי בספל א ד ר ביד חושקת, וחושקיה סביבה והיא עליהם מתרפקת (עמנואל, מחברת כה).

ב. *אֶדֶר [3]), ש"ז, מ"ר אֲדָרִים, — מין אילן סרק קשה מאד, מין ממיני האלון, quercus robur ilex: הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהן א ד ר (ב"ב טו:). שדה שיש בה א ד ר אינה נגזלת ואינה נחמסת ופירותיהם משתמרין (שם). עלין של עץ ששמו א ד ר (רשי גיט' סט:). אילן חשוב הוא ויש לו שם למרחוק ואומרים פלוני יש לו א ד ר בשדהו ומתוך כך היא (השדה) נקראת על שמו (רשי ב"ב טו:)

בעקרה, ר"ל שנתהותה בלשון עברי' בעצמה ואיננה שארית מלשון השמית הקדומה, ונתהותה בעברית בכונה כדי לתת יותר כח להקשור בין שתי המלים עפ"י ההקש עם הנטיה של מלות הקרבה אָב-אֲבִי, אָח- אֲחִי. והסכים לדעה זו קויץ (Ges. 27 Aufl. § 90k) בכלל, ובנוגע ביחוד לנאדרי דעתו היא שזו אולי שבוש וצ"ל נאדרה

[1]) האלף בשוא לבדו (מ"ש).

---

[1]) משרש אדר.— [2]) שער הפרושים דחוקים.

[2]) משק' אֶרֶז. בארמ' א ד ר א, והובא בגמ' ביצה טו: טעם לשם זה כמו שאומרים אנשים: כדאמרי אנשי מאי א ד ר א דקיימי לדרא דרא. ע"כ. והוא מדרש מלים המוני, עכ"פ אנו רואים מזה כי השם היה רגיל אצל ההמון. בסורית הביאו Psm והביא לו עדות מן הקבץ המזר': אילנא רבא ד א ד ר א. ע"כ. אבל כבר העיר על זה עמנ' לֹו (שהל"מ) כי המלונים הלאומיים הסורים אינם מכירים מלה זו. ולא נתברר איזה אילן מן האילנות קראו היהודים לפנים א ד ר. בגמ' ר"ה כג. מתרגם רב את מין הארז ק ת ר ו ס (או קתרום) באדרא בארמית, אבל, מלבד שיש שם עוד פרוש אחר, גם גוף מלה קתרום לא ידוע מה פרושה בדיוק. ממדרש המלים ההמוני להשם אדרא אנו לומדים כי ה א ד ר מתקים דורות הרבה. ר"ח (ב"ב טו:) אומר שהיא אילן גדול

אֶדֶר[1], ש"ז, — עור של בהמה או חיה אחרת שהפשיטוהו שלם ומלאוהו תבן כדי שתשאר ד מ ו ת הבהמה כמו שהיתה בחייה, ausgestopftes Tier; animal empaillé; stuffed animal : וכבר השתמשו במלה זו בהעתונים.

אֲדָר[2], ש"ז, מ"ל אֲדָרִים, — שם הדש שנים עשר ליהודים, הוא החדש שלפני חג הפסח, der XII Monat des jüd. Kal.; XII. mois du cal. juif; XII. month of the jew. cal. : על כן היהודים הפרוזים הישבים בערי הפרזות עשים את יום ארבעה עשר להדש אדר שמהה ומשתה ויום טוב (אסתר ט יט). שלחו ליה למר עוקבא א ד ר הסמוך לניסן לעולם חסר (ר"ה יט :). — ואמר המשורר : בין צלילי שושן ופרח נהדר, מה נאדר יין כוסף בימי אֲדָר, לכן שתה יין אשר ידמה בכום שהם לטור אדם אשר מולא בְּדָר (ר"י הריזי, תתכמוני שער ה). — א ד ר ר א ש ו ן (אדר א'), א ד ר ש נ י (אדר ב'), הם שני חדשי א ד ר בשנה מעברת : קראו המגילה ב א ד ר ה ר א ש ו ן ו נ ת ע ב ר ה השנה קורין אותה ב א ד ר ש נ י (מגילה ה 7). — ומ"ל : העיד ר' סימאי משום חגי זכריה ומלאכי על שני א ד ר י ם שאם רצו לעשותן שניהן מלאין עושין (ר"ה יט :). — ועושין אותה שני א ד ר י ם אדר ראשון ואדר שני (רמכס קדוש החדש, ח). — סמנים שנתנו רועי בקר לפנים לצַין חדש אדר בארץ ישראל : אם בכיר ולקיש יָנֵצו יחד זהו א ד ר וְאם לא אין זה א ד ר. אם שור בבקר בצנת שלג ימות ובצהרים בצל תאנה ינמנם ועורו יפשט, זהו א ד ר ואם לא אין זה א ד ר. אם קדים חזק יפיח ובלועך יצא לקראתו זהו א ד ר ואם לא אין זה א ד ר (כנהדרין יח : בארמית).

***אַדְּרַבָּה**[1]) אַדְּרַבָּא - הפך ונגוד גמור להנאמר קודם im Gegenteil; au contraire; on the contrary : כל הכלים ניטלים ואעפ"י שנתפרקו בשבת ולא מיבעי בחול, א ד ר ב ה בשבת מוכנין ע"ג אביהן בחול אינן מוכנין ע"ג אביהן (שבת קכב :). סקילה חמורה שכן ניתן למגדף, א ד ר ב א חנק חמור שכן ניתן למכה אביו (סנהד' נ.). — ובלי מלה אחרת אחרית : המבזה את חכירו שלא כדין ואמר לו הלה א ד ר ב ה, נידוי של שני נידוי, ת"ת שביזהו רשע עד שנידהו ואמר לו הרשע א ד ר ב ה יבריזו על הרשע (שו"ע יו"ד שלד לט מ). —

ומשלת פארות וענפים הרבה. אלה סימנים כלליים ואינם מספיקים לסים על פיהם איזה אילן מהאילנות הוא. עכ"פ, כיון שכבר תרג' פ' שמיט וברון בהשם הרומי ilex, שהוא באמת אילן קשה ומתקים לפחות כשש מאות שנה ותשוב, והואיל ואין לנו בעברית שם אחר לאילן זה, נוכל ליחד לו השם אדר.

[1]) מארמ' א ד ר א, אודריתא. בגמ' ירוש' מע"ש סוף פרק ד מספר כי רצה כותי אחד להתל בחכם היהודים הזקן, ר' ישמעאל, ויבוא אליו ויאמר לו ארמית : חמית בחילמאי ארבעה ארזין וארבעה שקמין מקניתא א ד ר א תורתא וההוא גברא יתיב מדרך. ויען לו ר' ישמעאל כמו"כ ארמית : תיפת רוחיה דההוא גברא וכו' א ד ר א כרא דתבנא וכו' (בעבר' תפח רוחו של האיש ההוא וכו' א ד ר א הוא כר של תבן. ובגמ' בב' נדר' כה. ההוא חויא רהוה בשני דשבור מלכא רמו ליה תליסר א ו ד ר י י ת א תבנא ובלע יתהון (גרס' הערוך, וכן רה"ג, תשו' הגא' הרכבי רכט, וכן כ"ת שבוע' כט : אדריתא, וכנוסח' אורייתא, ואינו נכון). והביא הערוך מהילמדנו מעשה בשבור מלכא שהיה עובר במדבר לוב שהיה ת' פרסה על ת' פרסה ועברו כרובין שלו ראשונה ובלעה (הנחש) וכן שניה וכן שלישית אמרו לו חכמיו הבא ע ו ר ו ת של בהמות מלאות תבן ו י ס ב ו ר הנחש שהן בהמות ויבלעם וינפח כריסו ויבקע, וכן עשו עכ"ל הערוך בשם ,ילמדנו. וכן תנחומא בוב' בשלח יז המעשה הזה, ושם הגרסה במקום הביא ע ו ר ו ת ומלאו סרודות, ובתנחו' הנדפס סדירות, ועי' בוב' שם שמגיה בכ"מ אדורות, עפ"י הערוך. והנה פרש הערוך אדרא של החלום ואדריתא של הנחש ע ו ר ו ת סתם. אך מהמעשה בהנחש מוכח כי הכונה עור בהמה ממלאה תבן ב ד מ ו ת ה של הבהמה, וכמו שסים הערוך ו י ס ב ו ר הנחש שהן בהמות. וכבר גזר מוספיא שאדרא ואדורה ואדריתא באו מלשון יונית δορά, וכן קוה' ובוב', אך ס' קרוים לא הביאן בין המלות השאולות מלשן יונ' ורומ'. עכ"פ, בעצם משמעת המלה אין לפקפק.

[2]) באשורית אֲדָר שם החדש השנים עשר לחדש הבבלים והאשורים. וחדש העבור : ארח מתר א ד ר, לאמר ירח ד ו מ ה ל א ד ר, וכמו"כ א ד ר ארכ, אדר שני, וכן שם חדש זה ביתר לשונות האחיות, בסורית, וכמו"כ בערבית א ד' ר a). — ובדבר מקור השם, יש חושבים שנקרא כך על שם השמים ה מ ע ו נ נ י ם בחדש הזה בארץ בבל, ויש גוזרים אותו מהשם אֶדֶר גֹרן, ר"ל ירח הגרנות, שמתחילים בארץ ההיא להכין הגרנות להרישה הקרובה.

[1]) בארמ' ומרכב מן אד=על, והמלה רבא, רבה, ונכנסה מלה זו בשמוש בלשון העברית.

---

a) أذار آذار

א ד ר ב ה העיון ההוא הכולל השומר אמת לעולם ישפוט לפעולות האדם (כמ"ע מפלתו המר' טהור הק' דין כ יג). שלא יטול (אלהים) אותה לדחותה דחייה עולמית כמו שעשה מן הגוף א ד ר ב ה הוא חושב מחשבות שלא יקח ממנו נדרו (ר"י מסילליאון גופת גופים כ ג). נכחיש במה שחשבו מעלה שיהיה הענין כן, א ד ר ב ה נפציר עצמנו להוכיח שהיא פחיתות (שם). ומשיב זה בכללן לומר א ד ר ב ה הא חייב לי (לבוש חו"מ הלכו' דיינים, ו). אתה לא אבדת כלום א ד ר ב ה אני פרעתיך וממני נאבד השטר (שם ה' עטרות סה יז).—וכמו שם בהא הידיעה בראש: אפילו עם הארץ ותלמיד נגד רבו מועיל ה א ד ר ב ה (פחד יצחק ערך אדרבה).

°אַדְרְיוֹן[1], ש"ז, מ"ר אַדְרְיוֹנִים, — שם צמח, Senecio vulgaris; gem. Kreuzkraut; seneçon; groundsel (הלגון לוח הסמים, וגרס המעלות יוסף וידל). — ועי' צמח.

°אֲדַרְכָּל[2] (אדריכל), ש"ז, מ"ר אדרכלים, — חכם במלאכתהבנין, Baumeister; architecte; architect: משל למלך שבנה פלטין ע"י א ד ר ב ל[3] ראה אותה ולא ערבה לו על מי יש לו להתכעס לא על א ד ר כ ל (מד"ר בראשית כו). הבנאי שמסר (את האבן) ל א ד ר י כ ל אדריכל חייב (ב"מ קי"ח:). אמר רב אסי מחיצות א ד ר כ ל י ן לא שמה מחיצה (עירובין כו:).

אֲדַרְכֹּן[4] ש"ז, מ"ר אֲדַרְכֹּנִים — שם מטבע פרסית: לַאֲדַרְכֹּנִים אלף (עזרא ח כז).

°אַדְרַכְתָּה[5] (אדרכתא), — ש"נ, מ"ר אדרכתות, — שטר מעשה בית דין הנותן רשות לבע"ח

[1]) משק' אַפִּרְיוֹן; בערב' אד'ריון (a מלשון פרסית.

[2]) כך במור' ולא נתברר מקורו. — [3]) כך גרסת הספרים, וגרסת הערוך בכל המקומות האלה היא א ר ד כ ל, א ר ד י כ ל. ובן תרגום לחרשי העץ ולבנים (מ"א יב יב) לנגרי אעיא וארדיכליא. ובסורית כמו"ב שתי הצורות א ד ר כ ל א (פשיטא מ"ב יב יב), וארדיכלא (שם כב ו).

[4]) מפרסית, שאולה מיונית δαρεικός.

[5]) מפעל דרך הדריך, במשמעת אחז השיג, והוסיפו סי' נקבה ורבים על ת המשקל הארמי.

a) أَذْرِيُون

לרדת לנכסי הלוה ולשלט בהם, gericht. Dokument zur Besitzergreifung; saisie; writ of distress כיצד כותבין ה א ד ר כ ת א אם לנכסים בני חורין הורידוהו (את המלוה) אומרים איש פלוני נתחייב לפלוני וכו' וכתבנו לו א ד ר כ ת א זו על שדה פלונית שלו (רמב"ם, הלכות מלוה ולוה, פרק כב, הלכה ו). — ומ"ר א ד ר כ ת ו ת: ושטר אדרכתא זו והורדה זו שהדרכנוהו ושהורדנו פלוני הנזכר על הקרקעות הנזכרו' שריר וקיים ברור וחזק ככל שטרי א ד ר כ ת ו ת וההורדות וחזוקין (ר"י ברזילי ברצלוני, ספר השטרות).

אַדֶּרֶת[1], ש"נ כנו' אַדַּרְתּוֹ מ"ר אדרות, — א) לבוש עליון רחב להתעטף בו, weiter Mantel; large manteau; cloak: וארא בשלל אַדֶּרֶת שנער אחת טובה (יהושע ז כא). — ולבשוהו הרועים: קול יללת הרועים כי שדדה אַדַּרְתָּם[2] (זכרי' יא ג). הנביאים: ויהי כשמע אליהו (את הרעש) וילט פניו בְּאַדַּרְתּוֹ ויצא ויעמד פתח המערה (מ"א יט יג). — והמ"כים: ויגע הדבר (של נבואת יונה כי נינוה תהפך) אל מלך נינוה ויקם מכסאו ויעבר אַדַּרְתּוֹ מעליו ויכס שק (יונה ג ו). — אַדֶּרֶת שֵׂעָר, לבוש עשוי מעור כבש: ויצא הראשון אדמוני כלו כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר (בראשית כה כה). והיה ביום ההוא יבשו הנביאים איש מחזינו בהנבאתו ולא ילבשו אַדֶּרֶת שֵׂעָר למען כחש (זכרי' יג ד). — ומ"ר א ד ר ו ת (שו"ת מהר"ם יו"ד ק כג). —וסופרי זמננו קוראים א ד ר ת ש ע ר לכל בגד עשוי בעורות חיות שעירות Pelzrock; pelisse; fur coat: ועי' פַּרְוָה. — ובמשמעת שטיח ש' צמר, Teppich; tapis; carpet: ונתן לו א ד ר ת גדולה שישב עליה והיא ממשי ירוק ארוגה מזהב טוב (מעשה הנמלה, ביה"מ ילינק ה). — ב) יכלת ועצמה הדר ותפארת; Macht, Herrlichkeit, Pracht; puissance, gloire; power, glory: הָאַדֶּרֶת והאמונה לחי עולמים (היכלות, ר' משלם בן קלונימוס). ובו מהזיו והנוגה ו ה א ד ר ת (ש"ט פלקירה, המבקש). עורי מליצתי ברוב תפארת, עורי לשון זהב וְהָאַדֶּרֶת (עמנואל, מחב' כ). שך א ד ר ת הקומה ואף צחות עור הגויה (ש' לויזון, מליצת ישורון, המליצה מדברת). — °אדרת ממשלה, שם אחת משלש החומות של ג ן ה ע ד ן: שלש חומות לגן עדן של מעלה וכו' השלישית היא הנקראת א ד ר ת ה מ מ ש ל ה

[1]) עין שרש אדר. — [2]) י"מ תפארתם, ויש מגיהים מרעיתם.

ושמותיו של הקב"ה על כל חומה וחומה (מדר' גן עדן, כוה"מ ילינק ג).

א. **אָדַשׁ**, פ"י, מקו' אָדוש, — כמו דוש: כי לא לנצח אָדוש [1]) ידושנו (ישעי' כח כח).

ב. ***אָדַשׁ**, פע' ארמי סורי[2]) שתק ומשמעתו היה דומם ולא חשש לכלם, schweigen, gleichgültig sein; se taire, être indifferent; be indifferent: מזה ״אדיש, ״אדישות, עי' הערכים הללו.

אֶדֶשׁ[3]), ש"ז, עצם עצמיות, Wesen; essence: מפני ש א ד ש עקר הנפש הוא עקר שכלי וכו' ומאיר יותר מזוהר א ד ש הכוכבים והפלכים (ר' כרכי' הנקדן, הול' דר' גלנן, פסקה ל). ואין רשות לרגש מראה להשגיח בה ובעקרה ו ב א ד ש שלה (שם). והיא עצם הנפש א ד ש נקי וממש מאיר (שם פסק מח).

אהב[4]), ממנו אָהב, אַהֵב אֹהַב אַהֲבָה.

אָהַב, אָהֵב בהפסק ובז"ק, וכמו"כ לפני אָ, אהבת, -הבתי, עתיד, אהב-הב אהב, (וגם ״אאהב) תאהב -הב, (תא-), תאהבי, תאהבי. תאהבי יאהב-הב, יאהב -הב, נאהב נאהב, תאהבו ואולי בהמונית: תאהבו[2]) תאהבו,-הבון, — וכנויים אהבו אהבך אהבה, אהבתך אהבתך אהבתהו, אהבתך אהבכם [1]) יאהבו, יאהבהו יאהבה; לוי אהב אהב, אהבו, — נפשו נטתה לדבר, רצתה וחפצה בדבר, חשה נטיה לדבר, lieben; aimer; to love: וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו (ברא' לז ג). את גאון יעקב אשר אהב (תהל' מז ה) ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (דברים י יט). אני אהביה אהב (משלי ח יז) ואהב את יעקב (מלאכי א ב). ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו ורבקה אהבת את יעקב (ברא' כה כח). תועבת ה' דרך רשע ומרדף צדקה יאהב (משלי טו ט). ודבר ישרים יאהב (שם יו יג). והיה כי יאמר (העבד) אליך, לא אצא מעמך כי אהבך ואת ביתך כי טוב לו עמך (דברים טו יו). ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבו[2]) יהונתן כנפשו (ש"א יח א). הלא את עשו ,ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב (מלאכי א ב). כי נער ישראל ואהבהו (הושע יא א). ארפא משובתם אהבם נדבה (שם יד ה). — ועם ל... להנפעל: לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט יח). כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך (שם שם לד). — ולשנאי יי' תאהב (דהי"ב יט ב). — וחבת זכר ונקבה זל"ז: והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות (מ"א יא א). ויאהב (שמשון) אשה בנחל שורק ושמה דלילה (שופטים יו ד). ומיכל בת שאול אהבתהו (ש"א יח כח). על כן עלמות אהבוך (שה"ש א ג). לך אהב אשה (הושע ג א). ואאהב: כי אאהב גם מאשר אהבתי חיי ונפשי סלה אותך שולמית יענו ויעידו גבעות אלה (רמח"ל מגדל עז ג א). — ונטיה למאכלי' ומשקים: ועתה שא נא כליך תליך וקשתך וצא השדה וצודה לי צידה ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי ואכלה (ברא' כז ג-ד). לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טבים ואעשה אתם מטעמים לאביך כאשר אהב (שם ט). כאשר אהב[3]) אביו (שם יד). ואהבי אשישי ענבים (הושע ג א). — ולדברים לא בע"ח: כי מקנה רב היה לו (לעזיהו) ובשפלה ובמישור אכרים

---

[1]) כך לפי דעת קצת מפרשים. ועי' אָדוש.

[2]) בלשון סורית אדש והשם אדש, אדושותא ופרושם שתיקה ולא התפעלות. ובארמי': ההוא דהוה קאמר ואזיל טוביה דשמע ו א ד י ש חלפוה בישתא מאה (סנהד' ז). לאמר, אשרי השומע (חרפתו, קללתו) ואדש ,ואינו שם לבו, ואינו מתפעל. והרש ורש"י אשרי ששומע חרפתו ושותק ו מ ר ג י ל בכך. ואדיש כמו דש דש. — סבא סבא, אכול ו א ד י ש (ירוש' פאה דף יה עמוד ג), זקן זקן, אכל ואדש, ולאיכפת לך שום דבר אחר. נראה כי הכונה בהפעל א ד ש איננה שתיקה פשוטה, שלזה משמשות מלים אחרות כ"א שקט הרוח שאינו מתפעל ואיננו חושש למה שהוא רואה ושומע. ועל סמך זה בניתי שני השמות א ד י ש ו א ד י ש ו ת, עי' במקומם.

[3]) בסורי' א ד ש א. במש' צורה, עצם, א ד ש א ת א סגולה, מיונית εἶδος.

[4]) רק בלשון ה ע ב ר י ת. ונראה כי לשון זו יחדה לה ליסוד לכל מושגי הנטיה והרצון בדבר, את ההברה השניית אה, ותתן לה ע"י הוספת אותיות אחדות גונים מתחלפים: אה־ב, א־ב־ה' א־ו־ה. ועי' הערה לערך א ה ד. ואולי היסוד הוא הב, ובערב' הב, a), ודומא לזה גם חב, חבב. — [1]) בט' וקניג אהב. [2]) בהו קרי. — [3]) בצירי, לפי דעת קניג, מפני שהמלה

---

a) هَبَّ

וכרמים בהרים ובכרמל כי אֹהֵב אדמה היה (דהי"ב כו י). ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אָהֵב (תהלים עח סח). אֹהֵב יין ושמן לא יעשיר (משלי כא יז). אֹהֵב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט). כלו אֹהֵב שחד ורדף שלמנים (ישעי' א כג). — ובדברים רוחניים ומפשטים: אָהַבְתָּ צדק ותשנא רשע על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך (תהל' מה ח). אהבת רע מטוב שקר מדבר צדק (שם נב ה). איש אֹהֵב חכמה ישמח אביו (משלי כט ג). איש מחסור אֹהֵב שמחה (שם כא יז). אֹהֵב מוסר אֹהֵב דעת ושונא תוכחת בער (שם יב א). אל תֶּאֱהַב [1]) שנה פן תורש (שם כ יג). תֶּאֱהָבוּן ריק תבקשו כזב (תהלים ד ג). סוס אוהב זונות ומלחמה (פסחים קיג:).— אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות א י) וכו' כי עתה יֶאֱהָבַנִי אישי (בראשית כט לב). אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויֶאֱהָבֶךָּ (משלי ט ח). ויבוא דוד אל שאול ויעמד לפניו ויֶּאֱהָבֵהוּ מאוד (ש"א טז כא). ויקח (יצחק) את רבקה ותהי לו לאשה ויֶּאֱהָבֶהָ (בראשית כד סז). — והמקור אֱהֹב, אַהֲבָ, לֶאֱהֹב, (לְאֶ-) עם לֶאֱהֹב ועת לשנא (קהלת ג ח). — ועם פעל אחריו: כלם (הצופים שלהם) כלבים אלמים לא יוכלו לנבח הזים שכבים אֹהֲבֵי לנום (ישעי' נו י). כה אמר ה' לעם הזה כן אָהֲבוּ לנוע רגליהם לא חשכו (ירמי' יד י). כנען בידו מאזני מרמה לעשק אָהֵב (הושע יב ח). ואפרים עגלה מלמדה אֹהַבְתִּי [2]) לדוש (שם י יא). לא יֶאֱהַב [3]) לץ הוכח לו אל חכמים לא ילך (משלי טו יב). — ובמשמעת שמחה ורצון בדבר: אָהַבְתִּי כי ישמע ה' את קולי תחנוני (תהל' קטז א).

—אָהוּב, אֲהוּבָה, — א) פעול, geliebt; aimé-ée; beloved: כי תהיינה לאיש שתי נשים האחת אֲהוּבָה והאחת שנואה (דבר' כא טו). ובגוים הרבים לא היה

מלך כמהו (כמו שלמה) ואָהוּב לאלהיו היה (נחמי' יג כו). אהוב אוהב את המקום אוהב את הבריות (אבות ו' קג). לעלם יהי אדם ערום ביראה מענה רך משיב חמה ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות (ברכות יז.). אמרה כנסת ישראל רבש"ע איטת אני אהובה לפניך בזמן שתשמע קול תחנוני (פסח' קיח:).
— ב) שם אָהוּב.

— אֹהֵב, אוֹהֵב, אוֹהֶבֶת, שֵׁם, עי' ערך אוֹהֵב.

— נֶאֱהָב, -בָה, -בֶת, — מ"ר נֶאֱהָבִים, -הָבוֹת, — מה שראוי לאהב, מה שהכל אהבים, liebenswürdig; aimable; amiable: שאול ויהונתן הַנֶּאֱהָבִים והנעימם בחייהם ובמותם לא נפרדו (ש"ב א כג) — והיחיד: ויעמד לכבודו בלי כח האיש הנאהב (זכריה בן סעדיה אלצ'הרי, ספר המוסר, א ב). ובניצוץ יכלה מפני השלהבת, כן תכל כל רוח מולך, נֶאֱהֶבֶת (יל"ג כל שירי, חנה). — ובדברים לא בע"ח: וסביבנו משרתים חמורים, במנורות לפנינו עומדים, להביא כל מאכל נעים ונאהב (ר"י הריזי, תחכמוני שער ג). ובעודנו הולכים על הנתיב במדבר בערבה, מצאנו כר נרחב, ועמק נחמד ונאהב (שם שם לו). מדותיו נאהבות ונעימות (ק' בולמן, מו"ע הוכטרליה לו). אגרתך הנאהבה והנעימה וכו' קבלתי במועדה (אגרי' יל"ג א ג). וכל הגיגם נאהבים ונעימים (שם א ב).

—*נֶאֱהַב ובמקור הֵאָהֵב — א) עשה שיאהבהו, sich beliebt machen; se faire aimer; make oneself beloved: האהב לנפשך לעדה ולשלטון עוד הכאף ראש (ב"ס, גניזה ד ז). מדות האלו גרמו לי להאהב לאבי שבשמים (מד"ר ויקרא לב). — ב) נעשה אהוב: שיהי' שם שמים נאהב על ידיך (רבנו חננאל, יומ' פו).

— אָהֵב, — א) אהב אהבה עזה, lieben; aimer; love: עד מתי פתים תְּאֵהֲבוּ [1]) פתי ולצים לצון חמדו

סמוכה למלה שלפני הפסק, והוא דחוק, ואולי מפני קול הסמיכות ל אֶ שלאחריה, להפריד שלא יתמזגו בחברה אחת. — [1]) האלף בחטף סגול ברוב הספרים. (מ"ס) ובקצת ספר' תֶּאֶ-, וכן תנך קיטל.

[2]) הקדמוני' החליטו כי הו יוד ניספת לא לצרך. דעת ש' פינסקר (הקד' לנק' אשו' קב) היא כי בינוני לנק' הי' בזמן קדום פֹּעַלְתִּי. אך רוב החדשים סברים כי זו שארית סי' הסמיכה הקדום בפרט ביחס שממנו, כמו אסְרִי לגפן ובויצא בזה, וברט וקויץ רואים בזה פעולת חקש נטית הסמי' של שמות הקרבה אב אח, ועי' הערה לנאדרי. — [3]) האלף בחטף סגול ב ר ו ב הספרי' (מ"ס) ובקצת ספרים יֶאֶ- וכן תנך קיטל.

[1]) ר"י חיוג, רד"ק (במכלול), וכן האחרונים, גזני' אולר, אולסה', וקניג החליטו צורה זו לעתיד קל. אמר ר' יהודה וז"ל: שרשו בסגול תחת התיו ושוא תחת האלף כמו יאשמו יחרדו, לכן היה קשה על המבטא בעבור התחברות האלף עם ההא ושמו תחת התיו שוא והניעו האלף בצירי כדי שיקל על הלשון. ע"כ. וכן רד"ק (מכלול, הפועלים שפאיהם אלף נחה): וז"ל: ומלת תְּאֵהֲבוּ פתי משפטו היה תֶּאֱהֲבוּ בשוא האלף והחא כמו יֶחֶרְדוּ

להם, וכסילים ישנאו דעת (משלי א כב). — והשם מְאַהֵב, עי' ערך זה.—ב) *אַהֵב את פלוני על... עשה שיאהבוהו, geliebt machen; faire aimer qqu, make beloved: תהא מ א ה ב שם שמים על הבריות, שתהא יודע ד"ת ותהא קורא ושונה בד"ת ויהא משאך ומתנך עם בני אדם באמונה כדי שיהיו הבריות הרואים אותך יאמרו אשרי פלוני שלמד תורה (תד"א, כח). מ א ה ב י ן את ולדה (של הפרה) עליה (רשי שבת קכח:).

— אֹהַב, אוּהַב, מְאֹהָב, מְאוּהָב, שאוהבים אותו הרבה, beliebt; aimé; beloved: שתהא מ א ו ה ב על הבריות, וירחיק את עצמו מן העבירה ומן הגזל מישראל ומן הגוי (ילקוט א רמז תתלז). מי גדול האוהבים או ה מ א ו ה ב י ם (שם שופטים רמז נט).

— הֶאֱהִיב את פלוני ל... — א) עשה שפלוני יאהב, Jem. zur Liebe geneigt machen; lui faire aimer; induce to love: שהיה אברהם אבינו מכניסן (את הגרים) לביתו ומאכילן ומשקן ו מ א ה י ב ן ומקרבן ומגיירן ומכניסן תחת כנפי השכינה (מד"ר שה"ש, על כן עלמות). למה הוא קורא להנשיאים רֵעים אלא שביון ל ה א ה י ב ן ולקרבן (שם, כאתי לגני). ה א ה ב נ ו לך עלמות הרבה דכתיב ואת הנפש אשר עשו בחרן (ילקוט ב רמז התקפא).—ב) האהיבו על פלוני בעיני פלוני עשה שיאהבהו, beliebt machen; faire aimer; make beloved: ממני דונש בן לברט אחיך אהובך הדורש לאלהיך, בעד שלומך ל ה א ה י ב הצדק עליך (דונש בן לברט, הקדמת תשובותיו על מנחם בן סרוק). ודברי ריצוי וחבה ל ה א ה י ב ו בעיניה (מחזור ויטרי, הול' הילדסה' שיג).

— הִתְאַהֵב, — א) נעשה אהוב, beliebt werden; devenir aimé; to become loved: שיהא שם שמים מ ת א ה ב על' ידיך. שיהא קורא ושונה ומשמש ת"ח ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו, אשרי אביו שלמדו תורה (יומא פו.).—ב) עשה א"ע אהוב, sich beliebt machen; se faire aimer; make oneself loved: ירא אמך ודבר טוב לדודך ולשארך וכבד את חברך ו ה ת א ה ב לכל נברא (ר"ש הנגיד בוחה לכנו ממערכות המלחמה). אהרן שהיה מרגיש באדם שתוכו רע וכו' היה מתחיל לו לשלום והיה . מ ת א ה ב אליו (פרוש הרמבם, אבות ד"ה מתלמידיו של אהרן). שדרך הגולים והנדחים בארץ לא להם ל ה ת א ה ב ולהתדבק ולהתערב עם הבריות (רשב"ץ דורן, מג"א קיו). בני אל ת ת א ה ב עם הכסיל, כי אהבתו שנאה, ואחותו מריבה וריעותו קטטה (בית מדות שער החכמה).

אַהַב, ש"ז, מ"ר אֲהָבִים, — רגש של חבה, של נטיה חזקה לאיזה דבר, Liebe; amour; love: וכל רז ורז גליתי לו ב'א ה ב (חנוך, ביהמ"ד ילינק ב). לנוצריה ב א ה ב ומורא, (רשות לחתן תור'). יוציאו לו (לכהן הגדול) ב א ה ב כף ומגים בנועם (ר' סעדיה גאון, עבודה), ולך תוכה (תוך הנפש)

יאשמו, ותכבד פגישת שתי אותיות הגרון עם שני שואין או אפילו היה האלף בסגול כמו יֶחֶרדו כצפור וכל יהתה ההא חטופה, ולהרחיב על ההא נתחלפה תנועת השוא תחת התיו וצירי החת האלף ופתח תחת ההא. ע"כ. אולד (סי' 410) העיר, כי כמו שֵאת במקום שְאֵת כן משכת גם פה האלף אליה את התנועה ולכן תֵא במקום תְאֶ. אולסה': מפני שנעתקה שלא כמנהג הסגול לאות השנית של המלה, לכן נ ת א ר כ ה ונתחלפה בצירי. שטדה: מפני המתג נתארכה תנועת האלף ולכן נתקצרה תנועת התיו שלפניה, ואולי זה שבוש ע"כ. ודומה לזה קניג (א 394): לברח מפגישת השואים הטעימו בחזקה את תנועת האלף וע"י זה נתבטלה תנועה הקצרה שלפניה. ע"כ. וכעין כזה גם קויץ סי' צט: להמלט מתנועות חטופות זו אחרי זו. וכל זה אינו מספיק לבאר סבת הצורה המשנה הזאת, כיון שהיתה בלשון הצורה תְאֶהָבוּןגם לא בהפס' ומה טעם היה לא לאמר תְאֶהָבוּ כמו"כ לא בהפסק? ובאמת הכנויים יאהבני, יאהבך וכו' מעידים כי קמצות ההא אינה תלויה בהפסק. ומדוע אמרו תֵאֶהָבוּ אעפ"י שאמר תְאֶהָבוּן? וריב"ג סובר שתאהבו הוא פע' במקום תְאַהֲבוּ, אמר וז"ל בשרשים: והזכרנו בספר התוספת ובספר ההשואה בתאהבו פתי מה שאנשי הדקדוק העברי צריכים לעמד עליו וכו' ודעתנו בו עתה מתמדת על שיהיה פועל כבד בלבד מפני השוא אשר תחת התו. ע"כ. וכבר התפלפל ריב"ג הרבה בספר ההשואה (כתאב אלתסויה, 353). עם משיגיו בענין מלה זו. אם הצירי שבאלף תְאֵהֲבוּ היא הצירי שבאלף אֵהֵב או שהיא תחת פתח מבנין פִעל, והכריע בהשרשים לראי האחרון. ואם לא נסכים לדעת Haupt כי זו טעות וצריך לקרא תְאַהֲבוּ, אפשר שתְאֵהֲבוּ היתה נהוגה בלשון ה ה מ ו נ י ת, שכבר החל אולי ל ה ט ו ת קול הפתח במלה זו לקול צירי, כמו שהטו אחרי כן בהרבה מלים את קולות הפתח והחיריק לקול צ י ר י שהוא ס ג ו ל בזמן מאוחר, כמו אֶחרו במקום אַחרו. והחכמות שהיא מדברת פה בראש ה מ י ל ו ת, ר"ל להמון העם, ה פ ת י י ם, חקתה בכונה לשון בני אדם הללו וכמו שיש הרבה כזאת כתנך. ואפשר שגם פ ת י במשמעה מפשטת במקום פ ת י ו ת, היא צורה המונית.

ערוגה מן ידידות מלאה, על נהר אַהַב נטועה (ר' שמואל הנגיד, שיר נשמה מחבר תתאו). ואיך בני תמול שנאת זמנים, בהטותם מתי א ה ב לאיבות (ר"ש בן גבירול, שירי שלמה, דוקס, שיר לא). מי זה מהלך על כנפי לבי ועץ א ה ב בגן אהבה נטוע (שם לג). הכין לצאת מצל בתים, לישב תחת צלי שיחים, ובכוס אַהַב ייני דודים נשתה על טוב מגד שיחים (משה בן עזרא, תרשיש, ב). יעלה אשר לבי כחוט משבתהו ובגחלי חשקה כיום שרפתהו, חמלי עלי חושק נפשו מכרתהו, וכמאסר אַהַב עינו נתנתהו (ר"י חריזי, תחכמוני כ). אחרי אַהַב, כרשפי להב, בי ואוהב, צור כתבת (אהבה לפ' וירא). גל לאילת אַהַב, לבוא אל רהב (תמימים, קרובו' לפורי'). — ומ"ר אֲהָבִים: התנו אֲהָבִים (הוש' ח ט). ואמר המשורר: ונלכדה בחבלי האֲהָבִים כמו צפור אשר בפח יקושה (רשב"ג, שירי שלמה לדוקס, ל). כי כל בחורותי אשר עברו, כלם בקברות תאוה חניתי ובאש אֲהָבִים כיקוד נחרו (ע' פרנס' מתק שפת' פב). — ועם שם קדם כמו ש"ת במשמעת נאהב: ושמח באשת נעוריך אילת אֲהָבִים ויעלת חן (משלי ה יח-יט).

אֹהַב [1], ש"ז, אהבו[2]), אהבם וכו', מ"ר אהבים, — תענוגי בשר בין זו"נ Liebeshandel, Liebhaberei; amourettes; amours; love passages: כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם המה באו בעל פעור וינזרו לבשת ויהיו שקוצים כאהבם [3]) (הוש' ט' י). מרבדים רבדתי ערשי חטבות אטון מצרים נפתי משכבי מר אהלים וקנמון לכה נרוה דדים עד הבקר נתעלסה באהבים[3]) כי אין האיש בביתו (משלי ז יו יט).

---

[1]) רד"ק: והנפרד מן אֳהָבִים אוהב בפלם אהל. ע"כ. ונראה שדעתו לנקד אֹהַב. אך החדשים כלם נקדו אֹהַב, וכן ברט (מה"ש 24 a). — [2]) לפי רדק (מכלול דקדוק הפעלים) קמץ האלף הוא קמץ רחב. וכן מ"ש: האלף בקמץ רחב וההא בחטף. וכן הקריאה המקבלה של הספרדים. ונקוד הבבלי, שיש בו הבדל בין קמץ ארוך וקמץ חטוף, מקים קריאה זו. והחזיקו בדעה זו גם Baer—Delitzsch בפרושם לספר איוב. אבל רוב המדקדקים החדשים ערערו על קריאה זו, קויץ (Ges. 368 i), ובפרט קניג (Kö. 1, 109). ובאמת מדת הדין הדקדוקי בודאי נתנת שיקראו את א פ הפעל בקול של קמץ חטף, כי הוא במקום קול השורק של הפ"פ. ואעפי"כ אי אפשר לבטל את הקריאה המסורה, ואולי זו מסורה אמתית מזמן חיי הלשון, והשפיעה על זה קרבת האות הגרונית המנגעת בחטף קמץ והיה כבר עליהם שני קולות אלה ז"אז. ועי' הערה לאהל. — [3]) בכמה ספרים האלף בחטף פתח, אבל בספ' מדוייקים בחטף קמץ (מ"ש).

אַהֲבָה, — א) מקור כמו אָהֹב, lieben; aimer; to love: ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאַהֲבָה אתו (דבר' י יב). ויאמר (יואב אל דוד) הובשת היום את פני כל עבדיך הממלטים את נפשך היום וכו' לְאַהֲבָה את שנאיך ולשנא את אהביך (ש"ב יט ו ז). ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו ולְאַהֲבָה את שם ה' (ישעי' נו ו). — וכסמי': לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים כי מֵאַהֲבַת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבתיכם (דבר' ז ז—ח). הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט וְאַהֲבַת חסד והצנע לכת (מיכה ו ח). — ועם כנוי: ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים בְּאַהֲבָתוֹ אתה (בראש' כט כ). שנאתים על רע מעלליהם מביתי אגרשם לא אוסף אַהֲבָתָם (הוש' ט טו). — ב) ש"נ, מ"ר אֲהָבוֹת, חִבָּה, רגש נטיה עזה של הלב ל... Liebe; amour; love: כי פי רשע ופי מרמה עלי פתחו דברו אתי לשון שקר ודברי שנאה סבבוני וילחמוני חנם תחת אהבתי ישטנוני (תהל' קט ב ד). באהבתו ובחמלתו הוא גאלם (ישעי' ס"ג ט). גם אהבתם (של בני הדור העבר) גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה (קהלת ט ו). — ובפרט אהבה בין זכר ונקבה: צר לי עליך אחי יהונתן נעמת לי מאד, נפלאתה אהבתך לי מֵאַהֲבַת נשים (ש"ב א כו). זכרתי לך חסד נעוריך אַהֲבַת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמי' ב ב). השבעתי אתכם בנות ירושלם אם תמצאו את דודי מה תגידו לו שחולת אַהֲבָה אני (שה"ש ה ח). מה יפית ומה נעמת אַהֲבָה בתענוגים (שם ז ז). עזה כמות אַהֲבָה קשה כשאול קנאה (שם ח ו). — ומ"ר אֲהָבוֹת, במשמעת חבה וידידות: בשני ועדי זהב ובפוך תקשטנה נעימות הנקבות, וקשוטי נעימות הזכרים בארך אף ומתן וַאֲהָבוֹת (ר"ש הנגיד, בן משלי ב). מסכתם לי אֲהָבוֹת עם נדבות ונפשי באישישיהן שכורה (ר"י הלוי, שיר בפתי היתה). — ובמשמעת אהבים: מתי עת ה א ה ב ו ת? לעת ערב לעת צאת השואבות (עמנואל מחברת ו). — ג) במ"ר אֲהָבוֹת, מה שנפשו של אדם אוהבת בעולם ומשתוקקת אליהן: ה א ה ב ו ת שלש עשרה, אכילה ושתיה, החשק והשררה וכו' (או"ד לרסע"ג י פרק ד). ויקח מכל אחת מ ה א ה ב ו ת הנזכרות כפי מה שסדרנו (שם פ' יט). ואמר הפיט: שש א ה ב ו ת בקרב

תבל אהבת טוב וערב ואהבת מועיל (ר"י נחגאלה, פזמון יב).—ד) "שם לפיוטים שלאחרי תפלת א ה ב ה רבה: וכן ביוצר אור יוצרות ו א ה ב ה באהבת עולם וזולת באמת ויציב (חכן ירחי, המנהיג תפל' השחר).

אָהַב, אָהַב,' אֳהָבִים, אֹהַב. אֲהָבִים אִתְאַהֵב, אָהוּב, אֲהוּבָה, אוֹהֵב, מְאַהֵב.—אֶהֱדָה, היתה לו לפלוני אֲהָדָה, נטית הלב ורגש דומה לאהבה.—אִוָּה, חפץ באיזה דבר, והתאוה תאוה.— אַוָּה, חפץ.— אמן, נֶאֱמָן, אהבה נאמנה, מתקימת. — אַמְנוֹן, בן דוד ו ת מ ר אחותו: א ה ב ת אמנון ותמר, משל לאהבה התלויה בדבר, בטל דבר בטלה אהבה. — "אָנֹכִיּוּת, אהבת האדם לעצמו.—"אָנֹכִיִּי,"אָנֹכִיָּה, מי שאהב רק את עצמו. — אֵשׁ האהבה. — אֲשֵׁרָה, היא עשתרת, אלהי האהבה של הכנענים. — אֶתְנַן זונָה, עין זנות. —

בָּגַד בפלוני, לא היה נאמן באהבתו. — בְּחִירָה, מי שהיא בחרה בו. — בְּחִירָתוֹ, במי שהוא בחר. — בִּנְיָמִין, בן זקונים ליעקב, בנו אהובו ביותר; כנוי לכל בן אהוב ביותר להוריו.

"גַּעְגַּע, היו לו "געגועים על... תשוקה חזקה אליו.

דָּבַק, ב.... והשם "דְּבֵקוּת. — דּוֹד, אהוב לאשה. — דּוֹדִים, אהבים. — דּוֹר, אהבת ד ו ד ו י ה ו נ ת ן, אהבה אמתית, נאמנה, חזקה. — דּוּדָאִים, צמח שהאמינו הקדמונים כי הוא מעורר אהבה. — דְּלִילָה, אהובת שמשון, בגדה ב ד ו ד ה, ותמכרהו לאויביו, שם כנוי לכל אהובה בוגדת.—

הַוָּה, תשוקה עזה.

זָכָר וּנְקֵבָה. — זָנָה, היה ביחס בשר עם אשה שאינה אשתו; ז נ ת ה האשה עם איש שאינו בעלה. זְנוּת, שם הפעולה, ועין במקומו כל השיך לזה.

חָבַב, היתה לו ח ב ה, אהבה לאיזה דבר. — חִבֵּק, הסגיר בתוך זרועותיו. — חָמַד, חפץ בדבר בחזקה. — נֶחְמָד, ד ב ר שהכל חמדים אותו. — חָמַל, היה לו רגש רחמים לפלוני. חֶמְלָה. - חֵן, מצא חן, נשא חן. — חָפֵץ, חפץ, באשה. — חֵץ האהבה. — חָשַׁק, באשה, נולדה בלבו רגש אהבה חזקה אליה, וכן ח ש ק ה באיש.— חָרֵב, ר'חב החרב, משל: *כאשר היתה אהבתנו עזה שכבנו על ר ח ב ח ר ב. ועתה מטה בת ארבע אמות אינה מספקת לנו. — 'חוֹשֵׁק, "חֲשׁוּקָה; חֵשֶׁק, תשוקה בין איש ואשה להיות איש לרעהו.

"טִינָה, רגש האוכל הלב מפני חשק: נתן עינו באשה והעלה לבו טינה. — טַעַם, זה יטעם לחכו. —

"יַבְרוּחִים, דודאים. — יָדִיד, אדם אהב את חברו. — יְדִידָה יְדִידוּת. - יוֹנָה, הנה אהבה כיונה. — יַעֲלָה, צביה וכו' שמות חבה לאשה אהובה. —

כָּלָה, כלתה נפשו לדבר פלוני. — כָּמַהּ לפלוני השתוקק. — לִבֵּב, לִבְּבָה, אמצה את הלב. — לִבִּי, נפשי, רעיתי, תמתי, קריאה של חבה. — "לָהוּט, אחרי איזה דבר, אהב את הדבר מאד: להוט אחרי ממון, אחרי נשים. — לָכַד, נִלְכַּד, נלכד לבו באהבתה.

מָעַל, לא היה נאמן באהבתו. — מָשַׁךְ, את הלב. —

נָטָה הלב לאיזה דבר. — נְטִיָּה, נְטִיַּת הַלֵּב. - נָשַׁק, נְשִׁיקָה. — נָתוּן לאיזה דבר.

סוֹבֵב אשה, הראה לה אותות כבוד ואהבה, שרת אותה למען מצוא חן בעיניה. —

עָגַב, וְעָגְבָה על... השתוקק ל י ח ס ב ש ר עם... עֲגָבִים תשוקה ליחס בשר. שִׁירֵי עֲגָבִים, בין איש ואשה. — עֹגֶב, מְעַגֵּב, עֲגָבַת. - עָלַס, הִתְעַלֵּס בְּאֳהָבִים, התענג תענוג בשר עם אשה. — עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי, מפרסם בשירי אהבה ועגבים, — עָרַג השתקק. — עַשְׁתֹּרֶת, אלהות האהבה של הכנענים.

פִּלֶגֶשׁ אשה בלי חפה וקדושים. —

צָרָה שתי נשים אהובות לאיש אחד הן צרות זו לזו. —

קָדֵשׁ, קְדֵשָׁה, איש אשה ש ה ק ד ש לעשתרת אֵלַת האהבה והתמכרו לזנות במקדש עשתרת. — קִנֵּא, עבר עליו, עליה, רוח ק נ א ה, והיא דאגה וספק ביחס לנאמנות האהוב, האהובה. — קֶסֶם הָאַהֲבָה, קָשַׁר, נפשו נקשרה ב...

רֶגֶשׁ אַהֲבָה, — רִחֵם יש בו גם משמעת אהבה. — רֵעַ, ידיד. — רֹעֶה נָשִׁים, מי ששועה תמיד בנשים.

שָׁבְתָה את לבו, לקחה אותו שבי. *שָׁטוּף, באיזה דבר, שטוף ב ד ר ך א ר ץ, נתון להדבר. — שִׁיר הַשִּׁירִים, שיר אהבה. — שָׂנֵא, ההפך מאהב, עין במקומו. — שָׁעָה בדבר, עסק בו.

תְּאַב לדבר, חפץ בו חפץ טבעי. — תַּאֲוָה תשוקה חזקה לדבר, ובפרט ליחס בין איש ואשה. בַּעַל תַּאֲוָה.

אִהֲבְהֵב[1], אהב אהבה קלה, דבר בקלות ראש דברי אהבה לאשה.

אֲהַבְהָב[1], ש"ז, מ"ר אֲהַבְהָבִים,—אהבה קלה, משחק בקלות ראש בדברי אהבה עם אשה, flirt.

אַהֲדָה[2], ש"נ, נטיה טבעית לאדם, לדבר מהדברים .Sympathie; sympathy

אֲהָהּ, מלת קריאה לצער ויגון ! ach ! wehe ! ; ah ; hélas ! alas ! woe ! : ויאמר יהושע אֲהָהּ אדני ה' למה העברת העביר את העם הזה את הירדן לתת אתנו ביד האמורי להאבידנו (יהושע ז ז). וירא גדעון כי מלאך יי' הוא ויאמר גדעון אֲהָהּ אדני יי' כי על כן ראיתי מלאך יי' פנים אל פנים (שופט' ו כב). ויקרע (יפתח) את בגדיו ויקרא אֲהָהּ בתי הכרע הכרעתני (שופטי' יא לה). ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים ויצעק אֲהָהּ אדני והוא שאול (שם ו ה). וישכם משרת איש האלהים לקום ויצא והנה חיל סובב את העיר וסוס ורכב ויאמר נערו אליו אֲהָהּ אדני איכה נעשה (שם שם יה). ואמר אֲהָהּ אדני ה' הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמ' א ו). ואזעק ואמר אֲהָהּ אדני ה' המשחית אתה את כל שארית ישראל בשפכך את חמתך על ירושלם (יחזק' ט ח). ואמר אֲהָהּ אדני יי' המה אמרים לי הלא ממשל משלים הוא (שם כא ה).ואהה ל: אֲהָהּ ליום כי קרוב יום ה' וכשד משדי יבוא (יואל א יה). ועם כי אחריה: ויאמר מלך ישראל אֲהָהּ כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב (מ"ב ג י).

אֲהַהּ, אֲהַהְתִּי, לווי אֲהַהְתָּ, — צעק אֲהָהּ מפני רוב צער ויגון, Aha rufen; dire Ahah! to say alas! : ואמר (רסע"ג) הוגד וכו' אוהה מן אהה וכו' ונפשם לא אֲהַהֲהִי[1] (תמו' דונ' על רסע"ג). אֲהַהְתִּי חרס וסהר מלהגיח למולי (ר"א קליר, קינת אאדה). — ולווי: אֲהַהְתִּי ישרי אהמו בשרי, איכה כמעט נטיו רגלי כאין שפכו אשורי (הות, קרובה לת"ב, אאכין).

אָהוּב, ש"ז, לנק' אֲהוּבָה; מ"ר אֲהוּבִים, אֲהוּבוֹת, — א) איש שאשה אוהבת אותו ואשה שאיש אוהב אותה, lover ; maîtresse, amant ; Geliebter, te : למה שאול דומה לאשה שהיתה נתונה אצל א ה ו ב ת ונשבעת בחיי בעלה (ילקוט שמעוני, ש"א כח). — ב) בכלל מי שאדם אהבו: האמת ואפלטון שניהם אֲהוּבֵינוּ והאמת יותר חביבנו (ר"י קמחי הקדמת ספר הגלוי). ומשל: כמו שאומר משל הדיוט טוב א ה ו ב בשוק מזהוב בארנו (רלב"ג, משלי כח).

אָהוּד[2], לנק' אֲהוּדָה, מ"ר אֲהוּדִים -דוֹת,— שהכל חשים אליו רגש של א ה ד ה, של נטית הנפש: .sympathisch; sympathique; sympathetic

---

[1]) גיזיניוס סובר כי במקום אֲהֵבוּ הֵבוּ קלון מגניה (הושע ד יח), שאי אפשר להלמו, היה כתוב לפנים אהב הבו כמו חפר פר, פקח קוח, והוא פעל בבנין פעלעל, ובהוראת רבוי הפעולה, או להפך קלותה ודלותה וזלזולה, וכמו ארמדם, אספסוף. ולסברה זו הסכימו גם קצת מחכמי הלשון החדשים, אעפ"י שאחרים הסכימו שזה שבוש וכפל מהפעל אהבו הקדם. עכ"פ, עצם הפעל אִהֲבְהֵב הוא יצירה נאה, ולפי הקש הלשון העברית ורוחה, ויאות להשתמש בו להמושג שרשמתי בפנים, וכבר השתמשו בו בדבור ובכתב, וכן השם אהבהב.

[2]) מן אה׳ד. השרש הזה לא נמצא בתנ"ך בלתי אם בשם עצם פרטי, אֹהַד בן שמעון (בראשי' מו י) ואֵהוּד בן גרא (שופט' ג טו), ואחד מבני בנימין (דהי"א ז י). והנה דעת רוב בעלי השרשים היא, כי א ה ד הוא כמו א ח ד, ופרוש שם אֹהַד ואֵהוּד הוא מלשון אחדות. אך דחק פרוש זה בולט ונראה לעין. כי אם א ח ד הוא כמו א ח ד למה איפוא נקרא אהוד ולא אחוד? ועוד על פי רוב קראו את הילדים בשם שיש בו משמעת של חבה, של סמן טוב, וכדומה, ומה טעם לשם אחוד? הן אמנם, מצאנו אֵחוּד בדהי"א (ח ו) לאחד מבניו של בנימין, אך בהמקום המקביל בבראשית כתוב אחי, ואין ספק כי נוסחת בראשי' היא האמתי'. והנה בערב' יש פעל הָאד (השרש הוא ה ו ד), והָאוַד a) פרושו: לבו נטה לאיות אדם, היה לו רגש של רצון אליו, בלעז sympathisieren. והשם מֻהָאוַדַה b), נטית הלב, רצון, Sympathie; וחלופים כאלה בצרופי אותיות השרש בין שתי הלשונות עברית וערבית הוא דבר מצוי, עין למשל שרש אחז, ובערבית חוז, חאז. ואולי זו היתה משמעת השרש א ה ד בעברית, ובהשם אֹהַד ואֵהוּד היתה הכונה ילד שהלב נוטה אליו. ואם באמת יסוד שרשי נטית הלב לדבר הוא הצרוף את (עי' הערה לאהב) נוספת אולי ד ליסוד זה לגון מיוחד של נטיה זו. וכבר נתקבלה המלה א ה ד ה ו א ה ו ד ונתפשט השמוש בהן בין מדברי עברית וגם בספרות בזמן האחרון.

a) هاوَد b) مُهاوَدَة

[1]) העיר המו"ל שם כי צ"ל אֲהַהְתִּי.

[2]) עי' הערה לאַהֲדָה.

אֱהִי, מלת השאלה כמו אַיֵּה: ?where ?; wo ?; où ;
אֱהִי [1]) מלכך אפוא ויושיעך (הושע יג י). אהי בער כבוד האב ופחדו, ואי מוראי שונאי ועוכרי (ר"מ זכות, יסוד עולם הול' ברלינר).

אֶהְיֶה[2]), — שֵׁם כִּנָּה אלהים את עצמו בו למשה בסנה, : Name Gottes ; nom de Dieu ; name of God
ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרתי להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהם, ויאמר אלהים אל משה אֶהְיֶה אשר אהיה ויאמר כה תאמר לבני ישראל אֶהְיֶה שלחני אליכם (שמות ג יג-יד).— ואמר הַפַּיְּט: אהיה אשר אהיה אשר כל חפצו פעל, הממית והמחיה מוריד שאול ויעל (ר"י הלוי, המורה יוס סני, ישן אל

[1]) ת"י אָן מלכך. וכמו"כ השבע' והולג'. וכן מנחם, וכן ריב"ג: אהי מלכך איפוא הוא הפוך איה מלכך איפוא. וכן ראב"ע. רשי ורדק מפרשים שהוא עתיד מן היה. ורוב החדשים הסכימו שהוא כמו איה. ואפשר שכך היו מדברים בני מקומו של הושע. וזו גם דעת אוּלֶה. וכן בֶּטכ': בלשון בני אפרים, אלא שהוא סובר שאמרו אֲהִי, אלף חטף פתח והנקוד אֱהִי הוא של בעלי המסורה מפני שסברו אהי עתיד מן היה. ואין זה מוכרח, ואפילו אם חשו בזמן ההוא במלת אהי משמעה של איה, אפשר שבכבר הטו קול הפתח החטוף לקול צירי חטוף, ולכן הנקוד של חטף סגול. וגם קֶניג (ב רמ"ה) סובר כי נתמעכה תנועת הפתח ונוספה ה לחזוק השאלה.

[2]) עתיד מן היה. ודרשו חכמי התלמוד את השם הזה בדרך דרש וז"ל: א"ל הקב"ה למשה לך אמור לישראל אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות אמר (משה) לפניו רבש"ע דיה לצרה בשעתה א"ל הקב"ה לך אמור להם אהיה שלחני אליכם (ברכ' ט:), אמר ר' אבא בר ממל אמר ליה הקב"ה למשה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא פעמים שאני נקרא באל שדי בצבאות באלהים ביי' כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות וכו' הוי אהיה אשר אהיה אני נקרא לפי מעשי, רבי יצחק אמר א"ל הקב"ה למשה אמור להם אני שהייתי ואני הוא עכשיו ואני הוא לעתיד לבוא (מד"ר במקומו). — המקבלים דרשו בו דרשות של סודות ורזים. והחוקרים החדשים הסכימו בכללו לדעת רבי יצחק, אלא שאין להכריע אם זו היתה הוראת שעה או באמת היתה בזמן קדום שם האלהות אצל היהודים בצורה זו. ועי' ערך יה'. ויש מפרשים גם אֶהְיֶה שבהוש' א ט: כי אתם לא עמי ואנכי לא אֶהְיֶה לכם במשמעה זו: אני לא אֶהְיֶה שלכם.

תלדס, מחז' ווינציון). והשם הזה אהיה הוא מקור המקורות ושורש השרשים והכל תלוי בו ואלו המקורות שנכללו בשם אהיה הם כ"ו למנין יהו' (ברית מנוחה, דרך ג).

***אֲהִילָה**[1]), ש"נ, מ"ר אֲהִילוֹת, — א) כללות ההלכות בענין טומאת אהל שבתלמוד: דאמר רבה בר נחמני אני יחיד בנגעים אני יחיד באהילות (ב"מ פו.). — וכן שם המסכת בהתוספתא שנקבצו בה הלכות הללו אהילות. וכן שם מסכת זו גם במשניות המנקד' כ"י פרמה. — ב) ישה"פ מן אהל: טרם מתיחת אהילת סכוכו (קרובה ל סכות). ג) כמו אהל: יורה שיש לשמש אהילה למעלה ולמטה (נוה שלום, הכר' שלום קלו).

אהל[2]), ממנו אֹהֶל, אָהַל, אֹהַל.

אֹהֶל[3]), ש"ז, סמי' אֹהֶל כנוי: אָהֳלִי[4]), אָהָלְךָ, אָהֳלֵךְ, וכו' מ"ר אֹהָלִים, אֹהָלִים אָהֳלֵי, אֹהָלֶךָ,

[1]) מן אהל עי"ש.

[2]) שרש עברי וערבי. בערבית אַהַל a)—נשא אשה, אַהֵל b) קבל אותו בסבר פנים יפות (לאמר הכניסו להאהל), אָהַל c) היות נושב (עיר, בית) והשם אַהַל d)— משפחה, בני בית, ובלשון ההמון גם דירה. אך החכם נֶלְדֶקֶה שולל כל יחס ודמיון בין אהל העברי ואהל הערבי —[3])עי' הער' קודם'. ובדבר שני הרבויים אֹהָלִים ואֹהָלִים, והרבו בכנויים אָהֳלִי אָהָלְךָ וכו' ריב"ג ורד"ק סברים כי אהלים אהלי וכו' הוא מן נפרד אֹהֶל שהיה נהוג בלשון. ולפי עדות המדקדקים הקדמונים הקריאה המקבלה היא א בקמץ רחב, אמר ר"י חיוג וז"ל: דע כי סמיכות תואר והבירו וכו' ואם יסמך לשם מכונה יהיה הראשון קמוץ גדול ויהיה הקבוץ (ר"ל קמץ קטן) על השני שהוא עין השם וכו' כמו תָּאֳרוֹ וכו' וקובץ השני והוא האלף וכו' הראשון יהיה בקמץ גדול וכדומה וכו' אהלו. ע"כ. וכן ר"י בן גנאח (שער לח): שכל אות שדינה להיותה חטף ואחריה אות גרונית שהם (העברים) מעתיקים החטפות אל האות הגרונית ומנקדים האות אשר העתקה החטפות ממנה בקמץ גדול כמו מה תָּאֳרוֹ וכו'. ע"כ. ורד"ק (מכלול מִשקל פֹּעַל) ובאֹהֶל וכדומה לו שעין הפעל שלו גרונית ישוב הקמץ חטף שהוא בפ"א הפעל תחת עי' הפעל ויקרא פא הפעל בקמץ רחב כמו אהלי וכו' לאהליהם וכו' באהלֶךָ.ע"כ.וכן הקריאה המקבלה של הספרדים. אבל המדקדקים החדשים ובפרט קניג (ח, דף 104 וגו') וקויץ דחו קריאה זו והחליטו כי צריך לקרא אָהֳלִי אלף בקמץ חטף מפני שהוא במקום הולם

a) أَهَلَ b) أَهِلَ c) أَهِلَ d) أَهْل

אהליכם, אהליו, אהליהם, סמי' אהלי, — ועם ה המקום בסוף אהלה — דירה שאפשר להעתיק ממקום למקום עשויה מיריעות בד או צמר או עורות מתוחים ומחברים במיתרים ע"י יתדות תקועים בקרקע, ישבו בה שוכני המדברות, עוברי ארח וכדומה, Zelt; tente; tent: הוא (יבל) היה אבי ישב אהל ומקנה (ברא' ד כ). והוא (אברהם) ישב פתח האהל כחם היום (שם יח א). ועשית יריעת עזים לאהל על המשכן (שמות כו ז). יחד יבאו גדודיו ויסלו עלי דרכם ויחנו סביב לאהלי (איוב יט יב). אגורה באהלך עולמים אחסה בסתר כנפיך (תהלים סא ה). הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך ויתדתיך חזקי כי ימין ושמאול תפרצי (ישעי' נד ב-ג). וגם ללוט ההלך את אברם היה צאן־ובקר ואהלים (בראשי' יג ה). באנו אל מחנה ארם והנה אין שם איש וקול אדם כי אם הסוס אסור והחמור אסור ואהלים כאשר המה (מ"ב ז י). ויעל גדעון דרך השכוני באהלים מקדם לנבח ויגבהה (שופטים ח יא). ואנכי ה' אלהיך ממצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד (הוש' יב י). יונדב בן רכב אבינו צוה עלינו לאמר לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תטעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבו כל ימיכם (ירמ' לה ו־ז). שבר על שבר נקרא כי שדדה כל הארץ פתאם שדדו אהלי רגע יריעותי (שם ד כ). מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל (במד' כד ה). לך אמר להם (לישראל) שובו לכם לאהליכם (דבר' ה כז). ועתה פנו ולכו לכם לאהליכם אל ארץ אחזתכם (יהושע כב ד). ודתן ואבירם יצאו נצבים פתח אהליהם (במד' טז כז), ויברכם יהושע וישלחם וילכו אל אהליהם (יהושע כב ו). ואת כל איש ישראל שלח (גדעון) איש לאהליו (שופט' ז ח). — וסמי': סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במד' טז כו). — ועם ה המקום: וימהר אברהם האהלה אל שרה (בראש' יח ו). וישלח יהושע מלאכים וירצו האהלה (יהושע ז כב). ומלרע: ויבאה יצחק (את רבקה) האהלה שרה אמו (בראש' כד סז). — והפעלים המשמשים להקמת האהל במקומו, נטה, נטע, תקע: ויקן יעקב את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו (בראש' לג יט). אהלי שדד, וכל מיתרי נתקו בני יצאני ואינם, אין נטה עוד אהלי ומקים יריעותי (ירמי' י כ). ויטע אהלי אפדנו בין ימים להר צבי קדש (דניאל יא מה). שנוטעין אוהלין (ירוש' שבת פרק כ הל' א). ויעקב תקע את אהלו בהר (בראש' לא כה). עליה יבאו רעים ועדריהם תקעו עליה אהלים סביב (ירמי' ו ג). — יושב אהל, אדם תם אוהב לשבת תמיד בבית: ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים (בראש' כה כז). — ודבור: לאהליך ישראל! לאמר שכל איש ישוב למקומו, שלא ישעה עוד בדבר הזה: וישיבו העם את המלך דבר לאמר מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי לאהליך ישראל, (מ"א יב יו). — ובהשאלה למקום משכנו של אדם יהי מה שיהיה: והוכן בחסד כסאו וישב עליו באמת באהל דוד שפט ודרש משפט ומהר צדק (ישעי' יו ו). באהל בת ציון שפך כאש חמתו (איכה ב ד). כה אמר יי' הנני שב שבות אהלי יעקב ומשכנותיו ארחם ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב (ירמיה ל יח). — ולהמחסה והבטחון: כי יצפנני (אלהים) בסכה ביום רעה יסתרני בסתר אהלו (תהל' כז ה). — אהל מועד, שבו היה הארון והלוחות במסעי ישראל במדבר ואהלו של משה: פתח אהל מועד לפני ה' אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם (שמות כט מב). ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה וקרא לו אהל מועד והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה (שם לג ז). — ומשל: בהיכלי שן לקנאה קן ובאהל דל כל און יחדל (א' מפו אה"ל ע.)

*אהילה, *אהל, כמו אהל. — אהל מועד, משכן הקדש של ישראל במדבר. — *אהלות, אהילות שם לאחר מחלקי המשנה. — *אהליה, מחנה אהלים.

*בדויים, יושבי אהל. — בטוחה, אהל.

חפה, יריעה שטוחה על ארבעה ברים.

טירה, כפר של אהלים.

יריעה, כל אחד מחתיכות הארג שהאהל מחבר מהם. — יתד, בעין מסמר של עץ יתתבוה באדמה ויקשרו בו המיתרים של האהל למען יעמד מחבר להקרקע.

ועי' הערה לערך אהב אהבים, שאעפ"י שקמץ האלף עפ"י תולדתו הוא קמץ חטף, והוא בא במקום קבץ שקראו קודם אהלי, אעפי"כ אין לדחות את הקריאה המקבלה ואפשר שהיא מסורה אמתית מימי חיי הלשון, ונשתנה הקול בפי הדוברים מפני סמיכת הקמץ חטף שלאחריה תחת האות הגרונית.

*כִּלָּה, על המטה.

מַחֲסֶה, מקום שיחסו בו. — מֵיתָר, מֵיתָרִים, החבלים יקשרו בהם את היריעות להיתדות. — מְלוּנָה אהל קטן בגן לשמירה. — מָסָךְ, יריעת עור וכדומה שיפרשוהו על איזה דבר לסככו. — מָתַח, פרש ומשך היריעות במיתריהן.

נָטָה אֹהֶל, הקים אותו באיזה מקום, וכן יאמרו — נָטַע. — נָסַח, עקר. נִסַּח, נ ע ק ר האהל ממקומו.

סֻכָּה. כעין אהל מסכך בענפים, נצרים, וכדומה. חַג הַסֻּכּוֹת.

צָעַן, הלך האהל, ממקומו. — *צְרִיף. מין אהל של נצרים, רחב מלמטה והולך וצר לראשו.

*שׁוֹמֵירָה, אהל קטן נטוי בשדה, בכרם, לשמור על התבואה.

תָּקַע, היתדות, תחב, נעץ אותם בארץ לתקוע אהלו.

*אָהֵל,—ס"ז, כנו' אֲהֵלוֹ (אהילו), — כמו אֹהֶל: שהוא מטמא בְּאָהֵל[1]) (כלי' ח ז). חבית שהיא מלאה משקין וכו' ונתונה בְּאָהֵל[1]) המת (שם ט ג). — אלו מטמאין בְּאָהֵל[1]) המת (אהל' ב א). ומצטרף א ה י ל ן עם אהל המת (תוספתא אהילות יג). ועל חצי הקב עצמות (הנזיר מגלח) ועל חצי לוג דם ועל מגעו ועל משׂאן ועל אהילן (ב ז ז'). עצם כשעורה על מגעו ומשאו אין ועל א ה י ל ו לא (גמ' שם נג.).

א. אָהַל[2]), פ"ע, עתיד יֶאֱהַל, — שכן, נטה אהליו, נסע עם אהליו, Zelt aufschlagen; dresser des tentes pitch tents: אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר וַיֶּאֱהַל עד סדם (בראש' יג יב). ואמר המשורר: על הערוגות הידידים א ה ל ו היום והגנות ליפים ישבו, כי צללי כלם בענפי עץ וכי רוחי בשמים בם בנשף ישבו (רמב"ע, תרשיש ג).

— נֶאֱהַל, היה תחת אהל: קודם שנאהל באהל (רש"י נזיר מב:). והשמש הנאהל מהכוכבים (נוה שלום, קלו.), שהכוכבים לו כמו אהל. — ובהשאלה: זכור איומה הנקהלת חופפה ובצלך נ א ה ל ת (יוצר א סכות, אנא הושיע נא).

[1]) כך מנקד במשנ' כ"י פרמה, ומזה הכנוי א ה י ל ו.

[2]) עי' הערה לשרש אהל.

— אִהֵל, — א) כמו אָהַל: לא תשב (ארץ בבל) לנצח ולא תשכן עד דור ודור ולא יַהֵל שם ערבי ורעים לא ירבצו שם (ישע' יג כ). — ב) היה, עשה (את עצמו) כעין אהל על דבר: הנוגע בכחצי זית ומְאַהֵל[1]) על כחצי זית (אהל' ג א). האכר עובר ומרדעו על כתפו ו א י ה ל צדו אחת על הקבר טימאו (שבת י.). א י ה ל[2]) על מקצתו (של הדם שנשפך על הארץ) טהור איהל על כולו טמא (מעילה יז.). ובהשאלה: כבודו אִהֵל כהיום ברחמים מלך (ר"א קליר, אופן א ר"ה).

—*הֶאֱהִיל. עתי יַאֲהִיל, — א) כמו אִהֵל משמ' ב: הנוגע בכחצי זית ומאהיל[3]) על כחצי זית או נוגע בכחצי זית וחצי זית מ א ה י ל עליו (משנה אהלות, ג א). הכנים מקצתו (של העצם) מבפנים והבית מ א ה י ל עליו (שם ד). ומעשה באחד שהיה עובר ומרדע על כתפו ו ה א ה י ל צדו אחד על הקבר וטמאוהו (תוספתא אהילות טו). — ב) יוצא לשלישי, עשה שדבר י א ה י ל: המאהיל ידיו על האבן המנוגעת בין מלמעלה ובין מלמטה טהור (שם נגע' יג). — ובהשאלה: יושב בסכה תמור נוה אהלו, טלול עצי עדן י א ה י ל ו (ר"א קליר, תסורת שי, ב סכות).

ב. אָהַל, הפע' הֶאֱהִיל, יַאֲהִיל, כמו יהל, עי' זה הערך: עד ירח ולא יַאֲהִיל[4]) וכוכבים לא זכו בעיניו (איוב כה ה).

אָהָל[5]), ש"ז, מ"ר אֲהָלִים, — א) אילן טוב הריח, Aloeholz; bois d'aloés; aloe vood: כַּאֲהָלִים נטע ה' כארזים עלי מים (במדבר כד ו). — ב) *מין צמח טוב הריח, נותן שרף חריף, aloés: במים (מותר האבל לכבס כסותו) ולא בנתר ולא באהל (מו"ק יז:).

[1]) כך בכ"י פרמה.

[2]) ופרש רשי כגון ששחה על מקצתו.

[3]) במשנ' מנק' כ"י פרמה מְאַהֵל.

[4]) רשי אבן עזרא רדק ואחרים, וגם רוב החדשים מפרשים פעל זה כמו יָהֵל, ואלף נוספה, אך קניג מפקפק בזה ונוטה יותר לפרש מן אהל.

[5]) לפי דעת ר"י בן גנאח הוא הנקרא בלשון ערבי צנדל. אך רוב המבארים החדשים ;בסמך על התרגום להשם אהלות ואהלות (עי' הערכים האלה), ובגלל דמיון חמלות, סוברים כי העברים קראו א ה ל אהלים להאילן הנאדר מארץ הודו ואשר נקרא בלשון הודית א ג ה י ל.

אֲהָלוֹת[1], שרף טוב הריח, מצמח הָאָהָל, Aloe : נרד וכרכם קנה וקנמון עם כל עצי לבונה מר וַאֲהָלוֹת עם כל ראשי בשמים (שה"ש ד יד).

***אֲהַלְיָה**[2], ש"נ, מ"ר אֲהַלְיוֹת, — מחנה של א ה ל י ם, בפרט של צבא, Zeltlager ; campement de tentes ; camp : אילו היו אומות העולם יודעים מה אהל מועד יפה להם היו מקיפין אותו א ה ל י ו ת[3]) וקסטריות (מד"ר ויקרא א).

***אַהְלִילַג**[4], — ש"ז, צמח ישתמשו בפריו לרפואות, myrobalonus (קאנון א ד ט, וכרשימת הסממנים הובאו בערך הלילג ונתבארו שם פרטיו).

אֲהָלִים[5], כמו אֲהָלוֹת: נפתי משכבי מר אֲהָלִים וקנמון (משלי ז ז).

***אָהַם**[6], פ"ע, עבר אָהַמוּ, עתי' אֶאֱהַם, תֶּאֱהַם צוי' אֱהַם, אֲהֹמוּ, הוציא קול עמק מרב צער ויגון, ächsen; to moan; geindre : אחהו ישרי אָהֲמוּ בשרי, איבת כמעט נטיו רגלי באין שפכו אשור, (ר"א קליר, קרובה לת"ב אאכיך). איבה א ה מ ו בחופתנו את חרפתנו (פ"ע לת"ב מחז' רומני).

***אֹהַר**[7], ש"ז, מ"ר אֳהָרִים, — מצודה לדגים ועופות, כמין סל של נצרים רחב למטה וצר למעלה וכע ן מסגרת בפיה שע"י נדנוד הדגים או העופות תסגר מעצמה, Reuse; espèce de nasse; snare בארמית[1]).

אוֹ[2], מלת הקשור, — א) להורות הספק בין שני דברים שני מעשים, שצריך לאחז רק באחד מהם וספק באיזה מהם לאחז ואיזה להניח, oder; or; ou : הגידו לי ואפנה על ימין או על שמאל (בראשית כד מט). תשב הנערה אתנו ימים או עשור (שם נה). ונתן (הנביא או חולם החלום) אליך אות או מופת (דבר' יג א). הלא זה דוד מלך ישראל אשר היה אתי זה ימים או זה שנים (ש"א כט ג). מאין אושעך המן הגרן או מן היקב (מ"ב ו כז). — ובמשמעת א ו ל י : אתה אומר בחנק א ו אינו אלא באחת מכל מיתות שבתורה (ספרא, קדוש' ט). — ב) לא זה ולא זה, לא האחד ולא השני : מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב (בראש' כד נ). — ג) כמו"כ להורות שאין הבדל בין שני הדברים : והגישו אדוניו אל הדלת או אל המזוזה (שמות כא ו). וכי יכה איש את עבדו או את אמתו (שם שם כ). וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו (שם שם כו). ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל (שם כז). או בן יגח או בת יגח (שם לא). כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה (שם כב ט). והוא עד או ראה או ידע (ויקרא ה א). בליל יג א ו טו (גיט' ט.). — ד) בענין אחר מהקדם : וכי יגף שור איש את שור רעהו וכו' וחצו את כספו וכו' או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם (שמות כא לה-לו). ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה וכו' או נפש אשר תגע בכל דבר טמא וכו' או כי יגע בטומאת אדם וכו' או נפש כי תשבע לבטא (ויקרא ה א—ד). — ה) במשמעת אחד משנים יהיה : לא

---

[1]) עי' הערה שלפני זה.

[2]) לוי גוזר מלה זו מן αὐλή ביונית, ומפרש אהליה מבצר, וכן קוהוט וכן ש' קרויס בעצם הגזרת כמו לוי וקוהוט, אך מפרש חצר קרפיף, וכבר דחה זה בהחלט לו בהער' לקרויס (השלמות) ושער שם שפירוש מלה זו הוא רכב ופרשים, מיונית εἶλαι וממנו ברומי ala. אבל לו בעצמו שם מספק אולי זו מלה ש מ י ת אהל, ובאמת נראה לגזור אהליות מן אהל, וכמו קסתרא. — [3]) יש גרסאות רבות אחרות וכבר הביאן בוב' בהער' לפסיקתא רב', וקרויס ולו.

[4]) בערבית הלילג ואהלילג a) והוא מערב ר"ל מלה זרה שאולה מפרסית, ונחלקו חכמיהם בדבר אם צריך לאמר-לַג, בלמד חרוקה (כך אלפרא) או-לַג, בלמד פתוחה (שמר ואבן אלאערבי).

[5]) עי' הערה לאהל.

[6]) יצירת ר"א קליר מן ה מ, שהוא יסוד שרש המה, בתוס' א בראש.

[7]) לא נתברר מקורו. הערוך אומר : אוהרי פי' כמו אוהרי, הן עשויין מן הריות של דקל כדכתיב סלי חורי, ע"כ. אך זה רחוק. אך בעצם משמעת מלה זו אין ספק, כנראה מירוש' המובא לקמן, וכן פרשוהו ר"ח ורשי, והערוך תאר פרטי צורת זה האהר, כרשום בפנים. — [1]) מצודות חיה ועופות ודגים יש בהם משום גזל מפני דרכי שלום, ר' יוסי אומר גזל גמור, באוזלי ואוהרי כולי עלמא לא פליגי (שהוא גזל גמור) כי פליגי בלהי וקוקרי (גיטין סו). רב שרי לחייא בר אשי למיגדל א ו ה ר י בחולא דמועדא (מו"ק יא). ה ו ה ר א שרי מיעבדינא במועדא לצוד בה דגים במועדא (ירוש' מו"ק פרק ב הל' ג).

[2]) או a) בערבית דומה ממש לחברו בעברית.

---

a) هليلج إهليلج

a) أو

תגע בו יד כי סקל יסקל או ירה יירה (שמות יט יג). — ו) ובשאלות מחלקות ומפרידות אחרי הַ השאלה הראשנה במקום אִם: ומי יודע החכם יהיה (האדם שיבוא אחרי) או סכל וישלט בכל עמלי (קהל' ב יט). — ז) במשמעת: האם אחרי זה יכלתי לעשות כך וכך: באזנינו צוה המלך אתך ואת אבישי ואת אתי לאמר שמרו מי בנער באבשלום, או עשיתי בנפשו שקר וכל דבר לא יכחד מן המלך (ש"ב יח יב-יג). — ח) עם אָז, במשמעת אולי: אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אתם בארץ איביהם או־אָז יכנע לבבם הערל (ויקרא כו מא). — ט) במשמעת אם לא זה, א"כ זה: על כן סביבותיך פחים ויבהלך פחד פתאום או חשך לא תראה ושפעת מים הכסך (איו' כב י-יא). — ובמשמעת אם לא כך אם כן: (הוגעתם את אלהים) באמרכם כל עשה רע טוב בעיני יי' ובהם הוא חפץ או איה אלהים המשפט (מלא' ב יז).

—"בַּעַל אוֹ, אדם שאין לו דעה חזקה, קבועה, ומפקפק וחושב כך או כך: ולא נשאר אנוש מבעלי בין ונמלא הזמן מבעלי או (ר"ש בן גבירול, שיר או כספיף).

אוב, ממנו אוב, אוב.

א.**אוֹב**[1]) אֹב, ש"ז, מ"ר אֹבוֹת, — נאד ליין, גדול כגבה קומת אדם, gross. Weinschlauch; grande outre à vin; wine-skin: כי מלתי מלים הציקתני רוח בטני הנה בטני כיין לא יפתח כאֹבוֹת[2]) חדשים יבקע (איוב לב יח יט).

ב.**אוֹב**[3]) ש"ז מ"ר, אֹבוֹת — אחד ממיני הקסמים שהיו נהוגים לפנים, שהיה הקוסם לפי אמונת ההמון מעלה מתים מקברם והיו מגידים לו עתידות ומגלה להם נסתרות, והיה הקוסם (בעל האוב) או הקוסמת (בעלת האוב) משמיע בתחבולה קול עמים מצפצף כמו עולה מהארץ Nekromantie; necromancy; necromancie: לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קֹסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחֹבר חבר ושאל אוב וידעֹני ודרש אל המתים (דברים יח י-יא). ויבאו (שאול ואנשיו) אל האשה לילה ויאמר קסומי נא לי בָּאוב והעלי לי את אשר אֹמר אליך (ש"א כח ח). ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך והיה כְּאוֹב מארץ קולך ומעפר אמרתך תצפצפי (ישעי' כט ד).—ומ"ר: אל תפנו אל האֹבות ואל הידעֹנים (ויקר' יט לא). וכי יאמרו אליכם דרשו אל הָאֹבוֹת ואל הידעֹנים המצפצפים והמהגים (ישעי' ח יט). — בעל, בעלת אוב, הקוסם באוב: בקשו לי אשת בעלת א ו ב ואלכה אליה ואדרשה בה (ש"א כח ז). ב ע ל א ו ב זה פיתום המדבר משחיו (סנה' ז ז). ב ע ל א ו ב זה המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו (גמ' שם סה:).

ג.***אוֹב**[1]), ש"ז, מ"ר אוֹבִים, — בית הצואר של חלוק וכדומה, הפתיחה בהחלוק שסביב הצואר: לא יכניס אדם את ראשו בתוך א ו ב ו[2]) ויקרא את שמע אם היתה אפרקיסתו חגורה לו מבפנים הרי זה מותר (תוספתא ברכ' ב).

א.***אוֹב**[3]), ש"ז, מ"ר אוּבִים — כל אחד ואחד מהפֵרות

---

[1]) לא נתברר מקורו. — בערב' משמש השם אַוב a) במשמעת עב, ענן. ואין להכריע אם יש איזה יחס בין א ו ב העברי ומלה ערבית זו. — [2]) ת"י לגינין חדתין. מנחם במשמ' נאדות: אין למלה זו דמיון בתורה אבל הענין מורה עליה וכו' הם נבלי יין הנבקעים מפני מליאותם וחריפתם. ע"כ. ריב"ג כמו ת"י: חביות. רשי וראב"ע כמו מנחם, וכן החדשים.

[3]) בעקר משמעת מלה זו אין ספק, כי הכתוב בעצמו (ש"א כח ח) מבאר ענינו, אך אין לעמד על מקורה. יש סוברים כי היא היא המלה אוב שבערך הקודם, וכבר אמר ראב"ע: מגזרת וכאובות חדשים כי הם עיקר זאת האומנות. והחדשים מדמים לזה מה שבלשון הערבית זִכְּרָה b) הוא נאד וגם בטן, ונקרא, לפי סברתם, קסם זה א ו ב על שם הקול העמום שהיה יוצא כמו מהבטן. ויש אומרים כי מקור א ו ב זה הוא בהפעל הערבי א ו ב a) כמו שוב בעברית, ו הוא א ו ב הוא השב מקברו, וכמו revenant בצרפתית. ואולי הסתעף השם א ו ב מן ע'יב b) בערבית, כי שני השרשים האלה משתתפים בלשון ערבית במקצת משמעותיהם, ואחת ממשמעות ע'יב הוא: היה נסתר, לא נראה, ועאלם אלע'יב יודע נסתרות. וכן אמר ריב"ג ב א ו ב: אשר היו בעליהן דורשין בהן י ד י ע ת הנעלם ע"כ. — השבעים תרגמו אוב במלה יונית שמשמעתה היא דבר מן הבטן, ודומה לזה בתלמוד במקום המובא בפנים.

[1]) לא נתברר מקור מלה זו. — [2]) כך גרסת הראב"ע בפרושו לאיוב (לב יט) אמר וז"ל: י"א שהוא (השם כאובות חדשים) כדברי רז"ל לא יכנים אדם ראשו תחת א ו ב ו ע"כ. וכן בפרוש מעין גנים על איוב, ובנוסחאותינו ק ו ב ו, ובהוצאת צוק' חיקו. ופרש מעין גנים א ו ב ו: פי החלוק שהוא בית הצואר.

[3]) משק' אוג תות. ולא נתברר מקורו. —

---

a) أَوْب b) زُكْرَة

a) آب b) غاب

הקטנים כעין כדורי קטנים, כמו התות, האוג, וכדומה, והקורנית: Beere; baie; berry. הפיאה והאיזוב (חיבים במעשר) משיניצו וכל האובין [1] אדומים משיניצו [2] (תוספתא מעשר׳ א ד).

ב׳ **אוב**, עי׳ איב.

אֹבֵד, אובדת, אובדים, אובדות,—מי שהוא ברעה גדולה, בעני, בצרה, וקרוב שיאבד, Unglücklicher; malheureux; unhappy one: ברכת אֹבד עלי תבא ולב אלמנה ארנן (איוב כט יג). אם אראה אֹבד מבלי לבוש ואין כסות לאביון (שם לא יט). תנו שכר לאֹבד ויין למרי נפש (משלי לא ו). — ואֹבדת: עתה דעי אחותי אשר הנני היום שבורת רוח, מרה, וכמעט גם אובדת (מח״ל מגדל עוז כ ג). ומ״ר: האם מעטים היום האובדים ומרי נפש (שם).

***אוֹג**[1], ש״ז, מ״ר אוגים, — שם אילן וגרגריו הנותנים צבע אדום, Sumach; sumac; rhus: ובאילן האוג והחרובין האגוזים והשקדים וכו׳ (פאה א ה). וביהודה האוג והחומץ שביהודה והכסבר (דמאי א א). האוג והתותים משיאדימו (מעשרות א ב).

°**אוֹגֶה**[2], ש״נ, הנקודה במסלול הלבנה ששם היא במרחק היותר גדול מן הארץ, Apogäum; apogée: ותנועת הגלגל השני שהוא הגלגל הנוטה הוא ג״ב ממזרח למערב הפך תנועת גלגל המזלות סביב מרכז העול׳ וכו׳ ותחלתה מתחלת טלה וזו התנועה נקראת תנועת האוגה והוא גובה הירח וכו׳ (מח״ר אלדבי, שבילי אמונה ב, ב).

°**אוֹגִירָה**[3], סימן לשבע מלים שבאו בהן בגדכפת רפויות אחרי אהוי שלא כדין: (בג״ר כפ״ת

---

[1] כך בנוסח׳ הדפוסי׳, וכן בכ״י וינה. ובכ״י ארפ׳ הוצ׳ צוק׳ האיבין. ורד״פ בחסדי דוד הגיה האזובים במקום האובים, אבל הגר״א לא הגיה, וכן הרש״א במנח׳ בכור׳ הניח הגרסה האובים, אך אינו מפרש מה הם. לוי הביא מלה זו בערך אֵב, ותרגם Pflanzen, וכן דר׳ שורץ בתוספתא שלו: צמחים ופרחים או ענפים רכים ואוב או איב לשון מקרא היא עודנו באבו. ע״כ. וקשה למה אחזה התוספתא כאן בשם לא רגיל זה? ועוד שנראה ברור כי הכונה בכאן היא לסוג מיוחד ולא לצמחים בכלל. והנה בבה[illegible]זו של התוספתא היא הוספה על מה ששנו בהמשנה מעש׳ א ב: האוג והתותים משיאדימו וכל האדומים משיאדימו. וע״ז הוסיפה התוספתא וכל האובין האדומין. ולכן נראה שהכונה היא למין פרות דומין לאוג ותותת, שהם גרגרים. ולא נתברר לי אם יש איזה יחס בין מלה זו אוב ובין השם הערבי לכל מין פרי הגרגרים חַב a). כי אין סתירה ממה שהשם חַב הוא מהכפולים, כי אפשר שגם אוב הוא מהכפולים, כמו חום וכיוצא בו בכתיב התלמודי. ובמקור השם הערבי חַב לגרגר יש לפקפק קצת, מפני שתמוה הוא איך נסתעפה משמעה זו מהמשמעה העקרית של שרש חבב בערבית, כמו בעברית: חבה, ואפשר שהוא משרש הבב אחר (ונוטה לזה גם פרופ׳ דלמן), וממנו נגזר אולי גם השם אוב שלנו. — [2] כן בנוסח׳ הדפוסים ובכ״י ארפ׳ הוצ׳ צוק׳ משיכינו, ובכ״י וינה משיבינו. ואפשר שגרסה זו האחרנה היא הנכונה וצ״ל משיבינו וממנו נשתבש שבוש קל בכ״י ארפ׳ משיכינו, ונשתבש עוד יותר בנוסח׳ הדפוס משיניצו. והוא אולי פעל מיוחד בעברית להתחלת התאדמות האובים, ודומה לשמוש פעל בין בערבי׳ בנוגע לאילן: בַיַּן b) אלשג׳ר, התחיל להוציא עלים, ואולי מזה גם בטרם יבינו פירותיכם וכו׳ עי׳ ערך בין.

a) حَبّ b) بيّن الشجر

[1] כך נקד צ״ד, וכך הקריאה הרגילה של ספרדים ואשכנזים. וכן במשנ׳ המנק׳ הנדפסות, ודים׳ בלשון רבנן אָג, וכן קוה׳. לוי אוֹג וכן לָוֶ, שהצ״מ. בסור׳ אוגא, ופרש בר עלי: אילנא דסומקא שג׳רה אלשמאק. וכן הערוך: אילן ושמו בלשון ישמעאל בטיית אלסומק ובעלין שלו מתקנין העורות שקורין קורטבש ואילן העולה מאליו ביער הוא ופריו דומה לשני תולעת ומבשלין אותו וחמוץ הוא ומאדים התבשיל. עכ״ל. והרמבם בפי׳ המשנה פאה המובא בפנים אומר וז״ל: אוג הוא הסומאק אשר בארץ הצבי והוא צמח שיעבדו בו העורות. ובפרושו לדמאי א א: והאוג נקרא סומאק של ארץ ישראל והם אילנות עושין אשכלות אדומות ויאכלום. ע״כ.

[2] בערבית אַוג a), העליון, והיא מלה מעֹרבה ומקורה בלשון פרסית אוך, ומשמשת בערבית לנקודת גבה הירח מן הארץ. וכתב ר׳ עובדיה בפרושו להלכות קדוש החדש של הרמבם פ״יב: זאת הנקודה נקראת בלשון ערבי אוג והוא המרחק הרחוק מן הארץ. וכן בספ׳ הנקרא שמימי (כ״י פלורנצה): רום הכוכב הוא נקודה אחת היותר גבוהה מן הארץ שיהיה לכוכב ההוא והוא נקרא אַאוג בערב׳ וכן בלשון נוצרי.

[3] י׳ דרנב׳ בהערותיו שער כי בספר שהעתיק ממנו בעל הורית הקורא כלל זה היה כתוב בערבי׳ או ע׳ירה, שר״ל או זולתן, וטעה בעל הורית הקורא וחשב כי זה סימן להמלים האלה. זה מחֻדד, אך קשה לחשד את בעל הורית הקורא בקלות דעת כזו ובגבורות גסה כזו. וכבר חזר בו דרנב׳ בעצמו מהשערה זו

a) أوج

ואוי"ה בדגש ורפי יכו' רפין לעולם חוץ מן א ו ג י ר ה ופסיק ודחיק ואתי מרחוק וכו' וזה הוא פירושן א ו ג י ר ה יש בה שבע מלות ארבעה בשירת הים (א, יא, יו, כא) וחד בישעי' (נד יב) וחד בירמי' (כ א) וחד בדניאל (ס יא) (הורית הקורא 78). ואין על תיבה ראשונה אלא משרת והן בדגש ונקראין א ו ג י ר ה ואין להם טעם אלא קבלה ביד הסופרים (שם 79).ˀארבע מלין בשירת הים משמש לשון א ו ג י ר ה (מסור' גינזב' אות ג).

****אוֹגֵר**, ש"ז, מ"ר אוֹגְרִים, — אדם האֹגֵר ומקבץ יחד: ויהי בארבע עשרה שנה ומאתים ואלף מיום נחתם חזון ונביא ויכתב ה א ו ג ר את הספר הזה (רסע"ג, הקד' העבר' ל ס פ ר ה א ג ר ו ן, הוצ' דר' הרכבי).

אוּד[1], ש"ז, מ"ר אוּדִים, — שארית גזיר עץ שחלק ממנו נשרף באש, Brandscheit; tison; fire-brand: הפכתי בכם כמהפכת אלהים את סדם ואת עמרה ותהיו כְּאוּד מֻצָּל משרפה (עמוס ד יא). הניחו את ה א ו ד בגשמים לכבותו (מכשי' ה ז). — ואמר המשורר: יעשנו עיני כ א ו ד (רסכ"ג, שם"ד כו) — ובהשאל' שארית שנשאר מכליון וחרבן: ויראני את יהושע הכהן הגדול עמד לפני מלאך ה' והשטן עמד על ימינו לשטנו, ויאמר... יגער ה' בך השטן.... הלא זה (יהושע הכהן) אוּד מֻצָּל מאש (זכר' ג א ב).— ולזלזול: אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות הָאוּדִים העשנים האלה (רצין מלך ארם ופקח מלך ישראל) (ישעי' ז ד). — ובמליצות: רחפו עצמי עלי בנים יקרים אשר כשיד שרופים ב א ו ר אוּדֵי שרידיך (מאיר, קינות, ציון לפירת פאר). — ובהשאלה לכאב הלב מצער: שובי ועמדי יפה, כמו שחר נשקפה, כי כל עין איש בך צופה, לבו א ו ד משרפה (ישראל נאגארה, פזמונים, הוצ' ל' פרידלנדר, נב). — ומשל העם אומר: *שני א ו ד י ם יבשים ואחד רטוב יקדו היבשים את הרטוב (סנהד' לג. כארמ').— ב) *גזיר עץ

במאמרו REJ IV 276 מפני שמצא המלה א ו ג י ר ה בקבץ כללי המקרא בערב' בראש חומש תימני כ"י כתוב שם וז"ל: פאמא אל אוגירה תפסירה אלגאמעה פהי פי סבע מואצ'ה לא גיר פי ג'מיע אלמקרא. ע"כ. (ובעבר': אמנם האוגירה ופרושה קבוץ, והיא בשבעה מקומות לא זולת במקרא). וכן היא נמצאת בהמסורה הוצ' גינזב' שהובא בפנים. ומוכח שזה סימן אמתי שהיה בקבלה בידי הסופרים לשבעה המקומות שבאו בהם בגד כפת דגושים אחרי אהוי שלא כדין. ומ"מ גם הפרוש שנתן הקבץ שהביא דרנב' במאמרו הנזכר להמלה א ו ג י ר ה, במשמ' קבוץ משרש אגר, אינו מספיק, ולא נתקררה בו גם דעתו של דרנב', ואעפ"י שדר' בכר (REJ XXIII, 242) נטה לפרוש זה, כבר דחה אותו דר' פורגס (במאמרו שם XXV, 148) בטענות נכונות. אך לא פחות רחוק וזר גם פרושו של דר' פ ו ר ג ס שפרש אוגירה — מצודה, סוללה, מפני שמצא כי בעל טעמי המקרא נשתמש במליצה: נשפך עליו כסוללה להדגיש האות. והנה כבר הרגיש י' דרנב' במאמרו הנזכר, כי במלה זו א ו ג י ר ה נמצאות ארבע אותיות א ה ו י, ושער כי הן ד' האותות המבטלות דגשות בגד כפת, רק לא עמד על כונת שאר שתי האותיות ג ר ש ב א ו ג י ר ה, והשערתו כי פרושן היא גֵר, זר, היא באמת זרה מאד. אבל בעצם הענין נראה לי כי דרנב' מצא את פתרון החידה. כי א ו ג י ר ה איננה צורה ד ק ד ו ק י ת, וזה מעיד כי בכאן צרוף של א ו ת י ו ת שנצטרפו כך כדי שיהי' להן איזו משמעה כדי להקל על הזכרון, וצרופים לזכרון כמו זה היו מצויים אז, כמו מנצפ"ך וההרכבות מאותיות השרשיות והשמושיות, וכיוצא בהן. והנה א ו ג י ר ה הוא סימן ל ש ב ע מלים שהן נזכרות בכל מקום ב ש ת י קבוצות, קבוצה אחת של א ר ב ע מלים שבשירת הים וקבוצה אחת של שלש מלים שבמקומות אחרים, ואם נניח כי להקבוצה של שלש מלים רומזת האות ג ש ב א ו ג י ר ה, הדבר ברור כי במקום ר שבמלה זו צ"ל ד לקבוצה האחר', ואפשר שהסימן היה בתחלה אהוי ג ד, ור"ל ב ש ל ש ה ו ב א ר ב ע ה מקומות בגד כפת דגושות אחרי אהוי לא כדין, וצרפו האותיות הללו למלה אחת א ו ג י ד ה כדי שיהיה לה משמע א ג ו ד ה, ועפ"י שבוש קל ר במקום ד נעשה אוגירה, ובהיות שגם ב א ו ג י ר ה מצאו משמעה, והיא של קבוץ, לא הרגישו בהשבוש, ונתקבל ונקבע הסימן בצורה זו. — ובדבר סבת דגשות בגד כפת של א ו ג י ר ה, רואה אני את דברי דרנבורג שם, שאמר שאעפ"י שבעל הורית הקורא ובעל קבץ הכללים אומרים שניהם כי אין לה טעם, אפשר שסבת הדבר היא כי בארבעה מקומות ה כ ף הדגושה אינה נבדלה מכף שניה אלא באות אחת, ובשני מקומות יש שלש מלים קטנות מתחילות בכף וגימל, ולכן הרפו רק את הכף האמצעית, ובמקום אחד רק אות אחת מבדלת בין הכף ובין ב. בכלל נכונה דעתו של דרנבורג, כי אין לחשד את בעלי המסורה שקבעו קריאת המלים בתנך ברצונם הפשוט בלי טעם וסבה לדבר, כי הנקוד שקבלנו מבעלי המסורה בכללו מעיד עליהם שהיה להם חוש דק מאד בהברת המלים בלשון העברית, והיו זהירים בזהירות רבה למסר את ההברה, שהיתה חיה בימיהם, בכל דקדוקה.

[1]) בארמ' וסור' אוּדָא, ולא ידוע מקורו. קצת החכמים גוזרים אותו מן הפעל הערבי א ו ד a), במשמ' כפף, ו ב ר ט מדמה לו השם הערבי ע ו ד b) עץ. וכל זה דחוק.

---

a) آدَ   b) عُود

ישמש להניע ולהפך את הגזירים והגחלים בתנור=Schür-eisen ; fourgon ; poker : אשה לא תכנס לדיר העצים ליטול מהם א ו ד, וא ו ר שנשבר אסור להסיקו ביו"ט, לפי שמסיקים בכלים ואין מסיקין בשברי כלים (כילה לג.).

*אוּדִין[1], (אודייני -נא אודניא) — ש"ז, — לוח רחב או לוחות מחברים יחד, בלי כרעים מתחת ישמש למשכב על הקרקע או לכסוי על איזה דבר וכדומה, Planke;plank;planche: נטלה קצרה (של מטה) ושתי כרעים טמא' מפני שהיא כשירי מטה מטה וישן עליה אם מתחילה עשאה לכן טהורה מפני שהיא כאודניא[2] (תוס' כלים כ"מ ח). ישן על גבי כסא על גבי[3] אודייני[4], גדולה מכולן אמרו אפילו על גבי קרקע לא יצא ידי

[1]) משק' חופין, שופין, ועי' הערה לאוביל. מקור המלה אינו ידוע, ועי' הערה לקמן. — [2]) כך בתוספתא כ"י אירפ' הוצ' צוק', ובנוסח' באדוניא, והגר"א הגיה בארונות. — [3]) גרסת הרי"ף, והיא העקר. וטעה לוי שהביא אודייני גדולה, כי המלה גדולה שיכת להמלה מכולן. — [4]) כך גרסת הספרים שלנו. ויש גרסאות אחרות אורייני, אודיני, אדוניא, וכדומה, וכמו רוב הגרסות כן רבו הפירושים. ר"ח והערוך בשמו ורשי במו"ק פה פרשו מכתשת גדולה, ובעל המחקר על מס' אבל בספרי השנה של בריל (Brülls Jahrb. 1, 54) הביא ראיה כי המדוכה היתה משמשת לי ש י ב ה מהמאמר על מדוכה זו ישב חגי. וכן לעמידה: כפי ליה אסיתא וקום עלה (מו"ק כב :). (להשערת נורברג שם עפ"י לשון סורית אודנא-אהל אין מקום פה). אבל מה ראו חכמים להזכיר מכתשת ולא כלי אחר ? ובב"ב קמד. לא הניח להם אביהם אלא אודייני פרש"י וכן רגמ"ה בור וכסויו, ותוספ' שם הביאו גרסה אחרת אידווני ופרשו ספסל ג ב ו ה. וכן ר"י גיאת: שלחן גדול שעומדים עליו. לחרמבם היתה כנראה הגרסה אורייני ופרש ארון. והנה משלשה המשכבים הנזכרים בכאן ובשמח' י"א: כסא או ספסל, ואודייני, וקרקע, נראה כי אודייני הוא משכב נ מ ו ך מכסא ו ג ב ו ה מקרקע. וכן נראה מתוספתא שאם נטלה מהמטה קצרה ושתי כרעים, וכו' וכבן קצה אחד נוגע בקרקע, היא כ א ו ד נ י א. ואפשר שבמשכב כזה השתמשו שומרי השדות כדי שלא לשכב ע"ג הקרקע מפני ה ט ח ב, וכשהיו נשכרים לבעלי השדה היו מביאים האודייני שלהם, וזהו מה שאמרו בגמ' ב"ב שם שאני אודייני דלנטירותא הוא דעבידא, ויהי' דומה פרוש זה לפרושו של ר"י גיאות ור"ת שם שפרשו כמו"כ אודייני כלי תשמישו של השומר. ואולי עקר משם' אודייני איננו מ ש כ ב נמוך אלא כל שטח של לוחות, וישמש למשכב או לכסוי, כגון לכסות בו בור וכדומה. ור"ש בו"ש בספ' המליצה (הול' דר' ככר, 37) פרש כסא קטן, וגרס א ד י נ ה. ובדבר מקור המלה לא נתקררה דעתי בכל מה שאמרו לוי וקוהוט ויסטרוב

חובתו (מו"ק כח.). הישן על גבי ספסל או על גבי[1]) האודיינא חייב במטה כפויה (שמח' יח).

*אוּדָן[2]), ש"ז מ"ר אוּדָנִים, — כלי ימלאוהו מים יכנס בו אדם וירחץ בו גופו, וישמש לכבוס בכלל. Wanne ; baignoire ; bath : ורחצי את בגדיך באוּדָנַיִךְ (עזרת הבבלי תוכח' מוס' ט)

אוה[3]), ממנו אִוָּה, אוָּה, מַאֲוָה, תַּאֲוָה.

אִוָּה, פ"י, — חפץ בחזקה בדבר מה, begehren, wünschen ; désirer, convoiter ; to wish for : כי תְאַוֶּה נפשך לאכל בשר (דבר' יב כ). — ובלי ל אחריו: ונתת הכסף בכל אשר תְּאַוֶּה נפשך בבקר ובצאן וביין (שם יד כו). קטר יקטירון כיום החלב וקח לך כאשר תְּאַוֶּה נפשך (ש"א ב יו). ויאמר אבנר אל דוד אקומה ואלכה ואקבצה אל ארני המלך את כל ישראל ויכרתו אתך ברית ומלכת בכל אשר תְּאַוֶּה נפשך (ש"ב ג כא). — ובעבר: אין אֶשְׁכּוֹל לאכול בכורה אִוְּתָה נפשי (מיכה ז א). — וביחס לדברים מפשטים: נפש רשע אִוְּתָה רע (משלי כא י). — ובלי נשוא אחריו: והוא (אלהים) באחד ומי ישיבנו ונפשו אִוְּתָה ויעש (איוב כג יג). — ובלי השם נפש: כי בחר יי' בציון אִוָּהּ למושב לו זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אִוִּתִיהָ (תהל' קלב יג-יד). שאיוו אלוהות הרבה (סנהדרין סג.). — ועתיד מקצר: יְאַו היות כתר לראשם (רמב"ע דיואן). ותחברו יְאַו כִּי שֵׁר ואוזן (מ' אדרעי, לקו' קדמ' ג).-- וכבר השתמשו מקצת הסופרי' בזמננו בפעל זה קצת בענין אחר במשמ' אחל ואמרו למשל: יְאַוֶּה לפלוני שנה טובה, אני מְאַוֶּה לך כל טוב: ומקירות לבי אברכה ו מ א ו ה יִן כי לא תהיה יגיעתו לריק (רת"י פאלק, הסכ' לס'

וקרויס. — [1]) בספרים שלנו: או ע"ג מטלתא דכרמי אודייני. אך הגר"א הגיה והשמיט את שתי המלים מטלתא דכרמי, וכן היתה גרסת הרמבן ויתר הפוסקים, ונראה כי הן פרוש שהוסיף לומר על הגליון ונכנס אחרי כן בתוך גוף המאמר.

[2]) בארמית: ר' זירא הוה יתיב ב א ו ד נ א דמיא בי מסותא (ברכו' כב.). חזייה (עולא) לרבה בר רב הונא דיתיב ב א ו ד נ א (גרסת הערוך, וכן בכ"י, ד"ס), ובנוסח' במקום הראשון אגנא, וכאן אוונא דמיא (שבת קמ:). ולא נתברר מקורו, והמשקל אוּלָם, כּוּמָז.

[3]) שרש ש מ י אך בשאר הלשונות לא ממש כמשמעתו בעברית, וכבר העירותי (מדרש מלים לאחב) כי נראה שבלשוננו משמש צרוף אה... לנטית הלב, בערבי' ההמונית יאמרו עַוִי במשמעת א ו ה בעברית.

ד' כוס'), — ואינו נכון.

התְאַוָּה, התעוררה בקרבו תאוה, היתה לו תשוקה לדבר, begehren, sich sehnen; désirer, soupirer après; to wish: והאספסף אשר בקרבו התאוו תאוה וישבו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכלנו בשר (במד' יא ד). ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו (דבר' ה יח). ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבאר בית לחם (ש"ב כג יה). — ובינוני: כי שם קברו את העם המתאוים (במד' יא לד). מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרצים תדשן (משלי יג ד). — ועם את אחריו: המתאוים את יום ה' למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור (עמוס ה יח). — ועתיד מקצר יתאו: ויתאו[1] המלך יפיך (תהל' מה יב). ויתאו[1] דוד ויאמר מי ישקני מים (דה"י א יא יז). — ועם ל אחריו: אל תלחם את לחם רע עין ואל תתאו[2] למטעמתיו (משלי כג ו). אל תקנא באנשי רעה ואל תתאו[2] להיות אתם (שם כד א). אם לוט נתאוה לבנותיו אם בנותיו נתאוו לו (מד"ר בראש' נא). משל למה הדבר דומה לאחר שהיה מתאוה לבנים ונולדה לו בת נודר בחיי בתו (מכילתא פרשת כא, טו).

ב. התאוה, התאויתם (במדב' לד י) עין תאו.

אַוָּה[3], ש"נ,—תשוקה ורצון לדבר מה, Lust, Begehren; plaisir, désir; lust: בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר (דבר' יב טו). ועתה לכל אות נפשך המלך לרדת רד ולנו הסגירו (את דוד) ביד המלך (ש"א כג כ). באותי ואסרם (הוש' י י). — ולתאוה בין זכר ונקבה: פרא למד מדבר באות נפשו שאפה רוח תאנתה (ירמ' ב כד).

או"ה, ר"ת אסור והתר

[1]) כך באלף קמוצה לפי עדות הרד"ק (מכלול דף קיח) וכן במקראו' גדולות דפוס ראשון. וטעם קמצות זו לפי דעת הרדק מפני פעולת ההקש של צורת ידיו רגליו וכיוצא בזה, (בקצת כ"י כתוב ויתאיו. קניג, אולסה' ובטכר—מזכירים נקוד זה ואינם נותנים טעם לדבר. שטדה רואה בזה פעולת הוו שסגולתה להאריך קול הפתח שלפניה, וכן קֶניג. נוניו' קויץ מפקפק. והעיד נורצי במ"ש לדה"י א יז כי במקצת ספרים מדויקים הוו בפתח, והוא מסכים לזה, וכן בֶר חולק על קריאת אָו ומחזיק בקריאת—אַו — [2]) כך במקג"ד הראשנ'.

[3]) מן אוה. והנה קצת חכמי הלשון סוברים כי נמצא גם משקל זכר, אַו, אָו במשמע' זו: אל למלכים למואל אל למלכים שתי יין ולרוזנים או שכר (משלי לא ד), שכך הוא הכתיב (כך בט' וקני'). אבל יותר מסתבר להגיה אַי שכר.

אוֹהֵב, אֹהֵב, ש"ז, כנוי אוֹהֲבִי (אֹהֲבִי) אוֹהַבְךָ (אֹהַבְךָ) נקב' אוֹהֶבֶת כנוי אוֹהַבְתִּי (אֹהַבְתִּי) אוֹהַבְתֵּךְ וכו', אוֹהֲבִים, אֹהֲבִים, אוֹהֲבוֹת (אֹהֲבוֹת), — א) מי שאֹהב את חברו, ידיד, Freund; ami; friend: נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי כז ו). איש רעים להתרועע ויש אֹהב דבק מאח (שם יח כד). ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אהבי (ישע' מא ח). הלא אתה אלהינו הורשת את ישבי הארץ הזאת מלפני עמך ישראל ותתנה לזרע אברהם אהבך (דה"י ב, כ ז). אֹהֲבַי ורעי מנגד נגעי יעמדו וקרובי מרחק עמדו (תהל' לח יב). וישלח (המן) ויבא את אהביו ואת זרש אשתו (אסתר ה י).—ואמר בן סירא: ** אוהב אמונה אין מחיר ואין משקל לטובתו (ב"ס גניזה ו יד). אל תמיר אוהב במחיר ואח תלוי בזהב אופיר (שם ז ח). יין חדש אוהב חדש, וישן אחר תשתינה (שם ט י). האוהב והשונא (פסול לעדות) אוהב זה שושבינו (סנה' ג ה). מי שזכה בקטורת והיה נוטל את הבזך מתוך הכף ונותנו לאוהבו (תמיד ו ג). נראין כאוהבין בשעת הנאתן (אבו' ב ג). שלשה אוהבין יש לו לאדם בחייו בניו וממונו ומעשיו הטובים (פרקי דר"א לד). כשירבו האוהבים יתישבו (ישמחו) האויבים (Brülls Jahrb. VII, 24). אמרו החכמים האוהב הנאמן מי שהתנדב לך בממונו בעת צרכך, בנפשו בעת צרתך (מבחר הפנינים, בחינת האוהבים). אמר החכם: שני דברים אין בעולם יותר מעטים מהם ובכל יום ויום יוסיף מיעוטם; ממון מהתר שתוציאו אותו לשם שמים, ואוהב נאמן שתבטח בו (שם אבדת אוהב הנאמן). ושמע איש לניטפשון החכם מתפלל לאל לשומרו מאוהביו וכו' (רשב"ן דורן מגן אבו' א ו). וכן אמרו החכמים האוהב אחד הוא או הוא או אחה (הוא שם). אמר החכם ד' דברים טובים יותר כשהם ישנים מחדשים: היין והדגן והשמן ועל כולם האוהב (ר"י מודינא צמח צדיק). — ב) *איש אוהב אשה, Liebhaber; amant; lover: אוהבתו באת ואינה מוצאת אותו וכו' אוהבתה בא ואינה מוצאת אותו (ירוש' ע"ז פרק ב הלכה א). משל לאשה שהיתה אצל אוהבה ונשבעת בחיי בעלה (מד"ר ויקרא כו). כמה חכם אדני המלך ידע שנתתי עיני באחר, ידע שיש לי אוהב ונתן לי את הגט (מדרש תהל' קלח).

אוה"ח, ר"ת אור החיים.

איה"ע, ר"ת אומות העולם.

אוה"ש ר"ת אוצר השרשים.

***אִוּוּי**, ש"ז, שה"פ מן אִוָּה: והן בשלם סכו ופו' באהל אִוּוּיו (ר"ת קליר, אז היתה חנית סכו, א' סכות). זועמו באִוּוּיִם וממאוּיים נסחו זורו באפסים ולא נחו (סליחו' ה ע"ת). או דרך אִוּוּי וחמוד (הורית הקורא, יב).

***אַוָּז**[1]) אוז אַוָּז, ש"ז מ"ר אווזים, אַוָּזִים, אוּזִים אִוּזִים,—עוף מימי ובשרו נאכל, ויש בו בֵּיתִי ומדברי, Gans; oie; goose: אמר שמואל אווז ואווז הבר כלאים זה בזה (ב"ק נה.). אווזין ותרנגולין וכל דבר שטפולו מרובה משכרו (ב"מ כח:). ומ"ר ואלו נחמו בבני אווזיו ימלא פי שחוק אברה בעודי (עמנואל מחכר' ע). — אוז מדבר: אווז עם אווז מדבר כלאים זה בזה (ירוש' כלאים פ' ח' בסופו). אווז ביתי ואווז הבר (סמ"ג רפא). אווז ישובי ואווז מדבר, (ס' החנוך, רמד).—אַוַּז הַיָּם, אוז גדול ארוך הצואר השוחה בים Schwan; cygne; swan: אוז עם אווז הים וכו' אם בשעה ששניהם ביבשה את אמר (שהם כלאים זה בזה) בשעה שאחד ביבשה ואחד בים לא כ"ש (ירוש' כלאים פח). — והיה האוז סימן לחכמה למי שראהו בחלום: הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה (ברכות נז.). — בר־אוז עי' ערך זה.

---

[1]) בארמי' אווזא, סורי' וזא, בערבי' אִוַּז a) בלשון המוני' וז, ואמר ס' פרנקל, כי הוא שאול בערב' מארמי' ומקורו בלשון רומית avis עוף בכלל. וכן בלשונות שהסתעפו מלשון רומית התיחד השם avis להמין המיוחד, ונהיה בצרפתית oie, בספרדית auca וכו' (ליטרה, מלון לשון הצרפתית).— ובדבר נקוד השם אוז, הנה אין לנו נקוד בקבלה בכתב אלא בארמית למספר רבים: בתשעה ביה (של חדש ניסן) נכסין (היהודים) חיון וַאֲוָזִין ואכלין ושתין ומתפנקין (תרגום שני אסתר ג ח). צ"ד אַוָּז, וכן מער' המער' ור"א בחור בתשבי. בוקשד' אַוָּז, וכן כשהלי, לוי, קוה' וכן בתוה"ט. הקריאה המקבלה של הספרדים היא אֹוָז ומ"ר אוֹזִים, משקל שאין לו אח בשמנה ועשרים משקלי שמות העוף שנשארו לנו מהעברית הקדומה. והאשכנזים מפתחים בנפרד האלף והוו, ודומה לזה השם שחף. במ"ר קוראים אִוְזִים ע"ם שִׁלְוִים. וכן נקד בעל תוה"ט את הרבים אווזים על פי מה ששגור בפי האשכנזים, אעפ"י שנקד הנפרד אַוָּז ודינו ברבים אַוָּזִים.

---

a) الإِوَزّ وزّ

כְּנָפַיִם, *מְקוֹר, נוֹצָה, וכל יתר הדברים המשתפים לכל העופות עין עוף.

*קַקָּה, קול האוז וכר האוז. — *קָק, כנוי להאוז על שם קולו. —*קָקִים לְבָנִים, כנוי של החול לאנשים זקנים רגזנים.

***אַוָּזָה**[1]), אוּוָזָה, ש"נ, מ"ר אַוָּזוֹת, אוֹוָזוֹת, נקבת האַוָּז: אז בא כומר אחד ועשה בביוּשף אווזה (מנהג' של ווירמייזא). וראה תשב"ץ שהתיר הר"מ ז"ל אווזות שנמלחו עם הכבד (תשבץ מנהגי הר"מ מרוטנבורג, שלת). כשטגנו עוד את האווזות (שו"ת הרא"ש יט א). וששאלת על אווזה דידן שנשברה גולגלתה (שם כה). גם האווזות השמנות אשר דמה רבב"ח בהן ערבות נ"ע (דרך אמונה ב ו ג). מה נאכל בשבת של נחמו אחרי שהכתוב אסר את האווזות (עמנואל מחברת כב). רב גרפשה בסלת נפשה, ברקרק רפשה כְּאַוָּזָה (יעקב עמנואל פרנסים, לבי מודת). המביא אווזות שחוטות וכו' שכל מחיתו היה אפשר שתי זוגות אווזות (ר"י עמדין, התאבקות). — *כנוי להדבקים בהכהן המתקן הטשחי יוח' הוס, (שמשמעתו הוא אוז) שנשרף בגלל מינותו בשנת 1415: ויתנו לב מלכי הערלים להלחם בבעלי אמונה ההיא אשר יקראו אווזות ולכלותם מעל פני האדמה (מעשה, הליכות קדם פאלק).

***אַוְזָן**, ש"ז,— מי שמחבר שירים שקולים: וחברו יאו כל שר ואוזן (משה אדרעי, לקוטי קדמ' ג).

אוֹי[2]), מלת הקריאה לצער ותוגה Wehe! Ach! Hélas! oh!; alas!: וישא (בלעם) משלו ויאמר אוי מי יחיה משומו אל (במד' כד כג). לכן כה אמר אדני ה' אוי עיר הדמים גם אני אגדיל המדורה (יחז' כד ט). — ועם ל להמדבר: ויאמרו (הפלשתים) אוי לנו כי לא היתה כזאת אתמול שלשם אוי לנו מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה (ש"א ד ז-ט). ואמר אוי לי כי נדמיתי כי איש טמא

---

[1]) משקל יַעֲנָה, וזו היא הקריאה המקבלה של האשכנזים וכן קריאת מ"ר אַוְזוֹת, ע"מ אַשְׁפּוֹת עַשְׁתּוֹת שַׁרְשׁוֹת; ובהתשבי אַוָּזוֹת, מ"ר מן אַוָּזָא.

[2]) אשור' אוּא, ערב' וַא וַי a), ארמ' וסור' וַי.

---

a) وَا وَيِ

שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי ישב (ישעי' ו ה) אוי לנו כי שדדנו (ירמ' ד יג). אוי לי אמי כי ילדתני איש ריב ואיש מדון לכל הארץ (שם יה י). אוי לרשע אוי לשכנו (נגע' יב ו). אוי לי שראיתיך בכך (שבת לג :). אוי לי דברים שבינו לביני שח לאשתו (אבות דר' נתן, פרק ז). אוי לנו טובה זו שאבדנו (שם פרק לב). — ולנוכח' ונסתר: אוי לך מואב אבדת עם כמוש (במד' כא כט). אוי לך ירושלם לא תטהרי אחרי מתי עד (ירמ' יג כז). אוי להם כי נדדו ממני שד להם כי פשעו בי (הושע ז יג). אוי לנפשם כי גמלו להם רעה (ישעי' ג ט). אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (שם יא). אוי לו לאדם שרואה את הוריו באומנות פגומה (תוספתא קידוש' ה יד). יצא לו (הורקנוס בן ר' אליעזר) והיה צועק אוי לי שנטרפה דעתו של אבא (ירוש' שבת א ה). אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם (ברכות ג.). אוי לו לדור שאתה פרנסו שאי אתה יודע בצערן של ת"ח (שם כח.). אוי לו לספום שנתפס על דברים בטלים (ברכות סא:). אוי להם לבריות שלא למדו תורה (יומא פו.). אוי לו למי שעלתה בימיו כך (שם כד.). אוי להן לבריות שרואות ואינן יודעין מה רואות (חגיגה יב:) אוי לי אם אמר ואוי לי אם לא אמר (ב"ב פט:). אוי למי שהכלים את העני אוי לו (רמבם, מתנ' עניים י). — ועם ל.... להורות הסבה: אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה (ב"ב עה:). אוי לשלש שנים שאבדתי בבית אבא (נדה מה.). — ועם נא אחריו: כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה קול בת ציון תתיפח תפרש כפיה אוי נא לי כי עיפה נפשי להרגים (ירמ' ד לא). אמרת אוי נא לי כי יסף ה' יגון על מכאבי (שם מה ג). אוי נא לה אמרה רקת כי אבדה כלי חמדתה (מו"ק כה:). — ועם על להורות הסבה: אוי לי על שברי נחלה מכתי (ירמ' י יט). אוי לו על אשתו אוי לו על אשת אחיו (יבמות כט.). ראה את בית המקדש אמר אוי לנו על זה שחרב (אבות דר' נתן פרק ד). — ועם מ להורות מקור האוי: אמר ר' יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת ומכרזת אוי להן לבריות מעלבונה של תורה (אבות ו ב). — אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי (ברכות סא.). אוי לי מבית ביתוס אוי לי מאלתן אוי לי מבית חנן אוי לי מלחישתן אוי לי מבית קתרוס אוי לי מקולמסן אוי לי מבית פיאבי אוי לי מאגרופן (פסחי' נז.). ואוי אוי: ויהי אחרי כל רעתך אוי אוי לך נאם אדני ה' ותבני לך גב ותעשי לך רמה בכל רחוב (יחזק' יו כג-כד). — ועם היחס קודם: למי אוי למי אבוי למי מדינים למי שיח למי פצעים חנם למי חכללות עינים למאחרים על היין (משלי כג כט). — ובחבור עם אבוי: אוי ואבוי עליך אלכסנדר איך נמשלה יציאתך אל העולם ליציאתך מן העולם (ר"י חריזי מוסרי הפלסופים ג ה). — בלי אוי ואבוי: ויצאה נשמתו בבת אחת בלי אוי ואבוי (מנהגים של וירמזא ח' אפשטין).

אוֹיֵב [1], אֹיֵב, ש"ז, לנק' אוֹיֶבֶת אֹיֶבֶת, כנוי אוֹיְבִי אֹיְבִי, אוֹיִבְךָ[2] אֹיִבְךָ, אוֹיְבֵךְ אֹיְבֵךְ, אוֹיַבְתִּי אֹיַבְתִּי, מ"ר אוֹיְבִים אֹיְבִים, אוֹיְבוֹת אֹיְבוֹת, כנוי אוֹיְבַי אֹיְבַי, אוֹיְבֵיכֶם אֹיְבֵיכֶם, — אדם שיש לו איבה לחברו, שונאו ומבקש להרע לו, וכמו כן עם אשר מלחמה לו בעם אחר, Feind; ennemi; enemy: אמר אויב ארדף אשיג אחלק שלל (שמות יה ט). אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר מדם חלל ושביה מראש פרעות אויב (דבר' לב מג). כרוח קדים אפיצם לפני אויב (ירמ' יח יז) אם לוא הפגעתי בך בעת רעה ובעת צרה את האיב (שם יה יא). אל תצאי השדה ובדרך אל תלכי כי חרב לאיב מגור מסביב (שם ו כה). דרך קשתו כאויב נצב ימינו כצר ויהרג כל מחמדי עין (איכה ב ד). ויאמר שאול אל דוד למה ככה רמיתני ותשלח את איבי וימלט (ש"א יט יז). האירה עיני פן אישן המות פן יאמר איבי יכלתיו (תהל' יג ד-ה). יצילני מאויבי עז משנאי כי אמצו ממני (ש"ב כב יח). כי תפגע שור איבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו (שמות כג ד). בנפל אויביך [3] אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך (משלי כד יז). וכי ימצא איש את איבו ושלחו בדרך טובה (ש"א כד כ). אל תשמחי איבתי[4] לי כי נפלתי קמתי (מיכ' ז ח). ותרא איבתי

---

[1]) מן איב. עי' זה. שם ע"ם סופר, ובא ביחס הישר כמעט בכ"מ מלא, ובהרבה מקומות גם בנטיות, בכנ' ורבים, אפילו בספרים קדומים בלי ספק. — [2]) נשמר קול החירק הקדום, כמו אֹסִפְךָ, בפרִשְׁךָ, גִדִלְךָ, מקדִשְׁכֶם. — [3]) כתיב אויביך, קרי אוֹיִבְךָ. — [4]) נמסר במסורה: ב וחסר ומלעיל. והזכיר זאת רדק בפרושו ובמכלול. וכתב מ"ש: במקצת ספרים מלרע בפשט אהד לבד וכן ותרא איבתי שבסמוך

ותכסה בושה (שם י). אין לה (לירושלם) מנחם מכל אהביה כל רעיה בגדו בה היו לה לְאֹיְבִים (איכה א ב) אֹיְבֵי איש אנשי ביתו (מיכה ז ו). ויאמר בלק אל בלעם מה עשית לי לקב אֹיְבַי לקחתיך והנה ברכת ברך (במד' כג יא). רחב פי על אוֹיְבַי כי שמחתי בישועתך (ש"א ב א). בשוב אוֹיְבַי אחור יכשלו ויאבדו מפניך (תהל' ט ד). וְאֹיְבַי [1]) חיים עצמו ורבו שנאו שקר (תהל' לח כ). ועתה הצילנו מיד אֹיְבֵנוּ ונעבדך (ש"א יב י). ויהי כאשר שמעו כל אוֹיְבֵינוּ ויראו כל הגוים אשר סביבתינו ויפלו מאד בעיניהם (נחמ' ו יו). יהודה אתה יודוך אחיך ידך בערף אֹיְבֶיךָ (בראש' מט ח). כן יאבדו כל אוֹיְבֶיךָ ה' (שופ' ה לא). ורדפתם את אֹיְבֵיכֶם ונפלו לפניכם (ויקרא כו ז). וירש זרעך את שער אֹיְבָיו (בראש' כב יז). הרימות ימין צריו השמחת כל אוֹיְבָיו (תהל' פט מג). ברצות ה' דרכי איש גם אוֹיְבָיו ישלם אתו (משלי יו ז). עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי נתתי את ידידות נפשי בכף אֹיְבֶיהָ (ירמיה יב ז). והבאתי מרך בלבבם בארצת אֹיְבֵיהֶם ורדף אתם קול עלה נדף ונסו מנסת חרב (ויקרא כו לו). וימכרם (אלהים) ביד אוֹיְבֵיהֶם מסביב ולא יכלו עוד לעמד בפני אוֹיְבֵיהֶם (שופט' ב יד). וינחם (את ישראל) לבטח ולא פחדו ואת אוֹיְבֵיהֶם כסה הים (תהל' עח נג). כמעט אוֹיְבֵיהֶם אכניע ועל צריהם אשיב ידי (שם פא יה).—ו א ו י ב ושונא: ולא ירון (הַדַּיָּן) למי שהוא ש ו נ א ו אעפ"י שאינו א ו י ב לו ולא מבקש רעתו (רמבם סנה' כג).

אוֹיָה [2]), — כמו אוי: אוֹיָה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר (תהל' קכ ה). — ואמר המקונן: אצבעותי שפלו ואשיותי נפלו אויָה, בני ציון גלו וכל אויבי שלו, אוי מה היה לנו (קינות לתשעה באב).

אֱוִיל [3]), בת"ז, לנק' אֱוִילָה, מ"ר אֱוִילִים, אִוֶּלֶת, — אדם שאין לו שכל ודעת, närrish ; sot; foolish : באו ימי הפקודה באו ימי השלם ידעו ישראל אֱוִיל הנביא משגע איש הרוח (הוש' ט ז). כי אֱוִיל עמי אותי לא ידעו בנים סכלים המה ולא נבונים המה (ירמ' ד כב). חכם לב יקח מצות וֶאֱוִיל שפתים ילבט (משלי י ח). — וכמו שם: דרך אֱוִיל ישר בעיניו ושמע לעצה חכם (שם יב יה). בפי אֱוִיל חטר גאוה ושפת חכמים תשמורם (שם יד ג). כי לֶאֱוִיל יהרג כעש ופתה תמית קנאה (איוב ה ב). — ומ"ר: אך אֱוִלִים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה (ישעי' יט יא). חכמה ומוסר אֱוִילִים בזו (משלי א ז).—ומשל: אם תכתש את ה א ו י ל במכתש של חרשים (פסקתא ר"כ עקלים). א ו י ל מפתח יביט אל בית (פרקא דרבינו הקדוש בשם בן סירא). — ולנק' אֱוִילָה: ולשון נקבה על ההקשה א ו י ל ה ע"מ גביר וגבירה (ריב"ג, שרשים ערך זה). — *אֱוִיל חֶשֶׁק: אלך כמתחולל בלי לב עד כי אויל חשק קראוני (מ' בן עזרא, תרשיש ד).

אִוֶּלֶת, תכונת אדם אויל, אשה אוילה.—*אָטוּם, אֲטוּם הלב, אֲטוּם הנפש, *אֲטִימוּת הנפש — *אָרוּךְ, כנוי לאויל והשם *אֹרֶךְ.

בְּהֵמָה. — בּוּר. — *בּוּרָךְ, אדם בלי דעה.— בַּעַר, נִבְעַר כבהמה. — *בַּרְבָּה, דבר אולת, שאין בו טעם, ספור דברים בטלים שמספרים לאדם.

*גַּלְגַּל, כנוי לאויל. —*גֹּלֶם, אדם שאינו מבין מדעתו לעשות מאומה, וצריך לצוות לו כל דבר.

דַּעַת, קל הדעת, חסר דעת.

הֶבֶל, הֲבֵל הֲבָלִים. מַהְבִּיל, אוחז, מאמין בהבלים.

חֲמוֹר, כנוי לאויל.

*טְמְטָם, מטמטם המוח. — *טַעַם, דברים שאין להם טעם. — *טִפֵּשׁ, אויל גדול, בלי כל דעת. *טִפְּשׁוּת.

יאל, נוֹאַל, היה אויל.

כְּסִיל, מי ששכלו עצל, אויל.

מוֹחַ, *אין לו מוח בקרקדו.

סַגְרִיד, *נולד ביום סגריד. — סָכָל, אדם חסר כל ידיעה. — סִכְלוּת. — *סָכִים, *סַכְסָן, בלי דעת.

עִוֵּר, *עָנִי בדעת.

פֶּתִי, קל הדעת. — *פְּתִי שָׁחוֹר כנוי של חבה

ובספרים מדוייקים שניהם מלעיל. ולכן יש סברים שהיוד נוספה ואיננה יוד הכנוי, אבל כבר אמר רד"ק: אפשר שהיוד לכנוי אעפ"י שהמלה מלעיל. וכן רוב החדשים, ולא נתבררה סבת שנוי זה. — [1]) יש סברים שזה בינוני פעל, ר"ל האיבים אותי בחיי (קניג ג רלו).

[2]) ה נוספה לשנב המושג, ומלעיל.

[3]) משק' אֱוִיל. מלה עברית אין לה חבר בלשונות האחיות.

שִׁגָּעוֹן, מְשֻׁגָּע. – *שׁוֹטֶה, *שְׁטוּת. – שֵׂכֶל: חֲסַר שֵׂכֶל, נֶגֶד הַשֵּׂכֶל, עַב הַשֵּׂכֶל, צַר שֵׂכֶל, קְצַר שֵׂכֶל. – *שׁוּפְטָנִי, פתי אדם בלי דעת.

*תָּמִים, מי שאינו ערום, מי שמאמין מה שאומרים לו. — *תְּמִימוּת. — *תָּרָד, *תָּרוּד *הָרוּר, *תָּרָך׳ שוטה מבוהל.

אֱוִילִי, פת״ז, לנק׳ אֱוִילִית, מ״ר אֱוִילִיִּים, אֱוִילִיּוֹת, — תאר מגבר ומנחץ מן אֱוִיל, ור״ל אויל מאד, sehr närrish; très sot; foolish: ויאמר ה׳ אלי עוד קח לך כלי רעה אֱוִילִי כי הנה אנכי מקים רעה בארץ הנכחדות לא יפקד הנער לא יבקש והנשברת לא ירפא (זכרי׳ יא יה יו). ואמר המשורר: הוי פרחח אוילי בן חסר טעם (ילג מסלים א יח). — וללא בע״ח: אנב אעירך יקירי על דבר אחד אוילי שנהג ר״ש בלוך בכל הספר (ריב״ל, כתר יצחק קיז).

***אֲוִיר**[1], אֲוֵיר, אֲוֵּיר, אַוִּיר, אֱוִיר, ש״ז, מ״ר אוירות, אוירים, אֲוִירִים אוּירִים, אֲוִירִים, — כעין אד יבש זך, לא נראה, הממלא את חלל העולם סביב הארץ, Luft; air (ושמש במשמעת א) חלל העולם, Raum; éspace; space: היתה (האשה) עומדת על ראש הגג וזרקו (את הגט) לה כיון שהגיע (הגט) לאויר הגג (ר״ל לחלל העולם שמול פני הגג) הרי זו מגורשת (גיט׳ ח ג). נשפך (הדם) באויר (אהל׳ ג ג). מגדל שהוא עומד באויר (שם ד). כותל שהוא לאויר (שם ו ג). חלון שהוא לאויר (שם יג כ). דירה שתשמישיה לאויר כגון הבורגנין שבשדה (תוספ׳ עירו׳ ג ט). עמוד שהוא מוטל באויר (שם אהל׳ יג ט). ארובה שהיא לאויר ואין בה פותח טפח (שם יא יז). אמר ר׳ שמעון בן יוחאי אין אנו יודעין אם פורחין הן (המאורות) באויר ואם שפין ברקיע (מד״ר בראש׳ ו). כיון שיצא (הילד) לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח (נדה ל:). וילך דוד ואנשיו בדרך וכי באויר היה להם ללכת (מדר׳ תהל׳). נטל הקבה ארונו של אהרן והעבירו מעל המחנה וראו כל ישראל ארונו של אהרן פורח באויר (פרקי ר״א יז). — ובמליצה: היתר נדרים פורחים באויר (תוספתא חגי׳ א ט). ר״ל אין לזה שום יסוד. ומשל: זרוק מטה באויר לעקרו נופל (מדר׳ במדבר כ). — ומוקף מחצות: ובית שער לאוירה של חצר (אהל׳ י ח). כל אויר שתשמישו לבית דירה כגון הדיר והסהר והמוקצה והחצר (תוספתא עירו׳ ג ט). מעשה שהביאו קופות של עצמות מכפר טבויא והניחום באויר בית הכנסת (שם אהל׳ ד ב). אויר סוכה פסול בשלשה (ב״ב קסב:). — וכמו״כ חלל הכלי: נכנסו ידיו לאויר כלי חרם (ידים ג א). כורת פקוקה בקש ומשולשלת לאויר התנור (כלים מ א). וטבול יום שפשט ידו לאויר הבית (תוספתא טהרה יב). — ב) עצם האד הממלא את חלל העולם, Luft; air: האויר שממנו ניצר הרוח למעלה מן המים והאש למעלה מן האויר שהאש קלה מכלם (מד״ר במדבר פרשה יד). המזה (את אפר הפרה) באויר (תוספתא פרה ט). אמר רב אויר מגדל (של דור הפלגה) משכח (סנה׳ קט.). ויאמרו לו (להמלך אוגיאס) חכמיו לא אויר ארצנו כאויר ארץ כתיים ולא מימינו כמימה, על כן חלתה המלכה בהשתנות עליה האויר והמים (יוסיפון פר׳ ג).

---

[1] יונית ἀήρ, רומ׳ aer; בסורית אאר, אאיר, מ״ר אאוראת, אאראת. ובדבר נקוד המלה, הנה בתרגום ירושלמי ע״פ על פני רקיע. שמים (בראש׳ א כ) אֲוֵּיר האלף פתוחה והאות וו דגושה וצרויה. וכן נקדוה אברהם הבלמשי בספר מקנה אברהם, אליהו בחור בספר התשבי ולוי, וכן הקריאה המקבלה של הספרדים האות וו מונעת בתנועת צירי (סגול ארוך). אך האלף באה בשירי יהודה הלוי חטופה, כנראה מהבתים המובאים בפנים, שהראשון הוא ע״מ שתי תנועות ויתד ושתי תנועות ויתד, ובשניהם משמש אויר במקום יתד. והאשכנזים מניעים את האות וו בתנועת חירק, וממה שהם קוראים אויר בטעם מלעיל מוכח כי במבטאם האלף איננה הטופה, כי הם נוהגים להטעים אות הטופה בבוא אחריה אות סגולה (אֱמֶת—אֱמֶת, אֲשֶׁר אֲשֶׁר), או חלומה (אֱגוֹז—אֱגוֹז, אֱדוֹם —אֱדוֹם) אבל אם אחרי האות החטופה באה אות קמוצה (אֲגַם, אֲרָם) וחרוקה (אֱהִי, אֱוִיל, אֲנִי, אֲרִי) נוהגים לחטוף את החטופה ולהטעים האות שלאחריה. ואעפי״כ חטפו קצתם את האלף, (עי׳ בפנים מ״ר למשמעה ב). והיוצא מזה כי ארבע צורות למלה זו: אֲוֵּיר (תרגום ירוש׳, אברהם בלמשי וכו׳), אֱוִיר (מבטא ספרדים ור״י הלוי). ולשתיהן אין הקש במשקלי השמות שנשארו לנו מעברית הקדומה, זולתי משקל פֵּעֵל (מַקֵּל), פְּעֵל (זְאֵב), שניהם בלי יוד. והצורה השלישית היא לפי מבטא האשכנזי אֲוִיר, ע״מ סַכִּין (כמו״כ מלעיל במבטא האשכנזים), והרביעית אַוִּיר אוירים (אנא הואל, כך גזרו), על משקל בְּרִיחַ. ובמשנ׳ מנק׳ כ״י פרמה אָוֵיר, אָוֵר.

וששה חדשים הולכת (התבה) לחמם האויר (רשב"ג, כתר מלכות). חיי נשמות אויר ארצך וממר דרר אבקת עפרך ונפת צוף נהריך (ר"י הלוי, ציון הלא תשאלי). ובכל יום אשאפה רוח פא.; ים, ואשתומם לנוכח משכנותיו, ואלי יעלה ריח בשמיו ואביר באויר עב תמרותיו (הוא, הלכי ים). ומ"ר: ברית נחלקה לאוירות (לאויר של כל מקום שיהי' נעים ליושבי המקום) (מד"ר ברא' לד). עונינו גברו עד שמי אוירים (סליחות מנחה יוה"כ, אנא הואל). זעקו וחננו לאל משפיל ומרים, חנונים מקשיב משמי אוירים (רשות לברכת הגדול, כך גזרו, מחזור רומני). — ג) מזג האויר, העת, Wetter; temps; weather: היה להם אויר יפה כמן הפסח ועד העצרת (מד"ר ברא' לד). — ד) שטח חלק, לא כתוב בגליון סביב להכתב, וכמו"כ הרוח החלק שבין השורות, Raum zwischen Zeilen; espace entre lignes; space bet. lines: שני שיטין שאמרו (שאם חתימות העדים מרוחקות מגוף השטר השטר פסול) הן ואוירן וכו' שיטה אחת ושני אוירין וכו' ושלשה אוירים (כ"ב קסג). ובמזרח יש י"א עמודים צא א' מהם וכו' נשארו שם עשרה אוירים ועשרה עמודים בכ"ה אמה אויר ועמוד לה' אמות תן מהם ג' אוירים לג' עמודים וכו' וישארו לבד אוירים וכו' (תוקוני תרומה כז יח). יריעות עזים שהיו מחזיקות שלשים אמות באורך צא מהם כ"ד אמה ומחצה לי"ט אוירות נשאר לך ה' אמות ומחצה למקום (שם שם). — ד) *אויר רע, חלירע, colera: בענין חשש אויר ר"ל (רחמנא לצלן) תיכף כשיודע לבעה"ב חשש מה בביתו תיכף ומיד יודיע הדבר לפה (פנקס קראקא שנת שנה תולה"ס 7). — ה) *כל גוף אשר צורת האויר לו, גז, gaz. ומ"ר אוירים: אוירים או גופים מתפזרים הן המה הגופים אשר חלקיהם יכספו להתרחק זה מזה בכל זמן אשר ימצאו מקום מוכשר להתפשט בו (לפי רכינובין, תולדות הטב והמיב פר' ג). חכמת הכעמיה (הכמיה) תורנו לדעת כי נמצאו מיני אוירים רבים מאד השונים איש מאחיו במשקלם, בצבעם ורוחם ובכל יתר סגולותיהם (הוא, הרכבה והפרדה סימן קפג).— אוירים [1], — מרומי האויר: אל תעופי בגאונך כעוף הפורח באוירים (תוכח' מוס', עזרא הבבלי תוכח' ט).

[2]) לפי הקיש שָׁמַיִם.

אֲדִי, גוף *אֵדִי, שיש לו מתכונת ומראה האוי, האויר הוא גוף אדי. — *אִדָּה, התנשא באויר. *אֲוִירִי, *אַוְרִי, שיש בה מתכונת האויר. — *אֲוִירִיּוּת, תכונת האויר. — *אֶתֶר, אויר טהור, דק, הממלא, לפי דעת חכמי הטבע, את כל חלל העולם ממעל להאויר.

*גַּלֵּי הָאֲוִיר, הנעשים מכל תנועה בו.

דָּאָה, עף מהרה.

זַךְ, *זָכִיךְ, האויר הוא זך, שאפשר לראות דרך בו.

*טָס, עף, *טִיסָה.

*יְסוֹד, האויר הוא אחד מארבעה היסודות לפי דעת הקדמונים.

*כַּדּוּר הָאֲוִיר, להתעופף בו באויר, עין כדור.— *מֹאזְנֵי הָאֲוִיר. כלי לשקל את לחץ האויר.— *מְנִיפָה, *מְרְוָחָה *רְפָפָה, כלי ישתמשו בו אנשים ונשים להניע האויר לעשות קרירות. — *מַשְׁאֵפָה מכונה לשאף בו האויר מאיזה מקום למען תהיה שם ריקות אמתית.

נָשַׁם, שאף האויר דרך נחיריו והכניסו לתוך הריאה וכו'.— *נְשִׁימָה, עין במקומו. —

סוּפָה, סְעָרָה, עין רוח. — *סְפוֹגִי, *סְפוֹגִיּוּת. — *סְפִינַת הָאֲוִיר, *סַפָּן הָאֲוִיר, מי ששט באויר בכדור האויר. — *סַפִּירִי, זך, *סַפִּירִיּוּת.

*עֲגֻלַּת הָאֲוִיר, האויר המקיף הארץ. — עוֹף, בעל חי העף באויר. — עָף, התעופף, התנועע בתנועת הכנפים ברום האויר. — *עִפּוּשׁ האויר, שנשחת.

רוּחַ, תנועת האויר, ועין במקומו כל המתיחס לזה. — רִחֵף, העוף מרחף על.. הרוח מרחף. — *רֵיאָה, כלי הנשימה בבעלי חיים. — רָקִיעַ, כפת השמים הנראה ברום האויר שהמאורות כמו תלויים בו.

שָׁאַף. הכנים את האויר לתוך גופו דרך הפה. — שָׁט באויר, טס. —

*תֹּכֶן הָאֲוִיר, מכונה לתכון קלישות האויר וכמותו.

אֲוִירוּת, כמו אֲוִירִיּוּת: ולזה כשהוא מצטנן הוא מתדקדק ומשתחר לפי שיצא ממנו האוירות ולא נשאר ממנו אלא המימיות (רשב"ל דוכן לט:).

אֲוִירִי[1]) אֲוִירִי, אַוִּירִי אֲוִירִי, ת"ז, נקב' אוירית, אוירית, אוירית אוירית, מ"ר אוירים אויריב,

[1]) עין אויר, בדבר הנקוד.

אויריים, אויריים, אויריות אוריות, אויריות אויריות — דומה לְדאויר, שיש בו מטבע האויר וסגולותיו וחבר : luftig, Luft... airy ; aérieu (אלהים אליו (לגוף האדם) עצם רוחני אוירי דומה לרוחניות הגשמים העליונים, וזה העצם הוא נפשו (ר"י אב תכון, תרג' חובות הלבבות, שער הבחי'). ונק' אוירית הצורה האוירית (ראב"ד, אמונ' רמה א כ). החלק השני (של החמר הראשון) קבל צורה אוירית ונהיה בה יסוד האויר (רוח חן, פרק ז). ויש מי שחשב שהמלאכים יתלבשו בגופים אויריים וישתעבו בקרבתם לבני אדם (ר"י אברבנאל, פרשת וירא). לדם רצון ושמחה עם נדיבות גבורה ואהבה ליסוד האוירי[1] (כתי הנפש והלחש', כ"י פריז). קצת לצורה האשיית וקצת המימיות וקצתם האויריית וקצתו הארציית (נרבונ' מו"נ ע"ב). גם זך אוירי (רמ"ע מפאנו, אמרות טהור', העתים; ט). המקומות האויריים (רשב"ל דוראן, מג' אב' לז :). וכשהוא (העץ) מתעשן יוצאים מכנו חלקים אויריים (שם, חלק שוסים א). (המזל) אשיי או מימיי או אויריי (ר"י מטוליטולא, משפ' הככ' ד). — ובמשמעת של האויר : וכבר כתבו הטבעיים שמלהט השמש כשיתרשם בלחות האוירי שנתחדש מהמטר תראה הקשת (ר"י אברב', ש"ב כב). יש מי שאמר שהגופים בזמן התחיה לא יהיו מרכבים מהפכים אלא יהיו אוריים דקים וקלים (הוא, נחל' אב', תח' המתים). המים הנמצאים מכח העב האוירי והאד מכח הלחות (ר"מ קורדוכירו, אילימה, פרק ז). — ומ"ר : מהסבות האויריות המתהפכות מהקיץ והחרף על האדם (רי אברבנ', כראש' ויטע ה' אלה'). — ובמשמעת שמדבר בו אודות האויר : ואם למדת הפרשה עברי, חראית ספר האוירי (עמנ' מחב' ח).

אַוְירִיּוּת, אַוִירִיּוּת, אֲוִירִיּוּת, אֲוִירִיּוּת, — תכונת גוף אוירי : כי הם (השדים) נעלמים מבני אדם לדקותם ואויריותם (ר"י אברב', וארא, ככד לב פרעה). שיסודם (של השדים) הגובר היא האישיות והאויריות (נוה שלו', כא). והאויריות והמימיו' בנערים יותר והעפריות בישישים וזקנים (קאנון א א, השנים).

אֲוִיר קַדְמוֹן, בלשון המקבלים, כנוי לספירת כתר : אויר הקדמון שהוא הכתר (החייט, פרוש על מערכת אלהות, פרק ג). ומה שהסבה הראשונה נקראת אויר קדמון לא נקראת כך מפני שהיא קדמונית כי אין קדמון ואין ראשון אלא הקב"ה (שם בשם אחד הקדמונים). הספירה הראשונה נקראת האויר הקדמון בהסתלק היו"ד ישאר אור וזהו אור שכבר היה רוצה לומר כי אור נכלל באויר קדמון (הריקנאטי כראש' ג). כי קודם האצילות היה האויר הקדמון יחיד ולא היה נוטה מצד עלויו כלל והיו כחותיו של הקב"ה נסתרים וכו' וכשעלה הרצון מלפניו וכו' להמציא פעליו המשיך תוצאות התעלומה וכו' ונאצלו הספירות הקשורים בו כשלהבת הקשורה בגחלת ושואבים השפע והרצון ממנו יתעלה (הוא, שם) כי האור הזה היה גנוז באויר הקדמון הנקרא חשך כי הם מכוונים ה' כנגד ה' ועל כן נקרא בכל מקום בשם המיוחד (הוא שם ד). מצמצום הא"ס ב"ה נמשך האויר קדמון חלל ומקום לכל העלולים הנמשכים אחריו (שער השמים אירירי א ו ז). סוד בוצינא התחלתו באויר קדמון שהוא לדעתי אדם קדמון, אך בלתי מתוקן ושלם (שם שם ו ד)' דע שהאויר קדמון הוא כולו אין שלא נעשה כ"א בהעדר ובהסתלקות האור חצי המלבוש שנשאר הרשימו, ונקרא אויר קדמון מפני שהוא שלול גם מהרגשה (עמק המלך יא). אדם קדמון נקרא חכמה, אויר קדמון נקרא כתר, באופן שכתר הוא במקום זעיר (שם יט). שמתוך דבריו (של הזהר) משמע למבינים שאויר קדמון עם כל מה שיש בתוכוי הוא בערך מלכות לגבי הגליפו והמלכות לזעיר אנפין (שם קלז :).

אוֹכִיל[1], ש"ז, דבר מזון, אכל, Speise ; nourriture ; food : ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על

---

[1]) כך מנקד שם, אך הנקוד כנראה יותר חדש וף כתב היד.

[1]) כל מרי הדקדוק שלנו, ר"י ב"ג (בספר הרקמה), רד"ק (בשרשים) ר"י דוראן (אפודי) אברהם הבלמשי, וכו', החליטו כי היה בעברית הקדומה משקל פועיל, ואמרו כי היה השם אוכיל ונתנו לו חברים את אוביל ואופיר. אך שני אלה הם ש"ע פרטיים ואין ראיה מהם. ר"י דוראן מיחס לו עוד אח, את השם בורית, אם שרשו ברת. אך אחוה זו מספקת מאד, יען כמעט ברור הוא כי ת בורית איננה מן השרש ועפי"ר תבא מלה זו חסרה ומשקלה פעית. יתר דמיון עם אוכיל יש לתופין (ויקרא ו יד, בקצת ספרים מלא), וגם לתומיך (תהל' יז ה) שהביא ר"י גנאת, אעפ"י שגם במלה תופין (אפי' אם הנוסחה נכונה) יש ספק אם שרשו הוא הפן, והמלה תומיך היא בינוני ולא שם, ויש גם מפקפקים בהנוסחה. וקצת מהחדשים (אולסה' ואחרים) אמרו שמשקל זה

זרועתיו ולא ידעו כי רפאתים בחבלי אדם אמשכם בעבתות אהבה ואהיה לַהם כמרימי על לחיהם ואט אליו אוכיל (הושע יא 7). — והשתמשו קצת הסופרים במשמ' אכל סתם: ויט אליו אוכיל לבעכור וכ"ו (ויס כלוך מכתב, אולה"ס 7).

אוֹכֵל[1]) אֹכֵל ש"ז מ"ר אוכלִים, נְק' אוֹכֶלֶת, אוכלות, — כנוי למי שאוכֵל הרבה, Fresser; glutton; mangeur, האריה: ויאמר להם (שמשון להפלשתים) מהאֹכֵל יצא מאכל ומעז יצא מתוק (שופט' יד יד). — לתולעת או בנמה המשחתת התבואה, הגפן, וכדומה: וגערתי לכם באֹכל ולא ישחת לכם את פרי האדמה ולא תשכל לכם הגפן בשדה (מלאכי ג יא).

אוּל[1]),

הוא שארית משקל ההקטנה שהיה נהוג בלשון כמו בער' פּוּעיל. ברט (מסה"ש דף יז.) דחה מציאות הקטנה זו, וכבר טען עליו קֶניג(ב קיד)והוכיח כי החלטתו שבעברית הקדומה לא היתה כלל נהוגה צורת פועיל אינה מוכרחת, ובעברי' בזמן המשנה בודאי היתה נהוגה צורה זו להקטנה, כמו בודידה, שומירה, ולכן לא נמנע הוא כי היה נהוג בלשון, ואולי רק בישראל, המשקל אוכיל לא במשמ' מעט אכל כ"א אולי בדבור של הזערה, כמו בדבור לילדים וכדומה. — [1]) המדקדקים שלנו שנזכרו למעלה אמרו שזה שם ע"מ פּוּעיל, אך הרדק (במכלול) סבר כי זה הפעי' מן אכל, וכן רוב החדשים: גזנ' אוֹלִד אולסה', שטדה וכו'. אבל זה אינו מתישב כלל עם לשון הכתוב, ואפ' אם נגיה (כמו קניג) ואט אליו ואוכיל ג"כ המליצה דחוקה. ויתר נראה דעת המדקדקים שלנו שזה שם, ואולי היה המשקל הזה נהוג רק במקומו של הושע, ואפשר שהיה השם הזה נהוג רק בדבור לילדים, ולכן הושע שאהב לדבר כלשון ההמוני, הואיל ודמה אותם לילדים (תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי) השתמש גם בשם אוכיל כמו שמשתמשים בדבור עם הילדים וכדומה, ויש מגיהים בפסוק זה הגהות אחרות.

[1]) כּשקל סופר. באשורית אָכִלֻ — זאב, ותולעת המשחתת הדגן (מלון אשורי דלין ומוס ארנולד). בערב' אַכַּאלa) אַכִּיל, אַכּוּל, מי שאוכל הרבה. — [2]) שניהם כתיבים חסרים, אך דינם להיות מלאים, מפני שהוא שם ולא בינוני.

[2]) שרש שמי. בערב' שרש אולb) משמש במשמעו' רבות ובהן: הקדים לפני, והשם אָלc) החשוב והטוב (בבהמה ועץ), ועמודי האהל, ומה שנראה מרחוק בבקר ובערב, ומשפחה, בית המלכות. והשם אָלַהd) כלי מלאכה וכמו כן אברי הגוף. בארמית נשארה לו רק משמעת

a) أَكَّال أَكِيل أَكُول b) اول c) آل d) آلَة

אוּל[1]), ש"ז, מ"ר אולים כמי' אוּלִי, — א) גוף מרכב מאברים, Körper; organisme, body: כי קִנאתי בהוללים שלום רשעים אראה, כי אין חרצבות למותם[2]) ובריא אוּלָם[3]) (תהל' עג ג-7). — ב) חשוב ונכבד, ראש ומנהיג, Fürst, Edler; prince, noble: ויגל (נבוכדנצר) את יהויכין בבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו ואת אולי[3]) הארץ הוליך גולה מירושלם בבלה (מ"ב כד יט).

אוֹלָד[4]), ש"ז, מ"ר אולָדים, — עץ שקוצצים עליו הקולמס ומערבים בו הדיו: האולד[5]) והקולמסי' והמטלטלות והמשקלות (תוספתא כלי' ב"ב סוף). עץ שבתוך העץ לערב בו הדיו ולחתוך עליו ראש הקולמוס המשופה שמו אולד (רב האי גאון, פרוש כלים).

אוּלַי[6]), — מלה תורה האפשרות, תקוה, ספק, חשש, vielleicht; perhaps; peut-être. — אפשרות: אוּלַי יש חמשים צדיקם בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקם אשר בקרבה (בראש' יח כד). ואת הכסף המושב בפי אמתחתיכם

קדם: אוּלָא.

[1]) משקל אור, גוף. ולא ידוע מקורו. — [2]) אולי למו תם, בשתי מלים, ופרוש תם כמו תָּמִים, בלי כל מום. — [3]) דמיון צורת מ"ה זו עם צורת השם אוּלָם (אולם הבית) הטעה רוב המפרשים והביאם לחשב כי גם כאן הכונה לאותו שם, ואנסו את הכתוב בפרוש רחוק וזר: חזק כמו אולם, מה שאי אפשר כלל, יען נושא המשפט הוא רשעים והיה צ"ל בריאים במ"ר. אך כבר הרגיש הראב"ע כי ם אולם היא שמוש, ורצה לאמר אול שלהם, ויפרש אול כח ועצמה, וכן פרש הרד"ק. אבל גם פרוש זה אינו עולה יפה, כי אין טעם במאמר: הכח שלהם הוא בריא. ולכן נראה יותר דעת המבארים החדשים, המפרשים אול במשמעת גוף. — כך הוא הכתיב, והקריא הוא אֵוֵלֵי כמו אֵילֵי, כמו אֵילֵי מואב.

[4]) משק' כוֹכָב עוֹלָם, ולא נתברר מקורו, ועי' להלן בהערה לאוֹלָר. — [5]) כך כתוס' צוק' וכך במשנ' עם גוף פרוש הרמבם בכ"י ברלין. המו"ל פרוש רה"ג הגיה אולר, עפ"י גרסת הספרים. ועי' הערה ערך אולר.

[6]) באשורית אֻלָא (מלון אשורי דלין ומוס ארנולד). מֻרכב לפי דעת רוב חוקרי הלשון מן או ומן לא, לוּ. ברט דחה זה ומדמה לה המלה הארמית לואי ובעברי' באה ו לפני ל, ובערבית אפשר דומה לאולי המלה לַי לַיְתַa) שר"ל אף על פי כן.

a) لَ لَيْتَ

תשיבו בידכם אולי משגה הוא (שם מג יב). ויהי בצהרים ויהתל בהם (בנביאי הבעל) אליהו ויאמר קראו בקול גדול וכו' אולי ישן הוא (הבעל) ויקץ (מ"א יח כז). — תקוה: כי אמר (יעקב) אכפרה פניו (של עשו) במנחה ההלכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני (בראש' לב כא). ועתה לכה נא ארה לי את העם הזה כי עצום הוא ממני אולי אוכל נכה בו ואגרשנו מן הארץ (במד' כב ו). עתה נלכה שם (אל שמואל) אולי יגיד לנו את דרכנו (ש"א ט ו). פתאם נפלה בבל ותשבר הילילו עליה קחו צרי למכאובה אולי תרפא (ירמ' נא ח). עמדי נא בחבריך וברוב כשפיך באשר יגעת מנעוריך אולי תוכלי הועיל אולי תערוצי (ישע' מז יב). יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג כט). — חשש לשעבר: כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם (איוב א ה). — חשש להוה: ויאמרו איש ישראל אל החוי אולי בקרבי אתה ישב ואיך אכרות לך ברית (יהוש' ט ז). — חשש לעתיד: אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה התשחית בחמשה את כל העיר (בראש' יח כח). הן עשו אחי איש שער ואנכי איש חלק אולי ימשני אבי והייתי בעיניו כמתעתע והבאתי עלי קללה ולא ברכה (שם כז יא-יב). — ואם לא: ויאמר אליו העבד אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי (שם כד ה). וכמו אפילו: כי רוח יזרעו וסופתה יקצרו קמה אין לו צמח בלי יעשה קמח, אולי יעשה זרים יבלעהו (הושע ח ז). — ובמקום לולא: ותראני האתון ותט לפני זה שלש רגלים, אולי נטתה מפני כי עתה גם אתכה הרגתי (במד' כב לג). — ועם ב בראש, באולי: ואם באולי היה ראוי לבוא על ישראל (צרור המור ויחי ס ג.). ואם באולי נמצאי בנביא דבר או דברים שנראה שהם סותרים (עקרים ג כ) ק"ק רודם הסכימו שלא יוכל שום ישראל וכו' להיות קהיי"א ומינו עליהם ג' פרנסים ואם באולי הקצין או השנגשב"י ירצה לשום עליהם קהייא שישתדלו בכל מאמצי כחם שתפוץ הקהל יבא לידי גמר (שו"ת הרדב"ז תסז ג). אם באולי יעלה על הדעת שיש בספר הזה דברים שהם נגד האר"י ז"ל אל ידינוני לכף חובה אלא יתלה הטעות בחסרון ידיעתי (מכנת חסידים הקדמה). שאב באולי הקהל יתעצם עלינו ויבחרו להם שוחטים אחרים במקומך וכו' ריוח והצלה אעביד לך ממקום אחר (שמש לדק' מורפ רגו א"נ א). ומצוה ג"ב על כל גדול העיר כשיערב (ערוב תבשילין) לעצמו שיערב על כל בני עירו שאם באולי יהיה אחד מבני עירו טרוד ולא יערב וכו' שיצא בעירובו (הלכות אות תקכז ז). אם באולי לא ימצא העורב (ששלח נח מהתיבה) מנוח ומחיה עדין מ"מ קרוב הדבר שיוכל לשוב לפחות (פענח רזא נח ה). צוה לו שאם באולי ישלה יברור לפחות הכשרים בעיניו באולי לא יטעו (הזקוני בלה).

הנרדפים *אפשר *שמא.

אולָם[1], מלת הקשור, תורה א) הסכמה והגבלה למה שנאמר קודם, כמו אבל עם כל זה, אלא nichtsdestoweniger; jedoch; néanmoins; nevertheless: והבוא עם ו: ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו (בראש' מח יט). ויאמר ה' סלחתי כדברך ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ כי כל האנשים הראים את כבדי וכו' אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם (במדב' יד כ-כב). ידע אביך כי מצאתי חן בעיניך ויאמר אל ידע זאת יהונתן פן יעצב ואולם חי ה' וחי נפשך כי כפשע ביני ובין המות (ש"א כ ג). — ב) כמו אבל aber; mais; but: ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר לראשנה (בראש' כח יט). ויקראו את שם העיר דן וכו' ואולם ליש שם העיר לראשנה (שופט' יח כט). ועבדי מלך ארם אמרו אליו אלהי הרים אלהיהם (של ישראל) על כן חזקו ממנו ואולם נלחם אתם במישור אם לא נחזק מהם (מ"א כ כג). ובשו החזים וחפרו הקסמים ועטו על שפם כלם כי אין מענה אלהים ואולם אנכי מלאתי כח את רוח ה' ומשפט וגבורה להגיד ליעקב פשעו ולישראל חטאתו (מיכה ג ז-ח). — ובלי ו: ויען השטן את ה' ויאמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו אולם שלח נא ידך וגע אל עצמו ואל בשרו אם לא אל פניך יברכך (איוב ב ד-ה). כי אדם לעמל יולד ובני רשף יגביהו עוף, אולם אני

---

[1] רוב חוקרי הלשון סוברים כי זאת מלה מרכבת מן או ומן לם a) הערבי, שפרושו הוא לא. אך קשה לשער באיזה דרך קבלו או לא משמעת אך עם כל זה. ויש מדמים לאולם המלה האשורית אלם, שר"ל בפני, וגוזרים אולם מן אול (קניג, בוהל) במשמ' העומד בפני, ובהוספה סופית ־ם כמו אמנם, יומם, חנם. וגם זה דחוק.

a) لَمْ

אדרש אל אל ואל אלהים אשים דברתי (שם ה ז ח).—ג) במשמעת רק, אפס, allein ; seulement ; only : כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר ותכחד מן הארץ ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראתך את כחי (שמות ט יס-יו). ויאמר דוד לאביגיל ברוך ה׳ אלהי ישראל אשר שלחך היום הזה לקראתי וברוך טעמך וברוכה את אשר כליתני היום הזה מבוא בדמים והושע ידי לי ואולם חי ה׳ אלהי ישראל אשר מנעני מהרע אתך כי לולא מהרת ותבאתי לקראתי כי אם נותר לנבל עד אור הבקר משתין בקיר (ש״א כה לג לד). — ד) אחרי הפסק, להתחלת ענין אחר : ואולם שמע נא איוב מלי וכל דברי האזינה וכו׳ (איוב לג א). — ה) יואחרי אם — אם במשמעת במה שנוגע לפר׳.. ותמצא אדון הנביאים יאמר לכלל ישראל שמע ישראל וכו׳ ויעורר היחידים אל דרכם המיוחד אם בבאור ואם ברמז, אולם בבאור במאמרו היום והשבות אל לבבך (ר״א דלמידיגו, בחי׳ הדת).

ב. **אוּלָם**[1]) אֻלָם, ש״ז מ״ר אוּלָמִים, סמי׳ אוּלָם אֻלַמֵּי (אוּלַם אוּלַמֵּי) כנוי אוּלַמֵּיכֶם, — חדר גדול על פני כל הבית, Vorhalle ; vestibule : והאולם על פני היכל הבית עשרים אמה ארכו (מ״א ו ג). בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה׳ (יואל ב יז). והנה פתח היכל ה׳ בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש (יחזק׳ ח יו). (ובבוא הנשיא) דרך אולם השער יבוא (שם מד ג). — ומ״ל וההיכל הפנימי ואלמי החצר (שם מא יה). — ב) חדר גדול מרוח, Saal;salle;hall : אולם הכסא, אולם המשפט : ואולם הכסא אשר ישפט שם אלם המשפט (מ״א ז ז). — פתח של אולם, שהיה גבהו ארבעים אמה ורוחבו כ׳ (מדות ג ז). והיה למשל לפתח גדול, רחב, ולרוחב בכלל : לבן של ראשנים כפתחו של אולם (עירובין נג.).—יבריא כאולם[2]), בריא חזק: אשפך שיחי לפני צורי, בלב נשבר ולא כאולם בריא (סליחות מנחה ויה״כ). יש שישכב בריא כאולם בטרם בקר ואיננו (קלונימוס ב״ר קלונימוס, אבן בחן). — ובהשאלה :

ואולם הדבר בכל הצדדים בריא כאולם שהמשפחה בהכשרה עומדת (רשב״א, שו״ת חלק א שפו).—ג) חזק, fort ; strong ; stark : יפעת עפרים שאגת אריה, לא נהיתה כזאת ולא תהיה, ישאג ויטרף כארי אולם [1]) ישם בפי טרפו עדי יחיה (ר״י הלוי יפעת עפרים, דיואן מק״ג). — ועפי״ר עם בריא : היוכלו כל חכמי הגלילות, ואם יתן להם מלא בית כסף וזהב, לעשות ארבות בשמים להזיל ולהציג מהם דרך כחות אחרית בנין חדש כברוש ובריא אולם (ר׳ ידעיה הבדרשי בחינות עולם, יב). ובמרוצה כאיש גבור בריא אולם עשה (אברהם) כל העבודות ההם (ר״י אברבנאל, פרשת וירא, א). שידו וכל גופו של משה היה שוה המזג ובריא אולם (הוא, שמות, ויעל משה). אם יהיה בריא אולם וחזק הבנין ומראה פניו יפה (אידה לדרך א ג ח). ביאור בעזר וסיוע לזכרון בריא אולם (לב האריה, אריה מודינה). והוא (שאול) היה יועץ וחכם ובריא אולם (הוא, ש״א כח). חלי אין מרפא בסיל חכם בעיניו, כי כבריא אולם לא ידרש ארוכה לחליו (כ״י סטנוב, אסף א יא). אל תיגע להעשיר פן תמות ברשע כסל בעודך בריא אולם (הוא שם ב עט ד). — ולדבר מפשט : בהיות הכח המתפעל באשה המקבלת מוכן ובריא אולם (אברבנאל, שמות). — *ונהג העם בארץ ישראל לברך אדם חולה או שחלה והבריא לקרא לו : בריא אולם !

*__אוּלָר__[2]), אוּלָר, ש״ז, מ״ר אוּלָרִים — תער הסופרים, סכין קטן שמתקנים ומשפים בו הקולמוס

---

[1]) משקל כומז, עוגב. וקמץ ע״פ קים גם בסמי׳ יחיד כמו כתב, יקר (שד״ל, רקמה). ובסמי׳ רבים אלמי אף שעפ״י ההקש היה דינו להיות אולמי או אולמי. ומקור השם לא נתברר. קצת חכמי הלשון סוברים שהוא נגזר מן אול במשמעת קודם : ואינו מחור. ביתר לשונות השמיות אין לו חבר. — [2]) עי׳ הערה לערך אול

טעות המפרשים (ואפי׳ ר״י גנאח בעצמו) בפסוק ובריא אולם (תהל׳ עג ג) וע״פ טעות זו נשתרש אח״כ המנהג בלשון לאמר בריא כאולם בריא אולם במשמעת בריא וחזק — [1]) כמו זהב אופז, אך לא ינקב ולא יתרבה, מפני שאיננו ש״ת (ר״א שם משקל פועל.

[2]) כך נקדו לוי, ע״מ כבב עולם. בוקשר׳ וכשתלי אולר, וכך במשנ׳ מנק כ״י פרמה.וצ״ד אלר. דיסו׳אלר,קוה׳ אולר. מקור המלה לא ידוע. לוי בסמכו על נוסח׳ משבשה בהערוך שחותרין בו במקום שחותכין בו, חפץ לגזור אולר מן מלה יונית אורוססו ὀρύσσω אבל כבר העיר דר׳ פלישר כמה רחוקה השערה זו, ויחליט כי זאת המלה היא אחת מהמלים הרבות שנשתרשו בלשון היהודים בזמן המשנה שאין לעמד על מוצאן. יסטרוב גזרו מן ילד. קרוים חפש לו מקור אחר ביונית, אך כבר דחה לו (הער׳ לקרויס) את כל ההשערו׳ הללו והעיר כי בפירושי הדברים והכלים היותר בני סמך הם הגאוני׳,

לכתיבה, Federmesser; canif; penknife :: א ו ל ר'¹) והקולמוס (משנה כלים יב ח). ו ה א ו ל ר שכורתין בו הסופרים ראש הקולמוס של קנה (רמב"ם הלכות כלים, ט יו).

אִוֶּלֶת ²) כנוי אִוַּלְתִּי מ"ר אִוָּלוֹת—אִוַּלְתּוֹת ש"נ העדר שכל, Dummheit; sottise; foolishness: ערום כסה דעת ולב כסילים יקרא אִוֶּלֶת (משלי יב כג). אִוֶּלֶת שמחה לחסר לב (שם יה כא). אם תכתש את האויל במכתשת בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אִוַּלְתּוֹ (שם כז כב). פגוש ד"ב שכול באיש ואל כסיל בְּאִוַּלְתּוֹ (שם יז יב). — ובמשמעה דברי שטות, מעשה בלי דעת: לשון חכמים תיטיב דעת ופי כסיל יביע אִוֶּלֶת (שם יה ב). אִוֶּלֶת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו (שם כב טו). ככלב שב על קאו כסיל שונה באִוַּלְתּוֹ (שם כו יא). אל תען כסיל כְּאִוַּלְתּוֹ פן תשוה לו גם אתה, ענה כסיל כאִוַּלְתּוֹ פן יהיה חכם בעיניו (שם ד-ה). — ומ"ר *אִוַּלְתּוֹת: ואינם חושבים כי כאשר הם מדברים בקצת ה א ו ל ת ו ת האל ימותו ויאבדו (ר"י אבן תבון, הקדמת חו"ד לרסע"ג). ב) אשה שאין לה דעת, dumme; sotte; stupid: חכמות נשים בנתה ביתה וְאִוֶּלֶת ³) בידיה תהרסנו (שם יד א).

*__אוּם__¹), ש"נ, מ"ר אומות, — פֵּרות כבושים מרסקים או מבשלים וכיוצא בזה שנעשו כעין גוף רך אחד, marmalade; marmelade; Marmelade: התמרים והגרוגרות שהפכן ונעשו אום (תוספתא עוקצים ב). היתה לו א ו ם של זיתים ועתיד להופכו(ה) כיון שתקע בה יתד אעפ"י שיש בה גושין הרבה הרי אלו אינן חיבור (שם טהרות י). גרגרין שנשרו במים ונעשו א ו ם (שם). אם היה (השרץ שנמצא בריחים של בית הבד) נוגע ב א ו ם (משנה טהרות ט ח). לפיכך שרץ שנמצא על א ו ם של זיתים, והם הזיתים שנעשו כולן גוף אחד, אפילו נגע בכשעורה הכל טמא (רמבם טומאת אוכלין, ז טז).

*__אוֹם__²)—א) כמו אֵם: מה למטן עשה בת זכר כבה נקבה אף למעלן עשה א ו ם זכר כ א ו ם נקבה (ירוש' יבמ' יא יא ד).— ב) עקר הנגע, המכה, בנגוד להפשיון המתהוה אחרי כן: בהרת כגריס ופשתה כחצי גריס והלך מן ה א ו ם כחצי גריס (נגעים ד ח). היה בו (בהשחין) פסיון או שהלכה לה ה א ו ם או שנתמעטה (שם א ה).

אוֹם³), ש"נ, — חלק עצם הריאה שהאונות מחברות ודבוקות בו, כמו אומה שלקמן. ניקבה ה א ו ם של הריאה אעפ"י שרופק סותמה טרפה (רמבם שחי' ז ג). האום של ריאה שנמצאת סמוכה לדופן (שם ה)

—¹) גרס' ספרי הדפוס, וכן משנ' עם גוף פרוש הרמבם וכן הערו' וכן כ"י פרמה. והביא הערו' שני פרושי' האחד שהוא עץ שקוצצי' עליו הקולמוס, והוא פרושו של רב האי גאון, אך גרסתו היא אולד בדלת. והפרוש השני שהוא כלי שמשפים בו ראש הקולמוס, וכן פרש הרמבם בפרוש המשנה שלו כתב וז"ל: אולר אלמקט' והו אלה תקטע בה אטראף אלאקלאם (תרגום דירינבורג: אולר הוא סכין קטן והוא כלי יחתכו בו קצוות הקולמסים). והשתמש בו הרמב"ם במשמעה זו בספרו משנה תורה. ומ"מ אין לדחות פרושו של רב האי גאון שמפיו אנו חיים בפרושי מלים רבים שמסר לנו כמו שקבל מרבותיו. אפס, בהיות שגרסתו היא א ו ל ד בדלת, וגם בתוספתא הוצ' צוקרמנדל כך הגרסה, וכך במשנ' עם גוף פרוש הרמב"ם כ"י ברלין, יש לקבל מלה זו כשם בפני עצמו להכלי שזכר הגאון והמצוי באמת בארצות המזרח במקום שמשתמשים עוד בקולמוסים של קנה, ועי' למעלה ערך א ו ל ד.

²) משקל אִגֶּרֶת. ומ"ר דינו להיות אִוָּלוֹת. ור"י אבן תבון שהשתמש במ"ר אִוַּלְתּוֹת נהג בזה לא כדין המשקל, אך לא נגד הקש הלשון. כי כבר נהגו העברים מנהג זה באשפת אשפתות, אלמנות אלמנותים, תזנות תזנותים, כמו שאברר הטעם במקומו. וכן נתקבל אח"כ בלשון מ"ר לאדרכתא אדרכתות אסמכתא אסמכתות, וכן תוספתא תוספתות. — במשקל אֻמֶּת חֲגֹרֶת חֲרֹשֶׁת. ואמר ר"י בן גנאח וז"ל: והיתה ההקשה על הדרך הזה שיאמרו בלשון הנקבה מאויל אחר הפך ההא תו ואחר חסר היוד אולת ע"ם גברת מםלכות, ומפני שהיה קשה להם נטו אל בנין אדיר ואמרי ואולת בידיה תהרסנו והוציאו התאר מוצא השם (ספר השרשים). וכן ת"י שַׁטְיָתָא. רשי: אשה שוטה, וכן הראב"ע וכן הרד"ק, והביא דמיון עִוֶּרֶת, אמר וז"ל: ויתכן להיות השם והתואר משקל אחד ויהי אולת בידיה תואר בפלס עורת, ואפי' שזה חירק וזה פתח הכל אחד במשקל אִוַּל כמו פִּקֵּחַ, ומזה בא אִוֶּלֶת. ע"כ. ואפשר כי חמשה א ו ל י ם שנמסרו במסורה ח ס ר י ם (ישע' יט יא תהל' קז יז (במקום הזה יש מפקפקים באמתת הנוסחה) משלי ט, יו כב) הם מזה המשקל.

¹) כך נקודה מלה זו במשניות מנקדות, וכן נקד לוי, והוא ע"ם כּוֹס.

²) חזרה לקריאה הקדומה, וצריך באמת לקרא אֵם, ועי' שום—שֵׁם.

³) סוברים, כי היא המלה א ו ם ומקודמת במשמעת אֵם. ואולי צמחה המלה מעצמה מהשם א ו נ א, כדי להבדיל בין שני חלקי הריאה. וכן אומא א ו מ ה, מן א ו נ א א ו נ ה. בארמית בתש' רב שרירא גאון: בתרתי א ו מ י דריאה (תש' הגא' הרכ' שלא).

אומר אומדן, עי' אמד, אמדן.

***אוּמָה**[1]) ש"נ, מ"ר אומות חלק הריאה שהאונות מחברות אליו: אונה דריאה דסמיכא לאומה דריאה ששאלתם וכו' (רב למת גאון, תמדה גנוזה, סא). יבדק הריאה בראשונה בשתי האומות בשני צדדין וכו' ואם יבדק אוזן הסמוך לאומה עם האונה (הלכות קלוכות דר' יהודאי גאון כקכן תולדס של האבנים של הורוין). ואונא הסרוכה באומא והיא אצלה וכו' ולא מצינו אומא בגמ' (רש"י חולין מו:) ולכך קראוה ראשונים אומא לפי שאינה בכלל אונות (תוס שם מו.). וכי בשביל שהשוטים קראוה אומה נאסור אנו הבהמה (תשובות רש"י). חמש אונים יש לה לריאה שלש מימינה ושנים משמאלה חוץ משתי אומות גדולות שהן גופה של ריאה (ר' יהודה הדסי הקראי, האשכול, לד). הריאה יש לה ב' אומות גדולות וה' אונין (ראב"י תותן הראבד האשכול, סדר יח טריפות). נהגו טבחי מקומנו להתיר סירכה העולה מן האומה לדופן (רשב"א' שעט). ו' כנפי הריאה ה' אונות וב' אומות (רמ"ק, אילימה ה א). נמצאת אונה יתירה בסוף שיפולי האומה כשרה (ר"י קארו, שו"ע יו"ד לה ד). שאנו רואין שהסירכות מצויות במקום תיתוכי דאונות יותר משהן מצויות למטה באומה (מג' משנה רמב' שחי' ז ג בשם הגאונים).

אוֹמֵן[2]) אֹמֵן, ש"ז, לנק' אוֹמֶנֶת. אֹמֶנֶת, מ"ר אוֹמְנִים, אֹמְנִים, אוֹמְנוֹת, אֹמְנוֹת — מי שאֹמֵן את הילד, מגדל ומרבה אותו, Erzieher; éducateur; educator: האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו כי תאמר אלי שאהו בחיקך כאשר ישא הָאֹמֵן את היֹנק (במדבר יא יב). ותקח נעמי את הילד ותשיתהו בחיקה ותהי לו לאֹמֶנֶת (רות ד יו). וליהונתן בן שאול בן נכה רגלים בן חמש שנים וכו' ותשאהו אֹמַנְתּוֹ ותנס (ש"ב ד ד). וישלח (יהוא) אל יזרעאל הזקנים ואל הָאֹמְנִים (מ"ב י א). והיו מלכים אֹמְנַיִךְ ושרותיהם מיניקותיך (ישעיה מט כג). — ובפזמון: לו אהיה יונק ואתה אומני (ידד שנת עיני, א"מ ערלקי).

***אוֹמָן**[3]) אוּמָן, ש"ז, מ"ר אוּמָנִיּוֹת, אוּמָנִים, — שורה אחת של קמה שהקוצר הולך וקוצר מקצה השדה ועד קצהו, וכן בכרם Erntestreifen; ligne de moisson harvest-strip: של בית נמר היו מלקטים על החבל ונותנים פאה מכל אומן ואומן (פאה ד ה). פועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן (משנה ב"מ ז ד). לא יאכל עמו (הנודר הנאה עם המודר) מן האבום שלפני הפועלים ולא יעשה עמו באומן שכל רוגלות ורוגלות אומן בפ"ע (ירוש' נדרים ד ה). — ובכלל הליכה מן קצה אחד עד קצה השני: ויירגלו (המרגלים) אותה (את הארץ) מלמד שהלכו בה ד' אומנין[1]) שתי וערב (רש"י דבר' א כד).

***אוּמָן**[1]), ש"ז, מ"ר אוּמָנִים, — אדם מלֻמד במלאכה מן המלאכות, Handwerker; artisan: ההדיוט תופר כדרכו והאומן מכליב (מו"ק א ח). עושין מעקה לגג ולמרפסת מעשה הדיוט אבל לא מעשה אומן (שם י.). אלו כלים שאין האומן רשאי למכרם בשביעית מחרישה וכל כליה וכו' (שבי' ה ו). בכפיפה מצרית (שנפחתה) שאף האומן אינו יכול להחזירה (כלי' כו א). הנותן כלים לאומן לעשות לו ונגמרה מלאכתו עד שלא מתקבל שכרו הרי הוא כנושא שכר (תוספתא ב"מ ז יח). — הילמי

---

[1]) משקל עברי מן אומא, ועי' למעלה הערה לאום.

[2]) מן אמן.

[3]) ע"מ אוֹצָר, עולם, כּוּמָז, עוּגָב, ומ"ר דינו להיות אוּמָנִים או אוּמָנוֹת, כמו אוּצָרוֹת, אך הרבים אומניות קצת ראיה כי מלה זו ממקור זר מוצאה, ובאמת לוי גוזר אותה ממלה יונית ὄγμος שפרושה קו שורה, אך זה רחוק, וכן לא הביא ש' קרויס מלה זו בין המלים השאולות. וככר העיר דלמן (ZDPV, XXVIII, 35) כי הפלחים הערבים קוראים גם עתה שורה זו אְמאן a): כשיש קוצרים אחדים לקצור שדה, מעמידים את הקוצרים בשורה מימין לשמאל, וכל אחד מהם קוצר מה שלפניו עד קצה השדה, ותוזר ומתחיל שורה חדשה. בדרום ומזרח א"י קוראים כל שורה כזאת, כשנים או שלשה מתר רחבו, וג'ה, ר"ל פניו, ובצפון, בפרט במרג' עיון (עמק יזרעאל) וכמו"כ בחלב, קוראים לזה אְמאן, והוא מקביל ללגנה שהיא שורה של זריעה, וישיר ע"ז הקוצר הערבי: יא אמאנך ריתך בור, ריתך מרעי לזרזור (אהה אומנך הלואי שהיית בור, הלואי שהיית מרעה לזרזור). ע"כ. הרמבם בפרוש המשנה וז"ל: ולא יעשה עמו באומן שלא יקצר בשורה אחת. וכן כתב במשנה תורה (נדרים ו יז). ועי' לחם משנה שם. — [1]) דר' ברלינר (פרש"י, על התו') העיר על זה וז"ל: בספרי הנוסחה אונגין, ועי' ב"מ צ"א הפועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן. ע"כ.

[2]) מן אמן עי' שם. משקל שוּעָל.

إمّان

צריכה אומן מי מלח אין צריכה אומן (ירוש' שבת יד ג). באומן משל בית אבטינס שנוטל בשכרו קטורת (שם שקל' ג מח:). בנוהג שבעולם מלך בו"ד בונה פלטין אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא מדעת אומן (מד"ר בראש' פרשה א). אני גַמָל אני חַמָּר, אני כהן אני בומר, אני שוער, אני זַמָּר, וְאוּמן לעשות רשת, אני בקי במרחשת ובחצים ובקשת, אני שוע אני בושת, אני יקיר ושעשועים, אני איש חי אביר רועים וְאוּמָן טוב בכובעים (עמנ' מחברת ט). —ובצרוף עם שמות אחרים איבר אומן, טבח אומן, איבר וטבח שזו אומנותם: כדי שיהיה איבר אומן חורש ושונה (תוספתא ב"מ י"א). אם היה טבח אומן לא ישקל בידו ומנית מפני שידו במשקל (שם· יו"ט ג). הנוגע בפסיקות של שתי עד שלש אצבעות חבור מפני שהכובם[1] אומן מחלידו לתוכו (שם כלים ב"ב א). רופא אומן שריפא ברשות בית דין והזיק שוגג פטור (שם גיט' ד ז). (ספר תורה כתוב) בדיו נאה בקולמוס נאה ובלבלר אומן (שבת קלג:). —ובית האומן: מוליכין ומביאין כלים מבית האומן (פסח' ד ז). גיזי צמר הלקוחות מבית האומן (ב"מ ב ב). תנור שבא מחותך מבית האומן (כל' ה ט). — ומ"ר: האומנין קורין בראש הנדבך (ברכ' ב ד). נתן לאומנין לתקן וקלקלו (ב"ק ט ג). השוכר את האומנין והטעו זא"ז (ב"מ ו א). הלוקח כלים מאומני עם הארץ (תוספתא חגי' ג). צילצול היה במקדש ושל נחשת היה והיה קולו ערב ונפגם ושלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים ותיקנוהו ולא היה קולו ערב (ערכין י:). — ומשל: שבע שנים היה רעב בארץ ועל פתח האומן לא עבר (בארמית: שבע שני הוה כפנא ואבבא דאומנא לא חליף (סנה' כט.). אין אומן בלי כלים ואין חכם בלי ספרים (שו"ת גבול בנימין והקד' לזה"ת). הרגל עשה אומן (שם).—אוּמַן יַד, מי שידו מהירה ופקיעה לעשות כל מלאכה: ודאי בבדיקה צריך אומן יד והרגל והרגשה (שו"ת חוות יאיר הלכ' שחיטה). — ועי' מלאכה כל השיכים. — ב) *מקיז דם, מוהל וכדומה Aderlasser; saigneur; surg. barber: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה, בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה ובית הכנסת ובית המרחץ וביהכ"ם רופא ואומן[1] ולבלר ומלמד תינוקות (סנה' יז:). — ומ"ר: שמשי אומנין (ירוש' שבת ב ה.).

*אוּמָּנוּת, ש"נ, מ"ר אוּמָּנִיּוֹת, — א) ידיעה לעשות מלאכה כתקונה, Kunstfertigkeit Handwerk; metier; trade: ר' מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקייה וקלה (קידוש' ד יד). אם היה אומן נותנין לו שני כלי אומנות (ערכ' יג). רבן גמליאל אומר כל שיש בידו אומנות למה הוא דומה לכרם שמוקף גדר ולארים שמוקף סייג (תוספתא קידושין א). ר' יוסי אומר משום רבן גמליאל כל מי שיש בידו אומנות למה הוא דומה לאשה שיש לה בעל בין מתקשטת ובין שאינה מתקשטת אין הכל מסתכלין בה (שם). — וכל שאינו מלמד את בנו אומנות כאילו מלמדו ליסטות (קידוש' כט).— ומ"ר: כל האומנות אָדם הראשון למדם (מד"ר בראש' פרשה כד). — ומשל: תפשת אומנותי לבוש לבושי (ילקוט שמעוני, תהל' עב). —ובמשמעת בני האומנות: שלש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות ואלו הן החייטים הספרים והכובסין (פסחים ד ו). — ולא היו יושבים (בבית הכנסת הגדולה באלכסנדריה) מעורבבין אלא זהבים בפני עצמן וכספין בפני עצמן וכו' כדי שיהא אכסנאי בא ומיטפל לאומנותו ומשם היתה פרנסתו יוצאת (תוספתא, סוכה ד).— מכאן אתה למד שאם ברח ראש האומנות ברחה כל האומנות (מדרש תהלים קיד ט). —ועצם המלאכה, הדבר העשוי: לפכך אין בני העיר מעכבין גם על המוכרים להביא אומנותם ולמכור לנקבצים בשוק (רש"י, ב"ב כב.).—ב) עסק שאדם עוסק בו לפרנסתו: יה"ר מלפניך ה' אל' שתהא תורתך אומנותנו (ברכות יז:). לא עשה לרעהו רעה שלא ירד לאומנות חברו (מכות כד.). כל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנותו בפניו (ברכות מג.). אין לך אדם אוהב את בן אומנותו אבל החכם אוהב את בן אומנותו (מד"ר בראש' פר' מז). —

1) גרסת הגר"א, וכן עמנ' לו REJ.XVI 159, ובנוסח' הכובים.

1) בארמ' אומנא: האי מאן דשתי בקרנא דאומנא (מכ' טז:), ר"ל בקרן של מקיז דם. האי אומנא (ר"ל מוהל) דלא מייץ סכנה היא (שבת קלג:). וכן פרשו הגאונים והערוך ורשי ורמבם השם אומנין במקומות האלה במשמעה זו. וכן סמ"ג: רופא והוא המוהל ואומן והוא המקיז דם.

ג) ובהשאלה, ערמה, תחבולה, Kunst, Kunstgriff; artifice: כל הצדיקים באו באומניות על הקב"ה (מד"ר בה"ש מו).— ד) עבודת המלכות, Staatsdienst; service d'état; state service: האחין והשותפין שנפל אחד מהן לאומנות[1] (ב"ב ט ד). — בעל אומנות, בעלי אומניות, עי' בעל. — ועי' מלאכה השיכים.

אוּמָנִי, בת"ז, לנק' אוּמָנִית, מה שנעשה במלאכה, באומנות, künstlich; artificiel; artificial: יהי הצלם שם משותף או מסופק, אשר הוא נאמר על הצורה האומנית (ר"י חריזי, תרגום מו"נ א א). שתי הרכבות מעשי וטבעי ושניהם מראים חבור הנפרדים במקום אחד לבד כי ההרכבה האומנית מתגוררת והטבעית נמזגת (יוסף בן צדיק, עולם קטן, א ד).

אוּמָנִית,—ש"נ, אשה בעלת אומנות: אומנית שאמרה ששלחה הכלי ע"י קטן (תש' מהרמ"ט, בקית).

און[2],

און[3], ש"ז, מ"ר אונים, — א) כח עצמה, Kraft; puissance; strength: הנה נא כחו (של הבהמות) במתניו ואונו בשרירי בטנו (איוב מ יז). — ואמר המשורר: נדוד הסיר אוני והבהיל רעיוני ושת פי ולשוני אסורים בזיקים (ר"א ב"ע). — וישתמשו בו עפי"ר במ"ר: המוציא במספר צבאם (של השמים) מרוב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר (ישע' מ כו). נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה (שם כט). — ובפרט כח גבר, כח ההולדה, Manneskraft, Zeugungskraft; force virile; virility: ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני (בראשית מט ג). כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אנו (דבר' כא יז). — ולכן ראשית און, ראשית אונים שם נרדף לבכור: ויך כל בכור בארץ מצרים ראשית אונים באהלי חם (תהל' עח נא). ויך כל בכר בארצם ראשית לכל אונם (שם קה לו). — בכור און, בכור מן האב להבדילו מבכור פטר רחם, בכור מן האם: כי בכור און מקודש הוא (המכחר, פרשת כוא). הכתוב העדיף לבכור און לקחת חלק נוסף מן אחיו וכו' שבכור איש יקרא בכור און ובכור האשה יקרא פטר רחם (ר' אהרן הקראי, גן עדן דיני ירושה ב). — ב) בהעברה, בן, יורש, Erbe, Sohn; héritier, fils; son, heir: אור חשך באהלו (של הרשע) ונרו עליו ידעך, יצרו צעדי אונו ותשליכהו עצתו (איוב יח ו-ז). יהי רעב אנו ואיד נכון לצלעו (שם יב). — ואמר הפיט במ"ר: השאננים בטח ובעמל אנוש אינמו, ועם אדם לא ינגעו אונימו (אתבכה לדעת, יוצ' לשב' ברא') ג) ימי הכח והעז של האדם, Mannesalter; virilité; manhood: בבטן עקב (יעקב) את אחיו ובאונו שרה את אלהים (הושע יב ד). — ד) עשר, כמו הון, Reichtum; richesse; wealth: ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי (הוש' יב ט). — ה) צער צרה Schmerz; douleur; sorrow: ויהי בצאת נפשה (של רחל) כי מתה ותקרא לו בן אוני (בראש' לה יח). נחר בקראי גרוני, דבק לחכי לשוני, היה לבי סחרחר מרוב כאבי ואוני (בן גבירול, שירי שלמה, דוקס א). — ובמשמעת איש קשה יום; בעל מזל רע: צר לי עליך המשורר בן אוני גם אתה, ידעתי, חלית כמוני (ילג, סלוק סבינה). — לחם אונים, שאוכל האבל בהיותו אונן: ולא יערבו לו זבחיהם כלחם אונים להם[1]) כל אוכליו יטמאו (הושע ט ד).

און[2]) ש"ז, כנוי אוני אונם, סמי' און — א) מה שהוא נגד הצדק והישר, Ungerechtigkeit; iniquité; iniquity: לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל (במדבר כג כא). מעשיהם מעשי און ופעל חמס בכפיהם רגליהם לרע ירצו וימהרו לשפך דם נקי מחשבותיהם מחשבות און שד ושבר במסלותם (ישעיה נט ו-ז). אם און בידך הרחיקהו ואל תלין באהלך עולה (איוב יא יד). כבסי מרעה לבך ירושלם למען תושעי עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך (ירמיה ד יד). און יחשב (הרשע) על משכבו יתיצב על דרך לא טוב רע לא ימאס (תהל' לו ה). — ב) בכלל, דבר או מעשה רע, Uebel; le mal; evil: כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא

---

[1]) באישו' אמנ אמנת עבודת הצבא (ברע).

[2]) שרש שמי, אך נבדלו הלשונות האחיות בשמושו במשמעות מתחלפות.

[3]) מלה עברית, ואין לה חבר בלשונות האחיות

---

[1]) יש מגיהים לחמם (BJ, V 30).

[2]) מלה עברית, ולא נשאר לנו במק־א ממשקל זה אלא ארבע מלים וכלן בעלי ע"ו, והן: און, עול, מות, תוך. והוא משקל פעל הקדום שנשתנה לפעל, ולפני מפיק ו נשמר קול הפתח ונת ארך, אעפ"י שבמלת רות נשתנה לסגול ובעול נשתנה בסמי' עול. בנקוד הבבלי וו פתוחה און.

פעלתי און (משלי ל כ). וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם (תהל' לד כג). — ג) כזב, שקר, מרמה, Betrug;tromperie;falsehood: כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר והלומות השוא ידברו הבל ינחמו (זכרי' י ב). — ומה שהושג באון וחמס: בניו ירצו דלים וידיו תשבנה אונו (איוב כ י).— ה) רעה, צרה, Unheil; malheur; misfortune: כי קול מגיד מדן ומשמיע און מהר אפרים (ירמיה ד יה). מקול אויב מפני עקת רשע כי ימיטו עלי און ובאף ישטמוני (תהלים נה ד). ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה ורהבם עמל ואון (שם צ י). — ו) דברים קשים, חרפה וקלסה, Schmähung; injure; reviling: אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני אם תסיר מתוכך מוטה שלח אצבע ודבר און (ישעי' נח ט). — איש און, אנשי און, פועלי און, מתי און: יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו (ישעיה נה ז). אבי יבחן איוב עד נצח על תשבת באנשי און (איוב לד לו). הארח עולם תשמר אשר דרכו מתי און (שם כב יה). וגם הוא חכם ויבא רע ואת דבריו לא הסיר וקם על בית מרעים ועל עזרת (עזת) פעלי און (ישעיה לא ב). הלא איד לעול ונכר לפעלי און (איוב לא ג).—ובאה מלה זו גם במקום אין: הן כלם און אפס מעשיהם רוח ותוהו נסכיהם (ישעיה מא כט).—*און גליון[1], — כנוי של גנאי להספרים שמספר בהם חייו ופעולותיו ותורתו של ישו הנוצרי, Evangelium; évangile; evangel: און גליון[2] וספרי הצדוקים אין מצילים אותם מפני הדליקה (שבת קיו.). ובאו (הנוצרים) בספיקה הזאת (בענין זמן מותו של ישו הנוצרי) מפני שמצאו שנתלה בן שלשים שנה (הטבור לר' אבר' הנשיאטער י).

און[3]), ש"ז, נקי' אונה, מ"ר אונים, אונות, — איש און, פשוט הדעת, פתי: במות אדם רשע תאבד תקוה ותוחלת אונים[4]) אבדה (משלי יא ז).

ב.***און**[1]) אונה אונו אוני ש"נ, מ"ר אונות אוניות, שטר מכר, מתנה, וכיוצא בזה, Schenk- oder Verkaufbrief; lettre de vente, de don etc.; bill of sale: האוכל שדה מחמת אוננו ונמצאת אוננו שהיא, פסולה הרי זו אינה חזקה (תוספתא ב"ב ב). הרי שהיה אוכל שדה ובא בחזקת שהוא שלו וקרא עליו אחד ערער לומר שלי היא והוציא זה את אוננו לומר שמכרת לי או שנתת לי במתנה אם אמר איני מכיר בשטר זה מעולם יתקים השטר בחותמיו (ב"ב קיד:). המוכר עבדו לנכרי יצא לחרות וצריך גט שחרור מרבו ראשון אמר רשב"ג במה דברים אמורים שלא כתב עליו אוננו אבל כתב עליו אוננו זהו שחרורו היכי דמי אוננו אמר רב ששת דכתב ליה כשתברח ממני אין לי עסק בך (קדוש' ו:). מי כותב את האונה וכו' מי מעיד על האונה (מד"ר כרהש' עט). שניהם באוני[1]) אחת (שם ב). — ומ"ר: אחד מן האחין שהיה נושא ונותן בתוך הבית והיו אונות ושטרות יוצאין על שמו (ב"ב נב:). כמה אוניות נכתבו על שמו (מד"ר כרהש' פד). אנחנו הח"מ מעידים ומודיעים לכל רואי כתבינו זה שנתברר לנו באונות ושטרות שיש לו להח"ב קלונימוס ב"ר אשר חלק רביעית וחלק א' מל"ו מכל הקרקע (QGJD I, 334). הנה נתברר ונודע לנו באונות ושטרות שביד ר' משה הלוי (שם). והיחיד און: שטרי און, כותב עליהם און (תנח' ירוש', המספיק, ככר 93, בהערה ג).

*****און**[3]), ש"ז, מ"ר אונים. — כריכת חוטים, ובפרט של פשתן בצאתם מהטויה קודם שנתלבנו בתנור, Strähne; écheveau de fils; skein: אין נותנין אונין[4]) של פשתן לתוך התנור אלא כדי שיהבילו מבעוד יום (שבת א ו). חשתי משישלק והערב מיד והאונין של פשתן משיתלבנו (נגע' יא ח). תנור

---

[1]) מדרש מלים המוני ושנוי לגנאי של חשם היוני.— [2]) כך בהערוך דפ' ויניציה, ובעה"ק שנת שי"ן ובעה"ק קראקא. ובדפוסים אחרונים מחקה הרשות, וכן בנוסח' התלמוד הגליונים. ופרש הערוך: פי' נכתב און על הגליון. ע"כ. והוא מדרש מלים המוני.

[3]) משקל טוב, ועי' לקמן.—[4]) רש"י פרש אונים בניו, ואינו נכון, כי הכנוי חסר. וראב"ע, וכן רד"ק במכלול בשם ר"י בן אלעזר אמרו כי אונים הוא ש"ת ע"מ טובים מלשון און, ויש מפקפקים בדיוק הנוסחה ומגיהים אוילים, עפ"י תרגום השבעים, וזהו המתישב ביתר לענין הכתוב, שו"ל כי האוילים אשר סמכו על הרשע תוחלתם אבדה במותו.

[1]) מלה נכרית, והעד על זה אונו, אוני, ומ"ר: אוניות, והוא מיונית ὠνή ולעניני מקח וממכר וחיי המדינה קבלו היהודים הרבה מלים מהיונים והרומאים בימי שלטונם של אלו בארץ ישראל. — [2]) כך בכ"י ודפוס ראשון, ובהדפוסים נשתבש.

[3]) משקל חוט. לוי, קוה' וקר' רצו לגזרו מיונ', אך כבר דחה זה לו, והמלה נושאת עליה חותם מלה שמית, אך לא נתברר מקור' ועי' הערה שלאחרי זו. — [4]) תרגם רה"ג (נגע' יא ח) בירינה בטיית, והגיה קוה'

להטמין בו אונין של פשתן (ירוש׳ שבי׳ ה לו.).

ב.·.**און**, כמו אוּנָה: אם האונות הקטנות סמוכין און אל און וכו׳ ואם הקטנה דבוקה אל האום הגדולה אֵם הריאה (חלד׳ הדני הול׳ חפשטין הלכ׳ טריפות ג ה ט). — ועי׳ אונה.

***אוֹנָאָה**, ־ש״נ, מ״ר אוֹנָאוֹת, — א) נזק שגורם המוכר להקונה בלקחו בעד מה שמכר יתר משויה, או הקונה להמוכר בלקחו המקח בפחות משויה, Uebervorteiluug; duperdrie; duping: האונאה ארבעה כסף מעשרים וארבעה כסף לסלע שתות למקח עד̀ מתי מותר להחזיר עד כדי שיראה לתגר או לקרובו (כ״מ ג 7). הורה רבי טרפון בלוד האונאה שמנה כסף לסלע שליש למקח ושמחו תגרי לוד אמר להם כל היום מותר לחזור אמרו לו ינית לנו רבי טרפון במקומינו (שם). אונאה פחות משתות נקנה מקח יותר על שתות בטל מקח שתות קנה ומחזיר אונאה (שם נ:). — ב) *אוֹנָאַת דְּבָרִים, צער שיעשה אדם לחברו בדברים קשים, במעשה רע, Neckerei; agacerie; teasing: כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו חפץ ליקח אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך (שם). מרובה אונאת דברים מאונאת ממון (תוספתא כ״מ ג כה). באונאת דברים הא כיצד וכו אם היה גר ובא ללמוד תורה אל יאמר לו פה שאכל נבלות וטרפות בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה וכו׳ אם היו חמרים מבקשים תבואה ממנו לא יאמר להם לכו אצל פלוני שהוא מוכר תבואה ויודע בו שלא מכר מעולם (גמרא שם נח:). גדול אונאת דברים מאונאת ממון וכו׳ זה בגופו וזה בממונו ר׳ שמואל בר נחמני אומר זה ניתן להישבון וזה לא ניתן להישבון (שם). לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה (שם נט.). אמרה ליה (אימא שלום אשת ר״א) כך מקובלני מבית אבי אבא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה (שם נט:). — ועי׳ צער.

אונה, התאונה וכו׳, עי׳ אנה.

·.**אוֹנָה**[1], ש״נ, מ״ר אונות, — בהריאה, חלקים עגולים קצת ונבדלים זה מזה כעין אזנים או כנפים, Lungenlappen; lobe du poumon; lobe of lung: אם האונות הקטנות סמוכות און אל און (הלכ׳ טרפ׳ לחלדד הדני). ונידון אותו (קרום בריאה) כאונה (תשו׳ רב למח גאון, JQR, XVII, 274), וחמש אונות יש לה לריאה כשיתלה אותה האדם בידו ופני ריאה לפניו, שלש מימין ושתים מן השמאל (רמבם, הלכות שחיטה, ח א). נמצאו שתי האונות כאונה אחת (שם ו). בסירכה הנמצאת בגג האונה (תשו׳ רשבא, תקלא). ואנו קורין ג״ב גנב לאונה סרוכה התלויה בבים (ספר החיים למהרי״ל).

·.**אוֹנָה**[2], ש״נ, מ״ר אוֹנוֹת, — א) מקום לנות בו לעובר ארח, Station, ומ״ר: כמה אוונות יש מכאן ועד מקום פלוני (רשי שם).

·.**אוֹנִיאֵל**, שם לאחר ממלאכי החבלה הממונה בגיהנום, Name eines Engels der Hölle

---

כוריגה ושער שזה חַ׳רג׳ a) בערב׳. אבל עקר פרוש ח׳רג הוא קשוט לבגדים. ואין ספק בדבר שבמקום כיריגה צ״ל מידיגה, והוא מ ד ג׳ ה, שכך תרגם מלה זו גם הרמבם שם וז״ל: ואונין של פשתן היא מ ד ג׳ ה גזל אלכתאן, ותרגם דרנב׳ מרגה חבילי מטוה, והעיר שהוא מ ד א ש ה שהובא בהוספה למלונים הערבים של דוזי (מדאשה b) échevean de fils) ר״ל כריכות של חוטים וכן Dr. J. Friedlaender Arab. Lex. z. Maimuni. והערו׳ בפרוש: אונין בל״ם תקוה והוא חוטין. ורשי (שבת ו:) פרש: אגודות של פשתן מנופץ. ע״כ. אבל כבר דחו תוספ׳ (שם כז:) פרוש זה: פי׳ בקנטרס שלא נטוה, וכו׳ ונראה לר״י דאונין היינו מטוה וכן פי׳ בערוך. וכן ר״ש נגע׳ יא ח דחה פרושם של מי שאמרו כי אונין הוא פשתן לא טווי. וריגר (Rieger, Technol. I, 11, Anm.) שכתב: der ausgekämmte Flachs kam zur Spinnerei in Bündeln (אונין של פשתן, אניצי פשתן) פרש נגד רה״ג והערוך והרמבם והתוספות.

a) خَرَج b) مداشة

[1]) בארמי׳ אונא כמו אודנא, און, על שם צורת החלקים האלה. בארמי׳: ה׳ אוני אית לה לריאה אפה כלפי גברא תלתא מימינא ותרתי משמאלא (חולין מו.). ובשגרת הלשון קבלה המלה צורה עברית אונה. ובאה גם הצורה העברית בארמי׳: אונה דריאה דססיכא לאומה דריאה (רב למח גאון, חמדה גנוזה סא).

[2]) באר: דיתיב בארבא אי נמי דקאזיל מאוונא לאוונא (תענית יא.). דשכיח למיטרח ולמיזבן מאוונא לאוונא (כ״מ עט:). וליהוי (נזירות אחת) כל פרסה ופרסה וכו׳ וליהוי כל אוונא ואוונא (נזיר ז.). ובסור׳ אוּנָא, אֻונָא, ותרגם בר עלי בערבי׳ אלמנזל אלמאוי, ר״ל מלון דירה.

nom d'un ange infernal ; name of an angel of hell : הכית הה' (של גיהנום) נידונים בו עשרת אלפים ריבוא בכל יום וכו' והמלאך הממונה המכה אותם א ו נ י א ל שמו (מדרש כונן).

אוניה, אוניות, עי' אניה.

***אוֹנֵן**[1]), ש"ז, לנק' אוננת, מ"ר אוננים, אוננות, — א). אבל, ובפרט כל זמן שלא נקבר המת: א ו נ ן טובל ואוכל את פסחו בערב (פסח' ח ח). א"ר יוסי בר בון דוד מת בעצרת והיו כל ישראל א ו נ נ י ן והקריבו למחר (ירוש' חגיגה פרק ב' הל'). — ב) ״בכלל עצב הרבה: ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון מהולל ו א ו נ ן ובילי ושוע ואכזרי ורחמן (רמבם, דעות א א). ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ו א ו נ ן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות (שם ד). — ג) נוהג מנהג אנינות: אשתו ארוסה (אם מתה) לא א ו נ ן ולא מיטמא לה וכן היא (אם מת הארום) לא א ו נ נ ת ולא מיטמאה לה (כתובות נג.). לא היו (קרובי הרוגי בי"ד) מתאבלים אלא א ו נ נ ין שאין אנינות אלא בלב (סנהד' מו).

***אוֹנְנוּת**[1]), ש"נ,—אבלות ועצב: כל אלה הם מופתים הלציים לקיחים על צד הקינה ו ה א ו נ נ ו ת (בן שויב קול בוכים סא :).

***אוֹנָנִי**[2]), ש"ז, — מי שעושה מעשה א ו נ ן בן יהודה, ובפרט מי שמוציא זרע ע"י פעולה בידים על האבר (בן זאב[3]), מלון גרמני עברי ערך זעלבסט בעפלעקונג).

*אונקיא, עי' אוקיא.

***אוֹסֵר**[4]) ש"ז, — ראש ומפקד מערכת המלחמה: וזכר שראש המלחמה שנקרא א ו ס ר מלשון ויאסר את רכבו (אברבנאל מ"א יא כ).

*אוף, עי' אף.

אוֹפֶה[5]), אֹפֶה, ש"ז, מ"ר אופים, אֹפים, אופָה, מ"ר אופות, ש"נ, — מי שאומנותו לאפות לחם וכל מעשה מאפה, Bäcker ; boulanger ; baker : ובסל העליון מכל מאכל פרעה מעשה אֹפֶה (ברא' מ יז). חטאו משקה מלך מצרים והאֹפֶה (שם א). כמו תנור בערה מֵאֹפֶה[1]) (הוש' ז ד). כל הלילה ישן אֹפֵהֶם[1]) בקר הוא בער כאש להבה (שם ו). — ומ"ר: ויקצף פרעה על שני סריסיו על שר המשקים ועל שרה אוֹפִים (ברא' מ ב). ויפקדו את ירמיהו בחצר המטרה ונתן לו ככר לחם ליום מחוץ הָאֹפִים (ירמ' לז כא). — ולנק' אפות: ואת בנותיכם יקח (המלך) לרקחות ולטבחות ולאפות (ש"א ח יג).

---

[1]) מן אנן.

[2]) על שם א ו נ ן בן יהודה, על פי המספר עליו (ברא' לח ט): והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה. — [3]) בן זאב מתרגם במלה זו השם המפשט, עצם הפעולה, אך זה משקל ש"ת ולא משקל של שם מפשט.

[4]) מן אסר.

[5]) מן אָפָה, עי"ש. וכולם חסרים מלבד שר

***אוֹפָה**[2]), ש"נ,—כמו אופי, אֹפִי, טיבו וטבעו ותכונת רוחו של אדם, Charakter;character;caractère נשמה זו ה א ו פ ה[3]) (מד"ר ברא' יד). היא הנשמה והיא ה א ו פ ה (אור השכל שם).

אוֹפִיר[4]), אֹפִיר, שם ארץ שמשם היה המלך שלמה מביא זהב, Ophir : וישלח חירם באני את עבדיו אנשי אניות יודעי הים עם עבדי שלמה ויבאו אופירה ויקחו משם זהב ארבע מאות ועשרים ככר ויבאו אל המלך שלמה (מ"א ט כח). וגם אני חירם אשר נשא זהב מֵאֹפִיר הביא מֵאֹפִיר עצי אלמגים הרבה מאד (שם י יא). — זְהַב אופיר, כֶּתֶם אופיר, זהב טוב מאד: אוקיר אנוש מפז ואדם מִכֶּתֶם אופיר (ישעי' יג יב). שלשת אלפים ככרי זהב מִזְּהַב אופיר (דה"י א כט ד). — ובא השם אופיר לבדו כנוי לזהב: ושית על עפר בצר ובצור נחלים אופיר (איוב כב כד).

אוֹפַן[5]), אֹפַן, בהפסק אוֹפָן, ש"ז, מ"ר אופַנים, — א) גלגל, והוא כלי עגול סובב על קטבו ישמש

האופים. — [1]) יש אומרים כי הכתוב משבש ומגיהים הגהות מתחלפות. —

[2]) עי' הערה לאֹפִי. — [3]) כך במדרש דפ' ויניציה עם רשי ועם פרוש אור השכל. וכן בגוף הפרוש שם ובנוסח' ה א ו פ י. ופרש המדרש בעצמו: דברייתא אמרין ה א ו פ י ת א טבא. עי' אֹפִי.

[4]) לא עלה בידי החכמים עד כה לברר לאיזו מהארצות קראו הכנענים והעברים בשם זה. יש סוברים שהיא ארץ בני א ב ה י ר ה בהודו על הנהר אינדוס, ויש אומרים כי ארץ זהב זו היתה באפריקה באדמת סופלה אשר על חוף המזרחי, ואחרים מבקשים אותה בתוך נגב אפריקה. ורוב החוקרים החדשים נוטים יותר להדעה כי א ו פ י ר היתה מדינה בתימן.

[5]) משקל פועל, שושן, דונג. ולא נתארכה תנוע' הפתח מפני נטית הנון להתכפלות (קניג ב פת, ג תקא). בלשונות השמיות האחרות לא נמצא שם זה במשמעה זו, ולהשרש א פ ן, שישנו אמנם בערבית וסורית, אין משמעה קרובה לזו שנוכל לאמר כי ממנו נגזר השם אופן. וע"ב יש אומרים כי זו מלה זרה

להניע דבר בלי גרירה וחכוך, בפרט עגלה וכיוצא בזה, Rad; roue; wheel: ויסר (אלהים) את אֹפַן מרכבותיו (של מצרים) וינהגהו בכבדת (שמות יד כה). כי לא בחרוץ יודש קצח ואוֹפַן עגלה על כמון יוסב (ישעי׳ כח כז). קול שוט וקול רעש אוֹפָן וסוס דֹהר ומרכבה מרקדה (נחום ג ב). וארבעת הָאוֹפַנִּים למתחת למסגרות (מ״א ז לב). וארבעה אוֹפַנֵּי נחשת למכונה האחת (שם ל). — ב) במראה הנבואה של יחזקאל: וארא החיות והנה אוֹפַן אחד בארץ אצל החיות לארבעת פניו מראה הָאוֹפַנִּים כעין תרשיש (יחזק׳ א יה-יו). וְהָאוֹפַנִּים מלאים עינים סביב (שם י יב). — ג) *כנוי למין אחד ממיני המלאכים, Engelname; nom d'ange; name of angel: לא תעשון כדמות שמשיי המשמשים לפני במרום כגון אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת (ר״ה כד:). ובכל אחד ואחד (של שלש מאות ותשעים רקיעים) משרתים ושרפים ואופנים וכרובים וגלגלים וכסא הכבוד (מס׳ ד״א ב). ולאחר שחצה המים ברא אראלים ומלאכים ואופנים ושרפים וחשמלים ונפח בהם אש (מדרש כונן יום ב). כנגדם למעלה היא מעלת משרתי עליון קדוש ומכון מעלתם למעלה במקום אותם הנקראים אופנים ואין מי שישיג מעלתם של אלו כי גבוה מעלתם ונועם השם מגיע אליהם מזוהר התשובה העליונה (ספר גן עדן נוס׳ ב ביהמ״ד ילינק ג, קלד). וְהָאוֹפַנִּים וחיות הקדש ברעש גדול מתנשאים לעֻמת השרפים (תפל׳ שחרית). ובמחנה חיות ואופנים וכרובים (ר״ש בן גבירול, כתר מלכות). עשרה כתות (מלאכים) אשר הם מקבלים מן עשר ספירות ושמם אראלים אישים וכו׳ אופנים שרפים ועשרה מלאכים שנבראו תחלה הם ממונים על עשר מחנות אלו וכו׳ כרוב על הכרובים ורפאל על האופנים יהואל על השרפים (עמק המלך עולם היצירה קעה). מין ממיני מלאכים הנקראים אופנים נעשו צורות פשוטות לאופני העשרה והם הרקיעים והגלגלים וכו׳ וכל אלו נעשו מאש ומים שהם חו״ג דבריאה (המלאכים והרקיעים, משנת חסידים א ג). — ד) ˇכך קראו הַפַּיְּטִים הקדמונים להפיוטים שיסדו לקראם בתפלה בתוך תפלת

בעברית, אך יש סוברים כי בעברית היה לשרש אפן משמעת פנה, ומזה נגזר השם לכלי הפונה וסובב. ואינו מֻתְּר.

והאופנים: ובאופן דר״ה וחיות אשר הנה מרובעות יסד ר״א הקלירי מוספי חדש וכו׳ (תוספ׳ ר״ה ח:). לכן יסד באופן מאתמול קידמנוך לחלותך מלך (הרוקח ר״ה סי׳ נג). ועל דא אנו סומכים לומר פיוטים ויוצרות וזולתות ואופנים (שבלי הלקט, תפ׳ כח). שאומרים האשכנזים שאין לאמר אופן בשביעי של פסח וסמך ממ״ש ויסר את אופן מרכבותיו (שו״ת חוות יאיר סי׳ רכה). בשבת הגדול אומר יוצר אתי מלבנון כלה ואופן וזולת וקרובץ (מהרי״ל שבת הגדול). ואין משנין אפילו אופנים אעפ״י שהחזן אומר אותם (שם בימים שבין פסח לשבועות). — ד) ˇדרך צד, האֹפֶן של הדבר[1], Art, Weise; manière façon; manner: וראוי שנחקור אם יודע השם יתברך אלו הדברים הפרטיים אשר בכאן אם לא ידעם, ואם ידעם על איזה אופן שידעם (הרלב״ג, מלחמות, ג א). שאין כל השלילות נאמרות בו על אופן אחד (ר״י אלבו, עקרים ב ל). ועל דרך זה תוכל לפרש הכתוב בדרכים רבים ואופנים מתחלפים (ר״י אברבנאל, פרשת יתרו). — בְּאוֹפֶן ש...: שהיו שומרים תמיד פתח שער בית המלך באופן שכאשר היה בא המלך מביתו אל בית ה׳ ישאו הרצים אותם המגנים (הוא מ״א יד). — ד) ˇבחכמת התכונה, עגולים דמיוניים המחלקים את הארץ ואת הרקיע, Meridian; Zone; méridien: וכשיהיה קוטב אופן המזלות נפרד מן נקודת נכח הראש מיד יהיה אופן המזלות נפרד מאופן המפריש כמנהג כל שני אופנים גדולים שהם נפגשים בכדור (אברהם ב״ר חייא, צורת הארץ ח). והעיגול הזה אשר דברנו בו נקרא אופן המפריש מפני שהוא מפריש ומבדיל בין הכוכבים אשר יתראו ממעל לו ובין הכוכבים אשר יסתרו למטה ממנו (נתמ׳ ונע׳ ב לה). — אופן ארבעה צירים: ונקרא אופן ארבעה צירים יען שהוא עובר על שני צירי העולם ועל שני צירי המזלות (שם לח). — אוֹפַן הַמִּישׁוֹר, Equator; équateur: והעיגולה הגדולה בעיגולות הנ״ז נקרא אופן המישור, ואופן הזה חולק את הרקיע לשני חלקים שוים, חציו צפונה וחציו לדרומה (הוא, שם א ד). דע כי יש ברקיע אופן מוקף אל אמצעיתו

[1] בירוש׳ דמאי פרק ו באה מלה זו במאמר איפנא לית לן אופנא לית לסתמא, ופרשוה המפרשים בכונה זו, אך המאמר אינו מובן היטב, וע״כ פרשו ר״ז פרנקל עפ״י לשון יונית במשמעת הוספה. ועי׳ אֹפֶן.

והוא רחוק מכל אחד משני הקוטבים תשעים מעלות ·׳ (מאיר אלדבי, שבילי אמונה, ב ב). וחכמי המחקר קראו לאופן הזה א ו פ ן ה מ י ש ו ר (שם). — וכמו״כ אופַן חֲצִי הַיּוֹם: אמנם א ו פ ן חצי היום הוא עיגול עובר על קטבי העולם ועל נקודת גבה ראשינו ונקרא א ו פ ן ח צ י ה י ו ם כי בכל משכנות הישוב ובכל עת ועת מעתות השנה כאשר יהי׳ השמש על א ו פ ן חצי היום שלו בסבוב התנועה הכללית אז יהיה לו ח צ י ה י ו ם (א׳ ב״ר חייא, אספירא, שער ב). העיגול השלישי נקרא א ו פ ן חצי היום ויש שקורין לו עיגול הדרומי (נחמ׳ וגע׳ ב לו). — ·ובהשאלה למערכת השמים בכלל: ה א ו פ ן לך התנכר, וזמן בוגד לך התאכזר, השקט ובטח, כי המגור לא ידחה מה שנגזר (עמנ׳ מחב׳ א). — ה) ·כלי מענים השתמשו בו לפנים לענות בו בני אדם[1]. das Rad (Folter); la roue (tort.); the wheel (torture): ויוציאום החוצה וישימו אותם ב א ו פ נ י ם (יוסף הכהן, דה״י למלכי צרפת ועותמן). גם קדושי פורציה נשרפו באותו פרק ואחי חמי ז״ל נדון ב א ו פ ן בעיר האגנוא (זכרונות של יוסלמן REJ. XVI, 85). ר׳ יצחק הבחור בר יוסף נכתת ב א ו פ ן (ספר זכרון של מגנלא, שם VI 13). ואת אחיה אִיפְּנוּ וקלעו ב א ו פ ן וכו׳ ונתן רשות להוריד את החסידים מן ה א ו פ ן (QGJD,III,19). נתיסרו ונכתתו עצמותיהם ב א ו פ ן ביסורים קשים (שם 12). אנשים שנהרגו בקדוש ה׳ במיתת הא ו פ ן (שד״ל,מכתבי׳ עה). —ג) ·עיגול של מטלית וכדו׳ מצבע אד֗ם או יר֗ק שאנסו הגויים את היהודים לפנים לשים על בגדיהם: ובשהייתי אני המחבר בצרפת היינו מוליכים א ו פ נ י ם על הבגדים, כי כן גזרו על היהודים בעת ההיא וכו׳ ויש שהיו עושים א ו פ ן מן הקלף ותופרים אותו במחט להבגדים (הר״מ מרוטנברג, שערי תשובות, תכח).

חלקי האופן:

גַּב, ·זְרוֹעוֹת, חִשֻּׁק, חִשֻּׁר, ·טַבּוּר, יָרוּת, סֶרֶן, עי׳ כ״א במקומו. —

והפעל אִפֵּן, והנרדף גִּלְגֵּל, והשיכים סֹבֵב וכו׳ במקומם.

∞אוֹפָּן[2], ש״ז, לנק׳ ־נָת, מ״ר אופנים, ־נות, רוכב ∞אפנים, Radfahrer; cyclist; cycliste.

---

[1]) במקרא נמצא: מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן (משלי כ כו), ואולי כונה בזה לאופן העינויים, כי הוא ענוי קדום והיה ידוע להיוני׳ והרומאי׳ הקודמים.

[2]) פועל מהשם אופן וְאִפְנַיִם שלקמן.

·׳ **אוֹפַנִּי** ש״ז, לנק׳ אופַנִּית, תנועה אופַנִּית; יש לשמים ב׳ תנועות הא׳ בסבובו והשנית א ו פ נ י ת (ר׳ יהודה בעל מדרש חכמה).

***אוֹפַנִּיאֵל** ש״ז,— שם מלאך: א ו פ נ י א ל שהוא ממונה על א ו פ ן הלבנה (היכלות).

∞אָפְנַיִם[1],— כלי מרכב משני אופנים עומדים זה לפני זה ירכב עליו אדם ויניע את האופנים ברגליו, Rad; Bicycle. וכבר השתמשו הרבה במלה זו בהעתונים ובספרים.

·אופק, עי׳ אפק.

אוץ[2]

אוּץ[3]) עבר אָץ, אַצְתִּי עתיד יָאוּץ, תָּאוּץ לווי אוּץ, אוּצִי וכו׳,—א) פ״ע, מהר, עשה במהירות גדולה, עזה. eilen, hastig sein; se hâter; hasten: וְאָץ להעשיר לא ינקה (משלי כח כ). חזית איש אָץ בדבריו תקוה לכסיל ממנו (שם כט כ). — ומ״ל: רצים אָצִים ומתקבצים וללכת מתאמצים (ר״י הלוי, קדושה ליוה״כ, תפלוס אכודרהם). — ועכר: ואיך אשקט ואיך אשלה, ונפשי אל בני תכלה, אשר אצתי לבקש נאו ארוכה לו ואין מעלה (ראב״ע תוחלת נכזבה). — אות זה החדש אֲצַתְ מכל לקדש (יוצ׳ פ׳ החדש). אצילי מרעו נבד שעיר, תולדות אלה בני שעיר בְּקָשָׁם אָצוּ אשו להבעיר (קרו׳ פ׳ זכור). אָצוּ פתוח חרבות, והמציאו צרות רבות בארבות (זול׳ שבת חנכ׳). ובשלילה לדבר שאין בו רוח חיים: ויעמד השמש בחצי השמים ולא אָץ לבא כיום תמים (יהושע י יג).

---

[1]) מן, אופן, ע״ם אָזְנַיִם.

[2]) כנראה שרש עברי, כי ספק הוא אם יש לו יחס להפעל׳ אַצ אַצ׳ a) בערב׳ שמשמע׳ שבר, חוק, הכרית.

[3]) בכל המקומו׳ שבא שם פעל זה אין הכרע אם הוא מנע״ו או מנע״י, כי הבינוני שוה בשתי הגזרות, ובשני המקומות שבא העתיד ממנו אפשר לאמר כי הוא הפעיל מנע״ו. ולכן יש לפקפק אם בעתיד קל וצווי צריך לאמר תָּאוּץ אוּץ אוּצוּ או תָּאִיץ אִיץ אִיצוּ כמו שִׁירוּ. אך אבי הדקדוק ר״י חיוג התליט אותו לנע״ו וכתב בפרוש כי עתידו יָאוּץ, ואחריו ריב״ג והאפודי, והרד״ק החליטו גם הם לנע״ו. ובן זאב אעפ״י שבתל״ע פקפק ונטה יותר לדעת מי שחשבוהו לנע״י, הביאו באוה״ש בכ״ז בין נע״ו, וכמו״כ גזניוס, פירסט, והאחרונים.—ועי׳

---

a) أصّ أضّ

— וכן אמר המשורר: אקרא ימי נוער אשר רחקו מני היות שבים ולא אָצוּ (רמכע,תרשי׳ ה ג). בין נערצים רצים כנחל שלות המונים אלה אדירי שמים רצה גם אֵצָה כאבק ברוח, הקטנה הצעירה ארץ המים (חד״ס, הדעת והמות). ימים אָצִים סביב לך רצים (הות הכל הבל). — ב) פ״י, דחק שיעשה, urge ; presser ; antreiben: והנוגשים אָצִים לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו (שמות ה יג). והתחנן המשורר: שובו בחורי כי מאד צרו לי צעדי זקן אשר אָצוּ (רמכ״ע, תרשים, ה ד). — ועם ב אחריו: אָץ (המות) בם להוציאם מבית מגוריהם (רמכ״ע, ככן הזכר מעללי תכל). — כי עתה לא אצה בו לנוע עד הנה (חד״ס חמת ותמוגה, מחזה י). ג) אָץ ל... היה המקום ובדומה צר, דחוק, be narrow ; être étroit ; eng sein, עי׳ אָץ. — ״וביחס להזמן: אך אץ לי ללכת שרים שרות לשמע (שד״ל גין תרח לג). הכותב בחפזון נדול כי אָצָה לו השעה (ילג, אגרות כ רל). — ד) עם מן אחריו, ברח, השתמט מן, sich e. S. entziehen ; se soustraire ; withdraw from: ואני לא אַצְתִּי [1]) מֵרֹעֶה אחריך ויום אנוש לא התאויתי (ירמ׳ יז יו.). — וכן השתמש המשורר במליצה זו; ומרועה אחריך לא אַצְתִּי ולא סרתי, כי עמך דבר לא חסרתי (עמנואל, מחב׳ יח).

—הֵאִיץ[2]) עתיד יָאִיץ,—א) עם ב אחריו, הֵאִיץ בפלוני, דחק בו שיעשה, press ; presser ; drängen: וַיָּאִיצוּ[3]) המלאכים בלוט לאמר קום קח את אשתך (ברא׳ יט טו).— ואמר המשורר: אך נוגשים תמה מאיצים בי עד יתנוני אל שאול סוחר (רמכ״ע, תרשים שער ה). — ובעבר: ובהיותו באישון לילה ואפלה לא תאיצו בו לצאת, אבל בכמו חשחר עלה אז תאיצו בו (ר״י אברבנאל, בראש׳ יח טו). — ועם כנוי הפעול: יצרי האיצני לדבר קשות וכו׳ ורעיון לבי האיצני לאמר (אהרן אלכורקי REJ 1890). — וביחס הפעול של הדבר, יהָאִיץ דבר לפלוני: מה תְאִיצוּן מוסר, לבן עשר, עוד מעט קט יגדל ויוסר (רמכ״ע, כן אדמה). — ב) ״פ״ע, כמו אץ: והחמה בזמן הזה היא הולכת ומתרחקת מגלגל המישור

הערה לאיץ.—[1])מליצה זו קשה להלמה, ולכן יש מגיהים בכתוב הגהות מתחלפות, אך כמו שהבאתי בפנים, כבר השתמשו הסופרים במטבע זו.— [2]) הפעיל ע ב ר זה נתן ר״י חיוג, ואחריו אחרים המובאים בפנים.—[3])יש חשבים זה לעתיד קל, כמבואר למעלה.

מאיצה להתקרב לצד צפון (יסוד עולם ילח׳ יסר׳ לח:). עורו נא רעיוני, עורו הקיצו, מלאו ידי ולשורר הָאִיצוּ (מיכ״ל, כנור בת ציון).

*אוֹץ[1]), ת״ז, לנק׳ אוֹצָה, מ״ר אוֹצִים אוצות, — א) בדבר המקיף לדבר, כשהוא קצת צר ודחוק על המוקף, firmly pressed ; serré ; fest gedrängt: טבעת אוצה, לאמר מכוּנת ממש להאצבע ויושבת עליו חזק: והאגד שעל גבי מכה והקשקשים שעל גבי השבר והשירין והנזמים והקטלאות והטבעות אוצין חוצצין רפין אין חוצצין (תוספ׳ מקואות ו ח). שירים שבכרעי המטה אוצין חיבור רִפין אינו חיבור ושבידי הזב אפילו אוצין אינו חיבור (שם כל׳ כ״מ ט). — ב) קרוב וצפוף זה לזה, close ; épais ; dicht: סלין של גת ושל בד אוצין צריך לחטחט ורפין צריך לנער (שם ז ג).

אוֹצָר[2]), ש״ז סמי׳ אוֹצַר מ״ר אוֹצָרוֹת, אֹצְרוֹת סמי׳ אוֹצְרוֹת אֹצְרוֹת,—א) צבור של דברים יקרים, כסף וזהב ואבנים טובות וכדו׳ treasure ; trésor ; Schatz: טוב מעט ביראת ה׳ מֵאוֹצָר רב ומהומה בו (משלי יה יו). ויקח (שישק מלך מצרים) את אֹצְרוֹת בית ה׳ ואת אוֹצְרוֹת בית המלך ואת הכל לקח (מ״א יד כ). ותמלא ארצו כסף וזהב ואין קצה לאֹצְרֹתָיו (ישע׳ ב ז). ישאו על כתף עירים חיליהם ועל דבשת גמלים אוֹצְרוֹתָם (שם ל ו). פעל אֹצָרוֹת בלשון שקר הבל נדף מבקשי מות (משלי כא ו). לא יועילו אוֹצְרוֹת רשע וצדקה תציל ממות (שם י ב).—ואמר בן סירא: חכמה טמונה ואוצר מוסתר מה תועלת בשתיהן (נוסחה העברית של קמבריג׳ פרשה יח).—ובהשאלה: יראת ה׳ היא אוֹצָרוֹ (ישעי׳ לג ו).— ב) המקום ששם האוצרות צבורים, trésorerie ; Schatzkammer ; treasury: וכל כסף וזהב וכלי נחשת וברזל קדש הוא לה׳ אוֹצַר ה׳ יבא (יהוש׳ ו יט). ויבא שלמה את קדשי דוד אביו את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באֹצְרוֹת בית ה׳ (מ״א ז נא). בחכמתך ובתבונתך עשית לך חיל ותעש זהב וכסף בְּאוֹצְרוֹתֶיךָ (יחזק׳ כח ד). ואוֹצָרוֹת עשה (המלך חזקיה) לו לכסף ולזהב ולאבן יקרה ולבשמים ולמגנים ולכל כלי חמדה (דה״י ב לב כז).—ג) מקום שמירה לתבואה, יין, וכדומה, cellar ; cave, grenier ; Keller,Speicher:

[1]) משק׳ טוב טובים. ועי׳ הערה לשרש אוץ.
[2]) משקל פוֹעל משרש אצר, עי״ש.

עכשו פרדות תחת מגיפתיהם נָשַׁמּוּ אוֹצָרוֹת נהרסו ממגורות כי הוביש דגן (יואל א ז). לאוֹצְרוֹת היין (ממונה) זבדי השפמי וכו' ועל אֹצְרוֹת השמן יועש (דה"י א כז כז-כח). לא מכר (עם המרחץ) את המגורות של מים ולא את האוצרות של עצים (ב"ב ד ו). רחת של גרוסות טמאה של אוצרות טהורה (כלי' יח ה). ואוצרות יין ושמן אין צריכין בדיקה (פסח' ח.). עשו אוצרות שכר בבבל כאוצרות יין בארץ ישראל (שם). תן דעתך כמה משפלות של תבן אתה מכנים לאוצר כמה משפלות של קוצים אתה מכנים לאוצר (פסיקתא רבתי, כי תשא). — ובכלל חדר לשמירת חפצים וכדומה: איברא שרוב הבתים אין בהם דין חלוקה לפי שאין הבתים שוים שיש בהם בתים וחדרי ועליות ובית מבשלים ואוצר (ר"י כר ששת, תשו' רכז). — ובהשאלה: יפתח ה' לך את אוֹצָרוֹ הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו (דברים כ יב). הלא הוא כמס עמדי חתום בְּאוֹצְרוֹתָי (שם לב לד). — ד) *אוצר הממשלה Staatsschatz ; le Trésor ; state treasure: לא יאמר ישראל לגוי ולכותי ולמי שאינו נאמן על המעשר הילך מאתים זוז ושקול תחתי (מן) [ל] האוצר אלא אומר לו פטריני מן האוצר[1] (תוס' דמאי ו ד). — ה) *דבר השמור לעת הצרך, Vorrath; provision: עושה אדם את זבלו אוצר (שביעית ג ג). אמר רב עושה אדם את קבו (מעט התבואה שיש לו) אוצר (ב"ב ל:).

אָסָם, אוצר להתבואה. — אָצַר, עשה אוצר, קבץ. — *אֳרָיָה, אוצר גדול בשדה לתבואה.

בֵּית נְכוֹת, לדברים יקרים, יקרי המציאות.

*גָּנַז, וכל יתר הפעלים במשמעת הסתיר והחביא באיזה מקום, עין טמן. — גֶּנֶז.

זָהָב, כֶּסֶף וכו'. —

חָנוּת, אוצר סחורות למכירה (עין במקומו מיני החניות והשיכים. — חֹסֶן הַחֹסֶן.

מָזֶן, מְזֶוֶה, מקום ישמרו בו מאכלים, וכדומה. — מַמְּגוּרָה, מקום ישמרו בו תבואות. — מִסְכְּנוֹת,

[1]) כך בתוספתא צוק. ובירוש' ויניציה בסוף פרק ו': לא יאמר אדם לחבירו הילך מאתים דינר ושקול על ידי לאוצר אלא אומר לו פרשיני מן האוצר. והערוך ערך פל גרם בירוש' במקום זה: פול תחתי לעוצר: ובבלי ע"ז. עול תחתי לעוצר. ובנמ' כ"י הגרסה לאוצר.

אוצרות יצברו בהם תבואות וכדומה לצרכי המדינה. — *מַרְתֵּף, ליין וכדומה. —מַתְבֵּן, אוצר של תבן. — סְגֻלָּה, *סַגֵּל.

*אוּקְיָא[1]

*אוּקְיָא[1], (אונקיא אוּקְיָה), ש"נ, מ"ר אוּקִיאוֹת (אוּקִיּוֹת), א) משקל קטן, Unze ; once ;ounce. ובכלל דבר מועט: אין דור ודור שאיננו נוטל אוקיא ממעשה העגל (מד"ר שמות מג). — ב) חלק שלשה עשר בליטרה: תשעה קבין שיעור כ"ז ליטרין במדת בבל וכל ליטרה מי"ג אוקיאות (רב האי, תש' גאו ליק לס). — ובארץ ישראל אחד משנים עשר ברוטל. ושם למשקל הרפואות, והכסף גם הזהב (ש"א אלדכי ד, ועוד, וכאולס"ת ר"י להלון הרבה פעמים, ומ"ע ר"י עמדין) ומ"ר: אוקיות (שו"ת שער אפר' פז.). שתי אוקיות בסף צרוף. (לדה לדרך אה א).

אוֹקְיָנוֹס[2]

אוֹקְיָנוֹס[2], (אוקיאנוס, אקיינוס). המים המלוחים המקיפים את הארץ ים הגדול, Ocean: וכי מימי אוקינוס לא מים מלוחים (מד"ר בראש' פ' י"ג). אוקיינוס כולו מים במים (פסיקתא רב כהנא, פסקא ט). נטל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חצים ברקיע וחצים באוקיינוס (מד"ר בראש' ד). מהיכן הארץ שותה ר"א אומר ממימי אוקיאנוס (שם יג).

אור[3]

א. אוֹר, ש"ז מ"ר אורים. א) מה שעושה את המוחשים נראים להעין, ההפך מן החשך, Licht ; lumière ; light: ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, וכו' ויקרא אלהים לָאוֹר יום ולחשך קרא לילה (בראש' א ג-ד). אור שברא הקב"ה ביום א' אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו (חגיגה יב.). — אור השמש והירח: והיה אור הלבנה כְּאוֹר החמה וְאוֹר החמה יהיה שבעתים (ישע' ל כ). —אור הַבֹּקֶר: ויתחרשו כל הלילה לאמר עד אור הבקר והרגנהו (שופ' ו כ). — אור נר: והאבדתי מהם קול ששון

[1]) ביונית οὐγκία וממנה ברומית uncia. בארמית אונקיא וכן בסורית, ובא גם בתלמוד ומדרשים אונקיא אונקיות ובערב' אוקיה, באה לערב' דרך לשון ארמית (ס' פרנקל).

[2]) מיונית ὠκεανός.

[3]) שרש משתף ללשונות השמיות אשורית אוּר, סורית אוּרא ובערבית אוּאר חם האש, ובנון במקום האלף נוּר כמו אור בעברית. — ר"י בן גנאח.

וקול שמחה קול חתן וקול כלה, קול רחים ואור נר (ירמ׳ כה י).— אור אש: וינחם בענן יומם וכל הלילה באור אש (תהל׳ עח יד). — יום אור: והיה ביום ההוא נאם ה׳ והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור (עמוס ח ט). — ובהשאלה, אור העינים לחוש הראות: לבי סחרחר עזבני כחי ואור עיני גם הם אין אתי (תהל׳ לח יא). — אור פנים, סבר פנים, רצון: באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש (משלי יו יה). כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו, כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם (תהל׳ מד ד).— אור החיים: כי הצלת נפשי ממות הלא רגלי מדחי להתהלך לפני אלהים באור החיים (שם נו יד). הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר להשיב נפשו מני שחת לאור באור החיים (איוב לג כט-ל).—ומשל לאשר ושמחה: העם ההלכים בחשך ראו אור גדול. (ישעי׳ ט א). ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור (איוב כב כח). אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה (תהל׳ לז יא). אז יבקע כשחר אורך וארכתך מהרה תצמח (ישעי׳ נח ח). — וכנוי לדעת וחכמה: הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע (שם נא ד). כל המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו (כתו׳ קיא:). — מורדי אור, ״כנוי מליצי למתנגדים להכמה ודעת: והנה חם ובניו הם היו במורדי אור מסיתים ומדיחים את אנשי דורם לרדוף אחרי המלאכות המותריות (ר״י אכרבנל, דור הפלגה). — ובהשאלה לדבר ברי, ברור: והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים (תהל׳ לז ו). ומשפטיך אור יצא (הושע ו ה). בבקר בבקר משפטו יתן לאור (צפניה ג ה). מפקחין מוציאין לאור (רשי כתוב׳ ה.). שתקר הדבר וכו׳ והוציאו לאור (פרוש יצירה ר״י ברצלוני רסז). — ״יצא לאור, נדפס, נתפרסם, ״הוציא לאור, erscheinen lassen;publier;publish: אקוה לאל מהרה הוציא החבור ההוא (המתורגמן) לאורה בדפוס (אליהו בחור הקד׳ ג למסורת המסורת). המכתב הזה אשר בידך הוא הקדמה ופתיחת מכתב אחר אשר יצא לאור בעוד ימים אחרים וכו׳ וכעת גמרו במועצותיהם להוציאם לאור על ידי הדפוס וכו׳ (נחל הבשור של חברת דל״ע ע״ד המאסף י״ג ניסן תקנ״ג). חדש מקרוב הודיע חכם אחד אצלינו כי בדעתו להוציא לאור מכתב המאספים (ש״י רפפורט, המגיד תרכ״ב, גליון כז). בדעתי א״יה להוציא לאור הדפוס מחברת אשר קראתי בשם ספר מוסר השכל (רנ״ה ויזל, תמוז תקמ״ד). לא מאהבת הבצע ולא מאהבת הכבוד הנני מוציא את המחברת הקטנה הזאת לאורה (רמ״א גינזבורג, הקד׳ קרית ספר). ומפי על ספר כל חדש הם יכתבו, ובכספם ולמעני גם לאור יוציאוהו (אד״ס, אמת ואמונה א כ). על תולדות הספר ואופן יציאתו לאור וכו׳ את כל שירי הגיוני לבי מכל המקומות אשר נפוצו שם ולהוציאם יחדו לאור עולם (יל״ג. כל שירי, הקד׳). — ב) גרמי השמים הנותנים אור, Gestirn; astres; stars: אם אראה אור כי יהל וירח יקר הלך (איוב לא כו). לעשה אורים גדלים וכו׳ את השמש לממשלת ביום וכו׳ את הירח וכוכבים לממשלות בלילה (תהל׳ קלו ז-ט).— ואמר החוקר: כי יעמדו בפאת ארץ שני אורים (ראב״ע, פסו׳ שמש כגבעון). — והמשורר אמר: ומי יודע אם אלה ממעל האורים הרבים שאין קץ למו, הה! אם לא מזה גם עליהם יעל המות הרע הזה ויצחק גם במו (אד״ס, הדעת והמות). — ובהשאלה: עיניך אורים נשבעתי אך בהן (מיכ״ל, אהבה הנשבע). — ג) בקר, תחלת היום, Morgen; matin; morning: ויקרא (עזרא) בו לפני הרחוב אשר לפני שער המים מן האור עד מחצית היום (נחמיה ח ג). מאימתי ארבעה עשר אסור בעשיית מלאכה רבי אליעזר בן יעקב אומר משעת האור[1] רבי יהודה אומר משעת הנץ החמה (תוספתא פסח׳ ג). — אש[2] Feuer; feu; fire: חרס כדי לחתות בו את האור (שבת ח ז). אחד הביא את האור ואחד את העצים (ב״ק ו ד). נפלה לאור ונחמרו בני מעיה (חול׳ ג ג). סופגין שנעשו באור (ירוש׳ חלה א נז). איזהו הבשיל ברור כל שהאור מהלך תחתיו (שם שבת ג ו:). מה פת שנשתנה ע״י האור (שנאפה) אף ירקות נמי שנשתנו (שנתבשלו) על ידי האור (ברכ׳ לח:)הרבה מאורות יש באור (שם נב:).אמר ר׳ לוי זימן לו (לאדם הראשון) שני רעפים והקישן זל״ז ויצתה האור ממנו (מד״ר בר׳ יב).ברזל קשה אור מפעפעו (ב״ב י). מה דרכו של חול אדם מכניסו לאור ומוציאו בולוס ועושה הימנו כלי זכוכית (פסקתא רבתי, יהודה ויבראל). — ו) *ערב[3], תחלה הלילה, Abend; soir; evening:

[1]) ואמרו בגמ׳ פסח׳ ב: על זה: מאי אור עמוד השחר. — [2]) בערבי׳ אֻואר a) חם האש, נאר b) אש, ועי׳ אזר. — [3]) בארמ׳ אורתא, וכן בסור׳ נגה אור, וגם

a) أُوَار b) نَار

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר (פסח׳ א א). המפלת לאור שמנים ואחד ב״ש פוטרין וב״ה מחייבין אמרו להם ב״ש לב״ה מאי שנא אור שמנים ואחד מיום שמנים ואחד (עדיות ד י). ואימתי משיאין משואות לאור [1] עבורו (ר״ה כב.).—ח) ״אור פשוט, בקבלה, כנוי להאין סוף: דע שהרצון בכלל קראוהו הארה ואין סוף קראוהו אור פשוט (רמ״א לואנטו, חוקר ומקובל).—״אור אין סוף, מה שמלא את המציאות קודם שהתחילה האצילות: דע כי טרם שנאצלו הנאצלים ונבראו הנבראים, היה אור עליון פשוט ממלא כל המציאות ולא היה שום מקום פנוי בבחי׳ אויר ריקני וחלול אלא הכל היה ממולא מן אור א״ס פשוט ההוא ולא היה לא בחי׳ ראש ולא בחי׳ סוף אלא הכל היה אור א׳ פשוט שוה בהשואה א׳ והוא הנק׳ אור א״ס (ר״ח ויטאל, היכל אדם קדמון, ענף ג). ״אור קדמון: כתר עליון וכו׳ אור קדמון אור צח אור מצוחצח (עסים למונים יא ז, בשם תקוני זהר). ומאור הקדמון נמשכת ממנו המחשבה הטהורה כהמשך מחשבות הלב, ומן האור המצוחצח והצה השני מעיינות נמשכות מהן המדע והשכל (שם יא ז). הגאונים בספריהם הקדימו אור מצוחצח לאור צח וכו׳ כי יתואר אור קדמון לפשיטות הדעת המושרש בכתר מנקודת עצמו והמצוחצח לשורש הבינה שבו והצח שורש חכמה שבו (שם יא א). — ד) ענן מטר [2] : Wolke, Regen ; nuage, pluie ; cloud, rain אף אם יבין מפרשי עב תשאות סכתו הן פרש עליו אורו [3] ושרשי הים כסה (איוב לו כט-ל). — אף ברי יטריח עב יפיץ ענן אורו [4] (שם לו יא). כחם צח עלי אור [5] (ישעי׳ יח 7). — ואמר המשורר: וביום עצור שחק מטר, כידו אור (משה בן עזרא, תרשיש א). לאמר, אז ידו נותנת גשם.

״אֲבוּקָה, חבילת עצים, פתילות או סמרטוטים דולקים יחד למען האיר אור גדול. — אוֹר, אוֹר, הֵאִיר וכו׳. אוֹרָה. ○○אוֹרִיָה, מתכת מוציאה אור מעצמה. — ״אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר, אור השחר. אֹפֶל, חֹשֶׁךְ, וכו׳ ההפך מאור, עין חשך — אֵשׁ, המחמם ומאיר לנו. — אַשְׁמָן.

בָּהִיר, מאיר ומזהיר. —״בִּהֵק את האור, עשה שיאיר בזהר גדול. ״מַבְהִיק, אור מבהיק, מזהיר. — בָּזָק, קלות פתאם של אור חוק. — ○○בִּצְבֵּץ האור, נתז לאחור משטח מלטש והשם ○○בִּצְבּוּץ, — בָּרָק, אור היוצא מבין העננים.

״גָּהַ, ״גִּיהַ, כמו נגה. — ״גָּוָן, גוני האור. — ״גַּחֲלִת הַלַּיְלָה, זבוב קטן, תולעת קטנה מאירה בלילה. — ״גָּלָה, איר צח, למשל בלילה.

הֵילֵל, כוכב השחר. —״הֵל, ״הִלִּים. ההל, יָהֵל, יתן אור. — ״הִלָּה, עטרת אור סביב הלבנה.

זֹהַר, אור צח מאד: זהר הרקיע. מַזְהִיר, יש לו זהר. — ○○זָהֳרִית, גוף מאיר בחשך. — זִיו, זהר. —״זִיק וְ״זִיקוּק, ניצוץ.— זַךְ ״זָכִיךְ.—זָרַח, יצא ונגלה האור: זריחת השמש. מִזְרָח, צד שמשם יזרח השמש.

״חָזַר, ״אור חוזר, מבצבץ. ״חֲזֶרֶת, האור משטח מלטש. — ״חַשְׁמַל, אור החשמל, במקומו.

יום, עת אור השמש. — יפע, הוֹפִיַע, עשה שיזהיר, נגלה בזהר גדול. — יִפְעָה, זהר גדול. — יָרֵחַ, לְבָנָה, המאור המאיר לנו את הלילה כמו השמש ביום. —

כֵּהֶה, אור כהה, קל, שאינו מזהיר הרבה. — כּוֹכָב, כל אחד מהמאורות הנוצצים בלילה ברקיע השמים. — ״כָּסַף, הכסיפו פני רקיע, הוארו באור כהה באופק השמים בתחלת עלות השחר.

מָאוֹר, דבר המאיר: השמש, הככבים הם מאורות. — מְנוֹרָה, כלי ישימו בו נר להאיר. — ״מְנוֹרַת הַיָּם, מגדל גבוה על חוף ים ואור בראשו להאיר להאניות בים. — ״מַרְאוֹת הָאוֹר, כמו תחזית. — ״מֶרְכַּז הָאוֹר, הנקודה שבה תתקבצנה כל קרני האור. — ״מַשּׂוּאָה, אבוקה דלוקה בראש בד ארוך, לעשות בו סמן לאיש מרחוק.

״נַבְרֶשֶׁת, ״פָּמוֹט, וכו׳ עין נר. — נֹגַהּ, אור צח מבהיק: נגה הככבים, **נגה** אש להבה. — הגיה

בין הערבים, תחלת הלילה. והוא אולי בלשון סגי נהר, וזה מטבע בפרט עמי המזרח לכנות דבר בהפכו, וכן בית החיים לבית הקברות. וכן הערב׳ במרוקו מכנים את העופרת ח׳פיף, ר״ל קל (A.Fischer,MSOS,I,204), והביא בשם Dr. E. Mittwoch שהעיר אותו גם על השם אורתא להערב).—[1])גמ׳ פסח׳: אלמא אור אורתא. — [2]) אין משמעה דומה לזו לשרש אור בשאר לשונות האחיות, ועי׳ בהערות שלקמן. — [3]) פרש ריב״ג ענן. — [4]) בתלמוד: ואין אור א״א מטר שנאמר יפיץ ענן אורו (תענ׳ ג ב). ת״י: הא פרס עלוי מטרא. וכן רסע״ג, וחלק עליו דונש. וכן ריב״ג, רשי, רמבע, רמבן, רדק, ר״ש בן מלך, ור״י ערמא. אך החדשים כלם פרשו אור גם פה במשמעה הכללית של אור.— [5]) כך רסע״ג: בעד מטר. וכן ריב״ג ורד״ק. ת״י: שמש, ורשי: עשב.

יגיה. יתן נגה. — *נְהוֹר, אור. — נָהַר, נהרו פניו, האירו. — נְהָרָה, אור. — נְטִיַּת הָאִיר. *נְלִיזַת, הָאוֹר. *נִיצוֹץ, נָצַץ, נתן אור כמו ניצוצות. — נֵר, דבר דולק להאיר. — נֶשֶׁף, אור כהה אחרי שקיעת החמה וקדם זריחתה. — *נִתַּז, האור, חזר משטח מלטש.

*סָבָק, נר של חלב. — *סַפִּירִי *סַפִּירִיּוּת, סגולת גוף סַפִּירִי.

*עֲשָׁשִׁית, כעין תבה של זכוכית, ישימו בה נר להגן מפני הרוח.

פוּץ, *הפיץ אור. — *פַּנָּס, עששית.

צֵל, אפלה בסבת גוף עכור העומד מצד האור. — ∞צִיּוּר־אוֹר, צורה עשויה בפעולת האור, ∞צַיֵּר אור, עושה צורות בפעולת האויר.

*קְרִיץ, *קְרִיצָה, לפני עלות השחר. — קֶרֶן אוֹרָה, אור היוצא מגוף מאיר כעין חוט. — קֶשֶׁת, מראה אור מגונים שונים בצורת קשת בשמים.

רָאָה, בעיניו.

*שַׁבְרִיר, אור השמש הנכנס דרך נקב קטן, עי' שבריר. — שַׁחַר, אור בקר קדם צאת השמש. — עָלָה הַשַּׁחַר. — שֶׁמֶשׁ.

∞תְּאוּרָה, אורות שידליקו לאות שמחה, כבוד. — ∞תַּחֲזִית הַשֶּׁמֶשׁ, צורת אור השמש בעברו דרך זכוכית בעלת זויות. — ∞הַכֹּחַ הָאוֹר, כ״י למדד בו חזק האור. — *תַּמּוּר של החמה, של הלבנה, עי' זה. — *תַּעֲלוּמָה, החלון בשמים שמשם האורה יוצאת.

ב. **אוֹר**[1], פ״ע. עכר אור[2]), אוֹרְתִּי אוֹרְתְּ, וכו' אוֹרוּ, אוֹרְנוּ, עתיד יֵאוֹר, יֵאוֹרוּ תְּאוֹרְנָה, תָּאֹרְנָה, צווי אוֹר, אוֹרוּ, אורי אוֹרְנָה, — היה אור, נעשה אור, הבהיק כמו האור, leuchten; luire; shine : הבקר אור והאנשים שֻׁלחו (בראש' מד ג). ואֹרח צדיקים כאור נגה הולך וָאוֹר עד נכון היום (משלי ד יח). מאילת השחר עד ש י א ו ר המזרח (ירו' ברכות :). — ועם ל אחריו ובלי נושא : ועתה השכם בבקר ועבדי אדניך אשר באו אתך והשכמתם בבקר וְאוֹר לכם ולכו (ש״א כט י). — ובהשאלה : קומי אוֹרִי כי בא אורך (ישע' ס א) — אור העינים : מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו אפילו דברים טמאים עד שיאורו עיניו (יומא ח ו). מאכילין אותו (את מי שאחזו בולמוס) שביעית עד שיאורו עיניו (תוספ' יוה״כ ה). וישב (יהונתן) ידו אל פיו וַתָּרֹאנָה [1]) עיניו (ש״א יד כז). ראו נא כי אֹרוּ עיני (שם כט).

— נפ' נָאוֹר[2]) עתיד יֵאוֹר, מקור הֵאוֹר, — נעשה אור, קבל אור, וכמו הקל : הן כל אלה יפעל אל פעמים שלוש עם גבר להשיב נפשו מני שחת לֵאוֹר[3]) באור החיים (איוב לג כט־ל). — ועם ל אחריו ובלי נושא : וילכו כל הלילה יואב ואנשיו וַיֵּאֹר [4]) להם בחברון (ש״ב ב לב). — ועי' נָאוֹר במקומו.

— הֵאִיר, עתיד יָאִיר, יָאֵר, וַיָּאֶר, צווי הָאֵר, הָאִירָה, מקור הָאֵר הָאִיר, — א) עשה שיהיה אור, נתן אור על אחר, הסיר החשך, Licht verbreiten; lighten; éclairer : והיו למאורת ברקיע השמים לְהָאִיר על הארץ (בראש' א יה). — פרש ענן למסך ואש לְהָאִיר לילה (תהל' קה לט). אל מול פני המנורה יָאִירוּ שבעת הנרות (במד' ח ב). אמר ר' יוחנן לא נברא ל ה א י ר אלא גלגל חמה בלבד (פסקתא ר״כ, החדש). — (כשהיו החכמים נפטרים מבית ר' אמי אמרו כך) עולמך תראה בחייך ואחריתך לחיי העוה״ב וכו' עיניך יאירו במאור תורה ופניך יזהירו כזוהר הרקיע (ברכו' יז.). אמר לו שמעי' לאבטליון, אבטליון אחי בכל יום הבית מאיר והיום אפל שמא יום המעונן הוא (יומא לה:). ב) עם יחס הפעול: הֵאִירוּ ברקיו תבל (תהל' צז ד). וַיָּאֶר את הלילה (שמות יד כ). — ועם ל... למקבל האור : וה' הלך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחתם הדרך ולילה בעמוד אש לְהָאִיר להם (שמות יג כא). לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יָאִיר לך (ישע' ס יט). אל ה' וַיָּאֶר לנו (תהל' קיח כז). — ובהשאלה : פתח דברך יָאִיר מבין פתיים (שם קיט קל). פתח פיך ו י א י ר ו דבריך (ירוש' ברכות ו עמוד ג). היין הזו כל מי ששותה ממנו פניו מ א י ר ו ת (מד״ר ויקרא לו). שיביט בך בפנים מ א י ר ו ת ולא בפנים זעומות (מד״ר במד' יא). דרך לשון בני אדם שהחפץ והמרוצה במעשה אחד יביט אליו בפנים צהובות ו מ א י ר ו ת (מלמד התלמ' יעקב אנטולי גלבים).

---

[1]) עי' ערך א.אור. — [2]) כמו בוש, בּוֹשְׁתִּי (ר״י חיוג). — [1]) הכתיב, והקרי ותארנה. — [2]) יש מפקפקים בנפעל זה ומהכתובים אין הכרע. עי' לקמן. אך מרי הדקדוק שלנו, ר״י חיוג ור״י בן גנאח ורד״ק וכו' מסכימי' כי יש לפעל זה נפעל. — [3]) במקום לְהֵאוֹר, כמו לֵעָנוֹת (שמות כ י), במקום להענות. אך יש מגיהים לָאִיר במקום לְהָאִיר. ויש מגיהים לִרְאוֹת. [4]) אולי קל כמו יֵבֹשׁ.

— ב) עשה שיתן אור, שיזהיר, leuchten lasseen : faire luire ; let rhine : כי אתה תָּאִיר נרי ה' אלהי יגיה חשכי (תהל' יח כט). שמש בענן אכסנו וירח לא יָאִיר אורו (יחזק' לב ז).— ובהשאלה במשמעת של רצון: יָאֵר ה' פניו אליך ויחנך (במד' ו כה). אלהים השיבנו והָאֵר פניך ונושעה (תהל' פ ד). הָאִירָה פניך על עבדך הושיעני בחסדך (שם לא יז). פניך הָאֵר בעבדך ולמדני את חקיך (שם קיט קלה). אלהים יחננו ויברכנו יָאֵר פניו אתנו (שם סז ב). — ובמשמ' נתינת חן ויפי: חכמת אדם תָּאִיר פניו (קהל' ח א). — ואת העינים, במשמעת חיים ואשר: הָאִירָה עיני פן אישן המות (תהל' יג ד). לְהָאִיר עינינו אלהינו ולתתנו מחיה מעט בעבדתנו (עזרא ט ח). — ובמשמעת בינה וחכמה: רש ואיש תככים נפגשו מֵאִיר עיני שניהם ה' (משלי כט יג). ש ה א י ר עינינו במשנתו (ירוש' מ"ק פ"א עד). — וש"ת: מצות ה' ברה מְאִירַת עינים (תהל' יט ט). — ג) עם מ אחריו, קבל אור, beleuchtet werden : être eclairé ; be lighte : והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ הֵאִירָה מכבודו (יחזק' מג ב). — ד) כמו הקל: גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יָאִיר (תהל' קלט יב). — ה) הבעיר, הדליק אש, anzünden; allumer; to light: ביבש קצירה תשברנה נשים באות מְאִירוֹת אותה (ישעי' כז יא). מי גם בכם ויסגר דלתים ולא תָאִירוּ מזבחי חנם אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם (מלאכ' א י). יעמיד ממך כהנים ש מ א י ר י ם את המזבח (מד"ר במד' יא).

—*הוּאַר, הוצק עליו אור מגוף מאיר: כמו שהערפל הוא מ ו א ר מן האור כן השכל האפשרי הוא נאור מזיו כח השכל הפועל (תגמולי הנפש ח.). שיתחלפו הנצוצות השמשיות ויתרבו בהתרבות המקומות החשוכים ה מ ו א ר י ם מהם (מפעלות אלהים ח ה). ישקיף אל המשכל אשר מעצמו הוא ממנו נעדר ואשר ממנו י ו א ר יצטייר וישתלם, (שע' השמ', אלירכי, ה א). האור יחזור לאחור מהשטחים ה מ ו א ר י ם (ל"ה רבינוכין, אבן שואבת, ט פד).

א.**אוּר**[1], ש"ז, מ"ר אורים, אֻרִים, — א) אש, בפרט עצים או גחלים בוערים להתחמם, וכדומה: Feuer; feu; fire : נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם (ישעי' לא ט). חציו (של הפסל) שרף במו אש על חציו בשר יאכל יצלה צלי וישבע אף יחם ויאמר האח חמותי ראיתי אור (שם מד יו). אין גחלת לחמם אור לשבת נגדו (שם מז יד). כלכם קדחי אש מאזרי זיקות לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (שם נ יא). שלישית בָּאוּר תבעיר בתוך העיר (יחזק' ה ב). והוי מתחמם כנגד א ו ר ן של תלמידי חכמים (אב' ב י). — ומ"ר אוּרִים: והנותר באח יהושלך על א ו ר י ם (רסב"ג, אזהרות). — ג) *נרות ואבוקות שמדליקים לאות ששון ושמחה, Beleuchtung; illumination : על כן באורים כבדו את ה', במה מכבדין אותו ר' אבא בר כהנא אמר באילן פנסיא (פסיקתא ר"כ, קומי אורי). —*ובהשאלה להמאורות ברקיע: כאלו קנאו אורים ליפיה, וללחום שלפו חרב שנונה, וכוכבי רום כלהבת חניתות, והסהר כסותרה וצנה (אלחריזי, תחכ' ב). היה תמול *דורך עלו ראש עש ויסקלו אורים מסלתו (שם כג).

ב.**אוּר**, ישוב[1]) במדינות הים, מושבה, עיר, Ansiedelung, Stadt; établissement, cité. (הנשארים בתוך העמים) המה : town ; colony ישאו קולם ירנו בגאון ה' צהלו מים, על כן בָּאֻרִים[2]) כבדו ה' באיי הים שם ה' אלהי ישראל (ישעיה כד יד). וכן אמר המליץ: אכן נשיב אל לבנו כי זאת (המיתה) העצה יעוצה על כל החיים ב א ו ר י ם ובאיים (זכרי' בן סעדיה אלט'אהרי, ס' המוסר, כקבן על יד, מטמוני מסתרים, א' עמוד כס).

*אֻוֵר[3]), עי' אויר.

אוֹרֵב[4]) אֹרֵב ש"ז, מ"ר אוֹרְבִים, אֹרְבִים, א) כל מי שארב לחברו, Lauernder; qui guètte; lier in wait : כי הקים בני את עבדי עלי לאֹרֵב כיום הזה (ש"א כב ח). ב) אחד או רבים היושבים במארב להתנפל משם על האויב במלחמה, Hinterhalt (die Mannschaft); embuscade (la troupe); liers in wait : ויקח כחמשת אלפים איש וישם אותם אוֹרֵב בין בית אל ובין העי מים לעיר (יהושע

[1]) בערבית אוּאַר, חם השמש, וכבר העיר ע"ז ר"י בן גנאח. — [1]) כן באשורית אֻר (מלון אשורי של מוס ארנולד). ומזה אור כשדים. ולפי דעת קצת חוקרים מזה גם ירושלם אֻרוּ־ש־לים. — [2]) המפרשים החדשים מגיהים: בהרים, באיים, באֻמים. ומנחם בן סרוק, ור"י בן גנאח, ראבע, רדק וכמו"כ אבן זכריה בן בלעם מפרשים אורים עמקים, וכן אור כשדים. — [3]) כך מנֻקד במשנ' כ"י פרמה.

[4]) מן ארב. —

ח יב). ויצאו אנשי העיר לקראת ישראל למלחמה הוא וכל עמו למועד לפני הערבה והוא לא ידע כי אורֵב לו מאחרי העיר (שם יד). וְהָאוֹרֵב קם מהרה ממקומו וירוצו כנטות (יהושע) ידו ויבאו העיר וילכדוה (שם יט). ויצילנו מכף אויב וְאוֹרֵב על הדרך (עזרא ח לא). — ותסר: ויהושע וכל ישראל ראו כי לכד הָארֵב את העיר (יהושע ח כא). וְארֵב ישראל מגיח ממקמו ממערה גבע (שופטים כ לג). וְהָארֵב החישו ויפשטו אל הגבעה וימשך הארֵב ויך את כל העיר לפי חרב (שם לז). — ומ"ר: וישם ישראל אֹרְבִים אל הגבעה סביב (שם כט). אל חומת בבל שאו נס החזיקו המשמר הקימו שמרים הכינו הארְבים (ירמ' נא יב). — ב) המקום שהאורבים ישבים שם, הכארב, Hinterhalt; embuscade; ambush: ואתם תקמו מֵהָאוֹרֵב והורשתם את העיר (יהוש' ח ז).

אוֹרֵג[1], אֹרֵג, ש"ז, מ"ר אוֹרְגִים, אֹרְגִים, אומן העושה בד וכל בגד מחוטים, Weber; tisserand; weaver: שפה יהיה לפיו (של מעיל האפוד) סביב מעשה אֹרֵג (שמות כח לב). כמנור אֹרְגִים (ש"א יז ז). — ומצוי בספרות: ואורג היה (אגרת רב שרירא גאון). ואמר המשורר: ולא אורג ארגני כמו חיט עלי בגדו (רשב"ג שירי שלמה לדוקוס). אדם בתוך עולם כמו אורג יארג, ואך ימים כמו תקוה (רמב"ע, ת קנד). שני חייטים או שני אורגים שהתנו ביניהם (ש"ע חו"מ קעו ג).

אוֹרָה[2], ש"נ, מ"ר אורות, — א) כמו אור, Licht; lumière; light: גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשכיה כָּאוֹרָה (תהל' קל"ט יב). — אותה האורה שנבראת ביום א' היה האדם מביט בה מסוף העולם ועד סופו (מד"ר כראש' מב). ובשעה שנולד (משה) נתמלא כל הבית כאלו אורה (מגלהיד.). משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאור, א"ל תרנגול לעטלף אני מצפה לאורה שאורה שלי היא ואתה למה לך אורה (סנהד' לח:). כי ממאור השמש אוֹרָתוֹ (של הירח) (רשב"ג כ"מ). — ומ"ר: אור עולם באוצר חיים אורות מאפל אמר ויהי (ר' יוסי בן יוסי, פיוט). — ב) מרפא, הבראה, Genesung, Heilung, retablissement, guérison; recovery: יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אוֹרֹת[4] טלך (ישע' כו יט). — ובהשאלה לאשר ושמחה: Glück; bonheur; happiness: ליהודים היתה אוֹרָה ושמחה וששון ויקר (אסתר ח יז). — ג) בקבלה, כחות הרצון של המאציל העליון: התחלת האצילות כזה האופן הנז' כי תחלה נאצלו י"ס בבחי' עיגולים והם י' כלים וכו' ובתוך הי' כלים אלו נתלבשו י"ס עצמות האורות (רח"ו, ע"ח, היכל א"ק א ג). ע"ד זה נקראים כחות הרצון מדות ואורות (רמח"ל חוקר ומקובל). יצאו עשרה כולם בראשונה ואורותיה אח"כ ירדו האורות לכתר ולחכמה ולבינה (שם). — ג) מין ירק נאכל, והוא גרגיר הרפואי, Eruca sativa; Rauke; roquette: ויצא אחד (מבני הנביאים) אל השדה ללקט אֹרֹת[1] (מ"כ ד לט). תנא משמיה דרבי מאיר (אורות) זה גרגיר[2], אמר רבי יוחנן למה נקרא שמן אורות, שמאירות את העינים (יומא יח:). — ד) שֵׁם לצמח אַרְנִי l. malva: עשב הנקרא בלשון עברית אורות[3] ובלשון ארם רעגין ובלשון יוון מולושנאה ובלשון רומיים מלווא נהנא מטה לנוכח השמש (אסף כ"י מינכן דף 78). — ה) ירק, צמח בכלל, Kraut; herbe; herb: יורדו אורות מאין לשון חסר גמל אותם גשם, כי הוציאם מעפרותם לאט גדל בהם גשם (רמב"ע, תרשיש ג). ומתוק מהם וחמוץ בעליהם ותפל ומלות בטעם לאורותיו (ראב"ע כפס אל אסר אמר). — לכאורה עי' ערך לכאורה.

---

[1]) מן ארג. —

[2]) משקל חוֹמָה קוֹמָה. ועי' הערה לאור — [3]) ע"ד שמש צדקה ומרפא ככנפיה. — [4]) כבר הקדמונים הרגישו דחק לשון טל של אור, וע"כ פרשו קצתם אורות במשמעת צח (ר"י בן גנאח ורד"ק). ואהרים (ברט Etymol. St. 61) פרש אורות-טל גשם, וכמו מליצת מטר גשם, ובערב' ארי a) טל. ויותר נראה כתרגום השבעים שתרגמו טל אורות, טל של רפואה, ואין צרך בהשערת קצת החכמים כי היתה לפניהם נוסחה אחרת. והמליצה טל של רפואה מצויה: הקב"ה מוריד טל של רפואה בימי המשיח (אבק' רוכל, ה.). — [1]) יש סוברים אורות כמו אור במשמעת עשב צמח סתם, אך עדותו של ר' מאיר מכרעת כי אין הכונה פה לירק סתם אלא למין מיוחד. — [2]) אחד ממיני הגרגיר הוא גרגיר הרפואי נקרא בערבית קרה b) (כוסת, נכאת סוריה ופלסטין) ונקרא כמו"כ קרה אלעין שפרושו הוא מנוחת העין קצת דומה לפרושו של ר' יוחנן המובא בפנים. — [3]) וכן תרגמה הפשיטא אורות רוענא ותרגם גם ב"ב בערב' ח'באזי.

---

a) أَرْيٌ b) قُرَّة, قُرَّةُ العَيْن

***אוֹרֶה**[1], לנק' אורה, מ"ר אורים אורות, מי שארֶה פירות מהאילן, מלוא האורה וסלו חוצה לו (שביעית ח ב).

***אֻוֹרָה**[2], ש"נ, מ"ר. אֻורות, — רפת, כמו ארוה: ומסכנות (עשה יחזקיהו) לתבואת דגן ותירוש ויצהר וארות לכל בהמה ובהמה ועדרים לאֻורות[3] (דהי"ב לב כח).

אוֹרֵחַ[4] ארֵחַ, ש"ז, לנק' אורַחַת, מ"ר אורחים ארחים אורחות, — א) מי שבא מהדרך, Wanderer: voyager; traveller: וישא עיניו וירא את האיש הארֵחַ ברחוב העיר ויאמר האיש הזקן אנה תלך ומאין תבוא, ויאמר אליו עברים אנחנו מבית לחם יהודה (שופט' יט יז-יח). למה תהיה כגר בארץ וכארֵחַ נטה ללון (ירמ' יד ח). מי יתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם (שם ט א). — ב) מי שמתאכסן אצל חברו Gast; hôte; guest ויבא הלך לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומבקרו לעשות לארֵחַ הבא לו (ש"ב יב ד). אורח טוב מהו אומר כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי וכו' כל מה שטרח (בעל הבית) לא טרח אלא בשבילי, אורח רע מהו אומר וכי מה אכלתי משל בעל הבית וכו' לא טרח בעל הבית אלא בשביל אשתו ובניו (ברכות נח). הכל שקלתי בכף מאזנים ולא מצאתי קל מסובין, וקל מסובין חתן הדר בית חמיו, וקל מחתן אורח מכנים אורח (בן סירא, בגמ' ב"ב לח:). מגונה ממנו (ממי שאוכל לפני אורח) אורח מכנים אורח וכו' אורח מטריח מגונה משלשתן (ד"א זוטא, פרק ח). א"ר יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה (שבת קכז). אמר ר' יצחק מכאן שהאשה צרה עיניה באורחים (ב"מ פז). — משל: דג ואורח אחר שלשה ימים מסריחים. (בן זהב, פרוש בן סירא ה כט). — *בנוי לוסת האשה: הגיע יום עשרים ולא ראתה והגיע יום שלשים ולא ראתה והגיע יום עשרים וראתה הותר יום שלשים ונאסר יום עשרים מפני שאורח[5] בזמנו בא (נד' סד.). משל לאורח שהיה רגיל לבוא עם הנץ החמה ושכח ושמש מטתו קודם הנץ החמה (מד"ר ויקר' ד). ומאיזה זמן היא מונה, העשרום שהיא חוששת לו מראיית החמשה ועשרים ולא מראיית העשרים שהיא למודה לפי שהאורח לא היה רגיל לבוא לפחות מעשרים (רשב"א, תוה"ב, ושתות ג). אעפ"י שלא ראתה ליום עשרים חוששת ליום שלשים לראייתה לפי שהיא עונה בינונית לרוב הנשים ולפיכך חוששין שמא יבא אורח בזמן הרגיל לבוא לרובן של נשים (שם).

***אוֹרִי**, ת"ז לנק' אורית, מ"ר אוריים אוריות, — מהאור, מטבע האור, הנוגע להאור, leuchtend: lumineux; shining: האור. אמר החכם הואיגנהנז, היא תנועה רועדת של עצם חמרי דק הממלא את כל חלל העולם שנקרא אותו בשם עטהער (אֶתֶר) אורי (מ"ה רבינוביץ, אבן השואבת, ע פד), אם תהי' תבנית של הגל האורי משונה מעט (שם). והנה אם הספגיות אשר להגוף המאיר לא תפגש בכל התנגדות אז יתפשטו הגלים האוריים מסביב להנקודה המאירה (שם). ולכן בכל הגופים האלה נראה חזיונות אוריים אשר יעידו על אמתת ההשערה (שם).

***אוּרִיאֵל**, שם מלאך, והוא אחד מארבעה שרי החכמה, ועומד משמאלו של כסא הכבוד, name: Name eines Engel; nom d'ange of angel חיבב (הקב"ה) לכסאו ארבעה מלאכים מיכאל וגבריאל ואוריאל ורפאל וכו' אוריאל משמאלו וכו' (מד"ר במדבר ב). שכינה וכל אחד מהם מקבל שפע מאחת מן המדות וכו' אוריאל לפניו מקבל מן הרחמים שמשם אורה יוצאה ר"ל ממזרח זהו שנא' ופני לא יראו ר"ל אוריאל. (ליקוטי ברא' ז.) נוהם מיכאל וגועה גבריאל וזועק אוריאל. וגועש רפאל ומהדר הדרניאל (כלולים מאם).

אוּרִים[3], דבר נשאו הכהן הגדול במקדש לפנים על לבו, ועל פיהו הגיד להשואלים מה יהיה

---

[1]) לאורה מן ארה.

[2]) עין ארוה. — [3]) יש מפקפקים באמתת נוסחה זו ומגיהים הגהות מתחלפות.

[4]) שרש אורח, ע"ש. — [5]) אין לעמד על עקרו של דבר, אם אמרו באמת אורַח בחשאלה מליצית, או אמרו ארַח, והיא היא המלה ארח כנשים. הערוך עכ"פ סובר שהוא מלשון אורַח, והביאו אחרי אורח טוב, ופרש: לענין דם נדה הוא אומר שבא לעת הקבוע כאורח. ע"כ. ורמבן (ברא' לא לה). מלשון אורח כנשים.

[1]) עד כה לא עמדו החכמים על מהות האורים ומקור השם ומשמעתו האמתי יש מדמים לוחות הגזרות (דפשיטת) שהיו להכבלים ונשאם האל על לבו. והכהן דהורם (בפרושו החדש על שמואל) מדמה השם האשורי אֻרי: נבו בעל אֻרי (Craig, A.-B. Relig. Text).

משפט הענין אשר שאלו בו עליו. eine Art Orakel; espèce d'oracle; kind of oracle: ולפני אלעזר הכהן יעמד (יהושע בן נון) ושאל לו במשפט האורים לפני ה' (במד' כז כא). וישאל שאול בה' ולא ענהו ה' גם בחלמות גם באורים גם בנביאם (ש"א כח ו). — ובצרוף עם חמלה תֻמים, אורים ותמים: ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התמים והיו על לב אהרן בבאו לפני ה' ונשא אהרן את משפט בני ישראל על לבו לפני ה' תמיד (שמות כח ל).

אוֹרִית, שֵם מתכת חדשה שנגלה מקרוב המאצלת מקרבה אור וחם, Radium: אורית זו לא בלבד שמשפיעה אור תמידי, עצמי, אלא גם חם תמודי, וכמו"כ עצמי (הסקפ' שנה ד כז). כדור של אורית יהיה תקוע בהכירה שלנו ויספיק לנו את הרום הנצרך לבשל ולצלות (שם, חם הגנון).

אוֹרָנִי, ת"ז, לנק' — רָנִית, מ"ר אורָניים, ־ניות, — כמו אורים, leuchtend; lumineux; luminous: ראוי שיהיו אלהינו אורני בעצמו (מסכי' המאורות, סוף מתכ' לשירי שלמה לדוקס, יא) העצמים האורנים (שם).

אוש[1].

אוֹשָׁה[2], ש"נ, מ"ר אֻוָשות שאון וקול המיה של המון עם, של הרוח וכדומה, noise; bruit;: (יום) שני וחמישי שמתקבצין בני אדם לדון עם חבריהן כתקנת עזרא שיש הומות וקולות ואוושות ביום הגשמים כיום הדין (רכי תענ' ח:). — והשתמשו בפרט הסופרים החדשים לקול שאון הרוח: אוּשַת הרוח, וכן השתמשו כבר גם בהפעל אֻוש הרוח.

אוֹת[1], אֹת, ש"ז, מ"ר אותות, אֹתות, — א) רשם עשוי בבשר האדם או דבר אחר לסמן מה, Zeichen; marque; sign: וישם ה' לקין אות לבלתי הכות אתו כל מצאו (בראש' ד טו). והיה הדם לכם לאֹת על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עלכם (שמות יב יג). איש על דגלו באֹתת לבית אבותם יחנו בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד (במד' ב ב). — ב) מטלית מבגד שהצובע מנסה בו אם יקלט הצבע: אין לוקחין מן הצבע לא אותות ולא דוגמות ולא תלושים של צמר (ב"ק קיט:). אותות הגרדין ואותות הכובסין אסורות משום כלאים (כלא' ט י). ופרש הר"מ שם: הם סמני האורגים וכובסי הבגדים שהם עושים סמנים

---

[1]) שרש ארמי. בערב' משמש במשמעות אחרות.

[2]) בארמ' אוושא: הוו קאזלי כולי עלמא לקבולי אפי מלכא וכו' חלף גונדא קמייתא שמעו קול אוושא (ברכ' נח.). הלכו כל העולם לקבל פני המלך עבר החיל הראשון שמעו קול שאון. ואולי אפשר לדמוה לו בערב' התמונ' טֻוְשָה, עֻוְשָה, קול שאון ומהומה. והפעל: ארחכי נשב זיקא ואוויש ביני קני (ב"מ פו., בינתים נשב רוח וְאִוֵש בין תקנים). האי ריאה דאוושא אי ידעינן היכא אוושא וכו' והאי דאוושא זיקא דביני ביני הוא (חולין מו:). זו הריאה שאוֹשֶת אם ידענו מהיכן אוֹשֶת וכו' ומה שאִוֵש הרוח שבין שני הקרומים הוא). — ולקול חברת אנשים רבים: איידי דאוושו כ"ע לא שמעי (ברכ' נ., על ידי שאִוְשו כל העולם לא שמעו את הברכה). — אִוְשו על פלוני, התלוננו בקול מפני לא רצון ותמיהה: ויתיב רב המנונא וקאמר כשם שאין הבנים יורשין אלא מן הקרקע כך אין הבנות ניזונות אלא מן הקרקע אוושו עליה כולי עלמא דשביק ארעא הוא דירתי ליה בניה דלא שבק ארעא לא ירתי ליה בניה (כתובו' נ:, וישב רב המנונא ואמר וכו' אֻוש עליו כל העולם מי שמניח קרקע בניו יורשים אותו ומי שאינו מניח קרקע אין בניו יורשים אותו ?). — אֻוש הדבר, עשה שאון, התפרסם, דאי אמרת נותנן לחברו וחברו לחברו אוושא מלתא (עירוב' לז:). כיון דבלילה בעי גברא יתירא ובעי מדוכרי דנורא אוושא מלתא (מו"ק יב: כיון שבלילה צריך יתר אנשים וצריך אבוקות של אור יאוּש הדבר). — ב) בהשאלה, היה רב הכמות, הלין משום דאוושי ליה מפרש ההוא דפתח ברישא (נדרים כ: הללו ויש נוחלים ומנחילים, נוחלים ולא מנחילים וכו', משום שאִוְשו מפרש ההוא שפתח בראשנה). והא בכת בהמה יוצאת ובמה אינה יוצאה דלא אוושא וקתני יוצא גמל (שם). אלא (לכן בברכות של ר"ה ויוה"כ שליח צבור מוציא את הרבים) משום דאוושי ברכות (ר"ה לה).

[1]) בערבית אָיָה a) סמן, ומופת. ובארמית וסורית אָתָא. באשורית אִתּוּ, מן אתת במשמ' ראה, והכונה בו לפי השערת חכמי לשון האשורית דבר הנראה (מלון האשורי דלין, ומוס. הרנולד) אך השערה זו עודנה מוטלת בספק. לפי דעת קניג מן אוה, במשמ' עשה גבול, ועברה המלה דרך מדרגות אלה: אוה אוֹת, אוֹת, וע"י שכחת הלשון נהגה בתו המשקל כמו לו היתה שרשית.

a) آية

בבגדיהם כדי שלא יתערבו). -- ג) סימן מוחשי לדבר שאי אפשר לראותו בעין, Zeichen ; signe ; sign : את קשתי נתתי בענן והיתה לְאות ברית בני ובין הארץ (בראש' ט יג). אך את שבתתי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם לדרתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם (שמות לא יג). — *אות כָּבוד עי' כבוד, ד) זכרון למעשה שעבר, Erinner. zeichen, signe comm. sign of remem. והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך וכו' כי ביד חזקה הוצאך ה' ממצרים (שמות יג ט). הרימו לכם איש אבן אחת וכו': למען תהיה זאת אות בקרבכם וכו' אשר נכרתי מימי הירדן מפני ארון ברית ה' (יהושע ד ה ו). — ה) ראיה והוכחה לאמת דבר, Beweis ; preuve ; proof וזה לך הָאות כי אנכי שלחתיך (שמות ג יב). כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת, ובא הָאות והמופת אשר דבר (דברים יג ב-ג). ועתה השבעו נא לי בה' כי עשיתי עמכם חסד ועשיתם גם אתם עם בית אבי חסד ונתתם לי אות אמת (יהושע ב יב). וזה לך הָאות אשר יבא אל שני בניך אל חפני ופינחס ביום אחד ימותו שניהם (ש"א ב לד). ויאמר חזקיהו אל ישעיהו מה אות כי ירפא ה' לי וכו' ויאמר ישעיהו זה לך הָאות מאת ה' כי יעשה ה' את הדבר אשר דבר הלך הצל עשר מעלות אם ישוב עשר מעלות (מ"ב כ ח-ט). — ו) סימן למקרה טוב או רע, Vorzeichen; présage; presage כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף (ישע' כ ג-ד). ואתה קח לך מחבת ברזל ונתתה אותה קיר ברזל בינך ובין העיר והכינתה את פניך אליה והיתה במצור וצרת עליה אות היא לבית ישראל (יחזק' ד ג). הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאֹתות ולמופתים בישראל (ישע' ח יח). — ז) מעשה פלא יוצא מגדר הטבע והרגיל, נס, מופת, Wunder ; prodige ; miracle : כי אם אינך משלח את עמי הנני משליח בך ובעבדיך ובעמך ובבתיך את הערב וכו' למחר יהיה הָאֹת הזה (שמות ח יז-יט). ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את הָאֹתֹת (שם ד יז). ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, המסות הגדלת אשר ראו עיניך האֹתֹת והמפתים הגדלים ההם (דברים כט א-ב). מכין הרים בכחו נאזר בגבורה, משביח שאון ימים שאון גליהם והמון לאמים, וייראו ישבי קצות מֵאותֹתֶיךָ (תהל' סה ז-ט). לא זכרו את ידו יום אשר פדם מני צר, אשר שם במצרים אותותָיו ומופתיו בשדה צען, ויהפך לדם יאריהם ונוזליהם בל ישתיון (שם עח מב-מד). — ח) מחזות מוזרים בטבע יוצאים מגדר הרגיל, ausserord. Erscheinung; phénomène extraordin. phenomenon: אל דרך הגוים אל תלמדו ומאֹתות השמים אל תחתו (ירמיה י ב). — ועי' סִמָּן.

ב. אוֹת[1]), ש"נ, מ"ר אותִיּות[2] אותיות כל אחד מהרשמים שמשתמשים בָּהם לכתיבה, כל אחד מהציונים של האלף בית, Buchstabe; lettre letter : הכותב שתי אותיות והמוחק על מנת לכתוב שתי אותיות (שם פרק ז ב). כתב אות אחת גדולה אעפ"י שיש במקומה כדי לכותב שתי אותות וכו' המוחק אות אחת גדולה ויש במקומה כדי לכתוב שתי אותיות (תוספתא שבת יא ט) הכתוב אות אחת ועשעה שתי אותיות וכו' (שם). כתב אות אחת סמוך לכתב (שבת יב ה). לפיכך נקראו ראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה (קדושין ל.). חקק וחצב בה עשרים ושתים אותיות וכו' ושבעה כפולות ושנים עשר פשוטות (ס' יצירה מ י. עשרים ושתים אותיות חקקן חצבן שקלן והמירן וכו' הקוקות בקול חצובות ברוח קבועות בפה בחמש מקומות אחהע בומף גיכק דטלנת זסשרץ (שם ב ט). — ובכנוי : קרא (קריאת שמע) ולא דקדק באותיותיה (ברכות ב ג) — *אות באות מְדֻיָּק לפי הכתוב, buchstäblich ; littèralement ; literaly : — אותיות מחכימות, ר"ל כשרואה אדם דבר בכתב יבינהו יותר : וכבר היתה שומה בפי קודמין אותיות מחכימות (ר"י עמדין מגדל עוז, עליות הכתיבה).

*אִלְּם, אותיות אלמות, שאין להם קול תנועה בפני עצמן. — *אָלֶף, שם האות הראשונה. — *אַלֶפְבֵּית, אָלֶף־בֵּית, כל שתים ועשרים האות שבלשון העברית. *לוח, ספר קטן, אשר בו מסדרות האותיות הא־ת. — עפ"י סדר א"ב, לפי הסדר שהאותיות מסדרות באלפבית. — *אִמּוֹת הַקְּרִיאָה, אותיות או"י הן אמות הקריאה.

---

[1]) מן השם אות הקודם. — [2]) יש אומרים כדי להבדיל בינה ובין אותות ומופתים (ר' אל הו נהור

*בֵּטָה, הגה. —*בֵּית, אות השניה בא"ב. — — *בֶּטֶן הָאוֹת. - *בְּלַע, הבליע איזו אות, שלא הפיק אותה.

*גַּב הָאוֹת.–*גַּג הָאוֹת, הקו העליון. — *גִּמֶל, אות השלשית בא"ב. — *גִּנּוּן, הברת האותיות דרך האף. *גֻּנַּן. –*גּוּפָן צורת הכתב. *גשמיות, אותיות הנשיות והגשמיות.

*דְּגוּשָׁה, אות שיש בה *דָּגֵשׁ, נקודה בפנים, *הִדְגִּישׁ, קרא בדגש, הכפיל, —*דָּלֶת, אות הרביעית בא"ב.

*הֵא, *הֵה, אות החמשית בא"ב. — *הָבֵר, הָגָה, *הֵפֵק, הוציא האות דרך כלי הדבור. הֲבָרָה, צרוף אותיות נקראות בתנועה אחת. *הֲבָרָה פְשׁוּטָה, *הֲבָרָה מֻרְכֶּבֶת, - *הַמְזָה, שם לאלף נעה, נראה ומרגשת בדבור.

*וָו, אות הששית בא"ב.

*זַיִן, אות השביעית בא"ב. — *זִיּוּן, קוים אשר יעשו הסופרים על האותיות לנוי. — *זְעֵירָא וְרַבְּתִי, קטנה וגדולה. — *זְקוּף זְקוּפָה, נון זקופה וכדומה.

*חֲטֹטֶרֶת הָאוֹת, בליטה בגג האות ח', כעין חטטרת. — *חֵת האות השמינית בא"ב.

*טֵת, טֵית, האות התשיעית בא"ב.

*יוד, האות העשירית בא"ב.—*יָרֵךְ, יַרְכוּת האות.

*כֵּים הָאוֹת, הלבן של האות. — כָּף, אות האחת עשרה בא"ב. — כָּתַב, כְּתִיבָה.

*לָמֶד, אות השתים עשרה בא"ב. — *לָפוּף אותיות לפופות כרוכות ומחברות יחד.

*מוֹצָא הָאוֹתִיוֹת: הגרון, החיך, הלשון. השנים, השפתים, הם חמשת מוצאי האותיות. — מִלָּה, צרוף אותיות אחדות בדבור לפעל או לשם. — *מֵם, אות השלש עשרה בא"ב. אותיות מספר, הסמנים שמשתמשים בהם לצַיֵּן איזה מספר. — *מפיק, מפיק אלף. — מַפִּיק־הא, הא שצריך להפיקה.

*נוּן אות הארבע עשרה בא"ב. —*נוּן כְּפוּפָה, *נון זְקוּפָה, פְּשׁוּטָה, ארוכה. — *נְזוּר, גְּזוּרוֹת, אותיות נזורות. — *נָחָה, אות נחה, שאינה נקראת — *נְקוּדָה, המורה אופן קריאת האות: *קָמֵץ, *פַּתַח, *חִירִיק, *צֵירֵה, *סֶגוֹל, *חוֹלָם, *שׁוּרוּק, *שְׁוָא. — *נָתֵז, התיז הזין, קרא באופן שנשמעה היטב הברת הזין.

*סִדֵּר, סדר אותיות בדפוס, וּמְסַדֵּר אותיות. *סָמֶךְ, אות החמש עשרה בא"ב.

*עַיִן, אות השש עשרה בא"ב.

*פֵּה, *פֵּיף, אות השבע עשרה בא"ב. — פֵּה כְּפוּפָה, וּפֵה פְּשׁוּטָה. — *פְּרִיצָה, הריש והשין הן אותיות פריצה.

*צָדִי, *צַדִּיק, אות השמנה עשרה בא"ב. צ' כפופה ופשוטה. — *צרוף האותיות, לצרפן ולקראן יחד.

*קוף, *קוּף, אות התשע עשרה בא"ב.—*קוֹץ, קו דק בולט מראשי האותיות.*קוצה של יוד, דבר קטן קל הערך.

*רֶגֶל הָאוֹת. –*רֵישׁ, אות העשרים בא"ב. — *רְפוּיָה, אות לא דגושה.

*שִׁין ימין, וְשִׂין שמאל, אות האחת ועשרים בא"ב. — *שִׁמּוּשׁ, אותיות השמוש, אותיות שמושיות או שרשיות.— *שָׁרֵק. אותיות השריקה, והן זסש"ץ

*תֵּבָה, צרוף אותיות במלה אחת, מלה כתובה. — *תָּגָ, קוים דקים לנוי על ראש איזה אות. — *תָּו, אות האחרונה שבא"ב. — *תְּלוּיָה, אות כתובה ממעל להאותיות האחרות בהמלה.

אות, אוֹתִי אוֹתְךָ וכו' עין אֵת, אֹת.

ב. אוּת[1],

אוּת[2], פ"ע, — עב' אות [3]) אוֹתָה, אֹתִי, אֹתָ, אֹת, אֹתְנוּ, אֹתֶם אֹתְנוּ עתיד יֵאוֹת. תֵּאוֹת, אֵאוֹת, תֵּאוֹת, תֵּאוֹתִי, יֵאוֹתוּ, (יֵאֹתוּ), תֵּאוֹתְנָה (תֵּאֹתְנָה), נֵאוֹת, תֵּאוֹתוּ תֵּאֹתְנָה, צווי אות, אוֹתִי, אוֹתוּ, אוֹתְנָה (אֹתְנָה), — א) הסכים, התרצה, einwilligen : zugeben; consentir; to consent ויאמרו אליהם (בני יעקב לשכם וחמור) לא נוכל לעשות הדבר הזה לתת את אחתנו לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לנו אך בזאת נֵאוֹת[4]) לכם אם תהיו כמנו להמל לכם כל זכר (בראש' לד יד-טו). אך בזאת יאֹתו לנו האנשים לשבת אתנו להיות לעם אחד (שם כב).— ועם שלילה

---

[1]) שרש עברי, בשאר הלשונות אין דומה לו.
[2]) פ' ע ב ר י, דומה לפעל י א ת.— [3]) אות וכו' כמו בוש, בשתי וכו'. — [4]) המדקדקים הקרמונים: ר"י חיוג, ר"י בן גנאח, רדק וכו' השבוה משרש יאת. אך לפי הנטיות מסתבר כי זה מנע"ו, וכן החליטו כל החדשים, אך קצתם מפקפקים אם זה קל או נפעל, ואולם כל הקדמונים הנזכרים ומהחדשים היציג ושטרה פסקו שהוא קל. ונ"מ בדבר בהעבר והצווי של הפעל כי אם הוא נפעל צריך לאמר בעבר במשמ' הסכמתי נֵאוֹתִי, ובהצווי הֵאוֹת, הֵאוֹתִי. ואם היא קל - אות, אֹתִי, ובצווי אות, אותי, אֹתנה. והצורה של הצווי נתן רד"ק

אחריו: וַיֵּאֹתוּ הכהנים לבלתי קחת כסף מאת העם (מ"ב יב ט). — ובהחלט בלי פעל אחריו: מקנהם וקנינם וכל בהמתם הלוא לנו הם אך נֵאוֹתָה להם וישבו אתנו (בראש' לד כג). — ומדב"ע: אם אני לכם אֵאוֹתָה (אדם או"א א כ). — ועם שֵׁם עם ב אחריו במשמעת היה מרצה ב.. אם לא י א ו ת הלוקח בטליתו של הלה יכול להחזיר לו הטלית (ר"מ יפה, לבוש חו"מ קלו א). —ועם שם עם ל: הסכים לדבר עד י א ו ת ו לצחנתם (קונט' גזר' תתנו דף ט). — ובדברים לא בע"ח: הם משתדלים ש י א ו ת ו המוחשים לדעותיהם ולא ש י א ו ת ו דעותיהם למוחשים (נוה שלום, אבר' שלום, י ט. קפח.). — ב) יהיה נאה וראוי, gebühren : geziemen ; être convenable à ; be suitable לך מלכות לך גאות לך תֵּאוֹת תהלתי (ראב"ע, נ; אלי). י א ו ת לחושק להיות שפל ורצון חשוקו לעשות רוצה (רמב"ע, התרשיש 7). והשתכל בזה הפרק ההשתכלות הראוי לו וישלמו לך פנות התורה כולם בו ו י א ו ת ו לך לדעות עיוניות פילוסופיות (מו"נ ח"ג יח כא:). נפוצים בכל פאות לאלפים ומאות להם לבד יֵאוֹת לקרא עונג שבת (כהושעת טרודי מלור הושע' שבת וחוה"מ סכות, קרובץ ארג"יל). והלא לזאת יֵאוֹת להיות סגולה, לעלות ולֵראות פניו תחלה (נודע בכל, ש"ת קרובץ ארג"יל, יהודה הלוי). והארץ הקדושה הן היא שוה בהחלט אשר לשוויה י א ו ת ו פעולות שוות (אבר' כיכאגו, דרך אמונה ג). אשר י א ו ת להן להקרא חצוניות (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור, חקור דין א סה). ואלה שני דרכים פשוטים י א ו ת ו לנו בפירוש מאמר משרע"ה (שם ג כ). שהמזון המועיל לזה לא י א ו ת לחברו (שם ג יג). י א ו ת שמוצם לעסק (ר' ידעי' בדרשי, הפרדס באוג' הספ'). לבסיל י א ו ת להנשא לקלוגו (מנח' יהודה, שוגא הכסים). מהדרושים שלא י א ו ת ו אליו (מאמר סעודת מלה, רשב"ץ דוראן קפט:). גם בשאר מנהגות מיוחסים אשר י א ו ת לבל חכמי לב להתנהג בהם (מעלות המדות, יחיאל רופא, נח).

— נִפ', *נֵאוֹה, (ניאות) נֵאוֹתָה, נֵאוֹת נֵאֹת, נֵאֹת, נֵאֹתְנוּ, נֵאֹתֶם נֵאֹתֶן, נֵאוֹתוּ, עת' אֵאוֹת, תֵּאוֹת כמו קַל, בינ' נֵאוֹת נֵאוֹתָה, נֵאוֹתִים נֵאוֹתוֹת, — היה לו תוע־ת, הנאה מדבר, geniessen ; jouir ; enjoy: ויבא עם בלמ אחריו. עם ל: ואין מברכין על הנר עד ש י א ו ת ו [1]) לאורו (ברכ' ה ו). — ועם מ אחר': אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו את השמן ואם נתנו מבע"י מותר ואין נ י א ו ת י ן ממנו לפי שאינו מן המוכן (שבת ג ו). מצות הדלקתו משקיעת החמה וכו' ואם הדליקו ביום אין נ י א ו ת י ן ממנו (מס' סופרים פ' כ ה ד). — ועם ב אחריו: (תנאי בית דין הוא) על המלח ועל העצים (של המקדש) שיהיו הכהנים נ א ו ת י ם בהם (שקלים ז ז). אמר רבי עקיבא מדבריו למדנו שהמפשיט את הבכור ונמצא טריפה ש י א ו ת ו הכהנים בעורו (עדיו' ב ב). שכיון שהכיט (המבדיל על הכוס) ב ש ר ט ו ט י כפיו כבר נ א ו ת וכו' וגם צבור ה נ א ו ת לאור מוציא י"ח (תש' הגא' ליק ס ו). —במשמ' השתמש בו: זה הכלל כל ש נ א ו ת י ן בו ביו"ט משלחין אותו (ביצה א י). בית התבן ובית הבקר ובית העצים פטורים מן המזוזה מפני שהנשים נ י א ו ת ו ת בהן ומאי נ י א ו ת ו ת מתקשטות וכו' באמת אמרו ביה"כ ובית הבורסקי ובית המרחץ ובית הטבילה ושהנשים נ י א ו ת ו ת ומאי ניאותות רוחצות פטורין מן המזוזה (יומא יא.) ובמשמ' נהנה, התענג: אין קרי אלא מתשמיש המטה רב הונא אמר ואפילו ראה את עצמו נ י א ו ת בחלום (ירוש' ברכ' ג ו ג). — ובמשמעת הסכמה: ולא נ י א ו ת י לדבריהם (מהרש"ל טו).

אוֹתוֹתִי[1]), -תיני, ת"ז, של האותות: מכללות הרפואה נבוא אל חלקיה שהם הסבותיי ההתפעליי ה א ו ת ו ת י י ההנהגתיי המבריא (אילס, תשוב' יש"ר).

אָז[3]), מלה, —תורה: א) הזמן הנזכר קודם בדבור אם לעבר או לעתיד, damals ; alors ; then. לעבר: ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש אָז הוחל לקרא בשם ה' (בראש' ד כו). שמעו עמים ירגזון חיל אחז ישבי פלשת אָז נבהלו אלופי

בפרוש במבלולו (דף פה). — [1]) ובגמ' (שם נג:): אמר רב יהודה אמר רב לא י א ו ת ו ממש אלא כל שאילו עומד ו מ ש ת מ ש לאורה ואפילו ברחוק מקום. ובירוש' (שם דף יא ע"ק ג): רב יהודה בשם רבי שמואל כדי שיהיו נשים טוות לאורו, אמר רבי יוחנן כדי שתהא עינו רואה מה בכוס ומה בקערה.

[1]) בהוס' י על מ"ר מפני שהצורה אותי תתן מקום לטעות.

[2]) בערב' אִד' a) בכל המשמעו תשל אָז בעברי. ולפי דעת רוב חוקרי הלשון עקר המלה הקדומה היא אֵזַי, ונתקצרה לאז, וכן בערב' נתקצרה אִד' מן אִד'א b).

---

a) إِذْ b) إِذَا

אדום (שמות יה יד-יה). ולא יסף עוד מלאך ה' להראה אל מנוח ואל אשתו אָז ידע מנוח כי מלאך ה' הוא (שופט' יג כא). ויעזר לו (לדוד) אבישי בן צרויה ויך את הפלשתי וימיתהו אָז נשבעו אנשי דוד לו לאמר לא תצא עוד אתנו למלחמה ולא תכבה את נר ישראל ש"ב כא יז). ולא יכלו הכהנים לעמד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה' אָז אמר שלמה ה' אמר לשכן בערפל (מ"א ח יא-יב). ואת בת פרעה העלה שלמה מעיר דוד וכו' אָז העלה שלמה עלות לה' על מזבח ה, (דהי"ב ח יא-יב). ותכן כל מלאכת שלמה וכו' אָז הלך שלמה לעציון גבר (שם שם יו-יז). אָז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי (תהלי' מ ח). אָז דברת בחזון לחסידך (שם פט כ). — ועם פעל עתיד ביחס לזמן העבר כשרוצה לספר זמן התחלת המעשה ותמידתו: אָז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר (שמות יה א). אָז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה (דברים ד מא) אָז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל וכו' ויכתב שם על האבנים (יהושע ח ל-לב). אָז ידבר יהושע לה' ביום תת ה' את האמרי לפני בני ישראל ויאמר לעיני ישראל (שם י יב). — ולעתיד: ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה אָז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם אָז תשבת הארץ (ויקרא כו לג-לד). ישמחו השמים ותגל הארץ ירעם הים ומלאו יעלז שדי וכל אשר בו אָז ירננו כל עצי יער לפני ה' כי בא כי בא לשפט הארץ (תהל' צו יא-יג). לכן חכו לי נאם ה' ליום קומי לעד וכו' כי אָז אהפך אל עמים שפה ברורה (צפניה ג ח-ט). אָז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם ויסתר פניו מהם בעת ההיא (מיכה ג ד). — ב) לתנאי, במשמעת באופן זה, in diesem Falle, dann; dans cette condition; in this case: וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו אָז יאכל בו (שמות יב מד). וכי יגור אתכם גר ועשה פסח לה' המול לו כל זכר וְאָז יקרב לעשותו (שם שם מח). אם תבקשנה (את החכמה, הבינה) ככסף וכמטמנים תחפשנה אָז תבין יראת ה' (משלי ב ד-ה). — ובתחלת המאמר לתנאי הבא אחריו: אָז תנקה מאלתי כי תבוא אל משפחתי (בראש' כד מא). — ואחר אִם: אם התרחצתי במי שלג והזכותי בבור כפי אָז בשחת תטבלני (איוב ט ל-לא). — ובצרוף עם המלה כי: אִם אָוֶן בידך הרחיקהו ואל תשכן באהליך עולה כי אָז תשא פניך ממום (שם יא יד-יה). — ואחרי לוּ, לוּא, לוּלֵא, לוּלֵי: כי ידעתי היום כי לא (לוּא קרי) אבשלום חי וכלנו היום מתים כי אָז ישר בעיניך (ש"ב יט ז). ויאמר יואב חי האלהים כי לוּלֵא דברת כי אָז מהבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו (ש"ב ב כז). — ג) על כן, לכן, darum; pour cela; therefore: אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אָז טוב לו דן דין עני ואביון אָז טוב (ירמ' כב טו-טז). — ד) אם כן איפוא, da es so ist; puisque c'est; since it is: ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני ולמה חכמתי אני אָז יותר (קהלת ב יה). — ה) כשבא אחריו מקור בצרוף במשמעתה כמו בעת ש..., als; quand; when: אָז כהלוך ירמיהו על קברי האבות (קינה לת"ב). אָז בהלוך החמור עם הארי אדונהו וכו' פגש בו חמור אחר ויברכהו (יל"ג משלי יהודה, ד ו). — ועם מ, מֵאָז: לא איש דברים אנכי גם מאתמול גם משלשם גם מֵאָז דברך אל עבדך (שמות ד י). זה ארבעים וחמש שנה מֵאָז דבר ה' את הדבר הזה (יהוש' יד י). — ועם עבר: ויהי מֵאָז הפקיד אותו בביתו (בראש' לט ה). מֵאָז שכבת לא יעלה הכרת עלינו (ישעי' יד ח). ומֵאָז באתי אל אל פרעה לדבר בשמך (שמות ה כג). לא היה כמהו בכל ארץ מצרים מֵאָז היתה לגוי (שמות ט כד). ובהחלט: ואני מֵאָז ועתה ואני עבדך (ש"ב יה לד). זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מֵאָז (ישע' יו יג). הלוא מֵאָז השמעתיך (שם מד ח). מי השמיע זאת מקדם מֵאָז הגידה (שם מה כא). הראשנות מֵאָז הגדתי ומפי יצאו ואשמיעם (שם מח ג). ואגיד לך מֵאָז בטרם תבוא השמעתיך (שם שם ה). עתה נבראו ולא מֵאָז (שם שם ז). נכון כסאך מֵאָז מעולם אתה (תהל' צג ב). ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מֵאָז (משלי ח כב). — ועם שם: ותבוא ותעמוד מֵאָז [1]) הבקר (רות ב ז).

*אֱזוֹבְיוֹן[2]), ש"ז, — צמח עז הריח ממשפחת השְׂפָיים, ממין האזוב, griech Lavendel; lavande grecque (Lava. stoechos), אין אובלין: איזביון [3]) בשבת מפני שאינו מאכל בריאים

---

[1]) יש מגיהים מאור הבקר. —

[2]) דומה למשקל אַפִּריון, אבל רוב החכמים סבורים כי אפריון מלה זרה. — [3]) כך במלה אחת, גרסת הספרים במקום המובא בפנים וכן בירוש' דפוס וינציה, ובערו' ערך

שבת יד ג). לא יאכל דברים שאינן מאכל בריאים כגון א ז ו ב י ו ן ופואה (רמבם שבת כא כא). (נשפיל הלב) כאזביון, על כל עווי נעשה ענוי נסדר ו ד ו י נבשיר כ ל י ו ן (אדון עליון, אילת השחר).

***אַזְהָרָה** [1], ש״נ, מ״ר אַזְהָרוֹת, —׳א) הודעה ומצוה שלא לעשות דבר Warnung; avertissement; warning: זה הכלל כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח הרי אלו ב א ז ה ר ה ואין בהן משום כרת (פסח׳ ג א). א ז ה ר ה לבית דין שלא יהא רך לזה וקשה לזה (כתובות מו.). א ז ה ר ה ללשון הרע מנין ונשמרת מכל דבר רע (ירוש׳ פאה פרק א הל׳ א). א ז ה ר ה לגסי רוח מנין אמר רבא אמר זעירא שמעו האזינו ואל תגבהו (סוטה ו.). אם אמרת בנדה שיש בה שתי א ז ה ר ו ת, וכו׳ תאמר בשבת שאין בה אלא א ז ה ר ה אחת (ירוש׳ שבת ז ט ח). א ז ה ר ת עשה לא שמה א ז ה ר ה (סנה׳ נו.). —׳ב) פיוט על ה א ז ה ר ו ת, על כל המצות של התורה; אזהרות של רסע״ג א ז ה ר ו ת של ר״ש בן גבירול: והגאון רב סעדיה חבר א ז ה ר ו ת על כל המצות באלה עשרת הדברים (ראב״ע שמות כא). ויש בעלי א ז ה ר ו ת וכו׳ (הוא, יסוד מורא, שער ב). ושם: והנה בעלי ה א ז ה ר ו ת דומים לאדם שסופר כמה היא מספר העשבים וכו׳ (שם). וכן יסד רבינו אליהו הזקן ב א ה ז ר ת אמת יהגה חכי (תוספו׳ סוכ׳ מט.).

אֵזוֹב [2], אֵזֹב, ש״ז, מ״ר אֵזוֹבִים, — צמח טוב הריח ישתמשו בו לרפואה, hyssop; hysope; Ysop: ולקחתם אגדת אֵזוֹב [1] וטבלתם בדם אשר בסף והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות מן הדם אשר בסף (שמות יב כב). וצוה הכהן ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהרות ועץ ארז ושני תולעת ואֵזֹב (ויקר׳ יד ד). ולקח אֵזוֹב וטבל במים איש טהור והזה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם ועל הנגע בעצם או בחלל או במת או בקבר (במד׳ יט יח). — ומפני שהשתמשו בו לטהר את הטמא נעשה למשל לדבר מטהר: תחטאני באֵזוֹב ואטהר תכבסני ומשלג אלבין (תהל׳ נא ט). — ומפני קטנו היה למשל לקטנות, לדבר קל הערך: וידבר (שלמה) על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האֵזוֹב אשר יצא בקיר (מ״א ה יג). — ומשל: אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו א י ז ו ב י קיר (מו״ק כה:). איכה אֵזוֹבֵי קיר כים ננערו (רשב״ג, קינה על ר׳ יקותיאל). מה יעשו אֵזוֹבֵי קיר אל בית (סלית׳ מוס׳ יוה״כ כרית כלותה). — וממנו מינים: אזוב יָוָן, אזוב כוחלי, מדברי, רומי (פרה יא ז). א י ז ו ב ש ב צ ו ר י ם, צרר (אסף לג). ואזוב פרסי (קאנון ג יג ב ב). — ועי׳ צמח.

***אִזּוּן** [2], ש״ז, מ״ר אִזּוּנִים, — א) הטיית אזן לשמע ולהקשיב, das Horchen; audition; the listening: זכר אמונה ושקר, אִזּוּן שיח וסקר, אות פקודת בקר (ר״א הקליר, זכר תחלת כל מעש). — שקול דבר במאזנים, das Abwägen; action de péser; the weighing: כי תבחר ותקרב דרכים נערכים ומסלולים שקולים במספר במשקל לכל, הלא

אברת וערך אזביון, וכך כתובה מלה זו בהלכות שבת להרמב״ם, וכן במשנה עם גוף פרוש הערבי של הרמב״ם בכ״י ברלין, ונקוד אֵזְבִּיּוֹן. וכן במשנה שבמשניות דפוס פיזרא גורס אזביון (ד״ס) במלה אחת, ובריף איזובין, ובמשניות ברוב הדפוסים כתיב אזוב יון בשתי מלים, וכן נזכר אזוב יון בפרוש בשתי מלים במשנה (פרה יא ונגעים יד), ושם רגלים לדבר כי הכונה היא לאזוב הבא מיון, כמו אזוב כוחלי וכו׳ הנזכרים שם אחריו. מ״מ אין לדחות גרסת אֵזוֹבְיוֹן המוחזקת על פי ספרים רבים. והנה הערוך והנמשכים אחריו לוי וקוהוט פרשו אזביון שומשיק, עפ״י דעתו של רב פפי בגמרא שם. אבל באמת רב פפי פרש כך את השם א ז ו ב שבתורה ולא א ז ב י ו ן (רשי שם: שומשוק הוא אזוב דאורייי). והרמב״ם בפרוש המשנה תרגם א ז ב י ו ן א ס ט ו ח ו ד ו ס (כפי ההגהה הנכונה של כתר כהונה), והוא הרשום בפנים.

[1]) משקל אַזְהָרָה מן פעל זהר, עי׳ שם.

[2]) משקל אֵזוֹר, אֵפוֹד. באשו׳ זופ, ארמ׳ איזובא, סור׳ ז ו פָ א, ערב׳ זופא a), והיא מלה זרה בערב׳. — והנה פקפקו חכמי הדקדוק אם ברבים צ״ל אֵזוֹבִים או אֱזוֹבִים, והכתיב איזובי קיר ביוד אחר הא׳ במאמר המובא בפנים אינו מכריע כי יוד משמש בכתיב התלמודי גם במקום ...ורד״ק החליט הרבי׳ אֵזוֹבִים והסתיע בשיר רשב״ג. — [1]) מנחם בן סרוק אמר: לא עמדו אנשי סברא על פתרונו. וברור הדבר, כי העברים כנו בשם זה צמחים אחרים מזה המין, וכבר תרגם אותו רב פפי (שבת קט:) שמשוק, רסע״ג ור״י בן גנאח, ורמבם, — צעתר, שהוא מין אזוב. ועברה המלה גם להלשון היונית וכבר השתמשו בו רוב האחרונים בספרותנו, להמין אזוב הרפואי.

[2]) מן אזן.

a) زُوفَاء

אצלת לך ברכות בחשבון מחשבותיך וטוב אִזּוּנם (ידע' כדרשי, כתי' עול' טז'. בלתי מצורף אל איזון ומשקולת (הקד' דרך אמונה אכר' כיכאגי). האזון והחקירה היא בערך החכמים [(ר"י אברבנל נחל' אב' ג ו, הכל נתון). והיא כעין המאזנים שהיותר שוים באיזון כשישימו דבר מועט בכף האחת יטו ויצאו מהשיווי (הות, חיי ערה א). — ג) יביחס לדפק, הזמן שבין ההתפשטות והמנוחה, acinèsie : והסוג הלקוח מן האזון הוא הקש שעורי הזמנים הד' אשר לשתי התנועות ולשתי העמידות וכו' ונאמר שהדפק אם שיהיה טוב האזון ואם שיהי' רע האזון, ורע האזון וכו' משתנה האזון ועובר האזון והוא אותו שיהי' אזונו אזון שנים נמשכים לזולת שני בעליו כמו לבחורים אזון דפק נערים (קאנון אב, ג. כדפק א).

אֵזוֹר [1]), ש"ז, מ"ר אֱזוֹרִים[2]), סמי' אֵזוֹרֵי,—א) חגורה באמצע הגוף על המתנים, Gürtel; ceinture ; girdle : כי כאשר ידבק הָאֵזוֹר אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל (ירמ יג יא). ותרא אנשי מחקה על הקיר צלמי כשדיים חקקים בששר חגורי אֵזוֹר במתניהם סרוחי טבולים בראשיהם מראה שלישים כלם (יחזק' כג יד-יה). — וביחוד חגורה פשוטה : מוסר מלכים פתח ויאסר אֵזוֹר במתניהם (איוב יב יח). — וסמי' : איש בעל שער וְאֵזוֹר עור אזור במתניו (מ"ב א ח). הלוך וקנית לך אֵזוֹר פשתים ושמתו על מתניך (ירמ' יג א). — ובהשאלה : והיה צדק אֵזוֹר מתניו והאמונה אֵזוֹר חלציו (ישע' יא ה). ובלשון נק' : אזור זו קטנה (תוספתא שבוע' ג יב יד). — ובכנוי : אמר מר בר רב אשי איזורו מוכיח עליו (מו"ק יד.). — ומ"ר : אזורי מתניהם התירו (מ"ר כראש' ק). ומה מרי פתח אֱזוֹרָיו (רסב"ג גבורה לוח תפאר' שיכה ללונן). — ועי' חגורה. — ב) יעגול המזלות בשמים, Zodiacus : והנה הככבים אשר אינם באזור ימצא להם ג"כ מבוא בזה (רלב"ג, מלחמות, ה ב). ונקרא אזור גלגל המזלות בעבור חשנים עשרה מזלות הנרשם בו (ר' אברהם ב"ר חייא הנשיא, אספירא ב). אמנם בהיות שאזור המזלות יונע בספוב בכל יום סבוב טבעי מתנועת המתנועע

[1]) בערבית אזר a) גב, תָּוֶךְ, אמצע, אזאר b) דבר חוגרים בו. — [2]) ע' מר"מ אזוב הערה.

a) أَزْر b) إِزَار

הראשון יקרה מפני זה שבכל עת מהזמן ההוא צורת השמים תשתנה בכל אקלים (שם ג).—ועי' כוכב. — ג) יאזור הארץ, כל אחת מחמש חלוקות כדור הארץ, שאנו מדמים לנו בדמיוננו מובדלות זו מזו בקוים מקבילים לקו המשוה, אקלים, Zone ; zone terrestre ; על פי שני אופני ההיפוך ושני אופני הצירים הנזכרים יחלק שטח הארץ לחמשה אזורים גדולים והמה נקראו אזורי הארץ. והאזור בין שני אופני ההיפוך אשר באמצעם הוא קו המשוה יקרא אזור החם וכו' אזורים הממוצעים, אזורים הקרים, וכו' (כרוך לונדא, ראשית לימודים). רובו (של חלק אפריקה) בין אופני ההיפוך תחת אזור החם (ר"ש כלאך, שבילי עולם אפריקה).

***אֲזוֹרָה** [1]), ש"נ, מ"ר אֲזוֹרוֹת, — כמו אֵזוֹר : אזורה גדולה יש לי בידך (והלה אומר) אין לך בידי אלא אזורה קטנה פטור (שבועות מג.). וְאִזּוּרָה ש"נ, כמו אֲזוֹרָה : איזורה בת עשר אמות יש לי בידך וכו' באיזורה בת חתיכות הרבה (רש"י שבועות מג.).

אֱזַי [2]), מלת החבור, כמו אָז, ובבואה אחרי מלת התנאי לולא תשמש במשמעת בתנאי ההוא, ; in jenem Falle ; dans ce cas là ; in that case ; לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם אֱזַי חיים בלעונו בחרות אפם בנו אֱזַי המים שטפונו נחלה עבר על נפשנו אֱזַי עבר על נפשנו המים הזדונים (תהל' קכד ב-ה).

אזיקים, עי' אֲזִקִּים.

*אֲזִירוּת, שה"פ מן אזר : ובאזירות חיל (חמדת הימים ג יח:).

***אַזְכָּר**, ש"ז, מ"ר אַזְכָּרִים כמו אַזְכָּרָה א' : ולמלק ולקבל ולקמץ אַזְכָּרִים (רסב"ג, אזהרות יום א' שבועות). — והיחיד אַזְכָּר (אולד ני' קסח).

אַזְכָּרָה [3]), ש"נ, מ"ר אַזְכָּרוֹת, — [4]) חלק מקרבן

[1]) משקל הֲגוֹרָה.

[2]) צורה הקדומה של המלה אָז, ובסוף - י כמו מתי, ובערבי' אִדַ'א a) במשמעה זו ועי' בהערה לאז.

[3]) בעברית שבמקרא לא נשאר לנו ממשקל

a) إِذَا

מנחה וכדומה שנועד לְהַקְטִר להעלות ריח טוב, zum Verbrennen bestimmter Teil eines Mehl=opfers u. d. g.; partie du sacrifice destinée : á être brûlée; burnt part of meat-offering ונתת על המערכת לבונה זכה והיתה ללחם לְאַזְכָּרָה[1])אשה לה׳ (ויקרא כד ז). וקמץ (הכהן) משם מלא קמצו מסלתה (של המנחה) ומשמנה על כל לבנתה והקטיר הכהן את אַזְכָּרָתָהּ המזבחה (ויקרא ב ב). והרים הכהן מן המנחה את אַזְכָּרָתָהּ[1])והקטיר המזבחה אשה ריח ניחח לה׳ (שם ט). והקטיר הכהן את אַזְכָּרָתָהּ מגרשה ומשמנה על כל לבנתה אשה לה׳ (שם יו). (הגיש ניחח) א ז כ ר ה ודשן בכנפי אונים (כ״ס גניז׳ לה יא) ויבחר בו (באהרן) מכל חי להגיש עלה וחלבים ולהקטיר ריח ניחח ו א ז כ ר ה ולכפר על בני ישראל (שם מה יה-יו). — ב) שה״פ, *פעולת הזכירה כמו הַזְכָּרָה, mention ; Erwähnung : מה אם שאלה (של גשמים) שהיא מדוחק אומרה בשומע תפילה א ז כ ר ה (של גבורות גשמים) שהיא מריות לא כל שכן (ירוש׳ ברכות ט :). אמר רב והימים האלה נזכרים ונעשים שתהא א ז כ ר ת ן קודם לעשייתן (שם מגילה פרק ג עד :). — ג) *שם הקדוש של אלהים[2]) Name Gottes; le nom de Dieu : name of God הגיליונים וספרי מינין אין מצילין אותן אלא נשרפין הן במקומן הן ו א ז כ ר ו ת י ה ם ר׳ יוסי הגלילי אומר בחול קורא ת ה א ז כ ר ו ת וגונז ושורף את השאר אמר ר׳ טרפון אקפח את בניי שאם יבואו לידי שאני שורפן הן ו א ז כ ר ו ת י ה ן (תוספתא שבת יג ה). השומע א ז כ ר ה מפי העכו״ם אינו חייב לקרוע (סנהד׳ ס .). מיד גדר (המלך) כל א ז כ ר ו ת שבה (שבמגלת איכה) ושרפן באש (מו״ק כו .). ס״ת שנטשטש ורושם א ז כ ר ו ת י ו ניכר (פתד ילחק, שמות שלינס נמחק׳). ספר תורה שנמצאו בו א ז כ ר ו ת מטשטשות (שם).

אזל, ממנו אָזַל.

אָזַל[1]), פ״ע, עתיד יֵאזֵל, — כלה, תם, אין יתר, : ausgehn aufhören ; cesser, finir ; cease ויאמר שאול לנערו והנה נלך ומה נביא לאיש כי הלחם אָזַל מכלינו ותשורה אין להביא לאיש האלהים (ש״א ט ז). אָזְלוּ מים מני ים ונהר יחרב ויבש (איוב יד יא). — ב) אָזְלַה יד, — אבדה הריה רפו הידים : כי יראה כי אָזְלַת[1]) יד ואפס עצור ועזוב (דברי׳ לב לו). — ג) הלך, הלך מן, weggehen ; s'en aller ; go away : רע רע יאמר הקונה ואֹזֵל לו אז יתהלל (משלי כ יד). משרבו מקבלני טובתיך ומהזיקני טובתך רבו איש הישר בעיניו יעשה וסרחה כל המלכות כולה ו א ז ל ה ונולה (תוספתא סוטה יד ז). והתורה א ז ל ה וכלה (לידה לדרך ר׳ מנח כר זרת סקד׳). פגה בחל וצמל אנונה ועגומה א ז ל ה ונזלה ורבתה הכנימה (כלית׳ מוס׳ ליוכ״פ כרית כלותה). א ז ל ה לה הקושייא (הקד תמוג׳ הכמ׳ אכי עד סר סלוס). אם כן א ז ל ה לה החכמה הזאת כלה (שם א). ושניהם לשתי הרחלים נמשלו שיחד בדרך נדדו א ז ל ו (משלי ילג ג יג).— ועם פעל אחר במשמעת מתמיד : משם עברנו והנה איש מסכן חרש ברזל, כל היום וכל הלילה עָמֵל ו א ו ז ל (עמנואל, מחב׳ יה).

אפעלה אלא שם זה והיצם אלמנה אם הוא מן שרש זלמן. אך בעבריה שבתלמוד ישנם עוד, אִזְהָרָה וכדומה. —[1]) תרגם רסעג פיחא, פיתהא, ור״ל ריח טוב. וכן ריבג, וכן הביא ראב״ע : ורבים פרשוהו כריח קטורת כמו ז כ ר ו כיין לבנון. וכן רד״ק ואחרים, גם קצת החדשים כמו דילמן, מלשון מזכיר לבונה, וכן יזכר מנחותיך, מקביל לעולתך ידשנה. — ועי׳ זכר. — [2]) בארמית א ד כ ר ת א במשמעה זו (מגי׳ תענ׳: כתלתא כתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא). והפעל ה ז כ י ר רגיל בענין שמות הקדש של אלהים. וכבר פלפלו הרבה בזה פירסט ונגר במשמעת מלה זו (ZDMG XXXIII—XXXVI).

[2]) בארמית שבמקרא במשמעת הלך. בסורית בכל המשמעות המבוארות פה בפנים. לפי ברט בערבית עזל a). ואולי ז א ל b) פרושו עבר, חדל תם, זאל ען, c) הלך ממקום למקום אחר.

[2]) ובסגנון ארמי : כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים, א״ל (רב נחמן) שפיר קא אמרת דחזינא ליה ד א ז י ל סומקא ואתי חיורא (ב״מ נח : — יפה אמרת שרואים אנו כי אָזַל האדם ובא הלבן). המשל אומר אזלת לקרתא הלך בנימוסיה (מד״ר שמות מז. — הלכת לעיר התנהג בנמוסיה). ווי ליה לאילפא ד א ז ל א בלא מיכסא (ע״ז י : — אוי לה לספינה ש א ז ל ה בלי מכס). ווי לה להדא ד א ז ל א ולא אתיא מאי היא אר״ה ינקותא (שבת קנב. — אוי לה לאחת ש א ז ל ה ולא תבוא: מה היא ? הילדות. ובמשמ׳ היה בהסכמה עם דעת פלוני ר׳ יהודה אומר אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול ובמראה ובקומה אינו נעשה בן סורר ומורה וכו׳ כמאן א ז ל א הא דתניא בן סורר ומורה לא היה

---

a) عزل b) زال c) زال عن

— פע', יְמְאֻזּל,[4]) במשמע' בקי ומנסה: מה שובבו אחינו אשר בזה משובה נצחת אמר כלב מאוזל לרעיו (מח"ג, דביר הכלבים).

*אִזְלָה, אַזְלָא,— בדקד' שם אחת הנגינות המשרתות, Name eines conjonctiven Accents; nom d'un accent servile; name of a conjunct. accent ושבעה משרתים, לטעמים חרותים, ראשון אזלה לעולם עמלה (קונט' המסרת המיוחס לבן אשר). דרך אזלה העולה היא למעלה אם יש לפניה שופר געיא (שם). סבו אל טרחה ואזלה ואל דרגה ומארכה (קטע מכ"י לאחד מתלמידי חוי הבלכי, קכן JQR XIII). ולאלה הי"ב טעמים שמנה משרתים ואלה שמותם בלשון אנשי טבריא שופר וכו' ואזלא ומארכא (ר"י חיוג, ספר הנקוד). אלה המשרתים מונח מכרבל וכו' אזלא דרגא מעיילא (ר"מ הנקדן ס' הנקוד'). — והיהודים באיטליה ואשכנז קוראים אזלא לאחת מהנגינות המפסיקות: אזלא נקרא כן כי הוא הולך ומתקיים במקום גבוה, וצורתו תעיד עליו כי הוא קו יוצא למעלה מן התבה מצד שמאל לצד ימין כאלו הולך ושב לאחור לעמד בו, ונגינתו תורה זה כי היא נמשכת לנגינת הקדמא (קלונימוס בר"ד, בס' מקנה אברהם). תמונת הקדמא הוא מקל אחד למעלה באמצע התיבה נוטה מימין לשמאל, ויש קורין לו אזלא והוא הנכון כי היא לשון הליכה כי הטעם הזה הולך לשרת ואנחנו האשכנזים קורין אזלא המלך שקורין ו האחרים גרש או טרס (ר"א בחור, טוב טעם).

*אזם, איזמא, עי' היזמא.

*אִזְמִיָּה[2]), אִזְמִית. ש"נ, מ"ר אזמיות — רצועה של בגד לכרוך בו ילד וכדומה, Wickelband; bande de maillot; swaddling band: שירי פסיקיא כדי לחגור על מותנה של קטנה שירי הקרבן ואוזמיאות[2]) כדי לכרוך על אצבע קטנה (תוספתא כלים ב"ב ה).

*אזמיל, עי' אזמל.

*אִזְמֵל[2]), אִז- ש"ז, מ"ר אִזְמֵלִים, — א) הסכין שבקצת כלי אומנות של נגר, Klinge; lame; blade: האיזמל של רוקני טמא בפני עצמו (תוספתא כלים ב"מ ג ו). מספורת של פרקים ואיזמל של רהיטני חיבור לטומאה (שבת מח:). — ב) תער של רופא, של אומן, להקיז דם להפים מורסה, למול בו, Lanzette; lancette; lancet: אבל אם הוליך והביא (את הסכין) אפילו כל שהוא אפילו באזמל כשרה (חולין משנה ל:). אין מדתו כמדת בשר ודם שהוא מכה באיזמל ומרפא ברטיה (מד"ר שמות כה). בתינוק ובאיזמל (להמילה) ששבתו במבוי (ירוש' שבת דף יו עמוד ד).— ומשל: אין שוטה נפגע ואין בשר המת מרגיש

ולא עתיד להיות ולמה נכתב דרוש וקבל שכר כמאן כר' יהודה (סנה' עא.). ובמשמ' נאבד, נפסד, חדל, נפסק: מקום הכתב (שנמחק) לא קמיבעי ליה (שאינו קדוש) דכי קדוש אגב כתב הוא דקדוש אזל כתב אזלא קדושתיה (שבת קיו.). [2]) צורה הקדומה של סי' נסתרת, וכן וְשָׁבַת (יחזק

[3]) ר"י בן גנאח מפרש ודן ויון מאוזל (יחזק' כז יט). במשמעה זו: הולך ממקום למקום.

[3]) משקל עזניה, או גפרית, מטלית. בערב' חזאמה a),

a) حزامة

בריכה של התולי הילד.—[2]) כך גרסת הספרים. ובתוס' כ"י ארפורט הוצאת צוקרמן שירי הקרבן ואוזמיות. ופרש לוי שירים של כלי. אך איך אפשר בשירים של כלי לכרך על אצבע? והגר"א מווילנה הגיה הקילקן ופוזמיות, וקוהוט הגיה קרפזואוזוניות, והחליט כי במקום אוזוניות צ"ל אותוניות וגזר אותוניות מן מלה יונית odonion! — והנה מרישא של הלכה זו שירי פסיקיא נראה ברור כי היא עוסקת במיני אגד וחגורה, ואוזמיות דומה להשסח זאמה בערבית, ואין כל צרך לשבש הספרים.

[3]) משקל חֶרְמֵשׁ. בארמ' שבמקרא אִזְמֵל (ירמ' לו כג, בתער הסופר ת"י באזמל ספריא) ואזמלא כתער מלטש ת"י באזמלא חריפא), (תהל' נב ד: ובמשנ' מנק' כ"י פרמה וכן כ"י קויפמן אִז-. בסורית זמיליא; וכן בערבית אִזְמִיל a), סכין של רצען ומפסלת כגון של סתת. ומקורו בלשון יונית smile תער הסופר ומפסלת של גלפים וכדומה. ויש משערים כי השם היוני הזה ממקור שמי מוצאו (בעברית זמר מלשון זמר הגפן ובערבית במשמעה זו זבר) ומשם בא ללשון יונית בחלוף ל במקום ר, ושב למקורו הראשון ללשונות השמיות, בצורתו החדשה.—ונהגו הערבים בשם אזמיל דין משקל אפעיל, והביאוהו בקאמוסיהם בשרש זמל, ולא עוד אלא שגזרו ממנו בלשון ההמונית פעל זמלא b), למושג סתת אבנים.

a) إزميل b) أزملا

באיזמל (ירוש׳ תענית סו:).— ואמר המליץ טריה לרטיה יגלגל בו באזמל (רשב״ג אחבכה לדעת, זולת שבת כראשית). —) סכין של רצען, Schus-messer ; tranchet ; shoemaker's knife: עור שהוא טמא מדרס ותשב עליו לרצועות ולסנדלין כיון שנתן בו את האזמל טהור (כלים כו ט). — ד) כלי מלאכה של הגלפים והמפתחים בעץ ואבן, וכדומה, Meissel ; ciseau ; chisel: המעצד והאזמל והמפסלת ומקדח שנפגמו (כלים יג ד). אזמיל של רהיטני (שבת נח:). — ומ״ר אזמלים: רגילין היו לעשות כמין קרנים לאיזמילין (רשי חולין לח.).

אזן[1], ממנו אזן, אזן, מאזן.

אזן[2], ש״נ, סמי׳ אזן, כנוי אזני, אזנכם, מ״ז ורכיס אזנים, סמי׳ אזני, כנוי אזני אזניכם, — א) אבר השמיעה, Ohr ; oreille ; ear: אזן שמעת תיכחת חיים בקרב חכמים תלין (משלי יה לא). נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אזן שמעת (שם כה יב). — וסמי׳: ונתתה (מדם האיל) על תנוך אזן אהרן ועל תנוך אזן בניו הימנית (שמות כט כ). לב נבון יקנה דעת ואזן חכמים תבקש דעת (משלי יח יה). — וכנויים: הן כל ראתה עיני שמעה אזני ותבן לה (איוב, יג א). גם לא שמעת גם לא ידעת גם מאז לא פתחה אזנך (ישע׳ מח ח). ורצע אדוניו (של העבד העברי שאינו רוצה לצאת לחפשי בשנה השביעית) את אזנו במרצע ועבדו לעולם (שמות כא ו). — ומ״ר: ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמע עד היום הזה (דבר׳ כט ג). עינים להם ולא יראו אזנים להם ולא ישמעו (תהל׳ קטו ה-ו).— כמי׳: ויאמר (אהרן) אליהם פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנתיכם והביאו אלי (שמות לב ב). — והכנויים: ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים תשמענה אזני (תהל׳ לב יב). אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (איוב כח כב). פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו (ישעי׳ י ו). ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם (כראש׳ לב י). — ותשתמש הלשון העברית ביחס להאזן בפעלים האלה. — דבר באזני פלוני: וידבר (אברהם) אל עפרון באזני עם הארץ לאמר (כראש׳ כג יב). בי אדוני ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני (שם מד יח). באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך (משלי כג ט). — אמר באזני פלוני: ואת אלית וגם אמרת באזני הנה הכסף אתי (שופט׳ יז ב). עוד יאמרו באזניך בני שכוליך צר לי המקום (ישעי׳ מט כ). — הגיד באזני: ויגידו באזני המלך את כל הדברים (ירמ׳ לו כ). — קרא באזני: ויקח (משה) ספר הברית ויקרא באזני העם (שמות כד ז).— ועתה קרא נא באזני העם לאמר מי ירא וחרד ישב ויצפר מהר הגלעד (שופט׳ ז ג). הלך וקראת באזני ירושלם לאמר כה אמר ה׳ זכרתי לך חסד נעוריך (ירמ׳ ב ב). — ספר באזני: ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים (שמות י ב). — התאנן, בכה באזני: ויהי העם כמתאננים רע באזני ה׳ (כמד׳ יא א). כי בכיתם באזני ה׳ לאמר מי יאכילנו בשר (שם יט). — שים באזני: כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים (שמות יז יד).— האזן לקחה, לאמר שמעה: ואלי דבר יגנב ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד יב). — הדבר עלה באזניו, שמע את הדבר: יען התרגזך אלי ושאונך עלה באזני (ישע׳ לז כט). — יבא לאזניו, נודע לו: שאם ישמעו ישראל ויבא לאזניהם דבר הליבת המרגלים וכו׳ (ר״י אברב׳ יהוש׳ ב). — הטה אזן: הטה ה׳ אזנך ושמע פקח עיניך וראה (ישעי׳ לז יז). אני קראתיך כי תענני אל הט אזנך לי שמע אמרתי (תהל׳ יז ו). בני לדברי הקשיבה לאמרי הט אזניך (משלי ד כ). תבא לפניך תפלתי הטה אזנך לרנתי (תהל׳ פח ג). אטה למשל אזני אפתח בכנור חידתי (שם מט ה). שמעי בת וראי והטי אזנך (שם מה יא). ושלח ה׳ אליכם את כל עבדיו הנביאים השכם ושלח ולא הטיתם את אזנכם לשמע (ירמ׳ כה ד). — ועם פעל קשב: ולא תשעינה עיני ראים ואזני שמעים תקשבנה (ישע׳ לב ג). תהינה אזניך קשבות לקול תחנוני (תהל׳ קל ב). — וביחיד: תהי נא אזנך קשבת ועיניך פתוחות לשמע אל תפלת עבדך (נחמ׳ א ו). — הקשיב האזן, עשה שתהיה קשבת: בני אם תקח אמרי ומצותי תצפן

[1]) שרש עברי יחיד במקום שני שרשים שמיים אד׳ן a) וזן b).

[2]) באשורית אזנ, בארמית אודנא, בערבית אד׳ן, בכל המשמעות שבעברית.

a) اذن b) وزن c) أدن

אתך, לְהַקְשִׁיב לחכמה אָזְנֶךָ תטה לבך לתבונה וכו' (משלי ב א-ב). תאות ענוים שמעת ה' תכין לבם תַּקְשִׁיב אָזְנֶךָ (תהל' י יז). — גָּלָה אֹזֶן פלוני, הגיד לו דבר שלא ידע פלוני: ווי' גָּלָה את אֹזֶן שמואל יום אחד לפני בוא שאול לאמר כעת מחר אשלח אליך איש (ש"א ט יה-יז). הנה לא יעשה אבי דבר גדול או דבר קטן ולא יִגְלֶה את אָזְנִי (שם כ ב). כי אחקר את אבי כעת מחר השלשית והנה טוב אל דוד וכו' אז אשלח אליך וְגָלִיתִי את אָזְנֶךָ (שם יב). כי קשרתם כלכם עלי ואין גֹּלֶה את אָזְנִי בכרת בני עם בן ישי (שם כב ח). בחלום חזיון לילה בנפל תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב אז יִגְלֶה אֹזֶן אנשים (איוב לג יה-יו). — ועם ל של הדבר, גָּלָה הָאֹזֶן לדבר: וַיִּגֶל אָזְנָם למוסר ויאמר כי ישובון מאון (שם לו י). — ונפעל: ונגלה באזני ה' צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמתון (ישעיה כב יד). — והשם יגלוי אזן: ולפעמים ביותר בירור כבר הגיע לאדם הודעה ו ג ל ו י א ז ן ע"י אמצעי הזה (החלום) ממה שעתיד לבוא עליו (רמח"ל דרך ה' ג א). — אזניו אל, ר"ל רוצה לשמע: עיני ה' אל צדיקים וְאָזְנָיו אל שועתם (תהל' לד יו). — בְּאָזְנֵי דבר, בְּאָזְנֵי צִוָּה, לאמר, אני בעצמי שמעתי בדברו, בצוותו: ויאמר האיש אל יואב ולא אנכי שקל על כפי אלף כסף לא אשלח ידי אל בן המלך כי בְּאָזְנֵינוּ צוה המלך אתך ואת אבישי ואת אתי לאמר שמרו מי בנער באבשלום (ש"ב יח יב). ויאמרו הכהנים והנביאים אל השרים ואל כל העם לאמר משפט מות לאיש הזה כי נבא אל העיר הזאת כאשר שמעתם בְּאָזְנֵיכֶם (ירמי' כו יא). — אֹזֶן כְּבֵדָה, שאינה שמעת היטב: הן לא קצרה יד ה' מהושיע ולא כָבְדָה אזנו משמוע (ישעי' נט א). — הכביד האזנים, עשה שלא יוכל לשמע: השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ובלבבו יבין (ישעי' ו י). — אטם אזנו, לא רצה לשמע: אֹטֵם אָזְנוֹ מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה (משלי כא יג). כמו פתן חרש יַאְטֵם אָזְנוֹ אשר לא ישמע לקול מלחשים (תהל' נח ה-ו). — ומשל: כאטם אֹזֶן חרש באדם אין (רמח"ל, מגדל עז עגין ג). — הֵסִיר אזנו: מסיר אָזְנוֹ משמע תורה גם תפלתו תועבה (משלי כח ט). — ובן הֶעְלִים אָזְנוֹ: קולי שמעת אל תַּעְלֵם אָזְנְךָ לרוחתי לשועתי (איכה ג נו). — כָּרָה אזנים ל..., העיר אותו לשמע: זבח ומנחה לא חפצת אָזְנַיִם כָּרִיתָ [1] לי (תהל' מ ז). — פִּקּוּחַ אָזְנַיִם, מי שאזניו עלולות לשמע: ראות רבות ולא תשמר פָּקוֹחַ אזנים ולא ישמע (ישעי' מב כ). — נִמְלְאָה הָאֹזֶן, שמעה יתר מדי: כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר לא תשבע עין לראות ולא תִמָּלֵא אֹזֶן משמע (קהל' א ח). — יִמָּלֵא את האזן של פלוני, דבר לו הרבה: וכבר מ ל א ו א ז נ י ך כי הגוברים הם נקראים אותם האנשים וכו' (פרוש הרמב"ם סקליס ה ב). צָלְלוּ אָזְנָיו, מפני השתוממות על צרה: הנה אנכי עשה דבר בישראל אשר כל שמעו תְּצִלֶּינָה שתי אָזְנָיו (ש"א ג יא). הנני מביא רעה על המקום הזה אשר כל שמעה תְּצִלְנָה אָזְנָיו (ירמיה יט ג). — הֵעִיר אָזְנוֹ, סבב שישמע: יעיר בבקר בבקר יָעִיר לי אֹזֶן לשמע (ישעי' נ ד). ועי' עוד העיר. — וּפָתַח אֹזֶן: אדני ה' פָּתַח לי אֹזֶן ואנכי לא מריתי (שם שם ה). אז תפקחנה עיני עורים וְאָזְנֵי חרשים תִּפָּתַחְנָה (שם לה ה). — *פָּגוּם בְּאָזְנוֹ, שאינו שמע היטב: חושים בן דן היה פ ג ו ם ב א ז נ ו ובלשונו (פרקי ר"א לט). — *יצא פלוני ואזניו מקטפות, לאמר בבשת פנים ברוח נכאה מפני דברים קשים ששמע: יצא ראובן (מלפני יעקב אביו שהוכיחו) ואזניו מ ק ו ט פ ו ת (מד"ר כרא' ד ט). ועי' קטף. — *יגזור את אזניו, לאמר לא די שלא קבל מה שבקש, אלא גם מה שהיה לו לקחו ממנו. (רמז להמשל בהגמל שאזניו קצרות מפני שבקש קרנים) [2]. — הדבר עומד א ח ו ר י א ז נ י ו, לאמר מובן ומזומן, קל להשיגו: מפני שמלכותם (של הגוים) עומדת אחרי אזניהם [3]). האמת קשה לעשותו והשקר ע ו מ ד א ח ר ה א ז ן (אותיות דר' עקיבא). — יְרַחַב אֹזֶן, מקבל על נקלה לשון הרע: אבל היה (הורדוס המלך) מכביד עול המס על ישראל והיה ר ח ב א ז ן מקבל לשון הרע, הפכפך שופך דמי נפשות אביונים נקיים (רמב"ד ספר הקבלה, דברי מלכי

---

[1]) יש מפקפקים באמתת נוסחה זו ומגיהים הגהות מתחלפות. — [2]) בארמית: ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב, בלעם מאי בעי התם א"ר יוחנן שהלך ליטול שכר עשרים וארבעה אלף שהפיל מישראל אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב היינו דאמרי אינשי גמלא אזלא למיבעי קרני אודניה דהוה ליה גזיזין מיניה (סנהדרין קו. — וזהו מה שאומרים אנשים: הגמל הלך לבקש קרנים, האזנים שהיו לו גזזו ממנו). — [3]) בארמית: תנו רבנן ג' אין מתקנאין

בית שני). ״אָזְנוֹ רְצוּעָה ל... נאמן הוא לו לעולם (רמז להכתוב ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם): ועז נפשי אֲשׁוּ נגדם שחות ואת אָזְנַי לאהבתי רצועה (רמב״ע שיר ידידים יזמו, אוצר טוב). —כמו *פֶּה לָאֹזֶן, משל לקָרוב גדול: וכי יש לך אלוה קרוב שהוא קרוב לבריותיו כפה לאזן (ירוש׳ ברכות יג). — ״מִפֶּה לָאֹזֶן, לאמר בסוד: ואין לנו אלא מן הפה לאוזן לנאמנין (עיטור מאמר ז). — ראה, הראה באזנו לאים עליו: אל יראה אדם לתינוק באזנו (מס׳ אבל כ ו).—רכן, הרכין אזנו: כשהיה משה מדבר היה אהרן מרכין אזנו לשמע (מכילתא כוא פתי׳ א דף ג). — *שַׁבֵּךְ הָאֹזֶן, דבר לפי מה שהאדם יוכל לקבל: ויעל עשנו (של ההר) כעשן הכבשן וכו׳, ומה תלמוד לומר כבשן (הואיל והאש והעשן של ההר סיני היו הרבה יתר חזקים) לשכך האוזן מה שהיא יכולה לשמוע כיוצא בו, אריה שאג מי לא יירא (ה׳ אלהים דבר מי לא ינבא) מי נתן כח וגבורה בארי לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו לשכך האוזן, כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים (וקולו כקול מים רבים) מי נתן כח וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו לשכך האוזן (מכילתא יתרו פרשה ד). וכאשר מצא (יוסף בן מתתיה) דבר גדול וזר וקשה בעיניהם (של הרומאים) האמנתו התאמץ לכתב לשכך את אזנם כפי מה שעלה על לבו ולא חשש לנטות מדרך הכתובים (ר״י אברבנאל מ״א טו). — וכמו כן ״שַׁבֵּר הָאֹזֶן: אנו מכנין ומדמין אותו (את אלהים) לבריותיו כדי לשבר את האזן מה שהיא יכולה לשמע (רש״י, שמות יט יח). — *תְּפַקַּע הָאֹזֶן, לאמר לא תוכל לקבל את הדבר: אמר ר״י בן קרחא שמא תפקע האזן של שומע יכול כמו שהעבד מסגל מאחר רבו והבן מאחר אביו והאשה מאחר בעלה כן אתם מסוגלים לי ת״ל כי לי כל הארץ (פסיקתא רבתי, יהודה וישראל).— *תָּלַשׁ בְּאָזְנוֹ, לעונש, למשל באזנו של ילד וכדומה: למלך ששלח בנו אצל החנוני ומסר לו איסר ונתן לו צלוחית, שיבר את הצלוחית ואיבד את האיסר, תלש (האב) באזנו ותלש בשערו (שם י דברות ג). — ״אוציא את פלוני מאזניך, לאמר על כרחך, אפילו אם הוא טמון באזניך: אושפזיכנא של טבלא כהן היה ועני היה, אמר (ר׳ טבלא) לו לך והשתתף עם טבת ישראל, מתוך שתתירהו מן המתנות משתתף עמך, הלך וחייבו רב נחמן, א״ל והלא ר׳ טבלא פטרני, א״ל (רב נחמן) אם תפריש (תרומות ומעשרות) מוטב ואם לאו אני מוציא את ר׳ טבלא מאזניך (רב יהודאי גאון הלכות פסוקות, הל׳ בכורות, וגמרא חולין קלב. בנוסח ארמי). מעשה בכהן שהיה נשוא גיורית פחותה מבת שלש שנים ויום אחד א״ל רב נחמן מה טעם עשית כך א״ל שאמר רב יעקב בר אידי אמר ר׳ יהושע בן לוי הלכה כר׳ שמעון בן יוחי א״ל (רב נחמן) לך וגרשה ואם לאו אני מוציא את ר׳ יעקב מאזניך (הלכו׳ פסוקו׳ שם).—ומשל: *כל מה שיוזמר הַזַּמָּר לא יכנס באזן הנוגה[1]). אם אמר לך אחד אזנך של חמור אל תאמינו שנים עתר לך פרוכי (רסן) (ערוך ערך עתר). — פי שנים תשמע במענך ויתד תהיה לך על אָזְנֶיךָ (ס׳ אלעמי, אגרת המוסר). — *אָזְנַיִם לַכֹּתֶל, לאמר אפילו כשאין איש אתך הזהר בדבריך: גם במדעך מלך אל תקלל ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר וכו׳ ר׳ לוי אמר אזנים לדרך אזנים לכותל (מד״ר ויקרא לט). — אזנים גדולות סמן לאוילות: כתב אפלטון מי שאזניו גדולות יהיה בסיל (מאיר אלדיחב פ״א ד א). ובמשמ׳ מעט: ״אזן[2]) זכות, מעט זכות (רשי מד״ר ברא׳ כט). — ב) *בנוי לדברים שיש להם קצת דמיון לאזן בעל חיים, — א) *אזן כלי, בליטה בכלים בצורת אזן יאחזו בה: המוציא חבל כדי לעשות אזן לקופה (משנה שבת ח ב). ואזני החמת ואזני התרמיל (מקואות י ג). החרם שאינו יכול לעמוד מפני אזנו (כלים ד א).—ומ״ר: ומאוזני כלים (כלים יא ג). כל שניטלו אזניה (שם ד ג). הוצין כדי לעשות אזן לסל (גמ׳ שם עח:). איזהו מקום קרוב מאוזן חבית ולפיה (ירוש׳ תרו׳ פרק א׳ סוף הל׳ ה). א״ר יוסי לקופה גדולה מלאה פירות ולא היה לה אזן ולא היתה יכולה להטלטל ובא פקח אחד ועשה לה אזנים והתחילה לחטלטל על ידי אזניה (מד״ר שה״ש א). קופה של ארבעת אזנים (מד״ר איכה ב ה). — *אזני הנעל, שאוחזו בהן כשנועלו: סנדל שנפסקו שתי אזניו או ב׳ תרסיותיו (תוספ׳ כלים ב״ב ד, גמ׳ שבת קיב). — ב) *בקצת אברים החלקים

בהם ואלו הם עכו״ם קטן ונחש קטן ותלמיד קטן מ״ט דמלכותייהו אחוריי אודנייהו קאי (פסח׳ קיג).

[1]) בארמ׳: כל דזמיר זמרא לא עייל באודניה דרקדא (מדר׳ איכה, פתיחה יב). — [2]) עפ״י הגרסה

הרומים קצת לאזן.—*כ' אחר מ א ז נ י הלב, Her- ohr ; auricule ; auricle : אמר ר' יהושע בן לוי מעלין אזנים ¹) בשבת (ע"ז כט). וחותך עוקץ הלב ו א ז נ י הלב (הרוקח כי' תי). — ג) *ב"א מאונות הריאה: ה' א ז נ י ם יש לריאה בשעה שנופת אוהה פניה כלפי האיש שנפחה שלש מימין ושתים משמאל (רב יהודאי גאון הלכות פסוקות, הלכות שחיטה). אמר רבא חמש א ז נ י ם יש לה לריאה (יהודה הדסי הקראי, האשכול רלד). ואם ה א ז נ י ם הקטנות (של הריאה) דבוקות מעיקרן א ז ן ל א ז ן וכו' (אלדד הדני הלכות טרפות כ ז, מהד' אפשטין).—ב) *שם לקצת צמחים. — *אֹזֶן הָעַכְבָּר²), מ"ר אָזְנֵי הָעַכְבָּר, הוא צמח שקוראים אַל תשכחני, myosotis : אזני ה ע כ ב ר וכו' עשב (קאנון כ' לוח הסמים). והיתר נכון שיעוטש בו עם עשב א ז נ י ה ע כ ב ר (קאנון ג כ ז). ואלו ג' עשבים שהזכירו נכנסין ברפואות הרבה ושמותם ברפואות מטה הרועה ו א ז ן ה ע כ ב ר וחי לעלם (יעקב פרובינציאלי, דברי חכמים סד). — *אזן הארנבת ³), bupleurum (ס' מעשה טוביה).—ד) *אֹזֶן הָעַכְבָּר, מ"ר אָזְנֵי הָעַכְבָּר, צפרנים סדוקות : ומה שיהיה מסדוק הצפרנים אל חלקים חדים ויתלו בבשר ויעקצו ויזיעו אז יאמר להם א ז נ י ה ע כ ב ר (קאנון ד ז ד ו).— ה) *אֹזֶן הָמָן, מין עוגה מתוקה בצורת אזן ליום הפורים : הרקיקים העוגות מן הבצק כדמות א ז נ י ם מבושלות ויטבלו אותם בדבש ויקראו להם א ז נ י ם (ר"י אלברגלגל, ענין המן, כסלת, זה הדבר, — ונזכר גם במחזה לפורים מר' אריה די מודיני, כ"י). יום שבו שלחן ערוך ומזומן, בני ישראל הכו את המן, יום שבו עשרת בניו תלו, ואת תנוך א ז נ י ו אכלו (י"ט ריגיו, אגרות). ובהערה שם : רומז למיני מתיקה שעושים בארצותינו ליום הפורים וקוראים אותם א ז נ י ה מ ן .

*אוּלָם הָאֹזֶן, היא החצר החיצונה. — *אֲלִיָּה, החלק הרך, התלוי, במקום שישימו העגילים.

בְּדַל, סחום. — *בַּת הָאֹזֶן, לוז מפריש ריר שאחורי האזן.

*גֶּדֶר, האמצעי של האזן.

*הֶמְיָה, צִלְצוּל, שְׁרִיקָה באזן.

*חֲזָן, שאוניו ארוכות, סרוחות. — *חַלָּזוֹן, — אחד החללים. — *חַסְחוּם,*סחום. — *חָצֵר, הפנימית. —חֵרֵשׁ, מי שאינו שומע. — *חֵרְשׁוּת,

כְּבַד אֹזֶן, שומע בקושי. — *כִּשְׁכֵּשׁ, באזנו, הניע האזנים.

מָבוֹךְ, חלל הפנימי. — *מִילָה, אליה. — מְשׁוּרָה, אחת העצמות הקטנות. — *מַשְׁפֵּךְ, אחד מחללי האזן.

נְזָמִים. נְטִיפוֹת, עֲגִילִים, *קְדִישִׁים וכו', מיני תכשיטי האזן.

*סַדָּן, אחת מעצמות הקטנות של האזן. — *סְחוּס, העצם הרך. — *סֶלַע, חלק עצם הגלגלת שבה האזן.

*עֲדָשָׁה, אחת עצמות האזן.

*פַּטִּישׁ, אחת העצמות הקטנות.

*צָרָף, אחד החללים בצורת צרף.—*צוֹאַת הָאֹזֶן, כעין שעוה הנפרש מתוכה. — *צִמֵּחַ, מי שאין לו אזנים. — *צָמֵם, מי שאזניו דומות לספוג.— *צִמֵּעַ, שאזניו קטנות מאד.

*קוּף, השפה העליונה של האזן. — *קָטוּף,אזנים קטופות.—*קֶרֶן השמיעה.

*שֵׁמַע, חוש השמע. — *שחלא,שְׁחָלָת,מחלת נזילת האזנים.

*תּוּף, הקרום הפנימי. — *תְּלַע, באזן הילד ליסרו. — תְּנוּךְ האזן.

אֱזֶן¹), כמו אֹזֶן.

אזן,

—קל *אָזַן פ"י, אָאֱזֹן — קבל באזניו, שמע, horchen ; écouter ; to listen : אנא אֱזֹן חין תאבי ישעך (הוש' להוש"ר). אנקתם א ז ו ן דופקי דלתך (יוצר יוה"כ חכמי תוס). תחנוני א ז ו ן (סלית' יוס ד' אחרי ביער).

בארמ' בגוף המדרש אינוניתא. אבל בספ' אחרים גרסאות אחרות. — ¹) גרסת הערוך, ובנוסח' אונקלי, ופרש ר' אבא שם אסתומכא דלבא, ופרש רשי תנוך שכנגד הלב. ובן לוי. אבל הערוך פרש גידים, וכן בתש' גא' קדמ', קסל מא, מפרש גידים המחוברין באזן. — ²) כן בערב' אד'אן אלפאר a), והוא עפ"י השם היוני. ³) בערב' אד'אן אל ארנב b).

a) آذان الفار b) آذان الارنب

---

¹) צורה הקדומה במקום אֹזֶן, ונשתמר השורק ולא נתחלף לחולם, בכח הדגש שאחריו, רק בשע"פ של עיר אֻזֵּן שֶׁאֱרָה (דהי"א ז כד), כמו בהרבה שמות אחרים של ערים ובדומה נשתמרו השמות בצורתם הקדומה ולא נתפעלו מהנטיה שפשטה בלשון לחלופי

א. פע' ˚אִזֵּן, עתיד אֲאַזֵּן, — עשה, התקין אזנים לדבר mit Ohren versehen; munir d'oreille; provide with ears: ויתר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם וְאִזֵּן וחקר וכו' עשה א ז נ י ם לתורה (מד"ר שה"ש א). — ב) ˚כמו אִזֵּן בחזק הפעולה: ממרה חקה (של הפרה אדמה) נגזר, מגבנון אמרה נגזר, נאמן (ר"ל משה) לְאָזְנָהּ נתאזר (יוצר לפר' פרה). — ג) ∞אזן את החולה, בדק בשמיעת האזן מעמד תוהו, לבו וכדומה.

ב. אִזֵּן [1]), פ"י, עתיד אֲאַזֵּן, — שקל שני דברים במאזנים שיהיו בד בבד, ins Gleichgewicht bringen; équilibrer; to poise — ובהשאלה בחן ובדק ברעתו, prüfen, abwägen; péser, éxaminer; weigh: ויתר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם וְאִזֵּן [2]) וחקר תקן משלים הרבה (קהל' יב ט). אלופים מסבלים בעב נגהים. אִזְּנַת דביר עברית במהים אנכי ה' אלהים (ר"א קליר, אלופים, תפא' טיכה ללונן). — ולווי: דבריך חקור וְאַזֵּן (ר"י הלוי, מי כמוך לפסח, ליון תרכ קיט). ואמר להם ש י א ז נ ו ה ו וישמעוהו (רדק ישעי' כח כג). — ובמלאכת השיר יערך לפי המשקל: א ז ן שירים (ראב"ע קהל יב ט).

ג. ˚אִזֵּן [3]), זִיֵּן בכלי זין, bewaffnen; armer; to arm: ועדתו (של עמלק) ביד אִזֵּן חלושה (ר"א קליר, אורח כט).

— ˚אֻזַּן, — אֻזַּן אותו, שקלו את הדבר שיהיה בד בבד: יש מי שחושב הנפש היא המזג והוא הערך ה מ א ו ז ן מעירות האיכיות הראשנים אחר פעלם והפעלם קצתם על קצת (ידעיה בדרשי, תשו' רשב"א תי"ת). וזה כלו ראוי שישוער ו י א ו ז ן לפי הצדק והיושר האמת (נוה שלום אבר' שלום יא ה). — ובמלאכת השיר, ערוך לפי המשקל: אלא שאתה תמצא דברים יותר רחבים ולשונות נאים ויפים, ואולי א ו ז נ ו בשירים ונשקלו במליצות (ר"ש אבן תבון, מו"נ א עד). כי השיר אשר חשב היותו במאזני צדק מ א ו ז ן, כדרך כל שיר חרזן, היו מזיו שגיאותיו מלאים מפיקים מזן אל זן (עמנואל מחברת כג).

— הֶאֱזִין, הָאֱזִין, הָאֱזַנְתָּ, עתיד אַאֲזִין יַאֲזִין, צווי הַאֲזֵן, הַאֲזִינָה, הָאֱזְנָה, — הטה אזנו לשמע, הקשיב היטב das Ohr zuneigen, scharf zuhören; prêter l'oreille; to listen: ולא שמע ה' בקולכם ולא הֶאֱזִין אליכם (דברי' א מה). ומעולם לא שמעו לא הֶאֱזִינוּ (ישע' סד ג). קולי אל אלהים ואצעקה קולי אל אלהים וְהַאֲזִין[1]) אלי (תהל' עז ב). אם שמע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה וְהַאֲזַנְתָּ למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך (שמות טו כו). אם קראתי ויענני לא אאמין כי יַאֲזִין קולי (איוב ט טז) קום בלק ושמע הַאֲזִינָה עדי בנו צפור (במד' כג יח). ואולם שמע נא איוב מלי וכל דברי הַאֲזִינָה (איוב לג א). הַאֲזִינָה זאת איוב עמד והתבונן נפלאות אל (שם לז יד). אמרי הַאֲזִינָה בינה הגיגי (תהל' ה ב). הקשיבה רנתי הַאֲזִינָה תפלתי (שם יז א). שמעה תפלתי ה' ושועתי הַאֲזִינָה (שם לט יג). הַאֲזִינָה עמי תורתי הטו אזנכם לאמרי פי (שם עח א). הַאֲזִינָה קולי בקראי לך (שם קמא א). — ולנקבות: נשי למך הַאְזֵנָּה אמרתי (ברא' ד כג). — ובלי שם הדבר המאזן: הַאֲזִינוּ השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי (דבר' לב א). שמעו זאת הזקנים וְהַאֲזִינוּ כל יושבי הארץ ההיתה כזאת בימיכם ואם בימי אבותיכם (יואל א ב). — ובהשמטת האלף, אָזִין במקום אַאֲזִין: הן הוחלתי לדבריכם אָזִין [2]) עד תבונותיכם (איוב לב יא). מרע מקשיב על שפת און שקר מֵזִין [3]) על לשון הות (משלי יז ד).

— ˚הִתְאַזֵּן השתוה במשקל בד בבד, sich in Gleichgewicht bringen; s'équilibrer; to balance oneself: ההויות הטבעיות משתערות ו מ ת א ז נ ו ת ונערכות בהמזגם מן הטבעים הארבעה (ר"י אבן תבון, כוזרי ג).

אֹזֶן[4]) אָזֶן, ש"נ, סמי' אֹזֶן כנוי אָזְנְךָ, מ"ר אָזְנַיִם, סמי'

התנועות. — [1]) בערב' וַזַן [a]), שקל. — [2]) ריב"ג: שקל הענינים וחקר עליהם וכונם. — [3]) מן אֹזֶן אָזְנְךָ.

[a]) وَزَنَ

---

[1]) אמר הראב"ע: י"א וְהַאֲזִין היה ראוי להיות וְהֶאֱזִין כמו לא האמין, פועל עבר, ורבי משה אומר שהיא לשון צווי ולפי דעתי שהיא שם הפועל. ע"כ. ורוב החדשים הסכימו שהיא עבר, ונשמר הפתח הקדום במקום הזה לסבה לא ידועה (אולסה' 825, וכן בְּטכ' שטדה, קויץ, קניג. — [2]) בחמשה כ"י אַאֲזִין. — [3]) בשלשה כ"י מאזין. אלסה' מחליט כי זה טעות פשוטה.

[4]) משקל יָרֵךְ, כָּתֵף, עָקֵב, (ר"י בן גנאח, גזניוס,

אֲזֵנֵי,—כלי זין[1]) Waffe ; arme; weapon : ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ] ויתד תהיה לך על אֲזֵנֶךָ[2]) והיה בשבתך חוץ וחפרת בה (דבר׳ כג ז). — ואמר המשורר : אשכיר אֲזֵנִי מדם זמן ישכירני, ולגרשני נכר ולא יכירני (ר״י הלוי, מי יתנני כפר). הראיתם איש כזה אשר שפתות חניתו ולשונו קלשונו ושניו אזיניו (ר״י חריזי, תחכמוני ג). בחרב דעתך החרב ראגות וללחום בם יהא שבלך אזינך (גרי יגון, פלקירא ד :). יום נלחמו בי יחד שבני חסדי ה׳ היו אֲזֵנִי (לשב׳ איכה ספרד׳, ליבורנו). אך היהודים לא שמעו בקול האזרחים אשר צוו אותם להתפשט את אֲזֵנֵיהֶם וכלי מלחמתם (ק״ם די״ע] משפט ימי הבינים, סי׳ שמא). בית הָאֲזֵנִים וחדר הנשק (ילג דומ״ר א).

אַזְנָה[3]) , ש״נ, מ״ר אַזְנוֹת וְאָזְנוֹת, סמי׳ אַזְנוֹת, בליטה מהחר, Bergvorsprung ; saillie d'une montagne; projection of hill: אַזְנוֹת תבור[4]) (יהוש׳ יט לד).

אזנח[5]),

— הפ׳ הֶאֱזְנִיחַ[6]) פ״ע, נשחת והעלה ריח רע, stinkend, faulig werden ; se gâter, stink : ונשתו מים מהים ונהר יחרב ויבש, וְהֶאֱזְנִיחוּ נהרות דללו וחרבו יאורי מצור קנה וסוף קמלו (ישעי׳ יט ה-ו).

***אַזְנִית**[1]), ש״נ מ״ר אַזְנִיוֹת, — אחד ממיני הרגילה, Art Portulak ; espèce de pourpier; portulaca : אוכלין ברגילה עד שיכלו אגוטרי וכו׳ וגליל התחתון עד שיכלו אזניות[2]) של מעון אנא (תוספתא שביעית ז). —] ועי׳ רגילה.

אזק[3]) ממנו אולי אֲזִקִּים

אֲזִקִּים[4]), והקלו את ההמזה אחרי בה ואמרו בְּאַז, הָאַזִ- מסגר של ברזל על ידי האסורים, Handfesseln,

---

וכן אד״ס הכהן כיתרון (אד״ס וכן קניג). — משקל בְּאֵר (פירסט, מ׳ ריכרסון). — [1]) כך, מלשון זין, מפרשים מלה זו תרגום, מנחם בן סרוק (וז״ל : ענינו יורה עליו כי כלים מכלי מלחמה הם), ר״י בן גנאח, רש״י, ועוד. ואעפ״י שלשון על אזנך מתישב יותר יפה לפי פרוש השבעים, שפרשו אֹזֶן כמו אזור, מ״מ כבר החליטוהו רבי לשוננו במשמ׳ כלי, וכבר השתמשו בו במשמעה זו ראש משוררנו ר״י הלוי ואחרים. — [2]) יש נוסחאות אזניך ביוד.

[3]) משקל מַלְכָּה, שַׂלְמָה. — [4]) ש״ע פרטי לאחת הערים. אך דעת חוקרי הלשון כי העיר נקראה כך ע״ש בליטת ההר בצורת אזן, וכן החליט החכם ג׳ א׳ שמיט בספרו Hist. Geogr. of the Holy Land, כי אזנה היה אחד מהשמות שהשתמשה בהם לשון עברית לסמן צורת בליטה מהחר.

[5]) את ש״ת זה רק בנקוד אִזְ — המציא גזנ׳ ליסוד להפעל האזניחו שלקמן, וכן אֱוִלֶד, ומנקד אִזְ- (סי׳ קכו) והביא אותו לדוגמה לש״ת אחרים (סי׳ סכ). וכן הביאוהו מיהלוי — פולק ברשימ׳ המלים בתור שם תאר על משקל אַכְזָב, אַכְזָר. — [6]) ומקור משמעת המלה בשרש זנח a) בערבית, לאמר נשחת ונבאש טעמו וריחו של השמן. וכמו״כ שנת. וביחס למים־אשן. ויש את גם בעברית לזנח בשמעה זו, והוא צחן. — [2]) מנחם, ר״י בן גנאח ושאר המבארים הקדמונים אמרו כי האלף יתרה ובארו והאזניחו כמו והזניחו מלשון עזיבה. ודעת רדדק (מכלול סד :) היא כי היה כתוב וְאֶזְנִיחוּ כמו אנאלתי והוסיפו אחרי כן ה לתקון. וכן דעתי קצת החדשים ואחרים (אולסה׳, סטדה, קניג) מחליטים כי זה ט״ס פשוט במקום והזניחו. אך לנו הנוסחה שבידנו כמו שהיא היא יסוד הלשון וראוי שנקבל השער׳ גזנ׳ ואולד בדבר שה״ת אזנח, כמו מן אכזר עשו העברים הת אכזר. ובפרוש המלה יתר נראה דעת גזניוס שגזרו מן השרש זנח בערבית במש׳ נשחת טעמו וריחו.

[1]) אולי מן אֹזֶן, ע״ש צורתו. — ובערבי׳ אחד משמות הרגילה הוא כַּף, כמו״כ ע״ש הצורה. — [2]) כך אוזניות של מעון אנא, והגיה הגר״א דבילה במקום רגילה, סגריות במקום אגורטי ואהינות של טוביתא במקום אזניות של מען אנא. אבל המשנה ט׳ ה, ששם נזכרו סגריות, גורסת רגילה ולא דבילה, וכן היא גרסת הרמבם והר״ש וכו׳, ורגילה היא ירק, ומוכרת שגם הדבר שעד שיכלה הוא מותר לאכל הרגילה הוא ירק ולא פרי עץ. ולוי וקוה׳ פרשו אזניות אוצרות. וכבר דחה זה דר׳ שׁוּרץ בהגיון אהרן על התוספתא, ופרש : אזניות מין תרגלות, ועלים שלהם אינם סגורים אלא נטויין דומין לאזנים.

[3]) בארמ׳ אֲזַק, אולי כמו הדק, במשמעת לחץ הציק : ולא שתוי חמר אנא דאפילו ארבע כוסות דאנא שתי בלילא פסחא אזיק (בירושלמי שבת פרק ח הל׳ א, שקלים פרק ג הל׳ ג, פסחים פ״י הל׳ א, חזיק, במקום אזיק, ובילקוט קוהל׳ במקום הזה דחיק, ובבבלי נדרים מט : חוגרני צדעין) לבישי מן פסחא לעצרתא (מד״ר קהל׳, מי כהחכם—ר״ל : ולא שתוי יין אני שאפילו ארבע כוסות שאני שותה בליל הפסח אזק ראשי מן פסח ועד עצרת).

[4]) כבר העיר על זה ר״י בן גנאח וז״ל : והוא דומה למה שאמר הערב למצוק במלחמה אזק ואומרים למקום המלחמה בעבור צוקו מאזק (ספר השרשים).—

a) زنخ

handcuffs ; menottes : והוא (ירמיהו) אסור באזקים¹) בתוך כל גלות ירושלם ויהודה (ירמ' מ א). ועתה הנה פתחתיך היום מן האזקים אשר על ידיך (שם ד).

א.**אזר** ²), ממנו אֵזֶר אֵזוֹר.

אָזַר, פ"י עתיד אאזֹר, תאזֹר, בכנוי יאזרני, — א) אזר הלבוש אותו, הקיפו סביב סביב, umgeben ; entourer ; surround : ברב כח יתחפש לבושי כפי כתנתי יאזרני (איוב ל יח). — ובב"ל הקיף : עד שכתב הפלסוף שהגלגל היתר גדול מחלקיו עם המניע אותו הוא בעגול הגדול ה א ו ז ר אותו (ר"י אברבנל כראש' יהי' רקיע). — ב) אזר את מתניו, שם עליהם האזור, umgürten ; ceindre; gird : ואתה תאזור מתניך וקמת ודברת אליהם (ירמ' א יז). אזר נא כגבר חלציך (איוב לח ג). — ואת האזור, אזר אותו בהמתנים : איש בעל שער ואזור עור א ז ו ר במתניו (מ"ב א ח). — ובהשאלה, אזר ח י ל, התחזק, sich stärken; se fortifier; strengthen oneself : קשת גבורים חתים ונכשלים אזרו חיל (ש"א ב ד).

—פעו' *אָזוּר, אֲזוּרִים, אֲזוּרֵי, האיש א ז ו ר : גזורי אש אזורי אש (ארוגי עז, אופ' שבת א אחרי פסח).

—נֶאֱזַר, ב.. אזרו אותו, אזר את עצמו, umgürtet sein; être ceint; be girded—ובהשא' נאזר בגבורה, נתחזק : מכין הרים בכחו נאזר בגבורה (תהל' סה ז). — ואמר המשורר : ובאזור שוא נאזר (תתכמוני א).

—אִזֵּר, — הלבישו האזור. — ובהשאלה, אזר אותו, חזק אותו, נתן לו כח, kräftigen; fortifier; streng-then: אני ה' ואין עוד זולתי אין אלהים אאזרך ולא ידעתני (ישע' מה ה). — וכמו כן אזר אותו חיל : ותאזרני חיל למלחמה תכריע קמי תחתי (תהל' יח מ). ובהשמטת האלף : ותזרני (ש"ב כב מ). — אזר אותו שמחה, שמח אותו : הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה (שם ל יב).

—הִתְאַזֵּר לבש את האזור, ובהשאלה התחזק : לבש ה' עז התאזר (תהל' צג א). התאזרו וחתו, ה ת א ז ר ו וחתו (ישע' ח ט). — ובמשמעת מכין את עצמו למלחמה: דעת נקתניבור המלך נאמנה כי ארתחששתה המלך מ ת א ז ר לעלות עליך (יוסיפון ו).

—*אֻזַּר כמו נֶאֱזַר : ואיש שכל ובחכמה מ א ו ז ר (רב האי גאון, דיני ממונות).

ב.**אזר** ¹), ממנו אִזֵּר.

אִזֵּר זיק, הוציא אש מעץ, אבן, anzünden; allümer; to light : הן כלכם קדחי אש מאזרי ²) זיקות לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (ישעי' נ יא).

—*אִזְרָד, אוּזְרָד, עי' *עוּזְרָד.

*·**אֲזֵרָה** ³) אִזְרָה ⁴) ש"נ, כמו אֵזוֹר : וכמו חזקת אזרתי, אספת מנוף פזרתי, לציון תמהר חזרתי (ר"י טוב עלם, זולת אור ישראל).

אֶזְרֹעַ ⁵) אֶזְרֹעַ ש"נ, כמו זְרוֹעַ : ותוצא את עמך את ישראל מארץ מצרים באתות ובמופתים וביד חזקה ובאזרוע נטויה (ירמ' לב כא). אם הניפותי על יתום ידי וכו' כתפי משכמה תפול ואזרעי מקנה תשבר (איוב לא כא-כב).

אֶזְרָח ⁶), ש"ז, מ"ר אזרחים, סמי' אזרחי — יליד הארץ שהוא ישב בה, ההפך מן גר Eingeborener; indigène a native : תורה אחת יהיה לכם לאזרח ולגר הגר בתוככם (שמות יב מט). חקה אחת

ופרש מנחם בן סרוק — רתוקות ; ר"י בן גנאח — מוסרות וכבלים ; רד"ק — שלשלאות של ברזל. — ¹) כן הכתיב. והקריא בזקים, ובקצת כ"י לפסוק הראשון חסרה האלף. אמר בן גנאח וז"ל : העקר באלף הזאת להראות והרפוה, ויש שיפילוה מן המלה ויבינו המלה בלעדיה כאשר אמרו בזקים יעבר, וכו'.

²) עי' אזור.

¹) אי, לשרש זה אח בלשונות האחיות. — ²) ריב"ג : מאזרי זיקות הוא כמו קודחי אש והראיה על זה אמרו ובזיקות בערתם, וכאלו מאזרי בענין מבערי. ע"כ. וכן אבו זכריה בן בלעם : מאזרי זיקות פי מעני קודחי, אי יקדחון אלשרר, ע"כ. ור"ל, מאזרי במשמעה קודחי, ר"ל יקדחו הניצוצות. וכן ר"ש פרחון : מאזרי זיקות פי' מבערי לפידים. ע"כ. וכן רדק : ומוציאי אש מן העצים ומן האבנים יקראו מ א ז ר י זיקות ע"כ. ואעפ"י שרסע"ג מתרגם קצת במשמעה אחרת : מ ד'ר י אלשרר, וסובר מ א ז ר י כמו מזרי, ורוב החדשים סוברים כי במקום מ א ז ר י צ"ל מ א י ר י כמן בתרגום הסורי, אעפי"כ לנו דעתן של רבי לשוננו הנזכרים למעלה היא המכרעת, ששרש זה משמש בעבר' במשמעת הוצאת זיקים.

³) משקל קְעָרָה.—כך מנקדה מלה זו ברשימת המלים של צונץ. — ⁴) משקל שִׂמְלָה.

⁵) משקל אֶגְרוֹף אֶפְרוֹת, ועי' זרוע.

⁶) בערבית צריח a), מן צרח שר"ל היה צח, טהור, גלוי, מפרסם, וכמו"כ בעברית זרח, עי' זה. וכבר תרגם כך ר"י בן גנאח אלצרית, הנגלה ביחס העיקרי,

a) صَرِيحٌ صَرُحَ

יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ (במד' ט יד). וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו כאזרח מכם יהי לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך (ויקר' יט לד). והיו (הגרים) לכם כאזרח בבני ישראל אתכם יפלו בנחלה בתוך שבטי ישראל (יחזק' מז כב). — ובהרחבה אדם שיש לו זכיות המדינה, Bürger ; citoyen ; citizen: וישימו חק בארץ כי היהודים היושבים בצרפת א ז ר ח י הארץ הם ככל הצרפתים (ק"ם, די"ע, המלך כלרפת ב"ג). — ובהשאלה אילן נשרש היטב, stark ; eingewurzelter Baum ; arbre enracinée ; rooted tree: ראיתי רשע עריץ ומתערה כאזרח [1]) רענן (תהל' לז לה).

*אזרחית, מ"ל אזרחיות, ש"נ, מהשם אזרח: לרבות את הנשים ה א ז ר ח י ו ת שחייבות בעינוי (סוכה כח.).

אח[2]), אוח, ש"ז, מ"ל אחים, — בעל חי טורף שוכן יערים וחרבות, ממין הנמיה [3]) Marder ; martre ; marten: ורבצו שם (בבבל החרבה) ציים ומלאו בתיהם אחים ושכנו שם בנות יענה ושעירים ירקדו שם (ישע' יג כא). — ועי' נמיה.

א. אח [4]), מלת קריאה של צער ויגון, ach ! ; hélas ! ; alas!: כה אמר אדני ה' הכה בכפך ורקע ברגלך ואמר אח אל כל תועבות רעות בית ישראל אשר בחרב ברעב ובדבר יפלו (יחזק' ו יא). כל שזכרו (את אחשורוש) אומר א ח לראשו (מגילה י א.). הצדיקים אומרים על אותו היום א ח מה קשה (מד"ר תהל' מו).

ב. אח[1]), ש"ז, סמי' אחי, כנוי אחי, אחיך, אחיך אחיו, אחיהו, אחיה, אחינו, אחיכם כן, אחיהם־הן, מ"ר אחים[2]), סמי' אחי, כנוי אחי ובהפסק אחי, אחיך, אחיך, אחיו, אחיה, אחינו, אחיכם־כן, אחיכם, אחיהם־הן, — א) בני אב אחד או אם אחת הם זה לזה אח, Bruder; frère; brother: ולרבקה אח ושמו לבן (ברא' כד כט). מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך (שה"ש ח א). בכל עת אהב הרע ואח לצרה יולד (משלי יז יז). ורגילים להשתמש במאמר זה במשמעת שבבוא צרה על אדם תבאנה אחריה עוד צרות. — וסמי': ויקחו את לוט ואת רכושו בן אחי אברם וילכו (ברא' יד יב). — וכנוי': ויהי בהיותם (קין והבל) בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו, ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השמר אחי אנכי (שם ד ח-ט). ויאמר אליה אבשלום אחיה האמינון אחיך היה עמך (ש"ב יג כ). מה בצע כי נהרג את אחינו וכסינו את דמו (ברא' לז כו). חי פרעה אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה (שם מב טו). לבוא חמס שבעים בני ירבעל ודמם לשום על אבימלך אחיהם אשר הרג אותם (שופט' ט כד). ומ"ל: ויאמרו (בני יעקב ליוסף) שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד (ברא' מב יג). — וסמי': ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר (שם לד כה). וכנוי: ויאמר (יוסף) את אחי אני מבקש הגידה נא לי איפה הם רעים (שם לז טז). ועתה אם מצאתי חן בעיניך אמלטה נא ואראה

---

[1]) (השרשים מהד' דר' באכר) — יש מפקפקים בנוסחה זו. השבעים קראו ארז. ולזה מסכימים קצת מהאחרונים. אך מרי הלשון שלנו פרשוהו במשמעת צמח. מנחם בן סרוק: כאזרח רענן, מתלחלח ומצמיח כאשל הנשרש. ומזה גזר גם המשמעה הראשונה ואמר וז"ל: ואזרח מאזרחי בני אדם נשים שרשיים המה. וכן הביא רש"י את לשונו. ר"י בן גנאח: כשרש לח ורטוב. רד"ק: הוא העץ הלח והרטוב. וכן אחרים.

[2]) בערבית אין אח לשם זה. בהכתבות האשוריות מצאו החוקרים שם אחו ואוחו למין חיה, אך לא עלה בידי החכמים לגדר מהותה. — [3]) תרגם רסע"ג נמוס, וכן ר"י בן גנאח: פרשו בו נמיות. רד"ק: היא חיה הנקראת בלשון רבותינו ז"ל נמיה שמה בלשון לעז מרטורו, וי"א שהוא חיה שלועזין לה פירון. — גזניוס, פירסט ואחרים פרשו שהוא עוף הדורס הנקרא בגרמ' Eule וגם Uhu על שם קולו. ופרופ' Cheyne תרגם jackal.

[4]) כן גם בערבית אחה (a).

---

a) أخ

---

[1]) מלה שמית. באשורית אחו, ואמרו חכמי לשון אשורית כי עקר משמעתו היא: היה שיך להמשפחה, ונגזר משרש א ח ה שפרושו באשורית היה שיך אל ואולם יש סברים (כלט סי' ג) כי זה כמו אב ואחרים אחד מהשמות הקדומים העקריים שנוצרו בלי ספק על שום פעולה או תאר, ואחרי כן על פי התשוקה הטבעית של הלשונות השמיות ל ש ל ש ו ת נוספה עליהם תנועה ארוכה. בער' אח' a) אח'ו. ארמית וסורית אח אחא. — [2]) לפי דעת רד"ק משקל שני דגושי כמו גל גלים גליכם ולפי קניג מפני נטית החית להכפל בעצמו.

---

a) أخ، أخو

את אחי (ש"א כ כט). אספרה שמך לאחי בתוך קהל אהלך (תהל' כב כג). מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי (שם סט ט). ויאמר ישראל אל יוסף הלוא אחיך רעים בשכם לכה ואשלחך אליהם (בראש' לז יג). את תקות חוט השני הזה תקשרי בחלון אשר הורדתנו בו ואת אביך ואת אמך ואת אחיך ואת כל בית אביך תאספי אליך הביתה (יהוש' ב יח). יוסף בן שבע עשרה שנה היה רעה את אחיו בצאן (בראש' לז ב). ויאמר שכם אל אביה (של דינה) ואל אחיה אמצא חן בעיניכם ואשר תאמרו אלי אתן (שם לד יא). ותקרבנה (בנות צלפחד) לפני אלעזר הכהן ולפני יהושע בן נון ולפני הנשאים לאמר ה' צוה את משה לתת לנו נחלה בתוך אחינו (יהושע יז ד). ומולדתך אשר הולדת אחריהם (אחרי אפרים ומנשה) לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם (בראש' מח ו). ובבע"ח: שחט את האם ואח"כ חמשה אחים (ספרא אמור, פרק ח). — ב) קרוב, בן אח, בן דוד, וכדומה, Verwandter, Neffe; parent, neveu; relation: וישב (אברהם) את כל הרכוש וגם את לוט אחיו (בראש' יד טז). ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא (שם כט יב). ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עזיאל דד אהרן ויאמר אליהם קרבו שאו את אחיכם (את בני אהרן) מאת פני הקדש (ויקרא י ד). — ג) בני שבט אחד, בני עם אחד, בני ארץ אחת, Stammesgenosse; Landsmann; compatriote; countryman: ויגדל משה ויצא אל אחיו (שמות ב יא). כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך וכו' לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיך האביון (דבר' טו ז). נביא מקרבך מאחיך כמני יקים לך ה' (שם יח טו). והמלך דוד שלח אל צדוק ואל אביתר הכהנים לאמר דברו אל זקני יהודה וכו' אחי אתם עצמי ובשרי אתם ולמה תהיו אחרנים להשיב את המלך (ש"ב יט יב-יג). ואצוה את שפטיכם בעת ההיא לאמר שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו (דבר' א טז). ואתם תעברו חמשים לפני אחיכם כל גבורי החיל (יהושע א יד). והביאו (הגויים) את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי ירושלם (ישע' סו כ). אמרו לאחיכם עמי ולאחותיכם רוחמה (הושע ב ג). — ועם אלף פתוחה: ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה מו). האחיכם יבאו למלחמה ואתם תשבו פה (במדבר לב ו). — ד) עמים העומדים בברית, Bundesgenosse; peuple allié; ally: על שלשה פשעי צר וכו' על הסגירם גלות שלמה (של העברים) לאדום ולא זכרו ברית אחים (עמוס א ט). — ה) ידיד, רע, Freund; ami; friend: צר לי עליך אחי יהונתן נעמת לי מאד (ש"ב א כו). אמר לו ר' ישמעאל אחי היאך אתה קורא (ע"ז ב ה). בזמן שהשנים יפות הבריות נעשין אחים אלו לאלו (מד"ר בראש' פט) — ו) אנשים ממדרגה אחת, מאומנות אחת, וכדומה, Mit-bruder; confrère; collegue: ויאמר (חירם מלך צור לשלמה) מה הערים האלה אשר נתתה לי אחי (מ"א ט יג). וישחטו (הכהנים) הפסח לכל בני הגולה ולאחיהם הכהנים (עזרא ו כ). — ז) קריאה של חבה: ויאמר (לוט לאנשי סדום) אל נא אחי תרעו (בראש' יט ז) ויאמר להם (להרועים) יעקב: אחי מאין אתם (שם כט ד). — ח) בהצטרפות עם איש, איש אחיו, איש לאחיו, איש מאחיו וכו', זה לזה, זה מזה, einer; den andern; l'un l'autre; one another: וישכימו (אבימלך ושר צבאו) בבקר וישבעו איש לאחיו וישלחם יצחק (בראש' כו לא). לא ראו (המצריים) איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים (שמות י כג). וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו (ויקרא, כה יד). ויאמר יואב חי האלהים כי לולא דברת כי אז מהבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו (ש"ב ב כז). ויהי העם כמאכלת אש איש אל אחיו לא יחמלו (ישע' ט יח). ונפצתים איש אל אחיו (ירמ' יג יד). וירדו סוסים ורכביהם איש בחרב אחיו (חגי ב כב). ורעת איש אחיו אל תחשבו בלבבכם (זכר' ז י). — וגם בבעלי חיים: כגבורים ירצון (הארבה) כאנשי מלחמה יעלו חומה ואיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון ארחותם, ואיש אחיו לא ידחקון (יואל ב ז-ח). — ובדבר שאין בו רוח חיים: והיו הכרבים פרשי כנפים למעלה סככים בכנפיהם על הכפרת ופניהם איש אל אחיו (שמות כה כ). אחד באחד יגשו (אפיקי המגנים של הלויתן) ורוח לא יבא ביניהם, איש באחיהו ידבקו יתלכדו ולא יתפרדו (איוב מא ט-י). — ט) מי שדומה לאחר בדבר מה: אח הייתי לתנים ורע לבנות יענה (שם ל כט). גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית (משלי יח ט). אם לרמאות הוא (לבן) בא גם אני אחיו ברמאות (רש"י בראש' כט יב, וכתרג' מגילה יג:). — י) השתמשו בו המשוררים במשמעת בעל: אחי קנאה אחי משרה (ר"ש הנגיד, בן משלי ו ז). דע אחי המוסר

כי לא יתכן לאמר בפתרון וכו' (דונש על מנחם, תרעית). ראה אתה אֱחִי מוסר ובינה (ר"ש בן גבירול, שירי שלמה, דוקס ט). אֱחִי תבל שאל תבל מה אחרית עמה (הוא, שם סא). אֱחִי מוסר ליד שר (ר"י הלוי, הפשט הזמן). נטוש תאוה אֱחִי שכל (ר"מ בן עזרא, תרשיש, ט). בעט סופר יהי עושה אֱחִי בין. אשר לא יעשה גבור בחרב (הוא, שער י). ויצאתי מן הספינה ערום, א ח י יגון ותוגה (ר"י חריזי, תחכמוני טו). — יא) בלשון המפרשים, מלה דומה לאחרת במשמעה או בצורה ובמשקל: ויתרוצצו מלשון מרוצה והצד"י כפול ו א ח י ו כברקים ירוצצו (ראב"ע, ברא' כה כב). העֵצָה ידוע ממקומו ואין לו א ח (הוא, ויקרא ג ט). — יב) כהן, כומר מאגודת הכהנים והכומרים, Bruder (Geistl.); frère (prêtre); brother (priest): ובימים ההם נתגייר כומר אחד מ א ח י סאן פרנציסקו קורניליא שמו (יוסף הכהן, דה"י, בסוף). — שאל א ח גרין ימח שמו להר' נתן (יוסף המקנא, לדוק. הכהן, ברכ' אברהם לכבוד דר' ברלינר פה). א ח לודויקור סואלינצא מכת הדרשנים (מגן אברהם, אברה' פריציל, גנז ט, 49). ומ"ר: — וראינו אותו (את המומר) כ ש ה א ח י ם היו מוליכים אותו אל הגעל (שו"ת תמת ישרים שאלה ע). בכל סדרי ה א ח י ם והאחיות הנמצאים ביום בין הנוצרים (ר"ע מן האדומים, מע' ס). ה א ח י ם והגלחים (השחר ב יח). — יג) אָחִי שֵׁנִי, בן הדוד, Cousin: ומרי ר' יהודה א ח י ש נ י (עי' הלקט חנכ' קפה, שמח' כט, ודר' בכר בקר' כ"י, כספ' ברכת אברהם). — ומשל: תגרה בין א ח י ם שמחה לנכרים (בארמית: כד איתא תגרא בין אחיון מתישבין נוכרי') דכתיב ויהי ריב והכנעני והפריזי אז יושב בארץ (יהושע, אבן שועיב דרשות יג ז).

אַחֲוָה אָחוֹת.

בְּכוֹר, בְּכוֹרָה, האח והאחות שנולדו ראשונים. — בְּכוֹרָה, מעמד וחק הבכור, הבכורה. - בָּכִיר, בְּכִירָה, אח ואחות יתר בשנים.

גִּיס, אחי האשה, אחי הבעל. — גִּיסָה, אשת האח.

דּוֹד, אחי האב, אחי האם.

חוֹרֵג, אָח חוֹרֵג, בן אשת האב, בן בעל האם.

יָבָם, אחי הבעל. — יְבָמָה, יְבֶמֶת, אשת האח. — יִבֵּם, נשא לאשה את אשת אחיו המת. — יִבּוּם.

מְסַרֵף, אחי האם.

עיטדא (בענין חלוקת אחים).

קַיִן, הורג אחיו.

תְּאוֹמִים, תְּאֹמִים, אחים שנולדו יחד.

אָח משמש בלשון העברית להרכבת שמות עצם פרטים: אֲחִיאָם, אֲחִיָּה אַחְיוֹ, אֲחִיהוּד, אֲחִיהֶר, אֲחִיטוּב, אֲחִילוּד אֲחִימוֹת, אֲחִימֶלֶךְ, אֲחִימָן, אֲחִימַעַץ, אַחְיָן אֲחִינָדָב, אֲחִינֹעַם, אֲחִיעֶזֶר, אֲחִיקָם, אֲחִירָם, אֲחִירַע, אֲחִישַׁחַר, אֲחִישָׁר, אֲחִיתֹפֶל.

ג. **אָח**[1], ש"ז, מ"ר אָחִים, — כלי ישימו בו גחלים לחשות, לחמם את הבית, Feuertopf; réchaud; brasier; stove: והמלך יושב בית החרף בחדש התשיעי ואת האח[2] לפניו מבערת ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה יקרעה בתער הספר והשלך אל האש אשר אל הָאָח (ירמ' לו כב-כג). — ואמר המשורר: נפשי מכורה לאָח עזב ביום עזב מדורו בלבי אָ ח ובצלעי מדורה (ר"ש הנגיד, ירינוני).

ד. **אָח**[3], מלה, — מה שיהיה, איזה שיהיה, was es auch sei; quoi que ce soit; what ever it be: והוליד (האיש הצדיק) בן פריץ שפך דם ועשה אָח[4]

---

[1]) באשורית אַחוּ והוא תנור המטלטל (מלון אשורי ארגולד מוס). בערבית אין לו חבר, ותשתמש למושג זה בהשם כ נ ו נ ה a), שישנו גם בעברי', ובהשם מ ו ק ד, ובלשון ההמונית בהשם מ נ ק ל b). וסברו קצת החכמים כי מקור משמעת מלה אח הוא במשמעת חם שיש להשרש אחח c) (אחאח, אחיח, אחיחה) בערב'. — [2]) בגמ' (שבת כ.) נראה כי היתה להם נוסחה אחרת: והאח לפניהם מבערת. ויש מנסחים (עפ"י תרגום השבעים) ואת הָאֵשׁ. — ופרוש מלה זו נראה ברור מהענין, וכן אמר מנחם: ענינו יורה עליו כלי גחלים העשוי לאש. ור"י בן גנאח: הוא המחתה ובלשון ערבי כאנון.

[3]) אולי כמו א חׄ באשורית המשמשת גם במשמעת חלק. — [4]) נוסחה זו קשה מאד להלמה, ולכן רוב המפרשים האחרונים משבשים הכתוב, קצתם עפ"י השבעים ועשה חטאות, וקצתם מנסחים במקום ועשה אח ועשק אח. וגם לפי הנוסחה המקבלה פרשו התרגום ורש"י אָח זה מלשון אחיו בן אביו. והחדשים חשבים שהיא מלת קריאה כמו האח. אך ר"י בן גנאח כתב: אמרו בו שהוא בענין א ח ד. וכן הרד"ק. וכן בן זאב. ויתר מתישב על לשון הכתוב המשמעה הרשומה בפנים. וכן פרש ראב"ע כונת המלה, אמר וז"ל: ויתכן היותו (זו המלה אָח) כמשמעו ו ה ט ע ם א י ז ה שיהיה (שפת יתר, קלד). וקצת דמיון לזה נמצא באשורית, עי'

---

a) كانونة b) منقل c) أخ

מאחד[1]) מאלה (יחזק׳ יח י).

אַח[2]), ש״ז, מ״ר אַחִים, שדה של אחו, ובכלל דשא, עשב, מרשאה, meadow ; prairie ; Wiese : כי הוא (אפרים) בין אַחִים[3]) יפריא יבוא קדים רוח יי׳ ממדבר עלה ויבוש מקורו ויחרב מעינו (הוש׳ יג טו).

אח״ב, באח״ב, ר״ת, ברד, ארבה, חשך, בכורות: דצך עדש באחב (בהגדה לליל פסח).

אחב״י, ר״ת אחינו בני ישראל.

אחד, ממנו אֶחָד, ״אחֵד,וכו׳—״אַחְדוּת.

אֶחָד[4]), ולפעמים אַחַד[5]), ש״ז ות״ז, סמי׳ אַחַד[6]), מ״ר אֲחָדִים, שם המספר הראשון מכל המספרים, ein,einer ; un ; one: אֶחָד, שנים, שלשה, ארבעה,— ויגדר מספר דברים ממין זכר ויבוא לרוב אחרי השם הנגדר בו: איש אֶחָד, דָּבָר אֶחָד.—וישמש במשמעות האלה.—א) אחד ולא שנים, ולא שלשה, וכו׳, nur ein ; seulement un ; only one: ומאת עדת בני ישראל יקח (אהרן) שני שעירי עזים לחטאת ואיל אֶחָד לעלה (ויקרא טז ה). ויבאו (המרגלים) עד נחל אשכל ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אֶחָד וישאהו במוט בשנים (במדבר יג כג). על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אֶחָד (דבר׳ יז ו). ולקחתי המלוכה מיד בנו (של דוד) ונתתיה לך את עשרת השבטים ולבנו אתן שבט אֶחָד (מ״א יא לה-לו). וגם אַחַד: ואני נתתי לך שכם אַחַד על אחיך (בראש׳ מח כב). ויעברו את הירדן עד אור הבקר עד אַחַד לא נעדר אשר לא עבר (ש״ב יז כב). ודבר חד את אַחַד (יחזק׳ לג ל). לאַחַד קראתי נעם ולאַחַד קראתי חבלים (זכרי׳ יא ז). לאַחַד מבני הנביאים (מ״ב ט א). ובצרוף עם המספר עשרה, אַחַד עָשָׂר: הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואַחַד עָשָׂר כוכבים משתחוים לי (בראש׳ לז ט).— ועם מספרי העשרות, אֶחָד ועשרים, אֶחָד ושלשים, ועם ה הידיעה לפניו: עד יום האֶחָד ועשרים (שמות יב יח). — וגם אחרי העשרות: יום שלשים ו א ח ד, יום ששים ו א ח ד (נו׳ ג כ).—ב) לא מחלק, nicht geteilt; non divisé; not divided: ונתנו את בנתינו לכם ואת בנתיכם נקח לנו וישבנו אתכם והיינו לעם אֶחָד (בראש׳ לד טז). וחברת את האהל והיה אֶחָד (שמות כו יא). ויחבר את היריעת אחת אל אחת בקרסים, ויהי המשכן אֶחָד (שם לו יג). ויעמדו המים הירדים מלמעלה קמו נד אֶחָד (יהוש׳ ג טז). הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חברו ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתם לעץ אֶחָד (יחזק׳ לז יט). ועשיתי אתם (את כל ישראל) לגוי אֶחָד בארץ בהרי ישראל ומלך אֶחָד יהיה לכלם למלך ולא יהיה עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות (שם שם כב).— ג) אותו בעצמו, derselbe; le même; the same: למה אשכל גם שניכם יום אֶחָד (בראש׳ כז מה), ר״ל באותו היום בעצמו. ויחלמו חלום שניהם (המשקה והאופה של פרעה) איש חלמו בלילה אֶחָד (שם מ ה). וארא בחלמי והנה שבע שבלים עלת בקנה אֶחָד (שם מא כב). משפט אֶחָד יהי׳ לכם כגר כאזרח יהיה (ויקרא כד כב). וזה לך האות אשר יבא אל שני בניך אל חפני ופינחס ביום אֶחָד ימותו שניהם (ש״א ב לד). בי אדני אני והאשה הזאת ישבת בבית אֶחָד (מ״א ג יז). כזאת עשה (שלמה) את עשר המכנות וכו׳ קצב אֶחָד לכלהנה (שם ז לז). החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך וידעתי גם אני שמקרה אֶחָד יקרה את כלם (קהל׳ ב יד).— ד) עם לֵב, פֶּה, קול, שְׁכֶם, בענין הסכמת רבים כאלו היה להם לכלם לב וכו׳ אֶחָד, einträchtig; unanime ; unanimous: ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה׳ נעשה

בהערה שלפני זו.— [1]) בקצת ספרים מאחת (מנחת ש״י). [2]) לפי דעת רוב החכמים נתקצר מן אָחוּ. ועי׳ לקמן.—[3]) כך מפרש מלה זו מנחם בן סרוק: הם מקומות הנעשבים והנדשאים מזיבי מים על ידי יאורים ואגמים. ור״י בן גנאח: והקבוץ (מן אחו) כי הוא בין אחים יפריא וכו׳. ויתכן שיהי׳ מ ק ו ם הצמח נקרא ג״כ אחו וכו׳. ורש״י: מפרית וצומח באחו בין אחים בין הגדל בפלגי מים. וכן הראב״ע: אחים מגזרת באחו. —אך יש מפרשים מלשון אחוה (רד״ק ואחרים). ויש מפקפקים בנוסחה זו.

[4]) בערבית אַחד, ואחד a), בארמית וסורית חד, באשורית אדו, ולנק׳ אחדת.—[5]) ולא מצאו החכמים טעם מספיק לשנוי הנקוד הזה במוכרת, וראב״ע (יסוד מספר) אמר במקום שהוא מוכרת בטעם הענין או במוכרת על דרך מקרה שהוא האתנח וסוף פסוק, אמר אחד. אבל גם זה אינו מספיק, כי יש אַחַד במוכרת גם בטעם הענין ובטעם הנגינה.— [6]) במקום אֶחָד שהי׳ ראוי; לפי דעת קניג התרשלות הלשון מפני רוב השמוש ומפני הדמיון עם המוכרת.

a) أحد وَاحد

(שמות כד ג). הנה נא דברי הנביאים פה אחד טוב אל המלך (מ"א כב יג). כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד (צפניה ג ט). לתת להם (להעם) לב אחד לעשות מצות המלך והשרים (דהי"ב ל יב). — ה) דבר שלא ספר עדין ארותיו, a ;...un ;...ein: ויהי איש אחד מצרעה ממשפחת הדני ושמו מנוח (שופט' יג ב). ויהי איש אחד מן הרמתים צופים (ש"א א א). וירא איש אחד ויגד ליואב (ש"ב יח י). ונביא אחד זקן ישב בבית אל ויבוא בנו ויספר לו את כל המעשה (מ"א יג יא). ויבא אתי אל פתח החצר ואראה והנה חר אחד בקיר ויאמר אלי בן אדם חתר נא בקיר ואחתר בקיר והנה פתח אחד (יחזק' ח ז-ח). ואשא את עיני וארא והנה איש אחד לבוש בדים ומתניו חגרים בכתם אופז (דני' י ה). פ"א הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום (אבו' ו ט).— ותבוא במשמעה זו המלה אחד גם לפני השם הנגדר בה ויאמרו אחד דבר: ואשמעה אחד קדוש מדבר ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר (דני' ח יג). —ו) יחיד מבין רבים, כשאין המספר כתכון ביחוד לאיזה מהם, irgend einer ;quelqu'un ;some one: ויאמר דוד אל לבו עתה אספה יום אחד ביד שאול (ש"א כז א). וישכב (אליהו) ויישן תחת רתם אחד (מ"א יט ה). ויקרא מלך ישראל אל סרים אחד ויאמר מהרה מיכיהו בן ימלה (שם כב ט). — אחד מאחיו יגאלנו (ויקר' כה מח). אחד מן החמשים מן האדם (במד' לא מז). הן האדם כאחד ממנו (בראש' ג כב). ויש שיאמרו במשמעה זו בפרוש אחד מן: ויען אחד מהנערים ויאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי (ש"א טז יח). ולאביגיל אשת נבל הגיד נער אחד מהנערים לאמר (שם כה יד). — ועם ה' הידיעה בלבד: ויתנו לנו שנים פרים ויבחרו (נביאי הבעל) להם הפר האחד וינתחהו (מ"א יח כג). — ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה נא המקום אשר אנחנו ישבים שם לפניך צר ממנו נלכה נא עד הירדן וכו', ויאמר לכו, ויאמר האחד הואל נא ולך את עבדיך (מ"ב ו א-ג). ויגזרו העצים ויהי האחד מפיל הקורה (שם שם ד-ה).—ובמשמעה זו בפרט ישמש אחד: ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע (בראש' ג כב). והובא (המצורע) אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו (ויקרא יג ב). כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר (דבר' כה ה). ותשלח איזבל מלאך אל אליהו לאמר כה יעשון אלהים וכה יוסיפון כי כעת מחר אשים את נפשך כנפש אחד מהם (מ"א יט ב). — ולרוב בסמיכות: ותשלך (הגר) את הילד תחת אחד השיחם (בראש' כא טו). והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך (שם כב ב). כמעט שכב אחד העם את אשתך (שם כו י). כי בא אחד העם להשחית את המלך (ש"א כו טו). ועתה לכו ונהרגהו ונשלכהו באחד הברות ואמרנו חיה רעה אכלתהו (בראש' לז כ). דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל (שם מט טז). כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיך האביון (דבר' טו ז). ויאמר (האיש העובר ארח) לנערו לך ונקרבה באחד המקמות ולנו בגבעה או ברמה (שופט' יט יג). ויאמר אליה שמשון אם יאסרני בשבעה יתרים לחים אשר לא חרבו וחליתי והייתי כאחד האדם (שם טז ז). ועשהאל קל ברגליו כאחד הצבים (ש"ב ב יח). ותאמר (מיכל) מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים (שם ו כ). הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל וכו' לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים (שם ז ז). ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים (מ"ב יח כד). —ז) *אחד מ..., במשמ' חלק אחד: וכמה היא פרוטה אחד משמנה באיסר האיטלקי (קידו' א א). — ואחד ל: נותן לו גירומיו אחד לעשרה בלח ואחד לעשרים ביבש (ב"ב ה יא).—ח) כמו ראשון, בפרט בספירת ימי החדש, der Erste; le premier; the first: בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (בראש' ח ה). ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן (שמות מ יז). בשנת שתים לדריוש המלך בחדש הששי ביום אחד לחדש (חגי א א).—ועם מספר החדש אחריו: כי באחד לחדש הראשון הוא יסד המעלה מבבל ובאחד לחדש החמישי בא אל ירושלם (עזר' ז ט).—■) — *אחד בשבת, יום הראשון בשבוע, Sonntag; dimanche; sunday: כיצד חל להיות באחד בשבת מותר לכבס כל השבת (תענית כט :). — לאחד, ל- כל אחד ואחד, jeder; chacun; every one: ויהי ביום הששי לקטו (בנ"י את המן) לחם משנה שני העמר לאחד (שמות טז כב). ויביאו (הנשיאים) את קרבנם לפני ה' שש עגלת צב ושני עשר בקר עגלה

על שני הנשיאים ושור לאחד (במדב' ז ג).—י) אחרי שלילה, שום איש, nobody; personne; niemand: אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם (דני' י כא). — ומדרך הלשון לאמר האחד והאחד, תחת האחד והאחר או והשני: ואת שני בניה (של צפורה אשת משה) אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה ושם האחד אליעזר (שמות יח ג-ד). ועשה את האחד חטאת ואת האחד עלה (במד' ח יב). הדוד אחד תאנים טבות מאד כתאני הבכרות והדוד אחד תאנים רעות מאד (ירמי' כד ב). ויצא המשחית ממחנה פלשתים שלשה ראשים הראש אחד יפנה אל דרך עפרה אל ארץ שועל והראש אחד יפנה דרך בית חרון והראש אחד יפנה דרך הגבול (ש"א יג יז-יח). — וכמו"כ: אין יתרון בו לאחד על האחד (רלבג איו' מענה א ב).—ואחד עם ל בראשו, לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חבלים (זכריה יא ז). — יא) ויאמרו דבר אחד דבר אחד ל, ר"ל לכל אחד דבר אחד: איש אחד איש אחד למטה אבותיו תשלחו (במד' יג ב) — יב) ויאמרו אחד אחד, ר"ל כל אחד לבדו, זה אחרי זה: והיה ביום ההוא יחבט ה' משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל (ישעי' כז יב). ומעמידן אחד אחד ממקומו (מכילת' בוא יג).כדי שיתבאר לנו מדבריהם מה שנתיחד בו אחד אחד מהם (רלב"ג הקד' איוב). — יג) *כל אחד, כל אחד ואחד, ר"ל כל אחד בפני עצמו, jedermann; chacun; every one: היו יושבין לאכל כל אחד ואחד מברך לעצמו הסבו אחד מברך לכלן (ברכות ו ו). ישבו לאכל אעפ"י שכל אחד ואחד אוכל מככרו (גמ' שם מב:).—ואחר אין: שאין כל אחד ואחד מישראל שלא העלה עמו (ממצרים) תשעה חמורים טעונין כסף וזהב (מכילתא ויהי בשלח א).— יד) כאחד, ר"ל יחד, together; ensemble; zusammen: זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן (ישע' סה כה). כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות ששים (עזרא ב סד). כי הטהרו הכהנים והלוים כאחד (שם ו כ). — המקדש לשנים כאחד [1] (פרה ז ג). רואה את החדר ואת העליה כאחד (בכור' ז ג). שתי אבילות כאחד (ספרא פרשה יא, נפס לרכות).— יה) באחד, הוא באחד, ר"ל עומד על דעתו, קורא קול

[1]) כך במשניות עם גוף פירוש הרמב"ם. —

אחד: מצות שפתיו ולא אמיש מחקי צפנתי אמרי פיו והוא באחד [1]) ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איו' כג יב-יג). — ובמש' זה רוב שמושו בהספרות החדשה — יו) *אחד... ואחד... ר"ל אין הפרש, ohne Unterschied; sans différence; without difference: בביהכ"נ אחד מרובין ואחד מועטין אומר ברכו (ברכות ז ג). נחום המדי אומר מדליקין בחלב מבושל וחכמים אומרים אחד מבושל ואחד שאינו מבושל אין מדליקין בו (שבת ב א). אחד הלוקח ואחד המוכר יש להן אונאה (ב"מ ד ד). ובכרכים אחד ימות החמה ואחד ימות הגשמים שנים עשר חדש (שם ח ו). לא יטע אדם אילן סמוך לשדה חבירו אלא א"כ הרחיק ממנו ארבע אמות אחד גפנים ואחד כל אילן (ב"ב ב יב). המחלק נכסיו על פיו רא"א אחד בריא ואחד מסוכן נכסים שיש להן אחריות נקנין בכסף ובשטר (שם ט ז). אחד בתולות ואחד בעולות, אחד גרושות ואחד אלמנות, ואחד נשואות ואחד ארוסות (יבמ' ד י). מצרי ואדומי אינם אסור' אלא עד ג' דורות אחד זכרים ואחד נקבות (שם ח ג). אחד כלים גדולים ואחד כלים קטנים (מקו' ד א). אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה (סנהד' ד א). אחד חקירות ואחד בדיקות בזמן שמכחישים זא"ז עדותן בטלה (שם ה ב). אחד הנכנס לעזרה ואחד הנכנס לתוספת העזרה (שבו' ב ב). אחד המקדיש את נכסיו ואחד המעריך את עצמו אין לו לא בכסות אשתו ולא בכסות בניו (ערכ' ו ה). ר' יהודה אומר אחד כותב לנשיא ואחד כותב להדיוט (נדר' ה ה). ותכ"א אחד זה ואחד זה אין צריך לזכות (שם). — אחד שוגג ואחד מזיד מקדימין (מכו' ב ו). — וכל מצות האב על הבן אחד אנשים ואחד נשים חייבי' וכל מצות ל"ת בין שהז"ג בין שלהז"ג אחד אנשים ואחד נשים חייבין (קדושין א ז). ר"ש אומר מייבם לאיזו שירצה

[1]) רשי מפרש: לפי שהוא יחיד בעולם, ולדעתו הסכימו קצת מפרשים חדשים. ראב"ע אמר כי לא יכול לגלות הסוד שבפסוק זה. אך הרלב"ג מפרש: הוא כאשר היה בענין אחד ומי ישיבנו ממנו והנה לא ישתנה רצונו. וכן מצודת דוד: ועם כי נגלה לפניו יושר דרכי הוא בדעת אחת ולא יאבה להסיר מעלי היסורים. ועפ"י פרוש זה פשט השמוש בו בספרותנו במשמעה זו.

חולין לשנייה אחד שהוא בן תשע שנים ויום א׳ ואחד שהוא בן עשרים שנה (יבמ׳ י ט). אחד שבישל בו ואחד שעירה לתוכו רותח (זבח׳ יא ז).—ויתר משני אחד: אחד הבאה מן הקציר ואחד הבאה מן הזיתים ואחד הבאה ממדינת הים (עדי׳ א יב). אחד משוח בשמן המשחה ואחד המרובה בבגדים ואחד שעבר ממשיחתו מחזירין את הרוצח (מכו׳ ב ו). אחד העובד ואחד הזובח אחד המקטר ואחד המנסך ואחד המשתחוה ואחד המקבלו עליו לאלוה (סנה׳ ז ו). אחד דברים של עצמו ואחד דברים של אחרים ואחד דברים שיש בהם ממש ואחד שאין בהם ממש (שבוע׳ ג ה). אחד הבונה ואחד הלוקח ואחד היורש ואחד שנתן לו במתנה וכו׳ אחד הנוטע כרם ואחד הנוטע חמשה אילני מאכל וכו׳ (סוטה ח ב). ובגמ׳: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים (ברכו׳ ה :). אחד הצועק ואחד הנצעק (ב״ק לג.). אחד שערי בתים ואחד שערי חצרות ואחד שערי מדינות ואחד שערי עיירות יש בהן חוקת מצוה (יומ׳ יא .).—ויאמרו כמו כן אחד ב: אחד הלוה מן האדם ב לוה מן המקום (אבו׳ ב ט). —יח) בשם עצם: החונק את אחד בשוק (ב״ב יא). — ואֶחָד שֶׁ: למה הדבר דומה לאחד שהיה מתאוה לבנים (מכילתא, בא טו). לאחד שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב (שם). לאחד שאמר לעבדו צא והבא לי דג (שם ויהי בשלח א).

ומ״ר אֲחָדִים, — א) לא רבים, מעטים, einige ; quelques ; some : ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה וישבת עמו ימים אֲחָדִים עד אשר תשוב חמת אחיך (בראש׳ כז מג-מד). ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אֲחָדִים באהבתו אותה (שם כט כ). — ב) אותם בעצמם, דומים, dieselben ; les mêmes ; the same : ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אֲחָדִים (שם יא א).—ג) דברים רבים שיהיו אחד, zu Einem geeinigt ; plusieurs choses unies ; united together : וקרב אתם (את שני העצים) אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לַאֲחָדִים בידך (יחזק׳ לז יז). — ד) ״המדרגה הראשנה בהמספרים, אֲחָדִים, עשרות, מאות. בסך שלש מאות חמש וששים יש חמשה אחדים שש עשרות ושלש מאות: ראשון לאחדים (סהל בן תמים, פי׳ יצירה, שירי שלמה לדוקס). והנה מפאת אחת האחדים תשעה כי עשרה תחלת כלל והאחד אינו מספר (ר״א בן עזרא, יסוד מורא יא). וכאשר תחבר האחדים יעלה מאה וששים וחמש (שם). והזכיר עשר בעבור היותו סך חשבון כי הוא סוף האחדים וראש העשרות (הוא, במדב׳ יד כב). ונתן האחדים והעשרות והמאות (שמג׳ ט). שיכוונו ציוניהם לעמד לפי סדר מעלותיהם אחדים תחת אחדים, עשרות תחת עשרות (תו״ז, יסודי חכמת השעור). — וסמי׳: כשאר אחדי העולם (רשט פלקירא אגר׳ הויכוח ט). — ובחשבון: תכה אחדי המכה על אחדי המוכה (עוכר לסותר א ג). ולנק׳ אֲחָדוֹת: והנה על דרך סברה נאמר בעד נקבות אחדות ולא אחתות (לחות קסג :). כי אין הבדל בין הרעות אשר לצדיקים ובין הרעות אשר לרשעים אבל הן אחדות במין (רלבג פרוש איוב י). —ה) ״בלשון המסחר, מוכר לאחדים, ר״ל בכמיות קטנות, im Einzelnen ; en détail ; in retail :

״אָחוּד, ז׳, לנק׳ אֲחוּדָה. מ״ר, אֲחוּדִים אֲחוּדוֹת. — א) שוה ממש לחברו: והם (ששה הפנים של השם אחד) אחודי דמיון שינויי פתרון (מנחם ן׳ סרוק מחב׳ אב). — ב) מחברים יחד, בהסכמה, geeinigt ; uni ; united : אגודים אֲחוּדִים תוך וסוף וראש (שיר היחוד). אזי בעת נסעו (ישראל) מרפידים אל סיני באו כאחד אֲחוּדִים (קרובה א׳ שבועות, תמכו כבוד). פרצוף אָחוּד לעזר עשאה (מחז׳ ויטרי תקסד). אנחנו אחודיך לבודיך (הרוקח, קדוש׳ היחוד). כי להיות כל הווה אחד או אחוד או מסודר אל אחד (ר״י אבוהב, שער השמים לאירירו, א ד). אך בלי התנועעות אחודה ואחת וכו׳ והבלתי תכליות הזה הנה הוא אחוד בעצמו (שם א ו). ועמה אחודות וכו׳ אחודה בעצם הרגע (שם ב ב). ויהיה כל מציאותה ומהותה באופן אחוד וקיים (שם ג ד). בלתי מוגבל ובלתי תכליי כלו אחוד ואדוק (שם). הנצחיות וההתמדה האחודה ובלתי תכלית (שם בסוף).

״נֶאֱחַד, — נהיה אחד, vereinigt werden ; devenir uni ; be united : וכאחד נֶאֱחָדִים (פיוט שחרית יוה״כ). משותפות ונאחדות (ר״נ קרוכמל, כ״ח).

״אִחֵד, פ״י, — א) עשה אחד, מצין במינו: אַחְדַת יום זה בשנה (פיוט שחרית יו״כ). — ב) חבר יחד, vereinigen; unir ; unite. הרבה בספרות החדשה.

—הִתְאַחֵד,— א) התבודד, sich absondern ; s'isoler ;

isolate oneself : התאחדי [1]) הימיני השימי השמיל אנה פניך מעדות (יחזק' כא כא). — ב) ־היה אחד, נמשך בלי הפסקה : כי לולי היות תבניתו זאת התבנית לא יתכן בשום פנים שיתנועע תנועה מסובבת מתאחדת (י' חריזי, תרגום מו"נ ב יא). — ג) ־התחבר יחד, s'unir ; sich vereinigen ; unite : והיורע יתאחד בידוע (רמב"ע עפ"פ ולדעך ב שם). והגיע מהתאחד דעותם בהשגתו (מו"נ ג נא). מתאחדים גב לגב (שם ג ל). יתאחדו הניצוצות עם עצם השמש (ר"י אברבנאל מפע' אלה' ח ה). ונהרו אל טוב יי' ויתאחדו בו ויתענגו מטובו (שם ה ה). כי המתאחדים אינם בעצמם אחד (שם ו). אי אפשר שיתאחד עם האמונה האמיתית (אבר' ביבג', דרך אמונה א א). בהתאחד העיוני והמעשי (שם ל ז). כי המלך אמנם הוא מלך בהתאחד אנשי מלכותו בהסכמת הדעות (נוה שלום ה ו סע :). הוא אחד מתאחד בכחותיו כלהב האש בגווניו (ספר העי' לר' תמאי). כי אלו התאחד השכל והמושכל ממנו מכל הצדדים (רשע פלקיירא, מורה המורה א סב). הוא עומד בפני עצמו אינו מתאחד עם זולתו וכו' הוא המתאחד עם זולתו ומינו דומה לו (בחיי, כדא' הן האדם). ואז (בעת השנה) תנות הנפש המרגשת מפעלותיה ויהיה אפשר מפני זה באיש השלם להתבודד שכלו מבין שאר כחות הנפש ויתאחד בשכל הפועל וכו' שישגיח על המתאחד עמו להצילו מהרעות (רלב"ג איוב לג). והיו (אנשי דור הפלגה) כפויי טובה ונתאחדו בעצה אחת למרות עיני כבודו (צרור המור, לך לך, טו). ברא העולם בכוכבים מתחלפים מתרבים מצד אחד אבל הם מתאחדים נסכמים מצד אחד (רשב"ל דורן, מגן אבות, הקד' חל' אל' ממעל). כלהב אש המתאחד בגוונותיו (שם חלק שוסינו, דף טו). וכל הצורות מתאחדות בצורתו (אלח' בן אבר' יסוד עולם כא ו, ספ' הבנה ביהמ"ד לרב' בודפסט 98-99). ואם לא היה המקבל מתאחד במקביל והמקביל במקבל ומתאחד בכח אחד, היה נכר ששניהם כח א' אך בהתאחדם (דרך אמונה, ר"מ גבאי, י' ספי' תשו' יב). והמספר עשר המתאחדים בו כשלהבת קשורה בגחלת (שם שאל' יב).

—־מִתְאַחֲדִים, כנוי לפלסופים המאמינים באחדות הכחות, עי' ערך מתאחדים.

---

[1]) ר"י בן גנאח: התבודדי באחת המקומות,

־אַחְדוּת, ש"נ, — א) סגולת הדבר שהוא אחד, unity ; unité ; Einheit : נעלם (אלהים) וגם אין סוף לאחדותו (יגדל אלהים ח). אתה אחד ובסוד אחדותך חכמי לך יתמהו (רשב"ג כתר מלכות). עד שיקדם תהלה מופת מציאותו ומופת אחדותו ושהיא לא תדמה לאחדות דבר אחד (אמונה רמה ג). אמנם האחדות העצמית וכו' ואלה כולם אחדויות כוזבות (שם ד' מח). דע כי האחדות הוא קודם האחד כאשר החמימות הוא קודם החום (רמב"ע ערוג הבשם, ליון ב.). קצרו הלשונות לספר אותה מפני אחדותה (שם). והפלסופים האמינו באמונת האחדות וכו' ואודיע מה היא מורה ענין האחדות הפשוטה וענינה שהיא האחדות שאין עמה חבור(רשב"ל דורן,מגןאבו').והיא ההשואה גמורה באחדות השלימה (דר' אמונה, ר"ג גבאי י' ספירות תשו' כ). אין אצילות נאצל כ"א להעיד באחדות בא"ם (שם שם תש' יא).— ובהלצה : והאחדות היא כשתעשה ההרחבה בתבות מתחלפות אחרות בטעם (ר"י מסיר ליאון, נופת צופים ב יא, 87).— ב) ־חבור והסכמה בדעות ורגשות, unity ; union ; Einigkeit : כי מצד האחדות אשר להם (לשבטי ישראל) אמרו לבער הרע (ר"י אברבנאל, שופט' כ ח). ולהתגאות בחכמתם ולהורות אחדותם (של בני המגדל) אמר ויאמרו איש אל רעהו וכו' (צרור המור סוף לך לך).

־אַחְדוּתִי, ת"ז, לנק', אַחְדוּתִית מ"ר, אַחְדוּתִיִּים אַחְדוּתִיּוֹת — שיש לו סגולת האחדות : הצורה האחדותית (מקור חיים לרשב"ג יב יו). פשוטים אחדותיים (שם ד ל).

־אַחֲדִי, ת"ז, לנק' אחדיית, מ"ר אחדיים, אחדיות, — שיש בו רק אחד : הקול האחדי (אשכל הכפר, יסודה הדסי, הנקודות). ואם איש אחד מן הפותרים יאמר כי יתכן להיות הוזים מן השניים כמוזים מן האחדיים (דונ' ב לברט, ערך הוזים), ר"ל מן השרשים של אות אחת. ואלה קצות האחדיים (ר"י קמחי, ספר הגלוי עז).

*אָחָה [1]), פ"י, חבר בפרט בתפירה, zusammen- nähen ; coudre ; sew together : והדיינין עומדין על רגליהן וקורעין ולא מאחין (סנה' ז ה).

וכן רד"ק. והחדשים בשמ' התקבץ יחד. או התחרד.

[1]) באשורית משמש שרש אח אחה במשמעת יחד, אך לא עמדו חכמים על עקרו של דבר אם נגזר השם אח מן הפעל אחה או להפך.

תנו רבנן רשאי (האבל) להפכו (את הקרע) למטה ולאחותו רשב"א אוסר לאחותו (מו"ק כו:). על כל המתים הוא (האבל) שולל (את הקרע) לאחר שבעה ומאחה לאחר שלשים (ירוש' שם פר' ג הל' ה). כל שיאחהו (את הקרע) כל צרכו (שמחות ט'). — ובהשאלה, אברהם שאיחה את כל באי העולם, בר קפרא אמר כזה שהוא מאחה את הקרע (מד"ר בראש' לט). עונות מוחה, עבדות מְאַחֶה (חשה דעי, מוס' ה' ר"ה).

— פעו' אָחוּי, אֲחוּיִים, מאוחדים: לפיכך עתיד לקראם אחותי שיהיו אחוים אצלו (מד"ר במד' י"ג). אֲחוּיִים: צמד שעירים שם (בביהמ"ק) מהון עדה, צמודים אֲחוּיִים שוים בתאר וקומה (עבודה אמיץ כח).

—נֶאֱחָה, — שאחו אותו. ובהשאלה שאחדו אותם, שאחדו את עצמם: חשבה בהיום זכרה לְהֵאָחוֹת (אכן תוג ה' ר"ה). זכיתם בתורה באהב לְהֵאָחוֹת, (קרובות יום א' שבועות, אורח חיים).

—נִתְאַחָה, — נתחבר על ידי תפירה zusammengenäht sein; être cousu ensemble; be sewn together: ואלו קרעים שאין מתאחין הקורע על אביו ועל אמו ועל רבו שלימדו תורה וכו' (מו"ק כו.) מת אביו וקרע מת בנו והוסיף תחתון מתאחה עליון אינו מתאחה (שם כו:). הלוקח חלוק קרוע מחברו אינו רשאי לאחותו אא"כ הוא יודע שהוא מן הקרעים המתאחין (שמחות ט). — ואני אם מתאחות ב' אבנים זו לזו יודע שאינו יוצא הימני פסולת (מד"ר בראשית סח). — ב) נתחבר ונדבק על ידי צמיחה וגידול וכדומה, zusammenwachsen; se joindre; grow together: נוטל הוא מעה אחת מפיטמה של אבטיח ומעה אחת מפיטמו של תפוח ונותנן לתוך גומא אחת והן מתאחין ונעשין כלאים (ירוש' כלא' פר' א הל' ז). כיצד הוא בודק (את הדלועים אם הוקשו או אין) רבי יוסי בן חנינה אומר עוקצו אם נתאחה אסור (לקיימם בשביעית (כי זה סימן שעוד לא הוקשו) ואם לא מותר (שם שביעית פר' ב הל' יח). ילדה (נטיעה) שספקה לזקנה וכו' שמא השרישה הילדה עד שלא תתאחה מן (עם) הזקנה וכו' דר' יהודה אמר מתאחה היא עד שלא תשריש (שם ערלה פ' א הל' ז). — ובהשאלה במשמעת נעשו אחים: שנתאחו (ישראל) לי במצרים בשתי מצוות (מד"ר שה"ש אני ישנה). תומכים עליך ובך מתאחים (סליחה אליך נפתח פה).

א.אחו, ממנו אָחוּ

אָחוּ [1], ש"ז, (איננו נוטה ולא מתרבה), — עשב יגדל במקום מים — ואמרו הקדמונים שהוא מין ממיני אספסת, Art Klee; espèce de trèfle; kind of clover. והחדשים אמרו שהוא עשב ממין קנה וסוף, Art Riedgras; espèce de laiche; kind of reed: והנה מן היאור עלת שבע פרות יפות מראה ובריאות בשר ותרעינה באָחוּ [2] (בראש' מא ב). היגאה גמא בלי בצה ישגה אָחוּ בלי מים (איוב ח יא).

ב.אחו, ממנו

— נתפ' נִתְאַחֲוָה, נִתְאַחוּ, נעשו אחים, sich verbrüdern; fraterniser; fraternise: שנתאחוו בני יהודה ובנימין ונדבקו בתועבות מלכי ישראל (רשי זכר' יא יד). שנתאחוו (שמעון ולוי) כאחד בכלי חמס (לא נכנס בפתקה המרא"ה מקוס). בני אל תתאחוו עם הכסיל (מעלות המדות, יחיא' רופא, מדת הסכלות, נט:).

אח"ו ר"ת אם חס ושלום.

אִחוּד, ש"ז, כמו אחדות: אין מראה וגב לאִחוּדְךָ ואין גוף לעצם יחודך (שיר היחוד יום ג').

---

[1]) משקל שָׁחוּ, וכן בֹּהוּ, תֹּהוּ, ושע"פ שֵׁכוּ. ואמר ריב"ג (רקמה משק' פָּעוּל) באחו עקרו שיהיה ע"מ פעול והוקל ויתכן שיהיה בלתי מוקל מפעול אבל ע"מ אֵרֶךְ ונעמן והרפו הואו והניעו מה שלפניה בקבוץ להורות על הואו הרפה כי הקבוץ מהואו ויתכן עוד שיהיה בנין בפני עצמו ואיננו על בנין ארך ונעמן ולא מוקל ג"כ מן פעול. ע"כ. וכן דעת אולסה' ושאר החדשים כי אָחוּ הוא במקום אֲחוּ, והתנועה של החית קצרה, ולכן המלה מלעיל. והחליטו החדשים כי זו מלה מצרית, ומשמעתה העקרית דבר ירוק. —[2]) תרגם רסע"ג: ורעאת פי אלקרט. והנה יש בערב' שני שמות, קרט, אחת בקוף חרוקה, קרט a) והוא מן ממיני הכרישים, והשני נקוף הלובה, קרט b). והוא מין ממיני האספסת, וריב"ג בספר השרשים כתב קורט, ונראה שגם רסע"ג כון לזה המין, אמר ריב"ג ז"ל: והוא (האחו) שם צמח רועים בו הבהמות ופרשו בו המפרשים שהוא הקורט והקורט צמח, דומה לאספסתא והוא גדול כמנו ועליו יותר גדולי'. ע"כ. וכך פרשו המלונים הערבים את השם אלקרט: נבאת' כאלרטבה אלא אנה אגל מנהא ואעט'ם ורקהא.

---

a) قِرْط b) قُرْط

א.**אַחֲוָה**[1]) ש"נ, — א) קרבת אחים, Bruderschaft; fraternité; brotherhood : ואגדע את מקלי השני את החבלים להפר את הָאַחֲוָה בין יהודה וישראל(זכר' יא יד).—ב)*אהבת אחים. Brüderlichkeit, Bruderliebe; amour fraternel; brotherly love : השוכן בבית הזה (בביהמ"ק) יטע ביניכם א ח ו ה ואהבה שלום וריעות (ירוש' ב...ת, ה' ג ג). בשעה שהשנים גיפות הבריות נעשים אחים אלו לאלו, ותרעינה באחו, אהבה ו א ח ו ה בעולם (מד"ר כרלא' פט).

ב.**אַחֲוָה**[2]) ש"נ, מ"ר אַחֲוֹות [2]), — דבור, גלוי דעת, Erklärung ; déclaration ; declaration : שמעו מלתי וְאַחֲוָתִי [3]) באזניכם (איוב יג יז).

אָחוּז [4]) אָחֻז, — א) ש"ז, מ"ר אֲחוּזִים, — דבר לקוח מתוך הרבה : והרמת מכם לה' מאת אנשי המלחמה היצאים לצבא וכו' וממחצית בני ישראל תקח אחד אָחֻז מן החמשים מן האדם מן הבקר מן החמרים ומן הצאן מכל הבהמה ונתת אתם ללוים (במד' לא כח-ל). ויקח משה ממחצית בני ישראל את הָאָחֻז אחד מן החמשים מן האדם ומן הבהמה ויתן אתם ללוים (שם מז). ויכתבם (את בני־אלעזר ובני איתמר) שמעיה בן נתנאל הסופר מן הלוי לפני המלך והשרים וכו' אחד אָחֻז לאלעזר (דה"י א כד ו). — והשתמשו בה הסופרים בזמננו במשמ' כך וכך למאה : ח מ ש ה אֲחוּזִים למאה. — ב) עי' אחז.

אֲחוּזָה, עי' אֲחֻזָּה.

*__אִחוּי__ [5]) ש"ז, מ"ר אִחוּיִים, שה"פ מן אחה, חבור על ידי תפירה, Naht; couture ; seam : וכולן רשאין לשוללן ולמוללן וללוקטן ולעשות כמין סולמות אבל לא לאחותו אמר רב חסדא ו ב א י ח ו י אלכסנדרי (מו"ק כו.). איזהו א י ח ו י אמר רבי אחא כל שאין מקומו ניכר. עשרה קרעים אסורים ב א י ח ו י (ירוש' מו"ק ג' ג ו).

---

[3]) משקל אַהֲבָה מן השם אחו, את.

[1]) מן חוה ע"ם אפעה, אֶפְעֶה, וכן אֶתְנֶה. — [2]) אדם הכהן (יתרון לאדס) מ' ריכרסון (תה"נ). — [3]) אמרו ר"י חיוג וראב"ע: כמו ה ח ו ת. וריב"ג כמו אזכרה. ויש מפקפקים בנוסחה זו וגורסים, לפי תרגום השבעים, וְאַחֲוָה.

[4]) מן שרש אחז, ע"ש.

*__אַחְוִין__[1]) אַחְוָן, ש"ז מ"ר, אַחְוִינִים, — אחד ממיני הערבה, Weideart; espèce d'osier ; kind of willow . ועי' עֲרָבָה.

*__אַחוֹן__[2]), ש"ז, מ"ר אֲחוֹנִים, — פרי עץ בגרעין בפנים בקלפה דקה חלקה דומה קצת במראהו לעין הבקר, Pflaume ; prune ; plum : עשרה מהם נאכלין מה שבחוץ ואלו הן תמרים זיתים חרובים

---

[1]) משקל גַּרְזֶן, גַּרְעִין. בארמית : אידן אחוינא (שבת כ:). ההוא דאמר להו מאן בעי א ח ו ו נ א אשתכח ערבתא (שם עמוד א. — ההוא שאמר מי רוצה אחוונא ונמצא ערבה). — והנה בפרוש המלה אין ספק, הואיל והלשון ה ת י ה העידה על זה. אך מקור המלה לא ידועה לנכון. והנה גרסת הספרי' שלנו, אחוינה ובכ"י אחוונא (דקדוקי סופרים). וגרסת האלפסי אחואנא. אך להבדיל בין אַחֲוָן שהוא מספא לבהמות ובין אחון שהוא ערבה יש אולי לסמך על גרסת הספרים שלנו.

[2]) כמו אֱגוֹז. בארמ': בר קפרא ותרין תלמידוי נתארחו אצל בעל הבית בהדין פונדיק' דברכתא אפיק קומיהון פרגן ואחונייא וקפלוטין (ירוש' ברכו' פרק ו דף י :). ונקד לוי אַחוֹנְיָא, ואחריו דלמן אַחֲוֹנִית, אך זה אינו נכון, מפני שלא כתיב אחווניא בשתי ווים. ובפרוש מלה זו כבר העיר הרשב"א כי אחוניא שבכאן הם כנגד דרמסקין שנזכרו במעשה זה בעצמו בבבלי (ברכו' לט.) שהביאו לפני בר קפרא כרוב ודורמסקין ופרגיות. אלא שהרשב"א בחשבו שאחוניא ואחוונא אחד הוא, ראת מהירוש' סיוע לדעת רשי כי דורמסקין הם ירקות, והדבר הוא ממש להפך, כי דורמסקין מלמדים על אחוניא מה הם, כי אין ספק שהעקר כמו ששמע רשי שדורמסקין הם פרונ"ש בלעז, והוא על שם העיר דמשק שמשם בא המין המובחר מפרי זה, וקראו לו גם הרומאים דמסקינא. וכן פרש הערוך וז"ל : דרמסקין פי' פרונא ובל' ישמעאל אגאץ עין בקר ע"כ. וכן קוראים לפרי זה בערבית עד היום ע י ן א ל ב ק ר. ומה שהקשו תוספות שם ממה שסבר התלמיד המלגלג שהיה צריך לברך בורא פרי הארמה אינה קושיה כלל, כי כונת המלגלג היתה להכרוב ולא להדרמסקין, וכמו שנאמר שם אחדי כן בפרוש ומר סבר (ר"ל התלמיד המלגלג) כרוב עדיף דזיין. ועל קושית רש"י כבר העיר בעל גליון הש"ס. וראיה נצחת כי במעשה זה היו ירקות ופרי העץ ולא שני מיני ירקות, כדעת רש"י ותוספות ורשב"א, ממה שנאמר בירושלמי כאן : אמרי נברך על קפלוטה דו פטר אחוניתא (כי בפה"א פוטר פרי העץ) ולא פטר פרגיתא נברך על אחונייתא לא פטר לא דין ולא דין (כי בפה"ע אינו פוטר פרי ארמה). ואם היה שהיו שם שני מיני ירקות מה נפקה מינה על איזו מהם יברך ? ויפה כוון בפרוש סוגיה זו בעל פ נ י מ ש ה, ובזה הוסר

פירסקין עורדין שופין אחונין¹) גרגדניר׳ (אלף בית של בן סירה, מ״ש כב.).

אָחוֹר²), א), ש״ז, מ״ר אֲחוֹרִים, אֲחֹרַיִם — הצד שכנגד הפנים בגוף בעל חי ובכל דבר, Hinterteil ; derrière; hinder part : והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי והסירתי את כפי וראית את אֲחֹרָי ופני לא יראו (שמות לג כב כג). אָחוֹר וקדם צרתני (תהל׳ קלט ה). והנה פתח היכל ה׳ בין האולם ובין המזבח כעשרים וחמשה איש אֲחֹרֵיהֶם אל היכל ה׳ ופניהם קדמה (יחזק׳ ח יו)׳ יצא (הכהן) ובא לו כדרך כניסתו וכו׳ שלא ליתן אחוריו לקודש (ירוש׳ יומא פ״ה הל׳ ג). צררן (את המעות) והפשילן ל׳אחוריו (כ״מ ג י). — וכבע״ח : (עמד הים של שלמה כבית המקדש) על שני עשר בקר שלשה פנים צפונה ושלשה פנים ימה ושלשה פנים נגבה ושלשה פנים מזרחה והים עליהם מלמעלה וכל אֲחֹרֵיהֶם ביתה (מ״א ז כה). — ולא בע״ח : חצי היריעה העדפת תסרח על אֲחֹרֵי המשכן (שמות כו יב). ככר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים (תגיג׳ טו.). היו מכניסים את הכלכלה לאחורי הגנות (ירוש׳ מעשרות פ״ג הל׳ א) — ב) תה״פ, adv. : ואראה והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר ויפרש אותה לפני והיא כתובה פנים ואָחוֹר (יחזק׳ ב ט=י). ועם הפעלים הכה, הלך, כשל, נסוג, נָזור, נפל, רתע, שוב, back= ; rückwärts, zurück ; en arrière ward : ויקץ כישן אדני כגבור מתרונן מיין ויך צריו אָחוֹר (תהל׳ עח סה=סו). את נטשת אתי נאם ה׳ אָחוֹר תלכי (ירמ׳ יה ו). למען ילכו וכשלו אָחוֹר ונשברו (ישעי׳ כח יג). עזבו את ה׳ נאצו את קדוש ישראל נזרו אָחוֹר (ישעי׳ א ד). מדם חללים מחלב גברים קשת יהונתן לא נשוג אָחוֹר וחרב שאול לא תשוב ריקם (ש״ב א כב). יבשו ויכלמו מבקשי נפשי יסגו אָחוֹר ויחפרו חשבי רעתי (תהל׳ לה ד). יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארח הנשך עקבי סוס ויפל רכבו אָחוֹר (בראש׳ מט יז). בשוב אויבי אָחוֹר יכשלו ויאבדו מפניך (תהל׳ ט ד). מפר אתות בדים וקסמים יהולל מֵשִׁיב חכמים אָחוֹר ודעתם יסכל (ישעי׳ מד כה). גדע בחרי אף כל קרן ישראל השיב אָחוֹר ימינו מפני אויב (איכה ב ג). — לְאָחוֹר : וילכו (ישראל) במעצות בשררות לבם הרע ויהיו לְאָחוֹר ולא לפנים (ירמ׳ ז כד). מה לך הים כי תנוס הירדן תסב לְאָחוֹר (תהל׳ קיד ה). — וכמ״ר עם פעל רתע : וראיתי (את הירח) ונבהלתי ונרתעתי לאחוריי (ירוש׳ ר״ה פר׳ ב׳ הל׳ א). — מֵאָחוֹר, von hinten ; de derrière ; from behind : וַיַּרְא יואב כי היתה אליו פני המלחמה מפנים וּמֵאָחוֹר (ש״ב י ט). — ג) במשמעת מקדם, למפרע : הגידו האתיות לְאָחוֹר ונדעה כי אלהים אתם (ישעי׳ מא כג). מי בכם יאזין זאת יקשב וישמע לְאָחוֹר (שם מב כג). — ד) מערב, Westen ; ouest ; west : ארם מקדם ופלשתים מֵאָחוֹר ויאכלו את ישראל בכל פה (ישעיה ט יא). — ה) *כנוי להשת, Hinterer; derrière, buttocks : גמל אחור כנגד אחור (בכורות ח). דאין הנשים נאמנות בניקור האחורים דאית בזה טרחה גדולה (רש״ל יש״ש א). מנקרי חלק האחוריים (פסק מהר׳ סורלאזינו כסוף ספר שו״ת הרא״ש). והלא כמה חתיכות מבשר אחוריים שהן ג״ב חלוקים ושעועות (מהרי״ל, או״ה). המנקר הזה מנקר בשר האחוריים עפ״י הקבלה (שו״ת גבעת שאול יב). — ו) מ״ר *אֲחוֹרַיִם, הצד התצון בכלי, Aussenseite eines Gefässes ; extérieur d'un vase; outside of a vessel : ושאר כל הכלים שאינם יכולים לקבל רמונים שאין להם אחורים ותוך (כלי׳ כה ו). כלים (כלי) שנטמא אחוריו במשקין אחוריו טמאים תוכו ואוגנו ואזניו וידיו טהורים (שם). כר שהפכו ונעשה אחוריו תוכו ותוכו אחוריו (תוספת׳ כל׳ ב״ב יג א).

אַחַר, אַחֲרֵי, אַחֲרוֹן, אַחֲרִית, אַחֹרַנִּית. — בְּעַט, הכה, למשל סוס, ברגליו האחרונות לאחור. גַּב, אחורי הגוף בבע״ח, וכן בכסא.

כל הדחק שנדחק בזה בעל חרדים שם. ולחנם רצה לוי מפני קושית רש״י ותוספות לשבש הספרים בהבבלי ולגרס בפה״ע במקום בפה״א. — וקוהוט שאחז בדעת רש״י ששני מיני ירקות היו פה תרגם אחונייא Gartenmelde, ומפני שלא מצא מקור לזה שבש הספרים וגרס במקום אחונייא אחושא, לפי לשון הערבית. אך כבר הוכחתי כי אחונייא הם דורמסקים, ואם לשבש הספרים אנו באים יתר יש לתקן תקון קל אחותייא במקום אחונייא, והוא ת׳וח. בערבית שהוא שם הדורמסקים, ובאמת באלף בית של בן סירא כתוב ברוב הנוסח׳ אחוכין.— ¹)כך בנוסח׳ כ״י הולנד (מ״ש שם דף כב.) ; ובגוף הנוסחה אחוכין.

²) מן אחר. בערב׳ אח׳ר a).

---

a) أخر

*הֲרוֹדִים, *הֲרוֹרִים,—האחוריים.

זָנָב, אבר ארוך כמו שבט יוצא מאחוריהם של בע"ח הרבה.

מְאַסֵּף המחנה, הגדוד ההולך מאחורי כל הצבא.

— מַפְרֶקֶת, כמו עֹרֶף.

נָסוֹג לאחור, שב לאחוריו.

סַב, סב לאחור, הסב פניו לאחור.— *סָלַד, סלד לאחוריו.—*סַרְטָן, בע"ח ההולך כמו לאחוריו.

*עֲגָבוֹת, הלחיים התחתונות. — *עַכּוֹז, אחור. — עָקֵב, אחורי הרגל. שב על עקביו, שב לאחור. — *עָקַב, הלך אחורי איש בעקבותיו. — *הִתְעַקֵּב, היום והלילה מ ת ע ק ב י ם, באים זה אח"ז. — עֹרֶף, אחורי הצואר. —*עָרַף, שמש מאחור.

*רָתַע, נרתע לאחוריו, נסוג לאחור בקפיצה, בפחד.

שֹׁבֶל, מה שנסחב מאחור בשמלה.

שֵׁת, חלק התחתון באחורי הגוף.

****אָחוּר**[1]) ת"ז, לנק' אֲחוּרָה, מ"ר אֲחוּרִים אֲחוּרוֹת — מי שמתעכב, שאינו ממהר לבוא, : spät eintretend ; attardé, tardif ; belated ויצא אב ברעה הקדומה, ובא אלול בטובה לא אֲחוּרָה (ר"ש הנגיד, אלוה עוז).

***אִחוּר**[2]), ש"ז, — א) עשיית דבר לא מיד, : Verspätung, Säumnis ; retard ; delay ואם איפשר (לקרא המגלה קודם ואינם קוראים) א י ח ו ר הוא לעיירות, (ירוש' מגילה, פר' ג הל' ה). וכל ה א י ח ו ר (בענין יפת תואר) אולי לא יקחנה (ראב"ע, יסוד מורא שער ב). שיצאו מעבודתם בעת ההיא מבלי א י ח ו ר על התכונה ההיא (הכוזרי א ק). ובי לעגו אשר יראו את א י ח ו ר גאולתי (אבר לו היס, שפת רננות). ויועדו כלם יחדיו זקן ובחור לשלח תיכף בלי א י ח ו ר (נגידת הזמן, דף ז :). שלא יאחר (אלהים) עשיית המשפט ורוב הצדקה אבל יעשהו תכף בהמצא המקבל בזולת א י ח ו ר (רלב"ג איו' לז). —ב) *עשיית דבר א ח ר י דבר. קדימה ואחור: ואין ביניהם אלא ההקדמה ו ה א י ח ו ר (הכוזרי ד כה). כי הידיעה תאמר בש"י ובנו בשתוף השם ר"ל בקודם ו א י ח ו ר (רלב"ג איוב ל"ז). והשכלים הנבדלים התבאר שימצא בהם הקדימה ו ה א י ח ו ר אף שלא יהיו עלות ועלולים קצתם מקצתם (שם טוב, פרוש מו"נ ב א). סדר הקדימה ו ה א י ח ו ר (שלטי הגבור' דף נו). ושלא נבלבל הסדר המיוחד בלשון מקדימת התבות ו א ח ו ר ם (ר"י מיסיר ליאון, נופ' צופ' ח).— ג) *סגולת דבר שהוא מ א ו ח ר : לפיכך פרוזבול המאוחר כגון שעומד בניסן וכתוב בו זמן באייר פסול מפני ש ב א י ח ו ר ו ייפה כח המלוה שלא ישמט (לבוש חו"מ הלכ' שמי' סז לג). — ד) *הפך מן מהירות, עשית דבר לאט לאט, : Langsamkeit ; lenteur ; slowness אם תערוך אחת מהנה (מהתנועות) אל האחת תדע כי יש להם א י ח ו ר ומהירות (ר"י אבן תבון או"ד א). וכאשר התבאר לאריסטו זה כולו שב והשתכל ומצא הגלגלים רבים במספר, תנועת זה מתחלפת לתנועת זה במהירות ו ב א י ח ו ר (ר"ש אבן תבון, מו"נ ב ד). ואולי בעבור זה התאחרה תנועתה (של הארץ) לקבלת ההתפעלות והמזגות ל א י ח ו ר הכוכבים בתנועה (שם ו). בעניני המלחמות נגיד הדבר במהירות וכו' ואם בענינים אחרים נדבר ב א ח ו ר יותר (נופ' צופים מסיר ליאון, 40) והמזג הקר הוא נאות לזה ל א י ח ו ר תנועתו (רשב"ל דורן עב :). כוכבי שבת מרוב כבדות ו א י ח ו ר סבובם (נחמד ונעים, דוד גנז, ריז).

אָחוֹת[1]), ש"נ, סמי' אֲחוֹת, כנוי אֲחוֹתִי, אֲחוֹתְךָ, אֲחוֹתוֹ וגם אַחוֹתוֹ, אֲחוֹתְכֶם, אֲחוֹתָם, מ"ר אֲחָיוֹת [2]) אֲחָיוֹת [3]), סמי' אַחְיוֹת, כנויים אַחְיוֹתַי, אַחְיוֹתַךְ וגם אֲחוֹתַיִךְ, אַחְיוֹתָיו אֲחוֹתָיו, אַחְיוֹתֵיכֶם אֲחוֹתֵיכֶם, אַחְיוֹתֵיהֶם,— א) נקבה שיש לה א ח י ם

---

[1]) מן אחר.

[2]) בערב' אַחִ'רַה a).

---

a) أُخْرَة

---

[1]) מן אח, בתוספת ת לנקבה, אַחַאת, וכבר בזמן קדום נשתנ' קול הפתח לחולם: אָחוֹת. באשו' אחת, בער' אֻחְתa) מ"ר אַחֲוָאת, ארמ' אֲחָת, וסור' אֲחָתָא.— [2]) לפי הקריאה המסורה של הספרדי' והאשכנ'.— [3]) ראב"ע צחות (שער בנין נפעל) ורד"ק ; וכן היתה אולי גם דעת ר"י בן גנאח מפני שאמר וז"ל : ועקרו (של השם אחות) אחיה, ע"מ כוסי רויה, אשה חכמה. ע"כ. וכן נהג רמב"ע שהניע בהבית המובא בפנים את תית אחיות בנפרד. וכן גם בן זאב, ועל פיהו נקדו אד"ם ויל"ג בהבתים המובאים בפנים וכן החדשים, אך כל הלכה זו אינה מוכרחה להכריע הכף נגד קריאה המסורה של הספרדים

---

a) أُخْت و أَخَوَات

היא אחות להם, Schwester; sœur; sister: ולאבשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר (ש"ב יג א). אחות לנו קטנה ושדים אין לה מה נעשה לאחותנו ביום שידבר בה (שה"ש ח ח).—וסמי': ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי לו לאשה (בראש' כה כ).—וכנוי: אמרי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך (בראש' יב יג). בת אמך את געלת אישה ובניה ואחות אחותך את אשר געלו אנשיהן ובניהן (יחזק' יו מה). ויהי כראות (לבן) את הנזם ואת הצמדים על ידי אחתו וכו' (בראש' כד ל). — ועם אלף פתוחה: לאביו (של הכהן) ולאמו לאחיו ולאחתו לא יטמא (במד' ו ז). — וישלחו את רבקה אחתם ואת מנקתה (בראש' כד נט). — ומ"כ אחיות: ארבעה אחים שנים מהם נשואים שתי א ח י ו ת [1]) ומתו הנשואים את ה א ח י ו ת הרי אלו חולצות (יבמ' ג א). אחיות [2]) גדולות לי ולב גונח (עמנואל מחב' יו). לזרוק דמי אחיות ואחים ולקטר אמורי נחוחים (זול' שבת א אחר פסח, אין כמוך, וכך נקוד בסדור עבודה כלכ).— ואחיות: תקונן היונה בפיה ותבכה בלבה לעזובה אחיות[3]) בבני כפרים (ר"מ בן עזרא, תרשי' ג). ונתערבו דמי אחים ואחיות ודמי חתנים וכלות (סלי' ער"ה, אנא הכט). מאם מרעיה מאחים ואחיות (אד"מ, מראה הערב והבקר). תאומים מבטן אחיות הנה (החכמה והאמונה) בנות אלהים להטיב לבחירו (יל"ג מזמו' יהוד').—ובע"ח:או שנכרכה (על הבכור) א ח ו ת ו (במכס בכור' ד).— וכנוי': והחייתם את אבי ואת אמי ואת אחי ואת אחותי (אחיותי קרי) ואת כל אשר להם (יהוש' ב יג). וגם את בושי ושאי כלמתך בצדקתך אחיותך (יחזק' יו נב). וזכרת את דרכיך ונכלמת בקחתך את

והאשכנזים יחד, שאינה מתנגדת להקש הלשון, כי כבר נשארו לנו גם מהעברית הקדומה מ"ר פעלות גם בנפרד, כמו מאשפות ירים אביון, וכמו שכבר העירותי על זה, וכן החליט בפשטות ר"א בלמשי וז"ל: והרבוי בא בתוספת יוד, ויאמר אחיות, וכן נקד פירסט אחיות.—[1]) קריאה המסורה של הספרדים והאשכנזים אחיות, וכן מנקד במשניות דפוס ברלין (שנת תקצג) ובמשניות דפוס קאראץ, על פי הקריאה המסורה. ובמשניות דפוס מנטובה (שנת תקלז) מנקד אחיות. אך הנקוד הזה חשודי מפני שר"ד אלטאראס, שהיה מדקדק, הגיהו עפ"י ה ד ק ד ו ק.—[2]) לפי המשקל, ב"ת ויתר ב"ת ויתר.— [3]) לפי המשקל יתד ותנועה ויתד ותנועה ויתד ותנועה.

אחותיך הגדולות ממך אל הקטנות ממך (שם שם סא). אמרו לאחיכם עמי ולאחותיכם רחמה (הוש' ב ג). ויבאו אליו (לאיוב) כל אחיו וכל אחיתיו וכל ידעיו (איוב מב יא). והלכו בניו (של איוב) ועשו משתה בית איש יומו ושלחו וקראו לשלשת אחיתיהם לאכל ולשתות עמהם (שם א ד).—ב) קריאה של חבה: לבבתני אחתי כלה לבבתני באחד (באחת קרי) מעיניך באחד ענק מצורניך (שה"ש ד ט).—ג) בת זוג למי, ולכן יאמר גם לא בבע"ח אשה אחותה במשמ' זו את זו, l'une; eine die andere: one another; l'autre: חמש היריעת תהיין חברת אשה אל אחתה (שמות כו ג). מקבילת הללאת אשה אל אחתה (שם ה). חברת אשה אל אחותה כנפיהם (יחזק' א ט).—ד) *בלשון המפרשים, מלה דומה בצורה, במשקל, במשמעה: אין א ח ו ת למלה זאת (ר"א אבן עזרא, ויקרא יד לז).—ה) *אחת מאגודות הכומרות, Schwester (Nonne); sœur (relig.); sister (relig.): שתאסר (האשה) מפני היחוד שנתיחדה בבית ה א ח י ו ת הכומרות (הרי"י קולון תשובות קס). בכל סדרי האחים ו ה א ח י ו ת הנמצאים אצל הנוצרים (ר"ע מן האד' מא' ע').

*אחות השמש,—שם פרח: הצמח הנקרא א ח ו ת ה ש מ ש שמבטו לפאת מזרח בבקר ועולה עם השמש עד חצי היום ואח"כ יורד מעט לצד מערב (רשב"ל דורן, מגן אבות, חלק יעקב ד). ויש צמח אחד שנכר בו פועל השמש יותר מכל הצמחים ונקרא א ח ו ת ה ש מ ש ובלע"ז שולשיג"א, כי מבטו לפנות השמש ונכחה לנגדו, בבקר מביט וזקוף לצד מזרח, וכל עוד שיגבה השמש על הארץ הולך ומגביה עד חצי היום שהוא זקוף ונצב כעמוד זקוף וכל עוד שירד השמש עד הערב ונוטה לצד מערב נוטה גם הוא אחריו (רגב"ש, שער השמים ג).

אחז[1]) ממנו אחז, אחזה *אחיזה.

אחז[2]), פ"י, עתיד אחז, אחזה, תאחז, יאחז, יאחז, יאחזון, יאחזו, אאחז, יאחז, יאחז, תאחז, ויאחז,

[1]) שרש משתף לכל לשונו' השמיו'.—[2])באשורי' אחז במשמעת לקח, תפש, נשא אשה, צפה בזהב וכסף וכו', בערבי' אח'ד' a) לקח, אח'ד' ב תפש, אתח'ד,b) ברר

a) أخذ b) إتّخذ

וַתֹּאחֶז, וַתֹּחֶז, וָאֹחֵז, וָאֹחֲזָה, יֹאחֲזֵמוֹ, יֹאחֲזוּךְ[1]). צִוּוי אֱחֹז, אֶחֱזִי אֶחֱזוּ[2]), אֱחֹזוּ, מקור אֱחֹז אֲחֹז. — תפש במהירות, fassen, ergreifen; saisir; hold, seize: בֶּאֱחֹז אותו פלשתים בגת (תהל' נו א). ויאמר לו אבנר נטה לך על ימינך או על שמאלך וֶאֱחֹז לך אחד מהנערים (ש"ב ב כא). אֶחֱזוּ לנו שעלים שעלים קטנים מחבלים כרמים (שה"ש ב יה). שאגה לו כלביא ושאג ככפרים וינהם וְיֹאחֵז טרף ויפליט ואין מציל (ישע' ה כט). אשרי שֶׁיֹּאחֵז ונפץ את עלליך אל הסלע (תהל' קלז ט). כמעט שעברתי מהם (מהשומרים) עד שמצאתי את שאהבה נפשי אֲחַזְתִּיו ולא ארפנו (שה"ש ג ד). וַיֹּאחֲזוּהוּ (את שמשון) פלשתים וינקרו את עיניו (שופט' יו כא).—ועם ב אחריו: הנה אדניהו ירא את המלך שלמה והנה אָחַז בקרנות המזבח (מ"א א נא). שָׁלֵו הייתי ויפרפרני וְאָחַז בערפו ויפצפצני (איוב יו יב). ואני תמיד עמך אָחַזְתָּ ביד ימיני (תהל' עג כג). שלח ידך וֶאֱחֹז בזנבו (שמות ד ד). הבי המטפחת אשר עליך וְאֶחֳזִי בה (רות ג יה). וַיֶּאֱחֹז בדלתות שער העיר ובשתי המזוזות (שופט' יו ג). אם שנותי ברק חרבי וְתֹאחֵז במשפט ידי (דבר' לב מא). וָאֹחֵז בפילגשי ואנתחה (שופט' כ ו) וישלח עזה אל ארון האלהים וַיֹּאחֶז בו כי שמטו הבקר (ש"ב ו ו)—ועם ה בסוף וָאֹחֲזָה בו ואהרגהו (שם ד י). אמרתי אעלה בתמר אֹחֲזָה בסנסניו (שה"ש ז ט).—ב) החזיק ושמר בידו, halten; tenir; hold: ואחרי כן יצא אחיו (של עשו) וידו אֹחֶזֶת בעקב עשו (ברא' כה כו). שלש מאות אלף בחור יוצא צבא אֹחֵז רמח וצנה (דהי"ב כה ה). ואחת (שלשלת) שהוא א ו ח ז בה מלמעלן בשביל שלא תתגלגל (תמו' ה ה). היה רכוב על החמור אם יש לו מי ל א ח ו ז בחמורו יורד ומתפלל למטן (ירוש' ברכות פר' ד, עפ"מ היה רכוב).—ג) דבק ב, sich an etwas anhängen; être attaché à qqch; attach oneself to. וַיֹּאחֵז צדיק דרכו וטהר ידים יסיף אמץ (איוב יז ט). תרתי בלבי למשוך ביין את בשרי ולבי נהג בחכמה וְלֶאֱחֹז[3]) בסכלות עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם (קהל' ב ג). ואף בעונות אבותם אתם ימקו כ ש א ו ח ז י ן מעשי אבותיהם בידיהם (סנה' כז:). הנח דברי ו א ח ו ז דברי ר' חייא (ע"ז לו:).—ד) ביחס לדבר לא בע"ח, כשאינו מניח לדבר לפרש ממנו: כי שֻׁלַּח (הרשע) ברשת ברגליו ועל שבכה יתהלך יֹאחֵז בעקב פח (איוב יח ח-ט).—ה) צפה בעץ, belegen; revêtir; dress: וַיֶּאֱחֹז את הבית בעצי ארזים (מ"א ו י).—ובמש' נכנס ב: כי מגרעות נתן לבית סביב חוצה לבלתי אֲחֹז בקירות הבית (שם שם ו).—ו) בהשאלה, לפחד, צרה, מחלה, במשמעת פגע ב, יפל על, שלט ב, befallen, sich jem. bemächtigen; s'emparer de, atteindre; seize; שמעו עמים ירגזון חיל אָחַז ישבי פלשת (שמות יה יד). פחדו בציון חטאים אָחֲזָה רעדה חנפים (ישע' לג יד). ואם זכרתי ונבהלתי וְאָחַז בשרי פלצות (איוב כא ו). ויאמר אלי (שאול) עמד נא עלי ומתתני כי אֲחָזַנִי השבץ (ש"ב א ט). על כן מלאו מתני חלחלה צירים אֲחָזוּנִי כצירי יולדה (ישעי' כא ג). מה תאמרי כי יפקד (בעל הערך) עליך ואת למדת אתם עליך אלפים לראש הלוא חבלים יֹאחֲזוּךְ כמו אשת לדה (ירמ' יג כא). זלעפה אֲחָזַתְנִי מרשעים עזבי תורתך (תהל' קיט נג). ועתה עלי תשתפך נפשי יֹאחֲזוּנִי ימי עני (איוב ל יו).—ח) *אחזה בו האש, התחיל לשרף, zu verbrennen anfangen; commencer à consumer (le feu); begin to burn: כופין קערה על גבי הנר בשביל שלא ת א ח ו ז (האש) בקורה (שבת יו ז).—ט) סגר, verschliessen; fermer; close; אָחַזְתָּ שמרות עני נפעמתי ולא אדבר (תהל' עז ה).—י) *אחז את העינים, עשה מעשה אחיזת עינים, Gaukelspiel treiben; faire de la prestidigitation; conjure. ת"ר מעונן ר"ש אומר זה המעביר שבעה מיני זכור על העין וחכ"א זה ה א ו ח ז את העינים (סנה' סה:) וכן ה א ו ח ז א ת ה ע י נ י ם ומדמה בפני הרואים שעושה מעשה תמהון והוא לא עשה הרי זה בכלל מעונן (רמבם הל' ע"ז יא ט).—*אחזו דם, *אחזתו חמה, שנחלה מחמת הדם, מחמת חם הקדחת, וכיוצא בזה: בכור ש א ח ז ו דם מזיקין לו את הדם (בכור' לג): שמואל אמר אחזתו (את הילד) חמה ממתינין לו (בהמילה) שלשים יום (ירוש' שבת סוף פר' יט). מעשה בי רבי עקיבה ש א ח ז ת ו ה ע י ן (ר"ל כאב עינים) והעבירו עליו כלים בשבת (שם פר' יד הל' ג).—*אחזו שד: וכבר העידו לי כי ערבי אחד א ח ז ו שד והיה מדבר

ולקת אחד מתוך רבים. בארמית וסורית אחד. — [1]) ובכנוי יֹאחֲזוּךְ (רדק בפרוש).—[2]) עקבות החולם של אֱחֹז.—[3]) במקצת ספרים וְלֶאֱחֹז (מכות לנקו' אשורי, חל' הגרמני, XX).

בלשון הלועזים (רשב"ג דוכן מגן אבות, עו:)

— אָחוּז, אָחֻז, — א) עי' ערך אָחוּז. — ב) כמו אָחֻז: הנה מטתו שלשלמה ששים גברים סביב לה מגבורי ישראל כלם אֲחֻזֵי חרב מלמדי מלחמה (שה"ש ג ז-ח). אהרן ושבעים זקנים א ח ו ז י ן בידיו של משה (שלא להניח לו לשבר הלוחות) ולא יכלו לו (מד"ר שמות מו). — ג) מי שדבר אחז בו, ergriffen; saisi; seized: וכצפרים האחֻזות בפח כהם יוקשים בני האדם לעת רעה כשתפול עליהם פתאם (קהל' ט יב). —ד) מחֻבר ומהֻדק, befestigt; attaché; fastened: חור כרפס ותכלת אָחוּז בחבלי בוץ וארגמן על גלילי כסף ועמודי שש (אסתר א ו). — ה) *אֲחוּז דם, מי שאחזו דם: א ח ו ז ת הדם והמעושנת וכו' (חולין נח:). — ו) *אֲחוּז השדים, מי ששלטו בו השדים, Besessener; possédé; one possessed: וכן העיד כי ראה איש א ח ו ז שד וקורא פרשיות מספרים (רשב"א, הכיאו רשב"ץ דוכן, מגן אבות, עו.). אם שם משמות אלהים ישים בם על מצח אֲחוּזֵי השרים מידם יצילמו (אד"ס, אמת ואמונה מחזה ח).

— נֶאֱחַז, נאחַז, נאחֲזו, האָחֵז, — א) נתפש, שאחזו אותו, gefangen, ergriffen werden; saisi, pris; be caught: וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחַז בסבך בקרניו (בראש' כב יג). כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנֶאֱחָזִים במצודה רעה (קהלת ט יב). כל אותו היום היה אברהם רואה את האיל נ א ח ז באילן זה וניתור ויוצא נ א ח ז בחורש זה וניתור ויוצא נ א ח ז בסבך זה וניתור ויוצא אמר לו הקב"ה אברהם כך עתידין בניך נ א ח ז י ם בעונות ומסתבכים במלכיות (ירוש' תענית פר' ב' הל' ד). למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ו ת א ח ז (ברכ' ד. — ופרש"י תהא נ א ח ז ונכשל בדבריך) — ב) התישב במקום, קבע שם מושבו, sich ansässig machen; s'établir; establish oneself: ואתנו תשבו והארץ תהיה לפניכם שבו וסחרוה והֵאָחֲזוּ בה (בראש' לד י). וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן וַיֵּאָחֲזוּ בה ויפרו וירבו מאד (שם מז כז). ואם לא יעברו (בני גד ובני ראובן) חלוצים אתכם ונאחזו בתככם בארץ כנען (במד' לב ל). — ובמלת בתוך בלבדה בלי השם ארץ: עברו לכם אל ארץ אחזת ה' אשר שכן שם משכן ה' והֵאָחֲזוּ בתוכנו ובה' אל תמרדו (יהוש' כב יט).

— אִחֵז, — כִּסָּה, bedecken; couvrir; cover: צרר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם מְאַחֵז פני כסה פרשז עליו עננו (איוב כו ח-ט).

— *הֶאֱחִיז, האחיז את האור, עשה שיאחז: ו מ א ח י ז י את האור במדורת בית המוקד (שבת א יא).

— הָאֳחַז, מָאֳחָז, פעול מן האחיז: ושש מעלות לכסא וכבש בזהב לכסא מָאֳחָזִים (דהי"ב ט יח).

אח"ז, ר"ת אחר זה.

אֲחֻזָּה[1], (*אחוזה), ש"נ, מ"ר אֲחֻזּוֹת, — א) קרקע שנאחז אדם בה, שהיא שלו לעולם, ובכלל קנין של איזה אדם, Eigentum, Besitz; possession; propriété: ויושב יוסף את אביו ואת אחיו ויתן להם אֲחֻזָּה בארץ מצרים במיטב הארץ (בראש' מז יא). למה יגרע שם אבינו (צלפחד) מתוך משפחתו כי אין לו בן תנה לנו אֲחֻזָּה בתוך אחי אבינו (במד' כז ד). — וסמי': ויאמר (אלהים) אלי הנני מפרך והרבתיך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אֲחֻזַּת עולם (בראש' מח ד). ושדה מגרש עריהם (של הלוים) לא ימכר כי אֲחֻזַּת עולם הוא להם (ויקרא כה לד). — ובכנויים: וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל ישביה יובל היא תהיה לכם ושבתם איש אל אֲחֻזָּתוֹ ואיש אל משפחתו תשבו (ויקרא כה יא). — עיר אחֻזתו, שדה אחֻזתו, נחלת אחֻזתו: ואשר יגאל מן הלוים ויצא ממכר בית ועיר אֲחֻזָּתוֹ ביבל (שם שם לג). ואם משדה אֲחֻזָּתוֹ יקדיש איש לה' והיה ערכך לפי זרעו (שם כז טז). צו את בני ישראל ונתנו ללוים מנחלת אֲחֻזָּתָם ערים לשבת (במד' לה ב). בשעה שהיה אדם מוכר שדה א ח ו ז ת ו היו קרוביו מביאין חביות וממלין אותן קליות ואגוזים ושוברין לפני התינוקות והתינוקות מלקטין ואומ' נקצץ פלוני מ א ח ו ז ת ו (ירוש' קדוש' פ' א' הל' ה). — אֲחֻזַּת העיר, הקרקע שהוא קנין העיר: וַאֲחֻזַּת העיר תתנו חמשת אלפים (אמה) רחב וארך חמשה ועשרים אלף (יחזק' מה ו). — ועבדים וכדומה: וגם מבני התושבים הגרים עמכם מהם תקנו (עבדים) וממשפחתם אשר עמכם אשר הולידו בארצכם והיו לכם לַאֲחֻזָּה והתנחלתם אתם לבניכם

[1]) אשורית אַחֻזַּת, ערבי' אַחַ'אדַ'ה a), קרקע שאחז

a) إخاذة

אחריכם לרשת אֲחֻזָּה (ויקר' כה מה-מו). — ב) חבורה Gruppe von Personen; groupe de personnes; group of persons: ואבימלך הלך אליו (ליצחק) מגרר וַאֲחֻזַּת [1]) מרעהו ופיכל שר צבאו (ברא' כו כו). — ואמר המשורר: כי מכל רעי אמת את מי נועצה אם אך דלת עם לוז אֲחֻזַּת מרעהו (אד"מ, אמת ואמונה מחזה ח).

אחז"ל, ר"ת אמרו חכמינו זכרם לברכה.

אחיו"ט, ר"ת אחר יו"ט

***אֲחִיזָה**, ש"נ, — א) שה"פ מן אָחַז: לשטיח כדי אחיזה (חול' ע ג). בֵּית־אֲחִיזָה, יד של כלי, מקום בכלי לאחז בו, Griff; anse; handle: כל כסויי הכלים שיש להם בית אחיזה ניטלין בשבת (שבת קכו:).—עור בית אחיזה (תנחו' בכר, וילא טו). — ב) *אֲחִיזַת עֵינַיִם, מעשים נעשים במהירות גדולה ומטעים את העין ונדמים כמעשי פלאים, Blendwerk, Gaukelei; prestidigitation; conjury: אמר לו רב לר' חייא אני ראיתי ההוא טַיָּע שלקח ספסר וינתח את הגמל ויך בתוף ויקם הגמל. אמר לו (ר' חייא) אחרי כן ההיה שם דם ופרש אלא זו היתה אחיזת עינים (כאלמ"[2]) סנה' כז:).אמר ר' חיננא בי רבי חנניה מְטַיֵּל הייתי באלה גופתא של צפורי וראיתי מין אחד לקח גלגלת וזרק למרום ותרד הגלגלת ותהי עֵגֶל. ואבא ואספר לאבא ויאמר לי אם אכלת ממנה מעשה הוא ואם אין אחיזת עינים הוא (כאלמ"[3]) ירוש' סנה' סוף פ' יד). אחיזת עינים שאינו ע"י כישוף רק ע"י מראה ותחבולות וע"י קלות התנועה ביד (כ"מ, טור יו"ד קעט). הבדחנים שעושים אחיזת עינים על החתונות (חכמ' אדם, עה).

***אֲחִילוּ** [1]), ש"נ,—קדחת של העצמות, קדחת מתמדת, remittirendes Fieber; fièvre rémittente; intermittent fever: אמר רבי יהושע ב"ל אכל בשר שור בלפת ולן בלבנה בלילי י"ד או ט"ו בתקופת תמוז אחזתו אחילו תנא והממלא כריסו מכל דבר אחזתו אחילו (גיטין ע.). מאי אחילו א"ר אלעזר אש [2]) של עצמות (שם). שעמד משה לפני הקב"ה עד שאחזו אחילו (ברכו' לב.).

אח"כ, ר"ת אחר כך.

אַחֲלַי [3]), ש"ז, מ"ר ־אַחְלָיִם, כנו' אַחְלַי ־אַחְלַיְנוּ, וכו', סמי' אַחְלֵי.—א) מלה תהגה מאויה ובקשה, Wunsch; mot expr. désir; wish: אַחֲלַי [4]) יכנו דרכי לשמר חקיך (תהל' קיט ה). וארם יצאו גדודים וישבו מארץ ישראל נערה קטנה ותהי לפני אשת נעמן

אדם לעצמו — [1]) ר' נחמיה אמר סיעת מרחמוהי (מד"ר על הפסוק). וכן תרגום אונקלוס, וכן רשי, וכן בן זאב: תאר לחבריו שהם נאחזים זה בזה באהבה. אך ר' יהודה (שם מד"ר) ומפרשים אחרים סוברים כי אֲחֻזַּת שע"פ של מרעהו, וכן תרגם רסע"ג: ואחוזת גדימה ופיכל רייש גישה.

[2]) אמר ליה רב לרבי חייא לדידי חזי לי ההוא טייעא דשקליה לספסירא וגיידיה לגמלא וטרף ליה בטבלא וקם א"ל לבתר הכי דם ופרתא מי הואי אלא ההיא אחיזת עינים הוה. — [3]) א"ר חיננא בי ר' חנניה מטייל הוינא באילון גופתא דציפורין ותמית חד מיניי נסב חדא גולגלא וזרקה לרומא והיא נחתא ומתעבדא עגל אתית ואמרת לאבא אמר לי אין אכלת מינה מעשה הוא ואי לא אחיזת עינים הוא. ההוא ארמאה דחזייה לההוא גברא דנפל מאיגרא לארעא פקעיה כרעיה ונפוק מעייניה אתייה לבריה ושחטיה קמיה כאחוזת (באחיזת) עינים אינגיד ואיתנח עול למעייניה וחייטיה לכרסיה (חול' נו: — ההוא ארמי (לא יהודי) ראה אדם שנפל מהאגר ארצה ונבקע כרסו ויצאו מעיו. הביא (הארמי) את בנו (של האיש שנפל מהגג וישחטו לפניו באחיזת עינים, וינגד האיש ויאנח ויכנסו המעיים, ויאחה הארמי את הכרם).

[1]) לא נתבאר מקור שם זה. — [2]) ושאלו שם: מאי אש של עצמות אמר אביי אשתא דגרמי ר"ל קדחת העצמות, עי' ערך אש.

[3]) ריב"ג ורד"ק קבעו שם אחל. ואמר רד"ק בפרוש: ויאמר ליחיד אחל ולרבים אחלים ובסמוך אחלי אדוני. ע"כ. ואעפ"י שאין המדקדקים הלועזים החדשים מודים בזה והחליטו כי אַחֲלַי היא מלה כמו אֻלַי מָתַי ואינה נוטה, מ"מ כבר נהגו בה גדולי הסופרים בנטיות, כמובא בפנים.—וכבר אמר מנחם בן סרוק כי לא נודע יסוד מלה זו. ואמר: ופותרים אומרים מלה זו נזורה מן ויחל משה, ומשני צדי המלה לא יתכן בה, הצד האחד של הבאת האלף במלה והצד השני על כי לא יתכן בלשון עברית להיות מלה זאת לבדה כי אם עם פני. ע"כ. אעפי"כ רשי ורדק מדמים אותה לויחל משה. והמדקדקים החדשים (אולסה' ואחרים) אמרו כי אַחֲלַי מרכבת מן מלת הקריאה אָח (עי' א׳ אָח) ומלת החפץ ואווי לו, שנשתנה ללַי, לַי. וכל זה דחוק. — [4]) ת"י טב לי. מנחם: מאויי ורצוני וחפצי שיכונו דרכי. ריב"ג: תכלית תאותי שיתכן לי לשמר חקיך. רשי: תפלותי אלו הן שיכונו דרכי. ראב"ע כל חפצי ורצוני ושאלתי שיכונו דרכי. רד"ק: תחנותי ובקשותי שיכונו דרכי.— וכעין זה החדשים, במשמעת מלת קריאה של מאויה

(שהיה מצורע) ותאמר אל גברתה אַחֲלֵי [1]) אדני לפני הנביא אשר בשמרון אז יאסף אתו מצרעתו (מ"ב ה ג=ג).— ובמשמעה זו רוב שמושו בספרותנו: כל שמעיך יאמרו לי אַחֲלַי עפעף באבקת רגלך קרוע (ר"י הלוי, זמן גכר). אַחֲלַי ותחנוני יחי עמנואל ורוחו באריגתו (עמנו' מח' ד). א ח ל י נ ו למאסף נפשות החסידים הנקיים לצרור נפשה בצרור החיים (שם מחב' כד). א ח ל י לאל הרוחות לכל בשר יצרור נפשו הטהורה בצרור החיים (יוסף הכהן, דס"י כ שנת 1548). ו א ח ל י נ ו יכונו לפני הדרת תורתך ופרשת כנפי שחר שלומותינו למול הדרת הבן יקיר (יצחק עוכד', אגרת דופי הזמן, כתבים). ומעודי תשוקתי ו א ח ל י להכיר מעלת איש ותארו (ר' שם טוב פלקיירא, הקד' המבקש). כי אל אלהים א ח ל י יכונו אולי יקל עניי וכו' (רמ"ח לוצאטו מגדל עז ג ג). אל אל גואל תמיד אוחיל, הוא יוציא מרשת רגלי, ויסיר ממני ציר וחיל, וממרום יקשיב אַחֲלַי (ישר' נגרה, זמי' ישר' קלח). — ולנוכח בדרך כבוד: ו א ח ל י פניכם שלא לגזור על בני עירו כל זמן שהם מזומנים לדון (תש' ר"ת). א ח ל י לפניכם, תכירו יתרון האור מן החשך (רמבם ַגוה לכנו, דרך טובים). א ח ל י אחר בקשת האהבה משפטים אדבר אותך (רשב"א, מנח' קנא' לחכמ מחרי). ואומרת א ח ל י רעי וגואלי, הראוני השירים אשר יתסתם אלי (עמנואל, הקדמ'). א ח ל י מי יתן תחרישון ותהי לכם לחכמה (דון ש"ע, דברי חכמ' נב) א ח ל י אדוני, אל נא יהי לטורח עליך להודיעני כל ארחות השיר (עמ' פרנסים, מתק שפתים, לט). א ח ל י שאול, אשאלך אם תענה, אם לארג רקמה בבין חשבת (ח' גביםון, עמר השכחה). — א ח ל י, אל ימעט העסק הזה (מה"ג, קרית ספר כה).— ו ב א ח ל י ואולי: ועתה כל יודעיו ספדוהו... ב א ח ל י ואולי יערה עלינו רוח ממרום לנחמנו (ר' זכריה בן סעדיה אגלאהרי קבץ על יד, מטמוני מסתרים ת"א, הוצ' מק"נ צ' 23). הלאני דוחק הזמן, לסבב בארץ תתימן, לראות ב א ח ל י ואולי אמצא קורת רוח (ספ' המוס' כ"י תימן, מחברת א). ב א ח ל י ואולי יחנן ה' צבאות ויקרב קץ הפלאות (שם מחב' כג).— ב) *טוב ואשר[1]) : Seligkeit ; bonheur ; blessedness וכל פותר, אמת א ח ל י ו ואשריו (המשורר הקראי משה דרעי, לקו' קדמ').

ב. *אַחַל [2]), ש"ז, — אהל, Zelt ; tente ; tent : הזכר ישיבת אַחַל המאביק לשר גַחַל (מוסף יו"כ, לפה ככת תמותה).

***אִחֵל** [3]), פעו"י — א) בקש, התחנן, bitten, beten ; prier; pray : חכמי תום, הַמְאַחֲלִים לכון, שחר מעוררים לקראתם הכון (חכמי תום, יוצר יוה"כ). — ב) ∞אִחֵל דבר לפלוני, השתוקק שיבוא לפלוני דבר זה, ברך אותו, jem. etwas wünschen ; souhai= ter qqch. à qqn.; wish somebody something : אני מְאַחֵל לך כל טוב, אני מְאַחֵל לך כי תלך ותצליח בכל דרכיך.— וכבר נהוג פעל זה בין המדברים עברית בא"י והשתמשו בו גם בספרות.

— *הֶאֱחִיל[4]) : צדקה אקוה ממך ואוחיל, ישר הורי זכרה לְהַאֲחִיל (יקותיאל ב"ר משה, רשות ילאתי כפלותי).

***אַחֲלִית** [5]), ש"נ, מ"ר אַחֲלִיּוֹת, — תשוקה ובקשה שאדם משתוקק ומבקש שיהיה כך וכך, Wunsch; souhait; wish : ולשון א ח ל י ו ת שוהיי"ט בלעז כאדם האומר הלוואי והייתי נביא וחכם (רש"י תהל' קיט).

ותשוקה. — [1]) ת"י: טובי רבוני. וכן רה"ג: אשרי (רדק השרשים). מנחם: חפצי אדוני ורצוני. ריב"ג: תכלית מה שאפשר שיועיל לו ומה שיוכל לעשותו לעמד לפני הנביא. רשי לעז אַחֲלַי שוהייט"ש (בצרפתית souhaits) ופרש: בקשות כל המתפללים עליו יהי שיבוא הנם לפני הנביא. הפרחון: יכולת ארוני שיעמד לפני הנביא. הרדק: תחנות אדוני ובקשותיו יהיה לפני הנביא. ע"כ. אבל כל מי שיש לו חיך הלשון יחוש כמה זר ולא טבעי הוא הדבור הזה, לפי כל הפרושים האלה, ובפרט בפי ילדה קטנה. והנה הנסיון בחילדים המדברים עברית מתחלת להגם מלמד אותנו כי הם מסרסים מלים רבות: כ ב ל במקום כ ל ב, ש ח ב ת י במקום חשבתי, חְלשן במקום שֻׁלחן, מְסַבִּים במקום מכנסים, תכיתה במקום חתיכה. ולכן אפשר שהיו הילדים בזמן ההוא מסרסים שְׁלַח לְאַחַל, ובפרט שבפי העברים היה כנראה קצת קרוב בין הברת האלף והשין, ולכן באה אצלם האלף במלים רבות במקום שין בערבית, כמו שאעיר ע"ז במקומו. וכן אומרים הילדים המדברים עברית אלום במקום שלום. ויש דמיון לזה בקצת מקומות בתנך שהובאה לשון ההמונית ולשון הילדים כמו שהיא, כמו דברי האשה התקועית לדוד, לשון הילדים בישעיה (כח י): צו לצו. — [1]) עפ"י התרגום לאחלי אדוני: טובי רבוני. וכן פרש רב האי גאון אחלי כמו אשרי (רדק השרשים).

[2]) השתמש הפיטן במלה זו בלי שום יסוד רק לצרך החרוז שלו.

[3]) מן השם אחל משמעה א. — [4]) עפ"י דקדוק הלשון לא יתכן הפעיל זה.

[5]) משקל אַחֲרִית. ועי' הערה לאַחַל א.

*אַחְלוֹם, אחלומיו, — כמו אחלמה: כי הוים יכיל פטדותיו ויהלומיו תרשישיו ואחלומיו[1] ורפש וטיט (חגר׳ ר״י מווינלה, יכרון ס׳ תרכח דף כ).

אַחְלָמָה[2], ש״נ מ״ר אַחְלָמוֹת, אבן טובה יקרה כשתחמם באש יהיה עינה אתרוגי, Amethyst: ומלאת בו (בחשן המשפט) מלאת אבן ארבעה טורים וכו׳ והטור השלישי לשם שבו ואחלמה (שמו׳ כח יז-יט).—ולאבן זו השתמשו בהשם אחלמה סופרי ומננו.

*אַחְמָת[3], ש״ז, מ״ר אַחְמָתִים, — מקום גניזה לכתבים קדומים וכדומה, Archiv; archives: ובדקו בבית הספרים שהאוצרות מונחים שם בבבל וכו׳ ונמצא מכתב של מגילה אחת שם באחמתא[4] (פרוש מיוחס לרשי עזרא ו ב).

*אח״ס בט״ע, אחד מצרופי אותיות האלפבית, שנהגו בהם לפנים מקריאי דרדקים, ובעלי האגדה השתמשו בהם לפעמים לדרשותיהם: אח״ס בט״ע גי״ף אני חס עליהם מפני שבעטו בגי״ף (שבת קד.). אח״ס בט״ע אל תקרי אחס אלא איחוס ואין איחוס אלא לשון רחמים לשון תחנונים וכו׳ מלמד שאמר הקב״ה למה״ש אני בעצמי אחוס על ישראל (א״ב דר״ע נוס׳ ב ביה״מ ילינק ג). — ושם בגמ׳ שבת שאר הצרופים: דכ״ץ הל״ק, ומ״ר, ז״נ ש״ת.

אחר[1]), ממנו אָחוֹר, וכו׳ אַחֲרֵי אַחֲרֵי

אַחַר[2]), מלה תורה הזמן בשני מעשים או שני דברים מי מהם היה השני בזמן או במקום, וישמש בדרכים האלה: — א) תה״פ, adv; dann, nachher; après, ensuite; then: ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אַחַר תעברו כי על כן עברתם על עבדכם (בראש׳ יח ה). ויאמר אחיה (של רבקה) ואמה תשב הנער אתנו ימים או עשור אַחַר תלך (שם כד נה). נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים אַחַר תאסף אל עמיך (במדבר לא ב). כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר ואין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים אַחַר ישבו בני ישראל ובקשו את ה׳ אלהיהם ואת דויד מלכם (הושע ג ד-ה). הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אַחַר ובנית ביתך (משלי כד כז). — ועם ו בראש: ותלד (לאה) בן ששי ליעקב וכו׳ ותקרא את שמו זבלון וְאַחַר ילדה בת ותקרא את שמה דינה (בראש׳ ל יט-כא). ותגש גם לאה וילדיה וישתחוו וְאַחַר נגש יוסף ורחל וישתחוו (שם לג ז). תסגר (מרים) שבעת ימים מחוץ למחנה וְאַחַר תאסף (במדב׳ יב יד). וכבס בגדיו הכהן ורחץ בשרו במים וְאַחַר יבא אל המחנה (שם יט ז). ונכבשה הארץ לפני ה׳ וְאַחַר תשבו

---

[1]) אולי רק בשביל החרוז עם יהלומיו.

[2]) ה׳ נוספת ולכן מלעיל כמו לילה, חלילה (יהכ״י הנקדן). והיא מלה עברית, ומתרגמה בתרגום השבעים ככתוב בפנים. ואונקלוס תרגם עין עיגלא, רסע״ג פירוזג, עלי בן סלימאן אלג׳זע (onix). ור״י בן גנאח אמר: פרשו בו בלשון ערבי בהרמן (כצ״ל, ובטעות נדפס ברהמן) והוא מין ממיני המוריקא נקרא כן מפני שצבע האבן כצבע ההוא. עכ״ל. ואולי מקור השם אחלמה בהשם חלמון ביצה, עין זה הערך. והראב״ע העיד בשם חכם ספרדי וז״ל: בערבית אלחלמה והיא אבן כל מי שהיא באצבעו לעולם יראה חלומות. ע״כ. ולא מצאתי שם אלחלמה לאבן בערבי. ולפי דעת בעל שלטי הגבורים היא האבן שקוראין בלעז אוניקס, וכתב וז״ל: ואמרו החכמים שלהם כי מי שישא האבן הזאת עליו הוא מביאו לידי דאגה ופחד ורעדה וירבה החלומות מבהילים והמריבות והמלחמות. ורבנו בחיי פרש שאחלמה היא קרישטאל בלעז ואמר וז״ל: וסגולת האבן הזאת שמחזקת הלב שלא ירך בלכתו למלחמה ולכך נקראת אחלמה מלשון חוזק. והיונים יחסו לאבן הרשומה בפנים סגולה נגד השכרות ועל שם זה קראו לו אמיטוסטוס ἀμέθυστος. והערבים יקראו לאבן זו ג׳משת.

[3]) משקל אֶפְעָל, אכזב, או פעלל, כמו חשמל. ועי׳ הערה לקמן, — [4]) בארמי׳: והשתכח באחמתא בבירתא די במדי מדינתא מגלה חדה וכן כתוב בגוה דכורנה (עזרא ו ב). ואמר מנחם וז״ל: פתרו בו אנשי פתרון הכלי העשוי לספרים ולאגרות וגליונים והעמידוהו מגזרת חמת מים, ואלף אשר במלה איננה עקר. ע״כ. וכן הקראי עלי בן סולימאן באגרונו: אלקמטרה וי״א באמתחת (לק׳קד׳). וכן הראב״ע: יש אומרים שהיא מן חמת מים או הוא שם כלי יגנזו בו כתבי הזכרונות. וכן הערוך: פי׳ חמת בלשון עברית. וכן העתיק הפרוש המיוחס לרש״י בעזרא שם את דברי מנחם אות באות. וכן בתרג׳ אסתר אחמית העין ארון: שנית מאה ותמנן אחמיתין דנחשא מלין דהב טוב. ואעפ״י שאין ספק בדבר כי הכונה האמתית של הכותב היתה במלה אחמתא לעיר הבירה של מדי שקוראין Ecbatana, מ״מ להלשון דעת מרי לשוננו אלה מספקת לקבע בה המלה בהכונה שיחסו לה.

[1]) שרש שמי. באשור׳ אָחוּר, בערבי׳ אַח׳ר a), בארמ׳ וסור׳ אחרא.

[2]) מהשרש השמי אחר. ובערב׳ אַח׳ירא b)

a) أَخَّرَ b) آخِيرًا

והייתם נקים מה' ומישראל (שם לב כב). ונחבתם שמה שלשת ימים עד שב הרדפים ואחר תלכו (יהוש' ב יו). ושמעת מה ידברו (במחנה מדין) ואחר תחזקנה ידיך (שופט' ז יא). ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ (משלי כ יז). — ובתחלת ענין אחרי הפסקה גדולה: ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה (שמות ה א).—ועם מלת כן: ושאלו (האנשים) לך לשלום ונתנו לך שתי לחם ולקחת מידם אחר כן תבוא גבעת האלהים (ש"א י ד-ה). וצוה הכהן ופנו את הבית בטרם יבא הכהן לראות את הנגע ולא יטמא כל אשר בבית ואחר כן יבא הכהן לראות את הבית (ויקר' יד לו). וישבה (האשה הלקוחה בשביה) בביתך ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים ואחר כן תבוא אליה (דבר' כא יג).—ועם *כך, אחר כך: בש"א מברך על היום ו א ח ר כ ך מברך על היין ובה"א מברך על היין ו א ח ר כ ך מברך על היום (ברכ' ח א). נכרי שקצר את שדהו ו א ח ר כ ך נתגייר (פאה ד ו). ו א ח ר כ ך מכניסין את השני ובודקין (סנהד' ה ד). ומתה אשתו של שני ו א ח ר כ ך מת נשוי נכרית (יבמות ג ז). בן תשע שנים ויום א' שבא על יבמתו ו א ח ר כ ך בא עליה אחיו (שם י ז).

ב) מלת הצטרפות, .prepos — א) להזמן, nach; après; after: ויולדו להם (לבני נח) בנים אחר המבול (ברא' י א). ויולד (שם בן נח) את ארפכשד שנתים אחר המבול (שם יא י). במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך (ויקר' כה יה). עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושבו העבים אחר הגשם (קהל' יב ב). אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם (בראש' יה א). ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם (שם כב א). אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה (מ"א יג לג). — ועם ל: וולדן וחלבן מותר ל א ח ר פדיונן וכו' ו ל א ח ר מכאן נולד להם מום קבוע (חולין י ב). ר' יוחנן אמר במותר ל א ח ר מיתה פליגין (ירוש' נדר' יא הל' ד). אמרה הריני נזירה ל א ח ר שלשים יום (שם שם הל' ח).—ועם של: ברך על היין שלפני המזון פטר את היין ש ל א ח ר המזון (ברכ' ו ה). — ולפני פעל: ואם ישוב הנגע ופרח בבית אחר חלץ את האבנים (ויקר' יד מג). ונתן (הכהן) על כפי הנזיר אחר התגלחו את נזרו (במד' ו יט). הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' אחר שלח אתו נבוזראדן רב טבחים מן הרמה (ירמ' מ א).—ועם זה: אחר זה שלח סנחריב מלך אשור עבדיו ירושלימה (דהי"ב לב ט). —ועם אשר, ש: בארבע עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר (יחזק' מ א). הזורק ונזכר ל א ח ר שיצתה מידו (שבת יא ו). — ב) להמקום, במשמע' מאחורי פלוני, hinter; derrière; behind: בכור השפחה אשר אחר הרחים (שמות יא ה). ויבא (פנחס) אחר איש ישראל אל הקבה (במד' כה ח). ויקח (אהוד) את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בבטנו (של עגלון מלך מואב) ויבא גם הנצב אחר הלהב (שופט' ג כא-כב). והשלישית (משרי הצבא) בשער אחר הרצים (מ"ב יא ו). וירדפו חיל כשדים אחר המלך (צדקיהו) וישגו אתו בערבות ירחו (שם כה ה). ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך (ישע' נז ח). קדמו שרים אחר נגנים בתוך עלמות תופפות (תהל' סח כו). אלכה נא השדה ואלקטה בשבלים אחר אשר אמצא חן בעיניו (רות ב ב).— ובמשמ' אל: וינהג (משה) את הצאן אחר המדבר ויבא אל הר האלהים חרבה (שמו' ג א).— ג) הלך אחר פלוני, הלך בדרך שהוא הלך, folgen; suivre; follow: וילך יוסף אחר אחיו וימצאם בדתן (בראש' לז יז). — ובהשאלה, שמע בקולו, הסכים עמו, עשה כמעשהו: ויכרת (יאשיהו) את הברית לפני ה' ללכת אחר ה' ולשמר מצותיו (מ"ב כג ג). וילך (יהואחז) אחר חטאת ירבעם בן נבט (שם יג ב). פרשתי ידי כל היום אל עם סורר ההלכים הדרך לא טוב אחר מחשבתיהם (ישע' סה ב). אם תטה אשרי מני הדרך ואחר עיני הלך לבי (איוב לא ז). — ועם כבוד, אחר כבוד, למען כבוד: אחר כבוד שלחני אל הגוים השללים אתכם (זכרי' ב יב). בעצתך תנחני ואחר [1]) כבוד תקחני (תהל' עג כד). ועם פעל בקר, דרש: יתור (הפרא) הרים מרעהו ואחר כל ירוק ידרוש (איו' לט ח). מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר (משלי כ כה). — ועם מ בראש, מאחר: אני לקחתיך מן הנוה מאחר הצאן (ש"ב ז ח). פשע וכחש בה ונסוג מאחר אלהינו (ישע' נט יג). מאחר עלות הביאו (את דוד) לרעות ביעקב עמו (תהל' עח עא).

ג) אחר ש, מאחר ש, כמו הואיל, כיון, da; puisque; since: אמר ר' מאיר וכי מ א ח ר שמקרא אחד מרבה ומקרא אחר ממעט מפני מה אני אומר

---

[1]) יש מפקפקים בנוסחה זו ומנסחים אחריך ביד, וכדומה. אך ר"י בן גנאת אמר: זה דומה למה שאומרים הערב אנחנו מאחרי עזרתך כלומר אנחנו עוזרים לך. עכ"ל.

נערך ולא מעריך (ערכין ה :). וכי מ א ח ר שאנו מחכים והוא מחכה מי מעכב מידת הדין מעכבת וכי מ א ח ר שמידת הדין מעכבת אנו למה מחכין (סנהדרין לז :). מ א ח ר ששנינו רובו של אחד כמוהו למה שנינו רוב אחד בעוף (חול' כט .). שאלה אשה חכמה את ר"א מ א ח ר שמעשה העגל שוין מפני מה אין מיתתן שוה (יומא כ"ו :). שחטו עליהן מ א ח ר שאילו בתוך הבית ואין הבית מצטרף פטור או מ א ח ר שאילו בתוך הכלי והכלי מצטרף חייב (ירוש' פסחים פר' ה הל' ד). או מ א ח ר שאין חייבין אלא בבית דין (שם שבוע' פ"ד הל' ד). וכי מ א ח ר שבקול גבוה היה מדבר ולמה לא היו שומעים (תנחומא ויקרא). וצורת כל גלגל מתחלפת לצורת הגלגל האחר א ח ר שזה יתנועע מן המזרח למערב וזה האחר מן המערב למזרח (ס' אבן תבון, מו"נ ב יט). א ח ר שזה החמר משותף לכל הגלגלים וכו' מי הוא מיחד אלה הנושאים (שם). מ א ח ר שהיה כל שנוי מדבר אל דבר וכו' א"כ מהחיוב הוא שהשנוי ימצא בפועל (ר' אשר קרשקש, פרוש למו"נ ב' הקדמ' ז). א ח ר שיש יחס בין המניע והמתנועע והכח הוא מתפשט בכל חלקיו וכו' אם כן איזו סבה הוא המונע שלא תתמיד זאת התנועה (שם הקד' יב). הם (התארים) עצמותו יתב' לא דבר זולתו א ח ר שאין לו תוארים נוספים על המהות (ר"י פיסא, מנח' קנאו' כב).—ובירוש' במקום מגו בבבלי: שבועה שנתן פלוני לפלוני ונמצא שלא נתן מ א ח ר שאין בידו לבא אין בידו לשעבר (ירוש' שבוע' ד' לה ד). — ה) כמו אָחוֹר, אַחַר היד, גַּבָּהּ: המוציא בין בימינו בין בשמאלו בתוך חיקו או על כתפו וכו' ל א ח ר [1]) ידו ברגלו בפיו ובמרפקו (שבת י ג). התוקע לחברו נותן לו סלע וכו' סטרו נותן לו מאתים זוז ל א ח ר ידו נותן לו ד' מאות זוז (ב"ק ח ו). הכהו ב א ח ר ידו (תוספתא ב"ק ט לא). ל א ח ר ידו ורגלו ד"ה פטור (גמ' שבת לב:). ו כ ל א ח ר: ואי אתה מודה כ ל א ח ר ידו ורגלו שהוא פטור (שם).—ובכלל, ע"י שנוי: מפרק כ ל א ח ר יד הוא (יבמ' קיג). יונק מפרק כ ל א ח ר י ד וכו' מ"ט מתקן כ ל א ח ר י ד הוא (כתוב' ס.). — והשתמשו בזה במשמעת מן הצד, בדרך טפל: וכשאמר משה בנערינו ובזקנינו נלך אמר ראו כי רעה נגד

[1]) כך בהרבה דפוסים ובכ"י ובירוש' ובהרי"ף. ובקצת דפוס' כלאחר. — ואמר הרמב"ם: לאחר ידו פירוש ע"ג ידו.

פניכם לומר אתם רוצים לברוח כמי שטוען כ ל א ח ר י ד מדוע אתם רוצים טף וגם שלשת ימים (תולדות יצחק הרי"ן קארו כז :).

אַחֵר [1]), ת"ז, נקב' אַחֶרֶת, מ"ר אֲחֵרִים אֲחֵרוֹת, — א) איש או דבר זולת המדבר אדותיו או הידוע, anderer ; autre ; another: ויאמר לבן טוב תתי אתה לך מתתי אתה לאיש אַחֵר (בראש' כט יט). ויחלם (יוסף) עוד חלום אַחֵר ויספר אתו לאחיו (שם לז ט). ונפתחה את אמתחתינו והנה כסף איש בפי אמתחתו כספנו במשקלו ונשב אתו בידנו וכסף אַחֵר הורדנו בידנו לשבר אכל (שם מג כא-כב). ויחל (נח) עוד שבעת ימים אֲחֵרִים ויסף שלח את היונה (שם ח י). ויתחפש שאול וילבש בגדים אֲחֵרִים (ש"א כח ח). ויחפרו (עבדי יצחק) באר אַחֶרֶת ויריבו (רועי גרר) גם עליה (בראש' כו כא). ויאמרו לו (אחי יפתח) לא תנחל בבית אבינו כי בן אשה אַחֶרֶת אתה (שופט' יא ב). והנה שבע פרות אֲחֵרוֹת עלות אחריהן מן היאר (בראש' מא ג). — ועם ה הידיעה: ואמר אליה ביום הָאַחֵר תני את בנך (מ"ב ו כט). ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה הָאַחֶרֶת (בראש' יז כא). ותאמר האשה הָאַחֶרֶת לא כי בני החי ובנך המת (מ"א ג כב).—ועם ל, מ: ושתי דלתות לָאַחֶרֶת (יחזק' מא כד). הרעה הגדולה הזאת מֵאַחֶרֶת אשר עשית עמי לשלחני (ש"ב יג טז).—ובמש' לא אתה, הזולת: אשה תארש ואיש אַחֵר ישגלנה (דבר' כח ל). — ובמשמעת משנה ממה שהיה קדם: וצלחה עליך רוח ה' והתנבית עמם ונהפכת לאיש אַחֵר (ש"א י ו). ויהפך לו אלהים לב אַחֵר (שם שם ט).—ובמשמ' לא שלך, נכרי: בניך ובנתיך נתנים לעם אַחֵר ועיניך ראות וכלות (דבר' כח לב). — ב) שֵׁם, במקום איש אַחֵר, ein Anderer; un autre; another: כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה ובער בִּשְׂדֵה אַחֵר (שמו' כב ד). לאמר בשדה של איש אחר. ויסב (דוד) מאצלו אל מול אַחֵר (ש"א יז ל). לא יבנו וְאַחֵר ישב לא יטעו וְאַחֵר יאכל (ישע' סה כב). אני ה' הוא שמי וכבודי לְאַחֵר לא אתן (שם מב ח). ונסבו בתיהם לַאֲחֵרִים שדות ונשים יחדו (ירמי' ו יב). ביוצא מתחת יד א ח ר

[1]) בערבית אָחַר a), בארמית אָחֳרָן.

a) آخر

אבל מיר עצמו לאו (כתוב' כ .).— ובמשמ' זר, נכרי: אלהים אחרים שהם אחרים לעובדיהם (מכי' יתרו ו)· — דבר אחר, עי' דבר.

אחר[1], מ"ל אחרו אחרו אחרתם, עתיד אחר[2] (אאחר) תאחר, תאחרי, תאחרו, — א) לא מהר לעשות דבר, zögern,säumen;hésiter, tarder : hesitate, tarry: ולא אחר הנער (שכם בן חמור) לעשות הדבר (להמול למען ישא את דינה בת יעקב) כי חפץ בבת יעקב (ברא' לד יט). כי תדר נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו (דבר' כג כב). — ובלי פעל אחריו: בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב מדוע בשש רכבו לבוא מדוע אחרו[3]) פעמי מרכבותיו (שופט' ה כח). קרבתי צדקתי לא תרחק ותשועתי לא תאחר (ישע' מו יג) אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר (חבק' ב ג). אלהים חושה לי עזרי ומפלטי אתה ה' אל תאחר (תהל' ע ו). — ועם ל אחריו: לא יאחר (אלהים) לשנאו אל פניו ישלם לו (דברים ז י). — ב) שהה זמן רב, התעכב הרבה במקום, spät bleiben, verweilen, s'attarder, rester; tarry, retard: עם לבן גרתי ואחר עד עתה (ברא' לב ה). הוי משכימי בבקר שכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם (ישע' ה יא). שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת (תהל' קכז ב). אמר להן (אחד מבני החבורה המנויים על הפסח) אם אחרתי צאו ושחטו עלי (פסחים ט ט). איחר בעמידה כדי לומר אין כאן נדר (ירוש' נדר' פר' י הל' י). — אחר על דבר: למי פצעים חנם למי חכללות עינים למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך (משלי כג כט-ל). — ג) פעל יוצא, zurückhalten, verspäten; retenir, retarder; to retard, delay: ויאמר (אליעזר) אלהם (לאחיה ואמה של רבקה) אל תאחרו אתי וה' הצליח דרכי שלחוני ואלכה לאדני (ברא' כד נו). מלאתך ודמעך לא תאחר (שמות כב כח). אלהים אחרים שהם מאחרין הטובה מלבא לעולם (מכי' יתרו ו). תמיד של בין הערבים בכלל מוקדם היה מה ת"ל תעשה איחר בו מעשה (ירוש' יומא פר' ג הל' ג). — ד) יעשה לאט: ימהרו בתנועת' או יאחרו (תמונה רמס 66). — ופ"י: מרצונך לא יעבירוך לא ימהרוך ולא יאחרוך (שיר היחוד ה).

—*אחר, פעול, — מה שאחרו לעשותו: כשתחייב ההקזה ותחדש הקבסא אז ראוי שיאוחר ענין ההקזה עד שיתעכל המאכל ההוא (פרקי משה להרמב"ם יב). נשלח לו לא יאוחר מבעת שבוע הבע"ל (קרית ספר למה"ג עט).

—מאחר, *מאחרים,*מאחרת, מאחרות, — א) עשוי אחרי השעה שנעשה בה דבר זולתו, später gemacht; fait plus tard; made later: פרוזבול המוקדם כשר והמאוחר פסול שטרי חוב המוקדמין פסולין והמאוחרין כשרין (שביע' י ה). רבן גמליאל אומר יש רבית מוקדמת ויש רבית מאוחרת כיצד נתן עיניו ללוות הימנו והיה משלח לו ואומר בשביל שתלוני זו היא רבית מוקדמת לוה הימנו והחזיר לו את מעותיו והיה משלח לו ואומר בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלי זו היא רבית מאוחרת (ב"מ ה י). תמיד של שחר בכלל מאוחר היה (ירוש' יומא פר' ג הל' ה). שטרי חוב המאוחרין כשרין שהרי הורע כחו של בעל השטר שאינו טורף אלא מזמן השטר ואף על פי שלא כתבו בו שהוא מאוחר (רמבם מלוה ולוה, כג ב). ויהיו (רטובי המזג) יתר חזקי הגוף עד אחרית ימיהם מאוחרים מתשות כחם מזולתם (פרקי משה להרמב"ם ג).— אבל המשל אומר יותר טוב המאוחר מאשר עדן לא היה (גרול המור, תכר' סב"ע פ' מקן). — ב) ימי שעושה דבר לאט, langsam, träge; lent; slow: ועברת המלך הוא בעבד מאוחר התנועה ובושש ללכת באשר ישולח (רלב"ג משלי יד לה). ואמנם מי שהוא מאוחר הכעס ישקיט הריב והמדון (שם טו יח). ואמנם הסוג הלקוח מן זמן כל תנועה, הנה מיניו שלשה, המהיר והוא אשר תשלם התנועה בו בזמן קצר, והמאוחר הפכו (קאנון א ב ב, מאמר כדפק). ויתנועעו (המים) אל הנביעה תנועה מאוחרת (שם א ב ב). ולפי שהוא מאוחר התנועה שאינו מתנועע כי אם חלק

---

[1]) באשורית אחר, בערבי' אח'ר a). — [2]) מפני קושי ההברה. ורוב המדקדקים סברים כי זה עתיד מבנין הקל (רד"ק ואחרים), וי"ם כי זה קל משרש יחר כמו אחר. — [3]) כמו יחמו, יחמתני, במקום אחרו בחירק, שעוד אמרו במ"ר אעפ"י שביחיד כבר נתמעך החירק לקול צירי, ובזמן מאוחר, אולי בפרט בלשון ההמון, פשטה זו הנטיה גם על מ"ר, ולכן נקדוה בעלי המסורה בסגול, שהוא הוא צירי מאוחר.

a) أخّر

א' בק' שנה ע"כ הארץ חסרת התנועה (רשב"ל דוכן מגן אבות, חלק שוסינו פרק ב). דפק מהיר ומאוחר (חולה"ת ר"י לסלון ג א). ואריסטו אמר היה בושש ומאוחר בלקיחת העצה ומהיר בדברים המועצים (למח לדיק, אריה מודינו יח). שהוא (הכסף) מאוחר ההתכה (רד"ק יחזק' כב כב, — ר"ל שיותך לאט לאט) — ועי' עוד ערך מְאֻחָר, בע"ת מְאֻחָר, שטר מְאֻחָר. — ובהגיון, מוקדם ומאוחר: אמרו אם אין תורה אין דרך ארץ הוא מופת סבה מהקודם למאוחר ואמרו אם אין ד"א אין תורה הוא מופת ראיה מהמאוחר אל הקודם (ר"מ אברבנאל נחלת אבות ג). — ג) תה"פ, °אחרי השעה הקבועה, הרגילה, רחוק מהבקר, קרוב לסוף היום: כבר מְאֻחָר. נהוג בדבור העברי בא"י.

— נפ' °נֶאֱחַר, נשאר לאחור: וכל המשכילים ורוכבים הקלים, עוזבם ברגלים לאחור נאחרים (תשוב' תלמי' דונש לתלמי' מנחם).

— °הֶאֱחִיר, — דחה לאחרי כן, verschieben ; diéffrer ; defer: והקדים הדכא וכו' אמנם השפל האחירו בעבור וכו' (ר' אהרן הקראי, ע"ח קיד).

— °הָאֳחַר, עתיד יֻאֳחַר, — נדחה לאחרי כן, verschoben werden; être différé; be deferred: יואחר דבר שנאמר בו בין הערבים וכו' לדבר שלא נאמר בו אלא בין הערבים וכו' (ירוש' יומא פר' ג מ ג). — מואחר: אין מוקדם ומואחר בתורה (ספ סוטה ת כב ג).

— °הִתְאַחֵר, — א) כמו אַחֵר: בעת מפקד אל תתאחר פטר לביתך ושלם ברצון (כ"ס גני' יא יו). ואלמלא מקדים (הדרקון המזמן להכיש את האילה) רגע אחד או מתאחר רגע אחד מיד מתה (כ"ב יו:). עדים שקנו מיד הלוה או המוכר וכיוצא בהן ונתאחרה כתיבת השטר זמן מרובה וכו' ואין צריכין לומר ונתאחרה כתיבת ידינו עד יום פלוני (רמבם מלוה ולוה כג ו). קדחת יום המתחרשת מהסתימה מתאחרת ירידתה (פרקי משה להרמבם ו). ראינו שנתאחרה הבטחה זו להם אלפים של"ג שנה (רבנו בחיי, לך לך). אבל הזמן שאינו שוהה ומתאחר יותר הוא שנים עשר חדש (ספ ס' וירא). — ב) °עשה דבר לאט, langsam sein ; être lent ; be slow: יש עמל ויגע וכדי כן הוא מתאחר (כ"ס גני' יא יא). מהם שהממהר התנועה למעלה מן המתאחר התנועה ומהם מה שהמתאחר התנועה למעלה מן הממהר (ס' אבן תכון, מו"נ ב יט). — ג) בא אחריו, nach jem. kommen ; venir après ; follow after: ולמוליד ראשית וקדימה ואם יֵראה מתאחר הנה הוא ימשול ראשנה על החומר (ר"י אבן תכון, כוזרי יב). שניהם ידעו שמציאותם (של השכלים הנפרדים) לא התאחר בזמן למצאת כסא הכבוד (ר"ש אבן תכון, יקוו המים). אבל הראשון הוא אמור על הקדמון בזמן בלבד מבלי שיהיה הקדמון ההוא סבה למתאחר אחריו (ר"י תריזי מו"נ ב לא). ומזה הצד היה לחכמת הדקדוק הזה יתרון מעלה ושלמות על חכמת הרפואות עם ששתיהן יודע בהן הקודם מהמתאחר (ר"י דוראן, מעשי אפוד ח). ולחוזק הספיקות הנופלות בזה הדרוש (השגה באישי המין) לא סרו הקודמים מלספק בו ולא יסורו המתאחרים (רלב"ג, איוב הקדמה). כי אין המתאחר מתחייב בהכרת מהקודם (ר"מ נרבוני, ד"ח לט). — ד) בא אחריו, במקום: folgen; suivre ; follow: כי כל תיו התפעל מנהגו להיות קודם פא הפועל כמו והתגדלתי והתקדשתי רק אם יהיה הפא אחד מאותיות השריקה יתאחר התיו (לחות, קמו :).

°אָחַר[1]) פ"ע, עתיד, יֶאֱחַר, תֶּאֱחַר, — היה ברתיחת הדם, פרזל, היה בחרי אף מתקף תאוה או כעס ורץ ונשך והכה כמו בשגעון, wüten ; être en fureur, en frénésie ; be frantic: גמל שהיה אוחר[2]) בין הגמלים ונמצא אחד גמל מת חייב בידוע שזה המיתו (תוספת' כ"ק ג, גמ' כ"ב לג.).

°אַחְרָאֵי, עי' אַחְרָי.

°°אַחֲרָה[3]), ש"נ, רתיחת הדם, התרגשות עצומה עד שגעון מתקף תאוה או כעס, Wut, Wahnsinn; frénésie ; fureur ; frenzy.

---

[1]) מלה עברית: ובשאר לשונות השמיות אין לה אחות. — [2]) ר"נ בעל הערוך: נוחר בנשיכה והורג. — וזקנו של רש"י אעפ"י שטעה בגזרו פעל זה מן אחור, מ"מ בגוף הכונה הרגיש היטב ויפרש: וסתם בהמות בשעת תשמיש משתגעין ומכין הזכרים וא"ז. והוא הוא מעמד סערת הרוח הנזכר בפנים. וקוהוט הביא לדמיון את הפעל הערבי עהר[a]), אך שרש זה משמש בערבית רק למושג הפריצות, ולא להתרגשות — ורשאים אנו לגזור מפעל זה השם אַחֲרָה, כמו אַהֲבָה מן אהב.

[3]) משקל אַהֲבָה, אַהֲדָה, מן הפעל אַחַר, עי' מד"מ שם.

---

a) عَهَرَ

אחרון[1], ת"ז, לנק' אחרונה, אחרנה, מ"ר אחרונים, אחרנים,. אחרונות, אחרנות, — א) מי שהוא אחר האחרים, אחר הקדמים לו, Letzter; dernier; the-latter: והיה אם לא יאמינו (העם) לך ולא ישמעו לקל האת הראשון והאמינו לקל האת האחרון (שמות ד ח). ויצאה (האשה הגרושה) מביתו (של בעלה) והלכה והיתה לאיש אחר ושנאה האיש האחרון וכו' לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה (דברים כד ב-ד). היטבת חסדך האחרון מן הראשון (רות ג י). הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל (ירמ' נ יז). דברו אל זקני יהודה לאמר למה תהיו אחרנים להשיב את המלך אל ביתו (ש"ב יט יב). ואלה דברי דוד האחרנים (שם כג א). — ולנק' אחרונה -רנה: בן ננס אומר וכי מפני שהיא (האשה רביעית) אחרונה נשכרה (כתו' י ה). אם תשמע לי עשה את האחרונה ראשונה (ילקוט הוש', פסוק שובה ישראל). ואשר יראה לי מדברי אריסטו שהתכלית האחרונה אצלו לאלה המינים הוא התמדת ההויה וההפסד (מו"נ ג יג). אלו כלן תכליות אחרונות (שם שם). נמצא טלה גולה בשתי שעות אחרונות בלילה (ר"ה רשי יא:).— וסתם אחרונים, האנשים מהדורות האחרונים: אני ה' ראשון ואת אחרנים אני הוא (ישע' מא ד). על יומו (של הרשע) נשמו אחרנים וקדמנים אחזו שער (איוב יח כ). לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל (עירובין נג.). — ועם ה הידיעה סתם, במשמעת החכמים של הדורות האחרונים: וחשבו קצת משכילי האחרונים מהמדברים שהוא (אריסטו) התיר זה הספק (ר"ש אבן תבון, מו"נ ב יד). והגשם נאמר על אלה הגשמים אשר אתנו ועליהם בהשתתף השם כמו שבארו האחרונים (שם יט). רוב הראשונים והאחרונים ז"ל הסכימו בזה (ריב"ש שו"ת קו). מה אעשה שלא מצאתי כן לאחד מן הראשונים והאחרונים ז"ל שיאמר כן (שם שם). תקנה וגזרה שתקנו האחרונים ז"ל להרחקה יתירה (שם קס"ג). והסכימו כל האחרונים ז"ל דקימא לן כרבא וכו' (שם ק"ע). וזאת הרפואה לקצת הקדמונים הלכו אחריה קצת האחרונים (קאנון ד א). שלפעמים הפוסקים חולקים על הגאונים והולכים אחרי האחרונים (רמ"א שו"ע חו"מ כה ב). וכבר הסכימו האחרונים הגדולים שבדורינו (מרד' יפה, לבוש חו"מ, דיינים א ו). — ב) מי שעומד מאחור, Hinterer; qui est derrière; the one behind: וישם (יעקב) את השפחות ואת ילדיהן ראשנה ואת לאה וילדיה אחרנים ואת רחל ואת יוסף אחרנים (ברא' לג ב). — ומשל: אחרון אחרון חביב (מד"ר ברא' עח). — ים האחרון, שממערב לארץ ישראל, שמאחורי האיש העומד ופניו מזרחה: מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבלכם (דבר' יא כד). והדחתיו (את הארבה) אל ארץ ציה ושממה את פניו אל הים הקדמני וספו אל הים האחרון (יואל ב כ). — ג) מי שעתיד לבא אחרינו, künftig; futur; future: ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם (דבר' כט כא). אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים[1] שיהיו לא יהיה להם זכרון (קהלת א יא). — ובמשמעת יה אחורני: והחליקו רגליה האחרונות (הרוקח סי' שפח). — באחרנה, תה"פ, — במשמעת אחרי כלם, בסוף, nachher, zuletzt; après, à la fin; at last: ידך תהיה בו (בהמסית) בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרנה (דבר' יג י). וסרני פלשתים עברים למאות ולאלפים ודוד ואנשיו עברים באחרנה עם אכיש (ש"א כט ב). ויקרא אבנר אל יואב ויאמר הלנצח תאכל חרב הלוא ידעתה כי מרה תהיה באחרונה (ש"ב ב כו). אך עשי לי משם עגה קטנה בראשנה והוצאת לי ולך ולבנך תעשי באחרנה (מ"א יז יג). באחרונה ירד פרעה וטבע (מכי' בשלח ב ו). שלא נתן להם (הקב"ה לישראל בשר) אלא באחרונה (שם ד א). — לאחרנה: כל הפקדים למחנה דן וכו' לאחרנה יסעו לדגליהם (במד' ב לא). — ובמשמעת בעתיד, künftig; dans l'avenir; in the future: וגם לאחרנים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה (קהל' א יא).

אחר, אחרית, וכו', במקומם. —

*אפיקומן, המאכל האחרון בליל הסדר, ובכלל כל מאכל הבא לקנות סעודה.

---

[1]) בערבית אח'ר a), משרש אחר המשתף לכל הלשונות השמיות.

a) آخر

[1]) בקצת ספרים כ"י לאחרנים (ס' פינסקר, נקוד' האשורי, חל' הגרמני, דף כ).

גָּמַר, כָּלָה, תָּמַם, *סִיֵּם, במקומם.
זָנָב, האחרון לכל דבר. —
זְקוּנִים, ילד זקונים, האחרון.
*חֲתִימָה, חתימת הספר, הפרק האחרון, הדברים האחרונים.
מְאַסֵּף, לכל המחנות, הגדוד האחרון בצבא.
סוֹף, סוף הדבר.
עָלֵינוּ, האחרונה בתפלות הקבועות המתחלת „עלינו לשבח" וכו'. — עָקֵב, *הִתְעַקֵּב, הלכו איש אחרי רעהו.
*פָּטַר, הִפְטִיר, קרא הפטרה, הפרשה מהנביאים שהיא הפסקה האחרונה בקריאת התורה בצבור, בבהכ"נ.
צָעִיר, הצעיר, האחרון בילדים.
קֵץ, קִיצוֹן, קָצֶה, וכו' עין במקומם.
שְׁאָר, שְׁאֵרִית, נותר, יתר, מה שנשאר באחרנה.
ת, אות האחרנה באלף בית.

***אַחֲרוֹנִי**, ת"ז, לנק' ־רוניה ־נית, מ"ר אַחֲרוֹנִיִּים, אַחֲרוֹנִיּוֹת, — כמו אַחֲרוֹן: עלץ בנערה אהרונית אחרונית (עירוב' נג:). אם תשמע לי עשה את האחרוניה ראשונית (פסקתא רבתי דפוס פראג, סוכה ישראל). ותמרי הגשמים המרכבים הרכבה אחרונית (ר"ש אבן תבון מו"נ א עג).

***אַחֲרוֹנִית**, ש"נ, — חלק האחור, החכמה היא הצורות האצורות באחרונית הראש (לאכ"ע, שמות לא ג).

אַחֲרֵי [1], בכנויים אַחֲרַי אַחֲרֶיךָ, אַחֲרַיִךְ, אַחֲרָיו, אַחֲרֶיהָ, אַחֲרֵינוּ, אַחֲרֵיכֶם־כֶן, אַחֲרֵיהֶם־הֶן, — מלת היחס ותה"פ כמו אַחַר.

א) להזמן: ויהיו ימי אדם אַחֲרֵי הולידו את שת (בראש' ה ד). וה' אמר אל אברם אַחֲרֵי הפרד לוט מעמו (שם יג יד). ותצחק שרה בקרבה לאמר אַחֲרֵי בלתי היתה לי עדנה (שם יח יב). — ועם שמות: ותלד שרה אשת ארני בן לאדני אַחֲרֵי זקנתה (שם כד לו). ויהי אַחֲרֵי הדברים האלה ויאמר ליוסף (שם מח א). — ועם פעל עבר: אַחֲרֵי נמכר גאלה תהיה לו (ויקרא כה מח). ויהי אַחֲרֵי הסבו אתו (את הארון) ותהי יד ה' בעיר (ש"א ה ט). — ועם ה הידיעה עם הפעל: חזון נראה אלי אני דניאל אַחֲרֵי הַנִּרְאָה אלי בתחלה (דני' ח א). — ועם ו בראש: ואם ישוב הנגע ופרח בבית אחר חלץ את האבנים וְאַחֲרֵי הקצות את הבית וְאַחֲרֵי הטוח (ויקרא יד מג). וְאַחֲרֵי מות הכהן הגדל ישוב הרצח אל ארץ אחזתו (במד' לה כח). — ועם אשר: ויהי מקצה שלשת ימים אַחֲרֵי אֲשֶׁר כרתו להם ברית (יהושע ט יו). ויהי מימים רבים אַחֲרֵי אשר הניח ה' לישראל (שם כג א). וכלה (אלהים) אתכם אַחֲרֵי אֲשֶׁר היטיב לכם (שם כד כ). — ועם כַּאֲשֶׁר: והשער (של יריחו) סגרו אַחֲרֵי כַּאֲשֶׁר יצאו הרדפים (שם ב ז). — ועם מלת כֵּן: עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אַחֲרֵי־כֵן ישלח אתכם מזה (שמות יא א). ויכם יהושע אַחֲרֵי־כֵן וימיתם (יהוש' י כו). ויהי אַחֲרֵי־כֵן ויאהב (שמשון) אשה בנחל שורק (שופט' יו ד). כי הוא (שמואל) יברך הזבח אַחֲרֵי־כֵן יאכלו הקראים (ש"א ט יג). ויקם

---

[1]) רד"ק: והקבוץ מן אחר אַחֲרֵי מות משה, ע"כ. וכן גזנ' ואֶוַלד ואחר', וסובר אֶוַלד כי זו היא הצורה הראשונה של מלה זו, ואחרי כן נתקצרה ואמרו גם אַחַר, והביא קֶניג ראיה לדעה זו כי במשנה נהוג בלי כנויים רק אַחַר ולא אחרי (ואף שבמכילי' נהוגה אחרי, אולי הוא חקוי ללשון המקר'). אך ברט הרבה לטען על זה (כהעתון ZDMG כרך מכ), והשיג על דעת המדקדקי' שסוברי' כי צורת אחרי, כמו צורת אֱלֵי, עֲדֵי, תחתיו, וכיוצא בהן היא צורת מ"ר. כי מלבד שאין טעם למ"ר זה, עוד קשה שמ"ר של תַּחַת צ"ל, לפי דעתו, לא תַּחְתָּיו אלא תְּחָתָיו. ואעפ"י שכבר העיר מילר על זה והביא מ"ר עֲשָׂרִים ולא עֲשָׂרִים, ויש עוד בכדומה לזה, אעפי"כ לא נתקררה דעת ברט בזאת והחליט כי צורה זו של אַחֲרֵי ושאר המלות הדומות לה נולדה מטעות הלשון עפ"י הקש עם מלות אחרות, כמו עֲלֵי, שזו היא צורת סמי' יחיד שלה עפ"י הדקדוק, כי תחלתה היתה עָלַי כמו מְתֵי, וכמו שְׂדֵי סמי' יחיד לא מן שָׂדֶה, אלא מן שָׂדַי, ואחרי כן כאשר חדלה מהלשון צורה עתיקה זו של שמות בסוף ־י, ולא נשאר מהן אלא מלים אחדות, נדמה לה להלשון כי הסוף ־ֵי הוא סוף מיוחד למלות הטעם, ותחברהו גם למלות טעם אחרות כדומה להן, ותבנה אַחֲרֵי עפ"י הקש עם לִפְנֵי. וכבר דחה קֶניג (ח"ב מח) טענותיו של ברט, וגבב ראיות לחזק דעת המדקדקים שהחזיק בה גם לגרד (Symitica II, 101), כי למושג של חלל האויר והזמן השתמשה הלשון במ"ר. והסכים לזה גם גזנ' קויץ (GK § 103 a). ולמבר (REJ. XLIII,212) סובר כי ־ֵי היא סי' הנקבה הקדום שהיה בלשון עברית כמו שהוא נהוג עוד בערבית. — וידוע כי בעלי המדרש ראו הבדל גם במשמעות בין אחר ואחרי, שר' יודן אמר בכל מקום שנאמר אחרי סמוך ואחר מופלג ור' הונא אמר בכל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי מופלג (מד"ר בראש' מד). אבל אין השמוש בתנך בשתי המלים האלה מצדיק הבדל זה.

דוד אחרי־כן ויצא מן המערה (שם כד ט). ויהי אחרי־כן וישאל דוד בה׳ (ש"ב ב א). ויהי אחרי־כן ולאבשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר (שם יג א). — ועבדום (את ישראל) וענו אתם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי־כן יצאו ברכש גדול (בראש׳ יה יג־יד). כי אמר (יעקב) אכפרה פניו (של עשו) במנחה ההלכת לפני ואחרי־כן אראה פניו (שם לב כא). — ועם הכנויים: ועתה השבעה לי בה׳ אם תכרית את זרעי אחרי (ש"א כד כב). ויאמר נתן אדני המלך אתה אמרת אדניהו ימלך אחרי (מ"א א כד). והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדרתם (בראש׳ יז ז). הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך (מ"א ג יב). נכסי לך ו א ח ר י ך ירש פלוני ואחרי א ח ר י ך ירש פלוני (ב"ב קכט:). כי עד הוא (המזבח) בינינו וביניכם ובין דורותינו אחרינו (יהוש׳ כב כז). לפניו (לפני הארבה) לא היה כן ארבה כמהו ואחריו לא יהיה כן (שמו׳ י יד). ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחריכם (בראש׳ ט ט). ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו (שם מח ו). התשועות שעברו היה א ח ר י ה ם שעבוד אבל התשועה העתידה אין א ח ר י ה שעבוד (מכי׳ בשלח, שירתא, א). — ועם מ בראש: ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם (דבר׳ כט כא). ועם ל בראש: מעשה בבלוריא שטבלו מקצת שפחותיה לפניה ומקצת ל א ח ר י ה ובא מעשה לפני חכמים ואמרו את שטבלו לפניה בנות חורין ל א ח ר י ה משועבדות (מכי׳ בא, פסחא, טו). — *אחריך במשמעת כלום, בתשובה על שאלה מה דבר חדש שמעתם: כבר שבתו תלמידים ביבנה ולא שבת שם רבי יהושע וכשבאו תלמידיו אצלו אמר להם מה דברים היה לכם ביבנה אמרו לו א ח ר י ך[1] רבי אמר להם ומי שבת שם אמרו לו ר׳ אלעזר בן עזריה אמר להם אפשר ששבת שם ר׳ אלעזר בן עזריה ולא חדש לכם דבר (מכי׳ בא, פסחא, טז)

ב) להמקום: ותקם רבקה ונערתיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש (בראש׳ כד סא). ויצו (יעקב) גם את השני גם את השלישי גם את כל ההלכים אחרי העדרים (שם לב כ). שלא אמרו למשה היאך אנו יוצאים במדבר שאין בידינו מחיה לדרך אלא האמינו והלכו א ח ר י משה (מכי׳ בשל׳ ב ג). ויאמר אליו (לאברהם) העבד אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי אל הארץ הזאת (שם כד ה). אשר קרך (עמלק) בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך (דבר׳ כה יח). התקשר רים בתלם עבתו אם ישדד עמקים אחריך (איו׳ לט י). הנה עודך מדברת וכו׳ ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך (מ"א א יד). ויצא אליהם לוט הפתחה והדלת סגר אחריו (בראש׳ יט ו) ויפן בנימן אחריו והנה עלה כליל העיר השמימה (שופט׳ כ מ). לא ישכור אדם את הפועלים ע"מ שילקוט בנו א ח ר י ו (פאה ה ו). ותצאן כל הנשים אחריה בתפים ובמחלות (שמות טו כ). ומדד ארך הבנין אל פני הגזרה אשר על אחריה (יחזק׳ מא יה). מנחה היא שלוחה לאדוני לעשו והנה גם הוא אחרינו (בראש׳ לב יט). ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב (ויקרא כו לג). עברו לפני הנני אחריכם באה (ש"א כה יט). והנה שבע שבלים דקות ושדפות קדים צמחות אחריהן (בראש׳ מא ו). וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים (שמות יד כח). — ועם הפעלים רדף, הביט, זנה, נטה: ולא רדפו אחרי בני יעקב (בראש׳ לה ה). חרב יד שעשה פרעה לרדוף א ח ר י ישראל (מכי׳ בשלח ב א). אל תביט אחריך (בראשי׳ יט יז). והביטו אחרי משה (שמות לג ח). ולקחת מבנותיו (של עם הארץ) לבניך וזנו בנתיו אחרי אלהיהן והזנו את בניך אחרי אלהיהן (שם לד יו). ויט לבם (של בעלי שכם) אחרי אבימלך (שופט׳ ט ג). — ועם פעל מלא, מלא אחרי פלוני, עשה רצונו: בלתי כלב בן יפנה הקנזי ויהושע בן נון (הם יראו את הארץ) כי מלאו אחרי ה׳ (במד׳ לב יב). — ועם מ בראש מאחרי מאחריך, מאחריו מאחריה: כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים (דברים ז ד). ולא יראה (אלהים) בך ערות דבר ושב מאחריך (שם כג יה). ואזניך תשמענה דבר מאחריך[1] לאמר זה הדרך לכו בו (ישעי׳ ל כא). ותבט אשתו (של לוט) מאחריו ותהי נציב מלח (בראש׳ יט כו). שים לך ארב לעיר מאחריה (יהוש׳ ח ב). ויסע מלאך האלהים ההלך

---

[1]) הכונה ב ר ו ר ה על פי ענין השיחה בין הרב ותלמידיו אך אין לעמד על עקרו של דבר באיזה דרך בא אופן דבור זה. ומה שפרש שם בעל זה ינחמנו: כל מה ששמענו היה אחריך כלומר כבר שמענו זה מסך הדבר, ע"כ, אינו מסכים לכונת הדברים.

[1]) דר׳ ז׳ בכר מנסח מאשריך (REJ. XLII).

לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאחריהם (שמות יד יט). לאחר שהיה מהלך בדרך והיה מנהיג את בנו לפניו באו לסטים לשבותו מלפניו נטלו מלפניו ונתנו לאחריו בא הזאב מאחריו נטלו מאחריו ונתנו מלפניו (מכי׳ בשלח ב ד). ועם של: שלפניו אינו שכחה ושלאחריו שכחה (פאה ו ד).

ג) עם מלת אשר, אחרי אשר, תורה סבת הדבר, במשמעת יען, הואיל, כיון, ;einmal da ; puisque ;since : ויאמר מפיבשת אל המלך גם את הכל יקח אחרי אשר בא ארני המלך בשלום (ש״ב יט לא).

אַחֲרֵי מוֹת, קְדוֹשִׁים אֱמֹר, משל המוני מיוסד על סדר פרשיות התורה אחרי מות בני אהרן, קדושים תהיו, אמר אל הכהנים, ור״ל אחרי מותו של אדם הכל מספרים בשבחו: וחשבנו להיות אחרי מות קדושים (עמג׳ מתכרת כא). — ובמשמעה אחרת השתמש בזה ר׳ שמואל ארקולטי: וגם אחרי מות קדושים אומר למזמותי (דגל אהבה, ויגילוה סיא).

אַחֲרִי[1]**, אַחֲרָי, אַחֲרַאי**, ת״ז, מ״ר **אַחֲרִים אַחֲרָאִים**, — א) מי שנסוג אחור, ההפך מן מתקדם: מוכיח אדם אחרי[2]) חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח כג). ואמר המשורר: כי איך אהי משכיל ואיש שכל אריב ואוכיח אנוש אחרי (ר״מ בן עזרא, תרשיש ו). — ב) *מי שאחריות איזה דבר מוטלת עליו[3]),

[1]) משקל מהרי הנטפתי (ש״ב כג כח) נחרי הבארתי (שם שם לז) וכן בלגי, חלדי, שבתי, כילי. — [2]) זה אחד מהפסוקים שלא מצאו בו המפרשים ידיהם ורגליהם, ולכן יש מפקפקים בנוסחה זו. אך כבר החליט ר״י בן גנאח אחרי לשם תאר, וכתב בהרקמה וז״ל: מוכיח אדם אחרי פרושו מוכיח האדם החורט. ובסהש״ר אמר: פירושו מוכיח האדם החולק כלומר הנוטה מן הישרה. וכן הרי״ק, והרד״ק: ואדוני אבי ע״ה פירש אחרי שם תאר ופירושו מוכיח אדם שהוא נסוג אחור (רד״ק, שרשים ערך אחר). וגם אולסה׳ אינו מנכר אפשרות ש״ת אחרי מן אחרי כמו לפני (הוא ההיכל לפני (מ״א ו יז), אעפ״י שיש מגיהים, לפי קצת נוסח׳ של תרג׳ היוני, לפני הדביר) ובתלמ׳ לפני ולפנים. וכן שטדה (§ 301), קניג (כ׳ קיט). — [3]) מן אחר, כי האחראי כמו עומד מאחרי האיש או הדבר שאחריותו עליו. ובער׳ כפיל a) כנראה מן כפל b) שר״ל אחור, ואכתפל c) שם אותו מאחוריו.

a) كَفِيل b) كَفَل c) إِكْتَفَل

;responsible ; responsable ; verantwortlich : לא אמר (אחד מבני החבורה שנמנתה על קרבן פסח) להן (להחבורה שישחטו או לא ישחטו הפסח) ולא אמרו לו אינן אחראין זה לזה (משנה פסחים ט ט, — ר״ל אינם יכולים לתבע זמ״ז כלום). הנותן לפונדקית מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה מפני שחשודה לחלוף א״ר יוסי אין אנו אחראין לרמאים (דמאי ג ה). — ועם שתי יודים: ואין אנו אחריים לרמאים (ירוש׳ מעשר׳ ה נא ד). — ובמקח וממכר: נפל על גבי חבירו והזיק התחתון בעליון העליון חייב והעליון בתחתון התחתון פטור אם אמר לו קבליני שניהם אחראין זה לזה (תוספתא ב״ק ג). — ומי שחייב לשלם בעד חברו: שנים שלוו מאחד אע״ג דלא כתבין אחראין וערבאין זה לזה אחראין וערבאין זל״ז (ירוש׳ שבועות, רים פ״ה). היה עליהן (על השותפין) חוב לאחר אם אינן אחראין זל״ז חולקין (רמב״ם הלכ׳ שלוחין ושותפין ד ד). — ובדברים לא בע״ח, דבר שממנו גובים: מי שמת והניח שומרת יבם והניח נכסים במאה מנה אעפ״י שכתובתה אינה אלא מנה לא ימכור שכל נכסיו אחראין לכתובתה (כתוב׳ פא:).

***אַחֲרָיוּת**[1]), ש״נ, עמידה אחרי אדם או דבר לבוא במקומו, לשלם בעדו, ;Sicherheit, Bürgschaft ; garantie ; security. נכסים שיש להם אחריות, קרקעות, ונכסים שאין להם אחריות, הם מטלטלים וכדומה: נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף ובשטר ובחזקה ושאין להם אחריות אין נקנין אלא במשיכה (קידושין א ה). מצא שטרי חוב אם יש בהן אחריות נכסים לא יחזיר שב״ד נפרעין מהם אין בהן אחריות נכסים יחזיר שאין ב״ד נפרעין מהם (ב״מ א ו). עבר הרגל ולא חג אינו חייב באחריותו (חגיג׳ א ו). הגונב טלה מן העדר והחזירו ומת או גנב חייב באחריותו (ב״ק י ח). אלא שהנדרים מתו או נגנבו חייבים באחריותם ונדבות מתו או נגנבו אין חייבים באחריותם (קנים א א). ר״ט אומר ישתמש בהן (בהדמים) לפיכך אם

והסכימו שתי הלשונות בענין זה לא בהשרש כי אם בהמושג, וזו אחת מהלכות הגדולות בחכמת הלשונות כי לפעמים צריך לחפש הדמיון בין שתי לשונות לא בגוף המלה כ״א בהרעיון, בהדרך שבחרו ליצר להן מלה למושג מן המושגים.

[1]) עין הערה לערך תקדם.

אבדו חייב באחריותן ר"ע אומר לא ישתמש בהן לפיכך אם אבדו אין חייב באחריותן (ב"מ ב ז). ר"ש אומר קדשים שהוא חייב באחריותן יש להן אונאה (שם ד ט). המוכר יין לחברו והחמיץ אינו חייב באחריותו (ב"ב ו ג). אומר היה רבי מאיר שטר חוב שאין בו אחריות נכסים אין גובה לא ממשעבדי ולא מבני חרי (ב"מ יג:). הרי עלי עולה ע"מ שלא אתחייב באחריותה (מנחות קט.). שטר שכתוב בו ואחריות שקבל עליו פלוני הוא בשביר' הספינה (ר"מ מלוה, תשו' ט). המקבל עליו אחריות נכסים דרך ים (רשד"ס ח"מ ר"כ).—ובמשמ' סכנה: (פי' המלה זיונא) יציאה ואחריות (רש"י כתו' סו:). וא"ל ראובן איך אמרת שאתה יכול להבריחה וא"ל שמעון ירחם ה' וא"ל ראובן אם עשית כן פעם אחרת איני רוצה שתהיה סחורתי בכל כך אחריות כמו שאתה אומר (רשב"ל, ד ה). — ובהשאלה: אמרו לו (לר"ע) אין כאן זבין מעתה אמר להם אין אחריות זבים עליכם (זבים ב ב). אמר משה להקב"ה למה אתה כועס לֹא בשביל תורתך באחריותי היא שאני וחבירי נקיים אותה (מד"ר שמות פ' מג).

אַחֲרִית, ש"נ, סמי' אַחֲרִית, כנוי אַחֲרִיתִי, אַחֲרִיתְךָ, — א) הקצה האחרון מן הדבר, Ende; fin; end: עיני ה' אלהיך בה (בארץ ישראל) מרשית (מראשית קרי) השנה ועד אַחֲרִית שנה (דברים יא יב). טוב אַחֲרִית דבר מראשיתו (קהל' ז ח). — ובפרט אַחֲרִית חיי האדם, גורלו האחרון: וה' ברך את אַחֲרִית איוב מראשתו (איוב מב יב). תמת נפשי מות ישרים ותהי אַחֲרִיתִי כמהו (במדב' כג י). והיה ראשיתך מצער וְאַחֲרִיתְךָ ישגה מאד (איוב ח ז). ראשית גוים עמלק וְאַחֲרִיתוֹ עדי אבד (במד' כד כ). אסתירה פני מהם אראה מה אַחֲרִיתָם (דבר' לב כ). — ב) הזמן שעתיד לבא, die nachfolgende; zukünftige Zeit; le temps futur; future time: המוליכך במדבר הגדל והנורא וכו' למען ענתך ולמען נסתך להיטבך בְּאַחֲרִיתֶךָ (דבר' ח טו–טז). ונהמת בְּאַחֲרִיתֶךָ בכלות בשרך ושארך (משלי ה יא). שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם בְּאַחֲרִיתֶךָ (שם יט כ).— ויאמרו במשמעה זו בְּאַחֲרִית הימים, לאמר בזמן רחוק: האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם בְּאַחֲרִית הימים (בראשית מט א). לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך בְּאַחֲרִית הימים (במד' כד יד). בְּאַחֲרִית הימים ושבת עד ה' אלהיך (דבר' ד ל). והיה בְּאַחֲרִית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישע' ב ב). והיה בְּאַחֲרִית הימים אשוב את שבית עילם (ירמ' מט לט). —ג) שארית, מה שנשאר אחרי חרבן וכדומה, der Rest; le reste; the remainder: הך הכפתור וירעשו הספים ובצעם בראש כלם וְאַחֲרִיתָם בחרב אהרג (עמוס ט א). כי הנה ימים באים עליכם ונשא אתכם בצנות וְאַחֲרִיתְכֶן בסירות דוגה (שם ד ב). בניך ובנותיך יקחו (האויבים) וְאַחֲרִיתֵךְ תאכל באש (יחזק' כג כה). אל יהי לו (להרשע) משך חסד ואל יהי חונן ליתומיו יהי אַחֲרִיתוֹ להכרית בדור אחר ימח שמם (תהלים קט יב–יג).—ובמשמעה תולדה, תוצאה: אם תחשב לחתך דבר מן הגוף כוון ג' כוונות וכו' ג' בשתבטח באחרית ואמנם האחרית יהי' בג' כוונות א שיתברר לך שכונתם השלם בהכרת (פרקי משה טו לה:).

אַחֲרַנִי, אֲחוֹרַנִּי, ת"ז, נקב' אֲחוֹרַנִּית, מ"ר אֲחוֹרַנִּים אֲחֹרַנִּיּוֹת.—הנמצא, העומד מאחור, והנסוג אחור: האדם האחורני (הרקמה מבקל פעלי).

אֲחֹרַנִּית[1], — א) תה"פ, מעֵבר האחור, לאחור, rückwärts; en arrière; backward: ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וילכו אֲחֹרַנִּית ויכסו את ערות אביהם ופניהם אֲחֹרַנִּית וערות אביהם לא ראו (בראש' ט כג). ויהי כהזכירו את ארון האלהים (כי לקחוהו הפלשתים) ויפל (עלי הכהן) מעל הכסא אֲחֹרַנִּית בעד יד השער ותשבר מפרקתו וימת (ש"א ד יח). הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אֲחֹרַנִּית עשר מעלות (ישע' לח ח). — וביחס להלב: ואתה הסבת את לבם אֲחֹרַנִּית (מ"א יח לז). — ב) שֵׁם: עצב הצומח ממנו (מהמות) מהזוג הה' שהוא קרוב לאחורנית המות (רשב"ל דורן, מגן אבות חלק יעקב נב.).

אֲחַשְׁדַּרְפְּנִים[2], בארץ פרס לפנים שם שרי המדינות. ויכתב ככל אשר צוה המן אל אֲחַשְׁדַּרְפְּנֵי המלך ואל הפחות אשר על מדינה ומדינה (אסתר ג יב).

אֲחַשְׁתְּרָנִים[2], בארץ פרס לפנים תאר למין ממיני הסוסים: האחשתרנים בני הרמכים (אסתר ח י).

---

[1]) משקל תה"פ כמו קֹדְרַנִּית.

[2]) מלות פרסיות עתיקות, שלא נתבררה משמעתן בדיוק.

אַחַת[1], כהפס' אֶחָת, — המספר הראשון לנקבה כמו אֶחָד אַחַד לזכר, eine ; une; one : ותשמש כמו מלת המספר אחד: ויאמר עשו אל אביו הברכה אחת הוא לך אבי (בראש' כז לח). חיב על הראש שתים א ח ת מיכן ו א ח ת מיכן ועל הזקן ב' מיכן וב' מיכן ו א ח ת מלמטה (שבועות ג :).— ואֶחָת: נקי יהיה (מי שלקח אשה חדשה) לביתו שנה אֶחָת (דבר' כד ה). ויתקבצו בני בנימן אחרי אבנר ויהיו לאגדה אחת ויעמדו על ראש גבעה אֶחָת (ש"ב ב כה). —ולפני הספור: *רשב"ג אומר אם ניטלין ב א ח ת יד מטלטלין אותן (תוספתא שבת יד יא). מלא לעצמו ב א ח ת ידו ועשה מלאכה ב א ח ת ידו וקדש לעצמו ב א ח ת ידו (שם פרה ו ד).— ועם ה הידיעה: שם הָאַחַת (מהמילדות העבריות במצרים) שפרה ושם השנית פועה (שמות א טו). — והאֶחָת: ארך היריעה האַחַת שמנה ועשרים באמה ורחב ארבע באמה היריעה האֶחָת (שם כו ב). — אַחַת אל אַחַת, אֶחָת אל אֶחָת: ויחבר את היריעות אַחַת אל אַחַת בקרסים (שם לו יג). ויחבר את חמש היריעת אַחַת אל אֶחָת (שם שם י). והמלה אַחַת לבדה במשמעת פ ע ם א ח ת, ein=mal; une fois ; once : וכפר אהרן על קרנתיו (של המזבח) אַחַת בשנה (שמות ל י). אַחַת דברתי ולא אענה ושתים ולא אוסיף (איוב מ ה). אַחַת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (תהל' פט לו). וילך (אלישע) בבית אַחַת הנה וְאַחַת הנה (מ"ב ד לה). לא אַחַת ולא שתים (שם ו י).— אחת לשנה וכדומה: אַחַת לשלש שנים תבוא אני תרשיש נשאת זהב וכסף שנהבים וקפים ותכיים (מ"א י כב). הסיטון מקנח מדותיו א ח ת לשלשים יום ובע"ה א ח ת לי"ב חדש (ב"ב ה י). — ובמשמעת דבר אחד, שאלה אחת, וכדומה: אַחַת שאלתי מאת ה' אותה אבקש (תהל' כז ד). אַחַת דבר אלהים שתים זו שמעתי (שם סב יב). וּבְאַחַת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא (ירמ' י ח). — אַחַת לְאַחַת: ראה זה מצאתי אמרה קהלת אַחַת לְאַחַת למצא חשבון (קהל' ז כז). — ובצרוף עם עֶשְׂרֵה, אַחַת עֶשְׂרֵה, לאמר עשר ו א ח ת elf onze; eleven : ובשנת אַחַת עֶשְׂרֵה שנה ליורם בן אחאב מלך אחזיה על יהודה (מ"ב ט כט).— ולהוציא מהכלל שני דברים מ ת ח ל פ י ם: תורה אַחַת יהיה לכם לאזרח ולגר הגר בתוכבם (שמות יב מט). ויהי כל הארץ שפה אֶחָת ודברים אחדים (בראש' יא א). הן עם אחד ושפה אַחַת לכלם (שם ו). — כל אחת: קידש א ח ת מה' נשים ואינו יודע איזו קידש כ ל א ח ת אומרת אותי קידש (יבמ' טו ז). — ואחת אחת, במשמעת כל אחת בפני עצמה: כל המחובר לטמא טמא והמחובר לטהור טהור וכולן א ח ת א ח ת בפני עצמן טהורות (כלים יב ב) ויזכור הספיקות הנופלות ב א ח ת א ח ת מהם (רלב"ג הקד' איוב).—*בת אחת, בפעם אחת: כדי שלא יזדקר הגדי ב ב ת א ח ת (עירוב' טז.).—*כְּאַחַת, ר"ל יחד, בפעם אחת, ein=mal, zusammen; à la fois, en=semble; at the same time : שלשה שאכלו כ א ח ת חייבין לזמן (ברכות ז א). כלל אמרו בפאה כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ ולקיטתו כ א ח ת ומכניסו לקיום חייב בפאה (פאה א ד). אפי' אלף נותנים לו כ א ח ת הרי זה יטול (שם ח ח). ר"ג אומר שלש נשים לשות כ א ח ת ואופות בתנור א' זא"ז (פסח' ג ד). אם באו להנשא כולן כ א ח ת נוטלות עישור וכו' (כתוב' ט ח). הואיל ואי אפשר לקרות שני שמות כ א ח ת דבריו קיימין (תמור' ה ג). נטמאו שניהן כ א ח ת פסולין וכו' עשו שניהן כ א ח ת פסולין (פרה ח א). הירק אעפ"י שלקיטתו כ א ח ת (תוספתא פאה א ז). אין מחייבין אותו למכור כלן כ א ח ת אלא מוכר והולך על יד על יד (שם ב"ק ח טו). השולט בשתי ידיו כ א ח ת (שם בכורו' ה ח). קדש ומלא לעצמו בשתי ידיו כ א ח ת וכו' מלא וקדש קדש ומלא לאחד בשתי ידיו כ א ח ת אם לו כשר (שם פרה ו ד). אין משקין שתי סוטות כ א ח ת כדי שלא יהא לבה גס בחבירתה (סוט' ח.). אין משקין שתי סוטות כ א ח ת ואין מטהרין שני מצורעין כ א ח ת ואין רוצעין שני עבדים כ א ח ת ואין עורפין שתי עגלות כ א ח ת לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות (שם). משל לשתי מטרונות דומות שהיו מהלכות שתיהן כ א ח ת (מ"ר שמות יט).—*אחת זה ואחת זה, הכל אחד, אין הפרש: ר"י אומר לעולם אינה נאמנת אלא א"כ באתה בוכה ובגדיה קרועין אמרו לו א ח ת זו ו א ח ת זו תנשא (יבמ' טו א). א ח ת אלמנת ישראל ו א ח ת אלמנת כהן כתובתה מנה (כתוב' א ה). א ח ת מנחת חוטא ו א ח ת כל המנחות שקמצן זר אונן וכו' (מנח' א ב). ר"מ אומר אשה יש לה כתובה פלגש אין לה כתובה ר"י אומר א ח ת זו ו א ח ת זו יש לה כתובה (ירוש' כתוב' פר' ה הל' ב). א"ר הונא איילונית אשה ואינה אשה אלמנת

[1]) נצטמצם מן אחדת. ורד"ק סובר שהוא נק' מן את, אתה.

אשה גמורה וכו' ורבי יהודה אומר אחת זו ואחת זו אשה ואינה אשה (כתובות קא:). —ואחת לי: אחת לי עוקה ואחת לי גיסטרא (עירו' פח:). אחת לי ארוסה ונשואה ואפילו נדה ואפילו חולה ואפילו שומרת יבם (כתוב' סג.). — *על אַחַת כמה וכמה, ר"ל במדה עוד יתר גדולה זה נכון: um so mehr; à plus forte raison; the more אמר ראב"ע מה אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים את כל נכסיו על אחת כמה וכמה שיהא אדם חייב להיות חס על נכסיו (ערכ' ח ד). והלא דברים ק"ו ומה אם מלך ישראל שלא עסק וכו' שאר אדם על אחת כמה וכמה (תוספת' סנה' ד ח). וכן הוא אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך שאר בני אדם על אחת כמה וכמה (שם שם ט). ומה עכשיו שנברא יחידי גוזלין חומסין אילו נברא שנים על אחת כמה וכמה (שם ח ד). ומה משה שהוא רבו של אליהו לא רצה לגלות הממזרים עד שנתגלו מעצמן אליהו תלמידו של משה על אחת כמה וכמה (שם עדיות ג ד). א"ל (הדגים להשועל שיעץ להם לעזוב המים וללכת לדור אתו ביבשה) אתה הוא שאומרין עליך פקח שבחיות לא פקח אתה אלא טפש אתה ומה במקום חיותינו אנו מתיראין במקום מיתתנו עאכו"כ (ר"ת על אחת כמה וכמה — ברכו' סא:). אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה (נדר' נ:) ומה אני שלא נטלתי ואם נטלתי שלי נטלתי כך מקבלי שוחד על אחת כמה וכמה (כתוב' קה:). מה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושין צדיקים שנקברו במלבושיהן על אחת כמה וכמה (שם קיא:). הדרך לא יכילון מלאכי רום ועל אחת אני כמה וכמה, (ר"ש בן גבירול, שפל רוח שפל כרך, קונט' הפיוטים מק"ג). — *עַד לְאַחַת, מאד מאד: אמר רבי כשהלכתי למצות מדות אצל ר"א בן שמוע וכו' מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו והיה חביב לו ביותר עד לאחת[1] (מנחו' יח י).—ותשמש אחת אחרי שמות נקבה שלא נזכרו עדין, שאינן ידועות, לא בכונה לקבע מספר: ואשה אַחַת מנשי בני הנביאים (מ"ב ד א). אף הוא ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים (אבות ב ו).

[1]) והביאו שם התוספות: במגילת סתרים דרבינו נסים גריס עד לאחת פי' עד מאד כדמתרגמינן מאד לחדא. ע"כ.

*אחת[1].

— נִפ' נֶאֱחַת, התחבר, התאחד: קוצו ונשחתו, יעם יולדיו נאֶחָתוּ (ר"א קליר, קרוב' פורים, אותו מבהלת)

אֶחָת[2],

ס"ז, כנוי אַחָתִי, מ"ר אחתים, כנוי' אחתי, אחתך, — כמו שחת, : Grube; fosse; pit הולך תמים יושע ונעקש דרכים יפול בְּאֶחָת[3] (משלי כח יח).

אַט[4],

תה"פ וש"ז.

א) תה"פ, — א) בלי כח, בצער, ברוח נכאה, : niedergeschlagen; abattu ויהי כשמע אחאב את הדברים האלה (שנבא לו אליהו רעה) ויקרע בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט[5] (מ"א כא' כז). — ובמשמעת: במתינות[6] לא מהרה gemach, langsam; lentement, doucement, leise: לא העננים הם אשר נבקעו כי אם שתי עיני אשר דמעו אַט שוחרי פן אש אנחה

[1]) אולי מן אחות, ואולי הרחבה מן אחת.

[2]) משקל גֶּחָל, פֶּחָם. ועי' הערה לקמן. — [3]) המפרשים הקדמונים פרשו פשוט יפול בדבר אחד. אך האחרונים ראו כי לפי הענין הכונה פה יפל בפחת וכדומה, ולכן הם מנסחים בשחת במקום באחת, אבל, אפילו אם נניח שכך היתה הנוסחה לפנים להלשון העקר הוא הנוסחה כמו שהיא בידינו, יען לשוננו כעת בנויה על התנך כמו שהוא ומה שיש בו נתקבל כצורתו באוצרה. ומלבד זה אין צרך כלל לשבש הספרים, ויתכן שגם לפנים אמרו העברים שחת וגם אחת, כמו שכבר העירותי על חלוף א במקום ש אצל העברים, ועי' הערה לערך אֶחָל.

[4]) מלה עברית; וביתר לשונות השמיות אין לה אחות, ומה שהביאו החדשים דמיון לזה השרש אַט a) בערבי', אינו נכון, כי הערב מפילים שרש אט על השמעת קול צרוד ואין בו כלום ממושג של הפך המהירות. — [5]) נמסר במסורה לית א. ותרגם יונ': והליך יחף. ובגמ' ירוש' (כתו' יו כח:): מהו אט אמר ריב"ל שהיה מהלך יחף. מנחם: פתרונו כפי ענינו כמו יחף וכן רש"י. אך אין לזה שום יסוד. ריב"ג: כלומר בנחת. רד"ק בפרושו: הלך בתוך ביתו לאט כאדם דואג. וכן רלב"ג: כאבל וכמנודה. — [6]) ממש אופן הדבור הזה ושתוף שני המושגים של חולשה ונחת ומתינות אנו מוצאים בלשון ערבית בשרש הון b), המשמש גם בעברית במושג של הפך המהירות. הָאַגָּ c) מפרשים המלונים הערבים צ'עף ושכן, שר"ל חלש ונח, ויאמרו הערב אבש

a) أطّ b) هون c) هان

תשרפם ומנחמי פן בבכי יטבעו (ר"י הלוי, לה הענגים). אז (במצרים) העלני (אלהים) מנף ובעננו ואשו אט נהלני ואפגעה במקום קדשו (ר"א בן עזרא, מי יתנני כימי עולם, מחז' סיליאן, טל אורות לסד"ל). ואיכה לא אומר לו (להזמן) והנה בנותיו כל חפצי אַט מביאות (ר"מ בן עזרא, או"ט דר' כרלינר תרמא). זכר איך טפחוך (אבותיך) ברחמים ואיך יגעו בתרבותך לילות וימים וישאוך אט עד אשר גדלת (משלי ערב כס' דרך טובים). אחזנו בדרך ונרכב אט (רמא"ג, דכיר, מכת' מא"י, ב). ואני אַט אתנהלה אדדה ביתי (אד"מ, דל מכין). השומרים איש איש ותניתו עמדו הולכים אַט כי הלכו כל הלילה (יל"ג, שני יוסף בן שמעון).— ועם פעל רחף: כשרפים ממעל לך אַט ירחפו (אד"מ, ברכת המלוכה).—וביחס להקול, במשמעת בלחש: בן נפש רמנגן אַט התעטפה רק אזן הרוח שיחו שמעה (יל"ג, אדו"מ ג). אך לא חלום שקר כלו הנהו כי שם גם האמת אַט קולה תשמיע (שם ה).— ועם ל בראשו: לְאַט[1]), לְאִטִּי, לְאִטְּךָ לְאִטּוֹ: יען כי מאס העם הזה את מי השלח ההלכים לְאַט (ישע' ח ו). — ובכנוי: יעבר נא אדני לפני עבדו ואנכי אתנהלה לְאִטִּי[2]) לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים (בראש' לג יד). הקדרים מני נחלים יעברו עד כי לאטם יחמרו יהמיו (רמכ"ע, דיואן, Monatsschr. : 96, 26). ותחזור לאטה על המסלה (ר"י חריזי, איתיאל יג).— ולנסתרי' לאטם: הקב"ה ינהל את ישראל מהגלות לאטם (רד"ק ישעי' מ יא). והלכו לאטם עד שהגיעו למחוז חפצם (אוה"ה ר"י יעבץ ב). והמרחם עליהם ומנהלם לאטם זוכה ומנהיגם בעת ילכו גאולים (ריבש, עט). אולי נמצא דרך למצא מנוח לכף רגלנו ורגלי הילדים המתנהלים לאטנו (שו"ת רמא סי' יא). וילכו סדומה לאטם עד בוא עתם בערב (לרור המור, וירא, כ:). שאותו חצי היום היה להם בתנועת השמש מתנהל לאטו

ובהפסקתו כאלו היה יום שלם (נופ שלום לאכר' שלום, א יו, כז:). רוח נבון שכליו פנימיי זך מתנהל לאטו לרגל המלאכה אשר לפניו (כרם חמד מתב' ע מכת' כו). אך בהגיעו אצל ביתה שם יצעד ויטייל לאטו כי ישתעשע בצעדו (רב פנינים, מהר"מ אלשיך משלי ז ח).

ב) ש"ז, — א) כמו אֵט: אלו כמו ברק ירוצצו שרים ויתנהל וילך אט לא יהיו רואים אבקו עד ידמו מבקשי אל לדורשי אַט (רמכ"ע, תרשים, א). — ב) נחת, מתינות: קבע ברכת מזון בְּאַט ובחפזון (ר"ש בן גבירול, אזהרות). — ג) הכנה ותרגיל לאט לאט לתכלית מהתבליות, Vorbereitung, Übung; préparation, exercice; exercise, preparation: עניני הקרבנות הם אטים ונהולים להתעוררות התשובה (יהודה הדסי הקראי, האשכול ענין יוה"כ). אמנם המצות התוריות הם אטים ונהולים (ר"א הקראי, גן עדן סקד'). על כן אמרו החכמים כי אלו המעשים אטים ונהולים לענין התשובה וכו' כפי שראה בחכמתו יתב' על פי האט והתקנה (שם, ענין יוה"כ ס:). על כן יש לנו לומר שעניני הקרבנות הם אטים ונהולים להתעוררות התשובה (שם, שם דף סא.). והנה מצות השכליות הם בעצמם תועלות על כן יפים תובע לחיובם ולא כן מצות התוריות כי אין הם עצמם תועלות אלא מצד היותם מתחייבים לרפואת הנפש המשכלת מחליה ע"כ יתיפו וזהו טעם שהם אטים ונהולים וא"כ מצד שיתחייבו לרפאת הנפש הם יפים (שם, ענין מלה קסד.). מצות התוריות הם אטים ונהולים למצות השכליות (שם, דף נ"ת, ענין טומאה וטהרה). והחכם אומר שיש יחס בין האט ובין העשוי שאל"ב לא יהיה האט אט עליו (שם, עץ חיים קב).

אִטִּ[1]), **אַט**[2]) ש"ז, מ"ר אִטִּים, — קוסם, מגיד עתידות Wahrsager, Zauberer; magicien, devin; soothsayer: ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע ודרשו אל האלילים ואל הָאִטִּים[3]) ואל האבות ואל הידענים (ישעי' יט ג).

עלי הֵונָק, לך לְאִטְּךָ. — [1]) דעת ר"י חיוג היא כי ל לְאַט וכן ל לְאִטִּי היא שרשית. אך מנחם, ר"י בן גנאח, רש"י, ראב"ע, רד"ק החליטוה שמושית, וכן רוב החדשים אולר, בטכר, אולסה', שטדה, קניג. — [2]) ריב"ג: והיוד נוספת בלאטי ואיננה כנוי המדבר. ע"כ. וא"כ לא תשתנה בכל המדברים וגם לנכח ורבים צ"ל לאטי. וכן דעת רש"י. וראב"ע ורד"ק מספקים. אך מסרת בעלי הטעמים שהטעימוה מלרע היא עדות כי המדברים עברית חשו היוד לא נוספת. ומנהג הערבי במלת הונך מכרעת כך, ולכן צ"ל לנכח לאטך וכו' ולנסתר' לאטם, וכן פשט המנהג בספרות.

[1]) כך נקודו בהמלונים של האחרונים, פירסט, בן זאב, שי"פ, בוהל, שטדה, ברוין, והוא משקל עֵז עִזִּים, אעפ"י שזה האחרון הוא מן ע"נ והשם אַט הוא כנראה מהכפולים.— [2]) נקוד ר"מ בן עזרא, עי' ערך אַט, וכן כנראה דעת כל הקדמונים, מנחם, ריב"ג, רד"ק, שלא חלקו בין ויהלך אַט ובין הָאִטִּים. וכן גזנ' דיטריך. ומ"ר הָאִטִּים יוכל להיות גם ממשקל פַּל, כמו פַּת, צַד. — [3]) רסע"ג תרגם אלמנג'מין, והם החוזים בכוכבים; וכן הביא ר"י בן גנאח: ויש מי שאומר שהם האסטגניים

*אֶטֶב [1], אָטָב, ש"ז, מ"ל אֶטָבִים, — מין צבת קטנה מתתיכה אחת עץ או מתכת סדוקה מקצה אחד ומכניסים בהסדק הדברים שרוצים להחזיק יחד, כמו דפי, ספר, גליונות, וכדומה, Klemmer, Zange; clamp; gland, mordache. אטב [2] הסופרים: ששתי צלעות האטבא סמוכות זו לזו (רשי שבת לח:).

אך אונקלוס תרגם חרשין, ר"ל מכשפים, וכן מנחם בן סרוק וכן ר"י בן גנאח, ׳ ם וז"ל: מין מן המלאכות הנעלמות אשר ידרשו בהם בעליהם ידיעת העתידות לפי דעתם וכו׳ ואין רחוק בעיני שיהיה (השם אטים) דומה למה שאומרים הערב לקול אטיט בענין והיה כאוב מארץ קולך וכו׳, ע"כ. וכן גזניוס והאחרונים. אך כיון שלשון ערבית בעצמה לא גזרת משרש זה שם למין ממיני הקסם נראה כי אין זה ברוה הלשונות השמיות. ואולי יש לדמות אטאטים, להשם הערבי ח׳אט [a] ח׳טאט, והוא קוסם הרושם קוים על הארץ ולפיהם מגיד עתידות, géomaucien, ומה שהביא רד"ק בשם אביו ז"ל: וכן יקראו (למכשפים) בלשון ערבית אלאטוט, טעות הוא, כי לא הזכירו המלונים הערבים שם אטוט למכשפים, ולכן לא הסתיע בו ר"י בן גנאח. ואולי היתה כונת הרי"ק להשם ח׳טאט שהזכרתי.

[1]) בארם׳ אַטְבָא. כך נקדוה צמ"ד, מער׳ המערב׳, בוקשד׳ ובשתלי. לוי אַטְבָא. ולא נתברר מקור מלה זו. לוי סמך על הנוסחה של הספרים שלנו שגורסים אטבעי במקום אטבי של הערך שלאחרי זה, והחליט כי מלה אטבא זו כמו אטבי שלקמן נגזרה מן טבע. אך זו גרסה משבשת, עי׳ הערה לערך שאחרי זה, ועוד שאין כל דמיון בין טבעת ובין הכלי שקראו בשם אטבא שלנו. וקוה׳ נקד אֶטֶבָא והביא לה דמיון מלשון פרסית תאבה, שמשמעתו, לפי עדותו, מחלק. ואינני רואה איזה יחס יש בין צבת קטנה ובין משמעת מחַלֵּק. והנה לא נמצא משקל עברי מלה זו בכל ספרותנו, ונוכל לשקלה בשני המשקלים העברים פֶּעֶל ופָּעָל שהמשקל הארמי פעלא מכונת נגדם, כמו אֶבֶן אבנא, אָבָק אבקא, ובדומה. — [2]) בארמי׳: (צריך להניח ריוח למעלה ולמטה במזוזה) כמלא אטבא דספרא (מנחו׳ לה. — כמלא אטב הסופרים). ופרש הערוך: עץ שאוחזין בו הקלף שלא יתהפך וקורין אותו בלעז מורד קלא. ע"כ. והעיר קוה׳ שהיא באיט׳ morsacolo. ובעה"ק דפוס קראקא לעז באשכנזית טענטהאלץ וי"א צווענגלכין. והביא גם בוקשד׳ לעז זה. רש"י פה: עץ סדוק הנושך דפי קונטרוס שלא יכפלו. וכן רשי שבת צה: אטבא דספרי האמור במנחות והיא גלואון בלעז שמבקע מקל אחד בראשו ונושך בו דפי הקונטרוס. ע"כ. ואין ספק בדבר כי היה אצלם פרוש זה בקבלה, ואין לפקפק בו.

[a]) خَاطّ

*אֲטַב [1], ש"ז, מ"ל אֲטַבִּים, מח"ר אטבי, — מין מסגרת להחזיק הדברים הטעונים בעגלה שלא יפלו: אבל לקרשים היו עושים אטבי [2] של ברזל שבהם מחזיקים הקרשים שלא יפלו מעל העגלות (מד"ר במד׳ ו). העגלות אין החתיהם רשית הרבים אלא בזמן שהאטבי מונחין עליהן בלבד וכו׳ כי אין

---

[1]) משק׳ דֶבֶשׁ. בארמית במ"ר אטבי. ולא נתברר מקור מלה זו. וכבר הזכרתי בהערה שלמעלה, כי לוי סמך על הגרסה אטבעי וגזרה מן טבע, וקוה׳ גזר אותה מהפעל תאב בלשון פרסית שר"ל פתל וממנו השם תאבו, חבל. אבל, כל זה רחוק מאד ממשמעת השם אטב לפי מה שפרשוהו הגאונים, עפ"י מה שהיה לחם בקבלה ולפי מה שהיה נהוג בימים ההם אצלם בטעינת העגלות, ולכן יכלו לתאר לנו את הדבר בכל הפרטים. — ואין לברר איך קראו לפנים מלה זו, ובאין נקוד מקבל ראוי לקבע לו נקוד מיוחד להבדילו מהשם אטב הקודם. — [2]) בארם׳ בתלמוד בבלי: באטבי (כך גרסת תש׳ גאונ׳ הרכבי שנ"ד, וכן גרסת הערוך, וכן רשי בדפוסים ישנים, וכן רשי בדפוסים החדשים בעמוד ב, וכן בעה"ק וכן בס׳ המאור ובחי׳ הרשבא והרן. ד"ס. ובספרינו אטבעי) אטבי היכא מנח להו אגבא דעגלא (שבת לח. — האטבים היכן מניח אותם? על גב העגלה). ופרש גאון: אטבי עמודים של ברזל שמסמכין בהן את הקרשים שהם מונחים כמו סור של קורות על העגלות למען לא יפלו. ע"כ. ור"ת המובא בפנים תאר הדבר בכל הפרטים, בודאי עפ"י מה שראו עיני׳ שהיה נהוג בימיו. והערוך בקצור: אטבי הם המסגרות שמשימים (בעגלה) למעלה סביב כשהיא טעונה ובלעז איסטריטורא. ע"כ. והעיר קוה׳ שהוא strettora באיטלקית, שהוא דבר שמחזקים בו. — והנה אעפ"י שגם במקומות שנזכרה מלה זו בתוך מאמר עברי לא באה אלא במ"ר ארמי אטבי, ולא אטבים, מ"מ יש לחשבה במלה שנתאזרחה כבר בהלשון העברי׳. כי אפי׳ אם נסכים לדעת אחרוני המדקדקים אולסה׳, בְּטֶבֶר, שטדה, גז׳ קויץ וקניג, שהם מפקפקים במציאות מ"ר פעלי בעברית הקדומה, כמו שסברו קצת המדקדקים על יסוד המלים: מַנִי (ירמ׳ כח כז), הַכָּרִי (מ"ב יא ד), עַמִּי (ישע׳ כח ד), וביוצא בהן, ואפי׳ אם לא נסמך על ההלכה שקבעתי שלשוננו מיסדת עתה על התנך בצורתו כ:ת— אעפי"כ אין אנו יכולים לשלל זכות העבריות ממלים רבות ארמיות שנכנסו כבר בשמוש הלשון העברית, מפני שגם במקורות העברים באו בצורה ארמית. כי אין ספק בדבר, שבזמן האחרון לתחית הלשון השתמשו גם המדברים עברית בהרבה מלים בצור׳ הארמית, מפני שכל כך חזקה אז השפעת הלשון הארמית על העברית, שלא חשו המדברים עברית זרות בצורת הארמית של המלים.

דרך האטבי להניחם אלא על גבי העגלה לסמוך את הקרשים בשעה שהן עליה (תש' הגאו' דר' הרכבי קנד). אחרי שמטעינין העגלה (בלוחין) מביאין ד' קרשים רחבים בשיעור טפחיים ונקראין אטבי שנים מהם ארוכין בארך העגלה ושנים ארוכין כשיעור רוחב העגלה נקובים כל אחד נקב בראשו ב' נקבין בכ"א ואחד ומכנים אלו הקרשים נקביהן בראשי העצים העומדין כעין כנופי המטה, הארוכין לאורך העגלה והקצרין לרוחב העגלה ונמצאו אלה העצים הנקראים אטבי כמין מסגרות ונמצא העצים העומדים בארבעה מקצועי העגלה כעין קירום מחזיקים הקרשים שלא ישמטו לא לאורך ולא לרוחב והן כמין מסגרות שסוגרין בעד הקרשין מכל צד ואלמלא האטבי היו הקרשין דוחין העצים ונופלין ויש מי שעושין אטבי הללו מן ברזל (ר"ח שבת נח:).

*אטבח [1]) אחד מצרופי אותיות האלפבית כמו אחס בטע, את בש וכו' שהשתמשו בהם מקריאי דרדקים ללמוד הקריאה: שכן באטבח של ר"ח קורין לסהדה מנון (סכה נב:). כל האותיות מזדווגין חוץ מב' אותיות הללו כיצד א"ט הרי י' ב"ח הרי י' ג"ז הרי י' ד"ו הרי י' נמצא ה לעצמה וכו' (מד"ל שמות פט"ו). ויתר הצרופים, גן, דו, הנ"ך, יצ, כם, לע, מס, קץ, רף, שג, תם.

אָטָד[2]), ס"ז, מ"ר אֲטָדִים, — אילן קוצי יגדל בארץ ישראל על חוף הים, בערבת הירדן: Lycium Europaeum L., Bocksdorn; lyciet; Box-thorn:

ויאמרו כל העצים (שלא מצאו אילן אחר שירצה למלך עליהם) אל האטד לך אתה מלך עלינו ויאמר האטד אל העצים אם באמת אתם משחים אתי למלך עליכם באו חסו בצלי ואם אין תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון (שופט' ט יד-יה). ועמוד ענן וכו' משפיל הגבוה ומגביה השפל והורג נחשים ועקרבים ושורף סירים ואטד (תוספת' סוט' ד ב). כגורן זה שמקיפין לו אטד (גמ' סס יג.). — ומ"ר: לולבי האלה והבטנה והאטדין יש להן שביעית (שביעי' ז ס). הקנין והחגין והוורד ואטדין מין אילן הן (תוס' כלא' ג יה). — ואמר המשורר: אם איש בחרך לחברה היה לו סומך ותהיה בחשבו לניצוץ והיה תמורת אטדין לארז וברוש תמורה לסרפד ונעצוץ (ר"ש הנגיד, בן משלי א לד). ואיך אפגיע אמיר בשמיר ואלונים בסלונים וברושים בבאשים וערמונים בקמשוני ושקדים באטדים (ר"י הלוי, מכתב לר' דוד נרבוני). ואם הגפן עצרה תשועה אטדי יער איך יתנו פרים (שערי תשובה מהר"מ מרוטנבו' ג' קכג).—יעלת חן בת איומה, ועוז תני לאל בעורך בין בני שעיר ושמה, שוררי צורך מעוררך, כי לכלם תך בעצמה, תחלפם קשתך וְאַטְדֵךְ יום אקבץ שה פזורי (נפלאה לי, פ' שבת תודה, קרובץ תרגיל, קמ.). ועי' קוץ.

*אָטוּ[1]), — א) בגלל, בשביל, um willen, wegen; à cause de; because of: התחירו

---

[1]) הירונימוס (סוף מאה ה' למנינם) מסיח לפי תמו (בפרושו לירמ'), ואומר כי להקל על זכרון התינוקות היו המקריאי דרדקים מסדרים את האלף בית גם בסדר את בש. ורסע"ג בפרוש ספר יצירה מעיד כי בא"י ובמצרים היו לתינוקות של בית רבם כ"ב צרופי אותיות כאלה בפנקסיהם. ור"א רוקח אומר: ומביאים הלוח שכתוב עליו אבגד וכו' וקורא הרב כל אות ואות מן אב והתינוק אחריו וכל תיבה של תשרק והתינוק אחריו (Loew, Graph. Requis.; Dr. Berliner Beitr. zur hebr. Gram.; Jüd. Erzieh. 1,5 ביהמ"ד ילינק, ח' הפכטין מאמר על ספר יצירה).

[2]) באשורי' אטד, בארמ' אטדא, בערב' אַטַד a), ופרש בו הקאמוס עידן אלעושג b), וכן תרגם רסע"ג גרן אטד אנדר אלעוסג. וכן ר"י בן גנאח: האטד בלשון ערבי עוסג'. ואמר הרמב"ם: ואטדין מין ממיני הקוצים שצומחין בו גרגרים שחורים קשים כמו אפונים ונאכלים (פרוש המשנה, שביע' ז ח). ואסף הרופא (כ"י מינכן ד' נה.) תרגם אטד ספינא אלבא. אך לוֹ (Jew. Encycl. Plants, Thorns), וכן באמרו בהקדם ב (Zwei bibl. Pflanzennamen) ברר עפ"י עדותו של בוסת (Post, Flora), כי עוסג הוא הוא Lycium Europ. L., ולא Rhamnus Palest., שגם לו בעצמו תרגם כך את האטד בספרו על הצמחים. כי זה שמו בערב' עַגְרַם a) (בוסת, נכחת סוריה ופלסטין, 196). והביא עוד ראיה לדבר כי הכונה באטד הוא Lyc. Europ., שהמשנה מעידה שהלולבים של האטד נאכלים, וכן העיד אוקן (Oken, Bot. 985), שלולבי Lyc. Eur. נאכלים, ולא כן שאר מיני Rhamnus.

[1]) מלה ארמית, ונקדו לוי אָטוּ, עפ"י הקריאה המסורה של האשכנזים שקוראים אותו כמו שהם קוראים אָחוּ ולא כמו דָלוּ. בוקשד' אָטוּ, וקוה' אַטוּ. — ובעברית יש משקל דומה לאָטוּ: אָחוּ, שָׁתוּ, עי' הערה לאָחוּ. ומקורו לא נתברר. לפי דעת שד"ל (דקדוק ארמי) מרכב מן על טעונא, על טונא. אך אינו מחוור,

---

a) أَطَد b) عَوْسَج

a) عَجْرَم

בדם ביצים גזירה אטו דם עוף שהביצה באה ממנו (תוספ' תול' סד: ד"ה והוא) — אסרו וכו' קודם המשכה אטו אחר המשכה (סמ"ג סי' קמח). אסרו חכמים קדירה שאינה בת יומא אטו בת יומא (שם דף סג.). — ב) לשאלה ותמהון: אטו התשוד על הקל חשוד על החמור (אם דת, נגד חיון כ:).

אָטוּם¹) ת"ז, לנק' אֲטוּמָה, מ"ר אֲטוּמִים אֲטוּמוֹת, — א) סגור, סתום, verschlossen; fermé; closed: ויעש לבית חלוני שקפים אטמים (מ"א ו ג). וחלונות אטמות אל התאים (יחזק' מ טז). מזבח אדמה שהוא אטום באדמה (זבחים סא:). — ב) *שאין לו חתוך אברים: גוף אטום (נדה כד.). המפלת את שגולגלתו אטומה (שם). ר' יוחנן אמר בשם ר' ינאי וירכתו אטומה אינו וולד רבי יוחנן בשם רבי יוסי בי רבי יהושע טיבורו אטום אינו וולד רבי יוחנן בשם רבי זכאי נקובתו אטומה אינו וולד (ירוש' נדה פר' ג כ ע"ק ד). וטומטום אטום אינו ניכר בו לא זכרות ולא נקבות (רשב"ם ב"ב קמ:). — ובגוף מלאכותי: יכול לא יעשה לו (תמונה) גלופה אבל יעשה לו אטומה (מכילתא יתרו ו). — ג) *מלא, הפך מן חלול, massif: נפש (ציון על הקבר) אטומה הנוגע בה מן הצדדים טהור (אהל' ז א). בית גובה שש אמות אטום סתום כמו יסוד לו (רמב"ם בית הבחירה, ד ג). כלם (אילי הבזל) היו אילי עגלות ולכלם ראש עגול אטום וצואר עב (יוסיפון סז). הארץ היא כדור אטום (ר' יצחק הישראלי כ א). העצמות של הירכות הם חלולים והעצמות של פרקי היד הם אטומים (הקד' פר' יצירה מיוחס לראב"ד). הגלגלים הם כדורים חלולים אבל השמש והירח וכל הכוכבים הם כדורים אטומים (מאיר אלדבי ש"א

ויש סוברים שנתקצר מן אמטו. — ומשמש בארמית: א) בגלל: מר סבר קנסו שוגג אטו מזיד ומר סבר לא קנסו שוגג אטו מזיד (שבת ג:). גזירה יום טוב אטו שבת (שם קכד.)— ב) לשאלה ולתמהון, במשמעת הַאִם, וְכִי: אטו כולהו בחדא מחתא מחתינהו אלא היכא דאיתמר איתמר והיכא דלא איתמר לא איתמר (ברכו' כ. — וכי כלם באריגה אחת ארגם? אלא היכן שנאמר נאמר והיכן שלא נאמר לא נאמר). אטו בשופטני עסקינן (ב"ק פה. — וכי בשוטה אנו עוסקים). אטו במנהגא תליא מילתא (חולין סג. — האם במנהג הדבר תלוי?). אטו תנא כרוכלא ליחשב וליזל (גיטין לג. — האם התנא כרוכל יחשב וילך?).

¹) מן פעל אטם. עי' במקומו.

כ ב). להיות הארץ חמר אטום ועומדת נכח השמש (מעשה טובי' העולם, ח). — ד) *בהשאלה: כל הרגיל ביין אפילו לבו אטום כבתולה מפקחו (ב"ב יב:). אבל חמור אטום ואינו מבין בעליו (רשי ישעי' א ג). אטומי הלבבות ואפילו העינים והבבות (הקד' מתרגם פרוש המשנ' להרמב"ם על מועד). ומי שתגבר עליו הנפש הזאת ר"ל הנפש הבהמית הוא כסיל אטום מעט ההבנה (מאיר אלדבי, ש"א). לשום שפלים למרום והאטומים פקחים (אגעים, ב פסח, קבן אילת השחר קן:). — ה) *תותרן, שאין לו חוש הריח, des Geruchsinnes beraubt; privé de l'odorat; deprived of sense of smell: וכמו ערבה בלי טעם וריח בן בינימו (בין ישראל) עקשים אטומים מלהריח (ר"א קליר, אקחה כיוס הראשון, א' סכות). — ׳כאב אטום, לא חד, לא ברור: כאב דופק יגיד חמימות באברים כאב אטום יורה קרירות בחלקו (ר"י לההלון, אוצה"ח ה ג דף לג ע"ק א).

אֵטוּן¹), ש"ז, מ"ר אֵטוּנִים — פתיל, חבל דק מפותל מצמר או משי וכדומה Schnürchen; cordonnet; string: מרבדים רבדתי ערשי חטבות אֵטוּן²) מצרים (משלי ז טז). — ומ"ר: וכמה תוצאות משפט יגלה בחכמתו ויתיר האטונים (ר"ש בן גבירול, שירי שלמה לדוק' ט).

אָטוּר³), ת"ז, לנק' אֲטוּרָה, מ"ר אֲטוּרִים אֲטוּרוֹת, — סגור, verschlossen; closed; fermé: יתוםה (פרה האדומה) אטורה ודחוקה (ר"א קליר יוצר פרה). השחורות צחורות החשופות אֲטוּרוֹת (שם).

אֲטִימָה⁴), ש"נ, שה"פ מן אטם: וערלתם ערלתו ואטמתם אטימתו (רש"י ויקרא יט כג). מראה ירוק בעינים או בגוף יורה שיש אטימה בכים מרה (ר"י לההלון, אוצה"ח ה ג). אטימת דרכים שבהם (מי רגלים) עוברים (שם ג ב). ויתיז בזין של

¹) משקל אֵבוּס. בארמית אטונא חבל, בערבית ההמונית קיטאן a), חבל דק של משי וכדומה. — ²) מנחם בן סרוק, ר"י בן גנאח, רש"י, רד"ק וכו' מפרשים כלם עפ"י לשון ארמיה חבל, פתיל. אך לשון ערבית ההמונית בהשם קיטאן לנו לעזור ליחד איזה מין חבל הוא, שהוא חבל דק מן משי וכדומה לקשוטי הבגדים וכדומה.
³) מן אטר.
⁴) מן אטם.

a) قِيطَان

תזכרו שלא יראה לשון א ט י מ ה (ר"מ אלדבי, ש"א ז). וענין החרשות הוא זולת א ט י מ ת השמע וכו' ואמנם א ט י מ ת השמע והכבד הוא אשר לא יגיע הפגע להאביד החוש (קאנון ג ג).

*אֲטִימוּת[1] ש"נ, — א) העדר השכל והבינה, טפשות, Stumpfheit; stupidité; stupidity : עוד יוליד אכילת בשר קצת הבע"ח עובי ועבירות ו א ט י מ ו ת בנפש (ר"י אלבו עקרים ג טו). — ב) *תותרנות, העדר חוש הריח, Fehlen des Geruchsinnes ; manque d'odorat ; lack of sense of smell : תמורת שמיעה חרשות תמורת ריח א ט י מ ו ת (פרוש יצירה מיוחס להראב"ד, א ב).

*אַטְלוּלָה[2]) , ש"נ — צחוק והתול · זבד זבדני מלכי, יזהיר כזוהר רקיע, בתי גאולתי חכי, על יד מבשר משמיע, אפרוש לך שלומות סוכי, ספון יחשוב רקיע, שלום מבשר מאל חי גואל. שירו לדודי א ט ל ו ל ה וחוכה (רני ושמחי מד. זבד זבדני).

אטם,

ממנו *אטימה, *אטימות, *אֹטֶם, אַטָם.

אָטַם[3]), פ"י. עתיד יֶאְטֹם, סתם, סגר, verstopfen ; boucher , stop : *בהשאלה אָטַם אזנו לא אבה לשמע : אֹטֵם אזנו משמע דמים ועצם עיניו מראות ברע (ישע' לג יה). אֹטֵם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יֵעָנֶה (משלי כא יג). כמו פתן חרש יַאְטֵם[4]) אזנו (תהל' נח ה). — ואמר רמ"ה לוצאטו : כְּאֹטֵם אזנו חרש באדם אין (מגדל עז כ כ). — וְאֹטֵם שְׂפָתָו, לא דבר : גם אויל מחריש חכם יחשב אטם שפתיו נבון (משלי יז כח).

— אָטוּם, אֹטֶם, עי' ערך אָטוּם.

— *נֶאְטַם. שאטמו אותו, verstopft ; bouché ; stopped . — ביחס להקול, נאטם הקול : ואל יחר גרוני ולא י א ט ם קולי כל זמן שאני עומד בתפלתי (ס' תפלה לר' נפתלי טריוש, תפלת ג' רגלים). — בהשאלה : חכמתך כים התבל מקפת אך אזני סוג לב משמוע נֶאְטָמוּ ובת עין עקש אינה משקפת (יל"ג אדו"מ ב).

---

[1]) מן אטם.

[2]) בארמ' אטלולא, משר' טלל, עי' במקומו.

[3]) בערבי' אֲטַם a) אלבאב, סגר הדלת. וַאֲטַם אלרג'ל, לקה ב א ט א ם, והוא עצירת השתן. — [4]) אלף המזה, עי' הערה לאות האלף.

a) آطَمَ اِناب   b) أُطِم

*אֹטֶם[1]), ש"ז, כנוי אטמו, מ"ר אֹטְמִים, — א) בנין אטום, לא חלול בפנים, תושבת לכתלי הבנין, Unterbau ; soubassement ; substructure : הֵיכל מאה על מאה על רום מאה ה א ו ט ם שש אמות וגובהו ט' אמה (מדו' ד ו). — ב) רגלי הכפה : וכבש היו עושים מהר הבית להר המשחה כיפין ע"ג כיפין וכיפה כנגד ה א ו ט ם (פרה ג ו). — ג) דבר האוטם : טומאה בין הקורות וכו' רואין את הטומאה כאילו היא א ו ט ם (אהלות ו ס). — ובהשאלה אֹטֶם הלב : ערלת לבבכם אוטם לבבכם (רס"י דבר' יו ט). — ד) אֹטֶם בריאה, כמו אָטוּם בריאה, עי' ערך אטום. — ה) *פקק שאוטמים בו הבקבוק, Pfropf, Stöpsel ; bouchon ; cork : אך כל משקה עתיק ישן א ו ט מ ו יכה יעלה עשן (אד"מ, שש"ק א, על בית מסתרו).

*אִטְמוֹן, כנוי למלאך גבריאל, Name ein. Eengels ; nom d'ange ; name of angel : ג' שמות יש לו פיסקון א י ט מ ו ן סיגרון (סנהד' מד :). מביעים סלד וכן בישר ובכשרון ואתם מטטרון פסקון אִטְמוֹן וסגרון (כנימין, פיוט לבעל התפארת, שבת ג אחר פסח).

*אִטְנִי[2]), איטני, ש"ז, מ"ר אִטְנִים, — תיבה קטנה, בית, נרתק, וכדומה, Besteck ; étui ; etwee : כיצד עושין לו (להשמיר שהיה מבקע כל דבר) בורכין אותו במוכין של צמר ונותנין אותו בתוך א י ט נ י של עופרת מלא סובין של שעורים (תוספתא סוט' יה ב). במה משמרין אותו (את השמיר) כורכין אותו בספוגין של צמר ומניחין אותו ב א י ט נ י[3]) של אבר מלאה סובי שעורין (סוט' מח :).

---

[1]) בערב' אטם a) מבצר. אטאם עצירת השתן b).

[2]) משקל מִשְׁעִי. ועל כרחנו אנו צריכים לקבל משקל פִּעְלִי לשמות דברים בלשוננו מפני שמצאנו מִשְׁעִי, שְׁבִוִי, ואעפ"י שיש מפקפקים במשעי אם זוהי הנוסחה האמתית וגם שבוי לא נתברר היטב ענינו, אך להלשון העקר הוא הנוסחה שיש לנו, כי לשוננו עתה בנויה על התנ"ך כמו שהוא ומה שיש בו בעברית הוא ע ב ר י ת . וכבר כל גאוני לשוננו החליטו משעי לשם דבר, עי' ערך משעי, וכן השתמשו בספרותנו החדשה. — ומקור השם לא נתברר. לוי גוזרו מן ט נ י עי' ערך זה, וקוהוט מן א ו ד נ א בסורית או תֻ ו ן בפרסית. אך לכ"ז אין רגלים. ס' פרנקל (Aram. Fremdw. 76) סובר כי זו מלה שאולה מיונ', וצורתה מעידה אמנם קצת על זרותה, אך לא מצא גם פרנקל מאיזו מלה יונ' לקיחה זו. — [3]) כך גרסת ספרי הגמ' והתוספתא. וגרסת הערוך

a) أُطُم   b) أُطام

*אֲטֵף[1]), ש"ז, מ"ל אֲטֵפִים, — גומה קטנה כמו עין בגבינה וכדומה: שכל שאינו רואה חלב טמא מתברר מתוך חלב שלקח מן העובד כוכבים כשהוא מגבנו אין בו לחוש לביני א ט פ י שהיאך אפשר שכל חלב טמא שבו ילך לו לביני א ט פ י ולא נשאר ממנו כלל לחוץ (ר"ג, ע"ז, סי' אלף רמב).

אטר[2]), ממנו אִטֵּר, אָטַר.

אִטֵּר[3]), ש"ז, מ"ל אִטְּרִים, לנק' אִטֶּרֶת[4]), — מי שאינו שולט באחד מאבריו, בפרט באחת ידו ורגלו. וביחוד אִטֵּר יַד יְמִינוֹ, שאינו שולט ביד ימינו, Linker; gaucher; lefthanded one: ויקם ה' להם (לישראל) מושיע את אֵהוּד בן גרא בן הימיני איש אִטֵּר יַד יְמִינוֹ וישלחו בני ישראל בידו מנחה לעגלון מלך מואב וכו' וישלח אהוד את יד ש מ א ל ו ויקח את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בבטנו (של עגלון) (שופט' ג יט-כא). שבע מאות איש בחור אִטֵּר יד ימינו (שם כ יו). — ועם השם יד לבדה: א"ר ירמיה (מה שהמשנה מחיבת את הכותב בשמאל בשבת אעפ"י שאין דרך כתיבה בכך) ב א י ט ר י ד שנו (שבת קג.). — וגם אִטֵּר לבדו: תנו רבנן א י ט ר מניח תפילין בימינו שהיא שמאלו (מנח' לז.).— ו א י ט ר ב ר ג ל ו, שאינו שולט ברגלו הימנית כבשמאלית: א י ט ר בין בידיו בין ברגליו פסול (תוספתא בכור' ה ח). מי שהוא א ט ר ברגל ימינו (רמב"ם, ביאת המקדש יח). ו א י ט ר (יכתב) בשמאל של עולם שהיא אליו ימין (ס' התרומה, הלכות תפילין סי' כד). — ולנקבה אִטֶּרֶת: ואם היתה (האשה החולצת) א י ט ר ת יד ימינה הוי שמאל דידה כימין דעלמא (מרדכי יבמות, מצות חליצה). ואם היתה א ט ר ת יד תעשה בימין דידה (טור אה"ע, הל' חליצה).

אָטַר[1]), פ"י, עתיד יֶאֱטַר, — אָטַר (הבור וכדומה) עליו הפה, סגר אותו, verschliessen; fermer; shut: אל תשטפני שבלת מים ואל תבלעני מצולה ואל תֶּאְטַר[2]) עלי באר פיה (תהל' סט יו). — וביחס להאדם, אטר פיו: פצו פערו פה מבאר שחת ו א ט ר ו עלי בתוכחת (ר"א הקליר, איכה אספתו, ת"ב).

— נפע' *נֶאְטַר, נאטר פיה (א' גועלי ממצרים).

אטר, איטרא, עי' עטר, עיטרא.

*אַטְרִיָּה[3]), ש"נ, — כעין חוטים עשויים מבצק ומבשלים אותם, Fadennudeln; vermicelle:

— בטני. ופרש"י איטני גובתא משא בלע"ז. והגיה לנרא קש"א ולועז hâsse, וצ"ל châsse. וקוהוט הגיה manche, במש' נוד, והגיה עוד קופסא במקום גופתא.

[1]) בארמ' אטפא: אפילו תימא דקבעי לה לגבינה איכא דקאי ביני א ט פ י (ע"ז לה:). כך גרסת הספרים שלנו, ופרש"י וז"ל: ביני אטפי בתוך הגומות שבגבינה. ע"כ. ורה"ג גרס איטאפי, ותרגם א ל ע ב ק א ת בטיית (תש' גא' הרכבי מז), והיא פסלת החמאה שנשארה ברפני כלי עשיית החמאה. והערוך גרס א ט י פ י, ופרש כ פ י ל ו ת בתוך הגבינה. ולא ידוע מקורה של מלה זו. ועי' הערה לְאטב בדבר מ"ר ארמי.

[2]) שרש מספק ועין הערה לְאִטֵּר ולְאָטַר.

[3]) משקל בעלי מום, כמו אִלֵּם, עִוֵּר. — [4]) כמו אִלֶּמֶת. — והיא מלה עברית שאין לה אחות בשאר לשונות האחיות. ואמר מנחם בן סרוק: נמצאת ידו הימנית (של אהוד שלא שלט בה) כבדה וסגורה, וכמוהו ואל תאטר עלי באר פיה ע"כ. וכן ר"י בן גנאח: שימינו סתומה ונמנעת מהפשר ומהפתח. וכן רד"ק. וכן יתר המפרשים הקדמוני' והאחרונים. אבל הפעל אָטַר בעצמו קצת בספק, עי' להלן.

[1]) פעל שֵׁמי, אך ישמש בערבית במשמעת כפף, הקיף, וכדומה, הרחוקים ממשמעתו אצלנו. וע"כ י"א כי אטר כמו אטם, ובהיות שלא נמצא בתנ"ך אלא פעם אחת יש אומרים כי לא היה כלל בעברית שרש אטר במשמעה זו. — [2]) א המזה, עי' הערה לאות אלף. גֶרץ מנסח תֶּאְטֹם. אך אעפ"י שהפילו העברים אטם על השפתים, מ"מ יש לפקפק אם אמרו אטם פיו ע ל י.

[3]) בארמית אטרי אטריתא: הדא איתתא שאלת לרבי מנא בגין דאנא בעייא למיעבד אצוותי א ט ר י מהו דינסבנה ותהא פטירה מן החלה (ירוש' חלה א נו ד). —אשה אחת שא"ת את ר' מנא הואיל ואני רוצה לעשות עיסת א ט ר י האעשנה ותהי פטורה מן החלה הדא אטריתא ליבש אסור לקדירה מותר (שם ביצה א ס ד—זו ה א ט ר י ה ליבש אסור לקדירה מותר). ופרש מוספיא וז"ל: בל"י ורומי מין מאכל עשוי מן עיסה כמו חוטים ארוכים ודקים, ע"כ. ונראה שהיתה כונתו להמלת ἴτριον אך משמעתה של מלה זו היא ענה בכלל. וגם מה שהביא שינהק ἀδήρα הוא נזיד של קמח בכלל. ויש גם בערב' השם א ט ר י ה a) ופרשוהו המלונים הערבים וז"ל: טעאם באלח'יוט מן אלדקיק,—ור"ל מאכל כמו חוטים מן קמח. והביאוה המלונים בשרש טרי, ונראה שהם חשבים אותה ערבי', אבל לא בארו איך נסתעפה משמעת חוטי בצק מן שרש טרי שמשמעתו

a) إِطْرِيَة

ומזה הטעם יש להתיר חוטי הבצק שנקראין בלשון המשנה [1]) אטריה (כ"י על הריף, ברכות סי' קמח).

אַי [2]), מלת שאלת המקום, wo; où ; where: וישמש רק בכנויים אַיֵּכָּה, אַיּוֹ, אַיָּם: ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו אַיֶּכָּה (ברא' ג ט). ותאמרן (בנות כהן מדין) איש מצרי הצילנו מיד הרעים וגם דלה דלה לנו וישק את הצאן ויאמר (כהן מדין) אל בנתיו וְאַיּוֹ (שמות ב יט-כ). כגללו לנצח יאבד (הרשע) ראיו יאמרו אַיּוֹ (איוב כ ז). אַיָּם אפוא חכמיך ויגידו נא לך (ישעי' יט יב).

א. **אִי** [3]), ש"ז, מ"ר אִיִּים, —שטח יבשה מוקף מים, Insel; île; island: דמו ישבי אִי סחר צידון עבר ים מלאוך (ישע' כג ב). ונבהלו הָאִיִּים אשר בים מצאתך (יחזק' כו יח). והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרום ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת וּמֵאִיֵּי הים (ישע' יא יא).— ובסמי': מאלה נפרדו אִיֵּי הגויים (ברא' י ה). — וכשרוצים לדבר על הארצות רחוקות: שמעו דבר ה' גוים והגידו בָאִיִּים ממרחק (ירמי' לא י). ישימו לה' כבוד ותהלתו בָּאִיִּים יגידו (ישע' מב יב). הָאִיִּים הרחוקים אשר לא שמעו את שמי ולא ראו את כבודי (שם סו יט). — ונק': משל האנשים בעולם הזה כספינה הולכת בים סוער אל קְצוֹת נעלמות וראו מֵרחוק אי קטנה מוקפת ים (ידע' בדרשי פרדס א', אולה"ס ג). — ועי' שרטון. — ׳חֲצִי־אִי, שמוקף מים רק משלשה עברים, Halbinsel; péninsule; peninsula: שטח כל חצי האי (של הודו) עד הנהר גנגוס 70000 פרסאות מרבעות (ס' כלוך, ס"ע, סודו המזרחית). להוציא לאור את המזמה הזאת חתר (נפוליון) להביא את חֲצִי־אִי הפירנאי תחת שבט מלכותו (ק' שולמן, די"ע, סי' שלה). — ומ"ר: כאשר נפן מפרס קדמה נפגע בארץ הודו מזרחית הנחלקת לשני חציי איים (ס' כלוך, ס"ע סודו המזרחית). איטליה היא התיכונה בין שלשה חציי איים הדרומים אשר בארפה (ק' שולמן, מוסדי ארץ, איטליה).

ב. **אִי** [1]) ש"ז, מ"ר אִיִּים, אחד ממיני חיה דורסת, קטנה הולכת על ארבע, דומה לשועל, משוטטת בלילות לבקש טרף, שוכנת בחורבות, Schakal; chacal; jackal: ורבצו שם (בבבל) ציים ומלאו בתיהם אחים ושכנו שם בנות יענה ושעירים ירקדו שם וענה אִיִּים [2]) באלמנותיו ותנים בהיכלי ענג (ישע' יג כא-כב). והיתה (אדום) נוה תנים חציר לבנות יענה ופגשו ציים את אִיִּים [3]) ושעיר על רעהו יקרא (שם לד יג-יד). — ׳בת איים, מ"ר בנות איים: והזאב יתר רע מן הכלב וכן מה שהוא בגדלו מן הצבועים ובנות איים (קאנון ד ו 7). —

ג. **אִי** [4]), מלת שלילה, כמו לא, אין, nicht; non; not: ותקרא (כלת עלי הכהן) לנער אִי־כָבוד לאמר גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון האלהים (ש"א ד כא). ימלט (אלהים) אִי־נָקִי [5]) ונמלט בבר כפיך (איוב כב ל). — ומשמש עפי"ר בפרט עם מלת הגוף: הלוהו על שדהו ואמר לו אם אי אתה נותן לי מכאן ועד שלש שנים (כ"מ ס ג). היום הזה אתה עכור ואי אתה עכור לעולם הבא (סנה' ו ב), אם נותנים לך מעות הרבה אי אתה נכנס לעכו"ם שלך

בערב' כמו בעבר'. אך ס' פרנקל (Aram.Fremdw.37) החליט כי זו מלה שאולה בערב' מסורית וארמ'.—[1]) כבר הגיה בעל עין משפט הירושלמי במקום המשנה.

[2]) מלה משתפת ללשונות השמיות, ומשמשת לשאלות המקום והאיש ולקריאה. ועי' לקמן בהערכים אי. בערב' אַי a).

[3]) מלה כנענית עברית, שיצרו אולי הכנענים, הראשונים בעמי בני שם שהחלו לנוע למדינות הים. וסברו קצת החכמים כי נגזרה מהשרש אוי ששמש בלשון השמית הקדומה גם במשמעה של דירה, ונשמר במשמעה זו בלשון ערבית: אַוִי b) התאכסן לילה או יום, וְאַוִי אלי, אכסן אותו. ונצטמצם אוי לְאִי כמו מן רוי רִי מן כוי כִּי.—ולשון הערבית השתמשה למושג זה בשרש גזר, אלג'זירה.

a) أَيّ b) أَوَى

[1]) בערבי' אִבן אָוֵי a), ובלשון ההמוני' וָאוִי b), על שם קול צעקתה ואוא בערבית. ונצטמצם אוי ויהי אִי. ומ"ר בערבי' בנאת אוי.—[2]) ת"י וינצפון חתולין. ורסע"ג: ויעוי בנו אוא. וריב"ג סובר שאיים הוא הרבוי מן אַיֶּה, עי' זה הערך. — [3]) עי' הערה הקודמת.

[4]) באשורית אִי, לא אל. וכן בלשון כנענית אִי. — [5]) ריב"ג: אפשר שיהיה מן איש. רד"ק: והנכון שהוא כמו יושב האי הזה שהקדמני ופרושו כי הנקי ימלט כל האי בזכותו: ע"כ. אך מנחם ורש"י פרשו אי זה כמו לא וכן המפרשים האחרונים.

a) اِبْنُ آوَى b) وَاوِى

ערום (ע"ז ג ד). והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה והסתכל בג' דברים ואי אתה בא לידי עבירה (אבות ב א). ואי אתה יכול לומר בחמותו ובאם חמותו וכו' (יבמות א א). אמר להם רבי עקיבא אי אתם מודים לי בנותן עירובו במערה (עירובין ה ט). או שמא אי אתם יודעים שסופינו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה (סנה' ד ה). הן באין בנצחונו של בשר ודם וכו' אבל אתם אי אתם כן (סוט' ח א). אמרו ב"ה לב"ש אי אתם מודים במי שטעה וקרא לתשיעי עשירי (נזיר ה ג). כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפרוש (ספרא פתי'). כבר היה (רכוש מצרים) בידם שנים עשר חדש ואי אתה מוצא אחד מהם שהלשין על חבירו (מכי' בוא, מסכ' דפסחא, ה). היום הזה אי אתם מוצאים אותו אבל אתם מוצאים איתו מחר (שם בשלח, ד ד). בשנת אחת לדריוש בן אחשורוש מזרע מדי וגומר אי אתה מוצא שנה למדי בכתובים אלא זו בלבד (סע"ר כח). דבר ה' אשר היה אל מיכה המורשתי וגו' מלמד שכלן נתנבאו בפרק אחד אבל אי אתה יודע מי קדם את מי (שם כ). אמר להן (ר' יהושע להפרושין) בני מפני מה אי אתם אוכלין בשר (ב"ב ס:). במקום בת אתה מעביר נחלה מן האב ואי אתה מעביר נחלה מן האב במקום אחין (שם קט.). אמר להם (ר"ע לבני משפחה אחת בבני ברק) אי אתם רשאים לנוולו (שם קנד.). אי אתה מודה שאם הוציאוהו בספל לבית החיצון שהוא טהור אמר להן אבל (נדה כז.). האומר לבנו קונם שאי אתה נהנה לי ומת (נדרים מז.). נכנס לדיר להתעשר אי אתה יכול לומר בבא ליד כהן (בכורות יא.). — ועם אִפְשִׁי: אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז מבית בעלי אין היורשין יכולין לאמר לה לכי לבית אביך וכו' אמרה אי אפשי לזוז מבית אבא יכולים היורשים לומר לה אם את אצלינו יש לך מזונות (כתובות יב ג). יכול הוא שיאמר לאחיך הייתי רוצה ליתן ולך אי אפשי ליתן (כתובות ו ב). אם אמר לו הבעל אי אפשי שתתקבל לה וכו' (גיט' ו א). שהוא (הבעל) יכול לאמר אי אפשי באשה מנוולת וכו' אי אפשי באשה מגולחת (נזיר ד ה). אי אפשי ללבש שעטנז אי אפשי לאכל בשר חזיר (ת"כ סוף קדוש'). אלא שאי איפשי בנבואתך (מכי' בוא, מסכ' דפסחא, פתו'). האומר אי אפשי אלא אני בבגדי והיא בבגדה יוציא ויתן כתובה (כתו' מח.). אי אפשי בתקנת חכמים כגון זו (ב"ק ח:). כל האומר אי איפשי בתקנת חכמים כגון זאת שומעין לו (ב"ב מט:). כיון שאמר הלה אי איפשי בהן כבר זכו בהן יורשין (שם קלח.). והוא אומר אי אפשי אלא בדרום (מד"ר במדב' ב). — ועם אפשר: שחיטה שאי אפשר לה לעשותה מערב שבת דוחה את השבת (פסח' ב ו). ואל תאמר דבר שאי אפשר (אב' ב ד). נשבע על דבר שאי אפשר לו (שבועות ג ח). שהיה ר"ש אומר אי אפשר שלא בשחיטה ושלא בקבלה וכו' (זבח' א ד). אי אפשר לצמצם (בכורות ב ו). אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה (סוט' ה ג). לפי שאי אפשר לבשר ודם בלא לחם ונתתיו לכם תורתם ושאלתם בשר (מכי' בשלח ד ג). אי אפשר לבר בלי תבן וכו' אי אפשר לחלום בלי דברים בטלים (ברכות נה.). אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו (ב"ב עז.). משל למי שמהלך עם המלך ראה ליסטין הניח את המלך וטייל עם הליסטין כשחזר אצל המלך א"ל המלך לך עם אותו שטיילת שאי אפשר לך שתלך עמי (מד"ר במדבר פ' ב). שאם יפתח אחד מהם (מהנקבים שבגוף) או יסתם אחד מהם אי אפשר להתקים אפילו שעה אחת (ברכות השחר). — וכן נהגו הסופרים לחבר הרבה שמות: אִי=רַעַת, אִי=יֹשֶׁר, אִי=צֶדֶק.

ד אִי[1]), מלת קריאה של צער ויגון, כמו אוי, wehe; malheur; woe: אִי לך ארץ שמלכך נער (קהל' י יו). רבי יהושע אומר אי לו על אשתו ואי לו על אשת אחיו מוציא את אשתו בגט ואת אשת אחיו בחליצה (יבמ' ג ז). אי לכם חיות שבארץ ישראל אי לכם עוברות שבארץ ישראל (ירוש' כלאים ט לב:). כל ימיו של רבי טרפון היה מתענה על הדבר הזה ואומר אי לי שנתכבדתי בכתרה של תורה (ירוש' שביע' ד לה:). אי לי שאני רואה אותך כן (שם שקל' ה מט:). אי להם לבני אדם שהם מעידים מה שאינם רואים (מד"ר שמות מו). אי קרייה נאמנה! אי מעון שכינה! אי תפארת פלשטינה! אי משוש מלאכי עליון (סכט יוסדס שמד לג.) אי לו איש לא נבון לבו בה' ואף

[1]) מלת קריאה טבעית, ועי' אִי.

הוא לא יקום (כ"ס תרג' כ"ו, כ יד).

ה.***אִי**[1]), כמו אִם, ושמש במו"ם של הלכה וכדומה, במקום המאמר, אם נאמר: א י זכר יכול אפילו יצאת נקבה לפניו (ספרא פתיחה). — (הכתוב אומר ושחטו אותו וכו') בין הערבים שומע אני עם דמדומי חמה ת"ל בערב א י בערב יכול משתחשך ת"ל כבא השמש (מכי' מסכ' דפסחא ו ה). והגדת לבנך שומע אני מראש חדש ת"ל ביום ההוא א י ביום ההוא יכול מבעוד יום ת"ל בעבור זה בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על שלחנך (שם יז). א י עד יום האחד ועשרים אוציא סמוך לעשרים ת"ל שבעת ימים (שם ח). ויקם פרעה שומע אני בשלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות ת"ל לילה א י לילה שימע אני ע"י שרים ושרות ת"ל הוא (שם יג). — ובמשמעת או אולי תאמר: א י מה ישראל בני מקבלי ברית (ספרא פתיחה פר' ג). מה החדש אחד ממנויו אף שנה אחד ממנויה א י מה חדש אחד מל' בו אף שנה אחת מל' בה ת"ל שמור את חדש חדש אתה מעבר ואי אתה מעבר אחד מל' בה (מכי' מסכ' דפסחא ב). מה שביעי רשות אף כולן רשות א י מה שביעי רשות אף לילה הראשון רשות ת"ל בארבעה עשר הכתוב קבעו חובה (שם יז). נאמר כאן מטר ונאמר להלן מטר מה להלן מטר אף כאן מטר ו א י מה כאן גפרית ואש אף להלן גפרית ואש ת"ל מאת ה' (שם בשלח מסכ' דשירתא, ה). לא תחמוד את בית רעך וכו' מה הפרט מפורש בדבר שהוא קונה ומקנה אף כלל מפורש בדבר שהוא קונה ומקנה א י מה הפרט מפורש בנכסים המטלטלין שאין להם אחריות אף אין לי אלא נכסים המטלטלים שאין להם אחריות וכו' (שם יתרו מסכתא דבחדש ח). — א י - א י, — כמו אם אם, או או: כמה הוא גדול פרע אין פחות משלשים יום אבל מחודש ולמעלה א י חודש ויום אחד א י חודש ושני ימים (ספרי נשא, דף ט.).

אֵי[2]), מלת שאלה, — א) שאלת המקום, wo ; où ; where: ויאמר ה' אל קין אֵי הבל אחיך (בראש' ד ט). כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב ואמר אֵי אלהימו צור חסיו בו (דברי' לב לז). ועתה ראה אֵי חנית המלך (ש"א כו יו). — ואמר המשורר: הן יאמרו כי יחזו גפן יקר אֵי נמצאה כזאת ואֵי נטעת (ר"י הלוי, לא האמין).— ובחבור עם זה: והחכמה מאין תבוא ואֵי־זֶה מקום בינה (איוב כח כ). — ועם מִזֶּה, במשמעת מאין, whence ; woher, von wo ; d'où; הגר שפחת שרי אֵי־מִזֶּה באת ואנה תלכי (בראש' יו ח). ולא שאלתיהו אֵי־מִזֶּה הוא ואת שמו לא הגיד לי (שופט' יג ו). ולקחתי את לחמי ואת מימי ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזי ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אֵי־מִזֶּה המה (ש"א כה יא). ויאמר לו דוד אֵי־מִזֶּה תבוא ויאמר אליו ממחנה ישראל נמלטתי (ש"ב א ג). ובחבור עם זה, שאלה מי הוא המבקש מבין האחרים welcher ; quel ; who: וידבר אלהם אביהם אֵי־זֶה הדרך הלך (מ"א יג יב). ויאמר (יהושפט) אֵי־זֶה הדרך נעלה ויאמר (יהורם) דרך מדבר אדום (מ"ב ג ח). כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתבות עולם אֵי־זֶה דרך הטוב ולכו בה (ירמ' ו יו). תרתי בלבי למשוך ביין את בשרי ולבי נהג בחכמה ולאחז בסכלות עד אשר אראה אֵי־זֶה טוב לבני האדם (קהל' ב ג). בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אֵי־זֶה יכשר הזה או זה (שם יא ו). אמר להם א י ז ה דבר חדש יתר על זה (מכי' בא מסכ' דפסחא, טז). למה נאמר יום לידע ב א י זה יום נתנה תורה לישראל (שם בשלח ד א). ואי זה זה: חדש הסמוך לאביב אתה מעבר ו א י ז ה ז ה הוי אומר זה אדר (שם בוא מסכתא דפסחא ב). שמצינו שגדול מרבן גמליאל שמש את הבריות אמרו א י ז ה ז ה אמר להם אברהם אבינו (שם יתרו, א). — ו א י ז ה ז ה ז ה: ו א י ז ה ז ה ז ה חמשת המינין (שם בוא, מסכתא דפסחא יז). — ועם ב בראש וזו אחריה: ב א י זו זכות נתנה להם קבורה (שם, מסכתא דשירתא ע). ב א י זו זכות זכה יהודה לגדולה (שם בשלח ב ה). ואי זו זו: בעזה שברותות ו א י זו זו רוח קדים (שם בשלח ב ד). ואי זו זו זו: ארץ יפה כארצך ו א י זו זו זו אפריקא (מסכתא דפסחא יח). הוסיף לו הכתוב שמירה אחרת ו א י זו זו זו נשיכה (שם משפ' מסכ' דנז' יב).—ועם זה הוא: ו א י זה הוא דבר שהוא בבל יראה ובל ימצא (שם בא, מסכתא דפסחא, ח). ואי זו היא טרפה שהוא פטור מלשלם כגון טרפת הזאב (שם משפט' נזיק' טז). — ועם מָּת, לשאלה

---

[1]) בארמית אי כמו אִם בעברית.

[2]) בערבית אַי a), באשורית אַי, איה, מי, בערבית אַי שי, איזה דבר. ונצטמצם אולי מן אין ע' זה. —

a) أيّ

מי הוא שממנו בא דבר, de ;von welchem ;quel ; of whom : הגידה נא לנו ... מה מלאכתך ומאין תבוא מה ארצך ואי־מזה עם אתה (יונה א ח). ועם ל בראשו : לאי זה בן אנוש יקר צבא רום למי ישתחוו כל רבבותיו (ר"י הלוי הלכי יס). — ולרבים בצרוף אלו : הרי הוא אומר עד מלאת הימים אי אלו ימים שצריכין למלאות הוי אומר שלשים (נזיר ו :). וחקר מעקרי הדתות כמה הם ואי אלו הם וכו' ואי אלו הם עקרי הדת האלהית ואי אלו הם עקרי הדת הנמוסית (ר"י אלבו, עקרים, פתיחה). והנה תדע בנקלה אי אלו הן שרשיות ואי אלו הם שמושיות (אברהם בלמשי, מקנה אברהם, מוצא האותיות). באשר ג"כ נדבר ונקום ונשב בלתי שנדע באי אלו העצבים והכלים הטבעיים תשלמנה פעולותינו (ר"ע מן האדומי, מ"ע ם). אלא שצריך לבחון סבות רוע המזג אי אלו הם (ר"י עמדין, בירת מגדל עוז). וכן ראוי שנזכיר למתחילים אי אלו הם הטעמים שאינם מפסיקים (שד"ל, כללים בדקדוק, פניני שד"ל עמוד שקג).— ועם מאלה : יתגרו אלה באלה בחרבותיהם ונראה אי מאלה יותר מלומדי מלחמה (ר"י אברבנאל, ש"ב ב וילא אבנר). — ובאי זה צד, במקום כיצד : באי זה צד אדם עושה מריבה עם חברו (אלי' רבא, ג). ובאי זה צד מודעה דגש ומתנה (תס' גא' הרכבי, כ). באי זה צד מברכין (שם שלז). באי זה צד ראוי לומר (סדור רע"ג, סד' שבתות). — ב) כמו אין : אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין ולרוזנים או [1]) (אי קרי) שכר (משלי לא ד). — ולא פשט שמוש זה בספרותנו.

ב. **אִי**[2]),— מלת קריאה לתמהון, להתרגשות, ei ! : אי [3]) לזאת אסלות לך בניך עזבוני וישבעו בלא אלהים (ירמיה ה ז). אי חכמה מפוארה בבלי מכוער (תעני ז.). הלכו (היהודים) והפגינו בלילה אמרו אי שמים לא אחיכם אנחנו ולא בני אב אחד אנחנו ולא בני אם אחת אנחנו מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרין עלינו גזרות קשות (ר"ה יט.). — ולדבור עם הוולת :

ואומרים לו (למי שרוצה לחזור בתשובה אחרי המות) אי שוטה שבעולם אי אתה יודע שהעולם הזה דומה לשבת וכו' (מד"ר קהל', מעוות). אמר הקב"ה (לטיטוס) אי רשע בן רשע חייך בבריה פחותה מכל מה שבראתי בששת ימי בראשית אני פורע מאותו רשע (שם, ויתרון ארץ). א"ר אבין הלוי ברבי עם שהן הולכין בא השטן מימינו של יצחק ואמר אי עלוב בנה של עלובה (תנח' כוכר וירא מו). א"ל אי בן עלובה היאך יקהו שניך ואי אתה יודע כי לזכות מוליכך אביך בזו הדרך (מדר' ויושע). שלחה לו אי טפש יצא לבך מיינך (מדרש אגא גוריון, ותמאן). מה עשה (סמאל) הלך ואמר לשרה אי שרה לא שמעת מה שנעשה בעולם (פרקי ר"א לג). אמר לו (הקב"ה להעכבר) אי שרץ טמא ! (א"ב של בן סירא, כה). אמר להם (השועל להדגים) אי שוטים אני למלאך המות שחקתי כל שכן אתכם (שם). וכראות פיליפוס את גבורתו (של אלכסנדר) ועצם חכמתו נשא חן בעיניו ויאמר לו אי אלכסנדר טוב אתה בעיני אבל איני מכיר בך אם יצאת מחלצי (תולד' אלכס' עמוד ד, הס' ישר' לוי). ויצא (נובינר) אל שער מדינת תיניאה נאנח ובוכה עד בוא אלכסנדר ויהי כבואו וישאל לו אלכסנדר אי רבי מה לך (שם עמוד יז). ויוכיחו אותם ויאמרו להם אי עניים למה אתם נושאים הזכרת השם על פיכם (אלדד הדני, א אפשטין ספור ד). אי ים ואי ירדן (תס' דונש על רסע"ג לו). אי אדוננו, אי מושיענו אי מלך וכו' אי חרשים ואי עורים וכו' אי בת אי שובבה (שם מ). אי הדור (שם מו). וכשראתה (האשה) מהרה בזריזות ותקרע בגדיה ותצעק לאמר לבעלה אי אדם רע לזנות באת (משלי סנדבאר).אמר לו מטטרון שר הפנים (לר' ישמעאל) אשריך ישראל שגילה לכם הקב"ה סוד השם שלא גילה אותו למלאכי השרת שאתם יכולים לבטל את הגזרות בשם המפורש אך אי ישמעאל בני כך שמעתי מאחורי הפרגוד בת קול צווחת ואומרת עשרה מחכמי ישראל מסורין למלכות נטל ר' ישמעל את ראשו של רשב"ג ונתנו על ארכובותיו וכו' ואמר אי פה המתגבר בגבורה של תורה וכו' איך נקנסה עליך מיתה משונה (מעשה י' הרוגי מלכו' ביה"מ ילינק ו). שלחו והביאו את האשה ההיא והיא היתה מפונקת מאד וכו' ונשאה עיניה למרום ואמרה אי דיין אמת שופט צדק וכו' הושיעני (מעשיות ביה"מ ילינק ו). — ולבהמה : כיון שהגיע אצלה החסיד (להפרה שמכר לגוי) אמר לה באזניה אי פרה

---

[1]) פרשו רוב המפרשים לפי הקרי כמו אד הקדמים. אך הנוסחה מספקה ויש מקימים הכתיב ומנקדי' אֵו, ומפרשי' מלשון תאוה.

[2]) מלת קריאה טבעית השתמשו בה הרבה לשונות

— [3]) מנחם פרש כמו לא. אך יתר לפי הענין פרש רשי : בתמיה שמא לזאת אסלח לך. ע"כ. ורד"ק : מלת אי לשון קריאה, והוא הפך בערבי יא.

כשהיית בידי היית שומר[ת] את השבת (מד"ר עשׂ' הדברות, ביהמ"ד ילינק א). — ולדבר מפשט: אי לך מזלי עלי אמץ אנפת (ע' פרנסים הקד' מתק שפתים). — וללא בעלי חיים: אֵי מות מה מר אתה לאיש עשיר, שוקט על נכסיו (בן זאב, תרגום בן סירא מג).

א"י, ר"ת אינו יהודי ארץ ישראל.

איב, ממנו אָיַב, אוֹיֵב, אֵיבָה.

אָיַב[1], פ"י, עתיד אאיב, נווי אֹיֵב, — אָיַב את פלוני, היה לו לאויב, התנהג עמו כעם אויב, jem. befeinden; être ennemi de qqn.; be enemy to: כי אם שמע השמע בקלי ועשית כל אשר אדבר וְאָיַבְתִּי את איביך וצרתי את צרריך (שמות כג כב). ויהי שאול אֹיֵב את דוד כל הימים (ש"א יח כט). — וקרא המשורר: יונה איך תדמי כי אֹיַבְתִּיךְ (ר"י כ' סכות, קרוב' לרגיל). — ואמר המשורר: אֹיֵב דודים אשר טובם בחדק וישר שבכלם ממסוכה (ר"מ בן עזרא, תרשיש ו). — ועת' לא יְאַיֵּב (מוס' השכ', ורשא תרלה). ויאייבך (משא גי חזיון מרכ בנימין, מא).

— נִפע' נֶאֱיַב, יֵאָיֵב: הלבעבור זאת יֵאָיֵב האוהב וחוק המוסר להשיב לשואלו דבר יופר (ש' בלוך, אוצה"ס ד).

— פִּע' אִיֵּב: חיבני וְאִיְּבַנִי [2] אזי בירת תמוז (סליחו' י"ז תמוז, אמרל בבכי).

***איב**[3], ש"ז, — איב האילן, מקום רוב הענפים של האילן: בקנים ובגפנים (מותר לקטום) מן הפקק ולמעלה ושאר כל האילנות מן איבו[4] של אילן ולא מן חודו של אילן מן חדש שאינו עושה פירות ולא מן ישן שהוא עושה פירות ממקום שאינו רואה את החמה ולא ממקום שהוא רואה את החמה (ב"ק פא.). — ועי' חוב.

[1]) באשורית איבו ר"ל אויב.

[2]) כך נקוד בסדור עבוד' ישראל ואעפ"י שאפשר לאמר גם אִיבְנִי בקל, מ"מ אולי באמת רצה הפיטן איבני כדי לזווגו עם חִיבְּנִי.

[3]) לא נתברר מקור מלה זו. — [4]) כך ברשי, וכן בכ"י, וכן ברשי דפוס שונצינו פיזרו ויניציה ובסליואת וקראקא ובנבשתי, וכן בראש' (ד"ס). ובנוסח' באוכו, והערוך חובו, וכן בקצת כ"י. והביא נוסחה זו גם רשי בשם הגאונים. ופרש ר"נ מענפין שבצדדין. ורשי פרש מאיבו של אילן מפריו, כלומר מענפין הרכין ודקין, ע"כ, וסבר שהוא מלשון עודנו באבו, באבי הנחל. אבל זה בודאי דחוק, כי הלא עקר כונת כל המאמר הוא לאסור קטימת הנטיעה במקום הפרי. עכ"פ בעצם פרוש מלה זו מסכימים הגאונים והערוך ורשי.

אֵיבָה[1], ש"נ, רגש האויב לאויבו, Feindschaft; inimitié; enmity: וְאֵיבָה אשית בינך (בין הנחש) ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב (בראש' ג יה). או בְּאֵיבָה הכהו (הרוצח) בידו וימת (במד' לה כא). ואם בפתע בלא אֵיבָה הדפו (שם שם כב). שונא כל שלא דבר עמו ג' ימים באיבה (סנה' ג ה). א"ר ישמעאל ומה אם לעשות שלום בין איש לאשתו אמר המקום שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים ספרי מינין שמטילין איבה ותחרות וקנאה בין ישראל לאביהם שבשמים עאכ"ו (תוספתא שבת יג ה). — וסמי' יען היות לך אֵיבַת עולם ותגר את בני ישראל על ידי חרב (יחזק' לה ה). — ומ"ל ולא תטור אֵיבוֹת ולא תשאל אובות (ר"ש בן גבירול, אזהרות). — ועי' שנאה השיכים. — ב) בכנוי למלאך הממונה על אחד מפתחי היכלי הגיהנם ולהיכל זה בעצמו: בהיכל זה (היכל הנקרא שאול) יש פתח אחד ועליו ממונה אחד ושמו איבה והוא מעורר מדנים ואיבות בעולם על שמו נקרא ההיכל הזה איבה (ראשי' חכמה יג כח).

ב. *אִיד[2], פ"ע, עבר אָד, עתיד יָאִיד, — עלה אֵד מן, ausdünsten; s'exhaler; exhale: והליחה המקבלת לעפוש היא אם אדומה ויהיה חק מה שיאיד ממנה להיות עשני דק ואם דם ויהיה חק מה שיאיד ממנו אד דק ואם לבנה ויהיה חק מה שיאיד ממנה אד עב ואם שחורה ויהיה חק מה שיאיד ממנה אד עשני עב אבקיי (קאנון ד, א ב).

אֵיד[3], ש"ז, כנויים אֵידִי, אֵידְךָ, אֵידוֹ, אֵידְכֶם, — צרה פתאומית, Unglück; adversité; misfortune: קרוב אֵיד מואב לבוא ורעתו מהרה מאד (ירמ' מח יו). לעג לרש חרף עשהו שמח לְאֵיד לא ינקה (משלי יז ה). יקדמני (האויבים) ביום אֵידִי ויהי ה' משען לי (ש"ב כב יט). ובית אחיך אל תבוא ביום אֵידֶךָ (משלי כז י). על כן פתאם יבא אֵידוֹ פתע ישבר ואין מרפא (שם ו יה). גם אני בְּאֵידְכֶם אשחק אלעג בבא

[1]) מן פעל אָיַב.

[2]) מהשם אֵד עי"ש.

[3]) בערבית אד a), צרה הבאה על הארם. —

a) ئد

פחדכם (שם א כו). לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם כי קרוב יום אֵידָם (דבר' לב לה). אל תבוא בשער עמי ביום אֵידָם (עובד' א יג).—ואמר המליץ: בשומו את ענן א י ד ו ופידו לבושי וערפל לי חתולה (עמנ' יז). — ומ"כ: ואתם תלמידיו ורעיו וידידיו אשר תבכו א י ד י ו במספד תמרורים (תפ' אבן שבת לתלמ' מנחם). — ב) *לפי הכרת קצת, כמו עִיד, ובכונת כנוי של זלזול לעידי העכו"ם: לפני א י ד י ה ם [1] של עכו"ם שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהם (ע"ז א א). לא ישא אדם ויתן עם הגוי ביום א י ד ו (תוספתא שם א א).

*אִידָן[2], עִידָן, ש"ז, — א) עי' אִדָּן. — ב) כעין צמר בין הקלפה והעץ בקצת אילנות, Bast ; liber bast : ולא בפתילת ה א י ד ן[3] (שבת ב א).

---

[1]) ואמרו בגמ' שם: רב ושמואל חד תני אידיהם וחד תני עידיהם מאן דתני אידיהם לא משתבש דכתיב כי קרוב יום א י ד ם.

[2]) משקל מִיכָל. — [3]) כך בכל נוסחאותינו, וכן בכ"י וכן בר"ח הנדפס בש"ם וילנה. ובכ"י גוף פרוש המשניות של הרמבם בערב' אֻדָּן. ובערוך (ערך עמרנית) הובאה הגרסה ע י ד ן , בעין, והביא גרסה זו גם תנחום ירושלמי. והנה כבר קבעתי למלה זו ערך אִדָּן, ופרשתיה על פי פרושה של גמרה בבלי (שבת כ:) שתרגמה א י ד ן באחוינה, ועפ"י המספר בגמרה שם שרבין ואביי היו מהלכים בדרך וראה רבין ערבות ואמר לו לאביי: זהו אידן שבמשנה. ועין הערה לערך אִדָּן. אבל הירושלמי (שבת ב ד ג) מפרש אידן עירניתא, והסכימו המפרשים שצ"ל ע מ ר נ י ת א , והוא הליפים כעין צמר שבין הקלפה והעץ. וכן נראה מפרוש הרמב"ם (שבת ב א) וז"ל פתילת האידן כמין צמר המתהוה במין ממיני העץ, ע"כ. וכן תנחום ירושלמי בפרוש: פתילת העידן ויקרא איצ'א באלף אידן והוא צופה תטלע עלי בעץ, אלאעשאב ליינה באלקטן תעלק פיה אלנאר וקד יֻפתל מן הד'י אלנבאת וג'ירה ממא ישבהה מן אלחלאפי ואלקצ'באן וערוק אלאשגאר ואללייף ונתוהא חבאל ויֻעמל מנהא חצר וינסג מנהא קפף וכואני לאלאת'מאר ונחוהא פת'סמא תלך אלחבאל אל מפתולה מן הד'א אלנבאתאת עדנים (כ"י ערך עדן). ובעברית: פתילת העידן ויקרא כמו"כ באלף אידן והוא (ר"ל האידן) צמר יעלה על קצת העשבים כעין צמר גפן, ותאחז בו האור וכבר יפתלו מן אלה הצמחים וכיוצא בהם מן החלף והקנים וגירי האילנות וכדומה חבלים יעשו מהם מחצלאות ויארגו מהם קפות וטנא לפֵרות וכיוצא בזה, ושם אלה החבלים הפתלים מן אלה הצמחים עדנים. וכן תרגם לו ארן Weidebast. ויש אולי ליחד לגוף האילן המשקל הרגוש

אַיָּה[1]), ש"נ מ"ר אַיּוֹת. — שם עוף דורס חד הראות, hawk ; vautour ; Habicht : ואת הָאַיָּה[2]) למינה (ויקר' יא יד). נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין אַיָּה (איוב כח ז). — ובמשמעה זו השתמשו בשם איה בספרות החדשה: ה א י ה (דער האביכ'ט) Falco milvus, גדול כשכוי וטורף ודורס ארנבות ושפנים ועופות הקטנים מערבו (רא"ב למו' לינדא ו א). — ומ"כ: המחלקה הזאת תכלכל בתוכה את ה א י ו ת (תוה"ט, העופות).

אַיֵּה[3]), מלת שאלת המקום, כמו אֵי אֵי, wo ; où where : וישמש לרוב בנפרד: ויאמרו אליו (המלאכים אל אברהם) אַיֵּה שרה אשתך (בראש' יח ט). אַיֵּה האנשים אשר באו אליך (שם יט ה). הנה האש והעצים וְאַיֵּה השה לעלה (שם כב ז). ויאמר אליו זבל אַיֵּה איפוא פיך אשר תאמר מי אבימלך כי נעבדנו (שופט' ט לח). אַיֵּה נא אלהיהם (תהל' קטו ב). — ועם פעל אחריו: אַיֵּה המעלם מים את רעה צאנו אַיֵּה השם בקרבו את רוח קדשו (ישע' סג יא). — ואחרי השם: נדד הוא (הרשע) ללחם אַיֵּה (איוב טו כג).

אי"ה, ר"ת אם ירצה השם.

*איהא מיהא, השבעה שמשביע החזן את הממונים על הקול: א י ה א מ י ה א קיסתא פינסא איסור איסתוור סריאל משביע אני עליכם שתסייעו לי בקולי ואצעק ואתפלל בקול רם ובקול ערב כל היום הזה (ס' תפ' לר' נפתלי טריוש, ג' רגלים, בשם ר' משה הדרשן).

אִדָּן או אֻדָּן, ולהעמרנית שתחת הקלפה המשקל א י ד ן.

[1]) יש סוברים על שם קולו. — [2]) רסע"ג ור"י אבן גנאח תרגמו אלצדא, והוא הלילית. הרד"ק הביא: אומרים שהוא נקרא גאזא בלעז, ע"כ, והוא מה שקורין בצרפ' pic ובגרמ' Specht. תרגום השבעים מתרגם בויקרא באופן אחד ובאיוב באופן אחר. לפי השערת החוקרים החדשים הוא העוף הנקרא בערב' יויו a), על שם קולו יא יא והוא אחד ממיני העוף הרשום בפנים, ועל סמך זה השתמשו בו בעל ראש' למוד' ובעל תוה"ט. ולפי שאין הדבר מוכרע, שמוש המחברים האלה קובעי' משמעת השם הזה בלשוננו.

[3]) מָארך מן אֵי ונוספה תנועת יֵה לחזק השאלה, או מפני שהברה זו משמשת בלשונות השמיות במשמעת הרמז כמו פֵה. בערב' אַיְנַ b).

---

a) يُويُو   b) أَيْنَ

***אִיּוּךְ**[1], ש"ז, מ"ר אִיּוּכִים, — בפלוסופיה, תאור דבר מה באיכות מן האיכויות, Qualification : והתמה מהיות האומרים בתארים מרחיקים ממנו יתעלה הדמוי והאיוך (ר"ש אבן תבון, מו"נ א נב). ולא היתה כונתם לאיוך רק לא מצאו מלה מכוונת לצייר הדבר (ר"א הקראי, ע"ח עב).

***אִיּוּלָה**, ש"נ, סמי' אִיּוּלַת, — כח ועֹז : המלאכים וְאִיּוּלַת יכלתם (ר' ברכיה הנקדן, פסק' ט).

***אִיּוּם**[2], ש"ז, מ"ר אִיּוּמִים, — שה"פ מן אִיֵּם, הפלת אימה על איש : ומאיימין עליהם (על העדים) איום גדול (רמב"ם קדוה"ח). וענין האיום הזה כלו בלשון שהן (העדים) מכירין (שם, הל' שבועות יא יז). דברי הדיינים זה האיום שמאיימין עליו (ש"ע ח"מ לה יא). אמר לו (היהודי למרע"ה) דרך גדוף ואיום מי שמך לאיש שר ושופט וכו' (מלמד התלמי' יעקב אנטולי ואר"א מט ד). וכבר ידעת איום הנביאים בזה באמרו ודמו מידך אדרוש (ר"א הקראי ע"ח קיב).—ומ"ר במש' מורא ופחד : משגיח מחרך הללו בְּאִיּוּמִים (פיוט אאמיץ, ב סוכות).

אָיוֹם, עי' אָיֹם.

***אֵיזֶה**, לז' ולנק' אֵיזוֹ,—מלה להודיע אחד מרבים ולשאלה welcher ; lequel ; who : היו לפניו מינים הרבה וכו' מברך על איזה מהם שירצה (ברכ' ו ד). שכך היו כותבין על קרשי המשכן לידע איזו בן זוגו (שבת יב ג). רשב"י אומר אין קורין מעות אלא למי שהיה מתוקן מתחילה ונתעות ואיזה זה ת"ח הפורש מן התורה (חגיגה א ז). נפל הבית עליו ועל בת אחיו ואין יודע איזה מהם מת ראשון (יכמ' ז ד). איזה המרכב המיוחד (ספרא מצורע, פ' זבים ג). כלי שמקבל טומאה דרך פתוחו ואיזה זה כלי חרס (ספרי חקת קכו). — וגם בפעול : גזלתי לאחד מכם מנה ואיני יודע איזה מכם (ב"מ ג ד). גזל אחד מחמשה ואינו יודע איזה זה אומר אותי גזל וזה אומר אותי גזל (גמ' שם לז).—ועם בכל"ם : באיזה שלחן אמרו (שאסור להעלות בשר בחלב) בשלחן שאוכל עליו (חול' ח א). א"ר יוסי וכי באיזה מדרס נגע זה (כלי' כז ט). באיזה לשון הם מדברים (ספרי דבר' כ). באיזה דרך נלך לעיר (עירובין נג :) . — גזל אחד מחמשה ואינו יודע מאיזה גזל (יכמ' טו ז). פ"א הייתי מהלך בדרך וכו' אמר לי רבי מאיזה מקום אתה אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים (אבו' ו ט). בא לו לכתוב את המגילה מאיזה מקום הוא כותב מאם לא שכב איש וכו' (סוט' ב ג). אמר ר"ש מצאני ר"י בר' ציידין ואמר לי וכו' מאיזה טעם אמרתי לו לפי שא"א לעבודה בלא שחיטה (תוספתא זבחים א ה). — ובאיזה צד, כאיזה צד, במקום כיצד : באיזה צד סדר הסעודה אורחין נכנסין ויושבין ע"ג ספסלים (תוספתא ברכות ד ח). איני יודע באיזה צד אוהבים את הקב"ה (ספרי ואתחנן לג). רבי יונתן אומר מצינו נדר שאינו מתחלל על ידי אחרים אלא בו הרי הוא מפר כאיזה צד אמר קונם פירות העולם עלי הרי זה יפר (ספרי מטו' קנה). באיזה צד היו עושין (מד"ר במדב' פ"ד). — ולנקבה איזו: ואי זו היא קולנית כל שהיא מדברת בתוך ביתה ושכניה שומעין קולה (כתובות ז ו). רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם (אבות ב א). א"ר יוסי וכי מי מודיעני איזו היא גדולה ואיזו היא קטנה אלא הכל לפי דעתו של רואה (כלים יז ו). איזו היא מחלוקת שהוא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי (אבו' ה יז). אמר להם (ריב"ז לה' תלמידיו) צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם (שם ב ט).—ופעול : קדש אחת מחמש נשים ואינו יודע איזו קדש (יבמות טו ז). הרי עלי מנחה יביא איזו שירצה (מנח' יג א). — היו בודקין אותן (את העדים) בשבע חקירות וכו' באיזו שנה וכו' באיזו שעה (סנהד' ה א) . — ועם ל בראשה : רבי שמעון אומר מיבם לאיזו מהן שירצה או חולץ לאיזו מהן שירצה (יכמ' ב ב). יתר מכן אמר ללבלר כתוב לאיזו שארצה אגרש פסול לגרש בו (גיט' ג א).— ויש שהשתמשו בו במשמעת קצת גם לרבים, אעפ"י שאיננו נכון : שאלו תלמידיו את ריב"ז באיזו כלים פרה נעשית אמר להם בבגדי זהב (ספרי חקת קכג:). איזו מים כשרים ואיזו פסולים לנטילה (או"ת קס א). — וכמו"כ במלת איזה[1] : נאמרו דברים בפה ונאמרו דברים בכתב ואין אנו יודעין איזה מהן חביבים (ירוש' מגילה ב עד ד). על איזה הוצאות חייב מנהתורה (או"ת שמז א). ור' אליה טוען שאם דודו ר' משה הנז' לקח איזה מעות (שו"ת מהרשד"ם חו"מ טו). כי איזה רשימות הן בהכרת

---

[1]) מן המ"לח אֵיךְ, עי"ש.

[2]) מן אים, עי"ש.

[1]) בארמ' ולימא לן מר איזה מהן (שבת קמה).

לא נבונות (ש"י רפפורט, הקד' תש' ג"א דוד קסל). ואיזה מכתבי מסחר (מ"א גנזבורג, הקד' קרית ספר). מוצא לנחוץ לעשות בו (בהמאמר) איזה השמטות קטנות (יל"ג, אגרות, כ כה). — ובמשמעת יהי מה שיהיה: שמא יתשב ויאמר איזה דבר היה במקומה (ר"י אבן תבון, או"ד לרס"ג א ד). ושהמלך יתן איזה כסף (יוסף הכהן, דה"י למלכי צרפת ועותמן מד). ותלמי המקדוני היה איש חכם ונבון ואוהב לקרא בספרים מאיזה חכמה יהיו ומאיזה דת ומאיזה עם יהיו (מעשיות, ביה"מ ילינק יז). והם רעות הבאות לפעמ' על האדם לטוב לו למרק איזו זוהמא או טומאה שבנפשו וכו' וכשהקב"ה מביא יסורין וכו' למרק איזה חטא שצריך כפרה (מרפא לנפש רפאל מנירלי יז:).

*אֵיזֶהוּ, לו', מרכבת מן אי זה הוא, מלת שאלה: איזהו פרט הנושר בשעת בצירה (פאה ז ג). איזהו ערים הנוטע שורה של חמש גפנים בצד הגדר (כלא' ו א). איזהו שחול שנשמטה ירכו (בכור' ו ז). איזהו טוב ברע בעלי מומין שקדם הקדשן את מומן (תמיד א ב). איזהו תם ואיזהו מועד (ב"ק ב ד). איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם (אבות ב א). איזהו חכם הלומד מכל אדם וכו' איזהו גבור הכובש את יצרו וכו' איזהו עשיר השמח בחלקו (שם ד א). ואיזהו דבר של עולי בבל (נדר' ה ה). איזהו גט ישן כל שנתייחד עמה אחר שכתבו לה (עדיו' ד ז). איזהו דבר שהנשמה נהגית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו הוי אומר זה הריח (ברכ' מג:). — ולנקב' אֵיזוֹהִי: איזוהי[1]) חצר שהיא חייבת במעשרו' ר' ישמעאל אומר חצר הצורית שהכלים נשמרים בתוכה (מעש' ג ה).

*איזו, עי' איזה, איזוהי, עי' איזהו.

*אִיטָן[2]), ש"ז, — עשב, אחד ממיני הגמי הגדלים באפר[3]), Lieschgras; laîche; cat's tail: החשיפה והאיטן[4]) והגמי וכל הגדילין באפר מיני דשאין (תוספתא כלא' ה ח).

[1]) כך ברוב הנוסח' וכן בגמ' ניד' מז:

[2]) מקור השם לא ידוע. — [3]) ר' שמואל גמע בהאגור ויתר המבארים. והר"ש בובר פרשו כמהים ופטריות מלשון יונית ἴτον ונמשך אחריו ש' קרוים, אך כבר דחה זה החכם ע' לֶו בהערותיו לספרו של קרוים. — [4]) בספרי הדפוס, ובתוספתא צוקרמן אוטן.

אֵיךְ[1]), — מלת שאלה ותמה, באיזה אופן, wie? how? comment?: כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את אבי (בראש' מד לד). ותאמר אליו (דלילה אל שמשון) איך תאמר אהבתיך ולבך אין אתי (שופט' יו יה). ויאמר שמואל (לה') איך אלך (למשח את דוד למלך) ושמע שאול והרגני (ש"א יו ב). ויאמר דוד אל הנער המגיד לו איך ידעת כי מת שאול (ש"ב א ה). ויאמר אליו דוד איך לא יראת לשלח ידך לשחת את משיח ה' (שם שם יד). ויועץ המלך רחבעם את הזקנים אשר היו עמדים את פני שלמה אביו בהיתו חי לאמר איך אתם נועצים להשיב את העם הזה דבר (מ"א יב ו). — ועם ו העטוף: אך הנה אשתך הוא וְאֵיךְ אמרת אחתי הוא (בראש' כו ט). הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו השיבנו אליך מארץ כנען וְאֵיךְ נגנב מבית אדניך כסף או זהב (שם מד ח). וידבר משה לפני ה' לאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי וְאֵיךְ ישמעני פרעה (שמות ו יב). — ובלי שאלה: ותאמר (נעמי לרות) שבי בתי עד אשר תדעין איך יפל דבר (רות ג יח). ויבא אחד מהכהנים אשר הגלו משמרון וישב בבית אל ויהי מורה אתם (את השמרונים) איך ייראו את ה' (מ"ב יז כח). — ולתמה והשתוממות: איך נפלו גברים בתוך המלחמה (ש"ב א כה). ונשאת המשל הזה על מלך בבל ואמרת איך שבת נגש (ישעי' יד ד). איך נפלת משמים הילל בן שחר (שם שם יב). כי קול נהי נשמע מציון איך שדדנו (ירמ' ט יח). איך נלכדה ששך ותתפש תהלת כל הארץ איך היתה לשמה בבל בגוים (ירמ' נא מא). ונשאו עליך (על צור) קינה ואמרו לך איך אבדת נושבת מימים (יחזק' כו יז). ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי (משלי ה יא-יב). — ולהתרגשות הנפש: איך אתנך אפרים אמגנך ישראל איך אתנך כאדמה אשימך כצבאים נהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומי (הושע יא ח). — ׳ובחכמת ההגיון, הָאֵיךְ: ודע כי הסוגים העליונים לכל הנמצאות לפי מה שבאר אריסטו יוד מינים, הסוג הראשון העצם, הסוג השני הכמה, הסוג השלישי האיך (במה"ג להרמבם שער י). כי אלו הם משער האיך והאיך מצד שהוא איך וכו' (רש"ט, מו"נ ב הקד' יא). — ׳ובנוסחאות השטרות יש שתבוא מלת איך להתחלת עצם המעשה שעליו נכתב השטר;

[1]) לפי דעת חוקרי הלשון מקצר מן אֵיכָה, עי' זה הערך

זכרון עדות שהיה בפנינו ביום פלוני בירח פלוני בשנת פלוני למניינא דרגילנא למימני ביה במתא פלוני דעל מקום פלוני מותבה א י ך פלוני ב"ר פלוני אמר לפנינו הוו עלי עדים (נוסח עתיק של שטר אירוסין ספר השטרות של הר"י ברצלוני). ביום פלוני בכך בשבת בכך וכך לירח פלוני וכו' במתא פלונית א י ך פלוני בר פלוני חתן דנא אמ' לה לפלוני' וכו' (שם, שטר כתוב').

°אִיֵּךְ [1], פ"י, — במחקר, יחס איכות לדבר, qualifizieren ; qualifier ; qualify : שדעתם ע"ה לא היתה לְאַיֵּךְ (ר' אהרן הקראי, ע"ח ע ז).

°אִיֵּךְ, — נִתנה לו איכות מה : כי הנמנע מציאות איכות אלא ב מ א ו י ך מפני שהאיכות מקרה ו ה מ א ו י ך עצם (א' חסדאי תרג' ס' יסודו' לר"י ישראלי).

— °נִתְאַיֵּךְ, — א) יחסו לו איכות, qualifiziert werden ; être qualifié ; be qualified : ואין ענין אמרם לא י ת א י ך אלא שאינו בעל איכות (ר"ש אבן תבון, מו"נ א נב). — ב) קבל איכות מהאיכות, eine Eigenschaft bekommen ; prendre une qualité ; acquire a quality : אם יהיה כלו (הרוח החיוני) מתילד בלב ו י ת א י י ך בשאר המקומות (ר"י אברבנאל, ברא' א ורוח). וכל אחד מאלה המזגים השמנה לא ימלט אם שיהיה בלי חמר והוא שיתחדש בגוף אותו המזג איכות לבדה מבלי ש י ת א י י ך הגוף בה וכו' שיהי' הגוף אמנם נ ת א י י ך באיכות מאיכות אותו המזג (קאנון א א ב א). כי יש לאנשי הודו מזג וכללם יהיו בריאים בו ולאשכנזים מזג אחר יהיו בריאים בו וכו' כי הגוף ההודי כאשר י ת א י י ך במזג האשכנזי יחלה או ימות וכן ענין הגוף האשכנזי כ ש י ת א י י ך במזג ההודי (שם א א ג א). כי האיכות ההיא (של חולה הנכפה) אם נ ת א י י ך בו המוח ראוי שתהיה הכפייה דבקה בו (שם ג ה ד). ולו י ת א י י ך הכושי במזג האשכנזי והאשכנזי במזג הכושי יחלה (פרד' רמוני' רש"ע ו ע יע). ימצא בטבע בעלי חיים מהממית בניצוצי עינם למה ש י ת א י י ך באויר מזג ארסיותו (נוה שלום, אבר' שלום ה ד). שהגרמים אינם מ ת א י י כ י ם בדבר מאלה האיכיות (שם ח ו קכו :).

אֵיכָה [2], — א) מלת שאלת באיזה אופן, כמו אֵיךְ, wie ; comment ; how : אֵיכָה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם (דבר' א יב). כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני אֵיכָה אוכל להורישם (שם ז יז). ויאמרו בני ישראל (לבני בנימין) דברו אֵיכָה נהיתה הרעה הזאת (של הפלגש בגבעה — שופט' כ ג). — ולתמה, ולהשתוממות : אֵיכָה היתה לזונה קריה נאמנה (ישעי' א כא). נדו לו (למואב) כל סביביו וכל ידעי שמו אמרו אֵיכָה נשבר מטה עז מקל תפארה (ירמ' מח יז). אֵיכָה ישבה בדד העיר (איכה א א). — ב) כמו אֵי, אַיֵּה, הגידה לי שאהבה נפשי אֵיכָה תרעה אֵיכָה תרביץ בצהרים שלמה אהיה בעטיה על עדרי חבריך (שה"ש א ז). — ג) °בחשבון, בשברים, המספר התחתון שהוא מורה לכמה חלקי' נחלק הדבר : ולהיות שמנין הנאחז באחדות הוא מוליד הציור בלב מגודל השבר לכן יקרא ציון ההוא א י כ ה (כליל החשבון ג). המספר התחתון מורה על מנין כל החלקים שנתחלק בו האחד השלם ונקרא בשם א י כ ה (יסודי חכמ' השעור ח"ס חשבון הכללי ג).

אֵיכֹה, — כמו אֵיפֹה, אַיֵּה, ויאמר (מלך ארם לעבדיו) לכו וראו אֵיכֹה הוא (אלישע הנביא) ואשלח ואקחהו (מ"ב ו יג).

אֵיכוֹ [1], כמו אֵיכֹה, במשמעת אֵיפֹה, (מ"ב ו יג).

°אֵיכוּת [2], אֵיכֻ- ס"נ, מ"ר אֵיכֻיוֹת, — מה שעושה דבר כך או כך, Eigenschaft ; qualité ; quality : כשם שכל דברים שמתחייבים ונעשים בעולם בהשתנות עקרם מהבריאה ומן היצירה הנבראת מששת ימי בראשית מארבע טבעים ומן א י כ י ו ת ואותות שמן האש והאויר והמים והארץ נצמדים (נסי ב"ר נח הקראי, לקוטי קדמ' נספח' ג). ותראה פעולתו בו ו ב א י כ ו ת פעולתו והתפעלותו (ראב"ע, ספר השמ'). אחר כך יאמרו (הסוברים שהעולם נעשה במקרה) איך היו (החלקים) מקדם זה הקבוץ העל מה שהם או על זולתו ואם היה ענינם בהפך מה שהם עליו איך חושבים ה א י כ ו ת ההיא (ר"י אבן תבון, או"ד א).

---

1) מן אֵיךְ, ועי' הערה לערך איכות.

2) מרכב מן אי ומן כה.

---

1) כך הקרי במקום הכתיב איכה.

2) בנוהו המתרגמים מלשון ערבי' עפ"י השם כֵּיפִיָּה a) בלשון זו מן כֵּיף—איך. ובמחזור קרובץ ארג'יל מנקד אֵיכוּת : מהות וכמות וְאֵיכוּת ראשון (שבת ותוה"מ פסח, הערוך כשכת'), וכן קריאת הספרדים.

---

a) كَيْفِيَّة

האיכות בכלל היא שם לתכונה אשר בהם יאמר לאישים כלומר הפרטים **איך** הם נשאים והם אשר בהם יענה שאלת השואל על איש **איך** היא (ר"ש אבן תבון, באור מלות זרות כמו"נ). והמשל השלישי בתארך האדם **באיכות** המתפעלת והפעליות כאמרך פלוני הכעסן או הקוצף או הפתדן או הרחמן (הוא, מו"נ א נב). אבל היה זה האור **איכות** מתפשט[ת] באויר בלתי מושפע[ת] מניצוצות גשם מאיר (ר"י אברבנאל, ברא' ויהי אור). ואחרי שסדרנו **איכות** השגותינו לדברים נבאר עכשיו אנה ימצאו הדברים (יוסף לדיק, עולם קטן שער א). הפרק הב' **באיכות** הולד הליחות (קאנון א א ד). וכן במהות הנכסים אם הם קרקעות או מטלטלים וכן **באיכותם** ר"ל אם נפלו לו בירושה (ר"י בר ששת, תש' תסח). לא נודע לך אופן השטר **ואיכותו** אלא נאמר לך בסתם שיש לו שטר מתנה (הר"י קולון תש' קסא). עוד הבדל אחר בין ספר משלי לספר הזה בענין **איכות** המליצות (בן זאב, הקד' בן סירא). — ומ"ר: בכל צורה מהן נמשכו אחריה שתי **איכיות** (ר"ש אבן תבון מו"נ ב יט). בהיותינו משיגים מציאותם (של היסודות הפשוטים) ומספרם **ואיכיותיהם** המיוחד' הנה לא ידענו צורותיהם העצמיות אשר מהם ימשכו אותם האיכיות (ר"י אברבנאל, פרוש מ"א ג). וזה שהגשמים אמנם יפעלו קצתם בקצתם ויתפעלו קצתם מקצתם **באיכיותיהם** לא בצורותיהם העצמיות (רלב"ג, מלחמות, מאמר ה, ג ג). אין ראוי לדמות לו (לאל) דמויים שהם **איכיות** שבב"א (ר"מ קורדוירו, אלימה ב ב). והאויר והדם מתדמים בשתי איכיותיהם (רד"ק יחזק' יד יח). ואלה הכחות הטבעיים הארבעה יעבדום **איכיותיהם** הד' הראשונים ר"ל החום והקור והלחות והיובש (קאנון א א ו ג).— ומצוי הדבור קטן הכמות ורב **האיכות** (הקד' חוות קסה, ר"י ערמאה).— ובחכמת החשבון כמו אֵיכָה, המספר התחתון בשברים (ספר' עוכר לסוחר, ה). ומ"ר, **איכותים** (שם ו).

אֵיכוּתִי, ת"ז, נק' ־תִית, מ"ר ־תִים ־תִיוֹת, של איכות, ואחרי המשך התנועות **האיכותיות** (דרך אמונה אבר ביכאגו ב, יה ע"ק ג).

אֵיכָכָה[1], — מלת שאלה כמו אֵי, אֵיכָה, ביתר נתח, how ; comment ; wie : פשטתי את כתנתי אֵיכָכָה[2] אלבשנה רחצתי את רגלי אֵיכָכָה אטנפם (שה"ש ה ג). כי אֵיכָכָה[1]) אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי וְאֵיכָכָה אוכל וראיתי באבדן מולדתי (אסת' ח ו).

***אֵיכַן**, כמו *היכן: בבגד אין לי אלא בגד שיש לו **לאיכן** שיפשה בגד שאין לו **לאיכן** שיפשה מניין ת"ל והבגד (ספרא תוריע פ' נגעים פ' יג). — ובפרט מצוי בתלמוד ירוש': עד **איכן** הוא אומר בש"א עד אם הבנים שמחה ובה"א עד חלמיש למעיינו מים (במשנה ירוש' פסחים י ה). **איכן** יצאת בת קול (ירוש' ברכ' א ג ב). **איכן** הוא מצוי (שם ה ת ד). **מאיכן** למדו תפלות (שם ד ז.). **לאיכן** מצילים אותן (שם שבת יו טו ג). **איכן** היא טובתו של זה **איכן** היא אריכות ימיו של זה (שם חגיגה ב עז:). מצורע אין לו **איכן** להגן זב יש לו **איכן** להגן בכל ירושלם (שם פסח ז לה:). עד **איכן** היו קיימות (מד"ר, שה"ש יפה את). אמר (יוסף לבנו מנשה) ראה **לאיכן** הם (השבטים) הולכים (תנח' בוכר מקץ יז). **ומאיכן** נלמוד שהרי הלכה כרבי (הלכ' פסוק' 47).

איכפת, עי' אִכפת.

אַיָּל[2]), ס"ז, מ"ר אַיָּלִים, לנק' אַיָּלָה וְאַיֶּלֶת, מ"ר אַיָּלוֹת, — סמי' אַיְלוֹת, שם חיה ארוכת הרגלים קלת המרוץ, בעלת קרנים מסתעפות, stag ; cerf ; Hirsch : אַיָּל וצבי ויחמור (דבר' יד ה). אז (בצאת ישראל מבבל) ידלג כַּאַיָּל פסח (ישעי' לה ו). עד שיפוח היום ונסו הצללים סב דמה לך דודי לצבי או לעפר הָאַיָּלִים על הרי בתר (שה"ש ב יז). היו שריה (של ירושלים) כְּאַיָּלִים לא מצאו מרעה (איכ' א ו).—ולנק': נפתלי אַיָּלָה שלחה (ברא' מט כא). — וְאַיֶּלֶת עי' במקומו. — ומ"ר: משוה רגלי כָּאַיָּלוֹת (תהל' יח לד). — וסמי': השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או

[1]) מרכב מן אי ומן ככה — [2]) הנגינה כראוי על כָּכָה. — [1]) הנגינה מלרע, עפ"י המסרה, ולא מצאו החכמים פתרון לזה, ואין לאמר שהסבה לזה היא האות א ש̄ אוכל הבאה אחריה, כי גם באיככה אלבשנה באה א אחריה. רק גם בערבית בפרט ההמונית יטעימו במלות קריאה מלרע: יא פטמה ! וכן יחברו הערבים בדבור ההמוני בנגינה אחת מלות אחרות בקריאה, כמו: יא-מחמד-אפנדי ! (ספיטא, דל"ע של מצריס, דף סא).

[2]) בער' אַיִּל ואִיַּל[a]), שם להזכר של חיה זו. ואין לעמד על מקור המלה.

a) أَيِّل إِيَّل

באילות השדה (שה"ש ב ז).— וכנוי לאשה יפה: אורבי מחולות אוהבי כלולות חושקי יעלות נושקי אילות (כתינ' עולם יד יא יז).

*ארזיל, עֹפר.

יחמור, ממיני הצבי.

*כוי, מין צבי.

ערג, יאמר על קול צעקת האיל. — עֹפר הקטן של האילה. — *ערזיל, כמו ארזיל.

*פצל, קרני האיל מפצילות, מסתעפות כמו ענפי האילן. — *פצול, כל אחד מסעיפי הקרנים.

*צהל, צהלה, קול צעקת האיל.

איל[1]), ס"ז, סמי' איל, מ"ר אילים אלים, סמי' אילי, — א) הזכר בכבשים, כשהוא יותר מבן שנה, Widder, bélier; ram: איל תמים מן הצאן (ויקרא ה יח). איל אחד כבש אחד בן שנתו לעלה (במדבר ז־טו). ואשא עיני ואראה והנה איל אחד עמד לפני האבל ולו קרנים והקרנים גבהות וכו' ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה (דניאל ח ג־ד). ואת איל המלאים תקח (ויקרא כט לא).—ומ"ר: וערות אילים מאדמים (שמות כה ה). הים ראה וינס הירדן יסב לאחור ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן (תהל קיד ג־ד).—וסמי': זה עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו ואילי צאנך לא אכלתי (בראש' לא לח). — ואילי נביות, מפורסמים בטובם: כל צאן קדר יקבצו לך אילי נביות ישרתונך יעלו על רצון מזבחי (ישע' ס ז). — ומשל לקרבן מובחר, לכפרה: ת"ר כל אלו (הסכומים לבושת) שאמרו דמי בושתו אבל צערו אפילו הביא כל א י ל י נ ב י ו ת שבעולם אין נמחל לו עד שיבקש ממנו (ב"ק לב.). — ב) ראש, מנהיג, חשוב[2]), Adeliger, Führer, Haupt; noble, chef; head, leader: אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד (שמות יה יה). ויקח (מלך בבל) מזרע המלוכה (של יהודה) ויכרת אתו ברית ויבא אתו באלה ואת אילי הארץ לקח (יחזק' יז יג). — ג) במלאכת הבנין, כעין עמוד בולט מהכתל, וכן מלבן בולט סביב להפתח[3]), להחלונות, Wandpfeiler, vorspringendes Gesims; colonne en saillie, chambranle; jamb: ואת פתח הדביר עשה דלתות עצי שמן האיל מזוזות חמשית (מ"א ו לא). וחלונות סביב סביב לפנימה ואל איל תמרים (יחזק' מ יו). וימד איל הפתח שתים אמות (שם מא ג). ועמדים אל האילים אחד מפה ואחד מפה (שם מ מט). — ד) *כלי מלחמה, קורה ארוכ' לנגח החומה, Sturmbock; bélier; battering ram: ויהי אורך ה א י ל ההוא ל' אמה (יוסיפון פז). ויערך (טיטוס) ארבעה א י ל י ברזל לנגח בהם את החומה (שם). כלם היו א י ל י עגלות ולכלם ראש עגול ואטום וצואר עב (שם). כמו שעושין א י ל י הברזל לנגח החומה (רד"ק שרשים ערך כר). וזה מעשה א י ל הברזל וכו' יקחו ראשונה קורה גדולה ועבה וישימו בראשה כובע גדול וחזק בתבנית איל (מעשיות, כיה"מ ילינק א). חן אשה בנחת קולה והומיה כמחי קבל וכאילי ברזל במלחמה (בן זאב, תרגום בן סירא כו). — ועי' כבש. — ואילי נחשת, במשמ' מקלעים (יוסף הכהן, דברי הימים למלכי צרפת ועותמן). — ה) *כלי בצורת איל בהספינות: היה מנהג הספנים לעשות כמין א י ל[1]) של עץ וממלאין אותו ממון (ערוך ערך איל א). בכל ספינה היו עושין דמות איל מעץ לנחש ולסימן שתהא הספינה קלה בהליכתה

---

[1]) באשורית איל. בער' איל a) זכר היעלים וכדומה. — [2]) עי' אול, והערה שם. — [3]) לא גזרת המלה ולא מקומו בכתוב ולא פרוש מסור אינם נותנים בית אחיזה לגדר בברור מהותו של הקשוט הבניני הזה. המפרשים הקדמונים פליגים; אונקלוס תרגם אלהי ואיליא. וכן אמות הספים וזעו אילות ספיא, ויש לחשב כי בזמנו היתה מלה זו עוד ידועה; מנחם בן סרוק פרש: מפתח עגול כבנין. ר"י בן גנאח סובר כמו תרגום שאילים הם כמו אמות הספים. רש"י מפרש: אילי הפתח הם המזוזות. רד"ק, רלב"ג ואברבנל פרשו להפך איל הסף העליון שעל המזוזות. ורוב האחרונים הסכימו שהוא הבליטה כעין עטרה סביב הפתחים והחלונות. — [1]) בארמית: מן שית מילי איעתר רבי עקיבא מן כלבא שבוע מן א י ל א דספינתא דכל ספינתא עבדין ליה מן עינא זמנא חדא אנשיוה על כיף ימא אתא הוא אשכחיה (נדר' נ. — מן ששה דברים נתעשר רבי עקיבה מן כלבא שבוע, מן איל הספינה, שבכל ספינה עושים אותו (את האיל) מן ע י ן פעם אחת שכחוהו על שפת הים ויבא הוא וימצאהו), ופרשו הערוך רשי ור"נ וכו' כי היו עושים צורת איל וממלאים אותו דינרי זהב, וזהו מה שמצא ר"ע. אך לפי"ז קשה למה ספר ממה היו עושין את האיל? והגרסה שהביא רש"י מ י ן ע נ א, שר"ל מין צאן, היא דחוקה מאד מפני שענא צאן הוא שם הקבוץ ואי אפשר לאמר עשה מין צ א ן, ומדוע לא נאמר מין כבש, כיון שהכלי

a) أَيِّل

כ א י ל והיו ממלאין אותו דינרי זהב (ר"נ נדליס נ.). — ״איל בעל קרנים, כנוי למי שאשתו זונה תחתיו : Hahnrei ; cornard ; cuckold פלונית ישאלו עליה איה הקדשה היא בעינים ובעלה הוא האילי[1]) אשר ראית בעל הקרנים (עמנואל, מחב' ה).

איל[2]), ס"ז מ"ר אילים,—אילן, עץ, Baum ; arbre ; tree : עד איל[3]) פארן אשר על המדבר (ברא' יד ו). כי יבשו[4]) מאילים[5]) אשר חמדתם ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (ישע' א כט). וקרא להם (לאבלי ציון) אילי הצדק מטע ה' להתפאר (שם סא ג).

איל[6]), ס"ז, מ"ר ״אילים,—כח ועז, Kraft;force;might: כי שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו נחשבתי עם יורדי בור הייתי כגבר אין איל[7]) (תהל' פח ד-ה).— ופשט השמוש הזה בספרותנו : לך הצור לך נאוה תהלה ואתה אל ומידך אילים (ר"ש הנגיד, סלי תעם). כגבור אין איל וכאורת נס ובורת ומר צורת (שיר היחוד יום ד). אבל אחרי אשר למצא חפץ להשיג

נקרא איל, וגם הגרסה שהיתה אולי לפני הערוך עבדין להמין אילא, במו"כ דחנקה, כי עכ"פ קשה, שהעיקר שהיו ממלאים את האיל-דינרי זהב חסר מן הספר, ל ו י פרש חוטם הספינא. וקוהוט גזר מלשון פרסית ויונית, אך כלם אינם נמלטים מהדחק. — [1]) לפי לשון איטלקית beco cornoudo, ר"ל תיש בעל קרנים.

[2]) משקל איד, חיק, ריח, ואין לעמד על מקור מלה זו, ועי' הערה לערך אילן. — [3]) תרגום מישר. מנחם בן סרוק : מפתח עגול בבנין, ריב"ג נ ש ר ויתכן להיות כמו שאמר התרגום מ י ש ר.— [4]) תרגום ובשלשה כתבי יד : תבושו. — [5]) תרגום, מנחם בן סרוק, ר"י בן גנאך, ורד"ק : אילנות. ורש"י פרש שהוא מין אילן מיוחד ולעז אול"מא.

[6]) ממשקל זה ממש לא נמצא בתנ"ך אלא עוד שם אחד והוא אמר, ויש בחטף פתח אנך. ורבים ע"מ פעל : יקר, כפר, שרד. ואין למלה זו אחות בשאר לשונות השמיות, זולתי אולי בסורית אילא במשמעת עזר. אך לא באשורית. ובערבית בין המלים הרבים שיש בה למושג הכח אין אף אחת שתדמה קצת לאיל, וזה קצת תמוה במושג יסודי קדמון כזה. ולכן יש חשדים מלה זו שהיא אחת מאותן המלות בלשוננו שנוצרו בטעות. אך אין בודקין ביחס המלים שבתנ"ך, ואיל נולדה במערכה טובה וחבה מיוחדה נודעה לה מהפיטנים והסופרים יתר מלמלים אחרות שאין שום פקפוק ביחוסן השמי. — [7]) תרגום חילא. מנחם בן סרוק : כגבר אין איל וכו' ענין כח ומעוז הוא. וכן ר"י בן גנאח, רש"י, ראב"ע ורד"ק וכו', וכן החדשים.

איל ולהוסיף עילוי ותלוי ראש לא חמלת (ר' ידעיה בדרשי, בחי"ע טז). ראשית גבורה איל ותוכה גבורה ואחריתה תלאה (אסף ב סו יד). — ועי' אילות. — וגזרו מזה הפעל ״איל, ״איל שלקמן.

״איל, פ"ע, עתיד תאיל, — היה חזק, stark sein, : être fort ; be strong : מה א י ל ו[1]) פלאי נסיך (ר"א קליר, ב פסח). בכל מעשיך היה מהיר וחלי לא יקרב אליך יגע בחפצך אז תאיל (בן זאב, בן סירא לא ל).

״איל, פ"י,—איל אותו, נתן לו כח ועצמה kräftigen; rendre fort ; make strong : הסבית שועה מאמולת שבעה ואז אל שעה ואיל ישועה (הקליר, פורים, תמימים). רגיל מהר עוד לאילי (הוא, פ' פרה). אילני ואמצני מרפיון וחיל (פיוט, ירחתי בפלותי). צור יאזרהו ובעוז י א י י ל ה ו וחן וחסד ימצאהו (ר' שלמה רחם ישיבה, שנת אשלה, JQR .1092). בצר לי קראתיו ולא נטשי אילי וחילי ולא בזה לחשי (מזה ברכי קלונימוס, לו תכתה נפשי, אחרון פסח). והואיל שהקב"ה א י י ל את האדם (ר' ברכיה הנקדן, פסקה כב).

— פע' ״איל : הוספתי על אמונתי חזוק ותקנתי מחשבותי בעוצם אמוץ והאמנתי בשכל מאיל כי עורי הנפש וגנאיה וכו' (ר' ברכיה הנקדן, פסקה לא).

***איל**[2]), ס"ז, מ"ר אילים, — תולעת הענבים, Wurm der Weintraube ; ver qui pique le raisin ; grape-worm : נהוג אצל המדברים עברית בא"י.

אילה, עי' איל.

אילו, עי' אלו.

אילולי, עי' אלולא.

***אילונית**[3]), ס"נ, מ"ר אילוניות, אשה עקרה מטבעה ודמות גבר לה במקצת, קולה עבה, אבריה גסים[4]) וכדומה, unfruchtbare und männliche Frau ; femme stérile et hommasse ;

---

[1]) במחזורים נקוד אילו, אך זה בודאי שבוש, כי אין ע ב ר כזה בקל. והפעל מהפעל הזה משמש אצל הקליר יוצא.

[2]) בארמ' : א"ר יהודה מקק דסיפרי תכך דשיראי ו א י ל א דעינבי ופה דתאיני והה דרימוני כולהו סכנתא (שבת 5. — מקק של ספרים ותכך של משי ו א י ל של ענבים ופה של תאנים והה של רמונים כלם סכנת).

[3]) נגזר מן איל, בתנ"ך לא נמצא משקל פ ע ל ו נ י ת — [4]) בגמרא כתובות יא. פרש רב נחמן :

sterile and manlike woman: כהן הדיוט לא ישא א י ל ו נ י ת אלא אם כן יש לו אשה ובנים ר' יהודה אומר אע"פ שיש לו אשה ובנים לא ישא א י ל ו נ י ת (יבמות ו ה). וכן א י ל ו נ י ת לא חולצת ולא מתיבמת (שם ח ה). בת עשרים שנה שלא הביאה שתי שערות תביא ראיה שהיא בת עשרים שנה והיא א י י ל ו נ י ת (נדה ה ט). בוגרת ו א י י ל ו נ י ת כתובתן מאתים (תוספת' כתו' א ג). פרט ל א י י ל ו נ י ת שאינה ראויה לזרע (שם סוטה ה ד). ואיזו היא א י ל ו נ י ת כל שהיא בת עשרים ולא הביאה ב' שערות ואפילו הביאה לאחר מכאן הרי היא כ א י ל ו נ י ת לכל דבריה ואלו הן סימניה כל שאין לה דדים ומתקשה בשעת תשמיש רשב"ג אומר כל שאין לה שיפולי מעים כנשים רשב"א אומר כל שקולה עבה ואינה ניכרת בין אשה לאיש (גמ' יבמ' פ:). לאחר שנשאת נמצאת יבמתו א י ל ו נ י ת (הל"ג רמד). עקרה מחמת מזל שכבר נישאת לשלשה בני אדם ולא ילדה להן והוחזקה עקרה א י י ל ו נ י ת ממעי אמה ויש לה סימנין שאין לה שערות ולא דדין (רשי עירו' מז.).—ומ"ר: וכולן (הנשים שנזכרו שם) אם מתו או מיאנו או נתגרשו או נמצאו א י ל ו נ י ו ת צרותיהן מותרות (יבמ' א א). — ועי' עקרה.

****אַיְלוֹנִית**[1], ש"נ,—מין נחש: ה א י ל ו נ י ת והוא נחש נקרא דורישוש זה מעוט ב א י ל נ ו ת (קאנון ד ו ג מב).

אֱיָלוּת[2], ש"נ, — כח ועצמה ומחסה, Macht, Stärke force, puissance; might: ואתה ה' אל תרחק אֱיָלוּתִי[3]) לעזרתי חושה (תהל' כב כ). — והשתמשו הסופרים במלה זו הרבה: אֱיָלוּתִי, קחה נפשי למען נשא יגון אשר כזה לא יכולה (ר"ש הנגיד, ומי יתן ויעלני). רפא נא את שברם ונחם אבלותם כי אתה סברם ואתה אֱיָלוּתָם (ר"ש בן גבירול, שמרון קול תתן). וסר לבי וכשל מאד כחי וכלתה א י ל ו ת י (הוא, שירי שלמה דוקס לד). ראה נא שועתם שעה נא תפלתם בפעם ראשנה היה נא אֱיָלוּתָם (סוטענו' יום א). טובך על א י ל ו ת י יחלתי בגלותי (סדו' רב עמרם סלי' ב). שקרא אברהם והודיע לבריו' סוד הנהגת העולם בכללו שהוא בשם ה' החסין בכח שיש לו א י ל ו ת בכלם (רמב"ן, ברא' כא לג). משלו בנו עבדים ואנחנו בגלות הושיע ה' כי בך אֱיָלוּת (שלמה, גאולה שבת ב אחר פסח). אשר שמך א י ל ו ת ה בעניה ובדלותה ואל תפן לסכלותה והקם את שפלותה נדהמה בגלותה וסוערת כאניה (סלית' מנה' אויגניון אשמור' ליל ב, נלר רוב). שהם (השמים) מספרים הכח ו ה א י ל ו ת שלו (ר"א הקראי, פ"ח לב). — וכח האדם: על כן תברך כראוי לך כפי קדשך כבודך וגדלך ומפי הכל בכל אֱיָלוּתָם כפי מדע אשר אתה חננתם (שיר היחוד יום א). ואף אם ראה כי יש אתו און ויכולת א י ל ו ת וממשלת לגזור על כל תפוצות הגולה (ר"י בר שת, תש' רעא). מה לי יקרת בני או שרת על אולים וֶאֱיָלוּתוֹ (אד"מ, שיר אב לבן). —וכח של לא בע"ח: הקל מחבירו (מארבעה היסודות) קשה מחבירו וכל הדק מחבירו א י י ל ו ת ו קשה מ א י י ל ו ת חבירו (ר"י אבן תבון, האוה"ד לרסע"ג ב).

***אֵילַךְ**[1], אֵילַךְ, — מלת תה"פ תרמז להמקום והזמן. — א) הזמן הבא אחר רגע המדבר: רבי יהושע אומר (גומר את קריאת שמע) עד

א י י ל ו נ י ת דוכרנית דלא ילדה. ובעל ערוך השלם דחה פרוש זה ויאמר כי יש בו ריח דרוש, וגזר איילונית מן אילן, לאמר דומה לְמכת עץ! אך לפי זה היו צריכים לקרא את האילונית עֵצָנִית, כי אי אפשר כלל לאמר מְכת א י ל ן. — והנה אַיִל היה בעצם וראשונה שם לכל זכר, ואח"כ התיחד בעברית לזכר מן הצאן, ובערבית לזכר מן היעלים, ולכן היה דבר טבעי לגזור ממנו א י י ל ו נ י ת. וכן בערבית פַ ח ל a) סתם זכר, ו פַ ח לַ ה b) אשה גסה.

[1]) מן אילן, ע"ש שהוא נתלה תמיד באילן.

[2]) מן אֱיָל, עי"ש. — ואין אח למשקל זה בתנ"ך, זולתי פְּעִיּוּת, פְּתַיּוּת, ועי' לקמן, — [3]) גרץ (כפרו' לתהל') גזר על מלה זו כי איננה כלל מלה (Unwort) וינסח אֱיָלִי. אך סופרי כל הדורות השתמשו בה בחבה רבה.

---

a) فَحْل b) فَحْلَة

[1]) בארמ' (ת"י במד' כא ד). והעיר גֶלד' (במלון למכילתא, מ' אוירבך), כי מלה זו בודאי מקורה מארמית כי הסוף הרומז להעומד מרחוק זר להלשון העברית. והביא דלמן בדל"א שלו דמיון למלה זו בארמית הַלְכָא: לא תקרב הַלְכָא (ת"א שמות ג ה). הלכא והלכא (ת"י במד' כא לו), שאין ספק בדבר שיש בה המלה כָא שרומזת המקום ונשתנה הלכא בהילכא, ונתקצר להילָך, ומזה אילך, והוא מצוי בין שתי הלשונות הללו.

שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה (ברכ׳ א ב). לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי המלחמה ואילך יש בו סיקריקון (גיט׳ ה ו). ר״י אומר מלכות פרס בפני הבית ל״ד שנה מלכות יון ק״פ מלכות בית חשמונאי ק״ג מלכות הורדוס ק״ג מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית (סעו״ר ל). מן הדבור ואילך (ספרי מצורע, זכים א). לשעבר אחריש אתאפק מכאן ואילך אפעה (מכי׳ בשלח, מס׳ דשירתא ח). דברי בפיו (של הנביא) אני נותן אבל איני מדבר עמו פנים בפנים מכאן ואילך הוי יודע היאך רוח הקודש נותנת בפי הנביאים (ספרי שופט׳ קעו). ומתקנת יהושע בן גמלא ואילך (ב״ב כא.). המפקיר את שדהו כל ג׳ ימים יכול לחזור בו מכאן ואילך אין יכול לחזור בו (נדר׳ מג:). אמר לו (אברהם לבנו יצחק) יודעים אנו שאחריך מעט יהיו ימינו הוא שנחמנו עד שלא נולדת הוא ינחמנו מיום זה ואילך (מדרש ויוסע ג). צריך אתה להזהר מיכן ואילך שלא תסבור כי הקלף שאמרו רבותינו הוא רק הנקרא מצה (גנזי מצרים, הל׳ ס״ת יד). או שאמר לו האומן (לבעה״ב) גמרתיו ולא באו הבעלים ולקחו הכלי משם ואילך הרי האומן שומר חנם (לכוש הל׳ אומנים שו א). מאז ואילך (הרבה פעמים בספר יסוד עולם). — ב) להמקום, רומז התנועה שאליו, כמו הֵנה, שמה, there ; là ; dort : כל הנוגע בשרו של משה לחה פורחת אילך ואילך (ספרי וזאת הברכה). נפש שנפרצה משתי רוחותיה אילך ואילך (עירובין נה:). ושני קנים יוצאים ממנו (מחלק החלק של המנורה) אחד אילך ואחד אילך (מנח׳ כח:). שלשים יום בדת איום כסות שאולה מעכבת לעת הלך כן ואילך הלא ציצת חיבת (אהבה לפ׳ שלח). אם בורחין המים אילך ואילך (והזהיר ויקר׳ מג).

אילָם עי׳ אֵלָם

*אִילָן[1], ש״ז, מ״ר אִילָנִים אִילָנוֹת, — צמח יצמח מן האדמה, בעל גזע חזק, עצי, מתקים שנים רבות וענפים רבים מסתעפים ממנו, ר״ש: Baum; arbre; tree

אומר המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו (אבו׳ ג ז). הוא (רבי אלעזר בן עזריה) היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו וכו׳ אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות אין מזיזין אותו ממקומו (שם שם יז). משל למה הדבר דומה לאדם שהיה הולך במדבר והיה רעב ועיף וצמא ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו וכשביקש לילך אמר אילן אילן במה אברכך (תעני׳ ה:). — — אילן מאכל, שעושה פרי, ואילן סרק, שאינו עושה פרי: אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל (שביע׳ א ג). ובכנוי׳: הרי אומר לו הלוקח (להמוכר) עקור אילנך (רמב״ם מכירה ה ח). — ומ״ר: איזהו שדה האילן כל שלשה אילנות לבית סאה (שביע׳ א ב). יתיב רבן גמליאל וקא דריש עתידים אילנות שמוציאין פרות בכל יום (שבת ל:). אילנות וקצצות (ירוש׳ כתוב׳ לב:). — ובסמי׳: הנוטע חמשה אילני מאכל (סוטה ח ב). אומרים לאילני מאכל למה אין קולכם הולך אמרו להם אין אנו צריכים פירותינו מעידין עלינו אומרים לאילני סרק למה קולכם הולך אמרו להם הלואי נשמיע קולנו ונראה (מד״ר ברא׳ טז). — ומשל: אם בקשת ליתנק היתלה באילן גדול (פסח׳ קיב.). — והשתמשו בדבור זה במשמעת סמך על אדם גדול: וגם יש לי להתלות בהרבה אילנות גדולות אנשים שהיו לפני אשר קטנם עבה ממתני (ר׳ אליהו בחור, הקד׳ מסורת המסורת). — ובצרוף עם שמות אחרים: °אִילָן אֲבַטִּיחַ: הוא העץ יפה ענף וגבה קומה הנקרא באאבאב או אילן אבטיחים (ס׳ בלאך, ס״ע אפריקה). — בּוֹרִית: אילן בורית בתוך הפירות הגדולים עליו ימצא מוח שמן ישתמשו בו לכביסת משי (שם הודו). — דונג: אילן דונג הזלזלים במזמרו׳ יכרעו ויצקו עליהם מי אפר רותח אשר יוציא שמנותם ויטיפו דונג ירוק על הארץ (שם). — °הֶחָלָב: אילן החלב מראה עליו כמראה הלפידים ופריו שמן כגודל הלוזים מסוגר בתוך קלפה מוחו ימהל בתוך שמן פשוט ומהם יעשו נרות (שם חינא).

---

[1]) בארמ׳, וכמו אֵיל בעברית עי׳ הערה לזה הערך. ולא נתברר היטב מקורה. רוב החוקרים סברים כי נגזר מהשם איל במשמעת חזק וכח, ויש סוברים שנקרא כך על שם שהוא גבוה ונראה למרחוק. אך כל זה לא מחוּור.

— אילן הַחֶמְאָה (פס הודו). — הַטִּיט: אילן הטיט ממנו יוצא משקה זב ונגר במראה החלב והאומנים ישתמשו בו להצהיב הכלים (פס תינה). — — ילחם הקופים (פס ארץ כוש).

א) שמות ופעלים כללים.

אֵב, לַח האילן ורטיבותו. — *אִבֵּק, פִּזֵּר עליו אבק. — אֲגַם, חרש של קנים וקוצים. — אֶזְרָח, אילן יליד המקום שהוא נטוע שם. — *אוב, *איב, *חוב, אמצע מקום הענפים. — *אִידָן, כמו עמרנית, — אָמִיר, ראש האילן. — *אִצְוָה, סיב הנכרך סביב הדקל. — *אַרְזָל, כעין עריסה בין ענפי האילן לנטר השדה. — *אַרְנָס, כעין חוט ארוך יגדל ויכרך סביב לקצת אילנות, למשל הגפן. — אֲשֵׁרָה, אילן מְקֻדָּשׁ לעשתרות.

בַּד, חטר דק, שבט שיוצא מהאילן: בַּד של הדס. — *בְּדִירָה, חפירה שעושים סביב עקרי האילנות. — בַּיִת, *כעין סרג וכדומה סביב האילן. — *בֻּסְתָּן גן יפה אצל הבית. — ברך, *הִבְרִיךְ, כפף הנטיעה ושם הקצה באדמה למען תצמח משם. — *בְּרֵכָה, אילן העשה בְרָכָה אחת או שתי ברכות, *אמר נותן פרי פעם בשנה או שתים. — בְּתוּלָה, בְּתוּלַת שִׁקְמָה, וכדומה, אילן שלא נקצצו ענפיו.

*גֶּדֶר, *גְּדוּד, *גְּרוּד, אילן בלי ענפים ועלים. —*גַּדְרִית, קנים הרבה מחברים בעקר אחד ומפרדים למעלה. — *גוּזוֹת, נצרים הפרים משרשי האילנות. — *גִּזֵּם, את הענפים. — גֶּזַע, חלק האילן מרגליו ועד ענפיו הראשונים. — *גֶּדֶם, שארית אילן שנגדם. — *גַּמְזִ, עי' במקומו—*גַּמְזִית כמו נצן. — גַּן, מקום נטוע אילני פרי או אילני סרק. — *גַּנָּה, גן קטן. — ∞גִּפֵּר, פזר גפרית על האילן.—*גַּרְגַּר גַרְגְּרִים, פרי דק, עגל, של מקצת אילנות: הענב הוא גרגר.— *גְּרוּפִית ענף לנטוע להרכבה, בפרט של זית. — *גֶּרֶר, כמו גדרית.

דָּלִית, זמורה ארוכה.

הֲמַס הֲמָסִים, ענפים יבשים לבער אש.

*זִהֵם, משח האילן בזוהמה להמית את התולעים, להגן על המכה.—זַלְזַל, זְמוֹרָה, וכו' עי' גפן במקומו. —זָמִיר, זָמַר את הגפן וכו'. — זָנָב, אילנות יוצאים חוץ משורת הנטועה. — *זִנֵּב, כרת קצה הענפים. —*זֶרֶד, זְרָדִים, ענפים רכים, מקצצים למאכל בהמה. — *זֵרֵד, קצץ את הזורים.

חוּשׁ, חושים של קנים, — *חֲזָזִית על האילן, —חֹטֶר, ענף היוצא מגזע האילן.—*חִישָׁה, חישת קנים. — *חַלְחַל, מְחַלְחֵל, שיש לו לב, מח להעץ. — *חֲלִיפָה, מה שיוצמח שנית מהגזע אחרי אשר נגמם האילן. — ∞חֲמָמָה, מקום חם לגדול אילנות מאקלים יותר חם.—*חֲרָיוֹת, ענפים יבשים של תמרים להסקה וכדומה. — חֹרֶשׁ, חֻרְשָׁה, יער לא גדול. — *חֲשִׁיפָה, *שְׁיפָה, עין תמר.

*טָעוּן, אילן טעון, מלא פרי. — *טָעַן, את האילן באבנים שיכחש, וכדומה. — טָרָף, עלה ירוק כלו.

*יְחוּר, ענף יוצא מגזע האילן, ובפרט בתאנה וכזית. — יוֹנֵק, ענף רך, אשר צמח עתה.—*יַלְדָּה, וּזְקֵנָה. — יֶלֶד, ילכו יונקותיו. — יַעַר, מקום הרבה אילנות. — יִיֵּעֵר, נטע יער.

*כִּוֵּן, הנטיעה, תלה עליה אבן וכדו' שתגדל בישר. — *כָּסַח, כרת את הענפים היבשים, הרעים.—כִּפָּה, כַּנְכָּן, וכו' עין תמר במקומו. — כָּפִיס, קשר, מסמר בעץ. — *כֹּרֶת, גוף האילן שממנו מסתעפים הענפים. — *כֹּתֶשׁ, שער כתש, ענפים ארוכים.

לֵב, *הרך, המוח, שבעץ האילן. — *לִבְלֵב, התחיל (האילן) להוציא עלים ופרח (אחרי הגשמים), אילנות מְלַבְלְבִים, יער מְלַבְלֵב. — *לוּלָב, ענף ירוק ורך מאד, שראוי לאכילה: לולבי אלה, לולבי גפנים, לולבי תמרים. — לַח, כמו אֵב.

מוֹחַ, *הלב, הרך שבאילן. — מַצֶּבֶת, גוף האילן אחרי שנשרו עליו וענפיו.—*מַרְבִּית,*מַרְבִּית, מַרְבִּיּוֹת (מַרְבִּיוֹת) ענף כרות. — ∞מַשְׁתְּלָה, מקום ישתלו שם נטעים רכים הרבה, לשתלם אחרי כן במקומם.

*נֶבֶג, ענף שיוצא מהאילן במשך שנה או מעט יותר. — *נוֹף, כל ענפי האילן היוצאים מהכֹּרֶת* — נְטִישָׁה, ענף שרוע. — נָטַע, שם באדמה למען יגדל. —נֶטַע, נטיעות — *נִיא, גשימת האילן, האדים הנודפים ממנו ומתפשטים באויר.—*נִץ, נִצָּה, הפרח שהאילן מפריח. — הֵנֵץ, עשה נצה. — נֵצֶר, ענף ירק יוצא מהגזע, מהשרש. — *נָצִיר נְצִירִים.
— נִקֵּף, גדע את האילן בגרזן.

סְבָךְ, סְבָךְ, סֹבֶךְ, עצים הרבה צפופים ומסבכים במקום אחד. — *סַדָּן, הגזע. — *סִיב, כעין חוטים על קלפת העצים, ויעשו ממנו חבלים וכדומה, — סֵעֵף, כרת את הַסְעִפּוֹת, הן הענפים העליונים

באילן.— *סְרָק, אילני סְרָק, שאינם נושאים פרי.

*עֲבֹף, כמו עבֹת. — עָבֹת, אילן שענפיו ועליו מרבים. — *עוּגִית, כמו בדיד. — עֲטָרָה, *שמקיפין את הנטיעות בילדותן. — *עַיִן, כעין כפתור שמשם יוצאים הענפים. — עָלֶה, כעין דף קטן, דק, הנולד על האילנות ושאר הצמחים. — עָלָה, *נתאתה אחר שנפשח. — *עִירְנִית, *עַמְרַנִית, כמין צמר באילנות בין הקלפה והעץ. — עָנָף, מה שיוצא ומסתעף מכרת האילן.— עֳפִי, עֳפָיִים, ענפים.— *עִקָּר, השרש.— *עִשֵּׁן את האילן, מפני התולעים וכדומה.

פֻּאָרָה, פֻּארוֹת, הענפים, ובפרט הענפים התחתונים.— *פִּסּוּג, כמוּח קצת ענפים מבין הענפים. — *פִּסֵּג, עשה פסוג. — *פִּסּוּל, כריתת היבש מן הענף. — *פִּסֵּל, עשה פסול. — *פֶּקֶק, כעין קשר מסביב הגוע או הענף. — פַּרְדֵּס, גן אילנות, ובפרט גן אילני פרי. — פְּרִי, פְּרִי הָאֱגוֹזָה הוא אגוז, פרי עץ התפוח הוא התפוח, וכדומה, ועין במקומו כל השיכים לזה. — *פָּשַׁח, נתק ענף ממקום חבורו להכֹּרֶת. — גִּפְשֵׁח, וכו'.

*צָוָא האילן, נעשה יבש לגמרה. — *צִיב, כמו המס. — צִיץ, מה שיציץ האילן, ועי' במקומו.— צַמֶּרֶת, ראש האילן רחב ורב הענפים, כמו בארז.

*קָטַם, כרת ראש הענף. — *קֵנֶס, קיסם של ענף. — קָצִיר, קלח חדש יוצא מהשרש. — קְצָפָה, אילן שקרסמוהו הארבה. — *קְצָצָה, יער שקוצצים ממנו האילנות לעץ, לבנין. — *קִרְסֵם, כרת את הענפים היבשים. — *קִשְׁקוּשׁ, קִשְׁקֵשׁ,

*רֹבֶד מקלעת ענפים. — *רוּבֶב, מה שמרכיבים. — רָטֹב, שיש בו לח. — *רְכֶב, על מה שמרכיבים. *הִרְכִּיב, *הַרְכָּבָה. — רַעֲנָן, רטב, רך ומלא אב.

*שַׁבְשֶׁבֶת, *שׁוֹשֶׁבֶת, ענף דק, שבט. — שָׂגָא, גדל, התפתח. — שָׂרָה, שרה אילן — שְׂדֵרָה *שְׂדֵרַת אילנות, שורת אילנות מצדי הדרך. — *שׁוֹטִית, כמו שבשבת. — שׂוֹךְ, שׂוֹכָה, ענף גדול. *שְׁרַח, הקלפה. —

— שִׂיחַ, אילן קטן. — שְׁלֻחָה, ענף ארוך מתפשט למרחוק. — שַׁלֶּכֶת, זמן נשירת העלים. — *שִׁלְשֵׁל, האילן, נתארכו הענפים. — שַׁרְבִיט, ענף דק — שֹׁרֶשׁ, חלק האילן המחֻבר להאדמה שדרך בו ימץ את לשדה. — שֹׁרֶשׁ, עקר השרש. — שְׁתִיל, נטע רך, שנשתל, שנטע מזמן קרוב. — שָׁתַל, נטע. — *שַׁתָּל, מי שאומנתו לשתל אילנות.

*תַּמְרָה, שם כללי לכל מיני פרי הדקלים. — תֵּרֵף, *הִתְרִיף, לקה בתולעת.

ב) מיני האילנות*).

*אֲגָה, מין קוץ— *אֱגוֹזָה, עץ האגוז. —*אֲגָס אילן הנותן אגסים. — *אֹרֶן, מן ערבה. —*אֶדֶר, מין אלון. —אֲהָל, עץ טוב הריח, — *אוֹג, נותן צבע אדום, —*אָחוֹן, — *אָטָד. — אֵלָה, הוא בֹּטֶם. — אַלְגֹּם.—אַלּוֹן.—*אַמְלוּג, שיח מדברי, — *אָס, הוא ההדס. —*אֲפַרְסֵק, הוא תפוח פרס. — *אִצָּה מין ערבה הודית. — *אַרְבָּן. — אֶרֶז, אילן נהדר, לו עלים כעין מחטים. — אֹרֶן. — *אַשּׁוּחַ. — *אֶשְׁבְּרַע, — אֵשֶׁל, — *אֶתְרוֹג.

*בֹּטֶם.— בָּטְנָה, הוא פסתק.—בָּכָא, מין אילן דומה להצרי. — *בַּלְדוּר *בַּלְזוּר, אמרו כי פריו יפה לשכחה. — *בַּקָּם, עץ נותן צבע אדם כדם.— בְּרוֹשׁ, בְּרוֹת. — *בַּת־שׁוּחַ, בְּנוֹת שׁוּחַ, מין תאנה.

*גַּלְמַשׁ, אילן גדול יפה. — *גֹּמֶז, הוא שקמה. — גֶּפֶן, נותנת היין. — *גֶּפֶן צֶמֶר, נותנת צמר גפן *גֶּפֶן זְאֵב, נותן *ענבי הזאב.—גֹּפֶר, עין במקומו.

*דוֹלָב, *דַּפְנָה, הוא *ערא.

הֹבֶן עץ שחור.—הֲדַס.— *הִיג, *הִיג רומי. —

*וָקְוָק, עץ הגדי ברצות אדם ללקט ממנו צועק וקוק. — *וֶרֶד, *וֶרֶד, וֶרֶד הַבָּר.

*זַיִן, עץ גדול. — זַיִת, נותן השמן. — *זֶרֶד.

*חָבוּשׁ, פְּרִישׁ. — *חִזָּר, קני הודו. — *חַזְרֵד. — *חֵלֶף, ערבה מצרית. — *חֵלֶף הַיָּם. — *חֻמָּם. —*חָרוּבָה, אילן החרוב.

*יוֹנָס, יַחְנוּן, עי' במקומם. — *יַסְמִין.

*כִּינָר, עי' במקומו. — *כְּלִיל הָהָר.-כֹּלְמִישׁ, עין במקומו. — כֹּפֶר. — *כְּרוֹמַשׁ. — *כִּשְׁתְּ.

לְבוֹנָה.— לִבְנֶה.— לוּז, הוא השקד. *לוּז הודי. - לוֹט, נותן שרף הַלוֹט. — *לִמּוֹן

*מוּז.— *מֵיל, נותן העפץ. — *מֵישׁ. — מֹר. —

*נִיל, — נַעֲצוּץ, סִרְפַּד, וכו'.— *נִצְפָּה, הוא צלף. —*נַרְגִּיל,

*סַמְלָק, *סַמְבַּק, יסמין ערבי.—סְנֶה. — *סִיתָם.

---

*) ברשימה זו נקבצו רוב השמות מתנ"ך, תלמוד ומדרשים ומתנמצא בספרות כמו שהם, אעפ"י שמקצתם אין דעתי נוחה, וקצת שמות חדשים עפ"י השמות שבלשון ערבית. ומלואים לרשימה זו יבואו בההוספות.

*עוזרד. — עֲרָבָה. — עַרְמוֹן. — עַרְעָר.
*פֶּטֶל. — פִּלְפֵּל. — *פַּנְדֵק. — *פֶּרֶס, עין במקומו. — *פִּרְשַׁע.
צֶאֱל. — *צִלְוֹלִיב, ממיני הקיקיון. — *צֶלֶף. — צַפְצָפָה, ממיני הערבה (קנה אדם ועלה עגל ופיה כמגל). — *צַתְרִי.
*קֶטֶף, נותן הצרי. — קִידָה. — קִיקָיוֹן. — קִנָּמוֹן. — קְצִיעָה
*רִימִין. — רִמּוֹן. — רֹתֶם.
*שָׁג, שָׁגָא, אילן קשה ישתמשו בו לבנין אניות. — *שָׁזִיף. — שִׁטָּה. — שַׁעַם. — שָׁקֵד. — שִׁקְמָה. — *שְׁרַבִּין מין ברוש. —
תְּאֵנָה. — *תְּאֵנַת אָדָם הָרִאשׁוֹן. — תְּאַשּׁוּר, מין ארז. — תִּדְהָר. — *תּוּת, שעליו מזון לתולעת המשי. — תָּמָר. —

***אִילָנִי**, ת"ז, מ"ר אילניים, נק' אילנית, מ"ר אילניות, — של האילן, שיש לו צורת אילן: והוא (האלגום) צמח צומח בים בהרים אשר תחת המים ונודע באבן האילני (ר"י בן גנאח, ס' השר' ערך לגמ). צפרדע האילני והוא הצפרדע הירוק המדברי אשר מעונו בצמחים והאילנות ומדלג מאילן לאילן (קאנון גז י ב).

אַיֶּלֶת[1]), ש"נ, — א) כמו אַיָּלָה, Hindin; biche; hind: כי גם אַיֶּלֶת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא (ירמ' יד ה). — ובהשא"ה לאשה: ושמח מאשת נעוריך אַיֶּלֶת אהבים ויעלת חן (משלי ה יח יט). — ב) כלי נגינה: למנצח על אַיֶּלֶת הַשַּׁחַר[2]) מזמור לדוד (תהל' כב א). — ג) אור השחר[3] Morgenröte; aurore; dawn: מאילת השחר עד שיאור המזרח אדם מהלך ד' מילין (ירוש' ברכ' א ב:). ראו אילת

[1]) עי' הערה לערך אַיָּל. — [2]) יש מפרשים גם אילת השחר זו במשמעה ג אשר לקמן. ויש סוברים שזה היה שם שירה שהיה לחן שלה ידוע ובלחן ההוא היו מזמרים גם המזמור הזה. וכתב הראב"ע ז"ל: אילת השחר, אמר הגאון כטעם כגבר אין איל ולדעתי הוא תחלת פיוט בדברי חשק או דרך משל, כשיר השירים (בפת יתר כב). — [3]) כמו שמבואר בגמ' יומא כט. מה איילה זו קרניה מפצילות לכאן ולכאן אף שחר זה מפציל לכאן ולכאן. — וכן בערב': אלע'זאלה a), אלשמש ענד טלועהא, ור"ל: הצביה, השמש בזריחתה.

a) إِلْغَزَالَة

השחר שבקעה אורה (מד"ר שה"ש פסוק מי זאת). — ד) כמו *אֱיָלוּת: אַיֶּלֶת אווי תשוקות לחלות עיוף שוקקות (יוצר א' דפסח אור ישע).

אים, ממנו אָיֹם, אֵים, *אִיֵּם וכו'.

אָיֹם, אָיוֹם, ת"ז, נק' אֲיֻמָּה, מ"ר אֲיֻמִּים אֲיֻמּוֹת, — מי שמטיל אימה ופחד עַל זולתו, schrecklich; effroyable; fearful: כי הנני מקים את הכשדים הגוי המר והנמהר ההולך למרחבי ארץ לרשת משכנות לא לו אָיֹם ונורא הוא (חבקוק א ו-ז). מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה אֲיֻמָּה כנדגלות (שה"ש ו י). — וללא בע"ח: על קו דק נטוי תחל אז לנסע מעל לתהום איום גליו פרצו (אד"מ, התמלט).

אֵים[1]), אֵם ש"ז, מ"ר אֵימִים אֵמִים, — א) פחד ומורא גדול, Schrecken; frayeur; terror: שלף ויצא מגוה וברק ממררתו יהלך עליו אֵמִים (איוב כ כה). עני אני וגוע מנער נשאתי אֵמֶיךָ אפונה (תהלים פח יו). — ואמר הפיטן: זכור צדקו (של יעקב) ואת נאקו לשארית נשארה אשר נשאה וגם נלאה זה כמה אֵימֶיךָ (סל' לתענית ב, יה איום). — וכן השתמשו בו הסופרים: העיר בי פחד ואימים (כן המלך והנזיר ה). באו באיש ההוא פחד ואימים (שם). אחוז בחבלי פחד ואימים (אהרן ב"ר משלם, כתב' אלרסאיל לרמ"ה ו כו). לגרש האֵימִים שנתו יחטפו (יוסף הלוי, שיר הגיון). משאת אֵימֵי סער בעותי נפש (מיכ"ל, אחרית שאול). — ב) אלילים, Götze; idole; idol: כי ארץ פסלים היא (בבל) ובָאֵמִים יתהללו (ירמ' נ לח). תבנית זכר או נקבה אימים ידועים (הרמב"ם, דבר' ד ט). — ג) כך קראו המואבים את הרפאים: רפאים יחשבו אף הם כענקים והמאבים יקראו להם אֵמִים (דבר' ב יא). — *ובהשאלה לבריות המטילים אימה: ובארץ הסופרים אֵמִים יהלכו על אם הדרך כשדים יראו (יל"ג, הכאת כבודים).

***אִיֵּם**, אִיֵּם את, אִיֵּם על, הטיל עליו מורא ופחד Furcht einflössen; faire peur; frighten: כיצד מאיימין את העדים על עדי נפשות היו מכניסין אותן ומאיימין עליהם שמא תאמרו מאומד ומשמועה וכו' הוו יודעים שלא כדיני ממונות דיני נפשות וכו' דיני נפשות דמו (של מי שהעידו

[1]) משקל איד; מלה עברית.

עליו עדות שקר) ודם זרועותיו תלויים בו (בעד השקר) עד סוף העולם (סנהד׳ ד ה). היו מעלין אותה (את הסוטה) לבית דין הגדול שבירושלים ומאיימין עליה כדרך שמאיימין על עדי נפשות ואומרים לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים הרעים עושים עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים (סוט׳ א ד).—והסופרים האחרונים השתמשו בפעל זה גם במשמעת גזם, drohen ; menacer ; menace : ותאיימני באצבעה (רמ״ג דכיר, גלעד).

—אִיֵּם א) היתה אימתו על,—והבינוני מְאַיֵּם, שאימתו מוטל על: ע״י שראיתם אותו (את אלהים) יראוי ומאוים תדעו כי אין זולתו ותיראו מפניו (רש״י שמות כ יז). שפניהם צהובים ומאויימין (רש״י ישע׳ יג ז). מאויימין הם לרואה אותם (רש״י יחזק׳ א יח). מניקה שפסקה לחניק את בניהם (של בני בית הריש גלותא) יראה לחזור בה מפני שבני אדם מאוימים הם (רש״י כתובות ס:). וכובען אמה אף מלבושיהן מאויימים משאר בני אדם (רש״י גיט׳ יד:).—ב) הוטל עליו אימה ופחד: הענין נכון כמו שבארתי להיות פתרונו (של ויחגרו ממסגרותיהם) ויאוימו ויפחדו (ר״ת על דונש). וישקיט לו מהגוים המסייעים אותו שלא יהא נזוק ומאוים ומאבד תביעתו (REJ 1888 Juil. 70).

—הִתְאַיֵּם, — א) נהיה איום: הראה שנית צפיר גדול ועצם להתאימה הקרן הגדולה נשברה וארבע תחתיה להתקימה (מנחם בר׳ מכיר, שבת ב חנכה).— ב) נבהלו: אנכי שמעתי ונתאימו קבלו מלכותי ולא תאשמו שמעו מוסר והכמו (קרובות, אופן א שבועות).

אֵימָה[1], ש״ז, מ״ר אֵימוֹת, — מורא ופחד גדול, Schrecken ; frayeur ; terror : ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם והנה אֵימָה חשכה גדלה נפלת עליו (בראש׳ טו יב). מחוץ תשכל חרב ומחדרים אֵימָה (דבר׳ לב כה). הוד נחרו (של הסוס) אֵימָה (איוב לט כ). דלתי פניו (של הלויתן) מי פתח סביבות שניו אֵימָה (שם מא ו). התורה נקנית וכו׳ באימה ביראה (אבות ו ה). כשהיה משה מדבר היה אהרן מרכין אזנו לשמע באימה (מכי׳ בוא, פתיחתא ג). משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר הניחוהו חיילותיו במקום הצרות

[1]) כמו אֵיבָה. ועי׳ הערה לאִים.

ובמקום הגייסות ובמקום ליסטות והלכו להם נתמנה לו גבור אחד אמר לו מלך אל יפול לבך עליך ואל יהי עליך אימה של כלום חייך שאיני מניחך עד שתיכנס לפלטורין שלך ותישן על מטתך (ספרי האזינו שיג). לעולם אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו (גיטין ו:). אימה יתירה היתה לו ממנו (סנהדרין לו:). — ואֵימָתָה, עי׳ זה הערך. — וסמי׳ : נהם ככפיר אֵימַת מלך מתעברו חוטא נפשו (משלי כ ב). אזהרה לצבור שתהא אימת דיין עליהם (סנהדרין ח.). אמר רבי ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך (חולין ז:). — וכנוי : הנה אֵמָתִי לא תבעתך ואכפי עליך לא יכבד (איוב לג ז). אך שתים אל תעש עמדי אז מפניך לא אסתר כפך מעלי הרחק וְאֵמָתְךָ אל תבעתני (איוב יג כ־כא). ותאמר (רחב) אל האנשים (מבנ״י שבאו לתור את ירחו) ידעתי כי נתן ה׳ לכם את הארץ וכי נפלה אֵימַתְכֶם עלינו (יהושע ב ט). — שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך (סנה׳ ב ה). — ומ״ר : לבי יחיל בקרבי וְאֵימוֹת מות נפלו עלי (תהל׳ נה ה). חמש(ה) אימות הן אימת חלש על גבור אימת מפגיע על ארי אימת יתוש על הפיל אימת סממית על העקרב אימת כילבית על לויתן (שבת עז:).

***אִימָה**[1], ש״נ, מ״ר אִימוֹת,—כעין מקל ארוך או לוח צר יחברו עליו הצמר או הפשתן לטוות ממנו, distaff ; quenouille ; Spinnrocken : הכוש והאימה[2]) והמקל וכו׳ (כלים יא ו). הנוגע בצמר שעל האימה באשויה טהור (שם כא א).

***אֵימָת**[3]), — מלת שאלת הזמן, wann ; quand ; when : — ועם מ לשאלת התחלת הזמן : גזלן מאימת מותר לקנות ממנו (ב״ק קיט.).

אֵימָתָה[4]), ש״נ,— כמו אימה גדולה : אז (כששמעו

[1]) משקל טירה. ולא נתברר מקורו.— [2]) כן גרסת הספרים ויש גורסין עימה, עי׳ זה הערך. ופרש רב האי גאון: פילכא בטיית. והרמב״ם בפרוש המשנה: אימה הכלי אשר יתחבר עליו הפשתן או הקוטו״ן אצל הטויה.

[3]) נתקצר מין אימתי. בארמ׳ אֵימַת: כל אימת דעיילין (ת״י ויקר׳ כו יב).

[4]) כמו ישועתה, מזמתה סוכתה, צרתה, ומלעיל. והנה בכל אלה אמרו המדקדקים הקדמונים כי נכפל בו סי׳ הנקבה, וברבם יתכן שזה לנחץ והגדלת, אך אין מקום לכונה זו בהמלה ישועתה (תהל׳ ג ג.

פלאי יציאת מצרים) נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמגו כל ישבי כנען תפל עליהם אֵימָתָה ופחד בגדל זרועך ידמו כאבן (שמות טו טו-טז).

אֵימָתַי[1]), מלת שאלת הזמן, wann ; quand ; when : — ובקצת במשמעת באיזה תנאי : עד א י מ ת י חורשין בשדה האילן ערב שביעית כש"א כל זמן שהוא יפה לפרי (שביע' א א). עד א י מ ת י נקראו נטיעות ר"א בן עזריה אומר עד שיחולו (שם שם ח). — הוא (אבטליון) היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו א י מ ת י (אבו' א יד). א י מ ת י הקדש עושה תמורה (ספר' ויקר' פרק יו). א י מ ת י אלו ואלו נוטלים לנחר כשתבוא גאולה (ספרי, האזינו שכד). אימתי הראהו סמוך למיתה (שם, סוף וזאת הברכ'). ועם מ לשאלת תחלת הזמן : מ א י מ ת י קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתן (ברכ' א א). מ א י מ ת י מזכירים גבורת גשמים ר"א אומר מיום טוב הראשון של חג (תענית א א). מ א י מ ת י נעשה בן סורר ומורה (סנה' ח א). מ א י מ תי חייב משיאכל טרטימר בשר (שם שם ב). מ א י מ ת י היא טהרתה בש"א משיתכל ובה"א משיתכר (כלים יד ב). מ א י מ ת י הוא חבור למטה משיסרג בה שלשה בתים (כלי' יט א). וזתים מ א י מ ת י מקבלין טומאה משיזועו זיעת המעטן (טהר' ט א). מ א י מ ת י טהרתן בש"א משירבו וישטופו (מקו' א ה). מ א י מ ת י הוא מונה לו (לאילן שנטע לענין ערלה) משעת נטיעה (ספרא קדשים פרשה ג). — ולהורות הזמן בלי שאלה : כרם רבעי היה עולה לירושלים וכו' ותנוי היה הדבר א י מ ת י שירצו יחזור הדבר לכמות שהיה ר"י אומר משחרב ביהמ"ק היה תנוי זה תנוי א י מ ת י שיבנה מקדש יחזור דבר לכמות שהיה (חלה א). מכר לו את השדה ונתן לו מקצת דמים ואמר א י מ ת י שתרצה הבא מעות וטול את שלך (ב"מ ה ג). א י מ ת י שתעשו ככה הדם מתכפר להם (סוט' ט ו). התקין הלל הזקן שיהא (המוכר בית חומה והגיע יב חדש) חולש את מעותיו בלשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס א י מ ת י שירצה הלה יבוא ויטול את מעותיו (ערכין ט ד).— ומשמש קצת במשמעת באיזה אופן, באיזה תנאי, וכדו' : החוכר שדה מישראל תורם ונותן לו אמר רבי יהודה א י מ ת י בזמן שנותן לו מאותו השדה ומאותו המין (דמאי א ו). עפר חוץ לארץ שבא בספינה לארץ חייב במעשרות ובשביעית א"ר יהודה א י מ ת י בזמן שהספינה גוששת (חלה ב ב). אשה מדדה את בנה א"ר יהודה א י מ ת י בזמן שהוא נוטל א' ומניח א' (שבת יח ב). אמרו לו (לר' עקיבא) א י מ ת י בזמן שאין בה דיורין (עירוב' ה ט). הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע א י מ ת י בזמן שאין בידו ליקח אבל יש בידו ליקח הן קודמין לכל אדם (גיט' ה ו). א י מ ת י בזמן שנתגרשה מן הנשואין וכו' (שם ח ט). זה הכלל (בחלוקת החצר) כל שיחלק ושמו עליו חולקין ואם לאו אין חולקין א י מ ת י בזמן שאין שניהם רוצים אבל בזמן ששניהם רוצים אפילו בפחות מכאן יחלוקו (ב"ב א ה). אמר ר"י א י מ ת י (המשחק בקוביה וכו' פסו' לעדות) בזמן שאין להם אומנות אלא הוא אבל יש להם אומנו' שלא הוא כשרין (סנה' ג ג). אמר ר"ש א י מ ת י (התמי' והמוס' אינם מעכבין זל"ז) בזמן שהיו אנוסין או שוגגין (מנח' ד ד). אמר ר' יוסי א י מ ת י בזמן שהוא מפחח אחד (כלים יב א). אמר רבי יהודה א י מ ת י (צריך המוכר בהמה להודיע שמכר אמו או בתה) בזמן שאין לו ריוח אבל יש לו ריוח אינו צריך להודיע (ספרא אמור פרק ח).

יונה ב י). והמדקדקים החדשים אמרו בכל המלים האלה כי התנועה ־ָה הנוספה בהן היא שארית סי' יחס הפעול הקדום שנשאר עדין בער' בשמות אַן, ונתקצר בעבר' ונחי' ־ָה, וכאשר פסק מנהג יחס הפעול בלשון נשמרו קצת מלים בהוספ' סי' ההוא וע"י סגולת שכחת הלשון הוראתם הקדומה השתמשה בהם ביחס הישר. וכן בלשון הערבית בהספרות המאוחרת מצוי הוא שיבואו שמות בסוף של יחס הפעול ־אן במקום שצריך לבוא יחס הישר (שפיטה סי' עו). וגם בלשונות החדשות שנולדו מהלשון היונית והרומית הרבה שמות שלהן נסתעפו לא מיחס הישר של השם ההוא בלשון הקדומה אלא מיחס הפעול.

[1]) בערבית המדברת במצרים אִמְתֵי, (שפיטה) בסוריה, אֵמְתַי, בארמ' אֵימַת,־ אֵימָתַי אֵימָתַי, בסורית אֶמַת, מקצר מן אֶמָתַי, ובמש' מנקד' כ"י פרמה (כלים יב א. יג ב) מנקד אַמָתַי, מֵאֵמָתַי, ועל הגליון רשום : נ' אֵימָתַי, וכן במשנ' עם גוף הערבי של פרוש הרמבם הוצ' דרנבורג כתיב א מ ת י בכל מקום. וקריאה המקבלה של הספרדים ג"כ אימתי מלעיל. וסבר אֵוָלְד ואחרים כי זו כפילות בת השאלה (סי' 104 a). והוא דבר מצוי בלשון שקצת מלים שנחלש קצת כחן מפני רוב השמוש חשה הלשון צרך לחדש כחן ע"י הוספה חדשה. ואעפי"כ יש סברים כי יש פה רק א נוספה כמו תמול אתמול וכיוצא בזה, והיוד רק לסימן הנקוד. ועי' מָתַי כדבר מקור מלת זו.

***אימתן**[1], ש"ז, — מי שמטיל אימה על הזולת: האימתנין והגפתנין והזחתנין והזדונין ועזי פנים ובעלי זרועות עליהם הכתוב אומר כי זרועות רשעים תשברנה (דרך ארץ, פר' ב). מי ידמה לך ובמה נקדם את פני אימתן (סלוס, אופן הפסקה ב' במן).

א. אַיִן[2], — מלת שאלת המקום, כמו אֵי, אַיֵּה, ואינו נהוג בלשון[3] כ"א בחבור מ, מֵאַיִן, whence; d'où; woher: ויאמר להם יעקב אחי מֵאַיִן אתם ויאמרו (הרועים) מחרן אנחנו (בראש' כט ד). מֵאַיִן לי בשר לתת לכל העם הזה (במד' יא יג). ויאמר אליהם (יוסף לאחיו) מֵאַיִן באתם ויאמרו מארץ כנען לשבר אכל (בראש' מב ז). ותאמר (רחב) כן באו אלי האנשים ולא ידעתי מֵאַיִן המה (יהוש' ב ד). ויאמר אליהם יהושע מי אתם וּמֵאַיִן תבאו (שם ט ח). מֵאַיִן אושיעך, המן הגרן או מן היקב (מ"ב ו כז). והחכמה מֵאַיִן תמצא ואי זה מקום בינה (איוב כח יב). — ועם מקור אחריו: כדי שיהא לו מֵאַיִן לגבות (תוספתא כ"מ ע ז). היה לו מאין ללמד (ירוש' סנהד' י כח ג). — ועי' מִנַּיִן. — ועם ל, לְאַיִן, לְאָנָה: שוב מעשה בי רבי יהושע שהיה מהלך בדרך ובן זומא בא כנגדו שאל בשלומו ולא השיבו אמר לו (ר' יהושע) מאין ולאין בן זומא (ירוש' חגיגה ב עז.). — והשתמש בו המשורר בשביל החרוז גם בלי מ: אתה נמצא וכו' ולא ישלט בך איך ולמה ואין[4] (רשב"ג, כתר מלכות).

ב. אַיִן[5]) בהפ' אֵין, בכנוי *אֵינִי אֵינֶנִּי, אֵינְךָ אֵינֵךְ, אֵינוֹ אֵינֶנּוּ, *אֵינָהּ אֵינֶנָּה, אֵינְכֶם אֵינְכֶן, אֵינָם אֵינָם אֵינֵמוֹ, אֵינָן, — מלה תורה ההפך מן יש, ותשמש א) כמו שם, דבר שלא יש בעולם, לא־דבר, מאומה, נרדף עם אפס, Nichts ; rien ; nothing : כל הגוים כְּאַיִן נגדו מאפס ותהו נחשבו לו (ישע' מ יז). תבקשם ולא תמצאם אנשי מצתך יהיו כְאַיִן וכאפס אנשי מלחמתך (שם מא יב).—ובהפסק: הנותן רוזנים לְאָיִן שפטי ארץ כתהו עשה (שם מ כג). — ובלשון המחקר: אתה חכם ומחכמתך אצלת חפץ מזומן כפועל ואומן למשך משך היש מן האין כהמשך האור היוצא מן העין (ר"ש בן גבירול, כתר מלכות). כי מאש הנשמה נברא הגוף ויצא מאין ליש (שם). שהבריאה להוציא יש מאין (רמב"ן, בראשית א א). וכאשר תתקיימנה אלה השלש הקדמות תהי' התולדות מהן למי שידע להשתמש בהן ולחברן כי יש לעולם בורא בראו מן האין (ר"י אבן תבון, חו"ה שער היחוד). ואולם מי שהניח העולם הווה יש מאין יש לו גם כן פנים מן ההראות (רלב"ג, מלח' ו א ג). מראש מקדמי עולמים נמצאתי במכמניו החתומים מאין המציאני ולקץ הימים נשאלתי מן המלך (מלא תפנים, אכרהם גילגר דף לט). אז ברכה ושפע נתוסף ממקור האין אל היש (הריקנטי, יתרו ז.). וכשהגיע עת הרצון והחפץ הפשוט להמציא הנבראים האציל מן האין יש (ר"מ גבאי, דרך אמונ'). שהכל היה כמוס וגנוז בעמקי האין (שם). כי כל הנסים והנפלאות שבאו בתורה בשנוי טבעו ומנהגו של עולם לא היו יצירה יש מאין אלא יש מיש (ר"י אלבו. עקרים א יב.). — ב) נרדף עם כמעט, fast ; presque ; almost : ואני כמעט נטיו רגלי כְּאַיִן שפכו אשרי (תהל' עג ב). — ג) לא יש, es gibt nicht ; il n'y a pas ; there is not : וכל שית השדה טרם יהיה בארץ וכו' כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אַיִן לעבד את האדמה (בראש' ב ה). כי באו בנים עד משבר וכח אַיִן ללדה (מ"ב יט ג).—ובלי פעל אחריו: ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים ואלהים זולתי לא תדע ומושיע אַיִן בלתי (הושע יג ד).— ובשלות: ויאמר (שאול לדודו)

---

[1]) מן אֵימָה. בארמית: אֵימְתָנֵי די בשוה קריתים (ת"א בראש' יד ה). מלך תקיף גיבר ואימתן (ת"י ישעי' כח יו).

[2]) בלשון הערבית אַין a) ר"ל אַיֵּה, וכן מן אַין b) כמו בעברית מֵאַין. וכבר העיר ר"י בן קריש (רסאלה 16). על הדמיון הזה, וכן החדשים, אלא שקצתם סברים כי זו היא המלה איה עם ן נוספה. — [3]) יש סברים כי בא בכתוב שמוש אין במשמע' איה בפסוק היש אלוה מבלעדי ואין צור בל ידעתי (ישעי' מד ח). וצריך לקרא ואַין, הכונה איה צור, ומקביל יפה להשאלה היש אלוה. — [4]) בבר העיר ר"ש זקש (התחיה ב). על הכונה האמתית של המשורר ועל הטעות שטעה דר' י"מ זקש במה שתרגם Nichts.

[5]) לפי דעת קצת החכמים משרש און. ואחרים מדמים לו השרש הערבי אין a) במשמ' עיף. באשורית דומה לזה יָגֻ, לא היה (מוס ארנולד).

a) أَيْنَ b) مِنْ أَيْنَ

a) أَيْنٌ

לבקש את האתנות ונראה כי אַיִן ונבוא אל שמואל (ש"א י יד). ועתה אם תשא חטאתם (של ישראל שחטאו בעגל) ואם אַיִן מחני נא מספרך אשר כתבת (שמות לב לב). ויאמר האטד אל העצים אם באמת אתם משחים אתי למלך עליכם באו חסו בצלי ואם אַיִן תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון (שופט' ט יה).—ועם ו העטוף: ויעברו (שאול ונערו) בארץ שעלים (לבקש האתנות) וָאַיִן ויעבר בארץ ימיני ולא מצאו (ש"א ט ד). העניים והאביונים מבקשים מים וָאַיִן לשונם בצמא נשתה (ישע' מא יז). יחשכו כוכבי נשפו (של הלילה שנולד איוב בו) יקו לאור וָאַיִן ואל יראה בעפעפי שחר (איוב ג ט). — ובהפס' מחלט אָיִן: ויקרא (משה) שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אָיִן (שמות יז ז). וכשלו איש באחיו כמפני חרב ורדף אָיִן ולא תהיה לכם תקומה לפני איביכם (ויק' כו לז).

ובסמי' אֵין, — א) כוללת בה כל הנשוא השלילי של המשפט, ותבא בצרוף עם יחיד ועם רבים אם קדם המשלל או אחריו, בלי מפסיק או במפסיק ביניהם.— קדם המשלל בלי מפסיק: וישב ראובן אל הבור והנה אֵין יוסף בבור (בראש' לז כט). אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אֵין נבון וחכם כמוך (שם מא לט). ויאמרו (בני יעקב) אל פרעה לגור בארץ באנו כי אֵין מרעה לצאן אשר לעבדיך (שם מז ד). ויפן כה וכה וירא כי אֵין איש (שמות ב יב). ויאמרו (בני ישראל) אל משה המבלי אֵין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר (שם יד יא). וידבר העם באלהים ובמשה למה העליתנו ממצרים למות במדבר כי אֵין לחם וְאֵין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל (במדב' כא ה). גם את ברם בריתך שלחתי אסיריך מבור אֵין מים בו (זכר' ט יא).— ועם מ"ל: ואם אֵין אחים לאביו ונתתם את נחלתו לשארו הקרב אליו ממשפחתו (שם כז יא). אֵין ענבים בגפן וְאֵין תאנים בתאנה והעלה נבל (ירמ' ח יג). אֵין אמר וְאֵין דברים בלי נשמע קולם (תהל' יט ד).—ואחרי המשלל: ולחם אֵין בכל הארץ כי כבד הרעב מאד (בראש' מז יג). וישסעהו (שמשון את הכפיר) כשסע הגדי ומאומה אֵין בידו (שופט' יד ו). הישאג אריה ביער וטרף אֵין לו (עמוס ג ד). מלך אֵין לארבה ויצא חצץ כלו (משלי ל כז).— ובמאמר של עבר במשמעת עבר: צעקה הנער המארשה ואין מושיע לה (דבר' כב כז). ר"ל ולא היה מושיע לה. בימים ההם אֵין מלך בישראל (שופט' יז ו). ויהי לפנינה ילדים ולחנה אֵין ילדים (ש"א א ב).—ויבוא אֵין במקום וְאַיִן, בלי: ומת או נשבר או נשבה אֵין ראה (שמות כב ט). וישבו שלש שנים אֵין מלחמה בין ארם ובין ישראל (מ"א כב א). כי ימים רבים ישבו בני ישראל אֵין מלך וְאֵין שר וְאֵין זבח וְאֵין מצבה וְאֵין אפוד ותרפים (הושע ג ד). ר"ל בלי מלך. — ועם מלה אחרת בין המלה והמשלל: ותהי שרי עקרה אֵין לה ולד (בראש' יא ל). ויקחהו (אחי יוסף) וישלכו אותו הברה והבור רק אֵין בו מים (שם לז כד). מכף רגל ועד ראש אֵין בו מתם (ישע' א ו). כי אֵין במות זכרך בשאול מי יודה לך (תהל' ו ו). — ועם ה השאלה: הַאֵין בבנות אחיך ובכל עמי אשה (שופטים יד ג). — ועם ש: על מנת שאין לכם עלי אלא פת וקטניות בלבד (ב"מ ז א). — ב) תהיה חלק מן הנשוא השלילי או תשלל הנשוא מן הנושא: ויאמר אליו (משה אל ה') אם אֵין פניך הלכים אל תעלנו מזה (שמות לג יה). וכי יראה הכהן את נגע הנתק והנה אֵין מראהו עמק מן העור (ויקרא יג לא). ואם בהרת לבנה הוא בעור בשרו ועמק אֵין מראה מן העור (שם שם ד). תבן אַיִן נִתָּן לעבדיך ולבנים אמרים לנו עשו (שמות ה יו). אֵין המלך נושע ברב חיל (תהל' לג יו). וירא המן כי אֵין מרדכי כרע ומשתחוה לו (אסתר ג ה). נטע רבעי ומעשר שני שאין דמיו ידועין (סנה' א ג). בזמן שהאיש מנוקה מעון מים בודקין את אשתו אין איש מנוקה מעון אין המים בודקין את אשתו (קידו' כז:). אין בעלי אומניות רשאין לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתם (שם לג.).—ובלי הנושא: ואמר ר"ש בן לוי יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו ואלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו (שם ל:). — ועם הפעל קדם השם: אתם לכו קחו לכם תבן מאשר תמצאו כי אֵין נִגְרָע מעבודתכם דבר (שמות ה יא). כל העיר עזובה וְאֵין יושב בהן איש (ירמ' ד כט). — וגם עם פעל עתיד: ויאמר המלך צדקיהו הנה הוא (ירמיהו) בידכם כי אֵין המלך יוּכַל [1]) אתכם דבר (שם לח ה). — ועם פעל עבר: אשר אַיִן נַעֲשָׂה פתגם מעשה

---

[1]) ויש מנסחים יָכוֹל.

תרעה מהרה (קהל׳ ח יא). — ועם יש : אזנים להם ולא יאזינו אף אין יש רוח בפיהם (תהל׳ קלה יז). — ועם פעול : מי שהיו לו עשר שורות של עשר עשר כדי יין ואמר שורה החיצונה אחת מעשר ו א י ן י ד ו ע איזו היא (דמאי ז ח). שור שנגח את הפרה ונמצא עוברה בצדה ו א י ן ידוע אם עד שלא נגחה ילדה אם משנגחה ילדה (ב״ק ה א). המפלת ו א י ן ידוע מה הוא וכו׳ אין ידוע אם ולד היה אם לאו (נדה ג ו). שני שבילים אחד טמא ואחד טהור הלך באחד מהם ו א י ן ידוע באיזה מהן הלך האהיל על אחד מהם ו א י ן ידוע על איזה מהם האהיל (טהר׳ ה א). ויש שטעון ברכה לפניו ו א י ן טעון ברכה לאחריו (נדה ו י). כלים המיוחדין וכו׳ ו ש א י ן מיוחדין (כילה ה ג). בדבר ש א י ן א ב ו ד (כ״מ עו :). — ג) כמו בלא, בלי, ohne; sans; without : ואם שלש אלה (שארה כסותה ועונתה) לא יעשה לה (להאמה העבריה) ויצאה חנם אין כסף (שמות כא יא). רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל שבי לארץ אין כסא בת כשדים (ישעי׳ מז א). נחשבתי עם יורדי בור הייתי כגבר אין איל (תהל׳ פח ה). — ועם פעל מקור ובראשו ל במשמעת אי אפשר, לא ראוי, לא נכון, אסור, unmöglich, unpassend : inconvenable, impossible; not allowed : ויבוא (מרדכי) עד לפני שער המלך כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק (אסתר ד ב). כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב (שם ח ח). וגם ללוים אין לשאת את המשכן ואת כל כליו לעבדתו (דהי״א כג כו). ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרע (קהל׳ ג יד). א י ן לבזות דל משכיל ו א י ן לכבד כל איש חמס (בן סירא גני׳ י כג). א י ן לאמר (ז)ה למה זה כי הכל לצרכו (נב)חר (שם לט כא). א י ן להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם (מכי׳ בשלח ב ו). אמרו רוצים או לא רוצים א י ן לנו לעשות אלא דברי בן עמרם (שם א). ו א י ן לאדם לזלזל בספר של גויל מלעשותו כך (הלכ׳ ס״ת ר״י ברצלוני, דף כ). — ו*עם פעל בינוני במשמעת אסור : א י ן נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה א י ן מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה מפני שהוא ירק באילן א י ן נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב (כלאים א ח). א י ן חמור יוצא במרדעת כו׳ ו א י ן התרנגולים יוצאין בחוטין ולא ברצועות שברגליהן (שב׳ ה ד). — ה) *עם לי אחרי כן, במשמעת אינני יודע, לא אוכל להוכיח : א י ן לי (שאסור להקריב) אלא אלו בלבד מנין לרבות שאר המומים (ספרא אמור פר׳ ג). א י ן לי (שצריך לאכל מצות בליל הפסח) אלא בזמן שבית המקדש היה קים בזמן שאין ביהמ״ק קים מנין (שם פרק י). א י ן לי (שצריך לשבות בשביעית) אלא לזרע ולזמיר, לחריש לעידור ולניכוש ולכיסות ולביקוע מנין (שם בהר בתחלתו). א י ן לי אלא משה דיין לפרעה אהרן מנין ת״ל אל משה ואל אהרן (מכי׳ פתי׳). א י ן לי אלא לשעבר לעתיד לבא מנין ת״ל וסוכה תהיה לצל יומם (שם בשלח ב ויסעו). — ובלשון התנאים והאמוראים במדרשי מלים והכתובים, אין מלה פלונית אלא, ר״ל אין לה פרוש אחר אלא זה : יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ו א י ן מנוחה אלא נבואה שנאמר ותנח עליהם הרוח (מכי׳ בוא, פתי׳). לעברך בברית ה׳ אלהיך ו א י ן ברית אלא תורה (שם מסכתא ד פסחא ה). והדרת פני זקן א י ן זקן אלא חכם (ספרא). א י ן עני אלא בדעת (נדר׳ מא.). — ואין לך, ר״ל אין בעולם : א י ן לך אדם ש א י ן לו שעה ו א י ן לך דבר ש א י ן לו מקום (אבות ד ג). א י ן לך כלי שמחזיק ברכה יותר מן השלום (סוף עוקצין). ר׳ יעקב אומר א י ן לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה ש א י ן תחיית המתים תלוייה בה (קידושין לט:). — *אין־תכלית, עי׳ תכלית.

ובכנויים — אינני *איני, ר״ל אין אני : לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם (דבר׳ א מב). לא תשורני עין ראי עיניך בי ואינני (איוב ז ח). — ועם פעל : כה אמר פרעה אינני נתן לכם תבן (שמות ה י). כי אנכי מת בארץ הזאת אינני עבר את הירדן (דבר׳ ד כב). גם כי תרבו תפלה אינני שמע ידיכם דמים מלאו (ישע׳ א טו). ויאמר ירמיה שקר אינני נפל על הכשדים (ירמ׳ לז יד). — *איני : אמר להם (ר׳ גמליאל) א י נ י שומע לכם לבטל הימני מלכות שמים אפילו שעה אחת (ברכות ב ג). הא לך א י נ י במותך (ספרא קדוש׳ פר׳ ג). אמר רבי שמעון בן עזאי א י נ י כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו (מכי׳ בוא פתי׳). — ש איני : שורי וחמורי ש א י נ י חייב בהם מצות (ידים ד ז). — אינך אינך : ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה ואם אינך משיב דע כי מות תמות (ברא׳ כ ז). אם אינך ממלט את נפשך הלילה מחר אתה מומת (ש״א יט

יא). — ובלי פעל; כל יודעיך בעמים שממו עליך בלהות היית ואינך עד עולם (יחזק' כח יט). בלהות אתנך ואינך ותבקשי ולא תמצאי עוד לעולם (שם כו כא). — ועם ה השאלה: האינך ראה מה המה עשים (ירמ' ז יז). — איננו *אינו: וישב (ראובן) אל אחיו ויאמר הילד איננו ואני אנה אני בא (בראש' לז ל). לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו זה חלק שוסינו וגורל לבוזינו (ישעי' יז יד). יבש נדף ואיננו (שם יט ז). — ובמאמר של עבר במשמעת עבר: ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אתו אלהים (בראש' ה כד). ויהי עבדך עשה הנה והנה והוא (האיש) איננו (מ"א כ מ). — ועם מלה אחריה: כי לא נוכל לראות פני האיש ואחינו הקטן איננו אתנו (בראש' מד כו). כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום (דבר' כט יד). — ועם תאר ופעל: איננו (פוטיפר) גדול בבית הזה ממני (בראש' לט ט). ומראהו (של הנגע) איננו עמק מן העור (ויקרא יג לד). כל הנחלים הלכים אל הים והים איננו מלא (קהל' א ז). וירא (משה) והנה הסנה בער באש והסנה איננו אכל (שמות ג ב). את הגמל כי מעלה גרה הוא ופרסה איננו מפרים טמא הוא לכם (ויקרא יא ד). מתוקה שנת העבד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון (קהל' ה יא). — *אינו: וכל דיין שלוקח שוחד ומטה את הדין אינו מת מן הזקנה עד שעיניו כהות (פאה ח ט). וכל מי שאינו צריך ליטול (צדקה) ונוטל אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות (שם). אינו דין שנחמיר (ב"ק ב ה). אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו (כתו' קיא.). טבל באחד מהן ואינו ידוע באיזו מהן טבל (מקו' ב ב). — ועם כן אחריו, ר"ל אין הדבר כן: אפי' תשעים ותשעה אומרים לחלק ואחד אומר לבוז לזה שומעין שאמר כהלכה, בדלית ובדקל אינו כן אפילו תשעים ותשעה אומרים לבוז ואחד אומר לחלק לזה שומעין שאמר כהלכה (פאה ד א-ב). — ועם ש בראש: מי שאינו יכול לעשות עיסתו בטהרה (חלה ב ג). ברבו שאינו מובהק (קידוש' לג.). ושאינו מחוסר צידה (שבת יג ה). — ועם כש בראש: שלא עשה בו את המזומן כשאינו מזומן (ספרא אמור, פר' ח). — ואם מש: משאינו נקוב על הנקוב (דמאי ה י). — ו"במשמעת מה שאין בעולם: יצר מתהו ממש

ועשה אינו ישנו (ספר יצירה ב ה). — ו"עם שם אחריו כמו שם מרכב אחד, — "אינו יהודי, "אינו ישראל: לא יאמר לאינו יהודי לעשותו (שו"ע או"ח בל"א ו). אסור ליתן לא"י (לאינו ישראל) מעות מעשר שני (שו"ע או"ח ש"ו ג). ואסור לומר לאינו יהודי שיאמר לאינו יהודי אחר לעשות לו מלאכה (שו"ת חות יאיר מט). אינו ישראל שעשה מלאכה בשביל ישראל וכו', אלא אם עשאה האינו ישראל בשביל עצמו (גן עדן, ענין שבת). — איננה: לכל הבהמה אשר היא מפרסת פרסה ושסע איננה שסעת וגרה איננה מעלה טמאים הם לכם (ויקר' יא כו). ושפלה איננה (הבהרת) מן העור (שם יג כא). — ו*אינה: קמה שיש בה סאתים ושכחה אינה שכחה (פאה ו ז). וכל מיתה שנאמר סתם אינה אלא חנק (ספרא קדוש' פר' ע). — ועם ש: ושאינה גבוהה עשרה טפחים (סוכה א א). לא היתה חצר בירושלם שאינה מאירה מאור בית השואבה (שם ה ג). אינה יהודית (שו"ע או"ח תקנא ג). — איננו [1]). ר"ל אין אנו: הדבר אשר דברת אלינו בשם ה' איננו שמעים אליך (ירמ' מד טז). — אינכם: קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים (דבר' ד יב). ויאמר אליהם (המלך יהואש לכהנים) מדוע אינכם מחזקים את בדק הבית (מ"ב יב ח). — אינם: אהלי שדד וכל מיתרי נתקו בני יצאוני ואינם אין נטה עוד אהלי ומקים יריעותי (ירמ' י כ). אבתינו חטאו ואינם ואנחנו עונתיהם סבלנו (איכה ה ז). הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמד (משלי יב ז). ולמד אתם (את ישראל) השכם ולמד ואינם שמעים (ירמ' לב לג). ובית ישראל לא יאבו לשמע אליך כי אינם אבים לשמע אלי (יחזק' ג ז). אלו שאינם צריכים שיבאו בהם המים (מקו' י ג). שני עומרים שכחה שלשה אינם שכחה (ספרי תצא, רפג). — אינן: בית הסתרים ובית הקמטים אינן צריכין שיבואו בהן מים (מקו' ח ה). — "אינם יהודים (שו"ע או"ח שפא ה). — איימו [2]), אינמו, במליצ' כמו אינם: כלה בחמה (את הרשעים) כלה ואינמו (תהל' נט יד). בעמל אנוש אינימו [3]) (שם עג ה).

---

[1]) ולפי הענין תכיר בין המדברים בעדם ליחיד נסתר (רד"ק מכלול, דקדוק המליס). ובנקוד אשורי איננו. — [2]) אולי לפי חקש אלימו עלימו (קניג ב 446), מן המה, שהיה בתחלה אולי חמה, ותנועת קמץ חשנית נעברת לחולם בנחוג בעברי' (שם). — [3]) בספרים מדויקים

ועם בבל"ם.

בְּאֵין, א) בלי: הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים בְּאֵין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק (ישעי' נז א). כלם ישבים בְּאֵין חומה ובריח ודלתים אין להם (יחזק' לח יא). באפס עצים תכבה אש וּבְאֵין נרגן ישתק מדון (משלי כו כ). — ב) כאשר אין, כאשר לא היה: מעולם נסכתי (החכמה) מראש מקדמי ארץ בְּאֵין תהמות חוללתי בְּאֵין מעינות נכבדי מים (משלי ח כג-כד).

כְּאֵין כמו שאין: נגששה כעורים קיר וּכְאֵין עינים נגששה (ישעיה נט י).

לְאֵין, — א) למי שאין: ויאמר להם (נחמיה להעם) לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לְאֵין נכון לו (נחמ' ח י). — ב) בלי, עד בלי, ועצי ארזים (הכין דוד) לְאֵין מספר (דהי"א כב ד). ואחרי כל זאת נגפו ה' (את המלך) במעיו לחלי לְאֵין מרפא (דהי"ב כא יח).

מֵאֵין, א) בלי, באופן שאין: אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדלים וטובים מֵאֵין יושב (ישע' ה ט). במקום הזה אשר אתם אמרים חרב הוא מֵאֵין אדם וּמֵאֵין בהמה (ירמ' לג י). עיני נגרה ולא תדמה מֵאֵין הפגות (איכה ג מט). דבר ה' עליכם כנען ארץ פלשתים והאבדתיך מֵאֵין יושב (צפני' ב ה). — ב) מפני שאין: וקברו בתפת מֵאֵין מקום (ירמ' ז לב). הן בגערתי אחריב ים אשים נהרות מדבר תבאש דגתם מֵאֵין מים ותמת בצמא (ישע' נ ב). ושממו הרי ישראל מֵאֵין עובר (יחז' לג כח). ותהיינה צאני לאכלה לכל חית השדה מֵאֵין רעה (שם לד ח).

*אֵין־סוֹף, — בלשון המקבלים כנוי להאלהים, Kab. Unendlicher, Gott; cab. l'infini, Dieu; the Infinite, God: ובגין דא קרא לגרמיה אין סוף דלית ליה דמות וצורה (רעיא מהימנא — ובשביל זה קרא לעצמו אין סוף שאין לו דמות וצורה). האין סוף הוא הסבה הראשנה בלתי מסובב מזולתו (שער השמים, ר"א אירירו ג ט). ומשם אדיר יתאצלו כל מיני שפע האצילות מן המקור הנקרא אין סוף (שערי אורה, ר"י גיקאטיליה ד:). דע כי כל הנראה והנתפש בהרהור הלב מוגבל, וכל מוגבל וכו' א"כ מה שאינו מוגבל קרוי אין סוף (עוריאל מספנו, עשר ספירות). והנה נודע כי האור העליון למעלה עד אין קץ הנק' א"ס (אין סוף) ושמו מוכיח עליו שאין בו שום תפיסה לא במחשבה ולא בהרהור כלל ועיקר וכו' ואין בו ראש וסוף (ר"ח ויטאל, ע"ח היכל אדם קדמון ענף ב). מה שאנו קוראים אין סוף (א"ס) אינו אלא שמו שקדם לעולם (עמק המלך, אדם קדמאה ט). אור אין סוף הידוע מציאותו ולא מהותו המציא שרש הדין (משנת חסידים, מסכת נמגוס פ"א).

אִין[1], מלת תס"פ, — הֲלֹא, ודאי, קרוב לודאי, wahrscheinlich, vielleicht; peut être, probablement; perhaps: ובהשאלה של ספק כמו אולי, ויאמר דוד לאחימלך וְאִין [2]) יש פה תחת ידך חנית או חרב כי גם חרבי וגם כלי לא לקחתי בידי כי היה דבר המלך נחוץ (ש"א כא ט).

אִין, עי' אִן.

*אֵיפָה[3], אֵפָה ש"נ, סמי' אֵיפַת, כנו' איפתם ־תן, מ"ר אֵיפוֹת, — שם מדה של דברים יבשים, של

---

[1]) בסור' אִין: באמת, ודאי, אמנם, ונצטמצם אולי בעברית למושג של קרוב לודאי, ומזה למושג האפשרות, וקצת דומה לזה המלה הן לאמות וגם לאפשרות. — [2]) מלה באה רק פעם אחת במקרא, וכבר פקפקו ונחלקו הקדמונים בפרוש משמעתה. ת"י: וְאִלּוּ אית כה. השבעים תרגמו כמו לו קראו רְאֵה הֲיֵש וכו'. פשיטא ותר' ערב' תרגמו כמו וְאֵין. ר"י אבן גנאח: ואין וכו' במקום אם וכבר נאמר כי היא כמו אין בצירי וענינו והלא יש תחת ידך. ע"כ. רש"י פרש ואִם, וכן ר"ש פרחון והעיר שכן בלשון גמר' ירושלמי. רד"ק החליט אִן כמו אֵין. וגם החדשים נחלקו ככה. קצתם (.Welh ואחרים) נוטים לנוסח' השבעים. קצתם מחליטים כי זה פשוט טעות, אִין במקום אֵין, ויש שהגיהו וְאֵי יש, במשמ' ואיה. וקצתם פרשו כמו אִין בסור' במשמ' ודאי. והנה אעפ"י שמליצת אִין יש אפשרית, כמו תהל' קלה יז: אֵין יש רוח בפיהם, מ"מ אם לא נחליט הנקוד אִין לשבוש פשוט מאוחר, מוכרחים אנו לאמר כי לפחות בזמן התחדשות הנקוד כבר היתה זו קריאה מקבלה, ובהיות שאין כל טעם לקריאת אִין במקום אֵין דוקא במקום הזה, הואיל ויש במקום הזה בעצמו כמה פעמים אֵין ולא אִין, לכן רגלים לדבר כי לפחות בזמן ההוא ראו במלה וְאִין כונה אחרת לא כמו אֵין, ותכונה האחת האפשרית לפי הענין היא שאלת אולי, וכונה זו יכלה להסתעף מן משמעת אִין בסור', בדרך הרשום בפנים. וכבר פלפל במלה זו קניג בהעתון ZAW XVII 238.

[3]) משקל בֵּיצָה, צֵידָה, צֵדָה, תֵּבָה. והנה אמרו חוקרי לשונות המזרח' כי זו מלת מצרית, אִפּת. וכבר

* אין בו יוד אחר הנון (מ"ס).

דגן וכדומה, תכיל שלש סאות, או עשרה עמרים, Getreidemass; mesure des grains; a measure of grain: — א) הכלי שמדדים בה: והעמר עשירית האיפה הוא (שמו' יו לו). לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה גדולה וקטנה וכו' איפה שלמה וצדק יהיה לך (דבר' כה יד-יה). אשה אחת יושבת בתוך האיפה (זכריה ה ז). אוצרי פירות ומלוי רבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים עליהם הכתוב אומר לאמר מתי יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל וכו' אם אשכח לנצח כל מעשיהם (ב"ב צ:). — ב) עצם הדבר הנמדד, חטה שעורה וכדומה בכמות זו: כי עשרת צמדי כרם יעשו בת אחת וזרע חמר יעשה איפה (ישע' ה י). ועשירית האיפה סלת למנחה בלולה בשמן כתית רביעת ההין (במד' כח ה).—אפה: והביא את קרבנו אשר חטא עשירת האפה סלת לחטאת (ויקר' ה יא).— איפת: איפת צדק והין צדק יהיה לכם (שם יט לו). וגדעון בא ויעש גדי עזים ואיפת קמח מצות (שופט' ו יט). קח נא לאחיך איפת הקליא הזה (ש"א יז יז).—ובמליצה: אצרות רשע ואיפת רזון זעומה (מיכ' ו י).—וכנ' ומ"ר: ואם היו להם אילים מרובין ולא היה להן איפתן יביאו איל אחד ואיפתו ולא יקריבו כלם בלא איפות (מנח' מה:).—ובהשאלה, *חלק, גורל: אמר לו הקב"ה (לאיוב) איוב אמור לי האיפה[1]) שלך באיזה מקום היתה תלויה בראשו (של אדה"ר) או במצחו או באיזה אבר שלו אי יודע אתה באיזה מקום היתה איפתך אתה מתוכת עמי (מד"ר שמות מ).

ב. *אֵיפָה, ש"נ, כמו *חֵיפָה, עי"ז: יכול אף עור מצה ועור האיפה במשמע ת"ל מלאכת עור יצאו עור המצה ועור האיפה שלא נעשה בה מלאכה (ספרא שמיני ו, — ועוד שם תזריע יג).

העיר ר"י בן גנאח כי היא המלה וַיְבָה a) בלשון ערב', אמר וז"ל: מדה נקראת בלשון ערבית ויבה והיא מכילה מן היבש ארבעת אלפים ושמנה מאות זוז עכ"ל. ולפי המלונים הערבים הויבה היא ארבעה ועשרים מדא, והיא לפי דעתם מלה „מולד" לא מעקר הלשון הערבית. — [1]) מתנ' כה' פרש כמו אופי, העיקר שלך. ולפי זה יסטרוב: התכונה והטבע, וכו'. אבל, אולי פשוט המדה שלך, החלק שלך.

---

a) وَيبة

אֵיפֹה[1]), מלת השאלה, — א) שאלת המקום, באיזה מקום נמצא או נעשה דבר מהדברים, wo; où; where: ויאמר (יוסף) את אחי אנכי מבקש הגידה נא לי איפה הם רעים (בראש' לז יו). וישאל (שאול) ויאמר איפה שמואל ודוד ויאמר הנה בנוית ברמה (ש"א יט כב). ויאמר לו (דוד) המלך איפה הוא ויאמר ציבא אל המלך הנה הוא בית מכיר (ש"ב ט ד). ותאמר לה חמותה איפה לקטת היום (רות ב יט). זכר נא מי הוא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו (איו' ד ז). איפה היית ביסדי ארץ (שם לח ד). — ובדרך ספור: ואיש אל ידע איפה אתם (ירמ' לו יט). — ב) שאלת האיכות, איך הוא הדבר, wie; comment; how: ויאמר (גדעון) אל זבח ואל צלמנע איפה[2]) האנשים אשר הרגתם בתבור ויאמרו כמוך כמוהם אחד כתאר בני המלך (שופט' ח יח).

אֵיפוֹא, איפא, עי' אֵפוֹא.

*אֵיפוֹפֵי[3]), איפופי ישראל! — מלת קריאה של שבועה, נדר וקנם בשביל קפדה וכעס וכדומה, שהיה נהוג בדבור ההמוני בקרב היהודים לפנים.

---

[1]) מלה מרכבה מן אֵי ומן פֹּה. — [2]) גם מעצם השאלה ובפרט מהתשובה: כמוך כמוהם וכו', נראה ברור כי המלה איפה זו משמשת שמוש איכה. וכן בלשון כושית אֶפֹּ.

[3]) בארמ': חד בר נש אתא מישרי נדרא קומי ר' יוסי מתעטף ויתיב לי' א"ל מה אשתבעת אמ"ל איפופי ישר' לא עללה לביתי, א"ל איפופי ישר' ולא עללה לבייתך (ירוש' נדר' יב מב ג. — איש אחד בא לפני רבי יוסי כשהיה מתעטף ויושב לבקש להתיר לו נדרו אמר לו (ר' יוסי) מה נשבעת? אמר לו (האיש) אפופי ישראל לא אכנס אל ביתי. אמר לו (ר' יוסי) אפופי ישראל ולא תכנס לביתך). והנה לא הקריאה הנכונה והנקוד ולא מקור המלה ולא פרושה המדיק אינם ידועים. לוי נקד איפופי וגם אופופי. קוהוט איפופי אופופי. יסטרוב אֵיפוֹפִי. קרוים מעתיק ipophi. ובדבר מקורה, הנה בניטין מוספיה ערך פופי אמר כי כך כותבים היונים את שם יהוה מפני שהאותיות האלה דומות להאותיות ΠΙΠΙ, ומזה נתפשט אח"כ מלה זו גם בקרב היהודים. לוי מביא דעת מוספיא ואינו מוסיף עליה כלום. קוהוט מפקפק בין השערתו הוא כי זו מלה יונית אפופוי Ωποποι שפרושה אהה אלהים, ובין השערת מוספיא. לפי דעת יסטרוב אפופי כמו אֱלוֹהַי, והיא קריאה של חול במקום הקריאה האמיתית של השם הקדוש. אך קרוים דחה השערה זו, מפני הכתיב איפי ביוד אחרי האלף, והציע השערה אחרת,

איץ[1], פ"ע. עב' אַצְתִּי, עת' תָּאִיץ תְּאִיצֵנּ, צווי אִיצִנּ,— כמו אוּץ, מהר והתאמץ, על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל ת א י צ ו[2]) לנחמני על שד בת עמי (ישעי' כב ד). — עורה והקיצה רוצה ו א י צ ה (תוכח' בסוף לקוטי הפרדס, בומבירגי).

***איק**, — צרוף אותיות האלפבית איק בכר גלש: כי העשרה והמאה והאלף הם כמו אחד והוא חשבון א י ק בכר שילמדו הנערים בספרים (הרא"בע ספר העבו').

***אִיָּר**[3]), אייר, ש"ז,— שם החדש השני בשנה, בהחל השנה מחדש האביב, Name des zweiten jüd. Monats (Mai); nom du 2e mois juif; the 2nd Jew. month : בשבעה ב א י י ר[4]) חנוכת שור ירושלם (מגי' תענית ב). על ששה חדשים השלוחין (בדבר קדוש החדש) יוצאין על ניסן מפני הפסח וכו' וכשהיה ביהמ"ק קים יוצאין (שלוחים אף על א י י ר[5]) מפני פסח קטן (ר"ה א ג). בחדש השני וכו' זה א י י ר שהוא שני לניסן (סע"ר ד). השלים ניסן אירע א י י ר להיות בשבת (מכי' בשלח ד א). טל גר (ר"ל של מן) לצידם תִּיר, מחמשה עשר בְּאִיִּיר (ר"א קליר, טל). א י י ר בו מתחילים הקצירים תוך ארץ הצבי מן השעורים (הראב"ע, שמעו נא). חדש א י י ר מחמד החדשים כי בו רפואות אנשים וגבורות החלשים המשמח אלהים ואנשים (תחכמ' חריזי ה). ראה הגן בטורי ציץ מצויר, ורוץ לשתות לאור יפיו ב א י י ר, ושור כי הזמן כתב רקמות עלי הציץ בלי קלף וגייר (שם). ב א י י ר אשבעה שובע שמחות ובשמאלי ובימיני נעימות כשורי חושקים מכל עברים כציץ ציצים לשחר העלמות (עמנ' ט).

אִיר, משקל עברי מן אירא שלקמן.

***אִירָא**[1]), ש"ז, מ"ר אִירִין. — חתיכה קטנה של צמר, צמר גפן, וכדומה, Wollflocke ; flocon de laine, etc.; flock of wool : לא יצא החייט במחטו התחובה לו בבגדו ולא נגר בקיסם שבאזנו ולא סורק במשיחה שבאזנו ולא גרדי ב א י ר א שבאזנו ולא צבע בדוגמא שבצוארו ולא שולחני בדינר שבאזנו (שבת יא:). המוציא סמנין שרויין כדי לצבוע בהן דוגמא ל א י ר א (שם עט.). לפי שאין אדם טורח לשרות סממנין לצבוע בהן דוגמא ל א י ר א[2]) (שם צ.). אין לוקחין מן הגרדי לא קוצין ולא א י ר י ן (תוספתא ב"ק יא יא). אין לוקחין מגרדי לא א י ר י ן ולא נירין (ב"ק קיט:).

***אִירָה**, ש"נ, כמו עירה: חולדה שגררה את ה א י ר ה[3]) שהוא עתיד להחזירה (תוספתא כלי ב"ב א ד).

שזה שם אלהות מצרית א פ ו פ י ס. והנה אעפ"י שטענת קרוים אינה בלי יסוד, מ"מ השערת יסטרוב היא היתר מתקבלת על הדעת, והסכים לזה גם דר' בֶּכֶר בהקבץ REJ 35, 116, וגם פירסט שם 66, 38, והעיר שהוא כמו נזית במקום נזיר, ואמר דר' ב כ ר שם כי יש דוגמאות לזה בהקריאות ההמוניות בלשונות האחרות, בצרפתית morbleu במקום mordieu, sapristi במקום sacristi וכיוצא בזה, ובגרמ' — Potz במקום Gotz, וכדומה. והנה, יהי המקור מה שיהיה, עכ"פ נראה שזו היתה מלת קריאה נהוגה אצל היהודים בזמן ההוא לשבועה, לקיום דבר, להתרגשות וכדומה.

[1]) כמו שיר שרתי שירו, — ועי' אוץ.—[2]) יש סברים כי זה הפעיל מן אוץ.

[3]) באשורית אַרָ אַאַרָ. ואמר דליטש שנגזר מן אַרַ במשמעת אור. אך מוס ארנולד (בהעתון JBL XI 172) פקפק בזה אם אפשר שיסתעף מן אר איר, וגזרו מן איר באשורית במשמ' שלח מן, הוציא, ור"ל חדש המוציא ציץ, וכמו זיו בעברית וכנענית. וכן בסור' אִיָּר, ובערבית אַיַּאר a).—[4]) בסגנון עברי, ואעפ"י שאין ספק כי מ"ת נכתבה בעקרה בארמ', מ"מ ראשי קצת פרקים, אולי מפני שהדבור הזה בעבר' היה רגיל הרבה בפיהם, נכתב כך בעברית, כמו פרק ג, ד, ה.— [5]) כך בשתי יודים בכל הנוסחאות של הבבלי, וכן בירושלמי וכן במתניתא דבני מערבא מהד' לו.

[1]) לוי וקוהוט, פרשו שהם צמר סתם, גזורה מלה זו מן השם היוני א י ר ו ן εἶρον, וכן קרוים. יסטרוב — מן אור, חור, ומפרש דבר לבן. אך הפרוש אשר מסרו הגאונים הוא לא סתם צמר כ"א ח ת י כ ה של צמר. ולכן יותר מסתבר כדעת לֵו, בהער' לקרוים, כי מקורה בהשם עור בארמית ובסורית עורא, ובערבית ע ו א ר a), שפרושו מוץ, ומזה השאל לחתיכה קטנה של מוכין, צמר וכדומה. — [2]) גרסת ר"ח ע י ר א, בע', ואמר כי בלשון ארמי היא אודרא (או אודרא) ופרש וז"ל: והוא כמין מוך חתיכה קטנה מן הצמר או מן הפשתן או מן צמר של גפנים שאורגין אותן בתוך מטפחות של מילת נקראת בלשון ישמעאל כמל. ע"כ. והובאו הדברים האלה בלשונם ממש בערוך.

[3]) כך תוספתא צו"מ; ובמהד' וילנה עירה.

a) أيّار

a) عوّار

***אִירוֹנִית**[1], ת"נ, מ"ר אִירוֹנִיּוֹת, — תאר קערה של חרס של הכפריים, כשעדין לא נצרפה באש, : ird. Schüssel; écuelle en terre; clay-dish ועל לפסים א י ר ו נ י ו ת[2]) וכו' שלא נגמרה מלאכתן (עדיות ב ה). ועי' הרנית.

***אֵירוֹס**[3], אֵרוֹס, ש"ז, — א) שם פרח טוב הריח, תכלת הגון, ועליו דומים קצת לחרב, Iris ה א י ר ו ס[4]) והקיסום וירקות חמור (אהל' ח א). ה א י ר ו ס והקיסום ושושנת המלך מין זרעים (תוספתא כלא' ג יג). — וחסר: ה א ר ו ס והקיסום (כלאים ה ח). — ב) מין אבן יקרה, רב הגונים, iris: למלך שנשא למטרונה והכניסה לו שנים א ר י ס י ן (מד"ר דבר' ג ז, וילקוט כרא' כג).

---

[1]) הרמב"ם בפרושו אמר כמו עירונית בע' ונגזר מן עיר. וכן לוי. קוהוט—נקד אִירוֹנִית, וגזר מן המלה היונית אֲאֶר ἀέρινος אויר, ר"ל כלי מלא אויר. וכל זה דחוק. גם השערת קרוים שזו היא המלה הרומית hirnea, שהיא שם לגביע סגור לשתות יין, רחוקה, מפני שמהענין שמדבר עליו במקומות שהובאה מלה זו נראה שזה שם לכלי חרס פ ש ו ט, וכן פרש התלמוד, משא"כ הכלי שקראו לו הרומאים הירניאה. גם נראה שהמלה אירוניות היא ת א ר להשם לפסים ולא שם בפני עצמו. ולכן ראה אני יתר דעת עמנ' לֶו שהשם אירוניות, שבקצת מקומות אחרים כתוב במקומו חרניות, פרושו מעיר חרנים במואב, כמו לחמיות מבית לחם. — [2]) כך הגרסה בנוסח' במקום הזה. והראב"ד גרס פה ע י ר ו י ו ת. ובמתנ' דבני מערבא, מהד' לו, עירניות. ובגמ' בבלי (ביצה לב ב.) חרניות, ובירוש' (שם פב ג ושבת יג.) ארוניות. ופרש אביי (ביצה שם) צעי חקלייתא, ופרש ר"ת קדירות בעלי כפרים, והוסיף רש"י: קערות של בני עיירות שאינן בני כרכים גדולים ואין מקפידין על כלים נאים ומשנפשטה הקערה של חרש אוכלין בה בשר ואין ממתינים עד שתתחקק ותצרף בכבשן. ע"כ. ערוך ורמב"ם וראב"ד פרשו: מחבתות שעושין אותן מזדוגות הכלי והכסוי יחד וחולקים אותו אח"כ.

[3]) כן נקוד במשנ' כ"י קויפמן. בוקשד' אֵירוֹס, וכן יסטרוב, לוי אִירוֹס, והיא ביונית אירים ἶρις ברומית iris, על שם זהרו וגונו הקשתי. וכן בלשונות סורית וערבי' אירסא a).— [4]) רמב"ם תרגם ס י ס נ ב ר ונקרא כמו"כ נמאם b) בערבית, והוא מין נענע, או צעתר, thymus serpillum. וכן ערוך סיסימברו ואמר: והם מיני מרקחת שמשימים בתבשיל, וי"א הוא עשב וכשמזריע מקיש הזרע כמין זוג. ע"כ. ואסף הרופא קורא לאירוס שושן

---

a) ايرسا b) نمّام

ב.אֵירוֹס[1], אֵרוֹס, אֵרוֹס, ש"ז, — כלי נגינה, תף בכפה אחד, Handtrommel; tambourin; tambourine: בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים ועל ה א י ר ו ס[2]) (סוט' ט יד). רבי יהודה אומר ה א י ר ו ס טמא מושב מפני שהאלית יושבת עליו (כלי' יה ו).

ברא (עמ' לו סמ' הלמ').

[1]) לא ידוע מקורו. קוהוט ויסטרוב סברים כי נגזר מהשם אֵרוּסִים מפני שהשתמשו בכלי זה בשמחת א ר ו ס י ם. וכן דעת דר' בכר (ZDMG ,47, 150) כי זו מלה עברית. אבל, האם רק לארוסים בלבדם השתמשו בו? פרופ' דר' דלמן הגיד לי בע"פ השערתו שנגזרה מן אוילוס ביוני' αὐλός, שפרושו חליל. ועי' הערה שלקמן.— [2]) כן בספרים הנדפסים בבבלי וירוש', וכן במשנ' שבמשנ' עם גוף פרוש הערבי של רמב"ם ובמדב"ם. בערוך: הארוס, וכן במשנה כ"י. ובמשמעת שם זה, שהיה כנראה רגיל בזמן המשנה, כבר היה ספק בה בזמן התלמוד. ר' אלעזר פרש טבלא דחד פומא (סוטה מט:); והערוך ערך אלית גרס אחרי פרושו של ר"א: אביי אמר כ ו ב א; וכן רב האי גאון בפרוש טהרות, אלא שבמקום כובא כתוב שם דכובא. ואין להכריע אם אביי פליג על ר"א ב ה ד ב ר, ר"ל שכונתו היתה ל כ ל י אחר, או רק ב ה ש ם ר"ל שהוא תרגם אירוס בהשם כובא, ואולם שניהם לכלי אחד נתכונו. כי אם בדברי אביי העקר הוא הגרסה דכובא כמו ברה"ג וקצ' נוסח' ערוך, והכונה היא כדעת לֶו בהערותיו לקרוים להשם א ר ד ב ק א בסורית, שפרושו הוא תף, בודאי אין שום הפרש בין פרושו של ר' אליעזר ובין זה של אביי. אך אם הגרסה שברוב נוסח' הערוך גם העתיקות כ ו ב א היא העקרית. והוא אלכובה a) בערב' יש מקום לספק, יען המלונים הערבים מיחסים לו, מלבד משמעת נרד בלשון בני תימן, עוד שלש משמעות מתחלפות לכלי זמר: אלטבל אלצע'יר אלמכ̇צר (תף קטן צר בתוך), וקיל אלברבט (וי"א כנור), וען אבי סעיד הי אי אלכובה קצבאת תג'מע פי קטעת אדים יכ'רז עליהן ת'ם ינפכ' את'נאן יזמראן פיהמא (אלכרתוני— בשם אבי סעיד, היא קנים מחברים בחתיכת עור תפורה עליהם ויפיחו שנים ויזמרו בהם). ולא הזכיר Lane משמעה זו. ולפי"ז אפשר שאביי סבר שהאירום הוא מין ח ל י ל מ ו ר כ ב, ותצדק השערת דר' דלמן שלמעלה שהשם א י ר ו ס משבש קצת, ונגזר באמת אולי מהשם היוני אוילוס. על כל פנים המסכת הגמרא היא כפרוש ר' אלעזר, כנראה מהמעשה המספר שם מיד אחרי זה שרב הונא עשה לבנו ט נ ב ו ר א ואביו שברו שמא יתחלף בעיני העם בטבלא דחד פומא, שאסור לעשות. וכן פרש הרמב"ם:

---

a) الكوبة

איש, ממנו איש, ״אישי, אישיות.

איש[1]), ש״ז, כנו׳ אישו אישה, אישך אישך, מ״ר אנשים אישים, כמי׳ אנשי, אישי, אנשי, אנשיך, אנשיהם. — א) אדם, Mensch ; homme ; man : אם בהמה אם איש לא יחיה (שמות יט יג). ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשנו למאיש ועד בהמה (שם יא ז). וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת (שם כא יו). לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במד׳ כג יט). ויעשהו (את הפסל) כתבנית איש כתפארת אדם (ישע׳ מד יג). ואנכי תולעת ולא איש (תהל׳ כב ז). — ומוקף עם לא, לא־איש: ונפל אשור בחרב לא־איש וחרב לא אדם תאכלנו (ישעי׳ לא ח). — ומ״ר: שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל (ברא׳ לב כט). ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים והלכתי לנוע על העצים (שופטי׳ ט יג). עיני גבהות אדם שפל ושח רום אנשים (ישע׳ ב יא). — ומ״ר אישים: אישים פעלי און (תהל׳ קמא ד). אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם (משלי ח ד). נבזה וחדל אישים (ישעי׳ נג ג).— והשתמשו הסופרים במליצה זו הרבה: לבן בן נחור בתואל אביו היה חדל א י ש י ם (חזקוני ויצא). — ואמר המשורר: וראיתי בכור מות בעיני ואישים בקרב ספים וכלים (ר״ש הנגיד, שיר הלי תעב). כ א י ש י ם אשר המה בבור יגון שקועים (שם, דבריך כתוך לבי). עלמות לא ידעום איש ואיכה ל א י ש י ם בוערים יהיו בעולות (רמב״ע, הענקות, או״כ כ 184). אך לא כאלה חלק א י ש י ם תמימי דרך (כהנ׳ אבר׳ ב ב סא). ולך דומיה תהלה לך א י ש י ם לב מוריקים (שם). — ועם פלוני אחריו: איש פלוני אמר לי שהוא חייב לו לא אמר כלום (סנה׳ ג ז). איש פלוני חייב לי מאתים דינרין (מכי׳ כ). עד שיאמר לאיש פלוני אני מכה (שם ח). ת״ח יושב ומדקדק בד״ת ומברר ד״ת ומשקלם א י ש פלוני אוסר א י ש פלוני מתיר א י ש פלוני מטמא א י ש פלוני מטהר (ספרי, עקב, פיסקא מח). שמעון בן עזאי אומר מצאתי מגלת יוחסין בירושלים וכתוב בה א י ש פלוני ממזר מאשת איש (יבמות מט :).—ועם אותו קודם: מעשה באדם אחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי וכו׳ אמר להם (הבן לקרוביו) מה באתם לשמות על אותו ה א י ש שנדווה (פסיק׳ דר׳ כהנ׳, בשב׳ לו.). א״ל (ר׳ אבא לחביריו) אם סותם פיו של אותו ה א י ש (תנחו׳ בוב׳ ברא׳ יג). — ב) הזכר של האדם, Mann ; mâle ; a male: על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו (ברא׳ ב כד). לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת (שם כג). וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי (שמות ב א). והמית איש או אשה (שם כא כט). איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש (שם לו ו). — ומ״ר; ונתת לאמתך זרע אנשים (ש״א א יא). הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דבר׳ לא יב). — ג) בהרחבה גם הזכר בבעלי חיים, d. Männchen; le mâle; male of animals: מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה איש ואשתו

דאירה שבה אלגרבל ורק עליהא מן אלג׳הת אלואחו׳ה ויצ׳רב באליד ואשמהא אל משהור ענדנא אלטאר,— ובעברית (תר׳ דרנבורג): עגול דומה לכברה ועליו קלף מצדו האחד ויכהו ביד ושמו המפורסם אצלינו אלטאר.

[1]) בכנענ׳ אש, בערב׳ אישאן a) מ״ר אִיאשין, וכמו״כ נמצא השם הזה בצורתו גם בכתבת א ר מ י ת אחת (CIS 2, N 141 ,145). אפס, לפי דעת נלדקה (Nö ZDMG 40, 741) זו מלה זרה בארמית ולקוחה מלשון הכנענית. והנה נחלקו החכמים בדבר. קצתם מסתיעים בהרבים אנשים והנק׳ אשה, שהם מחליטים שהוא במקום א נ ש ה, וסברים כי א י ש נסתעף מן שרש א נ ש, שהיתה משמעתה בעקרה, כמו עוד עתה בערב׳ b): היה מקורב וידיד וכו׳, ונרפה הדגש שהיה צריך להיות באש ונתארכה תנועת האות א. אך דליטש (Prolog 161) טען על כל זה כי מן אנש היה צריך להתהוות אש כמו עז מן ענז, אב מן אנב, וכיוצא בזה. ולכן החליט דליטש כדעת גזנ׳ ואחרים כי יש בעבר׳ שרש א ו ש, שמשמעתו היא: היה ח ז ק, ומזה התאוששו, ומזה עוד לפי דעתו החלק השני של השם י ה ו א ש, ומזה נסתעף איש על שם הכח, וכמו גבר. אך נלד׳ בהמאמר הנז׳ למעלה (ZDMG 40 ,741) דחה טענותיו של דל׳ ואומר כי התאוששו אינו מן אוש כ״א מן אשש, או הוא פעל שנסתעף מן השם איש. והחלק אש בהשם יהואש הוא מהשרש אוש c) שנהוג בערב׳ ומשמ׳ נתן, ובמלה מצויה כל כך אינו תמוה אם אש נתרככה ונהיתה א י ש. — ואעפי״כ, מציאות השם א י ש א ן בערב׳ יחד עם השם א נ ש א ן, ובעבר׳ מ״ר א י ש י ם אעפ״י שלא השתמשו בו העברים לפנים אלא מעט, הם רגלים להשערה כי שני השמות א י ש וא נ ו ש שניהם קדומים ומקוריים ונצחו בעבר׳ היחיד של איש והרבים של אנש, ואלו הרבים אישים והיחיד אנוש לא נשתמשו בהם אלא מעט ובקצת כונה מיוחדה. ובערב׳ להפך א י ש א ן אינו מצוי, כמו שהעיד אלשרתוני על מלה זו: לע׳ה טאיה, ר״ל בלשון ט י י ת יאמרו אישאן במקום אנשאן.

a) إِيسان أَياسِين b) أَنِس c) آس

(בראש' ו כ). — ד) בעל אשה, Ehemann, Gatte; mari; husband: אלה החקים אשר צוה ה' את משה בין איש לאשתו בין אב לבתו (במדב' ל יז). וימת אלימלך איש נעמי (רות א ג). כי אמרה (לאה) כי ראה ה' בעניי כי עתה יאהבני אישי (בראש' כט לב). ותאמר אבל אשה אלמנה אני וימת אישי (ש"ב יד ה). ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (בראש' ג טז). ויאמרו (הפלשתים) לאשת שמשון פתי את אישך ויגד לנו את החידה (שופט' יד טו). ותתן (שרה) אתה לאברם אישה (בראש' טז ג). ואשה גרושה מאישה לא יקחו (ויקר' כא ז). ותשאר האשה משני ילדיה ומאישה (רות א ה).—ומ"ר: וכי אנחנו מקטרים למלכת השמים ולהסך לה נסכים המבלעדי אנשינו עשינו לה כונים (ירמי' מד יט). ואחות אחותך את אשר געלו אנשיהן ובניהן (יחזק' טז מה). — ה) אמיץ הרוח, גבור, Tapferer; brave; hero: ויאמר דוד אל אבנר הלוא איש אתה ומי כמוך בישראל ולמה לא שמרת אל אדוניך המלך (ש"א כו טו). אנכי הלך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש (מ"א ב ב). התחזקו והיו לאנשים פלשתים פן תעבדו לעברים כאשר עבדו לכם (ש"א ד ט). — ו) בחבור עם שם אחר אחריו, מי שיש לו איכות השם האחר: ובת איש כהן כי תחל לזנות (ויק' כא ט). מי שמך לאיש שר ושפט עלינו (שמות ב יד). וישלח ה' איש נביא אל בני ישראל (שופט' ו ח). וישמע עבד מלך הכושי איש סרים והוא בבית המלך (ירמ' לח ז). אנשים אחים אנחנו (בראש' יג ח). — ובפרט עם שמות היחס לעם, ארץ, עיר: איש עברי (שמות ב יא). איש יששכר (שופט' י א). גדעון בן יואש איש ישראל (שם ז יד). אנשים עברים (שמות ב יג). אנשים מדינים (בראש' לז כח). ויצאו אנשי ישראל מן המצפה (ש"א ז יא). — וגם היחיד במשמעת רבים: ויאמרו אליו (הגבעונים אל יהושע) ואל איש ישראל (יהושע ט ו), ר"ל לכל ישראל. ויצעק איש ישראל מנפתלי ומן אשר (שופט' ז כג). ויאמר איש ישראל (ש"א יז כה). — והפעל ברבים: וכל איש ישראל בראותם את האיש (שם שם כד). ויאמרו איש ישראל אל גדעון משל בנו (שופט' ח כב). המלו לה' והסרו ערלות לבבכם איש יהודה וישבי ירושלם (ירמי' ד ד). — ז) בעל איזה דבר, רגיל באיזה דבר, einer dem etwas eigen, habituell ist; possesseur de, habitué à; possessor of, habituated to: ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה (בראש' כה כז). ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (שם ט כ). ה' איש מלחמה (שמות טו ג). והוא איש מלחמה מנעריו (ש"א יז לג). לא איש דברים אנכי (שמות ד י), ר"ל אינני איש ידע לדבר. הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי ידע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תאר (ש"א טז יח). ויצא איש הבנים ממחנות פלשתים (שם יז ד). איש הבליעל הזה: (שם כה כה). איש הדמים ואיש הבליעל (ש"ב טז ז). איש בשרה (שם יח כ). איש מות (מ"א ב כו), ר"ל חיב מיתה. יען שלחת את איש חרמי מיד (שם כ מב). איש דמים ומרמה יתעב ה' (תהל' ה ז). מאיש חמס תצילני (שם יח מט). איש לשון בל יכון בארץ (שם קמ יב). הרב דברים לא יענה ואם איש שפתים יצדק (איוב יא ב). איש אמונות רב ברכות (משלי כח כ). גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח (שם כד ה). אולת שמחה לחסר לב ואיש תבונה יישר לכת (שם טו כא). איש תהפכות ישלח מדון (שם טז כח). איש מחסור אהב שמחה (שם כא יז). אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבוא (שם כב כד). איש מכאבות וידוע חלי (ישעי' נג ג), ר"ל איש כאב, סבל מכאובים. — ומ"ר: כי אנשי מקנה היו עבדיך (בראש' מו לב). אנשי חיל (שם מז ו). כי לא היה כל בית אבי כי אם אנשי מות לאדני המלך (ש"ב יט כט). וישלח חירם באני את עבדיו אנשי אניות ידעי הים (מ"א ט כז). גבורי חיל אנשי שמות לבית אבותם (דהי"א יב לא), ר"ל מפרסמים, חשובים. אנשי מלאכה (שם כב א). וארח לחברה עם פעלי און וללכת עם אנשי רשע (איוב לד ח). אנשי לצון משלי העם הזה אשר בירושלם (ישעי' כח יד). אנשי לצון יפיחו קריה (משלי כט ח). נביאיה פחזים אנשי בגדות (צפנ' ג ד). אנשי דמים ישנאו תם (משלי כט י). הצילני מפעלי און ומאנשי דמים הושיעני (תהל' נט ג). — ח) בצרוף עם אחיו, רעהו, עמיתו, כטעם זה לזה, עם זה, את זה, der eine d. andere; l'un l'autre; one another: ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים (בראש' יא ג). אשר לא ישמעו איש שפת רעהו (שם שם ז). ויפרדו (אברהם ולוט) איש מעל אחיו (שם יג יא) וישכימו (יצחק ואבימלך) בבקר וישבעו איש לאחיו (שם כו לא).

ויאמרו (בני יעקב) איש אל אחיו הנה בעל החלמות הלזה בא (שם לז יט). דבר נא באזני העם וישאלו איש מעת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב (שמות יא ב). כי יהיה להם (להעם) דבר בא אלי ושפטתי בין איש ובין רעהו (שם יח טז). וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה (שם כא יד). וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו (שם שם יח). לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו (ויקרא יט יא). ולא תונו איש את עמיתו (שם כה יז). וכשלו איש באחיו (שם כו לז). כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו (דבר' כה יא). — ויאמר גם איש באיש: ונגש העם איש באיש ואיש ברעהו (ישעי' ג ה). — וגם איש אישו: ויכו איש אישו וינסו ארם (מ"א כ כ). והרגו איש את אישו חמשים הגבורים (מדרש ויכעו, כיהמ"ד ילינק). — ותבוא המיה האמצעית גם לפני איש: ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם (בראש' ט ה). במקום איש מיד אחיו. — וגם ביחס לא לבע"ח: ויקח לו את כל אלה (העגלה והעז והאיל) ויבתר אתם בתוך ויתן איש בתרו לקראת רעהו (שם טו י). ופניהם (של הכרובים) איש אל אחיו (שמות כה כ). אחד באחד יגשו (המגנים של הלויתן) ורוח לא יבא ביניהם איש באחיהו ידבקו יתלכדו ולא יתפרדו (איוב מא ח-ט). — ט) אחד מי שיהיה, jemand; qqn.; somebody: וכי יכה איש את עבדו או את אמתו (שמות כא כ). וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בר (שם שם לג). אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח ז). — י) איש איש ל... לכל אחד איש אחד, je einer; un à chacun; one to every: ואתכם יהיו איש איש למטה (במד' א ד), ר"ל איש אחד לכל מטה. — יא) כל אחד, jeder; chacun; each: ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר (בראש' לד כה), כל אחד חרבו. ויחלמו (המשקה והאופה של פרעה) חלום שניהם איש חלמו בלילה אחד (שם מ ה). איש אל שקו (שם מב כה). ויהי הם מריקים שקיהם והנה איש צרור כספו בשקו (שם שם לה). ונפתחה את אמתחתינו והנה כסף איש בפי אמתחתו (שם מג כא) ויקרעו (בני יעקב) שמלתם ויעמס איש על חמרו וישבו העירה (שם מד יג). ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם (שם מט כח). ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו (שמות א א). בעשר לחדש הזה ויקחו להם (בני ישראל) איש שה לבית אבת שה לבית (שם יב ג). איש לפי אכלו תכסו על השה (שם שם ד). לקטו ממנו (מן המן) איש לפי אכלו עמר לגלגלת מספר נפשתיכם איש לאשר באהלו תקחו (שם טז טז). שבו איש תחתיו (שם שם כט). כל אחד במקומו, איש על שמו תהיין (האבנים) לשני עשר שבט (שם כח כא). והיה כצאת משה אל האהל יקומו כל העם ונצבו איש פתח אהלו (שם לג ח). וחנו בני ישראל איש על מחנהו ואיש על דגלו (במד' א נב). כאשר יחנו כן יסעו איש על ידו לדגליהם (שם ב יז). איש את שמו תכתב על מטהו (שם יז יז). ויקחו איש מטהו (שם שם כד). עשו אתי ברכה וצאו אלי ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו ושתו איש מי בורו (ישעי' לו טז). כלנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו (שם נג ו). כלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו (שם נו יא). — וכפול, איש איש: ויבאו כל החכמים העשים את כל מלאכת הקדש איש איש ממלאכתו אשר המה עשים (שמ' לו ד). איש איש כי יהיה זב מבשרו זובו טמא הוא (ויקרא טו ב). איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור (שם יז ג). איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו (שם יח ו). כי איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו מות יומת (שם כ ט). ושמו אותם (את בני אהרן) איש איש על עבדתו ואל משאו (במד' ד יט). — ו איש ואיש: ולציון יאמר איש ואיש ילד בה (תהל' פז ה). לעשות כרצון איש ואיש (אסתר א ח). — יב) עם שלילה, במשמעת שום איש, Niemand; aucune personne; nobody: איש ממנו את קברו לא יכלה (בראשית כג ו). לא ירים איש את ידו ואת רגלו (שם מא מד). איש אל יותר ממנו עד בקר (שמות טז יט). אל יצא איש ממקמו (שם שם כט). לא יומת איש ביום הזה (ש"א יא יג). לא נמלך איש (מ"ב י ה). — יג) האנשים בסתם, העולם, man; on; one, men: ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה (בראש' יג טז). לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הראה (ש"א ט ט), ר"ל כך היו כלם אמרים. — יד) *אישי, תאר כבוד, כמו אדוני, sir; monsieur; mein Herr: מסרו לו (לכהן הגדול) זקנים מזקני ב"ד וקורין לפניו כסדר היום ואומרים לו אישי כהן גדול קרא אתה

בפיך (יומא א ג). ונפטרו והלכו להם ואומרים לו אישי כהן [1] גדול אנו שלוחי בית דין ואתה שלוחנו (שם שם ה). הסגן אומר לו אישי כהן גדול הגבה ימינך (שם ד א). הממונה אומר אישי כ"ג הקטר (תמיד ו ג). סמכו ידיהם עליו וא"ל אישי כהן גדול טבול אחת (פרה ג ח).—ולאב"ד: אז בקול אחד הכהנים והלויים ואנשי מעמד ענו ואמרו אישנו אב"ד הגדול נחמתנו (אבר' הרופא, שלטי הגבו' כב). — יח) *עצם פרטי, יחידי, כל אחד מפרטי המין, Individuum, Einzelwesen ; individu ; individual : ואין לסוג מציאות ולא למין אלא לאישים (אמונה רמה א ב). איש מאישי השרץ (ר"י אבן תבון, כוזרי). ותחבר אליו (להאדם) עצם רוחני אוירי דומה לרוחניות האישים העליונים (תו"ה, הכתיבה). ואלה דברים החלוקין הם כשני אישים שהן תחת מין אחד (מלמד התלמי' הקד'). הגלגלים ומה שבהם אישיהם מתמידים (ר"ש אבן תבון, מו"נ ג יז). אישי כל מין מן הצמחים (שם). וענין המין שהוא כולל שפל ממנו וצריך להיות מקבץ תחתיו אישים ר"ל פרטים כמו האדם שהוא כולל ראובן שמעון ולוי (רוח חן י). ושני הכחות האלה הם צריכים להעמיד אישי המין בשלמות (שם פרק כ). וכשם שאנו מוצאים במין האנושי אישים בתכלית החסרון וכו' כן נמצא בלי ספק ע"ז חיוב אישים שהם קרובים למע' המלאכים (הקד' שער השמים לאבן לטיף, הבחר שנה ב לא). ולפי שאילני ג"ע קיימים באיש שאין בהם זרע לשיהיו קיימים במין שהדברים שהם קיימים באיש אין צריך שיהיו קיימים במין (תולדות יצחק, להרי"ן קארו ה:). — יט) *כנוי למלאכים: ומעלה עשירית היא מעלת הצורה הנקראת אישים והם המלאכים המדברים עם הנביאים (רמבם יסודי התורה, ב ז). שנאנים צדקיאל וגבריאל ממונה עליהם תרשישים ושלומיאל ממונה עליהם, אישים צפניה ממונה עליהם (מסכ' אצילות ה). וכבר ידעת שהאישים הם כמו תולדות השרפים והם מאש חלש מאוד (כרית מנוחה דלך ג). והמין התחתון של מלאכים אלו נקראים אישים שיכולים ליראות לבני אדם בלבוש חומר שלהם (משנת חסידים, המלאכים פא). — יז) *בפלסופיה, כנוי לשכל הפועל: והשכל הפועל הוא אשר ראוי שיאמין בו שהוא הרוח הנאמן ורוח הקדש וכו' ומדריגתו תנקרא אישים (התחל' לאלפרבי ב). השפע המגיע לנביא הוא מאת השכל הפועל ונקרא לרעתם בני אישים (האמונות לרס"ג א ד). — יח) איש הַבֵּינַיִם, — במסחר סרסר, עמיל: איש הבינים בינינו ובין סוחרי צרפת (ק"ס לרמא"ג א).

***אִישָׁה**[1]), ש"נ, סמי' אִישַׁת, מ"ר אִישׁוֹת, חרשה קטנה של קנים, Gesträuch ; broussaille ; brushwood : אין מציתין את האור באישת[2]) קנים (ירוש' שבי' ד לה:). הכותל והאילן ואישות קנים (שם ערוב' ב ב.). ונפלה דליקה באישת קנים (שם ע"ז ב מא ד). אין מציתין את האור באישת הקנים מפני שהוא עבודת קרקע (רמבם, זרעים, הל' שמיטה ויובל פ"א).

אִישׁוֹן[3]), ש"ז, מ"ר אישונים,— א) בבת העין, השחור שבאמצע, Augapfel, Augenstern; pupile, prunelle, apple of the eye : ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישמן יסבבנהו יבוננהו יצרנהו כְּאִישׁוֹן עינו (דבר' לב י). שמר מצותי וחיה ותורתי כְּאִישׁוֹן עיניך (משלי ז ב). שמרני כְּאִישׁוֹן בת עין בצל כנפיך תסתירני (תהל' יז ח). — ואמר המליץ: באין אישון

---

[1]) וכבר העיר בעל צרור המור (פרשת ויצא) ואמר וז"ל: ואיני יודע מה טעם אמרו אישי כ"ג וכו' ולמה לא אמרו אדון כ"ג או שם אחר. ע"כ ותרין קושיה זו בדרך דרש שהוא מלשון אש.

[1]) בערבית החרשה הִישָׁה a) ועי' לקמן.—[2]) במאמר המכון לזה בבבלי כתיב חישת, ובהמאמר בבבלי המכון להמאמר בירושל' ע"ז שלקמן כתוב בחישת, אך בהיות שהגרסה באלף באה בכמה פעמים, וכן גרסת הרמבם, אין להחליטה לטעות פשוטה, ויש לחשב יותר כי אמרו גם אישה וגם חישה.

[3]) מן איש; ואמר ר"י בן גנאח שהוא תאר מפני שנראית בו צורת איש. ע"כ. וכן בערבית אֻנְשָׁאן b) אלעין. אך הרד"ק הביא בשם אביו כי אישון הוא הקטנה, מפני שהצורה נראית בעין קטנה, והוסיף וז"ל: וכן דרך העברים להוסיף אותיות להקטין, כמו שבת שבתון. ע"כ. אפס זה אינו מוכרח, עי' ערך שבתון, והקטנה בעברית ע"י זן בסוף מוטלת בספק, אעפ"י שבארמ' וסורית נהוגה, וכבר פקפק בזה דליטש (Prol. 161). ומהשם הערבי אנשאן א־עין, שאינו הקטנה, נראה יותר כדעת ר"י בן גנאח. רק בסורית נאשנא הוא להקטנה, איש קטן. גם בין חכמי הלשון החדשים יש סברים כר"י בן גנאח, ויש

a) هِيشَة b) إِنْسان العَين

יחסר אור ובאין דעת תחסר חכמה (בן סירא גני׳ ג כה). נלאה עבור נחל מליצות כי נחל קדומים הוא וחוא קישון היה לעין חשיר כעפעף יום כל שר יקר הבת והאישון (מטה דרעי, לקו׳ קדמני׳ נה). שמך ינים דאבוני ויאר אפלת אישוני ויערב זכרך על לשוני כמו נופת צוף טעמתי (סדר רב עמרם גאון סדר סליחות חלק ב). — ובהרחבה, ״העין בכלל, eye ; l'oeil ; das Auge : צמאת להראות פני אשר לא תשיג אישון (ר״י בן גיאת, יתידה לתנות מתנה, מחזור והלאה, טל אורות לגד״ל). ואיך אישן ועפעפי קשורים בגבותי ואישוני עקודים (רשב״ג, שירי ש׳ דוקס, כו). גור באשר תגור במקום נאמן תשכון בלבנו ואישוננו (רמב״ע, או״כ א). בנפשי אוהבי עפרה ולה אישון כפח לו חץ ואין בה מום לבר דדה אשר לב תושקים לותץ (הוא, התרשים ד). יסיתוה זרים לאלהים אחרים והיא במסתרים תבכה לבעל נעורים ותשא אישון לבעלה הראשון (ר״י הלוי, יונה נשאת, שבת שלפני שבועות). היש דבר שלא ראנו בעיני ולא אשורנו באישוני (רא״כ״ע, אגר׳ חי בן מקיץ). מאל ראשון מאיר אִישון (ר״י קמחי, ספר הזכר׳ דף א). תתעורר משנתה תלטוש אישוניה מארבות חורי עפר וכפים (ר״י הפניני, בחי׳ עולם יד).—ב) שְׁחור עֲמֹק tiefe :Finsternis;obscurité profonde;great darkness בנשף בערב יום בְּאִישון[1]) לילה ואפלה (משלי ז ט). מקלל אביו ואמו ידעך נרו בְּאִישון[2]) חשך (שם כ כ). עיניך שלא נתת בממון שאינו שלך הם יאירו באישון חושך (מס׳ ד״א זוטא פ״ד). — ובהרחבה ״חשך בכלל, obscurité ; Finsternis darkness : דרש להשוות בו גיה ואִישון (אלון מקדש, קרו׳ פ׳ החדש). ללומדיה ושוניה באישון כמו באורה (קלונימוס ב״ר יהודה, קינה מי יתן ראשי מים). שלחתיו עם מניקתו באישון חצות לילה (יסודה אכרב׳ או״כ ב 171). שם בפי מענה לשון ומאיר בעיני אישון לבן אקום בעוד אישון (ר״ל בעוד חשך)

בזמר נערב שיר מהלליו (ר״י נאגארה, פזמונים, פרידל׳ פה). סוערת באחב תומכית למלטם מאישונים (רשות לת״ת, מחזור ויטרי). ובאש לילה בלי להכשל באישונים (אמן גבורתיך, יוצר אחרון פסח). — ג) ״איש קטן, Männchen ; petit homme manikin : כי אין לי גואל זולתי אף כי אישון כמוני בלי אח וקרוב (יסר׳ מקנדיה, מעין גנים, הקדמה). במקום קדוש ובאישון הליל נצב הָאִישון כאיש וכבן חיל (יל״ג, סוד אלוה).

***אִישׁוֹנִי**, ת״ז, לנק׳ ־נִית,—דומה לאישון, עשוי ע״י האישון: האישוני הוא דבר דומה לאישון (קאנון ב, לוח הסמים אופיום). ופעם תגבר האדומה ותפעל בו תעתועי דברים ושגעון דבק וצוקה והבטה אישונית[1]) (שם ג, א ג ח), ר״ל הבטה עזה קבועה.

***אִישׁוּת**[2]), ש״נ,— א) מעמד של איש ואשה נשואים זל״ז, matrimony ; matrimonalité ; Ehestand : אשתו בראויה לאישות הכתוב מדבר (ספרי נשא, ז). מוכר הוא אדם את בתו לאישות ושונה לשפחות ושונה לאישות אחר שפחות אבל לא לשפחות אחר אישות (ירוש׳ קידוש׳ א נט ג). פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה (יכמ׳ עו.). אישות דרך חתנות (ע״ז לו:). — ב) ״בכמו אישיות: כדור הגלגל הקיצון בכל מה שבו הוא איש אחד בלא ספק כראובן ושמעון באישות והשתנות עצמיו (מו״נ א עב).

אִישׁוּת, עי׳ אשות.

***אִישִׁי**, ת״ז, לנק׳ אישית, מ״ר אִישִׁיִּים, ־יות,— של האיש היחיד, הנוגע להאיש היחיד, indi= viduell ; individuel ; individual : אם שיהיה השם בלתי יודע דבר מאלו הענינים האישיים ר״ל הפרטיים ובלתי משיג אותם (מו״נ ג טז). כי מבואר

כהרד״ק. — [1]) כך ר״י בן גנאח, וז״ל: חשכת לילה והוא חוזק ע״פ שדמה שחרות הלילה לשחרות האישון על הרוב. ע״כ. וכן רד״ק: שחרות הלילה, ומזה לפי דעתו אישון העין. והנה ר״י בן גנאח אמר עוד: ואיפשר שרצו בו עוד על מה שזכרנו חצי הלילה שהוא אמציעתה, בעבור שהאישון באמצע העין ע״כ. ולזה הסכימו התדשים. — [2]) כך הכתיב, והקריא באִזּוּן, עי׳ במקומו.

[1]) עפ״י לשון ערבית תַּדַּקַ a), קבע בדבר את החדקה, ר״ל האישון, והביט בו בחזקה.

[2]) כך בשין ל א דגושה, לוי וקוה׳ ויסטרוב, ודעתם כי נגזר מן איש. ואעפי״כ לבי נקפני, שמא צריך לקרא אִשּׁות, בשין דגוש׳ מן אִשָּׁה, והיוד לסימן הניקוד, ומקום ערך זה אחרי ערך אשה. וכן בוקשר׳.

a) حدّق

הוא הנגוד בין המציאות הפרטי ו ה א י ש י ובין המציאות המשותף לאחד או לרבים זולתו (ר"י אבוהב, שער השמים ר"א אירירו, א א). והכדורים היסודיים והשמימיים הסוגיים והמינים א י ש י י ם ויתר הגשמים (שם). והדברים אמנם הם מה שהם בצורותיהם ה א י ש י ו ת (אמונה רמה א ב). אחרי מות הגוף ה א י ש י (אור עמים יב). הצורות האנושיות ה א י ש י ו ת (שם). פעולתו אינה דבר אחר אלא הפשטת הצורות ה א י ש י ו ת הרוחניות (דרך אמונה ביאגו כא, לה:). בעל הכחות כלם הסכים בשניהם לעשות את האדם שיתחברו בו שני הענינים הקיום הכללי והקיום ה א י ש י י הכללי מצד החמר ו ה א י ש י מצד הנפש (ר"י אלבו, העקר' א יא).

***אִישִׁיּוּת**, ש"נ, — סגולת מה שהוא א י ש י, individualität ; -té ; -ty : א י ש י ו ת איזה דבר לא ימצא בזולתו (ר"י אבוהב שער השמים, ר"א אירירו, א א). ואם לא יופשט ממקריו ו מ ה א י ש י ו ת (אבר' בלום, נוה שלום, כא, כח). לפי שכל מהות שיש בו אישים נמנים לא ימלטו מחלוקה אם שיהי' א י ש י ו ת אותו הכהות בעצמו או בזולתו (רשב"ל דוראן, מגן אבות, חל' אלוה ממעל ב).

אִיתוֹן[1], מ"ר אִיתוֹנִים, — כניסה, ביאה, בפרט כניסה של כבוד, של צבור, וכדו'. Ehreneingang ; entrée d'honneur; entrance of honour : ועל פני השער הָאִיתוֹן[2] על לפני אלם השער הפנימי חמשים אמה (יחזק' מ יה). שבעה שמות נקרא לו (לשער המזרחי) שער סור וכו' שער ה א י ת ו ן שהוא משמש כניסת ויציאה (ירוש' עירו' ה כג ג). — ואמר הפיטן: נחשב כצג ב א י ת ו ן (ר"ל הכהן הגדול) דחות בפלולי עקלתון (מוסף יוה"כ).

אֵיתָן[1] (אֵתָן),

א) ת"ז, נקי' אֵיתָנָה, מ"ר ־תָנִים ־תָנוֹת, — א) מתמיד, אשר אינו נפסק, dauernd, unaufhörl. incessant ; perpétuel : — בפרט לנהר נזל תמיד, בנגוד לְאַכְזָב, perennierend ; qui coule continuellement ; perennial : והורדו זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל אֵיתָן[2] (דברים כא ד). ויגל כמים משפט וצדקה כנחל אֵיתָן (עמו' ה כד). אתה בקעת מעין ונחל אתה הובשת נהרות אֵיתָן (תהל' עד יה). — וביחס לעם, העמד ומתקים זמן רב: הנני מביא עליכם גוי ממרחק בית ישראל נאם ה' גוי אֵיתָן הוא גוי מעולם הוא (ירמ' ה יה). — ולדירה, מושב, נוה: וירא (בלעם) את הקני וישא משלו ויאמר אֵיתָן מושבך ושים בסלע קנך (במדבר כד כא). הנה כאריה יעלה מגאון הירדן אל נוה אֵיתָן (ירמי' מט יט). — לריב, וכדומה: והוכח במכאוב על משכבו וריב עצמיו אֵתָן (איוב לג יט). — ולדרך: ודרך בגדים אֵיתָן[3] (משלי יג יה). — ב) חזק, stark

[1]) משקל חיצון, תיכון, תאר במשמ' שם עצם. ועי' לקמן. — [2]) כך הקריא, והכתיב ה י א ת ו ן. ותרגם יונתן ת ר ע א מ צ י ע א ה, וכן ר"י בן גנאח, ל פ י ה ע נ י ן. אך אין הענין דורש פה המלה מציעאה, וכבר אמר רדק בפרושו פה כי אינו יודע כונת התרגום. בתרגום היוני כתוב במקום היאתון או האיתון אכסודן ἔξωθεν ר"ל חיצון, כנראה בנגוד להשער הפנימי שבסוף הפסוק. ובתלמוד ירושלמי, בהמאמר המובא בפנים, אמרו שהשער נקרא איתון על שם שהוא משמש כניסה ויציאה. וכן פרש רש"י: שער האיתון שער הביאה, שדרך שם יבאו כל העם להמקדש, ואמר כי תרגום ביאה א י ת ו ן. והנה אעפ"י שהשם א י ת ו ן לביאה אינו במציאות בתרגום, ובכלל תמוה הוא למה השתמש יחזק' פה למושג של כניסה דוקא במלה זו, שאפילו אם היתה במציאות בלשון לא היתה עכ"פ רגילה, ולא השתמש בהשם ביאה כמו למעלה ח ה, אעפ"כ נטה לפרוש זה גם הרד"ק, מלשון אתא בקר, וכמו כן הגר"א מוילנה, ומפרש השער האיתון כמו איתון השער, ר"ל כניסת השער. וכן קצת החדשי' ואמרו כי איתון הוא במקו' א ת י ו ן, וכן דליטש (Prol. 139) שהוא דרך לשון בבלית, כורניל, קרצשמר, וכן קניג: כמו מדנים במקום מדינים וכדומה. אבל כ"ז אינו מתקבל על הלב, ויתר נראה כי ה כ ת י ב ה י א ת ו ן היא שארית משבשת מן מלה אחרת, שהיתה כתובה פה בתחלה: היוד שבין ה א היא שארית ר שנמחקה קצת, והתו היא במקום שין, והיה כתוב פה בתחלה הראשון, ממש כמו בפסוק כא. ובהיות כי מלה ה י א ת ו ן אינה כלל מלה עשו ממנו בעלי הקריא ה א י ת ו ן, שאולי היתה מלה זו במציאות בלשון אז, אף שלא ידענו באיזו משמעה היתה משמשת. ובאמת, יש שם עצם פרטי א י ת ו ן בכתבות הארמיות (Cook, Glossary of Aram. inscr.). ובנוגע לשמוש הלשון, הנה המלה נמצאת בתנך, ואין לנו רשות לגָרשה מלשוננו, ועלינו להשתמש במשמעה שפרשוה התלמוד ורוב המפרשים.

[1]) משרש יתן, משקל אפעל, אַכְזָב, אקדח. כך רוב המדקדקים החדשים, ולא כדעה רד"ק שהנון נוספת או שהוא משקל היכל. — ובערבי' ותן a), היה מתמיד. בפרט לנהר נוזל תמיד. — [2]) אמרו בספרי: א י ת ן במשמעו קשה (שופטים רז). [3]) — בפרוש מלה

a) وَتَنَ

fort; strong : בנים איתנים ראויים לעמד ממנו (מד"ר ברא' לח). דפקי הימין איתָנִים (עמנואל מח"ב יא). עצו (של הארז) לא ירקב איתן וטוב לבנין (ילג, גרן אטד, אגר' ב רפה).

ב) ש"ז, מ"ר אֵיתָנִים, אֵת"—א) מעמד הקבוע, הרגיל של איזה דבר, état ; normaler Zustand normal; normal state : ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בקר לְאֵיתָנוֹ (שמות יד כז). מעשה בעינבל אחד [1]) שנטלו זאב את (כל הזובן) וחזר לאיתנו (בכור' לט :). רבי חנינא בן אחי רבי יהושע אומר מעולם לא קדם צד שמאל לצד ימין חוץ מאחת שהיתה בשכונתו שקדם צד שמאל לצד ימין וחזר לאיתנו (ניד' מח :). אמר ר"י משום ר' מאיר ששבה קשתו (של יוסף) לאיתנה (סוט' לו:). — ופשט השמוש הזה הרבה בלשוננו : המלך הקדוש כמו קדשה (לישראל הדומה לבתולה) בחתנה הרבה סבלונות שגר לה במתנה ונשבע לה להכניסה כשתעמד באיתנה (זול' לשב' הג', או כארבת). שאחר שנפרד סחברת לבן ונסתלקו ממנו טרדת התנאים וערעורי לבן שב (יעקב) לאיתנו הראשון ונראו לו בנבואתו מלאכי אלהים (ר"י אברבנל, פרוש ויצא). שגם אחרי הרעב תשאר הארץ חסרה כל כך שלא תשוב בנקלה לאיתנה הראשון (שם, מקץ, ויאמר פרעה אל יוסף). שהרי לשבעים שנה חורה (צור) לאיתנה (רדק, ישע' כג יב). שלא שבו לאיתנם הראשון (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', חק' דין, כח). ואם יהי' שם רופא וחכם שיכיר החולי ויבין היסוד הנחלש ויחזיקנו והחזק ויחלישנו ישוב הגוף לאיתנו הראשון (אברהם ב"ר חסדאי, ספר התפוח). אם נאמר שקרה זה (שהיסוד נפסד) לא נדע סבה איך אותו היסוד שב לאיתנו (אור עמים ספורנו, דף יג.). והיותו (איוב) מוכן להתמיד אם ישוב לאיתנו (כות, הקדמ' פרוש איוב). לקחו (האדם את הנחש הקפוא מקר) וכרך עליו בגד לחממו וכששב הנחש לאיתנו התחיל להשליך הסם בבית (מידות איזוכיום, בקבץ דס"י של משה). כי בהתרבות החתימות תשוב הגזרה לאיתנה (ר"י לאטש, שו"ת קמא). במה ישמרו (בני אדם) את בריאותם ובמה ישובו לאיתנם אם נתרחקו ממנו (אבר' של', נוה שלום, יב כ"ב). כי שב לאיתנו נחשק נפל ברשת הדמיון בזמן קדום (משה ריאטי, מקדש מעט, חל' האולם). נתרפאתי וחזרתי לאיתני ולבריאותי (ליקוט' יוס, סמב', סד' שחכ' וקור' העתים, ניכויאר קא). הפנקס הראשון קיים באיתנו הראשון (פנקס קרקא, מסנת ת', אולה"ם ד, 622). יעמדו (התקנות) על תקפן ואיתנן הראשון (פחד יצחק, ערך הסכמות, שאלה קה"י, נתנו כח). כחץ יירה למטרה הרוח יחלק וכרגע ישוב לְאֵיתָנוֹ ולא יראה בו און עבר (רנה"ו חכמ' של' ה יב). הוקל לי הרבה וכמעט שבתי לאיתני הראשון כאשר הייתי בימי חרפי (אגרות ילג, א קיט).—ג) דבר חזק, מתקים, וכנוי להרים גבוהים, hoher Berg ; haute montagne ; high mountain : שמעו הרים את ריב ה' וְהָאֵתָנִים [1]) מסדי ארץ (מיכ' ו ב). פאר מלכים תהלה לברורים מפחדו יחילו איתנים וצורים (קרובות, אופ' יום א שבועות, ועתה כנים). — ובהשאלה, לאנשים גדולים, חשובים : ירח שנולדו בו איתני עולם (ר"ה יא.). מי גרם לך להדחות מן האיתנים קשיות שנתקשתה עם אדונתך (מד"ר בראשית לח). שאלמלא כן לא היה נאמר בפני איתני עולם כאלה (רב האי גאון, תשו' גא' הרכבי סו). איתני עולם (ר"י ברצלוני, יצירה קד). וחכמי איתני ישראל נזהרין בזה (הות, העתים, ע"ש א). וזאת לדעת שכבר אמרו מיסדי העולם האיתנים רבותינו הקדושים והגאונים (חזוק אמונה, לר"י ב"ר אברהם, הקד' תלמ' המחבר). וביחוד כנוי לאברהם ושאר האבות : עוד יזכור לנו אהבת איתן אדונינו (שחר' יוה"כ, כי מקדישך). וצדקותיך מתנים לזכור למו שלשת איתנים (שחרית יוה"כ, מי יתנה). כתר נותנים בני האיתנים (מוס' יוה"כ, ליושב תהלות). זרע קדש גזע האיתנים (האמ' לרס"ע ד יד). אז החלו האיתנים מוסדי ארץ להתנגד זה לזה (דכיל רמא"ג, ב' תכמי תרשיש). — וכנוי לכחות הטבע החזקים : כי התהפכו הָאֵיתָנִים [2])

זו נתחבטו כל המפרשים ולא מצאו דבר מתקבל על הלב. רבים פרשו חזק, קשה, ואין מליצת הכתוב עולה יפה בזה. יוסף הלוי (REJ 3, 171) מפרש איתן זה כמו לא סלולה, אך בלי יסוד. ויתר מסתבר, לפי תרגום השבעים, להגיה אידם במקום איתן.

—[1]) הגיה ש"מ וב"ח באחד.

—[1]) כל הקדמונים מפרשים שהוא כנוי להרים הגבוהים, ואולם זה קצת קשה, ואינו מתישב היטב על מליצת הכתוב. ולכן הגיה ולה' והאזינו במקום והָאֵתָנִים.

—[2]) ופרש שם רנה"ו בעצמו וז"ל : כלומר יסודות הארץ שהם נקראים בלשון עברי' איתנים כמו שבאים בפירוש ספר בראשית מכל המקראות שבתנ"ך כמו העפר

ויהי לכל אחד תבנית חרש[ה] (רנס"ו, חכמ' סל' יט). כי לא בידי איש א י ת נ י ם אלה יוקחו (חד"מ, חו"ח מחזה י). כי ה א י ת נ י ם לא ישאו פנים אל כל קנינים ויגיע כפים (יל"ג, הכערה). — ד) עם ב, בְּאֵיתָן, יָשְׁבָה הַקֶּשֶׁת בְּאֵיתָן, ר"ל נכונה היטב, fest sein (d.Bogen), être solide (l'arc); be firm: וישטמהו בעלי חצים ותשב בְּאֵיתָן [1]) קשתו ויפזו זרעי ידיו (כרא' מט כג-כד). — ה) התכונה העקרית של איזה דבר, Eigentümlichkeit; caractère; nature: —ובהשאלה לתכונת הלשון וטבעו: ויש מחכמי הדור החוקרים על א י ת ן לשון הקדש אומרים השנה נאמר על שנת החמה (חבר' הנשיא, העבור ג א). ויהיה משקל לחקופה תפולה כמו ענין תשועה אשר ענין שרשם ו א י ת נ ם אחד היא (שם ב). ואמרו חכמי א י ת ן בלשונם נקרא החדש הזה בשם הזה בלשון ג ל ו י מפני שהלבנה נראית בו (שם ב א). —ו) ירח הָאֵתָנִים[2]), שם לחדש תשרי, Monat Tishri; mois de Tichri; month Tishri: ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל בירח הָאֵתָנִים בחג הוא החדש השביעי (מ"א ח ב).

א. **אַךְ**[3]), מלת תה"פ, וישמש בפנים אלה:

א) בתחלת מאמר בטעם אין ספק בדבר, באמת, בודאי, אין זה אלא, fürwahr, gewiss; sûrement, certainement; surely, certainly: ויספר ללבן את כל הדברים האלה ויאמר לו לבן אַךְ עצמי ובשרי אתה (ברא' כט יג-יד). אַךְ בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו (שם לד יה). ויצא האחד מאתי ואמר אַךְ טרף טרף ולא ראיתיו עד הנה (שם מד כח). ויראו (עבדי עגלון) והנה דלתות העליה נעלות ויאמרו אַךְ מסיך הוא את רגליו בחדר המקרה (שופ' ג כד). כי אמרו (איש בנימין) אַךְ נגוף נגף הוא לפנינו (שם כ לט). ויהי כראות שרי הרכב את יהושפט והמה אמרו אַךְ מלך ישראל הוא ויסרו עליו להלחם (מ"א כב לב). ויהי בבואם (בני ישי) וירא (שמואל) את אליאב ויאמר אַךְ נגד ה' משיחו (ש"א יו ו). ויאמר אדם אַךְ פרי לצדיק אַךְ יש אלהים שפטים בארץ (תהל' נח יב). אמרתי אַךְ תיראי אותי תקחי מוסר (צפ' ג ז). ואני אמרתי אַךְ זה חלי ואשאנו (ירמ' י יט). ואני אמרתי אַךְ דלים הם (שם ה ד).

ב) רק זה כלבדו ולא עוד, ולא אחר, nur; seulement; only: וימח את כל היקום אשר על פני האדמה וכו' וישאר אַךְ נח ואשר אתו בתבה (ברא' ז כג). אל נא יחר לאדני ואדברה אַךְ הפעם (שם יח לב). ועתה שא נא חטאתי אַךְ הפעם והעתירו לה' אלהיכם (שמות י יז). אַךְ את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע (ויקרא יא כא). ויאמרו (מרים ואהרן) הרק אַךְ במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר (במד' יב ב). בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אַךְ למחסור (משלי כא ה). מחשבות חרוץ אַךְ למותר וכל אץ אַךְ למחסור (שם כא ה). — ובמשמעת אין חפצי אלא זה: הן יקטלני לא איחל אַךְ דרכי אל פניו אוכיח (איוב יג טו). — וכן לא היה או לא יהיה אלא זה: יכבדו בניו ולא ידע ויצערו ולא יבין למו אַךְ בשרו עליו יכאב (איוב יד כא-כב). אַךְ שם הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח וכו אַךְ שם נקבצו דיות אשה רעותה (ישע' לד יד-טו). — ובמשמעת אין דבר אחר אלא: אַךְ הבל כל אדם סלה (תהל' לט יב). אַךְ בחלקות תשית למו (שם עג יח). — וכן במשמעת לגמרה, gänzlich; entièrement; completely: כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידיך והיית אַךְ שמח (דברים יו יה). והיית אַךְ עשוק וגזול כל הימים (שם כח כט). לאשישי קיר חרשת תהגו אַךְ נכאים (ישע' יו ז). אַךְ אולים שרי צען (שם יט יא). ודוד אמר אַךְ לשקר שמרתי את כל אשר לזה במדבר (ש"א כה כא). אַךְ ריק זכיתי לבבי (תהל' עג יג). אחי מעלי הרחיק וידעי אַךְ זרו ממני (איוב יט יג).

ג) הפך מן הקדם, כמו אֲבָל, aber, jedoch; mais; but: וגם אמנה אחתי בת אבי הוא אַךְ לא בת אמי (ברא' כ יב). אַךְ אם אתה לו שמעני

והמים והאש והרוח. ע"ב.—[1]) כל המתרגמים והמפרשים הקדמונים והאחרונים תרגמו ופרשו גם פה במשמעת חזק. ת"א בתוקפא. השבע' קרטוס κράτους רסע"ג: פת'כתת קוסה פי צ ל א ב ה (ר"ל בקושי). וכן מנחם בן סרוק, ר"י בן גנאח, רש"י, ראב"ע, וכמו"כ רוב החדשים. ולכן בודאי רשאים אנו להשתמש במליצה זו. ישבה הקשת באיתן. ובכ"ז יש מקום לפקפק בנוסחה זו. בהעת' האנגלי Rev. C. J. Ball PSBA, XVII 196 תגיה קצת עפ"י השבעים, ו ת ש ב ר מ י ת ר ק ש ת ו. —[2]) בלשון כנענית ירח א ת נ ם (CJS N 86 בכתבת קפרוס). יש סברים כי א י ת ן הוא שם אלהי ההרים, ובשביל זה נקרא החדש כך. יוסף הלוי (REJ III, 171) ויש אמרים חדש של ה נ ח ל י ם ה א י ת נ י ם.

[3]) רוב החוקרים החדשים סברים כי זה קצור מן אכן, והוא צרוף של אות הרמז כ עם אות של הערת ההתבוננות א. בארמ' וערב' אין מלה זו.

נתתי כסף השדה (שם כג יג). וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם ינקם אַךְ אם יום או יומים יעמד לא יקם (שמו' כא כ-כא). — ולהגביל הקדם: ועתה שמע בקולם אַךְ כי העד תעיד בהם (ש"א ח ט). צדיק אתה ה' כי אריב אליך אַךְ משפטים אדבר אותך (ירמ' יב א). בני אַךְ שמע בקלי (בראשית כז יג). כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם אַךְ אתך לא אעשה כלה (ירמ' ל יא).

ד) מורה שתכף אחרי פעולה אחת קרה מעשה שני, kaum; à peine; scarcely: ויהי אַךְ יצא יצא יעקב מאת פני יצחק אביו ועשו אחיו בא מצידו (בראש' כז ל). ויבא גדעון ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה ראש האשמרת התיכונה אַךְ הקם הקימו את השמרים (שופט' ז יט).

ה) רק בתנאי ש... unter d. Bedingung; à condition; under the condition: ויאמר שאול אל דוד הנה בתי הגדולה מרב אתה אתן לך לאשה אַךְ היה לי לבן חיל והלחם מלחמות ה' (ש"א יח יז). — מ"ר: א כ י ם ורקים (ר"ה ז:).

ב.*אַךְ[1]) — ש"ז, Unheil, Unglück; malheur; calamity: אך [2]) גדול היה באותו היום (שגרו את ר"א) שכב"מ שנתן בו עיניו ר"א נשרף (ב"מ נט:).

*אֵכוֹז[3]), אָכוּז[4]), — כמו עכוז: עי' זה.

*אִכּוּל, ש"ז, א) אכילת האש, שרפה, das Verzehren; combustion: א י כ ו ל אברים (ירוש' ברכ' ד ז:). א י כ ו ל בראש המזבח (שם סוטה ג יט:). — ב) כמו עִכּוּל, Verdauung; digestion: וכמה הוא אכול כל זמן שאינו רעב מחמת אותה א כ י ל ה (הלכ' גדול הילד' כה סח). — ג) *עקיצה תחת עור הגוף המוליד תשוקה לגרר ולחכך, Jucken; démangeaison; itching: אותות כאב הראש שבסבת תולעת שיהיה א כ ו ל חזק ובאשת ריח (קאנון ג א כ ז). ויקרה עמהם א כ ו ל רב מתערובת דם רב (מאיר אלדבי, ש"א ד א). — ד) *שחין, שאכל הבשר סביב: יתרחב (השחין) ויתפשט במה שהוא מסביבותיו מן הכאב עד שיאכל האבר הבריא הנלוה אל האבר העלול והעלה הזאת יאָמר לה א י כ ו ל. ה א י כ ו ל הוא שחין אוכל מעמקו (פרקי משה, כג).

*אִכּוּף[1]), ש"ז, מ"ר אִכּוּפִים, — כמו אוכף אֻכָּף: על א י כ ו ף[2]) של בעל הבית חוצץ ועל של זקקין אינו חוצץ (מקוא' ט ה). בין א י כ ו ף ל א י כ ו ף במלוא א י כ ו ף (ירוש' ערוב' א יט:). מ"ר א י כ ו פ י ם (שם).

אַכְזָב[3]), ש"ז, מ"ר ־זָבִים, — נחל, שמימיו פוסקים בימי הקיץ, הפך מן אֵיתָן, Bach versiegend im Sommer; torrent tarissant en été; brook dry in summer: היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמ' יה יח). בתי אכזיב לאכזב למלכי ישראל (מיכה א יד).

*אַכְזָבָה, ש"נ, מ"ר ־בות, — איכות של האכזב: ותהיינה מעונות השׁשונות אותי מקיאות, מכמות טלואות לארץ תשואות, ומרבץ דאות וקאות, והתקדרו ברום הבבות, ומתהום הלבבות עבות זבות, בלי א כ ז ב ו ת, יפעת אורי מעיבות, ושפעת גיל מדיבות (תחכמוני יו).

אַכְזָר[4]), ש"ז, מ"ר אַכְזָרִים, מי שלבו קשה, שלא ירחם, der Grausame; homme cruel; cruel person: גם תנין חלצו שד היניקו גוריהן בת עמי לאכזר כיענים במדבר (איכה ד ג). תהפך לְאַכְזָר לי בעצם ידך תשטמני (איוב ל כא). — וכדברים לא בע"ח, במשמעת מזיק מאד, verderblich; pernicieux; pernicious: חמת תנינם יינם וראש פתנים אכזר (דבר' לב לג). חשבתיו חשוק עצום ו א כ ז ר (עמנ' מחב' כג). — ולנק' אכזרת: כיענה

---

[1]) לא נתברר מקורו. יש חשבים שמקורה בלשון יונית אָכוֹס ἄχος שפרושו אבל. קוהוט מבקש לו מקור בפרסית. יסטרוב סבר כי נתקצר מן אנך, כמו אנה. ולא מחוֹר. ובערב' אַכָּה a) שדה אלדהר, ר"ל צוק הזמן. —[2]) גרסת קצת ספרים אַף, ר"ל קצף וחרון, וזה מתישב היטב לפי הענין.

[3]) נקוד לוי. —[4]) נקוד יסטרוב. ונקודו של קוהוט הוא שעטנז אָכוּז! — ועי' ע כ ו ז.

---

a) أَكَّةٌ

---

[1]) משקל בִּכּוּר, גִּלּוּל, חִשּׁוּק חִשּׁוּר חִתּוּל, ספּוּן, צִבּוּר, צִמּוּק. —[2]) כן במשנה עם גוף פרוש הערבי של הרמבם, וכן במדב"ם. ונקוד האלף אינו מכרע מכאן כ"א עפ"י הכה"ב א י כ ו ף א י כ ו פ י ם בירושלמי במקומות הנזכרים להלן בפנים.

[3]) משק' אַכְזָר, אַרְגָּז, אַזְרָח אַשְׁנָב, מן כ ז ר.

[4]) עי' למעלה אַכְזָב. ועי' ערך כזב.

זו שאכזרת על בניה (ר"י קרא, פרשת איכה).

*אִכְזֵר, — פ"י, עשה שיהיה אַכְזָר, grausam machen; rendre cruel; make cruel לנביאים נאצו לקרץ עפעפים ואכזרו עלינו ארך אפים (ר"א קליר, ת"ב, איכה אצפתו).

אַכְזָרִי, ת"ז, לנק', ־זָרִית, מ"ר ־זָרִים־רִיוֹת — כמו אכזר, grausam; féroce; cruel : כה אמר ה' הנה עם בא מארץ צפון וגוי גדול יעור מירכתי ארץ קשת וכידון יחזיקו אַכְזָרִי הוא ולא ירחמו (ירמ' ו כב-כג). פן תתן לאחרים הודך ושנתך לְאַכְזָרִי (משלי ה ט). גמל נפשו איש חסד ועכר שארו אכזרי (שם יא יז). עם אכזרי אל תלך פן תכביד את רעתך כי הוא נוכח פניו ילך ובאולתו תספה (בן סירא, גני' ח יה). ומנין שאם לא מחל לו (הניזק להמזיק שבקש ממנו מחילה) שהוא אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים וכו' (ב"ק צב.). מנהגו של עולם מלך ב"ו שסרחה עליו מדינה אם אכזרי הוא הורג את כלם אם רחמן הוא הורג את חצים (תנח' נח). רבי יוחנן אמר כל ימי עני רעים זה רחמן וטוב לב משתה תמיד זה אכזרי (ב"ב קמה:). במי שמשים עצמו אכזרי על בניו כעורב (עירוב' כב.). יבוא עורב שהוא אכזרי ויקרנה (ירוש' פיאה, א טו ד).— כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן (מד"ר קהל', אל תהי לדיק). וזה אכזרי עמד לעקור אומה שלמה חנם (מד"ר במדבר כ). מכאן למי שמבקשים ממנו שלא יהיה אכזרי מלמחול (שם יט). — ולנק' אַכְזָרִית: יעלה זו אכזרית על בניה (כ"כ טז.). אי אכזרית הלא תרחמי הרגת נפשות נקיים ולא תנחמי (עמנ' מחב' ג). — ומ"ר אכזריים: אומרים על הושע ואליהו אכזריים היו (פסיקתא רב' מד). ולדברים לא בע"ח: כלא אכזורי (ידע' בדרשי, פרדס א, אולה"ס ג).

אַכְזְרִיּוּת, ש"נ, וכן סמי', מדת האכזרי, Grausamkeit; cruauté, férocité; cruelty : אַכְזְרִיּוּת חמה ושטף אף ומי יעמד לפני קנאה (משלי כז ד). תפילתן של צדיקים מהפכות דעתו של הקב"ה ממדת אכזריות למדת רחמנות (סוכה יד.).— אכזריות על הרעים חמלה על הטובים (ספר לוית חן, גנזי נסתרות של קקק. והעיר שטינשנידר שם שהוא משל המוני, וגם מסורס: החמלה על הרעים אכזריות על הטובים).

*אַכְחַל[1], ש"ז, — אחד מערקי הזרוע, Armvene; veine du bras; vein of arm : והשני (הוריד) משתלח לשטח המרפק וכו' והאכחל יתחיל מהשמאל ועולה אל העמוד העליון (קאנון א א ה ד). ואם תחת האצילים (יהיו המורסות) לתקיו אז האכחל (כאב לחי, לר"י כר' טוד').

אֲכִילָה, ש"נ, מ"ר אֲכִילוֹת, — שם"פ מן אָכַל, das Essen; act. de manger; eating : ויקם (אליהו) ויאכל וישתה וילך בכח הָאֲכִילָה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה (מ"א יט ח). יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה וברחיצה (יומא ח א). הלוקח פירות לאכילה ונמלך למוכרן (תוספתא דמאי א כ). אם יש מתחלת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת פרס מצטרפין (שם תרו' ז ג). אחר כל אכילתך אכול מלח ואחר כל שתייתך שתה מים ואי אתה נזוק (ברכ' מ.). האוכל אכילה גסה ביוה"כ פטור (יומא כ:).— אכילת בן דרוסאי (ירוש' שבת א ד), — בשר שלא נתבשל אלא שליש הבשול. — ומשל: *אמר המשל יש אכילה מונעת כמה אכילות (יוסף אבן שופיט, דרש' מ"ד). אכילה בלא שתיה כמכה בלא רטיה. — ובהשאלה, *לשרפה: אכילת מזבח (ירוש' סוט' ג יט:).—ב) *תפיסת מקום: אכילת הגפן והקבר והסלע עולין במדת רובע (כלא' ב י).

אֲבוּס, כלי שנותנים בו מאכל לבהמה, וקערה גדולה. — *אָבַס, האכיל אותו הרבה. — *אבוס, *אביסה. — אוֹנִים, לחם אונים, בסעודת הבראה לאבל. — *אִפּוּל, כעין דגדוג וקריצה תחת העור, בפצע, וכדומה. — אֹכֶל, אָכַל וכו'. — *אַכְלָן, מי שאהב ויודע לאכול הרבה. *מי שלוקח שֹׁחַד. — *אַכְסַנְיָה, הכנסת אורחים בסבר פנים יפות באכילה ושתיה. — אַלְיָה, משל: *האוכל אַלְיָה, מתחבא בְּעַלִּיָּה, לאמר : האוכל תמיד בשר שמן, ובכלל דברים יקרים, צריך להסתתר בביתו מפני נושיו. — אֱלִיעֶזֶר, רבי אליעזר ב"ר שמעון היה אַכְלָן גדול. — *אסטומכא, קיבה. —*ארח, *הֶאֱרִיחַ אדם בביתו, הכניסהו והאכילהו. — אֲרֻחָה, כמות קצובה של

---

[1]) בערבית אַכְחַל a) ערק פי אלדראע יפצד (המלונים הער'—וריד בהזרוע יקיזו ממנו).

a) أكحل

מזון לזמן קצוב. — *אֲרִיחָה, אכילה ושתיה עם אחד.

בָּטֵן, מלא בטנו, מלא כרסו. — *אֹהֵב בִּטְנוֹ, אהב לאכל היטב. — *בֵּית אֹרְחִים, *אַכְסַנְיָה, מָלוֹן, *פֻּנְדָּק. — בֵּית הָאֹכֶל, החדר המיוחד לאכילה. — בֵּית־מָזוֹן, שידה או מגדל לשמר בו המזון. — *בֵּית־מֶלַח. *פִּלְפְּלִים. *תַּבְלִים. *סַכִּינִים. וכו', כלים ישמרו בהם את הדברים האלה. — בְּלִיל, מאכל לבהמה. — בָּלַל, הכין בְּלִיל. — *בְּלֶמֹס, רעבון חזק מאד. — בְּלִיעָה, שה"פ של בלע. — בָּלַע, הוריד המאכל דרך בית־הבליעה שבגרונו להקיבה. — *נִבְלַע: הבשר נבלע באבריו, נעשה בשר מבשרו. — בֶּלַע, מה שבלעים. — *בַּלְעָן, אוכל במהירות גדולה, ברעבתנות. — *בִּלְעֵם, בלע באופן רע, מסכן עד להחנק בו. — בֵּלְשַׁצַּר, סעודת בלשצר, סעודה גדולה בשתיה ושכרות — *בּוֹלְעָם, כולעמים, עין במקומו. — *בָּסִים, מאכל נעים וערב. ומשל: רוח לבסים מצוי (בארמית: רוחא לבסימא שכיחא, ר"ל אפילו כשאכל אדם לשבע יוכל עוד לאכל דבר, של טעם טוב). — *בָּצַע, את הככר וחלק פרוסות להמסבים. — בָּצֵל. משל: אכול בָּצַל ושב בַּצֵּל, לאמר, הסתפק באכילתך בדברים פשוטים, ותוכל לשבת במנוחה. — בָּרָה, אכל אכילה קלה וסעד לבו, למשל חולה וכדומה. — הִבְרָה את, האכילהו בִּרְיָה, לאמר אכילה קלה. — בָּרוּת, אכילה. — *סְעוּדַת *הַבְרָאָה, להאבל אחרי הקבורה. — בְּרָכָה, ברכת המוציא קדם, וברכת המזון אחרי האכילה. — בִּשֵּׁל, הכין המאכל והכשיר לאכילה ע"י האש, הקיבה *בשלה המזון, עכלה אותו.

גָּד, אלהות המזל שהיו עבדים לו באכילה ושתיה. — *גִּיץ, העכברים יגיצו את הבגד וכדומה. — *גָּסָה, אכל אכילה גסה בבלענות, כמו חיה. — *גְּדִיל, המפה המכסה השלחן. — *גָּרֵד וְגָרַר, העיר תאבון לאכילה. — *גּוֹרֵד וגוֹרֵר, דבר המעיר תאבון לאכילה. — *גַרְגְּרָן, שאוהב לאכל מטעמים מתקים, מעדנים.

*דַּק, טחן המאכל היטב בשנים. — *דָּרַם, תחב המאכל לתוך פי הבהמה.

*הִלְקִיט, נתן אכל בידו לתוך פי תרנגלת, אוז, וכדומה. — *הנה, נֶהֱנָה ממאכל. *הֲנָאָה *בעל הֲנָאָה, האהב לאכל היטב וליהנות מחייו. — הָגָה, *יֶהֱנֶךָ! ברכה לאוכל. — *הֵסֵב *הֲסִבָּה, ישיבה אל שלחן האכילה בקצת נטיה על הצד (לפי המנהג לפנים) והפעל: *הֵסֵב.

זמן, *הִזְמִין איש לסעודה, בקש שיבוא לאכול אתו. — *זִמֵּן, ברך ברכת המזון בזמון, שלשה או יתר יחד. — *זָן, את פלוני, המציא לו מזון, כל דבר אכילה, מאכל. — *מְזַיֵּן המשביע היטב. — זָרָא, המאכל נעשה לו לזרא, נמאס לו.

חֵיל, משל: *לפי חילך אכול ופחות ממה שאתה לבש (בארמית: לפום חילך אכול ופרא מן מה דאת לביש). — חָסַל הארבה את הצמחים, החריב על ידי אכילה. — חֹק לחם חֻקּוֹ, הקצוב לו.

טַבָּח, מי שמכין המאכלים. — טָעַם, לקח מעט מהמאכל בפיו לדעת מה טעמו. — טַעַם, טוב, מר, מתוק, וכו' במקומו. — *טֶקֶס השלחן, כל הכלים הנצרכים להשלחן לאכילה. — טָרַף, ארי, זאב, טורף ואוכל. — טֶרֶף, מה שהחיה טרפת לה לאכילה. ובהשאלה למזון בני אדם, והפעל: הַטְרִיפֵנִי, הזמין לי טרפי, לאמר מזוני. — יָד: *יָדָיו יפות, מהיר באכילה. — יָמַר, הִתְיַמֵּר ב... זן את עצמו באיזה דבר. — יָנַק, הילד מצץ החלב בשפתיו, הֵינִיקָה את הילד, מֵינֶקֶת.

כָּדוּ, תערובת מאכלים רבים, ללפת הלחם. — כִּלְכֵּל, את פלוני, הִסְפִּיק לו כַּלְכָּלָתוֹ, כל הנצרך לקיומו: אכילה, שתיה וכדומה. — *כִּימוּס, מאכלים טובי הכימוס, הנוחים להתעכל ולהבלע באברים. — *כָּסַס, ו*קָסַס, קרץ בקצה שניו, למשל חטה. — כָּפָן, רעב. — כָּרָה, עשה כֵּרָה, סעודה לכבוד ארח. — *כָּרַךְ *רִיפְתָּא, בהשאלה: אכל. — *כֶּרֶם ומשל: יקר לגבך ושוה לכרסך (בארמית: עשיק לגבך ושוי לכריסך, לאמר: בגדים תקנה אפילו דברים יקרים ולאכילה מה ששוה). — הכרם נושא את הרגלים (בארמית כרסיה טעין רגליה). — כִּרְסֵם ו*כִּרְסֵם, חתך בשניו לאכול (חזיר, נמלה וכדומה).

לֵב, *על לֵב ריק, בעוד לא טעם מאומה. — *לֹגֶם, מלא לֻגמו, מה שאדם לוקח בפיו בפעם אחת. לֻגמו של כן בטית, לֹגֶם גדול מאד. — *לְגִימָה, שה"פ, ובהשאלה אכילה או שתיה, ודבור רגיל: גדולה לגימה, ר"ל הלגימה שאדם נותן לחברו פועלת הרבה. — לָחַךְ, קנח בלשונו, ובהשאלה על אכילת הפרה, השור: כִּלְחֹךְ השור, שלא ישאיר אחריו מאומה. *מְלַחֵךְ קערות, אדם המלחך בלשונו מה שנשאר בקערות, וכנוי לאדם המרבה לאכל אצל זרים. — *לָעַט, אכל בתאוה גדולה, במהירות

בלי מדה. — הִלְעִיט את פלוני, נתן לו איזה דבר ללעט. — *לָעַס מחן ורסק את האכל בשנים. — *לָפַת, את הפת, את הלחם : אכל הלחם באיזה דבר לחטעימו. — לָקַט, *הלקיט, זרק האכל לפני העופות.

מַאֲכָל, כל דבר אשר יאכל, כל דבר מוכן ומתקן לאכילה. — מיני המאכלים עי' במקומו. — מָזוֹן, אוצר המזון. — *מְזָוֶדָה, כוס לקחת בו צידה לדרך. — מַטְעַמִּים, מאכלים טובי טעם. — *מַטְעֶמֶת, מה שטועמים. — *מְלַוֶּה מַלְכָּה, סעודת המקבלים במוצאי שבת. — מָן, שירד לישראל במדבר. — *מִסְעָדָה, בית שסועדים בו. — מִסְפּוֹא, מאכל בהמה. — מַעֲדָן, מאכל טוב הטעם מאד. — *מַפָּה, חתיכת בד יפרשו על השלחן בעת האכילה. — מֻרְאָה, כיס להעופות תחת הגרון יתקבץ שם האכל קדם רדתו להקיבה. — *מרה *הִמְרָה, הרביץ (את העגל וכדו') ונתן לתוך פיו אכילה ושתיה. — הַמְרָאָה, שה"פ. — מַרְזֵחַ, אכילה ושתיה מרבה במנגינות ושירים והוללות. — מִשְׁתֶּה, סעודה גדולה, לכבוד חג וכדומה.

*נִגֵּס, חתך בשניו חתיכה מן האכל, ובהשאלה להאכילה בכלל : יושב ונֹגֵס. — *נַקְרָן, מבין בעניני מאכלים ומוקיר אותם. — *נַקְרָנֵי הוּצַל היו מפורסמים בְּנַקְרָנוּתָם. — *נָקִיד, שם המלאך הממונה על המזון. — *נָקָר, העוף ב*מקור (חרטום) שלו, וכן העכבר וכדומה. — נֶקֶר, מה שנקר העוף, העכבר.

*סְבֹלֶת, סעודה שכל אחד מהסועדים משתתף בהוצאות הנצרכות להסעודה. — *סִלֵּק, את המאכלים, השלחן וכדומה. — *סֹלֶת, סלת שבמזון, (תמצית), עי' סלת. — *סָמוּךְ : ראובן סמוך על שלחן שמעון, אוכל תמיד על שלחנו, וראובן סמך אותו. — סָעַד, את לבו באכילה, בשתיה, חזק את לבו. — מאכל *סֹעַד, המחזק הכח : היין סֹעַד. — *סָפָא, האכיל הרבה : ספא אותו (את הילד) כשור. — *כפק : הספיק לאיש מזונו. — *הִסְתַּפֵּק מדבר, לקח מדבר צרכי מזונו. — *הִסְתַּפֵּק, בסעודה פשוטה, קלה. — *הסתפקות המדה הזאת. — *עִכּוּל, בִּשּׁוּל המזון בהקיבה. — *עִכֵּל, הִתְעַכֵּל. — עָלַס, נהנה מדבר מאכל וכדו'. — עִנָּה, את נפשו, התְעַנָּה, ישב ב*תענית, לאמר בלי אכילה. — עֵצֶם, גֵרֵם ושבר את העצמות בהשנים. *עקר, קם מהשלחן. — ערב, ברכה לאוכלים : *יערב לכם יבסם לכם. — עָרַךְ, השלחן, סדר עליו הכלים הנצרכים לאכילה.

פֶּה, כלי האכילה בבעלי חיים. — פִּטֵּם, עגלים תרנגולות וכדומה, האכילם הרבה למען ישמנו. — פִּטּוּם, מי שאומנתו בכך. — *פטר, מפטירין. — *פֻּנְדָּק, בית אורחים, בפרט על הדרך ינוחו שם ויאכלו. — *פַלָּג, מי שמחלק ונותן המנות להמסבים. — *פַרְנֵס, המציא לאיש *פרנסתו, הנצרך למזונו. — *פְּרוּסָה, חתיכה אחת. — פָּרַס, את הלחם, הפריש על ידי שבירה, חתוך. — *פְּרָס, אכילת פרס. — פרש, הפריש (הצפעון, הנחש), טרף, קרע ואכל. — פַּת : פַּת־בַּג, פַּת־לֶחֶם. פַּת־שַׁחֲרִית, סעודה קלה שאדם אוכל בבקר.

ר' צָדוֹק, הסתפק בקב חרובים מערב שבת לערב שבת. — צוֹם, מניעת אכילה ושתיה, והפעל צָם, ישב בצום.

קָאָה, הקיא את המאכל, המזון שב מהקיבה. — קִיא, המזון המושב מהקיבה. — קֵבָה כלי העכול בבע"ח. — *קִנֵּחַ, *קִנּוּחַ סעודה, המאכלים שאוכלים בסוף הסעודה. — *קִנּוּחַ פֶּה, ממתקים וכדומה לקנח הפה אחרי שתיית איזה משקה. — *קָפָה, *הִקְפָּה את האכל (במים, ביין), שתה בעת האכילה.

רָעֵב, מי שיש לו רעבון, צרך ותשוקה לאכילה. — *רַעַבְתָּן, מי שיש לו רעבון חזק, מי שאוכל הרבה. — *רַעַבְתָּנוּת, המדה הזאת. — רָעָה, (בהמה) נהג אותה בשדה לאכול עשב. — והבהמה רֹעָה, אוכלת עשב השדה. — *רְפוּאָה וְחַיִּים, ברכה מאיש הבא לבית חבירו ומצאו אוכל, וברכה מהמסבים איש לרעהו אחרי גמר האכילה.

שָׂבֵעַ, הפך מן רָעֵב. שָׂבַע, שֹׂבַע וכו'. — *שֵׁרוּת, סעודה, ומשל : עלית לגנך שרותך בכנפך (באר, סלקת לאגרך שירותך בכנפך).

*תַּאֲבוֹן, תאוה לאכול.

אכל[1]

ממנו : אוכל, אֹכֶל, אֲכִילָה, אָכְלָה, *אַכְלָן, מַאֲכָל, מַאֲכֶלֶת, מַאֲכֹלֶת, מַכֹּלֶת.

אָכַל, פ"י, עת' אכַל, אכלה, תאכל, כהפסק ־כל, יאכַל, הפס' ־כל, תאכלי ־כלִי, נאכַל ־כל, תאכלו ־כלו, ־לון

[1]) שרש שמי קדום כללי ומשתף לכל הלשונות השמיות. באשורית אַכָלֻ, בערבית אַכַלַ a), בארמית ובסורית אֲכַל.

(a أَكَلَ

יאכלו, יכלון. עם ו המהפך ויאכל, ותאכל, ומלרע ואכל, וכהפסק ואכל, אכל (אוכל). אכלה, אכלת אכלים אכלות, אכל (אכול) אכלה. אכלנה, אכל, אכול, באכל, באכל, מאכל, לאכל, כאכל, אכלו אכלך.— א) הכניס מזון עב לתוך פיו ולעסו ובלעהו, eat ; manger ; essen : ויהי (משה) שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה (שמות לד כח). ויקם יהונתן מעם השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם (ש"א כ לד). אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה (ירמ' כב יה). — וביחס לבע"ח : לא אכל האריה את הנבלה (מ"א יג כח). יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק (יואל א ד). — פתך אכלת תקיאנה (משלי כג ח). — וכהפסק : המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת (כראש' ג יא). לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי (דבר' ט יח). אכלתי יערי עם דבשי שתיתי ייני עם חלבי (שה"ש ה א). — וכהפס' : ואילי צאנך לא אכלתי (כראש' לא לח). סלת ודבש ושמן אכלתי[1] ותיפי במאד מאד (יחזק' יו יג). מדוע לא אכלתם את החטאת (ויקרא י יז). חרשתם רשע עולתה קצרתם אכלתם פרי כחש (הוש' י יג). רק אשר אכלו הנערים (כראש' יד כד). אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה (ירמ' לא כט). — וכהפסק : כארי שואג טרף טרף נפש אכלו (יחזק' כב כה). — ועם ו המהפך עבר לעתיד: ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעלם (כראש' ג כב). ותלה אותך על עץ ואכל העוף את בשרך מעליך (שם מ יט). — וכהפס' : ואעשה אתם מטעמים לאביך כאשר אהב והבאת לאביך ואכל (שם כז ט-י). וקוץ ודרדר תצמיח (האדמה) לך ואכלת את עשב השדה (שם ג יח). כי תבא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך ואל כליך לא תתן (דבר' כג כה). גשי הלם ואכלת מן הלחם (רות ב יד). מתניכם חגרים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם ואכלתם אתו בחפזון (שמות יב יא). והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע ואכלתם לחמכם לשבע (ויקרא כו ה). — ועתיד : ויאמר (אליעזר) לא אכל עד אם דברתי דברי (כראש' כד לג). אם תעצרני לא אכל בלחמך (שופ' יג יו). וימאן (שאול) ויאמר לא אכל (ש"א כח כג). ואכל פתי לבדי (איוב לא יז). שבועה שאוכל ושלא אוכל חייב (שבוע' ג א). שאיני אוכל לך שאיני טועם לך אסור (נדרי' א א).—וכהפס' : אצלה בשר ואכל (ישע' מד יט). — ועם ו המהפך : ויבא לי ואכל מכל בטרם תבוא (כראש' כז לג). — וכהפס' : האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה לי מן העץ ואכל (שם ג יב). — ועם ה בסוף להרצון והכונה : כי ירחיב ה' אלהיך את גבלך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר כי תאוה נפשך (דבר' יב כ). הגשה לי ואכלה מציד בני (כראש' כז כה). — וכהפס' : ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי ואכלה (שם שם ד).—ועפר תאכל כל ימי חייך (שם ג יד). בזעת אפיך תאכל לחם (שם שם יט). — וכהפס' : ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלהיך והבשר תאכל (דבר' יב כז). רק את דמו לא תאכל על הארץ תשפכנו כמים (שם יה כג). — למה תבכי ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך (ש"א א ח). לכן אדם לא תאכלי עוד (יחזק' לו יד). בבקר יאכל עד (כראש' מט כז). נצר תאנה יאכל פריה (משלי כז יח). — וכהפ' : ומן הקדשים יאכל (ויקרא כב כב). אזרעה ואחר יאכל וצאצאי ישרשו (איוב לא ח). ויתרם תאכל חית השדה (שמות כג יא). והנפש אשר תאכל בשר (ויקרא ז כ). מפתו תאכל ומכסו תשתה (ש"ב יב ג). ולחם עצלות לא תאכל (משלי לא כז). — מה נאכל בשנה השביעת (ויקרא כה כ). לחמנו נאכל ושמלתנו נלבש (ישע' ד א). — וכהפס' : מפרי עץ הגן נאכל (כראש' ג ב). ועם ה בסוף : ונקחה דגן ונאכלה ונחיה (נחמ' ה ב). וכהפסק : כי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר ונאכלה (במדב' יא יג). וכי תאכלו וכי תשתו הלוא אתם האכלים ואתם השתים (זכר' ז ו). וכהפס' : ובשר בנתיכם תאכלו (ויקרא כו כט). אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו (ישעיה א יט). — ועם ן בסוף : לא יום אחד תאכלון ולא יומים (במדב' יא יט). אתי יאכלו האנשים בצהרים (כראש' מג יו). המת לירבעם בעיר יאכלו הכלבים והמת בשדה יאכלו עוף השמים (מ"א יד יא). אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה (יחזק' יח ב). וכהפס' : חלק בחלק יאכלו (דבר' יח ח). אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישע' ג י). ועם ן בסוף : לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון (דבר' ד כח). אם תאכלנה

---

[1]) במס' אכלת קרי.

נשים פרים עללי תפחים (איכה ב כ). והנשארות תאכלנה אשה את בשר רעותה (זכר' יא ט). — ועם ו המהפ': מי אפוא הוא הצד ציד ויבא לי ואכל מכל (ברא' כז לג). הוא נתנה לי מן העץ ואכל (שם ג יב). כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ (שם שם יז). ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל (שם שם ו). ויאכל וישת ויקם (שם כה לד). ויעש להם משתה ויאכלו וישתו (שם כו ל). ובהפס': והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכלו (שם יח ח). ויתן להם ויאכלו (שופט' יד ט). ותאכלנה הפרות רעות המראה (ברא' מא ד). — ועם הכנויים: לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה (דברים יד כא). חיה רעה אכלתהו (ברא' לז כ). והיתה לאהרן ולבניו ואכלהו במקום קדש (ויקר' כד ט). כל מצאיהם אכלום (ירמי' נ ז). שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו מלך אשור (שם שם יז). נמצאו דבריך ואכלם (שם טו טז). אפגשם כדב שכול ואקרע סגור לבם ואכלם שם כלביא (הושע יג ח). בקדש הקדשים תאכלנו [1]) (את הקרבן) (במדב' יח י). לפני ה' אלהיך

[1]) כך בח"פ לפי עדות יהכ"י הנקדן בעין הקורא ע"פ הספרים המדיקים, וכן כלם בחומ' מאור עינים של וא"ה. ובתנ"ך מיכאליס, גינזבורג וקיטל בשוא פשוט, וכבר הביאו המדקדקים הקדמונים והאחרונים את הכלל אשר כלל בן אשר בדקד' הטע' וז"ל: כל לשון אכילה, אם בשלש פעלה, בפתחא היא לעולם מלולה, בקריאה כולה, כגון ועגת שעורים תאכלנה (יחזקאל ד יב), בעצבון תאכלנה (ברא' ג יז), כל המקרא על זה ירוץ, בדבר חרוץ, חוץ מאחד, במקרא מיוחד, ברבות הטובה רבו אוכליה (קהל' ה י). ע"כ. ופרש ר"א בחור את דברי ב"א ואמר שכונתו היא שאם הטעם בלמד הפעל הכף בח"פ, ואם אין הטעם בל"פ הכף בשוא פשוט. וכן בעל מ"ש בראש פ' לך לך, וכן שאר המדקדקים, וכן גם מהחדשים שטדה סי' 105, ולכן הוא פוסק בפרוש בסי' 6376, כי למ"ב צריך לנקד תאכלנו. אבל כבר טען וא"ה בהגהותיו לעין הקורא (דברים יב יח מ) על פרושו זה של ר"א בחור בדברי בן אשר והקשה מן תאכלנו האש יאכלמו בקש, ואוכלים ואוכלין וכו' שכלם בשוא פשוט לפי עדות כל הספרים. לכן החליט כי כונת ב"א היא שאם ל"פ הוא בשלש נקוד, ר"ל ב ס ג ו ל, אז נקראת הכף בח"פ. ור"ל אם אחרי הסגול באה נון דגושה, כי הדגש שלאחריו הוא פועל שנוי הקריאה. והנה גם נגד כלל זה יש לו סתירה מן תאכלנו התולעת (דבר' כח לט), שגם בספרו של וא"ה בעצמו הוא בשוא פשוט, וכמו כן וחרב לא אדם תאכלנו (ישע' לא ח), במ"ב בשוא פשוט. ואין לעמד על טעמו של דבר.

תאכלנו (דברים יב יח). כאשר יאכל את הצבי ואת האיל כן תאכלנו (שם שם כב). בעצבון תאכלנה כל ימי חייך (ברא' ג יז). ועגת שערים תאכלנה (יחזק' ד יב). כל זכר בכהנים יאכלנו (ויקרא ז ו). כלם כבגד יבלו עש יאכלם (ישעי' נ ט). ישלח בהם ערב ויאכלם (תהל' עח מה). כל זכר בבני אהרן יאכלנה (ויקרא ו יא). הכהן המחטא אתה יאכלנה (שם שם יט). תאכלך כילק (נחום ג טו). תאכלנו (תאכל אותו את היין ואת הכרם) התלעת (דברים כח לט). חרב לא אדם תאכלנו (ישעי' לא ח). כי תאכלם (היא תאכל אותם) בחסר כל (שם שם נז). לא תאכלום כי שקץ הם (ויקרא יא מב). ואכל לא תאכלהו (שם ז כד). על מצות ומררים יאכלהו (במדב' ט יא). כי מאספיו (של הדגן) יאכלהו (ישעיה סב ט). בחצר אהל מועד יאכלוה (ויקרא ו ט). עין תלעג לאב ותבז ליקהת אם יקרוה ערבי נחל ויאכלוה בני נשר (משלי ל יז). המנחה והחטאת והאשם המה יאכלום (יחזק' מד כט). — ובינו': ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל [1]) (ברא' לט ו). והעוף אכל אתם מן הסל (שם מ יז). כל אכל חמץ (שמות יב טו). ומפיבשת אכל על שלחני (ש"ב ט יא). כאשר יחלם הרעב והנה אוכל (ישע' כט ח). וזיתים אשר לא נטעתם אתם אכלים (יהוש' כד יג). אכלים ושתים וחגגים (ש"א ל טז). והנפש האכלת ממנו עונה תשא (ויקרא ז יח). אכלת אדם אתי (יחזק' לו יג). — כל אכליו יאשמו (ירמיה ב ג). — ולווי: עלה אכל [2]) ושתה (מ"א יח מא). ויאמר קום אכל כי רב ממך הדרך (שם יט ז). לך אתי הביתה ואכל לחם (מ"א יג טו). דבש מצאת אכל דיך פן תשבענו והקאתו (משלי כה טז). פצה פיך ואכל את אשר אני נתן אליך (יחזק' ב ח). והנה זה מלאך נגע בו ויאמר לו קום אכול (מ"א יט ה). ואשימה לפניך פת לחם ואכול ויהי בך כח (ש"א כח כב). אכול ושתה יאמר לך (רע העין) ולבו בל עמך (משלי כג ז). את אשר תמצא אכול אכול את המגלה הזאת (יחזק' ג א). —ועם מקף אחריו אכל־: קום אכל־לחם (מ"א כא ז). אכל־בני דבש כי טוב (משלי כד יג). לך ברח לך אל ארץ יהודה ואכל־

[1]) נמסר במסורה: ד' מלא' וסי' כי אם הלחם, כאשר יחלם הרעב, אם ינועו ויפלו, אשר בטחתי בו. ע"כ. והנה שנים האחרונים הם יותר שם. — [2]) נמסר במסור' (יחז' ג): ה' מלאים, ואשימה לפניך פת לחם ואכול, ויאמר לו קום אכול, אשר תמצא אכול ב' בו, אכול ושתה

שם לחם (עמוס ז יב). — ועם ה בסוף: קום נא שבה ואכלה מצידי (בראש' כז יט).— ולרבים: ואכלו את חלב הארץ (בראש' מה יח). אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שה"ש ה א). — ובהפס': לכו שברו ואכלו (ישעיה נה א). — ועם הכנ': ויאמר משה אכלהו היום (שמות יז כה). ואכלוה מצות (ויקרא י יב). — ומקור: אכל, אכול [1]): מכל עץ הגן אכל תאכל (בראש' ב יז). אכל תאכלו אתה בקדש (ויקרא י יח). וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכל לא תאכלהו (שם ז כד). לוא אכל אכל היום העם משלל איביו (ש"א יד ל). וילך (שמשון) הלוך ואכל (שופט' יד ט). האכול אכלנו מן המלך (ש"ב יט מג). כה אמר ה' אכול והותר (מ"ב ד מג). וזה לך האות אכול השנה ספיח (שם יט כט). ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב כו). ערך השלחן צפה הצפית אכול שתה (ישעיה כא ה). הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות (שם כב יג). אכול ואין לשבעה שתו ואין לשכרה (חגי א ו). — ומקור סמי' אכל, אכל־: רק חזק לבלתי אכל הדם (דבר' יב כג). המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל־ממנו אכלת (בראש' ג יא). — ועם בכלם: באכל, באכל לאכל: ויישם לפניו לאכל [2]) (בראש' כד לג). ויקרא לאחיו לאכל־לחם (שם לא נד). ויהי כאשר כלו לאכל את השבר אשר הביאו ממצרים (שם מג ב). כי לא יוכלון המצרים לאכל את העברים לחם (שם שם לב). ישב אשב עם המלך לאכול (ש"א כ ה). וימאן לאכול (ש"ב יג ט). ויצקו לאנשים לאכול וגו' ויאמרו מות בסיר איש האלהים ולא יכלו לאכל (מ"ב ד מ).—ובהשמטת האלף *לוכל: משעה שהכהנים נכנסים לוכל בתרומתן (ירושלמי ברכות א א). לוכל דבר שדרכו לוכל (שם שבי' לח.). — ובסמי' אכל: כי שכחתי מאכל לחמי (תהל' קב ה). — ועם הכנוי: כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראש' ב יז). כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם (שם ג ה). באכלכם מלחם הארץ (במדב' טו יט). ויהי אחרי אכלו לחם (מ"א יג כג). אחרי אכלה [1]) בשלה (ש"א א ט). לחיה נתתיו לאכלו (יחזק' לג כז). והשיאו אותם עון אשמה באכלם את קדשיהם (ויקרא כב טז). וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ (יהושע ה יב). ויהי כאכלם מהנזיד והמה צעקו (מ"ב ד מ).— ואכל באיזה דבר: היה אוכל באשכול (כלה לה.). — ומליצה: אכל קרץ [3]) על פלוני, הלשין עליו, למחר אכלו עליו קורצין לפני נמרוד הרשע (מה"ג, בכתר בענין אברהם לתרח).—ומשל: *משל הדיוט אומר מי שאכל התבשיל יודע מה טעמו (תנחו' נוב' ואתחנן). — *אכל באצבעות ידיו ורגליו, אכל בזוללות: כמשל האומרים יאכל כל מה שיאכל באצבעות ידיו ורגליו (רלב"ע במד' יא יט).—ב)בהרחבה, האש אכלה, החריבה, עשתה שלא יהיה, verzehren; consumer; con=sume: ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש (במד' יו לה). כאש אכלת בראש ההר (שמות כד יז). כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחן אכלה ער מואב (במדב' כא כח). אש אכלה נאות מדבר (יואל א יט). ואש אכלה אהלי שחד (איוב יה לד). אכלה אש בריחיך (נחום ג יג). ושלחתי אש בבית חזאל ואכלה ארמנות בן הדד (עמוס א ד). חמשה דברים נאמרו באש של מערכה רבוצה כארי וברה כחמה ויש בה ממש ואוכלת לחין כיבשין ואינה מעלה עשן (יומא כא:). — וכמו כן המחלה, דבר: אשר בשדה בחרב ימות ואשר בעיר

יאכלך.—[1]) נמסר במסור' (יוא' סוף ב). י' מלאים בקריאה בליש' ויאכל גם אכול את כספנו, הן לא הובא את דמה וכו', אכול תאכלו אתה, האכול אכלנו, אכול השנה, אכול ושתו, אכול ושבוע, אכול ואין לשבעה, אכול ושבוע והותר, ע"כ. ושבעה חסרים. — [2]) נמסר במסור' (יחז' י ו) יג מלאים, הנה חדש מחר וכו' עם המלך לאכול, וישב המלך על הלחם לאכול, ותצק לפניו וימאן לאכול, לאכול הנערים, ודבש וכו' לעם אשר אתו לאכול, ויצקו לאנשים לאכול, ותזבחים להם לאכול, את הנשיא וכו' לאכול לחם, אם כלא לאכול, כנשר חש לאכול, הוא עצור וכו' לאכול הארץ, לאכול ולשתות, אין אשכול לאכול.—[1]) ה בלי מפיק. ובמ"ש וז"ל: מקור בתוספת ה ואלף בק"ת והלמד קמוצה וההא רפה, כן היא בספרים כ"י מדוייקים ובדפוסים קדמונים וכן משמע בהדיא מפירוש רשי ורד"ק וכו' ובספרים שהלמד בחולם טעות הוא. ע"כ. וכבר העירו התוספ' (כתוב' סה.) אחרי אכלה כמו אחרי אכלה מפיק ה.

[3]) בארמ': קרבו גברין כשדאין ואכלו קרציהון די יהודיא (דני' ג ח). לא אכל קורצין בלישניה (תר' תהל' פג). איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא (גיטין נו.— אלך ואכל בהם קרץ בבית המלך). וגם באשורית נהוגה מליצה זו, ומצויה במכתבי תל אלעמרנה: ש אכלונם כרצי (כ במקום ק. Winckler KB,V. N 48) —אשר אכלו קרצי, הלשינו עלי. ומשמעתה האמתית של מליצה זו לא נתבררה היטב וכבר נשא ונתן בזה שלוטמן, ZDMG 33 254. ועי' ערך קרץ.

רעב ודבר יאכלנו (יחזק׳ ז יה). — והחם: הייתי ביום אכלני חרב (כראש׳ לא מ). — והחרון: תשלח חרנך יאכלמו כקש (שמות טו ז). — והחרב: ויקרא אבנר אל יואב ויאמר הלנצח תאכל חרב (ש״ב ב כו). אכלה חרב סביביך (ירמיה מו יד). — וקנאה: קנאת ביתך אכלתני (תהל׳ סט י). — והארץ: ארץ אכלת יושביה (במדבר יג לב). — ג) אכל איזה דבר של מי, לקחהו ממנו, השתמש בו, אכל הכסף, וכדומה, הוציא אותו, verbrauchen, sich zueignen; dépenser, s'approprier; expend, appropriate: כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו (בראש׳ לא יה). א ו כ ל י נכסים של זרים (לבוש חו״מ קח). — ד) במליצה, השמיד, עשה כליה בדבר, aufreiben; anéantir; reduce to nothing: ואכלת את כל העמים אשר ה׳ אלהיך נתן לך לא תחוס עינך עליהם (דברי׳ ז יו). שפך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל משפחות אשר בשמך לא קראו כי אכלו את יעקב ואכלהו ויכלהו ואת נוהו השמו (ירמ׳ י כה). כלם יחמו כתנור ואכלו את שפטיהם (הושע ז ז). הכסיל חבק את ידיו ואכל את בשרו (קהל׳ ד ה). ר״ל הולך וכחש. — אכל את ימיו, בלה אותם, verleben seine Tage; passer les jours; pass the time: גם כל ימיו בחשך יאכל (קהל׳ ה יו). — ה) נאות, נהנה מאיזה דבר, geniessen; jouir; to enjoy: אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (משלי ל כ). וזה ימות בנפש מרה ולא אכל בטובה (איוב כא כה). מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע תלמידיו של א״א א ו כ ל י ן בעולם הזה ונוחלין לעולם הבא (אבו׳ ה יט). — ומליצה, יאכל מכות: רק פרעה הרשע א כ ל עשר מכות (והזהיר, שמות). — *אכל פניו של פלוני, דבר לו קשות, הקניטו בדברים, קנטרו: התחילה (מיכל בת שאול) עושה מריבה כנגדו (של דוד) מבקשת ל א כ ל פ נ י ו אמרה לו אם ראית כבודיך מה נכבד היום מלך ישראל עכשיו הודעת שאת מלך אשר נגלה היום הלוויי בצניעות אלא לעיני אמהות עבדיו (מד״ר במדב׳ ד). — ו) *תפס מקום, Raum einnehmen; occuper un espace; occupy space: והיסוד היה מהלך על פני הצפון ועל פני כל המערב ו א ו כ ל בדרום אמה אחת (מדות ג א). —זיז שהוא סובב את כל הבית ו א ו כ ל בפתח שלש אצבעות (אהל׳ יד ד). שאם תעלה (הקדרה) ושפתיה א ו כ ל ו ת בשקוף (תוספ׳ אהל׳ יא ב). אין לך עשרים וחמשה שאין הארץ א ו כ ל ת בהן טפח (שם יג ט). ד׳ אמות א ו כ ל ו ת מתחום טבריה ומתחום מגדלה (ירו׳ עירו׳ ד כא ד). כמה לוחות א ו כ ל ו ת בארון (ב״ב יד.). — ז) *לקח לצרכיו, גם לא בע״ח, verbrauchen; user; use: ונמצאת עיסה א ו כ ל ת מן הכור כמו א ו כ ל ת מן הקב (תענית יט:). — ח) *משחית ומכלה מעט מעט, abnutzen; user; wear out: שעשה לו (להנעל) טס או יתד כדי שיהלך בו ולא תהא הארץ א ו כ ל ת ה״ז מותר (תוספת׳ שבת ד ח). מקל שעשה בראשו מסמר להיות תופס בו ממקום הדייש טהור ואם בשביל שלא תהא הארץ א ו כ ל ת ו טמא (שם כלים ב״מ ד ג). שנמצא א ו כ ל מקום הציר שהדלת סובבת עליו (מגדל חננאל, פי׳ המשנה מר״ת, מו). והנה יוטחו (הטחורים) במיבא פעמים רבות כי היא א ו כ ל ת הטחורים (קאנון ג י ז ו). — ט) *עשה פצע בבשר (דבר חריף), וכעין חפירה, למשל במתכת, ätzen; corroder; corrode: הסייד כשהוא סך קרקעית הבית בסיד נועל סנדלו של עץ ברגלו כדי שלא יהא הסיד א ו כ ל ברגלו (ר״ת שבת ס״ו). כי החומץ ההוא א ו כ ל בנקלה קני הסוללה (שלטי הגבורים, פר׳ מב). — י) בלשון העם בא״י, לקח שחד: פלוני א ו כ ל הרבה.

נפע׳ נאכל, — אאכל, יאכלו, כהפס׳ יאכלו, האכל — א) אכלו, יאכלו אותו, gegessen werden; être mangé; be eaten: בבית אחד יאכל (שמות יב מו). לכן כל אכליך יאכלו וכל צריך כלם בשבי ילכו (ירמ׳ ל יו). — ועתיד בדרך צווי: בבית אחד יאכל (הפסח) לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה (שמות יב מו). ושרפת את הנותר באש לא יאכל כי קדש הוא (שם כט לד). שלש שנים יהיה (העץ החדש) לכם ערלים לא יאכל (ויקרא יט כג). טמא הוא לכם לא יאכלו (דבר׳ יד יט). — ועם את, מ אחריו: סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו (שמו׳ כא כח). ואם האכל יאכל מבשר זבח שלמיו (ויקרא ז יח). — ובמשמע׳ כל איש יאכל: מצות יאכל את שבעת הימים (שמות יג ז). — ב) שהכל אכלים, שדרך העולם לאכל מה, קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך (בראש׳ ו כא). אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל (ויקר׳ יז יג). להבדיל בין הטמא ובין הטהר ובין החיה הנאכלת ובין החית אשר לא תאכל (ויקרא יא מז). והדוד אחד תאנים רעות מאד אשר לא תאכלנה מרע (ירמ׳ כד ב). —

הבכור נאכל לכהנים והמעשר לכל אדם ו נ א כ ל י ן בכל העיר וכו' הפסח אינו נ א כ ל . אלא בלילה ואינו נ א כ ל אלא עד חצות (זבח' ה ח). הפסח נאכל אכילת שבע ואין מצה ומרור נ א כ ל י ם אכילת שבע (מכי' מס' דפסחא כא ו). יצא זה שאינו נאכל בכל מקום וכו' יצאו אלו שאינן נ א כ ל י ן בכל מושבותיהם (שם י). — ג) נשרף, verzehrt werden; être consumé; be consumed: כי תצא אש ומצאה קצים ונאכל גדיש (שמות כב ה). — ובהשאלה, נשחת (הגוף) על ידי מחלה, וכדומה: ויאכל חצי בשרו (במדב' יב יב).

פע' *אכל, — גרם כאב דומה כמו שרץ אוכל: והמכאובים ה מ א כ ל י ם אשר ידמה שיש בראש מקצת אנשים שרץ א ו כ ל (קאנון ג א א יב). ליחה עוקצת מ א כ ל ת (פרקי משה ג).

פעל, אכל, — נשמד ע"י האש, ע"י החרב, vom Feuer u. dgl verzehrt werden; être dévoré par le feu l'épée; consumed by fire etc.: וירא והנה הסנה בער באש והסנה איננו אכל[1]) (שמות ג ב). —ומ"ר אכלים: שתאמר מהם לרבים אכלים (מכלול סב). — ועבר: אכלו כקש יבש (נחום א י). — וביני': נטל מחתת הכסף ועלה לראש המזבח ופנה את הגחלים הילך והילך וחתה מן ה מ א ו כ ל ו ת[2]) הפנימיות (תמיד א ד). — ועל החרב: אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה' דבר (ישע' א יט-כ).

— הפעיל, האכיל, האכלתי, ועם ו המה' והאכלתי, אאכיל, תאכל, יאכיל, יאכילנו, וחסר יאכלנו, — עשה וגרם שאחר יאכל, zu essen geben, nähren; faire manger, nourrir; nourish: למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר (שמות טז לב). — ועם ו המהפך: והאכלתי את מוניך את בשרם (ישעיה מט כו). — ועם כנ': סלת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפניהם (יחזק' טז יט). — ועם ו המהפ': והרכבתיך על במותי ארץ והאכלתיך

[1]) וכתוב בהשרשים של רד"ק: ובא מלא. אבל כבר העיר ע"ז מנחת שי כי בכל הספרים הוא חסר, המלים „בא מלא" נכתבו בטעות מן הפסוק „קש יבש מלא" שלפניו. ונעלם זה מן König 1,389, וטעה ואמר וכי דעת רד"ק היא שצריך לכתב אוכל מלא. — [2]) כך במשנ' שבמשניות ובמדב"מ, וערוך וספרא צו ב', ובמשנה שבגמ' מעוכלות.

נחלת יעקב אביך (ישע' נח יד). והאכלתים את בשר בניהם ואת בשר בנתיהם ואיש בשר רעהו יאכלו (ירמ' יט ט). האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהל' פ ו). ויאמרו מי יאכלנו[1]) בשר (במד' יא ד). ויענך וירעבך ויאכלך את המן (דברים ח ג). ואפתח את פי ויאכלני את המגלה הזאת (יחזק' ג ב). בן אדם בטנך תאכל ומעיך תמלא את המגלה הזאת (שם שם ג). ויאכילהו מחלב חטה (תהל' פא יז). וילבשום וינעלום ויאכלום וישקום (דהי"ב כח יה). — ולווי: אם רעב שנאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים (משלי כה כא). שימו זה בית הכלא והאכילהו לחם לחץ (דהי"ב יח כו). משל לחולה שנכנס הרופא אצלו לבקרו אמר לבני ביתו ה א כ י ל ו ה ו כל מה שהוא מבקש וכו' (מ"ר שמות ל). — ובינוני: הנני מאכיל אותם (את הנביאים) לענה והשקתים מי ראש (ירמיה כג יה). המאכלך מן במדבר (דבר' ח יז). הנני מאכילם את העם הזה לענה (ירמ' ט יד). מ א כ י ל ת ו שאינו מעושר (כתוב' ז ו). אביך מ א כ י ל ך בשר דגים ומשקך יין ישן ואני מ א כ י ל ך בשר דגים וכו' (ספרי, עקב לז). משל לעירוני שהיה נשוי בת מלכים אעפ"י ש מ א כ י ל ה כל מעדני עולם אינו יצא י"ח (מד"ר ויקרא ד). מ א כ י ל ת ו ומשקתו (שם במד' יא). והאכיל באיזה דבר: אמר ר"ל מ א כ י ל ה (הכהן לאשתו) בתרומה ואין מ א כ י ל ה בחזה ושוק (יבמו' פא).

— פועל, עבר, אוכל, אוכלתי, אוכלת, אוכלתם, עת' אאוכל, תאוכל תאכל, ועם כנ' תאכלני, תאכלהו, ביני' מאוכל, מאוכלים, מאוכלה, מאוכלות, — לחזוק הפעולה ונחצה ועזה: חשך טמון לצפוניו תאכלהו[3]) אש לא נפח (איוב כ כו).

[1]) נמסר: כל לישנא חסר.

[3]) ר"י אבן גנאח: כמו מלשני מן לושן לושנתי, שופט שופטתי (הרקמה עט). וכך רד"ק, וז"ל: והמרבע מזה תאכלהו אש לא נפח, כי הנפרד תאכל כחולם ובהתחברו אל הכנוי שב לקמץ חטף במשפט כמו מלשני (מכלול, דקדוק הפעלים, אכל). ומסכים לזה גם מיהלוי ולק במקומו. ואעפ"י ששאר המדקדקים מבארים צורה זו באופן אחר, (אולד, שטדה ואחרים תאכלהו במקום תאכלהו. גזניוס וכמו"כ קניג תאכל' במקום תאכל' כמו מאספיו (ישע' סב ט, בקצת ספרים במקום מאספיו ברוב הספרי'). הירצל, אולסה' ואחרי' תאכ' במקום תאכ', במשמעת היה אכל על ידי האש, ובטבר, שדוחה כל זה רואה בצורת זו חזוק הגזימה והאיום) — אעפי"כ

— נתפ׳, *נִתְאַכֵּל,—כמו נתע׳: האברין והפדרין שלא נ ת א כ ל ו מבערב סולקין אותם לצדדי המזבח (תמיד ב א). שהיו מ ת א כ ל י ן על גבי המזבח (ירוש׳ ברכ׳ ד ו: מד״ר ברא׳ סח). נ ת א כ ל הבשר (ירוש׳ סנה׳ ו כג ד). שהוא (הנותן אונין של פשתן בתנור) מתירא שמא מ ת א כ ל ציבעו (שם, שבת א ד.) . נ ת א כ ל ה אחת מהן (מד״ר שה״ש כמגדל). — ב) *כלה ואבד, הוצא: ואף על פי ש נ ת א כ ל ו המעות (קיד׳ נט.).

אֹכֶל, ש״ז, כנ׳ אָכְלִי, אָכְלוֹ, — א) שה״פ של האכילה, d. Essen; act. de manger; eating: איש לפי אכלו תכסו על השה (שמות יב ד). לקטו ממנו (מן המן) איש לפי אכלו (שם יו יו). ויאמר לה בעז (לרות) לעת האכל גשי הלם ואכלת מן הלחם (רות ב יד). — ב) הדבר מה שאוכלים, מזון, ומ״ר אכלים¹) אכלים, אכלים, Speise; nourriture; food: ויקבצו את כל אכל השנים הטבות (ברא׳ מא לה). הלא נגד עינינו אכל נכרת (יואל א יו). כנשר יטוש עלי אכל (איוב ט כו). כי תאנה לא תפרח ואין יבול בגפנים כחש מעשה זית ושדמות לא עשה אכל (חבקוק ג יז).—ובכנ׳: את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך (ויקרא כה לז). ויקחו את כל רכש סדם ועמרה ואת כל אכלם וילכו (בראשית יד יא). לא זרו מתאותם עוד אכלם בפיהם ואף אלהים עלה בהם (תהל׳ עח ל-לא). והיה בתבואות ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידת יהיה לכם לזרע השדה ולאכלכם (ברא׳ מז כד).— ומ״ר *אֳכָלִים, ולא מנקד מלא *א ו כ ל י ם, גם *אכלים, *אכלים: המוציא א ו כ ל י ם²) כגרוגרת חייב (שבת ז ד). המוציא א ו כ ל י ן ונתנן על האסקופה (שם י ב). אינו מציל (כלי חרס) אלא על ה א ו כ ל י ן ועל המשקין וכו׳ והלא טהרתם א ו כ ל י ן ומשקין שבתוכו (עדיות א יד). השרץ בתנור א ו כ ל י ן שבתוכה טמאין (כלים ח ה). השרץ בחבית א ו כ ל י ן שבתוכה טמאין (שם י ג). היו לפניו מיני אוכלים בורר ואוכל בורר ומניח (שבת עד.). אין נוהגין בזיון באוכלים ואין זורקין א ו כ ל י ם ממקום למקום (מס׳ סופ׳ ג). — אֹכֶל נֶפֶשׁ³): במשמעת מזון: אין בין יו״ט לשבת אלא א ו כ ל נ פ ש בלבד וכו׳ וכלים שאין עושים בהם אוכל נפש (מגילה א ה). אבל משאיל לו (המודר להמודר) חלוק וטבעת וטלית ונזמים וכל דבר שאין עושין בו א ו כ ל נפש (נדרים ד א). כל א ו כ ל נפש דוחה יו״ט (מכי׳ מסכ׳ דפסח׳ ט ו).

הואיל ובעצם דין משקל המרבע מודים כל ראשי המדקדקים שלנו, שהוא נוהג בלשוננו, דעת ריב״ג ורד״ק בזה מכרעת אצלנו.

¹) כמו תאמים, הבנים, בטנים. — ²) מלשון הכתוב אך אשר יאכל לכל נפש (שמו׳ יב יו).—³)כך הכתיב בכ״מ בספרי הדפוסים, וכן במשנה תלמ׳ ירוש׳ וניציה, וכן במשנה שבת מהד׳ דר׳ שטרק עפ״י כ״י, וכן באלפסי וכן בכ״מ ביד החזקה. ומנקד במשנ׳ מנקד׳ נדפ׳ אוכלים. אך בכ״י פרמה, הכתיב בכ״מ אכלים ומנקד אכלים, ובכ״י מס׳ פרה REJ 273 XVI אכלים, ובכ״י פרמה בקצת מקו׳ אכלין ושם ג א: לאכלין. וכן הכתיב אכלים חסר בלי ו בהרבה מקומות במשנ׳ עם גוף הפרוש הערבי של הרמבם, למשל כלים ג א, וכן הכתיב אכלים בירוש׳ למשל ע״ז ד מג ד, והגיה לוי אוכלים, אך אין זה שבוש אלא קריאה אחרת. ובקצת משנ׳ מנקד׳ נדפסות מנקד אוכלים (דפו׳ אמש״ד שנת״ו כדפו׳ מנ׳ בן ישראל), כאלו היה היחיד אוכל, משקל חותם.

***אָכָל**¹), איכל, ש״ז,—שחין אכל הבשר סביב, Krebs, chancère; cancer: ויתחדשו חלאים כגרב וכו׳ והצרעת ו ה א י כ ל עד שהפסד צורת האבר (מו״נ א עב).

אָכְלָה, — א) מקור, לכו אספו כל חית השדה התיו לאכלה (ירמ׳ יב ט). — ב) שם מפשט של האכילה, ובהרחבה מזון, das Essen, Speise; act. de manger, nourriture; act of eating, food: ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה (ברא׳ א כט). הבהמה אשר היא לכם לאכלה (ויקרא יא לט). ותהיינה צאני לאכלה לכל חית השדה (יחזקאל לד ח). לעיט צפור כל כנף וחית השדה נתתיך לאכלה (שם לט ד). — ובהשאלה להאש: הנה לאש נתן (עץ הגפן) לאכלה (שם יה ד). לאש תהיה לאכלה (שם כא לו). — ג) כמו אכילה משמעה ב: אכלת²) הגפן והקבר והסלע (כלא׳ ב י).

***אַכָּלָה**³), ש״נ, — כלי ארוך הצואר ישאבו בו יין מן החבית וכיוצא בזה: ו א כ ל ה הוא כלי

¹) משקל כבר, נצב. בארמ׳ אוכלא. בסורית אכלתא, בערב׳ אכלה a).

²) גרס׳ הערוך ומדב״מ, ובמשנ׳ שבמשני׳ אכילת.

³) בארמ׳ אכלא: כ א כ ל א לדנא (סנה׳ כח:) דדמי רישיה לאכלא (בכור׳ מג:). כך הגרס׳ בנוסח׳ וגרס׳ הערוך (ערך אוכלא וערך כלן) א ו כ ל א. והרמבם בפרוש המשנה אכלה. ופרש רגמ״ה: אכלא דרנא שהוא משופע וחד למעלה.ע״כ. והביא פרוש זה גם הערוך

a) آكِلَة

שיש לו צואר ארוך ששואבין בו יין מן החבית (פיו׳ המשנ׳ להרמבם בכורו׳ ו ח). — ב) מכסה של חבית וכדומה בצורת צריף, kegelf. Deckel; couvercle de forme conique; coniform lid : הכילון שראשו חד מלמעלה ורחב למטה ודומה לכיסוי של חבית שקרוי אכלה (רע״ב כלי׳ ו ח).

*אַכְלָן[1], ש״ז, מ״ר אַכְלָנִים. — א) מי שאוכל הרבה einer der viel isst; grand mangeur; one who eats much : ותאותו (של הנולד במזל שור) רבה והוא אכלן (ראב״ע ראשית חכמה, כ״י פריז). — ומ״ר : והנשים שלנו קוראין לאנשים האכלנים בולעמים מפני שבל מאוים להשתמש בבית הבליעה (שלטי הגבורים, פ׳ נג נח). — ב) בלשון העם בא״י, מי שלוקח שחד.

אַכֶּלֶת, כמו *אכל, והוא משקל שמות המחלות, בהרת, דלקת, שחפת. מצוי בהעתונים.

אכם[2], ממנו, אָכֹם, *אכם, *נתאכם.

אָכֹם[3], ת״ז, נק׳ אֲכֻמָּה, מ״ר אֲכֻמִּים,-מּוֹת, — מי שגונו כאשברוע, נוטה לשחור, braun; brun; brown : נהוג בדבור העברי בא״י ובהעתונים.

אכם, קל אינו נהוג.

— נתפ׳ נִתְאַכֵּם, נעשה אָכֹם: ל״ש (שכלי חרס ישן כשר) אלא שלא נתאכמו[4] פניו אבל נתאכמו פניו פסולין וכו׳ נתאכמו והחזירן לתוך כבשן האש ונתלבנו מהו (סוטה יה:).

וכן רש״י : לאכלא לכסוי של חבית שחד מלמעלה ורחב מלמטה. ע״כ. רק הרמבם (פרוש׳ המשנ׳) פרש שהוא כלי ארוך הצואר, כמו שהובא בפנים. ולא נתברר מהו מקור מלה זו. קוה׳ אומר, כי באלא בפרס׳ הוא כסוי. ויש קצת דמיון להדבור כאבלא לרנא במשל שהיה נהוג בלשון רומית והביאו תירוני, לאמר: הקדרה מצאה לה כסוי, במשמעת: שניהם דומים זה לזה. ור״ש בר״ש בעל ספ׳ המליצה (הול׳ ככר) פרש אכלא פטיש: כאבלא לדנא, כלומר מה קריבות יש בין אבי החתן ואבי הכלה אלא שנאה, כמו שיש בין החבית ובין הפטיש.

[1]) בארמ׳ : ר׳ אליעזר בי ר׳ שמעון על ידי דהוה אכלן הוה משער גרמיה בן (ירוש׳ מעשר׳ ג ג ד).

[2]) שרש מיוחד ללשון ארמית וסורית, בערבית משמש במשמעה אחרת. וי״א שדומה לחם בעבר׳.

[3]) משקל עברי מן אוכם.

[4]) יש נוסח׳ נתפחמו.

אָכֵן[1], תה״פ, א) קרוב לודאי, ודאי, כמעט אין ספק gewiss, wahrlich; certainement, probablement; certainly : וייקץ יעקב משנתו ויאמר אָכֵן יש ה׳ במקום הזה ואנכי לא ידעתי (בראש׳ כח יו). ויאמר (המצרי למשה) מי שמך לאיש שר ושופט עלינו הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי ויירא משה ויאמר אָכֵן נודע הדבר (שמות ב יד). מן הגוים אשר אמר ה׳ אל בני ישראל לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם אָכֵן יטו את לבבכם (מ״א יא ב). וילך אליו אגג מעדנת ויאמר אגג אָכֵן סר מר המות (ש״א יה לב). — ב) ובמשמע׳ באמת, wahrlich; en vérité; in truth : איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת יי׳ אתנו אָכֵן הנה לשקר עשה עט (ירמי׳ ח ח). יבש חציר נבל ציץ כי רוח ה׳ נשבה בו אָכֵן חציר העם (ישע׳ מ ז). אָכֵן אתה אל מסתתר (שם מה יה). — ג) הלא בכל זאת, dennoch, nichtsdestoweniger; cependant; nevertheless : ואמר אהה אדני ה׳ אָכֵן השא השאת לעם הזה ולירושלם לאמר שלום יהיה לכם (ירמ׳ ד י).—ד) אבל, להורות ההפך מן הקדם, aber; mais; but : ואני אמרתי בחפזי נגרזתי מנגד עיניך אָכֵן שמעת קול תחנוני בשועי אליך (תהל׳ לא כג). און אם ראיתי בלבי לא ישמע אדני אָכֵן שמע אלהים הקשיב בקול תפלתי (שם סו יח-יט). אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר וגו׳ אָכֵן השכימו השחיתו כל עלילותם (צפנ׳ ג ז). אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם אָכֵן כאדם תמותון (תהל׳ פב ו-ז). אמרתי ימים ידברו ורב שנים ידיעו חכמה אָכֵן רוח היא באנוש (איוב לב ז-ח).

*אַכְּסַם[2] אכאס,—שטר המחאה, Anweisung; traite : הבכור נוטל פי שנים בין בשבח bill of exchange

[1]) ר״י בן גנח אמר : כמו אך, והרשבם אמר כי מרכב מן אך כן. לפי דעת גזנ׳ שרשו כון, כמו הכין בארמי׳. אולה, שטרה וקניג וכו׳, סברים כי עקרו כֵּן ונוספה עליו א׳ הרמז.

[2]) הביא מלה זו ר״ש גמע בהאגור הוצ׳ בובר וז״ל בארמי׳: הדא מילתא בכתבי רשואתא א) מרב נטרונאי כתב בשדר (צ״ל בכתבא דשדר) ליה למר נתן בר חנינא לקירואן וכו׳, ואייתי מה דאייתי מקצת אבאס דילנא וכו׳. ב) בשאילת שלמד שביב (צ״ל של מר שרירה וכו׳ בכור שמכר בכורתו לאחיו בחיי אביו וכתב ואבאס צ״ל (ואכאס) דהוה מיאש מניה, פי׳ הלואה, ג) ורב הושיל (צ״ל חושיאל) וכו׳.—ואלה דברי ר״ש

ששבחו בנכסים אחר מיתת האב בין במלוה בין בפקדון בין באכאס¹) בין בכל השטרות (תגור ר"ם גמע).

***אַכְסַדְרָא²)**, אַכְסַדְרָה, ס"נ, מ"ר אַכְסַדְרָאוֹת, — בנין מקורה מוקף דפנות משלשה עבריו ופתוח מצד אחד, לפני הבית, אצל השער, או בפנים הבית אולם ארוך, פחות או יתר פתוח מצד אחד, Halle; gr. salle; hall: בית שער אכסדרה ומרפסת הרי אלו כחצר (מעשר' ג ו). הנותן את עירובו בבית שער אכסדרה ומרפסת אינו עירוב (ערו' ח ד). הבונה בית שער אכסדרה ומרפסת (סוט' ח ג). וכן חצר שהיא מוקפת אכסדרה (סוכה א י). ונחלקו (הכהנים) לשתי כתות אלו הולכין באכסדרה דרך המזרח ואלו הולכין באכסדרה דרך המערב (תמיד א ג). קוברי המת שהיו עוברים באכסדרה והגיף אחד מהם את הדלת (אהל' ו ב). אנשי חצר ששכח אחד מהם ולא עירב והיתה אכסדרא על פתחו (תוספת' עירו' ח ה). אכסדרה לפנים מביתו (בס ב"מ יא יג). בתים הפתוחין לאכסדרה (בס אהל' ח ה). יכול הבונה בית שער ואכסדרה ומפרסת יהא חוזר ת"ל בית (ירושלמי סוטה ח כב ד). אכסדרה שהיא לפנים מן הבית (מס' מזוזה ירוש' הוצאת קירכהים, ב). אכסדרה גדולה היתה וחלקוה לשנים (ברכ' י:). אכסדרה בבקעה רב אמר

בובר בהערה שם: הביא המלה באות בית בטעות, וצ"ל אכאס בכף, וכן העירני הרב החוקר מוהר"ר ב"ג ז"ל במכתבו אלי כי אכאס הוראתה שטר (אנווייזונג) וכו' ואמר גליום בעל השרשים הערבי כי זה בא מלשון יוני' והוא באמת מלשון עברי. והנה הגאונים בזמנם היו שולחים חכמיהם אשר המה ראשי כלה לקבץ ממון לצרכי הישיבה ומפני סכנת הדרכים מצאו כי טוב להחליף הכסף בניירות אכאס כאלה וכו' והמחבר דילן מצא המלה הזאת בכתבי הרשואתא שהמה הגאונים, והביא שלשה עדים לזה לכן החלקתי המאמר לשלשה מאמרים וציינתי באותיות א ב ג והגהתי כיד ה' הטובה עלי וגם בכ"י קמברידש המאמר משובש. ע"כ. — ¹) כך הגיה שם בובר במקום באבנים, וכך נראה מהכתוב אח"כ בין בכל השטרות.

²) כך הקריאה המקבלת וכן נקוד כ"י קויפמן, מלה יונית ἐξέδρα ורומית exedra. וכן השתמשו בה בסורית. וכן נמצאה מלה זו בכת' תדמו' (Lidzbarsky). ולהפך היונים לקחו מעברית שם נרדף לאכסדרה שלהם, היא המלה לְסְכָּה λέσχη, שהיא, לפי דברי שמיט (Lect. Rel. sem.) המלה העברי' לשכה.

מותר לטלטל בכולה (עירו' כה.). חצר ואכסדרה מצטרפין לארבע אמות (בס פח.). אכסדראות בעזרה וכו' כאכסדראות של בנין (תמיד כח:).

***אַכְסַן¹)**, ס"ז, — אחד מחלקי נול האורגים: כלי אומנות האורג כגון האכסן והכבד²) שהיריעה תלויה בו מלמעלה והכבד שפשוטה עליו מלמטה (ר"ח שבת קיג: וערוך ערך קונא).

***אִכְסֵן³)**, פ"י, עתי' יְאַכְסֵן, — הכניס והחזיק אורח אצלו, beherbergen; donner hospitalité; give hospitality: ולולי היא (מדת הבושה) לא היו מאכסנים אכסנאי ולא מקיימים דבר (תו"ה, הבחינה, קו). לא יארחוהו בני אדם ולא יאכסנוהו (תקנת ר"ת, בשו"ת בנימין זאב סד). ויחרד האיש מאד והסכי' לבלתי לכת אל ביתו והלך ואכסן הבחור בבית אחד ממיודעיו ורעיו (שו"ת נחלה ליהושע לונזינו, סי' ה).

— נתפ', נתאכסן, — דר כאורח אצל, Gastfreundschaft empfangen; recevoir hospitalité; receive hospitality: נתאכסן אצל בעל הבית (מדר' תהל' קיו). אין שום פונדק מיוחד להתאכסן בו אדם ברגילות (חזקוני חיי שרה כד).

***אַכְסְנָאוּת⁴)**, — כמו אכסניות: הבא לדור במבוי לשם אכסנאות (תוס' עירו' סט: ורא"ש שם). גוי הנכנס בחצר לשם אכסנאות (טור ושו"ע או"ח שפד).

***אַכְסְנַאי⁵)**, -סניי, מ"ר אַכְסְנָאִים, אַכְסְנַיִּים — אדם נכרי, זר, Fremdling; étranger; stranger: שני אכסנאין (שאינם מכירים זא"ז) אוכלין על שולחן אחד זה בשר וזה גבינה ואין חוששין (חול' ח ב). ולא היו (היהודים בביהכ"נ באלכסנדריא) יושבין מעורבבין אלא זהבים בפני עצמן וכו' וטרסיים בפני עצמן כדי שיהא אכסנאי בא ומיטפל לאומנותו (תוספתא סוכה ד ו). אם היה אכסנאי אסור בן עיר מותר (ירוש' ע"ז א לט ד)

---

¹) בארמי' אכסן דגרדאי (ת"י שופט' יז יד). עם אכסנא (בס יג). וסברו שהוא מהשם ἄξων ביוני', שר"ל סרן, ופרשו שהוא הקורה בנול האורגים. ועי' נול. — ²) בר"ח הנדפס (בס וילנה) וכבר, אך בערוך הגרסה כבד.

³) פעל מן השם *אכסנאי, עי' זה.

⁴) שם מפשט מן השם אכסנאי, עי' זה.

⁵) מיונית ξένος, שר"ל נכרי, זר, אורח, וגם שכיר צבא.

יעשה באכסנאי ויהא מותר (בס עירוב׳ נ כ :). אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלים אותו או על עסקי אשתו שואלים אותו (כ״ק לכ.). אמרו לאותו יהודי פלוני טול מעות ועלה לנס (לאי הים) הזה וקח לנו משם מאומה, אמר להם לא אכסנאי אני מכיר אני להיכן אלך אמרו ויש אכסנאי יהודי בכל מקום שאתה הולך אלהיך עמך (מד״ר דבר׳ ב).— ומ״ר: אין. מאכילין אכסניין פירות שביעית (תוספתא שבי׳ ה). מאכילין את העניים ואת האכסנאים דמאי (סוכה לה :). — ואכסנין: משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר כל אכסנין שיש כאן לא יראו פני עד שיראו פני המטרונא תחלה (מד״ר ויקרא כו). — ב) אורח המתארח אצל אחר, guest ; hôte ; Gast: אכסנאי לעולם אינו אוסר (תוספ׳ עירוב׳ ח ד). אכסנאי פוגם ונפגם (ערכ׳ יז :). -סניי: ו.אכסניי שבא לעיר וכו׳ אותו אכסניי וגו׳ (מבלס כ״ר קלונ׳ תס׳ גא׳ קד׳, דוד קסל סד).

***אַכְסַנְיָא**[1], מ״ר אַכְסַנְיוֹת, — א) כמו אכסנאי, שם הקבוץ, נכרים, אורחים וגם שכירי צבא: מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי (דמאי ג א). אכסניא של גר (גמ׳ ירוש׳ בס). אכסניא לפי בני אדם היא מתחלקת (כ״כ יא :). — אכסניא עוברת: ודוקא באכסניא עוברת אבל אם לנו שם בלילה וכו׳ (רבי דמאי כ א). — ב) הכנסת אורחים, Gastfreundschaft ; hospitalité ; hospitality: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היו שם רבי יהודה ור׳ יוסי ור׳ נחמיה ור׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי פתחו כולם בכבוד אכסניא וכו׳ פתח ר׳ נחמיה בכבוד אכסניא וכו׳ ומה יתרו שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו כך המארח ת״ח בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו על אחת כמה וכמה (ברכ׳ סג :). עתידה מצרים שתובא דורון למשיח כסבור אינו מקבל מהם אמר לו הקב״ה למשיח קבל מהם אכסניא עשו לבני במצרים (פסח׳ קיח :). — ג) בית שאורחים מתאכסנים בו inn ;Herberge, Gasthaus; auberge: אמר רב יהודה א״ר מניין שלא ישנה אדם באכסניא שלו מן התורה שנאמר אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה (ערכ׳ יו :). אמר רבי ירמיה (מי שהוא ת״ת ובנו ת״ח ובן בנו ת״ח) מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה (כ״מ פס.). ובעל אכסניא: לוי שמשו של הקב״ה ובנימין בעל אכסניא שלו (פסק׳ רכ׳ יא, דף מד.). כדי להקל על בעלי האכסניא (פרוש המשנ׳ בל הרמכס דמאי ג א). תכיר מה שהטיב (אלהים) לך וכאלו אתה בא באכסניותו קרוא אל שלחנו (כוזרי כ ו).— ד) בעלת אכסניא, Wirtin ; maîtresse d'hôtel ; landlady: פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת עשתה לי פולין ביום ראשון אכלתים ולא שיירתי מהן כלום (עירו׳ נג :). לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו והאמר שמואל אין שואלין בשלום אשה כלל ע״י בעלה שאני (כ״מ פז.). אתה מוצא בעת שנלקח אליהו מאלישע וזכה ליטול פי שנים ברוחו וכו׳ היה לו לילך אצל אביו ואמו לחתיותם כמו שהחיה בן אכסניא שלו ובן אליהו היה לו להחיות אבותיו כמו בן הצרפתית אלא שמסר נפשו על אכסניא שלו (מד״ר שמות ד).— ה) הנכר, מקום נכרי, die Fremde; pays étranger ; foreign country: מלך בשר ודם אם יש לו אוהב הוא מחבבו ואם חלה אותו האוהב משלח ומבקרו ואם מחבבו ביותר הוא הולך ומבקרו שמא אם יצא לאכסניא יכול שיצא המלך עמו אבל מלך מלכי המלכים הקב״ה אוהב ליעקב שנאמר ואהב את יעקב ומתת דבורה ובא לבקרו וכשיצא לאכסניא היה עמו שנאמר והנה אנכי עמך (תנח׳ כוכ׳ ויצא כב).

***אַכְסַנְיָה**, כמו אכסניא.

***אַכְסַנְיוּת**, ש״נ, מעמד האדם הגר אצל אחרים, גרא (בן בנימין) שגר (יוסף) באכסניות׳) (סוט׳ לו :). ואכסניות ולבישת שחורים (תורת׳ לדיקים שער התשובה).

***אַכְסַנִית**, — אשה בעלת בית אכסניה: הנותן לפונדקית כלומר אכסנית (רגמ״ה תול׳ ו :).

***אַכְסָר**[2], כמו אכסרה: יין בלי מדה אבל באכסר ישתו אנשים (פזמון לשכת, תימני).

***אַכְסָרָה**[3], תה״פ,—כמה שהוא, לא במדה או במשקל, in Bausch u. Bogen; en bloc; in a body

---

[1]) ביונית ξένια שמשמשת גם במשמע׳ שכירי צבא.

[1]) וברש״י שם באכסנאה.

[2]) וכן הביא בעל צ״ר אכסר.

[3]) כך נקוד בכ״י קויפמן, וכך יסטרוב. וכך בוקשר׳ וכשת׳ ובקצת משנ׳ מנק׳ אַכְסָרָה. לוי נקד

סלי תאנים וסלי ענבים וקופות של ירק כל זמן שהוא מוכרן אכסרה[1]) פטור (דמאי ב ה). ואין פודין מעשר שני אכסרה (מע"ש ד ב). אין פודין ההקדש אכסרה (ספרא בחוקותי ד ו י). אין פודין מע"ש אכסרה אלא מדקדק במדתו או במשקלו ונותן דמיו (רמב"ם, מע"ש ד).

אכף[2]), ממנו אֲכַף, אֶכֶף ואולי *אֻכָּף ו*אַכְפָּה.

אָכַף[3]), עתיד אֹכַף[4]) יֹאכַף, יֹאכפֵנו, — הכריח את פלוני, האיץ, העירו, גרהו לדבר, עם על אחריו : drängen ; presser, exciter ; urge : נפש עמל עמלה לו כי אָכַף[5]) עליו פיהו (משלי יו כו). — ובינ׳: כי פיהו אוכף עליו (רד"ק שר׳, ערך אכף). — והשתמשו הסופרים גם בלי על: והאויב אכף

אַכְסְרָה, וכן קרא קרוים, וקוהוט -סְרָה. והנה הכל הסכימו שזו המלה היוני׳ אֶנסכרוּ ἐνσχερῶ,רק יםטרוב רצה למצא לה מקור עברי ואמר שהרכבה מן אך סרח במשמע׳ פחות או יתר! דלמן מסרס אסכרה.—[1])כך ברוב הנוסח׳ ובמשנ׳ שבתלמ׳ ירוש׳ וויניצי׳ -רא, אך בגמ׳ שם -רָה. ופרש הערוך: דבר שאינו לא מדוד ולא שקול נקרא אכסרה. והרמבם פרוש המשנה שם: מוכרין אכסרה פי׳ בלא שיעור ומדה אלא כפי שיזדמן.

[2]) שרש לא מצוי אלא בעברית, ארמית, וסורית. באשור׳ כנראה משמעתו קרב, התקרב (פר׳ דליטש), וגם האיץ דחק (הרנ׳ מוס). בערב׳ לא נמצא אלא השם אכאף אולי שאול מארמ׳ ופעל נגזר ממנו. בסור׳ הפעל אכף משמעתו דאג ל, הוכיח, העיר, האיץ.

[3]) משרש אכף שלמעלה. — [4]) רד"ק. — [5]) ת"י דמן פומא אתי לה כיפא, ובנוסח׳ אחרות כי יפא, ופרשו במש׳ כפיפה והכנעה. רסע"ג תרגם: תנכם ענה מקדארה, כנראה פרש אכף כמו הפך. מנחם: מלשון כפופים. ר"י בן גנאח פרש פרוש תמוה מאד, ויחס לאכף משמעת חטא, אמר וז"ל: ופירוש המלה כמו חטא, ופירוש הפסוק נפש עמל גרמה לו העמל במה שחטא עליו פיהו. ע"כ. השבעים (שכנראה היתה לפניהם נוסחה אחרת) והולג׳ תרגמוה במשמעת הכריח, האיץ. וכך רש"י פרש וז"ל: כשפיהו כופהו ותובע לו מאכל. הרדק בהשרשים מסכים בפרוש המלה למנחם, אמר: ענינו לפי דעתי כמו כפף. ע"כ. ובמשמע׳ הענין הסכים לפרוש רש"י: כי פיהו אוכף עליו ומבקש לו אכילה. גז׳ סובר כי משמע׳ ההכרח והכפיה נסתעפה מן משמעת טעינת משא ומשמעה זו באה מן מו"ג הכפיפה של הגמל וכדומה כשטוענים עליו המשא, אך יחס לאכף גון מיוחד של כפיה, והוא האיץ בו, גרה אותו לזה, וכן החדשים פרשו במשמעת זו של הכריח והאיץ. העיר וגרה את פלוני. והסופרים החדשים השתמשו במשמעת הכריח.

לקברני בלא עת וכו׳ ואכפו את הטבע בחזקה (מח"ג, אכיעזר א). בעת אשר תצלח בידם לאכוף אותה אל השלום (הזה, דביר ב ז).

אֶכֶף[1]), ש"ז, — לחץ ודחק, נגישה, Druck ; pression ; pressure : הנה אימתי לא תבעתך וְאַכְפִּי[2]) עליך לא יכבד (איוב לג ז). — ב) חטא ועון, Sünde ; pêché ; sin : יום אַכְפִּי[3]) הכבדתי ויכפלו עוני בשלחי ידי בדם נביא (ר"י הלוי, לת"כ).

***אֻכָּף**[4]), ש"ז, מ"ר אֻכָּפוֹת אֻכָּפִים, — סרג של חמור או גמל, Packsattel; bât ; packsaddle : האוכף שנקרע (כלי׳ כג א). אוכף של נאקה (שם שם ב). יוצא חמור באוכף בזמן שקשור בו (תוספתא שבת ד ב). חמור וכליו אני מוכר לך מכר את המרדעת ואת האוכף ואת השלוף (שם ב"ב ד ב). חמור (מחזירין אותו) בסימני האוכף (ב"מ כו.). — ומ"ר: שיירא שחנתה בבקעה והקיפוה בגמלין באוכפות בעביטין (עירו׳ יה:). סתם קרדום עשוי כמין כלי אומנות שעושין בו אוכפות וסרגות (כסי כילה לא.). — ומשל: חברך קראך חמור חבוש אֻכָּף על גבך (בארמי׳ ב"ק נ"ב:). — המשל אומר: מי שאינו יכול להכות החמור מכה האוכף (יהושע אבן שעיב).

***אַכְפָּה**, אכ׳ - כמו אֶכֶף: כי קרא (יהושע) אל אל עליון כאכפה[5]) ל... ויענהו אל עליון באבני... (בן סירא גני׳ מו ה).

[1]) מן שרש אכף שלמעלה. בשת׳ אֲכַף, גזנ׳ מהד׳ א׳ אֶכֶף גם אֲכַף, פירסט אֶכֶף, וכן ב"ז וכן החדשי׳.—[2]) כך בנוס׳ של המסורה, ותרגם יונתן טונא. רסע"ג תרגם וגברי לא יתקל עליך, ר"ל הכרח וכפיה. ראב"ע: י"א שהוא דבר קשה, וכמוהו כי אכף עליו פיהו וי"א שהם שתי מלות כמו אכזר וחלכאים. ורש"י פי׳ אכפי כפייתי. וכן רד"ק בפרושו. וכן פרשו גם רוב החדשים במשמעת לחץ. אך מתרגום השבעים משמע שהיתה לפניהם נוסחה כַּפִּי במקום אכפי, וזו תשובה על דברי איוב שטען: כַּפְּךָ מעלי הרחק ואימתך אל תבעתני (שם יג כא). והסכים לזה רדק בשרשים. אפס הפעל יכבד בלשון זכר סותר לזה. — [3]) עפ"י פרוש ר"י בן גנאח לפעל אָכַף.

[4]) משקל סֻלָּם. בערבית אִכָּאף וְכָאף a). בסורית אוכָּפָא, ותרגם בר עלי בערב׳ אלאכאף אלוכאף. וכבר אמר ס׳ פרנקל כי מלת זו באה לערב׳ דרך לשון הארמ׳, כי אין בשרש אכף וכף בערב׳ משמעה שיסתעף ממנה השם אכאף להמרדעת של החמור.

[5]) כן כתוב בפסוק זה. ובפסוק יו פרצה זו

a) إِكَاف وِكَاف

*אִכְפַּת[1], איכ', — אִכְפַּת לי, לך, לכם, להם,—נוגע בנפשי, בנפשך וכו', מענין אותי, מדאיג אותי, אני חושש ל, sich um etw. bekümmern, Jem. an einer Sache gelegen sein; intéresser qqn., se soucier de; concern, to trouble oneself about: מה א י כ פ ת להן לעכברין והלא אוכלין בין מהרכה ובין מקימעא (כ"מ ג ו). המקבל שדה מחבירו ולא רצה לנכש ואמר לו (לבעל השדה) מה א י כ פ ת לך הואיל ואני נותן לך את חכורך (שס ט ד). אמר להן רבי יהושע אם חברים מתלחמים אתם מה א י כ פ ת לכם (ירוש' מו"ק ג פה ד). (ר' חנינא שאל את בתו למה היא עצובה אמרה לו) כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת אמר לה בתי מאי א י כ פ ת לך מי שאמר לשמן וידלוק הוא יאמר לחומץ וידלוק (תעני' כה.). הוציאה (בת מואב) יראתה מתוך חיקה אמרה לו (ליהודי) עבוד לזה אמר לה הלא יהודי אני אמרה לו ומה א י כ פ ת לך כלום מבקשים ממך אלא פיעור (סנה' קו.). רב אמר לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות וכי מה א י כ פ ת ליה להקב"ה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף הוי לא נתנו המצות אלא לצרף בהם הבריות (מד"ר ברא' מד). ראובן בשמחה שמעון מה א י כ פ ת ליה כך שרה נפקדה אחרים מה א י כ פ ת להם (שס נג). הנה עם יצא ממצרים אמר לו (בלעם לבלק) אתה מה א י כ פ ת לך א"ל הנה כסה את עין הארץ (שס במדב' כ). למלך שמשיא בתו חוץ למדינה אמרו לו בני המדינה אדונינו המלך שֶׁבחך הוא ובדין הוא שתהא בתך אצלך במדינה אמר להם וכי מה א י כ פ ת לכם אמרו לו שמא למחר אתה הולך אליה (מד"ר שה"ש, פסוק כרם היה). כל הימים שאדם חבר לא א כ פ ת לו בצבור ואינו נענש עליו נתמנה אדם בראש ונטל טלית לא יאמר לטובתי אני נזקוק לא א כ פ ת לי בצבור אלא כל טורח הצבור עליו (שס, שמות כז). משל לבני אדם שהיו יושבין בספינה נטל אחד מהן מקדח והתחיל קודח תחתיו א"ל חביריו מה את יושב ועושה א"ל מה א כ פ ת לכם לא תחתי אני קודח אמרו לו שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה (שס, ויקרא ד). כל השבטים לא א י כ פ ת להם בכלי בית המשכן אבל שבטו של לוי טוענין בכל המשכן (שס, במד' ה). א"ל הקב"ה (לאבימלך) מה א י כ פ ת לך מפיום יודע הוא (אברהם) למה שנביא הוא (תנח' בוב' וירא כה). אמר יהודה זו היא זונה מה א י כ פ ת לי בה (שס,וישב יז).מאי א י כ פ ת לי שאמות ותלקת רוחי (מדר' תמורה, ביהמ"ד ילינק א). ועוד דלאחר ד' שעות אף הצל חם ולא א י כ פ ת לה לחיה בצל ור"ל אין לה צורך עוד בו אינה רוצה בו (רש"י עירו' מג:). — ובנקוד אִיכַּפַּת: מה אִיכַּפַּת[1]) לו שבא לעדותו (אגרת תמן מספט, דון וידאל שלמה, כספ' תפאר' טיב' לגונך).—ובלי ל: לא אִכְפַּת, (שגור בפי העם בא"י), ר"ל אין דבר, אינו כדי לשים לב לזה.

אכר[2]), ממנו אִכָּר, ׳אִכָּרָה, ׳אִכָּרוּת.

כתוב: וגם ה ל ל ל ביו מסביב. ועפ"י שני שברי פסוקים הללו שבו ובנו החכמים את הפסוקים באופן זה: פסוק ה: כי קרא אל אל עליון כאכפה לו אויביו מסביב; פסוק יו: וגם הוא קרא אל אל באכפה לו אויביו מסביב, ונקדו אֲכִפָּה, אָכ', ופרשו מלשון צרה ומצוקה, ור"ל כ ש ה צ י ק ו לו האויבי' מסביב. כן קוולי ניב', שכט' טיל', וכן במהדורה האחרונה של נ' פטרס. וכן דר' בכר (REJ XXXVII 315),אך הלשון כ א כ פ ה לו אויביו במקום כ ש א כ פ ו דחוק. דר' בכר מדמה המליצה ב צ ר ל ו, ויותר יש אולי לדמות: אל ה׳ ב צ ר ת ה לי קראתי (תהל' קכ א). ואעפי"כ יש לפקפק בתקון נוסחה זו.

[1]) כך הקריאה המקבלת של ספרדי' אשכנזי' ותימני'. וכן מערכ' המערכ' בוקשר ובשת' וכן במשנ' מנקד' נדפס', לוי, וכו'. ויש פקפוק בשרש מלה זו וצורתה הדקדוקית. הערוך פרשה במשמ' כפייה וקשירה, וא"כ משרש כפה, כפת. וכבר העיר דוד לארא בכתר כהונה לאמר: לא מצאתי לפי' המלה הזאת מוצא. לוי מפקפק בין שרש אכף ובין כפת. פרלס (Frankel Mon .YVII 263). גזרה מן א כ ף בסור' במשמ' דאג לדבר, ויאמרו בסור' א כ פ ת לי על... והוא עבר לנק' נסתרת במשמ' פעל סתמי (נלד', דקד' לשון סורית a 264). וכ"נ מהצורה א כ פ ה בירוש': מה איכפה ליה (סוט' כ:). וכן החליט דלמן. אך מהדבור מ י כ פ ת לא איכפת ליה (גיט' סכ.) ברור הוא כי הם הרגישו בו שרש כ פ ת. ועפ"י הדקדוק העברי הצורה אִכְפַּת קשה, אם לא נחליט כי המדברים עברית ירגישו בו, לו יהי בטעות, תה"פ כמו אִפְשָׁר.

[1]) אולי עפ"י הנקוד של התרגום שנזכר למעלה, אך אין לו לנקוד זה מקום בעבר'.

[2]) משתף באשורי', ערבי ' ארמי' וסורי' במשמש פעל אַכַר במשמ' חפר באדמה, חרש. וכן בערב' אַכַרَ a).

a) أكّر

אִכָּר[1], ש"ז, מ"ר אִכָּרִים, אִכָּרֵי, אִכָּרֵיהֶם, — איש עובד אדמה, Bauer ; paysan ; peasant : בכל רחבות מספד ובכל חוצות יאמרו הו הו וקראו אִכָּר אל אבל (עמוס ה יו). ונפצתי בך רעה ועדרו ונפצתי בך אִכָּר וצמדו (ירמיה נא כג). א י כ ר נותנין לו את צמדו (ערכ' ו ג). ש ה א י כ ר עובר והמרדע על כתפו (אהל' יז א). אִכָּר אוּמָן : כדי שיהא א י כ ר א ו מ ן חורש ושונה (תוספ' ב"מ יא י).—ומ"ר: הבישו אִכָּרִים הילילו כרמים על חטה ועל שערה כי אבד קציר שדה (יואל א יא). בעבור האדמה חתה כי לא היה גשם בארץ בשו אִכָּרִים חפו ראשם (ירמי' יד ד). וישבו בה יהודה וכל עריו יחדו אִכָּרִים ונסעו בעדר (שם לא כד) . כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אִכָּרִים וכרמים בהרים ובכרמל (דהי"ב כו י). ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אִכָּרֵיכֶם וכרמיכם (ישע' סא ה). — אִכָּרָה, ש"נ, אשה עבדת אדמה, אשת אכר, Bäuerin; paysanne; peasant-woman · נהוג בדבור העברי בא"י ומצוי בהעתונים.

***אַכְרוּב**[2], ש"ז, ומ"ר אַכְרוּבִים, — ירק נאכל, כרוב, Kohl ; chou; cabbage : חוץ מספיחי א כ ר ו ב[3] (שבי' ט א). קולסי א כ ר ו ב[3]) וחלפות תרדים (עוקצ' א ד). איזהו תבשיל שהוא מצטמק ויפה לו כגון א כ ר ו ב ואפונים ובשר טרוף (ירוש' שב' ד לס ד). ר' יוסי אומר (נותנין פואה) אף ל א כ ר ו ב (שם פסח' ד לא:) . למלך שהיה לו גינה אחת מלאה א כ ר ו ב נאה ומשובח (מד"ר במדב' ו). ירק עשב נקרא בלשון עברית א כ ר ו ב ובלשון יון קרמבין (אסף הרופא, כ"י מינכ'). ירותחו במימי א כ ר ו ב, ה א כ ר ו ב י ם חמים וטובים (שם).

***אַכְרוּעַ**[4], ש"ז, — כרוע, והוא אילן קיק, Ricinus : המקיים מליאה של א כ ר ו ע לזרוע (ירוש' מעש' מח ד).

***אִכָּרוּת**[1], ש"נ, מלאכת האכר, מעמד האכר, Agricultura (יוסף הלוי), ונהוג בדבור העברי בא"י ומצוי בהעתונים.

***אַכְרָזָה**, ש"נ, — כמו הכרזה : ר' יודן בן פזי אמר (אגרת ביקורת היא) א כ ר ז ה (ירוש' סנה' א יט :).

***אַכְרְזִיאֵל**, — שם מלאך, Name ein. Engels : nom d'ange ; an angel : אותו מלאך הממונה על ההכרזות א כ ר ז י א ל שמו (ילק' וילך כו תתק"מ).

***אַכְתְּרִיאֵל**,—כנוי לאלהים: א"ר ישמעאל בן אלישע פ"א נכנסתי להקטיר קטרת לפני ולפנים וראיתי א כ ת ר י א ל יה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא (ברכ' ז .).— ואמר הפיטן : קדושים כתרשישים קרואים מלאכי האל, רן רוחשים בעת רוגשים ואומרים יה אַכְתְּרִיאֵל (הרוגי עז, שב' א אחר פסח). הוד ליה אַכְתְּרִיאֵל ואני כנסת ישראל מעידה כי אין כאל (ר' בני' בן זרח, בלולי אש, הוש' לשבת הג'). ר' ישמעאל ראה צורה אחת מצורות האור הבהיר הברוי תחלה ושם זו הצורה א כ ת ר י א ל וקרא אותה הוא אלהי ישראל (ר"י ברללוני יצירה כא). נראה שבנה זה השם המופלא א כ ת ר י א ל עפ"י הקבלה שאומרים אל הספירה הראשנה ראש כל הספירות כתר עליון (עקידה עד) . עין הימיני מביט ברחמים וצופה ברחמים וכו' ונקרא שמו הקדוש א כ ת ר י א ל יה ה' אלהי ישראל (ברית מנוחה, דרך א' ס) . ולהיות שרקיע זה הוא מקום שמתקבצים ונשמעים שם אורות כל ההיכלות העליוני' לכן נקרא הרקיע הזה א כ ת ר י א ל בשם הכולל כל עולם הבריאה (עמק המלך קעג).

אַל, מלת השלילה, Verneinungswort; partic. négat. negat. partic. · וישמש בשמושים האלה :

א) כמו שם, במשמ' אין ואפס, Nichts ; rien ; nothing : ואם לא אפו מי יכזיבני וישם לְאַל מלתי (איוב כד כה).

ב) מלה מודיעה ר צ ו ן המדבר שלא יעשה ולא יארע דבר : היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר

---

[1]) יחיד בצורה זו בין שמות העסק והאומנות, שכלם פ"פ בפתח פעל : גַּנָּב, דַּיָּג, סַבָּל, טַבָּח ולא מצאו המדקד' החדשי' טעם מספיק לדבר. באשורי' אִכָּר, בארמ' איכר איכרא, בסור' אכרא. בערב' אכארa),ובלשון ההמוני' גם אכאר באלף חרוקה, וכבר פסל גואליקי צורה זו, והחליט פרנקל כי המלה אכאר שאולה בערב' מארמ'.

[2]) משק' אזרוע מן כרוב עי' זה . — [3]) כך בקצת נוסח', וכן במש:' עוקצ' עם גוף פרוש הרמבם בערבית.

[4]) משקל אזרוע, מן כרוע, עי' זה.

a) أكّار

[1]) בסורית אִכָּרוּתָא.

אַל תירא אברם אנכי מגן לך (בראש' יה א). ויאמר אלהם ראובן אַל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אַל תשלחו בו (שם לז כב). ויאמר (אשר על בית יוסף לאחיו) שלום לכם אַל תיראו (שם מג כג). אַל יפל לב אדם עליו (ש"א יז לב). אַל תירא כי עמך אני (ישע' מא י). ועתה אַל יפל דמי ארצה מנגד פני ה' (ש"א כו כ). מכאן אמרו חכמים אל יתחבר אדם לרשע (מכי' יתרו א). לעולם אל תהי רגיל בנדרים שסופך למעול בשבועות ואל תהי רגיל אצל עם הארץ שסופך להאכילך טבלים אל תהי רגיל אצל כהן עם הארץ שסופך להאכילך תרומה ואל תרבה שיחה עם האשה שסופך לבוא לידי ניאוף (נדרים [1]) כ.). אמר להן (רבי לחכמי ישראל כשבאו לבקרו קודם מיתתו) אל תספדוני בעיירות (כתוב' קג.). אל יקנא בשלוותו ואל יבחר בכל דרכיו (מד"ר במד' יא). — ולמדבר בעדו: ותלך (הגר) ותשב לה מנגד הרחק כמטחוי קשת כי אמרה אַל אראה במות הילד (בראש' כא יו). התפלל בעד עבדיך אל ה' אלהיך וְאַל נמות (ש"א יב יט), במשמעת כדי שלא נמות. אלמוד דבר שהיא שוה בד' דרכים מדבר ששוה בד' דרכים ואל אלמוד דבר שהיא שוה בארבעה דרכים מדבר שאינו שוה אלא בדרך אחד (מכי' מס' דפסח' ה). — ועם ה הרצון בסוף: לכו ונכהו בלשון וְאַל נקשיבה אל כל דבריו (ירמ' יח יח). — ובקשה: אלהי בך בטחתי אַל אבושה אַל יעלצו אויבי לי (תהל' כה ב). אַל לארך אפך תקחני (ירמי' יט יט). אַל באפך תוכיחני וְאַל בחמתך תיסרני (תהל' ו ב). — בפרט עם נָא אחריה: אַל נא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה (איוב לב כא). ויאמר אברם אל לוט אַל נא תהי מריבה ביני ובינך (בראשי' יג ח). ויאמר (אברהם אל המלאך) אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אַל נא תעבר מעל עבדך (שם יח ג). אַל נא יחר לאדני (שם שם ל). ויאמר (לוט לאנשי העיר) אַל נא אחי תרעו (שם יט ז). — וגם בלי הפעל: הרי בגלבע אַל טל וְאַל מטר עליכם (ש"ב א כא). — והדבור: אַל נא, במקום אל נא תעשה כך: ויאמר לוט אלהם אַל נא אדני הנה נא מצא עבדך חן בעיניך וכו' (בראש' יט יח-יט). — ובמשמעת כך לא טוב: ויאמר להם (עלי אל בניו) למה תעשון כדברים האלה אשר

[1]) במס' ד"א א, הובא מאמר זה, בקצת שנויים, שם אבא חלפי בשם אבא חגרא אביו.

אנכי שמע את דבריכם רעים מאת כל העם אלה אַל בני כי לוא טובה השמעה (ש"א ב כג-כד). הלהן תשברנה עד אשר יגדלו הלהן תעגנה לבלתי היות לאיש אַל בנתי כי מר לי מאד (רות א יג).

ג) צווי שלילי, אזהרה ואסור לא לעשות דבר, כמו"כ עם העתיד: אַל תשלח ידך אל הנער וְאַל תעש לו מאומה (בראש' כב יב). ויאמר לו פרעה לֵך מעלי השמר לך אַל תסף ראות פני כי ביום ראתך פני תמות (שמות י כח). אַל תאכלו ממנו נא (שם יב ט). שבו איש תחתיו אַל יצא איש ממקמו ביום השביעי (שם יו כט). — אמרו לו (להנזיר) אל תשתה אל תשתה והוא שותה חייב וכו' אמרו לו אל תגלח אל תגלח והוא מגלח חייב וכו' אמרו לו אל תיטמא אל תיטמא והוא מיטמא חייב על כל אחת ואחת (נזי' ו ד). אשה זו (המגורשת בספק) בחזקת היתר לשוק עומדת ומספק אתה בא לאוסרה אל תאסרנה מספק (יבמות ל:). — ובלי שום פעל או שם אחריו, צווי גמור: ויאמר אלישע אל מלך ישראל מה לי ולך לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמך ויאמר לו מלך ישראל אַל כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה (מ"ב ג יג).

ד) כמו לא, nicht; non; not: דרשו טוב וְאַל רע למען תחיו (עמוס ה יד). — ועם פעל עתיד: אמרו לו (אוה"ע לאברהם) מלך את עלינו נשיא את עלינו אלוה את עלינו א"ל אל יחסר העולם מלכו ואל יחסר העולם אלוהו (מד"ר בראש' מב).

ה) בחבור עם שם אחר תעשה בעין שם מרכב חדש, במשמעת שלילת השם: בארח צדקה חיים ודרך נתיבה אַל מָוֶת (משלי יב כח). — והשתמשו האחרונים בזה: ושמו מעין אַלְמָוֶת (דכיר, היהודים כאֹרן סיניס). אך גרי בית אל נצורי אַלְמָוֶת הם לא יראו שחת (יל"ג, אם מככה).

אֱלֵ[1]), כמעט בכ"מ עם מקף[2]) אחריו, אבל גם בלי מקף כן. במליצה אֱלֵי[3]), עם כנ' אֵלַי, וכהפס' אֵלָי,

[1]) בנקוד האשורי אֶל. בכנע' אל, בער' אִלֵי a).
— [2]) לפי דעת קניג (ב תקכ) דברו אותה על פי רוב במקף מפני נטיית הלמד לכפילה. — [3]) וסבר ריב"ג כי היוד נוספת, אמר וז"ל: ויש פעמים שיוסיפו עליו (על המלה אֶל) היוד שרשי פתוח אלי מים. ע"כ. אך

a) إلى

אליך, אליךְ, וכספס' אליךָ, אליו, אלי, אליה, אלינו, אליכם [1]), אליכן, אליהם [2]), וכמליצה אלימו, אליהן[3]).

א) מלת היחס,—**א**) התנועה והעתקה ממקום למקום, :Präpos. zu, gegen; prépos. à, vers; to, towards בפרט אחרי הפעלים בוא, ברח, הלך, ירד, עלה, רץ, שוב: — ויבאו (הבהמות והחיות) אל־נח אל־התבה שנים שנים (בראש' ז יט). ויבאו (אברהם ויצחק) אל־המקום אשר אמר לו האלהים (שם כב ט). ותבאנה (בנות כהן מדין) אל־רעואל אביהן (שמות ב יח). וישבע (אלהים) לבלתי עברי את הירדן ולבלתי בא אל־הארץ הטובה (דבר' ד כא). לך לך מארצך וכו' אל־הארץ אשר אראך (בראש' יב א). לך נא אל־הצאן (שם כז ט). וילכו אל־המארב (יהושע ח ט). אל־גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל (שה"ש ו יא). ומשה עלה אל־האלהים (שמות יט ג). ואליהו עלה אל־ראש הכרמל (מ"א יח מב). ויצא מעמך הוא ובניו עמו ושב אל־משפחתו ואל־אחזת אבתיו ישוב (ויקרא כה מא). שבתי אל־ציון (זכר' ח ג). שובי בתולת ישראל שבי אל־עריך אלה (ירמ' לא כא). ברח לך אל־לבן אחי (בראש' כז מג). ויהי בברח אביתר בן אחימלך אל־דוד קעילה (ש"א כג ו). וירץ לבן אל־האיש החוצה (בראש' כד כט). — אל מחוץ, אל מבית, אל מתחת, אל אשר, אל אחרי, אל בין: והוציא את כל הפר אל־מחוץ למחנה (ויקר' ד יב). הוציאו אתה אל־מבית לשדרת (מ"ב יא טו). ולקחו אבנים אחרות והביאו אל־תחת האבנים (ויקר' יד מב). ויבאו הכהנים את ארון ברית ה' אל־מקומו וכו' אל תחת כנפי הכרובים (מ"א ח ו). נחה את העם אל־אשר דברתי לך (שמות לב לד). סב אל־אחרי (מ"ב ט יח). ויתן צמרתו אל־בין עבותים (יחזק' לא י).

— ובכנ': בא אלי העבד העברי (בראש' לט יז). רדה אלי אל תעמד (שם מה ט). ויעף אלי אחד מן השרפים (ישעיה ו ו). — ובהפס': ויאמר אלהם יצחק מדוע באתם אלי (בראש' כו כז). — שנים מכל יבאו אליך להחיות (שם ו כ). האל אדניך ואליך שלחני אדני (ישע' לו יב). והלכו אליך שחוח בני מעניך (שם ס יד). וידעת כי ה' צבאות שלחני אליך (זכר' ב יג). ותבא אליו היונה (בראש' ח יא). ונגשה יבמתו אליו (דבר' כה ט). ואבימלך לא קרב אליה (בראש' כ ד). ונקוו אליה כל הגוים (ירמ' ג יז). עלה אלינו מהרה והושיעה לנו ועזרנו כי נקבצו אלינו כל מלכי האמרי (יהוש' י ו). כי על כן שלח (ירמיהו) אלינו בבל לאמר ארכה היא (ירמ' כט כח). ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם (בראש' כב ה). וזר לא יקרב אליכם (במד' יח ד). לכה ואשלחך אליהם (בראש' לז יג). ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אתו להמיתו (שם שם יח). מי בעל דברים יגש אליהם (שמות כד יד). בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו (שמות א יט). ואת הערים אשר נבא אליהן (דבר' א כב). — אלימו: אז ידבר אלימו באפו (תהל' ב ה). — **ב**) תנועה של פניה גופנית או רוחנית, ולכן עם הפעלים נטה, פנה, שעה, הביט, ראה, נגלה, השתוקק, דבר, וביוצא בזה פעלים של פניה ונטיה: וישע ה' אל־הבל ואל־מנחתו ואל־קין ואל־מנחתו לא שעה (בראש' ד ד-ה). כי נטה אל־אל ידו (איוב טו כה). ויט אליה אל הדרך (בראש' לח טז). הטה אלי אזנך (תהל' לא ג). ופניתי אליכם והפריתי אתכם (ויקר' כו ט). כי פנה אל־אלהים אחרים (דבר' לא יח). אל תפן אל־מנחתם (במדב' טז טו). אל־כל אשר יפנה ישכיל (משלי יז ח). כי ירא (משה) מהביט אל־האלהים (שמות ג ו). ואל־זה אביט אל־עני ונכה רוח (ישע' סו ב). הנגלה נגליתי אל־בית אביך (ש"א ב כז). קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה (בראש' ד י). אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו (שמות כב כב). חסד ומשפט שמור וקוה אל־אלהיך תמיד (הושע יב ז). יחל ישראל אל־ה' (תהל' קל ז). נכמרו רחמיו אל־אחיו (בראש' מג ל). כי הכרבים פרשים כנפים אל־מקום הארון (מ"א ח ז). להיות עיניך פתחת אל־הבית הזה (שם שם כט).—ועם הפעל הכה: הנבא והכה כף אל־כף (יחזק' כא יט). וגם אני הכיתי כפי אל־כפי (שם שם כב).—ועם ספק: לבן ספק אל־ירך

הרדק ראה ביור זו סי' הרבים, וז"ל: ויבוא ביוד הרבים אלי מים (מכלול, בע' המלים). ואחז בדעה זו מהחדשים בפרט לגרד (Sym. II, 101). אבל אלי הערב' מעידה כי אלי היא הצורה הקדומה של מלה זו גם בעבר' ונתקצרה אח"כ לאל—אל. ונטה לדעה זו גם הרד"ק בעצמו בהשרשים ואמר: היוד למד הפועל וצורת ה בפלם עלי עשור. ע"כ. וזו דעת רוב המדקדקים החדשים, וסוברים הם כי גם הכנויים מתחברים לא להרבים, כפי דעת רדק ולגרד, אלא להיחיד של הצורה הקדומה. ועי' עוד ערך אלי. — [1]) נמסר במסורה: ו' חסרים בתורה. — [2]) רבם חסרים. ונמסר: י"ז מלאים. — [3]) נמסר: ה' ד' מל' וא' חסר.

(שם שם יו).—וגם בלי הפעל: פה אֶל־פה אדבר בו (במדב' יב ח). כי ראיתי אלהים פנים אֶל־פנים (בראש' לב לא). — ועם שֵׁם: וְאֶל־אישך תשוקתך (שם ג יו). וְאֵלֶיךָ תשוקתו (שם שם ו).—ובהשמטת מושג הנטיה: אין נפשי אֶל העם הזה. — והנני אֶל פלוני, לטובה או לרעה: הנני אֵלֶיךָ זדון נאם אדני ה' צבאות (ירמ' נ לא). הנני אֵלֶיךָ הר המשחית (שם נא כה). הנני אֵלַיִךְ נאם ה' צבאות והבערתי בעשן רכבה (נחום ב יד). כי הנני אֲלֵיכֶם ופניתי אליכם ונעבדתם ונזרעתם (יחזק' לו ט). ועם זרה: אֶל־ה' זרה אל קדוש ישראל (ירמ' נ כט). — ג) קרוב למשמ' עד, להגביל המטרה: צהר תעשה לתבה וְאֶל־אמה תכלנה מלמעלה (בראש' ו יח). כי נגע אֶל־השמים משפטה ונשא עד שחקים (ירמ' נא ט). — ד) להורות הוספה: ואשה אֶל־אחותה לא תקח (ויקר' יח יח). נשא לבבנו אֶל־כפים אֶל־אל בשמים (איכה ג מא). — ה) תורה הסבה, הכונה של מעשה מהמעשים: ויאמר ה' (הרעב בא) אֶל־שאול וְאֶל־בית הדמים (ש"ב כא א). אשת ירבעם באה לדרש דבר מעמך אֶל־בנה כי חולה הוא (מ"א יד ה). בנות ישראל אֶל־שאול בכינה (ש"ב א כד). אֶל־הנער הזה התפללתי (ש"א א כז). — וילך אֶל־נפשו (מ"א יט ג). וינוסו אֶל־נַפְשָׁם (מ"ב ז ז).

ב) ישמש קצת במשמעת אצל, ותורה מקום הפעולה בלי תנועה שמה, an, bei ; près de, à ; near, at: ויברך (אליעזר) הגמלים מחוץ לעיר אֶל־באר המים (בראש' כד יא). ויהי הם ישבים אֶל־השלחן (מ"א יג כ). ופלשתים עמדים אֶל־ההר מזה וישראל עמדים אֶל־ההר מזה (ש"א יז ג). וימל (יהושע) את בני ישראל אֶל־גבעת הערלות (יהוש' ה ג). כי אם אֶל־המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן שמו שם תזבח את הפסח בערב (דבר' יו ו). אֶל־כל המקום אשר נבוא שמה אמרי לי אחי הוא (בראש' כ יג). אין לחם חול אֶל־תחת ידי (ש"א כא ה).

ג)*עם מֵ, מֵאֵלַי, מֵאֵלָיו, מֵאֵלֶיהָ, ר"ל בלי עזרת אחרים, von selbst ; de soi ; by istelf: ותעולה מ א ל י ו חייב בערלה (ערלה א ב). כאשר צוה ה' ולא מ א ל י אני אומר (יומא ה:). אין לי אלא שנתחמץ מ א י ל י ו מחמת דבר אחר מנין (פסח' כח:). רב הונא אמר (כי תרנגול שדליל קשור ברגלו ושבר כלי משלם חצי נזק) כשנקשר (הדליל) מ א י ל י ו אבל אם קשרו הוא (בעליו) משלם נזק שלם (ירוש' ב"ק א ב ד). כמה יגיע יגעתי עד שתבא (הברכה) לידי אבל אתה מ א י ל י ה היא באה אצלך (מד"ר בראש' עח). הפיל גורלות על חשבטים והם מוסרין מ א י ל י ה ן (מד"ר במדבר כא). — ונכח: חכם אתה מֵאֵלֶיךָ (ספר היחוד ליוס ג).

אֵל[1], ש"ז, מ"ר אֵלִים, כנ' אֵלִי. — א) אֱלוֹהַּ, Gott ; Dieu ; God: ויברכהו (מלכי צדק מלך שלם את אברהם) ויאמר ברוך אברם לאֵל עליון קנה שמים וארץ וברוך אֵל עליון אשר מגן צריך בידך (בראש' יד יט כ). ותקרא (הגר) שם ה' הדבר אליה אתה אֵל ראי (שם יו יג). וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני אֵל שדי התהלך לפני והיה תמים (שם יז א). ויקרא (אברהם) שם בשם ה' אֵל עולם (שם כא לג). אנכי

---

[1]) באשור' אִל,—שם העקרי לאלהים. ובעברית עברה תנועת החירק לתנועת הצירה, כנהוג. וכן יוסף הלוי (REJ X 176), כי הנקוד הקדום היה אִל. וכן בכנענית. בסורית אֵיל. אך לא בארמית ולא בערבית. משקל גֵר, זֵד, לֵץ, מֵץ, עֵד, שֵׁד.—והנה הראשונים גזרו מלה זו מן אַיִל. אמר ר"י חיוג: ומזה השרש (איל) יש לאל ידי אין לאל ידך, בין האלף והלמד נח נעלם והיא היוד שהוא במלות אַיִל אֱיָלוּתִי. ע"כ. וכן ר"י בן גנאח: ומהשרש הזה והענין הזה (אַיִל) האל י"י. וכמו"כ הרד"ק. ואמרו רוב הראשונים כי מזה גם אֵיל, אולי הארץ, וכי מקור הכל הוא השרש א ו ל שהוא משמעתו כח ועז. אך לגרד וקצת האחרונים מפקפקים במשמ' הכח של שרש א ו ל, ורואים בו משמ' אוּל, ראשון, כמו ק ד מ ו ן. אולד סבר כי זה השם נגזר מן שרש א ל ה, פול דלגרד (במחברת אוריינט' ב', ובמחברת Uebers.), מן אֶל, אלי, במשמ' התשוקה ל... והכונה, העצם שאליו פונה האדם בצרתו. אבל זה, כמו שכבר העירו חוקרים רבים מהאחרונים, מושג יותר מדי דק ומפשט לא בלבד ל ה ש מ י י ם הקדמונים, אלא להאדם הקדמון בכלל. וקניג אחרי פלפול גדול החליט כמו כן כי נגזר אֵל מהשרש אלה, במשמעת כח. אחרים גזרו מן ו ל י a), במשמ' מחסה ומגן. יוסף הלוי גזרו מן י א ל, כמו דע מן ידע, ופרושו אולי, כמו בעבר' הואיל או בערב' ו א ל, בקש מחסה, ועל כל פנים, הוא שם כ ל ל י ל א ל ה י ם. אבל, הכנוי אֵל גבור לילד, ומ"ר מזה אֵלִי גבורים, וכמו"כ אֵל גוים, צוחים כי תחלת משמ' השם איננו אלהים, אלא עצם נעלה ונשגב בגבורה בכלל.

---

a) وَلِيَ

ה' אלהיך אל קנא (שמות כ ה). ה' ה' אל רחום וחנון (שם לד ו). ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה (במד' יב יג). ויפלו (ישראל) על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחת לכל בשר האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף (שם יו כב). מה אקב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם ה' (שם כג ח). לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (שם שם יט). אל מוציאם ממצרים כתועפת ראם לו (שם שם כב). כי אל אנכי ולא איש (הוש' יא ט). מי אל כמוך נשא עון (מיכ' ז יח). אל קנוא ונקם ה' (נחו' א ב). הלא אל אחד בראנו (מלאכי ב י). ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי (ישע' יד יג). ומצרים אדם ולא אל וסוסיהם בשר ולא רוח (שם לא ג). למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה (שם מג י). השמים מספרים כבוד אל ומעשי ידיו מגיד הרקיע (תהל' יט ב). ואמרו (הרשעים) איכה ידע אל ויש דעה בעליון (שם עג יא). וידברו באלהים אמרו היוכל אל לערך שלחן במדבר (שם עח יט). אולם אני אל שדי אדבר והוכח אל אל אחפץ (איוב יג ג). ירעם אל בקולו נפלאות (שם לז ה). האזינה זאת איוב עמד והתבנן נפלאות אל (שם שם יד). — ועם ה הידיעה: אנכי האל אלהי אביך (ברא' מו ג). כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדל הגבר והנורא אשר לא ישא פנים (דבר' י יז). כה אמר האל ה' בורא השמים ונוטיהם רקע הארץ וצאצאיה (ישע' מב ה). האל תמים דרכו (תהל' יח לא). האל המאזרני חיל (שם שם לג). — ובכנ' אלי: זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארממנהו (שמות יה ב). הצילני כי אלי אתה (ישע' מד יז). אלי צורי (תהל' יח ג). אלי אלי למה עזבתני (שם כב ב). — ומ"ר אלים (אלם): מי כמכה באלם ה' (שמות יה יא). כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים (תהל' פט ז). ועשה כרצנו המלך ויתרומם ויתגדל על כל אל ועל אל אלים ידבר נפלאות (דני' יא לו). — ובחבור עם הרים וכדומה, במשמעה של גדולים, עצומים, קדומים: צדקתך כהררי אל (תהל' לו ז). כסו הרים צלה (של הגפן) וענפיה ארזי אל (שם פ יא). — ודרך הדבור: יש לאל יד פלוני לעשות, ר"ל יש לו היכלת, etw. zu tun die Macht haben ; avoir le pouvoir de faire qqch. ; have the power to do s.t. : יש לאל ידי לעשות עמכם רע (ברא' לא כט). הוי חשבי און ופעלי רע על משכבותם באור הבקר יעשוה כי יש לאל ידם (מיכ' ב א). אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידיך לעשות (משלי ג כז). — ועם פעל נתן: אלהים נתן לאל יד עבדך (אהבת ציון למפו ו). — ובשלילה: אין לאל ידו, אינו יכול מאומה, ohnmächtig machtlos sein ; être impuissant ; be powerless : בניך ובנתיך נתנים לעם אחר ועיניך ראות וכו' ואין לאל ידך (דבר' כח לב). ויש מבנתינו נכבשות ואין לאל ידנו (נחמ' ה ה). — ובקללה: האומר יכך האל (תוספת' שבועו' ג יה). — ובברכה: ייטיב לך אל (שם).

אל[1], **האל**, — מלת הרמז כמו אלה: רק לאנשים האל אל תעשו דבר (ברא' יט ח). כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כו ג). כי את כל התועבת האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם (ויקר' יח כז). ונס (הרוצח) אל אחת מן הערים האל וחי (דבר' ד מב). ונשל ה' אלהיך את הגוים האל מפניך מעט מעט (שם ז כב). — ובלי ה הידיעה: אל[2]) נולדו להרפא בגת (דהי"א כ ח).

***אלא**[3], תה"מ, — א) רק, כי אם זה ולא דבר אחר, ולא יותר, only ; seulement ; nur : אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש (ברכ' ה א). אם אין שם כהן אלא הוא (שם ה ד). אין שואלים את הגשמים אלא סמוך לגשמים (תעני' א ב). רבו שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה (אבו' א יז). אין להם זה על זה אלא תרעומות (ב"מ ו א). לא עבד איוב את הקדוש ברוך הוא אלא מאהבה (סוטה ה ה). ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות אלא כהנים לוים וישראלים המשיאין לכהונה (סנהדרין ד

---

[1]) בכנענית אל האל, ועי' אלה. ונמסר במסור' (ברא' כו ג). ח' סבירין בלשון אלה. — [2]) י"א כי היא היא המלה אלה, אלא שזו שארית מהזמן הקדום כשעוד לא כתבו אות ה לסימן תנועה בסוף הברה פתוחה בסוף המלה, כמו אמרת וכיוצא בזה, וכן בכנע' קראו אל.

[3]) מרכב מן אם לא. וכן בערב' אלא a). בארמ' אלא, אלא, אלא. בסור' אלא. וכבר שער גם קניג (ג' ס' 341t) כי זו לא מלה שאולה מארמית כי אם

---

a) إلّا

כ). מימיהן לא נחלקו א ל א [1]) על הסמיכה (תוספתא חגיגה כ ח). ואין רשף א ל א מזיקין (ברכ' ה.). רבי שמעון בן יוחאי אומר ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנן א ל א על ידי יסורין (שם). לא שנו א ל א במקום אחר אבל בשנים שלשה מקומות כשר (סוכה לג.). ל"ש א ל א ענביו שחורות אבל ענביו ירוקות (שם לג:). אף על פי שלא נתן א ל א שלשה (כתו' ד:). מה יעשו אנשי בבל שאין להם א ל א שמן שומשמין מה יעשו אנשי מדי שאין להם א ל א שמן אגוזים בלבד (ירוש' שבת ב ד ד). אמרו לו זקני מדין אין כחו של ישראל א ל א בפיו (מד"ר במד' כ). לא צויתי א ל א מהבהמה שהיא ברשותך (שם). ובלי השלילה קודם: א"ר אושעיא משל לאדם שהיתה לו פרה בחושה ובעלת אברים האכילה כרשינין והיתה מבעטת בו א"ל מי גרם לך שתהא מבעטת בי א ל א כרשינין שהאכלתיך (שם).— ב) חוץ מן, ausser;excepté;save: כל המתבשלין זה עם זה מותרין א ל א עם הבשר (תרומ' י יא). המגרש את אשתו ואמר לה הרי את מותרת לכל אדם א ל א לפלוני (גיט' ט א) הרי את מותרת לכל א ל א לאבא ולאביך וכו' הרי את מותרת לכל אדם א ל א אלמנה לכהן גדול (שם שם ב). טומאה תחתיה (של הכוורת) או בבית או על גבה הכל טמא א ל א תוכה (אהל' ט ב). כל הבתים מטמאין בנגעים א ל א [2]) של נכרים (גיט' פב:). — ג) במשמעת לכן צריך להפך, rather ; plutôt ; vielmehr: שנים שהפקידו אצל אחד זה מנה וזה מאתים זה אומר שלי מאתים וזה אומר שלי מאתים נותן לזה מנה ולזה מנה והשאר יהא מונח עד שיבא אליהו א"ר יוסי א"כ מה הפסיד הרמאי א ל א הכל יהא מונח עד שיבא אליהו (ב"מ ג ד). בשעה שבקש הקב"ה להחריב את ביהמ"ק אמר כל זמן שאני בתוכו אין אומות העולם נוגעין בו א ל א אכבש את עיני ממנו וכו' (מד"ר איכה, פתיחה). — ד) ההפך מן הקדם, but ; mais ; sondern: ולא זו בלבד א ל א כל מה שאמרו חכמים (ברכ' א א). ולא המדרש הוא העיקר א ל א המעשה (אבו' א יז). קושרין את הלחי לא שיעלה א ל א שלא יוסיף (שבת כג ה). לא שתיעקר יציאת מצרים מהם א ל א שתהא מצרים מוסיף על מלכיות (תוספתא ברכו' א ב). לא שהן גבורים וחיילותיהן מרובין א ל א שמנצחין בפיהן (שם). אין כבודו לילך עם אלו א ל א עם גדולים מהן (שם). ולא לעבור על ד"ת א ל א לעשות סייג לתורה (יבמ' ל:). בני לא תהיו סבורין שאני עושה אתכם כעבד שאדונו מבקש למכור אותו וכו' א ל א כך אני מביא עליכן יסורין (מד"ר דבר' ג).— ובלי מלות השלילה לא, אין: טועים כל האומרים כן א ל א אם יש שם ד"א מעקר גפנים ולגדר (כלא' ו א). כי גרים אנחנו לפניך כצל ימינו וכו', והלואי כצילו של כותל או כצִלו של אילן א ל א כצילו של עוף בשעה שהוא עף (מ"ר ברא' לו). — ובפרט עם לא כי: היא אומרת בתולה נשאתני והוא אומר לא כי א ל א אלמנה נשאתיך (כתוב' ב א). זה אומר שורך הזיק (את שורי) וזה אומר לא כי א ל א לקה (ב"ק ג יא).— ה) רק מפני טעם זה, nur weil ; seule=ment parce que ; only because: למה קדמה פרשת שמע לוהיה אם שמוע א ל א כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה (ברכ' ב א). ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם (כך ולמה אמרו ערביות וכו') א ל א שדברו חכמים בהווה (שבת ו ו). כל כהן שאינו שוקל חוטא א ל א שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן וכו' (שקלים א ד). אם כן למה נאמר שור או חמור א ל א שדבר הכתוב בהווה (ב"ק ה ח). למה נאמר נופל א ל א אפילו הרוג ותלוי באילן לא היו עורפין (תוספת' סוט' ט א). ורודף שהיה רודף אחר רודף להציל ושבר כלים בין של נרדף בין של כל אדם פטור ולא מן הדין א ל א שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שמציל את חברו מן הרודף (ב"ק קיז:). מה ראה משה להוסיף על שמו של יהושע יוד א ל א כלב נטל שכרו מן הארץ וכו' ויהושע נטל שכר עשרה אנשים (מד"ר במד' טז). מה ראה זה להתגרות לא כך אמר להם הקב"ה וכו' א ל א שהיו בעלי קסמים (שם כ). וכי לא היה יכול המלאך לנשוף בו ויצא רוחו וכו' א ל א כך אמר לו (שם). בקש (קין) להטעות את הקב"ה היה צריך לאמר וכו' א ל א אמר לו (שם). א ל א התחיל מתגאה וכו' א ל א אמר לו בלק בן צפור (שם). והלא מתחילה נסיך היה וכו' א ל א משנהרג סיחון המליכוהו תחתיו (שם). בנוהג שבעולם לגיון שמרד במלך חייב מיתה ואלו כפרו בו (באלוהים) ומרדו ואמרו אלה אלהיך ישראל לא היה צריך לכלותם א ל א אפילו באותה שעה לא זז מחיבתן (שם). בדין הוא שלא אענה אותך שהכעסת אותי א ל א שלא לבעו׳

היתה נהוגה אולי גם בעברית העתיקה, אולי בלשון החתונית. — [1]) במהד' צוק"מ נשמטה מלת אלא. — [2]) ובמשנ' נגעים יב בּ ח ו ץ במקום א ל א.

רלת לפני השבים (מד"ר דברים ב). — ו) להמעיט ולהגביל את הקודם, alleiu ; seulement ; only : כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרים **אלא** שלא עלו לבעלים לשם חובה (זבח' א א). כל אמות באמה בת ששה **אלא** הללו שוחקות והללו עצובות (עירוב' ג:). לאדם שהיה מוכר ארגמן והית מכריז הרי ארגמן הציץ המלך ושמע את קולו קרא אותו ואמר לו מה אתה מוכר אמר לו (המוכר) לא כלום אמר לו (המלך) אני שמעתי את קולך שהיית אומר הרי ארגמן ואתה אומר לא כלום אמר לו (המוכר) מרי אמת ארגמן הוא **אלא** אצלך אינו כלום (מד"ר דבר' א).—ז) ולפני פעל במשמ' רק בתנאי זה, בפרט עם אם כן אחריו, mit dieser Bedingung ; à cette condition ; with this condition : והבור והניר וזרע אחר והקוצר לשחת מפסיק דברי ר"מ וחכמים אומרים אינו מפסיק **אלא** אם כן חרש (פאה ב א). ואין נאמנין על המבושל **אלא** אם כן היה לו דבר מועט (שם ח ד). גוי שהביא חלילין בשבת לא יספד בהן ישראל **אלא** אם כן באו ממקום קרוב (שבת כג ד). כהן הדיוט לא ישא איילונית **אלא** אם כן יש לו אשה ובנים (יבמ' ו ה). לא יבטל אדם מפריה ורביה **אלא** אם כן יש לו בנים (שם שם ו). לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חבירו וכו' **אלא** א"כ הרחיק מכותל חבירו ג' טפחים (ב"ב ב א). לא יטיף אדם שמן לא לתוך נר חדש וכו' **אלא** אם כן קורא שם לתרומת מעשר שבה (תוספתא דמאי ח י). האומר תנו בית אלמנות לבתי אין נותנין לה **אלא** אם כן קיבלה עליה שתשב בתוכו (שם כתוב' יא ז). לא יספות (הפועל) במלח ואוכל **אלא** אם כן נתן להם בעל הבית רשות (שם מעשר' ב יד). אין ממלאין הימנה (מן אמת המים) בשבת **אלא** אם כן עשו מחיצה (שם עיר' כו ט). לא יחפר אדם באר סמוך לבורו של חבירו **אלא** אם כן הרחיק מכותלו של חבירו שלשה טפחים (שם ב"ב א א). אין מעברין את השנה **אלא** אם כן היתה תקופה חסרה עד רובו של חדש (שם סנה' ב ז). — ח) ואחרי לא עוד, במשמ' עוד יותר ; noch mehr ; plus que cela ; still more : אמר עד אחד אני ראיתיה שנטמאת לא היתה שותה ולא עוד **אלא** אפילו עבד אפילו שפחה הרי אלו נאמנין (סוטה ו ב). כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד **אלא** שכל העולם כלו כדי הוא לו (ערו' ו א). ולא עוד **אלא** אפילו בשביעית (תוספתא שביעית ב א). מדור אלמנה שנפל אין היורשין חייבין לבנותו ולא עוד **אלא** אפי' היא אומרת הניחוני ואבננו משלי אין שומעין לה (כתוב' קג.). אמר לו הקב"ה (לאברהם) לך אני פוטרך מכיבוד אב ואם ואין אני פוטר לאחר מכיבוד אב ואם ולא עוד אלא שאני מקדים מיתתו (של תרח) ליציאתך (מ"ר ברא' לט). ולא עוד **אלא** שכל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות העולם (שם במד' כ בתחלתה). ולא עוד **אלא** אף אותן שהטמינו עצמן במערות להרגן רמז הקב"ה להר ורצץ אותן (שם במד' יט בסוף). — ואחרי לא די: אתה מוצא בשעה שבא בלעם לקלל את ישראל לא דיין שלא קללן **אלא** בירכן (שם שמות ז). — ט) אחרי ומה בין, במשמעת אין דבר כי אם, nichts als dies ; rien que cela ; nothing but this : ומה בין מחבת ומרחשת **אלא** שהמרחשת יש לה כסוי (זבח' ה ז). מה בין תם למועד **אלא** שהתם משלם חצי נזק מגופו ומועד משלם נזק שלם מן העלית (ב"ק א ד). מה בין שדה אחוזה ובין שדה מקנה **אלא** שבשדה אחוזה נותן חומש ובשדה מקנה אינו נותן חומש (ערכין ג ב). מה בין האולם ולמזבח ולהיכל **אלא** שבין האולם ולמזבח נכנסים לעבודה ושלא עבודה ולהיכל אין נכנסים **אלא** לעבודה בלבד (מד"ר במד' ז). — י) אחרי אילו, במשמעת אבל עכשיו שאין הדבר כך, אבל בהיות ש: ואמר להן אילו זה לפני זריקת דמים וזה לפני זריקת דמים יפה אתם אומרים **אלא** מצורע לפני זריקת דמים ונזיר לאחר זריקת דמים ולא תעלה לו לים צרעתו ונזירותו ותעלה לימי צרעתו וטומאתו אמר להן אילו זה לפני ביאת מים וזה לפני ביאת מים יפה אתם אומרים **אלא** טמא לאחר ביאת מים מצורע לפני ביאת מים (נזיר ס:). אילו לאומה אחרת בקש שאקלל בגון בני אברהם ויצחק הייתי יכול **אלא** יעקב (מד"ר במדב' כ). אילו אחר היה אומר עתה ידעתי כי גדול ה' וגו' היו אומרים זה אומר עתה ידעתי **אלא** יתרו שהיה יודע שחזר על כל בתי ע"ז שבעולם ולא מצא בהם ממש ואח"כ בא ונתגייר לזה נאה לאמר עתה ידעתי ד"א אילו אחר היה אומר הבל הבלים היו אומרים זה אין לו פרוטה לאכול והוא אומר הבל הבלים **אלא** שלמה שכתוב בו ויתן המלך את הכסף בירושלים באבנים לזה נאה לאמר הבל הבלים (מד"ר דבר' א). אילו אחר היה אומר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין **אלא** נבוכדנצר

שכתוב בו וכל די דיירן בני אינשא וחיות ברא ועופא דשמיא יהב בידך והשלט בכולא לזה נאה לומר וכל דיירי ארעא כלא חשיבין (שם). — יא) חזרה מן הקדם, תקון להקודם: מה לי חסר ומה לי מלא אלא לא שנא (ברכ׳ ל:). אמר לו ר׳ יוחנן הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו וכו׳ אלא כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו יסורין (שם ה:). את סבור שמתחת חרוב אחד או שקמה אחת הביאה לו הקב"ה את חוה (לאדה"ר) אלא משקשטה בכ"ד מיני תכשיטין אח"כ הביאה לו (מד"ר ברא׳ יט). — יב) להתחלת שאלה וכדומה, במשמ׳ אם כן הדבר: אלא מעתה לא תפסול בטבול יום אלמה תניא נתנה במכתשת נפסלה בטבול יום (שבוע׳ יא.). — יג) כמו אף על פי כן, מכל מקום, dennoch; cependant; toutefois; yet, however: א"ל הקב"ה יודע אני (ובאמת אין צריך לשלח מרגלים) אלא אם בקשת שלח לך לעצמך (מד"ר במד׳ יו). — יד) במשמ׳ ולכן, ובכן, also; donc; therefore: א"ל המלך (לאוהבו) תדע שאצלך אני סועד אלא לך ותקן לי (מד"ר במד׳ טו). אמר לו השומר איני יכול לשומרו כולו לבדי אלא הביא עוד אחרים שישמרו עמי (שם). לבן מלך שעמד מחליו א"ל פדגוגו ילך בנך לאיסכולי א"ל המלך עדיין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו אלא יתעדן ויתענג בני כשלשה חדשים במאכל ובמשתה ואח"כ ילך לאיסכולי (שם שה"ש רבה, סמכוני).

***אלבם**, אחד ממיני צרופי אותיות א"ב שהיו נהגים ללמד את התינוקות למען יהיה שגור על פיהם: אל בם גן דס הע וף זץ חק טר יש כת (שבת קד.). טבאל באלב"ם רמליא (מד"ר במד׳ יח). שכן בא"ט ב"ח קורין לסהדה מנון פי׳ כגון א"ת ב"ש ג"ר ד"ק וא"לב"ם ג"ן ד"ס וכיוצא בהן (ר"ח סוכ׳ נב:). פתר את בן טבאל כי הוא בן רמליה בגימטריא מן אלבם (ת׳ דונש על רס"ג יח).

אֶלְגָּבִישׁ[1], ש"ז, מ"ר אֶלְגָּבִישִׁים, — א) אבן הברד, Hagelkorn; grêle; hailstone: היה גשם שוטף ואתנה אבני אֶלְגָּבִישׁ תפלנה ורוח סערות תבקע (יחזק׳ יג יא); ובקעתי רוח סערות בחמתי וגשם שוטף באפי יהיה ואבני אֶלְגָּבִישׁ בחמה לכלה (שם שם יג) ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אֶלְגָּבִישׁ אש וגפרית אמטיר עליו (שם לח כב). — ב) *אבן נפלת מן האויר[1] אבן שמים, Meteorstein; aérolithe; meteorite: ולפעמים שרפה כמו שיקרת מאבני אלגביש השורפים (ראב"ע, ספר העצמים).

אַלְגֹּם[2], אַלְגּוּמִּים, אַלְגֻּמִּים, כמו אַלְמֹג: ושלח לי עצי ארזים ברושים וְאַלְגּוּמִּים מהלבנון (דהי"ב ב ז). וגם עבדי חירם ועבדי שלמה אשר הביאו זהב מאופיר הביאו עצי אַלְגּוּמִּים ואבן יקרה (שם ט י). ויעש המלך את עצי הָאַלְגּוּמִּים מסלות לבית ה׳ ולבית המלך וכנרות ונבלים לשרים (שם שם יא).

***אֱלֹדֵי** אֱלֹדִיּוֹת, אֱלֹדִים, — במקום אֱלֹהִים, אֱלֹהֵי, אֱלֹהִיּוֹת וכו׳ שלא להגות השם הקדוש בשפתים ולא לכתבו בכתב, ומצוי הרבה בספרים.

א. **אַלָּה**[3], ש"נ, — כמו אֵלָה[4]: ויקח (יהושע) אבן ויקימה שם תחת הָאַלָּה אשר במקדש ה׳ (יהושע כד כו).

ב. ***אַלָּה**[5], ש"נ, כנ׳ אַלָּתִי, אַלַּתְכֶם, — א) מטה קצר,

---

[1]) אין חבר למשקל זה בלשון. וקצת דמה לו ארגמן, וחשבו רוב האחרנים כי זו מלה ערבית משרש גבש a). שפרושו הוא נקפא, נגמד, ואל הא הידיעה, והוא הוא גביש שנזכר באיוב. וזה קצת דחוק שדוקא יחזק׳ שהיה בבבל, שדברו שם אשורית, השתמש במלה כלה ערבית כמו שהיא. וקצת החדשים דמו למלה זו את השם הבבלי אַלְגַמֶשׁ, מין אבן. — [1]) בקצת נוסח׳ אֶל־גָּבִישׁ, בשתי מלים. ופרש מנחם: אבני ברד הוא כמשמעו. וכן ר"י בן גנאח: הם אבני הברד הגדולות. וכן רש"י, וכן הרד"ק. וכן רוב החדשים. אך הראב"ע פרש כי אלגביש אבן הנופל מן האויר. ועי׳ הערה הקודמת.

[2]) משקל חרטם, קרסל. ומ"ר אַלְגֻּמִּים, והכתיב אלגומים כדרך הכתיב המאוחר; גם במקום תנועה קצרה ודגש אחריה.

[3]) משקל אַיָּה, חַלָּה, חַיָּה, ועי׳ ערך אֵלָה. — [4]) כך דעת במעט כל הקדמו׳ ריב"ג, רד"ק, וכו׳, וכן החדשי׳, ופרשו במשמע׳ זו אלה המובא בפנים. אך יונתן תרגם אלה זו באלתא, ואמר ריב"ג ע"ז: איני יודע דעתו בו. ע"כ. ורש"י ורד"ק פרשו אלתא מזוזת הפתח׳ ועי׳ הערה לְאָלָה, דעת עמ׳ לו כי רמב"ם תרגם אלה בבלוט.

[5]) כך נקוד במשניות המנקדות, וכך הקריאה הרגילה של ספרדים, וכך קוהוט יסטרוב ודלמן. ואשכנז קרא׳ כמו בקמץ קטן, וכך נקדו בוקשר׳ וכשת׳ אָלָּת

---

a) جبس

בקצהו האחד ראש מסמר עבה [1]), Keule, massue; club: לא יצא האיש (בשבת) לא בסייף ולא בקשת ולא בתרים ולא באלה [2]) ולא ברומח (שבת ו ד). חפוי האלה הקשת והרומח (כלי' יו ח). היה אבא שאול בן בטנית ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר אוי לי מבית ביתוס אוי לי מאלתן (תוספתא מנח' יג כא). וחמושים עלו ב"י מארץ מצרים מלמד שהיו מזוינים בחמשה עשר מיני זיין ואיזו היא האלה [3]) (ירוש' שבת ו ח ג) — ב) קלשון בעל שני שנים, Zweizink. Gabel, fourche à deux dents; pitchfork: מאימתי תורמין את הגורן משתיעקר האלה [4]) (תוספתא תרומ' ג יא. ירוש' מעשר' א מט א. ובב שבת ו ח:).

א.אלה[5]), ממנו א.אַלָּה, ב.אָלָה, ולפי דעת קצת גם אֵל.

ולוי נקד אֵלה כמו שם האילן. בארמ' אלותא, בערב, אַלָּה a). ופרשוה המלונים הערבים: אלחרבה אלעריצ'ה ואלשלאח ועוד פי ראשה שעבתאן. ע"כ. ובעבר': חרב רחבה, וכלי זין בכלל, ועץ בראשו שני סניפים. ועי' הערה שלאחרי זו. — [1]) ערוך, וז"ל: והוא של ברזל והוא כאמה ו חצי וראשו עגול כמו כדור ויוצאין בו יתדות שדומות לשקדים ושמו בלשון ישמע' דבוס ובלעז מצא. ע"כ. והוא בלעז איטלקי mazza. — [2]) ופרשו בגמרא שם מאי אלה קופל. כך גרסת הערוך, וכן בכ"י (ד"ס), ובנוסח' הדפוס' קולפא. ותאר רה"ג (כלי' יא ד) צורת הקופל שהוא כמעשה קסת הסופר, והוא קסת הסופרים המצוי בארצות המזרח שבקצהו האחד בית קבול הדיו כמו ראש וממנה יוצא בעין צואר ארוך והוא בית קבול הקולמסים. ואמר ס' פרנקל (Aram. Fremdw. 17) שזו מלה פרסית כובאל. והרמבם בפרוש המשנה פרש אלה מגן ואמר וז"ל: ואין בין המגן והאלה אלא שהמגן תבניתו כמו משולש ואלה תבניתו עגולה. ע"כ. אבל, ממאמר הירוש' המובא בפנים נראה ברור כי אלה היא כלי זין שמכים בו ולא מגן מפני המכות, וכן גם אלתן של בית ביתוס מעידה על זה. — [3]) ופרשו שם דיקרן, והוא ביונית קנה מפוצל בראשו. אבל, זו רק השערה עפ"י דמיון להשם אלה שבגרן, כמו שנא' שם בפרוש: מן מה דתני ר' יעקב וכו' שתיעקר האלה הדא אמרה כמין דייקרן שבשדות. ע"כ. אך אין זה מוכרח. — [4]) ופרשו בירוש' (שבת ו ח:) אלה זו כמין דייקרן, והוא δίκρανον ביונית, והוא מין קלשון בשני שנים (עמ' לו, הערות לקרוים ערך דוקרן), וכמו משמעה השלישית שמיחסים המלונים הערבים להשם אַלָּה, כמובא למעלה בהערה [5].

[5]) שרש משתף לעבר' וערב' במשמעה של

a) أَلّة

א.אָלָה[1]), ש"נ, מ"ר אָלוֹת, — א) קללה, מה שאדם מבקש לו לעצמו או לאחרים אם יעשה או לא יעשה כך וכך, בפרט בשעת הבטחה, כריתת ברית, וכדומה, Verwünschung; imprécation; curse: ונאמר תהי נא אָלָה בינותינו וגו' אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך וכאשר עשינו עמך רק טוב (בראש' כו כח-כט). אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האָלָה הכתובה בספר הזה ומחה ה' את שמו מתחת השמים (דבר' כט יט). והשביע הכהן את האשה בשבעת האָלָה ואמר הכהן לאשה וכו' ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בטן ולנפל ירך (במד' ה כא-כב). אָלָה פיהו מלא ומרמות ותך (תהל' י ז). יככה ה' אלהים וכן יככה אלהים זו היא אלה הכתובה בתורה (שבוע' ד יג). — ומ"ר: וכתב את האָלֹת האלה הכהן בספר (במד' כג ה). ונתן ה' אלהיך את כל האָלוֹת האלה על איביך ועל שנאיך (דבר' ל ז). — ב) נרדף עם שבועה, ברית, Vertrag, Schwur; pacte, serment; oath, covenant: ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האָלָה הזאת (דבר' כט יג). לעברך בברית ה' אלהיך ובאָלָתוֹ אשר ה' אלהיך כרת עמך היום (שם שם יא). אז תנקה מאָלָתִי כי תבוא אל משפחתי ואם לא יתנו לך והיית נקי מאָלָתִי (בראש' כד מא). — — ויאמרו בא באָלָה: ובאים באָלָה ובשבועה ללכת בתורת האלהים (נחמ' י ל). — ונשא אָלָה בפלוני: אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אָלָה (מ"א ח לא). — הביא את פלוני באָלָה: ויקח מזרע המלוכה ויכרת אתו ברית ויבא אתו באָלָה (יחזק' יז יג). — ג) הרע שבא בעקב האלה: על כן אָלָה אכלה ארץ ויאשמו ישבי בה (ישע' כד ו). כי מפני אָלָה אבלה הארץ יבשו נאות מדבר (ירמ' כג י). — ד) הדבר, האיש שנתקימה בו האָלָה, שאמרים בני אדם יבוא עליך מה שבא על פלוני: יתן ה' אותך לאָלָה ולשבעה בתוך עמך בתת ה' את ירכך נפלת ואת בטנך צבה (במד' ה' כא). וצבתה בטנה ונפלה ירכה והיתה האשה לאָלָה בקרב עמה (שם שם כז). מקטן ועד גדול

שבועה וקללה. בערב' אלו a).

[1]) בער' אַלְוָה b), אַלִיַּה, שבועה.

a) الوه b) أَلْوَة أَلِيَّة

בחיב ובֿרעב יתמו והיו לאלת לשמה ולקללה ולחרפה (ירמ' מד יב).

אָלָה[1], פ"ע, אלה, אָלות[2], אלית, אלו, אאלה[3] יאלת אלה, אלו, אלי, אליגה, אלה, אלים אלות — נשא אלה, נשבע שבועות האלה, שלא יעשה כך וכך, to curse ; jurer ; verwünschen : ויאמר (מיכיהו) לאמו אלף ומאה הכסף אשר לֻקח לך ואתי אָלית וגם אמרת באזני הנה הכסף אתי אני לקחתיו (שופט' יז ב). אין אמת ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ אָלה וכחש ורצח וגנב ונאף פרצו (הוש' ד א-ב). דברו דברים אָלות שוא כרת ברית (שם י ד). — ועתיד: אמרו לצמח בלילו גם מבוא תבוסה לו יהי אולה (תרפים מער ח). מדי יכותי אאלה על כי ברח ותחתיו קננה דאה (שם מער ה). אמת ודין בני חלוף אהב ושוא אלה (ממג' מחב' כו).

הפע' האלה, האליתי[4]) האלו, אאלה, יאלה, ויאל, האלה, תאלי, ומקור האלה, האלות, — עשה שפלוני יאלה: את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלתו (מ"א ח לא). — ועתיד עם ו' המהפ' צריך לאמר ויאל, אך אמרו ויאל: ויאל[5]) שאול את העם לאמר ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב (ש"א יד כד).

ב. **אָלָה**[1]), ממנו ג.אלה.

ג. **אָלָה**[2]), פ"ע, עבר אלית, צווי אלה, אלי, — קונן, נשא קולו בבכי, wehklagen ; se lamenter ; lament : אלי כבתולה חגרת שק על בעל נעוריה (יוא' א ח). אלי ציון ועריה כאשה בציריה (קינס לת"ב). אלו הרבה עלי תורה אשר הלכה לבית צוה (ר"ש הנגיד, שיר הכמות פליליה). וכינ': שחר יעירהו שאון ים עד פיהו אשר צחק יהי אולה (רמב"ע תרשים מער ח). ומתענג אשר לולא כבודו יהי גלמוד ומתאונן ו א ו ל ה (יהודה אלחריזי, אותיאל ב).

א. **אֵלָה**[3]), ש"נ, שם היחיד, מ"ר אלים, אֵלות — שם אילן גדול מצוי, ממין הבטנה terebinthus : ויטמן אתם

---

[1]) בער' אלי a).—[2]) כמו שתות: אכל בשר ושתות יין (ישעי' כב יג). ראות (קה' ה י לפי הקריא), וזו פעולי' הנטייה העבר' לשלש הפעלים ה"חסרים". ואמר בטבר שהוא כדי לחרז עם כרת שאחריו, וכן גזנ' קויץ. — [3]) ר"י חיוג אאלה וכו', והרד"ק נקד בפרוש ואמר: אחר שלא מצאנו העתידים באלף נחה נאמר העתידים באלף נעה אאלה יאלה וכו'. — [4]) ר"י חיוג בלי נקוד האליתי, אאלה. — [5]) כך במעט בכל נוסח' הדפוס, אך בקצת דפוסים ויואל, ואולי כן היה גם נוסח' ריב"ג, ותשבו הקדמונים שהוא משרש יאל. כך ריב"ג בהשרשים בשם ספר ההשגה. והרד"ק שרשים שרש יאל: וענין אחר ויואל שאול את העם פירוש השביע אותם ויהיה יאל ואלה בענין אחד. עכ"ל. אך בהיות שלא מ צ א נ ו י א ל במשמעה זו במקום אחר, לכן הסכימו רוב החדשים כי הוא מן אלה. אמר אולד: בגזרת פ"א כמו אלה יוכל בהפעיל להתהוות חולם במקום שני פתח' באופן שיהיה במקום וַיַּאַל וַיֹּאל תחת וַיָּאַל כמו לוא היה זה משרש יאל (סי' רלב ד). אלסה' משער כי השנוי הזה נתהוה בדבור מפני כח ההקש עם המלה הרגילה יתר בדבור ויואל במשמ' התרצה, וכן קניג (א תקעט). בטב': ויאל במקום ויאל במקום ויאל מן יאלה, שטדה כמו ולה' מגיה ויאל תחת ויאל.

[1]) הניחו רוב החדש' שרש שני אלה להפעל אלה שלאחרי כן, ומשתף לעבר' וארמ' וערב'.

[2]) בערב' אלא a), נאנח, בארמ' אלא. ור"י חיוג סבר כי השרש הוא י א ל, כמו דעי מן ידע. אך ריב"ג בשרשים החליטו משרש אלה. וכבר אמרו רמב"ע ור"י חריזי אלה בבינ'.

[3]) אולי דומה לזה בערב' אלא, אלי b), אילן פר תמיד ירוק. והסכימו קצת הראשוני' וכל האחרוני' כי זה שם ה י ח י ד ה לאיל אילים. אך ריב"ג ורד"ק מפקפקים בזה, וסברים כי הם אולי שני שמות שונים; איל אילים שם כללי כמו אילן, וכן ת"י אילים (ישעיה א כט) אילניא, ואלה שם ל מ י ן א ח ד מהאילנות, ויקבץ א"כ אלות כמו שרה שרות. וכן דונש בן לברט (תשוב' על רסע"ג סי' מט), אעפ"י שהוא סבר כי אלים הוא הקבוץ מן אלה, מ"מ הוא מחליט כי אפשר גם קבוץ אלות ומסים ואומר: ודע כי השמות האלה הנקבות שנתקבצו במם (כמו אשרה אשרים וכדו') אם קבצתם בתו (ר"ל ־רות) אתה על האמת. ע"כ. — ועי' למעלה ערך איל. ובאשור' אלנו לאחד ממיני האילן. בארמ' אילנא אילן בכלל. אונקלס תרגם תחת האלה (בראש' לה ד) תחות ב ו ט מ א; וכן ת"י במקומות הרשומים בפנים. וכן תרגם רס"ג בערבי' בוטמא. וכן ריב"ג: והוא הנקרא בלשון ערבי בטם. וכן רד"ק: ובטם היא בלעז terebinthus. והשבעים תרגמו אלה באילן זה ואלה תרגמו פעמים בזה ופעמים באילן שקראים לו בערבי בלוט. רש"י פרש אילים ואלה א ו ל מ א בלעז, אך זה כנראה רק השערה מפני דמיון שתי המלים.

a) آلَى

a) أَلَأ b) أَلَأ، أَلِي

יעקב תחת הָאֵלָה אשר עם שכם (ברא' לה ד). וישב (המלאך) תחת הָאֵלָה אשר בעפרה (שופט' ו יא). ואבשלום רכב על הפרד ויבא הפרד תחת שובך האֵלָה הגדולה ויחזק ראשו בָּאֵלָה ויִתן בין השמים ובין הארץ (ש"ב יח ט). עַל ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו תחת אלון ולבנה וְאֵלָה כי טוב צלה (הוש' ד יג). כי תהיו כְּאֵלָה נבלת עלה וכגנה אשר מים אין לה (ישע' א ל). אל כל גבעה רמה בכל ראשי ההרים ותחת כל עץ רענן ותחת כל אֵלָה עבתה (יחזק' ו יג). ולולבי האלה[1]) והבטנה והאטדין (שבי' ז ה). ה א ל ה[2]) terebinthus P. הוא עץ גדל על אי ציפערן אשר ממנו ישיגו אם יבקעו בו שמן טערפענטין (תולד' הטב' מ' שינהק כ סי' רא).

ב.**אֵלָה[3]), ש"נ, סמי' אֵלַת, אֵלָתִי, — אלהות נקבה, Göttin ; déesse ; goddes : אתנה בתו היא מינרוה אֵלַת החכמה, אפרודיתה אֵלַת היפי האהבה והתענוגים ועוד אֵלִים וְאֵלוֹת וכו' מקום משכן הָאֵלִים וְהָאֵלוֹת הָאֵלֶה היה לפי דמיונם על אחד מהרי תסליה הוא הר הקדש אלמפוס (דה"י כ"י. היונים).

אֵלֶּה[4]), — מלת הרמז לרבים ורבות קרובים, כמו אֵל, these ; ces ; diese : בא אל פרעה כי אני הִכְבַּדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אתֹתי אֵלֶּה בקרבו (שמות י א). וירדו כל עבדיך אֵלֶּה אלי והשתחוו (שם יא ח). ושמתם את דברי אֵלֶּה על לבבכם (דבר' יא יח). ויהיו דברי אֵלֶּה אשר התחננתי לפני ה' קרבים אל ה' אלהינו יומם ולילה (מ"א ח נט). אשרי עבדיך אֵלֶּה העמדים לפניך תמיד השמעים את חכמתך (שם י ח). הנה נתן ה' רוח שקר בפי כל נביאיך אֵלֶּה (שם כב כג). שובי בתולת ישראל שֻׁבִי אל עריך אֵלֶּה (ירמ' לא כא). זכרה אלהי לטוביה ולסנבלט כמעשיו אֵלֶּה (נחמ' ו יד). — ועם ה הידיעה: אחר הדברים הָאֵלֶּה היה דבר ה' אל אברם במחזה (ברא' טו א). והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הָאֵלֶּה (שם שם יז). האנשים הָאֵלֶּה שלמים הם אתנו (שם לד כא). הכר נא למי החתמת והפתלים והמטה הָאֵלֶּה (שם לח כה). סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים הָאֵלֶּה (במד' טז כו). ראו הפלתי לכם את הגוים הנשארים הָאֵלֶּה בנחלה לשבטיכם (יהוש' כג ד). וישמע שאול וכל ישראל את דברי הפלשתי הָאֵלֶּה (ש"א יז יא). ואת עשרת חרצי החלב הָאֵלֶּה (שם שם יח). אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים הָאֵלֶּה (ישע' ז ד). — ולנק': ולא תעשו מכל התועבת הָאֵלֶּה ויקרא יח כו). ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצות הָאֵלֶּה (שם כו יד). וכתב את האלת הָאֵלֶּה הכהן בספר (במד' ה כג). מה הערים הָאֵלֶּה אשר נתת לי (מ"א ט יג). כתאנים הטבות הָאֵלֶּה כן אכיר את גלות יהודה (ירמ' כד ה). העצמות הָאֵלֶּה כל בית ישראל המה (יחזק' לז יא). — וקדם השם: אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור אֵלֶּה הדברים עשיתם ולא עזבתים (ישע' מב טז). הנה אֵלֶּה רשעים ושלוי עולם השגו חיל (תהל' עג יב). וְאֵלֶּה נאדות היין אשר מלאנו חדשים והנה התבקעו וְאֵלֶּה שלמותינו ונעלינו בלו מרב הדרך (יהוש' ט יג). הנה אנכי חטאתי ואנכי העויתי וְאֵלֶּה הצאן מה עשו (ש"ב כד יז). — ונהוג זה הרבה בסגנון הסופרים: והנה נניח כל א ל ה הדברים (רלב"ע שמות טז כה).

— [1]) כך „חסר" בכל הנוסח'. וזולתי במדב"מ ה א י ל ה מלא. ונראה מפרוש הר"ש כי קרא אֵלָה, כיון שהביא הפסוק בישעי' ו כְּאֵלָה וכאלון. וכן נקוד במשנ' המנקד' (דפ' אמש"ד ופיסא), ורמב"ם בפרוש המשנה תרגם אלה בלוט. והעיר ע"ז עמנ' לֶו (שמות הצמחים סי' מד). כי לפי פי' זה של הרמבם צריך לקרא פה אַלָּה, וראיה לזה הכתיב ה ח ס ר. ע"כ. אך המלים של המקרא כתובים במשנה ובתלמוד עפי"ר „חסרים" גם אחרי צירה או חירק, ובמדב"מ הכתיב הוא אילה ולא אלה. — [2]) ובהערה שם מראה מקום לבראש' לה ד (האֵלה אשר עם שכם) והביא התרגום בוטמא.

[3]) באשורית אִלַּתְ, מ"ר אֵלַתְ. בער' אִלָהָה a).

[4]) בנקוד הבבלי הלמד בפתח חטוף נחי ולפעמים בלא דגש מלרע ואז הלמד בפתח רחב (מבוא נק' הבב' 56). וכשתבוא אלה סמוכה למלה זעירה ינוקד הלמד בפתח חטוף דגושי בסבת הדחיק כגון אלה לך (שם 109). בערבית אוּלַי אוּלַא הָוּלַא b). בארמי' אלין, הלין. גם באשו' אִלּוּת. ולא עמדו חוקרי הלשון על טיבה של מלה זו, ועכ"פ לא נתברר טעם צורה זו למספר רבים בערב' ובעבר' וטעם דגש הלמד בעבר'. ולפי דעת דלמן זה ואלה הן שתי מלות קדום' מיוחדות ליחיד ורבים כ"א ונתיחדה אח"כ זה ליחיד ואלה לרבים. ואין להכריע איזו משתי הכרות באלף היא היותר קדומה אם זו של הערב' באלף חלומה או זו של העבר, והארמ' באלף חרוקה וסגולה.

a) إِلَاهَة b) أُولَاءِ هٰؤُلَاءِ

ו א ל ה הפסוקים אינם כתובים (שם יט כה). — ב) כמו שם נושא המשפט, בלי השם שהוא רמז עליו : אם הרמוז קודם לו או אחריו : אלה (האמורים שם למעלה) היו בני בשמת (בראש' לו יג). כל אלה (המלכים הנזכרים שם) חברו אל עמק השדים (שם יד ג). אלה (נביות וקדר וכו' האמורים קדם) הם בני ישמעאל (שם כה יו). אלה הם מועדי ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וכו' (ויקרא כג ג). — ובלי הם : אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראש' ב ד). אלה (הפקודים למעלה) בני הם למשפחתם ללשנתם (שם י כ). כל אלה (הפקודים למעלה) בני יקטן (שם שם כט). ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (שמות לב ד). אלה כל (האמור למעלה) פקודי המשכן משכן העדת אשר פקד על פי משה (שם לח כא). ואלה (האמורים אח"כ) שמות בני אהרן הבכר נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר (במד' ג ב). — ונשוא המשפט : ותלד (זלפה) את אלה (האמורים למעלה). ליעקב שש עשרה נפש (בראש' מו יח). ואת אלה תשקצו מן העוף וכו' את הנשר ואת הפרס וכו'. (ויקרא יא יג). אלמנה וגרושה וחללה זנה את אלה לא יקח (שם כא יד). עורת או שבור או חרוץ או יבלת או גרב או ילפת לא תקריבו אלה לה' (שם כב כב). — ובלי שם קרוב לפניו או לאחריו, אלה במקום האנשים האלה, הדברים האלה המעשים האלה האמורים שם בענין : לו חפץ ה' להמיתנו לא לקח מידנו עלה ומנחה ולא הראנו את כל אלה (שופט' יג כג), ר"ל כל הנפלאות המספרות בפרשה שם. אלה (המעשים המספרים שם) עשו שלשת הגברים (ש"ב כג יז). הקבצו כלכם ושמעו מי בהם הגיד את אלה (ישע' מח יד). ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גלה וסורה ואלה מי גדל (שם מט כא). גם להם שפכת נסך העלית מנחה העל אלה אנחם (שם נז ו). ערי קדשך היו מדבר וכו' וכל מחמדינו היה לחרבה העל אלה תתאפק ה' (שם סד-יא). האמרים קרב אליך אל תגש בי כי קדשתיך אלה עשן באפי אש יקדת כל היום (שם סה ה). הראית אשר עשתה משבה ישראל הלכה היא על כל הר גבה ואל תחת כל עץ רענן ותזני שם ואמר אחרי עשתה כל אלה אלי תשוב (ירמ' ג ו-ז). דרכך ומעלליך עשו אלה (הצרות הנזכרות שם) לך (שם ד יח). העל אלה (כל המעשים שהוא מונה שם קודם) לוא אפקד (שם ה ט). וכי תאמרי בלבבך מדוע קראני אלה (שם יג כב). מי חכם ויבן אלה נבון וידעם (הושע יד י). הקצר רוח ה' אם אלה מעלליו (מיכה ב ז). אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי (תהל' מב ה). הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר (איוב לג כט). על אלה אני בוכיה עיני עיני ירדה מים כי רחק ממני מנחם משיב נפשי (איכה א יו). על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו (שם ה יז). — ונשנה פעמים, אלה — אלה, אלה — ואלה : ויחנו (ארם וישראל) אלה נכח אלה שבעת ימים (מ"א כ כט). ואלה יצאו מן העיר לקראתם ויהיו לישראל בתוך אלה מזה ואלה מזה (יהוש' ח כב). וישבו (עבדי יואב ועבדי דוד) אלה על הברכה מזה ואלה על הברכה מזה (ש"ב ב יג). — ובמשמ' קצתם : הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים (ישע' מט יב). אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהל' כ ח). — ועם בכל"ם : ואם לא יגאל באלה ויצא בשנת היבל (ויקר כה נד). ואם באלה לא תוסרו לי (שם כג). ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה תנגח את ארם (מ"א כב יא). בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה' (ירמ' ט כג). הבל המה (האלילים) מעשה תעתעים בעת פקדתם יאבדו לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא (שם יה-יו). ויען איוב ויאמר שמעתי כאלה רבות מנחמי עמל כלכם (איוב יו א-ב). ולאלה תטמאו וכו' לכל הבהמה אשר הוא מפרסת פרסה (ויקרא יא כד-כו) . ולאלה אמר באזני עברו בעיר אחריו והכו (יחזק' ט ה). מאלה נפרדו איי הגוים בארצתם (בראש' י ה). והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה (ויקרא ה ה). ויסף עוד בלק שלח שרים רבים ונכבדים מאלה (במד' כב יה). וארא ואין איש ומאלה ואין יועץ (ישע' מא כח). — עם מספר תבוא המלה אלה אחרי המספר : שלשה אלה בני נח (בראש' ט יט). ואם שלש אלה לא יעשה לה (שמות כא יא). ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד (ישע' מז ט). שבעה אלה עיני ה' המה (זכרי' ד י).

אלה[1]) לפי דעת קצת ·שרש מיוחד שממנו נגזר השם אֱלוֹהַּ

·אלה[2]), פעל נגזר מהשם אלוה והשתמשו בו רק בהפעיל:

—·הֶאֱלִיהַ: עשה אלוה, נתן כבוד אלוה, vergöttern, aubeten; déifier, adorer; to worship, to adore: אשר לעץ ואבן מַאֲלִיהִים (סליח' ער"ה אמת אתה).

אֱלָהּ, — אֱלֹהִים, עי' אֱלוֹהַּ.

·אֱלֹהוּת[3]), ש"נ, מ"ר אלהות־הויות, — הכח המפשט, הסגולה של האלוה, ובהעברה עצם האלה, divinity; divinité; Gottheit: אם פונה אתה אחריהם (של האלילים) אתה עושה אותם אלהות (ספרא קדושים ח). שצפה הקב"ה שעתידין אומות העולם לעשותן (את החמה והלבנה) אלוהות אמר הקב"ה מה אם מי שהן שנים מכחישין זה את זה אומות העולם עושין אותן אלהות אלו היו אחת על אחת כמה וכמה (מד"ר בראש' ו). פעמים שאין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו (שם ד). הסיעו עצמן מקדמונו של עולם אמרו (בני דור הפלגה) אי אפשינו לא בו ולא באלהותו (שם לח). אם מקבלין בניך אלהותי אני אהיה להם לאלוה (שם מו). שהצלם לא היה תופס באלהות (תוספות כתוב' לג:). טהר מחשבותי לדעת אלהותך (ר"י הלוי, יוצרי ורועי). ועד העולם לא תשתנה מֵאֱלָהוּתְךָ לא תתגנה (שיר היחוד ג). אין אֱלָהוּת כֶּאֱלָהוּתְךָ (שם ה). שאין האלהות לשם יתברך מצד היותו קדמון (רלב"ג מלח' ו יח). וכשנפטר מהעולם לא השאיר אחריו שום נברא שיורה על אלהות של הקב"ה (כתיי יתרו). משה רבינו שאין אנו מיחסין לו אלהות חלילה אבל שלמות אנושי (מלמד התלמי', קפט ב). גם בעיר גינואת כבר נשרף בשנה ההיא החכם המופלג סירביטוס בעבור שכפר באלוהות משיחם (דוד אוו, ל"ד בית לאלף ו'). — ומ"ר: ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ אנו שעובדין לאלוהות הרבה אינו דין שנירש את הארץ (תוספתא סוטה ו ט). אשר העלוך מלמד שאיוו לאלוהות הרבה (ע"ז נג:). כמה אלוהות בראו את העולם (ירוש' ברכ' ט יב ד). אמר הקב"ה לישראל לא בשביל שראיתם פנים הרבה תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה בשמים דעו שאני הוא ה' אחד (מ"ר שמות כט). עשו שהוא עובד לאלהות הרבה (שם ויקרא ד). מה אלוה הוא מאלוהות (שם שה"ש זה דודך). — וכנ': אלהותיהם (אלהויותיהם) של בבל כרעו (רשי ישע' מו א). —·חכמת האלהות, Theologie: והחלק הג' (של החכמה) קורין לה בלשון ערב אלעלם אלהי והיא חכמת האלהות (חובות הלבבות, הקדמה). קצתם הם מחכמת הטבע וקצתם מחכמת האלהות (רלב"ג, מלח' הקד'). ונשא עין אל אם החכמות רבת האוצרות ותקרא חכמת האלהות בין האומות (ר' משה ריאטי, מקדש מעט ג). שמעשי בראשית הוא חכמת הטבע ומעשה מרכבה הוא חכמת האלהות (נרבוני מו"נ פתיחה). חכמי האלהות (ישר' מקנדי' אילים, כתב זרת, ג).

·אֱלֹהִי, ·הִיי, ש"ת, לנק', ·הית, ·היית, מ"ר ·היים, ·היות, — א) שיש בו מטבע האלהות, שנוגע לאלהות, godlike, divine; divin; göttlich: וסוקראט האלהי אמר השמרו ממי שישנאהו לבבכם (רשב"ג, תקון מדות הנפש ג ב). וסוקראט האלוהי אמר בתשבחותיו ישתבח שמך האל אשר כל מפעלך כפי הראוי להיות (רמב"ע ערוגת הבשם, ציון ב 120). אמנם השמות האלהיות שהם הכחיות (ראב"ע ט' העלו'). אמר הכוזרי אבל המעלה הזאת אלהית מלאכותית אם היא נמצאת, וזה מדין הענין האלהי לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא מן הטבעי (כוזרי א מב). איך לגויה במחוגה אלהית מתוארת (כתינת עולם, ג), ר"ל של אלהים. ושלהיותו אלהי ועיוני לא הזדווג לאשה (ר"י אברבנל נח, בני יפת). ספרו (של הרמב"ם) האלהי (עלילות דבר', או"נ דף 185). ואמנם יאמרו למשלשל רפואה אלהית כי מעשה המשלשל הוא ענין אלהיי נמסר לכח הטבע (קאנון, מזכרת הרפואה, ב א). — ב) מי שעוסק בחכמת האלהות, theologian; théologien; Theologe: חכם גדול אלהי רבני (מו"נ פתיחה). כמו שאמר אחד מן האלהיים (נרבוני שם).

---

[1]) בן ריב"ג בשרשים: האלף והלמד וההא הנראה אלוה מתימן וכו'. וכן רדק. וכן פלישר (Fleischer, Klein. Schriften 1, 154), לפי הפעל אַלַהַ (a בערב', יחס לשרש אלה משמע' בקש מחסה.

[2]) בערב' אַלِהַ (b עבד אותו.

[3]) מן אֱלוֹהַּ, באשור' אִלּוּת, בערבית אִלָאהַה (c אלוּהַה, אלוּהִיַּה. בארמ' אלהותא.

(a أَلَهَ (b أَلِهَ (c إِلَاهَةٌ أُلُوهَةٌ أُلُوهِيَّةٌ

***אֱלֹהִית**, ת"נ. כמו ב"נ, מ"ר אֱלֹהִיּוֹת, — החכמה האלהית כמו חכמת האלהות: העיון בלמודיות וטבעיות ואלהיות (רלב"ג מלח׳, הקד׳). רמז אל האלהיות השמימיות והטבעיות (עמנו׳ ע). אחר לטבעיות במסלולים ישוב יבין והאלהיות אחרית העסק ובם ישלים (משה ריאטי, מקדש מעט).

***אֵלּוּ**[1], מלת הרמז לרבים ורבות, כמו אֵלֶּה: אלו הן בין הפרקים בין ברכה ראשונה לשניה (ברכ׳ ב ב). אלו ואלו (את שלפני המטה ואת שלאחרי המטה הנזכר שם) פטורים מן התפלה (שם ג א). אלו דברים שבין בית שמאי ובית הלל בסעודה (שם ח א). אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעולם הבא כבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו (פאה א א). אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח (פסח׳ ב ה). אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז (ב"מ ב א). ואלו הן שמצילין אותן בנפשם הרודף אחר חבירו וכו׳ (סנה׳ ח ז). ואלו הן הנשרפין וכו׳ ואלו הן הנהרגין הרוצח ואנשי עיר הנדחת (שם ט א). ואלו נאמנין להעיד בגודלן מה שראו בקוטנן (כתוב׳ ב י). אלו נערות שיש להן קנס (שם ג א). אלו הן החרצניים ואלו הן הזגים החרצנים אלו החיצונים והזגים אלו הפנימים (נזיר ו ב). על אלו טומאות הנזיר מגלח (שם ז ב). אלו באו בכבודם ואלו באו בניוולם (מד"ר קהלת ככל עת). וקבעו שמונת ימי חנכה אֵלּוּ להודות ולהלל לשמך הגדול (תפל׳ שמ"ע, בימי מתתיהו). — ועם ה הידיעה אחרי השם: הרי הפירות האלו נתונים לך במתנה (מע"ש ד ה). ארבעת מראות האלו מצטרפין זע"ז (נגע׳ א ג). — ובענין זה גם בלי ה ולפני השם: מכל אלו הדברים נתבאר לך (רמב"ם, זרע׳ כלא׳ ד). התכלית אשר התהוו אלו הדברים בעבורה (רלב"ג, מלח׳ א ו). שלא השיג איוב עצת ה׳ על מה הביא לו אלו היסורין (ע"ת לר׳ אהרן הקראי). למה באו לו אלו הצרות וכו׳ כל אלו המהומות (דה"י ליוסף הכהן, א ח). — אֵלּוּ בְּאֵלּוּ: אם ראית מלכיות מתגרות אלו באלו צפה לרגלו של משיח תדע שכן שהרי בימי אברהם ע"י שנתגרו המלכיות אלו באלו באה הגאולה לאברהם (מ"ר ברא׳ מב). — אֵלּוּ עִם אֵלּוּ: הן חולקין אלו עם אלו (שם שה"ב, אחת היא). — מֵאֵלּוּ: שתי חבורות שנתערבו פסחיהן וכו׳ אחד מאלו בא לו אצל אלו ואחד מאלו בא לו אצל אלו (פסחים ט י). — אֵלּוּ שֶׁ: עד שאתה מביט באלו שאוכלין ושותין (מד"ר שה"ב, כרת דודי). להטביל את אלו שעליה (רשי בילה יח.). — ועם אִי, אִי אֵלּוּ, עי׳ אִי.

אִלּוּ[1], מלת התנאי, כמו לוּ, באופן שֶׁ, נניח שֶׁ, wenn ; si ; if: וְאִלּוּ חיה אלף שנים פעמים וטובה לא ראה הלא אל מקום אחד הכל הולך (קהל׳ ו ו). וְאִלּוּ לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי (אסת׳ ז ד). הפוסק מעות לחתנו ופשט לו את הרגל תשב עד שתלבין ראשה אדמון אומר יכולה היא שתאמר אילו אני פסקתי לעצמי אשב עד שילבין ראשי עכשיו שאבא פסק עלי מה אני יכולה לעשות (כתוב׳ יג ה). המוציא שטר חוב על חבירו והלה מוציא שמכר לו את השדה אדמון אומר יכול הוא שיאמר אלו הייתי חייב לך היה לך להפרע את שלך כשמכרת לי את השדה (שם שם ה). אלו הייתי חייב לך כיצד אתה לוה ממני (שם שם ט). אמר להם נחום המדי אלו הייתם יודעים שבית המקדש עתיד ליחרב הייתם נוזרים אמרו לו לא (נזיר ה ד). אלו היה לי ג׳ עינים אלו היה לי ג׳ ידים אלו היה לי ג׳ רגלים אלו הייתי מהלך על ראשי אלו היו פני הפוכים לאחורי כמה היה נאה (ספרי האזינו שז). אילו היה יוחאי אבא קיים יכולין אתם לומר לו תן בנך להריגה (מעילה יז:). אילו לא באנו אלא לשמוע דבר זה דיינו (ברכ׳ טז.). יכולין החרטומים שיאמרו לו (לפרעה) אילו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך (מ"ר ברא׳ פט). שלא יאמרו (ישראל) אלו הזהירנו עליה (על הע"ז) פירשנו ממנה (שם דבר׳ ב). אילו ישראל עלו חומה מן הגולה לא חרב ביהמ"ק פעם שנייה (שם שה"ש, אם חומה). ואלו פינו מלא שירה כים (תפלה, נשמ׳). ואלו יללה מלא פינו אלו לדיו יהיה ימים ונמתחו גווילים כשמי מרומים וקני סופר כל עצי רתמים אין די לכתוב קצת צרותינו (רמב"ע, שבת איכה, ספרדים). — ועם מה, מה אִלּוּ: ומה אילו עבד כהן שברח ואשת כהן שמרדה על בעלה הלא אוכלין בתרומה וזה אינו אוכל (גיט׳ יב:).

---

[1]) כך הקריאה המקבלת של הספרדים, וגם האשכנזים, והתימנים, וכן במשנ׳ המנקדות, וכן בסדרי תפלה המנקדים.

[1]) מרכב מן אִם ומן לוּ.

—וְאִלּוּ במשמ' תחת אשר, während dass; tandis que, while : ספק טומאה ברה"ר ספיקו טהור ו א י ל ו ספק מים מגולין אסורין (חול' ט:).— ועם כ, כְּאִלּוּ : העושה סוכתו תחת האילן כ א י ל ו עשאה בתוך הבית (סוכ' א ב). רואין אותה כ א ל ו היא שפחה נמכרת (כתו' ג ז). האשה ששמשה את ביתה וירדה וטבלה ולא כבדה את הבית כ א ל ו לא טבלה (מקו' ח ד). הדבק בחכמים ובתלמידים ומעלה אני עליך כ א ל ו עלית למרום ונטלת ולא שעלית ונטלת בשלום אלא אפי' כ א ל ו עשית מלחמה ונטלת (ספרי, עקב פיס' מט). כל יהודי שאין עוסק בפריה ורביה כ א י ל ו שופך דמים (יבמ' סג:). כביכול ישראל נגאלים כ א ל ו הוא נגאל (מד"ר במדבר ב).—כְּילוּ : ורואין את האמצעיות כ י ל ו אינן (ירוש' כלא' ה, כט ד, הרבה פעמים). — ועם הפעל אמר אחריו, כְּאִלּוּ תאמר, במשמעת למשל, וכדומה : מורות מענינים קדומים לעולם כ א ל ו תאמר הסבה הראשונה (רלב"ג, מלח' הקד'). משאר ההשגות הנמצאות לנו כ א י ל ו תאמר התוש והדמיון והמחשבה (שם א ט). השלישי אחרי הגיעו לידיעת הקדמות רבות וידע להשתמש בהם בסדור מופתי ויוציא מהם תולדות אמתיות אשר יכחישם הדמיון כ א ל ו תאמר עמידת שני אנשים בשני קצות הכדור הארצי וראשם כנגד השמים ורגליהם על יושר הקוטר ולא יפלו (ר"י מפיס מנח' קנאות סד). דבר אמצעי בין האל לאדם כ א ל ו תאמר איזה מלאך (שם סו).— שְׁאִלּוּ : לא נתבקעו ממש אלא כל ש א י ל ו מניחן עפ"י חבית והן נתבקעות מאיליהן (פסחים מ.). רואין כל ש א י ל ו תינטל ההוט וניטלין עמו חייב (שם מה·). כל ש א י ל ו בנכסי הגר קנה בנכסי חבירו קנה כל ש א י ל ו בנכסי הגר לא קנה בנכסי חבירו לא קנה (ב"ב נז.).

*אַלְוַאי[1], מלת תה"פ של הרצון והאחול והתשוקה כמו לוּ : א ל ו א י אנו נעשין דגלים במותן (מד"ר במדב' ב). אמר לה שושבינה א ל ו א י את שומעת שהיה בעליך משבחיך וכו' אמר להם ירמיה א ל ו א י אתם שומעין מה הוא אומר עליכם (שם).

אֱלוֹהַּ[2], אֱלֹהַּ, ש"ז, מ"ר, אֱלֹהִים, סמי' אֱלֹהֵי, עם ו העטוף ועם בכל באלף נחה, ועם מ בא אחריה : כנ' אֱלֹהַי, ־הֶיךָ, ־הֵיכֶם, — העצם למעלה מן הטבע, סבת כל הסבות, יוצר הכל, מחיה ומהוה הכל, God ; Dieu ; Gott : ויטש (ישרון) אֱלוֹהַּ עשהו וינבל צור ישעתו (דבר' לב יה). יזבחו לשדים לא אֱלֹהַּ (שם שם יז). אֱלוֹהַּ מתימן יבוא וקדוש מהר פארן (חבק' ג ג). היש אֱלוֹהַּ מבלעדי ואין צור בל ידעתי (ישע' מד ח). כי מי אֱלוֹהַּ מבלעדי ה' (תהל' יח לב). מלפני אדון חולי ארץ מלפני אֱלוֹהַּ יעקב (שם קיד ז). כל אמרת אֱלוֹהַּ צרופה מגן הוא לחוסים בו (משלי ל ה). היום ההוא יהי חשך אל ידרשהו אֱלוֹהַּ ממעל (איוב ג-ד). ועל כל אֱלוֹהַּ לא יבין כי על כל יתגדל (דניאל יא לז-לח). ואתה אֱלוֹהַּ סליחות חנון ורחום (נחמ' ט יז). כי לא יוכל כל אֱלוֹהַּ כל גוי וממלכה להציל עמו מידי (דהי"ב לב יה). ועם ו, ל, לַ מַ בראש : וֶאֱלוֹהַּ לא ישים תפלה (איוב כד יב). קרא לֶאֱלוֹהַּ[1]) ויענהו (שם יב ד) כי עוד לֶאֱלוֹהַּ מלים (שם לו ב). האנוש מֵאֱלוֹהַּ יצדק אם מעשהו יטהר גבר (שם ד יז). וְלֶאֱלֹהַּ[2]) מעזים על כנו יכבד וְלֶאֱלוֹהַּ אשר לא ידעהו אבתיו (דני' יא לח). — וכנויים : זו כחו לֶאֱלֹהוֹ (חבקוק א יא). לפי שהגוים לא א ל ו ה ו של זה א ל ו ה ו של זה ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה (ספרי דבר' שנד). א"ל (אוה"ע לאברהם) מלך את עלינו נשיא את עלינו א ל ו ה את עלינו א"ל אל יחסר העולם מלכו ואל יחסר העולם א ל ו ה ו (מד"ר ברא' מב). א ל ו ה ו של חזקיה גדול מאלהיך (מד"ר אסתר פתיח' ג).

---

[1]) כמו לְוַאי, הַלְוַאי, עי' זה.

[2]) משקל אֱנוֹשׁ, הֲדוֹם, וכדומה. והעידו הקדמונים כי קראו אותו לפנים אלואה ; אמר ראב"ע וז"ל : ויוסיפו ב ק ר י א ה א ל ף פתוחה וע"כ יכתבו פתח בין האות שהוא קודם ההא ובין ההא כמו אֱלוֹהַּ גָּבוֹהַּ (צחות, קלח.).— בערבית אִלַה a), ועם אל הידיעה אללה, בארמית וסורית אֱלָהּ. ונחלקו חכמי הלשון במקור מלה זו. יש אומרים כי היה בלשון שמית הקדומה שרש א ל ה במשמעת מורא, פחד, עי' למעלה הערה לשרש אלה, ואלוה הוא דבר שיראים ממנו. וי"א כי א ל ו ה נשתרכב מן אֵל, ואחרים סברים כי היחיד אלוה יצרו המליצי' מן הרבים אלהים שהוא לפי דעתם רק הרחבה כן אֵלִים בהוספ' ה כמו אמהות לאֵם (Welh. ZDMG LV 669). — [1]) מ"ש : הלמד בסגול. אך תנך מיכאל' עפ"י חמשה כ"י לַא. — [2]) מ"ש : האלף בחטף סגול ברוב הספרים וכן חברו בפסוק ויש ספרים וְלַאלה האלף בלי נקוד בשניהם או בשוא לבדו.

---

a) إِلَه الله

ומ"ר אֱלֹהִים,

א) לאלהיות רבות: כי שם נגלו אליו הָאֱלֹהִים (בראש' לה ז). ויהי כאשר התעו אתי אֱלֹהִים מבית אבי ואמר לה (שם כ ג). ושם אֱלֹהִים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג). ויאמרו (ישראל) לי עשה לנו אֱלֹהִים אשר ילכו לפנינו (שם לב כג). כי מי גוי גדול אשר לו אֱלֹהִים קרבים אליו (דבר' ד ז). לא תלכון אחרי אֱלֹהִים אחרים (שם ו יד). וסרתם ועבדתם אֱלֹהִים אחרים והשתחויתם להם (שם יא יו). ויעבדו אֱלֹהִים וגו' אשר לא ידעום (שם כט כה). הגידו האתיות לאחור ונדעה כי אֱלֹהִים אתם (ישע' מא כג). ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אֱלֹהִים לפדות לו לעם (ש"ב ז כג). יבחר אֱלֹהִים חדשים אז לחם שערים (שופט' ה ח). היעשה לו אדם אֱלֹהִים והמה לא אֱלֹהִים (ירמ' יו כ). לכו וזעקו אל הָאֱלֹהִים אשר בחרתם בם המה יושיעו לכם בעת צרתכם (שופטים י יד). אוי לנו מי יצילנו מיד הָאֱלֹהִים האדירים האלה אלה הם הָאֱלֹהִים המכים את מצרים (ש"א ד ח). — וסמי': ויתנו אל יעקב את כל אֱלֹהֵי הנכר אשר בידם (בראש' לה ד). וילכו אחרי אלהים אחרים מֵאֱלֹהֵי העמים אשר סביבותיהם (שופט' ב יב). ההצילו אֱלֹהֵי הגוים איש את ארצו מיד מלך אשור (ישע' לו יח). — ובכנ': למה גנבת את אֱלֹהָי (בראש' לא ל). גוים וֵאלֹהָיו (ש"ב ז כג). וכל פסילי אֱלֹהֶיהָ שבר לארץ (ישע' כא ט). וֵאלֹהֵיהֶם (של הגוים) יהיו לכם למוקש (שופט' ב ג). וּבֵאלֹהֵיהֶם עשה ה' שפטים (במדב' לג ד). לא תשתחוה לֵאלֹהֵיהֶם (שמות כג כד). לא תכרת להם וְלֵאלֹהֵיהֶם ברית (שמות כג לב). וזנו בנותיו אחרי אֱלֹהֵיהֶן (שם לד יו). ויאכל העם וישתחוו לֵאלֹהֵיהֶן (במדב' כה ב). — ושבועה: כה יעשון לי אֱלֹהִים וכה יסיפו אם ישפק עפר שמרון לשעלים לכל העם אשר ברגלי (מ"א כ י). ותשלח איזבל מלאך אל אליהו לאמר כה יעשון אֱלֹהִים וכה יוספון כי כעת מחר אשים את נפשך כנפש אחד מהם (שם יט ב). — ומשל: *הך האלהים ויבהלו הכומרים (בארמ': מחי אלהיא ויבעתו כומריא. מד"ר שמות ו).

ב) להאל היחיד: בראשית ברא אֱלֹהִים את השמים ואת הארץ (בראש' א א). ויאמר אֱלֹהִים יהי אור וכו' וירא אֱלֹהִים וכו' ויבדל אֱלֹהִים, וכו' ויעש אֱלֹהִים וכו' (שם ג־ח). וְהָאֱלֹהִים נסה את אברהם ויאמר אליו (שם כב ב). כי מי כל בשר אשר שמע קול אֱלֹהִים חיים מדבר מתוך האש (דברים ה כג). אם אֱלֹהִים הוא (הבעל) ירב לו (שופט' ו לא). — ובסמי': ברוך ה' אֱלֹהֵי שם (בראש' ט כו). ה' אֱלֹהֵי השמים אשר לקחני מבית אבי (שם כד ז). אנכי האל אֱלֹהֵי אביך (שם מו ג). — ועם ו העטוף ובכלם: ואשביעך בה' אֱלֹהֵי השמים וֵאלֹהֵי הארץ (בראש' כד ג). מה המעל הזה אשר מעלתם בֵּאלֹהֵי ישראל (יהוש' כב יו). הנשבעים בשם ה' וּבֵאלֹהֵי ישראל יזכירו (ישע' מח א). וספרים כתב (סנחריב) לחרף לה' אֱלֹהֵי ישראל ולאמר עליו לאמר כֵּאלֹהֵי גויי הארצות אשר לא הצילו עמם מידי כן לא יציל אֱלֹהֵי יחזקיהו עמו מידי (דהי"ב לב יז). ויזבח זבחים לֵאלֹהֵי אביו יצחק (בראש' מו א). — ועם מ: ישא ברכה מאת ה' וצדקה מֵאֱלֹהֵי ישעו (תהל' כד ה). — ועם ה השאלה: הַאֱלֹהֵי מקרב אני וגו' ולא אֱלֹהֵי מרחק (ירמ' כג כג). — ועם כנ': ה' אֱלֹהַי אתה ארוממך (ישע' כה א). לא אוכל לעבר את פי ה' אֱלֹהָי לעשות קטנה או גדולה (במדב' כב יח). — ועם ובכלם: וֵאלֹהַי היה עזי (ישע' מט ה). ויהי ה' לי למשגב וֵאלֹהַי לצור מחסי (תהל' צד כב). הקשיבה לקול שועי מלכי וֵאלֹהָי (שם ה ג). בֵּאלֹהַי אדלג שור (ש"ב כב ל). אזמרה לֵאלֹהַי בעודי (תהל' קד לג). למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' וּמֵאֱלֹהַי משפטי יעבר (ישע' מ כז). — ונזבחה לה' אֱלֹהֵינוּ (שמות ג יח). וֵאלֹהֵינוּ בשמים כל אשר חפץ עשה (תהל' קטו ג). אנחנו מעלנו בֵּאלֹהֵינוּ (עזרא י ב). ואין צור כֵּאלֹהֵינוּ (ש"א ב ב). נלכה נזבחה לֵאלֹהֵינוּ (שמות ה ח). ונבקשה מֵאֱלֹהֵינוּ על זאת (עזר' ח כג). כי הקרה ה' אֱלֹהֶיךָ לפני (בראש' כז כ). כי בה' אֱלֹהַיִךְ פשעת (ירמ' ג יג). המלאים חמת ה' גערת אֱלֹהָיִךְ (ישע' נא כ). כה אמר אדניך ה' וֵאלֹהַיִךְ יריב עמו (שם שם כב). ואתה בֵּאלֹהֶיךָ תשוב (הושע יב ז). ויראת מֵאֱלֹהֶיךָ (ויקרא יט יד). אֱלֹהֵיכֶם וֵאלֹהֵי אביכם (בראש' מג כג). פן תכחשון בֵּאלֹהֵיכֶם (יהוש' כד כז). לכו זבחו לֵאלֹהֵיכֶם (שמות ח כא). ויחל משה את פני ה' אֱלֹהָיו (שם לב יא). ויקלל הפלשתי את דוד בֵּאלֹהָיו (ש"א יז מג). כי קדש הוא לֵאלֹהָיו (ויקרא כא ז). כי לא אלמן ישראל ויהודה מֵאלֹהָיו (ירמ' נא ה). כי מרתה בֵּאלֹהֶיהָ (הושע יד א). ויעבדו את ה' אֱלֹהֵיהֶם (שמות י ז).

ואמר אי אֱלֹהֵימוֹ (דבר' לב לז).

ג) בהשאלה, א) עצם נורא מחוץ לגדר הטבע, majestätisch. übernatürl. Wesen ; être majestueux,surnaturel; majestic,supernatural being ותאמר האשה אל שאול אֱלֹהִים ראיתי עלים מן הארץ (ש"א כח יג).—ב) שופטים, דינים, השופטים בשם ה׳ : והגישו אדניו אל הָאֱלֹהִים (שמות כא ו). אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל הָאֱלֹהִים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (שם כב ז). על כל דבר פשע על שור על חמור וכו׳ עד הָאֱלֹהִים יבא דבר שניהם אשר ירשיען אֱלֹהִים ישלם שנים לרעהו (שםשםח). אם יחטא איש לאיש ופללו אֱלֹהִים ואם לה׳ יחטא איש מי יתפלל לו (ש"א ב כה).

להשם אלהים יִחָבְרוּ שמות אחרים : א) איש אלהים, ר"ל איש עשה נפלאות, נביא, חסיד : וזאת הברכה אשר ברך משה אִישׁ הָאֱלֹהִים את בני ישראל (דבר׳ לג א). אִישׁ הָאֱלֹהִים בא אלי ומראהו כמראה מלאך האלהים נורא מאד (שופט׳ יג ו). ויבא אִישׁ אֱלֹהִים אל עלי ויאמר אליו (ש"א ב כז). ויאמר לו (הנער אל שאול) הנה נא אִישׁ אֱלֹהִים בעיר הזאת והאיש נכבד כל אשר ידבר בוא יבוא (שם ט ו). ויהי דבר האלהים אל שמעיה אִישׁ הָאֱלֹהִים (מ"א יב כב). והנה אִישׁ אֱלֹהִים בא מיהודה בדבר ה׳ אל בית אל (שם יג א). — ב) בֶּן אֱלֹהִים, בְּנֵי אֱלֹהִים, מלאך : ויראו בְנֵי הָאֱלֹהִים[1] את בנות האדם כי טבת הנה (בראשית ו ב). ויהי היום ויבאו בְּנֵי הָאֱלֹהִים להתיצב על ה׳ ויבוא גם השטן בתוכם (איוב א ו). ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בְּנֵי אֱלֹהִים (שם לח ז). — ג) בצרוף עם שמות אחרים מורה דבר שהוא מעשה אלהים ודבר מצין בגדלו, או ביפיו, או בתכונתו : הר אֱלֹהִים : הר אֱלֹהִים הר בשן הר גבננים (תהל׳ סח יו). —אֵשׁ אֱלֹהִים, ברק וכדומה : אֵשׁ אֱלֹהִים נפלה מן השמים ותבער בצאן ובנערים ותאכלם (איוב א יו).— פֶּלֶג אֱלֹהִים : פֶּלֶג אֱלֹהִים מלא מים (תהלים סה י).— חִתַּת אֱלֹהִים : ויהי חִתַּת אֱלֹהִים על הערים אשר סביבותיהם (בראש׳ לה ה).—חֶרְדַּת אֱלֹהִים : ותרגז הארץ ותהי לְחֶרְדַּת אֱלֹהִים (ש"א יד טו). — נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים : ותאמר רחל נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נפתלתי עם אחתי (בראש׳ ל ח). — והדבור : עיר גדולה לֵאלֹהִים (יונ׳ ג ג). — *הָאֱלֹהִים ! שבועה, bei Gott ; par Dieu ; by God : א"ל ה א ל ה י ם עיני ראו ולא זר (שבת קמה.). אמר רבא ה א ל ה י ם אמרה (ערוב׳ יד :). ו ה א ל ה י ם כל אותן שנים ששמש אותו תלמיד בישיבה אני שמשתי בעמידה (חול׳ כד .). (אשת רב חסדא היתה מתקשטת (במועד) לפני כלתה. ישב רב הונא בר חיננא לפני רב חסדא ואמר) לא שנו (שאשה עושת תכשיטיה במועד) אלא ילדה אבל זקנה לא א"ל (רב חסדא לרב הונא) ה א ל ה י ם ! אפילו אמך ואפילו אימא דאימך עומדת על קברה (מו"ק ט :). (מסתברא שדברי רב היו בששיבר) אבל נטל לא ו ה א ל ה י ם אמר רב אפילו נטל (סנהד׳ עב.). (אמר רבא מסתבר שדברי רב היו בשדה סתם אבל בשדה זו לא) ו ה א ל ק י ם אמר רב אפילו בשדה זו (ב"מ עז:). א"ל רב אחא בריה דרב יוסף לר"ח פת קטנית תנן או פת וקיטנית תנן א"ל ה א ל ה י ם צריכה וי"ו (ב"מ סז.). ה א ל ה י ם האמת לא תתנגד להאמת (יש"ר מקנדיה, אליס 113).

אֲבִיר יִשְׂרָאֵל, כנוי לאֵל. — אַבִּיר, הוא בעבר׳ כנוי להשור אשר נתנו לו המצרים כבוד אלהים. — אֲדוֹנָי, הוא אחד התארים של אלהים. — אַדְרַמֶּלֶךְ שם אלהי ספרוים. — אֶהְיֶה אשר אהיה, השם אשר נג"ה בו א-הים למשה. — *אַחֲדוּת ה׳, מאמיני האחדות. — *אֵין סוֹף, תאר לה׳. — *אַכְתְּרִיאֵל, כנוי לאלהות. — אֵל, אֱלוֹהַּ, אֱלֹהִים. — *אֱלָהוּת, *אֱלֹהִי, *אֱלֹקִים. — *אֵלָה, אלהות נקבה. — אֱלִיל, כנוי לאלהי השקר, פסל האלהים האלה. — *אֱלִילָה. — אָמוֹן, אלהי השמים במצרים. — אֱמוּנָה, מאמין בה׳. — *אֲפוּפֵי יִשְׂרָאֵל, שבועה במקום אלהי ישראל. — (אֶשְׁמֻן, אלהי השמש להכנענים).—אֲשֵׁרָה, עץ מקדש לאלהות אצל הכנענים.

*בּוֹרֵא, הַבּוֹרֵא, מי שברא יש מאין.—*בֵּית הַכְּנֶסֶת, שמתפללים שם לאלהים. — בֵּל, אלהי בבל. — בֶּן אֱלֹהִים. — בַּעַל, אלהי הכנענים. — בַּעַל פְּעוֹר, בַּעַל צְפוֹן.

גָּד, מְנִי, אלהי המזל להבבלים. — *גְּזֵרָה, גזרת האל. — גִּלּוּלִים, כנוי בזיון לאלהי השקר. *גֶּשֶׁם,—*מַגְשִׁימִים מי שחושבים כי אלהים הוא בעל גשם וגוף, והשם *הַגְשָׁמָה.

דָּגוֹן, אלהי הפלשתים. — *דָּת, עבודת אלהים

[1]) מ"ש : חול, וכן אשר יבאו בני אלהים בסמוך.

התורה והחקים, האמונה באלהים. — *דָּתִי, אדם דתי, שומר הדת, וכו'.

ה', כן נוהגים לכתב שם אלהים מפני יראת הכבוד שלא לכתב כל השם בפרוש.

חָסִיד, מי ששומר מצות האלהים.

יָהּ, קצור שם ה' שלקמן. — יְהֹוָה, (החדשים אחרים יַהְוֶה), שם הקדש המיוחד לאלהי ישראל. — יוֹצֵר, הַיּוֹצֵר, מי שיצר הכל.—*יִחֵד, מְיַחֵד, מְיַחֲדִים, לאמר המאמינים ב*יִחוּד ה', ר"ל שהוא יחיד ואין שני לו. — יי', כך נוהגים לכתב שם אלהים. — *יִרְאָה, *יְרֵא שָׁמַיִם, מי שירא מאלהים. — *יִרְאָה, כנוי לאלהות העכו"ם.

כֹּהֵן, מי שמכהן (עובד) במקדש האלהים. — כְּהוּנָּה. — *כִּבְיָכוֹל, מלה ישתמשו בה כשמיחסים דבר אנושי לאלהים. — כְּמוֹשׁ, אלהי מואב. — כֹּמֶר, כֹּהֵן. — *כּוֹפֵר, מי שאינו מאמין באלהים.

מִזְבֵּחַ, מקום להקריב עליו קרבנות לאלהים. מַלְאַךְ אֱלֹהִים. —*מֶלֶךְ הָעוֹלָם, תאר לאלהים. — מֹלֶךְ, אחד מאלהי כנען, העבירו לו את הילדים באש. — מִלְכֹּם, אלהי מואב. — (מָמוֹן, אלהי העשר לכנענים). — *מְמַלֵּא כָּל הָעוֹלָם, תאר לאלהים. — מִפְלֶצֶת, אלהות בצורת אבר הזכרות. — מוֹצִיא, *ממציא כל הנמצאים. — מִקְדָּשׁ, בית אלהים.

נְבוֹ, אחד אלהי בבל. — נְבוּאָה. — נָבִיא, המדבר בשם ה'. — נָזִיר, המקדיש א"ע לאלהים.

*סִבָּה רִאשׁוֹנָה, *סִבַּת כָּל הַסִּבּוֹת, תאר לאלהים. — סִינַי, ההר אשר עליו נגלה אלהים לישראל ונתן התורה.

עֶבֶד אֱלֹהִים. — *עֲבוֹדָה זָרָה. — *עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת. — עֵגֶל, הזהב שעשו בני ישראל במדבר. — *עכו"ם, ר"ת עבודת כוכבים ומזלות. — *עִלָּה רִאשׁוֹנָה, *עִלַּת כָּל הָעִלּוֹת, תאר לאלהים. — עֶלְיוֹן, תאר לאלהים. — עֲנַמֶּלֶךְ, אלהי ספרוים. — עָצָב, עֲצַבִּים, כנוי לפסלי האלילים. — עַשְׁתֹּרֶת, אלהות האהבה ופריה ורביה לכנענים. — *עַתִּיק יוֹמִין, תאר לאלהים.

פֶּסִיל, פסל, צורת אליל בעץ באבן וכדומה.

*הקב"ה, ר"ת הקדוש ברוך הוא, תאר לה'. —

קָרְבָּן, מה שמקריבים לאלהים: מנחה, עולה, שלמים, וכו'.

*רִבּוּי אֱלֹהִים, המאמינים כי יש אלהים רבים. *רַבָּנִי,—מי שעוסק בחכמ' האלהות.—רִמּוֹן, אלהי ארם.

שַׁדַּי, כנוי לאלהים.—*שְׁכִינָה, כנוי להאלהות. —*שָׁלֵם בְּתַכְלִית הַשְּׁלֵמוּת, תאר לה' — *שֵׁם, הַשֵּׁם, בָּרוּךְ הַשֵּׁם, הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, שמות הקדש. —*שֵׁם בֶּן אַרְבַּע, וכו'. — *שְׁנִיּוּת, אמונה בשתי רשויות. — *שִׁלּוּשׁ, מאמיני השלוש, הנוצרים. — *שָׁמַיִם, כנוי לאלהים. — *שִׁתּוּף, מאמיני השתוף, כמו השניות. — תּוֹרָה.— תְּפִלָּה לאלהים. — תְּרָפִים, אלהות הבית.

*אָלוּחַ[1], ת"ז, מ"ר אֲלוּחִים,—טמא, נתעב, ובהרחבת למגן שנטמא ונגעל ע"י ידים טמאות של אויב: שמ:ה מאות מגנים בערב אלוחים (ר"ה קליר, הש תהכלנה). — ולמלאך וכדומה: מה יענה מלאך צחון נתעב וְאָלוּחַ (אלי' כר שמע', אנה תעה, שחר' יוה"כ).

*אַלְוַי[2], ש"ז, — צמח טוב הריח נותן שרף ישתמשו בו לרפואה, לשלשול, וכדומה, Aloe; aloés: ומקיימין את האלווי[3] בראש הגג אבל אין משקין אותו (ירוש' שביע' ד לה:).

אֱלוּל[4], ש"ז,—שם החדש האחרון בשנה היהודית הוא החדש הששי במספר החדשים מחדש האביב'

---

[1]) מן אלח, עי"ש. ויש לפקפק אם נכון השמוש הזה בפעול במקום נאלח.

[2]) מקור השם כנראה מלשון הודית, ומשם בא לכל הלשונות.— [3]) כך גרס' ירוש' דפוס ויניציה, והוא היחיד בצורה עברית וצריך להגיה שם בירוש' ומשקין אותו ולא אותן וכמו"כ אולי אלויי, וכן הוא בהרמבם (שמיט' ויובל' א ו) בפרוש: ומקיימין האלויי בראש הגג אבל אין משקין אותו, וכן העיר רדב"ז שם שזו גרס' הירוש'.

[4]) באשור' אֻלוּל, שם החדש הששי של הבבלים, ובחלוף ו במקום ו כמו אֻדוּם בעבר' אָדם באשור'. הערת מוס ארנולד במאמרו היפה על שמות החדשים של האשורים בקבץ האמריק' JBL XI, 88. ואמר החכם הזה שם, כי פרוש שם זה אפשר ללמד מהשם מרזח שקראו הכנענים לחדש מחדשי השנה. השם הזה נמצא בהכתבת הכנענית של פיראוס (בימס ד למרזח), וכונתו משתה של אֵבֶל, כעין סעודת הבראה, שהיו עושים בסוף סדר האבלות והבכי, ורגלים לדבר כי זה השם מרזח אצל הכנענים מכון להשם אלול של הבבלי משרש אלל, כמו בעבר' ילל, והוא הבכי והמספד על תמוז, הוא ארוני, שמת בימי החרף. — בערב' [a] וסור' כמו כן.

---

a) أيلول

letzter Monat d. jüd. Jahres; dernier mois de l'année juive; last mouth of Jew. year: ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול (נחמ' ו יה). באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה (ר"ה א א). על ששה חדשים השלוחין יוצאין (להודיע את קדוש החדש) על ניסן מפני הפסח על אב מפני התענית על אלול מפני ר"ה (שם שם ג). מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר (גמ' שם יט:). — ואמר המשורר: מת אב ומת אלול ומת חמם גם נאסף תשרי ומת עכם (ר"ש הנגיד, מת אכ). אלול הנה הוא אחרון לירחים בו יפלו גם יבלו הצמחים (ראכ"ע, שמעו נא). בינך ובין היגון תנה הכוס גבול, אך בערוגה כוס שתה בימי אלול (ר"י חריזי, תחכמ' ה'). והגולות ירוצו ברהטים באלול יתנו שמי רביבים (עמנו' מחב' ט').

***אֱלוּלִי**, ת"ז, לנקב' —לית, מ"ר ליים, -ליות. — שנולד בחדש אלול: אמר שמעון בן עזאי הואיל ואילו אומרין באחד באלול ואילו אומרין באחד בתשרי האילוליים מתעשרין לעצמן (תוספתא ר"ה ו א).

***אִלּוּלֵי**[1], — א) מלת תנאי השלילה, כמו לולא, wenn nicht; si non; if not. עם שמות הגוף: חייכם אילולי אני שהמשכתיו (את החמור) ברסן של פיו היה מזיקו (מד"ר שמות כ). שאילולי היא (אמת ישראל) הייתי מחריב את עולמי (שם כראש' סו). קרא הקב"ה למלאכי השרת וא"ל רדו נשקו שפתותיהן של אלו שאילולי אלו לא קבלו תורתי ומלכותי בסיני (שם שה"ש ותכן). — ועם שם אחריו: אילולא ר' בא היה לנו להתיר עבודה זרה שלהן (ירוש' ע"ז א לט ג). אילולי רחמיו של הקב"ה ודפקום יום אחד כבר מתו כל הצאן בימי הדריינום (מד"ר כרא' עח). שאלולי הצרעת היאך הי' הקב"ה פורע מן האמוריים (שם במו' י). שלא יאמר אלולי המטה לא היה יכול לקרוע את הים (שם כא). שלא היו רוצים לירד (אל תוך הים) אילולי שבט יהודה שקפץ תחלה (שם כד). אילולי המלאך כבר היית שחוט (שם ויקרא כ). אילולי כָלב ששלף את הזיין וירץ לפניהם (לפני המרגלים) ואמר להם אם אין אתם נוטלין (אשכול) או אתם הורגים אותי או אני הורג אתכם לא היו נוטלין (שם במדבר טו). אילולי יוסף היו מצרים אובדים ברעב (שם כ). והם אומרים לפניו רבונו של עולם אילולי תורתך שנתת לנו כבר אבדונו האומות (שם א"כה, זכר עניי). ללמדך שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים (שם קהל', את הכל עשה). אילולי זכיות הרבה וכו' לא היה יכול לעמוד (פסיקתה רבתי, אחרי מות). א"ר אילולי שהחול הזה מקיף את אוקיינוס ועשוי לו סייג היה עולה אוקיינוס ומציף את כל העולם ומחריבו (שם שם פרה). — ועם מלה: שבא גבריאל וגו' ולימדו (את יוסף) שבעים לשון וכו' שאילולי כן לא היו המצריים מקבלים את יוסף לשליט עליהם (מד"ר במדבר יד). אמר לו דוד רבון העולמים לעולם אין אתה בא עלינו אלא במדת הרחמים אילולי כך לא היינו יכולים לעמד אפילו שעה אחת (פסיק' רב', בחד' השבי'). — ועם פעל עם ש בראשו: אלולי שאמר משה ליהושע בחר לנו אנשים לא היה מצטער (מכילתא כשלח, וידי משה). שכך אמרת לו (לאדם הראשון) כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואילולי שנתת לו יום אחד משלך שהוא אלף שנה היאך נזקק להעמיד תולדות (מד"ר כראש' כב). שלא תאמר אִלולי שרימה יעקב באביו לא נטל את הברכות (שם סז). ראויים היו ישראל כליה בימי המן אילולי שנסמכה דעתן על דעת הזקן (שם עו). כיון שעמד שלמה וראה שהזכיר משה שבעים ושבעה צדיקים חיים ולא הועיל כלום אילולי שהזכיר זכות שלשת האבות שהיו מתים התחיל אומר ושבח אני את המתים (שם דבר' ג). שאלולי שהיו מהולין לא היו יכולין להביט בשכינה (שם במדב' יב). אלולא שאסר הקב"ה עצמו בשבועה לא היו ישראל נגאלין לעולם (שם שה"ש, כשושנה). כבר היה העולם מתמוגג והולך אלולי שעמדו ישראל לפני הר סיני (שם רות, ויהי בימי). אילולי שנמלאת עליו רחמים כבר נהרג (שם קהלת, אי לך ארץ). אמר דוד רבון העולמים אילולי שדנת את האדם הראשון ברחמים שאכל מן האילן לא חיה אפילו שעה אחת (פסק' רב', בחד' השבי'). אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע אילולי ששיתפתה כבודך עמי ועזרתני מה אדם א' יכול לעשות כנגד ט' מלכים וחיילותיהן (תנח' בובר, לך לך יח). — ב) כמו אִלּוּ, wenn; si; if: שאילולי לא הסתיר (משה) את פניו גלה לו הקב"ה למשה מה למעלה

[1]) מרכב מן אִלּוּ-לא, וכמו לוּלֵא, לוּלֵי, עי' שם, ואח"כ בפעולת ההקש למושג ההפך אמרו לחיוב אלוּ-לוּ, ונשתנה במו"כ מפני קושי כפילת התנועה, ומפני כח ההקש של אלו-לא. ועי' אלמלא.

ומה למטה ומה שהיה ומה שעתיד להיות (מד"ר במות ג). א ל ו ל י לא חטאו במעשי העגל (שם במדב' ו). ש א ל ו ל י לא פרח ראובן במעשה בלהה היה ראוי ליטול כהונה ומלכות (שם). א ל ו ל י לא היה זוכר יפה לא היה פוסק דבריו (הלכ' פסוק' מד).

אלום, אלומים, עי' אֲלֻם, אֲלֻמִּים.

אלומה, עי' אֲלֻמָּה.

***אֲלוֹם**[1]), אָלוּם, אֶלּוּם. אִלּוּם, ש"ז, שרש החלתית, חלתית: התיאה החלתית והאלום[2]) (טבול יום א ה).

אַלּוֹן[3]), ש"ז, מ"ר אַלּוֹנִים, אַלּוֹנֵי, — א) אילן סרק גבוה, חזק, יפה, קשה העץ, Eiche; chêne; oak: ותקבר (דבורה מינקת רבקה) מתחת לבית אל תחת הָאַלּוֹן ויקרא שמו אַלּוֹן בכות (בראש' לה ח). על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו תחת אַלּוֹן ולבנה ואלה כי טוב צלה (הוש' ד יג). כגבה ארזים גבהו (של האמורי) וחסן הוא כָּאַלּוֹנִים (עמו' ב ט). אַלּוֹנִים מבשן עשו משוטיך (יחזק' כז ו). ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אַלּוֹנֵי הבשן (ישע' ב יג). הילילו אַלּוֹנֵי בשן כי ירד יער הבצור (זכר' יא ב). של שקמה ושל חרוב ושל דקל ושל סייש ושל א ל ו ן (תוספ' מנחות ט יד). — וכן קבוע השמוש בו בספרות: פירות ה א ל ו ן (אייכעלן) הוא מספוא טוב לחזירים וכו' וקליפות ה א ל ו ן יקחו לעבד בהן העורות (רפא' לימ' לינדא, ז). האלון (quercus, אייכע) הם שבעים מינים, הידוע הוא עץ ידוע הנפלא ביפיו גם בקשיו (תוס"א סינס', הצמח' רסח). —ב)*פרי ה א ל ו ן כמין אגוז, Eichel; gland; acorn: הרימון ו ה א ל ו ן והאגוז שחקקום התינוקות למוד בהם את העפר (כלי' יז טו). התקדשי לי ב א ל ו ן ברימון ובאגוז (קדוש' מז .). יעשה מזה פתילות כ א ל ו נ י ם (קאנון ג יו ד ג). — ג) דבר עשוי בצורת אלון: ראוי שיגמל (הילוד) בהדרגה לא בבת אחת ויתעסק למזון ב א י ל ו נ י ם עשויים מלחם וסוקרו (שם א ג ב, בהנהג' היונק).

*בַּלּוּט, ש"נ לאלון. — *יַתּוּשׁ, זבוב מנקר פרי האלון. — *סִדָּן, מין אלון, אלון הירק. — *עֲפָץ, כעין אגוז בולט מעלי אחד ממיני האלון, ויעשו בו דיו. — *שַׁעַם, ישתמשו בקלפתו הספוגית לפקקים.

אֵלוֹן[1]), ש"ז, כמו אֵלָה, בשמות פרטים של מקומות: אֵלוֹן מורה (בראש' יב ו), וכדומה, אֵלוֹנֵי ממרא (שם יג יח). שתו ושכרו מיין אשישי כי על הָאֵלוֹן תלו את אריסי (אמרי נועם לר' גלייגו, פורים פוריס).

****אַלּוֹנִי,** ת"ז, — מה שהוא בצורת אַלּוֹן, ר"ל הפרי של האלון, רחב למטה והולך ומצר למעלה, konisch; conique; conical: גולם א ל ו נ י [2]).

אַלּוּף[3]), א. ת"ז, לנק' אַלּוּפָה וכו', —ביתי, למוד ורגיל עם האדם ונכנע, zahm; apprivoisé; tame: ואני ככבש אַלּוּף יובל לטבוח ולא ידעתי כי עלי חשבו מחשבות (ירמ' יא יט).

ב. ש"ז, מ"ר אַלּוּפִים אַלֻּפִים, אַלּוּפֵי. — א) אדם למוד עם אחד, ידיד ומקורב לאיש, Vertrauter; Freund; ami intime; intimate friend: אל תאמינו ברע אל תבטחו בְּאַלּוּף (מיכ' ז ה). איש

---

[1]) כך נקוד במשנ' המנקד' הנדפסות, וכן לוי, יסטרוב אָלֵ־, ואולי יתר נכון אִלֵּ־ כמו תַּפּוּח, ולפי גר' רה"ג והמשנ' עם גוף פרוש הרמב"ם ומדב"ם אילום צריך לקרא אולי אִילּוּם כמו צִמּוּק, קִשּׁוּא. — [2]) כך בנוסח'. ובפרוש רה"ג באו שתי גרס' א י ל ו ם, א ל י ם, ובמשנ' עם גוף פרוש הרמבם ומדב"ם התייה והחלתית והאילום. ותרגם רה"ג שם מחרות (כך צ"ל במקום מוחרת) בטיית. ומחרות בערב' הוא: אצל אלאנגדאן, ר"ל שרש האגדן, שהוא מין חלתית. וכן בפרוש המשנה להרמב"ם: והוא אצל מן אלחלתית.

[3]) מלה עבר'. בשאר הלשונו' האחיות אינה נהוגה לשם פרטי לאילן מהאילנות. והנה תרגם יונתן בכל מקום בלוטא בליטין, והוא ב ל ו ט בערב' וכן במשמעה זו גם תרגום השבעים. וכן מד"ר בראש' יה: א ל ו נ י ם בלוטים. ואעפ"י שבר"ה כ"ג. וב"ב פ. אמרו אלונים בוטמי שהיא terebinthus ואלמונים בלוטי, הנה כבר העיר שיינהק (המשביר הערה כו), כי יש בכאן אולי ט"ס וצ"ל אֲלוֹנִים בוטמי אַלּוֹנִים בלוטי. וגם ממה שקראו א ל ו ן להפרי, שהכל מודים שהוא פרי הבלוט מוכח כי באַלּוֹן כונו אז לבלוט. וכן ר"י בן גנאח: והוא הנקרא בלשון הערבי בלוט. ע"כ. וכן לעז רש"י בב"ם קישנש שהוא chêne בצרפתית. וכן כל האחרונים. ובמשמעה זו השתמשו בה בספרות. — והסכימו רוב המדקדקים כי שרשו אלה והוא משקל פעון. אך ריב"ג סבר ששרשו אלן ומשקלו פעול.

---

[1]) עי' הערה לאַלּוֹן.

[2]) נשמט בהפתקה מראה המקום, וכמדומני נזכר בהמזכיר של ש"ש.

[3]) שרש א ל ף, עי' זה, וכן גם בערב' a). וכבר

---

a) أَلُوف

תהפכות ישלח מדון ונרגן מפריד אַלּוּף (משלי יז כח). ואתה אנוש כערכי אַלּוּפִי ומידעי (תהל' נה יד).—ג) אהוב, בעל, Ehemann, Gemahl; époux; husband: הלוא מעתה קראתי לי אבי אַלּוּף נערי אתה (ירמ' ג ד). להצילך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה העזבת אַלּוּף נעוריה (משלי ב טז-יז). — ד) שר, ראש השבט, אדון ומושל, Fürst, Haupt; chef, prince; chief: אלה אַלּוּפֵי בני עשו בני אליפז בכור עשו אַלּוּף תימן אַלּוּף אומר וכו' (בראש' לו יח). והיה כְּאַלֻּף [1]) ביהודה (זכר' ט ז). ואמרו אַלֻּפֵי [1]) יהודה בלבם (שם יב ה). — ואמר המשורר: סכלו אנשים קרואים חנם בשם שר ו א ל ו ף לו נשגבו יום לטבחה הובאו ככבש ואלוף (רמב"ע, תרשי' ח).—למד את פלוני אַלּוּף לראש, בעצמו נתן לפלוני היכולת להיות לו לאדון ומושל: ואת למדתי אתם עליך אֲלֻפִים [2]) לראש (ירמ' יג כא). — ועם הפעל הרכיב: להרכיבהו א ל ו ף לראשנו (מפו, אה"צ ח). — ה) היותר טוב, היותר חשוב, der Beste; le meilleur; the best: ל א ל ו ף שבדור למעולה [3]) שבדור (מדר' תהל' קה). —ו) תאר כבוד לאחד מראשי הישיבה בימי הגאונים [4]): מר רב אדא א ל ו ף נות עדן (תשו' הגא' הרכבי, רכט). מר ר' אלעזר א ל ו ף שבא מן אליסאנו (שם כפו). ושמא קצת הראשים או א ל ו פ י ם בתראי אסרו דברים הללו (שם רס). השאלות ששאלתם לפנינו צוינו וקראו אותם לפנינו כשיושבין לפנינו אב"ד ו א ל ו פ י ם וחכמים (תש' הגא' ליק, סי' נו). ויהי כאשר שמע נשיאנו וראשי הישיבו' ו ה א ל ו פ י ם וכל הברורים וכל מבין עם תלמיד היושבים בבבל (REJ XVI, 235). והסכמתי [עם ראשי הישיבות וא]ב בית דין ו א ל ו פ י ם וחכמים [והתרימוהו (את רסע"ג)](כתב החרם של הנשיא דוד בן זכאי על רסע"ג, זכרון להרכבי ה). כך מנהג הישיבה שיורדין תנאים לפני גאון ואב בית דין ו א ל ו פ י ה ן וכל הישיבה (בכלי הלקט, בשם רב עמרם גאון). ומרשות ראשי ישיבות ו א ל ו פ י תורה (מרבות הלל).—ז) תאר לאחד ממדרגת היחס אצל קצת גויי ארפה, Graf; comte; count: מעלה ידועה כמו א ל ו ף בזמננו זה כי הוא בלשון לעז קונדי (כ"י אכרכנל, ש"כ ע ז). א ל ו ף טולושא (י' הכהן, דה"י למלכי צרפ' יג:). את"כ שלחם המלך (את היהודים האנוסים) לארזילייא ליד ה א ל ו ף הצר הצורר שיענה אותם (גלול המור, בחקותי). — ח) ראש הקהל, אפוטרופוס על היתומים, Vormund; tuteur; guardian: וגם יבררו ה א ל ו פ י ם על היתומים (פנק' קרק' בנ"ה, אוצה"ס ד). פסקנו בין ה א ל ו פ י ם הקצינים מנהיגי ד"א יצ"ו ובין ה א ל ו פ י ם הקצינים מנהיגי מדינות ליטא יצ"ו ע"ד החילוקים וכו' (פנקס ליטא שלג). הן היות עת האסף ה א ל ו פ י ם הקצינים פרנסים ומנהיגי היהודים היושבים תחת הקיהורים יר"ה והציעו ה א ל ו פ י ם וכו' (פנקס כומכרג 15). — בכלל מיוחס, אדון ושר: וכן כתב ה א ל ו ף וכו' (תשו' מהר"י קולון קפכ). ה א ל ו ף כמוהר"ר יוסף וכו' עם ה א ל ו ף וכו מרפים (פנק' קרק' שם). בבית ה א ל ו ף גימי (מנח' קנאת, ר"י מפיסא דף ו). יורם בן אחיעזר א ל ו ף ביהודה ושר אלף (מפו, אה"צ יא). וכל בני ה א ל ו פ י ם חמדו את יפיה (שם). אך שאוני, א ל ו פ י, אם אכביר מלים (שם ז). — י) כמו אלף, בקר, גם לנק': אַלּוּפֵינוּ [1]) מסבלים (תהל' קמד יד).

אַלּוּץ, שה"פ מן אָלַץ: אם אחרי ה א ל ו ץ וההפצר הוזקקו במעשיהם (דון וידל בלמה, אגר' חשן משפט). אחרי ה א ל ו ץ הרב וההפצר העצום נדרשתי לאשר שאלני (שו"ת ר"י לאטיש דף לד).

אֱלוֹקִי, אלקי־קים וכו', במקום אלהי, מפני יראת הכבוד.

אלח [2]), — במקרא לא נשאר ממנו אלא נפעל נאלח, ובספרות המאוחרת גם הקל:

אָלַח, תֶּאֱלַח,—תִּעֵב, verabscheuen; abhorrer; abhor: מרוד וטרוד בפתלי גרש און לֶאֱלֹחַ

העיר ר"י בן קריש על הדמיון הזה.—[1]) החדשים קראים כְּאֶלֶף במשמ' שבט וכן אַלְפֵי במקום אַלֻּפֵי. ושי"ר (ע"מ ארם) פרש כאלף כמו העיר אלף (יהושע יח כח). — [2]) כך מפרשים ריב"ג רש"י ורד"ק. אך כל הכתוב הזה קשה להלמו. עכ"פ בהספרות החדשה נקבע הדבור במשמעה זו. — [3]) והעירו שם: כדתנן תקוע אלפא לשמן. — [4]) לפי דעת דר' הרכבי (בהער' לתשו' הגא') אלוף דומה לתאר ריש כלא. אך ש' פוזננסקי (REJ XLVIII 152) סובר כי זה היה תאר לחכמים מארצות נכריות.

[1]) יש קוראים אַלְפֵינוּ.— והוא עפ"י מנהג הקדום של הלשונות השמיות לא לציֵן את מין הנקבה הטבעי בסי' הנקבה (Brock. GVG. 1, 417).

[2]) אולי כמו בערב' אלח a), איתלח, נתבלבל

---

a) أَلِخَ

(מנח' כ"ר מ"ר, וולת, אדע כי, בבת תשובה). פונה לענות עני תפלתו בל לשקץ ו ל א ל ו ת (סלית' ג עי"ת, אנוש כמה ילדק).

— נפע' נאלח, נאלחו, נאלחו, — נתקלקל ונפסד, בטעמו, בריחו, ובמליצה בבחינה מוסרית, verdorben ; gâté ; corrupted : הכל סר יחדו נאלחו [1]) אין עשה טוב אין גם אחד (תהלים יד ג). הן בקדשו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו אף כי נתעב ונאלח איש שתה כמים עולה (איוב יה יה-יו). — וכן אמר המליץ: דור נ א ל ח עיניו מאד רמו, אבל להביט האמת נשעו (רמח"ע נטפי דמעות, בס' דברי חכמים). כל ימי צבאי מרמס ארעה מה חדל ומה נ א ל ח בלחי ואמאן הנחם (ידע' בדרשי, בחינ' עולם יב). נתעבתי ו נ א ל ח ת י כי מלאתי דופי ושמצה (אלי' בר שמע' סלית' לערב ר"ה, איככה אפלה). שומם אשב נ א ל ח נדלח לכל עם מרמס (יהו' נהנהרה, פזמ', מ"ל פרידלנדר, יחידה חמדה). שנוצר מטפה סרוחה נתעבת ו נ א ל ח ת ומזוהמת (מעין גנים איוב).

— הפע', האליח את פלוני, עשהו נאלח: עד הנם (ישראל) בחם אין (עמלק) להאליחם וכסוף האחם ופה בחשף נלחם (קרובו' לפורים, אורח כט).

אַלְיָה[2]), ש"נ, מ"ר אֲלָיוֹת, סמי' אַלְיוֹת. — א) הזנב העבה השמן של הכבשים, Fettschwanz ; queue grasse; fat tail: ולקחת מן האיל החלב והאליה (שמות כט כב). והקריב מזבח השלמים אשה לה' חלבו האליה תמימה לעמת העצה יסירנה (ויקרא ג ט). —*אליה וקוץ בה, משל לדבר טוב מאד שדבר צדדי קטן ממעיט טובו: (הכתוב אומר) נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו אמר רבי אחא בר חנינא א ל י ה ו ק ו ץ ב ה ל ש א ר י ת נחלתו ו ל א לכל נחלתו (ר"ה יז.). א ל י ה שמנה יש כאן וקוץ בה כלומר דבר תנחומים יש כאן אבל יש בתוכה דבר קשה (רש"י שם). — ומשל: *האוכל א ל י ה מתחבא בעליה, ר"ל האוכל מן המובחר סופו להסתתר בחדרו מפני בעלי חובותיו (בארמ' [1]) פסח' קיד.). — *כלפי אליה[2]), ר"ל לעומת האחור, לתמה על דבר שצריך להיות להפך: תנא תנא קמיה דרב נחמן שנים שהוציאו קנה של גרדי פטורין ורבי שמעון מחייב כלפי א ל י ה אלא אימא חייבין ורבי שמעון פוטר (שבת לג:). אמר מר אין לי אלא בנכרי שלא כיבשתו ואין שרוי עמך בחצר נכרי שכבשתו ושרוי עמך בחצר מניין ת"ל לא ימצא כלפי אליה אמר אביי איפוך (פסח' ה:). — ב) *הקצה התחתון הרך שבאזן, Ohrläppchen ; lobe de l'oreille ; ear-lap: מפני מה אזן כלה קשה ו א ל י ה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף א ל י ה לתוכה (כתוב' ה.).

*__אֶלְיָה__[3]), (אילייה), קינה, שירת אבל, Trauerlied ; élégie ; elegy, dirge: אמר רבי יונתן דבית גוברין ארבעה לשונות נאים שישתמש בהן העולם ואילו הן לעז לזמר, רומי לקרב, סורסי לאילייה עברי לדיבור (ירוש' מגילה א עא ב).

*__אַלְיוֹן__[4]), ש"ז, מ"ר אַלְיוֹנִים, — בֹהן, אגודל, האצבע העבה בידים וברגלים, Daumen ; pouce ; thumb: ואמר להם (נבוכדנצר להלוים על נהרות בבל) הכינו עצמיכם עד שאנו אוכלים ושותים אני מבקש שתעמדו ותקישו לפניי בכינורות שלכם כדרך

הענין, והחלב נתחמץ. — [1]) פרשו כל המפרשים במשמ' קלקול הטעם והריח והוא הכפל מן סר שפרושו נבאש: מלחא כי סרי. מנחם: פתרונו כפי ענינו נאלחו כמו נבאשו. ר"י בן גנאח: ענינו ההפסד והשנוי והוא הפוך סיר אשר חלאתה בה. רש"י (תהל'): נאלחו נהפכו לקלקול. ראב"ע: נאלחו כמו נשחתו. רק יונתן בתהלים תרגם נאלחו אתרשלו. ואולם באיוב תרגם נאלח מסאב. ורש"י שם פרש מעורבב.

[2]) בערב' אַלְיָה a), הבשר הרך בשרש הבהן והבשר הרך השמן ש" הבהן ושל הפחד. וזנב השמן של הכבשים. וכן בארמית אליתא. — [1]) מתלין במערבא דאכל אליתא טשי בעליתא. — [2]) כך גרסת הערוך ערך כלפי. ובר"ח פסח' ה: כלפליא, ופרש: כלומר דברים מהופכין הם כמו שהאליה הפוך מן הראש. ע"כ. ונראה שצריך להיות פה כלפי אליה. ובנוסח' כלפי לויא.

[3]) מן הפעל אֱלִי, עי' שם.

[4]) כן נקד לוי, קוהוט ויסטרוב, וזה נראה מהכתיב במקומות המובאים בפנים בלי י' אחרי א, וכן נראה מהשם אַלְמוֹן ולא אֶלְמוֹן. ואמרו חוקרי הלשון כי נגזר שם זה מהשם א ל י ה, וכמו בער' א ל י א ן a), מי שיש לו א ל י ה, אף כאן אליון דבר שיש לו אליה, ר"ל הבשר הרך, ועי' אֲלִיָה. — בארמ' אִלְיוֹן, ועל אליון ידיהון דימינא ועל אליון רגליהון דימינא (ת"א שמות כט כ).

---

a) أَلْيَة

a) أَلْيَان

שהייתם מקישים בבית המקדש שלכם לה' אלהיכם מסתכלים אילו באילו ואמרו לא דיינו שהחרבנו בית מקדשו בעונותינו אלא עכשיו אנו עומדים להקיש בכינורותינו לפני הגנם הזה מיד עמדו כולהם ונטלו עצה ותלו כינורותיהם בערבות שהיו שם ושלטו בנפשותם ונתנו א ל י ו נ י ידיהם לתוך פיהם ומרצצים ומקצצים אותם (פסק' רכ' ותאמר ציון, מדר' תהל' קלז, ילקוט). שכאשר נכוה מנגיעת גחלת אש נוגע ב א ל י ו ן אזנו (פלא יועץ, כויה).

אֱלִיחָה, ש"נ, מ"ר אֱלִיחוֹת, בה"פ מן אלח: יכלו לי בשבעה עשר בו ב א ל י ח ו ת (מנח' ב' מכיר, סליח' י"ז תמוז, אמרר בבכי).

אֱלִיל[1], ש"ז, מ"ר אֱלִילִים, סמי' אֱלִילֵי, — א) דבר של שוא, בטל, אפס, שאין בו ממש, Nichtigkeit : néant ; nothingness : חזון שקר וקסם ואֱלוּל[2]) ותרמות לבם המה (הנביאים) מתנבאים לכם (ירמ' יד יד). כי הנה אנכי מקים רעה בארץ הנכחדות לא יפקד הנער לא יבקש והנשברת לא ירפא וכו' הוי רֹעִי האֱלִיל[3]) עזבי הצאן חרב על זרועו ועל עין ימינו (זכר' יא יו-יז). ואולם אתם טפלי שקר רפאי אֱלִל[4]) כלכם (איוב יג ד). ואמר בן סירא: א ל י ל[5]) בעוף דברה וראש תנובות פריה (בן סירא גני' יא ג). — ופשט השמוש בדבור רופאי אליל בספרות: הרופאים אשר בפרס ר ו פ א י א ל י ל כלם כי די להיות שם רופא מהולל אם יקרא רק ספרים מעטים (ס' כלוך, פכי"פ, פרס). — ב) צורת אלהות עשויה מכסף זהב וכדומה, Götzenbild ; idole ; idol : לא תעשו לכם אֱלִילִם ופסל ומצבה לא תקימו לכם (ויקרא כו א). אל תפנו אל הָאֱלִילִם ואלהי מסכה לא תעשו לכם (שם יט ד). ותמלא ארצו אלילים למעשה ידיו ישתחוו (ישע' ב ח). ונשגב ה' לבדו ביום ההוא והאֱלִילִים כליל יחלף (שם יז-יח). — עֲבוֹדַת הָאֱלִילִים, נתינת כבוד אלהות לאלילים, idolatry ; idolâtrie ; Götzendienst : אין לך דבר שעומד בפני פקות נפש אלא ע"א (ר"ת עבודת א ל י ל י ם) וגלוי עריות ושפיכות דמים בלבד (כתוב' יט.). ועי' עבודה. — ג) בכנוי להאלהויות של המאמיני' באלהיות רבות: את ה א ל י ל פאראבראמא לא יעבדו בהיכל וכו' ואולם לשני אחיו ה א ל י ל י ם הנזכרים (וישנא ושיוא) בנו היכלות (ס' כלוך, פכי"פ הודו). עלמות מיוחדות לעבודת א ל י ל י ה ם ולדברי הכהנים ישאו א ל י ל י ה ם אותם לנשים (שם). בכל דתי עמי הקדם התהללה גם דת היונים ב א ל י ל י ם רבים ושונים וכו' זולת ראשי א ל י ל י ם ההם היו להיונים עוד א ל י ל י ם רבים במדרגה תחתונה אשר משלו בהרים ויערים שדות ואחים נהרות ויאורים (ק"ס, די"ע, היונים). — עבודת א ל י ל י ם: אמונתם (של הסינים) מבטן ע ב ו ד ת א ל י ל י ם יצאה (שם, חינה).

אֱלִילָה, כמו אֵלָה, אלהות נקבה של המאמינים באלהים רבים, Göttin ; déesse; goddess : ה א ל י ל ה המושלת על החכמות והמדעים והדבור והמליצה והשיר (ב' כלוך פכי"פ, הודו). גם בה (בבבל) קדשו כל בנות הארץ את בתולי נעוריהם ל ה א ל י ל ה מיליטה (שם). מהתחפשות והתלבשות האלילים ו ה א ל י ל ו ת בגויות היצורים (שם). מ ל י ט ה א ל י ל ת האהבה גברת התענוגים ומברכת את עובדיה בפרי בטן וכו' כי הכשדים היו רודפי זמה ויעשו כל תועבה לכבוד ה א ל י ל ה ההיא ובהיכלה (ק"ס, די"ע, בבל).

אֲלִים[1]), ת"ז, לנק' אֲלִימָה אֲלֶמֶת, מ"ר אֲלִימִים אֲלִימוֹת, אֲלֻמּוֹת, — כמו אִלֵּם שלקמן: שהיה כח ביד הבי"ד למחות ביד ה א ל י ם שלא יגבר על חבירו בכח אלמותו (לבוש, חותפ' בקרקע קע ב).

[1]) משקל אֱוִיל, כְּסִיל, שְׁחִין. והנה למשמעה א' דומה בערב' אַלָּ a) שר"ל דבר בטל. ובדבר משמע' ב' המיוחדה לעברית ואין בלשונות האחיות חבר לה נחלקו חוקרי הלשון. י"א כי נסתעפה ממשמעתו של אפס ואין, וי"א כי זהו השם אֵל בהוספ' יל להקט' וזלזול כמו שיש כיוצא בזה גם בקצת לשונות אחרות (בגרמ' Gott — Götze). — [2]) כך הקריא, והכתיב א ל ו ל, וזה ממש כמו בערב' אלאל, ותנו' הפתח נתחלפה בעבר' בתנ' חולם כנהוג. — [3]) אולי האֱוִיל, כמו בפסוק הקדם. — [4]) נמסר: חסר. והוא כפל מן טפלי שקר, וטפלי במשמעת טפילת דבר על הגוף וכדומה עי' ערך טפל. רסע"ג תרגם אלמתאל, ר"ל רופאי שוא והבל, ובמשמ' זו שאר המפרשים הקדמונים והחדשים, ואעפי"כ יותר מסתבר שפרושו האמתי הוא כפרוש התלמוד מלשון א ל ל שלקמן. — [5]) בתרגום היוני מיקרא, ר"ל קטן, בסור' שיטא, ר"ל בזוי.

a) ألَّ

[1]) מן אלם, עי' שם. בארמ' אֲלִימָא.

*אֲלִיָּת[1]), אֲלִית, ש"נ, מ"ר אֲלִיּוֹת, — אשה שאומנתה היא ל א ל ו ת, לקונן על מת וכדומה, מקוננת, Klagefrau ; pleureuse ; wailing-woman : ר"י אומר האירוס טמא מושב מפני ש ה א ל י י ת[2]) יושבת עליו (כל׳ יה ו). והמרכוף של זמר ורכיעית של א ל י י ת[2]) (שם יו ו).

*אֲלִיתָה[3]), ש"נ, מ"ר אליתות, — חתיכת עץ דקה, סתקנת להאחיז בה האש ולהבעיר בה גם גזרי העץ הגסים בכירה וכדומה, Brennspan ; bûchette ; kindling : וריוח היה בין הגיזרין שהיו מציתין את ה א ל י ת א[4]) משם (תמי׳ כ ד). לימד על הצתת א ל י ת א שלא תהא אלא בכהן כשר (יומא כד :). ירד (הכהן) והצית את האש ב א ל י ת ו ת (פרה ג ט).

אל"כ. ר"ת אם לא כן.

אֲלַכְסוֹן[5]) — א) ש"נ, קו נטוי, לא נצב ולא משכב, schräge Linie; ligne oblique ; obl. line : ועל כלם הוא נותן ממטה למעלה חוץ מזה שהיתה לפניו כנגדו א ל כ ס ו ן (תוספתא יוה"כ ד א). המעביר ד"א בר"ה אינו חייב עד שמעביר הן ו א ל כ ס ו נ ן (עירו נא.). — ועם ב, תה"פ : מבוי שצירו אחד ארוך וצידו אחד קצר פחות מארבע אמות מניח את הקורה ב א ל כ ס ו ן (שם ח :). — ועם כנ׳ : לא אמרן אלא שאין ב א ל כ ס ו נ ו יתר מעשר אבל יש ב א ל כ ס ו נ ו יתר מעשר דברי הכל אינו מניח (שם). בתפרן (של התפלים) ו ב א ל כ ס ו נ ן (מגי׳ כד :).—ב) בפרט קטר, והוא קו עובר דרך מרכז העיגול וחותכו לשני חצאים שוים, והקו המחבר שתי זויות המרבע ומחלקו לשני משלשים, Diagonale ; Hypotenuse : ובלבד שלא ירבה יותר ממדת העיר כ א ל כ ס ו נ ה[1]) (עירובי׳ נט.). ואם הציב השפופרת משופעת בשיפוע א ל כ ס ו ן של מרבע אין צופה ממי׳ אלא כמדת אותו א ל כ ס ו ן וכו׳ כשיעור שיפוע א ל כ ס ו ן שבין שני הצלעות (תקו׳ גא׳ הרכבי, פיד). כשאתה מודד א ל כ ס ו ן שלהם (של הריבועים) אתה מוצא לכל אמה שבריבוע תוספת שני חומשים וכו׳ ודבר עגול כל רחבו שוה כ א ל כ ס ו נ ו (רמ"י סוכ׳ ח.). שמא הראשון מקרן א ל כ ס ו ן העיר מדד (רמכם שבת כח יח). א ל כ ס ו ן הוא קו נוטה מן היושר ועובר על רוחב העיגול או הריבוע או זולתו (אלחריזי, מו"נ פרוש המלי׳ הזרות).—וכן יאמרו הפלסופים שהמציא מרובע ש א ל כ ס ו נ ו בצלעו וכו׳ כל אלו מכת הנמנע (ר"ש אבן תבון, מו"נ ג יה). שיתר זוית הנצבת הוא א ל כ ס ו ן העגול (גלת ישראל, יס"ע א). ואם הזוית היא נצבת אז נתיחד ל י ת ר ה שם לעצמו וקראוהו א ל כ ס ו ן (כליל החשבון, ה ג). הקו העובר על פני כל העגול דרך המרכז וכו׳ נקרא א ל כ ס ו ן העגול (חז"ס, יסו׳ חכמ׳ השע׳ מדידה א ו). והצלע בד ממנו (מן המשולש נצב הזוית) המקביל ממול זוית הנצבת נקרא אז בשם א ל כ ס ו ן (שם כ עו).— ומ"ר : וחלוק אותם ל א ל כ ס ו נ י ם (תוספות סכה ת. בד"ה כל אמתא). — חצי אלכסון, — קו מחבר המרכז עם נקודה מנקודות העגול, Radius ; rayon : דע שיתר שתות העגולה הוא שוה ל ח צ י א ל כ ס ו נ ו (ילת׳ ישראלי, יס"ע א). ותרשם על מרכזו עגול שאלכסונו ח צ י א ל כ ס ו ן הגדול (יס"ר מקנדיה, מעין חתום). — ג) תה"פ : מטה שגרד בה

---

[1]) נקוד לוי, קוה, יסטרוב, שי"פ, ובמשנ׳ מנק׳ נדפ׳ אֲלִית, אֲלִיַּית ואֲלִית, משק׳ קצת שמות פרט׳ בְּשְׂמַת וכו׳ וקצת שמות מפשט׳ שפעת, נחלת, עזֻרת, אעפ"י שבקצתם יש מפקפקים באמתת צורה זו, והשם קָאַת שג"כ ־ת בסופו. אעפי"כ נראה שהשם אֲלִית נולדה מלשון ארמית אֲלִיתָא (ת"י ירמ׳ ט יו), וקבל קצת צורה עברית ע"י נפילת א האחרונה, ואולם נשארה בצורתה הארמ׳ העקרית. — [2]) כך בשתי י י ברוב הדפוס׳ וכן בערוך רוב כ"י (עי׳ עה"ש) . ובמשנה עם גוף פרוש הרמב"ם בפעם הראשנה א ל י ת והשנ׳ א ל י י ת. וכן במשנ׳ מנק׳ אמשד׳ דפוס מנשה בן ישראל. ובמר"ם הראשונה אליית והשניה אלית.

[3]) מקור השם לא נתברר. הערוך ששאב מדברי רה"ג ; אמר וז"ל : פי׳ עצים קטנים להלהיב בהם עצי המערכה כדכתיב משני זנבות האודים העשנים האלה ואליה הוא זנב ובאותם הזנבים הקטנים שהן אליתות מציתין את האור בעצים גדולים. ע"כ. וכן לוי, וקוהוט, ויסטרוב, ואעפי"כ אין זה מתקבל על הדעת, מפני ש א ל י ה היא זנב גדול, שמן, ולדבר דק השתמשו רק בשם זנב, וסמך לדבר כזנב הלטאה. — [4]) כך ה בסוף במשנה שבגמ׳, ובמדב"מ ובמשנ׳ שבמשנ׳ אליתא.

[5]) מלשון יונית לוכסון λοξὸν וכמו אַדְרְכוֹן. ולפי דעת ריב"ג נהוג משקל אַפְעלוֹן גם בעִבר׳ הקדום׳ ועי׳ ארמון. ונשתנתה בפי היהודים קול החולם לפני כם לקול פתח (ע׳ קרוים, מלים שאול׳).

[1]) כך בנוסח׳ ובכ"י וס׳ העתים ועוד : ואלכסונה (ד"ס). — וכלל חשבוני, בארמית : כל אמתא ברבוע אמתא ותרי חומשי כ א ל כ ס ו נ א (סוכ׳ ח.), — כל אמה ברבוע אמה ושני חומשים באלכסון.

שני לשונות אלכסון או שתי כרעיים אלכסון או שגרד בה טפח על טפח אלכסון (תוספתא כלי' ב"מ ח ה). ועי' קרנזיל.

אֱלָל, א) עי' אֱלִיל. — ב) עי' אִלֵּל.

***אִלָּל**[1], ס"ז, — א) גיד הצואר והשדרה וכו' רחב, לבן, קשה, tendon ; Sehne : העור והרוטב והקיפה והאלל והעצמות והגידין והקרנים והטלפים מצטרפין לטמא טומאת אוכלין אבל לא טומאת נבלות וכו' ר' יהודה אומר האלל המכונס אם יש בו כזית במקום אחד חייב עליו (חול' ט ח'). השוחט את הזבח לאכול כזית מן העור מן הרוטב מן הקפה מן האלל מן העצמות מן הגידין מן הטלפים מן הקרנים (זבח' ג 7). ובבהמה העור והרוטב והקיפה והאלל והעצמות והגידים והקרנים והטלפים (טהר' א 7). אילו לא מפגלין ולא מתפגלין העצמות והגידין והקרניים

---

[1]) דוד מהתפוחים בצ"ד, ובמשנ' מנקדו' של אמש"ד (ת"ו) ושל מנטובה (תקלח) ושל פיסה (תקסח) ושל ברלין (תקצג), מנקד אִלָּל, משקל בָּשָׂר, וכן בסליחה של ר' שמואל איה אלהיך: רופאי אלל חרוז עם מהולל ואתפלל (צונץ לי"ג, ג"ס 407) וכן שי"ר בערך מלים סבר שהמלה היתה נקראת אָלָל או אִלֵּל ע"מ חָלָל. בוקשד' וכשת' אֱלָל, לוי נקד אֵלֶל או אִלֵּל. קוה' אִלֵּל. יסטרוב רש"י פין ודלמן אִלָּל. והנה כבר בימי בעלי המשנה בעצמה לא היה ידוע לנכון פרוש מלה זו ונחלקו בו ר' יוחנן וריש לקיש (בגמ' חולין קכא:): מאי אלל ר' יוחנן אמר מרטקא (כך בנוסח', ובפרוש רה"ג לכלים מורטקא, ובערו' מדרקא ומרדקא), ר"ל אמר בשר שפלטתו סכין. והקשו שם: מיתיבי ואולם אתם טופלי שקר רופאי אליל כלכם בשלמא למ"ד מרטקא היינו דלאו בר רפואה הוא אלא למ"ד בשר שפלטתו סכין בר רפואה הוא? ותרץ: באלל דקרא דכ"ע לא פליגי כי פליגי באלל דמתני'. וחזר והקשה: ת"ש ר' יהודה אומר האלל המכונס אם יש כזית במקום אחד חייבין עליו ואמר רב הונא והוא שכנסו בשלמא למ"ד בשר שפלטתו סכין היינו דכי איכא כזית מיחייב אלא למ"ד מרטקא כי איכא כזית מאי הוי עץ בעלמא הוא? ותרץ: אליבא דר' יהודא לא פליגי (ופירש"י: באלל דר' יהוד' לא פליגי דודאי ר' יהודה אבשר שפלטתו סכין קאי ור' יוחנן נמי מודי דבשר שפלטתו סכין אקרי אלל) כי פליגי אליבא דרבנן (ר"ל: ר' יוחנן סבר שרבנן דברו על אלל מרטקא כמו במקרא, ור"ל סבר שרבנן דברו על אלל בשר שפלטתו סכין). היוצא מזה הוא, כי בימי ר"י ור"ל היתה קבלה כללית ומסכמת כי אֱלִיל שבמקרא הוא מרטקא, ושר' יהודה השתמש במלה זו במשמעת בשר שפלטתו סכין. ולא נחלקו אלא באיזו משמעה השתמש במלה זו תנא קמא של משנה חולין הנ"ל. ודבר מצוי הוא בכל הלשונות שתשמש מלה אחת בשתי משמעות אפילו במקום שיש חשש טעות, ואולי נתחלפה משמעת מלה זו במשך הזמן שבין ימי המקרא ובין ימי ר' יהודה. כלל הדבר, יש לנו עדות נאמנה כי היתה להשם אֱלִיל משמעת מרטקא או מודרקא, ושעכ"פ ר' יהודה השתמש בהשם אלל (הקריאה האמתית מספקת) במשמעה של בשר שפלטתו סכין. והנה לו ידענו לנכון פרוש מרטקא או מודרקא ופרוש בשר שפלטתו סכין כי אז לא היה עוד ספק במשמעת מלת אלל ואלל. אך יש ספק בדבר, יען רק בבשר שפלטתו סכין הסכימו המפרשי' כי הוא: כשמפשיטין את הבהמות פעמים שהסכין פולט מן הבשר אצל העור (לשון רש"י חול' שם), והוא: שיורי הבשר המתדבקים בעור בשעת הפשט (לשון פרוש הרמבם למשנה זבח' ג 7). וכן ביד החזקה הלכ' פסולי המוקדש': והבשר שפולטתו הסכין בשעת הפשט וישאר מודבק בעור והוא הנקרא אלל, ואעפ"י שדעתי מהססת גם בזה, עכ"פ כל המפרשים מפרשים כך. אבל במרטקא או מודרקא יש חלוקי דעות. הערוך הביא בשם רבנו חננאל פרוש מורדקא בשר מת, והסכים לזה ר"ת בתוס' חולין שם ד"ה מרטקא. ורש"י פרש: מרטקא גיד השדרה והצואר והוא רחב ולבן וקשה מאד. ור"ש אבן תבון בתרגום המורה פרש מורטקא סחוס, והנה, אעפ"י שבכלל בפירוש משמעת המלים של התלמוד רבנו חננאל הוא אחד מהיותר בני סמך, מפני שהוא קבל מרבותיו הגאונים שבקרבם עוד נשמרה המסורה החיה של הלשון, ודעתו מכרעת נגד דעת רש"י אפילו במקום שגם הוא קבל מרבותיו, מפני שבצרפת ואשכנז לא היתה קבלה נמשכת חיה כמו בבבל, — אעפי"כ במקום הזה כמו בקצת מקומות אחרים נראה כי ר"ת פרש עפ"י הסברה ולא בקבלה. ובאמת רה"ג בפרושו לטהרות (א 7) פרש אלל מוטרקא בלשון רבנן, אך לא פרש מה זה מוטרקא. והסברה מכרעת יותר לפרושו של רש"י, שקבל אולי מרבותיו והיא אולי אחת מהקבלות האמתיות שנשמרו בקרב רבני צרפת ואשכנז, או שראה בשכלו החד והצלול, כי הכונה בזה לאחד מהדברים הנמצאים תמיד בגוף החי כמו העצמות והגידים הקרנים והטלפים וכו' המנויים שם. וראיה לזה מה שאמרו בגמ' חולין שם שמרטקא עץ בעלמא הוא, שזה נאות לגיד הקשה ולא לבשר מת. וכן מה שאמרו (מעילה ז:) האי אלל כיון דלית ביה ממשא לא קיבל טומאה, לא יאות לבשר מת. ומה שהקשו תוספ' חולין שם על פרוש רשי מגמ' זבח' שהזכיר שם אלל בעוף, ובעוף אין גידים קשים? כבר פרש רש"י שם כי אלל של עוף הוא רך. ובדבר מקור המלה מרטקא ומורדקא ודעת לוי ופלישר וכו' עי' כל זה בערכים הללו. וגם שי"ר בערך מלים מכריע יותר לפרש מרטקא כפרוש רש"י.

והטלפיים וצמר שבראש כבשים ושער שבזקן תיישים ביצי תורין ומוראות העוף והעור והאבר ו ה א ל ל והשליל והשליא (תוספתא זבח' ג ט). בנבלתו ולא ה א ל ל המפוזר (ספרא במי' י). פיגל ב א ל ל נתפגלה מוראה במוראה לא נתפגל א ל ל (זבח' לה .). — ב) שיורי הבשר שחותך הסכין מן הבהמה בשעת הפשט העור ונשאר דבק בעור : והבשר שפולטתו הסכין בשעת הפשט וישאר מודבק בעור והוא הנקרא א ל ל (רמבם הלכ' פסולי המוקדשים יד ז).

*אִלֵּל[1]), פ"י, עם אחרי, — דרש וחקר ובקש לדעת, nachsuchen, forschen ; épier, s'enquérir ; look for, inquire : אמר לו הקב"ה (למשה) אחר דברי תורה א י ל ל ת חייך שאין אני מקפח שכרך הריני משרה עליך רוח הקדש (מד"ר שה"ש א, וכס קהלת א). משם מ א ל ל את השנה אם טובה ואם רעה (פסיקת' רבה מז) . משם היה מ-א ל ל ומרגל אוכל של כל השנה כולה (תנחו' אחרי ד). — עי' חִפֵּשׂ, רָאָה, רִגֵּל.

אַלְלַי[2]), -לָי, — מלת קריאה לצער ויגון, עפי"ר עם לי אחריה, woe ; malheur ; wehe : אַלְלַי[3]) לי כי הייתי כאספי קיץ כעללת בציר אין אשכול לאכל בכורה אותה נפשי (מיכה ז א). אם רשעתי אַלְלַי לי וצדקתי לא אשא ראשי (איוב י יה). — ועם עָלֶיךָ: א"ל (הקסר להילד) וכי יש אלוה לעולם א"ל (הילד להקסר) א ל ל י עליך קיסר וכי עולם של הפקר ראית (מד"ר איכה, על אלה אני בוכיה). א"ל התינוק א ל ל י עליך קיסר על הדברים שאתה אומר לי (תד"א כט). להרג בחורים ושחיטת כשרים א ל ל י לי אויה לי (שחר' ת"ב ספרדים, לשכינה עלתה). שר המליצה א ל ל י נעדר מי יקונן עוד ומי ישיר כי אם בלי תואר ובלי הדר (הוספ' למתק שפת' עו).

א.אלם[1]), ממנו א.אִלֵּם.

א.אִלֵּם[2]), ש"ז, מ"ר אִלְּמִים, נק' אִלֶּמֶת (ואלמית עי' זה) מ"ר אִלְּמוֹת, — א) בעל מום שאין לו סגולת חדבור, dumb ; muet ; stumm : מי שם פה לאדם או מי ישום אִלֵּם או חרש או פקח או עור (שמות ד יא). או ידלג כאיל פסח ותרן לשון אִלֵּם כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה (ישע' לה ו). ואני כחרש לא אשמע וּכְאִלֵּם לא יפתח פיו (תהלים לח יד). פתח פיך לְאִלֵּם (משלי לא ח). — ומ"ר : צפו עורים כלם לא ידעו כלם כלבים אִלְּמִים לא יוכלו לנבח (ישע' נו י). למלך שבנה פלטין והושיב בה דיורים א י ל מ י ם והיו משכימים ושואלים בשלומו של מלך ברמיזה ובאצב' ובמנוולי' (מ"ר ברא' כח). — ולנקבה *אִלֶּמֶת : אלם ו א ל מ ת שחלצו חליצתן

אעפ"י שהשם אלל הוא מפרש בשר מת. ומה שאמרו גם כי מרטקא לאו בר רפואה היא, יש להביא סמך לדבר לפי פרוש רש"י, כי ידוע שהרופאים הקדמונים חשבו שהפצע של הגיד הנשה אשר קראו גידו של א כ י ל ו ס, tendon d' Achille, אינו נרפא. וגם פרושו של ר"ש בן תבון שהכונה באלל היא לתסחוסים ג"כ נאות לפי הענין, ואולי הסחוס הוא רק של האזן והאף והאלל ומודרקא של העצמות, ואולי חשבו אז גם על אחת ממחלות הסחוסים שאינה נרפאת.

[1]) בארמ' רִגֵּל : לְאַלָּלָא ית ארעא (ת"א, במדב' יד לח).

[2]) סוף של קצת מלות הטעם, כמו אימתַי אולַין באשורית אללו. וסבר קניג כי זו מלה קדומ' נולדה להלשון למושג של קריאת צער, ולא נסתעפה מפעל, ואדרבה ממנה אולי נסתעף פעל אַלָּ a) בערב' לאנחה וכדומה, ויילל בעבר'. — [3]) נמסר : ל' בטעם מלעיל. וכן באיוב י יה : חד מלעיל. וכן רד"ק פה : מלעיל הטעם באלף אם רשעתי אללי לי מלרע הטעם בלמד. וכן מ"ש פה : ב' דין בטעם לעיל וחד בטעם לרע אם רשעתי אללי לי. והזכירו אולסה' וקניג חלוף זה, ולא מצאו לו יסוד, כי בשני המקומות בא אללי לפני מלה קטנה לי, ובשניהם בנגינה משרתת. ואולי טעם החלוף הוא מ ק ו ם אַלְלַי בהמאמר, פה בתחלתו ובאיו' באמצעו, ואולי בתחלת הדבור היו העברים מטעימים את ההברה הראשנה ובאמצע ובסוף דבור היו מטעימים הברה האחרונה. ויש חלופים במלעיל ומלרע דומים קצת לזה בלשון ערבית המדברת, והזכירם שפיטה דל"ע ההמונית של מצרים בפרק על הנגינה.

[1]) שרש שמי. באשור' ישנן מלים אחדות מזה השרש אך לא נתבררה היטב משמעתן, ועכ"פ אין קרבה בינהן ובין מלי השרש הזה בשאר הלשונות. בערב' משמש שרש זה בשמ' צער וכאב. בארמית במשמ' חזק, וגם כמו בעבר'. בסור' במשמ' כעם וקצף.

[2]) מלה עברית וארמית ולא נתברר מקורו. יש גוזרים זה מן מ א ל מ י ם אלמים, ואִלֵּם ר"ל מי שלשונו קשורה, וזה רחק. ולשון ערבית השתמשת למושג זה בהמלים אבכם ואחרש a).

---

a) أَلَّ

a) أَبْكَمُ أَخْرَسُ

כשרה (יבמות קד:). באלמת וגידמת (חול' עט.). נעשית כיונה אילמת (סוט' י:). ואמרת האשה ולא אלמת (מד"ר במדב' ט). — ובהשאלה. אות אלמת: שאר האותיות שאמר שהן אלמות וחרשות שוכנות (ר' נסים פיר' יצירה, קונטר' המכס' דוקס). והם (יהו) אותיות המבטא שבהם נהגים שאר האותיות האלמות (ר"י ישראלי, פיר' יצירה, כס). — יקו אִלֵּם: וכן קוים אין תכלית לסופו מדבר ואלם וגלוי (מסה ריאטי, מקד' מעט ג). — ישם להנים העב בהכנור, עי' קו. — רקוד אלם, עי' רקוד.

אֵלֶם[1], ש"ז, — המום של האִלֵּם, ובמליצה ההתאפקות מ־דבר, Stummheit; mutisme; dumbness: למנצח על יונת אֵלֶם[2] רחקים (תהל' נו א). האמנם אֵלֶם[3] צדק תדברון (שם נח ב). — ואמר הפיטן: אֵלֶם פיהו יה צדק (ר"י בן יוסי, בשופרות). יה רם וגאה הקריבה אֵלֶם רחוק אליו אמרת ובכן קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת (תהכ' לפ' ויר'). — ואמר המשורר: יונת אֵלֶם צבי לחשך (ר"י הלוי), והוא כנוי לאֻמת ישראל. — וכנ': הרבו גבוהות לענות יום אלמו (ר"ל האלם שלו) אך נאלמו עמו (רמב"ע, דברי חכמים סג).

אָלַם, הקל אינו נהוג.

— נפעל נֶאֱלַם, הֵאָלֵם, תֵּאָלֵם, — נעשה אִלֵּם, או כמו אִלֵּם, חדל מדבר, לא יכול לדבר, stumm werden; devenir muet; become dumb: ולשונך אדביק אל חכך וְנֶאֱלַמְתָּ ולא תהיה להם לאיש מוכיח (יחז' ג כו). ויפתח פי ולא נֶאֱלַמְתִּי עוד (שם לג כב). נֶאֱלַמְתִּי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר (תהל' לט ג). ביום ההוא יפתח פיך את הפליט ותדבר ולא תֵאָלֵם עוד (יחזק' כד כז). תֵּאָלַמְנָה שפתי שקר הדברות על צדיק עתק (תהל' לא יט). — וכינ' נֶאֱלַם נֶאֱלָמָה: נגש והוא נענה ולא יפתח פיו כשה לטבח יובל וכרחל לפני גוזיה נֶאֱלָמָה[1] (ישע' נג ז). — ואמרים יֵאָלֵם כדג: כן דרך כל דודים יסדרו בפיהם צפצוף דרור ולבסוף יאלמו כדגים (ר"ע פרנסים, בסכת חתן וכלה מתק שפתים קה).

— פע' אִלֵּם, פ"י, — עשהו אִלֵּם, ובהשאלה השתיק, schweigen machen; faire taire; make silent: ודמות הלשון הנלעג כדמות כנור אשר רעו יתריו טוב לו לאלם מנגן שיריו (מנחס, פתיחה). לְאַלֵּם מלשינים (יוצ' יוה"כ, מי יתנה).

— הפעיל, הֶאֱלִים, — כמו אִלֵּם: וכי תחסם פי ברוח קדים ותאלים את לשוני בהבלי מהתלות (מנחם בן סרוק, מכתב לר' חסדאי). תובעי חפצם שפתם תפתח אל תַּאֲלִימֵם, אל יהיו מוכשלים לפניך כבוערים להגלימם (כליח' שחר' יוה"כ, אנא תטה). — ובווי האלם: הָאָלֵם מלשני והגבר סניגור (סליחה ב' עי"ת אנחנו החמר).

— התפ', נתפ' נִתְאַלֵּם, — כמו נאלם: אשרי מי ששמע חרפתו ומתאלם (תב' גאו' קדמ' דוד קסב מב.). ונתאלם כפגר מת (ר"ש מולכו, כדה"י למלו"ע לר"י הכהן). או יתחרש או יתאלם מן הרוח ההוא (ס' רזיאל אמש"ד, דף י.).

ב. אלם[2], ממנו ב. אִלֵּם, אֲלֻם, אֲלֻמָּה.

ב. אָלַם, אינו נהוג.

ב. אִלֵּם, פ"י, — עשה אֲלֻמִּים Garben binden; faire des gerbes; bind into sheaves: והנה אנחנו מְאַלְּמִים אלמים בתוך השדה והנה קמה אלמתי וגם נצבה (בראש' לז ז).

[1]) משקל אֵבֶל, חֵפֶשׂ וכיוצא בהם. ואעפ"י שיש ספק באמתת מציאות המלה בצורה זו לפנים, עי' הערה לקמן, אעפי"כ הואיל וכבר השתמשו בה הפיטנים והמשוררים, בנראה מהמשלים המובאים לקמן, יש לה זכות מלה בלשוננו. — [2]) היתר מסתבר כדעת החדשים שזה שם כלי מכלי הנגינה, ואולי יש פה שבוש. אך הקדמונים, בעלי התלמ' והתרגום, רש"י ורדק ועוד, מפרשים אֵלֶם במשמ' שם משפט, כמו אֲלֻמּוֹת. רק רסע"ג פרש אלם קהל, מלשון מאלמים אלומים, ותרגם ג'מעא. וריב"ג פקפק ויפרש אלם זה מלשון אלמון והוא ארמון. — [3]) גם פה נראים דברי הסוברים (הרמבן והחדשים) כי צריך לקרא אֵלִים. אך תלמו' ותרגום ורשי מפרשים במשמ' אלמות, ורסע"ג פרש גם אלם זה קהל, וכן ריב"ג.

[1]) כך א חטף סגול בתנך מיכאלי ודומי. וכבר העיד מ"ש בפרוש: בדפוסים ישנים וספרים כ"י האלף בחטף סגול וכן נקוד בשרשים ובעל הלשון. ע"כ. וברוב ספרי הדפוס וגם תנך קיט' נָאֳ־. בקצת נוסחאות מלרע, וכך נכון, רק רדק כתב שהוא מלעיל והוא פעל עבר.
[2]) לפי דעת רוב חוקרי הלשון משמעתו העקרית של שרש זה היתה קשר, וחבר לו בערבית לם a) (למם), שמשמעתו הוא קבץ ואגר יחד דברים מפוזרים. ונתייחד בעברית לקשירת השבלים יחד.

a) لَمّ

אלם[1]), ס"ז, מ"ר אלמים. —אגדת שבלים שנקצרו, כמו אלמה: והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה (ברא' לז ז).

ג.*אלם[2]), ממנו *אלים, *אלם, ב.*אלם. *האלים, *אלם, *אלמות. ואולי *אלמא,

***אלם**[3]), ס"ז, מ"ר אלמים,—תקיף בדעתו ושאינו ירא מפני איש, שאי אפשר להכריחו לעשות דבר שאינו רוצה, mächtig; puissant; powerful: אם הגוי אלם שיאמר זו הבהמה מכרת לי וישראל אינו יכול לדחותו לבהמה אחרת (ערוך, ער' רס). לגדור פרצות הדת ולחזק הבדק או לקנוס אלם (רמב"ם סנהד' כד ו). היתה יד העכום תקיפה ובעל דינו אלם ואינו יכול להוציא ממנו בדייני ישראל (שם כו ז). סתם גוי אינו אלם ויכול לכופו לדין רמב"ן תש' עט). הוציא (האפטרופוס) הוצאות ושוחדות כדי שלא יבוא הממון ליד קרוב אלם שהיה משתדל בעש"ג (ר"י בן לב, ח"ב כז). רשאין בי"ד בכל עיר ועיר לרדות ולייסר בכל מיני רדויין ונדויין המסרב על תקנתו ואם הוא אלם ופריץ חובטין אותו ע"י גוי (הרא"ש תש', כלל ו סי' לב). ואם הבעל דין אלם ובא מי שיש לו תביעה עליו לב"ד ואמר פלוני בעל דיני אלם וכו' כופין את האלם (טור הל' עדות כח).— ומ"ר אלמים: לוקח ראשון שהניח נכסים ונמכרו לאלמים ואין בע"ת יכול לגבות מהם (רמב"ן תש' עט). בדורות שרבו המתפרצים והגזלנים והאלמים (תש' שבות יעקב, תש' קסז). בזמן הזה שיד הגויים תקיפה ואין יכולת בידינו לכוף כל המעיזים והסרבנים והאלמים (לבוש, הלכ' דיני' כו ג). ובעבד תמסרני ביד אלמים (תוכח' מוסר, עזרת הבבלי סח).

אלם, הקל אינו נהוג.

---

[1]) משק' נאם, זבל, גבל פירסט: אלם. שאר המלונים מ"ר מן אלמה.

[2]) ואולי מן אלם במושג הקשירה שהשתמשו בו הלשונות השמיות למושג הכח. עי' אגד. בארמית אלם, היה תקיף וחזק: תקיף ואלים (תר' דהי"א כב יג). ואלימו ית רחבעם (שם יא יז), חזקו אותו, ומצוי הרבה בתלמוד גם בהשאלה: אלומי קא מאלימנא למילתיה (קידוש' מג.).

[3]) משק' גנב גנבים, משרש אלם שלמעלה. בארם, אלמא: אינשי אלמא (חול' לט:).

— פע' אלם, — חזק, נתן לדבר כח ועז, stärken; fortifier; strengthen: כשהיו רוצים לאלם הענין רצו ליחד דבר מה כדי שיחול עליו הקנין (לבוש, חו"מ כז יו).

— הפע', האלים,—כמו אלם: גבורי כח רצונך חזק והאלם (ומי יעמוד, נעילה).

***אלם**[1]), ת"ז, לנק' אלמה,— עב: לא ארוך ולא גוץ לא קטן ולא אלם ולא צחור ולא גיחור (בכר' מה:)

אלם, עי' ב.אולם.

אלם, עי' אילם.

***אלמא**[2]),—גם בסגנון עברי במשמ' אם כן, מזה מוכח: folglich; par consequent; consequently: אלמא עושה בגפן זה אינו אוכל בגפן אחר (ב"מ צא:). וכל נעשה במרחשת ועל מחבת אלמא על שום הכלים נקראו ולא על שום מעשיהם (מנחות סג.). אמרת לישתן ועריכתן (של שתי הלחם) בחוץ אלמא מדת יבש לא נתקדשה ואפייתן בפנים אלמא מדת יבש נתקדשה (שם צה:). אלמא ופת במקומו עומד (רא"ב"ד בעלי הנפש, שער הוסתות). אבל נתגרשה מן האירוסים נפרעת על ידי עצמה שאין לבו גם בה אלמא שהיא נפרעת ממנו הלואתה או ע"י שליח או ע"י עצמה (התרומ' לו ח). אלמא רשאין בי"ד בכל עיר ועיר לרדות ולייסר בכל מיני רדויין (רא"ש תש' ז לב). ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים אלמא ביום אחד נבראו (חזקוני, בראשי' ח). אלמא המחשבות הפגומות ישנן וכו' (רמע מפאנו, אמר' טהור' ב). אלמא

---

[1]) כך כתובה מלה זו, ואין לחשב שקריאתה הוא אלם, מפני שזה משקל מיוחד לתאר לאדם בעל מדה מיוחדה או עסק מיוחד, ופה הכונה לתאר של איכות כללית, כמו קטן, ולכן צריך לקרא אלם כמו קטן, או עלם כמו קטן. בארמ' אלים: באלימי (חול' עו.). ההפך מן קטיני.

[2]) בארמ': מיתיבי לאור יקום רוצח יקטל עני ואביון ובלילה יהי כגנב הא מדקאמר ובלילה יהי כגנב אלמא אור יממא הוא (פסח' ב:). מדקאמר יהא נאכל אור לשלישי אלמא אור אורתא הוא שמע מינה (שם ג.). ומקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות אלמא קטורת ברישא והדר נרות וכו' (יומא יד:). ומצוי מאד כמו"ם של הלכה בתלמוד.—והנה ב' מוספ' (הערך עכ"פ משבש גם בדפוס ראשון כי המשל אלמא מספקא וכו' שייך למשמעה ב, והמשל למשמ' א' נשמט מטעות, ולא העיר ע"ז קוה') משער בי אלמא מרכבה

כשאדם נותן אל לבו לעשות הטוב מיד מתקבל לרצון (ארחות לדק' התשוב'). א ל מ א שהם עניני' נפלאי' (רנה"ו, לבנון, אב', א א). — ו־אלמה: א ל מ ה מקדם לבן לא היתה אמונתם בכך (עץ החיים, אהרן הקראי לו).

אַלְמֹג[1], — מוג, אלג׳ם, ש"ז, מ"ר אלמגים אלגמים — חמר מתהוה בים מטבע הגיר והאבן עפ"יר אד׳ם הצבע ודמות אילן לו, Koralle ; corail ; coral. עץ אלמ׳ג, מ"ר עצי אלמגים, — עץ אדם הגון, טוב הריח, מוצאו מהודו, Sandelholz ; sandal ; -wood : וגם אני חירם אשר נשא זהב מאופיר הביא מאפיר עצי אלמגים ויעש המלך את עצי האלמגים [2]) מסעד לבית ה' ולבית המלך וכנרות ונבלים לשרים לא בא כן עצי אלמגים ולא נראה עד היום הזה (מ"א י יא יב). ושלח לי עצי ארזים ברושים ואלגומים (דהי"ב ב ז). — והשם אלמ׳ג לבדו: טבעת של מתכת וחותם שלה של א ל מ ו ג טמאה (כל' יג ח). — ובמש' זו פשט השמוש בו בספרותנו: והגיע הענין אל מה שהוא ממוצע בין הצמח והדומם והוא ה א ל מ ו ג (רלבג מלח' א יב). ובין כל מין ומין יש מין ממוצע כ א ל מ ו ג י ם גדלים כנצרים (כתי הנפש והלחשים, כ"י פריז, מחמ' ד).

אַלְמָה, ש"נ, מ"ר אלמים, אלמות, — שבלים שנקצרו

כן אלא ומן מה (או מא, מאי), וזה היותר נכון. השערת ר"י שינה': כמו הא לימא דחוקה מאד. — לוי וקוהוט ואחר' משערים כי זו הרכבה מן על ומן מא, אך אינו נראה איך נסתעפה מן ע ל מ ה שהיא שאלה בשלות משמ' הכרת והוכחה? ולכן יתר אולי צדק יסטרוב הגוזר אותו מן אלם במשמ' חזק וכח. ויש קצת דומה לזה בצרפת': force est de conclure, etc. ואולי אפשר לדמות מלה זו להמלה הערבית אַלַם a). אלמא (מן אלם=לא) במשמ' שאלה האם לא עוד, וכמו הלא בעבר', שיש בה בשאלה זו גם מושג חיובי בכח, ונמחקה ממנה המשמ' של שאלה ונשאר רק מושג ה ח י ו ב י, וכמו הלא, הרי.

[1]) משקל כפת׳ר. והנה גזנ' ועוד, המפרש' עצם מלה זו בעין הצנדל, אמרים כי מקורו היא המלה הסנסקר' mocho, ואל היא מלת הידיעה הערבית, כי הערבים הביאו את העץ הזה מהודו. וקשה מרוע לא נשאר השם הזה להעץ הזה בערב'? וי"א כי מקורו בהמלה הסנסקר' volgu. והנה בער' אחד משמות החמר האד׳ם הגדל בים הוא מ ר ג א ן b), שקצתם משתמשים בו אמנם כמו שם נרדף ל ל ו ל ו, שהוא שם הפנינים, אך רוב שמושו הוא להחמר האד׳ם, ואעפ"י שאלאזהרי גזרו מן מ ר ג במשמ' ערבוב, מפני „שהוא בין אלחג'ר ובין אלשג'ר" (ר"ל בין האבן ובין העץ), אך כבר הכיר גואליקי האמת שהיא „מערב" ר"ל שאולה, והיא היא המלה הארמי' מרגליתא, מרגניתא (ס' פרנקל, 59), יוני' μαργέλλιον, רומית margarita. ויש לשער כי גם א ל ג ם ואלמג ממקור זה יצאו גם הם, ואלה גלגוליהם: אלגם, ארגם, ארגן, מרגן, וכלם ממקור אחד באו אולי ע"י הכנענים שהביאו את האלגמים בתחלה. — [2]) כל המפרשים היהודים הקדמונים, למן התלמוד ועד הזמן האחרון, פרשו כלם פה אחד כי הוא החמר האדום הגדל בים כעין אילן. התלמוד (ר"ה כג.) פרש אלמגים כ ס י ת א, ולפי המספר שם איך מושים אותו מקרקעית הים אין ספק בדבר שכונתם היתה להחמר האד׳ם הזה. ואולי זוהי המלה בשד או בשד' a) בערבית לחמר זה, שכבר העיד אלאזהרי עליה שהיא מלה זרה. רב האי גאון (כלים ג ח) תרגם בטיית מרגאגאן, וכבר העיר בצדק קוהוט שצריך לומר מרגאנאן והיא מ ר ג א ן. מנחם בן סרוק: אלמגים ואלגומים מין אחד הם, והם עצים אדומים הגדלים בים כמשמעו. ע"כ. וכן ריב"ג בשם אחרים אמר וז"ל: ופרשו במלה הזאת בערבי' מרגאן (ובלעז קוראל), והוא צמח צומח בים בהרים אשר תחת המים ונודע באבן האילני מפני שהוא מתאבן אחר הוצאתו מן המים. ע"כ. רש"י (מ"א י) לועז קוראל. וכן הרמבם (בפרוש המשנ' כלים יג כו): ואלמוג אלמרג'אן והיא נבאת פי קער אלבחר לא ישך פי ד'לך אלא מן לם ירי אלמרג'אן ענד כרוג'ה מן אלבחר והו לין קבל אן יתסכן מנה אלהוא וירדה שבה אלחג'ר והוא מפרד מן קולה עצי אלמוגים (ותרגומו בעברי' עפ"י דרנבורג: ואלמוג הקורלין והוא צמח הגדל בקרקע הים אין ספק בזה אלא למי שלא ראה את האלמוג בעת יציאתו מן הים. והוא רך קודם שיגבר עליו האויר וישיבהו דומה לאבן והוא לשון יחיד מאמרו עצי אלמוגים). וכן פרחון: צמחים צומחים ביד אדומים ייבשום ויתלום בצוארי תינוקות. וכן כל הבאים אחריהם. רק ר"י בן גנאח הביא עוד בשם אחרים: ויש מי שפירש בו בקם בערבי (והוא בלעז ברזיל). ע"כ. והוא בעצמו סבר שהוא אחד ממיני הארזים, ומביא ראיה על זה ממה שנאמר בכתוב (דהי"ב) ושלח לי עצי ארזים ברושים ואלגומים מהלבנון, והלבנון אינו מצמיח לא מרגאן ולא בקם. ואולי גדל בהלבנון בימי מחבר דה"י מין עץ אדם הגון ואולי קראו גם לעץ ההוא בימים ההם עץ אלגומים, על שם מראהו, ולכן יכול מחבר דה"י ליחס לשלמה בקשת עץ אלגום מחירם. — היוצא מכל זה הוא כי אלמ׳ג הוא בודאי החמר האדם הגדל בים, ועץ אלמג הוא מין עץ אדם המראה, ואולי באמת הצנדל, ונכון ליחד לזה אולי השם א ל ג ו ם. ועי' למעלה.

a) أَلَمْ b) مَرْجَان

a) بَسَدْ بُسَّدْ

ונאגרו יחד אגדה גדולה, Garbe; gerbe; sheaf: והנה אנחנו מאלמים אֲלֻמִּים בתוך השדה והנה קמה אלֻמָּתִי וגם נצבה והנה תסבינה אֲלֻמֹּתֵיכֶם ותשתחוין לַאֲלֻמָּתִי (כרא״ש׳ לז ז). מצא כריכות ברשות היחיד אסורה משום גזל וכו׳ האלומות בין ברה״י ובין ברה״ר אסורות משום גזל (תוספתא מע״ר כ יז). והאלומות בין ברה״ר ובין ברה״י נוטל ומכריז (כ״מ כב:). מכרו לו אלומה אחת (מד״ר במות לא).

*אַלְמָהִי[1]),—מלת שאלת הסבה,הטעם, כמו למה,מדוע, warum, weshalb; pourquoi; wherefore: אלא מעתה (שכלי זכוכית עושים החכמים ככלי חרס) לא תהא להן טהרה במקוה אלמה תנן ואלו חוצצין בכלים הזפת והמור בכלי זכוכית (שבת יה:). אלמה אמר רב אילעא אמר רב רחבה ד׳ אי״פ״י שאינה בריאה (עירוב׳ ג.).

א. אַלְמוֹן, עי׳ אַלְמָן.

ב. *אַלְמוֹן[2]),—ש״ז, כמו אַלְמָן: באלמון שנשא אלמנה (כתובו׳ ז.). מאי לאו אפילו אלמנה שנשאת לבחור לא לאלמון (שם:). הוא אלמון והיא בתולה (ירוש׳ שם ה כט ד). אלמון שנשא ריבה (שם סוט׳ ת כב ד).

ג. *אַלְמוֹן[3]), ש״ז, מ״ר אַלְמוֹנִים,—אילן, והוא האַלּוֹן, Eiche; chêne; oak: הוסיפו עליהן (על מיני האילן) אלונים אלמונים[4]) אלמוגים. אלונים בוטמי אלמונים בלוטי (כ״ב פ:).

ד. *אַלְמוֹן, ש״ז,— כמו שְׁלֵמוּת, תקיפות, (כרשימת המלים של צונץ בספ׳ Synag. Poesie נפיוט

[1]) כך בוקשר׳ כשת׳ לוי קוה׳ יסטרוב. וכן הקריא׳ המסור׳ האשכנ׳ אלמָה. ומרכב מן על מה, כמו שנמצא כך בקצת מקומות בירו׳ (ר״י קאלו, כללי הגמ׳ ה״ע ב״כ). או שהאל׳ נוספת להערה ולחזק.

[2]) אחת המלים בגוף הלשון העברית שאנו רואים במעט בעינינו את מעשה השתנות תנועת הפתח הארוך ָ לתנועת o, בהזמן שמימי המקרא ועד ימי התלמוד.

[3]) משקל ארמון וכדומה לו.—[4]) כך בנוסחאות שלנו. ויש נוסח׳ אחרות מתחלה, ובקצתם במקום אלמונים אלמוגים (ד״ס, וה״ג הד״ה 272). ולכן החליט שינתק וקוה׳ כי אין מקום למלה זו במלון תלמודי. אך אין לדחות הנוסח׳ שלנו, וכבר הובאה מלה זו בבל המלונים, ואפילו אם בטעות, כבר יש לה זכות אזרח.

וּלְתַךְ של ר׳ אליעזר מוירמיזא לכ״א סיון).

א. אַלְמוֹנִי, עי׳ אַלְמְנִי.

ב. *אַלְמוֹנִי, ת״ז, — כמו האַלְמוֹי, האַלְמָן, במעבר של אלמן, wie ein Witwer; comme un veuf; like a widower: רעי מתי סודי עזבוני אחי קרובי רחקו מני בני יצאוני ואמותם ואלכה שכול ואלמוני (ר״ע פרנסים, מכוא למתק שפתים). מיום עלה המות בחלוני ויקח ממני גרציה אשתי מחמד עיני ואת דוד יחידי ראשית אוני ואת אסתר בתי פרי בטני ואותר לבדי שכול ואלמוני (הוא, מתק שפתים עח).

*אַלְמוּת, ש״נ,— מדת האַלָּם, Gewalt; violence: שמעון שירד לגן ראובן באלמות בלא רשות בית דין וכו׳ שאם יש ליורשי ראובן ראיה ששמעון ירד באלמות ולא הורידוהו בי״ד על אותו מקום (תשו׳ גאוני מז״מ קנג). כל שיש אצלו תביעות ממון מעויין והוא דוחה אותו מחמת אלמות שיש בו (ס׳ החינוך, מלוה רכת). ישומו בי״ד כל השטרות וכו׳ ולפי נכסי הלוה ואלמותו (תשו׳ הרא״ש לח ז). פלוני בעל דיני אלם ויש לי עדים עליו ואינם רשאין להעיד מפני אלמותו (טור הל׳ עדות כח). ואין לשום אחד מהקהל יד להוכיחו ע״ז משום אלמותו (בו״ת בנימין זאב קי) גזלן נקרא כל מעכב ממון חבירו באלמות (רשד״ם ח״ד קפג). שאין זה אלא כדי להראות אלמותו ולהפחיד את הדיינים להטות הדין (לבוש הל׳ דיינים כו כ). שמא שדה זו שאני קונה ממנו גזולה היא בידו שמתוך אלמותו גולה מאחרים (שם לז יג). ולא אבה (הבעל דין) לשמוע לקולם כנחש ילך מפני אלמותו (בו״ת חוט השני כח).

*אִלְּמוּת[1]), ש״נ, — מום האִלֵּם, Stummheit; mutisme; dumbness: אני הוא, שמחצתי אותם בעוה״ז בעורות עינים וכו׳ בערלות שפתים באילמות פה ולשון ואני הוא שמרפא אותם לעולם הבא (א״ב דר״ע). או חרשות או עורון או אלמות (רא״ב״ע, ספר העצמים). רז״ל קוראים ג״כ לאלם חרש לפי שסבת האלמות היא חרשות (פרוש הרמב״ם, תרומ׳ א כ). ולא הזכיר בקללתו (להנחש) כי קללת האלמות היה קשה מן הכל (רבנו בחיי כרא״ש׳, על גחונך).

[1]) משקל עִקְּשׁוּת, מן עִקֵּשׁ.

אַל־מָוֶת, וכסמי' אל־מות, ס"ג, — הסגולה לא למות לעולם, סגולת הנצחיות, Unsterblichkeit; immortalité; immortality: בארח צדקה חיים ודרך נתיבה אַל־מָוֶת [1]) (משלי יב כח). — ופשט הרבה השמוש במלה מרכבה זו בהספרו' החד': מכל מזרע אור בשדה מות שטות מכתב אַל־מָוֶת פה חרות על לוח (מ' לטרים, כסית כיברהל, אחרית דבר). גדול כבוד אל־מות החופף על מיתתו (א' גוטלבר, ממלרים 184). המצרים האמינו כי נפש האדם בת אַל־מָוֶת היא ולא תגוע בגוע הגויה (ק"ס, די"ע מלרים). ובכ"ז האמינו חכמי היונים בְּאַל־מות הנפש ובשכר וענש אחרי המות (הוא, היונים). שמך מיכה יוסף לעדי עד יחיה שם בדביר אַל־מָוֶת על לוח שיש וכו' שם אצבעי אני שמך חרתה (יל"ג, הוי אח, כסופו). הוי חיי אַל־מָוֶת מרים ממות (סס, קודס).

[1]) החדשים מגיהים אֶל, אך כבר נתקבלה ההרכבה אַל־מָוֶת בלשון.

אִלְמָלֵא, ־לֵי [1]), — מלת החבור של תנאי שלילי וחיובי, verneinend. u. bejah. Bedingungs-Partikel; particule de condit. négat. et posit.; negat. and posit. condit. particle: א) לשלילה כמו, לולא, wäre es nicht; n'était-ce pas; if it were not: אם בא שֵׁם או מלת הגוף אחריה, או שֵׁם ופעל אך השם הוא העקר בהמאמר ועליו הנגיגה, או שבא הפעל עם ש בראשו: גדולה מילה שאלמלא היא לא ברא הקב"ה את עולמו (נדר' ג יא). שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו (אבו' ג ב). צריך היה הדבר לאומרו (להכפיל התנאי ואם לא יעברו חלוצים) שאלמלא כן יש במשמע שאפילו בארץ כנען לא ינחלו (קדו' ג ד). אלמלא דוד לא עשה יואב מלחמה (סנהד' מט.). אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו (ר"ה יז:). שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום (כתוב' סח.). אלמלא שאסורים ידיה (של אשה) שאינה תובעת בפה לא היתה מנחת לאדם שלא תהא

[1]) כך הנקוד בתרג' תהלי' קו כג ותרג' שה"ש ד יב, וכן הקריאה המקבלה. וכך הוא הנקוד במחזורים וסדורי תפלה קדמונים. וש' בֶּר בסדור עבודי שמים (אב' ג ב), נקד אִלְמְלָא, והתפלפל בזה ורצה לדחות הנקוד המקבל, והחליט „שנקוד הספרים אִלְמָלֵא או אִלְמְלָא מוטעה הוא", ואין החלטתו מכרעת. וסברים רוב החכמים כי זו הרכבה מן אילו מא לא ומן אילו מא לו. ואמר ר' דיובל (R Duvál, REJ IV 269) כי יש לדמות למלה זו את המלה מָלֵא שבסור' ההמונ' המשמשת במשמ' אם לא, ונוספה ל התנאי בשאלה ומלת התנאי אי, והמלה מרכבה מן אי לְמָא לי. ואולי פשוט כמו אילולי, ובמקום ו מ, קצת דומה להה שנוספה באמָהות וכדומה אחרי אותיות השפתיות (כרע, ZDMG 41 621, והביא גם ברוקלבן GVG). והנה תוספות מגי' כא. הקשו וז"ל: שיש אילמלא שרוצה לומר אילו לא ויש אילמלא שרוצה לומר אילו היה. ותרץ ר"ת ועשה חלוק שאלמלא באלף בסוף היא אילו לא ואלמלי ביוד בסוף היא אילו היה. והחזיקו בחלוק זה בעל כללי התלמ', בעל ה"ע ואחרים. אבל, כבר דחו כלל זה בוקשד' ושד"ל והבאים אחריהם, יען בכל המקומ' בתלמ' ומדר' שבאה מלה זו נראה ברור כי אלמלא ואלמלי משמשות כאחד לחיוב ולשלילה. ואולם קשה לחשב כי בלשון חיה שמשה מלה אחת כזו בשתי משמעות הפכיות כל כך בלי שום הבדל, אעפ"י שזה נותן מקום לטעות הרבה. אך אם נתבונן היטב לכל המקומות שבאה שם מלה זו נראה עכ"פ שיש מנהג קבוע בשמושה לחיוב ולשלילה. והנה אציג אלו מול אלו המקומות שבאה שם אלמלא, ־לי בעברית וארמית בשתי המשמעות:

לשלילה

גדולה מילה שאילמלא היא לא נתקיימו שמים וארץ (תוספתא נדרי' ב ז). אלמלא אני לא הייתי יושב בשמים וכו' (ספרי, וזאת הברכ' שמו). אלמלא שבטים לא נתרצה המקום לראובן (סס שמו). אלמלא שלש מקראות הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל (ברכ' לב.). אלמלא מקְרא כתוב אי אפשר לאומרו (סס). אלמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתיך (סס). אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה ואלמלא צינה של כימה לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל (סס נח:). שאילמלא שבת אין נביא בר"ח (שבת כד.). אתרוג צנון וביצת

לחיוב

אלמלי נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין (ברכות ו.). אלמלא נשבעת להם בשמים ובארץ הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים כך שבועתך בטלה ועכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול וכו' (סס לב.). אלמלי אני חי והוא מת יכול החי להכחיש את המת ועכשיו שאני חי והוא חי וכו' (סס כז:). כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי וכו' שאלמלי כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט (סס ז.). אלמלי המיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו לא היו משגיחים בו (סס לד:). אלמלי שמרו ישראל

חובעתו (מד"ר במדב' ט). אלמלא שנתן הקב"ה שלום בארץ היו חרב וחיה משכלות את הארץ (פרקי ד"א, השלום).

ב. לחיוב, כמו לו, wenn wirklich; si c'était; if it were: אם בא אחריה פעל כפרוש או הפעל נמשך בכח, או אם שם הגוף משמש שמוש פעל לפני השם, וכמו"כ אם בא שם ופעל אחריה אך השם איננו העקר במאמר ולא עליו הטעם: אלמלא ניתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקים (ברכ' ו.). אמר משה לפני הקב"ה

לשלילה

אילמלא קליפתן החיצונה אינן יוצאין מבני מעיים (שם קח:). שאילמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ (שם קלז:). ירושלם אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה (ערו' ו:). אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך (פסחים נג.). אלמלא גלגל חמה נשמע קול המונה של העיר ואלמלא קול המונה של העיר נשמע קול גלגל חמה (יומא כ:). שאלמלא מוראו של הקב"ה היאך אומה אחת יכולה להתקיים וכו' (שם סט:). אלמלא בגדי כהונה לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט (שם עב:). הני בודיתא דבני מחוזא אילמלא קיר שלהן מסבבין בהו (סכה כ:). יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום וכו' ואלמלא הקב"ה שעוזר לו אינו יכול לו (שם נב:). אלמלא תרגומא דהאי קרא לא ידענא מאי קאמר (מגי' ג.). אלמלא איגרות הראשונות לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט (שם יב:). אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו (שם כא.). וכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חוקיה שמו שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל (חגיגה יג.). אלמלי חוני אתה גוזרני עליך נדוי אבל מה אעשה לך וכו' (תענית יט.). אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ (שם כז:). זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל (ב"ב כא.). שרו של ים רהב שמו ואלמלא מים מכסין אותו אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו (שם עד:). עתיד גבריאל לעשות קניגיא עם לויתן וכו' ואלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו (שם עה.). בשעה שלויתן רעב מוציא הבל מפיו ומרתיח כל מימות שבמצולה וכו' ואלמלא מכנים ראשו לג"ע אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו (שם). אילמלא מוראה של מלכות כל הגדול מחבירו בולע את חבירו (ע"ז ד.). אילמלא וי"ו שבהעלוך נתחייבו רשעיהם של ישראל כלייה (סנהדרין סג.). כיון שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח שאלמלא כן אין יכול לחיות אפי' שעה אחת (יבמ' עא:). ד' רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית מנשבת עם כולן שאילמלא כן אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת ורוח דרומית קשה מכולן ואילמלא בן נץ מעמידה מחרבת כל העולם כולו (גיטין לא:). גדולה תורה שאילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ (נדרי' לב.). אילמלא תפילתו של דוד היו כל ישראל מוכרי רבב וכו' אילמלא תפילתו של חבקוק היו שני תלמידי חכמים מתכסים בטלית אחת (סוטה מט.). ליבעי רחמים איתבליא על עליא דאילמלא עליא לא מתקיימין

לחיוב

שבת ראשונה לא שלטה בהן אומה ולשון וכו' (שבת קיח:). אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהילכתן מיד נגאלין (שם). ואלמלא[1] חזיתיה מקמיה הות מחרדנא טפי (עירוב' יג:). אלמלא אנו צריכים להם (לעמי הארץ) וכו' היו הורגין אותנו (פסח' מט:). א"ל הקב"ה לדוד וכו' אלמלי אתה שאול והוא דוד איבדתי כמה דוד מפניו (מו"ק טז:). אמר ר"י משום רשב"י יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין מיום שנבראתי ועד עתה ואילמלי אליעזר בני עמי מיום שנברא העולם ועד עכשיו ואילמלי יותם בן עוזיהו עמנו מיום שנברא העולם עד סופו (סכה מה:). שאלמלי הן יוצאין מחריבין כל העולם (מגילה ו:). אלמלא אתה לוי פסול אתה מן הדוכן (שם כד:). אלמלי נשתייר במערה שעמד בה משה ואליהו כמלא נקב מחט סדקית לא היו יכולין לעמוד וכו' (שם יט:). אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי (תענ' כט.). שאלמלי שתים (נימות) יונקות מגומא אחת מחשיכות מאור עיניו של אדם (ב"ב יו.). שאלמלי שתי טיפין יוצאות מדפוס אחד מטשטשות את הארץ (שם). אילה זו רחמה צר בשעה שכורעת ללדת אני מזמן לה דרקון וכו' ואלמלי מקדים רגע אחד או מאחר רגע אחד מיד מתה (שם). יעלה זו אכזרית על בניה וכו' ואני מזמן לה נשר שמקבלו בכנפיה ומניחו לפניה ואלמלי מקדים רגע אחד או מאחר רגע אחד מיד מת (שם). לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם ואלמלא נזקקין זל"ו מחריבין כל העולם (שם עד:). שאלמלי היה יודע שבנו קיים לא היה כותבן (שם קמו:). אילמלא היה ר' יוחנן הא זימנא באתרא דקא שקלי מיכסא אפי' מבע"ה הוה אסר (ע"ז יג:). אילמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי וכו' (שם יח.). אילמלי נגדוה לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא (כתו' לג:). שאילמלי יהודה קיים לא ביטל עונתו (שם סב:). לא ראית את ר' יוסי אילמלי ראיתו נמוקו עמו (גיטין סז.). יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאלמלי דרתי ביניהם ציערוני (קדושין לא.). אילמלי דרשיה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה לא חטא (שם לט:). כל שאינו מלוה ומתלוה כאילו שופך דמים שאילמלא ליווהו אנשי יריחו לאלישע לא גירה דובים לתינוקות (סוט' מו:). (בריות) שבים אילמלי עולות ביבשה מיד מתות שביבשה אילמלי יורדות לים מיד מתות (חולין קכז.).

---

[1]) כך בב"י ובע"י ובילקוט וכו' (ד"ס).

רכש"ע אלמלא נשבעת להם בשמים ובארץ הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים כך שבועתך בטלה ועכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול מה שמך הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים (שם לב.). אלמלא אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי עכשיו שא׳׳

לשלילה

איתכליא (חולין לב.). אילמלא צדקתך כהררי אל מי יוכל לעמד לפני משפטיך תהום רבה (ערכין ח.). וכיון שיצא (הולד) לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח שאלמלא כן אין יכול לחיות (נדה ל:). הניחוהו (לפנחס) ונכנס (אל המדינית) שאלמלא כן לא הניחוהו ליכנס (מ"ר במדבר כ). ואע"פ שעשו תשובה לא יצאו (ישראל) משם (ממצרים) אלמלא זכות אבות (שם שמות א). למלך שנשא מטרונא וכו׳ א״ל אדני המלך אלמלא כתובה מרובה שכתבת ונתת לי כבר אבדוני שכנותי (מד"ר איכה, זכר עניי). למה אמר הקב"ה לנח שיעשה תיבה כדי שיראו אותו שהוא עוסק בה ויעשו תשובה ואלמלי כך לא היה הקב"ה יכול להציל (תנחומא כוכר ברא׳ לו).

לחיוב

אלמלא הלווהו יהונתן לדוד שתי ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים (סנהדרין קד.). שאילמלא כעסתי כל אותן הימים לא נשתייר מרשעיהם של ישראל שריד ופליט (שם קה:). חיטי כרזיים וכפר אחים אלמלא סמוכות לירושלים וכו׳ (מנח׳ פה.). אילמלא בא הקב"ה עם אברהם יצחק ויעקב בדין אין יכולין לעמוד מפני תוכחה (ערכין יז.). ואילמלא דרשוהו דואג ואחיתופל הכי לא רדפו בתר דוד (סוטה כא.). אילמלי דבר חדש אמרת לנו וכו׳ (נדה כה.). אילמלי ידיה בעיניה כל בין השמשות יפה אתם אומרים (שם נג.). אלמלא אתם שמעתם לברכם והם לא שמעו וכו׳ (מ"ר במדבר יח).

מכל אלה המשלים נראה כי לשלילה השתמשו באלמלא ואלמלי בצרוף שם תכוף אחריה, ואם בא גם פעל עכ"פ השם קודם והוא העקר, ועליו טעם המאמר. ולחיוב במשמ׳ לו באה אלמלא, -לי, כמעט בכל המשלים בצרוף לפעל כתוב מפורש, ובאותם המאמרים שנעדר הפעל הרי הוא נשמע ונמשך בכח, כמו במאמר אלמלא אתה שאול וכו׳ שהכונה היא אלמלא היית אתה שאול, והטעם הוא עכ"פ על אתה ולא על שאול. ואם נאמר אלמלא שאול אתה, ונטעים את שאול, הכונה תהיה לו לא היית שאול, כמו אלמלא חוני אתה. ובמאמר יכול אני לפטור את כל העולם וכו׳ ואלמלא אליעזר בני עמי וכו׳ ואלמלא יותם בן עזיהו עמנו, נשמע היטב את הפועל היה או נתחבר עמי, הנמשך בכח. וכמו"כ במאמר אלמלא יהודה קיים העקר הוא הפעל קיים. ומופת חותך כי עם פעל משמעת אלמלא הוא לחיוב, הוא צרוף מלת השלילה לא באותם המקומות שבאה אלמלא בצרוף לפעל והכונה היתה לשלילה, ואלה הם: שאילמלא לא הזיקו היה יפה ח׳ מאות זוז (תוספ׳ ב"ק ג ה). אלמלא לא באתי אלא לשמוע דבר זה (ברכו׳ כד.). שאלמלי לא מינה פוטיפר את יוסף אפוטרופוס בתוך ביתו לא בא לאותו דבר (שם סג.). אשריך שראיתני בכך שאילמלא לא ראיתני בכך לא מצאת בי כך (שבת לג:). אילמלי לא היית עמנו וכו׳ יפה אתה אומר (שם לד.). אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות (עירובין נד.). דברים שאלמלא לא נכתבו דין הוא שיכתבו (יומא סז:). אילמלא לא נצטננו גחלים מידו של כרוב לידו של גבריאל לא נשתיירו משונאיהם של ישראל שריד ופליט (שם עז.). אילמלא לא העליתי את ישראל ממצרים אלא בשביל דבר זה שאין מטמאין בשרצים דיי (ב"מ סא:). ריקא אלמלא לא ראית לא האמנת (ב"ב עה.). אלמלא לא זכו ישראל (סנהדרין מב. — וכן הנוסחה בתפלת קדוש הלבנה אלמלא לא). שאלמלא לא נתקלל נחש כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנין לו שני נחשים (שם נט:). שאילמלא לא הקדים אברהם תפלה לצרה (שם מד:). שאילמלא לא בא מלאך וסטרו על פיו בקש לגנות כל שירות ותושבחות שאמר דוד (שם לב:). אלמלא לא נשתייר אביתר לאחימלך (שם לה:). אילמלא לא בא גבריאל והעמידו לא היה תקנה לרשעי ישראל (שם לו.). אילמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד (נדר׳ כב:). אילמלא לא נקרא שמה דלילה ראויה היתה שתיקרא דלילה (סוט׳ ט:). כל שתחילתה באונס וסופה ברצון אפילו היא אומרת הניחו לו שאילמלא לא נזקק לה היא שוכרתו מותרת (כתוב׳ נא:). כמה נאה ומשובח פלטין זו אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה (אדר"נ יט).—וכן משמשת אלמלא בשלילה אם בא הפעל בצרוף ש בראשיתו, כמו במאמר אלמלא שנתן הקב"ה שלום בארץ. וכן: אלמלא דת שניתנה [1]) עמה אין אדם יכול לעמול בה (ספרי, וזאת הברכ׳ שמג). אלמלא שאסורים ידיה שאינה תובעת בפה לא היתה מנחת לאדם שלא תהא תובעתו (מ"ר במד׳ ט).—רק שני מאמרים יוצאים מכלל שקבעתי, והם: בשעה שלויתן רעב ואלמלא מכנים ראשו בג"ע, שהכונה היא לו לא הכנים ראשו; ומאמר בתוספתא סנה׳ ד ז: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אלמלא קדמו משה. — והנה זה המאמר האחרון בא בבבלי סנה׳ כא: וכתוב שם אילמלא לא קדמו משה. וכן בדפוסים הקדמ׳, רק ישע׳ פיק מחק מלת לא. ובירוש׳ הנוסח: אלא שקדמו דור משה. ובמאמר אלמלא מכנים ראשו צריך להוסיף שֶׁ על הפעל מכנים: אלמלא שֶׁמכנים.

---

[1]) כך בכ"י בן ז"א ג׳ (הערת מ׳ א"ש).

נשרף וס"ת יְמי מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני (ע"ז יח.).—ועם לא [1]) אחריה לשלילה: אלמלא לא ניתנה תורה היינו לומדין צניעות מחתול (ערוב' ק:). אלמלא לא עלינו אלא לרחץ בחמי טבריה דיינו (פסח' ח:). א"ל (רשב"י לר' פנחס) אשריך שראיתני בכך (שהיו פילים בגופו) שאילמלא לא ראיתני בכך לא מצאת בי כך (הרבה תורה) (שבת לג:).

אַלְמָן [2]), ש"ז, מ"ר אַלְמָנִים, — איש שמתה אשתו, Witwer; veuf; widower. ובמליצה: כי לא אַלְמָן ישראל ויהודה מאלהיו (ירמ' נא ה).

והנה אין לבקש טעם מפני מה משמשת אלמלא לפני שם בשלילה ולפני פעל בחיוב כי אין לעמד על סתרי נטיות חוש הלשוני, ולפעמים מקרה פשוט מכריע את הכף, כשיש צרך לעשות הבדל למנוע הטעות.

הדברים האלה נכתבו מזה כתשע שנים. אחרי כן קראתי את מאמרו של החכם מ' למבר (M. Lambert REJ IX ,290) וראיתי כי כבר עמד גם הוא על עצם הבדל זה, אלא שנסח את הכלל קצת בנוסח אחר, והוא: בכל מקום שאלמלא הוא מלת יחס (préposition) היא משמשת שלילה ומשמעתה היא כמו בלי, sans, ובכל מקום שהיא חבור (conjonction) בין שתי מַחוות היא משמשת בחיוב, כמו אלוהיה. למשל: אלמלא דוד, פרושו הוא: בלי דוד, אלמלא מילה — בלי המילה, וכיוצא בזה. והוקשה לו שמוש אלמלא במאמר אלמלא תודוס אתה, אלמלא חוני אתה, שאי אפשר לפרש בלי תודוס, בלי חוני, אלא: אלו לא היית תודוס, אלו לא היית חוני, וכן במאמר אלמלא בן נץ מעמידה, אלמלא מים מכסים אותו. ותרץ החכם למבר בשם איז' לב כי טעות נפלה בהמאמרים האלה, ובמקום אלמ"א תודוס, אלמלא חוני צ"ל אלמלא לא תודוס, אלמלא לא חוני, ובמקום אלמלא בן נץ מעמידה ואלמלא מים מכסים צ"ל שמעמידה, שמכסין. מ' יסטרוב (REJ XI,158) תרץ עוד יותר פשוט, כי זה מזמן שעוד לא הבדילו בשמוש אלמלא בין חיוב ושלילה. והנה, באמת, גם בשלילה אלמלא היא חבור (conjonction), והתרגום המדיק הוא, כמו שכבר העיר החכם דיובל במאמרו שהזכרתי למעלה, si ce n'était. ומה שחשוב ביותר הוא כי יש הבדל גדול להלכה למעשה בשמוש אלמלא בשלילה לפי נוסחת הכלל של החכם למבר ולפי הנוסחה שלי. כי לפי הכלל שלי המאמר אלמלא תודוס אתה אלמלא חוני עתה הוא לפי הדין, וכך בכל פעם שאדם רוצה לאמר לחברו: אלו לא היית פלוני הייתי עושה כך וכך, צריך לאמר אלמלא פלוני אתה. ולפי הכלל של החכם למבר צריך לאמר אלמלא לא פלוני אתה, וזה אינו מתקבל על חוש הלשון שלי.— גם בקצת מדרשים מאוחרים ובכל הספרות שלאחרי התלמוד השתמשו עפי"ר, בלי כונה אך בהרגשה טבעית עפ"י השגור בפיהם, בהסכמה להכלל שקבעתי: אמר הקב"ה וכו' שאלמלא שירה וזמרה שהם אומרים לפני בכל יום ויום לא בראתי את עולמי (א"ב דר"ע ביה"מ ילינק, 12). שאלמלא גמילות חסדים שלי אין העולם מתקיים (שם 20). אילמלא נשתיירה הקרקע אצלו לא היה לו רשות להושיט ידו בשאר קרקעות (ספר שלום, תשו' גא' קדמ' דוד קסל סי' נא). אלמלא שראיתי טעם זקף גדול נקוד על ופניהם לא הייתי יודע לפרשו (רשי יחזק' א יא). אלמלא חשוכא לא אשתמודע נהורא (זוה' תזריע). אלמלא לא חב אדם לא יטעם טעמא דמותא בהאי עלמא (שם שלח). שאלמלא לקח אברהם בידו כחותיו של יצחק שהם האש והמאכלת אין כל בריה יכולה לעמוד לפני פחד יצחק (שערי אורה גיקאטיליה, מנטובה מח.). נתן הקב"ה ידו בשטן ומעטו ואלמלא כן לא יכלו ישראל לעמד לפניו (הריקנטי, בשלח י). ואלמלי שעמד א"א בעשר נסיונות שנסהו הבורא לא נשאר משונאיהם של ישראל שריד ופליט (הקנה ה: הקדמה). וכאלו אמר אלמלא לקחתם גביע הכסף לבדו (פענח רזא, ויגש כב). כשברא הקב"ה את עולמו נמתחו השמים עד ת"ק ואמר הש"י די ואלמלא כן עדין היו נמתחין והולכין (שם בראשית ג). שאלמלא הייתם כולכם משיבים בפה אחד שאתם רוצים לילך בשמחה גדולה תכף היו נגאלים כל ישראל (עמק המלך, קמא). שהוא (רזיאל המלאך) עומד בפני הכסא וכנפיו פרושות לקבל הבל פיהם של חיות הקדש שאלמלא כן נשרפים כל מלאכי השרת (כשם מעין חכמה, בספ' תמדת ימים דף סה.). — [1]) ר"י פיק מחק „לא" זה בכל מקום בגמ'. אך אי אפשר לשבש כל הספרים, ואין זה נכון.

[2]) באשור' אלמַת, אלמנה, ובכנע' אלמת אלמנה. מזה יש קצת סמך כי השרש הוא אלם, ומשקלו פעלן. אך בערב' ארמל a), וכן בארמ' וסור' וא"ב השרש הוא רמל והמשקל אפעל, וא אלמן וארמל הוא א המשקל. ויש בער' פעל רמל b) במשמ' היה אלמן, היתה אלמנה. ויש מרמל c) היה בצער, בלי עזרה. וכמו בעברית בעצמה אלמן כמו ארמון, כן בעבר' ואשו' אלמן מכון לארמל שבשאר הלשונו' האחיות. וזו גם דעת ברט (מה"ש קנא א). ואולם, רוב בעלי השרשים החליטו כי השמות אלמן, אלמון ואלמנה נגזרו מן שרש אלם במשמ' צער שיש לו בערב' d). וכן דעת ריב"ג שהשמות האלה הן מן אלם, רק במשמעת אלם, נאלמתי וכו', אמר וז"ל:

---

a) أَرْمَل b) رَمَل c) مُرْمَل d) أَلِم

אַלְמֹן, ש״ז,— מעמד האלמ; והאלמנה, Witwenschaft; veuvage; widowhood: ועתה שמעי זאת עדינה היושבת לבטח האמרה בלבבה אני ואפסי עוד לא אשב אלמנה ולא אדע שכול ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמן כתמם באו עליך (ישע׳ מז ח=ט).

***אִלְמֵן**, פ״י,—עשה אותה אלמנה, zur Witwe machen; rendre veuve; to widow: תנו רבנן כל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ביתו ו מ א ל מ ן את אשתו ומייתם את גוזליו ותלמודו משתכח ממנו ומחלוקות רבות באות עליו ודבריו אינם נשמעים (פסחים מט).

— נתפ׳, *נתאלמן, נתאלמנה,—נהיה אלמן, אלמנה: אומדין כמה אדם רוצה ליתן בכתובתה של זו שאם נ ת א ל מ נ ה אי נתגרשה (מכות א א). נ ת א ל מ נ ו או נתגרשו מן האירוסים (ירוש׳ כתוב׳ ה כט ג).

א. **אַלְמָנָה**[1], ש״נ מ״ר אלמנות, כנ׳ אלמנותיו, וכו׳,—אשה שמת בעלה ואינה נשואה לאחר, Witwe; veuve; widow: ויאמר יהודה לתמר כלתו (אחרי מות בעלה) שבי אלמנה בית אביך (בראש׳ לח יא). כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב כא). עשה (אלהים) משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה (דבר׳ י יח). ותאמר (האשה התקועית) אבל אשה אלמנה אני וימת אישי (ש״ב יד ה). למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו יתום ריבו אלמנה (ישע׳ א יז). יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם (שם שם כג). ברכת אבד עלי תבא ולב אלמנה ארנן (איוב כט יג). — ומ״ר: וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים (שמות כב כג). להטות מדין דלים ולגזל משפט עניי עמי להיות אלמנות שללם ואת יתומים יבזו (ישע׳ י ב). יתומים היינו ואין אב אמתינו כאלמנות (איכה ה ג). — ועם כנ׳: על כן על בחוריו לא ישמח אדני ואת יתמיו ואת אלמנתיו לא ירחם (ישע׳ ט יו). עזבה יתמיך אני אחיה ואלמנתיך עלי תבטחו (ירמי׳ מט יא). שרידיו במות יקברו ואלמנתיו לא תבכינה (איוב כז יה). קשר נביאיה (של ירושלם) בתוכה כארי שואג טרף טרף נפש אכלו חסן ויקר יקחו אלמנותיה[1] הרבו בתוכה (יחזק׳ כב כה). — ובמליצה, למשל הצער והיגון והחרבן: איכה ישבה בדד העיר רבתי עם היתה כאלמנה (איכה א א). — *אלמנת עיסה, עי׳ עיסה. — ובהשאלה, דלת אלמנה, שחסר לה אחד ממכשירי הדלת: דלת אלמנה[2] הנגררת אין נועלין בה (עירוב׳ קא.). דלת שהיא אלמנה מתקוניה (רשי שם).

ב. **אַלְמָנָה**[3], מ״ר אלמנות,—כמו ארמון ארמונים, Palast; palais; palace: וענה איים באלמנותיו[4] ותנים בהיכלי ענג (ישעיה יג כב). וידע אלמנותיו ועריהם החריב (יחזק׳ יט ז). — ואמר המשורר: מאד יסכל אשר נשים ירבה, ולא יזכור מחונן אלמנותיו, ויבנה ארמנות משכית ואיים, למחר יענו תוך אלמנותיו (ר״מ בן עזרא, תרשיש ת).

אַלְמָנוּת, ש״נ, סמי׳ אלמנות, כנ׳ אלמנותה, מ״ר אלמנותים[5]), כנ׳ אלמנותיך — מעמד האלמנה, הזמן שהאשה אלמנה, Witwenschaft; veuvage; widowhood: ותסר בגדי אלמנותה מעליה (בראש׳ לח יד). ותלבש בגדי אלמנותה (שם יט). ויתנם (המלך

ומן הענין הזה נאמר לאשה שמת בעלה אלמנה מפני שאין לה יכולת לדבר ולריב עם אנשי ריבה, והנון באלמנה נוספת. ע״כ. וכן דעת כל רבי הדקדוק שלנו. אך טעמו של ר״י בן גנאח להשם אלמנה אינו נהיר, כי מה טעם השם אלמן? ויש קצת ראיה שהא׳ היא שרשית ממה שיש בער׳ למושג זה בעצמו עוד שרש נרדף א י ם, אים a), אלמן, ואם היה אלמן. מזה יש ללמד כי שתי האותיות היסודיות בשרש זה הן א ם, והשאר נשתנו ונוספו לפי טבע לשון לשון מהלשונות האחיות האלה.

[1]) באש׳ אלמת, בכנע׳ אלמת, בער׳ ארמלה b), בארמ׳ וסו׳ ארמלתא. ועי׳ למעלה הערה לאלמן.—[1]) יש מפרשים זה במשמ׳ ב. אלמנה (גרן). — [2]) ושאלו שם בגמ׳: היכי דמי דלת אלמנה, והשיבו: איכא דאמרי דחד שיפא ואיכא דאמרי דלית ליה גשמה. ועי׳ ערך גשמה, וערך שיף.

[3]) ל במקום ר שבהשם ארמון.—[4]) בקצת נסח׳ כ״י ארמנותיו. ותרגם יונתן בברניתהון, וכן כל המפרשים אלמנותיו כמו ארמנותיו. ויש סברים כי זה בכונה של לצון (כעכר).

[5]) משקל פ ע ו ל י ם, כמו נעורים, עלומים, ונהגו בת׳ הנוספ׳ לסמן המשקל כמו לו היה מהשרש, כמו זנות זנותים, תזנותים, כריתותים. כך דעת הקדמונים וכן גם קצת המדקדקים החדשים וכן גם גזנ׳ קעיין

---

a) أَيِّم b) أَرْمَلَة

דוד את נשיו) בית משמרת ויכלכלם ואלהם לא בא ותהיינה צררת עד יום מתן אלמנות [1]) חיות (ש"ב כ ג). אלמנה שאמרה הרי אני מיגרת אלמנותי בבית בעלי שומעין לה (ירוש' כתוב' ה כט ד). ויושבת (האשה) בביתו אחרי מותו כל זמן אלמנותה (סמ"ג מ"ע סי' מח). — ומ"ר בכנ': אלמנותיך: אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תחפירי כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך[2]) לא תזכרי עוד (ישע' נד ד), בהשאלה לימי החרבי והשממון. — ועי' אישות, מות.

אַלְמֹנִי[3]), ת"ז, — אדם או דבר לא ידוע בשמו, או שלא יחפצו לנקב בשמו, Unbenannter, un tel, quidam; certain one, בחבור עם פלוני: ואת הנערים יודעתי אל מקום פלני אלמני (ש"א כא ג). ומלך ארם היה נלחם בישראל ויועץ אל עבדיו לאמר אל מקום פלני אלמני תחנתי (מ"ב ו ח). ובעז עלה השער וישב שם והנה הגואל עבר אשר דבר בעז ויאמר סורה שבה פה פלני אלמני (רות ד א). —ונהגו הסופרים להשתמש במלה זו גם בלבדה אם ידבר בשני אנשים: פלוני אמר כך ואלמוני אמר כך. ולנק' אלמונית.

***אֶלְסָר**[4]), אש, מ"ר אלסרים, אלס־, —האגוז הקטן, Haselnuss; aveline, noisette; hazelnut:

הפרסקין והאיסטרובולין משיעשו קליפה האילסרין [1]) (תוספ' מעש"ר א א). אבל האילאסרין הפרסקין והאיסטרובילין לא צרכו חכמים ליתן בהם סימן לפי שיש כיוצא בהם בארץ ישראל (שם ג יד). מודין חכמים לרבי יודה באלצרין ובאפיסטקין ובאיצטרובילין משיעשו קליפה (ירוש' מעש' א מח ד).

אלף[2]), ממנו אֶלֶף, אִלֵּף, *אִלֵּף.

אֶלֶף[3]), ש"ז, כנ' אלפי, אלפך, מ"ז אלפים, מ"ר אלפים, כנ' אלפיך, סמי' אלפי, — א) שם המספר, עשר מאות, tausend; mille; thousand: נתתי אלף כסף לאחיך (ברא' כ טז). אלף אמה סביב (במדבר לה ד). ולשמרי מצותו לאלף דור (דברים ז ט). שלשים אלף איש גבורי החיל (יהושע ח ג). שלשים אלף רכב (ש"א יג ה). עשרים אלף כר חטים (מ"א ה כה). אלף גפן באלף כסף (ישע' ז כג).—בכל אלה ובדומה בא המנוי במ"י כדין בשמות המספר למעלה מעשרה. ובא גם שלא כדין במ"ר: וארבעים אלף פרשים (ש"ב י יח). ואלף עזים (ש"א כה ב). אלף עלות (מ"א ג ד). כי אלף שנים בעיניך (תהל' צ ד). ארבעה עשר אלף צאן וכו' ואלף אתונות (איוב מב יב). — ובפרט בבוא המנוי לפני המספר יבוא ברבים: וחמרים אחד וששים אלף (במדבר לא לד). פרים אלף אלים אלף כבשים אלף (דהי"א כט כא). ברים עשרים אלף וכו' ויין בתים עשרים אלף (דהי"ב ב ט).—ומ"ז אלפים: ויכו ממנו אלפים איש (שופ' כ מה). אלפים בת יכיל (מ"א ז כו). ואתנה לך אלפים סוסים (מ"ב יח כג). באלפים אמה במדה (יהושע ג ד).— ומ"ר אלפים: ושלשת אלפים (שמות לה כו). שלשת אלפים איש בחור (ש"א כד ג). שבעת אלפים פרשים (דהי"א יח ד). שבעת

וקצתם דוחי' מ"ר זה. ועי' לקמן הערה [2]).—[1]) יש מגיהים אלמנות חיות.—[2]) אולסה' ושטרה סברים כי אלמנותיך במקום אלמנותך כדי לזוג עם עלומיך הקודם.

[3]) ראב"ע (רות ד א) גזר מלה זו מן אלם: שאין לו שם ידוע. עכ"ל. וגם החרשים לא מצאו השערה יותר טובה מזו. אך זה דחוק ורחוק מאד, ואינו מתקבל על הדעת. ויתר מסתבר כי אין למלה זו אולי שום משמעה מיוחדה ולא נוצרה אלא להיות לבת זוגה של פלוני, כמו שצף קצף וכדומה, וכמו שיש הרבה כאלה בלשון ערב'.

[4]) כמו סרפד. אך מפני הכתיב אילאסרין סבר לו כי ראוי לנקד אלסרים כמו פלגשים. בסור' אילסרא, אילרסא־סיא,(כ"ע וכ"כ),ופרש ב"ע וז"ל:אילרסא וגוז מלכא אלבנדק ואלגוז. ובר בהלול: אילרסיא איך חו' אלבנדק, והו אלגלוז ב"צ דהנין פנדקא יוחנן גוז מלכא. PSm הביא גרס' אילסרא, וג' פרושים: ערמון, אגוז הקטן, ובטנים. והנה הערוך, שהביא מלה זו בערך אלצרין, לא פרש מאומה, וכן לוי הסתפק בפרוש פרי עץ. קוהוט פרש מין בטנים, וכן יסטרוב. אך כבר הכריע עמ' לו כפרושו של חונין שהביא ב"ב, וספ' כתב האכרות ותר' גלי' כי הוא אלבנדק בערב', ר"ל האגוז הקטן. — [1]) כך בתוס' הוצ' צוק"מ וכן באגור של ר"ש גמע. ויש גרסאות אחרות אלצרין, ואלרסין.

[2]) שרש מיתחף לכל הלשונות השמיות. משמעתו הראשנה לפי דעת קצת החוקרים היתה: קשר, אגד, חבר, ובמשמעה זו נשאר באשור' לפי דעתם אלפ אגז. ומזה לפי דעתם בער' אלף a), הסכין עם, היה רגיל עם, וגם שאר המשמעות נסתעפו ממשמעה יסודית זו.

[3]) בער' אלף b). באר' וסור' אלף, אלפא.

a) أَلِفَ b) أَلْف

אֲלָפִים רכב (שם יט יח).—ויאמרו אֶלֶף אֲלָפִים: ויהי כל ישראל אֶלֶף אֲלָפִים ומאה אלף איש שלף חרב (דהי"א כא ה). משל לאדם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב (מגילה כה.). על אחת מֵאֶלֶף אַלְפֵי אֲלָפִים ורבי רבבות (תפלת נשמת). — לַאֲלָפִים הרבה אֲלָפִים: עברים למאות וְלַאֲלָפִים (ש"א כט ב). וככנוי: הכה שאול בַּאֲלָפָו (שם יח ז). — ונסמי': את היי לְאַלְפֵי רבבה (ברא' כד ס). בשלשת אַלְפֵי איש (שמות לב כח). עשרת אַלְפֵי איש (שופטים ד י). ושלשת אַלְפֵי גמלים (איוב א ג). — ב) לְפנים, אחת מחלוקות השבט, בת אלף משפחה: הנה אַלְפִּי הדל במנשה (שופטים ו טו). ראשי אַלְפֵי ישראל (במדבר י ד). לשבטיכם וּלְאַלְפֵיכֶם (ש"א י יט). יום עמדי בַּאֲלָפִי וטפי כבוש יה קשי ערפי ואכפי (תרוממך, ר"ש בן גבירול).—ג) בָּקָר[1], Rind; boeuf, vache; ox, cow: וְהָאֲלָפִים והעירים עבדי האדמה (ישעי' ל כד). שגר אֲלָפֶיךָ ועשתרת צאנך (דברים ז יג).

*אָלֶף[2], אָלֶף, ש"ג, מ"ר אֲלָפִים. — שם האות א בעברית, Name des Buchstabes א; nom de la lettre א; name of the letter א: בנ' קופות של שלש סאין תורמין את הלשכה וכתוב בהן אלף בית גימל (שקל' ג ב). אלף רישיה דאלפא ביתא מם באמצעיתה תיו בסופה (ירוש' סנה' רפ"ה פר' א). אלף בית אלף בינה גימל דלת גמול דלים (שבת קד.). א"ר אלעזר בר חנינא בשם ר' אחא עשרים וששה דורות היתה האלף קוראת תגר לפני כסאו של הקב"ה אמרה לפניו רבונו של עולם אני ראשון של אותיות ולא בראת עולמך בי (מ"ר ברא' א). ולמה הוא אמת אלף בראש האותיות מם

---

[1]) כאש' אִלְפ, בבנע' אלף השם הרגיל לבָקָר.

[2]) הקריאה המסורה של מלה זו בקרב הספרדים והאשכנזים והתימנים היא אָלֶף, וכן העתיקוה השבעים (איכה א ד) Αλφ Αλεφ וכן איזיביוס Αλφ. אך נקודה בעבר' בספרי דקדוק של היהודים ושל לא יהודים בזמננו הוא אָלֶף (א קמוצה), כן גזניוס, פירסט, אולד, וכן בן זאב בתל"ע, וכן רבינוביץ וכן בֶטכר, אולסה'. נֶלְד', שטדה, קניג, גזנ' קויץ. והנה הראשון אשר נקד נקוד זה הוא, לפי ידיעתי, ר' אליהו בחור בהתשבי (שנת ש"א) ערך אָלֶף בית גימל וכו', ושם ערך אלו: אחר הָאָלֶף, ושם ערך אלמלא: הכתוב בָּאָלֶף היא מלה מורכבת, וכן במחז' ויניציה עם הדר' הקוד' משנת שיד בפיוט ארץ מטה. וכן בס' בשם קדמון (ויניציה שנת שנז) אָלֶף בלתי מוצאת. אך הספר נתחבר בשנת רצה, ואיני יודע אם המחבר בעצמו נקדו, ואז הוא אולי הראשון שנקד כך. ואחרי כן בוקשר', ואח"כ מעריך המערכות שנת 1629. ובפיוט אהלל של ר' בנימין בן זרח לשבת לפני שבועות בסדור שער השמים מבעל השל"ה משנת תע"ב נקוד כמו"כ: אָלֶף אות ראשונה. במקנה אברהם להר"א בלמשי שנדפס בשנת רפג, נקוד פעם אַלֶף ופעם הָאָלֶף, ובכלל נקוד הספר הזה מצטין בזרותו ואין לסמך עליו הרבה. ואיני יודע על מה סמך ר"א בחור שקמץ את האות א, הואיל וגם האשכנזים קראים alef ולא olef. ואולי למד זאת מלשון סורית, שנוהגים לנקד את שם האות הראשונה אַלַף, וחלוק' בקריאתו הסוריים המזרחיים מהמערבים, שהללו קראים alaf והללו קראים olaf. וכבר העיר פרופ' ת' נֶלְדֶקֶה במחברתו „Beiträge zur Semitischen Sprachwissenschaft" אדות זה לאמר: Amir hat אַלַף, und so vokalisieren auch einige Drucke (1 PSm. 215), aber in Übereinstimmung mit der ostsyrischen Form und mit den Namen für ס ל ד ג hat der um 1200 geschriebene Codex Crawford Ap. 1, 8 אַלַף (John Gwyrne, in Transact. of the R. Irish Acad. 30, 14, 398) und so die Ausgaben Apoc. 1, 8. 21, 6. 22, 3. sowie andere Drucke אֶלֶף wird durch das arab (a אַלִף veranlasst sein".

היוצא מזה, כי גם בסור' נקדו קצתם אַלִף והנקוד אַלַף נמצא בכ"י משנת 1200. אלא שלפי דעת נלדקת הנקוד אַלִף נולד תחת השפעת הנקוד הערבי של שם זה. ושאלתי את המרוניים פה ויגידו לי כי הם קראים olaf, אך לא יכלתי לברר אם קריאה זו היא מסורה עתיקה בידם או נתחדשה אצלם מפני קמצות האות א, שהם קראים o. עכ"פ קריאת האשכנזים והתימנים alef ולא olef היא עדות כי מעולם לא היה להם הרגש שהאות א בהשם אלף היא קמוצה, וא"כ הנקוד אָלֶף הוא חדש ואין לו יסוד. וכבר העיר ע"ז C. J. Ball (PSBA, XV 398) ואמר שהוא כמו נקוד הסגוליים לפני הפסקה, ע"כ. ואולי מפני רבוי השמוש בשם האות הראשונה נשארה קריאתה בהויתה כמו שהיו קראים את הסגוליים קודם שנשתנה קול הפתח לקול סגול. והנה רוב החוקרים סברים כי נקראה האות א כך על שם צורת ראש בקר שהיתה לה בכתב העברי הקדום, כזה 𐤀. והחכם פילשר (E, J. Pilcher, PSBA, XXVI, 168) אומר כי צורתה כצורת שאר האותיות, היא הרכבה מצורות הנדסיות משלש וקו ישר, ונקראה אלף ע"ש המספר אֶלֶף.

---

a) أَلِف

באמצע תיו בסופן לומר אני ראשון ואני אחרון (שם שה"ש, לסופתי). א"ל הקב"ה לאברהם יבואו עשרים ושתים אותיות ויעידו בהן בישראל מיד באו כ"ב אותיות באה א ל ף להעיד בישראל שעברו על התורה א"ל אברהם א ל ף את ראש לכל האותיות ובאת להעיד בישראל ביום צרתם וכו' מיד עמדה א ל ף לצד אחד ולא העידה בהן (שם פתיח' דאיכ', משא גיא חזיון). טם דוממת שין שורקת א ל ף חוק מכריע בינתים (ספר יצירה). לָאָלֶף הקדמת בית ביצירת בראשית (ר"א קליר, ארץ מטה ב' שבועות). והקלה שבאלה השלש היא ה א ל ף הקל הנקרא בלשון הקדש פתח גדול רפה (רבנו נסים, פירו' יציר', קונטר' המסורת). —ומ"ר: כתב ל א ל פ י ם עיינים ולעיינים א ל פ י ם (ספרי, ואתחנן פיס' לו). שלא יכתוב א ל פ י ן עיינין (שבת קג:). דע כי רוב ה א ל פ י ם ראשוני המלה ותיכוניה (דקדוק ר"י חיוג, דוק' קלא).

אָלַף[1], עתיד אֶאֱלַף[2], תֶּאֱלַף, יֶאֱלַף, תֶּאֱלַפְנָה, צווי אֱלַף, אִלְפִי אִלְפוּ אֱלַפְנָה, — א) פ"י, למד והתרגל בדבר, lernen; apprendre; learn: אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבוא פן תאלף[3] ארחתו ולקחת מוקש לנפשך (משלי כב כד-כה). —ואמר המשורר: אצעק בעוד אישן אהה אוי ואבוי כל כך שפתי בנהי א ל פ ו (ר"ע פרנסים, קינה על אשתו, ממורת וממערב, א). — צווי: קשט מעבדיך והצדק אותם, צפה לחכמים וֶאֱלַף ארחותם (שמעון בר יצחק, אלוף מסכל, א' שבועות).

— פע', אִלֵּף, עת' אֲאַלֵּף, יְאַלֵּף, וכו' אֲאַלֶּפְךָ, אֲאַלֶּפְךָ,—בינוני מְאַלֵּף, ועם כנ' מְאַלְּפֵנִי[4]), ובהשמט' א' מַלְּפֵנִי,—עשה שיאלף, lehren; enseigner; teach: כי יְאַלֵּף עונך פיך ותבחר לשון ערומים (איוב טו ה). אם יש מלין השיבני דבר כי חפצתי צדקך אם אין אתה שמע לי החרש וַאֲאַלֶּפְךָ חכמה (שם לג לב-לג). מַלְּפֵנוּ (במקום מְאַלְּפֵנוּ) מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (שם לה יא). — ובסגנון המאוחר: ר' שמלאי אתא לגבי ר' יוחנן אמר ליה א ל פ נ י הגדה אמר ליה מסורת בידינו מאבותינו שלא ללמד הגדה לא לבבליים ולא לבני דרום (ר"ת פסחים סג.). נחני (אלהים) עסיסו להשקות אַלְּפֵנִי בנשיקות (פיוט אפיק רנן, לפסח). זכור נא בני את אהבתי אשר אהבתיך ואת חיבתי אשר חבבתיך ופקוד את אשר הראתיך ולמדתיך ו א ל פ ת י ך (הקד' תזוק האמונה). ובלא ספק התורה היא ה מ א ל פ ת שבילי האמת והצדק (יצח' לטיף, אגר' התשובה).

— הפעי': יְהֻאֱלַף, — כמו אֻלַּף תורת אמת כפיה מ א ל י פ ה (כתאב אלרסאול לרמ"ה כו).

ב.אלף, קל ופעל אינם נהוגים

— הפע' הֶאֱלִיף, בינ' מַאֲלִיף,—עושה, נותן אלף, נתרבה לאלפים, tausende hervorbringen; produire des milliers; bring forth thousands: מזוינו מלאים מפיקים מזן אל זן צאוננו מַאֲלִיפוֹת מרבבות בחוצתינו (תהל' קמד יג). — ועומד: וישב עליהם תשובות מ א ל י פ ו ת מרובבות (ס' האמונ' לר' זכר' בן סעד' אלג'אהרי). כי הוא בחכמותיו ה מ א ל י פ ו ת והמרובבות (עמו' מתכ' כב). תהלותיך מ א ל י פ ו ת מרבבות חסידים בכבוד ירננו (ערוגת הבושם, סוף פרק כט).— ועם נשוא אחריו: האליפו מלים (אדם, שם"ק מהלל יה).

—צווי הַאֲלֵף: הַאֲלֵף מן מ א ל י פ ו ת (בלקוטים מספר דקדוק ישן, זכרון לראשונים, הרכבי).

— פע' אֻלַּף, מְאֻלָּף,—יש בו אלפים, אלפים: שוא עמלו בונים אשר הוסיפו מצוות מ א ו ל פ ו ת (מסה ומריבה, פתיחה).

ג.אלף,

נתפ', נִתְאַלֵּף, נהיה אות אָלֶף, קבלה אות אלף: ובאמרך אתא בקר נ ת א ל פ ה המלה משתי קצותיה (מנחם בן סרוק, ערך הג ד"ה מצאתי ראיתי).

*אָלֶף בֵּית,

אָלֶפְבֵּית, נק' — כללות האותיות מן אלף ועד ת מסודרות לפי סדרן זא"ז, Alphabet: כל האותיות הכפולות בְּאָלֶף בֵּית כותב הראשונות בתחילת התיבה (ירוש' מגילה א' ע"א ז). כותבין מגילה לתינוק להתלמד בה אמר ר"ל משום ר' ינאי ב א ל ף ב י ת (ומ' לז:). מפני מה לקו ב א ל ף ב י ת מפני שעברו על התורה שניתנה ב א ל ף ב י ת (סנהדרין קד.). — ושיר או פיוט שראשי בתיו מתחילים באחד מאותיות ה א ל פ ב י ת על הסדר:

---

[1]) בער' אַלַף a) הסכין, התרגל —[2]) ר"י חיוג ורד"ק.
[3]) מ"ש: האלף בחטף סגול ברוב ספרים. ע"כ. וכן מיבא' בשם ט' כ"י. וברוב נוסחאותינו תְּאֱלַף.—[4]) ואולי צ"ל מְאַלְּפֵנִי, למד בחטף פתח כמו ותאלצהו.

---

a) أَلِفَ

רבי ור"י ברבי יוסי היו יושבים ועוסקים במגלת קינות ערב תשעה באב שחל להיות בשבת עם חשכה מן המנחה ולמעלה שיירו בה א ל ף ב י ת אחת (מד"ר ויקרא טו). וכל יוצר ויוצר הוא א ל פ ב י ת מאלף ועד תיו ועוד אחרי א ל ף ב י ת שמי ושם אבותי (מסה הכהן, סנת א סלה לסטרות). — ומ"ר : והנה מספרי האלפבת הן רלא א ל פ ב י ת ו ת הקבועות וכו' (פירוש יליר' לאכה, כ ג). שתי א ל פ ב י ת ו ת משונות (כתב מסה מינן). — ומ"ר זכ' : שבעה א ל פ ב י ת י ן הם (פי' איכה לר"י קרא, זכור ה').

ⁿאַלְפָּה[1], ש"נ,—פרה : קפאון חוק אַלְפַּת היקר לוטה באור יקר (יולר פרה).

*אִלְפָּס[2], איל־ אל־, זו"נ, מ"ר אִלְפָּסִים, אִל־ כלי מכלי התבשיל, מחבת עמקה בכסוי לטגן ולבשל בו ; Pfanne ; poêle ; pan : ה א ל פ ס[3]) והקדרה שהעבירן מרותחין לא יתן לתוכן תבלין (שבת ג ה). כדי לבשל בו (בהקנה) ביצה קלה שבבצים טרופה ונתונה ב א י ל פ ס (שם ח ה). המערה מטיחם למיחם ו מ א י ל פ ס ל א י ל פ ס ומקדירה לקדירה (תוספתא מעש"ר א ט). הנודר מן הנעשין בקדירה מותר בנעשין ב א י ל פ ס (שם נדר' ג ב). מפני שהוא שופת עליהן (על הפטפוטים) את ה א י ל פ ס ואת הקדירה (שם כל' כ"ק ה ט) א ל פ ס רותח (חול' קד:). הנודר מן היורד לקדרה אסור ביורד ל א י ל פ ס שכבר ירד לקדרה קודם שיורד ל א י ל פ ס (נדר' נא.). מניחין פיאה ממעשה א ל פ ס ואי מניחין פיאה ממעשה קדרה (ד"א ו). ב א ל פ ס וכיסויה (מד"ר ברא"ית א). — ומ"ר : א ל פ ס י ן סתומות (תוספתא יום טוב ג יג). מקבלין על דופנותיהן כ א ל פ ס י ן (שם כלים כ"מ ה י).—ונהגו עכשיו בא"י לקרא א ל פ ס כלי נחשת עמק לבשל, Kasserolle casserole ; saucepan. — ומאבל העשוי ב א ל פ ס : לישה עיסה אחרת ובשלה א ל פ ס אחר (ד"א ו).

אלץ[4]), ממנו אֵלֵץ וכו'.

אָלַץ, אינו נהוג.

פעול ⁿאָלוּץ : גם עתה חלץ אָלוּץ ממאלץ ומרוי לב תאלץ (הופ' ליוס ד, כהוסעת מקיר).

—פע', אִלֵּץ, עת' ככנ' יְאַלְצֵנִי, —דחק, לחץ, הכריח, אנס, in jem. dringen, drängen; presser,contraindre; urge, importune : ויהי כי הציקה לו בדבריה כל הימים וַתְּאַלְצֵהוּ[1]) ותקצר נפשו למות (שופט' יו יו). ויאלצני להפיק משאלו וכו' ויהי כאשר א ל צ נ י חפצך (ידע' בדרסי, הפרדס). הנשיא ר' יצחק א ל צ נ י לחוות דעי בשאלותיך (ר"נ גירונדי, תש' ז). ו א ל צ נ י ההכרח לצאת ממחיצת וכו' (הקד' גידולי תרומה). ובשאלותיו אם אדם א ל צ ה ו ענה פה אחד אהה אל תשאלו (יל"ג סוד אלה).

—הפע', ⁿהֶאֱלִיץ—כמו אִלֵּץ : ויהי כאשר ה א ל י צ ו נ י ומתרדמת שנתי הקיצוני (ר' ילא' אבי סהולה, הקד' פרושו לבה"ם, מטמוני מסתר').

—נתפ' ⁿנִתְאַלֵּץ : כי השנים מהן (מחוטים עבים וקשים) אין נכבשין ואין מ ת א ל צ י ן זע"ז (ר"ח שבת קה.). — ונהגו הסופרים להשתמש בנפעל: ⁿנ א ל צ ת להגיד, וכיוצא בזה, במשמעת הֻכְרַחְתִּי.

ⁿאֵלֶץ, ש"ז, (רשימת לונן, ריעוס).

*אלצר, אלצרים עי' אלסר.

ⁿאלק, א ל ק ו, א ל ק י, במקום אל'ה, מפני הכבוד כמו אלד.

אַלְקוּם[2]), ש"ז,—א) מנהיג, דָּבָר היוצא בראש עם למלחמה, ומלהיב אותם לגבורה בדבריו : Anführer ; chef, commandant ; leader :

---

[1]) מן אלף במשמ' בקר, ולפי משקל עֶגְלָה.

[2]) כך בוקשר', כשת', לפי הכתיב מלא איל־, וצ"ד ומער' המער' אל־, לפי הכתיב אל־, וכן במשני מנק' אמשט"ד. לשון חכמ' אִלְפַּס, פ' רפה. לוי לא נקד, קוה' אַלְפַּס, יסטר' אִלְפַּס.—ביונ' לֹפַּס λοπάς. — [3]) כך ברוב הנוסח', וכן כ"י (משנת שבת הול' סטרק), והרבה ספרי דפוס אלפס.

[4]) באשור' ספק אם היה. באר' וסור' דחק, לחץ, צער. — [1]) חטף פתח במקום דגש, כך ברוב הספרים שלנו, כמו מְהַלְלִיךְ יְהַלְלוּ, וכיוצא בזה, והוא מפני טבע הלמד שהיא מאותיות הרעידה. אך לא כל הספרים שוים בנקוד מלה זו, והעיד מ"ש וז"ל : במקצת ספרים הלמד בדגש וברוב המדוייקים רפה וכ"כ ר' יונה בספר הרקמה וגם רדק כתב רפה הלמד ודינה להדגש שהוא מבנין פִעל הדגוש ונקודת הלמד ב ש ו א ל ב ד ו בספרים כ"י מדוייקים וכן נקודה בשרשים ובבעל הלשון. ע"כ. וכן מיכאל', בשם חמשה כ"י.

[2]) משק' פִּלְעֹגם ־ום. ואעפ"י שבעבר' לא נשאר ממשקל זה אלא תה"פ, כמו פִּתְאֹם, ואולי שִׁלְשׁוֹם, אך כבר ברר ברט (NB, § 213) כי שמות בהוספ' ם בסופן היו נהוגים בלשון השמית הקדומה, ועוד נשארו הרבה מהם בערב' בסוף ־ַם, ־ֻם, ־ִם, וכמו צלראם בערב' כנוי לאריה, מן צלד, כן אולי אלקום מן אלק

שלשה המה מיטיבי צעד וארבעה מיטבי לכת ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל זרזיר מתנים או תיש ומלך אַלְקוּם [1]) עמו (מִשְׁלֵי ל כט-לא).—ב) כח, Kraft; force; strength : איך יעמד סכל, פני צורו ויקום, והוא לעפר מאכל, ואין עמו אלקום (רמב"ע מלך מכל, תהלות אכודרהם).

*אַל תִּגַּע בִּי,—שם פרח, Springkraut; impatiente, touch-me-not : וכן יש ג' מיני צמחים ידועים אשר יש בהם תנועה והרגש במקצת כב"ח האחד הוא עשב הנקרא בלשונם (סינסייגים) והוא נקרא בכל לשון אל תגע בי על שם ענינו מפני שכל הנוגע בו אפילו באצבע קטנה מיד ירגיש ויכפל את עליו והיה כאשר יעקר האדם את רגליו וילך ממנו אז יפתח את עליו כאשר בתחלה (ספר הברית, יא ז).

*אַלְתִּית[1]), א"-, ש"נ, מין ממיני הדגים, נסבר חתיכות חתיכות, Art gross. Fisch; espèce de gros poisson; kind of large fish : כל הדגים בחזקת טומאה ר"י אומר חתיכת אלתית[2]) ודג המצרי הבא בקופה וקולים האספנין הרי אלו בחזקת טהרה

ועי' לקמן.—[1]) רוב המפרש' הקדמו' ראו במלה זו הרכבה מן אַל-לא ומן קום, ופרשו אלקום לא קימה. רסע"ג : אל מלך לא קואם מעה. ראב"ע : כלומר שאין אדם קום להלחם נגדו. רש"י: אין עומד נגדו. רלב"ג: שאין תקומה עמו. רד"ק: כשלא יקום מלך אחר עמו כמוהו או יותר חזק ממנו. אך דחק פרוש זה בולט, כי מלבד הרכבת אלקום שהיא מספקת, גם מליצת הלשון קשה מאד. וקצת החדשים ראו באלקום המלה הערבית קום שפרושו עַם, עם אל הידיעה ופרושו: מלך אשר העם או הכרוז אתו. אבל כבר נדחתה השערה זו, כי אין מקום למלה ערבית גמורה בתוך מליצה עבר'. אולה' הגיה אלהים, ואחרים אֲלָפִים, ויש שאמרו כי הוא שם מלך מהמלכים. אך כל ההשערות האלה אינן נתנות למליצת הכתוב כוגה טבעית. השבעים תרגמו: בזיליאוס דימיגורון אן אתני, βασιλεὺς δημηγορῶν ἐν ἔθνει ר"ל : מלך מליץ ודורש בתוך עמו. וכן ת"י : ומלכא דקאם וממלל בית עממיה. וכבר העירו החכמים כי זה תרגום זר מאד, והחליטוהו להשערה בעלמא בסומא בארובה. ומכל מקום אין לדחות זה כל כך על נקלה, וכל מה שהתרגום יותר זר יותר רגלים לדבר כי איננו בדוי כלו והיה להם יסוד לסמך עליו. והנה מה שאנו למדים ראשית כל משני התרגומים האלה הוא כי קראו אחרי אלקום לא עִמּוֹ אלא עַמּוֹ, ובזה מליצת הכתוב היא טבעית ויפה : המלך שהוא האלקום של עַמּוֹ. ועוד לא ידענו מה פרושו האמתי של אלקום, אך לפי הענין ומהדמיון עם ליש ותיש נראה כי אלקום הוא תאר של גבורה והליכה בראש בגאוה והדר. ויש אולי למצוא סמך לזה במשמעת שרש אלק a) בערבית, ופעל אֲלַק, היה משגע, נטרפה דעתו, והנפעל תַּאַלַּקַת b) וז"ל הקאמוס : תַּאַלַּקַת אל מראה תזינת וקיל תשמרת ללה'צומה ואשתעדת ללשר ורפעת ראשהא. ע"כ. ובעב': תאלקת אלמראה ר"ל התיפתה (האשה), ויש אומרים הכינה עצמה לקטטה והתעתדה לרשע ונשאה ראשה. אבל איך נסתעף מושג זה? וקשה לחשב, שהונח פעל זה לכתחלה לאשה שמכינה א"ע לקטטה ונשאה ראשה, ולכן יש אולי לשער, כי שרש אלק הונח בתחלה להיוצא בראש החיל בהוד והדר והתלהבות ומלהיב את העם בדבריו, וחדלו אח"כ מעט מעט להשתמש בפעל זה למושג זה הכללי ולא נשאר ממנו בער' אלא שרידי משמעתו ביחוד לאשה שמתיפה או מכינה עצמה לקטטה ונושאת ראשה, ובעבר' נשאר רק השם העתיק אלקום. ואולי משמעה זו של אלק הסתעפה ממשמעה יותר קדומה, של דבור בהתלהבות לזרז השומע. ומזה אולי נסתעף גם מושג השגעון, ודומה קצת להשרש נבא, שיש בו משמעת דִּבֵּר, והשתגע, ונביא. שתוף שני המושגים של דבור והנהגה אצל השמיים נראה ברור מן דָּבָר, דִּבֵּר, וְדַבָּר הדור. וכן בערב' הפעל שיע a) יש במשמ' קרא את הגמלים והצאן שפגרו מלכת ובכלל זרז ואמץ הלב, ובקצת מקומות משמעתו : היה מנהיג (קאיר, Dozy, Suppl.). והיתה אולי לאלקום משמעת נביא, דברן, וְדַבָּר, והוא מקור תרגום השבעים אלקום במשמעת דברן.

ואזכיר עוד כי יוסף הלוי סבר כי אלקום זה הוא שם אלהות ערבית, ואולי הוא האלוה אלקום, שמצאו התירים דיסו בכתבת נבטית וליטמן בכתבת אחת בתדמור שנאמר בה : לשיע אלקום אלהא טבא ושכרא די לא שתא חמר. וכבר פלפלו ליטמן (J As. IX, XVIII, 374) וכלירמן גנו (RecEpS VI 382 — 384) במהותו של האלוה הנזיר הזה, ולפי דעת החכם כל' גנו הוא אויבו של אלוה השכור בככום, ואולי היה תפקידו לצאת בראש החיל למלחמה.

[1]) צורה חֲרֵסִית, כך נקוד במשנ' מנק' אמש"ר, וכן נראה מהכתיב החסר אַל- ולא איל-, וכן צ"ר ומער' המער' אַל-. בוקשר', בשת', לוי, קוה', יסטר' אִל-, ועי' הערה לקמן. — [2]) בנוסח' : אלתות. וכן עה"ק וכן צ"ד. ערוך ב"י וקצת דפו' ומער' המער' אלתת. אך בפריש רה"ג, ובמשנ' עגפה"ע של הרמב"ם : אלתית. ופריש רה"ג : דג קטן ושמו כן. ע"כ. והערוך : דג נצור

---

a) الق ٬ أُلِقَ b) تَأَلَّقَت

a) سيع

(מכש׳ ו ג). וכל החתיכות טמאות וחתיכת א ל ת י ת טהורה (תוספתא, כלים ב"מ ה ו).

***אלתר**[1], אלתר[2], — מלת תפ"פ של הזמן, עם ל במשמ׳ מיד, חכף ומיד, sofort; tout de snite; at ouce: המביא גט ואבד הימנו מצאו ל א ל ת ר כשר (גיט׳ ג ג). ר׳ אליעזר אומר אם לאלתר יצא (הגט מיד האשה) אין זה גט אם לאחר זמן יצא הרי זה גט (שם ח ח). כל עבירות שבתורה תולין לו שנים ושלשה דורות וזו (של שבועת שוא) ל א ל ת ר (תוספתא סוטה ז ג). איזהו שלא ל א ל ת ר ר"נ אומר ששהא כדי שתעבור שיירא ותשרה (גיט׳ כז:). צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין ל א ל ת ר לחיים (ר"ה טז:). (אונאה) פחות משתות לרבנן ל א ל ת ר הויא מחילה או בכדי שיראה לתגר (ב"מ נ.). פעם אחת חזר (מרדכי) ולא מצא לאסתר ל א ל ת ר מניקה והיה מניקה הוא (מד"ר אסתר ו). כדי שיתמצא חרם של בהמה ל א ל ת ר (והזהיר ויקרא ה). והיה אורה (של הלבנה) ל א ל ת ר מתגדל וצומת (ר"א בר חייא הנשיא, העבור, שער ד). היה נותן דמי מקח לאלתר[3] ותן שכר בעתו לשכירים (מנח׳ מלונזו דרך חיים). — וגם בלי ל: ו א ל ת ר שיוצא ר"ה לאחר יו"ט (תש׳ גא׳ ליק, א). בדבר שעלה במחשבה לפני הבורא יתרומם לעד א ל ת ר הוא ברוי (ר"י ברצלוני, יצירה, 190).

במקום אלתית. וי"מ דג קטן ששמו כן. ע"כ. ואולם ממה שנזכר ח ת י כ ת אלתית נראה שהיה נמכר חתיכות חתיכות. וכן אמר הרמב"ם בפרוש: נוע מן אלסמך יקטע קטע. ע"כ. ובעבר׳: מין דגים שחותכין חתיכות. ומזה נראה שהכונה היא לא לדג קטן, אלא גדול. עכ"פ אין להחליט איזה מין דג קראו היהודים כך. וגם עמ׳ לו במאמרו „שמות הדגים" בהספר שנתפרסם לכבוד נלד׳ לא מצא באור נכון לשם זה. ובירושלם בקצת בתים שמדברים שם עברית מכנים בשם זה את הדג הגדול והיבש שקראים פה בקלה, והוא ממין morne בלעז צרפתי, והוא הדג הנותן שמן דגים ששותים לרפואה. ומולחים ומיבשים אותו ומוכרים התיכות חתיכות.

[1]) כך נקדו בוקשר׳, מער׳ המער׳, לשון דרבנן, לוי, קוה׳, יסטר׳, ומרכב מן אל=על ומן אתר, מקום, על המקום במשמע׳ תכף ומיד. ובירוש׳ (ברכ׳ א ח ג) בא על אתר בפרוש. ובער׳ עלי א ל א ת׳ ר a), אך מן משמעה אחרת, ר"ל על הרשם, בעוד שלא נמח הרשם. — [2]) נקוד צ"ד ומשנ׳ המנקד׳ הנדפ׳. — [3]) כך נקוד שם.

a) على الأثر

אם[1], ש"נ, סמי׳ אם, כנ׳ אמי, אמך, אמך, אמו, אמה, אמנו, אמכם־כן, אמם־ן, מ"ר אמות, וגם *אמהות, אמותי, אמותינו, — א) אשה שיש לה ילדים שילדה, Mutter; mère; mother: אם על בנים (בראש׳ לב יב). ביום מלחמה אם על בנים רטשה (הוש׳ י יד). שתים נשים בנות אם אחת היו (יחזק׳ כג ב). אב ואם הקלו בך (שם כב ז). כי אין לה אב ואם (אסת׳ ב ז). משדד אב יבריח אם בן מביש ומחפיר (משלי יט כו). — וסמי׳: כי היא (חוה) היתה אם כל חי (בראש׳ ג כ). לבן בן בתואל הארמי אחי רבקה אם יעקב ועשו (שם כח ה). — וכנ׳: וגם אמנה אחתי בת אבי הוא אך לא בת אמי (בראש׳ כ יב). והחיתם את אבי ואת אמי ואת אחי ואת אחותי (יהוש׳ ב יג). אוי לי אמי כי ילדתני איש ריב ואיש מדון לכל הארץ (ירמ׳ יה י). מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי (שה"ש ח א). כבד את אביך ואת אמך (שמות כ יב). הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה (בראש׳ לז י). והטלתי אתך ואת אמך אשר ילדתך על הארץ אחרת (ירמ׳ כב כו). ואת אביך ואת אמך ואת אחיך ואת כל בית אביך (יהוש׳ ב יח). איש אמו ואביו תיראו (ויקרא יט ג). כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם (ישע׳ סו יג). ותרץ הנער ותגד לבית אמה (בראש׳ כד כח). אחת היא לאמה ברה היא

---

[1]) באשור׳ אמו (ולפי דעת גלדקה באמת גם שם אמם, והתנועה האחרונה רק מפני השפתיות של מ). בערבית אם a), בארמ׳ אימא, בכנע׳ אם. ובכל אלה הלשונות כמעט ברוב המשמעות כמו בעברית. ומ"ר בערב׳ אמאת וגם אמהאת b), והכריע גלדקה פי קבלה אם מ"ר זה עפ"י פעולת חקש מ"ר ש׳ אב א ב ה א ת (Nö. Beitr. 69-72). והנה לפי דעת דליטש ואחריו קניג נגזרה מלה זו מן שרש א מ ם, שמשמ׳ באשו׳ היה רחב ומזה חלל רחב, ומזה האם. אבל אפילו אם היתה באמת באשור׳ משמ׳ רחב לשרש אמם, הנה זה יתר מדי מחדד למלה למושג קדום ופשוט כזה. ויתר נראה דעת גזנ׳ וחבריו שזה אחד מן השמות העקרים הקדומים, והוא חקוי להברה אמם היוצאת מפי הילד כשהוא מתחיל להוציא הברות מפיו והחלטה לשם להאם, ואעפ"י שהרבה לגלג דליטש ברעה זו, היא היותר מתקבלת. ואין ספק בדבר כי התנועה הקדומה היתה אם ונהיתה בפי היהודים והארמיים אם ולכן

a) أُمّ b) أُمّات أُمّهات

ליולדתת (שה"ש ו ט).— ומשל: הנה כל המשל עליך ימשל לאמר כְּאִמָּהּ בִּתָּהּ (יחזק' יו מד).— אי זה ספר כריתות אִמְּכֶם אשר שלחתיה (ישע' נ א). בושה אִמְּכֶם מאד חפרה יולדתכם (ירמ' נ יב). אִמְּכֶן חתית ואביכן אמרי (יחזק' יו מה). יתומים היינו אין אב אִמֹּתֵינוּ כאלמנות (איכה ה ג). על הבנים ועל הבנות הילודים במקום הזה ועל אִמֹּתָם הילדות אותם (ירמ' יו ג). לְאִמֹּתָם יאמרו (הילדים בירושלם) איה דגן ויין בהתעטפם כחלל ברחבות עיר בהשתפך נפשם אל חיק אִמֹּתָם (איכה ב יב). בת כהן שזנתה יוצא כ"ג לפניה וא"ל אלו עשית בדרך שעשו א מ ו ת י ך זכית שיוצא ממך כ"ג (ספרי,בלק קלא).—ומ"ר אחר *אמהות[1]: הנושא אשה כהנת צריך לבדוק אחריה ארבע א מ ה ו ת שהן שמנה אמה ואם אמה ואם אבי אמה (קידוש' ד ד). להיות נמנע שיהיה כל אבהותיו ו א מ ה ו ת י ו של זה הגוי מעשרת השבטים (סע' אבן דאבן, חמדה גנוזה יג). — ובפרט *הָאִמָּהוֹת, נשי האבות אברהם יצחק ויעקב: א מ ה ו ת נביאות היו ורבקה היתה מן ה א מ ה ו ת (מד"ר בראש' סז).—וקללה: תקברם א מ ן (כ"ב קנו:). — וגערה, שתוק באמך: אמרו לו (להאיש שהביא לחכמי ישראל פרה אדומה שכבר עלה עליה עול ורצה לרמותם) טול את פרתך אין אנו צריכים לה שתוק ב א מ ך (פסקתא רבתי, פסק' פרה).—וכן גלוג לאמך, עי' גלג. — ומשל: לא כמו שאומרת א מ ך אלא כמו שאומרת שכנתך (מדרש תהלים מח), ר"ל בעיני ה א ם הכל יפה וטוב אצל ילדיה[2]. — ובבע"ח: כן תעשה לשרך לצאנך שבעת ימים יהיה (הבכור) עם אִמּוֹ ביום השמיני תתנו לי (שמות כב כט). כי יקרא קן צפור לפניך וכו'. אפרחים או ביצים וְהָאֵם רבצת על האפרחים או על הביצים לא תקח הָאֵם על הבנים שלח תשלח את הָאֵם ואת הבנים תקח לך (דברי' כב ו-ז). שמין עגל עם א מ ו וסיח עם אמו (ב"מ ה ה). אמר רב יהודה כל שאוניו קטנות א מ ו סוס ואביו חמור גדולות א מ ו חמורה ואביו סוס (ירושלמי ברכות יא:). הרבה סייחין מתו ונעשו עורותיהן שטוחין על גבי א מ ו ת י ה ן (מד"ר ויקרא כ'). אם היה בו (בהשדה) א מ ה ו ת ובנות בעת מכירת הפירות מניח בריכה ראשנה שיולידו ה א מ ה ו ת כדי שיצטוותו ה א מ ה ו ת עם הבריכה הראשונה ועם הבנות שעמהם (רמב"ם הל' מכירה כג יג).—ובהשאלה, אשה חשובה, שהיא מגן ומחסה לעמה, וכדומה: עד שקמתי דבורה שקמתי אֵם בישראל (שופ' ה ז). — *אֵם זְקֵנָה[1], אֵם האב, אֵם הָאֵם, וכנ' אמי זקנתי: שאפי' היה טוען שממין פירות של א מ י ז ק נ ת י טענתו טענה (ר' חנוך, תשוב' גאו"מ רט). — *אֵם חוֹרֶגֶת, אִמִּי חוֹרַגְתִּי, אשת האב ביחס לילדיו, Stiefmutter; marâtre; stepmother: אף לא ידי א מ י ת ו ר ג ת י היו במעל הזה (רמא"ג, דכיר, גלעד כ). ועיני אמי הורגתי הציפו עלי מהתלות (שם א).— ב) עיר גדולה, חשובה, wichtige, grosse Stadt; importante, grande ville; great city: אתה מבקש להמית עיר וְאֵם בישראל (ש"ב כ יט). — וכן נהגו הסופרים לכתב עיר הָאֵם של מדינה פלונית, ר"ל עיר מושב המלך, הממשלה העליונה, Hauptstadt; capitale; capital: כל איש בכם מכל עמו יהי אלקיו עמו ויעל לקושטנדינה א ם מלכותי (יוס' סמכרי, סד' התכ' וקור' העת' ניבויאר 138). ג) אֵם הדרך[2]) המקום שמשם מתפצלים דרכים רבים, Scheideweg; bifurcation; cross-road: כי עמד מלך בבל אל אֵם הדרך בראש שני הדרכים (יחז' כא כו).—וכמש"יבאמצע הדרך, בגלוי: והלך לו (בעל החמור) מן הצד להסיך רגליו והניח את החמור על א ם הדרך (תמ' רא"ש כד כ). — ד) *בצמחים, בפרי האדמה, חלק היושב בתוך האדמה בנגוד להעלים, וכדומה: ה א מ ה ו ת של בצלים (פאה ג ד). כאן (מה שאמרו כי צנון הוא סם המות) בעלין כאן (מה שאמרו שהוא סם חיים) ב א מ ה ו ת (עירו' נו.). א"ר אחי רביעה ראשונה יורדת מיד האמהות עולות (ערוך בשם ילמדנו). — וכמו כן הפרי ביחס להגרעינים[3]) וכיוצא בזה: כגון חומץ זה שיצא ממנו קרוי נמי על שם א מ ו חומ'ן סיתוניות (רש"י נדרים נג.). — ה) *מקום הולד ברחם, Gebärmutter; matrice; womb: מעשה בפרה (של בית מנחם) שניטלה ה א ם שלה והאכילת ר"ט לכלבים (סנהדרין לג.). ניטלו הכליות ניטל לחי התחתון ניטלה ה א ם שלה (חול' ג ב). ואמר

אִמִּי וכו' ואח"כ אֵם. — [1]) עיין הערה שלפני זה. — [2]) ומשל יפה בענין זה אצל הערבים: כל חנפש ענד אלאם ע'זאל (A. Fischer,Marok.Sprichw.MOS1,220)

ור"ל כל חפושית לאמה צביה. — [1]) אימא זקינה, עי' ערך אמא. — [2]) בערבית אֻם אלטַרִיק a), הדרך הגדול שממנה יוצא דרך קטן. — [3]) בארמית: גרעיני דתמרי ארמייתא שרו לטלטלינהו הואיל וחזיין אגב

a) أُمُّ الطريق

תודוס הרופא אין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריאה עד שהם חותכין את האם שלה בשביל שלא תלד (בכור' ד ד). אם של אשה מלא דם (מד"ר ויקרא יד). אם של בהמה כלה עשויה אבעבועות (רמ"י זבחים מ:). ובזמן שהן (הנשים) שופעות לא תוכלנה להתעבר כי האם תתנקה מן המותר ההוא וכו' ואשר אינן מולידות אחר נקיון הנדות הוא מפני פגיעה שתקרה באם וכו' ואם שפתות האם חלקות ושמנות לא תוכל לעצור הזרע ותפלט אותו וכו' ויש נשים שמפילות ומתעברות יחד בזמן אחד כשהאחד יוצא מן האם מקבלת אחר וכו' וכאשר יפול הזרע בצואר הרחם אז האם תמשוך אותו בכח המושכת אשר בה (מער הממים לרכ"ל מער ח).—ומ"ל: ורוב הנשים כשהן קרובות לעת הנדות יקרה להן פגיעה באמותיהן עד שיצא הדם (מס). ויקרה לנשים חכוך ברחם ומצוקת האם (מאיר אלדבי מ"א). — ו) *יסוד ושרש שראוי לסמך עליו, Basis; base: רבנן סברי יש אם למסורת [1] (כמו שהמלה כתובה) ורבי שמעון סבר יש אם למקרא (סוכ' ו:). — ז) "כל דבר שהיא סבה ועלה לדבר אחר, Ursprung, Ursache; origine, cause; origin: והיא (רוח החיים) האם הגדולה וממנה יצאו כל התולדות (ר"י כרללוני, ילירה 179). ומה נפלאה הכמה בארבע יסודותי' והם אש ורוח ומים והעפר וכו' והם נקראו אמות הכי ילדו בנות (ראב"ע, מיר כמס אל). — נבואת משה אשר היא היתה אם כל הנבואות (דרך אמונה, כיכאנו לו:). הזקנה היא אם השכחה (רמב"ל דורמן מגן אבות ד כ). ועל ספירת החכמה אמרו שהיא אם כל המאורות (עמק המלך ג.). — וכנוי למקצת אותיות האלף בית: עשרים ושתים אותיות יסוד, שלש אמות ושבע כפולות (ילירה א כ). דע ישכילך האלקים כי אותיות אלו (אוי) הן אמות לכל האותיות וכו' ונקראו אמות בעבור כי לא תוכל להוציא לא תיבה ולא אות בעולם מבלי אות וה (הרד"ק מכלול, מער אותיות אוי) — "עקר וכלל ראשי, Principe: וישמע העם דבור צת בעשרת דברים הם אמות התורה ושרשיה (כוזרי א פ ז). אלה הם אמהות דרכי המדברים (מו"נ א עד). אלה אמהות הדרכים אשר ילך בהם אריסטו (מס כ יד). ואמנם הפתילות להפשט הנה אמות רפואותיו (קאנון ג יו כ ו). בצורות אשר ידמום אמהות והתחלות לצורות אשר במורכבות (ר"מז גרכוני, פי' למאמ' אבן רמד ככת מבזרעים כ"י כרלין).—ט) "אחד מחלקי כלי ההבטה: ואחר זה האם והוא הצטח העגול שהוא בחוץ אשר בתוכו כל הלוחות (כלי נחמת לראב"ע מער א). והיה נותן כלי ההבטה שבחשן וכו' הם הלוחות שבתוך האם הנקראים בנות (אגר' אמן מספט' דון וד"ל כלמה, כספ' תפאר' מיכה לכבוד לונן). — י) "עקר הריאה, כמו אומה: אם האזן הקטנה דבוקה על הגדולה אם הריאה סרך רך וסרך קשה (הלכ' טריפה לאלדד הדני, כ ח). — יא) "אם השנים עשר, חלק ראשון של המעי הדק הארוך, Zwölffingerdarm, duodenum: המעיים הם ששה האחד יקרא אם השנים עשר הוא שם המעי כי יחלק ממנו שנים עשר בני מעיים קטנים וממנו תוצאות המעיים איש לדרכו ולמעשהו (אסף הרופא, כ"ימינכן, דף 35). — יב) "אם הנערים, אם הילדים, אחד ממיני הכפיה ועוית, Gichter; éclampsie; eclampsia infantum [1]: והכפיה החזקה השחוריית היא יותר רעה מהלבניית וכו' והמיוחד אצל קצתם בשם אם הנערים הוא ממית מיד (קאנ' ג א ה ד). מחלה ילדים בשנה ראשנה והסמו בכייה רבה והקיצה (ספר הגדרים). — יג) אם הדם [2], — דם שנצרר מסביב לשבר בשריינים ecchymose, Haematome [1]: ואם יהיה (השבר) בהשריינים ולא יתדבק והדם יזול אל החלל אשר יקיפם עד שימלא החלל ההוא ואם יעורה ביד ישוב אל העורק ונקרא אם הדם ורבים יקראו לכל קריעת שריין אם הדם (קאנון א כ למוד א פ' ד). ורבים מהרופאים יחשבו שכל שסוע יקרה לשריין יוביל לאם הדם (מס ד ד כ יו).— יד) "אם טובה [3], הפנימי, הקרום השני הרך של המוח, weiche Hirnhaut; pie-mère; pia mater [1]: והקרום השני של המוח הוא דק ודבוק למוח ונקראת אם טובה לפי שהיא מחבקת המוח ומחזקת אותו כמו האם הטובה (מאיר אלדבי, מ"א ד א).—טו) "אם המרגליות, הוא הצדף, Perlmutter; nacre; mother-of-pearl: וסמוך לשפת הים כלו

אימן (שבת קמג.). — [1]) פי' רש"י שם וז"ל: כמה שכתב משה ומסר בספר תורה לישראל היא האם והעיקר.

---

[1]) תרגום דר' מויא. — [2]) בערב' אם אלדם a).— [3]) בערב' אם אלדמאע', אם אלראש b).

a) أُمّ الدام b) أُمّ الدماغ أُمّ الرأس

מלא מ א ם המרגליות (תרתות עולס כט).

ב. **אֵם**, אֵמִים, —א) עי' אֵים.—ב) "כדור היריה מנשק של אש וכדומה, Kugel; balle; ball: שבגלל הדבר הזה (האימה הנופלת על הבריות) יקראו הכדורים (המוטלים מחוך נשק האש) א מ י ם (שלטי הגבורים פר' מב).

אִם[1], מלה הקשור והחבור, וישמש:

א. לחגות ה ת נ א י, wenn, falls; si; if. עם פעל עתיד: ויאמר ה' אִם אמצא בסדם חמשים צדיקם בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם (ברא' יח כו). וידר יעקב נדר לאמר אִם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך וכו' (שם כח כ). אִם תעשה לי הדבר הזה אשובה ארעה צאנך אשמר (שם ל לא). אִם כה יאמר נקדים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקדים (שם לא ח). אִם פשה תפשה (הצרעת) בעור וטמא הכהן אתו (ויקרא יג כז). אִם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואִם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (ישע' א יט-כ). אִם אשכחך ירושלם תשכח ימיני (תהל' קלז ה). — ועם פעל עבר: אִם זרחה השמש עליו דמים לו (שמות כב ב). אִם לא שלח ידו במלאכת רעהו (שם שם ז). אִם לקרא לך באו האנשים קום לך אתם (במד' כב כ). אִם מצאנו חן בעיניך יתן את הארץ הזאת לעבדיך (שם לב ה). ועתה אִם באמת ובתמים עשיתם ותמליכו את אבימלך וכו' ואִם באמת ובתמים עשיתם עם ירבעל ועם ביתו היום הזה שמחו באבימלך (שופ' ט יו-יט). — ועם נא: אדני אִם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך (ברא' יח ג). ועתה אִם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך (שמות לג יג). — ועם בינוני: אִם לֹקֵחַ יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים (ברא' כז מו). כי אִם מאן אתה לשלח ועודך מחזיק בם הנה יד ה' הויה במקנך (שמות ט ב-ג). — ועם יֵשׁ, אַיִן, הִנֵּה: אִם יש את נפשכם לקבר את מתי מלפני שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צחר (ברא' כג ח). אִם יש אחינו הקטן אתנו וירדנו (שם מד כו). אִם יֶשְׁךָ משלח את אחינו אתנו נרדה (שם מג ד). אִם יֶשְׁכֶם עשים חסד ואמת את אדני הגידו לי (שם כד מט). אִם יֶשְׁךָ מושיע בידי וכו' (שופט' ו לו). כי אִם ישנו ביונתן בני כי מות ימית (ש"א יד לט). והיה אִם יֶשְׁנוֹ בארץ וחפשתי אתו בכל אלפי יהודה (שם כג כג). — ועם אין: אִם אֵין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב ב). ועתה אִם תשא חטאתם וְאִם אַיִן מחני נא מספרך אשר כתבת (שם לב לב). אִם אֵין פניך הלכים אל תעלנו מזה (שם לג יה). וְאִם אֵינְךָ משלח (את אחינו) לא נרד (ברא' מג ה). אִם אֵינְךָ ממלט את נפשך הלילה מחר אתה מומת (ש"א יט יא). — ועם שם או מלה: אִם בעליו עמו לא ישלם (שמות כב יד). אִם עלה קרבנו וכו' (ויקרא א ג). וְאִם לא הגידו לי (ברא' כד מט). וְאִם לא וידענו (ש"א ו ט). וְאִם לא חדלו (זכר' יא יב). ועם הוא וכו': אִם בן הוא והמתן אתו (שמות א יו). אִם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו (שם כא ג). אִם שכיר הוא בא בשכרו (שם כב יד). אִם כנים אַתֶּם וכו' (ברא' מב יט). — ובמשמ' אפילו, sogar wenn; même si; even if: ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק אִם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבר את פי ה' (במד' כב יח). ויאמר איש האלהים אל המלך אִם תתן לי את חצי ביתך לא אבא עמך (מ"א יג ח). לכו נא ונוכחה יאמר ה' אִם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אִם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישע' א יח). כי אִם יהיה עמך ישראל כחול הים שאר ישוב בו (שם י כב). כי אִם תכבסי בנתר ותרבי לך ברית נכתם עונך לפני (ירמ' ב כב). ויאמר ה' אלי אִם יעמד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה (שם יה א). חי אני נאם ה' כי אִם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקנך (שם כב כד). כי אִם הכיתם כל חיל כשדים הנלחמים אתכם ונשארו בם אנשים מדקרים איש באהלו יקומו ושרפו את העיר הזאת (שם לז י). אִם תגביה כנשר ואִם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה' (עובד' ד). — ורגיל בספרות זה חשמוש: ובנשוא אותם על כנפיהם ו א ם היו נכבדי ארץ (מלמד התלמי' תכוח). ו א ם נגזר (א פ י ל ו אם נגזר) צריך שישתדל בדבר הנכסף וכו' הנה ההפסד ו א ם הוא נמצא וכו' אפשרו בלתי מוכרח (מ' נרבוני, בכחירה). כי הטבע ו א ם הוא חכם במה שמביא אל התכלית (פוח, מו"נ א עב). ואל אנשים האלה ו א ם הם מעטים אספנו דברים מתוקים (דוד בן בילא, יסודי המשכיל). — ובדבר נמנעת אפשרותו, במשמעת אם רק אפשר, עם פעל יוכל אחריה או גם בלי הפעל הזה: ושמתי

---

1) גם בכנע' אם. בער' אִן a).

---

a) إن

את זרעך כעפר הארץ אשר אִם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה (בראש' יג יו). כה אמר ה' אִם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל (ירמ' לא לז). כה אמר ה' אִם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה וכו' גם בריתי תפר את דוד עבדי (שם לג כ כא). — ועם לוּ, להגות הרצון והבקשה: אִם אתה לוּ שמעני נתתי כסף השדה קח ממני (בראשית כג יג). - ולפעמים גם בלי לוּ בהטעמה על אם, קצת במשמ' לוּ, חלואי שֶׁ: ועתה אִם תשא חטאתם ואם אין מחני נא (שמות לב לב). אִם תקטל אלוה רשע ואנשי דמים סורו מני (תהל' קלט יט). — אם אמרת .... שֶׁכֵּן, עי' כן. — ונקבע מנהג להוסיף ב בראש אִם התנאי, ״בְּאִם [1]): ולמי אדמה את שברי ומחלתי וּבְאִם אספר אין מי יאמין דבר (שבת תודה, נשאל לאלוה, קרובץ ארג'יל). והם ח"ו נבוים תחלה ב א ם יחשו (שו"ת רמ"א סי' לא). מובטחים אנחנו במעלות גאוני אשכנז יצ"ו ב א ם ישמעו דברי המסדר הגט כהווייתו יחושו לגזרת הקדמונים וכו' (שם). ומגלים לו דברים שאדם עושה בחדר משכבו ו ב א ם ח"ו יש איזה עון בקהל (עמק המלך, הקדמה). אכן ב א ם יברר מהיום תוך זמן הנ"ל וכו' שהשלשים זהובים וכו' אזי וכו' ב א ם שיעשה עמהם שותפות וכו' אך ב א ם שלא יתנם לו וכו' (פנקס הקהלה של קרקו, שנת תל"ב). ב א ם שלא יחזיק משרתת וכו' אכן ב א ם יקנה (שם שנת תל"ו). ש ב א ם ח"ו יעברו הזוג הנ"ל על זמן ומועד וכו' אז תיכף נתבטל הריצוי (שם). ע"כ אני בדיעה מיושבה מצוה ב א ם שיגזור ה' עלי לילך בדרך כל הארץ איך יתנהגו עם נכסי (צוואה שם). פן יחרה אף המלך ב א ם ירצה (השתדלן) לתת רק סך של הבל (שו"ת חות יאיר סו). והתחייבתי עצמי ש ב א ם יבוא על ראובן שום מערער וכו' (שם סי' לח). ב א ם אשר תבקש לדעת בו גובה הציר קח המעלה בקשת המזלות וכו' (נחמד ונע' דוד גנז רנג). אלא שחילקו חכמים בין הוקף לדירה לשאינו היקף לדירה ב א ם הוא גדול יותר מבית סאתיים (הלבוש, או"ח שנח א). כי חק המדינה כאן בעו"ה ב א ם יצאה (דלקה) מבית ישראל ח"ו אחת דתו לזורקו לתוך האש (חתם סופר חו"מ, תשו' לט). שמא אתה מכשיל לעתיד ב א ם שיראו עכשיו שאין עושין רק ע"י וכו' (בה"ט או"ח שכח יד). ב א ם ח"ו לא אשתדל ואתאמץ וכו' (מגיד שיחות, שבחי הר"ג). רק ב א ם שאביא לה אבן טוב (כתן לדיק, מכתב טז). — ב) ועם פעל עבר מסמן זמן עתיד, במש' עד אשר יהיה: גם לגמליך אשאב עד אִם כלו לשתת (בראש' כד יט). לא אכל עד אִם דברתי דברי (שם שם לג). אִם גלחתי וסר ממני כחי (שופ' יו יז), ר"ל אם יגלחוני. אלף אחד (יצ"ם) מפני גערת אחד מפני גערת חמשה תנסו עד אִם נותרתם כתרן על ראש ההר (ישע' ל יז). עם הנערים וכו' עד אִם כלו את כל הקציר (רות ב כא). וכן עם עד אשר: ואנחנו נחלץ חשים לפני בני ישראל עַד אֲשֶׁר אִם הביאנם אל מקומם (במד' לב יז). ואמר עד מתי אדני ויאמר עַד אֲשֶׁר אִם שאו ערים מאין יושב ובתים מאין אדם (ישע' ו יא). — והעבר הנשלם במשמעת כאשר: והיה אִם כִּלָּה לאכול את עשב הארץ ואמר (עמו' ז ב). כעלּלת אִם כלה בציר (ישע' כד יג). — ג) במשמעת בכל פעם, jedesmal; chaque fois que; every time: והיה אִם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה (בראש' לח ט), בכל פעם שבא. והיה אִם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחשת (במד' כא ט). — ובמש' אך, מיד כאשר, sobald als; dès que; so soon: כל מבצריך תאנים עם בכורים אִם ינועו ונפלו על פי אוכל (נחום ג יב). אִם שכבתי ואמרתי מתי אקום (איוב ז ד). — ד) ביעוד ושבועה וברית, כשהמאמר הוא חיובי לשלילה, ועם מלת השלילה לחיוב: הרמתי ידי אל ה' אל עליון קנה שמים וארץ אִם מחוט ועד שרוך נעל ואִם אקח מכל אשר לך (בראש' יד כב=כג), ר"ל שלא אקח. תהי נא אלה בינותינו וכו' ונכרתה ברית עמך אִם תעשה עמנו רעה (שם כו כח=כט), ר"ל שלא תעשה. חי פרעה אִם תצאו מזה (שם מב יה). חי אני וכו' אִם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם (במד' יד כא=כג). ויקצף (אלהים) וישבע לאמר אִם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבתיכם (דבר' א לד=לה). ולכן נשבעתי לבית עלי אִם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה עד עולם (ש"א ג יד), ר"ל שלא יתכפר. כה יעשה לך אלהים וכה יוסיף אִם תכחד ממני דבר (שם שם יז). חלילה לי מה' אִם אעשה את הדבר הזה לאדני למשיח ה' לשלח ידי בו (שם כד ז), ר"ל לא אעשה. כה יעשה אלהים לאיבי דוד וכן יסיף אִם אשאיר מכל אשר לו עד הבקר משתין בקיר (שם כה כב), ר"ל שלא אשאיר. וישבע לה שאול (לאשת האוב) בה' לאמר

---

[1]) אינני יודע איך בא מנהג זה ואימתי התחיל, ועי' אולי.

חי ה׳ אם יקרך עון בדבר הזה (שם כח י), ר״ל שלא יקרך. השבעה לי באלהים אם תמיתני ואם תסגרני ביד אדני ואורדך אל הגדוד הזה (שם ל טו), ר״ל שלא תמיתני ולא תסגרני. חיך וחי נפשך אם אעשה את הדבר הזה (ש״ב יא יא), ר״ל שלא אעשה. ותען האשה ותאמר חי נפשך אדני המלך אם אש להמין ולהשמיל מכל אשר דבר אדני המלך כי עבדך יואב הוא צוני (שם יד יט). ויען יואב ויאמר חלילה חלילה לי אם אבלע ואם אשחית (שם כ כ). ישבע לי כיום המלך שלמה אם ימית את עבדו בחרב (מ״א א נא). ואשבע לו בה׳ לאמר אם אמיתך בחרב (שם ב ח). חי ה׳ אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר (שם יז א). ותאמר חי ה׳ אלהיך אם יש לי מעוג (שם שם יב), ר״ל שאין לי. חי ה׳ אלהיך אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדני שם לבקשך (שם יח י). כה יעשון לי אלהים וכה יוספו אם ישפק עפר שמרון לשעלים לכל העם אשר ברגלי (שם כ י). ויאמר (אלישע) חי ה׳ וחי נפשך אם אעזבך (מ״ב ב ד). ויאמר אלישע חי ה׳ צבאות אשר עמדתי לפניו כי לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא אם אביט אליך ואם אראך (שם ג יד). ועתה קח נא ברכה מאת עבדך ויאמר חי ה׳ אשר עמדתי לפניו אם אקח (שם ה טו-טז), ר״ל שלא אקח. ויאמר (המלך) כה יעשה לי אלהים וכה יוסף אם יעמד ראש אלישע בן שפט עליו היום (שם ו לא), ר״ל שלא יעמד. נשבע ה׳ בימינו ובזרוע עזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאיביך ואם ישתו בני נכר תירושך אשר יגעת בו (ישע׳ סב ח), ר״ל שלא אתן. הלדרש אתי אתם באים חי אני אם אדרש לכם (יחזק׳ כ ג). ר״ל לא אדרש. נשבע ה׳ בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (עמוס ח ז). וישבע המלך צדקיהו אל ירמיהו בסתר לאמר חי ה׳ את אשר עשה לנו את הנפש הזאת אם אמיתך ואם אתנך ביד האנשים האלה אשר מבקשים את נפשך (ירמ׳ לח טז). אשר נשבע (דוד) לה׳ נדר לאביר יעקב אם אבא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה׳ משכנות לאביר יעקב (תהל׳ קלב ב-ה). השבעתי אתכם בנות ירושלם וכו׳ אם תעירו ואם תעוררו את האהבה (שה״ש ב ז). נשבע הקב״ה בכסא הכבוד שלו א ם אניח נין ונכד של עמלק תחת כל השמים (מכי׳ מסכ׳ דעמלק ב), ר״ל שלא אניח. חי ה׳ צבאות א ם נהניתי מכתובתי כלום (גיט׳ לה.), ר״ל שלא נהניתי. — ועם ל א לחיוב: חי אני נאם ה׳ אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם (במד׳ יד כח), ר״ל שאעשה. אני ה׳ דברתי אם לא זאת אעשה לכל העדה הרעה הזאת הנועדים עלי במדבר הזה יתמו ושם ימתו (שם שם לה). ויאמרו זקני גלעד אל יפתח ה׳ יהיה שמע בינותינו אם לא כדברך כן נעשה (שופ׳ יא י). כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם לא שר צבא תהיה לפני כל הימים תחת יואב (ש״ב יט יד). באזני ה׳ צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדלים וטובים מאין יושב (ישע׳ ה ט). נשבע ה׳ צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום (שם יד כד). חי אני/נאם אדני ה׳ אם לא במקום המלך הממליך אתו וכו׳ בתוך בבל ימות (יחזק׳ יז טז). חי אני אם לא אלתי אשר בזה ובריתי אשר הפיר ונתתיו בראשו (שם שם יט). חי אני נאם אדני ה׳ אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (שם כ לג). חי אני אם לא אשר בחרבות בחרב יפלו ואשר על פני השדה לחיה נתתיו לאכלו (שם לג כז). חי אני נאם אדני ה׳ אם לא יען היות צאני לבז וכו׳ לכן הרעים שמעו דבר ה׳ (שם לד ח-ט). אני נשאתי את ידי אם לא הגוים אשר לכם מסביב המה כלמתם ישאו (שם לו ז). נשבע על דבר שאי אפשר א ם לא ראיתי גמל פורח באויר א ם לא ראיתי נחש בקורת בית הבד (שבוע׳ ג ח), ר״ל נשבעתי שראיתי. — ד) אם אם, במשמעת הכל אחד, אין שום הבדל בין זה לזה, sei es—sei es ; soit—soit ; whether—or : אם בהמה אם איש לא יחיה (שמו׳ יט יג). ואם זבח שלמים קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב אם זכר אם נקבה תמים יקריבנו (ויק׳ ג א). אם שור אם שה לה׳ הוא (שם כז כו). אם לשלום יצאו תפשום חיים ואם למלחמה יצאו חיים תפשום (מ״א כ יח). אם טוב ואם רע בקול ה׳ אלהינו אשר אנו שלחים אתך אליו נשמע (ירמ׳ מב ו). ודברת את דברי אליהם אם ישמעו ואם יחדלו (יחזק׳ ב ז). חי אני נאם אדני יי אם בנים ואם בנות יצילו (שם יד טז). מתוקה שנת העבד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהלת ה יא). כי את כל מעשה האלהים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (שם יב יד). —יה) 'והשתמשו בו הסופרים להתחלת כל פרט ופרט מהפרטים אחרי הכלל, וקצת במשמע׳ בנוגע ל [1]) :

[1]) כמו בער׳ אמא a), וכבר העיר ע״ז ד׳ קויפמן בספר Attributenlehre.

a) أمّا

ונבאר אותם (את תארי האלהות) במופת אם אחדותו ככר בארנוהו וכו' (אמונה רמה א). והשתדלו (החכמים) לבארה בחפוש ובהקש. אם בחפוש כאשר עיינו בחלקי הנמצאות ההוות הנפסדות מצאו שכלם יתהוו מדבר מה ונושא. וההקש הוא כי לא יתהוה איזה דבר הזדמן מאיזה־ דבר הזדמן (דרך אמונה, ר"א כיכאנו ג). כי רבה היא (פחיתותנו) מכל הג' בחי' הנו'. אם הא' אין צריך באור כי שרשנו וחמרנו עפר מן האדמה וכו'. ואם הב' והוא מצד השכונה מי יתן ולא היו כ"כ שכנים רעים (רא"ש' דעת ר"מ אלכילא כ א).

ב, מלת שאלה. — א) שאלה פשוטה, כמו הֲ, ob; si; est-ce que; if, whether: אִם מאת אדני המלך נהיה הדבר הזה (מ"א א כז). אלהי הרים אלהיהם על כן חזקו ממנו ואולם נלחם אתם במישור אִם לא נחזק מהם (שם כ כג). הפככם אִם כחמר היצר יחשב (ישע' כט יז). ואיה אלהיך אשר עשית לך יקומו אִם יושיעוך בעת רעתך (ירמ' ב כח). שאלו נא וראו אִם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו (שם ל ו). כי דכיתנו במקום תנים ותכס עלינו בצלמות אם שכחנו שם אלהינו ונפרש כפינו לאל זר (תהל' מד כ־כא). ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו אִם לא על פניך יברכך (איוב א יא). אִם שמתי זהב כסלי ולכתם אמרתי מבטחי אִם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי (שם לא כד־כה). הביטו וראו אִם יש מכאוב כמכאבי אשר עולל לי (איכה א יב). ראה ה' והביטה למי עוללת כה אִם תאכלנה נשים פרים עללי טפחים אִם יהרג במקדש אדני כהן ונביא (שם ב כ). ועם ה השאלה: הַאִם תמנו לגוע (במד' יז כח). הַאִם אין עזרתי בי (איוב ו יג). — ועל פי רוב בשתי שאלות זו אחרי זו ישימו לפני הראשנה הֲ הַ ולפני השנית אִם: הַכְּתֹנֶת בנך הוא אִם לא (ברא' לז לב). הֲיֵלֵךְ בתורתי אִם לא (שמות טז ד). הֶאָנֹכִי הריתי את כל העם הזה אִם אנכי ילדתיהו (במדב' יא יב). וראיתם את הארץ מה הוא ואת העם הישב עליה החזק הוא הרפה הַמְעַט הוא אִם רב ומה הארץ אשר הוא יושב בה הֲטוֹבָה היא אִם רעה ומה הערים אשר הוא יושב בהנה הַבְּמַחֲנִים אִם במבצרים ומה הארץ הַשְּׁמֵנָה הוא אִם רזה היש בה עץ אִם אין (שם יג יח־כ). הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אִם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם (שם יא כב). הֲיִקְרְךָ דברי אִם לא (שם שם כג). הֲנַעֲשָׂה את דברו אִם אין (ש"ב יז ו). הֲנֵלֵךְ אל רמת גלעד למלחמה אִם נחדל (מ"א כב טו). הֲיִתְפָּאֵר הגרזן על החצב בו אִם יתגדל המשור על מניפו (ישע' י טו). המדבר הייתי לישראל אִם ארץ מאפליה (ירמ' ב לא). הֲיִנְטֹר לעולם אִם ישמר לנצח (שם ג ה). הַאוֹתִי לא תיראו נאם ה' אִם מפני לא תחילו (שם ה כב). הצרי אין בגלעד אִם רפא אין שם (שם ח כב). הֲמֶלֶךְ אין בך אִם יועצך אבד כי החזיקך חיל כיולדה (מיכ' ד ט). הֲיַחְתֶּה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה אִם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה (משלי ו כז־כח). הֲלַמֵּתִים תעשה פלא אִם רפאים יקומו יודוך (תהל' פח יא). הֲיִנְהַק פרא עלי דשא אִם יגעה שור על בלילו הֲיֵאָכֵל תפל מבלי מלח אִם יש טעם בריר חלמות (איוב ו ה־ו). — ובשאלה הראשנה אִם ואחרי כן או או: איני יודע של מה הוא אם של כסף היתה או של ברזל או של עופרת או של נחשת או של בדיל (מכי' בשלח ד ה). — ובחבור עם מלים אחרות. בִּלְתִּי אִם — כמו אֶלָּא: לא נשאר לפני אדני בִּלְתִּי אִם גויתנו ואדמתנו (ברא' מז יח). הילכו שנים יחדו בִּלְתִּי אִם נועדו (עמוס ג ג). — ויותר תדיר כִּי אִם: ולא ידע (פוטיפר) אתו מאומה כִּי אִם־הלחם אשר הוא אוכל (ברא' לט ו). חי פרעה אם תצאו מזה כִּי אִם־בבוא אחיכם הקטן הנה (שם מב טו). לנפש לא יטמא (הכהן) בעמיו כִּי אִם־לשארו הקרב אליו (ויקרא כא א־ב). ולא יאכל (הטמא) מן הקדשים כִּי אִם־רחץ בשרו במים (שם כב ו). וצלפחד בן חפר לא היו לו בנים כִּי אִם־בנות (במד' כו לג). ולארץ לא יכפר לדם אשר שֻׁפך בה כִּי אִם־בדם שפכו (שם לה לג). ולא יקח (הכהן) ממך בשר מבשל כִּי אִם־חי (ש"א ב טו). ויאמרו (היהודים) לא כִּי אִם־מלך יהיה עלינו (שם ח יט). אין לחם חל אל תחת ידי כִּי אִם־לחם קדש (שם כא ה). לא תראה את פני כִּי אִם־לפני הביאך את מיכל בת שאול (ש"ב ג יג). ולרש אין כל כִּי אִם־כבשה אחת קטנה (שם יב ג). אל ישם אדני המלך אל לבו דבר לאמר כל בני המלך מתו כִּי אִם אמנון לבדו מת (שם יג לג). כי לא היה כל בית אבי כִּי אִם־אנשי מות לאדני המלך (שם יט כט). אם יהיה השנים האלה טל ומטר כִּי אִם־לפי דברי (מ"א יז א). ולא מצאו בה (בפגר איזבל) כִּי אִם־הגלגלת והרגלים וכפות הידים (מ"ב ט לה). כי כאשר ירד

תגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כִּי אִם־הרוה את הארץ (ישע׳ נה י). שלא היתה כונתו כי א ם להשמיעו (ספרי כהעל׳ פה).—אִם כֵּן: ויתרוצצו הבנים בקרבה ותאמר אִם־כֵּן למה זה אנכי (כראש׳ כה כב). שנים שהפקידו אצל אחד זה מנה וזה מאתים זה אומר שלי מאתים וזה אומר שלי מאתים נותן לזה מנה ולזה מנה והשאר יהא מונח עד שיבא אליהו אמר רבי יוסי א ם כ ן מה הפסיד הרמאי (כ״מ ג ד). אלא א ם כ ן, עי׳ אלא.—ומה אם, עי׳ מה.

*אָם, ס״ז, מ״ר אֲמִים [1]) -ן, — אחד ממיני המורסה על בשר הגוף, Art Blatter ; espèce de pustule : kind of pustule (את שבפסוק וטבל הכהן את אצבעו בדם באה) להכשיר א מ י ן [2]) שבאצבע (זבח׳ מ.).

אֹם, ס״ז, מ״ר אֻמִּים,— כמו אֻמָּה: הללו את יי׳ כל גויים שבחוהו כל הָאֻמִּים (תהלי׳ קיז א). הן עד לאומים

[1]) כך מנקד בשיטה מקבצת. מקור מלה זו לא ידוע, ולא מצאתי לה דמיון לא בערב׳ ולא בסור׳. ועי׳ הערה שאחרי זו. — [2]) כך בנוסח׳, ובקצת כ״י אמון (ד״ס). והנה בהערוך לא הובאה מלה זו ולא הזכירוה לא מוספיא והבאים אחריו, ולא החדשים, שינהק, לוי, קוהוט, יסטרוב. רק רש״י פין הביאה. ולא מצאתי לה פרוש בדברי הגאונים, והרמב״ם השמיט הלכה זו, אף שאין חולק עליה בגמ׳, ומפרשי הרמב״ם שדרכם להעיר על כל השמטה קלה, לא העירו כאן כלום. וכבר שאלתי דבר זה את פי קצת היתר חריפי׳ בהויות התלמוד בעירנו, והיתה תכן תשובותיהם כי ססך הרמב״ם על מה ש ל א מנה סום זה לא בין המומים ולא בין הדברים החוצצים בטבילה. ולא נתקררה דעתי בתשובה זו (עי׳ למשל כ״מ ביא׳ המקד׳ ה ע). והנה רש״י פרש בשם רבו וז״ל: שאם עלתה לו א ם באצבע שקורין ווֹיִאה כמו ניטלה האם דאילו טריפות לא הוי חציצה. ע״כ. לפי גזרה זו צריך לקרא אֵמִין, וכן נקד ש״י פין. אך זו גזרה רחוקה, כי מה דמיון יש בין ה א ם של הולד ובין אבעבוע? גם הרבים של אֵם בתלמוד אינו אֵמִין. ו א ו ם שבנגעים, אפילו אם לא נחוש להבדל הנקוד, אינו אלא ביחס להפשיון. ועוד שבשיטה מקבצת המלה נקודה בפרוש אָמִין, כנראה להפיק מפרוש רש״י, ואינני יודע על מה סמך ר״א אשכנזי בנקודו. גם יש לפקפק אולי זה אינו רבים אלא יחיד ע״ם חציר, ובפרט לפי הגרסה א מ ו ן שהוב׳ בד״ס. אעפי״כ, לפי דרך הלשון יותר נראה שזה מ״ר. וכן נראה דעת רש״י, אך הנקוד ה מ פ ו ר ש של השיטה מקבצת מחיבנו לקרא אָמִין ולא אֵמִין, ועכ״פ לפי הענין נראה שהכונה באמין לא׳ ממיני המורסות, ובעל תורה תמימה פרש אמין ד ל ד ו ל בשר, אך מה שרצה לגזור אמין מן אומנויא שבת״י על פאת ראשכם בודאי אינו נכון.

נתתיו נגיד ומצוה לְאֻמִּים (ישע׳ נה ד) — ועי׳ אֻמָּה.

*אַמָּא [1]) א׳, *אַמָּה, קריאה של חבה בפי הילדים לאמם, Mama ; maman ; mamma: שמאי הזקן אומר אלו תפלין של אבי אימא [2]) (מכי׳ מסכתא דפסחא יח). שאין התינוק יודע לקרוא אבא ו א י מ א עד שיטעום טעם דגן (ברכ׳ מ.). ר׳ שמעון אומר (קטן שאינו צריך לאמו הוא) כל שנעור משנתו ואינו קורא א מ א [3]) א מ א (סוכ׳ כח:). אמרו עליו על ר׳ ישמעאל בן קמחית שהיה חופן ארבעה קבין במלא חפניו ואומר כל הנשים זרדו וורד א י מ א [4]) עלה לגג (יומא מז). ואמרה שלי הן (השטרות) שנפלו לי מבית אבי אבא או מבית אבי א מ א (כ״ב נב:). —וְאַמָּה: הלל הזקן אומר אילו מאבי א מ ה הן (ירוש׳ עירו׳ י כו א). אמרה (התינוקת) תלך א מ ה ותינשא לו (סס יבמ׳ יג יג ג). — ואִמָּה: שמעון אחי א י מ ה (ירוש׳ הוריות ג יז ד).— אַמָּא, אמה זקנת, [5]) אֵם האב או האֵם, Grossmutter ; grand'mère ; grandmother: אימה [6]) וקינה היתה לי פעם אחת סכרה ביפה שבראשה (מגילה כז:). — וכנוי לאשה באה בימים, אַמָּא, אִמָּא פלונית, אמא= (בצרוף שהפ״ר), Mütterchen; mère une telle; mother. . : ור״ש אומר (סמוך לזקנתה של אשה הוא) כל שקורין לה אמא [7]) ואינה בושה (ניד׳ ט:). איזו היא זקינה רשב״ל אומר כל שקורין אותה א מ ה ואינה מקפדת וכו׳ אמר ר׳ אבין שהיא ראויה להיקרות א י מ א (ירוש׳ סס א מט ג). העבדים והשפחות אין קורין אותם אבא פלוני ו א י מ א פלונית, של בית רבן

[1]) כמו אבא, משקל הארמי נתיחד בפי העברים לקריאה של חבה, וכבר העיר ע״ז החכם נֶלד׳ במחברתו „הלשונות השמיות". והנה באר׳ א הראש׳ חרוקה, ובסור׳ סגולה. וזה מכֻון לאֵם העבר׳. אך אולי הכתיב א מ א חסר, המצוי בהספרים (עי׳ לקמן הערה [3]) יעיד כי קראו גם א פתוחה, מפני ההקש של אַבָּא, וכמו שכבר הראה נלדקה השפעת הקש השם אב על השם אֵם. ובאמת אמא היא הברה יותר קלה ונוחה לילדי׳ מאִמא.— [2]) וכן בספר והזהיר (שמו׳ ח).— [3]) כך חסר בלי י אחר א בהרבה דפוס׳ בכאן, גם בשם וילנא החדש. וכן ברא״ש, וכן ברש״י דפ׳ ויניציה ופיזארא (ד״ס). אךְ בעירו׳ סב. אימא, וכן בדפ׳ אמש״ד כאן, וכן העתיקו ר״ח ואו״ז. — [4]) כן בכ״י (ד״ס). — [5]) וכן בתוך מאמר בארמית ה ש ם ב ע ב ר י ת שהיה שגור בפיהם: רב אסי הוה ליה ההיא א מ א זקינה א״ל בעינא תכשיטין עבד לה (קידו׳ לא:).—[6]) דפו׳ אמש״ד אמא, וכן הביא לוי בערך זקן. — [7]) כך בכל הדפוס׳ וכן העתיק הטור

גבליאל היו קורין לעבדיהן ולשפחותיהן אבא טב ואימא טביתא (שם). איזו היא זקנה כל שקורין אותה אימא פלונית ואינה מקפדת (מד"ר כרתס' כו). איזו היא זקנה כל שקורין לה אמא בפניה מחמת זקנתה ואינה חוששת (טור יו"ד קסט).— ובלשון הקבלה, יכנוי לספירת בינה, בת זוגו של אבא שהוא כנוי לספירת חכמה: דע שמציאת כתר א"א (ארך אנפין) להיותו למעלה מן הכל ונתפשט לי' מדריגות וכו' ולצורך התחתונים נתעלם בחו"ב (בחכמה ובינה) כדי להלביש חכמה באבא ובינה באמא (רמ"ו הקד' ע"ח). הויה הוא אבא המקבל שם ע"ב וכו' אלהינ"ו היא אימא המקבלת שם קס"א (מכנת חסידי' יכ ו). או"א (אבא ואמא) הם התפשטות החסד המביא מוחי ז"א עד המקום שצריך (רמח"ל פ"ת, קיב).

***אַמְבָּט**, ס"ז, — כמו אמבטי: ולא יניח רגלו על שפת האמבט ויהא קופץ לתוכו (כלה רבתי ז).

***אַמְבַּטִי**[1], אמבט, אבטי, ס"נ, מ"ר אמבטיות, אמבטיאות, — א) כלי ירחץ בו האדם גופו, Badewanne ; bain ; bath : ורוחץ עמו (המודר הנאה מחברו) באמבטי גדולה אבל לא בקטנה (נדר' ד ד). אם מקבלת האמבטי רביעית עד שלא יגיע לאביק כשר (מקואות ו י). באמבטי קטנה אם יש בה רשות רוחץ בה מיד (מכש' כ ה). אמר רב יצחק בר אבדימי פעם אחת נכנסתי אחר רבי לבית המרחץ ובקשתי להניח לו פך של שמן באמבטי (שבת מ:). — ומ"ר: שתי אמבטיות (ירושלמי שם ג ו). — *אמבטיאות, בית מרחץ: אמבטיאות של כרכים מטייל בהן ואינו חושש (שבת מ:). — ועי' אבט, מרחץ, מטהרת. — ב) יכלי גדול: וששאלתם מה שמולחין באמבטי על גבי עצים והציר נוטף אם יש שום איסור באותה אמבטי להשתמש בה רותח או לכבוש בה שום דבר כבוש (תשב"ץ מנהגי מהר"מ מרוטנברג שלו).

***אַמְגּוּשִׁי**, —ס"נ, מכשף: פרעה שהיה בימי משה אמגושי היה (מו"ק יח.). אמגושים (תנ' גא' ליק לט). — ובכלל עבו"ם, Magier ; mage, magician : ופגע (הפרוש) באדם אחד מעובדי כוכבים ומזלות וכו' אמר לו האמגושי ומה אתה עובד וכו' אמר לו האמגושי פעלך סותר את דבריך (תו"ה הבטחון).

***אמד**[1], ממנו *אָמַד, *אֹמֶד, *אָמְדָן, *אמדני

***אֹמֶד**[2], ס"ז, ומ"ר אמדות[3] — הערכה, השערה עפ"י מה שהדעת נותנת שכך וכך הוא הדבר, Mutmassung, Abschätzung ; supposition, estimation ; guess, conjecture : ומאיימין עליהם (על העדים) שמא תאמרו מאומד ומשמועה (סנה' ד ה). אמדוהו (את החייב מלקות) אומד אחד לוקה ופטור (מכות ג יא). כיצד מאומד שלא יאמרו ראינוהו שרץ אחר חבירו וסייף בידו נכנס מפניו לחנות ונכנס אחריו לחנות ונכנסנו אחריו ומצאנוהו הרוג והסייף ביד הרוצח ומנטף דם (תוספתא סנה' ח ג). על כל אומד ואומד שאמדוהו ב"ד (ספרי כי תצא רפו). כשם שתרומה גדולה ניטלת באומד ובמחשבה כך תרומת מעשר ניטלת באומד ובמחשבה (מנח' נד:). ואם לאחר כן הכביד (החלי) ומת הלך אחר אומד האמצעי וכו' וחכ"א אין אומד אחר אומד (סנה' עח:). אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב כל מכה שצריכה אומד מחללין עליה את השבת (ע"ז כח.). דבר שאין לו קצבה כגון טלית וחלוק וירק הנמכרין באומד פעמים מותר למכור בזול ופעמים בצמצום (רש"י כתו' לת:).

---

[1]) במשנ' מנק' כ"י פרמה—אַמְבַּטִי. צ"ד, בוקשד' כשת' אַמְבַּטִי. משנ' מנקד' נדפ' אַמְבָּטִי. קוה' אַמְבָּטִי, ש' קרוים העתיק ambati, והביא מכ"י קויפמן אַנְבַּטִי. והסכימו חוקרי הלשון שזו היא המלה היונית אֶמְבַּטִי ἐμβατή. ואעפי"כ רצה פלישר לגזרו מן שרש אבט a) בערב' שמשמש במשמעות דבר מקוער. ובזה אֶבֶט b) בית השחי.

a) ابط b) إبْط

---

[1]) בערב' משמש שרש זה a) במשמ' גבול, ובסור' במשמ' ברח, נמלט. והנה יש סברים כי אמד העברי הוא הוא אמד הערבי, וי"א כי עקרו הוא מרד בהוס' א בראשו. אך יותר מסתבר שהוא השרש אמת b) בערבי' שהוא משמש ממש במשמעת שמשמש אמד בעבר'. —[2]) עי' הערה שלפני זו לשרש אמד. כך נקדו בוקשד' כשת', וכן במשנ' מנקד' נדפס' אמש"ד שנת ת"ו. וכן דיסוי בלצון דרבנן, וכן ש"י פין. לוי, קוה', ויסטרוב אוֹמֶד.—[3]) כמו שֶׁבֶר שְׁבָרוֹת, גורל גורלות.

a) أمد b) امت

המיוחד לכך שאין אדם מוכרו באומד וכו' הרי ביצה הרבה נמכרת באומד בלא מנין (תוס', כיל' ג:). ואח"כ חולק כל חלה וחלה לשנים באומד (רמבם הלכ' מעשה הקרב' י ג). לפרנס (את האלמנה) מהם כפי אומד ויעתה וכו' שנתן לה הכל לילך אחר אומד דעתינו וכו' ומיהו הכותב נכסיו לאחר שאין בו אומד הדעת שאינו חש ב"ב לכבודו (רשב"ם ב"ב קלח:). בגט שכיב מרע הניתק צריך תאומד על פי שני רופאים (רי"ל בן חביב נג). אומד שבנות שלא נולדה הבת במקומה (רפד"ס אה"ע ס"ז). ואם באלה הדברים המושגים לאדם נפלה ביניהם (בין הפלסופים) זו המחלוקת וכל דבריהם בו דברי אומד כ"ש בדברים הרוחניים (ש"ע פלקיירא, מורה המורה קיב). ואותם בני עמנו המאמינים היום בדברי הפלסופים וכו' חושבים באומד דעתם מענה לדבר (אבקת רוכל ויניציה, שנו דף יה:). וגם אי אפשר לי לדון על פי האומד לרוב ריחוק המדינות (מוהר"י קולון א). ועם כל חכמתו (של אריסטו) לא נתן טעם מספיק ונכון כי אם דרך אומד וסברא (מנח' קנא' ר"י מפיסא, קד). ראובן שמכר לשמעון מרתף של יין שהיה לו בכפר כל מדה בכך וכך ועשה לו שטר עליו במעות לפי אומד סכום המדות (תשו' הרא"ש קב כ). אין מודדין קמח ביו"ט כדי ללוש אלא יקח באומד הדעת (או"ח תקו א). השפתים נבראו להרבה ענינים וכו' וגם לצורך השתייה שהם משערות באומד ובצמצום צורך המשקה (מאיר אלדבי, שבילי עולם נא.). אין בשר ודם יכול לראות (מדת הלב) רק לפי אומד הדעת (תקוני, יתרו יח כה). שגובה המכס לפי אומד דעתו ואין בדבר קצבה (הגה' אשרי ורמ"א, הלכ' עד לד יא). ובמקום שאין יכולין הדברים להתברר בראיות ובעדיות יכול הדיין לפסוק לפי אומד הדעת ולפי ראות עיניו (לבוש, הלכ' דיינ' יב ט). שמאי העיר שמעריכין המס של בני העיר לפי אומד דעתם וכל ראשי הקהל שמשימים מס לפעמים לפי אומד הדעת על כל א' וא' יהיו נזהרין שלא יחניפו (שם הלכ' עדות לד יד). המטיל מס על העיר לפי אומד הדעת (חמדת ימים, עי"ת ג קלא:).—ומ"ר כתה"פ[1]: ואל תרבה לעשר אומדות[2] (אב' א טז). שלא יהא אדם דן אומדות (ירוש' תענ' ד סח ג).

[1]) כמו מישרים, פלאים, וכדו'.—[2]) כך בנוס' ובערו' וכן במדב"מ; ורשב"ץ (מגן אבות א יז) מביא נוסחת

*אָמַד[1]), פ"י, עתיד יֶאֱמֹד, יֶאֶמְדוּ, אֱמֹד אָמְדֵנָה,— שער במחשבתו, העריך דבר בכמותו או איכותו על פי שקול הדעת, על פי מה שנראה שכך או כך הוא, abschätzen; supposer, estimer; estimate: הרוח שפזרה את העמרים אומדין אותה כמה לקט היא ראויה לעשות (פאה ה א). זה גיטך מהיום אם מתי מחולי זה ועמד והלך בשוק וחלה ומת אומדין אותו אם מחמת חולי הראשון מת הרי זה גט ואם לאו אינו גט (גיט' ז ג). אומדין כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך (ב"ק ח א). המכה את חבירו בין באבן בין באגרוף ואמדוהו למיתה והקל ממה שהיה ולאחר מכאן הכביד ומת חייב (סנה' ט א). אומדין כמה אדם רוצה ליתן בכתובתה של זו שאם נתאלמנה או נתגרשה וכו' אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהיו בידו אלף זוז בין נותנן מכאן ועד ל' יום בין נותנן מכאן ועדעשר שנים (מכו' א א). אין אומדין אותו (את הלוקה) אלא במכות הראויות להשתלש אמדוהו לקבל ארבעים ולקה מקצת ואמדו שאינו יכול לקבל ארבעים פטור אמדוהו לקבל שמנה עשרת משלקה אמדו שיכול הוא לקבל ארבעים פטור וכו' אמדוהו אומד אחד לוקה ופטור (שם ג יא). כיצד משלמת (הבהמה) מה שנהנית אומדין כמה אדם רוצה להאכיל את בהמתו מה שאכלה היא (תוספתא ב"ק א ז). ובולן שמין ונותנין לו (להנזק) מיד לפיכך אם מתנונה והולך אפילו חמש שנים אין לו אלא מה שאמדוהו (שם שם ט ג). המכה את חבירו אמדוהו למיתה אומדין אותו לחיים אין אומדין אותו למיתה אמדוהו למיתה חייב מיתה ופטור מן הממון אמדוהו לממון חייב ממון ופטור מן המיתה אמדוהו למיתה והיקל אומדין אותו לממון שניה וכו' אמדוהו לחיים ומת משלם נזק וכו' אמדוהו למיתה והיקל ממה שהיה והכביד ואח"כ מת אומדין אותו אם מחמת מכה ראשונה מת

במשנה עומדות, וריב"ג מביא שתי הנוסח' אומדות ועומדות (ערך עמד), וכן תנח' ירוש' (לקוט', ככר). במשנ' מנק' נדפ' אוּמדות. וכן בוקשר'. ס' בר (סדור עבוד' ישר') נקד אֻמְדּוֹת.

[1]) עי' שרש אמד. ובער' אַמַּת a)

a) أَمَتَ

(סס סס ס). רועה שהיה רועה והניח עדרו ובא לעיר בא זאב וטרף ובא ארי ודרס וכו' אומדין אותו אם יכול להציל חייב (כ"מ לג:). חולה שאמדוהו לגרוגרת אחת[1]) וכו' שאמדוהו לב' גרוגרות (מנחו' סד.). אמדוהו אומד של נזקין (ערכין יט:). ומדדת ושקלת וכלת ואמדת וצברת (כ"א קליר, סלוק לפ' שקלים, או ראית). כשם שאומדין למיתה כך אומדין לנזקין (רמכ"ס חובל ומזיק א יח). המכה את חבירו בזדון באבן או בעץ והמיתו אומדין דבר שהכהו בו ומקום שהכה עליו אם ראוי אותו חפץ להמית באבר זה או אינו ראוי וכו' וכשם שאומדין החפץ שהכה בו ומקום המכה כך אומדין כח ההכאה שנאמר באבן יד מכאן שמשערין את היד (הוא הלכ' רולח ג א-ב). והוא הדין לכל תנאי ממון שאומדין דעת המתנה ואין כוללין באותו התנאי אלא דברים הידועין שבכללן היה התנאי (הוא, הלכ' מכירה יט ו). ומתוך שהוא בא ממטבע עבה ורחבה טועין בו לאומדו בשקל (רש"י כ"מ נכ.). וסתם עשיר אומדים אותו בני אדם זה ככה וזה ככה (הוא, גיט' נכ:). אנו אומדין את דעת האב שאילו היה בן בחייו (של אבי היתומים) לא היה ממנהו אפוטרופוס על נכסיו (כר שבת תשו' שכד). — ועתיד: יאמד את היד כמה היא שוקלת ואת הרגל כמה היא שוקלת (תוספתא ערכ' ג כ). שיאמדו הדיינים דעתו של נותן למי רצונו ליתן יותר (תוספות כתוב' פה:). והדין הוא שיאמדוהו לחיים(רמכ"ן שמו' כא יט).ולפי הממון אשר הניח אחריו ולאמוד בערך הממוצע כמו אם השיא בת אחת וכו' (תשו' מהר"י קולון עח). —*אמד נפשו, למשל אם יוכל לקפוץ ממקום גבוה: הניח בהמה למעלה ובא ומצאה למטה אין חוששין משום ריסוקי אברים וכו' (מפני שהיא) אמדה נפשה (חול' נא.). אם עומדת בהמה על הגג וראתה שעורים או אספסתא ונפלה מן הגג לארץ אמדה עצמה שיכולה לטול (הלכ' פסו' רב יהוד' גאון, שחיטה). שהבהמה אמדה נפשה לקפוץ (והזהיר, ויק' מה). וכל שקופצת אומדת עצמה היא (מגיד משנה שחי' ט ע). מסתמא קודם שתרד אמדה נפשה שלא תתרסק מאותו גובה (כ"מ סס).— וכן,אמד עצמו או בעצמו אם יוכל להתאפק באיזו דבר: מי שבדק א"ע קודם שיתפלל ואח"כ הלך להתפלל ובתוך תפלתו התאוה תאוה לקטנים מחמת חולי

[1]) רש"י: שאם יאכל אחת ירפא.

ואומד בעצמו שיכול לעמוד על עצמו עד שיסיים התפלה (רשב"א קלב).

—*אמוּד, אמוּדה: שמי שהוחזק רמאי ודרכיו מקולקלין במשאו ומתנו והרי הוא אמוד שיש לו ממון וטען שאין לו כלום (רמכ"ס מלוה ולוה כ ד). בי"ד שהעמידו אפוטרופוס ושמעו עליו שהוא אוכל ושותה ומוציא הוצאות יותר ממה שהוא אמוד בו יש שם לחוש שמא מנכסי יתומים הוא אוכל (הוא, נחלות י ז). אם ידע הדיין שזה המת אינו אמוד להיות לו חפץ זה וכו' מוציאין מן היורשין ונותנין לזה שהוא אמוד בו (הוא, סנה' כד א). במה דברים אמור' בשטען דברים שהוא אמוד בהן או שהוא אמוד שמפקידין אצלו אותן דברים שטען (סס גזלה ואבדה ד ג). והיה אמוד ששוה שלו ת"ק כפולות ומעלה (הריב"ש קח). העת האמוד בו שמה שעבר מן האצטומכא אל הכבד והגיע בו כבר נתעכל (קאנון ג יד א יז).—ולנקב': שמתחלה לא היתה אמודה ביותר (תשו' מהר"מ מרוט' ג יז). לפי שהיתה אמודה ועשירה (סס לג).

— נפ', *נאמד, נאמדים: שיקדם בפלס בשוה נאמדים (מחז' ויטרי, ברכ' כהנ' תקלד).

— הפ', האמיד, כמו הקל: שהאמידו אותה (את השדה) ועשת מאה כמה שהאמידוה (מד"ר ברא' סד). באותה שעה האמיד עשו בדעתו ואמר ומה העוה"ז שאין ליעקב חלק בו וכו' (אלי' זוטא כט).

*אמדן[1]) (אומדן), ש"ז, ומ"ר אמדנות — כמו אמד: הכותב כל נכסיו מתנה לאחד מבניו וכו' לא עשהו אלא אפוטרופוס והרי הוא בכל הנכסים כאחד מאחיו אומדן דעת הוא שלא נתכוון אלא להיות אחיו נשמעין לו (רמכ"ס, הלכ' זכיה ומתנה ו ב). המשלח כלים לביתו סתם והיו בהן כלים הראויין לבנות יטלו אותן בנותיו אומדן דעת הוא שלהן שלח (הוא, סס יד). שהיו שם (בדברי המשלח) רמיזות ודברים שאומדן הדעת בהן שכל אחד שימצא ישחט על חבירו (הוא, הלכ' קרבן פסח ג). דע כי רוב דברי' (של מלאכת הרפואה) בנויים על אומדן הדעת (רמ"ט פלקיירא, המבקש). — ומ"ר אומדנות: הולכין בענין קידושין

[1]) משק' אבדן, שלחן. בארמ' אומדנא: אומדנא לאו כלום הוא (ב"ק מא.) דבנזקים בתר אומדנא דהשתא אזלינן (ב"ב כו:) תרי אומדני למה לי (כתו' עח:).

אשר אומדנות והוכחות המוכיחות שלא כיוונה לשם קידושין (הרמ"א, שו"ע אה"ע מב ב). אין סומכין על האומדנות להתיר אשת איש (כנה"ג, א"ח קסג). אעפ"י שאין כאן ראיות רק אומדנות המוכיחות היטב (לבוש חו"מ לט ח). שאילו האומדנות אינם אלא סעיפים לאמת (פסקי ריקאנטי האחר' לו.).

****אֻמְדָּנִי** ת"ז, נק' אֻמְדָּנִית—שידוע רק באֻמדן ולא בודאות: והלחות היא הוראה אומדנית (קאנון א כ כ ג, כאות' המזגים). ומאחר שזאת המלאכה (מלאכת הרפואה) אומדנית אי אפשר שלא יחטא ויטעה (רמ"ע פלקיירא, המבקש).

אמה, לפי' דעת קצת החוקרים מזה אָמָה.

א. אַמָּה[1], ש"נ, סמי' אַמַּת, מ"ר אַמּוֹת, מ"ז אַמָּתַיִם. — א) חלק הזרוע מן המרפק ועד כף היד Unterarm; avant-bras; fore-arm: וארבע אמות רחבה באַמַּת איש (דבר' ג יא). —ב) שם למדת הארך כארך אמת איש, ומדתו לפנים בחצי מתר, Elle; aune; ell: ויעש את מזבח הקטרת עצי שטים אַמָּה ארכו ואַמָּה רחבו רבוע ואַמָּתַיִם קמתו (שמות לז כה). עשר אַמּוֹת ארך הקרש ואַמָּה וחצי הָאַמָּה רחב הקרש האחד (שם כו יו). אמת הבנין ששה טפחים ושל כלים חמשה (כלי' יז י). איזו היא אמה בינונית זה אמה של חמש טפחים (תוספתא כלים ב"מ ו יב). —ויאמרו כך וכך באמה: ארך היריעה האחת שמנה ועשרים בָּאַמָּה ורחב ארבע בָּאַמָּה (שמות כו ב). —ויאמרו כך וכך אַמָּה במדה: אך רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפים אַמָּה בַּמִּדָּה (יהוש' ג ד). —*אַמָּה שׂוֹחֶקֶת, מלאה, שיש בה קצת יתר מהמדה המדויקת, ו*אַמָּה עֲצֵבָה, אַמָּה *גְּרוּמָה, *גְדוּמָה, ר"ל אמה מצמצמת: ר"י בן לוי אומר עוביין אמה באמה שוחקת וארכ' באמה גרומה (ירוש' שקלי' ו ז יא.). כל אמות באמה בת ששה אלא הללו שוחקות והללו עצבות (עירוב' ג:). ואמה *גמודה (ירוש' יומא ד מא ג), כמו גרומה. — ג) בבנין, היא המזוזה הנשאת עליה את הסף, Pfosten; poteau; jamb: וינעו אַמּוֹת[1] הספים מקול הקורא (ישע' ו ד). — ד) *האצבע האמצעית הארוכה ביד, Mittelfinger; médius; middle finger: זו זרת זו קמיצה זו אמה זו אצבע זו גודל (כתוב' ה:).—ה) *עץ ארוך המחבר שתי ידות המגרה באמצע בין המגרה והחוט, הנוגע ביד מגרה מכאן ומכאן טמא בחוט ובמשיחה באמה ובסניפין (כלי' כא ג). — ו) *כנוי לאבר הזכרות באדם ובהמה, männliches Glied, membrum virile: המטיל טפין עכות מתוך האמה טמא (מקו' ח ג). היה אוכל בתרומה והרגיש שנזדעזעו אבריו אוחז באמה ובולע את התרומה (נדה ה ב). יד לאמה תיקצץ (שבת קח:). רבי אליעזר אומר כל המחזיק באמתו ומשתין כאילו מביא מבול לעולם (נדה יג.). חתימת פי האמה (שם כב.). נבט ראה אש שיוצאה מאמתו וכו' אחיתופל ראה צרעת שורחה לו על אמתו (סנהד' קא:). שחקק (יהויקים) שם עכו"ם על אמתו וכו' שחקק שם שמים על אמתו (שם קג:). קוסם באמתו היה (בלעם) (שם קה.). — ובבהמה: כששכשה (הבהמה) באמתה (כ"ק יט:). — ז) *תעלה לא רחבה מוליכה

[1]) באשו' אַמַּתְ, בארמ' אַמְּא, וכמו"כ בער' הדרו' אמת. והנה יש סברים כי מקורה במצר' מתי, ודעת דל' כי נגזרה משרש אמם במשמ' רחב, ויו"א כי הונחה בתחלה לחלק הזרוע מן המרפק ועד כף היד ואח"כ למדת הארך, ובלש' את' כן שם הזרוע, ובדרך זה קוראים בערב' למדת הארך ד'ראע a). וכן היתה דעת ר' נחמיה שפרש ותשלת את אמתה—ידה (סוט' יג:). וכן ת"א פסוק זה (נת נה לגר). וכן תרגם רסע"ג: ומדת דראעהא.—[1])ת"י אילות (או אלוות או אילי) ספי היכלא. אבל פ־ויש מלת אילות לא ידוע בברור. השבעים והולג' תרגמו כמו מזוזות ומשקוף. רסע"ג: מלאבן אלסכפאת, ור"ל המלבנות של המשקופים. ר"י בן גנאת פרש מזוזות. בן בלעם תרגמו: מלאבן אלעתאב, והוסיף: אי אלעצ'אדתאן אלתאן תכון אלעתאבה עליהמא, —ור"ל שתי המזוזות שעליהם יהיו המשקופים. רש"י פרש מזוזות, אבל טעמו: מפני שהן נמדדות באמה, בודאי אינו נכון. רדק: מזוזות, או הפנות שעל המזוזות שהמשקוף נשען עליהם. — ובכן, דעת הכל הוא כי הכונה באמות היא להמזוזות. וכן לפי ענינו. ופרושו של יוסף הלוי, (REJ XI 63) ציר, וכמו"כ זה של דלי' (פרול' 110 הער' 5) בית קבול המפתן, אינם מחורים כלל. וראוי להתבונן, כי המלה עצ'אדתאן a) בער' שהשתמש בו בן בלעם לפרש בה השם אמות נגזר משרש עצ'ד b) שממנו נגזר גם השם עָצֻד c) לחלק הזרוע מן הכתף ועד המרפק, ממש כמו אמה— זרוע ומזוזה.

a) ذِرَاع

a) عَضَادَتَان b) عضد c) عَضُد

מים מן מעין וכדומה, Kanal ; canal: **אמת המים** שאינה יכולה להקצר באחת (פאה ב ב). התלם ו**אמת המים** שהם עמוקים טפח (כלא׳ ג ב). מעשה שעשו אנשי טבריה והביאו סלון של צונן לתוך **אמה** של חמין (שבת ג ד). נתפזר ממנה (מן המחתה) כקב גחלים והיה מכבדן ל**אמה** (תמיד ה ה). **אמת** המים שלפני החלון משלשל וממלא הימנו בשבת (תוספתא עירוב׳ ט כה). מעשה ב**אמת המים** שהיתה באה מאבל לצפורי והיו ממלאין ממנה על פי זקנים בשבת אמרו לו מפני שלא היתה עמוקה עשרה טפחים ורחבה ארבעה (שם שם כו). וכל מקוה שאין בו ארבעים סאה ממשיכין לו **אמת המים** ומשלימים לו ארבעים סאה (שם שקל׳ א ב). באר קרוב ל**אמה** מתמלא ראשון וכו׳ קדם והעביר **אמת המים** על גבי בורו של חבירו הרי זה זריז ונשכר (שם יבמ׳ ד ד). חמש גינות משתמשות ב**אמה** אחת ונתקלקלה כולן מתקנות עם העליונה (שם ב"מ כא). אלו ואלו מתערבין (הדמים) ב**אמה** ויוצאין לנחל קדרון (שם זבח׳ ו ט). פתק **אמת המים** עליו ובאו המים עליו ושטפוהו (ירוש׳ סנה׳ יו כו.). **אמה** בית השלחין אני מוכר לך נותן לו שני אמות לתוכה וכו׳ **אמה** בית הקלון אני מוכר לך נותן לו אמה אחת לתוכה וכו׳ **אמת המים** שכלו אגפיה מתקנה מאותה שדה (ב"ב לט:). השותה מן **אמת המים** העוברת בביה"ק (הור׳ יג:). **אמת המים** באה מעיטם פעם אחת עמדו הסיקריקין והחריבוה (מד"ר איכה, ו). — ומ"ר: וחופרין את הבורות ואת השיחין ואת המערות ואת המקואות ואת **אמות המים** (תוספת׳ שקל׳ א ב). מעין שהיו **אמות** קטנות נמשכות ממנו ורבו עליו מים שאובין עד שגברו המים שבאמות ושטפו הרי הן כמעין לכל דבר (רמב"ם מקוא׳ ט יא). — ובהשאלה, כעין שביל לעבור בו מים וכיוצא בזה בתוך צבור של פֵּרות וכדומה: העושה **אמה** בפירות[1] (תוספתא מכשי׳ ב ד). —ט) *אַמַּת הריחים, עגול של עץ סביב להרחיים של יד, עמוד ו**אמת**[2]) הריחים הואיל ואדם קובע להם מקום (עירו׳ פט.). **אמת הריחים** הו מקום שנופל בו הקמח (רה"ג, זב׳ ד). כל תפיסת הריחים של יד קרוי **אמת הריחים** (ערוך אם ד)׳ ויש מי שאמר (כי אסטרוביל הוא) **אמת הריחים** והוא מקום בית קיבול (שם ערך אסטרובל). כל בנין מושב הריחיים קרוי **אמת הרחיים** (רש"י ברכ׳ יח:). — ועי׳ טחנה. — אמת בית השחי, עי שחי.

אָמָה[1]), סמי׳ אַמַת, כנ׳ אֲמָתִי, אֲמָתְךָ, אַמְתוֹ־תָהּ, מ"ר אֲמָהוֹת[2]), סמי׳ אַמְהוֹת, כנ׳ אַמְהֹתַי, אַמְהוֹתֵיכֶם אַמְהוֹתֶיהָ,— אשה קנויה לשם שֵׁרות, שפחה, Sklavin esclave;slave(fem.): מאת הגוים אשר סביבתיכם מהם תקנו עבד וְאָמָה (ויקרא כה מד). וכי ימכר איש את בתו לְאָמָה לא תצא כצאת העבדים (שמות כא ז). ותאמר (שרה) לאברהם גרש את הָאָמָה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן הָאָמָה הזאת עם בני עם יצחק (בראש׳ כא י). ותאמר (רחל) הנה אֲמָתִי בלהה בא אליה ותלד על ברכי (שם ל ג). אם אמאס משפט עבדי וַאֲמָתִי ברבם עמדי (איוב לא יג). אל ירע בעיניך על הנער ועל אֲמָתֶךָ (בראש׳ כא יב). למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אֲמָתְךָ והגר (שמות כג יב). וכי יכה איש את עבדו או את אֲמָתוֹ בשבט (שם כא כ). ותרא (בת פרעה) את התבה בתוך הסוף ותשלח את אֲמָתָהּ[3]) ותקחה (שם ב ה). ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שְׁתֵּי הָאֲמָהֹת (בראש׳ לא לג). ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ועם הָאֲמָהוֹת אשר אמרת עמם אכבדה (ש"ב ו כב). מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני

---

[1]) הגר"א הגיה במים במקום בפירות. אבל אין הלשון עשה אמה במים מתישב היטב. ומלבד זה, הגרסה בפירות נמצאת גם בכ"י ארפורט, וכן הביא גרסה זו הר"ש במשנה מכשי׳ ה ב.

[2]) רש"י: כל בנין העמדת הריחיים מקום מושבן קרי ליה אמת הריחיים. ע"כ. ומקור פירושו בדברי רה"ג והערוך המובאים בפנים. וטעה יוסף הלוי (REJ) שם שפרש אמת הריחיים יד הריחיים, כי „אין בכל המקומות שנזכרה מלה זו שום דבר שיכריע נגד פירוש הגאונים, ואמתא דריחייא בארמי׳: זיל שקלינהו (את הזוזים) באמתא דריחיא (ברכ׳ יח:) ראיה כי זה מקום שאפשר להצניע בו דבר.

[1]) אשור׳ אַמְתֻ ערב׳ אָמָה a) ארמ׳ וסור׳ אַמְתָא, כנען׳ אמת. — [2]) לפי דעת ברט (מה"ש סי׳ ג) הרחבת השרש השני לשלשי ע"י ה באמצע מפני בריחת אות י משכנות תכף אחרי מ. וכן קניג. — [3]) רבי יהודה (סוטה יב:) פריש ידה, וכמו"כ ת"א שתרגם ואושטת ית אמתה (נתינה לגר). וכן רסע"ג ומדת דראעה. אך ר׳ נחמיה (סוט׳ שם), רש"י, ראב"ע, רשב"ם, וכו׳ פרשו שפחה. וז"ל הרד"ק: ואומרים כי המלה הזאת מחלוקת בקריאתה כי יש שקורא׳ אותה בדגש אַמָּתָהּ מן אמת ארכו. ע"כ. וכן מ"ש.

---

a) أَمَةٌ

אמהות עבדיו (שם שם כ). גרי ביתי ואמהתי לזר תחשבני נכרי הייתי בעיניהם (איוב יט טו). וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהתיו וילדו (בראש׳ כ יז). ואמהתיה מנהגות כקול יונים (נחו׳ ב ח). ושמחתם לפני ה׳ אלהיכם אתם ובניכם ובנתיכם ועבדיכם ואמהתיכם (דבר׳ יב יב). מלבד עבדיהם ואמהתיהם אלה (עזרא ב סה). — ובהשאלה, בדרך הכנעה מאשה מדברת אודות עצמה לאדם חשוב, או בדבר איש אחר אודות אשה לאדם שהוא רוצה לכבדהו: (ויאמר האיש מהר אפרים עם פלגשו להזקן בגבעה) וגם לחם ויין יש לי ולאמתך (שופט׳ יט יט). ותדר (חנה) נדר ותאמר ה׳ צבאות אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך ונתת לאמתך זרע אנשים (ש״א א יא). ותאמר (אביגיל לדוד) בי אני אדני העון ותדבר נא אמתך באזניך ושמע את דברי אמתך (שם כה כד). ואני אמתך לא ראיתי את נערי אדני (שם שם כה). ותאמר הנה אמתך לשפחה לרחץ את רגלי עבדי אדני (שם מא). ותאמר שפחתך אדברה נא אל המלך אולי יעשה המלך את דבר אמתו כי ישמע המלך להציל את אמתו מכף האיש (ש״ב יד טו-טז). ותאמר לו (האשה החכמה ליואב) שמע דברי אמתך (שם כ יז). ותקם (האשה האחרת) בתוך הלילה ותקח את בני מאצלי ואמתך ישנה ותשכיבהו בחיקה (מ״א ג כ).

אֻמָּה[1], (אוּמָּה), ש״נ, מ״ר אֻמּוֹת, — קבוץ אנשים בעלי מוצא אחד, בעלי לשון אחת ודה״י משתפים להם ויושבים עפ״ר בארץ אחת, Nation: ראש אֻמּוֹת בית אב במדין הוא (במדבר כה טו). שנים עשר נשיאים לאֻמּוֹתם (בראש׳ כה טז). אמרו לו (החכמים להמן) אומה זו (הישראלית) משולה לעפר ומשולה לכוכבים כשהן יורדין יורדין עד עפר וכשהן עולין עולין עד לכוכבים (מגי׳ טז.). ג׳ סמנים יש באומה זו הרחמנים והביישנין וגומלי חסדים (יבמ׳ עט.). אוי לאומה שתמצא בשעה שהקב״ה עושה פדיון לבניו (סנה׳ קו.). כשחלה ר׳ יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו אמר לו חנינא אחי אי אתה יודע שאומה זו (של רומא) מן השמים המליכוה שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואיבדה את טוביו ועדיין היא קיימת (ע״ז יח.). אמרו להם יכולין אנו להזדווג לאומה זו (מד״ר איכה, פתית׳). — אֻמָּה ולשון: שכל אומה ולשון ששלטה על ישראל שלטה מסוף העולם עד סופו (מכי׳ בשל׳ א). אשריכם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם (כתו׳ סו:). — עכשיו יהיו אומות העולם מקישים עלינו כזוג לומר מה אלו שהיו ברשותם הניחו והלכו להם (מכי׳ בשל׳ א). לעתיד לבוא באים אומות העולם ומתגיירין (ע״ז ג:). בשעה שאמר הקב״ה אנכי ולא יהיה לך אמרו אומות העולם לכבוד עצמו הוא דורש (קידו׳ לא.). לא עמדו פלסופין לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי (מד״ר איכה, פתי׳). אומות העולם אף על פי שגולין אין גלותם גלות אבל ישראל שאין אוכלים פתם ואין שותים יינם גלותם גלות (שם א). — ״ובהרחבה לכתה גדולה: ותלמידי ענן וכו׳ ועדיין הם בטעותם ונעשו אומה לעצמן (סדר רב עמרם גאון, סדר הגדה).

אמ״ה, ר״ת אלהינו מלך העולם.

***אֲמָהוּת**, ש״נ, מעמד אשה אמה, Zust. einer Sklavin; état d' une esclave; servile condition: נמצינו למדין שמקדשה קידוש אחר קידוש וקידוש אחר אמהות אבל לא אמהות אחר קידוש ואין צריך לאמר אמהות אחר אמהות (מכילתא משפט׳ ג). אמהות עת נכבשה הבת הנאה (מחזור ויטרי ברכ׳ חתנים).

אמה״ע, — ר״ת אמות העולם.

***אָמוּל**[1], ת״ז, לנק׳ אֲמוּלָה, מ״ר אֲמוּלִים אֲמוּלוֹת, — נתון בצרה, במעמד שפל ורע, unglücklicher, malheureux, misérable; unfortunate: הם שגברו חיל ואוייך אמול (ר״א קליר, איכה אספתו). זכרתי מה בלבב עדתם לעמי הנמוכים האמולים (ר״ש הנגיד, הלי׳ תעט). ויעמד (העוף שבלע חבה) במבוכה גדולה ולא ידע עצה לנפשו האמולה (אגר׳ ב״ר חסדאי, בן המלך והנז׳ שער ט). נחה אותם וגם בזכות אבותם, וצדקתם לעדה האמולה

---

[1]) באשור׳ אֻמַּנ. בער׳ אֻמַּה a) בארמ׳ אומתא. ולא נתברר מה היתה המשמעה הקדומה היסודית של שרש א מ ם זה. גזנ׳ יחס לו משמ׳ התחבר והתקבץ, אך לא נשארה לו משמעה זו בשום אחת מלשונ׳ השמ׳. יוסף הלוי גזר אֻמָּה מן אם. דל׳ מן אמם-רחב.

a) Ā.|

[1]) עי׳ אמל.

(עמד הסכיה, לגותנפל). אמול לב אם תאהב (קרוכן ארנ״ל א בנו׳). — וכנ׳: אנא גונן נא אמוליך (תכלוס אכודרהס, ליל יוה״כ). — וביחס לדבור, תשובה וכדומה: והנה שמו תשובתם האמולה חלק קטן מהשאלה הגדולה (רלב״ע, הקד׳ פרוש התורה). מה אמולה זאת התשובה (ב״ע, מלריס).

***אָמוּם [1])**, אֲמוּם, ש״ז, מ״ר אֲמוּמִים, — דמות, צורה גשמית, תבנית שעליה יעשו בגד וכדומה לפי צורתה, Form, Modell; modèle, forme: והאמום [2]) של גודלי מצנפות וכו׳ וטפוס של תפלה ואמום של עושי סותות [3]) (כלי׳ יו ז). מנעל שעל האמום (בס כו ד). המקדש ביין נסך וכו׳ באימום ובמה שעליו (תוספ׳ קידוב׳ ד ח). והמנעל משינוב על האימום (בס כליס כ״מ ו ה). אין מפרקין את המנעל מעל האימום ביום טוב אבל מפרקין את המנעל מעל האימום בחולו של מועד (ירוש׳ כילה א ס א). שומטין מנעל מע״ג אימום (ככלי בכת קמא:). ויהיה לו (למי שעושה הפלין) עץ של אמום מתוקן (סימוב תפלין בל רש״י, כספ׳ בכלי הלקט הבלס).

א. אָמוֹן [4]), ש״ז, מ״ר אֲמוֹנִים, — חניך, ילד שאמנים אותו, Zögling; pupile; pupil: ואהיה אצלו אָמוֹן [5]) ואהיה שעשועים יום יום (מבלי ח ל). — ואמר המשורר: איך בם (באנשי הזמן) אהי אמון והם בנים לאם כשמה פעליה (רמכ״ע תרשיש ו). — ולנק׳: שעד עת לוקחה ממנו (אסתר ממרדכי) היתה אמונתו ובת חנוכתו (רב״ל דורהן, מגי׳ ס׳ ויהי אומן).

ב. אָמוֹן, ש״ז, — שם אלהי השמש במצרים, Amon, ägypt. Gott; divinité égypt.; egypt. deity: הנני פוקד אל אָמוֹן מנא ועל פרעה ועל מצרים ועל אלהיה ועל מלכיה (ירמ׳ מו כה).

ג. אָמוֹן, — כמו הָמוֹן: ואת יתר הָאָמוֹן [1]) הגלה נבוזראדן רב טבחים (ירמ׳ נב יה).

אָמוּן [2]), ש״ז, מ״ר אמונים, — אדם נאמן, ישר, מתנהג באֵמוּן, zuverlässiger, treuer; fidèle, loyal; faithful: אנכי שלמי אמוני ישראל (ש״ב כ יט). הושיעה ה׳ כי גמר חסיד כי פסו אמונים [3]) מבני אדם (תהל׳ יב ב). אהבו את ה׳ כל חסידיו אמונים נצר ה׳ (בס לא כד). אמונים גשו לנצחך איום (נעילה).

אֵמוּן [4]), אֵמֻן, מ״ר אֵמוּנִים. — א) מדת מי שהוא נאמן וישר, Treue; loyalité, fidélité; faithfulness: כי דור תהפכת המה בנים לא אֵמֻן [5]) בם (דבר׳ לב כ). מלאך רשע יפל ברע וציר אמונים מרפא (מבלי יג יז). עד אמונים לא יכזב ויפיח כזבים עד שקר (בס יד ה). ואיש אמונים מי ימצא (בס כ ו). — ב) כמו אמונה: ועוד שהאמון ההוא בנבואה (אהרן הקרחי, עה״ח לו).

***אִמּוּן**, שה״פ. — א) מן אִמֵּן ידיו: גם זה אינה חתימה מע״יא ובו׳ משא״כ כשהם עצמם חותמים שאימון עקימות ידיהם מקולמוס ניכר שיש הבדל בינו לשאר עקימות (לבוש חו״מ מה ד). — ב) מן אמן את הילד: לפי שהאימון אינו נופל אלא על זמן

---

[1]) משק׳ אֵבוּם, אֵטוּן. ובמשנ׳ מנקד׳ כ״י פרמה, וכמו״כ בנרפ׳ דפ׳ אמש״ד ופיסא אֲמוּם. צ״ד אָמוּם, וכן קוה׳. ובמש׳ מנקד׳ אִמּוּם, והוא עפ״י הכתיב אימום, וכן העתי׳ הרמבם אמום, וכן נקדו בוקשר׳ ולוי. בערב׳ אִמָאם a), דמות, צורה, מן אַם b) היה לפניו, נגד עיניו, ונתעבר׳ הנוע׳ הפתח הארוכה לתנו׳ שור׳ ארוך, כנהוג. ובסור׳ אֲמוּמָא וגם אמוּמָא, צורה, תבנית. — [2]) ופרש הערוך: וגודלי מצנפות עושין להם צורת ראש אדם וגודרין עליה המצנפת ע״כ. והוא עפ״י תרגום רה״ג שתרגם קאלב, וכן רמב״ם, והוא צורה לעושי כובעים וכדומה. — [3]) יש נוסח׳ אחרות, עי׳ סותות.

[4]) משרש אמן, במשמ׳ אמן את הילד, עי׳ זה, — [5]) רסע״ג תרגם ג׳ מהורא, ר״ל קבוין, כמו אמון

a) إِمَام b) أَمَّ

ג, ואינו מהור. מנחם, ריב״ג, רש״י, ראב״ע, רד״ק, כלם פרשו מלה זו מלשון ויהי אֹמן את הדסה. אלא שקצתם (ראב״ע ואחר׳) אמרו שזה שם מפשט וקצתם (רש״י ואחרים) שהוא שם פעול. וכן תרגם עקילא. וחכמי המדרש פרשו אָמוֹן כמו אומן, ואחרים כמו אומן, וכן גם גונ׳, קניג, אך אינו מתישב.

[1]) במלכ׳ (כה יא) במקום המקביל לזה כתיב ההמון.

[2]) משרש אמן, משק׳ זָכוּר, יָקוּד, לָמוּד, לְמַדִי, לְקוּחַ, וכדו׳. כן בטכר, ברט, וכן קניג. בערב׳ אַמִין a). — [3]) אפשר שהוא שם מפשט כמו אמונים שלקמן ע״ם נעורים. רסע״ג. ואמר ריב״ג: ויתכן להיות אמון תואר עכ״ל. והביא ראב״ע שתי אלה האפשריות, וז״ל: אמון אמר הגאון אמונה ויאמר ר״א שהוא תא׳ והטעם ללשון יחיד כמו פסו אמונים, ואני אומר ששניהם נכונים (שפת יתר).

[4]) משרש אמן, משקל אֵבוּס, אֵטוּן, אֵסוּר, ועי׳ אמן, בערב׳ אַמָנָה b). — [5]) ודונש פרשו כמו אָמוֹן, נאמן (תשוב׳ דונש על רסע״ג סי׳ קמד).

a) أَمِين b) أَمَنَة

תקטנות וימי ההנקה וכו' וכבר היתה (אסתר) גדולה ויצתה מתורת אימון (רש"ל דורות, מגי' ספ' ויהי אומן).

אֱמוּנָה[1], ש"נ, כנ' אֱמוּנָתִי, מ"ר אֱמוּנוֹת, — א) המדה להיות נאמן ומתמיד ולא מתחלף ומשתנה, Beharrlichkeit, Festigkeit; fermeté, constance; firmness: ואהרן וחור תמכו בידיו (של משה) וכו' ויהי ידיו אמונה[2]) עד בא השמש (שמו' יז יב). — ב) בטחון, שלוה, Sicherheit; securité; security: והיה אמונת עתיך חסן ישועת (ישע' לג ו). — ג) הסגולה והמדה להיות נאמן לדברו, להבטחתו, Treue, Zuverlässigkeit; véridicité, fidélité; faithfulness: אל אמונה (דבר' לב ד). וארשתיך לי באמונה (הושע ב כב). והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו (ישע' יא ה). שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא וכו' אם יש עשה משפט מבקש אמונה ואסלח לו (ירמ' ה א). וחסדי לא אסיר מעמו (מעם דוד) ולא אשקר באמונתי לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה (תהל' פט לד-לה). נשבעת לדוד באמונתך (שם שם נ). יפיח אמונה יגיד צדק ועד שקרים מרמה (משלי יב יז). איש אמונות רב ברכות (שם כח כ). — ואמר בן סירא: אוהב אמונה אוהב תקיף ומוצאו מצא הון, אוהב אמונה אין מחיר ואין משקל לטובתו, צרור חיים אוהב אמונה (בן סירא גניז' ה). — ד) במשמע' חובת הישר והצדק ומבלי למעל מעל: Gewissenhaftigkeit; conscience; conscientiousness: ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעשי המלאכה כי באמנה[3]) הם עשים (מ"ב יב יו). בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה (שבת לא.). אלו סופרים ומשנים שהן מלמדין את התינוקות באמונה (מד"ר ויקרא ט). — ה) מה שאדם חשב ומאמין שזה אמת, Glaube, croyance; faith: ואמרת אליהם זה הגוי אשר לוא שמעו בקול ה' אלהיו ולא לקחו מוסר אבדה האמונה ונכרתה מפיהם (ירמ' ז כח). — *ובפרט בדברי הדת, האמונה באלהים, בתורת משה, במשיח, religiöse Glaube; croyance religieuse; rel. belief: בזכות אברהם שהאמין בהקב"ה וכו' היא האמונה שישראל נוחלין בה (מד"ר שמות כג). אך שמרו אמונות בם היו אמונות (ר"י הלוי, שיר עד מתי). כמו שתמצא רבים מן הפתאים ישמרו אמונות לא יציירו להם ענין בשום פנים (מו"נ א נ). האמונה כדבר הוא הצטייר הדבר בנפש ציור חזק עד שלא תשער הנפש בסתירתו בשום פנים (עקרים א יט). וע"ז הדרך תפול האמונה בכל זמן בדברים שלא הושגו או בחוש (שם). האמונה בש"י ובתורתו היא המביאה את האדם אל ההצלחה הנצחית (שם א כא). האמונות שראוי להאמינם כל בעל תורת משה (שם כג). אם הבעל דת מצד היותו בעל דת רשאי או מחויב לחקור על עיקרי דתו ואמונתו (שם כד). — ו) *דבור בהן צדק וכדומה, שבגללו אדם מאמין בחברו, Ehrenwort; parole d'honneur; word of honour: החונק את אחד בשוק ומצאו חבירו ואמר לו הנח לו ואני נותן לך פטור שלא על אמונתו הלוהו וכו' הלוהו (הלוֵהוּ) ואני נותן לך חייב שכן על אמונתו הלוהו (כ"כ י ח). הנושא ונותן באמונה[1]) וכו' לא ימכור לא את היפה בשוויה ולא את הרע באמונה (תוספתא כ"מ ג כב). הנושא ונותן באמונה אין לו עליו אונייה וכו' לא יחשב את הרע באמונה ואת היפה בשוה (רמב"ם מכירה יג ה-ו). — *נתן אמונתו לפלוני, אמר לו בהן צדק שיעשה כך וכך: מעשה בבחור אחד שנתן אמונתו לריבה אחת שישאנה וכו' לימים עבר על אמונתו ונשא אחרת (רש"י תענית ח.). אשת שמעון שנתנה אמונתה לתת לו עורה של וורד לצורך נשואי בנו וכו' והשיב שלא נתנה אמונתה (שע' תש' ר"מ מרוט' שא). ראובן שתקע לו אמונתו וכו' אחרי שעבר האיש על אמונתו (מרדכי ב"מ סי' רנב). — *על אמונתי, שבועה: על אמונתי נעלם ממני אם ספרתי הדבר (שו"ת רמ"א נג). על אמונתי ויהדותי (שו"ת תמת ישר' שא לג). — ז) *הרגש להאמין באחד שהוא יעשה כך וכך, Zutrauen; confiance; confidence: אין אמונה בעכו"ם (חול' קלג:). זה ארבעה שבועות אשר החלה אמונתו (של הסוחר) למוט (מא"ג, קרי' ספ' יב).

---

[1]) מן אמן, בערב' אַמַנַה, אַמַאנַה, אִימַאן a).
— [2]) שם מפשט יחיד במקום תאר רבות, דרך מליצה רגיל בעברית. — [3]) נמסר: כל ליש' מל במ"ז חס' ו בליש' וכו' כי באמנה הם עשים.

---

a) أمنة أمانة إيمان

---

[1]) בגמ' ב"מ נר: באמנה במקום באמונה.

ֿאָדוּק, מאמין ודבוק בהדת בחזקה.—*אָמַד, חשב שדבר פלוני הוא כך עפ"י *אֹמֶד הדעת.—אמן, הֶאמין בדבר, האמין לפלוני. — *אֲמָנָה, קטן אֲמָנָה, חסר אֲמָנָה, קל אֲמָנָה.—ֿאִמֵּת דבר, הראה שהוא אמת.—*אַפִּיקוֹרוֹס, כנוי לאדם שאינו מאמין.

בטח, בָּטַח בו; — בִּטָּחוֹן.— ֿבָּרוּר לי הדבר, אין ספק בו, *בָּרִי.

דעת, דַעְתִּי היא כך.—*דקדק, מדקדק במצות.

ֿדָּת, חובת האמונה באלהים, והחקים והמשפטים שבין אדם לאלהים. — אדם בעל דת, דָּתִי וכו'.

ֿהַקָּפָה, הוא נותן לו בהקפה, מקיף לו על אמונתו, נותן לו בלי כסף בעין. — ֿהַשְׁעָרָה.

חָסִיד, ֿשומר ומקים כל מצות הדת— ֿחֲסִידוּת,

—ֿחָרֵד, כנוי לחסיד.

יְרֵא ה', יראת ה'.

כַּחַשׁ.—*כּוֹפֵר, מי שאינו מאמין בהמקבל.— כָּפַר, ההפך מן האמין,—ֿכְּפִירָה—ֿכַּת—ֿכִּתָּה, בני אדם נבדלים מהכלל באיזו אמונה: כִּתָּה שבתי צבי.

ֿמִין,— ֿמִינוּת, נרדף עם כּוֹפֵר, כְּפִירָה. — מָסוֹרֶת, מה שנמסר מאבות לבנים.

נֶאֱמָן, ֿנֶאֱמָנוּת.

ֿסָפֵק, ההפך מן ברור; בעלי הספק, ֿבעלי או, בעניני אמונה ודת.

ֿעִקְּרֵי הָאֱמוּנָה, שלשה עשר העקרים.

ֿפִּקְפֵּק, מְפַקְפֵּק, ֿפִּקְפּוּק.

ֿקַבָּלָה, מה שנתקבל מאבות לבנים בעניני אמונה.

—*קַנָּאִי. ֿקַנָּאוּת.

תּוֹרָה, תּוֹרַת משה.

*אֱמוּנִיִּי, ת"ז, לנק' אֱמוּנִיִּית, מ"ר־נִיִּים,־נִיּוֹת,—מטבע האמונה, שנוגע להאמונה, למוד הדברים האמוניים (ר"י אברבנאל,יהוש' א). לפי שהעקרים כלם הם מהמצוות האמוניות לא המעשיות (הוא, ראש אמנה יב). ההבדל האחרון האמוניי (ר"א ביבאגו, דרך אמונה ג). התוצאה האמונית (שם ד). רדיפה האמונית (ר"א הקראי, ע"ח נז). וביחוד (יענש) על העברות המעשיות יותר מהאמוניות (ר"י עמדין, מגדל עז קח:). שש אומות אמוניות יוצאות משרש אחד (הוא, שם סג.).

אָמוֹץ, עי' אָמֹץ

ֿאָמוּץ[1]), ת"ז, לנק' אֲמוּצָה, מ"ר אֲמוּצִים, אֲמוּצוֹת, — שטעמו בין מתוק ובין חמץ: והשקהו (את הילד החולה) עסיסי המגדים החמוצים והאמוצים (מאיר אלדבי, ש"א נתיב ה). הענבים הם חמים ולחים במיצוע והמתוקים טובים מהאמוצים והלבנים טובים מהשחורים (שם).

ֿאִמּוּץ, —שה"פ: אימוץ הלב מוזהר אדם כשלבו נוטה לרחם שלא יסוב את לבו ולא יאמצו להסב הרחמנות מלבו (כמ"ג לאוין רפח).

ֿאִמּוּר[1]), ש"ז, — קנוניה והסכמה בין הפועלים וכדומה שלא לעבד וביוצאבזה, Streik; grève strike: אִמּוּר הפועלים (נתחדש בהשקפה שנה ד ופשט השמוש בו בדבור ובהעתונים).

*אֲמוֹרָא[2]), ש"ז, מ"ר אֲמוֹרָאִים, -- לפנים שם להעומד על יד התנא ומברר את דבריו להעם להתלמידים, ואחרי כן שם לחכמי התלמוד אחרי התנאים: כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא עומד לפניו (מד"ר שמו' ת). וחכמי האמוראים שהיו אחרי ר' נצטרכו יותר לאלו הברייתות וכו' ובכל מקום שחולקים אמוראים וכו' אנו עושים כאמורא ההוא אשר גם המשנה תלמוד כמוהו (אגר' רב שרירא גאון). ועמדו אמוראים רב בבבל ור' יוחנן בארץ ישראל ותלמידיהם אחריהם וביארו טעמי המצות (הקד' סמ"ג דף ג.). שלא מצינו אמוראים שבא"י חולקין על תלמודנו (שבלי הלקט תפלה סי' כח). רבי יוחנן וחבריהם שהיו תחלת האמוראים עד רב אשי ורבינא שהיו סוף האמוראים וסוף התלמוד (ס' כרית' הקד', ימות עולם). אין דרך אמוראים לחלק על התנאים (כנה"ג א"ח כללי גמ' אות עח). פעמים שהאמורא ישמיענו מה שמפורש בברייתא (שלה' כלל אמוראים). כמו שהתנאים עסוקים בפרוש המקרא כן האמוראים עסוקים בפרוש המשנה (ר"מ אלדבי ש"א ח).

אֱמוֹרִי, ש"ז, מ"ר אֱמוֹרִים,—א) שם עם קדום לפנים בארץ ישראל:—ב) *אדם קשה הלב, אכזרי: שכל זמן שאדם קשה קורין אותו אמורי (תוספתא שבת

[1]) נעלם ממני מקור משמע' זו למלה זו ומי השתמש בה עוד במשמ' זו.

[1]) מן אִמֵּר, עי' שם.

[2]) מן אמר. בארמ': רבי מפקיד לאבדן אמיריה אבריו קומי ציבורא (ירוש' ברכ' ד ז ג). אוקים רב נחמן אמורא עליה ודריש (תענית יו:). רבא ורב יוסף אמוראי דנהרדעא (סנה' יז:).

ז כג). — ג) דרכי האמורים, שהיו מאמינים באמונות של הבל, בנחש וכדומה, Aberglaube superstition: יוצאין בביצת החרגול ובשן שועל ובמסמר מן הצלוב משום רפואה דברי ר"מ וחכ"א אף בחול אסור משום דרכי האמורי (שבת ו י). ניטלה פת הימנו ואמר החזירוה לי שלא תאבד ברכתי הנית נר על הארץ כדי שיצטערו המתים וכו' נפלו הימנו ניצוצות ואמר אורחין לנו היום הרי זה מדרכי האמורי (תוספתא שם ו כ). היה מתחיל במלאכה ואמר יבוא איש פלוני שידיו קלות ויתחיל בה פלוני שרגליו קלות ויעבור לפנינו הרי זה מדרכי האמורי בחבית או בעיסה אמר יבוא פלוני שידיו מבורכות ויתחיל הרי זה מדרכי האמורי וכו' האומר סקלו תרנגולת זה שקרא בערב תרנגולת זו שקראה כזכר האכילוה כרבלתה שקוראה כזכר הרי זה מדרכי האמורי קרא עורב ואמר לו צרח קרא עורב ואמר לו חזור לאחוריך הרי זה מדרכי האמורי (שם).

*אֵמוּרִים[1], אימורים, — אותם החלקים בהקרבנות הנשרפים ע"ג המזבח, בא לו (הכה"ג) אצל פר ושעיר הנשרפין קרען והוציא את אימוריהן נתנן במגס והקטירן ע"ג המזבח (יומא ו ז). קרע (את קרבן הפסח) והוציא אימוריו נתנן במגס והקטירן ע"ג המזבח (פסח' ה י). כאמורי הרגלים (סוכה ה ז). שוחט את הזבח וכו' להקטיר את אמוריו בחוץ או מקצת אמוריו בחוץ (זבח' ב ב). השוחט את הזבח וכו' להקטיר מאימוריו למחר (תוספתא שם ב ט). ואלו הן אמורין שתי כליות ויותרת הכבד ואליה (שם חולי' ט יד). האיברים ששורפין אותן ע"ג המזבח מן החטאות הנאכלות ומן האשמות ומן השלמים הן נקראין אימורין (רמב"ם מעשה הקרב' א). ובקרבן עולה הועלה (יצחק) בברורים ונרצה ככליל ושלמי אמורים קרובות (א שבועות, שעשוע יוס).

א.**אֵמוּת, ש"ז, — שה"פ מן אֱמֶת, טבע דבר אמת: אמות לשתי הנפשות שהוא בן בלי ספק (אמ"נ ד ו). הנה המחברים כלם הסכימו שהאמות בדברי הנביא הוא משיג ממשיגי הנבואה (ר"י אברבנאל, ש"א ז, ויגל במואל). ראוי שנאמין מה שנתבאר אמותו מצד העיון (רלב"ג מלח' הקד'). לא היינו נמנעים מלפני התורה להגיד בהם האמות (שם). תכלית השלימות בציור והאמות יצא מבין גנזיה (ר"א ביכאגו, דרך אמונה, הקד'). שהחכמות אם יסתעפו חלקיהן הנה הן נכבלות בשני חלקים הציור והאמות וכו' ואם האמות כידיעתם שהעול מחודש ושיש להמאמינים שכר טוב וכו' וכל אמות הנה בהכרח יקדמו לו שני ציורים וכו' וכל מה שאפשר אמותו מבלעדי דרישה לא יגיע כ"א בטענה (תרג' כוז' הפילסופ' לאלגזלי). והאמות וכו' ואחר נלך לאמות ההקש שני סוגים סוג באמתת הבקשה וכו' והסוג השני באמתת המאמר המורכב הפועל להאמות (כל מלא' ההג' סוף מאמרות). בשתי כנפי הציור והאמות (העקידה ויניליה מג:). האמות הוא המוכיח אמתת מבוקשנו (נופ' צופ' ר"י מסיר ליאון ב י). כי תכף כשישלם הספור יצפה לב השומע אמות המבוקש (שם). ואין ספק שהדברים אשר אמונתם מצד התורה או מצד הפרסום אשר לבעלי הדת לבד כאשר תפול המחלוקת בם בין אנשי התורה המפורסמים לא יתכן האמות בם (ר"א דלמידיגו, בחי' הדת ב.). ואנחנו המחפשים אמות הענין (תשו' בנימין זאב ב, בסופו).

ב.**אֵמוּת, ש"נ, — השאלה אִם הוא. אִם הדבר נמצא: אבל הוא (האל) שאין לו עילה אבל הוא עלת כל דבר אין שואלין אורתו אם הוא, וזאת היא החקירה על אימותו ועל אמתתו (יוס' בן צדיק עולם קטן, מאמ' ג בחיבו' ידיע' הבורא).

**אֵמוּתִי, ת"ז, מן א.אֵמוּת: ומה שיביא אל הידוע האמותי יקרא טענה (כונ' הפלס' לאלגזלי). אמותי וציורי (כל מלאכ' הגיון, מבוא).

---

[1]) מן אמר, במשמ' הקריב קרבן, עי' שם. והנה כל חוקרי הלשון התלבטו בחפוש מקור להשם הזה ולא מצאו את ידיהם ורגליהם. הערוך (ערך מר) אמר ולמה נקראו החלבים אימורים שהם מורים ואדונים על כל יתר האיברים. אך כל מי שיש לו חך בטבע הלשון יחוש עד כמה אי אפשר שהעם יבנה לו שם לענין כזה עפ"י דרשה כזאת. וגם לגזרת הרמב"ם ואחריו אחרים מפני שאלה הם הדברים האמורים בתודה להקריבם. אין כל טעם. ועוד יתר מכל זה תמוה מה שרפפורט ושינהק ולוי וקוהוט גוזרים מלה זו מן מלה יונית. היתכן כי שם כל כך עקרי בעבודת הקרבנות ישאלו להם היהודים מלשון נכריה ועוד לא שם כמו שהוא בלשון ההיא אלא בנו בעצמם שם חדש מאיזה שרש יוני במשמעה רחוקה כל כך? וכבר עזבו האחרונים השערה זו ומסכימים שזה שם עברי, ונברא בפי העם בזמן קדום בעוד שהיה לשרש אמר משמ' נרדפת עם משמעת הקריב קרבן לאלהים. עי' זה. ור' תנחום הירוש' פרש מן אמיר, האמיר, במשמ' העלה למעלה (לקוטי בכר).

*אָמִיד[1], שת"ז, לנק' אֲמִידָה, — א) כמו אָמוּד: צריך שיהא מכיר את עצמו זריז וזהיר ואמיד בדעתו שיוכל לכוין בתפלתו מראש ועד סוף (תבונת הרא"ש, ד). — ב) איש אמיד, אשה אמידה, מי שהוא לא עני, שיש לו קצת הון, wohlhabend : aisé; wealthy עד כדי שהדעת מנעת לשם שהוא רגיל ואמיד משתעבד (טור, ערכ וקכלן קלא). ובעת שנשאה (את האשה) לא היתה אמידה (בערי תשו' מהר"מ מרוטנבורג ג יז).

*אֲמִידָה, —שה"פ מן אָמַד: הקילו חכמים לסמוך על אמידה בעלמא ואומדו בלבו והולך לו (תוספ' עירוב' נח. ד"ה אין אומרים). הרי זה חולה שיש בו סכנה ואין צריך אומד שחליו רב הוא לפיכך מחללין עליו את השבת מיד בלי אמידה (רמב"ם שבת ב ה). רק לא דברו בו אלא באמידת המשכת הענין שאילו היו הגלגלים מסבבים והיה הזמן נמצא היה הביטול הזה כאלף שנים וכו' ולפי שאין אמידה ידועה אצלינו אלא בהצטרף אל הזמן וכו' כי הוא אדון הזמנים ולמעלה מהם יתברך עלוי רב מכל אלו הדמיונות אלא שדבר הכתוב דרך אמידה (רסב"א ת"א, תשו' י). כשבא גובה המס לגבות חוק הקצוב והוא מטילו על בני העיר לפי אמידת דעתו (טור הל' שכנים קסג). צריך אמידה אם היה יכול להציל עצמו בחבלה מועטת (בס נזיקין תכא).

אַמִּיץ[2], אַמִּץ, ת"ז, — חזק ותקיף, gewaltig, stark : vigoureux, fort; mighty : וְאַמִּיץ לבו בגבורים ערום ינוס ביום ההוא (עמוס ב יו). המוציא במספר צבאם (של השמים) לכלם בשם יקרא מרב אונים וְאַמִּיץ כח איש לא נעדר (ישעי' מ כו). חכם לבב וְאַמִּיץ כח מי הקשה אליו וישלם (איוב ט ד). אם לכח אַמִּיץ הנה (שם שם יט). — וחסר אַמִּץ: ויהי הקשר אַמִּץ והעם הולך ורב את אבשלום (ש"ב יה יב). הנה חזק וְאַמִּץ לאדני כזרם ברד שער קטב (ישע' כח ב).

*אֲמִיצָה, שה"פ מן ב.אמץ, כמו עמץ: אמיצת עיניו (מאירי).

*אֲמִיצוּת, ש"נ, — סגולת הָאַמִּיץ: ומעלות הגוף כמו הבריאות ויופי והאמיצות והעריצות (נופ' צופים, ר"י מסיר ליאון). ותן אמיצות כח וכר לבב וכח להפליא על עבודתי עבודת הקדש (דרך ישרה, ס' התחינות).

[1]) מן אמד. בארמית: חזינא אי אינש אמיד הוא דאית ליה כסא דכספא (ב"ק סב. — אנו רואים אם איש אמוד הוא). דידענא ביה בר' מיאשיה בר בריה דר' יהושע בן לוי דלא אמיד (כתו' פה:).

[2]) עי' שרש אמץ.

אָמִיר[1], ש"ז, מ"ר אֲמִירִים, —א) ראש האילן, Wipfel ein. Baumes; cime d'arbre; top of tree ונשאר בו עללת כנקף זית שנים שלשה גרגרים בראש אָמִיר (ישע' יז ו). ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החרש וְהָאָמִיר[2] אשר עזבו מפני בני ישראל (שם שם ט). — ובהרחבה, ענף בכלל[3]: (הצמר וכו') הנסבכין בין האמירים שאפשר לאדם ללקטן (ר"ת פסח' נב:). מקום שצומחין ומגדלין אמירין ונצרים (הוא, שם עד.). — ואמר המשורר: אמיר בשם יניפוהו נשמות ויזל מור ונופת על מניפיו (ר"י הלוי, קחה מן הסדס, דיו' מק"נ כ מו). — ומ"ר: אשר המה מפוזרים בפאות כמו גרגרים בראשי האמירים (כתי הנפש והלחבים, כ"י). — ובהשאלה: אלקטה נא ואספתי בעמרים אחרי הקוצרים שנים שלשה גרגרים בראשית אמירים מספרי אותם המחברים (מאיר אלדבי, הקדמ' ש"א). — והסופרים החדשים משתמשים בשם זה גם לראש ההר.

*אֲמִירָה, ש"נ, מ"ר אֲמִירוֹת, — א) שה"פ מן אָמַר: אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט (קידוש' א ו). אמר ליתן (לצדקה) ונתן נותנים לו שכר אמירה ושכר מעשה (תוספתא פאה ד יז). כל מקום שנאמר בה ככה עניה ואמירה הרי זה בלשון קדש (מכי' יתרו ט). ואין אמירה בכל מקום אלא תחנונים (ספרי, בהע' פיס' לט). באמירה הראשנה אמר לו וכו' ובאמירה השנייה אמר לו (ירוש' סוף סנה'). מה אם אלו (המים) שאין להן לא פה ולא אמירה ולא דיבור והרי הן מקלסין אותי וכו' (מד"ר בראשית ה). העליונים שאין יצר הרע מצוי בהם אמירה אחת דייה להם (שם ויקרא כו). ופתי יאמין לכל אמירה (ר"ש הנגיד). — ומ"ר: שתי אמירות (ירוש' קדוש' א נט:). לאמירות

[1]) מן אמר עי"ש. — [2]) הקדמ' פרשו גם מלה זו כמו הקודמת. וקצתם אמרו שהכונה פה יער, וגזנ', פירסט, ואחרים אמרו כי אמיר זה פרושו ראש ההר, ועפ"ז נהגו קצת הסופרים האחרנים להשתמש במלה זו במשמעה זו. ואולם יותר מסתבר כי במקום אמיר צריך לקרא פה אמרי, וכן מגיהים רוב אחרונים. — [3]) וכן דעת דונש, וז"ל: ואני אומר כי אמיר לשאר שריגי האילן וכו' כי הוא (אמיר) שריגים וענפים. ע"כ. (תשו' דונש על רס"ג סי' נ).

ולציוויים (מד"ר במד' יד). אנא זכור בן הכמיר רחמי אב באמירות שנים (סמח"ל, הושע' יום ב, אנא אל). — *אמר האמירה, הסכים, הצדיק את הדבר: ביקש (מי שבנה חורבתו של חברו) ליטול אבניו ועציו אין שומעין לו רבי יעקב בר אחא בשם ריב"ל (אמר כי טעם הדבר הוא) משום יישוב א"י. רב נחמן בר יצחק שאל אילו מי שנכנס לחורבתו של חבירו ופירק חבילתו לשעה וביקש ליטלו שמא אין שומעין לו. כיון דשמע דמר ר' יעקב בר אחא משום יישוב א"י אמר האמירה (ירוש' ב"ק טו ד). ב) *משא ומתן בדברים בין מלכים או שרי מדינה לכריתת ברית השלום בין הנלחמים וכיוצא בזה, Konferenz conférence: מלך בשר ודם יוצא לאמירה[1]) יוצא יחידי נלחם יוצאין עמו רבי רבבות (מד"ר שמות כט).

אמיתה[2]), שע"נ, ירק טוב הריח ישתמשו בה לרפיאה, Ammei; ammi: ומושך את האמיתה ונותן לתוכה (תוספת' שבת יד יג). וכן באמיתא וכן בפיגם (שם יב, וגמ' בבלי קכח.).

אמל[3]), ממנו *אמול, אמל, *אמל, אמלל, אמלל, אמלל.

אמל[4]), ת"ז, לנק' אמלה, — א) נפסד ונשחת ומקלקל ושפל במוסריות, verdorben; corrompu; spoiled: מה אמלה[5]) לבתך נאם אדני אלהים בעשותך את כל אלה מעשה אשה זונה שלטת (יחזק' יו ל). — ב) *במשמ' של כאב וסבל יסורים גשמיים ורוחניים, unglücklicher; malheureux; unhappy: הסבית שועה מאמולת שבעה ואז אל שעה ואיל ישועה (ר"א קליר, תמימים כרשו ארץ, קרובות לפורים). וברוב גדודי לבתי אמלה ובביתי אין לחם ואין שמלה (ר"י ב"ר שלמה, הקד' פי' שה"ש). מה אמלה לבתך אשה עבריה, תתאו לדעת לחיים ואין (יל"ג, קוצו של יוד א). מה אמלל אביך, הורתך מה אמלה (שם).

אמל*, ת"ז, לנק' אמלה, — חלש ורפה כח, מדכא מצער, schwach, niedergeschlagen; abattu, faible; depressed, weak: המפליא לעשות עם בריא ואמל (יוצר לשבת בראשית, אחשבה לדעת). מיגע ועמל ולחוץ ואמל (ר"י הלוי, היוכלו פגרים). הדר השרון והכרמל לרפא כל שבורי-לב ואמל (ברכ' הנקדן, משלי שועלים נז). איך שב אמל ראש ככרמל (עמנ' מחב' כו). עוד אביא על פרעה נגע אחד מהר יהיה אמל ונבחר (ר"י נאגא', זמיר' שב' הגד' י).

אמל*, עתי' אאמל יאמל, אמל, אמלנה, — א) היה אמל: אב (אברהם) לא חמל בן (יצחק) לא אמל (ר"א קליר, ר"ה, מחז' רומני). אמל ורבך חמישי כהנבך די בי סובך (הוא, קרוב' לפורים). וזקפן כתבור וכרמל ירום ולא יאמל (מחז' רו', יום גאלתני, לפסח). — ב) יוצא: תשור מענו לאמול (הוא, קינה איכה אשפתו). — *נפע': בית יער הלבנון מלבלב מגדים וגומל, זהב פרוים פירות פרחיו עוד מהאמל, לזרעו של יצחק ביום הגמל (אור יום הנף, מער' פסח, מחז' ויטרי). ביום שבת יום נועם ומנוחת כל עמל, במאכל אל חך ינעם ופרי שרון וכרמל, אך עתה הפעם להתענות יאמל (שבת ראש מקוראי, שבת ויוה"כ, אילת השחר). — *הפע': ועכתי קמיך להאמל, רצצתים כקנה קמל (אודך, זול' לפסח). נקנו מכתם ושמן ולא נאמל (סלי' תענ' ב', אל נא רפא). — *הופע': רוחש חשמל, אשר חש ומל, שכחו למל ומעצומו יואמל (אמלו כתופף, שבת חנכה).

---

[1]) י' שינה' בהמשב' גזרו מיונית ἡμερος, בייתי, ר"ל שהוא יוצא לענין ביתי, לא למלחמה. לוי כמו"ב מיונית ὁμερία, ופרשה במשמעת לקיחת ערבה. קוה' כתב אימירה, ונקד אימירה, וגזר מן ἡμερότςε, ר"ל דבר פיום ורצון. רק יסטרוב פרש אמירה מעבר' מלשון הכרזה. אך יתר נראה שהכונה בה המו"מ של דברים בענין השלום, וכן בער' מואמרה a), וכן במד"ר במדב' במקום זה: כשהוא הולך לשלום.

[2]) כך נקוד ע' לו (שמה"ל), והוכית שם כי זה שם שמי, אולי מצרי, וממנו השם ביונית ורומית.

[3]) באשור' היה כנראה שרש זה, אך לא נתברר פירושו. בערב' אמל b), קוה. אך אולי אמל שבעב' הוא הוא השרש אלם c) בערב' שמש' כאב ומצטער וכו'.

[4]) משק' אחו אחוי (ולא אחוי). וגם בערב' יש משקל דומה לזה (ברט מה"ש סי' ו). — [5]) השבעים והולג' חשבו כנראה אמלה עתיד מן פעל מלל או מלה. אך שאר המפרשים הקדמונים והאחרונים פרשו אמלה במשמ' רפה וחלשה. מנחם: מה אמלה לבתך וכו' ענין חלש ורפיון המה. ע"כ. ריב"ג: מה אמולה לבתך וכו' הכל ענין חלושה. רד"ק: מה אמולה לבתך וכו' ענין חולשה. וכן האחרונים גזנ', פירסט, וכו' מענין חלושה וליאות ועיפות, וכדומה. אך כל זה אינו מתישב היטב לפי כונת כל הענין, ורק מושג של קלקול המדות. מבארים את הכתוב באור מספיק ונאה, וכן רש"י: אמולה מקולקלה. וכן ת"י: מה תקיף חוח רשע לבך.

---

a) مُوامَرَة b) أَمَل c) أَلَم

אַמְלַג[1] ,ש"ז, — אילן יגדל בהודו, פריי אבים שחוף, השתמשו בו לרפואה, myrobalan emblic : בלול ואמלג מב"א ה' דרכמונים (אסף הרופא, כ"י מינכן דף כא :). אמלג טוב הוא מכל מיני עיקרים (שם לא.). אמלג הוא מירא בולאנש אימלישם יש מהותו ידוע (קאנון ב, לות הסמים). וממיני הרפואות וכו' אמלג וכל אילן שבו סם המות וכל דבר מר (לידה לדרך, א כ ט).

אֻמְלָה, ש"נ, — רפיון, העדר הכח, Mutlosigkeit : abattement ; despondency : אֻמְלַת לב (כן זאב, אוצה"ש חל' גרמני עברי).

אֻמְלָל[2] , שת"ז, מ"ר אֻמְלָלִים,—נדכה, חלש, מסכן, שפל, armselig ; misérable ; wretched : וילעג (סנבלט) על היהודים ויאמר לפני אחיו וחיל שמרון ויאמר מה היהודים האמללים עשים היעזבו להם היזבחו היכלו ביום היחיו את האבנים מערמות העפר (נחמ' ג לד).— ואמר המשורר : דוד הרועה בשאון יום מלחמת, על כובעו רחף נשר ארך הכנפים, ובצפרניו שסע אמללה תנשמת (יל"ג כל שירי ג ו).

אֻמְלָל[3], אוּמְלָל[4], ת"ז, נקב' אמללה, מ"ר -ללים -לות, — א) כאב ואפס הכח, schmachtend ; affaibli ; abbattu; feeble, languid : חנני ה' כי אמלל[5] אני רפאני ה' כי נבהלו עצמי (תהלים ו ג). — ב) *אדם במעמד רע, אשר יד הזמן כבדה עליו, unglückli-cher ; malheureux ; unhappy : באומללים שבעמך הכתוב מדבר (סנה' סו.). אלא חייב לשמח העניים והאומללים (רמב"ם חגיגה ב). הישמח היהודי האומלל וחלקו בין בני אדם מקולל (רמ"ע פלקיירא, המבקש). וגם אני בתוך בני הגולה האומללים (הקד' תב' חות יאיר). האמללים האלה יאהבו את בניהם (דכיר רמח"ג, מכתב לו, ב). ואנכי אמלל מאר (מפו אה"ל ז). ובהיכל נמוג ישב מלך עברי גלמוד כאמלל אף דומם כתהו (יל"ג, אדו"מ ח). האמלל הזה תקע את עצמו במקום לא נכון לו (הוא אגרות א כו). האהבת אמללה הטרם תדעי כי אהבה בלבב בת ישראל אין (הוא, קוצה של יוד א). כי שער בנפשו נפש האמללה ויאמר לראותה לדעת חייה (שם ה). עור ועוירי אסיר ברזל ועני היש עוד בארץ איש אמלל כמני (הוא, צדקיהו). — — וגם לבע"ח : ושה אמלל זה אמתי יודיע שרעה באחו בין הערבים (הוא, משלים א יט).

אֻמְלַל[1], כהפס' -לַל, -ללו, הפס' -לְלוּ, עב' אמללתי, עתיד אאמלל, — נהיה אמלל. בבע"ת, נהיה כאב ונכא רוח ואבל, betrübt, bekümmert sein : être affligé, triste ; be sad : על כן תאבל הארץ ואמלל כל ישב בה (הוש' ד ג). ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה ופרשי מכמרת על פני מים אמללו (ישעי' יט ח). אמללו מרום עם הארץ (שם כד ד). — ואמר הפייטן : אמללנו בנפש אנושה נאנחנו בעבודה קשה (סדר ר' עמרם, יוה"כ ב). אמללתי ונאלמתי, בזכרי אשר אשמתי (סליחה ער"ה, שוממתי). — ובהשאלה לצמח, נפסקה רטיבותו ורעננותו, נכמש, verwelken; languir; languish : הגפן הובישה והתאנה אמללה רמון גם תמר

---

[1]) בער' אמלג a). אמר לשאן אלערב כי נקרא כך בערב' על שם גונו שהוא אבים וירקרק, אמלג b) בערב'. אך כבר ראו אחרים שזו מלה „מערבה" שאולה, בפרסית אמלה. והעיד דאוד אלצ'ריר בהתזכרה כי במצרים שמו שנאניר c).

[2]) אמר אולד (סי' b 157) : התנועה של הפעולה העמדת נעתקה לפנים. ע„כ. אולסה' וכן שטדה רואים בזה צורה קדומה אמלל. ברט (מה"ש 143) מדמהו למשקל הערבי פעלל, והצירה נעתק לע' הפ'. למד קמוצ', לפי דעת קניג, כדי להפריש בין שתי אותיות דומות.

[3]) כך קמוץ נקדו ריב"ג (הרקמה : ויבוא על פועלל כפול כמו אומלל (ישע' יו ח) והוא תואר) ע"כ. וכן בן זאב אוה"ש, וכן ברט (מה"ש סי' קמג). וכן קניג (ת"א למ"ז). וכן המשוררים החדשים, יל"ג וכו'. —[4]) כן פתוח רבי יעקב בן אלעזר (רד"ק סה"ש). וכן אפ"ד (מעשה אפד) : לפעלל כי אמלל, והוא תאר. ע"כ. וכן אולד (דקד' סי' קמז) ואולסה' ושטדה.— [5]) כך פתוח בהספרי' שלנו וכן נמסר בישע' יו : אמלל ליתא. והעיד הרד"ק (סה"ש) לאמר : אבל מצאנוהו פתוח ברוב הספרים, ע"כ. אלא שמזה משמע שבקצת הספרים היה קמוץ. וכן העיד מ"ש כי בס"א כ"י הלמד בקמץ. ע"כ. והעיר ראב"ע בפרושו לאמר : בעבור שמצא ר' משה הכהן אמלל פתוח אמר כי איננו שה"ת רק הוא חסר כמו ונאשאר אני שהנכון ונשארתי. ע"כ. והרד"ק בספ' השרש' כתב וז"ל : והחכ' ר יעקב בן אליעזר כתב כי אומלל אני תאר ואם הוא פתוח והביא כמוהו תאר ופתוח הנני יסד בציון, לב הותל. ע"כ.

---

a) أملج b) أملج

[1]) עי' למעלה שרש אמל. משקל פעלל

ותפוח כל עצי השדה יבשו (יואל א יב). אבל תירוש אמללה גפן נאנחו כל שמחי לב (ישע' כד ז).—ולשדה וכדומה: גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החריב אמלל בשן וכרמל ופרח לבנון אמלל (נחו' א ד). — ולארץ וערים: אבלה נבלה הארץ אמללה נבלה תבל (ישע' כד ד). ויאבל (אלהים) חיל וחומה יחד אמללו (איכה ב ח).

אמן[1], ממנו אומן, *אומן, *אומנות, אמון, אמון, אמונה, *אמוני, אמן, אמן, אמן, אמן, אמן, אמנה, אמנה, אמנה, *אמנות, אמנם, *האמנה, *נאמן, *נאמנות.

אֹמֶן[2], ש"ז, — המדה של מי שהוא שמר ידידותו והבטחתו ודבורו לרעהו, Treue; fidélité; faithfulness: ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחק אמונה אֹמֶן (ישע' כה א).

אֵמֻן, עי' אֵמוּן.

אָמָן[3], אָמָּן[4], אָמָן[5], אָמָּן[6], — בקי במלאכה, Künstler, Werkmeister; artisan, artiste; workman: חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אָמָן (שה"ש ז ב).—ומ"ר אָמָנִים: מעשי אָמָנִים (מיכ"ה הריכת ערוית). — ונתיחד בספרות החדשה לבקי במלאכה דקה יפה, artist; artiste; Künstler: ושור מכתב רקמוהו בחכמה ידי א מ ן (ר"י הלוי, התירה, הוג' מק"נ).

אָמֵן[1], — א) ש"ז, כמו אֹמֶן, אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אָמֵן והנשבע בארץ ישבע באלהי אָמֵן (ישע' סה יו).—ב) תה"פ הבא לקים ולאשר דבר ולחזק אותו, להסכמה, לשבועה, במשמעת אני מסכים, כן יהי[2], Amen, so sei es; ainsi soit-il; so be it: וענו הלוים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וכו' וענו כל העם ואמרו אָמֵן ארור מסיג גבול רעהו ואמר כל העם אָמֵן וכו' ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אָמֵן (דבר' כז יד-כו). ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בטן ולנפל ירך ואמרה האשה אָמֵן אָמֵן (במדב' ה כב). והוא (שלמה) ימלך תחתי ואתו צויתי להיות נגיד על ישראל ועל יהודה ויען בניהו בן יהוידע את המלך ויאמר אָמֵן כן יאמר ה' אלהי אדני המלך (מ"א א לה-לו). כה אמר ה' אלהי ישראל ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת וכו' ואען ואמר אָמֵן ה' (ירמ' יא ג-ה). ויאמר ירמיה הנביא (אל חנניה הנביא אשר נבא כי ישבר עול מלך בבל) אָמֵן כן יעשה ה' יקם ה' את דבריך אשר נבאת (שם כח ו). על מה היא (הסוטה) אומרת א מ ן א מ ן, אמן על האלה א מ ן על השבועה א מ ן מאיש זה א מ ן מאיש אחר א מ ן שלא שטיתי וכו' א מ ן שלא נטמאתי וכו' א מ ן שלא אטמא (סוט' ב ה). א מ ן בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים בו (שבועו' לו.). כל העונה א מ ן אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו דמי (שם כט.). מעשה בבתו של נקדימון בן גוריון שפסקו לה חכמים ד' מאות זהובים לקופה של בשמים לבו ביום אמרה להם כך תפסקו לבנותיכם וענו אחריה א מ ן (כתוב' סו:). שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם בע"ש מבית הכנסת לביתו אחד טוב ואחד רע וכשבא לביתו ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומטתו מוצעת מלאך

---

[1]) שרש משתף לכל לשונות השמיות, ומשמש כמעט בכלן במשמעות דומות, ועקרו חזק והתמדה וקיום וכו'. ומזה לפי דעת רוב החכמים גם אמן הילד, ואומן במלאכה. ויש מיחדים למלים הללו שרש בפ"ע שנסתעף מן י מ ן.

[2]) בערבית אמנה a) ואמאנה.

[3]) כך א קמוצה בקמצה גרידה ומם רפה, במ"ג בומב', וכן בהרבה כ"י (מיכא'), ואפשר שיהיה משק' זכר, חכם. — [4]) כך דגושה, רד"ק במכלול, וכן בהרבה כ"י (מיכא'), והסכימו לזה המדקדקים החדשים. וכבר העיר ריב"ג ואמר: והלשון הזה (של אמן לאדם מהיר במלאכתו) נוהג במשנה הרבה כמו שאומרין האומנין קורין בראש האילן. ע"כ. והנה הקריא' המסורה של מלה זו שבמשנה היא אומן ולא אומן, וכן בארמי' אומ־ (ת"א שמו' כו א), אעפ"י שבקצת משנ' מנקד' נדפ' נקדו אומן, אולי עפ"י נקודה של המלה אמן שבמקרא. והנה אפשר אמנם שזה משקל שועל, ואעפי"כ רגלים לדבר כי ו זו נכתבה רק לסימן תנועת קבץ, כמו ג ו מ ץ, ואמן היא הצורה הקדומה, ונשארה עוד בפי העם, ואולי בפרט ביהודה, ובצפון נשתנ' כבר קול הקבץ לקול חולם. — [5]) רד"ק סה"ש, וכן קצת כ"י, והחטף להורות כי הוא קמץ חטף, אך איננו חטף קמץ ממשק' פעל. — [6]) בנקוד הבבלי כ"י ברלין נקוד אמן שהוא א, ונמסר חס' (KMT, 105), וכן בקצת כ"י (מיכא').

a) أَمَنَة أَمَانَة

---

[1]) משק' גדר, זקן. ועי' שרש אמן. — [2]) בעלי התלמוד דרשו בר"ת: מאי א מ ן א"ר חנינא אל מלך נאמן (סנהד' קיא.).

טוב אומר יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך ומלאך רע עונה א מ ן בעל כרחו (שבת קיט:).—ובפרט בסוף תהלות ותשבחות לאלהים וכדומה; ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן (תהל' מא יד). וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן (שם עב יט). ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ויאמרו כל העם אמן (דהי"א יו לו). ועונין א מ ן על כל ברכה וברכה (תוספתא תענית א י).—ומ"כ: אל תקרי אמונים אלא א מ נ י ם שעונים א מ ן (דרש לר"ה, ביה"מ ילינק א). בפרט בעניית ה א מ נ י ם (חמד' ימים, כ"ה ז). — וכמו ש"כ: א מ ן חטופה (במהירות גדולה), א מ ן קטופה (שאינו הוגה את השם), א מ ן יתומה (שלא שמע הברכה): אין עונין לא א מ ן חטופה ולא א מ ן קטופה ולא א מ ן יתומה (ברכ' מז.).

אֶמֶן, עי' אומן, אמן, וכהערה לאמן.

אָמַן[1]), פ"י, עב' אמנת, עתיד אאמן, כינו' אמן,—עסק בילד והרגילו וחנכו וגדלו, erziehen; élever un enfant; educate: ויהי (מרדכי) אמן את הדסה היא אסתר בת דודו כי אין לה אב ואם (אסת' ב ז). — ויהחזיק את הילד כמו א ו מ נ ת: בנפשי יעלות ביופי כלולות בשער כלילות ובפני לבנות ב א מ נ ן לכנור ועוגב בחיקן תדמם לאמות מניקות לבנות (רמב"ע, תרשיש ג).

— אמון, ־מן, נק' אמונה, מ"ר אמונים ־נות,—שאמנו אותו, erzogen; élevé; educated: האכלים למעדנים נשמו בחוצות האמנים[2]) עלי תולע חבקו אשפתות (איכה ד ה). — ואמר המשורר: אבל שמרו אמונות בהם היו א מ ו נ ו ת (ר"י הלוי, עד מתי). — ילד אמון: אחר כך הייתי כילד א מ ו ן המתפרד ואיננו דבק באמו (ר"מ אלשיך, משלי ח ל).

— פועל, אומן, אומנתי, — כמו אמנתי: אבל כאב חומל גדלתני ו ב א ו מ ן את היונק אומנתני[3]) (רשב"ג, כתר מלכות).

— נפעל, נאמן, כינו' ־מן, נאמנה, נאמנו, עתיד אאמן, יאמן, תאמנה, — א) נשא על הזרוע וכדומה כילד ביד ה א ו מ נ ת, getragen werden (ein Kind); être porté (enfant); be borne (as a child): שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבאו ובנתיך על צד תאמנה[1]) (ישע' ס ד). — ב) היה מתמיד וקים ולא נפסק, dauerhaft sein; être durable; be lasting: ונאמן[2]) ביתך וממלכתך עד עולם לפניך (ש"ב ז טז). ובניתי לו בית נאמן והתהלך לפני משיחי כל הימים (ש"א ב לה). — ומים נ א מ נ י ם, שנוזלים תמיד, שאינם פוסקים: היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמ' טו יח). — מימיו נאמנים, נתנים לו תמיד: לחמו נתן מימיו נאמנים (ישע' לג טז).—ואדות מחלות: והפלא ה' את מכתך ואת מכות זרעך מכות גדלת ונאמנות וחלים רעים ונאמנים (דבר' כח נט). —ג) היה נאמן[3]) ל, ראוי לסמך ע"יו ולבטח בו ולהאמין לו, vertrauenswürdig sein; être digne de confiance; be trustworthy: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במד' יב ז). ויען אחימלך את המלך ויאמר ומי בכל עבדיך כדוד נאמן (ש"א כב יד). יהי ה' בנו לעד אמת. ונאמן אם לא ככל הדבר אשר ישלחך ה' אלהיך אלינו כן נעשה (ירמ' מב ה). ואעידה לי עדים נאמנים (ישע' ח ב). ולא יהיו כאבותם דור סורר ומרה דור לא הכין לבו ולא נאמנה את אל רוחו (תהל' עח ח). ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו (שם לז). כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשלחיו (משלי כה יג).—וסמי': הולך

---

[1]) לפי דעת רוב החכמים מן שרש א מ ן שלמעלה. —[2]) כך, א בחטף סגול, בכל הנוסח', ורדק בהשרש' אמ־, א בחטף פתח. — [3]) אולי במשמעה שמתיחסים קצת המדקדקים למשקל המרבע פועל, אמנתני בעבר ועודך מוסיף לאמן אותי. אך יש נוסח' אמנתני בקל. — [1]) אמר רד"ק (מכל' דקה"פ) וז"ל: ובא על צד תאמנה רפה הנון ועיקרה להדגש לחסרון נון השרש. ע"כ. וכן בס' השרשים, והוסיף: או יהיה לשון יחידה בתוספת הא. ע"כ. ונקד הרד"ק שם תאמנה מם בקמץ, וכן מיכאלים בשם ז' כ"י.

[2]) א בשוא פשוט בהרבה כ"י (מיכאלים), ואמר י"ש פונרצי וז"ל: במקצת ספרים האלף בחטף סגול, אך במדוייקים בשוא לבדו וכ"כ רד"ק במכלול דף עב ובשרשים, וכ"כ בעל רב פעלים, ובמשלי יא ע"פ ונאמן רוח נמסר עליו במ"ג ב' א וא ופי' הדבר ר"ל פי' ונאמן חד בחטף סגול היינו של משלי וחד בשוא פשוט זה דשמואל וכן מצאתי בספרים מדוייקים כ"י שנמסר כאן דשמואל ל ואי' ונאמן רוח ותרווייהו פתחין, ע"כ.

[3]) בערבית אמ ן a).

---

a) أَمِنَ

רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר (שם יא יג). עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי הלך בדרך תמים הוא ישרתני (תהל' קא ו). ואם אמר לו הפרשתי לתוכה רביעית קדש נאמן (חגיגה ג ד). האשה שהלכה היא ובעלה ובנה למדינת הים ובאה ואמרה מת בעלי ואחר כך מת בני נאמנת (יבמ' טו ח). אמר (יהויכין) לפניו רבונו של עולם לשעבר היינו נאמנין לך והיו מפתחותיך מסורין לנו עכשיו שאין אנו נאמנין הרי מפתחותיך מסורין לך (ירוש' שקל' ג כ א). — *פלוני נאמן על דבר פלוני, ר"ל ראוי להאמין לו בענין זה: נאמנים על הלקט ועל השכחה ועל הפאה וכו' נאמנים על החטין ואין נאמנים על הקמח וכו' (פאה ח ב). על עצמו אינו נאמן כיצד יהא נאמן על אחרים (דמאי ב ב). — נאמנין עליהן בשעת הגיתות (שם ג ד). נאמן פלוני עלי, ר"ל אני מאמין לו: א"ל נאמן עלי אבא נאמן עלי אביך נאמנין עלי שלשה רועי בקר (סנה' ג ב). — ד) נמצא ונגלה שאמת נכון הדבר, נתאשר ונתקים, wahr befunden werden; être trouvé vrai; be found true: אם כנים אתם וכו' ויאמנו דבריכם ולא תמותו (בראש' מב יט-כ). ועתה אלהי ישראל יאמן [1] נא דבריך אשר דברת לעבדך דוד אבי (מ"א ח כו). ועתה ה' הדבר אשר דברת על עבדך ועל ביתו יאמן עד עולם (דה"א יז כג). —ועי' ערך נאמן ושמושו כמו שם.

— הפע', האמין [2] האמנת, האמין, -נה, האמנה, יאמין, תאמנה, — בהח"ט, חשב בדעתו כי כך הוא, glauben; croire; to believe: למען יאמינו כי נראה אליך ה' אלהי אבתם (שמו' ד ה). וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האתת לעיני העם ויאמן העם (שם ל-לא). לא האמינו מלכי ארץ וכל ישבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם (איכה ד יב). אם קראתי ויענני לא אאמין כי יאזין קולי (איו' ט יז). — ועם ל אחריו, האמין לפלוני, חשב שדבריו אמתים וסמך על זה, jem. Glauben schenken; croire à; to believe in: ויגדו לו (ליעקב) לאמר עוד יוסף חי וכי הוא משל בכל ארץ מצרים ויפג לבו כי לא האמין להם (בראש' מה כו). ותמרו את פי ה' אלהיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקלו (דבר' ט כג). והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי (שמות ד א). —והאמין לדבר: והיה אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקל האת הראשון והאמינו לקל האת האחרון (שם שם ח). פתי יאמין לכל דבר (משלי יד טו). — ועם ב, האמין בפלוני, חשב בודאות שהוא ישנו במציאות שהוא כמו שהוא נראה, שהוא אמתי, an jemanden glauben; croire en qqn.; to trust in: והאמן (אברהם) בה' ויחשבה לו צדקה (בראש' טו ו). הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם (שמות יט ט). יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל (במדב' כ יב). ובדבר הזה אינכם מאמינם בה' אלהיכם (דבר' א לב). ויקשו את ערפם כערף אבותם אשר לא האמינו בה' אלהיהם (מ"ב יז יד). כי גם אחיך ובית אביך גם המה בגדו בך וכו' אל תאמן בם כי ידברו אליך טובות (ירמ' יב ו). אל תאמינו ברע אל תבטחו באלוף (מיכה ז ה). התאמין בו כי ישוב זרעך (איוב לט יב). —ובדבר: ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך (דבר' כח סו). יקום ולא יאמין בחיין (איוב כד כב). טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי (תהל' קיט סו). — ועם יחס הפעולה ופעל שני אחריו, במשמע' החזיקו לנאמן, האמין בו ונתן לו לעשות הפעולה השניה, jem. Zutrauen erweisen; croire qqn.; to trust one: ולא האמין סיחון את ישראל עבר בגבלו (שופט' יא כ). והוא אינו מאמינו על המעשרות (דמאי ו ב). —ובהחלט, ואם אינו מאמינו מניח טליתו אצלו (שבת כג א). אילולי שראיתי בעיני לא האמנתי (פסקתא רבתי לב). —ו*האמין את פלוני על: אמר לו אותו הגמון (לר' אליעזר) זקן כמותך יעסק בדברים הללו אמר לו (ר' אליעזר להגמון) נאמן דיין עלי כסבור אותו הגמון שלא אמר אלא לו וכו' אמר לו הואיל והאמנתני עליך אף אני כך אמרתי וכו' (תוספתא חולין ב כד). מה אעשה שהתורה האמינתו (גיט' נד:). אמרנו לו לפלוני זה (שמנה איש אחד לאפוטרופוס ואמר שהאפוטרופוס הזה איש נאמן הוא) דע שכבר האמנתו על עצמך (ר"י ברצלוני, בשטרות, דף סד). — ובשמע' *הפקיד אדם לנאמן על: למה הדבר דומה לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו (מדר' ברכת יעקב, ביסמ"ד

---

[1] בקצת כ"י מ (מיכה').

[2] בערב' אמן a), אמן b).

a) أمِنَ b) آمَنَ

ילינק ג). — *והאמין דבר לפלוני, עשה שפלוני יאמין בדבר זה, glauben lassen; faire-croire; cause to believe: שבועת שקר שאין בדאותו נכרת ומאמין שקר לבריות[1])— *והאמינוהו גשם בעל תארים (מו"נ א נא), ר"ל האמינו כי הוא גשם בעל תארים. — וכסמי' מאמיני ההגשמה (שם נג). — האמין דבר לפלוני, anvertrauen; confier; confide: ואני האמנתי לו גופי ונפשי (מעשיות, כיסמ"ד ילינק). פע', *אמן, פ"י, — למד והרגיל וכון את ידיו במלאכה מן המלאכות וכדומה, die hand einüben; exercer; diriger la main; to train: המכה בקורנס על הסדן (חייב) וכו' מפני שמאמן את ידו (שבת קג.), ר"ל שמלמד את ידו ומרגילה להכות בקורנס. שיכול לאמן ידו לעצמו להקנו בלי כלי אבל לרבירו אין יכול לאמן את ידו ליטול יפה בלא כלי (שם קמ"י לד:). דמתוך כך צריך לאמן את ידיו מגבוה לנמוך ומנמוך לגבוה (הוא, שם לז.). צריך להיות יודע לאמן את ידיו בשחיטה (שבלי הלקט, שחיטה א). ללמד לשון וכתב וספר לנערים ולאמן ידיהם באמנות ומלאכה (יל"ג בני יוסף בן שמעון, ו). אמנת מאז ארשת שפתם בתפלה ובתחנון דפק שערי דלתים (סלית' לו"ג). — ועם על: אביו (של הקטן שתרם) שהוא אימן על ידו (ירוש' תרו' א מ ב). — ב) קים ואשר: עצתו מרחוק אמן לאמני הקות שמים וארץ שם למעני (שמעון ב"ר יצחק, א שבו'). כיון שהעידו וחתמו על שובר והקרו בית דין עידותם אמינוה (צ"ל אימ-) וקיימוה בית דין (שר שלום, תש' ג"ק סי' נח). אלהי האמת שאימן ושמר הבטחתו זאת (רשי ישע' סה טו).—ג) מן אמן הילד: אדון אמנני אצלו שכנני אדם הקנני ה' קנני (יוצר א שבוע').

— הפע', הופ', האמן, יאמן, — א) הדבר האמן לו, הפקד אצלו, anvertraut sein; être confié; be entrusted: האמן[2]) .... לבניו כזה וכן בניו לדורותם (כ"ס גני' מה יג).— ב) היה מוכרח להאמין, überzeugt sein; être convaincu; be convinced: ואותם (את האותות) יעשה לעיני העם יואמן העם (מפעלות אלה' י יב).

— נתפ' ינתאמן, נתרגל ונהיה אמן באיזה דבר, sich einüben; s'exercer; train oneself: ואם לא יענש הגנב עונש גדול יהיה מתאמן כל היום

[1]) לא נרשם בהעתקה המראה מקום.
[2]) כך במהדו' שמנד ונשא ונתן בהערה שם.

לגנוב (ר"י אברבנאל, מפספים, וכי יפתח איש בור). וחזר (רבי אלעזר חסמא) לעירו ולמד הרבה והיו קורין לו חסמא על שם שחזר ונתאמן ונעשה חסום באומנותו (מחזור ויטרי דף תקיח). להתאמן (יוצר יוה"כ יאתה תהלה).

— יאמן, מאמן, — שמאמינים בו: כי לא מפני שלא תדע טעם נכחיש הענין המאומן בקבלתנו מסיני (ר"מ קורדיבירו, אילימה רבתי, יו).

ב. *אָמַן[1]), *אמן[2]), חבר האגוזים בעקציהם בחוט וכיוצא בזה ועשה כעין חבל לתלותם ליבשם וכדומה: האגוזים שאמנן[3]) הבצלים שחמרן הרי אלו חבור (עוקצ' ג ס).

א. אָמְנָה[4]), ש"נ, גדול וחנוך, Erziehung; éducation; education: ואת מאמר מרדכי אסתר עשה כאשר היתה באמנה אתו (אסת' ב כ).—ואמר המשורר: אחי התרע אל דוב שכול או דור במקום חבר אמנה[5]) (רמב"ע תרשיש ו).

ב. אָמְנָה[6]), מלת תה"פ לקים ולאמת דבר, wahrlich; in Wahrheit; en effet, certes; truly: ויאמר אברהם (אמרתי כי שרה אחותי) כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי וגם אמנה[7]) אחתי בת אבי הוא אך לא בת אמי (בראשית כ יא-יב). ויען עכן את יהושע ויאמר

[1]) כך נראה הקריא לפי הכתיב במשנה המובא בפנים אמנן ולא אימנן, וכן הכתיב בהערוך וכן במשנ' עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם, ונקוד במשנ' המנק' הנדפס' שאמנן. — [2]) כך נקר בוקשד' ולוי. —
[3]) כך בכל נוסח' הדפוס והיתה זו גם נוסחת הערוך, וכן בנוסחא' המשניות עם גפה"ע של הרמבם. ורה"ג גרס האגוזים שחברן. ופרש הערוך אמנן קבצם, והרמבם אמר וז"ל: אמנן גדלם וחבר קצתם בקצתם, ויהי אומן את הדסה, וענינו שלקח האגוזים בעודם ירוקים וחתך אותם עם העץ שלהם וחברם במשיחה כמו בחוטים או בגמי עד שיהיו לחבילה אחת כגוף אחד כדי שיקל עליו לתלותם. ע"כ. אך הגזרה מן ויהי אומן אינו מחור ונהיר. ולא ידוע מקורה האמתי של מלה זו, שהיתה כנראה נהוגה ומיוחדה למעשה הזה בין האכרים.
[4]) משקל חכמה.—[5]) רשום מהצד היתה באמנה אתו.
[6]) סברים כי נסתעף מן אמן בהוספת -יה, אך לא נכון, מפני שהוא מלרע. ויש סברים שנתקצר מן אמנם כמו אבדה מן אבדון, והיה אופן דבור מיוחד לקצת אנשים (אולד). ואחרים סברים כי זה ש"נ כמו חכמה, במשם' תה"ס.— [7]) בקצת כ"י אמנם.

אמנה אנכי חטאתי לה' אלהי ישראל וכזאת וכזאת עשיתי (יהוש' ז כ). — והשתמש בו המשורר שמוש שם: ורחק מכל ילדי אדם כי לא נמצא בהם אמנה [1]) (רמב"ע, תרסיס ו), כמו אמונה, אמת.

אֹמְנָה[2]), ש"נ, מ"ר אֹמְנוֹת, — עמוד הנושא עליו את הבנין, Pfeiler; colonne; column: בעת ההיא קצץ חזקיה את דלתות היכל ה' ואת האֹמְנוֹת[3]) אשר צפה חזקיה מלך יהודה ויתנם למלך אשור (מ"ב יח יו). — ועי' ע מ ו ד.

אֲמָנָה, ש"נ, — א) ברית וקשר בין שני צדדים לקים דבר, Bündniss, Vertrag; convention, pacte; treaty: ובכל זאת אנחנו כרתים אֲמָנָה וכתבים ועל התתום שרינו לוינו כהנינו (נחמי' י א). — ב) דבר חובה קבועה, קצובה, Verpflichtung; obligation: כי מצות המלך עליהם (על בני אסף) וַאֲמָנָה על המשררים דבר יום ביומו (שם יא כג). — ג) *כמו אמן, אמונה, אמונים. איש או בעל אמנה, שראוי להאמין לו, vertrauenswürdig; digne de confiance; trustworthy: אין גשמים יורדים אלא בשביל בעלי א מ נ ה וכו' בא וראה כמה גדולים בעלי א מ נ ה וכו' (תענית ח.). משחרב ביה"מ בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי א מ נ ה וכו' (סוט' ט ה). — קטני אמנה, שאמונתם קטנה: ר"א הגדול אומר כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מ ק ט נ י א מ נ ה (גמ' שם מח:). — אין אמנה: יען לא האמנתם בי וכי לא אמר (משה) דבר קשה מזה שאמר הצאן ובקר ישחט להם וכו' אף שם אין א מ נ ה והיא גדולה מזו מפני מה לא גזר עליו שם (מד"ר במדבר

[1]) רשום מהצד אמנה אנכי חטאתי.

[2]) כך היחיד גזנ' ורוב שאר החדשים, והוא כמו סֹלְלָה, והזכירו משקל זה ר"י בן גנאח, רד"ק ואחרים, ולא נתברר טעם שם זה ומקורו. — [3]) מלה זו לא באה בשום מקום אחר בתנך ואין לה אחות בשום לשון אחרת מהלשונות השמיות. והנה מן הענין אי אפשר ללמד מה היתה מהותן בדיוק של האמנות הללו. יונתן תרגם סקופיא וכן תרג' סור'. השבעי' תרגמו אסתריגמינא ἐστηριγμένα. מנחם הביא את המלה ולא פרשה. ריב"ג אמר וז"ל: ומן הענין הזה נאמר לעמודים הנשאים את הבנין ואת האמנות אשר צִפָּה חזקיה מלך יהודה וזה ע"ד השאלה והדמיון. ע"כ. רש"י נמשך אחר ת"י. ר"י אברבנל: שהם מפתני הבית. רד"ק: עמודים שהיו קיום הבנין. ע"כ. וכן רוב החדשים.

יט). — מחוסר א מ נ ה, שאינו מאמין: נח מחוסר א מ נ ה היה (מד"ר בראש' לב). — ובמַשמעה אחרת, אדם שאינו עומד בדבורו; וכן מי שאמר לחבירו ליתן לו מתנה ולא נתן ה"ז מ ח ו ס ר א מ נ ה (שו"ע חו"מ רכ). — שמר אֲמָנָה עם פלוני, האמין בו ועמד באמונתו לפלוני: אם הורג אני אתכם (המצריים) אומרים אין לשמור א מ נ ה עם זה עם אחיו לא שמר א מ נ ה עם מי הוא משמר אמנה (פסיקתא ר"כ נחמו). — ובעניני מו"מ: היתה כתובתה אלף זוז ואמר לה התקבלת כתובתיך והיא אומרת לא התקבלתי ואינה אלא מנה נפרעת שלא בשבועה וכו' באומרת א מ נ ה היתה לי ביני לבינו (כתו' פז:). אמר רב נחמן עדים שאמרו א מ נ ה היו דברינו אין נאמנין (שם יט:), ר"ל ראובן לא הלוה כלום לשמעון אלא כתבנו השטר ב א מ נ ה, שכשיצטרך יתן לו. האומר שטר א מ נ ה הוא זה אינו נאמן (שם יט.). אסור לו לאדם שישהה שטר א מ נ ה בתוך ביתו (שם) שהמעיד על שטר א מ נ ה כמעיד בשקר (רמבם עדו' ג ז). — ד) נתינת מעות על פירות שיבואו אחרי כן, או סחורה שנפרע אחרי זמן בתנאים קצובים, Kredit; créance; credit: עושין א מ נ ה בפירות ואין עושין א מ נ ה בדמים (ב"מ סג.). מכרנו ב א מ נ ה וצריכים אנו לשהות כאן עד שנגבה חובות שלנו (רש"י ב"ב כב.). כגון מלוה ו א מ נ ה גביא בעיא בלומר עדיין הוא צריך לגבות (רמב"ם פסח' קיג.). ושלא יהא כרבית שמוכרים ב א מ נ ה וחוזרים וקונים מהלוקח ביותר על דמי המכירה (ר"מ הלכות, תשו' יט). ואם אומרים (העדים) שבשעה שחתמו לא ידעו שהיה א מ נ ה ואח"כ נתברר להם שהוא א מ נ ה נאמנים (טור מלוה ולוה מת). במה דברים אמורים כששותקין במעות מוכנים אבל אם שותקים ב א מ נ ה אין מוציאין הימנו מה שהפסיד (שם, הל' מכירה רז). מה שחייב אחד לחבירו מחמת ממכר סחורה ב א מ נ ה (פנק' קראקא ענג, אוצה"ם 7). וקיפה על א מ נ ה (זכר' יוסלמן, REJ. 1888, Janv .87). — ומ"ר: מי שאין לו אלא א מ נ ו ת הרבה ואינו יכול להוציא מהם (כתב' איסרלן סי' קמד). — ה) יפקדון[1]) מה שהפקד אצל אדם, Depositum; dépôt; trust-money: והזהיר מהרע

[1]) כמו בערב' אמאנה a).

a) أمانة

ולהשיב ה א מ נ ו ת (תו"ה הבטחון). — ו) יקבלת פקדונות: קניני האדם וסיבות טרפו ואופני עסקיו מסחורה ומלאכה וכו' ועבודת המלכים וגזברות ו א מ נ ה וספרות (שם).

אֲמָנוּת, — כמו אומנות: נחם על הרעה לאימתך, מטה כלפי חסד אֲמָנוּתְךָ[1]) (סליח' תע' ב אלהי' כיפור').

אֻמָּנוּת, ש"נ, — מלאכת אָמָּן, מצטינת ביפי וגוי, Kunst; art. נתחדש בזמן האחרון ופשט השמוש בו בהעתונים ובדבור.

אָמְנָם[2]), תה"פ, — א) באמת, אמת כי כך הדבר, gewiss, wirklich; assurément, certes; truly, certainly: אָמְנָם ה' החריבו מלכי אשור את הגוים ואת ארצם ונתנו את אלהיהם באש כי לא אלהים המה (מ"ב יט יז-יח). ועתה כי אָמְנָם כי אם גאל אנכי וגם יש גאל קרוב ממני (רות ג יב). ויען איוב ויאמר אָמְנָם ידעתי כי כן ומה יצדק אנוש עם אל (איוב ט א-ב). ואף אָמְנָם שגיתי אתי תלין משוגתי אם אָמְנָם עלי תגדילו ותוכיחו עלי חרפתי דעו אפו כי אלה עותני (שם יט ד-ו). אף אָמְנָם אל לא ירשיע (שם לד יב). כי אָמְנָם לא שקר מלי (שם לו ד). — ונהוג הרבה בספרות: ואנחנו א מ נ ם בחרנו תחלה שתצייר המציאות בצורה המבוארת (מו"נ א עב). ו א מ נ ם היתה ידיעת השכל תבנית בו (מקור חיים, רשב"ג ב). וכן הרבה. — ב) ׳ובמשמעת אבל, aber; mais; but: מצוי הרבה בספרות מכל הדורות ומכל המקצועות: א מ נ ם הקבלה ביארה שבאה לפטור העוסק במצוה (מלמד התלמיד' ואתחנן). אין זה שאני מאמין בקדמות א מ נ ם אני רוצה שאקיים מציאותו יתב' באמונתו בדרך מופת (מו"נ א עא). מעכב התקיעה לאחר שסתמו, א מ נ ם בירוש' מפרש אם מעכב את התקיעה קודם שסתמו (סמ"ג עשין מב). והוצרך לעשות קשר אחר א מ נ ם לא הסיח דעתו וכו' (טו"ע או"ח כה יב). — ג) ׳השתמשו במלה זו הסופרים במשמעת בנוגע ל, was betrifft; quant à; as to ...: בהתחלת מאמר או פרק: א מ נ ם היות הגלגל בעל נפש הוא מבואר עם ההשתלשלות (מו"נ ב רמב פרק ד). א מ נ ם שהגלגלים חיים משכילים ר"ל משיגים זה אמת נכון (שם רמב ה). ו א מ נ ם פתרוני יוסף וכו' (ר"י אברבנאל מקץ). ו א מ נ ם ספר איוב וכו' (הוא, הקד' פרו' נביאים ראשו'). — ובפרט, אחרי שנזכרו שנים שלשה ויתר ענינים יחד ואח"כ מתחיל לבארם אחד אחד: ושני המועדים האלה רוצה לומר סוכות ופסח מלמדים דעות ומדות א מ נ ם הדעת בפסח הזכרת אותות מצרים והתמדתם לדורות א מ נ ם הדעת בסכות להתמיד זכר אותות המדבר לדורות (מו"נ ג מג). והם ה ח מ ש ה דברים אשר זכרנו במה שקדם וכו' א מ נ ם הראשון מהם והוא שהמדע האחד יאות וישוה לדברים הרבה (רלב"ג מלח' ג ה). הנה (הרוח) הדרומית ברוב הארצות חמה ולחה א מ נ ם החום כי היא תבוא מצד המחמם לקרבת השמש ו א מ נ ם הלחות כי המים רובם דרומיים אליו (קאנון א ב ב ח). והביא (רסע"ג) ראיות הא' שכלית והא' מקובלת א מ נ ם השכלית ממה שנתפרסם מהענין וכו' אמנם הראי' המקובלת ממ"ש הכתוב וכו' (רשב"ל דורא, מגן אבות חלק יעקב ד). וזה נתבאר מהשכל ומדברי החכמים וכו' א מ נ ם מהשכל כי כל וכו' (אוה"ת יוסף יעבץ ב). אם קודם החרבן ואם אחרי החרבן א מ נ ם קודם החרבן וכו' (הקד' בן סועיב לפירושו על איכה).

אֻמְנָם[1]), כמו אָמְנָם, בפרט לשאלה עם אף: האף אָמְנָם, ועם הַ הַאֻמְנָם, ר"ל האם באמת, ist es wirklich?; est-ce que vraiment? is it true?: האף אֻמְנָם אלד ואני זקנתי (בראש' יח יג). הלא שלח שלחתי אליך לקרא לך למה לא הלכת אלי האֻמְנָם לא אוכל כבדך (במד' כב לז). כי האֻמְנָם ישב אלהים על הארץ הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה (מ"א ח כז).

אמץ[2]), ממנו אַמִּיץ, ׳אַמִּיצוּת, אֹמֶץ, וי"א גם אָמֹץ, אֲמֻצִּים, אַמֵּץ וכו', *אָמַץ, וי"א גם אַמְצָה, מְאַמֵּץ.

---

[1]) כלומר כך היא האומנות שלך להטות כלפי חסד.
[2]) במקום אָמְנָם הקדומה, מן אֹמֶן בהוספ' ם לסמן תה"פ, כמו רֵיקָם, חִנָּם, יוֹמָם, ובער' אַמַּא a).

a) أَمَّا

[1]) מן אֹמֶן, הצורה הקדומה שנשתנתה אח"כ לאמן, ונשארה עוד תנועת הקבץ במלת הטעם, ונשתנתה אחרי כן בזמן מאוחר לתנועת קמץ חטוף.
[2]) שרש עברי ואין אח לו במשמעה זו בשום אחת מהלשונות השמ', זולת אשור' שהיה בה אולי שרש זה ושמש אולי במשמ' לחץ ודחק ורעב. וי"א

אֹמֶץ, ש"ז, — כח ועז, Kraft ; bravoure , force ; might : ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אמץ (איוב יז ט). — ואמר הפיטן : א מ ץ דר חוקים אבאר (שבת ג' אחר פסח).—וככנ' אמצו : אמצו בתופף בשתים יעופף (אופ' ב שבת חנכ'). ומצוי הרבה בספרות החדשה אמץ לב, אמץ רוח וכו'.

אָמֹץ[1], — ת"ז, נק' אמֻצָּה, מ"ר אמֻצים אמֻצות, — שצבעו וגונו אֹדֹם נוטה לשחור, braunrot ; brun ; brown-red : במרכבה הראשנה סוסים אדמי' ובמרכבה השנית סוסים שחרים ובמרכבה השלשית סוסים לבנים ובמרכבה הרבעית סוסים ברדים אמֻצים[2]) (זכר' ו ב-ג). והאמֻצים יצאו ויבקשו ללכת להתהלך בארץ (שם ז). — ב) השתמשו הסופרים במלה זו לגון האפר, grau;gris;gray : מראה דשן א מ ו ץ (כן זהב אולה"ש, חלק גרמני עברי ערך גרוי). מראה גזעו (של הערמון) א מ ו ץ (י שינה' תוה"א הלמ' שנ). מראהו (של העוף כוס) ממעל בלול משחרחר עמוק ועל חזהו א מ ו ץ

כי דומה לו בערבית אבצ a) שמשמע' היא : היה (הסוס) חרוץ וזריז. ואולי אמצ' b) ר"ל התליט ולא ישים לבו למה שיאמרו הבריות (לבאן אלערב).

[1]) לא נתברר היטב מקורו. — [2]) אמר ריב"ג : אמוצים אדומים כמו חמוץ בגדים. ויש מי שפירש בו מראה הדשן ואל הענין הזה נטה בו המתרגם באמרו קטמין. והרד"ק : העתיק דברי ריב"ג, ובפרוש לזכר' נטה אחרי התרג' וכתב וז"ל : אמוצים אמר בו התרגום קטמנין ר"ל שמראיהן במראה הדשן. ע"כ. ודומה לו, לפי דעת קצת, רמץ בארמ', ובא א במקום ר, כמו אמש רמש (כן זהב). וכן בערב' לגון האפר רמאדי' c). וכן תרגום השבעים קטמנין שהוא גון האפר. והולג' תרגמה אמצים fortes, ר"ל חוקים, ובמשמעה זו פרש גם ראב"ע עצם מלת אמצים אלא שהוסיף וז"ל : והוא גון התקיף ונראה למרחוק יותר מכל הגונים. ע"כ. וכונתו לגון האדם כמו שכתב בפרוש בפסוק ו' : והאמצים הם האדמים, גזנ' פרש אמץ כמו א ב ו ץ d) בער' ופרושו סוס חרוץ וזריז, והחכם לגרד (Uebers. 29). פרש אמץ כמו מאץ, והוא מאצ e) בער' גמל לבן. ויש סבר' כי המלה אמצים נוספה אח"כ בפסוק כדי לבאר את השם ברודים, ובפס' ז' צריך להיות במקום והאמצים והאדמים. ומנחם אמר רק כי אין אמצים מענין חוק, אך לא פרש יותר. — עכ"פ רוב המפרשים הקדמונים נטו אחרי התרגום וכן רשי, ועפי"ז השתמשו בו במשמעה זו קצת הסופרים.

a) أبص b) أمض c) رمادي d) أبوص e) ماص

חור (שם העוף, הכוס). החונק ה א מ ו ץ וכו' הוא הגדול בין מיני החונקים אשר במדינתינו (שם, החונק). עליו (של אילן הערבה) ארוכים וצרים ממראה א מ ו ץ (שם הצמח'). ויזוב ממנו מיץ חלבי לבן הנקפא ברוח למראה א מ ו ץ ירוק (שם סי' רלה).

אָמֵץ, — פ"ע, עב' אמצתי אמצתם, עת' אאמץ, תאמץ, יאמץ, יאמצו, צו' אמץ. — היה אמיץ, היה חזק בגופו וברוחו stark sein ; être fort ; be strong: ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר (בראש' כה כג). חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ (דבר' לא ז). חזקו ואמצו אל תיראו ואל תערצו (שם שם ו). רק חזק ואמץ מאד לשמר לעשות בכל התורה (יהוש' א ז). יצילני מאיבי עז משנאי כי אמצו ממני (ש"ב כב יח). ויכנעו בני ישראל בעת ההיא ויאמצו בני יהודה (דהי"ב יג יח).— *אמץ הלב, — כמו אמץ: משרבו צרי העין וטורפי טרף הן הן שופכי דמים רבו א ו מ צ י[1]) הלב וכל אחד ואחד קופץ יד מחבירו (תוספ' סוט' יד ז).

— פעו', *אמוץ. — נבחר, נועד : אמוץ (בחדש ניסן) לעורר מרדם ישנים (מוס' פ' החדש, ראשון).

— פע', אמץ את פלוני, — עשהו אמיץ, חזק אותו, נתן לו כח גשמי או רוחני שיעמד נכון ולא ימיט, jem. stärken ; rendre qqn. fort ; strengthen : וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו (דברים ג כח). אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך אף עזרתיך אף תמכתיך בימין צדקי (ישע' מא י). אאמצכם[2]) במו פי (איוב יו ה). ויחזקו את מלכות יהודה ויאמצו את רחבעם בן שלמה (דהי"ב יא יז). אשר ידי תכון עמו אף זרועי תאמצנו (תהל' פט כב). — וברכים, זרוע, וביוצא בזה : חזקו ידים רפות וברכים כשלות אמצו (ישע' לה ג). כושל יקימון מליך וברכים כרעות תאמץ (איו' ד ד). חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועתיה (משלי לא יז). — אמץ את כ ח ו : ואבד מנוס מקל וחזק לא יאמץ כחו וגבור לא ימלט נפשו (עמוס ב יד). גבר חכם בעוז ואיש דעת מאמץ כח (משלי כד ה). רבי יוחנן אמר לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מ א מ צ י ן את כחו ואל יהי לו צרים

[1]) בגמ' בבלי במקום זה מ א מ צ י הלב.

[2]) נשמרה תנועת חירק הקרוטה של מ ע"פ בהויתה אולי מפני אות צ השנית שלאחריה. בקצת כ"י מתג תחת המם. ובקצתם אא- (מיכא').

מלמעלה (סנהד' מד:). — אמץ את לבו, נתן רוח גבורה לפלוני לעשות או לא לעשות דבר, ermutigen; encourager; encourage: ולא אבה סיחן מלך חשבון העברנו בו כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך (דבר' ב ל). — אמץ לבו מן דבר, ר"ל הקשיחו שלא לעשות הדבר: לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיך האביון כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו (דב' טו ז-ח). ויקש (צדקיהו) את ערפו ויאמץ את לבבו משוב אל ה' (דהי"ב לו יג). משרבו צרי עין וטורפי טרף רבו מאמצי הלב וקופצי ידים מלהלוות (סוטה מז:). — *אמץ את עצמו בדבר, עסק בדבר בכח והתמיד בו, sich anstrengen; s'efforcer; exert o. s.: ריש לקיש אמר המאמץ עצמו בתפלה מלמטה אין לו צרים מלמעלה (סנה' מד:). — *אמץ את ידו וכיוצא בזה על, לחץ אותה בכח על: ונתן (אברהם) רגליו עליו כדרך שאדם עושה בשעה ששוחט את הבהמה כדי שלא תבעט ואמץ את זרועו ואת שתי ארכובותיו עליו (פרקי ר"א לא). — ובדבר לא בע"ח, עשהו חזק, נכון, שלא ימוט: באמצו שחקים ממעל (משלי ח כח). ויעמידו את בית האלהים על מתכנתו ויאמצהו (דהי"ב כד יג). ומה שמאמצו זה (את הפרוש הנזכר שם) אצלו אמרו אח"כ, וכו' (ר"י אבן תבון, הפרש' לריב"ג, נטה). — אמץ אילן נטע, שתל, pflanzen; planter (arbre); to plant: ויקח תרזה ואלון ויאמץ לו בעצי יער נטע ארן וגשם יגדל (ישעיה מד יד). הבט משמים וראה ופקד גפן זאת וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה [1] לך (תהלי' פ טו-טז). — ובמש' בחרת, יעדת: ראשון אמצת לפרח שושנים (מוס' פ' החדש). — ונהגו קצת הסופרים לאמר: פלוני *אמץ את פלוני לבן או לבת לו, ר"ל לקח ילד זר וקבלהו לבן או לבת לו, adoptieren; adopter; affiliate. —

[1] את השם בן כבר פרשו הקדמונים, בחוש הלשון הדק שלהם, במשמ' ענף וסעיף האילן, עי' ערך בן. ולכן אין ספק כי הפעל אמץ הוא הכפל לפעל נטע, ואעפ"י שאין בשאר הלשונות האחיות חבר למשמעה זו. ואולי קצת קרוב לזה פעל נצב [a] בערב' שמשמש גם במשמ' נטע, שתל.

[a] نَصَبَ

*אמץ את המעים, הפך מן שלשל, הקשה וקמט המים שבהם ועשה היציאה קשה, hartleibig machen; constiper; constipate: ודברים שמאמצין את בני מעים כגון רמונים ופרישים ותפוחים (רמב"ם, הלכות דעות, ד ו).

— פע', האמיץ, עת' יאמיץ, יאמץ, כמו קל: חזק ויאמץ [1] לבך (תהל' כז יד). חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה' (שם לא כה). — והשתמשו קצת הסופרים בהפעיל זה במקום פעל: שהרי בשביל כן שתקבל את מנחתי אאמיץ עצמי לראות פניך (חזקוני, וישלח לג ח).

— פע' אמץ, אל נא למען אב אמץ ממוצאי עלילה על מים (הושענות להוש"ר).

— התפ' התאמץ, ואחריו פעל עם ל בראשו או שם עם ב בראשו, — א) עשה בכל כחו בדבר, sich anstrengen; s'efforcer; exert o. s.: והמלך רחבעם התאמץ לעלות במרכבה לנוס ירושלם (מ"א יב יח). — *התאמץ בדבר, נשען עליו בחוזקה: ומתוך שאינו יכול להשען על גודליו ואין ידיו מסייעות אותו בזקיפתו וצריך להתאמץ במתניו ומתוך כך נצלע (רש"י מגי' כב:). — ב) עמד על דעתו בחוזקה באיזה דבר, beharren; insister; insist: ותרא (נעמי) כי מתאמצת היא (רות) ללכת אתה ותחדל לדבר אליה (רות א יח). — וגם בהחלט בלי פעל שני: בשעת מיתתי התאמץ בהספד שלי שיתחממו ויכמרו רחמי העומדים ויבכו (רש"י שבת קנג.). האמת שאין להתאמץ ולהתעצם בקושיות אלו (כללים בסוף ספ' תהלת חכמה יב:). טענות חזקות נתאמץ בהם גאלינוס (רבב"ל דורלאן, מגן אבות, חלק יעקב ג). — ג) עם על. התאמץ על פלוני, התקומם עליו, sich empören; se soulever; to revolt: ויקבצו עליו (על ירבעם) אנשים רקים בני בליעל ויתאמצו על רחבעם בן שלמה ורחבעם היה נער ורך לבב ולא התחזק לפניהם (דהי"ב יג ז). — ועם נגד: וכן גם בן בעלי הפשט זכת המתפלספים מאנשי אומתם יתאמצו נגד אלה (יש"ר מקנדיה, מצרף לחכמה יג.). — ד) *התחזק וקבל אמץ רוח, Mut fassen; s'encourager; take courage: ויסיתנו בדבריו להאמין במאמריו ולהצדיק שקריו והתאמצנו בעצתו וימשכנו בעבות אמרתו (ר"י אלחריזי, תחכמוני יב). — ה) *התנגד לבקשת

[1] יש סוברים שצ"ל ויאמץ, אך אפשר גם הפעיל, כמו האדים (כרט, ZDMG, 43).

אדם, מאן לשמע לו, widerstehen; resister; resist שנאה החושק למתאמצת (עמנואל, מחב' ה).— ו) *יתאמץ בפלוני, דבק בו בכל כחו: אשרי איש שלא ישכחך ובן אדם יִתְאַמֶּץ בך (תפל' מוסף ר"ה, אתה זוכר). והיודע ועד יורע כי הנפש בכם מתאמצת ולרוץ עדיכם מתרוצצת (ר"י הלוי מכת' לחכ' נרבונא, האסיף תרנד). ותתאמץ בי ותאמר החביאני נא בצלך (א מפו, אהבת ציון ה). ואנכי התאמצתי באישי ידך הגדתי לו כי לא אתנהו לרדת אל המלחמה (שם ח). — ז) *בהחלט, משתדל בחזקה באיזה דבר: ונמצאת מתאמץ ובוטח על עולם שאינו שלך (כחי' עול' טו לכ). — ח) *נתאמצו המעים, verstopft werden; se constiper; become costive: ובמה ירפה אדם מעיו אם יתאמצו מעט אם היה בחור יאכל בבקר מלוחים וכו' (רמב"ם הלכ' דעות ד יג). ועי' חזק, כח.

ב.*אָמַץ, אִמֵּץ, כמו עִמֵּץ: הרוצה לאמץ עיניו של המת נופח לו יין בחוטמו וכו' (תוספ' שבת יח יט). אין מאמצין את המת בשבת (גמ' שם קנא:). — נתפ': נופח לו יין בחוטמו (של מת) ונותן לו שמן בין ריסי עיניו והן מתאמצות מאליהן (תוספתא שבת יח יט).

אַמְצָה[1], אמצה[2],—ש"נ, כח ועז, כמו אמץ, Macht; force; might: ואמרו אלפי יהודה בלבם אמצה[3] לי ישבי ירושלם בה' צבאות אלהיהם (זכר' יב ה). —והשתמשו הסופרים במשמעה זו: הכל בכתב על ידי דוד לאמצה (ר' יפת, לק' קדמ' נספח' כג). ואם יתעלם ממה שביכלתו ויקל במה שיש בכחו תרחק עזרת אלהים ואמצתו ממנו (ר"י אבן תבון, תו"ה חבכ' הנפ').

*אֲמִצוּת, ש"נ, — כמו אמיץ, אמיצות: כי היה להם אמצות כח ו־ב לעלות לבית החיים ועלו כמה פעמים (יוסף כמכ', סד' תכ' וקורות העתי', ניכואלר קנז). גבורה ואמצות הלב(כיאו' תהל' סת כח).—ובהשאל: והחריף (ממין הגבינה) הוא רע המזון אמנם אם יאכלוהו אחר המזון יחזק פי האצטומכא לפי אמצותו (ש"א ה, גבינה).

*אָמְצִי[1], ת"ז, לנק' -צית, מ"ר -ציים, -ציות, — מגון האֹמֶץ, האָפֹר, נוטה לגון האמץ, graülich; grisâtre; grayish: מראהו בתחילה ירוק אדמוני ואח"כ יהפך לשחרחר אמוצי (י' שינה' תוה"א, הגמ' תקלג). מראהו ספיר אמוצי (שם היונק' ה).

*אֶמְצַע[2], ש"ז, מ"ר אֶמְצָעִים, — א) המקום שהוא בםרחק שוה משני הקצוות, Mitte; milieu; middle: פרת מן האמצע לצדדין אחד הילך ואחד הילך (קינ' ג ה). ואינו מודד מ, האמצע מפני שהוא מפסיד (תוספתא עירו' ו י). — ועם ב, בָּאֶמְצַע, בםרחק שוה מן שני הקצוות בְּתוֹךְ: ארבע (זרעונים) בארבע רוחות הערוגה ואחד באמצע (כלא' ג א). אחד מכאן ואחד מכאן ואחד באמצע (שם שם ב). בין בתחילה בין באמצע בין בסוף (יבמו' ס ו). השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר בונין את הכותל באמצע (ב"ב א א). נותן אדם פאה מתחילת השדה ובאמצע ובסוף (תוספת' פאה א ה). התורה הזו דומה לשני שבילין אחד של אור ואחד של שלג היטה בזה מת באור היטה בזו מת בשלג מה יעשה יהלך באמצע (ירוש' חגי' ב עז א). כרם שחרב מאמצעו (כלא' ד א). קרחת הכרם מקריחים אותו מאמצעו (ירוש' שם ה כט ד). — ובמשמעת בין זה לזה: מרה"י לרה"י ורה"ר באמצע (שבת יא א). חטאת מכאן ועולה מכאן וסתומה באמצע (קינין ג ה). כרוב מלמעלה וכרוב מלמטה ומין אחר באמצע (תוספת' תרומ' ג ח). כל שבאת רשות עני לאמצע (שם פאה ג ס). בוללה בתחילה ובוללה בסוף ופורט באמצעו (ספרי, קרח פיס' קיח). — מן האמצע, מתוך: אבדנו את ר' אליעזר מן האמצע (אדר"נ ו). — יד פלוני באמצע, יש לו חלק בדבר הוא גרם בדבר: יד נכרי באמצע (ב"מ ע:). אצבע הגוי באמצע (ירוש' ע"ז א מ.). —ב) חֵצִי, Hälfte; moitié; half: שני אחין אחד עני ואחד עשיר והניח להן אביהן מרחץ ובית הבד עשאן לשכר השכר לאמצע (ב"ב י ז). שנים שהטילו לכים זה במנה וזה במאתים אם עשו בפרקמטיא השכר לאמצע (תוספ' כתו' י ד).—ובמשמ' שתפות, שוה בשוה:

---

[1]) משק' עֻוְלָה.—[2]) משק' חָכְמָה.—[3]) בן הנקוד ברוב הספ', וכן רד"ק בספ' השרשים. והעיר מ"ש: י"ם שהאלף בקמץ, — והנה ריב"ג ושאר הקדמונים, רש"י, ראב"ע, ורד"ק, וגם קצת החדשים הסכימו שוה שם. אך אין המליצה מתישבת היטב. ויש מגיהים הגהות מתחלפות. היציג: אם צהלו ישבי ירושלם. ואחרים: נמצא חיל ירושלם. ואחרים: אמצה כמו אֻמְצָה, והוא עתיד משרש מצה. ומהתרגום נראה כי במקום לי ישבי היתה לפניו נוסחה לישבי ירושלים, וכבר העיר על זה מיכאלים.

[1]) עי' אֹמֶץ.

[2]) מן מצע, עי' זה.

שיירא שנפל עליה גיים ועמד אחד מהם והציל מידן הציל לאמצע וכו' השותפים שמחלו להן מוכסין מחלו לאמצע (ירוש' ב"מ ו יא ב). — מאמצע, מהשתפות, מכים הכללי: החופר וכו' שומרי העיר וכו' נוטלין שכרן מן האמצע (שם ט יב.). ינהן לו מן האמצע, חלה (אחד מן השותפין) ונתרפא נתרפא מן האמצע (שם יו.). — ג) °בהשאלה, דבר שעל ידו עושה אדם איזה דבר, משיג דבר מהדברים, מגיע להתכלית הרצויה, Mittel; moyen; means: א"א בתכלית שיהי' אמצע ולא באמצע שיהיה תכלית (רלב"ג, ו א י). אם שיפעלהו בלי אמצע על שיהיה הוא הסבה הקרובה (מעשה אפוד יא). — ד) °משתמשים הסופרים החדשים במלה זו במשמעת המעות הנצרכות להוצאות לדבר מהדברים Geldmittel; moyens pecuniaires; pecuniary resources: אין לו האמצעים למחיתו.

*אֶמְצָעוּת, ש"נ, — א) כמו אֶמְצַע, המקום בין שני הקצוות בתוך, Mitte; milieu; middle, midst: כם באמצעותה (של אלף בית) תיו בסופה (ירוש' סנה' ראש פרק א). — ב) °באמצעוּת דבר פלוני, ר"ל על ידי הדבר ההוא עשה, השיג מה שרצה, mittelst; moyenant, par l'intermédiaire; by means of: באמצעותם (של הכחות המשכילים) יתנועעו הגלגלים (ר"י חריזי, תרגום מו"נ ב ו). שתורתנו לא תכחיש היותו יתעלה מנהיג זה המציאות באמצעות המלאכים (ר"ש אבן תבון, שם). ובאמצעות חוה נזוק אדם והמיתו הנחש (שם ב לד). ובאמצעות הכח המדמה שפעמים לא יהיה מה שישמעוהו (שם ג לד). יביאו לעינים שבין אדם לחברו אך אחר אמצעות דברים רבים (שם לה). סוד ה' אל העדה שהגיעה אצלם באמצעות הנביא (רות תן, ו). שהוא מקבל השלמיות קצתם באמצעות קצתם (רלב"ג מלח' א ו). ובזה האופן יעשה השם יתברך הרבה מהפעולות באמצעות מניעי הגרמים השמימיים (שם). החידות המונ:גות בנבואה באמצעות הדמיון (ר' אהרן הקראי, ע"ח א כד). באמצעות הרכבה והתמזגות תתהוה ותתחדש צורה (חסדאי קרשקש, אור ה' ב א ג). בהתבטל הכחות הגופניות אין ראייתו ושמיעתו באמצעות הכלים המיוחדים להן כמו העין והאזן אלא בעין הנפש בלבד (ליקוטי ויבא כד). באמצעותו יתוקנו הענינים (העקר' א ו). שהשכר המושג באמצעות המצות הוא עקב רב יותר מועיל מזהב ומפז רב (שם א ח). סמאל הוא יצר הרע המטריד את האדם באמצעות האשה מהשיג שלמותו (שם שם יא). היה עושה (אחאב) צורות ועובד ע"א לקבל שפע המערכת באמצעותם (שם א יד). שה' יתברך אינו שומע באמצעות חוש השמע ואינו רואה באמצעות חוש הראות (ר"י מפיסא, מנחת קנאות). אי אפשר שתבוא שום ברכה והצלחה לאומות העולם אלא באמצעות אומת ישראל (ר"י ב"ר אבר', חזוק האמונה א כב). היתפתה ה' לכם באמצעותם (עליל' דבר', הול"ב דף 187). אחרי שאתה עלול ממני ומושפע באמצעותו אי אפשר שתעלה למדרגה יותר ממדרגתי (נהר פישון לח:). באמצעות השתדלותך (בו"ת תמת ישרים כא). האם אכה בערך עיר ומלואה ואשלח את הפליט להודיעך כאשר נפתח פי בן בוזי באמצעותה (מא"ג דביר, מכתבי מסח' יד).

*אֶמְצָעִי, ת"ז, לנק' -עִית, מ"ר -עִיִּים -עִיּוֹת, — א) מי שהוא באמצע, middle, mittler; moyen: עוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית (שבי' ג ד). שלש נשים שהיו ישנות במטה אחת ונמצא דם תחת האמצעית (נדה ט ם). ג' אבנים שעשאן שתי כירים וכו' האמצעית המשמשת את הטמאה (כל' ו ג). חזר לאמצע האמצעיים ימותו (קיני' ב ה). ורואין את האמצעיות כאילו אינן (כלא' ס ב). היו שלשה מגדלין והאמצעי מובלע בינתים (תוספתא עירו' ו ט). קונם שאני לזה ולזה ולזה הותר האמצעי (שם נדר' ה א). ובזמן שהן שלש מטות גדול מיסב בראש של אמצעית שני למעלה הימנו שלישי לו למטה הימנו (שם ברכ' ה ה). שלשה דיוטאות זו למעלה מזו התחתונה של אחד והאמצעית של אחד לא ישלשל מן העליונה לתחתונה דרך האמצעית (שם עירו' יא ד). נמצאו כולם (כל נרות המנורה) מקבילים את האמצעי מכאן היה רבי נתן אומר האמצעי מכובד (ספרי נשא כסוף). מפריש מן הראשון על האמצעיים ומן האמצעיים על הראשון (ירוש' פאה י מג ג). שלשה ימים הראשונים ודאי יין האחרונים חומץ אמצעיים ספק (שם ב"מ יה:). שלש ברכות ראשונות ושלש ברכות אחרונות שבחן של מקום והאמצעיות צרכן של בריות (שם ברכ' ב ד ד). אין בין ג' ראשונות לשלש אמצעיות אלא שבאלו מותרין בעשיית מלאכה ובאלו אסורין (תענ' יג:). ויש כללים אמצעיים שהם סוג בערך מה שלמטה

מהם ומין בערך מה שלמעלה מהם (רות תן י). — ב) יכמו שֵׁם, דבר שעומד בין זה לזה, שעל ידו עושה אדם דבר מהדברים, Vermittler ; intermediaire ; intermediary : והנה אנכי יושב בשמים ואני דברתי עמכם לא ע"י א מ צ ע י (רהכ"ע במות, כ יט). ויש א מ צ ע י י ם בין הנשמה והגוף (הוה בס כג כה). האל יתברך שמו לא יפעל הדברים בלי א מ צ ע י וכאשר תשרף האש ב א מ צ ע י (ר"י תריזי מו"נ כ ה). שהוא שמם א מ צ ע י י ם להנהגת הברואים (ר"מ הכן תכון בס). אין השם עושה דבר רק על ידי א מ צ ע י י ם ו ה א מ צ ע י י ם רבים שונים זה מזה (הוה, יקוו המים). כחות עליונים יורדים ונופלים מאת השם על ידי א מ צ ע י י ם (יעק' הנטולי מלמ' התלמי' כרהבי'). המופת האמיתי הוא הלקוח מהקדמות בלתי בעלות א מ צ ע י י ם (תגמ' הנפש כ .). והנה חשבי א"כ שתהיה ההודעה מהאל יתברך אבל ההיה על ידי ה א מ צ ע י הזה (ר"י הכרככל. שופט' ענין פסל מיכה). והיה טועה (אחאב) בעבוד אלילים אם בהכניסו א מ צ ע י בינו ובין השם יתברך (העקרים ה יד). האלמוג שהוא כמו א מ צ ע י בין הדומם והצומח (בס ג ה). רבוי הדברים שנמצאו בעולם הם מצד ה א מ צ ע י י ם לא מצד שימצא ריבוי בהתחלה ראשונה כלל (בס ג יג). מדליקין נר הנוכה מנר חנוכה ודוקא להדליק זה מזה בלא א מ צ ע י אבל זה מזה ע"י נר של חול אסור (בו"ע הו"ח תרעד ה).—ובמש' יּמְתוּכים: ובין כך באו א מ צ ע י י ם ודברו עם ראובן ונתנו לו עצה ההוגנת לו שיפרע הגרוניא וישתפשר עם אשתו וכו' וכראות ה א מ צ ע י י ם כן א"ל וכו' (פס' ריקהנטי ההר׳,בהל' כז). — בחשבון, יהאמצעיים: הדבור על ה א מ צ ע י י ם העשרה, וזה אשר יקרא אותו בעל זה הספר בערבי אלעואר (צ"ל אלגיאר) ומשמעותו הקבלת שני יחסים או יותר מזה בין גבולים מונחים אם מעצמם וכו' ונאמר ש ה א מ צ ע י י ם אשר יודו בם הקדמונים ר"ל פיתאגורוש ואפלטון וזולתם הם שלשה (תרגום ההבכון בל ניקומכוס, כ"י, 74, 1894 .Monats). — יובתכונה, ובמשמעת לא האמתי: לקיבוץ הירח והשמש בהלוכם ה א מ צ ע י לא במקומם האמתי (רמב"ס קדוב ההדש ו ז). — ימים א מ צ ע י י ם, ההפך מן אמתיים: ויהפיך הימים האמיתיים ההם ויהזירם א מ צ ע י י ם הן יהיו עודפים עליהם או חוסרים מהם (יכו"ע, י' יברהלי מד .).

*אֶמְצָעִית, נ"נ, —כמו אמצעות, אמצע: כרם שחרב א מ צ ע י ת ו ונשתיירו בו ד' וה' גפנים בין מד' רוחות בין משלש בין משתי רוחות (תוספת' כלה' ג ה). כשהיתה חבית נמכרת בירושלם בשלשה שערים פיה שוליה ו א מ צ ע י ת ה (בס כ"מ ו יד). העושה חגור מ א מ צ ע י ת ו של בגד ו מ א מ צ ע י ת ו של סדין (תוס' כל' כ"כ ה ח). חגור שבלו צרדיו ו א מ צ ע י ת ו קיימת (בס ט). לקנות דרומה (של שדה) ולא א מ צ ע י ת ה (ירוש' כ"כ ג ג כ). כל הספרים נגללין מתחילתן לסופן וס"ת נגלל ל א מ צ ע י ת ו (גמ' בס יד .). מה להלן מ א מ צ ע י ת ו היה מודד אף כאן מ א מ צ ע י ת ו היה מודד (זכח' נט :). אחד בראש הדף ואחד ב א מ צ ע י ת ו ואחד בסופו (שבלי הלקט תפלה סי' לה). מלשון תוכו משמע א מ צ ע י ת ו (התרומה הלכ' תפלין רד).— ובהשאלה: יאימתי הוצרך אל א מ צ ע י ו ת המלאכים בבריאת השפלים אשר יודע מציאותם מצד פעולתם (ר"מ הכן תכון יקוו המים ד). ב א מ צ ע י ת קצתם (העקרים ה ו).

אמר[1]), ממנו *אֲמִירָא, אָמִיר, *אֲמִירָה, אֹמֶר, אֵמֶר, אִמֶר, אִמְרָה, מַאֲמָר.

אֹמֶר[2]), ש"נ, — א) מלה, דבר שיצא מפי המדבר, Wort, Spruch ; mot, parole ; word : יום ליום יביע אֹמֶר ולילה ללילה יחוה דעת אין אֹמֶר ואין דברים בלי נשמע קולם (תהל' יט ג-ד). — ב) הבטחה, Verheissung, Versprechen ; promesse ; promise : הלעולמים יזנח אדני ולא יסיף לרצות עוד האפס לנצח חסדו גמר אֹמֶר לדר ודר (תהל' עז ח-ט). — ג) מצוה ופקודה, Befehl ; ordre ; order : תעתיר אליו (אל האלהים) וישמעך ונדריך תשלם ותגזר אֹמֶר ויקם לך (איוב כב כז-כח).

אֵמֶר[3]), ש"ז, כנ' אִמְרִי, מ"ר אֲמָרִים, סמי' אִמְרֵי—א) כמו אֹמֶר, מלה, דבור, Wort, Spruch; mot, parole ; word, speech : האזינו השמים ואדברה ותשמע

---

[1]) שרש משתף בלשונ' השמיות במשמ' דבור וצווי. רק באשור' שמשה במשמעות אחרות, כמו מ ל א (ר כמקום ל) והקיף .

[2]) בערבית אמר a).

[3]) כך רוב המדקדקים, וכן ברט (מה"ב), ובערב' אִמֶר b), אלא שהוא משמש במשמעה מיוחדת. אך ש'

---

a) أَمر b) إِمر

הארץ אמרי פי (דבר' לב א). הוא זמות יעץ לחבל ענוים באמרי שקר (ישע' לב ז). לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (משלי א ב). מה נמרצו אמרי ישר ומה יוכיח הוכח מכם (איוב ו כה). צוף דבש אמרי נעם מתוק לנפש ומרפא לעצם (משלי יז כד). — מרדף אמרים (שם יט ז). בני אם תקח אמרי ומצותי תצפן אתך (שם ב א). בני לדברי הקשיבה לאמרי הט אזניך (שם ד כ). חושך אמריו יודע דעת וקר רוח איש תבונה (שם יז כז). קח נא מפיו תורה ושים אמריו בלבבך (איוב כב כב). חכמות שרותיה תעננה אף היא תשיב אמריה לה (שופט' ה כט). אף אין מגיד אף אין משמיע אף אין שמע אמריכם (ישע' מא כו). ולא ערך אלי מלין ובאמריכם לא אשיבנו (איוב לב יד).— ובמשמ' חלק וגורל: זה חלק אדם רשע מאלהים ונחלת אמרו [1]) מאל (איוב כ כט).

אָמַר[2]), פ"י, אמרתי וכו' גם לפני אתנח וסו"פ[3]), אמרתם וכו', עת' אמר, תאמר, תאמרו, תמרו, יאמר, ויאמר ויאמר ובהפס' -מר, צווי אמר, -מר-נא, אמרנה, — אמר, אמור, אמר, אמר, האמר, באמר, כאמר, לאמר (במקום לאמר, מפני רוב השמוש בלשון) וגם *לומר,— א) גלה דעתו, חפצו, בדבור פה, sagen; dire; say: אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן (בראש' ג א). אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך (שם יו). ויוסף אמר לאשר על ביתו (שם מד ד). וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר (שמות יח כד). ועם ו המהפ': והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם (בראש' מו לג). ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו (דבר' כט כא). — ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו (שמות כג יג). למה אמרת אחתי הוא (בראש' יב יט). וגם אמרת באזני הנה הכסף אתי (שופ' יז ב). והיא גם הוא אמרה אחי הוא (בראש' כ ה.) ואמרה (עתיד) שתה וגם גמליך אשקה (שם כד יד). השלום אביכם הזקן אשר אמרתם (שם מג כז). ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו (שם לב כא). לכו ונהרגהו ונשלכהו באחד הברות ואמרנו חיה רעה אכלתהו (שם לז כ). ראה אתה אמר אלי העל את העם הזה (שמות לג יב). זאת אמרת זה בני החי ובנך המת וזאת אמרת לא כי בנך המת ובני החי (מ"א ג כג). שמעתי אמרים גלבה דתינה (בראש' לז יז). ולבנים אמרים לנו עשו (שמו' ה יו). שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שמרון העשקות דלים הרצצות אביונים האמרות לאדניהם הביאה ונשתה (עמוס ד א). והנה אמרת הסיתוך ויכלו לך (ירמ' לח כב). על אחד ההרים אשר אמר אליך (בראש' כב ב). והיה הנער אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה (שם כד יד). ואמר לה זה חסדך (שם כ יג). ואמר אל אדני אלי לא תלך (שם כד לט). ואומר למלך (נחמ' ב ז). אעלה ואגידה לפרעה ואמרה אליו אחי ובית אבי וכו' (בראשית מו לא). אומרה לאל סלעי למה שכחתני (תהל' מב י). ולא תאמר אני העשרתי את אברם (בראש' יד כג). כה תאמר לבני ישראל (שמות ג יד). ושכר עבדיך אתן לך ככל אשר תאמר (מ"א ה כ). ותאמר אל עבדיך הורדהו אלי (בראש' מד כא). כל אשר תאמרי אלי אעשה (רות ג ה). ותאמרי לעולם אהיה גברת (ישע' מז ז). אם כה יאמר נקדים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקדים (בראש' לא ח). ויברכהו ויאמר ברוך אברם (שם יד יט). ויאמר אדני יי' במה אדע כי אירשנה (שם טו ח). ויאמר אלהים יהי אור (שם א ג). ויאמר אלהים יהי רקיע (שם שם ו).—ובספ' איוב ויאמר בהפסק מלעיל: ויען איוב ויאמר [1]) (איוב ג ב). — ויש סברים שבזמן מאוחר אמרו בדבור ההמוני ויאמר גם מדבר בעדו במקום ואמר [2]): ויאמר (המלאך) אלי מה אתה ראה ויאמר [3]) ראיתי והנה מנורת זהב (זכר' ד ב). ואריבה את החרים ואת הסגנים וכו' ויאמר[3]) לא טוב הדבר אשר אתם עשים (נחמ' ה ז-ט). ואצוה את חנני אחי וכו' ויאמר [3]) להם לא יפתחו

פינסקר (מבוא לנקוד אשורי, 154) מחליט כי מן אמר צריך לאמר אמרי כמו מן חלק חלקי, ואמרו הוא במקום אמרו ונתחדד לחירק. — [1]) יש מגיהים עריץ במקום אמרו.

[2]) בערב' אמר a). — [3]) דק' הט' סי' נט: כל אמרתי פתח בכל הקריה בין באמצע בין באתנח בין בסוף פסוק בר מן חד אמונתך ותשועתך אמרתי (תהל' מ יא). וכן במסו' שם נמסר ל'. ואין לעמד על טעם הענין.

a) أمر

---

[1]) נמסר במס"ג: וכל ויען ויוסף דאיוב וכו' אבל הם כולם מלעיל. ע"כ. ואין לעמד על הדבר אם היה זה אופן הדבור מיוחד למקום אחד, או זו פעולת הדבור המליצי. — [2]) כך בטב' סי' 430. — [3]) כך היא הכתיב ונקוד ויאמר, ונמסר ע"ז ואמר קרי,

שערי ירושלם עד חם השמש (שם ז ג). ותדר נדר וַתֹּאמַר ה' צבאות אם ראה תראה (ש"א א יא). ותען אסתר וַתֹּאמַר שאלתי ובקשתי (אסתר ה ז). וַתֹּאמֶר האשה אל הנחש מפרי עץ הגן נאכל (בראש' ג ב). וַתֹּאמֶר שרי אל אברם הנה נא עצרני ה' (שם טז ב). העזה פניה וַתֹּאמַר לו (משלי ז יג). במקום ותאמְרי[1]) מה נֹּאמַר לאדני מה נדבר ומה נצטדק (שם מד טז). ואיך נֹאמַר אליו מת הילד (ש"ב יב יח). וַנֹּאמֶר[2]) תהי נא אלה בינותינו (בראש' כו כח). וַנֹּאמֶר א"יו כנים אנחנו (שם מב לא). מי הגיד מראש ונדעה ומלפנים ונֹאמַר צדיק (ישע' מא כו). ואשר תֹּאמְרוּ אלי אתן וכו' ואתנה כאשר תֹּאמְרוּ אלי (בראש' לד יא-יב). ואם משא ה' תֹּאמֵרוּ לכן כה אמר ה' (ירמ' כג לח). כה תֹאמְרוּן לאדני לעשו (בראש' לב ה). כה תֹאמְרוּן לאיש (ש"א יא ט). כה תֹאמְרוּן אל אדניכם (מ"ב יט ו). כה תֹאמַרְן אל צדקיהו (ירמ' לז ג). ותענו אתי וַתֹּאמְרוּ טוב הדבר אשר דברת (דבר' א יד). ותקרבון אלי כלכם וַתֹּאמְרוּ נשלחה אנשים (שם כב). ותרגנו באהליכם וַתֹּאמְרוּ בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים (שם כז). כי יֹאמְרוּ לא נראה אליך ה' (שמות ד א). והיה כי יֹאמְרוּ אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם (שם יב כו). למה יֹאמְרוּ מצרים לאמר ברעה הוציאם להרג אתם (שם לב יב). ואם חי ה' יֹאמֵרוּ לכן לשקר ישבעו (ירמ' ה ב). ועזוז נוראותיך יֹאמֵרוּ וגדלותיך אספרנה (תהל' קמה ו). כבוד מלכותך יֹאמֵרוּ וגבורתך ידברו (שם יא). וַיֹּאמְרוּ איש אל רעהו (בראש' יא ג). וַיֹּאמְרוּ הבה נבנה לנו עיר (שם ד). וַיֹּאמְרוּ כן תעשה כאשר דברת (שם יח ה). וַיֹּאמְרוּ אליהם לא נוכל לעשות הדבר הזה (שם לד יד). ויביאו אל אביהם וַיֹּאמְרוּ זאת מצאנו (שם לז לב). ותען רחל ולאה וַתֹּאמַרְנָה (בראשית לא יד). וַתֹּאמַרְןָ המילדת אל פרעה (שמות א יט). וַתֹּאמַרְןָ (בנות רעואל) איש מצרי הצילנו מיד הרעים (שם ב יט). ותענינה הנשים המשחקות וַתֹּאמַרְןָ הכה שאול באלפו ודוד ברבבתו (ש"א יח ז). — והשמיטו את האלף הנחה גם מהכתב: ולעמשא תֹּמרו[1]) הלוא עצמי ובשרי אתה (ש"ב יט יד). אשר יֹמְרוּךָ[2]) למזמה (תהל' קלט כ). — ובארץ ישראל בזמן מאוחר הוקלה מאד ההמזה גם כשאין לפניה אות שמושית, והיו שאמרו מ ר במקום אומר ובמקום אמר: אמר (ר"ע) מזו לימדתי עליהם מה אם בשעה שאינן זפתות את מ ר[3]) מותרין בשעה שהן זפותות אלא זיפתן לא כש"ב (ירוש' ע"ז ב מא ב). אם אבק שאין דרכו להלך את מ ר והיה לאבק וכו' (שם פסח' ה לב ג). שמע רבי יוחנן ו מ ר יפה לימדנו רבי (שם ע"ז ד מג ד). שמע רבי לעזר ו מ ר אין רשות גדולה מזו (שם שביעי' ו לו ג למטה). הור ר' יונה ו מ ר האשה הזאת אינה מתמצת כל צורכה (שם ערלה ב סב ב, למעלה).

— וצווי: אֱמֹר אל אחיך (בראש' מה יז). לכן אֱמֹר לבני ישראל (שמו' ו ו). אֱמָר־נָא שבלת ויאמר סבלת (שופט' יב ו). עתה רוץ נא לקראתה וֶאֱמָר־לה השלום לך (מ"ב ד כו). ורקע ברגלך וֶאֱמָר־אָח אל כל תועבות רעות בית ישראל (יחזקאל ו יא). אִמְרִי־נא אחתי את (בראשית יב יג). לכי אִמְרִי לירבעם (מ"א יד ז). אִמְרוּ־נא־אל יואב קרב עד הנה (ש"ב כ טז). אִמְרוּ לבת ציון הנה ישעך בא (ישע' סב יא). — ומקור: ואם אָמֹר יאמר העבד אהבתי את אדני (שמות כא ה). כה תברכו את בני ישראל אָמוֹר[4]) להם יברכך ה' וישמרך (במדב' ו כג-כד). אם אָמֹר אמר לנער הנה החצים ממך והנה (ש"א כ כא). אֹמרים אָמוֹר למנאצי דבר ה' שלום יהיה לכם (ירמ' כג יז). הֶאָמֹר תאמר אלהים אני לפני הרגך (יחזק' כח ט). הַאֲמֹר למלך בליעל (איוב לד יח). — וסמי': יען אֱמֹר מואב ושעיר הנה ככל הגוים (יחזק' כה ח). כי טוב אֲמָר־לך עלה הנה (משלי כה ז). בֶּאֱמֹר ה' אלי הקהל לי את העם (דבר' ד י). ויחללו את שם קדשי בֶּאֱמֹר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו (יחזק' לו כ). ויהי כֶּאֱמֹר יהושע אל העם (יהוש' ו ח). — וכנ': ולא

ובמסה"ג נחמ' ה ט ואו"א נמסר ד' כתיב ויאמר וקרי ואמר והזכיר את ג' הפסוקים שהובאו פה בפנים, ועוד ש"ב א ז-ח: ויקרא אלי ואמר הנני ויאמר לו מי אתה ו י א מ ר אליו עמלקי אני. אבל רוב החדשים מחליטים כי טעות פשוטה, הואיל ובאותו הדבור של הנער כתיב קודם ואמר.

[1]) נמסר (אסת' ה): ה בפתח וזה לבדו מלעיל. והעיר רא"ב (מכל' דה"פ) אמר וז"ל: נחשב להפסק בעבור מלת לו. ע"כ. — [2]) מם סגולה ומלעיל אעפ"י שהוא בהפסק. — [1]) נמסר ג' חסרים אלף בלישנא דאמירה, והם שנים שהובאו בפנים ואחד ם מ ר בארמ'. — [2]) הסכימו שם רוב החדשים כי הכונה היתה פה יַמְרוּךָ, מן מרה. — [3]) מאמר זה הוא כ ל ו עברי, ורגלים לדבר כי המלים א ת מ ר במקום אתה אומר נאמרו בתוך ה ד ב ו ר ה ע ב ר י. בהמאמרים האחרים המובאים בפנים אעפ"י שגם הם בעברית יש מקום לפקפק שמא המלה ומר במקום ואמר היא חלק מהמאמר הארמי שקודם לכן — [4]) נמסר: ו ג' מל' וג' חס'.

יצא מפיכם דבר עד יום אמרי אליכם הריעו (שם ו י). באמרי לרשע מות תמות (יחז' ג יח). יען אמרך[1] את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה (שם לה י). הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמ' ב לה). יען אמרכם[1] את הדבר הזה (שם כג לח). הוגעתם ה' בדבריכם ואמרתם במה הוגענו באמרכם[1] כל עשה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ (מלאכי ב יז). ברצח בעצמותי חרפוני צוררי באמרם אלי כל היום איה אלהיך (תהל' מב יא). ויהי באמרם אליו (עבדי המלך למרדכי) יום ויום ולא שמע אליהם (אסתר ג ד). ועם ל בראש לאמר (במקום לאמר): כי ירא לאמר אשתי פן יהרגני (בראש' כו ז). לנטע שמים וליסד ארץ ולאמר לציון עמי אתה (ישע' נא יו). — ואחרי הפעלים דבר וכו' עי' לקמן. — ובחלוף שתי התנועות ילומר: נאמנין על השמן לומר של מעשר עני הוא ואין נאמנין עליו לומר של זיתי ניקוף הוא (פאה ח ג). יכול הוא לומר לו טול אתה חטים (דמאי ו ט). בוש אתה לומר (תוספתא כל' ב"ק א ו). וחש לומר שמא ניסך הוא (ירוש' ע"ז ב מא:). רבי תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני (חגי' יד:). — ודרך הלשון לאמר: אמרת, במשמעת הנה כבר אמרת זה, אין אני צריך לאמר, אמר לו (ר' אליעזר לשמעון הצנוע) בוש אתה לומר שכלבו של כהן גדול חביב הימך א"ל (שמעון הצנוע לר"א) רבי אמרת (תוספת' כלים ב"ק א ו). — יאמר בפתח וקמץ, ר"ל בדברים ברורים, שאין מקום לטעות בהם: ואומרה אל הנער בפתח וקמץ לך אמור אל השולח אותך כי שירתו ערבה לי כריח ניחוח (עמנו"א מחבר' יג). — ב) חשב, זמם, denken; penser; think: ואמר אך טרף טרף (יוסף) (בראש' מד כח). הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי (שמות ב יד). אמר אמרתי כי שנא שנאתה (שופט' טו ב). אמור אמרתי ביתך ובית אביך יתהלכו לפני (ש"א ב ל). מה תאמר נפשך (שם כ ד). אמר בלבו (תהל' י ו). אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהל' ז כג). — ג) העלה קרבן: ויעשו להם מסכה מכספם בתבונם עצבים מעשה חרשים כלה להם הם אמרים[1] זבחי אדם עגלים ישקון (הוש' יג ב). — ובהשאלה: אמר אני מעשי למלך (תהל' מה ב). — ד). — יאמר באיזה דבר[2]) האמין בדבר זה, החליט דבר זה: שאין דרך לבקש תכלית לכלל המציאות לא לפי דעתינו האומרים בחדוש העולם ולא לפי דעת אריסטו' בקדמות (מו"נ ג יג). אבל הכתובים אומרים בנצחותו (שם ב כז). לאומרים בקדמות העולם (חסדאי קרשקש, אור ה' ב ג). — *תאמר, במשמ' אתה תוכל לחשב: לפי שהיה אברהם אבינו אומר תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם (מד"ר בראש' לט). אמר (יעקב) כל השנים הללו הוא (עשו) יושב בארץ ישראל תאמר שהוא בא עלי מכח ישיבת א"י כל השנים הללו הוא יושב ומכבד את הוריו תאמר שהוא בא עלי מכח כיבוד אב ואם שהרי כך אמר יקרבו ימי אבל אבי תאמר שמת אותו זקן ובא עלי להרגני (שם עו). — *זאת אמרת, ר"ל מזה אנו לומדים: אמר רבי יוסי זאת אומרת היה עומד ומקריב על גבי המזבח ונודע שהוא בן גרושה וכו' שעבודתו כשרה (ירוש' תרומ' ח מה ב). אמר רבי יוסי זאת אומרת היו לפניו מאה פאה וכו' (שם שם ט מו ד). אמר רב הושעיה זאת אומרת המנהג מבטל את ההלכה (שם ב"מ ראש פרק ז). אמר ר"ש בן לקיש זאת אומרת ברכות אין מעכבות זו את זו (ברכו' יא:). אמר רבינא זאת אומרת נר חנוכה מצוה להניחה בתוך עשרה (שבת כא:). אמר רב חסדא זאת אומרת אבל אסור בתכבוסת כל שבעה

---

[1]) חשב ריב"ג אמרך אמרכם באמרכם בין הזרים, כמו יכלך, והיה ראוי אמרך, אמרכם, מפני שהוא סובר שכך צריך להטות מקור פועל, והנטיה פעלך פעלכם היא למקור פעול, אמר וז"ל: וההפרש אשר בין שער בשכבך ובין לשמרך כי הכנויים בשער ובשכבך סמוך אליהם והמה לפועלים והם בשער לשמרך כדרך פעול בהם. ועי' בהערות להמקורים ע"מ פעלך פעלכם, מאסכם, קצרכם, וכיוצא בהם. — [1]) המפרשים פרשו אמרים במשמעת דבור, ומבארים הכונה שהם אמרים כי זובחים האדם ינשקו את העגלים. אך אין כונה זו מתישבת בדרך טבעי בסגנון הכתוב, והפרוש האחד הטבעי הוא, כי אמרים הוא הפעל של זבחי, והכונה היא שהם אומרים להעצבים זבחי אדם, ר"ל מעלים להם אמורים של זבחי אדם. ונראה שהיה לפעל אמר לפנים משמעה זו של הבאת קרבן, אולי באמת מן משמעת גובה והעלאה שיהבו גם הקדמונים לשרש אמר. ועי' הערה לערך אמור, אמורים. וזבחי במקום זב-, או היה לפנים גם שם זבח, והושע אהב להשתמש במלים בצורות עתיקות ולא רגילות.

[2]) עפ"י דרך לשון ערב' קאל ב a).

---

a) قَال ب

(תענית יג:). א"ר אדא בר יצחק זאת אומרת ימי נדתה שאין רואה בהן עולין לספירת זיבתה (נדה נד.).—*אָמוּר מעתה וכו' ר"ל דון מזה: אמור מעתה היו ידיו טמאות ואחורי הכוס טהורין ימשקה טופח באחורי הכוס אוחזו בבית צביעתו (תוספתא כלי' כ"ב ג ט). אמור מעתה ארבעה בלועין בכותל ותשעים וששה נראין מבחוץ (שם אהילו' יג ט). אמור מעתה בא דייתיכוס שלו (של משה) והרשות נתנה ביד אחר (ספרי, האזינו שלד). אמור מעתה במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו נ' מכות (הגדה לפסח). — פעול, אָמוּר, אֲמוּרִים,־רָה,־רוֹת: — הֶאָמוּר [1]) בית יעקב (מיכ' ב ז), ר"ל הקרוא בית יעקב. כשהוא אומר ווגותם וכו' הרי חג אמור (מכי' מס' דפסחא ז). הרי לחם כפול אמור (שם ויהי בשלח ד ב). והיכן אמור (שם מספ' נזי' ד). חוקה האמורה בפסח (שם בוא, מסכ' דפסחא יד). שני אילם הם אחד האמור כאן ואחד האמור בחומש הפקודים (יומא ג.). מה שאמור ברגלים (סוכה נה:). אמר רבי אין הדברים הללו אמורים אלא לדברי ר"ע (יבמו' נב:). — ודבור קבוע בפרט במו"מ של הלכה בתלמוד, *במה דברים אמורים: המשרה את אשתו על ידי שליש לא יפחות לה משני קבין חטין או מארבעה קבין שעורים וכו' ונותן לה מטה ומפץ וכו' נותן לה מעה כסף לצרכיה וכו' במה דברים אמורים בעני שבישראל אבל במכובד הכל לפי כבודו (כתוב' ה ח=ט). במה דברים אמורים (שמי שלקח אשה אינו צריך ללכת למלחמה) במלחמת הרשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (סוט' ח ז). א"ר ישמעאל במה דברים אמורים בשדה בעל אבל בשדה אילן כנס את תבואתו וכו' הרי אלו ג' שנים (ב"ב ג א). במה דברים אמורים בכהן גמלך אבל בכהן שאינו נמלך אחת לזו ואחת לזו (קנים ג א). במה דברים אמורים בגדול אבל בקטן תחילת כל שהוא (כלים ה א). במה דברים אמורים כזמן שפיה לחוץ (אהל' ט ה). במה דברים אמורים בזמן שהיא כלי מחולחלת (שם שם ז). במה דברים אמורים שנתן לו דמי כולן אבל לא נתן לו דמי כולן לא קנה (קידוש' כז:). — ואָמוּר במשמעת קצוב ונדור ל: אמורה הייתי להנשא לאחי אמה (הכיא

סטינשנדר כמאמרו על מלין רב האי בשם רב האי, במשמע' חטיבה בערב').—לֵאמֹר, מלה יוסיפו על הפעלים אמר, דבר, הגיד, וכו' במשמעת כדברים האלה, כמו שבא לקמן, nämlich ; à savoir ; namely : ויברך אתם אלהים לֵאמֹר: פרו ורבו (בראש' א כב). ויצו ה' אלהים על האדם לֵאמֹר: מכל עץ הגן אכל תאכל (שם ב טז). וידבר א־הים אל נח לֵאמֹר: צא מן התבה (שם ח טו=טז). ותצחק שרה בקרבה לֵאמֹר: אחרי בלתי היתה לי עדנה (שם יח יב). ותכחש שרה לֵאמֹר: לא צחקתי (שם שם טו). ואשר נשבע לי לֵאמֹר: לזרעך אתן את הארץ (שם כד ז). וידר יעקב נדר לֵאמֹר: אם יהיה אלהים עמדי (שם כח כ). וישאלהו האיש לֵאמֹר: מה תבקש (שם לז טו). ותתפשהו בבגדו לֵאמֹר: שכבה עמי (שם לט יב). ואני שמעתי עליך לֵאמֹר: תשמע חלום לפתר אתו (שם מא טו). ויגידו לו את כל הקרת אתם לֵאמֹר: דבר האיש אדני הארץ אתנו קשות (שם מב כט-ל). העד העד בנו האיש לֵאמֹר: לא תראו פני (שם מג ג). והקל נשמע בית פרעה לֵאמֹר: באו אחי יוסף (שם מה טז). ויבאו כל מצרים אל יוסף לֵאמֹר: הבה לנו לחם (שם מז טו). על כן הם צעקים לֵאמֹר: נלכה נזבחה (שמות ה ח). והנגשים אצים לֵאמֹר: כלו מעשיכם (שם שם יג). ויכו שטרי בני ישראל אשר שמו עליהם נגשי פרעה לֵאמֹר: מדוע לא כליתם חקכם (שם שם יד). ויראו שטרי בני ישראל אתם ברע לֵאמֹר: לא תגרעו מלבניכם (שם שם יט). אלהי העברים שלחני אליך לֵאמֹר: שלח את עמי (שם ז טז). וישם ה' מועד לֵאמֹר: מחר יעשה ה' (שם ט ה). והשתחוו לי לֵאמֹר: צא אתה (שם יא ח). וילנו העם על משה לֵאמֹר: מה נשתה (שם טו כד). ועל נסתם את ה' לֵאמֹר: היש ה' בקרבנו (שם יז ז). והגבלת את העם סביב לֵאמֹר: השמרו לכם עלות בהר ונגע בקצהו (שם יט יב). ויעבירו קול במחנה לֵאמֹר: איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה (שם לו ו). כי יבכו עלי לֵאמֹר: תנה לנו בשר (במדבר יא יג). ויעלו אל ראש ההר לֵאמֹר: הננו ועלינו (שם יד מ). וישלח ישראל מלאכים אל סיחן מלך האמרי לֵאמֹר: אעברה בארצך (שם כא כא=כב). אחינו המסו את לבבנו לֵאמֹר: עם גדול ורם (דברים א כח). ובשלח ה' אתכם מקדש ברנע לֵאמֹר: עלו ורשו (שם ט כג). כי יסיתך אחיך וכו' לֵאמֹר: נלכה ונעבדה (שם יג ז). כי תשמע באחת עריך וכו' לֵאמֹר: יצאו אנשים (שם שם יג=

[1]) בקצת ספרים כ י האמר.

יד). פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר: קרבה שנת השבע (שם טו ט). והנה הוא שם עלילת דברים לאמר: לא מצאתי לבתך בתולים (שם כב יז). והתברך בלבבו לאמר: שלום יהיה לי (שם כט יח). וישלח יהושע וכו׳ מרגלים חרש לאמר: לכו ראו (יהוש׳ ב א). והודעתם את בניכם לאמר: ביבשה עבר ישראל (שם ד כב). למה רמיתם אתנו לאמר: רחוקים אנחנו (שם ט כב). אגלה אזנך לאמר: קנה נגד הישבים (רות ד ד). דאג לכם לאמר: מה אעשה לבני (ש״א י ב). ויאל שאול את העם לאמר: ארור האיש (שם יד כד). ויאמן אכיש בדוד לאמר: הבאש הבאיש בעמו (שם כז יב) ואדניה בן חגית מתנשא לאמר: אני אמלך (מ״א א ה). ונתן ביום ההוא מופת לאמר: זה המופת (שם יג ג). ותכתב בספרים לאמר: קראו צום (שם כא ט). כאשר כרתי לדויד אביך לאמר: לא יכרת לך איש (דה״ב ז יח). ישא ביום ההוא לאמר: לא אהיה חבש ובביתי אין לחם (ישע׳ גז). המבקשים את נפשך לאמר: לא תנבא (ירמ׳ יא כא).—ובמש׳ בכונת זאת, מפני כך: ויקרא את נח לאמר: אלהים ינחמנו (בראשית ה כט). נגשו אלי השרים לאמר: לא נבדלו העם (עזרא ט א). כלם מיראים אותנו לאמר: ירפו ידיהם (נחמ׳ ו ט).— ומפני רוב השמוש במ״ה זו נהייתה כמו מלה זעירה ולכן במקומות שהיא רהוטה מאד להמלה שלפניה, לפי הטעם והענין, ידברו ברגשת הלמד שבראשיתה, ולכן כל לאמר אחרי משה שבתורה למד דגושה [1]: וידבר יי׳ אל משה לּאמר

בא דבר אל פרעה (שמות ו י, וכמו״כ יג א, יד א ועוד). — לומר: לומר שאין שוטה נפגע (ירוש׳ תענ׳ ג כו ד). — ובמו״מ של הלכה: לומר לך הרי שלקחו רבו ע״ש עם חשבה וכו׳ (מכילת׳ מסכת׳ דפסחא טו). לומר אם הרגו ביום חייב (שם נזיקין יג). — תלמוד לומר עי׳ תלמוד. — ועם כ כלומר עי׳ כלומר. — יאם אמר אומר [1]), יאם יאמר אומר, במשמע׳ אם

[1]) אמר רד״ק (מכלול שער אוי) וז״ל: לפיכך (מפני הסמיכות של המלה הזעירה אל שלאחריה) למד אל משה לּאמר דגושה ולמד אל משה ואל אהרן לאמר איננה דגושה. ע״כ. והעיר ר״מ לונזאנו בס׳ אור תורה (שמות ו י) וז״ל: אמר מנחם למד משה לאמר דגושה בכל התורה חוץ מן א׳ בפסוק ויאמר בני גד ובני ראובן (במדב׳ לב כה), מפני כי מלת משה שם בטרחא וכפי הנראה היה ראוי להיות רפה כיון שהיא סמוכה לאהו״י ואין כאן לא דחיק ולא אתי מרחיק. ובספרי המדקדקים לא מצאתי שידובר בה זולתי במכלול דף כז. חשב רד״ק לתת לזה טעם ולא אמר כלום כי רצה לדמותו למלה זעירא סמוכה והיה צריך להראות לנו דוגמתו במלה בלתי זעירא ובלתי סמוכה כי משה אינה מלה זעירא ולא סמוכה ועוד אפי׳ נודה שהודגש למד לּאמר לסבת הנח נסתר שקדמה בסוף משה עדין יקשה עליו קושיה חזקה שאם כן בפסוק ויאמר משה משה (שמות ג ד) היה ראוי להדגיש מם משה השני וכן בפס׳ לץ היין הומה שכר (משלי כ א), היה ראוי להדגיש השין. וכן היה ראוי להדגיש הלמד כן אעשה לכם (במדב׳ יד כח). ואולם מה שנ״ל בזה הוא: ידענו כי היה ראוי להניע אלף לאמר בשוא סגול כמו והיה לאכל (דברי׳ לא יז), באמור אלי כל היום (תהלי׳ מב ד), אלא שלרוב ההשתמשות שנשתמשו במלה זו הניחו האלף להקלו אך צריך לפחות להורות עליו בנשימה ולכן חלמד בצרי המורה נחות. והנה אם נקרא הלמד רפה אחר שקדם לו נחות בסוף משה טבע הלשון יביא להקרותה כמו בשוא למד ולא יהיה זכר לאלף הנחה בנשימה כמו על צוארי בנימין (בראש׳ מה יד). לכן הדגישו הלמד כי ע״י שהאדם מכה בה בכח קריאתה הדגושה נמצא קורא הלמד בצרי ונמצאת האלף נדגשת בנשימה: והסכים לזה ו״ה בחומ׳ עין הקורא שם. אך טענותיו של רמ״ל אינן מכרחות, ודבר טבעי הוא שנהג הלשון מנהג זה במלת לאמר מפני שמרוב השמוש בו נהיתה כמו מלה זעירה, מה שאין כן במלים אחרות. ובנקוד הבבלי למד לאמר דגושה בכל מקום אחרי מלה בטעם משרת, כמו אלי לּאמר (ירמ׳ א ד), יצאו ששה מקומות. ובטעם מפסיק למד רפה כמו ירושלם לאמר (שם ב ב). ולכן דחה ש״פ (מבוא לנק׳ אשו׳) את דעתו של רד״ק שהדבר תלוי בנח נסתר שלפני לאמר, וכמו״כ את דעתו של רמ״ל באו״ת שרגש הלמד משמש להגן על האלף שלאחריה שתהיה נשמעת קצת, אמר וז״ל: בכל מקום שהתיבה שלפניה במשרת והקריאה רהוטה בחבור המלות היו מבטאין מלת לאמר בנחות האלף לרהיטת המבטא, אשר על כן שמו המנקדים (לפני המצאת הנקוד עוד) נקודת בהלמד, בכדי להעיר על קריאה זו של האלף, אבל כשהתיבה שלפניה נפסקה בטעם היו באמת מניעין האלף בצירה חטוף למתינות המבטא. ולפיכך לא הדגישו הלמד לסימן, אלא שברבות הימים נשתקע הדבר ונחות האלף גברה להאחז בכל מקום בקריאה אף אחר טעם מפסיק לרוב השתמשותה כך, עד שבסוף הימים דגשו הנקדנים את הלמד גם אחרי מפסיק כמו שהודענו לעיל מנקוד המלה ביחזקאל. ע״כ. עכ״פ נראה, כי בזמן הנקוד הטברני לא נשאר המנהג להדגיש את למד לאמר אלא במקום שהיא רהוטה מאד להמלה שלפניה, כמו בהדבור הרהוט מאד משה לּאמר.

[1]) לפי לשון הערב׳ אִן קאל קאיל a).

a) ان قَال قَائِل

יאמר אדם: ואם א מ ר א ו מ ר איך יאמר וכו׳ (תשו׳ דונ׳ סי׳ קיט). ואם י א מ ר א ו מ ר שזה הבטול לא יחויב (רלב״ג מלח׳ ה׳ ב).

— נפע׳, נאמר, עתיד יאמר וכו׳, אמרו אותו: אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה (ברא׳ כב יד). עיר ההרס יאמר לאחת (ישע׳ יט יח). לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה (שם סב ד). ביום ההוא יאמר לירושלם אל תיראי ציון אל ירפו ידיך (צפנ׳ ג יו). והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו (ישעי׳ ד ג). — ובהפסק: על כן יאמר כנמרד גבור ציד לפני ה׳ (ברא׳ י ט). ועם ו ההפוך: ויאמר למלך יריחו לאמר (יהוש׳ ב ב). ועבר: ומראה הערב והבקר אשר נאמר אמת הוא (דני׳ ח כו).—ודבור קבוע בתלמ׳ שנ׳ כך וכך, ר״ל שכך וכך נאמר בתורה: על ג׳ דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום ש נ א מ ר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (אבו׳ א יח). עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל כשרים למלכות משנבחר דוד יצאו כל ישראל ש נ א מ ר הלא לכם לדעת כי יי׳ אלהי ישראל נתן הממלכה לדוד (מכי׳ מס׳ דפסח׳ פתי׳).— ומקור: תישר לבבנו ביראתך להחטיב ולהאמר (מוס׳ יוה״כ, אנוש איך יצדק).—נאמרוה: אינך צריך מהידיעה ב נ א מ ר ו ת ליתר מהידיעה בסוגים (ב״ע פלקירא, מקור חיים לרשב״ג).

— הפע׳, האמיר, האמרה,— האמיר את פלוני, הכריז ופרסם אותו בגלוי באיזו משרה, Jem.proklamieren proclamer qqn ; proclame: את ה׳ האמרת[1] היום להיות לך לאלהים וללכת בדרכיו ולשמר חקיו ומצותיו ומשפטיו ולשמע בקולו וה׳ האמירך היום להיות לו לעם סגלה וכו׳ ולתתך עליון על כל הגוים (דבר׳ כו יז-יט). — ואמר הפיטן: א א מ י ר אותך סלה בהוד והדר ותהלה (ר״א קליר, אאמיר, א׳ סכות). א א מ י ר מסתתר במעון חביון (ר״י טוב עלם, שבה״ג). והירים האמירו את שם הגדול (ר״י ברצלוני אזהרות). כבודי ה׳ לא אמירנו האמרנוהו והאמירנו (שיר היחו׳ ד).—ובדברי חול: ויהי בחור אוכל ימים מתמיד הולך תמים וראש הישיבה עשה לו חטיבה והאמירו לבחיר התלמידים (יל״ג, ג ו, נהלא ופסטיה).—ובמשמ׳ פאר, שבח: התנבלה (תבל) איך אאמירה, התבאשה איך לא אמירה (ר״י הלוי, יונה תקון). זכרך מאד מפארים חסנך בפימו מאמירים (אי״ל הפתר שבור״ת, אתה המאזין). לילה אברכהו יומם אשחרהו באמת ארוממנהו כן א א מ י ר אותו (יהב״י הנקדן, הקד׳ עין הקורא). או כי א א מ י ר אמרהי אם מרה תהיה באחרונה (כתי״ע ז).—ב) יהרים: הן במשפט ישפיל ו י א מ י ר (מבס ריאטי, מקדש מעט, מאמ׳ ב). חזק לבה כמו שמיר ועל אויבה אותה ת א מ י ר (ישראל נאגארה, מ״ל פרידלודר, יה לי קרא). — ג) יתן כח ושלטון: הוגעת יוצרך בחוזק מצח ה א מ ר ת יצרך להרע נצח (רב עמרם גאון, סליח׳ ב). — ד) יחס לפלוני דבר מהדברים, אזהרה שלא ל ה א מ י ר האלהות לזולתו (ר״י אברבנאל, ראש אמנה, ד). — ה) יתאר אותו בתארים, איך באיכות מה, ומי הביא את הפלסופים להעיד השקר הזה בבורא הכל יען כי ה א מ י ר ו הש״י מצד מחשבתם לבד ודמו הבורא לנביאיו (ר״י יעבץ, מאמ׳ האחדות ב). ובבנה מעלות ה א מ י ר ו (יש״ר מקנדיא, מצרף לחכמה בתחלתו). — יה א מ י ר דבר לפלוני בכך, נתנהו לו בתנאי זה: ועוד אתה פשעת בו ש ה א מ ר ת ו (את הדבש) לעכו״ם ב ב ד ו ק וכו׳ שאלו לא ה א מ ר ת ו בבדוק אין עליו בדיניהם כלום (פסק החסיד מנחם דוד טיקטין, נדפ׳ ברא״ש כרך ב׳ אלפסי הול׳ וינה, שמיד). — ו) יהקדיש, יעד לקרבן, לדבר קדוש, weihen ; consacrer consecrate: כך בחר ה׳ ה א מ י ר ך להעלותך לעולה (של׳ אוליוירו, אגר׳ אול׳ אהב׳). — ז) היוקר יאמיר: בעקבות משיחא חוצפא יסגא ויוקר י א מ י ר[1]) הגפן

[1]) ת״א ית יי׳ חטבת וכו׳ ויי׳ חטבך. וכן התלמוד: עשהוני ח ט י ב ה (תוספתא סוט׳ ז ו, גמ׳ ברכ׳ .). ועי׳ ערך חטב. רסע״ג פתרו מלשון אמיר a) בערב׳ במש׳ נסיך ושליט, והשיג עליו דונש (תשו׳ דונש סי׳ כ) ואמר: ואין לפחה באלו הפסוקים כלום וכו׳ ונפרש את ה׳ האמרת וה׳ האמירך מלשון אמירה ע״ב. אבל, אעפ״י שהזהיר דונש מאד מפרוש זה ואמר: השמר בני מן הים העמוק וגליו פן תטבע בשאון גליו, אעפי״כ נכון פתרונו של רסע״ג עפ״י שמוש הלשון הערב׳ אמר b), קצת במשמעה זו. מנחם לא פרש כלום. ריב״ג: וענינו אצלי הרוממות ו ה ע ל א ה ולכן קראו לסעיף העליון אמיר ולפי זה ענין האמירך רוממך והעלך ויתכן עוד שיאמר פ ר ס ם אותך ושמך לאות מאשר אמרו הקדמונים על האות אמרא וכן פירש בו רב שרירא ז״ל בפרושו למלות. ע״כ. רשי פרש הפריש והבדיל. ראב״ע פרש כמו ריב״ג, ובשם ר״י הלוי כמו דונש. ולפי הפרושים המתחלפים האלה השתמשו בהפעיל זה בספרות.

a) أمير b) أمر

[1]) כך הגרסה פה, אך בסנה׳ צז. הגרסה העוות

תתן פריה והיין ביוקר (סוט' מט :).— ופשט בספרותנו השמוש והיקר יאמיר במשמעת עליית השער של צרכי א"נ.

— *אִמֵּר, אִמְּרוּ[1]), עשו (למשל פועלים) קנוניה וקשר ביניהם לחדל ממלאכה מפני טענה מן הטענות שיש להם על בעה"ב, streiken ; se metre en grève, to strike. ופשט השמוש הזה בדבור ובעתונים.

— הִתפ׳, הִתְאַמֵּר הִתְאַמְּרוּ, — א) קשרו קשר יחד, sich verschwören; conspirer; conspire: עד מתי רשעים ה׳ עד מתי רשעים יעלזו יביעו ידברו עתק יִתְאַמְּרוּ כל פעלי און (תהל׳ צד ג=ד). ואמר המשורר: מי יעמד לפני עדת מתקוממים יתיעצו עלי ויתאמרו (רסב"ג, סמ"ד, יח).— ב) נתוכח, נתקוטט, disputieren; se disputer ; dispute: מלמד שנתאמרו (הבל וקין) זה בזה דין אמר חלוש ודין אמר פרוח (מה"ג, הגל׳ מכטר, ויאמר קין).— ג) יהתפאר כדבר: זה אלי ואנוהו זעקו ושוררו חבל נחלתנו הוא ובו נִתְאַמְּרוּ(סלית׳ מוסף יוה"כ, אלהים אל דמי). ואלו העושים עתה דבריהם בצנעה יתנשאו לעשות דבריהם בגלוי פנים בפרהסיא ויתאמרו לאמר ידנו רמה (מנח׳ קנא׳, אגא מארי, נא). — ואמר המליץ: סגלת חכמים וכבוד עשרם תבונה וכסילים בסכלות יתאמרו (אסף כא א). — ויהם לעצמו מעלה מן המעלו׳:ועניה בני נביאים יתאמרו (מפו אה"צ ע). באהבתם וחסדם כל היום יִתְאַמְּרוּ ודמי עמי מידם כמים נגרו (לטרים, נשיא ישראל). באמת יתאמרו יעלו עדי צדק וכנף שקוצים תחת האדרת (יל"ג דו"מ ה). כל ההמצאות אשר בני דורנו החכמים בעיניהם מתאמרים כי הם המציאום (הות, ספור קפילת הדרך). וקדוש אני יתאמר בגאוה (יוסף הלוי). — וכמו נאמר: לך בגרון חסידים רון יִתְאַמֵּר כי שוע לא נכר בך נאמר (שחרית יוה"כ, לך אדר).

·אִמָּר[1]), ש"ז, מ"ר אִמָּרִים, — כֶּבֶש: סם המות אמריך וקוץ ודרדר אמירך רוש פתנים בשר אִמָּרֶיךָ ועפרות תבל גובה אמיריך (עזרא הבבלי, תוכח׳ מוסר קב.).

א **אִמְרָה**, אֶמְרָה ש"נ, כנ׳ אִמְרָתִי, אֶמְרָתוֹ, מ"ר אֲמָרוֹת, סמי׳ אִמְרוֹת אֹמֶ-, —א) דבור, חבור מלים יחד: Rede; discours; speech: עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אִמְרָתִי כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי (בראש׳ ד כג). יערף כמטר לקחי תזל כטל אִמְרָתִי (דבר׳ לב ב). האזינו ושמעו קולי הקשיבו ושמעו אִמְרָתִי הכל היום יחרש החרש לזרע יפתח וישדד אדמתו (ישע׳ כח כג=כד). אני קראתיך כי תענני אל הט אזנך לי שמע אִמְרָתִי (תהל׳ יז ו). כי שמרו אִמְרָתֶךָ ובריתך ינצרו (דבר׳ לג ט). ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אִמְרָתֵךְ (ישע׳ כט ד). השלח אִמְרָתוֹ ארץ עד מהרה ירוץ דברו (תהל׳ קמז יה). עשה ה׳ אשר זמם בצע אֶמְרָתוֹ[2]) אשר צוה מימי קדם (איכה ב יז). אִמְרוֹת[3]) ה׳ אֲמָרוֹת טהרות (תהל׳ יב ז).—ב)*דבר פאר: עוזר וסומך אתה לכל באי העולם אבל לי יותר עשאני אימרה ועשיתיו אימרה (מכי׳ מס׳ דבירתא

תרבה והיוקר יעות. ופרש רש"י: שלא יכבדו זה את זה, ל"א היוקר יעוות מכובד שבהן יהיה עוותן ורטאי. ע"כ. אך תויו"ט פה סוטה פרש: יאמיר מלשון גבהות ויהיה עניינו היוקר יגדל עד למעלה כאדם האומר יש יקרות שאין למעלה הימנו.

[1]) בארמ׳: דאייקר עבידתא ואימרו פועלים ואזל בעה"ב ופייסינהו מהו דתימא מצי אמרי ליה כי מפייסינן אדעתא דטפת לכו אאגרא קמ"ל דאמר להו אדעתא דטרחנא לך באכילה ושתיה וכו׳ דזל עבידתא ואימר בעה"ב ואזול פועלים ופייסוה מהו דתימא מצי אמר להו אדעתא דבצריתו לי מאגריי קמ"ל דאמרי ליה אדעתא דעבידנא לך עבידתא שפירתא(ב"מ עו.—שנתיקרה העבודה וְאִמְּרוּ פועלים (חדלו מלעבוד) והלך בעה"ב ויפֵּים אותם. מהו שתאמר יכולים הם לאמר אם נתפיסנו על הדעת שתוסיף על שכרנו, הרי הוא (בעל ההלכה) משמיענו שהוא (בעה"ב) אומר להם פִּיסתיכם על הדעת (במחשבה) לטרח לכם באכילה ושתיה וכו׳ שהוזלה העבודה וְאִמֵּר בעה"ב והלכו הפועלים ויפיסוהו, מהו שתאמר הוא יכול לאמר להם (נתפַּיסתי) על הדעת שתפחיתו לי משכרכם הרי הוא (בעל ההלכה) משמיענו שיכולים הם לאמר לו (פִּיסְנוּךָ) במחשבה לעשות לך עבודה יתר יפה).

[1]) אשור׳ אִמֵּר, ולפי דע׳ חל"א מן אִמַּר היה לבן, נקי. וכמו"כ בכנע׳. בארמ׳ וסור׳ אִמַּר, אימר, אימרא. בערב׳ אִמַּר a), הקטן מהכבשים. וכבר העיר גידי(Guidi, della sede) כי מלה זו שאולה בער׳ מארמ׳.וכן ס׳ פרנקל.

[2]) כך בכל הנוסח׳. וכן העיר רד"ק בפרושו, וכמו אִשְׁכֶם, אִשְׁתּוֹ.—[3]) מ"ש: במקצת ספרי הדפוס השם בשוא לבד אך בכמה ספרים כ"י ודפוסים ישנים בחטף פתח. ע"כ. וכן מיכאלים בשם שמנה כ"י. והזכירו אולסה׳ ושטדה חטף פתח זה, אך לא מצאו טעם מספיק. ואולי כדי לזוגו קצת עם אֲמָרוֹת שלאחריו.

(a أمّر

ג). — ג) יבלשון הפלסופים היהודים האלכסנדרוניים ותלמידיהם, הכח והרצון האלהי היוצר וכורא והחכמה האלהית, Logos : ידיעת האמרה הפועלת כלומר הרצון (מקור חיים להרכב"ג ה). הפרק בין התנועה והאמרה כי האמרה כח משולת בעצמים הרוחניים (שם). האדם אשר דבר באמרה תתרשם צורתה (שם). תדמה הבריאה לאמרה (שם). ובכן תהיינה א־ה שתי האמרות המקבילות מבדילות האמת מן השקר (תגמ' הנפ' ה :).

ב.* **אמרה**[1]),(אימרא),ש"נ, סמי' אמרת, מ"ר אמריות[2]) -ריות[3]), הפוי על תפר הבגד או על פיו, Saum; ourlet ; seam, hem : חלוק שנראה בו נגע מציל את האמריות[4]) שבו אפילו הן ארגמן (נגע' יא י). לא יעשה הימנו (מבגד שאבד בו כלאים) אימרא המפורסמת (תוספתא כלא' ה יט). האורג שני חוטין על גבי הגם[5]) ועל גבי האימרא (שם שבת יג א). האמריות של שוראין ושל זהב (ספרא תזרי' נגע' טו). פיתן שצבעה בחרם לא יעשה ממנה אימרה (ירוש' כלא' ט לב.). פירסמו עצמן כאימרא בחלוק (שם קידוש' סה ב). יבוא עלי אם ראו קורות ביתי שערות ראשי ואימרת חלוקי (שם יומא א

1) ת"י (שמו' כו ד) : אימרא דיריעתא. אימרא דלבושיי (ת"י תהל' קלג ב). לפי דעת רב שרירא גאון וריב"ג (השרש' ערך אמר) עיקר פרושו הוא סימן, וכן בערב' אמארא a) סימן ואות. ויש קצת ראיה לזה, כי גם בערבית ישתמשו למושג שפת הבגד בהשם עלאמה, שפרושו סימן ואות, עי' הערה לקמן. וקוה' סובר שנגזר מרומית orula (הקטנ' להשם ora). ולא הביאה ש' קרויס בין המלים השאולות מרומית.—2) נקוד המשנ' עם גפה"ע של הרמבם.—3) נקוד המשנ' המנק' הנדפסות.—4) כך הכתיב והנקוד במשנ' עם גפה"ע של הרמבם הוצ' דרנב'. ופרש רה"ג (והביאו הערוך בלשונו ממש): אלו בני אדם חשובים כשתופרין את הבגד מחפין את התפר בבגד נאה בארגמן. ע"כ. והרמב"ם כתב : ואמריות אלצנאיף ואלעלאמת. ע"כ. ותרגם המתרגם המצנפות. אך זה אינו תרגום אלא העתקה במלה ערבית דומה לה, ובאמת צנאיף בערב' הוא מ"ר מן צנף b) שפרושו הוא שפת הבגד, וכמו אלעלאמאת c), אעפ"י שהמלונים הערבים לא הזכירו משמעה זו (מלון ערכ' גרמ' להרמב"ם של דר' פרידלנ'). ויפה תרגם פה דרנב' את דברי הרמב"ם הכנפות והשפתות. — 5) כך גרס' תוספתא צוקמ', ושאר הנוסח' וכן בגמ' בבלי, וגרס' רש"י. ורה"ג גרס גם וכן הערוך ערך גם.

a) أَمَارَة b) صِنف c) عَلَامَات

לא ד). איזהו הדיוט ואיזהו אומן אמר ר' יוסי בן חנינא כל שהוא מזויג את האומריות זהו אומן וכל שאינו מזויג את האומריות זהו הדיוט (שם מו"ק א עד ד). (מהו חיט הדיוט שאמרה המשנה שהוא תופר כדרכו אמרו בית ר' ינאי) כל שאינו יכול להוציא מלא מחט בבת אחת ר' יוסי בר חנינא אמר כל שאינו יכול לכוין אימרא בחפת חלוקו (מו"ק י.). במה שימש משה כל ז' ימי המלואים וכו' בחלוק לבן שאין לו אימרא (תעני' יא :). זה נתן מדת ארכה ורחבה (של הבגד שמצא אחד) וזה נתן מדת האמריות שבה יתן למי שנתן מדת ארכה ורחבה (רמב"ם גזלה ואבדה יג ז). חלוק שנראה בו נגע מציל את האמריות שבו אפילו היתה האימרה צמר או פשתים מצילה ואינה נשרפת (הוא, טומאת צרעת יג י). בחלוק בלי שפה ואמרה (ר"י אזובי, ביר קער' כסף).

** **אמריאל**, מלאך השולט בחדש סיון (כתרם גדול בספר ברכ' אברהם לכבוד דר' ברלינר).

אמרכל[1]), ש"ז, מ"ר אמרכלים, — פקיד, ממונה, אחד משבעה הפקידים שהיו ממונים על המקדש, Beamter im Tempel ; fonctiounaire du temple ; officer of the temple : אין פוחתין משלשה גזברין ומז' אמרכלין (שקל' ה ב). משוח מלחמה קודם לסגן סגן קודם לאמרכל (הור' יג י). הגיזבר הותם ונותן לאמרכל (ירוש' שקל' מט.). והוא (אלעזר) היה אמרכל הלוים (מד"ר במדב' ג). ראש בית אב קודם לאמרכל אמרכל קודם לגזבר (שם ו).

אמש[2]), — מלת הזמן, הלילה שלפני יום הנכחי,

1) ארמית, אמרכל, ־כלא : אמרכלא דממני על רברבי ליואי (ת"א במד' ג לב). אמרכל מהימן (ישע' כד כג). משקל צפרדע. בעלי התלמוד דרשו מלה זו כמדרש מלים המוני ואמרו שהיא מרכבה מן מר ומן כל או מן אמר ומן כל : אמר ר' יהודא למה נקרא שמו אמרכל שהוא מר על הכל (תוספתא שקל' ב יה). וכן במד"ר ויקרא ה. ובגמ' בבלי (הור' יג.) מאי אמרכל אמר רב חסדא אמר כולא. ואעפ"י שיש סברים כי מוצאה מלשון יונית ולפי דעת קוה' מפרסית, מ"מ אין ספק בדבר כי היהודים בהוציאם מלה זו מפיהם שמעו בו באמת הרכבת שתי המלים עבריות אמר כל.

2) באשור' אמשת, בלילה הקודם. הער' אמש a)

a) أَمس

gestern Abend; hier la nuit; yesternight: ויהי ממחרת ותאמר הבכירה (מבנות לוט) אל הצעירה הן שכבתי אֶמֶשׁ את אבי (בראש' יט לד). יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם אֶמֶשׁ אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע (שם לא כט). את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש (שם מב). אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי אֶמֶשׁ (מ"ב ט כו). שאני אומר חטים של אמש היו משל אחד ושל היום היו משל אחר (דמאי ה ג). אומר החליצנו וכו' אם היום אם למחר ולמחר הוא אומר אם היום אם אמש (עירוב' ג ט). בית שמאי אומרים אין מוליכין חלה ומתנות לכהן ביו"ט בין שהורמו מאמש בין שהורמו מהיום (ביצ' א ו). שלמים של אמש ושלמים של היום של אמש קודמין (זבח' י ו). אמש הכריע אחי אבא הלכה כר"ג (עירובין מג.). אמר לו (המלאך ליהושע) אמש ביטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה (שם סג:). שהורמו מהיום ושנשחטו מהיום ושהורמו מאמש ושנשחטו מאמש (ביצה יב:). א"ל ר"ט (לר"י) היום פניך צהובין אמר ליה אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום בלא מלח (נדר' מט:). אין מערבין שכרים של אמש בשל יום ולא של יום בשל אמש (כ"מ ס.). א"ר זירא אמש נראה לי רבי יוסי ברבי חנינא וכו' (שם פה:). אמש הרגו שכיח ברוב עדיות עכשיו הרגו לא שכיח ברוב עדיות (סנהד' מ:). אמר לו ריקה אי אתה יודע שמאמש היינו זהירין בך (מס' ד"א ה). אמר ר' יוחנן אמש הייתי יושב ושונה מעשה שגזרו תענית בחנכה בלוד (ירוש' מגי' א ע ד). אמר לו (הקב"ה למשה) אמש היית אומר ומאז באתי אל פרעה ועכשיו אתה עומד ומרבה בתפלה מה תצעק אלי אמש היית אומר המבלי אין קברים ועכשיו אתה מרבה בתפלה (מד"ר שמות כא.). אמר לו הקב"ה (לאברהם) אתה עשית עמי מאמש עד חצי הלילה וכו' (תנחומא בובר לך לך יא). — ובמשמעת בלילה שלפני מחר: מעשה בשמעון התימני שלא בא אמש לבית המדרש בשחרית בצאו יהודה בן בבא אמר לו מפני מה לא באת אמש לבית המדרש (ביצה כא.). — ובמשמעת יום תמול: יום ואמש ושלפניו (מכילתא, מסכ' דנזיקין פרשה יוד). — ובכלל תמול: לא תונו אותו שלא תאמר לו אמש היית עובד עכו"ם והיום נכנסת תחת כנפי השכינה (ספר' קדוש' ח). — ובמש' לילה, Nacht; nuit; night: ונפשך עולה אצלי בכל אמש ואמש (תנחומא בובר משפטי' ט). — וכנוי: דרשתיך בשמשי ואמשי (רשב"ג' רשות מוסף יוה"כ לספרדים, ארוממך). מהר חמישי בפורו להמשי והגיה אֶמְשִׁי [1] בהעריב שמשי (קרובו' לפורים, אספר' אל תוק). צם (אליהו) ארבעים עם אמשיהם (Monats. 1894, 87). — ג) חשך ואפלה עמקה, Finsterniss; obscurité; darkness: הערקים ציה אֶמֶשׁ [2] שואה ומשאה (איוב ל ג). הם (המצריים) האפילו ברכה כשמש לכן בשברם יום נהפך לאמש (ר"א קליר, כעבר מכות, כ פסח). הפחדת ארמי באמש לילה (אז רוב נסים, הגדה ליל א פסח). כעטלף מתהלך בשואה ואֶמֶשׁ מכה העורון בל חוה שמש (בן זאב, שיר למעלות, הקד' תל"ע). יום כביר מליל אמש (אדם כה"ק, עת נאת אביב). פח במחלת צור פה חשך ואֶמֶשׁ (שם, קול נאקת). ובקרב לבו (של המלך שלמה) שואה ואמש (מיכ"ל קהלת). אך לבי דובר ברעדה לו גולה אל אֵל בי יתפלל ברמי האֶמֶשׁ (מיכ"ל, התפלה). עת יצא שחר זרח השמש נסה האולת ברת האֶמֶשׁ אור נגה על כל נגע גם בנו (יל"ג דקך בת עמי). חשרת עבי אֶמֶשׁ נטשה שמים ותקום השמש ותור קרנים (הוה, תג לה').

אָמַשׁ, פ"ע, — נהיה אמש, חשך, שקע האור: זכור רד אל חנף להחניף ממלכת שמשי אשר שמשו מאַמֶּשֶׁת והולכת (ר"א קליר, יוצר זכור, זכור איום). בטרם שמש בחדרו וחפתו יֶאֱמַשׁ לעסך סליחה כפרו תנה אל וחטאתו המש (נעילה, מחזור רומני). — הפ', *האמיש, אחר הרבה באמש, בלילה: יען אשכים ואאמיש מושלך כמו תלמיש ממקומו לא ימיש (רב עמרם גאון, ערב ליל יוה"כ, בער עלי). מצחו חזק כחלמיש ומגאותו לא ימיש בחטאתיו ישכים ויאמיש (עזרא הבבלי, תוכח' מוס' ה).

תמול אחרי הצהרים, בלילה שלפני היום. לפי דעת החכמים מן משה, קרובת חשכת הלילה, ועקר משקל אַמְשָׁה, אֶמֶשׁ, אָמֶשׁ. והבדילו הערבי' קצת בין אמש כשרוצי' לאמר לילה או יום שלפני היום, ובין אמש כשרוצים לאמר יום מהימים שעברו.

[1] בסדור עבודת ישרא' נקוד אֶמְשִׁי, אלף חרוקה. אך זו טעות, כי הנקוד העקרי של אמש הוא אמש באלף פתוחה, ובנטיות אמשי. — [2] רוב המפרשים פרשו מלה זו במשמ' חשך ואפלה, ועל סמך זה השתמשו בו ככה הסופרים, ואולם יש מגיהים ארץ, אם, וכדומה.

— *נאמש, *יאמש, נעשה חשך, שקע: והשמש כי יאמש על פיו יסע ויחנה (יחו לבון, שבת יוה"כ וסוכות). יאמש שמש ויכשל כסיל עמו (אדם, שש"ק, קול נאקת).

***אמשי**[1], ת"ז, לנק' אמשית, מ"ר אמשיים, אמשיות, —של אמש: ויהיה המאכל האמשי (שאכל אמש) כבר נתעכל באצטומכא ובכבד ובעורקים (קאנון א ג ב ג). בכל בוקר אחר ניקוי הגוף מהמותרות יהיו המאכלים האמשיים כבר נתעכלו תרהין בניקיון כפיך (כתר להי, לר' יצחק בן טודרוס הרופא).

אמת[2], ש"נ, כנ' אמתי, אמתך, אמתו,—איכות הדבר כמו שהוא במציאות, ההפך מן שקר, Wahrheit; vérité; truth: שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם ואתם האסרו ויבחנו דבריכם האמת אתכם (בראש' מב יו). עד כמה פעמים אני משביעך אשר לא תדבר אלי רק אמת בשם ה' (מ"א כב יו). והסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמד כי כשלה ברחוב אמת ונכחה לא תוכל לבוא (ישע' נט יד). ואיש ברעהו יהתלו ואמת לא ידברו למדו לשונם דבר שקר (ירמ' ט ד). אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו (זכר' ח יו). כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע (משלי ח ז). — וכמו תאר לשם אחר: ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בקרבך (דבר' יג יה). ואם אמת היה הדבר הזה לא נמצאו בתולים לנער (שם כב כ). אתה הוא האלהים ודבריך יהיו אמת (ש"ב ז כח). ותאמר (מלכת שבא) אל המלך אמת היה הדבר אשר שמעתי בארצי על דבריך ועל חכמתך (מ"א י ו). ומראה הערב והבקר אשר נאמר אמת הוא (דני' ח כו). ועתה אמת אגיד לך הנה עוד שלשה מלכים עמדים לפרס (שם יא ב).—איש אמת וכו' שמדבר אמת, שראוי להאמין בדבריו, wahrhaftig; véridique; veracious: אנשי אמת שנאי בצע (שמות יח כא). יהי ה' בנו לעד אמת ונאמן (ירמ' מב ה). מציל נפשות עד אמת (משלי יד כה). שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר (שם יב יט). — והמלה אמת, לדבר, להחלטה במקום הדבר הוא אמת: יתנו עדיהם ויצדקו וישמעו ויאמרו אמת (ישע' מג ט). — ב) מה שראוי והגון ומסכים להצרך, להתועלת, das richtige, passende; convenable; ce qui est juste: ואברך את ה' אלהי אדני אברהם אשר הנחני בדרך אמת לקחת את בת אחי אדני לבנו ועתה אם ישכם עשים חסד ואמת את אדני הגידו לי (בראש' כד מח-מט). והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת (ישע' יו ה). מעשי ידיו אמת ומשפט נאמנים כל פקודיו וכו' עשוים באמת וישר (תהל' קיא ז-ח). — ג) מה שעומד ומתקים, Beständigkeit; stabilité; stability: ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת ויאמר כי יהיה שלום ואמת בימי (ישע' לט ח). וגליתי להם עתרת שלום ואמת (ירמ' לג ו). הנה הנביאים אמרים להם לא תראו חרב ורעב לא יהיה לכם כי שלום אמת אתן לכם במקום הזה (שם יד יג). — באמת, מה שמסכים עם המחשבה הפנימית שבלב, עם הנראה למראית עין: ויאמר האטד אל העצים אם באמת אתם משחים אתי למלך עליכם (שופט' ט יה). אך יראו את ה' ועבדתם אתו באמת בכל לבבכם (ש"א יב כד). קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת (תהל' קמה יח). אך ידע תדעו כי אם ממתים אתם אתי כי דם נקי אתם נתנים עליכם ואל העיר הזאת ואל ישביה כי באמת שלחני ה' עליכם לדבר באזניכם את כל הדברים האלה (ירמ' כו יה). — *וכעין שלילה להנאמר קודם, להמעיט קצת ממנו: אין תורמין מטהור על הטמא וכו' באמת אמרו העגול של דבילה שנטמא מקצתו תורם מן הטהור שיש בו על הטמא שיש בו (תרומ' ב א). ולא יקרא לאור הנר באמת אמרו החזן רואה היכן תנוקות קוראים (שבת א ג).— ובלי אמרו: אין מערבין פירות בפירות אפילו חדשים בחדשים ואין צריך לומר חדשים בישנים באמת ביין התירו לערב קשה ברך (ב"מ ד יא). לא יפתח אדם חנות של נחתומין ושל צבעין תחת אוצרו של

---

[1]) בער' אמשי a) אלף חרוקה לא לפי הקש הלשון (לפאן אלערב).

[2]) צורת שכם. והסכימו המדקדקים כי מקורו אמן, ונתקצרה מן אמנת, במקום אמנת, אמת, ובא הדגש בהכנ' להשלמת הנון ובנפרד מפני שנרפתה התו נתמעך החירק. אך בנקוד האשורי במקום זה אמת, מם פתוחה וא"כ תחלתו לא אמנת אמנת, כ"א אמנת (מכות לג"א, 54). אבל חריקת המם בנטיות אמתי, וכו', מעידה מכל מקום, כי הנקוד העקרי היה אמנם אמת, מ חרוקה, ולא אמת.

---

a) إِمْسِيّ

חבירו ולא רפת בקר באמת ביין התירו (כ"כ כ ג). — וכנ': ברוך ה' אלהי אדני אברהם אשר לא עזב חסדו וַאֲמִתּוֹ מעם אדני (כרא' כד כז). כי לא שאול תודך מות יהללך לא ישברו יורדי בור אל אֲמִתֶּךָ (ישע' לח יח). שלח אורך וַאֲמִתְּךָ המה ינחוני (תהל' מג ג). כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו דכתיב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית (שבת י.). לא ביקש רבי אלא לעמד על אמיתן של דברינו (ירוש' שבוע' ו לז.). אמתה של תורה זמן היא לבעליה (מד"ר במד' יב). — אמיתו של דבר, עצם הדבר, הדבר ההיא ממש: הרי היא (מגלת אסתר) כאמיתה של תורה (ירוש' מגי' א ע.). — ובמשמע' כמו שצריך על פי האמת והישר: לבעל הבית ששכר פועלים ועיין בהם למי שעושה לאמיתו (אליהו רבא, פרק א, ימים יולדו, מהד' אים בלוס). — וקצת משלים: אמת מרחקן מליה ושקר מקרבן מליה (ר"י ברגל', ילירה 146). המעט מן האמת ינצח הרבה מן השקר כאשר המעט מן האור דוחה הרבה מן החשך (הו"ה יחוה"מ). האמת כבדה, האמת מרה (הקד' או"ד רסע"ג בכוף). אין ראוי לאמת שתהא בישנית ופחדנית (מלמד התלמיד' ואתחנן). האמת ואפלטון שניהם אהובינו והאמת יותר חביבנו (ר"י קמחי, הקד' הגלוי). כמ"ש ראש הפילוסופים ע"ם סוקרא"ט ואפלטון אהובינו האמת יותר אהובה אצלנו (הקד' חזוק אמונה). האמת אין צריך עזר (רשב"א, הקד' מבמ' הבית). האמת לא תחלק על האמת (בכו' אלה' יוסף ב"ע כו:). האמת עד לעצמה (נרבוני, המורה כב, ויוסף כספי, לוהה, טעם זקנים, ואלי' דלמידיגו, בחי' הדת בסופו). וזאת סגולת האמת שהיא מעדת לעצמה (דין דוד נבית, הקד' הודא' בעל דין). שמע האמת ממי שאמרו (רמב"ם הקדמת פרוש אבות). האמת גבור בדעות ולא ישוב מפני כל (אד"ס, הקד' יתרון לאדס על תל"ע). — ושבועה, יְחִי הָאֱמֶת: וחי האמת לא סרנו מלירוא מחבר בספר כמו אלו הדברים (מלח' רלב"ג הקד').

אִמֵּת[1], פ"י, — א) ברר והוכיח וקים שהדבר אמת, die Wahrheit beweisen; établir la véracité; establish the truth: ולא רצה הנבוחה ואמת האמת לא חש להשיב עד הבינו הענין (תבוכ' תלמי' מנחם לב). במה שאאמת לך אמתות השכל (ראב"ע ספר העצמים). וכדי לאמת דבריו השיבם כן (רש"י ברא' כ יב). ובבר הישרתיך את המקומות אשר תאמת מהם כל מה שזכרתי לך (ר"ש אבן תבון, מו"נ ב כד). דע כי כל ספור שתמצאהו כתוב בתורה הוא לתועלת הכרחית בתורה אם לאמת דעת שהוא פנה מפנות התורה או לתקון מעשה מן המעשים (שם ג נ). ומה שאמתוהו החושים וכו' (הוא, יקוו המים ג). הענינים הכללים וכו' שכבר אמתום הענינים החולפים (בעד המים לאבן לטיף). מתועלותיה (של החכמה) הראשנים והכרחים שהיא תאמת לנו מציאות השם (ידע' בדרשי, תבו' לרשב"א, תבו' תיח). כי מי יאמת להם שצוהו המלאך שלא ישחטהו (ר"י אברבנאל, וירא, ענין העקדה). וזה דבר אמיתי יאמתנו המציאות (מלמד התלמידים, נוא). אחד מהדרכים המאמתים מציאות הדבר (תגמולי הנפש, הלל מוירונה, ב.). כל מה שאמרתי עליו אני מוכן לאמת ולהוכיח לפני אוהבים ושונאים שלא היה דרך גוזמא אבל אמת גמור (הריב"ש תבו' ס). וחשבו קצתם כי עשון מה שתחת האמה בקוצי קפוד הנה יוריד החצץ וזהו מה שלא אמתתיו אני (קאנון ג יח ב ז). אין צריך לאמת מדרגת נבואתו (עקרים א יח). אעפ"י שלא יאמתהו החוש והשכל (שם). — וקצת במשמעה אחרת, הגיע להבין מהות הדבר: ואולי אח"כ ימצא דרך לעמד על אמתת זה לא בקבלת ההמון אבל בהיותו מאמת אמתת החולי וערך הסמים המקררים להסיר המחלה (מאזני צדק לאגזלי). — ובינוני: מְאַמֵּת, מְאַמְּתִים, בשמוש שם, עי' ערך מְאַמֵּת. — ב) אמר שכן הוא האמת, behaupten; affirmer; assert: ולמה נאמת כי היה העולם מלא דבר (ראב"ע, אבחל מכס). אותה דבה כמו ששמעה היה הוא מביאה אל אביו ולא היה מאמת שכן הוא (ר"י אברבנאל, וישב א). ולפי הנשמע שחמיה אבי הבעל מאמת הענין גם חקר אותה בפני עדים בחקירות ובבדיקות להוציא מפיה שכן הוא (מהר"י קולון תבו' פא).

— פע', אֻמַּת, נתבררה אמתתו: אבל זה מאמר הלציי בלתי מאומת (ר"י אברבנאל אבות ב, ר"י אומר עין רעה). ולכן חל עלינו חובת ביעור תשובתו זו באופן יותר

---

[1]) אמר ר"ש אבן תבון וז"ל: בנו המעתיקים ממלת אמת בנינים נמשכים אחר לשון הערבי שיש להם בנינים מן המלה שהיא במקום אמת. ע"כ. וכונתו להשם חקיקה a) בערב'.

a) حَقِيقَة

עצמי ומאומת (מפעלות אלה' ע ט). כי מה שלא יובן איך יוכחש ואיך יאומת (יהוד' בן שלמ' נתן, הקד' כוונת הפלסו' לאלגזלי). ולפי זה יאומת כי זה הקשת הוא כפליים בקרוב אל שעור נטיית השמש הגדולה (הנשיא ר' אברהם בר' חייא, ס' אספירא, שער ב). התשובה להיות הקללות הראשונות אמורות על חרבן בית ראשון לבד זה הדבר בלתי מאומת מן הכתובים (ר"י בר אבר', חזוק האמונה, א ה). בתשובה מספקת ומאומתת מדברי הנביאים ע"ה (שם כא'). מאומתת ההקדמה בשלמות השנית וגם השלישית האומרת שיש שני מיני מלאכים (ר"י אבוהב, נהר פישון כט:). מאומתת היא אצלי וברורה (רמח"ל, דרך תכמה).

— הפע', יהאמית, כמו אמת: על תם ומועד ודמי עבדים להאמית (רסע"ג, אזכר' קובץ מעשי גאונ'). ויגזלו ויתחמסו זה לזה ולא יאמיתו בפיהם אחד לחבירו ואין שלום ביניהם העולם אבד (מחז' ויטרי, פרוש אבות).
— הופע' יהואמת: וכה פעל נגרם האל יתעלה טובות רבות הואמת כי ידו עשתה זאת (בשמים ראש, רנא).
—נתפ', ינתאמת, נתברר כי הדבר אמת: יסורו כל הספקות האלה מלבך ויתאמת אצלך ענין הנבואה (ר"י אבן תבון, תו"ס יתוהמ"ע ה). שכבר התאמת שזאת ההוויה בלתי מתמדת (מו"נ ב כז). וממה שצריך שיתאמת אצלך הוא שקצת אנשי זאת הכת הנ' יתחדשו להם דמיונות (שם ב לו). והנה התאמתה אצלי זאת האמונה ג"כ מדברי התורה (שם ג נ). ונתאמת אצלם שהיה רוח צפוני רפואה למכת דם (ר"י אברבנאל יהושע ה, וזה הדבר). בעבור שבדרך ההוא יתאמת המופת (הוא, מפעלות אלהים ע א). וכשיתאמתו השלש בקשות העצומות במופת האמיתי (שם). שנתאמת מצד הנסיון (רשב"א, תיג). התתאמת בחירתי היאמן דברי (ידע' בדרשי, בחי' עול' ז). ומומחה הוא שנבחן ונתנסה שלש פעמים ונתאמת בו הנסיון (פירוש המשנה להרמב"ם, שבת ס.). וכשיבחנו החלקים כלם הנה נתאמת אצלנו כי כשיהיה למקום הנוכחי למשוה היום וכו' (קאנון א א ג א). מאחר שנתברר ונתאמת אצלי על פי כתבים מקויימים מאנשים גדולים בתורה (מהר"י קולון, תשוב' עט). ונפלו בבלבול גדול לאמת חדוש העולם כדי שיתאמת להם מציאות האל (רשב"ץ דורן, מגן אבות א). אנו העדים התומי מטה זטפסנו הפתקה הנזכרת אות באות תבה בתבה ונתאמת אצלינו שהכתב כתב יד החכם וכו (רב שבת תשו' קעט). ובזה יתאמת לנו כאלו ראינו בעינינו הכל (מערכת האלהות א). אם לא יתאמת היותו שלית (ר"י אלבו, עקר' א יה). עליך יתאמת כי התורה מחזרת על אכסניה שלה (ר"י מפיסא, מנח' קנא' דף ב). ונתאמת ונתחזק הדעת הזאת בלב קהל ישראל (שם דף יע). גם כתב בו דברים אשר לא נתאמתו לו מפי עדים נאמנים (מעשיות ביה"מ ילינק ו).— ובמשמ' ברר האמת לעצמו: אמנם מתוך תורה שבכתב לא נוכל להתאמת על זה (ר"מ אלדבי ש"א, נתיב ו).

אֲמִתָּה[1],ש"נ,אֲמִתַּת, אֲמִתָּתוֹ, מ"ר אֲמִתּוֹת, כמו אֱמֶת,
א) מהות הדבר לפי המציאות: והיה מאמתת משקלת הלשון להיות כמשפטם רחום ושחוט (מנחם בן סרוק, מעלת בית). ואפן בה ובה למצא ציר נאמן לשלח לארצם לדעת אמתת הדבר (הוא, מכתב חסדאי למלך כוזר). ועל איזה צד נדע אמתתו (ראב"ע, ס' השמים). הוא (אלהים) לבדו האמתי ואין לאחר אמת כאמתתו (רמב"ם הל' יסוד' התורה, א ד). ואמתת הדבר (של מהות האלוה) אין דעתו של אדם מבין ולא יכולה להשיגו ולחקרו (שם ט). ביקש (משה) לידע אמיתת המצאו של הקב"ה (שם י). דע כי אמתת הנבואה ומהותה הוא שפע שופע מאת השם ית' (מו"נ ב לו). וטבע החמר ואמתתו שהוא לעולם לא ימלט מחברת ההעדר (שם ג ח). שמע תשובתי אשר תסיר מלבך זה החלי ויגלה לך אמתת מה שעוררתיך עליו (שם ג לב). וכבר הציין אפלטון על קצת אמתת זה הענין (ר"י אברבנאל, מפע' אלה' ח ה). אפי' מי שהם חושבים שהם חכמים אינם משיגים אמתת עניני המעלות (רש"ט פלקירא, המעלו', מע' א). — ומ"ר: אמרי אמתות לאנשי זמן רע והמה יפיחון לנגדם כזבים (ראב"ע תרשיש ו). שלא השיג אמתותיה רק מדרך קבלה (מלמ' התלמי' ויגש). לפי שלא היה לו (לאלהים) דבקות עם זולתיו ע"כ לא ידעו אמתותיו (רשב"ץ דורן, מגן אבות, יא). לך השיר ושריו ואמת יהגה בך בלבדו אשר שמת אמתות כל שקריו (בן הראב"ע, הממך הזמן, בסוף שירי הראב"ע ח"ב). — ב) דעת וסברה אמתית, תורה אמתית: אם לא יוכל (היצר הרע) לספק אותו בהם

---

[1]) אֱמֶת בהוס' הָ הנקבה.

ידבר עמו עליחם בדרך הטענה והמופת לבטל עליו אמתותיו (ר"י אבן תכון תו"ה, יתוה"מ ה). איזו משתי האמתות גרולה וראויה (פד"ל, מכת' פ').—ג) סגולת דבר לא מזיף: שיעור האמינכם באמתת תורתו (מו"נ ג כד). ולא היה (הפודה דבר מקדשיו) מדקדק בדמי ההקדש ולא היה מראה אותו בכל הצריך עד שיעמד על אמתת דמיו (פס מה).

אֲמִיתוּת[1], ש"נ, תכונת דבר אמת, Wahrhaftigkeit; véracité; veracity: דכולה משתעי באמנות ובאמיתות המקום (תוספ' פסח' קד: ד"ה תון). השם המושג המורה על אמיתות פועל מהפעולות (רחכ"ע ס' העלמי'). ומן החוק שבשלוחיו (של יצה"ר) וכו' שישתדל לספק עליך את אמתותך (ר"י אבן תכון תו"ה יתוהמ"ע ה). וכף כמעט כף האמתות שבאה על המלים לאמת הדבר (רד"ק ישעי' א ט). מזוזה שיש בה אמיתות מלכות שמים (סמ"ג מ"ע דרכנן י ד). הרי לך שיש להעניש כפי אומר דעתו בראותו אמיתות הדברים כאשר הוא (מהר"י קולון, תשו' א). אמיתות הלשון וצחותו (ספר יותסין מאמ' ו דף רמג). אמת שהוא הפועל באמתות (רלב"ג מלחמ' ד כ). ואשביעהו לאמר אם היה יודע אמתות ספר הזהר אם היה אמת או לא (מכת' אדות הזהר, סוף יותס'). וסבת האמתות היא כי ר' משה הנז' היה כותב סודות ונפלאות לעשירים (פס). וסבות אמתות דברי הוא כי היה נותן לי קונטרסים וכו' (פס). אבל לא ידענו אמתות זה הענין לאורך הזמן (תרג' פאל' ר"י מינס). וביארתי הנה אמיתות אלה שני המינים מן התגמול (תגמ' הנפ' כ.). יראה ממנו הלקוי כפי מה שהוא באמתות (מאיר אלדבי ש"א כ ד). הוצק חן האמת בשפתותיך וימינך נאדרי בכח להשפיע ממקור אמתותך (ר"י מפיסא, מנה' קנא', דף ג). ויאמת הדברים ויוציאם לאמתות (פס דף לו). כי אין השכל האנושי מספיק לדעת זה באמיתות (עקרים א ח). ואינו יודע באמיתות שפרעם אלא שטוען שמא פרע (שו"ת מהרשד"ם תו"מ מ).

אַמְתָּחָה[2], ש"נ, — כמו אַמְתַּחַת.

[1]) אמת בהוספ' ־ות ההפשטה.

[2]) כן ר"י בן גנאח: באמתחת בנימין על דמיון אזכרה. ע"כ. וכן הדעת הראשנ' של הרד"ק בשרשים: כי מבלי תסמי' אַמְתָּחָה במשקל אַזְכָּרָה. ע"כ.

אַמְתַּחַת[1], ש"נ, כנ' ־תַּחְתִּי וכו', מ"ר אַמְתְּחוֹת, סמי' ־תְּחוֹת, — שק להובלת תבואה, צדה לדרך וכדומה, Getreidesack udg.; sac à blé etc; sac: ויפתח האחד את שקו לתת מספוא לחמרו במלון וירא את כספו והנה הוא בפי אַמְתַּחְתּוֹ[2]) ויאמר אל אחיו הושב כספי וגם הנה באַמְתַּחְתִּי (ברא' מב כז-כח). ואת גביעי גביע הכסף תשים בפי אַמְתַּחַת הקטן (פס מד ב). מלא את אַמְתְּחֹת האנשים אכל כאשר יוכלון שאת (פס פס א). וכסף משנה קחו בידכם ואת הכסף המושב בפי אַמְתְּחֹתֵיכֶם תשיבו בידכם (פס מג יב). ויאמרו על דבר הכסף השב באַמְתְּחֹתֵינוּ בתחלה אנחנו מובאים (פס יח).— והסופרים משתמשים במלה זו להע"ב, והוא כעין שק לשים הבגדים להדרך: ועי' מרעל. — ויהי ליל מוצאי שבת שמעון רצה להוציא מלבושיו כדי שיהיו מוכנים אצלו למחרתו ובפתחו האמתחות לא מצא הפקדון (שו"ת מהרשד"ם תו"מ מח).

***אֲמִתִּי**[3]), כמו אֲמִתָּי.

***אֲמִתִּי**, ת"ז, לנק' ־תִּית, מ"ר ־תִּיִּים ־תִּיּוֹת,—א) מי שמדבר אמת, שאהב האמת, wahrhaftig; véridique; veracious: מתוך שיודעין בהקב"ה שאמתי הוא לפיכך לא כיזבו בו (יומא סט:). יודעים הם הנביאים שאלוהן אמיתי ואינם מחניפים לו (ירוש' ברכ' ז יא ג). אפשר יעקב אמיתי היה ומרמה בו (מד"ר ברא' סת). —ב) מה שהוא מסכים עם האמת, wahr; vrai; true:

[1]) מלה עברית, משקל אַרְנֶבֶת. כך הדעת השנית של הרדק: והנכון כי אמתחת אחד בסמוך ובנפרד וחיבורו לכנויים יוכיח אמתחתו אמתחתי ואילו היה מן אמתחה היה התיו רפה. ע"כ. וכן החדשים ברט וקניג. וגזרוהו הקדמונים מן שרש מתח במשמעת משיכה, הרחבה. אך מרגוליות (בערך Language, במלון Hasting,Dict. of the Bible) גזר אמתחת משרש מתע בער' a) במשמע' חפצים וכלי בית וגם צרכי אכל נפש, וכדומה. — [2]) אונק' תרגם טועניה. וכל המפרשים פרשו שק. ואמר ר"י אברבנל: הם השקים הקטנים שמכניסים בהם התמרים החבלים. ע"כ. וזה לפי דעתו ההבדל בין השק ובין האמתחת. אך מפסוק מד א נראה כי אמתחת היא השק להתבואה.

[3]) כך במשנ' מנקד' כ"י פרמה, וכן במשנ' עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם. ועי' למעלה ערך אימתי

a) متع

וכל זה על דין העברה לא על דין אמתי (רמב"ע ערוג' הכסם, לונן כ קלו). אלה ההעברות הן אמתיות (כס קלו). לא טוב לנו להתפאר בידיעת אמתיות הנבראים ואנחנו לא נדע נפשנו (כס). יקראו גם כן לשמים האמתיים רקיע (מו"נ כ ל). כי יש מהם נבואות אמתיות ר"ל אלהיות (כס כ מ). ולא נתחייב שתהיינה הקדמותיהם אמיתיות (ראב"ד, אמונה רמה דף כ וג). והפלסופים היחידים האמתיים אשר נקבו בשמות ונודעו בחכמות האמתיות (הקד' כפר הכמים לאבן לטיף). בלמוד ידיעות ההשגות האמתיות (ר"י אברבנאל, הקד' פרוש נביאים ראשונים). וכשיתאמתו השלש בקשות העצומות במופת האמיתי (הוא מפעלו' אלה' ט א). והמופתים אשר בנה עליה אמתיים אצלו (כס). תקירת הדברים האמתיים או נראים אמתיים (נופת צופים, מסיר ליאון ד). ובאר תעלומותם בדרכים שלא יסופק על אחד מהמשכילים אמתיותם (ידע' הבדרשי, מכת' לרשב"א, תיח). כש"כ בעלי הדת האמתית בעמנו (רשב"א תשו' י). כמו שבאה בזה בקבלה האמתית (תסדאי קרשקש, אור ה', הקד'). הדעות האמתיות והמעשים המשובחים (עקרים פתית'). ולפי שהיו המאמרים אם מוחלטים אמתיים או מסופקים (מעמ' אפוד קסד).

*אֲמַתְלָא[1], -לָה, ש"נ, ת"ר -לָאוֹת, -לוֹת, — טעם שאדם נותן להתנצל בו באיזה דבר, תאנה לא לעשות דבר, passende Ausrede; raison plausible, plausible reason: יצא שמה בעיר מקודשת הרי זו מקודשת מגורשת הרי זו מגורשת ובלבד שלא יהא שם אמתלא איזו היא אמתלא גירש איש פלוני את אשתו על תנאי וזרק לה קידושיה ספק קרוב לה ספק קרוב לו זו היא אמתלא (גיט' ט ט). אמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה פנויה אני אינה נאמנת ואם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת ומעשה נמי באשה אחת גדולה שהיתה גדולה בנוי וקפצו עליה בני אדם לקדשה ואמרה להם מקודשת אני ליומים עמדה וקידשה את עצמה אמרו לה חכמים מה ראית לעשות כן אמרה להם בתחילה שבאו עלי אנשים שאינם מהוגנים אמרתי מקודשת אני עכשיו שבאו עלי אנשים מהוגנים עמדתי וקדשתי את עצמי (כתוב' כב.). — ובצורה עבר' עם ה בסוף וכמו"כ בכנ' ובנטית עברי': ואם נתנה אמתלה לדבריה נאמנת (והזהיר, ויקרא). הנביא כאשר רצה להודיע האמתלה והעלה במעוט התאפקו מהבכי וכו' יודעים אמתלתו במעוט התאפקו (ר"י אבן תבון, השרשים לריב"ג ערך כלג). ומרנסתפק באמתלתו (שו"ת רמ"א, כ). — ומ"ר אמתלאות ואמתלות: ואל ירחיב ע"ע האמתלאות בו (ר"י אבן תבון חו"ה תשב' הנפש). שהראיות הבאות עליהן בדרך עיון הם הסברות וטענות ואמתלאות לא מופתים (מלמד התלמי' יז). וכשראה משה שלא היעילו דבריו ואמתלאותיו הכתובות למעלה גלה הדבר שאין רצונו לעשות השליחות (חזקוני, שמות ד יג). ואמתלאות זאת היבמה אינן מכלל האמתלאות שאמר רש"י ז"ל (ריב"ש כט). כי יש עדים רבים ואמתלאות חזקות (שבט יהוד' שמד כט). ומבקש ומתחנן לפניו ית' בכמה וכמה מיני טענות ואמתלאות שראוי לו יתברך שיקרבו לעבודתו (מגיד מישרים). וכשהיה האורח אומר אמתלאות שצריך ליסע לביתו היה פוטרו לשלום (ספו' מעש' להצדיק מנסכאיז). אמתלות רבות (שו"ת בנימין זאב שעה). ונתן כמה אמתלות מוביחות דבריו (שו"ת מהרשד"ם יו"ד ל).

*אֲמַתְלָאָה[1], — כמו אמתלא -לה: במה דברים אמורים שלא היה שם אמתלאה אבל אם היה שם אמתלאה ושמעו האמתלאה כששמעו שנתקדשה לא הוחזקה מקודשת (שו"ע אה"ע מו ג). ואם נותנת אמתלאה לדבריה שאמרה כן תחלה כדי שלא יקפצו עליה אנשים שאינם מהוגנים וכו' הרי זו נאמנת (שם מו ד). ומה שאמר אח"כ אמתלאה אחרת שבתחילה לא הכיר שהית ממנו אף שנראה סתירה לאמתלאה הראשונה וכו' שנתן אמתלאה לדבריו הראשונים (תו"ת למהר"ם ג נכ). איך עלה על לבו להתיר מחמת דברי הבאי הללו ביון שאין שם מכה ולא אמתלאה של מכה (שו"ת מים רבים י אה' ע). אמר המלך לאמתלאה כזו ראוי להכותו ביסורים (ק"ב מוא"ל איטליה). ואמתלאתו (של היצה"ר) ר"י (ר"י אבן תבון חו"ה התשובה, ג).

[1]) מן מתלא בארמ', כמו משל בעבר'. ונקדו לוי וקוה' כמו בפנים וכך קריאת האשכנז'. והוא משק' אפעלה, אך במש' מנק' נדפסות אֲמַתְלָא, שאין דוגמתו במשקלי השמות שבתנך, זולתי אֲבַטִּיחַ דומה קצת. ובצור' עבר' אֲמַתְלָה והיא כמו אַזְכָּרָה. וצ"ד ובוקשד' אֲמַתְלָא.

[1]) עי' למעלה הערה לאמתלא.

*אֲמַתְלַאי [1]): להצליח לפני שר ושלטון קודם שיעמוד לפניו יאמר א מ ת ל א י בר כרנבו ט"ב פעמים ויצליח (פתחי עולם, טו"ע או"ח קיד, כנס ספ' שרשי השמות כ"י).

*אֶמְתָן, ש"ז, מ"ר, אמתנין, (דה"ז כ). — עי' אֵימְתָן.

אָן [2]), מלת השאלה,—א) שאלת המקום, wo, wohin; où; where: ויאמר דוד שאול אליו ואל נערו אָן הלכתם ויאמר לבקש את האתנות (ש"א י יד). ויאמר לו (אלהים להאדם) איכה א ן נטה לבך (כה' לח:).—ועם מ, מאן, לשאלת המקום שמשם בא, woher; d'où; whence: ויאמר אליו אלישע מאן [3]) גחזי (מ"ב ה כה).—ועם ל לפניה *לאָן, כמו אָן לבדה, המקום ששמה: דע מאין באת ו ל א ן אתה הולך (אב' ג א).— *והשתמשו במלת אָן במשמעת אַיֵּה: חברי אָן יהי נמצא דבר חכמה ותושיה (ר"ש הנגיד, הכמות פליליה). — *אָן ואָן, כמו פה ושם: הודות הוגים לך אָן ואָן (קונט' הפיוטים, הול' מק"ג דף ח). — ב) לשאלת הזמן, עם עד, עד אָן, עד כמה זמן עוד: ויען בלדד השוחי ויאמר עַד אָן תמלל אלה (איוב ח א-ב).

אָנָּא [4]), — מלת הקריאה לבקשה ותחנה, וכעין פיוס לבקשת חסד וחנינה בתחלת הדבור, ach, ich bitte; ah, de grâce; ah, I pray: כה תאמרו ליוסף אָנָּא שא נא פשע אחיך וחטאתם (בראש' נ יז). וישב משה אל ה' ויאמר אָנָּא חטא העם הזה חטאה גדלה וכו' ואם אין מחני נא מספרך (שמו' לב לא-לב).

---

[1]) בגמ' (ב"ב צא.) נזכר שם אמתלאי, ואמרו שם שאמו של אברהם היה שמה א מ ת ל א י ב ת כרנבו ואמו של המן היה שמה א מ ת ל א י בת עורבתי. וכן בפדר"א: ושם מתו תרח אביו ואמתלאי אמו.

[2]) לפי דעת חכמי הדקדוק האחרונים מקצר מן אַיִן. ויש דומה לקצור כזה גם בערבית. ודעת הראשנים (ריב"ג ואחרים) כי היסוד היא אָן והוסיפו ה במלת אנה. — [3]) כך ה כ ת י ב, ונקוד מֵאַן, ונמסר מאין קרי.

[4]) מלה עברית, ואין אחות לה בשאר הלשונות. והביא הראב"ע בשם ה נ ג י ד כי א נ א מ ב ו ל ע הלמד כמו א ל נ א. וריב"ג אמר וז"ל: והאלף (האחרונה) באנא נוספת להשען עליה ויתכן לומר בה שהיא שרש ושהאלף הראשנה נוספת על נא. ע"כ. והרד"ק בשרשים החליט כי האלף הראשנה היא השרשית והשניה נוספה, אמר וז"ל: נא לשון תחנון ובקשה ואלף השרש נפקדה. ונוטה לזה גם אוֹלֶה, כי תחלת המלה היתה אָן, ואחרי כן אנא, ואחרי כן נא. ודגשות הנון אינה סתירה לזה מפני שיכלה להוולד מהנטיה הטבעית של האות נ לכפילה. כן קָנִיג (ת"ג, סלה). ואעפי"כ יותר מסתבר שעקר המלה היא נא והאלף הראשנה נוספת. גזני' אמר כי זו מלה מרכבת מן אָהּ ומן נָא, והדגש להשלמת ההא, והסכימו לזה רוב האחרנים. אך בְּהֶמֶה (Böhme, ZAW VII, 162) דחה סברה זו, מפני שאין אָהּ נמצאת בתנך, וכמו"כ הרכבת מן אֲהָהּ נא אינה נראה לו, ולכן סובר כי אנא מרכבת מן אל נ א. ונעלם ממנו כי כבר קדמהו בסברה זו ר"ש הנגיד, כמו שנזכר למעלה. והנה יש מחלקת בין המדקדקי' אם היא מלעיל או מלרע. הרד"ק בשרשים אמר: והיא לעולם מ ל ע י ל כי האלף קמוצה והנון דגושה. ע"כ. וכמו"כ במכלול. וכן לוית חן א ט. והעיר ע"ז בעל מנחת שי (תהל' קיו), כי אמנם האלף קמוצה והנון דגושה ב כ ל הספרים, אך בטעמים יש חילופים, שבקצתם היא מלרע. והוא שם העיר שמצא ספר דקדוק ישן כ"י כתוב בו לאמר: אנא אשר פתרונו לשון נא קמץ ואין הדגש מבטלו ולא נודע לי טעם בדבר, אך הטעם לפי שאין הדגש בא מפני יתרון האלף שלפניו שאין ביסוד התיבה רק נא וכו' וכן אלף של א נ א מיותרת ואין בשרש יסודו כי אם נ א ותדע כי נגינת א נ א למטה לפי שהנון עיקר התיבה ואין האלף עיקר כמו אנא שפתרונה איה שהנגינה קבועה כמו עד אן לכך טעמו באלף ודינם בקמץ כי נרפים הם אבל אנא שהוא כמו נא טעמו למטה באות עיקר ויש לפתור על דגשות (כצ"ל במקום בקשות) הנון כדי להפריש בין אנא אשר פתרונו לשון נא לאנא שפתרונו איה ולכך אין דגש הנון מבטל הקמץ כן נראה לי. ע"כ. ואברהם בלמשי מפקפק בין שתי הדעות, ואמר וז"ל: יש מעמידים הקריאה בחמש תבות בראשם שסימנם ל"ב אי"ש בהיותם בקמץ קודמות לדגש כמו למה בתים אנא ימה שמה. ואנחנו לא ראינו מן המדקדקים בלשונם שיעמידו בגעיא כי אם ל י ש בלבד ובא הן מלרע בהיותן בנות שתי אותיות כמו בתים אנא. ע"כ. וכמו"כ מפקפק בעל ערוגת הבשם, ואלה דבריו: אכן מלת אנא שהנון דגושה רבים מהמדקדקים קיימו שקריאתה מלעיל וכו' מצאתי בספר אחד בכתב יד וכו' כתב וז"ל: ולא הטעה לקרות אנא מלעיל כמו ימה שמה כי אות ראשנה יסוד בהם אבל אנא אות ראשנה נוספת שהיא כמו נא לכן תקראנה מלרע וכו' אמנם בהיות שנמסר על מלת אנא בפרשת ויחי ובפרשת כי תשא חד מן ה' מלין בתרי טעמי וחפשתי במקרא גדולה שהדפיסו הבומבירגי בויניציה בשנת רעת ומצאתי שכל מלות אנא וכו' הן בתרי טעמי, לכן נראה לפשר שתהיה קריאת אנא נקראת בהעמדה קצת לא מלעיל ולא מלרע בהחלט כי כן יחייבו תרי טעמי. ע"כ. ודע, כי הנקוד הבבלי מסכים בנגינת מלת א נ א עם המנגנים אותה מלרע, והנון בסימן ר פ ה שם. ובדבר שני הטעמים שבמלת אנא דעת ר"ש פינסקר היא שמניחי הטעמים הטעימוה כך מפני הספק שהיה להם בנגינת המלה אם היא מלרע אם מלעיל, מפני

אנָא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא (תהל' קיח כה). ואמר אנָא ה' אלהי השמים וכו' תהי נא אזנך קשבת ועיניך פתוחות לשמע אל תפלת עבדך (נחמ' א ה-ו). ואתפללה לה' אלהי ואתודה ואמרה אנָא אדני האל הגדול וכו' חטאנו ועוינו והרשענו ומרדנו וכו' וכו' ועתה אדני אלהינו וכו' ישב נא אפך (דני' ט ד-יו). — וכך היה (הכה"ג) אומר א נ א השם עויתי פשעתי חטאתי לפניך וכו' א נ א השם כפר נא לעונות ולפשעים (יומא ד ב). — ועי' אָנָּה.

א **אָנָּה**[1], — א) מלת שאלת המקום למגמת התנועה ותכליתה, wohin ; où ; whither : אי מזה באת ואָנָה תלכי (ברא' יו ח). כי יפגשך עשו אחי ושאלך לאמר למי אתה ואָנָה תלך (שם לב יח). ויאמר הילד איננו ואני אָנָה אני בא (שם לז ל). אָנָה אנחנו עלים (דבר' א כח). לא ידעתי אָנָה הלכו האנשים (יהוש' ב ה). ויאמר האיש הזקן (לחאורח) אָנָה תלך ומאין תבוא (שופ' יט יז). ואני אָנָה אוליך את חרפתי (ש"ב יג יג). והיה כי יאמרו אליך אָנָה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ירמ' יה ב). אָנָה[2]) אלך מרוחך ואָנָה מפניך אברח אם אסק שמים שם אתה ואציעה שאול הנך (תהל' קלט ז-ח). אָנָה הלך דודך היפה בנשים אָנָה פנה דודך ונבקשנו עמך (שה"ש ו א). — וגם במשמ' איה : ותאמר לה חמותה (לרות) איפה לקטת היום ואָנָה עשית (רות ב יט). על מי תנוסו לעזרה ואָנָה תעזבו כבודכם (ישע' י ג). — ואמר המשורר : ואָנָה תדרשו לחם ואין בורה ואין בריה (ר"ש הנגיד, הכמות פליליה). — ויםאמר ה א נ ה, בחכמ' ההגיון : מאמר ה א נ ה הוא בתארך הגוף ביחוסו למקומו (רות חן, פר' י). והנה מיני ה א נ ה מוקבלים וזה ש ה א נ ה הטבעי לקוח אם מהתנועה הישרה אם מהסבובית (תסדאי קרשקש, אור ה' א א). — ומ"ר : א נ ו ת רבות (אבר' בדרשי, חותם תכנ' ה:ה). — יוכמו שַׁם במשמעת הפנייה לצד מהצדדים,

---

שבבר היה בזמן ההוא שתי קריאות מתחלפות וקצתם קראוה מלרע וקצתם מלעיל ולכן נגנוהו גם מלעיל וגם מלרע. וז"ל (מנ"א 185) : הנה המסורה מוסרת בג' מקומות אנא ו' כתיב' ה' בלישן בקשה, וסי' זכר נא (ישע' לח) וחברו (מ"ב כ) מלטה נפשי (תהל' קיו) כי אני עבדך (שם) אל נא נאבדה (יונה א) הלא זה דברי (שם ד) ואני הודעתי בפנים שבכ"י הבבלי כל אנא מלעיל ורפי. ועתה אוסיף כי בישע' לח וביונה א מצאתי אנא באלף ומלרע, אבל ביונה ד אנה בהא ומלעיל, וזהו חדוש נפלא, וטעם הדבר הוא זה. כי הטברניים הבינו כל הששה אנה הנזכרים לשון בקשה, וההא א"כ בהם במקום אלף, ולכן השוו דין ניקודם וטיעומם לניקוד מלת אנא וטיעומה, והספרים שהיו לפני הרד"ק ז"ל נקדו שניהן מלעיל ודגש, ואותן שהיו לפני בעל ס' דקדוק ישן נקדו שניהן מלרע ודגש, אבל קריא' הבבליים היא יותר נכונה. כי רק ד' מן הששה הנזכרים שאחריהן נמצאת בקשה בפועל, כגון אנא י"י זכר נא (ומסתמא גם חברו דמלכים כך, אלא שלא נתקיים הכ"י מנביאים ראשונים לעיין עליו) אנא י"י אל נא נאבדה (ומסתמא גם אנא י"י מלטה נפשי) כתבו באלף ומלרע כמו כל שאר נא שהן מלשון זו, אבל אנא י"י הלא זה דברי (וה"ה גם אנא י"י כי אני עבדך) שהן רק לקריאה, לפי שאין אחריהן בקשה, כתבו בהא ומלעיל, והטעם הוא (כמו שהיטב לדקדק בזה בעל דקדוק ישן) כי כל אנא באלף מלת נא בה עיקרית, והאלף בראש נוסף, וא"כ הטעם במקומו בנון כמו שהוא במלת נא, אבל כל אנה בהא, מלת אן בה עיקרית, והאות הסופי הוא הנוסף, א"כ זה האית הוא הא כמו כל הא הניסף. ודין הטעם מלעיל, וא"כ להבבליים אין שום יוצא מן הכלל, כי כל לשון בקשה היא באמת באלף ומלרע, וכל לשון איה או לשון קריאה בהא ומלעיל, אבל הנון רפה בכולם, וכן מצאתי בהכ"י הבבלי ואנא תעזבו (ישע' יוד) אשר בדרך אגב אעיר שהטעם שבאלף הוא טפחא, אנה נצא (ירמ' טו) אנה פניך (יחזק' כא) אנה אתה הולך (זכר' ב) אנה המה מוליכות (שם ה). ולהטברניים כל אנא שהיא באלף, או הששה הנמסרים שהן בהא ת' אלף, צריכין לטיעום מלרע אעפ"י שהן בדגש (כדעת בעל דקדוק ישן, ונגד הרד"ק ז"ל, והכתיב של הכ"י הבבלי ונקודו מעיד ע"ז כנ"ל) וכל הנשארים שהן בהא שאינן מלשון בקשה הן מלעיל ורפה, בר מן ב' שהזכרנו, והמסורה דלעיל היא א"כ טברנית. ע"כ. — ומהחדשים החליטוה מלעיל גזנ' ופירסט. בטכר סובר כי התחלפות מקום הנגינה תלוי בהתחלפות רוח המדבר. אולסה' הזכיר את פקפוק הספרים בדבר מקום הנגינה. ואחרים החליטוה מלרע, וכן קניג (ח"א 679 וח"ב 335). בוהל כתב אותה בטעמים. והקריאה המסורה של הספרדים היא מלעיל.

[1]) אָן בהוספ' ה המגמה והמקום, ולכן כלם מלעיל, לבד משנים אָנָה אנחנו עלים, אָנָה אלך מפניך (רד"ק מכלול, דקדוק המלים). ובשניהם אחריהם א, וראיה לדבר כי הגורם לזה הוא האות א, כי באותו הפסוק בעצמו ואָנָה מפניך, מלעיל. ומלבד חטעם הזה להמלעיל, הנה בכלל תנועת הרמז ארוך לרמז התכלית היא בטבעה לא מנגנה כמו הלְאָה, שָׁמָּה, הֵנָּה (קניג ח"ב רנח), ובערב' אַנֵּי a) במשמ' איה, ובמשמעות מאין, ובמשמע' מתי. — [2]) בקצת ספרים גם זה מלעיל.

a) أنّى

Richtung; direction: ואין לגלגל מנוחה אלא שבהיותו באנה אחד יש לו כח להתנועע באנה אחר כמו שבהיותו במזרח יש לו כח להתנועע במערב (מפעלות אלה' ט ט).—ב) לשאלת הזמן, כמו עד מתי, bis wann; jusqu'à quand; until when: עד אָנָה ינאצני העם הזה וְעַד אָנָה לא יאמינו בי (במד' יד יא). עַד אָנָה תוגיון נפשי ותדכאונני במלים (איוב יט ב). הוי חרב ליי' עַד אָנָה לא תשקטי (ירמ' מז ו). עַד אָנָה ה' תשכחני נצח עַד אָנָה תסתיר את פניך ממני עַד אָנָה אשית עצות בנפשי יגון בלבבי יומם עַד אָנָה ירום איבי עלי (תהל' יג ב-ג). — ועם פעל עבר: ויאמר ה' אל משה עַד אָנָה מאנתם לשמר מצותי (שמות יז כח). עַד אָנָה ה' שועתי ולא תשמע (חבקוק א ב). — ועם בינוני: עַד אָנָה אתם מתרפים לבוא לרשת את הארץ (יהוש' יח ג).—וכפול אָנָה¹) וָאָנָה, לרמז על תנועה למקומות מתחלפים, ולכן גם באיזה מקום שיהי', ועם שלילה לשום מקום: בנה לך בית בירושלם וישבת שם ולא תצא משם אָנֶה וָאָנָה (מ"א ב לו). ביום צאתך והלכת אָנֶה וָאָנָה ידע תדע כי מות תמות (שם מב). ויאמר אליו אלישע מאן גחזי ויאמר לא הלך עבדך אָנֶה וָאָנָה (מ"ב ה כה).

א·**אנה**²) —ממנו אָנָה, אֲנִיָּה, תַּאֲנִיָּה.

ב·**אָנָה**³), פ"ע, עב' אָנִיתִי⁴), עת' אֶאֱנֶה⁵), יֶאֱנֶה, תֶּאֱנֶינָה, מ' אֲנֹה, אֲנִינָה, — היה עצב ונוגה מצער, trauern; s'attrister; to sorrow: וְאָנוּ⁶) הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה (ישעי' יט ח).—ואמר המליץ: כמה

¹) להמלט מרבוי תנועות ד זו אחרי זו (ע' פינסק' מנ"א, וקניג ב 188).
²) עי' הערה לקמן.
³) דומה לפעל א נ ן.—⁴)כך בפרוש ר"י חיוג.—⁵) אמר רדק: אחרי שלא מצאנו העתידים באלף נחה נאמר העתידים באלף נעה: אאנה, אנה.—⁶)כך פרשוהו כל רבי הלשון הקדמוני' שלנו. רסע"ג תרגם:ויגתם אלסמאכון,והוא פעל ע'ם, אע'תם בערב' a). מנחם בן סרוק: ואנו הדיגים וכו' ענין עצבות ואבלות המה. רש"י: לשון אוני ואבל. רד"ק: ענין אבל. וכן שאר המפרשים. וכן נראה מההקבלה של החצי השני בפסוקים המובאים בפנים.—אך התרשים כלם פרשוהו כמו אנה, והביאו גם מערב' אנה b) כמו אנה. ואעפי"כ, דעת רבי הלשון שלנו מכרעת לנו, בפרט במקום שגם מהמקרא בעצמו יש קצת ראי' לדעתם.

a) غمّ اغتمّ b) انه

בערב לן בכי ולבקר רנה יצחק פה אמש מאד אָנָה (ר"מ כן עזרא, תרשיש ט). — ומקור פתיד: והתחיל (המלך) לאנות על התמוז ולהגיד מה שקרהו וכו' והיה זה מנהג מתמיד בתחלת יום מחודש תמוז יקוננו ויבכו על תמוז ויספדו עליו ויאנו בני אדם (מו"נ ג כט). — ומדבר בעדו עבר: אבלנו ואנינו וחלינו ונהינו (עמ' מחב' כד). — ובינוני: זה העני אֹנֶה גם הוא גם טפהו (אד"ס, התפלה).— ובהשאלה: וְאָנוּ ואבלו פתחיה (ישע' ג כו).

ב·**אנה**¹), ממנו אִנָּה, אֻנָּה, תֹּאֲנָה.

א·**אִנָּה**, פ"י, — הסב וגרם שיבוא הדבר בעתו, במקום פלוני, לידי פלוני, הקרה והזמין, treffen lassen, herbeiführen; faire advenir à temps; cause anyt. to happen to: מכה איש ומת מות יומת ואשר לא צדה והאלהים אִנָּה לידו ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה (שמו' כא יב-יג).—וככ': רעה ותעבה שנא יי' ולא יאננה ליריאיו (כ"ס גני' יח יג).

פע' אֻנָּה, —קרה את, הגיעו, herbeigeführt werden; atteint, arrivé à; to befall: לא יְאֻנֶּה לצדיק כל און ורשעים מלאו רע (משלי יב כא). לא תְאֻנֶּה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך (תהל' צא י).— וביל': והוא התאונה לכל מאונה וסבה לכל מסובב (דוד הבבלי אלמקמץ, הובא בהקד' פיר' יצירה לר"י ברזילי ברצלוני). — וככ': היה בצור לבלבל ים שאונך, היה מראה זרוע עם גבורה בעת מקרה ופגע רע יאונך (רס"ע פלקירא צרי היגון).

— התפ', הִתְאַנָּה לפלוני, — בקש תאנה, הזדמנות, Vorwand, Gelegenheit suchen; chercher occasion; seek occasion: ויאמר(מלך ישראל)האלהים אני להמית ולהחיות כי זה שלח אלי לאסף איש מצרעתו כי אך דעו נא וראו כי מִתְאַנֶּה הוא לי (מ"ב ה ז). — ואמר המשורר: ומה בצע להתאנות לימים ומה הועיל בהרבות תאניה, והגלגל עלי קוו מסובב עשה חפצו וכן יהיה והיה (רמב"ע דיואן Monatschr. 1897,170).—יהתאנה ב: כשם שמוכיחין את הנשבעין כך מוכיחין את המשביע שאם הוא מתאנה בטענתו כדי לפגום את בעל דינו האלה

¹) בערב' אֲנֵי a) בא בזמן שנועד.

a) أنى

חוזרת עליו (ערוך ערך הסת).—התאנה כי: אחר אשר תעיר משנתך אבד מנוס ממך ולא תוכל ל ה ת א נ ו ת כי השינה תקפתך (ר"מ אלביך, רב פנינים משלי ו ט).

ג.*אָנָה[1]), פ"י, — צער והכאיב לבו של פלוני בדבר, plagen; vexer; tease: רעך אם אונאה אֲנָאֲך ובאונאת דברים אם רדפך (אזהרות ר"י ברצלוני). ה א ו נ ה את הגר אף בדברים עובר בשני לאוין וכו' והאונה אותו בממון עובר משום אל תונו (סמ"ג קעג).

—פוֹעַל, אוֹנָה, אוֹנִית, אוֹנִיתַנִי, — בעניני מקח וממכר, רמה אותו, לקח המוכר מה'לוקח בעד הסחורה יותר משויה, או נתן הלוקח להמוכר פחות, übervorteilen; tromper, duper; overreach: רצה (הלוקח) אומר לו תן לי מעותי או תן לי מה ש א ו נ י ת נ י [2]) (ב"מ ד ד). מכר לו שוה ה' בו' וכו' רצה (הלוקח) אומר תן לי מעותי או תן לי מה ש א ו נ י ת נ י [3]) מכר לו שוה שש בחמש וכו' רצה (מוכר) אומר לו תן לי מקחי או תן לי מה ש א ו נ י ת נ י (גמ' שם מט:).

— פעל, ב.*אִנָּה, כמו אוֹנָה: והאונאה פחות משתות נקנה מקח לגמרי ולא יחזיר לו ה מ א נ ה כלום דמחילה היא (רש"י ב"ב לה.). וחייב ה מ א נ ה לשלם את ההונייה ולהחזירה כולה (רמב"ם הלכ' מכירה, יב ב). אסור להונות את חבירו בין במקחו בין בממונו ואיזה מהם ש א י נ ה בין לוקח בין מוכר עובר בלאו (טור חו"מ רכז).—ב) צער והקניט אותו בדבור, kränken; vexer, blesser; vex, tease: ה מ א נ ה את הגר (ב"מ נט:). כל ה מ א נ ה את הגר בין בממון בין בדברים (רמב"ם הל' מכירה יד יח). עבד שברח לא"י הרי זה גר צדק והוסיף לו הכתוב אזהרה אחרת למי ש א י נ ה אותו מפני שהוא שפל רוח יותר מן הגר (שם קס).

—נתפועל, *נִתְאוֹנָה שאונו אותו: בשעה שהמוכר מ ת א ו נ ה מ ת א ו נ ה עד חומש בשעה שהלוקח מ ת א ו נ ה מ ת א ו נ ה עד שתות (ירוש' ב"מ ד ט ז). — נתפ', *נִתְאַנָּה, — שאִנּוּ אותו: מכר לו שוה ה' בו' מי נ ת א נ ה לוקח וכו' מכר לו שוה שש בה' מי נ ת א נ ה מוכר (ב"מ מט:). אין לי אלא ש נ ת א נ ה לוקח נ ת א נ ה מוכר מניין (שם נא.). וחייב המאנה לשלם את ההונייה ולהחזירה כולה ל מ ת א נ ה (רמב"ם מכירה יב ב). בין ש נ ת א נ ה שוכר בין ש נ ת א נ ה משכיר הרי זה מחזיר הונאה (שם יג יז).

[1]) פעל בנוי מן השם אונאה.
[2]) במשנה שבגמ' ירוש' שהוניתני.—[3]) י"ג שאינתני.

אָנָּה[1]), — בקשה לתחלת דבור, כמו אָנָּא: אָנָּה [2]) ה' זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם (מ"ב כ ג, ישע' לח ג). ויקראו (המלחים) אל ה' ויאמרו אָנָּה ה' אל נא נאבדה בנפש האיש הזה (יונה א יד). ויתפלל (יונה) אל ה' ויאמר אָנָּה ה' הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי וכו' ועתה ה' קח נא את נפשי (שם ד ב-ג). אָנָּה [3]) ה' מלטה נפשי (תהל' קיו ד). אָנָּה ה' כי אני עבדך אני עבדך בן אמתך (שם יו).

אֲנוּ[4]), אָנוּ. — מלת הגוף למדברים בעדם ומדברות בעדן, כמו אנחנו, wir; nous; we: בקול ה' אלהינו אשר א נ ו [5]) שלחים אתך אליו נשמע (ירמ' מב ו). שבכל הלילות א נ ו אוכלין חמץ ומצה וכו' שבכל הלילות א נ ו אוכלין שאר ירקות וכו' שבכל הלילות א נ ו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל (פסח' י ד). ואומרים לו (זקני כהונה לכה"ג) א נ ו שלוחי בי"ד וכו' משביעין א נ ו עליך במי ששכן את שמו בבית הזה שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך (יומא א ה). מוזהרין א נ ו שלא לצאת (מכי' מס' דפסחא יג). והרי דברים ק"ו מה אם שמואל רבן של נביאים וכו' נתיירא מיום הדין א נ ו על אחת כמה וכמה (ירושלמי תעני' ב עו.) — ובהצטרפות עם פעל:

[1]) עי' למעלה הערה לאָנָּא.—[2]) ונמסר: ו כתיבין בה' לשון בעיתה. וכתוב במ"ש בישעי' לח ג וז"ל: במקצת ספרים כ"י בשני טעמים אָנָּה ובשאר ספרים בטעם אחד לבד.—[3]) עי' למעלה הערה לאנא.
[4]) לפי דעת נלדקה (ZDMG 1884, 420, Untersuchung z. sem. Gram.) זו צורה חדשה שנוצרה אח"כ על פי ההקש של אני, והעקר אנחנו, עי' זה. — [5]) כך הכתיב, ונקוד אֲנוּ, שהוא נקוד הקרי אנחנו למערבאי, אך למדנחאי גם הקריא אנו (חלופים מנ"א). וכבר העיר רד"ק כי הכתיב הוא העקר, אמר ז"ל: אנחנו או נחנו או אנו כי נמצא במקרא אשר אנו שולחים אותך, ובמשנה הרגילו בו מאד. ע"כ (מכלול שער דה"מ). וכן .Ges ושאר החדשים. ולפי ההקש עם אָנִי אֲנִי צריך לקרא גם אנו שלא בהפסק אֲנוּ ובהפסק אָנוּ. וכן באמת רד"ק (שם שם) נקדו אָנוּ כמו שהוא במקרא, אעפ"י ששם הוא נקוד של הקרי, וכן גוֹנ', אוּלָה, אולפה' שטרה. אך הקריאה המקבלה של האשכנז', למשל בהגדה של פסח, היא אָנוּ (ónu) אוכלים, וכן הוא הנקוד במשנ' המנק' הנדפסות, גם בדפוס ר' מנשה בן ישראל, וכן GesK אָנוּ.

חוששנו חוששים אנו: שתים חוששנו למותר (תוספתא נגעי' כ ג). קובלנו[1]: אומרים ביתותים וכו' קובלנו עליכם פרושים (שם סוף ידים).

·אֲנוּחַ, ת"ז, נק' אֲנוּחָה, מ"ר -חִים, -חות, — מי שנאנח תמיד: ראה רוע נפשי זנוחה משלום ומשלוה ומהנחה רטושה בהרי נשף אנוחה (ר"א קליר, ת"ב, איכה את אכר). חובש להעלות ללהקת אנוחים (מחז' ויטרי, דף 450). הדוף דאגת אֲנוּחִים היות לָחַי שמחים וישירו פתחים אשר אבלו נצחים (זה שכינתך, אחרון של פסח, קרובץ ארג"יל). והעבר רעה מנפשות הָאֲנוּחוֹת אל אלהי הרוחות (סלית' ג עי"ת, אזעק אל אלהים).

·אָנוּן, ת"ז, נק' -נוּנָה, מ"ר -נוּנִים, -נות, — אבל ונוגה, : traurig, bekümmert; affligé; afflicted נשקד על עון ונבאב, כהושבת אֲנוּנָה מבלי אב (ר"א קליר, ת"ב, איכה ישבה חבללת). למה גזר ה' וכו' לשבת השוגגים באסור עצוב ואנון (יהודה הַהֲכל הקראי, האשכול, רעה). אזון את אנקתי בקראי בלב אנון רפא את מגנתי (ליל יוה"כ, תהלוס אכודרהם). סגה בחל וצמל אנונה ועגומה אזלה ונזלה ורבתה הכנימה (סליחות מוסף יוה"כ, כרית כלותה). ראה בענוי אֲנוּנִים ועגומים שור נא בשפלות מעטי עמים (סלית' ד פי"ת מלך מלכ'). יגילון האנונים גדולים וקטנים ואבות עם בנים (הפליט, בלמה כר' יצחק, סנת רלון). והנה באתי עד הנה להשיב את נפשי האנונה וכו' (זכר' בן סעד' הללהארי, הקד' ספר המוס', מטמוני מסת' ת"א ע). אנכי הניצבת עמכם בזה האנונה (עמנ' מחב' יה). ואנכי האנונה והקטנה היום בת שמנה עשרה שנה (שם יו). בעבור מה שסבלו בחייהם אלה האנונים (שם כח).

·אָנוּס, ב"ז, מ"ר אֲנוּסִים, — שם ליהודים שקבלו דת הנוצרית באנס, בהכרח ובכפיה: אותם שבארך הגלות מתקף הצרות והשמדות יצאו מכלל הדת וכו' והם הנקראים אצלינו היום אנוסים לפי שבאנס יצאו מכלל הדת (ר"י אברבנל, משמיע ישועה, ב). היבמה שנשארה זקוקה לשני אחין והגדול הוא מאנוסי הזמן והשני הוא יהודי (תשובות הריב"ש א). שהמלך מעליל שלא כדין כדי להעניש ממון כמו שעושה עתה בממון האנוסים (שם כ). אלה האנוסים אשר נשארו בארצות השמד כל זה הזמן (שם) אם יוכל אדם מאנוסי הזמן לדרוך ענבים בגת של ישראל ויהיה היין כשר כאילו דרכו ישראל (שם ד). מעשה היה בפני רש"י באנוס שקדש עלמה בפני אנוסים חביריו (מהר"י קולון, תשו' פה). מן היום ההוא רבו האנוסים בכל ארץ ספרד (ר"י הכהן, דה"י שנת 1430). שאביו היה מבני האנוסים אשר בפורטוגל אבל אמו לא מבנות האנוסים (שו"ת מהרשד"ם, אה"ע קיב). אנוס אחד וכו' צוהו אביו לפני מותו להשתדל לחזור לדת ישראל כי אנוסים היו (מסה גביזון, עמר השכחה בסוף). נזדמן שם אב ובנו שהיו אנוסים והיו משמשים בבית האסורים (לרור המור בחוקותי). הגם שאביו היה מהאנוסים אמו לא היתה מבנות האנוסים כ"א מבנות הגוים (שו"ת לחם רב ה). התחילו השופטים וכו' לחקור כנגד כל האנוסים על ענין הדת (קצור זכר צדיק לר' יוסף בן צדיק, סדר החכ' וקורות העתים ניבויאר, א). ובזאת השנה התחילו לחקור בעד האנוסים על ענין הדת ונשרפו ונידונו בשריפה (יוחס' השלם פילופובסקי, ה דף 226). — ולנק' ·אֲנוּסָה: אשה אחת באה וכו' מאותן האנוסות וכו' (תשו' ריב"ש ו). גט האנוסה שחתמו בו אנוסים (שם). מאשה אנוסה שנתגרשה מבעלה שהוא אנוס (שם יא). גט אחד שבא לכאן לאנוסה אחת (שם מג).

***אֲנוּסָה**, ב"נ, מ"ר אֲנוּסוֹת, — אשה שאנס איש אותה: נושאין על האנוסה ועל המפותה וכו' נושא אדם אנוסת אביו ומפותת אביו אנוסת בנו ומפותת בנו (יבמ' יא א). אנוסת עצמו ומפותת עצמו לא ישא (הבה"ג) ואם נשא נשוי אנוסת חבירו ומפותת חבירו לא ישא (גמ' שם יט). כל הנבעלת בנדה הרי הוא בחזקת אנוסה (רמב"ם נערה בתולה א ג).

·אָנוּק, אֲנוּקִים, — הנאנקים: בקבצך אֲנוּקִים ממרחקים וככתך תקים (אנת יבר, הושע"ר, קרובץ ארג"יל).

אָנוֹשׁ[1], ת"ז, נק' אֲנוּשָׁה, מ"ר -שִׁים, -שות, — א) שאי אפשר לרפא אותו, כאב פצע, וכדומה,

---

[1]) בתוס' הוצ' צוק"מ קובלני, ביוד בסוף. אך פה מדברים רבים וצ"ל קובלנו. וכן הגיה הגר"א שם קובלנו עליכם פרושים וכו' קובלנו עליכם טובלי שחרית. וכן הביא שם בעל זר זהב מהמשנה ידים ד ז קובלנו עליכם, אעפ"י שבגוף המשנה כתוב קובלים אנו.

[1]) מלה עברית, ואין לה אחות בלשונות האחיות. ונתלבטו החכמים במקור מלה זו ולא עלה בידיהם כלום. יש מי שרצו לבאר אותו בדרך סגי נהור מן אנש

נד קציר ביום נחלה וכאב אָנוּשׁ (ישע׳ יז יא). כה אמר ה׳ אָנוּשׁ לשברך נחלה מכתך אין דן דינך למזור רפאות תעלה אין לך (ירמי׳ ל יב-יג). מה תזעק על שברך אָנוּשׁ מכאבך (שם שם יה). למה היה כאבי נצח ומ־תי אֲנוּשָׁה מאנה הרפא (שם יה יח). כי אֲנוּשָׁה מכותיה (מיכ׳ א ט). — ב) בהשאלה, להאבר, החולה: עקב הלב מכל וְאָנֻשׁ הוא (ירמי׳ יז ט). — ונפש אנושה: וירפאו הנפשות ה א נ ו ש ו ת ויתלימו הגופות הנגופות (מכת׳ ר״י בן תנחום ירש׳ לר׳ דוד בן אבר׳ בן הרמב״ם). — ולהדבר הגורם הפצע: אָנוּשׁ חצי בלי פשע (איוב לד ו). — וליום של צרה גדולה: ויום אָנוּשׁ לא התאויתי (ירמ׳ יז יז).

אֱנוֹשׁ[1], ש״ז, — א) נרדף עם אָדָם, Mensch; homme; man: על כן כל ידים תרפינה וכל לבב אֱנוֹשׁ ימס (ישע׳ יג ז). אוקיר אֱנוֹשׁ מפז ואדם מכתם אופיר (שם יב). אשרי אֱנוֹשׁ יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (שם נו ב). ואתה אֱנוֹשׁ כערכי אלופי ומידעי (תהל׳ נה יד). ויין ישמח לבב אֱנוֹשׁ וכו׳ ולחם לבב אֱנוֹשׁ יסעד (שם קד יה). הנה אשרי אֱנוֹשׁ יוכיחנו אלוה (איוב ה יז). מה אֱנוֹשׁ כי תגדלנו וכי תשית אליו לבך (שם ז יז). והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה לא ידע אֱנוֹשׁ ערכה ולא תמצא בארץ החיים (שם כח יב-יג). — ובפרט בכונה לטבע החלשה והרעה של האדם: מי את ותיראי מֵאֱנוֹשׁ ימות ומבן אדם חציר ינתן (ישע׳ נא יב). קומה ה׳ אל יעז אֱנוֹשׁ ישפטו גוים על פניך שיתה ה׳ מורה להם ידעו גוים אֱנוֹשׁ המה (תהל׳ ט כ-כא). חנני אלהים כי שאפני אֱנוֹשׁ (שם נו ב). הבאתנו במצודה שמת מועקה במתנינו הרכבת אֱנוֹשׁ לראשנו באנו באש ובמים (שם סו יא-יב) — ומ״ל: הן עד ירח ולא יאהיל וכוכבים לא זכו בעיניו אף כי אֱנוֹשׁ רמה ובן אדם תולעה (איו׳ כה ה-ו). הוי שפל רוח בפני כל אדם שתקות א נ ו ש רמה (אב׳ ד ד).—ובמשמ׳ כל האדם, Menscheit; humanité; human race: אמרתי אפאיהם אשביתה מֵאֱנוֹשׁ זכרם (דבר׳ לב כו). בעמל אֱנוֹשׁ אינימו ועם אדם לא ינגעו (תהל׳ עג ה). — ב) במשמעת ההמון, der Pöbel; le vulgaire; common people: קח לך גליון גדול וכתב עליו בחרט אֱנוֹשׁ (ישע׳ ח א), ר״ל הנהוג בהמון העם. —ומשל: ״אֱנוֹשׁ קובל על אבוד דמיו ואינו קובל על אבוד ימיו (מרלה המוסר ח.). אֱנוֹשׁ בפה מתוק ולבו מר פנימו לא כחיצונו (שם י.).

אֱנוֹשׁוּת[1], ש״נ, — טבע האדם, Menschlichkeit; humanité; human nature: כל מטיב לזולתו מבני אדם מכל המינים אשר זכרנו אין לו יתרון על מי שמטיב לו אלא במקרה מן המקרים אבל ב א נ ו ש ו ת ם ועצמם הם נמשלים וקרובים זה לזה (ר״י אבן תבון, תו״ה עבוד׳ אלה׳). אוהב התחקות על שרשי מחצב א נ ו ש ו ת ו[2] (כתי׳ עול׳ א כ). — ובמשמ׳ דרך ארץ ונמוס של בני אדם, Höflichkeit; politesse; politeness: שמנות אמר נערה נא אותך ובזה היה מורה א נ ו ש ו ת ו כמי שמזמין רעהו לסעודה (ר״י אברבנל, שופט׳ ענין מנוח).

אֱנוֹשִׁי, ת״ז, לנק׳ ־שִׁית, מ״ר ־שִׁיִּים, ־שִׁיּוֹת, — שיש בו מטבע האנושי, menschlich; humain; human: כי השמאל הכי נכבד כי הוא משכן ללב שהוא שרש לחיים ה א נ ו ש י י ם (יוסיפון, יא). וזה כלו כשיתעסק השכל ה א נ ו ש י עם תאות הגוף ולא תפרש בו יותר ממה שהעירותיך עליו (הרמב״ם אגרת

במשמ׳ ידיד, ובכונה: רע מאור (ועטטין). ואחרים (דליטש לגרד) בטש׳ ח ל ש כאשה. אכן היתר נכון בב״ז היא דעת ברוין דריוור כי נוצר בעברית שרש א נ ש למושג זה. עי׳ ערך א נ ש ועי׳ עוד נוש.

[1]) משקל דְּרוֹר, הֲדוֹם, חֲמוֹר. בערב׳ אֻנְש a) ומ״ר אנאשׁ, אדם, וכל האדם יחד, וברור הדבר שנגזר מהשרש א נ ש b) המשמש בערב׳ במשמע׳ היה נעים וטוב לחברו, מנמס, ח׳מל, וכן התרגל אליו, היה בחבורה אתו וכדומה. וכן בארמ׳ אֱנָשׁ, וכן בסור׳. ודעת ברט כי הרבים א נ א ש נהיה בעבר׳ יחיד, ותנוע׳ הפתח הארוך נתעבר ונהיה בעבר׳ לתנו׳ החולם, כמנהג (כרט מה״ש סי׳ 88), ובודאי טעות היא לגזור שם זה מן השרש אנש במשמ׳ שממנו נגזר התאר אָנוּשׁ שלמעלה, רק זה אפשר באמת, שמושג זה של א נ ו ש גרם קצת שהשם אֱנוֹשׁ קבל קצת מושג של אדם חלש ורפה כח.

a) إِنس b) أَنِس

[1]) כך קריאת הספרדים, וכך מנקד׳ המלה בקצת מקו׳ ועי׳ הערה לקמן. והאשכנז׳ עפי״ר קראים אֱנוּשׁוּת בערב׳ אנשאניה a).—[2]) כך הכתיב, ונקוד במהד׳ חביב ופרנסיש (פירארו שיב), ור״ש מורפורגו (ויניציה תסד) ועוד: אֱנוֹשׁוּתוֹ. ובמהד׳ אחרות וכן של סלוצקי אֱנ־ֻוּתוֹ, ואינו נכון.

a) إِنسانيّة

לכנו). ומחכמת הנפש האנושית בפרט ומה שיושפע עליה (אמונה רמה ד). שלא היה הקול אנושי או מלאכותי (ר"י אכרכנל, שמואל ג). ללמד לבני אדם המדות האנושיות המשובחות (הוא, הקד' נחל' אב'). במין האנושי ובאישיו (רלב"ג מלח' ה הקד'). הנהגה כללית במדת אנושית (ידע' כדרשי, הפרדס, הקד' אולה"ם ג). שהנפש היא הדבר שבעבורה נהיה האיש איש ובי נמצא במציאות אנושית (תגמ' הנפ' א.). ואולם הנפש האנושית מצד שהיא נפש אנושית יחלקו כחותיה לכח חכם ולכח פועל (מאזני צדק אלגזאלי דף לא). כי אין השכל האנושי מספיק לדעת זה באמיתות (עקר' א ח). אבל הוא התחלה לכל הפעולות האנושיות הנפעלות ברצון (שם ט). מדות טובות כלליות שלמיות אנושיות (מסה וקאר, אירי נועם וכר ישראל).

*אֱנוֹשִׁית, ש"נ, כמו אנושות: יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו כלומר שאין לו מן האנושית רק השם (מלמד התלמי' ואתתנן). האם תתחלל מדרגת האנושית בזה ההשארות (רלב"ג מלחמ' הקד'). שהיה מורכב מאלקות ואנושית (הזוק אמונה א לו). בצד המלכות הוא אחד ובצד האנושית אינו אחד (מהר"ל מפראג, כאה"ג, כאר ג).

אנח[1], ממנו נֶאֱנַח, אֲנָחָה.

אָנַח, קל אינו נהוג[2].

— נפ', נֶאֱנַח, על, אל, נאנחה, נאנחת, נאנחו, נאנחו, אאנח, תאנח, בינ' נאנח, נאנחה, — נאנח מן עבודה, מן לחץ וכדומה, נאנח על' שמועה, על התועבות וכדומה, הוציא קול הברה מעסק הקרב מפני כאב, צער ויגון, seufzen;soupirer, gémir; groan,sigh: ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו (שמות ב כג). מה נאנחה[3]) בהמה נבכו עדרי בקר (יואל א יח). אבל תירוש אמללה גפן נאנחו כל שמחי לב (ישע' כד ז) כל שעריה (של ירושלם) שוממין כהניה נאנחים בתולתיה נוגות (איכה א ד). גם היא נאנחה ותשב אחור (שם ח). שמעו כי נאנחה[1]) אני אין מנחם לי (שם כא). ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים ובמרירות תאנח לעיניהם והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח[2]) ואמרת אל שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים (יחז' כא יא-יב). והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות (שם ט ד). ברבות צדיקים ישמח העם ובמשל רשע יאנח[3]) עם (משלי כט ב).

— *נתפ': כאשר סרים יחבק נערה ומתאנח כן עשה באונס משפט (בן סירא גניז' יח ב). למה נתאנחו (בני ישראל) לפי שאמרו חרטומי מצרים אין לך רפואה אם לא נשחוט מקטני ישראל ק"נ בערב וק"נ בבקר ורחץ ברמיהם שתי פעמים ביום כיון ששמעו ישראל גזרה קשה התחילו מתאנחים וקוננים (מד"ר שמות א).

אֲנָחָה[4]), ש"נ, מ"ר אֲנָחוֹת, אַנְחוֹתַי, — קול נשימה מפני צער וכאב, Seufzer ; soupir ; a sigh: ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (ישע' לה י). כי כלו ביגון חיי ושנותי באנחה (תהל' לא יא). מקול אנחתי דבקה עצמי לבשרי (שם קב ו). יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי (ירמ' מה ג). כי לפני לחמי אנחתי תבא ויתכו כמים שאגותי (איוב ג כד). הלא דמעה על לחי תרד ואנחה על מרור לב (בן סירא גניז' לח יט). אמר רב אנחה שוברת חצי גופו של אדם (כתוב' סב.). — ומ"ר: כי רבות אנחתי ולבי דוי (איכה א כב). כגון בכיות ואנחות (תשו' גא' ליק לח).

*אנחותא, כמו ינחותה: הקולב מנורה ואנחותא (תוספתא כלים ב"מ ו ז). אשה שהיא טבולת יום לשה את העיסה וקוצה הימנה חלתה ומניחתה בכפישה או באנחותא (גיד' ז).

---

[1]) שרש שמי, באש' אנח, בערב' אנח a) ובארמ' אנח במשמ' כמו בעברי' לקול שמוציא אדם מפני צער כאב ויגון וכדומה.

[2]) רק בקצת כ"י יאנח עם (משלי כט ב) במקום יאנח. — [3]) מ"ש: בספ' בעל הלשון האלף בסגול והנון בשוא נח וכן הוא בספרים כ"י מדוייקים ובמקצת ספרי הדפוס, וכן מצאתי מסורת כ"י נאנחה ב וסימניהן חטאה ירושלם מה נאנחה בהמה. ע"כ. אבל שמעו כי נאנחה אני נון שניה בקמץ ע"כ. אבל ברוב ספרי הדפוס אלף בחטף סגול ונון בקמץ, וכן העיד מיכאלים בשם הרבה כ"י. — [1]) מ"ש: במקצת ספרים א בשוא לבדו. — [2]) מ"ש: כן הוא בס"ם האלף בשוא לבדו ויש ספרים בחטף סגול. ע"כ. וכן מיכאלים בשם ח' כ"י נא. — [3]) בקצת ספרי דפוס מלרע. ובקצת כ"י יאנח בקל (מיכאל').

[4]) עי' למעלה שרש אנח.

a)

אֲנַחְנוּ[1], כִּסְפּ׳ אנח-, — מלת הגוף למדברים בעדם ולמדברות בעדן, wir ; nous ; we : והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה (בראש׳ לז ז). ויאמרו (אחי יוסף) על דבר הכסף השב באמתחתינו בתחלה אנחנו מובאים (שם מג יח). אנחנו נעלה ונלחמנו (דבר׳ א מא). מה אנחנו ישבים פה (מ״ב ז ג).— ואחרי הפעל : משחתים אנחנו את המקום (בראש׳ יט יג). אבל אשמים אנחנו על אחינו (שם מב כא). נסעים אנחנו אל המקום (במדב׳ י כט). אם יספים אנחנו לשמע את קול ה׳ אלהינו (דברים ה כב). — וגם בזמן מאוחר : אם לאו נקיים א נ ח נ ו משבועתך (מכי׳ ויהי בשלח, ב׳ פתי׳). מיתתנו במדבר קשה לנו ממיתת אחינו באפילה שאחינו נספדו ונקברו ו א נ ח נ ו תהיה נבלתנו מושלכת לחורב ביום ולקרח בלילה(שם ב). —ועם שם בלי פעל : אנחנו בני איש אחד (בראש׳ מב יג). שנים עשר אנחנו אחים (שם לב). ואמרתם אליהם עבדיכם אנחנו ועתה כרתו לנו ברית (יהוש׳ ט יא). — ובהפסק : אל נא תהי מריבה ביני ובינך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים אחים אנחנו (בראש׳ יג ח). ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו(שם כט ד). הננו עצמך ובשרך אנחנו (ש״ב ה א). דבר נא אל עבדיך ארמית כי שמעים אנחנו ואל תדבר עמנו יהודית (מ״ב יח כו). איך תאמרו גבורים אנחנו ואנשי חיל למלחמה (ירמ׳ מח יד). — ואחרי ממנו לחזק ולהטעים : הכשר ממנו יתב׳ קריאת השמות לעצמו הוא כאשר ממנו א נ ח נ ו (אהרן הקראי, עץ חיים, ע).—ועם וְ : וַאֲנַחְנוּ לא נדע מה נעבד (שמו׳ י כו). גדרת צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו ואנחנו נחלץ חשים לפני בני ישראל (במדב׳ לב יו-יז). — ועם פעלים שיש להם סי׳ מד״ב להטעים : כאשר עשינו אנחנו ואבתינו (ירמ׳ מד יז). אנחנו נשבענו להם ביי׳ אלהי ישראל ועתה לא נוכל לנגע בהם (יהוש׳ ט יט).ומדוע נעבדנו אנחנו (שופ׳ ט יח).

אֲנִי[1], בטעם מפריד אָנִי,—מלת הגוף למדבר בעדו ומדברת בעדה, ich ; je, moi ; I : אני בנך בכורך עשו (בראש׳ כז לב). אני יוסף אחיכם אשר מכרתם (שם מה ד). כי אני עבדך אני עבדך בן אמתך (תהל׳ קיו יז). אני חבצלת השרון שושנת העמקים (שה״ש ב א). ואחרי השם : כי קדוש אני ה׳ אלהיכם (ויקרא יט ב). עני אני וגוע מנער (תהל׳ פח יו). צעיר אני לימים ואתם ישישים (איוב לב ו). — ועם פעל בינוני לפני הפעל או אחריו : המכסה אני מאברהם אשר אני עשה (בראש׳ יח יז). שמע בקולי לאשר אני מצוה אתך(שם כז ח). את חטאי אני מזכיר היום (שם מא ט). את כל אשר אני דבר אליך (שמות ו כט) . בפעם הזאת אני שלח את כל מגפתי אל לבך (שם ט יד). יודע א נ י היאך היתה כונתך (מד״ר שמות לז). — ועם עבר ועתיד עם סי׳ הגוף להטעים ולחזק את הגוף : ולא תאמר אני העשרתי את אברהם (בראשית יד כג). והלכתי אף אני עמכם בקרי (ויקר׳ כו כד). אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא (דבר׳ לב לט). הם קנאוני בלא אל וכו׳ ואני אקניאם בלא עם (שם כא). ויאמר אלהם (יהושע לזקני ישראל) אני זקנתי באתי בימים (יהוש׳ כג ב). ויאמר הפלשתי אני חרפתי את מערכות ישראל היום הזה (ש״א יז י). ויאמר (דוד) אל אחימלך החתי ואל אבישי בן צרויה אחי יואב לאמר מי ירד אתי אל שאול אל המחנה ויאמר אבישי אני ארד עמך (שם כו ו).כה אמר ה׳ צבאות אני לקחתיך מן הנוה (ש״ב ז ח) . אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן (שם יד) . אני נותרתי נביא ליי׳ (מ״א יח כב). קום אכל לחם ויטב לבך אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי (שם כא ז). ויאמר ה׳ מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמת גלעד וכו׳ ויצא הרוח ויעמד לפני ה׳ ויאמר אני אפתנו (שם כב כ-כא) . יתמיך אני אחיה (ירמ׳ מט יא). — ובפרט אחרי הפעל

---

[1]) אמר ריב״ג : ומן השרש הזה (שרש אנת) אצלי אנחנו ותוספת הנון עם הואו בו לכנוי וכו׳ ואפשר ש י פ י ל ו האלף ויאמרו נחנו כמו שהפילו אלף אחד מן ודבר חד את אחד. ע״כ. אבל רוב החדשים סברים כי עקר מלת הגוף למדברים רבים היא נחנו, ובערב׳ נַחְנ a) ונוספה א בראשה בכח פעולת ההקש עם מלת הגוף למדבר אחד. בכנע׳ אנחן, בארמ׳ שבתנך אנחנא, באש׳ אנינ.

[1]) בערב׳ אַנַא b), ובערב׳ ההמוני׳ של מצרים ועוד גם אני a). וסברו חוקרי הלשון קודם כי אנא אני מקצר מן אָנֹכִי הקדומה. וכבר טען על זה פיליפי (Philippi, ZDMG, 1876, 366) מפני שאין אנכ נהוג אלא בהצפוניות שבלשונות השמיות ולא בהדרומיות. והחליטו רוב האחרנים כי א נ א היא המלה היסודית למד״ב יחיד, והוא מרכב מן קולות הרמז הטבעיים של אנ-א. (Philippi, BA, 2 367) וכן שאר האחרונים. ונתחדדה בעבר׳ וכמו״כ בערב׳ ההמונ׳ תנועת הפתח לתנועת החירק, בכח פעולת ההקש של הנוסף הסופי למדבר בעדו בפעלים עבר -תִי ושל י הקנין בשמות (Nö. ZDMG 1884, 418).

---

a) نَحْنُ b) أَنَا

a) أَنِى

להטעים אני ולא אתה,ולא אחר, אני בעצמי,באמת אני: אסף את יתר העם וחנה על העיר ולכדה פן אלכד אני את העיר ונקרא שמי עליה (ש"ב יב כח). ונלחמתי אני אתכם (ירמ' כא ה). קמתי אני לפתח לדודי (שה"ש ה ה) ואותר אני לבדי (מ"א יט י). עשה לי שירים נזמים טבעות ואקדש א נ י לך (קידו' מח.). — ועם גם: ויאמר המלך אל העם יצא אצא גם אני עמכם (ש"ב יח ב). — ולפני שם כללי או פרטי להטעים: אני הגבר ראה עני (איכ' ג א). אני קהלת הייתי מלך על ישראל (קהל' א יב). אני דניאל בינתי בספרים (דני' ט ב). — ועם הוא אחריו,אני הוא: למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה (ישע' מג י). גם מיום אני הוא ואין מידי מציל אפעל ומי ישיבנה (שם שם יג). עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל (שם מו ד). שמע אלי יעקב וישראל מקראי אני הוא אני ראשון אף אני אחרון (שם מח יב). לכן ידע עמי שמי לכן ביום ההוא כי אני הוא המדבר הנני (שם נב ו). עמד שמואל הקטן ואמר א נ י דן: שעליתי שלא ברשות (סנה' יא.).—וכפול:ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי (דבר' לב לט). אני אני דברתי אף קראתיו (ישע' מח טו). — ומלה מפסקת בינו ובין הפעל: אני טרם אכלה לדבר אל לבי והנה רבקה יצאת (בראש' כד מה). הילד איננו ואני אנה אני בא (שם לז ל). ואני הנני מביא את המבול (שם ו יז).— ועם ה הידיעה: האני אשביר ולא אוליד (ישעי' סו ט). — ועם כש-: אמר הקב"ה לא כ ש א נ י נכתב אני נקרא(קיד' עא.).— וכהפסק [1]): ויאמר אתה זה בני עשו ויאמר אני (בראש' כז כד). והלכתי אף אני עמכם בקרי והכיתי אתכם גם אני (ויקרא כו כד). חסר משגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי (ש"א כא יו). וכזאת וכזאת יעצתי אני (ש"ב יז יה). יבשו רדפי ואל אבשה אני יחתו המה ואל אחתה אני (ירמ' יז יח).—ובפרט בהשבועה, חי-אני: חי-אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישעי' מט יח). חי-אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו בן יהויקים (ירמי' כב כד). — וכשבא אני עם עוד גוף אחר יבא הפעל המשתף לשניהם בלשון יחיד או רבים: ונאספו (יושבי הארץ) עלי והכוני ונשמדתי אני וביתי (בראש' לד ל). כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך (שמות לג יו). והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ"א א כא). אני ואחי לחם הפחה לא אכלתי (נחמ' ה יד). גם אני ונערתי אצום כן (אסתר ד יו). מה עשיתי אני ואבותי (דהי"ב לב יג). ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם (בראש' כב ה). ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה (שם לא מד). הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה (שם לז י). ונפלינו אני ועמך (שמות לג יו). ואם מימיך נשתה אני ומקני (במד' כ יט). אשר דברנו אני ואתה (ש"א כ כג). אני והאשה הזאת ישבת בבית אחד (מ"א ג יז). כי נמכרנו אני ועמי (אסתר ז ד). — וגם במשמ' אותי: ויאמר אל אביו וכו' ברכני גם אני אבי (בראש' כז לה). — ואחרי פעל עם כנוי מד"ב: וכה אמר (דוד) בלכתו בני אבשלום בני בני אבשלום מי יתן מותי אני תחתיך אבשלום בני בני (ש"ב יט א). — —ועם פלוני אחריו: בראשנה היה כותב א נ י פלוני תתמתי (גיט' לו.). — ויתקצר ותפל ממנו האות א ותספח לפע' בבינ', חוששני, ר"ל חושש אני: מעשה בא לפני רבי יוחנן בן זכאי בערב ואמר ח ו ש ש נ י לו מחטאת (שבת קכ ג). — מקבלני — מקבל אני, מחזיקני — מחזיק אני: משרבו מ ק ב ל נ י טובתיך ו מ ח ז י ק נ י טובתך רבו איש הישר בעניו יעשה (תוספת' סוט' יד ו).—שומעני—שומע אני: ש ו מ ע נ י מיעוט חדשים שנים (מכי' מס' דפסחא ב). ויי' הכה כל בכור ש ו מ ע נ י על ידי מלאך או על ידי שליח (שם יג). ש ו מ ע נ י כדרך יום הכפורים שפושט בגדי קודש ולובש בגדי חול (יומא כג:). אמורני, אמר אני: אלו דברי רבי חנניה בן גמליאל אבל א מ ו ר נ י בשתיהן החיצונה טהורה (תוספתא נגעים ב ד יא). גוזרני, גוזר אני: שלח לו רבי גמליאל (לר' יהושע) ג ו ז ר נ י עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעותיך ביוה"כ שחל להיות בחשבונך (ר"ה כה.) — יכולני יכול אני, עי' יכול. — מעידני, מעיד אני, מוחזקני, מוחזק אני, עי' בכ"א מהקרבים הללו.

אֲנִי[1]), בזו"נ, כנ' אניו, מ"ר אנאים, — קבוץ של

[1]) ולא בלבד במפסיקים גדולים סלוק (בראש' כז כד), אתנח (ויקרא יא מד), ז"ק (שם כו כד), ז"ג (יחזק' יח ג), רבי' (בראש' לא כב), סגו' (יחזק' יז יט),—אלא גם במפסיק קטן: פשטא (מ"ב ה ז), טפחא (בראש' כז לד), זרקא (ירמ' כב כד). ואפילו גרש (יחזק' לד ח), וגם מונח ותליק"ט (מלא' א ו). (Kö, 2, 546. Anm. 1).

[1]) מלה עברית, משקל צרי, עפי, מן אני.—בערב' אנא a), כלי, אגן. ויש את להסתעפות זו גם בקצת לשונות

a) إِنَاء

אניות הלכות יחד כים, Schiffsgeschwader;escadre squadron: כי אֳנִי תרשיש למלך בים עם אֳנִי חירם אחת לשלש שנים תבוא אֳנִי תרשיש נשאת זהב וכסף שנהבים וקפים ותכיים (מ"א י כב). ואֳנִי[1]) עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אילות על שפת ים סוף בארץ אדום וישלח חירם בָּאֳנִי[1]) את עבדיו (שם ט כו–כז). מקום נהרים יארים רחבי ידים בל תלך בו אֳנִי-שַׁיִט וצי אדיר לא יעברנו (ישע' לג כא). — ולשון זכר: וגם אֳנִי חירם אשר נשא זהב מאפיר הביא מאפיר עצי אלמגים (מ"א י–יא). — ועי' ספינה.

אֳנִי[2]), ת"ז, לנק' אֲנִיִּית, — של האֲנָה, מטבע הָאֲנָה: המקום ה א נ י י וכו' התנועה ה א נ י י ת והמקומית. (דרך אמונה, אבר' ביבאגו, א א).

אחרות, כמו vascello באיטלקית, ובצרפתית vaisseau, שעקר פרושם הוא כלי, מהשם הרומי vas . וכבר העירו החכמים בזמן האחרון כי בהמכתבים של תל אלעמרנה נמצאה המלה א נ י כתרגום בלשון כנענית להשם אלף, שהיא אֶלפה, ר"ל ספינה. — והנה המפרשים הקדמונים לא הבדילו בין אֳנִי ובין אניה, אך החדשים הטיבו לראות כי אֳנִי הוא שם ה ק ב ו ץ נגד אניה שם היחיד, כנהוג בפרט בלשון ערבית.—[1])קמץ של וָ- זה וכמו"כ קמץ של וָאניות ושל בָּאניות ושל בָּאניות שלקמן הם מן הקמצי' שחלקו בהם רוב המדקדקים החדשי' הנכרים על המדקדקים הקדמונים שלנו והחליטום לקמץ חטוף שצריך לקרא בקול החולם (o), וכן העתיק קניג (Kö. 1 ,103) וָאֳנִי בפרוש בכתב לעז vo-oni. אבל זה הוא נגד כונתם של בעלי המסורה שמתגו את הקמצים הללו, ונגד ע ד ו ת ם של כל המדקדקים הקדמונים שלנו, שהעידו עפ"י הקריאה המקבלה אצלם שכונת בעלי המסורה היתה במתג זה לציין את ט י ב ו של הקמץ. אמר ר"י חיוג וז"ל: כמו תָּאֳרוֹ נפל הוו שהיה בין התיו והאלף במלת תואר קדם שיסמך ו ק ו ב ץ (ר"ל נקוד בקמץ חטף) השני והוא האלף כדי שיורה הקבוץ על הוו ולא נח השני כמנהג חודש ואורח וחביריהם והראשון (ר"ל האות הראשנה התיו) יהיה ב ק מ ץ ג ד ו ל. וכמוהו זָהֳרוֹ פָּעֳלוֹ טָהֳרוֹ אָהֳלוֹ. ע"כ. (בעל הנקוד 19). וז"ל ריב"ג: ואיזו אות שיהיה דינה שתונע בקמץ חטף, החטפות בה במכתב ובלשון יחד או תהיה בלשון בלבד, מבלי המכתב, ותהיה האות הסמוכה לה גרונית יעתיקו הקמצות (ר"ל הקמץ חטף) ממנה אל האות הגרונית ותונע היא ב ק מ ץ ג ד ו ל וכו' יורה אותך זה נקדם למד לחרשיו יבקר (יחזק' מז יג) בקמץ גדול וזה ב ע ב ו ר ה ח ט ף א ש ר א ח ר י ה, וכו' ונקדם עוד ואו וחלים רעים (דבר' כח נט) ב ק מ ץ ג ד ו ל בעבור החטף אשר אחריה וכו' וכמו זה ביום בָּחֳרִי (יחזק' כ ה) וכו' (רקמה בער טו). ונשנו הדברים עוד במקומות. וכן רדק: ואם עין הפעל אות גרוני תהיה בקמץ חטף ופא הפעל בקמץ רחב כמו יען מָאָסְכֶם, ביום בָּחֳרִי (מכל' בער דה"פ לכ:). ועוד (שם לט.): ואם האות הראשון בקמץ חטף הנקוד עם השוא יהיו אותיות כלב קמוצות (ר"ל בקמץ גדול) אעפ"י שאין הדבר ידוע כמו בָּעֳנִי אמתך (בא"ה א) כָּאֳנִיּוֹת סוחר (משלי לא) בָּחֳרִי אף (שמות יא) לָחֳרָשָׁיו יבכר (יחזק' מז). ועוד (שם לח:) בפרוש: ואם האות רונית בשוא וקמץ תהיה הוו קמוצה (ר"ל בקמץ רחב) וָאֳנִי עשה המלך שלמה, וָאֳנִיּוֹת תרשיש, וָחֳלָיִם רעים ע"כ. והנה כל הדברים הללו לא נאמרו כדרך ס ב ר ה בלבד ורק כעין ב א ו ר דעת המסורה, כמו שטוען קניג: weil sie (die Auffassung der jüdischen Grammatiker) nur eine Ausdeutung der von der Masora gebotenen Metheg-Setzung ist (Kö. 1,107), שנהיה רשאים להקביל נגד ס ב ר ת ם ו ב א ו ר ם את ס ב ר ת נ ו ו ב א ו ר נ ו אנו, כמו שאומר שם קניג: wie wir eben auch eine solche Ausdeutung geben. כי שבקי בסגנון דברי הקדמונים ודרך לשונם שומע כי הדברים שהבאנו נאמרו בדרך החלט, עפ"י הקריאה שהיתה ב ק ב ל ה א צ ל ם מ ד ו ר ל ד ו ר, וזו עדות מספקת כי כך היתה באמת כונת בעלי המסורה. והלא הכל מודים עתה כי בעלי המסורה עשו את מלאכתם באמונה והקפידו ודקדקו למסור לנו את הברת כל מלה ומלה בכל גוניה כמו שהיתה ה ב ו ר ה בימיהם. ולכן אין שום מקום לפקפק בענין זה. וברי הוא שבימי קביעת המסורה היתה הברת הקמצים שלפני קמץ חטף כהברת קמץ רחב בימיהם, א ע פ"י שעפ"י ת ו ל ד ת ם הדי נותן שיהיו קמץ חטף, כי קצתם הם במקום שורק קדום, וכדומה. ובודאי היתה כבדה עליהם הברת שני קמצים חטופים זה אחרי זה. ותטאים כמו זה של חוש הלשון נגד מה ש ה ד י ן ה ד ק ד ו ק י נותן הם מצויים בכל הלשונ' ואין להרהר אחריהם. וכל פלפולו של קניג שם אינו יכול לעמד בפני המעשה שאין ספק בו, כי בימי קביעת המסורה היתה הברת כל הקמצים הללו כהברת קמץ רחב, וצדקה בזה הערתו של דר' מרגליות בהבקרת על המהדורה החדשה של ספר הדקדוק של גזנ' קויץ (Dr. Marg. AJSL, 1903, 165), שצריך לדעת דקדוק של איזו לשון מלמדים המדקדקים אותנו, אם לשונו של ישעי' שמסתנה אינם יודעים כמעט כלום, או לשונם של בעלי המסורה. ואם לשונם של אלו, הלא דעתם היא מכרעת. וכן היא הקריאה המקבלה של הספרדים ba-onioth, va-oni. ולכן צדק בזה דליטש בהקדמתו לאיוב שערער על קריאת המלה פָּעֳלוֹ poolo, וביוצא בזה. ועוד תתברר שאלה זו בכל שאר המלים שיש להן קמץ מתוג לפני קמץ חטף.—[1]) פה גם קניג וגזנ' וכו' מסכימים כי הבית נקודה בקמץ רחב במקום ה הידיעה.

[2]) משק' נְקִי.

אניה[1]), ש"נ, מ"ר אניות, אונ-,— כלי שיט בנהר או בים, Schiff ; vaisseau, navire ; ship : וירד (יונה) יפו וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה וכו' ויהי סער גדול בים והאניה חשבה להשבר וכו' ויטלו את הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם (יונה א ג-ה). שלשה המה נפלאו ממני וארבע לא ידעתים דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה (משלי ל יח-יט). ומ"ר: זבולן לחוף ימים ישכן והוא לחוף אניות (ברא' מט יג). גלעד בעבר הירדן שכן ודן למה יגור אניות (שופט' ה יז). וישלח חירם באני את עבדיו אנשי אניות ידעי הים (מ"א ט כז). הילילו אניות תרשיש כי שדד מעזכן (ישע' כג יד). כי לי איים יקוו ואניות [2]) תרשיש בראשנה להביא בניך מרחוק (שם ס ט). כל אניות הים ומלחיהם היו בך לערב מערבך (יחזק' כז ט). זה הים גדול ורחב ידים וכו' שם אניות יהלכון (תהל' קד כה-כו). יורדי הים באניות[2]) עשי מלאכה במים רבים (שם קז כג). היתה (אשת החיל) כאניות[2]) סוחר ממרחק תביא לחמה (משלי לא יד). וירדו מאניותיהם כל תפשי משוט מלחים כל חבלי הים אל הארץ יעמדו (יחזק' כז כט). וישלח לו חורם ביד עבדיו אוניות[3]) ועבדים יודעי ים (דה"י ב ח יח).— אנית קיטור (חכר' גוטלבר ממלרים 14).

אניה[4]), ש"נ, — שה"פ מן אנה, במשמעה אבל וקינה, Klage; plainte; mourning : והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה (ישע' כט ב). היה אדני כאויב בלע ישראל בלע כל ארמנותיה שחת מבצריו וירב בבת יהודה תאניה ואניה (איכ' ב ה).

***אניות**, ש"נ,—שם מפשט מן אנה: ו ה א נ י ו ת מגיד על המקום (דוד הכבלי, בהקד' ליצירה ר"י ברגלוני, ורש"ט על המורה ב הקד' כד).

***אנין**[5]), ת"ז, לנק' אנינה, מ"ר אנינים -נות,—אנין הדעת, מי שנפשו לא תוכל לסבל שום דבר מגונה ומאוס, empfindlich ; susceptible, délicat ; delicate : שלשה חייהן אינם חיים הרחמנין והרתחנין ו א נ י נ י הדעת (פסח' קיג:).

ב.*.**אנין**[1]),— א) ש"ז, מעמד האיש האונן, כמו אנינות, Trauer ; tristesse, deuil ; mourning : אם אכלו ב א נ י נ ו אינו מתודה (רמב"ם הלכ' מעשר שני, פרק יא). — ב) ת"ז, מ"ר אנינים, נק' אנינה, אנינות, — כמו אונן: בכו בכה ברוב יגונים, האבלים האנינים, שאו על שפיים קינים, ללוקחה ממעונים (קינות על המתים, סידו' ארם לובה, לקול לועק).

***אנינה**, ש"נ, — מעמד נפשו של האונן, אבל ויגון, innere Trauer,Betrübniss;deuil,tristesse; mourning : אם אכלו ב א נ י נ ה[2]) (מע"ש ה יב). אין לי אסור ב א נ י נ ה אלא בנים מנין כל האמור בפרשה וכו' יכול יהיו הלוים אסורים ב א נ י נ ה בשיר ת"ל אותי אני אסור ב א נ י נ ה ואין הלוים אסורים ב א נ י נ ה לשיר (ספרא שמיני, פרשה א פרק ב). איזו היא א נ י נ ה משעת מיתה עד שעת קבורה (ירוש' הורי' ג מח:). אין א נ י נ ה אלא למת בלבד (שם). אונן שהביא א נ י נ ה לעצמו (מ"ר ברא' פה). א נ י נ ה מבפנים ואבילות מבחוץ (שם איכ' פתיח'). למי אוי למי אבוי ענין עגם ו א נ י נ ה (מנח' בן סרוק, מח' אבוי). אל תתן להם אל חנינה, בינון יהיו ובמגינה, תהיה שמחתם להם א נ י נ ה, כי נתנו עלי עול ומס (רני ושמחי כז. אהוב ונחמד). באשה שמר (יעקב) עשרים שנה בגדול בנים נטרה באנינה (קרובי א בבועות, זך היה ונבר). אוחילה ב א נ י נ ה (שחרית ת"כ ספרדים, איך נוי שודד). ובתוגה ו א נ י נ ה וברעימה (שם, איך

---

[1]) משקל נק' מן אני, ועי' הערה שם.
[2]) עי' למעלה עמוד 315 א. הערה [1]).
[3]) כך הכתיב, ונקוד אוניות, ונמסר יתיר ו. ע"כ. זה סימן שכבר התחילו לכתוב ו במקום הנועת קמץ חטף, כמו שנהוג אחרי כן במשנה וגמ'.
[4]) משק' צדיה, שביה.
[5]) משרש אנן, עי"ש, ובסגנון ארמי: רבינא הוה קאי אחורי דרב אשי נזדמן לו רוק פתקיה לאחוריה א"ל לא סבר לה מר להא דרב יהודה מבליעו באפרקסותו א"ל אנא א נ י נ א דעתאי (ברכ' כד:— רבינא היה עומד מאחורי רב אשי נזדמן לו (לרב אשי) רוק ויפתקהו לאחוריו. ויאמר לו רבינא: האין אדוני סבר מה שאמר רב יהודא מבליעו (את הרוק) באפרקסתו? ויען לו רב אשי: אני דעתי א נ י נ ה (ולא אוכל לסבל הרוק בכנף בגדי). הני לדידי ד א נ י נ א דעתאי כי קיטרא ובית הכסא דמו לי (כ"כ כג.—אלה (העורבים המגאלים את התמרים בדם) לי שדעתי א נ י נ ה כמו קיטור ובית הכסא דומים לי). שאני רב הונא ד א נ י נ א דעתיה (חול' קיב.— משונה הונא שדעתו א נ י נ ה).

[1]) משקל הליך, יגיע, חריש, קציר, מן פעל אנן.
[2]) בקצת דפוסים באנינות.

נוי תעלתי השמימה) . מתי חכמה ומזמה כיום ישירו בניהם קול קינה ואנינה ונהי נשמע בפיהם (קינה כלפנת ספנת, קוכן על יד, ז). אמרה (האשה אם חבן הנמול) טוב מותי מחייתי באנינה (ר"י נאגארה, זמיר לכב' חנכה) .

א.*אֲנִינוּת, ש"נ, — כמו אנינה, אבל פנימי, :innere Trauer; deuil intérieur; mourning והקרובין (של מומתי בי"ד) באים ושואלין בשלום הדייני' ובשלום העדים כלומר דעו שאין בלבנו עליכם כלום שדין אמת דנתם ולא היו מתאבלין אבל אוננין שאין אנינות אלא בלב (סנה' ו ו). מה תלמוד לומר אז נבהלו אלופי ארום מפני אנינות (מכילתא, מס' דשירתא ע). באנינות יאכלוה (יומא ה:). זרות אמרתי לך ולא אנינות וכו' (יבמ' ע:). אפילו בשעת אנינותו של אדם יצרו מתגבר עליו (קידוש' פ:). און (קראו לו) שכל ימיו באנינות (מד"ר במדב' יח). — ובכלל לאבל פנימי: אניה לשון אנינות (דונש, תשו' על רסע"ג, סי' כ). הנביא אומר הקינה והאנינות כאלו זו בבל מתאוננת (רס"י ישע' כא ג). שהוא (מי שמביא בכורים) חייב לאכלן בשמחה לא באנינות (רמב"ם הלכ' בכור' כג). אהה והיא מלת אבל ואנינות (ר"י אבן תנון, השרשים לריב"ג, שרש הה). כבר אמרו מהחכמים שאומרנו כאן כל דכפין וכו' הם דברי אנינות על גלותנו (ר"י אברבנאל, זבח פסח, הא לחמא). אבל אעורר אנינות אגרר אויה לי (מנחם העלוב, ת"כ). כאן נתקיימה מקצת נבואת אמו שקראתו בן אוני בן אנינות (ר' משה הדרשן מנרבונה, פיר' לתנ"ך). — ואמר הפיטן: מפני אֲנִינוּת לוטי ולטוי נמעד, יאחזמו רעד ונמסו עמנו בנתועד (יוצר שבת א אחר פסח, ויושע).

ב.**אֲנִינוּת, ש"נ, — אנינות הדעת, מדת מי שהוא אנין הדעת, שאינו יכול לסבול דבר מאוס, Empfindlichkeit, susciptibilité ; touchiness: וכן כוס של מילה אם אין מקבלים עליהם (לשתות אחרי שטעם ממנו המברך) מפני אנינות הדעת שותה אם הילד (תשו' רב נמת גאון, חמדה גנוזה קיח). כוס של חתן וכלה ואמו של תינוק משום אנינות (הלכות גדולות, הילדסה' מו). שלא נטל ידיו אלא במפה כרך ידיו משום אנינות הדעת (רש"י יומא עט.). למשנאים דעתו באנינות (בות, עירוב' לט.). זה (צעקת העורבים) לא היה מספיק אלא אנינות הדעת דהיינו טינוף הפירות (לחם משנה על הרמב"ם, בכורים יא ה). וכן אם נמצא בו צרעת וכיוצא בו מן הדברים המנולים ה"ז מום מפני שנפשו של אדם קצה מהם מפני אנינות הדעת (לבוש חו"מ, הלכ' אונאה, רלב י).

אָנִיץ[1], ש"ז, מ"ר אֲנִיצִים, — אניצי פשתן, גבעולי הפשתן מדוקים ונפוצים ולא סרוקים: אמר קונם צמר עולה עלי מותר לתתכסות בגיזי צמר פשתן עולה עלי מותר לתתכסות באניצי פשתן (נדר' ז ג). גיזי צמר הבאות ממדינתן ואניצי[2] פשתן ולשונות של ארגמן (ב"מ ב א). תנור שהסיקו וכו' להיות טומן בו אניצין של פשתן (תוספתא כלים ב"ק ד ז). יכול לא ילבש גיזי צמר ואניצי פשתן (ספרי, כי תצא רלב) . סככה (את הסוכה) באניצי פשתן פסולה בהוצני פשתן כשרה (סוכה יב:). שמא שערה (של האשה) נאה דומה לאניצי פשתן (נדר' סו:).

**אֲנִישׁוּת, ש"נ, — תקף הכאב והמחלה: כאב הראש שהוא אנישות כאב באברי הראש (קאנון ג א א).

אֲנָךְ[3], ש"ז, — א) עופרת, Blei; plomb; lead: ונתיחד למשקל העופרת של הבנאים להישיר הבנין, Bleigewicht, Bleischnur ; fil à plomb ; plummet: כה הראני והנה אדני נצב על חומת אֲנָךְ[4]) ובידו אֲנָךְ ויאמר ה' אלי מה אתה ראה

---

[1]) לא עמדו חכמים על מקור מלה זו. — [2]) כך בספרים וכן בגמ' ירוש', ובתוספתא עניצי. — ופרש הערוך: פשתן דדייק ונפץ העומד לטוייה, ולפי דעת רש"י שם גם אחר שסרקו במסרק. ונראה שפרש אניצי חבילות פשתן סרוק. אך מהסוגיה שם מוכח כי העיקר כמו הערוך, וכן נראה מתוספתא שם.

[3]) באשו' אֲנָכֻ (בדיל), אֲנָכֻ עופרת, בסור' אנבא, וכן גם במנד', ואתאפ'. ואעפי"כ קצת החכמים סברים כי זו לא מלה שמית כ"א מלה זרה שאולה מלשון אחרת. בערבי' אָנֻךְ a) בדיל, שאולה אולי מארמית (ס' פרנק' Aram. Fremdw.). — [4]) פרש ר"י בן קריש אנך עפ"י לשון ערב' במשמעת בדיל עפרת ואמר: חכונה בובידו אנך והנני שם אנך רוצה בו משקלת הבנאי במה שהוא שוקל ומישר הבנין, ור"ל משפט צרק, כמו ושמתי משפט לקו וצדקה למשקלת, וכמו ונטיתי על ירושלם את קו שומרון ואת משקלת בית אחאב, וכמוהו ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, ורצה בזה משקלת בהו. ומנחם אמר וז"ל: מלת זו אין לה דמיון בתורה אבל ראויה היא להיות גרועת אלף וכו' אנך מנכים נאספו עלי נכים, תהגו אך נכאים, ענין

---

a) آنك

עמוס ואמר אֲנָךְ ויאמר אדני הנני שם אֲנָךְ[1]) בקרב עמי ישראל לא אוסיף עוד עבור לו (עמוס ז ז-ח). — ואמר המליץ: כי שמת לגויה משקל תישר כַּאֲנָךְ עמדתה (מבלי אסף, ג לה יז). — ובפרט העופרת כמו שהיא נמצאת בארמה, Bleiglasur; galène; galena שעושים: ממנו צפוי הזכוכית לכלי חרם העושה כלים מן ה א נ ך [2]) הטמא (תוספתא כלים ב"מ א ג). כלים הטהורים שאנכן ב א נ ך הטמא (שם).—ועצם הצפוי, Glasur; vernis; glaze: היורה הזו אין מעמידה אלא א נ כ ה כך אמר הקב"ה אנככם אני ביסורין בעוה"ז (מד"ר ויקרא לג). — וכנו': תורה תנכי תושיה א נ כ י (קרובו' ב שבועות, קדוש הופיע), ר"ל התושיה היא ה א נ ך שלי המעמיד אותי. — ב) יאחד מכלי המדידה והוא הנקרא כלי הרובע: אך אנחנו נבחר לנו כלי מחוה אחד אשר צורתו חלק רביעי משטח עגול אחד שלם אשר מפני זה נקרא כלי הרובע ובלשון לטין (קוואדראנט) ר"ל חלק רביעית מהעגול ואני המחבר אחשוב לקרוא לכלי זה שם מיוחד וראיתי לקרוא שמו ע"ד השאלה א נ ך[3]) וכו' (נחמד ונעים, דוד גנז, רמב). ארכו כאורך קו אלכסון של א נ ך וכו' ויהיה כ"א מהן רחוק משני קצותיו כמו ד' אצבעות מ א נ ך של חצי אמה על חצי אמה (שם רעג). ואחר אשר הראיתי לדעת תקינו של הכלי א נ ך אבאר לך איכות השתמשו וכו' תעמיד הכלי א נ ך על הארץ וכו' וצריך כלי ה א נ ך שיעמוד ישר ושוה (שם רעד).

***אֲנָךְ**[1]), ש"ז,—אונאה: א"ר חסדא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה שנאמר הנה ה' נצב על חומת א נ ך [2]) (ב"מ נט.). א"ר אלעזר הכל נפרע בידי שליח חוץ מאונאה שנאמר ובידו א נ ך (שם). — ואמר הפיטן: קדם ידעתיך חונן דל עזרתה שערי דמע ו א נ ך לא נעלתה (ר"י בר משה, אלהים אלי). פתח שער א נ ך, מוני כלה בחרונך (ר' אפרים, אלהים לא אדע).

אָנֹכִי[3]), כהפסק אָנֹכִי,— מלת הגוף היותר קרומה למדבר בעדו ולמדברת בעדה, כמו אֲנִי, ותשמש בכל אותם הדרכים כמו אני, ich; moi, je; I:

נפין והרס הם, על חומת אנך על חומת נפץ והרס וערץ. ע"כ. וכבר השיב ע"ז דונש ואמר כמו ריב"ק: אנך הוא בדיל במשמעו בלשון ערבי וכו' ונודע כי מאנך תעשה משקולת הבונים התלויה בקו המדה. ע"כ. ולגלגו תלמידי מנחם על פרוש זה ואמרו: אנך פתר כבדיל, ותהפוכות הגדיל. ע"כ. אך ריב"ג כמו"כ הסכים לריב"ק ואמר: אנך הוא הבדיל, וכן אומר הערב אלאנך בהמשך הא' וקמוץ הנון, והענין בהנני שם אנך כמו ענין ושמתי משפט לקו וצדקה למשקלת הרצון בו וגם באמרו ובידו אנך איננו כי אם הבדיל אשר מישר בו הבונה את הבנין ואותו רוצה לאמר באמרו למשקלת וכאלו אמר הנני שם משקלת. ע"כ. וכן ראב"ע והפרחון: משקל מאזנים של בנאים וכו'. וכן רד"ק.—ות"י: שור דדין וקדמוהי דין, אך אין זה אלא באור כונת המליצה.—[1]) יש מפרשים אנך זה מלשון ערב' אֲנַכַּ a) ר"ל הצטער.—[2]) אין ספק בדבר כי אנך שנזכר כאן הוא מין עופרת, שעושין ממנו כעין צפוי של זכוכית לכלי חרם, ואיננו א י נ ך שנזכר בע"ז ת: שפרשו הערוך אבן טובה, והוא השהם, xyoo בלעז, כי בשהם אין עושין צפוי לכלים.— [3]) ובאר שם מפני ש א נ ך שבמקרא הוא כלי מדידה למד בו הכותל אם הוא נצב ישר.

a) آنَكَ

[1]) עין הערה לקמן. — [2]) קצת קשה לחשב שהספיק להם הדמיון המועט שבין השם אנך ובין השם א ו נ א ה להביא ראיה ממנה לדרושם. ואולי בזמן ההוא דבר ההמון א נ ך במקום אונאה? עכ"פ על סמך זה יסד הפיטן מה שיסד.

[3]) באשור' אֲנָכֻּ, בכנענ' אנך, וגם אנכי. ועי' הערה לאני, דעת האחרונים כי המלה השמית הקדומה למד"ב היא אנא, ובאשור' נ ו ס פ ה עליה החלק כֻ, בכח פעלת ההקש של הסוף כֻ למד"ב בפועלים בלשון זו, ומשם באה הוספה זו גם לכנענ' ועבר' ונשתנתה ל-כי, וקול הפתח הקרום של הנון נשתנה לקול חולם, כנהוג בעבר'. ודחה אונגנד (Ungnad BA, V, 3, 334). דעה זו ושב לדעת החכמים קודם, שהמלה השמית הקדומה היתה אנכ, והיתה באמת נהוגה גם בלשונות הדרומיות, ונתקצרה אח"כ ונפלה הסוף כֻ, ובלשונות הדרומיות לא נשאר יותר שום זכר להצורה הקדומה, ובכנענית נשארה כהויתה, ובעבר' שמשו זמן רב שתי הצורות בערבוביה, ומעט מעט הצרה הצורה הקצרה את צעדיה של הצורה הארוכה עד שלבסוף נצחה אני על אנכי ודחתה אותה כמעט לגמרה מתוך הלשון, במצרית הקדומה וי ואח"כ אינוך ובקפט' אנוך. וידוע דרושו היפה של רבי נחמיה: משל למלך בו"ד שנשבה בנו ועשה ימים הרבה אצל חשבאים לבש אביו נקמה והלך אצלו והביאו ובא להשיח אתו בלשונו של שבאים, כך הקב"ה עשו ישראל במצרים כל אותם השנים ולמדו שיחתן של מצרים כשגאלן הקב"ה ובא ליתן להם את התורה אמר הקב"ה הריני משיח עמהם בלשון מצרי אנכי אנוך. ע"כ. וכבר בדקו ומנו חכמים (Bö. § 858. Gisberecht, ZAW, I) כמה פעמי' נמצאת המלה אנכי וכמה המלה אני בכל אחד מספרי התנ"ך ומצאו: בראש' אנכי נג=אני מ. שמות כב=לט. ויקרא עג. במדב' ז=כא. דבר' נו=ח. יהוש' ט=ד. שופט' יה=יב.

את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא (בראש' ג י). השמר אתי אנכי (שם ד ט). כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ (שם ז ד). אל תירא אברם אנכי מגן לך (שם יה א). וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכש גדול (שם שם יד). אנכי אלהי אביך (שמות ג ו). ויאמר משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה (שם שם יא). וזה לך האות כי אנכי שלחתיך (שם יב). בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשם גם מאז דברך אל עבדך כי כבד פה וכבד לשון אנכי (שם ד י) לך ואנכי אהיה עם פיך (שם שם יב). לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה (במד' יא יד) הנה אנכי יצאתי לשטן (שם כב לב). ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה (דבר' יא כו). הארץ אשר אנכי נתן להם לבני ישראל (יהושע א ב). ועתה הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה (שם יד י). ויאמר אנכי אשב עד שובך (שופטים ו יח). ותקעתי בשופר אנכי וכל אשר אתי (שם ז יח). הלוא אנכי טוב לך מעשרה בנים (ש"א א ח). אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי (שם שם יה). נער מצרי אנכי (שם ל יג). עמלקי אנכי (ש"ב א ח). אנכי שלמי אמוני ישראל (שם כ יט). שאלה אחת קטנה אנכי שאלת מאתך (מ"א ב כ). כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי ישב (ישע' ו ה). אנכי אנכי הוא מחה פשעיך (שם מג כה). אנכי אנכי הוא מנחמכם (שם נא יב). אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר אשלחך תלך (ירמ' א ז). ודברת אליהם את כל אשר אנכי אצוך (שם שם יז). והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן והתירוש (הוש' ב י). הנה אנכי מעיק תחתיכם (עמוס ב יג). ויאמר אליהם עברי אנכי (יונה א ט). ואולם אנכי מלאתי כח (מיכה ג ח). לא נביא אנכי איש עבד אדמה אנכי (זכר' יג ה).—ועם ה השאלה: האנכי הריתי את כל העם הזה (במדב' יא יב). האנכי לאדם שיחי (איוב כא ד). — ועם חי: כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעלם (דבר' לב מ).

שמוא' ב=ג. מלכ' ט=מד. עמוס ז=א. יואל א=ד. הוש' יא=י. ישעי א ה=ת. ירמי' כז=נג. מיכ' א=ב. רות ז=ב. שה"ש=יב. איכה=ד. חבק'=א. צפנ'=ב. יחזק' ה=קלח. ישע' ב יה=סב. חגי=ד. זכר' א=ח. זכר' ב (מן פרשה ט) ד=ב. מלאכי א=ה. תהל' יב=ע. משלי ב=ז. איוב יד=כח. קוהלת=כט. עזרא=ב. נחמי' א=יה. דה"י א=ל. אסתר=ו. ואעפ"י שעל סמך המספרים האלה אין לדון בדיוק על קדמות ספר מהספרים, מפני שהרבה תלוי מטעמו הפרטי של מחברו, ובקצתם נראה ברור כי המלה אנכי שאולה מספר קדום. מכל מקום, ב כ ל ל ם רואים אנו כי אנכי הולכת ומתמעטת עד שלבסוף בספרי המקרא האחרונים ובלשון המשנה אינה נהוגה יותר כלל.

אנן[1], ממנו אונן, ׳אנינה, ׳אנינות, אנן.

אָנַן, קל אינו נהוג.

—פוע׳[2]) אונן, אוננת, אונן, אוננת, אאונן, יאונן, לווי אונן, אונני—א) היה באנינות ואבלות, נהג מנהג אונן: היו שניהם כהנים הוא א ו נ ן עליהם והם א ו נ נ י ם עליו הוא אינו מיטמא להם והם אינן מיטמאין לו (יבמ׳ יא ז). ולא היו (קרובי מומתי בי"ד) מתאבלין אלא א ו נ נ י ן (סנהד׳ ו ו). אשתו ארוסה לא א ו נ ן ולא מיטמא לה וכן היא לא א ו נ נ ת ולא מיטמאה לו (כתוב׳ נג.). — ב) נפגע מפני דבר מאוס: וכן אם נמצא בו צרעת וביוצא בה מדברים אלו המגואלים הרי זה מום מפני שנפשו של אדם א ו נ נ ת מהם (רמב"ם הלכ׳ מכירה טו יג). הלא תראה שאם תניח חתיכה של בשר תחת בית השחי שלך התוכל עוד לאכול אותה מתוך שנפשו של אדם א ו נ נ ת עליו (מדה"ג בכטר, זאת הפעם).

— הפע׳, ׳האנין, — א) פ"ע, כמו אונן, היה אונן, עשה אנינות: התאכלי הימיני ה א נ י נ י השמילי (מנח׳ בן סרוק, אגרת להנשיא חסדאי אבן שפרוט). לפנים זאת בישראל מקריבי הקרבן, אם חטאו כשנים כלו הפך לבן, ואדדה כל שנותי ו א א נ י ן על החרבן (שלמה הקטן, בתר קמתי, סלית׳ ג).—ב) ׳יוצא, צער אותו, גרם לו אנינות ויגון, kränken; affliger; grieve, hurt: ואם בעלה לא יכול לעשות חפצה הציקה עליו ותגער ו ת א נ י ן אותו (ר"י ברזילי ברצלוני, ילירה).

[1]) בערב׳ אנ a) נאנח. וכבר הביא יהודה בן קריש זה הדמיון. וריב"ג לא הביא שרש זה בהשרשים והביא את ה ת א ו נ ן שלקמן בכתאב אלמשתלחיק ובהשרשים בשרש און. וכן רדק. — [2]) בעבור שלא נמצא העבר והעתיד קל, מהסס אני אם ראוי לאמר בעתיד אאנן, ויותר מתקבל עלי לאמר אאונן, ולחשב הבינוני אונן מן פועל.

a) أنّ

שבעתים השב לחיק מאניני, שכר תציך מרם מעני (ס לי ה ע"ת אזון תתן). בלי רדות תמתו בעבודתו להאנין נכחו אם יזין לשוטט ולהצנין (מחזו' ויטרי תפכ).—ויקונן המקונן: נעדר הדר הדור ודרדר דר בכל לבב ודמעת רם בכל עינים, לבי למת אונן ומתאונן עלי זה הזמן הרע כבד אזנים (עמנ' פרנ', הוס' למתק שפת')• — התפע', הִתְאוֹנֵן, הראה עצמו כאונן, התלונן, התרעם, : sich beklagen; se plaindre; complain ויהי העם כְּמִתְאֹנְנִים [1]) רע באזני ה' (במדבר יא א). מה יִתְאוֹנֵן אדם חי גבר על חטאו (איכה ג לט). — ואמר המשורר: וש־ום אנוש נאנח בוכה בלב נשבר תמיד מקונן עלי צירי תבליך, ויתאונן כתנים ובנות יענה ויקרא מספד מר בגלליך (ר"מ רוט', אלי ברופה).

*אֹנֶס, אוֹנֶס, ש"ז, מ"ר אֳנָסִים, — הכרח וכפיה, או כח טבעי או איזו סבה חיצוני' שמכרית את האדם לעשו' או להמנע מלעשות דבר, zwingende Gewalt; force majeure; compulsion: מי שהפך את זיתיו ואירעו אבל או אונס (ר"ל איזו סבה שבשבילה לא יכול לתתם לבית הבד) וכו' טוען קורה ראשונה ומניחה לאחר המועד (מו"ק כ א). הבא על יבמתו בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון (יבמ' ו א). ואם ראתה (אשה) הראשונה (ראיית דם בפעם ראשנה) מאונס אף בשנייה דייה שעתה (נדי' א ו). לעשות האונס כרצון (מכי' מס' נזי' יד). דיני אונסין (שם כתלת ד). ואב אחד אינו אונס (שבשביל זה יהיה פטור מלשלם הנזק לבעליה) שני זאבים אונס רבי יהודה אומר בשעת משלחת זאבים אף זאב אחד אונס וכו' והנמר והברדלס והנחש הרי זה אונס אימתי בזמן שבאו מאליהן אבל אם הוליכן למקום גדודי חיה ולסטים אינו אונס (כ"מ ז ט). מתה (הבהמה) כדרכה הרי זה אונס סגפה ומתה אינו אונס (שם י). ובשני לא יכנים ואם מחמת האונס מותר וכו' הרי שהיה פיתו אפוי וטבחו טבוח ויינו מזוג ומת אביו של חתן או אמו של כלה (כתוב' ג:). וזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו נוהגין בו בקדושת ארון (ירוש' מו"ק ג פא ד). נגנבה באונס ואח"כ ניכר הגנב וכו' (כ"מ לג:). אם הבאתה לפני קרבן ברצון ובטובה הוא קרבני ואם באונס על כרחך איני מעלה לך שתקריב לפני אלא אשה לה' (מ"ר ויקר' כז). אפי' תלוהו עד שמכר ממכרו ממכר שמפני אונסו גמר ומקנה (רמב"ם מכירה י א). וצריכים העדים לידע שהוא מוכר מפני האונס (שם שם ב). או שהפחידו בדבר שאפשר לו לעשות בין בידי עכו"ם בין בידי ישראל הרי זה אונס (שם ד). המוכר קרקע לחבירו והתנה עמו שכל אונס שיולד בקרקע זה יהיה חייב לשלם אבל אם נפסק הנהר שהיה משקה אותה וכו' או שבאה זועה והשחית אותה הרי זה פטור שאלו וכיוצא בהן אונס שאינו מצוי הוא ולא עלה על לב המוכר דבר זה הפלא וכל אונס שאינו מצוי אינו בכלל התנאי (שם יט ה). — וההפך פשיעה: תחילתו בפשיעה וסופו באונס (כ"מ לג:). — ומ"ר אונסים: נדרי זירוזין ונדרי הבאי ונדרי שגגות ונדרי אונסים (נדר' ג א). נדרי אונסים הדירו חבירו שיאכל אצלו וחלה הוא או שחלה בנו או שעכבו נהר הרי אלו נדרי אונסין (שם שם ג). ונתתי נגע צרעת פרט לנגעי אונסים (ספרא, פרשה ה). אם למרת על נושא שכר שהוא נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה אף השכיר נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה (מכילתא משפט', מס' דנזיקין טז). אלו הן אונסין שש"ש פטור עליהן (כ"מ ל"ג:). — "ובמשמעת התאמצות: שכשזוקף גופו מאיליו ואינו נשען על ידיו בחוזקה לדחוף גופו למעלה נמצא כל אונס זקיפתו על מתניו (רש"י סוכ' נג.).

*אַנָּס, ש"ז, מ"ר אַנָּסִים, — מי שאונס את חבירו, מי שלוקח בכח הזרוע, בעל כרחו ושלא בטובתו של חבירו, violent man; violateur; Gewaltthäter: האנס שורע את הכרם ויצא מלפניו קוצרו (בעל הכרם) אפילו במועד וכו' מאימתי הוא נקרא אנס משישקע (כלא' ז ו). אין הבקר אנסים הבקר (ירוש' סוכה ד נד ב). אמר לו אנס הושיט לי פקיע עמיר זה או אשכול ענבים זה (ב"ק קיז.). סתם עכו"ם אנס הוא (סנהדרין מה.). ילמדנו רבנו מה לעשות באיש שנתפרסם עליו שהוא מלשין ביחידים מישראל ובקהל לאנסים והוא מגזים תמיד שילך ויאמר על אנשים יחידים וקהילות ישראל דברים שיוכל להגיע להן נזק בגופם ובממונם (שו"ת הרא"ש).

אָנַס, פ"י, עת' אֶאֱנֹס, יֶאֱנֹס, תֶּאֶנְסִי, — א) הכריח וכפה בכח, to force; contraindre; zwingen: והשתיה כדת אין אֹנֵס כי כן יסד המלך על כל רב ביתו לעשות כרצון איש ואיש (אסתר א ח). הוא אנוס והיא לא אנוסה היא אנוסה והוא לא אנוס (יבמ' ו א).

---

[1]) ראב"ע מן אָוֶן, מרברים דברי אָוֶן.

העדים שאמרו כתב ידינו הוא זה אבל אנוסים היינו וכו' הרי אלו נאמנין (כתוב' כ ג). לא שנו אלא שאמרו אנוסין היינו מחמת ממון אבל אנוסין היינו מחמת נפשות הרי אלו נאמנין (גמ' כס). מי שאנסוהו עד שמכר ולקח דמי המקח אפי' תלוהו עד שמכר ממכרו ממכר (רמב"ם מכירה י א). אחד האונס את חבירו בשהכהו או תלאהו עד שמכר או שהפחידו בדברים שאפשר לו לעשות (כס ד). אנסוהו ישראל לגרש שלא כדין וכו אנסוהו עכו"ם וכו' (בו"ע אה"ע קלד ו=ח). ודבור ידוע: אנוס[1]) הרחמן פטרו.—ובהשאלה: קחו לכם דמיון מחלקי העולם כלו וראו איך חלק ימשול בחלק וחלק יכנע אל חלק ולא תקשו ערפכם לאנוס את מקרה טבע העולם (יוסיפון פד).—אנוס ביצרו, ליצרו: שהרי לא ברצונו כתב לה ואנוס ביצרו היה (סמ"ג מ"ע פב). אבל רשעים לתאבון בעבירות אחרות שהם כמו אנוסים ליצרם (מגוה"מ א א כ). — ב) אָנס את הדבר, לקחו ממנו בחזקה, על כרחו, gewaltsam nehmen; prendre par force; take by force: הרי שאנסו בית המלך גרנו (חול' קלא). ואנס הנכרי קרקעו בחובו (רב"י גיט' נח:). ואם לא ירצה חבירו למוכרו (את החפץ) יאנוס אותו ממנו (ס' ת"נ' מלוה לח). — ג) אנס את עצמו, עשה דבר במאמצי כח, sich anstrengen; s'efforcer; strain o. s.: אנסה (הבהמה) עצמה (לפשט צוארה בשעת שחיטה) (חול' מה.). אנסה הבהמה עצמה ומשכה צוארה הרבה (רמב"ם שחי' א ח). — אָנַס בדבר, אחז בדבר בכח: אנס (השוחט) בסימנים ושחט פסולה (כס).—אנס עצמו מן דבר, התאפק במאמצי כח מן הדבר, sich enthalten; se retenir; abstain from: שהיו אונסים את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה (כתה' לג:).—אנס את פלוני מדבר, מנע אותו בכח: ו"א תאנסהו מכל אשר ידבר (כפ' היכה, ספורים, ברס ואברהם). — ד) אָנַס אשה, בעלה על כרחה, ענה אותה, notzüchtigen; violer; rape: האונס והמפתה והמוציא שם רע וכו' (כתוב' א א). אנסת ופתית את בתי והוא אומר לא אנסתי ולא פיתיתי (בכו' ה ד). אונס[2]) שגירש אם ישראל הוא מחזיר ואינו לוקה (תמור' ה.). האונס את הבוגרת ואת הממאנת (רמב"ם נער' בתול' ב יא).

[1]) בארמ': אנוס רחמנא פטריה (נדר' כז.). —
[2]) כמו שֵם, ומקומו בערך לבדו למעלה, ונשמט.

ואם היא אנוסה יש לה צער (כס י). ואפילו אם אחר שהתחיל האונס לאונסה אמרה הניחו לו פטורה מפני שיצרה מתגבר עליה (סמ"ג מ"ע נד). — נפ', *נֶאֱנַס, — א) נאנסה האשה, נבעלה על כרחה ושלא ברצונה: הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים היא אומרת משארסתני נאנסתי ונסתחפה שדך (כתו' א ו). מעשה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העין ונאנסה (כס כס י). המגורשת מן הארוסין אם נאנסה יש לה קנס (רמב"ם נער' בתו' א ט). — ב) קרהו אֹנֶס, קרהו דבר על כרחו ושלא בטובתו: שגג או נאנס ולא עשה את הראשון (פסח' ע א). שגגה נאנסה הזידה ולא בדקה (נדה ד ז). שליח שנאנס (ירוש' ב"מ ה י:). נאנסה וטבלה (ברכות מה). — ד) נִצַח על ידי כח טבעי, übermannt werden; vaincu par une force naturelle; be overcome: וגם אם נאנסת במטעמים קום קוה וינוח לך (ב"ס בני' לא כא) אמר שמע ישראל יי' אלהינו יי' אחד ונאנס בשינה (ברכ' יג:), ר"ל פתאם חטפתו שֵנה ולא יכול לגבר עליה. — ובכלל היה אנוס לעשות דבר: כל שפושטת (הבהמה) צוארה ורועה ובלבד שלא תאנס (חול' מה.). שלא תיאנס למשוך הסימנים חוץ לחוזה (רש"י כס).—ד) נאנס הדבר אצל פלוני, נאבד ממנו באנס: אמר שמואל הנוטל כלי מן האומן לבקרו ונאנס[1]) בידו חייב (כ"ב פח.). אם אבדו (מעות שהפקיד אדם אצל שולחני) חייב (השלחני) באחריותן אמר רב הונא ואפילו נאנסו (המעות) וכו' שטבע ספינתו (של השולחני) בים ורב נחמן אמר נאנסו (המעות) לא (ב"מ מג.). מתוך שיכול (השומר) לומר לו (להמפקיד) לא היו דברים מעולם יכול לומר לו נאנסו (שבו' מה:). הלוקח כלי מן התגר לשגרן לבית חמיו וכו' נאנסו בהליכה חייב (נדר' לא:). מלוה שעשה שליח להביא מעות מלוה ונאנסו המעות ביד שליח (רב יהודאי גאון, הלכ' ממונ' סה). ואם נאנסו (המעות אצל השולחני) כגון שאבדו בלסטים מזוין ה"ז פטור (רמב"ם הל' ופקדון ז ו). שנאנס ממונם מידם (רמב"ם פיר' קוה' ד א). כגון זה שלא הגיעו המעות לידו והשלית אומר נאנסו ממנו והלה טוען איני מאמינך שנאנסו (התרומ' כ ג י).—ה) ינעשו אנוסים, הכרחו להמיר דתם: והאנוסים שנאנסו בכל הקהלות חזרו למוטב באותה שנה תתקנו (ספר' בר יעק' QGJD II,64).

[1]) ופירש"י שנשבר בידו.

מעשה ביום הרג רב בכהן ווגתו ש נ א נ ס ו והמירו דתם (בו"ת הרא"ש כט א).

— פע', *אִנֵּס, — כמו קל, בחזק הפעולה: שאמרה לו (אשת פוטיפר ליוסף) שאם לא ישכב עמה היא אומרת לבעלה שהוא חפץ ל א נ ס ה ובעלה הורגו (מד"ר במד' יד). ראובן ש א י נ ס את שמעון למכור שדהו (ר"י ברצלוני, שטר מודעה). ש ה מ א נ ס את האשה שותה בעציצו (סמ"ג מ"ע פד). או ש א י נ ס השוחט את הסימנין ומשכן למעלה (רמב"ם שחי' א ח). והיו גוזלין ו מ א נ ס י ן מהם (התרו' הלכ' א"י).

***אַנְסִי**, ת"ז, לנק' אַנְסִית, מ"ר -סִיִּים,-סִיּוֹת, — מטבע האֹנֶס: אין לך אדם שאין לו איזה צער ויגון אם באיבריו או בבניו וכו' וכל זה בסבות טבעיות או א נ ס י ו ת (ר"י אברבנאל,נחל' אב' ג,הכל נתון). כשיהיה באופן שלא ירגיש בו הפועל אונס והכרח וכו' וזה שאין לפעולות ה א נ ס י ו ת מבוא בשתהיינה האזהרו' והמצוו' מניעו' לעשותם (הכוזרי קרבקס ב ה ג).

אנף[1]

אָנַף[2], פ"ע. עת' תֶּאֱנַף, יֶאֱנַף, בעצם שאף והוציא אויר דרך האף—ועם ב אחריו אָנַף בפלוני, כעס וקצף עליו, חרה אפו בו, zürnen; être fâché; be angry: כי יחטאו לך כי אין אדם אשר לא יחטא וְאָנַפְתָּ בם ונתתם לפני אויב (מ"א ח מו). אודך ה' כי אנפת בי ישב אפך ותנחמני (ישעי' יב א).— ובלי ב: נשקו בר פן יֶאֱנַף (תהל' ב יב). אלהים זנחתנו פרצתנו אנפת תשובב לנו (שם ס ג). עד מה ה' תֶּאֱנַף לנצח תבער כמו אש קנאתך (שם עט ה). הלעולם תֶּאֱנַף בנו תמשך אפך לדר ודר (שם פה ו).

—התפ' הִתְאַנֵּף, יִתְאַנַּף, כמו הקל, עם ב,—נתכעס מאד: גם בי הִתְאַנַּף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם (דבר' א לז). וה' הִתְאַנֶּף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן (שם ד כא). ובאהרן הִתְאַנַּף ה' מאד להשמידו (שם ט כ). ובחרב הקצפתם את ה' וַיִּתְאַנַּף ה' בכם להשמיד אתכם (שם שם ח). וַיִּתְאַנַּף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' (מ"א יא ט). וַיִּתְאַנַּף ה' מאד בישראל ויסרם מעל פניו (מ"ב יז יח).

—הפ', *הֶאֱנִיף: המת אל וקצפו מַאֲנִיפִים (יוצ' א בשוע', תכלית כל פעל).

—פע', *אִנֵּף: הם נקהלו עבורו אל כהן וְאִנֵּף בהשמיד איש מכהן (סלוק פ' פרה, וכבן).

***אֶנֶף**, ש"ז, — אף וחרון, כעס, Zorn; colère; anger: ואם לנגף וְאֶנֶף באף מפקדים כסף תת כפר הם מפקדים (ר"א קליר, יוצר שקל', מי יוכל). רחצתי בנקיון כפות עמום במו כפות אף וָאֶנֶף לכפות (הוא, יוצ' א סכות, אקחה פרי). בנשק לראשה סכות וּמֵאֶנֶף להקם תשבת (הוא, יוצ' א סכות, קבט בעינת עין). חשבם מֵאֶנֶף בלי להאשימם (יוצ' יוה"כ, אחדת). השבנו מֵאֶנֶף ונתנו בישר מעגל (סליח' יז תמוז, אל נא). דגלי עם פדויי בזרוע חשוף הצל מֵאֶנֶף ואל יהיו לסוף (סלי' אל נא).

אֲנָפָה[1], ש"נ, — עוף מימי, ממשפחת ארוכי השוקים והמקור, דומה קצת להחסידה, Reiher; héron; heron: והחסידה וְהָאֲנָפָה למינה (דבר' יד יח).

---

[1]) שרש משתפות בו הלשונ' עבר' וארמ' בעקר משמעתו שהוא חקוי קול הנשימה והשאיפה היוצא מהאף. גם בערב' אַנִף a) קצת דומה לזה.

[2]) חקוי קול הנשימה והשאיפה מהאף, בפרט בשעת כעס והתרגשות, ועי' אף. בכלל אף, נפ, מחקות תנועת האויר היוצא מהגוף: ש-אף, נפ-ח, נפ-ש.

a) أنف

---

[1]) באשור' אַנְפַּת, מין עוף, ולא נתברר איזה עוף. בסור' אנפא, ותרגמה בר עלי באלעקאבa), ובעקאב יכנו הערבי' את העוף שאנו רגילים לקרא נשר. מקורו האמתי של שם זה וכונתו לא ידועים. עפ"י צרופו החיצון נראה כי נסתעף מן שרש א נ ף, וכבר בעלי התלמוד תרגמוה בדיה ר ג ז נ י ת, כנראה ראו בהשם אנפה משמעת של כעס וקצף. והוסיפו שם: למה נקרא שמה אנפה שמנאפת עם חברותיה, ופרש רגמ"ה שם שמנאפת לשון אף וחרון, ורש"י פרש כמו ה ת א נ ף בי. והגיה הב"ח שם מאנפת במקום מנאפת. והנה ת"א תרגם אבו, ולא ידוע לנכון איזה עוף נקרא בשם זה בארמ', ואולי אִבּוּ=אִנְבּוּ, היא אנפה, בחלוף ב תחת פ. השבע' תרגמו אנפה כרדריאוס χαραδριός שהוא עוף דר במערות ושפת הים. ורסע"ג תרגם בבגבגה, שהוא ב ב ע' א b), ר"ל העוף היודע לחקות לשון בני אדם, וכן אמר ריב"ג: אנפה עוף קורין אותו בלשון ערבי בבגא. וכן פרחון: עוף כמו יונה ומלומד בדיבור וישחקו בו המלכים. ע"כ. והנה אעפ"י שפרושי הגאוני' רבם דברי קבלה הם, מ"מ יש לפקפק בתרגום זה של אנפה, כי ה ב ב ג א לא היה מעולם מצוי בארץ ישראל, ועוד שפרוש התלמוד ד י ה ר ג ז נ י ת מתנגדת לפרושם של רסע"ג והנגררים אחריו. ורש"י הביא פרוש הגמרה שהאנפה היא דיה רגזנית, והוסיף: ונ"ל שהיא שקורין אותה היורו"ן, והוא héron

a) عقاب b) بَبَغاء

אנצה[1], ש"נ, — אחת מפעולות חלי הכבד וחמו: כשיהיה (כאב הכבד) מן החום עושה אנצה גדולה ושריפה ויובש וצמאה ועתיקות הלשון והחך והחוטם (מ' הלדכי, ש"ה ד הכבד). ועי' כבד.

אנק[2],

אָנַק, פ"ע, — הוציא הנשימה בקול אנחה חזקה, בפרט החלל, הנפצע, stöhnen; gémir; groan: לכן הנה ימים באים נאם ה' ופקדתי על פסיליה ובכל ארצה יֶאֱנֹק חלל (ירמ' נא נב). הלא מקול מפלתך בֶּאֱנֹק[3]) חלל בהרג הרג בתוכך ירעשו האיים (יחזק' כו יה).

— נפע', נֶאֱנַק, -נַק, -נְקִים, מקור הֵאָנֵק, עת' אֵאָנֵק, — התזיר הנשימה עמוק, עם עַל של הדבר, נֶאֱנַק על דבר: והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה (יחזק' ט ד). הנני לקח ממך את מחמד עיניך במגפה ולא תספד ולא תבכה ולא תבוא דמעתך הֵאָנֵק[4]) דם מתים אבל[5])

בלעז צרפתי, והוא מצוי בא"י ויש ממנו מינים הרבה, ורגיל לעמד על רגל אחת כמו סר וזעף וקוראים אותו הערבים מאלך אלחזין a) על שם היגון והעצבות, ובזעפו יכה במקורו הארוך מכה מסכנה. צ"ד תרגם פיקה, הוא pica. ויומ' שינה' (תוה"ת) סמך על השערתו כי אבו שבת"א הוא העוף איבים, והשתמש בהשם אנפה במשמעה זו.

[1]) אולי רעידת המעים מרעב וכיוצא בזה, בערב' אַניצ'b), ופרשוה המלונים הערבים בחפקאן אלאמעא, והוא רעידת המעים מרעב.

[2]) שרש שמי, אבל רק בארמ' משמעתו דומה למשמעתו בעבר'. בשאר הלשונות משמש במשמ' אחרות, ואולם כבר העיר ריב"ג כי הפעל הערבי הדומה לו הוא שהקc), והבדיל ריב"ג בהשרש אנק שני גונים דקים, אמר וז"ל: והוא על שני פנים אחד מהם השבת הנשימה ובו נאמר האנק דם וכו' והפנים השנים מן האנקה היא הוצ' הנשימה לחוץ ובו נאמר ובכל ארצה יאנק חלל כי החלל לא ישיב הנשימה אבל מוציא והוא הפוך ונאק נאקת חלל שהיא צעקה וצוחה, וכבר נזדמנו בלשון העברי באנקה שני הענינים שהם במלת שהיק הערבי' האחד מהם השבת הנשימה והשני הוצאתה. ע"כ. ועי' נאק, נהק, חנק, שנק.

[3]) יש ספרים בְּאֱנֹק. האלף בשוא לבדו (מנחת שי במקומו). — [4]) ריב"ג שרשים: האנק ושתוק. רש"י: התמקמק בתוגה. ורד"ק: מהאנק דום, כאלו אמר מצעוק דום. — [5]) יש מפרסים אבל כתים.

a) مالك الحزين b) أنيض c) شهق

לא תעשה (שם כד יו-יז). — והשתמשו הסופרים בשני המלים האלה במשמ' נשתק על כרחו מפני צער: ולא יכול אמנון לכלות דבריו כי נֶאֱנַק דם (מפו, אה"צ).

אֵנֶק, ש"ז, — שם מהפעל הקודם: קבל אֵנֶק וגדור פרצה (במעון כ"ר ילחק, תמים פעלך, ב ר"ה). אֵנֶק שמע ולחש הבין (יוצר יוה"כ, תהות נפש). טוב באֵנֶק שעו (הושענות).

אֲנָקָה[1]), ש"נ, סמי' אֶנְקַת, — א) קול האדם הנאנק, das Stöhnen; gémissement; groaning: כסות דמעה את מזבח ה' בבכי ואנקה (מלאכ' ב יג). תבוא לפניך אֶנְקַת אסיר (תהל' עט יא). משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' (שם יב ו). — ואמר הפיטן: פתחיך דפקנו בבכי ואנקה וראה כי כל גבולנו הקיפה הצעקה וכי מלאו מתנינו חלחלה ומועקה (יוצ' ליוה"כ, מחזו' רומני). אנקת מסלדיך תעל לפניך אל רם ונשא (ר' מכה). — ובפרט היבבו' הקצרות בסוף הבכי: אמרו לו (לכלינוס) ומה האנקה אשר תארע לבוכה אמר כשיהיה תחלת הבכי באנחה ואחריתה באנקה הוא כפי מכאוב הלב (ר"י חריזי מוסר הפלוסופ' ב יז). — ב) שם בע"ח, ממיני הלטאה, גדולה, ארוכת הזנב, ומצויה בחול ובין הסלעים, תאכל עקרבים ובפרט נחשים והיא מאוסה על הערבים והשבים אותה רעה מאד: והעכבר והצב למינהו והאנקה[2]) והכח והלטאה והחמט והתנשמת (ויקרא יא כט-ל). משל לרופא שבא לרפאות בלשונו נשוך הנחש בדרך ראה אנקה אחת התחיל מבקש מטה להורגה אמרו לו זה אין אתה יכול ליטול האיך באתה לרפאות נשוך הנחש בלשונך (תנחו' נוכר, כלך

[1]) מלה עברית, בסורית אולי אמקתא. ולא נתברר מה עקר משמעתה. ועי' הערה שלקמן. — [2]) ת"א ילא, אפס גם משמעת מלה זו מספקה. השבע' תרגמו אנקה במוגלי μυγαλη, והוא מין עכבר מחדד החרטום, ובמשמעה זו תרגמו רוב החדשים, וגם טריסטרם. הפשיטא תרגמה אמקתא, ונחלקו חל"ס בעצמם בפרושם, יש תרגמו אבן עוס בערב', ויש תרגמו שאם אברין, שהוא מין לטאה. ורס"ג תרגם אנקה באלורל, והוא הלטאה הגדולה ארוכת הזנב וַרַל a) בערבית. וכן עב"ם: אנקה שם אחד השרצים המטמאים קורין אותו אלורל (לקו' קדמ'). ובמשמעה זו השתמש בשם זה מתרגם הקנון.

a) وَرَل

יג). ורל וכו' הוא האנקה והוא הגדול מתבנית התנשמת (קאנון, כסמים, אות ו).

*אֲנָקַת אַיָּל[1], שם צמח קוצי, Astragalus tragacantha : עץ קוצי נקרא בלשון ארם אנקת איילא ובלשון יון דרקקנתי והוא מוציא זיעה לבנה כלבונה (אסף, כ"י מינכן פג:).

אנש[2].

אָנַשׁ, קל אינו נהוג. — נפע', נֶאֱנַשׁ,—נחלה מחלה קשה, schwer krank werden; tomber gravement malade; become very ill : ויגף ה' את הילד אשר ילדה אשת אוריה לדוד ויֵאָנַשׁ[3] (ש"ב יב טו). — ואמר הפיטן : המון אשר צמאה לך נפשו, כמה בשרו לך בהאנשו, הולך חצות לילה למקדשו (סדור מנהג א"י, סליח' שבת שובה). — הפע' : יה אנשתי מכותיך חזקות וחולות אנושות (רס"י מיכה ו יג). אין ראוי שיוקחו (הרפואות) אלא במקום שהכאבים הם חזקים וקשים המאנישים (פרקי משה ח).

אָסוּךְ[4], ש"ז, מ"ר אֲסוּכִים, — כלי יחזיקו בו השמן, Oelflasche; fiole à l'huile; oil-flask : ותאמר (האשה לאלישע) אין לשפחתך כל בבית כי אם אָסוּךְ שמן (מ"ב ד ב).

*אָסוּם, ת"ז, נק' אֲסוּמָה, מ"ר אֲסוּמִים, -מות, — של אסם, מבורך באסם : אסוּמה סלולה גשומה אם שתונה (ר"א קליר, מוסף א ר"ה).

[1]) צורה עברית מהשם הארמי אנקת איילא, כך גם בסורית אנקת אילא, והביאוהו בר עלי ובר בהלול ותרגמו כת'ירא a) בערבית, והוא השרף מהצמח הנזכר.

[2]) כבר נזכר בערך אנוש כי אין חבר לשרש זה בשאר הלשונות השמיות, זולתי אָנַשׁ באשור' במשמ' חלש ורפה. ואולי יש יחס בינו ובין שרש נש בסור', ועי' ערך נוש.

[3]) ונמסר : פתח בס"פ. ואמר ריב"ג (רקמה 41) כי ממנהג העברים שלא יעתיקו הפתחות הנעתקות מהצירי בתוך הדברים וכו' אל הקמצה לא באתנח ולא בס"פ. ע"כ.

[4]) הסכימו רוב חכמי הלשון הקדמונים כי נגזר מן סוך, והוא משקל אָפוּל, אעפ"י שבמשקלי השמות שבתנך לא הזכירו המדקדקים משק' אפול. ואולי אדון. ובכלל אין גזרה זו ברורה. רש"י מפרש אסוך כמו סיכה.

a) كثيراء

אָסוֹן[1], ש"ז, מ"ר אֲסוֹנִים, — פגע רע, מקרה של צרה גדולה, Unglück; malheur; harm, mischief : ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו כי אמר פן יקראנו אָסוֹן[2] (ברא' מב ד). ויאמר (יעקב) לא ירד בני עמכם כי אחיו מת והוא לבדו נשאר וקראהו אסון בדרך אשר תלכו בה והורדתם את שיבתי ביגון שאולה (שם שם לח). וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש וכו' ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש (שמו' כא כב-כג). — ואמר בן סירא : בכל מעשיך היה צנוע וכל אסון לא יגע בך (ב"ס גני' לד כב). — ואמר המשורר : כי יום ששון אסוני וביום אסוני ששוני (ר"ש גבירול, דברי חפץ 20). — ומ"ר אֲסוֹנִים : ומראש מאסה נעם אדמה וחיה בעיניה אסונים (רבכ"ג, שירי שלמה דוקס ט). ואסונים מענים איש לרעהו (כתי' עולם יד).

אֲסוּפָּה, ש"נ, מ"ר אֲסוּפּוֹת, — א) עי' אֲסֻפָּה, — ב) *חבורה : תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה (חגי' ג :). — *בעלי אסופות, כנוי לתלמידי חכמים : בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד (קהל' יב.). — ג) *ספר אסף מאמרים, חבור : בעלי אסופות הם הלוקטים מספרים רבים ויחברו מחברות (ראב"ע קהל' יב יא). וקורא לחכמים בעלי החבורים בעלי אסופות לפי שאוספים דברי החכמות בספריהם (רד"ק או"ה אסף). עד עתה הוצאתי רוב דברי בספרי אסופות אשר יתקבצון שמה מאמרים מאנשים שונים כאשר המה בכורי העתים כרם חמד וצנון (שד"ל בית האוצ' א, הקד'). — ד) *אספה, שכל העמים הקימו להם חברות ואסופות אנשי חכמי לב (שם).

[1]) מלה עברית. וכבר פקפק ריב"ג בדבר שרשו מהו, ואמר וז"ל : יתכן בהקשה שנשים המלה הזאת נחת העין על דמיון ששון, או שנשים אותה נחת הלמד על דמיון במשמניו רזון, אך בעבור שלא היתה לנו ראיה על זה מן הגזרה ראינו שנשאיר בו הנון שרש ושלא נוציאנה לתוספת בלי ראיה. ע"כ. אך רוב החדשים החליטו ששרשו אסה, בערב' אָשִׁי a) ומשמעתו בלשון זה היה עצב ונוגה, והשם אַשַׁי עצב ויגון. אך זו השערה דחוקה שנגזר אסון במשמ' מקרה של צרה או מות פתאומית ממשמעת עצב ויגון. — [2]) תרג' אונק' מותא, ורסע"ג תרגם אלמנייה, ר"ל צרה, מות.

a) أَسِيَ

***אֲסוּפִי**, ת"ז, נְקֵ' -פִית,—ילד שנמצא בשוק ואינו ידוע כי אבותיו, Findelkind; enfant trouvé; foundling: אסופי כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא אביו ולא אמו (קידו' ד ב). אלא מעתה אסופי אסופית לא ישא (גמ' שם עג.). א"ר לוי אותו היום ש זל אברהם את יצחק בנו עשה סעודה גדולה היו כל אוה"ע מרננים ואומרים ראיתם זקן וזקנה שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בנינו הוא ולא עוד אלא שעושין משתה גדול להעמיד דבריהם (ב"מ פז.).

אֵסוּר, ש"ז, מ"ר אֱסוּרִים.—א) פעולה לאסר ידי אדם בחבלים וכדומה,—בית־הָאֵסוּר: בית ששמרים שם אנשים אסורים בחבלים, Gefängniss; prison: ונתנו אותו (את ירמיהו) בית האסור (ירמ' לז יח).—ב) דבר שאסרים בו הידים של האסירים, חבל וכיוצא בזה, Fessel, Band; lien; bond: ותהיינה העבתים אשר על זרועותיו (של שמשון) כפשתים אשר בערו באש וימסו אסוריו מעל ידיו (שופט' יה יד). ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה (קהל' ז כו)

אָסוּר, מ"ר אֲסוּרִים,— א) בינוני מן אָסַר.— ב) מי שהוא אָסוּר באוקים, חבוש במאסר, Gefangener, prisonnier; prisoner: לאמר לַאֲסוּרִים צאו לאשר בחשך הגלו (ישע' מט ט). שלחני לחבש לנשברי לב לקרא לשבוים דרור וְלַאֲסוּרִים פקח קוח (שם סא א). ה' מתיר אֲסוּרִים ה' פקח עורים (תהל' קמו ז-ח). — ג) דבר אָסוּר, שאין להשתמש בו, גנב איסורי הנאה פטור מלשלם (מכי' נזי' יג). ה' מתיר אסורים מה שאסרתי לך התרתי לך (תול' מ.).

***אִסּוּר**, אִיס־, ש"ז, מ"ר אִסּוּרִים, — א) מצוה שלא לעשות דבר מהדברים, Verbot; prohibition; defense: כלל אמרו ביבמה כל שהיא אסורה איסור ערוה לא חולצת ולא מתיבמת איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתיבמת (יבמ' ב ג). אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה ואחד איסור בישול (מכי' משפ' כ). הפסח שאיסורו בכל דבר (שם). אין איסור חל על איסור (יבמ' יג:). דבי ר' ישמעאל תנא לא תבשל גדי בחלב אמו ג' פעמים אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול (חול' קיה:).— ב) הדבר האסור: אין מבטלין איסור לכתחילה (ביצה ד.). ומ"ר איסורים: כל איסורים שבתורה (בטלין) בששים (חול' לח.). ונתיחד השם למה שאסור מפני מצות הדת, מפני יחס האדם למקום, ולעומת זה דיני ממונות וכדומה. — ג) *אִסּוּר לחג, הוספה וחבור להחג: כל העושה איסור לחג באכילה (סוכה מה:).

***אֶסְטָן**[1], ש"ז, — כעין כוך קטן היו נותנים שם את עצמות המתים, Beinhaus; ossuaire; ossuary: המוצא (עצמות) בכוך הן באסטן[1] לא יזיזם ממקומם (שמח' יג).

***אסטוונא**, עי' אצטונא.

***אסטנים**, עי' אסתנים.

***אסטניסות**, כמו אסתניסות (כותי ב לד).

אָסִיף, אָסִף, ש"ז, מ"ר אֲסִיפִים,— העת שיאסף האכר את תבואת אדמתו מהשדה, בחדש תשרי, Ernte; saison de récolte; harvest: וחג שבעת תעשה לך בכורי קציר חטים וחג הָאָסִיף תקופת השנה (שמו' לד כב). וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה וחג הָאָסִיף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה (שם כג יו). — ומ"ר אֲסִיפִים: ששה זרעים וששה אסיפים לא ששה זרעים ושבעה אסיפים (ספרא בהר א ה, ירוש' שביע' ב לד.).

***אֲסִיפָה**, ש"נ, — א) שם הפעולה מן פעל אָסַף, משעת אסיפת עם (ירוש' תעני' א סד ג). מאסיפת האפ־ (תוספתא פרה ד יא). — ב) קבוץ, חבורה: שנאמרין באסיפה (ירוש' סנה' י כח.). —

---

[1]) לא נתברר מה מקור מלה זו. הגר"א הגיה נקע. אך אין יסוד להגהה זו. לוי פרש חלל צר, ממלה יונ' στενόν. קוהוט: מלה פרסית אסתאנה, ר"ל בית הקברות, אך למה דוקא פה נקרא ביה"ק בשם הזר הזה? יסטרוב שבש והגיה או בארזין, ומפרש בארון, קרוים ראה במלה זו המלה היונית ὀστοῦν, עצם, ומשבש המאמר במקום המוצא בכוך או באסטן המוצא אסטן בכוך, אך מלבד כי זו הגהה הדה יתר מדי כבר העיר בצדק ע' לו כי לא יתכן שבעל מס' שמחות, שלשונו עבר' צחה עפי"ר, ישתמש במקום השם עצם הרגיל פתאם בשם זר כזה. לכן דחה לו השערת קרוים. ואחרי שקול הדעת בא לו להשערה, כי השם הרומי ossuarium אולי נתיון ונהיה ostuarion, ונשמטה ר ונעשתה אסטן, והכונה החלל הפנימי של הקבר. והנה יהי מקור המלה מה שיהיה, אך במשמעתה אין ספק שהוא שם להכוך הקטן שיש למשל „בקברי המלכים" (כלבא שבוע) בירושלם, ששמה היו מפנין את העצמות מהארונות שעמדו בהכוכים הגדולים.

ג) הפעולה לאסוף התבואה מן השדה: א ס י פ ת תאנים משמר את שדהו מפני ענבים א ס י פ ת ענבים משמר את שדהו מפני ירק (תוספתה מע"ר ג יב). חג הבא בזמן א ס י פ ה (הגי' יח.). — ד) מיתה: גויעה ו א ס י פ ה (כ"כ יו:). אלו טעונין שחיטה ואלו (הדגים) טעונין א ס י פ ה (מד"ר במדבר יט). לפי שאין אתה יודע איזה יום א ס י פ ת ך ואין מזכירין שמך כתוב בספר בן סירא זכור את יום א ס י פ ת ך ואסוף חרפה וקבין זכיות כי ביום א ס י פ ת האדם אין מלוהו הון ורב כח (כלה רבתי ג). בשעת א ס י פ ת ו של יצחק (פרקי ר"א לט). לכל זמן ולכל נדוד קין ושפה אך אין לנודי קץ וקצה עד א ס י פ ה (ר"ב הגגיד, ביר יז). א ס י פ ת ו ביום ד' בעשרים לחדש אב שנת תתמ (נפב על קבר, Chwols. Corp. Inscr. Hebr., 343).

אָסִיר[1], ש"ז, סמי' אֲסִיר, לנק' אֲסִירָה, מ"ר אֲסִירִים, -רות, — מי שהוא אסור בבית האסורים, Gefangener; prisonnier; prisoner: ויתן שר בית הסהר ביד יוסף את כל הָאֲסִירִם[2] אשר בבית הסהר (ברא' לט כב). ויקח אדני יוסף אתו ויתנהו אל בית הסהר מקום אשר אֲסוּרֵי[3] המלך אסורים (שם שם כ). שם תבל כמדבר ועריו הרס אֲסִירָיו לא פתח ביתה (ישע' יד יז). תבוא לפניך אנקת אָסִיר (תהל' עט יא). שם (בקבר) רשעים חדלו רגז ושם ינוחו יגיעי כח יחד אֲסִירִים שאננו לא שמעו קול נגש (איוב ג יז-יח). לדכא תחת רגליו כל אֲסִירֵי ארץ (איכה ג לד). שלחתי אֲסִירַיִךְ מבור אין מים בו (זכר' ט יא). קורת החצים טמאה ושל א ס י ר י ן טהורה (כלי' יב ה). —ובהשאלה: שובו לבצרון אֲסִירֵי התקוה (זכר' ט יב). — ואמר המשורר: בעודי אֲסִיר יצרי (ר"י הלוי). —ועי' בית אסורים.

אַסִּיר, כמו אָסִיר: ואספו אספה אַסִּיר על בור וסגרו על מסגר (ישע' כד כב). להוציא ממסגר אַסִּיר מבית כלא ישבי חשך (שם מב ז). ואם תשף לך סודו עמיתך תנה לו בחדר לבך קבורה א ס י ר ך[1]) הוא ואם ימס אסורו תהי נפשך בידו מסורה (קערת כסף לר"י חזוכי).

אֹסִיר[2], — שם אלהי המצרים, Osiris: בלתי כרע תחת אסיר[3] (ישע' י ד).

***אֲסִירָה**, ש"נ, — בה"פ מן אָסַר, פעולת אסירת אדם בבית אסורים, Verhaftung; emprisonnement; imprisonment: עשרה בני אדם שנמצא אחד מהן בגניבה כולן ב א ס י ר ה (מד"ר בראש' לב).

***אַסְכָּרָה**[4], ש"נ, — חלי בגרון, מצוי בפרט בתינוקות ומחנק אותם, Angina; diphtheritis: תשע מאות וג' מיני מיתה נבראו בעולם וכו' קשה שבכולן א ס כ ר ה[5]) ניחא שבכולן נשיקה (ברכ' ח.). אכל כל מאכל ולא אכל מלח שתה כל משקין ולא שתה מים ביום ידאג מפני ריח הפה ובלילה ידאג מפני

---

[1]) מן אסר, עי"ש. — [2]) ברוב הספרים שלנו כתוב בפנים האסורם ועל הגליון רשום: האסירים קרי. וכבר קרא תגר ע"ז באו"ת לאמ': טעה המדפים במלה זו ב' טעיות גדולות, א' שהדפיס האסור' בויו ושם בחוץ האסירים קרי ביוד, וזה שקר כי בכל הספרים כתוב האסירם ביוד ואין כאן קרי וכתיב כלל. גם במסורה רבתי דף תתקכא לא נמנה עם מלין דכתיבין ויו באמצע תיבה וקריין יוד. והטעות הב' ששם יוד אחר הריש וגם זה שקר אך חסר יוד תניינא ומסור עליו לית חסר. ע"כ. וכן הרט"ה: את כל ה א ס י ר ם מלא יוד קדמאה וחסר יוד בתראה. [3]) במסר: אסירי קרי.

[1]) ואולי צריך לקרוא אֲסִירֵךְ.

[2]) מלה מצרית.—[3]) הגיה Lagarde הכתוב הזה כך: בלתי כרעת חת אסיר, ובלתי היא האלהות בת זוגו של בל, ואסיר הוא אלהי השמש במצרים בעלה של אזיס.

[4]) בשמות המחלות הקדמונים אין משקל וה למחלה. והנה חכמי התלמוד ראו כנראה במלה זו שם מן הפעל ס כ ר במשמעת סגירה וסתימה, מפני סתימת הגרון ע"י הצמחים הקרומיים שעולים בגרון וסתמים את דרך הנשימה. אך כבר פקפק בעל הערוך וחשב שאולי מקור השם הזה במלה יונית. וכבר העיר Sachs (Beitr.), כי יש בלשון היונית השם אַסְכָּרָה ἐσχάρα למחלם המורסה בגרון. אך יש סברים להפך, כי השם eschara וביונית ἐσχάρα, בא מהשם אסכרה העברי' והזכירו הרופא היוני Artaeus במאה ב' לספיה"נ, שקבל השם כנראה מהיהודי' ולכן קראו עוד מגפה סורית של הגרון, Halspest. syr. (I. Preus כספ' ברכ' הכר' לכבוד דר' כרלינר).—[5]) מהמאמרי' בתלמוד שנזכר בהם אסכרה, שכלם מובאים פה כפנים, נראה ברור שבשם זה קראו למחלה בגרון ומצויה ביתר אצל הילדים, ותכונתה היא שהיא מחנקת את החולה על ידי העדר יכולת לנשם, ושהיא מסכנת מאד, ושהיא לפעמים מכה מתהלכת, ואמרו שצער מיתה זו דומה כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרא ואיכא דאמרי כפיטורי בפי ושט. על כל פנים כל הסימנים מעידים, כי אסכרה היה שם כללי לדלקת הגרון כמו angina, שגם הוא נגזר ממושג חניקה, augere בלעז, והיו כוללי' בזה כל מיני angina, הקלה והרעה, גם מה שקראים croup ומה שקראים diphteritis, ואולם בפרט נתיחדה לאסכרה של ילדים המסכנה, שהיא croup. ובהצבי (בנת יב) נתפלפלו בזה הרבה דר' שטין ודר' מזיא.

אסכרה (שם מ.). אסכרה באה לעולם על המעשר וכו' כשנכנסו רבותנו לכרם ביבנה היה שם רבי יהודה ורבי אלעזר ב"ר יוסי ור"ש נשאלה שאלה זו בפניהם מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעיין וגומרת בפה (שבת לג:). ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם (ירוש' תענ' ד סח:). אסכרה עלתה בגרונם ונחנקו ומתו (מד"ר קהלת, פסו' כי גס). לפיכך מתענות בתחנה על אסכרת תינוקות וגמולי שנה (יול' שבת ד אחר פסח, תפילה כדנרי). ואסכרה שתלית ביום זה תשמור ממנה תינוקות של עמך ישראל שלא תפגל בפיהם (תפלת השחר, סד' בומרי מבמר', יהי רצון ליום ד). זה צווי להרופא לתקן בסבין האסכרה (עמגו' מתכרת כב). פעמים יקרה חולי בגרון מהליחות היורדות לו מן הראש ובסבתו תתעכב הנשימה והיא האסכרה וכו' וחכמי הרפואות קראוהו בלעז שיונגא? והוא מסוכן הרבה (מ' תלדני ד ג).— ב) יחלי מעים גורם עצירת היציאה וכאב במעי: יש כאב אוחז במעי הנקרא קולוס וכו' ויש מין אחר ממיני כאב הקולוס שהוא אסכרא [1]) אשר עוצר בתחתית הבטן לבלתי צאת הרוח וכו' וכאב האסכרא של קולום המעי הוא אוחז ממעל למקום הכליות ונכאב בכליות השתן ובעל האסכרא שבקולום כל היוצא ממנו ממים עד גלל ועד רוח במכאוב קשה (אסף, כ"י מינכן, לד).

*אֶסֶל[2]), אֶסֶל[3]), אֲסָל[4]), אֶסֶל[5]), אַסִיל[6]), —מוט של עץ ישימוהו הסבלים על כתפם ומקצה מזה ומקצה מזה מפנים ומאחור יתלו בו משאות, Trageholz palanche; yoke: הקדר שהוא עובר והאסל[7]) על כתפו והאהיל צדו אחת על הקבר הכלים שבצד השני טהורים (אהל' יו ג). הממלא (מים) לו ולחטאת ממלא את שלו תחלה וקושרו באסל ואח"כ ממלא את של חטאת (פרה ז ה). וכן האסל שהוא נתון ע"ג התנור ובו שני קללות א' מכאן וא' מכאן (פס י ד).

*אַסְלָה[1]), -לָא, —ספסל של ברזל מחפה עור לשבת עליו בבית הכסא: האסלה[2]) טמאה מדרס וטמא מת פרשה העור טמא מדרס והברזל טמא טמא מת (כלים כב י). עור האסלא (תוספת' כלי' ב"ב א יד).

אסם[3]), ממנו אסם, אָסוּם, אֹסֶם.

אָסָם[4]), ש"ז, מ"ר אֲסָמִים, כנוי אֲסָמֶיךָ, — בית אוצר לדגן, לתבואה, Vorratskammer; grenier; storehouse: יצו ה' אתך את הברכה באסמיך ובכל משלח ידך (דבר' כח ח). כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרצו (משלי ג ט-י).

---

[1]) לפי דעתו של דר' מזיא זהו מה שקוראים הרופאים עתה tenesmus, והשם הכללי להמחלות שיבואו בהן הסימנים הללו הוא Kolitis.

[2]) כך נקוד בכ"י קויפמן וכך בכ"י אוקספורד, שנתפרס' בהקבץ (REJ,1887,274) וגם אֶסֶל, שעכ"פ אינו נכון. — [3]) משניו' מנקדו' נדפסו'. — [4]) כך צ"ד. — [5]) כך לוי ויסטרוב. — [6]) כך קוהוט. — ומקור המלה יונית ἄσιλλα, ועי' נשא. — [7]) ופרש הערוך אסל מוט, והרמב"ם במקום הזה פרש דיוק וז"ל: אסל אסם אלעוד אלד'י ינקל בה אלעתאנין אלאחמל ונחוהא. ע"כ. ור"ל בעבר': שם העץ אשר ישאו בו הסבלים המשאות והדומה להם. ובמשנה פרה י ה: אסל הו אלקצב יעמל עלי אלכתף ויעלק מנהו אלשי אלדי ינקל. ע"ב, ור"ל האסל הוא המקל אשר ישימו על הכתף ויתלו בו הדבר אשר ינשא (דרנבורג).

[1]) מרומית sella, ופרש ר"ח (שבת קלח.) אסלה הוא ספסל של ברזל ועליו עור נטוי לשבת עליו. ע"כ. וכן הערוך וז"ל: אסלה הוא ספסל של ברזל וכו' נטוי עליו עור נקוב באמצע כשיעור סיט הן חסר הן יתר ויושב עליו אדם ותחתיו גרף כדי לקבל בו הרעי. ע"כ. ובשם ר' נסים גאון הביא וז"ל: וכך שמענו כי בארץ יון יש להם כסא של ברזל ועושין לו שתי רצועות רחבות אחד מצד זה ואחד מצד זה כדי לתפוש הרגלים של ברזל שלא יפלו ויהיו מוכנים ליושב לעשות צרכיו לישב עליהם לפיכך עושין כאצבעים או פחות מכן ונשאר בין שתי הרצועות שהוא אמצע הכסא מגולה ועושין עור גדול שהוא מכסה את כלו ותופסין אותו ברגל אחד של כסא ופורשין אותו על הכסא ונראה ככסא שהוא מלא ומכוסה בעור וכשרוצה לישב עליו לעשות צרכיו מגלה העור באמצע ומחזירו לרגל שתפור בו ונשארו שתי רצועות בלבד ואמצע הכסא פתוח ופונה לשם וכשהוא נפנה מחזיר העור ומכסהו ובלשון יון קוראין אותו סילא. ע"כ. רש"י (שבת קלח.): עשוי כעין כסא ועור פרוש עליו נקוב. — [2]) כך בנוסח' ובמשנה עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם וז"ל: אסלה כרסי מן חדיד ופיה מוצ'ע יג'לם עליה ללגאיט יג'על פי אלמסתרחאת ועליה גטא מן ג'לד יסתר בו. ע"כ, ור"ל כסא מברזל ובו מקום לישב עליו לעת הצורך ויניחו אותו בבית הכסא ועליו מכסה מעור לכסות אותו. הערוך גורס סלא, ובכ"י קויפמ' הַסְּלָה.

[3]) רק בארמ' וסור' דומה לזה אכן.

[4]) כך נקד Fürst, Cast., בן זאב, וכן Ges. ורוב החדשים. — מיוחד לעברית בלבדה. בסור' אסנא במשמעה דומה לזה.

***אֹסֶם**, ש"ז, — רוב יבול, Erntesegen ; récolte abondante ; rich harvest : שנת אֹסֶם (פיוט מוסף יוה"כ).

***אָסֹם**, אסמה, — של אֹסֶם, עי' אסום.

אָסַם, לא נהוג.

—הפע', *הֶאְסִים, גנזו לעת הצרך באֹסֶם: גנזו והאסימו לעוסקים בתורה אור (יוצר שבת ור"ת, אלהינו אלהים). אמן מפלא משבת בסוד בנאים באמנותו פליאה דבר הסתר והאסם בכבוד מלכים חקר כבודם לפרסם (מחיר כרי"ל, שבת אחר שבוע', אדיר ונאה).

***אַסְמַכְתָּא**[1], (*תָה), ש"נ, מ"ר *אַסְמַכְתּוֹת, — בכלל סמך, סמיכת דעתו של אדם על איזה דבר, ובפרט—א) בהלכו' מו"מ, הבטחה מצד הלוה או המוכר שדעתו של המלוה או של הקונה סמכת עליה, Zusage, Versicherung; assurance, promesse; promise, surety : כל דאי אינו קונה שהיתה אסמכתא ואסמכתא אינו קונה ואם כתב לו מעכשיו קונה (הלכ' פסוק', הל' ממונות). במה דברים אמורים בשקנה (הקונה) בדרך מן הדרכים שקונין בהן והרי יש עליו לקיים את התנאי אבל אם לא קנה עתה והתנה עמו שאם נתקיים התנאי זה יקנה ואם לא נתקיים לא יקנה אע"פ שנתקיים התנאי לא קנה שזו אסמכתא היא (רמב"ם הלכ' מכירה יא ב). אם התנה ואמר לו אם תלך עמי לירושלם ביום פלוני או אם תביא לי דבר פלוני אתן לך בית זה או אמכרנו לך בכך וכך והלך עמו באותו היום או שהביא לו אע"פ שהחזיק בבית אחר שקיים התנאי לא קנה שזו היא אסמכתא (שם שם ג). אבל כבר ידענו מדיני האסמכתות דכל התולה בדעת אחרים לאו אסמכתא היא (התרומות, מ"ג א ו, בשם הרמב"ן). שנתחבטו חכמי הדורות הראשנים והאחרונים בענין האסמכתא מהו הדבר שנקרא אסמכתא (רשב"א ת"א תתקלג). שכל שיתנה אדם עם חבירו דרך (כלומר אם לא יהיה כן יענש בממון כך וכך) זה יקרא אסמכתא (ס' החנוך מצוה שכג). ראויה (אסמכתא זו) לקנות משאר אסמכתות (מרדכי, איזהו נשך סי' תיח). ומועיל בכל דבר ובכל ענין יותר מכל הקנינים המבטלים האסמכתות (ר"י אלברצלוני יהושע, ענין עמידת השמש). — ב) דבר שסומך עליו, Stütze ; appui ; support : וביחוד בדרכי דרשות התלמוד, מקרא שהובא כעין קצת ראיה וסמך להלכה מן ההלכות[1] : ויש דרך דרש ויש דרך אסמכתא בעלמא (ראב"ע, יסוד מורא, שער ו). אומר רבינו יעקב דכל המקראות שמביאין התנאין בפרק אין דורשין אינו אלא אסמכתא בעלמא (סמ"ג לאוין עה). יש חילוק בין אותה אסמכתא שהיא כעין מכר ולכך סובר שם רב הונא שקונה ואילו בשאר אסמכתות אמר רב הונא דלא קניא וכו' אין מועיל קנין בשאר אסמכתות אלא בבית דין חשוב (הוא' מ"ע פב). כל אסמכתא שבגמרא זה שנודר אדם לחבירו לעשות לו דבר זה ואם לא יעשה שמקבל עליו להפסיד כו"ב (בו"ת הרא"ש עב ב). ואיזה (פרוש) נאמר על דרך העברה לבד בדרשת אסמכתא או בדרשה המונית (תגמ' הגפ' כט :). שהפסוקים האלה הנדרשים על דרושים כאלה אינם אלא אסמכתות לבד (שם ל.). גם הפסוק שדרשו על הבינויים אינו אלא אסמכתא דמיונית במליצה צחה ולא כיון הנביא אל מה שדרשו באותו פסוק (שם). ויותר מהמה בני הזהר במדות חכמי הגמרא בדרשותיהם ואסמכתותיהם (ראש הבער הרכיעי לספר הליכות עולם). ואין ספק כי אלו הקניות כלן מתקנת חכמים הן הביאו הכתובים לסמך בהן דבריהן וכו' שאותן אסמכתות נלמדות מתוכן (ס' החנוך מצוה שלו).

אסף[2], ממנו אַסַף, אֹסֶף, אָסִיף, אסופה, אספה, אֲסֵפָה.

אָסַף, פ"י, עתי' אֶאֱסֹף, וגם אֹסף, אֹספה, תֶּאֱסֹף, וגם תֹּסַף יֶאֱסֹף, תַּאַסְפוּ, יַאַסְפוּ, תַּאַסְפִי, תַּאַסְפֵנִי, יַאַסְפֶהָ, צווי אֱסֹף, אִסְפָה, אִסְפוּ, אִסְפִי, אֹסֹף, אֱסֹף, אֹסְפְךָ, אָסְפְכֶם, אפילו לא בהפסק, — א) קבץ ואגר דברים רבים יחד, למקום אחד, sammeln, einsammeln rassembler; assemble, gather : הממעיט אָסַף

---

[1] בארמית : אסמכתא קניא ומניומי אמר אסמכתא לא קניא (ב"מ כו.). ואמר ר"פ אע"ג דאמור רבנן אסמכתא לא קניא אפותיקי הוא למיגבא מיניה (שם כו:). ר' יוסי סבר אסמכתא קניא (ב"ב קסח. ופרש רש"י שם: אסמכתא, המבטיח לחבירו דבר ע"מ שיעשה דבר לעתיד וסומך בלבו בשעת התנאי שיכול לקיים הדבר כשיגיע זמן וכשיגיע הזמן יאנס ולא יוכל לקיים ע"כ.

[1] בארמ' : הוא סבר מדקא נסיב לה הש"ם קרא דאורייתא היא ולא היא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא (יבמ' עב.).

[2] שרש כנעני ועברי. ואולי גם אשורי (מלון אשורי נוס אדנולד).

(מן השלו) עשרה חמרים (במד׳ יא לב). לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם (שמות ג טז). ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה (שם כג י). ואספתי את כל הגוים אל ירושלם למלחמה (זכר׳ יד ב). הכסף המובא בית ה׳ אשר אספו שמרי הסף מאת העם (מ״ב כב ד). אסף אאסף יעקב כלך קבץ אקבץ שארית ישראל יחד (מיכה ב יב). כאסף קציר קמה (ישע׳ יז ה). וכאסף ביצים עזובות כל הארץ אני אספתי (שם י יד). לאסף גוים לקבצי ממלכות (צפנ׳ ג ח). ולחוטא נתן ענין לאסף ולכנוס (קהל׳ ב כו). וחג האסף בצאת השנה באספך את מעשיך מן השדה (שמות כג טז). בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ (ויקרא כג לט). אסף אאסף יעקב כלך (מיכה ב יב). זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף (דבר׳ כח לח). התאמין בו (בהרים) כי ישוב זרעך וגרנך יאסף (איוב לט יב). ויאסף לבן את כל אנשי המקום (בראש׳ כט כב). ויאסף סיחן את כל עמו ויצא לקראת ישראל (במד׳ כא כג). ויאסף שלמה רכב ופרשים (מ״א י כו). הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו (ויקרא כה כ). — ועם הוס׳ אות בסוף, איתן בפתח: ויאספו את כל זקני בני ישראל (שמות ד כט). ויאספו את השלו (במד׳ יא לב). ויאספם לרחוב המזרח (דהי״ב כט ד). — וצווי: אסף את העם (במד׳ כא טז). אסף את יתר העם (ש״ב יב כח). — ועם ה בסוף: אספה [1]) לי שבעים איש (במד׳ יא טז). לכו אספו כל חית השדה (ירמ׳ יב ט). קראו עצרה אספו זקנים (יואל א יד). אספי [1]) מארץ כנעתך (ירמ׳ י יז). — ב) הכנים, הביא לתוך מקום, hineinbringen; faire entrer; take in: ויאסף רגליו אל המטה (בראש׳ מט לג). ואספתו (את שור אחיך או את שיו) אל תוך ביתך (דבר׳ כב ב). ועמד (הרוצח) פתח שער העיר ודבר באזני זקני העיר ההיא את דבריו ואספו אתו העירה אליהם (יהוש׳ כ ד). וישלח דוד ויאספה (את בת שבע) אל ביתו (ש״ב יא כז). ויאמר שאול אל הכהן אסף ידך (ש״א יד יט). רוחו ונשמתו אליו יאסף (איוב לד יד). כי אבי ואמי עזבוני וה׳ יאספני (תהל׳ כז י). הנני אספך [2]) על אבתיך (מ״ב כב כ). בני על המת הזיב דמעה התמרר ונהה קינה, במשפטו אסוף שארו (ב״ס גני׳ לח טז). — ג) סלק, עשה כי יחדל: אסף אלהים את חרפתי (בראש׳ ל כג). רק יקרא שמך עלינו אסף חרפתנו (ישע׳ ד א). פן יפגעו בכם אנשים מרי נפש ואספתה נפשך ונפש ביתך (שופט׳ יח כה). לכו סרו רדו מתוך עמלקי פן אספך [3]) עמו (ש״א טו ו). אספתי את שלומי מאת העם הזה (ירמ׳ טז ה). שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם (יואל ב י). — ובלי א: תסף [4]) רוחם יגועון (תהל׳ קד כט). — ד) אסף איש מצרעת וכדומה, רפא אותו, heal; guérir; heilen: ותאמר (הנערה) אל

---

[1]) במקום. אס־ כמו מכרה מן מכור, וכן עוד ערכה. וכבר אמר ר״י חיוג: והוא זר כי הדרך הידוע בכל צווי שהוא על פעול כשיוסיפו עליו ההא שמנהג העברים להוסיפו יהיה על משקל פעלה כמו מן שמור שמרה, זכור זכרה, אכול אכלה, ואם היה לשון הצווי פעל יהיה בתוספ׳ ההא פעלה כמשמע שמעה, שלח שלחה, רק אחד הוא זר מחבירו כאשר הוא אספה זה, והוא קרב אתה ושמע קרבה אל נפשי גאלה. ע״כ. והעיר ריב״ג על זה במשתלחק שיש עוד זר נצור נצרה, והמדקדקים התדשים הוסיפו עוד הזרים מכור מכרה, ערוך ערכה, ועוד. ואולם ברט (Barth, ZDMG, 1889) סובר כי כל הזרים הללו הם שארית מהעתיד החרוק יפעל שהיה נהוג הרבה בלשון בזמן קדום, וגבר עליו העתיד החלום יפעול וירש מקומו, ולא נשאר ממנו אלא שרידים מעטים, כמו יאטם (במקום יאטם), והיה גם יאסף, ומדב״ע מקצר אסף, והצווי אסף, והצווי הנוסף בפ״פ מונעת בתנועת הע״פ אספה כמו מן שמר שמרה, ונשתנה החירק לסגול אח״כ, אולי מפני שכנות הקמץ שאחריו. — [1]) פ דגושה, וכן השפי, ואולי מפני פעולת נקודת החירק שתחתיה. —[2]) י״ם כי חירק הסמך הוא דקיקה (Verdünnung) או חדוד (Zuspitzung) במקום סגול אספך כמו יוצרך, או במקום קמץ של העתיד, אך נכונה דעת Barth שנזכרה למעלה כי זה כנוי מעתיד החרוק אסף, ונשמר החירק בהויתו. — [3]) נמסר ג׳ וחסר. ומנחת שי: במקצת ספרים יש מאריך בסמך, ובס״ם המדוייקים הוא באלף ובמסורת כ״י אספך ג׳ חסר וסימן ויאמר שאול אל הקיני, לכן הנני אספך על אבותיך דיאשיהו במלכים, ותברו דדברי הימים. ע״כ. והשנים אחרים הם בלא מאריך בסמך בכל הספרים שמע מינה דכי הדדי נינהו וחדא קריאה אית לכולהו. ע״כ. ומפני המתג שבסמך והמסורה חסר יוד החליטו ריב״ג ורד״ק שאספך זה הוא מבנין הכבד, כמו אוביד. וכן גם Bö. 1042 בהערה. אך יותר נראה שגם זה הוא קל מעתיד החרוק כמו חבריו שלמעלה. — [4]) במקום תאסף, עתיד חרוק.

נגרתה אחלי אדני לפני הנביא אשר בשמרון אז יאסף אתו מצרעתו (מ"ב ה ג). האלהים אני להמית ולהחיות כי זה שלח אלי לאסף איש מצרעתו (שם שם ז). והניף ידו אל המקום ואסף המצרע (שם שם יא).

— נפע', נאסף, נאספו, האסף, האסף, יאספו, — א) באו או הובאו כלם במקום אחד, sich versammeln; s'assembler; be gathered: ונאספו שמה כל העדרים (בראש' כט ג). וכל מדין ועמלק ובני קדם נאספו יחדו (שופט' ו לג). וסרני פלשתים נאספו לזבח זבח גדול לדגון אלהיהם (שם יו כג). ופלשתים נאספים מכמש (ש"א יג יא). קול המון בהרים דמות עם רב קול שאון ממלכות גוים נאספים (ישע' יג ד). אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם (במד' יא כב). ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים (שופט' כ יא). ויאספו אליו כל בני לוי (שמות לב כו). כל הגוים נקבצו יחדו ויאספו לאמים (ישע' מג ט). הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה (בראש' כט ז). האסף יאסף עליך כל ישראל מדן ועד באר שבע (ש"ב יז יא). ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם (שם מט א). האספו ונבואה אל ערי המבצר (ירמ' ד ה). אמר לצפור כל כנף ולכל חית השדה הקבצו ובאו האספו מסביב על זבחי אשר אני זבח לכם (יחזק' לט יז). האספו על הרי שמרון וראו (עמוס ג ט). — ונאספו על, בכונה של איבה: ונאספו עלי והכוני (בראש' לד ל). ועתה נאספו עליך גוים רבים האמרים תחנף ותחז בציון עינינו (מיכ' ד יא). ונאספו עליה כל גויי הארץ (זכר' יב ג). ובצלעי שמחו ונאספו נאספו עלי נכים ולא ידעתי קרעו ולא דמו (תהל' לה טו). — נאסף מן המקום, נלקח משם: כל זמן שבשוק אביו ואמו נאמנים עליו נאסף מן השוק אין נאמנים עליו (קידו' עג:). — ב) בא, נכנס אל תוך דבר: ונאספתם אל עריכם (ויק' כו כה). ויאסף משה אל המחנה (במד' יא ל). הוי חרב לה' עד אנה לא תשקטי האספי אל תערך (ירמ' מז ו). לא יבוא עוד שמשך וירחך לא יאסף (ישע' ס כ). — נאסף אל אבותיו, מת, sterben; mourir; to die: ונאספת אל עמיך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך (במד' כז יג). ומת בהר אשר אתה עלה שמה והאסף אל עמיך (דבר' לב נ). וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותיו (שופט' ב י). בני חיי מתן אל תחי טוב נאסף ממסתולל (כ"ס נגי' מ כח). אל תתהלל על גוע זכר כלנו נאספים (שם ח ז). כל אדם שיש בו גסות הרוח לסוף מתמעט וכו' ואם חוזר בו נאסף בזמנו כאברהם אבינו (סוטה ה.). — ג) חדל, נפסק: הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק (ישע' נז א). ונאסף שמחה וגיל מן הכרמל ובכרמים לא ירנן (שם יו י). — ד) נרפא מצרעת: תסגר (מרים) שבעת ימים ואחר תאסף וכו' והעם לא נסע עד האסף מרים (במד' יב יד-טו).

— פע', אסף, — א) כמו קל א: ונפלה נבלת האדם כדמן על פני השדה וכעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף (ירמ' ט כא). כי מאספיו [1]) יאכלהו והללו את ה' ומקבציו ישתהו בחצרות קדשי (ישעיה סב ט). — ב) מכניס, מביא לתוך: ואין איש מאסף אותם הביתה (שופט' יט יח). — ג) שם מאסף, עי' מאסף.

— פע', אסף, — א) שאספו אותו: ואסף שללכם אסף החסיל (ישע' לג ד). ואספו אספה אסיר על בור (שם כד כב). ואספו עליהם עמים (הוש' י י). עם מאסף מגוים (יחזקאל לח יב). — ב) נקוד בקבץ: והיה היוד ראוי להיות מאוסף בשורק (רדב"ע ויקר' טז ח).

— התפ' התאסף, — באו אל מקום אחד: בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל (דבר' לג ה). — ונהוג התפעל זה הרבה בספרות המאוחרת.

אֹסֶף[2]), ש"ז, מ"ר אספים, סמי' אספי, אספי, — א) בהפ"ע מן אסף, d. Einsammeln; act. de ramasser; de cueillir; collection, gathering: ואסף שללכם אסף החסיל (ישע' לג ד). — ב) התבואה שאספים מן השדה, Ernte; récolte; harvest: כלה בציר אסף בלי יבוא (שם לב י). — ג) התאנים המאוחרות שנשארות באילן אחרי הקיצה, Spätfeige; figue tardive; late fig: אללי לי כי הייתי כאספי [3]) קיץ כעללת

[1]) ואמר ע"ז רד"ק (מכלול נח.) וז"ל: במקצת ספרים האלף בקמץ ובמקצתם בפתח, ובמסרה פליגין עליה יש שקורין בגעיא מאספיו, ויש שקורין בחטף מאספיו. ע"כ. וכן מיכא' בשם הרבה כ"י.

[2]) עי' שרש אסף. — [3]) יש ספרים אספי, פ דגושה. ורפיון פ לפי דעת ברט הוא עוד עקבות הסתעפות משקל זה מן המקור (Barth § 74 c). ות"י כסיופי קיטא, והם התאני' האחרנים שנשארי' באילן, ובלשון המשנה סייפות, יהוא ההפך מן בכורה: הבכורות והסייפות (תרו' ד ו). לאריס רע שהיה אוכל את הבכורות והיה מכבד למלך את הסייפות (מד"ר בראש' כב). וכן רש"י, אעפ"י

בציר אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי (מיכ' ז א).

אָסֵף [1], ש"ז, מ"ר אֲסֻפִּים, — כמו סַף: שוערים משמר באספי [2] השערים (נחמ' יב כה). ולאספים שנים (דה"א כו יז). בית האספים (שם שם יה), כמו בית שער.

אֲסֵפָה, אסיפה, ש"נ, מ"ר אֲסֵפוֹת — א) שהפ"ע מן אסף: ואספו אספה אסיר אל בור (ישע' כד כב). — ב) יקבוץ בני אדם להתיעץ אדות איזה דבר, Versammlung; assemblée; gathering, meeting. מצויה הרבה בספרות החדשה.

אֲסֻפָּה [3], ש"נ, מ"ר אֲסֻפּוֹת, — א) ראש המסמר, Kopf eines Nagels; tête de clou; head of a nail: דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועי' בעלי אספות [4] (קהל' יב יא). ולכן דימה החכם דברי החכמים למסמרות הנטועים הראשים ולא ליתר המסמרות שאין להם א ס ו פ ו ת (דונש בן לברט, תשוב' על מנח'). כמסמרות נטועים כמו הבעלי א ס ו פ ו ת מהם שיש בהם בראשם א ס ו פ ו ת ברזל אשר בו יוכל החפץ להוציאם לאור בצבת או בזולתו (ספורנו, על פסוק זה). — ב) עי' אֲסֻפָּה.

***אֶסְפּוֹגִית** [1], -גִּית, ש"נ, — כמו סְפַגָּן: רבב כדי לסוך תחת א ס פ ו ג י ת [2] קטנה (שבת עח:).

אֲסַפְסֻף [3], -סוּף, ש"ז, — קבוץ אנשים, בפרט קצת

שפרש אספי אסיפה הוסיף: והן סופי תאנים שהן רעות. ע"כ. ואספי קיץ מקביל לעוללות בציר, וכמו"כ אין בכורה לעומת אספי.

[1]) כך החדשים המוכרת מן אספים. והוא משקל כבוד, חשך (שם־דבר). — [2]) ופרש רש"י כמו בסיפי השערים, וזה הוא היתר נכון, וכן בארמית א ס י פ א במקום סף, וכן ר"ת מפרש אספי כמו סף (הכרעות ר"ת), והרד"ק אמר כי כך היה נקרא המקום, והחדשים פרשו אס'ף כמו אסף, במשמעת דבר הנאסף.

[3]) עי' הערה שלקמן. — [4]) מנחם בן סרוק בחוש הלשון שלו שם את בעלי אספות תאר למסמרות, אמר וז"ל: אומרים בעלי פתרון כי מלה זאת מגזרת סף השער (יחזק' מ ז) ואמות הספים (ישע' ו ד), נראין דבריהם לפי הענין, ולפי דקדוק המלה איננו כן. כי אמנם יתכן להיות פשר כמשפט מכתבה. אספות מגזרת אסופה הם המסמרות המאספים את הלוחות ומחזקים את הדבק היטב למען לא ימוט, להם נדמו רועי ישראל ושמריו ולהם נמשלו דבריהם, ודגשנות הפה יורה על ענינה כמו אפדה, אגדה, עבדה, והדלתין האלה ובלעדיהן אם ירפיון במ"לים נעשו פעולים ואם ידגשון נעשו פעלים. ע"כ. ועל זה השיג דונש בן לברט ויאמר: ולא יתכן פתרונך מפני מה אמרו ב ע ל י אספות ולו היה כאשר דמית היה על המחוקק לחקות וכמסמרות נטועים אסופות ובאמרו בעלי אסופות ידענו כי ה א ס ו פ ו ת הם שמות ראשי ה מ ס מ ר ו ת, ולכן דימה החכם דברי החכמים למסמרות הנטועים הראשים ולא ליתר המסמרות אשר אין להם אסופות. וכמוצא ענין בעלי אסופות למורג חרוץ חדש בעל פיפיות וכאשר הפיפיות מעשה המלאכה במורג כן האספות מעשה מלאכה במסמרו'. ע"כ. א"כ בגוף הדבר הסכים גם דונש כי בעלי אספות שיך למסמרות, אלא שהשיג על מנחם שעשה את אספות תאר, והקשה למה המלה בעלי, ובזה צדק דונש ממנחם, ותלמידי מנחם עמלו לשוא להצדיק את רבם, וכמו"כ היה לשוא עמלו של רבנו תם בהכרעותיו בענין זה, ואין ספק בדבר כי פרושו של דונש הוא היתר מתישב על מליצת הכתוב, ורש"י בשכלו הזך הסכים על פרושו של דונש וכתב לאמר: בעלי אסופות מסמרות שיש להם גלגלת, כן פירשו דונש בן לברט. ע"כ. ונראה כי גם ריב"ג האמין בעלי אספות להמסמרים ואמר: ויתכן שיהיו סמנו בעלי אספות ויהיו פירושם בעלי ת פ י ש ה והכנסה, ממש כדברי מנחם, אע"פ שבדחק אפשר לאמר כי כונתו לחכמים בעלי תפיסה. וכן פרש גם רבי בחיי הדיין בעל חו"ה, אמר (פתי' לשער הבחינה) וז"ל: ודמה אותם (את דברי החכמים) למסמרות נטועים בעלי אסופות בעבור קיום עניניהם בלבבות וקיום אופני החכמה בהם. ע"כ. רק אח"כ הוסיף עוד פרוש אחר, עי' פה לקמן. ואעפ"י שהבאים אחריהם, וכל החדשים שבו לדעת הקדמונים שבעלי אספות הוא תאר לחכמים, מ"מ פרושם של מנחם ודונש הוא פרוש נאה מאד, והסכמת רש"י מוסיפה לו כח, וכן פרש גם הרב ספורנו, כמו שהובא בפנים, וכבר ה ש ת מ ש ו דונש וספורנו בהמלה אספות לראשי המסמרים וכתב דונש: לא כשאר המסמרות שאין להם א ס פ ו ת, וספורנו: ויש בהם (בהמסמרו') א ס פ ו ת ברזל להוציאם בצבת. כ"ז קובע את המלה אֲסֻפָּה כשם לראש המסמר, להגלגלת שעליו, כמו שאומר רש"י, ור"ת קורא לו ש ו ש נ ה. — ושאר המפרשים פרשו אספות במשמע' אספות. ראב"ע: הם הלוקטים מספרים רבים ויחברו מחברות. והביא גם ר' בחיי הדיין בעל חו"ה פרוש זה, ואחרי שהביא את דברי המקרא באופן שהמלים בעלי אספות הן תאר למסמרים הוסיף ואמר: וכבר פירשו בבעלי אסופות בעלי החבורים. ר"י קמחי פרש: אסופות לשכות הישיבות שחכמים נאספים שם, וכמוהו באספי השערים לשכות קטנות עשויות לשוערים (ספר הגלוי). והרד"ק אמר: פירושו דברי בעלי אסופות וקורא לחכמים בעלי החבורים בעלי אסופות לפי שאוספים דברי החכמים בחבוריהם. ע"כ. ובמשמעה זו פרשו כל החדשים. והסופרים השתמשו בצרוף הזה בעלי אסופות במשמ' מחברי ספרים.

[1]) מן ספוג עי"ש. — [2]) כך בערוך, וברי"ף אספוגת, בספרי הדפוס אספגין.

[3]) הסכימו הקדמוני' והאחרונים כי הוא משקל

מדרגה שפלה וכזוית וכיוצא בזה, Gesindel ramassis; mob : וְהָאסַפְסֻף [1]) אשר בקרבו התאוו תאוה וישבו ויבכו גם בני ישראל (במד' יא ד). ומצוי תשמוש במלה זו הרבה בספרות.

*אַסְפֶּסֶת[2]), ש"נ, — עשב ממין הירקות ישמש לחציר לבהמה, lucern ; Luzerne. השתמשו בו הרבה פעמים ב"האכר היהודי". — פתילת האספסת, כל שבשבת ושבשבת מהעשב הזה. ועי' פתילה.

*אַסְקֻפָּה[3]), אס- ש"נ, סמי' -פַּת, מ"ר -פּוֹת, — מפתן, המוציא : Schwelle ; seuil ; threshold אוכלין ונתנן על האסקופה וכו' קופה שהיא מליאה פירות ונתנה על איסקופה החיצונה (שבת י ב). היה קורא בספר על האסקופה ונתגלגל הספר מידו (עירו' י ג). נוטל מפתח מן האיסקופה ונותנו בטנעול (תוספתא עירו' י א). מאיסקופת עזרה ולדרון (שם פסח' ה ג). הוא (הבעל) מבפנים והיא (האשה) מבחוץ וזרקו (את הגט) לה כיון שיצא מן האיסקופה ולחוץ הרי זו מגורשת (שם גיט' ח א). אדם עומד על האסקופה נוטל מבעה"ב ונותן לו נוטל מהעני ונותן לו (שבת ה :). אסקופת רה"ר אסקופת רה"י (שם). אסקופה משמשת שתי רשויות בזמן שהפתח פתוח כלפנים פתח נעול כלחוץ (שם ט.). איסקופה הנדרסת (עירו' לח.). שהיה מוטל על האסקופה מקצתו בפנים ופיו לחוץ (ירוש' שבת א כ ג). איסקופה הגבוהה י' ואין רחבת ד' מותר לכאן ומותר לכאן (שם עירו' א יח ד). מאסקופת עזרה ולחוץ (שם פסח' ו לג ב). תהי כאסקופה שהכל דשין אותה (ד"א רבה א, כהלכ' גדול'). וכשראו (הנוצרים) אחד ממנו רצו אחריו ודקרוהו ברומח עד שהיינו יראים לפסוע אפילו על איסקופתנו (מעשה הגזרות, מגנגלא ומקור' לדה"י ליהודי' בגרמני' ב, 48). — ומ"ר : אסקופותינו שאינן גבוהות מן הקרקע עשרה טפחים (שבלי הלקט שבת סי' קנ, בשם ר' אביגדור כהן לדק). — עשה את פלוני כאסקופה, ר"ל דרס עליו ולא השגיח בו : אבא אם ביקשתה לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה[1]) (ירוש' סנהד' יג כג ב).

אסר[2]) ממנו אָסַר, אִסֵּר, אֻסַּר, אָסוּר; אָסִיר, אַסִּיר, *אִסּוּר, *אֲסָרָה, מַאֲסָר.

אֱסָר[3]), (גם כסמי', וי"א כסמי' אִסַּר), אִסָּר, כנ' אֱסָרִי, -סָרָהּ, מ"ר אֱסָרִים, -רֶיהָ, — מה שאדם מקבל עליו

פעלעל מן אסף, ודומה לו חֲצֹצְרָה. והנה חשבוהו שטדה (Stade § 236) וברט (Barth § 147) בין השמות ממשק' קטלטול, בתנועה ארוכה סופית, אעפ"י שהיא כתובה חסרה, והביאה קניג (Kö. 2, 501) בין המלים שנתקצרה התנועה הסופית בהן מפני פעולת הסמך. — [1]) באבלה ואבלה נחשבה מלה זו בין מ"ח מלין נסבין א במצעא תבותא ולא קרין. וכן הרמ"ה : מלא אלף ולא קריא וחסר ואו. ואפשר שבאמת אמרו העברים לפנים והספסף, ואעפי"כ הכל סברים שמקור מלה זו בשרש אסף. ת"א : וערברבין. ונחלקו ר' שמעון בר אבא ור' שמעון בן מנסיא אחד מהם אומר והאספסוף אלו הגרים שעלו עמהם ממצרים ונאספו עמהם ואחד מהם אמר והאספסוף אלו סנהדרין שנ' אספה לי שבעים איש (מד"ר במד' טו). וכן שאר המפרשים, וכן החדשים. ואולי באמת אין אלף אספסף שרשית ועקרה היא ספסף ובערבית שפשאף a), ור"ל הפסלת והרע מכל דבר.

[2]) בארמ' : קטיל אספסתא ושדי לחיונא (יבמ קכא :). פתילה דאספסתא (ב"ק כ.), ר"ל כל שבשבת ושבשבת מהעשב הזה, שהיא דומה לפתילה. קביל ארעא לאספסתא (שם). בפרס' אשפשת ונכנס גם בערבית אשפשת b) ויקראוהו בערבי' גם פצפצה c) ונמצאה מלה זו בכתבת אשור' אחת בצורת אספסת.

[3]) משקל אפעולה, אשמורה, מן ספף, ודומה להשם משקוף. ובערבית אסכפה d) במשמעת זו. —

a) سَفْسَاف b) إِسْفِسْت c) فِصْفِصَة d) أُسْكُفَّة

---

[1]) יש שפרשו מלה זו מטרה, ממלה יונית σκοπός, אך אין זה מוכרח.

[2]) שרש משתפים בו כל הלשונות השמיות, באשורית אֶסֵר, בערבית אַסַר a), בארמי' אֲסַר, ובכולן כמעט במשמעה שהוא משמש בעבר'.

[3]) בערבי' אִסַאר b), דבר שאוסרים בו. והנה דעת Olsh. וכן Barth היא כי גם בעבר' היא בעצם משקל רפה אִסְר ואמרו אִסָּר בסמך דגושה רק כדי לשמר על החירק הקצר, ולכן בנטיות נחטפה תנועת פה"פ. אך ריב"ג החליט כי אֱסָרָהּ אֱסָרֶיהָ הוא מן מוכרת אֵסֶר או אִסָּר, אמר וז"ל : ואסרה אשר אסרה על נפשה הוא ע"מ ושערה לא הפך לבן וצריך לפי זה שיהיה ואסרה קודם שיצטרף אל הכנוי אסר (אֵסָר) ע"מ שֵׂעָר וזהו ענין שאני בוחר בו יותר משיהיה משער שלל ודבר וזולתם ממה שהוא על משקלם. ויתכן שיהיה קודם שיצטרף אסר ע"מ דבש וכתב וזמן.

a) أَسَرَ b) إِسَار

בשבועה ובדומ' שלא לעשות כך או כך Enthaltungs-gelübde; voeu d'abstinance; vow of abstin.: ואשה כי תדר נדר לה' ואסרה אסר בבית אביה בנעריה וגו' וכל אסר אשר אסרה על נפשה יקום (במד' ל ד־ה). ואם בית אישה נדרה או אסרה אסר על נפשה בשבעה וגו' וכל אסר אשר אסרה על נפשה יקום וגו' כל נדר וכל שבעת אסר לענת נפש (בס יא־יד). כל מוצא שפתיה לנדריה ולאסר[1]) נפשה (בס יג). ושמע אביה את נדרה ואסרה אשר אסרה על נפשה וגו' כל נדריה ואסריה אשר אסרה על נפשה לא יקום (בס ה־ו). וקמו נדריה ואסרה אשר אסרה על נפשה (בס ה). והקים את כל נדריה או את כל אסריה אשר עליה(בס יה).

אסר[2]), פ"י, עתיד אאסר, יאסר, יאסר, יאסרהו, צווי אסר, לאסר, לא־, לאסרך, — א) קשר דבר אל דבר אחר לבלתי יזוז ממקומו, binden, anbinden: attacher; to tie: אסרי[3]) לגפן עירה (בראש' מט יא). ויאסר אזור במתניהם (איוב יב יח). — ב) קשר איש בחבלים, בחבלי ברזל, fesseln; lier qqn.; to bind: ויקח מאתם את שמעון ויאסר אתו לעיניהם (בראש' מב כד). לאסרך ירדנו וכו' אסר נאסרך ונתנוך בידם וכו' ויאסרהו בשנים עבתים חדשים (שופט' יה יב־יג). ויאסרוהו בנחשתים ויהי טוחן בבית האסירים (בס יו כא). ידיך לא אסרות ורגליך לא לנחשתים הגשו (ש"ב ג לד). והוא אסור באזקים (ירמ' מ א).— ג) רתם בהמה בעגלה, בע"ל, במרכבת המלחמה, anspannen: atteler; to harness: ואסרתם את הפרות בעגלה (ש"א ו ז). ויקחו שתי פרות עלות ויאסרום[4]) בעגלה (בס י). אסרו הסוסים ועלו הפרשים (ירמ' מו ד). — וגם אסר את המרכבה: ויאסר יוסף מרכבתו (בראש' מו כט). ויאסר (פרעה) את רכבו (שמות יד ו). דרך מלכים להיות עומדים ואחרים מציעין להם תשמיש המרכבה ואוסרין אותה אבל פרעה הרשע הוא בידו אסרו והציע תשמישי רכבו וכיון שראו גדולי מלכות עמדו כולם ואסרו מרכבותיהם (מכי' בשלח א). — ד) אסר המלחמה, התחיל את המערכה, die Schlacht eröffnen; engager la bataille; (en)join the battle: ויאמר (אחאב) מי יאסר המלחמה (מ"א כ יד). ויאסר אביה את המלחמה בחיל גבורי מלחמה (דהי"ב יג ג). — ה) בהשאלה אסר אסר על נפשו, אסר איזה דבר על נפשו, קבל עליו שלא לעשו' איזה דבר, Enthaltungs-gelübde machen; faire voeu d'abstinance de qqch; to bind o. s. with a vow: איש כי ידר נדר לה' או השבע שבעה לאסר אסר על נפשו לא יחל דברו (במד' ל ג). ושמע אביה את נדרה ואסרה אשר אסרה על נפשה (בס ה). או מבטא שפתיה אשר אסרה על נפשה (בס ז). כל אשר אסרה על נפשה יקום (בס י).— ובלי על נפשה: ואשה כי תדר נדר לה' ואסרה אסר בבית אביה (בס ד). — *אסר א"ע, התחיב: אלולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה לא נגאלו ישראל לעולם (מד"ר ויקרא כג).— ו) *אסר דבר פלוני, צוה להמנע מהדבר, שלא לעשות הדבר, verbieten; défendre; interdict: ב"ש (בית שמאי) מתירין הצרות לאחין וב"ה (ובית הלל) אוסרין וכו' אע"פ שאלו אוסרין ואלו מתירין אלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה (יבמ' א ד). מה בא לאסור (ירוש' מגיל' א ע ג). לא אסרה תורה אלא שעל הכף בלבד (חול' לו.). מה שאסרתי לך התרתי לך אסרתי לך חלב בהמה והתרתי לך בחיה אסרתי לך גיד הנשה בחיה והתרתיו לך בעוף אסרתי לך שחיטה בעופות והתרתי לך בדגים (מד"ר ויקר' כב). — ועם כנו': אוסרכם אני (תוספתא בכו' ג ז). — וכינו', *אסור, *אסורה: שאבל אסור לרחוץ (ברכות ב ו). שם המפורש אסור לומר בגבולים (ספרי, נשא פיס' לט). אסור להתענות (ירוש' מגיל' א ע ג). — אמר לו בני מבאן ואילך אתה אסור (ספרי, פנחס פיס' קלד). — ועם שם אחריו עם ב לפני השם: אסור אדם בצרת קרובת חלוצתו (יבמ' כו.). יודע אני שהנזיר אסור ביין (נזיר יא.). ואסור (האבל) ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל (במח' ו א). שאסור בהספד (ירוש' מגי' א ע ג). — וביחס להדבר: אין אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים (כלא' ט א). הנולדים מן הסוס עם הנולדים מן החמור אסורים זה עם זה (בס ח ד). הפרוטיות אסורות (בס בס ה). כלאי הכרם אסורין מלזרוע (בס ח א). טמאה עם טהורה וטהורה עם טמאה אסורין לחרוש ולמשוך ולהנהיג (בס בס ב). ביצה בס' והיא אסורה בס' ואחת והיא מותרת (חול' לח.).ביצים טהורות ששלקן עם ביצים טמאות אם יש בהן בנותן טעם כולן אסורות (בס).

---

[1]) בהרבה כ"י סמך בקמץ.

[2]) עי' שרש אסר. — [3]) בהוספת י, עי' בראש שער היוד. — [4]) ואסרם (הושע ו י) עי' עינה.

— ועם ל הגוף : א ס ו ר לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה (קידו' מא.). א ס ו ר לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה (שם).—ובלי גוף, אסור לאכל, אסור לדבר, וכו' : א ס ו ר לרכוב ע"ג פירדה (תוספתא כלא' ה ו). א ס ו ר לקיימן (המים שנתגלו) מפני סכנת נפשות (שם שבת יד ט). — ז) גרם אסור : המוכר פירות בסוריא ואמר משל א"י הן חייב לעשר מעושרין הן נאמן שהפה ש א ס ר הוא הפה שהתיר (דמאי ו יא). זה וזה (עציץ נקוב ושאינו נקוב) א ו ס ר י ן (כלא' ז ח). הכבד (שבשלה עם בשר אחר) א ו ס ר ת (תרומ' י יא). עדות ראשונה שאין א ו ס ר ת ה איסור עולם וכו' עדות אחרונה ש א ו ס ר ת ה איסור עולם (סוט' ו ג). האשה שאמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה איני אשת איש נאמנת שהפה ש א ס ר הוא הפה שהתיר (תוספתא כתוב' ב ב).— ועם על : אין אדם א ו ס ר על חבירו דרך אויר (עירוב' פט.). — ח) *מנע אותו בכשוף וכדומה מלעשות דבר : האומר אל תפשיל ידך לאחוריך שלא ת א ס ר עלינו מלאכה הרי זה מדרכי האמרי (תוספתא שבת ו ט). — ובפרט עשה בכשוף שלא יוכל לבעול אשה : פנוי הנושא אשה ואינו יכול לבעול אותה והיא בבתוליה והוא אומר א ס ר ו אותי הריני בודק את עצמי באשה אחרת (רב האי גאון, תורתם של ראשונ' הורוויץ, מחב' ג יט). ל א ס ו ר, קח מצמר טלה חי ועשה ממנו חוט וקשור בו ג' קשרים ואמור על כל קשר ג' שמות אלה שורה שורה שבור קשרתי אני פלוני על משכב פלוני וכו' ולא יוכל לשכב עם אשה עד שאני פב"פ אתיר אלו הקשרים וכו' (ראב"ע, ספר הנסיונות, כ"י פריז ו יא).

— נפ', נֶאֱסַר, — א) שאסרוהו בחבלים, בבית האסורים וכדומה : אחיכם אחד יֵאָסֵר בבית משמרכם (בראש' מב יט). ואתם הֵאָסְרוּ (שם שם יו). ובמה תֵאָסֵר לענותך ויאמר אליה שמשון אם יאסרני בשבעה יתרים לחים (שופט' יו ו-ז). לשונך שים בפיך נ א ס ר ה וכאלם היה בין החבורה (מוס' השכ' לרב האי, פסוק קא). — ב) *שאָסרו התשמיש בו, verboten ; défendu ; become forbidden : הכבד (שבשלה עם בשר אחר) אוסרת ואינה נ א ס ר ת (תרומ' י יא). קטנה שזינת אין לה רצון ל ה י א ס ר על בעלה (ירוש' סוט' ב יז ד). על ידי שדרכה ל י א ס ר בין לו בין לאחר היא נבדקת (שם ה ב.). — ג) *שאסרוהו בכשוף : לאדם ה נ א ס ר ולא יוכל לשכב עם אשתו (הספ, כ"י מינכן 84).

— פע', אִסֵּר, — אסרוהו בכבלי ברזל וכדומה, לקח בשבי, gefesselt werden ; être lié ; chained : כל נמצאיך אֻסְּרוּ יחדו (ישע' כב ג).

*אַסְרָה, ש"נ,—שה"פ מן אסר : תבוא א ס ר ה שאסר יוסף לקראת אביו ותעבור על א ס ר ה של פרעה שהיה הולך לרדוף את ישראל (מד"ר בראש' נה).

*אִסְרוּ חַג [1], יום המחרת לאחר החגים, פסח, שבועות, סכות; ונוהגין להרבות קצת באכילה ושתייה ביום אחר החג והוא א ס ר ו ח ג (הגה' רמ"א, שו"ע או"ח תכט). א ס ר ו ח ג השבועות אסור להתענות ו א ס ר ו ח ג פסח וסוכות המנהג שלא להתענות (מגן אבות שם). והר"ם ג"ע כתב בחנוכה ו ב א ס ר ו ח ג פי' מחרת החג מותר בעשיית מלאכה (ארחות חיים, חנוכה). בימי עזרא לא רצו לעשות תענית בימי א ס ר ו ח ג (ברכי יוסף לאזולאי, או"ח תלד). א ס ר ו ח ג שחל בששי אין לדחותו (מוהרא"ש, בספר תורת חיים ח"ג ח). ושמא על כן נהגו שלא ליפול על פניהם ביום א ס ר ו ח ג (תניא, סוף ענין מוקצה פא:).

*אסתומכא, עי' אצטומכא.

*אֶסְתָּן [2], ש"ז,—צד צפון, Norden ; nord ; north : עדים בצד א ס ת ן (כתוב' כג.).

*אִסְתְּנִיס [3], אִסְתְּנִס, אסטנים,—א) חלש, קצת חולה, schwach, kränklich ; faible, maladif ; feeble health : רחץ (רבן גמליאל) בלילה הראשון שמתה אשתו אמרו לו תלמידיו לא למדתנו רבינו שאבל אסור לרחוץ אמר להם איני כשאר בני אדם א ס ט נ י ס אני (ברכ' ב ו). אם היה כהן גדול זקן או א י ס ט נ י ס מחמין לו חמין ומטילין לתוך

---

[1] על הכתוב א ס ר ו ח ג בעבתים (תהל' קיח כז) אמר ר' ירמיה משום ר"ש בן יוחי ורבי יוחנן משום ר"ש המחוזי משום ר' יוחנן המכותי כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר אסרו חג בעבתים (סוכה מה:). ופרש רש"י : איסור לחג, אגודה לחג וכו' ויש אומרים יום שלאחר החג.

[2] באשור' אִשְתַּן, צפון. בארמ' אסתנא רוח צפון : מצפונא אסתניא ייתא (תרג' איוב לז כב). הרואה רקיע בטהרתה וכו' אימתי אמר אביי כי אתא מטרא כולי ליליא ובצפרא אתא א ס ת נ א ומגלי להו לשמיא (ברכ' נט.). — כשיורד מטר כל הלילה ובבקר יבוא אסתן ומגלה השמים). דשמעתא בעא צילותא כיומא ד א ס ת נ א (מגי' כח:). וכן בסור'.

[3] מיונית ἀσθενής, קצת חולה.

הצונן כדי שתפוג צינתן (יומא ג ס). מערבין לחולה ולאיסטנים במזונו (תוספ' עירו' ט ד).—ב) בהשאלה, אנין הדעת, מפונק, שנפשו סולדת מדבר מאום: ומעשה באחד ששתה מים ולא שפך מהן ונתן לתלמידו ואותו תלמיד איסטנים היה ולא רצה לשתות ומת בצמא (תמיד כז:). כל ימי עני רעים זה אסתנים וטוב לב משתה תמיד זה שדעתו יפה (סנה' ק:).—ומ"ר: מטלטלין את האיסתנינין (ירוש' כלאי' ה ס ג). מפני אסתנסים (מד"ר ברא' יא).

*אִסְתְּנִיסוּת: ויוליד(היין לבן) נפח ואסתניסות ורות באצטומכא (מהיר הלדכי, ב"א נתיב ס). הדברים המטונפים שיש לאדם אסטניסות להביט אליהם (כוזרי ב לד).

*אָע, ב"ז, מ"ר אָעִים, — כמו עֵץ: מעשה שהלך ר"י בן קרחה אצל ר"י בן נורי לנגינר והראהו שדה אחת וביתרתה היתה נקראת והיו שם פרצות יותר מעשר והיה נוטל אעים וסותם ודוקרנים וסותם עד שמיעטן פחות מעשר (ירוש' סוכה א נב.).

א"ע, ר"ת את עצמו.

אע"ג, ר"ת אף על גב.

אע"פ. אעפ"י, ר"ת אף על פי.

אעפי"כ, ר"ת אף על פי כן.

א. אַף[1],— מלת הקשור והצרוף והתוספת בין שני ווסים או שני משפטים, conj. auch, noch sogar; aussi, encore, même; also, more, even: וירא שר האפים כי טוב פתר ויאמר אל יוסף אַף-אני בחלומי (בראש' מ יו). ואם לא תשמעו לי וכו' אַף-אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה (ויקרא כו יד-יו). ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי והלכתי אַף-אני עמכם בקרי (שם כג-כד). ויסרתי אתכם אַף-אני שבע על חטאתיכם (שם שם כח). וזכרתי את בריתי יעקוב ואַף את בריתי יצחק ואַף את בריתי אברהם (שם מב). ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם וְאַף לאמתך תעשה כן (דבר' יה יז). חכמות שרותיה תעננה אַף-היא תשיב אמריה לה (שופט' ה כט). ויקלהו ויבאו אַף-אחריו (ש"ב כ יד). הנך יפה דודי אַף נעים (שה"ש א יו). יי' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אַף-יצריח על איביו יתגבר (ישע' מב יג). ויקח מהם ויחם אַף-ישיק ואפה לחם (שם מד יה). ואגיד להם את יד אלהי אשר היא טובה עלי וְאַף־דברי המלך אשר אמר לי (נחמ' ב יח). ומביאים הערבות ועמסים על החמרים וְאַף־יין ענבים ותאנים (שם יג יה). וְאַף־המה נגד אחיהם ישבו בירושלם עם אחיהם (דהי"א ח לב). אַף הוא ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים (אבו' ב ו).— והקבלה לאִם: שאם יאמר לך אדם כלום יש עבד שמורד ברבו אַף אתה אמור לו כלום יש בן שמורד באביו (ברכ' י.).—וכפול ומשלש לחזק: אמצתיך אַף-עזרתיך אַף-תמכתיך בימין צדקי (ישע' מא י). אַף־דברתי אַף־אביאנה יצרתי אַף־אעשנה (שם מו יא). — ולהטעים ולהבליט יותר את הגוף: רפאים יחשבו אַף־הם בענקים (דבר' ב יא). הודעתיך היום אַף־אתה (משלי כב יט), לאמר אף אותך.— ובצרוף עם מלה אחרת: והתודו את עונם ואת עון אבתם במעלם אשר מעלו בי וְאַף אשר הלכו עמי בקרי (ויקר' כו מ). וְאַף־אמנם שגיתי (איוב יט ד). — ועם גם אחריה, קצת במשמעת מכל מקום: והבאתי אתם בארץ איביהם וגו' וְאַף־גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם (ויקר' כו מא-מד). — ובמשמעת אפילו: אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רגז כציץ יצא וימל ויברח כצל ולא יעמוד אַף־על זה פקחת עינך (איוב יד א-ג). — ובמשמעת לכן: כה אמר ה' אתם עזבתם אתי וְאַף־אני עזבתי אתכם ביד שישק (דהי"ב יב ה). אמר להם הקב"ה (לכנען) אתם כבדתם את ידידי (אברהם שקראו לו ארוני) אף אני אקרא הארץ על שמכם (מכי' מס' דפסחא, יח). ולפי שהוציא את עצמו כן הכלל וכפר בעיקר אף אתה הקהה את שיניו (שם). אמר להם (המלך לשני בניו) בני שניכם לא כוונתם אלא לכבודי אף אני לא אקפח שברכם (שם ויהי כבלת ה). — ובמשמעת באמת, מפני טעם זה: מאימתי מזכירין על הגשמים רבי אליעזר אומר משעת נטילת לולב וכו' אמר לו ר' יהושע והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה אמר לו רבי אליעזר אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר (תענ' ב:). — ובמשמעת אם כן אז: אמרו לָהן (זקני רומי לחכמי ישראל) אם כן (שאין אלהים מבטל את האלילים מפני שבקצתם יש צרך לעולם בהם) יאבד דבר שאין צורך

---

[1]) בארמ' וסור' אף, אוף. ונראה מקצת מקומות בפרט בתלמו' ירוש' כי בזמן ההוא אמרו היהודים אף גם בתוך דבור עברי: אמר להן רבי עקיבא משם ראייה אם את אומר כן אוף היא עצמה מביאה לידי בעירות (ירוש' סוף גיט'). — ובערב' משמשת במשמעה זו רק פ פתוחה לברת.

לעולם בו ויניח דבר שצורך העולם בו אמרו להן (חכמי ישראל לזקני רומי) אף אנו מחזיקין ידי עובדיהן של אלו שאומרים תדעו שהן אלהות שהרי הן לא בטלו (ע"ז ד ז). ר' טרפון ור' עקיבא אומרים אלו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם רבן שמעון בן גמליאל אומר אף הן מרבין שופכי דמים בישראל (מכו' א ח).—ועם שלילה: ויאמר המן אף לא הביאה אסתר המלכה עם המלך אל המשתה אשר עשתה כי אם אותי (אסת' ה יב). — ושנויה ומשלשה: אַף בל נטעו אַף בל זרעו אַף בל שרש בארץ גזעם (ישע' מ כד). אַף אין מגיד אַף אין משמיע אַף אין שמע אמריכם (שם מא כו).— ועם ה השאלה הַאַף, במשמ' האם באמת: למה זה צחקה שרה לאמר הַאַף אמנם אלד ואני זקנתי (בראש' יח יג). ויגש אברהם ויאמר הַאַף תספה צדיק עם רשע (שם שם כג). הַאַף אין זאת בני ישראל (עמו' ב יא). אזר נא כגבר חלציך אשאלך והודיעני הַאַף תפר משפטי תרשיעני למען תצדק (איוב מ ז-ח).—ועם כִּי- אחריה, אַף כִּי-, להוסיף ולהגביר על האמור קודם בבח קל וחומר, במשמעת על אחת כמה וכמה, עפי"ר עם המלים הן, הנה בתחלת המאמר, wie, vielmehr; d'autant plus; how much, rather: הנה בני אשר יצא ממעי מבקש את נפשי וְאַף כִּי־עתה בן הימיני (ש"ב טז יא). הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם עם ה' וְאַף כי־אחרי מותי (דבר' לא כז). — ובלי ההתחלה הן הנה: ויאמר יונתן עכר אבי את הארץ ראו נא כי ארו עיני כי טעמתי מעט דבש הזה אַף כִּי לוא אכל אכל היום העם משלל איביו אשר מצא (ש"א יד כט-ל).— ובמשמ' עאכו"כ שלא: ויאמרו אנשי דוד אליו הנה אנחנו פה ביהודה יראים וְאַף כי נלך־קעלה (שם כג ג). — ועם שלילה: הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אַף כִּי־הבית הזה (מ"א ח כז). לא נאוה לנבל שפת יתר אַף כִּי־לנדיב שפת שקר (משלי יז ז). לא נאוה לכסיל תענוג אַף כִּי־לעבד משל בשרים (שם יט י). הן בקדשו לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו אַף כִּי־נתעב ונאלח איש שתה כמים עולה (איוב טו טו-טז). הן עד ירח ולא יאהיל וכוכבים לא זכו בעיניו אַף כִּי־אנוש רמה ובן אדם תולעה (שם כה ה-ו). הנה בהיותו (עץ הגפן) תמים לא יעשה למלאכה אַף כִּי־אש אכלתהו ויחר ונעשה עוד למלאכה (יחזק' טו ה). — ובמשמ' עאכו"כ כשקרה כך: ויאמר להם (דוד לרכב ובענה שהרגו את איש בשת והביאו ראשו לדוד) חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה כי המגיד לי לאמר הנה מת שאול והוא היה כמבשר בעיניו ואחזה בו ואהרגהו בצקלג אשר לתתו לי בשרה אַף כִּי־אנשים רשעים הרגו את איש צדיק בביתו על משכבו ועתה הלוא אבקש את דמו מידכם (ש"ב ד ט-יד). ויגשו עבדיו (של נעמן) וידברו אליו ויאמרו אבי דבר גדול הנביא דבר אליך הלוא תעשה וְאַף כִּי־אמר אליך רחץ וטהר (מ"ב ה יג). זבח רשעים תועבה אַף כִּי־בזמה יביאנו (משלי כא כז). לו חיה רעה אעביר בארץ וכו' או חרב אביא על הארץ ההיא וכו' או דבר אשלח אל הארץ ההיא ושפכתי חמתי עליה בדם להכרית ממנה אדם ובהמה ונח דנאל ואיוב בתוכה חי אני נאם אדני יי' אם בן אם בת יצילו המה בצדקתם יצילו נפשם כי כה אמר אדני יי' אַף כִּי־ארבעת שפטי הרעים חרב ורעב וחיה רעה ודבר שלחתי אל ירושלם להכרית ממנה אדם ובהמה (יחזק' יד יה-כא).—ויש שישמיטו את כִּי ויטעימו את אַף בכונה זו: הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה אַף שכני בתי חמר אשר בעפר יסודם (איוב ד יח-יט).— וְאַף כִּי־ במשמע' כל כך ש: עוד זאת עשו לי (אהלה ואהליבה) טמאו את מקדשי וכו' כה עשו בתוך ביתי וְאַף כִּי תשלחנה לאנשים באים ממרחק וכו' (יחזק' כג לח-מ).—וְאַף כִּי־ במשמע' אחרת, לחייב דבר נגד מה שנראה לכאורה, וכמו אף על פי שלקמן, obgleich; quoique; though: ואתה אלוה סליחות חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ולא עזבתם אַף כִּי־עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים (נחמ' ט יז-יח).— *ועם אלו אחריה, ובשתי מלים, כמו אפילו: ויטול את שאר נמצא בכליו ואף אלו ספרו גם תפליו (בעלי סבוע' לרה"ג, גנזי נסת' לק-כק), ר"ל אפילו ספרו.— *ועם עַל פִּי, אַף עַל פִּי (ר"ת אע"פ, אעפ"י), לחיב דבר נגד הנראה לכאורה, נגד הראוי לפי שקול הדעת הראשון, obgleich; quoique; though: ואף על פי שאמרו אין לפאה שיעור הכל לפי גודל השדה ולפי רוב העניים ולפי רוב הענוה (פאה א ב). אף על פי שאלו אוסרין ואלו מתירין אלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל (יבמ' א ד). אף על פי שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה יוסיף (כתוב' ה א). פועלין שהיו עודרין בתנאים וגודרין בתמרים ומוסקין בזיתים אף על פי שמפסיקין ואוכלין מפסיקין ואוכלין אין צריך לברך למפרע (תוס'

ברכ׳ סוף ד). הירק אף על פי שלקיטתו כאחת אין מכניסו לקיום (שם פאה א ז). אף על פי שאמרו אין קורין בכתבי הקודש אבל שונין ודורשין (שם שבת יג א). אף על פי שנדבר עמהם (עם הנביאים) בחוצה לארץ לא נדבר עמהם אלא בזכות אבות (מכי׳ מס׳ דפסחא, פתי׳). ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר (שם א). אין השומר צריך להיות יושב ומשמר אלא אע״פ שיוצא ונכנס מותר (חולין ג.). אמר הקב״ה אע״פ שאין בה (בע״ז) ממש כיון שפורש אדם ממנה מעלה אני עליו כאלו הוא עובד למי שיש בו ממש (מד״ר דבר׳ ב). א״ל ר׳ מתיא בן חרש (לר׳ יאשיה) ר׳ מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ואע״פ שאתה רבי ואני תלמידך אין טוב לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בד״א (אדר״נ פ״א). — ובלי ש: ואבוב של קלאין וסילונות אעפ״י כפופין ואף על פי מקבלין (כל׳ ב ג). אף על פי מרביקן זו לזו והן נראות (תוספתא שבת יא ז). סילונות שבכרכין מחזיקין סאתים אף על פי נקובין שופכין לתוכן מים בשבת (שם עירוב׳ ט יח). האיש חולק אף על פי בעל מום אין הקטן חולק אף על פי תמים (שם זבח׳ יא ו). אזוב שהטביל עצו עם גבעוליו אף על פי מזה והמים שופעין מן העץ לגבעול כשר (שם פרה יב ג). — וקצתם כתבו שלש המלים במלה אחת, אפעלפי: ואלו האותיות שהן רפין אפעלפי שהן נודעות (תשו׳ דונש, תשו׳ על רסע״ג דף 34). — ובהוספת כן, אף על פי כן (ר״ת אעפי״כ), השלמת החלטת ההגברה, :doch, trotzdem; tout de même; nevertheless המחזיר חוב בשביעית יאמר לו (המלוה) משמט אני אמר לו (הלוה) אף על פי כן יקבל ממנו (שבי׳ י ח). אף על פי שאמרה בלבי היה להתקדש לו אף על פי כן אינה מקודשת (קידוש׳ ב ג). מעשה שנפלה דליקה בחצירו של יוסף בן סימאי משיחין ובאו אנשי קצטרא שבציפורי לכבותה ולא הניחן וירד ענן מן השמים וכיבה ואמרו חכמים לא היה צריך אף על פי כן שילח להן למוצ״ש סלע לכל אחד (תוספתא שבת יג ט). מפני הדחק מעברין אותה (את השנה) אחרי ראש השנה מיד אף על פי כן אין מעברין אלא אדר (שם סנה׳ ב ז). והלא אין לך מקום שנתבכר בארץ ישראל קודם לבעל שלישה ואף על פי כן לא ביכר אלא מאותו המין שהביא לאיש האלהים (שם שם ט). שלש ערים הפריש משה בעבר הירדן ומשבאו לארץ הפרישו עוד שלש ואף על פי כן לא היו אילו ואילו קולטות עד שכיבשו וחילקו (שם מכות ג א). אמרו על מדבר [כוב] שהיה תשע מאות פרסה על תשע מאות פרסה כלו מלא נחשים ועקרבים וכו׳ ואף על פי כן לא אמרו (ישראל) איה ה׳ המעלה אותנו מארץ מצרים וכו׳ (מכי׳ ויהי בשלח ד א). אמרו לו (תלמידיו של ר׳ יוסי בן קיסמא) רבינו תן לנו אות אמר להם (ר׳ יוסי) ולא כך אמרתם לי שאין אתם מבקשים אות אמרו לו ואף על פי כן (סנה׳ לח.). באותה שעה אמר משה לירמיה לך לפני שאלך ואביאם ואראה מי מניח ידו עליהם אמר לו ירמיה אי אפשר לילך בדרך מפני ההרוגים א״ל אף על פי כן (איכה רבתי, פתי׳ משא גיא חזיון). כשהיו ישראל במצרים ראה הקב״ה מה שעתידין לעשות וכו׳ אף על פי כן איני דנם לפי המעשים העתידין לעשות (מד״ר שמות ג). אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ אתה מוצא אע״פ כן ארבעים יום בכל שנה היו עושין אותן המים רושם בעולם (תנח׳ בוכר נח יז). ויקח ארוני יוסף אותו ויתנהו אל בית הסהר אעפ״י כן ויהי ה׳ את יוסף (שם וישב טז). — אַף שֶׁ, כמו אעפ״י: היו חמריו ופועליו טעונין טהרות ועוברין לפניו אף שהפליגו יתר ממיל הרי אלו טהורין (תוספתא טהר׳ ו יז).

ב. **אַף**, ש״ז, כנ׳ אַפִּי, אַפְּךָ, מ״ז אַפִּים, אַפֶּיךָ אַפָּיו, — א) אבר הנשימה והריח בבע״ח, חוטם, Nase; nez; nose: אַף להם ולא יריחון (תהל׳ קטו ו). ומיץ אַף יוציא דם (משלי ל לג). במוקשים ינקב (הבהמות) אָף (איוב מ כד). הטבעות ונזמי הָאָף (ישע׳ ג כא). נזם זהב בְּאַף חזיר אשה יפה וסרת טעם (משלי יא כב). ואשם הנזם על אַפָּהּ והצמידים על ידיה (בראש׳ כד מז). התשים אגמן בְּאַפּוֹ (איוב מ כו). ושמתי חחי בְּאַפֶּךָ ומתגי בשפתיך (מ״ב יט כח). וריח אַפֵּךְ כתפוחים (שה״ש ז ט). ואתן נזם על אַפֵּךְ ועגילים על אזניך (יחזק׳ טז יב). ועשו אותך בחמה אַפֵּךְ ואזניך יסירו (שם כג כה). ויפח בְּאַפָּיו נשמת חיים (בראש׳ ב ז). כל אשר נשמת רוח חיים בְּאַפָּיו (שם ז כב). מגערתך ה׳ מנשמת רוח אַפֶּךָ (תהל׳ יח יז). כי כל עוד נשמתי בי ורוח אלוה בְּאַפִּי (איוב כז ג). רוקו כיחו וניעו ומי האף שלו וכו׳ מי האף אמר רב בנגררין דרך הפה לפי שא״א למי האף בלא צחצותי הרוק (נדה נה:). — ומפני שבעת כעס וזעם יחרה האף כמו באש,

יצתמש העברי בלשון בערה וחם ועשן באף לכעס וזעם. Zorn ; colère ; anger : כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית ותאכל ארץ ויבלה (דבר' לב כב). כי אש קדחתם באפי עד עולם תוקד (ירמ' יז ד). הנה שם ה' בא ממרחק בער אפו וכבד משאה שפתיו מלאו זעם ולשונו כאש אכלת (ישע' ל כז). לא יאבה יי' סלח לו כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל האלה הכתובה (דבר' כט יט). אלה עשן באפי אש יקדת כל היום (ישע' סה ה). למה אלהים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך (תהל' עד א).— ובפרט נהוג השמוש עם הפעל חרה, והשם חרי, חרון, חרה אפו, חרי אף, חרון אפו: ואף יי' חרה בעם ויך יי' בעם מכה רבה מאד (במדבר יא לג). על הרעים חרה אפי ועל העתודים אפקוד (זכר' י ג). למה יי' יחרה אפך בעמך (שמות לב יא). ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן (בראש' ל ב). ויסף אף יי' לחרות בישראל (ש"ב כד א). ואמרו כל הגוים על מה עשה יי' ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה (דבר' כט כג). ויצא מעם פרעה בחרי אף (שמות יא ח). שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך (שם לב יב). לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו (נחום א ו). — והשם אף לבדו במשמ' כעס: כי יגרתי מפני האף והחמה אשר קצף יי' עליכם להשמיד אתכם (דבר' ט יט). ויתשם יי' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול (שם כט כז). על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו ויטרף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמו' א יא). מכה עמים בעברה מכת בלתי סרה רדה באף גוים (ישע' יד ו). אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי (הוש' יג יא). בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים (חבק' ג יב). הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה על האדם ועל הבהמה ועל עץ השדה ועל פרי האדמה ובערה ולא תכבה (ירמ' ז כ). כי גדול האף והחמה אשר דבר ה' אל העם הזה (שם לו ז). סכתה באף ותרדפנו הרגת לא חמלת (איכ' ג מג). פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי (ישע' סג ג). ואבוס עמים באפי ואשכרם בחמתי (שם שם ו). עתה הקץ עליך ושלחתי אפי בך ושפטתיך כדרכיך (יחזק' ז ג). אשפך חמתי עליך וכליתי אפי בך (שם שם ח). מתן בסתר יכפה אף ושחד בחק חמה עזה (משלי כא יד). הרף מאף ועזב חמה (תהל' לז ח). כי ימיטו (האויבים) עלי און ובאף ישטמוני (שם נה ד).— ומ"ר אפים: ומיץ אף יוציא דם ומיץ אפים [1] יוציא ריב (משלי ל לג). ובימים אחדים ישבר ולא באפים ולא במלחמה (דני' יא כ). — ועם הפעל עלה, עלה אפו: שמע יי' ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגם אף עלה בישראל (תהל' עח כא). מענה רך ישיב חמה ודבר עצב יעלה אף (משלי טו א). יד אלהינו על כל מבקשיו לטובה ועזו ואפו על כל עוזביו (עזרא ח כב). — ואמר בן סירא: כי רחמים ואף עמו ונושא וסולח ושופך חמה (ב"ס גני' יו יא). — על אף: כי על אף יי' היתה בירושלם וביהודה (מ"ב כד כ). כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה (ירמ' לב לא). על אף איבי תשלח ידך ותושיעני ימינך (תהלים קלח ז). — יום אף, עת אף: ויהיו מכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם (ירמ' יח כג). ולא היה ביום אף יי' פליט ושריד (איכ' ב כב). הרגת ביום אפך טבחת לא חמלת (שם שם כא). בטרם לא יבוא עליכם יום אף יי' (צפנ' ב ב). מחץ ביום אפו מלכים (תהל' קי ה). יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו (איוב כ כח). — שב אפו, חדל, נפסק כעסו: וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך עד שוב אף אחיך ממך ושכח את אשר עשית לו (בראש' כז מד-מה). בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה (ישע' ה כה). ארפא משובתם אהבם נדבה כי שב אפי ממנו (הוש' יד ה). ותאמרו כי נקיתי אך שב אפו ממני (ירמ' ב לה). — האריך אפו, לא כעס מהרה: שכל אדם האריך אפו ותפארתו עבר על פשע (משלי יט יא). — החזיק אפו, התמיד בכעסו: לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא (מיכ' ז יח). — ארך אף, כמו ארך רוח, סבלנות, langmut patience: זכרני ופקדני והנקם לי מרדפי אל לארך אפך תקחני דע שאתי עליך חרפה (ירמ' טו טו). — ויותר רגיל במ"ר, ארך אפים, וארך אפים: בארך אפים יפתה קצין (משלי כה טו). — וש"ת: אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (שמו' לד ו). ארך אפים רב תבונה (משלי יד כט). טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר (שם טז לב). — וההפך קצר אפים, מהיר לכעס: קצר אפים יעשה אולת (משלי יד יז).— ויקצרות אפים, עי' קצרות. — גבה אף, גאוה: רשע

[1] יש מפקפקים בנוסחה זו, וסוברים שזה נוסף או שזו נוסחה אחרת במקום ומיץ אף.

כג׳בה אפו׃ בל ידרש אין אלהים כל מזמותיו (תהל׳ י ד). — איש אַף, בַּעַל אַף, בעסן: אִישׁ אַף יגרה מדון ובעל חמה רב פשע (משלי כט כב). אל תתרע את בעל אַף ואת איש חמות לא תבוא (שם כב כד). עם בעל אף אל תעיז מצח ואל תרכב עמו בדרך כי קל בעיניו דמים ובאין מציל ישחיתך (ב״ז תכ״ס ח יו). —ובהשאלה, *כנוי למלאך הממונה על הכעס: בשעה שנתרשל משה רבינו מן המילה באו אף וחימה ובלעוהו ולא שיירו ממנו אלא רגליו (נדר׳ לב.). — ואפים, במשמעת פנים [1]), face ; Angesicht: בזעת אַפֶּיךָ [2]) תאכל לחם (בראשית ג יט). — ובפרט בענין השתחויה וקידה: וישתחו אַפַּיִם ארצה (שם יט א). ויקד דוד אַפַּיִם ארצה וישתחו (ש״א כד ט). ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו (דהי״ב ז ג). — ועם על, וכנוי המשתחוה: ותפל על אַפֶּיהָ ארצה ותשתחו (ש״ב יד ד). ויבא (אבשלום) אל המלך וישתחו לו על אפיו ארצה לפני המלך (שם שם לג). — וגם לאפי מי שמשתחוים לפניו: ותפל לאפי דוד (ש״א כה כג), ר״ל לפניו. — ובמ״י אף במשמ׳ פנים, במליצה יהלך על כף ועל אַף, ר״ל על הידים והפנים: ונפשי שבעה ראשי בשמים, וריח נעצוץ שמתי רקחי, וחדלתי הלוך על כף ועל אף ונתתי בלב ים ארחי (ר״י הלוי, הליקתני תשוקתי). ועי׳ כף. — ואפים במשמע׳ כפלים, doppelt ; double: ונתן (אלקנה) לפננה אשתו ולכל בניה ובנותיה מנות ולחנה יתן מנה אחת אפים [3]) כי את חנה אהב (ש״א א ד-ה).

*אַפִּי, מה שמתיחס להאף. — אותיות *אַפִּיּוֹת, יוצאות מן האף. — *אַרְנֶבֶת, קצה האף.

*בָּלֹם, אף בלם, גס, עב מאד.

*גִּנּוּן, דבור דרך האף. — *גרף מחוטמו, עי׳ זה.

חוֹטֶם, אף. — הָמַם, האריך אפו, התאפק מכעס —חרון, עי׳ זה.—*חַרְטוֹם, חלק הפה של קצת בע״ח.

*מחט את אפו, קנח אותו ממי האף. —
*מְמְחָטָה, מטפחת קטנה שמוחטים בה את האף. —
*מִסְנֶנֶת, אחת מעצמות האף.

*נְזִילָה, ∞נְזֶלֶת, מדוה האף, שנוזלים ממנו מי האף תמיד. — נְחִירַיִם, שתי הפתיחות של האף, שנושם בהם. — נָחַר, נשם בקול שאון.—נַחַר, נַחֲרָה. — *נטף, אף נֹטֵף, ארוך. — *נפץ, דחה בכח את מי האף. — ∞נְקִפָּה, הכאה באף בראש שתי אצבעותיו. — נְשִׁימָה, נָשַׁם, *מתנשם, נְשָׁמָה.

סָלֹד, אף סלד, קצר, וקצה ארנבתו פונה קצת למעלה.

עֲטִשָׁה, תנועה של עוית באף שדוחה את הרוח דרך הנחירים בקול שאון מיוחד. — *הִתְעַטֵּשׁ, עשה עטישה. — *עָקַם חוטמו, מפני ריח רע וכדומה.

*פִּיקָה. — עי׳ זה.

*קִמֵּט האף, מפני כעס וכדומה.

רֵיחַ, הריח, חוש הריח.

ועי׳ עוד חוטם.

אַף בְּרִי[1]), —שם המלאך הממונה על הגשמים: אף ברי אתת שם שר מטר להעביב ולהענין להריק להמטר (ר״ה קליר, במע״ל, לחבכוזים).

אפד[2]), ממנו אֵפוֹד, אֵפֹד, אפדה.

אָפַד[3]), פ״י, אפדתם, עתיד אאפֹד, יאפֹד,—עם לו אחריו ועם ב של הדבר הנאפד,—התקין ותכן, richtig ; anpassen ; ajuster ; adapt: והלבשת את אהרן את הכתנת ואת מעיל האפד ואת האפד ואת החשן ואפדת לו בחשב האפד (שמו׳ כט ה). ויתן עליו

---

[1]) בארמ׳ אַנְפִּין, וכן בסורי׳ אפא במשמ׳ זו. אבל ברט (Barth, ZDMG, 41, 630) סובר כי זה מ״ר מן פאה, בסורי׳ פאתא. — [2]) י״מ גם אפך זה במשמ׳ חוטם. כך ריב״ג, והוסיף הפרתון: כי יותר יזיע החוטם מכל הפנים. ע״כ. וכמו״כ אפים של השתחויה שלקטן י״מ במשמ׳ חוטם, וכן אמר ראב״ע כפרוש על וישתחו אפים ארצה ר״ל עד שם אפיו בארץ והם הנחירים שהם גבוהים על הפנים. — [3]) ת״י: חולק חר בחיר. ריב״ג: מנה חשובה גדולה. רש״י: הראוי להתקבל בסבר פנים יפות. רו״ק: בכעס. אברב׳ בשם הנוצרים: בצער ויגון. רלב״ג ור׳ ישעי׳: מנה שמנה, שהיו לה שני פנים. וקצת החדשים מגיהים במקום אפים אפס, ויש מגי׳ כפי שנים.

---

[1]) שתי מלים הללו נמצאות במקרא (איוב לז יא): אף ברי יטריח עב יפיץ ענן אורו. ונתלבטו המפרשים בכונתן, ולא עלה בידם פרוש נכון. ובעלי האגדה ראו בהן שם מלאך הממונה על המטר. ואין אגדה זו בידינו. אך עליה יסד הפיטן את דבריו. וכן רש״י: אף ברי שם מלאך הממונה על העננים. ע״כ. ועי׳ ברי.

[2]) אין לשרש זה את בשאר לשונות השמיות.

[3]) לפי דעת רוב החכמים פעל נגזר מהשם אֵפֹד. ותרגם אונק׳ בארמ׳ בפעל תקן. רסע״ג תרגם ואפדת ואישדרה, שר״ל חזק אותו, ותרגם ויאפד לו בו וצדרה בהא, שר״ל שם הצדרה, הוא האפוד. מנחם פרשו תכן, אך ר״י בן גנח פרש חגר. ורש״י פרש כהתרגום ומנחם. והרד״ק כריב״ג, וכן רוב החדשים. והפיטנים והמשוררים השתמשו בו במשמעת של תקון וקשוט.

את האפד ויחגר אתו בחשב האפד ויאפד[1]) לו בו (ויקר' ח ז).—ובהשאלה, במליצה, אפד מלוכה, וכדומה: ועד שחק רומה ותאפד מלוכה (ר"א קליר, אדרת מלוכה א ר"ה). — ופאר: ארוקי אש באימה י א פ ד ו ך (יוצ' יוה"כ, כי אדוקי אש). — ותבן: א פ ד ת ה אהלי רום למכון (מכולס כר"ס). ו י א פ ד ו את ההיכל במעילים (שריד ופליט, מן ספר החשמוני דף יא, קבץ על יד כרך ז). — ובפעול: א פ ו ד י שש לאל שונא שש אומרים קדוש (ר"י אביתור [2]). תמימים בעודם בפין רפודים שבוץ עדי עדיים אפודים (קרובות לפרשת זכור). ולבשה האדמה שש ורקמה ועשתה משבצות זהב רפידות וכל מזרע יאור תשבץ כאלו נאות גשן בחשן הם א פ ו ד ו ת (ר"י הלוי, הפבע הזמן). ערבות קול ונעימות זמר בחשב חן וכל יופי א פ ו ד י ם (משה אדרעי, לקו' קדמ' נג). צר לי עליך שמעון אחי א פ ו ד מועצה (אודך ה' כי אנפת, מחז' רומני, יוה"כ). אלוף מסבל בהוד אפודים בידיו גלילי זהב עמודים (קרוב' א שבועו').

—נפע', ״נאפד, בהשאלה: נ א פ ד נקמה (תהלה אתה הוא אלהינו, ב ר"ה).

— פע', ״אפד,—פאר: אהללה אלהי אשירה עוז אספרה כבודו א א פ ד נ ו מלוכה (ר"א קליר, מוסף א ר"ה). תקף ענניו אפדה (את אמת ישראל) בכבוד (הוא, אלופים, תפא' ביב' לגונן). אפד אפריון אהליו אבני יקרה מסכתו (שבת ה אחר פסח). וחגור שעל ידו הוא מאפדו ומתקנהו לכחן ומקשטו (רש"י שמות כח ח). — ושה"פ אפוד: הדר כיהון אפודיך (רשב"י, שבת חוה"מ פסח).

— פע', ״אפד: אפד מאז לשפט היום בחון מעשה כל יום (ר"א קליר, מוס' א ר"ה). ה מ א ו פ ד ת בין שני הכרובים (סד' אליהו רבא,מהד' איש שלום, פר' יב). יכובדו י א ו פ ד ו אפודת טכס חתנים (מחזור ויטרי, דף 595).

— הפע', ״האפיד: אאפיד נזר איום בשלוש קדושה ביום (ר"א קליר, א ר"ה).

אפר, עי' אפור.

אפדה[3]), ש"נ, כנו' ־דתו, — א) שה"פ מן אפד: וחשב אפדתו[4]) (של האפוד) אשר עליו כמעשהו ממנו יהיה (שמות כח ח). — ב) כמו אפוד שלהלן: וטמאתם

[1]) מ"ש: ויאפד האלף בשוא לבדו והפא בדגש, ע"כ. וכן בהתאג התימני: הפא דגושה בכל התיגאן. — [2]) כך במחזור כ"י ובמחזור ויניציה רפ"ב. ובטעות מיוחס לר"י הלוי במחז' הספרדים הנדפסים.

[3]) משק' סגלה, חתלה, רכלה, וכיוצא בהן. — [4]) ת"א: והמין תקוניה. ורסע"ג: ושפשג אלצדרה,

את צפוי פסילי כספך ואת אפדת[1]) מסכת זהבך (ישע' ל כב).—ואפודה: א פ ו ד ת נזר לשבט מושלים (מכתב ר' חסדאי להכוזר). אלה תולדות האותיות א פ ו ד ת שמוש הכל (דקדו' הטע'). — ג) עי' א פ ו ד ה.

אפדן[2]), אפדן [3]), אפדן [4]), ש"ז, כנוי' אפדני וכו' — היכל, ארמון, Palast; palais; palace: ויטע אהלי אפדנו [5]) בין ימים (דני' יא מה).— ואמר הפיטן: ואשתה כוס ישועות מנחל עדני ונשא מגבעות אהל אפדני (סדור מנה"ג כלית' ר"ה אל ההרים).

״אפד[6]), אפדו, וכו', — התמדת הדבר בכח ועז, Beharrlichkeit; persistance; perseverance: שקדו ואפדו [7]) (של האבל) הוא דבר אצור וכמוס ומונח בנפש (האשכול, לר' יהודה הדסי רסג). — וכבר השתמשו במלה זו הרבה בדבור בא"י ובהעתונים.

אפה[8]), ממנו אופה, אפה, מאפה.

אפה[9]), פ"י, עב' אפית וכו', עתי' אופה[10]),תאפה, תופה יאפה, יופה, צווי אפה, אפי, אפו, אפו, אפינה,—תקן בצק באש בלי מים, שיהי' נאות וטוב לאכילה, backen; cuire le pain; bake: ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו (ברא' יט ג). ויאפו את הבצק אשר

ובאלצדרה מתרגם רסע"ג את ה א פ ו ד. — [1]) ת"י: וית ת ק ו ן מסכת דהבכון. ורסע"ג תרגם אפדת מסכת זהבך ומסכות דהבכם וושיהם, ע"כ, ור"ל בושיהם הקשוט שלהם.

[2]) רד"ק, מכלול: משקל אפעל, אפדן, הדלת בפתח או בצירי. ע"כ. וכן ערוגת הבושם. — [3]) אברהם בלמשי: אפעל, האלף בקמץ והפא והעין בפתח והפא בדגש כמו אפדן, ע"כ. — [4]) גזנ' ושאר החדשים וכן קניג, והוא מביא כעין סמך לזה שאר השמות הזרים פתשגן, וזו סגולת נטית הלשון העברית ל ה ס ג ו ל י י ם. — והנה השם אפדן נמצא גם בכתבת של אהשורש מנימון (כזולד, כתבות בני אחימן). ובערבי' פדן a), מגדל גבוה׳ מארמ' אפדנא, היכל.—[5]) גרץ (REJ 1883, 305) משער שזה שם העיר Appadno. — וכתב הרשב"ץ: ואומרים כי קבלה היא כי קריאת ד של ויטע אהלי אפדנו היא כקריאת הט' הרפה שבלשון ישמעאל (מגן אבות, נג.).

[6]) עי' הערה לקמן. — [7]) מענינו נראה כי כונת השם הזה הוא התמדת האבל בכח ועז. ולא ידוע מוצאו.

[8]) באשורית אפו, ארמ' אפה, אפי, ובערבית לא נהוג אמנם הפעל אך יש השם מ י פ י b) לתנור.

[9]) עי' הערה שלפני זו.— [10]) כך רד"ק בפרושו (מכל' מדה"פ).

a) فَدَن b) ميفى

הוציאו ממצרים עגת מצות (שמות יב לט). את אשר תאפו אפו [1]) (שם טז כג). ולקחת סלת ואפית אתה שתים עשרה חלות (ויקר' כד ה). ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד (שם כו כו). אף ישיק ואפה לחם (ישעי' מד יה). ואף אפיתי על גחליו לחם (שם שם יט). ותקח קמח ותלש ותפהו מצות (ש"א כח כד). סימיהן של בית אבא לא היו א ו פ י ן פתין גריצין אלא רקיקין (כילה ב ו).— וכינו' פעו': אין לחם אלא ה א פ ו י בתנור (פסח' לו:). הרוצה דבר א פ ו י היה טועם כל א פ ו י י ם שבעולם (מכילתא בשלח ד ד).— ומקור: כדי ל א פ ו ת בו סופגנין (כלים ה א). אבל ל א פ ו ת אינו א ו פ ה אלא מה שצריך לו (כיל' יז.). —וגם *לופות: כדי ל ו פ ו ת בו (מבכ' כלי' כ"י פרמה ה א, ושם ט). — ועכר עם כנוי: רבי נחמיא אומר א פ א ה (את העיסה שנלושה במים מגולים) הרי זה מותרת (תוספתא תרו' ז יג). כגון שחזר ו א פ א ו בתנור (פסח' לו:). שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה והניחתו בכד של קמח ו א פ א ת ו בפת ונתנתו לעני (גיט' לה.). — 'לחם אפוי: מנהג בני אדם לומר כשימצא אדם דבר מזומן ומתוקן מצא פלוני ל ח ם א פ ו י (מאיר אלדבי, ש"א נתיב ט, בשם הרמב"ם, בענין המשית).

— נפ' נאפה, האפה, תאפה, — שאפו אותו: לא תאפה (המנחה) חמץ (ויקר' ו י). וכל מנחה אשר תאפה בתנור (שם ז ט). סלת תהיינה חמץ תאפינה (שם כג יז). ממלאה אשה כל התנור פת מפני שהפת נ א פ ה יפה בזמן שהתנור מלא (כילה יז.). נמצאת עיסה נ א פ ת כתיקנה ונאכל כתיקנה (תעני' יט:). שתי הלחם נילושות אחת אחת ו נ א פ ו ת אחת אחת (מנח' יא א). כ ש נ א פ י ת (החררה) על הבירה (טו"ע או"ח תנא טו). והפת נ א פ י ת מיד (עור שם תסא).— ומקור: מי איפוא מי הוא זה שהוא עתיד ל י א פ ו ת כאן אני או בני יעקב (מ"ר כרא' סז).

— נתפ', *נתאפה: מי שהיה רוצה אפוי מ ת א פ ה לו (מכילתא, בשלח, ד ו).

אֵפוֹ[2]), אֵפוֹא, וגם אֵיפוֹא (ולא נכון), — מלת הטעם להטעים ולהדגיש ולנחץ הדבור ולהפנות אליו הכונה במשמ' כיון שכך, ועתה, denn, nun; eh bien, donc then now, ותבוא — א) אחרי מצוה: דעו אֵפוֹא כי לא יפל מדבר ה' ארצה (מ"ב י י). עשה זאת אֵפוֹא בני והנצל (משלי ו ג). דעו אֵפוֹ כי אלוה עותני (איוב יט ו).— ב) בשאלה: ויחרד יצחק חרדה גדלה עד מאד ויאמר מי אֵפוֹא (הואיל ואתה עשו) הוא הצד ציד ויבא לי (בראשית כז לג). אם כן אֵפוֹא זאת עשו (שם מג יא). ובמה יודע אֵפוֹא כי מצאתי חן בעיניך (שמות לג יז). ויאמר אליו זבל איה אֵפוֹא פיך אשר תאמר מי אבימלך כי נעבדנו (שופט' ט לח). אים אֵפוֹא חכמיך ויגידו נא לך (ישע' יט יב). מה לך אֵפוֹא כי עלית כלך לגגות (שם כב א). אהי מלכך אֵפוֹא ויושיעך (הוש' יג י). ואיה אֵפוֹ תקותי (איוב יז יה). — ותבוא המלת אֵפוֹא גם לפני עצם דבור השאלה: ולכה אֵפוֹא מה אעשה בני (ברא' כז לז). אם לא אֵפוֹ [1]) מי הוא (איוב ט כד). — ג) ובמאוה ותשוקה: מי יתן אֵפוֹ ויכתבון מלי (שם יט כג).

אֵפוֹד[2]), אֵפֹד, ש"ז,— א) אחד מבגדי הכהנים לפנים, עשוי שתי חתיכות אחד להחזה ואחד להשכם, ומרכסים זל"ז על הכתפים בכתפות: ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל (שמו' כח ד). ועשו את האפד זהב תכלת וארגמן וכו' שתי כתפות חברת יהיה לו (שם שם ו-ז). ושמואל משרת את פני ה' נער חגור אֵפוֹד בד (ש"א ב יח).— ואמרו נשא אֵפוֹד לפני ה', במשמע' כהן: ובחר אתו מכל שבטי ישראל לי לכהן וכו' לשאת אֵפוֹד לפני (שם שם כח). ואחיה בן אחיטוב וכו' כהן ה' בשלו נשא אֵפוֹד (שם יד ג). וימת ביום ההוא שמנים וחמשה איש נשא אֵפוֹד בד (שם כב יח). — ב) ביחוד האפוד עם הארים ותמים שהיו שאלים באלהים על ידו, Ephod: ויהי בברח אביתר בן אחימלך אל דוד, קעילה אֵפוֹד ירד בידו וכו' וידע

---

[1]) עפ"י ה ה ק ש של צֵאו, שֵׁבו.

[2]) נמסר במסורה: (בראש' לז יו) ד' כתי' אפו וסי' ואיה אפו, דעו אפו כי אלוה, מי יתן אפו ויכתבון מלי, אם לא אפו מי יכזיבני, ועי' לקמן. — מנחם בן סרוק: מלה זו איננה נגזרה מיתר המלים והיא מיוחדת במתכונת במשפטה, ולולא הענין לא נודע לה בנין. ע"כ.

ר"י בן גנאח אמר: רק ענינו אם כן, ענינם עתה. ורד"ק מפקפק ומביאה ביחס עם מלת השאלה אֵיפֹה. ומן החדשים, הנה היתר תמוהה היא השערתו של גזני' שיש לה איזה יחס עם אף, אפה, ומצא לזה סמך שגם בגרמנית יש דומה לזה בהמלה gar. אֶוַלְד חשב כי זו היא המלה פ ה ונוסף עליה אֶ הרמז. ויש עוד שבקשו לה מקור בשרש פ ו א. אולסה' כמו רד"ק. רק קניג הודה ולא בוש כי אין למצא לו מקור.— [1]) מ"ש: בספרים מדויקים כתוב אלף פא ואו אלף.

[2]) משקל אֵזוֹר. ולא עמדו חכמים על מקורו של השם הזה ולא על טיב ה א פ ו ד במשמעה השלישית הרשום פה.

דוד כי עליו שאול מחריש הרעה ויאמר אל אביתר הכהן הגישה הָאֵפוד ויאמר דוד ה' אלהי ישראל שמע שמע עבדך כי מבקש שאול לבא אל קעילה וכו' היסגרני בעלי קעילה בידו וכו' ויאמר ה' יסגירו (ש"א כג ו-יב).— ומ"ר: והנה אפודים רבים היו עם הכהני' (ראב"ע שמו' כח ה).—ג) צלם שעבדו לו ושאלוהו עתידות: ויעש אותו (את הזהב) גדעון לְאֵפוֹד ויצג אתו בעירו בעפרה ויזנו כל ישראל אחריו שם (שופט' ח כז). ויעש (מיכה) אֵפוד ותרפים (שם יז ה).

***אֲפוּדָה**, ש"נ, מ"ר אֲפוּדוֹת, — א) עי' אֲפֻדָּה. — ב) אזור המזלות ברקיע, Zodiaque : קבע קו ירוק אבני בוהו הוא המגלגל אפודת שחקים (רשב"ג מלכותך, או"נ ב). האפודה האמצעית שיש בה תמונות מכוכבים נקבצים (ראב"ע שה"ש ה יד,פעם ג). בתנועה המיוחדת לשמש שיסוב כל אפודת י"ב מזלות בשס"ה ימים (ר"י אברב' ברא' א,ויהי מאור'). והנה דרך השמש לסבוב כל אפודת המזלות שנה בשנה (הוא, נחלת אבות). אמנם שאר כוכבי לכת יתרחבו מזה הקו ולפעמים ילכו לצד דרום ולפעמים בקצה אחר מן האפודה שהוא צפון (ר' אבר' בר חייא, אספ' ב). הנה אפודת המזלות לבד תחשב לשטח אשר יש לו י"ב מעלות רוחב (שם). אראה י"ב צורות אשר באפודות גלגל המזלות (עמנ' מחב' כז). הגלגל השמיני אשר בו אפודת המזלות (ר"י מפיסא, מנח' קנאו' כט). הכוכבים הקיימים הרשומים באפודת הגלגל השמיני (שם לד). מקומם האמתי (של הכוכבים) באפודה (אליס ליב"ר מקנדיה, כתב זרתי. ג). וכאשר נחתכה האפודה עם עגול האופק (שם).

***אַפּוֹטְרוֹפּוֹס**[1], אפט־, אפי־, מ"ר ־רופין, ־רופסין, —פקיד יתומים, אדם שנמנה אם מהאב בחייו או מבי"ד להיות כמו אב להיתומים, או לקטנים לא בעלי דעת וכדומה, להנהיג את עניני נכסיהם ולדאג להם וכדומה, Vormund ; tuteur ; guardian : כותבין (פרוזבול) לאיש על נכסי אשתו וליתומים על נכסי אפוטרופין (שבי' יו). בי"ד מעמידין להן (לחרש שוטה וקטן) אפוטרופוס ומעידין להם בפני אפוטרְופוס (ב"ק ד ד). ואלו נשבעין שלא בטענה השותפין והאריסין והאפוטרופין[2] (שבוע' ז ח). אפטרופוס שמינהו אבי יתומים ישבע מינוהו בי"ד לא ישבע (תוספתא ב"ב ח יג). אפיטרופין עד שלא החזיקו בנכסי יתומין יכולין לחזור בהם (שם שם יב). ממנה אפוטרופין על היתומים (פסיקתא קכג.). מי שמת והניח יורשין גדולים וקטנים צריך למנות אפוטרופוס שיהיה מתעסק בחלק הקטן עד שיגדיל (רמב"ם נחלו', טור וש"ע חו"מ רנ).— ובהשאלה משגיח ומפקח וערב: אין אפיטרופוס לעריות (תוספתא כתוב' א ו).— ב) מנהיג ומפקח על נכסי אדם: אפוטרוֹפוס של אגריפס המלך (סוכה כז.). אפוטרופוס על קופה של צדקה (פסח' מט:). אפוטרופסין רעים (מד"ר אסתר, בימים ההם).

***אַפּוֹטְרוֹפּוּת**, ש"נ, — כמו ־רופסות: אפוטרופוס אפוטרופותו תלויה בדבר וביד בית דין הוא מסור (רב האי, תשו' גא' הרכ' קעח).

***אַפּוֹטְרוֹפְּסוּת**, פקידות ומשרה של אפוטרופוס: כל זמן שאפיטרופוס יוצא מאפיטרופסותו הרי הוא כאחד מכל אדם (הוספתא כתוב' ט ג). נראה שיכולין בי"ד לקיימה באפוטרופסות כדי שיקבלו אותה (ריב"ש תשו' תלה). ולא יעשה בשבילם להשתדל באפוטרופסות (לבוש חו"מ רנ כד). באומרים דמאחר שקבל האפוטרופסות עם חבירו כל אחד ערב בעד הכל (בו"ת רמ"א סי' כז). כי אין הדברים הללו מחקי האפוטרופסות (תשו' גא' מילר, בית תלמ' ד 26).

***אָפוּן**[1], מ"ר אֲפוּנִים, — מין ממיני הקטניות, גרגרים עגלים, Erbse ; pois ; pea : וכן באפונין (פאה נ ג). ואפונים השופין מין זרעים אפונים הגמלנים מין ירק (כלא' ג ב). רבי אלעזר אומר אפונין הגמלונין משתרמלו לפני ראש השנה (שבי' ב ה). אפונים שחורים אפונים לבנים (ע"ז א ה).

---

[1]) מלה יונית ἐπίτροπος, והוא פקיד, ממונה.

[2]) במשנה שבגמ' אפוטרופסין. ובמשנ' מנק' נדפ' אַפּוֹטְרוֹפּוֹס פ רפויה גם הראשנה גם השניה.

---

[1]) השרש אולי פון, כמו פום a) בערב', ונוספה א, והמשקל הוא אָפוּל. ופרש בעה"ע בלעז ציצירי ובל"ע אלחמץ b), וכן תרגם הרמב"ם בטבול יום אפונים אלחמץ, והוא הנקרא בצרפתית pois chiche, ובגרמנית Kichererbsen. וכן המנהג הקבוע בשמושו בספרות, — ולוי ויסטרוב אחריו שתרגמו אפונים פולים טעו טעות גסה. וקוהוט תרגם בדיוק Kichererbsen, וכן לו שמות הצמח'. — ועי' קטניות.

a) فوم b) الحمص

מעשה באחד שזרע סאה של אפונים ועשת שלש מאות סאין (ירוש' פאה ז כ:). האפונין השחורים (שם דמאי כ כב ג). אפונים חיים מערבין בהן וכו' שלא תאמר הואיל והן מסריחין את הפה (שם עירו' ג כ ד). האפונים הם חמצים חמים וטובים לגוף (אסף הרופא, כ"י מינכן לב:). גם במיני קטניות אפונים ואינם אלה הנמצאים בצרפת כי אלה הם קרים ורעים ומנפחים והאפונים הם נמצאים בספרד ומצרים ורומא ופרווינצא והם על ג' מינים מהם לבנים ומהם אדומים ומהם שחורים וזה המין נכבד מכלם ושלשה המינים חמים ולחים ומימיהם רפואה לכבד והם מצהילין את הפנים יותר מן היין ויוכל אדם להכיר שאלה שבצרפת בלי פה והשלשה המינים פה להם (רא"כ"ע דני' א עו). אפונין יש בהן שני מינים לבן ושחור וכו' ומזונו טוב וחזק ממזון הפולים וכו' (מ' אלדכי, ש"א ה כ). קח קמח פולין וקמח אפונים ציצי בלעז (כוד יבריס, סגול' לאליה מודינו סגול' ע). וכל מי שרוצה בפשרה ישים אחד מאפונים ציצי ceci בלעז (הקד' ס' תכרה דק"ק רומה מכ' תקלג, קכן על יד, סריד מעיר, דף 14).

*אפוף, סה"פ מן אפף. עי' שם: הוענש באפוף [1]) ושב היות חפוף הועילו לב כפוף בקול כפיפת שופר (ר"ה קליר, מוסף א ר"ה, אבא דעי).

אפז [2]), ממנו *אָפֵז.

*אָפַז [3]), פ"ע, אָפַז בו, אָפְזוּת, אָפוּזִי, וכו',—לעג עליו וקנטר אותו בדברים, persifler ; verspotten : bauter : מעלים ומורידים בו (המלאכים ביעקב) אפזים [4]) בו קפזים בו סונטים בו שנאמר ישראל אשר בך אתפאר את הוא שאיקונים שלך חקוקה למעלה עולים למעלה ורואים איקונים שלו ויורדים למטה ומוצאים אותו ישן (מ"ר כרא' סח). והנה מלאכי אלהים זה חנניה מישאל ועזריה עולים ויורדים בו מעלים בו (בנבוכדנצר) ומורידים בו אפזין בו קפזים בו שוטטים בו ידוע ליהוי לך מלכא די לאלהך לא איתנא פלחין ו צלם דהבא די הקמת לא נסגוד (שם).

*אַפְטָט [1]), ס"ז, — מקל שהוא רודה בו את הבהמה, rod ; houssine ; Gerte : אפטט [2]) שיש בו מתכת הרי זה טמא טמא מת (תוספתא כל' כ"מ א יב).

---

[1]) וכבר קרא תגר על מלה זו בעל ערוגת הבשם פר' לב, וז"ל: מה מאד קשה לשמוע במחזו' לועזים חד"ה יופיפה, מן יופיפית כי שם יופיפה לא נמצא בכתובים ובמחזור ק"ק אשכנזים בפיוט לסדר שופרות הוענש באפוף מן אפפוני.

[2]) עי' הערה להפעל אָפַז.

[3]) עי' הערה שלקמן. — [4]) כך, בלי ו בין אלף ובין פ, בכל נוסחאות הדפוסים גם הישנים, וכך בערוך ערך אפז. ונראה לכאורה שהוא בארמ', ואין פרכה לזה מסי' הרבים ־ים, כי למטה שם כתוב באמת אפזין קפזין. אבל המלה בו במקום ביה מעידה שזה בעברית, ובערוך ערך קפז כתוב אופזים קופזים, וכן בילקוט. ונוסח המאמר הוא כך: רבי חייא ור' ינאי (חולקים בפרו' הכתוב והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו) חד אמר עולים ויורדים בסולם וחד אמר עולים ויורדים ביעקב מאן דאמר עולים ויורדים בסולם ניחא, ומאן דאמר עולים ויורדים ביעקב מעלים ומורידים וכו'. והנה רבנו נתן הביא מלת אפזים ולא פרשה, ולא ידענו כלל מה פרשו בה הקדמ'. צ"ד כתב אֶפְזִים ופרש נגוהות ותרג' splendor, והוא תמוה. הפרוש היותר קדמון שהגיע לנו הוא זה המיוחס לרש"י, שפרש וז"ל: אופזים בו כמו אופצים דוחקים בו אפוצה במשנת כלים. ע"כ. (ברוב נוסח' אופנים אפונה, בנון, אך זה שבוש ודאי, יען כונתו להמלה אפוצה במשנ' אהלות, וכן כתובה המלה בגוף הפרוש שנדפס בראשנה בספר אור השכל, וכן הביאו בעל אות אמת). אבל, לשרש אפץ אין כלל משמעת דחיקה בכונת נגישה ולחיצה, כי אם של מלוא החלל, וגם קשה למה השתמש רבי ינאי למשמעה זו דוקא בפעל מוזר זה ולא בהפעלים הרגילים לחץ, ודחק, ונגש, והציק, וכדומה, — מלבד כל זה אין פרוש זה מתישב לפי כונת המאמר מעלים ומורידים בו. רבי אב"א בעל הפרוש אור השכל בעצמו, רצה לפרש אפזים כמו אובזים, במשמעת בזיון, או מלשון אפזייני שהוא תכשיט של אשה, ובעל מ"כ פרש אפזים כמו קופצים, וכן בוקשד' ולוי וקוה', וקצת אפשר להביא סמך לדבר מלשון ערב' אבז a) ר"ל קפץ. והמסביר מיונית מלשון צחוק. ויסטרו' מלשון פזז, במשמעת השתעשע. אבל, כל זה אינו נאות להמאמר השני בנוגע לחנניה וחבריו, וכאן על כרחנו נפרש אפזין וכו' מלשון לעג וקנתור, כמו שכתוב בפנים, אעפ"י שאיני יודע מקור מלה זו.

[1]) צורת אַרְגָּז. כך לוי. קוה' אַפְטָט, יסטר' אֶפְטֵט. וכל זה השערה בעולם, כי קריאה מסורה אין למלה זו. עכ"פ לנקודו של לוי יתר צורה עברית, ועי' בדבר משמעת המלה בהערה שלקמן. — [2]) גרסת כל הדפוסים וכמו"כ צוק"מ. והגר"א הגיה אספתי, ועפי"ז פרש בעל מנחת בכורים שהוא כלי האורג, כמו אספתי במשנה אהל' יג ד. אך להגהת הגר"א אין שום יסוד, ויש להביא ראי' כי להר"ש לא היתה גרסה אספתי בתוספת כאן, כי לא הביא בפרושו לאהלות שם שהוא מביא פרושי'

---

a) أَبَزَ

***אֹפִי[1]),** אוּפִי, ס"ז, — תכונת האדם או הדבר ומהותו טיבו וטבעו, nature ; caractère ; Charakter: אין את יכול לעמוד על א ו פ י של אומה הזאת נתבעין לעגל ונותנין נתבעין למשכן ונותנין (ירוש' שקל' א מה ד). אין אנו יכולין לעמוד על א ו פ י של דוד פעמים שקורא עצמו עני ופעמים שקורא עצמו מלך (מד"ר ויקרא ל). א"ר הושעיא מי כאומה זו שהיא יודעת א ו פ י של אלהיה (ערוך, כשם ילמדנו, ואתחנן). נשמה זו ה א ו פ י [1]) (מד"ר בראש' יד).

***אֲפִידָה,** ס"נ, — שה"פ מן אפד: ובעבור ה א פ י ד ה הזאת נקרא האפוד אפוד (ריב"ג השרש', ער' אפד).

א. ***אֲפִיָּה,** אפיה, ס"נ, מ"ר אֲפִיּוֹת, — שה"פ מן אפה: הכופח עשאו ל א פ י י ה שיעורו כתנור עשאו לבישול שיעורו בכירה (כלים ה ב). אחד שתי הלחם ואחד לחם הפנים לישתן ועריכתן בחוץ ו א פ י י ת ן בפנים (מנח' יא ב). לא תאפה חמץ א פ י י ה בכלל היתה ולמה יצאה להקיש אליה מה א פ י י ה מיוחדת מעשה יחידי וכו' אף אני מרבה את לישתה (ספרא לו ב ג). שלשה שבתות של א פ י י ה (ירוש' ע"ז ה מה.). והלישה ו ה א פ י ה (רמב"ם הלכ' שבת ו א). — ומ"ר: שלשה הסיקין ושתי א פ י ו ת (ירוש' פסח' ג לב).

ב. ***אֲפִיָּה[2]),** — שם כללי לקצת מיני פירות יאכלום לתענוג לקנוה סעודה, כגון אבטיחים וכיוצא בהם: הנודר מן ה א פ י י ה[3]) אסור בקישואין ובדילועין

מתחלפים למלה זו, וקצתם לא יתכנו פה. ולכן, בהערוך לא הובאה כלל, ופרושה מספק, כי פרוש מסור בקבלה אין בידינו, והקדמ' לא פרשוה, ופרושו שלבעל מנחת בכורים נופל כיון שנפל היסוד שלו היא הגהת הגר"א. לוי פרש אפטט כמו פ ט פ ו ט של כירה, ואחריו נמשכו קוה' ויסטר'. אך קשה למה אחזה התוספתא רק כאן בהשם אפטט במקום פטפוט המצוי כ"כ גם בתוספתא וחוץ מזה, פטפוט של כירה אינו שייך היטב בכאן בין מה שקודם אפטט ומה שאחריו.

וכדי שנמצא איזה יסוד לסמך עליו בפרוש מלה א פ ט ט צריך להתבונן לכל בריתה זו ולראות מה יש במקומה במקורות אחרים. וזה לשון התוספתא:

כל הפרצופות טמאין ופרצוף הדקה טהור מנעל שלו של מתכת ה"ז טמא טמא מת. כל החותמות טהורין ואינו טמא אלא חותם של מתכת שחותמין בו בלבד. קמיע של מתכת הרי זה טמא טמא מת. נתפרק התחתון טמא והעליון טהור. עור שכורך בו את הקמיע טמא פשטו טהור מטמא ומטהר אפילו י' פעמים ביום. פסלין שהוא כותב עליו את הקמיע טהור ספת הימנו ועשה חוליא לתכשיט טמאה. א פ ט ט שיש בו מתכת הרי זה טמא טמא מת. כל תכשיטי בהמה כגון השירים הנזמים והקטלאות והטבעות טהורין ואין טמא אלא זוג המשמיע קול לאדם. העושה זוגין למכתשת ולעריסה וכו'.

והנה הרמב"ם הלכ' כלים פר' ח הלכה ט הביא תחלת בריתה זו מן כל הפרצופות ועד שבו חותמין. וסופה מן כל תכשיטי בהמה וכו'. וכן הזכיר קמיע של מתכת, רק המאמר אפטט שיש בו מתכת איננו שם, ולעומת זה יש מאמר אחר: וכן מקל של בהמה של מ ת כ ת הואיל ואדם רודה אותה בו מקבלת טומאה. והנה את המאמר הזה שאב הרמב"ם מגמרא שבת נב: ושם נאמר: מי לא ת נ י א מקל של בהמה של מתכת מקבל טומאה, ע"כ. ולא פורש היכן נשנתה בריתה זו. ולכן נראה כי זהו המאמר של התוספתא אפטט שיש בו מ ת כ ת, ו„מקל ש ל ב ה מ ה" הוא פרושו של א פ ט ט שלנו.

ועל פי זה בארתי את השם אפטט בפנים. ואע"פ שאינני רוצה להחליט כי באמת כך היתה צורת מלה זו מתחלתה בתוספת א, אך כיון שאין יסוד להגיה על פיהו עלינו לקבל המלה כמו שהיא בכל הנוסחאות.

[1]) לא נתברר מקור מלה זו. רוב מפרשי המלים חפשו מקורה בלשון יונית, מוספיא אמר בל"י פרושו קול ודיבור. לוי גזרה מן המלה היונית ηθος, ר"ל טבע, אך בין אופי ומלה יונית הזאת אין כל דמיון בצרוף האותיות. קוהוט, מן ευφυια קרויס, מפני שמצא במקום אחד אוסי, שבש את כל המקומות והחליט כי זו היא המלה ουσία ביונית. וכבר השיג על זה לֵו ואמר כי אין לשבש הספרים. על כל פנים, אין ספק בדבר, כי בימים ההם היתה מלה זו נהוגה בפי היהודים לפחות בצורה ארמית א ו פ י ת א, כעדות המדרש בעצמו מלשון ההמון: נשמה זו האופי דברייתא אמרין האופיתא טבא (שם), ובמשמעת הדברים אין לפקפק, כנראה מענין המאמר, וכן פרש הערוך ה ע י ק ר, ד ע ת ו, וידוע כי דעתו משמשת במשמעת מדה, תכונה. — [1]) כך ברוב הנוסח' וכך הביא הערוך. ובמדרש עם פרוש אור השכל אופה.

[2]) משקל לְבִיבָה. ועי' לקמן. — [3])כך בכל הדפוסי'. הערוך לא הביא מלה זו, לוי וקוהוט בקשו מקור לה בלשון יוני' וימצאו צרוף אותיות קצת דומה לזה, ושפרושו עשב. וקרויס מצא מלה יותר דומה apium, שהוא מין הסא. אבל כבר הוכיח לֵו (הגהות לקרויס, ערך אפיס וערך אפומלייא) עד כמה השואות חיצוניות כאלה רק לפי צרוף האותיות אינן נכונות לפי ה ע נ י ן. והנה בתוספתא (נדר' ד ג) באה הלכה זו בגרסה אחרת: הנודר מן ה ח פ י ר ה אסור בקישואין ובדילועין ומותר בפירות אילן, ע"כ. וכבר העיר בעל חשק שלמה על התוספתא כי כך צריך להגיה גם בירושלמי, וקבל דעתו י ס ט ר ו ב ואמר שחפירה ו ח פ ו ר ה אחד. ולֵו בהגהות' לקרויס, שהסכים בעצם הדבר להגיה חפירה במקום אפייה, השיג לנכון על יסטרוב שפרש ח פ י ר ה במשמ' ח פ ו ר ה, ואמר כי בירוש' חפירה הוא פירות

ובאבטיחין ובמלפפניות ואסור בכל פירות האילן (ירוש' נדר' ח מ כ).

אֲפִיל[1], ת"ז, לנק' אֲפִילָה, מ"ר אֲפִילִים, אֲפִילוֹת, — א) שצומח מתבשל, או נולד בעונה מאוחרת מעונות השנה, למשל צמחים, ולדות, spätzeitig ; tardif ; late : והחטה והכסמת לא נכו כי אֲפִילֹת הנה (שמות ט לב). אם יש אפילות מהן (מהדליות שבאבל) אוכלין עליהן (תוספתא שביע' ז יח, מהד' צוקרמן). אוכלין על הירק מן האפל על הבכיר (שם ד יד). שהן (החטים) אפילות לכך נתאחרו לבשל עד אחר הפסח (רש"י סנהדרין יג.). — וביחס לולדות : לבשו כרים הצאן אילו הבכירות ועטקים יעטפו בר אילו האפילות (ירוש' שקל' ג מז ג). — ולהמטר : איזו היא רביעה ראשונה הבכירה בשלשה במרחשון בינונית בשבעה בו אפילה בשבעה עשר בו (תענ' ו.). איזהו זמנה של רביעה וכו' ר' יוסה אומר הבכירה בשבעה עשר והבינונית בעשרים ושלשה והאפילה בשלשים יום (ירוש' תענ' א סד א). — והשנה : שהיתה השנה אפילה ואין הצמחים ניכרין (שם מו"ק א פ ג). מראש חדש כסליו שהוא זמן רביעה שנייה בשנה אפילה (רמב"ם הלכ' מתנות עניים, א). — ב) הפרי האפיל, Spätfrucht, fruit tardif; late fruit : כאן (שיוצאין להכריז על הכלאים בחדש אדר) בבכיר כאן (שיוצאין בחוהמ"פ) באפיל (מו"ק ו.). וחוזרין שלוחי בי"ד בחולו של מועד הפסח לראות האפיל שיצא (רמב"ם הלכ' כלא' א). — ג) עונת השנה שבו יצמח האפיל : אם זרעת בבכיר זרע באפיל שאי אתה יודע איזהו מכשיר אם של אפיל אם של בכיר (מ"ר כרה' סא).

*__אֲפִילוּ__[2], מלת החבור, לחבר דבר שלכאורה אינו צריך להיו' כך, sogar, selbst; même; even if, although: איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים אפילו

שחופרים סביבם, ומנהג הלשון בזמן ההוא היה לקרא „פירות שחופרים סביב" רק למיני האבטיחים וכדו', ולכן, הנודר מפירות חפורים מותר בפירות האילן. אולם, קשה להבין איך הגיע הלשון לזה לקרא פירות חפורים למיני אבטיחים, המונחים על האדמה ולא בתוך האדמה, וכל „חפירה" מיוחדת אין להם יותר מלפרות האילן? גם מפרשי הירוש' התלבטו בפרוש מלת אפייה. בעל פני משה אומר : אפייה שם הכולל מפירות הארץ. ובעל חסדי דוד סובר כי השם אפייה בא מהשם עפי, עפאים, ור"ל דברים הגדלים עם העלים, ולכן הנודר מהאפיה אסור בפירות האילן (כגרסת הירושלמי) מפני שגם הם גדלים בעלים. וכן גם לְו בשמות הצמחים נוטה לזה. והגר"א מוילנה הגיה תאנים. — כלל הדבר : אין ספק, שאפייה וחפירה היא היא מלה אחת, ושבימים ההם היה מנהג הלשון לכנות בשם זה בפרט מיני האבטיחים והקשואים, ומ"ם היה אפשר לכנות בו גם פרי האילן, אך אין טעם למנהג זה במשמעת שרש חפר בכונת חפר את האדמה, ולכן אין לגרסת חפירה שום יתרון על גרס' אפייה, ובהיות כי הגרסה חפירה בתוספתא אינה אלא בהוצ' צוק' ובכל שאר הנוסחא' יש גרסאות אחרות, והגרסה אפייה בירושלמי בכל הנוסחאות, אין להכריע הכף לחפירה נגד אפייה ואין אנו רשאים לגרש מלה זו בצורתה מהסתפחת בנחלת לשוננו, ועלינו לקבלה ולגדר משמעתה לפי ענינה פה, כי לעולם זהו העקר ולא צרופי האותיות. ולפי הענין, הדבר ברור כמו שאמרתי כי מנהג הלשון היה לכנות בשם זה קצת פרות ממיני האבטיחים והקשואים, וגם לפרות האילן נכון שם זה.
ושֵם מעין זה יש בערב' והוא פַאכִהה a).

* שרש פכה משמש בלשון זו במשמעת נחת רוח ושמחת הנפש, ופאכהה הוא שם לקצת מיני פרות שאוכל אדם לא לשבר רעבונו אלא לשום נחת רוח, ופרשו שם זה המלונים הערבים וז"ל : אלפאכהה מא יתפכה בה אי יתנעם באכלה רטבא כאן אם יבשא כאלתין ואלבטיח. היש איזה יחס בין השם אפייה ובין פאכהה? אינני מוצא את לבי לענות על זה בודאות, אף כי דבר מצוי הוא שתבא באחת הלשונות השמיות א במקום כ ובמקום ק שבחברתה, ואולי בתוספתא הגרסה העקרית היא חפייה ובאה פה ח במקום כ. — ואף חכמי הערבים נחלקו ביחס למלה זו כעין המחלקת של התוספתא והירושלמי. בדבר השורה של הקוראן : פיהמא פאכהה ונח'ל ורמאן, נחלקו המפרשים אם גם ענבים תמרים ורמונים בכלל פאכהה או לאו. ואמר לשאן אלערב : ובכר נחלקו בו ואמרו קצת התכמים הואיל ויצאו שאר הפירות מכלל פאכהה ונפרטו בשמם ענב ורמון שמע מזה שאינם בכלל פאכהה, ואם נדר אדם שלא יאכל פאכהה ואכל ענבים ורמונים לא חלל נדרו ואינו מחלל נדר. ואחרים אומרים כל הפירות הם פאכהה ולמה פרט אותם הקראן באמרו יתעלה בהם פאכהה ותמר ורמון מפני מעלתם של התמרים והרמונים על שאר הפירות וכו', וכן מי שאומר שפירות התמר והרמון אינם בכלל פאכהה מפני שפרטם אלוה יתעלה אחרי אשר זכר פאכהה הרי הוא בור והוא נגד הדעת ונגד הלשון הערב'. ע"כ.

1) מלה עברית, וארמ', ואין בשאר הלשונות השמיות אחות לה, ולא ידוע מקורה.

2) מרכב מן אַף אִלּוּ.

a) فَاكِهَة

שעה אחת (ברכ' כ ג). אפילו המלך שואל בשלומו (בשעת התפלה) לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק (שם ה א). אפילו הוא שוגג והיא מזידה הוא מזיד והיא שוגגת (יבמ' ו א). אפילו עני שבישראל (שמת לו א"ש ז) לא יפחות משני חלילים ומקוננת (כתוב' ד ד). מעשה ברבי יוחנן בן מתיא שאמר לבנו צא ושכור לנו פועלים הלך ופסק להם מזונות וכשבא אצל אביו אמר לו בני אפילו אם אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהן (ב"מ ז א). אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכ' י.). אפילו אתה מושלם בכל המעלות אם אין בך ענוה אתה חסר (מסכ' כלה רבתי ג). אפילו בשעת אנינותו של אדם יצרו מתגבר עליו (קידוש' פ:). אפילו דבר עבירה יפה בעתו (מד"ר קהלת ג). אפילו חושב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (ברכ סג.). אפילו משיב רעה תחת רעה לא תמוש רעה מביתו (מד"ר בראש' לח). ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא (יומא לח:).

אֲפִיסָה, ש"נ, — א) שה"פ מן אפס: כי הרגיש יעקב בעצמו אפיסת הכחות ויתרון החולשה (רמב"ן בראש' מז כט). עולם האמת אשר לא ישיגהו אפיסה (דוד בר י"ט בן בילא, י"ג יסודות, כד"ח). ומפני שהחשך אינו דבר כי אם אפיסת האור ואבדתו (ר' אבר' ב"ר חייא הנביא, העבור א ט). והסיבה השלישית (של חולי הקולון) מאפיסת הרגש המעי ההוא (מאיר אלדבי, ש"א ד ב). כי המות בשאר הבע"ח אם ימותו מיתת עצמם יהיה הענין מצד חולי וכו' או אפיסת הכחות מצד הזקנה (ראשית חכמה, שער האהבה פ"ו). — ב) כמו העדר: הקב"ה ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת (שם א א). כי הם לא יראו כי העמידה היא אפיסת התנועה (תרומי מו"נ א עב). אעפ"י שהחשך והעורון אפיסות ואינן מפעולת פועל (שם ג י). והצרות הרוחניות והגשמיות אחר אפיסה גמורה (שער השמ' לאבן לטיף כג, השער ב). אבד הגושם (של העולם) ובטל הגולם וחזר להעדרתו ואפיסתו כמו שהיה מקודם היותו (ליקוטי, אמור). כמו שהאין היא מניעת המציאות ואפיסתה לגמרה (יסו' עול', הקד'). באפיסת נפש החיונית לשאר בע"ח (רפ"ע בפרוט, פרד' רמוני כב). אם למציאותו או לאפיסתו (ר"א הקלאי, ע"ח ד). עם אפיסת הפנאי (תות יאיר בו"ת ל). צהיבות השער וכו' מאפיסת חום התולדי ולבחורים ילבינו מרוב אפיסת חום הטבעי (מאיר אלדבי, ש"א ד א).

אֲפִיסוּת, ש"נ, — כמו אפיסה: השמים הם בלתי קדמונים אבל היה להם מציאות אחר אפיסות והעדר מחלט (אור עמים ספורנו יט:). בהיות שבין המציאות והאפיסות מוהלט אין שום אמצעי (שם אהדות). וי"מ שהוא האפיסות וההעדר כי הבא עד חקר התום יגיע אל האפס (אוהב משפט לאיוב, הנגלו לך).

אֲפִיפָה, ש"נ, — שה"פ מן אָפַף: זכור אפיפתי בשרב ונם כי ינטו צללי ערב (ר"א קליר, ת"ב, איכה אצפתו).

אֲפִיפְיוֹר[1], (אפיור), ש"ז, מ"ר אֲפִיפְיוֹרִים, — א) שר[2]: נדיב יועץ דכס וְאֶפִּיפְּוֹר נצרו חקם ויציתוך כביור (יוצר שבת חנוכה, כאו אכן). — ב) שם לראש הכנסת הקתולית שברומא[3], Papst; pape; pope :

---

[1]) אין משקל עברי דומה לזה ועי' הער'[3].—[2]) בארמ' אפיפיורא(ע"ז יא.) ועי' הערה ,שלקמן.—[3])צ"ד כתב ונקד אפיפייר, אפיפיורי, ופרש גדול שבכומרים. בוקשד' אפיפיור ותרגם Papa Pontifex Romanus.ובדבר מקורו התפלפלו בזה הרבה וינר בתרגום הגרמני של עמק הבכה הערה קעו, ודר' ברלינר בספרו דה"י ליהודים ברומא, קרוים בהקבץ הצרפתי REJ XXXIV דף 218 ושם XXXVI, 105, ודר' פורגם שם XXXV, III. וינר הביא בשם איזנמינגר בשם הרב זלמן צבי, כי אפיפיור היא מלה מרכבת: פיו יורה. אך מלבד שאיזנמינגר הוחזק שקרן, שטות המדרש הזה , :לטת. בוקשד' שער שהיא המלה התלמודית איפופוידין שפרושו הדום הרגלים, והיא כנוי של גנאי.יש מי שראו בהשם אפיפיור שתי המלים παπας ἱερεὺς. וינר בעצמו משער כי אפיפיור מרכבת מן אֶפִי פיור, epi Pior, ור"ל ממלא מקומו של פטרום (באיטלקית פיור). גם דר' ברלינר (כדה"י בלו) מסכים כי פיור היא צורה האיטלקית של פטרוס, רק אפי היא במקום אבי, ור"ל אבי פטרוס, וכן מצא דר' ברלינר באמת באחד הכתבים ברומא אביפיור במקום אפיפיור. אך קשה, איך נאבדו לגמרה עקבות הצורה האמתית של השם הזה ולא נשאר ממנו זולתי בהכ"י ההוא? ומלבד זה ראש הכנסת הקתולית אינו פטרום כ"א במקום פטרום, והעקר א"כ חסר מהשם. וקרויס סבר כי זו היא המלה התלמודית אפיפיורא, ושהיא בעצמה אינה לפי דעתו אלא שבוש מהשם παπίας, תאר לנושאי האבוקות לפני השרים, ונחלף ליהודים בין מלה זו ובין המלה הקרובה לה παπας שבתחלה היתה שם כללי לכל הכהנים הנוצרים, ורק עפ"י גזרת האפיפיור גריגוריום השביעי נתיחדה להכהן הגדול ראש הכנסת. והנה בדבר השם אפיפיורא נכונה דעת רינך,שהוא בן סמך בדבר, כי

ועשאוהו(את שמעון)גלח וסוף עלה לגדולי עד שנעשה א פ י פ י ו ר (מעשה שמעון הגדול, גנזי נסתרות קוכק דף ג). ולפני ה א פ י פ י ו ר מלך הגוים (כ"י כולל' מסכ' 1332 רשימ' סטס"ג ח"א ל' 448). אדונינו המלך ישמח בה' שולח אל מעלת ה א פ י פ י ו ר מלאכים לפניו (מכת' כ"י אגרב' לר"י מפיסא, א"ג כ). הודיעני בחסדך אדוני ה א פ י פ י ו ר הזה אם הוא דובר שלום לכל ורעינו (שם). ונתנו לו הקהל כ"ה פרחים כרעת ה א פ י פ י ו ר(קוכן ויכוח' כג.).עד שנעשה א פ י פ י ו ר שלהם (מעשה האפיפיור ,Steins. Letterb. 171). כי שאל מאת ה א פ י פ י ו ר שיביאו חכמי ישראל לפניו והוא יוכיח להם שהמשיח בא (שבט יהודה שמד מ.) וישם ליאון ה א פ י פ י א ו ר כתר הקסרות לראש קרלו (דה"י ליוסף הכהן, שנת 752=820). וכן כל הקסרים הבאים אחריו היו רודפין הנוצרים והיו הורגין את ה א פ י פ י ו ר י ן וכל הנמשכים אחרי דת ישו (חזו' האמונה לר' יצחק כ"ר אבר' ח"א פ"כ). וצוה ה א פ י פ י ו ר להוציא משם כסף וזהב וכלים (הגדה של זמן ומגיס יונה רופא, BEJ, XLVIII, 93). וזה אנו רואים היום בגבולנו אשר בסבת ישיבת ה א פ י פ י ו ר בארצנו נטעו בכל הארץ כרמים (אגן כספי, כ"י, רבי' כ"י קמברידש 206, כהערה). נודע לנו שהאניות ממלכות פורטוגאל הולכים בים לשלול שלל ולבוז בו לכל יהודי וישמעאל שימצאו בים במאמר ה א פ י פ י ו ר (שו"ת הרא"ש ח יג). ואחר שנתגלגלו החובות בכתבי ה א פ פ י ו ר ובכתבי המלך שלא יוכלו לגבות בשטרי חובותיהם (שם קז ו). עד שקם ה א פ י פ י ו ר שגזר על היהודים האנוסים באנקונה להומם ולאבדם

הכונה במלה זו היא שר חמש מאות (REJ, XXXIV,239). ובנוגע לשמוש המלה אפיפיור לכנות בו את ראש הכנסת הקתולי' דעתו של דר' פורגס(בהקבץ REJ XXXVI בנזכר למעלה) היא אמנם כמו כן שהיא היא המלה התלמודית אפיפיורא, אלא שלפי דעתו בכונה השתמשו בה היהודים במלה זו, שיש לה קצת דמיון להשם papa, כדי שלא לשאת את השם הנוצרי הזה על שפתם, כמו ששנו הרבה שמות, קצת במקום פסח של הנוצרים וכדומה. וזהו היתר נכון. על כל פנים, בזה בודאי צדק קרוים נגד דר' ברלינר שהחליט כי היהודים התחילו לכנות את ראש הכנסת הקתולית בשם אפיפיור לא קדם המאה השש עשרה לספה"נ, וצדק קרוים באמרו כי נזכר השם הזה במשמעה זו בכתבים מהמאה השלשה עשר, אפילו אם נסכים לדעת דר' ברלינר כי מה שבא בהתוספות בכ"י אחד של הלברשטם בזה"ל אפיפיור הוא אמרכל ממונה על כל הנוצרים, ע"כ, אינו באמת מבעלי התוספות והוספה מאוחרת היא.

(שו"ת מהרשד"ם, חו"מ נד). — ו א פ י ו ר : על ענין הבולה שהוציא מעלת אדוננו ה א פ י ו ר פאוולא יר"ה (ברלינר, דה"י של היהוד' ברומא, ח"ב דף ה, הערה).

***אֲפִיפְיוֹרוּת** — כהונת האפיפיור, Papstum ,papauté;papacy: בימים ההם העביר קלימנטו החמישי האפיפיאור את ה א פ י פ י ו ר ו ת מרומא לאביניון (דה"י ליוסף הכהן, שנת 1305). קיסר קוסטנטינו אשר מסר ממשלת הכרך הגדול לרוממות כסא ה א פ י פ י ו ר ו ת (כסא' לבית דוד, שער כח).

***אָפִיץ**, לנק' אֲפִיצָה, — כמו אָפוּצָה, עי' אָפַץ.

***אֲפִיצָה**, ש"נ,—שה"פ מן הפעל אָפַץ : אין דרך לעשות א פ י צ ה אלא בנקבים (ר"מ מרוט' אהל' ע ג).

אָפִיק[1]), ־פק, כמי' אֲפִיק, ש"ז, מ"ר אֲפִיקִים, אֲפִיקֵי ־פְקֵי, — א) חריץ באדמה, שדרך שם יעברו מי הנחלים והנהרות[2]), Flussbett;lit de fleuve;bed of stream: ויראו אֲפִקֵי ים יגלו מוסדות תבל (ש"ב כב יו). והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים והגבעות תלכנה חלב וכל אֲפִיקֵי יהודה ילכו מים (יואל ד יח). ולכן הנה אדני מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים וכו' ועלה על כל אֲפִיקָיו והלך על כל גדותיו (ישע' ח ז). והשקיתי ארץ צפתך מדמך אל ההרים וַאֲפִקִים ימלאון ממך (יחזק' לב ו). — ב) גוף מי הנחל שוטף בחזקה, Brook ;ruisseau, couraut ;Bach : יבשו אֲפִיקֵי מים ואש אכלה נאות המדבר (יואל א כ). עיניו כיונים על אֲפִיקֵי מים (שה"ש ה יב). כאיל תערג על אֲפִיקֵי מים (תהל' מב יב).חיל מעול כנחל איתן ו כ א פ י ק אדיר בחזיז קולות (כ"ס גני' מ יג).—ג) גי שנחל עֹבר בו : כה אמר אדני אלהים להרים ולגבעות לַאֲפִיקִים ולגיאות הנני אני מביא עליכם חרב (יחזק' ו ג). ורעיתים (את הצאן) אל הרי ישראל בַּאֲפִיקִים ובכל מושבי הארץ (שם לד יג).— ד) בד עב ארוך[3]), Stange ,barre;bar : עצמיו (של הבהמות) א פ י ק י[4]) נחשה

---

[1]) משרש אפק, עי"ש. — [2]) בסורית א פ ק א. כשאר לשונות השמיות אין לו רע במשמעה זו.— [3]) כך רד"ק ורלב"ג, ועי' לקמן. — [4]) ת"י: פ צ י ד י. מנחם לא הזכירו ולא בארו. ריב"ג פרש תעלות ו מ ג ר י ם אך הביא שיש מפרשי מחזקים. ובפרוש זה החזיקו רש"י וראב"ע, אך באמת זה לא יתכן לפי הענין, כי אין לאמר : חוקי נחושה, או חוקי מגנים. ואעפ"י שפרושו של ריב"ג נכון לפי הדקדוק, ויש לו כעין מקור במשמ'

גרמיו כמטיל ברזל (איוב מ יח). גאוה[1]) אֲפִיקֵי מגנים (שם מא ז). <~ והשתמש בו המליץ במשמעת הבצר של מתכת: הללוהו צאצאי אדמה אבני יקר אפיקי נחושה כסף וזהב (אסף ג, מע ח). — ה) ת"ז, לנקב' אֲפִיקָה, מ"ר אֲפִיקִים, אֲפִיקוֹת,— חרוץ[2]), מהיר, חכם, clever ; habile ; geschickt: שופך בוז על נדיבים ומזית אֲפִיקִים[3]) רפה (איוב יב כא).

***אֲפִיקוֹמָן**[4])-קימין, -קומין,—א) תשלום משתה של שמחה, שיר וזמרה שבסוף הסעודה, הליכה בסך מבית לבית, מחבורה לחבורה, שיר תהלה או דרשה לגבור וכדומה, Nachtisch=Unterhaltung divertissements aprés le repas ; aftermeal entertainement: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן[5]) (פסח' י ח).—ב) *מה שאכלים בקנות סעודה Dessert: אין מפטירין אחר הפסח אפיקימון כגון אגוזים ותמרים וקליות (תוספתא פסחים י יא). — והשתמשו במשמעה זו הסופרים: ואחר הצמיאהו צמאון ארוך ויועילהו ההעתקה לאפיקומן גרגרי הצוקר הגדולים (קאנון ג כ כ). וגם נאות לאצטומכא העתקת האפיקומן הצמוקים המחזקים (שם ג יג א לג). והנה תשבו קצתם כי היותר מועיל לדחיית תאות הטין שיאכל בריקות נפש אפרוחים צלויים ויאכל באפיקומן ממנו אחר המאכל (שם שם כ ז). ומן האפיקומן (ראוי שיאכל בעל השבר) הערמונים והלבבות אשר אין בהם חדות (שם ד ה כ יח).— ג) *פרוסה של מצה שיאכלו היהודים בת"ם סעודת הסדר של ליל א של פסח: פעם אחת שכח רבי ולא אכל מצת אפיקומן (רש"י כהל' פסח בלו). וחציה (של

א של אפיק, ולכן החזיקו בפרוש זה כל האחרונים. אעפי"כ אינו נראה לי מפני המליצה אפיקי מגנים, כי אם אמנם אפשר לכנות את העצמות בשם שפופרות, הנה זה אי אפשר בנוגע למגנים, כי מה ענין שפופרות למגן שצורתו הוא כעין לוח שמחזיק הלוחם בידו? . לכן יותר אני רואה דעתו של הרלב"ג והרד"ק, שפרשו אפיקי נחושה חתיכות גדולות, אעפ"י שאינני יודע מקור לזה. — [1]) לפי נוסח' תרגום השבעים והולג': גֵוה, עי' זה. — [2]) אולי דומה לו בתלמוד פקיע, עי' זה. ואולי עוד כמו חרוץ וחריץ, כן משמש גם המלה אפיק בשתי המשמעות, אפיק חריץ ונחל באדמה, ואפיק חרוץ. — [3]) כמעט כל הקדמונים והאחרנים פרשו אפיקים זה במשמ' חזק וגבור. תרגום: נקיף. מנחם: אבירים. ריב"ג: חזקים, וכן רש"י, אבן עזרא, רד"ק, וכל הבאים אחריהם. ואעפ"כ נראה לי יותר לתת למלה זו משמ' של מהיר וחרוץ, ראשית מפני שזה נאה לפי הענין, ושנית מפני המלה התלמודית הדומה לה פקיע, וגם מפני היחס שיש כנראה בעברית בין המושג של החריצים באדמה ומושג החריצות.

[4]) כך במשנה, וכך נקוד ברוב ספרי ההגדה המנקדים, ובהתשבי אֲפִיקוֹמֵן, -מֶן. ומקורו בלשון יונית ἐπικώμιος, ועי' לקמן.—[5]) ככר כימי בעלי התלמוד החלו לפקפק מה היתה הכונה בימי המשנה במלה זו. רק זה ידעו בברור כי רצו לאמר במלה זו איזה דבר שעושים בסוף הסעודה, ושאלו בגמ' שם קיט: מאי אפיקומן אמר רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה ושמואל אמר כגון אורדילאי לי וגוזלייא לאבא ורב חיננא בר שילא ור' יוחנן [אמר] כגון תמרים קליות ואגוזים. ובירושלמי: ר' סימון בשם רבי אינייני בר רבי סיסיי מיני זמר. והנה לא יוכל להיות כל ספק בדבר כי זו המלה אפיקומן היא היא המלה היונית ἐπικώμιος, ושמושה במשמעת מה שנוגע להמשתה, והוא משתה של שמחה בימי החג, בפרט משתה לכבוד אלוה היין בכוס, וגם לכבוד נצחון וגבור, וכדומה, ובסוף המשתאות האלה היו מנגנים ומזמרים ויוצאים במחול, והיו עברים בחבורה גדולה בחוצות על פני בתי ידידים ובפרט על פני בית האהובה גם היו שרים שיר תפלה ודרשים דרשה לכבוד גבור מנצח וכדומה, ולכל זה יחד היו אמרים ביוני' ἐπικώμιος. ואין ספק בדבר כי במשמעה זו השתמש גם מסדר המשנה, ורב שהצטין בחוש הלשון ובצחות הלשון פרש היטב שלא יעקרו מחבורה לחבורה, וכן נכון ומדיק פירושו שלר' אינייני בהירושלמי מיני זמר ולזה בודאי נכון הפעל מפטיר, בפרט להזמרה והדרשות. אך בזמן קצת מאוחר כששבתו שיר וזמרה מקרב היהודים נשאר עוד השמוש במלת אפיקומן לתשלום הסעודה, אך הצטמצם לרבוי מיני קנוח סעודה, וכדומה, ובמשמעה זו פרשוה שמואל ורבי יוחנן אעפ"י שאי אפשר שנתכונו באמת בתחלת באפיקומן למשמעה זו, שיש לה שם קבוע קנוח סעודה, מיני תרגימא, אפיה, וכדומה. וכן אין, נכון לזה הפעל מפטירין. ובמשמעה זו פרשוה כל המפרשים הקדמונים, מפני שפרושו של רב לא היה מובן להם, מפני שנשכח מהם מנהג היונים. בהערוך: אין עושין סילוק לאכילה ממיני מגדים כמנהג כל הסעודו'. רש"י פרש המלה במדרש מלים המוני: ולשון אפיקומן הוציאו והביאו מיני מתיקה. ע"כ. וכן רשב"ם, וכן רוב האחרונים. ורמב"ם בפרוש המשנה: ואפיקומן הוא אכילת הפרפראות שאדם אוכל אחר סעודתו כגון מיני קטניות והזרעים הקלויים והגרוגרות והצמוקים והשקדים. ע"כ. ר' אליהו בחור: אפיקומוס נקרא (ביונית) סעודה גדולה, ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא אפיקומן. מהחדשים, ל' לֶו (כספרו פרקי החיי') פרש כמו פרושו של רבי אינייני בירושלמי. לוי בדה צרוף יוני שלא היה מעולם בלשון יונית. קוהוט: ממילה מובן, מלשון פרסית אבכאמא, ור"ל שום וצנון. יסטרוב וקרויס תפסים החבל בשני ראשי'. ע' לֶו כמו ל' לֶו. דלמן ἐπικωμος Tischlied.

המצה) כורך אותה בקצת המפה ומניחה עד לאחר סעודה וכו' והיא הנקראת אפיקומן (שבלי הלקט פסח, סי' ריח). ונוטלין חצי המצה הנקראת אפיקומן (שם). ולפני קריאת ההגדה יפרס אחת מן המצות ויתן חציה בין שתי השלמות לחובת אכילת מצות והחצי תחת המפה למצות מצה אפיקימון הנאכלת באחרונה ואם שכח ולא אכל מצת אפיקומן וכו' (אבן ירחי, המנהיג). מניח חציה (של המצה) בין שתי השלמות וחציה תחת המפה לאפיקומן (סמ"ג מ"ע, סי' מא). ובוצע האחת (מן המצות) לשתים ושומר חציה לאפיקומין (שו"ת הרא"ש, יד ה). צריכין לשבר אחת מן המצות לאפיקומן וכו' ויניח האפיקומן לפניו ע"ג השלחן תחת המפה זכר לצרורות בשמלותם ויבצע האפיקומן בשנייה אפיקומן אוכלין בגמר סעודה (מהרי"ל סגל, מנהגים). ויקח מצה האמצעית ויבצענה לשתים נותן חציה לאחד מן המסובין לשומרה לאפיקומן (ר"י קארו, שו"ע או"ח תעג). אם שכח ולא אכל אפיקומן וכו' (שם תעז). ואחר שאכל די צרכו אוכל מהאפיקומן הצפונה כזית זכר לפסח (משנת חסידים ליל פסח פי"ג). לכך נהגו העולם לתת האפיקומן תחת המפה זכר לצרורות בשמלותם (חזקוני שמ' יב לד). ואחר כך לוקח המצה האמצעית ופורסה לשנים הפרוסה יותר גדולה יקח לאפיקומן ויניח אותה במפה על השולחן (הגדה, הוצ' יעקב מרקריאה, משנת שכא). ויוציא האפיקומן כמו שהוא כרוך במפה וישלשל לאחוריו וילך בבית ד"א ויאמר כך היו אבותינו הלכים משארותם צרורות (מהרש"ל פו). יצניע האפיקומן בין כר לכסת תחת מראשותיו (ר"י עמדין, נתיב יתן). טעם למנהג שהתינוקות לוקחים האפיקומן וכו' (ח"י, הובא בבאה"ט תעג). אחר שאכלו ושתו נוטל אותה חציה שהיא בצד השולחן ואוכל כזית בהיסב השמאל ונותן לכלם וזהו אפיקומן (גלי אש על ההגדה, ר"א ממודינו). הריני מוכן ומזומן לקיים מצות אכילת אפיקומן לשם יחוד וכו' (הגדה בית חורין, שנת תקסו). סגולה בחונה ליוצא לדרך יוליך עמו כזית מאפיקומן כי ע"י זה מבריח המזיקין (דרך ישרה, ס' הסגולות).

***אֲפִּיקוֹרוֹס**[1], ־קורס, ב"ז, מ"ר ־קוֹרוֹסִים, ־קוֹרְסִים. — כופר באלהים, מכחיש בתורה ודת ופורק כל עול מעליו, Freidenker, Ungläubiger; mécréan, épicurien; freethinker, atheist: ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים ואפיקורוס (סנה' י א). ר' אלעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס (אבות ב יד). אפיקורוס נכרי אפיקורוס ישראל (סנה' לח:). והנחש היה ערום וכו' רבי ירמיה בן אלעזר אמר אפיקורס היה (מד"ר בראש' יט). ורבינו סעדיה הגאון ז"ל שבת' בספר המבחן ובתשובותיו על בן סקליה האפיקורוס ועל זולתו החולקים ומאריכים לשון על התורה ועל הקבלה מה שיספיק לכל שומעיו (רמב"ע, ערוגת הבשם, ליון ב קלז). אפיקורוס הכופר בפינות התורה (ר"י אברבנאל, נחל' אב' ב). וכל הכופר באלו הדברים (מעשי נסים שבתלמוד) ומלעיג עליהם הרי הוא אפיקורוס (תגמולי הנפש כו). אפיקורס שם אחד מהיונים שהיה כופר באל יתברך ואומר אין אלהים ורז"ל שמשו בו בזה השם לכל מי שכופר באמונתו (רשב"ל דורא, מג"א א ב). — ומ"ר: שהיו (ישראל) אפיקורוסים (ספרי דברים יב). המינין והמשומדים והמסורות והאפיקורסין ושכפרו בתורה (תוספת' סנה' יג ה). המינין והמסורות והאפיקורסים שכפרו בתורה (ר"ה יז.). שאומרים ליה לאדם אל תלך בין האפיקורסים ואל תכנס לשם שמא תכשל בם (אבו' דר' נתן ב). ימח שמם של אפיקורסים שהרי אומרים אין תחיית המתים (ילק' חקת, רמז תשסד). אעפ"י שתלמד דעות האפיקורסים לדעת איך תשיב עליהם השמר שלא יעלה בלבך דבר מן הדעות ההם (פי' המשנה להרמב"ם אבו' ב יד). בימי ר"ג רבו האפיקורוסין בישראל וכו' עמד הוא ובית דינו והתקין ברכה אחרת שתהיה בה שאלה מלפני השם לאבד האפיקורוסין (הוא הל' תפלה ב). שלשה הן הנקראין אפיקורסין

---

[1]) על שם הפלסוף היוני אפיקור Ἐπίκουρος. א"ב נקד אַפִּי-, צ"ד אֵפִּי-, מער' המער' אֶפִּ-, בוקשר' וכשת' אפי-, במשנ' מנק' נדפ' אֶפִּי-. וכך היה ראוי לפי ההקש ולפי הברת השם אֶפִּיקוֹמֶן. ואעפי"כ, ההברה המקבלת של ספרדים ואשכנזים היא אֲפִי-, ר"ל פ דגושה דגש קל, וכן נקדו לוי ויסטר' וכן העתיק קרוים api-. רק מה שהעתיק ההברה השניה ku- אינו נכון, כי ביחיד בין ספרדים ובין אשכנזים קוראים ק חלומה ולא שרוקה, רק ברבים קוראים האשכנזים בקריאה בספרים ק שרוקה, וכן נקד א"ב ברבים אפיקוּרוסים, ואולם בדבור בלשון יהודית הוברים גם האשכנזים ko-.

האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב האדם והמכחיש נבואתו של משה רבנו והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם (הוא תשו׳ ג ח). ה א פ י ק ו ר ו ס י ן שאין עובדין עכו״ם ואין מחללין שבת כגון צדוקין וביתוסין וכל הכופרים בתורה שבע״פ (הוא, הלכ׳ עירו׳ ב). ו ה א פ י ק ו ר ס י ן הן שכופרין בתורה ובנביאים מורידין לבור ולא מעלין (סמ״ג סי׳ קסג). כתות ה א פ י ק ו ר ו ס י ם אשר נאמר עליהם כחשו בה׳ ויאמרו לא הוא (חזות קשה, ר״י ערמאה ז). ה א פ י ק ו ר ס י ם הגמורים אשר כחשו כל שום אלדות והיא תכלית הרשע וההתפקרות (שם). בהמצא לפניך א פ י ק ו ר ס חרוץ שהוא מחליק לשון לוכד חכמים בערמתם וכו׳ לזה אין די שישנא אותו בלב וכו׳ באותם ה א פ י ק ו ר ו ס י ם שונאי ה׳ אתקוטט (טעם זקנים). תקנו להזכיר (בתפלה) מדת לילה ביום להוציא מלב ה א פ י ק ו ר ס י ם שאומרי׳ שמי שברא אור לא ברא חושך (תלמידי ר׳ יונה, ברכ׳ יב.).

***אַפִּיקוֹרְסוּת**[1], ש״נ, — דעתו של אפיקורוס, כפירה בעניני אמונה ופריקת ע״ל בדת: אמר רב נחמן בר יצחק מיד נזרקה בו (בינאי המלך) א פ י ק ו ר ס ו ת (קידו׳ סו.). הרחק מעליה דרכך זו א פ י ק ו ר ס ו ת (אבות דר״נ ב). וכשנכנס ר׳ חנינא בן תרדיון ל א פ י ק ו ר ס ת גזרו עליו שריפה (שמחו׳ ח). שמלאכים אין ביניהם לא איבה ולא קנאה ולא שנאה ולא א פ י ק ר ס ו ת ולא תגרות ולא מחלוקת (ד״א זוטא, השלום). אחר שניתנה התורה האלדית וכו׳ אין ספק שנתמעטה כח ה א פ י ק ו ר ו ס ו ת (חזות קשה, ר״י ערמאה ז). ואפילו הרשעים מהם הנוטים למינות ו א פ י ק ו ר ס ו ת אין ההבל של הגוים חשוב בעיניהם לכלום (חמדה גנוזה, סעדיה אבן דיאן, ע״ד האנוסים). לא מצאתי שיספק ויפקפק באמונות הללו (של האחדות וכו׳) זולתי קול כאוב מארץ מאיזה צבוע ה א פ י ק ו ר ו ס ו ת או זב המינות (כסא׳ לכי״ד א א).

***אָפַף**[2], פ״י, עת׳ אֹפַף, תאֹפַף, ונסתר יופף במקום יאפף, — כמו הפך, בפרט את האדמה בהמחרשת, umwenden; tourner; turn over: היתה שדהו זרועה חטים ונמלך לזרעה שעורים ימתין לה עד שתתליע ו י ו פ ף[3]) ואח״כ יזרע אם צמחה לא

[1]) עי׳ הערה לאפיקורוס.

[2]) עי׳ הערה שלקמן. — [3]) כבר העיר ע״ז הרמב״ם ואמר וז״ל: ויופף ויהפך אחד והם הבקיאים בל׳ הקודש

יאמר אזרע ואח״כ א ו פ ף אלא הופך ואח״כ זורע (כלא׳ ב ג). י א פ ו ף (רבי׳ לונן בשם מאיר בר״י, המו פסו).

***אִפְּכָה**[1], ש״נ: אמר לו כיצד אתה שונה אמר לו א פ כ ה אמר לו בשביל כך לא אמר לך כלום (הלכ׳ פסוק׳ רב יהודאי גאון, עמ׳ 72).

א.אפל[2]), ממנו אֹפֶל, אָפֵל, *אפל, אפלה, מאפל, מאפליה.

אֹפֶל, ש״ז, — העדר האור, חשך, Dunkelheit; obscurité; darkness: ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר ומאֹפל ומחשך עיני עורים תראינה (ישע׳ כט יח). הלילה ההוא יקחהו אֹפל אל יחד בימי שנה (איוב ג ו). כי טוב קויתי ויבא רע ואיחלה לאור ויבא אֹפל (שם ל כו). כי הנה הרשעים ידרכון קשת כוננו חצם על יתר לירות במו אֹפל לישרי לב (תהל׳ יא ב). כי הוא (אלהים) יצילך מפח יקוש וכו׳ מדבר באֹפל יהלך (שם צא ג-ו). — ועי׳ חשך.

אָפֵל, ת״ז, לנק׳ אֲפֵלָה, מ״ר אֲפֵלִים, ־לות, — א) שאין בו אור השמש, dunkel; obscur; dark: הלא חשך יום ה׳ ולא אור ואפל ולא נגה לו (עמוס ה כ). בית ה א פ ל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו (נגע׳ ב ג). בית ה א פ ל וחלונותיו מוגפות (תוספ׳ שם א ח). אם היה בית א פ ל מותר (שבת פו.). בכל יום הבית מאיר והיום א פ ל שמא יום המעונן הוא (יומ׳ לה:). — ומ״ר: ומדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות ה א פ ל י ם (פסח׳ ד ד). מבואות א פ י ל ו ת היו מביתו (של שאול) לבית המדרש והיה מדליק נרות בהם כדי להאיר בהם לרבים (מד״ר ויקר׳ ט). שהיה השעה א פ ל ה להם כלילה (שם

אפשר שיהיה אצלם זה הלשון שהיו אומרים הופך ויופף וענינם אחד וזה אינו חידוש בלשוננו שהרי יאמר ילך והלך והם ב׳ עיקרים משתנים והענין אחד, וכשיהיה הפעל העבר הפך יהיה הפעל העתיד ממנו יופך ואופך. עכ״ל. — אלא שנראה מדבריו שסבר, כי היה פעל יָפַף, ובינוני יוֹפֵף, וא״כ הנה העתיד צריך להיות אֵפֵף כמו אֵלֵד וכמו אֵלֵךְ. וממה שאמרו אופף, יופף, בעתיד נראה שהפעל היה מנפ״א, כמו אוֹכַל, יוֹכְלוּ, תֹּמְרוּ.

[1]) כמו מעלה, חֲלִילָה, וכמו נִגְרָה, ד רפויה ומלעיל. — בארמ׳ איפכא, איפכא מסתברא, מצוי הרבה במו״מ של הלכה בתלמודים, ונקד בוקשד׳ אִפְּכָא, ולוי עפ״י ההברה המקבלה של האשכנזים איפכא, ותימני׳ אִיפְּכָא.

[2]) שרש משתפות בו עברי׳ וערב׳ וארמ׳.

כו). — ובהשאלה, אדם אפל, שאין לו ברק וזהר, נרדף עם שפל: כי האש ואורו יסתפקו בו השפלים האפלים (יוסיפון פג). וכשמחשב (האדם) בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפילה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות (רמב"ם יסודי התור' ב ב). — ב) גוף אפל, שאין האור עבר דרך בו, שאי אפשר לראות דרך בו, undurchsichtig; opaque: כי הגוף אפל (ספ' היסר לר"ת ה).

אפל[1], פ"ע, עת' יאפל, — נעדר האור, היה אפל, sich verdunkeln; s'obscurcir; darken: עשרת השבטים שאפל[2]) להן כך עתיד להאיר להן (סנהדרין י ג). ואפל סהר עמם ובאה שמש בעוד יומם (ר"י הלוי, היום לה יום רננה). הכוכבים אפלו והגבעות התקלקלו (על מלכת האלפסי, כסוף ספ' הגה' הרי"ף). ויהי כי אפל הלילה והנה הארי בא לגנב (משלי סנדאבר).

— נפ', נאפל, — נעשה אפל מפני גוף אחר, verdunkelt werden; devenir obscur; darken: ומפני זה אתה מוצא צורות הלקות בגוף הלבנה וערך הנאפל ממנו עומד על קצבה אחת בכל המקומות אשר הוא נראה שם (ר"א ב"ר חייא, צור' הא' ב). — ובהשאלה: נאפלים נשפלים בתגרת רודה ולוחץ (סדור מנהא"ל, סלי' אוס גדליה, תי ככל ממשלתו).

— פע', אפל: בזויים הם ונשפלים שעריו גם מאופלים (ר' מכור' בן ניכן, בימי רסע"ג, ליקוט' קדמ' סז). לעת העיר אזרת ממאפל עולם היה תוהו ומאפל (א ר"ה, אמן אדירי). מאורה האר ותאיר מאפלת (סלית' יום ד, איה כל נפלאות). טרם יהיה לך העולם חשוך ומאופל שלא יאירו לך המאורות (רשב"ס, קהל' הוצאת ילניק יב ב). — וביחס להעינים: העין המאופלת והמנושפת (אסף הרופא, כ"י מינכן, 48). — ובהשאלה: ודר' יהודא בן בבא ודר' יהודא בן בתירא כלם (ר"ל כל דבריהם) מסובכות זו בזו ומאופלות ביותר (רב נמת גאון, תש' גא' ירוש' קיא).

— הפע', אאפיל, יאפיל, מאפיל, — א) פ"ע, היה אפל, dunkel sein; être obscur; be dark: מה היום מאפיל ומאיר (סנהד' י ג). — ב) פ"י, עשה אפל, verdunkeln; obscurcir; darken: מרחיקין את האילן מן העיר וכו' משום שעומד ומאפיל (ירוש' ב"ב ב יג ג). ומכנגדן (של החלונות צריך להרחיק כותלן) שלא יאפיל (ב"ב כב:). היתה החלון למעלה בכותל ובנה חבירו כותל כנגד החלון למטה אם היה מראש הכותל שבנה עד החלון גובה ארבע אמות או יותר אינו יכול למנעו אע"פ שלא הרחיק מכותל החלון כלום שהרי לא האפיל עליו (רמב"ם, שכנ' ז ג). אם רצה בעל החצר לבנות כותל בסוף הלקו בונה בפני האכסדרה ואע"פ שמאפיל עליו (שם י). ולדבריכם לא הנחתם בית לזרעו של אברהם אבינו בית שיהיה בו חלונות לאורו כי כל אחד יבנה ויאפיל וכו' (תשו' ר"ת, הוצ' מק"נ 197). אין מוציאין ויזין וגזוזטראות לרשות הרבים אא"כ היו למעלה מגמל ורוכבו והוא שלא יאפיל הדרך על בני רשות הרבים (הוא, נזקי ממון יג כד). — והאפיל בדבר: ות"ת מאפיל בכסותו (נדה יז.). — ובהשאלה האפיל את: ואל תתן עיניך בממון שאינו שלך שהוא מאפיל אותך כאישון לילה ואפילה (ד"א זוטא ד). כשיבא גוג הקב"ה מאפילו ומכסה עליו (תנח' בובר נח כא). כי כשופי רשעה יאפילו נגה צדקה (רנה"ו, חכמת שלמה ד יב).

— הפע' האפל, האפלו: שני מקדשים אשר במעלה ובמטה זה על גבי זה האפלו בעלטה (קינה, על חרבן בית המקדש).

אפלה, ש"נ, מ"ר אפלות, — כמו אפל: ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים (שמות י כב). והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה (דבר' כח כט). יום חשך ואפלה יום ענן וערפל (יואל ב ב). ואל ארץ יביט והנה צרה וחשכה מעוף צוקה ואפלה מנדח (ישע' ח כב). לכן יהיה דרכם להם כחלקלקות באפלה ידחו ונפלו בה (ירמ' כג יב). בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה (משלי ז ט). דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו (שם ד יט). ראוה שנתיחדה עמו באפילה (תוספתא גיט' ז ד). למלך שעשה סעודה וכו' ועי"ו מטותיהן באפילה וכו' (שמחות פ"ח). אמר (נח לחם בנו) אתה מנעתה אותי מלעשות דבר שהוא באפילה לפיכך יהיה אותן האיש כעור ומפוחם (מד"ר ברא' לו). — ועם

---

[1]) בערב' אפל a) שקע השמש, הירח, הכוכבים. — [2]) כך בקצת דפוסים ישנ', ובדפוס' אחרים אפילה.

a) أَفَلَ.

כנ׳ : וזרח בחשך אורך וַאֲפֵלָתְךָ כצהרים (ישע׳ נח י).— ומ״ל : נקוה לאור והנה חשך לנגהות בָּאֲפֵלוֹת נהלך (ישעי׳ נט ט). — ואמר המשורר : ואת אפלם יכסה באורותיו, ונגה והוג כוכב וטהר אשר יזהיר ברחקו, ואם יקרב ילבש בַּאֲ פֵ לוֹ תָ י ו (רלב״ע, כוס אל הסר אמר).—ובהשאלה : חשך אור שכלו וכבה נר תבונתו בגבור א פ ל ת תאותו עליו (חו״ה הבטחון, שער ו).— ˇבן אפלה, כנוי של גערה : אמר לו (החנוני להלוקח) ב ן א פ ל ה כלום אין בידך ואתה מבקש ליטול שמן ויין (הובא במג״א לרשב״ל דוכן, אכ׳ ג י, בשם אדר״נ [1]).

˙˙אֲפַלְטוֹנִי, ת״ז, לנק׳ ־טוֹנִית, מ״ר ־טוֹנִיִּים, ־נִיּוֹת.— של הפלסוף אפלטון, כמו אפלטון, ברוח אפלטון, הנמשכים אחרי אפלטון : ולפי האמת דעתם זה דומה אל מציאות הצורות ה א פ ל ט ו נ י ו ת שהניחו אפלטון וסיעתו (רלבי׳ דעת, אלכילה ג כ). ואשר ראה דברי קדומי הפלסופים וגם כן קצת דברי ה א פ ל ט ו נ י י ם (אלי׳ דלמידיגו, בחינ׳ הדת).

אפן [2]), ממנו אולי אוֹפָן, ואולי אֹפֶן או *אָפְנָה [3]) ∞אפנה, ∞אפנים.

אֹפֶן [4]) , ככל׳ אֳפָנָיו,—בהדבור: דבר על אפניו, ובמשמ׳ כראוי לו, כהגן, בכל תקונו, schicklich; convenablement; becoming: תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דָבֻר על אָפְנָיו [5]) (משלי כה יא). — ומצוי שמוש זה בספרות : ורמזתי כאן לישב המקרא על א פ נ י ו (רש״י ויקר׳ יג נה). והם סדורות דבר דבור על א ו פ נ י ו זו אחרי זו (הקד׳ סמ״ג). והיד כותבת דבר מה לעתים בלתי דבור על א ו פ נ י ו (כסא׳ לכי״ד א ב). ו א פ נ י בחינתו הוא בחינת שלמות האיש ההוא (מו״נ ב מ). שאנחנו נסכל עלת קצתם ולא נדע א פ נ י החכמה בהן (שם ג ו).—וכסמי׳ : א פ נ י ראיותיהם והקדמותיהם בקיום חדוש העולם (שם א עא).— ובנסתרים רבים : ויהי כראות השר השירים ההדורים, על א ו פ נ י ה ם דבורים , והמליצות הנמרצות בזהב החן משובצות, נפל ארצה על פניו (עמנ׳ מחב׳ יב).— וכיתי׳ : כל זה וביוצא בו אי אפשר להלמו ולישבו על א פ נ ו (עבודת הקדש, ר״מ בן גבאי, יח).

א.˙˙**אָפַן** [1]), פ״י, עת׳ יְאַפֵּן לְאַפֵּן, — הסב האופן, ובהשאלה הפך, החריב, umwälzen; renverser; overthrow: ישך (מלך מקדון) כשך שפיפון, חבלו טמן לספון, נופף ידו לְאַפֵּן, הר ציון ירכתי צפון (מנח׳ ב״ר מכיר, שבת חנכה אין מושיע, ב). טעמי חין יתפון, כתר מהם לספון, ומשביע ל א פ ו ן, על ראש מלך מלכי המלכים (ארחל׳ ומלא׳, שמיע״ל)

— נפ׳, ˙נְאַפַּן, — א) הוסב : והאופן לצד נְאַפַּן (במך לעד, יולר להפסקה ב). — ב) נמתח על האופן, והוא אחד ממיני הענוי, gerädert werden; être roué; be suppl. on the wheel : בקרוצ׳נכא נ א פ ן

---

[1]) לא מצאתי זה באדר״נ שלנו.

[2]) שרש שיש ספק אם היה בעברית הקדומה. לפי דעת קצת מזה בעברית אופן ואפניו. בשאר הלשונ׳ האחיות כמו״כ איננו שרש מצוי. בערבי׳ משמש בלשון חליבת הנאקה וכדומה. בסורי׳ יש השם אופנא, חלזון עגול, ואפנא, פרכת אהל, חדר האורחים. — [3]) Barth, עי׳ לקמן.

[4]) מנחם ורד״ק, ורוב החדשים, ועי׳ הערה שלקמן.— [5]) אחת המלים שבאו רק פעם אחת בתנ״ך ונתלבטו בה המפרשים והמדקדקים הרבה. יונ׳ תרגם פסיאית. אך משמעתה של מלה זו פסיאית אינה ידועה בברור. ורדב״א הקראי פרש אפניו מלשון פניו, אמר וז״ל : וקד תג׳י זאידה נחו דבר דבור על אפניו על פניו יעני קולא מקולא על גהתה. ורצה לומר בעברית ; וכבר בא (האלף) נוסף כמו דבר דבור על אפניו על פניו (לקו׳ קדמ׳ קלת). מנחם אמר : ואין מגזרתם (של המלים אופן, אופנים) דבר דבור על אפניו, כי פתרונו מתוקן על פי הדבר. ע״כ. — עכ״פ הוא סובר כי האלף בה יסוד ושרשו אפן, כי הוא מדמה אותה לשאר השמות ממשקל פֹּעֶל, ארח, קדש, שרש, וכו׳. וחלק עליו ריב״ג ונטה לדעת רדב״א : אבל דבר דבור על אופניו אינו מזה אך האלף בו נוספת ועקרו על פניו. ע״כ. וכן הרמב״ם (הקד׳ מו״נ בגוף הערבי) תרגם בערב׳: הוא אלכלאם אלדי קיל עלי וג׳היה. ע״כ. רש״י: על כנו ודוגמתו נשאתי אימיך אפונה, מבוססת ומיושבת בקרבי ואין זה מגזרת אופן וגלגל שאלו כן היה נקוד פתח תחת הפא כמו האופנים ולא יפול בו נקודת חטף קמץ. ע״כ. הרד״ק בשרשים : על אפניו על גלגליו והוא משקל אחר והוא עד״ם מיושב על מקומו ומשקלו חפניו שהוא מן השניים (ר״ל זוגי) והיתיד ממנו חופן כן האחד מזה אופן (ר״ל אֹפֶן). ע״כ. וכן נפלגו בזה החדשים. רבם סוברים כמו רד״ק, וקצתם מפרשים כמו המלה ערב׳ אפאן a) במשמ׳ עת, ור״ל דבר בעתו. אבל ברט (Barth, ZDMG 42,345) שב לדעת רדב״א הקראי וריב״ג שפרשו אפניו מלשון פנים, ואמר כי המוכרת הוא אָפְנָה, ואָפְנָיו הוא היחיד מן אָפְנָה, והסתיע גם הוא ממליצת הלשון הערביה שאומרים עלי וג׳הה b).

[1]) פעל נגזר מהשם אופן.

---

a) إِفَّان b) على وَجْهِهِ

ר' אפרים ב"ר אליעזר הלוי (הזכר' נירנב', QGJD,II,4). ונאפנו נקיי הדעת על קדוש השם (שם דף 59). יזכר נשמות הרוגי ושרופי של הקהילות והישובים עם נשמות איוש"רדול שנהרגו ונטבעו ונאפנו ונתלו ונעקרו ונקברו חיים ונתייסרו בכל מיני כיתות על קידוש השם (שם דף 85). נטבחו נגררו נאפנו (זולת גזרת פורלהיס, סלית' וירמס).

— פע', *אִפֵּן, — ענה אותו במתיחה על האופן, : rädern ; rouer ; break on the wheel ותפשו את אם המשוגע (היהודי שהרג נערה נוצריה) ואת אחיה וכו' וקברו את האשה חיים ואת אחיה איפנו וקלעו באופן (זכרי' ספר' כר יעקב, QGJD,II,73).

— הפע', הָאפִּין, — הסיר סלק על ידי אפינה וגלגול : מוקש עם זה להאפין ולגלגל (ר"א קליר, אז מלפני).

ב. *אָפַן[1], פ"י, — עשה על אפניו, סדר, — אִפּוּן, ערוך בסדר על אפניו : ויחנו אלה נוכח אלה אפונים מחנה איש מול מחנה קש פנים בפנים (אמץ גבורי, אחר פסח)

אָפְנָה, עי' אֹפֶן.

∞**אָפְנָה**[2], ש"נ, — צורה, האופן שמתקבלים בעת מן העתים בפרט בעניני הלבושים והתכשיטים והמנהגים וכיוצא בזה, Mode. נתחדשה מלה זו בהשקפה שנת א' תתלו, ופשט השמוש בו מאד בדבור בעברית בא"י ובהעתונים.

∞**אָפַנַּיִם**, — מכונה על שני אופנים ירכב האדם עליה ויניענה ברגליו ותרוץ במהירות גדולה, Fahrrad; bicycle : נתחדשה בהשקפה ופשט השמוש בה בדבור בא"י ובהעתונים העברים.

אֶפֶס[3]) ממנו אֶפֶס, אֲפֵס, אַפָּס, *אַפְסִי, **אֻפֶס,**

א) ש"ז, כנ' אַפְסִי, מ"ר אֲפָסִים, סמי' אַפְסֵי, — א) קָצֶה, קץ, Ende; extrémité; end, extremity : אליך גוים יבאו מאפסי ארץ (ירמ' יו יט) ומשלו (של מלך המשיח) מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (זכרי' ט י). כי עתה יגדל עד אפסי ארץ (מיכה ה ג).

1) פעל נגזר מהשם אֹפֶן.
2) שם נגזר מאופן, אֹפֶן.
3) שרש עברי. בשאר הלשונות השמיות איננו.

וידעו כי אלהים משל ביעקב לאפסי הארץ (תהל' נט יד). וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (שם עב ח). מי עלה שמים וירד וכו' מי הקים כל אפסי ארץ (משלי ל ד). — ובהשאלה : בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ (דבר' לג יז). ה' ידין אפסי ארץ (ש"א ב י). פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ (ישע' מה כב). חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ (שם נב י). שאל ממני ואתנה גוים נחלתך ואחזתך אפסי ארץ (תהל' ב ח). יזכרו וישבו אל ה' כל אפסי ארץ וישתחוו לפניך כל משפחות גוים (שם כב כח).—ואמר המשורר : האל אנה ואנה אברח מפניך והן חדלי כמר מדלי וכאין בעיניך באפסים בלי משים תאחזני ימינך (הרמב"ע דוקס, כז ל).— וככנוי : וארץ על בלימה היא תלויה והעמיד כל אפסיה (זכר' בן סעדיה אלאלהי מטמ' מסתר' יג).

— ב) אין, העדר המציאות, Nichts ; rien ; nothing : הן כלם און אפס מעשיהם רוח ותהו נסכיהם (ישע' מא כט). וכל שריה יהיו אפס (שם לד יב). תבקשם ולא תמצאם אנשי מצתך יהיו כאין וכאפס אנשי מלחמתך (שם מא יב). כל הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו (שם מ יז). — ואמר בן סירא : כל מאפס אל אפס ישוב בן חנף מתהו אל תהו (ב"ס גני' מא י). — ואמר רמב"ע בלשון נופל על לשון בשתי המשמעות : היתיה מחצית לבי בארץ ומחציתו יהי שוכן באפסו (בקצהו) ואיך יחיה בלי פניו ובלתו בעולם אין להחיותו באפסו (בלעדו) (התרשיש ז). — ומצוי בסגנון הפלסופי : ואם נאמר שעשה א"ע קודם הויתו בעת ההיא היה אפס ואופס והאפס לא יהיה ממנו מעשה ולא הנחה כי האפס לא יעשה דבר (חו"ה שער היחוד ה). ההתחלה אשר המציאתך מן האפס (ע"ח לר"א הקרלי נט). עד ששמוהו משער הנמנע להמציא גוף מן האפס (שם ו יט). ולא מצא הטבע לברוא דבר מן האפס המוחלט (רש"ט שפרוט, פרדס רמוני' כב.). כאשר נסע מאת ה' יתברך רוח נדיבה ורצון גמור להוציא את העולם מהאפס המוחלט (חזות קשה, ר"י ערמאה, שער ה). הרי שיש לנו להודות ביסוד ראשון פשוט נברא מאין ומאפס מוחלט (הקד' יסו"ע, לר"י היברהלי). ומי שהוא נדמה לא יוכל להוציא יש מאין ונמצא מאפס כבריאת העולם וכל אשר בו (הקגה

הקדמה). — ועם כנוי : ואז תראה כי חסד אלהים עליו (על האדם) המציאו אחר אפסו (תו"ת הכחינה ה).— ד) יבחכם׳ החשבון, אות מספרי שבעצמו אין לו שום מספר אך בעמדו מימין אותיות מספריות אחרות מגדיל את ערכם פי עשרה ¹), (בכתב הארפי בצורת טבעת 0) : הסר מהם (מהמספרים 100 300 וכו׳) אותיות העגולות אשר יקראו אותם בלשונם אפס ואין (ככת׳ לבי"ד, ד כג). באופן שבהסרת אותיות האפס (כס). והוא הוראת ציון האפס בעבר השמאלי (כליל החבכון ה ע). הראשון מהם (מציוני המספרים) הנצב מימין נקרא בשם אפס (יסו׳ תכ׳ הבעו׳ ח ח). אם רצוננו להציג המספר אלף לבד אז נרשם אותו כזה 1000 אשר הג׳ ציונים הראשונים הם אפסים בלי שום הוראה עצמית רק ממלאים ג׳ מעלות החסרות (כס ג). ולכן המציאו את האות 0 הנקרא אפס וכו׳ כי האפס לא נחשב וכו׳ (מכת׳ החבכון).

ב) מלת תה"פ, — א) לשלילה, לא יש, אין יתר, : nicht mehr da ; il n'y a plus ; no more אך בך אל ואין עוד אֶפֶס אלהים (יבע׳ מה יד). למען ידעו ממזרח שמש וממערבה כי אֶפֶס בלעדי אני ה׳ ואין עוד (כס כס ו). כי יראה כי אזלת יד וְאֶפֶס עצור ועזוב (דבר׳ לב לו). כי ראה ה׳ את עני ישראל מרה מאד וְאֶפֶס עצור וְאֶפֶס עזוב ואין עזר לישראל (מ"ב יד כו). כי אנכי אל ואין עוד אלהים וְאֶפֶס כמוני (יבע׳ מו ט). — ועם ה השאלה : ויאמר המלך הַאֶפֶס עוד איש לבית שאול ואעשה עמו חסד (ש"ב ט ג).—ועם כנוי : ועתה שמעי זאת עדינה היושבת לבטח האמרה בלבבה אני וְאַפְסִי עוד (יסע׳ מז ח), ר"ל ואין יתר כמוני. זאת העיר העליזה היושבת לבטח האמרה בלבבה אני וְאַפְסִי עוד איך היתה לשמה (צפניה ב יה). — ועם ב, כמו בלי : בְּאֶפֶס עצים תכבה אש ובאין נרגן ישתק מדון (מבלי כו כ). ברב עם הדרת מלך וּבְאֶפֶס לאם מחתת רזון (כס יד כח). ימי כלו מני ארג ויכלו בְּאֶפֶס תקוה (איוב ז ו). וּבְאֶפֶס יד ישבר (דניאל ח כה). — ובמשמעת בלי כל סבה : מצרים ירד עמי בראשנה לגור שם ואשור בְּאֶפֶס עשקו (יבע׳ נב ד). — ב) להגביל ולמעט את הקודם, כמו אך, רק. : allein, nur ; seulement ; only לך נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו משם אֶפֶס קצהו תראה וכלו לא תראה (במדבר כג יג). לך עם האנשים וְאֶפֶס את הדבר אשר אדבר אליך אתו תדבר (כס כב לה). — ועם כִּי אחריו, אֶפֶס כִּי, כעין אֲפָא : ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך אֶפֶס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך ה׳ (דבר׳ יה ג-ד). ותאמר (דבורה לברק) הלך אלך עמך אֶפֶס כי לא תהיה תפארתך על הדרך אשר אתה הולך (בופט׳ ד ט). ה׳ העביר חטאתך לא תמות אֶפֶס כי נאץ נאצת את איבי ה׳ בדבר הזה (ש"ב יב יג-יד). והשמדתי אתה מעל פני האדמה אֶפֶס כי לא השמיד אשמיד את בית יעקב (עמוס ט ח).

אָפֵס, פ"ע. עתי׳ יֶאְפַס,— כלה, תם, sich endigen הבה : aufhören: disparaître, finir; cease, fail לנו לחם ולמה נמות נגדך כי אָפֵס כסף וכו׳ הבו מקניכם ואתנה לכם במקניכם אם אָפֵס כסף (בראש׳ מז יה-יו). כי אָפֵס המץ כלה שד תמו רמס מן הארץ (יבע׳ יו ד). כי אָפֵס עריץ וכלה לץ ונכרתו כל שקדי און (כס כט כ). הֶאָפֵס לנצח חסדו גמר אמר לדר ודר (תהל׳ עז ט). — ועתיד : ויקרה לנשים חכיך ברחם ומצוקת האם ובו יאפס הכח מהם ובתדלדלות תמיד ורזות (מאיר אלדבי, ב"א ד ב).

אֹפֶס, מ"ז אָפְסַיִם ¹), — כף הרגל, הקרסולים, Knöchel : cheville du pied; ankle והנה מים מפכים וכו׳ וימד אלף באמה ויעברני במים מי אָפְסָיִם וימד אלף ויעברני במים מים ברכים וימד אלף ויעברני מי מתנים (יחזק׳ מז ב-ד).

---

¹) הראב"ע קראהו גלגל, עי׳ זה. בספר מלאכת המספר של אלי׳ מזרחי ואפילו במלאכת מחשבת של משה איזנשטט עוד אין שם זה להציון הזה, וקראים בשם הלועז נול. בעוכר לסוחר : עגול.

¹) משקל אֹזֶן אָזְנַיִם. ולא אֲפָסִים. אמר בעל מנחת שי וז"ל : בכל הספרים כ"י מדוייקים שראיתי וגם בדפוסים קדמונים בקמץ חטף האלף. ע"כ. ומנחם בן סרוק אמר וז"ל : אפסים נראית מלה זו שהיא מהמלים גרועי האלף כמו רבע מארבע, וסוף מאסיף, ופס ידא מאפסים, וכה ענינו לא היו מגיעים כ"א עדי כף רגל. ע"כ. וכן ריב"ג : מי אפסים אנגו מהשרש הזה אבל האלף נוספת כאשר נוספת וכו׳ שהכף בעברית נקראת בארמית פס ידא די כתבא ובלשון רבותינו התר לו פסת היד וענין מי אפסים מי כפים ורצונו בזה כי המים לא יהיו מכסים כי אם על כפות רגליו בלבד. ע"כ. וכן פרחון ערך פס. אך הרד"ק פרש אפסים מן אפס, מי כליון שאין בהם אלא מעט. — ומהחדשים, רבם מסכימים כי מקורה היא פס, קצתם כמו מנחם וריב"ג כף הרגל, וקצתם, כמו התלמוד ות"י : קרסולים.

***אַפְסִי**, ת"ז, לנק' ־סִית, מ"ר ־סִיִּים, ־סִיּוֹת: שכל הנמצאים היו אפסיים ונעדרים בלעדי השם כי הוא לבדו הקדמון והנצחי (מפעל' אלה' ו ג). הסרת הצורות אפסיות (כסא' לבית דוד, בער מ).

אפע[1],

אֶפַע[2], כהפ' אֶפַע, — א) כמו אֶפֶס, ונרדף עם אין, Nichts, rien ; nothing: הן אתם מֵאַיִן ופעלכם מֵאָפַע[3]) תועבה יבחר בכם (ישע' מא כד). — ואמר הפיטן: דין אם תמתח מול אנוש חציר יפול כמו דשא, דשא כן נמשל ימולל ויבש ואפע דמיונו (מוסף יוה"כ, אתה מכין). — ואמר המליץ: כרעם. קול על מיכל מים אפס ואפע כל דבריה (כן אירתי, בהקד' פי' יצירה, לרסע"ג). הוציא לאור תעלומי עולם מאין ויצר פעלו מאפע (שלמה אוליויירו, אגרת אילת אהבים). אל תקנה עבדים אם אפע עבודה (אסף ל ח). — ב) *בלשון פלסופי הקראים, כמו מקרה בנגוד לעצם, Accidens ; accidence, accident: כל דבר שהוא חל ונקרה ותונה בגוף ולא יעמד בנפשו הוא אפע כגון העינות והטעמים הדבקים בגופים (האשכול ליהודה הדסי סי' סג). והקול הוא אפע ומנפש האפע להיותו צריך להתחלה (שם ענין הלבון והנקוד). החד שהוא מתחלק לשני חלקים גוף ואפע וכו' והאפעים מתחלקים למינים רבים כמו הלבנות והשחרות (שם אות ע).

אֶפְעֶה[4], ש"ז, מ"ר אפעים, ־עות[5]), — נחש רע, ארסי, רחב הראש, קצר הגוף והזנב, לבוש קשקשים קטנים, Otter; vipère; adder: בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אֶפְעֶה ושרף מעופף (ישע' ל ו). ביצי צפעוני בקעו וכו' והזורה תבקע אֶפְעֶה (שם נט ה). ראש פתנים יינק תהרגהו לשון אֶפְעֶה (איוב כ יו). והאפעה הוא הנחש מופלג הראש הרחב וכש"כ אצל קרבת הצואר הדק וצוארו חד וניביו דקים ורפים (קאנון, מזכר' הרפוא' א א ג). — ואמר המשורר: אֶפְעֶה וראש אֶפְעֶה לשוני תער (אכר' הכהן, כהנ' אכר' לט ד). — ומ"ר: תחת האבנים שמקוננים בהם האפעים (ספ' רפוא' להרמב"ם יט, הוצ' גרוסברג). והכת השני מהאפעים וכיוצא בהם מתחלפים ג"כ יש מהם האפעה השרשי ומהם האפעה האלוני ומהם האפעה הצמאוני (קאנון ד ו ג כא). אמר לו (המלך להצרצ"ר) ומי חייליו (של הנחש) ועוזריו אמר לו אפעים עקרבים עכבישים והדומה להם יחד (ר' קלונימוס, בעלי חיים פרק יא). — ועי' נחש. — *ראש אֶפְעֶה, צמח, עי' ראש.

***אֶפְעוֹן**[1]) ש"ז, — צמח דק העלה, בראשו פרח ארגמני, פריו נוטה לשחור, Natterkraut, viper's bugloss ; vipèrine.

אפף[2],

אָפַף[3], פע"ו, עב' אפפת, אפפו, עת' אאפף, תאפף, וכו', **א**) עומ'. — א) עם עַל אחריו, התנפל פתאם בעז, באף וחמה, to rush upon ; foudre sur ; sich auf etw. stürzen: כי אֲפָפוּ[4]) עלי רעות עד אין

---

[1]) שרש מספק. בשאר הלשונות האחיות איננו. אך קצת הקדמונים ובתוכם ריב"ג הניחו צרוף זה להמלה אֶפַע שלקמן.

[2]) יש ספק בדבר אם באמת היתה מלה זו בעבר' הקדומה. עי' הערה שלפני זו והערה שלקמן. — [3]) כמעט כל המפרשים אמרו כי פרוש מלה זו הוא כמו אפס. תרגום: לָא מִדְּעַם, רד"א הקראי: מן לא שי, והביא דעה זו גם מנחם. ריב"ג: מלא כלום. רי"ק ורד"ק: מאפע כמו מאפס. אך כבר הביא רד"א הקראי בשם יש אומרים כי מאפע ר"ל יתר רע מארס אפעה. וכן דעת מנחם: נמשלה פעולת זרים ופועלי און לפעולת אפע עכשוב וכפירים וצפעונים. וכעין זה ר"מ קמחי. ורש"י: אינכם אלא פועים ומרימים קול להטעות בדברי כזב. ורוב החדשים סברים כי לא היתה כלל מלה כזאת בעברית, וזה פשוט שבוש במקום אפס. ובספרותנו השתמשו במשמעת שם נרדף לאפס ואין.

[4]) בערבי' אַפְעַי a) כנראה מן שרש פעי, פעה, עי' זה הערך. — [5]) במקרא לא נמצא, ושום אחד מהמדקדקים לא אמרו מ"ר שלו איך הוא, ולפי ההקש יוכל להיות עם ־ים, משנה ־נים, ועם ־ות כמו מַחֲנֶה מַחֲנוֹת, ונמצא בספרותנו עם סי' הרבים ־ים, כמו שמובא בפנים לקמן.

[1]) מן אפעה, על שם העלה הדומה קצת לראש האפעה, וביונית אחיון εχιον, כמו"כ על שם האפעה, וכן בכל הלשונות.

[2]) חלא"ש אומרים כי מצאו שרש זה באשור' אפפ ומשמעתו היתה הקיף. והשם אַפָּו הקף, טבעת. בערב' משמש שרש זה במשמעות אחרות, ואחת מהן היה מהיר, קל. ועי' ערך אָפַף.

[3]) בער' משמש שרש אפף גם במשמעת מהירות: אלאפוף אלשריע a), ומזה אולי משמעה א א. למשמע' ב כבר הביא ברט דמיון מערב' חפף b) ר"ל הקיף. — [4]) כמעט כל המפרשים פה וגם בשאר המקומות שבאה שם מלה זו פרשו אפפו

---

a) أفعى

a) ألأفوف b) حفف

מספר השיגוני עונתי (תהל' מ יג). — ואמר המקונן: אשפך כים מי דמעות, ואלבש פחד וזועות, כי אָפְפוּ עלי רעות (סד' רב עמרם, סלית' ליל ג, כי בומע). אֲפָפוּ עלי רעות ואנחות (סלית' ספרד' י"ז בתמוז, והרץ).

ב) פ"י, — א) נכנס ופלש אל תוך דבר, penetrate ; pénétrer ; eindringen : אֲפָפוּנִי[1]) מים עד נפש תהום יסבבני סוף חבוש לראשי (יונ' ב ו). — ב) הקיף סביב סביב[2]), umgeben ; entourer surround: כי אֲפָפֻנִי משברי מות נחלי בליעל יבעתני (ש"ב כב ה). אֲפָפוּנִי חבלי מות ונחלי בליעל יבעתוני (תהל' יח ה). אֲפָפוּנִי חבלי מות ומצרי שאול מצאוני (שם קטז ג).—ובמשמעה זו רוב שמושו בספרותנו[3]): בליל זה סבוני אפפוני צרות (קינ' ליל ת"ב). והענן אפפו עת אספו (רמב"ג, הפרס הלילה). אפפונ הדפוני מצוקים ותצי הזמן נגדי נכונים (הוא, שירי שלמה לדוקס, שיר ט). טורפי בדי גורות אָפְפוּ את צאנך יאחזו ויפליטו ואין מציל צאנך (סדור מנה"ל, שחר' יוה"כ, רועה ישראל). עד מתי בן בכור יהי תועה כשכור, בהררי נמרים ובעמק עכור, אפפוהו לוהטים זה יקנה וזה ימכור, אב רחמן זכור (סד' רב עמרם, סלית' ליל ב, יושב הכרובים). והשדים תכפוני והשעירים אפפוני וכדור צנפוני (ר"י הלוי, מכתב לר' אהרן אלעמאני). זכור לי ברהמיך המעצבות והמקרים שאפפוני ומצאוני בעולם ותשים עדיך רוב תכיפות אלו המצרים שתכפוני בחיי (תגמ' הנפ' ל:). לשירי הזמן ידו ינופף, והגלגל ליעטתו ירופף, כנהר גברו מימי פלגיו והוא (השיר) חוצה עד צואר ואופף (ר"י חריזי, תחכמוני יו). הרעות אשר אפפוני מימים קדמונים (אגרת המוסר, לשלמה אלעמאני). ותבער אש החשק בקרבה וכו' עד אשר ניצוצי החשק אפפוה וכמעט חשמליו שרפוה (עמנ' מחב' ג). הן צרות אופפות איש איד ישיג גבר (אדם הכהן, החמלה), האילי תפתה ושאול אפפוני הממראת עיני משגע הנני (גוטלבר ממלרים קלב). קרא — והמון יורים אותו אָפְפוּ ובקול ענות קראו חי חי תפשהו (יל"ג דו"מ ט). צרות חדשות אותנו אָפְפוּ ואין גודר גדר עומד בפרץ (הוא, תעליך).—אָפוּף,-פִים: מבצרי העוז אפופים (זכרי' בן סעדיה, ספ' המוס' מחב' מה). — נפע', יֵנָאפֵף, נֶאֱפְפוּ,—הוקפו: סלית צרים ונשטפו עברה וזעם נאפפו (קרובו' ז פסח, מי ים סוף). — פִע', יְאַפֵּף,— עשה שיאפף: מלך צוה מכל רוח עריצי גסי רוח לְאַפֵּם בשטף רוח (ר"א קליר, א' ר"ה מלך אזור).

*אָפָף[1]), ש"ז, מ"ל אֲפָפִים, — במלאכת האריגה, כ"א משני חוטים כפולים של הערב: כשאשה אורגת בשני חוטים כפולין הן נקראין אפפין (מד"ר תהל' יח).

סבבו, וכך תרגמוה התרגומים הקדמונים, השבעים. וכן ולג' circumdedunt. וכן ת"י: אקיפן (תהל' יח ה, קטז ג, יונה ב ו). וכן מנחם: כמו סבוני גם סבבוני. ריב"ג לא פרש כלום. רש"י (תהל' יח ה): אפפוני כמו סבבוני, וכן אפפו עלי רעות. ע"כ. ראב"ע נשתמט ולא פרש כלום אף באחד משלשה המקומות. רד"ק בתהלים: אפפוני הענין הקיפוני. וכן נראה משמושו של רשב"ג, ואולי כך היתה דעת שאר הפיטנים והמשוררים בשמושם בשרש זה. — ואעפי"כ אני מפקפק אם פרוש זה בא במסורה אמתית מזמן חיי הלשון, ונוטה אני יתר להאמין כי במלה זו כמו במלים רבות אחרות נפסק חוט המסורה, ופרשוה אח"כ באמד הדעת על סמך כה שבשני מקומות נאמר אפפוני חבלי מות, ובפסוק אחר נאמר שם חבלי שאול סבוני וגם סבבוני, לכן פרשו גם אפפוני במשמ' סבב והקיף. אך בשני כתובים (בכתוב שאנו עמדים בו פה וביונה) אין פרוש זה מתישב היטב עם השמוש שלאחריו עָלַי ועַד נפש, ולכן נראה כי עם על אחריו שמש פעל אפף במשמ' התנפל על, וכמפורש בפנים. וכן היתה דעתו של יונתן פה שתרגם כי אפפו עלי ארום תַקִיפִין עלי, וזה טעות וצ"ל תַכְפִין, וכן היא הגרסה בנוסח' ת"י דפוס ג'ינובה משנת רעו (שד"ל, אוהב גר 125). ובעין זה בילקוט תהלים מלשון עוף: הצרות טסות עלי כעוף. ע"כ. וכבר הרגיש שד"ל במקצת בפרוש האמתי של אפף, אמר וז"ל: ואולם שרש אפף יורה על ביאת דברים הרבה בזמן אחד סביבות דבר אחד במרוצה ובמהומה (כית האוצר קפח). רק סוף דבריו שם שאמר: ונגזר השרש הזה מן אף אף כלומר לא זו אף זו, לא נאה למי שאמרו. ור"ש פרחון פרש אפף לשון משיכה ורדיפה ולא ידעתי אם פרושו הוא, או מצאו. — [1]) משמעה זו מכרחת כאן מלשון עד הנפש. — [2]) עי' הערה למעלה. — [3]) לא בכל המשלים המובאים פה פרוש זה מכרח, בקצתם אפשר לפרש במשמעת השיג, מצא את, וכדומה.

[1]) לא ידוע מקור מלה זו. בנימין מוס' אומר: פי' בל"י מוסיף חוט' באריגה. ולוי וקוהוט הביאו המלה היונית ἡφτφή, שפרושה היא חוט הערב, וכן קרוים. אבל, המדרש הלא אומר בפרוש דוקא כשהאשה אורגת בשני חוטים כפולים, ובהמלה היונ' אין רמז לכפילות החוטים. ולכן שער ריפמן (בית תלמ' ד דף קמד), כי אפפין הוא כמו עפפין, עיף בארמית, שפרושו כפול. וגם זה דחוק. עכ"פ המדרש הזה מעיר שאם אורגים בשני חוטים כפולים החוטים הכפולים הללו נקראים אפפים, ורשאים אנו לקבל מלה זו

***אפפניאל**, שם מלאך,— למעלה מהם יש אחד שר גדול ונורא, גבור ונכבד, אלוף ונערץ, ישיש ועז, ו א פ פ נ י א ל ה' שמו, שיש לו ששה עשר פנים ארבעה לכל צד, ויש לו שמונת אלפים ושבע מאות וששים ותשע עינים וכו' ורם קומתו מהלך שני אלפים וחמש מאות שנה וכו' ולמה נקרא א פ פ נ י א ל[1]) שהוא ממונה על האופנים (היכלות כיה"מ ילינק ה).

אפץ[2]),

***אָפַץ**[3]), פ"י, (אִפַּצְתִּי, אֶאֱפֹץ, תֶּאֱפֹץ, אֱפֹצְנָה), — א) הקריב ודחק גוף אחד לגוף אחר קרוב גדול, eugannähern; rapprocher, serrer; put closely בד"א (שכורת תביא טומאה לבית) בזמן שהיא מחולחלת היהה פתותה ופקוקה בקש או א פ ו צ ה[4]) איזו היא א פ ו צ ה כל שאין לה טפח ממקום אחד (אהל' ט ג). בד"א (שהכלי מציל עם אוהלים) בזמן שהוא א פ ו ץ מבחוץ מצד אחד ומכפנים משני צדדים אבל אם היה א פ ו ץ בחצי טפח מכאן וכחצי טפח מכאן ה"ז אינו מציל (תוספתא שם ו א). קורה שהיא נתונה מכותל לכותל וקדרה בה אם אין בין פיה (של הקדרה) לקורה פותי טפח הרי זו מצלת אם יש בין פיה לקורה פותי טפח אינה מצלת היתה א פ ו צ ה בארץ ובקורה אם אין בין פיה לקורה פותי טפח הרי זו מצלת אם יש בין פיה לקורה פותי טפח אינה מצלת (שם שם ה). (זה שצריך לבדק חמץ בין החביות במרתף) במחוללות אבל ב א פ ו צ ו ת מעביר עליהן את הנר ודיו (ירוש' פסח' א כז ג). —

אפק[1]),

הואיל וצורתה עברית, ולדונה דין מלה עברית.

1) אולי הוא הוא אופניאל, עי' זה.

2) שרש עברי, בשאר הלשונות איננו, זולתי בארמ' וסורי' במקום ע פ ץ. אבל קרובים לו השרשי' אוץ וצפף בעברית, ובערבית צפ a).

3) עי' הערה 2 ולקמן. — 4) ז"ל רה"ג: או אפיצה פ"י תמור כפה אפוצה ופי' דחוקה ותניא בהוספת' איזה היא אפוצה כל שאין לה טפח מרוח אחת. ע"כ. והנה אין ספק בדבר שהמלים הראשנות משבשים, והגיהן י"ר שם כמו מכסה, וקוה' בעה"ש הגיה סתומה. אבל אין שתי הגהות הללו נכונות, מפני שאין זה מסכים להפרוש ד ח ו ק ה שרה"ג נותן להמ'ה אפוצה ומביא ראיה לפרושו זה מהתוספתא שמהלשון כל שאין לה טפח מ ר ו ח אחת במקום מ מ ק ו ם אחד שבמשנתנו נראה יותר ברור שהכונה ב א פ ו צ ה היא שהכורת עומדת ד ח ו ק ה בתוך הפתח ואינה מ ח ו ל ח ל ת, שפרשה התוספתא כל שיש לה טפח מ א ר ב ע רוחותיה. ומוכרת פרוש רה"ג משמוש הלשון בפרט בתוספ' אהל' ו ה שהובא בפנים בענין קדרה שהיא א פ ו צ ה ב א ר ץ ו ב ק ו ר ה שאין ספק שר"ל שהקדרה עומדת ד ח ו ק ה בין הארץ ובין הקורה. וכבר העיר הר"ש (אהל' ה ו) שבתוספתא ו א לא יתכן לפרש אפוץ אלא במשמ' ד ב ו ק. וכן מ ו כ ר ת פרוש זה לאפוץ בירוש' פסח' המובא בפנים ח ב י ו ת א פ ו צ ו ת במרתף, וכן בירוש' שבת יז יו ב בצורה ארמ' א פ י צ ה אך בסגנון עברי: האבן שבקירויה אם מטלין בה ואינה נופלת מטלין בה כיון שהיא (האבן) א פ י צ ה לה (להקירויה) כגופה היא. וכן בירוש' שבת ג ו ג פ ת י ל ה א פ ו צ ה, וכן שם ו: ברצועות הסנדל כ ר פ י ם מותר להצמיט ב א פ ו צ י ם אסור. והערוך הרכיב שני פרושים יחד הביא בתחלה דברי רה"ג: פי' אפוצה דחוקה. והוסיף: כסוי בל' ישמ' עפאץ כלו' כסוי של כורת דחוק בו. והנה ע פ א ץ a) בערב' הוא חתיכת עור או סמרטוט לבוש על פי הבקבוק, ומתחלף מן צ מ א ם שר"ל פקק, שתצמאם נכנס ב ת ו ך פי הבקבוק והעפאץ ל ב ו ש ע ל י ו (לבאן אלערב), ואם נניח במשנתנו שהמלים א ו א פ ו צ ה הן הנגוד לפקוקה בקש יבוא פרוש זה שפיר, והכונה היא שהכורת פ ק ו ק ה בקש ב ת ו ך הפתח או א פ ו צ ה בסמרטוט ע ל הפתח. עכ"פ לא כהערוך שהרכיב שני המושגים המתנגדים יחד: כסוי של כורת ד ח ו ק בו. וכן באמת פרש הר"ש במקום הזה; או אפוצה, שיש כ ס ו י ד ב ו ק במקום אחד. אבל כבר העיר הר"ש בעצמו פה וז"ל: משמע ד א פ ו צ ה אחלחול קאי, ע"כ, ור"ל שאפוצה הוא הנגוד של מחולחלת ולא של פקוקה. והרמב"ם פרש א פ ו צ ה ממלאה, אטומה, אמר וז"ל: והו אן תכון סאלמה לכן מלאת באלקש ונחוה חתי לא יבקי פיה חלל טפח. ע"כ. ובעברי': שהיא שלמה אבל מלאה קש והדומה לה עד שלא ישאר בה חלל טפח. ע"כ. וכן כתב ביד החזקה: שיתה (הכורת) א פ ו צ ה עד שלא יהיה בה חלל טפח אלא אטומה (טומא' מת יט א). וכן רוב המפרשים האחרונים, ואחריהם נמשכו גם לוי קוה' ויסטר'. רק בעל משנה אחרונה (כמכ' וילנה החדשים) הרגיש כי גם במשנתנו יותר נאות לפרש אפוצה במשמ' ק ר ו ב ה, דחוקה.

1) רוב חוקרי הלשון אמרו כי שרש אַפֵּק b) שבערבית, שמשמעתו היא עלה על פלוני במעלות וכדומה, הוא השרש שלנו. אבל עמלם למצא משמעה עקרית שנסתעפו ממנה המשמעות שהוא משמש בהן בעברית וערבית, לא עלה יפה. ובאמת

---

a) صفّ

a) عفاص b) أفق

א·אָפַק, — אינו נהוג בלשון.

— התפ', הִתְאַפֵּק, אֶתְאַפֵּק [1], תִּתְאַפַּק, וכהפ' ־פֵּק, — א) עצר בעד חפצו ורגשותיו, שלט ברוחו וכבש בכח את תשוקתו, sich bezwingen, Gewalt antun : se retenir, se contenir ; restrain oneself ולא יכל יוסף לְהִתְאַפֵּק לכל הנצבים עליו וכו' ויתן את קלו בבכי (בראש' מה א-ג). וירחץ (יוסף) פניו ויצא וַיִּתְאַפַּק ויאמר שימו לחם (שם מג לא). החשיתי מעולם אחריש אֶתְאַפָּק (ישע' מב יד). בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבתינו היה לשרפת איש וכל מחמדינו היה לחרבה העל אלה תִתְאַפַּק ה' (שם סד י-יא). וימלא המן על מרדכי חמה וַיִּתְאַפַּק המן ויבוא אל ביתו (אסתר ה ט-י). — ב) בהשאלה, גם בדברים לא בע"ח, במשמעת חדל, נעצר, aufhören : s'arrêter ; cease איה קנאתך וגבורתך המון מעיך ורחמיך אלי הִתְאַפָּקוּ (ישע' סג טו). — ואמר ר"י אברבנל: שלא יתאפקו רחמיך לעשות בהמשך הזמן אלא כרגע פתע פתאם (ענין העקדה, ויבכס אברהם). — וכן אמר המליץ בדברו על האש: פעמים התאפקו להכות לבל תאכלנה כל בהמת משלחת (רנה"ו, חכמ' שלמ' יה יח). — ג) התגבר על לא רצונו ועשה: ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים ופלשתים נאספים מכמש ואמר עתה ירדו פלשתים אלי הגלגל ופני ה' לא חליתי וָאֶתְאַפַּק ואעלה העלה (ש"א יג יא-יב). התאפקי על צער הרפואה (תו"ה, עמוד' אלהים ה). היה ירא (רבינו הקדוש) מאד שמא תשתכח התורה מישראל וכו' לפיכך התאפק לחבר חבור המשנה (הקד' שער השמים לאבן לטיף, השער ב). ולעשות רצונו מתאפקים משתוקקים (הקד' בית מדות). — ד) היה מְרֻצֶּה בדבר, zufrieden sein : être content ; be content כל אחד עם חסרונו מתאפק ובמה שגזר עליו (אלהים) מסתפק ולא

אין זה אלא דמיון חיצוני, והשרש המכון לאפק שלנו בערבית הוא עָוַק a), שמשמעתו היא: עצר ומנע את פלוני, ותַעַוַּק b), עצר, מנע את עצמו וכו', גם שרש וַקַף c) בערבי', תַוַקַּף d), משמש בקצת משמעות התאפק שלנו.

[1]) פּ פתוחה אולי מפני שבירת הקיף.

a) عوق b) تعوّق c) وقف d) توقّف

תמצא איש בזמן ולו היה הדל באלפו יחליף ברצונו כל מעמדו לאיש מכל אשר נשמת רוח חיים באפו (עמנ' מחב' יח).

ב·אפק[1]), ממנו אָפִיק, ־האפיק.

ב·אפק, — קל לא נהוג.

— הפע', ־הֶאְפִּיק, — עשה אפיקים: כמהים שבע רצון להספק בלחלות נגב לְהַאְפִּיק (ר"א קליר, טל א פסח).

־אֹפֶק[2]), (אופק), מ"ר אֳפָקִים, — עגול גבול ראות עינינו ששם השמים והארץ כמו מתאחים ונשקים זה את זה, Horizont ; horizon : או אם יהיו (הלוחות) כמספר האופקים יעשו אותם שלש וכו' (ראב"ע, כלי נחשת א). יחסים מתחלפים אל האופקים (ראב"ד, אמונה רמה 66). לא ימלט מהיות הקוטר נכחי לאופק או בלתי נִכחי (מו"נ א עג). ידוע כי עת זריחת השמש בכל המקומות כפי השתנות האופקים (רש"ט שפרוט, פרד' רמנ' נח :). אמנם האופק הוא העגולה אשר תבדיל בין מה שיראה מן הכדור על הארץ ובין מה שיסתור (אפי' לר' אבר' ב"ר חייא, שער ב). אופק ישר (שם ג). ויעמדו בין מראינו ובין האופקים ויראו אותם אלינו יותר גדולים כאדם הרואה דרך הזכוכית (שם שער א). — וככנוי: אופקך וכו' הוא שטח העגולה המוצעת והמתוחה בחלל העולם שמרכזו הוא קבוע תחת כפות רגליך כשאתה עומד ומשם היא עגולת האופק הזאת הולכת ונמתחת עד לעקמומית הרקיע וחוקקת לשם עגולה קוית גדולה עוברת ממזרחך לצפונך למערבך לדרומך ועד למזרחך והעגולה הקוית הזאת תקרא קו האופק כמו

[1]) עי' הערה לערך אפיק.

[2]) מן ערבית אֻפְק a), שעקר משמעתו הוא ארצות רחוקות, קצוי ארץ, ומזה הקצה המְדֻמה של הארץ במקום שיכלה שם הראות. והכניסו המתרגמים מלה זו בעברית, ואמר ר"ש אבן תבון: והוא שאלנוהו מלשון הערבי והוא בכלל שם לעגולה שטחית מדומה בערך לשוכנים במקום אחד עוברת על מרכז העולם וחולקת העולם לשנים לחצי הנראה לשוכנים במקום ההוא, ולחצי הנסתר מהם, ואולי אופק השוכנים תחת קו המשוה המהלך באמצע העולם הוא מיוחד בעברו על שני קטבי הגלגל הקוטב הדרומי והקוטב הצפוני והוא אופק העולם (בחור מלים זרות).

a) أُفْق

ש חה הוא האופק עצמו (ר"י ישראלי, יסוד עולם כ ד). וכאשר תחפוץ לדעת כמה גובה קוטב הצפוני ממעל לאופקך בכל מקום קח לך בתחלת הלילה א' מן הכוכבים אשר לא ישקע מתחת לאופקך וכו' (נחמ' ונע', דוד גנז, כ נג). — אופק חצי היום: ויכול להיות אופק חצי היום א' משותף לכמה מקומו' עובר על קטבי אופקיהם (ר"י ישראלי, יסו"ע כ ד). אופק ישר ואופק נוטה, האופק המצוות (דוד גנז, נחמ' ונע' כ לה). — ובהשאלה: מדרגת זאת הנפש הכללית אצל הפלוסופים תחת אופק השכל והשכל מקיף בה (העתק' ממאזני העיונים, או"נ כ).

אָפְקִי, ת"ז, לנק' -קִית, מ"ר -קִיִּים, -קִיּוֹת, — א) של האופק: העגול האופקי (אכר' כ"ר חיית, אפפ' ג). עגול השני הנקרא אופן המפריש או אופקי או עגול הראיה (נחמד ונעים, דוד גנז, כ לה). גובה הצירים מהעמודים והצללים שבשטחים הראשיים או האופקיים (יס"ר אילם, י"כ עינות, א). מידיעת היום היותר ארוך נדע שעור הקשת האופקית שבין המשוה ללקותיו הנקרא רוחב הזריחה (שם תקות שמים, כ ה).—ב) משכב, ההפך מן נצב, הנטוי כנטיית האופק, horizontal: השוכב על שטח האפקי (פרוש ס' המדו' לאריסטו א ו). תנועה אפקיית (הות, קור' הפלסופ' כהקד' פרו' גבע' המורה). ומקום מונח בין הדף האפקי לרצפת הבית (יל"ג, מעלות ומורדות).

א. אפר[1]), ממנו אֵפֶר, ∞ אָפֹר.

אֵפֶר[2]), ס"ז, כנ' אֶפְרוֹ, אֶפְרָם, — הדק הנשאר מדבר הנשרף באש, Asche, cendre; ashes: ושרף (הכהן) את הפרה וכו' ואסף איש טהור את אֵפֶר הפרת והניח מחוץ למחנה (במדב' יט ה–ט). ואוצא אש מתוכך היא אכלתך ואתנך לְאֵפֶר על הארץ (יחזק' כח יח). ויקח לו (איוב) חרס להתגרד בו והוא ישב בתוך הָאֵפֶר (איוב ב ח). — ועם כנוי: ועל הפרה (התקינו) שלא יהו מועלין באפרה (שקלים ז ז). חבילי אזוב שאפרן יפה ומרובה (תוספת פרה ד י). חוכל בצריך לכלבו מבעיר בצריך לאפרו (כ"ק לד:). מימיך מי מערה ואפרך אפר מקלה (כרכ' כח.). — ובמליצה, כנוי לדבר נבזה ושפל הערך: הנה נא הואלתי לדבר אל אדני ואנכי עפר וָאֵפֶר (ברא' יח כז). הרני לחמר ואת משל כעפר וָאֵפֶר (איוב ל יט). ועסותם רשעים כי יהיו אֵפֶר תחת כפות רגליכם (מלאכי ג כא). — ולסימן אבל ויגון: ותקח תמר אֵפֶר על ראשה וכתנת הפסים אשר עליה קרעה ותשם ידה על ראשה ותלך הלוך וְזעקה (ש"ב יג יט). בת עמי חגרי שק והתפלשי בָאֵפֶר אבל יחיד עשי לך מספד תמרורים (ירמ' ו כו). הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכף כאגמן ראשו ושק וָאֵפֶר יציע (ישעי' נח ה). לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אֵפֶר שמן ששון תחת אבל (שם סא ג). ויקרע מרדכי את בגדיו וילבש שק וָאֵפֶר[1]) ויצא בתוך העיר ויזעק זעקה גדולה ומרה (אסת' ד א). — ומ"ר אֲפָרִים: תורה תורה חגרי שק התפלשי באפרים (Monats. XXXVII, 326).

— פע' אִפֵּר, עשה אותו לאפר, ומתיך ומאפר (קאנון ד א כ א). האפר של אתמול שאפרת בה (מכתב מא"י כספ' תעל' חכמ', לר"י מקנדיה).

— הפע', הֶאְפִּיר, — כסה באפר: והיה מאפיר את עצמו באפר (מכת' מא"י ככפ' תעל' חכמ' לר"י מקנדיה).

— נתפ', נִתְאַפֵּר, — נהיה לאפר: עד שיתאפר הכל (קאנון ד א כ א). ויתיבש ממנה מה שישוב כסיד ותשוב ללבן באש הנשאר ממנהש עד ית אפר ואחר ישחק היטב (שם ג יח כ ז).

∞ אָפֹר, ת"ז, לנק' אֲפֹרָה, — מגון הָאֵפֶר, aschfarbig, cendré; ash-gray, נהוג בדבור בא"י ובהעתונים.

ב. אפר[3]), ממנו אֲפֵר.

אֲפֵר[3]), ס"ז, מ"ר אֲפֵרִים, — מסוה מכסה רק העינים בלבד[4]), Augenbinde; bandeau; bandage:

---

[1]) לפי דעת Barth, השרש הדומה לו בערבי הוא ע'בר a) אבל לשרש זה מקביל בעברית עפר. הצרוף אפר משמש בערבית למושגים אחרים.

[2]) מלה עברית.

a) غبر

---

[1]) השערת יעקב ריפמן (ציון שנ' תרא) כי בעל הפיוט אשר הוא קרא וַאֲפֵר במקום וָאֵפֶר.

[2]) באשור' אֶפֶר, לבוש בפרט על הראש, תג וכדו' (Del. כספ'. Prolog דף 45, ואחריו שאר חל"א). בערבית דומה לו השרש ע'פר a) ובעברית כפר.

[3]) משקל בְּאֵר, זְאֵב, פְּאֵר.—[4])ת"י תרגם מעפרא, ורדב"א הקראי (ל"ק קעג) וריב"ק (רסאלה ת.) תרגמו

a) غفر

וילך הנביא ויעמד למלך אל הדרך ויתחפש באפר על עיניו וכו' וימהר ויסר את האפר מעל עיניו ויכר אתו מלך ישראל כי מהנביאים הוא (מ"א כ לח=מא). — ואמר המשורר: וירת כקשת שלח אור בצדיה ומתוכה אפריו [1] (ר"ש הנגיד, שיר עלי כל איש). ואסיר מעל עיני לבבי בהתלות אפר ליל אפריו (רשב"ג, שירי שלמה לדוקס יב).

ג. אפר[2]), ממנו *אפר.

***אָפָר[3]),** ש"ז, — שדה של עשב למרעה, Wiese; pré meadow: כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר (שבי' ט א). אלו הן (בהמות) בייתיות הלנות בעיר מדבריות הלנות באפר (ביצה מ ז). וכל הגדילין באפר מיני דשאין (תוספתא כלא' ג יג, וירוש' שם ה ל א). היתה לו בהמה מוחכרת ומושכרת אצל אחרים ופרה רועה באפר (שם ב"כ ז ד, וגמ' בבלי קכג:). ואלו הן (בהמות) מדבריות כל שרועות באפר ואין נכנסות לישוב לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (שבת מה:). שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה (פסח' ח:). מגרש הוא ריוח מקום חלק חוץ לעיר וכו' ולא לזרוע בו זריעה אלא יהיה כמו אפר לרעות שם בהמתם (סמ"ג מ"ע, קנה).

ד. אפר[4]), ממנו *אפר.

***אָפֵר[5]),** פ"ע, עת' יאפר,—והגיע לשנת כך וכך מימי חייו: אפר [1]) חמשים ועשה דבר שהוא בהיכרת וכו' אפר שיתין ועשה דבר שהוא בעון מיתה וכו' (ירוש' ביכו' ב סד ד).

אֶפְרֹחַ[2]), ש"ז, מ"ר אפרחים,—הילד של מיני העופות, Kücklein, Vöglein; oisillon; young of bird: כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרחים או ביצים והאם רבצת על האפרחים או על הביצים לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו). משם חפר (הנשר) אכל למרחוק עיניו יביטו ואפרחו יעלעו דם (איוב לט כט=ל). גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרחיה את מזבחותיך (תהל' פד ד). כופין את הסל לפני האפרוחין כדי שיעלו וירדו (שבת יח ב). משכרת אשה לחברתה תרנגולת לישב על הביצים בשני אפרוחים לשנה (תוספתא ב"מ ד כד). אשה שאמרה לחברתה תרנגולת שלי וביצים שליכי ואני ואת נחלוק באפרוחין (גמ' שם סח:). אפרוחים שפרחו ואין צריכין לאימן (תוספתא חולין י יא). השמה תרנגולת מחברתה מיטפלת באפרוחיה כל זמן שצריכין לאימן (שם ב"מ ה ה).

באלמגפר, וכן ריב"ג והוא בערבית אלמעפר a). אשם, אלמע'פר היא כעין קובע על הראש ולא על הפנים, ולכן יותר יש לדמות לזה השם ע'פארה b) שהיא חתיכת מטפחת תעטף בה האשה את פניה. מנחם: מיני מסוות וכסות המה המכסים את הראש ואת הפנים זולת העינים לבדהן ובלשון ערבי אל. ע"כ. והנה המו"ל השלים אל ברקע, שהוא מסוה הפנים. אך ש' פינסקר (ל"ק שם) העיר כי צריך להשלים אלמע'פר.—[2]) ופרש דר' הרכבי: בתוך הירח בעצמו ימצא האפר המכסה אותו ומאפיל זהרו.

[2]) באשור' אפר, בצה, מקום קנים ודשא. ובערב' אולי ופרא c) אדמה מכסה דשא. בארמי' אפרא. ותשם בסוף ת"י ושויתיה באפרא.

[3]) כך נקדו בוקשר', כשת', לשת"כ, דלמן. קצת משנ' מנק' אפר, וקצתן אפר, וכן יסטר'. תימנים אפר, לוי אפר.

[4]) עי' הערה לקמן. — [5]) אולי כמו בערבית עמר a). שר"ל חי חיים ארוכים.—[1]) זה לשון כל המאמר בכל נוסחאות הדפוס: אפר חמשים ועשה דבר שהוא בהיכרת אכל רב חדי אפר שיתין ועשה דבר שהוא בעון מיתה אכל חדי. והנה בהערוך לא הובאה מלה זו כלל, וזה נותן אמנם מקום לפקפק באמתותה, ולחשדה שהיא משבשת. וקצת סעד לזה מהמלים אכל רב חדי ואכל חדי, שקשה למצא להן פרוש נאה, ונראה שהן משבשות. ולכן כפר יסטרוב במציאות מלת אפר, והגיה במקומה אפי' והוסיף מלת בן, ובמקום מלים אכל רב חדי הגיה אבל רבתי, ואמר כי זו הגה' תלמיד על הגליון שרמז למס' שמחות פרק ג שנזכר שם מעין זה, ונכנסה אח"כ בגוף המאמר. והנה אעפ"י שעצם הגהתו של יסטר' בתמלים אכל רב חדי היא יפה וחריפה באמת, מ"מ אין דבריו בכלל מניחים את הדעת, כי אין הגרסה אפי' בן חמשים וכו' מתישבת לפי הענין, ועוד קשה איך נכפלו המלים אכל חדי, והעקר שבכ"י הירוש' של סירילִיו בבריט' מוז' הגרסה היא כמו"כ אפר, אלא שבמקום אכל רב חדי כתוב יאכל וחדי. ואעפ"י שלא מצאתי פרוש מספיק גם לזה, עכ"פ רגלים לדבר כי הגרסה אפר היא נכונה, ואולי יאכל וחדי היה משל נהוג. ובעל פ"מ פרש אפר כמו עבר, וכן לוי ודלמן. קוה' מלה פרסית ויונית.

[2]) כמו אגרף, ועי' פרח. בערב' פרח' b) מ"ר אפר'ח'.

---

a) المِغْفَر b) غِفَارَة c) وَفْرَاء.

a) عَمَر b) فَرْخ أَفْرُخ

לאחר שגדלתים כ א פ ר ו ח י ם של תרנגולים (מד"ר איכה, פתיחתא). — והיח"ד: ו א פ ר ו ח שיצא מן הביצה (עד' ד ב). אין שם (בקן) אלא א פ ר ו ח אחד או ביצה אחת חייב לשלח (חולין יב ג). א פ ר ו ח שנולד ביום טוב (תוספתא ביצה א א). ביצה תאכל היא ואמה ו א פ ר ו ח וקליפתו (ביצה ד.). — ומשל: אתמול א פ ר ו ח עכשיו ביצה (מד"ר בראש' לו). ולמה נעלים ריב ומצה אשר היו כחומה פרוצה לא יבוש מזאת העצה יאמר תמול א פ ר ו ח והיום ביצה (רמב"ן מכתב לפרובינציה, קבוצת מכתב' מוחס 4). — ובהשאלה: ולא נמצאת בגסי הרוח החכמים בעיניהם ולא ב א פ ר ו ח י ם קטנים שלא נפתחו עיניהם (ר"י במדין, בירת מגדל עז נס.).

***אֶפְרֹחִי**, ת"ז, לנק' אֶפְרֹחִית, — של אפרוח: וא"כ היה ההיולי בזמן נח בזולת צורה כלל לא ביציית ולא א פ ר ו ח י י ת (ר"י קלזו, תולד' ילח' ברא' ו).

***אֶפְרִי**, -רִיִי, ת"ז, לנק' אֶפְרִיית, מ"ר אֶפְרִיִּים, -רִיּוֹת, — מראה האפר: ה א פ ר י י והירוק (כל מלאכ' הגיון, מליצה).

אַפִּרְיוֹן[1], ש"ז, מ"ר אַפִּרְיוֹנִים, — כעין מטה או כסא ארוך לשאת בו אדם בחוץ, בפרט כלה ביום חפתה, Sänfte; litière; litter: אַפִּרְיוֹן עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון עמודיו עשה כסף (שה"ש ג ט-י). בפולמוס האחרון גזרו שלא תצא הכלה ב א פ ר י ו ן בתוך העיר (סוט' ט יד). אפי' היא (נערה שנתקדשה) יושבת ב א פ ר י ו ן והלכה אצל מי שנתקדשה לו ואמרה אי איפשי בפלוני בעלי (תוספתא יבמ' יג א). שעשה לה (עמרם ליוכבד) מעשה ליקוחין הושיבה ב א פ ר י ו ן ואהרן ומרים מרקדין לפניה (סוטה יב.). למלך שנשא אשה וביקש לילך למדינתו הושיבה ב א פ ר י ו ן ולא הספיק ליכנס למדינה עד שמתה (מד"ר במות כ) שאחר שנתרפאת (מרים) עשה (כלב) בה מעשה ליקוחין הושיבה ב א פ ר י ו ן ברוב שמחתו בה (שם א). לבת מלך שנתקשטה ליכנס לחופה

---

[1]) משקל יחיד, ואין לו חבר בין משקלי השמות הנמצאות בתנ"ך. ובהרקמה נראה שבספרי ריב"ג היתה מלה זו מנקדה אֶפִּרְיוֹן ולא אַפִּי- ולכן הביא משק' אֶפְעָלוֹן. והנה המדקדקים וחכמי הלשון הקדמונים החליטו כי שרשו הוא פרה, והאלף היא אלף המשקל. אך חחדשים סברים כי זו מלה זרה, אולי יונית φορεῖον, והאלף היא תוספת בראש המלה. ונמצאה גם בכתבת כנענית, ובסורית פ ו ר י ו ן.

לישב ב א פ ר י ו ן (שם במדב' כ). נאה לה לבת המלך להרכיבה על הפיל כשהיא יושבת ב א פ ר י ו ן (פסיקת' רבתי, מתן תור'). שהיתה (רהל) עשוקה שהושיבה אביה ב א פ ר י ו ן והכניס את לאה (תנחומא ילמדנו ויצא). — ואמר המשורר: אבכה ואתגולל עלי ערש, רבוד בעל סירים ועל סכות, אהמה לְאַפִּרְיוֹן עפרים נטשו אותו ועל אהל צבאים עזבו (ר"מ בן עזרא, תרשיש ז). וחתן ב א פ ר י ו נ ו בכלת חתנים מעוטרה (רבות לחתנים, Monats. 1895, 34). — ובהשאלה, "חתונה: יום המוגבל ל א פ ר י ו נ ך (תבו' ר"ע איגר ת"א סי' כט). — יוכנוי לבית המקדש[1]: ותזכו לחיות בנעם א פ ר י ו ן (רמב"ן, מכתב לקהלות ארגון). ותחיש תרם הנס לקבוץ גליותינו בשבלול אַפִּרְיוֹן ותדוש ימי שלותינו (סדור מנהג ארם צובא, סליח' ר"ה, שירו לאלהים). ישובון אל ציון ברצון ובצביון ויבנו אַפִּרְיוֹן עזרות ודבירים (שם סליח' לו"ג, בערב כפורים). ונוחילה לרב עלילה כי נשיר לו שירים בעיר ציון בְּאַפִּרְיוֹן הוא יבנה כמו רמים (שם, פזמו' של סכות, איתניס ונאמנים). ברוך אל עליון, אשר נתן מנוחה לנפשו פדיון, משאת והנחה, יבנה א פ ר י ו ן, ועיר הנדחה (הפזמונים לאליעזר ערחקי הכהן יז:).

***אֶפְרִיּוּת**, ש"נ, — מראה האפר וטבעו: ואותות זה (של מי שנפל ממקום גבוה) כי הוא ידמה למות בהעלות על פניו א פ ר י ו ת וירוקות (ר"י תבוני תרגום ספר אבור הקבורה לגלינוס, כ"י ברלין). שתשרף (הלחה) האדומה בעצמה ותתחדש בה ה א פ ר י ו ת ולא יתבאר הדק שבה מ א פ ר י ו ת אבל יעצר ה א פ ר י ו ת בה (קאנון א א, במהות הלחה). ואם תהיה הלבנה דקה מאד מימיית הנה א פ ר י ו ת ה תהיה מלוח (שם). הטחול אם יחלש משני דברים אחד מהם משיכת שמרי אדם ודרדיותו ו א פ ר י ו ת ו מן הכבד (שם ג א ד ע). ויישאר א פ ר י ו ת ו ועפריותו אשר אינם הצעת הקדחת והחום (שם ד א ב א).

***אַפְרָשָׁה**, ש"נ, מ"ר -שות, — שה"פ מן פרש, הִפְרִישׁ, כמו הַפְרָשָׁה: זה א פ ר ש ת ו בטהרה (ירוש' יומ' א לח א). מיכן לשלש א פ ר ש ו ת (שם שקל' ב מו ד).

אֶפְרָתִי[2], ת"ז, מ"ר -תִים, — א) מן אֶפְרָת: ודוד בן איש אֶפְרָתִי הזה מבית לחם (ש"א יז יב). — ומ"ר:

---

[1]) עפ"י הדרש בפסיקתא ומד"ר אפריון זה אוה"מ, זה משכן.

[2]) בארמ': אפרתים ר' יהושע בן לוי אומר פלטייאני

אפרתים מבית לחם יהודה (רות א ב).—ב) משבט אפרים: והיה כי יאמרו פליטי אפרים אעברה ויאמרו לו אנשי גלעד האפרתי אתה (שופט' יב ה). ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים ושמו אלקנה וכו' בן צוף אפרתי (ש"א א א). וירבעם בן נבט אפרתי (מ"א יא כו).—ג) *מיוחס, אציל, Edler; noble, aristocrate: אפרתים מגדולי הדור (פרקי ר"א מה). — ואמר הפיטן: הזמנתו לשלישים לאפרתים מגלשים לפנות בו עד שלשים (ר"א קליר, יוצר פ' החדש, דרשתו מכל חדשים). — ובמשמעה זו השתמשו בו סופרי זמננו: וברצון אביה היתה על אפה וחמתה אשה לאפרתי עשיר ובעל נכסים (דכיר, ליל שמורים). והאפרתי הזקן בא וימצאני יושב על יד אשתו (שם). יסדו להם הרומאים ממשלה חפשית בארצם אשר האפרתים יחוקקו חקיה (קלמן שולמאן, מוסדי ארץ, איטליה). גם ריבות ומדנים התעוררו בין האפרתים ובין מגני העם (שם). ויער את רוח פריצי המון העם להרג ולהשמיד את האפרתים ועשירי הארץ (הות, די"ע, ח"ד 619).

*אֶפֶשׁ[1], ש"ז, כנו' אִפְשִׁי,—כמו חֵפֶץ, רצון, עפי"ר רק בדבור אִי אִפְשִׁי, ר"ל אין רצוני, ich will nicht; je ne veux pas; I will not: הפוסק מעות לחתנו ומת חתנו אמרו חכמים יכול הוא שיאמר לאחיך הייתי רוצה ליתן ולך אי אפשי ליתן (כתוב' ו ב). אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז מבית בעלי וכו' אי אפשי לזוז מבית אבא (שם יב ג). שאמר האב אי אפשי שתשמשני (גיט' ז ו). לא יחזיר (הגט) עד שיאמר אי איפשי שתקבליני לה (תוספ' שם ו א). אי איפשי אלא שתקבלני במקום פלוני (שם שם ד). אם אמר אי איפשי באשה נזירה (שם נזיר' ג יב). שיכול לומר לו אי איפשי באשה מנוולת וכו' אי איפשי באשה מגולחת (שם שם יד). הניח אבנו ומשאו ברשות הרבים אמרו לו פנה אותן אמר אי איפשי בהן כל הקודם בהם זכה (שם ב"ק ב ד). ואם אמר אי איפשי שלא ליטול ושלא ליתן הרשות בידו (שם ב"ב ז ו). הכותב נכסיו לאחר והיה בהם עבדים אף על פי שאמר הלה אי איפשי בהם וכו' כיון שאמר הלה אי איפשי בהן זכו בהם יורשין (שם ח א). שאי איפשי בנבואתך (מכילתא, מסכ' דפסחא פתי'). היה הבן ההוא (שצוה עליו אביו שלא יאכל מאכלים רעים) מתרעם על אביו לומר שלא מפני שאוהבני אלא שאי אפשי לו שאוכל (ספרי, בהעלתך פז). אמרו לו רבינו משה אי איפשי לנו שתברכנו (שם דברים יא). באומר אי איפשי ליתן מתנה כל עיקר (ירוש' דמאי ו כה ב). אי איפשי שתכפר (העולה) לי אינה מכפרת לו (שם יומא ח מה ב). באומרת אי אפשי לא בנשואיך ולא בנישואי אחיך (שם יבמ' יג יג ב). רשות ביד האשה לומר אי איפשי להתפרנס מאחר אלא מבעלי (שם כתוב' ז לא ב). יכיל מימר (הבעל) אי איפשי אשה נדרית שהיא קוברת את בניה (שם). הוליכו לה ונתנו לה אם רצה להחזיר לא יחזור עד שיאמר לו אי איפשי שתקבלו לה אלא שתוליכו לה (שם גיט' ו מז ד). האומר אי אפשי אלא אני בבגדי והיא בבגדה יוציא ונותן כתובה (כתוב' מח.). בטל הוא (הגט) אי אפשי בו דבריו קיימין (גיט' לב.). האומר לאשתו כל נדרים שתדורי אי אפשי שתדורי אין זה נדר לא אמר כלום (נדר' עז:). אני אומר לשבטו של יהודה שישרה במזרח והוא אומר אי אפשי אלא בדרום (מד"ר במדב' ב). — ולרבים: אי אפשנו לא בו ולא באלהותו (מד"ר בראש' לח). קטנים שנתגיירו ואפילו עם אביהן יכולין למחות ולומר אי אפשנו להיות גרים (רש"י כתו' יא.).—וגם בחיוב: שלא יאמר אדם אי אפשי לאכל בשר חזיר אי אפשי לבוא על הערוה אבל אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גוזר עלי כך (ספר' קדושי' קכז). באומרת אפשי בנישואיך אבל לא בנישואי אחיך (ירוש' יבמ' יג יג ב).

*אֶפְשָׁר[1], — א) תה"פ, עם ל ופעל מקור אחריו, —יש יכלת, möglich; il est possible; it is possible: כל מלאכה שאפשר לעשותה מערב שבת אינה דוחה את השבת (שבת יט א). השבר והשבי אפשר להיות בין בידי שמים בין בידי אדם (מכי' נזיק' טו). — ועם שם או מלה בינו ובין המקור:

ור' ב"ר נחמיה אומר אבגניסטי (מד"ר רות, ושם הלינ).

[1]) גם בסור' אֵפֵשׁ. ואמר פלישר (הער' ללוי) כי בשתי הלשונות באה מלה זו מיונית ἔφεσις, רצון. ויש סוברים כי אפש כמו נפש, ואי אפשי כמו אין נפשי (Geig. Zeitsch. VIII, 182), וכן יסטרוב.

[1]) כמו אתמול, תה"פ. והנה לוי וקוהוט ויסטרוב ואחרים החליטו כלם כי נגזרה מלה זו משרש פשר העברי, במשמעת נפשר ונמס, ומזה בהירות (l), או במשמעת פרש הפריש, או פתרון. וכמו"כ ברט מן פשר (Barth, NB §151d). אך Nö. סובר שמקורו בלשון פרסי' (M. Au. Wb. Mech. 105). וכל זה לא מחֻור. ובלשון

אפשר לתחתון לבא עד שלא בא העליון (גיד׳ ו א). כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא (ברכ׳ יב :). ג׳ הקב״ה בוכה עליהן בכל יום על מי [1]) שאפשר לו [1]) לעסוק בתורה ואינו עוסק וכו׳ (חגי׳ ה :). — ועם פעל עבר, היה, ועם ש לפני הפעל השני בעתיד : שהיושב בביתו אפשר היה לו שישמע וזה לא היה אפשר לו שישמע (הור׳ א ג). — ועם עבר אחריו עם שֶׁ לפני הפעל: שאל רשב״י את ר״א ברבי יוסי אמר לו אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו (מד״ר שה״ש, גלינה). — ועם עתיד : אפשר יעמד אדם במקום גבוה (נִיד׳ יג .). — ועם אי לפניו לשלילה : מלאכה שאפשר לעשותה מע״ש אינה דוחה את השבת ושאי אפשר לעשותה מע״ש דוחה את השבת (שבת יט א). אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו (מכי׳ פסח׳ יד). חזר ונפסק לעשותן קשרים אי אפשר אלא חוזר ומתיר (ירוש׳ שבת יה טו.). אי אפשר לומר עד בואם אל ארץ נושבת (קידו׳ לח.). אמר הקב״ה בני סרבנין הן לכלותן אי אפשר להחזירן למצרים אי אפשר להחליפן באומה אחרת איני יכול אלא מה אעשה להם הריני מייסרן בייסורים (מד״ר רות, ויהי בימי שפוט). — ועם פעל עבר : שהיה (אברהם) מהרהר בלבו על דור המבול ואמר אי אפשר שלא היה בהם צדיקים (תנח׳ בובר וירא ז). — ועם שם ומקור אחריו : מה שאי אפשר לבו״ד לומר כן (מכי׳ פסח׳ ז). — ובשם אחר שם עם מלת השלילה ביניהם : שאי אפשר לבו״ד בלי לחם (מכי׳ בשלח ד ג). אי אפשר לישראל בלי תורה (שם ויבוא עמלק, א). ובשם שארבע מינין הללו (שבלולב ואתרוג) אי אפשר בהם בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים (תענית ב:). אי אפשר לעולם בלי זכרים ובלי נקבות (פסח׳ סה.). אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסקי (קידו׳ פב.). — ולשאלה, עם וכי לפניו : רבי ישמעאל אומר וכי אפשר להנוות קונו (מכילתא, מסכ׳ דשירתא ג). וכי אפשר לבשר ודם לעמוד על חציו של לילה (שם מסכ׳ דפסחא יג). וכי אי אפשר לגומא להתגדל בלא ביצה (שם עמלק א). וכי מה אפשר לעשות לו וכו׳ (קידו׳ טז.). — ובלי מלת שאלה מיוחדה : יי׳ איש מלחמה אי אפשר לומר כן והלא כבר נאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (מכי׳ מס׳ דשירתא ד). אמר מרדכי אי אפשר חסידה זו תנשא לערל זה אלא שמא עתיד לאירע לישראל דבר והם עתידין להנצל על ידה (שם עמלק ב). משל לאחד שלוה מן המלך אלף כורים חטה בשנה היו הכל אומרים אפשר שזה יכול לעמוד באלף כורים אלו אלא משכנו המלך וכו׳ (ספרי ואתחנן כו). אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר ארור שוכב עם אשת אביו ויבוא חטא זה לידו אלא מה אני מקיים וישכב את בלהה פילגש אביו עלבון אמו תבע (שבת נה :). אמרו (מלאכי ישראל לאלכסנדרוס מוקדון) אפשר בית שמתפללים בו עליך ועל מלכותך שלא תחרב יתעוך עכו״ם להחריבו (יומא סט.). (מהו וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים אם נאמר נבנתה ממש) אי אפשר אדם בונה בית לבנו קטן קודם שיבנה לבנו גדול וכו׳ אלא שמבונה על אחת משבעה בצוען (כתוב׳ קיב .). כשחלה ר״א נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להן חמה עזה יש בעולם התחילו הן בוכין ור״ע משחק אמרו לו (התלמ׳ לר״ע) למה אתה משחק אמר להן וכי מפני מה אתם בוכים אמרו לו אפשר ספר תורה שרוי בצער ולא נבכה (סנה׳ קא.). אפשר בא אסא ולא ביערו (את נחש הנחשת) בא יהושפט ולא ביערו והלא כל ע״א שבעולם אסא ויהושפט ביערום (חולין ו :). מעשה בתלמי׳ של ר״ע שהיה קושר תפיליו כלשונות של תכלת ולא אמר לו דבר אי אפשר אותו צדיק ראה תלמידו ולא מיחה בו (מנחות לה .). אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבש״ע מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בר״ה וביוה״כ אמר להן אי אפשר מלך יושב על כסא הדין וכו׳ וישראל אומרים שירה לפני (ערכין י :). כיון שאמרו למשה נשלחה אנשים לפנינו התחיל משה עומד ותוהא אמר אפשר לי לעשות דבר עד שאמלך בהקב״ה (מ״ר במדב׳ טז). אמר להם הקב״ה (לנח ובניו) אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה (תנח׳ בובר נח יז). — ב) משמש שמוש שֵׁם, מה שאפשר להיות, d. Mögliche; le possible ; the possible : אין דנין אפשר משאי אפשר (יבמ׳ סא :). אם מכת הנמנע או מכת האפשר (מו״נ ג טו). והצדק משני קצות הָאֶפְשָׁר (בחינת עולם יג). וזה ההבדל בין האפשר והכח (אפודי מו״נ ב הקדמ׳ ז). כל משכיל בוחר לנפשו הדרך היותר בטוח והמשומר מכל נזק ומכשול ואפי׳ באפשר רחוק (ר״נ גירונדי שא׳ פח). ואמרו הפילוסופים על זה כל אפשר הוה (רשב״ל דורשן, מ״א ד ד). — ״אפשר המציאות ומחויב

ההמון הערבי אֶבשׂר. — [1]) כך בכ״י (ד״ס).

המציאות: כל מה שלמציאותו סבה הוא אפשר המציאות בבחינת עצמו (מו"נ ב הקד' יט). וכן אם היה מחויב שתהיה כל עלה מהוה או מפסדת במקרה ויהיה כל מה שאפשר שיתהוה בהבא ויסולק טבע האפשר וזה חלוף המוחש (המא' ככתירה, נרבוני, כד"ח). אין שם אפשר אך הכל מחוייב ונגזר הכל בגזרה (שם). אם שתהיה מציאותו (של הנמצא) נאצלת לו מזולתו ויקרא זה אפשר המציאות (רשב"ג דורחן מגן אבות, חלק אל' ממעל א).—ומ"ר: להפך אחרי הזכות אפילו באפשרים רחוקים (אבת מאלי, מנח' קנא' יט). אני בקי באפשרים ובעצם ובמקרה (עמנואל, ט).

אֶפְשָׁרוּת[1], ש"נ, מ"ר ־שְׁרֻיּוֹת, — טבע האפשר וסגולתו Möglichkeit; possibilité; possibility: זה האפשרות הוא מפעל הדמיון לא בבחינת השכל (מו"נ ג טו). אמנם כשיערכו לשם יתברך אי אפשרות בהן כלל (שם ג יז). בהכרעה סגולה נפלאה משארת טבע אפשרותם (כתי"ע יג). כל כח היא אפשרות (תגמ' הנפ' ו). לא יכלו חכמי האומות לצייר אפשרות הבריאה בהיות נמנע אצלם שיתהוה דבר מלא דבר (אור עמים, כספורנו, פרק ו). עמד אדוננו משה בהר ימים ארבעים והשיג כל מה שבאפשרות השכל האנושי להשיג (מנח' קנא' לר"י מפיסא, יב). אמונת מציאות ה' ואמונת אפשרות הנבואה (שם יו). — ומ"ר: וזה דבר שלא יסופק בו ולא יסכל אותו אלא מי שיתערבו לו האפשריות בנמנעות (מו"נ ב מו). האפשרות אשר על דרך הטבע ייוחד מבין שאר האפשריות שאין יחסו אל כל העתים יחס אחד (מלח' ה' רלב"ג, א כד).

אֶפְשָׁרִי, ־רִיָּה, ש"ז, לנק' ־שְׁרִית, מ"ר ־רִיִּים ־רִיּוֹת, — א) ההפך מנמנע, שאפשר לעשותו: לפי שישובו אצל ההמון והנערים הענינים הנמנעים בתכלית המניעה אפשריים (ס' התנוך מלוה רנ).

[1] במשקלי השמות שבתנ"ך, אם לא נניח אלמנות מן למן אין משקל אפעלות, אלא אפעליות, אכזריות, ונקוד פול"פ בשוא: אַכְזְרִיּוּת. אך כיון שאנו אומרים אֶצְעָדָה, וּמִסְכֵּנוּת, וְהַשְׁמָעוּת אפילו בסמיכות, ומשק' פעְלנות, רחמָנות, לפי הסכמת המדקדקים והקריא' המקבלה, אין סבה שלא נאמר אֶפְשָׁרוּת. וכן היא הקריאה הנהוגה. — ובסמיכות, יש לפקפק אם אפשָרות כמו השמָעות, או אֶפְשְׁרוּת כמו אַלְמְנוּת, וכמו מַלְאֲכוּת, ומהקריאה הנהוגה אין להכריע, כי אין מנהג קבוע בזה. והראוי לומר בסמיכות אֶפְשָׁרוּת הדבר.

אמר שואת ההשכלה לנפרד אינה אפשרית (ר"א ביכאגו, דרך אמונה מד:). אעפ"י שהם נמנעים אצלינו הם אפשריים אל הנביא (רשב"ג דורחן, מ"א, על אבות, ודע מה שתשיב). שידע האל יתברך את מעשיהם בהיותם בחיריים ואם כן הם איפשריים ועם זה הם על מספר בלתי תכלית (ספורנו, אור עמים, לז). שהוא יתברך אינו יודע אלא הדברים האפשריים (ר"י ערמאה, חזות קשה, שער ו). — אפשרי רחוק: האותות והמופתים בשמים ובארץ אשר תמעט הויתם ומציאותם אפשרי רחוק (כתי"ע יג). באפשרי רחוק יכול להיות בעיר גדולה שבאים אנשים רבים (כשמים ראש, סי' סה). — ב) ההפך מן מחויב, מה שאפשר שיהיה או שלא יהיה: וקצת מי שיסכל חכמת הלימודית ולא ידע מאלו העניינים רק המלות לבד לא ציור ענין יחשבם אפשריים (מו"נ ג טו). ואמרו שאלו אשר נקראם אפשריים כעמידת ראובן ובא שמעון הם אפשריים בערך אלינו (שם ג יז).—ג) מי שאפשרות בידו לעשות או לא לעשות דבר: והדברים אצלו (אצל האדם) אפשריים לנטות אל אשר יהיה שמה רוחו וכו' ונאמר באדם שהוא אפשרי במעשיו על השווי (ר"י אלברבנל, נחל' אב' ג, והרבות נתונה).

אֶפְשָׁרִיּוּת[1], — כמו אֶפְשָׁרוּת: ולא ישערו ישנו באפשריותו בשום צד (ר"י ערמאה, חזות קשה, שער ג). מצד אפשרייותם ומצד היותם על מספר בלתי בעל תכלית (ספורנו, אור עמים לו). אם רק יהיה באפשריותו יעשה (יל"ג, אגר' איב).

אָץ[2], ת"ז, לנק' אָצָה, מ"ר אָצִים, אָצוֹת, — צַר, לא די מקום, eng; étroit; narrow: ויאמר אליהם יהושע (לבני אפרים) אם עם רב אתה עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים כי אָץ[3] לך הר אפרים (יהוש' יז יה).

אֶצְבַּע[4], ש"נ, כנ' אצבעי, ־בָּעוֹ, ־בָּעֵךְ, מ"ר אֶצְבָּעוֹת, סמי' ־בְּעוֹת, כנ' ־בְּעוֹתַי ־בְּעוֹתֶיךָ, ־בְּעוֹתָיו ־בְּעוֹתֵיכֶם

[1] משקל אַכְזְרִיּוּת.

[2] עי' ערך אוץ, וקצת דומה לו בערב' עוץ, היה הדבר קשה עליו. — [3] לשון הכתיב רחוק והכתובים שלאחריו מעידים כי אינו בצורתו האמתית, ויש מגיהים: כי א ז (יהיה) לך הר אפרים. וגם זה רחוק. עכ"פ, לפי הנוסחת שלפנינו אָץ הוא תאר.

[4] שם שמי כללי. בערב' אִצְבַּע [a], בארמית

[a] أُصْبُع

— א) כ"א מחמשה החלקים הנבדלים זה מזה כעין יתדות ומתנועעים, שבקצות פסות הידים והרגלים בבע"ח, Finger ; doigt ; finger : לחות אבן כתבים באצבע אלהים (שמו' לא יח). ולקחת מדם הפר ונתתה על קרנת המזבח באצבעך (שם כט יב). וטבל הכהן את אצבעו הימנית מן השמן אשר על כפו (ויקר' יד יו). למעשי ידיו ישתחוו לאשר עשו אצבעתיו (ישע' ב ח). כי כפיכם נגאלו בדם ואצבעותיכם בעון (שם נט ג) וידי נטפו מור ואצבעתי מור עבר (שה"ש ה ה). המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה (תהל' קמד א). כי אראה שמיך מעשי אצבעתיך (שם ח ד). קורץ בעינו מולל ברגלו מרה באצבעתיו (משלי ו יג). — ובלי כנוי: הואיל ונאמרו אצבעות בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחת מהם שאינה אלא ימנית אף פורטני כל אצבעות שבתורה שלא יהו אלא ימנית המיומנת שבימין הרגילה שבאצבעות (ספרי, חקת קכג). — וברגלים: ואצבעת ידיו ואצבעות רגליו (ב"ב כא כ). — ובן בלשון נק' בזמן שאחרי כן: כדי לכרוך על אצבע קטנה (תוספתא כל' ב"ב ה יז). טובל אצבעו המיומנת (שם זבח' ו י). נותן (הכהן) שתי גפיה (של העוף) בין שתי אצבעותיו ושתי רגליה בין שתי אצבעותיו (שם ז ד). — ובעופות: כל עוף הדורס טמא כל שיש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבן נקלף טהור (חול' ג ו). — ומליצה, אצבע של פלוני הוא, פלוני עשה זה: ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו וכו' ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים הוא (שמו' ח יד-טו). — ואצבע פלוני באמצע, יש לו חלק בדבר: הואיל ואצבע הגוי באמצע נפטרה מן הבכורה (ירוש' פסח' ד לא א). ונכנסו גדולי המלכות אצל הקסר ומצאו בו דברים הפוכים אמרו אצבע יהודי היה לכאן (מעש' כיס"מ ילינק ו ה, הלכות גדולות פרק מעילה, בקלת שנוי). — ו*נתן אצבעו בין שני פלוני, ר"ל הוא בעצמו חיב בדבר שפלוני נשכהו: האשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה ולא הפיר לה ר"מ ור' יהודא אומר היא נותנה אצבעו בין

אצבע, אצבעא, וגם באתיופ'. בסור' צבעא, וגם במצר' קרוב לזה דבע, ובאשור' י"א צבב. ואמר דליטש כי מקורו בפעל אשורי צבע, שמשמע' היא אחז, חבק, וכדו'. ודעת ברט (Barth,NB, § 151). כי אין לנו לדון שם זה עפ"י תורת צורות השמות השמיות, כיון שהיה משתף גם להמצרית. ועי' עוד ערך צבע.

שיניה (ירוש' סוף נדר'). שנדרה היא (האשה) וקיים לה הוא (הבעל) ר"א סבר הוא נותן אצבע בין שיניה ור' יהושע סבר היא נתנה אצבע בין שיניה (כתוב' עב.). האמנתיו שנטל רשות משרית ולא חשדתיו כי חשבתיהו לאיש תמים כי לא הכרתיהו כי חדש הוא מקרוב בא ועד עתה לא שמתי אצבעותי לאדם בין שיניו (תש' ר"ת סב). אצבע נתון בין השנים (תשב"ץ חל' ד כז). — *יגעתי, עבדתי בעשר אצבעותי, לאמר עבדתי עבודה הרבה: בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה אמר רבש"ע גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי ולא נהניתי אפי' באצבע קטנה (כתוב' קד.). — נגע באצבע קטן, ר"ל נגיעה קלה מאד: שצוה (המלך) על האשה אחד מנעריו להביא המדבר אליה או מי שיגע בה אפי' באצבע קטן (נופ' צופ', מסיר ליצון יג). — ב) רחב כמדת אצבע, Fingerbreite ; largeur d'un doigt ; f.'s breadth : ועביו ארבע אצבעות (ירמ' נב כא). היתה יתרה (האמה שעל קרן מזרחית צפונית) על של משה חצי אצבע שעל קרן מזרחית דרומית היתה יתירה עליה חצי אצבע נמצאת יתירה על של משה אצבע (כלים יז ט). שאין על גבה עפר אלא שתי אצבעות וכו' ר' יוסי אומר שלש אצבעות (תוספ' כלא' ד יא). אין בין זל"ז אלא ג' אצבעות (חגיג' יט.). — ו*אצבעים: ויז שעל גבי שירי המאור שיעורו ברוב אצבעיים (תוספתא אהל' יד ז). אצבעים על אצבעים על רוב אצבע (ירוש' שקל' ג מז ג). והוא שיהיה (הזיז) גבוה מעל החלון רום אצבעיים או פחות היה למעלה מאצבעיים אינו מביא את הטומאה (רמב"ם, טומא' מת יז ג). — ג) ביחוד, *האצבע הראשון שאחרי הבהן, Zeigefinger ; index : זו זרת זו אמה זו אצבע זו גודל (כתוב' ה:). רבי אליעזר אומר באצבעו היה [מראה] מטטרון למשה והראהו את כל א"י (ספרי האזינו, שלח). — ד) אצבע הכבד, חלק חצר הכבד שיורד על פני השדרה עד מקום הכליות [1]), (pars lumb. diaphragmae) נטל את הסכין והפריש את הריאה מן הכבד ואצבע הכבד מן הכבד וכו' תתכו (העוקץ) ונתנו למי שזכה בו והאליה ואצבע הכבד ושתי כליות עמו (תמיד ד ג). הפריש את הריאה מן הכבד ואצבע הכבד מן הכבד (גמ' שם לא.). — ה) אבר הזכרות, membra virilia

[1]) פרוש ותרגום דר' מזיא.

איזו היא הערייה רב יהודה בשם ר' שמואל עד כדי שתהא א צ ב ע נראית בין השפיות (ירוש' יבמ' ו ז:). ובשעת גמר ביאה האבר נכנס בפרוזדור ואינו מגיע עד ראשו שמכפנים אלא רחוק ממנו מעט לפי ה א צ ב ע ו ת (רמב"ם, הלכ' איסורי ביאה, ה 7). — ו) *אצבעות שבכסלים: הבליטות הנראות בכסלים על עצלי המשור[1]) mus.seratus : האומרי' שה' א צ ב ע ו ת שבכסלים היינו שיש בכסל דמות ה' א צ ב ע ו ת בשר אדום ובין כל א צ ב ע ו א צ ב ע יש שומן לבן שהוא חלב גמור וכו' חשבתי בראשנה מה שקורין הליואנסיני חמשה א צ ב ע ו ת הם החמשה חוטים שבכסלים שהם דומים ליד וכו' וכל ארץ אשכנז בואימיה מוראביא פולוניה ורוסיה אינו רגיל בפיהם שם זה א צ ב ע ו ת (פסק מי יכוח, כסוף ס' תבו' הרא"ם א.). — ז) *א צ ב ע ו ת כרכומיים, מין צמח דומה קצת בצורתו לאצבעות כף היד, לו פרת אדמדם כרכומי, digitalis purpurea [2]) : אצבעות כרכומיים, ובלשונם דגידי סיטריני דמות תבניתו כתבנית כף טולא מכרכומית ולובן (קאנון כ, לות הסמ'). הוא אחד ממיני בלידוניא וכו' והוא ציץ אדמודקטיל כלומר אצבעו' מכורכמים המהות תבניתו כתבנית כף יד והוא מנומר מעורב מכרכמות ולובן והוא קשה ובו מעט מתיקות ויש ממנו מכורכם כוהה מאין לובן (שם). — ח) *אֶצְבַּע הָעַיִן, בתחלת השחנת עור הקרן, יתהוה לפעמים כעין צרור של גידים ופתילים מכסה חלק אחד מעור הקרן, Ceratitis [1]) : חולי נקרא א צ ב ע ה ע י ן שהוא בשר או עור כבגד העולה ופורח מזוית גדולה של עין ומתפשטת עד לבן העין (תולה"ת, ר"י להלון ז ב סב:). — בית אצבע, עי' בית.

*אֲגוּדָל, *אֶלְיוֹן, בֹּהֶן *גּוּדָל, — שמות להאצבע העבה. — *אַמָּה, האצבע האמצעית הארוכה. — *אֶצְבַּע, הראשנה אחרי הבהן. — *אֶצְבָּעִי, קטן כמדת האצבע.

בֹּהֶן, עי' אגודל. — *בית אצבע.

*גּוּדָל, עי' אגודל.

זֶרֶת, *האצבע הקטנה האחרנה, ומדה מקצה

---

[1]) פרוש ותרגום דר' מזיא. — [2]) בערבית אצאבע צפר a).

a) أصابع صفر

הבהן עד קצה הזרת.

טַבַּעַת, ילבשו על האצבע

יַד, וכו'.

כַּף.

מָלַל, מולל באצבעותיו.

*נִקְפָּה.

*סִיט, מדה כמלא הארך בין הבהן והאצבע.

*כָּרַז, מ פ ר י ז י ן באצבעותיהם. — פָּרַט, על פי נבל. — *פֶּרֶק, פרקי האצבע.

צָבַע, *הִצְבִּיעַ, הרים האצבע. — *צִיצִים, אצל הצפרן. — צִפֹּרֶן. — *צְרָדָה, או צַרדה, אצבע צרדה.

*קֶרֶץ, העור והבשר בין האצבעות. — *קֶשֶׁר, קשרי האצבעות, הפרקים.

***אֶצְבָּעִי**, ת"ז, לנק' -בָּעִית, — כנוי לאדם קצר קומה ביותר: ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהם א צ ב ע י [1]) (בכור' מה :).

***אֶצְטוֹמְכָא**[2]), — קיבה, ומצוי מאד השמוש בו בהספרות במקום השם העברי קיבה: כח המושך הוא המקבל המאכל והמגיעו אל ה א צ ט ו מ כ א (תו"ה, הכחינה, פרק ה). גידי ה א צ ט ו מ כ א (רמב"ע, ערוג' הכבס, ליון ג, 119). ולא למלאות א צ ט ו מ כ ת ם להוציא רעי כבהמה (פרדס רמונים, רמ"ע בפרוע לט :).

***אִצְטְוָנָה**[3]), ש"נ, — גוף עגול, zylinder;cylindre: מי שחשב מחודד ה א צ ט ו ו נ ה חצייה (מו"נ א לו). והנה כאשר תהיה הירח בנגוד בראש או בזנב התלי או בנקודה הנכחיות למרכז השמש או הארץ תהיה בין השמש והירח ו א צ ט ו ו נ ת צל הארץ תפיל על גוף הירח (אפס' להנכיה ר"א ב"ר חיית, בער 7). שהצללים ההוים מכדורי הארץ והירח מחודדים א צ ט ו ו נ י ם (יס"ר מקנדיה, איל' כתב זכח ג).

---

[1]) גרסת הערוך אוצבתא.

[2]) מיוני' στόμαχος. בארמי' אסטומכא, אסתו־: מקיבתא לאסתומכא (מד"ר קהל' לפסוק ז יט). מזה נראה כי השתמשו בהשם אסתו' לחלק האחרון מהקיבה. גם בסורית השתמשו בשם יוני זה.

[3]) מן פרסית אשתון עמוד. וכן בער' אסטואנה a).

a) أسطوانة

אָצִיל[1], ש"ז, מ"ר אֲצִילִים, סמי' אֲצִילֵי, — א) חשוב ומיוחס, בן טובים[2], Vornehmer, Edler; noble : ואל אֲצִילֵי[3] בני ישראל לא שלח ידו (שמות כד יא). — וכן פשט השמוש בו בלשוננו : הגדולים והאצילים אשר רוב ישיבתם בבית המלכים (לידה לדרך, מנח' כ"ר זרת, א א). הגבירים אצילי אשכנז (בו"ת רמ"א לא). להקות שועים ואצילים (א מפו, אה"ל ו). — ב) קצה[4] של הארץ וכדומה, Ende ; extrémité ; extremity : אשר החזקתיך מקצות הארץ וּמֵאֲצִילֶיהָ[5] קראתיך (ישע' מא ט).

אַצִּיל[6], ש"ז, מ"ר אַצִּילִים, — מקום חבור חלקי האברים זה לזה, פרק, קֶשֶׁר, Gelenk ; jointure ; joint : הוי למתפרות כסתות על כל אַצִּילֵי[7] ידי (יחזק' יג יח). — והתיחד לפרק המרפק, Ellbogen;coude;ellbow : הנית ידיו בין ברכיו או בין אציליו (תוספת' ידים א יד). משקל ידי ומשקל רגלי עלי רבי יהודה אומר מביא חבית וממלא מים ומכנים ביד עד האציל וברגל עד הארכובה (ערכ' יט:). אין חוגרין (הכהנים) לא למטה ממתניהן ולא למעלה מאציליהן אלא כנגד אצילי ידיהן (זבח' יח:). ממזבח הזהב ולמנורה היה (הכהן) נכנס מהלך ביניהן עד שהוא מגיע לצפון דוחק היה באצילי ידיו כדי שלא ישרפו הפרכות (ירוש' יומא ה מב ב). שכן הוא עושה חלל באצילי ידיו (בס סוכה א נב ב). — *הַטֵּה אַצִּיל עם פלוני, הסב עִמו, סעד אצלו, sich zum Mahle legen ; se coucher à table; lie down to a meal : ..... לה וברית ממטה אציל[1] על לחם (כ"ס גני' מא יט).

[1]) מן שרש אצל עוי"ש. — [2]) בערב' אַצִיל a), משורש בארץ, ומיוחס, ממשפחה מיוחסת. — [3]) ת"א : לְרַבְרְבֵי. רסע"ג : נִקבא b), והם השרים ראשי השבטים. מנחם : ענין נשיאות המה. ריב"ג : ואל אצילי בני ישראל והם הפרושים והנכבדים שבהם. רש"י : אצילי לשון גדולים. — וכן שאר המפרשים. — [4]) אולי ממקור השם אַצִּיל שלקמן. — [5]) ת"י : וממלכותא, (כמו אצילי בני ישראל), וכן חברו מנחם במחברת אחת. וכן רש"י: מן הגדולים שבהם, וכן ראב"ע (שמות כד יא). וכן רד"ק : מגדולי הארץ וממלכיה. אך ריב"ג : מקצותיה ומרחקיה. וכן פרחון. וכן החדשים.

[6]) מן ב. אצל. באשור' אצל, קשר, ובערב' וַצל c), שמשמעתו היא חבר ואחד שני דברים, ומזה וצל d), אֻוצאל, חבורי וקשורי האברי' זה לזה. ובסור' יצילא, פרק האברי', וביחוד המרפק. והנה אמרו בעלי השרשים (מנחם רד"ק ואחרים) כי אַצִּיל הוא בית השתי. אבל אעפ"י שביחזק' אין הכרע ואפשר כן, הנה מהמקומות בתלמוד המובאי' כפנים נראה ברור כי הכונה היא על מקום חבור המרפק, וכן פרש"י שם בכל המקומות. — [7]) תרגום : מרפקי ידיו.

a) أَصِيل b) نُقَباء c) وَصَلَ d) وُصْل

— [1]) תחלת הפסוק נמחק בגוף הגני', ושפצוהו והחזירוהו חוקרי ב"ס החדשים בהגהות מתחלפות. הכל מסכימים כי לפני לה היה כתוב א, והמלה היתה אלה, וטעה המתרגם הרומי וסבר שהוא השם אלוה, ותרגם dei, ואולם באמת המלה היא אָלָה, ולכן רגלים לדבר כי במקום המלה הראשנה היה כתוב פצל שמשמעתו חלל, הפר, וכיוצא בזה. הסורי כתב ד מ ב ט ל. שמנד : משנות, ואין ספק בעצם משמ' מלת אציל שבכאן, שהוא מרפק, הואיל וכן תרגמו גם היוני ἀγκῶνος, שהוא מרפק. אלא שהוא תרגם מלה במלה : שלח זרוע בסעודה, ואין לה למליצה זו ביונית משמעה משאלה. אולם הכונה האמתית נתן המתרגם הרומי שתרגם מטה אציל discubitu, שפרושו הוא : שכב (על כרפקו) אל השלחן בסעודה, ור"ל הסב, כדרך שהיו הרומאים נוהגים במשתאותיהם, וכמו ההסבה בסדר ליל הפסח שלנו. והנה קצת קשה אמנם כונת המלים על לחם שבסוף הפסוק, ועוד מהו הדבר שבן סירא מיעץ להתביש ממטה אציל על לחם ? ואולי פשט אז המנהג להטות אציל, ר"ל להסב כדרך בני חורים, גם בכל סעודה קלה, אפילו על לחם יבש, ולגלג על זה בן סירא, שהוא, כנראה מכל דבריו, הצטין בחוש טוב טעם ומדה בכל דבר. עכ"פ, בכונת הדבור הטה אציל אין ספק, כמו שמעיד עליו תרגום הרומי שהזכרנו, וקרוב הדבר שדרך הדבור הזה בא ליהודים יחד עם עצם המנהג מהרומאים, ונהוג הדבור הזה ממש ברומית כמו שאמר .ponere cubitum : Petr apud aliquem, ובעבר' שם אציל אצל פלוני, ורצה לומר סעד אצלו. ובאמת אין דרך הדבור הזה בודד בבן סירא שלנו, וכבר בא עוד במקום אחד ושם בודאי אין ספק במשמעתו. בפרשה ט פסוק ט נאמר בנוסח' הגניזה : עם בעלה אל תטעם ואל ... סב עמה שבור. וכבר הרגישו חוקרי ב"ס כי המלה תטעם היא שבוש שנפל בטעות, או תקון בכונה קצת מפני שלא הבין המעתיק כונת המליצה האמתית, שהיה כתוב : אל תט אציל, כמו שהוא בפרוש בהתרגום הסורי יציל ך, ויציל בסור' כמו אציל בעבר' מרפק. וסמך לזה היא נוסחת הפסוק הזה בעצמו שהובא בגמ' סנה' ק : אל תט אצל בעלה למסוך עמו יין ושכר. מזה אנו רואים שגם בעלי התלמוד קראו אל תט ולא אל תטעם. והובא בד"ס שם נוסחת כ"י במקום אצל בעלה, — אצלה עם בעלה. וכן בכל הדפוס' הישנים ברש"י אצלה. וכשנדמ' נוסחה זו עם נוסחת התרגום הסורי יתברר לנו בודאות שאין בה שום מקום לפקפוק, כי אין אצלה זו אֲצִלָהּ אלא אַצִּלָה, והוא שם במשקל אחר, נרדף עם

אַצִּילָה¹), אַצִּלָה, ש"נ, מ"ר אַצִּילוֹת, אַצִּלוֹת — א) חבור זרוע העליון בהכתף, בית השחי, Achselhöhle aisselle; armpit: שים נא בלואי הסחבות והמלחים תחת אַצִּלוֹת²) ידיך וכו' (ירמ' לח יב). — ב) במלאכת הבנין, קורה הנושאת עליה את הגג³), Sparren rafter; chevron: וראיתי לבית גבה סביב סביב מיסדות הצלעות מלו הקנה שש אמות אַצִּילָה⁴)

(יחזקאל מא ח). — ג) *אמה ארוכה: אמות המשכן לא ידענו אם הם כאמות יחזקאל שהם א צ י ל ה (ראב"ע שמות כו טז). אילו היתה (האמה) כמדת בית ראשון שהיתה א צ י ל ה (שם לו ט).

·אֲצִילָה, ש"נ, — א) שה"פ מן אצל: ואח"כ יתחבר אותו השכל האנושי אל הפועל ויאצל ממנו א צ י ל ה נכבדת (ר"י אברבנאל, ראש אמנה א). — ב) כמו אצילות: מלמד שברא הקב"ה ארבע עולמות נגד שמו יתברך שנאמר בו ארבע אותיות ואלה שמותן א צ י ל ה מלמד שהאציל הקב"ה מאורו כביכול וכו' מאיזה אור נברא זה העולם מאור בריאת בראשית וכו' (מסכ' אצילות, ילינק ה, גנזי הקבלה, מערכ' האלהות). לפי צורת ה א צ י ל ו ת וכו' אשר ה א צ י ל ו ת נאצלות משם (ר' אבר' אבולעפיא, אגרת, גנזי הקבלה, ילינק). מקרא נגד עשייה משנה יצירה תלמוד בריאה קבלה א צ י ל ה (נר למאור, מערכה ה).

·אֲצִילוּת¹), ש"נ, — א) בפלסופיה, מה שנאצל: והכל שב אל הסבה הראשונה לא בעבור כונה ממנה אבל היא א צ י ל ו ת נאצלת ממנה סבה שנית ואח"כ שלישית ורביעית (הכוזרי א א). בכח אין מציאות רום מעלה שממנו א צ י ל ו ת החכמה (רמב"ן, פרוש יצירה כתחלתו). וחביון הוא הכח המתעלה הנחבא במקום א צ י ל ו ת ו (הוא ברא"ש' מט כד). וכבר התבאר בחכמת משפטי הכוכבים אפשרות א צ י ל ו ת השפעת כוכב באמצעות פעולת פועל (חסדאי קרשקש, אור ה' ב ב ב). נפש משכלת או שום א צ י ל ו ת נכבדת (תגמ' הנפש ז). נקודה זו (שהאציל הקב"ה כשעלה ברצונו לברא את העולם) היתה כלולה מתחלת א צ י ל ו ת ה (ר"ת ויטאל, ע"ח שער א). נתן לנו (אלהים) תורת אמת וכו' וממקבת באר ה א צ י ל ו ת העליון[ה] חוצבה (מנת' קנא', ר"י מפיס' י.). הארה הוא דבר א' שהוא א צ י ל ו ת אור מעצמו כעין קירון (רמח"ל פתחי חכמ'). דע שיש בכח ה א צ י ל ו ת כח ההויה וכח הבריאה וכח העשייה ו ה א צ י ל ו ת שרש ועקר (ר' עזריאל, רבו של הרמב"ן,

---

אציל ואַצִּילָה למרפק, כמו אַצִּילָה להקורה ששמה בערב' ה מ ד ב ר ת וצלה. ואולי הרבוי אַצִּלוֹת (ירמיה לח יב) אינו חסר פשוט מן אַצִּילוֹת, אלא מ"ר כדין מן המשק' אצלה שהיה לפנים בלשון. עי' הערה למלה זו בערך אצילה. והשם בעלה צריך לקרוא לא בַּעֲלָה, אלא בְּעָלָה, על פי עדות התרגום היוני והרומי והסורי. ובכן הנוסח' האמתית של הפסוק הזה בבן סירא היא: עם בְּעָלָה אַל תֵּט אַצִּיל ואַל [תְּ]סֵב עמה [למסך] שכר. וכמו"כ בגמ': אַל תֵּט אַצִּלָה עם בְּעָלָה למסוך עמה שכר. אלא מפני שהיה נהוג פעל מיוחד הֵסֵב למושג זה ולא השתמשו אולי הרבה בהדבור הטה אציל, נשתבש הפסוק, שבכלל כנראה היה שגור בפי הכל, ובמקום אל תט אציל או אצלה עם בעלה, החלו קצתם לאמר אל תט אצל בעלה. וכן נסח שמַנד באמת במהדורה כ"ס שלו אל ת ט א צ י ל, אלא שטעה גם פה וחשב כי בן סירא גנה הטיית האציל, או פשיטת האציל בפני אשה, שחשב זאת לא מדרך המוסר, ובאמת אינו כן, אלא שבן סירא גנה עצם המעשה להיות בסעודה ומשתה עם אשת איש, שהיה כנראה דבר נהוג אז.

¹) עי' הערה לערך הקודם. בֶּט' (Bö. § 720β) כופר במציאות משק' הנק', ועי' הערה שלקמן. — ²) כך (חס' ובסי' מ"ר נק') ברוב ספרי הדפוס. ומיכ' וד"מ אצי- מלא, וקניקו' בשם כ"י אצילי. והנה דעת בֶּט' (Bö. § 720β) כי מ"ר נק' זה הוא דרך הדבור ה מ ו נ י, של עבד כושי, במקום אַצִּילֵי. ואולי זה מ"ר מן אצלה. — ³) בערב' ההמונית ו צ ל ה a), קורה נושאת עליה הגג. — ⁴) כך ומלעיל בכל ספרי הדפוס. ומזה נראה כי אין ־ָה שבסופה סי' נק' אלא נוספת, וכ"ד רוב הקדמונ' וקצת האחרונ', .Bö ואחרים. בקצ' כ"י אציליה. ופקפקו המפרשי' בפרוש מלה זו. רוב הקדמונים פרשוה במשמ' אַצִּילָה א' ואמרו שהכונה היא אמה שמדתה היא מן או עד האציל: כך רבנו חננאל: פרוש מאצילי ידיו עד אחרית אצבעו האמצעית נקראת אמה (מגדל חננאל). מנחם לא פרש. ריב"ג: כל אמה מהם... עד בית השחי, וכן ראב"ע. וכן פרחון: באמת שחי. וכן רד"ק: מדות גדולות עד בית השחי. ת"י: שית אמין רות. אך כל זה אינו מתישב היטב על לשון הכתוב, ולכן סבורים המפרשים החדשים כי זה שם מלאכותי לאיזה דבר במלאכת הבנין שאין אנו יודעים עתה מהותו. והנה כבר ראינו כי לַאַצִּיל העברי מקביל בערב' השרש ו צ ל, ובלשון ההמונ' משמש השם וַצְלָה במשמעה הרשומה בפנים. — ושער המנתח הירטלה כי אצילה זו מקור השם axila ברומ' (דר' קלינלנזון, רמת אברים 83).

a) وَصْلَة

¹) מן אצל, עי"ש.

פרוש י׳ כפירות). שמעתי שיש אצילות ויש בי״ע והחילוק ביניהם שבי״ע אינם אלא הארה מהאצילות (רמח״ל תוקר ומקבל). ענין האצילות הוא הכח הכמוס והחתום לצאת מן הכח אל הפעל (עבוה״ק, רמב״ג, יחוד ג). כי האצילות אינו אלא כמדליק נר מנר (כס).— ב) יבקבלה, העולם הראשון מארבע העולמות שנאצלו מהאלהות: והנה המלבושים האלה הם בתוך בחינ׳ הבתים שהם ו׳ היכלות דאצילות שהם בחינ׳ עולם בעצמו שהם השמים והארץ והאויר שביניהם כי כל זה בחי׳ הבתים והוא נקרא עולם אצילות אשר בתוכו יושב האדם העליון וכו׳ ואח״כ נברא עולם הבריאה (רח״ו היכ׳ אכי״ע). מתחילת בריאותו של עולם רמז לנו אלה העולמות אבי״ע ארבעהן באופן זה כי בעולם המלבוש הוא אור לבושו שנא׳ עליו עוטה אור כשלמה רמז לנו עולם האצילות אשר כל הנאצלים נאצלים ממנו (עה״מ, בער עול׳ הבריא׳ ג). והשלישית היא לבוש האצילות והוא עשר לבושים לעשר כליו והלבושים האלה הם החלוק של הבורא הנקרא זהריאל והרביעית היא בית האצילות והיא שבעה היכלי האצילות והם סוד שמים וארץ הרוחניים שלו ואויר שביניהם ואלה הם נקראים עולם האצילות (מבנת תכיד׳ כלל האצילות). — עולם האצילות: עולמו של הקב״ה הוא עולם האצילות (עבוה״ק, רמב״ג, יחוד ב). ע״כ נקרא הכל עולם הא״ס שהוא בבחי׳ מה שנתפשט הא״ס ב״ה בנמצאים ומשם ולמטה הן העולמות התחתונות והן אבי״ע (אצילות בריאה יצירה עשייה) שהם מבחי׳ הנמצאים עצמם כי הנה האצילות תצא בראשנה אח״כ ממלכותו נעשה בריאה וממלכותו עשייה וכו׳ (רמח״ל פ״ח).— ובמליצה, עולם העליון: המשורר תלה מכתב ושבת כי כוס הרות תמיד הרכיבהו אל עולם האצילות לנוה מחשבת (יל״ג, נקמת הרופא).

אֲצִילִי, ת״ז, נקי׳ -לִית, — מה שהוא מהאֲצִילָה: והרביעי (הוריד) יתר גדול ויחלק לשלשה חלקים היותר גדול מהם הולך על קנה הזרוע אל היד והוא הנקרא אצילי בער׳ אבאטי (קאנון א ה ה ג).

א. אצל[1], ממנו אולי אֵצֶל.

[1]) בערב׳ אצל a) שרש, וצל b) חבר ואחד יחד. חל״א אמרים כי אצל בלשון זו פרושו קשר.

a) اصل b) وصل

אֵצֶל[1], כנ׳ אֶצְלִי אֶצְלוֹ, אֶצְלָהּ, אֶצְלְךָ, אֶצְלֵנוּ, אֶצְלָם, — א) מלת יחס המקום, קרוב אל, על צד, neben auprès, à côté de; near: והנה שבע פרות אחרות עלות אחריהן וכו׳ ותעמדנה אֵצֶל הפרות על שפת היאר (בראש׳ מא ג). והשליך אתה אֵצֶל המזבח (ויק׳ א יו). הישב בערבה מול הגלגל אֵצֶל אלוני מרה (דבר׳ יא ל). ויציגו אתו (את הארון) אֵצֶל דגון (ש״א ה ב). וישבת אֵצֶל האבן האזל (שם כ יט). אבן הזחלת אשר אֵצֶל עין רגל (מ״א א ט). לשכת בני חנן וכו׳ אשר אֵצֶל לשכת השרים (ירמ׳ לה ד). והנה אופן אחד בארץ אֵצֶל החיות (יחזק׳ א יה). ועל בגדים חבלים יטו אֵצֶל כל מזבח (עמו׳ ב ח). — ובקרבת מקום: ותבא להם השמש אֵצֶל הגבעה אשר לבנימן (שופט׳ יט יד). וכל בית שאן אשר אֵצֶל צרתנה (מ״א ד יב). ביום ההוא יהיה מזבח לה׳ בתוך ארץ מצרים ומצבה אֵצֶל גבולה (ישע׳ יט יט). וישבו בגרות כמוהם אשר אֵצֶל בית לחם (ירמ׳ מא יז). וְאֵצֶל כל פנת תארב (משלי ז יב). — וּמֵאֵצֶל: ודוד קם מֵאֵצֶל הנגב (ש״א כ מא). וסף השער מֵאֵצֶל אולם השער (יחזק׳ מ ז).— ובכנ׳: ותקח את בני מֵאֶצְלִי (מ״א ג כ). ואיש היה עמד אֶצְלִי (יחזק׳ מג ו). ובנה אֶצְלוֹ ציון (שם לט טו). לשכב אֶצְלָהּ (בראש׳ לט י). והחמור עמד אֶצְלָהּ (מ״א יג כד). ובלכת החיות ילכו האופנים אֶצְלָם (יחזק׳ א יט). —ואחרי פעל מורה תנועה אל המקום, במקום אל: בראשונה היו שולחין אצל בעלי בתים שבמדינות (מע״ש ה ח). אחד מאלו בא לו אצל אלו ואחד מא״ו בא לו אצל אלו וכו׳ (פסח׳ ט י). גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך (ר״ה ב ט). בא לו אצל ר׳ דוסא (שם). לא רצו (האחים ליבם) חוזרין אצל גדול (יבמ׳ ד ה). קדם הוא אצל אשתו או ששלח אצלה שליח (גיט׳ ד א). וכשבא אצל אביו אמר לו וכו׳ (ב״מ ז א). המחהו אצל חנוני או אצל שולחני (שם ט יב). בזמן שהנכסים מרובין הזכרים דוחין אותו אצל נקבות נכסים מועטין הנקבות דוחות אותו אצל זכרים (ב״ב ט ב). זה מושך אצלו וזה מושך אצלו (סנהדרין ז ב). וכשבא הדבר אצל חכמים וכו׳ (נז׳ ה ד). למלך בו״ד שבעם

[1]) בכנענית יצלת (כלוך), ובצורית אדלן, אצלינו וסברים רוב החכמים כי אֵצֶל זה נגזר מן אצל במשמעת חבור וקשור. אך זו גזרה רחוקה.

על בנו והלך לו הבן ההוא א צ ל אוהבו של מלך (ספרי, בהעלתך פו). למלך שבא א צ ל בניו לפרקים כל אחד ואחר אמר א צ ל י הוא שורה (שם, וזאת הברכ׳ שנג). הרי שבא בעה״ב ומצאו ואמר לו כלך א צ ל יפות (תוספ׳ תרו׳ א ה). מדת בו״ד הולך א צ ל עושה צלמים ואומר לו עשה לי צורתו של אבא (מכי׳ שירת׳ ח). אמרו הכדומיים אין אנו צריכים שיבוא אדם א צ ל י נ ו (שם שם ג). דרכה של אש שאם קרב אדם א צ ל ה נכוה (שם בחודש, ד). באותה שעה נכנסו מלכי אומות העולם א צ ל בלעם (שם ה). הלבה (אחר שנתקרשה) א צ ל חכם והתירה מקודשת (כתו׳ עד:). כשהוא (הבעל) כועס עליה אומר לה לכי א צ ל כתובתיך (שם פב:). שלה יוחנן בן בג בג א צ ל ר״י בן בתירה לנציבין (קידו׳ י:). — ואמר ב״ם: אל תעמידהו (את השונא) א צ ל ך למה יהרפך ויעמוד תחתיך (כ״ם גני׳ יב יב). — ב) ברשותו, בידו, בביתו. bei ; chez ; with: ויעזב בגדו אֶצְלִי (ברא׳ לט יח). ואהיה אֶצְלוֹ אמון (משלי ח ל). — ובמשמעה זו רב השמוש בו בלשון: מתארת א צ ל עם הארץ (דמאי ג ג). המפקיד פירותיו א צ ל הכותי (שם ג ד). המדיר את חבירו שיאכל א צ ל ו (שם ד ג). גזל פרה ונתעברה א צ ל ו וילדה רחל ונטענה א צ ל ו וגזזה משלם כשעת הגזלה (ב״ק ט א). הרי חיטיך עשויות עלי בשלשים דינרים והרי לך א צ ל י בהן יין (ב״מ ה א). פועלין שהיו עושין א צ ל בעל הבית (תוספ׳ ברכ׳ ה כד). יתומין שסמכו א צ ל בעה״ב (שם תרומ׳ א יב). וה הימנו והחזיר לו מעותיו והיה משלח לו ואמר בשביל מעותיו שהיו בטלות א צ ל י זו היא רבית מאוחרת (ספרי, כי תצא רסג). מנה לו א צ ל פלוני (מכי׳ כספא, כ). היו כל חכמי ישראל מסובין א צ ל ו (שם עמלק א). עשרה כדי שמן מלאים יש לי א צ ל ך (כתובו׳ קח:). — ג) *ביחס לו, בין, בקרב, ׳בדעתו, בטבעו, במנהגו: כל טובתן של רשעים אינה אלא רעה א צ ל צדיקים (נזיר כג:). הרי מזון יוצא מ א צ ל נ ו וכסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות יוצאות מ א צ ל נ ו (מכי׳ שירתא, כ). אמור להם שאני הוא הידוע א צ ל ם מצד הקבלה שקבלו מאבותם (חו״ה, היחוד י). צורת הנפש בלעדי הגוף איננה ידועה א צ ל י נ ו (שם הכטחון ד). שאינה מקבלת א צ ל הבורא (שם יחוד המעשה). וישבו השכליות והשמעיות א צ ל ם [1]) שוים בהערה עליהם

[1]) כמו השמוש שמשמש בערבי רטלה עִ־דם a).

a) عندم

(שם עבוד׳ אלה׳ ג). הכחות ההם המפורסמים א צ ל ההמון הראות והשמע וכו׳ (ח׳ פר׳ להרמב״ם ה). ואינו מופת גוזר אלא א צ ל מי שלא ידע ההבדל וכו׳ אמנם א צ ל מי שיודע וכו׳ (מו״נ א עא). והנה טוב א צ ל י שאשלים דעת הפילוסופים וכו׳ (שם ב ב). ואיננו נכון א צ ל י כי האצילות יהיה המשכה או הנחה וכו׳ (רמב״ן במדב׳ יא יז), ר״ל בעיני. כי הוא (השם אצילות) א צ ל ם לשון המשכה (שם). וכן הוא (אלהים) נעלה א צ ל הפילוסופים מידיעת חלקי הדברים (ר״י אבן תבון, כוזרי א א). מה שהתקבל א צ ל כל אדם שהנפש ניתנה מלמעלה (תגמ׳ הנפ׳ א:). ואחד הוא א צ ל ם שיארע דבר זה לכל המין (ר״י אלפאכר, אגרות המורה, 13). וממנו א צ ל ו ואל אצילו (הפרש׳ לריב״ג, אצל), ר״ל לפי דעתו. עמדתי על זה והתבוננתי בו ונתאמת א צ ל י אמת שאין אחריו שום ספק (ר״מ בן גבאי, עבוד׳ הקדש הקד׳). בהיות נמנע א צ ל ם שיתהוה דבר מלא דבר (ספורנו, אור עמים ו).

ב. אָצַל[1]), ממנו אֵצֶל, ׳אֲצִילָה, ״אֲצִילוּת, ואולי אָצִיל.

אָצַל[2]), פ״י, עתיד יָאֱצֹל[3]), יָאצִלְ, — א) הפריש מעט מן, abteilen, absondern ; séparer un peu ; separate: וְאָצַלְתִּי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם (במדב׳ יא יז). וַיָּאצֶל[4]) מן הרוח אשר עליו (שם שם כה). — ופשט השמוש בפעל זה מאד

[1]) עי׳ הערה לשרש א. אצל, השרש הערבי וצל והאשור׳ אָצָל.

[2]) אמר ראב״ע: אצלת לי עזבת לי א צ ל ך, ואצלתי אקח מאשר א צ ל ך. וכן הרמב״ן, וכן הרד״ק. וכן גזרו רוב החדשים פעל זה מן אֵצֶל. — [3]) כן נראה דעת רד״ק שאמר: אצל כשלמים. אך סברים כי הוא נוהג מנהג נפ״א, ולכן וַיָּאצֶל, עי׳ הערה לקמן, וכן שצ״ל יוצלו במקום יוכלו (יחזק׳ מב ה), במקום יאצלוּ. — [4]) אמר ר״י חיוג: כי נעלם אלף וַיָּאצֶל מן הרוח, ושרשו וַיַּאֲצֵל והוא פועל כבד מבטא הפעול. ע״כ. אך נראה כי נפל פה קצת טעות, כי העיד ריב״ג במשתלחק כי דעת חיוג היא שצורתו העקרית היתה וַיַּאֲצֵל כמו וַיַּאֲמֵן. ראב״ע: על דעתי מהבנין הכבד הנוסף. ע״כ. הפרחון: משפטו וַיַּאֲצֵל. רד״ק (מכלול): ובבנין הפעיל ממנו וַיָּאצֶל מן הרוח נחה האלף. ע״כ. וכן רוב החדשים. אך ברט (Barth, ZDMG 43, 179) הכריע כדעת בֶּטכר, ואמר כי וַיַּאצִל הוא שארית עתיד קל יִפְעִל, שהיה נהוג לפנים הרבה בלשון, ונדחה לאחוריו מפני העתידים יִפְעַל, יִפְעֹל, שרבו יהבריעו הכף לצדם.

בספרות: אתה חכם ומחכמתך א צ ל ת חפץ מזומן כפועל ואומן למשך משך היש מן האין (רשב"ג, כתר מלכות). ועל טלה ושור א צ ל ת כחך (שם). לך א צ ל ת י נסוכת הדומים, בעבורה עשיתי ארץ ושמים (הוה, בלמית בתרתרת, ליון ב, קמה). שם שואף השמש זורח והוא א ו צ ל מאורו לירח (רמב"ע, יעירוני סעפי, מוכ' יוה"כ, ספרדים). סמכה ימינה כאלו תְּאַצֵּל מענה פיהו לפיה (ר"י הלוי, בעלת כשפים). — וגם לא בדברים מפשטים: ו א ו צ ל מהם (מהתפילין) רצועה מגעת אל ידו (הכוזרי ג יא). — ופעול: ברבי א צ ו ל ה מרוח הקדש את שם אדיר נאדר בקדש (ר"י הלוי, נעי' יוה"כ ספרדים). אֲצוּלִים מפרך סוֹנים בחוזק יד ונסיונים (מבה כ"ר קלונימוס, יוצ' אחרון של פסח). הנשמה א צ ו ל ה מאורו (ראב"ע מבלי כ כו). והם א צ ו ל ו ת מהאל יתברך והם אמצעיות בין האל ואלה הגופים (ר"י חריזי, מו"נ ב ה). ואומרים בנפש א צ ו ל ה מרוח הקדש כי הוא אצלם לשון המשכה (רמב"ן במד' יא יז). וידיעתנו א צ ו ל ה וקנויה מהידועים באמצעות החושים והדמיון (תסדאי קרשקש, אור ה', ב א ד). שהמלאכים הם א צ ו ל י ם מהוד הש"י (תגמ' הנפש א :). הנפש הזאת אשר עשה לנו נורא עלילה מזיו זהר כבודו א צ ו ל ה (ר"מ בן גבאי, הקד' עבוד' הקדש). — ב) עם ל... אחריו, אצל דבר לפלוני, הניח ושמר מעט לפלוני, vorbehalten; réserver à; reserve for: ויאמר (עשו ליצחק) הלא אָצַלְתָּ לי ברכה (בראש' כז לו). — ג) אָצַל דבר מן פלוני, מנעו, verweigern; refuser; refuse: וכל אשר שאלו עיני לא אָצַלְתִּי מהם (קהל' ב י).

— נִפע', נֶאֱצַל, — שאֻצַּל אותו, שהפרישוהו והבדילוהו: על כן נֶאֱצַל מהתחתנות ומהתיכנות (יחזק' מב ו). — ואמר בן סירא: לבן גם הם (יהושע וכלב) בשנים נ א צ ל ו משש מאות אלף רגלי (ב"ס גנ' מו ח). והפרושים מהם ש נ א צ ל י ם אל עצמן מכלל המון העם (רמב"ן במד' יא יז). — ובפרט באצילות רוחנית: ומכח המזלות ההם נ א צ ל כח כל ברואי מעלה (רשב"ג, כתר מלכות). האחדות אשר אמרנו על כל אחד מהברואים על דרך העברה נ א צ ל ת מענין האחד האמת והאחדות האמתית (חו"ה, היחוד ט). החמר הראשון ה נ א צ ל מאצל הבורא (ר"י חריזי, מו"נ א כז). והדברים ה נ א צ ל י ם מאין סוף הם י' ספירות (ר' עזריאל, פרוש י ספירות). ועל מה ששאלת אם הספירות נ א צ ל ו ת ולא נבראות וכו' ואם הנברא שהוא חסר מן ה נ א צ ל וכו' (שם). שכל נ א צ ל מסבת הסבות האלהיות (רש"ט פלקיירא, המעלות, א) נפש האופן ה נ א צ ל ת מן החיה (רד"ק, מעשה מרכבה). ועדיין היה הכל גנוז וסתום דרך העליון עם שהיה שם יותר מזומן להגלות ו ל ה א צ ל (ר"מ בן גבאי, עבוד' הקד' יג). גזרה מוסכמה מכל המקובלים כי האורות וכו' המה נ א צ ל י ם מהא"ס (ר"י אבוהב, בעל השמים ה ג). שפע ניצוצי האור והפעולה והממשלה ה נ א צ ל י ם על היצורים מכוחות המון הכוכבים (יסוד עולם ב ת). המינים והאחדים האלהיים כלליים או ממוצעים כמו שהם הספירות ה נ א צ ל ו ת (בעל השמים, אבר' כהן אירירו ד י). אם הם נ א צ ל י ם ממנו הם חוץ ממנו (רמח"ל חומ"ק). השכל ה נ א צ ל אשר הוא למעלה מהשכל המקנה (מנח' קנא' לר"י מפיסא נת). — *עם ל אחריו, נאצל ל, נתחבר אל: מה יחובר זאב אל כבש כן רשע לצדיק נ א צ ל (ב"ס גנ' יג יז).

— הפע', הֶאֱצִיל, — גרם אצילות דבר מדבר: כ ה א צ י ל ך על גלגל המזלות גלגל תשיעי במערכו (רשב"ג כתר מלכות). והוא (האלהים) מ א צ י ל אותו (את האור) עליהם (הכוזרי ב ג). מלמד ש ה א צ י ל הקב"ה מאורו בביכול (מסכ' אצילות, ילינק ה, גנזי קבלה, מערכ' האלה'). ואם הנברא שהוא חסר מן הנאצל יש בו כח להאציל כל שכן ה מ א צ י ל (ר' עזריאל, י ספירו').ועלה במחשבה הטהורה להמציא ו ל ה א צ י ל מאור הנעלם האצילות (רמב"ג עבוד' הקד', יחוד יז). וידוע ש ה מ א צ י ל לא י א צ י ל ראשנה אלא בדומה לו (תגמ' הנפ' א :). ובהגבילו כבודו וכחו הבלי הכלית ה א צ י ל מהות ועלול מוגבל (שעה"ש לאברהם כהן אירירו). ומשפיע ו מ א צ י ל עליהם מהכח והעצמה שנתן לו יוצרו (ר"י יברחיי, יסו"ע ב ט). כדי שתשפיע (החמה) מזהרה ו ת א צ י ל על העליונים ועל התחתונים (שם). ו ה א צ י ל עליו (על האדם) אור השכל אשר בו ידע אמתת הנמצאים כלן (דוד בן בילה, י"ג יסוד'). ע"ם הם הכחות ש ה א צ י ל הא"ס ב"ה להוציא מהם כל התולדות הצריכים (רמח"ל פ"ח).

— הָפע', הָאֳצַל, מֻאצָל: וצריכים המה שיתדמו לך בכל התוארים שבך כי המאציל ו ה מ ו א צ ל צריך שיהיה דמיון ויחס אחר בניהם (כלי יקר, שמות יח כא).

— נִתפ', נִתְאַצֵּל, — כמו נאצל, אצל את עצמו: שכל קבוע שממנו מ ת א צ ל י ם כל הכחות הרוחניות ברקות האצילות ש מ ת א צ ל ו ת אלה מאלה (רהכ"ד הקד' יליכה). כי שכל הנפש באחרון י ת א צ ל ויתקיים מהשכל האלהיי (שעה"ש לר"א אירירו, ד י). כי להיותו

מתאצל בלי אמצעות וכו׳ בהתאצלו הראשנ׳ (שם ד יד). כלהב אש המתאחד בגוונותיו ומתאצלים כחותיו מאחדותו וכו׳ שזה מתאצל מזה וכח המאציל בנאצל (רבנ״ל דורן, מ״ת, חלק כוסינו ח). שנפש האדם נתאצלה מאתו יתברך (דוד בן בילה, י״ג יכודות).

אצ״ל, ר״ת אין צריך לאמר.

אצץ[1], ממנו ״אָצָץ, ״אִצֵּץ.

״אָצָץ[2], ״צָא, פ״ע, — לחץ ודחק: אמר לו אביי והלא שנינו כבשים שהוא יכול לאכול מהם במועד כובשם אמר לו אף אילו נאכלין על גב אצצא[3] (רב יהודאי גאון, הלכ׳ פסוקות, מועד).

״אִצֵּץ[4], פ״י, — אִצֵּץ אותו, לָחַץ וְדָחַק וְכָבַשׁ אותו, drücken; presser; to press: כשכובשין הדגים ומאצצין ודוחקין ומצירין אותו לחלוח היוצא מהן נקרא ציר (ערוך ערך צר).

אצר[5], ממנו אולי אוצר, אָצַר.

---

[1]) בארמ׳ עי׳ לקמן, ודומה לו אוץ.

[2]) משק׳ אִסַּר, שם לפעולה מתעברת יוצאת מפעמת. בארמית: שאני התם דאגב איצצא מזקי (ברכ׳ לג. — שונה שם (בענין מי שנפל לחפירה מלאה נחשים ועקרבים שאמר הדעת הוא כי בודאי מת) מפני שאגב האצץ (הלחץ שבנפילתו לחץ אותם) הם מזיקים). א״ב (איכא בינייהו) דאתי בתר אצצא (בכת קמז: — יש ביניהם (ההפרש בדעות) שבא (המוחל מן הזיתים) אחרי אצץ (לחץ בהכומר). הני נמי מיתאכלי אגב איצצא (מו״ק יח. — אף אילו (הדגים הנצודים ביו״ט) נאכלין על גב אצץ, ור״ל ע״י כבישה חזקה פעם אחר פעם אפשר לאכלם מיד).—[3]) צורה ארמי׳ אמנם, אך כל המאמר הוא בסגנון עברי, כדרך רב יהודאי גאון לתרגם עברית את מאמרי התלמוד שהם בארמית, ואעפ״י שפעמים הוא מניח את השם בצורתו הארמ׳ מ״מ הוא נוהג כן מנהג שם עברי. ושמות רבים בסי׳ א הארמית בסופם קנו להם זכות מלים עבריות בתוך לשוננו בזמן ההוא, כמו שכבר העירותי על זה.

[4]) פעל נגזר מהשם אצץ שלמעלה.

[5]) עברי׳ וארמית. אך יש מפקפקים אם היה השרש הזה המקור להפעל אצר, וסוברים כי אצר נגזר מן אוצר (Nö. Mand. Gram.). בערב׳ דומה לו במשמעתו דַ׳חַ׳ר[a] נמצא שאות ד׳ בערבי׳ באה במקום צ בעבר׳ ואות ח׳ בערבית במקום א בעברית.

---

[a]) دَخَّرَ

אָצַר[1], פ״י, אָצַרְתִּי, אָצְרוּ, עת׳ תֶּאֱצֹר, תֶּאֶצְרוּ, אֹצְרִים, אָצְרָנָה, — קבץ דברי חפץ ושם במקום למשמרת, Schätze sammeln; thésauriser; to store: האֹצְרִים חמס ושד בארמנותיהם (עמו׳ ג י). הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך ואשר אָצְרוּ אבתיך עד היום הזה בבל (ישע׳ לט ו).—ובפרט *שמר תבואה וכיוצא בזה באוצר לאחרי זמן כדי להעלות השער: אין אוצרין בארץ ישראל דברים שיש בהן חיי נפש כגון יינות שמנין וסלתות (תוספתא ע״ז ג ד). אוצרי פירות ומלוי רבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים עליהן הכתוב אומר וכו׳ נשבע ה׳ בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (ב״ב צ:). ומותר לאדם לאצור פירות בארץ ישראל ג׳ שנים וכו׳ (שם). וכל המפקיע שערים או שאצר פירות בא״י וכו׳ הרי זה כמלוי ברבית (רמב״ם מכיר׳ יד ו). — ויצפה לעתות אצור המסחרים ועתות מכירתם (חו״ם חבכון הנפ׳ ג).

— נפ׳, נֶאֱצַר, הֵאָצֵר: והיה סחרה ואתננה קדש לה׳ לא יֵאָצֵר ולא יחסן (ישע׳ כג יח). — ובמשמ׳ ״נאסף במקום אחד, sich ansammeln; s'accumuler; accumulate: קול אד עשני נאצר בבטן העב (ר״ש אבן תבון, יקוו המים ד). וזה אמנם יהיה בסבת האצר האד הקיטורי בבטן האדמה (רלב״ג איוב י).

—פע׳ *אִצֵּר: בכונס מתוך שלו אפילו עשר שנים מותר לאצר[2] (תוספתא ע״ז ד א). ובשני בצורת אפילו קב חרובין לא יאצר (ב״ב צ:). ועל התבואה שתירקב שאל״כ היו בעלי בתים מאצרין אותה ומביאין רעבון לעולם (רש״י פסח׳ נג:).

— פוע׳, אוֹצַר, עם ו ההפוך וָאוֹצְרָה,—הפקיד אוצרים, פקידים על האוצרות: וָאוֹצְרָה[3] על אוצרות שלמיה הכהן וצדוק הסופר (נחמ׳ יג יג).

—התפ׳, ״הִתְאַצֵּר, נשתמר כמו באוצר: בצרור החיים להתאצרה (קונט׳ גור׳ תתנו, דף ד).

א״ק, ר״ת אדם קדמון.

---

[1]) עי׳ אוצר, ועי׳ הערה לשרש אצר. — [2]) נראה הדבר כי הכונה במלה זו בנין פִּעֵל, כי בקל צריך להיות, עפ״י דרך הכתיב הרגיל של התלמוד, לאצור, יאצור. וכן בכתב יד יאצר ולא יאצור. — [3]) ראב״ע פועל נגזר מן אוצרות והטעם: פקדתי גזבר עליהם. ע״כ. ולפי זה צ״ל אוצרתי וכו׳. ובעתיד אֲאוֹצֵר, ולהקל אוצַר, אוצְרָה. רד״ק מפקפק אם זה במשקל ואומרה או

אֶקְדָּח[1], ש"ז, מ"ר ־דָּחִים, — א) אבן מהאבנים היקרות, אדמה ומזהרת כגחלת, Karfunkel; carbuncle; escarboucle: ושמתי כדכד שמשתיך ושעריך לאבני אֶקְדָּח[2]) (ישע' נד יב).—ואמר המשורר: אבל נפשם בטוחה במבינים להותירם כרמים על עפרים, ו א ק ד ח י ם על חרשי אדמות וסם על מק ומור על גויש פגרים (מבחר דרעי, לריח שיר, ל"ק ל).—ב) ״כלי זין מורה בכח האש[3]), והתיחד בזמן האחרון להקנה הקטן, שבית קבול הכדור שלו סובב ומורים בו פעמים אחרות זו אחרי זו, Revolver. — ופשט השמוש בו הרבה בדבור ובהעתונים.

״אֶקְדַּחַת,— כמו אֶקְדָּח: מקום ספיר ו א ק ד ח ת (רשב"ג להכת מרי, מנת' קנה' ג). סוד תיסד נויהם בכדכוד וְאֶקְדַּחַת (אלהים אזון, הובע' לשבת).

אַקּוֹ[4]), פ"ז, כנ' אַקְוִי, או אקואי, מ"ר אַקּוִים, או אַקּוָאִים[5]) — תיש הבר, ibex; bouquetin; Steinbock: איל וצבי ויחמור וְאַקּוֹ[6]) ודישן (דבר' יד ה).—והשתמשו במשמעה זו רוב הסופרים: א ק ו (שטיין באק Capra ibex) משכנו בשוויץ על הרי השלג והקרח הגבוהים (כתב' למוד' להת' ליגדה). ה א ק ו [7]) העצום אשר נתפש עוד בקטנותו על הר סיני (ח' גוטלבר ממגריס).

הפעיל במקום א ו צ י ר ה (מכלול נחי פ"א). וכן החדשים. רבם החליטוה הפעיל. אך יש מגיהים וְאַצְוָה, כמו שם ז ב,

[1]) מן קדח, עי' שם. — [2]) ת"י לאבני גְמַר ור"ל אבני גחלת. רסע"ג תרגם חג'ארה ג'והר, ר"ל אבן יקרה. וכמו"כ ריב"ג סתם: ומן זה נאמר לאבני אקדח מפני זכותם שמאירים כמו אש. ע"כ. ורש"י: והם מין אבנים טובות בוערים כלפידים והוא ק ר ב ו נ ק ל א. ע"כ. וכן רד"ק: אבן מזהירה כאש וכו' וכן תרגם יונתן לאבני גמר. ואעפ"י שהשבעים תרגמו κρύσταλλος, ואעפ"י שבערב' משמש השם ק ד א ח a) לאבן החלמיש, מ"מ כבר תרגמו רוב המתרגמים בהאבן האדמת ההיא. — [3]) הצעתי השם הזה בהצבי לכלי הנשק הדוחה בכח האש, וגזרתיו מן השרש קדח.

[4]) דומה לו אָחוּ, דְּיוֹ, תְּאוֹ, שְׁבוֹ. — ומקורו לא נתברר, והביאו דמיון לו המלה הערב' ענאק b), ובאשו' אַנִיק. — [5]) לפי הרבוי של שבו תאו לדעת הרד"ק (מכלול מה"ב פעו). — [6]) כך תרגום אונק' יעלא. רסע"ג: אלועל. ריב"ג: הוא תיש הבר. רש"י: הוא אשטיגבאק. וכן רד"ק. השבעים תרגמו τραγέλαφος. — [7]) ובעצמו תרגם שטיינבאק.

---

a) قَدَّاح b) عَنَاق

*״**אָקוֹן**[1]), עקון, ש"ז, מ"ר אֱקוֹנִים, — מין סל של צידים כעין תבה של עץ שיש בה למטה אגמון של ברזל, Steerhamen: (אונקלי) של שידה טמאה ושל א ק ו ן[2]) טהורה (כלים יב ב). הרשתות והמכמרות והמדף והפלצור ומצודות הסכרין טמאים ו ה א ק ו ן והרטוב והכלוב טהורין (שם כג ה).

״אַקְלִים[3]), איק־, מ"ר אקלימים, היקל־,—שטח ארץ שזמנה ומזג אוירה שוים פחות או יותר, Zone; climat: ושם היה סגולת נח מפני שהוא יורש ה א י ק ל י מ י ם השוים (הכוזרי א לה). אמרו על אדם כי כאשר יצא מ א ק ל י ם תשאם הקרוב להודו ונכנס ב א ק ל י ם בבל הביא עמו פליאות וכו' ותלקו המוצאים ו ה א ק ל מ י ם לככבים ואמרו

---

[1]) כך בקצת משנ' מנקד' נרפ'. וכך לוי ויסטרוב. צמח דוד ומער' המע' אָקוֹן, קוהוט נקוד מוזר כדרכו אַקָן. וסבר ש' קרויס כי זו היא המלה היוני' ὄγκινος, אבל פרוש מלה זו הוא ע ג ן, וגם האנך של הספינות שמדדים בו את עמק המים, ואינני רואה שום יחס בין מלה זו ובין אקן שלנו. ס' פרנק' (S. Fränk. 229) רואה באקון מלה דומה לעגן, ואומר כי מקור שתיהן אחד. קוהוט בקש מקור לו בהשם היונ' σαγήνη, רשת, או בלשון פרס' אכנגו שמשמעתו הוא א ו נ ק ל, אך כל זה רחוק ודחוק.—[2]) רה"ג והרמב"ם מעידים כי ס"א גורסים עיקון עקון ופרש רה"ג וז"ל: דומה לשידה והוא מכלי הצידים. ע"כ. ולהלן כג ה אומר: מכלי הצידים שצדים בו הדגים ודוגים בו ודומה לכלב ושמו בטיית לחלות ויסמעוה איצא אלסלהה.והנה לא עמדתי על מהות המלי' הערב' אשר פה. והגהות קוהוט אינם נכונים. אך מהות הכלי נראה ברור מפרוש הגאון, וכן פרש גם הרמב"ם: הי סלה אלציד ושכלהא משהור ענד אלציאדין והי תאבות מן עוד פיה מכ'אטיף יעלקנוה פי אלבחר ידכלה אלסמך ולא יקדר יכרג' מנהו. ע"כ. ובעבר' (תרגום דרנב'): היא תיבת ציד והיא שידה מעץ אשר בה אינקליות ותולין אותה בים ויכנסו בה הדגים ולא יוכלו לצאת ממנה.

[3]) מיונית κλίμα, קלימא, שבעקרו ר"ל נטיה, והוא נטיית הארץ. בתוספת א בראש כנהוג בשמות זרים בשוא נע בראש, כמו אכסניה, וכדומה. ומשקל עברי דומה לו אכזיב, (אעפ"י שלא ידוע אם באמת שרשו הוא כזב) ארגיע. וקרוב לו אֲבַטִּיחַ. — ונתקבלה מלה זו בצורה זו גם בערב' אִקְלִים a), וממנה הועתקה ללשוננו.

---

a) إِقْلِيم

שהאקלים הפלוני אלהיו (מו"נ ג כט). השבעה אקלמים שהם שבעת חלקי הישוב (מלמד התלמיד' יעקב כ"ר אנטולי, מתן תורה). המזג הנאות לאומה מן האומות כפי ההקש אל אקלים מן האקלימים ופלך מן הפלכים ואויר מן האוירים (קאנון א א ג א). וחלקו המושב בצפון לז' חלקים קראו כל חלק וחלק אקלימה האקלים הראשון מתחיל מן הקו השוה ומתרחב עד י"ו מעלות וחצי בפאת צפון וכו' (אכר"ת נוה"א א ז). ויקרא אקלימים לשיעור אחד מכמות הארץ אשר יראה בו לחוש השתנות במספר השעות (הוא, אבפ' ג). שחכמי המחקר שסדרו האקלימים כתבו בקצת חבוריהם שארץ ישראל באקלים הרביעי (רכנו כחיי, שמות). כיון שהארץ היא הנקודה ויש ג' אקלימים מכאן וג' אקלימים מכאן (שם). ונזדמן שהמלך המולך על האקלים שמע מעלת זה האיש (ידע' הבדרשי, פרדס א). והם ראו לחלק רצועות הישוב לארכה בז' רצועות נמשכות מקצה מזרח עד מערב וקראו אותם אקלימים (י' הישראלי, יסו"ע, כ ג). דנוהו (לאדה"ר) בשלוחין חוץ לגן עדן ובגרושין מאקלם לאקלם (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור' ג טו). שכן ורגז תחתיו בשפל האקלים (מנח' קנא' לר"י מפיסא ד). יש לך לבחון הרעות והטובות בכל איש ואיש כפי מה שהוא וזה על צדדים רבים מהם לפי האקלים אשר הוא שם כי יש אקלים מאריך ימי יושביו בבריאות במקומות הצפוניים ויש אקלים מקצר הימים וכו' ולפי כל אחד מאלו האקלימים יש ליחס מקרי האדם לטוב או לרע (אוהב משפט, כאורים לאי"וב כב).

***אַקְפָּדָה**[1], ש"נ, — כמו הקפדה: בני אדם מתוך אקפדה הם נודרים בנזיר וכיון שהם נודרים מתוך אקפדה סופן להתות (מד"ר במדב' י).

אראיל, עי' אריאל.

אֲרָאֵל[2], ש"ז, כנ' אֲרָאֵלִי, -אֵלָם, מ"ר אֲרָאֵלִים, -אֵלִים, — א) בעקרו עובר ארח, או שליח, או אורחה של

---

[1]) משרש קפד, עי' שם.

[2]) במשקלי השמות שבמקרא אין דמיון לצורה זו. לפי סופה -ל דומה לברזל, כרמל, ויהי' אראל משרש ארא, ולפי תחלתו אֶר- דומה למשקל אֶפעל. והדומה לו בנקוד הוא רק משקל הִפְעַל המאוחר, על פי הקריאה המקבלה בשני סגולים כמו הֶרְגֵל, וכדומה. ונמצא שם דומה לזה בין שמות הפרטים אַרְאֵלִי (כרא' מו טז) משפחת הָאַרְאֵלִי (במד' כו יז), וכן השם אראל מואב, וקצת דומה לו בצורתו השם אֲרִיאֵל (יחזק' מג טו-טז). והנה ארבע דעות נאמרו בדבר טבע מלה זו ומהותה. יש מכחישים מציאות שֵׁם אראל בלשון העברית לפנים וסוברים שהמלה אֶרְאֶלָּם שבאה בכתוב אינה שֵׁם כלל, אלא פעל עתיד מחבר עם מלת היחס, אֶרְאֶ־לָּם במקום אֶרְאֶה לָהֶם, או אֶרְאֶה להם. זו דעת ת"י, ותרגם: הא כד אִתְגְּלֵי להון. וכעין זה תרגום ולגתה. בזמן חכמי התלמוד היתה כנראה הסכמה כללית כי השם אראל נרדף עם מלאך, אך אין לדעת אם זו היתה באמת קבלה ישנה או השערה בעולם על סמך חצי השני של הכתוב. רסע"ג בתרגומו תרגם נג'בהם a), ופרושו שריהם וחשוביהם. והביא פרושו זה גם ראב"ע בשפת יתר. אך דונש בתשובותיו הביא בשם הגאון עוד פרוש אחר. בסי' נז: ואמר בפתרון אראלם כמו גמליהם. ע"כ. וחזר והביא זאת בסי' קפא: ואמר אראלם רכבי גמלים הממהרין בדרך. ע"כ. ונעלם ממנו באיזה מקום פרש רסע"ג פרוש זה. רדב"א הקראי כמו ת"י: הנה אראה להם בנבואה. ע"כ. והרבה מנחם לטעון על פרוש זה ואמר וז"ל: אנשי פתרון אמרו כי מלה זו נחלקת לשנים אֶרְאֶה לָּם. אמנם ידעתי כי יש מלים בלשון עברית אשר יחצו לשנים אך לא אראלם, כי אראלם אינו ממנינם כי בחזקתו עומד, וכו'. וסים: ועל כן לדבריהם ומחלקותם ורפואתם לא יקום פתרון ולא ענין המחוה היטב. ע"כ. ופרש בעצמו אראל כמו אריאל שֵׁם להמזבח. ואמר: ופתרון הן אראלם צעקו חוצה עת אשר נהרס המזבח הנקרא אראל צעקו ובכו אותו קוננו מקדשם ובכו אראלם וספדו מזבחם, ואם אמר יאמר הטוען לא יתכן בלשון עברית צעקו אראלם ובכו אראלם כי אם צעקו על אראלם ובכו על אראלם, יש להשיב ולומר יתכן כה וכה. וכו'. ואחרי כל טענותיו של מנחם החליט גם דונש כמו ת"י ורדב"א, ואמר בהשגתו על רסע"ג: וזו המלה אינה מצויה בספרי הנבואה שהיא לשון גמלים כלל ותחלת טעותו כי כל קבוץ צריך לתוספת יוד והיה ראוי לומר אראלים. ולפיכך אני אומר בפרושו כי אמר הנביא אראה להם בעין הנבואה כי הם צעקו חוצה על מה שהגיעם. ופירשתיו על טעם אראה למו, ולָם ולמו טעם אחד הם כמו בם כמו שטעמן אחד וכמו זו המלה חילקה בפרוש נאמר ובכלי הבקר בשלם הבשר ופתרונו בשל לַם הבשר. שמע בני ואל תהי פורע מוסר. ורוב חכמי הלשון הסכימו בכלל בגוף הדבר כי אֶראל הוא שֵׁם ונחלקו בפרושו. יש מסכימי' עם מנחם שהכונה בו המזבח, או ציון. כן ריב"ג, רש"י, ראב"ע (בשפת יתר נד). רד"ק ואחרים פרשו כהתלמוד אראל מלאך, ואמר רד"ק: כמו שמלת מלאך יאמר על שליח גופני ועל שליח רוחני כן מלת אראל, והפסוק כפול בענין במלות שונות אמר המלאך שלהם שהיו שולחים מעיר לעיר. ע"כ. ומהחדשים קצתם

---

a) نجبهم

רוכבי גמלים, Reisender, Bote, Karawane; voyageur, messager, caravane; traveller, messenger, caravan : הן אֶרְאֶלָּם [1]) צעקו חצה מלאכי שלום מר יבכיון נשמו מסלות שבת עבר ארח (ישע' לג ז-ח).— והשתמשו בו הסופרים במשמ' שליח : ציר נאמן שפתי נבון ואֶרְאֶל לא שלח מדבר בל יבין מוצא שפתיו (אסף כ לא יג).— ב) מלאך, Engel; ange; angel : א ר א ל י ם ומצוקים אחזו בארון הקודש נצחו א ר א ל י ם את המצוקים ונשבה ארון הקודש (כר קפרא בקינתו על רבי, כתוב' קד.). בשעה ששלח אבינו אברהם את ידו ליקח המאכלת לשחוט את בנו בכו מלאכי השרת הה"ד הן א ר א ל ם צעקו חוצה (מד"ר בראש' נו). ולאחר שחצה את המים ברא א ר א ל י ם ומלאכים ואופנים (מדרש כונן). שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא ולפיכך נקראים חיות הקדש והם למעלה מן הכל ואופנים ו א ר א ל י ם וחשמלים ושרפים ומלאכים ואלהים ובני אלהים (רמב"ם, יסוה"ת כ ז). — והשתמשו בו הרבה הפיטנים במשמעה זו : סכות באי בתחן למר בכו א ר א ל י מלך (ר"א קליר כבודו אהלו). המון א ר א ל י ם לנאדר באלים אומרים קדוש (ר"י הכיתור, אפודי בד). א ר א ל י ם צאו וצעקו מרה ספוד תמרור האגדו בחבורה (קינה התריסו ממני). א ר א ל י ם בשם תם ממליכים למלך מלכי המלכים (מנחה יוה"כ לאשכנ'). א ר א ל י הוד פוצחים הלולו ברתת וזיעה מפארים סלסולו (שם). ומלאכי השרת ו א ר א ל י ם (ס' דוגולו, נעשה אדם). ובלהקת א ר א ל י ם תתפאר (רשב"ג, כתר מלכות). ומתעטפים (ישראל ביוה"כ) כשרפים ו א ר א ל י ם ונמשלים לתרשישים ותשמלים (ר"י הלוי, הממגלה הבליגית, שחרית יוה"כ כפרדים). מאורי אור וכוכבים ו א ר א ל י ם ותשמלים ורוכבים על כנף עבים (הוא, קונט' הפיוטים כו). אני הייתי אצורה במרומי דירות בין אֶרְאֶלֵּי טוהר אמרותי טהורות (קרוב' א בבוע', רכו שנים). לשות בשדה לקראתך יצא ולמענו אֶרְאֶלִּים ממחיצה מר צעקו חוצה (שם כ שבוע', קרבן שלם). יום יצאה כלת עדנים לששים רבואות חתנים בצבאות אֶרְאֶלֵּי מעונים ורכב אלפי שנאנים (זרחיה הלוי, יום ילאה). להקת חשמלים וצבאות אֶרְאֶלִּים צעקו לאל אלים (סמא"ל, סלית' לו"ג, אנא אל). כתות המלאכים הם עשר אשר אלו הם א ר א ל י ם אישים בני האלהים מלאכים חשמלים תרשישים שנאנים כרובים אופנים שרפים וי' מלאכים שנבראו תחילה ממונים על עשר מחנות הללו אשר אלה שמותם מיכאל על ה א ר א ל י ם וכו' (ברית מנוחה ג, לכא המרום). ועשרה מלאכים שנבראו תחלה הם ממונים על עשר מחנות אלו אשר אלה שמותם מיכאל על ה א ר א ל י ם צפניה על האישים וכו' (עמק המלך, עולם היצירה יח). מר יבכיון ויהמיון וצעקו חוץ א ר א ל י נ ו (בירים מהרשב"ל, לפני פענח' קב' על יד, ז). לפי ש א ר א ל י ם הם מלאכי דין ונקמה (צרור המור ויצא מג :). א ר א ל י שחקים וע"י נצבים על ה' (ב' אוליוירו, אגר' אילי אהב').

הסכימו לפרוש ת"י ודונש וכו' (Ew. § 73) ויש מדמים אראל לאריאל ומפרשים ה א ר י של אל, ר"ל גבור, ויש שרואים בו השם המצרי אראריי' גבור, ואמרו שהכונה היא על גבורי ירושלם, וי"א גבורי יהודה המכבי, שבימיו, לפי דעתם, נתחברה נבואה זו.— והנה ריב"ג ופרחון ועוד הביאו מלה זו בשרש ר א ל, וכבר היו שרצו לדמותה לשרש ראל בערבית, ואמנם יש בקצת מלונים השם מִרְאִיל a) שמהיר בהליכתו, אך בהמלונים הלאומיים הערביים הובא רק הדבור מר מראילא b), עבר במהרה. ואין לעמד על מקור דבור זה מאין נסתעף, על כל פנים דחוק הוא לחפש בזה מקור השם א ר א ל שלנו. אבל יש שרש אחר בערב' והוא רַחַל c) שר"ל נעתק, עבר ממקום למקום, והשם רָאחִל d), נ ו ס ע, ע ו ב ר א ר ח, ומשמעה זו היא נאותה מאד לאראל שלנו והיא היתר מתישבת בהכתוב לפי הענין, שהכונה היא לתאר השממה של הדרכים בשעת חרום זה מפני הגייסות וכדומה, ולכן א ר א ל ם ר"ל עוברי ארח צעקו, מלאכי שלום מר יבכיון כי נ ש מ ו מסלות שבת עובר ארח. ולהפרוש שליח אפשר לדמות השרש הערבי רשל e) שממנו השם רשול, שליח, ומ"ר ארשאל f) גדוד, עדר. ולפרושו השני של רסע"ג שהביא דונש בשמו, גמלים, אפשר לדמות אַרְעָאל g) בערב' מ"ר מן רעלה, והיא אורחה של גמלים או של סוסים, וגם של אנשים. — [1]) בהרבה כ"י ־לים. אבל הקדמונים מעידים פה אחד על הכתיב לם, וע"ז סמכו ת"י ורדב"א ודונש שפרשו לם כמו להם. וכבר אמר ריב"ג : אראלם אחד במקום קבוץ. ע"כ. ואפשר שהוא שארית ממ"ר ש כ ו ר שהוא נהוג בערבית והיה נהוג בלשון שמית הקדו', ונשארו ממנו שרידים בעבר' כמו שכבר העירו המדקדקים החדשים ע"ז. וכבר נזכר למעלה מ"ר א ר ע א ל בערב' לאורחה של גמ־ים, של אנשים וכדומה. וכמו"כ ארשאל, במשמעת גדוד, עדר. ועי' עוד אֲרִאֵל.

---

a) مِرْآئِيل b) مرمرايلا c) رَحَل d) رَاحِل
e) رسل f) ارسال g) أرْعال

אֲרְאֵל[1]), שת"ז, — בלשון מואב, כֹּהֵן הגדול, Priester; prêtre; priest: הוא (בניהו בן יהוידע) הכה את שני אֲרִאֵל[2]) מואב (ש"ב כג כ).

ארב[3]), ממנו אוֹרֶב, אֶרֶב, אֹרֶב, אָרְבָּה, מַאֲרָב.

אֶרֶב[4]), ש"ז, הפס' אָ־, — א) שה"פ מן ארב, פעולת מי שאֹרֵב לחברו: כי ישחו (חיות הטרף) במעונות ישבו בסכה למו אָרֶב (איוב לח מ). — ב) מקום הארב, מעון החיות וכדו': ותבוא חיה במו אֶרֶב ובמעונתיה תשכן (שם לז ח).

א. **אֹרֶב**, ש"ז, כנ' אָרְבּוֹ, — כמו אֶרֶב: בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים אָרְבּוֹ (ירמ' ט ז).

---

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) כך כאן הכתיב והנקוד המסורים, ובדהי"א יא כב אריאל, וכן גם כאן בקצת כ"י. אך המסורה, אומרת בפרוש ל' חסר. והשבעים תרגמו כא"ו היה כתוב בני אריאל, ולכן פרשו קצת החדשים אראל שע"פ. אך מלה זו נמצאת בכתבת מישע מלך מואב בספור מעשי גבורותיו, כתוב שם לאמר: ואלתחם בק ואחזה ואהרג את כל העם [מ] הקר רית לכמש ולמואב ואשב משם את אראל דודה ואסחבה לפני כמש בקרית. ע"כ. ובהיות שאין איש מפקפק עתה באמתותה של כתבת מישע, אין מקום לפקפק גם באמתותה של המלה אראל שלנו וכמו"כ שאינה שע"פ והפעל ואשב שלפני אראל, שהכל מסכימים שהוא מלשון שְׁבִי, מוכיח על אראל שאינו שם דבר, מזבח וכיוצא בזה, מפני שאין שבי אלא בנפשות. ובודאי יותר נכון פרושם של הלוי ולמבר (R. S. VIII) גרימה, וינקלר (Lidzb. Eph. II 152, RB, X) שפרשו אראל ש"ת לאדם, כהן הגדול. וכעין זה ת"י רברבי. ומפני שאראל בא בכאן ביחיד יתכן שהנוסח' האמתית היא של השבעים בני אראל ור"ל בני כֹּהן מואב. ואי אפשר להחליט אם יש איזה יחס בין אראל זה ואראל של הן אראלם, עי' למעלה. ואפשר אמנם כי הנקוד אֲרִאֵל נולד מהדמיון עם המלה אריאל, וההברה האמתית של אראל מואב היתה כמו כן אַרְאֵל או אֲרָאֵל, אך באין לנו יסוד נכון להשערה זו עלינו לקבל ההברה המסורה.

[3]) בערב' משמש שרש זה אַרִב a) בשמ' היה ערֹם, השתדל בערמה לרמות את פלוני, לנצח את פלוני. וכן קרוב לזה שרש ורב, וַארַב b), השתמש בערמות ותחבולות לרמות את פלוני.

[4]) בערב' אִרְב c), במשמעת ערמה ותחבולה.

a) أَرِبَ b) وَرَبَ وأَرَبَ c) إِرْب

ב. **אֹרֶב**[1]), ש"ז, — שרש הפחד, במקום חבורו להירך, Leistengegend; aine; groin: במורסת האורבים הם אינגש וכו' זרע הלפת על מי שיש בו מורסות האורבים יועילו אליו (רא"כ"ע, ספר הנסיונות, כ"י פריז ח ח). היתר טוב שישב העלול על קצה עצהו וכו' ותגביה ארכובותיו מעט למעלה אל האורבים (קאנון ג יע כ ז). ראוי שיקשרו הידים משרש הזרועות והרגלים משרש פחד הירכים אצל האורבים (שם ג כא ג כ). וכשיתרפה תחת מתניה (של ההרה) ויתנפחו אורביה ויתחזק פתיחת האורבים הנה אין בינה ובין המליטה כי אם מעט (שם ג כא א יז). ומה שיוחש הכאב והעקיצה ישתתף בו גב הערוה והחולבים וכפות הירך והאורבים (שם ג כא ד ח). והכאבה במתנים והאורבים עם הערוה (שם ג כא ד ו). שהיה באדם חבורה והיתה שקיעתה קרובה מן האורב הוא אונגי ופיה קרובה מן הארכובה (שם ד ד א ח). ואי אפשר שיכפף רגלו אצל האורב ותראה האורב נפוח במורסא כי ראש הירך נתקע בו (שם ד ה א כה).

אָרַב[2]), פעו"י, עת' אֶאֱרֹב תֶּאֱרֹב, תֶּאֶרְבִי, נֶאֱרֹב, נֶאֶרְבָה, יֶאֶרְבוּ. עם אֶל, לְ, על אחריו, — שמר והמתין לאחד ממקום נסתר למען התנפל עליו פתאם, lauern; guetter; lie in wait: וכי יהיה איש שנא לרעהו וְאָרַב לו וקם עליו והכהו (דבר' יט יא). אם נפתה לבי על אשה ועל פתח רעי אָרָבְתִּי (איוב לא ט). לכו וַאֲרַבְתֶּם בכרמים וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחלות ויצאתם מן הכרמים וחטפתם לכם איש אשתו (שופט' כא כ-כא). קלים היו רדפינו מנשרי שמים על ההרים דלקנו במדבר אָרְבוּ לנו (איכה ד יט). ויסבו (אנשי עזה) וַיֶּאֶרְבוּ לו כל הלילה בשער העיר (שופט' יו ב). כי הנה אָרְבוּ לנפשי יגורו עלי עזים (תהל' נט ד). אל תֶּאֱרֹב רשע לנוה צדיק אל תשדד רבצו (משלי כד טו). יֶאֱרֹב (הרשע) במסתר כאריה

---

[1]) בערב', ארביה a), במשמעה זו.

[2]) כבר נזכר למעלה כי בערב' קרוב לזה אַרִב, וַרִב. ולמושג הארב השתמשה לשון ערב' בשרש רצד b), שישנו גם בעבר', וגם בשרש רקב c). והנה חלוף ק במקום א בשתי אלה הלשונ' מצוי מאד, ולכן רקב

a) أُرْبِيَّة b) رَصَد c) رَقَب

בסכה יארב לחטוף עני (תהל' י ט). פעם בחוץ פעם ברחבות ואצל כל פנה תארב (האשה הזרה) והחזיקה בו ונשקה לו (משלי ז יב-יג). אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם (שם א יא). אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין כלם לדמים יארבו איש את אחיהו יצודו חרם (מיכ' ז ב). ויקם אבימלך וכל העם אשר עמו לילה ויארבו על שכם (שופט' ט לד). ראו אתם ארבים לעיר מאחרי העיר (יהוש' ח ד).— ומקור: דברי רשעים ארב דם (משלי יב ו). — וצווי: קום לילה אתה והעם אשר אתך וארב בשדה (שופט' ט לב).

— פע' ארב[1]), ארבתי, יארב — כמו ארב בחזק' הפע', ומזה מארב, עי' במקומו.

— הפ', האריב, — כמו בקל[2]) :

ארבה[3]), ש"ז, — שרץ העוף מנתר ומעופף ופושט במספר רב מאד על השדות ואוכל ומחריב את תבואת האדמה, והוא שם הקבוץ להרבה יחד ולכל אחד ואחד כפ"ע, Heuschrecke; sauterelle; grasshopper הנני מביא מחר ארבה בגבלך וכסה את עין הארץ וכו' ואכל את יתר הפלטה הנשארת לכם מן הברד ואכל את כל העץ הצמח לכם מן השדה (שמו' י ד-ה). ורוח הקדים נשא את הארבה ויעל הארבה על כל ארץ מצרים וינח בכל גבול מצרים (שם יג-יד). וישא (רוח הים) את הארבה ויתקעהו ימה סוף לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים (שם יט). את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע אשר לא (לו קרי) כרעים ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ וכו' את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו (ויקרא יא כא-כב). זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף כי יחסלנו הארבה (דבר' כח לח). יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק (יואל א ד).— ומשל למה שבא ברוב עצום: ומדין ועמלק וכל בני קדם נפלים בעמק כארבה לרב (שופט' ז יב). כי רבו מארבה ואין להם מספר (ירמ' מו כג). — ובענין סדר הליכתם: מלך אין לארבה ויצא חצץ כלו (משלי ל כז).

ארבה[1]), -בה, ש"נ, מ"ר ארבות, -בות, — א) ערמה, תחבולה, וארבת יד, מה שעשוי בחריצות, בתחבולה, Kunstgriff; tour de main; artifice, knack: ופרש ידיו בקרבו כאשר יפרש השחה לשחות והשפיל גאותו עם ארבות[2]) ידיו (ישע' כה יא).— ב) כמו ב.ארב: ויזיעו אצילי ידיו ואורבות רגליו זיעה קרה (קלמון ג ט ה). ורחית המעי לצדי אורבות הרגלים (שם ג יו ג ד).

ארבה[3]), ש"נ, מ"ר ארבות, — א) פתיחה בגג הבית,

הערבי הוא ראב או ארב העברי. — [1]) ריב"ג בהשתלחק: ובעקרו היה בנין כבד ארב ארבתי כמו קרב קרבתי, יארב מארב. ע"כ. וכן רד"ק: או יהיה (המלה וירב) מהדגש ומשפטו ויארב (מכלול פעל ארב).

— [2]) ואפשר שיהיה מבנין כבד אחר והוא האריב וכו' ויארב יוד בפתח ואלף בשבא ופתח כמו ויאמן העם (ריב"ג מהתחלק). משפטו (של וירב) ויארב בנחל (מכלול).

[3]) באשור' ארבו : כמ תבגת ארב מאד שפנ שת, (לוח סכת', מלון דל'), ר"ל כמו בוא ארבה של ימי האביב. לפי דעת חלא"ש, מהפעל ארב בלשון ההיא שמשמעהו החריב והשם את האדמה, וא"כ א שרשית, והמשקל הוא איפוא פעלה, כמו פעלה, לבנה.

[1]) משקל חכמה, ערמה, שפכה, חרבה, ומ"ר חרבות ב רפויה, וחרבות (מכלול) יטבה, וכמו"כ עקבה עקבה, עי' זה. — [2]) כן כתיב ברוב ספרים מדוייקים בקמץ חטף והבית דגושה (מ"ס). וכן Mich. וכן Ken. בשם הרבה כ"י. ולפי רד"ק אינו רבים מן ארבה, כ"א מן ארב, כמו גרנות מן גרן. והנה רבו פרושי מלה זו. ת"י: עם אשות ידוהי, ע"כ. אבל יש ספק בכונת המלה אשות. רסע"ג תרגם מכ'אתלה אידיהם, ערמות ותחבולות ידיהם. מנחם: מכמנים. ע"כ. ריב"ג פרש בדרך תמוה מאד, אמר וז"ל: האלף בו (כהשם ארבות) נוספת וכו' ופרושו והשפיל גדולתו ורומו ברוב מקומותיו וכו' פרשתי ידיו מקומותיו כמו ויד תהיה לך ופרשתי עם במקום ב. ע"כ. רש"י הביא דברי ת"י ופרש ארבות מגדלים. ורד"ק פרש ארבות, אצילי הידים. גם החדשים פקפקו, קצתם פרשו כמו רד"ק. וקצתם פרשו כמו ארב במשמ' רמאות וערמה. וכבר נזכר למעלה בהערה לארב השם הערבי ארב, וגם ארבה, חריצות וערמה, ובמשמ' זו תרגם .Ges ארבות Kunstgriffe.—ב"ז: ואולי ארבות ידיו ע"ד ארבא בתלמוד שהוא שם לספינה. ע"כ. וכן ריב"ל: ולי נראה ארבות פירושו ספינות, כי הספינה נקראת בתלמוד בשם ארבא וכו' ובניקוד כזה ארבה, ואולי הכונה של ידיו הקטנות, ארבת יד, או התנהגת ביד. ע"כ. וכן שד"ל.

[3]) משקל אגדה, אלמה. ומקורו לא ידוע לנכון. קצת החכמים (גזנ' ואחר'), אמרים כי מקורו הוא בפעל ארב a) בערב' במשמ' עשה קשר, מפני שלפי דעתם הארבה היא סריגה כמו שבכה. אבל זה אינו, כי הארבה היא פתיחה בלי כל סריגה, כנרא' מהשמוש במשנה.

---

a) ارب

בתקרה שבין בית ועליה, יבוא דרך בו האור, יצא העשן וכדומה, Dachluke; lucarne; opening in the roof: כמץ יסער מגרן וכעשן מֵאֲרֻבָּה (הושע יג ג). משילין פירות דרך ארובה ביום טוב (בילה ה א). ארובה שהיא בתוך הבית ויש בה פותח טפח טומאה בבית כנגד ארובה טהור (אהל' י א). ארובה שבין הבית לעליה (תוספתא שם ה ט). פעם אחת לא מצא (הלל) להשתכר ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס עלה (על הגג) ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון וכו' הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה (יומא לה:). — ומ"ר: ארובות זו על גב זו (אהל' י ד). בית וארובה באמצע תקרת הבית ועלייה על גביו וארובה אחרת יש באמצע תקרת העלייה והארובות מכוונות זו למעלה מזו בין שיש בארובות פותח טפח וכו' (רמב"ם טומאת מת א ג). — ובמליצה: ביום הזה נבקעו כל מעינת תהום רבה וַאֲרֻבֹּת השמים נפתחו (בראש' ז יא). ויען השליש את איש האלהים (אשר אמר כי יהיה סאתים סלת בשקל) ויאמר והנה ה' עשה אֲרֻבּוֹת בשמים היהיה כדבר הזה (מ"ב ז יט). כי אֲרֻבּוֹת ממרום נפתחו וירעשו מוסדי ארץ (ישע' כד יח). אם לא אפתח לכם את אֲרֻבּוֹת השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די (מלאכי ג י). — ובהשאלה, חלל מושב העינים: וחשכו הראות בָּאֲרֻבּוֹת (קהל' יב ג). — ומשל: כסומא בארובה (כ"כ יב:), ר"ל מצא את הפתיחה במקרה ולא בכונה. מצאתי מעט כבארובה סומא (הקד' במן המאור, כסוף תות יאיר). — ב) בעין פתיחה בכותל, מקום מושב יונים, Taubenloch; boulin; dove-hole: מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל אֲרֻבֹּתֵיהֶם (ישע' ס ח). היה תור זכר ונקבה ויאספו להם חטים בימי הקיץ ומלאו ארובה אחת (מגלי סנדכר). לבי לעלמה אהובה יעוף ברב חבה ידמה ליונת ארובה תצא וגם שבה (ר' סעדיה בן יוסף, מטמ' מסת' ג). — ג) בכלל פתיחה באמצע איזה דבר, בלוח, בדלת, Öffnung; ouverture; aperture: כמה ארובות יש בדלת (יומא טו.). קורדה (את המוראה) בסכין כמין ארובה (זבח' כה.).

***אַרְבָּה**[1], ש"נ, מ"ר אֲרָבּוֹת, סמי' אַרְ-, — אניה קטנה של גומא וכדומה, Nachen; nacelle; skiff: ומי שיהיה מהם ביניהם באיי הים ישאו אותם בספינות עם כסף וזהב וכו' ומי שיהיה מהם בארץ כוש ישאו אותם בארבות של גומא עד שיגיעו למצרים כי במקום הגבוה הר יוצא בכים לא יוכלו הדוגיות לעבור בו שלא ישברו אך ארבות הגומא העשוים בשעוה אם יגעו בהר תכפף לא תשבר (ר"י בן תבון, או"ד ח).

***אֲרֻבָּה**, עי' ארובה, ערבה.

***אַרְבָּן**[1], ש"נ, כוש של אורבן[2] (סרה יב ח), עי' רובן.

אַרְבַּע[3], -בַּע, ש"מ לנק', לזכ' -בָּעָה, סמי' -בַּעַת, כנ' -בַּעְתָּם, -תָּן, — שלשה ואחד, שתים כפול שתים, vier; quatre; four: אַרְבַּע טבעת זהב (שמו' כה יב). שרץ העוף ההלך על אַרְבַּע (ויקר' יא כא). אַרְבָּעָה מלכים את החמשה (בראש' יד ט). — ובצרוף למספר עשרה, לנק': ערים אַרְבַּע־עֶשְׂרֵה וחצריהן (יהוש' טו לו). — זלז': עד אַרְבָּעָה עָשָׂר יום (שמות יב ו), כדין המספרים מעשרה ומעלה. — ויבוא גם בנסמך, אם המספר הוא ידוע: ואת אַרְבַּעַת הבקר (במדב' ז ז). אַרְבַּעַת גברי השערים (דהי"א ט כו). על אַרְבַּעַת רבעיהם (יחזק' א ח). — ויבוא גם בלי הידיעה בנפרד: אַרְבַּעַת ימים בשנה (שופט' יא מ). אַרְבַּעַת אלפים ושש מאות (דהי"א יב כו). כְּאַרְבַּעַת אלפים איש (ש"א ד ב). — ובכנויים: והילדים האלה אַרְבַּעְתָּם (דני' א יז), לאמר כל ארבעה האלה. דמות אחד לְאַרְבַּעְתָּם (יחזק' י י).

אַרְבָּעָה, עי' אַרְבַּע.

אַרְבָּעִים, — ארבע פעמים עשרה, vierzig; quarante; forty: ויהי המבול אַרְבָּעִים יום על הארץ (בראש' ז יז). ויהי יצחק בן אַרְבָּעִים שנה (שם כה כ). פרות אַרְבָּעִים (שם לב טו). וְאַרְבָּעִים אדני כסף (שמות כו יט). ויהי לו אַרְבָּעִים בנים (שופט'

---

1) בא"מ' ארבא, שרמזו קצת החוקרים לה״ם

קארב a) בערב', שמקורה, לפי דעת Dozy, ביונית κάραβος, היא באמת עֲרָבָה בעבר' (Nö. Mand. Gram.), וכן (Frä. Aram. Frw.).

1) משקל שִׁלְחָן. — 2) כך בהרבה ספרים, ובנוסח' אחרות וברב האי והרמב"ם רובן.

3) מן רבע, עי"ש, משתפ' בו כל לשונ' השמיות.

a) قارب

יב יד). ארבעים בת יכיל (מ״א ז לח). משא ארבעים גמל (מ״ב ח ט). ארבעים ושני ילדים (שם ב כד).

אַרְבַּעְתַּיִם, —ארבע פעמים, vierfach; quadruple; four-fold : ואת הכבשה ישלם ארבעתים (ש״ב יב ו).

ארג[1]**)**, ממנו אֶרֶג, אֹרֵג.

אֶרֶג, ספס׳ ארג, — א) חלק מכלי האריגה, שהאורג מקפל עליו הדבר הארוג: ויסע את היתד הארג[2]) ואת המסכת (שופט׳ טז יד). — ב) כעין אניה קטנה שבו חוטי הערב והוא עובר ושב בין חוטי השתי Weberschiffchen; navette; shuttle : ימי קלו מני ארג[3]) ויכלו באפס תקוה (איוב ז ו). הארג שיניעהו הארוג בקלות מקצה אל קצה (רלב״ג שם). —ג) יהשתמשו במלה זו בכתב ובדבור לעצם הדבר הארוג, Gewebe; tissu; web.

אָרַג[4]**)**, פ״י, עת׳ יארג, תארגי,—קלע החוטים זה בזה שתי וערב, weben; tisser; weave : אם תארגי את שבע מחלפות ראשי עם המסכת (שופט׳ טז יג). הנשים ארגות שם בתים לאשרה (מ״ב כג ז). ביצי צפעוני בקעו וקורי עכביש יארגו (ישע׳ נט ה). הצובע מלא הסיט בקליפי ערלה וארגו בבגד וכו׳ האורג מלא הסיט מצמר הבכור (ערלה ג ב-ג). ארג בו את הבגד הבגד אסור בהנאה (ע״ז ג ט). כמה יהא בפקעת ותהא מיטמאה בנגעים כדי לארוג ממנה שלש על שלש (נגע׳ יא ח). אין אסור משום כלאים אלא טווי וארוג (כלא׳ ט ח). הקלע שבית קבול שלה ארוג (עדי׳ ג ה). מעשה באשה אחת שהיתה אורגת מפה בטהרה וכו׳ (תוספתא כלים ב״ב א ג). על מקום הארוג ולא על מקום הפתיל (ספרי, שלח קטו). שומע אני יארגנה עמה (שם). מעשה באשה אחת שבאת לפני רבי ישמעאל ואמרה לו רבי בגד זה ארגתיו בטהרה (חגיגה כ.). — ובהשאלה לכל דבר שהולך שתי וערב זה ע״ג זה: קנים שנועצים בארץ לארוג בו קוצים או נסרים סביבות חשדה וכו׳ הקוצים שארגין בו סביב (רש״י ב״מ קג:).—ולחבור דברים יחד: והוא אורג את העולם שיצאו כולם למיניהם (מד״ר במדב׳ יב). שהיו אורגים עמו בדברי תורה (שם רות). אנעים זמירות ושירים אארג כי לך נפשי תערג (שיר הכבוד י). ארוגי עז בקול מעוז לנערץ בצבא הסלה בוטים רן בחיך וגרון לך ה׳ הגדלה (אופן שבת א אחר פסח). — ואומרים: יוכי באריגה אחת ארגם[1]) כולם (פחד יצחק, ערך אטו), ר״ל חברם וכללם יחד בלי שום הבדל ביניהם.

— נפ׳, *נארג: פרוכת עביה טפח ועל שבעים ושנים נימין נארגת (שקלי׳ ח ה). כליו של כהן שהיו נארגין אצל כליו של ישראל (תוספתא תרומ׳ י ט). כל הכלים הנארגים במחט כגון הכים וכו׳ כל הכלים הנארגין ע״ג מחט (שם כלים ב״מ ו ה). שהיה נארג אצל ישראל (ירוש׳ תרומ׳ יא מח ב). — ובהשאלה: בנין הנארג גדוש במורג (אלהבות ספלו, קינה ת״ב). נארגו בתוכן חרוזים (גוטלבר ממצרים כח).

— פע׳,*ארג, — עושה איזה דבר מימין לשמאל וחוזר משמאל לימין, כמו האורג בחוט הערב שלו: המארג חייב בתחילתו וחייב בסופו (תוספת׳ פאה א ט).

— פע׳ יארג: או באין לבוש הוד והדר לובש עד לא ארג גאות לבש (שפ״ת יוס ו).

— התפ׳, יהתארג, נתארג: כל הדברים מתמזגים ומתארגים (כסאות לבית דוד א ז).

***אֻרְגּוּזָה**[2]**)**, ש״נ, — שיר ב״פ יחד ושתי תנוע׳ ויתד ותנועה: ארגוזה לרבינו האי גאון בדינין ושבועות (פתי׳ לספר דיני ממונו׳ לרב האי גאון). ואמר (ר׳ שמואל הנגיד) על זה (את השירה) והיא ארגוזה (כראש שיר אהלל אשר, לר״ש הנגיד). ונהוג שם זה אצל משוררי הספרדים.

אַרְגְּוָן[3]**)**, ש״ז, — כמו ארגמן: ועתה שלח לי איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובברזל

---

[1]) רק בעברית וכנענית משמש למושג המלאכה בחוטים. בערב׳ משמש שרש זה למושג אחר רחוק משלנו לגמרה, לפי דעת לוי (H. Levy. Sem. Frw.) שרש זה בא גם ליונית מעברית.

[2]) ריב״ג: הוא כלי האריגה בעצמו. ורד״ק: כלי האורג שמקפל בו הבגד לפניו בארגו. — [3]) רד״ק: הוא אותו הכלי שבו חוט הערב וכו׳ שמעבירו האורג במרוצה מן הקצה אל הקצה.

[4]) עי׳ הערה לשרש ארג.

[1]) תרגום מארמית: אטו כלהו בחדא מחתא מחתינהו (פסח׳ מב .).

[2]) בערב׳ אֻרְגּוּזָה a), שירה במשקל רגז.

[3]) בארמ׳ ארגוונא, וכן בערב׳ ארגואן b), וככר רשם אבן מנצור אלגואליקי, מלה זו בין ההע׳רב. ועי׳ ארגמן.

a) ارجوزه b) ارجوان

וכארגון וכרמיל ותכלת (דה״ב ב ו). — ומ״ר ארגונות -ונים, — בגדי ארגמן: כך וכך ארגוונות טובות אני נותן לך (מד״ר איכה, זכר עניי). ר׳ שמעון אומר ארגוונים היו מלבישים אותם (פסיק׳ רב׳ לג).

**ארגוני, ת״ז, לנק׳ -ונית, — מצבע הארגון: בן רשד אומר שמראה הקשת שלשה האחד אדום ארגווני (ר״ש בן תבון, אותות השמים, כ״י פריז). הבהיריים שבבינוניים הם האדום כגחלים בוערות והכרפסי והארגווני (יס״ר מקנדיה, מעין חתום מו).

ארגז[1], ש״ז, מ״ר ארגזים, — תבה תלויה על גב גמלים או בצדי העגלה, וכדומה, Kiste; caisse; chest: ולקחתם את ארון ה׳ ונתתם אתו אל העגלה ואת כלי הזהב אשר השבתם לו אשם תשימו בארגז[2] מצדו (ש״א ו ח). וישימו את ארון ה׳ אל העגלה ואת הארגז (שם יא). והלוים הורידו את ארון ה׳ ואת הארגז אשר אתו (שם יט). — ובכלל תבה, — ואמר המליץ: בני שים ספרים חבריך וארגזיך ותבותיך פרדסיך וגנותיך (צוואת ר״י אבן תבון, דרך טובים).

ארגיעה[3], -גיע, ש״ז, — כמו רגע, Augenblick; moment: שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה[4] לשון שקר (משלי יב יט).

ארגמן[5], ש״ז, — שם לחמר נותן צבע אדם נוטה לסגול, ושם לחוטים צבועים, ואריג צבוע צבע ארגמן, Purpur; pourpre; purple: ותכלת וארגמן ותלעת שני (שמות כו א). לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן ובתוך תולעת השני ובתוך השש (שם לט ג). ופרשו עליו בגד ארגמן (במדב׳ ד יג). לבד מן השהרנים והנטיפות ובגדי הארגמן שעל מלכי מדין (שופט׳ ח כו). תכלת וארגמן לבושם מעשה חכמים כלם (ירמ׳ י ט). תכלת וארגמן מאיי אלישה היה מכסך (יחזק׳ כז ז). ארם סחרתך מרב מעשיך בנפך ארגמן ורקמה ובוץ (שם שם טז). עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן (שה״ש ג י). ודלת ראשך כארגמן (שם ז ו). מרבדים עשתה לה שש וארגמן לבושה (משלי לא כב). משיחות של ארגמן (כלא׳ ט ט). חוט מאזנים של זהבים ושל שוקלי ארגמן טוב (כלים כט ד).

**ארגמני, ת״ז, — מצבע הארגמן: ומזה (השתן) הארגמני והוא רע ממית (קאנון א ב ג ב, כשתן). ואספו הנשים החשובות בקיאות לעשות הבריה, וללבב הלביבות עגלות גדולות כהקף המרחשת ומראיהן טוב ייני וארגמני כמראה הקשת (אבן כחן, לקלונימוס). וגרמת הארגמני שהוא הפנימי (בקשת) הוא שחרורית העבים (מאיר אלדבי, ש״א, כסוף נתיב ב). אם זר סביב לו (להירח) כגוון העופרת והברזליי והארגמני סופו גשם (מסכת טוביה, העולם פרק יז).

∞ארד[1], ש״ז, מ״ר ארדים, — מין ממיני הכמהים, Art Trüffeln; esp. de truffe; truffle. השתמשו בו ב„האכל היהורי״. ועי׳ כמהים.

---

[1]) הסכימו החכמים שנגזר משרש רגז עי׳ זה, וכמו רגאזה a) בער׳ בעין אפריון קטן על גב הגמל וכדומ׳. וכן בסור׳ רגזתא. ואולם רד״ק סבר כי הוא מרבע אמתי. — [2]) תרגום: תיבותא. מנחם: ענינו כמו ארון, וכעין זה שאר המפרשים.

[3]) במשקלי השמות שבמקרא לא נמצא אלא שם עצם פרטי אכזיב בעין זה, בלי -ה ועי׳ הערה שלקמן. — [4]) מנחם, ריב״ג, רש״י, רד״ק, ומהחדשי׳ ברט (Barth,§86), הסכימו כי זה שם. ובהיות שהוא מלעיל, קרוב הדבר שהה היא שארית סימן היחס, והשם הוא ארגיע, כמו אכזיב (Barth id.), והעיר ברט כי יש משקל זה גם בערבית. ויש סוברים כי גם ארגיעה שבירמיה מט יט כמו״ב שם. ואחרים, ובהם גם החדשים אולד, אלסה׳, בטכר, ועוד, סברים כי לא היה כלל בלשון שם ארגיעה, וכלו עתיד מן רגע. ועי׳ זה.

[5]) כבר התפלפל ריב״ג בהרקמה על דבר משקל זה השם ולא מצא דומה לו אלא שמות עצם פרטים, אשכנז, ואמרפל. — באשו׳ ארגמנו: שפת תכלת שפת ארגמנו, ר״ל עורות תכלת ועורות ארגמן. בשאר לשונות השמיות ארגון, אך מקור המלה לא נתברר, וסברים כי עקרו בלשון סנסקרית רגמן, שר״ל אדם.

[1]) בארמי׳ ארדא: א״ר ענן בר תחליפא הוה קאימנא קמיה דמר שמואל ואייתו ליה תבשילא דארדי ואי לאו דיהב לי איסתכני (כתוב׳ סא. — א״ר ענן בן תחליפא עמדתי לפני מר שמואל והביאו לו תבשיל של ארדים ולולא נתן לי ממנו הייתי מסכן). דגים קטנים וארדי ודייסא (ע״ז לח.). נהמא דאפוי בארדי (הלכ׳ גדולות הילד״ה סד.). — בסורית עדרא, וכן בערב׳ עַרַד a) צ׳רב מן אלכמאה, מין ממיני הכמהים, וכן פי׳ הערוך ארדיא כמהים.

---

a) رِجَازَة

a) غَرَد

אֲרָד[1], ש"ז, — מתכת, תערובת נחשת בעפרת, Bronze, bronze. והשתמשו במלה זו בהעתונים, ונהוגה אצל המדברים עברית בא"י.

ארה[2]), ממנו אָרָה.

אָרָה, פ"י, אָרִיתִי, אָאֱרֶה[3]), תָּאֱרֶה, אֱרֵה, אֱרִי, אָרוּ, אֲרִינָה, — תלש ולקט עשבים, צמחים, pflücken; cueillir; to pluck: באתי לגני אחתי כלה אריתי מורי עם בשמי (שה"ש ה א). למה פרצת גדריה (של הגפן) וְאָרוּהָ כל עברי דרך (תהל' פ יג). — ובפרט בתאנה: פועלים שהיו א ו ר י ן בתאנים (כ"מ פט:). התאינה הזו בתחלה א ו ר י ם אותה אחת אחת ואחר כך שתים ואחר כך שלשה עד ש א ו ר י ם אותה בסלים ובמגריפות (מד"ר בראש' מו). כאדם שהוא א ו ר ה את התאנים (שם במדב' כ). — ואמר המליץ: גשו אחים לגן שכלי א ר ו את עצי תום מפרי חיים טעונים וסבו אל חדר דעתי שתו מן כלי בינה מלאתים יין עדנים (ר"ש הנגיד, בן משלי). ולכל צורר אמרו סורר מסרעפיו י א ר ה לו איד (רמב"ע תרשיש, שער א). קול העבירו לכל איש חוסר בידו וקוצר חלקת חסדים שמטה חנם לאורה וקוצר (שם). ושם (בעולם הנשמות) יֶאֱרֶה אנוש נסעו ויאכל פת לחם ביד חבלו אפויה (הוא, Monats. 1876 (XL) 170). מי יתנני אחיה עד א א ר ה בשם ומר מבין הליבותיך (ר"י הלוי, מה לך צביה, דיואן מק"ג, ב 7). בני שים ספרים חבריך וארגזיך ותבותיך פרדסיך וגנותיך רעה בגניהם ו א ר ה מפריהם בשמיהם ומוריהם (ר"י אבן תבון, צואה, דרך טובים). כמו זה יחיה בגלות חיים ערבים ו י א ר ה פרי תורתו בעולם הזה ובעולם הבא (כוזרי ג יב). ותמיד אֶאֱרֶה פרי ענפיו (ר"י חריזי, אותיות ט). ו א א ר ה מורה ובשמיה (עמנו' מחב' יז). ו י א ר ו ציצים בגן חברה (פנילי מליצות, גנזי פט"ב, ד כד). ולא א ר ה מראשי בשמיו ולא שתה מהיין המשומר בענביו (ר"י היכאלי, יסוד עולם, הקדמה). — ומקור: ואיך גבר יקו ל א ר ו ת ביד פרי בנות (נ"א בינות) בצמאון שתולות (רמב"ע, הענקות, או"ב ב). תמטיר ימינו למלקוש עולם בעתו ומורו גן אל והשמט מגדיו לֶאֱרוֹת בשמיו ומורו (הוא תרשיש א). והמתהלל בחילו והוא רשת למעגליו ומה הוה בכל עמלו וילדי יום מבהיליו לֶאֱרוֹת תנובות פעלו ולקצור פרי מעלליו (הוא דוקס, מתי יבכי). אל גן נתן נררי ריחו רבעו ישים בו ומסבו וֶאֱרוֹת מגדי דורים בשלו ואכול חנם את טוב הלבו (שם תבו' לר"י הלוי, ילדי ימים). אבל אם לא הביא שליש אלא לאחריו אעפ"י שלא נמנע מ ל א ר ו ת ממנו (רמב"ם, הלכ' מע"ש א). אז קמנו והלכנו אל בית הצביה היפה פוריה וענפה ל א ר ו ת יערת דבשה וצופה (עמנואל מחב' יז). — ופעול: אשר פריו במחשבי א ר ו י י ם (ר"י הלוי, תהלת הנתבים).

— נפ', נֶאֱרָה, ומקור הֵאָרֵה: בְּהֵאָרוֹת דת מפאר כחתן יכהן פאר (ר"א קליר, ארק הכניפה, תפלת טיבה לונן). שהמוכך איננו צמח ש י א ר ה (הפרפים לריב"ג).

***אֲרוּבָה**, ש"נ, — א) עי' אֲרֻבָּה. — ב) לוח שמסדר עליו הנחתום ככרות הלחם בעודן עיסה: הן העידו על א ר ו ב ו ת[1]) של נחתומים שהן טמאות (עד' ז ז). א ר ו ב ו ת של נחתומין טמאות (כלים יה ב). ארובות של נחתומין שסודרין עליהן החלות כשהן בצק (רמב"ם הלכ' כלים ה א).

***אֲרוּגָה**, ש"נ, מ"ר ־גות, — א) דבר ארוג, Gewebe; tissu; web: א ר ו ג ה טמאה מהו לסכך בה (ירוש' סוכה סוף פרק א). — ב) אחת מקרומי העין, Bindehaut; conjonctif; conjunctiva: והמחיצה הרביעית היא החוברת וגם נקראת א ר ו ג ה וצמיחתה מן העור שעל הגלגלת (מאיר אלדבי, ש"א, ד א).

***אֲרוֹד**, ש"ז, מ"ר אֲרוֹדִים, — כמו ערוד: שמיום שגלה (יוסף) לא תפפתי את ראשי ולא סרקתי

---

[1]) באשורית אֲרְדוּ (מוס ארנולד).

[2]) רק בלשון אתאופ' במשמעת אסף.

[3]) רד"ק (מכלול בה"פ).

---

[1]) כך במשנ' שבגמ'. וכך ברוב הספרים במשנה כלים המובא לקמן. ומפרוש הערוך מלשון ע ר י ב ה מוכח שהקריאה המקבלה היתה ארוּבה ולא אֲרֻבָּה, וכן במשנ' המנק' הנדפ' אֲרוּבָה, וכן הגרסה בהרמב"ם הלכ' כלים. ופרש הרמב"ם בפרושו להמשנה בכלים וז"ל: לוחות הנחתומים אשר יניחו עליהן הבצק סדרים סדרים. וכן בעדיות: לוחות של נחתומים שעורכין עליהן הככרות שהם עיסה. וכן לשון הרמב"ם בהלכות שלו המובאים פה בפנים. והנה העיד הערוך כי בס"א הגרסה ארוכות בכף. וכן העיד על זה הראב"ד בפרוש משנ' עדיות. ובאמת כך הגרסה במשנה עם גוף הערבי של פרוש הרמב"ם. וכן הגרסה במשנ' מנקד' כ"י פרמה ומנק' אֲרוּכּוֹת בכ' דגושה, ואעפי"כ, גם הגרסה ארובות בב' מקימה על פי נוסחאות רבות, וכן כתב הרמב"ם בהלכות שלו, ולכן יש לקבלה בצורה זו ארובה, בב' רפה, לשם מיוחד לזה. — ועי' א ר ו כ ו ת.

ונעשיתי עליו כ א ר ו ד (מדה"ג ויגש, וכני בנימין).

ארוה[1], ארוה [2], ש"נ, מ"ר ארוות, סמי' ארוות, — מקום להחזיק בו בהמות, ובפרט סוסים ופרדות, Stall; étable; stable: ומסכנות (היו ליחזקיהו) לתבואת דגן ותירוש ויצהר וארות לכל בהמה (דהי"ב לב כח). — וסמי': ויהי לשלמה ארבעים אלף ארות סוסים למרכבו (מ"א ה ו). ועי' אריה.

ארוז, ארוזים, -רוזים, — א) פעול מן ארז. — ב) כמו שם, חרוז חרוזים: המה רכליך במכללים בגלומי תכלת ורקמה ובגנזי ברומים בחבלים חבשים וארזים [3] במרכלתך (יחזק' כז כד).

ארוחה, עי' ארחה.

***ארוך**[4], ת"ז, נק' ארוכה[5], מ"ר -כים -כות, כמו ארך ארכה, — מה שמתפשט כמו קו, כמו חוט, ההפך מן קצר, langer ; long: (מברך ברכה) אחת א ר ו כ ה ואחת קצרה (ברכ' ח ד). אבא שאול א ר ו ך בדורו הוה (ניד' כד:). א ר ו כ ה שלבשה חלוקה של קצרה וקצרה שלבשה חלוקה של א ר ו כ ה (שם נח.). עולם שכולו א ר ו ך (קידו' לט:). חיים א ר ו כ י ם ומתוקנים (יומא עא.). — ומשל: כל א ר ו ך שוטה (מעבה טוביה י), עולם הקטן ב). — ואמר המליץ: יש לי שכן א ר ו ך שוטה וכמדקרות חרב בוטה (עמנואל ה).

***ארוכה**, מ"ר ארוכות, — א) עי' ארכה. — ב) תה"פ בארוכה, באופן ארוך: בא לו ב א ר ו כ ה (ירוש' הורי' ב מו ד). היה מטייל עמו א ר ו כ ו ת וקצרות (שם ברכות ב ה ג). כיון שראהו המלך (להפועל) כשר במלאכתו יותר מדאי אחזו בידו והתחיל מטייל עמו א ר ו כ ו ת וקצרות (מ"ר שה"ש, דודי יכד). — ג) ש"נ, הלוח שבין שני כרעי המטה לארכה, lang. Seitenbrett; long pan ; long bedside: המקרה סוכתו בשפודין או ב א ר ו כ ו ת המטה (סוכה א ח). ניטלה קצרה ושתי קרעים טמאה א ר ו כ ה ושתי קרעים טהורה (כל' יח ה). מטה שניטלו שתי א ר ו כ ו ת שלה ועשה לה חדשות (שם יט ו). — ד) עי' ארוכה. — ה) הארכת הזמן, Frist ; délai ; respite: ואבדתם מהרה מיד אני מגלה אתכם ואיני נותן לכם א ר ו כ ה וא"ת אנשי דור המבול היה להם א ר ו כ ה ק"כ שנה אנשי דור המבול לא היה להם ממי שילמדו (ספרי עקב מג). תנה לנו א ר ו כ ה ימים שמנה כי לא תטרידנו במלחמה (מעב' ביהמ"ד ילינק ג כח).

***ארוכי**, ת"ז, — מן ארוך: הארו עגול א ר ו כ י מטראה ירוק (י"ם תוהל"מ ט). פריו עגול א ר ו כ י כרבע אמה (שם). כוכבי לכת אינם מתנועעים בעגול כדורי אך בעגול א ר ו כ י כתמונת ביצה (לה"ט, ג). עגול הא ר ו כ י שלו (שם ה).

ארון[2], ארון, ש"ז, סמי' ארון, מ"ר ארונות, -נים, — א) כעין תבה מעץ, מחרס, וכדו', לשים בה חפצים, כסף וכדומה, Kasten ; caisse ; chest: ועשו ארון עצי שטים אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו (שמו' כה י).

---

[1]) כך נראה דעת ריב"ג שכתב במשקל פועל וז"ל: ומן הדביון הזה וארות לכל בהמה (הרקמה דף סא), ר"ל שזה משקל נקבה מן משקל הזכר פועל. וכן כפרוש דעתו של הרד"ק (בעל דקדוק השמות מכלול) אמר וז"ל: פועלה ארוה אחד מן וארות לכל בהמה ובסמוך ארות סוסים. ובמשקל הזה שם בדברי רז"ל חתלה. ע"כ. וכן שמואל ארקוולטי ערוג' הבושם דף עח. ואף כי אין דמיון למשקל זה בשמות הנמצאים במקרא, אינו חוץ מהקש הלשון: כיון שיש פעלה מדוע לא יהיה פעלה? —

[2]) כך אבר' בלמשי, מקנה אברהם: פעלה הפא בקבוץ שפתים והעין בשוא והלמד בקמץ ולא נמצא בזה המשקל נפרד יחיד אבל נמצא אחד בסמיכות ורבוי, במלכים ספ' ג' סי' ד ארות סוסים. ע"כ. ונראה כי נשמט מדעתו הנפרד לרבים בדהי"ב לב כח. וכן גזנ', והרבוי ארות לפי דעתו כמו הרבות איהות שהם לפי דעת הרבה מהמדקדקים מן הרבה ארהה, והיה ראוי להיות ארות, אך עפ"י דרך לשון סורית במקום :ד אמרו ;. וכן בן זאב (אוה"ש), וכן קניג (ב קפז), וכן גזנ' בוהל. וכן נהוג בדבור בא"י. — באשורי' ארו, גדר מקיף, ומקום עמידת הסוסים, וגוף הסוסים, ורב ארו רב הארוה.

[3]) ריב"ג: הוא כמו צוארך בחרוזים והם הענקים המחוברים באבנים יקרות והאלף תמורת החת בו. ע"כ. והראב"ע (בפרוש שה"ש א י) דחה זה אמר וז"ל. וי"א כי וארוזים במרכולתך כמוהו ויתחלף האלף בחת, וזה אינו נכון כי לא יתחלפו בלה"ק חוץ מאותיות יהוא לבדם. ע"כ. אבל, הלוף ח באלף בעבר' נהוג, ומלבד זה דעת ריב"ג מכרעת נגד הראב"ע.

[4]) עי' ארך. — [5]) כך הקריאה המסורה, בכף רפויה, אעפ"י שאפשר שבתחלה לא שמשה הוו אלא לסי' תנועת השורק. — [1]) ובאר שם הטעם כי "אצל קצרי הקומה יש מעט ריוח בין הלב שהוא משכן הרוח החיוני לבין המוח שבו מורשי המחשבה ובנקל יתנשאו האדים למעלה אל המוח אשר בו נולדה המחשבה ועל ידי זה ימהר להבין וכו' משא"כ בגדולי קומה שמתפזרים (האדים) ומשתבשים".

[2]) משקל פעול, כבוד, שלום, סגור, שאור. באשו'

ויקח יהוידע הכהן אָרון אחד ויקב חר בדלתו וכו׳ ונתנו שמה הכהנים שמרי הסף את כל הכסף המובא בית ה׳ ויהי כראותם כי רב הכסף בָּאָרון וכו׳ (מ״ב יב י-יא). מסמר השלחני וארון של גרוסות (עדי׳ ג ח). — ומ״ר: והמביא ארונות ותגורין ספלין וכלי חרש מחוצה לארץ לארץ (תוספת׳ חול׳ א כב). — אֲרוֹן אלהים, אֲרוֹן ה׳, אֲרוֹן הברית, אֲרוֹן העדות, אֲרוֹן הקֹדֶש, — הארון שהיו בו הלוחות, die heil. Lade; l'arche sainte; the holy ark: הכהנים נשאי אֲרוֹן ה׳ (יהוש׳ ג יג). ושמואל שכב בהיכל ה׳ אשר שם אֲרוֹן אלהים (ש״א ג ג). וַאֲרוֹן ברית ה׳ נסע לפניהם (במד׳ י לג). שאו את אֲרוֹן הברית ועברו לפני העם (יהוש׳ ג ו). ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרבים אשר על אֲרוֹן העדת (שמות כה כב). תנו את אֲרוֹן הקדש בבית אשר בנה שלמה (דהי״ב לה ג). — אֲרוֹן העֹז: קומה ה׳ למנוחתך אתה וַאֲרוֹן עזך (תהל׳ קלב ח). — הארון סתם: מסורת בידם מאבותיהם ששם הארון נגנז (שקל׳ ו א). — ומ״ר: שלש ארונות עשה בצלאל (יומא עב:). — ב) ישאו בו את המת ויקברוהו בו, Sarg; cercueil; coffin: וימת יוסף בן מאה ועשר שנים ויחנטו אתו ויישם בָּאָרוֹן במצרים (בראש׳ נ כו). ארון שהיא רחבה מלמטן וצרה מלמעלן והמת בתוכה (אהל׳ ט ט). ארון העובר ממקום למקום עומדין עליו בשורה ואומרין עליו ברכת אבלים (מו״ק כה.). מנודה שמת ב״ד סוקלין את ארונו (שם טו.). ואין לך כל ארון וארון שבא״י שאין סוס מדי אוכל בו תבן (כתוב׳ לח:). ראו ארונות שהיו באין מחו״ל לארץ א״ר בר קיריא לר׳ לעזר מה הועילו אילו אני קורא עליהם ונחלתי שמתם לתועבה בחייכם ותבואו ותטמאו את ארצי במיתתכם (ירוש׳ סוף כלא׳). נזדעזע ארונו של יוסף וכו׳ וכל אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו שני ארונות הללו אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה (סוטה יג.). — ומ״ר ״ארונים: עץ קבר וארונים (מיכל, מצה על הר העברים). —

אָרֹן, בכנע׳ ארן, בערב׳ אִרָאן a), מטת המת, בסור׳ ארינא. והנה לפי דעת חל״א בלשון האשורית הכונה העקר׳ היא בית קבול. וקצת חל״א סברים כי המקור הוא א ר ה באשור׳ (מוס ארנולד). וא״כ יהיה משקלו פָּעוֹן.

a) إِرَان

ו״ארון שבבתי הכנסיות שבו ספרי התורה: אין עושין הפתח במזרח ששם הארון וכו׳ ובונין בה היכל והוא שאנו קורין לו ארון הקדש להניח בו ספרי התורה (הלכות או״ח קנ ה).

***אָרוּס**[1], שת״ז, לנק׳ אֲרוּסָה, מ״ר אֲרוּסִים, -סות, — מי שנקשר עם אשה להתאחד אתה בברית הנשואים הוא אָרוּס, Verlobter; fiancé; betrothed, והיא אֲרוּסָה: ארוסה ושומרת יבם (סוט׳ ד א). ארוסה שזינתה סוקלין אותה על פתח בית אביה (תוספ׳ סנהד׳ י י). עד מתי ארוסי יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליו (ירוש׳ תני׳ ב עו ד). ארוס וארוסתו (כתוב׳ יג:). הרי את אשתי הרי את ארוסתי הרי את קנויה לי מקודשת (קידו׳ ו.). ביהודה קורין לארוסה חרופה (שם). ארוסה שעיברה וכו׳ הולד ממזר (קידו׳ עה.). ארוס מיפר (נדרים של ארוסתו) בקודמין (נדרים סז:). — ומ״ר: והארוסות ינשאו חוץ מן הארוסות שביהודה מפני שלבו גס בה (יבמ׳ ד י). שהיו מייבמים את הארוסות ופוטרים את הנשואות (קידו׳ עה:). שהתורה ארוסה היא לישראל (מד״ר שמו׳ לג). — ואמר המשורר: ונפתה בארוס תבל לבבי (רשב״ג, שירי שלמה סג). ארוס יבורך עם ארוסתו יתברכו בו כל קהלתו (סמנא״ל, פיוטים לחתן). וידוע שהארוסה רבת החשק והיא משגחת מן חחלונות מציצה מן החרכים לראות את ארוסה (מלמד התלמי׳ במדבר).

***אֵרוּסִים**, איר-, ש״ז כמ״ר, — מעשה הבטחת הנשואים, בדרך הנהוג, בקשר כתוב בין איש ואשה וכדומה, Verlobung; fiançailles; betrothal: כ״ג לא ישא אלמנה בין אלמנה מן האירוסין בין אלמנה מן הנשואין (יבמ׳ ו ד). אין כותבין שטרי אירוסין ונשואין אלא מדעת שניהם והחתן נותן שכר (ב״ב י ד). קודם הזמן הזה (לפני ת״ב) העם ממעט בעסקיהם מלישא ומליתן מלבנות ולנטוע ומארסין אבל לא כונסין ואין עושין סעודת אירוסין (יבמו׳ מג.).

ארז[2], ממנו אֶרֶז, ואולי אָרַז.

[1]) מן ארס עי״ש.

[2]) בערב׳ אَرَزَ a) קבץ, וגם עמד בחוזקה. וסוברים כי מזה בא השם אֶרֶז ואולי גם פעל אָרַז.

a) أَرَزَ

אֶרֶז, ש"ז, מ"ר אֲרָזִים, — אילן גדול וחזק, במקום עלים כעין מחטים לו, יגדל בפרט על הרי הלבנון, Zeder ; cedre ; cedar: ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהרות ועץ ארז ושני תולעת ואזב (ויקר' יד ד). וידבר (שלמה) על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר (מ"א ה יג). אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן (ישע' מא יט). בהר מרום ישראל אשתלנו ונשא ענף ועשה פרי והיה לארז אדיר (יחזק' יז כג). צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה (תהל' צב יג). — ומ"ר: כאהלים נטע ה' כארזים עלי מים (במד' כד ו). צוה ויכרתו לי ארזים מן הלבנון (מ"א ה כ). אשר כגבה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים (עמו' ב ט). תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון (שופט' ט טו). כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים (ישע' ב יג). אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו (שם לז כד). וקדשתי עליך משחתים איש וכליו וכרתו מבחר ארזיך (ירמ' כב ז). — והעץ של האילן למלאכה: ארבעה טורי עמודי ארזים וכרתות ארזים על העמודים וספן בארז ממעל (מ"א ז ב-ג). ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון האלהים ישב בתוך היריעה (ש"ב ז ב). קרות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שה"ש א יז). המשכיר בית לחבירו ונפל חייב להעמיד לו בית היה מקרה בארזים לא יקרנו בשקמים בשקמים לא יקרנו בארזים (תוספ' ב"מ ח לב). — ומשל לקושי: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז (תענ' כ.).

אָרַז, פ"י, עתיד יֶאֱרֹז, בינ' אָרוּז, — קשר וחבש היטב חפצים, סחורה, וכדומה, ועשה מהם חבילות וצרורות וכדומה, zusammenbinden, einpacken; empaqueter; to pack, to bale: במכללים בגלומי תכלת ורקמה ובגנזי ברומים בחבלים חבשים וארזים[1] במרכלתך (יחזק' כז כד). — והשתמשו בו הסופרים האחרונים במשמעה זו: את צרור הספרים חבושים וארוזים היטב (אגרות יל"ג א מט).

אַרְזָה[2], ש"נ, — דבר עשוי בעץ הארז, Zederwerk; travail en cèdre; cedar-work: ורבצו בתוכה

[1]) ריב"ג ואחרים החליטו שזה שם, עי' ערך ארוז. רש"י פרש: נתון בתוך עץ ארז. קצת החדשים פרשו חזקים ומתקימים, ממשמע' שרש ארז, עי' לכעלה.
[2]) עי' הערה שלקמן.

עדרים כל חיתו גוי גם קאת גם קפד בכפתריה ילינו קול ישורר בחלון חרב בסף כי ארזה[1] ערה (צפנ' ב יד).

ארח[2], ממנו אֹרַח, אָרַח, אֹרְחָה.

אֹרַח, ש"ז, כנ' ארחי, ארחך, ארחו, מ"ר ארחות־ארחים, סמי' ארחות. כנו' ארחתי, ארחתיך[3], ארחתיו, ארחתיכם, ארחותיהם. — א) דרך, Weg ; voie ; way: יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארח (ברא' מט יז). סורו מני דרך הטו מני ארח (ישע' ל יא). נשמו מסלות שבת עבר ארח (שם לג ח). ירדפם יעבור שלום ארח ברגליו לא יבוא (שם מא ג). ישיש כגבור לרוץ ארח (תהל' יט ו). בארח רשעים אל תבוא ואל תאשר בדרך רעים (משלי ד יד). וארח לא אשוב אהלך (איוב

[1]) ת"י וטללה סתרו. רש"י: גג הבית הספון בארז. הראב"ע: הם הסיפון. ורד"ק אמר: ההא נחה ודינה במפיק, וארזה ר"ל על קרוי הבתים הספונים בארץ. — וכן רוב החדשים פרשו ארזה ספון וצפוי של ארז. אבל, כל הפסוק מליצתו קשה, ורגלים לדבר שהוא משבש, וגם סופו: ארזה ערה משבש בודאי, ועי' ערך ערה. ומ"מ, לפי הנוסחה המקבלה ולפי פרוש רוב המפרשים יש לה להמלה ארזה זכות קיום בלשון. ונראה מתוספתא ב"מ ח לב שהובא בפנים למעלה סוף ערך ארז שהיה באמת מנהגם לקרות תקרת הבית בארזים, ולכן אינו מהנמנעות שהיה שם מיוחד לזה ארזה.
[2]) שרש עבר', אשור', ארמ', וסור'.
[3]) במקום ארח הקדום, ונשמר בארמ' אורחא. ובעבר' עפ"י נטייתה של לשון זו, להעביר את קול u לקול o בהברה מנגנת, אם אין דגש שומר על קול u, נתעברה כבר בזמן קדום קול u של ארח לקול o בכל מקום שנשארה האלף מוטעמה בנגינה או לפחות בחצי נגינה, במתג, ולכן ארח, וכמו כן ארחתיך, ארחתיו, ארחתם, שבהיות תנועת האלף השלישית לפני הנגינה, תמתג. וכמו כן ארחתי, לפי קריאתו של בן נפתלי, עי' לקמן. אבל בכל הנטיות שנשארה התנועה הראשנה שבמלה ערמה מכל טעם, ואפילו מחצי טעם, והוא בכל הנטיות שתנועת האלף היא השניה או הרביעית מהנגינה, כמו ארחות בסמי' וכמו ארחותיהם, שיחול המתג בה על תנועת אות החית, נשמרה התנועה u בהויתה עוד זמן רב, ואמרו ארחות ארחותיהם, רק בזמן מאוחר פשטה סוף סוף ההעברות גם על u זה ונהיה o, ונקדו אותו בקמץ, שהוא סי' o שנתהוה בזמן מאוחר, ואמרו ארחות ארחותיהם. וכבר הרגיש שטדה בעקר הדבר, שהיה להמתג מבוא בהבדל הנקוד (Stade § 109), אך לא ראה את טיבו

יו כב). ארחי גדר ולא אעבור ועל נתיבותי חשך ישים (שם יט ח). ארחי ורבעי זרית וכל דרכי הסכנת (תהל' קלט ג). לא נסוג אחור לבנו ותט אשרינו מני ארחך (תהל' מד יט). — ומ"ר: בימי שמגר בן ענת בימי יעל חדלו ארחות והלכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות (שופט' ה ו). צפר שמים ודגי הים עבר ארחות ימים (תהל' ח ט). על ימין פרחח יקומו רגלי שלחו ויסלו עלי ארחות אידם (איוב ל יב). כגבורים ירצון (הארבה) כאנשי מלחמה יעלו חומה ואיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון ארחותם (יואל ב ז). ותשם בסד רגלי ותשמור כל ארחתי [1]) (איוב יג כז). ויציתו קרית קדש וישמו ארחתיה (כ"ס גני' מט ו). — ובהשאלה במושג המוסרי, אופן מעשיו ומנהגיו של אדם בחייו ועם הבריות: אֹרַח לצדיק מישרים וכו' אף אֹרַח משפטיך ה' קוינוך (ישע' כו ז-ח). תודיעני אֹרַח חיים שבע שמחות את פניך (תהל' יו יא). מכל אֹרַח רע כלאתי רגלי למען אשמר דברך (שם קיט קא). מפקודיך אתבונן על כן שנאתי כל אֹרַח שקר (שם קד). באֹרַח צדקה חיים (משלי יב כח). כי פעל אדם ישלם (אלהים) לו וכאֹרַח איש ימצאנו (איוב לד יא). במה יזכה נער את ארחו לשמר כדברך (תהל' קיט ט). כן ארחות כל שכחי אל (איוב ח יג). כל ארחות ה' חסד ואמת (תהל' כה י). כן ארחות כל בצע בצע את נפש בעליו יקח (משלי א יט). לנצר ארחות משפט (שם ב ח). העזבים ארחות ישר ללכת בדרכי חשך (שם יג). עמי מאשריך מתעים ודרך ארחתיך בלעו (ישע' ג יב). דרכיך ה' הודיעני ארחותיך למדני (תהל' כה ד). בפקודיך אשיחה ואביטה ארחתיך (שם קיט יה). בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך (משלי ג ו). אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבוא פן תאלף ארחתו ולקחת מוקש לנפשך (שם כב כד-כה). והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארחתיו (מיכה ד ב). אשר ארחתיהם עקשים [2]) ונלוזים במעגלותם (משלי ב יה). כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו אמרו לו רבינו למדנו אורחות חיים (ברכות כח:). — ואמר המשורר: ולמה זה אבקש לי אורחות עקלקלות ואעזב אם ארחים (ר"י הלוי, דבריך כמור עובר). — ב) דבר קבוע, וסתה של האשה, Menstruation; règles : ואברהם ושרה זקנים

[1]) לפי קריאת בן נפתלי אֹרחתי, בחולם. — [2]) יש מגיהים מעקשים. —

באים בימים חדל להיות לשרה אֹרַח כנשים (בראש' יח יא). שאורח בזמנו בא (נדה יו.). בת תשעים אחר שנפסק האורח מסנה תלד (ר' בחיי, לך לך, סלכן מאה). — ג) הנקרה שתחת האף: הפסק השערות תחת החוטם וכו' והם חלוקים בחשואה חציה לצד זה וחציה לצד זה וכו' בענין שהאורח [1]) הזה מפולש וכו' והנה האורח הזה נגד החוטם ממש ולכך נתינת האצבע באורח מורה על השתיקה (ר"מ קורדיבירו אילימה, עין רואי, ד כ). (תחת החוטם) יש אורח אחר שהוא מעט גמוך משני צדדיו המגיע עד הפה ושערות קטנים חזקים ומתגברים בזה האורח וכו' ולכן מי שרוצה לגום לחבירו שיהא לו מורא ופחד מלפניו שני פעמים מכה באצבעו על זה האורח (עמק המלך, ריסא דו"א, נח). והשפה העליונה הוא שני ואורח הפנוי משער שבאמצעיתה הוא שלשי וכנגדה בתחתונה השפה הוא רביעי והארח הוא חמשי (משנת חסידים, מס' אריך ז).

אָרַח, עתיד יארח, — א) פ"ע, הלך בארח, בדרך, geh(e)n; marcher; to walk : וארח לחברה עם פעלי און וללכת עם אנשי רשע (איוב לד ח). — ב) *פ"י, כמו ארח: המסרב בחבירו לאורחו ואין בלבו לקראותו (תוספתא כ"ק ז ח).

— אֹרַח, עי' אורח. — ארחים פרחים, עי' פרח.

— פע', *אֵרַח, — הכניס אורח אצלו, bewirten; donner l'hospitalité; receive a guest : ולא מארחו (ת"ח את ע"ה) אצלו (דמאי ב ג). המארח תלמיד חכם בתוך ביתו ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו (ברכו' סג:). לא יסרב אדם בחבירו לארחו בשעה שאינו רוצה (ירוש' ע"ז א לט ג). ויש מצוה שמתן שכרה בנים כגון שרה שאירתה את האורחים (תנח' כוכר תלא ב). ארחה (אסתר) שונא כדת אל עונה בלי מצוא מענה (קרובות לפורים, תמימים כלשו ארץ). לא יארחוהו בני אדם ולא יאכסנוהו (תקנת ר"ת, בשו"ת בנימין זאב, סד).

— הפ', *האריח, — כמו ארח: אלים כהשעין אב תחת עץ סכה ונצב להאריחם בנפש חשוכה (ר"א קליר, אלים כהשעין, ב סכות, אבכב'). זמירות קידוש יום עלי כוס מזכירים חפצים להאריחו בשמחת

[1]) כבר הביא רמ"ק בשם האידרה מלה זו בארמ': מאמצעיתא דתחות חוטמא מתחות ב' נוקבין נפיק חד אורחא ושערין זעירין תקיפין מליין להוא אורחא (אילימה). וכן רח"ו ארחא שבנגד אמצעות החוטם (ע"ח היכל כתר).

ובשירים (מחז' ויטרי, דף 601). אשל נטע (אברהם) והעוברים הארח ובקצוי ארץ ריחו הירח (קרוב' ח' סכוע', נדק). את אורחים יאריח שמין ומי פולין יגמע אף ברי יטריח (פיר לטג לכני רינוס, ח' גייגר, מלח תפנים). תגזרו באלה חמורה על כל איש ואשה מזרע בית ישראל הנלוים אליכם שלא יהו רשאין לדבר עמו לישא וליתן עמו להאריחו ולהאכילו ולהשקותו (תשוב' ר"ת מב).

— נתפ', *נתארח: ואינו מתארח (ת"ח) אצל עם הארץ (דמאי ב ג). המתארח אצלו אינו צריך להפריש חלת דמאי (ירוש' חלה ד ס.). פעם אחת נתארחתי אצלה (אצל אלמנת ת"ח שמת בחצי ימיו) והיתה מסיחה כל אותו המאורע (שבת יג:). פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת (עירו' נג:). קונם שאני נהנה לך אם אי אתה מתארח אצלי ותאכל עמי (נדר' כד.). — ונתארח ל: פעם אחת נתארחתי אני ורבי למקום אחד (שבת לח.). ב' אכסנאים שנתארחו לפונדק אחד (חולין קז:). — ונתארח ב: המתארח בחצר אפי' נתארח בבית בפני עצמו אם לא נתארח דרך קבע (ש"ע או"ח שצ ח). לפי שבמקום שיש בני בית רבים נוהגים להתארח עוברי דרך (רש"י כתוב' סא.).

ארחה[1], ארוחה, ש"נ, מ"ר ארחות, — א) מזון, פרנסת האדם, Bekōstigung; entretien, nourriture; food, maintenance: ויתן לו רב טבחים (לירמיהו) ארחה ומשאת וישלחהו (ירמ' מ ה). וארחתו[2] (של המלך יהויכין) ארחת תמיד נתנה לו מאת מלך בבל דבר יום ביומו (שם נב לד). טוב ארחת[3] ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו יז). לאדם שבא אל אחד מאוהביו מן העשירים והיה חייב בארוחתו (חו"ה, היחוד י). — ובמשמעת מטעם, מנה, Gericht; met, plat; dish: ויכרה כרה לקוצרים והוא נשא את ארוחתם בידו להגיש לפניהם לאכל (יוסיפון א ג). — ובמשמעת סעודה: אל תשת ידך עם מערכי ארוחות פן תדל ומאום בכיסך אין (כ"ו תרג' בן סירא, יט ז). עשת אבי ארוחת ערב לקרובי ביתו

[1]) אולי משרש א ר ח באשור' שמשמעתו הוא אכל, כלה. ואחרים גוזרים שם זה מן השם ארח, במשמעת המזון הנצרך להדרך, וזה אמנם מתיישב בהמשל הראשון בירמיה, אך בהמשל השני שם, ובמשל השלישי במשלי זה אינו נכון. — [2]) ריב"ג הוצאתו. וכן רש"י: נוטל פרס מבית המלך לכל צרכיו. — [3]) פרשו רוב המפרשים סעודה, מנה.

(דכיר למה"ג, אבי עזר ג). — ובמשמעת כמות קצובה, Portion: וגם ארוחת גפרית ושרפה נתן בו עד נעלמו קרני הברזל והחרוצים (יוסיפון ג).

ארחה[1], ארחה, ש"נ, מ"ר ארחות, ארחות, — חבורה של הלכי ארח, שירה, Karawane; caravane; caravan: וישאו (בני יעקב) עיניהם ויראו והנה ארחת[2] ישמעאלים באה מגלעד (בראש' לז כה). ביער בערב תלינו ארחות דדנים (ישע' כא יג). הביטו ארחות תמא הליכות שבא קוו למו (איוב ו יט).

***ארחי**, -חיי, ת"נ, — של ארח, בפרט של דרך היבשה בנגוד להים: שתיתה (ארץ ישראל) באמת מסוגלת מאד אל מסחר החיצוני כימיי ובארחיי ולא היתה דוגמתה בכל העולם וכו' היתה מסוגלת מאד למסחר הארחיי ובפרט ירושלם וכו' והמסחר הארחיי הזה היה נהוג בארץ מזרח מאז ומקדם (תעודה בישראל ג ס).

***ארחית**[3], ש"נ, — של ארח, של הדרך, ובפרט אגרת ארחית, שטר ארחית: קודם הפסח בא הנה יהודי אחד מירושלם בשטר ארחית ולפי דבריו זה כשתי שנים וד' חדשים יצא משם (שו"ת כר־שפת, תקת). אגרת ארחית למוהר"ר קלונימוס בן קלונימוס עשוה ליהודי א' על מקרה קרה לו שהעלילו הגוים עליו בעדות שקר וייסרוהו בשוטים פצעים נאמנים עד אשר קצצו את רגלו ויעשו לו רגל עץ להשען עליו (REJ 1884 Juillet, 117). חתימה לאגרת ארחית עשאה משה בוטריל (שם 59).

ארי[4], ש"ז, וגם בהפסק ארי, מ"ר אריים, אריות, — חיה טרפת, מצטינת בהוד המראה ובגבורה ואמץ לב מאד, Löwe, lion: רעה היה עבדך לאביו בצאן ובא הארי

[1]) מן ארח, משקל, סללה. — [2]) רד"ק בהשרשים: ומשקל אחר ארחת ישמעאלים וכו' וכן ארחות דדנים. ע"כ. אך בכל הספרים ארחת ארחות.

[3]) משק' גפרית, תכנית.

[4]) משקל גדי, כלי, ונשאר השוא גם בהפסק. באשורי' ארו וגם למו"ן אריה, ובכנוי להאלהים נרגל (Muss Arnold), בארמי' וסורי' אריא. בערב' יש הרבה שמות לחיה זו, אך שם דומה לארי אין, ובשם ארויה a) יכנו הערבים את עפר האילים.

a) أُرْوِيَّة

ואת הדוב ונשא שה מהעדר וכו׳ גם את הארי גם הדוב הכה עבדך (ש״א יז לד-לו). כאשר יציל הרעה מפי הארי שתי כרעים או בדל אזן כן ינצלו בני ישראל (עמוס ג יב). ארי נהם ודב שוקק מושל רשע על עם דל (משלי כח יה). אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחבות (שם כו יג). — ומ״ר: ושנים עשר אריים עמדים שם (מ״א י כ). — ולמשל לגבורה ועז, וצמא לדם, ולבטחון בגבורתו: הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה (במד׳ כג כד). כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו (שם כד ט). מה מתוק מדבש ומה עז מארי (שופט׳ יד יח). קשר נביאיה בתוכה (בתוך ירושלם) כארי שואג טרף טרף נפש אכלו (יחזק׳ כב כה). מאכל א ר י פראי מדבר כן מרעית עשיר דלים (בן סירא גני׳, יג יט). מלך שבחיות א ר י (חגי׳ יג:). — א ר י תרבות (ב״ק יו:), שהסכין עם בני אדם.—ובהשאלה,להיתר גדול וחשוב בחבריו: אני וא ר י שבחבורה (קידו׳ מח:). א ר י (ריש לקיש) עלה מבבל (ב״ק קיז.). אין משיבין את הא ר י לאחר מיתה (גיט׳ פג:). — ומשל: א ר י שאמרת נעשה שועל (ב״ק קיז), ר״ל אינו כל כך גדול בחכמה כמו שאמרת. בני אל ירע לך שהוא א ר י בן א ר י ואתה א ר י בן שועל (ב״מ פד:). אין א ר י נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר (ברכ׳ לג.), משל שאדם אינו בועט מתוך דוחק אלא מתוך טובה. — ו״הבריח הארי מעל פלוני, ר״ל הרחיק ממנו אויב עז, מסכן[1]: — א ר י רובץ על דבר פלוני[2], ר״ל כח עז, שמונע את האדם לנגע בדבר, לעשות הדבר, כגון אסור או גזרה וכיוצא בזה. הרבצת לי א ר י סמוך לי בגבולי (פחד יצחק אריה ארבעת), ר״ל שמת לי אדם אים על גבולי. — ומשלים: ואל תרפה א ר י אסור בחבלים ואם אותו תשלח ואכלך (מוסר השכל, כב האי). הרעותם אשר עשיתם להקיץ הא ר י הנרדם (אגר׳ יהושע בן נון, סוף ספ׳ יוחסין). והא ר י גם אם לו קרחת רביעית נקרא א ר י ושואג כא ר י (שארית ישראל יח). — ותמור בעור הארי, רצה לומר שפל מראה פנים של גדלות: הורד נא עדיו וראה כלו כחש ובעור הא ר י חמור חמרתים (משלי יהודה, יל״ג, א כב).—ב) שם מטבע[1], Piastre: והנה הא ר י היה שוה בשעת ההלואה ערך זול ובשעת הפרעון עלה ערכו יותר (שו״ת דרכי נעם כד). ועי׳ אריה.— ג) ארי הים, כנוי למזל מן המזלות: א ר י הים ויש שקורין אותו דוב וכוכביו שנים ועשרים (ראב״ע ראש׳ חכמ׳ א).— ג) ישם עשב, ישתמשו בו ברפואה להזיע, Kamille ; camomille; -mile: עשב הנקרא בלשון ארם א ר י י א[2]) ובלשון יון כמומילון והוא כמין קוץ ושפל הוא מכל הקוצים (אסף דף 78). — ד) חולי הא ר י, מין ממיני הצרעת[3]) leontiasis: והנה יגיע מעובי דם הגרמיים שיצא בהקותם כחול וזאת העלה נקרא חולי הא ר י ליאונינא בלשון יון ונאמר כי נקראת כן כי הרבה תקרה לא ר י (קאנון ד ג ג א).

אַרְיֵה. — גּוּר, הילד של הארי. — כְּפִיר, ארי בחור. — לָבִיא, לְבִיאָה. — לַיִשׁ. — נָהַם, שָׁאַג, קול צעקת הארי. — שַׁחַץ, כנוי לארי.

אֲרִיאֵל[4]),—א) עיר יתקבצו אליה עם רב לחגיגת קדש וכרומה, Pilgerstadt ; ville de pèlerinage, town of pilgrimage, ובפרט ירושלם: הוי אריאל אריאל[5]) קרית חנה דוד ספו שנה על שנה

---

[1]) בארמי׳: ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר עבדא דנורא אנא לא יהיבנא אכרגא מ״ט לאברוחי אריא מיניה קאמר (נדר׳ כב: — רשאי צרב מרבנן לאמר עבד האור אני ולא אתן מס מה טעמו להבריח ארי (גבאי המכס) הוא אומר). —[2]) בארמ׳: פיתחא הוא ואריא דרביע עליה (עירוב׳ עח: — פתח הוא (ואעפי״כ אי אפשר להשתמש בפתח זה מפני) שארי רובץ עליו, ר״ל אסור חמור עליו). —[1]) על שם צורת אריה שהיתה חקוקה על מטבע זו שיצאה בצרפת בימי המלך פרנסוא הראשון ונקראה lion.—[2]) בסור׳ אריא דעפרא, ארי העפר. וכבר העיר לו (Pfln. § 35) כי זה בא בטעות שנתחלף השם היוני χαμαίμηλον, שפרושו הוא תפוח ארמה, שכנו בו העשב הזה ע״ש ריחו, עם χαμαιλέον, ישר״ל ארי האדמה, שהוא הזקית.—[3]) כך בסור׳ וכן בערב׳ דָא אלאשד וגם דָא אלשבע a).

[4]) לא נתברר מקורה וטיבה של מלה זו, ועי׳ הערה שלקמן.—[5]) ת״י וי מדבחא מדבחא. ע״כ. ודוסה לזה במשנה: ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר הוי אריאל אריאל וכו׳ (מדות ד ז). וכן ר״ח (מגדל חננאל), וכן שאר המפרשים הישנים והחדשים. רש״י פרש טעם שם זה: על אש של מעלה שהיתה רובצת כא ר י על גבי המזבח. ע״כ. והחדשים גוזרים השם אריאל מן אריה b) בערב׳, שמשמעתו אש, מוקד, ומפרשים אריאל מוקד האל, שהוא המזבח, והכל מסכימים שבהרחבה הוא כנוי לירושלם. וכן אמנם גם רסע״ג, אלא שהוא תרגם את עצם השם א ר י א ל במשמעת אחרת, וז״ל: יא איהא אלמוסם מוסם אלקריה אלתי

---

a) داء الاسد داء السبع b) إرة

חגים ינקפו והציקותי לַאֲרִיאֵל והיתה תאניה ואניה והיתה לי כַּאֲרִיאֵל (ישע' כט א ב). והיה כחלום חזון לילה המון כל הגוים הצבאים על אֲרִיאֵל וכל צביה ומצדתה והמציקים לה (שם ז).— ואמר הפיטן: אוהבי ה' המחכים לבנין אֲרִיאֵל ביום השבת שישו כמקבלי מתן נחליאל (זמירות ליל שבת). — ב) אחד מחלקי הבנין בבית המקדש של יחזק': וההראל ארבע אמות ומהאראיל [1]) ולמעלה הקרנות ארבע והאראיל שתים עשרה ארך בשתים עשרה רחב (יחזק' מג יה-יו). — ג) *גבור מלחמה [2]): זהו אֲרִיאֵל זה גבור חיל (יל"ג, יהודה המכבי). — ובהשאלה כח עז ועצום: ובקרב זה העש זאת התולעת (האדם), שני אריאל יאבקו יתרוצצו, האמונה תעז עת חושי יאמצו, ובהרים שכלי ידו וגברה הדעת (הות, האמונה והדעת).

***אָרִיג** [3]), ש"ז,—הדבר הארוג, Gewebe; tissu; web: השק שהוא מטמא משום אריג (כל' כז א). נראה בשתי העומד האריג טהור נראה באריג השתי העומד טהור (נגעי' יא י). מכיון שהיה מגיע לאריג הוה שרי לה (ירוש' שבת יה יה א). אי זהו איחוי כאריג (שם מו"ק ג פג ד). הלבדים אסורים משום כלאים אע"פ שאין בהם משום אריג יש בהם משום שוע (ספרי, כי תצא רלב). מעשה רוקם הוא שתהיינה הצורות הנעשות באריגה נראות מצד־אחד בפני האריג (רמב"ם, כלי המקדש, ח טו). ויש לו כמו שתי ידות יוצאות ממנו באריג לכאן ולכאן (שם ט ט).

***אֲרִיגָה**, ש"נ, — שם"פ מן ארג: האורג שלשה חוטין בתחלה ואחת על האריגה (שבת יג א). צריך שתהא אריגתן בקדש (ירוש' יומא ג מ ג). שהוא אריגת שתי קירות שאין צורות שני עבריהם דומות זו לזו (רש"י שמו כח ו). והאריגה והכביעה והקשירה וכו' (רמב"ם הלכ' שבת ז א).—ולנפה: הנפה צריך לדקדק בה מאד לנקותה מפתיתי החמץ הנדבק בה ונסרך ונדבק בנקבי אריגת הנפה (ש"ע או"ח תנא יח).—ומשל: וכי באריגה אחת ארגתם לכלם (רש"י חול' נח:), ר"ל חברתם וכללתם אותם באופן אחד, בלי הבדל.— ובהשאלה: (מפני שתקון הדבור קוראים אנשים) אריגה שמסדר את דבריו (שם). — ו"הרכבת הבשר והעצלים בגוף בע"ח: רפיון אריגת אותו אבר בעצביו (קאנון אב כב כט).

אוֹרֵג, אֶרֶג, אָרַג, *אָרִיג. — *אַשְׁוָה, *אַשְׁוָיָה.
בֶּגֶד. — בַּיִת, *בָּתִּים, *בָּתֵּי נירים.— *בְּצִיעָה, בֶּצַע.
גְּדִיל, גֶּדֶל.
דַּלָּה. — *דוּלָל. — *דִּקְדֵּק.
חוּט, וכו' עי' במקומו.
טָוָה, *טְוִיָּה, וכו' עי' במקומו.
*יָשֵׁב.
*כֹּבֶד העליון, *כֹּבֶד התחתון, הם חלקי הנול.— *כַּרְכֵּד.— *כּוּבְיָה, כעין ספינה קטנה שוורק האורג בנפש המסכת.
מָנוֹר. — *מסך, מַסֶּכֶת, *מַסְרֵק. — *מסתורית. — *מַעֲדָן, מַעֲדַנִּים.— *מְצוּבִית. — מִשְׁבֶּצֶת.
*נוֹל, הוא מכונת האריגה, ועי' חלקיו במקומו.— *נִים, *נִימָה. — *נִיר. — נָסַךְ, *הנסכת המסכת. — *נֶפֶשׁ המסכת.
*סְלִיל. — *סָרַג, *סְרִיגָה.
*עִימָה.— *עִירָה. — עֵרֶב, החוטים לרחב הארג.
*פִּיף. — *פִּיקָה.— *פְּצַע הנימים. — פֶּלֶךְ. — *פַּקַעַת. —*פֶּרַע הפקעת.

נולה דאוד אלתי באצ'אפה סנה אלי סנה יחדק בהא אלחאג',לאצ'יקן עלי ד'את אלמואסם וכו' פ'תציר כאלמוסם אלד'י תקדמהא. ע"כ. וכן בפסוק ז: אלמתגישין עלי ד'את אלמוסם. ע"כ. והנה מוּסם a) בערבי' פרושו זמן החגיגה, ר"ל התקבצות כל החוגגים אל עיר הקדש מכה, שיש שם בעת ההיא שוקים גדולים. ובכן, הגאון פרש אריאל ממשמעת החגיגה והעליה לרגל, ור"ל עיר שמתכנסים שם העם בימי החגים, ושער י' דרנב, כי רסע"ג פרש אריאל כמו ראיאל, והוא מקום הראיון, במקום ששלש פעמים בשנה יראה כל זכורך. אבל זה דחוק. ואולי תרגם רסע"ג כך רק עפ"י חצי השני של הפסוק, שנה על שנה חגים ינקפו, ופרש חגים מלשון חוגגים, וכבר פרש גם ת"י החצי הזה של הפסוק על שם העם המתכנס לירשלם בכל שנה ואמר: מן קדם כנישת מַשְׁרְיָן דמתכנשין עלה שנא בשנא בדחגין יבטלון. עכ"פ, לפי הענין המדבר עליו בפסוק זה, תרגומו של רסע"ג לאריאל הוא יותר נאות מהפרושים האחרים, שגם להם אין שום יסוד נכון. — [1]) כתיב וקרי, וכאן אין ספק שזה שם לחלק מחלקי המקדש, והיה מקבל בזמן המשנה שהוא המזבח, כמו שאמרו: וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו (על המזבח) ד' אמות מן הדרום וד' אמות מן המערב כמין גמא שנאמר והאריאל יב וכו' (מדות ג א). וכן כל המפרשים. — [2]) על שם אֲרָאֵל מואב, שפרשו קצת המפרשים גבור מואב.

[3]) מן ארג.

---

a) مَوْسِم

*צִפּוּף.
*קִטְקוּט, *קִטְקֵט.
*שְׁבַט.—שְׁבָץ.--שְׁתִי, החוטים לארך הארג.
תַּשְׁבֵּץ.

אַרְיֵה[1], ש"ז, מ"ר אֲרָיוֹת,—א) כמו אֲרִי, Löwe; lion:
כרע רבץ כְּאַרְיֵה וכלביא מי יקימנו (ברא' מט ט). וילך וימצאהו אַרְיֵה בדרך וימיתהו (מ"א יג כד). הישאג אַרְיֵה ביער וטרף אין לו (עמוס ג ד). כי גוי (הארבה) עלה על ארצי עצום ואין מספר שניו שני אַרְיֵה ומתלעות לביא לו (יואל א ו). כאשר יהגה הָאַרְיֵה והכפיר על טרפו (ישע' לא ד). והיה שארית יעקב בגוים בקרב עמים רבים כְּאַרְיֵה בבהמות יער ככפיר בעדרי צאן אשר אם עבר ורמס וטרף ואין מציל (מיכ' ה ז). היתה לי נחלתי כְּאַרְיֵה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמיה יב ח). הנה כְּאַרְיֵה יעלה מגאון הירדן (שם מט יט). דמינו כְּאַרְיֵה יכסוף לטרף (תהל' יז יב). וישראל מתגברים כ א ר י ה שנפל בעדרי צאן ומכה והולך ואין מציל מידו (מד"ר אסתר, נקהלו היהודי').—ומ"ר: שאול ויהונתן הנאהבים והנעימם בחייהם ובמותם לא נפרדו מנשרים קלו מֵאֲרָיוֹת גברו (ש"ב א כג). וישלח ה' בהם את הָאֲרָיוֹת ויהיו הרגים בהם (מ"ב יז כה). יחדו ככפרים ישאגו נערו כגורי אֲרָיוֹת (ירמ' נא לח). מה אמך לביא בין אֲרָיוֹת רבצה (יחזק' יט ב). ויתהלך בתוך אֲרָיוֹת כפיר היה וילמד לטרף טרף (שם ו). שריה בקרבה אֲרָיוֹת שאגים שפטיה זאבי ערב (צפנ' ג ג). תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון ממענות אֲרָיוֹת מהררי נמרים (שה"ש ד ח). — ובמלאכה, דמות אֲרָיוֹת מסתכת ובדומה: ועל המסגרות אשר בין השלבים אֲרָיוֹת בקר וכרובים (מ"א ז כט). ושנים אֲרָיוֹת עמדים אצל הידות (שם י יט) — ומשל: הוי זנב ל א ר י ו ת ואל תהי ראש לשועלים (אבות ד טו). הוי ראש לשועלים ולא זנב ל א ר י ו ת (ירוש' סנהד' ד כב:).— ב) *מזל אַרְיֵה[2], מזל חדש אב, החמשי

[1]) משקל לְבֵנָה, אַרְבֶּה. והצרי אולי מפני פעולת היוד. ובדבר מקור המלה עי' הערה לארי. — [2]) בחכמת המזלות: א ר י ה ממזלות האש, זכר, ממזלות היום, מוליד תתלואים, וחלקו מן החיות האריות והנמרים וכו' וכלי המתכות הזהב והכסף והאבנים היקרות והאבן הנוקבת האבנים היקרות הנקר' דיאמנטי והאבן המלקטת התבן הנקר' אמברו וכל מלאכ' האש, ובחלקו מן הגבולים

בהמזלות, Sternbild Löwe; Constel. Lion: כיון שבא (הקב"ה) להחריבו (את המקדש) בחמישי לא היה יכול לפיים שנקרא חמישי א ר י ה (פסיקתא רבתי כז). סרטן א ר י ה בתולה משמשין עם החמה בדרום (ילק' פקודי תיח). טלה א ר י ה קשת פונים צפונה (שם מ"א קסה). ביום השלישי במזל א ר י ה (שם אכת' תתלנט).—ואמר המשורר: זרע נשאר מעט מזער, ומכל טוב כארבה ננער, במזל א ר י ה פה יפער כאריה בבהמות יער (ראב"ע, תקון הנפש, אל חי). — *לב האריה: כי ל ב ה א ר י ה על דרך משל כשיהיה על אמצע המזרח וכו' (אמונה רמה 60). כאשר היה שבתאי עם לב ה א ר י ה בהיותו במרחק הרחוק יחלש הפעל המגיע ממנו מפני הרוחק ויתחזק הפעל המגיע ממנו אם היה עם ל ב ה א ר י ה במרחק הקרוב לפי שהוא אז יותר קרוב אליו ובאופן אחר יתחלף פעלו בהיותו במרחק הרחוק עם ל ב ה א ר י ה לפעל המגיע ממנו בהיותו במרחק הקרוב עם ל ב ה א ר י ה (מלחמ' ה' ה ע). הכוכב הנקרא ל ב ה א ר י ה הוא תקוע במ' ש' וח' רגעים ממזל א ר י ה (יסוד עולם לר"י הישראלי ו).— *כתב האריה: והכתב השביעי כ ת ב ה א ר י ה והוא כגון ששולחין אחריו וקני העדה או הבית דין חזוק לאחר מחבריהם או אפילו לבעלי דין במה שנסכמים דעתם היא הקרויה כתב ה א ר י ה[1]) (ספר השטרות לר"י ברצלוני 134).— ג) *מטבע: ואם בשטר הפרעון כתוב בפרוש לפרוע סך א ר י ו ת בין יעלו בין ירדו (שו"ת דרכי נועם כד). ראובן שהלוה לשמעון מאה א ר י ו ת וכו' (שו"ת שמש צדקה, יו"ד כא). ונתן סימנים במטבעות שבתוך הכיס א ר י ו ת כך וכך (שו"ת תורת חסד, קמח). ונגמר המקח ביניהם בעד מאה א ר י ו ת (גינת ורדים, יו"ד ג יא). והתנה לתת לחתנו שלש מאות גרו' א ר י ו ת (שו"ת פרי הארץ אה"ע ה). שיתן לו בהלואה דרך משל עשרה

הרביעי בגדד ופרס ותורק עד סוף השוק, וארמוני המלכים והמבצרים החזקים וכל הר גבוה וכל מקום שאוירו פתוח. הנולד בו יהיה נאה הגוף ועיניו כעיני החתול, ומתגבר וכעסן ושוקיו דקות ואיש מוסר ומרמה אוהב משגל נדיב עקר עומד על דבורו רב עצבון מביא עצמו בסכנות רב אוכל, וחלקו המלכים והשרים והנדיבים ועושי מלאכת הזהב והכסף ואבן יקרה וכל אומנות מעולה הוא סומכו ועל מלך ונסיכיו במאמר קונו ונסיכו עלה אריה מסובכו (נדה לדרך א א כח). —
[1]) בהערות בסוף הספר: אולי הוא מן א ד א בערב' והוראתו חזוק, וצריך להיות א ד י ה במקום א ר י ה, ואולי משרש א ר י בערב' ג"כ חזוק. אך כ"ז דחוק ורחוק.

. אריות (פלא יועץ, הלוהה). — עי' אֲרִי.

*אֲרִיָּה, אֲרִיָּה, — שה"פ מן ארה: זרעו (את פול המצרי) לירק וחישב עליו לזרע אין מחשבת זרע חלה עליו אא"כ מנע ממנו ג' אריות[1]) וכו' אבל אם לא הביא שליש אלא לאחריו אע"פ שלא נמנע מלארות ממנו ג' אריות (רמב"ם מע"ש א י).

*אֲרִיּוּת[2]), —רגז והתרגשות שמגיע לשגעון, furor[3]): ואותות תהוה משחורה שרופה הוא ששטותו ואריותו יהיה עם מחשבה ושחוק ומנוחה (קאנון ג א ד ח). ואמנם המזג היבש הנה יורה עליו קושי הדפק ואחור הפעולות ואחור המנוחה ואריות המדות ויובש הגוף (שם ג יא א ג).

*אֲרִיחַ[4]), ש"ז, — כפיס, וכפרט לְבֵנָה ארוכה וצרה כדי חצי רחב הלבנות הרגילות, כטפח וחצי רחבו, schmaler Ziegel; brique étroite; narrow brick: הקורה שאמרו רחבה כדי לקבל אריח ואריח חצי לבנת של ג' טפחים דיה לקורת שתהא רחבה טפח כדי לקבל אריח לארכו (עירובי' א ג). רחבה כדי לקבל אריח ובריאה כדי לקבל אריח (שם שם ד). קורות המתאימות לא בזו כדי לקבל אריח ולא בזו כדי לקבל אריח (גמ' שם יד.). הקורה ואריחיה (ירוש' שם א יח ד). התיר לה להחזיר האריח (שנפל מן התנור) למקומה (ערוך, ערך ארח). נפל אריח שמטקום אחר בתנור (שם). ואם המבוי רחבה י' אמות צריך לקבל י"ח אריחים (מג"א ש"ע או"ח שסג יז). כנחש תתעקש באורחיך ועלי תבנה אריחיך (תוכח' מוס', עולת הככלי, פה). —ובהשא', בצורת כתיבת השירים, שורה קצרה, kurze Zeile; petite ligne; short line: שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח על גבי אריח ולבינה ע"ג לבינה (ירוש' מגי' ג עד:). כל השירות כולן נכתבות אריח[1]) ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח חוץ משירה זו ומלכי כנען שאריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה (מגי' יו:). והנמשך בקצור קראוהו אריח שהוא חצי לבנה בשיעור גופה וזה המשקל הערוך אשר יענה הראשון עם השלישי והב' עם הד' קראוהו אריח על גבי אריח ולבנה על גבי לבנה (ר"י אכרכנל, אז ישיר).

*אֲרִיחָה[2]), ש"נ, מ"ר אֲרִיחוֹת, — סעודה של אורחים: ולא ירבה (התמיד חכם) באריחות עמי הארץ וישיבתן (הרמב"ם יסוה"ת ה יא). לכן בקש זבחו לאריחות, ויין רקח להשיב הנשמה (ספ' המוס' כ"י תימ' לה).

*אֲרִיחִי, ת"ז, — שיש לו צורת אריח, והוא גוף מְרֻבָּע ארוך בעל ששה פנים, Parallelopipedon: מרובע ומשוטח שם נשלמים מעוקש אריחי וגם מוגשם ומחודד ולבני בה חתומים (משה ריאטי, מקד' מעט ג).

*אֲרִיִּי, ת"ז, לנק' אֲרִיִּית, — של הארי, מטבע הארי, דומה לארי: פי' מאניא הוא השטות האריי ודע כי הליחה הפועלת לשטות האריי היא מעצם הליחה הפועלת מלאנכוניה כי שניהם שחוריות אך שהסבה הפועלת לשטות אריית וכו' ואמנם מאניא כל התגעשות וקפיצה וחוגגות ונהמת האריי ועיון שלא ידמה לעיון האנשים אבל דומה לעיון הארי (קאנון ג א ד ח).

*אֲרִיכָה, ש"נ, —שה"פ מן ארך: האריכה שהאריך שמואל (מד"ר קהל', טוב אחרית). — אריכת לשון: כהן שיש בו תורה ולא יצא עליו שם רע בילדותו אבל יש בו מדות שאינן מיושרות כגון אריכת לשון ביותר ומתוך שהוא חכם בעיניו אומר לכל סכל הוא (תשו' גא' מו"מ קלכ).

*אֲרִיכוּת[3]), ש"נ, — טבע ואיכות מה שהוא ארוך, Länge; longueur; length: כתוב בה אריכות

---

[1]) והעיר ע"ז הראב"ד: לא ידענו מהו אריות והוא שהוציאו מן אורה וסלו, והוא ענין לקיטה.

[2]) מן ארי, ועי' זה הערך. —[3]) תרגום דר' מזיא.

[4]) בארמ' בר, מוט. בדי עצי שטים (שמות יג יד), ת"א אריחי דאעי שיטין. וישאוהו במוט (במד' יג כג) ת"א ונטלוהו באריחא. אך לא נתברר מקור מלה זו. — ונתיחדה ללְבֵנָה ארוכה וצרה. בגמ' (כ"כ ג.) מפרש כפיסא אריח. וכן בגמ' שבת (קכט.) שמואל הוה רגיל ועבד מילתא בביתא דשב לביניא ואריחא יומא חדא עבד וארגיש בנפשיה בדק וחסר חד אריחא (ר"ל שמואל היה רגיל להקיז לו דם בבית שעובי כתלו היה שבע לְבֵנִים ואריח יום אחד הקיז והרגיש בנפשו ויבדק וימצא כי חסר אריח אחד). ועוד: דביתהו דרבי חייא נפל לה אריחא בתנורא (כיל' לכ:—אשת ר"ח נפל לה אריח בתנור). — [1]) ופרש רש"י: אריח הוא הכתב, לבינה הוא חלק, ע"כ. ור"נ בשם ר"ת פרש לבינה שורה ארוכה ואריח שורה קצרה. והרמב"ם (ס"ת ח) פרש ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח.

[2]) מן אוֹרֵחַ, ואולי כמו ארוחה.

[3]) מן ארך.

ימים (ספרי כי תצא רכח). הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים ובחזירתו נפל ומת היכן טובת ימיו של זה והיכן אריכות ימיו של זה (קידו׳ לט:). אריכות פנים שהאריך ר׳ יהושע עם עקילס (מד״ר כרא׳ ע). בקצרה ולא באריכות (רסב״ג, כ״מ). ואריכות לשון בעלמא הוא (רש״י תעני׳ ג:). אבל בקדושין בריש האומר אין שם כל זה האריכות (תוס׳ גיטין לכ:). וילמד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון (רמב״ם, דעות, ב ה). ולא תבקש ממנו לספרם בלשונותם ולא באריכותם (מו״נ א ד). ואריכות הגלות הוא על שאין אנו עובדים את השם בכל לבבינו (מלמד התלמידים, ואתחנן). שעם היות שהיתה המלחמה ביניהם בהשגחת השי״ת ורצונו הנה מפני אריכות אפו חדלו ממנה (ר״י אברבנאל מ״א יט, ויאמר ה׳ אליו). כי אין דרך הכתוב לשנות מה שהזכיר רק בהפסיקו הענין באריכות או בדברים וכו׳ (רמב״ן שמות ל לד). אריכות הישיבה במקום אחד הוא ביד האדם אבל אריכות החיים הוא ביד הימים בגזרת הבורא (רד״ק, אבן׳. ועל זה יש ראיות רבות וחזקות וכו׳ גנית זכרונם מפני יראת האריכות (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 25). — בדקדוק, אריכות התנועה: שיורת עליו העמדת האריכות (ראב״ע, אותיות הנוח לר״י חיוג).

***אָרִיס**[1], ש״ז, מ״ר־אֲרִיסִים, — מי שעובד שדהו של אחר בכך וכך מתבואת האדמה, למחצה, לשליש, ולרביע, Pächter; tenancier; tenant: האריסין והחכירות (בכור׳ א ב). ישראל שהיו אריסין לגוים בסוריא (חלה ד ז). מלוה אדם את אריסיו חטין בחטין לזרע (ב״מ ה ח). והשותפין והאריסין והאפיטרופין אין להן חזקה (ב״ב ג ג). לוקח הימנו

---

[1]) בארם׳ אריסא, וכבר דחה Fleischer בהערותיו ללוי את השערתו של לוי כי זו היא המלה העתיקה היונית οὖρος, והביא את השם הערבי אַרִיש, אִרִּיש בדגשו׳ הריש, והפעל אַרַשׁ, היה אריס. אבל, דבר ברור הוא שזה הפעל נגזר מן השם אריס ואין למצא מקור להשם אריס גם בהשרשים הערבים (Frä. Frw. 127). וכבר גזר עליה יאקוט שהיא מלשון עברית[a], והביא לשאן אלערב בשם אלאזהרי שאמר: אחשב אַרִיש ואִרִּישׁ במשמ׳ אִכָּר הוא מלשון אנשי סוריה.

[a]) لغة عبرانية

ערב שביעית ושביעית ומוצאי שביעית נעשה לו שותף או אריס פטור (תוספ׳ כתוב׳ ט ג). האריסין והתכורות והמוכר קמתו לחבירו (שם פאה ג א). למלך שהיה לו שדה ונתנה לאריסים התחילו האריסים נוטלים וגונבים אותה (ספרי, האזינו שיא). אריס אין לו חזקה בן אריס יש לו חזקה (ירוש׳ ב״ב ג יד.). רב הונא אמר באריס לעולם אבל באריס לשעה יש לו חזקה (שם). לאריס רע שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסייפות (מד״ר כרא׳ כב). למלך שהיה לו שדה בור אמר לאריס לך פרנסה ועשה אותה כרם הלך האריס ופרנס אותה שדה ונטעה כרם הגדיל הכרם ועשה יין והחמיץ כיון שראה המלך שהחמיץ היין אמר לאריס לך וקוץ אותה מה אני מבקש מן כרם עושה חומץ אמר האריס אדוני המלך כמה יציאות הוצאת על הכרם עד שלא עמד ועכשיו אתה מבקש לקצצו (שם שמות מג). שני אריסים אחד היה נוטע אילנות ומקצצן (שם דבר׳ ז). אומרים אנשים האריס לבעל הקרקע משתעבד[1] — ובכנוי: אריסיו וחכיריו (ירוש׳ מו״ק ג פ ב). משל למלך שבאו אריסיו ובני ביתו לכבדו בא אחד ואמר מי הוא זה אמרו לו אריסך הוא (מד״ר ויקרא ט).

***אֲרִיסוּת**, ש״נ, — מעמד האריס, עבודת האריס, Pachtverhältniss; état de tenancier; tenancy: שנים שקבלו השדה באריסות זה נותן לזה חלקו וכו׳ (פאה ה ה). אין כותבין שטרי אריסות וקבלנות אלא מדעת שניהם (ב״ב י ד). כל זמן שארים יוצא מאריסותו הרי הוא ככל אדם (תוספתא כתוב׳ ט ג). שטרי מקח וממכר שטרי אריסות וקבלות בהמה הרי זו לא יחזיר (שם ב״מ א ח). אדם נותן שדהו לאריסות והוא נותן זרע (מד״ר שמות מא). — ומ״ר: שטרי אריסיות (ירוש׳ מו״ק ג פב.) מה תקנה יש ליהודי שקנה שוורים ועשה אריסות עם הנכרי לשנה ולשנתים והנכרי חורש בהם בשבת (שבלי הלקט, שבת, קיג). — וגם ביחס לענינים אחרים: אפי׳ מרחץ או תנור וכו׳ אם מנהג רוב אנשי אותו המקום להשכירם או ליתנם באריסות (שו״ע או״ח רמג ב).

***אֲרִירָה**, ש״נ, — שה״פ מן ארר: פרעה הרשע שהיה מונע בר בעת צרה יקבוהו לאום יעשה ארירה

---

[1]) בארם׳: אמרי אינשי אריסא למארי ארעא משתעבד (רי״ף פ״ה דב״מ קח:).

לאוה"ע (פסיקתא ר"ב, וזאת הברכה). שמשם אריר ה יוצאה לעולם (ירוש' ברכ' ד ת ג). הופכין דבר אריר ה לברכה (מד"ר שמות מא). נח התחיל בנטיעה ובשכרות ובארירה ובעבדות (תנח' בובר נח כ). מי גרם לו הארירה הזאת (שם כא). היאך העולם יכול לעמד והוא נברא בלשון ארירה (ילקוט שמעוני, ברא' ב). כי זאת הארירה (של הנחש) שיהיה יתר חסר חום הטבעי (רשב"ל דורן, מ"א חלק יעקב, ד סב). ותהיה הארירה שיחשכו כוכבי נשפו (ר"מ אלביך, איוב, ג ט).

***אֲרִירָן**[1]) ש"ז, — כעין סכין עקמה ישמש שני תשמישי', כלי אומנות של הרצען ישתמש בו לקטע בו העור, Schustermesser ; tranchet ; shoe-knife, וגם כלי זין, Hieber ; coutelas; broadsword : אחד אומר בסייף הרגו ואחד אומר בארירן[2]) הרגו (סנה' לו:).

***אֲרִישָׁה**, — בה"פ מן ארש : עת ישבו (החכמים אצל בן הורכינס) בנועם ארישה בשם חגי על דין צרת הבת (מסה ריאטי, מקדש מעט, ז).

א. **ארך**[3]), ממנו אֹרֶךְ, אֲרוּכָה, *אֲרִיכָה, *אֲרִיכוּת, אָרֵךְ, *אָרְךְ, אָרֹךְ, אֶרֶךְ, אֹרֶךְ, אַרְכָּה, *אַרְכָּה, *אַרְכָּן.

אֹרֶךְ, ש"ז, מ"ר אֳרָכִים, — א) תכונת מה שהוא ארוך, Länge; longueur ; length : שלש מאות אמה אֹרֶךְ התבה חמשים אמה רחבה (ברא' ו יה). אֹרֶךְ היריעה האחת שמנה ועשרים באמה ורחב ארבע באמה (שמו' כו ב). ועשית את המזבח עצי שטים חמש אמות אֹרֶךְ וחמש אמות רחב (שם כז א). והאולם אשר על פני הָאֹרֶךְ (דהי"ב ג ד). וכן לפאת צפון בָּאֹרֶךְ (שמות כז יא). בְּאֹרֶךְ יריעת האחת (שם כו יג). — ועם הכנ': ועשו ארון עצי שטים אמתים וחצי אָרְכּוֹ (שמות כה י). ויעש כפרת זהב טהור אמתים וחצי אָרְכָּהּ (שם לז ו). קום התהלך בארץ לְאָרְכָּהּ ולרחבה (ברא' יג יז). במראה הלשכות אשר דרך הצפון כְּאָרְכָּן כן רחבן (יחזק' מב יא). — ומ"ר: וגדול כח המשלש בכל מלאכת מחשבת ובשמושי בני האדם הוא המודד האֳרָכִים הרוחבים העומקים השטחים הגשמים (יב"ר אילס, ג, י"ב עינות). — אֹרֶךְ יָמִים, רבוי ימים: כי הוא חייך וְאֹרֶךְ ימיך לשבת על האדמה אשר נשבע ה' לאבתיך (דבר' ל כ). אֹרֶךְ ימים בימינה (של החכמה) בשמאולה עשר וכבוד (משלי ג יז). אֹרֶךְ ימים אשביעהו ואראהו בישועתי (תהלים צא יו). בישישים חכמה וְאֹרֶךְ ימים תבונה (איוב יב יב). — אֹרֶךְ אַף, כמו אֶרֶךְ אַף: בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יפתה קצין ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה יה). — ומצוי בדברי הסופרים: שלא ישיאהו אורך סתר הבורא יתעלה עליו ואורך אפיו לו כדי שיהיה בטוח מקצפו וימרה אותו (חו"ה, עבוד' האלהים ז). הטוב שיגיע מאורך האף הוא יותר עצום (רלב"ג משלי טז לב). — ב) בהשאלה, רבוי דברים: כל האורך הזה (רבוי דברים של הבנות לשאול) למה מביטות בנויו של שאול היו ולא היו שבעות ממנו (ילקוט שמעוני, ש"א ב). — ומ"ר ארכים, אֳרָכֶיהָ: מי שם הרחקותיה וארכיה וקצותיה (הפרש' לריב"ג, פרש מדד). — ג) *בחכמת כתיבת הארץ, המרחק של מקום מהמקומות בכדור הארץ מאחד מקוי חצי היום ממזרח למערב, שהסכימו לחשבו הראשון, geogr. Länge ; longitude : כי תהלוכות הלבנה מפאת גלגלה גם גלגל השמש משתנות וגם מפני אורך ורוחב המדינות (כאב"ע, הקד' פרושו לברא'). ארכה (של ירושלם) בסוף המערב ס"ג מעלות וכו' והנה אם היתה ארצנו מזרחית לירושלם נסתכל כמה אורך ארצנו ונחסר אורך ירושלם ואם היתה ארצנו מערבית נחסר ארכה מאורך ירושלם (ספ' העבור להראב"ע). וקראו למרחק הישוב שממערב למזרח אורך (יסוד עולם לר"י הישראלי ב ב). והקוים האלה (המקבילים זל"ז ועוברים דרך הקטבים) ואחיהם יקראו קו האורך לפי שמהם תלקח קשת אורך המדינה (שם). שאורך ירושלם הוא כעין קשת ש"ג מהצורה והחוקרים בדקו ומצאו מדתה ס"ו מעלות (שם). וקראו למרחק אשר ממזרח למערב אורך הארץ (ספ' העבור, אברהם ב"ר חייא א ה). אורך המדינה הוא שעור המשוה שבין עגול חצי היום וכו' (יב"ר אילס, חקות שמים). הסכימו להתחיל האורך מתאיים הנזכרים שבקצה המערב (שם). לדעת כל פרטי מקומות

---

[1]) משק' שפיפון. ולא נתברר מקור מלה זו. —
[2]) כך גרסת הספרים. וכן בתשו' הגא' הרכ' סי' שסג. וגרסת הערוך אררן, וקצת כ"י ארירן, ד' במקום ר השניה. ופרש גאון שם וז"ל: וששי' ארירן מהו וכו' אמרו כגון אוזמל ונקרא אלשפרה ע"כ. ואלשפרה a) פרשו המלונים הערבים שכין עט'ים עריצ' ואזמיל. וכן הערוך: פי' כעין אזמל וי"א כמין גרזן. ורש"י לעזו כיושארמה והוא jusarme בצרפ', שהוא גרזן פיפיות.
[3]) באשור' אַרָכֻ, וכן בכנע' ובארם'. בערב' ארב במשמ' אחרת.

---

a) الشَفْرة

הישוב ל א ר כ ם ולרחבם (הוא, הקד' סוד היסוד). והנה הסכימו לספור מדת ה א ר כ י ם במשוה ולא בעגולים (הוא, חקות שמים). שכל מקומות העולם המשתתפים ב א ר כ ם ר"ל ששוים במרחקם וכו' (נתמ' ונע' כ לו). עד מאתים ושבע מעלות וחמשים וחמש חלקים ל א ר ך כדור הארץ (יל"ג, פרקים ממגי' אלכסנדר). — וארך הכוכבים ברקיע: מידיעת א ו ר ך ורוחב הככב נדע זריחתו ושקיעתו (יש"ר, חקות שמים). הקו אשר בו רשומים מספרי הש"ס מעלות וכו' ודרך סיבוב של זה הקו נקרא א ו ר ך הרקיע (נתמ' ונע' א ל). יש קדימה למרכז ההקפה על הירח ב א ו ר ך רקיע בכדי חצי קוטר של גלגל ההקפה (שם ת לו). — ד) תכונת מי שהוא א ר ו ך, ר"ל שוטה[1]): ופעם נדבר בענין הכילי ופעם בענין ה א ו ר ך ופעם בענין הצרך (עמנו' מחב' ה). א ו ר ך פלוני א ו ר ך עוג מלך הבשן א ו ר ך פלוני א ו ר ך ויו ויזתא (שם).

אַמָּה, מדת הארך. זרת, טפח, סיט, וכו' עי' מִדָּה. — אָרוּךְ, אֲרוּכָה, *אֲרִיכוּת, אָרוֹךְ, אָרֵךְ, אַרְכָּה, אַרְכָּן.

גָּלוּת, *ארוך כאֹרך הגלות.

*הַאֲרָכָה.

וָו ויזתא, *ארוך כמו וו ויזתא.

חֶבֶל, מדת האֹרך.

כִּבְרַת אֶרֶץ.

מְתוּשֶׁלַח, האריך ימים.

סוֹף, אין סוף, בלי סוף.

*פַּרְסָה.

*קו ארוך. — קָצֵר, ההפך מן ארוך, ועי' במקומו.

אֶרֶךְ[2]), ת"ז, סמי' אֶרֶךְ, — כמו אָרֹךְ, lang; long: הנשר הגדול גדול הכנפים אֶרֶךְ האבר מלא הנוצה (יחזק' יז ג). — ובהשאלה, בפרט רוח, אף, אֶרֶךְ אַפַּיִם, אֶרֶךְ רוּחַ, — מי שמדתו להתאפק על רגשותיו, לא לכעס במהרה, langmütig; patient: אל רחום וחנון אֶרֶךְ אַפַּיִם ורב חסד ואמת (שמות לד ו). אֶרֶךְ אַפַּיִם רב תבונה וקצר רוח מרים אולת (משלי יד כט). איש חמה יגרה מדון וְאֶרֶךְ אַפַּיִם ישקיט ריב (שם טו יח). טוב אֶרֶךְ אַפַּיִם מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר (שם טז לב). — וְאֶרֶךְ רוּחַ: טוב אֶרֶךְ רוח מגבה רוח (קהל' ז ח).

אֹרֶךְ[1]), ש"ז, סמי' אֶרֶךְ, אֶרֶךְ אַף, — המדה של מי שמתאפק וכובש יצרו ואינו ממהר להפרע ולנקם, Langmütigkeit; patience: זכרני ופקדני והנקם לי מרדפי אל לְאֶרֶךְ אַפְּךָ תקחני דע שאתי עליך חרפה (ירמ' טו טו). עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה א ר ך א פ י ם לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול (אבות ה ב). הרואה מרקולים אומר ברוך שנתן א ר ך א פ י ם לעוברי רצונו (ברכ' נז:). — ומ"ר: קשה לכעוס תת לאפים ארכים (סלי' ה, תענית צבור, קכטו).

****אֹרֶךְ**[2]), ת"ז, — כמו אָרוֹךְ: כתבתיו (זה הכתב) והמות מצחק לנגדנו בפה רחב וְאָרֹךְ[3]) ולא אדע בקום הצר למחר הלנו אם לצרנו יעורך (ר"ש הנגיד בלוחה לבנו, ממערכת המלחמה).

---

[1]) עי' סוף ערך ארוך.

[2]) כך גזנ' ואחרים, כֶּבֶד עון מן כָּבֵד, וְעֶרֶל לב מן עָרֵל, וגֶדֶר מן גָּדֵר, וְיֶרֶךְ מן יָרֵךְ. וטעם הדבר לפי דעתו של קניג (כסי' נת) מצד אחד אולי להבדיל בין סמי' פֵּעֵל וְפֶעֶל, ומצד השני מפני דמיון הקול של ע"פ בין פֵּעֵל וְפֶעֶל. ואולם המדקדקים הקדמונים שלנו אמרו כי גם הנפרד הוא אֶרֶךְ ואעפי"כ הוא תאר. אמר ריב"ג בשער יא וז"ל: ומה שבא על פעל בשש נקודות ארץ, אבן, וכו', ארך אפים, ארך האבר, לא נשתנו כי שער ארץ לא נשתנה בסמוך כי אם מעט. ע"כ. ובשער הסמיכה (שער יט) אמר מפרש: ואמרם בסמוך וְעָרֵל זכר בקצת המקומות עֶרֶל לב וערל בשר, ואמרם בסמוך כבד מאד עם כֶּבֶד עון וכו' ולא הנהגנו ערל לב וערל בשר וכבד עון מנהג ארך אפים וארך האבר מפני שמצאנום בהפרד וְעָרֵל זכר, כָּבֵד מאד, על משקל ירך וכתף ואח"כ ראינו אותם בהתחבר עֶרֶל לב וערל בשר כבד עון וכו' כי כבר אמרו יָתֵר מרעהו צדיק ע"מ ירך וכתף ואמרו עוד גדול יָתֶר (בקצת ספרים יֶתֶר בצרי, וכן הביאו מכלול בין בעלי חמש נקודות, וכן מעיד מ"ש שיש ספרים שבהם יֶתֶר בחמש נקודות) מאד ע"מ ארץ, ו ש נ י ה ם ש נ י ת א ר י ם ב ל ת י ס מ ו כ י ם. ע"כ. וכן נראה דעת הרד"ק אמר: והתאר אֶרֶךְ אפים וְאֶרֶךְ האבר בשש נקודות. ע"כ. ולא אמר כי זה סמי' מן אָרֵךְ.

[1]) כן בפרוש רד"ק: והשם אֹרֶךְ וכו' ומשקל אחד (של השם) אל לְאֶרֶךְ אפך תקחני הוא בשש נקודות. ע"כ.

[2]) משקל לָבָן. — [3]) נקוד זה מכרח עפ"י החרוז של כל השיר הזה ־רָךְ. וכבר שער בֶּטכ' (Bö. § 763) כי היתה לפנים בעבר' הקדומה התאר אָרָךְ, כמו קָטָן, קָטֹן.

אָרַךְ, פ"ע, יארך, יארכו, תארכנה,—א) היה, נהיה ארוך, lang sein, werden; être, devenir long; be, become long (של הארז): ותרבינה סרעפתיו ותארכנה פארתו (יחזק' לא ה). — ב) בהשאלה, ביחס לימים, רבו: ויהי כי ארכו לו שם הימים (ברא' כו ח). מה המשל הזה לכם על אדמת ישראל לאמר יארכו הימים ואבד כל חזון (יחזק' יב כב). — ג) *התאחר לבוא: אם יתמהמה קצי וארך לא אבלמה כי צץ ודרך כוכב יענה מחרכים בא אורך (קונט' הפיוט' לח).

— הפע' האריך, הארכתי הארכתם, האריכו, מאריך, אאריך, תאריכו, יאריכו, האריכי, הארכנה,— א) פ"י, עשה שיהיה ארוך, lang machen; allonger; lengthen: הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך ויתדותיך חזקי (ישע' נד ב). על גבי חרשו חרשים האריכו למענותם (תהל' קכט ג). מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר (ברכ' א ד). אמר הקב"ה להר הרחב והארך וקבל בני אמוניך (תנחו' לו).—ובהשאל' האריך ימים, חי ימים רבים, lange leben; vivre longtemps; to live long: למען ייטב לך והארכת ימים (דבר' כב ז). הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע (יהוש' כד לא). ולמען תאריך ימים על האדמה (דבר' ד מ). למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים בארץ אשר תירשון (שם ה ל). למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (שם יז כ). ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה (שם לב מז). — ועם ן בסוף: לא תאריכן ימים עליה (דבר' ד כו). — והאריך ימי פלוני, עשה שפלוני יאריך ימים: ואם תלך בדרכי וכו' והארכתי את ימיך (מ"א ג יד). כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו (קיד' א י). — ועם אף, נפש: למען שמי אאריך אפי (ישע' מח ט), אתאפק מכעס. שכל אדם האריך [1]) אפו (משלי יט יא). מה כחי כי איחל ומה קצי כי אאריך נפשי (איוב ו יא), אתחזק ואקוה. — ב) פ"ע, היה ארוך, lang sein; être long; be long: ויאריכו הבדים ויראו ראשי הבדים מן הקדש על פני הדביר (מ"א ח ח). ויאריכו הבדים ויראו ראשי הבדים מן הארון (דהי"ב ה ט). שתיהן קצרות והאריכו אחת קצרה ואחת ארוכה והאריכו שתיהן (נגע' א ו). — ובהשאלה עם ימים, היו רבים: אבן שלמה וצדק יהיה לך איפה שלמה וכו' למען יאריכו ימיך על האדמה (דבר' כה טו). כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך (שמו' כ יב). —ג) שהה זמן רב, lange verweilen; demeurer longtemps; to last, tarry: ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים (במד' ט יט). או ימים או חדש או ימים בהאריך הענן על המשכן לשכן עליו (שם כב). יש צדיק אבד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו (קהל' ז טו). אשר חטא עשה רע מאת ומאריך לו (שם ח יב). שופר מאריך וחצוצרות מקצרות (ר"ה ג ג), ר"ל קולו של השופר ארוך.— *האריך בדבר: מעשה בכהן גדול אחד שהאריך בתפלתו אמרו לו מפני מה הארכת בתפלתך וכו' אל תהי רגיל לעשות כן שהרי שנינו לא היה מאריך בתפלתו כדי שלא להבעית את ישראל (יומ' נג:).— והאריך על: אמרו לו תלמידיו (לר"י) רבי במה הארכת עלינו אמר להם מוטב שאאריך עליכם בעולם הזה כדי שיאריכו ימיכם לעולם הבא (נדה טז:).

— נפע' *נארך, — נעשה ארוך: שנארך חנית של רומח עד שנכנס בשני גולמים (ספרי במד' קלא).

— נתפ', *נתארך, — א) נהיה ארוך: היום הולך ומתקצר והלילה הולכת ומתארכת (יסוד עולם לר"י הישראלי, א יב). — ב) נמשך ונתקיים זמן רב: פעמים כשמתארך הנדוי ימים רבים (ר"י ברצלוני, השטרות דף קלו). — ג) התארך על, השתטח: ופירוש ויתמודד על הילד ויתארך עליו כלומר השתטח עליו (השרשים לריב"ג, מדד).

ב.*ארך[1]), ממנו ב.*אֶרֶךְ, אֲרֻכָּה.

ב.*אֶרֶךְ, ס"ז, כמו ארכה: להמציא לשולחי ארך ותעלה (יוצר יוה"כ תמיד). שת תעל למזורו וארך לחליונו (סליח' ב עי"ת, אחם כעלי).

***אֲרֻכָּה**[2]), ס"נ, — הארכת הזמן לאיזה דבר, Frist; délais; delay: ונתן להם (לבני דור המבול) ארכה ולבסוף פרע מהם (מד"ר במדב' יד). ובולי חרכת מחתמי פרכה ונתן לה ארכה רחבה וארכה וקשת

---

[1]) ריב"ג (ספר ל א): אשר היתה ההקש בו להיות האריך בפתחות ההא כי הוא מקור כמו בה אריך הענן.

[1]) בערב' ארך a), הבריא הפצע.

[2]) מן א.ארך. ויש מנקדים אָרְכָּה.

a) أَرِكَ

דרכה ועול האריכה (ר"א קליר, יול' א ר"ה, אדר' ממלכה). בעשר מכות פחרוסים הפרכת וארכה למו הארכת הוא, כעשר מכות פסח). ועל ארכה שניתן להם (לדור המבול) מתחילה היה איוב קובל שהרכה מתו ולא ראו בפורענות זו (רש"י איוב, כד כ).

אֲרֻכָה[1], אֲרוּכָה, — א) הבשר הבריא, האדם שעולה במקו' הפצע כשמתחיל להבריא במקו' הבשר הרקוב, d. gesunde Fleisch das sich in ein heil. Wunde bildet; la chaire saine qui se forme dans une plaie guerie; the new flesh on a healing wound. ובהשאלה במוסריות: כי אעלה אֲרֻכָה לך וממכותיך ארפאך (ירמ' ל יז). הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם כי מדוע לא עלתה אֲרֻכַת בת עמי (שם ח כב). אז יבקע כשחר אורך וַאֲרֻכָתְךָ מהרה תצמח (ישע' נח ח).—ואמר המשורר: לחוצה בארץ גלות משכלת, וכו' אשיבך לממשלת ואגדור פרצך ואשים למחצך ארוכה, וארצך ואהבך נדבה (ר' לוי בן יעקב, על אורות, סי' עז).—ב) בהשאלה לסתימת פרץ בחומה וכדומה: הנני מעלה לה אֲרֻכָה (להעיר והבתים הנתוצים) ומרפא ורפאתים (ירמ' לג ו). ויהי כאשר שמע סנבלט וכו' כי עלתה אֲרוּכָה לחמות ירושלם כי החלו הפרצים להסתם (נחמ' ד א). ויעשו עשי המלאכה ותעל אֲרוּכָה למלאכה בידם (דהי"ב כד יג). אלו כלים שנפגמו בבית הראשון ולא עלתה להן ארוכה (תוספתא ערכ' ב ה).—ובמשמעתו העקרית: פירש ממנו אבר שאין עליו בשר כראוי וכו' שיעור בשר כראוי כדי להעלות ארוכה רבי יהודה אומר אם יש (בשר) במקום אחד כדי להקיפו בחוט ערב יש בו להעלות ארוכה (כלי' א ה). אבר המדולדל בבהמה ואין בו להעלות ארוכה אסור לבני נח ואין צריך לומר לישראל ואם יש בו להעלות ארוכה מותר וכו' (תוספתא ע"ז ח ו). וכמה היא כדי להעלות ארוכה רואין אותו כאילו ייחור של תאנה שנפשח ומעורה בקליפה קטנה (שם כליס ב"ק א יג). דבר זה שאלתי לחכמים ולרופאים ואמרו מסרטו בעצם ומעלה ארוכה (חולין עז.). ואת אומרת מוח בפנים אינו מעלה ארוכה מבחוץ (שם קכט.). זה (עור הגוף שנסרט) מעלה ארוכה וזה (בגד שנקרע) אינו מעלה ארוכה (ב"ק לא:).— ובמשמעת רפואה: ואם למות תהי נוטה בהתיז אנוש ראשה תחי מאין אֲרוּכָה (הרמב"ע דוקס, חידה על הנר). ויהיה להם הספר הזה ככחלים המועילים לבעלי העינים החלושות שמקוים הארוכה ברפאם אותם (תו"ה, היחוד, בסופו).— ובהשאלה: ויהיו רופאים לאמונה ולנפשות יעלו ארוכה להם בעת נטות מהמדות הטובות אל המדות שאחריתם מגונה וכו' ימהרו להעלות לו ארוכה באמתת חכמתם (שם, הפרישות ב).

*__אַרְכּוּבָה__, ש"נ, מ"ר אַרְכּוּבוֹת, — א) בֶּרֶךְ בבע"ח, והוא פרק החבור בין השוק ועצם הירך, knee ; genou ; Knie : מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה (יבמ' יב א). בהמה שנחתכו רגליה מן הארכובה ולמטה כשרה מן הארכובה ולמעלה פסולה (חול' ד ו). כ' (אברים) בשוק ה' בארכובה א' בירך (אהל' א ט). איזהו עיקור שיש בו טרפה מן הארכובה ולמטה (תוספתא שבת ז כ). מעשה בעסיה באחד ששלשלוהו לים ולא עלתה בידם אלא רגלו ואמרו חכמים מן הארכובה ולמעלה תנשא מן הארכובה ולמטה לא תנשא (יבמ' קכ:). משקל ידי ומשקל רגלי עלי רבי יהודה אומר מביא חבית וממלא מים ומכניס ביד עד האציל וברגל עד הארכובה (ערכ' יט:). באיזו ארכובה אמרו בארכובה הנמכרת עם הראש (חול' עו.). — ובכנוי: היו משקעין אותו (את הנדון לשרפה) בזבל עד ארכובותיו (סנה' ז ב). המקיש בקרסוליו ובארכבותיו (בכור' ז ו). איזהו העיקל כל שהוא מקיף פרסותיו ואין ארכבותיו נוקשות זו לזו (בכור' מה.). שתי אציליו על שתי ארכובותיו (ניד' ל:). שבח הוא לבני אהרן שיהלכו עד ארכובותיהן בדם (זבח' לה.). — ועי' בֶּרֶךְ. — ב) בהשאלה, כל דבר כפוף כצורת ארכובה: הארכובה שבגפן (כלא' ז א). מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובתו (כל' יד ח). ארכובתו של למד (ירוש' מגי' א עא ג).

*__אַרְכָּן__, ש"ז, מ"ר אַרְכָּנִים, — מי שמאריך יותר מדאי בדבריו, במעשיו: מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה בפני ר"א והיה מאריך יותר מדאי

---

[1]) מן ב. ארך, ובערב' אַרִיכַה a): מ'הרת אריכה אלג'רח, הלך מהפצע מה שהיה עליו מהלחה ונראה הבשר הבריא האדם.

a) أَرِيكَة

א"ל תלמידיו רבינו כמה א ר כ ן הוא זה (כרכ' לד.). ואל תשת עלי חטאת לאמר כמה א ר כ ן הוא בשנותו את טעמן של דברים פעמים רבות (סו"ת כסמים רלם, כוף סי' רנח). — ובמשמעת המאריך אף: ו א ר כ ן מקים מורכן (שלמה כן יהודה, פזמון חננו).

ארמון[1], ש"ז, מ"ר ארמנות, סמי' ארמנות, כנ' ארמנותינו, בנין מפאר, מגדל, מצודה, Palast, Hochburg ; bourg, palais ; palace, castle: ויהי כראות זמרי כי נלכדה העיר ויבא אל ארמון [2] בית המלך (מ"א יו יח). ויכהו (פקח) בשמרון בארמון בית-מלך (מ"כ טו כה). ושלחתי אש בבית חזאל ואכלה ארמנות בן הדד (עמוס א ד). השמיעו על ארמנות באשדוד ועל ארמנות בארץ מצרים (שם ג ט). כי ארמון נטש המון עיר עזב (ישע' לב יד). הנני שב שבות אהלי יעקב ומשכנותיו ארחם ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב (ירמ' ל יח). אח נפשע מקרית עז ומדונים כבריח ארמון (משלי יח יט). כי שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה ארמון זרים מעיר לעולם לא יבנה (ישע' כה ב). והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלם ולא תכבה (ירמ' יז כז). — וככנ': כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו (ירמ' ט כ). והוריד ממך עזך ונבזו ארמנותיך (עמוס ג יא). יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך (תהל' קכב ז). מתאב אנכי את גאון יעקב וארמנתיו שנאתי (עמוס ו ח). ועלתה ארמנותיה סירים קמוש וחוח במבצריה (ישע' לד יג). והצתי אש בחומת רבה ואכלה ארמנותיה (עמוס א יד). סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה שיתו לבכם לחילה פסגו ארמנותיה (תהל' מח יג-יד). האצרים חמס ושד בארמנותיהם (עמוס ג י).

---

[1]) לא נתברר מקור שם זה, יש גוזרים אותו מן א ר ם במשמ' גבוה. ויש מדמים אותו להשם חרם a) בערב', ר"ל חדר הנשים. אך כל זה דחוק. ועי' הרמון. וכמו"כ לא נתבררה סבת מ"ר ארמנות ולא ארמנות. — [2]) כאן ת"י לאידרון. אך ברוב שאר המקומות, יצאו אותם שפרש בדרך מליצה לבית המקדש, תרגם ברניתא. וכן רסע"ג קצור, ר"ל מגדלים. מנחם: אלמון וארמון וקריה ומדינה ועיר קרובים זה מזה. ע"כ. וכבר השיג עליו דונש, ופרש ארמון מגדל, ונתוכחו תלמידי מנחם ודונש הרבה בזה.

---

a) حَرَم

ארמי, ת"ז, לנק' -רמיה, -רמית, — א) מארץ ארם, Aramäer ; araméen ; aramaean: רבקה בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי (כראש' כה כ). פילגשו הארמיה (דהי"א ז יד). ויכו ארמים את יורם (מ"כ ח כח). — ב) *רומי, לא יהודי, עכו"ם, גוי, Heide ; gentil ; heathen: עיר שאין בה רופא ישראל ויש בה רופא א ר מ י ורופא כותי ימול א ר מ י ואל ימול כותי (מנח' מכ.). זה שהוא נושא א ר מ י ת (ירוש' מגי' ד עה ג). הבועל א ר מ י ת קנאים פוגעים בו (סנה' פא:).

ארמית, תה"פ, — בלשון הארמים, aramäisch ; araméen ; Aramaean: ויאמר אליקים ושבנא ויואח אל רבשקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שמעים אנחנו (ישעי' לו יא).—ובל"ן *ארמי: אף הוא (שמואל הקטן) אמר ג' דברים בשעת מיתתו וכו' ו ב א ר מ י אמרן (מד"ר שה"ש, אם תומה).

ארמילוס[1], — שם איש אגדי צר ואויב ומתנגד להמשיח ובכלל אויבם ושונאם של עם ישראל, Armilus,(Antichrist): וכשיגיעו ימות המשיח יעלה גוג ומגוג על ארץ-ישראל וכו' ואחריו יקום מלך אחר רשע ועז פנים ויעשה מלחמה עם ישראל שלשה חדשים ושמו א ר מ י ל ו ס ואלו הן אותותיו יהיה קרח ועינו אחת קטנה ואחת גדולה וזרועו של ימין טפח ושל שמאל שתי אמות וחצי ויהיה לו צרעת במצחו ואזנו הימנית סתומה ואחת פתוחה וכשיבא אדם לדבר לו טובות מטה לו אזנו הסתומה ואם ירצה אדם לדבר לו רעה מטה לו אזנו הפתוחה ויעלה לירושלם ויהרוג משיח בן יוסף שנא' והביטו אליו אשר דקרו וכו' ואח"כ יבא משיח בן דוד כענין שנאמר וארו עם ענני שמיא וכו' וימית א ר מ י ל ו ס

---

[1]) יש סברים שזה שם מרכב מן שני השמות רומוס ורומילוס שיחסה להם ההגדה הרומית בנין עיר רומא, ובא זכרם באגדה היהודית: יום שהעמיד ירבעם שני עגלי זהב באו רומוס ורומילוס ובנו שני צריפים ברומי (ירוש' ע"ז א לט ג). ויש אומרים (N. Brüll, כיכורון בל קוכק ז, וכן W. Bacher ZDMG 28, 31) כי זה שם משבש מן אהרימן שר החשך של הפרסים. ויש מי שראו בארמילוס את קליגולא קסר שהציק ליהודים מאוד, וגזר את השם ארמילוס מן armillae ברומית, שפרושו אצעדה, על שם האצעדה של נשים שהיה הקסר המשגע הזה מתקשט בה, כמו שספר עליו הסופר הרומי סואטון. ויש ששערו כי ארמילוס הוא ש"ת ביונית מרכב משתי מלים ἐρημόλαος שפרושו הוא מחריב העם. וש' קרויס (S. Kr. Lehw. 1,242) החליט כי ארמילוס הוא רומולוס.

הרשע [1]) (מדרש ויושע). ואמרו שסבת זה עמידת איש מבני יוסף בהר הגליל ויתקבצו אליו אנשים מבני עמנו וילך אל בית המקדש אחר שיהיה ברשות אדום ויעמוד שם עמם זמן ואחר כן יעלה עליהם מלך ששמו ארמילום וילחם בה וילכוד העיר ויהרג וישבה ויענה ויהיה האיש אשר משבט יוסף בכלל ההרוגים (האמונות והדעות לרס״ג, מ״ב ח). והיה כי ישב משיח בן יוסף וכל העם אשר עמו בירושלם וישמע ארמילום את שמעם והוא בא ועושה כשפים ומדוחים להטעות בה רבים ויעלה וילחם בירושלם וינצח את משיח בן יוסף ועמו ויהרוג מהם וישבה מהם ויחלק שללם (תפו׳ מיות׳ לרב ה״ג, טעם זקנים נט.). ויראני אבן בדמות אשה ויאמר אלי אבן זאת ישכב שטן עמה ויצא ממנה ארמילום והוא ימלוך על כל העולם כלו וכו׳ וכל א״ה יטעו אחר אותו רשע שטן ארמילום חוץ מישראל (ספר זרובבל, ביהמ״ד ילינק ב). אמרו שיש ברומי אבן של שיש דמות נערה יפה תואר והיא אינה עשויה ביד אדם אלא הקב״ה בראה כן בגבורתו ובאין רשעי א״ה בני בליעל ומחממין אותה ושוכבים אצלה והקב״ה משמר טפתן בתוך האבן ובורא בה בריה ויוצר בה ולד והיא מתבקעת ויוצא ממנה דמות אדם ושמו ארמילום השטן זה שהאומות קורין אותו אנטיקריסטו ארכו שתים עשרה אמה ורחבו שתים עשרה ובין שתי עיניו זרת והן עמוקות אדומות ושער ראשו כצבע זהב פעמי רגליו ירוקין ושתי קדקדין יש לו ויבוא אצל אדום הרשעה ויאמר להן משיח אני וכו׳ באותה שעה משגר לנחמיה בן חושיאל ולכל ישראל ואומר להם הביאו לי תורתכם והעידו לי שאני אלוה וכו׳ מיד יקום נחמיה בן חושיאל ושלשים אלף שעמו ויעשו עמו מלחמה ויהרגו ממנו מאתים אלף, מיד יחרה אפו של ארמילום הרשע ויקבוץ כל חילי אומות העולם לעמק החרוץ וילחם עם ישראל וכו׳ ויבוא משיח בן דוד וכו׳ מיד ארמילום הרשע ימות הוא וכל חילו (שם אותות המשיח, אות ז). ויצמח להם משיח בן יוסף ויעלה אותם לירושלם וכו׳ ויעמוד מלך רשע ושמו ארמילום הוא קרח ועיניו קטנות וצרעת במצחו ואזנו הימנית סתומה והשמאלית פתוחה ואם ידבר לו אדם טובה יטה לו אזנו סתימה

—[1]) ת״י ישע׳ יא ד: ובממליל ספותיה יהא ממית ארמילוס רשיעא. אבל יש חושדי׳ שזו הוספה מאוחרת על פי׳ ההגד׳ שפשטה בקרב היהודים בזמן הגאונים.(Zunz. Gdv.295).

אם ידבר לו אדם רעה מטה לו אזנו פתוחה (והוא בריה דסטנא ודאבנא) ועולה לירושלם ויעורר מלחמה עם משיח בן אפרים ומלך המשיח יצמח שם וכו׳ ויפיח באותו ארמילום הרשע וימיתהו (נסתרות של רשב״י, ביהמ״ד ילינק ג). ארמילום ארכו שתים עשרה אמה (אגדת רוכל ו. וגו׳ כמו באותות המשיח). וברומי יש צלם מאבן שיש ואז יצא ממנו ארמילים בן השטן ויביא עמו עשרה מלכים ויגלה את ישראל פעם שנית למדברות (מ׳ אלדני, ס״א י). ויתפלל עליו (על משיח בן יוסף) שלא יהרג על ידי ארמילום הרשע (משנת חסידים אלילות דערבית ז). שמך יעמוד לנו בעת ההיא והרם דגל משיחנו על ארמילום הרשע ועל כל אנפיו (חמדת הימים שבת א, זיו שדי).

ארמל[1]),

— נתפ׳, *נִתְאַרְמְלָה, — כמו נתאלמנה, נעשתה אלמנה: מיאנה בו ונשאת לאחר ונתארמלה או נתגרשה (יבמ׳ יג ז). האשה שנתארמלה או שנתגרשה (כתוב׳ ב א). נתארמלו או נתגרשו מן הנשואין (יבמ׳ ו ג). הרי שהלכה זו ונשאת לאחר מן השוק והיו לה בנים ונתארמלה או נתגרשה (גיטין פג.). ומודי רב ששת שאם נתארמלה שאינה אוכלת (נדרים ל:).

***אַרְמְלוּת[2])**, ש״נ, — כמו אלמנות: האומר ליורשיו תנו בית חתנות לבני או בית ארמלות לבתו (ירוש׳ נדר׳ ו לט:). אבל אין רגיל לעשות בית ארמלות לבנו (רש״י ב״ב לח:).

אֹרֶן[3]), ש״ז, מ״ר ארנים, — שם אילן, אַלוֹן שעליו הירקים מתקימים כל ימות השנה, Tanne; sapin; fir(tree): נטע אֹרן [4]) וגשם יגדל (ישע׳

[1]) פעל מן השם הארמי ארמלא ארמלתא, ועי׳ הערה לארמלות.

[2]) בארמ׳ ארמלו, ארמלותא, מן השם ארמלא ארמלתא, כמו אלמן אלמנה בעבר׳ בחלוף ל נ ר זו בזו. וכן בערב׳ ארמל ארמלה a) והפעל אַרמַל תַּרַמַּל b), ועי׳ הער׳ לאלמן.

[3]) חל״א אומרים כי בלשון אשור׳ אִרְנֻ הוא שם אילן גבוה, ארז. ת״י: אורנא. — [4]) רסע״ג תרגם סנדיאן, והוא אחד ממיני האלון, והוא האילן הרשום בפנים. מנחם לא פרש מאומה. ריב״ג: שם אילן ולא פרש איזה. רש״י פרש ארן ייחור, נטע, ולעז פלאנצון, שהוא כנראה plançon בצרפתית. רמב״ם במשנה פרה

a) أرمل أرملة b) أرمل ترمل

מד יד). ועצים היו מסודרים שם עצי ארזים ו א ר נ י ם וברושים (פרס ג ח). ויוקחו לחכוכי השינים מהאילנות המרים המתכבים כמו א ר ן [1]) וזיתים (קאנון ג ו י ט). — ואמר המשורר: לא מכל נוזל מים, ולא מכל אהל שמים, ולא מכל הרון יולד אהרן, ולא מכל א ו ר ן יעשה תורן (ר"י הלוי, מכת' לר"א אלעמני).

***אַרְנָב**[2]), ש"ז, מ"ר אַרְנָבִים, — זכר של הָאַרְנֶבֶת, Hase; lièvre; hare: וצמר א ר נ ב י ם (ספרא תוריע, יג). בדגים טמאים ו א ר נ ב י ם לכבד השרים (מהר"מ מרוט', בעלי תוס' נג).

אַרְנֶבֶת[3]), ש"נ, — א) חיה קטנה מהלכת על ארבע רגליה קצרות מידיה, מהירת המרוצה ופחדנית, וצמרה רך, Hase; lièvre; hare: ואת הָאַרְנֶבֶת כי מעלת גרה הוא ופרסה לא הפריסה (ויקרא יא ו). — ב) *ארנבת ימיית: א ר נ ב ת ימיית בעל חיים מגן ביציי נוטה לאודם טה (שם ב, לוח הסמים). מיני סמי המות שני מינים וכו' כמו ה א ר נ ב ת הימיית וכו' ו ה א ר נ ב ת הימיית (תפעל) על הריאה (שם ד ו א כ). א ר נ ב ת הימיית יקרה למי ששתה ממנה צרות נפש ואודם עינים (שם כ ד). א ר נ ב ת הים גופו ארוך כאמה וחצי רחב ועב הרבה מראה גבו שחור (תולדות החיים, לך). — ג) *א ר נ ב ת מדברית (שם). — ד) *שם לאחד המזלות: והרביעית ה א ר נ ב ת וכוכביו ארבע ושלשים (ראב"ע, ראשית חכמה א). ה א ר נ ב ת נמצא הוא תחת רגל הכוכב שלפניו נכר הוא ע"י שני כוכבים בעלי גודל השלישי (למודי הטבע, ליאויל ט). — ה) *קצה האף [1]): ואמנם קצוי ה א ר נ ב ת ידבקו בה ב' עצלי' קטני' וכו' לתנועת קצת ה א ר נ ב ת (קאנון א א כ ח). ואמנם ה א ר נ ב ת הנה הוכן שתרפה במלאכת יד (שם ג ה כ ו).

***אַרְנַבְתִּי**, ת"ז, לנק' -תִית, — מטבע וצורת הארנבת, — בפרט בעלות עפעפי העינים, lagophtalmus[2]): אחד מהם (ממיני התהפכות העפעף) שיקווץ ולא יכסה הלובן ויקרא בכיוצא בזה העין ה א ר נ ב ת י (קאנון ג ג נ ח).

***ארני**, עי' הרני.

***ארס**[3]), ממנו *אֵרוּס, *אֲרוּסָה, *אֵרוּסִים, *אֵרֵס.

***אָרַס**[4]), פ"ע, עתי' יֶאֱרֹס, יֶאֱרֹסֶה. — עשה ארוסים עם אשה, sich verloben; fiancer; betroth: אסור ל א ר ס אשה בערב שבת וכו' תא ל א ר ו ס [5]) יארס (ירוש' ביצה ה סג א). ומחזרת הארוסה השאר ל א ו ר ס ה (רסב"ס ב"ב קמד:). ואינו נהוג הרבה בקל. — נפ', *נֶאֶרְסָה (האשה), הֵאָרֵס, לֵיאָרֵס: רבי יוסי מתיר ל י א ר ס ולינשא מיד (כתוב' ס:). משדכין על התינוקת ל י א ר ס בשבת (שם ה.). מקום שמותר לישא וליתן אינו דין שמותר ל י א ר ס (יבמ' מג.). — פע', *אֵרֵס, אירס, — א) כמו אָרַס, והוא היותר נהוג: א י ר ס את האלמנה (יבמ' ו ד). היא אומרת

שלקמן לא תרגם מהו רק אמר שהוא קבוץ מן אורן, והם דברי רה"נ בפרושו. וכן ה ע ר ו ך, והוסיף והביא עוד פרוש הגמרא (ר"ה כג.) א ר ו נ י ם ערי. והנה יש שנויי נוסחאות במאמר זה כאן וב"ב פא. (ד"ס שם), עכ"פ קשה להניח שבאֹרן שבכתוב היתה הכונה להעֵר. ואולי יש לדמות לאֹרן השם הערבי ע ר ן a), והביא לשאן אלערב בשם אלאזהרי שהוא אלטְ'מח b) שהוא אילן דומה ל ה ד ו ל ב, שהוא ערמון. ר"ש גמע העיד בשם רב דוסא גאון כי שמע מן הזקנים הראשנים כי האֹרן הוא א ל ב א ן בלשון ערב' (אגור כסף' עטרת לבי גרן), והגיה שם המו"ל במקום אלכאן אלבאן c), ופרשוהו המלונים הערבים שהוא האילן הנותן אגוז מושקד. רד"ק בשרשים אמר ויש מי שפרשו אלצנובר בערבית. אבל בפרושו לישעי' אומר כי תרזה מפרשים צנובר, וארן לא פרש מהו. ובמעשי טוביה (פרדס רמונים): פינוס, עפ"י תרגום ולנתה, וכן רוב החדשים. — [1]) לא נתברר לי לאיזה אילן נתכון מתרגם הקנון.

[2]) עי' הער' לָאַרְנֶבֶת.

[3]) באשור' אַרְנַבֻ, בער' אַרְנַב אַרְנַבָה d), בארמ' וסור' ארנבא. והנה הערבים נהגו בו מנהג א פ ע ל ואמרו מֻרְנִב e), ארצ' מֻרְנִבה, ארץ שיש בה הרבה ארנבות. אבל חכמי הלשון החדשים מפקפקים בדבר. ברט (BarthNB§151) אמר שאין אנו ידעים אם א ארנבת היא א המשקל (אפעל) או שרשית בהוספ' ר, או היא מלה רבעית. דלי' (Prolog.) מחליט כי שרשה א נ ב ומשמ' היה בלשון אשור' ק פ ץ, דלג, ונוספה ר, ופרוש ארנבת המקפצת. אך כבר דחה זה נלד' (Nö. ZDMG 40, 734) מפני שמציאות שרש א נ ב מוטלת בספק ומפני שהריש שבארנבת משתפת לכל הלשונ', ויתר יש לחשב כי ר זו נחלפה באשורי' בנון. — [1]) לפי לשון ערב': אלארנבה ט'רף אלאנף a), הארנבה קצה האף. — [2]) תרג' דר' מזיא.

[3]) עי' שרש ארש.

[4]) כמו אָרַשׂ, עי' זה. — [5]) כך הביא לוי, וכן

---

a) عرن b) الظمخ c) البان d) أرنب أرنبة e) مرنب

a) الارنبة ظرف الانف

משאירסתני[1])נאנסתי ונסתחפה שדך והלה אומר לא כי אלא עד שלא אירסתיך (כתוב' א ו). אחד המארס את הבתולה ואחד המארס את האלמנה (סוט' ח ב). קודם הזמן הזה ממעטין בעסקיהם מלישא וליתן מלבנות ולנטוע ומארסין אבל לא כונסין (יבמ' מג .).—ב) עשה ארוסים לבתו עם איש אחר: המארס את בתו וגירשה אירסה ונתארמלה כתובתה שלה (כתוב' ד ב).

— פע', *ארַס (האשה), מְאֹרֶסֶת, מאורסת: בת ישראל מאורסת לכהן (יבמ' ט ד). נערה המאורסה היא ואביה מקבלין את גיטה (גיט' ו ב). אורסה אין לה קנס (כתוב' לח .).

— נתפ', *נִתְאָרְסָה: נערה שנתארסה ונתגרשה (כתוב' ג ג). כל הנשים יתארסו חוץ מן האלמנה מפני האיבול (יבמ' ד י). נמצא זה מחזיר גרושתו משנתארסה (גמ' שם פח:).

*אֶרֶס[2]), אֶרֶס, כנ' אַרְסִי, אַר־, מ"ר אֲרָסִים, אֲרְ־, — א) חמת, חמר נוזלי שמפרישים קצת בע"ח בעקיצתם, Gift, venin; poison: עיסה שלשה כמים מגולים וכו' אפאה ה"ז מותרת מפני שארס של נחש כלה באור (תוספתא תרומ' ז יג). יודע הוא אם הטיל בו אירס (ירוש' תרומ' ג מב א). והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה (שם תגי' ב עז ב). שארס של נחש דומה לספוג וצף ועומד במקומו (ב"ק קטו:). ג' מיני ארס הן של בחור שוקט של בינוני מפעפע ושל זקן צף (ע"ז ל:). כל השרצים יש להם ארס (שם לא:). אמרו לנחש למה אתה נושך באבר אחד וארסך מהלך בכל האברים (מד"ר דבר' ה). היתה נכנסת (הצרעה) לתוך עינו של ימין ושופכת אירסה והיה מתבקע ונופל ומת (שם במדב' יח). ארס נחש בשניו הוא עומד וכו' ארס נחש מעצמו הוא מקיא (סנהד' עח.). והכין (הטבע) להם (להעופות הדורסים) בצפרנים ארס יטילו אותו בעת הדריסה כדי לבשל המזון ולדקדקו שכח הארס וחומו עומד להם במקום האש לבשל הבשר (רפאל מנורלי, מרפא לנפש כה:). — ומ"ר: שלשת אירסין הן אחד צף ואחד שוקע ואחד עשוי כשבכה (ירוש' שבת א ג ד). כל הארסין

קוה', ואומר בפרוש וגם נשתמש בקל. אך בדפ' ויניציה לארס, בלי וו אחרי הריש. ועי' הערה לפעל.— [1]) כך ביוד אחרי א במשנה שביורש' דפוס ויניציה וכן נקוד משאֵר- בקצ' משנ' מנק' נדפ', אך בקצת דפוס' משאר- בלי יוד, ואפשר שהוא מהקל.

[2]) מלשון רומי' virus. וכן בסור' אירסא.

מעלין חטטין ואירס נחש ממית (שם תרומ' ח מה ד). — ב) *חריפות של צמח וכדומה: איזהו בצל של רכפה כל שעוקצו נמעך לתוכו ר"ג אומר כל שאין לו אירס (ירוש' סוף מעשרות נב .). — ועי' חֵמָה.

— נתפ', *נִתְאָרֵס, — נדבק בו הארס, במוסריות: שגם בקצת החכמים חולי הקנאה תדבק מחלת הספק ויתארסו ממנו מעט מעט (הקד' אגרות רמ"ד).

*אַרְסִי, ־סִיִּי, ת"ז, לנק' אַרְסִית, מ"ר אַרְסִיִּים, ־סִיּוֹת, —שיש בו אֶרֶס, מטבע האֶרֶס, giftig; vénéneux poisonous: כי טבע הארסיי שבו לא יעשה רשם (קאנון א ב ב יח). בהתפשטות איד ארסיי אל האברים הראשיים (שם ג כא ד ט). כח הרפואות הארסיות (שם א ב ב טו). הליחה הארסיית אשר היתה מחליאה אותו (רלב"ג מלח' ב ד). הנחש הוא ארסיי בטבע מוזר לטבע האדם (זכות אדם ו מתכ' יין לכנון). חולי הלב ארסיי נולד מדבר ארסיי הפכיי בעצמו ללב (אולה"ח ר"י להלון, ב יט).— ומ"ר: והקשקשים בבעלי הקשקשים והארס בארסיים (רלב"ג מלח' א ז). קדחות ארסיות (מעש' טוב' מבמר, הבית, הקד' פר' ג). — ובהשאלה: סברות ארסיות ממיתות באמת (ר"מ אלשיך, רב פנינים, משלי ה ד). — הבטה ארסיית: שהעין הוא האבר שיוזק יותר מפני זאת ההבטה הארסיית ויבא באמצעותו ההיזק אל המות (תולד' יצחק לר"י קארו, כי תשא).

*אַרְסִיּוּת, ש"נ,— טבע דבר ארסי: ויש מהם שיגרש וינגד ארסיות הרמשים העוקצים (רא"ב"ע הנכיו' כי"פ א). וכן תנים ובנות יענה עם כל ארסיותם ורשעתם יכבדוני ויהללוני (ר"י אברבנאל, זבח פסח, יהללון).— ובצמח': להסיר רוע ארסיות העשבים הממיתים (הוא, מ"ב ד). ודחה התבשיל ההוא הלאה הארסיות אשר היתה מחליאה אותו אל מקום אחד מגופו (מלחמות ה' לרלב"ג ב ד). הלא חכמי הטבע אמרו שמרירותה (של הלענה) כוללת ארסיות (ר"מ אלשיך, משלי ה ד). — ושל החין וכדומה: חצי שדי שעמדי אין כח בחומר לסבול אלא שרותי שותה ארסיותם (הוא לאיוב, ו ז). — ובהשאלה במוס': ארסיותו מטיל וזוהמתו באותו מקום באותו פרק (כפא' לבית דוד ג יה).

*ארע[1]), ממנו *אָרַע, *מְאֹרָע.

[1]) עי' הערה לערך אָרָע.

א.*אָרַע[1]), פ"ע, עתי' יֶאֱרַע, יֶאֶרָעֶנּוּ, — קָרָה, נהיה דבר, treffen;advenir, se passer;happen: אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא י א ר ע[2]) דבר תקלה על ידי (ברכ' ד ב). ומתקינין לו כהן אחר תחתיו שמא י א ר ע בו פסול (יומא א א). שאם י א ר ע בו פסול ישמש תחתיו (תוספתא יוה"כ א ד). שמא י א ר ע בו דבר קלקלה (שם ד יג). לא יתן אדם פרוסה לשמש בין שהכוס בידו בין שהכוס בידו של בעה"ב שמא י א ר ע דבר קלקלה בסעודה (חולין קז:). שעתיד דבר גדול ש י א ר ע על ישראל (מד"ר אסת' ויהי אומן). — ועם כנו': אם א ר ע ו[3]) אונס (כלא' ז ז). הרי הוא חולה ומתירא שמא י א ר ע נ ו מות פתאם (ס' השטר', ר"י ברצלוני עח). ו י א ר ע ו ה ו תקלות (אוהב משפט לאיוב ז). אישי מין האדם הם משולחים למקרה הזמן ו י א ר ע ו ם רעות בלי פשע ובלא חטאת (שם ב). — ועם ל: ולא תתערב בהם תוגה ולא י א ר ע לך פגע (ר"י אבן תבון, חו"ה, עבוד האלה' י). כי מפני זה י א ר ע לקצת בני אדם מ ו מ י ם גדולים (הוא, מו"נ ג יב). המשים לעצמו סימן אם י א ר ע לי כך וכך אעשה דבר פלוני (סמ"ג ל"ת, נא). שמא י א ר ע אונס לאדם ולא בא בבית הכנסת (תניא, קריא' סה"ת, כא). — וקצת במשמ' נאמר: או יבדיל משה וכו' אמר רבי לוי לפי ש א ר ע ה פרשת רוצח על ידו בערי מקלט (מד"ר דברי' ב).

— נפ'[4]): שכבר פשט האיסור על ידי המאורעות ה נ א ר ע ו ת (תשו' ר"ת מב.).

— פע', *אֵרַע, אירע[5]), — כמו אֵרַע, עם את ועם ל אחריו: חמשה דברים א י ר ע ו את אבותינו בי"ז בתמוז

[1]) כמו ק ר ה, א במקום ק, ע במקום ה. ובארמ' ארעו, כמו פגעו, ובערב' עָרָא a) ממש במשמ' ארע שלנו. — [2]) כך גרס' המשנה שבגמ' בספרי הדפוס, אך במשניות וכן במשנה שבגמ' ירוש' וכן ברי"ף הגרסה שלא ת א ר ע תקלה, והקריאה המסורה גם ספרדים ותימ' תֶּאֱרַע בקל, וכן במשנה יומא א א, יֶאֱרַע, וכן הביאו זה לוי וקוה' בקל, אך במשנ' מנק' נדפ' תְּאָרַע, יְאָרַע, בנפ' וכן יסטרוב. — [3]) עי' בהערה שלמעלה תְּאָרַע שבמשנה. — [4]) כך בלי י אחרי האלף ברוב הספרים, ולכן נראה שהוא קל, וצריך לקרוא אֶרְעוּ, אך הקריאה הרגילה היא אֵרְעוּ, כמו פע', ובמשנ' מנק' נדפ' אֵרְעוּ. — [5]) יש סברים שגם זה קל, ולא באה יוד אחרי האלף אלא להורות שאמרו כמו בסור' האלף בחטף סגול. —

a) عَرَا

(תענ' ד ו). ולא נראה זבוב בבית המטבחים ולא א י ר ע קרי לכהן גדול ביום הכפורים (אב' ה ה). א י ר ע בה פסול בשחיטתה (פרה ד ד). ולא א י ר ע מעשה מעולם (ירוש' קידו' א נח ד). אוי לי ש א י ר ע לי פסולת בבני (ספרי ואתחנן לא). שג' דברים אילו א י ר ע ו בו ביום (שם נשא א). על מה ש א י ר ע נקרא (המקום קברות התאוה) (שם בהעלתך לח). תבואה ש א י ר ע בה קרי או אונס קודם הפסח נידונית לשעבר (ר"ה טז.). מי ש א י ר ע בו דבר צריך להודיע לרבים (חולין עח.). אומר לפניה דברים של הגדה ומעשים ש א י ר ע ו בכתובים הראשונים (סוטה ז:). מעשה ביוסף בן עלם בציפורי ש א י ר ע בו פסול בכהן גדול ומינוהו תחתיו (יומא יב:). אדם ש א י ר ע בו קרי או אונס קודם יום הכפורים נדון לשעבר (ר"ה טו.). כל מה ש א י ר ע לזה (ליעקב) א י ר ע לזה (ליוסף) (מד"ר בראש' פד). ועל ששתה (נח) ונשתכר א י ר ע בו פסול שנסתרס (שם במדב' י). מעשה ש א י ר ע בר' יאשיא ובר' מתיא בן חרש (אבות דר"נ א). באשר ראו זה המאורע ש א י ר ע בבו שלשים יום (ראב"ע במדב' כ כט). שהשם העלים סבות המצות שלא יזלזלו בהן כמו ש א י ר ע לשלמה בשתי מצות אשר התבארה עלתם (ר"ש א"ת, מו"נ ג כו). א י ר ע ו דברים בין הקהל ובין ראובן (שו"ת הרא"ש סט ע). — ובכנו': מי שהפך את זיתיו ו א י ר ע ו אבל או אונס (מו"ק ב א). י א ר ע י ך כשם ש א י ר ע ה לפלונית (ספרי נשא יח). — וביחס להזמן: ניסן שיצאו ישראל ממצרים א י ר ע להיות בחמישי בשבת השלים ניסן א י ר ע אייר להיות בשבת (מכי' בשלח ד). שאותו היום א י ר ע ה שבת להיות (שם). השלים ניסן ו א י ר ע אייר להיות בשבת חסר אייר ו א י ר ע סיון להיות באחד בשבת (שבת פז:). יחיד שקבל עליו שני וחמישי ושני של כל השנה כולה ו א י ר ע ו בם ימים טובים (תענית יב.). — ומקול, לְאָרַע: שמא עתיד ל א י ר ע[1]) לישראל דבר והם עתידים לחנצל על ידיה (מכי' בשלח ב). אמר (דוד המלך) שמא דבר עתיד ל י א ר ע את ישראל והן עתידין לינצל ע"י מרדכי (מד"ר אסתר, ויהי אומן).

— פע', *אֹרַע: והיתה לבני ישראל לחקת משפט א ו ר ע ה[2]) כל הפרשה כולה להיות דין (כ"ב (קיג:).

ב.*אָרַע[3]), — שווי אֵרַע, ככנ' אִרְעוּ, — פרסם וצין דבר

[1]) יוד אחרי אלף לסי' חטף סגול. — [2]) פרש"י מלשון מאורע. ואולי במשמ' ב. א ר ע שלקמן.

[3]) בארמ', מקרא קדיש ת"א ות"י מארע קדיש'

בחגיגות, בדברים, במעשה מצין, proklamieren : proclamer; proclaim : וביום הראשון מקרא קודש יהיה לכם א י ר ע ו ן[1]) במאכל ובמשתה ובכסות נקיה (ספרי פנחס קמז).

***אַרְעוֹן**[2]), ש"ז, — מקרה, מאורע: תאלת יום עְנוּי וְאַרְעוֹן צער ומבוכה שמור נשמרה ועד היום נמשכה (סמח"ל סלית' לו"ג).

***אַרְעִי**, עי' עֲרָאִי.

***אַרְעִית**[3]), ש"נ, — התחתון, השולים של דבר, d. Unterste; le fond, le bas ; bottom : שהן (השרשים) עושין עפר תחות והן מלקין א ר ע י ת ו של כותל (ירוש' כלא' ז ל ד). והן מלקין א ר ע י ת ו של בור (שם שבי' א לג ב). תל ברה"ר וחקק בו עד א ר ע י ת [כנגד] רה"ר מקצתו עשאו ביד ומקצתו עשאו חוליא על הבור ו א ר ע י ת הבור עם רה"ר שוה לו (ר"ח שבת ק.). שאם ניקב העציץ ב א ר ע י ת ו או קרוב ל א ר ע י ת ו (שם לו:). קח דלעת עגולה ארוכת הגרון ו ב א ר ע י ת ה יוצא גרון אחר (מאיר אלדבי, ד, האצטומכא).

אֶרֶץ[4]), ש"נ, הסמ' אֶרֶץ, כנ' אַרְצִי, מ"ר אֲרָצוֹת, אֲרָצוֹת, — א) הכדור שאנו חיים עליו, die Erde ; la terre ; the earth : ביום עשות ה' אלהים אֶרֶץ ושמים (בראש' ב ד). בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום אֶרֶץ רעשה גם שמים נטפו (שופט' ה ד). שמעו שמים והאזיני אֶרֶץ כי ה' דבר (ישע' א ב). הנותן מטר על פני אֶרֶץ ושלח מים על פני חוצות (איוב ה י). איפה היית ביסדי אֶרֶץ הגד אם ידעת בינה (שם לח ד). ה' בחכמה יסד אֶרֶץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). — ועם ה הידיעה: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הָאָרֶץ (בראש' א א). ויאמר אלהים תדשא הָאָרֶץ דשא עשב (שם יא). ואד יעלה מן הָאָרֶץ והשקה את כל פני האדמה (שם ב ו). ותגעש ותרעש הָאָרֶץ ומוסדי הרים ירגזו (תהל' יח ח). — ב) קרקע, אדמה, Erdboden ; sol ; soil : על הָאָרֶץ תשפכנו (את הדם) כמים (דבר' יב טז). ואשחקם כעפר אֶרֶץ (ש"ב כב מג). גפרית ומלח שרפה כל אַרְצָהּ (דבר' כט כב). וישבו אתו לָאָרֶץ (איוב ב יג). ובסאו לָאָרֶץ מגרתה (תהל' פט מה). וחניתו (של שאול) מעוכה בָאָרֶץ (ש"א כו ז). ותפל לאפי דוד על פניה ותשתחו אָרֶץ (שם כה כג). — ובפרט עם ה בסוף: וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו אַרְצָה (בראש' יח ב). וישתחו אפים אַרְצָה (שם יט א). וישתחו אַרְצָה לה' (שם כד נב). ויורדו איש את אמתחתו אַרְצָה (שם מד יא). ויאמר השליכהו (את המטה) אַרְצָה וישלכהו אַרְצָה ויהי לנחש (שמות ד ג). ובא ולן ושכב אַרְצָה (ש"ב יב טז). — ומליצה, *נתון בארץ, שפל: כל פרקמטיה שאתה רואה שהיא נתונה ב א ר ץ לך עסוק בה שסופה להתעלות וכו' ולא ראיתי אומה נתונה ב א ר ץ אלא ישראל (ילק' תהל' קמז). — *ארץ עיפתה, אחד ממדורות גיהנם: שבעה מדורות יש בו ושמנה הם כי התחתון הנקרא א ר ץ ע י פ ת ה שבו דנין לחוטא באמן האמור הוא כפול (מבנת חסידי', באלית ערבית ו). — ג) שדה, אדמה עבודה וזרועה, Feld ; champs ; field : באספכם את תבואת הָאָרֶץ תחגו את חג ה' (ויק' כג לט). ושש שנים תזרע את אַרְצֶךָ ואספת את תבואתה (שמות כג י). כמו פלח ובקע בָּאָרֶץ (תהל' קמא ז). א ר ץ א ר ץ הכניסי פירותייך (כתוב' קיב.). — ד) מקום, חלק מחלקי הארץ מוגבל בגבולים, שיושב בו עם מהעמים, וכרומה, Gegend ; pays ; country : הוא (נהר פישון) הסבב את כל אֶרֶץ החוילה אשר שם הזהב וזהב הָאָרֶץ ההוא טוב (בראש' ב יא-יב). ונתתי לך ולזרעך אחריך את אֶרֶץ מגריך את כל אֶרֶץ כנען (שם יז ח). ולך לך אל אֶרֶץ המריה (שם כב ב). ולהעלתו מן הָאָרֶץ ההוא אל אֶרֶץ טובה ורחבה אל אֶרֶץ זבת חלב ודבש (שמו' ג ח). כי ה' אלהיך מביאך אל אֶרֶץ טובה אֶרֶץ נחלי מים עינות ותהמת יצאים בבקעה ובהר אֶרֶץ חטה ושערה וכו' אֶרֶץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם (דבר' ח ז-ט). אשים מדבר לאגם מים וְאֶרֶץ ציה למוצאי מים (ישע' מא יח). — ועם כנ': הנה אַרְצִי לפניך בטוב בעיניך שב (בראש' כ טו). ויאמר הדד אל פרעה שלחני ואלך אל אַרְצִי

וכן תרגמו כל קריאה האמורה במועדים (מ"ע על הספרי). — [2]) במכי' בוא ט כבדהו.

[3]) משק' זִכָּרוֹן.

[4]) מן א ר ע א, ארץ. בארמ' ארעיתא : ארעיתא דמנא (מנח' יא.).

[5]) באשור' אֶרְצִת, בערב' אַרְץ[a]). בארמ' וסור' אֲרַע, אֲרַק.

---

[a]) أرض

(מ"א יא כא). ויאמרו אלינו זקינינו וכל ישבי אַרְצֵנוּ (יהוש׳ ט יא). כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבלך ולא יחמד איש את אַרְצְךָ (שמות לד כד). שלוש ערים תבדיל לך בתוך אַרְצְךָ (דבר׳ יט ג). לא ישמע עוד חמס בְּאַרְצֵךְ שד ושבר בגבוליך (ישע׳ ס יח). וכי יגור אתך גר בְּאַרְצְכֶם לא תונו אתו (ויקרא יט לג). ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בְּאַרְצְכֶם (שם כו ה). ויכהו ישראל (את סיחון) לפי חרב ויירש את אַרְצוֹ מארנן עד יבק (במד׳ כא כד). איש אל עמו יפנו ואיש אל אַרְצוֹ ינוסו (ישעי׳ יג יד). וירשת אתם (את הגוים) וישבת בְּאַרְצָם (דבר׳ יב כט). — ומ"ר: לך ולזרעך אתן את כל הָאֲרָצֹת האל (בראש׳ כו ג). הנה אתה שמעת אשר עשו מלכי אשור לכל הָאֲרָצוֹת להחרימם (ישע׳ לז יא). וינבאו אל אֲרָצוֹת רבות (ירמיה כח ח). והנשארים בכם ימקו בעונם בְּאַרְצֹת איביכם (ויקרא כו לט). ויתן להם אַרְצוֹת גוים (תהל׳ קה מד). מאלה נפרדו איי הגוים בְּאַרְצֹתָם איש ללשנו (בראש׳ י ה). — ובפרט ישמש השם ארץ לסמן ארץ כל אֻמה בשמה. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: במראות אלהים הביאני אל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (יחזק׳ מ ב). ויאמר אמציה אל עמוס חזה לך ברח לך אל אֶרֶץ יְהוּדָה (עמוס ז יב). אֶרֶץ כנען (בראש׳ יז ח). אֶרֶץ פלשתים (שם כא לב). אֶרֶץ מצרים (שם מא יט). — ועם ה המקום: ללכת אַרְצָה כנען (בראש׳ יא לא). ויבאו אַרְצָה גשן (שם מו כח). — *אֶרֶץ מוֹלֶדֶת, הארץ שבה נולד אדם, Vaterland; patrie; native country: ורבים מאהבת ארץ מולדתם שבו לצרפת (בחירת יבחאל פרק כ). שראוי לאהוב האלוה יתברך והאבות וארץ מולדתנו (גופ׳ לופ׳, מסיר ליאון, כ יד). כל איש מר נפש כל רגל מועדת שם ימצא מקלט לו־ארץ מולדת (יל"ג, אגן הסהר). — *דֶּרֶךְ אֶרֶץ, עי׳ דֶּרֶךְ. — *חוּץ לָאָרֶץ, חוּצָה לָאָרֶץ, — מה שהוא מחוץ לגבול איזו ארץ, Ausland; l'étranger; foreign country: אין תורמין מפירות ארץ על פירות חוצה לארץ (תוספ׳ תרומ׳ ב ט). איזו היא הארץ ואיזו היא חוצה לארץ כל השופע ויורד מטורוס אמנוס ואילך ארץ ישראל מטורוס אמנוס ולהלן חוצה לארץ (שם יב). ספינה שבאה מחוצה לארץ וכו׳ והיוצא לחוצה לארץ (שם יד). עפר חוץ לארץ הבא בספינה לארץ (גיט׳ ז:). ישרה אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים ולא בחוצה לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל (תוספתא ע"ז ד ג). — *עַם הָאָרֶץ, עי׳ עַם.

אֲדָמָה, וכו׳, עי׳ במקומו. — *אֵזוֹר, אזורי הארץ. — *אקלים. — *אֹרֶךְ, המרחק מקו חצי היום. —
*אַרְצִי, *אַרְצוּת. — *אֹרֶק, *אֲרָקִים, *הֶאֱרִיק.
בְּלִימָה, *מרכז הכבד של הארץ.
יַבָּשָׁה.
*כַּדּוּר הארץ. — כָּתַב את הארץ, *כתיבת הארץ.
*מַעֲלָה, מעלות כדור הארץ. — *מַפָּה, צורה שטוחה של הארץ על ניר.
*סֶרֶן, הקו המדמה העובר דרך המרכז ושני הצירים שעליו היא סובבת.
עוֹלָם.
*צִיר, צירי הארץ, כמו *קוטב.
קַו, *קו חצי היום, קו המשוה. — *קֹטֶב, שני קָטְבֵי הארץ, הנקודות בצפון ובדרום. — קַרְקַע.
רֹחַב, המרחק מקו המשוה. — *רַעַד. — רַעַשׁ.
תֵּבֵל.

אַרְצָה[1], — כמו אֶרֶץ, שטח ארץ שהוא קנין של יחיד או של רבים, Territorium; territoire; -tory: כעת הראשון הקל אַרְצָה זבלון וְאַרְצָה נפתלי (ישע׳ ח כג). — ובכלל הארץ, ואמר הפיטן: לכל נמצא בשמים וארצה מנהג הוא (פזמונ׳ תימני, אזומת).

***אַרְצִי**, ת"ז, לנק׳ אַרְצִית, מ"ר אַרְצִיִּים, אַרְצִיּוֹת, — א) של הארץ, מטבע הארץ, Erd-, zur Erde gehörig; terrestre; earthy: כבר נגדרו לו החיים הארציים כלם בזכר הנהרות ואחר כן בזכר המאורות (ר"י א"ת, כוזרי ה י). ושנתן לו (להשטן) שלטון על אלו הדברים הארציים כולם (ר"ם א"ת, מו"נ ג כב). הנה מוסדות השמים הארציים ירגזו (ר"י אברבנאל, מ"כ כב). וההפך בב"ת הימיים והארציים שעשאם הרב מדרגה אחת (הוא בראש׳ א). שבתמלת ה׳ ישאר לכם שארית מהקנינים הארציים ההם (שם ויגש). לא יתנהו טבע היסוד הארציי והמימיי (רלב"ג, מלח׳ ו יג). כי האדם מפני שהיה בלתי אפשר בו לדקות חמרו שיהיה בו מהחומר הארציי מה שיהיה ממנו מגן לו (שם א ז). לצורה האישיית וקצת המימית וקצתו האוירית וקצתו הארצית (נרבוני מו"נ כב). כי העוה"ז הארציי החומרי הוא נקודה האמצעי תכונת כל העגולים

---

[1]) מלעיל, כמו חֶרְפָּה, לַיְלָה, מוּתָה, עֶזְרָתָה, לפי דעת החכמ׳ שארית סוף של יחס הפעול שהיה נהוג לפנים גם בעבר׳ ונהיה ליחס הישר.

(ר"ת ויטאל, ע"ח, היכ' א"ק א ג). עמידת שני אנשים בשני קצות הכדור הארציי (מנח' קנ' לר"י מפיסא פד). אורך הישוב הארציי ביבשה מן המזרח למערב הוא זה מתחלת המזרח (ארח' עול' ה). שהחושים דומים לאור השמשי שיאיר הכדור הארציי ויחשיך הכדור השמימי (יש"ר אילם לב). כי התלק הארציי ישוב למקומו העפר על הארץ (אורח חיים, רפאל מנורלי כא:). דברים הלחיים הם יסובבו במהירות יחזיקו הדברים הארציים באמצע (רב"ע בפרוש, פרד' רמונ' לד). יש מהם (מבע"ח) ימיי מימיי ויש מהם ארציי והאמצע בין הארציי ומימיי הוא אל תמסאת (רשב"ל דוראן, מ"א, חלק יעקב ד). בע"ח ארציים (ר"י אבוהב, נהר פישון כח). — ב) של ארץ מהארצות: החוליים הנקראים ארציים הם החוליים המיוחדים באותה המדינה ברוב אנשיה (פרקי משה ג).

אַרְצִיּוּת, — טבע מה שהוא אַרְצִיִּי: וכי אנו דוחים שיש לעליונות מעשה בארציות (כוזרי ד ט). והאדומה (הלחה) לדקותה ולמיעוט ארציות בה ולהתמדת תנועתה (קאנון א א ב). חסרים מהם לארציותם ועפריותם (כתב משה מינץ). ארץ הוא ארציות וחומריות (דברי אלימלך שלח).

אַרְצִית[1], ש"נ, שם רמש קטן, בנה שבעץ, Termite: וכמו כן הרמש הנקרא ארצית יבנה על עצמו בית מטיט כמו כילה וכיפה מבלתי שתקבץ עפר או תשאב מים (ר' קלונימוס, אגר' בעלי חיים ה). הרמש הארצית ואם היה לה גוף קטן ובנין חלוש הנה לה נפש חזקה וכו' ככה בנין זה הרמש הארצית (שם ח).

אֶרֶק, ש"ז, מ"ר אֲרָקִים, — כמו אֶרֶץ, נהוג רק במליצה: אֶרֶק הכניסה ומר לכלו כבוד אומר (ר"א קליר, תפא' שיכה לגונן). בשוקים וחוצות יתנו חוק בכל ארקים (רסע"ג הוש' ב). כאישון ינצרהו האלהים אשר ירה לאבן הארקים (מכת' ר"ז אלגאהרי לרסע"ג, מטמו' מסתרי'). שבעה אלה עיני ה' משוטטים בכל הארקים ללמד בישראל משפטים (קטע תלמ' הוי JQR, XIII,365). אחד אלהים מיוחד בפי כל בורא ארקים וגבוהים (עבודה לר"י בן אביתור). בטרם שחקים וארקים נמתחו (סד' רב עמרם, ערב' יוה"כ). שחקים רקע ארקים תקע (פיס"פ לשב' סי' ז). הוא התולה אגודת ארקים הוא האומר יהי כן ויקים (רשב"ג, אוצר נחמד ב). אלהים ברא שחקים ותלה בתוכם ארקים (ר"י הלוי, מי כמוך). רבות אורך ימים ומעון מנוקים שום לכבודו ולמוראו גוזר ומקים תחת כן הודוהו מלכי אֲרָקִים (קרוב' א שבוע', אומן). אֲרָקִים וגבוהים יסר בפצח קבל מוראו ואל תעיז מצח (שם). שוה אַרְקוֹ שפר מתקו שב בהנתקו בשומו לים חקו (שם אדון אמני). ענה בשוקים והומיות יהגו חק בכל אֲרָקִים (סמא"ג, סוס' ג, ענה תאיכי). יזלו שחקים להחיות נשיה ועבות מריקים משמי עליה ואורו אֲרָקִים ענגים נוגהים (שם פומ' לסוכ', ירעפו שחקים). ביום הגשם בהראות הברקים נמרקים מחרכי ארקים נזרקים (כתי' עול' יב מו). הנה זה בא לפרקים זמון לגאול רצוצי אֲרָקִים חדש אשר רביבים בו מריקים (מוסף פ' החדש). בר ובהיר שחקים ומכסה בעבים מכין לארקים בורות וגבים (פזמו' לאלעזר ערוקי). בר ובהיר הוא בשחקים הוא מכסה בעבים מכין מטר לארקים גשמי בורות וגבים (ישר' נגארה, פזמו' מ"ל פרידלנדר ל). ראו ספר יספר סוד שחקים ואותותם ברוצם על ארקים (הקד' יסוד עול' לר"י הישראלי). שמו נודע ממרחקים כאחד ממלכי ארקים (שו"ת מהרש"ל יד).

—הפע', *הֶאֱרִיק, — עשה אֶרֶק, יצר הארץ: חלד האֱרִיק חור הזריק חץ המריק חלף מעריק (רשב"ג אל נשא, שבת כראש').

אֲרָק[1], ש"ז, — נדידת השנה, Schlaflosigkeit, insomnie; insomnia: זה החולה תתמיד השמש בזמני הקיץ עד שמותו חם המזג ויפגש בו ימצאהו ארק ומעט שינה ואין משותק אחד בו ארק ושינה מעט (מלאכ' הגיון, הקש תמונ' ב, מין ד).

אֲרָקָה[2], ש"נ, — כמו אֲרָק: קול תלושה בארקה תלישה (ר"א קליר, אשא דעי, מוס' א ר"ה). בעבור פשעך אורידך לתחתיות ארקה מי שלח בי ידו ונקה (תוכח' מוס', עזרא כבלי פו:).

ארר[3], ממנו אָרָה, *אֵרֶר, מְאֵרָה.

---

[1]) מן ארץ, בערב' אַרְצ'ה a).

a) أَرَضَة

---

[1]) בער' אַרַק a), נדידת שנה מפני מחלה או מקרה רע.

[2]) מארמ' ארקא.

[3]) חל"א אומרים כי באשור' שמש פעל אָרָר כמו בעברית.

a) أَرَق

ארר[1], אררתי, וכו' וגם קל עכר אר, ארתי, ארית, עתי' אאר, תאר, יאר, תארי, תארו, צווי אר, ארה, ארי, ארו, ארנה, — א) הוציא מפיו דבור של בקשה ורצון כי יקרה את הזולת צרה ופגע רע, fluchen ; maudire ; to curse : ואברכה מברכיך ומקללך אאר (כרא' יב ג). אלהים לא-תקלל ונשיא בעמך לא תאר (שמו' כב כז). ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמהם (עם מלאכי בלק) לא תאר את העם כי ברוך הוא (במד' כב יב). — וצווי: ועתה לכה נא ארה-לי[2]) את העם הזה (שם ו). לכה ארה-לי יעקב ולכה זעמה ישראל (שם כג ז). אורו[3]) מרוז אמר מלאך ה' ארו ארור ישביה כי לא באו לעזרת ה' (שופט' ה כג). — ולעתיד: ומוני אר והכה לי ברכה (זר לכבי, שבת ותוהמ"פ, קרונך -ארגיל). כי אל צוהו אור וקוב אותו כי ענה בחירי (סמא"ל, פזמוני' לפסח, שיחו). — ועב': ושלחתי בכם את המארה וארותי את ברכותיכם וגם ארותיה כי אינכם שמים על לב (מלאכי ב ב). — ועבר כמו שלמים ובכנוי: וקצץ רגליו של נחש ז א ר ר ו מכל החיה ומכל הבהמה (פרקי ר"א יד). — ומקול: אל הזידון לאר נשיא (תרי"ג מצו' רסע"ג). — ובינו' כדרך השלמים: יקבהו אררי יום (איוב ג ח). ארריך ארור ומברכיך ברוך (כרא' כז כט). ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה על גחנך תלך ועפר תאכל כל ימי חייך (שם ג יד). — וביחס לדבר לא בע"ח: ארורה האדמה בעבורך (כרא' ג יז). ארור אפם כי עז (שם מט ז). ארור טנאך ומשארתך ארור פרי בטנך ופרי אדמתך (דבר' כח יז-יח). ארור היום אשר ילדתי בו (ירמ' כ יד). ועתה ארורים אתם ולא יכרת מכם עבד (יהוש' ט כג). ארץ א ר ו ר ה אשר לא תפרת פרי (דונש על מנח', סותף).

— נפע', נאר, נארים: במארה אתם נארים[1]) ואתי אתם קבעים (מלאכי ג-ט). — ואמר המשורר: ולקט הקציר ופרט הבציר עזב לבלי תצור לדלים נארים (רסב"ג, אזהרות ליום א). — ו*בשלמים: שני אויבים לא נ א ר ר ו עד שהשלים עליהם ע' פסוקים (מ"ר במד' יד). ולמה שהברייה נ א ר ר ת בעד דברתו (ביהמ"ד ילניק, מדרש תדשא ז). נ א ר ר ו אבי שדה נלקחו מטעמי אוכל (מוס' יוה"כ, תכפו עלינו). נזכרת הבל ונרעשת מקדם נ א ר ר ת ונחלשת (קלונ' ז פסח, תהום).

— פע', ארר, — א) כמו ארר: האדמה אשר אררה ה' (כרא' ה כט). אתה מנעתה אותי מלהעמיד בן רביעי לפיכך אני מ א ר ר בן רביעי שלך (מד"ר כרא' לו). ש א י ר ר ו וקיללו את יומו (פסיקתא רבתי כו). אין הנביא היה מ א ר ר על דבר שאי אפשר בלתו גם לא בא ל א ר ר מי שיסור לבו מהשם הסרה גמורה (יעקב אנטולי, מלמד התלמ' נכר). שעם שדרכם להיות מ א ר ר י ם לא בלבד י א ר ר ו אלא גם יקבותו כי קבה גדול מארה בנודע (ר"מ אלשיך, איוב ג ח). — ב) גרם מארה: ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בטן ולנפל ירך (במדב' ה כב).

— הפע', יהאריר: רעל מר המרירו ותרבון האריהו והדם העירו ולשחת גררו (קלונ' לפורים, אותו מבהלת).

— הפ', הואר, יואר: ואשר תאר יואר[2]) (במדב' כב ו).

— נתפ': תדע ש נ ת א ר ר ו טללים (תוספתא סוט' טו ב). ויאמר ארור כנען חם ראה כנען נ ת א ר ר (תנח' נוכר נח, כא). ארץ מה חטאה ש נ ת א ר ר ה אלא שלא הגידה המעשה לפיכך נ ת א ר ר ה (פרקי ר"א יד). לא נ ת א ר ר (דוד) אלא נתברך מאת הש"י (חזוק אמונ' א טז).

ארר, ש"ז, מ"ר ארורים, — שה"פ: הושענה אדמה מארר (ר"א קליר הוש', אדמה). סור משבועת שקרים

---

[1]) עי' למעלה הערה לשרש ארו. — [2]) אמר ר"י חיוג וז"ל: שרשו בשני רישים קלים מבנין ארר והעמידו הריש האחד במקום שנים. ע"כ. ואמר ע"ז רד"ק במכלול וז"ל: כתב ר' יהודה כי ארה לי מהדגוש ומשפטו אררה לי ויתכן היותו מן הקל והיה מבלי תוספת ההא אור בפלס ס"ב וכשתוסף הא על ס"ב תאמר סבה בחטף ומפני שלא היתה הריש ראוי להדגש הרחיבו תנועת האלף והוסבה לקמץ רחב תחת קמץ חטף. ע"כ. אבל רוב החדשים (Ew. § 228,b חולקים על (Olsh. 235,f, Sta. §591,e, Kö. I,109, 364 הקריאה המסורה שלנו וקראים óra-lli : רק קויץ (GeK §60,o)מפקפק ומנית ה א פ ש ר ו ת שלהקריאה המסורה. —[3]) מ"ש: פליגי ביה ספרי ומסאראתה אם חסר או מ"א ובמקרא גדולה נמסר כאן על ארו ארור ב' חסר ובשמואל א יד על פסוק כי ארו עיני נמסר ג' דין חסר מרוז בי' בו' מלא וכו' קצרו של דבר ליכא מאן דפליג דקדמאה (אורו מרוז) מלא, ותליתאה (ארו עיני) חסר, כי פליגי במציעאה דהוא ארו ארור ובספר' מדויקים ב' חסר. ע"כ.

[1]) כך רוב המדקדקים הקדמו' והחדשים, כי זה נפעל מן ארר. רק ר"י חיוג החליטו מן נאר. —[2])רוב המדקדקים סברים שהוא הפעל. וכן אמר ריב"ג בפרוש במשתלחק שהוא עתיד מבנין הכבד הואר. אבל בט' (Barth, Festschr. Hild. 145 ff.) וברט (Bö, § 906) החליטו כי זה פעול מן הקל.

ערוך בה (בהתורה) אלות וְאָרְרִים פורעת מעור ומבשרים (את שם אדיר, יוצר ב שבוע׳).

***אָרַר**,— כמו ארירן: הכהו לאחר ידו בלוח ב א ר ר בנייר בפנקס וכו׳ (הלכ׳ קצוב׳ דר׳ יהודה גאון, גיט׳, תורתם של ראשנ׳, חיים מ׳ הורוויץ).

ארש[1]), ממנו *אָרַשׁ, *אֹרֶשׁ, אֲרֶשֶׁת.

***אָרַשׁ**[2]), עתי׳ יֶאֱרֹשׁ, — דִּבֵּר, הגה והוציא דבר ע״י דבור פה, : ausdrücken; exprimer ; to express : עד שלא י א ר ש[3]) לשוני דבור כבר הן ה׳ ידעת כלה (מד״ר ברא׳ ט, מד׳ שמ״א ה). לראש מנה שלישי לשרת בכהונת קדושי מהללו תמיד ל א ר ו ש (ר״י בן אביתור, עבודה). אמרי כזב ומען כחשים בניב שפתיך בל יִהיו א ר ו ש י ם (יוצ׳ א שבוע׳, אמרי כזב). קדושתו בכל יום א ר ו ש ה (סלי׳, רב עמר׳ גאון). הגיגי לֶאֱרוֹשׁ המוקק לפרוש הנפלא לדרוש (יוצר א שבוע׳, אדון אמנני). גשנו להלל ושפתינו תֶּאֱרוֹשׁ ויהי בימי אחשורוש (כמא״ל, סלי׳ נו״ג, אתאנו עדיך). ארשה אֶרוֹשׁ רחשון (ר״א קליר, של א פסח).

— הִפ׳ הֶאֱרִישׁ,— כמו קל: ספור מעשיך ברנה יפצחו מ א ר י ש י ם (שחרית יוה״כ, מלכותם תכון).

***אֹרֶשׁ**, ש״ז, דבור,כמו ארשת: ארשה ארוש רחשון בְּאֹרֶשׁ ניב ולשון (ר״א קליר, של א פסח). אדר יקר אלי אחוה בְּאֹרֶשׁ מלולי (שחר׳ יוה״כ, אדר יקר). דברי הימים באו לפניו להפרש, היו לפניו נקראים להדרש, ומזכירין איש יהודי בְּאֹרֶשׁ, וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש (סמא״ל, סלי׳ לוס אסתר, ה׳ מה רבו). ובדברים עתיקים אך בלשון לועז ונכרי כי לא נסה לדבר ב א ר ש העברי (ר״י אבוהב, הקד׳ לתרגום שער השמים). וכל טוב ה א ר ש ידיו מגישים יחדיו ירונו בשבתות וראשי חדשים (הקד׳ תוכח׳ מוסר, עורא הבבלי).

אֲרֶשֶׁת[4]), ש״נ, כנ׳ אֲרֶשְׁתִּי וכו׳, מ״ר אֲרָשׁוֹת, — מה שאֹרַשׁ והגה בפיו, : Ausdruck ; expression : תאות לבו נתתה לו וַאֲרֶשֶׁת[5]) שפתיו בל מנעת (תהל׳ כא ב).— ואמר הפייטן: נשים פני ארון להעצים ארשת רון (ר״א קליר, מוס׳ יוה״כ, אשא דעי). קראתיו מכובד המאסר ספר המוסר להיות כל הקורא בו ב א ר ש ת שפתיו וניבו (ר״ש אלגאזי, הק׳ לס׳ המוסר). להוקים בגשת מקדישים בַּאֲרֶשֶׁת אומרים קדוש וברוך (ר״י אביתור, אפודי שש). ומכאן ואילך אדבר ב א ר ש ת ואומר כי כבר נודע חטא קרח וכו׳ (צרור המור, ויקח קרח). ומתי אהיה לחשבת בשפתי ו ב א ר ש ת (ר״י ברצלוני אזהר׳). א ר ש ת שפתים יערב לפניך (פיוט). אחד היה אברהם ויירש את הארץ לו נתנה א ר ש ת שפת כנען למורשה (בנימין מוספיא, הקד׳ מוס׳ הערוך). עדה מקודשת דובבו ב א ר ש ת (אור עט אדרת, קונט׳ הפיוט׳ ד). ו מ א ר ש ת שפתי הקרבתי מנחה לפני עדת סגולה (הקד׳ תוכח׳ מוסר, עזרא הבבלי). בן המברר שפתותיו בלמוד א ר ש ת בונן ניבה לדרכה כמטרה לקשת (בן זאב, הקד׳ תלע״ז שיר למעלות).

ארשׂ[1]), ממנו אֵרַשׂ, אֲרוּסָה וכו׳.

אֵרַשׂ, פ״י,—כמו אָרַס: אשה תְאָרֵשׂ (דבר׳ כח ל). תנה את אשתי את מיכל אשר אֵרַשְׂתִּי לי (ש״ב ג יד) וְאֵרַשְׂתִּיךְ לי לעולם (הוש׳ ב כא).

— פֻּע׳, אֹרַשָׂה, אֹרָשָׂה: וכי יפתה איש בתולה אשר לא אֹרָשָׂה (שמות כב טו). מְאֹרָשָׂה לאיש (דבר׳ כב כג).

אֵשׁ[2]), ש״נ, כנ׳ אִשִּׁי, אִשּׁוֹ, אֶשְׁכֶם, מ״ר אִשִּׁים, אִשּׁוֹת, א) אותה הפעולה הטבעית הנותנת חם ואור יחד

---

[1]) חל״א אמרים כי משמעת אָרַשׁ באשור׳ בקש, רצה, והוא לפי דעתם שרש השם ארשת בעבר׳ שלקמן. בערב׳, משמש ארת׳ וארש במשמעות אחרות. בעבר׳ משמש במשמעה מיוחדה ללשון זו.

[2]) עי׳ הערה שלמעלה. — [3]) אולי הוא פִּעֵל.

[4]) משק׳ עֲטֶרֶת. ומצאו חל״א מלה דומה לה באש׳ ארשת, במשמ׳ חפץ, אך בעבר׳ לפי הסכמת כל הקדמו׳ משמעתה דבור מפורש. עי׳ הערה שאחרי זו. — [5]) ת״י: וּפְרוּשׁ ספותיה. יהודה בן קריש: תפסירה אד׳ן מן אלתרגום ר ש ו. מנחם: ענינו יורה עליו כמו מבטא שפתים. ע״כ. ריב״ג: מבטא ודבור. רש״י: לשון דבור ואין לו דמיון. ע״כ. ראב״ע: וארשת מה שידבר בפיו. ע״כ. רד״ק: מבטא שפתיו. — והנה, מנחם וראב״ע אמרו ששרשה רשה, אך כבר דחה זה ריב״ג, אמר וז״ל: ויש שמשימין נארשת שפתיו מזה והוא אצלנו כמו ששמנוה באות האלף. ע״כ.

[1]) היותר מתקבלת היא סברת לגרד (Lag. Sem. 1,50) שמקורו בהשרש ארש שבערב׳ a) שמשמעתו נתן מחיר, מתנה, וכבר הובא למעלה כי באשורית אָרַשׁ הוא חתן.

[2]) באשור׳ אִשָּׁת, ארמ׳ אִישָּׁא, אִישְׁתָּא, בסור׳ אֶשָּׁתָא, באתיאפ׳ אֶשָּׁת, — בכלן סימ׳ נקבה, ולפי דעת (ZDMG 41, 604) נתקצרה בעברית ונפל חסוף.

---

a) أَرَش

Feuer; feu; fire: תנור עשן ולפיד אש (בראש׳ טו יז). לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת (שמות לה ג). ולילה בעמוד אש להאיר להם (שם יג כא). כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחן אכלה ער מואב (במד׳ כא כח). תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון (שופט׳ ט יח). ארצכם שממה עריכם שרפות אש (ישע׳ א ז). חציו (של העץ) שרף במו אש (שם מד יז). הנה היו כקש אש שרפתם (שם מז יד). והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלם ולא תכבה (ירמ׳ יז כז). והצתי אש בחומת רבה ואכלה ארמנותיה (עמו׳ א יד). באפס עצים תכבה אש ובאין נרגן ישתק מדון (משלי כו כ). — ועם הככלם: ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח וערכו עצים על האש (ויקר׳ א ז). ונמסו ההרים תחתיו וכו׳ כדונג מפני האש (מיכה א ד). וירא והנה הסנה בער באש (שמו׳ ג ב). והנתר ממנו עד בקר באש תשרפו (שם יב י). קוצים כסוחים באש יצתו (ישע׳ לג יב). בקר הוא בער כאש להבה (הוש׳ ז ו). פחם לגחלים ועצים לאש ואיש מדונים לחרחר ריב (משלי כו כא) אוד מצל מאש (זכר׳ ג ב). — וככנו׳: ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דבר׳ ד לו). גם אור רשעים ידעך ולא יגה שביב אשו (איוב יח ה). ואשם לא תכבה (ישע׳ סו כד). הן כלכם קדחי אש מאזרי זיקות לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (שם נ יא). — ומ״ר אשות: בדבר אל ע[צ]ר (אליהו) שמים גם [ירדו] שלש אשות (כ״ס גני׳ מח ג). שש אשות הן יש אוכלת ואינה שותה וכו׳ ויש אוכלת לחין כיבשין (יומ׳ כא:). בשתי אשות באש של מעלה ובאש של מטה (מד״ר שה״ש, סמכוני). וכמה אלף אלפים ורבי רבבות מלאכים שאין אשותיהם דומין זה לזה (ר״י ברללוני, יוצ׳ קלד). אראה הפלא הזה אם נשתנה הסנה משאר העצים או נשתנה האש משאר האשות (רבנו בחיי, שמות). וברוב ממשלתו שבו מקרר האשות החזקות והאשות שאין שורפין (ברית מנוחה, ניקוד הט׳). שהוא אש (הגיהנם) יסודי דק פנימי וחזק יותר משאר אשות (אבק׳ רוכל ב). — וגם אשים בנטלו בימין מחתה בגחלי אשים (ר״י בן אביתור, עבודה). גופם (של המלאכים) אשים לא כגוף אישים (ר״י הלוי, בלבי קדוש, אופן א פסח). ואיננו כשאר העננים והאשים הנקרים באויר מסבות אחרות (ר״י אבן תבון, כוזרי ב ג). אם הוא אש מורכב רצוני אויר מתלהב ושורף כאשים הנמצאים אצלינו (ר״י אברבנאל, מ״א ט). יש מן האשים העליונים שיש לה זוהר גדול ואינה אוכלת כאש המלאך הנראה בסנה (ר״י קמחי, ס׳ הגלוי, לב). — ובמליצה, חם חזק מאד: אש אכלה נאות מדבר (יואל א יט). — ג) כעס וחרון גדול, Zorn; colère; anger: כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית ותאכל ארץ ויבלה ותלהט מוסדי הרים (דבר׳ לב כב). אלה עשן באפי אש יקדת כל היום (ישע׳ סה ה). כי אש קדחה באפי עליכם תוקד (ירמ׳ טו יד). כי אש קדחתם באפי עד עולם תוקד (שם יז ד). ושפכתי עליך זעמי באש עברתי אפיח עליך (יחזק׳ כא לו). — ובכלל כל רגש חזק, עז: ובאש קנאתו תאכל כל הארץ (צפנ׳ א יח). ועל שפתיו כאש צרבת (משלי יו כז). חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש (תהל׳ לט ד). — וכל דבר מחריב ומכלה, דבר, מגפה: כי אש היא עד אבדון תאכל (איוב לא יב). לכן שמע ה׳ ויתעבר ואש נשקה ביעקב (תהל׳ עח כא). בחוריו אכלה אש (שם שם סג). — אש נחה: ויבושל באש נחה (מאיר אלדבי, ש״א ד, אלטומכא). ותבשל הכל על אש נחה עד שיתעצה (שם). — ומשל: אש מעט שורפת גדישין הרבה (א״ב של בן סירא). עצים קטנים מדליקים את הגדולים (רשב״ג דורא, מ״ה א ו). בעלות העשן נודע האש (בן זאב, תרגום בן סירא, כז). — ד) *כנוי לקדחת[1], Fieber; fièvre; fever. אש עצמות: (מה היא) אחילו אמר רבי אליעזר אש של עצמות (גיט׳ ע.), ר״ל קדחת פנימית, עי׳ אחילו. — ה) *אש פרסית, — אחד ממיני המורסות, עי׳ יציאות. — ו) *אחד מארבעה היסודות שהניחו הפלסופים הקדמונים להרכבת הגופים: שלש אמות אמש בעולם אויר מים אש (יצירה ג ג). ומה נפלאה חכמת בארבעה יסודותיו והם אש והרוח ומים והעפר בהתחברם עולם אזי בם ותולדותיו (ראב״ע כשם אל). והיסודות הארבע שהם האש והרוח והמים והעפר (חו״ה היחו׳ ה). אש היסודית וכו׳ האש העליונה אין גון לה (כוזרי ה יד). ברא האל למטה מגלגל הירח גולם אחד שאינו כגולם הגלגלים וברא ארבע צורות לגולם זה וכו׳ צורה ראשנה צורת האש נתחברה במקצת גולם זה ונהיה משניהם גוף האש וכו׳ הגוף הראשון הסמוך לגלגל הירח הוא גוף האש למטה ממנו גוף הרוח למטה ממנו גוף המים למטה ממנו גוף הארץ (רמב״ם יסוה״ת ג י). ארבעה

---

[1]) בארמ׳ אישתא: אישתא דמתיוא קשיא מרקיטא (יומ׳ כט. — קדחת של סתו קשה משל קיץ). אשתא בת יומא, אשתא תלתא.

נופים הללו שהם אש ורוח ומים וארץ הם יסוד כל הנבראים למטה מהרקיע (שם ד ה). הסכימו החכמים שיש ארבע יסודות מתחת גלגל הירח וטבע כל א' וא' מהם מקיף את חבירו וכולל אותו מכל צד הראשון הוא האש והוא חם ויבש בטבעו ואחריו יסוד האויר וכו' (רוח חן ז). והח֗מר אשר הוא רחוק ממנו הוא המים והאויר ו ה א ש והארץ אשר מחבורם יהיו הצמחים ואלו הד' הם א"כ נקראם יסודות (מלית הגיון ט).— ומצוי הרבה מאד בספרות הפלסופית.

אוּר, וכו' עי' במקומו. — אוּר. — אוּד, גזיר עץ שנשרף קצתו באש. — אזֵר, מְאַזֵּר זיקות.—אָח, כלי לגחלים לחמם הבית. — אָכַל, אש אֹכֶלֶת. — *אֲלִיתָה, עץ דק להדליק האש. — אֻפָּה, להב וכדומה. — אִשֶּׁה.

*בְּלַח, מַבְלִיחַ. – בָּעַר, אֵשׁ בֹּעֶרֶת. – הִבְעִיר אש. – בְּעֵרָה. – בִּשֵּׁל, התקין מאכל באש ומים.

גַּחֶלֶת.—*גַּץ.

דָּלַק, הדליק. — דְּלֵקָה.

זִיק, זיקות.

חול, עוף שטובל באש ומחדש נעוריו.— חֹם, חַם, חִמֵּם, במקומו. — חָרַךְ.

יָקַד, יְקוד.

כָּבָה. – כִּבְשָׁן, לשרף לבנים. – כַּדּוּר.–כָּוָה. – כִּיוּר.– *כִּירָה. – *כָּנוּנָה.

לָבָה. – לֶהָבָה. – לַהַט, האש לחכה. — לַפִּיד. -- לָשׁוֹן, לְשׁוֹן אֵשׁ.

*מַדְלֵק, קיסם ראשו טבול בגפרית וכדומה, להדליק אש. – מוֹקֵד. – מִכְוָה.

*נהר אש, קבוץ הרבה כוכבים קטנים ברקיע. — נוּר. — נטף. — ניצוץ. – נשא.

*סִכְסֵךְ באש. —*סִפְסֵף.

*עֲלִיתָה, בריה הגדית שמכבה האש.

*פְּתִילָה, שבה נאחזת האש בתוך שמן וכדומה.

צ֗ר, אבן שמוציאים ממנו אש בהקשה. — צָרַב. — צָרֶבֶת. – צָלִי, צלי אש.

קָדַח. – קָטַף. – קָלָה, קָלוּי. –קָלַח, האש קלחה.—*קושיאל, מלאך מכה בשבט של אש.

*רִגְיוֹן, נהר של אש שטובלים בו המלאכים. — רָתַח, הרתיח באש.

שְׁבִיב.–שלהבת.–שָׂרַף, עי' במקומו.—שְׂרֵפָה. תַּבְעֵרָה, כמו שרפה.

אִשׁ, — בקצת מקומות בא"י (בתקוע וכדומה) אמרו אִשׁ במקום יֵשׁ: ותען האשה (התקועית) ותאמר חי נפשך אדני המלך אם אִשׁ להמין ולהשמיל (ש"ב יד יט). עוד הַאִשׁ בית רשע אצרות רשע (מיכה ו י).

***אַשְׁבּוֹרֶן**[1], — א) שטח ישר, אפקי, לא נטוי, לא מדרון, Fläche; plan; plane: נשפך באויר אם היה מקומו קטפרס וכו' היה א ש ב ו ר ן[2])או שקרש (אהל' ג ג). מעין שמימיו מועטין ורבו עליו מים שאובין שוה למקוה לטהר ב א ש ב ו ר ן (מקו' ה ז). שופכן במקום א ש ב ו ר ן בשהיה א ש ב ו ר ן גבוה (ירוש' פסח' ב כט ג). שופכין במקום מדרון ואין שופכין

[1]) כן הכתיב במשניות גם בכ"י ובריה"ף, וכן בפרוש רה"ג וכן גם בגמ' פסח' בכ"י. ובדפוס' שלנו בגמ' שם איש-, וכך מְנקד' במשנ' מנק' כ"י פרמה ובצ"ד ובסד' שה"ג קרוב' ארג'יל ובוקשר'. ובמשנ' מנק' נדפס אֶשבּוֹרן. ואין במשקלי השמות שבתנ"ך דמיון לזה. ונגזר אולי משרש שׁ ב ר [a]) שמשמש במשמע' מדידה גם בערב' ושממנו השם תִּשְׁבֹּרֶת בעבר' לחכמת השעורי' והמדידה, עי' ערך תִּשְׁבֹּרֶת, ועי' הערה שלקמן. — [2]) רה"ג: פי' במקום הישר יש כמין מקום עמוק שיקוו בו המים ושם אותו מקום עמוק הוא אשבורן. ע"כ. והובאו דברים הללו בלשונם בהערוך. וכן פרש"י בגמ' פסח' במשמעה זו, אמר וז"ל: האישבורן לשון שבירה שמשתבר הקרקע ויש בקעים שהמים נאספים ושוהים בתוכם. וכן רמב"ם כאן: ואשבורן אלמוצ'ע יכון פיה ת ק ע י ר ואד'א אנהרק פיה שי מאיע אסתקר ולם יסל. ע"כ. ובעברית: אשבורן הוא המקום אשר יש בו קערורית ואם ישפכו בו דבר לח יעמוד ולא יזל. וכן פרש בשאר המקומות, וכן פרשו שאר המפרשים. וככר הביא בעה"ש את המלה הערב' מַשַּׁאבְר [b]), שפרושו הוא נהר נמוך יקוו אליו המים מהקרקע סביב. ואעפי"כ, מכל המקומות שבאה שם מלה זו נראה ברור שהעקר באשבורן הוא ההפך מקטפרס, שהוא ממדרון, ובשום מקום אין שום צרך להענין שיהיה על פניו שקיעה, אלא שהשטח אינו נטוי ולכן המים שעליו עומדים תחתם. וכן מוכח בפרט בגמ' פסחים שתרצו שם שמי שאמר שופכין מי הלישה באישבורן הוא: דלא נפישי דלא קוו (שאין המים מרבים ואינם נקוים במקום אחד), ובמקום שיש שם נקע גם מים מעטים נקוים ועומדים ולמה יהיה מותר שם לשפך?

a) شبر b) مسابر

במקום האשבורן (גמ' ככל' שם מכ.). מים של נחתום שפוך במדרון ולא באַשְׁבּוּרָן (ר' קלונימוס, סדר בה"ג, קרוכן אֹרג'יל). — ב) ״כלי כעין אגן: האשבורן [1] שעושין מן עפר לקבל עליו הילד (ר"ש פרחון, ערך בכר). אשבורן קטן עשו המזקקים את הזהב והכסף עשויה מאדמה חשובת בולע את הכינים ומוציא את הזהב נקי (שם ערך עלל).

*אַשְׁגָּרָה[2], ש"נ, סמי' אַשְׁגָּרַת, — טבע דבר שהוא שגור: רק דרך אשגרת לשון השתמשו קצתם לפעמים במליצות נמצאות במחבר שקדם להם (פניני שכל כז).

אשר[3],

אֶשֶׁד[4], שֶׁפֶךְ, תוצאות הנחל, Mündung; embouchure, mouth (of river): על כן יאמר בספר מלחמת יי' את והב בסופה ואת הנחלים ארנון וְאֶשֶׁד[5] הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב

וכן נראה מלשון הירושלמי אשבורן גבוה. וכזה תתורץ קושית תפארת ישראל כאן למה צריך אשבורן בסיפא הרי אפילו בקרקע שוה נמי משמע ברישא דמטמא, עי"ש שנדחק לישב, והתרוץ האמתי הוא שאשבורן הוא קרקע שוה ואין בו גומה. — [1]) עפ"י הפרוש מקום עמוק באדמה. ואמר ר"ש פרחון בשרש אבן: והוא (המשבר) אשבורן בלשון רבותינו.

[2]) מן שרש שגר עי"ש. בארמ': באשגרת לשון היא מתניתא (ירוש' מגיל' כ ענ א).

[3]) בארמ' וסור' משמש במשמ' שפך. בערבית אשד הוא השם הרגיל לאריה, וסובר נלדקה (Nö, ZDMG, 40, 160) כי נגזר ממושג הזנוק והקלוה. באשור' אשד יסוד, ואולי הוא באמת שרש יסד ולא אשר.

[4]) עי' הערה למעלה משמ' שרש אשד בארמ' וסור'. — [5]) מ"ש: האלף בסגול בספרים רבים מדוייקים וכ"כ הרד"ק בשרשים ובעל רב פעלים כתב העיד רד"ק שהוא בג' נקודות ומצאתיו ברוב ספרים בב' נקודות. ע"כ. וכן מיכאלי בשם כ"י האלף בצירי. — ות"א שפוך נחליא. ובעלי המדרש דרשו אשד מלשון שַׁד, ואמרו: והנחל מלמעלה עשוי מערות וכנגד הר שכנגדו עשוי סלעים כגון שדיים שנאמר ואשד הנחלים וכו' רמז (הקב"ה) להרים ונכנסו שדיים של הר זה לתוך מערה ומתו כלם. ע"כ. ריב"ק: תרג' שפך הדשן מישד קיטמא וכו' ותפסירהא צב ומצב. ע"כ. מנחם: פתרונו כפי ענינו נובע הנחלים. ע"כ. ריב"ג: משפך הנחל. רש"י: שפך הנחלים, שנשפך שם דם אמוריים. ראב"ע: כל אלה שמות מקומות. ע"כ. רמב"ן מפרש מדרון. רד"ק משפך. ורוב החדשים כמו הרמב"ן במשמ' מדרון. ויש מפקפקים בהנוסחה וסברים כי זה כפל מלים מן ואת הנחלים שבפסוק הקודם.

(במד' כא יד-יה). — והשתמשו בה הסופרים במשמעה זו: במקום אשד הנהר קאמישענקא בנהר וואלגא (ס"ע, ג כ:). במקום אשד נחל (אכר' מפו, אס"ל כג).

אֲשֵׁדָה[1], ש"נ, מ"ר אֲשֵׁדוֹת, סמי' אַשְׁדוֹת, — א) מקום של אֶשֶׁד נחלים: ההר והנגב והשפלה וְהָאֲשֵׁדוֹת (יהוש' י מ). ובערבה וּבָאֲשֵׁדוֹת (שם יב ח). וְאַשְׁדּוֹת הפסגה (שם יג כ). — ויבכלל נחלים: מעטי אשדות המים אשר שמה יעלו בתוהו ויאבדו בימים החמים (שבילי עולם יע ג.). — ובמשמע' ״תוצאות: אצל אשדות בריח הים (שם ע.). — ובמשמעת ״אמת המים: התעלות והצינורות ואשדות הנגרות לפתחם (שם א יב:). — ב) ״שפך מי נהר וכדומה, בפרט מן מקום גבוה למקום נמוך, Wasserfall; cataracte, chute d'eau; waterfall, cataract: גם באשדות המים אשר יתפזרו מאד בטפות דקות מרוב דחיקת האויר וכו' נראו ג"כ מיני קשת בהצבעים הנזכרים (למודי הטבע ליאהעל, לכעי הקשת). ואשדות מים (קלמן שולמן, מוכדי ארץ, אוסטרליה). פתע נעור הארי ובשצף קצף כידודי אש מעיניו יתמלטו ינהם כים כאשדה יזה קצף (יל"ג ספ' א, מכל כג).

אשדת, עי' דת, שדת.

אשה, ״ ממנו אִשִּׁיָּה.

אִשָּׁה[2], ש"נ, סמי' אֵשֶׁת, מ"ר אִשּׁוֹת (אינו נהוג, ובמקומו נשים), כנ' אִשְׁתִּי, ־תְּךָ, וגם אֵשֶׁ- אִשְׁתּוֹ, — א) הנקבה מהאדם, Weib; femme; woman: הנה נא ידעתי כי אִשָּׁה יפת מראה את (ברא' יב יא). לא יהיה כלי גבר על אִשָּׁה ולא ילבש גבר שמלת אִשָּׁה (דבר' כב ה). וירא (דוד המלך) אִשָּׁה רחצת מעל הגג וְהָאִשָּׁה טובת מראה מאד (ש"ב יא ב). היא (תסר)

[1]) יש מכחישים במציאות יחיד זה, וחשבים אֲשֵׁדוֹת מ"ר מן אשד (Kö. II, 92). ואפילו המודים במציאות אשדה אמרו כי אשד ואשדה אחד הוא. וקצתם אמרו אשדות הפסגה הן מדרון הר הפסגה או רגליו. — והסופרים החדשים השתמשו בו במשמעת מי נהר וכדומה הנופלים ממקום גבוה למקום נמוך.

[2]) מן אנש, במקום אִנְשָׁה, אשור' אַשַּׁת. כנענ' אשת. ארמ' וסור' אתתא, ואנתא. בערב' אנתָ'י a) נקבה, והפעל אַנת' b) היה רך, היה חלש ורך כמו נקבה. — ומדרש מלים המוני: לזאת יקרא אִשָּׁה כי מאיש לקחה זאת.

a) أُنْثَى b) أَنُثَ

היתה אשה יפת מראה (שם יד כז). ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים (ברא׳ ג ו). ויעבר אלישע אל שונם ושם אשה גדולה (מ״ב ד ח). — ודבור נהוג איש ואשה, מאיש ועד אשה: וכי יגח שור את איש או את אשה (שמות כא כח). איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם (במד׳ ה ו). והמתה מאיש עד אשה (ש״א יה ג). איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה (שמות לו ו). למה אתם עשים רעה גדולה אל נפשתכם להכרית לכם איש ואשה עולל ויונק (ירמ׳ מד ז). — ב) נשואה לאיש, שהתקשרה אתו בקשר הנשואים, wife ; épouse ; Gattin : ויקח (יצחק) את רבקה ותהי לו לאשה (ברא׳ כד סז). את בתי נתתי לאיש הזה לאשה (דבר׳ כב יו). — וסמי׳ אשת[1]: שם אשת אברם שרי (ברא׳ יא כט). לא תחמד אשת רעך (שמות כ יז). ובאשת נעוריך אל יבגד (מלא׳ ב יה). — וכנ׳: אהבתי את אדני את אשתי ואת בני (שמו׳ כא ה). תנה את אשתי את מיכל (ש״ב ג יד). ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ (ברא׳ ג יז). למה לא הגדת לי כי אשתך הוא (שם יב יח). אשתך[2] כגפן פריה בירכתי ביתך בניך כשתלי זיתים סביב לשלחנך (תהל׳ קכח ג). ויקרא האדם שם אשתו חוה (ברא׳ ג כ). ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו (שם יג א). על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו (שם ב כד). בין איש לאשתו בין אב לבתו (במד׳ ל יז). — ג) אשת דבר פלוני, ר״ל שיש לה הדבר ההוא, שהיא מטבע הדבר ההוא: אשת חן, שהיא מוצאת חן: אשת חן תתמך כבוד (משלי יא יו). — אשת חיל: אשת חיל עטרת בעלה וכרקב בעצמותיו מבישה (שם יב ד). דלף טורד ביום סגריר ואשת מדונים נשתוה (שם כז יה). — ומ״ר אשות: כבוא אל אשה זונה כן באו אל אהלה ואל אהליבה אשת[3] הזמה (יחזק׳ כג מד). — ואמר הפיטן: בקצוי מדברות מתקוטטות אשות זמה (כנף רננ׳, ישלח מער׳, פזמונ׳ ליוה״כ). — ושר המשורר: ותקמנה כלבאות אשות החיל וברגל ישרה על קיר הספינה דרכו (יל״ג במלואים ד). — ד) כל אחת, jede; chacune; anyone: ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה (שמו׳ ג כב). ופרצים תצאנה אשה נגדה (עמוס ד ג). ה) אשה אחותה, אשה רעותה, ר״ל זו את זו, זו עם זו, ואפי׳ בדברים לא בע״ח: אך שם נקבצו דיות אשה רעותה (ישע׳ לד יה). ואמר לא ארעה אתכם המתה תמות והנכחדת תכחד והנשארות תאכלנה אשה את בשר רעותה (זכר׳ יא ט). חמש היריעת תהיין חברת אשה אל אחתה (שמות כו ג). כנפיהם ישרות אשה אל אחתה (יחזק׳ א כג). — ה) בהשאלה, הנק׳ בבע״ח: מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו (ברא׳ ז ב). — ומ״ר נשים, עי׳ במקומו. — ומשלים אדות האשה: נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם (משלי יא כב). ומוצא אני מר ממות את האשה אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה (קהלת ז כו). אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי (שם כח). אשה טובה מתנה טובה (ספר ק: כשם בן סירא). אשה יפה[1]) אשרי בעלה מספר ימיו כפליים (שם). אשה רעה צרעת לבעלה (שם). בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרגיה (שם). כל מכה ולא [מכת] לב כל רעה ולא ר[עת אשה] (ב״ס גני׳ כה יג). מאשה תחלת עון ובגללה גוענו יחד (שם). רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות (סוטה ג ד). חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה[2]) כו׳ הרי אלו מבלי עולם (שם). שהנשים גרגרניות הן אשה מגלה את הקדרה לידע מה חברתה מבשלת (תוספתא טהרות ח יו), שהאיש עינו יפה והאשה עינה רעה (ספרי שלח קי). אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים אין אשה אלא לתכשיטי אשה (דבי חייא, כתוב׳ נט:). אין אשה מתקנאת אלא בירך חבירתה (מגי׳ יג.). אין חכמה לאשה אלא בפלך (יומא סו:). אמר ר״א כל יהודי שאין לו אשה אינו אדם (יבמ׳ סג.). אשה כלי זינה עליה (ע״ז כה:). שהאשה מכרת באורחין יותר מן האיש (ברכ׳ י:). אשה חמת מלא צואה ופיה מלא דם (שבת קנב.). ג׳ חייהן אינם חיים ואלו הן המצפה לשלחן חבירו ומי שאשתו מושלת עליו וכו׳ (ביצה לב:). שהאשה צרה עיניה באורחים יותר מן האיש (ב״מ פז.). נשים דעתן קלה עליהן (שבת לג:). אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת (תמור׳ טו.). שהנשים דברניות הן (ברכ׳ מח:). שהנשים רחמניות

1) השתנות קדומה של קול i מנגן לקול é. — 2) השתנות מאוחרה שהתחילה לפשט גם חירק לא מנגן. 3) יש מפקפקים בנוסחה זו ומגיהים לעשות.

1) בב״ס גני׳ טובה במקום יפה. — 2) י״ג פרוצה.

הן (מגי' יד:). ההולך בעצת א ש ת ו נופל בגיהנם (ב"מ נט.). א ש ה [1]) עם שותה פלכת (מגי' יד:). בת [2]) ששים כבת שש לקול התוף רצה (מו"ק ט:). יותר משהאיש רוצא לישא א ש ה רוצה להנשא (יבמ' קיג.). כנפלה [3]) בעל כסא בין בני חורים העמידו לה (תני' שם קיח:). נפץ [4]) בעל תקראהו בספי השער ותשב עמו (רב ספא, שם). שומר [5]) קשואים בעל אינה מבקשת עדשים להקררה (רב תני שם). כל המלמד את בתו תורה מלמדה תפלות (סוט' כא:). א ש ת ך [6]) קצרה גחון ולחוש לה (ב"מ נט.). אין א ש ה מעיזה פניה בפני בעלה (נדר' נא.). יצר תינוק ו א ש ה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (סנה' קז:). שנתן הקב"ה בינה יתרה ב א ש ה (ניד' מה:). א ש ת ו של לסטם כלסטם א ש ת ו של חבר כחבר (פסקתא ר"כ, ויהי בכלת). הכשרה ש ב נ ש י ם בעלת כשפים (מסכ' סופר' טו). אין תשוקתה של א ש ה אלא לאישה (מד"ר ברא' כ). איהכת ה א ש ה בחור מסכן מזקן עשיר (שם רות, ויאמר ברוכה). רוצה א ש ה שתהא בבתים מצויירים מלאכול עגלים מפוטמין (שם, אסתר, גם ושתי). שאל עצת ה נ ש י ם ועשה הפכן (רסב"ג דוכן, מ"א ב ז). ה א ש ה יפה שבחיות (מבל' חכמים, דרך טובים). לעולם ה נ ש י ם דמעותיהן קרובה (מדרש לקח טוב, על אסתר, ותוסף אסתר). אמר רבי אבין רוצה א ש ה שתהא מבטת בצורות נאות מלאכול עגלות פטומות (שם, גם ושתי). אם תראה עורב כלו לבן כן תמצא כשרה ב נ ש י ם (מעשה תורה שער ד, וספר הקנה לב.). ארבעה דברים קשים זה מזה מכת כלב קשה בגוף, חולי מעים קשה ממכת כלב, א ש ה רעה קשה משתיהן חסרון כיס קשה מכולן (מעשה תורה שם). אין שמירה ל א ש ה כביעור הפנים (כספות לבית דוד ל.). שלשה דברים מגרשים האדם מביתו העשן והבית כגולה ו א ש ה רעה (למת לדיק הש"ס) המסתכל ב נ ש י ם ולא שב בתשובה מתגלגל בעוף הנקרא ראה (ככר לאדן קח:). אין ראש ערום מראש נחש ואין צר מ א ש ה זרה (כ"ז תרג' ב"ס כה כ). אין פחז ממים ולא משתנה מלב א ש ה (שם כח). א ש ה, העצם שנפלה בחלקך, טובה או רעה, גרר [7]) (פלא

— [1]) בארמ': איתתא בהדי שועא פילכא.—[2]) בארמ': בת שתין כבת שית לקל טבלא רהיטא.—[3]) בארמ': דשומשמנא גברא כורסיה בי חרתא רמו לה. — [4]) דנפצא גברא תיקרי בסיפי בבא ותיתיב. —[5]) בארמ': דקולסא גברא לא בעיא טלפחי לקידרא.—[6]) בארמ': איתתך גוצא גחין ותלחוש לה.— [7]) בארמ' אישה גרמא דנפל בחולקיך טוב או ביש גרריה.

יועץ ערך מספט). ה א ש ה מחוייבת להיות צנועה יותר מן האיש (הנהגות אדם, פרק ח). — *אִשָּׁה בלי בעל, כנוי לאחד המזלות: ראיתי לבאר במקום חוה שמות השלשים וששה צורות הנוספות ואוציא במספר צבאם, ואלו הן הדוב הקטן, הדוב הגדול וכו' הסוס בעל כנפים, ה א ש ה בלי בעל, המשולש וכו' (נחמד ונעים, דוד גנז כב).

אֲדוֹנָה, תאר דרך ארץ לאשה. — אָהַב, אהבה וכו' עי' במקומו. — אָחוֹת, בת אב או אם אחת. — *אַיְלוֹנִית, דומה לזכר בדמותה, קולה, מנהגיה. — אַלְמָנָה, שמת בעלה. — אֵם, אשה שיש לה ילדים. — אֲרוּסָה, יעודה לאיש אחד לאשה, והאיש הוא הארוס. — אֲרוּרָה, כנוי לאשה רעת הטבע, המציקה לבעלה. — אֹרַח נָשִׁים, *נִסת. — *ארמל, נתארמלה, נעשית אלמנה. — אִשָּׁה, *אִשּׁוּת, תכונת האשה. — אֶתְנָן, שכר לזונה.

בָּא על אשה. — *בּוֹגֶרֶת, שהגיעה לשנות ה' בגרות, שראויה להנשא וכדומה. — בְּהוֹרָה, אשה צעירה לימים. — *בחל, ימי הנעורים של האשה. — בַּיִת, בהשאלה כנוי לאשתו של אדם: ביתו זו אשתו. — בָּעַל אשה — *בְּעִילָה. — בַּעַל, מי שנשא אשה הוא ב ע ל ה. — *בַּעֲלַת בַּיִת, המנהגת את עניני הבית, היודעת להנהיג בית. — בַּת, — בְּתוּלָה — בְּתוּלִים.

גְּבֶרֶת, גְּבִרְתִּי, תאר כבוד ודרך ארץ לאשה. — גּוּף, *פלג הגוף, כנוי לאשה. — *גֵּט, שהאיש נותן לאשתו בעת שמגרש אותה ומפסיק ברית הנשואים שביניהם. — *גנדר, *גַּנְדְּרָנִית, מִתְיַפָּה, מבקשת למצא חן בעיני אנשים. — *גֵּרוּשִׁים, פעולת הגרוש, והיא *גְּרוּשָׁה.

דָּוָה, אשה בעת וסתה. — דְּלִילָה, השתמשה באהבת שמשון אליה ותמסרהו לפלשתים; כנוי לכל אשה בוגדת באהבה. — דְּרוּשָׁה, שרבים מחזרים אחריה.

הוֹמִיָּה. — הָרָה, הֵרָיוֹן.

*וֶסֶת, זמן יציאת הדם בכל חדש.

*זוּגָה, כנוי לאשה נשואה, ביחס להבעל, *זוּגָתִי, *זוּגָתוֹ. — זוֹנָה, המפקרה א"ע לרבים. — זְנוּת זְנוּנִים, תַּזְנוּת.

חַוָּה, האשה הראשונה, אשת אדם הראשון. — בַּת חַוָּה, בְּנוֹת חַוָּה, כנוי לכל הנשים בבחינת

התכונות של חות שלהן. — המות. — חפה. — חשק
חשוקה, עי' אהבה. — חתנת, עי' אם.

יבם, עי' נשואים. — ילדה. — ינק, הניקה משדיה את הילד. — יעלה.

כלה, נערה בימי כלולותיה, בין הארוסים והחתונה, ואשת הבן ביחס לאביו. — כנס אשה, נשאה

מהר, עי' נשואים. — מרת, מרית, תאר כבוד ודרך ארץ: מרת פלונית, מרית פלונית. — משגל.

נאפת, נאפופים וכו'. — נדה. — נדה, אשה בימי וסתה — נדוניה, בגדים וכלים שהאבות נותנים לבתם לנשואיה. — נערה, אשה בחורה. — נקבה, האשה היא נקבה, והאיש זכר. — נשא אשה, לקחה שתהיה אשתו. — נשואים.

ענב, על אשה, חפץ בה בתאות בשר. — ענב, ענבים. — ענן אשה, בעל שעזב את אשתו ולא נתן לה גט שתוכל להנשא לאחר. — עגונה, עזובה. — עזר כנגדו, כנוי לאשה ביחס לבעלה. — עלמה. — עקרה, אשה שאינה ילדת. — עקרת הבית, בעלת הבית, יודעת היטב להנהיג הבית.

פנה, שעדין לא בגרה. — פנומה. — פילגש, לא נשואה בקדושים עפ"י החק. — פלך, מלאכת האשה.

צביה, תאר חבה לאשה. — צמל, הזמן אחרי הבגרות.

קדושים, עי' נשואים. — קדשה. — קונעת. — קנאה. — קנאי.

רחם, כלי הלידה באשה.

שגל. — שדים. — שדה אשה. — שרוכים, ישרכן עי' נשואים. — שמכה, אשה שישבת בלי בעל, ההפך מן בעולה.

אשה[1]), ש"ז, סמי' אשה, מ"ר אשים, אשי, אשי, — כנוי לקרבן, לקטרת שמקטיר, להאלהות, Opfer; sacrifice:

והקטרת את כל האיל המזבחה עלה הוא לה' ריח ניחוח אשה לה' הוא (שמות כט יח). בגשתם אל המזבח לשרת להקטיר אשה לה' (שם ל כ). כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה' (ויקרא ב יא). והקטירו הכהן המזבחה לחם אשה לה' (שם ג יא). ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה' (שם כב כז). לא תקריבו אלה (בעלי המומים) לה' ואשה לא תתנו מהם על המזבח לה' (שם שם כב). זה האשה אשר תקריבו לה' כבשים בני שנה (במד' כח ג). — וסמי': אשה ריח ניחוח לה' (ויקרא א ט). — וסמי' רבי': והקטיר הכהן אתם המזבחה על אשי[1]) ה' (שם ד לה) שוק התרומה וחזה התנופה על אשי החלבים יביאו (שם י יה). כי את אשי ה' לחם אלהיהם הם (הכהנים) מקריבם (שם כא ו). — וכנ' רבי': חלקם (של הכהנים) נתתי אתה מאשי (ויקרא ו י). את קרבני לחמי לאשי ריח ניחחי (במדב' כח ב). אשי ה' אלהי ישראל הוא נחלתו (של שבט לוי) (יהוש' יג יד). ואתנה לבית אביך את כל אשי בני ישראל (ש"א ב כח). וכליל לאישים (זבח' ה ד).

אשה, כנ' אשתם[2]) כמו איש: נחר מפוח מאשתם[3]) עופרת (יר' ו כט).

***אשוח**[4]), אשיח, ש"ז, ברכה גדולה, Wasserbehälter; réservoir; tank: שמעון בן יוחנן הכהן, אשר בדורו נבדק הבית ובימיו היכל, אשר בדורו נכרה מקוה א ש י ח[5]) (כם) [כים] בהמונו (כ"ס גני' נא ג).

---

[1]) אין לו חבר במשקלי השמות, זולתי בשלמים לבנה. ואולי צחה (כן ריב"ג ורד"ק). — ובמקור מלה זו ופרושו המדיק הנה אונק' תרגם אותו בכל מקום קרבן. וחכמי הלשון הקדמונ' פרשוהו משרש אש, ור"ל דבר הנאכל באש. מנחם: אש מתחלק לששה מחלקות וכו' אשה ריח ניחוח. וכן ריב"ג הביאו בערך אש. רש"י: אשה לשון אש והיא הקטרת איברים שעל האש (שמות כט יח). ראב"ע: אשה תואר מגזרת איש. ע"כ. רד"ק: אשה בפלס צחה צמא מן צחה והוא תואר לקרבן על שם שהוא כלה באש (ספר השרשים). ואולם החדשים מפקפקים בדבר. וטששין ולגרד סברים כי מקור מלה זו הוא שרש אנש, במשמעת ידידות, ור"ל דבר המרצה את האלהות. שטדה סובר כמו הקדמונים שנגזר מן אש. ברט (NB § 237) מפקפק אם ה הסופית היא סי' המשק' או אולי מהשרש. קניג אינו מכריע. עכ"פ הכל מסכי' כי אשה בא מן אשי הקדום, והוא אחד מהשמות היותר קדומים בלשון.
— [1]) סובר ברט כי אשי אינו סמי' רבים כי אם סמי' יחיד, וכמו שדה מן שדה, שדי כמו"כ יחיד מן שדי, כן אשה מן אשה, ואשי לפי דעתו מן אשי, מפני שמ"ר אשים אין (NB § 230). אבל במשנה: וכליל לאשים.

[2]) כמו אשתי מן אשה. — [3]) כך הכתיב במלה אחת, ומנויה מלה זו במסורה בין המלין „דכתיבין חד מלה וקריין תרי מלין" (ס"ג דהי"א כז). אך י"ס, כי זה משקל אחר להשם אש. וכן תרגום הסורי, ועי' אשתם.

[4]) משק' אולי מן שוח, משקל אפול, דומה לשוחה שיחה בעבר', עי' במקומם, וכן באר' שוות ובסור' שחא, במשמ' בור. — [5]) כך הנוסח' בגוף הכ"י א ש י ח כ ם

***אַשּׁוּחַ**[1], ש"ז, מ"ר אַשּׁוּחִים, — אילן גדול יריק תמיד ומוציא שרף, Tanne; sapin; fir(tree): השתמשו בו בהעתונים, ומשתמשים בו המדברים עברית בארץ ישראל.

אֲשׁוּיָה, עי' אֲשִׁיָּה.

***אַשְׁוִיָּה**[2], ־וָה, ש"נ, מ"ר ־יוֹת, — כּעין גלגל של עץ, יכרכו עליו חוטים, במכונת אריגה, הטויה, הרקום וכדומה, Spule; bobine; spool: הנוגע בצמר שעל האימה באשויה[1] (כלי' כה ה). הנוגע בצמר שעל גבי האשווה ובטווי שעל גבי הפלך (תוספתא כלים כ"כ ה ו).

אֶשׁוֹן[2], אי' — אֶשׁוֹן, החשך, חזקו ועצמתו ושחרותו, Tiefe der Finsterniss; profondeur de l'obscurité; deep darkness: מקלל אביו ואמו ידעך נרו בֶּאֱשׁוּן[3] חשך (משלי כ כ'. — ואמר

בהסונו, והם דברים בלי טעם. וכבר העיר שכטר (WBS, SchT וכמו"כ ב"ס שו"ט, Sch. JQR X,206) כי מנוסחה היונית נראה כי בפסוק זה נזכר הים, ובמקום אשית כתוב בקצת נוסח' יונ' המלה λάκκος ר"ל אגם, ולכן הגיה שכטר כים במקום בם, ופרש אשית מלשון שוחה שיחה בעבר' וארם', במשמ' אגם, מקוה מים. והעיר Prof. Beavau, כי יש דמיון למלה זו במצבת מישע מלך מואב. שורה ט: ואבן. את. בעלמען. ואעש. בה. את. ה אשוח. ואב[ן] את קריתן. ובשורה כג: ואנך. בנתי בת. מלך. ואנך. עשתי. כלאי. האשו[ח למ]ין בקר[ב] הקר, — וכבר פרשו החכמים אשוח זה במשמ' ברכת מים, והסכימו עתה כל מפרשי בן סירא, פטרס, סמנד ואחרים, שזו היא גם משמ' המלה אשית של ב"ס. ובאמת, אין ספק שאשית בם היא הגהת המעתיק הקדו' של הכ"י, שנעלם ממנו משמע' המלי' אשוח כים, ולכן תקן אשית בם, עפ"י הכתוב אשיתה בנפלאותיך. וזו המלה שיצאה לאור עולם עתה בהקלפים שהיו טמונים בהגניזה עכ"פ מאות בשנים, מעידה על אבן מישע שנמצאה לפני כשלשים שנה ושמלה זו כתובה שם, שאיננה מזיפת, ואבן מישע מצדה מעידה על הכ"י של בן סירא של הגניזה שאינה מעשה ידי מתרגם מאוחר, שעכ"פ לא ראה את אבן מישע, ואיך עלה בדעתו להשתמש במלה אשוח שלא היתה נהוגה בלשון בזמנו.

[1]) משק' פַּעוּל תַּפּוּחַ. ואולי אֲשׁוּח, משק' אֲפוּל, משרש שוח. בארמ' אשוחא: בארזי ואשוחי (בכת קנז.). ופרש ר"ח שם ארזים וברושים. והביא פרוש זה גם הערוך, והוסיף וז"ל: פ"א עץ הוא והוא נקרא בל"ע שוח ומהם עושים תרני הספינות הטובות והוא כמין ארז אלא שיאריך עצו יותר מן הארז והוא יותר סובל מהארז. ע"כ, בנוסחה המדיקה של כ"י ל"ד ו"ו וה"ב שהביא הערוך השלם. ולא נתברר לי מאין שאב הערוך פרוש זה, עכ"פ הוא העקר, כי באמת השם שוח a), שהביאו כבר Dozy, נהוג בלשון ערבי' ההמונית בסוריה וארץ ישראל להאילן הרשום בפנים.

[2]) כך הכתיב והנקוד של מלה זו בגוף פרוש הערבי של הרמב"ם, מהד' דרנבורג. וכן צ"ד אשוויא, ומקור המלה לא נתברר. — [1]) בנוסח' בכ"י ברלין אשויה, במשנ' עם גוף פרוש הרמבם בערב' אשוייה, רה"ג בפרושו אוישיא, ועוד הזכיר גרסה שוה, ערוך אשויא, ובקצת נוסח' אישוה, ופרש רה"ג מלה זו: אורנסאי בלשון רבנן בגמרא, ואמר כי יש מוציאים מלה זו מן תרגום והשפיל גאותו עם ארובת ידו (שתרגם יונתן אשוית ידיה), ומן תרגום ועל בגדים חבולים, ומן תרגום יצועי עלה. ע"כ. וכן הערוך הביא הדברים האלה ולועז קונוקלא. והרמב"ם פרש וז"ל: ואשְׁוִיָּה אלכ'לאל אלד'י עליה אלגזל אלד'י ירקם בה והו איצ' מתצל באלתו'ב. ותרגומו בעברית: הכוש אשר עליו המטוה אשר ירקמו בו והוא מחובר בבגד. — ויש בסור' שתי מלים דומות לזו, שוותא, הוא הקורה שעליו יכרכו הארג, ושוויתא, הוא כלי לכרוך החוטים על הפקעת.

[2]) לפי דעת הקדמונים כמו אישון. ולפי דעת קצת החכמים מן שרש אשן במשמ' קשה. ולפי דעת אחרי' דומה לעשן, או אתון, בארמ': אתון חשוכא. — [3]) כך הכתיב והקריא, ונמסר במסורה יתיר יוד. ריב"ג (ערך אים): באישון לילה ואפלה חשכת לילה וכו' וכבר חסרו י' אישון מן באשון חשך להקל והמירו בו החולם בשורק. רש"י פרש: בהנשף ובהשחיר החשך. ראב"ע: באישון חשך כפול. ע"כ, ור"ל שאישון נרדף עם חשך. רד"ק שרש איש: באישון לילה ואפלה שפרושו בשחרות הלילה. וכן במשקל אחר בנפול עין הפעל בֶּאֱשׁוֹן חֹשֶׁךְ. וא"ר שלמה מנורצי במ"ש וז"ל: באשון קרי ומה שכתב רד"ק בשרשים שרש איש שנפל במלה זו עין הפעל ר"ל בקריא כי הכתיב ביוד כמו באישון לילה ואפלה סימן ז ובדפוס נאפולי כתוב באשון חסר יוד ובחולם השין והוא טעות. ע"כ. והנה, יש מפקפקים אם כך באמת היה הקריא הנהוג אז, ונולד שנוי זה בפי העם, או זה היה קריא מלאכותי של הסופרים ששנו בכונה במקום הזה מפני שהיה קשה עליהם המליצה אישון חשך, שפרושו היה אצלם, לפי פרושם אולי אישון לילה, חשך תחשך, ולכן קראו אשון במקום אישון וחשבו באמת שהכונה פה היתה אחרת באמת אולי קֹושי וחזק כמו אשן בארם'. ואפשר שבאמת לא שמשה היוד שאחרי האלף אלא לסימן הנקוד של ֵי כמו שהיה נהוג תרבה בהכתיב בזמן המשנה, וקצת החדשים מפרשים כמו הקדמונים מלשון חזק וקושי, וקצתם אומרים כי זה פשוט התקצרות מהשם אישון, וב' יקב (B.Jacob, ZAW, XVII, 92) מפרש עפ"י לשון ארמית וסורית של ארץ ישראל, אשון עת וזמן, ור"ל בשעה של חשך.

a) شوح

ר"י הלוי: ופשט עדיים ולבש כל לבבות אִשון חשך ושום מבלואי שק תגוריה (זאת התלאה). — ואמר ר"י אלחריזי: יליד ליל אֱשון חשך ישופו ובור המאפל שבע צרפו (תחכמוני ד). בְּאִשון הוא הליל, אל נגה הירח, לבש בגדי מלחמתו זה גבור החיל (יל"ג, מלחמות דוד בפלשתים ג).— וכנ': ומהאש עשנו ומהעב חשכתו ואשונו (בן המלך והנזיר ה).— ובמשמעת חשך חזק, והשתמשו בו הסופרים הרבה: דרך יער בְּאִישון חשך (א' מפו עיט צבוע כ יד). באשון ליל נצח (יל"ג, אס מככה).

*אָשׁוּן[1]), ת"ז, לנק', אֲשׁוּנָה, מ"ר אֲשׁוּנִים, "שׁוּנוֹת, — קשה, לא חלק, לא נגמש, steif; rigide; stiff: משמוש העור ביד אם הוא רך או אשון (ערוך, ערך גבתא). שרוחצין הבגד ומתיבש בשמש או ברוח עומד אשון פירוש קשה ורוצה לרככו נותן הבגד לתוך ידו ומוליך ומביא ידיו עד שיעשה הבגד כמו קפולים קטנים כמין קמטים (בס ערך כככס).

אֲשׁוּר, עי' אֲשֶׁר.

*אִשּׁוּר, ש"ז, מ"ר אִשּׁוּרִים, — א) בה"פ מן אִשֵּׁר, במשמעת קיום, Bestätigung; confirmation:

אם היה אישור הדיינין הרי זה יחזיר (ירוש' ב"מ ג ח.).—ב) בה"פ, אמירת אשריך, אשרי פלוני: בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תילים באישור בניצוח בניגון, וכו' (ירוש, סכה ג נד.). האישור הזה הוא על היודעים לכוין המבוקש במצות תרועה (מלמד התלמ' נלכים). ענוי נפש שור, עון בלי תישור, עורבי ישוע בישור, ענם באמת ואִשּׁור (מוסף יוה"כ, לפה ככת). — ג) תהלה ושבח ופאר, Ruhm; louange; glory: אישורך הוא הודך הוא (מד"ר שה"ש, כרס היס). — ד) "כתב חתום מהמלכות ובדומה לאשר ולקים איזו זכות והנחה: אעפ"י שלשנים קדמוניות עברו חלפו למו אישורים וקיומים ליושבים בה וכו' ונתנו לו החוקה באישורים וקיומים הנצרכים, (פסקי ריקאנטי האחרו' לג).— ה) "בסגנון חוקרי הקראים כמו מִקְרֶה, Accidens; accident: זהו אשור ראשון מאשורי ה' אלהיך ואשור שני כי הוא ראשון ואין כבלעדו ואשור שלישי כי הוא אחד כי הוא חכם לבב (ספר האשכול כו). חכמי המחקר לא השיגו מן הגוף רק הגוף ומקריו וכו' יש מהם שקראום אשורים ויש מהם שקראום מקרים ויש מהם שקראו מקצתם מקרים וקצתם אשורים וההבדל שבין האשור ובין המקרה שהאשור אינו ענין שיבדל מעצם המאושר אלא קיומו עם אותו האשור אבל המקרה יסוד והגוף ישאר ומזה הצד הבדילו בין המקרה והאשור (ע"ח לר"א הקרא', ד). ואין תוספת על נפש הדק כי אם אשור העסק (בס). ואין לנו דרך להודיע לאחרים נפשו ואשורו אלא בדבור לשוננו (בס ע). לפי זאת הדעת צריך להיות, לכלם אשור אחד (הוא נ"ע, עמאת החיים ט).

*אַשּׁוּרִי, ת"ז, לנק' אַשּׁוּרִית, — א) מארץ אשור מעם אשור: — ב) בפרט, כתב אשורי, כתב המְרֻבָּע של הלשון העברית: בחרו להם (היהודים) כתב אשורי ולשון עברי ולמה נקרא שמו אשורי שהוא מאושר בכתבו אמר ר' לוי על שם שעלה בידם מאשור (ירוש' מגי' א עא ב). — ואשורית: והלועז ששמע אשורית יצא (מגי' ב א). שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו (בס ב). בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי בירו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש (סנהד' כא:).

*אֲשׁוּת[1]), אִישׁוּת, ש"נ, — בריה קטנה הולכת על ארבע, חיה במחלות האדמה, ועיניה קטנות מאד ואינה רואה במעט אור היום, Maulwurf; taupe; mole: צדין את האישות[2]) ואת העכברים משדה

---

[1]) בארמ' אשון אשין: דלועין דאשוני (שבת קנה:). אשוני הוו צומת הגין רכיבי לא הוו צומת הגידין (חול' עו.). הא ברכיבי הא באשוני (נדר' מט י) וי"ג אשיני. — וכן בערב' חַשֻׁן a), בחלוף ח' — א.

a) خشن

---

[1]) בארמ' אשותא: וילא וכחא וחלטיתא וחמטא ואשותא (ת"א ויקרא יא ל).— [2]) כך גרסת הנוסח' וגרסת הערוך אישות. ואמרו שם בגמ' ירוש' אישות זו חולדה. וצריך לומר כי מזמן המשנה ועד זמן גמר' ירוש' נתחלפה משמעת השם חולדה, כי מצודת האישות טהורה ושל חולדה טמאה (כלי' יה ו). ובבלי שם: מאי אישות א"ר יהודה בריה שאין לה עינים אמר רבא בר ישמעאל ואיתימא רב ייסר בר שלמיא מאי קרא כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש. ואמר רבי תנחום ירוש': קיל פיה אנה חיואן יפסד אלזראעאת והו עדים אלעינין והדי הוא אלכ'לד והוא צנף מן אצנאף אלפאר, ע"כ, ור"ל אומרים שהוא בע"ח מפסיד הזרעים ואין בו

האילן (מו"ק ח ד). מצודת האישות[1]) טהורה (כלים כח ג). באישות זו שאינה מספקת לראות שמש עד שהיא חוזרת לעפר (מד"ר כרחב' נח). הם שני הבריות הניפול והאישות (חכן כתן, עטר' לכי גרן, קיח). והאישות יראה בחשך (תגמ' הנפש יג.).

אֵשׁוּת, ש"נ, — טבע האֵשׁ: החלק הראשון מן החומר קבל צורת האש ואין לזו הצורה שם מיוחד רק אשות (כוח חן ז).

אִשׁוּת, ש"נ, — מה שנוגע להאשה, מה שנוגע לעניני נשואים: הלכות אישות (הרמב"ם וטור ושו"ע ח"ע). ישראל שבא על הכותית דרך אישות או ישראלית שנבעלה לעכו"ם דרך אישות (רמב"ם חסו"ב יב ח). — והשתמשו הסופרים החדשים במלה זו במשמעת טבע האשה וטיבה ותכונתה: האשות שבאשה. אין לאשה זו שום אשות.

אִשִּׁי, ת"ז, לנק' אִשִּׁית, מ"ר אִשִּׁיִּים, אִשִּׁיּוֹת, — מטבע האֵשׁ: ומתי ראינו גשם אשי ואוירי נכנסים בחומר הצמח והחי (ר"י ח"ת, כוזרי ס יד). כשיתילד בארץ או במים דברים אויריים או אשיים יעלו מיד אל מקום האויר והאש (ר"ש ח"ת, יקוו המים כ). ואם תענש ביסורין יהיו אותם היסורין שריפת אש ממש באש חמרי מיסוד האש היסודי או להבה אשית (תגמ' הנפ' כ ח). אם תעגיל עגולה אשית ותכנים העקרב בתוכה (חגר' התפו', ר"י לטיף). האש שיחמם העץ מעט מעט עד שיתן בו האיכיות המיוחדות אל הצורה האשית (רחב' דעת, חלכילח קמה:). וקצתו (של האויר) חם ויבש לובש צורה אשית מצד קורבתו אל הגלגל ותנועתו (אור עמים, ספורנו ח). החם האשי המופלג (קאנון חכן סינח, ח ח ד כ). צורת האש בגשם הנשרף נמשך לחדוש החום האשי בו (רלב"ג מלחמ' ה ג כ). והיסוד האשי המלאכותי (מקור חיים לרשב"ג, ג). לפי שהריאה היא מקור האויר הקיטורי האשיי (תרגום לר"י ישראלי, פרוש ילי', קונט' המסורה

עינים והוא החלד והוא מין ממיני העכבר. והנה מאמרם עכברים בלשון רבים נראה כי גם אישות היא רבים, וכ"נ מרש"י פה שאמר: שמפסידין בו, בל"ר. ומזה יהיה ראיה לדעת קצת המדקדקים שאמרו כי מ"ר מן פְּעוּת וּפְעוּת הוא גם פְּעוֹת פֵּעוֹת. אך מלשון הירוש' אישות זו חולדה נראה שחשבו שהוא יחיד.—
[1]) כך גם במש' עם גופפרו' הערבי להרמב"ם, מהד' דרנבורג. ואומר הרמב"ם שם: אישות נוע מן אלגרדאן, ובעבר': אישות מין עכבר.

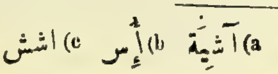
דוקס). שהמתלהב באחד מחלקיו יקרא אשיי ולא אש (בער הסמים לר"א אירילו ד יב). כל בעל חיים יחיה בחמימות האשיי שהיא מרכבת הנפש והאשיי במה שהיא אש היא יוקדת תמיד ולא תכבה (לידה לדרך א ג א). ואמנם השדים וכו' גופם מיסוד האש וכו' ולהיותם מחלק האשיי והאוירי יטוסו באויר העולם (מנח' קנח' לר"י מפיסח, מח=מט). כי חלקי האש אין להם תכלית מקיף מחוץ אלא חלקים אחרים אשיים או אויריים (העקרים ב יז). אלא יקראום אשיים ואויריים (אילס לינ"ר מקנדיה, כתב ורח ג). — ולנק': וזהו דין אש שיוצא הדם לחוץ ופניו אשיות (תולדות יצחק לר"י קארו, כרחבית).

אָשְׁיָה[1]), אָשְׁוִיָּה, ש"נ, מ"ר אָשְׁיוֹת, אשיותיו, יסוד, עמוד, חלק התחתון של קיר החומה, Basis; base: הריעו עליה (על בבל) סביב נָתנה ידה נפלו אָשְׁוִיּתֶיהָ[2]) נהרסו חומותיה (ירמ' נ יה). — ואמר המליץ: וכאשר נגמרה עצתי והסכמתי לחברו תקנתי אשיותיו והצעתי מכונותיו (הקד' חו"ה).

אִשִּׁיּוּת, ש"נ, — טבע האש: מ"א הגלגל כלו אש אך כל מה שירד היה יותר עב אשיות ויותר קר (ר"י ח"ת, כוזרי ה ד). והאשיות שוה בנערים ובבחורים והאויריות והמימיות בנערים יותר (קאנון א א, במזג הפנים). העצר החום הטבעי והשתנותו אל האשיות (שם אב ב יז). ואכזריות והחריצות ואשיות המדות (שם א ב ב ג).

אֲשִׁימָא[3]), -מָה, — שם אלהות אנשי חמת, Gottheit der Hamathäer; divinité hamatéene; divinity of Hamath: ויהיו עושים גוי גוי אלהיו

[1]) משק' חָכְמָה, אלף בחטף קמץ, ועי' הערה שלקמן. באשור' אשית, בארמית אשיתא, וסוברים החכמים כי שרשו אשה, דומה לשרש אשש. ובערבית אָשִׁיָּה a). משמש במשמעת חלק התחתון של הכותל וכמו"כ עמוד. אבל כבר העיר ס' פרנקל (Aram, Lehnw.) כי מלה זו שאולה מארמית. וכמו"כ מפקפק פרנקל בהשם אש b) והפעל אשש c) בערב' וחושד אותם שהם שאולים. — [2]) כך הכתיב, והקריא אָשְׁיוֹתֶיהָ. ואמר ר"ש מנורצי: ויש ספרים שהאלף בפתח ורד"ק כתב בפרוש ובשרשים שהאלף בקמץ חטף בפלס ארחותיה.
[3]) לא נתברר היטב מקור השם ומהות האלהות וצורתו. חכמי התלמוד (סנהד' סג:) אמרו: ומאי ניהו

וכו' ואנשי כות עשו את נרגל ואנשי חמת עשו את אשימא (מ"ב יז ל).

א. אָשִׁישׁ[1], ש"ז, מ"ר אֲשִׁישִׁים, סמי' אֲשִׁישֵׁי, — א) כעין עֻגָה עשויה מפֵרות דבוקים יחדיו, מענבים וכדו', **Kuchen v. zusammengepressten Früchten; gateau des fruits; cakes of grapes, etc.** והם (בני ישראל) פנים אל אלהים אחרים ואהבי אֲשִׁישֵׁי [2] ענבים (הושע ג א). לכן ייליל מואב למואב כלה ייליל לַאֲשִׁישֵׁי [3] קיר חרשת תהגו אך נכאים (ישע' יו ז). — ועשויה מעדשים וכדומה בדבש: (הנודר) מן העדשים אסור באשישים [4] ור' יוסי מתיר מן האשישים מותר בעדשים (נדר' ו י).

ב. אֲשִׁישׁ[5], ש"ז, מ"ר אֲשִׁישִׁים, — יסוד, כמו אֻשִּׁיָּה: המות דופק יום יום על פתחי שעריו גם כי יאטים אזנו משמוע, גם אשישי בתי נפשי יהגו אך נכאים (שבילי עולם, הקדמה)

ברתא קרתא, ר"ל תיש קרת. וכן בירוש' (ע"ז ג מב ד) אשימא אמרא.

1) מקור השם לא נתברר.

2) רסע"ג (ישע' יו ז) תרגם: קנאני אלכ'מר, ר"ל קנקני יין, והוא מלשון אשישא בארמית, עי' הערה לאשישה ב'. וכן בן בלעם. מנחם: ענין גביעי יין המה. ריב"ג: והיא מורק ובאמר ואשישי הסתר והשיעור ואשישי יין ענבים. רש"י הביא דברי מנחם. וכן גם רד"ק: אשישי ענבים פירוש אשישות מלאות יין ענבים. — ואולם החדשים פרשו לפי מה שנשמע ברור מצרוף שתי המלים האלה אשישי ענבים, שזה כעין עגה עשויה מענבים בעצמם. וכן ברור הדבר משמוש מלה זו בהמש'. — 3) ת"י: על אנש כרב תוקפיה. ריב"ג: האשישים הם היסודות והאשיות ורמוז בה הנה אל האנשים הגבורים החוקים אנשי החיל והעוז והמלכות שהם יסוד המלכות ועמודיה. ע"כ. רש"י: ואשישי קיר חרשת אל חומו' קיר חרשת ואשישי כמו נפלו אשיותיה. ע"כ. וסמכו כלם על שמוש שרש אשש בערבי' ועברי'. וכן פרש הרד"ק בתחלה, אבל בסוף כבר העיר כי יש לפרש אשישי זה כמו אשישי ענבים וכו' כענין שנאמר כי שדמות חשבון אומלל גפן שקמה, ע"כ, ולזה הסכימו כל המפרשים החדשים, כי היתה קיר חרשת מפרסמת באשישיה והיתה אולי עושה בהם מסחר גדול. — 4) ובנדרים הלכו אחר לשון ב"א ומזה ראיה שכך קראו בארץ ישראל בזמן ההוא לעדשים מטגנים. ואמרו על זה בירושלמי: רבי יסא אזל לגבי רבי יוסי ואפיק קומוי טלופחין מקליין וטחינון ומגבלן בדבש ומטוגן אמר ליה אילין אינון אשישין שאמרו חכמים (נדר' ז מ א).

5) משרש אשש, עפ"י פרוש הקדמונ' לאשישי קיר חרשת, עי' הערה למעלה.

ג. אָשִׁישׁ[1], מ"ר אֲשִׁישִׁים — גביעים של זכוכית: מראה בזק תוך אשישים (א"ס, סב"ק, על חנות כנו').

א. אֲשִׁישָׁה[2], ש"נ, מ"ר אֲשִׁישׁוֹת, — א) כמו א. אָשִׁישׁ, עֻגה עשויה מפרות: ויחלק לכל העם לכל המון ישראל למאיש ועד אשה לאיש חלת לחם אחד ואשפר אחד וַאֲשִׁישָׁה [3] אחת (ש"ב ו יט). סמכוני בָּאֲשִׁישׁוֹת [4] רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני (שה"ש ב ה). אני היום סמכוני באשישות (כילה כא.).— — ואמר המשורר: ואם אין סמוך על לבבי בתפוח ורפד באשישה (רשב"ג, שירי שלמה ל).—וגם מקמח מטגן בשמן וכדומה: וחלות משרת ואשישה (מכילתא בוא י). לחם עוני פרט לחלות ואשישה (ספרי ראה קל, פסח' לו:). אשישות ועשו אותן עוגות (מד"ר תהל' כג). וטוב לכתחלה שלא לעשות המצה רחבה יותר מדי דהוי כאשישה (רמ"א בו"ע או"ח תנד א).

ב. אֲשִׁישָׁה[5], בקבוק, בפרט מזכוכית, **gläs. Flasche; bouteille en verre; glass bottle**: לא ידחק אדם מוכין שרויין בפי אשישא שמא יבוא לידי סחיטה (ר"ת שבת קמא.). היתה (בהמתו) טעונה כלי זכוכית ואשישות (שם קנד:). כובא כלי היא כגון אשישה וכיוצא בה (הות, ע"ז ל.).—ואמר המשורר: אשישות מבלי יין כבדות והן חרס ככל חרסי האדמה ויקלו בעת יהיו מלאים כמו תקל גויה בנשמה

1) בארם' אשישא, ועפ"י פרוש הקדמונים לאשישי ענבים.

2) עי' הערה לערך אשיש. — 3) רב חנן בר אבא פרש בדרך דרש אחד מששה באיפה. אך שמואל תרגם: גרבא דחמרא (פסח' לו:). — 4) הקדמונ' פרשו אשישות זו כמו אשישה ב. וכבר הבאתי בהערה לערך אשיש דברי מנחם בן סרוק וריב"ג. וכן ראב"ע: באשישות כלי זכוכית מלאות יין וכן רד"ק: סמכוני באשישות אשישות מלאות יין. רק רש"י פרש סמכוני עתה כסדת החולים באשישי ענבים או באשישות סלת נקיה. וכן פרשו כל החדשים שהכונה פה היא לאשישי ענבים וכדומה. ועי' הערה לאשישה ב' שלקמן.

5) כמו עששית. בארם' אשישא: לא ליהדוק איניש אודרא בפומא דאשישא (כך גרס' הערוך, וכן אלפסי, ובנוסח' שישא) דילמא אתי לידי סחיטה (שבת קמא.). והנה כאן אין ספק שהכונה היא לכלי שפיה צר, כי זו עדות של מסיח לפי תמו, הואיל ורבא אמר זה להלכה עפ"י דרך שמוש הדבור אז. וכן: רב אשי נסביה לבריה ותליא ליה אשישא דמישחא (ב"ב קמד.). ועפי"ז פרש שמואל גם אשישה שבמקרא כך, וכן רוב המפרשים הקדמונים. עי' הערה לערך אשיש ב.

(ר"י הלוי, תידות ?). — ומצוי הרבה השמוש בשם זה בספרות: אסור לרחוק מטלית או מוך וכיוצא בהן בפי האשישה וכיוצא בה כדי לסתמה שמא יבא לידי סחיטה (רמב"ם שבת כב טו). וכלי שתייה כגון אשישות וכוסות (הות, סוכה ו ה). ראוי שיהיה לו בכל עת שיישן אשישה משמן שקדים מתוקים (ר"י תריזי, תרג' אסור הקבורה, לגלינוס). וראוי שיוקח השמן בשלמותו באשישה רחבה וכו' אלא אחר שינוח באשישה במקום שלא ימצאהו השמש (קאנון א כ, כ כתן א). ברך ראובן לשמעון בקול גדול על ששלח לו אשישה יין טוב (רלב"ג מבלי כ ז). בשלש אשישות זכוכיות (מקור חיים לרבב"ג ד). יקח אשישת זכוכית ויכנים בו (בה) הדר כלו ויכנים האשישה במים חמין (מאיר אלדבי, ש"א ד). התהפכות ניצוץ האשישה וכו' מפני שהאשישה גשם מלוטש ספירי (ספר המראים לאקלידוס, כ"י פריז, Monats 9335). ואור היוצא מן המים הוא שממלאים אשישה זכה מזכוכית מים ומשימין אותה לנוכח השמש (אכודרהם תפי' מול"ם). כלי עץ שמשימין בו צלוחיות ואשישות ואוכלין ומשקין (תפא' ישר' כלי' כב א).— ומשל: אין רכיל מהאשישה ממה שבתוכה (מאיר אלדבי, ש"את).

אֶשֶׁךְ[1]), כהפ' אֶשֶׁךָ, מ"ר אֲשָׁכִים. — ביצי הזכר, גוף בשרי בצורת זית, המפריש הזרע בגוף הזכר, Hode; testicule; testicle: או גרב או ילפת או מרוח אֶשֶׁךְ (ויקרא כא כ). רבי ישמעאל אומר כל שנמרחו אשכיו (בכור' ז ה). מי שנמרחו אשכיו (ריב"ק כבס ספר רפואות). ולמה בלתי אשכים לא יצמח שער זקן (שא' הרא"ע). נתיחד לאשכים ולשדיים זולתי שאר האברים (פרקי משה א). ולפעמים יתארכו האשכים (קאנון ג יד ד ג). ויש עופות שאשכיהם בפנים והם בחבור מועט ויש שאשכיהם בחוץ (שע' השמ' לאבי הרלב"ג ה א). כאשר ידפין זנבו כמו ארז ישורגו אשכיו להוליד מחומו (ר"מ אלשיך, איוב מ יז). — ב) *אַשְׁכֵי השועל[2]), — שם עשב, Satyrium album: וכן העשב הנק׳ אשכי השועל אם ישתה בחלב וכו' (רא"ע, ספר הנסיונות ו י). — ג) *אַשְׁכֵי הכלב[1]), — עשב, (Orchis Morio L): וגם שרש העשב הנקרא אשכי הכלב (קאנון ג כ א כו).

*אשכן, מאשכן.

*ביצה, ביצים.

*זכן.

*כים.

מרח, מרוח אשך.

*קיין.

ועי' הולדה.

***אֶשֶׁךְ**[2]), ש"ז, — מהירות, זריזות, Behendigkeit; Schnelligkeit; agilité, rapidité; -lity, dity: ותזדוג עם בֹשֶׁךְ, אֶשֶׁךְ בֹשֶׁךְ, אֶשְׁכִּי בָּשְׁכִּי, המהירות והזריזות שלי: האומר גד גדי וסנוק לא אושכי[3]) בושכי יש בו משום דרכי האמורי (שבת סז:).

---

[1]) באשור' נמצאה מלה אִשְׁכֻּ או אִשְׁכֻּ, שח־"א סברים כי הוא הוא אשך שלנו, וכן באתאפ' אסכת, בערב' אִשְׁך a), צדי הרחם, וי"א צדי השת. — [2]) על שם השורשים שדומים קצת בצורתן לאשכי שועל, בארמ' אשכי תעלה: (אסף). והביא זה ריב"ק בשם כתב אלטיב (ר"ל ספר רפואות) באלסוריאני. וכמו"כ ריב"ג: וקורין בארמית צמח שדומה לביצי השועל אשכי דתעלי (הברכים אסכ). וכמו"כ בערבי' ח'צי אלת'על a). — [1]) על שם צורת השרשים שהם דומים לאשכים, בסור' אשכי כלבא, וכמו"כ בערב' ח'צי אלכלב b).

[2]) בערב' וַשְׁכ, וַשְׁכ, וַשַׁאכ c) מהירות וזריזות. — [3]) כך בערוך. בנוסח' שלנו אשכי ובושכי, ובקצת כ"י וצינוק לא אושקי ובושקי, ובקצתם אשבי ובשבי. והנה כל דברי הנַחַשׁ שהובאו כאן בגמרה וכמו"כ בתוספתא שבת ח, שיש בהם או שאין בהם משום דרכי אמורי, כלם הם בעברית צחה, ולא עוד אלא שהם טבועים בחותם של עתיקות, ואין ספק בדבר, כי כלם הם דבורים שהיו רגילים בפי העם מאז ומקדם לנחש ולסימן טוב, ולכן נשמרו בעבריותם ובעתיקותם, והם אוצר יקר מלשון העברים ואמונותיהם ההמוניות בזמן הקדום. ולכן אין ספק בדבר, כי גם דברי הנחש הזה הם כמו כן בעברית טהורה, ואושכי ובושכי הן יחס הקנין כמו גד גדי שלפניהם, ור"ל האושך והבושך שלי. ופרש רבנו נתן נחש זה בערך גד וז"ל: התמזל מזלי כלומר התגבר מזלי וסינוק לא אל תייגע כמו גדי מסנקן (פסח' ג:), אושכי ובושכי שיכול בשיכול כלומ' בכח בכל יכולת. ע"כ. והעיר רשד"ל בהפלאה שבערכין וז"ל כ"ה בכ"י והמדפים

---

a) إِشْك

a) خصى الثعلب b) خصى الكلب c) وُشْك وَشْك وِشَاك

א **אֶשְׁכֹּל**[1]), ־כּוֹל, ס"ז, מ"ר אַשְׁכּוֹלוֹת, — א) גרגרי ענבים, תמרים וכדומה מְחֻבּרים על שבט דרך גדולים, cluster ; grappo ; Traube : ויכרתו (המרגלים העברים) משם זמורה וְאֶשְׁכּוֹל ענבים אחד וישאהו במוט בשנים (במדב׳ יג כג). אללי לי כי הייתי כאספי קיץ כעללת בציר אין אֶשְׁכּוֹל לאכל בכורה אותה נפשי (מיכה ז א). באשר ימצא התירוש בָּאֶשְׁכּוֹל ואמר אל תשחיתהו כי ברכה בו (ישע׳ סה ח). אֶשְׁכֹּל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי (שה"ש א יד). ב א ש כ ו ל שאבור לי מגרגר ואוכל (מעשר׳ ג ו). סוחט אדם א ש כ ו ל של ענבים לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה (שבת קמד:). — ומ"ר : זאת קומתך דמתה לתמר ושדיך לְאַשְׁכֹּלוֹת (שה"ש ז ח). מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה ענבמו ענבי רוש אַשְׁכְּלֹת מררת למו (דבר׳ לב לב). כְּאַשְׁכְּלוֹת הגפן (שה"ש ז ט). בשני א ש כ ו ל ו ת אלו (מעשרות ג ו). הסיג של א ש כ ו ל ו ת (תוספתא עוקצין יא ג). — וכנוי : ובגפן שלשה שריגם וכו׳ הבשילו אַשְׁכְּלֹתֶיהָ ענבים (בראש׳ מ י). ועי׳ גפן. — ואמר המליץ : נתלה עולם בידו כ א ש כ ו ל (רשב"ג, מלכותך). הנה מי ראש מימי וגם מרור אֶשְׁכּוֹלִי (סוא, סליח׳, סמא"ג). בכה יקוד לבי במי אֶשְׁכּוֹל ומלא לי כפור (רמב"ע, תרשיש ב). — ומשל : יבקשו רחמים ה א ש כ ו ל ו ת[1]) על העלים שאלמלא העלים לא יכלו ה א ש כ ו ל ו ת להתקים (חול׳ צב.). — ב) *אֶשְׁכּוֹל של ביצים, — קבוץ הביצים המאורעות ודבוקות יחד בגוף בע"ח, Eierstock;ovaire;ovary : (האוכל) מן ה א ש כ ו ל של ביצים מן הקורקובן וכו׳ (ביצה ז.). ביצה מעורה היא ב א ש כ ו ל (תוספות תמו׳ לא.).

ב. ***אֶשְׁכֹּל**[2]), מ"ר אֶשְׁכֹּלוֹת, — כנוי לאיש בקי בכל החכמות והמדעים : משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלם בטלו ה א ש כ ו ל ו ת (סוט׳ ט ט). כל ה א ש כ ו ל ו ת שעמדו להן לישראל משמת משה ועד שעמד יוסף בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם אי אפשי ליתן בהם דופי (תוספתא ב"ק ח יג). — ויחיד : ולא עמד א ש כ ו ל

הראשון טעה וכתב בלא יכולת וכל הבאים אחריו הדפי, בכה בלי יכולת. והנה פרוש זה של הערוך מעיד על עצמו שהוא קדום ובא לו לר"נ בקבלה, ודבר ברור הוא שזה היה נחש שהיו אנשים נוהגים לאמר כשהיו מתחילים עבודה ומלאכה וכדומה, לסגולה שלא ייעפו וילאו. ואת שתי המלים אושכי ובושכי פרש ר"נ ש י כ ו ל ב ש י כ ו ל, כ ל ו׳ ב כ ח, ב כ ל י כ ו ל ת, אבל לא גלה מקור משמעה זו, כמנהגו, וכמו במאמר זה בעצמו במלת סינוק, וזו ראיה שפרוש זה אינו סברת עצמו אלא קבלה. וגם רש"י הביא את דברי הערוך לחלק ראשון של הלחש, אך בשתי המלים א ו ש כ י ו ב ו ש כ י נטה רש"י מפרושו של הערוך, מפני שלא מצא לזה סמך בלשון, ויפרש אושכי ובושכי יום ולילה, אולי לפי מה שנראה בעיניו לפי הענין, או אולי באמת כדעת בעל עה"ש שסמך רש"י על מה שמצא בתוספתא : האומר י מ מ י א ו מ צ י א. אבל הפרוש שקבל ר"נ הוא אמתי ב כ ל ל ו, גם בשתי המלים אושכי ובושכי, שהכונה בהן היא י כ ו ל ת ו כ ח, ומשמעתה בדיוק של המלה א ו ש ך היא מה שפרשתי בפנים, מהירות וזריזות, וזו המלה בעצמה משמשת במשמעה זו ממש בערב׳, כמובא בהערה שלפני זו. והמלה בושכי, בת זוגה של אושכי, גם היא מעידה על א מ ת ו ת פרוש זה של אושכי, כי גם המלה בַּשַׁךְ a) משמשת בערב׳ כמשמעת מהירות, ואמרים לאשה בַּשַּׁכֵּי אלידין, ר"ל קלת הידים, מהירה, וכן בַּשַּׁכֵּי אל עמ׳, קלה ומהירה בפעולה, ונאקה בַּשַׁכֵּי, ר"ל נאקה מהירת הליכה. ועי׳ עוד ערך בשך. ושתי המלות הן מלות מזדוגות יחד, אשֶׁק בשֶׁק, מפני התרוז ומפני משמעתן השוה, ונהוג זווג מלים כזה הרבה בלשון הערבית. ואפשר שהאלף שבמלת לא שלפני אושכי היא כפל מהאלף של אושכי ובמקום ל א אושכי צריך להיות לאושכי ובושכי, ואולי יש לסנוק משמעה אחרת, עי׳ ערך סנק. עכ"פ הזדמנות שתי המלים הללו יחד, ששתיהן משמשות בלשון ערב׳ במשמעה אחת, מכֻונת ממש לפרושו המקבל של הערוך ונאותה מאד לפי הענין, היא עדות גמורה לאמתות הפרוש המדיק שקבעתי להן, ובזה הצלתי מאבדון שתי מלים ע ב ר י ו ת ק ד ו מ ו ת, שלא שערו כל המפרשים וחוקרי המלים.

[1]) בארמ׳ אתכלא, ערבי׳ אִת׳כאל, ועת׳כאל b). והנה הקדמונ׳ שמו אשכל אפעל מן שכל, אעפ"י שלא מצאו טעם לדבר, ואולם החדשים מפקפקים וסברים כי אולי זה שם ר ב ע י, והאלף אינה מהמשקל אלא מהשרש, וסמך לדבר מה שבערבית יש גם בעין ע׳תכ׳אל מ"ר ע׳תאכאל (NB § 143). — [1]) בארמית : ליבעי רחמים איתכליא על עליא ראילמלא עליא לא מתקיימין איתכליאי

[2]) רב שמואל סבר שזו מלה מרכבת, איש כל : מאי אשכולות אמר רב יהודה אמר שמואל איש שהכל בו. ואף שרוב חכמי זמננו דחו גזרה זו וקצתם הסכימו עם ר"ב מוספיא שסובר כי הוא השם א ס ק ו ל א, וקצתם סברים שהיא המלה אשכול של גפן, ורק בדרך מליצה כנו כן את החכמים החשובים, אעפי"כ אין זה ברור.

a) بَشَكَ إِشْكَال وِعِشْكَال

עד שעמר רבי עקיבא (ירוש' סוט' ט כד.).

אשכן,
— פע', *אִשְׁכֵּן, *מְאִשְׁכָּן, — בעל אֲשָׁכִים גדולים: המאושכן [1]) ובעל גבר (בכורות ז ה).

אַשְׁכְּנַז[2]),—א) שם עם נזכר בתורה בין בני גמר: ובני גמר אַשְׁכְּנַז וריפת ותגרמה (בראש' יג). — ב) *קראו היהודים כן לארץ גרמניה [3]), Deutschland, Allemagne; Germany: ובכל אספמיא ובכל קהלות ישראל שבארץ אשכנז [4]) כלם זכורים לאלף טובות (סדר רב עמרם, שחרית ה). בלשון אשכנז ובלשון כנען (רש"י דברים ג ט). אבל בארץ אשכנז נוהגין בו היתר (הוא, חולי' לג.). ובלשון אשכנז (הוא, ב"מ עג:). בכל ארץ אשכנז (מחזור ויטרי שנג). ובאשכנז ראיתי מורין לאיסור (רא"ש שבת פרק א). וכן נוהגין באשכנז וצרפת (שם ב א). א"י ובבל מצרים וספרד וצרפת וארץ אשכנז ושארי ארצות (יסוד עולם לר"י הישראלי יא). בכל הארצות בקטלוניה ובאשכנז (ריב"ש ר"ע). שזה יותר מעשר שנים שנשאלתי על זה מארץ אשכנז (מהר"י קולון לא).

***אַשְׁכְּנַזִּי,** ת"ז, לנק' ־נַזִּית, מ"ר אַשְׁכְּנַזִּים, ־זִּיּוֹת, — איש מבני ארץ אשכנז, Deutscher, allemand; germain: ומהם היו ג"כ האשכנזים והם הטודיסקי בני אלמאנייא ובני הטוטי (ר"י אברבנאל, נח, בני יפת). בן יהיו (יעקב ועשו) מתחלפים בטבעיהם ודתיהם ואמונותיהם כשני גוים מאומות שונות וכאלו האחד מהם היה הודיי בקצה המזרח והאחר אשכנזי בקצה המערב (הוא, תולדו'). קמו עזי פנים עם לועז גוי המר והנמהר צרפתים ואשכנזים (QGJD II, 36)' — ובפרט היהודים שנתישבו משנים קדמוניות בארץ גרמניה: שכל אדם רגיל להתנות בן בין האשכנזים שבאלו הארצות (תשו' מהר"י קולון עג). ותירץ לי אשכנזי אחד כי בכאן נראה ענותנותו של הקב"ה (צרור המור, בא עא). אשכנזי ההולך בין הספרדים או ספרדי בין האשכנזים (פלא יועץ, גר).

***אַשְׁכָּף**[1]). אַשְׁ־, ש"ז, — אחד ממיני הָאַרְבֶּה בכנפים, בלי זנב, ועל מצחו גבחת, Heuschreckenart; espèce de sauterelles; genus of locusts: (ואת הסלעם למינהו) להביא את האשכף (חול' סה:).

***אֻשְׁכָּף**[2]), מ"ר אֻשְׁכָּפִים,—רצען, מתקן נעלים: המסר הגדול ויתר של מחרישה וסכין של טבחים וחרב של אושכפים ותצין החרשים (רמב"ם שבת כב ט). בקשר שהאושכף עושה כשתותב הרצועה במנעל (ר"נ על הרי"ף, שבת מא:). — ובפרט רצען פשוט, טולא טלאים: החייטין והרצענין והאושכפין שהם עניים (אבן ירחי, המנהיג).

אֶשְׁכָּר[3]), ש"ז, מ"ר אֶשְׁכָּרִים,— מנחה, מס, מתן לאות הכרת טובה או הכנעה, Abgabe; tribut; -te: מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אֶשְׁכָּר יקריבו (תהל' עב י). בני דדן רכליך איים רבים סחרת ידך קרנות שן והובנים השיבו אֶשְׁכָּרֵךְ [4]) (יחזק' כז יה).— ואמר המשורר: עופר הנה אודם שפתיך מגדי ועסות שדך אֶשְׁכָּר (ר"מ בן עזרא, תרשיש ב).—ומ"ר: עלי שלח לו מלי ושירי ומשלי מקום האשכרים (דונש בן לברט יד). ובבוא אלכסנדר מדינת בבל מלאכי כל הממלכות מוחילין אותו במסים ואשכרים (תולד' אלכסנדר, ישר' לוי 50).

---

[1]) כך גרסת הערוך. ובקצת נוסח' מאושכן.
[2]) חל"א אומרים כי זהו שם הארץ שנזכר בכתב אשוריות אַשְׁגּוּזָ או אַשְׁכּוּזָ, וקצת החכמים סברים כי הכונה בשם זה לארמניה (לוי REJ, 13, 13).—[3]) בירוש' מגי' א עא: גמר גרממיא. וכן בבלי יומא י וכן במד"ר בראי' על פסוק זה: גמר גרמניקייא. והנה נחלקו התוקרים החדשים בדבר לאיזו ארץ היתה הכונה בשם גרממיא זה. י"א לארם נהרים (Neub. Geogr.) וי"א לארמניה, אך אין ספק בדבר כי בדורות שאחרי התלמוד, וכבר בימי הגאונים, היתה הסכמה כללית כי אשכנז, שהוא מבני גמר, הוא כנוי לארץ גרמניה שבארפה, וכבר השתמשו בזמן ההוא באשכנז לכנות בה את גרמניה. — [4]) יש מפקפקי' אם אלה דברי רע"ג בעצמו או זו הוספ' מאוחרת. ונזכר השם מלך אשכנז או מלך אשכנזי באגרת חסדאי למלך כוזר, אבל גם בה יש פקפוקים.

[1]) לא נתברר לא פרושו האמתי של מלה זו ולא לאיזה מין ממיני החגב קראו כך.
[2]) ארמ' אושכפא, ובערב' אשכף, ואשכאף, ואשכוף, ושכאף a). ולא נתברר מקור מלה זו. ובארמ': דהוה קאמר לאושכפא עביד לי מסאני (גיט' סח:). רב חנניה ורב הושעיא דאושכפי נינהו (פסח' קיג:).
[3]) לא נתברר מקור מלה זו. ואולי מערב' שַׁכַר b), הודה, הכיר טובה. וי"א כי באשור' אֶשְׁכָּר כבל, ע"ל, ומזה נגזר בארמ' וסור' אשכרא צמר כרם וכדומה, ובעבר' מנחה לפי' ע"ל, הכנעה.—[4]) יש מפקפק' בנוסח' זו וסברים כי זה שבוש, אולי במקום סחריך (Cheyne, PSBA, XXI, 246).

---

a) أُسْكُف إِسْكَاف أُسْكُوف سَكَّاف b) شَكَر

*אֶשְׁכְּרַע[1], ־כְּרוּעַ, ס"ז, — אילן שעצו מגון צהוב כהה, (Buxus) :Buchsbaum ; buis ; boxwood, רבי ישמעאל אומר בני ישראל אני כפרתן הרי הן כ א ש כ ר ו ע [2]) לא שחורים ולא לבנים אלא בינונים (נגע' ב ח, ספרא תזריע). וכל גולמי כלי עץ טמאים חוץ משל א ש כ ר ו ע[3]) (כל' יב ח). שני גורלות של א ש כ ר ו ע היו ועשאן בן גמלא של זהב (יומא ג ט). אבל עושהו (את המחק) של זית ושל אגוז של שקמה ושל א ש כ ר ו ע (ב"ב פט:).

אשל, ממנו אֵשֶׁל, ˚האשיל.

א. **אֵשֶׁל[4]),** ס"ז, מ"ר אֲשָׁלִים, — אילן קצר הקומה, קטן העלים, Tamariske ; tamaris ; tamarisk : ויטע (אברהם) אֵשֶׁל בבאר שבע (בראש' כא לג). ושאול יושב בגבעה תחת הָאֵשֶׁל ברמה (ש"א כב ו). — ומ"ר : בפרדס רמונים ותמר וגפנים ונטעי נעמנים ומיני ה א ש ל י ם (כ"ב כן גבירול). — ו˚בהשאלה, אשל[5]) אדם גדול : ה א ש ל הגדול אשר היה ברמה (הנביא שמואל) שהיה מתפלל עליו (רש"י ש"א כ כ). — ו˚בנוי לישראל : קצין אֲשָׁלִים בחיק נחשלים וקלם מושלים בחטא נשולים (קרוב' לפורים, אזהרת כט). אנא שגב אֶשְׁלֵי נטעך עריצים בהניעך (הושע' להושע"ר, אנא אזון). — ו˚בכלל נטעים : תענה שואלים ברבוע אֶשְׁלֵי מים (הושע' להושע"ר, תענה אמונים). — א ש ל י מטע גן אוכלי מן ודגן (אלף בית ש"ת).

ב. ˚˚אֵשֶׁל[1]), מ"ר אֲשָׁלִים, — בית אורחים, בית הכנסת אורחים, Hospice : ויעש אברהם אשל גדול בבאר שבע ויש לו שם ד' שערים לד' רוחות העולם ויטע בו כרם למען כאשר יבוא לו (אורח) יהיה נגד דרכו וישב שמה ואכל ושתה ושב והלך לו (ספר הישר, וירא).

א. ˚˚אשל, פעל מן השם אֵשֶׁל, ומזה :

— הִפע', ˚הֶאֱשִׁיל, — נטע, זרע, pflanzen ; planter to plant : בבר דשא ה א ש י ל ועשב וזרע אבר, בעת תת כחה ותרשיל ועץ פרי ופסת בר (רסע"ג, עבודה, קנך מעשי גאונים).

ב. ˚˚אשל, פעל מן השם הארמי אשלא, אֶשֶׁל שפרושו חבל. ומזה :

— נִפ', ˚נֶאֱשַׁל, — נאסר באשלים, בחבלים : מה בצע כי נ א ש ל ו ובזיקים שולשלו (ר"א קליר, ת"ב).

*אַשְׁלָג[2]), אֶשְׁלָג[3]), ˚לַג[4]), — קלי מחצבי, יוציאו מאפר צמחי הים, ישתמשו בו לכבום וכדומה, :Mineral-Alkali; alcali minéral; miner. alkali נתר ובורית קמוליא ו א ש ל ג[5]) כדי לכבס בהן

---

[1]) כך נקוד כ"י פרמה, צ"ד אֶשְׁכְּרַע, בוקש' אֶשְׁכְּרַ֫עַ, וכן במשנ' מנקד' נדפסו'. לוי הביא שני הנקודים, קוה' אַשְׁכְּרַע. בארמ' וסורית אשכרעא. ולפי דעת קצת חל"א השם ארכרנ שנמצא בקצת כתבות אשור' (של סרגון ועוד) והוא שם אילן, הוא אולי זה אשכרוע. ויש דוחים דמיון זה, ומקור המלה לא ידוע. — [2]) כך בנוסח'. בערוך א ש כ ר ע . והנה בירוש' יומא ג ט פרש אשכרוע פ ס ק נ ו ן, וצ"ל פקסינון, והוא ביונ' πύξινον שם זה האילן. רה"ג : והוא פיוקסי מין עץ שהוא לא לבן ולא שחור. ע"כ. וריב"ג בשרש אשר בפרוש השם תאשור אמר וז"ל : ואמר בו התרגום אשכרועין והעץ הזה הוא שקורין לו בלשון ערב ב ק ס. הערוך : פי' בל"ע בקס בלשון לעז ב ו ש ו . ע"כ. והרמב"ם בפרושו אמר : ואשכרע נוע מן אנואע אלארז מתוסט אללון בין אלאביץ ואלאסוד קיל אנה אלבקס, — ור"ל בעבר' : ואשכרוע מין ממיני הארז אמצעי הגון בין לבן ושחור ואומרים שהוא אלבקס. ובפרושו לכלים יב ח אמר וז"ל : חוץ משל אשכרוע יעני אואני אלבקס וקיל אלשמשאר ואלצחית אנה נוע מן אנואע אלארז. ע"כ, ור"ל בעבר' : כלים מעץ הנקרא בערבי אלבקס וי"א שהוא אלשמשאר והאמת שהוא מין ממיני הארז. — [3]) כך במשני' עם גפה"ע של הרמב"ם. [4]) בערב' אַת'ל a), בארמ' אתלא. — [5]) כן גם בערב' את'יל a), אדם גדול, מיוחס.

[1]) מן השם אֵשֶׁל שבערך הקודם, שר' נחמיה פרש הכתוב ויטע אשל כונן פונדק (סוט' י.). והנה רש"י שם באר דעת ר' נחמיה שדרש המלה אשל בראשי תבות : ולשון אש"ל נוטריקון א כ י ל ה ש ת י י ה ל ו י י ה, שהיה מאכילן ומשקן ואח"כ מלוה אותן. ע"כ. וכן הביא דרשה זו ילקוט תהל' רמז תתמט בשם ר' אלעזר. וי"א כי רחף לפני ר' נחמיה בהמלה אשל השם היוני ἄσυλον, או אולי פשוט השערה לפי טבעו ומדתו של אברהם. עכ"פ כבר השתמש בו בעל ספר הישר במשמעה זו של בית הכנסת אורחים כמובא בפנים.

[2]) כך במשנ' מנקד' כ"י פרמה, וכך לוי. — [3]) כך בכ"י עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם, וכן במשנ' מנק' נדפסות. — [4]) יסטרוב, וכ"י קויפמן. בערבי' ע' א ש ו ל b) והוא צמח ה ח ט מ י בערבי', וגם כל דבר שינקו בו הידים כמו א ל א ש נ א ן (כך בהמלונים הערבים). — [5]) ואמר שמואל (כגמ' נס ל.) שאלתינהו לכל נחותי

---

a) أَثْل

a) أَثِيل b) غاسول

בגד קטן (שבת ט ה). שבעה סממנין מעבירין על הכתם רוק תפל ומי גריסין ומי רגלים ונתר ובורית קמוניא ו א ש ל ג (נדה ט ו). נתר זו נתר אלכסנדרית בורית זו קימיליא ו א ש ל ג[1]) מכל מקום (תוספתא שם ח י)·

אָשַׁם[2]), ממנו אָשָׁם, אָשֵׁם, אָשֵׁם, אַשְׁמָה.

אָשָׁם[3]), אֲשָׁמִי, ס"ז, מ"ר אֲשָׁמִים, אֲשָׁמָיו. — א) מעשה רע שאדם עושה, חטא, Schuld ; faute ; guilt : ויאמר אבימלך מה זאת עשית לנו כמעט שכב אחד העם את אשתך והבאת עלינו אָשָׁם (בראש' כו י). כי ארצם מלאה אָשָׁם (ירמ' נא ה). — ומ"ר : אך אלהים ימחץ ראש איביו קדקד שער מתהלך בַּאֲשָׁמָיו (תהל' סח כב). — ואמר המליץ : בהשגיחך לדעה מה תחילה לחכמת לב ומה ראשית לאשמה אוי תמצא מרי ראש ה א ש מ י ם ויראת האלהים ראש לחכמה (ר"ש הנגיד, בן משלי, אות כ). אם ימצא כחשבונו אשמים וחטאות וכל מדה חסרה יבילוהו לפת מוקש כמו אש תאכלהו באף זעם ועברה (ר"ז בן סעדי' אלאלהרי).— ב) עצם הדבר שבגללו עשה האדם האשם, הכלי שלקח באשם וכיוצא בזה : איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעל מעל בה' וכו' והשיב את אֲשָׁמוֹ בראשו וחמישתו יסף עליו וכו' ואם אין לאיש גאל להשיב הָאָשָׁם אליו (במדבר ה ו-ח). — ג) הקרבן לכפר על הָאָשָׁם, Schuldopfer ; sacrifice : איל תמים מן הצאן בערכך לְאָשָׁם אל הכהן (ויקר' ה יח). וזאת תורת הָאָשָׁם קדש קדשים הוא במקום אשר ישחטו את העולה ישחטו את הָאָשָׁם ואת דמו יזרק על המזבח (שם ז א-ב). כחטאת כָּאָשָׁם תורה אחת להם (שם שם ז). והביא את אֲשָׁמוֹ לה' על חטאתו אשר חטא נקבה מן הצאן (שם ה ו). כל קרבנם לכל מנחתם ולכל חטאתם ולכל אֲשָׁמָם (במד' יח ט). ואין מביאין א ש ם תלוי על עשה ועל לא תעשה שבמקדש (הור' ב ז). הביא א ש מ ו ולא הביא גזילו וכו' הביא א ש מ ו ולא הביא מעילתו (תוספת' פסח' ג א).—ומ"ר אֲשָׁמוֹת : הריני נזיר ע"מ לגלח על ק' חטאות ועל מאה א ש מ ו ת קורא אני עליו כפי נדרו וכו' (ספרי נשא לח). — ׳כנוי לישו הנוצרי : באו כתבים מרומי אל הכומרים שבירושלם כתבים ותחנונים שיתפללו בעדם אל א ש ם ששי (עמק המלך הקדמה). ארסו ווזהמתו של נחש הבאה על חוה אשר עשו עצמם ע"ז ובפרט א ש ם ששי שאין בו ניצוץ קדושה (שם תיקו' התשו', א)

אָשֵׁם[1]), ת"ז, לנק' אֲשֵׁמָה, מ"ר אֲשֵׁמִים -מות. — מי שעשה אָשָׁם, שחטא, schuldig; coupable; guilty: ולמה חשבתה כזאת על עם אלהים ומדבר המלך הדבר הזה כְּאָשֵׁם (ש"ב יד יג). אבל אֲשֵׁמִים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת (בראש' מב כא). — ונהוג הדבור הוא אָשֵׁם, הוא איננו אָשֵׁם : איננו א ש ם בזה (לבוש המור ויקרא כב:). ומשל הדיוט א ש ם החמור (שם תולד' כט :).

אָשַׁם[2]), פ"ע, כהפס' אָשַׁם, אָשֵׁם, אָשְׁמוּ, עתי' תֶּאְשַׁם, יֶאְשַׁם. עם לְ של האיש שלו עשה הרע, ועם לְ, ועם בְּ של דבר האשם — א) עשה מעשה רע, עבר על החקים, sich verschulden ; comettre un crime, become guilty : נשיא יחטא ועשה אחת מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה וְאָשֵׁם (ויקר' ד כב). והיה כי יחטא וְאָשֵׁם והשיב את הגזלה אשר גזל (שם ה כג). ואם נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ולא ידע וְאָשֵׁם וכו' אָשֹׁם אָשַׁם לה' (שם יז-יט). איש או אשה כי יעשו מכל

יומא ואמרו לי שינאנא שמיה. ע"כ. וכך הגרסה בנוסח' פה. אבל בגמ' נדה סב: הגרסה אשלגא. וכן בערוך. והנה שנאנא הוא ממש אשנאן הערבי, והוא האלקלי, וכן באמת מפרשי' בעלי המלונים הערבים את ע'אשול. ומה שמוסיף שם שמואל וז"ל: ומשתכח בנוקבא דמרגניתא ומפקי ליה ברמצא דפרזלא. ע"כ. אינו מובן היטב כי מה ענין האשנן והקלי למרגלית? אלא אם נאמר כי מרגניתא זו היא צמח ממין זה, ובאמת את הקלי המתצבי יוציאו מאפר צמחי הים. רה"ג והערוך מסתפקים בזה שמביאים את דברי שמואל. אולם הרמב"ם פרש אשלג צאבון, וז"ל בפרוש משנת נדה: ובורית נבאת, והוא אלמשהור באלגאסיל וכו' קימוניא מלח אלקלי ואשלג אלצאבון. אך דעתו של שמואל מכרעת כנגד הרמב"ם, מפני שהוא חקר ודרש בזה בעוד שהיתה הלשון חיה ומפי עדים חיים בקיאים בדבר שמע כי כך נקרא בדבור הרגיל. — [1]) במהד' וילנה החדשה הגרסה היא : בורית וקמוליא ואשלג מכל מקום.

[2]) בערב' את'ם a).

[3]) בערב' אִת'ם b), עון, חטא.

a) أثم b) إثم

[1]) בערב' אַת'ים a).

[2]) בערב' אַת'ם b).

a) أثيم b) أثم

חטאת האדם למעל מעל בה' ואשמה הנפש ההוא וכו' והשיב את אשמו בראשו וחמישתו יסף עליו ונתן לאשר אשם לו (במד' ה ו-ז). בדמך אשר שפכת אשמת (יחזק' כב ד). ועשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ואשמו (ויקרא ד יג). — וגם עם לְ של דבר האשם: או נפש כי תשבע לבטא בשפתים להרע או להיטיב וכו' והוא ידע ואשם לאחת מאלה (שם ה ד). — ועתיד: והיה כי יאשם לאחת מאלה (האשמות) והתודה אשר חטא עליה (שם ה). כי לא (צ"ל לוא) אתם נתתם להם כעת תאשמו [1] (שופט' כא כב). והזהרתם אתם ולא יאשמו [2] לה' והיה קצף עליכם ועל אחיכם כה תעשון ולא תאשמו[3] (דהי"ב יט י). רחק מאיש שליט להרוג ואל תפחד פחדי מות ואם קרבת אל ת א ש ם פן יקח את נשמתך (ב"ס גני' ט יג) — ב) נענש בשביל האשם, die Schuld büssen; expier; expiate: אם זנה אתה ישראל אל יאשם [4] יהודה (הוש' ד טו). תאשם שמרון כי מרתה באלהיה (שם יד א). כדבר אפרים רתת נשא הוא בישראל ויאשם בבעל וימת (שם יג א) כל מצאיהם אכלום וצריהם אמרו לא נאשם [5] (ירמ' נ ז). אלך אשובה אל מקומי עד אשר יאשמו [6] ובקשו פני (הוש' ה טו). חלק לבם עתה יאשמו [7] (שם י ב). כל אכליו יאשמו [8] רעה תבא אליהם (ירמ' ב ג). תמותת רשע רעה ושנאי צדיק יאשמו [9] (תהל' לד כב). ולא יאשמו [10] כל החוסים בו (שם כג). אשר קניהן (של הצאן) יהרגן ולא יאשמו (זכריה יא ה). — ג) אבדו, נשמדו, נחרבו, zu Grunde gehn; périr; perish: על כן אלה אכלה ארץ ויאשמו [11] ישבי בה (ישעיה כד ו). למען יחרבו ויאשמו [12] מזבחותיכם ונשברו ונשבתו גלוליכם (יחזק' ו ו). והגבלן י א ש ם [1] (סוט' ט טו). — נפע', נאשם, — א) אבד, נחרב, כמו קל משמ' ג: נבכו עדרי בקר כי אין מרעה להם גם עדרי הצאן נאשמו [2] (יואל א יח). —ב) בזמן האחרון נהגו הסופרים לאמר פלוני נאשם, במשמ' "אמרו עליו שאשם באיזה דבר רע, שעבר איזו עברה, beschuldigt werden, être accusé; be accused. פלוני נאשם בדבר פלוני, וכמו"כ ישתמשו בו שמוש שם: הנאשם, עי' "נאשם. — הפע', האשים, מקור האשם, לווי האשים— א) עשה שיאשם, שיענש בגלל אשמו, büssen lassen; punir; punish: האשימם [3] אלהים יפלו ממעצותיהם ברב פשעיהם הדיחמו כי מרו בך (תהלים ה יא). — ב) "חשב שפלוני אשם [4], אמר עליו שהוא אשם בדבר מהדברים, יחס לו עון, jem. beschuldigen; accuser qqn.; accuse anyone: שלא י א ש י מ נ י המאשים כי לא אמרתי הנה עיקרה (ר"נ, הקדמ' מפתח, גולדנתל). כראות יהודה בן קריש מפתח פתרון אונקלוס וכו' ה א ש י מ ו חנם ויחשב בלבו כי הוא פתרון ותשב באיתן (מנחם, איתן). ואל י א ש י מ נ י אדוני כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה (ר' חסדאי למלך הכוזרי). ואין צריך ל ה א ש י ם מה שהוא קצת מן הדברים ולא הגיעו עד תכליתם (רשב"ג, תקון מדות הנפש). א א ש י ם נפשי ואוכיחנה (הקד' חו"ה). אל י א ש י מ ם ואל יתלה בהם קצור (שם הבטחון ד). וכאלו ה א ש י מ ם (יעקב את בניו) במאמר הזה ויחסם אל החמס (הפרשים לריב"ג, פרש מכר). תחלת דברי המלאך ה א ש י מ ן בשני דברים וכו' (רש"י מגי' ג.). והנה ה א ש י מ ם בגניבות וו מג' בחינות (ר"י אברבנל, מקץ, הבקר אור). וכאשר גם הוא (בעשא) הרשיע לעשות ה א ש י מ ו הנביא (הוש, מ"א יו). ראיתי בפרושי הרב הגדול רבינו שלמה הצרפתי ש ה א ש י מ ו (את מנחם בן סרוק) על אשר לא חבר ואשר לא צדה עם הצד ציד (ר"י קמחי, ס' הגלוי, קמג). מתחלה היה מ א ש י ם (עבד יוסף) את כלם למה שלמתם רעה תחת טובה הריעותם אשר עשיתם (רמב"ן בראש' מד י). והנה היה ראוי משה ל ה א ש י ם אותו (את אהרן) תחלה על חטאתו

---

[1]) מ"ש: האלף בשוא לבדו ובלא מאריך בתיו בספרים כ"י. —[2]) בקצת כ"י יאשמו (מיכא'). —[3]) מ"ש: האלף בשוא לבדו בדפוס' ישנים ובמדוייקים בכ"י. ע"כ. ובהרבה כ"י תאשמו (מיכא'). — [4]) מ"ש: בספרים כ"י מדוייקים וגם במקצת ספרי הדפוס האלף בשוא לבדו. וב"כ במכלול. ע"כ. — [5]) מ"ש: האלף בשוא לבדו. שרשים. — [6]) מ"ש: האלף והשין בשוא לבדו. — [7]) מ"ש: בס"א קדמון מהדפוס האלף בשוא וסגול ובספרים מדוייקי' בשוא לבדו ובלא מאריך ביוד. ע"כ. וכן בחט"ס בקצת כ"י (מיכא'). — [8]) מ"ש: האלף בשוא לבדו. רד"ק. ע"כ' ובקצת כ"י יאשמו בחט"ס (מיכא'). —[9]) מ"ש: האלף בשוא לבדו. ע"כ. ובקצת כ"י יאשמו (מיכא'). — [10]) מ"ש: האלף בשוא לבדו. ע"כ. ובקצת כ"י יאשמו (מיכא'). — [11]) מ"ש: בשוא האלף והשין. רד"ק. ע"כ. — [12]) מ"ש: בשוא האלף. — והנה יש סוברים כי יאשמו זה הוא מן שמם, ויש מותקים אותו. — [1]) במשניות שבגמ' ישום. —[2]) בקצת כ"י נאשמו. ויש מגיהים נשמו. — [3]) מ"ש: האלף בגעיא בס"ס. — [4]) בערבית אתם [a]).

---

a) أَثَّمَ

אשר חטא הוא ואחרי כן י א ש י ם אותו על אשמת העם (הוא׳ סמות לב כא). ויתחיל (איוב) ל ה א ש י ם בתוך צערו ההנהגה העליונית (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא לד). כל הקהל יחדיו ה א ש י מ ו הדורש להרחבת האמונה (סס יד). וככר הראני אלילי בחלומי את כל אשר עשית ואשר אירע לך וע״כ אין אדם יכול ל ה א ש י מ ך (תולד׳ אלכסנ׳, יסר׳ לוי ד). וכן ישעיה הנביא ה א ש י ם ישראל במדת האמונה (רכנו כחיי, כד הקמח, אלף). עוד פעם אחרת נתעלף חתנו ליל שבת וטלטל הנר ואתה ה א ש מ ת אותו וירע בעיניך זה המעשה (תסב״ל נד). יכול להיות שאיש אחד מהנוצרים עשה כזאת ל ה א ש י ם את היהודים (סארית יסראל יח). שכל אחד היה מפליג ל ה א ש י ם את חברו ומרבה בטענות (ריב״ס תקו). ה א ש מ ת נ י ותשדתני על היותי מחפה על הרב רבינו משה (סס בלח). אשר ה א ש מ ת ם שמגלים מה שכסה עתיקו של עולם (מכתב רסב״א, כספר מנח׳ קנא׳). שנמצא הש״י מוכיח את איוב כשהיה קורא תגר על דרכי השם ו מ א ש י ם את השם (העקרים א עו). אם המשורר לא יטה מדרך הצניעות וישבח אשתו או כלתו או אשה פנויה ודעתו לקחתה לו לאשה אין ל ה א ש י מ ו על זה (מתק ספתים, ר״ע פרנסים מח). ה א ש י ם את אחינו על רע לבם על משלוח ידם (יל״ג מסלים, א כה).

***אשמאי**, ע׳ אשמַי.

***אשמדאי**, ע׳ אשמדי.

***אַשְׁמְדוֹן**[1], — אביו של אשמדאי: ויש אומרים שהיא(נעמה)היתה אשת א ש מ ד ו ן אם אשמדאי והשדים נולדו ממנה (ר׳ כחיי[2], כראסית).

***אַשְׁמְדַי**[3], דָאי,—ראש השֵׁדים ומלכם, Asmodeus: וכיון שחטא (שלמה) טררו א ש מ ד א י (מד״ר במד׳ יא). וכשבקש השמיר היה מביא א ש מ ד א י מלכא דשידי בשלשלאות של ברזל וטבעת שחקוק עליו שם המפורש והיה תפוס אצלו ימים רבים וכו׳ והתירו ושאל ממנו (אשמדאי) שיתן לו טבעתו שהיה חקוק בו שם המפורש וכו, וכשלקח הטבעת השליכו לים ובא דג א׳ ובלע אותו אז השליכו ארבע מאות פרסאות בארץ העמים וגרשו מעל מלכותו וכו׳ ותכף הכיר (שלמה) את הטבעת הזה (שנמצא בתוך הדג) ושם אותו באצבעו ותכף שב רוחו אליו ודעתו נתישבה עליו ועלה לירושלם וגרש את א ש מ ד א י וישב על כסא מלכותו (מעסה בסלמה, כיהמ״ד ילינק ב). מיד אמר הקב״ה ל א ש מ ד י י מלכא דשידי לך אצל שלמה וטול חותמו מידו ונדמה כדמותו וישב על כסאו והיו סבורים ישראל שהוא היה שלמה וכו׳ מה עשה א ש מ ד י י אותם ג׳ שנים עבר על נשיו של שלמה עד שבא אצל אחת מהן והיא פירסה נדה כיון שראתו. אותו אמרה לו למה שנית מנהגך אשר היית נוהג בו מיד שתקה אמרה לו אין אתה שלמה ועוד הלך לבת שבע אם שלמה ואמר לה כך וכך אני רוצה ממך מיד הלכה אצל בניהו אמרה לו כך וכך תבע ממני שלמה בני מיד נזדעזע בניהו וקרע את בגדיו ואמר אם כן ח״ו אין שלמה בנך זה אלא

---

[1]) בארמי׳: אשמדון רבהא דרוחתא (מד״ר כראסי׳ לו).—[2]) ככר הובא זה ברמב״ן, אך שמדון במקום אשמדון.
[3]) עוד לא החליטו החכמים מה מקור שם זה. Beufey ושי״ר וקוה׳ ואחרים אמרו כי הוא השם הפרסי Aeshma-daewa, ר״ל אֶשמא הרמאי, והוא ראש השטנים. וי״ס כי זה שם עברי נקרא כך ע״ש שהוא משמיד ומכלה הכל, משרש שמד. וכמו״כ לא נתברר באיזה זמן בדיוק נתפשט שם זה בקרב היהודי׳. בפעם הראשנה אנו נפגשים בשם זה בספר טוביה במעשה שרה בת רעואל: היו נותנים אותה לאיש ובלילה הראשון קודם שישכב עמה היה נפטר לבית עולמו כי א ש מ ד א י (בסורי׳ אסמדאוס) היה עמה והיה חונק את האנשים הבאים אליה (סס ג ח). ויאמר טוביה אל המלאך שמעתי אחי שככר נתנה אל שבעה אנשים ומתו טרם שיבואו אליה ושמעתי ש א ש מ ד א י מלך השדים הוא הורג אותם ועתה ירא אני מאד פן יהרגני א ש מ ד א י (סס ו יד) ואחרי כן בצואת שלמה, שסברים החכמים שנתחבר במאה הראשנה לספה״נ, ושם אומר אשמדאי על עצמו: ועסקי לחבל תחבולות על הבתולות ביום חתונתן שלא יזדווגו, ואני שולל יפי הבתולות, וכו׳. בגמ׳ גיט׳ סח. מספר בארוכה מעשה שלמה ואשמדאי, אך כבר הוכיח שי״ר כי יש מקום לפקפק אם באמת היה השם הזה בתחלה בספור הזה. הערוך אינו מביא השם אשמדאי בצורתו זו, וכן איננו שם בכ״י בגמ׳ (ד״ס). וכמו״כ בפסחים קי: מה שאמר לו יוסף שידא לרב יוסף ש א ש מ ד א י מלכא דשידא ממונה אכולהו זוגי, יש מפקפקים אם היה שם השם א ש מ ד א י כתוב בתחלה או נוסף אח״כ, כי ברש״י ורשב״ם לא נזכר. ומתרג׳ קוה ומד״ר במדב׳ אין ראיה, כי הם מאוחרים. בזהר נזכר השם אשמדאי פעמים אחדות, והוא מורה ומלמד לשלמה, ונזכר שם ספרא דתרשין ד א ש מ ד א י: דאנח אשמדי לשלמה מלכא אמר תלתין יומין ואמר דלבתר דסיים עובדא לישדי מיין צלילן סוחרניה לערסיה ונטורא דכלא (ויקרא יט.) ובספרא דחרשין ד א ש מ ד א י אשכחנא דאינון דידעי לחרשא חרשין מסטר שמאלא ולהתדבקא בהו יקום לנהורא דשרגא או באתר דיתחזון אינון צולמין דיליה ויימא אינון מילין דמתתקני לאינון חרשין וכו׳ (סס מג.).

אשמדיי הוא וכו' מיד הלך עמהם בניהו ונטל החרב והכהו את אשמדיי מכה גדולה ונטל החותם מידו וביקש להורגו יצתה בת קול ואמר אל תגעו בו כי ממני יצא הדבר (מדרש אל יתהלל, שם). יום א' נכנס אשמדאי מלכא דשידי ואמר לו אתה הוא שכתוב עליך ויחכם מכל האדם אמר לו שלמה כך הבטיחני הקב"ה אמר לו אשמדאי אם תרצה אני מראה לך דבר שלא ראית מימיך מעולם אמר לו הן מיד הושיט ידו בארץ תבל והוציא ממנה איש בעל שני ראשים וארבעה עינים מיד נזדעזע ונבהל שלמה ואמר הכניסוהו לחדרי (משלים על שלמה, שם ד, והובא בתוס' מנח' לז.). ונביא אותו לפני אשמדאי המלך והוא ידין אותו (מעשה ירושלמי, הוצ' ר"א מימון). מרדה מדינה אחת באשמדאי המלך וקבץ חילותיו ללכת על אותה מדינה (שם). ומשם לבעל בי"ק חצי יום והיא בעלת בבקעת הלבנון אשר בנה שלמה לבת פרעה ובנין הארמון מאבנים גדולות אורך האבן עשרים זרתות ורחבה שתים עשרה זרתות ואין בין אבן ואבן כלום ואומרים בני אדם שלא נעשה בנין זה אלא על ידי אשמדאי (בנימין מטודילו, מסע'). חי נפשי וחי זקני אשמדאי אם לא תאמר לסבלותך די וכו' ואומר אליו בלשון רכה ונפשי עלי מבכה אדני אשאלך ואל יחר בעיניך איזה אשמדאי היה זקנך ויאמר אשמדאי השר הגדול וכו' בן רם בן שרם בן אשמדאי בן ארמאי וכו' בן אבראי בן אשמדאי מלך השדים (ר"י זכרא, ס' שעשועים, מה' יון לכנון 37). ותחת מרכבה זאת כנגד עולם היצירה יש לה מרכבה שנית והיא כמין חתיכה מרובעת ושולט עליה כת הקליפה ואשמדאי יוצא ממנה (עמק המלך שער תיקוני התשובה ו). ראה שלא יתפוס אותך המקטרג אשמדאי שיש לו רשות לקטרג ביום שני (שם קרית ארבע, קכו).

אַשְׁמָה[1], ש"נ, סמי' אַשְׁמַת, כנ' אַשְׁמָתִי, -תֵנוּ, מ"ר אֲשָׁמוֹת, סמ' אַשְׁמוֹת, כנ' אַשְׁמוֹתַי, — א) מקור להפעל אשם: מכל אשר יעשה לְאַשְׁמָה בה (ויקר' ה כו). — ב) כמו אָשָׁם: למה יבקש זאת אדני (לפקד את העם) למה יהיה לְאַשְׁמָה לישראל (דהי"א כא ג). מימי אבתינו אנחנו בְּאַשְׁמָה גדלה עד היום הזה ובעונתינו נתנו אנחנו מלכינו כהנינו ביד מלכי הארצות (עזרא ט ז). — וסמי': אם הכהן המשיח יחטא לְאַשְׁמַת העם (ויקר' ד ג). הנשבעים בְּאַשְׁמַת שמרון (ר"ל בדבר שאשמו בו, העגל) ואמרו חי אלהיך דן (עמוס ח יד). אתם מעלתם ותשיבו נשים נכריות להוסיף על אַשְׁמַת ישראל (עזרא י י). — וכנ': לאשר הוא לו יתננו ביום אַשְׁמָתוֹ (ויקר' ה כד). כי עונתינו רבו למעלה ראש וְאַשְׁמָתֵנוּ גדלה עד לשמים (עזרא ט ו) ויהי קצף על יהודה וירושלם בְּאַשְׁמָתָם זאת (דהי"ב כד יח). — ומ"ר: עמכם אֲשָׁמוֹת לה' אלהיכם (דהי"ב כח י). אלהים אתה ידעת לאולתי וְאַשְׁמוֹתַי ממך לא נכחדו (תהל' סט ו).

[1]) עי' אשם.

°**אַשְׁמוֹן**[1], ש"ז, מ"ר אַשְׁמוֹנִים, — כמו אַשְׁמָן: והחליפה להם תבל דביריה בקברים וחדריה בארץ לא סדרים וארמונים באשמונים (ר"י חריזי, תחכמוני כ).

°**אַשְׁמוֹר**, ש"ז, — כמו אַשְׁמוּרָה: בתפלת אַשְׁמוֹר אקדם שחר אעורר גשתי פני תיבה מלך לבור (סליח' יום ג, אקרא כשמך).

אַשְׁמוּרָה[2], ש"נ, מ"ר אַשְׁמוּרוֹת, -מֻרוֹת, — חלק שליש הלילה, זמן עמידת אנשי משמר על משמרתם עד יחליפום אנשי משמר אחרי, Nachtwache, veillée de nuit; night-watch: כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבר וְאַשְׁמוּרָה בלילה (תהל' צ ד). קומי רני בלילה לראש אַשְׁמֻרוֹת (איכה ב יט). קדמו עיני אַשְׁמֻרוֹת לשיח באמרתך (תהל' קיט קמח). אם זכרתיך על יצועי בְּאַשְׁמֻרוֹת אהגה בך (שם סג ז). בדבר אל יעמרו חק ולא ישנו באשמורותם (כ"ס גני' מג' י). מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה (ברכ' א א). רבי אומר ד' אשמורות ביום וארבע אשמורות בלילה (גמ' ירוש' שם). מלאכות אלהים נורא קמתי לעשות במורא ועד לא תופע נהרה הקיצותי באשמורה (רמב"ע, תחנון ע"ת).

***אשמורת**, עי' אַשְׁמֹרֶת.

***אַשְׁמַי**[3], -מַאי, ת"ז, — אדם גס, בור, ופושע, unwissender, roher; ignorant, grossier; uncultured, rough: מפני שיבה תקום יכול אפילו

[1]) עי' אַשְׁמָן, וע"מ פעלון, להתריז עם ארמון.

[2]) מן שרש שמר, משקל אַפְעוּלָה. אך לפי דעת ברט (NB § 135) א נוספה זו אינה שמושית לסימן המשק', הואיל ומשק' זה יחידי, אלא נוספה לתפארת הקריאה. אבל, יש °אַרְכֻּבָּה בזמן המשנה.

[3]) משקל אֱלִלִי, ושם הפרטי חֶלְדַּי, מַהְרַי, וכמו"כ סוס.

מפני אשמיי ת"ל זקן ואין זקן אלא חכם (ספרא קדוש' יט ז). יכול אפילו מפני זקן אשמאי (קדוש' לב:). אשר כתב אחיטוב הנקלה לנחמיה אביו הזקן האשמאי (א' מפו, א"ל כ ג).

אַשְׁמַן[1], ש"ז, מ"ר אַשְׁמַנִּים, — א) בריאות ומרפא וכח, Lebenskraft; force vitale; vital force: נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה כשלנו בצהרים כנשף בָּאַשְׁמַנִּים[2] כמתים (ישע' נט י). — ב) מקום אפלה, הקבר, Finsterniss; tènèbres; darkness: ויך במצרים כל אליל וחמן ויבחר כל גבור שר ומשמן והגיה אור והאיר אַשְׁמָן (ר' שמעון, א' שבוע', קרב מועד). למה אהי מבני חיים ואתה בעפתה מסגר באשמני קבריה (ר"י הלוי, זאת התלאה). באשון חשך כפושה בָּאַשְׁמַנִּים רפושה (בתרית יוה"כ, מי יתנה). שבוים ימלט מאשמני עלט (סלי' לו"ג, שמעון ב"ר יצחק, תורה הקדושה). קלע ובלע פני הלוט ריבי עם באשמנים לעלוט (סלי' תענ' אסתר, אתה האל). שמענו קול שוכני אשמן ובבית שחת מאז לנו עורו הולכים על גבינו מחר תהיו רעים לנו (רמב"ע, תרשיש ח). קרא נא את נעים שירי עלי איש אשר חולה באולתו ויחי ושים אותו עלי נקבר באשמן כסילותו וחיש יקיץ ויחי (שם י). ואמר (סוקראט) כל עושה רע הוא מת ואם הוא בנוה החיים והמטיב חי ואם הוא באשמני המתים (ר"י תריוי, מאמ' הפלסו' כ א). ואם אינך שומע לי ולא תקשיב לקולי (שהבת חולת אהבה) מהרה תהיה זו האילה שלוחה לאשמנים כמתים ויורדת לשוחה (רמ"ט פלקיירא, המבקש). יאכלם עש בקבר ואשמן

השמות שַׁדַּי, גַּבַּי, כִּלַּי, וכדומה, כלם בפתח ולא בקמץ גדול בסוף. והצורה אשמאיא רק לסימן הפתח ולא למדתו. — ומקור מלה זו ומשמעתה בדיוק לא נתבררו. הערוך פרש בור, והביא מקור לזה: תרגום והאדמה לא תשם וארעא לא תיבור. אך זו גזרה יותר מדי מלאכותית. רש"י פרש רשע ועם הארץ, ולא באר מקור המלה. לוי גזר אותה מן אָשָׁם, וקוה' מפרסית asmâi, טמא ורע. וכ"ז סָפֵק.

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) מההקבלה זה לעומת זה: כשלנו בצהרים—כנשף, באשמנים—כמתים, נראה ברור כי אשמנים הוא הלעומת של מתים, כמו צהרים הוא הלעומת של נשף. ולכן אי אפשר לפרשו אלא במשמעת של חיים ובריאות. והנה הכנענים קראו אשמן (אֶשְׁמֻן,-מֻ'ן) לאחד מהאלהים הגדולי' שלהם, ועל שמו נקראו אנשים הרבה: אשמנעזר, עבדאשמן, וכדומה. ובשנת 1901 גלו החופרים בצידון שארית היכל מפאר של אשמן. ונמצא השם אשמן לאלהים גם באשור' אֵל יַ—שְׁ—מְ—ןְ, האל אשמן (באשורית יַ = אַ), ואומר וינקלר כי פרושו הוא האֵל מעבר הנהר. אבל אין ספק עתה בדבר, שהכנענים חשבו את אשמן לאלהי כח החיים והמרפא, ולכן העתיקוהו ביונית ורומית בשם Ασκληπίος, Aescuplapius, כמו שמוכח בפרט מהכתבת בג' לשונות, בכנענית ויונית ורומית, שנמצאה בסרדיניה, כתוב בה לאמר: לארן לאשמן מארח מזבח נחשת משקל לטרם מאת . . . אש נדר אכלין שחסגם אשר בממלחת שמ[ע] [ק]לא רפיא בשת שפטם חמלכת ועבדאשמן בן חמלך (CJS i, 143). ויש קצת ספק במשמעת הכנוי מארח שמכנה בו אשמן פה. יש מפרשים מלשון וְרֶוַח לשאול, וי"א מארח כמו מארך, מלשון ארכה ורפואה. וברומית כתוב במקום לאשמן מארח Aescolapio Merre וביונ' Ασκληπίω Μηρρή, והנודר אכלין (ברו' Cleon) אומר בעצמו שנדר מזבח נחשת זה לאדון לאשמן ששמע קולו וירפאהו. כתבת זו היא מזמן שלאחרי המלחמה הגדולה של הרומאים עם הפונים, והמקדיש אכלין היה כנראה אחד מחיל הפונים, אולי מקרת חדת. אבל ברור הוא שכבר קודם הזמן הזה היה אשמן אצל הכנענים אלהי כח החיים והרפואה, והעיד הסופר היוני סטרבו (Strabo, XVI), כי היה אצל צידון יער שהיה שמו Ασκληπίου αλσος ר"ל יער אשמון, ורגלים לדבר שהיה זה כעין מקום מרפא, כעין sanatorium, ואולי היה באמת שמו אשמנם. עכ"פ, אין ספק בדבר, כי בהמלים באשמנים כמתים היתה הכונה עצם כח החיים והבריאות. וכבר הרגיש דונש בעקר הדבר, רק גזרו משרש שמן, ואמר וז"ל: אין פתרונו אלא מגזרת שמן חלקו וכו' והיינו בין החיים השמנים כמתים היבשים. ע"כ. וכן רש"י: אבל דונש פתר בו לשון שומן וכו' אף כאן באשמנים בין החיים השמנים אנחנו כמתים. ע"כ. אך שאר הקדמונים שחשבו מלת באשמנים לא לעומת כמתים אלא ההשלמה של כמתים, ור"ל כמו המתים באשמנים, פרשו אשמן מקום חשך וקבר. ת"י: כמא דאחידין קבריא באפי מתיא. וכן הירונימוס. וכן רסע"ג: וצרנא כאלמותי פי אללחוד, ר"ל והיינו כמתים בקברים. ומנחם: פתרונו כפי ענינו במחשכים. וכבר התלוצצו תלמידי מנחם בפרושו של דונש, והביאו דמיון במחשכים הושיבני כמתי עולם (איכה ג ג). וכן ריב"ג: פרושו לפי ענינו באפלות רצוני לומר באפלות הצרות כאלו הם באפלות המתים כלומר בקברים. ע"כ. וכן ר"ת (כתשוב' על דונש): גם שרי הדור פתרו אשמן חשך והוא רבי שמעון הגדול אמר בסדרו והגיה אור והאיר אשמן. ע"כ. והנה מזה אין ראיה, כי אולי אשמן מקביל לאור וכמו והגיה אור כן והאיר אשמן, ר"ל והאיר אור. וכן ראב"ע (שפת יתר כב). וכן ר"י קמחי: מלת באשמנים פירשם אדוני אבי ז"ל כי הנון נוספת ושרשו אשם, מן תאשם שמרון שהוא ענין שממה והקברים הם מקום שממה. ובמשמעה זו השתמשו במלה זו בספרות דור אחר דור, כמובא בפנים, אף על פי שבודאי לא זאת היתה משמעת מלה זו לפנים.

ורימה ותולעה ישתו חלבן ודמן (ר' קלונימוס, אגר' בעלי חיים ז). חוה הראשונה היא תעיד למבינים בה (ר"ל בשבילה) גורש האדם מגן העדונים בה צמחו השדות קוצים גם סלונים בה ירדו הדורות נצח באשמנים (עמנואל מחב' א). היושבים בבתיהם ספונים גורשו מהיכלי עדן וענג לשבן בנצורים ו א ש מ נ י ם (שלמה אלעמי, אגר' המוסר). המתים ב א ש מ נ י ם יעמדו על רגליהם (תעודה בישראל ד א). ההיכל נמוג אלמיו נאלמו קורי עכביש במקרה נטיו ונות חשמנים ב א ש מ ן נשמו (יל"ג, דוד ומיכל יב).

***אַשְׁמָנָה**, ש"נ, — כמו ב.אשמן : במות ירבעם והורד ל א ש מ נ ה, ככר עזריה במלכות עשרים ושבע שנים נמנה (תלמיד חוי, קטע כ"י JQR 1901 April, 361).

אַשְׁמֹרֶת[1], ש"נ, —כמו אַשְׁמוּרָה : ויבא גדעון ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה ראש האַשְׁמֹרֶת התיכונה אך הקם הקימו את השמרים (שופ' ז יט).— וסמי', אַשְׁמֹרֶת הבֹּקר, השליש האחרון של הלילה : ויהי בְּאַשְׁמֹרֶת הבקר וישקף ה' על מחנה מצרים בעמוד אש וענן (שמות יד כד). ויבאו בתוך המחנה בְּאַשְׁמֹרֶת הבקר ויכו את עמון עד חם היום (ש"א יא יא). שחרים יישנו אישים והיא (הנמלה) תיעור בְּאַשְׁמוּרֶת בכל עבר וכל דרך משוטטת בסוחרת (ר"י חריזי, תחכמוני ז). וכן ב א ש מ ו ר ת אחת ישבו בביתו (של האר"י) ואמר לתלמידיו עתה רואה אני שתי שידות מלובשות בלבושי משי (עמק המלך, הקד').

אשן[2], ממנו *אָשׁוּן, ולפי דעת קצת אֱשׁוּן.

אֶשְׁנָב[3], ש"ז, כנ' אֶשְׁנַבִּי[4]). מ"ר אֶשְׁנַבִּים, אֶשְׁנַבֵּי, — חלון בשבכה : Fenstergitter ; jalousie ; window closed with lattices : בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד הָאֶשְׁנָב[5]) (שופ' ה כח). כי בחלון ביתי בעד אֶשְׁנַבִּי נשקפתי (משלי ז ו). מקום תגור אל יהי א ש נ ב ובית מביט מבוא מסביב (כ"ם נגי' מב יה). — ואמר ר"י חריזי : ועל המשאבים גלות ו ה א ש נ ב י ם וסביב התעלות אהלים מעצי אהלות (תחכמוני, מט). ואם תסור אלי להתעדן ב א ש נ ב י צללי ובמשאבי מקלי תרוה

[1]) מן שמר. ועי' אשמורה.
[2]) בארמית וערב' במשמעת קשה, לא חלק.
[3]) מן שנב, עי"ש.—[4]) בדגשות הבית כמו מִשְׁנַבִּי. — [5]) פרשו הקדמונים כמו חלון סתם.

בנוולי טללי (שם). — ואמר המקונן : ולא יאיר שביב חרסי בעוני ולא יורח ב א ש נ ב י ונבי (ר"י אלכרבגל, תלונה על הזמן, או"ג כ עב). — ובהשאלה : א ש נ ב י שחקים נראים כנרתקים וברא מוצקים טעמי שיר ממתקים (קונט' הפיוט' לא).

***אַשְׁנָה**[1], ש"נ, —מן צמח דק כעין קלפה לבנה יגדל על האילן, Moos ; mousse ; moss : מהותו הוא קליפה רקיקה דקה כרוכה על אילן האלון ותרזה ואגוז ויש לו ריח טוב (קאנון ב, אות הסמים).—ועי' שִׁיבָה.

אשף[2], ממנו אַשָּׁף, *אֶשֶׁף.

אַשָּׁף[3], ש"ז, מ"ר אַשָּׁפִים, — לוחש קוסם בלחשים וכשופים. Beschwörer; enchanteur, magician: וימצאם (המלך את דניאל וחנניה וכו') עשר ידות על כל החרטמים הָאַשָּׁפִים אשר בכל מלכותו (דני' א כ). ויאמר המלך לקרא לחרטמים וְלָאַשָּׁפִים ולמכשפים ולכשדים להגיד למלך חלמתיו (שם ב ב).

***אֶשֶׁף**, ש"ז, — כשוף : מלט סגולה מרשף, מי זאת הנשקפה כשחר בנשף, משכתיה אחריך מיד מתי אֶשֶׁף (מגן לרשב"ג, יוה"כ, תבלוס אבודרהם).

א***אַשְׁפָּה**[4], אַשְׁ-, ש"נ, תיק החצים, Köcher; carquois, quiver : כחצים ביד גבור כן בני הנעורים אשרי הגבר אשר מלא את אַשְׁפָּתוֹ מהם (תהל' קכז ד-ה). וישימני לחץ ברור בְּאַשְׁפָּתוֹ הסתירני (ישעי' מט ב). עליו (על הסוס במלחמה) תרנה אַשְׁפָּה להב

[1]) בערבי' אֻשְׁנָה a), אך כבר אמרו שזו מלה זרה, ובערב' יכנוהו שיבה אלעג'וז b), שיבת האשה הזקנה.
[2]) לפי דעת קצת החכמים באשור' ושף.
[3]) באשו' אַשִּׁפֻ, ר"ל קוסם, לוחש, בסור' אשופא, וסוברים קצת החכמים כי זו מלה שאולה בסור' מהאשור'. ואמרו במדרש : מהו ו ל א ש פ י ם אלו שרוחקים את המזל ואין הלשון הזה אלא לשון דוחק (תנח' בובר מקץ ד). ופריטוריוס סבר כי מקורו בהשרש ושף בסביית שר"ל עזר ברפואה, ואשף הוא אולי רופא. — ויש עוד באשור' שם המפשט מזה אַשִּׁפֻתּוּ, אָשִׁפּוּת, קסם, ואִשִׁפּוּתִ, מים שקוסמים בהם.
[4]) באשור' אִשְׁפַּתֻ. אודות מרודך כתוב : קשת אשפת ידיש אלל (P. Dhorme, Choix de textes, p. 44) ר"ל קשתו ואשפתו היו תלוים על צדו. אך לא ידוע לנכון שרשו. לפי דעת קצת מן שפה עי' זה. במצרית מצאו אשפת אשפת אַשְׁפַּת, והסכימו החכמים כי באה מלה זו מעברית למצרית.

a) أُشْنَة b) شَيْبَة العَجُوز

חנית וכידון (איוב לט כג). ועילם נשא אשפה ברכב אדם פרשים (ישע' כב ו). אשפתו (של הגוי שיעלה למלחמה על ישראל) כקבר פתוח (ירמ' ה יז). דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ הביא בכליותי בני אשפתו (איכ' ג יב-יג). —וכנוי רכים: אשר לקט ומלא אשפותיו והיורה חצי זיקי דברותיו (אגר' חכמי לוניל לרמ"ה, כתב אלרסאול מא.).

ב.*אַשְׁפָּה[1], ש"נ, מ"ר אַשְׁפּוֹת, — צבור של זבל, Düngerhaufen ; fumier ; dunghill :

אשפה ברשות הרבים גבוהה עשרה טפחים חלון שעל גבה שופכין לתוכה מים בשבת (עירוב' י ז). המדיר את אשתו וכו' שתהא ממלא ומערה לאשפה יוציא ויתן כתובה (כתוב' ז ה). אין פוסקין על הזבל אלא אם כן היתה לו זבל באשפה (ב"מ ה ז). מצא כלי באשפה (שם ב ג). מכר אשפה מכר זבלה (ב"ב ה ג). הקדיש בור ואחר כך נתמלא מים אשפה ואח"כ נתמלא זבל (מעיל' ג ו). קנובת ירק שבגינה וכו' שעל גבי אשפה בכל מקום הרי זו מותרת (תוספתא דמאי ד ד). אין מגדלין תרנגולים בירושלם מפני הקדשים אם יש לפניהם גינה או אישפה הרי זה מותר (שם ב"ק ח י). בשמצאה (את התרנגולת) באשפה (שם חול' ב ה). אשפה מועלין בה ובזבלה (שם מעילה א יט). בית הפרס שעשה בו אשפה גבוהה עשרה טפחים (שם אהיל' יז ח). חוטרו סלו ומגריפו מוכיחין עליו שהוא עושה אשפה (ירוש' מו"ק א פ ב). בין שהכינה לתוך הבית בין שהשליכה לאישפה (שם שבת כ ד ד). מעשה בתינוקת שראו אותה מושלכת לאישפה (שם כתוב' א כה ד). לא דומה נבעלת באשפה לנבעלת בחופה (שם ג כז ג). צואת אשפה שריחה רע (ברכות כה.). תרנגולת עשויה להטיל ביצתה באשפה (שבת מב:). עשאוני כאשפה (יומא פז.). לא היו ימים מועטין עד

[1]) עי' לקמן אַשְׁפֹּת. והנה גזרו קצת החכמים כי מלה זו יצרוה בעלי המשנה בטעות בשם יחיד מהמלה אשפת שחשבוה רבים. אך חזותה והשמוש בה מעידים עליה שאינה בריה מלאכותית, כי אם מלה טבעית, אולי ישנה ושני המשקלים אַשְׁפָּה אַשְׁפּוֹת היו נהוגים בלשון, או נוצרה בזמן מאוחר, אך עכ"פ בפי המדברים בדרך טבעי. — והרבים אַשְׁפּוֹת (ולא אֲשָׁפוֹת) מן אַשְׁפָּה (כך הקריאה המסורה) אינו צריך ליחס דוקא להטעות הנזכרה, כי אם השרש הוא שפה, הרבוי אַשְׁפּוֹת הוא כדין הרבוי של משקל אַפְעָה.

שמת (הכהן הצדוקי) והוטל באשפה והיו תולעין יוצאין מחוטמו (יומא יט:). בסותר את כותלו ביום לאשפה (ב"ק לב:). תרנגולתך מנקרה באשפה ואין חולדה מזיקתה (פסח' ח:). אדם עשוי להטיל נבילתו באשפה שבבית (חול' יב.). —ואמר המשורר: עצתך הגביר לנו כקשת ומליך כמו חצים באשפה, וכם נלחם בעתות צר בצרים עדי שבו כמו דמן באשפה (רמב"ע תרשיש. א לח). —ומ"ר: אין מוסיפין לא על המשפלות ולא על האשפות (תוספת' שביע' ב יד). היה עושה ארבע אשפות (מד"ר שמות י). שהיה חורש בגנות ומערה לאשפות (שם ברא' פה). כמו מיני התולעים המתילדים מן האשפות (ר"ש א"ת, מו"נ א עב). התולעים המתילדים מן האשפות והמתילדים בפירות שנתעפשו (בער הסמים, מיוחס לאבי הרלב"ג ד א).

אַשְׁפּוֹת, עי' אַשְׁפֹּת.

אֶשְׁפָּר[1]), ש"ז, — מנה, בפרט של בשר, Portion : ויחלק (דוד) לכל העם לכל הכון ישראל למאיש ועד אשה לאיש חלת לחם אחת ואֶשְׁפָּר[2]) אחד ואשישה אחת (ש"ב ו יט). בראות אנשים מנתם שמו אשישה ואשפר לבי אפתה בפתות לחם ואיטב ואשפר (תרשיש ט).

אַשְׁפֹּת[3]), -פות, ש"נ, מ"ר אַשְׁפַּתּוֹת, — כמו ב.אשפה: מקים מעפר דל מאַשְׁפֹּת ירים אביון (ש"א ב ח). ואצאה בשער הגיא לילה ואל פני עין התנין ואל שער האשפת (נחמ' ב יג). ואלף אמה בחומה עד שער השפות[4]) (שם ג יג). האמנים עלי תולע חבקו אַשְׁפַּתּוֹת (איכ' ד ה). מאימתי מוציאין זבלין לאשפתות (שבי' ג א). עושה אדם את שדהו ג' ג' אשפתות (שם

[1]) לפי הצורה החיצונה אֶפְעָל מן שפר, אך יש ספק במקורה, ועי' שפר, וכמו"כ בדיוק משמעתה, ועי' הערה לקמן. — [2]) ת"י ופלוג חד. ורב הנן בר אבא דרש אשפר אחד מששה בפר (פסח' לו:). ואמר מנחם: פתרונו כפי ענינו נתח טוב ירך וכתף. ע"כ. ריב"ג לא פרש, רש"י הביא דברי רב חנן בר אבא. רד"ק: חלק אחד מבשר כמו שמנהג לחלוק הבקר או הצאן לחלקים ידועים. ע"כ. וכן גם החדשים.

[3]) הסכימו רוב החדשים כי הוא אַפְעֹל מן שפת, עי' במקומו, אעפ"י שאין ספק בדבר שבימי המשנה היה נהוג מ"ר אשפות מן אשפה, עי' הערה לערך ב.אשפה. ומ"ר אַשְׁפַּתּוֹת, סברים החכמים שהוא מן אַשְׁפֶּתֶת (Kö. II, 183). — [4]) בקצת כ"י האשפות.

ג). את מה הם בודקין את הביבים העמוקים ואת המים הסרוחים בש"א אף ה א ש פ ת ו ת (תהל' יח ז). באותה שעה (בשעה שנולד האדם) מתחלפים עליו שבעה עולמות וכו' עולם שני דומה לחזיר שהוא שוגש ב א ש פ ת ו ת כך הוולד שוגש בצואה כשהוא מבן שנתים (תנחומא פקודי).

אִשָּׁק[1], ב"ז, — הוא נשדור Ammoniak; ammoniac; ammonia : עשן השמנים כמו שמן זית וזפת וקלפוניה ו ה א ש ק (תמו' הרמב"ס כג). א ש ק הוא ארמוניאק מהותו הוא שרף צמח (קאנון ב, לוח הסמים).

א. אשר[2], ממנו אשר, אשר.

אֹשֶׁר[3], ב"ז, כמו אֹשֶׁרי, — תכלית הטובה וההצלחה בגשמיות ורוחניות, Glückseligkeit, Glück; bonheur, félicité; luck, happiness : באשרי כי אשרוני בנות (בראש' ל יג).—ומצוי השם הזה בספרות המאוחרת: זה הבן הוא נכלל ב א ו ש ר שלי (ספורנו בראש' יג). ה א ו ש ר האמיתי הוא ההצלחה והתשועה הנפשיית (ר"י ב"ר אברהם, חזוק אמונה, א יח). ורחוקים הם לקבל אמונת ה א ו ש ר השמור לבעליו והצלחתו שהוא מופשט החומריות (כסאו' לבית דוד, שער מט). ובאחרית הימים יזכו ל ה א ו ש ר וההצלחה הגדולה (מקוה ישר', מנשה בן ישראל מח.). אל הצלחתנו קוץ, ודרדר ל א ו ש ר נפשותנו (ארי' מודינא, אלדד ומידד, סור מרע א). היינו כחולמים מעופפים על גפי מרומי ה א ו ש ר (בכילי עולם ב, הקדמה). כל אחד מגרש את רעהו לא רק מהסתפח בנחלת קדושים ב א ו ש ר הנצחי כ"א גם מארץ החיים (שם ג הקד'). אֹשֶׁר ועשר בוראים תענוגים חדשים לבקרים (א' מפו, עיט צבוע ב ד). הוי א ש ר נחמד חלום ילדי חלד (יל"ג, דוד ומיכל, ט).

א. אִשֵּׁר, קל לא נהוג.

—פִּע', אִשֵּׁר,—אמר לאדם אשריך, beglückwünschen, féliciter; congratulate : ותאמר לאה באשרי כי אִשְּׁרוּנִי בנות (בראש' ל יג). כל גוים יְאַשְּׁרוּהוּ (תהל' עב יז) אחת היא יונתי תמתי אחת היא לאמה ברה היא ליולדתה ראוה בנות וַיְאַשְּׁרוּהָ מלכות ופילגשים ויהללוה (שה"ש ו ט). קמו בניה וַיְאַשְּׁרוּהָ בעלה ויהללה (משלי לא כח). כי אזן שמעה וַתְּאַשְּׁרֵנִי ועין ראתה ותעידני (איוב כט יא). — ואמר בן סירא: לפני מות אל ת א ש ר גבר (ב"ס גני' יא כח). מי הוא זה ו נ א ש ר נ ו כי הפליא לעשות בעמו (שם לד ט). חכם לנפשו ישבע תענוג ו י א ש ר ו ה ו כל רואיהו (שם לז כד). כיון שראה דוד היאך הקב"ה סולח לעונותיהם של ישראל ומרחם עליהם התחיל מ א ש ר ם ומשבחם (פסי' רבתי מה). לאחר שהיה מקבל חכמים ותלמידיהם והיו הכל מ א ש ר י ם אותו (מדה"ג, דבר' א ה). לפי שיעקב אבינו א י ש ר את עצמו בשמירה (ת' דונש על רסע"ג ה). שחורה אני ונאוה וכו' ש א י ש ר ה עצמה ביופי שבה (שם יב). ויטבו דבריהם בעיני הפרוש ויברך אותם ו י א ש ר ם בענינם (חו"ה, הבטחון ד). ו י א ש ר נפשו על מה שהגיע אליו מידיעת אמתות העולם (שם סוף חשבון הנפש). ואפי' החכמים בגוים לא הרגישו בהם עד אשר העירותים עליהם ובשמעם א ש ר ו ם מאוד והעתיקום מחיבורי זה (תגמו' הנפש ו:). נמצא שאין ל א ש ר האדם בעודו חי כי מי יודע אם יפול ברעות גדולות עד שיהפך בם (ראשית דעת, אלבילא קנט).

—פֻּע', אֻשַּׁר, היה לו אֹשֶׁר, glücklich sein; être heureux; be happy : ה' ישמרהו ויחיהו יְאֻשַּׁר בארץ (תהל' מא ג). עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מְאֻשָּׁר (משלי ג יח). סגולה מ אֻ ש ר ת אשר לך סוברת (הושע' יוס ג). מ א ו ש ר שבחכמים (רש"י גיט' כו:). ולהיותה (שבא) מקום הזהב והאבנים הטובות והבשמים הרחניים קראה בטלמיוס ערבי מ א ו ש ר ת בלשונם אראביא פיליציא (ר"י אברבנל, מ"א י). מאושר הוא מי שיוכיחהו ה' (רלב"ג איוב ה, בסופו). כמה מ א ו ש ר האדם שימצא חכמות השם יתברך (הוא משלי ג). ואם זה הוא היות אדם מ א ו ש ר ומשלו על בני תבל ועשרו (הקד' המנקש לרב"ט פלקיירא). מהמדות ה מ א ו ש ר ו ת אשר מפז יקרות הן מדות גבורי החכמה ואבירי המזימה (הוא, צרי היגון א). וכל אשר יהיה האדם יותר גדול ויותר

---

[1]) בערב' אשק, אשג, ושגa), ולקוח מפרסית. ואלה דברי התד'כרה: אשק מערב ען אל פארסיה באלגים וכו, ויערף באלשאם קנאושק ובמצר אלכלח ובאליונאניה אמוניאקון וכו' — ובעברי': לקוח בערבית מן פרסית, ושם בגימל, וידוע בדמשק בשם קנאושק ובמצרים אלכלח וביונית אמוניאקון וכו'.

[2]) נחלקו החכמים במהות שרש זה. קצתם דמוהו לשרש ישר b) בערבית, שר"ל היה נוח, קל, ושמשמש בבנוים אחדים גם במושג הצלחה ועשר. וי"ם (Nö, ZDMG 40, 723) כי עקר הוא את'ר שבערבי', ואַתַ'ר c) ר"ל בחר, נתן היתרון. וי"א שנמזגו בשרש א ש ר העברי שני השרשים השמיים הקדמונים את'ר וישר.

[3]) עי' שרש א.אשר.

a) أُشَّق أُشَّج وُشَّج b) يَسَرَ c) أَثَرَ

טוב באלה החיים המאושרים אשר מן המדות יצטרף אל הטובות החיצונייות (יוסף ס"ע, ככוד אלהים ח.). וכן אמנם בפעולות האנושייות אשר היא דומה לזו היא היותר מאושרת (שם :). אוהבת (הנפש) הטוב ואנשיו שונאה הרע ואנשיו מאושרת בנימוסות האלהיים (הכוחמד אלגזלי, מו"נ ב, קלז). אם יאושר האדם בחייו או לא יאושר רק עד מותו (רחבית דעת, אלכילה קנט). הייתי עם השר המאושר בחדרי משכיתו (עמנואל מחב' טו). הנה יש מאושרים בעוה"ז ויש בעוה"ב ומי לך גדול מהמאושר בשניהם (רב פנינים, אלביך, משלי ח יח). אבות מאושרים מוצאי אלה נטעי אמר בהם שישו וגילו (ליסרים תהל', המכל מדכר). מי ־פני עלמה מאושרה תהיה בארץ (שם, תהלה עם הסד).— ובמשמעת מהלל ומשבח: היה בעיר הזאת בימי החסידים הראשונים הזקנים הקדמונים איש תם וישר ובכל פה מאושר (ס' סעבועים לר"י זכרת יח). ובו יתברכו כל גוים שבע, ואשר מנהם בגיא כגבע (כהונת הברהם, אבר' הכהן, ב עב).

אֶשֶׁר, אשרי, עי' אשרי.

ב.אשר[1], ממנו אשר, ב.אשר.

אַשֻּׁר[2]), אשר, ב"נ, כנוי אשרי וכו', מ"ר אשרים, אשרים,—עצם שבין העקב והשוק, ובכלל חלק התחתון של השוק, ובמליצה כנוי להרגל בכלל, Fussknöchel; cheville du pied; ankel (bone): אם תטה אשרי מני הדרך (איוב לא ז). אשרנו[3]) עתה סבבוני (תהל' יז יא). לא נסוג אחור לבנו ותט אשרנו[1]) מני ארחך (שם מד יט). ויקם על סלע רגלי כונן אשרי (שם מ ג). ואני כמעט נטוי רגלי כאין שפכה[2]) אשרי (שם עג ב). תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשריו (שם לז לא).—ואמר הפיטן: קרא נא טוב לדל נועד אשורו, מצהרים צא מחטאים רועד ומרוע כפים (סמא"ל ר"י הלוי, סלי' נעי' ידידיך מתמם).— ומ"ר אשרות: כונן אשורותם אלהים ושמע (שם סלי' יוה"כ, בקדו עלי דלת). — ב) פסיעה, Schritt; pas; step: באשרו אחזה רגלי דרכו שמרתי ולא אט (איוב כג יא). — ומליצה: וערום יבין לאשרו[3]) (משלי יד טו), ר"ל יבין דרכו, יבין מה שראוי.—יוהשתמשו הסופרים במליצה זו כמו לו היה זה מלשון ישר, הבין דבר לאשורו, לאמר, כמו שהוא: אינו מבין דבר לאשורו (בו"ת הרא"ש לא ט).

ב.אָשַׁר, פ"ע, עתיד יאשר, — שם אשרו בדרך, הלך schreiten, gehen marcher; to go: עזבו פתאים וחיו ואשרו בדרך בינה (משלי ט ו).

— פע', אשר, — א) כמו הקל בנחץ הפעולה: בארח רשעים אל תבוא ואל תאשר בדרך רעים (משלי ד יד). — ב) הסב שפלוני יאשר, ילך בדרך, führen; diriger, to guide: שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך (משלי כג יט). — ובמשמעת מנהיג במוסריות: ויהיו מאשרי העם הזה מתעים (ישע' ט יה). עמי מאשריך מתעים ודרך ארחתיך בלעו (שם ג יב).

— פע', אשר, — שנהגו אותו: ויהיו מאשרי העם הזה מתעים ומאשריו מבלעים (ישע' ט יה).

— התפ', *התאשר: שהם מתאשרם מאחרים (כפרח' רחב קדוש').

ג.*אָשַׁר[4]), קל לא נהוג.

---

[1]) כמו ישר.

[2]) הביאו המדקדקים החדשים שם זה בין משקלי qattûl, בתנועה ארוכה בסוף. אבל, היא חסרה בכל מקום שבאה בכתיב. — והנה ת"י מלה זו בכל מקום, זולתי משלי יד יה, בהשם אסתורא, שהוא הקרסול. ובאמת המליצה, תמעד אשריו, מעידה כי הכונה היא על עצם הרגל, ממש כמו המליצה מעדו קרסלי, ואי אפשר כלל מליצה זו על הפסיעות, וכן כונן אשרי מקביל לויקם על סלע רגלי, ור"ל שהעמידו בחזקה, כמו כונן כסאו. וכן גם מליצת שפכה אשרי יותר נכונה להקרסל מלהפסיעה, ולכן אין ספק בדבר, כי אשר הוא האסתורא, כמו שכבר הרגיש בזה לוי, ובלי יסוד דחה דעתו דר' קצנילנסון (רמח אברים סג), ורק בהרחבה פסיעה, וכן פרשו הקדמונים ריב"ג וגם רש"י ורד"ק, ברוב המקומות רגל, ולא כהחדשים שהחליטו עקר פרושו פסיעה, מן את'ר בערב' שמשמעתו רשם שעושה כף הרגל באדמה. אך מקור השם לא נתברר.—[3]) כמעט כל המבארים החליטוה משער אשר זה, אך מנחם דח.. זאת, והמליצ' אינה מתישבת באמת כראוי, וכנראה יש פה איזה שבוש. — [1]) מ"ש: בספר' מדוייקים כ"י יתיר יוד ויש מהם גם מלא וא"ו וכ"כ החכם לונזאנו בכל ס"ם מלא יוד וקשה כי ותט לשון יחיד. — [2]) נמסר: שפכו קרי. — [3]) ת"י: מתבין לטבתיה, כנראה במשמעת אשר. רסע"ג: רשדה, ר"ל דרכו ובעין זה המפרשים.

[4]) דעת רוב החכמים שהוא השרש שממנו באשו' אשר, מקום. בארם' אתר מקום. בערב' אַת'ר [a] ר'שם. ועי' הערה לאשר.

---

[a] اثر

— פע', *אִשֵּׁר, — היה יָשָׁר, *מְאֻשָּׁר, יָשָׁר, gerade droit; straight: למה נקרא שמו אשורי על שום שהוא מ א ו ש ר בכתבו (תוספתא סנהד' ד ח). אשורי שהוא מ א ו ש ר בכתבו (ירוש' מגי' א עא ב). אשורית ש מ א ו ש ר ת בכתב (סנהד' כב.). תאשור שהוא מ א ו ש ר מכולן (מד"ר בראשי' יה). ויכתוב בכתב מיושר ומ א ו ש ר ושיהא כתב נאה (לבוש, או"ח לב ב).

—פִּע' יִאֻשַּׁר,—כמו יֻשַּׁר: מ א ש ר י המקלות המעוותות (ר"י אברבנאל, לך לך, וסרי אבת).

ד׳ אָשַׁר[1]), קל לא נהוג.

—פִּע',אִשֵּׁר,—א)נתן כח, stärken;fortifier;strengthen: למדו היטב דרשו משפט אַשְּׁרוּ[2]) חמוץ שפטו יתום ריבו אלמנה (ישע' א יז).— ב)*קִיֵּם, אמר והעיד שאמת הוא, bestätigen; confirmer; confirm: צריכין הדיינין לכתוב (על השטר) א י ש ר נ ו ה ו במעמד פלוני ופלוני (ירוש' סוף גיטין). הרלב"ג בספרו מְאַשֵּׁר ומקיים מציאות החלומות (פניני סד"ל, עח).

— התפע',— ינרדף עם התחזק: ה ת א ש ר ו והתחזקו מהר באומנותיכם (רש"י שבת קיט.).

אֲשֶׁר[3]), —מלת כנוי הרמז, ליחיד ורבים לזכר ונקבה בלי שנוי, Pron. relat. ומשמש:

א. לצרף ב' מאמרים שיש ביניהם יחס צרופי זל"ו, בענין שהמאמר השני גודר וגובל ומבאר את הראשון שקודם לו, ומודיע איזהו, welcher u. s. w.; qui; who, which: ביחס ל ה פ ו ע ל: וכפר הכהן אֲשֶׁר ימשח אתו וַאֲשֶׁר ימלא את ידו לכהן תחת אביו (ויקרא יו לב). ה' אֲשֶׁר עשה את משה ואת אהרן וַאֲשֶׁר העלה את אבתיכם מארץ מצרים (ש"א יב ו). ואלה המלכים אֲשֶׁר מלכו (בראש' לו לא). איה האנשים אֲשֶׁר באו אליך הלילה (שם יט ה). מן בניהם אֲשֶׁר נותרו אחריהם (דהי"ב ח ח). אברהם אב המון גוים וכו' א ש ר שמר מצות עליון (ב"ס גני' מד כ). גבור בן חיל יהושע בן נון וכו' א ש ר נוצר להיות בימיו תשועה גדולה לבחיריו (שם מו א). ישוע בן אלעזר בן סירא ש ר ניבא בפתור לבו ו א ש ר הביע בתבונתו (שם נג כ). — וכמו"כ ביחס להפעול: וירא אלהים את כל אֲשֶׁר עשה (בראש' א לא). ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אֲשֶׁר עשה (שם ב ב). האשה אֲשֶׁר נתתה עמדי (שם ג יב). קח נא את בנך את יחידך אֲשֶׁר אהבת (שם כב ב). הדבר אֲשֶׁר דברתי (שם מא כח). ויספר העבד ליצחק את כל הדברים אֲשֶׁר עשה (שם כד סו). ויחד יתרו על כל הטובה אֲשֶׁר עשה יי' לישראל אֲשֶׁר הצילו מיד מצרים (שמות יח ט). אלה הדברים אֲשֶׁר תדבר (שם יט ו). לסיחן ולעוג אֲשֶׁר החרמתם אותם (יהוש' ב י). הדברים אֲשֶׁר שמעת (מ"ב יט ו). ברית ה' אֲשֶׁר כרת עם בני ישראל (דהי"ב ו יא).— ועם כנוי הפעל: הדברים האלה אֲשֶׁר צוהו ה' (שמות יט ז). רבשקה אֲשֶׁר שלחו מלך אשור (ישע' לז ד). אֲשֶׁר כלאו צדקיהו (ירמ' לב ג). בניהם וכו' אֲשֶׁר לא כלום בני ישראל (דהי"ב ח ח). — ועם מלת הגוף: ומן הבהמה אֲשֶׁר לא טהרה הוא שנים (בראש' ז ב). כל רמש אֲשֶׁר הוא חי (שם ט ג). לכל הבהמה אֲשֶׁר הוא מפרסת פרסה (ויקרא יא כו). מן הבהמה אֲשֶׁר היא לכם לאכלה (שם לט), ארץ אֲשֶׁר הוא זבת חלב ודבש (במד' יד ח). והאיש אֲשֶׁר הוא טהור (שם ט יג). הערים הרחקת ממך מאד אֲשֶׁר לא מערי הגוים האלה הנה (דבר' כ טו). ואתם היום מאסתם את אלהיכם אֲשֶׁר הוא מושיע לכם (ש"א י יט). כלתך וכו' אֲשֶׁר היא טובה לך משבעה בנים (רות ד יה). יען ביתי אֲשֶׁר הוא חרב (חגי א ט). אל תשמעו אל נביאיכם וכו' אֲשֶׁר הם אמרים אליכם (ירמ' כז ט). הלוים אֲשֶׁר הם מזרע צדוק (יחזק' מג יט). לקדושים אֲשֶׁר בארץ המה (תהל' טז ג).—ובחסרון מלת הגוף: המים אֲשֶׁר מתחת לרקיע (בראש' א ז), אשר ה ם מתחת

---

[1]) י"ס שמקור פעל זה הוא באחד השרשים הקודמים.—[2]) ת"י: זכו דאגים. ורסע"ג תרגם וארשדו, ר"ל ישרו. וריב"ג פרש מלשון אָשֵׁר, ר"ל הדריכו. אך רש"י פרש: ה ח ז י ק ו והוא לשון משנה אשרנוהו אי אישר חילי.

[3]) בנקוד האשורי אֲשֶׁר. בכנע' אש, ונמצאה בכתבת אחת גם ע ש. בשאר הלשונות האחיות אין דמיונה, וכבר נתפלפלו חכמי הלשון הרבה בדבר ועוד לא עלה בידם לברר מקורה האמתי. קצת החכמים גזרוה מן את'ר a) בערב' שמשמע' רשם, ומן א ת ר בארמ' מקום, ומביאים דמיון לזה שגם בגרמ' משמשת מלת המקום wo גם שמוש מלת הצרוף welcher. אבל כבר דחה נלד' (Nö, ZDMG, 40, 738) השערה זו, מפני שבארמ' בעצמה אין אתר משמשת שמוש זה, והמושג רישם רחוק מאד ממושג הצרוף. אחרים אמרו כי עקרו של אשר הוא אֲשֵׁל, והוא מרכב מאות הרמז א ומן של. ויותר קרובה דעת בוימן (Bauman, Hebr. Relativsätze), כי יסודה היא שַׁ באשור' שְׁ בכנענית ועברית, וממנו בכנענית אש ובעברית אֲשֶׁר.

---

a) أثر

— ויש שיחסר הנושא או הנשוא, ונרמז בהמלה אשר: את אשר תברך מברך ואשר תאר יואר (במד' כב ו), שהכונה את האיש אשר תברך ואת האיש אשר תאר. והוריתיך אשר תדבר (שמות ד יב), לאמר הדבר אשר תדבר. ונתתיך ביד מבקשי נפשך וביד אשר אתה יגור מפניהם (ירמ' כב כה). אשר טפחתי ורביתי איבי כלם (איכה ב כב). עשה יי' אשר זמם (שם יז), הדבר אשר זמם. אשר ימצא אתו מעבדיך ומת (ברא' מד ט), האיש מעבדיך אשר ימצא אצלו. — ומלת עם קודם אשר: עם אשר תמצא אלהיך לא יחיה (שם לא לב). — וכמו"כ בתחלת מאמר: אשר היה, במקום המעשה אשר היה: אשר היה דבר ה' אל ירמיהו (ירמ' יד א, מו א, מז א, מט לד). — ובמקום אפילו מה יש: רבו משערות ראשי שנאי חנם עצמו מצמיתי איבי שקר אשר לא גזלתי אז אשיב (תהל' סט ה). — וכמו"כ אף על פי סתם: לא נכחד עצמי ממך אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ (שם קלט יה). — ובמקום מי, מה שהוא: אשר חוטא לפני עושהו יסתוגר על ידי רופא (ב"ס גגי' לח יה). כי את אשר שנא לא עשה (שם שם יה יא). לפני אדם חיים ומות אשר יחפץ ינתן לו (שם יז), ר"ל איזה מהם אשר יחפץ. כל מארץ לארץ ישוב ואשר ממרום אל מרום (שם מ יא). — ולפני שם המקום, ויחסר הפעל יושב שוכן וכיוצא בהם: במערה אשר בשדה המכפלה (ברא' מט ל) כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן וכל מלכי הכנעני אשר על הים (יהוש' ה א). — ואחרי המקום יבואו אחרי אשר מלות המקום שם, שמה, משם. עד המקום אשר היה שם אהלו בתחלה (ברא' יג ג) שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם (שם יד). במקום אשר יהיה שם אדני המ'ך (ש"ב יה כא). ואשים שם את הארון אשר שם ברית יי' (דהי"ב ו יא). ומצרים וכו' ואת פתרסים ואת כסלחים אשר יצאו משם פלשתים (ברא' י יד). ושמתי לך מקום אשר ינום שמה (שמות כא יג). — ויש שתחסר מלת יחס המקום: בשקתות המים אשר תבאן הצאן לשתות לנכח הצאן (ברא' ל לח), במקום אשר תבאנה שמה או לשתות שם. ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו (שם לה יד), ר"ל אשר דבר אתו שם. באנו אל הארץ אשר שלחתנו וגם זבת חלב ודבש היא (במדבר יג כז), — אשר שלחתנו שמה. מי מריבה אשר רבו בני ישראל את יי ויקדש (שם כ יג), — אשר רבו שם בנ"י. כי על כל אשר אשלחך תלך (ירמ' א ז) — אשר אשלחך שמה. בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש (ישע סד יא) — אשר הללוך שם. גם צפור מצא בית ודרור קן לה אשר שתה אפרחיה (תהל' פד ד), אשר שתה אפרחיה שם — ועם מלות היחס: לך נחה את העם אל אשר דברתי לך (שמות לב לד), אל המקום אשר דברתי. ישאך על אשר לא אדע (מ"א יח יב). — וביחס להזמן: ועוד חמש שנים אשר אין חריש בארץ (ברא' מה ו), במקום אשר אין בהן. למן היום אשר יצאת מארץ מצרים (דבר' ט ז), — אשר בו יצאת. וישב ירמיהו בחצר המטרה עד יום אשר נלכדה ירושלם (ירמ' לח כח), אשר בו נלכדה. כי כל הימים אשר בן ישי חי על האדמה (ש"א כ לא). והימים אשר מלך שלמה בירושלם (מ"א יא מב). — ולפעמים תחסר מלת אז: הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם (ברא' ו ד), אשר אז יבאו. בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך ונתת כוס פרעה בידו כמשפט הראשון אשר היית משקהו (שם מ יג), אשר אז היית משקהו. — ועם יחסים: אשר בו, אשר בהם, אשר ביניהם, אשר כמוהו, אשר לו, אשר ממנו, מהם וכו', אשר עליו אשר שם, אשר גם, אשר תחתיו, עי' כל אחד ואחד במקומו. — ויש שיחסר מלת בו, בהם וכו': זכר תזכר את אשר עשה יי' אלהיך לפרעה וכו' והאתת והמפתים והיד החזקה והזרע הנטויה אשר הוצאך יי' אלהיך כן יעשה יי' אלהיך לכל העמים (דבר' ז יח-יט), ור"ל אשר בהם, או על ידיהם הוציאך. — וכן: ויתר דברי ירבעם אשר נלחם ואשר מלך הנם כתובים על ספר (מ"א יד יט), ור"ל פרטי המעשים שקרו במלחמתו ומלכותו. — אשר ל..., להורות יחס השיכות והקנין, כמו של: הצאן אשר לאביה (ברא' כ ט). הנערים אשר לי (רות יב כ). אביר הרעים אשר לשאול (ש"א כא ח), השיך לשאול, שהוא קנין שאול. וישב אתם בכלי הרעים אשר לו (שם יז מ). וישלח את שרי החילים אשר לו על ערי ישראל (מ"א יה כ). שיר השירים אשר לשלמה (שיה"ש א א).

ב. לחבור וקשור שני חלקי המשפט, — א) כמו כי, אם, מה: למען תדעון אשר יפלה יי' בין מצרים ובין ישראל (שמו' יא ז). ויאמר שאול מעמלקי הביאום אשר חמל העם על מיטב הצאן והבקר (ש"א יה יה). ויהי כשמע ירבעם בן נבט והוא עודנו במצרים אשר ברח מפני

שלמה המלך וישב ירבעם במצרים (מ"א יב ב), ר"ל כי ברח. אני משביעך אשר לא תדבר אלי (מ"א כב טז). וזה לך האות מאת יי' אשר יעשה ה' את הדבר הזה אשר דבר (ישע' לח ז). אם על המלך טוב ואם ייטב עבדך לפניך אשר תשלחני אל יהודה (נחמ' ב ה). אגרות יתנו על פחוות עבר הנהר אשר יעבירוני (שם ז). ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר (קהל' ז כט). טוב אשר לא תדר משתדור ולא תשלם (שם ה ד). וישם דניאל על לבו אשר לא יתגאל בפתבג המלך (דניא' א ח). כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד (אסת' ב י). כי הגיד להם אשר הוא יהודי (שם ג ד). ועם כל אלה העתר אל אל אשר יכין באמת צעדיך (כ"ס גני' לז יה).—ועם את לפניו: אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר (דבר' ט ז). כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים ואת אשר עברנו בקרב הגוים (שם כט יה). שמענו את אשר הוביש יי' את מי ים סוף מפניכם (יהוש' ב י). ועלי זקן מאד ושמע וכו' ואת אשר ישכבן (בניו) את הנשים (ש"א ב כב). היום הזה ראו עיניך את אשר נתנך יי' היום בידי (שם כד יא). ואת הגדת היום את אשר עשיתה אתי טובה את אשר סגרני יי' בידך ולא הרגתני (שם כד יט). הלוא ידעתם את אשר ירו מעל החומה (ש"ב יא כ). ויגד אחאב לאיזבל וכו' ואת כל אשר הרג את כל הנביאים בחרב (מ"א יט א). ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת (מ"ב ח ה). כי ידעתי את אשר תעשה לבני ישראל רעה (שם ח יב). זכר נא את אשר התהלכתי לפניך (ישע' לח ג). ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו (יחזק' לו כז). — ובמשמעת אם: עתה אשר באתי לדבר אל המלך אדני את הדבר הזה כי יראני העם (ש"ב יד טו). כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך וכו' אשר לא יקרא (אסתר ד יא), ור"ל אם לא יקרא. — ובמשמעת מה: והיה כי יאשם לאחת מאלה והתודה אשר חטא עליה (ויקר' ה ה). כי הגד הגד לעבדיך את אשר צוה ה' אלהיך (יהוש' ט כד). וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש (אסת' ו ב). — ב) כמו למען, בעבור, להורות תכלית וכונה, damit; afin que; in order that: ושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך ולבניך אחריך (דבר' ד מ). ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבון מאד (שם ו ג). ויקרא אברהם שם המקום ההוא יי' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה (בראש' כב יד). — ובמשמעת באופן ש: הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו (שם יא ז). ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה (שם יג טז). ומלאו (הארבה) בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים אשר לא־ראו אבתיך ואבות אבתיך מיום היותם על האדמה (שמו' י ו). הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עשר גם כבוד אשר לא היה כמוך איש במלכים כל ימיך (מ"א ג יב-יג). ולעבדיו יקרא שם אחר אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן (ישע' סה טו-טז). כאשר ישבר את כלי היוצר אשר לא יוכל להרפה עוד (ירמ' יט יא).— וכיון ש, הואיל ו: יתלחשו כל שנאי עלי יחשבו רעה לי דבר בליעל יצוק בו ואשר שכב לא יוסיף לקום (תהל' מא ט). — ג) להורות הסבה, בגלל, יען, מפני, weil; parce que; because: ותאמר לאה נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי (בראש' ל יח). והמצפה (קראו להמקום ההוא) אשר אמר יצף ה' ביני ובינך (שם לא מט). ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחותם (שם לד יג). בני יעקב באו על החללים ויבזו העיר אשר טמאו אחותם (שם לד כז). היום ידענו כי בתוכנו ה' אשר לא מעלתם בה' המעל הזה (יהוש' כב לא). וימת בן האשה הזאת לילה אשר שכבה עליו מ"א ג יט). כי למען דוד נתן ה' אלהיו לו ניר בירושלם להקים וכו' אשר עשה דוד את הישר בעיני ה' (שם טו ד-ה).— ותבוא בראשית תשובה ומענה, להודיע הסבה ששאל השואל: ולמה לא שמעת בקול ה' ותעט אל השלל וכו' ויאמר שאול אל שמואל אשר שמעתי בקול ה' ואלך בדרך אשר שלחני (ש"א טו יט-כ). — ובמקום אשר בגללו, בשבילו: וירבעם בן נבט וכו' וירם יד במלך וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה בנה את המלוא וכו' (מ"א יא כו-כז), ר"ל אשר בשבילו. — ד) לתנאי, כמו אם, wenn; si; if: את הברכה (אני נותן לכם) אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם (דבר' יא כז), לאמר אם תשמעו. ויאמר אל בני ישראל לאמר אשר ישאלון בניכם מחר וכו' (יהוש' ד כא), לאמר אם ישאלו (או בעת אשר ישאלו). — וכמו

כאשר ליחם הזמן: אחרי כל זאת אשר הכין יאשיהו את הבית עלה נכו מלך מצרים להלחם בכרכמיש (דה"ב לה כ). — ותתחבר עם המלים אחרי, תחת, למען, בעבור: אחרי אשר הטמאה (דבר' כד ד). תחת אשר לא עבדת (דבר' כח מז). למען אשר ייטב לנו (ירמ' מב ו). בעבור אשר יברכך (בראש' כז י). — על אשר: כי לא יבא אל הארץ אשר נתתי לבני ישראל על אשר מריתם את פי (במדב' כ כד). על דבר אשר. יען אשר: יען אשר עשית את הדבר הזה (בראש' כב טז). — ועי' עוד במקומם ועם אותיות ב כ ל ם:

— באשר, א) להורות המקום, כמו במקום אשר, wo; où; vhere: באשר תמותי אמות (רות א יז), במקום אשר תמותי. באשר כרע שם נפל (שופט' ה כז), במקום אשר כרע. ואנכי הלך לגור באשר אמצא (שם יז ט). ויתהלכו באשר יתהלכו (ש"א כג יג). וגורי באשר תגורי (מ"ב ח א). ובאשר חללים שם הוא (איוב לט ל). כן איש אשר אין לו קן המרגיע ב א ש ר יערב (ב"ס גני' לו לא). — ב) לסבה, כמו יען, weil; parce que because: ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו (בראש' לט ט). אין שר בית הסהר רואה את כל מאומה בידו באשר ה' אתו (שם שם כג). באשר הוא סוף כל האדם (קהל' ז ב). — עם למי אחריה: הגידה נא לנו באשר למי הרעה הזאת (יונה א ח), לאמר בגלל מי. — ג) ובמשמעת במה ש: ובחרו באשר חפצתי (ישע' נו ד). ובאשר לא חפצתי בחרתם (שם שם יב). מה יתרון העושה באשר הוא עמל (קהל' ג ט). מוצק לפניך אש ומים ב א ש ר תחפץ שלח ידיך (ב"ס גני' יה יז). — ובסגנון החוקרים: האדם ב א ש ר הוא אדם. המזג ב א ש ר הוא מזג (חור עמים י ב). שבאותו התאר נשיג עוזו ב א ש ר הוא (ע"ח לר"א הקראי עב).

— כאשר, א) לדמיון באיכות או בכמות, כמו, wie; comme; as: שנים שנים באו אל נח וכו' כאשר צוה אלהים (בראש' ז ט). ואני כאשר שכלתי שכלתי (שם מג יד). ואתנה כאשר תאמרו אלי (שם לד יב). וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדברים (דבר' א מד). כי יאמרו נסים לפנינו כאשר בראשנה (יהוש' ח ו). יהי ה' אלהינו עמנו כאשר היה עם אבתינו (מ"א ח נז). שמחו לפניך כשמחת בקציר כאשר יגילו בחלקם שלל (ישע' ט ב). ואני כאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד טז). ויש מהם אשר אין לו זכר וישבתו כ א ש ר שבתו (ב"ס גני' מד ט). — ועם כן: וכאשר יענו אתו כן ירבה (שמות א יב). כאשר עשה כן יעשה לו (ויקרא כד יט). כאשר יחנו כן יסעו (במד' ב יז). כאשר עשיתי כן שלם לי אלהים (שופ' א ז). כאשר יהגה האריה והכפיר וכו' כן ירד ה' צבאות (ישע' לא ד). כאשר עשיתי לשמרון ולאליליה כן אעשה לירושלם ולעצביה (שם י יא). — ומלת כן קודם: כן תעשה כאשר דברת (בראש' יח ה). ויעשו כן בני ישראל כאשר צוה יהושע (יהושע ד ח). — ובמשמעת לו: ולמה מרחם הצאתני אגוע ועין לא תראני כאשר לא הייתי אהיה מבטן לקבר אובל (איוב י יט). ויש מהם אשר אין לו זכר וישבתו כאשר שבתו כ א ש ר לא היו היו (ב"ס גני' מד ט). — ב) להורות קרבת שני מעשים בזמן, בעת אשר, sobald, wenn; dès, quand; when: ויהי כאשר הקריב לבוא (בראש' יב יא). וילך יי' כאשר כלה לדבר (שם יח לג). ויהי כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי ואמר לה זה חסדך אשר תעשי עמדי (שם כ יג). ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות ויקח האיש נזם זהב וכו' ויאמר בת מי את (שם כד כב-כג). ויהי כאשר ראה יעקב את רחל וכו' ויגש יעקב (שם כט י). והיה כאשר תריד ופרקת עלו (שם כז מ). ויאמר יעקב כאשר ראם (שם לב ג). ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל (שם שם לב). כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך (שם מ יד). ויהי כאשר קרב (משה) אל המחנה וירא את העגל (שמות לב יט). והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק (שם יז יא). ויהי כאשר מת גדעון וישובו בני ישראל ויזנו אחרי הבעלים (שופט' ח לג). ויהי כאשר נלחמו בני עמון עם ישראל וילכו זקני גלעד לקחת את יפתח (שם יא ה). ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם (שם שם ז). ויהי כאשר זקן שמואל וישם את בניו שפטים לישראל (ש"א ח א). וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך (שם שם ו). ויהי כאשר שב שאול מאחרי פלשתים ויגדו לו לאמר הנה דוד במדבר עין גדי (שם כד ב). ויהי כאשר בא חושי הארכי רעה דוד אל אבשלום ויאמר חושי אל אבשלום יחי המלך (ש"ב טז טז). כאשר ראה כל הבא עליו ועמד (שם כ יב). כאשר הגה מן המסלה עבר כל איש אחרי יואב (שם שם יג). ויהי כאשר חזקה הממלכה בידו ויך את עבדיו המכים את המלך (מ"ב יד ה). ויהי כאשר ראם צדקיהו וכו' ויברחו (ירמ' לט ד). בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע (תהל' נא ב). ויהי כאשר באו היהודים הישבים

אצלם ויאמרו לנו עשר פעמים (נחמ' ד ו). ויהי כַּאֲשֶׁר שמעו אויבינו כי נודע לנו ויפר האלהים את עצתם (שם ט). ויהי כַּאֲשֶׁר נבנתה החומה ואעמיד הדלתות (שם ז א). ויהי כַּאֲשֶׁר צללו שערי ירושלם לפני השבת ואמרה ויסגרו הדלתות (שם יג יט). ויהי כַּאֲשֶׁר ישב דויד בביתו ויאמר דויד אל נתן הנביא הנה אנכי יושב בבית הארזים (דהי"א יז א). — וקצת במשמעת אִם: כַּאֲשֶׁר תדר נדר וכו' אל תאחר לשלמו (קהל' ה ג). שמר רגליך כַּאֲשֶׁר תלך אל בית האלהים (שם ד יז). — ג) לסבה, כמו בגלל: עלה אל הר העברים וכו' ונאספת אל עמיך וכו' כַּאֲשֶׁר מריתם פי במדבר צן (במדב' כז יב-יד).

— לַאֲשֶׁר, להאיש אשר: ויאמר לַאֲשֶׁר על ביתו (בראש' מג טז). ולאכלכם וְלַאֲשֶׁר בבתיכם (שם מז כד). ישוב השדה לַאֲשֶׁר קנהו מאתו (ויקרא כז כד). ונתן לַאֲשֶׁר אשם לו (במדב' ה ז). ויאמר לַאֲשֶׁר על המלתחה (מ"ב י כב). ולזבח וְלַאֲשֶׁר איננו זבח (קהל' ט ב). — ומ"ר: לאמר לאסורים צאו לַאֲשֶׁר בחשך הגלו (ישע' מט ט), ר"ל למי שהם בחשך. כי אסלח לַאֲשֶׁר אשאיר (ירמ' נ כ), להאנשים אשר אשאיר. — ובמשמעת לְמַה שֶּׁ: שמע בקלי לַאֲשֶׁר אני מצוה אתך (בראש' כז ח), להדבר שאני מצוה. למעשה ידיו ישתחוו לַאֲשֶׁר עשו אצבעתיו (ישע' ב ח). שמע נא בקול ה' לַאֲשֶׁר אני דבר אליך (ירמ' לח כ). — ויש שהשתמשו בלאשר להורות הסבה כמו מפני: ״ולאשר ידעתי היטב מהות המלוה היותו צורבא מרבנן וכו' (חתם סופר חו"מ).

— מֵאֲשֶׁר, א) מהמקום אשר, וכדומה: אתם לכו קחו לכם תבן מֵאֲשֶׁר תמצאו (שמות ה יא). — ב) מהדבר אשר: ועשה את האחד מן התרים או מן בני היונה מֵאֲשֶׁר תשיג ידו (ויקר' יד ל). וכפר עליו מֵאֲשֶׁר חטא על הנפש (במדב' ו יא). מודיעים לחדשים מֵאֲשֶׁר יבאו עליך (ישע' מז יג). ושתית מֵאֲשֶׁר ישאבון הנערים (רות ב ט). — מֵאֲשֶׁר לְ, — ממה שהוא של פלוני: מאיל המלאים מֵאֲשֶׁר לאהרן וּמֵאֲשֶׁר לבניו (שמות כט כז). וּמֵאֲשֶׁר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה (בראש' לא א). — ובמשמעת מִמִּי אֲשֶׁר: ומדלת הארץ מֵאֲשֶׁר לא הגלו בבלה (ירמ' מ ז). לבד מֵאֲשֶׁר יושיט לו המלך את שרביט הזהב (אסתר ד יא). — ג) לסבה: נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך, מֵאֲשֶׁר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך ואתן אדם תחתיך ולאמים תחת נפשך (ישע' מג ד). — ד) לערך היתרון: רבים אשר מתו באבני הברד מֵאֲשֶׁר הרגו בני ישראל בחרב (יהוש' י יא). ויהיו המתים אשר המית (שמשון) במותו רבים מֵאֲשֶׁר המית בחייו (שופט' טז ל). וירב היער לאכל בעם מֵאֲשֶׁר אכלה החרב (ש"ב יח ח). רבים אשר אתנו מֵאֲשֶׁר אותם (מ"ב ו טז). וראיתי כי אין טוב מֵאֲשֶׁר ישמח האדם במעשיו (קהל' ג כב). — ובסגנון המחקרי, במשמעת ״מעצם הדבר שהוא: וישים תכליתו תכלית האדם מ א ש ר הוא אדם (מו"נ ג ח). ואין לו לאדם מ א ש ר הוא אדם אבל מ א ש ר הוא ב"ח (שם ג נד).

אֲשֵׁרָה[1]**)**, ש"נ, מ"ר אֲשֵׁרִים, — אילן שהיו נוטעים הכנענים לאלהות האשרה: בשומו כל אבני מזבח כאבני גר מנפצות לא יקמו אֲשֵׁרִים וחמנים (ישע' כז ט). ויבנו גם המה להם במות ומצבות וַאֲשֵׁרִים על כל גבעה גבהה (מ"א יד כג). כי את מזבחתם תתצון ואת מצבתם תשברון ואת אֲשֵׁרָיו[2]) תכרתון (שמו' לד יג). ושבר את המצבות ויכרת את הָאֲשֵׁרִים (מ"ב כג יד). מזבחתיהם תתצו ומצבתם תשברו וַאֲשֵׁירֵהֶם[3]) תגדעון ופסיליהם תשרפון באש (דבר' ז ה).

***אַשְׁרַאי**[4]**)**, ־רַי, ש"ז, — אמונה, מכירה בהקפה לפרע אח"כ, Kredit; crédit: מי שמנהגו לקנות בשר שומן ב א ש ר א י ואוכל מתחבא בעליות שלא יבא הקצב ויאמר לו איני מניחך עד שתתן לי דמי הבשר (ר"ת פסח' קיד.). וזוזא חריפא ממהר לבא לפי שהכל צריכין לכך ומביאין מעות ואין מקיפין להן ב א ש ר א י (רש"י כתוב' ק:). הסוחר שהוא מוכר ב א ש ר א י למי שאינו מאמינו וימשכנהו בעת המכר מפני יראתו (חו"ה הבטחון).

אֲשֵׁרָה[5]**)**, ש"נ (אשירה), מ"ר אֲשֵׁרִים, אֲשֵׁרוֹת, — א) אלהות האשר ופריה ורביה של הכנענים, והיו נוטעים לה אילן והיו עבדים לה תחתיו, ושם היו הבתולות מקריבות בתוליהן, Assera (phön. Gottheit, déesse phönic.; phenic. deity.): ויעש אחאב את

---

[1]) עי הערה שלקמן לאשרה. — [2]) בקצת כ"י ולפי התרגום היוני והסורי אֲשֵׁרֵיהֶם. — [3]) הרבה כ"י וַאֲשֵׁרֵיהֶם.

[4]) בארמית: דאית ליה א ש ר א י במתא וכו' כיון דמחסרי גוביינא כמאן דלתינהו דמי (ב"מ סג:— שיש לו אשראי (הקפה) בעיר וכו' כיון שחסרה גבייה דומה כמו שאינן).

[5]) במכתבי תל אלעמרנה נמצאו שמות אנשים פרטים עבד אַשְׁרַת, עבד אַשְׁרַת, ר"ל עבד האלהות אשרה. ובכתיבות הכנעניות נמצא באשרת אל חמן קדש. ועוד

הָאֲשֵׁרָה (מ"א יו לג). ויעשו אֲשֵׁירָה וישתחוו לכל צבא השמים ויעבדו את הבעל (מ"ב יז יו). וישם (מנשה) את פסל הָאֲשֵׁרָה אשר עשה בבית אשר אמר ה' אל דוד וכו' (שם כא ז). להוציא מהיכל ה' את כל הכלים העשוים לבעל וְלָאֲשֵׁרָה ולכל צבא השמים (שם כג ד). ויתץ את בתי הקדשים אשר בבית ה' אשר הנשים ארגות שם בתים לָאֲשֵׁרָה (שם ז). אשר עשתה מפלצת לָאֲשֵׁרָה (מ"א יה יג). קבץ אלי את כל ישראל אל הר הכרמל ואת נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים ונביאי הָאֲשֵׁרָה ארבע מאות אכלי שלחן איזבל (שם יח יט). — ומ"ר: ויעבדו את הבעלים ואת הָאֲשֵׁרוֹת (שופ' ג ז). — ב) האילן: לא תטע לך אֲשֵׁרָה כל עץ אצל מזבח יי' אלהיך (דבר' יו כא).

***אַשְׁרָה[1]**, ש"נ, — קיום ואשור, Bestätigung, confirmation: א ש ר ת הדיינין אפילו רחוקה כמה כשרה (ירוש' גיט' ט ו ג).

אַשְׁרֵי[2]), אשרי, אַשְׁרֵי, כנ' אַשְׁרֵי, אַשְׁרֶיךָ, אַשְׁרֵיכֶם, אַשְׁרֵיהֶם, אַשְׁרָיו, אַשְׁרֵהוּ (ריהו), —מלת הקריאה, אשרי פלוני, טוב לו, תהלה ושבח לו. Heil; heureux; happy: אַשְׁרֵי אנשיך אַשְׁרֵי עבדיך אלה העמדים לפניך תמיד השמעים את חכמתך (מ"א י ח). אַשְׁרֵי[3]) האיש אשר לא הלך בעצת רשעים (תהל' א א). אַשְׁרֵי[1]) אדם לא יחשב ה' לו עון (שם לב ב). אַשְׁרֵי הגוי אשר ה' אלהיו (שם לג יב). אַשְׁרֵי הגבר יחסה בו (שם לד ט). אשרי העם שככה לו (שם קמד טו). אַשְׁרֵי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה (משלי ג יג). אַשְׁרֵי אדם שמע לי לשקד על דלתתי יום יום (שם ח לד). אַשְׁרֵי אדם מפחד תמיד (שם כח יד). אַשְׁרֵי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישע' נו ב). אַשְׁרֵי אנוש יוכיחנו אלוה (איוב ה יז). מתהלך בתמו צדיק אַשְׁרֵי בניו אחריו (משלי כ ז). ר' יהושע בן חנניא א ש ר י יולדתו (אבו' ב ח). א ש ר י הדור שהנשיא שלו מביא קרבן על שגגתו (תוספתא כ"ק ז). א ש ר י ילוד אשה שכך היה מובטח (ספרי כהעל' סח). עתידים אוה"ע לומר כן א ש ר י תלמיד שרבו מודה לו(ברכ' לב.). א ש ר י אדם השם עצמו כשור לעול וכחמור למשא ויושב והוגה בדברי תורה (ע"ז ה:). א ש ר י עירוני שכך ראה (תנח' בובר חיי שרה ב). — ועם תאר או פעל אחריה: אַשְׁרֵי תמימי דרך ההלכים בתורת ה' (תהל' קיט א). אַשְׁרֵי משכיל אל דל (שם מא ב). אַשְׁרֵי נצרי עדותיו (שם קיט ב). אַשְׁרֵי המחכה ויגיע (דני' יב יב). אַשְׁרֵי נשוי פשע כסוי חטאה (תהל' לב א). — ועם שֶׁ אחריה: אַשְׁרֵי שֶׁאֵל יעקב בעזרו שברו על יי' אלהיו (שם קמו ה), ר"ל האיש, מ י שאל יעקב בעזרו. — ועם מי: באותה שעה (כשראה משה את מיתת אהרן) אמר משה א ש ר י מי שמת במיתה זו (ספרי, האזינו שלט). א ש ר י מי שגדל בתורה ועמלו בתורה(ברכ' יז.).א ש ר י מי שלא חטא (סוכ' נג.). א ש ר י מי שבניו זכרים (ב"ב טז:). א ש ר י מי שבא לכאן ותלמודו בידו (פסח' נ.).— ועם עתיד: בת בבל השדדה אַשְׁרֵי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו אַשְׁרֵי שיאחז ונפץ את עלליך אל הסלע(שם קלז ח-ט).—ובלי שֶׁ: אַשְׁרֵי תבחר ותקרב ישכן חצריך (שם סה ה).— ועם שם ביניהן: ועתה בנים שמעו לי וְאַשְׁרֵי דרכי ישמרו (משלי ח לב). — ועם מלה אחריה: אַשְׁרֵי כל חוכי לו (ישעי' ל יח). אַשְׁרֵי כל חוסי בו (שם ב יב). אַשְׁרֵי כל ירא ה' (שם קכח א).—ועם כנ': אַשְׁרֶיךָ ישראל מי כמוך עם נושע בה' (דבר' לג כט). יגיע כפיך כי תאכל אַשְׁרֶיךָ וטוב לך (תהל' קכח ב). אַשְׁרֵיךְ[2]) ארץ שמלכך בן חורים

יש ספק בדבר מהותה של אלהות זו, וכמו"כ במקור השם.
[1]) משרש ד.אשר, עי"ש.
[2]) באופנים הרבה כתובה מלה זו, במונח וגיעא אצל השין, במרכא, במונח, במרכא וגעיא בפולה, במרכא לבדה ועוד. הקדמונים ורוב האחרונים החליטו כי זה סמי' רבים, אולי מן אֶשֶׁר או אֲשָׁר, כך רד"ק (מכלול, סוף בער הסמות)והמדקדקים החדשים. ואמר הרדק: וְאַשְׁרֶיךָ אעפ"י שהקריאה בלשון יחיד (שברבים צריך לאמר אַשְׁרֶיךָ) לשון רבים הוא שיוד הרבוי כתובה בו. ובדבר אַשְׁרֵהוּ אמר קניג (Kö. 2, § 114g), כי הלשון בטעות נהגה בה מנהג שְׂדֵהוּ. אבל ברט (ZDMg 42 356) טען על כ"ז, כי כנ' רבים צריך להיות אַשְׁרֶיךָ, כמו עֲבָדֶיךָ, ולא אַשְׁרֶיךָ, אעפ"י שיש רַחֲמֶיךָ, ולכן החליט שהוא יחיד וקבל צורה זו אַשְׁרֵי על פי פעולת ההקש של המלה אחרי שקבלה צורה זו בכח פעולת המלה לְפָנַי, שהוא יחיד מהשם פְּנֵי ביחיד. במורית טובי, בערבית טובאך, טובי לך a), וסובר ברט כי שתיהן חקו בזה את העברית. —
[3]) מ"ש: במלת אשרי יש בה שני מאריכין א' באלף וא' בשין וכ"ב החכם לונזאנו בסוף ספר עבודת הקדש שלו, כן מצאתי במסורת כ"י בלשון הזה אשרי ד' ריש פ' (ראש הפרשה) בטעם מאריכין. וסי' אשרי האיש אשר לא הלך, אשרי אדם לא יחשב, אשרי הגבר אשר שם, אשרי אדם שמע לי, וכולן כתיבין כן בס"ם בשני מאריכין. ע"כ. — וכן מיכא' בשם קצת כ"י. — [1]) בקצת כ"י בגעיא ובקצתם בשתי געיות (מיכא'). — [2]) עי' הערה שלפני זו.

a) طُوبَكَ طُوبَى لك

(קהל׳ י יז). א ש ר י ך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא (חג׳ ו ד). א״ר יוסי א ש ר י ך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה (סוף כלים). א ש ר יך ילדותי שלא ביישה את זקנותי וכו׳ א ש ר י ך זקנותי שתכפר עַל ילדותי (תוספתא סוכ׳ ד). א ש ר י ך אברהם אבינו שיצא מחלציך עקיבא (ספרי בהעלתך עה). אתה הוא עקיבא ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו א ש ר י ך שזכית לשם ועדיין לא הגעת לרועי בקר (יבמו׳ טז.). אמר לו הקב״ה א ש ר י י ו א ש ר י ך כשאעשה לך הדבר הזה (תנח׳ בוב׳ וישלח ג). אַשְׁרֵיכֶם זרעי על כל מים (ישע׳ לב כ). אמר רבי עקיבא א ש ר י כ ם ישראל לפני מי אתם מטהרים (יומא ח ע). א ש ר י כ ם ישראל שזכיתם לעבודת המשכן (פעו״ר פ״ו). א ש ר י כ ם ואשרי יולדתכם אשרי עיני שכך ראו (חגי׳ יד:). אמור להם דברי שבח א ש ר י כ ם שנתמניתם (ספרי בהעלתך לב). א ש ר י כ ם ישראל בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם (כתוב׳ סו:). א ש ר י כ ם תלמידי חכמים שדברי תורה חביבין עליכם ביותר (מנחו׳ יח). א ש ר י כ ם ישראל שכולכם חכמים מגדולים ועד קטנים (מס׳ ד״א ו). ומחונן עניים אַשְׁרָיו (משלי יד כא). ובוטח בה׳ אַשְׁרָיו (שם יו כ). ושמר תורה אַשְׁרֵהוּ[1]) (שם כט יח). א ש ר י ו לאדם שהוא גבוה מפשעו ולא פשעו גבוה ממנו (מד״ר כלא׳ כב). א ש ר י ה ם ישראל בזמן שעוסקין בתורה ובגמילות חסדים (ע״ז ה:). א ש ר י ה ם לצדיקים לא דיין שהן זוכין אלא שמזכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות (יומא פז.). א ש ר י ה ם לצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בעוה״ז (הורי׳ ו:). א ש ר י ה ם הצדיקים שמתברכים בארץ ומתברכים בשמים (מד״ר כלא׳ עה).—יומשתמשים במלה זו לכנוי לדבר רגיל, לא חשוב: מורגל בפי הבריות על דבר שפל בדעתו הוא א ש ר י [2]) (יאיר נתיב לבעל תוות יאיר, ביהמ״ד יא״ו א פט).—ויבקי בדבר כמו באשרי: ראה לחזור תמיד בש״ע שתהא רגיל בו כ א ש ר י (פתחי עולם, בו״ע או״ת קנה ב).

אַשְׁרָיוֹת[3]), ש״נ, — הקפה לפרע אחרי כן, כמו השם אשראי: באותם היהודים שמוכרין ב א ש ר י ו ת סחורותיהם לבני העיירות אשר סביבותיהם וכשמגיע זמן הפרעון שולחים אנשים עם הרשאות כתובות (תמת ישרי׳, בא׳ שפב). ברזילי סוחר נושא ונותן בסחורות מצרים עטר בלעז והיה יושב בחנות באדריאנופילו מוכר ב א ש ר י ו ת ליהודים ותוגרמים (ר״מ אלשיך מ״ב). מכר ראובן לשמעון סך סחורה ב א ש ר י ו ת וכו׳ (בו״ת תורת אמת, סמן נט).

אשש[1]),

אֹשֶׁשׁ[2]), —שם יסודות לדבר, gründen; jeter les fondements; to found: זבת מקדם א ש ש באד טל (ר״א קליר, טל). סבר לרוששי, צר בפור ששי, ועלה ו א ש ש י בהצהיר עששי (סוא, אספרה, פורים). ברוך אשר אֹשֶׁשׁ דוק וחוג (ר״י אביתור). נוף זה ינוסף משוש תבל, ובו הוא יסוד אבן שתיה אשר תבל מ א ש ש ת (רבב״ל דורתן מג״א, אכסוף לספר.).—ובהשא׳: אני מבל בחורה הייתי וכו׳ ולצבי אפריונו רפדני א ש ש נ י ופאר עטרני וכבוד הלבישני (כנס׳ ישר׳ יז תמוז).—ב) צבר צבור במקום אחד: קטף הכהן חלביו ויפרישם והמכסה על קרבו, בקן המזבח י א ש ש ם[3]) וישרפה חוצה בהתקם (רסע״ג, עבודה).

—פע׳, *אִשֵּׁשׁ,—שאששו אותו, שיסדוהו, — ובהשאלה מְאֻשָּׁשׁ, מחֻזק: הלכות ה מ א ו ש ש ו ת (מס׳ סופ׳ יז ד). — ואמר הפיטן: ציה אם אם מלקשת, ומלקוש אם מבקשת, טל צוק עבים תהא מ אֻ ש ש ת כבענינת קשת (ר״א קליר, טל). מראה הקשת מאש צבועה מ א ו ש ש ת (אבגבי בחקים, קונט׳ הפיוט׳ לא). מקדם נארות ונחלשת, בראותה ימינך מ אֻ ש ש ת, אז ערבה לגשת (במעון, ז פסח).

— הִפ׳, יהֶאֱשִׁישׁ, — כמו אִשֵּׁשׁ: רעצם במחבט אשו, ופקדם נפשו בנפשו, כל אחד ל ה א ש י ש ו, ויבו איש אישו (מנחם בר׳ מכיר, אין מושי׳, שבת חנכה).

—התפ׳, התאשֵׁשׁ,— א) חשב היטב בדבר, שקל בפלס, nachdenken; méditer; meditate: זכרו זאת וְהִתְאֹשָׁשׁוּ[4]) השיבו פושעים על לב (ישע׳ מו ח).—

---

[1]) עי׳ הערה ראשנה לערך זה.

[2]) ע״ש הפרשה אשרי יושבי ביתיך שקוראים אותה בתפלה בימי החול ג״פ ביום.

[3]) שם מפשט מן השם הארמי אשראי, אמונה, הקפה: אית ליה אשראי במתא (ב״מ סג:). כל אשראי ספק אתי ספק לא אתי (פסח׳ קי״ג.).

---

[1]) באשור׳ אִשְּׁשׁ, ובערב׳ אַשַּׁשׂa), חזק, שם יסוד.

[2]) עי׳ הערה שלמעלה לשרש אשש.

[3]) ופרש שם המפרש צבר. ולא נתברר היטב מאין לקח רסע״ג משמעה זו לפעל א ש ש.

[4]) מענין הכתיב נראה ברור משמעת מלה זו כי הנביא מזהירם ומעוררם על מה שהוא אומר להם. אך

---

a) أَسَّسَ

ב) *נתחזק, sich befestigen ; se fortifier : become strong : לפי שהיו (הברכות) מפוקפקות בידו היכן נתאוששו כאן (מד"ר ברא׳שית פט). — ג) והרבו להשתמש בו הפייטנים והמשוררים: יהירים התקוששו, וזכרו והתאוששו, נשא לב אל כפים אל אל בשמים (רסב"ג, בוכני).מתאוששים לעבדך ומתקוששים (ר"י הלוי סתר׳ יוה"כ לספרד׳). עניה התקוששי זכרי וְהִתְאוֹשְׁשִׁי עפר התפלשי (רמב"ע, דוקס 78). אחי התקוששו, והתבוננו איך ולמה, במה תתאוששו, עבדו ביראה ואימה, גם עוד התבוששו ועטו עדיי ערמה (סמא"ל סלי׳ כ"ס). כי בהיות ההרגשה הדעת מתאוששה (מנחם הגולה, לקו"ק נא). שונאי התאוששו לא התבוששו (ר"י נגרא, פזמו׳ פרידל׳ מא). — וביחס ליד וכדומה: איך ידי מתאוששת לגעת המסכה הנסוכה עליהם (הלבון, ציון כ). עד שקם דור אחרון על עפר ארץ ויתאשש להאיר עיני עששו (יל"ג, סוי את).

***אֶשֶׁשׁ**, ש"ז, — כמו אשישה, עששית: נראה (הירח) באשש ובמים אין מעידין עליו (ירוש׳ ר"ה ב ה נח.).

א.אֶשֶׁת, — א) סמי׳ מן אִשָּׁה,עי"ש.—ב) כמו אִשָּׁה[1]: וראית בשביה אֵשֶׁת יפת תאר (דבר׳ כא יא). נפל אֵשֶׁת [2]) בל חזו שמש (תהל׳ נח ע).

אשת[3]), ממנו אולי ב.אֵשֶׁת.

ב.אֶשֶׁת[4]), ש"נ,— כמו אֲשׁוּת: כמו שבלול תמס יהלך נפל אֵשֶׁת [5]) בל חזו שמש (תהל׳ נח ט).

אינני יודע מקור למשמעה זו לשרש אשש. והמפרשים הישנים והחדשים פרשו בענין אחר. ת"י: וְאִתְקְפוּ, ר"ל והתחזקו, וכן מנחם, ריב"ג, רש"י, ראב"ע. רסע"ג תרגם ואיסו מנהא, ר"ל התיאשו, והביא ראב"ע בשם רה"ג פרוש מלשון אש, וכן רי"ק. רד"ק גזר מלשון איש, ר"ל היו לאנשים. ורוב החדשים פרשו כמו ת"י ומנחם וכו׳.

[1]) לפי דעת קצת המפרשים. — [2]) משקל סֵלֶת, במקום פֶּלֶת, במוכרת, כמו עטרת וכו׳.

[3]) אין לו חבר בשאר הלשונות.

[4]) עי׳ הערה [2]).

[5]) פרשו רבא בר ישמעאל ורב יימר בר שלמיא מלה זו כמו אשות: אמר רבא בר ישמעאל ואיתימא רב יימר בר שלמיא מאי קראה (שאשות היא בריה בלי עינים) כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש. (מו"ק ו:). ולא נתברר מקור המלה במשמעה זו, ועי׳ הערה לערך אָשות. וכן פרש רש"י פה ולעז טלפא. אבל ריב"ג ואחרים פרשו אשת אשה.

****אֶשְׁתָּם**, ש"ז, — אש של קדחת, וכיוצא בזה: למען יעקב איש תם מלטנו מפח ומאשתם[1]) (רסע"ג, הוש׳ יוס ז, Monats. 1893, 563).

***אֶשְׁתָּקַד**[2]), אֶשְׁתְּקַד, — תה"פ, שנה הקודמת, שנה שעברה, vorigesJahr ; e' année passée ; last year: א"ר יוסי אפילו מצא הבית והיא מלאה פירות וכתוב עליה תרומה הרי אלו חולין שאני אומר אשתקד היתה מלאה פירות תרומה ופנה (מע"ש ד יא). מי שלא שקל אשתקד שוקל לשנה הבאה (שקל׳ ו ס). ואם אמר לו יין מבושם אני מוכר לך חייב להעמיד לו עד עצרת וישן משל אשתקד ומיושן משל שלש שנים (ב"ב ו ג). א"ל מכור לי יין ישן אמר לו של אישתקד הוא נאמן הוא (תוספי דמאי ד יס). לא היה מערבן בשל אשתקד שמא יצטרך אחד לתרום נמצא תורם מן הישנה (שם שקל, ב ד). אמרה לו אשתו מפני מה אשתקד של כל העולם כולו לקה ושלך לא לקה ועכשיו של כל העולם כולו נשדף ושלך לא נשדף (ברכ׳ יח:). אשתקד נעשו חיטין יפות (פסח׳ ג:). מהרה יבנה בית המקדש ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו ביצה ביו"ט שני (ביצה ה:). אשתקד מי לא קבלנו עדות החדש כל היום (שם). ושתי שנים היו והלא נלמד משל אשתקד (מד"ר רות ה). הפירות יהיו משתמרים וטובים להתישן שיהא ישן הנושן של שלש שנים יפה לאכול משל אשתקד (רש"י ויקרא כו י). שאלה, אשתקד באו לסטים בעיר והזנו נפשות (מרדכי קידו׳ תקסח). וששאלת אדות המלצר שהיה מושל עלינו אשתקד ולוה מהיהודים בא ליטרין (הוא ב"מ בלד). ניתות שלא דרך בהן גוים אשתקד (סמ"ג). שהממונים אשר שמשו

---

[1]) השתמש רסע"ג במליצת הכתוב נחר מַפֻּח מאשתם עפרת (ירמ׳ ו כט), שהקריא שם הוא מאש תם בשתי מלים, והסב אותה למשמע׳ אחרת ועשה ממַפֻּח מַפַּח, ומאש תם אשתם כמו הכתיב, והחריזו עם איש תם. ונראה כי הביאו לזה הדמיון עם המלה אֶשָּׁתָא בארמית לקדחת, ואולי פרש פח במו"ב במשמעה זו. מלשון צנים פחים לפי פרוש התלמוד. ועי׳ ערך פח.

[2]) כך צ"ד ובוקשד׳, וכן במשנ׳ מנק׳ כ"י פרמה, ובמש׳ מנק׳ נדפ׳. ובמשנ׳ מנק׳ בנק׳ בבלי אֶשְׁתְּקַד (הקדס, א א, לוח א). בארמית אֶשְׁתָּקַד, מצמצם אולי מן שעתא קדמא, ור"ל זמן שלפני היום: די מזמן מן אשתקד (ת"י ויקרא יו). ובמשמעת שנה העברה מצמצם מן שתא קדמא. וכן בסורית אשתקד.

א ש ת ק ד נסתפק להם ספק וכו' (שו"ת מהרשד"ס יו"ד סכ). וחפשנו אחר החטים של א ש ת ק ד (שו"ת ר"כ גירונדי סי' נט). — ואמר המליץ: לשוני א ש ת ק ד היתה אמוצה אבל היום מצאתיה רצוצה (ספ' המוס' זכר' כן סעד', מתכ' כט).

אַתְּ[1]), כהפס' אָת, מלת הגוף לגוף נוכח, Pron. pers. pers. —א) לנק' thou ; tu ; du .fem : בת מי אַתְּ הגידי נא לי (ברא' כד כג). ויאמרו העצים לתאנה לכי אַתְּ מלכי עלינו (שופט' ט י). — ובהפסק: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה אָתְּ וכו' אמרי נא אחתי אָתְּ (בראש' יב יא-יג). וברוך טעמך וברוכה אָתְּ (ש"א כה לג). — ב) גם לזכר נוכח[2]) masc. ויאמר משה אל ה' למה הרעת לעבדך וכו' ואם ככה אַתְּ[3]) עשה לי הרגני נא הרג (במדב' יא יא-יה). קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר יי' אלהינו וְאַתְּ תדבר אלינו (דבר' ה כד). אַתְּ (מלך צור) כרוב ממשח הסוכך (יחזק' כח יד). ויען השטן את יי' ויאמר החנם ירא איוב אלהים הלא א ת[4]) שכת בערו ובעד ביתו (איוב א י). כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם א ת[5]) קללת אחרים (קהל' ז כב). כיון שבא (בן המלך) ליכנס לקיטון אומר לו (המלך) מכאן ואילך א ת אסור (ספרי ואתח' כט). אמרה לו (דבורה לברק) מה א ת סבור שתפארתה של שירה נמסרה לך לבדך (מד"ר בראש' מ). א"ר לוי השופט כל הארץ לא יעשה משפט אם משפט א ת מבקש אין עולם ואם עולם א ת מבקש אין משפט (פסיק' דר"כ קכה:).

אמר הקב"ה ליעקב הרבה א ת יקר בעיני (מד"ר במד' ד). א ת סבור שמא על חנם אמר יעקב לעשו שהוא ימכור לו את הבכורה (שם). א"ל ר"י בן זכאי (להגמון) יודע א ת לקרות אבל אין א ת יודע לדרוש (שם). אמר לו הסומא (להפקח) בטובתך כשהייתי בדרך א ת היית מסמכני עד שנכנסנו לתוך הבית א ת היית מלוה אותי (שם טו). התחיל (משה) תמיה ואמר (לבצלאל) אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשיתי לעשותה ו א ת שלא ראית עשית מדעתך (שם). רבונו של עולם הנסתרות והנגלות לפניך גלויות ו א ת שואלני בשביל אחי (שם כ). היה צריך (יחזקיה) לומר (לישעיה) א ת נביא של מקום ולי א ת שואל (שם). אמר לו הקב"ה (לבלעם) רשע איני חפץ באיבודן של רשעים הואיל ו א ת רוצה לילך ליאבד מן העולם קום לך (שם). שכתב לו (בלק לבלעם) לא תהא סבור שלי לבדי א ת עושה ואני מכבדך לבדי אם תעקרם מכל האומות א ת מכובד (שם). אמר (להאיש שבקש ממנו) מי גרם לך ליטול כל מה ש א ת מבקש (שם דברי' ד). א ת מוצא, א ת למד (תנח' בובר תולד' כג). ערבי בא להשית עם חבירו יאמר לו ה א ת גוזלינו ה א ת קובעינו (שם תרומה ז). — ונהוג הדבר אצל המשוררים הקדמונים בשביל המשקל וכדומה: וְאַתְּ מושל עלי מלים טהורים כספירים וענינים יגעים, וְאַתְּ מולך עלי לבות חכמים מחכמים ומדעת שבעים (ר"ב הנגיד, דבריך כתוך לבי). זכר דבר לעבדך ואל אבוש בסברתי, התגע לרע לי יד וְאַתְּ ידי וסתרתי (הוא, כתס היום). ולא ישוב לבבו מפני כל אבל רוח לבבך הניסו ו א ת סברו ו א ת שעשועיו ואתה חלקו וכוסו (רשב"ג, שירי שלמה לדוקס, ביר ח). הוא יום ביום משתחוה לך גם אַתְּ (אלהים) מעטה עליו מעיל הדר (הוא, שיה"ש זקס, ב). ה א ת רופא ומכתי אנושה וכאב נצח ו א ת לחש כאבי (ר"י הלוי, להט לי). שובה שלמה נשיאי רום במרכבתך וצלח, הלא כל בני עיש פרדיה, לבש זמנך כתנת ו א ת בלבד רבידיה (סוא, תהלה לר"ש). בהבצר תבונה מבנים כבן נון א ת והיא נגדך יריחו (הוא, לר' לוי כן אלתאה). ותענה (העפרה) פתי ואיך תשב וְאַתְּ הולך שבי (רמכ"ע תרש' ז פה). זכרה אחי אמון כי אַתְּ לתבל בר כפרי פעליך תתן לפיך בר (שם ח כא). אבי הנה האש ועצי המערכה, איה אדוני השה אשר בהלכה, הַאַתְּ ביום זה דתך שוכח (רי"ב עכאס, עת בערי רלון). יהודה אַתְּ חשקי ויערת צוף מתקי בתבל

---

[1]) נתקצר מן אַתִּי, ובכח בת קול של התנועה האחרונה שנשמרה עוד בדבור נתקימה דגשות התו בדבור. באשור' אַתִּי. בער' אַנְתִּ a), בסור' כתיב אנתי, קרי אַתְּ. בארמ' אַנְתְּ. ועי' אַתִּי לקמן. והנה בארמ' פעמים מתקצרת אַתְּ ותשמט האלף ויאמרו דת במקום דאת: דת מר, דאת אומר. ושמעתי קצת התינוקות המדברים עברי' בדרך טבעי אומרים בשגירת הלשון: תְּרוֹאָה במקום אַתְּ רוֹאָה. — [2]) דעת בטכר (Bö. § 859) כי נתקצר כך בלשון הדבור ההמוני מפני מהירות הדבור, ובאה גם בלשון הספרותית בקצת מקומות אולי לא במקרה אלא מפני סבה שאין אנו יכולים למצא עכשיו. — [3]) נמסר ג' בלשון זכר. — [4]) כך הכתיב, ונמסר אתה קרי. — [5]) נמסר אתה קרי. ומ"ש: את כתיב אתה קרי ובנוסחא' כ"י מטוליטולא ובמקראות ישנות מהדפוס הטפח"א באלף וכן במ"ג נמנה עם אחרים שהם בטעם מלעיל.

---

a) أنتِ

את חלקי ללבי את נצחו (עמנו' מתכ' יב). ומראך שמשו וביתך מקדשו ואת כתר ראשו וציץ הוד על מצחו (שם).

א. את[1], במקף־את, וכמו"כ במרכה, כנ'אותי[2]), אתי, אותך[3]), אתך, כהפ'אתך, אתכה, אותך[4]) אתך, אותו[5]) אתו, אותה[6]), אתה, אותנו[7]), אתנו, אותכם, אתכם, ־כן, אותם[8]), אתם[9]), אותהם, אתהם, אתן, אתנה, אותהן אתהן. — א) מלת יחס הפעול, Praep. Accus., בפרט כשהדבר הפעול ידוע: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראש' א א). ויהי כראות את-הנזם ואת־הצמדים על ידי אחתו וכשמעו את־דברי רבקה (שם כד ל). בקחתו את־רבקה (שם כה כ). ויפשיטו את־יוסף את־כתנתו את-כתנת הפסים (שם לז כג). ויבא האיש את-האנשים וכו' ויכינו את־המנחה (שם מג כד-כה). אחרי תתי את־ספר המקנה (ירמ' לב טז). וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש איש את־מחרשתו ואת־אתו ואת־קרדמו ואת־מהרשתו (ש"א יג כ). וישמח עליהם חזקיהו ויראם את־בית נכתה את־הכסף ואת־הזהב ואת־הבשמים ואת השמן הטוב ואת כל בית כליו ואת כל אשר נמצא באוצרתיו (ישעי' לט ב). הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה (בראש' ד יד). ויבא אתי אל פתח שער בית ה' (יחזק' ח יד).—ואחרי פעל בכנוי: זבדני אלהים אתי זבד טוב (בראש' ל כ). כי אתך ראיתי צדיק לפני (שם ז א). עד השמידו אתך (דבר' כח מח). את כל הגוים אשר אנכי שלח אותך אליהם (ירמ' כה טו). בן אדם שולח אני אותך אל בני ישראל (יחזק' ב ג). ועשית לאהרן ולבניו ככה ככל אשר צויתי אתכה[1])(שמו' כט לה). ביום הולדת אותך (יחזק' יו ד). בנות פלשתים השאטות אותך מסביב (שם שם נז). לבלתי הכות אתו כל מצאו (בראש' ד טו). ויוצא אתו החוצה (שם יה ה). בשלח אתו סרגון ישעי' כ א). — ולפני את: אשר לא יעבד אתו את נבוכדנאצר (ירמ' כז ח). ויהללו אתה אל פרעה (בראש' יב יה). וברכתי אתה (שם יז יו). ויתן אתנו במרגלים (שם מב ל). ואותנו הוציא משם (דבר' ו כג). עד השמידו אותכם מעל האדמה (יהושע כג יו). ועבדום וענו אתם (בראש' טו יג). ואין פותר אותם (את החלומות) לפרעה (שם מא ח). ויגידו לו את כל הקרת אתם (שם מב כט). ואתה תנחילנה אותם (דבר' לא ט). בנחמך אתן (יחזק' יו כד). וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם (בראש' לב א). והזהרתה אתהם את החקים ואת התורת (שמות יח כ). אוציאה נא אתהן אליכם (בראש' יט ח). ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי (יחזקאל יו נ). ואנשים צדיקם המה ישפטו אותהם (שם כג מה). וברא אותהן בחרבותם (שם שם מז).—ובמשמ' את עצמם וכו': ויראו שטרי בני ישראל אתם ברע (שמו' ה יט). וירעו הרעים אותם (יחזק' לד ח). והשיאו אותם עון אשמה (ויקר' כב טז).—ובחבור עם זה, מי, אשר. את-זה, את-מי, את-אשר. ועם כל: ויברא אלהים וכו' ואת כל נפש החיה (בראש' א כא). —ועם מספרים: את שתי העגלות ואת ארבעת הבקר נתן לבני גרשון (במד' ז ז). — וללא ידוע, את מה' את ש: א ת מה הם בודקים וכו' (תהל' יח ח). מעשר א ת שהוא אוכל (תוספתא דמאי ב ב). המפלת א ת שגלגלתו אטומה (נדה כד.). מעשה בחסיד אחר ברומא שהיה מכבד א ת ימים טובים ו א ת שבתות (פסק' רב' י' הדבר', תליתאה).—ב) מלת הרמז, להטעים ולציין יותר את נושא המאמר: המעט לנו את-עון פעור אשר לא הטהרנו ממנו עד היום הזה (יהוש' יב יז). ובא הארי ואת[2]) הדוב ונשא שה מהעדר (ש"א יז לד).

---

[1]) בכנעני' אית וגם את. והנה עפ"י מנהג השתנות התנועות בעבר' ידענו כי הברת את-את היא במקום את הקדומה, והברת אתכם—אתכם, ואותי וכו' שבנטיות היא במקום הברת פתח ארוך, כעין אאתי. ונשמרו שתי ההברות הקדומות הללו בארמ', ית ובנט' יתי, יתיך, ולעומת אתכם יתכם. וסובר נלדקה (Nö, ZDMG, 40,73), כי הכתיב א י ת מ ל א בכנעני' מוכיח שמלה זו היתה בתחלה בת שתי הברות, אית ואית (תנועה ארוכה), ונצטמצמה אח"כ לבת תנועה אחת, שלפי עדות הסופר הרומי Plautus היתה yth. אבל Praetorius (ZDMG,55,369)סובר כי בתחלה דברו העברי' ati לפעול מדבר בעדו, ולנסתר ato, וכן atkum וכו' וכשבאו לא"י ומצאו פה ילידי הארץ שלא היה להם קול a נקי אלא a נוטה קצת להברת o, החחילה גם אצלם הברת פתח ארוכה להתעכר והתחילו לאמר oti וכו' אבל בכנוי עוד הוסיפו לאמר atkum, ואחרי כן אתכם ומזה נתהותה אחרי כן את. בערבית איא a).—[2]) נמסר: כ מלאים.— [3]) נמסר: יז מלאים.— [4]) נמסר: יו מל' בלשון נק'.— [5]) נמסר: כד מל'.— [6]) נמסר: יב מל' אותה, ה' מל' ואותה.— [7]) נמסר: ג מל'.— [8]) נמסר: טו מל' בתורה, וכל יהושע דכו' מל' במ"ז חס' ה מל' בשמו' ט' מל' במלכים, ב' מל' בתריסר, ד' מל' בכתובים, ואותם ג' ב' מל' וא' חס'.— [9]) נמסר: י"ז חס' בירמיה כח חס' ביחזק'.

a) إِيَّا

[1]) נמסר: ח"ו ומ"ה.

[2]) נוסחת השומר' ואתה הדוב.

אל ירע בעיניך אֶת־הדבר הזה (ש"ב יא כה). ויהי האחד מפיל הקורה וְאֶת־הברזל[1]) נפל אל המים (מ"ב ו ה). ובני המלך שבעים איש אֶת־גדלי העיר מגדלים אותם (שם י ו). והמלך יושב בית החרף בחדש התשיעי וְאֶת־האח[2]) לפניו מבערת (ירמ' לו כב). וְאֵת כל מברחו בכל אגפיו בחרב יפלו (יחזק' יז כא). יען אמרך אֶת־שני הגוים וְאֶת־שתי הארצות לי תהיינה (שם לה י). אֵת כל הרעה הזאת באה עלינו ולא חלינו את פני יי' (דני' ט יג). ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר אֶת־עמוד הענן לא סר מעליהם ביומם להנחתם בהדרך וְאֶת־עמוד האש בלילה (נחמ' ט יט). ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו וְאֶת־מלכינו שרינו כהנינו ואבתינו לא עשו תורתך (נחמ' ט לד).—ולפני אֲשֶׁר: והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו אתו את נבוכדנאצר מלך בבל וְאֵת אֲשֶׁר לא יתן את צוארו בעל מלך בבל בחרב וברעב ובדבר אפקד על הגוי ההוא (ירמ' כז ח). חי יי' את[3]) אֲשֶׁר עשה לנו את הנפש הזאת אם אמיתך (שם לח יו). וטוב משניהם אֵת אֲשֶׁר עדן לא היה (קהל' ד ג).— ולפני כֹּל: וימררו את חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה אֵת כָּל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך (שמות א יד). ויפלו מבנימן שמנה עשר אלף אִיש אֶת־כָּל אלה אנשי חיל (שופט' כ מד). — ולפני מספר: אֶת־ארבעת אלה יֻלדו להרפה בגת (ש"ב כא כב). — ועם פעלים בענינים פעולים: ויושב אֶת־משה וְאֶת־אהרן אל פרעה (שמות י ח). ולא יֵאָכֵל אֶת בשרו (שם כא כח). והובא אֶת־בדיו בטבעת (שם כז ז). הן לא הובא אֶת־דמה (ויקרא י יח). ויולד לאהרן אֶת־נדב (במדבר כו ס). אם מצאנו חן בעיניך יֻתן אֶת־הארץ הזאת לעבדיך לאחזה (שם לב ה). אך כאשר יֵאָכֵל אֶת־הצבי ואת האיל כן תאכלנו (דבר' יב כב). ותאמר יֻתַּן אֶת־אבישג השנמית לאדניהו (מ"א ב כא). הצל יצילנו יי' ולא תנתן אֶת־העיר הזאת ביד מלך אשור (מ"ב יח ל). הלוא תקחו מוסר לשמע אל דברי נאם יי' הוקם אֶת־דברי יהונדב בן רכב אשר צוה את בניו לבלתי שתות יין (ירמי' לה יג-יד). ויאמרו השרים אל המלך יומת נא אֶת־האיש הזה (שם לח ד). בימים ההם ובעת ההיא נאם יי' יְבֻקַּשׁ אֶת־עון ישראל ואיננו וְאֶת־חטאת יהודה ולא תמצאינה (שם כ כ). בחיק יוטל אֶת־הגורל ומיי' כל משפטו (משלי יז לג).— ופשט השמוש הזה בהלשון בפרט בזמן מאוחר: נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן א ת שלפני המטה ו א ת שלאחר המטה א ת שלפני המטה צורך בהן פטורין ו א ת שלאחר המטה צורך בהן חייבין (ברכ' ג א). שנים שהתחילו באמצע השורה זה פניו לצפון וזה פניו לדרום ושכחו לפניהם ולאחריהם א ת שלפניהם שכחה ו א ת שלאחריהם אינו שכחה (פאה ו ד). ובית הלל אומרים א ת שדרכו לאגוד בבית אוגדין אותו בשוק (שבי' ח ג). ואין פודין מע"ש אכסרה א ת שדמיו ידועין יפדה על פי עד אחד ו א ת שאין דמיו ידועין יפדה על פי ג' (מע"ש ד ב). לזו (יש) עדים ולזו אין עדים א ת שיש לה עדים אסורה ו א ת שאין לה עדים מותרת לזו בנים ולזו אין בנים א ת שיש לה בנים מותרת ו א ת שאין לה בנים אסורה (יבמ' יו ב). הלוקח כלי תשמיש מן הנכרי א ת שדרכו להטביל יטביל (ע"ז ה יב). רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר א ת שיבלת בעינו ושנפגם עצם ידו ועצם רגלו וכו' (הרי זה מום) (בכו' ו י). איזהו הרופק א ת שהגולל נשען עליו (אהל' ב ד). א ת שדרכו למוד בגפה מודדו וכו' א ת שדרכו למוד בדקה מודדו בין בגפה בין בדקה (תוספתא דמאי ג י). גפנים שהשרישו הרי אלו אסורין ומקדשין אבל לא מתקדשין עד שיעשו כפול לבן מקצתן עשו (כפול הלבן) ומקצתן לא עשו א ת שעשו כפול הלבן אסורות א ת שלא עשו כפול הלבן מותרות (שם כלא' ד יב). א ת שטבלו לפניה בנות חורין (מכי' כא טו). א ת שיש לו באדם יש לו בבהמה (שם). א ת שהסמיך נדרו לדבר שאפשר לו ה"ז נדר (ספרי מטו' קנג). ו א ת שאינו לא שומע ולא מדבר ושוטה וקטן פטור אף מן השמחה (חגי' ב:).—וכבנ' אֶתְכֶם כמו אתם: הכיתי אתכם בשדפון ובירקון ובברד את כל מעשי ידיכם ואין אֶתְכֶם אלי (חגי ב יז). — ובפרט אותו, אותה, אותם וכו' במקום ה ו א , ה ה י א וכו': בא להם יין אחר המזון ואין שם אלא א ו ת ו הכוס (ברכו' ח ח). וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים וכו' א ו ת ה העיר מתענה ומתרעת וכל סביבותיה מתענות ולא מתריעות (תענ' ג ג). ושלשה דברים היתה א ו ת ה הקרן משמשת מלמטה ושלשה מלמעלה (זבח' ו ב). רבי יוסי אומר א ו ת ה החלה ו א ו ת ו הסדר שחשב עליו פגול וחייבין עליו כרת והשני פסול (מנח' ב ב). סרה בת אשר נשתירה מ א ו ת ו הדור (מכי' בשלח ב). כל

---

[1]) יש סוברים כי הכונה כאן אֵת הברזל ר"ל קרדום הברזל.— [2]) יש מגיהים ו א ש במקום ואת האח האח. — [3]) נמסר את כתיב ולא קרי.

אותן שנים ששימש אותו תלמיד בישיבה אני שמשתי בעמידה (חול׳ נד.). ליגלג עליו (על נקדימון בן גוריון) אותו אדון (תענ׳ יט:). אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכם (מד״ר שמו׳ א).א״ל (דוד למיכל) אותן בנות ישראל שצוותת אותן אמהוה אינן אמהות אלא אימהות (שם במד׳ ד). והיה שם אדם אחד והיה נקרא אבא יודן והיה למוד ליתן לרבותינו ביד רחבה נעשה אותו אבא יודן עני (שם דברי׳ ד). היא אותה מרים שפסקת לה כך וכך (פסק׳ רב׳ נחמו). אמר לו אותו אוהבו זכור הייתי אותו הר מתחילה (שם הרניטו). הלך ואמר לאותו ישראל וכו׳ אותו ישראל הבין (שם פרה). אותו האוהב היה פקח הויבה (שם). אמרו להן-אותן האומנין (מד״ר שמו׳ יה). ובאותה גינה היה בית הפרם (שם). אם יהן אדם סלע של כסף בתוך מאה סלעים של נחשת אותה של כסף נראית נאה (תנחו׳ בובר, נח ו). אמר לו עשו אבא אמור לי מה הוא אותו התבשיל (תנח׳ בובר, תולדות כג). שלשים ושש שעות שימשה אותה אורה (פסי׳ רב׳, י׳ הדבר׳, תליתאה). אמרתי לו בני לא זכה אותו אדם לדבר תורה וכו׳ (סד׳ אליהו רבא, מהד׳ איש שלום כב). — ועם בכלם: ע״מ שיש לי במקום פלוני אם יש לו באותו מקום מקודשת (קידו׳ ג ג). היו לו אחים מן הראשון ואחים מן השני שלא מאותה האם (יבמו׳ יא ו). נכנס לבקעה בימות הגשמים וטומאה בשדה פלונית ואמר הלכתי למקום הלז ואיני יודע אם נכנסתי לאותה השדה (טהר׳ ו ה). לא יעשר מזה על זה אפילו מאותו הסוג אפילו מאותו המין (דמאי ה ו). האריסין והתכורות וכו׳ והגזלן אין מביאין מאותו הטעם (בכור׳ א ג). אם היו עסוקין באותו ענין גט הוא (ירוש׳ מע״ש ד נה:). ובאו אחיהם שלא מאותה האם ונשאום (יבמ׳ לט.). פלטה נפשי מאותו רשע שהוא חרבך (מד״ר ברא׳ עה). ארבעה דברים היו באותו האיש עשה שלש שנים בלא כתר ובלא כסא וכו׳ (שם אסתר, בבנת שלש). — אותה שעה, באותה שעה, אותו יום, אותם הימים: עני היה באותה שעה (פאה ה ד). וכל הקרוב לו באותה שעה (סנה׳ ג ד). באותה שעה בכה ר׳ ישמעאל (נדר׳ ט י). באותה שעה (ששלחו לו לר׳ גמליאל ספר איוב תרגום) שלח ר׳ גמליאל וגנזו (תוספתא שבת יג ג). באותה שעה (שאמר לו המלך מה לך וכו׳) ידע בן אולם שהוסע מן הכהונה שם יוה״כ א ד). שמנה עשר דבר גזרו בו ביום אותו היום היה קשה לישראל כיום שעשו בו העגל (שם שבת א יו-יז). לא ירד משם כל אותו היום (שם סנה׳ ט ג). ואותו היום מקיפין את המזבח שבעה פעמים (שם סוכה ד ה). אותה שעה נתברר משה על עסקיו (מד״ר שמות ג). כאלו אותו יום נכנסו למצרים (שם א). באותה שעה כנס פרעה כל המצרים (שם). מה היא באותן הימים ר׳ יהודא אומר כאשת איש (גיט׳ ז ד). אותה שעה עלה חיל של מצרים לעזר את ישראל (פס׳ רב׳,ויהי בעת).אותה שעה חשב ירמיה בלבו(שם) אותה שעה דבר משה שלא כהוגן (מד״ר שמות ג). אותו היום ששה בניסן היה (שם א). שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים (שם יו). כל אותו היום היה אברהם אבינו יושב ותמה בלבו (פסיקתא ר״כ, החדש). כל אותן הימים שהיה משה בסנה אמר לו הקב״ה לך בשליחותי (תנחומ׳ שמיני).—אותו האיש: זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו (סנהד׳ יג:). — ויאמר המדבר אותו האיש על עצמו או לנוכח בכבוד כעס או צער וכיוצא בזה: אמר להם (האיש לקרוביו שבאו לראותו) מה באתם לשמות על אותו האיש שנדוה (פסיקתא ר״כ לו), ר״ל עלי שנעשיתי עני. ירגזו עלי בעלי פורענות שאותו האיש אין לי תקוה (מחזו׳ ויטרי), ר״ל שאין לי תקנה.—ולנוכח, במקום אתה וכדומה, מפני כעס וכדומה: אבל היודע ובעל מחשבות יפרע מאותו האיש (מכי׳ משפטים כ), ר״ל ממך. אתה מנעתה אותי מלהעמיד לי בן קטן שישמשני לפיכך יהיה אותו האיש עבד (מד״ר בראש׳ לו), ר״ל לפיכך תהיה עבד. שהופיעה (המילדת פועה) פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו אמרה לו אוי לו לאותו האיש (ר״ל אוי לך) כשיבוא האלהים ליפרע ממנו (שם שמות א). הזהר שלא ילקה אותו האיש בצרעת (שם בראש׳ לג). פילוסופוס שאל את רבי אם חביבה המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון אמר ליה (רבי להפלסוף) אם כן מפני מה אותו האיש (ר״ל אתה) מגלח וכו׳ אם כן יסמא אותו האיש (ר״ל תסמא אתה) את עיניו ויקטע ידיו וישבר את רגלו שגדלו עמו בשטות (פסיק׳ רבתי, י׳ דברות, תליתאה). לא לברך על בנו של אותו האיש (שם ר״כ אחרי מות). אמר לו מפני מה לאותו האיש לעשות עבודה קשה כזאת (מחזור ויטרי), ר״ל מה לך. — ואותו צדיק, אותה צדקת: רבי שמעון בן אלעזר אומר מוצל אותו צדיק מאותו עון (שבת נה:). שני יציאות יצא אותו צדיק וכתבן

הקב"ה זו אחר זו (מ"ר שמו' א). או ברכה שירת בידה של אותו צדיק או ברכה שירה במעיה של אותה צדקת (שם ויקר' לד). וכיון שהתפללה עליו אותה צדקת (נעמי על בועז) מיד נפקד (שם רות ה). — אותו מקום, כנוי להערוה של הזכר והנקבה, ע"י מקום.— ואותו רשע: שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק (גיט' נו:).— ואותו פלוני: שאותו יום היה אותו פלוני עם אותה פלונית עמהם (נ"י על הרי"ף, סנה' כ:). — ובלי שם, ובפעל אחרי אותו, והשם נמשך בכת: באין להם לאותן שעל פתח העזרה (סנהד' יא ב). לאותו שהיה בית הלל קורין אותו גרגרן ר' יהודה היה קורא אותו בועל נדה (תוספתא ניד' ט יט). אותה שנשתמש יש לה שלפנים ממנה ושלמטה ממנה אותה שלא נשתמש בה יש לה שלפנים ממנה ושלמטה ממנה (ירוש' פסח' ה כו ג). והיו שם יושבין חרטומי מצרים ואמרו מתייראין אנו מזה שנוטל כתרך ונותנו על ראשו שלא יהיה זה אותו שאנו אומרים שעתיד ליטול מלכות ממך (מד"ר שמות א). שכל זמן שהיה אחד מהם קיים מאותו שירדו למצרים לא שעבדו המצרים בישראל (שם). אני הוא אותו שכתוב בו דן אנכי (שם יה). וכיון שבאו ישראל לים היו אותם התינוקות (שהזכיר למעלה) שם וכו' התחילו אומרים לאבותיהם זהו אותו שהיה עושה לנו כל אותן הדברים (שם כג). וכי אפשר לבשר ודם להלך אחר הקב"ה אותו הכתיב בו בים דרכך ושבילך במים רבים ואתה אומר אחרי ה' תלכו ובו תדבקון (שם ויקרא כה). משל לשתי מטרונות דומות שהיו מהלכות שתיהן כאחת נראות שוות מי גדולה מזו אותה שחברתה מלוה אותה עד ביתה (שם יט). לאדם שהוא בגליל ויש לו כרם ביהודה ואדם אחר ביהודה ויש לו כרם בגליל אותו שבגליל הולך ליהודה לעדר את כרמו וזה שביהודה הולך וכו' (תנחו' קדושי' ו). אותו שמהלך לאחר המחרישה עץ המחרישה בידו (ערוך ערך קנקן). מלמעלה פתחה כאותן שלנו (רש"י שבת פד.), ר"ל כמו התבות שלנו. מצות עשה להאמין כי אותו שנתן לנו התורה וכו' הוא ה' אלהים שהוציא ממצרים (סמ"ג מ"ע א). ומכאן יש טעם לאותם שאוכלין בשבת אחר תפלת המנחה (שם כט). ואעפי"כ מעשה זה הכיור ואותו כלי אחד הוא אבל אותו של משכן היו לו פיות (שרשי רד"ק, כיור). אך דפק אותם שהם בתחלת הבחרות יתר גדול ודפק אותם שהם באמצע הבחרות יתר חזק (קאנון א כ, ג ז). אותם שיחיו אחרי מות (ע"ת לר"א הקראי קיא). אין לוקחים את אותו שהיה בלי ידים (סיפורי מעשיו' מוהר"ן קה). — ובלי פעל: ולמה כשם שהאדם הולך כך הוא בא שלא יאמרו וכו' דומה שאינן אותן אלא אלו אחרים הם (מד"ר כרא"ב' לה). — ובמשמעת חברו, האחר: אחד מהם עומד עם חבירו בבוקר ואומר לו וכו' ואותו אומר לו אף אני כך (פסי' רכ', וה' פקד), ר"ל וחברו אומר לו. שלא היה רוצה לעשות לא זה ולא אותו (מנחם מלונזנו, דרך חיים), ר"ל לא הדבר הזה ולא הדבר ההוא הנזכר קודם.—ומ"ר אתים: זו אחת משלשה אתים שהיה ר"י דורש בתורה (ספרי נשא לב).ר"ע שהיה דורש כל אתים שבתורה(פסח' כב:).

ב· **אֵת**[1]), במקום אֶת-, כנ' אִתִּי, אִתְּךָ, אִתֵּךְ, אִתּוֹ, אִתָּהּ, אִתָּנוּ, אִתְּכֶם, -כֶן, אִתָּם, אִתָּן, ועפ"י חלוף עם אֶת הקודמת של יחס הפעול אמרו במשמעה זו אוֹתִי [2]), אוֹתְךָ אותו, אתו, אוֹתָם, מֵאוֹתִי, וכו', —מלת היחס, Praepos.,—א) מורה קרבת מקום, כמו אצל, קרוב ל, bei, nach ; prés de ; at, near: והוא שב מן הפסילים אשר אֶת-הגלגל (שופט' ג ט) ויט אהלו עד אלון בצענים אשר אֶת-קדש (שם ד יא). בעציון גבר אשר אֶת-אילות (מ"א ט כו). במעלה גור אשר אֶת-יבלעם (מ"ב ט כז). — ב) משמשת כמו עִם, יחד עִם, mit; avec; with: ותבא הבכירה ותשכב אֶת-אביה (בראש' יט לג). וירא והנה יצחק מצחק אֵת רבקה אשתו

---

[1]) נצטמצם מן אִנְתְּ, שנתרכך מן עִנְדְ a) שנשמר בערב' במשמעת צד, ומזה בערבית עִנְדִי וכו' אצלי. ואחרים סברים כי נסתעפה אנת משרש אנה במשמעת פגש. באשו' אִת, צד, וסובר' קצת החכמים שעקרו יד.— [2]) בין המשלים הנמצ' בתנ"ך ושהובאו לקמן רבם מלאים וו אחרי אלף, ולכן אין לפקפק ולחשד כי הקריא אֹת- במקום אֶת- הוא מעשה המנקדים, והמלאים מעידים על החסרים שגם בהם לא המנקדי' נקדו כך אלא שהם כדרכם מסרו לנו את הקריא המקבל. וכמו"כ אין שום יסוד לחשד שכל זה הוא פשוט שבוש המעתיקים, כי מציאות צורה זו ביחוד בקצת ספרים מאוחרים, ביותר בספרי מלכים, ירמי' ויחזק', וביחוד בקצת דרכי דבור, כל זה עדות ברורה שאין זה מקרה, ושטעות זו של הלשון צמחה עוד בזמן חיי הלשון בפי העם, אולי בקצת מקומו' כמו בענתות, שהצטינה עוד בזריות הלשון.

---

a) عِنْدَ

(שם כו ח). היה (יוסף) רעה את-אחיו בצאן והוא נער את-בני בלהה ואת־בני זלפה נשי אביו (שם לז ב). — וכו׳ : מחלק האנשים אשר הלכו אתי (בראשית יד כד). התלך אתי למלחמה (מ״א כב ד). וכל אשר יהיה אתך בבית (יהושע ב יט). אתה ועמים רבים אתך (יחזק׳ לח יה). כי תעבר במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך (ישע׳ מג ב). כי אתך אני להצילך (ירמ׳ א ח). ואתנו תשבו והארץ תהיה לפניכם (בראש׳ לד י). ואתכם יהיו איש איש למטה (במד׳ א ד). ושלשים ושנים מלך אתו (מ״א כ א). גר הגר אתו (יחזק׳ מז כג). הוא ועמו אתו (שם ל יא). גם הם אתו ירדו שאלה (שם לא יז). וידעו כי אני יי׳ אלהיהם אתם (שם לד ל). פרס כוש ופוט אתם (שם לח ה). והקימתי אני את בריתי אתך (שם יו סב). כאשר נשפטתי את אבותיכם במדבר וכו׳ כן אשפט אתכם (שם כ לו). ונשפטתי אתו בדבר (שם לח כב). נלחם אתם במישור (מ״א כ כג). וידעתם כי אני ה׳ בעשותי אתכם למען שמי (יחזק׳ כ מד). וישבו אתו לארץ שבעת ימים (איוב ב יג). — ג) בידו, ברשותו, בביתו, **bei ; chez ; about, with** : לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר (ויקר׳ יט יג). אתה ידעת את אשר עבדתיך ואת אשר היה מקנך אתי (בראש׳ ל כט). ויעזב (פוטיפר) כל אשר לו ביד יוסף ולא ידע אתו מאומה (שם לט ו). כי פשעינו אתנו ועונתינו ידענום (ישע׳ נט יב). הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת (ירמ׳ כג כח). — ועם מ לפניו, מאת, מאתי, מאתך, — מן קרבת, מן רשות, וכדומה, **von-weg.; de chez qqu. : from** : וירד יהודה מאת אחיו (בראשית לח א). וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה (שמות יא ב). ויקחו לי תרומה מאת כל איש (שם כה ב). ומקנת כסף מאת בן נכר (בראש׳ יז כז). ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחזת קבר מאת בני חת (שם כג כ). הנך הולך מאתי (מ״א כ לו). אם תראה אתי לקח מאתך (מ״ב ב י). וישלח את היונה מאתו (בראש׳ ח ח). וילכו מאתו בשלום (שם כו לא). ותלך מאתו (שם ד ה). ותשלחוני מאתכם (שם כו כז). וחסדי מאתך לא ימוש (ישע׳ נד י). מאתך תהלתי בקהל רב (תהל׳ כב כו).— ואותי, אותך, אתך, וכו׳ במקום אתי וכו׳ : וידבר מלאך ה׳ אל אליהו רד אותו [1]) (עם השליח שבא לקרותו) אל תירא מפניו ויקם וירד

[1]) הרבה כ״י אתו.

אותו [1]) אל המלך (מ״ב א טו). ויאמר יהושפט יש אותו דבר יי׳ (שם ג יב). ויקח (מלך מואב) אותו [1]) שבע מאות איש שלף חרב להבקיע אל מלך אדום (שם שם כו). רבים אשר אתנו מאשר אותם [2]) (שם ו טז). ואני זאת בריתי אותם [2]) אמר יי׳ (ישע׳ נט כא). אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטיב אין אותם [2]) (ירמ׳ י ה). ובית משתה לא תבוא לשבת אתם [2]) (שם יו ח). האנשים ההלכים אותך (שם יט י). ואבוא בברית אתך נאם אדני ה׳ (יחזק׳ יו ח). וזכרתי אני את בריתי אותך בימי נעוריך (שם שם ס). הנני מעיר את מאהביך עליך וכו׳ פקוד ושוע וקוע כל בני אשור אותם[2]) בחורי חמד פחות וסגנים כלם (שם כג כג). אתה וכל אגפיך ועמים רבים אותך[3]) (שם לח ט). וכרתי להם ברית שלום ברית עולם יהיה אותם [2]) (שם לז כו).— ואחרי הפעל הלחם, נלחם אותו במקום אתו הנהוג : איביכם אשר אתם נלחמים אותם [4]) (יהוש׳ י כה). ונלחמה אותם [5]) במישור (מ״א כ כה).— ואחרי פעל דרש, נפל, קנה : האין פה נביא לה׳ עוד ונדרשה מאותו [6]) (מ״א כב ז). עוד איש אחד לדרש את יי׳ מאתו [6]) (שם ח). האין פה נביא ליי׳ ונדרשה את יי׳ מאותו [6]) (מ״ב ג יא). ודרשת את יי׳ מאותו[6]) (שם ח ח). ואתה תמנה לך חיל כחיל הנפל מאותך [7]) (מ״א כ כה). קנה אקנה מאותך [8]) במחיר (ש״ב כד כד). — ומצוי אחר פעל דבר [9]), דבר משפט, השפט : לדבר אותך [3]) (מ״א כב כד). הלוך אל בית הרכבים ודברת אותם[10]) (ירמ׳ לה ב). עמד על רגליך ואדבר אתך [11]) (יחזק׳ ב א). ושם אדבר אותך (שם ג כב). ובדברי אותך אפתח את פיך (שם כז). לכן דבר אותם (שם יד ד). שמע את כל אשר אני מדבר אתך (שם מד ה). ודברתי משפטי אותם [2]) (ירמ׳ א יו). אדבר משפטים אותם (שם ד יב). משפטים אדבר אותך (שם יב א). הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (שם ב לה). — ואחרי הטיב : הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו[12]) (ירמ׳ יח י). — ועשה טובה : הטובה אשר אנכי עשה אותם (שם לג ט). — ואחרי עשה במשמעת התנהג : אולי

[1]) הרבה כ״י אתו. — [2]) יש מגיהים אתם. — [3]) הרבה כ״י אתך, כמו למעלה פסוק ה. — [4]) בהרבה כ״י בם. — [5]) למעלה פסוק כג נלחם אתם במישור. — [6]) בהרבה כ״י מאתו. — [7]) הרבה כ״י מאתך. — [8]) למעלה פסוק כא לקנות מ ע מ ך. — [9]) נמסר : כל דבור אתו אתם אתך בר מן ט אותו אותם אותך (מסו׳ מערכ׳ את). — [10]) יש משמיטים שתי המלים. [11]) השבעים אליך. [12]) קצת

יעשה יי' אותנו [1]) ככל נפלאתיו (שם כא ג). ועשיתי אותך [2]) כאשר עשית (יחזק' יו נט). היעמד לבך אם תחזקנה ידיך לימים אשר אני עשה אותך (שם כב יד). ונתתי קנאתי בך ועשו אותך בחמה (שם כג כה). — ועם מי, את־מי: לא נפל אנכי מכם ואת־מי אין כמו אלה (איוב יב ג), ר"ל מי אינו יודע זאת?.

ג. **את** [3]), ש"ז, כנ' אתו, מ"ר אתים, אתים, — כלי מכלי האכר, ארוך ומחדד בראש ברזל לחפר בו את האדמה, Haue; pic; pickaxe: וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש איש את מחרשתו ואת אתו [4]) ואת קרדמו וכו' למחרשות ולאתים ולשלש קלשון ולהקרדמים (ש"א יג כ-כא). וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות (ישע' ב ד). כתו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים (יואל ד י). — ואמר המשורר: והעמיק עד תהום לו ואני אתן שכרך והך באת לכל עין אשר עליו תהי בוכה (ר"ש הנגיד, בן משלי).

א"ת, ר"ת אם תאמר, אל תאמר.

ד. **את**, — כמו אות: את הוא בתוך רבבות קדש (מכי' מסכ' דשירתא א).

***את בש** [5]), — אחד מצרופי אותיות אלף בית שהיו משתמשים בהם מקריאי דרדקים לשנן את התינוקות לקבע האותיות בזכרונם: א"ת ב"ש אם אתה בוש ג"ר ד"ק אם אתה עושה כן גור בד"ק (שבת קד.). שכן ק' מתחלפת בד' א"ת ב"ש ג"ר ד"ק (מד"ר במד' יג). ששך ב א"ת ב"ש בבל (שם יח).

נוסחאות לו. — [1]) נוסחא' וכ"י אתנו. — [2]) הרבה כ"י אתך, כמו למעלה פסוק ה.

[3]) לא נתברר מקורו, ואין לו חבר בלשונות האחיות. — [4]) ת"י וית סיכת פדניה, והוא חרב המחרשת. וכן תרגם בישעי' וביואל אתים בספים, וא"כ הוא הוא מחרשתו שבכתוב, אלא שיונ' תרגם מחרשתו ב פ ר ש י ה, והוא הדרבן. וכן רסע"ג תרגם אתים סככא. והביא ריב"ג בשם רה"ג אמר וז"ל: ומצאתי בפירושים לרבנו האי ז"ל במשנת בית שמאי אוסרים יתפור בדקר ויכסה (כי הדקר ברזל חופר דומה ליתד) והוא הנקרא את. ע"כ. והערוך בערך קנקן אמר: אותו שמהלך לאחר המחרישה עץ המחרישה שלאחריה בידו ומכבידו בקרקע כדי שיעמיק חרישתו וקנקן הוא המנא והוא את, ואת אתו ואת קרדומו וכו' פי' קנקן אותו יתד שבמחרישה. ע"כ. רש"י לעז קולטרא, והוא coutre בצרפתית, והוא חרב המחרשת. היוצא מכל זה הוא כי את הוא בכלל כלי לחפר באדמה בברזל מחדד, צר, כמו דקר, וגם חרב המחרשה.

[5]) עי' הערה לאח"ס בט"ע.

אתא [1]), פ"ע, עב' רב' אתאנו, אתאתם, עת' יאתא, ויתא, — כמו בא: אמר שמר אתא [2]) בקר וגם לילה (ישע' כא יב). שובו בנים שובבים ארפה משובתיכם הננו אתנו [3]) לך כי אתה יי' אלהינו (ירמ' ג כב). ויתא [4]) ראשי עם (דבר' לג כא). — ואמר הפיטן: אתאנו נושאי אימיך (ר"ד בן גדליה). אתאנו לבקש את מחילתך (ר"י בן יוסף).

אתה [5]), פ"ע, עתיד אאתה, תאתה, יאתה, וגם תאתה, ובחסרון ל"פ אאת [6]), תאת, יאת, נאת, עבר אתיתי, אתתה [7]), צוו' אתה, אתו, אתי [7]), — כמו אתא נל"א, ור"ל בא, kommen; venir; to come: יי' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבת קדש (דבר' לג ב). מצפון זהב יאתה [8]) (איוב לז כב). בבא כשאוה פחדכם ואידכם כסופה יאתה [9]) (משלי א כז). — ובנות האלף: ואתה מגדל עדר עפל בת ציון עדיך תאתה (מיכה ד ח). — ועם ו ההפוך: העירותי מצפון ויאת [10]) (ישע' מא כה). — והשתמשו בו הרבה

---

[1]) בערב' אתי a), בארמית אתא. ועי' לקמן ערך אתה. — [2]) נמסר לית כתיב אלף. ע"כ. אך בקצת כ"י אתה בהא. וכן רד"ק בשרש' בשרש אתה. — [3]) הרד"ק: נקרא בקמץ כבעלי האלף והוא מבעלי ההא כמו ואתא מרבבות קדש. ע"כ. ובקצת כ"י כתוב בפרוש אתאנו (Ken.). — [4]) מ"ש: חילופי' רבים ראיתי במלה זו בנקוד' ובטעמים וד' המה. הא' בחילופי ב"א וב"נ שבדפוס וכן ראיתי בכ"י לב"א ויתא כולו סגול ובשני פשטין ולב"נ ויתא כולו צירי ופשט אחד לבד. הב' ברוב ספרי דפוס כולו בצירי ובשני פשטין. הג' במקצת ספרים כ"י היוד בצירי והתיו בסגול ובשני פשטין וכן מסר בספר דקדוק כ"י וכתב ר' אליה בספר הרכבה שצירי היוד מורה על אלף פא הפעל. הד' בס"ס כולו צירי ובפשט האחרון לבד וכתב עליו בעל א"ת שזהו דעת ב"א, ורד"ק הביא שתי הסברות מענין מלעיל ומלרע בס' מכלול דף קטו ולא הכריע. זה לשונו. ומחלוקת בקריאת המלה הזאת ב"א קורא אותה מלעיל בשני פשטין וב"נ מלרע בפשט אחד ויש ספרים בפשט אחד לבד ולא מתחלפין. ע"כ. וקצת החרש' מגיהים את או ויאת את.

[5]) כך בערבית אתי a), בכל המשמעות. — [6]) כך רד"ק: והעתי' בחסרון בנות פא הפעל אאת וכו' כי ככד על הלשון להניע האלף בפלם יפן יקן. — [7]) כך ר"י חיוג. — [8]) בקצת כ"י יאתא (Ken.). — [9]) כך א ח"ס ברד"ק שרשים, וכן מ"ש: האלף בחטף סגול ברוב הספר' לא בשוא לבד כמו שנמצא בקצתם. ע"כ. — [10]) כך

---

a) أَتَى

הפיטנים והמשוררים: א ת י ת י לחננך בלב קרוע ומרתה (רשות שחר' כ ר"ה). כבא חיות ליד נח א ת י ת ם (ר"י הלוי, אמר ללכת בתקים). לנחלי האש שחה ואתה צבר הקטרת פנימה (סלית' ער"ה, תפלה תקה). ברכות יאתו אלה לברך ואלה יעטו כמעיל הרמים (רמב"ע, תרשיש א קמא).

—ופעול, ״א ת ו י, ״אתויים: בקר וערב לשתי א ת ו י י ם (רסע"ג אזהרות, קכן מעשי גאונ'). באבל וטמאה ולמתים א ת ו י י ם (שם). ענה א ת ו י ם בשמך רצים (הושע' לרסע"ג יד). וטמא ה א ת ו י לשמש בחדרינו (רשב"ג, אזהרות ליום ב). ברביעית ענין לבאר בצהרים נסי נפלאותיו להגיד א ת ו י נהרים (משה בן חביב, את פני, יוצר הפס' ב).—ומקור: ירכיבו על גבם דלתות, כאיש על דגלו באותות, על דרך שלוח לא ת ו ת (קרו פ' פרה, אלילי עם).

אַתָּה[1], בהפ' קטן (זקף, פשט, טפחא) אַתָּה[2], ובהפס' גדול (אתנח וסלוק) אָתָּה, .Pron. pers. 2 pers: masc. du; tu; thou: כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה (בראש' ג יד). וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי (שם כא כו). ויאמר פרעה אל יוסף וכו' אתה תהיה על ביתי (שם מא מ). יהודה אתה יודוך אחיך (שם מט ח). ועתה הטוב טוב אתה[2] מבלק בן צפור (שופט' יא כה). הלא אתה אדני המלך נשבעת לאמתך (מ"א א יג). אתה מושל בגאות הים בשוא גליו אתה תשבחם אתה דכאת כחלל רהב בזרוע עזך פזרת אויביך לך שמים אף לך ארץ תבל ומלאה אתה יסדתם צפון וימין אתה בראתם (תהל' פט י-יג). אתה ידך גוים הורשת (שם מד ג).— ולפני זה: גשה נא ואמשך בני האתה זה בני עשו (בראש' כז כא). ויאמר אחאב אליו האתה זה עכר ישראל (מ"א יח יז).—ועם ש בראשו: ועשית לי אות שאתה[1] מדבר עמי (שופט' ו יז).—ומלעיל אַתָּה: כי עפר אתה[2] ואל עפר תשוב (בראש' ג יט). ראובן בכרי אתה[3] כחי וראשית אוני (שם מט ג). הכי אחי אתה[2] ועבדתני חנם (שם כט טו). עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה[2] ולא חשכת את בנך את יחידך ממני (שם כב יב). למי אתה[3] ואנה תלך (שם לב יח). כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה[2] פן אכלך בדרך (שמות לג ג) ויאמרו לו אנשי גלעד האפרתי אתה[4] ויאמר לא (שופט' יב ה). ואם יש בי עון המיתני אתה[2] ועד אביך למה זה תביאני (ש"א כ ח). בא כי איש חיל אתה[4] וטוב תבשר (מ"א א מב). ואמר לך עבדי אתה[2] בחרתיך ולא מאסתיך (ישע' מא ט). אמרים לעץ אבי אתה[5] ולאבן את ילדתני (ירמ' ב כז). מחסי אתה[4] ביום רעה (שם יז יז). ואמרתי ללא עמי עמי אתה[2] והוא יאמר אלהי (הוש' ב כה). שבעת קלון מכבוד שתה גם אתה[6] והערל (חבק' ב יו). אתה נורא אתה[5] ומי יעמד לפניך (תהל' עו ח). יי' אלהינו אתה[2] אל יעצר עמך אנוש (דהי"ב יד י). — ונמצא אתה גם באתנח רק בד' מקומות: יי' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך (תהלים ב ז). כחסדך זכר לי אתה למען טובך יי' (שם כה ז). עזרתי ומפלטי אתה אלהי אל תאחר (שם מ יח, שם ע ו). — ואָתָּה: מי הגיד לך כי עירם אתה[7] המן העץ אשר צויתיך וכו' (בראש' ג יא). ועתה ארור אתה[7] מן האדמה אשר פצתה את פיה (שם ד יא). ויאמר לו יצחק אביו מי אתה[7] ויאמר אני בנך בכרך (שם כז לב). כי איש מות אתה[7] וביום הזה לא אמיתך (מ"א ב כו). מה ארצך ואי מזה עם אתה[8] (יונה א ח). ותקם את דבריך כי צדיק אתה[8] (נחמ' ט ח). —ועם אף, גם, לחזק הפעל הקדם: ונאספת אל עמיך גם אתה כאשר נאסף אהרן אחיך (במד' כז יג). —

בפתח ברוב ספרי הדפוס, ונמסר ל' ומלא. וכן רד"ק שרשים בפתח, אך במכלול (דה"פ אתה) נקד ויאת, וכן בשבעה כ"י (.Mich), ובכ"י אחד ויתא (.Ken). וי"ש מנורצי לא העיר בלום.

[1]) באשו' אַתְּ בערב' אַנְתַ a) בארמ' אַנְתָּה.— [2]) מ"ש: בספרים מדוייקים כ"י וגם ברוב ספרי הדפוס מלרע. ורד"ק בפירוש כתב מלרע הזקף בתיו. ומקצת ספרים מדוייקים מלעיל הזקף באלף. ע"כ. וככר הביא רד"ק במכלול חליפות נוסח' זו. ובמסרה גדולה מערכת אתה לא נמנה זה במספר אתה מלעיל.— [1]) כן בשין קמוצה בנוסח', וריב"ג (רקמה שער ח) חשב מלה זו בין המקומות ששמו בהם פ ת ח במקום סגול. וכתוב במ"ש: בדפוס ישן השין בסגול ובס"א כ"י בפתח ונכתב עליו בגליון יפה בפתח בשין. עוד כתוב שם נ"א בקמץ. ורד"ק כתב שהיא קמוצה וכן מצאתי בשאר ספרים. ועי' בשמוש אות ש. — [2]) בזקף. — [3]) בפשטא. — [4]) בטפחא.— [5]) ברביע.— [6]) בטפחא ותלישא. מ"ש: בכמה ספרי הדפוס מלעיל הטרחא באלף וכן מצאתי במקצת ספרים כ"י ספרדים ואמנם בספרים אחרים כ"י וגם בדפוס' קדמונים מלרע גם לא נמנה במסורה גדולה שלנו עם אותם שהם מלעיל. ע"כ. [7]) באתנח.— [8]) בסלוק.

a) أَنْتَ

ואחרי כנוי פעול, במקום אותך, לחוק ולנחץ: הודעתיך היום אף אתה (משלי כב יט).

אתהו, — כמו אתה הוא: ואמת ה' אלהינו א ת ה ו אשר בחרת את זרע ישרון וכו' א ת ה ו אשר יסרתנו בעת שהכעסנוך וכו' ו א ת ה ו המתנשא לכל לראש (נקבה לרסע"ג, קבץ מעשי גאונים).

אתון[1], ש"נ, כנ' אתנך, מ"ר אתונות, אתנות, — נקבת החמור, she-ass ; ânesse ; Eselin : ותחבש האתון ותאמר אל נערה נהג ולך (מ"ב ד כד). ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה ויך בלעם את האתון להטתה הדרך (במדבר כב כג). ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתנו וכו' והוא רכב על אתנו ושני נעריו עמו (שם כא-כב). אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו (ברא' מט יא). על מה הכית את אתנך זה שלוש רגלים (במדבר כב לב). פרות ארבעים ופרים עשרה אתנת עשרים ועירם עשרה (ברא' לב יו). עשרה חמרים נשאים מטוב מצרים ועשר אתנת נשאת בר ולחם ומזון (שם מה כג). עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות (זכר' ט ט). ותאבדנה האתנות לקיש אבי שאול (ש"א ט ג). ותאמר שלחה נא לי אחד מן הנערים ואחת האתנות וארוצה. עד איש האלהים (מ"ב ד כב). הבקר היו חרשות והאתנות רעות על ידיהם (איוב א יד). ולאתנות האבדות וכו' אל תשם את לבך להם כי נמצאו (ש"א ט כ). — פי האתון, מליצה לפה מרבה להתוכח, על שם המספר בכתוב: ויפתח יי' את פי האתון ותאמר לבלעם מה עשיתי לך וכו' (במד' כב כח). — ונהוג לאמר: פלוני פתח את פ י ה א ת ו ן שלו.

אתי[2], עבר, נסתרת כהפ' אתיה, נסתר' אתיו, עתי' יאתיו, צווי אתיו, אתיו: כי שנות מספר יאתיו[3]) (איוב טז כב). קרבו ויאתיון (ישע' מא ה). — והבינוני: הגידו האתיות לאחור (שם כג), לאמר מה שיבוא, מה שיקרה. — והצווי לרבים אתיו[1]), (תחת אתיו): אם תבעיון בעיו שבו אתיו (ישע' כא יב). — ועם כנוי הפעול: כי פחד פחדתי ויאתיני (איוב ג כה).

אתי, — צורה קדומה של מלת הגוף לנקבה נכחת, שנשמרה עוד בשבעה מקומות בתנ"ך: ואתי[2]) אלית (שופט' יז ב). ולא ידעו כי אתי[2]) אשת ירבעם (מ"א יד ב). למועד הזה כעת חיה אתי[2]) חבקת בן (מ"ב ד טז). מדוע אתי הלכתי אליו היום לא חדש ולא שבת (שם שם כג). קומי ולכי אתי[2]) וביתך (שם ח א). ואתי[2]) שדוד מה תעשי כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך (ירמ' ד ל). יען אומרים לכם אכלת אדם אתי ומשכלת גויך היית (יחזק' לו יג).

אתיה, סמי' אתית, — שה"פ מן אתה: אתית עת דודים נגעה באחת ועשר פוט נגעה (יולר פ' חדש).

אתי מרחוק[3]), — כנוי לדגש שיבא באות הראשנה של מלה מנגנת או מתוגה בהברה הראשנה ולפניה מלה מ ל ע י ל שסופה ָה, ֶה, בפעל או בכת ואין שתי המלות מוקפות במקף, כמו עשה פרי (ברא' א יא), ומשנה כסף (שם סג טו), Dagesh conjunctivum : ו ד א ת י מ ר ח ו ק כמו וזבחת פסח, ועשית פסח, ואעידה בם, וכו' וכל מה דסמיך לבגד כפת במקף נידון כ א ת י מ ר ח י ק לעולם (דה"ט סי' כט). (אחרי אהוי) בגד כפת רפין לעולם חוץ מן אוגירה ופסיק ודחיק ו א ת י מ ר ח י ק וכו' (הורית הקורא 78). א ת י מ ר ה י ק הוא הפך הדחיק שהדחיק קירוב טעם לטעם ו א ת י מ ר ח י ק לפי שנתרחק בין טעם לטעם מלכים הרבה בא הטעם הראשון ודחק כל המלכים והשליכם על אות הטעם השני באבני בליסטא כמו הוא יבנה בית הלמתים תעשה פלא סורה שבה פה ואדרשה בה (שם 80). ד א ת י מ ר ח ו ק זה פתרונו שהטעם באות הראשנה שאחרי יהוא והמשרת שלפניו

---

[1]) באשו' אתנ, ובערב' אתאן a), בארמ' אתן. — ולא נתברר מקור שם זה. קצת החכמים גזרוהו משרש אתה. ויש סברים ששרשו אתון, ומשקלו פעול, ודומה להשרש הערב' אתל b) ומשמעתו הלך בפסיעות מהירות.

[2]) בכל המלונים הובאו העבר והעתיד והצווי במפיק יוד בשרש א ת ה מנל"ה, אך עדיף לקבוע פעל א ת י מהשלמים לבד. — [3]) בב"י : ל ; (עם נקוד בבלי) כתיב יאיתיו (Kah. MT, 55).— [1]) כמו אפו וכיוצא בזה.

[2]) נמסר ואת קרי.

[3]) הכלל הידוע בארמ': כל בגד כפת דסמיך לאהוי רפה בר ממפיק מפסיק ודאתי מרחיק, ופרושו ה ב א מ ר ח ו ק, הובא בדה"ט, רק דחיק לא נזכר שם: בר מן מפיק ומפסיק ודאתי מרחיק. אבל כבר העיר בכר (Bacher, Anf. 31) כי כלל זה נקבע בודאי קודם ב ן א ש ר. ובספר הנקוד לר"י חיוג תרגום ראב"ע: ודייתי מרחיק (דקלה). ואין דברי פריטוריוס (Praet. ZAW III, 22) בענין זה מחורים, ועי' במבוא חלק הדקדוק.

a) أتان b) أتل

רחוק ממנו כ' מלכים או חטף ומלך וגו' והטעם לפי שנתרחק הטעם כל כך מן המשרת נשפכים ההברות עליו בסוללה להרגיש האות המנוגנת (ר"מ הנקדן, לקוח מטעמי המקרא לר"י בן בלעם והכיאם גם יעק' בן חיים כגליון מסרה המערכית). וכן אחר קמץ רפה אעפ"י שהיא א ת י מ ר ח ו ק (רד"ק בער אהוי). ו א ת י מ ר ח י ק הוא כשטעם התיבה הקודמת בגד כפת אינו במלך האחרון ובסופה הא שרשית בפעל או בכת (א' כלמבי א).

אַתִּיק[1], ש"ז, מ"ר אַתִּיקִים, — כפות נשענות על עמודים לפני הבנין או סביב לו : נגד העשרים אשר לחצר הפנימי ונגד רצפה אשר לחצר החיצונה אַתִּיק אל פני אַתִּיק[2] בשלשים (יחזקאל מב ג). הספים והחלונים האטמות וְהָאַתִּיקִים סביב לשלשתם נגד הסף שחיף עץ סביב סביב (שם מא טז). — ו א ת ו ק : ומדד ארך הבנין אל פני הגזרה אשר על אחריה ואתוקיהא[3] מפו ומפו מאה אמה (שם טו).— ואמר המשורר : בנו לו בית מדה עשו שם א ת י ק י ם (רהכ"ע, נדוד הסיר אוני).

את"ל, ר"ת אם תמצא לאמר.

אַתֶּם[4], —א) מלת הגוף לנכח' רבים, Pron.pers.masc. pl. 2 pers. ihr ; vous ; you : ויאמר להם יעקב אחי מאין אַתֶּם (ברא' כט ד). ויאמר אליהם יהושע (ליושבי גבעון) מי אַתֶּם ומאין תבאו (יהוש' ט ח). וְאַתֶּם חשבתם עלי רעה (ברא' נ כ). אַתֶּם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי (שם מד כז). וילנו כל עדת בני ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמר אַתֶּם[1] המתם את עם יי' (במד' יז ו). אַתֶּם ידעתם את האיש ואת שיחו (מ"ב ט יא). וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ לאחד אחד (ישע' כז יב). — ב) גם לנכחות, fem. : את הנפשות אשר אַתֶּם[2] מצדדות (יחזק' יג כ).

אֶתְמוֹל[3], אֶתְמוֹל, אֶתְמוּל,— תה"פ, יום שקדם ליום הנכחי, gestern; hier; yesterday : כיום אֶתְמוֹל כי יעבר (תהל' צ ד).—ובחבור עם שלשום להורא' זמן העבר בכלל : לא היתה כזאת אֶתְמוֹל שלשם (ש"א ד ז), לאמר מעולם. גם אֶתְמוֹל גם שלשום בהיות שאול מלך עלינו אתה היית המוציא והמבי את ישראל

[1] לא נתברר מקורו ומשקלו. לפי דעת ריב"ג מן נתק וא"כ משקלו אפעיל. ואולי משקלו כמו סַכִּין, ועי' הערה שלקמן.—[2] ת"י : זוי לקבל זוי, והוא תרגום הרגיל של פנה, והוא ז ו י ת, וכן תרגם בפסוק מ"א יו ואתיקיה וזויתהא. אבל והאתיקים תרגם ע ת י ק י א , ולא ידוע מהו. השבעים תרגמו στοά (הוא סטיו בתלמוד) וגם ρερίστυλον ואמר ריב"נ : ככר גזרו מן הענין הזה (מן נתק) אתיק על פני אתיק ופרושו עופל על פני עופל או חֵל לעומת חֵל כי הדבר הנפרד מהדבר הוא מוכרת ומוצא ממנו ועקרו אנתיק. ע"כ (שרש נתק). וכן הפרחון : החיל שלפני החומה. רש"י : ולא ידעתי מה הם ואומר אני שהם כמו עמודים מרובעים בולטים בחומה לחזוק וקורין להם פילירש בלעז, ע"כ. והוא pilliers בצרפת'. ורד"ק פרש ל ש כ ה וכן קצת החרשים.— [3] כך הכתיב, ונקוד וְאַתּוּקֶיהָא.

[4] בערב' אַנְתֻּם a), בארמי' אנתון, אשורי' אַתְּנֻ, וסוברים כי עקרו היה לזכ' אַנְתֻּם ולנק' אַנְתִּנָּ, אחרי כן השוו בקצת הלשונ' התנוע' האחרונה בשני המינים ואמרו בערב' לשניהם תְ, ובעבר' בשתיהן תֶ, ואח"כ נשתנה קול החירק לקול הסגול כנהוג בעבר'. וכך באתיא' אַנְתֶּמֻ אַנְתֶּנֻ, ובקצת הלשונ' (באומנ') נשמר עוד ההבדל, ובקצתן נפלה האלף ונשאר רק תֻם תֶנ. וסובר אולסה' (Olsh. §§ 95, 6, 98, 4) כי תֶם היא תנועה ארוכה וכן לפי דעתו כֶם בכנ'. וברוקלמן (Bro. Grundr. § 104) אומר כי לפנים היתה מלה זו מלעיל, ולכן היא קצרה. — [1] יש סברים כי בתחלה היה פה אַתֶּמָה, והוא רבוי זוגי, אך מפני ההא שבראש המלה המתם נשמטה ההא (Bö. § 859). — [2] יש סוברים כי זה שבוש פשוט. ויש מפקפקים ואומרים כי אולי גרם לזה המם של המלה שלאחריה.

[3] השם תְּמוֹל, עי"ש, בהוספת א בראשו. כך דונש (תשו' סי' קמא),וכמו"כ ריב"ג שהביא השם תמול בשרש תמל ואמר : ויש שיוסיפו האלף ויאמרו אתמול, ע"כ. וכן שאר הקדמונים. רק אֶתְמוּל עמי (מיכ' ב ח), סבר בו ריב"ג שהוא מרכב מן אֶת ומן מוּל, ופרשו מִמּוּל, וקבל גזנ' סברה זו גם בנוגע להשם אֶתְמוֹל והחליט שהוא מרכב מן את ומן מול, ואמר שהוא כמו ל פ נ י ם. והחזיקו בדעה זו גם אולסה' (Olsh. § 223, 7) „אעפ"י שבכלל אין זה מנהג הלשון למזג המלה את עם מלה אחרת במלה א ח ת' (דברי אולסה'), וכן בֶּט' (Bö. § 264) „מפני שאין זה מנהג הלשון להוסיף א לפני תם, ומפני שאתמול היא צורה יותר קדומה, ומפני שיותר קל למצא לו מקור בהרכבה מן את ומן מול". עכ"ל. וככר הזכרתי בהערה לערך אַתְּ, ששמעתי הילדים המדברים עברית אומרים בשגירת הלשון תְּרוּאָה במקום אַתְּ־רוּאָה, ולכן אפשר שמן אֶת מול אמרו תְּמוֹל. ואעפי"כ יותר נראה דעה הקדמונים והיותר חרשים שהעקר הוא תְּמוֹל, מפני

a) أَنْتُم

(ש"ב ה ב), לאמר תמיד בזמן העבר. ויהי לפניו כאתמול שלשום (ש"א יט ז), לאמר כמו תמיד. כי ערוך מאתמול תפתה (ישע' ל לג). ויהי כל יודעו מאתמול [1]) (ש"א י יא), לאמר מקדם. מדבר בעדת קרח אתמול מבאישין כנגד משה וכו' והיום מביעים דברים לפני משה (קהלת רבה, זכוכי מות). אי זו היא שלא כדרכה מאתמול וכו' שלמי נדבה שסמך עליהן מאתמול יצא (ירוש' ביצ' ב סא:).—ובכנוי: והמם (של שלשום) כדרך לשון רבים בעבור היום ואתמולו (ראב"ע שמות ד י). כי המקבל איננו אומר בכל יום אלא מה שאמר באתמולו (או"ד ג). וישבים ביומו כאתמולו (מו"נ ג מז).

אַתֵּן [2]), אַתֵּן,—מלת הגוף לנכח' רבות, Pron.pers.fem. 2 pers. ihr; vous; you: וְאַתֵּן [3]) צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזק' לד לא).

אַתֵּנָה [4]), — כמו אַתֵּן, אַתֶּן: ויאמר להן (יעקב לרחל וללאה) ראה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי כתמל שלשם וכו' וְאַתֵּנָה [5]) ידעתן כי בכל כחי עבדתי את אביכן (בראש' לא ה-ו). כה אמר אדני יי' הוי למתפרות כסתות על כל אצילי ידי וכו' הנני אל כסתותיכנה אשר אַתֵּנָה [6]) מצדדות שם את הנפשות (יחזק' יג יח-כ).

אֶתְנָה [7]), ש"נ, — שכר שנותנים לזונה: אשר אמרה אתנה המה לי אשר נתנו לי מאהבי (הוש' ב יד).

שהרכבה זו של את מול במשמעה של יום שלפני היום היא מלאכותית יותר מדי ואינה טבעי' להאדם הקדו' הפשוט, ואין שום דמיון בין זו ללפנים. — באשורית אתמל, אנתמלי, בארמ' איתמלי, אתמלי, ואח"ב בעברית אתמול, וזוהי הצורה הקדומה בתו דגושה להשלמת הנון, וזה הדגש שמר קצת זמן על החירק שלא יתרחב לסגול, ואח"כ אֶתמול. — [1]) מ"ש: במקרא אחת דפוס ישן וגם במקרא כ"י מצאתי האלף בסגול והתיו רפה אכן בשאר ספרים האלף בחירק והתיו דגושה.

[2]) בערב' אַנְתֻּנַּ a), בארמ' אתין. ועי' הערה לאתם.—[3]) כך בצירי ברוב הספרים, וכן רד"ק. והעיד מ"ש כי במקצת ספרים קדמונים תיו בסגול וכן בכ"י (Mich.).

[4]) י"ם שזה רבים זוגי.—[5]) וכתוב במ"ש: ובספר א' קדמון כתיבת יד התיו בסגול. ע"כ.— [6]) מ"ש: במקצת ספרים התיו בצירי וקצתם בסגול ובכולן אין דגש בנון.

[7]) מן תנה, עי' במקומו.

---

a) أَنْتُنَّ

*אֶתְנַח [1]), אַתְ־, ש"ז, — שם טעם מפסיק הגדול, ^: אתנח לא ישרתה כ"א שופר עילוי (ר"י בן בלעם). כל מה שיהיה תחתיו אתנח או סוף פסוק לא יתחבר רק יפסק (ר"י חיוג, דקדוק קפד). אתנח או סוף פסוק (ראב"ע, יסוד מספר). המלכים הם אלה וכו' טרחא אתנח (ערוג' הבש' כז). הטעמים המפסיקים הנקראים מלכים כגון אתנח או זקף או רביע (טוב טעם ב). תמונת האתנח הוא בדמות ט הפוכה כזה ^ (שם ד). לא נמצא פסוק בלי אתנח (קב"ק בשער הטעמ'). וביחוד האתנח הוא מעמיד ומפסיק (שם). באתנח וטעמים (תניא, גזרת שלשים).—ואמר המליץ: אדם עצל אל תאנח אחר טרחא יבא אתנח (JQR 1902 July 744).

*אֶתְנָחָה, — כמו אֶתנח: וסמוך לה אתנחה, והיא מכל טעם נחה, ריחה נודף כשמן המשחה, ממצעת הפסוק ומרויחה (דה"ט, סי' יז). ומקום הפסקה באתנחה ובסוף פסוק וכו' וזה צורת האתנחה (הורית הקורא, 53). זקף, אתנחה, וכו' הששי הוא אתנחה רווחת ומרויחה (שם 74). והאתנחה אפשר שתהיה בלי משרת (שם 84).

*אֶתְנַחְתָּא, הצורה הארמי' הרגילה של השם אתנח.

אֶתְנָן [2]), אתנן, בכנ' אתנני, אתננה,—א) כמו אתנה: כי זנית מעל אלהיך אהבת אתנן על כל גרנות דגן (הוש' ט א). לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית יי' אלהיך (דבר' כג יט). ויהי בך הפך מן הנשים בתזנותיך ואחריך לא זונה ובתתך אתנן ואתנן לא נתן לך (יחזק' טז לד). והשבתיך מזונה וגם אתנן לא תתני עוד (שם מא). כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו (מיכ' א ז). ושבה לאתננה וזנתה את כל ממלכות הארץ (ישע' כג יז). וכל פסיליה יכתו וכל אתנניה ישרפו באש (מיכה א ז). איזהו אתנן האומר לזונה הא ליך טלה זה בשכרך (תמורה ו ג).—ב) יכמו

---

[1]) מלשון מנוחה, ויש אומרים מלשון אנחה, ואמר קב"ק בשער הטעמים בפרוש השם אתנחתא וז"ל: נקרא כן כי הוא מנוחה עם אנחה כדמות האדם שטרח ואחר ישב ויאנח וכו' והוא כדמות עשיית אנחה מהאיש שטרח ויושב ונגינתו דומה לזה כי הוא הפסק גדול מן הפסק הזקף הקטן.

[2]) לפי דעת הקדמונים כמו"ב מן תנה (ריב"ג ואחרים וכמו"כ אולסה'), ולפי דעת קצת החדשים מן תנן, עי' במקומו.

מַתָּן בהדבור משא ומתן: שידע תבואות המדינה וסחרה ו א ת נ נ ה מה הם (גופ׳ לופ׳, מסיר ליאון כ יס).

אַתְקָפָה¹), ס״נ, מ״ר אַתְקָפוֹת, — קושיה על דברי פלוני, Einwand erheben; objection: שהקיפו דבריהן עליו בראיות ברורות שאין עליהן פירכא והתקיפו עליו כ א ת ק פ ו ת מתוורות ששוברין דבריו (המפתח לרבנו נסים, כרכות).

אֲתָר, ס״ז, מ״ר, אֲתָרִים, — א) שם מקום בדרום א״י: כי בא ישראל דרך הָאֲתָרִים ²) (במדב׳ כא א). — ב) ־תַּיָּר, מְרַגֵּל ³): וביתי על הרי בתרים ודרך ה א ת ר י ם ומשכני גיא הצבועים ומשכנות הרועים (הג׳ לבון הזהב לר״י חריזי). עוד הם נדברים ועדת בלבי ה א ת ר י ם שמה הגיעה יִשְׁתַּתֵּם הפריעה (מבלי יל״ג ג יז).

אֲתַר⁴), — מקום, Ort; place. על אתר, על המקום, ר״ל תכף ומיד: אם על א ת ר יצא אינו גט ואם לאחר זמן יצא הרי זה גט (ירכ׳ גיט׳ ח מט ג). בנחיל שגולו מן ההליכה ובפורת ובלבד על א ת ר אבל אם יצא וחזר אני אומר מפני יראה ופיתוי אמרו (בס כ״ק ט ז כ). — ומשל: מבית לבית חלוק ו מ א ת ר ל א ת ר נפש (מד״ר כרא׳ לט), ר״ל מי שמעתיק דירתו מבית לבית יאבד לו חלוק, וממקום למקום תאבד לו נפש.

אתר⁵), קל אינו נהוג.

¹) בארמ׳: אתקפתא: אתקפתא דר׳ שישא (הגי׳ ט:).
²) אונק׳ תרגם ארח מאלליא, ר״ל דרך המרגלים. וכן מדרש: דרך התייר הגדול. וכן המפרשים הקדמונ׳. רש״י: דרך הנגב שהלכו בה המרגלים. ראב״ע: י״א כי האלף נוסף והטעם ה ת ר י ם את הארץ. וכן רשב״ם. אך יותר נראה לפי דעת תרגום השבעים שהוא שם מקום, וכן רוב החדשים. — ³) עי׳ הערה למעלה.
⁴) בארמי׳ אֲתַר מקום, בערבי׳ את׳ר a) רשם.
⁵) מן אתר אתרים, עי״ש.

a) أَثَر

— הִפע׳ יְהֶאֱתִיר, — כמו תִּיֵּר: קדוש סבבתם דרך ל ה א ת י ר (סמעון כ״ר ילחק, אותותיך, ז פסח).

אֶתְרוֹג¹), ס״ז, מ״ר אֶתְרוֹגִים, — פרי ממין הלִמון, גון קלפתו כעין השעוה, ומיצתו פחות חמצה משל הלמון, citrus medica: שיעור א ת ר ו ג הקטן רבי מאיר אומר כאגוז רבי יהודה אומר כביצה ובגדול כדי שיאחוז שנים בידו אחת ר״י אומר אפי׳ אחד בשתי ידיו (סוכ׳ ג ז). א ת ר ו ג הכושי וכו׳ והירוק ככרתי וכו׳ (בס ו). נתן לו שתי פרוטות אמר לו הבא לי א ת ר ו ג והלך והביא לו בפרוטה א ת ר ו ג ובפרוטה רמון וכו׳ שהוא אומר לו א ת ר ו ג גדול הייתי מבקש (מעיל׳ ו ד). מעשה ברבי עקיבה ש ל י ק ט א ת ר ו ג באחד בשבט (ר״ה יד.). וביום טוב הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב״ה ולולביהן ו א ת ר ו ג י ה ן לשמו של הקב״ה (מד״ר ויקר׳ ל).

אֶתְרוֹגִי, ת״ז, — מצבע קלפת האתרוג: ויצא שתנו א ת ר ו ג י זך (ר״י ישראלי הקדחת, Monats. XXXVII 3, 34).

אֶתְרוֹגִיּוּת, ס״נ, — גון קלפת האתרוג: ראוי שיהי (השתן) שוה הממשות דק הצבע נוטה אל ה א ת ר ו ג י ו ת (קאנון א כ ג ב, ח).

אָתַת²), פ״י, — נתן אות: אות א ת ת י ³) בקושטא להעמידך (אליהו הזקן, אז הרית).

— פע׳ יאִתֵּת, נצטיין באות: אף ברי אִתֵּת שם שר מטר (ר״א קליר, גשם). בם (באות ברית) מעטרים בחורי בחוני, המסמנים ומאתתים להנצל מרשפי כויוני (רה״כ, אות ברית, יוצ׳ למילה).

¹) מפרסית ת׳רנג a). ובערב׳ כמו״כ אתר׳ג b).
²) פעל בני הפיטנים מן או ת. — ³) כבר הביא דונש בשם רסע״ג אותת מן אות. אך זה אולי פולל כמו שובב מן שוב.

a) تُرُنْج b) أُتْرُجّ

שער הבית

ב

ב 𐡁

ב אות השניה באלף בית העברי ושמה בֵּית, עי' ערך בַּיִת.

מוצא אות זו עקרו מן השפתים, והיו המדברים עברית מפיקים אותה כמעט באופן אחד בכל מקום שהיא באה [1], בתחלת הברה או באמצע או בסופה, בקבוץ השפתים זו על זו בכח בקצת השתתפות בקצה הדוק הלשון. ולכן נחשבת אות זו גם מאותיות הדליקה, עי' זה. אך מפני שבטבע הברתה הוא שכשהיא באמצע ההברה יפיק אותה המדבר באופן קצת יותר קל ורך, לא בכל כח הקשת חיצוניות השפתים,

---

[1]) אעפ"י שגם קצת החדשים ובתוכם גם סיור סובר כי ההברה הכפולה של בגד כפת היא קדומה מאד בעברית, (Siver's Metrik,1,15 : dass die Spaltung der ursprünglichen בגד כפת zwar allerdings secundär, d. h. nicht ursemitisch, ist, wohl aber, nach Massgabe der einschlägigen lautgeschichtlichen Kriterien, für eine der ältesten Speciallautwandelungen des Hebräischen (bez. des Hebr. u. der nächst verwandten Idiome) gehalten werden muss) מ"מ יש בתלמוד עדות שהברת ב סופית והברת ב תחלתית היתה בזמן רבא באופן אחד, והוא מה שאמר רב עובדיה (ברכ' טו:) שצריך ליתן ריוח בין הדבקים (רש"י: תיבות המדובקות זו בזו אם אינך מפרידן כשהתיבה השניה מתחלת באות שהתיבה שמלפניה נגמרת) ואמר רבא על זה כגון על לבבך על לבבכם בכל לבבך בכל לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה הכנף פתיל אתכם מארץ. זו ראיה ברורה, שעוד בזמנו של רבא קראו ב הסופית של עֶשֶׂב ובית התחלתית של בשדך באופן אחד, בהברה אחת, כמו הלמד של על והלמד של לבבך וכמו מ הסופית של אתכם, ומם התחלתית של מארץ. וכבר הרגיש בזה רשב"ץ דוראן ואמר וז"ל: והבית הרפה הוגים אותם הערביים (היהודים הערבים) בדבוק שפתים כמו הדגושה בדגש רפה במעט שנוי ברפיון יותר והישראלים השוכנים בארץ הנצרים הוגים אותה כמו שהוגים הם עצמם הויו וזה שבוש גדול שא"א שתהיה הגיית הבית כהגיית הויו בשום פנים ולא היתה כן הגייתנו בהיותנו בארצנו ויורה זה מ"ש בק"ש שיניח ריוח בין הדבקים ומנו שם כמו עשב בשדך יראה כי הגיית בית עשב כהגיית בית בשדך שהיא דגושה, וכן האומות שהועתקו אליהם שמות האבות אברהם יצחק ויעקב הם הוגים הבית שלא כהגיית הויו בשום פנים וכן בהרבה שמות כמו צבאות. ע"כ יראה כי הספרדים הם הקפידו על לשונם בזה יותר מכל שאר היהודים אשר בתפוצת הגולה כי הם הוגים הבית הרפה בדבקות השפתים ברפיון מעט ולא כהגיית הויו (מג"א כד.). והברה זו היתה בכל מקום כמו b ולא כמו v. ומעידה על זה הברת אות ب בערב', וגם בערב' המדברת, יצאו הערבים במרוקו, שהדרומיים הוגים ב רפה כמו w (A. Fischer, Marok. Sprichw. MSOS, 1, 190). וכן שם העיר בָּבֶל למשל, שכתבוהו היונים Βαβυλών והרומאים Babylon, ואין ספק בדבר שכתבו על פי מה ששמעה אזנם שם זה הגוי בדבור החי, מעיד כי גם להבית השנית של בבל היתה הברת b ולא הברת v. וכן העתיק הירונימוס כל שאר השמות הפרטים שבאה בהם אות ב באות b גם אחרי שונ"ע וגם בסוף הברה. אלא שאפשר לפקפק גם איך היתה בזמן ההוא הברת אות β היונית ואפילו הברת b הרומית. אבל עכ"פ בזה אין ספק שאח"כ נתרככה הברת הבית ונטתה להברת האות v, עד שהעתיקו קצת מלים רומיות שיש בהן האות v באות ב, כך למשל ביבי במקום vive, (SKr. Lehnw.). ובספר יצירה כבר נאמר בפרוש כי יש לאות בית הברה כפולה, וז"ל: שבע כפולות בגד כפרת ומתנהגות בשתי לשונות יסודן חיים ושלום חכמה ועושר וזרע וחן וממשלות מתנהגות בשתי לשונות בב, גג, דד, כב, פפ, רר, תת, רך וקשה (פרק ב משנה ת).

ובקצת שתוף נשימה מכפנים, גברה הברה קלה ורכה זו של קול האות בית יותר ויותר, ובזמן מאוחר, בימי הגמרה, היתה כבר נהוגה הברה כפולה לאות זו: האחת בתח״ת הברה, ההברה הקדומה, הכבדה, ובאמצע ההברה (אחרי תנועה פתוחה ואחרי שוא נע) ובסופה, ההברה הקלה שנתרככה ונתנשמה ורפתה לגמרה. וכדי להבדיל בין הבית המצינת הברה הקשה ואותה המצינת הברה הרפה עשו סימן ודגשו את הבית בכל מקום שהברתה קשה בדגש בתוכה כזה בּ, והיא בית דגושה, ויש ששמו גם קו משכב על הבית בכל מקום שהברתה רפה והיא בית רפויה, ואחרי כן החלו מעט מעט להשמיט את סימן הרפה וכתבוה בית רפויה בסתם, בלי סימן. הברה כפולה זו של הבית נהוגה גם עתה בקרב רוב היהודים, ספרדים ואשכנזים ותימנים וקראים, רק קצת יהודי אפריקה (מערבים מאלג׳יר) והספרדים בצפת וטבריה אינם מבדילים והוברים בכל מקום בהברה קשה. השמרונים הברים את הבית רפה בסוף הברה: לִבַבְכֶם—לֶבַב־.

בצרופי שרשי המלים העבריות לא תבוא האות ב לפני פ, בפ, ואחרי ו, וב, ואחרי מ, מב (מנחם, מחברת דף י).

יש חכמים מיחסים לבית, בפרט רפויה, פעולה מארכת על התנועה שלפניה, כמו עָב במקום עַב, תוֹשָׁבֵי במקום תוֹשְׁבֵי, וכיוצא בזה (Kö, II, 495), וכמו כן אות ב אוהבת תנועת י ושמרת על תנועה זו גם במקום שלפי מנהג הלשון היתה תנועה זו צריכה להשתנות, כמו סִבְלוֹ וכן תעבורו (שם דף 512).

ב היא אחת מאותיות השמוש [1]), ותתחבר עם אותיות

והכלל כל בגד כפת דסמיך לאהוי רפי, הוא בודאי כלל קדום עוד קודם בן אשר (עי׳ הערה לערך אתי מרחוק). והנה עצם הדבר מונח בטבע אות זו להתרכך בשתוף הברה בנשימה, Aspiration, וכן נשתנתה הברת אות β בלשון יונית החדשה, ממש כמו ב רפה. וכן בלשונות האחיות למשל בגרמנית geben ובאנגלית give, ובגרמ׳ בעצמה Schrift ולא Schribt. וכן בלשון צרפתית livre ספר, מן השם ברומית liber, ובלשון צרפתית בעצמה libraire מוכר ספרים. וכן השם febris ברומ׳ וכמו״כ באיט׳ febbre, בגר(מ) Fieber, ובצרפת׳ fièvre, וכן באנגל׳ fever. ובאנגלית בעצמה web אֶרג, והפעל weawe. ועוד הרבה כאלה. וכן נתרככה הבית הכנענית עד שדמתה להברת אות ו (w, v), ופעמים נשמטה לגמרה (Schr. Phön. Spr. 144), אפס יש סברים, כי בחיי הלשון, אפילו בזמן מאוחר, אי אפשר שתנועה פתוחה בסוף מלה פעלה על אות הראשנה של מלה שלאחריה לרכך הברתה בשתוף נשימה, אלא שדרך הברה זו נולדה מהקריאה המלאכותית המתונה וההגיגית של הפרשה בבתי הכנסיות (Kö, 1, 36: Ich habe darauf hingewiesen, dass beim Leben der Sprache nicht der schliessende Vocal eines vorhergehenden Wortes einen aspirirenden Einfluss auf den aspirirbaren Anlaut des folgenden Wortes ausgeübt haben kann, sondern dass dieser Einfluss erst beim langsamen und ausserdem nach künstlichen Regeln eingerichteten Vortrag der Schriftabschnitte im Gottesdienste hervorgebracht oder vielmehr hinzugebracht wurde). ואם אמנם באמת נדמה שזה לא טבעי בדבור החי, אעפי״כ יש עדות גמורה מרסע״ג (גוף הערב׳ של פרוש ספר יצירה שהוציא לאור למבר והביא המאמר הזה גם ר״י ברצלוני בפרוש יצירה בלשון משׁבשה) שדבר זה היה נהוג בדבור החי בארמית בזמנו, אמר וז״ל: וזה (ההברה הכפולה של בגד כפת שדבר עליו ספר יצירה) לא במקרא בלבד כי אם בכל דבר שמספרים אפילו הנשים, כאשר יאמר כי אשה הלכה למלמד תינוקות ואמרה לו: יא ספרא אפני ב׳רי (ר״ל בבקשה ממך המלמד, הניחה ב׳ני, ולא אמרה בְּרִי בבית דגושה). ואשה אחרת קראה לבנה יא גַד גד, ולא ענה, ובאשר קראה לו יא ג׳ד, בגימל רפויה, ענה לה. ע״כ (עי׳ Bacher, Anfänge 46, ובפרוש יצירה של ר״י ברצלוני דף 231 הלשון משבשה קצת). וכבר העיד החכם סיוֶר (במקום הנזכר למעלה) כי כעין זה היה נהוג גם אצל הקֶלתים בלשונם החיה, שתנועה פתוחה פעלה על אותיות בגד כפת שלאחריהן פעולה של רכוך בשתוף נשימה.

כללו של דבר, שאין לדעת בוַדאות איך היתה בדיוק הברתה של אות ב לפנים. כי, כמו שכבר העירותי למעלָה, כתיבת השם בכל ביונית באות β במקום הבית השני וברומית באות b, וכמו״כ בשאר השמות העבריות בתרגום השבעים והירונימוס, אינה ראיה ברורה. כי כבר הוכיח Corsen בספרו Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonnung der lateinischen Sprache, 2 Aufl. 1, 134 כי האות b ברומית נתרככה מתחלת המאה הרביעית לפני ספירת הנוצרים ונהייתה דומה להברת v. וכן אמר Blass בספרו Ueber die Ausspr. des Altgriechischen, s. 25, שהברת אות β היתה רכה גם לפנים. רק מדברי רבא נלמד שבימיו עוד היתה כמעט הברה אחת לבית סופית ולבית תחלתית, ורגלים לדבר כי זו היתה הברה קשה כמו ב דגושה עתה אצלינו.

[1]) שמוש זה של אות ב משֻתף כמעט בכל הלשונות השמיות, וסברו קצת המדקדקים כי זה קצור של המלה בית, ורואים קצת ראיה לזה בשם העיר בְּעֶשְׁתְּרָה: ואת בְּעֶשְׁתְּרָה (יהוש׳ כא כו), שהוא לפי דעתם מקצר מן בֵּית

כנוי הגוף בי, בך, בך, בו, בה, בנו, בכם ־כן, בהם, ־הן, — ועי' כ"א במקומו. ותתחבר עם שמות ופעלים, מונעה בשוא ב [1]) ולפני שוא בחירק קצר, ולפני יוד שואית בחירק ארוך והיוד תנוח (בידי, ביעף, ביקר, בישישים), ולפני אהחע בתנועת אות אהחע שלאחריה [2]), ולפני קמץ חטף בקמץ רחב, באני, בחרי [3]), ולפני אלהים בצירי והאלף תנוח, באלהים, ולפני ה הידיעה בפתח או בקמץ ותשמט ה הידיעה, ולפני ה מקור נפעל בצירי ונשמטה ה הבנין, בעטף[1]) במקום בהעטף, או בסגול בהרג, או בחירק ובכשלו. ותשמש—א) אל יחס שבו, להמקום והזמן, תחת בתוך, בקרב, in,innerhalb,am; dans, à; in,at: בעיר, בבית, בבור, בידי, בפי, בראשית, בשנה ההיא, ביום, בלילה, בעוד, בטרם: ובהמתך וגרך אשר בשעריך (שמות כ י). ה' אלהינו דבר אלינו בחרב (דבר' א ו). ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם (ישע' נו ה). ולמשל ביום ובלילה (ברא' א יח). וביום הראשון מקרא קדש (שמות יב יו). ביום הכפרים (ויקר' כה ט). ובראשי חדשיכם (במד' י י). — ב) להחמר המשמש למלאכת איזה דבר, aus; en; of: ושרף את הבגד או את השתי או את הערב בצמר או בפשתים (ויקרא יג נג). לעשות כל מלאכה בנחשת (מ"א ז יד). וככש בזהב לכסא (דהי"ב ט יח). — ג) לציין אחד פרט מתוך הכל, מתוך רבים, unter; parmi; among: רבתי בגוים שרתי במדינות היתה למס (איכה א א). היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח (שם שם ג). לא היה כמהו בכל מלכי יהודה (מ"ב יח ה). אחיתפל בקשרים (ש"ב טו לא). ליש גבור בבהמה (משלי ל ל). מנשים באהל תברך (שופטי' ה כד). וישר באדם אין (מיכה ז ב). היפה בנשים (שה"ש א ח). האדם הגדול בענקים (יהוש' יד טו). אם יראה איש באנשים האלה (דבר' א לה). אדני בסמכי [2]) נפשי (תהל' נד ו). ה' לי בעזרי (שם קיח ז). —וכן להורות חלק מהכל: ויך בפלשתים (ש"ב כג י). ויהרג במשמניהם (תהל' עח לא). לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט ה). והנותר בבשר ובלחם[3])(ויק' ח לב). כשם שחולקין בחולין כך חולקין בתרומה (דמאי ו ג). האשה שהיתה אוכלת בתרומה (תרומ' ח א).— וכן לפרט פרטים אחדים מכלל אחר: בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ (ברא' ז כא). בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים (שם ט ב). ואמלל כל ישב בה בחית השדה ובעוף השמים (הושע ד ג). — ד) להורות קרוב וסמיכות, אצל, על יד, am,bei;près de;at,near:

עשתרה. אבל כבר דחה בט' (Bö § 530 Anm. 3) סברה זו, ואמר שאינה טבעית, שבודאי כבר היה שמוש ב נהוג בלשון קודם שידעו המדברים לבנות בית. וכן יוסף הלוי (REJ 1885 ?), ואעפ"י שאח"כ נתקצרה אמנם בית לבי, אי אפשר שיהיה זה מקור השמוש של הבית שאינה נקודה בצירה. ולא יותר מחורה מזה השערתו של בטכר בעצמו שם, שבית השמוש נתקצרה ונצטמצמה מן המלה פי a) בערב' במשמ' בתוך. ולכן עדיף לחשב שזו הברה טבעית מקורית קדומה שנקבעה בלשונות השמיות אולי בתחלה למושג של בפנים, וכיוצא בזה.

[1]) בדה"ט בשער השוא נאמר: ואם תצטרף (השוא) עם געיה בראש התיבה בפתחה גדולה תצא (ר"ל תקרא) כמו בבוא אליו נתן (תהל' נא ב) לבוא־חזו (מו ט), בלכתך לא יצר צעדך (משלי ד יב) בשכבך תשמר עליך (ו כב). ברעתו ידחה רשע (יד לב). ע"כ. והנה מזה נראה ברור כי כל השואים האלה של בית השמוש היו קוראים כתנועת פתח, כמו לוא היה כתוב בבוא, לבוא, בלכתך בשכבך, ברעתו. וקריאה זו מקימת עפ"י העתקת הירונימוס קצת מלים שיש בהם ב השמוש בשוא: באפו—baaphpho, בסוד—bassod, בסופה—basupha, בציון—bassaion, בקרב—bacereb, ברוח—baruah, בשורי—basori.— ולפני יוד, כמו לו היתה נקודה חירק: כל מלה דסמיך ליוד ואתא קדמיה בראש תיבותא תתנקיד בשוא ומתקרי בחד נקודא (ר"ל חירק) כמו ביום טובה היה בטוב (קהל' ז יד). ביום עשתי (במד' ז עב). וגם זה מקוים על פי העתקת הירונימוס, שהעתיק ביום bioni, קריאה זו של שוא בית השמוש הוא לפי מה שהיו נהוגים אז לקרא את השוא בכלל, כמו שמעידים על זה כל המדקדקים הקדמונים. והמלה בראשית העתיק הירונימוס bresith ולא השמיע את השוא כלל. והסכימו החדשים שזה הנקוד של בית השמוש בפתח הוא הנקוד העקרי ואעפ"י שבערב' היא חרוקה, ב b). בערב' ההמונית של מצרים היא חרוקה עפי"ר לפני שמות, אבל לפני כנויים מתחלפת תנועתה ומשתנה להתנועה שלאחריה (Spi.83).—[2]) בנקוד הכבלי בצירי באמר (מבוא לנק"א 62,6). —[3]) כך הקדמונים בפרוש שקמץ הבית הוא קמץ רחב, ועי' המשא ומתן בענין זה בהערה לערך אני.

a) فِي b) بِـ

[1]) בכ"י בעטף. — [2]) לפי דעת קצת, הכונה פה לא בתוך סומכי, בתוך עוזרי, אלא הוא מי שבידו לסמך, מי שבידו לעזר, וקוראים לבית זו בית העצמות, essentiae ב. — [3]) ואמר ריב"ג (הרקמה 33) כי בית זו וכיוצא בה היא במקום מן.

חנים בעין (ש"א כט א). החיה אשר ראיתי בנהר כבר (יחזקאל י טו).— ה) ולהורות פעולה בעצם עת פעולה אחרת או תכף ומיד אחריה, indem, als; en, quand: when. ויהי בהיותם בשדה ויקם קין (בראשי' ד ח). ויהי בהקשתה בלדתה ותאמר (שם לה יז). ושני לחת העדת ביד משה ברדתו מן ההר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו (שמות לד כט). ותרץ את שבתתיה בהשמה[1]) מהם (ויקרא כו מג). גאל הדם הוא ימית את הרצח בפגעו בו (במד' לה יט). וברדת הטל וכו' ירד המן (שם יא ט). אם נבלת בהתנשא (משלי ל לב). נפשי יצאה בדברו (שה"ש ה ו). ויהי בהשמע דבר המלך ודתו ובהקבץ נערות (אסת' ב ח). ויבא יעקב שלם וכו' בבאו מפדן ארם (בראש' לג יח). בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים (שמות ג יב). בשנת בא תרתן אשדודה בשלח אתו סרגון (ישע' כ א). איפה היית ביסדי ארץ (איוב לח ד). וה' שב את שבית איוב בהתפללו בעד רעהו (שם מב י). על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים (תהל' מו ג). ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם (ישעי' א טו). — ו) הכלי והאמצע, לעשות ולהשיג דבר, במשמעת על ידי, Werkzeug und Mittel; instrument, moyen; instrument, means: רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב (יהוש' י יא). תרמסו ברגליכם (יחזק' לד יח). פן יפגענו בדבר או בחרב (שמות ה ג). ואם בכלי ברזל הכהו (במד' לה טז). בנהר יעברו ברגל (תהל' סו ו). קרא בגרון (ישעי' נח א). ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). ודוד מנגן ביד (ש"א יט ט). ויט בכח (שופט' טז ל). בפיו ובשפתיו כבדוני (ישעי' כט יג). ותבא לנסתו בחידות (מ"א י א). במה אדע (בראש' טו ח). בזאת תדע (שמות ז יז), ע"י זאת. ואם באלה לא תוסרו (ויקר' כו כג), ע"י אלה. כי באש ה' נשפט ובחרבו את כל בשר (ישע' סו טז). באש תשרפו (ויקר' ח לב). העטופים ברעב (איכה ב יט). בגורל יחלק את הארץ (במד' כו נה). האיש מקדש בו ובשלוחו (קידו' ב א). והקפה נגבית בשנים ומתחלקת בג' (פאה ח ז). נצולין בצמיד פתיל (פרה יא א). היכה באחר ידו בנייר בפינקס וכו' (תוספתא ב"ק ט לא). — ז) הסבה והתכלית, Ursache, Zweck; cause, but; cause, aim: התשחית בחמשה את כל העיר (בראשית יח כח). איש בחטאו יומתו (דבר' כד טז). בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ (שם ט ד). ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה (בראש' כט כ). ויעבד ישראל באשה ובאשה שמר (הושע יב יג). בעונתיכם נמכרתם (ישעי' נ א). אל נא נאבדה בנפש האיש הזה (יונה א יד). — ח) לאופן ודרך ותכונת הפעולה: ויברא אלהים את האדם בצלמו (בראש' א כז). ושפט בצדק דלים (ישע' יא ד). מכה נפש בשגגה בבלי דעת (יהושע כ ג). וישאהו במוט בשנים (במד' יג כג).— ועפי"ר תשמש לתאר הפעל: אדני יי' בחזק יבוא (ישעי' מ י). לא במהרה ינתק (קהל' ד יב). כי בשגעון ינהג (מ"ב ט כ). ואכלתם אתו בחפזון (שמות יב יא). והלכתם עמי בקרי (ויקר' כו כז). ובטוב העולם נדון (אב' ג טו). מותר תרומה מה היו עושין בה לוקחין פירות בזול ומוכרין אותם ביוקר והשכר מקיצין בו את המזבח (כתוב' קו:). ואין מזכירין זכרונות וכו' אלא בשני ימים טובים של ר"ה וכו' ואף באלו בקושי התירו (מס' סופרים יט ח). — ט) ליחס שעם, לחבור וקשור ונגיעה וכדומה, mit; avec; with: ויצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה (במד' כ כ). ותבא ירושלמה בחיל כבד (מ"א י ב). וישמעאל בן נתניה נמלט בשמנה אנשים (ירמ' מא טו). כי במקלי עברתי את הירדן הזה (בראש' לב יא). ואחרי כן יצאו ברכש גדול (שם טו יד). נטה את ידך במטך (שמות ח א). בשבעים נפש ירדו אבתיך (דבר' י כב). ונשארתם במתי מעט (שם כח סב). בחצים ובקשת יבא שמה (ישעי' ז כד). — ובהשאלה: נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו (תהל' צה ב). עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה (שם ק ב). כי בנפשו דבר אדניהו (מ"א ב כג). — ובמלת השלילה: ובאפס לאם (משלי יד כח). באין אלפים אבום בר (שם ד). אשר ירצח את רעהו בבלי דעת (דבר' ד מב). — י) להורות המעמד: ואתה תבוא אל אבתיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראש' טו טו). ויראו שטרי בני ישראל אתם ברע (שמות ה יט). והוא אשה בבתוליה יקח (ויקר' כא יג).— יא) ולהורות הדמיון הגמור: בד בבד יהיה (שמו' ל לד). שאיני נהנה מישראל מוכר בפחות אבל שוה בשוה לא (נדר'

[1]) כבר התחכמו הקדמו' והאחרו' בצורת מלה זו ובנקוד ב השמוש, ואמרו הקדמוני' (ריב"ג רקמה ו ורד"ק מכלול) כי קמץ ה השמה הוטלה על בית השמוש. ויש נוסח' מהחלפות. ועי' ערך שמם.

לא). אות באות, דִּבּוּר בְּדִבּוּר, מִלָּה בְּמִלָּה.—וכן במשמ׳ כל: שָׁנָה בְּשָׁנָה (דבר׳ טו כ). וכן יעשה שָׁנָה בְּשָׁנָה (ש״א א ז). מדי חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ ומדי שבת בְּשַׁבַּתּוֹ (ישע׳ סו כג). — ובכל היחסים האלה תשמש להרבה פעלים ושמות: וידבר אל עפרון בְּאָזְנֵי עם הארץ (בראשית כג יג). ונח מצא חן בְּעֵינֵי ה׳ (שם ו ח). ויקם כי כחשי בְּפָנַי יענה (איוב טז ח).— ולפעלים נתינה ומסירה: וכל יש לו נתן בְּיָדוֹ (בראש׳ לט ד). ולא המציתך בְּיַד דוד (ש״ב ג ח). הסגיר בְּיַד אויב (איכה ב ז).— ופעלי נגיעה ופגיעה: הוי מגיעי בית בְּבַיִת שדה בְּשָׂדֶה יקריבו (ישעי׳ ה ח). ויפגע בַּמָּקוֹם וילן (בראש׳ כח יא). — ופעלי אחיזה ותפיסה: ואחז בְּעָרְפִּי (איוב טז יב). ותתפשהו בְּבִגְדוֹ (בראש׳ לט יב). — ומריבה ומלחמה: וירב בְּלָבָן (בראש׳ לא לו). אקוט בְּדוֹר (תהל׳ נה י). אל תתחר בַּמְּרֵעִים (שם לז א). — ולתמורה וחלוף: בְּכֶסֶף מלא יתננה לי (בראש׳ כג ט). אלי תבוא כי שכר שכרתיך בְּדוּדָאֵי בני (שם ל יז). ויקן את חלקת השדה וכו׳ בְּמֵאָה קשיטה (שם לג יט). איש יבא בְּפִרְיוֹ אלף כסף (שה״ש ח יא). המחליף פרה בחמור (ב״מ ח ד). תן לפועלי בסלע מעות (שבוע׳ ז ה). ומדד לו באיסר שמן (ב״ב ה ט). סאה בכמה א״ל בשני דינרין (אדר״נ יב). מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה (ע״ז יח.).—ובמשמעת תחת: ולא תחוס עינך נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עַיִן בְּעַיִן שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד רגל בְּרָגֶל (דבר׳ יט כא). — והליכה וביאה: אם בְּחֻקֹּתַי תלכו (ויקר׳ כו ג). תלכו בַּשֶּׁבִי (ירמ׳ כ ו). — וזכירה: וּבְשֵׁם אלהיהם לא תזכירו (יהוש׳ כג ז). וּבֵאלֹהֵי ישראל יזכירו (ישע׳ מח א). — ועוד פעלים אחרים, בגד, פשע, מרד, מרה, מעל: וימעלו בנ״י מעל בַּחֵרֶם (יהוש׳ ז א). וכחש בַּעֲמִיתוֹ (ויקרא ה כא). כי דברנו בַיי׳ ובך (במדב׳ כא ז). ואני בַיי׳ אעלוזה אגילה בֵּאלֹהֵי ישעי (חבקוק ג יח). שמחו בַּאֲבִימֶלֶךְ וישמח גם הוא (שופ׳ ט יט). איזהו עשיר השמח בחלקו (אבות ד א). כי רוצה ה׳ בְּעַמּוֹ (תהל׳ קמט ד). בְּצִיּוֹן געלה נפשך (ירמ׳ יד יט). ראה ה׳ בְּעָנְיִי (בראש׳ כט לב). כן בַּקֹּדֶשׁ חזיתך (תהל׳ סג ג). אבינה בַּבָּנִים (משלי ז ז). צפה ברוח הקדש (מד״ר בראש׳ עט). המסתכל בקשת (קדוש׳ מ.). נסתכל ביום המיתה (ברכ׳ ה.). כי לא ידע עבדך בְּכָל זאת (ש״א כב טו). ולא אריח בְּרֵיחַ ניחחכם (ויקר׳ כו לא). ואשעה בְּחֻקֶּיךָ (תהל׳ קיט קיז). עוסק בדברי תורה (ברכ׳ ג:). נושא ונותן בהלכה.— ובמשמ׳ אחרת: נשאת ונתת באמונה (שבת לא.). הנושא ונותן בדברים לא קנה (ב״מ מח.) הנבאים בִּשְׁמִי (ירמ׳ יד טו). הנבאו בַבַּעַל (שם כג יג). ויקרא בְּשֵׁם ה׳ (בראש׳ יב ח). — ופעלי שאל ודרש בעצה: לשאל בָּאוֹב (דהי״א י יג). וישאלו בֵאלֹהִים (שופט׳ כ יח). לדרש בְּבַעַל זבוב (מ״ב א ג). שאל בַּתְּרָפִים (יחזק׳ כא כו). שואל בשלומו (ברכ׳ ה א). עת אשר שלט האדם בְּאָדָם לרע לו (קהל׳ ח ט). הנגשים בָּעָם (שמות ה ו). ויאיצו המלאכים בְּלוֹט (בראש׳ יט טו). זה יעצר בְּעַמִּי (ש״א ט יז).— הוא בְּחֶנֶק, בִּסְקִילָה: הרי זו בחנק וכו׳ הרי זו בסקילה (כתוב׳ ד ג), ר״ל היא חיבת חנק. דם הכליות דם אברים הרי אלו בלא תעשה (כריתו׳ כב.).—ולהורות השיעור והמדה, בבדבר: הנוגע בכשני חציי זיתים מן הנבילה או נושאן ובמת הנוגע בכחצי זית (אהל׳ ג א). כל האוכלין מצטרפין לפסול את הגויה בכחצי פרס (מקוו׳ י ז). שילות היה מקלח מים בכאיסר צוה המלך והרחיבוהו (ערכ׳ י:). — ובחבור מלות: בְּאֵין, בְּלֹא, בִּבְלִי דעת, בַּאֲשֶׁר, בַּעֲבוּר, בִּגְלַל בְּלָאט, בְּעוֹד, בִּמְאֹד מְאֹד: הגונב סלע בלא יודע והבליע לו בחשבון יצא (תוספת׳ ב״ק י). ומימי רגליו (של הזב) מטמאין טומאה חמורה בכל שהו (כריתו׳ יג:). בעל כרחן הקישן הכתוב (יומא טו.). מערערין אותה ומשקין אותה בעל כרחה (סוטה יט:). לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב (ב״ק ס:). עון הכתיב והחתים בעל פה ובשטר (סליח׳ יוה״כ, אין תליה).—ועם ידוע, *בידוע ש: מצאו (הכהן את ביה״כ) נעול יודע שיש שם אדם פתוח בידוע שאין שם אדם (תמיד כו.). שור שהיה רודף אחר חבירו וכו׳ אם בידוע שהם המיתום הרי אילו משלמין וכו׳ אם בידוע שהשחורים המיתו את הלבנים וכו׳ (תוספתא ב״ק ג ז). אם לא באתי מיכן ועד יום פלוני אין לי בידך כלום הגיע זמן ולא בא בידוע שאיבד את זכותו (שם ב״מ א יז). קטן אי אתה צריך לחזור עליו בידוע שאין לו גואלין (סנה׳ סט.). כל שהתיבה קולטתו בידוע שלא נעבדה בהם עבירה וכל שאין התיבה קולטתו בידוע שנעבדה בהן עבירה (שם קח:). בידוע שעונותיו מרובין מזכיותיו (נדר׳ כב:). נמצא עליה קורט דם בידוע שלפני שחיטה לא נמצא עליה קורט דם בידוע שלאחר שחיטה (חולין נא.).

אם מהלך שתי וערב בידוע שהיא טהורה ואם לאו בידוע שהיא טמאה (שם נט). אם מסכסך (הקיסם) בידוע שזכר הוא ואם לאו בידוע שנקבה היא (נִדּ' כח:). משל למלך שיצא וחיילותיו לפניו בידוע שחיילותיו של מלך הן (שם לו:). יביא עריבה מלאה מים ונותן קדרה לתוכה אם כנסה בידוע שכונס משקה ואם לאו בידוע שמוציא משקה (שם מט.). — ועם אולי, *באולי, אם, *באם, עי' במקומו. — ותשמש במשמעת *אדות מה ידבר בענין[1]: שער ב' בזכרון מוצאי האותיות (ריב"ג רקמה, ג). מאמר א' בהשארת הנפש, השני בהודעת העתידות, השלישי בידיעת השם יתברך, הרביעי בהשגת השם, החמשי בגרמים השמימיים, הששי בחדוש העולם (הרלב"ג מלחמות, הקדמה). המאמר הראשון בחקירה מעקרי הדתות, השני בבאור עקר הראשון (ר"י אלבו, עקרים, הקדמ'). בסוגי הדברים בהלצה וכו' (נופת צופים, מסיר לשון, ראשי הפרקים).

בקצת שמות פרטיים נוספה האות ב לפני שרש השם, בְּנַי, בדקר[2], בלשן, ברשע.

ב יבוא במקום פ, הבקר — הפקר וכיוצא בזה. וכן תבוא במקום פ שבשאר הלשונות האחיות, וגם במקום שאר האותיות שהן ממוצא אחד עמה.

במספרים תשמש תחת המספר שתים[3]: ב תרין כ עשרין (פסיקתא ר"כ, שום אבים).

בָּא, עבר מן בוא, עי"ש.

***בָּא**, ש"ז, — הבא, העתיד, Zukunft; avenir; future: דבר שהוא לבא (ירוש' תענ' ב. סה ג). מיכאן ולבא (שם תרו' א מ:).

בָּאָה, עי' ביאה.

***בָּאָת**, עבר נסתרת *באתה, במקום באה, — עי' בוא.

***בֵּאוּר**, (ביאור), ש"ז, מ"ר בֵּאוּרִים, — א) שה"פ מן בֵּאֵר: כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מביאור התורה ומהלכותיה וכו' וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממשה רבינו (רמב"ם, הקדמה). המאמר השלישי בביאור העקר השני שהוא תורה

[1]) כך גם בערב'. — [2]) סוברים קצת החכמים כי ב' זו היא קצור מן השם בן, והוא שם כמו בנימין. אך יוסף הלוי (REJ 1885 Janvier) חולק על זה ואומר כי הוא קצור מן אבי. — [3]) גם בכנענית (Clermont Ganeau sc. N 39).

מן השמים (העקרים ג א). — ב) *ספר, חבור של באורים: רבי הושעיא תלמידו של רבינו הקדוש חיבר ביאור ספר בראשית (רמב"ם הקדמ' שם).

***בֵּאוּרִי**, ת"ז, נקב' בֵּאוּרִית, — של באור, מטבע של באור: והבאת הראיות ההן וסידור הסברות הוא הלימוד השני ויקרא לימוד ביאורי וזה לפי שעל ידו התבארו לתלמיד אותן האותות וכו' (יסוד עולם לר"י הישראלי א א). בכל עמלם אשר עמלו לקרב דעתם בתתם גם טעם מוסרי באורי (ציון ב, 23).

בָּאוּשׁ, עי' בָּאֹשׁ.

***בְּאוּשָׁה**, — א) הענבים קודם גמר בשולם: ר' זעירא בשם רבי יסא (אומר כי פרוש מה שנאמר במשנה משיבאיש היא) משיקראו באושה[1] (ירוש' מעש' א מח ד). — ב) שה"פ מן באש: ואם יכון בצוף אדם היות סור, כמו דמן אשר יבאיש בְּאוּשָׁה (רשב"ג, שירי שלמה, ל).

באות עי' בואת.

בא"י, ר"ת: בארץ ישראל, ברוך אתה יי'.

***בְּאִישָׁה**, — א) כמו באושה, עי"ש בהערה. — ב) *שה"פ מן באש: הגרעון והשטף ימניע ג"כ את עפושת המים ובאישתם בנוחם בעת שקיטת הרוחות במקום אחד (למודי הטבע, מ"מ יאוועלס, הים ותכונותיו).

באר[2]), ממנו בֵּאֵר.

בְּאֵר[3]), ש"נ, מ"ר בְּאֵרוֹת, (בְּאֵרוֹת), — א) חפירה עמקה בקרקע, Grube; fosse; pit: תורדם לִבְאֵר שחת (תהל' נה כד). ואל תאטר עלי בְּאֵר פיה (שם סט טז). — ובהשא': וּבְאֵר צרה (משלי כג כז). — ומ"ר: בֶּאֱרֹת בֶּאֱרֹת חמר (בראש' יד י). — ב) חפירה למים חיים נובעים בעמק האדמה, Brunnen; puit; well: ותרא בְּאֵר מים (בראש' כא יט). כי חפרתי את הַבְּאֵר הזאת (שם ל). ויחפרו בְּאֵר אחרת (שם כו כא). לבאר עמוקה מלאה צונן (מד"ר בראש' לג). — ובכנוי: שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בְּאֵרֶךָ (משלי ה טו). — ומ"כ: וכל הַבְּאֵרֹת אשר חפרו עבדי אביו (בראש' כו יח). — וכמי': ויחפר את בְּאֵרֹת המים (בראש' כו יח). — ומשל: באר ששתית ממנו מים אל תזרוק בו אבן (תנחומא כוכב, מטות ה).

[1]) כך בערוך, ובנוסח' באישה.
[2]) אולי הוא הוא השרש חפר.
[3]) בערב' ביר a).

a) بير

בור, לכנוס מי גשמים. — *בַּיָּר, חופר בארות. —*בַּת בּוֹר, הבור הקטן שלפני הבור, ישקע שם הטיט של מי הגשמים.

גֵּב, גֶּבֶא, באר, או בור לא בנוי בתוכו. — *גַּלְגַּל, להעלות המים.

*דּוּת, בור בנוי. — דָּלָה, העלה מים מהבור בדְלִי מיוחד לזה. — *דַּלָּאי, שעסקו לדלות.

*חוּלְיָה, אבן חלולה על פי הבאר, הבור, דרך בו ישלשלו הדלי.

*כַּדּוּם, כלי בשלשלאות שבראשיהם ווים להוציא הדלי שנפל הבורה.

*מַשְׁאֵבָה, מכונה לשאב מים מהבור ע"י לחץ האויר. — *מַשְׁלִית, כלי להעלות הדלי מהבור.

שָׁאַב, העלה מים מהבור, מהבאר.

תְּהוֹם, באר תהומית, בארות עמקות מאד הנקובות עד התהום, עד שטח מים בבטן האדמה.

בּאֹר, עי' בור.

·באר[1]), ממנו בְּאֵר.

בֵּאֵר[2]), פ"י, — א) חקק וגלף באבן וכדו', eingraben ; graver ; engrave : וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת בַּאֵר[3]) היטב (דברים כז ח). כתב חזון וּבָאֵר על הלֻחות (חבקוק ב ב). — ב) פֵּרש את הדבר לפלוני בדברים ופרושים למען יבינו היטב, erklären ; expliquer ; explain : הואיל משה בֵּאֵר את התורה (דברים א ה). לבאר משנתו (ירוש' מו"ק ג פג:), לפרשה היטב להעם שיבינוה. אין זה טענה אם לא באר לנו חיוב היותו מהחלק ההוא (רלב"ג, מלחמות, הקדמה). והנה אפשר שנבאר בפנים מה (שם). והמודעה הזאת מבארת דעתי שאם אבטל המודעות אני הוא כמו אנוס (הריב"ש קכו).

— פֻּעַל, *בֹּאַר, מְבֹאָר, — שבֹּאֲרוּ אותו, erklärt ; expliqué; explained : מבואר הדבר (ידים ג א). המקרה ההוא לבדו צריך שיחקר עליו ויבואר

[1]) לפי דעת קצת החכמים הוא הוא שרש באר הראשון במשמעת חפירה וחקיקה. ויש מדמים אותו להשרש עָבַר a) בערב'.

[2]) עי' הערה שלמעלה. — [3]) מ"ש : בס"ס הבית בפתח והאשכנזים בקמץ ובעל אור תורה כתבו בפתח בפשיטות. ע"כ. וכן חלוף בכ"י (Mich.). וסובר בטב' (Bö. § 10) כי הפתח נשמר בדבור הנמרץ יותר.

a) عبر

חדושו (מו"נ א עד). ומזל יקראו ג"כ הכוכב תמצא זה מבואר בראש בראשית רבה (שם ב י). והוא מבואר שהחוקר בזאת החקירה חוקר בדבר אינו מועט (רלב"ג, מלחמ' הקדמ'). וכל הפסוקים עד מה לידידי מבוארים הם (רד"ק ירמי' יא י). וזה מבואר למי שנתחנך מעט במלאכת ההגיון (ר"מ נרבוני, המאמר בבחירה).

— נתפע', *נִתְבָּאֵר: ומשני הגמרות ומן התוספות ומספרא וספרי מכלם יתבאר האסור והמותר הטמא והטהור החיוב והפטור (רמב"ם, הקד' יד החזקה). כבר התבאר לך מדעת אריסטו ומדעת כל מאמין בקדמות העולם כי זה המציאות היה נאצל מהבורא על צד החיוב (ר"י תבריזי, מו"נ ב כ). כמו שהתבאר מדברינו בזה הספר (רלב"ג, מלחמות, הקדמה). אבל זה המבוקש התבאר לנביא בדרך הנבואה (שם). אם לא נתבאר בטול מה שנתחיב ממנו (שם).

באש[1]), ממנו בְּאֹשׁ, בְּאֻשׁ, בָּאַשׁ, בָּאְשָׁה, *בְּאֻשָׁה.

בָּאַשׁ, עתיד יִבְאַשׁ, — התקלקל ריחו, נעשה ריחו רע, stinken; puer; stink : והדגה אשר ביאר תמות וּבָאַשׁ היאר (שמות ז יח). וירם תולעים וַיִּבְאַשׁ (שם טז כ). — ואמר בן סירא : לב כבד תבאש אחריתו ואוהב טובות ינהג בהם (ב"ס גני' ג כו). ועי' ריח.

— פָּעוּ', בָּאוּשׁ: כשר ציר תהן, לוט בְּאוּשֵׁי צחן, להמתיק מר למחן, לבל לקוט בבחן (קרובי' לפורי', תורת ב ט).

— נפעל, נִבְאַשׁ, — א) במוסריות, ובא בקשור עם ב, את, אחריו : נִבְאַשׁ ישראל בפלשתים (ש"א יג ד). ר"ל בהרגם את נציב הפלשתים עשו דבר שאין לקוות עוד מחילה וסליחה עליו. ויראו בני עמון כי נִבְאֲשׁוּ בדוד (ש"ב י ו), כי בהכלימם את מלאכי דוד עשו דבר שדוד לא יסלח להם בשום אופן. בוא אל פלגשי אביך וכו' ושמע כל ישראל כי נִבְאַשְׁתָּ את אביך (שם טז כא), כי עשית דבר שא"א עוד כי אביך יסלח, כי מרדת בו לגמרה. — ובמשמעתו העקרית : ארבעת מיני הטעם האלה המתוק והחומץ והערב והנבאש באין זולת אלה בכל טעם (אסף הרופא, כז:).

— הפעיל, הִבְאִישׁ, המקור הַבְאִשׁ, — א) פ"י, גרם שיתקלקל ריחו : זבובי מות יַבְאִישׁ יביע שמן רוקח (קהל' י א). נפל לבורו והבאיש מימיו (ב"ק ה ג).

[1]) שרש שמי, משתף לאשור' עבר' ארמ' וערב'. בארמ' בְּאֵשׁ, בערב' בִּיש a), באשו' באש עשה רע.

a) بيش

הוא הבאיש את המים במצרים (מד"ר שמות כו). — ובהשאלה: פלוני הבאיש את ריח פלוני בעיני אלמוני, עשה את פלוני שנוא, כי אלמוני ישטם את פלוני משטמה גדולה וגמורה, verhasst machen; rendre qqn. haï; make hateful: ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני בישב הארץ (בראש' לד ל). ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בידם להרגנו (שמות ה כא). מבאישין דברים בנגד דוד (מד"ר קהלת, זבובי מות). — ואמר הפיטן: ראש להרים נכלמנו בשנו ריח נרדנו כי הבאשנו (סליח' לתעני' ה, תכות לפניך). שאור המעפש ומבאיש העיסה עקרהו נקרהו חטא בלי לשא (סליח' ער"ה, אויל).—ב) עומד כמו הקל, נתן ריח רע: ויניחו אתו עד הבקר וכו' ולא הבאיש (שמות טז כד). הבאישו נמקו חבורתי (תהל' לח ו). הבור של מים אעפ"י שהבאישו מימיו (תרומ' י ב). המפקיד פירות אצל חבירו והרקיבו יין והחמיץ שמן והבאיש אפי' הם אובדים לא יגע בהן (תוספ' ב"מ ג ח). לא' שאמר לעבדו צא והבא לי דג מן השוק יצא והביא לו דג מבאיש (מכילתא בשלח ב א). שמן והבאיש (ב"מ לח.). כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמיץ ואין פשתנו לוקה ואין שמנו מבאיש וכו' (סנהד' קא.). שלש דברים בכלי חרס בולע ואינו פולט ואינו מבאיש כל מה שבתוכו (אדר"נ מא). מה המים מבאישים ומחמיצים בקנקן אף דברי תורה כן (מד"ר שה"ש א ג). כשם שהים מבאיש ומסריח כך הפה מבאיש ומסריח (א"ב דר"ע, ביהמ"ד ילניק).— ובהשאלה: ויאמן אכיש בדוד לאמר הבאש הבאיש בעמו בישראל והיה לי לעבד עולם (ש"א כז יב), לאמר, עשה א"ע שנוא לישראל לחלוטים, שא"א עוד כי ישלימו. ורשע יבאיש ויחפיר (משלי יג ה), לאמר, עושה מעשים מגונים, המשניאים אותו לגמרה. אתמול מבאישים כנגד משה (מד"ר קהלת, זבובי מות). — ג) ביחס לענבים, התחיל להתבשל, נעשה רך, וכבר נראו חרצניו דרך הזג אך עודנו בסר: מאימתי הפירות חייבות במעשרות התאנים משיבחילו הענבים והאבשים משהבאישו (מעשרות א ב). הבוסר משהביא מים אוכל בו פתו בשדה הבאיש כונס לתוך ביתו (שביעית ד ח). — וירקות: אם אין מכבשין את הירק ומשליכין את פסולתן לחוץ הוא מבאיש (ילק' במע', בלק, תבעה), מתקלקל.

— הפעל, הֻבְאַשׁ, הובאש: הובאש בשרו (פיוט' ז פסח), נרקב והסריח.

— התפעל, הִתְבָּאֵשׁ, — עם פלוני, כמו נבאש בפלוני, פלוני נעשה לו שונא ואויב גמור שלא יסלח לו: ויראו בני עמון כי התבאשו עם דויד (דהי"א יט ו). שאלתיהו התתבאש ותגע בחכמי דור ותרע אל משיחיו (ר"י הלוי, היתנכר). התנבלה איך אאמירה התבאשה איך לא אמירה (הוא, יונה תקנן).— ובמשמעת נהפכו לבאושים: פרחי גפני אכלה האש פתוחי סמדרי מהרו להתבאש (אילת השחר יום ו, אני הכרם).

בְּאֹשׁ[1], ש"ז, כנוי בָּאְשׁוֹ, בָּאְשָׁם,—ריח רע, סרחון מפגר וכדו', Gestank; odeur fétide; stench: ואעלה באש מחניכם (עמוס ד י). ופגריהם יעלה באשם (ישעי' לד ג). ועלה באשו ותעל צחנתו (יואל ב כ). ועי' ריח.

בְּאֻשִׁים[1], ש"ז, מ"ר בְּאֻשִׁים, — ענבים מדבריים, wilde Trauben; lambrusques; bad grapes: ויקו לעשות ענבים ויעש באשים [2] (ישע' ה ב). הענבים והבאושים [3] משהבאישו (משנה ירוש' מעשר' א ב)

בָּאְשָׁה[1], ש"נ, — עשב רע, שלא יצלח לשום דבר, Unkraut; mauvaise herbe; bad plant: תחת חטה יצא חוח ותחת שערה באשה [4] (איוב לא מ).

בְּאִשָׁה[1], ש"נ, סמי' בָּאְשַׁת,—כמו באש: בבאשת הפה אמנם יהיה התחלה מן החניכים לעפוש שבהם (קאנון ג ו יט).

ב"ב, ר"ת: בבא בתרא, בני ברית.

*__בָּבָא__[5], (־בָה) ש"נ, — שער, ובהשאלה חלק, פרשה, Abteilung; section: ועוד יש לומר שיש בבבא הזאת פסח מצה ומרור וכו' (שבלי הלקט, פסח ריח).

---

[1]) משרש באש.

[2]) תרגם הירוני' labruscae, וכן רש"י: דומים לענבים וקורין אותם לנברויישא בלעז, והוא ענב מדברי.

[3]) במשנה של תלמוד בבלי והאובשים, עי' זה הערך.

[4]) בנקוד הבבלי בכ"י ברלין נקוד בֹאשה, שהוא בֹאְשָׁה (Ka. M. T. 71).

[5]) בערבי' בַאב a), בארמי' בבא: חליף אבבא דבי דינא (ב"ק קיג.), ובהשאלה: בבא דרישא (של המשנה) בבא דסיפא. ובתקיעות: תנא דידן קחשיב תקיעות דכולהו בבי (ר"ה לג. — התנא שלנו חושב התקיעות של כל הבבות, ר"ל של תרועות ושברים וכו').

---

a) باب

אם הבבות מסודרות כראוי (שמואל סריליו, כללי שמואל, הקדמ'). ולא זכר בהם חתימה כי סמך על הבבות הראשונות (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', חוקר דין ג י). ואחר הזכירו השלש בבות התחיל בבא אחרת (יוסף דון יחייא הקדמ', איכה). וכמו שיעידו עליו הבבות שבכל משנה ומשנה (יין לבנון, פי' על אבות, הקדמה). הפסיק הכוזרי חוט אריגת ספורו וכו' עד עת בא דברו בבבא הנמשכת (קול יהודה, פי' על הכוזרי א יד). ועתה כי העברתי את אשר לי בביאור כל הבבא הזאת בכלל אחוור על פכים קטנים וכו' (שם א מט). — ובנגינה: וי"א דדוקא בשלא הפסיק ביניהם בקול שופר שאינו ראוי באותה בבא (שו"ע או"ח תקפח ג).

בָּבָה[1], ש"נ, — פתיחה באמצע העין, השחור שבעין, Augapfel; pupille; pupil: הנגע בכם נגע בְּבָבַת עינו (זכרי' ב יב). — ואמר המשורר: ונלקח מחמד עיני ונשארתי בלי בבה (ראב"ע, תוחלתי נכזבה). לנודו חרדו לבבות וכל עפעף וכל בָּבוֹת זורמו מים עבות (סמא"ל קינות על המתים, על כחורה). ועי' עין.

∞**בֻּבָּה**[2], ש"נ, —דמות ילדה או אשה וכדומה, למשחק לבנות קטנות, Puppe; poupée; doll: ופשט השמוש במלה זו בקרב המדברים עברית בא"י וגם בספרות החדשה. ועי' ערך הקדם.

***בָּבוּאָה**[3], ש"נ, — רשם דק שנשאר למשל מאות שנמחק, דמות צורת דבר הנראה במראה, במים, Abbild, Widerschein; reflêt, image dans le miroir, l'eau; reflect. image, shadow: נמחק (האות) או נטשטש ובבואה שלו קיימת אם יכול לקרות כשר (תוספ' גיט' ט יב). הלכתי למלאות מים מן המעין ונסתכלתי בבבואה שלי (נדרי' ט:). הביא לי מראות גדולות, והביא לו א"ל ראה בבואה שלך בהן (מד"ר כרא"ש פד). הנה נא ידעתי, כשראה בבואה במים (רגמ"ה כ"כ טז.). ויש שיתפאר ביופי תמונתו וכו' ויסתכל בבבואה שלו ומסלסל בשערו

[1]) יש סוברים שהוא מן כבא הקודם, במשמעת שער, פתיחה. אך דיטר' פליש' ואחרים החליטו כי בבה כמו בֻּבֻּ a) בערב', ר"ל ילד קטן. וכמו אישון, וכמו בת עין ובסור' בבתא ובבונא.

[2]) בשנוי התנועה הראשנה, מן השם בָּבָה.

[3]) כך הנקוד של בוקשר' ולוי. צ"ד ביבואה. וסוברים שהוא כמו בָּבָה.

a) بُوبُو

(אלכן כתן, ויניליס עא.). וזה הוא כאומר שהבבואה במראה שא"כ אפילו שהמראה תקועה בכותל עכ"ז תתנועע הבבואה (ר"י מקנדיא, מעין חתום, כס' אילס).

***בָּבַת**[1], — כמו בָּבָה: אם נצורה כְּבָבַת בוננת בדת נפש משיבת (הושענ' לשבת. אם נצורה). דרור יקרא לבן עם בת וינצרכם כמו בָּבַת (זמי' לשבת, דרור). ואם תשמרנו, יה ינצרך כְּבָבַת אתה ובנך וגם הבת (שם, שבת היום).

בַּג[2], ש"ז, — דבר מאכל, בפרט דבר מאכל עָרֵב הנאכל בתאבון, Leckerbissen; friandise; delicary: לכן הנני נטיתי את ידי עליך ונתתיך לְבַג [3]) לגוים

[1]) כמו קָאת.

[2]) קבעו הערך הזה כל האוגרים הקדמונים דסע"ג, מנחם, ריב"ג, רד"ק, וכו' ועי' הערה שלקמן. —

[3]) כך הכתיב ונמסר לבז קרי. והחליטו כל החדשים כי זה שבוש פשוט, אעפ"י שבכל מקום הם נתנים היתרון להכתיב על הקרי. וככר העיר ע"ז ריב"ג ואמר וז"ל: וממה שמאמץ הפירוש הזה (של בג במשמעת מאכל) עם מה שהוא נגלה לכל המודה באמת כתבם ונתתיך לבז ונתתיך לבג כאלו אמר ונתתיך למאכל כאשר אמר והיה לאכל כי הכתיב ולא קרי איננו ריק אצלם מטעם אלא שהמעתיקים אותו לא היו ברוב המעתיקים הקרי ע"כ כתבוהו ולא קראוהו (ערך כג). וכן הפרחון: ואילולי שיש הנאה בכל קרי ולא כתיב או כתיב ולא קרי לא היה כתבין אותו. ע"כ. ובמשמעה זו מפרשים כל הקדמונים את חלק השני מהמלה פתבג שבדניאל (עי' ערך פתבג), שאעפ"י שהיא כתובה ברוב הספרים תבה אחת הם כתבים אותה בכ"מ שתי תיבות, כמו שהיא כתובה ברוב כ"י מדויקים (מ"ש, וכן Mich.) וכמו שנמסר בס"ס ע"ז: דין וכל לשנא תרתין מלין כתיב וקרי (מ"ס שם), ופרש רסע"ג בג לפתן שמלפתים בו הפת (ספר הגלוי, הרכבי קפט, בערבי' אדאם, והוא דבר שמלפתים בו הפת, ולא פרפת כמו שתרגם שם דר' הרכבי, וכן פלט עטו שם מעות אחרת, שתרגם שם הדק מן הלחם מה שתרגם רסע"ג את אשפר בהברה מן לחם, שהוא בשר). וכן הביא ריב"ג שיש מפרשים לפתן. וריב"ק אמר: בג הוא פרסי באג ותפסירה טביך (כסאלה 64), ור"ל בג הוא מלשון פרסית באג ופרושו דבר מבושל. והנה אעפ"י שאפשר באמת שהמלה לבג היא שבוש פשוט, וצ"ל לבז, מ"מ כבר קבלוה וקבעוה הקדמונים בלשוננו והשתמשו בה כבאחת המלות הקבועות, והרי היא מלה עברית, אלא שלפי מליצת הכתוב יאות יותר לתת לה משמעה של מאכל ערב. ודעתו של פרלס (JQR, XVIII, 384) שזו הגהת סופר במקום לבז, אינה מְתורה, מפני שהמליצה ונתתיך לבז היא מובנה היטב ולא יעלה על דעת שום סופר להגיה במקום לבז לבג.

והכרתיך מן העמים והאבדתיך מן הארצות אשמידך (יחזק' כה ז). שנהיתה לבג לכלבים (מדר' לק"ט על אסתר, ויאמר להמן). ענה טעימת בג לא יטעמו חוצה (לסע"ג, הזבע' יום א, ענה אומני). והוא הפת והבג (ראב"ע דני' א י).

בגא, ממנו אולי בגאון.

בְּגָאוֹן[1], ש"ז, — השתפכות הגלים בזעם וקול שאון על שפת הים, כאלו רצונם לעבור ולשטף כל החוף: ואשבר עליו (על הים) חקי ואשים בריח ודלתים ואמר עד פה תבוא ולא תסיף ופא ישית בגאון גליך (איוב לח-יא).

א. בגד[2], ממנו בֶּגֶד, *בָּגַד.

א. בֶּגֶד[3], ש"ז, ספס' בָּ־, בכנוי בִּגְדוֹ[4], מ"ר בְּגָדִים, ובְגָדוֹת, — א) דבר ארוג, Gewebe; tissu ; web: או בֶגֶד או עור או שק (ויקר' יא לב). העושה אספלנית בין בבגד

[1]) כל המפרשים הקדמונים והאחרונים ראו במלה זו את המלה הידועה גאון בהוספת ב שמושית, אבל המליצה קשה מאד, כי מי ישית ומה ישית? ונשתמטו כל המפרשים מלפרש הכתוב, רק הרלב"ג חתר לפרשו ואמר וז"ל ואל זה השעור מהגאון ישית גליך מי שהוא פועל אותם והוא הרוח וכו' ואפשר שיהיה בית בגאון נוספת וירצה שהרוח ישית גאון הגלים, וכו'. אבל כל זה דחוק. וכבר העירותי בהשקפה (שנה ד כח) כי כל קושי הפסוק בא מפני הטעות שטעו במהותה של בית בגאון שסברו שהיא ב השמוש, ובאמת היא שרשית, ומשקל בגאון פעלון, משרש בגא, ופרושו לפי עניננו כמו שכתבתי בפנים, שהוא זעם הגלים ושאונם בהשתפכם ובעלותם על שפת זוטו של הים, ואעפ"י שאין לנו פעל בנא במשמעה זו בשאר לשונות האחיות, וישית הוא פ"ע במשמעת יפסק, עי' ערך שית במקומו. וכן העירו על זה בקבץ החדשי Monatschr. 96, 439.

[2]) עברי. בערבית משמש שרש בגד במשמעה אחרת, שהה במקום, רק השם בִגַאד a) דומה קצת להשם בֶגד העברי, ועי' לקמן.

[3]) אין חבר לשם זה בשאר הלשונות במשמעה זו, רק בערבי' השם בִגַאד a) משמעתו כסות משורטטה, ואין לו מקור בשרש בגד הערבי. — [4]) ד רפה, לפירעת קצת מפני פעולת אות הגרונית. וסוברים רוב החדשים כי צריך לקרא בִּ־גְדִי, ג מונעה בשוא נע. אבל כבר אמרתי (הערה לערך אבדן) כי עדות המדקדקים הקדמונים שלנו מכרעת נגד זה.

a) بِجَاد

בין בעור וכו' בבגד טהורה ובעור טמאה (כלי' כח ג). היא (הכסות) של בגד וכנפיה של עור חייבת היא של עור וכנפיה של בגד פטורה (מנח' מ:). — ב) מכסה מדבר ארוג בצמר או בפשתים לכסות בו דבר, Decke ; couverture ; covering: ופרשו בֶגֶד כליל תכלת מלמעלה (במד' ד ו). ועל מזבח הזהב יפרשו בֶגֶד תכלת (שם יא). ותכס בַּבֶּגֶד (ש"א יט יג). ויכסהו בַּבְּגָדִים (מ"א א א). — ג) ביחוד מה שמשמש לכסות גוף האדם, Kleid; vêtement; garment: ועשית בִגְדֵי קדש לאהרן (שמו' כח ב). את בִּגְדֵי עשו בנה הגדל החמדת (ברא' כז טו). וערך בְּגָדִים ומחיתך (שופטים יז י). חליפות בְּגָדִים (שם יד יג). בגדי שְׂרָד (שמות לט א), שמשתמשים בהם בעת השרות, הכהונה וכו'. ותסר בִּגְדֵי אלמנותה מעליה (ברא' לח יד). ולבשי נא בִגְדֵי אֵבֶל (ש"ב יד ב). ושנא את בִּגְדֵי כלאו (מ"ב כה כט). וילבש בִּגְדֵי נָקָם תלבשת (ישעי' נט יז). כי הלבישני בִּגְדֵי יֶשַׁע (שם סא י). הפשט הזמן בגדי חרדות ולבש את בגדיו החמדות (ר"י הלוי, הפיוט). — והרבוי ע"מ נקבה: מר ואהלות קציעות כל בִּגְדֹתֶיךָ (תהל' מה ט). אהלות ומור הפיחו לו הנה בשמם בבגדות לנצח (רסע"ג, אזהר'). והקומות ירקרקות אדמות ולרקמות מלבשות בְּגָדוֹת (ר"י הלוי, הפיוט). — ומשל: כפי בגדיך יזמינו לך כסא (מסכת פורים, א). — ועי' לבוש.

א. *בָּגַד, — פעל נגזר מן השם בֶּגֶד, משך הבגד, הלבוש: לשני בני אדם שהיו מתכסים בשמלה חדשה בימות הגשמים והיו זה בוגד מכאן וזה בוגד[1]) מכאן (מ"ר איכה, פתיחה).

ב. בגד, ממנו בָּגַד[2]), בֶּגֶד, בָּגוֹד, בֹּגְדוֹת, *בְּגִידָה, *בְּגִידוּת, בּוֹגֵד.

בָּגַד, פ"ע, עתיד יִבְגֹּד, יִבְגַּד, והיה לפנים גם יִבְגַּד, בע"פ חרוקה, — היה לא נאמן, treulos sein; être infidèle ; be faithless: ויגידו לשאול לאמר הנה העם חטאים ליי' לאכל על הדם ויאמר בְּגַדְתֶּם (ש"א יד לג). אוי לי בגדים בָּגָדוּ (ישעי' כד יז). כי ידעתי בגוד תִּבְגּוֹד (שם מח ח). ונשמרתם ברוחכם ולא תִבְגֹּדוּ (מלאכי ב יו). — ורוב שמושו עם ב במשמעת רמה

[1]) יש מגיהים נוגד במקום בוגד.

[2]) גם לשרש זה אין חבר בשאר הלשונות. ויש סוברים שהוא הוא השרש בגד הראשון, במשמעת כסוי, ומזה נסתעף המושג של בגידה, מפני שהבוגד הוא

את זולתו במה שהוא האמין בו, שקר באמונתו, verraten ; trahir ; betray : ויבגדו בעלי שכם באבימלך (שופט' ט כג). בגדתם בי (ירמ' ג כ). כי בגוד בגדו בי בית ישראל (שם ה יא). כל רעיה בגדו בה היו לה לאיבים (איכ' א ב). ביי' בגדו כי בנים זרים ילדו (הוש' ה ז). אשת נעוריך אשר אתה בגדתה בה (מלא' ב יד). ובאשת נעוריך אל יבגד [1] (שם שם יה). מדוע נבגד איש באחיו (שם שם י). — ובא גם עם מ אחריו : בגדה אשה מרעה (ירמ' ג כ). — ומקור : לעם נכרי לא ימשל למכרה בבגדו [2]) בה (שמות כא ח). — וכמו פ"י, בגד את : אם אמרתי אספרה כמו הנה דור בניך בגדתי (תהל' עג יה).

בֶּגֶד, — שם מפעל הקודם, במשמ' מרמה ומעל, Verrat, trahison ; treason : ובגד בוגדים בגדו (ישעי' כד טז). שלו כל בגדי בגד (ירמי' יב א). — ואמר המשורר : ונח דודים עלי אוכל אהבוך ועל ב ג ד (לבוש) ועת קמו בני ימים להרע בגדו בגד (רמב"ע, תרשיש ו).

בֹּגֵד עי' בוגד.

*__בְּגָדָה__, בגדות, — כמו ב.בגד, בגידה : הלא תשבע ידידי מ ב ג ד ו ת ותלאה מעשותך שערורית (רשב"ג, שירי שלמה ג).

בֹּגְדוֹת, — מ"ר במשמעת שם מפשט, כמו בגד : נביאיה פחזים אנשי בגדות[3]) (צפנ' ג ד).

בָּגוֹד[4]), בגודה, — ש"ת, מי שדרכו לבגד : ותראה בגודה אחותה יהודה וכו' בכל זאת לא שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל לבה (ירמי' ג ז-י).

*__בְּגִידָה__, ש"נ, — שה"פ מן בגד : כל ב ג י ד ו ת שבגדת בי (ירוש' פאה א טז:). הרי ב ג י ד ה אחת שנתכסה מן העין (רס"י איוב ו טו). כמו הנחל הבוגד ב ג י ד ו ת (שם טו). כי ירבה שוחד מהון רב אשר קבץ בסלופיו ו ב ג י ד ו ת י ו (ר"מ אלביך, משלי יא ד).

*__בְּגִידוּת__, ש"נ, — כמו ב.בגד, בגידה : כמו הנחל הבוגד בגידות וכו' ומה היא ב ג י ד ו ת ו של נחל וכו' אם בא עליהם קרת נקמטים וכו' (רס"י איוב ו טו).

מ כ ס ה ומסתיר את רגשותיו. וכן מעל ומעיל. — [1]) הרבה כ"י תבגד. — [2]) כמו מכרו וכיוצא בזה, מהעתיד החרוק הקדום יבגד.

[3]) כמו חכמות. בט' (Bö. § 700) רואה בזה משקל לשון המוני.

[4]) משרש בגד, וכמו גדול. ולא נתבררה הסבה

*__בגן__[1]), ממנו *הבגין.

*__בָּגַן__, — הקל אינו נהוג.

— הפע', הבגין, פ"ע, — צעק, schreien; crier; to cry : באו ו ה ב ג י נ ו [2]) בלילה (תענית יח.). כגון שבאו בני אדם בתוך ביתו ועמד והבגין [2]) בלילה (ב"ק קיד:).

בגר[3]), ממנו *בגר, *בגרה, *בגרות, *בוגר, *בוגרת.

*__בָּגַר__, פ"ע, — גמל, גדל. הגיע לשנות המעבר בין הנערות והאישות mündig werden ; devenir majeur; come of age : עמדה בדין עד שלא ב ג ר ה הרי הן של אב (כתוב' ד א). כיון ש ב ג ר ה שוב אין לאביה רשות בה (נדה ה ז). זינתה כשהיא נערה מ ש ב ג ר ה יצאה עליה שם רע (תוספ' כתו' א ה). — ומשל : בתך ב ג ר ה שחרר עבדך ותן לה (פסחי' קיג.). אלו ואלו (הבנים והבנות) עד ש י ב ג ר ו (ב"ב קלט:). — ובינוני : בתך ב ו ג ר ת בא והשיאה (מד"ר ויקרא כא). — וגם לזכרים : בית דין חייבין לחפש זכות ליתומים בכל מה שימצאו אפשר וביתר בזמן שהיתומים קטנים והזמן רחוק עד ש י ב ג ר ו (תשו' הגא' הרכ' קעח). — ובהשאלה אמר המליץ : אהה כי התבונות היקרות כבר ב ג ר ו והביאו שערות (ר"י הלוי, מלח' התוה"ע א). — נפ', *נבגר, — כמו הקל : ומשתביא שתי שערות ועד ש ת י ב ג ר יש לה קנס (כתוב' כט.).

*__בֶּגֶר__[4]), ש"ז, — פרק הזמן בשנות האדם אחרי הנערות, Mündigkeit ; majorité ; (coming of) age : ויצאה חנם ב ב ג ר (מכילתא משפטים ג). ימות ה ב ג ר (ירוש' קדושין נט:). אבל לענין פתח פתוח אע"פ שבגרה ראוי הפתח להיות סתום כתקנו ואינו

מדוע שברו תנועת הבית גם בנטיות ואמרו בגודה ולא בגודה כמו גדולה.

[1]) בסור' בגן, בשאר הלשונות איננו ולא נתברר מקורו.

[2]) כך בבית בערוך, והביא שם ס"א והפגינו בפא, וכן בהנוסח' שלנו.

[3]) יש סוברים שהוא כמו בכר, ואין זה מחור. ונזרת יסטר' מן ב א ג א בהוספ' ר אינה ראויה לשים לה לב. והיותר נראה הוא כי הוא השרש הערב' בלע' a) שעקר משמעתו הוא הגיע, ומשמש גם במשמע' גמל הפרי ונתבשל, והילד הגיע לשנות הבגרות.

[4]) כך נקד לוי וקוה'. בוקשד' בגר, יסטר' בגר. בערב' בלוע' b).

a) بَلَغَ b) بُلُوغ

נפתח בבגר כדרך שהדמין צומקין בבגר (ערוך ערך פתח). תבעה אחר שבגרה נותנין לה י"ב חדש מיום הבגר (רמב"ם, אישות ט). וכן אם קדשה ביום הבגר נותנין לה י"ב חדש מיום הקידושין שהוא יום הבגר (שם). וכשיטרוף (הבע"ח את חובו) אם יש מותר יזונו בנות עד בגר ואם לאו יפסיד (רמב"ם כ"כ קמ.). וזה יקרה לבחורות בהגיען לבגר ואינן נבעלות (מאיר אלדבי, ש"א, ד כ).

*בַּגְרוּת, ש"נ, כמו בֹּגֶר: אין בין ימות הנערות לימות הבגרות אלא ששה חדשים בלבד (ירוש' יבמ' א ג). בגרות מוציאה מרשות האב (כתובו' לט). בוגרת שעברו עליה י"ב חדש בבגרות (שם נז:). הביאה סימני בגרות (קידוש' ד.). בנות בגרות (פסיקתא כשלח). קידשה אחר שבגרה אם עברו עליה י"ב הדש בבגרותה ואח"כ נתקדשה אין נותנין לה אלא ל' יום מיום התביעה (רמב"ם, אישות ט).

א. בַּד[1]), ש"ז, מ"ר בַּדִּים, סמי' בַּדֵּי, — א) חלק מכל דבר, Teil; portion; part: קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה סמים ולבנה זכה בַּד[2]) בְּבַד יהיה (שמות ל לד), ורצה לומר חלק כחלק. — לְבַד, עי' ערך לְבַד. — והשתמשו במשמעה זו גם בלי ל בראש: חרב על שונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בד בבד בתורה (תענית ז.). — ב) מטה עץ ארוך לא עב, Stange; barre; bar: ועשית בַּדֵּי עצי שטים וכו' והבאת את הַבַּדִּים בטבעת וכו' לשאת את הארן בהם (שמות כה יג-יד). בדי מחטין וצינוריות (ב"מ כז.). — ג) ענף דק, באילן, Zweig; branche; twig: ותהי לגפן ותעש בַּדִּים ותשלח פארת (יחזק' יז ו). ותצא אש ממטה בַּדֶּיהָ (שם יט יד). בד של הדס (כתוב' יז.). עלה אחד ובד אחד (סוכה מד.). שהניח לו אביו שלשה בדי חרדל ונפשח אחד מהן (כתוב' קיא:). דבר העולה מן הקרקע בד בד (יומא עא.). — ד) בהשאלה גידי בעלי חיים, אברים[3]), Glied; membre; member: יהי רעב אנו ואיד נכון לצלעו יאכל בַּדֵּי[1]) עורו יאכל בַּדָּיו בכור מות (איוב יח יב-יג). — ואמר המליץ הערבי: לבדי שאול ירדו בדי (ריב"ג בשם הערב). — ה) גבור חיל, איש מלחמה[2]), Kämpfer; combattant; warrior: וחלה חרב בעריו וכלתה בַדָּיו (הוש' יא ו). — ו) מגיד עתידות באותות ומופתים, קוסם[3]), Wahrsager; devin; soothsayer: מפר אתות בַּדִּים וקסמים יהולל (ישעי' מד כה). חרב על כשדים וכו' ואל שריה ואל חכמיה חרב אל הַבַּדִּים ונאלו (ירמ' נ לה-לו). — ז) דברים בדויים: הרב דברים לא יענה ואם איש שפתים יצדק בַּדֶּיךָ מתים יחרישו ותלעג ואין מכלם (איוב יא ב-ג). — ח) גבורה, כח[4]), Macht, Kraft; puissance; power: לא אחריש בַּדָּיו ודבר גבורות (איוב מא ד). — ט) הפליט, שריד מהחרב, הבורח לאיזה מקום לבקש מחסה, Flüchtling; réfugié; fugitive: שמענו גאון מואב וכו' לא כן בַּדָּיו (ישעי' טז ו), לאמר כי הפליטים, הנדחים, אינם בעלי גאוה וכו'. בַּדָּיו לא כן עשו (ירמי' מח ל).

ב. בַּד[5]), ש"ז, בהפס' בָּד, מ"ר בַּדִּים, — ארג דק של פשתן, Leinen; toile de lin, lin; linen: כתנת בַּד קדש ילבש ומכנסי בַד יהיו על בשרו ובאבנט בַּד יחגר ובמצנפת בַּד יצנף (ויקר' טז ד). ועשה להם מכנסי בַד לכסות בשר ערוה (שמות כח מב). נער חגור אפוד בָּד (ש"א ב יח). לבוש בַּדִּים (יחזק' ט ב), בגדי לבן עשוים בַּד. — ואמר המליץ: ורעיון לבך יהיה לבוש בדיו כי הזמן כתב עלי לוח בעט ברזל מרורות משני צדיו (ר"י הלוי, מלה' התכמ' והעושר).

---

[1]) מן שרש בדד. בערב' בִדּה a). — [2]) ת"א מתקל במתקל. רסע"ג: אגזא מתסאוייה, ר"ל חלקים שוים. ריב"ג: והענין בו שיהיה כל נפרד מן הסמנים האלה במשקל נפרד אחר מהם לא יוסיף עליו ולא יגרע ממנו ר"ל כלם שוים בחלקיהם. ע"כ. ראב"ע: כל אחד לבד יהי'. ורד"ק שרשים הביא את שתי הדעות הללו. — [3])אמר ריב"ג וז"ל: והשאילו הלשון הזה (של בד במשמ' ענף וסעיף) לעצבים ומיתרים אשר בגוף לדמותן בענפים. כל שכן העצבים כי הוא יוצא ונמשך מן המות כמו הענפים הנמשך מן האילן והמיתרים מורכבים מן העצבים ומחלקי הבשר והקשרים. ע"כ. — [1]) כך ריב"ג. וכן ראב"ע: סעיפי עורו עד"מ. ע"כ. ובעין זה רוב שאר הקדמונ'. וקצת החדשים הגיהו הגהות מתחלפות. — [2]) משמעה זו וכמו"כ המשמעות שלאחריה אינן מסתעפות יפה מעקר משמעתו של בד, ואפשר שמקורן בשרש אחר. בערבית אַבַּד a) איש בעל גוף, גדול ועבה, ובַדֵּאד b), קְרָב, נפתולים. — [3]) עי' הערה הקודמת. — [4]) אמר ריב"ג: ופעמים ישאילו השם הזה לכח ולאמץ וכו' באמרו לא אחריש בדיו וכו' פירושו לא אסתיר ולא אעלים כחותיו. — [5]) לא ידוע מקורו.

---

a) بِدّة

a) أَبَدّ b) بِدَاد

ג. *בַּד[1]), ש"ז, מ"ר בַּדִּים, — כלי או מקום לכתישת ועצירת הזיתים להוציא מהם השמן, Kelter, Bütte; pressoir, cuve; olive press: ואין עושין זיתים ב בד ובקוטב (שביעי' ח ו). — ובית הַבַּד: הנועל בית הבד בפני הבדדין (טהרות י ח). בית הבדים (כ"ב כח.). גתו על גב בדו[2]) ובדו על גב גתו (כיל' יט.). — ובהרחבה שעור שמן שעוצרים בבד אחד: רצה לטול מהן בד אחד או שני בדים (טהרות ט ז). וע' גת, שמן.

בדא[3]), ממנו בָּדָא, בַּדָּאוּת, בַּדַּאי.

בָּדָא, בָּדָה, פ"י, — הוגה והוציא מרעיונו דבר חדש או שאינו כן במציאות, ersinnen; inventer; invent: בחדש אשר בָּדָא מלבד[4]) (מ"א יב לג). כי מלבך אתה בוֹדָאם (נחמי' ו ח). — ובינוני: אין צריך להשיב על הבודאים מלבם (ראב"ע ויקרא יח יא). ספר אשר הראה באורו נפלאות תורה וכו הבודאים נבאים (ר' סעדיה אבן דאנאן, כס' ד"ת).

— פִּע', *בִּדֵּא, כמו קל: בורגני אחד בידא להם ארמית מתוך יוונית (ירוש' מגיל' א עא ג).

***בַּדָּאוּת**, ש"נ, — דברים בדויים: גדול שלום שדברו הכתובים דברי בדאות (מד"ר ויקרא ט). שדברו השבטים דברי בדאות (פרק השלום, סוף ד"א). שבועת שקר שאין בדאותו ניכר ומאמין שקר לבריות (רש"י שבת לג.).

***בַּדַּאי**, ש"ז, מ"ר בַּדָּאִים, — מי שבורא, שמבדה, מדבר דברים בדוים, Lügner; menteur; liar: שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא (ברכו' ד.). אמר לו הקב"ה למשה משה בדאי אתה (שבת פט.). אמר לו כך עונשו של בדאי שאפילו אמר אמת אין שומעין לו (סנהד' פט:). משה ותורתו אמת והן בדאים (שם קי.). אמרו בדאים אנו (תוספת' כתוב' ב א). — ועל הדברים: נמצאו הדברים בדאים (ירוש' גטין ד מו.). לשון בדאי (פרק השלום, סוף ד"א).

בדד[1]),

בָּדָד, תה"פ, — א) נבדל ונפרד מזולתו, יחיד, einsam, isoliert; isolé; alone: בָּדָד ישב מחוץ למחנה (ויקר' יג מו). ישב בָּדָד וידם (איכה ג כח). גוי שליו יושב לבטח לא דלתים ולא בריח לו בָּדָד ישכנו (ירמ' מט לא). וישכן ישראל בטח בָּדָד (דבר' לג כח). — ובמשמעת לבדו: ה' בָּדָד ינחנו ואין עמו אל נכר (דבר' לב יב). — ועם ל: לְבָדָד: הן עם לְבָדָד ישכן (במד' כג ט), בטח, או לבדו. אתה ה' לְבָדָד לבטח תושיבני (תהל' ד ט), כמו לבטח. רעה עמך בשבטך צאן נחלתך שכני לְבָדָד (מיכה ז יד). — ולעיר וכיוצא בזה: איכה ישבה בָדָד העיר (איכה א א), עזובה, שוממה. כי עיר בצורה בָּדָד נוה משלח ונעזב כמדבר (ישעי' כז י).

בָּדַד, — א) פ"ע, היה לבדו: פרא בּוֹדֵד (הוש' ח ט). שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג (תהל' קב ח). — ואמר בן סירא: בטובת איש גם שונא ריע וברעתו גם ריע בודד (בן סירא גניזה יב ט). — ואמר הפיטן: שורדנו כתורן הר בדדנו, סחי ומאוס הושם כבודנו (סלית' יוס א, אין מי יקרא). — ב) פ"י, פִּזֵּר: בודדה ברגליו (ירוש' יומא ה מב ג).

— פִּעוּ' *בִּדּוּד, — א) קרוע בלוי: מלך שהיה לו בן כל זמן שהוא עושה רצונו היה מלבישו בגדים נאים וכל זמן שהיה כועס עליו היה מלבישו בגדים בדודין[2]) (מד"ר איכה, פסוק איכה). — ב) יעזוב: זכור סכת שלם היושבת בדודה (יוצר ב ר"ה, זכור מקוין). ובבשת וכלמה נחפרים ונכלמים אבלים ובדודים נזופים ושוממים (סלית' ד עי"ת, מלך מלכים). המלא רחמים על עניה סוערה בדודה ושדודה כאבה וצעורה (שם ה, מקוה ישראל). — ג) במשמ' מוכן בד בבד: בבלולי קרח בִּבְדוּדֵי[3]) קרח (מוסף יוה"כ, אבר אימתיך).

---

[1]) לא נתברר מקורו. לפי דעת קצת מן בדד במשמעת חפר וכיוצא בזה, ואינו מחור. — [2]) כך ערוך, בספרים כדו.

[3]) שרש עברי וארמי. בערב' אולי דומה לו בַּדַע a), התחיל, ועשה דבר חדש, ובַּדִּע b) עשה דברים תמוהים, ואַבְדַע c) יצר, ברא.

[4]) נמסר: מלבו קרי.

a) بَدَعَ b) بَدَّعَ c) أَبْدَعَ

---

[1]) בערב' בַּדּ a), פרק והפריש והבדיל.

[2]) כך בערוך, ובעסח' בגדי בדד. — [3]) והעיר ע"ז מי' זקש בפרושו באר מיכל: בבדודי, י"ג בברורי וי"ג בברואי וכן מסתב' (רוו"ה). ולא יפה הגי' כי לא בהנם נתפשטה הנוסחא בכל הספרים וגם רוו"ה הניחה במקומה ולא גזר עלי' לדחותה. כי אין ספק שמלת

a) بَدّ

— נפע' *נִבְדַּד : קדש הקדשים מכתי קדש **כנבדד** סחת והיללת אהלי שדד (קינה על חרבן ביהמ"ק).

— פִּעֵל, *בִּדֵּד, יְבַדֵּד : בסוכת צפונו יאחדו בסכת נאות דשא **יבדדו** (ר"א קליר, ב סכות, כי אקח).

— התפעל, *הִתְבּוֹדֵד : כצפור בודד על גג **מתבודד** מגג לגג (מד"ר איכ' פתיח'). וכאשר יתפרדו הדברים ההם **ויתבודדו** יאמר על כל אחד מצד אחד (חו"ה, היחוד ח). ושאר תועלותיו הכוללות **והמתבודדות** (שם, הבחינה ו). והנה זה היום ראוי **להתבודד** ולשבת בעבור כבודה (רא"ב"ע שמות כ ח). ולא יתעסק בהבלי העולם רק **להתבודד** ללמוד ולהנות וכו' והניח הצאן **והתבודד** לעבד השם (יסוד מורא לרא"ב"ע, ח). בלילה **בהתבודדם** בנפשם (רא"ב"ע מיכה ב א). ויושבים שמחים וטובי לב **ומתבודדים** (רמב"ם יסוה"ת ז). הנה הוא מבואר שהמוכן אל השלמות הזאת הוא הדבק בו **והמתבודד** תמיד בעבודתו (חסדאי קרשקש, אור ה', כלל) . ואמרה כתו ארד מהמצפה ואלכה לי על ההרים ואפרד מבני אדם **ואתבודד** שם (ברכי לד"ק, יכל). **התבודדי** באחת המקומות (שם, אחד). וילכו כל האנשים הביתה ואני **נתבודדתי** עמו (ספ' המוס', זכר' בן סעדי', מחב' ח). **יתבודד** האדם וישב בדד בד"א של הלכה שלו סגור ומסוגר (הנהגות אדם, ד).

בדד, ממנו ג. *בַּד *בַּדָּד.

*בַּדָּד, ס"ז, מ"ר בַּדָּדִים, — מי שעושה מלאכה בבית הבד בעצירת השמן : ישאלו **הבדדים** לומר לא נגענו (טהרו' ט ח). הנועל בית הבד בפני **הבדדין** (שם י א). **הבדדים** והבוצרים (שם ב). אין לוקחין מן **הבדדין** לא שמן מועט ולא זיתים ממועטין (תוספת' ב"ק יא ז). שמן של **בדדין** ומחצלות של **בדדין** (שבת יט :). **והבדדים** לוקחים מהן זיתים במדה ושמן במדה (ב"ק קיט.).

*בדה, ממנו *בָּדָה, *בִּדּוּי, *בַּדָּו, *בַּדְוָיָה.

א. *בָּדָה, פ"י, — כמו בדא : לשון **שבדו** להן חכמים להיות נודר בו (נדרים ג.). (אמר לו רבי עקיבא לר' טרפון) שמא בר"ה וביום הכפורים וביובל (ראית מה שראית) אמר לו (ר"ט לר"ע) העבודה שלא **בדיתה**[1]) (ספרי, בהעל' עה). ומכללם עניין **בדהו** והוא שהרע במציאות יותר מן הטוב (מו"נ ג יב). אינו רוצה בדבר **שיבדו** אותו מלבם (גן עדן, ר"א הקראי, קדוה"ת ז). בעלי ההזיות **הבודים** בדמיונם דברים וחשבום לנבואה (חזות קשה, ר"י ערמאה ז). ובשם חדש תכנהו כאשר מלבך אתה **בודהו** (עמנואל הקד').

— *פעו', בָּדוּי : לשון **בדוי** (מד"ר ויקר' ט). השבטים דברו דברים **בדוים** (שם כלא' ק). חכמת הטבע היא חכמה **בדויה** והגיה ושיחה בטלה (שו"ת כדכר למוד החכמות, כס' ד"ת).

— פִּע', *בִּדָּה, — א) דבר דברים בדויים : שאלו נותנין לי כל ממון שבעולם אין אני **מבדה** (מכילתא משפטים כ). **מבדין** היינו (ירוש' כתוב' ב כו :). יודע אתה כי שאם נותנין לי מאה מנה איני **מבדה** (שבוע' לא.).

— ב) נתן אותו למדבר דברים בדויים : ואלו **מבדין** אותן בתשובה (תנחומא בלק).

— פֻּעַל *בֻּדָּה, מְבֻדֶּה, מְבֻדִּים, — נכשל בדברים בדויים : עד שלא נחקרה עדותן ואמרו **מבודין** אנו הרי אלו נאמנין (תוספתא סנהדר' ו ה). אפילו אמר **מבודה** הייתי וכו' לא מקרי חוזר ומגיד (שו"ת ר"נ גירונדי, מז). שבאו העדים עצמם והודו איך **מבודים** היו בעדותם (שו"ת תמת ישרים א).

— התפע', *הִתְבַּדָּה, — נמצא, היה כאיש מדבר דברים בדויים : למד לשונך לומר איני יודע שמא **תתבדה** ותאחז (ברכ' ד.).

ב. *בָּדָה[2]), פ"י, — לקח דבר מתוך דבר, absondern ; détacher ; take out : ר"מ אומר שאור **בודה**[3]) להן מתוכן ומחמצן ר"י אומר אף היא אינה מן המובחר אלא מביא את השאור ונותן לתוך המדה (מנח' ה א).

*בִּדּוּד, ס"ז, — כמו בָּדִיד : ואותו הבדיל (צ"ל הברזל) שעושין הברידין שמו **בדוד** כמות קרדום (רס"ג פרוש כלי' כט ז).

*בִּדּוּי, — שה"פ מן בִּדָּה : ויש בזה **בידוי** ויש בה חרוף וגידוף וכו' כי מי יוכל לתרגם ספר אחד

ברוּדי נגזרת משרש **בד** **בבד** יהיה (שמו' ל לד). וכאשר העתיק הפייטן מלת בלולי מלי בלול בשמן גזר אמר ברודי ממעשה הקטרת, ור"ל אשר הם ממלחים ומערבים מקרת או מאש ר"ל **חצובי להבות** כאשר נמצא בכתר מלכות לר"ש בן גבירול.

[1]) כך בילק'. ובנוסח' הספרי **בידתה**.

[2]) הקודמים כללו שני הערכים כאחד, אך יותר נכון לקבע זה בערך מיוחד, מפני שאינו נראה ששניהם מגזרה אחת. — [3]) הערוך : פי' בודה לשון הוצאה. וכן רש"י ואחרים.

באיזה לשון שירצה ולומר אלה דברי נבואה, וזה הבידוי (רב האי, תשו' הגא' הרכבי, רמת).

°**בָּדוּי**, פעול במשמעת פ"ז, — דבר בדוי: וכי רוצה אתה לסמות את עינינו שאין אנו מבינין טעותך ובדוייך לבך (פענח רזא, קרח).

°**בְּדוּיָה**, — פעול, כמו פ"נ, במשמעת דבר בדוי: ומהם הטועים אחרי ההזיות וההבדויות כנמשכים אחר נביאי השקר (חזות קשה, ר"י ערמאה, שער ז).

בְּדוֹלַח, עי' בְּדֹלַח.

***בְּדוּקִי**, בת"ז, — נרדף עם שתוקי, ילד שאינו ידוע מי אביו: אבא שאול היה קורא לשתוקי בדוקי (קידו' ד ג).

בדח[1]), ממנו °בַּדְחָן, °בַּדְחָנוּת °בְּדִיחוּת.

°**בַּדְחָן**, פ"ז, מ"ר בַּדְחָנִים, — מי שאומנותו לבדח דעת הבריות, ליצן, Possenreisser; bouffon; merry-maker: וזה טיבו של ראובן לשחק עם זאת (האשה) וזאת כי איש בדחן הוא (בו"ת דברי יוסף אירגאס, טו). כהבדחנים שעושים דבר פלא לפני העם שמעמידין כוס מלא על הראש והולך וחוגג ואינו נשפך (ס' פרפראות לחכמה). אחד שהיה בדחן והיה מרבה בשחוק (פלא יועץ, נבלות הפה). והבדחן מכה בחליל לפניהם (ר"י מדוכנא, מבלי יעקב). ויהי הוא נכון לדרך, והנה איש קל הערך, בדחן נקרא ומשתולל, פעם יתחכם ופעם יתהולל, פרש ידו אליו דרך תחנונים, לספח אותו אל חברת המחתנים, והוא הצהיל רוחם במצהלותיו, וירנין את לבבם בהוללותיו (תקון לבן הארמי, מ"א גינצבורג).

°**בַּדְחָנוּת**, — מעשה הבדחן, — רגיל בפי העם.

°**בְּדִיאָה**, — שה"פ מן בדה: ואפילו רצה שיברא זה מלבו בדיאה (רלב"ג, מלחמות, א ה). אלא שכל זה בדיאה ובנין בלי יסוד (חסדאי קרשקש אור ה', ב ד ב). אבל הפלסוף למה שלא נפקחו עיניו במאור התורה וכו' ברא בדיאות וחשב מחשבות לקים הבדיאות ההן ואם הם בתכלית המרחק מהשכל (שם ב ה ה). שהדברים דברי שקר ואין שם אלא בדיאה ודבה ושקר (השג' אבדה, קנן ע"י, כרך ז). שהכוזה בדיאה צריך שיתקנה באופן לא יוכר בה שהיא בדיאה (נופ' צופים, מסיר ליצון ב ג). כי זה היה דבורה (של האשה התקועית) תמיד כי תקנה הבדיאה הזאת באופן מופלג (שם). והמין השני מן המשלים שהמליץ ימציא המעשה ויבדאהו בדיאה (שם ג יח). א"כ ראוי שיהיה לך מן האותות והצחות לפי הענין כבדות קלות תקוה יראה וכו' חשק בדיאה רחמנות וכו' (שם ח).

°**בְּדִיאוּת**, פ"נ, — כמו בדיאה: וזה בדיאות לב מהם כי זה הדת לא נשמע בין הקראים (גן עדן, אהרן הקראי, הבדל שנה, ה). אמנם מאמר בעה"ק לקבוע ולא לקדש זה בדיאות לב (שם קדוה"ח י).

***בָּדִיד**[1]), פ"ז, מ"ר בְּדִידִים, — א) כלי לחפר בו: שירי הדרבן מלמעלן ארבעה יד הבדיד[2]) ארבעה (כלים כט ז).—ב) חפירה סביב להאילן: אלו הן עוגיות אלו בדידין שבעקרי אילנות (תוספ' בביע' א ז).

°**בְּדִידָה**, — שה"פ מן בדד: שמה ארבוץ בצהרים חלדי ועל מפרציו בטח ושבע רצון בחיק הבדידה רעיתי אשכונה (פ"ע, ת"ג, הקדמה).

***בְּדִידָה**, עי' בודידה.

°**בְּדִידוּת**, — שה"פ מן בָּדָד: ולא יהיה משתומם ביחידות ובבדידות (הכוזרי ג א). הוא יחידות גמורה ובדידות שאין עמה חבור (חו"ה, היחוד ז). עזוב אהבת הברואים ואהוב הבדידות (שם הפרישות ב). ולהשתעשע בהם במעלות הבדידות והפרידה מבני אדם (שם חשבון הנפש ג). וזה ישלם על הרוב בבדידות ובהתפרדות (מו"נ ג נא). והוציאם

[1]) בארמ' ובסור' בְּדַח: מצוי בת"י, ובתלמוד: חזייה דהוה קא בדח טובא (ברכ' ל.—ראהו שהיה בודח הרבה). בדיחא דעתאי (מו"ק יז. — דעתי בדיחה). ופעל: ומבדחינן עציבי (תענ' כב.—אנו מבדחים הדעת של העצבים). ולא נתברר מקור שרש זה. קצת החכמים רואים בו דמיון עם השרש חדה והשם חדוה.—ולא מצאתי בהפתקאות שלי משלים לשרש זה בסגנון עברי בספרותנו.

[1]) לא נתברר מקורו. ודעת הגוזרים שם זה מן בדד במשמ' הבדיל אינו נכונה, כי אין שום דמיון בין שני מושגים אלה. — [2]) כך בכל הנוסח', ומפרוש רה"ג שהובא בערך בדוד אפשר אולי ללמוד שהיתה לפניו גרסה בדוד, ו אחרי ד ולא יוד. ואמר רה"ג שם שהוא כמו קרדום ובטיית ביל, ולא נתברר מהו. והערוך: ואותו הגרזן שבו חופרין סביבות האילן שמו בריד. והרמב"ם: ובדידין הוא אלתפר אלתי יתפר חול אצול אלאשג'ר ליג'תמע פיה אלמא ענד אלשקי ואשם אלפאס אלמעמולה לתפרהא בדיד. ע"כ. ובעבר': ובדידין הן החפירות שחופרין סביב לשרשי האילנות כדי שיתקבצו בהן המים בעת השקאה ושם הגרזן הנעשה לאלה החפירות בדיד (תרג' דרנב').

ממצרים וכו' והעמידם שם (במדבר) בבדידות מכל העמים ארבעים שנה (מלמד התלמ', יעקב אנטולי, במדבר). כי אתה צריך בעת בדידותך הגופנית אל בדידות רוחנית (ר"י עמדין, מגדל עז קיט:).

*בְּדִיחוּת[1], Heiterkeit; gaité; cheer: למדנו על פי דרך בדיחותו שהישן תחת המטה לא יצא ידי חובתו (רש"י, סוכה כ:). כשהייתי מדבר עמהם בבדיחות בלא הטלת אימה (אוהב משפט, באורים לאיוב כט כד).

*בְּדָיָה, — שה"פ מן בדה, כמו בְּדִיאָה: אבל כל זה בדיה ודבר שאין בו אמת (ר"י אברבנאל, פ"א כח, בענין בעלת האוב). שכל זה הם בדיות הכופרים כי המן היה יורד ברצון אלדי על דרך נס (שם, בשלח, ענין המן). כפי ההנחה והבדיה אשר בדו מלבם (שו"ת מהרשד"ם, יו"ד, פו).

בְּדִיל[2], ש"ז, מ"ר בְּדִילִים, ככנ' בְּדִילֵךְ, ־לַיִךְ, — מתכת לבנה שחופה, יותר קשה אך פחות כבדה מהעופרת, Zinn; étain; tin: אך את הזהב ואת הכסף את הנחשת את הברזל את הַבְּדִיל[3]) ואת העפרת (במדב' לא כב). היו לי בית ישראל לסוג כלם נחשת ובדיל וברזל ועופרת בתוך כור סגים כסף היו (יחזק' כב יח). — ואבן הַבְּדִיל, הוא האנך שביד הבנאים: וראו את האבן הַבְּדִיל ביד זרבבל (זכר' ד י). — ומ"ר: בְּדִילִים, כל מיני מתכיות שמערבים אותם בתוך כסף וזהב, Légierung; alliage; alloy: ואשיבה ידי עליך ואצרף כבר סיגיך ואסירה כל בְּדִילָיִךְ (ישע' א כה). — ואמר המשורר: והוא גם הוא כבר צרף לבבי והבדיל את זהבו מבדלו (ר"י הלוי, בכה על מחרת).

*בְּדִיל, בְּדִילִין, עי' *בָּדַל.

*בְּדִיקָה, מ"ר בְּדִיקוֹת, — שה"פ מן בדק, העיון יפה יפה בדבר, Untersuchung; examen; examination: הבאים (הבגדים) מחוץ הים וממדינת הים אינן צריכין בדיקה (כלאים ט ז), לאמר חפוש ועיון אם יש בהן צמר. כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח וכו' ומה בין חקירות לבדיקות חקירות אחד אומר איני יודע עדותן בטלה בדיקות אחד אומר איני יודע וכו' עדותן קיימת (סנהדרין ה ב). בדיקת חמץ (פסחים ד:). שאור הנר יפה לבדיקה (שם ח.). ומתוך בדיקות שהיה רבי ישמעאל בודקה אמרה לו וכו' (חגיגה כ.). אמרה לו רבי והלא בדיקה היתה לי בין כל אחת ואחת (נדה ו:). וסת שאמרו לקנות ולא לבדיקה (שם יב.). — ובמשמעת עיון וחקירה וחפוש בטיבו של אדם מהו: ואם עשה כן צריך בדיקה אחריו (חול' מא:).

בדל[1]), ממנו אולי בְּרִיל, בָּדָל, בְּדַל, ־בִּידָל, *הִבְדֵּל.

*בָּדַל, פע"ו, — הרחיק את פלוני או את עצמו מן, sich trennen; se séparer; separate o. s.: אף הוא בדל מן התרומה (ירוש' חגיגה ב עח:), התרחק. איני בודל מהם כל בין השמשות (כילה ל:). כל הקורא ק"ש על מטתו מזיקין בדילין הימנו כל העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו (ברכות ה.). במדומה לי שחברים בדילים ממך (ב"מ נט:). כיון שהקוצר והמתעסק בודל ממנו זכור הוא ואינו בא לידי אכילה אבל הבודק אחר המועד אינו בודל מן החמץ (רה"ג, JQR XVI, 659). — ובמשמע' פ"י, הרחיק את פלוני, trennen; séparer; separate: הבודל בתמרים ובגרוגרות (תוספתא ב"מ ח ז), מפריש ומרחיק הדבוקים יחד. בדול עצמך ממנה (פסחים פז:).
— פעו', ־בָּדוּל: אמרה סנונה וצרופה בְּדוּלָה ברתה (קרוב' פ' פרה, אמרה סנונה). בדולה היתה הלשכה מן הלשכות האחרות ולא היתה נראית עד שיבא אדם לתוכה (ערוך, ערך גזת). בדולי מחלב (רש"י ישעי' כח ט).
— נפ', הִבָּדֵל, — א) כמו קל, בדל את עצמו: הִבָּדְלוּ מתוך העדה (במדב' טז כא). וכל הַנִּבְדָּל מטמאת גויי הארץ (עזרא ו כא). וְהִבָּדְלוּ מעמי הארץ (שם י יא). וכל הַנִּבְדָּל מעמי הארצות (נחמי' י כט). — ב) שאחרים בדלו, הרחיקו, abgesondert werden; être séparé; be separated:

---

[1]) בארמ' בדיחותא: אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן (שבת ל:).

[2]) הסכימו החדשים כי עקר משמעתו הוא הסיגים שבתוך הכסף והזהב, ונגזר מן בדל מפני שבודלים אותם מתוכם. אך יש לפקפק בגזרה זו. — [3]) ת"א: ית אבצא. השבעים תרגמוהו κασσίτερος, שממנו בארמ' קסטרא, וממנו בערב' קצדיר a), שהוא השם הרגיל בערבי' למתכת זו. רסע"ג תרגם פה ואלקלעי, ובישע' סתוקך, שפרושו המעות המזויפות.

a) قصدير

---

[1]) בערב' דומה לו בתל a).

a) بتل

וכל אשר לא יבוא וכו׳ יחרם כל רכושו והוא יִבָּדֵל מקהל הגולה (עזרא י ח). — ג) כמו נבחר ונועד לאיזה דבר, auserwählt; choisi; selected: וַיִּבָּדֵל אהרן להקדישו (דה״א כג יג). — ד) נבדל אליו, לאמר הפריש א״ע מאחד והתחבר להשני: ומן הגדי נִבְדְּלוּ אל דויד (דה״א יב ט). — ובמשמעת נאצל מאיזה דבר: ואינך נאצל מכל וְנִבְדָּל (ס׳ היחוד ו). שכל נבדל, צורות נבדלות, עי׳ שכל, ועי׳ נִבְדָּל.

— הפ׳, הִבְדִּיל, — א) חלק דבר לשנים, lostrennen; diviser, séparer; disjoin: ושסע אתו בכנפיו לא יַבְדִּיל (ויקר׳ א יז). היה מולק את ראשה ממול ערפה ואינו מַבְדִּיל (זבח׳ ו ד). — ב) הרחיק והפריש דבר מדבר, trennen; séparer; separate: אשר הִבְדַּלְתִּי אתכם מן העמים (ויקרא כ כד). וְהִבְדַּלְתָּ את הלוים מתוך בני ישראל (במדבר ח יד). וַיַּבְדִּילוּ כל ערב מישראל (נחמי׳ יג ג). הבדל יַבְדִּילַנִי ה׳ מעל עמו (ישעי׳ נו ג). — ב) בחר והפריש לתכלית מה: בעת ההוא הִבְדִּיל יי׳ את שבט הלוי לשאת את ארון ברית יי׳ (דבר׳ י ח). שלוש ערים תַּבְדִּיל לך וכו׳ והיה לנוס שמה כל רצח (שם יט ב-ג). וַיַּבְדִּילֵם אמציהו להגדוד (דה״ב כה י). וְהִבְדִּילוֹ יי׳ לרעה (דבר׳ כט כ). — ג) היה מחצה בין דבר אחד להשני: יהי רקיע בתוך המים ויהי מַבְדִּיל בין מים למים (ברא׳ א ו). וְהִבְדִּילָה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים (שמו׳ כו לג). עונתיכם היו מַבְדִּלִים ביניכם לבין אלהיכם (ישע׳ נט ב). — ד) עשה הפרש בין דבר לדבר, ידע במה הם משנים, unterscheiden; distinguer; distinguish: לְהַבְדִּיל בין היום ובין הלילה (ברא׳ א יד). וּלְהַבְדִּיל בין האור ובין החשך (שם יח). וּלְהַבְדִּיל בין הקדש ובין החל ובין הטמא ובין הטהור (ויקר׳ י י). בין קדש לחל לא הִבְדִּילוּ (יחזק׳ כב כו). — ״להבדיל, רגיל בפי העם, כשמזכירים אדם או דבר חשוב ואח״כ אדם או דבר שפל, בווי: רצונו יתברך הוא נשמת הכל דרך משל לְהַבְדִּיל כמה הבדלות וכו׳ (עמק המלך, עולם התוהו ד). ויקח יצחק את תורתו אשר הביא מולזון ופנינה, לְהַבְדִּיל, את ספריה החיצונים (יל״ג ו, נהרה נהרה ופשטיה). — ה) *קרא ברכת המבדיל: הַמַּבְדִּיל בתפלה צריך שֶׁיַּבְדִּיל על הכוס (ברכו׳ לג.).

— הפ׳, הֻבְדַּל, בינוני מֻבְדָּל, — שהבדילו: והערים הַמֻּבְדָּלוֹת[1] (יהוש׳ טז ט). ב׳ בריכות הַמּוּבְדָּלוֹת זו מזו שני עמרים הַמּוּבְדָּלוֹת זו מזו שני גפנים הַמּוּבְדָּלוֹת זו מזו (תוספתא פאה ג ה). שערות חואיל וּמוּבְדָּלוֹת זו מזו (נזיר ז.). שחמר אחד היה משותף וקראו מים ואח״כ הוּבְדַּל בשלש צורות (מו״נ ב ל). כמו שהובדל המדבר מבלתי מדבר כן הוּבְדַּל הנביא מאנשי המחקר (רבנ״ל דוכן מ״א הקד׳). — ובמשמעת משונים, מצוינים: כל מעשיהם של ישראל מוּבְדָּלִים מן אמות העולם (מד״ר במד׳ ט). קו מוּבְדָּל אשר הוּבְדַּל למים (ר״א קליר, תפלת גשם).

אַחֵר, ההפך מן הבדיל. מְאֻחָד, *אַחְדוּת.

בָּדָד. *הִתְבּוֹדֵד, *הִתְבּוֹדְדוּת.

גְּבוּל. — *גֵּט, המבדיל ומפריד בין איש לאשתו. — גָּמַל את הילד, הפרישו מן השדים והוא נגמל. — גֵּרַשׁ, גרש אשה. — גֵּרוּשִׁים.

דָּבַק, דָּבֵק בו, מְדֻבָּק וכו׳.

הַבְדָּלָה. — הַפְרָשָׁה.

חִלֵּק את הדבר לשנים. — חָצַץ, עשה מְחִצָּה בין ובין. ועי׳ מְחִצָּה במקומו. — חֵרֶם, נדוי, וכו׳, שעושים כהני הדת להבדיל ולהפריש איש מתוך הקהל. — חָתַךְ, וכו׳.

יִחֵד. — יָצָא, הוציא: הוציא אותו מתוך.

לְבַד, לְבַדּוֹ, בִּלְבַדּוֹ.

נָזִיר, שהבדיל והפריש עצמו מיין וכדומה. — נָזוֹר, הַנָּזוֹר מאחרי פלוני.

עָזַב, וכו׳.

פָּסַק, הפסיק: הפסיק בין זה לזה. פֵּרֵד, הִפְרִיד. — פֵּרֵק. — פֶּרֶק, מקום שהדרך מתחלק לשנים. — פָּרַשׁ, הִפְרִישׁ, מוּפְרָשׁ, ועי׳ עוד במקומו.

רָחַק, הִרְחִיק.

שָׁבַר, וכו׳. חתך, כרת, וכו׳ עי׳ במקומם.

*תְּחוּם, כמו גבול.

בְּדִל[1]), ש״ז, מ״ר בְּדִלִים, — סְחוּס, והוא הארג הקשה שבגוף בע״ח, יותר קשה מבשר ופחות קשה מעצם

---

[1]) אמר הריב״ג: יתכן במלה הזאת שתי פנים האחד שתהיה תאר ע״מ המלצר ילד מסכן והשני שתהיה פועל שלא הוזכר פועלו ויהיה החרק בה במקום השרק כאשר זכרתי כמהו בספר ההשגה ובספר ההשואה. ע״כ. וכן החדשים, קצתם סברים כדעה ראשנה וקצתם כדעה שניה.

[1]) הראשון שנקד מלה זו במוכרת הוא גזנ׳ Ges., ונקדו בְּדָל, ואחריו שאר החדשים. רק (Bö. § 744) נקד בְּדָל וסובר שהסמיכות בְּדַל נולדה מפני שנוי הנגינה. ומקור מלה זו במשמעתה המקבלה לא נתברר

ונכפף, Knorpel ; cartilage : כאשר יציל הרֹעה מפי הארי שתי כרעים או בְדַל[1]) און כן ינצלו בני ישראל (עמוס ג יב). — ואמר הגאון : ומקחת שחר תחדל, כל תעשו עול ותטו משפט, כי בוחן אני עד שערה ועד בדל (אזהרות לרסע"ג). ותבלית רחב הכתף אצל הבדל הדבק בו (קאנון אבן סינא, א א יז). והם (העצמות) לבושים בבדלים (שם שם כד).

***בֹּדֶל**, ש"ז, — דבר המבדיל בין שני דברים : קצב בין קדש לקדש תת בֹּדֶל ממסך (ר"א קליר, יוצר ב סכות, אלים כהבעין), לאמר הבדל בין קדש לקדש.

בְּדֹלַח[2]), ש"ז, כנ' בְּדֹלְחִי[3]) וכו', מ"ר בְּדֹלְחִים[3]), כנ' בְּדֹלְחַי[3]). — א) שרף שחוף טוב הריח הנוטף מאילן יגדל בהודו, Bdellium : וזהב הארץ ההוא טוב שם הַבְּדֹלַח[4]) ואבן השהם (בראש' ב יב). והמן כזרע גד הוא ועינו כעין הַבְּדֹלַח (במד' יא ז). כבדולח הזה של פטמים (ר' איבו, מד"ר בראש' יו). — ב) מרגלית, Perle ; perle ; pearl. — ובמשמעה זו השתמשו בו כל המשוררים : במרבדים כספירים ארוגה ושיתים מבדולחים תפורה (ר"ש הנגיד, אלוה עז). ורק אשחה בים הבין לבדי ללקט כל בְּדֹלְחָיו ודריו (רסע"ג, גבורה כות). קחה לך תשורה בדולח אמרים ומה טוב מנחות כמו זאת שלוחות (רמב"ע, תרשיש הקדמה). בדולחי אמריו לו ילקט אנוש היו עלי חושן כמו טור ואלו כל בני שכל הררים אמת סיני יהי זה מלבד טור (שם, א קכו). ופיפיות יפה-פיות אדמות עלי טורי בְדוֹלְחִים רצופות (ר"י הלוי, יפי קול), לאמר עלי טורי השנים כמרגליות. כי יקרה חכמתו וזכו פניני לקחה ואמרותיה מטורי בדולחה ומרגליותיה (ר"י כ"ר תנחום ירושלמי, במכתב לר' דוד נכד הרמב"ם). תדמה (החמס) לים שקעו בְּדֹלְחֵינוּ, וכן לא נחזה צדיק ברורותיך (ר"י הפניני, שורי ברכה, הול' מק"ג). ואחביר את בדולחיו ודריו וספיריו בניב שפה ברורה (ר"י חריזי, איתיאל ט). צוארה מגדל השן עיניה יונים שניה כַּבְּדוֹלַח מתאימים ולבנים (עמנואל מחברת א). — וכן שאר הסופרים : שהם (המצות) כבדולח המחובר בחוט אם תתיר ממנו גרגיר אחת יתפזרו כלם ויפסד חבורם (תו"ה, הפרישות ה). שהוא דומה לערבי שקוראין לבדולח נטף (השרשים לריב"ג, נטף). המתעסק בנקיבת הבדולח יאות אליו לחשב ולהתעסק במלאכתו (מוסר הרופאי', הוצ' דר' ברלינר). ויש מפרשים הענקים שעושין אותו מאבני הבדולח הקטנים וכן נקרא הבדולח הזך בערבי אלנטף (רד"ק ישע' ג יט). בדלח והם המרגליות שהם עגולות ובעלות זוהר (ר"י אברבנאל, ענין המן). שיתקשטו ויתפארו בעדי הבדולחים (ר"י קלונימוס, אגר' בע"ח ח). — ויש שהשתמשו במלה זו במשמעת גביש[1]): עטרה עושין מאבן של מלח שהוא צלול כאבן הבדולח (רש"י סוטה מט:). אבדו כל המשכונות הראשונים ואבן הבדולח כשתפשו המלך ובזז כל אשר לו (תשו' הגאו', שערי צדק, ד ה). שהבדולח הוא ממין זכוכית שמשימים הזקנים

ועי' הערה שלקמן. — [1]) ת"י תסחוס דאודן. מנחם תברו עם להבדיל. ריב"ג אמר : אחת מן האזנים, והביא פרוש זה גם ראב"ע בשם חכמי ספרד. אך זה פרוש דחוק, כי לא נמצא מלה זו בשום מקום במשמעה זו. והביא גם ריב"ג את ת"י, ורגלים לדבר כי זה היה פרוש מקֻבל, כי בהיות שאין למשמעה זו שום מקור בשרש בדל בעבר' אי אפשר לבדא פרוש כזה. ובמשמעה זו פרשו גם רש"י ורד"ק בפרושו וצ"ד. ובשרשים הביא רד"ק שני הפרושים והוסיף עוד פרוש שבית בדל הוא ב השמוש. ואעפ"י שכל החדשים פרשו כמו"כ במשמ' הבדיל, חלק, ואעפ"י שלא עלה בידי למצא מקור למשמ' סחוס לבדל, אעפי"כ הוא יותר ניחא לי הואיל ונראה הדבר שפרוש זה בא בקבלה, והואיל והפרוש האחר הוא דחוק, והואיל וככר השתמשו בו במשמעה זו בספרות.

[2]) צורה דומה להשם סְמָדַר, בחולם תחת הקמץ. וסובר רד"ק שעקרו הוא בלמד סגולה (אולי במקום חירק קדום) ונפתח מפני האות הגרונית. ואמרו קצת חל"א כי נמצאה בכתבות האשוריות מלת בֻדֻלְחֻ, והמתרגמים היונים תרגמו מלה זו βδέλλιον, וכמו"כ יוסף הכהן bdellium, שהוא מין שרף יוצא מהאילן. ומדברי ר' איבו שהובא בפנים נראה שבאמת בדבור החי העברי בימיו היה נהוג שם זה לאחד מהסממנים של הפטמים. ולכן, אעפ"י שזה רבי איבו בעצמו אומר שם בפרוש כי כונת בדֹלח שבכתוב אינה לבדלה של פטמים, אלא לאבן יקרה, ואעפ"י שכל הקדמונים שלנו הסכימו לזה ופרשו כמעט כלם שהכונה בזה היא המרגלית, אעפי"כ העדות של ר' איבו מדבור החי מכריעה את הכף לצד המתרגמים היונים, שהכונה בבדלח שבכתוב היתה לזה השרף שהיו משתמשי' בו גם הפטמים. — [3]) כך רד"ק במכלול. — [4]) כבר נזכר למעלה כי ר' איבו פרש הבדלח שבמקרא אבן טובה. וכן תרגם רסע"ג אללולו, ר"ל מרגלית. וכן ר"ש הנגיד, וכן ריב"ג : הוא לולו בלשון ערבי. ע"כ. — [1]) ככר הובאו למעלה דברי ר' איבו שפרש בדולח אבן טובה, ועפי"ז פשר רש"י (במד' יא ז) שם אבן טובה קריסטל.

בחוטם נגד העינים לראות בהם הגוונים (תולדות יצחק לר"י קארו, כהעלותך). ולפיכך אין לדמותם לבגדים בלי ראיה כי כלי זהב ובדולת אדם מקנה אותם (תבו' מהר"י קולון י). אבל כלי זהב ובדולת לא הזכיר אותם ההלכה (שם). העין הוא דק ובהיר מורכב מליחות וצורתו כעין הבדולח (מאיר אלדבי, ש"א, נתיב ט). ישב רוח מצפון וישם מים כעין הבדלת (בן זאב, תרג' בן סירא מד). זה ירד בבטן האדמה וכו' וימודד קרני הבדולח אשר מהם נתהווה כל דומם (ציון תר"א, תברי). הביא אחר זה בספל בדולח יפה סרקחת ומים שנצטננו בקרח (גוטלבר, ממגרים לד).

*בְּדָלְחִי, ת"ז, — של בדלח: ואמנם התחלפות באיכות הנה פעם בעצם וכו' וגם במראה כי קצתו יהיה אוירי וכו' וקצתו לבן בדולחיי המראה וכו' והלבן בדולחי (קאנון ג ג ד ט).

*בַּדְלִי, ת"ז, מ"ר בדליים, — מטבע הבדל: וידבק בתחתית החזה עצם בדליי רחב (קאנון אבן סינא, א א). העצה מחבר מחוליות שלשה בדליים אין תוספת בהם (שם). ותבורו קצוי העצמות בין כלם לחות דבקה וכולל על פרקיהם קשרים חזקים ופוגשים קרומים בדליים (שם א א, כג).

בד"צ, ר"ת בית דין צדק.

בדק,

ממנו *בְּדִיקָה, בֶּדֶק, בִּדֵּק.

א. בֶּדֶק[1], ש"ז, — קֶרַע, סדק, Riss; fissure, ובכלל קלקול בבנין, ובהרחבה תקון הבנין: והם יחזקו את בדק הבית לכל אשר ימצא שם בדק (מ"ב יב ו). ועתה אל תקחו כסף מאת מכריכם כי לבדק הבית תתנהו (שם ח). ולקנות עצים ואבני מחצב לחזק את בדק בית יי' (שם יג). ויתנו אתו (את הכסף) לעשי המלאכה אשר בבית יי' לחזק בדק הבית (שם כב ה). זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך (יחזק' כז ט). מלחיך וחבליך מחזיקי בדקך וערבי מערבך (שם כז). קרבנות בדק הבית אינן עושין תמורה (תמור' א ו). יש בקדשי מזבח מה שאין בקדשי בדק הבית ויש בקדשי בדק הבית מה שאין בקדשי מזבח וכו' שסתם הקדשות לבדק הבית (שם ו א-ב). ואין מקבלין מהם נדבה להקדש בדק

1) אמרים חל"א כי בֶּתֶק באשור' הוא סדק, קשמעתו ששני יב. שר החכמים כי נגזר שם זה מעקר מן וסבר עברים ברב דק שהוא בקע ופרץ.

הבית (תוספתא שקלים א ז). קדשי בדק הבית (ר"ה ו.). ואני אומר (שהן נוטלות שכרן) מקדשי בדק הבית (כתוב' קו.).

—נפעל, *נִבְדַּק, — נתקן: אשר בדורו נבדק הבית ובימיו חזק ההיכל (כ"ס גני' נ א).

— פֻּעַל *מְבֻדָּק — שיש בו איזה בֶּדֶק: אם נשתבר הקרום ונעשה כשחין וכו' מבודק משונה ממקום אחר טרפה היא (הלכ' טרפות לאלדד הדני, נ ג).

ב. *בֶּדֶק, ש"ז, מ"ר בְּדָקִים, סמי' בִּדְקֵי, — דבר שעל ידו תהיה בדיקה, Probe; épreuve; proof: אמרה חנה לפני הקב"ה רבש"ע שלשה בדקי[1] מיתה בראת באשה וכו' ואלו הן נדה וחלה והדלקת הנר כלום עברתי על אחת מהן (ברכ' לא:).

א. בִּדֵּק, פי', תקן את בדק הבית, reparieren; réparer; to repair: ויתנו אתו (את הכסף) עושי המלאכה אשר עשים בבית יי' לבדוק ולחזק הבית (דהי"ב לד י).

ב. *בָּדַק[2], פ"י, — א) חפש והתבונן בעיון יפה יפה, אם יש או אין, suchen; chercher; search: אור לארבעה עשר בודקין את החמץ (פסח' א א). לא בדק אור ארבעה עשר יבדוק בארבעה עשר (שם ג). לא ילבש בהן עד שיבדוק (אם יש בהם שעטנז או אין) (כלאי' ט ז). בדקתי את החלוק ולא היה בו כתם (נידה נו:). בני ישראל בודקין מבואותיהן בשעת כבודיהם (אם יש בהם דבר טמא) ואם לא בדקו הפסידוהו (שם). — ובמשמעת חפש בכלל: צא ובדוק שעה שאינה לא יום ולא לילה (מנח' נט:).— ובקש ושאל וחקר אדות אדם או אדות דבר: אין בודקין לא מן המזבח ולמעלה וכו' וגבאי צדקה משיאין לכהונה ואין צריך לבדוק אחריהן (קדושין ד ה). ואם יש מרחץ באותה העיר אף מומין שבסתר אינו יכול לטעון מפני שהוא בודקה בקרובותיו (כתוב' ז ח).—והתבונן ובחן טיבו של דבר, untersuchen; examiner; examine: בשלשה פרקים בודקין את היין בקדים של מוצאי החג ובהוצאת סמדר ובשעת כניסת מים בבוסר (גיט' ג ח). כיצד הוא בודק (את הסלת) הגזבר מכנים את ידו

1) הערוך: שבודקים אותה אם קיימתם. ע"כ. ורש"י: שהאשה נבדקת בהן בשעת הסכנה שאם ימצא בה אחד מהם תמות.

2) לפי דעת קצת החכמים משרש בדק שלמעלה במשמעת בקע ופרץ ואינו מחור.

לתוכה עלה בה אבק פסולה (מנח׳ ח ג). אין בודקין את הזרעים בגללים ובעציץ אבל בודקין אותן באדמה ובעציץ (תוספת׳ שביעי׳ א יב). היה בודק את החבית להיות מפריש עליה והולך ואח״כ נמצאת של הומץ (שם תרומ׳ ד ז). הלך רבי ישמעאל לבודקו (שם שבת יג יד). דבר לבדוק נוטלו ובודק (שם א). אמר רב ספרא אין בודקין את הנשואות שלא יתגנו על בעליהן (יבמ׳ מב.). הזב והזבה שבדקו את עצמן יום ראשון ומצאו טהור (ניד׳ ז:). שמש בודק כוסות וקערות לאור הנר (שבת יב:). צא ובדוק בדייני ישראל (שם קלט.). אין אדם שותה בכוס אלא אם כן בודקו (כתוב׳ עה:), אם הוא נקי. ובאו ושאלו את ר״ע מהו לבודקו (את המת אם היה קטן בשעת מיתה) (ב״ב קנד.). ונכנס אחריה לחורבה לבודקה (אם תותרנית היא או אין) (שם קמו.). היוצר הזה כשהוא בודק את הכבשן שלו אינו בודק את הכלים המרועעים למה שאינו מספיק להקיש עליו אחת עד שהוא שוברו ומה הוא בודק בקנקנים ברורים שאפי׳ הוא מקיש עליו כמה פעמים אינו שוברו (מד״ר ברא׳ נה). להודיע שבדק המלך בדברים (בהלעז שהוציאו על אשתו) ולא מצא בהם ממש (שם ויקר׳ כז). אמר לו איני מכיר חשבונך אמר לו בדוק אותו (שם דבר׳ ד). חוקר ודורש ובודק כל לבבות (שיר היחוד ד). — ובמשמעת חקר ודרש על ידי שאלות וכדומה: כיצד בודקין את העדים וכו׳ ומכניסין את הגדול שבהן ואומרים לו אמור כיצד ראית את הלבנה לפני החמה או לאחר החמה (ר״ה ב ו). כיצד בודקין את העדים היו מכניסין אותן ומאיימין עליהם וכו׳ אמור היאך אתה יודע שזה חייב לזה (סנה׳ ג ו). היו בודקים אותם (את העדים) בשבע חקירות (שם ה א). בודקין אותו (את החולה) ג׳ פעמים אם אמר על לאו לאו ועל הן הן הרי אלו יכתבו ויתנו (גיט׳ ז א). והיה ר״ג בודקו אם הגיע לעונת נדרים או לאו אמר לו רבי אל תצטער לבודקני (נזיר כט:). — ב) פעל פעולה שהיא סי׳ וראיה לדבר: כשם שהמים בודקין אותה כן המים בודקין אותו (סוט׳ ה א). — ג) נסה, העמיד אותו בנסיון, prüfen; éprouver; to try: אין הקב״ה נותן גדולה לאדם עד שבודקהו בדבר קטן ואח״כ מעלהו לגדולה הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב״ה בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה בדק לדוד בצאן וכו׳ (מד״ר שמות ב). — והעמיד אותו במעמד של סכנה: ורבן שמעון בן גמליאל אומר אף מנוה הרעה לנוה היפה מפני שהנוה היפה בודק[1]) (כתוב׳ יג י).

— פָּעוּל, בָּדוּק, — עמד בנסיון ונמצא שכך הוא: א״ר עקיבא בדוק זה ומתוקן (תוספת׳ ניד׳ ה יז). אותו מקום בדוק הוא אצל מאכולת (והזהיר, ויקרא סה). — ושגור בלשון: בָּדוּק ומְנֻסֶּה, סגולה בְּדוּקָה ומְנֻסָּה.

— נִפְעַל, *נִבְדַּק, — שעמד בנסיון, erprobt; éprouvé; tried: מי הנבדק בו וישלם והיה לו לתפארת (ב״ס גני׳ לא י). שכל מי שנבדק בדבר ונמצא נאמן להקב״ה מאמינו לעולם שכן את מוצא ביהושע נבדק בעמלק ועשה בו כתורה (תנחומא במדבר לג). — ובמשמעת שבדקו אותו: בת אחת עשרה שנה ויום אחד נדריה נבדקין (נדה ה ו), בודקים אם יש להם ממש. נבדק השם (ירוש׳ גטין יג מג:). כל הנבדקות אינן נבדקות אלא בנשים (תוספת׳ נידה ו ח). סכות אותן בשמן מבפנים ומקנחות אותן מבחוץ והן נבדקות מאיליהן (גמ׳ שם יז:). מזוזת יחיד נבדקת פעמים בשבוע (יומא יא.). דרכו של איש ליבדק ואין דרכה של אשה ליבדק (קידו׳ ב:).

— הָפְעַל, הָבְדַּק: ארון דין אם יְדֻקְדַּק בחקר פועל אם יוּבְדַּק גבר לפניך לא יצדק (סלית׳ ער״ה, אדון דין).

בדר[2]), ממנו *בִּדֵּר.

***בִּדֵּר**, פִּ״, — כמו פִּזֵּר: וכן היה הלל אומר אם ראית את התורה שהיא חביבה על ישראל והכל שמחין בה בדר (ירוש׳ ברכות, בסוף).

— נִתְפַּעֵל, *נִתְבַּדֵּר, — נפוצו ונמצאו בכל מקום: כי טרם שיגיעו לידי הספרים שלי הנדפסים כבר נתבדרו בעולם (ריב״ל, באר יצחק ל).

בָּהּ, — בית השמוש לנקבה נסתרת, בכל השמושים של בְּ. — *בָּהּ בשעה, בָּהּ במדה, וכיוצא בזה.

ב״ה, ר״ת: ברוך השם.

***בָּהָא**, בָּהָה, — השתומם מאד, היה או נעשה כמו בלי תנועה מפני תמהון, בהלה, entsetzt sein; être stupéfait; be amazed: ישב לו אותו (עבד) תוהא ובוהא (מד״ר ברא׳ ב). לבן מלך שהיה ישן ע״ג עריסה

---

[1]) ואמרו שם בגמרא: מאי בודק כדשמואל דאמר שמואל שינוי וסת תחלת חולי מעים.

[2]) בארמית במקום פזר בעבר׳.

והיתה מניקתו תוהה ובוהה למה שהיתה יודעת שהיא עתידה ליטול את שלה מתחת ידיו (שם). — וכהשאלה גם על דבר שאין בו רוח חיים: ישבה לה הארץ תוהה ובוהה (שם).— ועי' מורא, תמהון.

בה"ב, ר"ת: בעל הבית, ב' ה' ב', ר"ל, יום השני ויום החמשי ויום השני (שלאחרי החגים).

בהה[1], ממנו בֹּהוּ.

בֹּהוּ[2],—בלבול וערבוביה גדולה ביסודי תבל, וחרבן, תמיד בחבור עם תהו, Chaos: והארץ היתה תֹהוּ ובֹהוּ (בראש' א ב). ראיתי את הארץ והנה תֹהוּ ובֹהוּ (ירמ' ד כג). ונטה עליה קו תהו ואבני בֹהוּ (ישע' לד יא).

בָּהוּל, עי' בָּהַל.

*__בָּהוֹן__[3], ש"ז, מ"ר בְּהוֹנִים,—כמו בֹּהֶן: תבל תרושש עצומי כח וגאים בהונים[4] עד תתנם שואלי פת להם קצוצי בְּהוֹנִים (רמ"ע, תדביר ח). — ומ"ר בהונות, עי' בֹּהֶנוֹת.

בהוק, עי' בהק.

*__בָּהוּר__[5], ש"ז, מ"ר בְּהוּרִים, — כמו בהרת, כתם, Fleck; tache; spot: בשעה שרקיע נעשה בהורין[6] להוריד טל ומטר (תענ' ז:).

בַּהַט[7], ש"ז, — מין אבן, לבנה, רכה, כעין השיש, Alabaster; albâtre: רצפת בַּהַט ושש ודר וסחרת (אסתר א ו).—ומ"ר: שלמו שליטי, ונושאי שלטי, שופכו בהטי, ושודדו חריטי (רשב"ג, מנחה ליוה"כ, בזופי פליטי). מי יערך לברזל סוחרת וחרם לבהטים (ר"מ מלונדון, הו"ח, בס' בתי ידות).

*__בְּהִילוּת__, ש"נ, — מהירות גדולה והתרגשות ויראה, Übereilung; précipitation; hastiness: עבר ר' יהושע ושאל בשלומו (של ר"ש בן זומא) פעם ושתים ולא השיבו בשלישית השיבו בבהילות (מד"ר בראש' ב). שלא עשהו אלא באונס מחמת בהילותו להתעסק במצוה (שו"ת כמנים לחכ קטן).

*__בְּהִיקוּת__, ש"נ, — סגולת מה שמבהיק: באורה (של התורה) ובהיקותה מאיר יותר (ר"א ביבאגי, דרך אמונה ו). ומעוט בהיקות מה שיבהיק מן הכוכבים (קלונימוס א ב, ב ו). בהירות האור המתפשט ובהיקותו (שם ג ד א). וקיום אבריו של אדם קדמון זה הוא מהארות ובהיקות שמבהיק ומאיר (עמק המלך, ה"ק, ח).

בָּהִיר[1], ת"ז, נק' בְּהִירָה, מ"ר בְּהִירִים ־רות, — א) מלא בהרות, מנֻמר, fleckig; tacheté; spotted: ועתה לא ראו אור בָּהִיר[2] הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם (איוב לז כא).— ב) זך ומזהיר שאפשר לראות דרך בו[3], durchsichtig; transparent: שנקפה (הים) כזכוכית או כשהם ר"ל בהיר עד שיראו קצתם אל קצתם בעברם בו (פי' המשנ' להרמב"ם, אבות ה ז). הגוף הנכבד המאיר הבהיר המתנועע (מו"נ א עב). חוש הראות אי אפשר שישיג מוחשו בזולת אמצעי וכו' ולפי שהאמצעי לא יקבל רושם המראים אלא כשיהיה בהיר (רלב"ג מלחמות א ו). שמהדרין ומלטשין פני ברזל החץ עד שיהיה בהיר מאד ורואים בו בעלי הקסם (רד"ק יחזק' כא כו). והתנאי השלישי באמצעי והוא שיהיה בהיר ג"כ כמו האויר המלוטש והזך והמים הזכים (אמונה רמה א ו). וצורת האור

---

1) סוברים החכמים שעקר משמעתו של שרש זה היה: היה ריק. בערב' בהי a) ר"ל היה יפה, מבהיק, ואין לו שום שיכות לבהו בעבר'.

2) משקל פֹּעַל, קֹדֶשׁ, עם ו נחה (Barth, § 256), ות"א ריקניא, ורסע"ג תרגם מסתבחרה, שהוא כערב' מתפשטת, והביא פרוש זה גם ריב"ג, אך אין כונתו מבוארה. ושאר הקדמונים וגם החדשים פרשו כמו התרגו' ועי' תהו.

3) לפי דעת רוב המדקדק' זו היא הצורה הקדומה והעקרית. — 4) ר"ל שיש להם הון.

5) מן בהר עי' שם. — 6) כך בנוסח' הדפוסי' ובכ"י גרסה אחרת, עי' בָּהִיר.

7) בתלמוד (מגי' יב.) אמרו: אבנים שמתחוטטות על בעליהם. ע"כ. ועי' ערך חטט כונת הדברים. עכ"פ זה אינו אלא דרש, כי פרשו ב בהט כמו ב השמוש. ואמר ריב"ג: הוא כלשון ערבי בלנט b) והוא דומה לשיש. ע"כ. ופרשו המלונים הערבים בלנט דבר דומה לרח'אם (שיש) אלא שהוא פחות ממנו בגון ורכות. והחדשים מדמים לבהט את השם בהת a) בערב' שפרשו הקאמוס מין אבן, ולשאן אלערב אמר: אבן ידועה.

1) מן בהר עי"ש. — 2) פרש ר' ישמעאל (תענ' ז:) מלשון בהרות וכך ריב"ג בהשרשים ועי' הערה שלקמן וכן רש"י וראב"ע.— 3) עפ"י ת"י שתרגם כוטט, וכן רלב"ג

a) بهي b) بلنط

a) بهت

הבהיר אשר מעל השמים (הגיון הנפש לבר חייא ד.). הדברים הבהירים וצלולים (עבודת הקודש לר"מ בן גבאי ל). בהיר לבנתו (של השלג) ישיש לב ירטיב צחית הארץ (כ"ז, תרג' בן סירא, מד יח). — ג) ש"ז, כמו בָּהוֹר: בשעה שהעננים עומדים בהירים[1] בהירים להוריד טל ומטר (תענ' ז:). דומה לבהירים בהירים הנראים בשחקים להוריד גשם (רב"י איוב לז כח). דומה הוא הדבר לבהירים שרואים בשמים להוריד גשם (מעין גנים לאיוב לז).

*בְּהִירוּת, ש"נ, — טבע מה שהוא בהיר וזך: וסר אורם ובהירותם לרחקם (מו"נ א עב). שנקב המחיצה הענבית ובהירות הקרני' הוא מפני עבור הרוח (שם ג כה). כמעט נדעך עליהם קצת מבהירות ההשגחה (כתונת עולם יז). ורואין בו (בלהב החין) בעלי הקסם כמו שרואים בבוהן היד בצפורן לבהירות הצפורן וכו' וכן רואים בכבד שיש לו בהירות (רד"ק יחזק' כא כו). והיה האור נותן לו הבהירות (רלב"ג, מלחמות א ו). הכח הכפוריי אשר באמצע העין הדומה לברד ומתנאיו שיהיה בתכלית הבהירות כדי שיוטבעו בו הצורות הנראות (תמונה רמה א ו). שהסבה שלא ראו אור השכל הוא שהוא בהיר הרבה מאד ולבהירותו ואורו לא יוכלו להשיגו (ר"א ביבאגי, דרך אמונה ד) האור הגדול של בהירות השמים (צרור המור, משפטים). ונראה שזה יקרה מצד תנועת ניצוציו (של כלי הזכוכית) ובהירותו (אילם לרימ"ק, גבורות ה' ח). נמצא כיוצא בזה במראה מועטת שמסתכלין בה ראיה גדולה ממנה אלף פעמים מפני בהירותה ולהיטותה (מאיר אלדבי, ש"א ד א). ותפארת נקרא עשיר שהוא כולל יותר שפע מחביריו מחוזק בהירותו או בליליות הרבה (פעמון ורמון, פלח הרמון, א ז). לא נשתנה זיו תארם והוא הבהירות והזוהר המתנוצץ על פניהם מן האור השכלי (קול יהודה לכוזרי א לג). כביכול הבורא ב"ה מצמצם הבהירות שלו (קדושת לוי, ויחי).

*בְּהִירִי, ת"ז, — כמו בָּהִיר, זך: האור וכו' עומד בלי שיתנועע בספיריו והבהירי ומצייר בלי שיתפעל אל העב והקדור (ר"א אירירי, שער השמים ז י). וכן יקרה בכל פעם שנראה דבר דרך שני אמצעיים בהיריים מתחלפים בעובי (אילם לר"י מקנדיא 77). ואולם הבהיריים שבבינוניים הם האדום כגחלים ואחרים וכן רוב החדשים. — [1]) כך הנוסח' בב"י.

בוערות (הנ"ל, מעין חתום מו). שאם היתה הנחת אפלטון אמתית שלנפש השכלית יהיה גוף אחר דק בהירי ונצחי הנה יצטרך בהכרח שלזה הגוף יהיה לו חוש (ר"י מפיסא, מנחת קנאות 70).

*בְּהִירִיּוּת, — כמו בְּהִירוּת: והנה הנראים במקרה הם רכים וכו' כמו הבהיריות והמקשיות הצל והחשכה (אילם לרימ"ק, מעין חתום מו).

בה"כ, ר"ת בית הכסא.

בהכ"נ, ר"ת: בית הכנסת.

בהל[1]), ממנו *בָּהוּל, בָּהַל, נִבְהַל, בֶּהָלָה.

בָּהַל, קל עבר אינו נהוג.

— פָּעוּל, *בָּהוּל, בְּהוּלָה. — מלא דאגה ופחד אדות איזה דבר, ängstlich; anxieux; anxious: אדם בהול על מתו (שבת מג:). אדם בהול על ממונו (פסח' יא:). — ובמשמע' דחוק, אָץ, gedrängt; pressé; pressed: זמנו בהול (פסח' עב:). וכאשר תתפלל לפניו לא תהיה בהול בתפלתך להוציא ריבוי דברים (רשב"ם, קהל', הוצ' ילינק ה א). — והדבר: ואם הדבר בהול אין מדקדקין בכך (טו"ע או"ח, שבת עז). — ומ"ר בהולים, מלאים פחד ומורא: רפויי ידים ומעודי אברים, בְּהוּלִים וסעורים מכל עברים (סלית' ב עי"ת, תחנון).

— נפעל, נִבְהַל, הִבָּהֵל, — א) אשר היה לו פתאם מורא ופחד מפני איזה דבר, erschrecken; s'épouvanter; be terrified: ותרא כי נִבְהַל מאד (ש"א כח כא). אז נִבְהֲלוּ אלופי אדום (שמות טו טו). ונפשי נִבְהֲלָה מאד (תהל' ו ד). נעויתי משמע נִבְהַלְתִּי מראות (ישע' כא ג). ואם זכרתי וְנִבְהָלְתִּי ואחז בשרי פלצות (איוב כא ו). על כן מפניו אֶבָּהֵל (שם כג טו). — ובהשאלה לדבר שאין בו רוח חיים: כי נִבְהֲלוּ עצמי (תהל' ו ג). וידי עם הארץ תִּבָּהַלְנָה (יחזק' ז כז). — ב) בינוני עם ל, מהר יותר מדי, übereilt handeln; agir précipitamment; hasten: נִבְהָל להון איש רע עין (משלי כח כב). חכם אינו מדבר וכו' ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב (אבות ה ז). אל תהי נבהל להשיב ותהא מחשב דברים

[1]) בארמ' בְּהֵל, בערב' וַהِلَ a).

a) وَهَلَ

בינוני (ד"א זוטא ג). — ועי' מהר.

— פִעֵל, בִהֵל, — א) עשה לאחד פחד, מורא פתאם, erschrecken ; effrayer ; terrify : אז ידבר אלימו באפו ובחרונו יְבַהֲלֵמוֹ (תהל' ב ה). וִיבַהֲלֻךָ פחד פתאם (איוב כב י). לְיראם וּלְבַהֲלָם (דהי"ב לב יח). ושמעות יְבַהֲלֻהוּ (דני' יא מד). ויהי עם הארץ מרפים ידי עם יהודה וּמְבַהֲלִים[1]) אותם (עזרא ד ד). היכל למה אתה מבהלינו יודעים אנו שסופך ליחרב (ירוש' יומא ו מג ג). — ב) דחק ונחץ לעשות איזה דבר מהרה, beeilen ; hâter ; hasten : וַיְבַהֵל את תמרוקיה (אסתר ב ט). אל תְבַהֵל ברוחך לכעוס (קהלת ז ט). ישמעאל אחי חשוק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיב (ע"ז לה.). שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר או הלכה אל תבהל ברוחך להשיב (אדר"נ י).

— פֻעַל, בֹּהַל, בינוני מְבֹהָל,—ממהר מאד, נחוץ, hastig ; précipité; hasty : הרצים רכבי הרכש האחשתרנים יצאו מְבֹהָלִים ודחופים בדבר המלך (אסתר ח יד). נבקע ההיכל אילך ואילך י"ב מיל על י"ב מיל והיו הכהנים מבוהלים לצאת (אדר"נ ט).— והדבר שהושג בבהילות ומהירות יתר מדי : נחלה מְבֹהֶלֶת[2]) בראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ כא). — מבֹהל, אדם מְבֹהָל, אין יתר מדי במעשיו, מבולבל, שעושה בלי ישוב הדעת. — ובמשמעת מעורר בהלה, פחד : אותן בני אדם הן אמה וכובען אמה ומדברין מחצייהן ושמותיהן מבוהלין ארדא וארטא וכו' (גטין יד :). גזרות קשות ומשונות ומבוהלות שגוזרים שלשה מלכים הללו (אכקתרוכל, ויניציה, ד :).

— הִפְעִיל, הִבְהִיל, — א) עשה לו פחד ומורא, כמו בפִעֵל, erschrecken; effrayer; terrify : ואל הרך לבי ושדי הִבְהִילָנִי (איוב כג טז). — ומצוי השמוש בו בספרות : הרוחק הגדול המבהיל (מו"נ ג יד). ראיתי דבר הבהיל אותי (כ"ע פלקיירא, הקד' מורה המורה). שלש מאות צעדים מזרחה מהמצבה השניה תעמוד התמונה המבהלת הנחצבה כלה מסלע א' (ס"פ, ח"א מגלים).— ב) מהר והאיץ, beeilen; hâter; hasten : וַיַּבְהִלוּ להביא את המן (אסתר ו יד). ויפן אליו עזריהו כהן הראש וכל הכהנים והנה הוא מצרע במצחו וַיַּבְהִלוּהוּ משם וגם הוא נדחף לצאת (דהי"ב כו כ). זה קין שהבהיל עצמו ליטול העולם (מד"ר במו' לא).

— נִתפַעל, *נִתְבַּהֵל,—כמו נִבְהַל:ומרוב שנכנסה בו חרדה

[1]) כך הקריא. והכתיב מבלהים.—[2]) מבחלת כתי'.

נתבהל ונשר שערו (מד"ר במות כד). ולא עוד אלא שהיו הנחשים והשרפים רובצים בפניהם כדי שלא יתבהלו ישראל מהן (שם). לא נתבהל (יוסף) מן מעשיה והלך לו לחוץ (מד"ר במד' יד). אם יכעוס המלך עליך כדי להעבירך על חקי התורה אל תתבהל מכעסו (שם). וכל אוה"ע מתרעשים ומתבהלים (פסיקת' רב', קומי אורי). הארמון בבט שלא הלה צבה לקחתה ונתבהלה (ר"א קליר, אכן חוג).

*בַּהַל, ש"ז, — כמו בֶּהָלָה שלקמן : זכור בהל וחימה קרב ומלחמה (ר"א קליר, מוסף א' ר"ה, זכר). נוצץ ברק כבהל להבריק כמהת מים נוהם ברעש וקול רעם מרעים על המים (תפלת גשם אקטעה כסל). אנא אני בא בבהל רעיונים (סליחות מוסף יוה"כ, אין פה). — ומ"ר : עמים אחזום בהלים סער צירים וחבלים נהי כיולדה חלים (ר"א קליר, שבועות זהב זהב).

בֶּהָלָה[1]), ש"נ, מ"ר בֶּהָלוֹת, — פחד פתאם שנופל על אדם, Schrecken ; frayeur ; terror : והפקדתי עליכם בֶּהָלָה את השחפת ואת הקדחת מכלות עינים (ויקרא כו טז). הפלתי עליה פתאם עיר וּבֶהָלוֹת (ירמ' טו ח). לא יגעו לריק ולא ילדו לַבֶּהָלָה (ישעי' סה כג). ויכל בהבל ימיהם ושנותם בַּבֶּהָלָה (תהלים עח לג). — ובמשמעת מהירות פתאומית : (מת) לשנים (אחרי מחלה של שני ימים) מיתה של בהלה (ירוש' בכור' ב סד ג). שהיו (המצרים) טורדין אותם לצאת בבהלה (מכילתא בוא, פרשה יג). — ובמשמע' של מעשה בצער בלי ישוב הדעת : כל קרע שאינו של בהלה אינו קרע (ירוש' כ"מ ב ח ד). ואומרים לו (למי שנדר להשרף באש) אשריך וכשהגיע יום בהלתו שנדר עושים לו משתה (מסעות ר' בנימין).

בהם[2]), ממנו *בֹּהֶם, בְּהֵמָה, *בַּהֲמִי, *בַּהֲמִיּוּת.

*בֶּהָם[3]), ש"ז, מ"ר בהמים, — מנהיג הבהמה, שומר הבהמה, Viehtreiber ; ânier ; driver : והיה (ר"י)רוכב על החמור והבהם עמו וכו' א"ל הבהם

[1]) משקל יַבָּשָׁה, משק' דגוש ומ"מ איננו מבנין פִעֵל, כי משמעתו עומדת ולא יוצאת (Barth, § 93).

[2]) בערב' בהם, וממנו אבהם a) במשמעת חרש, ומזה לפי דעת רוב החכמים השם בהמה. ולא נהיר לי.

[3]) כך נקוד לוי וקוה', סגול לפני ה קמוצה.

a) أَبْهَم

תן לי רשות לומר לך ד"א א"ל אמור א"ל אותו ה ב ה ם (מד"ר דברים ג). שמא ה ב ה מ י ם מכניסין להוכו חמץ (ירוש' פסחים א כז :).

בהמ"ד, ר"ת: בית המדרש.

בְּהֵמָה[1], ש"נ, מ"ר בְּהֵמוֹת, סמי' בֶּהֱמַת[2], בְּהֵמוֹת, כנו' בְּהֶמְתִּי[3], בְּהֶמְתּוֹ[4], בְּהֶמְתְּךָ (כמו מן בְּהֵמֶת),— שם כללי לבע"ח הולכי על ארבע, ביחוד הביתיים, שישתמשו בהם לעבודה וכדומה, Vieh; bête; beast מאדם עד בְּהֵמָה (בראש' ו ז). בְּהֵמָה ורמש וחיתו ארץ (שם א כד). בעוף וּבַבְּהֵמָה ובחיה (שם ז כא). אם בְּהֵמָה אם איש (שמות יט יג). — וגם על חית השדה: זאת הַבְּהֵמָה אשר תאכלו שור שה וכו' איל וצבי ויחמור (דבר' יד ד-ה). בֶּהֱמַת הלוים (במדב' ג מה). ושורך וחמרך וכל בְּהֶמְתֶּךָ (דבר' ה יד). ב ה מ ת ן ובהמת אחרים ב ה מ ת ן קודמת (תוספתא ב"מ יא כד). — ומ"ר: כי לי כל חיתו יער בְּהֵמוֹת בהררי אלף (תהל' נ י). ספתה בְּהֵמוֹת ועוף (ירמ' יב ד). ליש גבור בַּבְּהֵמָה (משלי ל ל). כאריה בְּבַהֲמוֹת יער (מיכה ה ז). — ועל אחת מהמין, על החמור, הגמל: הַבְּהֵמָה אשר אני רכב עליה (נחמי' ב יב).— ב ה מ ה דקה, כמו צאן וכדומה. ב ה מ ה גסה, כמו פרה, שור: ב ה מ ה ג ס ה נקנית במסירה וכו' ב ה מ ה ד ק ה נקנית במשיכה (קדוש' א ד). אין מגדלין ב ה מ ה ד ק ה בארץ ישראל (ב"ק ז ז). מקום שנהגו למכור ב ה מ ה ד ק ה לעובד אלילים מוכרין וכו' ובכל מקום אין מוכרין להם ב ה מ ה ג ס ה (ע"ז א ו). ואעפ"י שאמרו אין מגדלין ב ה מ ה ד ק ה אבל מגדלין ב ה מ ה ג ס ה וכו' ב ה מ ה ד ק ה איפשר להביא מחו"ל ב ה מ ה ג ס ה אי אפשר להביא מחו"ל (ב"ק עט :). —ומליצה, בהמה בצורת אדם: וצריך למי שיבחר להיות אדם באמת לא ב ה מ ה בתאר אדם ותמונתו (מו"נ ג ח). אם לא ירחק מן המדות המגונות ומהבלי התענוגים וכו' הוא ב ה מ ה בצורת אדם (רות חן ג).

[1]) בערבי' בַּהִימַה a). — [2]) במקום בֶּהֱמַת כמו נִבְלַת, חֶשְׁבַּת.—[3]) במקום הראוי בְּהֶמְתִּי כמו גֻּזְלָתִי וכיוצא בו.—[4]) כמו מן חֲבֵר, חֶבְרְתּוֹ, מן שְׁכֵן שְׁכֶנְתּוֹ, והוא במקום בְּהֶמְתּוֹ שאמרו עוד זמן רב אחרי שכבר אמרו בְּהֵמָה, ולא בְּהֶמָה. וכן בנקיד האשורי בהמתך (מכות לגה"א 49).

a) بَهِيمَة

*אֵבֶס, האכיל בהמות לפטמם. — אֵבוּס. מַאֲבוּס. — אַיִל, הזכר מהכבשים. — אֻרְוָה, לעמידת הסוסים. — אָתוֹן, הנקבה מהחמור.

*בֶּהָם. מנהיג, שומר הבהמות. — *בַּהֲמִי, *בַּהֲמִיּוּת. — *בַּיְתִיָּה. בהמה ב י ת י ת. — בֵּכֶר, בִּכְרָה, גמל צעיר לימים. — בָּלַל, עשה בְּלִיל, מאכל להבהמה. — *בָּעַט. הכה ברגליו האחורניות. — בְּעִיר, בהמות משא, גמל, חמור, וכדומה. — בָּקָר, שם כללי להבהמה הגסה.—*בַּקָּר, *בָּקָרוֹת.

גְּדִי, הקטן של הצאן. — *גִּדֵּל, בהמות, מְגַדֵּל בהמות, — גְּדֵרָה, מקום מוקף למרבץ הצאן. — גָּלָל, צואת הבהמה.— גָּמָל. — *גַּסָּה, בהמה גַּסָּה, בהמה דַּקָּה.

*הַרְבָּעָה.

חֲזִיר. — חַיָּה, חית השדה וכו', עי' במקומו. — חֲמוֹר.

*יחף, חולי הרגל בבהמה.

כֶּבֶשׂ, כִּבְשָׂה. — *כּוֹי.

*מַזְקֶפָה, מסרק לבהמה. — מִכְלָאָה. — מִסְפּוֹא, מאכל לבהמות, לגמלים, וכדומה.—מִקְנֶה, כלל הבהמות שיש להאדם. —מַרְבֵּק, מקום לעמידת פרות. —מִרְעֶה.

*נָאקָה, נקבה של הגמלים.

סוּס, סוּסָה. — *סַיִח, קטן של חמור, סוס.

עֵגֶל, עֶגְלָה, הקטן של הפרה. — עֵדֶר, קבוץ בהמות רועות יחד. — עֵז. — עַיִר, בן אתונות. — עָלָה, עָלוֹת, פרה מניקה, נותנת חלב.—עַשְׁתְּרוֹת צאן.

פַּר, פָּרָה. — פֶּרֶד, פִּרְדָּה. — פַּרְסָה, הצפרנים שברגלי הבהמות, השור, האיל.

צֹאן.

*קַרְצֵף, סרק במסרק נס.

*רבע, הרביע בהמה. — רָחֵל, כבש. — רֶכֶשׁ, רַמָּכִים, עי' סוס במקומו. — רֶפֶת, מקום עמידת הבהמות.

שׁוֹר. — שַׁרְבֵּט, השערות, הזקיף אותם.

*תוהר.— תַּיִשׁ, הזכר בעזים.

בְּהֵמוֹת[1], ש"ז, — חיה גסה הולכת על ארבע, גדולת הראש, עבת העור, חיה בנהרות אפריקה, לפנים גם ביאור מצרים, hippopotamus amphibius:

[1]) מלשון הכתוב נראה ברור כי זה אינו מ"ר מן בהמה, אלא ש"ז יחיד, והסוף -ות הוא כמו -וב ב ע כ ש ו ב, וכיוצא בו. וכבר אמר ראב"ע: בהמות שם

הנה נא בְהֵמוֹת אשר עשיתי עמך חציר כבקר יאכל (איוב מ טו). בהמות נוגח ללויתן בקרנו וקורעו ולויתן נותץ לבהמות בסנפיריו ונוחרו (מד"ר ויקרא יג). ברא כנגדו בהמות בהררי אלף וכל תקופת תמוז נותן הקב"ה כח בבהמות והוא מתגבר ומגביה ראשו וגועה געיה אחת וקולו הולך בכל הישוב וכו' (מדרש ה' כתכמה, כיהמ"ק ילינק ה). — וסמי': משא בַּהֲמוֹת[1]) נגב (ישעי' ל ו).

*בַּהֲמוּת, ש"נ, — טבע של בהמה, Bestialität, bestialité; —ty: ד"א כנגד ג' רוחות המשגלות בבריאות העולם רוח הגדלות רוח הבהמות רוח השכלי (ר"מ הדרשן, פי' מדרש י' הדברות).

בהמ"ז, ר"ת: ברכת המזון.

*בְּהֶמִי, — כמו בְּהֶם: לבהמי שהיה לפניו שתים עשרה בהמות טעונות יין (מד"ר כרא' פו).

*בַּהֲמִי[2]), תאר יחסי זכר, לנק' בַּהֲמִית, — שיש בו טבע הבהמה ותכונתו, tierisch; bestial: ואלה והדומים להם ממדת ור' הבהמית (רשב"ג, תקון מדות הנפש). וכל כחותיו הגופיים צמים מהענינים הטבעיים מתעסקים בתוריים כאילו אין בו טבע בהמי (הכוזרי ג ה). יתאוה קרבתו שבו מהדמה ברוחניים ויתרחק מהבהמיים (שם). כשלבו שבור בין אהבת העולם ונוטה אל תאוותיו הבהמיות (חובת הלבבות, הקדמה). אבל עשה עצמו (אדה"ר) כאחד הב"ח הבהמיים שקראם הכתוב נפש חיה (אברבנאל כראש' וכל שית). רוח החיים אשר הוא נפש הבהמית גוברת על הנשמה שהיא החכמה (הגיון הנפש לר"א כ"ר חייא ב). ושתתגבר נפשו הבהמית על נפשו המשכלת (המעלות לרש"ט פלקיירא, א). אם תגביר נפשך השכלית על הבהמית נשמתך תחיה ואותה לא תמית (מאיר אלדבי ש"א, הקד'). וצריך להלחם עם נפש הבהמית הזאת כגבור הנלחם עם אויבו (שם ו). הרליקו (המון העם) אש תאות הנפש הבהמית וכבו אור הנפש המשכלת (המעלות לרש"ט פלקיירא ג). הזהר משמוע שירות החשק ונגינות התאוה הבהמית (בחינת עולם, פסקה אזן שומעת). תאוותיו הבהמיות (פתיחה למו"נ, תרגום חריזי). הבסגולות בהמיות לנפש איש תהי' מעלה (עמנואל, מחברת ח). יש אוהב אשה בעד ההנאה בלבד וזו היא תאוה בהמית תלויה כלה בחושים הגופניים (צמח צדיק, אריה מודינה ו).

*בַּהֲמִיּוּת[1]), ש"נ, — תכונת דבר בַּהֲמִי, Bestialität, bestialité: ובהמיותה תעזור טבע האדם להתנהג במדה הזאת (רשב"ג, תקון מדות הנפש כו). העניי הוא טוב בדרך רפואה לעתים רחוקים כדי להמית הבהמיות העודף באדם (מלמד התלמידים במיני). שלא יהיה האדם נמשך אחר בהמיותו לבד (מו"נ פתיחה). הוא יודע איכות שתופה בחומר בהמיותו ומנהגה בהנאותיה כפי הכמות הראוי לה מהם (מ' אלדבי, ש"א ו). החליש נפש בהמיותו (שם). לא יעשה מרי רק בבהמיוה (מו"נ ג ח).

*בַּהֲמִירוֹן, — שם אחד השרים של סמאל: סמאל הרשע שזכרנו יש לו י"ב כתות וכו' השר הי"א בהמירון כל גוונים שלו כדמות בהמות איומות ונוראות והוא שר מושל על אלף שרים חוקים בהרים (עמק המלך, קרית ארבע, טו). ועתה היה עם פיות אלו המפחדים מהתתולים ומהדגים הגדולים ומהשר בהמירון הממונה על אלף חיות (אגר' אחוז,ר"י מקנדיה).

בהמ"ק, ר"ת: בית המקדש.

בהן, ממנו בֹּהֶן, בְּהוֹן.

בֹּהֶן[2]), ש"נ, מ"ר בְּהֹנוֹת, סמי' בְּהֹנוֹת, *בֹּהֲנוֹת. — שם לאצבע העבה בהידים והרגלים, אגודל, גודל, Daumen; pouce; thumb: ועל בֹּהֶן ידו הימנית ועל בֹּהֶן רגלו הימנית (ויקר' ח כג). — ומ"ל סמי': בְּהֹנוֹת ידיו ורגליו (שופט' א ו). — ובמחברת: הקדים מתן בהונות זו לזו יהזור ויתן על גבי

בהמה גדולה אין בישוב גדולה ממנה. ע"כ. וכן רלב"ג: הוא בעל חיים שמו כן. ע"כ. וסברים רוב החדשים שזו מלה זרה לקוחה מלשון מצרית, מרכבת: פ-ה-מאו, ור"ל שור המים. — [1]) והוא כנוי למצרים. והקדמונים פרשו בהמות זו סמי' רבים מן בהמה.

[2]) בערב' בַּהִימִי a).

a) بَهِيمِي

[1]) בערב' בַּהִימִיָּה a).

[2]) בערב' אִבְהָאם b), ובערב' ההמונ' בַּאהִם c) וגם בַּהָאם d). והנה החלוף של מם ונון בסוף התבה בלשונ' השמיו' מצוי הרבה (Vollers, Volkspr. 187), ושתי הצורות ההמונ' באהם ובהאם מכוונות לשתי

a) بَهِيمِيَّة b) إِبْهَام c) بَاهِم d) بَهَام

בחוננות כסדרן (תוספתא נגע' פ ד). — ובוהנות [1]: הקדים מתן בוהנות זו לזו יחזור ויתן על גבי בוהנות כסדרן (שם ג).— ועי' אצבע, יד.

בֹּהֶן, עי' בּוֹהֶן.

בה"נ, ר"ת: בעל הנס.

בהק[2], ממנו *בָּהַק, בֹּהַק, *בֹּהֳקָן.

***בָּהַק** פ"ע, — כמו הבהיק: שהוא הוד בוהק ואין בריה יכולה להסתכל בו (ערוך, ערך ספקלר).

— פעול, *בָּהוּק, — היה מלא זהר ונגה: בהוקים באש ליוצרם מאש אומרים קדוש (ר"י אכיתור, יוה"כ אפודי שש).

— הִפע', *הִבְהִיק, —פע"ו, leuchten;luire; to shine: נח בכניסתו לתיבה הכניס עמו אבנים טובות ומרגליות בשעה שהיו כיהות היה יודע שהוא יום ובשעה שהיו מבהיקות היה יודע שהוא לילה (ירוש' פסח' א כז:). ובשעה שהיתה מבהקת היה יודע שהוא לילה (מד"ר ברא' לא). כיון שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מזיוה (שם מ). נתעטף הקב"ה בשלמה והבהיק העולם מזיוה (שם שמות ג). כל זמן שאורו של גדול מבהיק אין אורו של קטן מבהיק (פסיקתא פרשת החדש). אם ישתו יין ישחקו לחרב על רעהו יבהיק שכור ולאנשי בושת יעיז פנים (יוסיפון פרק ג). ותרד ירושלם בנויה ומשוכללת מן השמים שיש בה שבעים ושתים מרגליות שמבהיקות מסוף העולם ועד סופו (נסתרות רשב"י, ביהמ"ד ילינק ג). ובשמן זך הנר מאיר ומבהיק וכשהנר מבהיק הרבה גם השמן מזהיר (מגנת חסידים, עולם קטן יג). — וכפעל יוצא: כל המשחיר פניו על דברי תורה בעולם הזה הקב"ה מבהיק זיוו לעולם הבא (סנהדרין ק.). והוא (הברק) יוצא ומבהיק את כל העולם כולו (מד"ר במד' טו). וניצוצין של זוהר מוקפות להן וזיקוקי זיו מבהיקים את פניהם (מדר' א"ב דר"ע, ביהמ"ד ילינק, ג). בהשפך עלי מַבְהִיקֵי רקיעים זיעים משקיעים לא יערכם כל חרוץ (ר"י בדרשי, בחי"ע יב ט). ומאיר (האור היוצא מן הכוכבים) גם כן את האויר ומבהיקו (אבן סינא, השמים והעולם יד). — ולווי: בסיימי פ' ראשון, חרצוני כאישון, והבהק אורי באישון (תוספות יכנ', יומא סוף פ"א).

—הָפע' *הוּבְהַק,—שהוצק עליו אור: שאת מובהקת (ספרא, פר' נגעים). הנחושת יוצהב ויובהק בנפול עליו השמש (פרוש דני' מיוח' לרסע"ג י ו). והיא (כנסת ישראל) הובהקה ונאצלה מכל המאורות העליונות (ס' האמונות לרש"ט פלקיירא ד יג). ואחר זה האצילות הובהקו שני מאורים (שם ד יד). מן הנקודה רוחניית פורחות הרוחות המובהקות (שם). — ובהשאלה, מפרסם, ברור, בלי ספק: רבו מובהק, רבו שאינו מובהק (קדו' לג.). בד"א בשמות מובהקין אבל בשמות שאין מובהקין (גיטין יא.), שאין ספק בהם למי הם. סימן מובהק (יבמ' קכ:). מומין מובהקין, מומין שאין מובהקין (בכורות לו:). פסילותם מובהקת וא"צ להכריז עליהם (שערי צדק, תשו' הגאו' ה ז). לא יוכל לעבוד עלת העלות יתברך אלא נביא הדור בטבעו או החכם המובהק במה שקנהו מן החכמה (מאיר אלדבי, ש"א א א).

— פִעל, *בִּהֵק, — עשה שיַבְהִיק, שיאיר: ביהק נוגה ליום לצאת אדם לפעל ושתחשך לאישון לרמוס חיתו יער (סדר עבודה ליוסי בן יוסי). בַּהֲקַת אור שתריך זרוע לאם משתריך (יוצר ב פסח, אפיק רנן).

— נִפע' *נִבְהַק, — א) התחיל להאיר: כעין נחושת מוצהב אשר יזרח עליו השמש כהבהק הנחושת יוצהב (פרוש דני' מיוח' לרסע"ג יו).—ב) נעשה מובהק, נתמחה: והחכמים שנבהקו במלאכת הרפואות (אגר' התשו', יצחק לטיף).

— הִתפ' *הִתְבַּהֵק, — כמו נבהק א): (אמרה הלבנה) אין הדעת סובלת שנהיה אני והחמה מתבהקין בשוה במדת עוגל שלנו (תקוני. ברא' א).

בֹּהַק[1], ש"ז, מ"ר *בֹּהָקוֹת *בֹּהָקִים,— א) אחד מנגעי העור, כעין כתם לבן, לבן כהה, Vitiligo:

הצורות העבר': בַּאהֵם-בֹּהֶן, בְּהַאם-בֹּהוֹן. — [1] כמו מן בֹּהֶנָה, כמו אמנות.

[2] בערב' אין חבר לשרש זה במשמעה של ברק, זולתי בהי a), ובערבי' ההמונית בַּהַק b), יצא השמש מבין העבים. ואולי הוא הוא השרש ברק.

a) بهى b) بهق

---

[1] בערב' בַּהַק a) נגע העור, ופרש לשאן אלערב מהותו בזה הלשון: אלבהק ביאצ' דון אלברץ, אלבהק ביאצ' יעתרי אלג'שד בח'לאף לונה ליש מן אלברץ. ע"כ. ובעבר': הוא לבנונית שלא מן צרעת. הבהק הוא לבנונית

a) بهق

והנה בעור בשרם בהרת כהות לבנת בֹּהַק הוא פרח בעור טהור הוא (ויקרא יג לט). השחין והמכוה ומחית המכוה והבוהק (נגע׳ א ה).—ומ״ר: בעל בוהקות רוח קצרות באה עליו (תוספתא בכור׳ ה ג). ההפרש בין שני הבהקים ונגע צרעת הלבן האמתי כי שני הבהקים הם בעור ואם יעמיקו הנה יהיה מעט ונגע הצרעת בעור ובבשר עד העצם (קאנון ד ז כ ט). בהק השחור, בהק הלבן (שם). הבהרת והבוהק אחד ורפואת שניהם גם כן אחד וכו׳ ומיני הבוהק שלשה וכו׳ (מ׳ אלדכי, ב״א ד ג). — ובהשאלה, *אדם שגון פניו לבן ביותר, כגון הבוהק, Albinos [1]: לבן לא ישא לבנה שמא יצא מהם בוהק (בכור׳ מה:). — ב) *אור מבהיק: עד שמרגיש בוהק האור של נר הבדלה (מרדכי יומא, תתכג).

***בֹּהְקָן**, ש״ז, מ״ר בֹּהֲקָנִים, לנק׳ בֹּהֲקָנִית, מ״ר בֹּהֲקָנִיּוֹת, בעל בֹּהַק, שהלבין עורו, Albinos[1]): הרואה את הבהקנים אומר ברוך משנה הבריות (ברכות נח:). ידיו בהקניות לא ישא את כפיו (מגי׳ כד:).

***בַּהֶקֶת**, ש״נ, — נגע בעור האדם יתהוו בו כתמים לבנים מבהיקים, Vitiligo [2]): את הנגע הזה נקרא בשם בהקת, Leuce, Vitiligo, בפי הקדמונים וכו׳ על עור הבשר יולדו כתמים לבנים ועגולים שהולכים ומתרחבים מסביב וכאשר יפגשו הכתמים זה בזה יתאחדו יחד (דר׳ קלניל׳, שמות הנג׳, היקב).

בהר[3]), ממנו *בֹּהַר, בָּהַר, *הִבְהִיר, בַּהֶרֶת.

בָּהַר, קל לא נהוג.

— הִפע׳, *הִבְהִיר, — עלה על כלם, היה יתר מכלם באיזה דבר [4]), surpass ; surpasser ; übertreffen: בהרת זו יון שהיתה מבהרת[5]) בגזירותיה על

יהפך את הגוף הפך מגונו, אבל אינו מן הצרעת. ואחרים פרשו: ביאצ׳ רקיק פי ט׳אהר אלבשרה, והוא: לבנונית דקה בגב העור.

[1]) תרגום דר׳ מזיא.—[2]) ויותר ראוי לקבע שם זה להמחלה הכללית של העור leucodermie (דר׳ מזיא).

[3]) בערב׳ בהר a).

[4]) כך בערב׳ בַּהַר עלה על חברו בדבר.— [5]) לוי וקוה׳ החליטו שזה הִפְעִיל, אעפ״י שאין הכרע ואפשר לומר שהוא פִּעֵל: מְבַהֶרֶת. ופרשו המפרשים: היתה מפורסמ׳. ויותר נכון במשמע׳ הרשומה בפנים, כמו בערב׳.

a) بهر

ישראל (מד״ר ויקרא יח).

— נִפע׳, *נִבְהַר, הִבָּהֵר, — העשה בהרות: כיום חשכה בהבהר שחקים ויחתמו כוכביהם אין הקוסמים יכולים לדקדק ולקסם (מנחם מתכרת, א כ ח).

— פִּע׳, *בִּהֵר, עשה בהרות: בהיות השחק בר וצח יטרית עב ויבהרנו גם מעביר רוח ויטהרנו (מנחם ט ר ה).

— הִפע׳, *הִבְהִיר, — כמו בִּהֵר, יבהירנו, יעשהו בהרות: כי אמר בהיות השחק צח יטרית עב ויבהירנו (ספר הגלוי לר״י קמחי קה).

***בֹּהַר**[1]), ש״ז — מראה הרקיע בעת שהוא בהורים בהורים, בעננים לבנים: ורסיסי מרום מחלקים לעתות עת טהר ועת בֹּהַר עת בקר ועת עבות (מנחם בן סרוק, מכתב לר׳ חסדאי).

***בַּהַר**[2]), ש״ז, — קושי הנשימה: אמנם אותו מלוי חלל החזה מהמוגלא הוא כבד ושעול יבש עם סתימות הנשימה הנקרא בהר (קאנון ג י ד טו).

בַּהֶרֶת[3]), ש״נ, מ״ר בֶּהָרוֹת, — כֶּתֶם בעור, Hautfleck: tache de la peau; spot on the skin (macula[4]) אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בַהֶרֶת (ויקר׳ יג ב). ואם בַהֶרֶת לבנה הוא בעור בשרו ועמק אין מראה מן העור (שם ד). ובשר כי יהיה בו בערו שחין ונרפא והיה במקום השחין שאת לבנה או בַהֶרֶת לבנה אדמדמת (שם יט). ואם תחתיה תעמד הבַּהֶרֶת לא פשתה צרבת השחין הוא (שם כג). או בשר כי יהיה בערו מכות אש והיתה מחית המכוה בַּהֶרֶת לבנה אדמדמת (שם כד). ואיש או אשה כי יהיה בעור בשרם בֶּהָרֹת בֶּהָרֹת לבנת וראה הכהן והנה בעור בשרם בֶּהָרֹת כהות לבנת בהק הוא (שם לח-לט). בהרת עזה כשלג (נגע׳ א א). בהרת כגרים וחוט יוצא ממנה וכו׳ שתי בהרות וחוט יוצא מזו לזו (שם ד ה). היתה בהרת סמוכה לראש לעין ולאוזן וכו׳ (תוספתא שם ב יב). נתמעטה בהרתו מכגרים (שם ג ב). שהיתה בו בהרת ונקצצה (ספרא תזריע, פ׳ נגע׳ ה יב). באומר לקוץ בהרתו הוא

[1]) עי׳ הערה לשרש בהר.

[2]) בערב׳ בֹּהר a).

[3]) עי׳ הערה לשרש בהר. ותרגם רסע״ג בקעה b) שהוא כתם. ומ״ר בֶּהָרוֹת מן בַּהֶרֶה.—[4]) תרגום דר׳ מזיא.

a) بهر b) بقعة

מתכוין (שבת קלג .). ואם העיז פניו בפני מי שגדול ממנו סוף בא לידי בהרת (ד"א זוטא ט).

בּוֹ,—מלת הגוף לנסתר ליחס התנ"ך, בכל המשמעות של ב.—*בּוֹ בַיּוֹם, באותו היום בעצמו: בו ביום נמנו וגמרו (ידים ד א). בו ביום אמרו (שם ג). בו ביום אמרו כל המטלטלין מביאין את הטומאה (תוספתא שבת א יח). שגירשה והחזירה בו ביום או שגירשה בו ביום ונהארסה לאחר (שם נדל' ו ד). בו ביום עמד יהודה גר עמוני לפניהם בבית המדרש (שם ידים ג יז). בו בפרק נולדה רבקה (סעו"ר א). בו ביום גדשו סאה (שבת קנג :).— *בו בלשון, באותם הדברים ממש: אתה אמרת להם נא חייך בו בלשון אני מוכיח את בניך (תנחומא כוכר, וילה ה). — בו בדבר, באותו הדבר בעצמו: בו בדבר שאני מכה אני מרפא (פסיקתא רבתי, הנכי הנכי).

בּוֹא[1]), ממנו בוא, *בִּיאָה, *מָבוֹא, מוּבָא, תְּבוּאָה.

בּוֹא, פ"ע, עבר בָּא, בָּאָה, בָּאתִי, וגם *בָּאת, *בָּאתָה, בָּאתְ, בָּאתָה, בָּאת, בָּאנוּ, בָּאתֶם, -תֶן, בָּאוּ, וגם בּוֹאוּ, עתיד יָבוֹא, ותסר יָבֹא, לנכות תְּבֹאנָה, תְּבוֹאֶינָה, צווי בּוֹא, ותסר בֹּא, בֹּאִי, בֹּאנָה, בֹּאֶינָה, מקור בּוֹא, ובכנוי בוֹאִי, בֹּאִי, בֹּאֲךָ, בֹּאָם, בֹּאָן, בֹּאָנָה וכו', — א) הקריב והגיע במהלכו למקום, kommen; arriver; to come: בָּא כדר-לעמר והמלכים אשר אתו ויכו (כרא' יד ה). וגדעון בָּא ויעש (שופט' ו יט). וּבָא נער הכהן כבשל הבשר (ש"א ב יג). ורחל בָּאָה עם הצאן (ברא' כט ט). כי בָּאָה האשה הגרן (רות ג יד).—וגם*בָּאת[2])*בָּאתָה: ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק ובאת[3]) לפני ר"ע (ב"ק ח ו). ומעשה באחד שנדר מאשתו הנאה והיתה כתובתה ארבע מאות דינרים ובאת לפני ר"ע וחייבו ליתן לה כתובתה (נדר' ט ה). מעשה באשה אחת שהיתה אורגת בגד בטהרה ובאת לפני ר' ישמעאל לבודקה (תוספתא כלים ב"ב א ג). א"ר נתן פעם אחת הלכתי לכרכי הים ובאת אשה לפני שמלה בנה וכו' (שבת קלד.). מעשה בארבע אחיות וכו' רביעית באת לפני רשב"ג (יבמ' סד :). נשכו נחש לאחד מהן ומת ובאת אשתו והודיעה לבית דין (שם קיז:). באחרונה בדקה ומצאה טמאה ובאת ושאלה את רבן גמליאל (ניד' ו:). מעשה ביוסטני בתו של אסוירוס בן אנטנינוס שבאת לפני רבי וכו' (שם מה.). כגון שבאת לפנינו בין השמשות (שם ל.). שבאת זבורית או צרעה (והזהיר, ויקרא יב). האשה שהלכה היא ובעלה למדינת הים שלום בינו לבינה ושלום בעולם ובאתה ואמרה מת בעלי תנשא (יבמ' טו א'). באתה ואמרה מת בעלי תינשא וכו' ר"י אומר לעולם אינה נאמנת אלא אם כן באתה בוכה ובגדיה קרועין (תוספתא עדיות א ו). נטלה עמה ובאתה ועמדה בבית מדרשו של רבי חייא (ספרי בלק קטו). כל זמן שהיא (הכלה) בבית אביה צנועה מבעלה כיון שבאתה לבית חמיה אינה צנועה מבעלה (יומא כד.). א"ר יהודה פעם אחת היינו יושבים לפני רבי טרפון ובאתה יבמה לחלוץ (יבמ' קו :). מעשה באשה אחת שבאתה לבית מדרשו של ר"מ (סנהד' יא.). באותה שעה באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון (סוטה לו :). וכיון שראה אברהם אבינו את מלאכי השרת באתה שכינה ועמדה למעלה הימנו (מס' ד"א ד). נפלה דליקה בגוש חלב באתה אחותו מבית מרון ונפלה עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו (מד"ר שמות ה). הלכה ובאתה אצלה (אדר"נ ג). כשבאתה אותה רשעה (אשת פוטיפר) היתה מענה אותו בדבריה (שם יו). באתה חוה וטמאתו (תנחומא כובר נח א). ראובן ושמעון שתנית להם אביהם קרקע ונשא ראובן אשה וילדה לו בת ומת הוא וכשבאתה אשתו של ראובן לגבות כתובתה וכו' (רסע"ג, תשובות גאוני מו"מ, לד). ואחר אשר קנה הבתים הנזכרים באתה אצלו אחת מנשי ראובן וכו' (שו"ת ריב"ש קעט).— ועבר מ"ב: אני שר צבא יי' עתה בָאתִי (יהוש' ה יד). מדוע בָּאתִי ואין איש (ישע' נ ב). וּבָאתָ ומשחת את חזאל (מ"א יט יה). והנני מקששת שנים עצים וּבָאתִי ועשיתיהו (מ"א יז יב). וּבָאתָ וירשת את הארץ (דבר' ו יח). וּבָאת וסגרת הדלת (מ"ב ד ד). וּבָאת וגלית מרגלתיו (רות ג ד). לגור

---

[1]) בערבית בוא, בָּא a), במשמעת חזרה.

[2]) מפני הנטיה הטבעית של הלשון העברית לשלשות הפעלים, התחילו לאמר בָּאת במקום באה, ואח"כ מפני פעולת ההקש עם נל"ה הוסיפו ה הנקבה. ועי' לקמן עמוד 477 הערה [6]). — [3]) כך הקריאה של הספרדים האשכנזים והתימנים וּבָאת אלף נעה, ובמשנ' מנקד' נדפסות של דפוס מנטובה (שנת תקלח) ושל מנשה בן ישראל (שנת ת"ו) ושל ברלין (שנת תקלב) וּבָאת, אך זה תקוי לבָאה העבר לנוכחת וּבָאת כמו שָׁבַת (יחזק' מו יז).

a) باء.

בארץ באנו (כרא' מז ד). כי על יום טוב בנו [1]) (ש"א כה ח). ובאתם וירשתם את הארץ (דבר' ד א). באו אתי יוסף (ברא' מה יו). ובאו ונחו כלם בנחלי הבתות (ישע' ז יט). ויכינו את המנחה עד בוא יוסף (בראש' מג כה). כי אם בבוא אחיכם הקטן (שם מג טו). בבא בני ישראל (במד' לג מ). עד באי ולקחתי אתכם (מ"ב יח לב). השלום באך (מ"א ב יג). כי לא יאכל העם עד באו (ש"א ט יג). ומי מכלכל את יום בואו (מלאכי ג ב). ובבאו יצא עם יהורם אל יהוא (דהי"ב כב ז). ויהי בבואה ותסיתהו (יהוש' טו יח). והחרש יעקב עד באם (ברא' לד ה). ויחמנה בבאן לשתות (שם ל לח). ותר וסוס ועגור שמרו את עת באנה (ירמ' ח ז). בא [2]) אתה וכל ביתך אל התבה (בראש' ז א). עתה בוא כתבה על לוח (ישעי' ל ח). ויאמר אלי בא וראה את התועבות הרעות (יחזק' ח ט). באה אתי הביתה (מ"א יג ז). קחנו ובאה (ש"א כ כא). באו ורשו את הארץ (דבר' א ח). כלם תשובו ובאו נא (איוב יז י). הקבצו ובאו התנגשו יחדו (ישע' מה כ). בואי [3]) שכבי עמי אחותי (ש"ב יג א). באי אשת ירבעם (מ"א יד ו). עד אשר אבא [4]) אל אדני (בראש' לג יד). פן אבוא והכיתי את הארץ (מלאכי ג כד). ואבא[5]) היום אל העין (בראש' כד מב). ואבוא ואראה והנה מחקה על הקיר (יחזק' ח י). ואכל מכל בטרם תבוא ואברכהו (ברא' כז לג). אל תבואי ריקם (רות ג יז). אתי מלבנון תבואי (שה"ש ד ח). ותבאי בעדי עדיים (יחז' יו ז).— וגם ותבאתי: ויאמר דוד לאביגל וכו' לולי מהרת ותבאתי [6]) לקראתי כי אם נותר לנבל (ש"א כה לד). אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו (ברא' לב ט). פן יבוא והכני (שם יב). ויבא משה ויקרא לזקני העם (שמו' יט ז). תבא נא תמר אחתי ותברני לחם (ש"ב יג ה). תבואתה [6]) לראש יוסף (דבר' לג יו).

---

[1]) נמסר: ל' חסר. — [2]) נמסר: יד מל' וכל שמואל וכתוב' מל' במ"ה חס'.—[3]) נמסר: ד' מל'.—[4]) נמס': ה' חס'.— [5]) נמס': יו חס' וכל משלי דכו' חס' במ"ד מל'.— [6]) כך הכתיב, והקרי ותבאת. שתי המלים תבאתי ותבאתה שלקמן, נתחבטו בהן כל המדקדקים והמפרשים הקדמונים והחדשים. אמר ר"י חיוג וז"ל: כאשר ראיתי התו האחרון שהוא במלת ותבואת נח (ר"ל לפי הקריא, כי לפי הכתיב צריך להניע התיו בחירק: ותבאתי) על מנהג כל תו נקבה, חשבתי כי התו הראשון של תבואתה לנכח הזכר והתו הראשון של ותבואת לנכח הנקבה. ויהיה פירוש תבואתה לראש יוסף צווי על דרך התפלה כאלו אמר בוא לראש יוסף. והנה אלה שתי המלות זרות על משקל הפעלנה לזכר תפעלתה לנקבה, ע"כ. והעיר ע"ז ריב"ג (כתאב אלמשתלחק 65) וז"ל: המא ענדי ג'מיעא אשתקכלאן מונת'אן ותאנית' תבואתה ללג'מאעה הי אלאשיא אלמתקדם דכרהא ותלחיץ ד'לך אן אלהא פי תבואתה דאכלה עלי תבאת כמא מן עאדתהם אן ידכלוא תאנית'א עלי תאנית' פי ישועתה לה' ופי נפלאתה אהבתך כי החבאתה ופי ע'ירהא כת'יר ג'דא וחרכה אלתא אלאכרא פי תבאתה מן אג'ל אגתמאע אלשאכנין וקד ימכן אן תכון אלהא פי תבאתה דאכלה עלי תבאה כמא קיל ותקרב ותבואה פלמא אג'תמע פי אלחרף האאן שאכנאן קלב אלאול מנהמא תא וחרכוה באלקמץ עלי שרט כל חרף בעדה הא לינא ת'ם אשכנוא אלאלף ליכף אלנטק בה. ע"כ. ובתרגום עברי: הן שתיהן (ר"ל התו הראשון של תבואתה והתו הראשון של ותבאת) אצלי עתיד לנקבה, וזה סי' הנקבה בתבואתה לקבוץ הם הדברים שנזכרו קודם. ובאור זה הוא כי ההא שבתבואתה נוסף על תבואת כמו שהיה מנהגם להוסיף סי' נקבה על סי' נקבה כמו בישועתה לה' ובנפלאתה אהבתך כי החבאתה וכיוצא בהם הרבה, והניעו התו האהרנה בתבואתה שלא יתחברו שני נחים. וכבר אפשר עוד שיהיה ההא בתבאתה נוסף על תבואה כמו שאמרו ותקרב ותבואה וכשנתחברו שתי האין נחות נהפכה הא הראשנה לתו והניעוה בקמץ כדין כל אות שאחריה הא רפה, ואחרי כן הניחו האלף להקל על המבטא. ע"כ. ובדרך זה הזכיר ריב"ג את שתי המלים האלה בהרקמה. וכעין זה הראב"ע בפרושו לתבואתה (דבר' לג יו): והתחברו שנים סימנים התו וההא כמו עזרתה ישועתה בצרתה. וכן רד"ק (מכלול בער דה"פ נע"ו): תבואתה תוכן המלה תבוא והתיו סימן הנקבה הנסתרת ר"ל כל ברכה וברכה תבוא לראש יוסף וההא נוספת בסוף המלה כהא ותקרב ותבואה, אשמרה דרכי, והתיו נוספת כתיו נפלאתה אהבתך לי, כי החבאתה, ובשמות ישועתה, עזרתה, ולפי דעתי כי כל תוספת לכפול הענין וכשאמר ישועתה עזרתה ר"ל רוב ישועה רוב עזרה וכו' וכן תבאתה ר"ל תבוא ותבוא לרוב ותבאתי לקראתי הורכבה המלה בשני סימני הנק' עבר ועתיד כי אם היתה כלה לעתיד היה תבאי כי כן כתוב ותבאתי ביוד, ואם לעבר באה, ולרוב זריזותה לבוא אמר כן, וכן תבואתך טובה (איוב כב) הנרכבה מן תבוא ובאה, או תהיה תיו תמורת הא נוספת במלה. ע"כ. אבל כל זה אינו נראה להמדקדקים החדשים, והחליטו רבם (Olsh. § 226c, Bö. § 929, GesK. §§ 48d, 764, (Sta. §§ 510h, 556d, Kö. § 42. 10e, כי ותבאתי הוא שבוש פשוט במקום ותבאי, ונתהוה בכתוב מפני שכנות עם המלה לקראתי שסופה ־אתי, וכמו"כ תבואתה הוא שבוש, אלא שיש סוברים, כי במקומה צ"ל תבואה, ונתהוה השבוש תבואתה מפני השם תבואת שמש

וַתָּבֹא הבכירה ותשכב את אביה (בראש׳ יט לג). ועתה לכו וְנָבֹאָה ונגידה בית המלך (מ״ב ז ט). וַתָּבֹאוּ ותטמאו את ארצי (ירמ׳ ב ז). יָבֹאוּ ויעשו את כל אשר צוה יי׳ (שמות לה י). וַיָּבֹאוּ עבדי יצחק ויגדו לו (בראש׳ כו לב). וַיָּבֹאוּ ויירשו את הארץ (דבר׳ י יא). וַתְּבֹאנָה ותדלנה (שמו׳ ב טז).ואל החכמות שלחו וְתָבוֹאנָה (ירמ׳ ט טז).וקראו למקוננות וּתְבוֹאֶינָה (שם).וַתְּבוֹאֶינָה[1] נערות אסתר וסריסיה (אסת׳ ד ד).—ובהשאלה לדברים שאין בהם רוח חיים: כי בָא מועד (תהל׳ קב יד). בָּא זדון וַיָּבֹא קלון (משלי יא ב). הנה יום יי׳ בָּא (ישעי׳ יג ט). קץ בָּא (יחזק׳ ז ו). הנה ישעך בָּא (ישעי׳ סב יא). והשמעה בָּאָה (ש״ב יג ל). רעה הנה בָּאָה (יחזק׳ ז ה). פקודתך בָּאָה (מיכה ז ד). פתאם יָבוֹא אידו (משלי ו טו). קומי אורי כי בָא אורך (ישע׳ ס א). בָּאוּ ימי הפקדה בָּאוּ ימי השלם (הושע ט ז). ב א ת אש מן השמים ולחכה אש בספסליהם (סנהדרין קד:). וכשנהרגו ר״ש ור״י ב א ת ה השמועה אצל רבי עקיבא וריב״ב עמדו וחגרו מתניהם שק וקרעו בגדיהם (מס׳ שמחות ח). ובטבת שלאחריו ב א ת ה השמועה(רש״י ר״ה יח:).היה העולם חסר מנוחה ב א ת ה שבת ב א ת ה מנוחה (הוס׳ מגיל׳ ט.).— ועם אל, ל, להורות הגבול והתכלית: כאשר בָּא יוסף אֶל אחיו (בראש׳ לז כג). כספכם בָּא אֵלָי (שם מג כג). ואהוד בָּא אֵלָיו (שופט׳ ג כ). לא בָא אֶל שלחן המלך (ש״א כ כט).

שכתוב למעלה, וי״ס שצריך לקרא תְּבוֹאתָה, וי״ס שצ״ל תְּבֹאנָה, דומה לתהיינה בפרשת ויחי (בראש׳ מט כו), ותבואתך טובה י״ס שצריך לקרא תְּבוֹאתְךָ. רק גזניוס (Ges. Lgb. § 114,3) וכמו״כ אולד (Ew. § 191) הניחו אפשרות הצורות האלה גם בחיי הלשון. גזניוס אומר כי שלש הצורות הללו, שהן כ״כ דומות זו לזו, הן מעידות על אמתותן זו על זו, ושאינן שבושים פשוטים. וגם קניג מודה, שזה קצת תמוה וזר, שנזדמנו שלשה השבושים בפעל הזה האחד: Allerdings frappirt dieser Umstand, dass drei abweich. Formen gerade bei demselben Zeitw. vorkommen. והנה, המלה תְּבֹאתָה היא על כל פנים חשודה, מפני שכל הפסקה שם משבשה, כמו שנראה ברור כשמעריכים אותה עם ברכת יוסף בפרשת ויחי. ואעפ״י שכל הספרים וגם הכ״י מסכימים בעקר הנוסחה כמו שהיא בהספרים שלנו, מ״מ אפשר שבאמת הנוסחה האמתית היא ת ב ו א נ ה. ואם נקרא תבואתך שבאיוב תְּבוֹאתְךָ, כמו שקרא ת״י, לא נשארה צורה זרה אלא זו שבדברי דוד לאביגיל ו ת ב א ת י, ונחלש איפוא כח העדות שהביא גזניוס מ ש ל ש הצורות הדומות זו אל זו, ורפתה גם תמיהת קניג על מה שנזדמנו ש ל ש ה שבושים דומים בזה הפעל. ואעפי״כ רואה אני בותָּבֹאתִי צ ו ר ה א מ ת י ת של עתיד לנכחית, שהיתה נהוגה בחיי הלשון, אולי ב פ ר ט ב ד ב ו ר ה ה מ ו נ י, ואותה הסבה שגרמה שאמרו בפרט בדבור ההמוני בַּאת במקום בָּאָה, ואח״כ בָּאתָה, היא גרמה שאמרו בדבור ההמוני, בפרט אולי בדבור של התרגשות, וַתָּבֹאתִי במקום וַתָּבֹאִי. וכבר הרגיש בזה אולד בחוש הלשון הדק שלו ואמר: Das äusserst kurz klingende häufige Verbum בוא kommen, verstärkt seine Gebilde ausserdem noch: es hängt sich für das Fem. der 2ten Ps. sg. die ganze Endung des Perf. an, תָּבֹאתִי. ואף בֶּטכר הרגיש במקצת את הסגולה הזאת, ויאמר: Dem stumpfen und kurzen Stamme בוא liesse sich zutrauen, dass er im Fi. auch noch andre Afformm. des Perf. zu Hülfe nahm, woraus וַתָּבֹאתִי für וַתָּבוֹאִי, et venisti, 1Sm. 25 34 ht. erklärbar wäre. ואם בכ״ז נטה גם בטכר לראות בותָּבוֹאתִי שבוש, הוא מפני שהמלה היתה בעיניו צורה בלי שום beispiellose Form דמיון בלשון. וכמו״כ קניג: Aber diesem Umstand steht gegenüber, dass doch dieses Zeitwort an Hunderten von Stellen ganz normal gebildet ist und keinen Anlass zur Zerbrechung der sprachlichen Formen bietet. Also ist das Vorkommen der drei auffallenden Formen nicht durch dises Zeitwort, sondern durch die angegebenen Umstände angeregt. אך כל זה הוא מפני שנעלם מהם, כי עכ״פ עוד בזמן חיי הלשון, לפחות בזמן מאוחר, נהפך במקצת פעל נע״ו זה ל פ ע ל מ ה ש ל מ י ם, ואמרו בַּאת, בָּאתָה, ואפשר שזה באמת היה נהוג גם קודם בפי העם בדבור ההמוני, כמו שהיתה נהוגה הצורה וְשָׁבַת (יחזק׳ מו יז) במקום וְשָׁבָה. והרגש של ש ל ש ו ת של בַּאת ו ב א ת ה גרם אולי טעות הלשון ההמונית שדנה את ת באתה כמו ת שרשית, ואמרה תבאתי כמו למשל ת ב ע ט י מן בעט. והמסרת שנקדה וַתָּבֹאת אולי מסרה לנו באמת אופן הקריאה הנהוגה בזמן ההוא, שנתקצרה אולי המלה ונפלה התנועה האחרנה, אולי כמו וַתִּכְרֶת־לך (ישעי׳ נז ח) במקום וַתִּכְרְתִי, אם לא נקבל השערת קצת החכמים שצ״ל ותכרי, וכמו ותעשי הרעות וַתּוּכָל (ירמ׳ ג ה) במקום וַתּוּכְלִי, וכמו ותקריבי ימיך וַתָּבוֹא עד שנותיך (יחזק׳ כב ד) במקום ותבואי, והמסורה הניחה את לה״פ נחה, ובודאי כך היתה באמת הקריאה, ואין זה נפילת היוד מהכתב בלבד ולא מהמבטא, כדעת רוב המדקדקי׳, אפי׳ החדשי׳.

[1] כתיב וַתָּבוֹאנָה קרי.

אשר בא לשלמה (מ"א י יד). והמן בא לחצר בית המלך (אסת' ו ד). ובא לציון גואל (ישע' נט כ). ובאה עת הקציר לה (ירמ' נא לג). הסב מעליהם ובאת להם ממול הבכאים (דהי"א יד יד). ובאת [1]) אל המלך (ש"ב יד ג). ומאז באתי אל פרעה (שמות ה כג). באנו אל אחיך אל עשו (בראש' לב ז). אם בצרים באו לך (ירמ' מט ט). יפגעו נא ביי' צבאות לבלתי-באו [2]) הכלים הנותרים בבית יי' ובית מלך יהודה ובירושלם בבלה (שם כז יח). — ו*באת, באתה: אם אדם חטא בהמה מה חטאת אלא לפי שבאת לאדם תקלה על ידה (סנה' ז ד). למלך שבאתה לו שמחה (פסיקי כיום השמיני, סה). לבוא אל המלך (ש"ב יה ג). ולא אבא לבוא אליו (שם יד כט). —ועם עד, עדי: באו עד תוך הבית (ש"ב ד ו). ובא המלך דוד עד בחורים (שם טז ה). בא המלאך עד-הם (מ"ב ט יח). בא עד-אליהם (שם שם כ). עדיו יבוא (ישעיה מה כד). בא עד-עיר דויד (דהי"א טו כט). הבאת עד נבכי ים (איוב לח טז). — ובחבור עם לידי, הגיע: כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה (קדוש' ד יד). ואין אתה בא לידי עבירה (אבות ג א). עד שלא הגדילה (הבת) ובאת לידי סימנין היה רואה אותה בשוק מדבר עמה (פסיקתא, ויהי כיום, כד). —וביחס שממנו, להורות המקום שמשם יצא: יי' מסיני בא (דבר' לג ב). איש האלהים אשר באת מיהודה (מ"א יג יד). ובני יעקב באו מן השדה (בראש' לד ז). אי מזה באת (שם טז ח). — ובהשאלה ממקום שבאת, ר"ל מהדבר שהוזכרת, מהטעם שאמרת: ר"ש בן אלעזר אומר משום ר"ע אשה נאמנת להביא גיטה מקל וחומר ומה נשים שאמרו חכמים אין נאמנות לומר מת בעלה נאמנות להביא גיטה היא שנאמנת לומר מת בעלה אינו דין שנאמנת להביא גיטה וממקום שבאת [3]) מה להלן צריכות שיאמרו בפנינו נכתב ובפנינו נחתם אף היא צריכה שתאמר בפ"נ ובפני נחתם (גיטין כז.). — ולהורות המעשה שעשה קדם: ועשו אחיו בא מצידו (בראש' כז ל). והנה איש זקן בא מן מעשהו (שופט' יט טז). — ובסמיכות עם פעל אחר עם ל... להורות התכלית למה הוא בא: האחד בא לגור (בראש' יט ט). בא אלי לשכב עמי (שם לט יד). ועבדיך באו לשבר אכל (שם מב י). לזבח ליי' באתי (ש"א טז ב). ובאתי להגיד לאחאב (מ"א יח יב). ובאתי להבינך את אשר יקרה (דני' י יד). לפתחך בא (ש"ב ג כה). באים להלחם את הכשדים (ירמ' לג ה). ערות הארץ באתם לראות (בראש' מב יב). אם לשלום באתם אלי (דהי"א יב יח). — ב) נכנס לתוך דבר, hineingehen, : eindringen; entrer, pénétrer; come in, enter בעצם היום הזה בא נח וכו' אל התבה (בראש' ז יג). ולא נודע כי באו אל קרבנה (שם מא כא). —ועם ב.. : ובאו בביתך ובחדר משכבך וכו' ובתנוריך ובמשארותיך (שמות ז כח). כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים (שם טו יט). ובאו המים המאררים האלה במעיך (במד' ה כב). לבוא בנקרות הצרים (ישע' ב כא). הקנה הרצוץ וכו' אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה (שם לו ו). באי בטיט ורמסי בחמר (נחום ג יד). חרבם תבוא בלבם (תהל' לז טו). באנו באש ובמים (שם סו יב). — ויבוא גם ביחס הפעול במשמעה זו: בכל באי שער עירו (בראש' כג יח). באו שעריו בתודה (תהל' ק ד). כל באיה לא ישובון (משלי ב יט). — וביחס לדבר מפשט: יבוא רקב בעצמי (חבקוק ג טז). כי תבוא חכמה בלבך (משלי ב י). ותבא בי רוח (יחזק' ב ב). — ובמשמעת היה נכלל באיזה דבר: במספר ירחים אל יבא (איוב ג ו). — ולענין התחברות עם אנשים: בסדם אל תבא נפשי (בראש' מט ו). לבלתי בוא בגוים האלה (יהושע כג ז). לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם (מ"א יא ב). לא יבאו בקהל לך (איכה א י). — ועם עם: ועם נעלמים לא אבוא (תהל' כו ד). — ועם את: אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבוא (משלי כב כד). — ובהשאלה: יי' במשפט יבוא (ישעי' ג יד). ואבוא בברית אתך (יחזק' טז ח). ובאים באלה ובשבועה (נחמ' י ל). ואל יבאו בצדקתך (תהל' סט כח). מנעך יי' מבוא בדמים (ש"א כה כו). ותבואי בעדי עדיים (יחזק' טז ז). — בא בימים, הזקין: ואברהם זקן בא בימים (בראש' כד א). ואברהם ושרה זקנים באים בימים (שם יח יא). — ובא באנשים: והאיש בימי שאול זקן בא

[1]) כך בנוסחא' הדפוס, והעיר מ"ש: תו בלא שוא. — [2]) יש לחשב, כי זה שבוש וצ"ל יבואו, ומפני היוד הסופית של לבלתי נשמטה היוד הראשית של יבואו. אך לפי הנוסחא המקבלה, החליטו המדקדקים שהוא עבר מן גזרת פעול, כמו אורו, טובו (רד"ק מכלול דה"פ כוא). — [3]) רש"י: כלומר הואיל ומיניהו גמרינן נגמור נמי להא דמה הן צריכות וכו'.

באנשים¹) (ב"א יז יב). ג) לשון נקיה לבעילת אשה, einem Weibe beiwohnen; cohabiter; cohabit with: בוא נא אל שפחתי (בראש' טז ב). הנה אמתי בלהה בא אליה ותלד על ברכי (שם ל ג). כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה (דבר' כב יג). ויאמר אחיתפל אל אבשלום בוא אל פלגשי אביך אשר הניח לשמור הבית ושמע כל ישראל כי נבאשת את אביך (ש"ב יו כא). ויבא אבשלום אל פלגשי אביו לעיני כל ישראל (שם כב). — ועם על: ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ (בראש' יט לא). הבא על יבמתו וכו' וכן הבא על אחת מכל העריות שבתורה (יבמ' ו א=ב). בא יבם על הראשונה וחזר ובא על השנייה או שבא אחיו על השנייה (שם יג ט). אלו הן הנסקלין הבא על האם וכו' (סנהד' ז ד). שמא יבא עליה בדרך (סוט' א ג). רבי יהודה אומר הבא על האם אינו חייב אלא משום אם בלבד (תוספתא סנה' י א). הבא על נערה המאורשה אינו חייב עד שתהא נערה בתולה וכו' (שם ח). הבא על החרשת ועל השוטה ועל הבוגרת ועל מוכת עץ (שם כתוב' ג ה). בא על אחת מכל העריות (ירוש' סוטה ג יט). עם הארץ מכה (את אשתו) ובא עליה ואין לו בושת פנים (פסח' מט:). מעשה שמתה אשתו של יוסף הכהן ואמר לאחותה בבית הקברות לכי ופרנסי את בני אחותך ואעפ"כ לא בא עליה אלא לזמן מרובה (מו"ק כג.). — ד) השיגו מקרה רע או טוב, treffen; atteindre qqn.; happen to, ביחס הפעול: שיט שוטף כי־עבר לא יבואנו (ישע' כח טו). ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמן (שם מז ט). הרב מלך בבל תבואך (יחזק' לב יא). כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך (תהל' מד יח). תבואהו שואה לא ידע (שם לה ח). מגורת רשע היא תבואנו (משלי י כד). ולא ידע כי חסר יבאנו (שם כח כב). במלאות שפקו יצר לו כל יד עמל תבאנו (איוב כ כב). ויאהב קללה ותבואהו (תהל' קט יז). שחר טוב יבקש רצון ודרש רעה תבואנו (משלי יא כז). אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני (תהלים לו יב). הסכן נא עמו ושלם בהם תבואתך²) טובה (איוב כב כא). — ועם על: ובא עליך רעה (ישע' מז יא). שכול ואלמן כתמם באו עליך (שם ט). יום אידם בא עליהם (ירמ' מו כא). המתאוננים באת עליהם צרעת (מד"ר במד' ז). והרעה הגדולה שבאה עלי באחרונה (אגרת הרמב"ם לר' יפת הדיין). — ולטובה: ובאו עליך כל הברכות האלה (דבר' כח ב). —*ובלי הזכרת הדבר הבא, לשבועה: ואומר לה (הכהן) משביע אני עליך ויבא עליך משביע אני עליך זו שבועה ויבא עליך זו אלה (תוספ' סוט' ב א). מה היו פריצי הדור עושין היו הולכין אצל חלונותיו של דוד ואומרים לו דוד אימתי יבנה ביהמ"ק אימתי בית ה' נלך והוא אומר אעפ"י שמתכונין להכעיסני יבא עלי שאני שמח בלבי (ירוש' ברכ' ב ד:). ר"ל באלה של יבוא עלי כל דבר רע נשבע אני שאני שמח. שמע שמעון בר ווה אמר וכו' יבוא עלי אם שמעתיה (שם פאה א טו ג). שמע ר' אבהו (שהיו חושדים אותו שמה שאמר משם ר' יוחנן שמותר ללמד את בתו יונית הוא מפני שהוא חפץ בזה) ומר יבא עלי אם לא שמעתיה מן ר' יוחנן (שם שבת ו ז ד). יבא עלי אם ראו קורות ביתי שערות ראשי (שם יומא א לח ד). יבא עלי אם אמרתי להן דבר (שם ב"ב ט יז ד). יבא עלי אם נתכוונתי לכך (שם סוט' ג יט). יבא עלי אם אין בידי הלכות כשער ראשי (מד"ר בראש' עט). יבא עלי אם נסתכלתי בספר אגדה מימי (שם תהלים כב). יבא עלי אם מרות גסה לא עמדתי וקראתי בתורה (ילקוט שמעוני ב ז). שיהיו הכל מהללים ביך יבואך כדרך שבא לפלונית (רש"י במד' ה כא). תבואני זאת בשכרי שעברתי על דברי רבי (רש"י מגלה לו:). יבא לו כך וכך לטוב או לרע (רד"ק יחזק' יג יז). — ה) התקים ויצא לפעל הדבר המיועד, הנבואה, התקוה, eintreffen; s'accomplir; be fulfilled: ובא האות והמופת (דבר' יג ג). כל אשר ידבר בוא יבוא (ש"א ט ו). כי תבאינה¹) האתות האלה (שם י ז). האמרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה (ישעיה ה יט).

— ¹) ת"י והתלמוד ורש"י פרשו פשוטו כמשמעו עם אנשים. ויש מפקפקים באמתת נוסחה זו ומגיהים הגהות כתחלפות. — ²) מ"ש: התיו בגעיא ובקצת מדויקי' האלף בקמץ וס"א בפתח. ע"כ. ותרגם ת"י: בהון עללתך טובא, ר"ל התבואה שלך, כמו לו היה וו תבואתך שרוקה. וכן באמת הרבה כ"י (Doed.). אבל כל הקדמוני' פרשו תבואתך כמו תבואך (רש"י, ראב"ע), וכבר אמר רד"ק: תבואתך טובה הורכבה מן תבוא ובאה או תהיה תיו תמורת ה נוספת במלה (מכלול דה"פ). ודעת רוב החדשים כמו ת"י, ועי' למעלה עמוד 477 הערה 6 המו"ם בזה. — ¹) במסר: יתיר יוד.

כבא דבר הנביא (ירמ' כח ט). ועין חיים תאוה בָּאָה (משלי יג יב). — ובטעם קרה, הזדמן: לא באת לידו עד שמוכר את שדהו (קדוש' כ.). כגון שבאת לידו דבר עבירה פעם ראשנה ושניה וניצל ממנה (יומ' פו:). לכשיבוא לידך הביאהו לידי (ב"ק מ.). הואיל ובאת לידינו שאלה זו (רגמ"ה ב"ב ט:).— ובא הדבר לרשותו: ישראל שמצא עבודה זרה עד שלא באת לרשותו אומר לגוי ומבטלה (תוספתא ע"ז ה ג). אשה שאין לו חלק בה עד שלא באת לרשותו ומשבאת לרשותו נגמרה לו וכו' (בס נדר' ו ה). גר ונכרי שירשו את אביהם נכרי וכו' משבאו לרשות גר אסיר (קידו' יז:). — ובא לידו, כמו לרשותו: מקבל מתנה שאמר לאחר שבאתה מַתנה לידו מתנה זו מבוטלת (גיטין לג.). ישראל שמצא ע"א בשוק עד שלא באתה לידו אומר לעכו"ם ומבטלה משבאתה לידו אינו אומר לעכו"ם (ע"ז כד:). — ובכלל קרה: ואל יתישב שום אדם כי גלות ישראל באת במערכת הכבבים (מנורת המאור קלג).— ו) שב, חזר, zurückkommen; revenir; come back: למן היום לכת המלך עד היום אשר בָּא בשלום (ש"ב יט כה). וצאתך ובֹאֲךָ (מ"ב יט כז). אשר יצא לפניהם ואשר יָבֹא לפניהם (במד' כז יז). היה הולך ובא (גיט' ז ז). יצאו ארבע רוחות העולם קנה הולך ובא עמהן עמדו הרוחות קנה עומד במקומו (ד"א ד).— בָּא השמש, שקע, untergehen; se coucher; to set: וילן שם כי בָא השמש (בראש' כח יא). וזרח השמש ובָא השמש (קהלת א ה).— ובמשמעת באאלינו, ההפך מן הלך מאתנו: כל-עמת שֶׁבָּא כן ילך (קהל' ה טו). ישוב ללכת כְּשֶׁבָּא (בס בס יד). — ז) להורות הזמן העתיד לבוא, המעשים העתידים לבוא: הַבָּאוֹת השמיענו (ישע' מא כב). חיי העולם הבא (אבות ב ז). — ובלי עולם, בזה ובבא, מכאן ולהבא, ולזמן הבא, לעתיד: מיכן ולהבא (כלי' ב א). או מכאן ולבא (ירוש' תרומ' א מ:). לשנה הבאה בני חרים (סדר הגדה של פסח).—לעתיד לבוא, עי' עתיד.— בפרק הַבָּא, בסמן הַבָּא, בשורה הַבָּאָה, לאמר הבא מיד אחרי כן. יתבאר במה שֶׁיָּבוֹא, ההפך ממה שקדם. — כמו שיבוא, ר"ל כמו שיבואר בדברים שיבואו אחרי כן: שכל האדם לואה מהשיג הדברים על אמתתם כמו שיבא (העקרים, פתיחה).— ח) לזרז: בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני יי' (תהל' צה ו). בוא וראה עד היכן פרצה טהרה בישראל (שבת יג.).

בוא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה (קדוש' לג.). —,ט) *להתמרה: שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול (אבות ה ב). היה מודד ובא וכלתה מדתו על שפת תקרה (עירו' מכ:). ראה עדים שממשמשים ובאים ואמר גנבתי (ב"ק עה.). ראה מים ששוטפין ובאין הרי זה גודר בפניהם (ב"מ לא.). מעוברת ומניקה שהיו שופעות דם ובאות (ניד' יא.). והיה משה משמרו ובא (מד"ר שמות טו). — וישתמשו בהפעל הזה להורות המקום שאצלו נמצא מקום אחר: ויתרו את הארץ ממדבר צן עד רחב לְבֹא חמת (במד' יג כא). מהר ההר תתאו לְבֹא חמת (בס לד ח). — ועם מן בטעם מן גבול: מִלְּבוֹא חמת עד נחל מצרים (מ"א ח סה).—ובכנוי: עד בּוֹאֲךָ עזה (שפט' ו ד). ויכם מערער ועד בּוֹאֲךָ מנית (בס יא לג). מצידן בֹּאֲכָה גררה עד עזה (בראש' י יט), לאמר, ההולך דרך גרר. ויהי מושבם ממשא בֹּאֲכָה ספרה הר הקדם (בס ל). בארץ מצרים בֹּאֲכָה צער (בס יג י). וישכנו מחוילה עד שור אשר על פני מצרים בֹּאֲכָה אשורה (בס כה יח). וירץ לפני אחאב עד בֹּאֲכָה יזרעאלה (מ"א יח מו). — י) במשמעת הלך: אנה אני בָא (בראש' לז ל). האחיכם יָבֹאוּ למלחמה ואתם תשבו פה (במד' לב ו). אניה בָּאָה תרשיש (יונה א ג). מעשה בשני ת"ח שהיו באין עם אבא יוסי בן סימאי בספינה וטבעה (יבמו' קטו.). היה בא בדרך וביכורי אשתו בידו (גיטין מז:). באר שבאתה עמהם עד שנגנזה לתוך ימה של טבריה (תנחומא חקת נ). — וישמש פעל בא עוד במליצה ובהשאלה במשמעות מתחלפות. בָּא אל אבותיו, מת: ואתה תָּבוֹא אל אבתיך (בראש' טו טו). — *בא משום דבר, ר"ל יש לו זכות בשביל דבר פלוני: והבא משום ירושה אינו צריך טענה (ב"ב ג ג). —*בא עליו בדבר פלוני, טען עליו, חיב אותו בכה דבר פלוני: אמר לו (עכן) יהושע בגורל אתה בא עלי (סנהד' מג:). —*הקרבן בא על דבר פלוני, ר"ל עושים את הקרבן בשביל דבר פלוני: משנערפה העגלה תקבר במקומה שעל ספק באתה מתחילתה (סוט' ט ו).— *בא, בא מן, עושים אותו מן: מנחת העומר אף על פי שבאה מן השעורין היא היתה באה גרש וזו באה קמח (בס ב א). חגיגה הבאה עמו באה מן הצאן ומן הבקר באת מן הכבשים באת מן העזים (תוספתא פסחים

ה ג). — ובמשמע' נלקחו *המעות הנצרכים לזה מן: וכל קרבנות ציבור ב א י ן מתרומת הלשכה (כתוב' קו:). — *בא מדבר פלוני, ר"ל נלקח משם: המפלת יד חתוכה ורגל חתוכה אמו טמאה לידה ואין חוששין שמא מגוף אטום ב א ת ה (ניד' כז.). — *בא לעשות דבר, התחיל, היה ברעתו, ברצונו לעשות: ב א לו לכתוב את המגילה (סוט' כ ג). אמר רשב"ג אף אנו מחבבין את הצרות אבל מה נעשה שאם ב א נ ו לכתוב אין אנו מספיקין (שבת יג:). אם ב א להזכיר כל השנה כולה מזכיר (תענית ב:).— *בא ועשה דבר פלוני, עשה זה ע ת ה, גם לא בע"ח: כל שנשתנה שמו קודם מתן תורה ו ב א ת ה תורה והקפידה עליה בידוע שיש לו שם לווי (סוכה יג.). — ובסגנון הפלסופים, *בא זה אחרי סור זה, ר"ל בהתמדה זה אחר זה: ואם על צד ב א ז ה אחר סור זה כמו שיראה אבן דקלים (ר"י אלברגלג, מפעלות ה' ח ד). — ובמשמעת *הגיע לבגרות[1]: שהאשה ממהרת ל ב א לפני האיש (ניד' ה ט), ר"ל ל ב ג ר. — *בואך לשלום, בואכם לשלום, ברכת קבלת פנים לאיש הבא מן הדרך וכיוצא בזה: כל בעלי אומניות עומדים מפניהם (של מביאי בכורים) ושואלים בשלומם ואומרים להם אחינו אנשי מקום פלוני ב ו א כ ם לשלום (קידו' לג.). אם עשית דברי בשמחה פמליא שלי תצא לשחרך ואף אני בעצמי אצא לקראתך ואומר לך ב ו א ך בשלום (ד"א זוטא ד).— *באי עולם, כל בני האדם: עדות היא ל ב א י עולם שהשכינה שורה בישראל (שבת כב:). שלא יתן פתחון פה ל ב א י העולם (ספרי קרח קיט). שלא יהא פתחון פה ל ב א י עולם (מד"ר ויקרא כ). מי יש ב ב א י עולם שיכול לעשות כן (שם דבר' יא). אפילו אם מתכנשין כל ב א י עולם להלבין כנף אחד מן העורב אינן יכולין כך אם מתכנשין כל ב א י עולם לעקור יו"ד שהוא קטן האותיות שבתורה אינן יכולין (שם שיה"ש, ראבו כתם). נתנו חתומי מטה מעידים לכל ב א י ע ו ל ם שרבי אפרים וכו' (QGJD 1, 116). — ועי' עוד עולם.

— בא כחו, עי' כח.

— הפעיל, הביא, הבאת, והביאת, הבאתי והבאיתי וגם הבאותי בכתיב, הביאו, הבאנו, הבאתם והביאתם, הביאני, הביאוך, הביאתני, הבאתנו, הביאתיו, הבאתיו,

[1]) כמו בערבית בלע' a), הגיע.

a) بلغ

הבאתיה והביתיה, הביאנם, יביא, יבא, ויבא ויביא אביא, אבי, ואבא, ויביאהו, ויבאהו, ותביאני, הבא, הביא, הביא, הביאה, מקו' הבא, הביא, להביא, לביא, — עשה שיבוא, kommen lassen; faire venir cause to come: ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו (ברא' לט יד). אף לא הביאה אסתר המלכה עם המלך אל המשתה אשר עשתה כי אם אותי (אסת' ה יב). הבאתי להם על אם בחור שדד בצהרים ירמ' טו ח). והבאתי אתכם אל הארץ (שמות ו ח). וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה והביאתי[1]) אתם וידעו את הארץ אשר מאסתם בה (במד' יד לא). והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת והביאו אתו לפני אהל מועד (ויקר' ד יד). ולמה הבאתם את קהל יי' אל המדבר (במד' כ ד). חסר משגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי (ש"א כא יו). ראו נא לי איש מיטיב לנגן והביאתם[2]) אלי (שם יו יז). — ובכנ': אם לא הביאתיו אליך (ברא' מג ט). והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה (במד' יד כד). ופרשתי עליו רשתי ונתפש במצודתי והביאותיהו בבלה (יחזק' יז כ). אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו[3]) אל בית אמי (שה"ש ג ד). והביאותים[4]) אל הר קדשי (ישע' נו ז). והביאותים אל אדמתם (יחזק' לד יג). והבאתים על הארץ הזאת (ירמ' כה ט). אם יהיה נדחכם בקצה השמים משם אקבצם והבואתים[5]) אל המקום אשר בחרתי (נחמ' א ט). והבאתים עליך מסביב (יחזק' כג כב). הביאני המלך חדריו (שה"ש א ד). מי הביאך הלם (שופט' יח ג). כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמרי והחתי

[1]) נמסר בישע' מג כג ושה"ש ג ד: ד' מלא יוד בלישן הבאה בקריאה וסי' והביאתי אתם וכו'. ומ"ש פה: יוד בין בית לאלף וכל שארא באורייתא חסר יוד וכולהון עם אלף קדים לתיו. ע"כ. וסברים קצת המדקדקי' החדשים כי זו שארית של צורה אחרת והביאתי. — [2]) מ"ש: בספרים כ"י וקצת דפוסים ישנים בואו אחר האלף. ע"כ. וכן Mich. — [3]) נמסר כאן ובישע' מג כג: ד' מל' יוד בלישן הבאה בקריאה וסי' עד שהביאתיו. ע"כ. ומ"ש כאן: בא מלא בעין הפעל והבית בצירי והאלף נחה ברוב נוסח' הדפוס וכ"י וכן נקד המכלול בהפעיל מנחי העין והלמד וכן ראוי עפ"י המסורת וכו' ובמ"ג משנת שכח מצאתי הבית בחירק והאלף בחולם וטעות הוא. ע"כ. ועי' הערה לוהביאתי אתם. — [4]) נמסר בירמ' כה שהוא מלא דמלא. ויש בזה חלוף בין מע' ומד', כי המע' קוראים והביאתים ח"ו. — [5]) כך הכתיב והקרי.

(שמות כג כג). ואל פתח אהל מועד לא הביאו (ויק׳ יז ד). מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו (תהל׳ עח עא). אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו[1]) (במד׳ יז יד). מי אנכי אדני יי׳ ומי ביתי כי הביאתני[2]) עד הלם (ש״ב ז יח). הבאתנו במצודה שמת מועקה במתנינו (תהל׳ סו יא). ויאמר המלך (אל האשה התקועית) המדבר אליך והבאתו[3]) אלי (ש״ב יד י). והבאתה אל תוך ביתך (דבר׳ כא יב). הלוך אל בית הרכבים ודברת אותם והביאותם[4]) בית יי׳ אל אחת הלשכות (ירמ׳ לה ב). מעמלקי הביאום (ש״א יה יה). ולקחום עמים (את ישראל) והביאום אל מקומם (ישע׳ יד ב). ואנחנו נחלץ חשים לפני בני ישראל עד אשר אם הביאנם אל מקומם (במד׳ לב יז). בעת ההיא אביא אתכם (צפנ׳ ג כ). ואביא אתכם אל הארץ (שופט׳ ב א). ואבא[5]) אתכם אלי (שמות יט ד). ואבא[5]) אתם בית ה׳ (ירמ׳ לה ד). ואבאה[6]) אתכם אל ארץ האמרי (יהוש׳ כד ח). אנהגך אביאך אל בית אמי (שה״ש ח ב). את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך (בראש׳ מב לז). ואל ארץ גלעד ולבנון אביאם (זכר׳ י י). ואביאם אל הארץ (יחזק׳ כ כח). ואוציאם מארץ מצרים ואביאם אל המדבר (שם י). כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ (דבר׳ לא כג). ועד אביך למה זה תביאני (ש״א כ ח). שמע יי׳ קול יהודה ואל עמו תביאנו (דבר׳ לג ז). ובמים לא תבאהו (ירמ׳ יג א). בשמן תעשה (המנחה) מרבכת תביאנה (ויקר׳ ו יד). ותביאם אל הארץ (נחמ׳ ט כג). תבאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות טו יז). יביא[7]) אתו אל פתח אהל מועד (במד׳ ו יג). וביום השמיני יבא שתי תרים (שם י). ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו (בראש׳ ב יט). ויביא[8]) אותי שמה (יחזק׳ מ ג). ויביא עזרא הכהן את התורה לפני הקהל (נחמי׳ ח ב). ויביאני אל החצר (יחזק׳ מ יז). והיה כי יביאך יי׳

— [1]) מ״ש: בס״א כ״י וגם בכמה ספרי הדפוס ההא בחטף סגול, ובספרים כ״י מדויקים ובדפוסי׳ קדמונים בחטף פתח. ע״כ. וכן .Mich בשם הרבה ספרים מדויקים. — [2]) נמסר: ב חד חסר וחד מלא דין חסר. ע״כ. וכן מ״ש בשם ספרים מדויקים. — [3]) י״ם שראוי לקרא והבאתו (Stade. § 628b). — [4]) קצת כ״י והביאתים (Ken.). — [5]) נמסר: ב׳ חסר. — [6]) מן כ מלין דכתיבין ה בסוף תיבותא ולא קריה. מס״ג. והוא אחד מחילופי מערב׳ ומדנ׳, שלמע׳ ואביאה כתיב ואביא קרי, ולמד׳ ואביא כתיב ואביאה קרי. — [7]) נמס׳ ה׳ חס׳ ות׳ מל׳. — [8])

אל ארץ הכנעני (שמות יג ה). והיה כי יבאך יי׳ אל ארץ הכנעני (שם יא). אם טרף יטרף יבאהו עד (שם כב יב). ויחבק לו וינשק לו ויביאהו אל ביתו (בראש׳ כט יג). ויבאהו בבלה (דהי״ב לו י). ואל פתח אהל מועד לא יביאנו (ויקר׳ יז ט). כל נדיב לבו יביאה את תרומת יי׳ (שמות לה ה). ויבאה (את הצלע) אל האדם (בראש׳ ב כב). תמימה יביאנה (ויקרא ד לב). ויבאנו אל המקום הזה (דבר׳ כו ט). ויביאם לשכהה (ש״א ט כב). ויבאם[1]) בבל (ירמ׳ כד א). היתה (אשת החיל) כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (משלי לא יד). ותבא לאמנון אחיה (ש״ב יג י). ורוח נשאתני ותבאני בשדימה (יחזק׳ יא כד). ותבאהו[2]) (יוכבד) לבת פרעה (שמות ב י). ומה נביא לאיש (ש״א ט ז). ונביאם לך רפסדות (דהי״ב ב יה). ואת אחיכם הקטן תביאו אלי (בראש׳ מב כ). והכינו את אשר יביאו (שמו׳ יו ה). והתבן לסוסים ולרכש יבאו אל המקום (מ״א ה ח). את הדבר הקשה יביאון[3]) אל משה (שמות יח כו). ויביאו את לוט אליהם (בראש׳ יט י). ויבאו אתו אל אהל מועד (במד׳ לא נד). המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך (תהל׳ מג ג). יבאהו במצדות (יחזק׳ יט ט). ויביאהו ירושלם (שופטים א ז). ויבאום אל יהושע (יהוש׳ ז כג). ויביאום יבישה (דהי״א י יב). ירוו תביאינה את אשי יי׳ (ויק׳ ז ל). — וכינו׳: ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה (ויקר׳ יח ג). והמה מביאים איש מנחתו (מ״א י כה). — וככנ׳: כי ה׳ אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דבר׳ ח ז). ותנתן היא ומביאיה והילדה (דני׳ יא ו). — וסמי׳: ומבאי תודה בית ה׳ (ירמ׳ יז כו). — ומקור: ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ (דבר׳ ו כג). לא תוסיפו הביא מנחת שוא (ישע׳ א יג). זרעתם הרבה והבא מעט (חגי א ו). לצוד ציד להביא (בראש׳ כז ה). לביא[4]) אתו בבלה (ירמ׳ לט ז). מהחל התרומה לביא[4]) בית ה׳ (דהי״ב לא י). — וככנ׳: בהביאי אתכם אל אדמת ישראל (יחזק׳ כ מב). לפני הביאך את מיכל (ש״ב ג יג). ולהביאך אל המקום (שמות כג כ). עד הביאכם את קרבן אלהיכם (ויק׳ כג יד). בהביאכם בני נכר (יחזק׳ מד ז). להביאם אל הארץ (דבר׳ ט

נמסר: ל׳ מלאים. — [1]) נמס׳: ל׳ חסר. — [2]) נמס׳: ב׳ חס׳ וא׳ מל׳. — [3]) כמו יגילון, יזידון, יחילון, וביוצא בהם. — [4]) נפילת ה הפעל במקור פעל בוא היתה

כח). — ולווי: ויאמר לאשר על ביתו הָבֵא[1]) את האנשים הביתה (ברא' מג יו). ויאמר לו לך הָבֵיא העיר (ש"א כ מ). הָבִיאָה לי ציד (ברא' כז ז). לכו הָבִיאוּ שבר רעבון בתיכם (שם מב יט). ויאמר אמנון אל תמר הָבִיאִי הבריה (ש"ב יג י). — וְהֵבִיא רעה וצרה: על כן הֵבִיא יי' עליהם את כל הרעה הזאת (מ"א ט ט). אתם ראיתם את כל הרעה אשר הֵבֵאתִי על ירושלם (ירמ' מד ב). וְהֵבֵאותִי[2]) על הארץ ההיא את כל דברי (שם כה יג). הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי מימי קדם ויצרתיה עתה הֲבֵאתִיהָ[3]) (ישע' לז כט). הנני מֵבִיא רעה אל המקום הזה (מ"ב כב יו). — וטובה: כה אמר ה' כאשר הֵבֵאתִי אל העם הזה את כל הרעה הגדולה הזאת כן אנכי מֵבִיא עליהם את כל הטובה אשר אנכי דבר עליהם (ירמ' לב מב). — ובנגוד להוציא: ואשר יוציאם ואשר יְבִיאֵם (במדב' כז יז). כלי העבדה כי במספר יְבִיאוּם ובמספר יוציאום (דהי"א ט כח). — ובנגוד למוליך, *מוליך ומביא, תנועה שממנו ותנועה שאליו: ומניח שתי ידיו מלמטן מוליך ומביא מעלה ומוריד (מנח' ה ו). אמר ר"י מוליך ומביא למי שארבע רוחות שלו מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו (גמ' שם סב.). בזמן שהוליך (השוחט את הסכין) ולא הביא או הביא ולא הוליך אבל אם הוליך והביא אפילו כל שהוא (חולין ב ג). — ובמשמעת היות סבה לאיזה דבר: שהבטלה מביאה לידי שעמום (כתוב' ה ה). זריזות מביאה לידי נקיות (ירוש' שבת א ג). ואל תביאנו לא לידי חטא ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון (תפלה). — והתבואה, עשתה: אין תורמין תבואה עד שלא הביאה שליש (תוספ' תרומ' ב יד). התחיל עד שלא הביאה שליש (ירוש' פאה ב יז.). הבוסר משהביא מים (שביעית ד ח). — ובמשמעת כלל והוסיף דבר חדש: ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך להביא לימות המשיח (ברכ' א ה). וישמח את אשתו זו אשתו אשר לקח להביא את יבמתו (סוט' ח ד). ואשר במים מתחת לארץ להביא את הבוביא (מכי' יתרו ו). — ובמשמעת הכרית אותו שיעשה כך וכך: מי יביאהו לומר שעשה זה בששת ימים ולא בעשרה (ר"י אברבנ', מפע' ה' א ב). ואולם הביאם לזה מה שמצאו לרבותינו ז"ל וכו' (עקרים א ד).

— הָפעל, הוּבָא, הוּבְאָה, הוּבְאת, הֻבָ־, הוּבֵאתָ, הוּבֵאתָה, הֻבָאתָה, הוּבְאתֶם, ־תֶן, אוּבָא, תּוּבָא, יוּבָא, נוּבָא, יוּבְאוּ, תּוּבְאוּ, תּוּבְאִי, תּוּבֶאנָה[1]), — שהביאו אותו, בכל משמעות הקל בוא: הן לא הוּבָא את דמה (ויק' י יח). אדם כי יהיה בעור בשרו שאת וכו' וְהוּבָא אל אהרן הכהן (שם יג ב). קח נא את ברכתי אשר הֻבָאת לך (ברא' לג יא). ראה בעיניך ובאזניך שמע ושים לבך לכל אשר אני מראה אותך כי למען הראותכה הֻבָאתָה[2]) הנה (יחזק' מ ד). וייראו האנשים כי הוּבְאוּ בית יוסף ויאמרו על דבר הכסף השב באמתחתינו בתחלה אנחנו מוּבָאִים להתגלל עלינו (ברא' מג יח). כסף מרקע מתרשיש יוּבָא וזהב מאופז (ירמ' י ט). הכלים הנותרים בית יי' וכו' בבלה יוּבָאוּ ושמה יהיו (שם כז כא-כב). כל הכסף הַמּוּבָא בית יי' (מ"ב יב י). הוא ועמו אתו עריצי גוים מוּבָאִים לשחת הארץ (יחזק' ל יא). בתולות אחריה רעותיה מוּבָאוֹת לך (תהל' מה יה). — הוּבָא דבר בתוך דבר, הכנס: וְהוּבָא את בדיו בטבעת (שמות כז ז).

***בּוּאַת**[3]), ש"ז, — א) שם עוף מהעופות, וי"א*הוא קִפּוֹף, עי' זה, ועי' תנשמת: בואת[4]) שבעופות (חול' סג.). — ב) שם מין ממיני השרצים, נרדף עם תנשמת: בואת שבשרצים (שם). — ועי' תנשמת.

בּוּב, וי"א שמזה נָבוּב.

א. ***בּוּבְיָא** (־יָה), ש"נ, כמו *בַּבּוּאָה: ואשר במים מתחת לארץ להביא את הבוביא[5]) (מכילתא יתרו ו). הבא לי מראות גדולות והביא לו

נהוגה גם בכנענית (MF, S. 190). — [1]) נמסר: ג' ב' חס' וא' מל'. — [2]) כך הכתיב והקרי. — [3]) כך כאן, ובמ"ב יט כה הביאתיה כתיב. והעיר כאן מ"ש: בספרים מועטים כתיב הביאתיה ביוד ואלף אחר הבית וכו' מהספרים המדויקים שזה דישע' חסר ודמלכי' מלא וקצת תימא שלא נמנה חילוף זה עם חילופי' אחרים שנמנו במסורת שלנו בין מלכים לישע'. ע"כ. ובמ"ב שם העיר מ"ש וז"ל: ובמיעוט ספרים דין דמלכים הבית בחירק והאלף בחולם וליבא למיסמך עליהן. ע"כ. — [1]) הכל רד"ק (מכלול בה"פ). — [2]) במקצת ספרים הסרה בתראה.

[3]) משקל קָאַת. בערבית בוה a) וי"א זכר של הבום, הוא האֹחַ, וי"א מין יותר קטן ממיני הבום. בסור' באוא. — [4]) כך הערוך. ובנוסח' באות.

[5]) כך הגרסה כאן, והביא גרסה זו גם הערוך, ובילקוט הבבואה.

---

a) يوس

א"ל ראה בוביא שלך ראה אותה גדולה הבא לי מראות קטנות הביא לו א"ל ראה בוביא שלך ראה אותה קטנה (מד"ר כרת' ד).

ב.*בוביא, עי' כוביא.

בּוֹגֵד[1], נק' בּוֹגֶדֶת, — בינוני פעל ושם למי שמרמה את המאמין בו, Verräter; traître; traitor: חזות קשה הגד לי הַבּוֹגֵד בּוֹגֵד והשודד שודד (ישעי' כא ב). הוי שודד ואתה לא שדוד ובוגד ולא בגדו בך (שם לג א). כפר לצדיק רשע ותחת ישרים בּוֹגֵד (משלי כא יח). אוי לי בֹּגְדִים בגדו ובגד בּוֹגְדִים בגדו (ישעי' כד יז). כלם מנאפים עצרת בֹּגְדִים (ירמ' ט א). למה תביט בּוֹגְדִים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו (חבקוק א יג). ורשעים מארץ יכרתו בּוֹגְדִים יסחו ממנה (משלי ב כב). ולא יראה בֹּגֵדָה יהודה אחותה ותלך ותזן גם היא (ירמ' ג ח). צדקה נפשה משבה ישראל מִבֹּגֵדָה יהודה (שם שם יא).

*__בּוֹגֵר__[2], שת"ז, מ"ר בּוֹגְרִים, — מי שהגיע לבגרות: ואפשר להיות קודם שיהא בוגר לא תולצת ולא מתייבמת (סעדי לדק, תבו' הגא' א יח). פרק א בהנהגה המשתפת לבוגרים (קאנון א ג ב א). פסח דורות נתחייב לזכרים הבוגרים אבל הנשים והקטנים היו אוכלים מן שלמי החג (ר"א הקרא', גשע, ענין פסח א).

*__בּוֹגֶרֶת__[2], מ"ר בּוֹגְרוֹת, ש"ת, — נקבה שהגיעה לבגרות: ולא ישא (הכה"ג) את הבוגרת (יבמ' ו ד). הבוגרת אין לה לא מכר ולא קנס (כתוב' ג ח). המקדש את בתו סתם אין הבוגרת בכלל (קידוש' ג ח). הבא על החרשת ועל השוטה ועל הבוגרת ועל מוכת עץ (תוספתא כתוב' ג ה). נערה ארוסה והיא בבית בעלה בוגרת ארוסה בבית אביה (שם סנה' י ח). אין הבוגרת רשאה לגוול את עצמה בימי אבל אביה (תענית יג:). נערה ולא בוגרת בתולה ולא בעולה (סנה' סו:). רשע ערום והמשהא בתו בוגרת (שם עו.). כאדם שיש לו בת בוגרת והוא מבקש לכנוס אותה אצל מי שמוצא (מד"ר דבר' ז).

בו"ד, ר"ת: בשר ודם.

*__בּוֹדֵד__, — בדקדוק, פעל בודד ר"ל עומד: יארוכו גם הוא פעל עובר. ואיננו בודד כאשר חשבו

1) עי' בגד.
2) עי' בגר.

רבים וכו' כי אם היה בודד היה קשור עם למד (רד"ק, שרשים, ארך). — ועי' בדד.

*__בּוּדְיָא__[1], (־יָה), מחצלת של קנים, Matte; natte; mat: מסככין בבודיא[2]) ואם יש לה קיר אין מסככין בה (סוכ' כ:). — ועי' מחצלת.

*__בּוּדִידָה__[3], בִּיד׳-, — בד קטן: ואין עושין זיתים בבד ובקוטב אבל כותש הוא ומכניס לבודידה רבי שמעון אומר אף טוחן הוא בבית הבד ומכניס לבודידה (שביעית ח ו). מקום שנהגו להניח כדי בד מניח כדי בד בידידה מניח כדי בידידה (תוספתא טהר' י יב).

*__בּוֹדֵק__[4], ש"ז, — מי שאומנותו לבדק דבר, בפרט בבדיקת הבהמות אחרי השחיטה אם הן כשרות: קרה בינינו שאחד משני בודקי הקהל בדק כבש אחד ואחר שבדקו הוציא הריאה ומכרה אחר כן בא חברו הבודק השני (הריב"ש קיג). כששמע ענין זה הבודק שבדקו הלך לבית הקונה וכו' נכנס לשם הבודק ועיין בכבש וכו' ושאלתי את פי הבודק ואמר שאמת היתה סירכא (שם).

בוז[5], ממנו בּוּז, בּוֹז, בּוּזָה.

בּוּז, ש"ז, — הקלה גדולה בכבוד אדם, Verachtung; mépris; contempt: ויאמר יהודה תקח לה פן נהיה לָבוּז (ברא' לח כג). שופך בוז על נדיבים (איוב יב כא). חננו יי' חננו כי רב שבענו בוז (תהל' קכג ג). תאלמנה שפתי שקר הדברות על צדיק עתק בגאוה וָבוּז (שם לא יט). — וכמו ש"ת, אדם נבזה: כי אערוץ המון רבה ובוז-משפחות יחתני (איוב לא לד).

בּוֹז, בָּז, פ"י, עם ל... וביחס הפעול, — חשב אדם או דבר לאַל, שאינו ראוי לכבוד, לשים לו לב, verachten; mépriser; despise: בָּז לרעהו חסר

1) בארמ': לפי גרס' הערוך והנוסחא' בהרבה מקומ' בודיא. בסור' בוריא, בערב' בוריה a); — 2) כך הובאה הגרסה בערוך, וכן בנוסח'. ובכ"י בוריא (ד"ס). ופרש הערוך: מחצלת של קנים דאית לה גרנפא שכופפין ארבע קצותיה ואוגדין ותופרים והכפיפה והתפירה האלה נקראים קיר. ע"ב.
3) מן בד. משק' הַקְּטַנָּה, כמו בערב' פְּעֵילָה.
4) עי' בדק.
5) בערבית בד'א b), ועי' בוזה.

a) بُورِيَة b) بذّ

לב (משלי יח יב). בָּז לדבר יחבל לו (שם יג יג). חכמה ומוסר אוילים בָּזוּ (שם א ז). באזני כסיל אל תדבר כי יָבוּז לשכל מליך (שם כג ט). מי בַּז [1]) ליום קטנות ושמחו וראו את האבן הבדיל ביד זרבבל (זכר' ד י). ואל תָּבוּז כי זקנה אמך (משלי כג כב). עין תלעג לאב ותבוּז ליקהת אם יקרוה ע͏ֹרְבֵי נחל (שם ל יז). אמצאך בחוץ אשקך גם לא יָבֻזוּ לי (שה"ש ח א). אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יָבוּזוּ לו (שם ז). אל תהי ב ז לכל אדם (אבות ד ג).

בּוּזָה, ש"נ, — כמו בּוּז: שמע אלהינו כי היינו בוּזָה והשב חרפתם אל ראשם (נחמ' ג לו).—ואמר הפיטן: אבן הייתי בוּזָה בכל מעבר, ואל מי אשוה ואוכל להתחבָּר (במוסף הכהן, אימתי).

°בּוּט²), עכ' בַּט, בָּטָה, בַּטְתִּי, אֲבוּט, תָּבוּטִי וכו', — ראה פתאם, הרגיש בדבר, sehen, bemerken: apercevoir; perceive: הארמון כ ב ט [3]) שלא חלה צבה לקחתה לו ונתבהלה (ר"א קליר, אבן חוג, א ר"ה). יה כ ב ט בכל פעל כי אין חיות בלי מים ישר תת מתנת חנם לעולם מים (אקבטה כסל, גשם לשמע"צ לאשכנ'). אורח בַּט חוץ בכסל גהוץ (ר"א קליר, קרוב' לפורים). חיל צבא פרעה במאסאה פרעו וּבַט בנם וקרעו מול אב וזרעו (שם). וירא ו ב ט בפועל אשר עשה באומר והנה טוב ונחמד ואין עובד ושומר, וייצר האדם מעפר וחומר (אהבן הקטן, אל מחוללם).

°בּוּטָה⁴), ש"נ,—פטפוטי דברים בלי טעם, Geschwätz; bavardage; idle talk (כ"ז, מלון גרמני עברי).— ומ"ר: ב ו ט ו ת באלה כמדקרות חרב אל בעל נפש כי על מלונו נאצות ישמע (הוא תרגום בן סירא כט).

***בּוּיְשָׁן⁵)**, ש"ז, מ"ר בּוּיְשָׁנִים,—כמו*בַּיְשָׁן: ג' סימנים יש בה באומה זו רחמנים ב ו י י ש נ י ם [6]) וגומלי חסדים (ירוש' סנה' ו כג ד). מפני שלא ראית ב ו י ש ן [1]) חסר דעת ולא דעתן מבלי בושת (רסב"ג, תקון מד' הנפ' ג).

בּוּך²), ממנו בּוּךְ, נָבוֹךְ, מְבוּכָה, יִמְבּוֹךְ.

°בּוּךְ, ש"ז, — חקוי קול תקיעת השופר: נותן אימות, מחפיז אמות, ניסו נואמות, מקול ב ו ך שופר (ר"א קליר, אבה דעי). — ובהשאלה, לקול העט: כי באמת טוט אחד היוצא מ ב ו ך עטו של סופר ומבין כמוך ינעם לאזני מאלפי קולות ותרועות (יל"ג, אגרות כ רז).

— נפעל, נָבוֹךְ, נָבֹכָה, נָבֹכוּ, נְבֻכִים, — נתבלבל מאד, פלוני, היה בבלבול ואינו יודע לצאת, verwirrt sein; être troublé, confus; be perplexed: דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירת בין מגדל ובין הים לפני בעל צפן נכחו תחנו על הים ואמר פרעה לבני ישראל נְבֻכִים הם בארץ סגר עליהם המדבר (שמו' יד ב-ג).—ומפני צרה גדולה: מה נאנחה בהמה נָבֹכוּ עדרי בקר כי אין מרעה להם (יואל א יח). והדת (להרג את היהודים) נתנה בשושן הבירה והמלך והמן ישבו לשתות והעיר שושן נָבוֹכָה (אסתר ג יה). — ומצוי השמוש בו בספרותינו: אמנם אין עניין השגחתו כעניין השגחתינו וכו' כמו שיתבאר כל נ ב ו ך (מו"נ ג כג). כי לא נ ב ו ך אדם כלל ולא שאל למה נצטוינו להאמין שהשם אחד (שם ג כח). כי איוב להיותו נ ב ו ך ומבולבל בענין ההשגחה האלהית וכו' (רלב"ג איוב ב). והנה סבת היות ב ו ך זה השיעור מהמבוכה בזה הדרוש היתה חסרוננו בהשגות העיוניות וכו' שכבר ארז"ל שבמחשבתו היה נ ב ו ך ומבולבל כמו שהוכיח בסוף העניין (שם).

***בּוּכְנָה³)**, ש"נ, כנ' בּוּכְנָתוֹ, — עלי שבותשים בו, ובהשאלה כל גוף שיש לו ראש עגול דומה

---

[1]) הסכימו רוב המדקדקים שהוא כמו בָּז, אלא שקצתם סוברים שהוא טעות וקצתם מניחים האפשרות שגם ב ח י י ה ל ש ו ן אמרו לפעמים נע"ו כמו כפולים.

[2]) עי' הערה לקמן. — [3]) בנה הפיט פעל זה מן הביט, שהוא באמת מן שרש נבט, עפ"י שטת הקדמונים ששמו שתי אותיות ליסוד השרש.

[4]) מן בטה, עי' שם.

[5]) וכן סולחן מוחלן. וכבר העיד האפודי (מעשה אפוד דף מו) על השמות גוֹזְלָן חוֹמְסָן כּוֹעֲסָן ואמר: וכן מצאתים כתובים ומנוקדים במשניות קדומות ועתיקות שהיו אצלי. — [6]) וכן הובא מאמר זה בסמ"ג וגם שם בווישן ולא ביישן. — [1]) והעיר ע"ז המו"ל ח' פולק לאמר: בכ"י כ ט ע ו ת בוישן כתיב וצ"ל ב י י ש ן, אבל באמת נשתבש המו"ל הזה ולא הכ"י.

[2]) בערב' בָּאךְ a) אלקום ראיהם, ר"ל נתבלבל ולא מצא מוצא. וכמו"כ אנבאך b) עליה ראיה.

[3]) בארמית בוכנא בהרבה מקומות בתלמוד. בסור' בּוּכְנָא, וכן באמת גרסת הערוך ב ו כ נ א. אך בנוסח' בבל מקום בוכנא, אך היהודים קוראים בוכ־.

---

a) باك b) أنباك

לעלי. פטמה של אתרוג וכיוצא בזה: ניטלה ב ו כ נ ת ו (סוכ׳ לה:). ולפיכך יש להחמיר ולפסול כל שנטלו אחת משתי ה ב ו כ נ ו ת (ר״נ על הרי״ף, סוכה יז:).— וקצה העגול של העצמות: ויש אנשים שהם מעותדים להקעה בפרקיהם כי נקרת פרקי עצמם בלתי עמוקה ו ה ב ו כ נ ה הנכנסת באסיתה שבעצמות בלתי נכנסת (קאנון ד ד ה א).

בּוּל[1]), ממנו אולי בּוּל, וּמַבּוּל.

א.**בּוּל**[2]), ש״ז, מ״ר בּוּלִים, — א) כמו יְבוּל: כי בול [3]) הרים ישאו לו וכל חית השדה ישחקו שם (איוב מ כ). — ב) קטע, חתיכה, Stück; pièce; piece: ולא ישיב אל לבו (מי שעושה לו צלם מעץ) ולא דעת ולא תבונה לאמר חציו שרפתי במו אש ואף אפיתי על גחליו לחם אצלה בשר ואכל ויתרו לתועבה אעשה לְבוּל עץ אסגוד (ישע׳ מד יט).

ב.**בּוּל**[4]), ש״ז, — שם הקדום לחדש השמיני, הוא חשון: ובשנה האחת עשרה בירח בּוּל הוא החדש השמיני כלה הבית (מ״א ו לח). — ואמר המשורר: בואו שתו עמי בצל קורה על קול מטר שחק בירח בּוּל כי פשטה תבל לבוש דשא גם נחשפו שיחים וכלה בול (רמח״ע תרשים, כ יד).

ג.***בּוּל**[1]), ש״ז, מ״ר בּוּלִים, — חתיכה פחות או יותר גדולה, גוּשׁ, Klumpen; boule; lump: נותנין ב ו ל של מלח לתוך הנר בשביל שתאיר ותדליק (שבת סז:). מביא ב ו ל של מלח ומניח לה בתוך הרחים (שם קכט:). ואותו היום נפגמה קרן המזבח והביאו ב ו ל[2]) של מלח וסתמוה (סוכה מח.). שהארץ (בחדש חשון) עשויה ב ו ל י ן ב ו ל י ן של אדמה (מד״ר בראש׳ יג). דרכו של חול אדם מכניסו לאור ומוציאו ב ו ל י ם ועושין הימנו כלי זכוכית (שם במד׳ כ). — ובמשמעת מלא החפן: פרות המרכסות בתבואה והדשות בתרומה ומעשר אינו עובר משום בל תחסום אבל מפני מראית העין מביא ב ו ל מאותו המין ותולה לה בטרסקלין שבפיה (ב״מ צ.).

ד.***בּוּל**, פ״י, — כמו בָּלַל: בירח ש ב ל י ם לבהמה מתוך הבית (תנחומא בובר נח יז).

בּוֹלֵס[3]), ש״ז, — עוסק בעבודת התאנים, השקמים: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי ובולס שקמים (עמוס ז יד).

***בּוֹלְעָם**[4]), ש״ז, מ״ר בּוֹלְעָמִים. — א) כמו אַכְלָן: והנשים שלנו קוראים לאנשים האכלנים ב ו ל ע מ י ם מפני שכל מאוים הוא להשתמש מבית הבליעה (שלטי הגבורים נג). — ב) שם מין חיה אכלנית מאד: על כן במין גולולי (מין חיה שיש בסויציה ואכלנית מאד) יקרא אצלם ב ו ל ע ם (שם).

***בּוֹלֶשֶׁת**, עי׳ בַּלֶּשֶׁת.

בּוּן, בּוֹנֵן, הִתְבּוֹנֵן, עי׳ בִּין.

***בּוּן**[5]), פ״י, עתי׳ ככי׳ תְּבוּנֵהוּ, — פזר ובזק מעט מאד, למשל מלח על בשר, וכיוצא בזה, bestreuen; saupoudrer; to strew: במלח יכול ת ב ו נ ה ו [6]) ת״ל תמלח אי תמלח יכול במי מלח

והנה הגמרא דרשה מלה זו במדרש מלים המוני ב ו א ו א כ נ ו (שבת עז:). וכבר התה לו (בהערות לש׳ קרוים) דעת זקש שאמר שזו היא המלה היוני׳ βυκάνη כי פרוש מלה זו היא — שופר, והחליט כי אין בוכנא מלה יונית.

[1]) לפי דעת רוב החכמים אין שרש בול מיוחד בעברית, והשם בּוּל נגזר מן יבול. וי״ס שהשרש ב ו ל עקר משמעתו נזילת מים, ומזה בערבי׳ באל a) בול b) לשתן, ובעברית השם בּוּל.

[2]) ת״י עלל טוריא. וכן כל המפרשים מלשון יבול. אך יש מפקפקים נוסחת כל הכתוב הזה ומגיהים הגהות מתחלפות. — [3]) ת״י: יבלי אעא. ורסע״ג תרגם כשבה באליה, ר״ל עץ נשחת, מן שרש בלה, וכמו״כ רש״י: לרקבון של עץ. ריב״ג: בּוּל הוא שם נופל על כל האילנות ואמרו עץ עם אמרו לבול עץ ביאור לענין בול. ע״כ. ורד״ק: ענף של עץ, מן יבול, וכן רוב החדשים בעצם הדבר שהוא מן יבול.

[4]) בכנענ׳ בל: בירת בל בשנת עסר וארבע למלכי מלך אשמנעזר מלך צדנם (כתבת אשמנעזר). ולא נתברר מקורו. וכבר חלקו בעלי התלמוד במשמ׳ שם זה ואמרו (ירוש׳ ר״ה א נו ד): שבו העלה נובל והארץ עשויה בולות בולות, שבו בוללין לבהמה מתוך הבית. ותנהו׳: בירח מבול. וכן קצת המדקדקים הקדמונים ראו יחס בינו ובין השם מבול: וזה בעבור רוב הגשמים בזמן ההוא (ריב״ג, בשרשים), וכן קצת החדשים. ומקצת החדשים רואים בו עצם משמעת השרש בול, ירידת מים, גשם.

[1]) מוספיא וגם החדשים מסכימים כי זו מלה זרה ומקורה ביונית βῶλος.

[2]) כך בהערוך. ובירוש׳ דפו׳ ויניציה ג ו ש.

[3]) עי׳ בלס.

[4]) עי׳ בלע.

[5]) עי׳ הערה שלקמן. — [6]) אין ספק בדבר, שזו

a) بَالَ b) بول

ת"ל במלח (ספרא ויקרא יד יב).

בּוֹנֶה[1], ש"ז, מ"ר בּוֹנִים, נקב' בּוֹנָה, בּוֹנוֹת, — מי שאומנתו לבנות בנינים, Baumeister; architecte; architect: לחרשים וְלַבֹּנִים ולגדרים (מ"ב כב ו).

היתה מלה קדומה שיצאה מהשמוש היומי כבר בזמן האמוראים, ולכן נעלמה מהם משמעתה האמתית, ושאלו (מנח' כא.) מאי תבונהו ונחלקו שם בבאורו: אמר רבה בר עולא הכי קאמר יכול יתבוננו (כך בנוסחא' והגיהה שיטה מקבצת שם יִתְבַּנְּנוּ, והביא בשם ס"א י ת ב נ ה ו) כתבן בטיט. אמר ליה אביי אי הכי יתבוננו (שיטה מקבצת: יתבוננו ס"א יתבלנו) מבעי אלא אמר אביי יכול יעשנו כבנין אמר ליה רבא אי הכי יבננו (שיטה מקובצת: יְבַנְּנוּ) מיבעי ליה אלא אמר רבא יכול ת ב ו נ ה ו (שיטה מקובצת: ס"א יבוננו) מאי תבונהו אמר רב אשי יכול יתן בו טעם כבינה ת"ל תמלח כיצד הוא עושה מביא האבר ונותן עליו מלח וחוזר והופכו ונותן עליו מלח. ע"כ. שמע מזה שרבה בר עולא ואביי לא ידעו בברור פרוש מלה זו משמוש היומי, ופרשוה עפ"י ס ב ר ת ם, וגזרו רבה בר עולא מן תבן ואביי מן בנין, אך אלה שני הבאורים ה מ ד ר ש י י ם נדחו מפני הפרכות של אביי ושל רבא, ורבא בעצמו, שהצטין בבקיאותו בשמוש המלים בלשון, באר תבונהו לא במלה אחרת, אלא באותה תבונהו בעצמה, לפי גרסת הספרים. ואפשר שההבדל בין שתי המלים היתה בהברה, שרבא קרא את המלה לא תבונהו אלא תבוּנהו, ופרש רב אשי דבריו מלשון הבּוּנה ר"ל יתן בו טעם כ ב י נ ה, ופרש הערוך: כלומר כ ל ד ה ו מלח עד כדי להבין שיש בו טעם מלח. ע"כ. וכן פרש הראב"ד על הספרא: דבר מועט. וכן הרא"ש חולין ח' סי' לג: פירוש מעט להסיר טעם התפל כבינה המישרת את האדם. ע"כ. עכ"פ, ממה שרבא פרש את המלה בקריאת תבוּנהו בוו שרוקה למדים אנו שהקריאה המקבלה של המלה היתה תבונהו, בוו חלומה, והמקור בון, כמו אור, בוא, בוש. ומקור פעל זה לא ידוע, ובלשונ' האחיות לא מצאתי לו חבר זולתי בהפעל שנ a) בערב' ההמונ' של סוריה, במשמעת פזר אבק, ומצאתי עוד משלים לחלוף ב—ש בין שתי הלשונות האלה. ואלה דברי בעל משפט לשון המשנה (עמוד ו): אבל לפי דברינו יאמר שרש בון על כל דבר ה נ ח ב ר וממנו על כל דבר הסבוב או העטוי בדבר מה, וע"כ בוונת הברייתא יכול תבונהו כלומר מפני שנאמר במלח הייתי אומר. שיהיה סבוב ועטוי כלו במלח תלמוד לאמר תמלח לאמר תמלח מכל מקום. ועתה על פי הדברים האלה נכון גם מאמר הכתוב יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו, שענין יבוננהו בזה ג"כ מהוראת סבוב. ע"כ. וכל המפרשי' קרבן אהרן, עזרת כהנים, עשירית האיפה, מלבים, לא מצאו ידיהם ורגליהם בזה. וכריל מסכים להחלוץ שהוא מיונ'.

[1]) עי' בנה.

a) شَنَّ

אבן מאסו הַבּוֹנִים (שם קיח כב). ויפסלו. בֹּנֵי שלמה וּבֹנֵי חירום (מ"א ה לב). בֹּנַיִךְ כללו יפיך (יחזק' כז ד). אל תקרא בניך אלא ב ו נ י ך (ברכ' סד.).

בּוּס, ממנו בּוּס. מְבוּסָה. תְּבוּסָה.

בּוּס[1], פ"י, — א) רמס ברגליו בקצף ובוז, zertreten, niedertreten; écraser, fouler au pied; tread with the feet: לשבר אשור בארצי ועל הרי אֲבוּסֶנּוּ (ישע' יד כה). וְאָבוּס עמים באפי ואשכרם בחמתי ואוריד לארץ נצחם (שם סג ו). באלהים נעשה חיל והוא יָבוּס צרינו (תהל' ס יד). בך צרינו ננגח בשמך נָבוּס קמינו (שם מד ו). —ב) בהשאלה, מאס, בחל בדבר: נפש שבעה תָּבוּס נפת ונפש רעבה כל מר מתוק (משלי כז ז).

—בּוֹסֵס, — לחזוק הפעולה, רמס והחריב: רעים רבים שחתו כרמי בֹּסְסוּ את חלקתי (ירמ' יב י). צרינו בּוֹסְסוּ מקדשך (ישע' סג יח). — ופיט הפיטן: יריבי בּוֹסְסִים בפרך ורוחי נבקה ממורך (ר"י כר במוהל, הליות). — ואמר המליץ: לבבי קח לך מוסר ושור כי תהלתך נבלים בּוֹסְסוּהָ חשף שירתך לפני חכמים ולא לפני סכלים יתמסוה (ר"י אלחריזי, תתכמוני, נוספים, הול' אחיאסף). — ובמשמעת נוגעות: שבע מחיצות של אש היו ב ו ס ס ו ת[2]) זו בזו והיו ישראל רואים ולא היו מתיראים (פסיקתא רבתי, החדש).

— פֻּעַל, הוּבַס, מוּבָס, — שֶׁבָּסוּ אותו ברגלים: יורדי אל אבני בור כפגר מוּבָס (ישע' יד יט).

— הִתְפ', הִתְבּוֹסֵס, — התגלגל ו ה ת ר פ ש ופרכס, zappeln; se débâttre; to flounder: ואראך מִתְבּוֹסֶסֶת בדמיך (יחזק' טז ו). — ואמר בעל המשלים: חוירת יער בטיט חוצות מ ת ב ו ס ס ת (כרכיה הנקדן, משלי שועלים מט). ו ה ת ב ו ס ס בדם נוער (רכב"ג, שירי שלמה כג). מתח דינך הפר לעם מִתְבּוֹסְסִים נצח ישראל תושיע לנגשים (סליח' בחרי' יוה"כ,ה' אלסי). בחלאת קיאו י ת ב ו ס ס ומרוב שכרותו יתגוסס (עזרת הכבלי, תוכח' מוס' ו כו). המר והנכאב בדמעתו מ ת ב ו ס ס (ר"ע פרנסים, מתק בפתים 80). — ובמשמע' מתערב: והקש של המדבר היה נוקב עקביהם והיה הדם יוצא ו מ ת ב ו ס ס בחמר (פרקי ר"א מח). —ובמשמ' תענוג: בא גבריאל אצל גן עדן ומכריז ואומר ה ת ב ו ס ס ו צדיקים בפועל ידיכם (כפר אליהו ומבית, כיהמ"ד ילינק ג).

[1]) אין בלשונ האחיות חבר לו, ועי' בסס. —
[2]) במד"ר במד' י"א בוססות, ועין בסס.

א. *בּוּעַ[1], פ"ע, עם ב אחריו, בַּע בדבר, עתיד תָּבַע[2] בדבר, — שמח ועלז על דבר, frohlocken; se réjouire; to rejoice: אל תתאוה תואר נערי שוא ואל תשמח בבני עולה, וגם אם פרו אל תבע בם, אם אין אתם יראת יי' (כ"ס גני' יו א=ג).

ב. *בּוּעַ, ש"ז, מ"ר בּוּעִים, סמי' בּוּעֵי, — מקום, בית של משתה יין וכדומה: שהיה מניחם (איוב לבניו) להיות מקיפים כבועי[3] המשתאות תמיד ובסוף כל שבעת ימי המשתה היה מעלה עולות (חלקת מחוקק, אלשיך, איוב א ה).

***בּוּעָה**[4], ש"נ, מ"ר בּוּעוֹת, — נפח, מכה מלֵאה לחה על הריאה, כמו אבעבוע, Geschwür; abcès; abscess: בועה שניקבה בריאה וכו' אין מביאין בועה אחרת להקיף ולקרב אצלה וכו' כיון שנעשית בה בועה אין מראה ניכר בה (רש"י חולין מו:). והעלה הנקב את הבועות הללו סביביו (הוא שם מז.). ואין לאסור מפני שנראה כשתי בועות (תוספות שם). וששאלת בבועה בשיפולי האומה וכו' נראה בעיני טעם הדבר שכל בועה שהיא מליחה בהיותה בשיפולי הבשר כל המשקה והמוגלא יתמצא וירד אליה וכו' ואני ראיתי בעיני בועה אחת בשיפולי האזנה מליאה משקה וכו' (שו"ת מוהר"י מטראני, ח"ב יא). בועה גדולה כמו אגוז שנמצאת באונה (שו"ת בעל הבמיס נה). בועה היוצאת אחר סימני בישול וכו' הגדולה יותר טוב מקטנה וכן בועה שאינה מזקת לאברים פנימיים (אוצה"ח, ר"י לההון ו ה). הרבה הן מיני בועות ראשיות כפי חילוק הדם (שם י ב). בועה הנולדה מדם נקראת פלימוני וכו' וזו היא בועה הנולדה מדם טוב (שם). המורסא יובן ענינה בבאן על בועה מתחדשת מן הירוקה (קול יהודה, פי' על הכוזרי, כ מ). — ובפרט שלחופית השתן, (Harn) Blase; vessie; bladder: מפני שהדברים הטבעיים בגדולים חזקים ויתיכו החלטים העבים בכח חומם וירדו אל הבועה בשבילים אשר בכליות ומפני שהבועה בטבעה קרה ומועטת הדם יקפא בה אותם החלטים (רפ"ע פלקיירה, המבקש לח:). תולד האבן בכליות בקטנים ובגדולים בבועתם (שם). ויאמר התדע למה כשתמלא הבועה מים לא יעצור לשתן בתוכה ויבא בעליה לסכנה אמרתי לו בעבור כי פי הבועה כולו גידים וכאשר תמלא הנפת וימשכו הגידים מכל צד ויסתום פי הבועה ולא יצא ממנה מים (ס' מעבועים לר' זכריה לב). תועלת הבועה למשוך המותר שבכליות (גידה לדרך, מנח' כד זרח, א יג). — ועי' אֵם אֵמִּים.

***בּוֹעֵל**, ש"ז, — מי שבעל אשה, בפרט לא נשואה לו כחק: כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבועל (סוט' כח.). — ועי' בעל.

בּוּץ, עי' ב"ץ.

בּוּץ[1], בֻּץ, ש"ז, — פשתן דק מאד, לבן, והארג ממנו, Byssus: ודויד מכרבל במעיל בוץ (דהי"א טו כז). ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח טו). בחבלי בוץ וארגמן (שם א ו). ארם סחרתך וכו' ורקמה ובוץ (יחזק' כז יו). בית עבדת הַבֻּץ (דהי"א ד כא). אם רצה לקרות בבגדי בוץ קורא (יומא סח:).

***בּוּצִית**[2], בִּיצ-, ש"נ, — שם המוני בבבל לאניה קטנה, לעֲרבה, דוגית, Kahn; canot; small boat: המוכר את הספינה מכר את האיסבלא וכו' אבל לא מכר את היצועין וכו' ולא את הבוצית (תוספתא ב"ב ד א). רבי נתן אומר המוכר את הספינה מכר את הבוצית[3] (גמ' שם עג.). להתיר בוצית[4])

---

[1]) בארמ' בוע, אבוע, אשמח ואגיל: ואיבוע בירושלם (ת"י ישע' סה יז). בועו (ת"י יואל ב כא). — [2]) ע"פ פתוחה, לפני ע הגרונית, כמו תֵּצַר, וכן תֵּשֵׁב נא.

[3]) דבר ברור הוא, כי הדבור אין מקיפין בבועי שבגמ' חולין בנוגע לבועות הריאה הביא את הר"מ אלשיך למליצה זו, אף שאין כל יסוד להשתמש בהשם בוע במשמע' בית משתה. ואעפי"כ אפשר שמצא מלה דומה לזו במשמעה זו, ולכן הבאתיה פה.

[4]) בארמ' בוע, בועתא: אין מקיפין בבועי (חול' מו:). לא שביק ליה לבריה למפתח בועתא (סנה' פד:).

[1]) גם בכנע' בוץ. בארמ' וסור' בוצא. ובערבי' בַז a), ביונ' βύσσος, שהיא מלה זרה בלשון זו וכנו בה גם ארג צמר גפן וגם של פשתן. בספרים היותר עתיקים בהתנ"ך משמשים שני השמות שש בד במקום בוץ.

[2]) הערוך: ספינות קטנות שמהלכות לפני הגדולות במקום מים מועטין שאין הגדולות יכולות ללכת שם ונכנסין בקטנה ויוצאין ליבשה והיא קלה ומהלכת אפי' בביצה ולכן נקראת בוצית. ע"כ. אך אין גזרה זו עולה יפה, מפני שבצה ובוץ אינן מקום הליכת אניה כלל. בערב' בוצי b), וכבר אמרו חכמיהם שהיא מלה פרסית. —[3]) כך בכ"י וכן בערוך, ובהלכ' פסוק' ריה"ג, ובנוסח' ביצית. — ואמרו בגמר' שם: אמר רבא ביצית היינו דוגית רבי נתן בבלאה הוה קארי לה בוצית כדאמרי אינשי בוציאתא דמיאשן. — [4]) כן בערוך, ובנסחא' ביצית.

---

a) بَزّ b) بوصى

שביניהן (שבת קא :).

בּוֹצֵר[1], לנק' בּוֹצְרָה, בּוֹצֶרֶת, מ"ר בּוֹצְרִים, בּוֹצְרוֹת, — מי שקוטף את אשכלות הענבים מהגפנים, Weinleser ; vendangeur; vintager : יעוללו כגפן שארית ישראל השב ידך כְּבוֹצֵר על סלסלות (ירמ' ו ט). אם בֹּצְרִים באו לך לא ישארו עוללות (שם מט ט). — ואמר המשורר : החי גפן והמות בוצר ובאשר ילך צעדיו הוא נוצר (רשב"ג בכתי יגונ'). — ומ"ר נקבה : הבוצרים והבוצרות פצחו רנה וישירו שירי יין ושירי דודים יחד (מפו, אה"צ ה).

בּוּק[2], ממנו בּוּקָה, מְבוּקָה.

בּוּק, קל לא נהוג.

— פעול, מְבוּק, לנק' מְבוּקָה. — נהיתה לבוקה : בוקה וּמְבוּקָה [3]) ומבלקה (נחו' ב יא).

***בּוּק**[4]), ש"ז, מ"ר בּוּקִים, — נוד של יין. ומליצה : תלה בו בוקים סריקים, יחס לו דברים שאין בהם ממש ואתה רבי יום טוב אחר אשר חזרת בך להתיר נהפכת לאיש אחר לתלות בוקים סריקים על שגיונות פרושים חדשים מקרוב באו אשר אין להם על מה שיסמכו (תשו' ר"ת, 45). ואלו הם הנחנקים, התולים בוקים סריקים, באנשים גדולים והבלי הבלים לא האמנתי להם כי תלו דבריהם ברבינו רבי משולם, ואי אפשר לומר כן (שם 84). — ואמר המליץ לאיש שיצא לו שם בנדבה וידיו מכל נדבות חרבה : אתמה לעבי טובך איך נכלאו, דודי ונוזלי ידך איך נקפאו, אתה כמו מחול אשר לו קול מאד גדול ובוק עור ריק ורוח מצאו (ר"י אלחריזי, בכ"י תחכמוני, דברי הפן כהקד').

---

[1]) עי' בצר.

[2]) לפי דעת רוב הקדמונ' וגם החדשים זה שרש כפול לבקק, אך ריב"ק רואה בו שרש לבד כמו בָאק a) בערב'. — [3]) ת"י ורש"י ראו במלה זו פעול ולא שם מפשט. ת"י : ומתבזזה. רש"י : ומרוקנת.

[4]) בארמית בוקא, בוקי : לא תיתלו ביה בוקי סריקי בר' נחמן (ע"ז לו :, ב"ב קמא :, חולי' כ :). ופרש הערוך כלים ריקים כמו בקבוק. ורגמ"ה לחולין פרש נודות ריקים. וכבר העיר קוה' כי זה היה משל בפי רבא ביחס לר' נחמן שהיה אוהב יין הרבה, והיה רבא אומר אל תתלו בו נודות ריקים, לא תיחסו לו

---

a) بَاق

בּוּקָה[1]), ש"נ, — חרבן ושממה גדולה, Verwüstung ; dévastation ; devastation : בזו כסף בזו זהב ואין קצה לתכונה כבד מכל כלי חמדה בּוּקָה [2]) ומבוקה ומבלקה ולב נמס ופק ברכים וחלחלה בכל מתנים ופני כלם קבצו פארור (נחום ב י-יא). — ועי' בקק. — ורוב מה שהשתמשו בו המליצים הוא במשמע' ריקות. ואמר המשורר : ואזני עת פתחתיה מקנאה בבת עיני וידי עת שתיקה ביען חלקו כבוד שתיהן והיא טרם קראת בוקה מבוקה ותתחנן לפי לאמר קרא נא עדי אשמע ולך תהיה צדקה (ר"י הלוי, ויש בת ביר). הנה עצתי תהי בוקה ומבלקה (ערוגת הבשם לב). וכלי שבעה מחזיק ימלא שנייה ויריקהו בבוקה (ירחמאל בן שלמה, JQR XI 369). חורי גרונך מלאים עלוקות וכל דבריך בוקות ומבולקות (תוכח' מוס', עורא הבבלי פו :). — ומליצה, יעשה את בגדיו עליו בוקה ומבולקה, ר"ל בסלסול וקשוט ויפוי הקמטים וכיוצא בזה : עוד יגדל הכאב מאד בשבתות ה' אשר הן רבים ע"ה שוהין מלעמוד ממטתם בשחרית של שבת ולא עוד אלא כי אחרי עומדם היו שוהין שעה אחת או שתים להקן את בגדיהם ולצנוף את צניפם וכל המרבה לעשותם בוקה ומבולקה [3]) ה"ז משובח עד צאתם לרחוב העיר מקושטים ומבוסמים כנשים (נתן העזתי, תה"י א, עונג המיפים עלמס).

בּוֹקֵק[4]), ת"ז, לנק' בּוֹקֶקֶת, — א) שעולה יפה, שנותן הרבה פרי, גפן וכיוצא בזה, üppig ; luxuriant : גפן בּוֹקֵק [5]) ישראל פרי ישוה לו כרב לפריו הרבה

דברים שאינם לפי טבעו.

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) ראה ת"י גם במלה זו פעול ותרגם בזיזא. אך שאר המפרשים והמדקדקים החליטוה לשם ופרשוה במשמ' ריקות, וכן גם החדשים. זולתי ריב"ק (רסאלה) אמר : בוקה באיקה ובואיק והיא מא ינתפק מן אלכצאיב ואלנואזל ואלג'מום, — ור"ל צרה ואסון ופגע רע. — [3]) אינני יודע על מה סמך להשתמש בשתי המלים האלה למשמע' זו, אם לא קול ההברה כלבד, והצרך להגות את מחשבתו והעדר מלים מדויקות לכונתו.

[4]) משרש בקק, עי"ש, ובערבית בַקָּה a) אשה רבת ילדים. — [5]) ת"י בזיזא. מנחם פרשו מלשון ריקות, ובמשמעה זו פרשוה רוב המפרשים הקדמו'. רש"י : גפן המשיר כל פריו הטוב. ראב"ע : גפן ריק אין בו כח לפרות. פרחון : גפן מושחת. רד"ק : בודד. אבל, הכתוב בעצמו הלא מפרש כונת התאר בוקק במה

---

a) بَقَّة

מזבחות כטוב לארצו הטיבו מצבות (הוש׳ י א). — ב) שאינו עושה פרי[1]), unfruchtbar;stéril;sterile: כי ישאר נעור וריק כגפן ב ו ק ק (ר״י אלחריזי, תחכמוני ד). גפן פוריה שהיתה מתחילה ועכשיו ב ו ק ק ה (רד״ק ישעי׳ לב יב). אולם הכי רק עצי מאכל למלוכה יצלחו הן גם הארז עץ ב ו ק ק הננו (יל״ג, הגלות, גרן האטד). — ג) ש״ז, מ״ר בּוֹקְקִים, מי שתולש את הזמורה מהאדמה[2]) : כי שב יי׳ את גאון יעקב כגאון ישראל כי בקקום בּוֹקְקִים[3]) וזמריהם שחתו (נחום ב ג). פקוד גפן זאת הפקוקה, פרע בוקקיה כחקה החקוקה (אנחנו החמר, סליח׳ ב׳ עי״ת). — ובהשאלה, מי שמנשל עם מעל אדמתו: ותהיה אתה אל המשית למחוקק וכל שר זולתך כגנן ב ו ק ק (עמנואל מחב׳ ט). טפלו עלי ובקקוני בוקקים, טהרה בטומאה להמיר להצוני דוהקים (הנה עוררה, סליחות ער״ה). ומרוקנת על ידי ב ו ק ק י ם (רב״י נחום ב יא).

בּוֹקֵר, ש״ז, — מן בָּקָר, עוסק בגדול בָּקָר: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי (עמוס ז יד).

בור, ממנו א.בּוּר.

א.**בּוּר**[4]), פ״י, — בחן ונסה דבר למען דעת היטב, untersuchen; éxaminer;inquire into: כי את כל זה נתתי אל לבי וְלָבוּר את כל זה אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים (קהל׳ ט א). — ועי׳ חקר.

בור, ממנו ב.*בּוֹר, ג.*בּוּר, *בּוּרוּת.

ב.***בּוֹר**[5]), פ״ע, עבר בָר, עת׳ יָבוּר, — היה השדה בור, לא נעבד, לא חרשוהו ולא זרעוהו, brach liegen. rester inculte; be uncultivated: תיקנו במקבל שלא ת ב ו ר ארץ ישראל (ירוש׳ דמאי ו כה:). רבי סימון היו לו נוטעי כרמים בהר המלך שאל לר׳ יוחנן אמר ליה י ב ו ר ו ואל תשכירם לגוי (בב ע״ז א מ:). —הפ׳, *הֵבִיר, הוֹבִיר, — הניח את השדה בור, לא נעבד,

שנאמר מיד אח״כ: פרי ישוה לו, כרב לפריו. והחדשים פרשו ממשמעת ריקות בהשאלה במשמעת השתפכות ו ה ת פ ש ט ו ת, ור״ל גפן אדרת, מתפשטת. אבל השאלה זו רחוקה מאד. ולכן נראה יותר לדמות תאר זה להשם בקה הערבי׳ שהזכרתי ומהשרש בקק במשמעתו בערבית. — [1]) עפ״י פרוש רוב המפרשים במשמעת ריקות. — [2]) עי׳ בקק. — [3]) ת״י בזוזין. אך ממה שנאמר אח״כ וזמריהם שחתו נראה כי גם בקקום בוקקים מוסב על גפן ונראה כי הכונה היא במשמ׳ תלישה.

[4]) אולי פעל משנה לברר, עי׳ זה.

[5]) בארמ׳ ביר. בערבי׳ אין דמיונה במשמעה זו.

בלי חרישה ובלי זריעה: המקבל שדה מחבירו ו ה ו ב י ר ה שמין אותה כמה ראויה לעשות ונותן לו (ב״מ ט ג). המוכר את שדהו בשעת היובל וכו׳ היתה שנת שדפון וירקון וכו׳ נרה או ה ו ב י ר ה (ערכ׳ ט א). המקבל שדה מחבירו משוכה בה ה ב י ר ה שמין אותה כמה היא ראויה ליעשות ונותן לו (תוספתא ב״מ ט יב). חוכר שדות הרבה ו מ ב י ר ן (מד״ר בראש׳ פב) — *פע׳, *מְבוּרָה, — שהונח בור: עשר שורות מ ב ו ר י ו ת לסאה עשר נטיעות מבוריות (א׳ בן מינס).

ג.***בּוּר**, — א) ש״ז, שדה שלא נעבד, לא חרוש ולא זרוע, Brachfeld; friche, jachère; fallow land: ואלו מפסיקין לפאה הנחל וכו׳ ו ה ב ו ר והניר וזרע אחר (פאה ב א). — ומ״ר *בּוּרָאוֹת, בּוּרִיּוֹת, — קרקע בור ואילן בור: המקבל שדה מחבירו ליטע הרי זה מקבל עליו עשר ב ו ר י ו ת[1]) למאה (ב״ב לה.). — ועי׳ עבודת אדמה. — ב) ת״ז, לנק׳ בּוּרָה, — אדמה ב ו ר ה וביוצא בזה: כדי שתהא (האדמה) ב ו ר ה[2]) בידו (ב״מ קא.). בשדה שהיתה ב ו ר ה בידו מזמן גדול (רגמ״ה ב״ב קסח.). וכן המקבל שדה אבותיו מן העכו״ם וכו׳ עד שתשאר לפניו ב ו ר ה (רמב״ם מעשר ו יב). — אילנות ב ו ר ו ת שאין עושין פרי (רשב״ם ב״ב נה.). — ג) בהשאלה, אדם בער, שלא למד ולא יודע מאומה, ungebild. Mensch; homme inculte; uncultured person: אין ב ו ר ירא חטא (אבות ב ה). שלש ברכות צריך לברך בכליום וכו׳ ברוך שלא עשאני ב ו ר שאין ב ו ר ירא חטא (תוספת׳ ברכו׳ ז ח). המהלך לימין רבו ה״ז ב ו ר (יומא לז.). וכל החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ ומושיע את ישראל בבונה ירושלם הרי זה ב ו ר (ברכ׳ מט.). ישראל יש בהם בני תורה וכו׳ ויש בהם ב ו ר י ם (מד״ר במד׳ ג). אמנם ב ו ר הוא איש אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות המדות ר״ל לא חכמה ולא מוסר וכו׳ והוא הנקרא ב ו ר לדמותו בארץ לא יזרע בה דבר מן הדברים (פרוש הרמב״ם אבות ה ז). — ועי׳ דעת.

בּוֹר[3]), ב ר, ש״ז, מ״ר בּוֹרוֹת, — א) חפירה בקרקע, כרוי

[1]) כך בנוסח׳, ובב״י בוראות, וכן ברגמ״ה, וכן ברמב״ם (שכי׳ ח יא). — [2]) כך גרס׳ ר״ח הובא שם בתוספ׳, וכך היתה לפני הרמב״ם הגרסה ב ו ר ה, כמוכח מדבריו המובאים בפנים. ובנוסח׳ ב ר ה, ופרש״י במשמ׳ ברורה. [3]) דעת החכמים כי זה שם משנה לבאר. בערב׳ בירa)׳

a) بير

או חצוב בידי אדם, Graben; fossée; pit: וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש בֹּר (שמו' כא לג). בור כרה ויחפרהו ויפל בשחת יפעל [1]) (תהל' ז טז).— ב) מיוחד למקוה מי גשמים, Zisterne; citerne; cistern: אך מעין ובור מקוה מים (ויקר' יא לו). ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו ושתו איש מי בורו (ישע' לו טז). ובֹרֹת חצובים אשר לא חצבת (דבר' ו יא). אתי עזבו מקור מים חיים לחצב להם בארות בארֹת נשברים אשר לא יכלו המים (ירמ' ב יג). החופר בור שיח ומערה (ב"ק ה ה). שהבור בהפירה (ב"ב סד.). לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם (יבמ' יא.).— ומשל: אין הבור מתמלא מחולייתו (סנהד' טז.). בור ששתית ממנו אל תזרוק בו אבן (מד"ר במדבר כב). נפל זכותו בבור (בו"ת לחס רב קלב). — ועי' באר. — ג) מקום לשים בו אסירים, כלואים, Gefängnis, prison: כי גנב גנבתי מארץ העברים וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אתי בַּבּור (ברא' מ טו). ואספו אספה אסיר על בור (ישע' כד כב). שלחתי אסיריך מִבּור אין מים בו (זכר' ט יא). — וּבֵית הַבּור: בבור השבי אשר בְּבֵית הַבּור (שמו' יב כט). כי בא ירמיהו אל בֵּית הַבּור (ירמ' לז יז), ר"ל בית האסורים. עי' מאסר. — ד) קבר, Grab; tombe; sepulchre: אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (ישע' יד יט). כי לא שאול תודך מות יהללך לא ישברו יורדי בור אל אמתך (שם לח יח). נחשבתי עם יורדי בור (תהל' פח ה), חי עם המתים. העלית מן שאול נפשי חייתני מיורדי בור (שם ל ד). ועי' מות.—ה) *בור הספינה, כלי, מקוה למי שתיה על הספינות: כוורת הקנים ובור ספינה אלכסנדרית (אהלות ח ג). כל תקלה בור הוא (ב"ק לא:). — ובגת, ששם יורד היין: יין משירד לבור ויקפה (ב"מ לב:). לוקחין גת בעוטה מן העכו"ם וכו' ואינן נעשה יין נסך עד שירד לבור ירד לבור מה שבבור אסור (ע"ז ד ה). עכו"ם שנמצא עומד בצד הבור של יין וכו' נפל לבור ועלה ומדדו בקנה וכו, נטל את החבית וזרקה בהמתו לבור (שם י). — ובהשאלה *בור המתגלגל, במשפטי נזקים, כנוי לאבן שהניח אדם בדרך והזיקה, שחיב עליה משום בור: בור המתגלגל ברגלי אדם וברגלי בהמה (ב"ק ו.).— ו) *שם לאחד ממחלקות הגהנום: התחתון בור כנגד

[1]) וכן בערבית: מן יחפר חפרי יטיח פיהא (A. Fischer, Marok. Sprw. Mittheil. Orient. Sem. 1, 225).

רע שבו נחשים ועקרבים העוקצים הנשמה הנדחית מהיכל הקדושה (משנת חסידים, היכ' הקליפות ג). בהיכל א' והוא נקרא בור וכו' ובת קול יוצאת שנית ואומרת אוי להם כי נדדו ממני וההיכל הזה נקרא שטן בור (ראשית חכמה, היראה יג).

בַּת, *בַּת בּור.
*דּות.
*חוּלְיָה, אבן נקובה שעל פי הבור.— הַסַּר וכו'.
*כַּדּום, *מַשְׁלִית.
*שִׁיחַ.

בֹּור, עי' בּ'ר.

בּוֹרֵא [1]), ש"ז, כנוי בּוֹרְאִי, בּוֹרַאֲךָ, בּוֹרְאֶךָ, — כנוי לאלהים בורא העולם, Schöpfer; créateur; creator: כי הנה יוצר הרים וּבֹרֵא רוח וכו' ודרך על במתי ארץ יי' אלהי צבאות שמו (עמוס ד יג). אלהי עולם יי' בּוֹרֵא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ישע' מ כח). כה אמר האל יי' בּוֹרֵא השמים ונוטיהם רקע הארץ וצאצאיה (שם מב ה). אני יי' קדושכם בּורא ישראל מלככם (שם מג טו). יוצר אור וּבוֹרֵא חשך עשה שלום וּבוֹרֵא רע (שם מה ז). — ובכנ': ועתה כה אמר יי' בֹּרַאֲךָ יעקב ויצרך ישראל (ישע' מג א). וזכר את בּוֹרְאֶיךָ בימי בחרותיך (קהל' יב א). שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא הוא המבין הוא הדיין הוא עד הוא בעל דין והוא עתיד לדון ברוך הוא (אבות ד כב). דייך שאני ובוראך מכירין כוחך (ילוק' סנהד' א יט.). — ומצוי מאד בספרות.

***בּוֹרְדָם** [2]), ש"ז,—מחלה, שלשול דם, dysenterie: אמר רבי יוחנן בורדם אין מבקרין ואין מזכירין שמו (נדר' מא:). — ועי' מחלה.

[1]) עי' ברא.
[2]) כך הגרסא בנוסח', ואמרו שם בגמ' מ"ט א"ר אליעזר מפני שהוא כמעיין הנובע וא"ר אלעזר למה נקרא שמו בורדם שהוא כמעיין הנובע. ע"כ. וכבר העיר רש"י כי יש שתי גרסאות, וכתב: בורדם בסמ"ך שילשול גדול שוצא כל שעה כמעיין הנובע שאין לו שוליים ויצאו ממנו כל המים ואית דאמרי בורדם במ"ם כמו בור שנובע דם ואית דאמרי מכה שקורין בין מלנ"ט שיוצא נמי הימנו דם. ובתוספ' שם בור נובע דם מתחתונים. וכבר רצו החוקרים למצא מקום לשם זה ביונית, אך לא עלה בידם דבר מספיק, והניח לָו (בהערות לקרויס) את הדבר בתיקו.

***בּוּרוּת**, ש"נ, — מעמד אדם בור, Unwissenheit, ignorance: שנים עשר דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ר"י בן חיננא ג' דברי חכמה ג' דברי הגדה ג' דברי בורות ג' דברי דרך ארץ (נדה סט:). ובורות ושטות הוא לשנות גירסאות (תבו' ר"ת 86). ועי' דעת.

***בּוֹרֵחַ**, ש"ז, — מי שברח מפני מדת דין שמתוחה עליו וכיוצא בזה: בורח הרי הוא כשבוי (כ"מ לט.). בורח מחמת מרדין (שם). הלכה אין מחזיקין בנכסי בורח ומחאה שלא בפניו הרי זה מחאה (הלכ' פסוק' דף 70). ובורח מחמת מרדין הרי הוא כשבוי ומורידין קרוב לנכסיו (רי"ף כ"מ כה:). ולכשיבוא השבוי והבורח שמין אלו הקרובים שהורדו מה שעשו ומה שאכלו (רמב"ם, נחל' ז ה). בורח מחמת חובות לא מיקרי אונס (תבו מהרשד"ם חו"מ רכז). ויעשו משפט על הבורח ע"פ דת תורתנו הקדושה (האסיף תרנד, חדשים גם ישנים ג). וישאל את אנשי המקום לאמר איה שמעון והשיבו לו שהלך לקוסטאנטינה כמו בורח מחמת אנשים אשר היו נושים בו (שו"ת תורת חסד לר"ח הכהן פרחיה קלב). ידוע לכל באי שער עירנו ההפסד שקרה לו כי יעקב רויט וועליש נעשה בורח והוא היה ערב בעדו (כתל' יעבן, ח"ב קלה). י' מכתבים על דבר סוחר בינים ובורח (רמה"ג ק"ס קו). — ומ"ר: (ישב) בתפיסה שלשים יום כדין כל הבורחים (פנק' קראקא בנת ת).

בּוֹרִית, עי' בֹּרִית.

***בּוֹרֵר**, ש"ז, מ"ר בּוֹרְרִים, — א) מי שבורר איש לפקודה מהפקודות, Wähler; électeur; voter: וראובן ושמעון ולוי הבוררים שהיה להם הכח מן השלשים לעשות הברירות (שו"ת ריב"ש ריד). — ב) כמו בְּרוֹר, עי' זה, ר"ל שנברר לָדִין או לעשות פשרה: כדבר שראובן ולוי נתעצמו בדין וזבל"א וזבל"א ולקח לוי לבורר את הרב ר' שמעון (שו"ת חות יאיר ג). — ג) איש שנבחר לפקודה מהפקודות בהנהגת העדה וכדומה, Gewählter; élu; elected: — למנוי בוררים מדי פסח בפסח כפי הנהוג בא יבאו הראשים וטובים ודיינים וגבאים ועיקרי הקהלה הכשרים זל"ז ובין כלם יעשו בוררים עפ"י רוב (האסיף ו, תרנ"ד). ואין לשום בורר ליקח לו שום התמנות שלא היו לו (שם). מינוי הבוררים יהיה באופן זה כ"א מהנאספים יבחר לו חמשה בוררים וכו' (שם). — ד) כעין כיס של ארג מְרֻוָּח מחבר להריחים ועובר בו הקמח הטחון ושומר הסבים, (Mehl) Beutel; bluteau; bolter: נשאל למהר"ש על שבכסו בורר שקורין בוייטי"ל של חמץ וניפו בו קמח של מצות (מהרי"ל, הלכ' תיקון המלות).

בוש[1], ממנו א.בּוֹשׁ, ב.בּוֹשׁ, בּוּשׁ, בּוּשָׁה, מְבוּשׁ.

א.בּוֹשׁ, פ"ע. עבר בּוֹשׁ, בּוֹשָׁה, בֹּשְׁתִּי, בֹּשְׁנוּ, בָּשְׁתֶּם, בינוני בּוֹשִׁים, בּוֹשׁוֹת, עתיד יֵבוֹשׁ, — א) היתה לו בּוּשָׁה מפני איזה דבר, sich schämen; avoir honte; be ashamed: גם בוש לא יֵבוֹשׁוּ גם הכלים לא ידעו (ירמ' ו טו). בֹּשְׁתִּי וגם נכלמתי (שם לא יט). איך הפנה עורף מואב בוש (ירמ מח לט). למען תזכרי וָבֹשְׁתְּ ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך (יחזק' טז סג). בושו וגם נכלמו כלם (ישע' מה טז). בֹּשְׁנוּ כי שמענו חרפה (ירמ' נא נא). ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אֵבוֹשׁ (תהל' קיט מו). יֵבֹשׁוּ ויחפרו מבקשי נפשי (שם ע ג). בּוֹשִׁי ושאי כלמתך (יחזק' טז נב). — ועם פעל אחר: כי בֹשְׁתִּי לשאול מן המלך חיל ופרשים (עזרא ח כב). רבי יפה דנתי וכו' יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי (ברכ' ד.). — ועם מ... בצרוף להדבר הגורם הבושה: כי יֵבֹשׁוּ מאילים אשר חמדתם (ישע א כט). בּוֹשׁוּ והכלמו מדרכיכם (יחזק' לו לב). וְיֵבֹשׁוּ מִזִּבְחוֹתָם (הושע ד יט). לא תֵבוֹשִׁי מִכֹּל עלילותיך (צפנ' ג יא). בוש מאב ואם על זנות (כ"ס גני' מא יז). אל תבוש מן הישנים שמא תאכל יותר מדאי (דרך ארץ זוטא א). — וכינו': אשר ירדו את חללים בחתיתם מגבורתם בּוֹשִׁים (יחזק' לב ל). כל שאין אדם בוש מלאכול בתוכה (מעש' ג ה). בוש אתה לומר שבלבו של כה"ג חביב הימך (תוספ' כלי' ב"ק א ו). מרתף שהוא בוש לוכל בתוכו (ירוש' פסח' א כז:). שפעמים אדם בוש למכור על פתח ביתו ונותן לאשהו ומוכרת (ב"ק קיט.). שאינה בושה לעמוד לפניו ערומה (קידו' פא:). אמר רבי יהודה רוצה היא בתקנת בתה ובושה מחתנה (חולין ו.). אשה בושה לבא לבית דין והורגת את בנה (יבמ' מב:). על החדשים אנו בושים אלא שאתם מגלגלים עלינו את הישנים (כתו' עח:). —

---

[1] בארמ' בְּהֵת. בערב' בהת' a), ר"ל זנר.

a) بہت

ב ו ש נ י, בוש אני: ב ו ש נ י מדבריכם (תגי' כב:).— ובהשאלה לדברים לא בע"ח: וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך יי' צבאות בהר ציון (יכע' כד כג). — ב) נכזבו תקותו ובטחונו באיזה דבר, getäuscht werden; être déçu; be disappointed: עם מ... הדבר שבו בטח: ובֹשׁ מואב מכמוש כאשר בֹּשׁוּ בית ישראל מבית אל מבטחם (ירמ' מח יג). גם ממצרים תֵּבֹשִׁי כאשר בֹּשְׁתְּ מאשור (כם ב לו). וחתו ובֹשׁוּ מכוש מבטם (יבע' כ ה). בך בטחו אבתינו בטחו ותפלטמו אליך זעקו ונמלטו בך בטחו ולא בושו (תהל' כב ה-ו). — ועם ב: אל יֵבֹשׁוּ בי קויך אדני (כם סט ז).—ג) נבהל והשתומם משואת פתאם: וישביהן קצרי יד חתו ובֹשׁוּ (יבע' לז כז). חתו ויֵבֹשׁוּ (מ"ב יט כו). יפחדו יֵבֹשׁוּ יחד (יבע' מד יא). יֵבֹשׁוּ ויבהלו מאד (תהל' ו יא).

— הִפ', הֹבִישׁ, הֵבִישׁ, לְכֹנת הבישות, והובִשְׁתָּ, הֹבִישָׁה, והובִישָׁה,— א) גרם בושה לאחר, עשה שפלוני יבוש במעשיו, beschämen; rendre honteux; to put to shame: כי הושעתנו מצרינו ומשנאינו הֱבִישׁוֹתָ (תהל' מד ח). הובַשְׁתָּ [1]) היום את פני כל עבדיך (ב"כ יט ו). ונער משלח מֵבִישׁ אמו (משלי כט טו). יי' אל תְּבִישֵׁנִי (תהל' קיט לא). עצת עני תָבִישׁוּ[2]) (כם יד ו). ו ה ו ב י ש ת ך בעדת שער (כ"ם גני' מב יא).— ב) עשה דבר בושה, התנהג באופן שבושה הוא לו, schändl. handeln; se conduire honteusement; to act shamefully: כי זנתה אמם הובִישָׁה הורתם כי אמרה אלכה אחרי מאהבי נתני לחמי (הוש' ב ז). אגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מֵבִישׁ (משלי י ה). עבד משכיל ימשול בבן מֵבִישׁ (כם יז ב). אשת חיל עטרת בעלה וכרקב בעצמותיו מְבִישָׁה (כם יב ד). — ג) עומד כמו בבושה מפני דבר שבא עליו: הגידו בגוים והשמיעו ושאו נס השמיעו אל תכחדו אמרו נלכדה בבל הֹבִישׁ בל חת מרדך הֹבִישׁוּ עצביה חתו גלוליה (ירמ' נ ב) הֹבִישָׁה בת מצרים נתנה ביד עם צפון (כם מו כד). הוי אל נבו כי שֻׁדדה הֹבִישָׁה נלכדה קריתים הֹבִישָׁה המשגב וחתה (כם מח א). כבשת גנב כי ימצא כן הֹבִישׁוּ בית ישראל המה מלכיהם שריהם וכהניהם ונביאיהם (כם ב כו). הֹבִישׁוּ חכמים חתו וילכדו (כם ח ט). הֹבִישׁוּ אכרים הילילו כרמים על חטה ועל שערה כי אבד קציר שדה (יואל א יא).— והֹבִישׁ עַל: כל הֹבְאִישׁ [1]) עַל עם לא יועילו (יבע' ל ה). — ובהשאלה לצמח ואילן שלא נתנו פרים: הגפן הוֹבִישָׁה[2]) והתאנה אמללה (יואל א יב). נשמו אצרות נהרסו ממגרות כי הֹבִישׁ דגן (כם יז). שדד דגן הֹבִישׁ תירוש (כם י). — ועם מ הדבר שבשבילו באה הבושה: נבער כל אדם מדעת הֹבִישׁ כל-צורף מפסל כי שקר נסכו ולא רוח בם (ירמ' י יד).

— הִתפ', הִתְבּוֹשֵׁשׁ, — חש והרגיש רגש של בושה: ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יִתְבֹּשָׁשׁוּ (בראש' ב כה).

ב.*בּוֹשׁ, ת"ז, — כמו בּוֹיָשֶׁן: משנות דבר תשמע ומחסוף כל סוד עצה והיית ב ו ש באמת ומצא חן בעיני כל חי (כ"ם גני' מב א). — ובוש פנים: ב ו ש פ נ י ם הוא המצוע והבישן הוא בקצה התוספת (רמב"ם ת' פרקים ד).

*בּוֹשׁ, ב"ז — כמו בּוֹשָׁה: לפני ברד ינצח ברק ולפני ב ו ש ינצח חן (כ"ם גני' לב י).

בּוֹשֵׁשׁ, עי' בֹּשֵׁשׁ.

בּוֹשָׁה, ב"נ,—ההפך מן כבוד, Scham; honte; shame: מחמס אחיך יעקב תכסך בוּשָׁה (עובד' א י). ותרא איבתי ותכסה בוּשָׁה האמרה אלי איו יי' אלהיך (מיכה ז י). וחגרו שקים וכסתה אותם פלצות ואל כל פנים בוּשָׁה ובכל ראשיהם קרחה (יחזק' ז יח). העטית עליו בוּשָׁה (תהל' פט מו). ש ה ב ו ש ה מביאה לידי יראת חטא (נדר' כ.). אוי לה לאותה ב ו ש ה אוי לה לאותה כלימה (כ"כ עה.), לאמר אוי לנו בגלל הבושה הזאת. לא ב ו ש ה וכלימה הוא לנו שנגזור טומאה

[1]) אמר ר"י חיוג ז"ל: ואין מזה השרש הובשת היום (ב"כ יט ו) הובישו חכמים (ירמ' ח ט) כל הביש (יבע' ל ה) אולם הם הפעלים שפא שלהם יוד, וי"א שהם הפוכים, כי עין הפועל נהפך פא. וכן אמרו כי גם בוש לא יבושו (ירמ' ו טו) כי הנח הנעלם שהוא עין במלת בוש נהפך לפניו במלת יֵבֹשׁוּ כי בין היוד העתיד והבית נח נעלם הוא פא הפועל, ולולי זה היה יָבוּשׁוּ בקמץ גדול כמו הביריו וזה דבר מתוקן ונכון בכל לשון ויתכן היותם שני שרשים בוש ויבש ודברו בהם שניהם בעבור היותם קרובים במבטא. ע"כ.—[2]) יש מגיהים תביש, במשמ'

פ"ע. — [1]) כך כתיב וקרי. ונראה כי הכתיב רצה הפעיל מן באש: הִבְאִישׁ. ובכלל כל הפסוק לקוי. — [2]) י"ס כי זה הפעיל מן יבש, במשמעת נתיבש, ומקביל לאמללה, וכן הביש דגן.

על עיר אבותינו (זכתים קיג .).

אָדַם, אדמו פניו מבשת. —*אוֹנָאָה, צער ע״י דבור מכלים. — אֹזֶן, *יצא פלוני באזנים מקֻטפות, לאמר בבושה. — אֶצְבַּע, שלח אצבע, בכונה לבישו.

בּוּז, בזה, *התבזה, בזיון וכו׳, עי׳ בוז. — בּוּשָׁה, *בִּיֵּשׁ את פלוני, עשה לו בושה. — *בּוֹיְשָׁן, *בַּיְשָׁן, *בַּיְשָׁנִית, *בַּיְשָׁנוּת. — *בֹּשֶׁת פָּנִים.

*גִּנָּה את פלוני, אמר שזה גְנַאי, גְנוּת.

דִּבָּה, הוציא דבה על פלוני. — דֹּפִי, נתן דֹּפִי בפלוני, והפעל *דִּפָּה.

*הֵסֵס, *מְהַסֵּס, בוש לאמר או לעשות דבר מפני יראת הכבוד וכדומה.

זוֹנָה, מצח אשה זונה, שאין לו בושה. — *זִלְזוּל, *זִילוּת.

חָוַר, חורו פניו מבושה. — חָפַר, חפרו פניו, אדמו מבשת, התפיר. —*חָצוּף, מי שיש לו *חֻצְפָּה, ההפך מן בשת פנים. — חֶרְפָּה, חֶרְפָּה ובושָׁה.

יָרַק בפני פלוני, לְבַיְּשׁוֹ.

כָּבוֹד, נתן כבוד לפלוני, ההפך מן בִּיֵּשׁ, ולהפך *פגע בכבודו, בישו, ועי׳ במקומו כל המתיחסים. — כִּבְשָׁן, משל: *נוח לו לאדם להפיל א״ע לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. — *כָּנַז, כמו הִסֵּס, התביש לעשות או לדבר דבר מיראת הכבוד וכדומה. — כָּלַם, כְּלִמָּה, הִכְלִים. — *כָּסוּף, הכסיף אותו, עשה שיחורו פניו מבושה. —כִּסָּה, הכלמה תכסהו.

לָבַן, הלבין פני חברו, בישו. — לָעַג, *לגלג. — *לעז, הוציא לעז על פלוני. — לָשׁוֹן, האריך לשון עליו לאות זלזול ובזיון.

מַיִם, *ישפך מי פניו, התבזה. — מָמוֹן, משל: *הממון מכסה הבשת.

נַעַל, השליך נעלו עליו.

*עָלַב, *עָלוּב, *עֶלְבּוֹן.

קָלוֹן. — קָלַס, התקלס בו.

רַאֲוָה, שם אותו לְרַאֲוָה, לדבר שיביטו בו בבזיון. — רֹאשׁ, הניע ראשו לבישו. — רוֹק, השליך עליו רוק.

שֵׁן, חרק שן. — שָׁפֵל, השפילו. — שִׁקּוּצִים, השליך עליו שקוצים. — שָׁרַק עליו.

בּוֹשֶׁת, עי׳ בֹּשֶׁת.

בּוּת[1], ממני בית.

בַּז[2], בַּז וגם בָּז, בִּזָּה, ב״ז, — מה שבָּזַז, Beute; butin, spoil: בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו לשלל שלל ולבז בַּז (ישע׳ י ו). פסחים בזזו בַּז (שם לג כג). יתר הַבָּז אשר בזזו (במד׳ לא לב) — הָיָה לָבַז, נָתַן לָבַז: ולמה יי׳ מביא אתנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב נשינו וטפנו יהיו לָבַז (במד׳ יד ג). ונטשתי את שארית נחלתי ונתתים ביד איביהם והיו לָבַז ולמשסה לכל איביהם (מ״ב כא יד). והיתה לָבַז לגוים (יחזק׳ כו ה). חילך ואצרתיך לָבַז אתן (ירמ׳ טו יג). והיו שאסיך למשסה וכל בזזיך אתן לָבַז (שם ל יז). ונתתיו ביד הזרים לָבַז (יחזק׳ ז כא). — וככנו׳ בִּזָּה: הנני נתן לנבוכדראצר מלך בבל את ארץ מצרים ונשא המנה ושלל שללה ובזז בִּזָּה (שם כט יט).

ב״ז, ר״ת: בן זכר.

בזא[3], ממנו אולי בָּזָא.

בָּזָא[4], פ״י, —בָּזָא הנהר את הארץ, מימיו שטפו וכסו אותה, überschwemmen; inonder; inundate: גוי קו קו ומבוסה אשר בָּזְאוּ[5]) נהרים ארצו (ישע׳ יח ב, ז). — ואמר המשורר: ב ז א ו נהרים בתוך קריה עליזה לאין קץ לתבונה וסוף פרצו גדריך (רשב״ג, ליון גברת). בחון בתחלואי עוני, ב ז א ו לחיי נהרי מי עיני (רמב״ע, הקוס להודות). אלהים בעוך נחה אל מחוזך עניה שביה נהר צר בּוֹזֵאָה אכלה הממה (עמנואל מחב׳ יז). — וכמשמ׳ בזז: וממון אחרים לא ב ז א ו וכו׳ וכאשר

---

[1]) משתף לארמי׳ וערב׳ בַּאת a). וסובר שמנד כי בא פעל זה גם בעבר׳ בב״ם גני׳ (מב יח): מקום תגור אל יהי אשנב ובית מ ב י ט מבוא סביב, וסובר שמנד כי צריך להגיה ת ב ו ת במקום מביט.

[2]) מן בזז, עי״ש. וגם באתנח וסלוק בית פתוחה, רק במד׳ לא לב בית קמוצה.

[3]) הקדמונ׳ לא הניחו מציאות שרש זה בעבר׳, וקצת החדשים אומרים שהוא כמו ב ז ע. ועי׳ הערה לפעל בָּזָא.

[4]) אולידומה לזה בערב׳ פַּאצ׳a), פַּאצ׳ אלואדי, שר״ל רבו מי הנחל ושטפו, ואעפ״י שהוא בערב׳ פעל עומד. — [5]) פרשו כל הקדמונים במשמעת בזזו, ואלף במקום אות הכפל. החדשים ראו בו פעל מיוחד להנהר, ופר שו קצתם במשמ׳ שטף וקצתם במשמ׳ קרע, כמו בזע.

---

a) فاض

באו לידם ממון אחרים בזאוהו (שם כח).

***בז**, עי' בזבזיה.

***בִּזְבֵּז**[1], פ"י, — א) פזר כספו, הונו, או כל דבר ברבוי גדול מאד, verschwenden; dissiper; squander: מעשה במונבז המלך שעמד ובזבז כל אוצרותיו לעניים וכו' וא"ל אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותם ואתה עמדת ובזבזתה שלך ושל אבותיך (תוספתא פאה ד יח). מפני מה אמרו אלמנה מוכרת שלא בבית דין לייפות כוחן של יתומים שלא לבזבזן את נכסיהם (שם כתובות יא א). המבזבז אל יבזבז יתר מחומש (גמ' שם נ.). מעשה באחד שביקש לבזבז יותר מחומש ולא הניחו לו חבריו (ערכין כח.). שהיה מבזבז את ממונו כדי לחוס על ממונם של ישראל (פסיק' דר"כ, החודש לח). כמה עבדים כמה שפחות יש לו והם מבזבזין במאכל ובמשתה (שם, העמר נח). ואני מבזבז כל נכסי (מד"ר במות ל). השב (יעקב) ואמר נכסי חו"ל אין בהן ברכה לכך היה מבזבזן (תנחו' בוב' ויגש). מבזבזין לפני התנים ולפני הכלות מחרוזות של דגים (במחות ח). ועי' הוציא הרבה. — ב) לקח לעצמו דבר בחוזקת היד, כמו בזז, plündern; piller; plunder: גר שמת ובזבזו ישראל נכסיו (קדושין כג.). — ובהשאלה: ראש הכנסת אל יקרא עד שיאמרו לו אחרים שאין אדם מבזבז לעצמו (תוספתא מגילה ד כא), ר"ל, אין אדם לוקח לעצמו דבר בלי רשות. — ג) כמו פעל בזה: נערים היו ובזבזו עצמן בקטנים (סוטה מו:).

— בִּזְבּוּז, — שה"פ מן הקדם.

***בַּזְבְּזִיָּה**, — תהלת לחש לסמטה: בזבזיה[2] מסמסיה כסכסיה שרלאי ואמרלאי (שבת ס.).

בזה[3], ממנו בָּזָה, בָּזוּי, בִּזָּיוֹן.

בָּזָה, פ"י, בָּזִית, בָּזִית, בְּזִינוּ, בְּזִיתֶם, תִּבְזֶה, יִבְזֶה, וַיִּבֶז. בּוֹזֶה, בּוֹזָה, בָּזוּי, בְּזוּי, בְּזוּיָה, בְּזָתָנִי, יִבְזֵהוּ, בֹּזַי, בּוֹזַי, בּוֹזֵהוּ, מקור בָּזֹה, בְּזֹה, — בָּזָה את הדבר, האדם, חשב שאין לו שום ערך וחשיבות, שאינו ראוי לשום כבוד, verachten; mépriser; despise: כי דבר ה' בָּזָה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההוא (במד' טו לא). כי לא בָזָה ולא שקץ ענות עני (תהל' כב כה). מדוע בָּזִיתָ את דבר יי' לעשות הרע בעינו (ש"ב יב ט). קדשי בָּזִית ואת שבתתי חללת (יחזק' כב ח). במה בָזִינוּ את שמך (מלא' א ו). בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו (משלי יה כ). שמר מצוה שמר נפשו בוזה דרכיו יומת (שם יט יו). ויהיו מלעבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו (דהי"ב לו יו). הכהנים בוזי שמי (מלא' א ו). הבוזה את חבירו (אדר"נ כט). מפני שהן בוזין בעצמן (שם). לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה (תהל' נא יט). וַיִּבֶז עשו את הבכרה (בראש' כה לד). — ועם כנו': ועתה לא תסור חרב מביתך עד עולם עקב כי בְזִתָנִי ותקח את אשת אוריה (ש"ב יב י). ויבט הפלשתי ויראה את דוד וַיִּבְזֵהוּ כי היה נער ואדמני עם יפה מראה (ש"א יז מב). ובני בליעל אמרו מה ישענו זה וַיִּבְזֻהוּ ולא הביאו לו מנחה (שם י כז). כי מכבדי אכבד וּבֹזַי יקלו (שם ב ל). הולך בישרו ירא יי' ונלוז דרכיו בוזהו (משלי יד ב). — ועם ל אחריו: ומיכל בת שאול נשקפה בעד החלון ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר לפני יי' וַתִּבֶז לו בלבה (ש"ב ו יו). — וּבָזָה עַל: וישמע סנבלט החרני וכו' וילעגו לנו וַיִּבְזוּ עָלֵינוּ ויאמרו מה הדבר הזה אשר אתם עשים (נחמ' ב יט). — בָּזָה בעיניו לעשות דבר: וַיִּבֶז בעיניו לשלח יד במרדכי לבדו (אסת' ג ו).

— פָּעוּ', בָּזוּי, — שבוזים אותו, — עי' בָּזוּי.

— נִפְע', נִבְזָה. — עי' נִבְזֶה, נִבְזָה, עי' נִבְזֶה.

— פִּע', בִּזָּה, — כמו קל, ביותר עז ותקף: המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות (אבות ג יא). אני חלקתי כבוד לדיינים וקראתי אותם אלהים והן מבזים אותם (מד"ר רות, ויהי). שביזה כל בתי ע"ז (ירוש' סוט' ה כ ד). ביזיתו ביישתו וקיללתו (כתו' סה:). לך והבא אותן האנשים שביזית אותי לפניהם ואני מתרצה לך (פסיקתא דר"כ, סוכה, קלב). אומרין לו אלו היה לך לבזה הייתה נודר (תוספתא נדרי' ה א). אל יבייש שיניך ואל יבזך פיך ואל יקללך לשונך (ד"א זוטא כ). כשם שביזית אותו כך אתה מתבזה (תנחומא וארא יח). — וּבִזָּה עַל: מפני מה אתה

---

[1]) סברים, כי הוא פלפל מן בוז. ובערב' בַּזְבַּזַ[a]), הלך מהרה, ברח.

[2]) בגמ' שם נאמר: לסמטא לימא הכי בזבזיה וכו', אילין מלאכי דאישתלחו מארעא דסדום. ופרש"י שהם שמות מלאכים, וי"א שמות שדים, וכבר נשאו ונתנו בזה החוקרים ולא העלו דבר מחור במקור המלים ומשמעתם האמתית.

[3]) קרוב לבוז, ובערב' בד"א b).

---

a) بزبز b) بذا

מבזה על כבודך (מד"ר ברא"ש עה). — ומקור כמי': כאשר יתגאה האדם בדבר מדברי העולם אין מביאו לזה אלא בזות את בעל הטובה (חו"ה הכניעה ט). — וככ': הנחת התענוגים הגופיים ובזותם שזאת תחלת מדרגות אנשי החכמה (מו"נ כ מ).

— פע', כינו' *מבזה: שעל המבזבזין אסורין שעל המבוזין מותרין (ע"ז ג ג).

— הפע', הבזה, מקו' הבזות, — כמו בזה: כי יצא דבר המ"כה על כל הנשים להבזות בעליהן (אסת' א יז).

— התפ', *נתבזה, — שבזו אותו, שבזה את עצמו: לא דומה המתבזה מעצמו למתבזה מאחר (ירוש' תענ' ב סה.). שאין אדם רוצה שתתבזה אשתו בב"ד (כתוב' לז:). שע"י הדרך אדם מתבזה וזו (שרה) עמדה ביפיה (מד"ר ברא"ש מ). אימתי דברי תורה מתבזין בפני עמי הארץ בשעה שבעליהן מבזין אותם (מד"ר רות, ויהי בימי). לבן מלך שיצא לשוק ומכה ואינו לוקה מבזה ואינו מתבזה (שם). כיון שראתה אותו (מיכל את דוד) משים עצמו בהדיוט נתבזה בעיניה (שם במדבר ד). שויתי נפשי לנגדך שלא נתביישתי להתבזות לפניך לכבודך (שם). כשם שביזית אותו כך אתה מתבזה בפני כל הבריות (תנחומא בובר, וארא יח). אעפ"י כן היה בידם להתבזות על קדושת שמך ולקבל על עצמן הכאות (שם תזריע יג).

בזה, ת"ז, כמי' בזה, — כמו בזוי: לבזה[1]) נפש למתעב גוי (ישע' מט ז).

בזה, ש"נ, מ"ר בזות, — כמו בז: בזה ושלל ורכוש להם יבזור (דניאל יא כד). ויכו מהם שלשת אלפים ויבזו בזה רבה (דהי"ב כה יג). ויעזב החלוץ את השביה ואת הבזה (שם כח יד). עשרת בני המן בן המדתא צרר היהודים הרגו ובבזה לא שלחו את ידם (אסתר ט י). ותנם לבזה בארץ שביה (נחמ' ג לו). — בזת מצרים, בזת הים. מ"ר: כמה ביזות נתתי לכם ביזת מצרים וביזת הים וביזת סיחון ביזת שלשים ואחד מלכים (מד"ר איכה, מה אעידך).

*__בזוז__[2]), מ"ר בזוזים, — Räuber; brigand; robber: מפני אומות העולם שלא יהו מונין את ישראל ואומרין להם הלא אומה של בזוזים[3]) אתם (מד"ר ברא"ש א).

[1]) סברים רוב המדקדקים החדשים כי זה שבוש וצ"ל בזוי.

[2]) משק' לקוח, לקוחות.— [3]) ברפו' ויניציה בזוזות.

בזוי, ת"ז, לנק' בזויה, מ"ר בזויים בזויות, — אדם או דבר שהכל מבזים אותו, שהוא ראוי שיבזוהו, verachted; méprisable; despised: כי הנה קטן נתתיך בגוים בזוי באדם (ירמ' מט יה). הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד (עובד' א ב). ואנכי תולעת ולא איש חרפת אדם ובזוי עם (תהל' כב ז). וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים (קהל' ט יז). אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי ק"ו על ממונו החביב (נגע' יב ה). בזוי בן בזוי (מד"ר אסת', ויהי). מה עז זו בזויה כך ישראל בזויין בשיטים (שם בה"ם, הסבי). לבזויה זו אני אתן ד' מאות זוז (אדר"נ ג).

בזז, ממנו בז, בזה, *בזוז.

בזז[1]),פ"י, עבר בזז, בזזו, בזו, בזזנו, בזנו, עתיד תבז, יבז, *תבוז, יבוז, — לקח בכח הזרוע מה שנמצא בעיר, בבית, בהמה, סחורה, כסף וזהב, וביוצא בזה, plündern; piller; to spoil: ונלכד את כל עריו בעת ההוא וכו' רק הבהמה בזזנו לנו ושלל הערים אשר לכדנו (דבר' ב לד-לה). וכל הבהמה ושלל הערים בזונו[2]) לנו (שם ג ז). רק הבהמה ושלל העיר ההיא בזזו להם ישראל (יהוש' ח כז). ויהי המלקוח יתר הבז אשר בזזו עם הצבא צאן שש מאות אלף (במד' לא לב). וישבו בני ישראל מאחיהם מאתים אלף נשים בנים ובנות וגם שלל רב בזזו מהם (דהי"ב כח ח). וישבו בני ישראל את נשי מדין ואת טפם ואת כל בהמתם ואת כל מקניהם ואת כל חילם בזזו (במד' לא ט). ושללו חילך ובזזו רכלתך (יחזק' כו יב). — וככ': ואת כל אוצרות מלכי יהודה אתן ביד איביהם ובזזום ולקחום והביאום בבלה (ירמ' כ ה).— ובינ': ויהיו ימים שלושה בוזזים את השלל (דהי"ב כ כה). וכל העם בוזזין ונותנין לפניו (סנה' כ ד). — ובמשמ' חוטף מה שמוצא: וכן פאת הכרם והאילנות ניתנת במחובר לקרקע והעניים בוזזין אותה בידם (רמב"ם, מתנות עניים, ב טו). — וככ': ישראל כל מי שהוא בוזזן או גוזלן בעולם הזה הוא מקהה את שיניו לעתיד לבא (מד"ר במדבר כ). — ועתיד: וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבז לך (דבר' כ יד). נרדה אחרי

[1]) בערב' בז a).— [2]) בקצת כ"י בזונו, ובקצתם בזנו (K.).

a) بَزّ

פלשתים לילה ונבוזה בהם עד אור הבקר (ש"א יד לו). ועשית לעי ולמלכה כאשר עשית ליריחו ולמלכה רק שללה ובהמתה תבוזו לכם (יהוש' ח ב). להטות מדין דלים ולגזול משפט עניי עמי להיות אלמנות שללם ואת יתומים יבוזו (ישע' י ב). ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם (שם יא יד). ינקש נושה לכל אשר לו ויבוזו זרים יגיעו (תהלים קט יא). הנח לפניהם והם יבוזו (כפרת, פסוק תשזוכ). — ועם ו ההפוך: בני יעקב באו על החללים ויבוזו העיר (ברא' לד כז). ויפשטו בערי יהודה משמרון ועד בית חורון ויכו מהם שלשת אלפים ויבוזו בזה רבה (דהי"ב כה יג). — ובכנ': לכן חי אני נאם יי' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדם תהיה ובני עמון כעמרה ממשק חרול ומכרה מלח שארית עמי יבזום[1]) ויתר גוי ינחלום (צפנ' ב ט).—ומקור בוז, לבוז, לבוז: בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו לשלל שלל ולבוז בז (ישע' י ו). הלשלל שלל אתה בא הלבוז בז הקהלת קהלך (יחזק' לח יג). ויבא יהושפט ועמו לבוז את שללם (דהי"ב כ כה). להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים וכו' ושללם לבוז (אסתר ג יג). — ובמשמ' חטף כאו"א מה שמצא: אפילו תשעים ותשעה אומרים לבוז ואחד אומר לחלק לזה שומעין שאמר כהלכה (פאה ה ב).

— פעול, בזוז, — שבזזו אותו: והוא עם בזוז ושסוי (ישעי' מב כב).— ובמשמ' גזילה: ואתם הלא בזוזה היא (הארץ) בידכם (מד"ר בראש' א), לאמר לקחתם אותה בכח הזרוע. — ואמר המשורר: גביר גבר ובזז החמדות והיו כל כלי חמדה בזוזיו, וקנה כל יקר ביקר אהביו וכל רע בדודיו לא בזוזיו (ר"י הלוי, נאם אסף). ר"ל כי הוא בזז אותם ולקחם. מחוצים לחוצים סובלי מעמס בזוזים גוזזים נותנים למרמס (שבת א' אחר פסח, שכיה עניה).

— נבוז, נבזז, מקור הבוז, עתיד תבוז, —שבזזו אותו: והוריד ממך עזך ונבוזו ארמנותיך (עמוס ג יא). הבוק תבוק הארץ והבוז תבוז (ישעי' כד ג). — וכמו שלמים נבזז, נבזזו: הפריש בכוריו נבזזו נמוקו (בכור' א ח). — ואמר הפיטן: בחרון אף וחמה נבזזים ננזזים כמו רחל נאלמה (סמה"ג, סליח' לו"ג, תי ככל ממבלתו).

— פעל, בזז, — כמו נבוז, ביתר חזק, היה כלו לבז: חרב אל אוצרתיה ובזזו (ירמי' נ לז). — ועי' לקח.

[1]) במקום יבזום.

— התפ' התבוזז, — התבוזז מן, ברח, entfliehen; s'enfuire; flee: אם למד אדם דברי תורה ויושב ומתעסק בהן כדי צרכן הרי בידו חכמה ומוסר ואם לאו הם מתבוזזים ממנו ונקרא אויל (ילקוט משלי א).

בזז, ש"ז, מ"ר בזזים, — מי שבוזז, מי שדרכו לבוז ולשדד, Räuber; brigand; robber: זה חלק שוסינו וגורל לבזזינו[1]) (ישע' יז יד). לכן כל אכליך יאכלו וכל צריך כלם בשבי ילכו והיו שאסיך למשסה וכל בזזיך אתן לבז (ירמ' ל יז). מי נתן למשוסה יעקב וישראל לבזזים הלוא יי' זו חטאנו לו (ישע' מב כד). ושללו את שלליהם ובזזו את בזזיהם[2]) (יחזק' לט י).

בזזי, ת"ז, לנק' בזזית, — מי שבוזז, שבוזזת: מפני אומות העולם שלא יהיו מבזין את ישראל וא"ל הלא אומה בזזית אתם (ילקוט מכיר, תהל' קיח).

בזיון, ש"ז, סמי' בזיון, — רגש של זלזול והקלה בערך אדם או דבר, Verachtung; mépris; contempt: וכדי בזיון וקצף (אסתר א יח). שלא לנהוג בקדשים בזיון (ירוש' שבת יא יג.). שנהג עצמו בבזיון (שם חגיגה ב עח.). הכה באחר ידו וכו' נותן ארבע מאות זוז ולא מפני שמכה של צער היא אלא מפני שמכה של בזיון היא שנאמר קומה יי' הושיעני אלהי כי הכית את כל אויבי לחי (תוספת' ב"ק ט לא). רבי יהודה אומר רצה (הכהן הגדול) לנהג בזיון בעצמו אין שומעין לו (שם סנה' ד א). המוליך עצמות ממקום למקום הרי זה לא יתנם בדסקיא וכו' מפני שנוהג בהם מנהג בזיון (ברכ' יח.). שאם היו נוהגין בו קודש נוהגין בו חול כבוד נוהגין בו בזיון (סנה' נב.). משום בזיון קדשים (תמיד לא:). היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין אמר הקב"ה בני בכורי ואני מורידו בבזיון (מד"ר בראש' פו). אפילו אתם מוכרים את ממונכם לקנות את

[1]) י"ס כי צ"ל בזזינו והלמד הוא כפל מהלמד של גורל.— [2]) הורית הקורא: אם געיה לאות ראשון, תקדים בנעימות לחשון, יפתח פיו בשוא שתחת אות הראשון, כמו ושללו את שולליהם, השוא שתחת הלמד נע וכן ובזזו את בוזזיהם (דף 67). ע"כ. אבל בכל הדפוס' וכ"י זין בשוא לבד, אעפ"י שבאמת נשמעת בהברה ז חטופה.

התורה ב ז י ו ן הוא עליכם (שם במד' ג).

*בָּזִיךְ[2]), ש"ז, מ"ר בְּזִיכִים, סמי' בְּזִיכֵי, Schale ; coupe ; vessel: הכהנים עומדים שורות שורות ובידיהם ב ז י כ י כסף ו ב ז י כ י זהב וכו' ולא היו ל ב ז י כ י ם שולים שמא יניחום ויקרש הדם (פסח' ה ה). שם היו נותנין שני ב ז י כ י לבונה של לחם הפנים (מנח' יא ה). ד' כהנים נכנסין שנים בידם שני סדרים ושנים בידם שני ב ז י כ י ן וכו' הקטירו ה ב ז י כ י ן (שם ז). שני ב ז י כ י לבונה שהקריב את אחד מהן בחוץ וכו' (זבח' יג ו). כיצד מסדרין את ה ב ז י כ י ן (תוספתא מנח' יא יח). שני ב ז י כ י לבונה שנטמא אחד מהם (שם יג ג). כל ה ב ז י כ י ן שבמקדש לא היו להם שוליים (פסח' כד :). — ו"בית קבול השמן שבראש קני המנורה: בהיטיבו לשון נקוי ה ב ז י כ י ן של המנורה (רש"י שמות ל ז). ואינו כן כי הנרות היו כמין ב ז י כ י ן נתונים בראשי הקנים וקבועין בהן וכו' ו ה ב ז י כ י ן האלה היו להם פיות שראש הפתילות שוכבות עליהן (תבוכ' ריב"ש תי).

*בְּזִיעָה, ש"נ, — קרע: אם יש בו (בהטחול) ב ז י ע ה אחת ויצא ממנו רטבו פסול (הלכ' טרפ' לאלדד הדני א כ). — וכהפ"ע מן בזע: לשון ב ז י ע ה (רבכ"ס כ"כ לו.)

*בְּזִיק, מ"ר בְּזִיקִים, בְּזִיקֵי, — כמו בָּזָק: ולפני חשמלי זוהר מוקפים ב ז י ק י הדר ולפני ב ז י ק י הדר מוקפים ב ז י ק י גאוה ולפני ב ז י ק י גאוה מוקפים מפזרי נורא (היכלות ו).

*בָּזָךְ[1]), — כמו בָּזִיךְ: ו ה ב ז ך היה בתוכו (בתוך הכף שהיה דומה לתרקב גדול של זהב שהיה מחזיק שלשת קבין) מלא וגדוש קטורת (תמיד ה ד). מי שזכה בקטורת היה נוטל את ה ב ז ך מתוך הכף ונותנו לאוהבו או לקרובו (שם ו ג). והמתחה ביד אחד ו ה ב ז ך ביד אחד וכף וכסויה ביד אחד (שם ז ג). בקרביים הנתונים ב ב ז ך (גמ' שם לא:) אוחז(הכהן) את ה ב ז ך בראשי אצבעותיו וי"א בשיניו (יומא מט:). וידה של ב ז ך כלפי בין זרועותיו (רש"י שם). וכל דבר שהאדם רוצה לערב יפה יפה מהפכו באצבע או ב ב ז ך (רש"י שמות ל לה). — וכלי קבול השמן במנורה: נר האמצעי (של המנורה) עשוי כמין ב ז ך לצוק השמן לתוכו (שם כה לא).

[1]) בארמ' בָּזִיכָא (ת"א ז יד) הוא תרגום של כף, ומ"ר בָּזִיכַיָּא, ולא נתברר מקור שם זה, ואין לו דמיון בכל השפות הרבים בלשון ערב' לכלי קבול ושתיה.

[2]) במשנ' מנק' נדפ' אמש"ד בָּזָךְ.

בזע[1]), ממנו *בזיעה *בָּזַע.

*בָּזַע, פ"י, עת' יִבְזַע, — קרע: וכאשר תרד העוקץ השני בסימנים הוא קורע ו ב ו ז ע (הקיה, כוד הפחי'). — הפע' *הִבְזִיעַ, — עשה בזיעה: אכלה עין והבזיע בושט (הלכ' טרפות לאלדד הדני, ג יא).

א.בזק[2]), ממנו בָּזָק.

בָּזָק[3]), ש"ז, — בהיקות אור פתאם במרומי שחקים שתופיע ותעלם ותופיע ותעלם בפרט לעת ערב או בלילה ובלי רעם אחריה, Wetterleuchten ; fulguration ; sheet-lightning: והחיות רצוא ושוב כמראה הַבָּזָק[4]) (יחזק' א יד). צפייתן כמראה ה ב ז ק (ילירה, א ו). וזה ה ב ז ק מין אחד הוא משל מיני הברק הכתובים ומכונים בספר החכמה הוא

[1]) בארמ' בְּזַע כמו קרע בעבר'.

[2]) קצת החדשים אינם מודים במציאות שרש בזק בעבר' הישנה, ומפקפקים באמתת השם בָּזָק שלקמן. אך אין יסוד מספיק לפקפוק זה. ואולי יש קצת שיכות בין בזק שלנו ובַזַק a) בערב' כמו בַזַע' b) ר"ל זרח השמש.

[3]) עי' הערה שלפני זו. — [4]) ת"י: כחיזו ברקא. ושאלו בגמ' (חגי' יג:) מאי כמראה הבזק אמר ר' יוסי בר חנינא כאור היוצא מבין החרסים. ופרש ר"ת שם: כשסותמין פי הכבשן בחרסין ויש ביניהם נקבים לשון האש יוצאת משם. ע"כ. אבל רש"י פרש דברי ר' יוסי בענין אחר וז"ל: דרך מזקקי זהב לנקוב כלי חרס נקבים נקבים וכופין אותו על גבי גחלים שהזהב נתון בהן בתוך כתישת החרסים של לבנים על גבי חרס ולהב יוצא למעלה דרך נקבי הכלי והוא עשוי ג ו ו נ י ם ג ו ו נ י ם ותמיד יוצא ונכנס. ע"כ. וכן בפרושו ליחזק': כגוון אש שיוצא מבין החרסין שמזקקין זהב בכור בתוכן והאש שיוצא משם צ ב ו ע ה ב ג ו ו נ י ם. ע"כ. ובמד"ר (כרא' ג) פרש ר' יהודה בשם ר' סימון כזה ש ב ו ז ק גפת בכירה. ע"כ. עכ"פ, נראה מזה שכבר בזמן ההוא לא היה להם פרוש מקבל במסורה ופרשוה על פי הסברה, ר' יוסי כמשמ' בזקא בארמ', חתיכת חרס, ור' יהודה במשמ' פעל בזק. ריב"ג פרש כמו ת"י ברק, וכן רד"ק אך שבתי דונולו ור"י ברצלוני פרשו שהוא הברק בלי לוית רעם שמתהוה באויר, והוא יופיע ויעלם וחוזר ויופיע, ומכון היטב לרצוא ושוב שבכתוב.

a) بَزَقَ   b) بَزَغَ

היורד מן השמים ביום סגריר נראה יורד כחוט המטוה של אש מתכת או כחוט דבר של מתכת הנתך באש ויצוק על הארץ ויורד כחוט ומתעות פה ופה כאש חיה בקש (בכתי דונולו, תחכמוני). כי הבזק דומה לברק אבל אינו מראה ברק כי הברק מבריק ומתויך עד הארץ ומבין העבים יברקו כי הם מן העבים יצאו בימי הגשמים שיתפלשו העבים וממהרים לרוץ פוגשים ופוגעים אשה אל אחותה ויברקו ברקים אבל בזק יצא מחמימות החמה ואינה מתויך כברק מבזיקים ושבים והוא נראה לאחר הערב בשמים מטוהרים ודומה כחרב לטושה כשתשלוף מתערה יצאו ממנה כניצוצי האש בשעה שתהיה כנגד השמש (ר"י כרזלי, יצירה 163). — ובהרחבה גם לרעם, ואמר הפיטן: באימתך ויראתך רגליהם יכוננו בקול חזק כמו בזק קדושתך ישננו (רבב"ג, יוה"כ, בנאנים). — ב) ויש שהשתמשו בו במשמ' לשון השלהבת העליונה הדקה של האש: הוטים שלהביות צבועות בכל מיני צבעים עולים ויורדים בנתיבות הקנים וכו' והבזק יתחלף לפי מראה האש אם האש לבנה בזק שלה לבן ואם שחורה בזק שלה שחור ואם תכלת בזק שלה תכלת (ראב"ד פרוש יצירה א ו).— ומ"ר: כמו שמראה הבזקים משתחוין (פרוש יצי' מיוח' לרסע"ג) — ג) ישם לאחד הרקיעים שסברו הפלסופים הקודמים שישנם במרום: ועל ראש סנוניה ורהמיאל יש רקיע הנקרא בזק והוא הרקיע שעל ראש הכרובים שבספר יחזקאל (עמק המלך, הכריאה יא). והבאר הזה לפעמים מתקשה ואינו מאיר ולפעמים מתפשט ומאיר הרבה ומתפשט עד עולם העשייה ובזק זה יש לו ב' שמות א' מימין והוא טעצ"ש ואחר משמאל והוא טגע"ץ (שם). והבזק הזה יסוד שלו שנעשה כעין רקיע כאמור הוא בסוד חיה (שם). וניצוץ היינו שהקו הוא רקיע והנקודה שתחתיו היא הניצוץ והרקיע הזה הוא רקיע שתחת הבזק הנ"ל (שם יב).

א.* **בָּזַק**, — פִּזֵּר, בִּזֵּר, streuen ; répandre ; to strew: בוזקים מלח על גבי הכבש (ערוב' י ז).

ב.* **בָּזַק**, קל אינו נהוג.

— נפע', *נִבְזַק, — נכנס בכח לתוך דבר, בקע אל תוכו, eindringen ; pénétrer ; penetrate: לפי שבעוה"ז הרוח היא נבזקת באחד מאבריו אבל לעתיד לבוא היא נבזקת בכל הגוף (מד"ר כרא' כו)
—הפ', *הִבְזִיק—פזר: כבירים הבזיק כנסם כבזיק

(מאיר כן ילחק, אילת הבחר, יולר בבת ור"ת).

ג **בָּזַק**, פ"ע, — הופיע אור הבזק פתאם: ירוצצו כברקים, חיל זועות וזקים, לפידים דולקים וכבזק בוזקים (בנימין בר זרח, תופ' שמ"ג).
— הפע', *הִבְזִיק, — כמו קל: אבל בזק יצא מחמימות החמה ואינה מתויך כברק מבזיקים ושבים (ר"י כרזלי, יצירה 163).

* **בֶּזֶק**[1], ש"ז, מ"ר בְּזָקִים, — בקיע של גוף קשה, כאבן חרס, Bruchstück;éclat;fragment. ובפרט אבנים קטנות משמשות למנין: אמר ר' יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה דכתיב ויפקדם בבזק (יומא כב:). אמר רב נהולאי בר אידי אמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מתעשר מעיקרא כתיב ויפקדם בבזק ולבסוף כתיב ויפקדם בטלאים (שם). אבל במנין בזק לא שייך לכפרה אלא משום איסור מנין (מהרש"א שם). — ומ"ר: והיא נאוה ומרחקת נזקים מרצצת ידיעוה כבזקים (ר"י לטיף, אגר' התשוב').

בזר[2], ממנו בָּזַר.

בָּזַר, עתיד יִבְזֹר, — פ"י, כמו פזר: בזה ושלל ורכוש להם יבזור (דני' יא כד). (קטרת) היו מחזירין אותה למכתשת פעמים בשנה בימות החמה כזורה שלא תתעפש (כרית' ו:).—ואמר המליץ: ויצאה רוח אלהים רעה לבזור רכושיך (כתי"ע ע). נשוו מתי תבל כרשע אין נחמד ואין נכבד והון בזור (ר"י אלחריזי תחכמ' ז מאלתכירי). יאמר אגזור ים לגזרים ורכוש אבזור אגהה מזור (עמנואל מחכר' כה). עזוזך אזור ידידך עזור ליעקב בזור שלל כנעני (בד"ל, הליכות קדם, 6).
— פִּע', בִּזֵּר, — כמו קל: גער חית קנה עדת אבירים

---

[1]) את השם בֶּזֶק בפסוק ויפקדם בְּבָזֶק (ש"א יא ח) פרש רבי יצחק (יומא כב:) לא כשם עיר כי אם כשם דבר, ופרש רש"י שם בזק לשון שברי חרס. ובפסיקתא והנחומא פרשת כי תשא אמרו ביחס להשם בזק: כד אינון מסבנין (מנה אותם) באילין בזקיא. ואמרו שם מהו בזק אבן. וכן בסורית בזקא שבר, קטע מאיזה דבר. ואף כי בזק הנזכר בכתוב בודאי שם מקום הוא, מ"מ רבי יצחק ור' נהולאי בשם שמואל השתמשו בשם זה במשמעה של אבנים קטנות משמשות למנין, וכן פרשוה גם קצת מפרשים ובמו"כ השתמשו בשם זה קצת סופרים.
[2]) בארמ' בדר. בערב' בדר a), במשמ' פזר, זרע.

---

a) بذر

בעגלי עמים מתרפס ברצי כסף בִּזַּר [1]) עמים קרבות יחפצו (תהל׳ סח לא). — ואמר הפיטן: ב ז ר שבטי וחובטי ולובטי (רבכ״ג, בזופי פליטי).

— פע׳, *בֻּזַּר, מְבֻזָּר: אבל אתה בוצר מן המבוזר (כפ״ת כפר א).

ב״ח, ר״ת: בן חורים, בעל חוב, ב׳ חלקים.

בַּחוּן[2]), ש״ז, מ״ר בחונים, — מגדל גבוה של צופים, Wartturm; tour d'observation; watch-tower: הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים הקימו בחיניו [3]) עוררו ארמנותיה שמה למפלה (ישעי׳ כג יג).

בָּחוֹן[4]), בת״ז, — מי שבוחן כסף וזהב אם הם נקיים, Metallprobierer; essayeur des métaux; trier (of metals): בָּחוֹן[5]) נתתיך בעמי מבצר ותדע ובחנת את דרכם כלם סרי סוררים הלכי רכיל נחשת וברזל (ירמ׳ ו כז-כח).

***בָּחוּן**, ת״ז, מ״ר בחונים, בחוני, בחוניך, — שבחנו אותו: ישראל שהן בני בני ב ח ו נ י בני אברהם יצחק ויעקב (פסח׳ פז:). רבש״ע בניך הם בני ב ח ו נ י ך הם (אליהו זוטא ח). ודבר זה ב ח ו ן ומנוסה (תוקוני, תוריע יב).

א. בָּחוּר, ת״ז, מ״ר בחורים, סמי׳ בחורי, — שבחרו אותו, היותר טוב, auserlesen; choisi; selected: ויקח שש מאות רכב בחור (שמו׳ יד ז). לבד מישבי הגבעה התפקדו שבע מאות איש בחור (שופט׳ כ טו). ויבחר מכל בחור בישראל ויערך לקראת ארם (דהי״א יט י). שויתי עזר על גבור הרימותי בחור מעם (תהל׳ פט כ). מראהו כלבנון בחור כארזים (שה״ש ה טו). ואתו שלשת אלפים איש בחורי ישראל (ש״א כו ב). ויבחר מכל בחורי בישראל ויערך לקראת ארם (ש״ב י ט).

ב. בָּחוּר[6]), ש״ז, מ״ר בחורים, נקב׳ בחורה, בחורות, — אדם צעיר לימים, בפרט שלא נשא עדין, Jüngling; adolescent, jeune homme; youngman: גם בחור גם בתולה יונק עם איש שיבה (דבר׳ לב כה). ונפצתי בך איש ואשה ונפצתי בך זקן ונער ונפצתי בך בחור ובתולה (ירמ׳ נא כב). כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך (ישע׳ סב ה). שמח בחור בילדותך (קהל׳ יא ט). ויעש שם שמשון משתה כי כן יעשו הבחורים (שופט׳ יד י). ביום ההוא תתעלפנה הבתולות היפות והבחורים בצמא (עמו׳ ח יג). לא חלתי ולא ילדתי ולא גדלתי בחורים רוממתי בתולות (ישע׳ כג ד). אז תשמח בתולה במחול ובחרים וזקנים יחדו (ירמ׳ לא יג). לבלתי לכת אחרי הבחורים (רות ג י). ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח (ש״א ח טז). וזקניכם חלמות יחלמון בחוריכם חזינות יראו (יואל ג א). ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזרים (עמו׳ ב יא). על בחוריו לא ישמח אדני ואת יתמיו ואת אלמנתיו לא ירחם (ישע׳ ט טז). בתולותי ובחורי הלכו בשבי (איכ׳ א יח). ואף אלהים עלה בהם ויהרג במשמניהם ובחורי ישראל הכריע (תהל׳ עח לא). ומה היו (בנות ישראל החולות בכרמים) אומרות ב ח ו ר שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך (תענ׳ד ח). ב ב ח ו ר שנשא אלמנה (כתו׳ ז.). אלמנה שנשאת ל ב ח ו ר (שם:). ומדברת עם כל אדם וכו׳ במשחקת עם ב ח ו ר י ם (שם עב:). אלו ב ח ו ר י ישראל שלא טעמו טעם חטא (פסח׳ פז.). כשישראל עוברין ליטול חפץ בשוק וזקנה אומרת לו ב ח ו ר אי אתה רוצה כלי פשתן (מד״ר במדב׳ כ). ככח של כל אחד ואחד ה ב ח ו ר י ם לפי כחן והזקנים לפי כחן (שם שמות כט). אוהבת אשה ב ח ו ר עני מזקן עשיר (תנחומא כוכר, כוה יו). — ועל אנשי המלחמה: מבצריהם תשלח באש ובחריהם בחרב תהרג (מ״ב ח יב). שדד מואב ועריה עלה ומבחר בחוריו ירדו לטבח (ירמ׳ מח טו). לכן יפלו בחוריה ברחבתיה וכל אנשי המלחמה ידמו (שם מט כו). אל ידרך הדרך קשתו ואל יתעל בסרינו ואל תחמלו אל בחריה החרימו כל צבאה (שם נא ג). סלה כל אבירי וכו׳ קרא עלי מועד לשבר בחורי (איכ׳ א יה). ויהי כהגישם האיל אל החומה לנגח ושם היה ב ח ו ר אחד מאנשי טיטוס (יוסיפון פ׳ פו). — ואמר הפיטן: המו קמו גבורי לצאת השערה שלפו חשפו ב ח ו ר י חרב מתערה (קינ׳ למב׳ אדהן). — ונתיחד בזמן מאוחר לבחורים לומדים בישיבות: אותן הבחורים הבאין ללמוד תורה ושרויין כל אחד בחדר או בעלייה

---

[1]) אולי בַּזֵּר.

[2]) מן בחן עי׳ זה. — [3]) כתיב, בחוניו קרי. והסכימו כל המפרשים הקדמונים והאחרונים שהכונה בו מגדל של צופים.

[4]) משק׳ חָמוֹץ, עָשׁוֹק. — [5]) ת״י בחיר. ורוב הקדמונ׳ פרשוהו במשמ׳ מגדל, כמו בַּחוּן. ברט פרשו במשמ׳ צופה.

[6]) לפי דעת קצת המדקדקים הוא משקל דגוש, אך בשביל בְּחוּרוֹתַי יש סברים כי בַּחוּרִים היא פעולת הנטיה הטבעית של החית לכפילה.

בפ"ע (תוספ' ערוב' עג.). הנכבד ר' עוריאל אוהב לומדי תורה כל ימיו ועד היום והחזיק ידי רבותיו כל ימיו ועדיין מחזיק ידיהם בממונו ובגופו והעמיד ישיבות בביתו כל ימיו והכין טרף לבחורים הלומדים (תה' לרשב"א שפו). גם היו באים כ' בחורים ויותר ללמוד פה (גיהכ"נ של רש"י כוירמייזה, א אפשטין). כי חק הוא לבחורים ביום זה בכל שנה לחלק כל המצות ביניהן (מנהג וירמייזה, א' אפשטין). ומנהיג כמר דוד בר יהושע יוסף ז"ל אופנה"ם בעבור שהיה מאכיל על שולחנו ששה בחורים יותר משלשים שנה (שם). הרב בשחרית אחר יציאתו מב"ה הולך ובא עם הרבנים והבחורים לישיבה שאחורי ב"ה (שם). דבחורים ההולכים ללמוד חוץ לביתם (מרדכי שבת רלד). אפוטרופוס ראובן תבע עלבון הרב שנתפס הוא ובחוריו מכח שמעון (שם קדו' תקסד). ומהר"י סג"ל היה אוסר לבחוריו לאכול בין תפלת מנחה למעריב (מהרי"ל שבת). הנהיג לבחורים וגם הוא בעצמו עשה כן (הוא, ת"כ). בחורי עניים או שאר עניים כמותם כשמתקנים להם חלוקות חדשות צריכים לברך ברכת שהחיינו או לאו (שו"ת תרומת הדשן לו). בחורים בני בי רב היו רגילים לדבר בשעת ברכת המזון (שם לט). וצריך אני להספיק ולהמציא ספוק הבחורים והם המטרידים אותי שלא אוכל להשיב בדברים שאינם צריכים לע"ע (שו"ת רמ"א קט). קצת עשירים מופלגים באשכנז שאינם נותנים עיניהם ליתן בנותיהם כזווית מחוטבות עם בית והון לבחורים חשובים בעלי תורה וכו' מי שהוא בחור חריף ובקי ולמדן מופלג לא יחשבוהו למאומה והכל בדילין ממנו (שו"ת חות יאיר קכד). והמי"ן עם סיעתו אמרו הבחור הטוב הזה מרוב למודו נשתגע ומוחו נפגע אך הבחור הכשר והישר הלז לא פנה אל רהבים (ר"י עמדין, שחוק הכסיל). המקדיש גילה דעתו ופירש מגמתו שרוצה לגדל בחורים שילמדו גמפ"ת ופוסקים וכו' ובכן בחרנו בבחור ההוא לטובה (חתם סופר, חו"מ ח). —ותוו"ג: בחורה היתה ולא היתה ניכרת בעיבורה (מד"ר כרא"ש' עא). בכלן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכלן (רש"י, כרא"ש' ל ו). עושה אשה תכשיטיה וכו' ילדה בחורה שדרכה בכך (הוא, מו"ק ט:). בכרה גמלה נקבה בחורה שהיא אוהבת לנוע (הוא, יבמות כ כג). וה"ר יהודה פירש דסתם פרה בחורה היא ומסתמא אין אדם רוצה להטריחה (תוספות פסח' כו:). וגם בחור זקן ואשתו איננה בחורה (רמב"ן כרא"ש' כב כ). אבל אם מת האב והיא בחורה והבנים גדולים לא יתכן שתהא עמהם בבית (ס' חסידים, מק"נ, תתלפ"ה). שהיתה (צפורה) בחורה והריון אין ניכר בה (תזקוני, שמות ב כא). — וגם לדברים לא בע"ח: גפן בחור[ה] בגפן זקנ[ה] (רכנו גרשום, כ"ב פג.). נטיעות המפוזרין בתוך בית סאה לפי שהנטיעות הן בחורות (שם כו:). אילנות בחורים (שם כב:). בדקל בחור שלא נכרך עדיין אלא בסיב אחד (רש"י שבת ל:). ומה שיפול משש שעות ולמטה ועושים בו קביעה קראוהו מולד בחור אבל לפי תקונם יש שני בחורים נדחים כזקנים וכו' (כ"א הקרא', ג"ע, קדוה"ת ח). שספר הזוהר בלי ספק איננו חיבור רשב"י ולא מתלמידיו אלא חבור בחור שלא נתמלאה זקנו (אריה מודינא, ארי נוהם כג).

*בַּחוּרָה, ש"נ, מ"ר בַּחוּרוֹת,—אשה צעירה לימים, בפרט לא נשואה, Mädchen; jeune fille; girl: בנותינו כזויות אלו בחורות ישראל שלא טעמו טעם חטא (פסח' פז.). — ופשט השמוש במלה זו בספרות: חנה הבחורה (נפש' לדיק', כיס"ק וילמייזא ד' תתמ"ג). הבחורה החשובה הנבחרה (שם מלכה משנת 1275). מעשה בבחורה אחת שהיתה סמוכה על אחיה ועל אלמנת אביה (רשב"א תשו' תקמט). בחורה אחת נשאת לבחור אחד ועמד עמה כמו שמנה חדשים (שו"ת ריב"ש קכז). הגיעתני שאלתך אתה הכהן הפלמוני המדבר באותה הבחורה אשר ארשת לך כפי נמוס הנוצרים (שם ה). שמע בקולי איעצך ויהי אלדים עמך לא תשא על הבחורה ההיא שמע שוא לענגה (שם). אחר שנדרו לך בשכרך לתת לך הבחורה ועתה חוזרין בהם (שם). ושדכו הבחורה לבן שמעון גם עשו שבן שמעון קדש הבחורה ההיא (שם יד). ושאלו לו אם שמע שאנשלמה הנזכר קדש את הבחורה בילה בת רבי משה (שו"ת ר"נ גרונדי ל). בחור ובחורה בבית רגזן או אשה אל תגור (ס' הסידים, מק"נ, תתס"כ). זאת הבחורה כמה בחורים בקשו אותה ולא רצתה (שם תתס"ג). ומעשה שהיו רוצים לתת לזקן בתולה וכו' והלך הזקן לפני הבחורה והסיר כובעו ואמר לה ראי שאני זקן וראשי מלא שיבה (שם תתס"ה). מעשה היה פה באלג'יר בחור אחד מאי סרדאנייא שמו יהודה בר יצחק שדך בחורה אחת מאלג'יר וכו' (שו"ת תשב"ץ, ח"ג ט). שאיש א' היה משודך עם בחורה אחת (שו"ת מהרשד"ם אה"ע א). רשות נתתי לבחורה אחת לשחוט (שו"ת, ר"י

לאטב קלט). הבחורה מרת פלונית שנחקרה על הלכות שחיטה וכו' (שם). אך דפק הבחורים חזק משל הבחורות (מאיר אלדבי, ש"א ד). וזה יקרה לבחורות בהגיעם לבגר ואינן נבעלות (שם). שראה (מקובל אחד) בעיר פיזארו בחורה אחת שהיה בה רוח (אלי גוהם יז).

בְּחוּרוֹת, שמ"נ, — מעמד האדם בהיותו בָּחוּר: שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בְּחוּרוֹתֶיךָ (קהל' יא ט). — ואמר המשורר: התמיר בזקונים הבחורות ותחליף השחורות בצחורות (ר"י הלוי לר"ב הנגיד). יען בְּחוּרוֹתַי אשר עברו ימי נוער כמו מים כרגע נמאסו (רמב"ע, תרשים ו). כי כל בחורותי אשר עברו כלם בקברות תאוה חניתי (ר"ע פר', מתק שפתים 82).

בְּחוּרִים, בְּחֻרָיו, — שמ"ז, כמו בחוּרוֹת: יהושע בן נון משרת משה מִבְּחֻרָיו (במד' יא כח).

בְּחִילָה, — שה"פ מן בחל.

בְּחִילוּת, ש"נ, — נטיה להקיא.

בַּחִין, — כמו בָּחוֹן עי"ש.

בְּחִינָה, ש"נ, מ"ר בְּחִינוֹת, — א) שה"פ מן בָּחַן: ושיחקרו על הדבר ויבחנוהו בחינה אחר בחינה עד שלא יפול בלב אדם ספק (כוזרי א ח). והוא כי פנת הכל שאין בחינה במה שעליו המציאות (מו"נ א עא). דע כי ההקש בין הספקות וכו' אין הבחינה בו רב מספר הספקות (שם ב כג). בבחינת המשלשים אם הם אמתיים (אליס לר"י מקנדיא). — ב) לענין בדיקה וחפוש במוסריות: מהות הבחינה היא התבונן בסימני חכמת הבורא בברואים (חו"ה, הבחינה א). נאמר כי הבחינה בברואים היא העיון בפנות העולם ותולדותיהם (שם ג). ובאלה הבחינות יתבאר גודל העון או קטנו (נופ' צופים, מסיר ליאון ב יא). בחינת עולם (שם הספר של ידעיה בדרשי). תקבץ בחינת ואמתת הנקראים למיניהם (בחינת עולם ב). תשלח עיני בחינתה (שם יד נא). ובזאת הבחינה בחון רוב המצוות תמצאן כלן שהן מלמדות ומרגילות (ח' פרקים להרמב"ם ד). — ג) יחס וסבה מדבר אל דבר, Hinsicht; rapport, considération; respect: ומזאת הבחינה קראם (הרמבם) עקרים ויסודות (ר"י אברבנאל, ראש אמנה כג). בעל ספר הכוזרי עשה הטענה הזאת גם כן בבחינת ישראל ולכבודו (מפעלות אלהים א ד). היות קצת הדברים עצם בבחינת דבר מה ומקרה בבחינת דבר מה (אמו"ר א א). אלא שלמה שלכל שנוי בחינות אם מצד הנושא והוא העתק המשתנה מתאר אל תאר ובבחינה הואת הוא בשאר המאמרות (חבדאי קרשקש, אור ה' א ד). ולפי שהמחויב המציאות ממנו שהוא מחויב בבחינת עצמו וממנו שהוא מחויב בבחינת סבתו ואפשר בבחינת עצמו (שם א ל). כי אין למערכה שום טבע ומבוא בדברים אפילו על הבחינה השנית כל שכן על הבחינה הראשונה (דרך אמונה, אבר' ביבאגו ג). כי חיוב עבוד את קונו הוא משתי בחינות וכו' ועל כן על הבחינה האחת אמר האנוש מאלוה וכו' יצדק ועל הבחינה השנית אמר אם מעושהו יטהר גבר (ר"מ אלשיך, איוב ד יז). מצד היותו חלק מן הכלל לא בבחינת הפרט מצד עצמו (העקרים א טו). כי אלו אינם אלא בחינות שכליות לא ענינים נבדלים (שם ב יג). והסוד הוא כי הקטן הוא לעולם בבחינת דין (מהרח"ו, עץ חיים, שער מוחין דקטנות, א). נשוב ונאמר כי הנער ההוא נקרא בג' שמות הללו כנגד ג' בחינות לג' מלכים (חזוק אמונה לר"י ב"ר אברהם א כא).

בָּחִיר, ש"ז, סמי' בְּחִיר, כנ' בְּחִירִי, מ"ר בְּחִירִים, בְּחִירָיו בְּחִרָיו, — א) מי שבחר בו אדם, הרצוי ביותר, auserwählt; choisi; selected: הן עבדי אתמך בו בְּחִירִי רצתה נפשי (ישע' מב א). כי נתתי במדבר מים נהרות בישימן להשקות עמי בְּחִירִי (שם מג כ). למען עבדי יעקב וישראל בְּחִירִי (שם מה ד). ויאמר להשמידם לולי משה בְּחִירוֹ עמד בפרץ לפניו (תהל' קו כג). וירשוה בְּחִירַי ועבדי ישכנו שמה (ישע' סה ט). ומעשה ידיהם יבלו בְחִירָי (שם שם כב). לראות בטובת בְּחִירֶיךָ (תהל' קו ה). בני יעקב בְּחִירָיו (דהי"א טז יג). ויוצא עמו בששון ברנה את בְּחִירָיו (תהל' קה מג). — ב) מי שנבחר למשרה מן המשרות, Gewählter; élu; elected: בחירי קהל אחד נועדו ועמדו והסכימו שלא לצרף במעמדם לפלוני עד זמן פלוני (תשו' רמנ"ת בתשו' מהרא"מ ז). — ג) ונהוג בלשון ההמון לאמר: בָּחִיר, במשמ' מובחר, טוב מאד.

*__בְּחִירָה__, — א) שה"פ מן בחר, ובצרוף עם בית: בית הבחירה (מע"ש ה יב). אלא בחירה ובחירה מה בחירה שנאמר להלן בנימן בכלל אף בחירה שנאמר כאן בנימן בכלל (ירוש' מגי' א עב ד). — ב) הכח והיכלת שיש לאדם לעשות או לא לעשות דבר מהדברים על פי רצונו הטוב, Willensfreiheit; libre arbitre; free will: ועדיין לא

השגתי לגבול בקשת המות בדרך הטבע לא ב ב ח י ר ה בלתי רצון ולא ברצון בלתי ב ח י ר ה (יוסיפון פה). ואלו היה האדם מוכרח על פעולותיו היו בטול מצות התורה ואזהרותיה והיה הכל שקר גמור אחר שאין ב ח י ר ה לאדם במה שיעשה (ת' פרק' להרמב"ם ח). אלא שהרבה פעמים יטעו בני אדם ויחשבו קצת פעולות האדם הבאות ל ב ח י ר ת ו שהוא מוכרח עליהם כזוג פלוני (שם). שיתחייב זה במציאות האדם ר"ל שיעשה ב ב ח י ר ת ו פעולות הטוב והרע כאשר ירצה (שם). לך לבדך נתנה הארץ ואין להם בתוכה ממשלה והכרת בכל מה שיש לו התלות גמור ב ב ח י ר ה (כחינת עולם טו). כי הוא לבדו נוצר ונברא במעלת הרצון ו ה ב ח י ר ה (ר"א הקרא, סקד' גן עדן). וזה בבח ה ב ח י ר ה הנתון בו ברצון אלהים (ספורנו, אור עמי' נפב).

•בְּחִירִי, בְּחִירִיִּים, שת"ז, לנקב' בְּחִירִית, בְּחִירִיּוֹת, — דבר שהוא בבחירה: ומצאנו עם זה פסוקים מעידים על היות האדם ב ח י ר י (ראב"ד, אמונה רמה מכוא), ר"ל שאינו מכרח במעשיו, אלא יוכל לעשות או לא לעשות הכל עפ"י רצונו הטוב, בלי כפיה מהחוץ. טבע האפשר בפעולות האדם ה ב ח י ר י ו ת שאין להם מכריח בשום פנים (כאור' ידעיה הפניני לא). פועל ב ח י ר י י והוא הפועל כפי הרצון (מפעל' ה' ז א). יעקב ובניו ב ח י ר י י ם היו בדבר ולא אנוסים (ר"י אברבנל, זבח פסח, על הגדה). מעשה הבהמות טבעיים ומעשה האדם ב ח י ר י י ם (המנקס לרב"ע פלקיירא). התנועה ה ב ח י ר י ת (שם). מצד תמונתו ועצמותו מטביע החפץ האלוקי ורצון ה ב ח י ר י במצולות ים (מכתב מיוחס להרמב"ם, חמדה גנוזה מכ ג). בעל בחירה ורצון בעשיית פועל מה מהפעלים ה ב ח י ר י י ם או להמנע ממנו (זכות אבות, מתכ' יין לכנון 13). שהיה נמנע אצלם שידע האל יתברך את מעשיהם בהיותם בחיריים ואם כן הם אפשריים (אור עמים, ספורנו, ידיעה). ותכלית האדם והנכבד בו הוא עצם הנפש השכלית ה ב ח י ר י י ת (שם, נפב). הפעל הנמשך ממנו הדומה אל הפועל ה ב ח י ר י י (עקרי' ב כד). שתחבוש ותעצור מגמת פניהם ורצונם ה ב ח י ר י י (אוהב משפט, כאור' לאיוב, מ יג). וכל הסיבות בין אלהיות והשגחיות בין מערכיות ב ח י ר י ו ת יפעלו לטובתם ולזכותם (דרך יברה, ש' התחינות). שכל פעולה ב ח י ר י י ת ראוי שתהיה או קיום מצוה או הכנה לקיום מצוה (רמח"ל, דרך הכמה יא.). שהאדם ב ח י ר י י על תנועת גופו ומעשיו (ר"י מודינו, קול סכל ב). האשר פעל ב ח י ר י (פרוש ר"י כטנוב, כפר

המדות לאריסטו, א ו).

•בְּחִירִיּוּת, ש"נ, — טבע מה שהוא ב ח י ר י: וכבר ידעת שהתנועה הגלגלית נפשית והיא באה בנפש בוהרת מחדשת ה ב ח י ר י ו ת על הדבקות (מורה המורה ד).

א.בחל[1], ממנו א.בָּחַל, *בּחַל, *בְּחֵל, *בְּחִילוּת.

א.בָּחַל[2], פ"ע, בָּחֲלָה, יִבְחַל, — בחלה נפשו בדבר, נלאתה, כבד עליה הדבר, müde sein; être las de; be weary: ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חבלים וארעה את הצאן ואכחד את שלשת הרעים בירח אחד ותקצר נפשי בהם וגם נפשם בָּחֲלָה[3] בי (זכר' יא ז-ח). — ואמר הפיטן: מרוב פקדות ובהלה מחלחלת נקטה שחה נפשי לעפר ב ו ח ל ת סמכה

---

[1]) בערב' בלח a), עי' הערה שלקמן.

[2]) בערב' בַּלַח b), בַּלַּח ותַבַלַּח, נלאה מִדַּבַּר.

— [3]) ת"י דנפשתהון קצת בפולחני. ונראה שבמשמעה זו היתה מלה זו מקבלת גם אצל חכמי התלמוד, שהביאו ראיה מפסוק זה להפעל ביחלו שפרשוהו ח י י ת ה, עי' חות, חַיַת. מנחם: פתרונו כפי ענינו כמו בי. ע"כ. אך ריב"ג פרש כמו ת"י: כלומר קצה בי. ובגוף העברי הוסיף כלו' בעלה בי. ואמר בשרש בעל: ודע כי החת במלה וגם נפשם בחלה בי היא תמורת עין בעלתי בם והענין בהם אחד. ע"כ. ועי' לקמן בהערה לערך בעל פרוש ריב"ג לבעלתי בם. רש"י הלך בדרך התלמוד ודמה בחלה להשם בחל, אלא שטעה בעצם משמעת שם זה, ואמר: ובחלה פי' רבותינו לשון גודל במס' נידה וכו' בוחל אלו ימי הנעורים שכבר היא גדולה. ע"כ. ופרש נפשם בחלה בי זכרונם היה רב במעי וממלא את רוחי ומציק את בטני. ע"כ. אבל בגמ' (נדה מז.) הוסיף אדם הקץ בדבר נראה לו כגדול. ראב"ע: ומלת בחלה בי אין לה חבר ופי' כמו קצרה כפל מלת ותקצר והעד מלת וגם. — וכבר כפר א' ג י ג ר במציאות שרש בחל במשמ' זו בעבר' וגזר כי היה כתוב פה ב ע ל ה כמו ואנכי בעלתי בם (ירמ' לא לב). ובחלה הוא תקון סופרים מפני הכבוד Urschr.270 והסכים לזה בעקרו גם נלד' AWXVII,188 אך מה הועילו הסופרים בתקונם אם שמעו הקוראים בבחלו המשמ' של בעלה? ומלבד זה, לשרש בחל יש לו על מה להשען, והוא, כמו שזכרתי כבר בהערה שלפני זו, השרש בלח בערב' שהוא משמש גם לענין מדרגה אחת ממדרגות בשול התמר, עי' לקמן הערה לבחל, וגם במשמ' נלאה מאיזה דבר, ומאן בדבר, כמו לו נלאה

a) بلح b) بلّح

כפן לארץ נשחלת (כלית' יוס ח, חס עוניגו). — ואמר המליץ: ויהיה ב ו ח ל בקניני העולם הזה ומואס את כל עושרו והונו (הגיון הנפש לבר חייא לז:). ויתנחם אבנר ובינונות ב ח ל (ספ' המוס' לר"ז הלוי'אהרי). ויהי כראותי כי הזמן ב ו ח ל ואין בי כח לעמוד לפני חומות והיל נואשתי לקחת לי תשורה ועיני כלו מיחל (עוזרת הככלי, תוכח' מוס' קו:). — והשתמשו גם בפָעוּל, *בָּחוּל, הדבר בָּחוּל עליו: כי צער החולי נדבק בו מיום אשר הנפש ב ח ו ל ע ל י ו (מעבר יבק, לט).

*בֹּחַל[1]), ש"ז, — תאנה קרוב לבשולה, אחר היותה פגה, Feige bevor der Reife; la figue avant la maturité; fig before the ripening, — ובהשאלה כנוי לאשה בימי נעוריה: משל משלו חכמים באשה פגה ב ו ח ל וצמל (נדה ה ז). פגה מלמעלה לא הביאה סמנין מלמטה ב ו ח ל מלמעלה הביאה סימנין מלמטה (תוספתא שם ו ד). פגה עודה תינוקת וכו' ב ו ח ל אלו ימי הנעורים (גמ' שם מז.).

*בָּחַל, פ"ע, — מן בֹּחַל, היתה התאנה בֹּחַל: התאנים מ ש י ב ח ל ו[2]) (נדה מז.).

— פִּע' בִּחֵל, כמו קל: הפגים משיוריחו אוכל ברם פתו בשדה ב י ח ל ו[3]) כונס לתוך ביתו (שבי' ד ז).

— הִפְע' הִבְחִיל, — א) כמו בָּחַל, בִּחֵל: מאימתי הפירות חייבין במעשרות התאנים מ ש י ב ה י ל ו[4]) הענבים והאבשים משהבאישו (מעשר' א ב).— ב) פ"י, ה ב ח י ל את הפרי, עשה שיבחל, שיגע לידי בשולו, zum Reifen helfen; avancer la maturité; advance growth: כל דבר שהיה מ ב ח י ל[1]) א הפירי חייב משום זורע (ירוש' שבת ז י.). והעושה בתים וכל דבר שהוא ל ה ב ח י ל[1]) את הפירי (שם).

ב. בחל[2]), ממנו ב. בָּחַל, מְבֹחָל, *בִּחֵל.

ג. בָּחַל, קל אינו נהוג.

— פִּע',—בִּחַל הדבר, בא במהרה, פתאם, קודם זמנו, eilig; hâtif; hurried: נחלה מ ב ח ל ת[3]) בראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ כא).

— פִּע', *בִּחֵל, — מהר לבוא, בא לפני הזמן הרגיל, אי אפילו ב י ח ל[4]) אביב ובא (מכי' מסכ' דפסחא ג).

ד. בַּחַל, ש"ז, — רגש של געל ומאוס, Ekel; dégoût; disgust: מועד ומוכן לקיטור גחל, מתוקן ונסכן לתורת שחל, מאים ימאס היין ב ב ח ל מתקו לו רגבי נחל (הכב"ג, ס' מה אדם). הצילה שאונם מ ב ח ל הצגים להרגות מחל (לפה ככת, מוס' יוה"כ).

בחן[5]), ממנו בָּחַן, בֹּחַן, בַּחוּן, ואולי בַּחַן, *בְּחִינָה, *מִבְחָן.

בָּחַן[6]), פ"י, עתי' יִבְחַן, הפס' יִבְחַן, לווי בְּחָן[7]), —בחן את הכסף, הזהב, ראה ונבה אם הוא טהור, אם אין בו סיגים, prüfen; essayer; prove: והבאתי את השלשית באש וצרפתים כצרף את הכסף ובחנתים כִּבְחֹן את הזהב (זכר' יג ט). ואמר בן סירא: ככור ב ו ח ן[8]) מעשה לוטש כן שכר למצות לצים (לד כו).—ובהשאלה בָּחַן את האדם, את הלב, את הדבר, התבונן ובדק אותו לדעת מהותו או אם הוא כמו שהוא נראה למראית עין: ויי' צבאות שפט צדק בֹּחֵן כליות ולב

ממנו (לבאן אלערב) וזו משמעה מכונה היטב לפי הענין, ואין צרך בדמיון שהביא מילר (Mü. Liebespoesie der alt. Aeg.), ממצרית בּ-חנ-ר, הנלעג.

[1]) בערב' בַּלַח a) היא פרי התמר במדרגה השלישית לבשולו, כי בתחלה הוא טלע ואח"כ ח'לאל ואח"כ בלח ואח"כ בסר ואח"כ רטב ואח"כ תמר (לבאן אלערב). ובא"י הוא השם היותר רגיל להתמרים, כי כל אכילתם אותם הוא בהיותם בלח. ולא דבר תמוה הוא שבערב' משמש שם זה לתמרים ובעבר' לתאנים, כי כן גם בֹּסֶר משמש בעבר' לענבים ובערב' לתמרים.

[2]) ואמרו שם בשם רבה בר בר חנה בשם רב: משילבין ראשיהן.— [3]) במשנה שבירוש' ב י ח י ל ו, ואמרו גמ' שם (לה: וכמו"כ מעשר' מח.) מהו ב י ח י ל ו רבי חייא ברב בא אמר ח י י ת ה. ועי' חות, חית. — [4]) במשנה שבירוש' מ ש ב י ה ל ו. — [1]) כך בדפו' ויניציה, ובדפו' קרואט' מכהיל, להכחיל.

[2]) אין לו חבר בשאר הלשונו' האחיות במשמ' זו, ועי' הערה להפעל. — [3]) כך הכתיב, והקרי מבהלת, ה במקום חת. ונמסר: חד מד' מלין כתי' ח' וקרי' ה', ופרשו רוב המפרשים במשמ' מה שבא לאדם במהירות ופתאמיות. — [4]) כך בערוך כ"י וכך במכי' בדפו' ליבורנו, ובנוסח' כי חל, וכן גם בהוצאת אי"ש וכן ויס.

[5]) בסורי' בחן, בהר, בערב' מחן a).

[6]) בערב' מַחַן b), בכל המשמעי' שמשמש בהן פעל בחן בעבר', לבחינת כסף וזהב, ובחינת הלך וכיוצא בזה. — [7]) קומ"ק קבע הצווי בחֹן, אך כבר הֵעיר נסטלה (Z A W XXVII,121) כי לפי העתיד אבחַן יבחַן צ"ל הצווי בְּחַן. — [8]) על הגליון רשום ביתן.

a) محن b) محن

a) بلح

(ירמ' יא כ). אני יי' חקר לב בֹּחֵן כליות ולתת לאיש כדרכו כפרי מעלליו (שם יז י). ויי' צבאות בֹּחֵן צדיק ראה כליות ולב (שם כ יב). ותדע וּבָחַנְתָּ את דרכם (שם ו כז). יי' צדיק יִבְחָן (תהל' יא ה). עפעפיו יִבְחֲנוּ בני אדם (שם שם ד).—וככנ': הנני צורפם וּבְחַנְתִּים (ירמ' ט ו). כי בְחַנְתָּנוּ אלהים צרפתנו כצרף כסף (תהל' סו י). בְּחָנַנִי כזהב אצא (איוב כג י). ותפקדנו לבקרים לרגעים תִּבְחָנֶנּוּ (שם ז יח). חקרני אל ודע לבבי בְּחָנֵנִי ודע שרעפי (תהל' קלט כג).—ובחן את הדבר: בחנתי כל הדברים ומצאתים נחלקים לד' חלקים (פי' המשניות להרמב"ם, אבות א יז). בכל עת שאשמע דבריו אני בוחן אותם ואם אמצא מזה החלק הרביעי אדבר בם (שם). כן האדם השלם צריך לו שיזכור מדותיו תמיד וישקול פעולותיו ויבחן תכונות נפשו יום יום (ח' פרק' להרמב"ם ד). — ובחן בדבר, עשה בחינה ע"י הדבר לראות מה יהיה: ועדיין לא ברור הדבר לו שהוא (יוסף) חי ועוד הלך ובחן באלומות וכו' וכשהוכיר להן את יוסף עמדו וכרעו כולן ליוסף (מס' סופר' כא ט).—ובמשמ' יברר על ידי בחינה: ודע שחכמי התכונה בחנו לירח שלש תנועות (כ"א הקראי, ג"ע, קדוה"ח כ). מלקות הלבנה בחנו תנועת הלבנה מקבוין לקבוין (שם ג).— ויבחן אותו בלמודים, בדק אם יודע מה שלמד, מה צריך לדעת. — ובמשמעת נסה אם יוכל לעשות דבר מהדברים, versuchen, éprouver, tenter; attempt: גם בָּחֲנוּ אלהים וימלטו (מלא' ג יה). הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי וּבְחָנוּנִי נא בזאת אמר יי' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די (שם שם י). למי הוא בוחן ה צדיק יבחן ולמה אינו בוחן את הרשעים וכו' במה הוא בוחן הצדיקים (תנח' כוכ' במות י). — ובמשמעת הבדיל בין טוב לרע וכדו', unterscheiden; distinguer; distinguish: הלא אזן מלין תִּבְחָן וחך אכל יטעם לו (איוב יב יא).

— נפע', נִבְחַן, עתי' יִבָּחֵן, יִבָּחֲנוּ, יִבָּחֵנוּ—שבחנו אותו: בזאת תִּבָּחֵנוּ חי פרעה אם תצאו מזה וכו' ואתם האסרו וְיִבָּחֲנוּ דבריכם האמת אתכם (בראש' מב יה-יו). אכי יִבָּחֵן איוב עד נצח (איוב לד לו). דוד נבחן במרעה וכו' עמוס נבחן במרעה וכו' אף משה נבחן במרעה (תנחו' כוכ' במות י). ע"י שהבריות מהללים אותו במעשיו הטובים נבחן לרבים אם טוב ואם רע (רש"י משלי כו כא). — ו"נבחן בלמודים, נבדק אם יודע הוא מה שלמד: המלמד דתלמוד תורה לא יתחיל עם איזה תלמיד גמרה זולת שיִבָּחן שלשה שבועות ע"י שלשה המפקחים (פנק' קראקא שנת שלח, אוצה"ס ד, דף 582).

— פִּע' *בִּחֵן, — כמו קל: מינוהו ב"ד (את האפוטרופוס) לא ישבע שבית דין מבחנין אותו (ירוש' כ"ק ד ד:). הם שלא ביחנו אם לנצח אם להנצח ובאחרונה שביחנו הסכימו (יומ' עג:).

— הפע', *הִבְחִין, -- הפריש והבדיל, unterscheiden, distinguer; distinguish: משנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע (מכי', מסכ' דפסחא יא). שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם (ברכ' ט:). ברוך אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה (שם ס:). כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושותק זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור וכו' זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות (שם סג:). להבחין בין בגדו לבגדי אשתו (שבת יב.). להבחין בין זרעו של ראשון לזרעו של שני (יבמ' מב.). א"ר טרפון אקפח את בניי אם לא שמעתי להבחין הפרש בין קבלה לזריקה (זבח' יג.). ואיזו היא קטנה יודעת לשמור את גיטה וכו' כל שמבחנת בין גיטה לדבר אחר (גיט' סד:).—ועם כנו' *הבחינני: מזולתי הבינני ובין טוב לרע הבחינני (מוס' נאה, מיות' לרמב"ם), ר"ל נתן לי הדעת להבחין. — ו*הבחין בדבר, התבונן ובדק וחקר: משל לאחד פרגמטוט שהיה לו אבנים של זכוכית והיה מוציאן לשוק ולא היה מבחין במניינם שלא היה מוציאם במנין (תנחומא במדבר כג). אבינה באנוש אבחינה יצירתו ולא מצאתי בה הסרון רק את המות הוזה (כתי"ע ג).

— הֻפע' — *הֻבְחַן, הוב-,— כמו נבחן: ואמונת החדוש ודבור השם עם הנביאים הם באים כנגד המושכל והמתקת מי מרה כנגד המורגש ומי סוטה כנגד המובחן (יסוד' המשכיל, לדוד בן כילא). כלומר שהובחן ונוסה במרדו (אמרי בינה על מבלי לר' זרחי' יח).

— נתפ', *נִתְבַּחַן, נחלק לבחינות מתחלפות: שעם היות שהספירות משתלשלות זו מזו ונכללות זו מזו עכ"ז אין האלוה מתבחן לספי' ונאמר עצמות ונשמה שבכתר עלולה מא"ס (ר"מ קורדוברו, אילימה רבתי, עין כל, א יח). שהאגוז מתבחן לכמה בחינות בעצמה מתוכה אל תוכה (שם, עין רואי, תמר ו, כו). שלא יקשה עלינו למה ההנהגה תתבחן בג' אלו ולא תהיה בד' עם הבינה (שם, עין כל, תמר כ יט).

בחן[1], ש"ג, — א) מבצר, kl. Festung; fort; castle: הנני יסד בציון אבן אבן בחן [2]) פנת יקרת (ישע' כח יו). — ב) כמו בחינה, מבחן: לכן ספק אל ירך כי בחן [3]) ומה אם גם שבט מואסת לא יהיה (יחזק' כא יז-יח). ומה תהי עוד על בני אם גם שבט מואסת זו תבוא עליו עם שאר הבחן (רש"י שם). כי החרב הזאת הוציאה לבחון בה בני אדם וכו' ומה יהיה זה הבוחן אם גם שבט בני תמאס לכרתו וכו' מה יהיה הבוחן הזה (רד"ק שם). כשר ציר תחן לוט באושי צחן להמתיק מר למחן לבל לקוט בבחן (ר"א קליר. קרוב' לפור', אורת כט). אנשים הם בעת בחן כנשים בלב הותל ומועצות חסרות (ר"י הלוי, התמיר כזקוקים). וחלתי ואירא בעד מחן ועק לחוות לחוקר בבוחן חסר חסד ויתור צחן תן איך אמצא בתחן (סלית' יום א, אין מי). — והשתמשו באבן בחן לשם האבן שבוחנים בו המתכיות: כי בחינת אברהם היה כזהב שמוככין אותו באבן בוחן ומראים הרושם הנשאר באבן להודיע מה טובו ומה יפיו (ר"מ אלשיך, איוב כג י). — ג) *כלי מכלי הרופאים לבדק בו את הפצע, Sonde: לפעמים יהיה השבר הפנימי (בהגלגלת) רב או עצום ולא יהיה על העור שסוע או שיהיה השסוע מועט ואז יצטרך בהכרת שיודע הענין בבוחן אשר תתפש בו השבר (קאנון ד ה ג א). ויש מן האומנים שיוציא המקדח ויכנים בו זנב הבוחן הנקרא אלמה והוא אלקאליל עד פגישת הנקב להכין אל הקצה החד מן הבוחן וכו' ואחר תתמיד הבוחן זמן ארוך וכו' ואם המים ישובו בימים אשר יתעסק ברפואתם תחזיר הבוחן בנקב ההוא בעצמו (שם ג ד ט).

בחן[4], ש"ז, — מגדל על המבצר, Warteturm; donjon; watch-tower: כי ארמון נטש המון עיר עזב עפל ובחן [5]) היה בעד מערות עד עולם (ישע' לב יד).

***בחנות**, ש"נ, — כמו בחינה: ואחר כן חשוב בחנות הבורא יתעלה בהנהגתו את האדם (חו"ה הבחינה ה).

[1]) לא נתברר מקורו ומשמעתו. — [2]) תרגם רסע"ג חג'ר צנאם. ריב"ג פרש ארמון ומגדל. ובמשמעה זו פרש גם רש"י ורד"ק, כמו בחן שלקמן, עי"ש. — [3]) נתקשו כל המפרש' בפרוש מלה זו, ואמרו קצתם שהוא פעל, אעפ"י שהוא מלעיל. ואחרים פרשוהו בענין שם, כמו בחינה. אבל כל זה קשה, ובאמת כל הפסוק לקוי.

[4]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. — [5]) ת"י ומטמורגא, שד"ל אוצר. אך רסע"ג תרגם צנאם בערב' וכן כל המפרשים הקדמונ' והאחרונ'. וכן נזכר בנחמי' פעמים אחדות מגדל היוצא אצל עפל.

בחר[1]), ממנו בחר, בחור, *בחורה, בחורים, בחורות, בחיר, *בחירה, *בחרות, מבחור, מבחר.

בחר, פ"י, עתי' אבחר, יבחר, נהפס' -חר, צווי בחר, מקור בחור, בכנ' בחרי, — הוציא ולקח אחד מתוך רבים, לקח אחד שמצא יותר חן בעיניו, שהוא היותר טוב, choose; wählen, auswählen; choisir: ויושמש עם פעול ועפי"ר עם ב: ויאמר חושי אל אבשלם לא כי אשר בחר יי' והעם הזה וכל איש ישראל לא[2]) אהיה ואתו אשב (ש"ב טז יח). העיר אשר בחר יי' לשום את שמו שם מכל שבטי ישראל (מ"א יד כא). הראיתם אשר בחר בו יי' כי אין כמהו בכל העם (ש"א י כד). כי ירחם יי' את יעקב ובחר עוד בישראל והניחם על אדמתם (ישעי' יד א). שתי המשפחות אשר בחר יי' בהם וימאסם (ירמי' לג כד). למען דוד עבדי אשר בחרתי אתו (מ"א יא לד). אתם עדי נאם יי' ועבדי אשר בחרתי למען תדעו ותאמינו לי (ישעי' מג י). ועבדך בתוך עמך אשר בחרת עם רב (מ"א ג ח). והתפללו אל יי' דרך העיר אשר בחרת בה (שם ח מד). אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים (נחמ' ט ז). החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים (דבר' ל יט). ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו (ברא' ו ב). כי שנאו דעת ויראת יי' לא בחרו (משלי א כט). גם המה בחרו בדרכיהם ובשקוציהם נפשם חפצה (ישע' סו ג). לסריסים אשר ישמרו את שבתתי ובחרו באשר חפצתי (שם נו ד). הנה המלך אשר בחרתם אשר שאלתם (ש"א יב יג). כי יבשו מאילים אשר חמדתם ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (ישע' א כט). לכו וזעקו אל האלהים אשר בחרתם בם (שופט' י יד). ובאשר לא חפצתי בחרתם (ישע' סה יב). והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח (במד' יז כ). אבחר דרכם ואשב ראש (איוב כט כה). — ובהופ' ה בסוף: אבחרה נא שנים עשר אלף איש (ש"ב יז א). אבחרה דברי עמו (איוב ט יד). אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו (משלי ג לא). כי יאלף עונך פיך ותבחר לשון ערומים (איוב טו ה). יבחר אלהים חדשים אז לחם שערים (שופט' ה ח). ואת אשר יבחר בו יקריב אליו (במד' טז ה). והיה האיש אשר יבחר

[1]) בארמ' וסור' בחר. בערב' נחב a).

[2]) הקריא לו.

a) نخب

יי' הוא הקדוש (שם ז). במקום אשר יבחר יי' (שם יב יד). הן אתם מאין ופעלכם מאפע תועבה יבחר בכם (ישע' מא כד).—ובחית פתוחה גם בהפסק קטן: עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך (דברי' כג יז).—ובחית קמוצה בסו"פ ובאתנח: אל המקום אשר יבחר (יהוש' ט כז). בבוא כל ישראל לראות את פני יי' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת (דבר' לא יא). המסכן תרומה עץ לא ירקב יבחר חרש חכם יבקש לו (ישע' מ כ). מי זה האיש ירא יי' יורנו בדרך יבחר (תהל' כה יב).—ועם ו"ק: שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני יי' אלהיך במקום אשר יבחר בחג המצות וכו' (דבר' יו יז).— ועם ו ההפוך: ויבחר משה אנשי חיל (שמות יח כה). ויבחר את שבט יהודה (תהל' עח סח). ויבחר בזרעו אחריו (דבר' ד לז). ויבחר בשלמה בני (דהי"א כח ה). ותבחר מחנק נפשי (איוב ז יה).— ומקור: חמאה ודבש יאכל לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב (ישעי' ז יה).— וככנ': כה אמר יי' אלהים ביום בחרי [1]) בישראל ואשא ידי לזרע בית יעקב (יחזק' כ ה). ואמר לך עבדי אתה בחרתיך ולא מאסתיך (ישע' מא ט). הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו (שם נח ה). למען יי' אשר נאמן קדש ישראל ויבחרך (שם מט ז).— ובחר מן דבר, ר"ל מחלק הדבר ההוא: ויבחר מכל בחרי בישראל ויערך לקראת ארם (ש"ב י ט). ובחר אתו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש"א ב כח).— ובחר בפלוני מאלמוני, ר"ל שפלוני יותר רצוי לו מאלמוני: לפני יי' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצות אתי נגיד על עם יי' (ש"ב ו כא). כי על זה בחרת מעני (איוב לו כא).—ובחר בדבר יותר מדבר: ולא אתה היא שבחרת ביסורים יותר מן העניות (תנח' מכפ').— ובחר לו עדים אתם בכם כי אתם בחרתם לכם את יי' לעבד אותו (יהוש' כד כב). וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם (ש"א ח יח). בחר לנו אנשים וצא הלחם (שמות יז ט). שלש אנכי נוטל עליך בחר לך אחת מהם (ש"ב כד יב). בחרו לכם היום את מי תעבדון (יהוש' כד יה). ויתנו לנו שנים פרים ויבחרו להם הפר האחד וכו' בחרו לכם הפר האחד ועשו ראשנה (מ"א יח כג-כה). ויבחר לו חמשה חלקי אבנים מן הנחל (ש"א יז מ). ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן (בראש' יג יא). משפט נבחרה לנו נדעה בינינו מה טוב (איוב לד ד).—ויאמר גם בחר לפלוני במקום את פלוני או כפלוני: הלוא ידעתי כי בחר[1]) אתה לבן ישי לבשתך (ש"א כ ל), ר"ל כבן ישי.— בחר דבר על פלוני, בחר ורצה להטיל את הדבר על פלוני: ויאמר המלך אתי יעבר כמהם ואני אעשה לו את הטוב בעיניך וכל אשר תבחר עלי אעשה לך (ש"ב יט לט).

— נפע', נבחר, — שבחרו בו, נבחר דבר פלוני לפלוני מדבר פלוני, ר"ל הוא רוצה בו יותר: ונבחר מות מחיים לכל השארית הנשארים מן המשפחה הרעה הזאת (ירמ' ח ג).— וכינ': נבחר כמו תה"פ, שראוי לבחר בו שהכל בחרים בו, טוב מאד, besser, lieber; mieux plus agréable; better, more agreable: קנה חכמה מה טוב מחרוץ וקנות בינה נבחר מכסף (משלי יו יז) נבחר שם מעשר רב מכסף ומזהב חן טוב (שם כב א).— נבחר לו דבר פלוני, הדבר יותר נעים לו: עשה צדקה ומשפט נבחר ליי' מזבח (משלי כא ג). — וכמ תאר, עי' נבחר.

— פע', בחר, — כמו נבחר: כי מי אשר יבחר[2]) אל כל החיים יש בטחון (קהל' ט ד).

— פע', *בחר, — כמו קל: בזמן שהיתה ההלכה והמעשה מכוונים לפני הייתי מוציאה והמעשה שהיה קהה הייתי שואלו ומבחרו[3]) (פסיק' רבתי, לג).

— הפע', *הבחיר: זה הקב"ה שהבחיר לשונו למשה (פסיק' דר"כ, סקליס).

— הפע', *מבחר, מוב-, — כמו נבחר, היותר טוב: לא מתמרים שבהרים ולא מפירות שבעמקים ולא מזית שמן שאינן מן המובחר (ביכו' א ג). מובחר דוחה אין מובחר מן המובחר דוחה (ירוש' פסח ו לג:). מובחר שבבהמות שור מובחר שבעופות תרנגולת (ב"מ פו:). מצוה מן המובחר (ב"ק עח:). זקן חכם מובחר מן הבחור (רב"י הל' ד כ).

— התפ' *התבחר: ויאמר להם בחרו עוד מן האלף מאה ויתבחרו ויוסף עוד לאמר התבחרו מן המאה שבעה ויתבחרו מן המאה ז' חכמים (מכלי סנדהדר).

ב׳ **בָּחַר**[4]), — כמו בחן: הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך[5]) בכור עני (ישע' מח י). ואמר — המשורר בהשתמשו בלשון נופל על לשון: כמור על הכפור הבט וקטיאתו.

— [1]) עי' בהערה לאני בדבר טיבו של קמץ בית בחרי

— [1]) השבעים קראו חבר במקום בחר. — [2]) כך הכתיב, והקר יחבר. — [3]) כך הגרסה בהספרים, ובילקוט ומבארו, ואי"ש הגיה ומבהרו, מלשון בהירות. [4]) כמו בארמ'. — [5]) בהרבה כ"י בחנתיך (K.).--

דיו על כתב סופר אשר כל לב בחרו, והדבר במפי אל למען כבור[1]) הבין והשכל בְּחָרוֹ[2]) (רמב"ע, תרשיש י).

·**בַּחְרַאן**[3]) , -רָן, מ"ר בַּחְרָנִים, — שנוי עקרי במעמד המחלה, שאחריו עפי"ר תהפך המחלה לטובה או לרעה, Krisis ; crise ; crisis : וכשיובן פעולתו (של הטבע) בחלאים ובימים אשר הם מנין נפרד הנקרא בלשון קדר בחראן ור"ל שבימים ההם יתהפך ענין החולה לטוב או לרע (ראב"ע, ספר העלמים). מאמר כללי באותות הבחראן, הבחראן יקדימהו בהיות נפילתו בלילה ביום ואם יהיה נפילתו ביום בלילה ענינים ודברים הם אותות לו כמו הצער והמצוק וגעש ושיעול וערבוב שכל. וכאב ראש (קאנון ד ג כ ג). מות החולים תהיה על אחד מד' פנים אם שיבוא לחולה בחראן רע שלם ברגע וימות ביום ההוא וכו' ולפעמים ימות החולה פתאם בלי בחראן כלל (פרקי משה ג). ידוע הוא שהמות הזה פתאום בלתי בחראן אי אפשר שיהיה בעת ירידת החולה וכו' אותם שימותו מבלי בחראן הנה ביום העונה תהיה המות (שם). והנה מה שיהיה ענינה כן מן הקדחת הנה הבחרן שלהם יהיה בהרקה ומה שיהיה מן הקדחת דקה ורקיקה דומה לאש הנה דרכם שתארך והבחרן שלה יהיה ברוב המורסות (שם י). וכל בחראן יבוא בעמידת החולי (שם יא). שאנחנו נמצא יציאתו (של הדם) כשיהיה ביום בחראן הוא מורה על כח פעולת הטבע (ר"א חסדאי, תרג' ספר יסודות לר"י יצחאק). מיני הבחראן ששה האחד השנוי שיהיה פתאום אל הבריאות ויקרא בחראן טוב והב' השנוי שיהיה פתאום אל המות ויקרא בחראן קשה וכו' (קבוצי גלינוס, כבחראן, כ"י פריז). והבחראן הוא שנוי המהיר החד אשר יתודש בחולי אם לחיים אם למות וכו' ושם הבחראן נגזר מלשון היונים והסוריאנים משם המשפט אשר ישפטו בו השופטים כפי מה שקדם לחם (שם, כימי הכחראן). כל מוקדת קדחת חדה תכלה קדחתו בבחראן (מלאכת הגיון כ 7). — ומ"ר: בגבולים הנקראים בחראנים אם תבוא הרקיקה ביום הראשון דבר רקיק בלתי מבושל הנה יפול שנתבשל ברביעי ויהיה הגבול בשביעי (קאנון ג י ד ט). כמו שיקרה בקדחת עד שיתדבק בעונותיהם ובחראניהם (שם ג יא א כ). והסגולה היותר מיוחדה בקדחות השורפות שיצאו בחראנים שלה ברעיפת הדם מהנחירים (פרקי משה י). והבחראנים יבואו בזמן הגעת החליים ותכליתם (קבוצי גלינוס, כבחראן, כ"י פריז).

·**בַּחֲרוּת**, ש"נ, — כמו בְּחוּרִים, בְּחוּרוֹת, הזמן שהאדם בחור, Jugend ; jeunesse ; youth : ימי זקנותו יפים מימי בחרותו (תד"א יח). המשילוך ברב חזיונות הנך אחד בכל דמיונות, ויחזו בך זקנה ובַחֲרוּת ושער ראשך בשיבה ושחרות (בה"כ, הגעים). לא יחולו זקנה ובחרות עליך גם שיבה ושחרות (שה"י ג). —ואמר המשורר: הכרתי אותה ואבותיה וארץ מגוריה ושמעתי אותה בבחרותיה סופדת על אבדן ימי נעוריה (עמנואל מחב' יו). עובר עמד נא מעט מוער וקרא כתבי זה בציוני, דע כי במחשבתי בבחרותי כמעט עלי עבים אשו קני (עמנ' פרנס', מתק שפת'). נטו ימי בַחֲרוּת ופנו ערף (שם).

·**בַּחְרִי**, -רִיי, ת"ז, לנק' בַּחְרִיית, — כמו בְּחִירִי: החכם עיניו בראשו ולו ראוי החריצות וההשתדלות אחר שהוא בחריי ואין ראוי להתעצל בדברים הקדושים (גרור המור, ויבלח). כי לא ישובח האדם או יגונה על הדבר המוכרח אבל הדבר שהוא בחריי אליו מכל וכל (רפא' מגורלי, מרפא לנפש). שאהבת השם ית' אל ישראל אינו כאהבת ההדמות ולא כאהבת הטבעית אבל אהבה בחריית נמשכה אל רצון האוהב בלבד בלי שום טעם (שם). כי הפעולות הבחריות בבחירה גמורה הן הנה שיפול בהן החריצות ושעליהן ישובח האדם או יגונה (שם).

א·**בַּחְרָן**, — מי שטבעו לבחר, — נהוג בדבור העברי בא"י.

·**בַּחְרָן**, עי' בחראן.

בַּחְרָנוּת, — כגולת מי שטבעו לבחר, נהוג בין מדברי עברית בא"י.

·**בַּחְרָנִי**, ת"ז, — של הבחראן, מטבע הבחראן: יכאב הראש הבחרני כלומר הגבוליי (קאנון ג א

---

[1]) כך בנדפס, וצ"ל בבור. — [2]) ונרשם בצדו: בחרתיך בבור עוני.

[3]) בערב' בֻחְרָאן a), יום בֻחְרָאן. והנה הבלשנים הערבים גוזרים מלה זו מן המלה באחור b) והוא חוק החום בחדש תמוז, וי"א שהוא מן המשמעה השניה של באחור, והוא הלבנה, מפני הפעולה שיחסו להלבנה על מהלך המחלה. ועי' בפנים לקמן במשל המובא מקבוצי גלינוס, עיד דעת מי שגזרו מלשון יונית.

a) بحران b) باحور

כ ה). ואמנם הגבוליי והוא הבחרניי אין ראו שיוגע כי הוא יסור בסגר הקדחת (כס ג 7 7 ה). והמקרים הבחרניים מהם מה שיהיה בסבת השתלת ההומר וכו' (קגולי גלינוס, כבתרלן, כ"י פריז ג).

***בַּחַשׁ**[1], פ"י, עת' יְבַחֵשׁ, — הניע והגיס בהכף בתוך הקדרה, umrühren; remuer; to stir: ושוין שבוחשין[2] את השתות בשבת (כרכ' לת.).

— פע', יְבַחֵשׁ: ותבשל הכל על אש נחה עד שיתעבה וכו' ויבוחש הכל עד שישוב גוף אחד (מ' אלדכי, כ"א 7).

בטא[3], ממנו בִּטֵּא, *בִּטּוּא, מִבְטָא.

בִּטֵּא, פ"י, בִּטֵּאתִי, אֲבַטֵּא, עפי"ר עם שפה, בִּטֵּא בשפתיו, — הוציא מפיו דבר ולא שקל בדעתו, unbesonnen reden; parler sans réflechir; talk inconsideratly: נפש כי תשבע לְבַטֵּא[4] בשפתים להרע או להיטיב לכל אשר יְבַטֵּא האדם בשבעה ונעלם ממנו (ויקר' ה 7). ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם כי המרו את רוחו וַיְבַטֵּא בשפתיו (תהל' קו לב-לג). — ופשט השמוש בו במשמ' הוצאת מלים בכלי הדבור, aussprechen; prononcer; pronounce: דע כי בגד כפת יבטאו בהם העבריים על שני דרכים האחד דגוש והשני רפה (ראב"ע, דקד' כ"י תיוג). כי האות הנע שיבטא האדם בו מאחר מהשבע תנועות וכו' והנה השוכן הוא שלא יבטא המדבר באחת מאלה השבע תנועות (שם). אם היה אחד מהשברים שיוכל לבטא בהם והאחרים שלא יוכל לבטא בהם (הוא, ספר המספר, שער השברים). שיהיו דברי אשר אשים בפיך במלות נכונות שתוכל לבטא בהן יפה (רמב"ן שמו' ד יב). כי האדם יבטא וידבר באותיות אשר ירצה בקולות מזולת שיתבונן בבטאו אות ואות איך יניע כלי הדבור (רלב"ג, מלח' ה' ג 7).

— קל *בָּטָא, בינו' בֹּטֵא, — כמו בִּטֵּא: כבוד וקלון ביד

[1]) בארמ' בְּחַשׁ, ר"ל בקש וחפש והגיס: בהשן קדרא (גיט' מה.). אדלא אבדנא בחשנא (בב' קנג.). ובערב' בחת' a) כמו בקש. — [2]) ופרש רש"י מגיסין בכף לערבו יפה במימיו.

[3]) לא מצאו חכמים חבר לו בערב'.

[4]) ת"א: לפרשא בספון לכל דיפרש אינשא. ורסע"ג תרגם בלפין' שפתיה, מא ילפין' אלאנסאן, והוא בערב' לפט' b).

a) بحث b) لفظ

בוטא ולשון אדם מפלתו (ב"ס גני' ה יג). — ואמר הפיט: נשמת אסירי התקוה בוטאים תהלות פני אל תאמצך צור הנדרש לכל שואל (נשמ' בכתי יבולן, קונט' הפיוט' כו).

— פע', יְבֻטָּא: והנה על הנראה שיבוטא בו לא יבקש עליו בכתב טעם א"כ למה נבקש טעם בנח הנעלם שלא יבוטא בו (ראב"ע צחות כ א). איך יניע כלי הדבור בדרך שיבוטאו אות אות מהם כראוי (רלב"ג מלחמ' ה' ג 7).

***בִּטְבֵּט**[1], אינו נהוג אלא בנתפ'.

— נתפ', *נִתְבַּטְבֵּט, — נפח וצבה, anschwellen; enfler; to swell: למה הרבית דומה למי שנשכו נחש ולא הרגיש מי נשכו ולא ידע עד שנתבטבטת עליו כך הרבית אין אדם מרגיש בו עד שמתבטבטת[2] עליו (מד"ר במות לא).

***בִּטְבּוּט**[3], ש"ז, — כמו בִּצְבּוּץ: והעקל של נצרים ושל בטבוט[4] ושל עץ ושל שיפה (ירוש' ע"ז מה:).

בטה, ממנו בָּטָה, *בִּטּוּי.

בָּטָה[5], פ"י, עבר, בָּטִיתִי[6], אֶבְטֶה, יִבְטֶה, בְּטֵה, בְּטִי, — כמו בִּטֵּא: יש בוטה כמדקרות חרב ולשון חכמים מרפא (משלי יב יח). כל הבוטה ראוי לדוקרו בחרב (עירו' סד:). — ואמר הפיטן: ארוגי עז בקול מעוז לנערץ בצבא המולה בוטים רן בחיך וגרון לך יי' הגדולה (אופן שבת א' אחר פסח). יועצי מרמה וכזב מלחשים כמדקרות חרב בוטים מנקשים (א שבוע', אמרי כזב). — ומצוי השמוש בו בהספרות: כל אחד מהם בוטה כחפצו ומדבר כרצונו (הקד' הרקמה). שלא הוציאה השבועה מפיה ולא בטתה בשפתיה (שו"ת שמש לדקה, יו"ד נו). מנשה אינו טוען שבטתה סרת השבועה בפיה (שם). נאמנת לומר אין זה כתיבת ידי מגו דיכולה לומר כתבתי אבל לא בטיתי (שם).

***בִּטּוּא**, ש"ז, — שה"פ מן בִּטֵּא: והביא ראיה מדברי המשורר שאמר כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו

[1]) לא נתברר מקורו, ואין דמיון לו בשאר הלשונות האחיות במשמעה זו. — [2]) בנוסח' מתבעט, אבל בתנחו' הובא מאמר זה בעצמו ושם הגרסה מתבטבטת.

[3]) לא נתברר מקורו, ועי' בצבוץ. — [4]) כך הגרסה פה ובתוספתא (טהר' יא) בצבץ, ובגמ' (ניד' עח.) בצבוץ.

[5]) כבר הזכיר ריב"ג במשתלחק כי יש סוברים שהעקר הוא בטא באלף וכתוב ה בסוף במקום האלף. — [6]) ריב"ג שם.

והנה החטא היה ב ב ט ו א ו לא כמכה (ר"א כ"ע במד' כח).

בטוח, בטח, לנק' בטוחה, מ"ר בטוחים, בטוחות, עם ב ועם על אחריו, — א) מי שאינו ירא ומאמין אמונה שלמה בחברו, vertrauensvoll; confiant; trusting: יצר סמוך תצר שלום שלום כי בך בטוח (ישע' כו ג). משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטח ביי' (תהל' קיב ז). וכך היתה (האשה החכמה) ב ט ו ח ה בעצמה שהיא נותנה ראשו ליואב (תנחו' כוכר, וירא יג). — ואמר המשורר: אשר נתן לשכוי בין ודע, ושת חכמה והשכל בטוחות, ילמד הנפשות הנכאות, ביום צרה היותם בו בטוחות (רמב"ע, תרשיש ט). — בטוח אני ש, ר"ל אין לי ספק בדבר שכן יהיה, sicher sein; être sûr; be sure: ב ט ו ח אני שאי את יוצא מן הזיקנה עד שתורה הוראות בישראל (ירוש' נזי' ד נג ג). שכל מי שיגע בה (בהתורה) ב ט ו ח שגוזר ואחרים מקיימין (מד"ר ויקר' לא). הדברים שאינו ב ט ו ח שלא יכשל בהם (חו"ס ג 7). — ובטוח על דבר: ר"ש בן חלפתא שהיה ב ט ו ח ע ל כוחו יצא לו בחצי הלילה לילך לעירו (מד"ר דבר' ט). הצדיקים ב ט ו ח י ם ע ל בוראם (הנח' כוכר, מקץ ג). שהעכו"ם ב ט ו ח ע ל י ו ונתן לו מעות על מכר גופו (תוספות קידו' יז.). — ב) אדם *בטוח, שבני אדם בוטחים בו, דבר בטוח, שאין מקום לחשש שמא יאבד וכדומה: ומכרם ראובן כפי כתבו לאדם ב ט ו ח וכו' (בו"ת לחם רכ לד). בתנאי שיתן לו ערב ב ט ו ח ולא נזכר משכון (שם). כי פעמים יש חוב גדול שאינו שוה דמי כלו ואף לא דמי חציו הכל לפי מה שהוא ב ט ו ח (מרדכי ב"ק נה). אין מחיר ב ט ו ח לשטרותיהם (קרית ספר, מא"ג א).

***בטוחות**, — עי' בטחות.

***בטוי**, ש"ז, — שה"פ מן בטה במשק' הכבד: אין חייבין על שמיעת הקול ועל ב י ט ו י שפתים (הור' ב ה). שבועה שאוכל ככר זו שבועה שלא אוכלנה הראשונה שבועת ב ט ו י והשנייה שבועת שוא אכלה עבר על שבועת שוא לא אכלה עבר על שבועת ב ט ו י (שבוע' ג ט). ועל חטא שחטאנו לפניך ב ב ט ו י שפתים (תפי' יוה"כ). — וביטוי האותיות: הכתב וה ב י ט ו י בענינו ובמשפטו (דקה"ט ג). ניב הגרון ו ב ט ו י שפתים נחלק על שמנה (תכו' דונש עא). שחלפו ב י ט ו י י ו ונשוו טעמיו (שם קנג). ש ב י ט ו י י ה ם מתחלפין וטעמיהן שוין (שם).

***בטול**, ש"ז, מ"ר בטולים, — א) שה"פ מן בטל: ב י ט ו ל בית המדרש (שבת יו א), ר"ל בלבול והפרעת הלמוד. מפני ב ט ו ל עניים כיצד שלא יהו עניים יושבין ומשמרין כל היום (תוספתא פאה א ו). ר"י הנשיא אומר (בנים מתים) בעון ב י ט ו ל תורה (שבת לב:), ר"ל שאינם לומדים תורה. בעון ב י ט ו ל תרומות ומעשרות שמים נעצרין מלהוריד טל ומטר (שם). פעמים ש ב י ט ו ל ה של תורה זה יסודה (מנח' צט:). אין ב י ט ו ל רשות מחצר לחצר (עירו' סו:), ר"ל החלטה אדם שאין לו רשות. המשתחוה לבית יש לו ב י ט ו ל (ירוש' ע"ז ג מג:), ר"ל החלטה שהוא אפס ואין. אמנם אופני ראיותיהם והקדמותיהם בקיום חדוש העולם או ב ב ט ו ל קדמותו הם חלוקים (מו"נ א עא).

א.**בטח**[1]) ממנו בטח, א.בטח, בטחה, בטח, בטחון, מבטח, *בטוחות.

בטח, פ"ע, כהפס' בטח, בטחת, בטחת, לנק' בטחה, בטחה, בטחנו, בטחנו, עת' יבטח, לווי' בטח, בינ' בוטח, בוטח, בוטחה, — בטח בפלוני ועל פלוני ובדבר פלוני ועל דבר פלוני, סמך עליו, ולא היה לו חשש ודאגה בדבר, וחשב כי בשביל האיש ההוא או הדבר ההוא לא תשיגהו שום רעה ושום צרה, vertrauen; se confier; to confide: ויבא געל בן עבד ואחיו ויעברו בשכם ויבטחו בו בעלי שכם ויצאו השדה ויבצרו את כרמיהם וידרכו ויעשו הלולים (שופ' ט כו-כז). הוי הירדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד ולא שעו על קדוש ישראל ואת יי' לא דרשו (ישע' לא א). הוי השאננים בציון והבוטחים בהר שמרון (עמו' ו א). הנה בטחת על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים וכו' כן פרעה מלך מצרים לכל הבוטחים עליו (ישע' לו ו). אל ישיאך אלהיך אשר אתה בוטח בו לא תנתן ירושלם ביד מלך אשור (שם לז י). המתיך הגבהת והבצרות אשר אתה בוטח בהן (דבר' כח נב). בוטח בעשרו הוא יפול (משלי יא כח). בוטח בלבו הוא כסיל (שם כח כו). הבת השובבה הבוטחה באצרתיה (ירמ' מט ד). כי בטח יצר יצרו עליו לעשות אלילים אלמים (חבק' ב יח). והוא בטח על צדקתו ועשה עול (יחז' לג יג). בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר (משלי לא יא). ביי' אלהי ישראל בטח (מ"ב יח ה). ביי' לא בטחה אל אלהיה לא קרבה (צפנ' ג ב). ואג.

---

[1]) אין לשרש זה במשמעה שיש לו בעברית דמיון בערבי'

בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך (תהל' יג ו). השמיעני בבקר חסדך כי בך בטחתי (שם קמג ח). כי בטחת בדרכך ברב גבוריך (הוש' י יג). כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו (תהל' לג כא). כי לאלהים זעקו במלחמה ונעתור להם כי בטחו בו (דהי"א ה כ). ואני אבטח בך (תהל' נה כד). כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני (שם מד ז). התבטח בו כי רב כחו (איוב לט יא). ותבטחי ברעתך אמרת אין ראני (ישע' מז י). אשר שכחת אותי ותבטחי בשקר (ירמ' יג כה). ותבטחי ביפיך ותזני על שמך (יחזק' יו יה). ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו (ירמ' יז ה). אל תאמינו ברע אל תבטחו באלוף (מיכ' ז ה). איש מרעהו השמרו ועל כל אח אל תבטחו (ירמ' ט ג). בטח ביי' ועשה טוב (תהל' לז ג). ובטח עליו והוא יעשה (שם ה) בטחו ביי' עדי עד (ישע' כו ד). טוב לחסות ביי' מבטח באדם (תהל' קיח ח). כי יען בטחך במעשיך ובאוצרותיך גם את תלכדי (ירמ' מח ז). — ועם אל במקום על: אל יי' אלהינו בטחנו (ישע' לו ז). אני אליך אבטח (תהל' נו ד). — ועם לך אחרי הפעל: ותבטח לך על מצרים לרכב ולפרשים (ישע' לו ט). עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ (מ"ב יח כא). — ובטח סתם, ובלי ב ועל אחריו, היה בלי יראה ופחד, דאגה, sicher sein; être tranquille be secure: מה הבטחון הזה אשר בטחת (ישע' לו ד). נסו ואין רדף רשע וצדיקים ככפיר יבטח (מִשלי כח א). יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ כג). שקט ובוטח ואין מכלים דבר (שופט' יח ז). עם בוטח (שם י). חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח (משלי יד יו).

— הפ', הבטיח, הבטחת, יבטח, מבטיחי, — א) הבטיח את פלוני על דבר, עשה שיבטח: ואל יבטח אתכם חזקיהו אל יי' לאמר הצל יצילנו יי' לא תנתן העיר הזאת ביד מלך אשור (ישע' לו יה). ואתה הבטחת את העם הזה על שקר (ירמ' כח יה). ויבטח אתכם על שקר (שם כט לא). כי אתה גחי מבטן מבטיחי על שדי אמי (תהל' כב י). — ב) *הבטיחו דבר, הבטיח לפלוני דבר, הבטיחו ש, — יעד לו דבר ואמר לו בפרוש שכך היה או שכך יהיה, versichern, versprechen assurer, promettre; assure, promise: וכן מי שהבטיחוהו להוציאו מבית האסורים וכו' שוחטין עליהן (פסח' ח ו). ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך (אבו' ד כב). כבר עשיתי הבטחה שהבטחתי אברהם אביכם (מכי' בשלח ג). לא יצא הכהן לחוצה לארץ אפילו לישא אשה אלא אם כן הבטיחוהו תגרין שהקדימו זמנו של יריד (תוספ' ע"ז א ט). מכיון שהבטיחן המקום שהוא מכניסן לארץ כמו שהוא לשעה (ירוש' בכת יב יב.). גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים (ברכ' יז.). הרי הן עשויין כמה שהבטיח הקב"ה לזקן (תנחו' כוכ' לך לך). שהבטיחני הקב"ה שיעשרני (שם יז). —ונתפשט שמוש זה בספרות: אמור לרב שיבוא אלי והנני מבטיחו על ראשי שלא יקבל הזק (כיהכ"נ בל רפ"י כוירמייזא). ולא אבטיח להגבער מבל מושג וידיעה בלשון שיוכל ללמוד בספרי לבדו (בן זאב, הקד' תל"ע). אבטיחך ידידי כי המעשה לא טובה הזאת לא תקדיר את המעשים הטובים אשר עשה (מא"ג, ק"ס פח). ימים רבים השיאני ויבטיח לי כי יחוש לעזרתי (אגר' יל"ג א כ). ויבטיחני הרים וגבעות (שם קע). —ואמר בבתיו: כוכביך לי ממשלה יבטיחו ובני אבי אותי בשבי הדיחו (אכנת ג). — ג) *הבטיח את סחורתו בים וכדומה, שלם בעדה לחברה סכום קצוב שאם תאבד או תפסד תפרע לו החברה כל שויה, assekurieren; assurer; insure: מה שנהגו לתת למי שמבטיח סכנת הים באחריותו (תבכ"ן ג עד). והלא מעשים בכל יום בין הסוחרים שמבטיחים סחורה תוך הספינות ממקום למקום בכך וכך למאה (בו"ת דברי ריבות עא). שצוהו הבעל הבית שיבטיח את סחורותיו והבטיחם ואח"כ בהגעת הזמן שהיה לו לגבות מה שהבטיח הרויח לו הזמן ונשבר המבטיח (בו"ת תורת אמת בבון, ויניליה, קח). וכתב לראובן הנזכר שיבטיח נכסי שמעון בחמשה פרחים באניה הנז' והבטיח והאניה נשברה והגיע זמן הפרעון שיפרע המבטיח (בו"ת מהרב"ן, ח"ב מו). פקיד אחד שהיו שולחים לו סחורות ראובן ושמעון באנקונה דרך אניה בלב ים וכתבו לו כדר להבטיח סחורות ראובן והפקיד טעה והבטיח סחורות שמעון וכו' (שם קנט).

—הפ' *הבטח, הובט, —הוא הבטח, הבטח לו, שהבטיחו אותו, שיוכל לבטח: כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלשה פעמים מובטח לו שהוא בן העולם הבא (ברכ' ד:). כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני המורח (עירוב' מג:). אמר להם (נחום איש גם זו לבניו) בניי פנו את הכלים ואח"כ פנו את מטתי שמובטח לכם כל זמן שאני בבית אין הבית נופל (תענ' כא.).

הרי אנו מ'ו ב ט ח י ם לברכות הרבה ואתה נותן קצבה לברכותינו (ספרי נהעל' פד). ואם קרא ק"ש והתפלל מיד יהא מ ו ב ט ח ׳שתפלתו נשמעת (מד"ר דבר' ג). שכבר ה ו ב ט ח נ ו כי יבוא הזמן שישובו כל התועים אל האמת (מלמד התלמיד', ותחנן).—מובטח בפלוני ש: מובטח אני בכם שאין רימה ותולעה שולטת בכם (ב"מ פג:).— ובחבור עם אני, מובטחני, מובטח אני: מ ו ב ט ח נ י בו שמורה היראה בישראל (גיט' נח.). — *נפע', נִבְטַח על פלוני, בטח עליו או בו: אמר לה הקב"ה (לשרה) ועלי את נ ב ט ח ת חייך אני פוקד אותך (תנח' כוב', וירא לא). למי שנלקחה חמורו לעבודת המלך הלך ו נ ב ט ח על עבדו של מלך וכו' ועכשיו ש נ ב ט ח ת בעבד וכו' כיון ש נ ב ט ח ת על שר המשקים (מה"ג, כ"י תימן).

בֶּטַח, — א) ש"ז, ההפך מן יראה ופחד ודאגה, sicher-heit; sûreté; security: והיה מעשה הצדקה שלום ועבדת הצדקה השקט וָבֶטַח (ישע' לב יז). — ב) תה"פ, ברגש של שלוה, בלי פחד ודאגה, sicher tranquillement; securely, safely: ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר בֶּטַח ויהרגו כל זכר (ברא' לד כה). וישבתם בארץ אשר יי' אלהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מכל איביכם מסביב וישבתם בֶטַח (דבר' יב י). ויך (גדעון) את המחנה והמחנה היה בֶטַח (שופט' ח יא). מעברים בֶּטַח שובי מלחמה (מיכ' ב ח). ושמע לי ישכן בֶּטַח ושאנן מפחד רעה (משלי א לג). — ולָבֶטַח, כמו בֶּטַח: וישבתם על הארץ לָבֶטַח (ויקר' כה יח). וישב יהודה וישראל לָבֶטַח איש תחת גפנו ותחת תאנתו (מ"א ה ה). ורעו בכורי דלים ואביונים לָבֶטַח ירבצו (ישע' יד ל). וקשת וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ והשכבתים לָבֶטַח (הוש' ב כ). לכן שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכן לָבֶטַח (תהל' טז ט). — והשתמשו גם במשמעת בלי ספק: תדעו ב ט ח כי אין דבר חדש הנוגע לענין ההוא (הקד' פתחי תשובה יו"ד). ב ט ח היתה ידם בערף אויביהם (ק"ב, מו"א איטליה).

בָּטָח[1], ש"ז, — בליטה יוצאת מן הכותל תחת החלון, Brüstung; appui de fenêtre; breast-moulding: ה ב ט ח[2]) אינו מביא את הטומאה היה בו זיז רבי אליעזר אומר אינו מביא את הטומאה רבי יהושע אומר רואים את ה ב ט ח באילו אינו (אהל' יב ג).

---

[1]) כך נקוד צ"ד, בוקשר' וקוה' בַּטַח. במשנ' מנק' נדפ' (אמשטר' תו ומנטובא ?) בֶּטַח. ל ו י בֶּטַח. ולא נתברר מקור מלה זו, ועי' הערה שלקמן. — [2]) כן בגוסח', וכך במשנ' של גוף פרוש הערבי של הרמב"ם, וכן הביא הערוך גרסה זו. ובפרו' רה"ג ה ב ט א, והביא עוד גרסה אחרת א ב ט ח, ועוד גרסת התוספתא א ב ט י, וכתוב שם בלשון זו: כמין טיחת בבנין שהוא סמוך לחלון וזיז נתון עליו פי' אבטי כמין אבטי של מרחץ שהוא אונא דמיא בארמית ר ד בטיית וא' ד' ויז. ע"כ. והובאו הדברים הללו כלשונם ממש בהערוך, רק בין מלת טיחת ובין בבנין כתוב שם ט י ט. והנה כבר אמרתי בהערה לערך אַבְטִי, כי ר ד בטיית היא המלה הערבי' רִדּ a) והוא כֶּמֶן, דבר שסומכים ונשענים עליו. והמלה השנית שהביא רה"ג ו י ז אינני יודע מה היא. ומה שאמר רה"ג בנין כמין אבטי של מרחץ שהוא אונא דמיא בארמית, עכ"ל, רצה בזה לפרש את המלה א ב ט י שבתוספתא במקום המלה בטח שבמשנה, ופרשה עפ"י סברה כמו השם א ב ט י שבא פעמים אחדות במקום השם א מ ב ט י. אבל, כל מי שיש לו קצת רגש בלשון יחוש כמה דחוק ולא טבעי הוא לגזור השם בטח ואבטי, שרה"ג עצמו מפרשו כמין טיחת טיט בבנין, מהשם היוני א מ ב ט י, במשמעת בנין כמין א מ ב ט י של מרחץ. ועוד יש קצת ראיה לדבר שלא היתה כונת התוספתא להשם א מ ב ט י, כי הוא בכ"מ לשון נקבה, עי' ערך א מ ב ט י, ובהשם א ב ט י השתמשה התוספתא בלשון זכר ואמרה: ומודה ר"א ב א ב ט י (צוק"מ באבטו) ש ע ש א ו מתחלה ש ה ו א מביא את הטומאה. ע"כ. וכפרושו של רה"ג פרש גם הרמב"ם את השם בטח, רק לא מטעמו, וז"ל: בטח בניאן נאתי מן אלחאיט אמאם אל חלון מן חות' אד'א תטלע אלמתטלע מן אלרוזנה אסתנד עלי ד'לך אלבנא פלד'לך תשמי בטח מן בוטח בה' ע"כ. ובעבר': הוא בנין בולט מהכותל לפני החלון באופן שאם ישקיף המשקיף בעד החלון ישען על זה הבנין ולזה יקרא בטח מן בוטח בה'. ע"כ. ובתרגום הקודם פרוש המשנ' להרמב"ם שבדפוסים הלשון משבשת, ובמקום שאם ישקיף המשקיף, שהוא תרגום תטלע אלמתטלע, נאמר שם כאשר יעלה העולה מן הארובה, אך להרא"ש היה תרגום מדויק והביא בפרושו דברי הרמב"ם בלשון זה: והמשקיף פי' המביט ורואה מן החלון שוכב לבטח עליו. ע"כ. וכן הביא הרמב"ם בהלכותיו (טומ' מת יוג) וז"ל: בנין היוצא לפני החלון שהמשקיף נסמך עליו בשעה שמשקיף. ע"כ. והשיג הראב"ד שם עליו ואמר: זו הפיסקא לא נמצאת לא במשנה ולא בתוספתא א ו ל י כתבה תחת הבטח שהוא שנוי פרק יב וא י ן מפרשים כן, וכו, וזה המחבר הפליגו לדברים אחרים שלא מן הענין וכו' והם דברים זרים ואין הדעת מיושבת עליהן אמרתי אחר ש א י ן ל ה ם ק ב ל ה אענה אף אני חלקי גם לי לבב כמוהם, ה ב ט ח מלה מורכבת היא ונקראת על

---

a) رِدْ

בטחה[1], ש"נ, מ"ר בטחות, — א) בית דל מאדמה וכיוצא בזה, Hütte; cabane; cabin: ישליו אהלים לשדדים ובטחות[2] למרגיזי אל (איוב יב ו). — ב) משכל ראשון, אמתה ידועה ומפרסמה, עקר מעקרי החכמה, Grundsatz, Axiome; axiome; axiom: וקרא בטוחות חכמה למושכלות הראשונות שהם יסודות החכמה וכו' כי אפילו המושכלות הראשונות שהם בטוחות חכמה שעל ידם תגיע הידיעה לא נדע היאך תהיה הגעתם לאדם (העקר' א יו).

בטחה, ש"נ, — כמו בטח: כי כה אמר אדני יי' קדוש ישראל בשובה ונחת תושעון בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם (ישע' ל יה).

בטחון, ש"ז, מ"ר בטחונות, — א) רגש של אדם בוטח בדבר, Vertrauen; confiance; confidence: אמרו נא אל חזקיהו כה אמר המלך הגדול מלך אשור מה הבטחון הזה אשר בטחת (מ"ב יח יט). רשעים הן אלא שתלו בטחונם במי שאמר והיה העולם (שנט קלט). כל התולה בטחונו בהקב"ה הרי לו מחסה בעולם הזה ולעולם הבא (מנח' כט:). שבטחונן של מלכים שהיו סבורין שלהם ניתנה התורה (מד"ר ויקר' לא). (אמרה שרה להקב"ה) עשה למען שמך הגדול ולמען בטחוננו בדבריך (תנחו' כוכב, לך לך ח). — ב) תקוה, סכוי, Hoffnung; espoir; hope: כי מי אשר יבחר אל כל החיים יש בטחון (קהל' ט ד). — ג) בפרט רגש האמונה השלמה באלהים שימלא מבקשו של אדם: השער הרביעי בבטחון על האלהים יתברך (חו"ה, שער הבטחון). אך מהות הבטחון היא מנוחת נפש הבוטח ושיהיה לבו סמוך על מי שבטח עליו שיעשה הטוב והנכון לו בענין אשר יבטח עליו (שם ג). אפילו אותם שפשטו ידיהם בזבול יש להם בטחון (ירוש' ברכ' ה יב:). — ובמשמ' ידיעה ברורה, Sicherheit; sûreté; surety: לא התניתי אלא מפני שהיה בטחוני להביא המעות (תשו' הגא' בעלי לדק ד ב יב). — ד) מה שעושה, שהאדם בטוח שלא יפסיד כלום בסחורתו וכיוצא בזה, Versicherung; assurance: וראובן יתן לו כ"כ סחורה לבטחון אותו סך מהמעות (שו"ת תורת חסד כ). ראובן מכר לשמעון בסך מה בהמתנה לזמנים מחולפים ונשבע שלא להתהרט ממכירתו ולבטחון המכר מסרו גם שניהם כ"א מהם ארבעים משקלי זהב (שו"ת מטה אהרן א נג). ועי"ז עשו בטחונות גדולות ועצומות להיות מובאו וצאתו בשלום בלי פגע רע (מעשה בימי הרי"ל הליכ' קדס). ועתה נפל הפרש בין ראובן ושמעון על הבטחון הנז' ראובן אומר לי משפט הבטחון וכו' (שו"ת מהרש"ך, ח"ב קנט).

***בטחות**, ש"נ, - - שגור בפי העם, דבר לסמך עליו לבטח בו, אחריות: מה בטחות תוכל לתת לי?

***בטיאה**, שה"פ מן בטא (רבימת לונן).

***בטיחה**, שה"פ מן בטח (רבימת לונן).

***בטילה**, עי' בטלה.

***בטישה**, שה"פ מן בטש, — א) בעיטה ברגלים על בגד וכיוצא בזה: כשבא מבית הגרדי בוטשין אותו (את הטלית) ברגלים בתוך כלי עץ במים וכו' לפי מנין בטישותיה כך וכך בטישות בכך וכך מעות (רש"י ב"מ קיב.). — ב) בכלל הנפת שני גופים זה בזה, Zusammenstoss; choc; shock: והנה מצד המתרחק הוא כעין הבטישה שהוא הפעולה הדוחקת ומצד היותה ממש מכחו המשיל בבטישה שהוא פעולה מעצמו המבטש (אילימה לרמ"ק, עין כל, ג יד). וכל זה נעשה מבטישת אבא ואמא בפרצופיהם התחתונים

שם מלאכתה והיא ממלאכת התנור כשהוא צריך טפלה מוציאין ממנה זיז לקבל עליו את הטיט שטופלין בו ומפני אסיפת הטיט ששם פעמים שמותיר והוא בולט ממנו טפח ונשאר שם עם הזיז שלא לצורך ושלא בכונה וכו' פירוש בטת בית טיחה מקום קבוץ הטיט. ע"כ. והנה לא הרמב"ם הפליג את המשנה לדברים אחרים, אלא פרושו ממקור הרה"ג מוצאו, ואפשר שפרוש זה בא לו להרה"ג בקבלה מהגאונים הקודמים, רק מה שגזר הרה"ג המלה מן אמבטי שבמרחץ וכמו"כ מה שגזר הרמב"ם מן בוטח ביי' סברת עצמם היא, ובודאי אינה נכונה, אך בעצם פרוש משמעת המלה הרה"ג והרמב"ם מכריעים את הכף ועליהם אנו צריכים לסמוך. ורוב שאר המפרשים האחרונים החזיקו באותם דברי הרה"ג שלא נאמרו אלא על דרך אגב לפרש המלה אבטי שבתוספתא, והעתיקו הדברים כהויתם זה אחרי זה. והנה הערוך הביא שם עוד פרוש אחר והוא: חלון של מאור מבפנים רחב ומבחוץ צר. וסבר קוה' שהוא עפ"י גרסה הבטהה בסוף, במקום הבטח, ח בסוף. אבל גם זה דחוק.

[1]) מן בטת, משק' בכרה, ועי' לקמן. — [2]) דעת ריב"ג כי זה תאר, אמר: והתאר ובטחות למרגיזי אל ושעורו משכנות מבטחות. וכן אמר הראב"ע: בטחות ענינו משכנות בטוחות. אך מהקבלה לאהלים נראה כי זה שם, ולפי הכונה שרצה לאמר כי אפילו במשכנות דלים ישליו הרשעים, נראה כי בטחה היא בית דל.

שמכים ובוטשים האותיות זה עם זה ומרוב התענוג של שפע אריך והשמחה והיחוד של הזווג יוצאים בבטישתם ובהתנוצצותם אותיות ותיבות של שמות (עמה"מ, תו"ה מד). הה' גבירות וההי' חסדים קודם שנתהוו מבטישות מזל עליון ותחתון (שם, קרית ארבע סו). סוף שני המזלות האלה הכוללים שערות הזקן שיוצאים מבטישתם החסדים והגבורות הם על כתר זעיר (שם קכ). ואח"כ יצא קו מכל ניצוץ ונדבקו יחד ונעשית מרובעת מד' קוים ואח"כ נתרבה אור הבטישה בתוך חללה וכו' ויצאתה כדמותה על קו הימיני מבחוץ בעבור הבטישה הגדולה שעשתה (שם). וכל זה בכח המים העליונים שיורדים באלה הרעשות ובטישות של הגלגל (רמח"ל, פתחי חכמה).

בטל[1]), ממנו א.*בָּטֵל, ב.*בָּטֵל, *בַּטָּלָה, *בַּטְלוֹן, *בַּטְלָן, *בַּטְלָנוּת.

א. **בָּטֵל**, פ"ע, עבר בָּטֵל, בָּטַל, כינו' בָּטֵל, בָּטְלָה, בָּטְלִים, בָּטֵלוֹת, וגם בִּטֵּל בִּטְּלָה, בִּטְּלִים בִּטְּלוֹת, עת' אֶבְטַל, — א) חדל, נפסק ולא היה יותר בעולם, aufhören ; cesser ; cease to exist: ביום שיזעו שמרי הבית והתעותו אנשי החיל ובָטְלוּ הטחנות כי מעטו וחשכו הראות בארבות (קהל' יב ג). משבטלה סנהדרין בטל[2]) השיר מבית המשתאות (סוט' ט יא). משמתו נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים (שם יב). כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם (אבו' ה יו). בן מאה כאלו מת ועבר ובטל מן העולם (שם כא). משרבו בעלי הנאה בטלה כבוד התורה (תוספתא סוט' יד ג). אותו היום שמת רבי בטלה קדושה (כתוב' קג:).—ובמשמ' חדל כ'ת הדבר: הקובר את מתו שלשה ימים קודם לרגל בטלה הימנו גזרת שבעה שמנה בטלה הימנו גזרת שלשים (מו"ק ג ה). —ב)שבת ולא עשה מלאכה, müssig sein : feiern ; être désoeuvré ; to idle: מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב עושין וכו' ובכל מקום תלמידי חכמים בטלים (פסח' ד ה). היה בטל מסלע (כ"מ ט ג). כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה (אבו' א ה). ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך (שם ד י). שבטלין ממלאכתן וקורין (ברכ' יו.).—ג) היה כמו אין, לא היה שוה כלום, nichtig, wertlos sein; être nul, sans valeur; be null, valueless: אחד אומר בשלשה ואחד אומר בחמשה עדותן בטלה (סנה' ה ג). היתה כתובתה מנה ומכרה שוה מנה ודינר במנה מכרה בטל (כתוב' יא ד). משפלת שנפחתה מלקבל רימונים ר"מ מטמא וחכמים מטהרים מפני שבטל העקר בטלה הטפלה (כלי' יט י). עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה (גיט' לג.).—ובטלה דעתו, מחשבתו, אין לה חשיבות נגד דעת אחרים: כל ירקות שורען לזרע בטלה דעתו (תוספתא שבי' ב ז). בטלה דעתו אצל כל אדם (ברכ' לה:). מר סבר בטלה מחשבתו ומר סבר לא בטלה מחשבתו (שבת יו:). — ובמשמ' נעשה כאלו איננו: מי חטאת שנפסלו וכו' בטלו במעיה (פרה ט ה). אם נפל המשקה האסור לתוך המשקה המותר ראשון ראשון בטל (רמב"ם מאכ' אסו' יו ל).

— נפע', *נִבְטַל, — כמו קל, במשמ' המנע מעשות דבר: לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל[1]) הימנה (אבו' ב יו). נשא אשה ושהה עמה עשרה שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל (יבמ' ו ו). ליבטל[2]) והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה (גיט' ד ה). — ואמר הפיטן: שבת משוש לבנו אוי כי נבטלו עולי רגלינו (קינה, זכור ה').

— פע', *בִּטֵּל, פ"י, — עשה שֶׁיִּבָּטֵל: איני שומע לכם לבטל ממני עול מלכות שמים אפילו שעה אחת (ברכ' ב ה). אף הוא ביטל את המעוררים ואת הנוקפים (מע"ש ה יה). ביטל[3]) אם עד שלא תרם ביטל אין תרומתו תרומה ואם משתרם ביטל תרומתו תרומה (תרומ' ג ד). שאלו את הזקנים ברומי אם אין רצונו בעבודת אלילים למה אינו מבטלה (ע"ז ד ז). שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין (עד' א ה). הורו לבטל מקצת ולקיים מקצת הרי אלו חייבין (הור' א ג). בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים

[1]) באשו' בַּטָּל, בארמ' בְּטֵיל. בערב' בַּטַלa).
[2]) בקצת משני' מנק' בְּטֵל.

a) بطل

— [1]) כך גרסת הרבה ספרים, ובקצת ספרים ליבטל, וס"א לבטל. וכבר קרא תגר רשב"צ דוראן והחליט שצריך לקרא לבטל ואמר: לְבַטֵּל הוא על מִשְׁקַל לשכב והוא מקור מפעל קל כי לא מצינו ממנו ב"א פעל קל (מג"א, ב עז).—[2]) בקצת כפרים יבטל.—[3]) כך במשניות שבירושלמי.

מפני רצונך (אב' ב ד). אפילו הקב"ה גוזר גזרה הוא מבטלה (שבת סג.). אמרו מי ילך ויבטל הגזרות (תעני' יח.). ומבטלות ג' דברים מחשבה רעה וחולי מעים ותחתוניות (כתו' י:). לא חרבה ירושלם אלא בשביל שביטלו בה תינוקות של בית רבן (שבת קיט:). — ובמשמ' עשה אותו כאלו אינו: עכו"ם מבטל עבודת אלילים שלו ושל ישראל וישראל אין מבטל עבודת אלילים של עכו"ם המבטל עבודת אלילים ביטל משמשיה וכו' כיצד מבטלה קטע ראש אזנה ראש חוטמה ראש אצבעה פחסה אעפ"י שלא חיסרה ביטלה (ע"ז ד ד-ה). כיצד מבטל רשות אומר רשותי נתונה לך רשותי קנויה לך (תוספתא עירו' ז יח). אין דם מבטל דם אין רוק מבטל רוק ואין מי רגלים מבטלין מי רגלים (זבח' עט.). ושאינו מינו רבה עליו ומבטלו (חול' קח.), עושהו כאלו אינו. — ובִטֵּל את פלוני מן דבר פלוני, לא הניחו לעשות הדבר: כל יסורים שהם באים על האדם ומבטלין אותו מדברי תורה יסורים של תוכחת הם (מד"ר בראש' לב). — בִּטֵּל התורה וכדומה, לא למד: וכל המבטל את התורה מעושר סופה לבטלה מעוני (אבו' ד ט). — בטל דבר פלוני, החליט בלבו שדבר פלוני איננו בעולם, או כאלו איננו, שאינו חשוב כלום: מבטלו (את החמץ) בלבו (פסח' ג ו). הבודק (את החמץ) צריך שיבטל (גמ' שם ו:). — ובמשמעת החליט שאין בעולם: כמו שקרה למי שבטל ההויה מהדברים (ללב"ג מבלי ב יד).

— פע', *בֻּטַּל, — שבטלו אותו: ביטל משמשיה מבוטלין[1] (ע"ז ד ד). רשותי מבוטלת לך (תוספת' עירוב' ז יח). מתנה זו מבוטלת (גיט' לג.). עכשיו שאנו בגלות כבר בוטלה צורת התורה וקבלה השנוי (נוה שלום א ג). — *מְבֻטָּל, מְבֻטָּלָה, מְבֻטֶּלֶת, מבוטלת, — מי שבטלה דעתו, שנשתטה: וכן בת פנויה מבוטלת אחותם של ראובן ושמעון (תשו' גא' כי"ת ה 278, וכהערה שם).

— הפע', *הִבְטִיל, — גרם שיבטל ממלאכה וכיוצא בזה: להבטיל העם ממלאכה (סוכ' ה ה).

— התפ', *נִתְבַּטֵּל: כשיגיע ימות בן דוד יתבטל מלאך המות בעוה"ז מן ישראל יהיו כל העכו"ם אומרים אשרי העם שככה לו (תד"א א ה). ואלמלא הברית שכרת הקב"ה עם דוד אזי נהרג יואב גם כן ונתבטלה מלכות בית דוד לגמרי (שם ב ג). לפי

[1]) כך במשנה תלמוד ירוש' וויניציה, וכן בב"י עם גוף פרוש הרמב"ם.

שאתה מתבטל מדברי תורה (רב"י אב' א ה). כחל מתבטל בתשעה וחמשים (טו"ע יו"ד לח ח). כל האיסורים הנוהגין בזמן הזה כולם מתבטלים בששים (הגה' שם).

צָדָה, אָבַד וכו'. — אַיִן, אַל, אֶפֶס, שם לְאַי לְאַל, לְאֶפֶס.

הֶבֶל, הֲבֵל הֲבָלִים.

חָדַל, וכו'. - חָזַר, בו מדבריו. —*חָרַט, *הִתְחָרֵט חֲרָטָה.

יִפֵּר, הֵפֵר מחשבתו, נדרו.

כָּבָה. — כָּלָה.

מָחָה. — מָחַק. — מָנַע את הדבר. — *מְנִיעָה.

נִתֵּר, *התיר את האסור, בטל אותו, התיר את הכשר.

*פָּסַק, הפסיק את הדבר.

שְׁמִיטָה, מבטלת את החובות. — שָׁמַד, הִשְׁמִיד, *שְׁמַד, וכו'.

ב.*בָּטֵל, ת"ז, לנק' בְּטֵלָה, — א) כאין ואפס, שאינו שוה כלום, nichtig, wertlos; vain, sans valeur; null, void: ואמר לו גט שנתתי לך בטל הוא הרי זה בטל (גיט' ד א). שום הדיינים שפיחתו שתות או הוסיפו שתות מכרן בטל (כתוב' יא ה). -דברים בְּטֵלִים: זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים (ע"ז יו:). — ב) שאינו עושה שום מלאכה, müssig, désoeuvré; idle, unemployed: המושיב את חבירו בחנות למחצית שכר הרי זה נותן לו שכרו כפועל בטל (תוספתא ב"מ ד יא). אדם בטל (כתוב' ה.). סוס אחד והוא בטל (כנה' כא:), ר"ל אינו עושה מלאכה, אינו עובד במלחמה. עשרה בטילים ממלאכתן לבית הכנסת (ירוש' מגי' א ע:). — ובהרחבה לדברים שאין בהם רוח חיים, מעות בְּטֵלוֹת, שאין עושים בהן עסק: לוה הימנו והחזיר לו את מעותיו והיה משלה לו (מתנה) ואומר בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלי זו היא רבית מאוחרת (ב"מ ה י). — ג) ב"ז, דבר מְבַטֵּל: ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים[1] הרבה כנגדך (אב' ד י).

*בַּטָּלָה, בטילה, — הפך מן פעולה, לא עשיית מלאכה, Müssiggang; désoeuvrement; idleness: הנותן מעות לחבירו ליקח בהן פירות למחצית שכר הרי זה מחשב עמו שכר בטילה ואיזה הוא שכר בטלה בשעה שליקח וכו' מחשב עמו שכר

[1]) ואמר הרמב"ם שם: וענין בטלים הרבה הוא שיש דברים הרבה המבטלים.

מכירה וכו' (תוספתא כ"מ ד יד). כיצד מבטלה (את העו"ז) וכו' אפילו דחאה וסטרה ונפלה הרי זו בטילה וכו' עבודה זרה של ישראל אין לה בטילה עולמית (כס ע"ז ה ו). מניין לתקרובת עכו"ם שאין לה בטילה עולמית וכו' (גמ' כס נ.) ישראל אין להם בטילה עולמית לא בעוה"ז ולא בעוה"ב (מנח' נג:).

*בַּטָּלָה[1], ש"נ, — שם מפשט מן בטל, — א) אין ואפס, שוא, בלי תועלת, Nichtigkeit; nullité; vanité; vanity: ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים (עדי' א ד). שלא להזכיר שם שמים לבטלה (ירוש' ברכ' ו י.). דברים של בטלה (כס כתו' ז לא:). לא יצא הדבר לבטלה (ברכ' כג :). אין אדם מוציא דבריו לבטלה (ערכ' ה.). כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה (ניד' יג .). אמרה (אות יוד) לפניו רבש"ע הכתבתה בתורתך אות אחת לבטלה (תנחו' כוכ' ואר״כ).—ב) בלי עבודה, Müssigang; desoeuvrement; idleness: ר' אליעזר אומר אפילו הכניסה לו (האשה לבעלה) מאה שפחות כופה לעשית בצמר שהבטלה מביאה לידי זימה וכו' שהבטלה מביאה לידי שיעמום (כתו' ה ו). הניעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה[2]) הרי זה מתחייב בנפשו (אב' ג ד).

(אין אדם מת) אלא מתוך הבטלה (אדר"נ יא). ואין לרבה אלא שכר בטלה בלבד (קידוש' יו :). הַבַּטָּלָה ראשית כל חטאת (כ"ז, תרגום כ"ס לג כו). הרפיון והבטלה ראשית כל עון ונבלה (הוה, מג"ע).

אִמּוּר, קשר בין פועלים לחדל ממלאכתם.— אִמְּרוּ. עשו אמור.

בָּטֵל.—בַּטְלָן, בַּטְלָנוּת.

זְמַן, אבד זמנו, מבטל זמנו.

רֶפֶק ידים. — חַג. — חֹפֶשׁ, עתות החפש ממלאכה.

טַיָּל טַיְלָן טַיְלָנִים, מי שמבטל זמנו בטיול.

יָשֵׁן, שֵׁנָה, נמנם וכו'.

מְנוּחָה, נח ממלאכתו, עבודתו.

נֹפֶשׁ, הנפש מעבודה, עת הנפש בבתי הספר בין שעה ושעה.

[1]) כך נקוד במשנ' מנקד' נדפ', וכך הקריאה הרגילה של האשכנזים, וכן שי"פ ויסטר'. ב"ז נקד בַּטָּלָה, וכן לוי.—[2]) גרסת קצת ספרים להבטלה.

עֵסֶק, אין לו עסק, איננו עסוק. — עָצֵל, מי שאוהב ללכת בטל. — עַצְלוּת.

פָּנֵר, מהעבודה, לא עבד.— פַּגְרָה, ימי הפגרה, למשל בבתי הספר כשהם נסגרים.—פְּנַאי, עת הפנאי, שאדם פנוי מעבודתו. — פָּנָה, מפנה לבו לבטלה.

שְׁבִיעִית, שנה השביעית, שנת השמיטה שצריך על פי התורה לשבות מעבודה בשדה, — שַׁבָּת, שַׁבָּתוֹן.— שהי פהי, מוציא את כל ימיו בשהי פהי, לאמר בבטלה.

*בַּטְלָן, ש"ז, מ"ר בַּטְלָנִים, לנק' בַּטְלָנִית, מ"ר ־ניות, — א) מי שדרכו להיות בטל ממלאכה, Müssiggänger; oisif; idler: אי זו היא עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנין (מגי' א נ). בטלנים היו (הסוסים) (ירוש' כתו' ט כנ). ועשרה בטלנין של בהכ"נ (גמ' כס יו:). סוסים הבטלנין (כס כא:). — ב) ישגור בפי העם במשמ' אדם המבטל עניני העולם, שאינו מכיר עניני העולם, אינו נותן דעתו ולבו לעניני העולם, ללבושיו ומנהגיו.

*בַּטְלָנוּת, ש"נ, — א) כמו בַּטָּלָה, מעמד אדם בטל ממלאכה: אדם בטל דלית ליה שדות לעסוק בהן ואין מתעסק בשום דבר אלא בבטלנות (רנמ"ה, ב"ב נה .). — ב) בפי העם, טבע הבטלן במדותיו ומנהגיו, העדר ידיעה בעניני העולם וכיוצא בזה.

*בֹּטֶם[1]), —כמו בְּטְנָה: בוטמים שקורין בלשון יון פוסתקיא (אכף נכ :).

בטן[2]), ממנו בֶּטֶן, ולפי דעת קצת בְּטְנִים, *בַּטְנוֹן.

בֶּטֶן[3]), ש"נ, מ"ר *בְּטָנִים, — א) חלל גוף בע"ה שבו המעים, ובמו"כ הצד החיצון ממנו, הנראה, Bauch; ventre; belly: ובאו המים המאררים האלה במעיך לצבות בֶּטֶן ולנפל ירך (במד' ה כב). צדיק אכל לשבע נפשו ובֶטֶן רשעים תחסר (משלי יג כה). בתת יי' את ירכך נפלת ואת בִּטְנֵךְ צבה (במד' ה כא). ובאו בה המים המאררים למרים וצבתה בִטְנָהּ ונפלה ירכה (כס כז). ויקח את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בְּבִטְנוֹ

[1]) בארמ' בוטמא, בערב' בוטם a), ועי' הערה לבֹטֶן.

[2]) משתפות בשרש זה ערב' עבר' וארמ', ועי' הערה לבֶּטֶן.

[3]) בארמ' בטנא, בערב' בַטן b), ובא שם זה

a) بُطم   b) بَطن

(שופט׳ ג כא). — והצד החיצון הנראה: שרוך אגן הסהר אל יחסר המזג בִּטְנֵךְ ערמת חטים סוגה בשושנים (שה״ש ז ג). כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בִּטְנֵנוּ (תהל׳ מד כו). — ובטן האשה, במקום העבור: וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בְּבִטְנָהּ (בראש׳ כה כד). כי נזיר אלהים יהיה הנער מן הַבָּטֶן (שופט׳ יג ה), ר״ל מיום הלדה. נזיר אלהים אני מִבֶּטֶן אמי (שם יו יז). אפרים כעוף יתעופף כבודם מלדה וּמִבֶּטֶן [1]) ומהריון (הוש׳ ט יא). בַּבֶּטֶן עקב את אחיו (שם יב ד). בטרם אצורך בַבֶּטֶן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמ׳ א ה). כה אמר יי׳ גאלך ויצרך מִבָּטֶן (ישע׳ מד כד). ערם יצתי מִבֶּטֶן אמי (איוב א כא). — פְּרִי בֶטֶן, הילדים: התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פְּרִי בָטֶן (בראש׳ ל ב). ברוך פְּרִי בִטְנְךָ ופרי אדמתך (דבר׳ כח ג). האתן בכורי פשעי פְּרִי בִטְנִי חטאת נפשי (מיכ׳ ו ז). הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו וכו׳ ופְרִי בֶטֶן לא ירחמו על בנים לא תחוס עינם (ישע׳ יג יז-יח). — וכמו״כ מחמדי בטן: גם כי ילדון והמתי מחמדי בִטְנָם (הוש׳ ט יו). — ובכלל לקֶרֶב האדם: דברי נרגן כמתלהמים והם ירדו חדרי בָטֶן (משלי יח ח). נר יי׳ נשמת אדם חפש כל חדרי בָטֶן (שם כ כז). הרה עמל וילד און וּבִטְנָם תכין מרמה (איוב יה לה). כי נעים כי תשמרם בְּבִטְנֶךָ יכנו יחדו על שפתיך (משלי כב יח). — ונרדף עם רחם: היא (הנדה) קילקלה בחדרי ב ט נ ה לפיכך תלקה בחדרי ב ט נ ה (שבת לג:). — ובהשאלה לקרב ופנימיות כל דבר: מִבֶּטֶן מי יצא הקרח (איוב לח כט). מִבֶּטֶן שאול שועתי שמעת קולי (יונה ב ג). — ומ״ר: על בקעם ב ט נ י הנשים וכו׳ בקיעת ב ט נ י ההרות (תשו׳ דונש 19). ויועילם ב ט נ י עופות המים ו ב ט נ י אווז ו ב ט נ י תרנגלת (קאנון א ב יד). — ב) *הריון, עבור: אפרוחים של ב ט ן ראשונה שנייה ושלישית הן נקראין בריכות (תשו׳ גאו׳ הרכ׳ רמג). עגלה משלשת בת שלש שנים או ה ב ט ן השלישי (פרכים לריב״ג, פלפ). — *עֶבֶד בִּטְנוֹ, ר״ל אדם להוט אחרי אכילה ושתיה: ואשר הוא מהם ירא אלהים וחומל על הצאן וחפץ בטובתם ודבריו נאמנים ברא״ה ואות ועדות נקבל ממנו ונזהר בדבריו אשר הם נכונים וי״ת ואשר הוא ע ב ד ב ט נ ו ונער כרסו גוזז הצאן ובוזז נרחק ממנו (כהל בן מגלית, לקו״ק 33). אווילים ע ב ד י ב ט נ ם ואחרי עיניהם הולכים (קטע מגני׳ JQR,XVI,439). — *מְתֵי בֶטֶן: הירהב הזמן ברב ורבא, ואם ביניו ובין התלמוד מריבה, ולכן סדרו על פי פתאים מ ת י ב ט ן ואדרת ושיבה (ר״ש הנגיד, הירהב הזמן). — ואמר המוכיח: עושים ב ט נ י ה ם אלהיהם ותורתם מלבושיהם ומוסרם חזוק משכניהם ותועים במצולות הסכלות (תו״ה, הפריכות ב). — תַּאֲוַת הַבֶּטֶן, אכילה ושתייה: שטוף ב ת א ו ת ה ב ט ן והנשים (מאזני צדק, אלגזלי 88). — *בֶּטֶן הַמֹּחַ, Gehirnkammer ; ventricule du cervau; ventricle of the brain: שאם יהיה האויר מופלג הקור ואחר ישאר לא יהיה הכנסתו ל ב ט נ י ה מ ו ח (פרקי משה א). שיעמוד מקום הדם עד שיתבשל וידקדק ויצא ל ב ט נ י ה מ ו ח (שם). הראות והוא השגת הכח וכו׳ אשר בשני ב ט נ י ם המוקדמים מ ב ט נ י ה מ ו ח הבא בלחות הכפוריי בזוג הראשון החלול מזוגי עצבי המוח (אמונה רמה א ו). ומה שמצאנו כתוב לר׳ דוד קמחי ז״ל בסוד הנסתר בפרשה הזאת שר׳ הנהרות הם שלשת ב ט נ י ה מ ו ח אשר בהם הדמיון והמחשבה והזכרון (חיים בן יסר׳, ג״ע, תפא׳ ציכה לאונן). — *בֶּטֶן הַלֵּב, Herzkammer ; ventricule du coeur ; ventricle of the heart: והנה נחלקו בו אריסטו הפלוסוף וגאלינוס הרופא כי הפלוסוף יראה שהבע״ה גדולי הגוף יש בלבם שלשה ב ט נ י ם (רבב״ל דוראן, מ״א, ח״י, ד). — ג) בהשאלה לכל בליטה עגלה בצורת בטן בכלים, בבנין: וכתרות על שני העמודים גם ממעל מלעמת הַבֶּטֶן אשר לעבר-שבכה (מ״א ז כ). והוא ה ב ט ן הרחב שבכותרת (רש״י ירמ׳ נב כג).

אֹב, המדבר מהבטן.
גָּחוֹן, בטן של זוחלים.
*דוֹפֶן, דופני הבטן.
הָרָה, אשה שיש לה ולד בבטן.
חֵיק. — חֲלָצַיִם, יוצאי חלציו, הילדים.
*טַבּוּר *קרקבן, שרר.
*כֶּרֶס, בטן. — *כרסתן, בעל בטן.
מֵעַיִם, שבתוך הבטן.
פְּרִי, פרי בטן, ילדים. — *פַּרְבָה, הוא
*צֶפֶק, קרום על פני דפני הבטן מבפנים.
קֵיבָה, וכו׳. — קֶרֶב, כל מה שבפנים הבטן. — *קִרְקוּר בבטן, כעין שאון כשהבטן ריקה.

גם באגרות תל אל עמרנה במלה שאולה מכנענית. —
[1]) י״ם כי צריך לקרא מִבְּטֹן, והוא מקור מפעל בָּטַן במשמעת הריון.

רְדָם, וכו'.

*שִׁפּוּלֵי הבטן, החלק התחתון.

בָּטַן[1]), הקל אינו נהוג.

— הִפע', *הִבְטִין, — עשה לה בֶּטֶן, עשה מעֻברת, trächtig machen; rendre enceinte; make pregnant: ומושחות בטניהן ואומרות כך אי ר' פלוני ה ב ט י נ נ י ה ב ט י נ נ י תן לי הריון (ר"י הדסי, האשכול א כ). ואיך אחריש ודרכי עובדי עבודה זרה בין מקצת ישראל יושבים בקברים ולנים בנצורים ודורשים אל המתים ואומרים יא ר' יוסי הגלילי רפאני ה ב ט י נ נ י [מענהו תן לי הריון] (סהל בן מצליח, לקו"ק 32).

בֹּטֶן[2]), ש"ז, מ"ר בָּטְנִים, — פרי אילן הבָּטְנָה, מארך הצורה והלוז שלו ירק, Pistazie; pistache; pistachio (-nut): קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בָּטְנִים[3]) ושקדים (בראש' מג יא).

***בָּטְנָה**[4]), בּוּטְנָה, ש"נ, — אילן דומה להאֵלָה, נותן פרי הבָּטְנִים, echter Pistazienbaum; pistachier; pistachio-tree: לולבי האלה ו ה ב ט נ ה והאטדין (שביע' ז ה). לולבי האלה ו ה ב ו ט נ ה (תוספת' שם ה יא).

בָּטְנָה[5]), — כמו בֹּטֶן.

---

[1]) בארמ' הקל בְּטַן, בְּטִין, היתה הרה: תוריה מבטין ולא יפלט (ת"י איוב כא י).

[2]) משק' אֹהֶל אֹהָלִים, אעפ"י שקמץ אָהלים הוא ת"ג, כי זה רק מפני ת"ק שלאחריו. זו דעת קצת החכמים שהיחיד ממנו הוא ע"מ פֹּעֶל (Fürsh, Dietrich וכן בעל חה"ש), דומה לבֻטם a) הערבי. וי"א שהיחיד בָּטְנָה, כמו שקמים מן שִׁקְמָה. וי"א שהיחיד בָּטְנָה, ועי' לקמן. — [3]) ת"א ובוטמין, וכן רסע"ג ובוטמא, וכן המפרשים הקדמו'. אעפי"כ אין ספק בדבר כי הכונה בבטנים לא לפרי האֵלָה, ששמה בוטמא בארמ' ובֻטם בערב', כי פרי זה אינו נאכל אלא בדחק, ומשתמשים בו דלת הים, ואינו מ ז מ ר ת הארץ להביאו מנחה למשנה למלך. ופרי האילן Pistacia vera הוא אהוב על ילדי ארץ המזרח, והאילן בעצמו מצוי בסביבות דמשק (Löw, Pfln. 420). והערוך לועז נוצילי, אבילאנא, ובערב' גלוז, והם האגוזים הקטנים. והנה י"ם שבטנים נקראים ע"ש צורת בֶּטֶן, אך זה דחוק.

[4]) כמו אֱגוֹזָה מן אֱגוֹז.

[5]) משק' תִּפְתֶּה, ופ"פ חרוקה לבנה, וכן י"א פִּשְׁתֶּה וממנו פִּשְׁתִּים. כך Fürst וכמו"כ רש"י פין.

---

a) بُطم

***בִּטְנוֹן**[1]), ש"ז, — א) כלי מכלי הנגון, כנור גדול, Bassgeige; violoncelle; violoncello. — ב) כעין אזור רחב של עור לפני הבטן, לבשים האומנים שלא יתלכלכו בגדיהם, Schürzfell; tablier en cuir; leather apron. — ג) כעין בקבוק ימלאוהו מים חמים וישימוהו על הבטן לחמם: ה ב ט נ ו ן [2]) והניקטמון והאירום (כלי' יה ו).

***בָּטַשׁ**, פ"י, בָּטְשָׁה, אֶבְטֹשׁ, — א) בטש את הבגד, בעט ברגליו, stampfen; fouler; to stamp: כשבא (הבגד) מבית הגרדי ב ו ט ש י ן אותו ברגלים בתוך כלי עץ (רש"י ב"מ קיב.). — ב) פגע והכה בגוף אחר, anstossen; heurter; to strike: כשהאציל הא"ס את הכתר בתחלת אצילותו היה הכתר נעלם ואינו מתגלה באויר שאינו נתפס אח"כ ב ט ש בו הא"ס והאצילו בחינה מתגלית (עסיס רמונים ה ס). הנצח והוד דעתיקא הם ב ו ט ש י ן וטוחנין בו הגבורות (עמה"מ, ריסא דז"א ז). מפני ששערות של אריך ב ו ט ש י ם על ראש זעיר (שם לא). כי האותיות ב ו ט ש י ם ומכים ומתרבים זו על זו ומתנוצצים מעדרי חביריהם (שם עולם התוהו). אחר שהצמצום הניח הנקודה חזר כח הצמצום של א"ס ו ב ט ש באמצע הנקודה ויצאו ממנה הג' נצוצות לכל רוח (שם בעשועי המלך מה). ועתה דע שהבטישה ש ב ו ט ש ת משליש ראשון

---

[1]) כך נקוד במשנ' מנקד' כ"י פרמה, ומסוברים שנגזר מן בֶּטֶן. — [2]) כך ברוב הנוסח' ובמשנ' עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם. ובפרוש רה"ג הגרסה הביטנון, ובהערוך הובאה גרסה הבטנים. ופרש רה"ג וז"ל: כמין כנור גדול שהוא נותן לפני הבטן וכך מזמרין בו שיש בכנור שנתפס בידו ואינו נותן לפני הבטן וזה נותן לפני הבטן כמין איזור של עור שנותנין בעלי אומנות ובעלי מלאכה לפני בטניהן כדי שלא יתלכלכו בגדיהן. ע"כ. ואין ספק כי הם שני פרושים וחסר לפני כמין אזור המלים פ"א, ר"ל פרוש אחר. והובאו שני הפרושים האלה בהערוך. והגיה קה"ה והוסיף פ"א. והרמב"ם תפס בפרוש ראשון ואמר: ובטנון אלאלה מן אלאת אלגנא אלתי תסמי אלקיתארה וסמית בד'לך לאן אלצ'ארב בהא יסנדהא לבטנה ענד אלצ'רב בהא. ע"כ. ובעבר': ובטנון הוא כלי מכלי הנגון הנקרא אלקיתארה ונקרא בטנון לפי שהמכה בו יסמכנו על בטנו בעת שיכה בו. והר"ש העתיק שני הפרושים יחד, והרא"ש עשה מזה פרוש אחד: כלי זמר עשוי כמין נאד של עור ונופחים בו. ובסוף פרוש רה"ג להשם עתר באו דברים שנראה כי גם הם שייכים להשם בטנון, וז"ל: כלי עגול והוא נקוב מבפנים בו מכניסין חמין משימין אותו על בטניהן בשביל הקור ושמו בלשון יון פקוס.

של ת"ת וזעיר לעשות נוקביה היא בהארת שם אהיה (ס"ה, קרית ארבע). וכמו שבוטשים אלו האותיות של שמות אלו כך למעלה בוטשין הז' תקונים הנזכרים זה בזה כדי להוציא תוספת הארה (נתן העזתי, תמה"י ה ז). ובהגות אדם בהם יתנועעו אלו האותיות ויפעלו התעוררות למעלה ויבטשו אורות תחתונים (מעבר יבק א ט). וזה נמשך מן הכח העליון שבוטש בו (פתחי חכמה לרמח"ל כ ג). והנה בבוא אור הג' שהוא דין ופוגע באור הרשימו הנשאר שהוא רחמים ואז מכים ומבטשים זה בזה משום שהם שני הפכים (מהרח"ו, ע"ח, היכל א"ק ה ה). והנה האורות פנימים עם האורות מקיפים מחוברים תוך הפה לכן בצאתם יחד חוץ לפה קשורים יחד הם מכים זה בזה ומבטשין זה בזה ומהכאה שלהם אתייליד הויות בחינת כלים (שם ה א).

בְּטָשָׁה, — כמו בְּטִישָׁה: כל בחי' הכאות ובטשות אורות זה בזה היא כאשר אינן שוין (מהרח"ו ע"ח, היכל א"ק ה ה). איך נעשו בחי' הכלים והוא מהכאת ובטשת האורות (שם).

א. **בִּי,** — מלת הגוף למדבר בעדו במשמעת תוך, עם, ומשמש בכל שמושי האות בְּ.

ב. **בִּי[1]),** — מלת הקריאה לבקשה, תחנה, להתחלת הדבור: ויגשו (אחי יוסף) אל האיש אשר על בית יוסף וידברו אליו פתח הבית ויאמרו בִּי אדני ירד ירדנו בתחלה לשבר אכל (בראש' מג יט-כ). ויגש אליו יהודה ויאמר בִּי אדני ידבר נא עבדך דבר (שם מד יח). ויאמר משה אל יי' בִּי אדני לא איש דברים אנכי (שמות ד י). ויאמר בִּי אדני שלח נא ביד תשלח (שם יג). ויאמר אהרן אל משה בִּי אדני אל נא תשת עלינו חטאת (במדב' יב יא). ויאמר יהושע אהה אדני יי' למה העברת העביר את העם הזה את הירדן לתת אתנו ביד האמרי להאבידנו ולו הואלנו ונשב בעבר הירדן בִּי אדני מה אמר אחרי אשר הפך ישראל ערף לפני איביו (יהושע ז ז-ח). וירא אליו (אל גדעון) מלאך יי' ויאמר אליו יי' עמך גבור החיל ויאמר אליו גדעון בִּי אדני ויש יי' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת (שופט' ו יב-יג). ויפן אליו יי' ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל וכו' ויאמר אליו בִּי אדני במה אושיע את ישראל (שם יד-טו). ויעתר מנוח אל יי' ויאמר בִּי אדוני האיש האלהים אשר שלחת יבוא נא עוד (שם יג ח). ותאמר (חנה אל עלי הנביא) בִּי אדני חי נפשך אדני אני האשה הנצבת עמכה בזה (ש"א א כו). אז תבאנה שתים נשים זנות אל המלך ותעמדנה לפניו ותאמר האשה האחת בִּי אדני אני והאשה הזאת ישבת בבית אחד (מ"א ג טז-יז). ותאמר בִּי אדני תנו לה את הילוד החי והמת אל תמיתהו (שם כו).

[1]) תרגום: בְּבָעוּ. רסע"ג: יא. ואמר ראב"ע: כל המפרשים פה אחד אמרו כי פירוש בי לשון בקשה ורבי יהודה הלוי אמר כי הוא דרך קצרה והטעם בי אדוני העון כלומר עשה בי עונש מה שתרצה והניחני מזה שלא תשלחני וככה בי אדוני ידבר נא עבדך דבר עשה בי מה שתרצה והניחני לדבר. ע"כ. ומהחדשים, קצתם סמכו על התרגום בבעו, וסברו כי בי נתקצרה מן בְּעִי, במשמ' בקשה, וי"א שנתקצרה מן אָבִי, מלשון אבי יבחן איוב. ולמבר (Lambert, REJ, XXII, 129) סובר כי בִּי היא מקור השמוש של בְּ במשמ' תוך, והוא כמו בֵּי במקום בית, ולכן בִּי אדוני הוא כמו בַּאֲדוֹנִי. — וכל זה לא מחוור.

א. *__בֵּי,__ — קצור מן השם בַּיִת, בֵּית, רגיל בלשון ארמ' ומשתמשים בו גם בסגנון עברי בפרט בחבור עם שמות שבתחלתם אחת מאותיות דטלנת, כמו בֵּי-דאר, במקום בית דאר: ולקחו מן הגוי ע"י בי דאר של גוים (תשו' גאו' מו"מ כד). ויש באותו מקום בי דואר של גוים שאינו מקבל שחד (תשו' גאו' שע"ל פד). — בי דואר קבוע (שו"ת כשמ' ראש טו).

ב. *__בֵּי[1]),__— במקום בן: ודע כי כל מקום שנמצא ר' פלוני ברבי פלוני בספרים הישנים כתוב בי רבי פלוני כלומר בן רבי פלוני וכן תמצא בפיוטי הקליר בראשי הבתים אלעזר בי רבי קליר וכן רבן גמליאל ברבי בן היא קריאתם בי רבי כלומר בן רבי הוא רבינו הקדוש (רשב"ל דורא, מ"א, ג ח).

בִּיאָה, בִּאָה, ש"נ, מ"ר בִּיאוֹת, שה"פ מן בוא, — א) המקום שדרך שם יבוא, Eingaug;entrée;entrance: והנה מצפון לשער המזבח סמל הקנאה הזה בַּבִּאָה[2]) (יחז' ח ה).—ב) *עצם הפעולה: חייבין עליה על ביאת מקדש (נז' ז ד). הקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע (ירוש' קדו' א כא ג). ביאה במקצת שמה ביאה (יומ' לא.). ולואי שתהא ביאה כיציאה (שם פו:). כל ביאות שנאמרו בתורה וכו' (ירוש' חלה נח:). הואיל ונאמרו ביאות בתורה (קידו' לז:).

[1]) ושמעתי ילדים מדברים עברית אמרים בְּציון במקום בן ציון.

[2]) קצת החדשים מוחקים מלה זו.

בביאה אחת שנכנס מנשה לבית קדשי הקדשים (מד"ר דבר' ב). — *ביאת השמש, שקיעתו: ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה (ברכ' ב.). — ג) בפרט *ביאה על אשה, נרדף עם בעילה: (האשה) נקנית בכסף ובשטר ובביאה (קידוש' א א). אחד המערה ואחד הגומר קנה ולא חלק בין ביאה לביאה (יבמ' ו א). על כל ביאה וביאה שבא עליה בעלה הרי הוא חייב עליה (תוספתא סוט' ב ד). הראשונה ביאת ערוה והשנייה צריכה גט (ירוש' יבמ' ב ג ג). ובעלה מלמד שנקנית בביאה (קידוש' ד:). — ומ"ר: הבא על השפחה ביאות הרבה (כרית' ב ג). שתי ביאות לאשה כדרכה ושלא כדרכה (מד"ר בה"ב, גן נעול).

א. *בִּיב, ש"ז, מ"ר בִּיבִים, — חפירה באדמה שיורדים אל תוכה השופכים והמים המלוכלכים וכיוצא בזה, Kloake; cloaque: ביב שהוא קמור ארבע אמות ברשות הרבים שופכין לתוכו מים בשבת וחכמים אומרים אפילו גג או חצר מאה אמה לא ישפוך על פי הביב אבל שופך הוא מגג לגג והמים יורדין לביב (עירו' ח י). וזו (אפרודיטי) עומדת על פי הביב וכל העם משתינין לפניה (ע"ז ג ד). פוקקין את הביב בסודרין ובכל דבר המטלטל כדי שלא יציפו המים את הכלים ואת האוכלין אין פוקקין את הביב כדי שירדו המים לבאר (תוספתא עירוב' יא י). את מה הם בודקים את הביבים העמוקים ואת המים הסרוחים (אהל' יח ח). ביבין היוצאין מארץ העמים לארץ ישראל (תוספתא אהל' יח ט). הפותקין ביביהן והגורפין מערותיהן ברשות הרבים (שם ב"ק ב ו). לטרקלין גדולה וביב של בורסקי קבוע בתוכה (ד"א ג). מלך בו"ד בונה פלטין ואם נתן ביבה על פתחה אינה נאה (מד"ר ברא' יב). מצא אבן ונכשל בה מצא ביב נופל בו (שם שמות לו). — וגורף ביבים, לנקותם, מלאכה בזויה: נוח לו לשלמה שיהא גורף ביבין שלא נכתב עליו המקרא הזה (מד"ר שמות ו).

ב. *בִּיב[2]), ש"ז, מ"ר בִּיבִים, — כעין תנור קטן של חרס וכדומה שאופין עליו מיני מאכל: כל שמניחין על פי הביב[3]) של קלאים (ר"ח פסח' מ.). כל שאילו מניחן על פי הביב והם מתבקעות מאליהן (ר"י אלפסי, שם הלכה). ביב[1]) של חרס שאופין עליו חלות חמץ כל השנה כולה אין אופין עליו מצה בפסח ואם מלאו גחלים והסיק מקום שהיה מבשל בו הרבין מותר לבשל עליו מצה (רמב"ם, חמץ ומצה ה כב). ואם בלל (השעורים במים) אם רפו כדי שאם הניחן על פי הביב שאופין עליו החלות יתבקעו (שם ו).

ביה"כ, ר"ת: בית הכסא.

ביהכ"נ, ר"ת: בית הכנסת.

ביהמ"ק, ר"ת: בית המקדש.

ביה"ק, ר"ת: בית הקברות.

ביה"ש, ר"ת: בין השמשות.

*בִּיּוּשׁ, ש"ז, — שה"פ מן בִּיֵּשׁ: בעבור שיש בזה מן הביוש והתוכחת לבעלי הדעת הזאת (הו"ה, הכעתון ו). באונאות וביושים בלי הכאה (תשו' ר"י קולון נד). הואיל וכבר הכינו לסעודה ולנשואין ביוש לחתן ולכלה אם לא יכנס (רמ"א, הגה' שו"ע או"ח שלט).

*בִּיט[2]), גזור ביטה, — כמו הַבִּיטָה: אנא אדון הרחמים השקיפה ממרומים ביטה במתהלך תמים (סלית' שחר' יוה"כ). אנא אדון הסליחות והרחמים ביטה משמי מרומים (שם). שמעה הבא ביטה עטף רוחו יהיו לרצון אמריו ושפך שיחו (אקרא בשמה, סליחו' יום ג). תקיף תומך שפלים נקרא שמך מעולם ביטה בשפלותנו ובמצר אל תתעלם (סלית' מוס' יוה"כ, אבל אבתנו). זעקתנו שעה ממעוניך ביטה באנקת בניך ואל תשיבני ריקם מלפניך (סלית' צו"ג, אלהים אין לך).

*בִּיךְ, בֵּיהּ, — כמו בְּךָ לנק', על דרך לשון ארמית: אמר לה (רבי עקיבא) שמא מכה היתה ביך אמרה לו הן (נדה' ה ג). ואל יכשלו ביך בני אדם (תעני' כד.).

---

[1]) בארמ' בוביא. ודעת רוב החכמים כי הוא מלשון נבוב, חלול. אך זה דחוק, ואין לו אח בלשון הערבית.

[2]) בסור' בוביא, דבר שאופים עליו, ולא נתברר מקורו. — [3]) כך גרסת ר"ח במקום חבית שבנוסח'. וכן גרסת הרי"ף, וכן הרמב"ם, ועי' הערה שלקמן. — [1]) מקור הלכה זו בגמ' (פסח' לז:) האי בוכיא הסיקו מבחוץ היא ואסיר ואי מלאה גומרא שפיר דמי. ע"כ. והנה הגרסה בנוסח' בוכיא בכף אחרי הוו. וכן בר"ח וכן ברי"ף. וכן בגמ' (שבת כט.) ושדי קשייתא לבוכיא. ובזבח' צה: כוביא. אך בערוך הובא מאמר זה בערך כביא, וכן בקצת גמרות כ"י (ד"ס), וכן הגרסה בה"ג, וכן בלי ספק היתה גרסת הרמב"ם, אלא שנתן למלה זו צורה עברית. ופרש ר"ח: טגן של חרס שאופין עליו עוגות. ע"כ. והובא פרוש זה בהערוך. וכן פרש"י (שבת כט.) ושדי קשייתא לבוכיא כירה של רעפים שקוראין טיולש והיא חלולה.

[2]) יצירת הפיטנים מן הפעל הביט.

*בִּילְדִּי[1], ב י ל ד בן הנאד, — שם אחד משרי השדים: הן מכת של אשמדאי הזקן הן מכת אשמדאי הקטן הן מכת קפקפוני הן מכת שמהוריש הן מכת ב י ל ד ב ן ה נ א ד (תולד׳ אדם, סגול׳, סי׳ קלד).

*בִּילַק[2],— בצירוף עם חילק, ח י ל ק ו ב י ל ק,— שני שמות ישתמשו בהם המדבר כשרוצה להזכיר אנשים לא ידועים, למשל: מי אכל את הבשר? האם ח י ל ק ו ב י ל ק אכל אותו? אינני יודע לא ח י ל ק ולא ב י ל ק (והזהיר, ויקרא יג). אך אין הפי׳ של רוח הבריות נוחה הימנו לחילק ובילק שנות עליהם הגריבות הקול (נתן העתי, תפ״י א יא). צורת ח י ל ק ו ב י ל ק השתים יין חלק בחלק (הגדה מגוילת, Monats. 1899). אוהב הוא את ח י ל ק ואוהב הוא את ב י ל ק (מז״ג, ק״ס מה).

*בִּימָה[3], ב״ג, מ״ר בִּימוֹת,—דוכן של עץ וכדומה לעמד עליו לדבר להקהל, לשופטים לשפוט, לה.אשמים להשפט וכדומה, Bühne; estrade; stage: עושין לו(למלך) ב י מ ה של עץ בעזרה והוא יושב עליה (סוט׳ ז ח). למלך שהוא דן על ה ב י מ ה ומחשיך והיו בניו מחשיכין אצלו אחר שנפטר מן ה ב י מ ה הוא היה נוטל את הפנס ומאיר לבניו (מכילתא כבלת פתי׳). ו ב י מ ה של עץ באמצעיתה (של בית הכנסת) וחזן הכנסת עומד עליה (סוכ׳ נא:). וקיצצו ארזים ועשו לו (לאברהם) ב י מ ה גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה (מד״ר בראשי׳ מג). ב י מ ה של עץ היתה נתונה (פסיקתא ר״כ, סקלים). אמר לו (יעקב לעשו) הוי רואה את עצמך כאלו אתה יושב על ב י מ ה ודן ואני נידון לפניך (שם עו). בכל יום ויום יוצא (יוסף) לדון ב ב י מ ה (תנחומא כוכר, מקץ יג). ומי זה יערב את לבו לדרוך על סף ה ב י מ ה לדבר תוך קהל ועדה (תעודה כישראל ב ג).

בֵּין, ככנ׳ בֵּינִי, בֵּינְךָ, בֵּינֵךְ, ־נָהּ, בֵּינָהּ, בֵּינוֹ, בֵּינָה בֵּינֵינוּ, בֵּנֵינוּ, בֵּינֵיכֶם, ־ן, בֵּינוֹת, בֵּינוֹתֵינוּ, בֵּינוֹתָם, — א) באמצע, בתוך, שמצדו האחד דבר ומצדו השני דבר, zwischen; entre; between: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בֵּין הגזרים האלה (בראשי׳ טו יז). והיו לאות על ידכה ולטוטפת בֵּין עיניך (שמות יג טז). העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בֵּין בתריו (ירמ׳ לד יח). מה אמך לביא בֵּין אריות רבצה (יחזק׳ יט ב). בֵּין שיחים ינהקו (איוב ל ז). מה המכות האלה בֵּין ידיך (זכר׳ יג ו). אמר עצל שחל בדרך ארי בֵּין הרחבות (מבלי כו יג). — וביחס להזמן: בֵּין הערבים (שמות יב ו). — ובמשמ׳ זה עם זה: כי יהיה ריב בֵּין אנשים (דבר׳ כה א). ושפט בין הגוים (ישע׳ ב ד). ושפט בֵּין עמים רבים (מיכ׳ ד ג). — ובמשמ׳ בתוך רבים, לכל אחד ואחד מהרבים: יכרו עליו חברים יֶחֱצוּהו בֵּין כנענים (איוב מ ל). ומשלח מדנים בֵּין אחים (משלי ו יט). — וּבֵין לְ: ועשוי כרובים ותמרים ותמרה בֵּין כרוב לכרוב (יחזק׳ מא יח). בֵּין האולם ולמזבח יבכו הכהנים (יואל ב יז).—בֵּין וּבֵין: ויבדל אלהים בֵּין האור וּבֵין החשך (בראשית א ד). ויבדל בֵּין המים אשר מתחת לרקיע וּבֵין המים אשר מעל לרקיע (שם ז). להבדיל בֵּין היום וּבֵין הלילה (שם יד). עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בֵּין בית אל וּבֵין העי (שם יג ג). ורוח תשימו בֵּין עדר וּבֵין עדר (שם לב יז). וירא את מלאך יי׳ עמד בֵּין הארץ וּבֵין השמים (דהי״א כא טז). — ובמשמ׳ יחד, זה עם זה: ויהי שלם בֵּין חירם וּבֵין שלמה ויכרתו ברית שניהם (מ״א ה כו). ויהי בהיות המלחמה בֵּין בית שאול וּבֵין בית דוד (ש״ב ג ו). — ב) במשמ׳ הבדלה: למען תדעון אשר יפלה יי׳ בֵּין מצרים וּבֵין ישראל (שמות יא ז). להבדיל בֵּין הטמא וּבֵין הטהר (ויקר׳ יא מז). ושפטו העדה בֵּין המכה וּבֵין גאל הדם (במד׳ לה כד) היו לפניו תאנים ורימונים אין מחייבין אותו להיות יושב ומשער ב י ן דקה ו ב י ן גסה אלא תורם בדרכו (תוספתא

[1]) אינני יודע מקור שם זה.

[2]) בגמ׳ (כנה׳ לח:) אמרו עתידין ישראל דאכלי שני משיח ופרכו פשיטא ואלא מאן אכיל להו ח י ל ק ו ב י ל ק (כך בנוסח׳ ובקצת כ״י חלק ובלק. ד״ס) אכלי להו. ע״ב. ובמקום אחר (חול׳ יט .) אמר ליה רב חנן בר רב קטינא לרב נחמן כמאן לא כרבנן ולא כרבי יוסי ברבי יהודה אמר ליה אנא לא ח י ל ק ידענא ולא ב י ל ק ידענא אנא שמעתא ידענא. וכמו״כ הובא בערוך בשם רב האי: אנשים של פחת. ובשם ר״ח: כמו משל אמר לו זה שאתה שואלני כמי עשית לא כפלוני ולא כפלוני הללו שאתה מזכירם אינני יודע טעמם. ובשם רבנו גרשון הביא: דייני סדום ושמותם כך. ובחול׳ פרש רבנו גרשון לא ב י ל ק במשמ׳ של פעל, מ ב ל ק הגרגרת. וכך הביא גם רש״י את הפרושים האלה. וקצת דומה למליצה זו שאמר רב נחמן בר יצחק על דברי ר׳ זילאי ור׳ זיואי (כרכ׳ נג:) אנא לא זילאי ולא זיואי ולא זוהמאי ידענא אלא מתניתא ידענא. וכתוב בתשו׳ גאו׳ קדמ׳ קסל סי׳ קיד לאמר: וחילק ובילק הפלגת דברים בעולם הוא וכו׳ ויש לומר אנשים ריקים הם שבני אדם משטים בשמותיהם. אבל דבר ברור לא שמענו בהן. ע״ב.

[3]) ביונית βῆμα.

תרומ' ג ה). — ורגיל במשמ' זו עם לְ אחריו: והבדלתם בֵין הבהמה הטהרה לטמאה (ויקר' כ כה). בן שמנים שנה אנכי היום האדע בֵין טוב לרע (ש"ב יט לו). להבין בֵין טוב לרע (מ"א ג ט). משפט אמת יעשה בֵין איש לאיש (יחזק' יח ח). בֵין קדש לחל לא הבדילו (שם כב כו). ושבתם וראיתם בֵין צדיק לרשע בֵין עבד אלהים לאשר לא עבדו (מלא' ג יח). אין בין יו"ט לשבת אלא אכל נפש בלבד (מגלה א ה). מה בין דיני ממונות לדיני נפשות דיני ממונות בשלשה ודיני נפשות בעשרים ושלשה (כנה' ד א). אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד (ברכ' לד:). מה בין גזלן לחמסן (ב"ק כב.). — וכמו"כ במשמ' זו בין וְ[1]: מה בין לי ולך (שבת קמ.). — ג) בֵין בֵין, בֵין וּבֵין, ר"ל הכל אחד, אין הפרש, **ob so oder so ; soit... soit whether...or** : והעמיד את הבהמה לפני הכהן והעריך הכהן אתה בֵין טוב וּבֵין רע כערכך הכהן כן יהיה (ויקר' כז יא-יב). אין עמך לעזור בֵין רב לאין כח (דהי"ב יד י). — ומצוי שמוש זה בלשון המשנה והתלמודים: השביעית משמטת את המלוה בין בשטר בין שלא בשטר (שביע' י א). בצל שנתנו בתוך עדשים אם שלם מותר ואם חתכו בנותן טעם ושאר כל התבשיל בין שלם בין מחותך בנותן טעם (תרומ' י א). לא יתן בין מתוכו בין מעל גביו (שבת ג ג). המקדיש בחלקו בין קדשי קדשים בין קדשים קלים אינה מקודשת במעשר שני בין שוגג בין מזיד לא קידש (קידו' ב ח). בין מן המוכן בין שאינו מן המוכן טהור (כלי' כח ג). העושה אספלנית בין בבגד בין בעור טהורה וכו' מטפחות ספרים בין מצויירות ובין שאינן מצויירות טמאות (שם ג-ד). דיני ממונות מטין עפ"י אחד בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות מטין עפ"י אחד לזכות ועל פי שנים לחובה (סנה' ד א). נשברה בין לצורכו בין לצרכה פטור (ב"מ ג ט). מסרן גמל לפתח והוזק בהן בין באבן ובין בסיתית הסתת חייב (תוספתא שם יא ה). אילן העולה בין מן הגזע ובין מן השרשין הרי אילו שלו (שם ב"ב א יה). דיינך בכל דין שדנך בין מדה טובה ובין מדת פורענות (ברכ' מח:). בין פסק עד שלא מדד ובין מדד עד שלא פסק שניהן יכולין לחזור בהן (ב"ב פה:). מערב אדם ע"י בנו ובתו הקטנים וכו' בין לדעתן ובין שלא לדעתן (עירו' כב:). שעיר נשיא בין למצוה בין לעכב (זבח' מח:). חמרין ופועלין וכו' נשיהם **להם** בחזקת טהרה ובאין ושוהין עמהם בין ישנות בין **ערות** (נידה יב). — בין... בין... בין: אין אחר חליצה כלום בין יבם אחד לשתי יבמות בין שני יבמין ליבמה אחת וכו' בין בתחלה בין באמצע בין בסוף (יבמ' ה ה-ו). הבא על יבמתו בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין **ברצון** (שם ו א). לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין **שיהא** בהן כדי רביעית בין חדש בין ישן בין חי בין מזוג (תוספתא פסח' י א). — בֵין שֶׁ וּבֵין שֶׁ: בין שחזר והוציאן ובין שהוציאן אחר פטור (שבת י ג). כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין בהם ובין שאין קורין בהם (שם טז א). בין שנראה בעליל בין שלא נראה בעליל מחללין עליו את השבת (ר"ה א ה). בין שהיו בם עד שלא נישאו ובין משנישאו נולדו (כתוב' ז י). נפל למים בין שיש להן סוף בין שאין להן סוף אשתו אסורה (יבמ' יו ד). אלמנה בין שהיא עניה בין שהיא עשירה אין ממשכנין אותה (ב"מ ט יג). בין שעשו ועשה עמהן בין שעשו ועשה אחריהן בין שלא עשו ועשה פטור (הור' א א). יחזיר למי שכתובין על שמו בין שמצאן בשוק ובין שמצאן בין שטרותיו (תוספת' ב"מ א ט). ישראל שלווה מעות מן הגוי וכו' ונתגייר בין שוקפן עליו במלוה עד שלא נתגייר ובין שוקפן עליו במלוה משנתגייר גובה את הקרן (שם ה כא). בין שיש ממש בדבריו בין שאין ממש בדבריו שומעין לו (שם סנה' ט ד). הכל כשירים לעלות במעלות האולם בין תמימים בין בעלי מומין בין שהמשמר שלו ובין שאין המשמר שלו (שם סוט' ז ח). בין שקרעה ביד בין שקרעה בסכין ובין שנקרעה מאיליה ובין שהשליך לתוך גופה ובין שהשליך לתוך שרפתה ובין שהשליך שלשתן כאחד (שם פרה ג יב). באמת אמרו בין בשכר שעשיתי עמך ובין בשכר שאעשה עמך אינה מקודשת (ב"ק לט:). בין שנתכוון הוא ולא נתכוונה היא בין שנתכוונה היא ולא נתכוון הוא חליצתה פסולה (יבמ' קכ:). — בֵין כַּךְ וּבֵין כַּךְ, ר"ל בכל אופן, בלי הפרש אם כך ואם כך: עסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלין ממנה חייבת בחלה וכו' אם

---

[1]) וכבר קרא תגר ר"י בן בלעם על שמוש זה ואמר: וטעה אחד מגדולי השרים שבדורינו שלא הכפיל בין ואמר בקדושה שחבר ורקיע הרקיע לבין חרס ואדמתו (תותות הטניניס לר"י בן בלעם). אך מהמאמר המובא נראה כי שמוש זה היה נהוג בזמן התלמוד.

אין הרועים אוכלין ממנה אינה חייבת בחלה וכו' בין כך ובין כך מטמאה טומאת אוכלין (חלה א ה). אם יש קשר בראשו מקבל טומאה ואם לאו אינו מקבל טומאה בין כך ובין כך ניטל בשבת (שבת יז ג). עבד שנשבה ופדאוהו אם לשם עבד ישתעבד אם לשם בן חורין לא ישתעבד רשב"ג אומר בין כך ובין כך ישתעבד (גיט' ד ד). מצא שטרי חוב אם יש בהן אחריות נכסים לא יחזיר שבית דין נפרעין מהם אין בהן אחריות נכסים יחזיר וכו' וחכמים אומרים בין כך ובין כך לא יחזיר (ב"מ א ו). המוכר את החצר מכר בתים בורות שיחין ומערות אבל לא את המטלטלין בזמן שאמר לו היא וכל מה שבתוכה הרי כולן מכורין בין כך ובין כך לא מכר לו את המרחץ (ב"ב ד ד). רבי אליעזר אומר פיו לפנים הבית טהור פיו לחוץ הבית טמא וכו' ר' יהודה בן בתירא אומר בין כך ובין כך הבית טמא (אהל' יא ז). רבן גמליאל אומר אם מבפנים היא כלה סימן פשיון וכו' ואם מבחוץ החיצונה טהורה וכו' ר"ע אומר בין כך ובין כך טהורה (נגע' ו ה). כתף אע"פ שמשאו על כתיפו הרי זה קורא אבל בשעה שפורק וטוען לא יקרא לפי שאין לבו מכון בין כך ובין כך לא יתפלל עד שעה שיפרק (תוספת' ברכ' ב ז). המרביץ את שדהו עד שלא נכנסו עניים לתוכו אם היה הזקו מרובה על של עניים מותר ואם היה היזק של עניים מרובה על שלו אסור ר' יהודה אומר בין כך ובין כך מלקט ומניח על גבי הגדר (שם פאה ב כ). בצק שבסידקי עריבה עשאו לחיזוק אינו חוצץ ואם לאו חוצץ אם יש כזית במקום אחד בין כך ובין כך צריך לבער (שם פסח' ב א). שרה חיטים ושעורים במים והחמיצו הרי אילו אסורות ובחומץ בין כך ובין כך מותר (שם ד).—ובמשמ' הכל יחד: נמצאת השורה בין כתב בין רווח מאה ועשרים וארבע אצבעות (JQR,XVII,279), ר"ל יחד הכתב והרֶוח. בין גדיל ובין ענף (סכהל"ק, לילית), ר"ל בשניהם יחד. — ועם בל"מ: וצמחו בְּבֵין [1]) הציר (ישע' מד ד).

לא יסור שבט מיהודה ומחקק מִבֵּין רגליו (ברא' מט י). וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת אשר על ארן העדת מִבֵּין שני הכרבים (במד' ז פט). ותבר ונוניה מפניה ונאפופיה מִבֵּין שדיה (הוש' ב ד). עליהם עוף השמים ישכון מִבֵּין עפאים יתנו קול (תהל' קד יב). ויקרב מאת פני הבית מִבֵּין המזבח וּמִבֵּין בית יי' (מ"ב יו יד).—ובכלל מתוך, מקרב: וירם את המחתת מִבֵּין השרפה (במד' יז ב). כי אש יצא מחשבון ולהבה מִבֵּין סיחון (ירמ' מח מה).— ובכנ': ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי בֵּינִי וּבֵינֶךָ (ברא' לא נא). ופלשתים עמדים אל ההר מזה וישראל עמדים אל ההר מזה והגיא בֵּינֵיהֶם (ש"א יז ג). רחוק יהיה בֵּינֵיכֶם וּבֵינָו (יהוש' ג ד). בתתם ספם את ספי ומזוזתם אצל מזוזתי והקיר בֵּינִי וּבֵינֵיהֶם (יחזק' מג ח).—ובענינים מפשטים: זאת אות הברית אשר אני נתן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם (ברא' ט יב). אל נא תהי מריבה בֵּינִי וּבֵינֶךָ ובין רעי ובין רעיך (שם יג ח). שפטו נא בֵּינִי וּבֵין כרמי (ישע' ה ג). אמרו ישראל משה מבינך לבין פרעה אנו מתים (מד"ר במו' ה). — *בֵּינִי לְבֵין עַצְמִי, בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ, ר"ל שאין איש זולתו באותו מעמד: גר שנתגייר בב"ד ה"ז גר בינו לבין עצמו אינו גר מעשה בא' שבא לפני ר"י וא"ל נתגיירתי ביני לבין עצמי (יבמ' מז.). התחיל אומר פנחס בינו לבין עצמו ומה אעשה איני יכול וכו' עד שהוא נוטל עצה בינו לבין עצמו הנגף נוגף (מד"ר במות לג). ומה מרים שלא נתכוונה לדבר באחיה וכו' אלא לרבות בינה לבין עצמה כך נענשה המתכוון לדבר בחבירו לגנאי וכו' ולא לרבות בינו לבין אחרים ולא בינו לבין עצמו עאכ"ו (ספרי בהעל' לט). איך אני אעשה בנפשי שקר ומרד כזה לעבור דבר המלך כי ביני לבין עצמי יאסר הענין ולא אוכל לעשות דבר רע (ב"י הכרכגל פ"ב יח). ואם אינו יכול לכוון את לבו בלחש מותר לו להשמיע קולו כשמתפלל בינו לבי עצמו אבל כשמתפלל בצבור אסור שלא יטריד את הצבור (שבלי הלקט, תפלה יז).— ישב בינו לבין עצמו, ר"ל לבדו: רחל שהיתה עקרה כך היתה יושבת בינה לבין עצמה (פסי' רבתי, כי פקד ה').—בינו לבינו, בינה לבינה, ר"ל רק במעמד שנים: עכו"ם מילדת את בת ישראל בזמן שאחרות עומדות על גבה אבל לא בינה לבינה (ע"ז כו.). מי שיש בידו משכון אין צריך להביא בעל המשכון לפני הדיינין

[1]) כך בספרי הדפוס. ואמר מ"ש: י"ת ויתרבון צדיקיא רכיכין ומפנקין כלבלבי עשב כאילן דמשלח שרשוהי על נגדין דמיא וכדומה לי שהוא היה קורא כבין בכף וכן נראין דברי הראב"ע שכתב וצמחו וחי ברכתי כמו חציר ורבים אמר על הצאצאים וכן יצמחו כאלו הם יושבין בין החציר והטעם שיפרו וירבו עכ"ל אבל בספרים שלנו בבית וכן כתב רד"ק וכן פרש רש"י ז"ל. ע"כ. ובאמת בהרבה כ"י בבין והרבה בבן וקצתם כבן וישנם שבן (K).

ולהזהירו שיפדה משכונו אלא לאחר שיזהירנו ב י נ ו ל ב י נ ו שיפדה משכונו ואם לא: שימכרנו (טור תו"מ, מלוה עג). — ודברים שבינו לבינה, בין הבעל ואשתו: שלא אכחול שלא אפקים ושלא אשמש מטתי יפר משום דברים ש ב י נ ו ל ב י נ ה (נדר' פא:). — ומ"ר נק': בינות [1], בינותינו, בינותם: תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך ונכרתה ברית עמך (בראש' כו כח). ויאמרו זקני גלעד אל יפתח יי' יהיה שמע בינותינו אם לא כדברך כן נעשה (שופט' יא י). האומר אל תעבור ב י נ ו ת י נ ו שלא תפסיק אהבתנו (תוספתא שבת ז יג). והם לא ידעו כי שמע יוסף כי המליץ בינתם (בראש' מב כג). ויחמל המלך על מפיבשת בן יהונתן בן שאול על שבעת יי' אשר בינתם בין דוד ובין יהונתן (ש"ב כא ז). ושתו והתגעשו והתהללו מפני החרב אשר אנכי שלח בינתם (ירמ' כה יז). עד נבון יהי חשבונך וכל סודך ב י נ ו ת ם (כ"ס נגי' יה). — ביני וביני [2], כמו עד כה ועד כה, בינתים: ב י נ י ו ב י נ י אירע הדברים שהמלך קאיוס כבד לאגריפס ברומי מאד וכו' (בחר' ישראל כ). ו ב י נ י ב י נ י בתוך ל' יום בא ראובן לביתו (שם רב קלג). ב י נ י ו ב י נ י אחר קצת ימים הוכרח ראובן לבא לקושטאנדינה והניח החפץ הנז' ביד שמעון וכו' (שו"ת מטה אהרן עו). והשיב הרב שלהיות שהזמן ההוא היה בימים נוראים שלא היה מן הראוי להשביעם ב י נ י ו ב י נ י נכנס גביר אחד פשרן בין ראובן וחביריו (שם סד). ויוכל להיות שבלדת בן ראשון אהב אותה ו ב י נ י ב י נ י נתקלקלה השורה (כלי יקר, ויחי). ועשו שידוכים ולסיבת מה אחרו הקדושין ו ב י נ י ב י נ י קצת אנשים אנסים עולנים וחומסים שאחר הקטרוג המחפשים היו שואלים ודורשים דרשות של דופי לאבי הנערה (ר"י עובדיה, אגר' דופי הזמן). — בינים, בינתים, עי' במקומו. — *בין הזמנים, הימים שבין זמן לזמן בבתי הספר וכדומה, Ferien, vacance holidays: ביומי ניסן וביומי תשרי שקורין בארצות אשכנז ב י ן הזמנים (הקד' מ"ב). — *בין המצרים, הזמן שבין י"ז בתמוז ותשעה באב: טוב ליזהר מלומר שהחיינו ב י ן ה מ צ ר י ם (שו"ע או"ח תקנא יז). שאם ב י ן ה מ צ ר י ם לקח פרי חדש וכו' או יברך ברכת שהחיינו (בערי תבו' שם). — *בין הערבים, עי' ערב. *בין השמשות, כמו בין הערבים, עי' שמש.

בין [1]), ממנו א. בין, ב. בין, נבין, תבונה.

א. בין, פ"ע, עב' בנתי, בנת, -תה, בינוני בן, בנים, מקו' בין, לווי בין, בינה, בינו, עת' אבין, יבן, — נתברר לשכלו מהות הדבר שראה או ששמע וכונתו, verstehen, comprendre; understand: שבתי וקומי בנתה [2]) לרעי מרחוק (תהל' קלט ב). אבדה עצה מבנים נסרחה חכמתם (ירמ' מט ז). — ומקור ועתיד: כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך (משלי כג א). — ולווי: זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר (דבר' לב ז). בינו נא ואת שכחי אלוה פן אטרף ואין מציל (תהל' נ כב). בינו בערים בעם וכסילים מתי תשכילו (שם צד ח). — וליחיד בין, בינה: אמרי האזינה יי' בינה הגיגי (שם ה ב). ובין את הדבר ובינה לו במראה (דני' י א). — ואמר המשורר: מה בין אנשים את נתיב ארץ בנו ושר יבין נתיב גלגל (רמב"ע, תרשיש א). אשר למד ותורה לו לקנין, ולא למד יסוד דקדוק ולא בן כמו חורש אשר ינהג שורים וידו בלי מלמד ודרבן (ראב"ע). — ובמשמעת הבחין והבדיל בין ובין: ולא ב ן איש אמת מאיש חמסים (ר"ש הנגיד, בן משלי). — והלווי במשמעת דרוש, שאל וחקור: אם יודע תלמיד ברבו שיודע להחזיר לו טעם ב י ן ואם לאו תבין את אשר לפניך (חולין ו.).

— נפעל, נבון, נבונותי, נבנותי, נבונותם, נבונונו [3]), בון, הבון תבון [3]), — דומה להקל: כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונתי (ישעי' י יג). — ובינוני נבון, נבונה, נבונים, עי' נבון.

— הפע', הבין [4]), הבנת, הבינות [5]), הבינו, הבנו, הבינותם, הבנתם [6]), הבין, הבן, — א) כמו הקל: כי יאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אמר ליצרו לא הבין (ישע' כט

[1]) בערב' מרוקנית בינאת a) וכן תונסית ומצרית (A. Fischer, Marok. Sprw. MSOS, I, 222). — [2]) עפ"י דרך לשון ארמ' (כילה ז., יד:).

a) بينات

[1]) דעת רוב החכמים הקדמונ' והחדש' כי עקר שרש זה הוא מנע"י בין, במשמ' הבדיל בין ובין. אך נראה הדבר כי שני שרשים נע"ו ונע"י שמשו פה בערבוביה. — [2]) י"ס כי אולי היתה הקריאה בנת, ומפקפקים במציאות העבר בן בעברית העתיקה. עכ"פ כבר נתקבל בעברית החדשה. — [3]) ר"י חיו"ג. — [4]) סוברים רוב החכמים כי הפעיל זה נולד משבוש הלשון מהעתיד קל אבין מן בין, שהוא דומה בצורתו להפעיל מן בון וחדשה הלשון הפעיל אמתי בעבר ובינוני. — [5]) עפ"י ההקש של הבינותם. — [6]) עפ"י ההקש.

יז). אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה (איוב כח כג). הבנת דבר מתוך דבר (שבת לא.). הלוא תדעו הלוא תשמעו הלוא הגד מראש לכם הלוא הבינותם מוסדות הארץ (ישע' מ כא). והמה לא ידעו מחשבות יי' ולא הבינו עצתו (מיכה ד יב). הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק (ישע' נז א). כל לבבות דורש יי' וכל יצר מחשבות מבין (דהי"א כח ט). מלך עז פנים ומבין חידות (דני' ח כג). ומשכלים בכל חכמה וידעי דעת ומביני מדע (שם א ד). לא ידעו הבין (ישע' נו יא). לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (משלי א ב). הבינו פתאים ערמה (שם ח ה). ויאמר אלי הבן בן אדם כי לעת קץ החזון (דני' ח יז).—ועבר רבים מב"ע: כי לא הבננו אנחנו מעולם חיים כי אם חיינו (כוזרי ב ב).— ועם ב אחריו, כמו בפעול: כי הבינו בדברים אשר הודיעו להם (נחמ' ח יב). ודניאל הבין בכל חזון (דני' א יז). — ובמשמ' עין היטב והסתכל וחשב וחקר בדבר, **nachdenken ; spéculer ; speculate**: מעשה בתינוק אחד שהיה קורא בבית רבו בספר יחזקאל והיה מבין בחשמל ויצאה אש מחשמל ושרפתו (חגי' יג.). — ועם אל: היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלי' לג יה). — ב) פ"י, הבין את פלוני, נתן לפלוני בינה, כח השופט: אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם (איוב לב ח). פתח דבריך יאיר מבין פתיים (תהל' קיט קל). הבינני ואצרה תורתך (שם לד).—ובמשמ' באר, למד, **belehren, erklären ; expliquer, enseigner ; explain, teach**: את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה (ישעי' כח ט). את מי נועץ ויבינהו (שם מ יד). דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך (תהל' קיט כז). ובאתי להבינך את אשר יקרה לעמך באחרית הימים (דני' י יד). והלוים המבינים את העם (נחמ' ח ט).— ועם ל אחריו: הורוני ואני אחריש ומה שגיתי הבינו לי (איוב ו כד). ויאמר גבריאל הבן להלז את המראה (דני' ח יו). — *הובין[1] דבר לפני פלוני, פרש ובאר יפה יפה: א"ר עקיבא אני אהיה אובין[2]) לפניך כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נישאה ועץ רענן דע שיש שם ע"ז (ע"ז ג ס).

— הפע', *הובן—שהבינו אותו; מובן, שמבינים אותו, מצוי בספרות: ועל הדרך הזה נאמר אחד לשלול ממנו הרבוי לולא לקיים האחדות המובנת אצלנו (כוזרי ב ב).

— התפ', התבונן,—א) שם לבו ושכלו היטב לדבר, עין בו, **betrachten ; considérer ; to consider**: ואקם בבקר להיניק את בני והנה מת ואתבונן אליו בבקר והנה לא היה בני אשר ילדתי (מ"א ג כא). ראיך אליך ישגיחו אליך יתבוננו הזה האיש מרגיז הארץ מרעיש ממלכות (ישעי' יד טז).—ועם ב: עמדתי ותתבונן בי (איוב ל כ). באחרית הימים תתבוננו בה (ירמי' ל כד). — ועם על: והתבוננת על מקומו ואיננו (תהל' לז י). ומה אתבונן על בתולה (איוב לא א), אשים לב. — ועם עד, עדי: התבוננת עד רחבי ארץ (איוב לח יח). ועדיכם אתבונן והנה אין לאיוב מוכיח (שם לב יב). — ובלי מלת היחס אחריו: ישראל לא ידע עמי לא התבונן (ישעי' א ג). כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד (ירמי' ב י). התבוננו וקראו למקוננות (שם ט טז), לאמר חשבו מחשבות. אתבונן ואפחד ממנו (איוב כג טו). עמד והתבונן נפלאות אל (שם לז יד). ורעם גבורתו מי יתבונן (שם כו יד), מי יבין. וירא און ולא יתבונן (שם יא יא). לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים (ב"ק כז:).— ב) קנה בינה ודעת: מזקנים אתבונן (תהל' קיט ק). מפקודיך אתבונן על כן שנאתי כל ארח שקר (שם קד). — ג) הראה עצמו נבון: אל תצטדק לפני אל ולפני מלך אל תתבונן (ב"ס גני' ז ה). — ד) במשמעת היה מובן: אם היה אומר לא רואה ולא יודע ולא מקיץ לא היה מתבונן החפץ ממנו אלא היה מתבונן שהוא אומר על אדם מיוחד כאמרו פלוני זה לא רואה ולא מקיץ (פרשי רד"ק, אין). ואילו אמר אין חכם לא יתבונן ממנו על אדם מיוחד אלא על כלל כמו שיאמרו אין חכם בעיר וכו'

---

[1]) כמו בערב' אבאן a), באר ופרש היטב. — [2]) כך במשנ' שבירוש'. וכך במשנ' דפוס נאפולי, ובראב"ש דפוס ויניציה (ד"ס). וכן בפרוש ר"ח שנדפס בש"ס וילנה החדשים. וכן במשנ' כ"י עם גוף הערבי של פרוש הרמב"ם בביה"ס ברלין, וכן במדמ"ב, וכן דפוס קראק', וכן בספרי (דבר' ס) ובנוסח' שלנו במשניות וכמו"כ בגמ' בבלית, הגרסה היא אני אובין ואדון לפניך. והנה כל העדיות העתיקות מקימות כי הגרסה הקדומה והנכונה היא אהיה אובין. ואינני זוכר אם יש דמיון לסגנון כזה בעברית הקדומה או של המשנה לאמר: אני אהיה אפעול, ר"ל העתיד של היה עם עתיד של פעל אחר אחריו. גם דמיון לצורת העתיד אובין במקום אבין כמו לו היה זה נפ"י מן יבן יש הוביר במקום הביר.

a) أبان

אבל כשאמר לא אדונים לאלה יתבונן גם כן החפין ממנו (שם).

— פועֵל, בּוֹנֵן, — א) יוצא, בונן אותו, כמו הביא אותו: יסבבנהו יְבוֹנְנֵהוּ[1]) יצרנהו כאישון עינו (דבר' לב י). — ב) *עובד, מעין ולומד: אם נצורה כבבת בּוֹנֶנֶת בדת נפש משיבת (הובע' לשבת).—ג) *פרש ובאר: ואשוב להשלים מה שהחילותי לבונן (ר"י חריזי, מו"נ א סט).

ב.**בִּין**, ש"ז, —כמו בִּינָה: צור למי אמשילך כי לשונות בערו אם לספר גדלך כל צבא רום קצרו חי מדבר מלך בין וחכמה נעדרו (ר"י בן גיאת, היה אבר לך, מחז' והראן, על אורות, סד"ל). וכמה יצדקו חכמי אדמה וכמה ביחשו בבין בחישה (רשב"ג, כצפור או דרור). ורק אשחה בים הַבִּין לבדי ללקט כל בדולחיו ודריו (הוא, שירי שלמה לדוקס, יב). כתוב ספר בריתות לתבונה ותיר לולאות הַבִּין וקרסו (שם ח). ואקוץ בחיי ואמאס להיות בשרי סרוני כי יום ששון אסוני וביום אסוני ששוני אגעלה בין ואדע ככלות בשרי ואוני כי סוף אנחה הנחה עקב רזוני מזוני (הוא, התלונה). ימי נוכל פזורי בין מקבץ ותתחר כל קבוצי הון להכאות (רמב"ע, אגרת אמת על הזמן). שאו משאת לבבי אל שריג חן וכנת תם על מֵי בִין נטועה (שם, שיר ידידים, זמן). דבריו יום קרב הַבִּין חייליו ורעיוניו כמו שרי אלפים עדי שבו זאבי בִין כבשים ודמו כל כפיריו כאלפים (הוא, תרשיש א). ואשתה עד מראשותי בלא בין יהיו בסף וכליל כל יגון לבי בעת הקיץ לרגלו סף (שם ג). בעט סופר יהי עושה אחי בין אשר לא יעשה גבור בחרב (שם י). ונתן בך אסירי בין וידע היותך איש אשר מאש חצבו (ר"י הלוי, זמן הכר). יליד מוסר ובין אמון בחיק משרה (אגר' לבון הזהב לר"י אלחריזי). — ומ"ר בִּינִים: אני אחקר צפוני המליצה ואפתח שערי דעת ובִינִים ואקבץ מנפוציה חרוזים ואלקט מפזוריה פנינים (רשב"ג שירי שלמה לדוקס ט).

בִּינָה, ש"נ, מ"ר בִּינוֹת, — א) שה"פ מן בִּין, השגת דבר בשכל, **das Verstehen; compréhension; understanding**: עם עמקי שפה משמוע נלעג לשון אין בִּינָה (ישע' לג יט), ר"ל שאי אפשר להבין דבריו. באחרית הימים תתבוננו בה בִינָה (ירמ' כג כ). ויהי בראתי אני דניאל את החזון ואבקשה בִינָה והנה עמד לנגדי כמראה גבר (דני' ח יה). עתה יצאתי להשכילך בִינָה (שם ט כב). — ב) כח השכל להשיג ולהבין דבר, **Verstand; intélligence; insight**: ונחה עליו רוח יי' רוח חכמה ובִינָה רוח עצה וגבורה (ישע' יא ב). כי אם לַבִּינָה תקרא וכו' אז תבין יראת יי' (משלי ב ג-ה). לי עצה ותושיה אני בִינָה לי גבורה (שם ח יד). והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בִינָה (איוב כח יב). כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בַּבִּינָה (שם לט יז). אך יתן לך יי' שכל ובִינָה ויצוך על ישראל (דהי"א כב יב). כל שיחה חפוץ לשמע ומשל בינה אל יצאך (ב"ס גני' ו לה). שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש (נ"ד' מה:). האיך למדו אומות של אותו הזמן תורה א"ל בינה יתירה נתן בהם הקב"ה (סוט' לה:). אלמלא בינה אין העולם מתקים אפילו שעה אחת (מדר' א"ב דר"ע, ביהמ"ד ילינק ג). גדולה בינה לפני הקב"ה יותר מן התורה שאפילו אדם קורא תורה נביאים וכתובים ושונה משנה ומדרשים הלכות ואגדות שמועות תוספות מושבות ומעמדות והגדות וכל סדרי בראשית ואין בו בינה אין תורתו שוה כלום (שם). — ובכנוי': ואבדה חכמת חכמיו ובִינַת נבניו תסתתר (ישע' כט יד). כי בער אנכי מאיש ולא בִינַת אדם לי (משלי ל ב). — ובכנ': מוסר כלמתי אשמע ורוח מִבִּינָתִי יענני (איוב כ ג). המבינתך יאבר נץ יפרש כנפו לתימן (שם לט כו). בטח אל יי' בכל לבך ואל בִּינָתְךָ אל תשען (משלי ג ה). כי היא חכמתכם ובִינַתְכֶם לעיני העמים (דבר' ד ו). — והדבר המושג בכח השכל, **Weisheit; sagesse; wisdom**: קנה חכמה קנה בִינָה אל תשכח ואל תט מאמרי פי (משלי ד ה). קנה חכמה מה טוב מחרוץ וקנות בִינָה נבחר מכסף (שם יו יו).—ומ"ר בִּינוֹת: כי לא עם בִּינוֹת הוא על כן לא ירחמנו עשהו (ישע' כז יא).—ועם פעל ידע: וידעו תעי רוח בִינָה (ישע' כט כד). איפה היית ביסדי ארץ הגד אם ידעת בִינָה (איו' לח ד).— יג) אחת הספירות בקבלה: סוד כ"ב אלפא ביתות שבצרופן נבראו כל המרכבות וכל צבאות העולם במצרף הבינה שהיא סוד ה' ראשונה של שם המיוחד (שערי אורה, ר"י גיקאטיליה ס:). ומן המקור ההוא שהוא העליון על הגבורה ונקרא בינה נובעים כמה מיני כחות של גבורה (שם סו.). והנה הספירה הזאת הנקראת בינה היא סוד גלוי השם הנעלם בבריאת עולם (שם עב:).—ועי' חב"ד.

*__בֵּינוֹנִי__, ת"ז, לנק' בֵּינוֹנִית,—א) מה שהוא בין שנים, בין גדול לקטן, בין שחור ולבן, בין טוב לרע וכיוצא בזה, **mittlerer; moyen; mean**: כוית

[1]) כך הקדמו' והחדשים שהוא מן בון במשמ' בינה. אבל זה רחוק לפי הענין. ועי' בנה.

שאמרו לא גדול ולא קטן אלא בינוני זה אגורי כשעורה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית (כל׳ יז ח). האמה שאמרו באמה הבינונית (שם ט). ר״מ אומר כל האמות היו בינוניות חוץ ממזבח הזהב והקרן והסובב והיסוד (שם י). בני ישראל אני כפרתן הרי הן כאשכרוע לא שחורים ולא לבנים אלא בינוניים (נגע׳ ב א). שיעור תרומה עין יפה אחד מארבעים בש״א משלשים והבינונית מחמשים והרעה מששים (תרומ׳ ד ג). הנזקין שמין להן בעידית וב״ח בבינונית וכתובת אשה בזיבורית (גיט׳ ה א). היו לפניו תאינים ורימונים אין מחייבין אותו להיות יושב ומשער בין דקה ובין גסה אלא תורם כדרכו בבינונית (תוספתא תרומ׳ ג ה). הנותן מעות לחבירו ליתן לו פירות בגורן חייב להעמיד לו כשער בינוני ואיזהו שער בינוני היו הולכות משמונה ומתשעה ומעשרה נותן לו מתשע (שם ב״מ ו יו). כל סנהדרין שיש בה שנים יודעין לדבר וכולן ראויין לשמוע ראויה לעשות סנהדרי שלשה בינונית ארבעה חכמה (שם סנהד׳ ח א). הרשעים שבהם (שבמצריים) היו מטורפין כקש הבינוניים כאבן הפקחים בעופרת (מכי׳ בשלח ה). לא לח ולא יבש אלא בינוני (ירוש׳ שבת א ב ד). אדם בינוני מהלך ארבעים מיל ביום (שם ברכ׳ א ב ג). צדיקים יצר טוב שופטן וכו׳ רשעים יצר רע שופטן וכו׳ בינונים זה וזה שופטן (גמ׳ שם סא:). וששמנים פלגשים אלו שמנים חבורות בינוניות שיושבות ועוסקות בתורה חוץ לעץ החיים (מד״ר שה״ש, אחת היא). — ב) בדקדוק, ״צורת הפעל של זמן ההוה, שבין עבר ועתיד: הבינונים. הזמן יתחלק לשלשה עבר ובינוני ועתיד ואין בלשון הקדש סימ׳ לבינוני וכו׳ והפעול גם הוא בינוני (ראב״ע מאזנים). והבינונים על שני דרכים הפועל והפעול והם שמנה ויקרא גם הפעול בינוני (רד״ק מכל׳ דה״פ). — ג) ״אמצעי, מְתַוֵּךְ: ואולם בנגיעה נחלקו החכמים אם הוא בבינוני או בלא בינוני ואם היה בבינוני אם צריך שיהיה הבינוני אחד או יותר מאחד (ר״א הקראי, ג״ע, טמאה ז).

בֵּינַיִם, בֵּנַ-, — מ״ז, תָּוֶךְ, אמצע, איש הַבֵּנַיִם, העומד בין שני מחנות הנלחמים: ופלשתים עמדים אל ההר מזה וישראל עמדים אל ההר מזה והגיא ביניהם ויצא איש הַבֵּנַיִם ממחנות פלשתים גלית שמו (ש״א יז ג-ד). והוא (דוד) מדבר עמם והנה איש הַבֵּנַיִם עולה גלית הפלשתי שמו מנת ממערות פלשתים (שם כג). — ומה שבין אצבע לאצבע: בין הבינים של מלא קמצו (יומא מז:). בין הבינים של מלא חפניו (שם). — ומה שבין החרצן והזג בענבים: ענבים שהתליעו בין הבינים אותו דבר הקרוש שבין הזג וחרצן (רש״י נזיר לד:). — ובכלל מה שבין שני קצוות, בין שני גונים: אינה לבנה חמורה ממש ולא אדמדמת חמורה אלה בין הבינים (זוהר על רמע״ג לה). — והשתמשו הסופרים החדשים בשתי המלים מעמד הַבֵּינַיִם למושג של „לא עם ולא נגד״: מעמד הבינים (ניטרליטט) הוא הזכות המוסרי אשר לכל עם ועם לבלי התעבר על ריב לא לו (מה״נ, דכיר, מכתבי מסחר ומדינה). — ״ימי הבינים, עי׳ יום.

***בֵּינְתַיִם**, — כמו בֵּינַיִם: כל שיש בה ידיעה בתחילה וידיעה בסוף והעלם בינתיים (שבו׳ א ג). בית שמאי אומרים מפקפק ונוטל אחת מבינתים (סוכ׳ א ז). כפר עותני בגליל ואנטיפרוס ביהודה בינתיים (תוספתא גיט׳ ז ט). זה גיטך מהיום אם מתי מחולי זה הימים בינתיים זכאי במציאתה ובמעשי ידיה (שם ד). — וכפול: יהי רקיע בתוך המים ביניים ובנתיים (מד״ר כרא׳ ד). — ומצוי השמוש בינתים לבד במשמעת בין שני זמנים, בין שני מאורעות: inzwischen; entretemps; in the meantime: ולפי שנעשה מרדכי שר בינתים ירד מחשיבותו אצל החכמים (רש״י מגי׳ יו:). ואם לא טבל בינתים הראשונות תלויות השניות ישרפו (רמב״ם טומאות יט א). ולפי שלא יחשב אדם שנתעצל שלמה בינתים בבנין ולא התעסק בו (ר״י אברב׳ מ״א ז).

***בִּיסָה**[1], ש״נ, — כלי ישמש בשעת לישת הבצק לשים בו הקמח לבלול או לשים בו חתיכת עיסה: כגון שהחזירו (את הקמין) לביסה[2] גדושה ומקמין וכו׳ כגון שהחזירו לביסה טפופה (מנח׳ ז.). עשרון שחלקו ונטמא אחד מהן והניחו בביסה (שם כד.). עשרון שחלקו ואבד אחד מהן והפריש אחר תחתיו ונמצא הראשון והרי שלשתן מונחין בביסה (שם:).

***בִּיעַ**, ש״ז, — שה״פ מן הִבִּיעַ, דבור: אמת מה נחמד ברור בִּיעַ מרחמכם כונן ירושלם שם שלום גבול תחומכם (מנחם ב״ר מכיר, הל׳ אל שדי).

---

[1]) בסורית ביסתא, כלי זכוכית, כלי מים, וביונ׳ βίσσα בקבוק (לֵו, הפרות לקרויס). אך אצל היהודים שמש מלה זו כנראה ביחוד לעניני לישה, כי בשום מקום לא נזכרה מלה זו אלא פה בעניני לישה. — [2]) כך ה

***בֵּיעַ**[1], מ"ר בֵּיעִים,– כמו ביצה ביצים במשמ' ב: שגור בפי העם והשתמשו בו גם בספרות (עמודי השמים, כרוך מסקלוב, ג.).

ביץ[2], ממנו בֵּיצָה, *בֵּיץ, *בֵּיצִי.

***בֵּיץ**, ש"ז, — כמו ביצה: היוצא מן החי כגון הביצה וכו' ואפילו לא נגמר הביץ ונפל מותר (ר"י הדסי, האשכול, כתיבה, וג"ע שם יז). שאם לא תהיה ארוגה בתוך הביץ קולף הדם ואוכל הביצה (שם יח).

בֵּיצָה[3], ש"נ, מ"ר בֵּיצִים,— א) כעין כדור יטילו אהדים מבעלי חיים, העופות, התרנגולות, Ei; oeuf; egg: כי יקרא קן צפור לפניך וכו' והאם רבצת על האפרחים או על הַבֵּיצִים (דבר' כב ו). ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסף בֵּיצִים עזובות כל הארץ אני אספתי (ישע' י יד). בֵּיצֵי צפעוני בקעו וקורי עכביש יארגו האכל מִבֵּיצֵיהֶם ימות והזורה תבקע אפעה (שם נט ה). כי תעזב (החסידה) לארץ בֵּצֶיהָ ועל עפר תחמם (איוב לט יד). — והיחיד: ביצה שנולדה ביום טוב (ביצ' א א). משיסיקנה (את הכירה) כדי לבשל עליה ביצה קלה שבביצים (כל'ה נ). ירק של תרומה וביצה טרופה נתונה על גביו (תוספתא טבו"י ב ט). ביצה שלוקה (שם עוקצ' ב יה). כל שהוא (גדול) כביצה ביצה טובה הימנו (ברכ' מד:). בדק בקינה של תרנגולין מערב יום טוב ולא מצא בה ביצה (ביצה ז.). ביצת תרנגולת וכו' וביצת הנעמית (תוספתא כלי' ב"מ ז ו). ביצת התרגול (שבת ו י). חלמון וחלבון מעורבין זה בזה בידוע שהיא ביצת השרץ (חול' סד.). עשיר בשורו ואת עני בשיו יתום בביצתו אלמנה בתרנגולתה (פסחי' קיח.). הכניסה לו (האשה לבעלה) עז לחלבה ורחל לגיזתה ותרנגולת לביצתה (כתו' עט:). המבקעת ביצים בכותל בפני האפרוחים (שבת כז:). דג טמא משריץ דג טהור מטיל ביצים (ע"ז מ.).—*ביצי בנים: מקרני ראמים ועד ביצי כינים (שבת קז:).— *ביצי תולעים (רמ"י כהו' סו.).—*בֵּיצֵי רוח: והעופות מטילים ביצים בלי חבור זכרים ונקראים ביצי הרוח וכו' (רמב"ל דורן, מ"אד).—*בֵּיצָה מְגֻלְגֶּלֶת עי' גַּלְגֵּל. — *פתפותי ביצים, עי' *פִּתְפּוּת. — *קִעְקַע בֵּיצָתוֹ של פלוני, החריבו, השמידו לגמרה, עקרו משרש: רדוף אחריהם עד שתקעקע ביצתם מן העולם (ירוש' ע"ז ד מד.). מי גרם לבלשצר שתתקעקע ביצתו מן העולם (מד"ר אסת', והפקות). ועי' *קִעְקַע.— ומשל, אתמול אפרוח עכשיו ביצה: אמר לו הקב"ה (לנבוכדנצר) אתמול אפרוח עכשיו ביצה (מד"ר ברא' לו). — שרי ביצים, מכשפים עושים כשפים בביצים: שרי שמן ושרי ביצים מותרין לשאול בהן (סנהד' קא.).— ב) *אֶשֶׁךְ: אין לו (להבכור) ביצים או אין לו אלא ביצה אחת רבי ישמעאל אומר אם יש לו שני כיסין יש לו שני ביצים אין לו אלא כיס אחד אין לו אלא ביצה אחת (בכור' ו ו). אמר אביי כשביציו (של הטומטום) מבחוץ (חגי' ד.). עבד שסרסו רבו בביצים (קידו' כה.). כל שאין לו אלא ביצה אחת אינו אלא סרים חמה (יבמ' עה.). איזהו פצוע דכא כל שנפצעו ביצים שלו (שם). כל שביציו מבחוץ מוליד (בכור' מ.). ומעוך וכתות ונתוק וכרות כולן בביצים דברי ר' יהודה בביצים ולא בגיד (שם לט.). — ג) *גוש בצורת ביצה: ביצת היוצרים (פרה ה ו), גוש של טיט שהיוצר עושה ממנה כלי חרס. הביצים של יוצר (כ"מ ה ז). אין פוסקין על הביצין של יוצר עד שיעשו (תוספתא שם ו ג). דברי ר"י בחבוט (בסיד חבוט) ודברי ר"נ בביצת הסיד (שבת פ:), ר"ל סיד עבה עשוי גוש כצורת ביצה. ביצת הגיר (ביצה יה.).— *בֵּיצָה בְּכוּתָחַ[1], רגיל בפי הבריות כשרוצים לומר שהדבר הוא פשוט ומובן ואין להתקשות בפתרונו.

אֶשֶׁךְ, ביצי הזכר.—*אֶשְׁכּוֹל של ביצים בקרב העוף.

*בֵּיצִי, שיש לו צורת ביצה. — *בְּרֵכָה, מה שמטילה בפעם אחת.

*גוּם, שבר קצת מלמעלה לגמע משם. —*גַּלְגֵּל ביצה על אבן חמה, על הסיד, על חול, עשה אותה

בסוף בדפוס באול. ובנוסח' ביסא א בסוף.

[1]) בארמ', במקום ביצה בעבר', והשתמשו קצתם בצורה זו קצת מפני רגש של צניעות שנדמה שזה לא כל כך גם כמו השם ביצה לדבר זה.

[2]) בערבי' משמש שרש ביצ' a) למושג הלבן, וסוברים רוב החכמים כי על שם זה נקראת הביצה. אך יש חולקים וסוברים שהמושג לבן בא מן הביצה, שנקראת כך על שם שהיא רכה ונוזלת, ויצרשה בצ' b).

[3]) בערב' בֵּיצ' c) בַּיצ'ה c). — בארמ' ביע, ביעתא, ויאמרו בערב' ביצ'ה אלדיק, ר"ל ביצת תרנגול, על דבר שאי אפשר, שהוא מהנמנעות.

a) بيض b) بض c) بيض بيضة

---

[1]) בארמ' ביעתא בכותחא: אפי' ביעתא בכותחא לא לישרי אינש במקום רביה (כתוב' ס:), ר"ל אעפ"י שהוא דבר פשוט שהוא מותר.

*מְגוּלְגֶּלֶת, צלויה קצת,רכה.—*גָּמַע ביצה.—*גָּעוּל,געולי ביצים, שיצאו ע"י הכאה במקום האשכול.

דָּגְרָה, ישבה על הביצים לחמם ולהוציא אפרוחים.

*חֲבִיתָה, ביצה טרופה אפויה על מחבת. — חַד, הקצה החד. —*חֶלְבּוֹן, הלבן שבביצה. — *חֶלְמוֹן, הצהוב, הפנימי.

*טָעַן, טענה ביצה, היתה לה ביצה בקרבה. תרנגלת *טְעוּנָה, שיש לה ביצה בקרבה. היא טוֹעֶנֶת ביצה. — *טרמיטה, (-מיסה), ביצה צלויה ומצמקה.— *טָרַף הביצה, ערבב החלבון והחלמון ע"י טריפה בכף וכדומה. ביצה *טְרוּפָה.

יָשַׁב, התרנגלת ישבת על הביצים, הושיב תרנגלת על הביצים.

*כַּד, הקצה הרחב בהביצה. — *כָּדַר, כודרת.

*מוזרה, ביצה שנתקלקלה, בפרט ע"י ישיבת האם.

—*מרש, נִמְרֶשֶׁת, ביצה מבושלה או צלויה מעט, רכה, שנגמעת.

נטל, *הטילה ביצים, התרנגלת מַטֶּלֶת ביצים.

*ספן, ביצה ש ס פ נ ה מהארץ.—סרים, *סרס.

*עגלגלת.

*פִּעְפַּע הביצה, טרף אותה בקערה.*פעפועי ביצים. — *פִּרְפֵּר ביצה, לפרורים. — *פִּתְפּוּתֵי ביצים.

*קְלִפָּה, קלף הביצה, הסיר הקלפה. —*קִעְקַע הביצה, השליכה ושברה ונשפכה לגמרה. —*קֶשֶׁר, טפת דם, התחלת הוית האפרות.

*רָסַס, את הקלפה, עשה אותה סדוקה ושבורה למען תקלף היטב. — *רקם, נרקם, התחיל האפרות להרקם בה.

*שְׁהָלָה, הביצים של טעינה אחת, היא טוענת ביצה אחת, שתים וכו' בשהלה. — *שָׁלָל של ביצים, האשכול כלו.—*שְׁפוֹפֶרֶת, הקלפה.

*הַרְנְגוֹל, ביצה של תרנגול, ר"ל דבר שאי אפשר. הַרְנְגוֹלֶת, אווז וכדומה מטילות ביצים.

בֵּיצִי, לנק' -צית, — דומה לביצה, בצורת ביצה: והצחניי ו ה ב י צ י י מורה על לחות מתעפשת (קאנון ג יד א יד). המעילה הראשונה (של העין) הסמוכה אל האויר וכו' אחריה ה ב י צ י ת והיא כלובן הביצה (ידה לדרך א יד). ואיך נעשה תמונה ב י צ י י ת מהעגולה (אוליס ליס"ר מקנדיה, כתב ג לורח).

*__בִּיקָה__[1], ש"נ, — א) טיט רך שטובעים בו. — ב). שלשול מעים: ויש שם מים ותחתיו טיט כמו טפל ואם יבקע ויטבע בו אינו יכול לעלות עד שמתקבצין הרבה ב"א ומעלין אותו משם, יש מי שאומרין הרוחץ באותה בקעה מצטנן ואותם המים משלשלין בני מעין וזה פי' ב י ק א[2] (ר"ח שבת קמו:).

בֵּיר[3], ש"נ, מ"ר בֵּירוֹת,—בלשון בני ענתות כמו בְּאֵר: כהקיר בֵּיר[4] מימיה כן הקרה רעתה (ירמ' ו ז).

---

[1]) עי' הערה שלקמן.— [2]) כך בר"ח שם וכן ברוב נוסח' הערוך, שהובאו בו את הדברים בלשונם. ובעה"ך דפוס קראקא ב י ק ה, הא בסוף. והנה הדברים האלה של הר"ח הם פרוש לדברי הגמרא שם על המשנה אין יורדין לפילומא, ושאלו מאי טעמא וענו משום פ י ק א. כך ברוב הנוסח', פא בראש, במקום בית. ובקצת כ"י ב ו ק א, וכן בעה"ך דפוס ראשון, וכן הביא הרמב"ם בהלכותיו (שבת כא כט) שני הפרושים.

[3]) משק' עִיר, עַיִן, בַּיִת וכיוצא בהם. ועי' הערה שלקמן. — [4]) כך הקרי והכתיב בור, ונקוד בּוֹר. והנה, על פי רוב הכתיב הוא הצורה הקדומה האמתית של המלה והקריא הוא ת ק ו ן מלאכותי של מלה קדומה זרה ולא מובנה על פי צורה מצויה וידועה של מלה זו או אחרת. ופה להפך, הכתיב ב ו ר היא צורה רגילה וידועה, ומה ראו בעלי המסורה לשנותה ולהחליפה בצורה לא מצויה כלל? ואמר בֶּטכר (Böt. § 472, c) כי זו הברה מ א ו ח ר ת שאמרו אז במקום ו. וכבר הקשה על זה קניג (Kö. II, 54) מדוע זה לא מסרה המסורה הברה מאוחרת זו של בֵּיר במקום בּוֹר אלא במקום הזה בלבד? וא"ת מפני הפעל כ ה ק י ר, כי בּוֹר אינו מ ק י ר מים, אלא המים מקבצים ועמדים בו, עוד קשה מדוע לא נקדו בֹּור כדי שיקראו בְּאֵר תחת בּוֹר? ואין לתרץ כמו קניג שם, כי כונת המסורה בהנקוד בַּוֹר שהשם בּוֹר במקום זה כונתו עַיִן, כי עוד הקושיה במקומה עומדת: מדוע לא נקדה בֵּיר כדי לרמז שבכאן בור הוא באר? ומלבד זה, המסורה מסרה בפרוש ב י ר קרי, ואין ספק בדבר כי זו מסורה קדומה, וכך הובא באמת פסוק זה בשני מקומות בתלמוד (כרכ' נו, ערכ' קד:) כהקיר ב י ר מימיה, יוד אחרי הבית, כך ברוב הנוסח' וכך בכ"י ובדי"ף ובס' העתים, ובדפוס שאלוניקי פיזרו ווניציה שנת רפח ביור (ד"ס). ולכן רגלים לדבר, כי באמת כך היתה מסורה בידם שצריך לקרא בֵּיר אעפ"י שכתוב בור, וכך קראו מדור לדור, וכך אמרו באמת בני ענתות בֵּיר במקום בְּאֵר, וזו אחת המלים שמצטינות בו לשונו של ירמי', שהיא לשונם של ב נ י ע נ ת ו ת. ומוכרחים אנו להחליט כי במקום הזה הכתיב הוא ש ב ו ש, שנכתב ו במקום י, וזו ראיה כי הקרי איננו בכל מקום תקון סופרים מלאכותי אלא שפעמים הוא מ ס ו ר ה ק ד ו מ ה אמתית ומוסר לנו את אופן

*בַּיָּר, ש"ז, מ"ר בַּיָּרִים,—חופר בורות, ממונה על הבורות: אין נותנין לא לבייר ולא לבלן ולא לספר ולא לספן אבל נותן הוא לבייר לשתות (שבי' ח ה). הבייר והבלן (תוספתא ב"מ ט יד).

*בִּיֵּר, פ"י, — כמו הביר, הניח השדה בור: ורבי ברפיה אומר ביירתם עצמכם (מד"ר שמות לג).

בִּירָה[1], ש"נ, מ"ר בִּירוֹת, — א) עיר האם של המדינה, Hauptstadt; capitale; metropolis: הייתי בשושן הַבִּירָה (נחמ' א א). עשה המלך לכל העם הנמצאים בשושן הַבִּירָה למגדול ועד קטן משתה שבעת ימים בחצר גנת ביתן המלך (אסתר א ה). איש יהודי היה בשושן הַבִּירָה ושמו מרדכי (שם ב ה). — ומצוי שמושו במשמעה זו בספרות בעת האחרונה: שם הבירה כשם הגוף (בכי"ע, ס' כלוך, במקומות הרבה). ובבירת הממלכה יכולכלו איצטגניני המלך (שם). — ב) בנין גדול, יש בו הרבה בתים: וציפרין שקיננו בטפיחין או בבירה (תוספתא בכת יב ד). גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה (תעני' יו.). המשכיר בית לחבירו בבירה גדולה (ב"ב ו:). המוכר בית לחבירו בבירה גדולה (שם סא:). כל בירה ובירה שהיתה בירושלם לא היתה ראויה להתכבש פחות מארבעים יום (מד"ר איכ', הרס). לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת אמר תאמר שהבירה זו בלי מנהיג הציץ עליו בעל הבירה אמר לו אני הוא בעל הבירה (מד"ר ברא' לט). בירה שהוא בית גדול ובתים קטנים פתוחים לתוכו (טור חו"מ, מכירה יד). — ג) היכל, בפרט המקדש, Tempel; temple; sanctuary: והמלאכה (של הבנין) גדולה כי לא לאדם הַבִּירָה כי ליי' אלהים (דהי"א כט א). ולשלמה בני תן לבב שלם לשמור מצותיך וכו' ולבנות הַבִּירָה אשר הכינותי (שם יט). עצים לקרות את שערי הַבִּירָה אשר לבית (נחמ' ב ח). חנניה שר הַבִּירָה (שם ז ב). יועזר איש הבירה היה מתלמידי בית שמאי (ערלה ב יב). שורפין אותו לפני הבירה (פסח' ז ח). יוצא והולך לו במסיבה ההולכת תחת הבירה (מדות א ט). מפרישין כהן השורף את הפרה מביתו ללשכה שעל פני הבירה צפונה מזרחה (פרה ג א). מגדל היה עומד בהר הבית והיה קרוי בירה רבי שמעון בן לקיש אמר כל הר הבית קרוי בירה (ירוש' פסח' ז לה.). אמר רבה בר בר חנה מקום היה בהר הבית ובירה שמו ור"ל אמר כל המקדש כולו קרוי בירה (יומא ב.). אמר להם תנו עיניכם בבירה (שם ט:). — ומ"ר בִּירוֹת: שלש בירות הן שילה ונוב וגבעון ובית עולמים (זבח' קיט.)

*בירית, עי' בְּרִית.

בִּירָנִית[1], ש"נ, מ"ר בִּירָנִיּוֹת,—כמו בִּירָה: ויבן (יהושפט) ביהודה בִּירָנִיּוֹת וערי מסכנות (דהי"ב יז יב). וערים בנה (יותם) בהר יהודה ובחרשים בנה בִּירָנִיּוֹת ומגדלים (שם כז ד). עד שעלה אותו האיש מבבל לארץ ישראל ועשאוהו שר החיל של קיסר ומינוהו ראש על כל בירניות שבארץ ישראל (מד"ר במד' ד).

*בִּישׁ[2]), ש"נ, — צמח ארסי, aconit: מהות ביש הוא סם המות (קאנון ב, לוח הסמים). הביש הוא מהרע שבסמי המות ויקרה לשותהו שינפחו שפתיו ולשונו (שם ד ו א א). כמו כח הביש המפסיד לעצם האדם (שם א ב ג). כמו הביש שהוא סם המות לאדם (רשב"ג דורחן, מ"א, ח"י ד).

*בִּיֵּשׁ, פ"י, בִּיֵּשְׁתִּ, אֲבַיֵּשׁ — גרם בושה בדבור, במעשה, beschämen; insulter; insult: שורו שבייש פטור והוא שבייש חייב (ב"ק ג י). המבייש את הערום המבייש את הסומא והמבייש את הישן חייב וישן שבייש פטור (שם ח א). ואינו דומה מביישו ערום למביישו לבוש ביישו במרחץ הרי זה חייב (תוספת' שם ט יב). דבר שהראשונים לא אמרו בו טעם תשאלני בבית המדרש כדי לביישני (ב"ב פא:). כך היא (רחל) ביישה את אבינו (תנחו' בובר, מקץ יג). ואל יביישך שיניך ואל יבזך פיך (ד"א זוטא ב).

— הִתְפ' נִתְבַּיֵּשׁ, — א) שבייש אדם אותו: הכל לפי

הכרת המלה בחיי הלשון בזמן מן חוזמנים. והנה יש אמנם ספרים שגם הכתיב הוא ביר, אך המסורה ביר קרי מעידה כי הכתיב אינו ביר. — ואמר רד"ק (דה"ש פיל) וקבוץ ביר לא מצאנו ואולי יקובץ בלשון נקבות כי הוא לשון נקבה, כהקיר ביר מימיה, ונאמר בִּירוֹת כמו עֲיָנוֹת, ואולי נאמר בֵּרִים כמו זֵתִים.

[1]) באשור' בִּרְתּ, עיר בצורה. ונמצאה מלה זו גם בכתבות ארמיות.

[1]) דעת רוב החכמים שהוא מ"ר מורחב מן בירה. ואמר ריב"ג: ואמרו בקבוץ בירניות וכאלו קבץ בירנית.

[2]) כך בערבית ביש a)

a) بيش

המבייש והמתבייש (כ"ק ה א). — ואינו דומה המתבייש מן היקר למתבייש מן הפגום (תוספת' כס ע יב). — ב) שיש לו בושה: כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עונותיו (ברכ' יב:). אינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים (תענ' טו:). אמר להם הקב"ה (למלה"ש) אי אתם מתביישין ממנו לא זהו שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו (מד"ר במות כח). נתביישת בעוה"ז אין אתה מתבייש מן הקב"ה לעולם הבא (כס לא). כיון שראה אוהבו (של האדון) את כל הכבוד הזה נתבייש והטמין את כל מה שהתקין לו (תנחו' כהעלותך ט).

*בַּיְשָׁן, ש"ז, לנק' בַּיְשָׁנִית, מ"ר בַּיְשָׁנִים, — מי שדרכו להתביש, schamhaft ; honteux ; bashful: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא הביישן[1] למד (אב' ב ה). העניים והביישנים ושפלי הרוח (מס' ד"א ג) סימן יפה באדם שהוא ביישן (נדר' כ.). ג' סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנין וגומלי חסדים (יבמ' עט.). זה סימן לביישן שאינו חוטא (מד"ר במדב' ח). זאת העזה ומצחה לא בישן לב לה לדעת רק חדת לישן (זולת לשב' כרהם', התבכה לדעת). סמן טוב באדם שהוא בישן ורוחו נשברה שכל מי שהוא ענו עמו שכינה שורה (קרוב' ה' בבוע', וכל העם). כל מי שהוא ביישן בכל דרכיו וזולתי בלמוד מורה עליו שהוא ירא השם ושעמדו רגלי אבותיו על הר סיני (מנוה"מ, שלז). וביישן היינו שמתבייש על כל דבר ודבר (יין לבנון, פי' על אבות ב ז).—ולנק': כי אין ראוי לאמת שתהיה בישנית ולא פחדנית מלקרוא האנשים ומללמדם (מלמד התלמי', יעקב אנטולי, ותתנן).

*בַּיְשָׁנוּת, המדה להתביש על נקל, Schamhaftigkeit ; honte ; bashfulness: בושת פנים ממוצע בין עזות ובין ביישנות (ח' פרק' להרמב"ם ה). הבלימה או הביישנות הוא עצבון או ערבוב יקרה אצל עשיית הפעלות בלתי נאותות (נופ' צופ', מסיר ליהון ג ח). לא טוב הביישנות בלימוד (מנוה"מ, שלז).

בַּיִת[2], כהפס' בָּיִת, סמי' בֵּית, כנו' בֵּיתִי, בֵּיתְךָ, מ"ר בָּתִּים[1]), סמי' בָּתֵּי, כנ' בָּתַּי, בָּתֶּיךָ, בָּתָּיו, — א) בנין באבן, בעץ, למחסה מפני רוח וגשם וכדומה ידורו בו בני

[1]) במדב"מ הבישן. ובנוסח' אחרות הבוישן, עי' בוישן.

[2]) משק' זַיִת, שַׁיִת, עַיִר, עַיִן. בערב' בַּיְת a) בארמ' ביתא, באשור' בִּית. וסברו קצת החכמים כי נגזר מן בות במשמעת לן, מלשון לינת לילה. אך י"א להפך, כי העקר הוא השם בית, והוא מהשמות הקדומים מאד, ועקר משמעתו לא ידוע, והפעל בות נגזר מהשם.— [1]) הקמץ תחת הבית הוא קמץ רחב. כך עדות כל המדקדקים הקדמונים, וכך באמת נקודה מלה זו בנקוד האשורי בקמץ רחב, כמו ובתי חמדתך (יחזק' כו יב), וכן בכל מקום בתים, בתי, בתיך (נקוד האשורי 72). והמבטא האמתי הוא בָּ-תִים, (bâ-tim), וכן היא הקריאה המסורה של הספרדים בָּ בתנועה פתוחה, תָּ בדגש קל ולא בדגש חזק, ולא כמו שקראו גוג', אולד ובטכר, bottim מפני הדגש שבתו שהשבוהו לדגש חזק והשבו הקמץ קמץ חטוף, ואף לא כמו שקוראים קצת החדשים bâttim, ת כפולה. וכבר שער פיליפי (Philipi, ZDMG 1878) כמו כן כי צריך לאמר bâtim ולא bâttim. ועוד לא באו החכמים לכלל הסכמה בטעם צורת הרבים בָּתִּים מן בַּיִת, שלא כמנהג חבריו חַיִל, עַיִן, עַיִר, תַּיִשׁ וכיוצא בהם שמתרבים ע"מ עֲיָנוֹת, תְּיָשִׁים, עֲיָרִים, ואף לא כמו זַיִת, שמתרבה ע"מ זֵיתִים, ולא בטיבו של הדגש שבתו. וכבר עמדו על זה המדקדקים הקדמונים, ואמר ראב"ע (צחות בעל הצחות) וז"ל: ואין במקרא כלל דגש אחר קמץ גדול רק במלת בָּתִּים בָּתֶּיךָ בָּתֵּי כל עבדיך כל מלה שהיא מגזרת בית ויאמר רבי יהודה המדקדק ז"ל כי היה כן בעבור שלא תתערב חיסרון היוד שהוא שורש ושלא תתערב המלה עם בתים שהיא מגזרת בת שהיא מדה. ע"כ. ואמר ר"ש פרחון: לפי שעיקר המלה בית ולא יכלו לומר בלשון רבים בֵּיתִים בֵּיתֶיךָ וּבֵיתֵי כל מצרים לפי שיש טורח על הלשון מה עשו הפילו אך בית מלשון רבים ומנהגם כשיפילו אות מדגישין האות שבצדו להודיע עליו ולא יוכלו לרפות או להסיר זה הדגש מפני שיבא תקנתא לתקנתא ולא עבדינן. ע"כ. Ew. סובר כי בָּתִּים מן שם יחיד בות. Olsh. כי נגזר מן בְּנַת. ויש סוברים כי פתח והירק נתקבצו ונהיו לקמץ כמו מֵאַיִן נהיה אָן, וכדומה. ואחרים מדמים בַּיִת בָּתִּים לְעִיר עָרִים, וכיוצא בזה. ואולי יותר נכונה דעת הסוברים כי בָּתִּים נולד מן בֵּיתִים, שנשמטה היוד מפני קושי ההברה בפרט במלה רגילה ושגורה כל כך בלשון והוטלה תנועתה על האות שלפניה (מה"ם למבה הכהן), אעפ"י שקניג דוחה סברה זו. וכמו"כ אינני רואה טעמו של קניג שם להרגש שבתו: weil wenigstens die Idee eines Sichverbergens des im Sing. sichtbaren jeden Anlass gab, auch dieses ת mit demjenigen Punkte zu versehen, der in dem scharf abgestossenen und daher leicht doppelt klingenden t auch sonst auftritt (Kö. 2, 55). זה פלפול יותר מדי.

a) بَيْت

אדם, house ; maison ; Haus : ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת (בראש' לג יז). כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך (דבר' כב ח). טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדם נסבו על הבית מנער ועד זקן (בראש' יט ד) וידברו אליו פתח הבית (שם מג יט). ותקח האשה בית פרעה (שם יב יה). היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי (שופט' יא לא). כל אשר יצא מדלתי ביתך החוצה דמו בראשו (יהוש' ב יט). פן תורש אתה וביתך וכל אשר לך (בראש' מה יא). זה לי עשרים שנה בביתך (שם לא מא). ויסרו אליו ויבאו אל ביתו (שם יט ג). ותקרא לאנשי ביתה (שם לט יד). ויבאו אל ביתם הרמתה (ש"א א יט). ויעש להם בתים (שמות א כא). פן תאכל ושבעת ובתים טבים תבנה וישבת (דבר' ח יב). וימתו הצפרדעים מן הבתים מן החצרת ומן השדת (שמות ח ט). בתי גזית בניתם ולא תשבו בם (עמו' ה יא). קרות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שה"ש א יז). ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך (שמות י ו). ושרפו בתיך באש (יחזק' יו מא). האולם ואת בתיו (דהי"א כח יא). וארבע הידת יהיה לכם לזרע השדה ולאכלכם ולאשר בבתיכם (בראש' מז כד). ותבלע אתם ואת בתיהם (במד' יו לב). —ועם ה המקום בסוף: אסיריו לא פתח ביתה (ישע' יד יז). מושיב יחידים ביתה (תהל' סח ז). ויביאו את לוט אליהם הביתה (בראש' יט י). קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך (שם כח ב).—ומשל: מבית לבית חלוק ומאתר לאתר נפש (מד"ר במדב' יא). — וכעין גדר וסורג סביב אילן וכדומה: מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים (שביע' ב ד). — ודבר שמלבישים על דבר, על אחד מאברי הגוף: שעושה לידיו בתים של עור (רש"י יבמ' קב:).—בן בית, עי' בן. — בעל בית, עי' בעל.— *תפוסת בית, עי' תפוסה. — עקרת בית עי' עקרת. — ובצרוף עם שמות אחרים, לבית מיוחד לענין מה: בית הסהר, מרזח וכו' עי' לקמן. — ב) המשפחה, בני ביתו של אדם, Familie;famille;family : ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו (שמות א א). וקחו את אביכם ואת בתיכם ובאו אלי (בראש' מה יח). ואנכי וביתי נעבד את יי' (יהוש' כד יה). ואתם קמתם על בית אבי היום ותהרגו את בניו (שופט' ט יח). וירדו אחיו וכל בית אביהו (שם יו לא). אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה (ש"א ג יד). — ג) הבנים, וכל הדור הבא אחריו, Nachkommen, descendants : הלוך אל בית הרכבים (ירמ' לה ב).— וכפרט בית המלכות של פלוני, ר"ל בניו ובני בניו שיושבים זה אחרי זה על כסא המלכות שכונן המלך הראשון ממשפחה זו, Dynastie : ויכרת יהונתן עם בית דוד (ש"א כ יו). ותהי המלחמה ארכה בין בית שאול ובין בית דוד (ש"ב ג א). ויאמר מי אנכי אדני יי' ומי ביתי כי הביאתני עד הלם (שם ז יח). ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך (שם יו). ועתה יי' הדבר אשר דברת על עבדך ועל ביתו יאמן עד עולם (דהי"א יז כג). — ד) כל מקום חלול יכנס בו דבר מהדברים, כמו בית, receptacle ; Behälter : ואת טבעתיהם תעשה זהב בתים לבריחם (שמות כו כט). לעמת המסגרת היו הטבעת בתים לבדים לשאת את השלחן (שם לז יד). — וכמו כן כלי ששומרים בו דבר, בצרוף עם שם הדבר הנשמר בו: *בית חרסת, *בית תבלים, עי' לקמן. — ושטח אדמה שמחזיק כמות כך וכך: בית סאה, בית סאתים, מקום מחזיק סאה, סאתים; ויעש תעלה כבית סאתים (מ"א יח לב).—וכן בית כור וכו', עי' לקמן. —ה)*באריגה וקליעה, רוח שנעשה בין חחוטים הארוגים: מאימתי הוא חבור למטה משיסרג בה (במטה) שלשה בתים (כלים יט א). לצילצול קטן שארג בו שני חוטין על שלשה בתים (תוספתא שבת יב א). הכניסו (את החבל) לתוך ג' בתים כולו חיבור אחד (שם כלים ב"מ ט ד). שאין חבלים חיבור למטה עד שיסרוג בה ג' בתים לכל רוח (שם א יא).— ו) בהשאלה, *הרחם של האשה: האשה ששמשת את ביתה וירדה וטבלה ולא כבדה את הבית כאלו לא טבלה (מקוו' ח ד). ובשעה שהיא עוברת לשמש את ביתה (נדה א ז). הצנועות מתקנות להן (עד) שלישי לתקן את הבית (שם ב א). ישבה על גבי מטה וכו' ונתעסקה בטהרות ושמשה את ביתה ופרשה וראתה (תוספתא שם א ד). מתוך שמהומה לביתה אינה מכנסת להורין ולסדקין (גמ' שם ה.).— *בית החיצון, החלק הקרוב לפתח הרחם (ניד' מא:). — ומליצה מצויה בסגנון הפוסקים: ישען על ביתו ולא יעמד (שו"ת בנימין זאב קיד, ושם קכו,—וככר הבתמש כזה גם ר"ת כספר הישר).—במשמעת חסרון כח גבר, שאינו יכול לבעול. בחורה אחת נשאת לבחור אחד ועמד עמה כמו שמנה חדשים וישען על ביתו ולא יעמד ונמצאת הבחורה בתולה כבראשונה (שו"ת ריב"ש קכו). נשען על ביתו ולא יעמד (שו"ת חות יאיר רכא). —ז) *בשירים, הדלת והסוגר יחד: וכל בית ובית שלשת חרוזים (משה הכהן, מכני סיעתו של אביתר ראש

היסיכה, א שלה לבטרות, JQR 1092, 509). ואת שירתי ואת תהי אם להרוזות ובתיה חוזות לשרי השרים (תבו׳ תלמידי דונש, 15). פוראיתי מהשלמת התועלת והישור לך אחי שאקבץ ראשי עניני ספרי זה בעשרה בתים עבריים וכו׳ יזכירוך הבתים האלה ליחד לבבך בו לאלהים (חתי׳ חו"ס). לשתי הדלתות רצוני דלת וסוגר מחוברים יקראו בית ופסוק יקראוהו אשר בו פחות מעשרה בתים (שקל הקדש לר׳ דוד יחיא יו). גם שתהיינה התנועות שוות הבאות בחצי הבית הראשון לבאות בחצי הבית השני (שם יה). והנה שלמו שירים ובתים מלאים טוב בשרד בין מתארים (מנחס מלונזנו דרך חיים). ואבנה אלה הבתים עליהם ועל כיוצא בהם ר"י לטיף, אגרת התשובה). אויה לבתי שיר אשר בניתי (ע׳ פרנס׳ הוס׳ למת׳ ספת׳ פכ).—ח) בחכמת הכוכבים, כל חלק וחלק מחלקי הגלגל: כי כן יקראו בתים למזלות (ראב"ע הוס׳ כ י). וכל רגע יתחלק הגלגל על י"ב חלקים כמספר המזלות ויקראו בתים (הוא, ראשית חכמה, ג, כ"י פריז). ובעבור כי הלבנה קרובה אל הארץ שמו זה המזל בית הלבנה ויהיה מזל שני לו שהוא אריה בית השמש (הוא, ספר הטעמים, כ"י פריז). היה מצפה עד עת היותו בבית כבודו ומעלתו והוא מזל מאזנים והוא אחד מהבתים שלו (הוא, ספר העולמים). וכל אחד מהגלגלים וטבעי הכוכבים והמזלות והצורות ובתיהם וטובתם ורעתם (כוזרי ד כט). ולתקן גדרי שנים עשר בית שבעלי האומנות הזה חולקים חלקים הגלגל בכל עת (ר"א בר חייא, חשבון מהלך הכוכבים יח). ויעשו (המכשפים) צורות משונות כפי הצלחות ועתות שבתאי ודבוקו אצל כוכבים אחרים וכפי שבתו בביתם בנשיאות או בגובה או במפלה וכיוצא בזה (הכר׳ ביכאגו, דרך אמונה ג). והוא טלה והוא בית מאדים (שם). סרטן בית הירח אריה בית השמש תאומים ובתולה בתי כוכב שור ומאזנים בתי נוגה טלה ועקרב בתי מאדים דגים וקשת בתי צדק גדי ודלי בתי שבתאי (אות׳ השמ׳ לר"י בר"ב הכהן). המזל הצומח העולה מן המזרח הוא בית חיו ואם היה בית שבתי מזל הצומח שניו יהיו נ"ז וכו׳ ואם כוכב חמה יהיו שניו ע"ז ובלבד שיהיה המזל בביתו (ס׳ רזיאל).—ואמר הפיטן: עשה קורות שבעה מושלים בשנים עשר בָּתֵּי עליוני יבואו ויעשו את כל אשר צוה יי׳ (קרובץ ארג"ל, שבת החודש, עשה ירח). עשה הליכות איש נוכח פני משמרתו ויבוא הַבַּיְתָה לעשות מלאכתו (שם).—ט) *כל אחד מהמרבעים של לוח משחק: טורים שמונה ובתיהם הלא ארבע וששים (שיר על לחוק האיסקאק לר"ש מז"ט). ואין קרקעיתם שוה שאותו י"א על א׳ אין בו כ"א י"א בתים שהם טפח על טפח ואותו שהוא ו׳ על ו׳ יש בו ל"ו בתים (תשב"ץ א קסה). ועי׳ פיל.—ויבוא השם בית בצרוף לשמות פרטים לערים: בית אל, בית דגון, בית לחם, וכדומה.

— ויתחבר לשמות דברים, ויעשה כמו שם אחד חדש [1]): בית אב, המשפחה, עי׳ אב. ובמשמעת *מחלקה, מפלגת אנשים: הסגן מימינו (של הכה"ג) וראש בית אב משמאלו (יומא ג ט). וזקני בית אב ישינים שם ומפתחות העזרה בידם (מדות א ח). אם היו שניהם משמר אחד ובית אב אחד נוטל חלק אחד (יבמ׳ קא.). אנשי משמר מתענין ומשלימין ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין (תעני׳ טו:).— ובמשמ׳ *יסוד ודוגמה, לאיזה דבר, כמו בנין אב: בית אב של הלכה (מד"ר שיה"ש, הביאני).— בית אוצר, לשמר בו תבואה, יין וכדומה (פסחי׳ קיח:). בית אוצרות (יומא יא.). — בֵּית אוֹר, מקדש החבֵרים הפרסים: ובמלכות פרסיים היו חברים שהן מחזרין על בתי ישראל ומכבין את הנרות וחותין את הגחלים ומוליכין אותן לבית האור שלהן שהיא ע"ז (ר"נ גאון, שבת מה.).—בית אחיזה, מקום בליטה לאחז בו הכלי: הכלים שיש להם בית אחיזה (שבת יז ח).—בית אילן, גן, פרדס: המקבל שדה מחבירו והיא בית השלחין או בית האילן (ב"מ ט ב).— בית אסורים. בית אסף, בית אספים, לאסף שם דברים, אוצר.—בית אצבע, כעין נקרה לשים בתוכו האצבע: מגופת החבית וכו׳ היה בית אצבע שלה שוקע בתוכה (כלי׳ י ג).—וחור בהקלע להכנים בו האצבע: נפסק בית אצבע שלה (עדיות ג ה).— ובמשמעת תיק, לבוש להאצבע: וכל בית אצבעות טהורות חוץ משל קייצים (כלי׳ כו ג).—ומ"כ: שמלבישין בהן הידים עד האציל ויש בהן בתי אצבעות (ר"ת שבת קכ:).— בית בד (טהר׳ ט ז).— בית הבור (ברא׳ לג טז), בית האסורים. — בית הבחירה, כנוי להמקדש בירושלם (ירוש׳ פסח׳ לו:).—בית הבליעה, המקום בגרון שבולעים שם האכל: בזית בבית הבליעה (טהרו׳ א א).— בית בעל, שדה בית

[1]) רבים מן הצרופים האלה הידועים הנחתי בלי פרוש, וקצתם בלי משלים, וברבים מהם שאינם מפרסמים כ"כ הבאתי משלים אחדים, ויתר הבאורים והמשלים ימצא אצל חלק השני של הצרוף איש במקומו ובערכו.

חבעל, שדי לו במטר בלבד ולא צריך להשקותו (כ"כ כח.).—בית בקוע בהקרדום, פיו החד במה שבוקעים (כל' יג ג).—בית בקר, רפת לבקר (יומא יא.).—בית הבשת, ערות האשה (ירוש' יבמות ז.).—בית גדגד ובית גלגול, מקום מדרון מאד, שקשה מאד לעלת עליו: שבילי בית גלגול[1] (טהר' ו ו).— בית גניזה, אוצר (פסחים קית:). — בית הגרנות (בכורות כו).— בית גתות (תוספתא תרומ' ג ז).— בית הדאר, ישלחו בו מכתבים.—בית דד, תיק להשדים. — בית דיו, כלי להחזיק בו הדיו (תוספת' כלים ב"מ ד יא).—בית דין, עי' דין.—בית דירה (כ"כ א ה). — בית דלפה, עי' דלפה. — בית דפוס, להדפיס ספרים.—בית דשן, מקום שהוציאו שמה הדשן (זבח' קד:).—*בית הריון, מקום העֻבר בבטן האשה (ערכין ז.).— בית ועד, מקום שמתועדים (אבות א ד). — בית הזבלים, שדה שנותנים עליה זבל (מנח' פח.). — בית זגג, בית מעשה הזכוכית (מו"ק יג.). — בֵּית זְרוֹע, בָּתֵּי זְרוֹעַ, בָּתֵּי זְרוֹעוֹת, חלק הבגד יכניסו בו הזרועות: הגאון אמר כי החיק הוא בית הזרוע (ראב"ע שמות ד ו). משיקשור בין כתפיו את בתי זרועותיהם שקורין ברצייר"א (רש"י שבת ט:). וזה בארץ ישמעאל שבתי זרועותיהם רחבים ונושאים בהם כל דבר אבל בארץ אדום בתי הזרוע שלהם צרים (רד"ק שרשים, חיק). בני אדם הרגילין לתפור בתי זרועותיהם בחוט (מרדכי, שבת ספח). — בית חולים, שחולים שוכבים בו להתרפא.—°בֵּית חִזָּיוֹן, שמשחקים בו ומציגים בו חזיונות. — בית חיים, כנוי לבית הקברות (סמ"ק מת). — בית חליצה: אם היה בית חליצתה (של הסוטה) נאה לא היה שגלהו (ספרי נשא יא). — בית חלל, מקום החלל, למשל בהלב: נקב הלב לבית חללו (חול' ג ב).— בית חמדה, שהלגיונות עושין להם (מדר' שה"ש בוב' 33). —בית החליפות, מקום ישמרו שם החלפים (תוספת' זבח' י א), ועי' במקומו. — בית החפשית (מ"ב טו ה).—בית החצים, תיק ישמרו בו החצים (כלים טז ח).— בית חרסת, כלי להחזיק בו החרסת (פסחים ל:). — בית החרף.— בית יד, בהכלים, לאחוז בו: מקל שעשאו בית יד לקרדום (כלים כ ג). —וכסות הידים, עשתה לה בית יד (נדה סה.). —

ומצוי מאד בספרות במשמעה זו, ועי' יד. — בית יצירה, בית מעשה כלי חרס (תוספתא כל' ב"ק ג ח). —ובית כבוד, בית כסא.—בית הכוסות, תיבה לשמור בו הכוסות (כלים ע ז). — וקצה הכרס, מקום הפרש (חולין מב.). — בית כוה, מקום זרע כור (כ"כ ז א). — בית כחול, תיק ישמרו בו הכחול (כלים טז ח). — בית כירים, מקום הכירה (מד"ר ויקרא כ). — בית הכלא, משמר.— בית הכלים, אוצר לשמור הכלים (מ"ב כ יג). — בית כנסת, בתי כנסיות (מגי' ג א).—בית כסא (תמיד א א).—בית לגינים, לשמור הלגינים (כלים יו ב).— בית מדרש, בתי מדרשים, ילמדו שם תורה, חכמה: סורו אלי סכלים ולינו בבית מדרשי (ב"ס גני' נא כג). — בית מדרש עליון. — בית המהפכת (דהי"ב טז י), בית המשמר.—בית מועד: וביתנו יהיה בית מועד לכל עליזי לב (אשמת שמרון, מפו ד). — בית המוקד, אחת הלשכות בבית המקדש (תמי' א א). — בית מזוזה, נקרא במשקוף להמזוזה, תיק להמזוזה (כלי' טז ג). — בית מחוש, מקום של חשש: אין כאן בית מחוש (קדושין ה:), אין כאן מקום לחשש.— בית מחיה, מקום שמוכרים מזונות האדם (ספרי, מסעי קיט). — בית מטבחים, ישחטו בו הבהמות (אב' ה יח).— בית מטבע, עי' זה. — בית מים, להשתין (מגי' ג ב). — בית מבנס (ירוש' ב"מ ט יב.) — בית מכס (ב"ב קכז:), ישלמו שם המכס. — בית המנעול (כלים טז ז). — בית מקדש. — בית מרזח (ירמ' יו ה). בית מרחץ (סנהדרין יז:). — בית מרקחיים, ימכרו בו בשמים, רפואות (ילקוט ויקרא פד). — בית משגעים. — בית משרה, ברכה ישרו בה התכבסת (מד"ר קהלת, ככל עת). — בית משתה (ירמי' יז ח).— בית הנגר, מקום הבריח (כלים טז ז). — בית ירים או נוירות להנוצרים.-- בית ניר, בתי נירין (שבת ז ב).— בית נכאת, בית אוצר הבשמים ודברים יקרים. — בית נפש, בתי הנפש, עי' נפש.—והכשיט: ועל דברי ראובן ששלח ביד שמעון בתי נפש ללוי וטוען ראובן כי צוהו שלא להחזיר הבתי נפש עד שיתן לוי ב' זהוקין (תשו' ר"ת, מק"נ 53). וראובן טען על שמעון הפקדתי בידך אגוז של כסף עם בית נפש של זהב (שערי תשוב' מהר"מ מרוט' שא). — בית הנקב, במכנסים לעומת פי הטבעת (נדה

---

[1]) יש שנויי נוסח', ועי' גדגד.

יג.).— בית נקובה, פי הטבעת בבהמות תחת הזנב (פסחים ז א). — בית הנר, מקום להעמיד הנר על הכירה (כלים ה ג).— בית הנשים (אסתר ב ג).—בית נשימה, עי' זה. — בית נתיבות, עי' נתיבה. — בית סאה, סאתים וכו' שדה כדי לזורע סאה (שביעית א ב). — בית הסהר (בראש' לט כ), משמר. — בית סלע, קרקע מלא סלעים (ב"ב קנו:).—בית הספלים, בבית המרחץ (שם סז:).—בית ספר, ומ"ר: בתי הספר, ילמדו בו ילדים (כתו' ב י, תוספת' סוט' ב).—בית ספרים, בית יאספו בו ספרים (עזרא ו א). — בית הסתר, להסתר בו.— בית סתרים, מקומות הנסתרים בגוף: בית הסתרים באיש, באשה (מקוא' ח ה). — בית עולם, מקום הקברות (מד"ר ויקר' יב). — בית עולמים, כנוי להמקדש (סכה ה:).—בית עלמין (סנהד' יט.). — בית עכביש (איוב ח יד), האריגה שאורג לו העכביש. —בית העם, להקהל בו העם (ירמ' לט ח, שבת לב).—בית עין, בתי עינים, משקפים (ארח עולם כה, סוד ישר' ארי' מודינא, לבוש או"ח שבת). — בית עצים, לשמור בו עצים (יומא יא.). —בית עקד, עי' עקד. — בית הערוה, מקום הערוה באדם, ופתיחה במכנסים לעומת אבר השתן (נדה יג.). — בית הפגושות. — בית הפך, נקרה בהכירה להעמיד פך השמן (כלים ה ג). — בית פנים: מכסה שקרוי בית פנים שמכניסים בו ראשו של שית ומלבישים את פניו ממנו שלא יכנו שרב או צנה (מאירי, פתחי עולם, שו"ע או"ח שה י).— בית פקיע, מקום בהקלע תכנס בו הרצועה (עדי' ג ה).— בית הפרס, מקום פנוי לפני הקבר (אהל' יז א). — בית הפרק (תוספתא חול' ט יא). — בית הצביטה, הצביעה, בית אחיזה בכלי (כלים כה ז). — בית צואר, פתיחה בהחלוק, הכתנת, שהצואר נכנס בו (שבת מח.). — בית קבול, כל שקע וחלל בכלי לקבל בו איזה דבר: כלי שיש בו בית קבול (כלים טז טו).—בית קברות (עירו' ג א).— בית קיץ (עמו' ג טו). בית הקלון (ב"ב לט:).—בית הקמטים, מקום הקמטים בגוף האדם (מקוא' ח ה). —בית קערות (כל' יז ב).—בית רב, בית רבן, בית ספר, בפרט לילדים קטנים: תינוקות של בית רבן (ברכ' ה. שבת קיט:). — בית רבע, שדה לזורע רבע (פאה ג ו).—בית הרחם (שבת סד.)' — בית ריס, למרוץ הסוסים.— בית רעי, עביט

הלילה (כלים יז ב), ובית הכסא (מד"ר שה"ש כמעט), וקיבה של העופות (שם ויקרא א). והמעים, מקום הרעי (מנחות ס.). — בית ראש: ברנוס שיש לו בית ראש (ערוך, מקטורן).—בית ראש: עוד הסכימו שכל מי שילך ברחובות בגלוי ראש וישא כובע ובית ראש (REJ 1906 III)—בית רגל, בתי רגלים: שלא יעמדו בפני הגדולים אלא בבתי הרגלים (רמב"ם תפל' ה).— בית השאבה, מקום בהמקדש היו שואבים שם מים לנסך: שמחת בית השאבה (סוכה ה א). — בית השאור, כלי ישמרו בו השאור (כלי' ח ו).— בית שוק, בתי שוקים: על זה סמך רב' להניח באבנטו רצועית התלויות בו ויש שקושרים בהם בתי שוקים (רש"י שבת קלט:). — בית השחי, תחת הזרוע (מקו' ט ג). — בית השחיטה, המקום בצואר ישחטו שם (חולין ח.). — בית השלחין, שדה שצריכים להשקותה, ההפך מן בית הבעל (שבי' ב ב).—בית שנים, מקום הפנימי ברחם האשה (ירוש' יבמות ה ז.).— בית שער, מקום מבית להשער (מעשר' ג א). — בית שקע, כעין נקרה בכלי לתחוב שמה הנר וכדומה (כלים כ ח). — בית תבלים, כלי לשמור בו תבלים (שם ב ז). — בית תבן, אוצר להתבן (יומ' יא.).—בית תבשיל (תבו' אלשיך עב).—בית תלמוד (ירוש' כתוב' יב לה.). —בית תפלה (ישע' נו ז). — בית התרפה, הערוה באשה (נדה ה.).—וישמש השם בית גם במשמ' בפנים הדבר, בתוכו, בנגוד לחוץ, das Innere l'interieur; inner part: וכפרת אתה מִבַּיִת ומחוץ בכפר (בראש' ו יד). וצפית אתו זהב טהור מִבַּיִת ומחוץ תצפנו (שמות כה יא) ואת הבית יקצע מִבַּיִת סביב (ויקר' יד מא).—ועם ל אחריו, מִבַּיְתָ ל, מִבֵּית לְ: ויבן לו מִבֵּית לדבר (מ"א ו יו). וּלְמִבֵּית לפרכת (במד' יח ז). הוציאו אתה אל מִבֵּית לשדרות (מ"ב יא יה). — ועם ה המקום בסוף, בַּיְתָה, ר"ל אל החלק הפנימי: ושמת אתם על שני קצות החשן על שפתו אשר אל עבר האפוד בָּיְתָה (שמות כח כו). ושלשה (מהבקר) פנים צפונה ושלשה פנים ימה ושלשה פנים נגבה ושלשה פנים מזרחה והים עליהם מלמעלה וכל אחריהם בָּיְתָה (מ"א ז כה). ויבן דוד סביב מן המלוא וָבָיְתָה (ש"ב ה ט). בשרתם בשערי החצר הפנימית וָבָיְתָה (יחזק' מד יז).— מִבָּיְתָה: ויבן את קירות הבית מִבַּיְתָה בצלעות ארזים (מ"א ו יה).—ונתיחד השם בית להמקדש, Tempel ;temple: בפני הבית ושלא בפני הבית (חול' ה א). הר

הַבַּיִת היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה (מד׳ ב ה).— בית ראשון, המקדש הראשון שבנה שלמה. בית שני, בית אחרון, שנבנה אחרי גלות בבל. — וישמש השם בית במשמע׳ תלמידיו של אדם גדול, ההולכים בדרכיו, מחזיקים בדעותיו בדברי חכמת ומדע וכדומה, Schule ; école ; school: בית שמאי אומרים, בית הלל אומרים, מצוי מאד.

אֹהֶל, עשוי מיריעות, ועי׳ במקומו. יושב אהל, אדם אהב לשבת תמיד בביתו.—אוּלָם, חדר גדול פתוח לפני הבית.—אוֹצָר, לשמר בו דברים שונים, ועי׳ במקומו.—*אַכְסַנְיָה, לאורחים.— אַפֶּדֶן, בנין גבוה, מפואר.—אֻרְוָה, לסוסים.—אַרְמוֹן, בנין גדול, יפה.

בִּטְּחָה, כמין אהל, עשוי נסרים וכדומה.—*בִּיב, חפירה לקבל השפכים מהבית.—בִּירָה, בנין גדול מבצר. —*בֵּיתִי.—בֵּית חֹרֶף.—בֵּית קַיִץ.—בֵּית שָׂדֶה.—בֵּית כִּסֵּא, כָּבוֹד, וכו׳.—בֶּן בַּיִת.—בָּנָה, עשה בית באבנים וכדומה.—בִּנְיָן, בּוֹנֶה, *בַנַּאי וכו׳, עי׳ במקומו.—*בַּעַל הַבַּיִת, *בַּעֲלַת הַבַּיִת.—*בִּקְתָּה, בית קטן, צר, רע המראה.

גַּג הבית, המכסה מבחוץ. — גְּזֻרָה. — גֵּרוּת, מלון בדרך.

דוּר, ישב בבית. —*דּוֹפֶן, כמו כותל. — *דִּיר, לעצים וכדומה.—*דִּירָה, מדור, בית בתוך מקום לדור בו. —*דֶּקֶה, לפני הבית.

זְבוּל.

הֵיכָל, בית גדול, יפה: היכל מלך.

חֶדֶר, לִשְׁכָּה, תָּא, חדר האכילה, וכו׳.—חַלּוֹן. —*חָנוּת, שמוכרים בה סחורה.—חָצֵר.—חָרֵב, החריב הבית.

*טַחְלָה, בית דל עשוי מעפר.—טִירָה, בית גדול, מבצר.

יָצִיעַ.

כֶּבֶשׁ, כעין מדרגה.*כּוּבָּה, בית קטן חשוך. —*כּוּךְ, כעין חדרים בקיר הסלע לארונות המתים. —כְּלוּב, להעופות.—כְּלֵי בית, עי׳ כלים.—כֹּתֶל, קיר, ועי׳ בנין.

לוּל, של תרנגולים וכדומה.

מִבְצָר.—מִבְשָׁלָה, חדר שמבשלים בו.—מִגְדָּל, בנין גבוה.—*מְגוּרָה, כעין בית קטן לגרעיני הפרי, למשל בתפוח.—מַדְרֵגָה, לעלות בה.—מוֹשַׁב הַבַּיִת, אופן הישיבה, השרות וכו׳. — *מְזֻחִילָה, *מַזְרֶבֶת, השפופרת למי הגשמים מהגג. — מַחְסֶה הבית הוא מחסה מזרם, ממטר.—מִכְלָא, לצאן.—מָלוֹן, ללון בו לעובר ארח.—מְלוּנָה, לשומר השדה.—מִסְדְּרוֹן.—מִפְתָּן, משקוף וכו׳.—מְעוֹן, בית לשכן בו.—*מִרְפֶּסֶת, כעין יציע, פתוח לפני העליה.

סוּגַר, של חיות טרף.—סֻכָּה.—סַף החדר, אצל הפתח.

עִיר, קִרְיָה, כְּפָר, קבוץ בתים רבים במקום אחד לישוב בני אדם.—עֲלִיָּה, מדור העליון בבית.—*עֲרָסָה, חלק אחד מקבוץ בתים.

פְּנֵי הבית, הצד החצון, היותר יפה.—פֶּתַח.דֶּלֶת, בִּיאָה, וכו׳.

*צֶפֶר, קלפה קשה, בית של מיני רכוכות אחדות, כמו השבלול וכדומה. —*צְרִיף, מין בית קטן רחב מלמטה וצר מלמעלה.

*קֻבָּה, חדר המטות וכדומה. קֻבָּה של זונות.— *קִיטוֹן, חדר השנה.—*קֶלַע, חדר קטן.—קֵן, לצפרים.

רָהִיט, *כעין מהלך בין החדרים, וכלי בית. —רֶפֶת, לבקר.

*שֹׁבֶךְ, של יונים.—שְׁכוּנָה, קבוץ של בתים.— שָׁכַן.—*שׁוֹמֵירָה, בשדה.

תַּחֲנָה, בית יחנו בה, *תחנת מסלת הברזל, וכדומה.—*תְּפוּסַת בית, החזקת הבית.

***בֵּית**[1], ש״נ, מ״ר בֵּיתִים, — שם האות ב בעברית, Name des Buchstaben ב ; nom de la lettre ב name of the letter ב, ומ״ר בֵּיתִין, ביתים: ושיירו בה אלף בית אחד (ירוש׳ שבת יו יח ג). וכתוב בהן אלף בית גימל (שקל׳ ג ב). ולמה כותבין על הקופות אלף בית גימל לפי שמתחילין ומוציאין מן הראשונה (תוספתא שקל׳ ב ה). (משום שמזמור תהלה לדוד בא באלף בית (ברכ׳ ד:). אלף בית אלף בינה (שבת קד.). מפני מה לקו (ישראל בקינת איכה) באלף בית מפני שעברו על התורה שניתנה באלף בית (סנה׳ קד.). אם אתה עושה כף בית אתה מחריב את העולם (מד״ר ויקר׳ יט). באתה בית לחעיד בהם בישראל (שם, איכה פתיחתא, רבי יוחנן ה). אחז רבי עקיבא

[1]) בקריאת שם זה אין שום פקפוק, וכל היהודים קוראים אותו באופן אחד, וכן נמסרה קריאתו גם בתרגום השבעים Bηθ, ומשמעתו בַּיִת. ועי׳ בהערה לערך אַלֶף, דעת החכם פילשר בזה.

בראש הלוח ובנו בראש הלוח כתב לו (המלמד תינוקות) אלף ב י ת ולמדה (אדר"נ ו). לאלף הקדמת בית ביצירת בראשית (קרוב' כ בכוע', אז נכתב). ה ב י ת י ן נוספות אצלי (הקדמ' לריב"ג,עד). ש ה ב י ת י ם ההם לכלי וזאת לדבוק (שם, מגר). וכמו ה ב י ת י ן האלה ב י ת בהשמה מהם וכו' כי לא יתכן שתפול הבית על הפעלים (הרקמה ו).

°**בֵּיתוּת**, — סגולת מה שהוא ב י י ת י (צמח דוד לר"ד מהתפותים).

*__בֵּיתִי__, סת"ז, לנק' בֵּיתִית, מ"ר בֵּיתִיִּים בֵּיתִיּוֹת, בֵּיו·,— דבר השיך להבית, שהוא מהבית, **häuslich; domestique; domestic**: אין משקין ושוחטין את המדבריות אבל משקין ושוחטין את ה ב י י ת י ו ת[1]) אלו הן ב י י ת י ו ת הלנות בעיר (ביצה ה ז), לאמר בהמות הבית, הרגילות עם האדם. ואלו הן ב י י ת י ו ת כל שיוצאות ורועות חוץ לתחום ובאות ולנות בתוך התחום (גמ' שם מ.). והצמח כלו ממנו ב י י ת י וממנו פרדסי וממנו מדברי (קלונימוס בן קלונ', הלמתים, מיוחס לאריסטו).

בִּיתָן[2]), סמי' ־תַן, ס"ז, — גן אילנות גדול לטיול, **Lustwald; parc; park**: והמלך קם

[1]) בנוסח' בייתות, וכן במשנ' וגמר' ירוש' וכן ברי"ף וברא"ש. ובקצת כ"י ביאתות. אבל בפרוש ר"ח הובאו דברי המשנה והגמרא ובכל מקום הגרסה היא ב י י ת י ו ת, וכן במגיד משנה (רמב"ם יו"ט ב ב), בכ"מ בייתיות, וכן דין הלשון נותן, וכן בספרות.

[2]) לא נתברר היטב מקורו ומשמעתו האמתית. מנחם אמר: אמרו אנשי פתרון ה ב י ת ן אין לו פתרון כי הוא שם מקום הגינה כמו שושן הבירה ויתכן להיות גזרתו מגזרת בית וכו' ופתרון גנת הביתן כמו גנה הפנימית וכו' ובזאת נראה כי כל גנה הסמוכה לבנין ולהיכל פנימה נקראת גנת הביתן ותהיה שקלת הביתן כשלמן. ע"כ. וכן ריב"ג: שב מגנת הביתן מגנה ה פ נ י מ י ת. ע"כ. וכן ראב"ע: ביתן מגזרת בית והוא סמוך וגם מוכרת וטעמו כמו לפנים. עכ"פ דעתם היא שהוא ש"ת לגן, וא נגו שם נרדף לבית. ורש"י בחוש הלשון הדק והעמוק שלו אמר: גנת מקום זרעוני ירקות ב י ת ן נ ט ו ע ב א י ל נ ו ת. רק הרד"ק פרש ביתן בית גדול, ארמון, אמר וז"ל: מגנת הביתן מגנת הארמון ולפי שהארמון הוא בית גדול ונכבד נקרא ב י ת ן. וכן רוב החדשים. והנה אעפ"י שאין הצורה ביתן בלי דמיון במשקלי השמות בעברית, מכל מקום תשמע בה האזן מעין צלצול של מלה זרה, פרסית. ודבר טבעי הוא שכותב ספר אסתר השתמש בשם פרסי לאחד מחלקי היכל המלכות, כמו שהשתמש בהרבה שמות אחרים, ואולי ב י ת ן הוא צורה משונה מן ב ס ת א ן, ואולי כך נשתבש שם זה בפי היהודים.

בחמתו ממשתה היין אל גנת הַבִּיתָן (אסת' ז ז). עשה המלך לכל העם הנמצאים בשושן הבירה למגדול ועד קטן משתה שבעת ימים בחצר גנת בִּיתַן המלך (שם א ה).—ואמר המשורר: ודמינו בחברה אל בני עש ואל נקוים ל ב י ת ן בשתיה (ר"ש הנגיד, הרכבי א).

בָּךְ, כהפס' ולנק' בְּךָ,— מלת הגוף לנוכח להורות התוך והפנמיות בכל המשמעות של שמוש בְּ. — ונהגו המשוררים לאמר בָּךְ לזכר גם שלא בהפסק: חִברו בָּךְ נעים חסדים והשכל כאשר חברו שתי עם ערבים (רמב"ע תרשיש א). — ומצוי שמוש זה אצלם.

בָּכָא[1]), ס"ז, מ"ר בְּכָאִים,—א) שם מין עץ דומה לתות, **Maulbeerbaum; mûrier; mulberry-tree**: ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בְּכָאִים[2]) ויהי בשמעך את קול צעדה בראשי הַבְּכָאִים[2]) אז תחרץ כי אז יצא יי' לפניך להכות במחנה פלשתים (ש"ב ה כג-כד). שבלו מלא קוצים ה ב כ א הזה (מדר'

[1]) לא נתברר מקורו ומשמעתו ועי' לקמן.—[2]) ממה שבא בכאים בלי ה הידיעה יש ללמוד כי בכאים הוא שם מ ק ו ם, ולא שם לדברים. ויש לחשוד שבאו ב כ א י ם במקום ר פ א י ם שלמעלה פסוק כב: וינטשו הפלשתים בעמק רפאים. אך כבר ת"י בכאים ב א י ל נ י א: מקביל א י ל נ י א, ברישי א י ל נ י א, אילנות סתם. והשבעים תרגמו ἄγνος והוא אילן מיוחד, והוא האגם. וכן נראה דעת בעל מדרש שוח"ט שהובא כאן שבכא הוא שם מין אילן מיוחד. וגם רוב המפרשים היהודים הקדמונים אמרו כי בכא הוא מין אילן מ י ו ח ד, אך לא ה א ג ם אלא התות. אמר ריב"ג: יש מי שפירש בו ה ת ו ת י ם. וכן פרחון: אילנות הנקראין תותים. וכן רד"ק בפרושו: פירשו בהם האילנות הנקראים בדברי רז"ל תותים. וכן בשרשיו: פירשו בו עץ התות מוריירש בלעז. וכן הרלב"ג: בכאים הם מוריירש בלעז. ואינני יודע על מה סמכו המפרשים כך. וגם רוב החדשים החליטו כי בכא הוא שם לאילן מיוחד, ומצאו לו דמיון בלשון ערבית בַּכָא a), שהוא שם צמח, ואמרו שהוא אילן כעין ה צ ר י. וכבר ערער על דמיון זה החכם לו(Löw, Pfln.71), ויחליט כי אין לו יסוד. ומלבד זה, המלונים הערבים מפרשים בכא ב ג ר ג י ר, שהוא י ר ק שדה, ו ל א אילן, ובודאי קצת קשה המליצה בשמעך צעדה בראשי הבכאים. ואפילו אם בכאים אילן אין מליצה זו מתישבת, כי איך אפשר לשמע צעדים בראשי אילנות, אם לא נפרש בדרך דרוש כי מלאכי אלהים התהלכו בראשי האילנות, כפרוש רש"י והנגררים אחריו. ולפי סגנון מליצת הכתוב, ואם עוד נתבונן להשם ב כ א

a) بكا

סוח"ט, על הפסוק). עד שתראה את ראשי הבכאים מתנענעים (שם, וילק' רמז קעב). וגם שם ימתין שיבוא רוח יניע ראשי הבכאים בדרך שישמע בהם כמו קול צעדי המתנועעים (רלב"ג ש"ב ה כד).— ב) כמו בכי, הורדת דמעות מהעינים, Gewein; pleur; weeping: אשרי אדם עוז לו בך מסלות בלבבם עברי בעמק הבכא[1]) מעין ישיתוהו (תהל' פד ו-ז). — וכן קרא ר"י הכהן את ספרו „עמק הבכא", על שם הצרות של ישראל שהוא מספר בו. — והשתמשו הרבה הסופרים בו במשמעה זו: הן רבים קראו לתבל עמק הבכא וישתוה ים דמעה (מפו, עיט צבוע ג.). רק לנו אחי שבת בעמק הבכא ולהיות על הורנו למשא (שם).

בכה[2]), ממנו בכה, בכה, בכות, בכי, בכיה, בכייה, בכית.

בָּכָה, פ"ע, עת' יבכה, יבך, צווי בכה, בכי, בכינה, —הוריד דמעות מעיניו, weinen; pleurer; weep: והנה נער בכה (שמות ב ו). על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון (תהל' קלז א). וישא עשו קלו ויבך (בראש' כז לח).—ועם ל הדבר, סבת הבכי: אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון (איוב ל כה). אל תבכו למת (ירמ' כב י). בנות ישראל אל שאול בכינה (ש"ב א כד).— ועם אל: ובכו אליך במר נפש (יחזק' כז לא). — ועם על: ואבכה על בתולי (שופט' יא לז). — וכינוני לנק' בוכיה: על אלה אני בוכיה (איכה א טז). — ומקור: ותתפלל על יי' ובכה תבכה (ש"א א י). הלוך ילך ובכה נשא משך הזרע (תהל' קכ"ו ו).—וגם בכו: בכו לא תבכה (ישע' ל יט). בכו בכו להלך כי לא ישוב עוד (ירמ' כב י). בכו אל תבכו (מיכ' א י). בכו תבכה בלילה (איכה א ב) —ועם על במשמעת נפל על... ויבך: ובנימן בכה על צואריו (בראש' מה יד). ויבך עליו וישק לו (שם נ א). — ובכונה להתאונן ולהציק: כי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר (במד' יא יג). ותבך אשת שמשון עליו ותאמר רק שנאתני (שופט' יד טז). — וכמו פעל יוצא, בכה את, למשל על מת: ויבכו את אהרן (במד' כ כט). ויבכו בני ישראל את משה (דבר' לד ח). לספד לשרה ולבכתה (בראש' כג ב). ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים (דבר' כא יג).

— פע' בכה, — א) כמו הקל, בחזק הפעולה: קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה (ירמ' לא יד). — וכן שואל המשורר: ואיך לא אבכה, ודמעה אפכה (ר"י הלוי, היוכלו פגרים). —וביחס הפעול למת וכדומה: הנשים ישבות מבכות את התמוז (יחזק' ח יד). שהנשים יושבות עליהן ומבכות את מתיהן (תוספתא כל' ב"ב ב ח). בענוי נפש קהלי אבכה כי נקף בברזל סבכי (שחר' יוה"כ, אזכרה תחנונים). שדי אשר חסדו אחכה טהרני ברמע אבכה כי נחמתי ועל ירך אכה על כן צמתי ואבכה (מוס' יוה"כ, תעתגו). לאשה המבכה ומשרטת פניה (רד"ק הוש' ז יא).—ב) עשה שאחר יבכה[1]): בוכה ומבכה אחרים עמה (מד"ר איכה, ככה תבכה). והיו מבכין אותו (את התינוק) כדי שישמע תינוק ישראל קולו ויבכה עמו (שם שמות א). עמדתי מרעיד ואשתומם כשעה בוכה ומבכה אחרים עמי (בו"ת שמש צדק', הקד' בן המח'). וצריכה המינקת לעשות לילד

שבכתוב בעמק הבכא, היותר נכון יהיה אולי כי בכא הוא שם לדבר כמו מעין, ועל שם המעינות הללו שהיו בעמק ההוא נקרא המקום בכאים. ואעפי"כ פרושם של התרגומים הקדמונים והמפרשים מחיבנו ליחס להשם בכא בכאים משמ' של אילן, אך אין שום סבה להכריע להשערת החדשים נגד הקדמונ' שלנו, ועי' הערה לערך בכי. —[1]) יוסף בעתי' היהודים (Jos. Ant. 74) אומר כי כך היה שם עמק קרוב לעמק רפאים והיו החוגגים עברים דרך בו בבואם בשלש רגלים לירושלם. ויש עוד שם מקום כעין זה, והוא ב.כים על הדרך מגלגל לבית אל. ובתלמוד (ערוב' יט.) דרשו פסוק זה בדרך דרוש ואמרו: עוברי אלו בני אדם שעוברין על רצונו של מקום עמק שמעמיקין להם גיהנום הבכא מעיין ישיתוהו שבוכין ומורידין דמעות כמעין של שיתין. ע"כ. ובדרך דרש זה אחז גם ת"י ואמר: רשיעיא דעברין עם עומקי גהנם בכין בכיתא היך מעינא. ע"כ. וכן תרגום ולגתה, fletus, ר"ל דמעות. והנה לפי ענין מזמור זה, שהמשורר היה בגלות והשתוקק לבוא לחצרות ה' בציון, היותר מסתבר הוא כדברי יוסף בן מתתיה, שכך היה שם העמק, והוא כמו בכאים הקודם, ואולי כדעת קצת הקדמונים (ראב"ע ורד"ק) והחדשים, על שם הבכאים שהיו שם בעמק. אבל, כל זה הפסוק משבש מאד, ואי אפשר לישבו בצורתו עתה בפרוש טבעי. ויש בקצת כ"י שנוי נוסחאות: הבכה במקום הבכא, מעון במקום מעין, ועוד. מנחם חבר אותו עם נבכי ים, נבוכים, מבוכה. עכ"פ, כבר פשט שמושו בפרט בחבור עם עמק במשמע' בכיה.

[2]) בערבית בכי a) כמו בעברית.

a) بكى

[1]) כך גם בערב' בכי a)

a) بكى

תמיד דברים המשמחים אותו ותסיר ממנו הדברים המבכים אותו (מ' אלדני, ס"א, ה ג). ודמע תדמע עיני ואלכה לי שדה בוכים ואבכה עמי מרי לבב הנבוכים על בתולות היפות וילדים הרכים בספריהם נכרכים ולטבח נמשכים (ר' קלונימוס ב"ר יהודה, מי יתן ראשי מים). אאז אמר יזועע לבבי יעירהו יחיני יחדני ופעם יבכני (מנחם מלונזנו, עוכה תוכחת, קלב).
— הפע', *הבכה[1]) את פלוני, — עשה שיבכה: שטן הוא יצר הרע אשר בא ויבא ברנה להבכותנו באחרונה (רב פנינים, ר"מ אלשיך, משלי ה א).
— התפ' *התבכה, — עשה כמו בוכה, בכה מעט מעט, נהוג אצל המדברים עברית בא"י.

אנח, האנח, אנחה, וכו'.

בכה, בכה, בכות, בכי, בכית. — *בכין, מי שבוכה הרבה.

דמע. — דמעה, דמעות, הוריד דמעות, שפך דמעות.

יבב, יבבה. — ילל, יללה.

נהי, נהה.

ספד, הספיד, מספד, על מת.

עמק הבכא, כנוי לעולם הזה.

קינה.

תמרורים, בכי תמרורים. — תן, תנין, עשה מספד כתנים, דמעות של תנין.

בכה[2]), ש"ז, — כמו בכי: כי בכו העם הרבה בכה (עזרא י א). — ואמר הפיט: בענוי נפש קהלי אבכה כי נקף כברזל סבכי בכו העם הרבה בכה (סלי' יוה"כ, אדכרה). — וכן אמר המשורר: חלק לעיני הנדוד בכה ואל קרבי המות ימים (רמב"ע דוקס, תבו' לר"י הלוי). מה אכזר דמיונו לא אשאנו ובכל בכה וספוד לא אשקיטנו (אד"כ בב"ק, מיכל דמעה).

בכור, ש"ז, מ"ר בכורים, בכורות, ולנק' בכורה, בכורות, — הילד הראשון באדם ובבהמה, Erstgeborener: premier né; first-born: בכור יעקב ראובן (בראש' לה כג). — וחסר: בני ראובן בכר ישראל (שמות ו יד). — ובבהמה: וכל בכור בהמה (שם יא ה). — וככנויים:

---

[1]) כך בערב' אבכי a).

[2]) משק' הגה, קצה.

---

a) أبكى

ראובן בכרי אתה (בראש' מט ג). אני בנך בכרך עשו (שם כז לב). — ומ"ר: שהכה בכורי מצרים (תהל' קלה ח). — וע"מ נקבה: ואת בכרות בנינו (נחמ' י לז). שבתחלה היו הבכורות משמשין וכו' (מד"ר במד' ד). עי' לקמן ערך בכורה. — ובע"ת: מבכרות צאנו ומחלבהן (בראש' ד ד). ובכרת בקרכם וצאנכם (דבר' יב ו). — *בכור פטר רחם, מהאם: קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה (שמות יג ב). — *בכור שוטה[1]), בכור מן האם בלבד: בכור שוטה שאינו כל כך עיקר בכור כי הוא מן האם (בגמ"ה ב"ב קכו:). — ו*בכור און, בכור מן האב: כי בכור און מקדש הוא (המכתב לר"א הקראי, כוא). — ובכלל הגדול, הרב בין האחים, der Älteste; l'ainé; the eldest: וישבו לפניו הבכר כבכרתו והצעיר כצערתו (בראש' מג לג). — ובהשאלה, גדול וחשוב: אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ (תהל' פט כח). — בכור מות, כנוי מליצי למלאך המות: יאכל בדיו בכור מות (איוב יח יג). — ואמר המשורר: בהיי הבכור מהם ובשלומו שבועתם גולהו בכור מות ואיננו לרעתם (ר"ש הנגיד ג). — *בכור שטן, חריף מאד, חרוץ, עומד על דעתו: יונתן אחי הזה בכור שטן (ירוש' יבמ' א ג.). אח קטן יש לי בכור שטן[2]) הוא ויונתן שמו והוא מתלמידי שמאי והזהרו שלא יקפח אתכם בהלכות (גמ' שם טז.). זאת היא הנשמה ההכמה הרוח המושלת וכו' ואחיה אח קטן בכור שטן נצב לקראתי (אבן כתן, וניליה נט). וילכו ויבואו לנסותו בחידות ובניין קונדיטון וימצאו שהוא בכור שטן ויכלמו האנשים ויעשו באושים (אורי ויבעי, התפלה ה). — וההפך מן בכור, פשוט: בכור פשוט (ב"מ קיב). — *בכור מרים[3]), שם צמח, הוא אזן ארנב שוטה, bupleurum falcatum: ובכור מרים חזק בענין הזה מאד בשתיה והנחה עד שרבים השבו שאם יציע אותה תחתיה יוביל אל ההפלה (קאנון ג כא ב יב). ומיץ בכור מרים מופלא מאד (שם, ג יו ד ג).

---

[1]) בארמ' בוכרא סכלא: דכל בוכרא דאימא נמי בוכרא סכלא קארו ליה (ב"ב קכו:). והעיר רש"י: ולא משום שטותו אלא לפי שאינו בכור גמור כמו הדם שוטה.

[2]) ופרש"י: חריף ועומד על שמועתו.

[3]) בערב' בח'ור מרים a), ופרושו קטרת מרים, ומפני שנהגו להעתיק ח' ערבית בעברית באות כ יצא השם בכור מרים.

---

a) بخور مريم

*בִּכּוּר, — א) עי' בִּכּוּרִים. — ב) *ביאת דבר בזמן מוקדם: יתקדם או יתאחר האביב מפני הגרמת ב כ ו ר המטר ואיחורו (ר"א הקראי, נ"ע, הכדל בנה ד).

בְּכוֹרָה, בְּכֹרָה, ש"נ, מ"ר בְּכוֹרוֹת, — א) משפט הבכור: הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בְּכֹרָה (בראש' כה לב). כי את הבכר בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אֹנו לו משפט הַבְּכֹרָה (דבר' כא יז). ובחללו יצועי אביו נתנה בְּכֹרָתוֹ לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לַבְּכֹרָה (דהי"א ה א). — ב) הקדימה בשנים: וישבו לפניו הבכר כִּבְכֹרָתוֹ והצעיר כצערתו (בראש' מג לג). — ג) דיני הבכור: חייבין בבכורה (חול' י ב). — ד) אשה שנולדה ראשנה לאבותיה: הבכורה והיורש את אשתו וכו' אין נוטלין בראוי כבמוחזק (תוספתא בכור' ו יט). ראויה היתה בכורה לצאת מרחל (ב"ר קכג.).

בִּכּוּרָה, ש"נ, — הפרי הראשון שבשל ונעשה ראוי לאכילה, Frühfrucht; primeur; early fruit: כְּבִכּוּרָהּ[1] בטרם קיץ אשר יראה הראה אותה בעודה בכפו יבלענה (ישע' כח ד).

בַּכּוּרוֹת, עי' בַּכֻּרָה, בַּכֻּרוֹת.

בִּכּוּרִים, — א) ש"ז כמ"ר, בשול התבואה והפרות, Reife; maturité; -ty: בִּכּוּרֵי קציר חטים (שמות לד כב). והימים ימי בִּכּוּרֵי ענבים (במד' יג כ). — והיחיד במשמ' זו: חדש האביב חדש הבכור שהתבואה מתבכרת בבשולה (רש"י שמו' לד יח). וכל ב כ ו ר התבואה ועתי הקיץ והחרף לחשבון החמה הם (הוא, סנהד' יג:). — ב) עצם הפרי הראשון שנעשה ראוי לאכילה, Die Erstlinge; prémices; first fruit: ראשית בִּכּוּרֵי אדמתך תביא בית יי' אלהיך (שמות כג יט). ואם תקריב מנחת בִּכּוּרִים ליי' (ויקר' ב יד). תאנים עם בִּכּוּרִים אם ינועו ונפלו על פי אוכל (נחום ג יב). וביום הַבִּכּוּרִים

[1]) כך מפיק ה עפ"י המסורה, ואעפי"כ ת"י כְּבִכּוּרָה עד לא קיטא, ולא חשב ההא לכנוי. וכך נראה ברור ממליצת הכתוב, וכן רד"ק: כבכורה מפיק ה ואינה לכנוי רק היא לתפארת הקריאה וכמזהו ותעלומה יוציא אור, וגולה על ראשה. וכן דעת רוב החדשים שהא בכורה איננה ה הכנוי רק רש"י פרש כבכורה כ ב ש ו ל ה של תאנת ציץ נובל. ע"כ. משמע שפרש בכורה ש"ז בכנוי נקב' ה ב כ ו ר שלה. אבל אין זה מתישב היטב על המליצה. וטעמו של דגש הה, שרד"ק אומר שהוא לתפארת הקריאה, לא נתברר לי, ואיני יודע מה מהותה של תפארת הקריאה פה.

(במדבר כח כו), חג השבועות שבו הביאו היהודים בִּכּוּרִים למקדש בירושלם. — ועי' פרי.

בָּכוּת[1], בכנ' בָּכוּתִי, — כמו בֶּכִי: אלון בָּכוּת (בראש' לה ח).

בְּכִי, כספסק בֶּכִי, — הורדת דמעות: ויתמו ימי בְּכִי אבל משה (דבר' לד ח). ויבך חזקיהו בְּכִי גדול (ישע' לח ג). ויתן את קלו בִּבְכִי (בראש' מה ב). שעו מני אמרר בַּבֶּכִי (ישע' כב ד). — ואמר בן סירא: המר בכי והחם מספד ושית אבלו כיוצא בו (ב"ס גני' לח יז). יצתה התורה בבגדי אלמנות ונתנה קולה בבכי לפני הקב"ה (מד"ר אסתר, אם על המלך טוב). — ובכנ': ויאמר להם דעו כי אני אודיעכם סבת בכיי בארץ עני (ר"ן אלג'האדי, ספר המוסר). ויבכה בכי מר ואני לבכיו בשרי סמר ולבי חמרמר (שם). — בְּכִי נהרות, בהשאלה זרם מי הנהרות: מִבְּכִי נהרות[2] חבש (איוב כח יא). — ואמר המליץ: שמה תתעוררנה (הדמעות) תפרוצנה בדלתי עיני ועם בכי נהרות יחדיו ימהלו (ב' גלוק, ב"ע ג, הקד').

*__בְּכִיָּה__, ש"נ, מ"ר בְּכִיּוֹת, — כמו בְּכִי: בה נהלך תחת צללים על סביב גנה לבכית הרביב שחקת (ר"י הלוי, ארץ כילדה). עד אנה בְּכִיָּה בציון (קינות לת"ב). שומע קול בְּכִיּוֹת (פיוט נעילה).

*__בַּכְיָה__, — בס"פמן בָּכָה: אתם בכיתם לפני בכייה של תפלות חייו עתידין אתם לבכות בכייה של ממש (ירוש' תענית ד סח ד). געו כלם בבכייה (גטין נח.). ובכתה בכייה גדולה בבית המדרש (נדה נב.). געו כולם בבכייה עד שעלתה שועתם למרום וישמע הקב"ה קול בכייתם כבשתי שעות בלילה (מד"ר אסתר, ויאמר המן). וגם מלאכי השרת צעקו לקול בכייתה (שם, אם על המלך טוב).

*__בַּכְיָן__[3], ש"ז, לנק' *בַּכְיָנִית, מ"ר *בַּכְיָנִים, בַּכְיָנִיּוֹת, מי שטבעו לבכות הרבה, לִבְכּוֹת תדיר, רגיל בלשון המדברים עברית בא"י, ומצוי בספרות החדשה.

*__בַּכְיָנוּת__, ש"נ, — המדה לבכות תדיר, להרבות בכי, רגיל בלשון המדברים עברית בא"י, ומצוי גם בספרות החדשה.

[1]) משקל גָּלוּת, גָּלוּתִי.

[2]) פרש"י כשבכו מים התחתונים. וכן אחרים. וכבר השתמשו במליצה זו הספרים. אך יותר נראה כי מבכי הוא שם ע"מ מִשְׁלֵי, ועי' ערך מבך.

[3]) בארמ': חד בכין (תרג' אסתר ב כא).

***בַּכִּיר**, שת"ו, לנק' בַּכִּירָה, שנזרע או בכרה בעת מוקדמת, עשה הבכיר מותר האפיל (שביע' ו ז).—וגם על זמן הזריעה הראשונה והמאוחרת: אם זרעת בבכיר זרע באפיל שאי אתה יודע איזהו מכשיר אם של אפיל אם של בכיר (מד"ר ברא' סא). — ובמשקל נקבה, הַבַּכִּירָה, זמן הגשמים והזריעה המוקדמת: איזהו זמנה של רביעה וכו' בכירה בשבעה (תוספת תעני' א ג). — ועל הפרי: תאינה בכירה (ירוש' סוט' ג יט.).— ומ"ר: הבכירות והמסוייפות (שם דמאי א כא ג). ועי' פרי, שנה.

בְּכִירָה, שת"נ,—א) היתר בשנים מאחיותיה, die Aeltere, ainée; eldest, fem.: ותאמר הַבְּכִירָה אל הצעירה (בראש' יט לא). לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הַבְּכִירָה (שם כט כו). שם הַבְּכִירָה מרב ושם הקטנה מיכל (ש"א יד מט).

בְּכִית, ש"נ, — כמו בֶּכִי, בפרט על מת: ויעברו ימי בְכִיתוֹ (בראש'. נ ד).

בִּכֵּר, בִּכְּרָה,—א) פ"י, הביא פרי, ילד בפעם הראשונה, בעת מוקדמת, frühe, neue Früchte tragen; porter le prémier fruit; to bear first fruit: כל עץ מאכל וכו' פריו לחדשיו יְבַכֵּר (יחזק' מז יב). לא בִיכֵּר הקרוב לירושלם מביאים אותו מכל מקום (מנח' י ב). אין לך קלה בכל ארץ ישראל לבשל פירותיה יותר מבעל שלישה ואעפ"כ לא בכרה אלא מין אחד (סנהד' יב.). יריחו שהייתה מבכרת (מד"ר בראש' לט), לאמר היתה מוציאה פרותיה הראשנה, בזמן מוקדם. בשעה שהנטיעות הללו מבכרות (שם שיה"ש מה יפו). —ב) פ"ע, גמל, בשל, נעשה ראוי לאכילה בעת מוקדמת, frühzeitig reif werden; mûrir; to be first in ripening: יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה אשכול שבכר רמון שבכר קושרו בגמי (בכור' ג א). ואם בכרו נוטל את הבכרות (מעשר' ה ג). שורה ומשקה ורואה פירות נטיעותיו מבכרות וקופץ ידו ואינו טועם מהם (תנחו', שמיני). — ג) בבע"ח, ילדה בפעם הראשונה: מי שלא בכרה אשתו (בכור' ח ג). חמור שלא ביכרה וילדה שני זכרים (שם א ג). אחת ביכרה ואחת שלא ביכרה (שם ד). נאמנים (הכותי"ם) לומר על הבהמה אם בכרה אם לא בכרה (נדה ז ה). — ד) החליט את פלוני לבכור, נתן לו משפט הבכורה, Jem. als Erstgeb. anerkennen; reconnaître qqn. comme premier né; recognize as first-born: לא יוכל לְבַכֵּר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכר (דבר' כא טז).

— פע' בֻּכַּר,—א) החלט בכור: אך בכור אשר יְבֻכַּר ליי' בבהמה (ויקר' כז כו).—ב) *שבשל בזמן מוקדם: וי"א שהוא המבוכר (הראב"ע שה"ש ו יא, פעם א).

— הִפע' הִבְכִּיר, הִבְכִּירָה, — ילדה בפעם הראשונה, zum ersten Male gebären; enfanter pour la première fois; to bear for the first time: קול כחולה שמעתי צרה כְּמַבְכִּירָה (ירמ' ד לא). נכנס לתוך עדרו וראה את המבכירות מניקות (בכור' ג ב). המבכרת המקשה לילד מחתך אבר אבר ומשליך לכלבים (חול' ד ג).

— התפ' *הִתְבַּכֵּר, מִתְבַּכֵּר: משיתבכר אין אתה מקדישו (ת"כ, בחקותי ח). חדש האביב חדש הבכור שהתבואה מתבכרת בבשולה (רש"י שמות לד יח). שאין ניסן קרוי אביב אלא ע"ש בישול התבואה שמתבכרת בו (הוא, סנהד' יג:).

***בָּכַר**, הקל אינו נהוג.

— הִפע', הִבְכִּיר,—כמו החריב, השחית: המבכיר[1] כרמו של חבירו סמדר רואין אותו כמה היתה יפה קודם לכן וכמה היא יפה לאחר מכאן (ב"ק נח:).

בֵּכֶר[2], ש"ז, מ"ר בְּכָרִים,—ילד הגמל, גמל צעיר לימים, junges Kamel; jeune chameau; young he-camel: שפעת גמלים תכסך בִּכְרֵי מדין ועיפה (ישע' ס ו).

בִּכְרָה,—כמו בֵּכֶר לנק': בִּכְרָה קלה משרכת דרכיה (ירמ' ב כג).

בַּכֻּרָה, מ"ר בַּכֻּרוֹת,—כמו בִּכּוּרָה: תאנים טבות מאד כתאני הַבַּכֻּרוֹת (ירמי' כד ב). הבכורות[3] והסייפות בגינה חייבות ובבקעה פטורות (תוספ' דמאי א ג)

בְּכֹרָה, עי' בְּכוֹרָה.

***בַּכְּרוֹת**, — זמן הַבִּכּוּרִים: בשלשה פרקים משערים את הכלכלה בבכרות[4] ובסיפות ובאמצע

---

[1]) כך בנוסח' ובכ"י ר' המפקיר, והוגה בבית (ד"ס). ופרש רש"י שיחת וכילה. ואינני יודע מקור למשמעה זו לשרש בכר, אם לא שזה חלוף במקום התריב.

[2]) בערב' בַּכר a).

[3]) כך בתוספתא הוצ' צוק"מ. וכן בגמ' ירוש'. ובנוסח' התוספתא ברכות, והגיה הגר"א הבכורות. ויש שהגי' הבכרות. — [4]) כך הכתיב והנקוד בכ"י פרמה. ובנוסח' בכורות.

---

a) بَكَر

הקיץ (תרומ' ד ו).

בַּל[1],— מלת השלילה, כמו לֹא, אַיִן, אַל, וישמש עם פֹעל עבר ועתיד, ועם מלים אחריו: יחן רשע בַּל למד צדק בארץ נכחות יעול ובַל יראה גאות יי' (ישעי' כו י). מתים בַּל יחיו רפאים בַּל יקמו (שם יד). אהל בַּל יצען בַּל יסע יתדתיו לנצח וכל חבליו בַּל ינתקו וכו' מקום נהרים יארים רחבי ידים בַּל תלך בו אני שיט וצי אדיר לא יעברנו (שם לג כ-כא). נטשו חבליך בַּל יחזקו כן תרנם בַּל פרשו נס (שם כג). לא יהיה שם אריה ופריץ חיות בַּל יעלנה (שם לה ט). ובַל יאמרו ללבבם כל רעתם זכרתי (הוש' ז ב). הכה אפרים שרשם יבש פרי בַל[2]) יעשון (שם ט יז). ישכבו בל יקומו (ישע' מג יז). ואין צור בַּל ידעתי וכו' וחמודיהם בַּל יועילו ועידיהם המה בַּל יראו ובַל ידעו (שם מד ח-ט). אמר בלבו בַּל אמוט לדר ודר (תהל' י ו). אמר בלבו שכח אל הסתיר פניו בַּל ראה לנצח (שם יא). צרפתני בַּל תמצא זמתי בַּל יעבר פי (שם יז ג) תמך אשורי במעגלותיך בַּל נמוטו פעמי (שם ה). תאות לבו נתתה לו וארשת שפתיו בַּל מנעת (שם כא ג). בַּל קרֹב אליך (שם לב ט). ואדם ביקר בַּל ילין (שם מט יג). בַּל חזו שמש (שם נח ט). ויהפך לדם יאריהם ונזליהם בַּל ישתיון (שם עח מד). איש לשון בַּל יכון בארץ (שם קמ יב). ובַל אלחם במנעמיהם (שם קמא ד). אשת כסילות הומיה פתיות ובַל ידעה מה (משלי ט יג). לא יכון אדם ברשע ושרש צדיקים בַּל ימוט (שם יב ג). לך מנגד לאיש כסיל ובַל ידעת שפתי דעת (שם יד ז). ושבע ילין בַּל יפקד רע (שם יט כג). הכוני בַּל חליתי הלמוני בַּל ידעתי (שם כג לה). מפלי בשרו דבקו יצוק עליו בַּל ימוט (איוב מא יה).—ובמשמ' בְּאֵין לא: הנותן רוזנים לאין שפטי ארץ כתהו עשה אף בַּל נטעו אף בַּל זרעו אף בַּל שרש בארץ גזעם (ישע' מ כג-כד).—וכמו לִבְלִי, לרמז הכונה והמטרה: הכינו לבניו מטבח בעון אבותם בַּל יקמו וירשו ארץ (שם יד כא).—ועם מלה אחריו במשמ' אַיִן: אדני אתה טובתי בַּל עליך (תהל' יו ב). אכול ושתה יאמר לך ולבו בַּל עמך (משלי כג ז).— ועם תה"פ: הכר פנים במשפט בַּל[3]) טוב (שם כד כג). — ולגו': לא זה הוא חמץ שמוזהרים עליו ב ב ל יראה ו ב ב ל ימצא (פסח' ג ג). הרי הוא עובר על ב ל תגרע, הרי הוא עובר על ב ל תוסיף (ר"ה כח:).

***בָּלָאי**[1]), ש"ז, מ"ר בְּלָאִים, סמי' בְּלָאֵי[2]),—כמו בלוא בלוי: מ ב ל א י[3]) מכנסי כהנים ומהמייניהן מהן הין מפקיעין ובהן היו מדליקין (סוכ' ה ג). סככה ב ב ל א י[4]) כלים (גמ' שם יה:).

***בַּלְאֳדָן**, — שֵם בקבלה לכלב של הס"א שרבץ על המזבח כשגרם החטא ואכל הקרבנות במקום הארי של הקדושה שרבץ קודם כשישראל היו זכאים[5]).

***בְּלָאָה**, בַּלָאָה[6]), ש"נ, מ"ר בְּלָאוֹת, כנוי בְּלָאוֹתָיו: שניה לזה ולזה אסורה לזה ולזה אין לה לא כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא ב ל א ו ת (יבמ' ט ג). הממאנת והשנייה והאילונית אין להן כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא ב ל א ו ת[7]) (כתוב' יא ו). ר' אליעזר אומר יתומה יש לה ב ל א ו ת (תוספת' שם יא ד). מרדה לא הפסידה ב ל א ו ת י ה קיימין (גמ' שם סג:). —ואמר הפיטן: יקר חסדך לאיש חסידך בְּלָאוֹתָיו לך מאירות (שבת ב חנוכה, אשר יגר), ר"ל הפתילות העשויות מבלאות.

***בִּלְבּוּל**, ש"ז, מ"ר בִּלְבּוּלִים, — א) שה"פ מן בִּלְבֵּל, ערבוביה, לא כדרים, והתרגשות הנפש והרוח, אשר נפל בהם: Verwirrung, Unordnung; trouble זה ה ב ל ב ו ל (מו"ק א ל). אף אני יודע ב ל ב ו ל ו של סנחריב (תויו"ט, ידים ד ד).—ב) עלילה, אשמת שקר, לפרוע בשביל חברו כל מיני מסים גם ב ב ל ב ו ל י ם (פזד לזן, כלבולים). א"ת הוצאות ה ב ל ב ו ל וכו

---

[1]) בכנע' בל: בל תכן, לא תהיה. באשור' בַּל. בערב' בַּל a) כמו אֲבָל. וסברו קצת החכמים כי בַּל נגזר מן שרש בלי במשמ' השחתה. אך זה יותר מדי מחודד להאדם הקדום. — [2]) כן הקרי, והכתיב בלי. — [3]) בקצת כ"י לא (K).

a) بلْ

[1]) עי' שרש בלה.—[2]) כך ההברה המקבלה, ולא בלאי, אולי מפני קושי ההברה, ואולי עפ"י הארמ' בְּלָאֵי (ירמ' לח כ).—[3]) מנקד במשנ' מנק' נדפסות מִבְּלָאֵי.—[4]) ואמרו שם (יו.) מאי ב ל א י כלים אמר אביי מטלניות שאין בהן שלש על שלש דלא חזיין לא לעניים ולא לעשירים.

[5]) כיון דחמת הכי ההיא סטרא אחרא אתתקפת ושדרת לחד כלבא למיכל קרבנין וכו' ומה שמיה דההיא כלבא בלאדן שמיה, דלאו איהו בכלל אדם אלא כלבא ואפי כלבא (זהר, הקד'). וכנראה מקור הדבר הוא באגדה התלמודית, כי בלאדן נשתנו פניו ויהו כלב (סנהד' צו.).

[6]) כך נקוד במשנ' נדפ' אמשט"ד.—[7]) ופרש רש"י אם עדין יש לה ב ל א ו ת ושחקים מבגדים שהכניסה לו אינה נוטלתן כשיוצאה. ע"כ. והרמב"ם: י ב ל א ו ת מה שנשתמש בבגדיה ובכליה עד שבלו. ע"כ.

על השתדלות ה ב ל ב ו ל (פנק׳ פוזנא, בנת בנ״ה). מחמת הכתב שכתב וכו׳ על ב ל ב ו ל דפאווין (בס).

*בִּלְבֵּל, פ״י,—ערבב יחד הרבה דברים נבדלים, קלקל את הסדר, zus. mischen, verwirren ; mêler, embrouiller ; mix up, disturb: כבר עלה סנחריב מלך אשור ו ב ל ב ל את כל האומות (ידים ד ד). שמא הרוח ב ל ב ל ת ו (יבמ׳ קכ :). שבא סנחריב ולא ב י ל ב ל ה (כות׳ מו :). דבר ה מ ב ל ב ל את העינים (בכור׳ לח:). — ובהשאלה: משל לאדם שעשה חופה לבנו והתקין מכל מיני סעודה לימים מת בנו עמד ו ב ל ב ל את חופתו (סנה׳ קח.).—ובמשמ׳ הביאו לידי טרוף דעת: הכהו הראשון הביית מיתה ובא השני ו ב י ל ב ל ו (ירוש׳ כ״ק ד ד ג).

*בַּלְבָּלָה, ש״נ, — כמו בלבול א : אמר יעקב גדולה ב ל ב ל ה בפתרון לְבָלָּה לפי דברי דונש (ר״ת על דונש, לבלה).

*בַּלְבְּלָן, ש״ז, לנק׳ -לָנִית,— מי שטבעו ודרכו לבלבל: וראו כמה זה ב ל ב ל ן (תשוב׳ מהר״י קולון).

בלג[1], ממנו הִבְלִיג, וי״א גם מַבְלִיגִית.

א. **בָּלַג**[2], אינו נהוג.

— הפע׳ הִבְלִיג, אַבְלִיג, פעו״י,—א) פ״י, הִבְלִיג אותו עַל, נתן לו כח על פלוני, חזק אותו, הגביר אותו, : Macht geben; donner des forces; give might הַמַּבְלִיג[3]) שד על עז ושד על מבצר יבוא (עמו׳ ה ט). — ואמר הפיטן : קלים תַּבְלִיג להחליף החמורים (סלי׳ ה עי״ת, אתה הבוחה). — ב) פ״ע, התחזק והתגבר על צער גדול, על מכאוב, seine Kräfte sammeln : reprendre force ; to collect one's strength: אם אמרי אשכחה שיחי אעזבה פני וְאַבְלִיגָה[1]) יגרתי כל עצבתי ידעתי כי לא תנקני (איוב ט כז-כח). הלא מעט ימי יחדל ישית ממני וְאַבְלִיגָה[2]) מעט בטרם אלך ולא אשוב אל ארץ חשך וצלמות (שם י כ-כא). השע ממני וְאַבְלִיגָה בטרם אלך ואינני (תהל׳ לט יד).— וקרא הנביא הענתותי: מַבְלִיגִיתִי[3])עלי יגון עלי לבי דוי (ירמ׳ ח יח).—

---

[1]) אמרו החדשים כי הוא השרש בלג a) בערב׳ במשמעת זרח והאיר והיה שמח. אך אין משמעה זו נאותה לכונת מליצת הכתובים. ואולי אין זה אלא סרוס שרש ג ב ה, ל במקום ר. ואולי הוא שרש בלע׳ b) בערב׳ שמשמש גם במשמעת הגיע, וגם במשמעת מאמצי כח, ועי׳ הערה לקמן.

[2]) עי׳ הערה לשרש בלג ועי׳ הערה לקמן.—[3]) ת״י : דמִגַּבַּר חלשין על תקיפין. וכן נראה היה הפרוש מקבל אצל חכמי התלמוד שאמרו : חמשה אימות הן אימת חלש על גבור אימת מפגיע על ארי וכו׳ אמר רב יהודה אמר רב מאי קרא המבליג שוד על עז (שבת עז:), ובמשמעה זו פרשו כל הקדמונים. מנחם : ענין מאמץ המה כמשמעו. ע״כ. וכן ריב״ג : ואבליגה אתחזק מעט. וכן רש״י וראב״ע ורד״ק. ופרוש זה מתישב היטב לפי הענין. וכבר הזכרתי כי בערב׳ משמש שרש בלע׳ במשמ׳ מאמצי כח, באלע׳ פי a). ואפשר עוד לפרש המבליג כמו בערב׳ אַבְלַע׳b) ר״ל הוביל, הביאהו, והוא ממש כפל חצי השני של הפסוק : ושד על מבצר י ב ו א. והחדשים, שדמו בלג העברי לבלג הערבי, פרשו רובם מליצה זו פרוש זר מאד : הוא מ ב ר י ק מדבר שממה על עזים. — [1]) תרגום : ואתגבר. וכן כל הקדמונים. והחדשים פרשו ואעלז, אך אין זה מכון היטב להמליצה. — [2]) תרגום : ואנות זעיר. ושאר הקדמונ׳ ואתחזק. — [3]) נתלבטו. הקדמונ׳ והאחרו׳ במלה זו, בדקדוקה ובפרושה, ולא מצאו דבר המניח הדעת. תרגום : על דהוו מלעיגין לקבל נבייא דמתנבן להין דונא ותינחתא איתי עליהון אמר נבייא לבי דוי. ע״כ. נראה כי פרש מבליגיתי קצת במשמע׳ מ ל ע י ג. ריב״ג ראה במבליגיתי הרכבה מן מבליגי ומן מבליגתי, והכונה גם איש וגם אשה רוצים להבליגו על יגונו. וסבר ריב״ג כי זוהי „דרך קצרה וקלה" ורצה הנביא „להראות בזה צ ח ו ת ו" אך מסופקני אם היתה הרכבה כזאת אפשרית בלשון החיה, ואם השומעים הבינו כי הכונה במלה זו היא מבליגי ומבליגתי. רש״י ורמ״ק ראו ב מ ב ל י ג י ת י שם ע״מ מרבית, ולזה נוטים קצת החדשים (Olsh, 218 כמו צפיחית). ויש שרצו לרפא הפצע הזה בנתוח ולשבש הכתוב ולהגיה מבליגתי, והוא מה בליגתי, ור״ל מה היא ה ב ל י ג ה שלי (Giesebrecht, ונפל על מציאה זו גם Kö. 2,204) או אולי יותר מַבְלִיגָתִי, ר״ל מפני הבליגה שלי. אבל, כל זה דחוק ולא טבעי. ואולי זו אחת הזריות שהצטינה בהן לשונם של בני ענתות, כמו שכבר הזכרתי, ונשמרו לנו בלשונו של ירמיהו, שמפני הרגל או בכונה השתמש לפעמים בדרך שמוש הלשון של בני עירו. ואין ספק בדבר, שמלבד השנוי בהתנועות, למשל אלול במקום אֱלִיל, סוּס במקום סִיס, תרמוּת במקום תרמִית, חרסוּת במקום חרסִית, שרוּקות במקום שרִיקוֹת, שבוּל במקום שבִיל, צעוּרים במקום צעירים, ואולי אשוב (ירמ׳ מט לט) במקום אשיב, ולהפך שבית (שם) במקום שבות, ועוד, הצטינה לשונם של בני ענתות גם בקצת צורות דקדוקיות, קצתן באמת עתיקות, וקצתן יותר חדשות. ומלבד הצורה העתיקה

---

a) بلج b) بلغ

a) بالغ في b) أبلغ

ומצוי במשמעה זו בספרות: לכל איש באהבינו פלאים בתבל יהיו מופת לבאים אני מבליג על שדי ואתה מעול מאד מכל צבאים (הרמב"ע, דוקס לז ד). ועתה אל תרף ידך אל תשעה ממני ותבליגה בפעם הזאת פן יתעלמו יפלחו פלאי מעשיך אשר עשית מקדם (תגר׳ תיל׳ תהכ׳, בל׳ תוליכרו). הרף זמן בוגד ונבליגה מעט (ר"ע פרגס׳, הוס׳ למת׳ כפת׳). הבליגה עלי תשוקתן בני יקירי (מת"ג, קרית ספר ג). הלא לבך לב גבו הבליגה על עצבך והקשית לבך מבתי (ת׳ מפו, תה"ל כס). אך שרה הבליגה על סערת לבה (סות, עיט לבוע יד). לשוא אך אינע שקר אַבְלִיגָה באשר אלבה שם הלבים פניך (יל"ג, דו"מ).

—הפע׳, הָבְלַג, — שגברו עליו, הכניעוהו, שנצחוהו: besiegt; être vaincu; vanquished: ביון שרואה אדם צרתו לפניו דעתו מובלגת[1] (מד"ר דבר׳ ט). סכותה והובלג וגבורי ספקו כף ומעדו אברי כסלה כל אבירי (ר"ת קליר, קינ׳ לת"ב, בכת סורו).

—פע׳, בִּלֵּג את פלוני, — כמו הִבְלִיג, יוצא: הרים צח דלג וגבעות בִּלֵּג וענם מלג בצלמון משלג (ר"ת קליר, קרוב׳ לפור׳, תורת כט).

בָּלַג, קל אינו נהוג.

— פע׳ בִּלֵּג, פ"י, — כמו פִּלֵּג[2]), חִלֵּק, בפרט דבר מזון, בשר וכדומה, teilen; partager; divide: גם שהקתם אתו (את גופת ישו) הדק ותבגדו בגוד ותלקתם ובלגתם ותתלוהו במגוד (QGJD IV 341).

בֶּלְגָם[1]), ז"ז, — אחד מארבעה החלטים שמנו הקדמונים בגוף בע"ת, והיא הלחה הלבנה, Phlegma; flegme; phlegm: ולחות הנקרא בלגם (פי׳ יצירה לר"י כרגלוני). כל ליחה קרה ורטובה שתהיה בגוף אנחנו נקרא אותה בלגם (פרקי מבה ב). שהדם ושתי המרירות והבלגם מזונם ופרנסתם לזה כי שתי המרירות והבלגם נשארת בדם (תרג׳ ספר יסודות לר"י יברתלי). כל מי שבאצטומכתו בלגם יתחמץ המאכל (מלתכ׳ הגיון ד). ניצוח הלחה הלבנה הנקראת בלגם (בן רב"ט פלקירת, כתי הנהגת הגוף). וקודם הקיא יאכל מאכל חריף הטעם ויהיה בו כח לנקות האצטומכא מהבלגם (לידה לדרך ת ג י). בכל ארבעה ימים ינקה הבלגם (בס). והדם שלא יגמר הוית בשולו הוא הנקרא בלגם היא הליחה לבנה (רבכ"ל דוקן, מ"ה, ת"י ד).

בַּלְגַמִי, ת"ז, לנק׳ בַּלְגַמִית, — מטבע הבלגם: הנה המורסא לא תמנע מהיות וכו׳ או אדומיית או בלגמיית (קתנון ג יד ג ה). ואמנם הליחה הבלגמיית לא יתחדש ממנה שטות רב (פרקי מבה ו). אמנם מה שהוא בטבע הנה המזג הבלגמי לשני הנערות וכו׳ (תרג׳ גלינוס, כ"י פריז). מי שמזגו רטוב הגוף והוא בלגמי יקח סכנגבי"ן עשוי עם זרע אני"ש (לידה לדרך ת ג י). והמורכבת (הקדחת) מהשלישית והבלגמית רחוקת התכלית (תרג׳ גלינוס, כ"י פריז). באמרנו ליחות בלגמיות אנחנו רוצים בה הלחות אשר יגבר על מזגה הקור והלחות (פרקי מבה ג). הליחות וכו׳ הם עבות וקרות בלגמיות (בס ט).

בַּלְדּוּר, (בלאדור), בלזור, — שם צמח, השבו שהוא יפה לזכרון, Anacorde: בלאדור הוא אנאקרדי מהות פרי דומה לגרעיני תמרה ולבן כלב האגוז וכו׳ מועיל מהפסד הזכרון אם יוקה המזג שלו הידוע באנאקרדי אך מעורר בלבול השכל (קתנון ב, לוח הסמים). ואחר תעשה מרקחת הבלאדור כי הוא מהדברים היתר הזקים לחזק השכל ולהקנות השמירה והזכרנות (בס ג ת ג ה). הבלדור ייטיב השכחה (עמר הבכחה קלג.). — ומשל: חזור הזור ואל תצטרך לבלדור (ר"י תכרכני, נתל תכות ה). הדור הדור ואל תצטרך

של נוכחת ביוד בסוף, היו אומרים מקללוני במקום מקללים אותי, דיגום במקום דגום, ואולי גם הררי בשדה, וגם רעתכי, וביוצא בהם. ואפשר באמת שאמרו מבליגיתי במקום מַבְלִיגַנִי, במשמ׳ מבליג אני, כמו זכורני, מרומני, ומבליגיתי היא מצמצמת מן מבליג איתי, והיא המלה אית במקום אֶת, כמו בבנענית, וכמו שמעיד Plautus שהיו הכנענים אומרים yth, וכמו שמוש אותי במקום אני במלת כמותי במקום כמוני, כן אולי איתי זה כמו"כ במקום אני, ומזה מבליגיתי כמו מבליגני, במקום מבליג אני. עי"ז יתבאר הכתוב בדרך טבעי ומליצה נאה, ופותח לנו נקב כקופה של מחט להציץ דרך בו אל תכונתה של הלשון המצינה של בני ענתות ושל ירמיהו.

[1]) י"מ מובלגת במשמ׳ רחוקה, אך משמ׳ נכנע ונצות יותר נאה לפי הענין ור"ל שהצרה שוברת אותו, מחלישה את דעתו.

[2]) בארמ׳ בלגי (יומת פג:) במשמעת מנה: בלגי וצעי, ופרשו בו חתיכות של לחם, אך גרסת הערוך פלגי, וכן בכ"י ויש נוסח׳ אחרות פלחי וכדו׳.

[1]) בערב׳ בלע׳ם a), מהמלה היונ׳ φλέγμ.

a) بلغم

לבלדור (אריה מודינו, לב האריה, א א).

בלה[1], ממנו בָּלָה, בָּלֶה, בְּלִי.

בָּלָה, פ"ע, עת' יִבְלֶה, יִבֶל,—נשחה ונתקלקל מרוב ימים, מרוב תשמיש בו, sich abnützen; s'user; be worn: ואלה שלמותינו ונעלינו בלו מרב הדרך מאד (יהוש' ט יג). במדבר לא בָלו שלמתיכם מעליכם ונעלך לא בלתה מעל רגלך (דבר' כט ד). כלם כבגד יִבְלוּ (ישע' נ ט). שריון שנחלק לארכו וכו' משבלה ואינו משמש מעין מלאכתו בלה ומשתייר בו רחבו מלמעלה (תוספתא כל' ב"מ ג א). — וספר: ספר שבלה אם יכול ללקט הימנו שמונים וחמשה אותיות (שם, ידים ב י). — ועל העצמות: כי החרשתי בָּלוּ עצמי בשאגתי כל היום (תהל' לב ג). — ובמשל: והארץ כבגד תִּבְלֶה (ישע' נא ו). והוא כרקב יִבְלֶה (איוב יג כח). — ובהשאלה על הגוף: אחרי בְלֹתִי היתה לי עדנה (בראש' יח יב), לאמר שבלה במעט גופי מזקנה. — ועתיד יִבֶל: והיא (תבל) כרקב תבלה ועזו לא יבל (רמב"ע, דוק' יט).

—פִּע' בִּלָּה, פ"י,— א) עשה שיבלה, במשמעת השתמש בדבר עד שבלה, verbrauchen; user; consume: ומעשי ידיהם יְבַלּוּ בחירי (ישע' סה כב). יְבַלּוּ בטוב ימיהם (איוב כא יג). הנפש מבלה את הגוף והקב"ה מבלה את עולמו (מד"ר ויקר' ד). אדם בונה בנין ואחר מבלה אותו (שם שה"ש, בוקיו). — ב) השחית וקלקל לגמרה, aufreiben; détruire; distroy: בִּלָּה בשרי ועורי (איכ' ג ד). חסיד שוטה ורשע ערום וכו' הרי אלו מבלי עולם (סוטה ג ד). — תְּבַלֶּה ותתחדש, ברכה למי שלובש בגד חדש: המנהג לומר למי שלובש בגד חדש תבלה ותחדש (רמ"א, בש"ע או"ח רכג ו).

— הִפ' הִבְלָה,—כמו הקל: מבלוגות העשוין ליבלות אין נגבין (ב"ב קמו.). שכל מה שנברא ביום ראשון עתידין להבלות (מד"ר אסתר, בראש הפרשה).

— הִתְפ' הִתְבַּלָּה: אחר שנתבלה הבשר ורבו הקמטים נתעדן הבשר (ב"מ פז.). מה שהיה להן בתוך התיבות נתבלו (מד"ר דבר' ח).

1) בערב' בַּלִי a), בארמ' בלא, וי"א כי שרש בלו באשור' כמו"ב במשמ' זו.

(a بَلِيَ

בָּלֶה, שת"ז, מ"ר בָּלִים, נק' בָּלָה, בָּלוֹת, — דבר שֶׁבָּלָה, שנשחת ונתקלקל מרוב תשמיש, abgenuzt; usé; worn: שקים בָּלִים לחמוריהם ונאדות יין בָּלִים ומבקעים ומצררים ונעלות בָּלוֹת ומטלאת ברגליהם ושמלות בָּלוֹת עליהם (יהוש' ט ד-ה). —ובהשאלה: בָּלָה נאופים (יחזק' כג מג), שבלתה ונעשתה זקנה מרוב נאופיה.

בלה, ממנו בַּלָּה, יִבַּלֶה, בַּלָּהָה.

בָּלַה, הקל אינו נהוג.

—פִּע' בִּלָּה, פ"י, עב' בִּלַּהְתִּי, בינ' מְבַלֶּה, מְבַלְּהִים, עת' אֲבַלֶּה, תְּבַלֵּהוּ,—עשה לו אימה ופחד, בפרט ע"י בַּלָּהוֹת, על ידי פחדים שאין בהם שום ממש כמו הבלהות, erschrecken; terrifier; frighten: ויהי עם הארץ מרפים ידי עם יהודה ומבלהים [1]) אותם לבנות (עזרא ד ד). — ואמר הפיטן: לבעבור גדלת כוחך לישא כבד מְבַלֲהַי השיבני ואשובה כי אתה יי' אלהי (זולת שבת תשובה, אדעם).

*__בָּלָה__, ב"נ, — כמ"פ מן בלל: כמו בלילה: לכל אין בילה הוין מיין ושמן (ר"ה יג:). כל הראוי לבילה אין הבילה מעכבת בו (חולין פג.).

*__בָּלָה__[2]), ב"ז, מ"ר בְּלָהִים, — כמו בַּלָּהָה: אזנך הט ושמע ועשה שמור מצוותי ותיה מבלהים (רסע"ג, אזהרות). לא תשא את גאון השם הנכבד והנורא על כל אלהים בל תהללו ותקנו: אבן תחלל לבלהים (שם).

בַּלָּהָה[3]), ב"נ, מ"ר בַּלָּהוֹת, סמי' בַּלְהוֹת, — א) חזיון לילה, רוח או מת המתראה לאדם, לפי אמונת ההמון, בחשכת לילה ואח"כ יעלם, Gespenst; fantôme; ghost: לעת ערב והנה בַּלָּהָה [4]) בטרם בקר איננו (ישע' יז יד). בַּלָּהוֹת אתנך ואינך ותבקשי ולא תמצאי עוד לעולם (יחזק' כו כא). סחרים בעמים שרקו עליך בַּלָּהוֹת היית ואינך (שם כז לו). איך היו לשמה כרגע ספו תמו מן בַּלָּהוֹת (תהל' עג יט). סביב בעתהו בַּלָּהוֹת והפצהו לרגליו (איוב יח יא). — והשתמשו במשמעה

1) כך הכתיב, והקרי וּמְבַהֲלִים.

2) משק' דָּבָר.

3) אמרו בעלי השרשים כי נגזר שם זה מן בלה במשמע' בהלה. — 4) פרשו הקדמונ' בַּלָּהָה כמו בֶּהָלָה. אך אין משמע' זו לבדה מתישבת היטב במליצת הכתובים. ויפה הרגיש רש"י ופרש בכל מקום בלהה בשדים, ומלך בלהות במלך השדים.

זו גם הסופרים: מי לא ינבא כי לעד נגרעת כי בברית באת עם בַּלָּהוֹת צלמות (כעלת הלוב לבלול, כעין דור). הן קרואים על יום ה׳ זהו כלי זעמו להאריב כל הארץ לפניהם יחרידו בַּלָּהוֹת אישון ליל ומאספם בני קטב עוטי שואת צלמות (אד״ס בב״ק, מראה הערב והבקר). — מֶלֶךְ בַּלָּהוֹת, מלך השדים: ינתק מאהלו מבטחו ותצעדהו למלך בַּלָּהוֹת (שם יד).—ב) פחד ומגור בכלל: וגם בניו (של הבל) וזרעו מפני רשעתם גורשו מארץ החיים ספו תמו מן ב ל ה ו ת המבול (ר״י אברבנאל, מפעלות ה׳ א ד). אם האיש ההוא הנרדף ימצא לעצמו בית מנוס במקום שאין יד המלך ההוא שולטת בו אז ברוח יברח מידו ולא תשיגנו ב ל ה ת ו (מגלת ספר לרב״ל בן למת דורלין). עת בין משפטי שדי תבל ירגיעו שוד פתאום באדם משחקים ישיאו מִבַּלָּהוֹת פעמיהו בזעם יצערו יסוג אנוש אחור עצמיו יחרדו (בכורי העתים תקפ״ח, עלמת הזמרה).

בְּלוֹא[1], **בְּלוֹ**[2], ש״ז, מ״ר בְּלוֹאִים, בְּלוֹיִם, סמי׳ בְּלוֹאֵי, בְּלוֹיֵ, בְּלוֹיֵ, — התיכות מבגד שבלה, Fetzen, Lumpen; haillon, chiffon; rag: שים נא בְּלוֹאֵי הסחבות והמלחים תחת אצלות ידיך מתחת לחבלים (ירמ׳ לח יב). ויבא בית המלך אל תחת האוצר ויקח משם בְּלוֹיֵ הסחבות וּבְלוֹיֵ[3] מלחים (שם יא). ב ל ו י י נפה וכברה (כל׳ כו ה).—ואמר המשורר: אף לחדש את בְּלוֹיֵ ביען יארך פרוד ידידי (ר״י הלוי, אבי כפר).

בָּלוּל, עי׳ בָּלַל.

***בָּלוּם**[4], ת״ז, לנק׳ בְּלוּמָה, — א) נפוח, צבה[5], geschwollen; enflé; swollen, למשל האף, השפה: פיו ב ל ו ם ורגליו מהלמות מחמת עצמו ישחט מחמת הרוח לא ישחט (תוספת׳ בכור׳ ד יג). שמא חוטמה נאה ב ל ו ם הוא (נדר׳ סו:).— ב) במשמעת סגור: תמיד יסכר פיו ושפתו תהי ב ל ו מ ה (יפת הקראי, לקו״ק נספ׳ 20). גם הספירה העשירית שהיא ספירת השכלים הנפרדים ב ל ו מ י ם הם לפניו ואינן יכולין לעשות דבר כ״א ברשותו (גנת אגוז ג׳יקאטיליה, ח״ב, סח.). יבריחונו בזדונם לעשות יותר מכחנו לחרוש ארצם ולדוש גרנם ופינו ב ל ו ם וחסום (ר״י קלונימוס, אגר׳ בע״ח, ח ו).

[1]) מן בלה, משק׳ מְלוֹא.— [2]) משק׳ דְיוֹ.— [3]) כתיב, בְּלוֹיֵ קרי, ובקצת ספר׳ בלויֵ קרי וכתיב.
[4]) עי׳ בלם. — [5]) בערב׳ בלם a).

a) بلم

***בָּלוֹס**[1], ת״ז, לנק׳ בְּלוּסָה, מ״ר בְּלוּסִים, -סות, — א) לא נקי, unrein; malpropre; unclean: אלו חוצצין בכלים הזפת והמור בכלי זכוכית בין מבפנים בין מבחוץ על השלחן ועל הטבלא ועל הדרגש על הנקיים חוצצין על ה ב ל ו ס י ן[2]) אינן חוצצין (מקו׳ ט ה).—ב) לא נקי, מְעֹרָבָב, gemischt; mêlé; mixed: חמשת רבעים קמח ועוד חייבין בחלה הן וסובן ומורסנן אמר אביי שכן עני אוכל פתו בעיסה ב ל ו ס ה[3]) (שבת עו:). מטה של תלמידי חכמים כיצד כל שאין תחתיה אלא סנדלין בימות החמה ומנעלין בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר ב ל ו ס[4]) (כ״ב נח.). רבי עקיבא אוצר ב ל ו ס[5]) (גיט׳ סז.). למלך שהיו לו אוצרות ב ל ו ס י ם וגזו בני המדינה מכיצין אחרי המלך לאמר מזגו של מלך רעה מה עשה המלך פתח להם המאושרים שבהם ומלאו את כל המדינה בריות (מד״ר ברא׳ כח). ידמוה (את דת ישראל) בני שעיר ופארן לדתותם אשר המה ב ל ו ס י ם (ספ׳ המוס׳ לזכר׳ בן סעד׳ כ״י תימנ׳, ז).

[1]) לא נתברר מ ק ו ר מלה זו. מוספ׳ ולוי וקרויס הפשו לו מקור בשרש יוני, אך כבר דחה לו כל אלה ההשערות הרחוקות. גם המקור הפרסי של קוה׳ אינו פחות רחוק. ויותר נראה שהוא שורש שמי. ועי׳ לקמן. — [2]) פרש רה״ג וז״ל: היו בגדים צואים ומלוכלכים כדגרסינן שבן עני אוכל פתו בלוסה. ע״כ. וכן הערוך: פי׳ בלוסין כמו מלוכלכין כמו עיסה בלוסה. ע״כ. וכן הרמב״ם: בלוסין ממרת׳ה,— והוא בערב׳ מזוהמים. וכן שאר המפרשים, וכן מוכרח מהנגוד נקיים שלפני זה, וכן לפי טעם הענין. — [3]) פרוש ר״ה בלוסה שיש בה סובין ומורסן. וכן הערוך: פי׳ שאיננה נקייה ואין מנקין אותה יפה וסובה ומורסנה מעורב בה. ע״כ. וכן לפי הענין. וכן רש״י: מעורבה בסובה ומורסנה. ע״כ. — [4]) מוכרח מההקבלה של אוצר ת״ח שהכונה בבלוס זה שיש שם ערבוביה של דברים הרבה.— [5]) קצת ספרים גורסים בלום, וכן רש״י, ופרש סגור. אך מדברי אדר״נ נראה בפרוש שהכונה היא אוצר שיש בו הרבה דברים יחד, כמו שנאמר שם למה היה ר״ע דומה לעני שנטל קופתו ויצא לשדה מצא שעורים קצר ונתן בה מצא חיטין נתן בה וכן פולין וכן עדשין וכו׳ כך ר״ע כשלמד מרבותיו שמע דבר מקרא מרבותיו ואחריו הלכה ואחריו מדרש ואחריו אגדה נתן לבו לחזור עליהן ולגורסן עד שהיו סדורין בפיו. ע״כ. — והנה מכל המשלים האלה נראה ברור כי הכונה ב ב ל ו ס הוא מה שהוא מעורבב הרבה זה בזה, בלי סדרים, ואולי יש קצת יחס בין מלה זו ובין ל ב א ש a) בערב׳ שר״ל בלבול וערבוביה. וכבר הביא ריב״ג בשם רב שרירא גאון שכל ד ב ר מ ע ו ר ב מ ד ב ר י ם ר ב י ם נקרא בלשון רבותינו ב ל ו ס

a) لبس

בָּלוּעַ, עי׳ בָּלַע.

***בְּלוּעָה**[1], ש"נ, מ"ר בְּלוּעוֹת, — סבוב של מים בנחל וביוצא בזה שעושה כמו משפך וכמו בולע אל תוכו הכל, Strudel ; gouffre; vortex : א"ר יוחנן ג׳ נשתיירו מהם (ממעינות תהום של המבול) בלועה [2] דגדר וחמי טבריא ועינא רבתא דבירם (סנהד׳ קח.).

***בְּלוֹרִית**[3], ש"נ, — שערות ארוכות של הפדחת על המצח: יום תגלחת זקנו ובלוריתו (ע"ז א ג). אילו דברים מדרכי האמרי המספר קומי והעושה בלורית (תוספתא שבת ו א). ישראל המספר את הגוי כיון שהגיע לבלורית שומט את ידיו (שם ע"ז ג ו). המספר לגוי מספר עד שמגיע לבלורית וכיון שמגיע לבלורית הרי זה מושך את ידיו (ירוש׳ שם ב מא). ד׳ מאות ילדים היה לו לדוד וכולן בני יפת תואר היו ומגדלי בלוריות (סנהד׳ כא). תפשה (את כזבי בת צור) בבלוריתה והביאה אצל משה (שם פב). העושה בלורית אינו מגדלה אלא לשמה של ע"ז (מד"ר דבר׳ ב).

***בַּלְזוּר**[4], — כמו בלדור: חזור חזור ואל תצטרך לבלזור (ר"י עמדין, מגדל עוז קיא:).

***בלח**[5], ממנו בָּלַח, הִבְלִיחַ.

***בָּלַת**, הקל אינו נהוג.

(הערב׳, סרב כלס).

[1]) בערב׳ המונ׳ בַאלוּע a). — [2]) כך גרס׳ הנוסח׳ ובקצ׳ כ"י בליעה. והנה אעפ"י שהמלה דגדר היא ע"ד לשון ארמית, אך השם בלועה הוא במשק׳ וצורה עברית.

[3]) אעפ"י שיש לה למלה זו קצת צלצול של מלה נכרית, אעפי"כ לא עלה בידי חכמי הלשון למצא לה מקור בלשונות העתיקות היונית והרומית, וכבר דחה לו בהערות לקרוים כל ההשערות בענין זה. ובאה מלה זו גם בסור׳ בפשי׳ (ישעי׳ ג כד) בלורא, אך הסורים בעצמם מפרשים בלורא כמו בלור b) בערב׳ אבן יקרה. ובמשמעת מלה זו הנה נראה מהמאמר בתוספתא המספר קומי והעושה בלורית, שבלורית אינה קומי, שהם השערות הארוכות שהיו מגיחים להם בחורי הרומאים והיונים, ביונית κόμη. והיו מקריבים זה לע"ז. ור"ח (סנה׳ כא.) תרגם ד׳ואבה בטיית (כמו שהגיה לנכון לו) והוא ציצית השער שמעל המצח.

[4]) להתאים יותר להרוז הזור.

[5]) אין בשאר הלשונ׳ האחיות דומה לזה במשמ׳

a) بَالُوع b) بلور

— הִפע׳, הִבְלִיחַ, — הִבְלִיחַ האור, לא עמד קבוע, אלא דלג הנה והנה, flackern; flamboyer ; to flicker : מהו לבדוק לאור האבוקות מה צריכה ליה מפני שאורן מבליח [1]) (ירוש׳ פסח׳ א כז.).

***בָּלַט**, פ"ע, — היה גבוה מעט מהשטח, היה קצהו יוצא מעט, hervorstechen ; saillir ; to project : שפניה מוריקות ועיניה בולטות (סוט׳ ג ד). היא כיחלה לו את עיניה לפיכך עיניה בולטות (תוספתא שם ג ג). לחי הבולט מדופנו של מבוי (ערוב׳ ה.). (הבדים היו) דוחקין ובולטין ויוצאין בפרוכת ונראין כשני דדי אשה (יומ׳ נד.). — וההפך שוקע: לא היה כתבו שוקע אלא בולט (גיט׳ כ.). הותמו בולט חותמו שוקע (ר"ה כד:). — ועי׳ גבוה.

בְּלִי, מלת השלילה, — א) להורות חסרון, העדר דבר, כמו בְּלֹא, ohne ; sans ; without : היגאה גמא בלא בצה ישגה אחו בלי מים (איוב ח יג). ערום הלכו בלי לבוש (שם כד י). אם כחה אכלתי בלי כסף (שם לא לט). זך אני בלי פשע (שם לג ט). אנוש חצי בלי פשע (שם לד ו). — ב) בחבור עם שמות ופעלים במשמעת לא, nicht ; ne, non ; not : על בלי הגיד לו כי ברח הוא (בראש׳ לא כ). אפרים היה עגה בלי הפוכה (הושע ז ח). צמח בלי יעשה קמח (שם ח ז). כי כלה בציר אסף בלי יבוא (ישע׳ לב י). — ועם אותיות השמוש, בִּבְלִי, כמו בלי א: אשר ירצח את רעהו בבלי דעת (דברים ד מב). בבלי דעת מלין יכבר (איוב לה טז). ויגועו בבלי דעת (שם לו יב). — ולִבְלִי, להורות הכונה, התכלית, הגבול: ופערה פיה לבלי חק (ישעי׳ ה יד) העשו לבלי חת (איוב מא כה). יתעו לבלי אכל (שם לח מא). — ועם מ, מִבְּלִי, להורות הסבה: מבלי יכלת יי׳ להביאם אל הארץ אשר דבר להם וגו׳ הוציאם להמתם במדבר (דברים ט כח). לכן גלה עמי מבלי דעת (ישעי׳ ה יג). דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד (איכה א ד). מבשר בניו אשר יאכל מבלי השאיר לו כל (דברים כח נה), לאמר באופן שלא ישאר לו מאומה. עריו נצתה מבלי יושב (ירמי׳ ב טו). מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד כ). — ועם שלילה שניה אחריו, בלי אין: המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות

שהוא משמש בעבר׳. ועי׳ לקמן. — [1]) לא נתברר מקורו. אך מדברי גמ׳ בבלי בענין זה (פסח׳ ח.): האי משיך נהורא והאי מיקטף איקטופי, ופרש"י אור הנר נמשך ומאריך במקומו ואינו דולג בקפיצות, נראה ברור משמעתו של פרוש מבליה.

במדבר (שמות יד יא). המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב (מ"ב א ג). — ועם עד: והריקתי לכם ברכה עד בלי די (מלא' ג י), לאמר עד בלי גבול ומדה. — ועם אשר לא: מבלי אשר לא ימצא האדם (קהלת ג יא).

ב. **בְּלִי**[1], ש"ז, — בליון, חרבן, אבדון: הנה לשלום מר לי מר ואתה חשקת נפשי משחת בלי (ישע' לח יז), לאמר מהאבדון, מהקבר. — ועד בלי ירח, לאמר לעולם: יפרח בימיו צדיק ורב שלום עד בלי[2] ירח (תהל' עב ז). — ובמשמעה זו השתמשו הסופרים הרבה בדבור הזה.

* **בְּלִיאֵל**, ש"ז, — בקבלה, כנוי לאחד שרי חיל הסטרא אחרא: אחר זה נאצל עולם אחר מצורות משונות ומדמיונים זרים שם ראש אצילותם שר על כל החיילים בליאל אלה הם רעים מן הראשונים וכו' ועליהם אמר איוב ע"ה אשר קמטו בלא עת וכו' פי' קמטו הוא קמטיאל בלא הוא בליאל עת הוא עתיאל (עמה"מ, קרית ארבע יא).

* **בְּלִיָּה**, — שה"פ מן בלה: וכאשר תרבה בהם ההתבה מאד ותמעט הלחות תמהר הבליה כמו שהוא בכושים אנשי כוש יבלו ימיהם בארצם בשלשים שנה (קאנון א ב, ב יא).

* **בְּלִיטָה**, — שה"פ מן בלט: בליטה שהחומה נעשית כמין אבעבועות (רש"י ישע' ל יג). ואם הוציא זיז בולט טפח במשך ג' אין יכול להשלים בליטתו למשכו אלא ישאר כמו שהוא (טור, שכנים קנג). העיגול שיש לו מעט בליטה במוקדמו ובאחריתו וכו' הבליטה אשר באחרון הראש (ר"מ אלדבי, ש"א ד א).

בְּלִיל[3], ש"ז, — א) מאכל לבהמה, Futter; fourrage, forage: והאלפים והעירים עבדי האדמה בליל[4] חמיץ יאכלו אשר זרה ברחת ובמזרה (ישע' ל כד).

1) מן בלה. — 2) פרשו רוב הקדמונ' והחדשים מלשון בלי במשמ' לא, ור"ל עד שלא יהיה ירח. וזה דחוק. ויותר מתישב לפי התרגום ישתצון, מלשון כליה והפסד.
3) סברו רוב הקדמונ' כי הוא מן שרש בלל, במשמ' בלילה, והכונה מספא בלול מכמה מינים. אבל, אין זה נראה בפרט מהכתוב בישע' שמובא לקמן. ויש גוזרים אותו מן בל[a] בערב' במשמע' רטוב, ומפרשים מספוא רטוב, באבו. וגם זה דחוק. ועי' לקמן. — 4) תרגום:

a) بلّ

הינהק פרא עלי דשא אם יגעה שור על בלילו (איוב ו ה). בשדה בלילו יקצירו וכרם רשע ילקשו (שם כד ו). — ב) השתמשו קצת הסופרים במשמע' בלילה, דבר בלול.

* **בְּלִילָה**, ש"נ, מ"ר בלילות, — שה"פ מן בלל: כל המנחות הנעשות בכלי טעונות שלש מתנות שמן יציקה ובלילה (מנח' ו ג). במנחה כהן משיח וכו' פסולה שזו בלילתה עבה וזו בלילתה רכה (שם ג ב). יציקות ובלילות תנופות והגשות (תוספתא דמאי ב ז). מצות כהונה לימד על יציקה ובלילה שכשירה בזר (מנח' ט.). ליתן לחלות משיחה ולרקיקים בלילה (מד"ר במד' י). פתרונו (של אבום) הוא מקום הבהמה העשוי לבלילה (מנחם, אבוס). ולפיכך בלל ה' את שפתם כי בלילת השפה היא סבת להרחיק ההסכמה (יעקב אנטולי, מלמ' התלמי', נח). מיני מרקחת העשויין מבלילת צוקר ודבש ומחפין בבלילת זו מיני קטניות וגרעינים (בו"ת תרומת הדשן קיט).

א. **בְּלִימָה**[1], ש"נ, מ"ר בלימות, — א) מאומה, לא דבר, Nichts; rien; nothing: נטה צפון על תהו תלה ארץ על בלימה[2] (איוב כו ז). — ובקבלה: עשר ספירות בלימה (יצירה, א), שבכחן תלויה הארץ. — ואמר המשורר: הלא בחכמה האדמה עלי מים הרקיע, ברוב עצמה על בלימה ארניה הטביע (הרמב"ע, דוקס, תחנון לעי"ת). האל התולה על בלימה תבל וכאשכול תולה אותה בלי חבל (שם 19). — ב) ימרכז הארץ[3],

בליל מפטם. רסע"ג: עלפה, והוא השם הכללי למספוא לבהמות בערב'. ונראה מכתוב זה כי הכונה בבליל היא התבואה שאוכלים הבהמות בשעת עבודתם.

1) הסכימו רוב הקדמו' והאחרו' כי זו מלה מרכבת מן בלי ומן מה. ואעפ"י שאין זה בלי הקש בלשון, מ"מ דעתי מהססת בהרכבה זו למשמעה זה. ועי' לקמן. — 2) תרגום: זקף ארעא עלוי מיא מדלית מדעם דסמיך ליה. ורש"י: בלימה אין כלום. ראב"ע: בלימה שתי מלות. וכן רוב האחרונים. אך קצת קשה להשב כי היתה הרכבה זו בלשון ולא נודמן הדבר שהשתמשו בה בכל ספרי התנ"ך זולתי במקום הזה. וכבר ערער מנחם (בערך ארגל) על הרכבה זו ואמר: חלילה לאנשי לבב להצדיק אותם להיות מלה בלשון עברית נחלקת לשתים והמלין האלה אשר ישימון מוחלקין כה יקימו לאחת ולא יחלקו לשתים ופתרון תלה ארץ על בלי־מה תולה ארץ על מישור ומגזרת המלה במתג ורסן עדיו לבלום המתג והרסן והחח ויישירו הפרד והסוס כמלמד הבקר ודרבן לצמדים. ע"כ. ורש"י הביא פרוש זה בשם דונש. אבל גם זה פרוש תמוה מאד, והדעת נותנת שמלה זו היתה שם לדבר שהאמינו אז כי הארץ תלויה עליו. — 3) אמר רלב"ג: על בלימה על מה

בלימה היא מרכז הכבד : Mittelpunkt ; centre של הארץ (ספ' סגדליס). וכבד יורד אל ב ל י מ ה כבוד לאיש תבונה (חכ"ף ב, כד יד).

ב*בְּלִימָה, ש"נ, — סה"פ מן בלם : אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה שנאמר תולה ארץ על ב ל י מ ה (חול' פט.). כי לאותן דברים המרים וחדים אין להם הפסק בגלגולן אם לא ב ב ל י מ ת פינו באלמים (שו"ת רמא ו). והנה התחיל בחסימת הכח המתעורר ו ב ל י מ ת פיו ברסן החפץ השכלי (קול יהודה, כוזרי ג ה).— ובמשמע יסוף, חתימה : שאין התשעה ב ל י מ ה אלא עשרה (ר"י ברצלוני, פרוש יצירה, 144). שעשר היא ב ל י מ ת החשבון לפי שכשיגיע האדם לי' חוזר לאחד (שם). ואמרו כי החשבון עקרו תשעה ותשעה הוא סוף החשבון ו ב ל י מ ת ו (שם).

*בְּלִיעָה, — א) שה"פ מן בָּלַע : אחר מרגלים היתה מחלקותו של קרח ו ב ל י ע ת ו (סדר עולם רבה ח). עשו שהיה בלע ומכר בכורתו בשביל ב ל י ע ת ו (מד"ר במד' יד). — והשם בֵּית-הַבְּלִיעָה, פנים הגרון, מקום שבולעים, Schlund ; gosier : gullet : כוית ב ב י ת ה ב ל י ע ה (טהר' ח ח). — ב) כמו *בְּלוּעָה, עי' הערה שם.

בְּלִיַּעַל[1], שם ובה"ת, לז' ולנק' ורבים, — דבר רע, משחת ונפסד במוסריות, Niederträchtigkeit; infamie : wickedness : אל נא ישים אדני את לבו אל איש הַבְּלִיַּעַל הזה על נבל (ש"א כה כה). ויען כל איש רע וּבְלִיַּעַל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו יען אשר לא הלכו עמי לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו (שם ל כב). צא צא איש הדמים ואיש הַבְּלִיָּעַל (ש"ב טז ז). איש בְּלִיַּעַל כרה רעה (משלי טז כז). אדם בְּלִיַּעַל איש און (שם ו יב).—ועם בֵּן, בַּת : כי כלתה הרעה אל אדנינו ועל כל ביתו והוא בֶּן בְּלִיַּעַל מדבר אליו (ש"א כה יז). אל תתן את אמתך לפני בַּת בְּלִיָּעַל (שם א טז).— וכמ"ר אנשים, בְּנֵי : ובני עלי בְּנֵי בְלִיָּעַל לא ידעו את יי' (שם ב יב). וּבְנֵי בְלִיַּעַל אמרו מה ישיענו זה (שם י כז). יצאו אנשים בְּנֵי בְלִיַּעַל מקרבך וידיחו את ישבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים (דבר' יג יד). אנשי העיר אנשי בְּנֵי בְלִיַּעַל נסבו את הבית (שופט' יט כב). תנו את האנשים בְּנֵי בְלִיַּעַל אשר בגבעה ונמיתם (שם כ יג). — עֵד בְּלִיַּעַל : עֵד בְּלִיַּעַל יליץ משפט (משלי יט כח). — ובלי איש, בן וכדומה : האמר למלך בְּלִיָּעַל רשע אל נדיבים (איוב לד יח). וּבְלִיַּעַל כקוץ מנד כלהם (ש"ב כג ו), לאמר אנשי בליעל, בני בליעל. והיה שם (במשתה של ינאי המלך) אחד איש לץ לב רע ו ב ל י ע ל ואלעזר בן פועירה שמו (קידו' כו.). — ולא לבע"ח : פן יהיה דבר עם לבבך בְלִיַּעַל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו (דבר' טו ט), לאמר פן יהיה עם לבבך דבר בליעל, מחשבה רעה. כל שנאי יחשבו רעה לי דבר בְּלִיַּעַל יצוק בו ואשר שכב לא יוסיף לקום (תהל' מא ח-ט), לאמר דבר רע, מסכן, מחלה רעה. לא אשית לנגד עיני דבר בְּלִיָּעַל (שם קא ג). אפפוני חבלי מות ונחלי בְלִיַּעַל יבעתוני (שם יח ה). — ובתור שם : ממך יצא חשב על יי' רעה יעץ בְּלִיָּעַל (נחום א יא), לאמר יעץ דברים רעים. — ובקבלה, יהס"א כלה : וכללות כל הס"א כולה נקרא אדם ב ל י ע ל (פתחי חכמה לרמח"ל ח"ב).

*בְּלִיעֹל, ת"ז, — מי שאין עליו שום עֹל, מי שאינו תלוי ברשות אחרים, unabhängig; indépendant : independent : (בן זאב, מלון גרמני עברי).

בָּלַל[1], פ"י, עבר בָּלַל, עתיד יָבֹל וגם יִבְלֹל, — נתן וחבר שנים או הרבה דברים יחד, mengen; mélanger : to mix : סלת בְּלוּלָה בשמן (ויקר' ב ה). וחלת מצת בְּלוּלֹת בשמן (שמות כט ב). ובתמרים ובגרוגרות ב ו ל ל ונוטל (דמאי ה ה). כחצי ביצה אוכל ראשון וכחצי ביצה אוכל שני ש ב ל ל ן זה בזה (טהר' א ה). ברזל טמא ש ב ל ל ו עם ברזל טהור (כלי' יא ד). שאור ש ב ל ל ו בשאור אחר (תוספתא תרומ' ו יא). ב ל ל ו ם (את הפתקאות) ונתנום בקלפי (תענ'

שאין לו מציאות בעצמותו והוא מ ר כ ז הארץ כי עליו נתלית הארץ.

[1]) עוד לא עלה בידי החכמים לברר טיבה ותכונתה הדקדוקית של מלה זו. בתלמוד (סנה' קיא:) דרשו בני בליעל בנים שפרקו ע ו ל שמים מצואריהם. אך זה אינו אלא דרוש. ואעפי"כ כמעט כל החוקרים סוברים שזו היא משמעתה של בליעל, והיא מרכבה מן בלי יעל (ראב"ע כשם ר"י הלוי) במשמע' בלי תועלת, או שלא יוכל לעלות, אחרים רואים בה הרכבה מן בלי ומן על, ואחרים מן בלי ומן עלה. אך כל זה קצת דחוק, ולא טבעי לאדם הראשון.

[1]) בערב' בַּלַּ[a], שם מים, שמן וכדומה באיזה דבר. בבבע' בלל כמו בעבר'.

a) بلّ

כז :). שר בלול מאש וממים (פיוט, נ״ס). — ובהשאלה, במשמע׳ בלבול : הבה נרדה ונבלה[1]) שם שפתם (בראשׁ׳ יא ז), תחת ונבלה. כי שם בלל יי׳ שפת כל הארץ (שם ט). — ובמשמעת עשה בליל לבהמה : ויבול לחמורים (שופט׳ יט כא). — ועכר בל, בלתי, היה מלא אב, היה רענן[2]) frisch sein ; avoir de la sève : be fresh : ותרם כראים קרני בלתי[3]) בשמן רענן (תהל׳ צב יא).

— *בלול, יום בלול, — יום של עננים וגשמים וכו׳ : וי״ט של עצרת ברור זרעו חטים מר זוטרא אמר בלול וכו׳ לא ברור ברור ממש ולא בלול בלול ממש אלא אפילו בלול ורוח צפונית מנשבתו זה הוא ברור (ב״ב קמז.).

— נפע׳, *נבלל, — שבללו אותו : כזיתים הנבללים (ירוש׳ מע״ש ב נג ג). בששים נבללין בששים ואחד אין נבללין (מנח׳ קג:). מנחה שיבולה להיבלל (שם).

— ובהשאלה: והתורה נבללת בגופן (מכי׳ בשלח, פתי׳).

— ובמשמעת שאפשר, שמסגל להבלל : בדבר הנבלל בולל ונוטל בדבר שאינו נבלל וכו׳ (תוספת׳ דמאי ה יג).

— הפע׳, הבלל, הובלל : אש מובללת באש (ירוש׳ שקל׳ ו מט ד). תובלל בשמן (תד״א ו).

— התפע׳ התבולל, — בלל א״ע עם דברים אחרים : אפרים בעמים הוא יתבולל (הוש׳ ז ח).

אספסוף, אסף אנשים רבים שונים.

בהו, תהו ובהו. — *בלבל, *בלבול, מבלבל. — *בלה. — בלול. — *בלילה. — בלל. — בֵּרר, אחד מבין רבים בלולים יחד.

*התבוללות. — *התערבות.

*טמע נטמע בגוים, התבולל. — *טרף, זה בזה, הכה בכף וכדומה עד שנתערב יפה.

כלאים. שני מיני זרעים או בעלי חיים יחד.

מהל, את היין וכדומה במים. — מזג, שני משקים יחד, יין מזוג.

—[1]) לפי דעת Kö. גבר לזה צרוף האותיות בלה שבנבלה, שהן נהגות על נקלה יחד. — [2]) בערב׳ בלה a) אב, רעננות הילדות. — [3]) פרשו המפרשים במשמ׳ בלל, אך אין משמעה זו מתישבת לפי הענין והמליצה. וכבר פרשו קצת החדשים במשמ׳ המלה הערבית שנזכרה למעלה, ואולי צ״ל בשמן במקום בשמן.

---

a) بلة

סבך, הסתבכו הדברים זה בזה, ענפי האילן אחד במשנהו. הדברים מסבכים. — סדר, ההפך מן בלבול, — ולא סדרים, בלבול.

ערב, *ערבב, *ערבוביה, *התערב. ערוב, *ערוב.

*פתך, ערב : פתך צבעים זה בזה.

*צרף שני דברים יחד.

רבך, מרבך.

שעטנז, ארג ממינים שונים, צמר ופשתן יחד.

*תערובה.

א׳בלם[1]), ממנו בלם, *בלימה.

א׳בלם[2]), — פ״י, — א) שם בעין ומם בפיו, ובכלל שלט בו, עצר בו, zäumen, bändigen; brider, dompter : bridle, master : אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום (תהל׳ לב ט). אין העולם מתקיים אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה (חול׳ פט.). ואדם שאין בו מע״ט ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת (אדר״נ כד). בלום לבך מלהרהר בלום פיך מלדבר (ילירה א). במתג הזה שבולמים בו את הסוס מלרוץ ולבעוט (ר״י כלללוני, ילירה 166). שתתחיל בראשונה לאסור לשונך ולבלום שפתיך (חו״ה, הפרישות ה). בלום פיך מלהנבא (מוס׳ הרופאים, הול׳ דר׳ כלינגר). השכלים הנפרדים שהם בלומים לפני הבולם את הכל (ר״י גיק׳, גנת אגוז כט). בהיותה (הארץ) גוף דומם בולמים אותה ואינה בולמת (שם). ואם קצור קצרה ידו מהושיע ולהשיג האמת היה לו לבלום פיו ולא למהר ולהשיב (עכוד׳ הקד׳ לר״מ גבאי, חלק העבודה יג). אל תערץ מכל, חזק דוד ואמץ, עתק תדבר בו ועוד תביע, תבלום עדי העם ברסנך עוד, ועוד חבל לשונו עוד ועוד תשקיע (ר״י פרנס׳, מתק שפת׳ 70). רוכבו יבלום עדיו בעז ידו (א מפו, אה״צ ט). — *בלום : ואם כן הרי הם בלומים מתחת יד המנהיגים אותם ברצון

---

[1]) שרש משתף גם בערב׳ וארמ׳.

[2]) בערב׳ בלאם a) ברזל ישימוהו בפי הסוס. ומזה אולי אבלם b) אלרגל, שתק.

---

a) بلام b) أبلمَ الرجل

ובחפץ כמו שהרוכב מניע הסוס לחפצו בהיותו ב ל ו ם (ר"י ניק', גנ' אגוז, סח:).

— נִפע', *נִבְלַם, — נסגר, הגיע לסופו וקצו: חושב מאחד ואומר א' ב' עד ט' ו נ ב ל ם וחוזר ואומר י' דוהיא דאחד וב' דומיא דשנים עד תשעים ו נ ב ל מ ו העשיריות וכו' עד תשע מאות ו נ ב ל מ ו המאות (ר"י ברצלוני, יצירה 144).

— פִּע', *בִּלֵּם: אבל הזכרתי ז ה ל ב ל ם פי קטני אמנה המלעיגים על דברי (רמב"ן, ברא' א א).

— הִפע', *הִבְלִים לְדָבָר, הסתפק ועשה רק מה שנצרך להדבר, sich begnügen; se borner; content o. s.: ובשעה שהוא (חג הקציר) חל בשבת למחר את חוגג וקוצר אמר רבי יוסי בי רבי בון ובלבד ש י ב ל י ם [1]) לסעודתו (ירוש' חגי' ב עח.), ר"ל שיסתפק לקצור רק כמה שנצרך לסעודתו בלבד.

— יתפע', *יִתְבַּלֵּם: י ת ב ל ם פי מצולתי בדברי (אגר' בדרכי, סוף חותם תכנית).

ב. בָּלַם[2]), — הכה ברגליו, בעט: אתה ממתגו והוא ב ו ל ם) מכשכשו והוא ב ו ל ם (פסקתא ר"כ, זכור)·

ב. בלם, ממנו *בְּלוּם, *מְבוּלָם.

ג. *בָּלַם, — היה בָּלוּם: חוטמו ב ו ל ם [1]) (בכור' מג:).

— פִּע', *בִּלֵּם, מְבֻלָּמָה, מ ב ו ל מ ה, — כמו בָּלוּם, נפוח, צבה: רגליו מ ב ו ל מ ו ת (בכור' מג:).

בלם[3]), ממנו בָּלָם.

---

[1]) כך הגרסה בירוש' ויניציה וזיטומיר. ובתוספ' (חגי' יז: ד"ה אלא לאו לתשלומין) שיבלם (ולא כמו שהביא קוה' שיבלה, בהא בסוף). והנה נראה באמת שהתוספ' פרשו במשמ' גמר, שאמרו שם אם בלה סעודתו. אך אין זה מתישב כלל לפי משמעת הענין שבארו התוספות בעצמו, שכונת ר' בון היא שאסור לקצור אלא כמה שצריך לסעודתו, וכן בארו שאר המפרשים כונת זה המאמר. עכ"פ, אין אנו רשאים לשבש את כל הספרים עפ"י גרסה של התוספ' בלבד, וצריך ליחס להִפע' ה ב ל י ם משמעה זו אעפ"י שאין לנו מקור לזה.

[2]) אין לו חבר בשאר הלשונ' במשמ' זו. — [3]) פרש הערוך: מ ב ע ט.

[4]) כך בנוסח' במקום ב ל ו ם.

[5]) לא מצאו החכמים בלשונות האחיות חבר לשרש זה במשמ' דומה לזו שהוא משמש בה בעברית.

בָּלַס[1]), פ"י, עת' אֲבַלֵּס, — עשה התוך בתאנת השקמה להבשירה לגמול מהרה: ויען עמוס ויאמר אל אמציה לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי ובולס[2]) שקמים (עמו' ז יד).

ב. בלס[3]), ממנו *בָּלוּס, *בֵּלֶס.

*בִּלֵּס, פ"י, — בלל, ערב, למשל סממנים יחד: אם נחלה ילדך ב ל ס לו סמי תעלה בנפת צופים (אס"ף מח ז).

א. בלע[4]), ממנו א. בֶּלַע, *בְּלוּעָה, *בְּלִיעָה, *בַּלָּע, *בַּלְעָן, *בַּלְעָנוּת.

א. בָּלַע, פ"י, עת' יִבְלַע, יִבְלָע, תִּבְלָעֶנָּה, יִבְלָעֵנוּ, יִבְלָעֵנוּ, יְבַלְעוּהוּ, — הוריד האכל דרך הגרון אל הקיבה, verschlucken; avaler; swallow: כי רוח יזרעו וסופתה יקצרו קמה אין לו צמח בלי יעשה קמח אולי יעשה זרים יִבְלָעֻהוּ (הוש' ח ז). כבכורה בטרם קיץ אשר יראה הרואה אותה בעודה בכפו יִבְלָעֶנָּה (ישע' כח ד). אכלנו הממנו נבוכדראצר מלך בבל הציגנו כלי ריק ב ל ע נ ו [5]) כתנין מלא כרשו מעדני (ירמ' נא לד). וימן יי' דג גדול לִבְלֹעַ את יונה (יונה ב א). עד בִּלְעִי רקי (איוב ז יט). — ובהשאלה: נארבה לדם נצפנה לנקי חנם נִבְלָעֵם כשאול חיים (משלי א יא-יב). חיל בָּלַע ויקאנו (איוב כ יה). משיב יגע ולא יִבְלָע (שם יח). שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים ב ל ע ו [6]) (אבות ג ב). — ודבר לא בע"ח: וַתִּבְלַעְנָה השבלים הדקות את שבע השבלים הבריאות (ברא' מא ז). ופצתה האדמה את

---

[1]) ע' הערה שלמעלה, וע' לקמן. — [2]) מנחם: פתרונו לפי ענינו מנער עצי יער ועלי שיחים. ע"כ. מזה נראה כי לא היה להם פרוש מ ס ו ר בקבלה. וכן פרש גם ריב"ג, אמר בזה"ל: פירושו לפי הענין מנער שקמים ר"ל שיש לו בקר ושקמים והוא מנער עלי שקמיו לפני בקריו שיאכלו. ע"כ. ורש"י פרש בולס מחפש, כמו בלש, רק שעמוס היה ע מ ו ס בלשונו, ואמר ס במקום ש. אבל כל זה דחוק, כי נראה שהמלה בולס היא פעל מיוחד לעבודת השקמים, ולכן נראה יותר תרגומם של השבעים שתרגמו κνίζων, שר"ל מבשיר תאני השקמה לגמול ע"י עקיצה והתך. והחדשים אמרו כי יש לפעל בלס חבר בלשון ערב' בהשם בלשׂ a) למין ממיני התאנים.

[3]) ע' ערך בָּלוּס.

[4]) שרש משתף להלשונות השמיות ומשמש גם בהן בכל המשמעות שהוא משמש בעברית.

[5]) קרי בִּלְעָנִי. — [6]) בנוסח' אחרות בלענו.

---

a) بَلَس

ס יה וּבָלְעָה אתם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאלה (במדב׳ יו ל). ותבקע האדמה אשר תחתיהם ותפתח הארץ את פיה וַתִּבְלַע אתם ואת בתיהם (שם לא-לב). פן תִּבְלָעֵנוּ הארץ (שם לד). אשר פצתה הארץ את פיה וַתִּבְלָעֵם ואת בתיהם ואת אהליהם (דבר׳ יא ו). נטית ימינך תִּבְלָעֵמוֹ ארץ (שמות יה יב). אל תשטפני שבלת מים ואל תִּבְלָעֵנִי מצולה (תהל׳ סט יו). ספוג שבלע משקין טמאין (כל׳ ט ד). כוש שבלע את הצינורא מלמד שבלע את הדרבן לבינה שבלעה את הטבעת (שם ו), ר״ל שהצינור, הדרבן, הטבעת נכנס לתוך הגוף השני. שהאזוב בולע (תוספת׳ פרה יב יג), ר״ל בולע את המים שטובלים אותו בהם. שהאור בולע והעצים בולעין (ירוש׳ שקל׳ ו מט ג). חשבון מרובה בולע לחשבון ממועט (שם ר״ה א מו:). ראה כמה יורה (שמפטמים בו שמן המשחה) בולעת וכמה עקרים בולעים (הור׳ יא:). ובשר ודם לוזה מחבירו ומבקש לבולעו בריבית וגזל (מד״ר שמות לא). הפגם (של החלוק) בולע את הצואר (או״ז, שבת פד), ר״ל הצואר נכנס בו בפגם החלוק. — בָּלוּעַ: שכל (דם) הבלוע שאינו יכול לצאת (אהל׳ ג ב). אמור מעתה ארבעה (טפחים) בלועין בכותל ותשעים וששה נראין מבחוץ (תוספתא שם יב ט). שכל הבלועין באדם ובהמה ובחיה ובעוף טהורין (שם מקו׳ ז ח). קרח לא מן הבלועים ולא מן השרופים (סנה׳ קי.). היו הבלועים מתרעמים (תנחו׳ קרח כג). ולא יהיה בלוע (הדם) באברים (והזהיר, ויקרא ה). — ולהפך כלי בלוע מדם וכדומה, שהדם נבלע בדופני הכלי: נעורת בלוע מיין (שערי תשו׳, מהר״מ מרט׳ מב). בגד שבלוע מן היין (שם מז). אבל מה שנראה לי אחר הנסיון שהוא בולע וכו׳ כדרך הכלים הבלועים (שו״ת רדב״ז ג תא). הכלי הוא בלוע משמרי יין (שו״ת תוס׳ חע׳ יז).

— נִפע׳, נִבְלַע, — שבלעו אותו: נִבְלַע ישראל עתה היו בגוים ככלי אין חפץ בו (הוש׳ ח ח). רביעית דם שנבלעה בתוך הבית טהור נבלעה בכסות אם מתכבסת ויוצא ממנה (אהל׳ ג ב). ראיתיו (את הילד) שהוא אדום אמרתי לה (לאמו) המתיני לו עד שיבלע בו דמו המתינה לו עד שנבלע בו דמו ומלה אותו (שבת קלד.). מאחד באב ועד אחד בתשרי נבלעו המים (סעו״ר,ד). — ובדקד׳ יאות נבלעת בחברתה, אות שנפלה מהמלה ונשלמה בדגש וכדומה: כי כאשר אמצא הבלעה בתחלת איזה פועל שיהיה ולא יהיה לו ראיה על האות הנבלעה אשימנה נון מפני שהיא נבלעה יותר מכל האותיות (השרשים לריב״ג, נקד).

— פִע׳, בִּלַּע, — כמו הקל בנהין הפעולה, בלע כלו: למה תביט בוגדים תחריש בְּבַלַּע רשע צדיק ממנו (חבקו׳ א יג). כל איביך שרקו ויחרקו שן אמרו בִּלָּעְנוּ (איכה ב יו). אל יאמרו בלבם האח נפשנו אל יאמרו בִּלַּעֲנוּהוּ (תהל׳ לה כה). — ובהשאלה: עד בליעל יליץ משפט ופי רשעים יְבַלַּע און (משלי יט כח). בראשונה שהיתה תורה משתכחת מישראל היו זקנים מבלעין[1]) אותה ביניהן (תוספת׳ סוף ברכ׳). כאיסקופה העליונה שמבלעת פרצופות (אדר״נ כו). — ועי׳ עוד בערך ב. בָּלַע.

— הִפע׳, הִבְלִיעַ, — עשה שיבלע, בהשאלה, — הבליע בתוך המדה, החשבון: היה מודד והגיע לגי או לגדר מבליעו וחוזר למדתו הגיע להר מבליעו וחוזר למדתו וכו׳ אם אינו יכול להבליע (עירו׳ ה ד). הגונב סלע בלא יודע והבליע לו בחשבון יצא (תוספת׳ ב״ק י לו). היה עומד בתפלה ונזדמן לו רוק מבליעו בטליתו ואם טלית נאה הוא מבליעו באפרקסותו (ברכ׳ כד:). השובר מפרקתה של בהמה קודם שתצא נפשה הרי זה מכביד את הבשר וגוזל את הבריות ומבליע דם באברים (חול׳ קיג.). מבליע ליה דמי אתרוג בלולב (סוכ׳ לט.), חושב לו את הלולב יותר ביוקר בכדי שיכלול בתוכו גם את דמי האתרוג. הגוזל את חבירו והבליע לו בחשבון (ב״מ סז.), ר״ל שלם לו בעד חפץ אחר יותר מכדי שויו שיכלול בתוכו שוי החפץ שגזל. מהו להבליעו (את מחיר בשר המעשר) בעצמות (בכור׳ לב.). משרבו הפריצים היו מוסרים אותו (את שם הקדש בן י״ב אותיות) לצנועים שבכהונה והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים (קידו׳ עא.), שלא ישמעו בפרוש. — ובמשמ׳ מְקַצֵּר: ואם היה במלה שני יתיבין מבליעים בנעימתה ולא מאריכים (הור׳ הקורא 95). — ועם ל אחריו: שאמרת דבר זה בלעת לקורח (מד״ר במות לג).

— הָפע׳ הָפ׳, יהֻבְלַע, הוּבְ-, מוּבְלָע: היו שלשה והאמצעי מובלע ביניהן (עירו׳ ד ו). באו (האויבים) לעיירות המובלעות (בתחום א״י) אין יוצאין עליהן בזיין (ירוש׳ שם ד כא ד). במעוטי שדהו במובלעים בה (שם ב״ב ז יח ג). זרע שמובלע בין אנשים (ברכ׳ לא:). אם היו תחומין שנתנו לו חכמים מובלעין בתוך התחום שלו (עירו׳ מד:). בעיירות הסמוכות לא״י

---

[1]) מהד׳ צוק׳ מבליעין.

ומובלעות בתחום ארץ ישראל (גיט' ז.). והוא שמובלעין (הטרשים) בחמשת קבין (כ"ב קג.). מקום המובלעים בבשר (חול' קכח.). ולבינה שהיתה טבעת מובלעת בתוכה (הרמב"ם,טומא' מת כ ד). מחט או טבעת שהיו מובלעין בטפילת התנור (שם). — ובדקדוק: והתיו מובלע (ראב"ע במדב' ז פט).

— נתפ', ינתבלע: אם בא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם (ירוש' ברכ' ט יא ד). ומלך בלע היא צוער שנתבלעו דיוריה (מד"ר בראש' מב). ומה מים כשאין אדם יודע לשוט בהן סוף שהוא מתבלע כך דברי תורה אם אין אדם יודע לשוט בהן ולהורות בהן סוף שהוא מתבלע (שם שיה"ש, כי טובים). אלא מה הנייה שאני עומד ומתבלע במים (פסקתא רב', ותאמר ציון). מתבלעת העיר ברוב אלפים אמה (והזהיר, שמות קיד). — ובדקדוק: ודגשות הטית (של תִּטַּמָּאוּ) להתבלע התיו (ראב"ע, ויקר' יא כד).

בֶּלַע, כְּבֶלַע,— רגע אחד, זמן בכדי לבלע איזה דבר: ולא יבאו לראות כבלע[1]) את הקדש (במד' ד כ), לאמר אפילו לרגע אחד.

בֶּלַע, ש"ז,— א) מה שבולעים, שעובר דרך בית הבליעה, Verschlungenes; chose avalée; something devoured: והצאתי את בלעו מפיו (ירמי' נא מד). — ב) דבר הבלוע באיזה דבר, Eingesäugtes; chose absorbée; absorption, leakage: יוציא לו וכו' לוג ומחצה בלע (ב"מ מ ח), לאמר מה שהכלי בולע לתוכו. נפשט הבלע בבולן (תוס"ב לרמב"ם, ד ד). לא נשאר שום בלע (שם). שהבלע הנפלט קלוש וחלוש (שם מכמה"כ). — ג) דבר שעמד בבית הבליעה: מה בין קוץ ומה בין בלע[2]) (ירוש' שבת יד יד ד).

*__בַּלָּע__, ש"ז,— גרגרן, אוהב לאכל ולשתות הרבה במהרה, gefrässig; glouton; glutton: עשו שהיה בלע ומכר בכורתו בשביל בליעתו (מד"ר במדבר יד).

ב.בלע[1]), ממנו ב.בָּלַע, בִּלַּע, בֻּלַּע.

ב.בָּלַע[2]), הקל אינו נהוג.

— בִּלַּע, — עקר מהשרש, ausrotten; extirper; extirpate: על גל שרשיו יסבכו בית אבנים יחזה אם יְבַלְּעֶנּוּ ממקמו וכחש בו לא ראיתיך (איוב ח יז-יח).— ובמשמעת סלק, הסיר ממקומו בכח, wegnehmen; enlever; take away: ובלע בהר הזה פני הלוט הלוט עלכל העמים והמסכה הנסוכה על כל הגוים (ישע' כה ז). — ובמשמעת יותר חזקה, השחית, החריב, verderben; ruiner; distroy: אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל למה תְבַלַּע נחלת יי' ויען יואב ויאמר חלילה חלילה לי אם אֲבַלַּע ואם אשחית (ש"ב כ יט-כ). חשב יי' להשחית חומת בת ציון נטה קו לא השיב ידו מְבַלֵּעַ ויאבל חל וחומה יחדו אמללו (איכה ב ח). ויאמר יי' אל השטן השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר וכו' ועדנו מחזיק בתמתו ותסיתני בו לְבַלְּעוֹ חנם (איוב ב ג). ידיך עצבוני ויעשוני יחד סביב ותבלעני (שם י ח). אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יְבַלְּעֶנּוּ (משלי כא כ). תשיתמו (את האויבים) כתנור אש לעת פניך יי' באפו יְבַלְּעֵם ותאכלם אש (תהל' כא י). בִּלַּע המות לנצח ומחה אדני יי' דמעה מעל כל פנים (ישע' כה ח). בִּלַּע יי' לא חמל את כל נאות יעקב הרס בעברתו מבצרי בת יהודה (איכ' ב ב). היה יי' כאויב בִּלַּע ישראל בִּלַּע כל ארמנותיה שחת מבצריו (שם ה). דברי פי חכם חן ושפתות כסיל תְּבַלְּעֶנּוּ תחלת דברי פיהו סכלות ואחרית פיהו הוללות רעה (קהל' י יב-יג).

—פע', בֻּלַּע,—פעול מהקודם: אל תלן הלילה בערבות המדבר וגם עבור תעבור פן יְבֻלַּע למלך ולכל העם (ש"ב יז טז). היספר לו כי אדבר אם אמר איש כי יְבֻלָּע[3])

---

[1]) ת"א ולא יעלון למחזי כד מכסן ית מני קודשא. ע"כ. וכן מנחם: כבלע את הקדש ענין כסות. וכן ריב"ג, וכן רש"י: כבלע את הקודש לתוך נרתק שלו וכו' ובלוע שלו הוא כסויו. ע"כ. והביא גם ראב"ע פרוש זה וכן רד"ק. ויש מפרשים מלשון ב.בלע במשמ' השחתה, ור"ל כשסותרין את ההיכל (רבב"ס ואחרים) אך השבעים תרגמו ἐξ... כהרף עין, ור"ל כדי בליעה, כמו עד בלעי רקי, ובמשמעה זו פרשו רוב החדשים.

[2]) בארמי: ההן בלעה שרי מיפקתיה בשובתא (ירוש' שבת יד יד ד). בר בריה (של ר' יהוש') הוה ליה בלע אתא חד בר נש ולחש ליה מן שמיה דישו פנדירא (שם).

[1]) אין חכמי הלשון מניחים שרש מיוחד זה ומיחסים כל בִּלַּע יְבֻלַּע שלקמן לשרש א.בלע. אך אין שמוש בִּלַּע ובֻלַּע שלקמן מסתעף בדרך טבעי ממשמעת א.בלע, ולכן מסתבר כי זה שרש אחר, נתחלף בו ק בה"פ בבית, והוא כמו בערב' קלע a) במשמ' עקר מן השרש, וסלק דבר ממקומו, וכו'.

[2]) עי' הערה לשרש ב.בלע.

[3]) י"מ במשמ' כֻּסָּה, הסתיר.

---

a) قلع

(איוב לז כ).— ואמר הפיטן: בִּלַּעְתִּי כמעט בצרתה לולי יי' עזרתה (אחור וקדם, זול' הפסקה א). — ובכלל במשמ' נתקלקל: ויצא אלכסנדר בחרי אף ו י ב ו ל ע המשתה ויותר פוליפוס חולה (יוסיפון ז).

ב·בֶּלַע, בָּלַע, — דבר מקלקל, נשחת ורע, Verderben: chose pernicieuse; perversion: אהבת כל דברי בָלַע לשון מרמה (תהל' נב ו).

*בֶּלַע ש"ז, — דמע: אם רואים בארון כ ב ל ע [1]) הזה שהוא נופל מן העין מיד הם מתים (מד"ר במד' ה).

ג·בלע[2]), ממנו ג.בָּלַע, נִבְלַע, בִּלַּע, בֻּלַּע, הִתְבַּלַּע.

ג·בָּלַע, הקל אינו נהוג.

— פִּע' בִּלַּע, — כמו בִּלֵּל, בִּלְבֵּל: ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אֲבַלֵּעַ (ישע' יט ג). בַּלַּע אדני פלג לשונם כי ראיתי חמס וריב בעיר (תהל' נה י).

— פֻּע', בֻּלַּע,— נתבלל: ויהיו מאשרי העם הזה מתעים ומאֻשריו מְבֻלָּעִים (ישע' ט יה).

— נִפ', נִבְלַע,— כמו בֻּלַּע: כהן ונביא שגו בשכר נִבְלְעוּ מן היין (ישע' כח ז).

— הִתפ', הִתְבַּלַּע,—כמו נִבְלַע: יחוגו וינועו (יורדי הים באניות) כשכור וכל חכמתם תִּתְבַּלָּע (תהל' קז כז).

בִּלְעֲדֵי[3]),בִּלְעָדֶיךָ, בִּלְעָדַי,—מלת היחס, לא אני, לא לי, מלבד ממני,חוץ ממני, ohne,ausser;sans,ecxepté; without: ואם אקח מכל אשר לך ולא תאמר אני העשרתי את אברם בִּלְעָדַי רק אשר אכלו הנערים וכו' (בראש' יד כג-כד). ויאמר פרעה וכו' שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתר אתו ויען יוסף את פרעה לאמר בִּלְעָדָי אלהים יענה את שלום פרעה (שם מא יה-יו). ובִלְעָדֶיךָ לא ירים איש את ידו ואת רגלו (שם מד), לאמר בלי רשותך. למען ידעו ממזרח שמש וממערבה כי אפס בִּלְעָדָי אני יי' ואין עוד (ישע' מה ו), כמו מלבדי.— וכסמי': בִּלְעֲדֵי אחזה (איוב לד לב). — ועם מ בראשו ובפתח ב: מִבַּלְעָדַי: אנכי אנכי יי' ואין מִבַּלְעָדַי מושיע (ישעי' מג יא).—וכסמי' מִבַּלְעֲדֵי: ויתן איש בך

[1]) פרש מ"ב בשיעור הרף עין שהמכסה יורד למטה על העין והוזר ונגלה עד מהרה. ע"כ. אך אין זה מתישב על המליצה נופל מ ן העין.

[2]) כך ברט (Barth, Beitr. Jes.).

[3]) הסכימו הקדמו' והאחרו' כי מלה זו מרכבה מן בַל מן עד.

את שכבתו מִבַּלְעֲדֵי אישך (במד' ה כ). בבנתכם לכם מזבח מִבַּלְעֲדֵי מזבח יי' (יהושע כב יט). הֲמִבַּלְעֲדֵי יי' עליתי על המקום הזה (מ"ב יח כה),לאמר האם בלי רשותו. הֲמִבַּלְעֲדֵי אנשינו עשינו (ירמי' מד יט). כי מי אלוה מִבַּלְעֲדֵי יי' ומי צור זולתי אלהינו (תהל' יח לב).— ואמר המשורר: וארדוף אחרי דבר מהודש כרודף אחרי שוות אבודות, שבא מרעיוניו נפלה בם ולא הניח ל ב ל ע ד י ו שרידות (ר"י הלוי, הפסט הזמן).

·בַּלְעָן, ש"ז, מ"ר בַּלְעָנִים, לנק' בַּלְעָנִית, בַּלְעָנִיּוֹת,— כמו בַּלָּע, מי שבולע הרבה, בתאוה: האוכל על שלחנו צריך שלא יהיה גרגרן ו ב ל ע ן (ראשית חכמה, פרק דרך ארץ). והוא (בלעם) לא היה איש דברים אלא בעל חמדה ב ל ע ן בן ב ל ע ן (צרור המור, בלק). הזהירו חכמים שלא יהא גרגרן ו ב ל ע ן בסעודתו (חמדת הימי' א יד). שהיה לו זה מרוב תאותו אל הערב לחכו ושהיה מתפאר בזה כדרך הגרגרנים ו ה ב ל ע נ י ם (מאמ' סעוד' מלוה לרש"ל בן למח דורהן קלד. כספר תפארת ישראל). וי לכם ב ל ע נ י ם בני ב ל ע נ י ם (ספ' הקנה, קיג).— ובהשאלה, אדם שבולע דברים, חפץ בכל דבר: ומזה בהרגל הלשון ב ל ע ן על מי שהוא תאב ומשתדל להשיג דברים (ב"י פין, האוצר, ערך בלען). ועי' ב ע ל ן.

·בַּלְעָנוּת, ש"נ, — מדת מי שהוא בלען: שלשה גופי עבירה אבות נזיקין נבראו בעולם והם הצחוק והקבה ר"ל ה ב ל ע נ ו ת והזנות (ארי' מודינא, אלדד ומידד, סור מרע).

בלק[1]), ממנו בָּלַק.

בָּלַק[2]), פ"י, עת' יבלק,—בקע ופצם ופתח-בבה, spalten, fendre; crack: הנה יי' בוקק הארץ ובולקה[3])

[1]) בערב' בלק a), ועי' לקמן. גם בסור' יש שרש זה אבל משמש במשמעה אחרת.

[2]) בערבי' בַּלַק b) פתח או סגר דלת פתאם ובכח. וכבר הביא ריב"ג הדמיון זה בין שתי הלשונות: ואומרים אבלקת אלבאב כלומר סגרת השער וכו' ואומרים הערב' גם כן אבלקת אלבאב כלומר פתחתו כי זה אצלם מהמלות הנופלות על דבר והפוכו. ע"כ.—[3]) ת"י: ומסר לה לסנאה, אולי עפ"י משמעת סגר שיש לפעל זה בערב'. ורסע"ג תרגם בולקה: ו י ב ל ק ה. וריב"ג פרש במשמ' חרבן, מהשם בַּלּוּקָה c) בערב' במשמע' מקום שאין צומח בו צמח. ע"כ. וכן רש"י: ומחריבה. אבל, מהמליצה ועוה פניה נראה כי הכונה פה על ר ע ש, ולכן יש לפרש ובולקה במשמ'

a) بلق b) بَلَقَ c) بلوقة

ועוה פניה (יסע' כד ה). — והשתמשו הסופרים הרבה בפעל זה במשמ' זו: אמת כי המולק במול ערף בולק (ר"ת על דוגם). — ובמשמעת השחית, החריב, כמו ב.בלע: מה אזמרה דודים ומה אצטדקה ונשיא זמני בולקים בלקו (עמנואל מחב' יג). כי לשם (לטבריה) הסנהדרין נעתקו מבית המקדש אשר בלקו (ספר המוס', כ"י תימ', מחב' כג).

— פעל, בֻּלַּק: בוקה ומבוקה ומְבֻלָּקָה [1]) ולב נמס ופק ברכים (נחו' ב יא). — וכך השתמשו הסופרים במשמ' שבירה וחרבן: ויהיה כסוח ומבולק צמות ונכרת (הכהב"ע, מעדני מלך, פתיחה). דרכי ענוה מבלי איש שוממו מאין גברים חרבו בֻּלְּקוּ (עמנ' פרנס', מתק בפת' 39).

— פע', ׳בִּלֵּק, — בקע, חתך: אעפ"י שמבלוק הטבעת (רגמ"ה, חול' יט.). במבלק הסימנים (רב"י שם). הביאו את העגל ויאכלוהו ובין שלשתם הילקוהו וביל̇קוהו (ספ' המוס', כ"י תימנ', מחב' ד). והנה הוא (החולה) אבנר בן הלק החולי צורתו בילק (שם).

— הִפע', ׳הִבְלִיק: טשו חרגולי ילק וזורי הבקק והבלק (זול' בכת ה תנכ').

— הָפע', ׳הָבְלַק, — נשחת, נתקלקל: לשון מובלק דבר המתקלקל (ערוך, ער' חלק).

***בלש** [2]), ממנו ׳בָּלַשׁ, ׳בַּלָּשׁ, ׳בַּלְשִׁי, ׳בַּלֶּשֶׁת.

***בָּלַשׁ**, פ"י, עב' בָּלַשְׁתִּי, עת' אֶבְלֹשׁ, — חפש ובדק יפה יפה, untersuchen ; examiner ; search: פשפש קטן היה לו שבו נבנסין לבלוש את העזרה (מדות א ז). והן בולשין בבורות בשיחין ובמערות (קטע ממכי' דר' ישמעאל, JQR, XVI, 449). הגפן הזו וכו'

בקע ופצם, במשמ' פתח בעו וכח שפעל זה משמש בערב', כמו שנזכר למעלה.

[1]) תרגום: ופתית תרעא לסנאה. וריב"ג פרש ומבלקה חרבה מבלי יושב, מופקרת. אך רש"י פרש: מפורצת ברזותיה, מעקר משמ' בלק מלשון פתיחה. רד"ק: ברותה.

[2]) בארמ' בְּלַשׁ: ובלש ולא אשכח (ת"א בראש' לא לה). ויבלשון ית ביתך (מ"א כ ו). ויבלשון ית ירושלם כמא דבלשין בנברשתא (צפנ' א יב). ׳בלש בספוי חובמ' (קהל' יב ז). — בערב' יש שרש קצת דומה לזה פתש a), ת במקום ל. ואולי הוא השרש בקש גם ק במקום ל.

---

a) فتش

אלא בולשין אותה מתחתיה ואח"כ נוטעין אותה (מד"ר ויקר' לו). חיל גדול של גדודי עכו"ם שמחפשים ובולשין לשלול שלל (רש"י כילה כא.). הגנבים שנכנסו לתוך הבית אין טמא אלא מקום רגלי הגנבים מפני שהן מפחדין מלבלוש אלא שנוטלין במזומן (רמב"ם, הלכ' מטמאי משכב ומושב, יב יג). — ובהשאלה: כשם שבלשתי בעצמי ומצאתי י"א מדות כך איני מבקש מכם אלא י"א מדות (תד"א, אליב רבה, א"ר, יד).

— פע', ׳בִּלֵּשׁ: סמוך לעלות השחר יבוא הממונה שעל הפייסות ויקיש על העזרה ופותחין לו ומבלשין את כל העזרה (רמב"ם, עבוד' תמי' ומוס' ו א). והם קראו ולא שנו ולא שלשו, וידברו דברי אוילי עם ולא ראו מאור הרב ולא בלשו (ר' סעד' אבן דהגאון, בספר ד"ח).

***בַּלָּשׁ**, ב"ז, מ"ר בַּלָּשִׁים, — מי שאומנותו לבלש, פקיד המכס וכיוצא בו שמבלש הסחורה בבליש לראות אם יש בה סחורה אסורה: כל התלויים טמאין חוץ מתלוי נפה וכברה וכו' ותלוי מקל הבלשין [1]) (כלים יח ז).

***בַּלְשִׁי**, בת"ז, מ"ר בַּלְשִׁיִּים, — כמו בַּלָּשׁ: מקל הבלשיין [2]) (כלים יח ז). מקל בלשי (ירוש' דמאי ז כו.).

***בַּלְשָׁן** [3]), מ"ר בַּלְשָׁנִים, — אדם יודע לשונות, בקי בחכמת הלשון, Linguiste.

---

[1]) כך בנוסח', ובכ"י פרמה וכן בערוך: הבלשיים ועי' ערך בלשי. ופרש הערוך: בעלי המכס יש להם שמשים שעומדים לעין הנכנסים והבאים ובידם מקל של עץ או של מתכת לראות ולידע מה בתוך השק והוא כעין שפוד. ע"כ. וזה מדברי רה"ג וז"ל: אלו שמחפשין ומפשפשין במקל בין של עץ בין של מתכת לראות ולידע מה בתוך כלי אחר שמו בלישא והוא כעין שפוד ובעלי המכס יש להם עבדים שממשמשים במקל לידע מה בתוך השק (רה"ג, לפי המובא בר"ב לכלים יח ז). והנה מסגנון הדברים נראה כי כונתו בהמלים שמו בלישא על המקל, שהוא בא פה בלשון יחיד, ולא על המפשפשים והמחפשים, שבאו בלשון רבים. בגוף רה"ג שנתפרס' בקבוץ מעשי גאו' חסר סוף המאמר. והנה בלישא זו צורה ארמ' ובעבר' יהיה בְּלִישׁ ע"מ שָׁמִיר, או בַּלִּישׁ ע"מ סַכִּין.

[2]) כך בכ"י פרמה וכך בערוך, וכך בפרוש רה"ג. ומנקד בכ"י פרמה הַבַּלְשִׁיִּין, בית צרויה, וזה קצת תמוה.

[3]) מקור שם זה בדרש התלמודי על השם מרדכי בִּלְשָׁן (עזרא ב ב), שהוא מרדכי דוד אסתר יל שם שידע שבעים לשון. ואעפ"י שאין ספק בדבר שאין זה אלא

***בַּלֶּשֶׁת**, ש"נ, מ"ר בַּלָּשׁוֹת, — חבורה של בַּלָּשִׁים, Durchsuchungsmannschaft ; troupe de perquisition ; searching troop : ב ל ש ת עכו"ם שנכנסה לעיר בשעת שלום (ע"ז ה ו). ב ל ש ת גוים נכנסה לעיר והייתי מתיירא שמא יפסידו את בני העיר (תוספתה יו"ט כ ו). אין לך כל רגל ורגל שלא באתה ב ל ש ת [1]) לציפורי (שבת קמה :). אמר לו (ר"י בן בבא לשמעון התימני) מפני מה לא באת אמש לבית המדרש אמר לו ב ל ש ת [1]) באה לעירנו ובקשה לחטוף את כל העיר ושחטנו להם עגל והאכלנום ופטרנום לשלום (כיל' כה.).

בִּלְתִּי[2]). — א) כמו לא, nicht ; non, ne ; not : בלתי טהור הוא (ש"א כ כו). — והשתמשו הסופרים הרבה במשמעה זו : יתחייב בהכרה שיתחלק החלק אשר שמזהו ב ל ת י מתחלק (מו"נ א עג). — ומצוי הרבה : בלתי בעל תכלית, בלתי אפשרי, וכיוצא בזה. — ב) בלי, בלא, חוץ מן, ausser, nur; sans, excepté; without : ויבוא עם הכנוים , בִּלְתְּךָ בִּלְתֶּךָ, וכו' : לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם (בראש' מג ג). ומושיע אין בלתי (הושע יג ד). כי אין בִּלְתֶּךָ (ש"א ב ב). — וכמו כי אם, זולתי : וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום (בראש' כא כו). זבח לאלהים יחרם בלתי ליי' לבדו (שמות כב יט). ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו (במדב' יא ו). וישבע לאמר אם יראו האנשים העלים ממצרים וכו' את האדמה וכו' כי לא מלאו אחרי בלתי כלב בן יפנה הקנזי ויהושע בן נון (שם לב יא-יב). — ועם אִם : לא נשאר לפני אדני בלתי אם גויתנו (בראש' מז יח). — וכמו אִם לא : הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו וכו' היתן כפיר קולו ממענתו בלתי אם לכד (עמוס ג ג-ד). אין זאת בלתי אם חרב גדעון (שופט' ז יד). — ועם אותיות היחס, לְבִלְתִּי, והמקור של הפעל אחריו, במשמעת באופן שלא, למען לא : המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת (בראש' ג יא). ושחת ארצה לבלתי נתן זרע (שם לח ט). והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן וכו' לבלתי היות שם ערב (שמות ח יח). רק אל יסף פרעה התל לבלתי שלח את העם (שם כה). עודך מסתולל בעמי לבלתי שלחם (שם ט יז). ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שם כ כ). למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן יי' (במד' ט ז). אשר נשבע יי' להם לבלתי הראותם (יהוש' ה ו). לשמר את כל דברי התורה וכו' לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה (דבר' יז כ). וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח (ש"ב יד יד). — ועם עתיד : והנכם הלכים איש אחרי שררות לבו הרע לבלתי שמע אלי (ירמי' טז יב). פן תשכח את יי' אלהיך לבלתי שמר (דבר' ח יא). — ואחרי פעל של הסכמה, רצה : ויאתו הכהנים לבלתי קחת כסף מאת העם ולבלתי חזק את בדק הבית (מ"ב יב ט). — ובא : לבלתי להעביר (שם כג י), תחת לבלתי העביר. — ובא גם עם פעל עבר : וחזקו ידי מרעים לְבִלְתִּי-שָׁבוּ[1]) איש מרעתו (ירמי' כג יד), תחת לבלתי ישובו. יפגעו נא ביי' צבאות לְבִלְתִּי-בֹאוּ [1]) הכלים הנותרים בבית יי' וכו' (שם כז יח), תחת לבלתי יבואו. — ובא ככה פעם אחת גם ביחזקאל : אשר הלכים אחר רוחם וּלְבִלְתִּי-רָאוּ [1]) (שם יג ג), תחת ולא יראו, שלא לראות. — ועם מ, מִבִּלְתִּי, להורות הסבה, בגלל אשר לא, weil nicht; parce que, ne; because, not : מבלתי יכלת יי' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר (במדב' יד טז). ותזני אל בני אשור מבלתי שבעתך (יחזק' טז כח), יען לא שבעת. — ועם עַד קודם : ויכו אתו וכו' עד בלתי השאיר לו שריד (במד' כא לה). ונכהו עד בלתי השאיר לו שריד (דברים ג ג). ואיש שכב ולא יקום עַד בִּלְתִּי [2]) שמים לא יקיצו (איוב יד יב), עד הזמן אשר לא י ה י ו שמים.

ב"מ, ר"ת : בבא מציעא, בעל מלאכה, בר מינן, בר מצוה, בני משה.

בָּם, — מה"נ לרבים נסתרים, במקום בָּהֶם, במשמעות בְּ. ועי' הֵם

במד"א, ר"ת: במה דברים אמורים.

א. **בָּמָה**[3]), ש"נ, מ"ר בָּמוֹת, סמי' בָּמוֹת, וגם בָּמוֹתֵי, בָּמֳתֵי,

---

דרוש מ"מ נתקבל שם ב ל ש ן במשמעה זו ונהוג בדבור בבית פתוחה, ואומרים כי זה צמצום הרכבה מן בעל זמן לשון.

[1]) כך בנוסח' וברו"ח בולשת. וכן בב"י (ד"ס).

[2]) בכנע' בלת, במשמ' חוץ מן. והנה הביא ריב"ג מלה זו בשער הבית והלמד והתו, ואמר כי היוד נוספת בְּמוֹ בזולתי, ונראה מזה שדעתו כי זהו שרש המלה. וכן רד"ק, ושאר המדקד' הקדמוני'. ורוב החדש' סוברים כי שרש מלה זו היא בלה, במשמ' נאבד, נפסד, ובֶלֶת במקום ב ל י ה, אולי מפני הנטיה לסגול בעברית, והיוד היא יוד היחס הקדום, כמו רבתי, ישבתי וכו'. אפס, הגזרה מן בלה מפולפלה יותר מדי להאדם הקדמון. — [1]) ואולי היה זה מדרכי הדבור המיוחד של בני ענתות. ובפרט כששתי המלים מוקפות במקף, מפני פגישת שתי יודים. — [2]) ויש מנסחים עד בְּלֹת שמים, מן בלה (Geiger, וכמו"כ ZAW, XIX, 271).

[3]) מלה קדומה, ואין לה אחות בשאר לשונות

ככנ׳ במותיו, במותימו, — א) מקום גבוה, טבעי או בנוי, להקריב ע״יו קרבנו׳להאלהו׳,Bama;זבח היום לעם בבמה (ש״א ט יב). והנה שמואל יצא לקראתם לעלות הבמה (שם יד). ונשמו במות ישחק ומקדשי ישראל יחרבו (עמו׳ ז ט). ונשמדו במות און חטאת ישראל קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם (הוש׳ י ח). רק העם מזבחים בבמות וכו׳ וילך המלך גבענה לזבח שם כי היא הבמה הגדולה אלף עלות יעלה שלמה על המזבח ההוא (מ״א ג ב-ד). אז יבנה שלמה במה לכמוש שקץ מואב (שם יא ז). ויבנו גם המה להם במות ומצבות ואשרים (שם יד כג). וישב ויבן את הבמות אשר אבד חזקיהו אביו (מ״ב כא ג). ויקטר בבמות בערי יהודה ומסבי ירושלם (שם כג ה). ויטמא את הבמות אשר קטרו שמה הכהנים (שם ח). כי נלאה מואב על הבמה ובא אל מקדשו להתפלל (ישע׳ יו יב). הלוא הוא אשר הסיר חזקיהו את במתיו ואת מזבחתיו (שם לו ז). ובנו במות התפת אשר בגיא בן הנם לשרף את בניהם ואת בנתיהם באש (ירמ׳ ז לא). עד שלא הוקם המשכן היו ה ב מ ו ת מותרות וכו׳ באו לשילה נאסרו ה ב מ ו ת לא היה שם תקרה אלא בית של אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן (זבחי׳ יד ד-ו). אי זו היא ב מ ה גדולה בשעת היתר ב מ ה אוהל מועד נטוי כדרכו אין הארון נתון שם אי זו היא ב מ ה קטנה בשעת היתר ה ב מ ה עושה אדם ב מ ה על פתח חצרו ועל פתח גינתו מקריב עליה הוא ובנו ובתו (תוספתא סוף זבח׳). — ובכנ׳ : הצבי ישראל על במותיך חלל איך נפלו גברים (ש״ב א יט). איך נפלו גברים בתוך המלחמה יהונתן על במותיך חלל (שם כה). הררי בשדה חילך כל אצרותיך לבז אתן במתיך בחטאת בכל גבוליך (ירמ׳ יז ג). והשמדתי את במתיכם (ויקרא כו ל). ואבדתי במותיכם ונשמו מזבחותיכם (יחזק׳ ו ג-ד). ואת כל צלמי מסכתם תאבדו ואת כל במתם תשמידו (במד׳ לג נב). ויכעיסוהו בבמותם ובפסיליהם יקניאוהו (תהל׳ עח נח). — בית במות, בתי במות : ויעש את בית במות[1] ויעש כהנים מקצות העם (מ״א יב לא). כי היה יהיה הדבר אשר קרא בדבר יי׳ על המזבח אשר בבית אל ועל כל בתי הבמות (שם יג לב). והעמיד בבית אל את כהני הבמות אשר עשה (שם יב לב). — ב) כסמי׳ במותי[1]), מקום גבוה, גב, גבנון, ובהשאלה ראש ההרים ובדומה Gipfel; cîme;summit כי הנה יוצר הרים וברא רוח ומגיד לאדם מה שחו עשה שחר עיפה ודרך על במתי ארץ יי׳ אלהי צבאות שמו (עמוס ד יג). כי הנה יי׳ יצא ממקמו וירד ודרך על במותי[2]) ארץ ונמסו ההרים תחתיו (מיכה א ג-ד). נטה שמים לבדו ודורך על במתי[3])ים (איוב ט ח), מרום הים. אעלה על במתי[4]) עב אדמה לעליון (ישע׳ יד יד). — ומליצה, ירכיב את פלוני על במתי ארץ, יתן לו כח, שליטה, אשר רב : ירכבהו על במותי[5]) ארץ ויאכל תנובת שדי וינקהו דבש מסלע וגו׳ (דבר׳ לב יג). אז תתענג על יי׳ והרכבתיך על במותי[6]) ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישע׳ נח יד). — ופלוני דרך על במות אויביו, הכריעם : ויכחשו איביך לך ואתה על במותימו תדרך (דבר׳ לג כט). — הדריכני או העמידני על במות, תן לי נצחון על אויב : משוה רגליו[7]) כאילות ועל במתי[8]) יעמידני (ש״ב כב לד). משוה רגלי כאילות ועל במתי יעמידני (תהל׳ יח לד). יי׳ אדני חילי וישם רגלי כאילות ועל במותי ידרכני (חבקו׳ ג יט). — ואמר בן

השמיות, ולא נתברר מקורה ושרשה האמתי. וכבר פקפק ריב״ג ואמר : אפשר שיהיה כמו רעה ורעות (ר״ל נע״ו), ואפשר שיהיה כמו מנה אחת, (ר״ל נל״ה). ורד״ק הביא במה במשקלי נע״ו, וכן גזרוה רוב האחרונים משרש בום ואמרו קצתם שבום הוא צמצום מן בהם, ושמשמ׳ בהם היא סגירה ובדומה, ומזה גבה. אך כל זה לא מחור, וכמעט שיש לפקפק אם מלה זו שמית, הואיל ואין כמותה בערבית הקדומה למושג זה הקדים כ״כ. — [1]) יש מפקפקים באמתת נוסחה זו. — [1]) הסכימו הקדמונים וגם רוב האחרונים כי צורה זו גם היא סמיכות מן במה בשני סימני רבים של זו״נ. אמר רד״ק : במתי ארץ בשני סמני הרבוי ברבוי הזכרים וברבוי הנקבות כמו שהמשפט לבוא כן בשני סימנים עם הכנויים אבל זולת הכנויים אין המנהג ברוב ותולם במות נהפך בבמתי לקמץ חטף להקל. ע״כ. וכן דעת רוב האחרונים. רק קצתם ראו בבמתי סמי׳ מן משקל מיוחד במת. אבל, הכתיב הוא בקצת מקומות במותי ולא במתי, ולפי הכתוב יש לחשב כי הנפרד הוא במות ע״מ שרוק. אך ממה שלא השתמשו בזו הסמיכות אלא במשמ׳ זו בלבד ולא במשמעתה העקרית של במה, נראה שזו איננה בכלל צורה שניה של מ״ר מן במה, אלא צורה מיוחדה למשמעת זו. ומהמליצה ו ה ר כ ב ת י ך על במותי ארץ, י ר כ ב ה ו על במותי ארץ נראה כי עקר משמעת של במותי הוא כמו ג ב, ובאמת גם השם גב שמש במשמעה של במה : ותבני לך גב, בבנותך גבך, עי׳ ערך גב. וכן על במותימו תדרך, על ג ב י ה ם של האויב. — [2]) כך הכתיב והקרי וס״א במתי כתיב וקרי. — [3]) בקצת ספרים במתי־במקף. — [4]) בס״א במותי כתיב. — [5]) כך כתיב וקרי. — [6]) ס״א במתי כתיב וקרי. — [7]) רגלי קרי. — [8]) מליצה קשה להלמה, ויש מגיהים על במות במקום במתי. אך קשה להניח שבוש בשלשה מקומות מתחלפים.

כירא: אל תתן לאשה נפשך להדריכה על במותיך (כ"ס נגי' ע ב). — ובנו קצת הסופרים מן במתי מ"ר במתים: דורך על במתים ועל כל גבוה יצעד צעדין (ר"י נאגארה, פזמונים ל). — ויכנוי לבתי כנסיות של הנוצרים: ויפילו את חומות ירושלם ואת בתיה ארצה עד היסוד בה לא השאיר כי אם חורבות המקדש ואת במת הנוצרים לא הפיל (דה"י ליוסף הכהן 1219). ולנו הבמות אשר שם הדורשים ויגידו לנו דברי אלקים חיים (אגר' כע"ת, ר' קלונימוס 7 ה). וצוה הרב לסגור כל הבמות שלהם ולהביא המפתחות ביד הרב (לקוט' ר"י כמכרי, סדר התכ' וקורא העת' א, 141). גוף המשיח היושב בשמים לא יתנועע ואשר בבמה מתנועע (קוכן ויכוחים יז:). אנו קורין לבית תפילתם במה ולא תועבה (הכתר שנה ב, חקירות על עניני הגוילים כבנת בכ"א, מאת ר"י תנינא). ושמספר גשמי המשיח אשר בבמות מתחלפים לאלפים ולרבבות ומאות (קוכן ויכוחים יז:). וינתצו את במות הכומרים וישלחום באש (הליכ' קדס).

ב. בָּמָה[1], ש"נ, מ"ר בָּמות, — א) עמוד שבורכין עליו מגלה: הבמות[2], עמודין של עץ שעושין לספר תורה (ערוך, ערך במות). — ב) בספר, הגליון; החלק סביב הכתוב או הנדפס, Rand; marge; margin: החלק של מעלה ושל מטה פנים ואחור הם נקראין במות (שם).

בִּמְקוֹם, מ"ר בִּמְקוֹמות, — מי שממלא מקום אחר במשרתו, שלשת גבאים ושלשה במקומות (פנק' קראקא, ב' שיא, אוצ"ס 7).

בֶּן[3], ש"נ, — הנקוד קדום של השם בֵּן, ונשמר רק בסמיכות בהרכבת שע"פ, בהשם בנימין, ולפני נון, ולפני יוד: יהושע בִּן[4]) נון (שמות לג יא). אגור בִּן יקה (משלי ל א).

— וכמו"כ בסמי' לפני הפעל הכה: אם בִּן הכות הרשע (דבר' כה ב). — ועי' לקמן בֵּן.

בֵּן[1], ש"ז, — גם במקף אחריו אם אינו סמוך סמיכות ענין, סמי' בֶּן, אם הוא סמוך סמי' ענין, אפילו אם אינו מוקף, ובא גם בְּנוֹ, בְּנִי, מ"ר בָּנִים, סמי' בְּנֵי, וככנ' בְּנִי, בְּנוֹ, בְּנָה, בִּנְךָ, בְּנֵךְ, בְּנָהּ, בִּנְנוּ, בִּנְכֶם[2]), ־כֶן, בְּנָם, או בְּנָהֶם[2]), בֵּנָן[2]), בְּנָהֶן[2]), בָּנַי, בָּנֶיךָ, בָּנַיִךְ, בָּנָיו, בָּנֶיהָ, בְּנֵיכֶם, ־כֶן, בְּנֵיהֶם, ־הֶן, — הילד הנולד הוא בן ליולדיו, Sohn; fils; son: ותלד בֵּן ותקרא את שמו שת (בראש' ד כה). ותלד הגר לאברם בֵּן (שם טז טו). ותלד בֵּן-ששי ליעקב (שם ל כ). וימלט בֵּן-אחד (ש"א כב כ). ולמפיבשת בֵּן-קטן (ש"ב ט יב). והוליד בֵּן-פריץ (יחזק' יח י). ואת לוט בֶּן הרן (שם יא לא). בלעם בְּנוֹ בער (במד' כד ג). ולשרקה בְּנִי אתנו (בראש' מט יא). ועתה בְּנִי שמע בקלי (שם כז ח). קח נא את בִּנְךָ את יחידך (שם כב ב). אתה ושאר ישוב בְּנֶךָ (ישע' ז ג). תני נא לי מדודאי בְּנֵךְ

---

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כך בערוך בכל הדפוסים הקדמו', וכן בעה"ק דפוסי' הראשנים, והיא המלה שנזכרה בגמ' מגי' לב. הלוחות והבמות אין בהם משום קדושה. והנה בנוסח' הגרסה בימות וכן גורס רש"י, וכן בר"ח הנדפס, אך ברור הוא שבספרי ר"ג בה"ע היתה הגרסה במות, וכן בכ"י (ד"ס). והנה רש"י פרש בימות במש' בימה שהיו עושין למלך. אך ר"ח פרש במשמעה ב' שהובא בפנים מהערוך. ומשמעה א' שיחס הערוך למלה זו אינני יודע מקורה, אך מלשון הערוך נראה ברור כי אין זו סברתו הוא, אלא פרוש אחד מהקדמונ'. עכ"פ, דעתם של רבי הלשון שלנו ר"ת והערוך נותנת זכות לשתי המשמעות הללו למלה זו.

[3]) עי' הערה לערך בֵּן. — [4]) ויש משערים שבצרוף זה העלה פגישת שתי נונים. אך מדוע בִּן יקה, ובִן הכות? ויש חשבים עוד בערך זה שבִן לילה היה ובִן לילה אבד (יונה ד י).

[1]) בכל הלשונ' השמיות, זולתי האתיאפ'. בבבלי' בן ומ"ר בנם, בערב' אבנ a) וגם בנ b) בערב' הדרומ', ומ"ר אבנאא c) וגם בנון d), באשו' בִּן, בארמ' בַּר, בתלמי ביר. והוא אחד מהשמות היותר עתיקים בלשונ' השמיות, וכמו שאר שמות קרבת המשפחה, אב, אח, זר בדקדוקו ונטיותיו, וכבר נתקשו חכמי הלשון בדבר מקורו וצורתו היותר קדומה. דעת הקדמונ' היתה כי בן נגזר מן בנה במשמ' בנין. אמר ריב"ג: בן הוא חסר הלמד כמו גא מאד. וכן רד"ק: ומהענין הזה (משרש בנה) בן בנים לפי שהם בנין האב והאם. וכך דעת גם קצת החדשים בעקרה, ואין ספק בדבר שהצורה בֵּן בֶּן מאוחרת, ובתחלה היתה בִּן, ונשמרה בהנטיה בִּנְךָ בִּנְכֶם. ובהשם הפרטי בִּנימין ובִן נון, מפני שבהשמות הפרטים נשמרות הצורות הקדומות יותר. וכמו"כ בקצת סמיכ', בִּן הכות. ויש סוברים כי הרבים בעבר' בָּנים ובערב' בַּנון, וכן בַּת במקום בַּנת מעיד כי היתה תחלתו בַּן, ובערב' נוספה עליו א בראשיתו. ויש סברים להפך כי תחלתו היתה אִבְן, ונשמרה בערב' בהויתה, ומפני רוב השמוש נפלה האלף ונעתקה נקודתו אל הבית ביחיד, ובנטיות נשמרה הצורה כמו שהיתה בהיות האלף בתחלתה, אַבְנֵי-בְּנֵי, אֲבָנִים-בָּנִים, וכמו נָשִׁים מן אֲנָשִׁים לפי דעת קצת החכמים, ובִבְנְךָ בהכרח נשמרה החירק בהבית. וכן בִּנְכֶם. — [2]) רד"ק מכלול דה"ש פַּעַ.

a) إبن b) بن c) أبْنَا d) بَنُون

(בראש׳ ל יד). ובנו הבכור עבדון (דהי״א ח ל). גרש האמה הזאת ואת בנה (בראש׳ כא י). ויולד בנים ובנות (שם ה ד). ושם וחם ויפת בני נח (שם ז יג). והבנים בני (שם לא מג). אתה ובניך (שם מה י). ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך (מ״ב ד ד). כי יאמרו אליכם בניכם (שמות יב כו). ואשתו ונשי בניו (בראש׳ ז ז). ואשתך ושני בניה עמה (שמות יח ו). ואת בניהם הקים תחתם (יהוש׳ ה ז). אשר געלו אנשיהן ובניהן (יחזק׳ טז מה). — ועם ה הידיעה והשאלה ובבל״מ: כל הבן הילוד (שמות א כב). הבן יקיר לי אפרים (ירמ׳ לא כ). עבד משכיל ימשל בבן מביש (משלי יז ב). ויהי לה לבן (שמות ב י). בבן אמך תתן דפי (תהל׳ נ כ). האשה אשר הכיח יי׳ לבן אדני (בראש׳ כד מד). מבן עשרים שנה (שמות ל יד). למבן עשרים שנה (דהי״א כז כג). לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (בראש׳ כד ג). והגדת לבנך ביום ההוא (שמות יג ח). לי ולך ולבנך (מ״א יז יג). איש בבנו ובאחיו (שמות לב כט). בתך לא תתן לבנו (דבר׳ ז ג). באיש חיקה ובבנה ובבתה (שם כח נו). ויתרצצו הבנים בקרבה (בראש׳ כה כב). הבנים אין לישראל (ירמ׳ מט א). איך אשיתך בבנים (שם ג יט). טוב מבנים ומבנות (ישע׳ נו ו). ולבני הפילגשים (בראש׳ כה ו). נלך בבנינו ובבנותנו (שמות י ט). לנו הוא ולבנינו (בראש׳ לא טז). וכל בכור אדם בבניך תפדה (שמו׳ יג יג). ולקחת מבנתיו לבניך (שם לד טז). ומבניך אשר יצאו ממך (מ״ב כ יח). לבניכם אחריכם (ויקר׳ כה מו). ואקים מבניכם לנביאים (עמו׳ ב יא). כי ראיתי בבניו לי מלך (ש״א טז א). וינשק לבניו ולבנותיו (בראש׳ לב א). והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו הכהנים (ויקר׳ יג ב). בבניהם בנינו (נחמ׳ ה ה). בנותיהם נתנו לבניהם (שופ׳ ג ו). לבניהן אשר ילדו (בראש׳ לא מג). לא נכחד מבניהם (תהל׳ עח ד). — בן פלוני, כנוי לכל אדם על שם אביו, כשאין רוצים לקרא את האדם בשמו, והיה זה לפנים בקצת כונה של הקלת כבוד: אמר דוד עד מתי אתם מכלימין בכבודי וקורין אותי ב ן ישי (פסיקתא דר״כ, ענין סוערה ו). לך אצל ב ן עמרם (שבת פט.). — ולסתם ילדים: בעצב תלדי בנים (בראש׳ ג טז). ובשליתה היוצת מבין רגליה ובבניה אשר תלד (דבר׳ כח נז). — ומשל: רוב ב נ י אבות בווישנין רוב ב נ י ם דומין לאחי האם (ירוש׳ סוף קידו׳). אשרי מי ש ב נ י ו זכרים ואוי לו למי ש ב נ י ו נקבות (גמ׳ שם פב:). פעמים ש ה ב ן מחכים את אביו (רב״י יבמ׳ סג.). ב נ ך ה׳ שנים אדונך וחמש עבדך וחמש משנך ואח״כ אוהבך או שונאך (בן המלך והנזיר ו).

כשיחוף ה ב ן הוא זוכר את שלות בית אביו [1] (מד״ר איכ׳, זכרה ירושלם). ב ן שאיננו ב ן הניחהו על פני המים וישוט [2] (א״ב של בן סירא). מעשה אבות יעשו ב נ י ם (משלי שועלים, אריה וכנו). — וליתר בע״ח: פר בן בקר (ויקר׳ ד ג). בן יונה (שם יב ו). ב ן ע ו ף (כתוב׳ ה.). ב ן צ א ן (קדוש׳ לו:). בני צאן (תהל׳ קיד ד). בני נשר (משלי ל יז). בני יונה (ויקר׳ ה ז). בני ערב (תהל׳ קמז ט). שחט פרה ואחר כך שני ב נ י ה סופג שמונים שחט שני ב נ י ה ואחר כך שחטה סופג את הארבעים (חול׳ ה ג). בא ומצא זכרים תלואים בזקינות ונקיבות במבכירות אינו חושש שמא ב נ ה של זו בא אצל זו ושמא ב נ ה של זו בא אצל זו (תוספתא בכור׳ ב יח). כיצד מקשרין מעמיד אימהות מבחוץ והן גועות וה ב נ י ם יוצאין לקראתן (שם ז י). ב ן ג מ ל (חולין נט.). — ולדברים לא בע״ח, בהשאלה: בן קשת (איוב מא כ), לאמר החץ. בני אשפתו (איכה ג יג). — וישמש: — א) במשמעת נער, עלם, Junge; jeune homme; garçon; boy: כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה״ש ב ג). וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב (משלי ז ז). — ב) ילד זר שנתקבל בתור בן: ותבאהו (את הילד) לבת פרעה ויהי לה לבן (שמות ב י). — ג) קריאה של חבה: ויאמר שאול הקלך זה בני דוד (ש״א כד יז). ויאמר יואב (לאחימעץ בן צדוק) למה זה אתה רץ בני (ש״ב יח כב). שמע בני מוסר אביך (משלי א ח). אמר ר״י בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד וכו׳ אמרתי לו ב נ י אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה (אב׳ ו ט). מעשה באחד שבא לפני רבי טרפון להעד על אשה שתינשא אמר לו ב נ י האיך אתה יודע לאשה זו עדות (תוספת׳ יבמ׳ יד י). ואמר לי (אליהו) ב נ י מפני מה נכנסת להורבה זו (ברכ׳ ג.). וכשבאתי אצל ר׳ ישמעאל אמר לי ב נ י מה מלאכתך אמרתי לו לבלר אמר לי ב נ י הוי זהיר במלאכתך (עירו׳ יג.). אמרתי לו (לר׳ עקיבא שנשברה ספינתו) ב נ י מי העלך (יבמ׳ קכא.). אמרתי לו (להנזיר) ב נ י מה ראית להשחית את שערך זה הנאה (נדר׳ ט:). מעשה באדם אחד שפתח הלוניו לחצר השותפין ובא לפני רבי ישמעאל בר רבי יוסי אמר לו החזקת ב נ י החזקת (ב״ב נט:). א״ל (רבי יוחנן לר״ש בן אליקים) ב נ י כיצד שמעתה (סנהד׳ ל:).

---

1) בארמ׳: כד יחיפא ברא מדכר שלותא דביתיה דאבוי. — 2) בארמ׳: בר דלא בר שבקיה על אפי מיא ויישוט.

אמר להם (אביו של בן בוהיין לעניים) בני השליכו מעליכם ואני נותן לכם כפלים במעושר (פס״ז׳ נז.). אמר להן (רבי יהושע להפרושין) בני מפני מה אי אתם אוכלין בשר וכו׳ אמר להן בני בואו ואומר לכם שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר (ב״ב ס:). אמר להן (ר״י בן בבא לזקנים) בניי רוצו (סנהד׳ יד.). אמר להם (רבי לבני רבי חייא) בניי קוצים אתם מטילין לי בעיניי (שם לח.). שלח (ריב״ז) וקרא לאנשי ירושלם ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת (אדר״נ ד). — ד) תלמיד: ואיש אחד מִבְּנֵי הנביאים אמר אל רעהו בדבר יי׳ (מ״א כ לה). ויצאו בְנֵי הנביאים אשר בית אל אל אלישע (מ״ב ב ג). ויען עמוס ויאמר אל אמציה לא נביא אנכי ולא בֶן נביא אנכי (עמו׳ ז יד). — ה) יליד מקום, עיר: בְּנֵי ציון (תהל׳ קמט ב). בְּנֵי בבל, בְּנֵי אשור (יחזק׳ כג כג). בְּנֵי קדם (איוב א ג). בְּנֵי המדינה (עזר׳ ב א). — בֶּן בַּיִת, עבד שנולד בבית והוא ממונה על הבית: ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע והנה בֶן בֵּיתִי יורש אתי (ברא׳ טו ג), ועי׳ עוד ערך בן בית. — ויאמר: הוא שם בן בית, לאמר רגיל שם, נכנס ויוצא, כמו אחד מהמשפחה. בֶּן הנכר (ישע׳ נו ג), לאמר יליד ארץ נכריה.—בְּנֵי עם אחד: עם בְּנֵי ישראל (שמות א ט). לעיני בְנֵי עמי (ברא׳ כג יא). בשער בְּנֵי עם (ירמ׳ יז יט).— ו) בצרוף עם מלת הזמן, פלוני הוא בֶּן כך וכך שנים: וּבֶן שמנת ימים (ברא׳ יז יב), שעברו עליו מיום מולדו שמנה ימים. ויהי נח בֶּן חמש מאות שנה ויולד (שם ה לב). ואברם בֶּן שמנים שנה ושש שנים בלדת הגר (שם יו יז). שה תמים זכר בֶּן שנה (שמות יב ה). כבש בֶּן שנתו (ויקר׳ יב ו). שבעת כבשים תמימם בְּנֵי שנה (שם כג יח). הזכר מִבֶּן עשרים שנה ועד בֶּן ששים שנה (שם כז ג). בֶּן מאה ועשרים שנה אנכי היום (דבר׳ לא ב). בֶּן מאה שנה (ישע׳ סה כ). תנוק בן יום אחד (נדה ה ג). הצדיק בן יומו אינו יודע מה עתיד לחשוב (מד״ר שמות כא). — ועם מלת הכמות: פנו מקום לבן מאתים מנה (עירו׳ פו.). שטר בן מאה בני חמשים (הלכ׳ פסוק׳ לרב יהודא׳ 55), של מאה, של חמשים כסף.—ז) בצרוף עם מלים להורות איזו תכונה, מדה, מעלה [1]: וראה שאול כל איש גבור וכל בֶּן חַיִל ויאספהו אליו (ש״א יד נב). לאמר שיש לו כח, גבור, שלבו אמיץ. חלוצים תעברו וכו׳ כל בְּנֵי חָיִל (דבר׳ ג יח). בֶּן בְּלִיַּעַל (ש״א כה יז). יצאו אנשים בְּנֵי בְלִיַּעַל (דבר׳ יג יד). בֶּן עַוְלָה, בְּנֵי עַוְלָה (ש״ב ג לד). בֶּן נַעֲוַת המרדות (ש״א כ ל). בְּנֵי שחץ (איוב כח ח). בְּנֵי חלוף (משלי לא ח). — בִּן הַכּוֹת, שראוי להכותו, שחיב מכות: והיה אם בִּן הַכּוֹת הרשע (דבר׳ כה ב). — ועוד במשמעות רבות: *בני אכילה (חול׳ קכז:), ראויים לאכילה. *בני שליחות (קדוש׳ מב.), ראויים לשליחות. *בני אלול (ירוש׳ שקל׳ ג מז:), שנולדו באלול.—*בֶּן אוּמָנוּת, פלוני בן אומנותו של פלוני, לאמר הוא עוסק בזו האומנות בעצמו: אין לך אדם אוהב בן אומנותו - אבל החכם אוהב את בן אומנותו וכו׳ והקדוש ברוך הוא אוהב את בן אומנותו (מד״ר ברא׳ לב).—*בני בצלים (עוק׳ ב ח).—*בני ברית (ב״ק א ג), מי שהם בברית אחד, בפרט היהודים.—*בני גיהנם (ר״ה יז.), המיועדים להיות בגהנם. — בְּנֵי גוֹלָה (עזר׳ ו ט), שיושבים בגולה.—*בן גיל, פלוני הוא בן גילו של פלוני, שנולד בשעה אחת אתו: שומא מצויה בבן גילו (ב״מ כז:).—*בן דעת (שם ח.), אדם שיש לו דעת. —*בני דעה (חגי׳ ב:), שיש להם דעה,נבונים.—*בן הריגה (ברכ׳ סב:), שראוי, שנועד להרג.—*בני הרגשה (נדה יג.), שיש להם כח ההרגשה. — *בן זוג (מד״ר ברא׳ יא), מי שהוא לזוג להשני, בעל וכדומה. — ובדברים לא בעלי חיים: שכך היו רושמין על קרשי המשכן לידע איזה בן זוגו (שבת יב ג). — בֶּן זְקֻנִים (ברא׳ לז ג), שנולד לעת-הזקנה. —*בני זמן, בלשון המליצים, המקרים, הפגעים. — *בני חבורה (שבת ב.), שהם בחבורה אחת. — *בני חפה, שהוזמנו להחפה: שושבינין וכל בני חופה (ירוש׳ סוכ׳ ב נג.).— *בֶּן חוֹרִים, בני חורין (ב״ק א ג.), ההפך מעבדים. נכסים בני חורים (גמ׳ שם), שאינם משעבדים. ולא אתה בן חורין ליבטל הימנה (אבו׳ ב טז), אין לך רשות. — *בן חריץ: וחריץ בן חריץ וכמה הוא חריץ ו׳ טפחים ובן חריץ שלשה (ב״ב ז ד). — *בן טובים, אדם השוב, ממשפחה הגונה: מעשה בהילל הזקן שלקח בן טובים לעני אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שיהא משמשו (תוספתא פאה ד י). — *בני יבשה (ירוש׳ נדר׳ ד לח.), היושבים, החיים על היבשה. —*בְּנֵי יום, כמו בני הזמן בלשון המליצים: או אם בְּנֵי יום עתקו חיל (רמב״ע, תרבים א). ונח דודים עלי אוכל

---

[1]) סדרתי פה רוב הצרופים על מלת בן והבאתי משל אחד או שנים. ושאר המשלים יבואו כל אחד בערך המלה המצורפה לבן.

אהכוך ועל בגד ועת קמו בְּנֵי יָמִים להרע בגדו בגד (בס ז). ומתבל ינדוני ב נ י י ו ם כאלו בזמן אין לי נחלה (עמנואל, ז).— *ב נ י ה י ם (נכור׳ ת.), החיים בים. —*ב נ י ה כ נ ס ת (בס ה ה), שמתכנסים יחד.— *ב ן ה כ ו ל ף (תוספת׳ כלי׳ כ״ב ז ג), כולף קטן.—*ב ן כ פר (חגי׳ יג:).—*ב ן כ ר ך (מגי׳ כג).—*ב נ י ל ו י ה (חול׳ ז.), שהולכים ללוות אדם, בלויה אחת. — בֶּן מָוֶת (ש״א כ לא), שחיב מיתה. —*ב נ י מ ז ר ח, ב נ י מ ע ר ב.— *ב נ י מ ס ב ה (כפרת, עקב מג), שיושבים יחד ב מ ס ב ה אחת. — *ב נ י מ ע י ם (חול׳ נג:). — *ב נ י מ צ ר, השכנים היושבים על הגבול (ב״מ קח:).—*ב נ י מ ש פ ח ה (ככור׳ תי), הקרובים, ממשפחה אחת.—בְּנֵי הַנְּעוּרִים (תהל׳ קכז ד), אנשים מימי הנעורים.— *ב ן נ פ י ל, עי׳ נפיל. — ב ן נ י ן, עי׳ נין. — *ב נ י ס ח י ט ה (שבת קמד.), שאפשר לסחוט אותם. — *ב נ י ע ל י י ה (סנהד׳ לז:) אנשים נכבדים, אנשי מעלה.— *ב ן ה פ ט י ש (כליס כט ז), פטיש קטן. — *ב ן פ ק ו ע ה (חולין כט.), ולד הנמצא בקרב בהמה אחרי השחטה.—*ב ן ק י י מ א (נדה כו:), שמסגל, עלול להתקים. — ב נ י ר ש ף, עי׳ רשף. — *ב ן ת ו ר ה, ב נ י ת ו ר ה (שבת קלט:).— בְּנֵי תְמוּתָה (תהל׳ עט יא), שיעודים למות, שדרכם למות. —*ב ן ת ר ב ו ת, ב נ י ת ר ב ו ת (ב״ק א ד), שיש להם תרבות.— וביחס לבע״ח, שהסכינו להאדם.— ועין ילד.

***בֶּן בַּטִּיחַ**, בע״פ, — שם אדם בעל אגרופים גדולים: מאור שלא נעשה בידי אדם שיעורו כמלוא אגרוף גדול זהו אגרופו של ב ן ב ט י ח (כלי׳ יז יב).

בֶּן בַּיִת, — בן עבד או שפחה שנולד בביתו של אדוניו, או עבד שנשתחרר ונמנה על הבית: בשר ודם יש לו פטרון אמרו לו הרי נתפס ב ן ב י ת ך אמר הרי אני מתקיים עליו וכו׳ בא ועמד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או ל ב ן ב י ת ו והוא אומר איש פלוני עומד (ירוש׳ ברכ׳ ט יב.). ר״ג היה לו ב ן ב י ת אחד (פסיקתא דר״כ, ויהי בשלח). כבד ה׳ ממה שחננך מהוניך ב ן ב י ת י אתה אם נתתי לך ויש לי בידך תן לי משלי (פסקתא רבתי, עשר תעשר). בעל הבית יש לו ב ן ב י ת (שם כי תשא). למלך שהיה לו ב ן ב י ת והשליטו על כל מה שהיה לו וכו׳ (מד״ר שמות מג). בא אחר וכבדו (למלך) ואמר מי הוא זה אמרו לו ב ן ב י ת ך הוא (שם ויקר׳ ט). למלך שאמר ל ב ן ב י ת ו תן לפלוני סאה של חטים (שם במדב׳ כא). בשר ודם עושה לו פטרון שהוא מתקיים עליו והוא נתפס וכו׳ ואמרו לו נתפס ב ן ב י ת ך (שם דבר׳ ב). מעשה שהיה באדם אחד בירושלם שעשה סעודה אמר ל ב ן ב י ת ו לך והבא לי קמצא רחמי (שם איכה, בני ציון). אין אדם מונה על ב ן ב י ת ו לא משפלות של זבל ולא של מוץ ושל קש ומהו מונה על ב ן ב י ת ו משפלות של חטים (תנחו׳ בובר, כי תשא ג).

***בֶּן הַמּוֹעֵד**, — כנוי לאסרו חג: יום שאחר י״ט הוא אסרו חג ובירושלם קורים לאסרו חג בנא דמועדא פ׳ ב ן ה מ ו ע ד (תה״י, נתן העזתי, ת״כ, אסרו חג).

***בֶּן נֹחַ**, עי׳ נח.

***בֶּן עָדָל**, עי׳ ערל.

***בֶּן קַמְחִית**, שע״פ, — אדם בעל יד גדולה, שהיתה מחזקת בארבע קבין (ירוש׳ יומא ה מב:).

***בֶּן תַּמְלִיוֹן**, — שד ליצן (מעי׳ יז:), עי׳ תמליון.

***בַּנָּאִי**, ש״ז, מ״ר בַּנָּאִים, — מי שאומנותו לבנות בנינים, Baumeister; constructeur; builder: ה ב נ א י שקבל עליו לסתור את הכותל (ב״ק ט ג). הקנטר של ב נ א י[1]) והדקור של חרש (כלי׳ יד ג).— ובהשאלה, *בַּנָּאִים, אנשים עוסקים בדברים רוחניים, תלמידי חכמים: (בגדים) של ב נ א י ם[2]) מצד אחר (חוצץ בהם רבב) (מקו׳ ט ו).

בנה[3]), ממנו בָּנָה, בְּנִיָּה, בִּנְיָן, מִבְנֶה, תַּבְנִית, וי״א גם בֵּן.

בָּנָה[4]), פ״י, עתיד אֶבְנֶה, יִבְנֶה, וַיִּבֶן, מקור בְּנֹה, בְּנוֹת, — שם אבן על אבן, או קורה על קורה, לעשות בית ובדומה, bauen; bâtir, construire; to build: מי האיש אשר בָּנָה בית חדש (דברים כ ה). והערים אשר בָּנָה (מ״א טו כג). בָּנְתָה ביתה (משלי ט א). בָּנֹה

---

[1]) בכ״י פרמה שֶׁלְּבַנָּאִי. — [2]) לפי דרושו של רבי יוחנן: מאי בנאים אלו ת״ח שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן (שבת קיד.). ואעפ״י שאין פרוש זה אלא דרש, והפרוש האמתי הוא של רבי שמעון בן לקיש: כלים ה א ו ל י י ר י ם הבאים ממדינת הים (שם), והם בגדי בד של שמשי בית המרחץ, ו ב נ א י ם הוא במקום בלנאים, מהשם בלן, מ״מ פרשו רוב המפרשים כפרושו של ר״י. וסוב׳ יסטר׳ כי זו מלה מצמצמה מן בן נאים, כמו בן טובים, ר״ל אדם הגון.

[3]) משתף לכל הלשונ׳ האחיו׳, זולתי אתיאפ׳. באשור׳ בַּנוּ, יצר, הוליד.

[4]) עי׳ הערה לשרש בנה.

בניתי בית זבל לך (מ"א ח יג). ערים גדלת וטבת אשר לא בנית (דבר' ו י). את הבית הזה אשר בנתה (מ"א ט ג). אל כל ראש דרך בנית רמתך (יחזק' יו כה). וירד יי' לראת את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם (ברא' יא ה). ברושים משניר בנו לך (יחזק' כז ה). וערים אשר לא בניתם (נתתי לכם) ותשבו בהם (יהוש' כד יג). ויאמרו נקום ובנינו (נחמיה ב יח). ויהי בנה עיר (בראש' ד יז). הבנים חרבות למו (איוב ג יד). המזבח הבנוי (שופט' ו כח). ירושלם הבנויה (תהל' קכב ג). והעם מעט בתוכה ואין בתים בנוים (נחמ' ז ד). הלשכות בנויות בקדש ופתוחות לחול (מע"ש ג ח). ולבלתי בנות בתים לשבתנו (ירמי' לה ט). ואבנה הבית לשם יי' (מ"א ח כ). ויבנה את האבנים (שם יח לב). ויבן נח מזבח ליי' (בראש' ח כ). ויבן יי' אלהים את הצלע (שם ב כב). ותבן צר מצור לה (זכר' ט ג). ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית (שמות כ כה). ותבני לך גב (יחזק' יו כד). הבה נבנה לנו עיר (ברא' יא ד). ובית לא תבנו (ירמ' לה ז). ויבנו בני גד את דיבן (במדב' לב לד). בנה לי בזה שבעה מזבחת (שם כג א). בנו לכם ערים לטפכם (שם לב כד). — ובהשאלה: גליתה את אזן עבדך לאמר בית אבנה לך (ש"ב ז כז), לאמר בנים אשר ישבו על כסא: אחריו. אשר לא יבנה את בית אחיו (דבר' כה ט). — וככנ': ביום ההוא אקים את סכת דוד הנפלת וכו' ובניתיה כימי עולם (עמו' ט יא). ובניתים ולא אהרס (ירמ' כד ו). המה בנוהו ויעמידו דלתתיו (נחמ' ג יג). עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל (ירמ' לא ד). אשר תשלחני אל יהודה אל עיר קברות אבתי ואבננה (נחמ' ב ה). בית גזל ולא יבנהו (איוב כ יט). ויבנהו שבע שנים (מ"א ו לח). יהרסם ולא יבנם (תהל' כח ה). בבנותכם לכם מזבח (יהוש' כב יז). בבנותיך [1]) גבך בראש כל דרך (יחזק' יו לא). — ובעבר עם א במקום ל"פ: מלמד שבנאה הקב"ה לחוה כבנין אוצר (ברכ' סא.). — *בנה אב, עשה *בנין אב: זה בנה אב כל מקום שנאמר עד הרי כאן שנים (סוט' לא). — ועי' אב, ועי' בנין. — ובהשאלה בדקדוק: "בנה שם, בנה פעל, עשה שם או פעל: וכאשר לא תוכל לבנות מן ויטה יטון ומן ויכה יכון וכו' כן לא תוכל לבנות מן ויגה יגון (דונש על מנחם, יגון). כי השמות

[1]) יש סברים כי באמת אמרו כן בחיי הלשון מפני הדמיון עם מ"ר בנותיך, והוא משכחת הלשון בעצמה, וי"א כי זה שבוש פשוט.

הבנויים ביוד הם יותר מן הבנויים בו (הוא על רסע"ג, ט). — ובמשמעת "מרכב: ואולם להיות החדש בנוי מימים שלמים לא יאות רק על פי ראיית הלבנה (ר"א הקרא', ג"ע, קדוה"ת ח). —וביחס לצורות ההנדסה, "רשם צורה: מרבע או משלש בנוי על צלע משתף (ר"י ישראלי, יסוד עולם, א ב ד). —ובכלל "נשען ומיוסד על דבר: ראוי לפרש השמיעה על העיקר שהיא בנויה וראינו שהיא בנויה על מי שמעידין עליו עדים וכו' (ר"ח שבוע' מו:). כל יסודות התורה והאמונה הם בנויים על אמונת ההשגחה (מנוה"מ ה ב, רלב). זה המדרש בנוי על מדרש אחר (בו"ת תמת ישרים ב).

— נפע' נבנה, וגם *נבנית,הבנות,—שבנו אותו, gebaut werden; être bâti; be built: כי לא נבנה בית לשם יי' עד הימים ההם (מ"א ג ב). ונבנתה עיר על תלה (ירמי' ל יח). והושבתי את הערים ונבנו החרבות (יחזק' לו לג). לבית הנבנה לשם יי' (דהי"א כב יט). בחכמה יבנה בית (משלי כד ג). תבנה ותכונן עיר סיחון (במד' כא כז). האמר לירושלם תושב ולערי יהודה תבנינה (ישע' מד כו). אימתי יבנה בית המקדש (ירוש' ברכ' ב ד.). לא עת בא עת בית יי' להבנות (חגי א ב). וחרבות לא ניתנו להיבנות (ירוש' ב"ב ג יד:). והבית בהבנתו אבן שלמה מסע נבנה (מ"א ו ז).— ובהשאלה: הנה נא עצרני יי' מלדת בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה (בראש' טז ב), לאמר יהיה גם לי אח"כ ילדים. ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה (שם ל ג). נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה שמא לא זכה להבנות ממנה (יבמ' סד.). — ונבנית: מה זו נבנית על ידי צרתה אף זו נבנית ע"י צרתה (מד"ר בראש' עא). — ובמליצה: עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל עוד תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים (ירמי' לא ד). אם תשוב עד שדי תבנה תרחיק עולה מאהלך (איוב כב כג). —ובדקדוק: מגנת לב מן יגון נבנתה (דונש על מנחם, יגון). שמות נבנים על הכפילה (הוא, על רסע"ג). ועל המשקל הזה נבנתה לשון הארמית (שם). ונבנה השם הזה בלשון קבוץ (כוזרי ד א). — ובמשמ' "נשען ומיוסד: ואין זאת הראיה נבנה על שרשי המדברים (מו"נ). ואני אכתוב לך אלו הנשארים בשרטוט להיותם מבוארת נקל עליך וכירתם כי עליהם נבנה שרש המלאכה (רמב"ם, חשבון העבור).

— פע', *בנה,— לנחץ הפעולה: זו סנהדרי גדולה של

ישראל שהן יושבין ו מ ב נ י ן אותה (מד"ר במות כג).
—פַּע' *בָּנֶה, מְבֻנֶּה,—בנוי היטב, מתקן: חברון מ ב ו נ ה על אחת משבעה בצוען (כתוב' קיכ.), מתוקנת יפה. שמבונה מכל מום (סוטה מג :). אך כל זה יבוחש מאלפים ורבבות אשר עברו בזאת המדינה (פירו) וראו אותה מ ב ו נ ה מקצה אל הקצה ארץ רבתי עם ומלאה כל טוב (נחמ' וגע', דוד גנז עה).
— הִתפַּע',*הִתְבַּנֶּה, — מן בֵּן. נעשה, נתקבל כבן: שׁ נ ת ב נ ו (הגויים) בישראל (פסקתא רבתי, כי פקד).

אֶבֶן וכל המתיחס, עי' במקומו. — אֹרֶן. — *אֹטֶם, אחז את הבנין בעץ וכדומה, צפה. — אַיִל, בליטה סביב הפתח. — אֲנָךְ, משקלת העפרת לישר הבנין. — אֲצִילָה, קורה הנושאת עליה התקרה. — אָשְׁיוֹת, העמודים אשר עליהם נשען הבנין. — אַתִּיק.

בַּיִת, וכל השיך, עי' במקומו. — בּוֹנֶה, *בַּנָּאי, אומן שיודע לבנות. — בֶּטֶן, בליטה בעמוד וכדומה. — בָּמָה, להקריב קרבנות. — בִּנְיָה, בִּנְיָן, מִבְנֶה. — *בִּעַט, הכתל בּעט, התעקם ונוטה לנפל. — *בִּרְקָר, מהלכה מקורה בתוך הבנין או סביבו.

גַּב, עי' במקומו. — *גַּבְלִית, בליטה כעין חטטרת בבנין, באבן. — גַּג. — גָּדֵר. — *גָּהָה, נוטה לנפ'ל. — גִּזְרָה, בליטה בעלית העליונה. — גָּרַע, מִגְרָעוֹת, עי' במקומו.

דְּבִיר. — *דִּירָה, *דִּיוּר. — *דַּיָּר. — *דֹּפֶן, כתל.
הָרַס הבנין, סתרו.

*זִיז, בליטה, שפניה למטה, מתחת וממעל לחלון, לנוי.

*חָזִית, פני הכתל. — חַיִץ, כתל בין שני חדרים. — חֹמֶר וּלְבֵנִים. — חָצַב וכו', עי' אבן. — חָרֵב, הֶחֱרִיב, *חָרְבָּה.

טוּר, שורה אחת של אבנים או קורות. — טִיחַ, שטחים על הכתל. — טְפָחָה, טְפָחוֹת.

יָסַד, יְסוֹד. — יָצִיעַ, במקומו.

כֶּבֶשׁ, מעלות לפני הבנין לעלות בו. — כַּיִר. — *כִּפָּה. — *כָּפִים. — כַּפְתּוֹר, ראש העמוד. — כְּרוּתָה, קורה של עץ. — כָּתֵף הבית. — כֹּתֶרֶת, על ראש העמודים.

לוּל, מעלה. — לִיָה. — *לֶחִי, *נסר, *לפוף *לְפוּת.

*מְהַנְדֵּס, בנאי חכם. — מְזוּזָה. — מְחוּזָה. — מֶחֱזָה, כמו חזות. — *מֶלֶט, לדבק את האבנים. — מַסָּד. — מִסְעָד. — מַעֲקֶה. — מַצֵּבָה. — מִקְלַעַת.

*נִדְבָּךְ, עי' אבן. — *נוי הבנין.

סַפָּן. — *סָתַר, את הבנין, הרס.

עָב, עֹב, עָבִים, במקומו. — עַמּוּד, והמתיחס במקומו. — עֵץ, בד, *קורה, *כשור, *מריש, במקומם.

*פִּגּוּם, חבור קורות ובדים ועליהם לוחות, יעמדו עליהם הבונים לעשות מלאכתם במקום גבוה. — פִּטּוּרֵי צִיצִים, לנוי הבנין וקשוטו. — פְּנֵי הבנין. — *פַּס, *פסים. — *פְּצִים, עמוד מעץ או אבן בבנין. — *פוֹצָם, מקום בנוי פצימים. — פְּקָעִים, מין נוי. — *פֶּתֶן, במקומו.

*צַיֵּר, את האבן. — צֵלָע. — צִפָּה, את הכתל בעץ, בזהב וכדומה.

*קַבְּלָן, שבונה ב*קבלנות. — קַו, קו המשקלת, נטה קו. — קָטוֹר, קְטוֹרָה, בנוי כפות. — קָלַע, מִקְלַע נוי. — קָצַב, מדה של הבנין. — קֶרֶן, קרנות. — *קִשְׁקוּשׁ, בנין קטן. — *קַרְפֵּף. שטח מוקף כתלים.

*רֹבֶד, עי' אבן. — *רֹכֶס, עמוד מרבע. רִמּוֹנִים, נוי.

שְׂבָכָה. — שֵׂדֵרָה, במקומו. — *שָׁחִיף. — *שִׁפֵּץ הבנין, תקן אותו מחדש. — שְׁקוּף, בכפה.

תַּבְנִית הבית. — תָּכְנִית. — תִּמּוֹרוֹת, מין נוי. — תִּקְרָה.

בָּנוֹת, בְּנוֹת, — מ"ר מן בַּת, עי' זה.

בְּנִיָה[2], ש"נ, — דבר בנוי, Gebäude; construction building: ומדד את הבית ארך מאה אמה והגזרה והבניה[2]) וקירותיה ארך מאה אמה (יחזק' מא יג).

***בנות שבע**, ***בנות שות**, עי' שבע, שות.

***בְּנִיּוּת**, ש"נ, — סגולת מי שהוא בֵּן: ואחר זה צוה ללמיד הדברים האלה לבנים והתלמידים הם בכלל שעיקר ה ב נ י ו ת הוא בנפש אבל הבנים קודמין שבהן ב נ י ו ת הנפש והגוף (מלמד התלמידים, יעקב אנטולי ותחנן). בא החכם להזהיר תלמידו שהוא בנו ב ב נ י ו ת נפש שלא למאוס מוסר יי' (שם, כהר). חביבין ישראל שנקראו בנים למקום וכו' וראוי שנדע מה ענין המעלה הזאת כי אם שם האב נאמר על הפועל והבורא הנה

---

[1]) משק', לִוְיָה, צְבִיָּה, שְׁלִיָה. —[2]) לפי הענין נראה כי זה חלק מיוחד מהבנין, דבר בנוי על פני הגזרה, כאמור למעלה בפסוק יב, אך לא עמדו המבארים על תכונתה של בניה זו, ומשתמשים במלה זו במשמ' בנין בכלל, או יותר במשמ' מפשטת מלאכת הבנין.

האומות כולם ישתתפו בהיותם בני אל חי ולמה א"כ ייחד השלם ר' עקיבא מעלת הצלם לכללות מין האנושי וייחס מעלת הבניות לאומת ישראל בלבד (ר"א הכרכבלי, נחלת אבות ג). הנה אם כן הבניות מורה על התיחדות האומה להנהגתו מבין שאר האומות (שם).

בנ"ט, ר"ת: בנותן טעם.

בִּנְיָן, ש"ז, מ"ר בִּנְיָנִים, -יָנוֹת, — א) דבר בנוי, Gebäude; construction; building: והלשכות העליונות קצרות וכו' מהתיכונות בִּנְיָן (יחזק' מב ה). וימד את רחב הַבִּנְיָן קנה אחד (שם מ ה). וְהַבִּנְיָן אשר אל פני הגזרה פאת דרך הים רחב שבעים אמה וקיר הַבִּנְיָן חמש אמות רחב סביב (שם מא יב). מי שלא ראה בנין הורדוס לא ראה בנין מפואר בימיו (סוכ' נא:). מה עשו אבותי לאבותיך מהם מיעכו בבנין (סנה' קיא.). — ומ"ר *בִּנְיָנוֹת: כידוע לכורתי האילנות לבנינות (ס' החנוך תג). — ומשל: ירקב המעות הבנינים[1] (ר"י קמחי ספ' הגלוי, 126). — ובהשאלה, *הרכבת הגוף: רובע עצמות מרוב בנין או מרוב המנין ורוב בניני ורוב מנינו של מת (אהל' ב א). כל בנינו של אדם הוא שתי השוקים והירכים והצלעות והשדרה (רמב"ם טומ' מת ב ח). — דבר בבנינו, ר"ל כשהוא בנוי כלו בשלמותו: מי שלא ראה ב"ה בבנינו לא ראה בנין מפואר (סוכ' נא:). הנבלה כשהיא בבנינה הקרא נבלה וחלקיה לא יקראו נבלה (ר"א הקראי, ג"ע, טו"ט ב). — ב) *עצם הפעולה לבנות, das Bauen; act de construire; building: משנבנה הבית התחילו מונין לבניינו וכו' לא זכו למנות לבניינו התחילו מונין לחרבנו (ירוש' ר"ה א נו:). אמת הבנין (שם שקל' ו מט ד). אין מבטלין תשב"ר אפי' לבנין ביהמ"ק (שבת קיט:). ביום שמחת לבו זה בנין ביהמ"ק (מגי' יב.). יכול יהא בנין ביהמ"ק דוחה שבת (יבמ' ו.). שכל העוסק בבנין מתמסכן (שם סג.). אבותינו אכלו מלוחים כשעסקו בבנין ביהמ"ק (קידו' סו.). אין בִנְיַן ביהמ"ק בלילה (שבו' טו:). — ומשל: שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה (מגי' לא:). — ובהשאלה: ת"ח שעוסקין בבנינו של עולם (שבת קיד.). — *בִּנְיָן אב, מדה ממדות דרשות הכתובים בתורה שמה שנאמר במקום אחד מלמד על מה שנאמר במקומות אחרים[2] בנין אב מכתוב אחד ובנין אב משני כתובים (י"ג מדות של ר' ישמעאל). זה בנין אב לכל דמיהם בם וכו' בסקילה (ספרא, קדוש' ב). אמר רבי אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו בנין אב שבכולם וה' דבר עליך רעה (ירוש' ברכ' ט יד:). — ג) בדקדוק, *בכלל אופן המלה וצורתה: נשבתו האותיות ונסתר בנין המלה (מנחם מחב' 41). המלה הזאת לא תסור מבנינה ולא ישתנה ענינה (שם, ערך זאת). ובנין מאירות מן אור (דונש על רסע"ג). וכרון רב בניני השמות המוספים (הרקמה, י). ומן הבנין הזה פיעלה בשבר הפא (שם). — ובפרט *כ"א משמנה צורות הפעל, בנין הקל, בנין הכבד וכו': הפעל השלישי המוסף מה שאין בנינו בנין הקל (הרקמה, יד). והעתיד מבנין הפעיל יהיה על השלמות והתום והפעול (שם). ממה שישיג הפועל מן הבנינים לענין הנפעל וההתפעל (שם). והנה כל אלה הם מבנין הקל הנקרא בנין פָּעַל (ראב"ע צחות, הפעלים). ואלה השלשה הבניינים הם עיקרים לכל הלשון (שם). בנין הפעלים יבנה בשמנה טורים הטור האחד הוא בנין הקל והוא יסוד הפעלים וכו' אבל ההא והמם הנוספת בבנין הפעיל וכן בשאר הבנינים וכו' (מכלול, שדס"פ).

בנל"ך, ר"ת: ברוך נותן לַיָּעֵף כח.

בנ"ר, ר"ת: בורא נפשות רבות.

בסא[1]), ממנו *בסיא *בוסיא.

***בְּסִיָא**[2]), *בְּסִיָּא, — התרשלות וולזול בשמירה וכדומה, Vernachlässigung; négligence; negl-: השם בהמה מחבירו מתה בבוסיא[3]) משלם כולה שלא בבוסיא משלם פלגה שכך הוא כותב לו

---

[1]) והוא תרגום מלשון ערבי', כמו שנאמר שם: כי ימשלו חכמים שלהם (של הערבים) סוס אל דראהם אלבניאן. — [2]) ואמר ר' ישועה הלוי בהליכ' עולם שער ד: בנין אב מדה בתורה שהכתוב יגלה ויפרש במקום אחד וממנו למדין בכל המקומות הדומין לו שהתורה תקצר ותרמוז במקצת על הכל.

[1]) בערב' בַּסַא'a) בַּה, — ולזול והתרשל בדבר.

[2]) משקל עברי בְּסִי כמו מְרִי, או בְּסִי כמו חֳלִי, או בְּסִיָּה כמו פְּלִיָּה. בארמ' כוליא. — ועי' הערה לקמן. — [3]) וכן בירושי' (ב"מ ה י:). בסגנון ארמי: מתה בבוסיא יהב כוליה דלא בבוסיא יהב פלגא וכו' מתה בבוסיא יהב ששה של זהב דלא בבוסיא יהב ששים זוז. ע"כ. ובן בבבלי (ב"ק קיו:) רק בקצת נוסח' בכוסיא בכף במקום ב.

---

a) بَسَا بِهِ

אם המות בבוסיא אשלם כולה שלא בבוסיא אשלם פלגא (תוספתא כ"מ ה ו). שמה במנה והשביחה והרי היא יפה מאתים זוז מתה בבוסיא משלם שלשה של זהב שלא בבוסיא משלם חמשים זוז (שם שם יא). רשאין החמרין לומר כל מי שתמות את חמורו נעמיד לו חמור אחרת מתה בבוסיא אין צריכין להעמיד לו חמור אחרת מתה שלא בבוסיא צריכין להעמיד לו חמור אחרת (שם יא כה).

בסה[1]), ממנו בָּסֹה.

בָּסֹה[2]), פ"י, בינ' בּוֹסִים, עכ' בָּסָה, בָּסִית, בָּסִיתָ, בָּסוּ, בְּסִיתֶם, בְּסִינוּ, אֶבְסֶה, תִּבְסֶה, — דרך ורמס בכח בתוך הטיט והרפש, patschen (in Schlamm); patauger : to splash (through the mud) : והיו כגברים בּוֹסִים[3]) בטיט חוצות במלחמה ונלחמו כי יי' עמם והבישו רכבי סוסים (זכרי' י ה). — ובמשמעת תום ולכלך: לולא פני כבודי אני נושא אז הייתי מעליך ראשך נושא, ואותך בדם כבדך בוסה (ס' סעבועים לר' זכדא, מתכ' יין לכנון).

— פע', *בִּסָּה, מְבַסֶּה, מְבַסִּים, מבוסים, — מלכלכים: ואם כל בהמות וחיות קרוצים, נתחים ערוכים על העצים, ואף זויות מזבח מְבוּסִים, דם כמים לים מכסים (שיר היחוד ה).

*__בִּסּוּם__, ש"ז, — שה"פ מן בִּסֵּם במשמעת נעים: כשהיו מושכין את קולם בנעימה היו אלו ממהרים להבליע את השם וכו' בנעימה ביסום[1]) קול (רש"י קידו' עא.).

*__בְּסוּרָה__[2]), ש"נ, מ"ר בְּסוּרוֹת, — כוס של בסורות, כוס יין שהיו מעבירים לפני הכלה אם היתה בתולה: נשרפה כתובתה רקדו לפניה שחקו לפניה העבירו לפניה כוס של בסורות[3]) או מפה של בתולים אם יש לה עדים באחד מכל אלו כתובתה מאתים (כתוב' יו:).

*__בָּסִים__, ש"ז, — פֵּן, Basis ; base : קני מנורה טהורין הפרח והבסים טמאין (כלי' יא ז). כום בסים לדרקון אסור ודרקון בסים לכום מותר (ירוש' ע"ז ג מכ ז). בעומדין על בסיסן (ע"ז מא.). כעמוד הזה שיש לו בסים מלמטה (מד"ר ויקר' כה). העמוד הזה אם אין לו כותרת מלמעלה ובסים מלמטה אינו

---

[1]) אין המדקדקים מודים בשרש בסה בעברית הקדומה, והפעל בוסים שלקמן הם מחליטים אותו לבינ' מן בוס. ועי' הערה למלה זו לקמן.

[2]) עי' הערה לשרש בסה, ועי' הערה שלקמן.—

[3]) כל המדקדקים גזרו שזה בינ' מן בוס. אמר ריב"ג בשרש בית וו סמך וז"ל: ודע כי בוסים בטיט חוצות מזה העיקר והוא תואר אם שם הפועלים על משקל בחתיתם מגבורתם בושים, טובים היו חללי חרב, והעיקר בהם שיהיו על משק' קרובים ורחוקים והשיגם הרפיון והנות כאשר קרה לגוחי מבטן אתה גוזי וזולתם. ע"כ. וכך גם החדשים. ואעפ"י שבעצם הדבר אין זה מן הנמנע, מ"מ יש לפקפק למה באה צורה זו רק במקום הזה בלבד, ועוד קצת קשה בית השמוש בהשם טיט, כי לפי מנהג שמוש הפעל בוס, בוסס, הדין נותן שיבוא אחריו הדבר בפעול, והיה צריך להאמר בוסים טיט חוצות. וכבר היו מי שרצו להגיה כטיט כ במקום ב. ואולם נראה, כי זה פעל מיוחד לפעולת ההליכה בעמל וכח בתוך הטיט, ואפשר שהוא פעל משנה מהפעל בוס, שנתיחד לפעולה זו, והרבה יש בינונים מלאים אפי' במקום שאין להם משמ' שם דבר, בפרט בהכתבים של הזמן המאוחר. וקצת כעין סמך לזה יש בההקבלה שבחצי השני של הפסוק והבישו רוכבי סוסים, משמע שהכונה היא להקביל את הלוחמים הרגלים הבוסים בטיט חוצות לעומת רוכבי הסוסים. וכן ראב"ע שם וכן רד"ק.

[1]) בארמ': (עיקר השיר הוא בפה והכלים באו לבסומי קלא (סוכ' נא.).

[2]) עי' הערה שלקמן. — [3]) כך בערוך דפוסי' קדמו' וכמו"כ בעה"ק דפוסים הראשנים. ובנוסח' התלמוד בשורה. אך רגלים לדבר כי גרסה זו היא תקון עפ"י מה שהתחילו לפרש מלה זו מלשון בשורה, כמו שפרש"י שם: המבשר עליה סימני בתולה. אבל באמת כבר נעלם מבעלי התלמוד בעצמם מהותה של כום זו ופרושה האמתי של מלה זו, והוו שם וז"ל: מאי כום של בסורות (כך גרסת הערוך, ובנוסח' בשורה) אמר רב אדא בר אהבא כום יין של תרומה היו מעבירין לפניה כלומר ראויה היתה זו לאכול בתרומה מתקיף לה רב פפא אטו אלמנה מי לא אכלה בתרומה אלא אמר רב פפא זו ראשית כתרומה ראשית. ע"כ. והנה נתברר מכל הויה זו כי בזמנם של רב אדא ורב פפא כבר לא היה נהוג מנהג קדום זה של העברת כום לפי הכלה כשהיא בבתוליה, ולכן יש לפקפק אם באמת היו מעבירים דוקא כום של תרומה, כי אפשר שזו סברה בעולם של רב אדא כדי לפרש הסימן שראויה היתה לאכול בתרומה. וגם פרושו של רב פפא זו ראשית כתרומה ראשית אין ספק שהוא דרוש בעולם. ואפשר שכום של בסורות היתה כום של משקה עשוי מבסורות, ר"ל מפרי בסר, כמו שאומרים בערב' בַּשַּׂר אלתמר, עשה שכר התמרים בעוד שהתמר בסר, ר"ל מעט קדם שבשל בשול גמור, קודם שנפתח, והיה זה אולי לסימן הכלה שגם היא עודנה בסר, עוד בבתוליה. וכבר השתמשו גם בערב' בפעל זה גם לענין הזדוגות הגמל והנאקה, ואמרו: בשר אלפחל אלנאקה, נוקק לה קודם שתבעה.—ועי' בֹּסֶר.

נראה (תנחו' כוכ' כהל ג).—ומ"ר: שלש בסיסאות[1] הן שלפני המטה ושלפני סופרים וכו' (כלי' כד ו). — ובהשאלה: בסיס לדבר האסור (שבת קיז.). — ואמר הפיטן: אמת יהגה חכי משפטי יי' אדוני, כל פקודי כל בסיס טבע אדוני (אזהר' ר' אליהו הזקן).

*__בְּסִיסָה__, — שם"פ מן בסס: בסיסה ופסיסה אחד הוא (רה"ג עוקצ' א ה). הדריך סוס למנוסתי בים בקע לבסיסתי המירו ומלא בפיסתי לססתי (שלמה בר"י, יוצר א פסח, אור יבע).

*__בסם__[3]), כמו בשם, ממנו *בֹּסֶם, *בָּסֵם *בִּסּוּם *בָּסְמָן.

*__בֹּסֶם__, בוסם, ש"ז, — כמו בֹּשֶׂם: לצלוחית של פלייטון שהיתה מונחת במקום הטנופת במקומה ריחה נודף וכ"ש במקום הבוסם (סנה' קח.).

*__בָּסֵם__, פ"ע, עת' יִבְסַם, — היה בסים, מתוק, נעים, **süss sein; être doux; be sweet**: למלך שעשה סעודה וזימן אורחין אצלו והיה מחזיק עליהם ואומר להם יערב לכם ויבסם לכם (מד"ר שה"ש, כאתי לגני). והיו מקלסין לפניו ואומרין לו יערב לך ויבסם לך (שם איכ', טומאתה). ללסטים שנכנסו לתוך המרתף ונטלו קנקן א' של יין ושתו הציץ עליהם בעל המרתף א"ל יערב לכם יבסם לכם שתיתם את היין החזירו את הקנקן למקומו (ילק' יהוש' כד).

— פִע', *בִּסֵּם, — חפא, התקין בבֹּסם, **parfümieren; parfumer; to perfume**: כלה מקשטין אותה ומבסמין אותה ואחר כך מכניסין אותה לחופה (מד"ר שמו' כג).—ובהשאלה, עשהו מתוק, שמח: ולשמח הלב העליון ולבסמו כדי שיאציל עליהם היו צריכים מיני הניגון (עבוד' הקד' לרמב"ג, כג).

— פֻעַל, *בֻּסַּם, *מְבֻסָּם, מְבֻסֶּמֶת, מְבֻסָּמָה, — א) מתקן בבשמים, **parfümiert; parfumé; perfumed**: לפי שאין שבח לת"ח שיצא מבוסם (תוספתא ברכ' ו ה). המוכר יין לחבירו סתם חייב באחריותו עד הפסח מבוסם חייב באחריותו עד עצרת (שם ב"ב ו ה). ונערה יוצאה מקושטת ומבוסמת ומפתה אותו (מד"ר במד' כ). —ובמשמ' מתקן, נאה וטוב: וכשהייתי יוצא לחוץ הייתי יוצא בבגדים נאים כדי שאצא לשוק מבוסם (פסיק' רב' כג-כד). — ובמשמעות נעים לחך: (טעם את היין ולא היה) מבוסם וטוב (רש"י כתוב' ס.).—ב) בהשאלה, שתוי יין מעט, אך עוד לא שכור לגמרה, **angeheitert; gaillard; tipsy**: הוא מְבֻסָּם (בלשון העם, ועי' לקמן התפעל).

— התפ', *הִתְבַּסֵּם, — א) התקין עצמו בבשמים ושמן, **sich parfümieren; se parfumer; perfume o. s.**: וכשנושאין (מבית אבטינס) אשה ממקום אחר מתנין עמה שלא תתבסם שלא יאמרו ממעשה הקטורת מתבסמין (יומא לח.). לאדם שהיה מוכר נפט ואפרסמון וכו' בא למדוד אפרסמון אומר לו המתן לי עד שאמדוד עמך כדי שנתבסם אני ואתה (שם לט.). ומפני מה האשה צריכה להתבסם ואין האיש צריך להתבסם וכו' (מד"ר בראש' יז). — ב) בהשאלה, נעשה רך, נעים: שנתבסמה דעתו עליו (שם סז). דינין שיצאו מעולם התוהו וכו' ונתבסמו על ידו בסוד שם אלהים (עמק המלך, רישא דז"א מא). עתה בזה מתבסמין (הדינים) ומתהפכין לרחמים (מעבר יבק, מ"א יב). — ג) שתה והחל לשכר, **angeheitert werden; devenir gaillard; become tipsy**: אכל ושתה ונתבסם (מד"ר קהלת, שמח). מפני שלא היו רגילין לשתות יין וכו' ועל כן היו מתבסמין ומרגישין במעט יין (ר"ד אבודרהם, סדר תפל' פורים).

*__בַּסָּם__, ש"ז, מ"ר בַּסָּמִים, — מי שעושה או מוכר מיני בסם, **Spezereihändler; épicier; druggist**: אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסקי אשרי מי שאומנותו בסם ואוי לו למי שאומנותו בורסקי (קידו' פב:). המוכר שטרותיו לבסם (ירוש' שבועות ו לז:).

*__בָּסְמָן__[1]), ש"ז, מ"ר בָּסְמָנִים, בוסמנים, כמו בֹּסֶם: רוח צפון ורוח דרום מכבדות ווזחלות כל בוסמני גן עדן ונותנין ריחם (מד"ר במדב' יג).

__בסס__[2]), ממנו א.בָּסַס.

א.*__בָּסַס__, פת' יִבְסֹס,—שבר לשברים דקים,פתת לפתיתים, **zerbrechen, zerbröckeln; briser, émietter; break, crumble**: כל ידות האוכלין שבססן[4]) בגורן

---

[1]) כך גרסת הערוך. ובנוסח' בססיות.

[3]) עי' שרש בשם.

[1]) משקל שַׁלְחָן.

[2]) בערב' בשׂ a), שבין שאר משמעותיה משמשת גם במשמע' שבר: ופתת, ונתפזר, ועקרה הבהמה היעשב ויערבב.

[4]) כך גרס' כל הספרים שלנו. ובספרים שהיו בידי

---

a) بَسَّ

טהורין (ספרא, שמיני, ט יא). — ובמשמ׳ החריב: הא״ש והמים הזידונים ששטפונו בדלקם ו ב ס ס ו מקדש ובזזו חלקם (סליח׳ לו״ג, אבלה נפשי). מעט מעט ב ס ס ו ה ו הגוים (רד״ק ישע׳ יח ב).—ואמר המשורר: אשחק לקורותיו בצדקי אחזיק על זאת אבנים בחרו ב ס ס ו, ארמוס וארפים את כבודם כאשר המה כתלי אהלי רפסו (ר״י פרנס׳, מתק שפת׳ 71).—ובהשאלה, התיר האגד: (ר״א אמר ב ס ס ן) ה ת י ר א ג ד (סוכ׳ יד.).

ב.***בָּסַס**[1]), קל אינו נהוג.

— פע׳ *בִּסֵּס, — נתכונן ונתחזק: אימתי כביכול כסא מ ב ו ס ס למעלה (מד״ר במדב׳ טו).

— נתפ׳, *נִתְבַּסֵּס, — כמו בִּסֵּס: כיון שעשו לו רגל שלישי נ ת ב ס ס ועמד כך כיון שנעשה המשכן מיד נ ת ב ס ס (העולם) ועמד (מד״ר במד׳ יב).

בסר[2]), ממנו בֹּסֶר, בֵּסֶר, *בָּסַר, ואולי גם *בְּסוֹרָה.

בֹּסֶר[3]), ש״ז, כנ׳ בָּסְרוֹ, או בְּסָרוֹ[4]),— הענב קדם שגמל, unreife Traube; raisin vert; unripe grapes: כתם פרח ובֹסֶר גמל יהיה נצה (ישע׳ יח ה). ה ב ו ס ר משהביא מים אוכל בו פתו בשדה (שבי׳ ד ח). בג׳ פרקים בודקין את היין בקדים של מוצאי החג ובהוצאת סמדר ובשעת כניסת המים ב ב ו ס ר (גיט׳ ג ח). השום ו ה ב ו סר והמלילות שריסקן מבעוד יום (תוספתא עדי׳ א ע). הוא ב ו ס ר הוא גרוע הוא פול הלבן (ברכ׳ לו:). אתרוג ה ב ו ס ר (סכה לו.). — ומשל: אבות אכלו בֹסֶר ושני בנים תקהינה (ירמ׳ לא כט), יאמרוהו לכל דבר שהבנים סובלים בשביל מעשי אבותיהם. — ואמר המשורר: הלא אותך הכעסת למען בושת פניך אכלת הַבֹּסֶר ותקהינה שניך (רמב״ע, תוכחה).

בֵּסֶר[1]), ש״ז, כנ׳ בִּסְרוֹ, — כמו בֹּסֶר: יחמס כגפן בִּסְרוֹ (איוב טו לג).

***בָּסַר**[2]), בסר על, בסר ב..., —עשה פני בסר, זלזל בדבר, בזה, gering schätzen; mépriser; contemn: אר״ש בשם ר׳ יהושע בן לוי משל למלך שקדש מטרונה בב׳ מרגליות מיד ליד וחזר ושלח לה עוד שמנה ע״י שלוחו עם שהיתה משחקת עם אוהבה אבדה את ב׳ המרגליות שנתן לה המלך כיון שידע המלך שאיבדה אותן טרדה מביתו בא לו שושבינה לפייס למלך אמר אדוני המלך אימתי אתה מוצא משובחת ונאה כמותה אמר המלך אי שמים ב׳ מרגליות נתתי לה מידי לידה ושלחתי לה על ידך שמנה לא היה לה לאבד את שלך או ג׳ או אפילו כלם אלא כך היתה ב ו ס ר ת עלי שאותן שתי מרגליות שנתתי לה מיד ליד איבדה אותן (מד״ר שמות מג). אמר הקדוש ברוך הוא אם נגלה אני אליו (אל משה) בקול גדול אני מבעתו בקול נמוך ב ו ס ר הוא על הנבואה (שם מה). שמא מפני שהן (דברי תורה) מתוקין מדבש ב ס ר ת י בהן (תנחו׳ כוכב, עקב). מי שרואה את ארבע מינים הללו (האתרוג וכו׳) הוא ב ו ס ר עליהן והן גדולות לפני הקב״ה (שם אמור כט). לב ב ו ס ר בחלקו[3]) של חברו (שם ברא׳ לד).

— פעל, *בִּסֵּר, —כמו הקל, בנחץ הפעולה: יתרו כומר היה לע״ז וראה שאין בה ממש ו ב י ס ר עליה (מד״ר שמו׳ א).

***בַּעְבּוּעַ**, ש״ז, מ״ר בַּעְבּוּעִים, — א) כמו אֲבַעְבּוּעָה, כעין בועה, נפח על פני איזה גוף, Blase; bule; bubble: ב ע ב ו ע שבחבית שניקב (טהו״י ב ח), נפח הנעשה על פני כלי חרס או זכוכית בעת שרפתם בכבשן.—ב) שה״פ מן בעבע, עשיית אבעבועות, למשל בגד שהופשט על פני הים, ומשקה בשעת רתיחה:

קדמוני הגאונים היתה הגרסה ש פ ס ס ן, פ תחת ב. אמר רה״ג שם: שפססן איכא דאמרי שבססן. ע״כ. ואין ספק בדבר שעצם משמעת בסס היה ידוע לבעלי הגמרא, אלא שנחלקו מה היתה הכונה פה בהלכה זו בפעל זה, ונחלקו רבי יוחנן ורבי אלעזר: רבי יוחנן אמר ב ס ס ו ממש ורבי אלעזר אמר הותר אגדן. ע״כ. וכתב שם עוד רה״ג: וכבר שאלו בשאלות מה לשון פססן וכו׳ שבסיסה ופסיסה אחד היא דכתיב רעים רבים שחתו כרמי בוססו את חלקתי ומתרגם דושישו. ע״כ. והובאו דברים הללו בהערוך. וכן הרמב״ם תרגם אשמהא ורצ׳הא, שר״ל כתת ושבר.

[1]) מן בסיס.

[2]) בערב׳ בשר a), במשמעה כללית לדבר קודם זמנו, קודם שהגיע לבשולו.

[3]) בערב׳ בשרb), בכלל פרי רטוב, ובשר אלנחלc), התמר קודם גמר בשולו. — [4]) כך עפ״י הדין של משקלי פֹעל, כמו קָמְצוֹ או גָרְנוֹ, ועי׳ הערה לערך בֵּכֶר.

a) بسر b) بُسر c) بسر النخل

---

[1]) כך המדקדקים הקדמונים, שזה משק׳ אחר (רד״ק שרשים), וכן גם גזנ׳. אך קצת החדשים סוברים, כי החולם נתחדד ונתרומם לחירק.

[2]) בערב׳ בַּשַׁר a) אלרג׳ל וג׳הה בושרא, רעמו פניו וזעפו. וּבארמ׳ דבר יי׳ בזה, פתגמא דיי׳ ב ס ר.

[3]) כך גרס׳ הערוך.

a) الرجل وجهه

הטבילן (את הבגדים) נגובין עד שיבעבעו ויניחו מבעבוען (מקוא' י ד). כמין בעבועין שעושה המטר כשימטיר הרבה (רה"ג, שם). ולכן נקרא מורקי יין על שם שהוא עושה בעבוע ביציקתו (כעל הנפש להראב"ד, שער המים). ומתחלל בדם ועושה בעבוע כגון שעושה המפות לזכוכית והבעבוע הראשון הוא הלב שהוא משכן החיים (ר"א הקרא', ג"ע, טמאה וטהרה א). שמניחים התבשילין בתנור ורותח כבעבוע (שם, שבת יח). כבר רתחו (הקדרות) ונחו מבעבוען (ר"נ על הרי"ף, שבת שכט).

א. **בְּעַבַּע**[1], — הקל אינו נהוג.

התפ', °הִתְבַּעְבַּע, — התענג, התנעם, sich vergnügen : jouir de ; to enjoy : מונע מנפשו יקבץ לאחר וכטובתו יתבעבע[2]) זר (כ"ס גני' יג 7).

ב. ***בִּעְבַּע**[3], פעוי"ו, — א) נעשה כעין בעבועים, מקום נפוח ומקום שפל: בגדים שהטבילן מכובסין עד שיבעבעו (מקוא' י ד). כמעין נובע אשר מבעבע אצל המקור (ר"ת על דונש, זכוכי מות). שידוע שטבע העיף רותח ומבעבע לפיכך צמאו רב (מלמד התלמ', כמלח). והאספלניות המאדימות והמבעבעות טובים מאד וראוי שתבקע האבעבועות ואחר זרה עליהם רפואה מנגבת ואחר תחזור לבעבע (קאנון ג כב ב י). הכונה ברפואת שריפת האש וכו' אחד מהם להשיג שלא יבעבע (שם ד ד ב י). ומפני זה מתאחר מאד התכתו (של הזהב) באש ואם יפול חם על בשר אדם לא יכוה ולא יבעבע (שער השמים לאבי הרלב"ג ג ב ב). — ובמשמ' פ"ע: שנעשית החומה מבעבעת מפני האבנים הסדורות הנפרדות זו מזו (הגלוי לר"י קמחי לב). — ב) יצא בכח, למשל מים וכדומה מהכלי[4]), sprudeln; jaillir; to bubble : שהיה שמן המשחה מבעבע ויורד עליו (מדר' תהל' יח). שיתמצו המים ומבצבצים ומבעבעים (ערוך, ערך מן). — ג) פרפר ופרכס בהתאמצות הכח להלחם עם איזה דבר, כמו הטובע במים, zappelnd kämpfen ; se débattre ; to struggle (in water) ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוון להעלותו (ירוש' שבת יד יד:). מעשה שהיו באין בספינה ועמד עליהן סער גדול בים ונטלו אחד מהם והטילוהו בים וכו' כיון שהגיע ללמינה של יפו התחיל מבעבע מתחת הספינה (שם יומ' ג מא.).

— נתפ', °נִתְבַּעְבַּע, — נעשה בעבוע: ואם לא נתבעבע המים הרי היא שלמה מכל נקב (הרמב"ם, הלכ' שחי' יא). הכימוסים השחוריים הנה לא יורגש מהם דבר בטעם ולא יברחו ממנו הזבובים ולא יתבעבע על הארץ (פרקי משה ב). אבל ימשך עליו כל שעה בבגד טבול במים קרים משולגים כי זה ימנעהו מהתבעבע (קאנון ד, ב טז). יבריא (ההדס) השחינים אשר בכפות הידים והרגלים ושריפת האש וימנעם מהתבעבע (שם, שמות הסמים, א ס).

ג. °**בִּעְבַּע**[1], — כמו *כִּעְכַּע, השמיע קול כעין כיחה ושעול מתוך הגרון, כדי להעיר דעת השומע, räuspern; tousser légèrement ; to hem : מקשת בפתח ודופקת ומבעבעת[2]) (ערוך, ערך מרקפא).

בַּעַד[3]), כמי' בְּעַד, וככנ' בַּעֲדִי, בַּעֲדֵנִי, בַּעַדְךָ, בַּעֲדֵךְ, בַּעֲדוֹ, בַּעֲדָהּ, בַּעֲדֵנוּ, -דֵינוּ, בַּעַדְכֶם, -כֶן, בַּעֲדָם, -דָן, — מלת היחס, תשמש כמשמ' — א) מתוך, דרך,

---

[1]) עי' הערה לקמן.

[2]) בנוסח זה אין שום פקפוק, וכן אין לפקפק במשמעותו של פעל זה. Smend תרגם frohlocken, אך אין זה מתרגם היטב את הכונה. ויותר קרוב להכונה תרגם Peters : sich sättigen. והנה לא מצאתי לא בעברית ולא בארמ' ובערב' מקור למשמעה זו של בעבע, זולתי אולי בהפעל בוע בארמ' במשמע' שמחה וגיל, ועי' שרש בוע למעלה.

[3]) סברים כי זה פעל משנה מן בוע, עי' במקומו. — [4]) אולי דומה לערב' בע a) אלמטר מן אלשחאב, יצאו המים מן העננים.

---

a) بغ

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) בפסיק' ר"ב (פר' אחר מות, וכן מד"ר ויקרא כא) נאמר: ר' יוחנן כד הוה סליק למשאל שלמיה דר' חנינא הוה מבעבע. בערוך הובא ערך כעכע, וגרסה אחרת וז"ל: בו"ד שנכנס לבית חבירו צריך לכעכע. ע"כ. ונראה מזה שר"נ ידע פעל כעכע ולא פעל בעבע. אבל, מדברי ר"נ בעצמו בערך מרקפא, שהגרסה בכל הדפוסים הקדמונ' היא מבעבע, כמו שהבאנו בפנים, נראה כי ר"נ השתמש למושג זה בפעל בעבע ולא כעכע. עכ"פ גרסת הרשב"ם בפסוק ונשמע קולו געגע ממקום בעבע וכעכע בודאי מוטעה, ולא כדעת בובר שהכריע כי זו הגרסה האמתית.

[3]) חשבו המדקדקים הקדמונים כי מלה זו מרכבת מן עד ומן בּ השמושית. אבל החדשים, למן Danz ואילך, ובמו"כ גרין (MJWJ. 1870, 49) החליטו כי מקורה בפעל בָּעַד a) שי בערב' ומשמש במשמ' רחוק, והשם בַּעַד b)

---

a) بَعَد b) بُعد

דבר, durch ; par;through: וישקף אבימלך מלך פלשתים בְּעַד החלון (כראש' כו ח). ותורדם בחבל בְּעַד החלון (יהושע כ טו). בְּעַד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא (שופט' ה כח). ותרד מיכל את דוד בְּעַד החלון (ש"א יט יב). בְּעַד אשנבי נשקפתי (משלי ז ו). בְּעַד החלונים יבאו כגנב (יואל ב ט). הנה ראשו משלך אליך בְּעַד החומה (ש"ב כ כא). ויפל אחזיה בְּעַד השבכה (מ"ב א ב). הַבְעַד ערפל ישפוט (איוב כב יג). — ועם מ, מבעד: עיניך יונים מִבַּעַד לצמתך (שה"ש ד א). — ב) חלף ותמורה, für ; pour ; for: עור בְּעַד עור וכל אשר לאיש יתן בְּעַד נפשו (איוב ב ד). כי בְעַד אשה זונה עד ככר לחם (משלי ו כו). וּבְעַד נכרים חבלהו (שם כ טז). ועם הפעלים בקש, התפלל, דרש וכדומה, במשמעת לטובת פלוני: ויתפלל בַּעַדְךָ וחיה (בראש' כ ז). ויבקש דוד את האלהים בְּעַד הנער (ש"ב יב יז). הלא עם אל אלהיו ידרש בְּעַד החיים אל המתים (ישע' ח יט). דרש נא בַעֲדֵנוּ את יי' (ירמ' כא ב). ויזעק שמואל אל יי' בְּעַד ישראל (ש"א ז ט). חזק ונתחזק בְּעַד עמנו וּבְעַד ערי אלהינו (ש"ב י יב). וכפר בַּעֲדוֹ וּבְעַד ביתו (ויקר' טז ו). ועשה את חטאתך ואת עלתך וכפר בַּעַדְךָ וּבְעַד העם ועשה את קרבן העם וכפר בַּעֲדָם (שם ט ז). ונשאת תפלה בְּעַד השארית הנמצאה (מ"ב יט ד). העתירו בַּעֲדִי (שמות ח כד). כי נביא הוא ויתפלל בַּעַדְךָ וחיה (בראש' כ ז). והעליתם עולה בַּעַדְכֶם (איוב מב ח). ועשה הנשיא ביום ההוא בַּעֲדוֹ וּבְעַד כל עם הארץ פר חטאת (יחזק' מה כב). התפלל בְּעַד עבדיך (ש"א יב יט). אל תתפלל בְּעַד העם הזה (ירמ' ז יז). ויתפלל בַּעֲדוֹ תמיד (תהל' עב טו). — ג) מאחור לפלוני, hinter; derrière; behind, ובפרט אחרי הפעל סגר וכיוצא בו: ויסגר יי' בַּעֲדוֹ (בראש' ז טז), ר"ל בעד נח. ויסגר החלב בְּעַד הלהב (שופט' ג כב). ויצא אהוד המסדרונה ויסגר דלתות העליה בַּעֲדוֹ ונעל (שם שם כג). ומגדל עז היה בתוך העיר וינסו שמה כל האנשים והנשים וכל בעלי העיר ויסגרו בַּעֲדָם ויעלו על גג המגדל (שם ט נא). ובאת וסגרת הדלת בַּעֲדֵךְ וּבְעַד בניך (מ"ב ד ד). — וכמו"כ אחרי הפעלים גבר, גמר גנן, חתם, הסך, עצר, שוך, וכיוצא בהם: גדר בַּעֲדִי ולא אצא (איכ' ג ז). יגמר בַּעֲדִי (תהל' קלח ח). ביום ההוא יגן יי' בְּעַד יושב ירושלם (זכר' יב ח). האמר לחרם ולא יזרח וּבְעַד כוכבים יחתם (איוב ט ז). לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בַּעֲדוֹ (שם ג כג). כי עצר עצר יי' בְּעַד כל רחם לבית אבימלך (בראש' כ יח). הלא את שכת בַּעֲדוֹ וּבְעַד ביתו (איוב א י). — ואחרי שם מגן: ואתה יי' מגן בַּעֲדִי (תהל' ג ד). — בַּעֲדֵנִי: ואמר אך חשך ישופני ולילה אור בַּעֲדֵנִי[1]) (שם קלט יא). — וּבַעֲדֵינוּ: האמרים לא תגיש ותקדים בַּעֲדֵינוּ[2]) הרעה (עמוס ט י). — והשתמשו בו גם אחרי שלח, שלח בעדו, במשמ' שלח אחריו: וגם אביו שלח ב ע ד ו ולא רצה לבוא (ריב"ש קכז). שלח השוטר ב ע ד החייט (מנוה"מ כלה). — ואין זה ברוח הלשון.

בע"ד, ר"ת: בעל דין, בעל דבר.

בעה[3]), ממנו א. בָּעָה.

א. בָּעָה, ”י, עת' אבעה, תבעה, לווי בְּעֵה, — בָּעֲתָה האש את חמים, הרתיחתם ונפחתם, ועשתה שיבעבעו[4]), anschwellen ; gonfler ; make swell: בקדח אש המסים מים תִּבְעֶה[5]) אש (ישעי' סד א).

— נפע' נִבְעָה, — נבעה פרץ בחומה, נתהוה בחומה כעין נפח שדרך שם נפתח הפרץ: לכן יהיה לכם

משמש גם בקצת לשונות הערב' הדרומיות במשמ' אחרי (Hommel, Süar. §77). וכבר הרגיש זאת אחד מבעלי המדרש ר' לוי (מד"ר שה"ש): מ ב ע ד לצמתך ר' לוי אמר לישון ערבי הוא אין בעי לימימר ארווח לי הוא אומר א ב ע ד לי (גרסת ר"מ לונזנו כמעריך).

---

[1]) וי"א כמו תַּחְתֵּנִי, וי"א כדי לזוג עם ישופֵנִי. —

[2]) יוד יתירה, וי"א שצריך לקרא עָדֵינוּ. ויש קוראים בעֹדֵינוּ, ר"ל בעוד אנו בחיים (Riedel, ZAW, XX, 332).

[3]) ישרש משתף לעברית ערבית וארמית, רק בקצת שנויי משמעות, ועי' הערה לקמן.

[4]) במשמעה זו אין לשרש זה חבר בשאר לשונות האחיות. קצת החכמים רואים דמיון למשמעה זו במשמעת נפח הפצע, שיש לשרש בַּעַ'א a) בערב'. אך זה רחוק.

[5]) רוב הקדמונים והחדשים פרשו פעל זה במשמ' נפיחה. רסע"ג: וכמא ת נ פ ט אלנאר אלמא, ר"ל כמו שינפח. וכן ריב"ג: כי ענין ת ב ע ה אש תעלה אבעבועות. ע"כ. וכן רש"י: וכאשר המים ת ב ע ה האש כשתתן גחלת או מתכת במים ועלו המים אבעבועות. ע"כ. וכן רד"ק: ת ב עה ענין רתיחה, לפי שהמים ברתיחתם יעלו אבעבועות. וכן רוב החדשים. רק ת"י תרגם במשמעה אחרת, עי' לקמן הערה לבעה ב, ומנחם פרש במשמ' הפסיד. וקצת החדשים מפקפקים באמתת נוסחה זו ומגיהים הגהות מתחלפות. Cheyne הגיה משמים תבער אש. ויש מי שהגיה הפסוק כהמס דונג אשר תבער אש (ZAW, XXVI, 272).

---

a) نَفَا

העון הזה כפרץ נפל נִבְעֶה[1]) בחומה נשגבה אשר פתאם לפתע יבוא שברה (ישעי' ל יג).

ב.בָּעָה, — שאל וחפש, fragen, suchen; demander, chercher; ask, seck.—קל, עי' בָּעֵי.

— נפע', נִבְעָה, נִבְעוּ,—חֻפַּשׂ, durchsucht werden, être fouillé; be searched: איך נחפשו עשו נִבְעוּ מצפניו (עובד' א ו).

ג.*בָּעָה[2]), פ"י, עתי' יִבְעֶה, תִּבְעֶה, אכל עשב או תבואה או פרי משדה או כרם, abweiden; brouter; depasture: אל תפול ביד נפשך ותבעה[3]) כשור חילך, עליך תאכל ופריך תשרש והניחתך כעץ יבש כי נפש עזה תשחת בעליה (ב"ס נגי' ו ב-ד).

— הפע'. *הִבְעָה, — עשה שֶׁיִּבְעֶה: ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה[1]) וההבער (ב"ק א א). — ועי' מַבְעֶה.

---

[1]) יונתן תרגם אִתְחֲמַר, במשמ' חרבן ומפלה. ורסע"ג תרגם בערבית ואהיה, ופרושו נקרע, נסדק, נבקע. אך ר"י בן קריש פרשו אנתפאך' אלחאיט ותב'לב'לה, ר"ל התנפחות החומה והזדעזעותה. וכן דונש בן לברט (תשוב' דונש 50), וכן ריב"ג וז"ל: לכן דמה בם (באבעבועות) מה שיקרה לכותל בנטותו לחוץ (כשהוא קרוב לנפ'ל) באמרו נבעה בחומה נשגבה. וכן בן בלעם: הד'א אִסם אלתנפט ואתסע פיה ללמאיל ואלבארז מן אלחאיט אלי אחרי אלג'התין אלד'י יכון ד'לך סבב תהדמה. ע"כ, ור"ל: זה שם שעקר משמעתו הוא רתח והעלה אבעבועות, ונתרחב לנטייה ובליטה של הכותל לאחד משני צדדין שיהיו סבה להריסתו. וכן רד"ק (בפרושו): ונבעה הוא מקום נפוח בקיר והוא מענין שחין אבעבועות, וכאשר בקיר מקום נפוח הוא קרוב לנפול. ע"כ. והנה לפי פרוש זה קשה הלשון פרץ נבעה, כי לא הפרץ אלא החומה נפוחה. אבל גם פרץ נפל קשה, ואולי הנוסחה לקויה קצת. ורש"י פרש נבעה נגלה, כמו נבעו מצפוניו. וגם החדשים לא מצאו פרוש יותר נכון לישב מליצת הכתוב בנוסחה שלפנינו, ופרשו קצתם במשמעת בליטה ותלייה.

[2]) בארמ' בעא, עי' בהערה לקמן.

[3]) בגוף הכ"י של הגניזה כתוב ותעבה ולא ותבעה. והגיהו Peters וכמו"כ Smend ותבער, על פי הכתוב ובער בשדה אחר (שמות כב ד), וכמו שהשתמש ב"ס בעצמו להלן לו ל בפעל בער במשמעה זו. אבל, אם נקל לשער כי סופר או מעתיק במהירות הכתיבה השתבש וכתב ר במקום ה או שנמחקה רגל השמאלית של ההא ונדמתה ריש, קצת קשה לשער ההפך שישתבש המעתיק ויכתב ה במקום ר, או שנוספה רגל להריש ונדמתה הא. וזולת זאת, אם אפשר בודאי עדיף שנגיה כמה שאפשר פחות. והנה תרגום הסורי תרגם פסוק זה כך: לא תשתלם באידא דנפשך דלא תבעא איך תורא חילך. ואעפ"י שאין זה מכריע, שאפשר לאמר כי התרגום הזה נעשה לפי הנוסחה המשבשה בגוף העברי, מ"מ אם נצרף לזה את הטעמים שלמעלה בודאי רשאים אנו להחליט שבגוף הספר היה כתוב תבעה במקום תעבה. והנה מליצה זו: תבעה חילך, רצה Peters לבאר במשמ' בקשה, כמו מליצת המבקשים נפשך. אך הוא בעצמו העיר, כי לפי הענין ולפי החלק השני מהפסוק: עליך תאכל וכו', צריך שיהיה פה פעל שמשמעתו דומה למשמעת לחך, כלחוך השור, ובשביל זה הגיה בער במקום בעה. וכ"ז מפני שנעלם ממנו כי בעה הוא פעל קדום ששמש בודאי במשמעה זו של לחיכת העשב או התבואה, ושישנו גם בארמ' במשמע' זו, וההפעיל ממנו מַבְעֶה נשמר בהמשנה, ואולי היה הפעל בעה גם בהפסוק שמות כב ד. עי' כל זה בהערה לקמן. וכן ת"י מים תבעה אש, מיא מלחכא אשתא, תרגם תבעה לחך. והיוצא מזה כי אין ספק בדבר, שבמקום תעבה שבגוף הכ"י של הגניזה צריך להיות תבעה, והוא קל מן שרש בעה, ופרוש תבעה הוא: לחך את עשב השדה, את התבואה. ולא נתברר לי אם יש יחס בין משמעה זו ובין משמעה של בקשה ותפוש של שרש בעה.

[1]) אין ספק בדבר כי כך היתה הגרסה בהמשנה בזמן קדום, הואיל ורב ושמואל שנחלקו במשמעת מלה זו בקשו פרושה בהפע' תבעיו בעיו ונבעו מצפניו. וכבר העיר מהרש"א על זרות שם זה ואמר וז"ל: המאמר הזה אומר דרשני וכי משום דכתיב בעיו גבי אדם קרי ליה הכא לאדם גבי נזיקין מבעה וכן לשמואל משום דכתיב לשון נבעו שהוא גילוי גבי שן מבעה, ואמאי שינה שמם המיוחד להם אדם או שן לזה השם שהוא ברמז רחוק מאד. ע"כ. ותרץ מהרש"א כל זה בדרך דרוש. והנה, ארבעה אבות נזיקין לקוחים מהכתובים בפרשת משפטים (כא כח, — כב ה) ששם יש שור ובור, ותבער הוא הכתוב כי תצא אש, כמו שפרש רש"י. נשאר פסוק כי יַבְעֶר איש שדה למבעה, ואין כל ספק בדבר כי לולא מצאו בעלי המשנה שם זה בכתוב לא היו בודאים שם זר כזה על סמך דרשות כאלה. והגהת שור (סגנת תלמוד כחלון א ס.) המבער במקום המבעה, כמו תוספתא, אינה נראה, כי אדרבה, הגרסה מבעה טבועה במטבעת גרסה קדומה, וגרסת התוספתא היא חדשה. ולכן רגלים לדבר, כמו שהרגיש בזה פינלס בס' דרכה של תורה, כי לעיני בעלי המשנה הראשונים היה כתוב כי יִבְעֶה איש במקום כי יַבְעֶר. ואם אין ראיה לדבר זכר לדבר יש מהנקוד: יַבְעֶר הוא, ומשמעתה האמתית של יִבְעֶה בעברית היתה דומה למשמעתה בארמית, כמו שנראה בת"י ישע' א ח: כמטללתא בכרמא בתר דקטפוהי כערסל מבתותא במקשיא בתר דִאַבְעִיוּהִי. וכן ת"י כלחוך השור, כמא דמבעי תורא ית עישבא. וכן ת"י מים תבעה אש מיא מלחכא אשתא, והיה לו ידוע כי הפעל בעה בעבר' משמש במשמ' לחך. ונשמר פעל זה במשמ' זו גם בבן

בע"ה, ר"ת: בעזרת השם.

בעה"ב, ר"ת: בעל הבית.

***בִּעוּט**, — שה"פ מן בעט: היתה מבעטת והויקה בביעוטה או צרורות מחמת ביעוט (ב"ק יט.). כסף וזהב וסוסים ונשים לא ירבה פן יסור ופן יזיד בִּבִיעוּט משמן חלבו (אזה' ר"י בן ראובן כב). אולי בכבוד אב בביעוט אמעלה (סמא"ג, סלי' ר"ה, שדי).

בְּעוּלָה, ש"נ, מ"ר בְּעוּלוֹת, — א) אשה שיש לה בַּעַל, רנ': Verheiratete ; mariée ; married עקרה לא ילדה פצחי רנה וצהלי לא חלה כי רבים בני שוממה מבני בעולה (ישע' נד א). לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה כי לך יקרא חפצי בה ולארצך בְּעוּלָה (שם סב ד). — ואמר בן סירא: עם בְּעֻלָה אל תטעם ואל תסב [1]) עמה שכר (ב"ס גני' ט ט).—ומ"ר: על הבעולות הן חייבין ואינן חייבין על הארוסות (ירוש' קדוש' א נח ג).—ב) בנגוד לבתולה, אשה שנבעלה: כנסה בחזקת בתולה ונמצאת בעולה (כתוב' יב). נערה ולא בוגרת בתולה ולא בעולה מאורסה ולא נשואה (סנהד' כו:).

***בִּעוּר**, — שה"פ מן בִּעֵר: כרם רבעי בית שמאי אומרים אין לו חומש ואין לו ביעור (מעשר שני ה ג). רבי יהודה אומר אין ביעור חמץ אלא שריפה וח"א אף מפרר וזורה לרוח (פסח' ב א). מי שהיו לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור וכו' רבי יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור (שבי' ט ה). מהרו והתקינו את פירותיכם עד שלא תגיע שנת הביעור וכו' שבל הפירות שלא באו לעונת המעשרות פטורים מן הביעור (מע"ש ה ח).

א·**בְּעוּת**[2]), ש"ז, מ"ר בְּעוּתִים, בְּעוּתֶיךָ — בהלה ופחד, Schrecken ; frayeur ; fright: עלי עברו חרוניך בעותיך צמתתוני (תהל' פח יז). ראה רוב בעותי השמות כל עדתי ראיתה יי' עותתי (ר"א קליר, איכה אשפתו).

ב·**בְּעוּת**[1]), ש"ז, מ"ר בְּעוּתִים,—חַיִל, גַּיִס, שלות למלחמה, Heer ; armée ; army: כי חצי שדי עמדי אשר חמתם שתה רוחי בִּעוּתֵי [2]) אלוה יערכוני (איוב ו ד), המשיל צרותיו ויסוריו בגדודי חיל העורכים עליו מלחמה בחצים מסממים.

בעט[3]), ממנו בָּעַט, *בַּעַט, *בְּעִיטָה, *בִּעוּט, *בַּעֲטָן.

בָּעַט[4]), פ"י, עתיד יִבְעַט, יִבְעָטוּ, — א) בעט הסוס, הכה ברגלים האחרוניות, aus-chlagen; ruer; to kick: —ובהשאלה, היה סורר ומורה, בוז וזלזל: וישמן ישרון וַיִּבְעָט וכו' ויטש אלוה עשהו (דבר' לב יה).—ועם ב: למה תִבְעֲטוּ בזבחי (ש"א ב כט), לאמר תבוזוהו. שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה (כרכ' יז.), לפי שהעושר הוא רמז לכל יתרון מביא האדם לבעוט ולכחש בשם (מלמד התלמ', ויגא). — ובמשמעתו העקרית: הבהמה אינה מועדת לא ליגח ולא ליגוף ולא לישוך ולא לרבוץ ולא לבעוט (תוספת' ב"ק א ה, וגמ' שם יט:). אל יאמר לך אדם וכו' שבעטתו פרדה והיה (ירוש' יומא ח מה:). לשור שהיה יוצא והיו כל החיות בורחות מפניו והיה בועט לזה ומנגח לזה (תנחומא בויר, ויגש ג). — וגם אדם שהכה ברגלו: היה בכור רדפו ובעטו ועשה בו מום (בכור' ה ד). שבעטו (את הבכור) בשעת רדיפה (גמ' שם לה.). וכשראה הסכין

סירא, עי' הערה שלפני זו. אבל בימי רב ושמואל כבר היתה הנוסחה בכתוב יִבְעַר במקום יִבְעָה, אפס ידעו כי במבעה כונה המשנה להנזקים של כתוב זה, רק פקפקו אם להאדם או הבְּעִיר, ובזה נחלקו ובקשו לפרשו עפ"י מה שמצאו הפעל הזה במקומות אחרים, אפי' שהפרו' דחוק. ואמר רסע"ג כי בלשון המשנה קורין לרועה מבעה (שבעים מלה לרסע"ג) וגם דונש (תשו' דונ' ח) לא השיג עליו אלא על פרוש הפסוק נבעו מצפוניו, אבל בפרוש מבעה הוא מסכים. ואולם, באמת מבעה אינו רועה אלא מי שגורם שתבעה הבהמה את השדה.

[1]) אולי תסבא.

[2]) מן שרש ב ע ת, עי' שם.

[1]) משקל בְּכוּר בְּכוּרִים, צִמּוּק צִמּוּקִים, וכדומה. בערבית בעת'a), חיל, מן שרש בַּעַת' שר"ל שלח. — [2]) המפרשים הקדמונים והאחרונים פרשו גם בעותי זה כמו בעותיך שלמעלה. אבל חלק הראשון של הפסוק מדבר על חצים טבולים בארס, והפעל יערכוני, שהוא הספור של בעות, אין ספק שפרושו הוא ילחמו בי, וכן פרש ראב"ע: יערכוני כלומר יערכו עמי מלחמה. ולפעל זה נאה מאד נושא חמשפט בעותי במשמעה חיל שנתת לי, והמליצה יפה מאד. — ואעפ"י שמשקל פִּעוּל משמש גם בשמות לדברים ממשיים, כמו בִּכּוּר וצִמּוּק ותִשּׁוּר וכדומה, אעפי"כ אולי נקידו האמתי הוא בְּעוּת כמו גְּבוּל.

[3]) גם בארמ' וסור'. ובערב' לטע ל במקום ב ומסורס.

[4]) בערב' לַטַע b), ובערב' המוני' לַבַּט c).

a) بعث b) لطع c) لبط

בידך אבעת מפחד הסכין ו א ב ע ט בך שהנפש חצופה (מדרש ויושע ה). — ב) בכלל, הקיש ברגלו על דבר, דרך ענבים, stampf‹ n; frapper du pied; trample: לוקחין גת ב ע ו ט ה מן הע״א (ע״ז ד ח). כונסין לו גרגות ו ב ו ע ט י ן לו גתו (מס׳ שמחות ה כ). ההוגים כיוגים והמנמין והמספין בידיהם ו ה ב ו ע ט י ן ברגליהם והמהלכין בראש אצבעותיהן (דרך ארץ ג). גיגית מלאה ענבים ב ע ו ט י ם (סמ״ג מ״ע, סה). — וגם באחורי היד, למשל בעיסה: שף אחת ב ו ע ט שתים שף שתים ב ו ע ט שליש (מנח׳ עו.). — ג) בהשאלה ב ע ט הכותל, התעקם באמצע ונטה לנפל: וכלונסות של ארז היו קבועין מכותלו של היכל לכותלו של אולם כדי שלא י ב ע ט (מדות ג ח). — ובהשאלה, במשמע׳ מרד: שאם באת ל ב ע ו ט דע שאתה ירא (ירוש׳ ברכ׳ ט יג:). — ד) נגע דבר בדבר בתנועה מהירה ופתאומית, למשל כף המאזנים שכרעה ונחבטה בארץ, anstossen; heurter; to push: שלא י ב ע ט הכף שבה המשקל לארץ (רגמ״ה ב״ב פט.). וצריך להגביה כפות המאזנים ששוקלין בהן מן הארץ שלשה טפחים שלא י ב ע ט הכף שבה המשקל לארץ בכח ויחזור מהרה למעלה (ערוך, ערך נפס).

— נפע׳, נִבְעַט, — שבעטו בו: הרואה שהוא נ ב ע ט מחיות רעות כוכבים יתאמר עליו (פתרון חלומ׳ ג כ).

— פע׳, *בִּעֵט, — כמו הקל בנחין הפעולה: היתה (הבהמה) מ ב ע ט ת או שהיו צרורות מנתזין מתחת רגליה (ב״ק ג א). משל לאדם שהיתה לו פרה כחושה ובעלת אברים האכילה כרשינין והיתה מ ב ע ט ת בו אמר לה מי גרם ליך שתהא מ ב ע ט ת בי אלא כרשינין שהאכלתיך (ברכ׳ לב.). — ובהשאלה, במשמעת מרד: שאם באת לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא מ ב ע ט (ירוש׳ ברכ׳ ט יג:). מ ב ע ט בהוראה (הוריות ב:). איוב לוקה ו מ ב ע ט וכו׳ (במד׳ ח). תלמיד חכם ה מ ב ע ט ברבותיו (סוט׳ כב.). — ובמשמעת זלזול: מ ב ע ט ביסורין (ירוש׳ ברכות ט יג:). והיה יוסף מתגאה עליהם ו מ ב ע ט אותם (תנחומא בוכר, ויגש ג).

התפ׳, יִתְבַּעַט, — עשה תנועות ברגל: שחט וראה עיקור רגליה וכו׳ ו ה ת ב ע ט ה בידיה ורגליה יחד (הלכ׳ טרפות, אלדד הדני, ב ו).

*בַּעַט, ש״ז, — כמו בעיטה, ומשל: ב ע ט ב ע ט ך ודוש דישך מטיט ולבנים יצאתי ולטיט ולבנים באתי (ילקוט תהלים [1]). מרודים בעוטי בַּעַט, נחרת סוסים

---

[1]) רשום בפתקה: ק״ל, אך בילקוט שם לא נמצא זה.

ושעט, מתלעות כפירים ולעט, יעזרו עזר מעט (מנחם ב״ר מכיר, זול׳ הפסקה א, אחור וקדם).

*בַּעֲטָן, ש״ז, לנק׳ בַּעֲטָנִית, — מי שדרכו לבעט ברגליו, hinten ausschlagend; rueur—se; kicker המוכר פרה לחבירו על מנת שיש בה מומין ואמר לו נגחנית היא נשכנית היא ב ע ט נ י ת היא רבצנית היא (תוספתא ב״ב ד ו, — גמ׳ ב״מ פ.).

בָּעָה[1]), פ״י, עתי׳ תִּבְעָיוּ, כהפס׳ תִּבְעָיוּ, לווי בְּעָיוּ[2]), כהפס׳ בְּעָיוּ, — שאל וחפש, fragen, suchen; demander chercher; ask, seek: אמר שמר אתא בקר וגם לילה אם תִּבְעָיוּן[3]) בְּעָיוּ שבו אתיו (ישע׳ כא יב). — ואמר המשורר: אם ת ב ע י ו ן גבר אשר ראה עני מכל בני עבר אני הגבר (רמב״ע, על צרותיו). — ואמר הפיטן: והשניות לבד במשפטן לחבר יִבְעָיוּ (יוצר להפס׳ רהמונה). את בתי את מיכל כלם י ב ע י ו (יל״ג, דו״מ א).

*בְּעִי[4]), ש״ז, — שאלה ובקשה, Bitte; demande; prayer: אך לא ישלח יד לעזר מהמות ה ב ע י[5]) והדרישה וכו׳ (רלב״ג איוב, סוף לא).

*בַּעְיָה, ש״נ, מ״ר בַּעְיוֹת, — שאלה, בפרט שאלה למודית, Frage; problème; question: איני יודע ליישב סדר ב ע י ו ת הללו לפי שיטת הש״ס (רב״י כתוב׳ סו:). כל אלה ב ע י ו ת הן ולא נפשטו (סמ״ג מ״ע, קפג). לפרש כל ה ב ע י ו ת (תוספות שבת ד:). ודעתי לשתי ב ע י ו ת באם תמצא לומר (הכריתות קיח). שבך היתה ב ע י ת ו (שם, קלח). ודעתו לשתי ב ע י ו ת וכו׳ שמתחיל בה באותה שיטה ועשה כל ה ב ע י ו ת (הליכ׳ עולם ג ב). ש ה ב ע י ו ת רבות (תחלת תכמה לר״י תגיז לט). ומה ראה התלמוד שלא פשט להם מכל אלו הראיות והעמיד ב ע י ת ם בתיקו (המכריע ליו״ד ה).

*בְּעִיטָה, ש״נ, מ״ר בְּעִיטוֹת, — שה״פ מן פעל בעט, (Hinten) Ausschlag; ruade; kicking: על השן ועל הרגל משלם נזק שלם ועל נגיפה ועל

---

[1]) בערב׳ בַּעַי, בארמ׳ בעא, בעי. — [2]) ר״י חיוג וריב״ג. — [3]) פרשו המפרש׳ מלשון שאלה או בקשה מהנביא. [4]) משקל מְרִי, מן בעה (רלב״ג איוב ל כד). — [5]) כך מפרש רלב״ג את המלה בְּעִי שבאיוב שם, ואחרים מפרשים אותה שזהו שמו של מלאך דומה הממונה על המתים בקבר, אך רוב המפרשים סוברים כי בְּ של בעי הוא ב השמוש, והמלה היא עִי.

a) بَغَي

נגיחה ועל נשיכה ועל רביצה ועל בעיטה משלם נזק שלם (תוספת' כ"ק ה ט). לרכובה שלש ולבעיטה חמש (גמ' שם כז:). אעשה בי מום בבעיטה ואפסל מקרבן (מדרש ויושע א). — ודריסה חזקה ברגל או חבטה ביד: כל המנחות טעונות שלש מאות שיפה וחמש מאות בעיטה והשיפה והבעיטה בחטים ר' יוסי אומר בבצק (מנח' ו ה). — ובהשאלה, במשמעת מרד: המדות המפורסמות לכל כי שגדל בעושר ובנחת רצוני לומר הבעיטה והגאוה ועזיבת הדעות האמיתיות (מו"נ ג נט). טוב העולם הזה הוא כלה מהרה והוא סבה לבעיטת העם (מלמד התלמידים, תולדות). וידוע כי הבעיטה תאמר על העובר במה שהוזהר עליו (שם, קדושים). שהזמן הזה זמן בעיטה שהאוצרות מלאות כל טוב (שם, חג הסוכות). צריך האדם להתעורר מסורורתו ומבעיטתו עד שיעזוב דרכו שהוא רדיפת התאוות והוא הזנות (שם, שבת תשובה). יהיה זה סבה אל הבעיטה בו (רלב"ג משלי כ כח). ענג ובעיטה (ר"א בדרשי, חותם תכנית, גיל). ולכן התאונן והתרעם כל אותה תרעומת על חסרונן והפקדם ממנו וזאת בעיטתו כלומר שיקשה בעיניו אבדת אותן המותרות ויצטער על הפסקם ממנו (כתורים, ידע' הפניני לג). שלא היה לו יתברך לשום את כל משא עונות הדור עלי כי אם ע"י יסורין קלים שאוכל לסבול מבלי אבעוט באופן שבלי יסורי לא יספיקו למרק בעיטתי (האלשיך, איוב ז כ). בזמן הזה שהוא זמן בעיטה וסוררות וכו' שיתעורר האדם משינה זאת ויסור עצמו מהשמנות ומהבעיטה ויעזוב דרכו שהיא רדיפת התאוות וההנאות (מנוה"מ סי' רצו). חשב (איוב) בלבו בן שמא חטאו (בניו) ברב השלוה והבעיטה וכו' וברכו אלהים בלבבם (אוהב משפט, באור לאיוב א ה).

***בְּעִילָה**[1], ש"נ, מ"ר בְּעִילוֹת, — שה"פ מן בָּעַל, שכיבת זכר את נקבה, **Beischlaf; coitus; sexual intercourse**: אין גט אחר גט ולא מאמר אחר מאמר ולא בעילה אחר בעילה (יבמ' ה א). אין זונה אלא גיורת ומשוחררת ושנבעלה בעילת זנות (שם ו ה). נותנין לה (לאשה שהגיע זמנה לראות ונישאה) בעילת מצוה (נדה א). איזו היא איילונית וכו' כל שאין לה דדין ושערה לקוי ומקשה בשעת בעילה (תוספתא יבמ' י ז). וזאת אומרת שמותר לבעול בעילה בתחילה בשבת (ירוש' ברכ' ב ה:). נתייחדה עמו כדי בעילה חוששין לה משום בעילת זנות (שם גיט' ד מח ד). אשת איש שזינתה הוולדות לבעל מפני שרוב בעילות מן הבעל (שם סוט' א יז.). ואת החתן ואת הכלה (מכניסין) לחופה ובועל (החתן) בעילת מצוה ופורש (כתוב' ז.).

בְּעִיר[1], ש"ז, כנ' בְּעִירְכֶם, — שם כללי לבהמות, ובפרט נושאות משא, גמל, חמור וכדומה, **Lasttiere; bêtes de somme; beasts of burden**: טענו את בְּעִירְכֶם ולכו באו ארצה כנען (בראש' מה יז). כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה ובער בשדה אחר (שמות כב ד). ולמה הבאתם את קהל יי' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו (במדב' כ ד). והשקית את העדה ואת בְּעִירָם (שם ח). ותשת העדה וּבְעִירָם (שם יא). ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (תהל' עח מח).

***בְּעִיתָה**, ש"נ, — שה"פ מן בָּעַת: פחד לשון בעיתת פתאם (רש"י דברי' יא כה). שכל כך היתה הבעיתה ההיא (של אסתר) עד שרפו בתי סתריה וכל גופה נעשה חלול (רבנ"ל דורלין, מגל' ספר). כי בן יקרה לנשים לפי רוב הבעיתה שתאחזו אותן (שם).

בע"כ, ר"ת: בעל כרחו, כרחם, וכו'.

בעל[2], ממנו בַּעַל, בָּעַל, בְּעוּלָה, *בְּעִילָה, *בּוֹעֵל.

בַּעַל[3], ש"ז, כהפס' בָּעַל, מ"ר בְּעָלִים, וגם *בַּעֲלִים[4], סמי' בַּעֲלֵי, כנ' בַּעֲלִי, בְּעָלָיו, בְּעָלֶיהָ, — א) אדם שדבר מהדברים שיך לו וקנוי, הוא בעל הדבר ההוא, **Herr, Eigentümer; maître, propriétaire; lord, owner**: וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקל יסקל השור וכו' ובעל השור נקי (שמות כא כח). וכי יפתח איש בור וכו' ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור בעל הבור ישלם (שם לג-לד). כי יתן איש אל רעהו כסף

---

[1]) בערבית בִעָאל a), ואמרו בחדית' אדות ימי תשריק שהם ימי „אכל ושרב ובִעָאל". אכילה ושתייה ותשמיש המטה.

a) بِعَال

---

[1]) בערב' בָעִיר a), גמל, בפרט בחור. והשם בַּעַר בערב' גללי בהמות מפריסי פרסה. בארמ' בעירא, בהמה בכלל. על כל פנים לא עמדו החכמים על היחס האמתי שבין שני השמות הללו, ולשרש בער בכלל.

[2]) שרש משתף בכל הלשונות השמיות.

[3]) בערב' בַּעל b). — [4]) אד"ם ביתרון לאדם הערות לתל"ע חלקת השם מעיר שכך אומרים בדבור הרגיל בַּעֲלִים,

a) بَعِير b) بَعْل

או כלים לשמר וגנב מבית האיש וכו׳ ונקרב בַּעַל הבית אל האלהים (שם כב ו-ז). — ומ״ר גם ליחיד: ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בִּבְעָלָיו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בְּעָלָיו יומת (שם כא כח). ואם גנב יגנב מעמו ישלם לִבְעָלָיו (שם כב יא). — ב) איש שנשא אשה לו לאשתו הוא בַּעַל האשה, Gatte; mari; husband: אם בַּעַל אשה הוא ויצאה אשתו עמו (שמו׳ כא ג). לא יוכל בַּעְלָהּ הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה (דבר׳ כד ד). ותשמע אשת אוריה כי מת אוריה אישה ותספד על בַּעְלָהּ (ש״ב יא כו). אשת חיל עטרת בַּעְלָהּ וכרקב בעצמותיו מבישה (משלי יב ד). אשת חיל מי ימצא ורחק מפנינים מכרה בטח בה לב בַּעְלָהּ (שם לא י-יא). קמו בניה (של אשת החיל) ויאשרוה בַּעְלָהּ ויהללה (שם כח). — ג) מי שיש לו שיכות לדבר מהדברים שאינו קנינו ממש, וכמו״כ מי שיש לו מדה מהמדות וכיוצא בזה: בַּעֲלֵי חצים (בראש׳ מט כג), המורים בחצים. בַּעֲלֵי יריחו (יהוש׳ כד יא), יושבי יריחו. בַּעֲלֵי העיר (שופט׳ ט נא), יושביה. בַּעֲלֵי ברית אברם (בראש׳ יד יג), שכרתו ברית אתו. — ועי׳ עוד להלן. — ד) שם אלהי האלהים של הכנענים, Baal: וילך (אחאב) ויעבד את הַבַּעַל וישתחו-לו ויקם מזבח לַבָּעַל (מ״א טז לא-לב). ויגש אליהו אל כל העם ויאמר עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים אם יי׳ הוא האלהים לכו אחריו ואם הבַּעַל לכו אחריו (שם יח כא). ויקחו (נביאי הבעל) את הפר אשר נתן להם (אליהו) ויעשו ויקראו בשם הַבַּעַל מהבקר ועד הצהרים לאמר הַבַּעַל עננו ואין קול ואין ענה (שם כו). — ומ״ר בְּעָלִים: ויעשו בני ישראל את הרע בעיני יי׳ ויעבדו את הבְּעָלִים (שופט׳ ב יא). ויסירו בני ישראל את הבְּעָלִים ואת העשתרת ויעבדו את יי׳ לבדו (ש״א ז ד). — ה) *אדמה עמקה שיש בה הרבה לחלוחית מתחת, או ששותה מי גשמים ואינו צריך להשקותה בדרך מלאכותי, ההפך משדה בית השלחים, שצריך להשקותו [1]: הבצלים הסריסים ופול המצרי שמנע מהם מים שלשים יום לפני ר״ה וכו׳ ושל בעל [1]) שמנע מהם שתי עונות (שביע׳ ב ט). שדה הבעל חזקתה שלש שנים (ב״ב ג א). פול המצרי שמנע ממנו מים שלשים יום לפני ראש השנה מתעשר לשעבר וכו׳ בד״א בשל קניא אבל בשל בעל שמנע הימנו שתי מרבעות (תוספתא שביע׳ ב ד). (ערבה) כמושה ושנשרו מקצת עליה ושל בעל כשרה (סוכה ג ג). ערבה של בעל ושבהרים כשירה (תוספתא שם ב ז). אין לי אלא של נחל של בעל ושל הרים מניין (ירוש׳ שם ג נג ג). — ובצרוף עם שמות אחרים[2]:

*בעל אבידה (נדה׳ לא:), שנאבד לו דבר. — *בעל אגדה (מד״ר ויק׳ לו), בקי באגדה. — *בעלי אגרופים (סנהד׳ מט.). — *בעלי אמנה (תעני׳ ח.), אנשים שראוי להאמין בהם. — *בעלי אומניות (חול׳ נד:). — בַּעַל אַף (משלי כב כד), המתקצף על נקלה, וקצפו חזק. — *בעל ארבע וארבעים, עי׳ זה הערך. — *בעל בית, הפך מעני, מאומן וכיוצא בזה, עי׳ ערך בַּעַל בַּיִת. — *בעל בהקה (תוספתא בכור׳ ה א), שיש לו בהקות על בשרו. — בַּעֲלֵי בְּרִית אברם (בראש׳ יד יג), שכרתו עמו ברית. — *בעל בשר (ב״מ פו.), מי שיש לו בשר הרבה בגופו, עב, שמן. — *בעל גבר (בכור׳ מד:), שהאבר שלו גדול ארוך. — *בעל גמולות (כ״ס גני׳ לה ב), מי שמדתו לגמול. — בעל דבה, ישתמשו לרמוז על מי שאינם רוצים להזכיר שמו בפרוש: הוא הבעל דבר. — וכנוי להשטן (מגיד ביתות ת.). — בַּעַל דְּבָרִים, מי שיש לו טענות ותביעות על אחר: מי בַּעַל דְּבָרִים יגש אלהם (שמות כד יד). לא בעל דברים שלי אתה (ב״מ יד.). — *בעל דין, מי שיש לו דין ודברים על אחד (אבות ד כב). — ובכלל מתנגד (מנח׳ קי.). — *בעלי דינים (אבות ה ח), הנשפטים יחד, התובע והנתבע. — *בעל הנאה

ולא בְּעָלִים. — [1]) בערב׳ בַּעַל[a]), ונפלגו חכמיהם במשמעתו; י״א שבעל הוא שדה גבוה שלא ישקהו המטר אלא פעם בשנה, וי״א בעל הוא כל צמח שלא יֻשְׁקֶה, וי״א שהוא מה שמשקים אותו השמים. אלאצמעי: בעל הוא מה ששותה בשרשים בתוך הארץ ולא ישקוהו השמים, ומנה מיני התמר ואמר כי המין הראשון הוא אלשקי והוא שיושקה במי נהרות ומעינות או בדלי וכדומה, וכו׳ והמין השלישי הוא מה שיצמח באדמה וישתה מהמים שיצר האל יתעלה תחת האדמה, ואין לו צורך יותר להיות משקה מהשמים ומהנחלים ולא להיות משקה בדלי, וזה המין הוא בעל. ואמר אלאזהרי: כבר ראיתי תמר רב השרשים שקועים במים ואין לו צרך להיות משקה במי השמים, ונקרא בעל (לשון אל ערב). ואינני יודע מקור למשמ׳ זו. יש סברים כי זה על שם מושג הפריה שיש בבעל. — [1]) פרש הר״ש: שדה שהיא בעמק ומלוחלחת ואין צריך להשקותה ומ״מ לירק צריכה השקאה. ע״כ. — [2]) נסדרו פה: רוב הצרופים במשלים אחדים, ושאר המשלים במקומם.

[a]) بعل

(סנהד' כו :), מי שאוהב הנאות. — ומ"ר : *בעלי הנאות (תוספתא סוטה יד א). — *בעל זקן (מס' סופרים יד יד), שזקנו גדול. — *בעל זקנה (מנח' כה.), אדם זקן. — *בעל זמורה (שבת קמה :), נושא הזמורה, עי' זה. — *בעלי זרועות (ב"מ קיח.), תקיפים, העושים בכח הזרוע. — *בעל חדר, משרת החדר : ויוציא מאוצרותיו חמשת אלפים ככרי זהב ויתנם לבעל חדרו (יוסיפון ט). — *בעל חוב (כתוב' ח ט), מי שחייבים לו, המלוה. — ומ"ר : בעלי חוב (תוספתא שם י ג). — ובעלי חובים (טור חו"מ קד). — ובלשון ההמון, הלווה: הוא בעל חוב גדול. — *בעל חטם, שחטמו גדול, ארוך. — *בעלי חטוטרת (בכור' ז א), שיש להם חטוטרת. — *בעל חי, בעלי חיים (שבת קיח :), להבדיל מן הצמח, והוא כנוי לכל הבהמות והחיות. — *בעל חכמה (ב"ב ט :). — בַּעַל חֲלוֹמוֹת, מי שדרכו לחלום חלומות: הנה בַּעַל הַחֲלֹמוֹת הלזה בא (בראש' לז יט). — *בעל החלום, החלומות, כנוי למלאך הממונה על החלומות (תוספתא מע"ש ה ו). — בַּעַל חֵמָה (נחום א ב), הכועס במהרה, הרבה. — בעל כח. — *בעל הכים, עי' זה. — בַּעַל כָּנָף (משלי א יז), העופות. — *בעל כעס. — *בעלי כשפים (מנח' סה.), בקיאים בכשפים. — *בעל לחמו של פלוני, מי שאוכל לחם אצלו תדיר : אנשי צדק (יהיו) בעלי לחמך (כ"ס גני' ט יו). בַּעַל לָשׁוֹן (קהלת י יא), מלשין. — ו*מי שיודע לשונות : חיזרתי על כל בעלי לשונות וכו' ולא אמר לי אדם דבר (ירוש' כ"כ ט יו ג). — בַּעַל מְזִמּוֹת (משלי כד ח). — *בעל מחשבות, השקוע במחשבות הרבה : בעלי מחשבות אתם (סנה' יט :). — *בעל המעות (כתוב' לח :). *בעל מעשה (תבו' גאו' ליק כ). — *בעלי מצוה. — *בעלי המקח (תוספת' ב"מ א יא), מי שקנה דבר. — *בעלי מקרא. — *בעלי מראה (מנח' סה.), שיש להם הדרת פנים. — בַּעַל מַשְׁחִית (משלי יח ט), מי שמשחית הרבה, וכן נהגו לאמר. — *בעל מחבר, לאמר מחבר ספר. — *בעל נחמות (כתוב' ח :). — בַּעַל נֶפֶשׁ (משלי כג ב, — ניד' סה :), שיש לו נפש חזקה. — *בעלי העיון (ר"י אבן לטיף, ספר השמים). — *בעל עצמות (ספרא ד). — *בעלי העקשות. — *בעל פקדון (ירוש' שבת ד ו ד), שמפקידין אצלו. — *בעל פיקה (בכור' ז ו), שיש לו פיקים ברגליו. — בַּעַל פִּיפִיּוֹת : הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בַּעַל פִּיפִיּוֹת תדוש הרים (ישעי' מא טו), שיש לו הרבה פיות. — *בעל פלפול (ב"ב קמה :), שיודע לפלפל. — בַּעַל פְּקִדֻת (ירמיה לז יג). — *בעל צדקה (מד"ר במדב' ג). — *בעל צורה, שיש לו הדרת פנים, נכבד. — *בעלי קומה (מנח' סה.). *בעל קווצות (פסיקתא רב' כו), שיש לו קווצות בראשו. — *בעל קרי (מנח' ח א), שראה קרי. — בעל קרנים, שיש לו קרנים. — ו*איש שאשתו מזנה תחתיו (עמנואל יח). — *בעלי ראתן (כתוב' עז :), חולה במחלה זו. — *בעלי שיבה (נדר' ל :), אשר שערותיהם לבנות. — *בעל שֵׁם, אדם ששמו מפרסם, ואדם שעושה נפלאות : והוא היה בעל שם (המגהג' בל וירמייא); ר' ישראל בעל השם, ועי' להלן. — *בעל שמועות (חגי' יד.). — *בעל שקר (תנחומ' נוכר, בלח). — *בעל שתים, מי שאין תוכו כברו : איש רע בעל שתים (כ"ס גני' ו א). — *בעל תורה (ירוש' סוט' ז כא ד), שיודע תורה. — *בעל תכלית ובלתי בעל תכלית, שיש לו סוף, מצוי מאד. — ובלשון ההמון : מי שמבקש התכלית במעשיו. — *בעל תריסים (ברכ' כז:), יודע להתוכח בהלכה. — *בעל תשובה, שחזר בתשובה. — *בעלי תשובות, מי שעונה תשובות הרבה (מד"ר בראש' כ). — *בעל ספר פלוני, מחברו : בעל הכוזרי, בעל מורה נבוכים, בעל בחינת עולם.

*בַּעַל אַרְבָּעָה וְאַרְבָּעִים[1], — הוא הנדל,

: Tausendfuss ; mille-pieds ; milliped

בבעל ארבעה וארבעים רגל הוא בעל חי ידוע (קלונ' ד ו ה יט).

*בַּעַל בַּיִת, בַּעַל הַבַּיִת, ומ"ר בַּעֲלֵי בָתִּים, בַּעֲלֵי-בָתִּים[2],

— כנגוד למי שאינו אדון הבית, אורח, עני, פועל עובד אצל אדם, וכיוצא בזה : העני עומד בחוץ ובעל הבית בפנים (שבת א א). בעל הבית שנתן פיאה לעניים לא יטול בעל הבית לקט מן העניים (תוספתא פאה ב ב). קשרי עני שמקפיד

---

[1]) בערב' אם ארבע וארבעין a).

[2]) במשניות המנקדו' הנדפסות בקצת מקומות ב בתים רפויה ובקצת מקומות דגושה. והקריאה המסורה של האשכנזים בעלי בתים ב בתים דגושה לעולם. ואין הכרה זו מתנגדת לדין בגד כפת אחרי אהוי, מפני ששתי המלים נקראים בחטיפות כמו שתי מלים מוקפות ויכולה הבית

---

a) أمّ اربع واربعين

עליהם ושל בעל הבית הרי אלו חוצצין ושל בעל הבית שאינו מקפיד עליהן ושל עני הרי אלו חוצצין (שם מקו' ו ג). הכל לפי כבוד בעל הבית והכל לפי כבוד האורחים (שם כרכו' ד יח). השוכר את הפועלים בין שהטעו את בעל הבית ובין שבעל הבית הטעה אותם וכו' (שם ב"מ ו א).—ובמשמעת אדם סתם שאין לו תפקיד מה או אומנות, וכדומה לזה. בנגוד לאפוטרופוס: יתומים שסמכו אצל בעל הבית או שמינה להם אביהם אפוטרופוס (גיט'ס ד).—ובנגוד לאומן' לרופא, לחנוני, לנחתום, לגנן, וכיוצא בזה: מוסף התנור של בעלי בתים טהור ושל נחתומים טמא (כלים ה ה). שלשלת של סיטונות טמאה של בעלי בתים טהורה (שם יב א). קנה מאזנים של סרוקות טמא מפני אונקליות ושל בעלי בתים אם יש בו אונקליות טמא כסוי טני מתכת של בעלי בתים רבן גמליאל מטמא וחכמים מטהרין ושל רופאים טמא הדלת שבמגדל של בעלי בתים טהורה ושל רופאים טמאה (שם כ). הלוקח מן התגר וכו' הלוקח מבעל הבית (שם דמאי ד כא). מוכר לתגר ואין מוכר לבעל הבית (שם ע"ז א כא). קנובת ירק של גננים אבל בקנובת ירק של בעלי בתים אף רבנן מודין (ירוש' תרומה, יא מח.). — ובמשמעת אנשים אמידים, לא עניים: בא המלך וישב במדינה סמוך לביתו ואמר להשרים והדוכסין שלו כמה בעלי בתים יש להם תנו להם כך וכך חטים ושעורין לאבילה וצמר ופשתים להלבישם כמה עניים ואביונים יש בהם וכו' (תד"א כב). — ואנשים שאין תורה וחכמה והלמודים אומנותם [1]: ווכור כמה בעלי בתים יש בהם בישראל שאין להם פרנסה יעוסקים בתורה בכל יום (שם יט). אם יהיה חכם קהל יספיק לו (הספר) וכו' ואם הוא בעל הבית ימצא לו נחת רוח ואם הוא מלמד תינוקות מה טוב ומה נעים (עמר השכחה, כראשית השירים והמשלי'). כל הקושיות האפשריות שיעלו בלב בעל הבית ואיש בינוני (REJ 1891, Janv. 83). — כל ראש בית אב שהוא אחד מיחידי הקהלה: קבענו בחוק ולא יעבור שכל אחד מבעלי בתים דפה שיתחיל בנו ללמוד חומש (פנקס קראקא, שנת שלח, אוצה"ס ד).

בַּעַל שֵׁם, מ"ר בַּעֲלֵי שֵׁמוֹת, — אדם עושה נפלאות בכח שמות הקדש: כי היה בינינו גדול הדור ושמו האלוף והגאון פ"ה מוהר"ר גדליה והוא היה בעל שם ועשה בשמות שהיה רחוב היהודים מלא בעלי מלחמות (ספרי המנהגים של וירמייזא). טעות קצת אנשים שקוראים עצמם בקצת ארצות ידועות איני רוצה לפרסם גנותם בשם מפורסם בדרכי הקבלה בעלי שמות והטעות היא שהם חושבים שיעשו פליאות עם כח השמות בהשבעות (ר"א אבולעפיא, שבע נתיבות, כב). במדינה זו חשוב בעל שם ובאמת היו כמה בעלי שמות אמתיים וצדיקים ועתה נתרבו הרבה בעלי שמות של שקר (מגיד שיחות עד). כגון מדינת אשכנז שאין להם אמונה בבעלי שמות (שם עה). האחד היה מבני החרשים מפתח הותמות ומחוקק מטבעות, השני בַּעַל-שֵׁם כותב קמיעות (יל"ג, עט עקש תתנפל). ומשיחי שקר עמדו בַּעֲלֵי שֵׁמוֹת ובעלי קבלה, ויפקידו עלינו בהלה (הוא, מחשבי קלין).

בָּעַל[1], פ"י, עתי' יִבְעַל,—א) שם שלטונו על אחר, נהיה לו לאדון, beherrschen; devenir maître de; to have dominion over: יי' אלהינו בְּעָלוּנוּ אדנים זולתך (ישע' כו יג).— ב) בָּעַל אשה, נהיה לה לְבַעַל, heiraten eine Frau; épouser une femme; to take a wife: כי יקח איש אשה וּבְעָלָהּ (דבר' כד א). ואחר כן תבוא אליה (אל השבויה) וּבְעַלְתָּהּ והיתה לך לאשה (שם כא יג). הנך מת על האשה אשר לקחת והוא בְּעֻלַת בעל (בראש' כ ג). כי ימצא איש שכב עם אשה בְּעֻלַת בעל ומתו גם שניהם (דבר' כב כב).— ובמליצה: כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד כי בֹעֲלַיִךְ עשיך יי' צבאות שמו (ישע' נד ד-ה). כי יבעל בחור בתולה יִבְעָלוּךְ בניך (שם סב ה). — ואמר המשורר: נטוש תאוה אחי שכל והשמחה היה בועל (רמב"ע, תרשיש ט).—ג) *ביחוד, שכב אשה, beischlafen; cohabiter avec une femme; have sexual intercourse: עשה מאמר ובעל הרי זו כמצותה (יבמ' ה ג). הסרים שחלץ ליבמתו לא פסלה בעלה פסלה מפני שהיא בעילת זנות וכן אילונית שחלצו לה אחין לא פסלוה בעלוה פסלוה (שם ח ה). מי שפרסה אשתו נדה ולא בעל הוא ישן בין האנשים ואשתו ישנה

להיות דגושה מדין הדחיק.— [1]) וכן במשמ' זו בסגנון ארמי אבל עצם השם בעברית: ותלמידי דיתבי וגרסי זאתי בעלי בתים למשמע למילף מפלפולייהו (סדר רב עמרם, שחרית ג).

[1]) בערב' בַּעַל a).

a) بعل

בין הנשים (כתוב' ד :). שבע בעילות ב ע ל אותו רשע (יבמ' קג.). מהו ל ב ע ו ל בתחילה בשבת (כתוב' ז).
— נִפ', נִבְעֲלָה,— שבעלו אותה: תחת שלוש רגזה ארץ ותחת ארבע לא תוכל שאת תחת עבד כי ימלוך ונבל כי ישבע לחם תחת שנואה כי תִבָּעֵל ושפחה כי תירש גברתה (משלי ל כא-כג). אין זונה אלא גיורת ומשוחררת ו ש נ ב ע ל ה בעילת זנות (יבמ' ו ה). אינו דומה ה נ ב ע ל ת ברצון ל נ ב ע ל ת שלא ברצוי (תוספת' כתוב' ג ו). ה נ ב ע ל ת לקטן חייבת שהיא אשתו של גדול (סם יבמ' ה י). בתולה נישאת ברביעי ו נ ב ע ל ת בחמישי (כתוב' ה.). היא אומרת נ ב ע ל ת י (יבמו' קיב .). — ובמליצה: כי חפץ יי' בך (באמת ישראל) וארצך תִבָּעֵל (ישע' סב ד).

— הִפ' הִבְעִיל: ה ב ע ל ת י ה (את בתי) לאחד מכל הפסולין לה אינו נאמן (ירוש' קדוש' ג סד:).

—הִתפ' נִתְבַּעֵל: ה ת ב ע ל י לי בטלה זה (ע"ז סג.). שפחה בעולה ש נ ת ב ע ל ה קודם (רגמ"ה כרית, יב:).

בָּעֵל[1], — בָּעֵל בדבר, בפלוני, היה נדהם ונבוך ולא ידע מה לעשות בו, verlegen sein;être perplexe; be perplexed: שובו בנים שובבים נאם יי' כי אנכי בָּעַלְתִּי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון (ירמ' ג יד). — ובמשמעת מאס בו, כמו בחל,געל, verabscheuen;abhorrer;to loathe: לא כברית אשר כרתי את אבותם וכו' אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בָּעַלְתִּי בם נאם יי' כי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל וכו' והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם (סם לא לב-לג).

בַּעֲלָה, ש"נ, סמי' בַּעֲלַת, מ"ר בְּעָלוֹת, סמי' בַּעֲלוֹת — אשה שדבר מהדברים שיך לה, שהוא קנינה, Besitzerin;maîtresse de,mistress of: אחר הדברי' האלה חלה בן האשה בַּעֲלַת הבית (מ"א יז יז).—ומ"ר: ובישנן (המשרתות) את ילדי ב ע ל ו ת בתיה (יל"ג, ספור כעכור נעלים).—אשה ב ע ל ת ח ו ב (כתוב' יו), שיש לה חובות אצל אחרים. — ובמשמעת אשה ממעמד אנשים אמידים: שמחייבין אותו (את הבעל) ליתן לה בגדים הראויים בימות הגשמים ובימות החמה בפחות שלובשת כל אשה ב ע ל ת ב י ת שבאותה מדינה (רמב"ם, הלכות אישות יג). — ובהשאלה, בַּעֲלַת דבר פלוני,אשה מצינה בדבר ההוא, שיש לה הסגולה ההיא וכדומה: בקשו לי אשת בַּעֲלַת אוב (ש"א כח ז), שיודעת להעלות אוב. מרב זנוני זונה טובת חן בַּעֲלַת כשפים המכרת גוים בזנוניה ומשפחות בכשפיה (נחו' ג ד). ב ע ל ת אברים (ברכ' לב.), אשה שאבריה גדולים.— ב ע ל ת יופי (תענ' כד.). ב ע ל ת מום (תמו' כז.), בהמה שיש בה מום. — ב ע ל ו ת נוי: שהיו (בנות ירושלם) ב ע ל ו ת נ ו י והיתה כל אחת מהן אומרת אם תילכד ירושלם אני באה לידי גאולה שאני ב ע ל ת נ ו י (פסיקתא רב' לא). טלית ב ע ל ת חמש (מנח' לז:), שיש לה חמש כנפים. היה רגיל לעשות כל חתיכה ב ע ל ת שלש קרנות (רש"י ביצ' כח.). אבל היא ב ע ל ת מצח ועזות (אמרי בינה על משלי).

°**בַּעֲלִית**, ש"נ, — כמו בַּעֲלָה: ב ע ל י ת תבלית (אמונה רמה א ד).

°**בַּעֲלָן**[1], ש"ג, נקב' בַּעֲלָנִית, מ"ר בַּעֲלָנִים, -ניות, — מי ש[illegible] בדבר, שיש לו תשוקה לזה, בלשון העם: הנה בילדותי שהיו בוחותי עמי הייתי ב ע ל ן להתעסק תמיד להעמיד העננים כדי שאקדש הלבנה (זכרון טוב, ספורי מעשיות של הצדיק מנעסכאיז יט:).

°**בַּעֲלָנוּת**, ש"נ, מדת הבעלן, חפץ מיוחד לעשות דבר מה: וו ב ע ל נ ו ת לעשות ככה. נהוג בפי העם.

°**בַּעֲלַת הַלַּהַב**,— אחת מצורות הכוכבים: והצורות השמאליות הם (ו)אחת אחת ועשרים וכוכביהם (ו) שם האחת עיש ובניה וכו' והרביעית ב ע ל ת ה ל ה ב וכוכביה י"א (ראשית חכמה לראב"ע,א).

בע"מ, ר"ת: בעל מלאכה, ביֵיל מנת.

°**בַּעַץ**[2], ש"ז, — מתכת, הרכבה של בדיל ועופרת, Legierung v. Zinn u. Blei ; claire-étoffe ; alloy of tin and lead: אין מקיפין לא ב ב ע ץ

---

[1]) בערב' בַּעֵל בְּ(a) בַּעַל באמרה, דהש ופרק וברמ פלם ידר כיף יצנע פיה (לבאן אלערב). — ונראה כי הוא שרש אחר, דומה לבחל וגעל.

(a) بعل بامره

[1]) י"א כי זו המלה השגורה בפי ההמון (של האשכנזים) היא לא ב ע ל ן כ"א ב ל ע ן.

[2]) סברים שזו מלה מסורסת מן א ב ץ, עי"ש. ות"י ו ב ד י ל (יחזק' כב יח) ובעיץ. והנה פרשו המפרשים גם בעץ זה שהוא הוא הבדיל ממש,בלעז Zinn;étain;tin. אך ממה שהשתמשו במלה זו עפי"ר לענין הקפת שתי מתכיות וחבורן יחד יש ללמוד שב ב ע ץ קראו לא להבדיל הטהור אלא לאחת מהרכבותיו עם העופרת שמשתמשים בה עפי"ר ל ה ק י ף ו ל ל ח ם את המתכיות. וקצת ראיה

ולא בעופרת (כלים י ג). ניקב (הכוס) ועשאו בין ב ב ע ץ בין בופת (סס ל ג). בפתילה של ב ע ץ (ירוש' סנה' יד כד:). שעשו לו מצרים (לארונו של יוסף) שפוד של מתכת וחיברום ב ב ע ץ (תוספתא סוט' ד ו). שפודים של ברזל היו וחיפום ב ב ע ץ (ר"ה כד:). אין עושין משקלות לא של אבר ולא של ב ע ץ (ב"ב פט:). מנורה היתה באה מן העשת מן הזהב עשאה של כסף כשירה של ב ע ץ ושל אבר ושל גיסטרון ר' פוסל (מנח' כח:).

א·בער[1]), ממנו א.בער, בערה, תבערה, *בעור.

א·בער[2]), — א) פ"ע, ביחס להאש, פעולת האש בגופים, brennen; brûler; burn : ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי כאש בערת (ירמי' כ ט). ובערה (הלהבה) ואכלה שיתו ושמירו (ישעי' י יז). — והחמר אשר האש פועלת עליו : הסנה בער באש (שמו' ג ב). כפשתים אשר בערו באש (שופ' טו יד). גחלים בערו ממנו (ש"ב כב ט). לזפת בערה (ישע' לד ט) — ובהשאלה, להכעס, חרון : כי בערה כאש רשעה (ישע' ט יז), לאמר חזקה מאד. תבער כמו אש קנאתך (תהל' עט ה) — ב) בער בדבר, אחזה האש בהדבר : כי בערה בם אש יי' (במדבר יא ג). ותבער בצאן ובנערים (איוב א טז).— ג) פ"י, אכלה האש, כלתה את החמר : כאש תבער יער (תהל' פג טו). — ועי' אש.

— נפע', נבער,—נאחזה בו האש, נשרף : ויש עצים שאינן נ ב ע ר י ן (ר"נ על הרי"ף פסח' טו).

— פע', בער, — א) עשה שאש תבער, anzünden; allumer; kindle : לא תבערו אש בכל משבתיכם (שמות לה ג). והאבות מבערים את האש (ירמ' ז יח). —וביחס להחמר הבער : ובער עליה הכהן עצים (ויקר' ו ה). — ובמשמעות הסיקהו לשרף עצים, ל ח מ ם או לבשל, לאפות : והיה (העץ) לאדם לבער ויקח מהם ויחם אף ישיק ואפה לחם (ישעי' מד טו). ולבנון אין די בער (סס מ טז).— ובבינוני: ואת האח לפניו מבערת (ירמי' לו כב). — ב) אכל את תבואת השדה החמור, הגמל, abweiden; brouter; depasture : ושלח את בעירה ובער בשדה אחר (שמות כב ד). הסר משוכתו (של הכרם) והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס (ישעי' ה ה). — ג) עשה שלא ישאר מאומה, השבית, כלה, wegräumen; exterminer, enlever; remove, exterminate : בערתי הקדש מן הבית (דברים כו יג). ויתר הקדש וכו' בער מן הארץ (מ"א כב מז). ובערתי אתכם מן הארץ (ש"ב ד יא). ארבעה עשר שחל להיות בשבת מ ב ע ר י ם את הכל מלפני השבת (פסח' ג ו). — ועם אחרי : ובערתי אחרי בית ירבעם (מ"א יד י). הנני מבי אליך רעה ובערתי אחריך (סס כא כא). — ובמזסריות : ובערת הרע מקרבך (דבר' יג ו). ובערת דם הנקי מישראל (סס יט יג).

—פע', *בער, השדה ש ב ע ר ה אותו הבהמה: כאין גדיר י ב ו ע ר כרם (ב"ס גני' לו ל).—ובמשמ' שבערו אותו מן העולם : חמץ שנפלה עליו מפולת הרי הוא כ מ ב ו ע ר (פסח' ב ג).

— הפ', הבעיר,—א)הדליק האש, anzünden;allumer; to kindle: ויבער (שמשון) אש בלפידים וישלח בקמות פלשתים ויבער מגדיש ועד קמה ועד כרם זית (שופט' טו ה). כי תצא אש ומצאה קצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה שלם ישלם המבער את הבערה (שמות כב ה). שלשית באוו תבעיר (יחזק' ה ב). והוא הקטיר בגיא בן הנם ויבער[1]) את בניו באש (דהי"ב כח ג). (היו לפניו) שתי נירות כבין נתכוון ל ה ב ע י ר את זו ו ה ב ע י ר את זו חייב אחד כבה ואחד דולק נתכוון לכבות את הדלק ו ה ב ע י ר את הכבה ל ה ב ע י ר את הכבה וכיבה את הדלק (תוספתא שבת יא ה). — ב) עם אחרי, עשה שלא ישאר ממנו דבר, vertilgen; exterminer; exterminate : הנני מבעיר אחרי בעשא ואחרי ביתו (מ"א טז ג). — ג) השחית תבואת השדה ע"י בהמות : כי יבער[2]) איש שדה או כרם ושלח את בעירה (שמות כב ד).

— נתפ', *נתבער,—נפל תחת חובת הבעור : היה אפשר לבערו דמיהן מ ת ב ע ר י ן בשביעית (שבי' ז ב). פירות שיצאו מארץ ישראל לחוצה לארץ מ ת ב ע ר י ן בכל

לזה מהמאמר במנחות המובא בפנים, שמנה שם ב ע ץ ואבר וגיסטרון, וגיסטרון שהוא קסטירא הוא בדיל, אלא שרגמ"ה (ב"מ כג:) ורש"י (מנח' במקום הנזכר) לעזו גיסטרון ב מ י ט ל, שהוא תערובת. ואולם בירוש' סנה' במקום המובא בפנים על השאלה מהו פתילה של ב ע ץ אמרו רבנן דקסרי' בפרוש : אברז ק ס ט י ט י ר י ו מ ע ו ר ב י ן.

[1]) אין בערב' שרש זה במשמע' שרפה, אלא אם נניח יחס בין בער ובין שעל a) שבערב'.
—[2]) בערב' שעל b).

a) شعل b) شَعَلَ

---

[1]) י"ס כי צ"ל ויעבר. —[2]) עי' הערה לב.בעה.

מקום שהן רשב"א אומר יחזרו למקומן ויתבערו (פסח' נכ:). לקח בפירות שביעית בשר אלו ואלו מתבערין בשביעית (קידו' נח.). — ובמשמ' שבערו אותו: שמתבער מן העולם (רש"י סוכ' מ.).

בער[1], ממנו בַּעַר, ב.בָּעַר, וי"א בְּעִיר.

בַּעַר[2], ש"ז, כמשק' בַּעַר. מ"ר בְּעָרִים, — אדם שאין לו דעת, בלי חכמה וידיעות, unwissend; ignorant: איש בַּעַר לא ידע וכסיל לא יבין את זאת (תהל' צב ז). כי יראה חכמים ימותו יחד כסיל וָבַעַר יאבדו (שם מט יא). ואני בַעַר ולא אדע בהמות הייתי עמך (שם עג כב). אוהב מוסר אוהב דעת ושונא תוכחת בָּעַר (משלי יב א). כי בַעַר אנכי מאיש ולא בינת אדם לי (שם ל ב).

ב.**בָּעַר**, — היה בַּעַר: ובאחת יִבְעֲרוּ ויכסלו (ירמי' י ח). — נפע', נִבְעַר, — נעשה כבהמה בלי דעת: נִבְעַר כל אדם מדעת הביש כל צורף מפסל (ירמי' י יד). נִבְעֲרוּ הרעים ואת יי' לא דרשו על כן לא השכילו (שם כא). — ודבר נִבְעָר, בלי חכמה: אך אולים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נִבְעָרָה (ישעי' יט יא).

בְּעִר, ש"ז, מ"ר בְּעִרִים, — כמו בַּעַר: בינו בֹּעֲרִים בעם וכסילים מתי תשכילו (תהל' צד ח). ונתתיך ביד אנשים בֹּעֲרִים (יחזק' כא לו).

בְּעֵרָה, ש"נ, — שרפת האש, Brand; incendie; burning: כי תצא אש ומצאה קצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה שלם ישלם המבער את הַבְּעֵרָה (שמו' כב ה). השולח את הבערה ואכלה עצים או אבנים או עפר (ב"ק ו ד).

*__בַּעֲרוּת__, שנ"מ, — חסר דעת וחכמה.

בעת, ממנו בִּעוּת, בִּעֵת, בְּעָתָה.

בִּעֵת[3], פ"י בִּעֲתָה, בִּעֲתַתּוּ, מְבַעֶתְךָ, יְבַעֲתֻנִי, — הפיל עליו פחד פתאם, plötzlich erschrecken; effrayer soudainement; frighten suddenly: ורוח יי' סרה מעם שאול וּבִעֲתַתּוּ רוח רעה מאת יי' (ש"א טז יד). הנה נא רוח אלהים רעה מְבַעִתֶּךָ (שם טו). אפפני משברי מות נחלי בליעל יְבַעֲתֻנִי (ש"ב כב ה). הלא שאתו תְּבַעֵת אתכם ופחדו יפל עליכם (איוב יג יא). וחתתני בחלמות ומחזינות תְּבַעֲתַנִּי (שם ז יד). הנה אימתי לא תְבַעֲתֶךָּ (שם לג ז). היום ההוא יהי חשך וכו' תשכן עליו עננה יְבַעֲתֻהוּ כמרירי יום (שם ג ד-ה). שלא יבעתוך חלומות רעים והרהורים רעים (סנה' קג.). אמר הקב"ה אם נגלה אני אליו בקול גדול אני מבעתו (מד"ר שמו' ג).

—נפע', נִבְעַת, נִבְעַתִּי, נבעתתי,— נבהל מפחד פתאם: והמן נִבְעַת מלפני המלך (אסת' ז ו). כי נִבְעַת (דוד) מפני חרב (דהי"א כא ל). ויבא אצל עמדי ובבאו נִבְעַתִּי ואפלה על פני (דני' ח יז). ראיתיו רובץ בין שני סלעים ראשו דומה לעגל אזניו דומות לגדי ראיתיו ונבעתתי ונפלתי לאחורי (תוספתא ר"ה א יג). שהיו נבעתים מן הציבור העומדים על רגליהם מפניהם (רש"י בילה כה:). שותה קובעת כוס החמה, אל תהי נִבְעַת כי זרוע רמה, אל וישועת תהיה לך חומה (סמא"ל, סלי' ר"ה, יודעי תרועה).

— הפע', *הִבְעִית, — כמו בִּעֵת: המבעית את חבירו פטור מדיני אדם (תוספתא ב"ק ו יז). לא היה (הכה"ג) מאריך בתפלתו שלא להבעית את ישראל (יומא נג:). והיו דלתות ההיכל נפתחות מאיליהן עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי אמר לו היכל היכל מפני מה אתה מבעית עצמך (שם לט:).

— נתפ', *נִתְבַּעֵת,— נבהל פתאם: בוא וקרי את הפסוק הזה על בני שהוא מתבעת (ירוש' שבת ו ח:). והיו הרוחות מתחלה מתבעתות ממנו ולבסוף התחיל מפחד מהם (מד"ר שמות ל).

בְּעָתָה, ש"נ, — פחד פתאם, Entsetzen; terreur; terror: לעת מרפא והנה בְעָתָה (ירמ' יד יט). —ומ"ר: לולי בעתות זמנו יבהלוהו ורוח עתו מבעתו אל יעצר לו לרכוב שמים לחבק זרעות עולם (כתי"ע א). לא ירדנו בפרך ולא יפרפרוהו בני בעתות (הג' אילת אהבים).

---

[1] סוברים רוב החכמים כי זהו השרש שממנו נגזר בעיר, עי"ש, והשם בַּעַר והפעל בָּעַר נגזרו כמו"כ מהשם בעיר. וי"א שזה שרש משנה לבור.

[2] משקל נַעַר. ועי' הערה להשרש.

[3] בערב' בַּעַ'ת a), בא פתאם, ובאע'ת b) נפל עליו פתאם, ומבע'ות c), נדמה מפחד.

a) بَغَتَ b) باغت c) مبغوت

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הַיְשָׁנָה וְהַחֲדָשָׁה

שער הבית

—סוף—

ב״פ, ר״ת ב׳ פעמים.

בפ״ג, ר״ת בפרט גדול, עי׳ פרט.

בפ״ע, ר״ת בפני עצמו.

בפ״ק, ר״ת בפרט קטן, עי׳ פרט.

בֹּץ[1], ש״ז, — טיט רך ולח, תשקע בו הרגל על נקלה, הטיטוף : Schlamm ; fange ; mire ויכלו לך אנשי שלמך הטבעו בַבֹּץ [2]) רגלך (ירמי׳ לח כב).

***בַּץ**[3], ש״ז, מ״ר בִּצִּים (ביצים),— כמו בִּצָּה : מי קרמיון ומי פוגה פסולין מפני שהם מי ביצים (פרה ח י). החופר בצד הים בצד הנהר במקום הביצים הרי הן כמי תמציות (תוספתא מקוא׳ ה יד).

***בַּצְבּוּץ**[4], ש״ז, —א) צֶמח לו גבעולים ארוכים דקים בלי עלים, יעשו ממנו כברות, מחצלאות וביוצא

---

1) בארמ׳ בוצא (במקור מאוחר, בתרג׳ תהל׳ כ״ט ג : בוצא דמצולתא ; בנד׳ מיא). ויש רואים דמיון לזה באשור׳ בַּצְּ, ועי׳ לקמן בִּצָּה.— 2) ריב״ג: והבוץ הוא הרפש והטיט.

3) משק׳ פַּת פִּתִּים. ואיננו נראה לי לקבע בִּצִּים מ״ר לבִּצָּה.

4) משקל בַקְבּוּק. ויש שנקדו בצ־, בית חרוקה. ולא

בזה [1]) : העקלין של נצרין ושל בצבוץ [2]) צריך לנגבן (תוספתא טהר׳ יא י, גמ׳ ע״ז עה. וניד׳ סה.). — ב) צמח דומה לפשתן, יעשו ממנו חוטים ובפרט חבלים [3]), Hanf ; chanvre ; hemp.

נתברר מקור מלה זו, וגזרתה מן בוץ אינו יפה. 1) עפ״י פרושו של הגאון שתרגם בצבוץ באשל a) בערב׳, אמר וז״ל: שבצבוץ (כך גרסת הגאון במקום בצבוץ, ועי׳ לקמן), חיטאני ושמן בל׳ ערב אשל a) (תשו׳ הגא׳ קאסל), ובארו המלונים הערבים אשל שהוא צמח לו גבעולים רבים דקים ואין לו עלים, ויצמח במקום מים או קרוב למקום מים, ויעשו ממנו כברות, ומחצלאות וכו׳ (לסאן אלערב). וכבר הובא למעלה גרסת הגאון שבצבוץ, ואין זו טעות סתם, כיון שכך כתוב שם שלש פעמים, וכן גם כ״י גמ׳ ע״ז (ד״ס). ואעפי״כ אין שבצבוץ צורה מתקבלת. ואמר דאוד אלצ׳ריר בתז׳כרת הרפואות כי אצלם שמו הוא אלבוט, ועי׳ לקמן הערה בטבוט במקום בצבוץ.— 2) כך בתוספתא ברוב ספרי הדפוס, וכן בגמ׳ בבלי במקומות המצוינים בפנים. ובתוספתא כ״י ארפ׳ בצבץ, ובגמ׳ ירוש׳ ע״ז (ה מח ג) בטבוט, ודומה להשם בזט שהזכיר דאוד אלצ׳ריר, שהובא למעלה.— 3) פר׳ הערוך פשתן, וגזר אותו מן בוץ, ורש״י תרגם קנבוס,

---

a) اسل

***בִּצְבֵּץ**[1]), פ"ע,—א) נדחק ויצא בהתאמצות דרך מעבר צר, break through; jaillir; hervordringen: ונקבוה עכברים (את השק) והיה חמץ מבצבץ ויוצא (פסח' יג.). כיון שהגיע (ניקנור) לנמלה של עכו היתה (הדלת שנפלה הימה) מבצבצת ויוצאה מתחת דופני הספינה (יומא לח.). והיה דם מבצבץ ויוצא (גיט' נו:). מכנים ידו לפנים (של פי העוף שניקבה בגלגלתה) ובודק אם מבצבץ (המוח) ועולה (חול' נו.). וכיון שמכירין בהן (בהילדים) מצרים באין להורגן ונעשה להן נס ונבלעין בקרקע וכו' לאחר שהולכין (המצריים) היו (הילדים) מבצבצין ויוצאין בעשב השדה (סוט' יא:). א"ר חייא בר יוסף עתידין צדיקים שמבצבצין ועולין בירושלם (כתוב' קיא:). נקבים קטנים שהמים מבצבצין בהן כמו נביעת מים (ר"ח חגי' כב.). כמו אדם המפים מורסא ורואה אם מבצבץ ועולה ויוצא מן המות (ר"ג, ערוך ערך כן א). ועומדים (המתים שבחו"ל) על רגליהם והולכים במחילות עד א"י ושם מבצבצין ויוצאים (רש"י כתוב' קיא.). ומביא תבן או קש או רוק ומניח על הקרוע (בהריאה) ונופח בריאה אם מבצבץ ויוצא הרוח ודאי שחיה היא (והזהיר, ויקרא). דבר שמרתיח ומבצבץ (רש"י יבמ' לו.). מושיבין אותה (את הריאה שניקבה) במים פושרין ומנפחין אותה אם בצבץ המים (טור, יו"ד לו ד). ואם יש חמץ בסדק שאינו יכול לחטט אחריו יטיח עליו מעט טיט שלא יבצבץ החמץ בחוץ (לבוש, או"ח תמב ו).—ב) כמו בטבט: כנשיכת נחש שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו (רש"י במות כב כד). — ובהשאלה בדברים רוחניים, במשמעת נראה ונגלה: אבל (האורות) הבאים מועיר עצמו היו מפעפעים ומבצבצים (עמה"מ, קרית ארבע פ). החכמה היא רחמים מצד הפנים הפונים אל הכתר ומצד האחוריים שהם פניה המביטים אל הבינה יבצבץ הדין (פלח הרמון ח ד). ולא משום חשד רשע ופשע אסרו לדון אוהב ושונא אלא דקים' להו לחכמים שענין הזכות והחובה מבצבצת באדם בלא כוון רשע אלא מתוך אהבה מועטת הלב נוטה לזכות (לבוש חו"מ, הלכ' דיינים ז ז).—ג) ∞ השתמשו בו בדבור העברי במשמעת חזרת קרני האור מגוף מלוטש 1).

בִּצָּה[2]), ש"נ, מ"ר בִּצּוֹת, (בצאת), כנוי רבים בִּצּוֹתָיו, (בצאתָו),— מקום של מים עומדים וטיט רך, יגדלו בו קנה וגמא, marsh; marais; Sumpf: היגאה גמא בלא בִצָּה ישגה אחו בלי מים (איוב ח יא). תחת צאלים ישכב בסתר קנה וּבִצָּה (שם מ כא). בִּצּאת[3]) גבאים לא ירפאו למלח נתנו (יחזק' מז יא). — ועי' רְפָפָה

***בִּצּוּעַ**, ש"ז, בה"פ מן בִּצֵּעַ, — פסק דין של פשרה בין אנשים בעלי דין, compromise; compromis; Kompromiss: כשם שהדין בשלשה כך ביצוע בשלשה (סנה' ו.). איזהו משפט שיש בו צדקה הוי אומר זה הביצוע (תוספתא שם א ג). פסקו עליו את הדין בלי פשרה כלל ובלי שום ביצוע ומיצוע (כסא' לבית דוד, ג יט).

בָּצוּר[4]), בָּצֻר, ת"ז, לנק' בְּצוּרָה, בְּצֻרָה, מ"ר בְּצוּרִים, בְּצֻרִים, בְּצוּרוֹת, בְּצֻרוֹת,—א) חזק, בנוי אבנים גדולות שאי אפשר להרסו, שאי־אפשר לקרב אליו, fortified; fortifié; befestigt, unzugänglich: ועל כל חומה בצורה (ישעיה ב יה). כי שמת מעיר לגל קריה בְצוּרָה למפלה (שם כה ב). ונתתיך לעם הזה לחומת נחשת בְּצוּרָה ונלחמו אליך ולא יוכלו לך (ירמ' יה כ). כי עז העם הישב בארץ והערים בְּצֻרוֹת גדלת מאד (במד' יג כח). כל אלה ערים בְּצֻרֹת

ואחריו בוקשד' ולוי וקוה' ויסטרוב, ולא ידעתי על מה סמך רש"י, אם לא שהכריע כך מדעתו, ואולי מהראוי ליחד לוה הצמח אחת מהצורות בצבץ או בטבוט.

1) בערב' בַּצַּת אלארצ' a),—הצמיחה הצמחים הראשונים. ובַּצְבַּצ b) אלכלב, נדנד זנבו, ובלשון ערבית של מצרים ישמש פעל זה גם במשמעת חזרת קרני האור מגוף מלוטש, ועל סמך זה השתמשו בו במשמעה זו גם בעברית בזמן החדש.— 1) עי' הערה הקודמת.

2) בערבית בא"י בַּצַּה a). ונראה כי זו מלה עברית שהיתה נהוגה בארץ זו ונכנסה בלשון הערבית כשבאו הערבים חנה, ולא נתברר מקורה.— 3) כך הכתיב ברוב הספרים המדיקים, והקרי' בִּצֹּאתָו, ובהרבה כ"י הכתיב ביצותיו (K).—וסובר .Bö כי זו צורה ארמ' בִּצָּאתָו, בסימן מ"ר ארמי ־ָאת. ויש רואים בוה שבוש פשוט במקום בצותיו (Olsh.).

4) משרש בצר, עי' זה.

a) بَصَّت الارض b) بَصْبَصَ الكلب

a) بِصّه

חומה גבהה דלתים ובריח (דבר׳ ג ה). ערים גדלת ובצרת בשמים (שם א כח). עד רדת חמתיך הגבהת והבצרות אשר אתה בטח בהן (שם כח נב). והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו (יחזק׳ לו לה). —ב) בלשון בני ענתות כמו נצור, במשמ׳ נסתר ותשוב מאד: קרא אלי ואענך ואגידה לך גדלות ובצרות[1] לא ידעתם (ירמ׳ לג ג). — ג) *פעול מן בצר ענבים: הענבים כמו שהן בצורים וכו׳ (בכור) נוטל פי שנים בענבים בצורים (רש״י ב״ב קכו.).

*בצור, ש״ז, — כנוי לתפלה: עשרה לשונות נקראת תפלה ואלה הן שועה וכו׳ ביצור קריאה וכו׳ (מד״ר דבר׳ ב). —ואמר הפיטן: באדם ובבהמה אם הוקנם מהומה, בצור קול הומה לאדמה יזכר (ר״א קליר, זכרונות). בצור חוגגים שבעה ונעצרים עדי מים (אקשטה, גשם). ביצורם תשע וחטא תלבין (הוא, שחר׳ יוה״כ, תאות נפש).

*בצור, — כמו בצרת: יקדש גליצור, המגלה טעמי צור, מפי מלך מלכי המלכים, המשמיע לכל יצור, שנת שבע ובצור, וכל דבר האצור, ברצון מלך מלכי המלכים (אימתי כרכי שפטיה, אראלים ומלאכים).

בצור, ש״ז, — כמו בצר, עי״ש.

*בציעה, ש״נ. — שה״פ מן בצע: והאריגה והבציעה והקשירה (רמב״ם, שבת ז א). בוצע הפת במקום שנאפה היטב ויחתוך פרוסת הבציעה (טור או״ח קסז א). אנו מטעימין ג״כ פרוסת הבציעה לברכה (לבוש, או״ח קסז ה). הרי כמה קדושה יש בבציעת המוציא (דרך ישרה, שער המזון).

*בציצה, ש״ז, — שה״פ מן בצץ: שהבציצה היא מחמת הגשמים (באור הגר״א, תוספתא מקוא׳ א).

*בציקה, עי׳ *בצקה.

בציר[2], ש״ז, סמי׳ בציר, כנ׳ בצירך, בציריך, —א) פעולת לקיטת הענבים מן הגפנים והזמן שבוצרים הענבים, Weinlese ; vendange ; vintage: והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע (ויקרא כו ה). כעללות אם כלה בציר (ישעי׳ כד יג). אללי לי כי הייתי כאספי קיץ כעללת בציר אין אשכול לאכל (מיכה ז א). אם אין בציר מנין עוללות וכו׳ אין לעניים בעוללות

—[1]) כך הכתיב והקרי למערבאי, ולמדנחאי כתיב ונצרות וקרי ובצרות.

[2]) עי׳ שרש בצר.

קודם הבציר (פאה ז ז). ג׳ שנים קציר ג׳ שנים בציר (ירוש׳ ב״ב ה יד ג).—ב) עצם הפרי, הענבים שבוצרים: הלא טוב עללות אפרים מבציר אביעזר (שופט׳ ח ב). על קיצך ועל בציריך שדד נפל (ירמי׳ מח לב). — ג) *סוף הקיץ, עת השנה שבין הקיץ והחורף[1], Herbst ; automne ; autumn: בעת הבציר כשמולחין הבשר לכל השנה (מוהרי״ל, הל׳ פסח). ומיום ארבעים ושלש לאותה עמידת השמש הקייצית חשבוהו בציר הנקרא אוטומני (מעשה טוביה, עולם הגלגלים יג). רוחות חזקים בבציר יורו על חורף ממוצע (למודי הטבע, מ״מ יאלים, רוח׳ שונים סה.). בימי הבציר עת חם צח ודלף בן יום אחד יחלפו מנים אלף (יל״ג, מבלי ב יח).

*בצירה, ש״נ, מ״ר בצירות, —שה״פ מן בצר ענבים: איזהו פרט הנושר בשעת הבצירה (פאה ז ג). פעמים שאדם הולך לכרמו לידע אם הגיעו ענבים לבצירה וכו׳ ובשעת בצירה עדיין משקה טופח עליהם (שבת יז.). עד שיגדור שלשה גדירות ויבצור שלשה בצירות וימסוק ג׳ מסיקות (ב״ב לו:).

*בצית, עי׳ בוצית.

בצל, —ממנו בצל, *בצלצול, *הבציל.

בצל[2], בצל, ש״ז, מ״ר בצלים, — פרי אדמה חריף, מרכב מקלפות קלפות זו על גבי זו, משמש לתבל המאכל, Zwiebel ; oignon ; onion: זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת האבטחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים (במדב׳ יא ה). תורמין בצל קטן שלם ולא חצי בצל גדול (תרומו׳ ב ה). בצל כופרי (נדר׳ ט ח). בצל של רכפא (מעשר׳ ה ח),

—[1]) עפ״י לשון גרמני, שזמן בצירת הענבים חל אצלם בסוף הקיץ.

[2]) בערב׳ בצל [a]), בארמית וסורית בצלא. והנה לפי הצורה הערב׳ בשני פתחים צריך שיהיה בעבר׳ גם הצדי קמוצה, ולפי מ״ר בצלים אפשר כמו״כ שיהי׳ מהסגוליים. אך נהוגים ספרדים ואשכנזים ותימנים לאמר צדי צרויה, וכן נקודה מלה זו במשנ׳ מנקד׳ נדפ׳, וכן נקד Em. Löw (Pfln.). ואולי נולד נקוד זה מהמשל המובא לקמן בשביל החרוז עם צל. ואולם לפי נקוד זה צריך שיהיה מ״ר בצלים. ונקד שי״פ בצל, ולוי בצל, וכמו״כ Bö. § 743.

a) بَصَل

מין בצל שעוקצו נמעך לתוכו, או שאין לו ארם הרבה 1), ועי׳ רכפה. ר׳ יהודה אומר שלש קליפות בבצל פנימית בין שלמה בין קדורה מצטרפת אמצעית שלמה מצטרפת קדורה אין מצטרפת חיצונה בין כך ובין כך טהורה (תול׳ קיט:). קונם בצל שאני טועם שהבצל רע ללב (נדר׳ כו:). אמר ר״ש בן יוחי ה׳ דברים הן שהעושה אותן מתחייב בנפשו ודמו בראשו האוכל שום קלוף ובצל קלוף וכו׳ (נדה יז.). לא יאכל אדם בצל מפני נחש שבו (ערוב׳ כט:). הבצלים הסריסים (שביע׳ ב ט). בצלים מבני המדינה (תרומ׳ ב ה).— ומשל: אמר רבה בר בר חנה אמר ר׳ יוחנן משמיה דרבי יהודה בר אילעי אכול בצל ושב בצל (פסח׳ קיד.), ר״ל הסתפק בדברים פשוטים למזונך.—*בֶּן בָּצֵל, בְּנֵי בְּצָלִים, מה שצומח מהבצל כשתגע בו רטיבות 2): עלי בצלים ובני בצלים אם יש בהן ריר (עוקצ׳ ב ח). (הנודר) מן הבצלים אסור בבני בצלים רבי יוסי מתיר מן בני בצלים מותר בבצלים (תוספתא נדר׳ ג ו).— *בצל העכבר 3), (Scilla marit. L) squill; scille; Meerzwiebel: בצל העכבר, ונקרא בשם הזה כי הוא ממית העכברים (קתנון ב, לות הסמים). וירטה בבצל העכבר (שם ד ז ד י).

אֵם, *אמהות של בצלים, מה שיושב בקרקע.— *אֹרֶם, החריפות שבו.

*בֶּן בָּצֵל.—*בַּצַלְצוּל.—*הִבְצִיל.

*גֶּלֶד, גלדי בצלים.

*חָמַר, *עָמַר, בצלים שחמרן, שעמרן. —*חָסִית, חסיות, שם הסוג לכל המינים הדומים לבצלים, שום, כרתי, וכיוצא בזה.

*כְּפְרִי, בצל הכופרי.—*כַּרְתִּי, דומה לבצל.

— 1) כך בגמ׳ ירושלמי שם.— 2) כך פרש הרמב״ם, אמר וזה לשונו: וכן הבצל כשנגע בו המים יצמח והוא אינו מחובר לקרקע כמו שהוא מפורסם יצא ממנו לב ירוק דמות עלי בצלים ובתוכו ג״כ ריר ואותו דבר הצומח נקרא בני בצלים. ע״כ. ור״ש פירש העמוד האמצעי, וכן גם עמנ׳ לו (Pfln.). אך במושג זה משמש השם עמוד, שהביא גם לו, ואעפ״י שפירושו של הרמב״ם קצת קשה לישבו בהלכות נדרים בתוספתא המובא בפנים, מ״מ מפני השם עמוד פרושו של הרמב״ם מכריע. — 3) בערב׳ בצל אלפ׳אר a).

a) بَصَل الفَار ·

*נָחָשׁ שבבצל, הארם, החריפות שבו.

סָרִים, *בצל הסרים.

עַכְבָּר, *בצל העכבר, עי׳ למעלה.— *עָמוּד, העגול ותרמיל בראשו שבו הזרע.

*פִּטְמָה,— *פָּקָל, פקל הבצל.

*קִיצוֹנִי, בצלים הקיצונים, של קיץ.—*קְלִפָּה, קלפת הבצל.—*קָמָה, קמת הבצלים.

***בָּצַל**, הקל אינו נהוג.

—פִע׳, *בִּצֵּל, פ״ע,—גדל וגבה וארך כמו עלה הבצלים: שהוא (האגמון) מבצל ועולה מן הארץ ויש בו כדי לכוף (רש״י קדוש׳ סב:).

—הִפע׳, *הִבְצִיל, פ״ע,—כמו בִּצֵּל: עלי בצלים אין מערבין בהן אלא אם הבצילו 1) ונעשה אורך כל עלה מהן זרת (רמב״ס, הלכ׳ ערוב׳ ת יח).

***בְּצָלִי**, ש״ז, — דומה לבצל: שרשו הבצלי מרפא מיני פצעים שונים (תוה״ת, הלמח׳ ג).

***בְּצַלְצוּל**, ש״ז,—בצל מדברי 2), wilde Zwiebel; oignon sauvage; wild onion: הוסיף רבי עקיבא השום והשומנית הבצל והבצלצול והתורמוס והפלסלוס אינן כלאים זה בזה (כלא׳ ת ג).

בצע [3]),— ממנו בֶּצַע, בָּצַע, *בִּצּוּעַ, *בְּצִיעָה.

בֶּצַע[4]), בָּצַע, כנו׳ בִּצְעִי, בִּצְעֶךָ, ש״ז, —א) מה שאדם משיג בהשתדלות וביגיעה להרבות עשרו, ממונו והונו, gain; Gewinn: ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל

[1]) בארמ׳ אבציל (עירוב׳ כט:).

[2]) כך פירוש אחד של הערוך: בצל של יער, ע״כ, וכך גם הרמב״ם: בצל מדברי. ובירוש׳ פרש פללגולה, ובנוסח׳ אחרות פגלגלה, ולא נתברר מה פרושה של מלה זו, ולא הכריע גם E. Löw בספרו לאיזה מין ממיני החסיות היו קוראים בצלצול. ופרושו השני של הרמב״ם שהוא הקטנה מן בצל ופרושו בצל קטן יתכן רק אם הכונה היא למין מיוחד שהיו קוראים לו בצל קטן, אולי כמו בערב׳ בצל צע׳ירa) שקצת המלונים אומרים שזה הוא שם להבצל האשקלוני.

[3]) משותף בערבית בצ׳ע b), במשמ׳ חתיכה וקציעה, בארמ׳ בְּצַע במשמ׳ חתך לחתיכות קטנות.

[2]) בערב׳ בצ׳עה c), קטע, בצ׳אעה d), סחורה.

a) بَصَل صَغِير b) بَضَع c) بِضْعَة d) بِضَاعَة

יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע (שמות יח כא). אז נלחמו מלכי כנען בתענך על מי מגדו בצע כסף לא לקחו (שופט׳ ה יט). ולא הלכו בניו בדרכו ויטו אחרי הבצע ויקחו שחר (ש״א ח ג). מאס בבצע מעשקות נער כפיו מתמך בשחד (ישעי׳ לג יה). כלם לדרכם פנו איש לבצעו מקצהו (שם נו יא). כי עגבים בפיהם המה עשים אחרי בצעם לבם הלך (יחזק׳ לג לא). הט לבי אל עדותיך ואל אל בצע (תהל׳ קיט לו). עכר ביתו בוצע בצע (משלי יה כז). שנאי בצע יאריך ימים (שם כח יו). —ובפרט המושג בעשק וחמס: כי מקטנם ועד גדולם כלו בוצע בצע ומנביא ועד כהן כלו עשה שקר (ירמ׳ ו יג). כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העשק ועל המרוצה לעשות (שם כב יז). הוי בצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו (חבק׳ ב ט). בעון בצעו קצפתי ואכהו (ישע׳ נז יז). והנה הכיתי כפי אל בצעך אשר עשית ועל דמך אשר היו בתוכך (יחזק׳ כב יג). שריה בקרבה כזאבים טרפי טרף לשפך דם לאבד נפשות למען בצע בצע (שם שם כז). כן ארחות כל בצע בצע את נפש בעליו יקח (משלי א יט). — ובמשמ׳ חמס ועשק: אל תבקש להיות מושל אם אין לך חיל להשבית זדון פן תגור מפני נדיב ונתתה בצע 1) בתמימיך (כ״ס גני׳ ז ו). הגיגי בל ידמים בצע אשמים (רה״ק, אפיק מטן).—ומ״ר: רבו פצעי על רוב בצעי (ארץ אשפיל, שפתי רננות).— *ועצם ההשתדלות לעשק, להשיג הבצע: והקנאה גורמת הבצע ושנאת חנם וכל מדות רעות (מגוה״מ, הקדמי נר א).—ב) סחורה שנמדדת באמה, goods ; marchandise ; Ware : שכנתי על מים רבים רבת אוצרת בא קצך אמת בצעך (ירמ׳ נא יג).— ובכלל *דברים יקרים: צופה עין תאות שללים, פז וכסף וכל בצע כלולים (תחמודות כתיס, א שבועות). — ג) רוח, תועלת, הנאה, שיוכל אדם להשיג מפעולתו ומעשהו, profit ; Nutzen: ויאמר יהודה אל אחיו מה-בצע כי נהרג את אחינו וכסינו את דמו (בראש׳ לז כו). אמרתם שוא עבד אלהים ומה-בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדרנית מפני יי׳ צבאות (מלאכי ג יד). מה-בצע בדמי ברדתי אל שחת היודך עפר היגיד אמתך (תהל׳ ל י). החפץ לשדי כי תצדק ואם-בצע כי תתם דרכיך (איוב כב ג). לסוחר גדול המהלך במקום הסכנה תפשוהו ליסטין ביקשו להורגו וכו׳ אמרו

1) המליצה איננה טבעית. בסור׳ מומא. בתרגום יוני במשמ׳ שערוריה.

זה לזה מה בצע בהריגתו אין בידו כלום הניחוהו (תנחומא, האזינו ג). —ואמר המליץ: ואיך אמות כמו פתי, ומה בצע בחכמתי (עמנו׳, מחבר׳ ט).— ד) *קטע, חתיכה, piece ; morceau ; Stück : כמו דבר הנבצע לבצעים (רד״ק, שרש פתת). אשר נסה לשחות במי הנהר גברו עליו בצעי הקרח וימיתוהו (מא״ג, האלפתים גרוסיה). משובץ באבנים ושן או בבצעי נחשת קלל (שכי״ע, הודו).

בצע[1], פעו״י, עת׳ יבצע, יבצעו, מקור בצע—א) עסק ועמל לעשות בצע: כי מקטנם ועד גדולם כלו בוצע בצע (ירמ׳ ו יג). לשפך דם לאבד נפשות למען בצע בצע (יחזק׳ כב כז). הוי בצע בצע רע לביתו (חבק׳ ב ט). כי מה תקות חנף כי יבצע כי ישל אלוה נפשו (איוב כז ח).—ואמר החכם: המסתפק ישבע והבוצע יכשל (יעב״ץ, מגדל עז, עליית המדע).—ב) שבר ורצץ, ובכלל עשה אתו כליה, to crush ; anéantir; vernichten: ראיתי את ארני נצב על המזבח ויאמר הך הכפתור וירעשו הספים ובצעם[2]) בראש כלם ואחריתם בחרב אהרג (עמוס ט א).—ג) פעל השתמש בו יואל בתארו את עליית הארבה על הארץ, מקביל לפעל עבט: כגבורים ירצון כאנשי מלחמה יעלו חומה ואיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון ארחותם ואיש אחיו לא ידחקון גבר

1) עי׳ הערה להשרש.— 2) כך, צדי קמוצה ועין פתוחה, בהרבה ספרים מדויקים, וכך היה בספרי קדמונינו ריב״ג, ראב״ע, רד״ק וכו׳, והעיד מ״ש כי כך מצא בספר אחד כ״י מאד ישן הצדי בקמץ והעין בפתח. ובקצת כ״י המלה נקוד׳ בשני קמצים, ובהרבה ספרי הדפוס בשני פתחים. ואמר ריב״ג וז״ל: ובצעם בראש כלם ועשה בראש כלם חבורות ופצעים והיה משפט המלה הזאת שתהיה מלרע ובצירי תחת העין ע״מ אדוני משה כלאם, ולפי שבא הטעם מלעיל כאשר ישר בעיני בעלי הטעמים, נדחקה המלה ואבד הנח הרפה ממנה ושב במקום הצירי פתח גדול, ואלו היה פתח קטן היה ג״כ נכון, ופעמים עושים לזה ג״כ בקמץ גדול כלומר שמעתיקים המלה אשר היא בקמץ גדול קודם כנוי הקבוץ אשר איננו נמצא במעמד מן מלרע אל מלעיל לדבר שרואים אותו בעלי הטעמים והפכו הקמץ ההוא לפתח בעבור אבד הנח הרפה להחפז המלה והדחקה כאמרם והיא העלתם הגגה כי רחל גנבתם ובקשתם ולא תמצא וזולת זה ממה שספר אותם בעל המסרת שנהפך מן מלרע אל מלעיל מן הדמיון הזה ונהפך בעבור זה הקמץ לפתח. ע״כ. ורד״ק אמר כי יתכן שיהיה ובצעם פעל עבר מוסב לעתיד מפני הויו, ר״ל ויבצעם האל יתברך או האויב, וכו׳ ואעפ״י שאמר בתחלה ובצעם לשון נסתר ואח״כ אמר אהרוג כן מנהג המקרא בהרבה מקומות ונפתחה עין ובצעם מפני שהמלה מלעיל. ע״כ. ורוב החרשים הסכימו לפרושו של

במסלתו ילכון ובעד השלח יפלו לא יְבַצֵּעוּ[1] (יואל ב ח).—ד) *פרס פרוסת לחם מהככר להתחלת הסעודה: אין הבוצע רשאי לבצוע עד שיביאו מלח או לפתן לפני כל אחד ואחד (ברכות מ.). בעל הבית בוצע כדי שיבצע בעין יפה (שם מו.). אין המסובין רשאין לאכול כלום עד שיטעום הבוצע (שם מז.). הבוצע הוא פושט ידו תחלה (שם). שמנית פרוסה בתוך שלמה ובוצע (שם לט:). בא לפרוס את הככר בוצע במקום הצלי (דה"ז ו). בעל הבית מברך המוציא ומשלים הברכה ואח"כ בוצע וכו' ואינו בוצע לא פרוסה קטנה מפני שהוא נראה כצר עין וכו' ובשבת יש לו לבצוע פרוסה גדולה (רמב"ם ברכ' ז ג). יקשו צרי עין בבצע, ומאנו פרוסה לרעב לבצע (משה כה"ק, מה מועיל, אחר' פסח). ויקח מצה אמצעית ויבצענה לשתים (רמ"ש, הלכ' פסח). ואח"כ יבצע מהשלמה העליונה ומהפרוסה (טור, או"ח תעה).—ופעול: וזו היא מצה הבצועה (רש"י פסח' קיט:). — ובצע על ככר, התחיל הסעודה, ובכלל סעד: ובשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות (ברכ' לט:). אמרו עליו על ר' פנחס בן יאיר מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו (חול' ז:). על שתי ככרים בוצעת בשבת (פיוט, אוס נגורה). על כן כל איש ביינו יקדש על שתי לחם יבצעו תמימים (זמירי לשבת, יום זה). —ה) *בצע את האריג, חתכו וקטעו מן הנשאר במסכת: והאורג שתי חוטים והבוצע[2] שני חוטין (שבת ז ב). (חסידים הראשונים) כיון שבצעו בה (בהטלית) ג' היו מטילין לה תכלת (מנח' מ:). — והשתמש הרמב"ם בפעל זה בצע חוטים במשמעת הוציא חוטים מן הדבר הארוג, ausfasern ; effiler ; to unravel, to unweave: הבוצע שני חוטין חייב ובוצע הוא המפריש את הארוג בין שהוציא הערב מן השתי או שהעביר השתי מעל הערב הרי זה בוצע וחייב וכו' בדרך שעושין אלו שמאחין את הבגדים הקלים ביותר שבוצעין ואחר כך מאחין וחוזרין ואורגין חוטין שבצעו עד שיעשו שני הבגדים או שני הקרעים אחד והסותר את הקליעה לתקן הרי זה תולדת בוצע (רמב"ם, שבת ט כ).—ו) *בצע בין פלוני ופלוני, עשה

ריב"ג ולבאורו הדקדוקי. ויש מי שאמר כי וּבְצָעָם הוא במקום וּבִצְּעוּם הקדום, כמו והרגתם במקום והרגתמו (M. Margolis, A J S L XIX,45). עכ"פ המליצה ובצעם בראש כלם קשה ולא טבעית, ולכן יש שהחליטו שהכתוב משובש והגיהו הגהות מתחלפות, ומכלן היותר נכונה היא הגהת .Volz ברעש במקום בראש.— [1]) ת"י: ולא מקבלין ממון, והוא מלשון בֶצע. אך רוב המפרשים הקדמונים פרשו פעל זה מענין פֶצע, אמר ריב"ג: יפלו על השלחים ולא יעשה בהם חבורה, כלומר אינם כשאר האויבים שמכים אותם בשלחים ועושים בהם חבורה אבל הם עם שנופלים על השלחים ולא ינזקו בהם ולא יפצעו בהם. ע"כ. וכן ראב"ע ורד"ק. ויש פרשו מלשון חתיכה, לאמר לא יחתכו לחתיכות. ויש פרשו לא יפסיקו את הליכתם. וקצתם פרשו לא יתחלקו ולא יתפזרו. עכ"פ קצת קשה לפי כל הפרושים שלא בא הפעל בנפעל. ועי' ערך עבט. —[2]) זו היא אחת המלאכות המנויות במשנה זו של אבות מלאכה, אלא ששם כתוב בכל הספרים שלנו הפוצע, פ במקום ב. אך הרמב"ם גורס בוצע בבית, ונראה שגם להראב"ד היתה גרסה בבית, הואיל ואמר בהשגותיו: ואנחנו מקובלים בוצע כמו פוצע, וכבר העיד מגדל עז כי כן גרסת ספרי ספרד וארץ הצבי. והנה לא נתברר הדבר מה פרושו האמתי של פעל זה, ולאיזו מלאכה ממלאכות האריגה נתכונו בה. מהגאונים הקדמונים אין בידינו פרוש מקבל, והערוך לא פרש כלום לא בערך בצע ולא בערך פצע. רש"י פרש פוצע מנתק, ואמר וז"ל: פעמים שיש בשני חוטים יותר מדי וינתק מהן ומקלישן. הרמב"ם פרש כמובא בפנים, והשיג עליו הראב"ד ואמר: ואנו מקובלים בוצע כמו פוצע והוא לשון התוך שהותך ב'חו טין, שאחר שהשלים אריגתו חותך את הארוג מן המשויר במסכת. ע"כ. והר"ן הביא בשם הרא"ה פרוש אחר: שכשחוט אחד ניתק פוצע ראשו ושוזרו ביד עד שיהא נארג. ע"כ. יש לנו איפוא ארבעה פרושים לבוצע או פוצע. והנה נמצא פעל זה בעצמו עוד במקום אחר בתלמוד, וגם שם בענין אריגה, והוא במנח' מ: במאמר שהובא בפנים, וגם שם גרסת הספרים שלנו פצע, אבל הרגמ"ה גרס בצע, וכן הגיהה השיטה מקובצת שם, ורגלים לדבר כי בשני המקומות פרושו של הפעל אחד, הואיל ובשניהם הוא בענין אריגה, ואי אפשר הדבר בלשון שפעל אחד ישמש במלאכה אחת בשתי משמעות מתחלפות. אך פרושם של רגמ"ה ורש"י שם שפרשו בצעו ג' גמרו ג' אצבעות האחרונות, או הגיעו לג' אצבעות האחרונות, לא יתכן במשנתנו, כי לפי פרוש זה האורג והפוצע הכל אחד. ושם במנחות לא יתכן לא פרוש רש"י שנתק את החוט, ולא פרוש הרא"ה, ואפילו לא פרושו של הרמב"ם, שבכלל בפרושי הדברים הממשיים שבמשנה פרושו הוא עפי"ר נכון וברור. רק פרושו המקבל של הראב"ד הוא הנכון בשני המקומות, כי גם שם במנחות בענין זריזות החסידים הראשונים להטיל ציצית בטלית הכונה היא כיון שחתכו את האריג מן המסכת רק ג' אצבעות כבר הטילו בכנף זו האחת ציצית אעפ"י שהכנף השניה היתה עוד מחוברת. ולכן במקום הזה פרושו של הראב"ד, שגם מהסגנון בעצמו נראה שהוא מקובל אצלו מרבותיו, מכריע את הכף נגד פרושו של הרמב"ם, ובפרט שבמשמעה זו בא פעל בצע בענין אריגה גם במקרא, בבנין פִּעֵל, עי"ש.

ביניהם פשרה בשלום, בדין ודברים שהיה ביניהם, einen Ausgleich zu stande bringen; faire un compromis; to compromise: נגמר הדין אי אתה רשאי לבצוע (סנהד׳ ו:). ר״א בנו של ריה״ג אומר אסור לבצוע וכל הבוצע הרי זה חוטא (שם).

—נפע׳, ״נִבְצַע,—נקטע, נשבר: כמו דבר הנבצע לבצעים (רד״ק, שרש פתח).

—פִּע׳ בִּצַּע,עת׳ אֲבַצַּע, — א) הביא את הדבר לקצו, הוציא אותו לפעל, vollbringen;accomplir;to perfect: והיה כי יְבַצַּע אדני את כל מעשהו בהר ציון ובירושלם אפקד על פרי גדל לבב מלך אשור (ישע׳ י יב). ידי זרבבל יסדו הבית הזה וידיו תְּבַצַּעְנָה (זכר׳ ד ט). עשה יי׳ אשר זמם בִּצַּע אמרתו אשר צוה מימי קדם (איכ׳ ב יז).—ב) באריגה, כמו קל ה בנחץ הפעולה: קפדתי כארג חיי מדלה יְבַצְּעֵנִי מיום עד לילה תשלימני (ישע׳ לח יב).—ובהשאלה: ויאל אלוה וידכאני יתר ידו וִיבַצְּעֵנִי (איוב ו ט).—ג) ״כמו קל ז, בִּצַּע בין שני בעלי דינים, או שני בעלי דינים שֶׁבִּצְּעוּ ביניהם: נגמר הדין אין רשאי לבצוע וכו׳ כל המבצע ה״ז חוטא והמברך את המבצע ה״ז מנאץ וכו׳ ר״ש בן מנסיא אומר פעמים יבצע אדם פעמים אל יבצע אדם ביצד שנים שבאו אצל אחד לדון עד שלא שמע את דבריהם ואם משמע את דבריהם ואינו יודע להיכן הדין נוטה רשאי שיאמר להם צאו וביצעו אבל משמע את דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה אינו רשאי שיאמר להם צאו וביצעו (תוספתא סנהד׳ א ו).

—פֻּע׳, בֻּצַּע,—נעשה ונגמר: תיבה דמות קובה מתולעת כדור עגולה לא מרובעת, קנים שניים גם שלישיים בה נאוים כמו חותם על טבעת, עד לא ימי נח ומ׳ מבול נבראת ובידי אל מבוצעת, תגל כמו שמש ותסתר הזורחה עתים ושוקעת (ר״י הלוי, חידה על הרמון).

—ובמשמעת נכרת: זכרו יום כי יבוצע ורגבי נחל ימצע כי קצר המצע (סליח׳ לר״י אלברגלוני, או״ז ב).

—ובמשמע׳ נקטע ונחתך מן: אשר קורי חקות חקתיו בטרם יארגו יבצעו ינתקו ויסעו (ר״ש גלון, אוה״ס ד, מכתבים).

*בֶּצַע[1], ש״ג, מ״ר בְּצָעִים, — שטח מים לא עמוקים מכנסים ועומדים, Lache; mare; pool: שתי בציעין היו בירושלם התחתונה והעליונה (תוספתא סנהד׳ ג ד). (רגליהם של אפריקיים רחבות) מפני שדרין בין בצעי המים (שבת לא.). יכול אני לרוץ ג׳ פרסאות לפני הסוסים בין ביצעי המים וכו׳ ומה ביבשה כך בין ביצעי המים על אחת כמה וכמה (סנה׳ נו.). באשר לא למדו דרכי מבואות העיר ומתיגע לכנוס דרך פחתים ובצעי המים ויגע בטביעת רגליו בבוץ (רש״י קהל׳ י טו). כגון במקום בצעים שהיורד בו טובע בבוץ (ר״ש, טהר׳ ז ז). מוטל בין המתים הנהרגים על קדוש השם ובין בצעי המים מתכסה בשק (דבר׳ עגונה בימי תמיל, לקור׳ הגזרות ו).

1) לא נתברר מקור מלה זו.

*א. בָּצַץ[1], בינ׳ בּוֹצֵץ, — הוציא מים וכיוצא בזה טפות טפות, sickern; suinter: to trickle: כל זמן שהגשמים יורדין וההרים בוצצים[2] וכו׳ פסקו ג מים וההרים בוצצין הרי הן כמי תמצית פסקו מלהיות בוצצין הרי אלו כמין גבאים (תוספתא מקוא׳ א יג). כל העצים (כשנותנים אותם באור) בוצצים משקין ושל רימון אינו בוצץ משקין וכו׳ אם בלחים אפילו של רימון בוצץ אם ביבשים אפי׳ כל העצים אינם בוצצים (ירוש׳ פסח׳ י לד.).

״ב. בָּצַץ[3], קל לא נהוג.

—התפ׳, הִתְבַּצֵּץ, האיר אור צח, leuchten;briller; to shine: שאין מברכין על הלבנה עד שתתבצץ פי׳ עד שתאיר מאורה בטוב (כ״י לקוט׳ שונ׳, רשי׳ כ״י קמבדריטש, 25).

א. בָּצֵק[4], ש״ז, כנ׳ בְּצֵקוֹ, — קמח ומים מעורב וגבול לאפייה, Teig; pâte; dough: ויאפו את הַבָּצֵק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ (שמות ז לט). ותקח את הַבָּצֵק ותלוש ותלבב לעיניו (ש״ב יג ח). כמו תנור בערה מאפה ישבות מעיר מלוש בָּצֵק עד חמצתו (הושע ז ד). הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בָּצֵק לעשות כונים למלכת השמים (ירמ׳ ז יח). בצק שבסדקי עריבה (פסח׳ ג ב). שלש נשים עוסקות בבצק אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה (שם שם ד). אם אופה את הבצק והוא נוגע בהן טמא באיזה בצק אמרו בבצק הבי וגי (כליס ט א). בצק שיש בו נקירת התרנגולים

1) בער׳ בַּצ a) אלמא, יצאו טפות טפות דרך סדק צר. — 2) בתוספתא צו״מ ביצין.
3), בערב׳ בַּצ a)׳הבריק והזהיר ונצנץ.
4) מיוחד לעברית בלבד במשמעה זו.

a) بَضَّ الماءُ b) بَصَّ

(פס׳ ג ז). בצק 1) שתחת הצפורן (מקוא׳ ט ב). תינוק שנמצא עומד בצד כיפת של בצק (תוספתא טהר׳ ג יב).— וביהוד חלק מן העיסה כלה: תינוק שנמצא בצד העסה והבצק בידו (טהר׳ ג ח). נמצא (התינוק) רחוק מן העסה אעפ״י שבצק בידו (תוספתא פס ג יג).— בצק חרש, עבה וקשה ולא תפח, ואם יטפחו עליו היד לא ישמיע קול: בצק החרש אם יש ביוצא בו שהחמיץ הרי זה אסור (פסח׳ ג ב). — ומ״ר בְּצֵקוֹת: בצקות של נכרים אדם ממלא את כריסו מהן (פסח׳ מ.). התבואה והקמחים והבצקות מצטרפין זה עם זה (מנח׳ ע :).

*אֲטָף, אטפים, נקבים כעין עינים בבצק תפוח. —*אטרית, כמו חוטים עשוים מבצק.—אָפָה, הכשיר הבצק לאכילה ע״י האש.

*בִּיסָה, כלי ילושו בו הבצק.— בָּלַל, בְּלִילָה, בלילה עבה, רכה.—*בָּעַט, הכה הבצק באחורי ידו. —*בְּעִיטָה.

*גָּבַל, גִּבֵּל, לש.—*גַּבָּל, מי שאומנתו לגבל.— *גִּבְלוּל.—*גִּלְגֵּל את העיסה, שתגבל היטב.

*דָּרַס,— עיסה דרוסה.

זהב,*הזהיב, משח בחלמון ביצה.

חַלָּה, שם לככר לחם, מה שהיהודים מפרישים מהעיסה.—*חֲלִיטָה, שפיכת קמח לתוך החמים, ושם למין עוגה.—*חֲמִירָה, שאור.— חָמֵץ.—*חֵרֵשׁ, בצק חרש, שלא תפח.

*טִמְטֵם, לש וגבל את הבצק של קמח שעורים בחוקה, הרבה.

כִּכָּר.

לוּשׁ, לָשׁ, ערב הקמח במים ועשהו לבצק.— לֶחֶם, וכו׳, עי׳ במקומו.— לִישָׁה.

מַחֲמֶצֶת.— *מְעִיסָה חמים לתוך קמח.— מַצָּה.

*מִקְרֶצֶת.—מִשְׁאֶרֶת, הכלי שבו יחמץ ויחמר הבצק.

*נַחְתּוֹם, עי׳ אפה, לֶחֶם.

— 1) הר״נ בעל הערוך ואחריו לוי פרשו בצק שתחת הצפורן הצואה שתחת הצפרן, אבל זו טעות, כי בתוספתא (מקוא׳ ו י) הבדיל בפרוש בין זה לזה: צואה שתחת הצפורן שלא כנגד הבשר והטיט והבצק שתחת הצפורן אפילו כנגד הבשר.

סֹלֶת, עי׳ במקומו. *סְרִידָה, להניח הבצק.

עֻגָּה, עוגות וכו׳. —*עִיסָה, הבצק המוכן לאפיה.

—*עָרַךְ, עשה את הבצק במערוך, והוא גליל מעץ וכדומה, שיהיה דק כמו עלה. —*עָרַס, הפעולה שקדם הלישה, ערוב היטב הקמח בהמים.—*עריסה.

פַּת.

*קָטַף את הבצק במים, במשקים,—קֶמַח, עי׳ במקומו.—*קָצָה חתך, תלש חתיכה.—*קָרַץ, עשה מקרצת.

רָבַךְ, בלל במים, בשמן וכו׳.

שְׂאוֹר, בצק מחמץ, לתתו בהבצק למען יתחמץ ויתפח. —שְׁמָרִים.—*שָׁף בידיו על הבצק, שיפה.

*תולעים. כמו אטרית.— תָּפַח הבצק, עלה ונעשה כמו נפוח, ונפתחו בו אטפים.

ב.**בָּצֵק**, פ״ע, עבר כהפס׳ בָּצֵקוּ,—תפח כמו בצק, צבה, anschwellen ; enfler ; swell up: שמלתך לא בלתה מעלך ורגליך לא בָצֵקָה 1) זה ארבעים שנה (דבר׳ ח ד). וארבעים שנה כלכלתם במדבר לא חסרו שלמתיהם לא בלו ורגליהם לא בָצֵקוּ (נחמ׳ ט כא).— *בָּצֵק בטיט וכיוצא בו, נדבק בו הטיט כמו בצק: כי בכלות המנעל יבצק בטיט (רד״ק ברסיס, ערך זה). —נפע׳, *נִבְצַק,—נגבל יחד כמו בצק: אראלי אורה עד לא נבצקו אפודי זרת עד לא נצקו (כ״א קליר, תגמי. תפא׳ טיבה ,גוגן).

א.**בצר** 2),—ממנו בֶּצֶר, ואולי בָּצָר, ואולי בָּצוּר.

בֶּצֶר 3), ש״ז, כהפס׳ בֶּצֶר, מ״ר כנוי בְּצָרֶיךָ, — זהב

1) ת״א ומסנך לא יחפו. וכן רסע״ג: ורגלך לא תחף. וכן ריב״ג: לא היו יחפים, וזה מקביל לחצי הראשון של הפסוק: שמלתך לא בלתה מעליך. אך אין למשמעה זו שום יסוד במשמעת שרש בצק, ויותר נראה פרוש רש״י שפרש בלשון נפיחה: לא נפחה כבצק כדרך הולכי יחף שרגליהם נפוחות. וכן ראב״ע: כי מנהג רגל האורח שהלך דרך רב שינפחו רגליו.

2) לא ידוע מקור שרש זה.

3) מלת עברית, ואין כמוה בשאר הלשונות האחיות, רק קצת דומה לה בערב׳ תבר a) גרגר של זהב

a) تبر

Gold ; or ; gold : ושית על עפר בצר[1]) ובצור[2]) נחלים אופיר והיה שדי בצריך וכסף תועפות לך (איוב כב כד-כה). — ואמר המשורר: גל יהלוך בגן כמותו לא עבר בתוך תרצה ולא בצר, חולו כברקת ועת יגר ידמה למי כסף עלי בצר (רמח"ע, תרשיש ג ט).

ב. בצר[3]), ממנו בוצר, בציר, א.בצר.

א. בצר, פ"י, עתיד יבצור, — בצר את כרמו, את ענביו, קטף את הענבים מעל הגפנים ולקט אותם, Trauben lesen ; vendanger ; to gather grapes : כי תבצר כרמך לא תעולל אחריך (דבר' כד כא). את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר (ויקר' כה ה). ויצאו השדה ויבצרו את כרמיהם וידרכו ויעשו הלולים (שופט' ט כז). בצר בית הפרס זה לא יבצר בית הפרס אחר ואם בצר טמא (תוספתא אהל' יז ט). היה בה תבואה לקצור וזיתים לבצור[4]) וענבים למסוק (שם ערכ' ה א). דלית אחת הניח לי אבא ובצרתי ממנה יום ראשון ג' מאות אשכולות (כתוב' קיא :). פועלין שהיו עודרין בתאנים וגודרין בתמרים ובוצרים בענבים ומוסקין בזיתים (ב"מ פט:).

—נפע' נבצר, הבצר, להבצר, לבצר, (ליבצר) : ענבים העומדות ליבצר (גיט' לט.), שיבצרום. — ובמליצה : עד שתגיע עונתן (של הגוים) ליבצר (מד"ר שמות ל).

או כסף. ועי' הערה לקמן. — [1]) אמר ריב"ג : בצר הוא הזהב. ע"כ. ונראה מהלשון כי פרוש זה מקובל אצלו ולא סברתו הוא. והסכים לזה גונ' ושאר החדשים. תרגום : כרך תקיף, וכן רש"י ואחרים. — [2]) הסכימו כל המפרשים תקדמונים והאחרונים כי זו היא המלה הידועה צור, והבית היא בית השמוש, והכונה היא בתוך הצור של נחלים. וא"כ לא הועילו החכמים בפרושם בצר במשמ' זהב כלום, כי עוד הכתוב קשה מאד להלמו, ואין לו שום טעם מליצי נאה, כי מה טעם יש במליצה : שים הזהב על עפר והאופיר בתוך צור של נחלים ? ואולי גם בהמלה בצור הבית שרשית, ואינה אלא משק' אחר נרדף עם בצר הסגולי, כמו שרואים קצת המפרשים עוד משקל אחר בהמלה בצר בפסוק היערך שועך, ופרוש שלשתם הוא הזהב או גוף המתכת כמו שהיא מוצאת מהאדמה בעודנה לא צרופה, והשתמש המליץ במשקלים מתחלפים ליפי המליצה, וכונת שית על היא : מאס בדבר, לא טפל בו, לא שם אליו לב, עי' ערך שית, וכונת המליצה היא : מאס בעפר בצר (בעפרות זהב) ובבצור נחלים של אופיר, והית שדי בלבד בצריך וכסף תועפות שלך.

[3]) רק בעבר' בלבד.

[4]) צ"ל ענבים לבצור וזיתים למסוק.

הגיע זמנה של ושתי ליבצר הגיע זמנה של ושתי לידרך (מד"ר אסתר, גם ושתי).

ג. בצר, ממנו ב.בצר, וי"א גם בצרת.

ב. בצר[1]), פ"י, — בצר אותו, את רוחו, המעיטו, החלישו, vermindern ; amoindrir ; enfeeble : כל סביביו יבילו שי למורא יבצר[2]) רוח נגידים נורא למלכי ארץ (תהל' עו יג). — ואמר המשורר : אהי פדיון לנוטעי הזמורה וכופר לאיש יזמור ויבצור, ותחת דבר אשר ידרוך ורוח נגידים בו בעת יחלוש ויבצור (רמח"ע, תרשיש כ לו).

ד. בצר, ממנו בצור, בצר, מבצר, ואולי בצרון.

בצר, פ"י, — בצר את העיר, את החומה, חזק אותה, עשת אותה בצורה, בנה בנין חזק שלא יוכל אויב ללכדה, befestigen ; fortifier ; fortify : ואת בתי ירושלם ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה (ישע' כב י). כי תעלה בבל השמים וכי תבצר מרום עזה מאתי יבאו שדדים לה (ירמ' נא נג).

—נפעל, נבצר, — נבצר הדבר מפלוני, לא יכול לעשותו, unmöglich sein; être impossible; be impossible : הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות (בראש' יא ו). ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזמה (איוב מב ב). — ובמשמע' נעדר : יש חכם לרבים נחכם ולנפשו הוא נואל ויש חכם בדברו נמאס ומכל תענוג נבצר (כ"ס גני' לז כ) —ופשט השמוש בו בספרות : וכל נוצר ואם נבצר מתחת לכסאך (ר"י הלוי, דיואן ט). כי הסבות אינן נבצרות ממנו בכל עת ובכל זמן (חו"ה, הקד' הבטחון). עשה תלמוד תורה השרש והעיקר וכל שאר עסקים נמשכים אחריו אם נזדמן נזדמן ואם לא הזדמן לא הזדמן ואין נזק בהבצרו (תרגום פרוש הרמב"ם, אבו' א). היער שהיה נמנע ונבצר (תרג' השרשים לריב"ג, שרש זה). הנה מי שיבצר ממנו ידיעת דבר מה מהנמצאות או ממשיגיו לפי מה שאפשר לאדם יבצר ממנו שלמות החקירה האפשרית לאדם בזה הדרוש (מלחמ' ה' ה ו א א).

—פע', בצר, מבצר, מבצרת, — א) שמוקף מכל צד והוא

[1]) בארמ' וסור' בצר, כך דעת רוב חוקרי הלשון החדשים. — [2]) פ' ריב"ג יגדילנה וירוממנה. אך אין זה מתישב היטב לפי הענין. ורש"י פירש ימעט, ובמשמעה זו השתמש הרמב"ם, וכן הסכמת רוב החדשים.

באמצע) [1], הפך מן הצד, in der Mitte stehend :se trouvant au milieu; being in the midst
היתה (המחיה) מרובעת ונעשית עגולה או ארוכה מבוצרת ונעשית מן הצד (נגע' ה ה). היתה עגולה או ארוכה ונעשית מרובעת מן הצד ונעשית מבוצרת (שם ו). ששער לבן מטמא בשחין ובמכוה במכונס ובמפוזר במבוצר ושלא במבוצר (שם ז ג). היו בו שתי שערות צומחות הרי אלו מצילות מכונסות ומפוזרות מבוצרות ושאינן מבוצרות אבל משוירת אינה מצלת אלא א"כ היתה מבוצרת (תוספתא שם ז ה). יכול שער לבן מצד זה ומחיה מצד זה ת"ל בשאת שתהא מבוצרת בשאת (ספרא, נגע' ד). —ב) שהקיפוהו בחומה בצורה: גג מבוצר (ירוש' פסח' ז לה:). עיר שמבוצרת מכל מקום (מד"ר דברים ה).

—נִתְפ', נִתְבַּצֵּר, —נקבע ונתיחד: מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו (כנה' קי). —ואמר המליץ בספרו מה שמשתבח היין: ולעור עיני חשבו אכן עיניהם עורתי, ובחשבם כי אותי שחו, על חוג ראשם נתבצרתי (עמנ', מחב' כה).

*בָּצָר [2]),*בָּצִיר, ש"ז, כנ' בְּצָרְךָ, בְּצָרָם, בְּצִירָךְ בְּצִירֵנוּ,— חבר עוזר בפרט בעבודה, שותף לאדם בדבר מן הדברים, במלאכה מן המלאכות, Mitarbeiter :compagnon; collaborator: בצלאל משל יהודה ואהליאב מדן והוא מזווג לו א"ר חנינא הגדול והקטן שווין לעולם אל יהא אדם מניח בצרו [3]) המשכן

---

1) אין להחליט אם נסתעפה משמעה זו מן השם מבצר, מפני שהמבצר מקיף את העיר, או להפך אולי זו עקר משמעת השרש בצר, וממנו הסתעפה משמעת בצור העיר ע"י המבצר המקיפה.

2) עי' הערה לקמן.— 3) המפרשים פרשו מלה זו מל' חוק סתם, וגם מענין מנהג ואומנות, וכעין סמך לדבר: הביאו מאמר הגמ' (ערכ' טז:): שלא ישנה אדם מאומנותו ומאומנות אבותיו ולמדו זה כמו"כ מן חירם ואהליאב. וכן פרש שי"פ בלשון חוק וקיום, ונקד בְּצרו, וכן יסטרוב, ועל סמך הגמ' בערכ' תרג' means of support, (family)trade. אבל אין שום שיכות ודמיון בין שני המאמרים האלה שבתלמוד ושבמדרשנו. שם לא נזכר כלל כל הענין של השתתפות במלאכה, אלא פשוט ממה שדקדק הכתוב ליחס את חירם ולהודיע שאביו היה חרש נחשת דיק ר' יוחנן שהכונה בזה היה ללמדנו שלא ישנה אדם מאומנות אבותיו. אבל פה במדרשנו לא נזכר כלל ענין יחוסו של חירם ואומנות אביו, וכל המאמר סובב פה על ענין הזדוגות שני שתפים לא שוים במעלה במלאכה אחת,

בשני שבטים אלו נעשה וכן המקדש שלמה מיהודה וחירם בן אשה אלמנה ממטה נפתלי אמר הקב"ה אני הוא בצרכן אל תניחו בצרכן ולא בצרן של אבותיכם (מד"ר שמות, סוף מ). את מוצא כשנעשה המשכן שני שבטים היו שותפין במלאכתו וכו' מכאן שאין צריך להיות מחליף בצירו וכו' אתה הוא אלהינו ובצירנו ואנו עמך (פסיק' רכ', פרש' ו, וכהערי מאיר עין שם).

ב. בְּצֶר, ש"ז,—כמו בצירה: שוא דברו האומרים שיבה תכבד את פני עלם ללחיו פארה כי אחרי בצר בחורי עוללה גילי ואת פארות משושי פארה (רמב"ע, תרשיש ה).

בַּצָּרָה, ש"נ,—כמו בַּצֹּרֶת: ויהי יי' משגב לדך משגב לעתות בַּצָּרָה [1]) (תהל' ט י). למה יי' תעמד ברחוק תעלים לעתות בַּצָּרָה [1]) (שם י א).

בָּצְרָה, ש"נ,—גדרה ומכלה לצאן, Hürde; parc :fold: אסף אאסף יעקב כלך קבץ אקבץ שארית ישראל יחד אשימנו כצאן בָּצְרָה [2]) כעדר בתוך הדברו (מיכ' ב יב).

א. בִּצָּרוֹן, ש"ז,—שם המפשט של בצור וחזוק, ועצם המבצר, ובהשאלה כח ועז ונאון: גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו שובו

שבט יהודה הגדול ושבט דן הירוד, וכן שלמה המלך עם חירם בן אשה אלמנה וכו' ועל זה אמר ר' חנינא לעולם אל יניח אדם בצרו, וכו' מוכח שאין כאן לא אומנות ולא כח וחוק סתם, שלכל זה אין שום מקום בענין המדובר פה, אלא דוקא ענין הזדוגות ושתפות בעסק או במלאכה מהמלאכות, ומהזדוגות השבטים ושלמה עם חירם אנו לומדים כי אין ראוי לאדם להניח את חברו בעבודה, אפילו אם איננו במדרגה אחת אתו, ואף הקב"ה אמר לישראל אני בצרכם, אני בצרם של אבותיכם, ר"ל חברכם ושותפכם כביכול בכל עניניכם, אל תניחו אותי. והנה אינני יודע מקור למשמעה זו לבצר, אבל, גם למשמעה של אומנות וכדומה אין מקור, ואפשר באמת שנסתעפה משמעה זו ממשמעת חזוק שבשרש בצר, מי שמבצר ועוזר לאיש, ודומה לזה בערב' רפיק a), חבר ושותף, מן רפק b), חזק אותו ועזר לו.

1) יש מפרשים לעתות של צרה.

2) ת"י כענא בגו חוטרא, וכן רש"י. ואעפ"י שאפשר כי הוא שם פרטי של העיר הידועה, וכן פרש ראב"ע, מ"מ הסכימו גם רוב החדשים כת"י ורש"י.

---

a) رفيق b) رفق

לְבִצָּרוֹן 1) אסירי התקוה (זכר' ט יב).—וקרא הפיטן: יה דע את ישראל אשר ידעוך, מגר את הגויים אשר לא ידעוך, כי תשיב לבצרון לכורים (סלית', אלהינו).—והשתמשו בו הסופרים גם במשמ' מבצר וכח ועז: שובו לירושלם שהוא בצרון כי שם החשמונים (רלב"ע, זכר' ט יב).—ובהשאלה: השיבו אותם לבצרון האמונה (מסו, עי"ל).

ב.*בִּצָּרוֹן, ש"ז, — כמו בַּצֹּרֶת: אלו הם חמים המכוזבים המכוזבים אחד בשבוע המכוזבים בפולמסיות ובשני בצרון כשרים (פרה ח ט).

בַּצֹּרֶת[2]), ש"נ, מ"ר בַּצָּרוֹת, — עצירת גשמים והעדרם וחסרון מים בארץ, Dürre;secheresse;drought: והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא ירא כי יבא חם והיה עלהו רענן ובשנת בַּצֹּרֶת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי (ירמ' יז ח). אשר היה דבר יי' אל ירמיהו על דברי הַבַּצָּרוֹת אבלה יהודה וכו' ואדיריהם שלחו צעוריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם (שם יד א-ג). וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן מיד מפני שהיא מכת בצורת (תעני' ג א). מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה מקצתן רעבים ומקצתן שבעין (אבי' ה ח). כשהייתי לומד תורה אצל ר' יוחנן בן החורנית ראיתיו שאכל פיתו חריבה שהיו שני בצרות (תוספתא עדיות ב ב).

ב"ק, ר"ת: בבא קמא, בת קול.

*בַּק[3]), ש"ז, נק' בקה, מ"ר בקים, בקות, = שם מין זבוב קטן, וחייו קצרים מאד, חי בפרט במים, ודבק בבשר החי ומוצץ דמו ומכאיב מאד, Ephemera: ויצו להעביר קול בכל מלכותו ויאספו מיני שרץ העוף מכל עבר ופנה דבורות וצרעות וזבובים ויתושים ופרנפיליינ"ש והבקים והפרעושים ופשפשים והגבים (ר' קלוני', אג' בע"ח ב ח). כי הזבובים והבקות לא יהיו לעולם בחנויות העטרים והבשמים והנפחים והחייטים (שם שם יא). הנה אם תבינו דברי העופות וכו' ומה שיאמרו הנמלים ומה שיספרו הדבורים ושידברו הזבובים ושיזכירו הבקות הקטנות (שם ה 7).

בַּקְבּוּק, עי' בַּקְבֻּק.

*בַּקְבּוּק[1]), ש"ז, — מלה של חקוי, קול שעושים המים או שאר משקים בצאתם דרך פה צר, glukgluk; glouglou: ובלשון הקדש שמו בקבוק שבשאדם שותה בו או שופך בו עושה בקבוק (ערוך, ערך גלגל). ולפיכך נקרא בקבוק כי כאשר שותה בו האדם או שופך ממנו יעשה בקבוק (פרשי רד"ק, בקבוק). ויהיה קולם (של הקרקורים במעים) יותר חם ויהיה קולם יותר כבד ואם יתערב ברוח לחות יהיה עם בקבוק (קאנון, ג יז ג ב).

*בַּקְבּוּקִי, ת"ז, —דומה לקול בקבוק: ווה שהקול פעמים יהיה קול בקבוקי ופעמים יהיה קול צלול (קבוצי גלינוס, כ"י פריז, בסבות החליים).

בַּקְבֻּק[2]), (בקבוק), ש"ז, — כלי חרס או זכוכית שצוארו ופיו צר, יחזיקו בו מים, יין וכדומה, Flasche; bouteille; bottle: ולקחת בידך עשרה לחם ונקדים ובַקְבֻּק דבש (מ"א יד ג). הלוך וקנית בַקְבֻּק

---

1 ת"י: ברכין תקיפין. וריב"ג: למקומות הבצרון כי הוא שם הפעל. ורש"י: לבצרון לחכם וכבודכם. ומעין זה כל שאר המפרשים, וגם רוב החדשים. אך כל זה דחוק, ומליצת הכתוב אינה טבעית, ולכן יש סוברים כי הכתוב משובש כלו, ומנסחים אותו בנוסח' מתחלפות: שובי לך ציון אסירית קוה (J Q R XI, 456), ושבו לך ציון, וכיוצא בזה.

2) לא נתברר גם מקור שם זה. יש גוזרים אותו מן ב.בצר במשמעת היה מעט, נמנע, אך העקר, המטר, חסר מן המלה.

3) בערב' בַּק a), וזבוב מוצץ דם, כמו יתוש ובפרט פשפש. בארמ' בקא, בקתא: לית בקא בר יומא ולית דידבא בר שתא (חולין נח:,—אין בק בן יום ואין זבוב בן שנה). מ"ט תורא אריכא גנובתיה משום דדייר באגמי ובעי לכרכושי בקי (שבת עז.,— מה טעם השור ארוך זנבו משום שהוא דר באגמים וצריך לכרכש הבקים). — ומשל בהתול להראות עד כמה הוא צמא לדם, אומרים אנשים: שבע שני אימרא בקתא מבקא דא"ל חויתיה לבר מחווא דסחא במיא וסליק ואיכרך בסדינין ואותיבית עליה ומצית מיניה ולא הודעת לי (חולין נח:,—שבע שנים רגזה הבקה על הבק שאמרה לו: ראית בן מחוזא (בני מחוזא היו מפורסמים לבעלי בשר ושמנים) שרחץ במים ויעל ויתעטף בסדין ותשב עליו ותמץ דמו ולא הגדת לי).—ומשל לכח החרטום שלו ועד כמה נשיכתו קשה אומרים: שיתין מני פרולא תלו ליה לבקא בקורנסית (שם,—ששים מנה ברזל תלו לו להבק בקורנסו).—ועי' זבוב, דם.

a) بَقّ

1) בערב' בַקְבַּקָה a).

2) דעת חכמי הלשון שהוא על שם הקול שעושה המשקה בצאתו מהפה הצר.

a) بَقْبَقَة

יוצר חרש (ירמ׳ יט א). ושברת הַבַּקְבֻּק לעיני האנשים ההלכים אותך (שם שם י).

*בִּקְבֵּק[1], —כמו בִּצְבֵּץ: מושיבין אותה (את הריאה) במים פושרין ונופחין אותה אם בקבק המים טרפה (הרמב״ם שחי׳ ז ז). שכל ריאה שנופחין אותה בפושרין ולא יבקבק המים הרי היא שלמה מכל נקב (שם ח).

*בָּקָה[2], פ״י, עבר בָּקִיתִי, עתי׳ אֶבְקֶה, —בָּקָה את פלוני, הלך אליו תדיר, בקר אותו, סייר אותו מעת לעת והיה אתו במגע ומשא תדיר, mit jem. umgehen; frequenter; to frequent: מהספרים אשר ראיתי והאנשים אשר בקיתי (ר״י מודינא, קול סכל א).

*בִּקּוּעַ, ש״ז,—א) שה״פ מן בקע: יד הקרדום של בקוע ושל עדור (כלי׳ כט ז). קורדום שניטל עושפו טמא מפני בית בקועו נטל בית בקועו טמא מפני עושפו (שם יג ג). כיסוח וביקוע (ספרא, נהר, פרש׳ א). —ב) כמו בקעה, בקעה קטנה: תלולות של עפר שעל גבי ביקוע המאהיל על מקצתה (תוספתא אהיל׳ יו א).

*בָּקוּעַ, ת״ז,—מי שיש לו שבר, שירדו בני מעיו ויצאו מהכרס, herniös; hernieux; hernious: שהיה (הבעל) מאום עליה (על אשתו) משום שהוא בקוע ושבור והוא עני (שו״ת הר״י מינ׳ והר״מ פאדוא לד).

*בְּקוּעַ, ש״ז,—כמו בקיע: בקוע ארץ מלחה שנתבקע (ר״ש טהר׳ ח ט).

*בְּקוּעָה, ש״נ, מ״ר בְּקוּעוֹת, מקום בקוע: אין אנו יכולים לעבור (בתוך הים) עד שיעשה הים בקועות בקיעות (רש״י אב׳ ס ד).

*בִּקּוּר, ש״ז,— שה״פ מן בִּקֵּר,—א) הפעולה לבקר ולבדק דבר מהדברים ולהתבונן אליו היטב איך הוא, das Untersuchen; examen; examination: לתמיד שטעון ביקור ד׳ ימים (פסח׳ נו.). אם שהה כדי ביקור וכו׳ כדי ביקור סימנין וכו׳ כדי ביקור חכם (חול׳ ט.). בביקור תהיה (כריתות יא.). כי הבקור והדרישה והבקשה שוים (תרגום פרשי ריב״ג, ערך בקר). —ב) ביאה לראות אדם, Besuch, visite: visit: א״ר אסי אמר ר׳ יוחנן ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן הכנסת אורחין וביקור חולים ועיון תפלה וכו׳ (שבת קכז.). את הדרך זו גמילות חסדים ילכו זו ביקור חולים (ב״ק ק.). אל תוסיף בביקור החולה ואל תאריך לשבת אתו (מוס׳ הרופא׳, הול׳ דר׳ ברליגר). ביקור רוב החולאים סבת בלבול דעת הרופא ושינוי מפעליו (שם).— ובכלל בקור לאנשים: אמר החכם בענין בקור אוהבים אם תמעיט לבקר תתיקר (פניני המליצ׳, גנזי פט״ב גורלנד). שבאשה יולדת יום א׳ באותה שבוע קוראים לנשי העיר לעשות ביקור והן משוררות שם שירי נכרים (פלא יועץ, ערך תורה).—ג) *בחינה ובדיקה ומשפט במהותו של דבר, ביקור ספר וכיוצא בזה, Kritik; critique: ובהם תנצל נפשי מפני חמת מציקים מבקרי הספרים אשר המה יותר ממחברים להיות הבקור מלאכה קלה מהחבור (כ״ז, הקד׳ אולה״ם ח״ב).— ובכלל בחינה ועיון: ואלה ישאלו כי יהיה ספר כולל חכמת ביקור השכל הברור וכדומה חכמות רמוזות ונעלמות (ש״כ, שבי״ע, הקדמה).

בקורת, עי׳ בִּקֹּרֶת.

*בִּקּוּשׁ, ש״ז,—שה״פ מן בִּקֵּשׁ, יש בִּקּוּשׁ על סחורה פלונית, ר״ל הכל מבקשים אותה ורוצים לקנותה, Nachfrage; demande; demand: ושני הפקידים גלו אזני שני הסוחרים ראובן ושמעון בכתביהם על סחורה אחת איך היה לה בקוש במקום ההוא ונתיקרה (שו״ת מהרש״ך א לה).

*בָּקִי, בָּקִיא, ת״ז, לנק׳ בְּקִיאָה, מ״ר בְּקִיאִים, בְּקִיאוֹת, —מי שיודע היטב דבר מהדברים, רגיל וחרוץ בה, kundig, erfahren; initié, expérimenté; versed, familiar: אמרו לו (בשביל כך שרפו בת כהן שזינתה) מפני שלא היה בית דין של אותה שעה בקי (סנה׳ ז ב). הכל חייבין בתקיעת שופר ואין הכל בקיאין בתקיעת שופר גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד (ר״ה כט:). חולה מאכילין אותו על פי בקיאין ואם אין שם בקיאין מאכילין אותו על פי עצמו (יומא ח ה). שאם אינו בקי בהן ובשמותיהן לא יראה את הנגעים (תוספתא נגע׳ א א). בקי בסתרי תורה

---

[1]) בערב׳ בקבק a), עשה קול בקבוק.

[2]) בארמ׳ בקא, כמו בקר, ובנה ר״י מודינא פעל זה במשמעה זו מהפעל הארמי ומהתאר בקיא הנהוג בעברית.

---

a) بَقْبَقَ

(ירוש' כתוב' ה כט ד). אמר להם ר״ג לדבריכם למה שליח צבור יורד לפני התיבה אמרו לו כדי להוציא את שאינו בקי אמר להם כשם שמוציא את שאינו בקי כך מוציא את הבקי (ר״ה לד:). בית גרמו היו בקיאין במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד (יומא לח.). מפני מה מעונין (הגרים) לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצות כישראל (יבמ' מח:). הכל בקיאין בגירושין ואין הכל בקיאין בתורה (שם קט.). לא כהללו בבליים שאין בקיאין בהטייה אלא יש בקיאין בהטייה וכו' לשאינו בקי יאמרו בקי מותר שאינו בקי אסור רוב בקיאין הן (כתוב' ו:). מוחזקני בך שאתה בקי בחדרי תורה לדרוש בקו״ח אי אתה יודע (קידו' י:). אפילו היא אשתו ואפילו היא בתו ואפילו היא אחותו (אל יספר אתה בשוק) לפי שאין הכל בקיאין בקרובותיו (ברכ' מג:). דאדם גדול הוא ובקי בברכות הוא (שם לח.). ורבותיו הבקיאין בדבר הלכה (גיט' סו:). על כולן אמר ר״י בן זכאי אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר אם אומר שמא ילמדו הרמאין ואם לא אומר שמא יאמרו הרמאין אין ת״ח בקיאין במעשי ידינו (ב״ב פט:). ר״א אומר (לאכול מצת כותי) לפי שאין בקיאין בדקדוקי מצוה (חול' ד.). משה רבינו גיזבר נאמן היה ובקי בחשבונות היה (בכור' ה.). לרועה שהיה מעביר צאנו בנהר בא זאב להתגרות בצאן רועה שהיה בקי מה עשה נטל תיש גדול ומסרו לו אמר יהא מתגשש בזה עד שנעבור את הנהר ואח״כ אני מביאו (מד״ר שמות כא). לאדם שבא לקוץ את האילן מי שאינו בקי קוצץ את הענפים כל ענף וענף ומתייגע (תנחומא בלק יט). הרופא הבקי במלאכתו ידע הנטייה הטבעית שיש לאדם בדברים (נוה שלום יב ב א). שבקיאי החכמה והמלאכה מהם יכירו וידעו המוגים הטבעיים והמקריים (שם). —והשתבח המשורר: אני בקי בכל ענין, בטיב מכר וכל קנין (עמנ', מחב' ט). אני בקי במרקחות, וברטיות ובמשיחות ובזועות וברוחות וברעש ובעננים (שם). —ועם פעל אחריו ועם ל לפני הפעל, בקיא לעשות דבר: ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה (תענ' טז.). —ובקי בפלוני, יודע ומכיר אותו היטב ויודע טיבו ומהותו: נמתי לו מאיר אל תבוז לו בקיא הוא ביהושע בן ממל (תוספתא נזי' ה א). אמר ר' יוסי מצאתי זקן אחד מנציבין נמתי לו בקיא היה לך בר' יהודה בן בתירה אמר לי הן ועל שולחנו היה תדיר (שם יבמ' יב יא). בקי היה לך ביהושע בן ממל (שם אהיל' ד יד). אמרתי לו כלום אתה בקי בר' יהושע בר ממל אמר לי הן כך אמר לי ר' יהושע בר ממל (נזיר נו:). אמר ר״י בקיאין אנו בהן (בהצדוקים) יותר מן הכל (נידי' לג:).— ״בְקִיאֵי הַדַּעַת, בקיאים בטבעי בני אדם: לפיכך היו בקיאי הדעת שבספרד כשיודה הלוה או כשיתחיב שבועה בפני בית דין אומר לו בפני בי״ד היו עלי עדים שלא יפרעני או שלא ישבע לי אלא בפני עדים (רמב״ם, טו״נ ז ו).

*בְקִיאוּת, ש״נ, — הסגולה להיות בקיא בדבר מהדברים: אין שם בקיאין כלומר אין בקיאותן כלום (רש״י יומא פג.). ולזה היה הבקיאות לחירם זה הבחור יותר בזאת המלאכה לפי שירש אותה מאביו (ר״י אברבנל, מ״א ז). כשנתמעטה הבקיאות (בדמים הטמאים באשה) חזרו לאסור את הכל (תורת הבית לרשב״א ז א). לכן שרי קדש יבא דעתכם בזה בתשובתכם הרמתה בבקיאות חכמתכם ובינתכם (שו״ת ריב״ש סט). יסמכו הקהל על שחיטתו ובדיקתו עד שיבדק אם יודע אם לאו אחרי שאין המוקדמין יודעין בהמחאתו ובקיאותו ואפשר לבדקו (שם לח). אמנם גם הבקיאות הוא דבר חשוב (תשו' מהרי״ק קט). והרופא ידע זה מצד בקיאותו בהכרת אותו המזג שיש לו (נוה שלום יב ב א). אין איש במציאות שנצחני בבקיאות (אליה בחור, הקד' מסורת המסורת). מיעוט ידיעתם ובקיאותם (ר״י להלון, אולה״ח הקד'). כל מושכל שיקנה ע״י החלוקה והגדר והחפוש והנסיון והבקיאות, והבקיאות היא ידיעה וקנין נקנה ע״י נסיון או למודים (אילם ליש״ר מקנדיה 81). ואין ספק שהבקיאות קודם לידיעה בכל חכמה ומלאכה (שם 83). הכרת מטבע שצריך בקיאות הרבה (לבוש, הוגאה רכז כה). גם צריך (הת״ח) להראות להם (לעמי הארץ) את דברי הבקיאות שלו ולדרוש להם מדברי תורה (ספר החיים, גאולה וישועה ה). כי לא אחזתי חלילה דרך קצת המחברים אשר מגובה לבב להראות בקיאותם ישלחו את הקורא לעיין פה ושם (תעודה בישראל, הקד'). (האומרים) כי הלמוד בה (בחכמת הדקדוק) אבוד זמן ודי לנו לקרוא ולכתוב ע״פ הבקיאות (שם א יד). ראיתי ילדים רכים וקטנים כחגבים אבל היו בעיני כענקים לרוב בקיאותם בכל המקרא ובחכמת הדקדוק (שם שם טו).

*בְקִיאוּתִי, ת״ז, — של בקיאות, מטבע הבקיאות:

אלא כל ידיעתם קנין בקיאותי (תילים, תשו' יס"ר).

א.**בְּקִיעַ**[1]), ש"ז, מ"ר בְּקִיעִים,—א) פתיחה, פרץ בקיר החומה: Riss ; fissure ; chink : כי הנה יי' מצוה והכה הבית הגדול רסיסים והבית הקטן בקעים (עמו' ו יא). ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו ותקבצו את מי הברכה התחתונה ואת בתי ירושלם ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה (ישע' כב ט-י).— ואמר הפייטן: בו (בשם המפורש) נוסדו ארצות ונטעו רקיעים וכו' הזוכר על הים ונעשה בקיעים ועל המים אל הכבוד הרעים (אמתי שמו, ב שבוע').— ב) *בקיע באדמה, בקעה קטנה, בְרֵכה קטנה: מרחיקין את הנברכת ואת הבקיע ואת הירוקות מכותלו של חבירו שלשה טפחים (תוספתא ב"ב א ג). נברכת אמר רב יהודה זו בקיע[2]) (מו"ק ח:).

ב.*__בָּקִיעַ__[3]), —כמו בקיא: של בית גרמו היו בקיעין במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד שלחו חכמים והביאו אומנים מאלכסנדריא והיו אופין כיוצא בהן אלא שאינן בקיעין לרדותן (תוספתא יוה"כ ב ה). שאין כל אדם בקיעין בבך (שם אהיל' יז יב).

*__בְּקִיעָה__, ש"נ, מ"ר בְּקִיעוֹת,—א) שה"פ מן בָּקַע: בקיעת הנוד (סוכה כז.). בקע לי שתי בקיעות (מד"ר קהלת, כי כל ימיו). בשכר שתי בקיעות שבקע (שם בראש', סוף נה).—ובהשאלה: בקיעת דגים (שבת לט.).—ב) *כמו א.בְּקִיעַ משמעה ב: מרחיקין את הנברכת ואת הבקיעה שלשה טפחים (תוספ' מו"ק ח:, בשם התוספתא[4]).

*__בְּקִיקָה__, ש"נ,—שה"פ מן בקק: לשון בקיקה נופל על גפן (רש"י נחום ב ג).

בקע[5]), ממנו בֶּקַע, בָּקַע, א.בָּקִיעַ, *בקוע, *בָּקוּעַ, ויש"א גם בִּקְעָה.

1) משרש בקע, עי"ש.— 2) בקצת ספרים נקיע, וישאלו שם והתניא הנברכת והבקיע, והשיב אביי גיהא ובר גיהא, ר"ל נברכת היא ברכה גדולה בחצר, ובקיע הוא קטנה. ובירוש' פרשו כל שהוא תושב נקרא בקיע, ופרש הערוך בקיע אבן של כובסין לחבוט עליו הבגדים.
3) קצת דומה לזה בערב' באקעה a) אדם נבון מאד, ערום.
4) בתוספתא ב"ב בקיע, כמובא בפנים.
5) שרש עברי, ונמצא גם במואבית, ובתרגום,

a) باقعة

בֶּקַע[1]), ש"ז, מ"ר בקעים,— א) מחצית השקל, halber Sekel ; demi sicle ; half a shekel : ויקח האיש נזם זהב בֶּקַע משקלו ושני צמידים על ידיה עשרה זהב משקלם (בראש' כד כב). בֶּקַע לגלגלת מחצית השקל (שמות לח כו).— ב) *בהנדסה, עמוד נצב יורד מנקודה אחת בהקף העגול על חצי הקטר העובר דרך נקודה שניה של הקף העגול, והוא חצי היתר של כפל קשת ההקף שבין שתי הנקודות הללו, sinus : ואם תתבונן תראה כי בקע כל קשת הוא חצי יתר כפלה (ר"י הישראלי, יסו"ע א מב). בקע רביע העגולה הוא הגדול שבבקעים (שם). ואולם במהות הבקע בקצור הרבה ביארו ר' יצחק שיש ב' מיני בקעים הישר וההפוך (תילים ליס"ר מקנדיה, סוד היסוד). ולכן אלבתיני הראשון שידעת אחר תלמי ותיאוני המציא הבקעים במקום היתרים (הוא, מעין גנים). שבכל משלש בקעי הצלעות נערכים עם בקעי הזויות שכנגדם (שם). אם בעגול אחד הנחוג סביב ג נמשיך בו תצאי האלכסונים ג א ג ב הסוגרים ביניהם את הזוית בגא ונוריד עמוד מקצה השוק ב על השוק השני ג א או נקרא העמוד ב ד ההוא בשם בקע של הזוית בגא (סינוס) או בקע של הקשת ב א והוא חצי היתר מן כפל הקשת ההיא בא י (יחה"ג המבולבסים א).— ג) *סדק דק, Spalte ; fente ; split : חיי יותר קצרים מהקסת וגופי יותר כחוש מהשרטוט ולבי יותר אפל ממי שיחור וחלקי יותר דל מבקי' הקולמוס (אגר' חסדאי, בן המלך והנזיר).

בָּקַע, פ"י, בָּקְעָה, וַיִּבְקְעוּהָ, בְּקָעוּהוּ, מקור נכנ' בִּקְעָם.— א) חלק וחצה גוף בכח באופן שנקרע ונתפרקו חלקי זה מזה מעצמם, spalten ; fendre ; to cleave : וַיִּבְקַע אלהים את המכתש אשר בלחי ויצאו ממנו מים (שופט' טו יט). ולא צמאו בחרבות הוליכם מים מצור הזיל למו וַיִּבְקַע צור ויזבו מים (ישע' מח כא). בתפשם

בסור' פקע, בערב' דומה לו קצת פקא a) ופקע b).
1) עי' שרש בקע,— 2) תרגום השם הערבי ג'יב c) שמשמעתו הוא סדק ופתיחה, למשל בחלוק לבית הצואר וכדומה. וכן בא השם sinus בלשונות המערביות מתרגום המלה הערב' ג'יב, שיש לה גם משמעת כיס למעות. ותרגמוה המתרגמים הראשונים בהמלה הרומית sinus שיש גם לה משמעת של קרע וגם משמעת כיס של מעות.

a) فقا b) فقع c) جيب

בך בכפך תרוץ ובקעת להם כל כתף (יחזק' כט ז). מסיע אבנים יעצב בהם. בוקע עצים יסכן בהם (קהל' י ט).— ואת הים: ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד יו). מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם (ישע' סג יב). בקע ים ויעבירם ויצב מים כמו נד (תהל' עח יג). והים בקעת לפניהם ויעברו בתוך הים ביבשה (נחמ' ט יא). אתה בקעת מעין ונחל (תהל' עד יה). על בקעם הרות הגלעד (עמו' א יג). — והארץ במחרשת וכדומה: כמו פלח ובוקע בארץ (תהל' קמא ז).—ובקע עיר בצורה, עשה בה בקיע ופתחה ולכדה: בא סנחריב מלך אשור ויבא ביהודה ויחן על הערים הבצרות ויאמר לבקעם אליו (דהי"ב לב א). ויעלו (הערבים) ביהודה ויבקעוה וישבו את כל הרכוש (שם כא יז).—והעוף את ביצתה ליציאת האפרוח: שמה קננה קפוז ותמלט ובקעה ודגרה בצלה (ישעי' לד יה). — ופעול: ורואה את ההר כאלו בקוע[1]) לפניו (תוספתא עירו' ו יא). היה כנוד בקוע שנתפתח להכנים הרוח (דא"ז א).—ובמשמ' עשה שיצא בכח: וראו אילת השחר שבקעה אורה (מד"ר שה"ש, מי זאת). — ומליצה, *בקע את מתניו של פלוני, הכניעהו: אל תמשילהו (את בנך) בנעוריו ואל תשא לשחיתותיו, כוף ראשו בנערותו ובקע מתניו בשהוא קטן (כ"ס גני' ל יא-יב). — *ועומד: היו בבית אחד ובקעה עליהם הקורה (מכי', פסחא טו). —*ובמליצה: אמרו בקע לבן של אבותינו באותה שעה (כשנאמר להם שלא ימצאו את המן ביום הששי) שהיו אומרים הואיל ולא מצאנוהו היום שמא לא נמצאהו למחר (שם כבלא ד ד).—ב) בקע בדבר, נכנס בכח לתוך דבר, durchbrechen; pénétrer; break through: ויבקעו שלשת הגברים במחנה פלשתים וישאבו מים מבאר בית לחם (ש"ב כג יו). שרשי חטים בוקעים בארץ חמשים אמה (ילק', ב"א רמז קנ).—ובכלל נכנס ועבר: חצר שהרבים בוקעים בה (ירוש' פסח' א כו:). מחיצה שהגדיים בוקעים בה (בבא קא.). תל המתלקט עשרה מתוך ארבע ורבים בוקעים בו (עירוב' כב:). כשבא ליכנס היה בוקע בהיכל דרך דרום להלך בין מזבח הפנימי ולמנורה (רש"י יומא נא:). — ובדבר מפשט, מתפשט בכח: טומאה תחת העמוד טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת (אהל' ו ו).

—נפע', נבקע, — א) בקעו ושברו אותו, או שנבקע ונשבר מעצמו, sich spalten; se fendre; cleave oneself: ביום הזה נבקעו כל מעינת תהום רבה וארבת השמים נפתחו (בראש' ז יא). ותבקע האדמה אשר תחתיהם ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם (במד' יו לא-לב). ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה וימה גיא גדולה מאד (זכר' יד ד). צרר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם (איוב כו ח). הנה בטני כיין לא יפתח כאבות חדשים יבקע (שם לב יט). ויביאום (את השבויים) לראש הסלע וישליכום מראש הסלע וכלם נבקעו (דהי"ב כה יב). כותב עליהם (על האבנים) בדיו ומראה להן שמיר והן נבקעות מאליהן כתאינה זו שנבקעת בימות החמה (סוט' מח:). א"ל ישב לו קוץ בכריסו לא יטלנו א"ל לא והלא כריסו נבקעת א"ל מוטב תבקע כריסו ואל ירד לבאר שחת (גיד' יג:). בין הרועה והזאב נבקעת השה (מד"ר שמות ה). התחילו אומרים ליצנות וכו' תנפח כריסו ותיבקע (שם במדב' ז). אדם שאינו עושה צרכיו ד' ימים או ה' אינו מת או נבקע (תנחו' כוכ' הוספ' שלח ג).—ובמליצה: והעם מחללים בחללים ושמחים שמחה גדולה ותבקע הארץ בקולם (מ"א א מ). —ועיר שנלכדה ונפתחה לפני אויב: ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ ותבקע העיר (מ"ב כה ג-ד). חול תחיל סין ונא תהיה להבקע (יחזק' ל יו).— ובמליצה תבקע האזן, תפתח ותשמע ותבין דבר קשה לשמעו: ר' יהושע בן קרחה אומר (מה שנאמר והייתם לי עם סגולה הוא) כדי שתבקע אוזן כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה (מכי' יתרו, בחדש ב).—ב) התפרצו ויצאו בכח, hervorspringen; jaillir; break forth: כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה (ישעי' לה ו).— והשחר, האור, החל להאיר: אז יבקע כשחר אורך (ישעי' נח ח).— ובמשמ' יבקע ויצא ממנו: האכל מביציהם ימות והזורה תבקע אפעה (ישע' נט ה).

—פע', בקע, יבקע, בקעו, יבקעו[1]),—כמו קל בנחץ הפעולה, בקע הרבה, בכח, פעמים אחדות, בקע הכל: ויבקע עצי עלה (בראש' כב ג). ויבקעו את עצי העגלה (ש"א ו יד). ותצאנה שתים דבים מן היער ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים (מ"ב ב כד). ועלליהם תרטש והרתיתם תבקע (שם ח יב). ביצי צפעוני בקעו (ישע',

[1]) כך בתוספתא שבש"ס וילנא. וצוק"מ: בוקע.

[1]) ק שואית דגושה כדין, לא כמו בשרש בקש,

נט ה). יבקע צרים במדבר וישק כתהמות רבה (תהל׳ עח יה). אין מבקעין עצים לא מן הקורות ולא מן הקורה שנשברה ביו"ט ואין מבקעין לא בקרדום ולא במגירה ולא במגל אלא בקופיץ (ביצ׳ ד ג). המבקע ברשות היחיד (כ"ק ג ז). קרדום מבקע בו את העצים בלבד שלא יבקע בו לא צנם ולא זית (תוספת׳ ב"מ כ כב). המבקעת[1] ביצים בכותל (שבת סז:). השואל קורדום מחבירו ביקע בו קנאו לא ביקע בו לא קנאו (קידו׳ מז:). שביקעו להם זאבים ג׳ מאות (ירוש׳ כיל׳ ס.) אדם אומר לחבירו השאילני קרדומך שאבקע בו את העץ (מד"ר דבר׳ ג). — ויארים, נהרות: בצורות יארים בקע (איוב כח י). נהרות תבקע ארץ (חבק׳ ג ט). — ועשה שיצא בכח גדול: כה אמר אדני יי, ובקעתי רוח סערות בחמתי (יחזק׳ יג יג). ואתנה אבני אלגביש תפלנה ורות סערות תבקע (שם יא). — וכמו נבקע: וכשהיתה (הבתולה) כגעת לכת של בחורים עומדת והיתה דורסת עליה (על השלחופית של בשמים שתחת עקבה) והיא מבקעת והיה הריח יוצא ממנה ומפעפע (פסיק׳ דר"כ ו). — ובמשמעת עבר במאמצי כח והגיע, אנחות וכדומה: דמעותיך רגלי כמאי רחצו, אנחותיך נגה בית לי בקעו (יל"ג, הוי אח).

— פע׳, בקע, — כמו נפע׳ בנחץ הפעולה: ויקחו שקים בלים לחמוריהם ונאדות יין בלים ומבקעים ומצררים (יהוש׳ ט ד). עלליהם ירטשו והריותיו יבקעו (הוש׳ יד א). בבואו בשעריך כמבואי עיר מבקעה (יחזק׳ כו י). ואם היו (הענבים) מבוקעות אסורות (ע"ז ס ב). ענבים המבוקעות מן העבט וכו׳ זיתים המבוקעין מן המעטן (תוספת׳ טהר׳ ג ב). מהרה תמותון מרוקבי עצם מבוקעי בטן (תגו׳ בן סטת).

— הפע׳, הבקיע, הבקעת, — דומה לקל, הבקיע עיר: נעלה ביהודה ונקיצנה ונבקענה [2]) אלינו ונמליך מלך בתוכה (ישעי׳ ז ו). — והבקיע במחנה האויב, עבר בתוכו בחזקת היד: וירא מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה ויקח אותו שבע מאות איש שלף חרב להבקיע אל מלך אדום ולא יכלו (מ"ב ג כו). — והבקיע עץ: המבקיע בזית לא יחפהו בעפר (סני׳ ד ה). — והבקיע באדמה: להבקיע ד׳ שורות בבקעה (ירוש׳ כלא׳ ג כח ד).

— הפע׳, הבקע, הבקעת, — הבקעה העיר, נשברה החומה ונפתחה לפני האויב: בחדש הרביעי בתשעה לחדש הבקעה העיר ויבאו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך (ירמ׳ לט ב-ג).

— התפ׳, התבקע, התבקעו, התבקעו: ואלה נאדות היין אשר מלאנו חדשים והנה התבקעו (יהוש׳ ט יג). הנה יי׳ יצא ממקמו וירד ודרך על במותי ארץ ונמסו ההרים תחתיו והעמקים יתבקעו (מיכ׳ ז ג-ד). מי שלקה ושנה בית דין מכניסין אותו לכיפה ומאכילין אותו שעורין עד שכריסו מתבקעת (סנה׳ ט ה). בכלי חרש חדשים מלאין מים לפי שאין יכולין לקבל את האור והן מתבקעין (שבת יו ה). נפל לתוכה שקצים ורמשים ונתבקעו (פרה ט ג). היתה נכנסת (הצרעה) בעינו של ימין ושופכת ארסה בו והיתה מתבקעת (תנחו׳ כוכר, חקת א). — ובמשמ׳ שאפשר לבקעו, שהוא עלול להבקע: מה עץ האמור למעלה מן העץ המתבקע אף עץ האמור למטה מן העץ המתבקע (מכו׳ ז:).

בקעה[1]), ש"נ, מ"ר בקעות, כמי׳ בקעות, — מקום נמוך ארוך, בין ההרים, valley ; vallée ; Thal: ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם (ברא׳ יא ב). ארץ נחלי מים עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר (דבר׳ ח ז). כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפ ו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה (ישע׳ מ ד). ויניחני בתוך הבקעה והיא מלאה עצמות (יחזק׳ לז א). ואת הככר בקעת ירחו עיר התמרים עד צער (דבר׳ לד ג). בבקעת הלבנון תחת הר חרמון (יהוש׳ יא יז). והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת (דבר׳ יא יא). אפתח על שפיים נהרות ובתוך בקעות מעינות (ישע׳ מא יח). יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם (תהל׳ קד ח). וכן בקעה שהיא עמוקה י׳ והיא מד"א ועד בית סאתים (עירו׳ כ:). המוכר שדה

עי׳ לקמן, וכן וינקרו, ונגד זה ינקשו. — [1]) רש"י הביא גרסה: חמבקעת.

[2]) כך הכתיב והנקוד. וי"ם כי זה קל, וצריך לקרא ונבקענה.

[1])בערב׳ בקעה a). והנה רוב הקדמ׳ סברו ששם זה נגזר מן בקע במשמ׳ בקיעה וקריעה, ונקרא כן על שם שהבקעה היא כמו קרע בין ההרים. אך החדשים מפקפקים בזה, ואומרים עפ"י לשון ערב׳ כי בקעה היא גם עמק פתוח לא בין ההרים.

a) بُقعة

לחבירו בבקעה גדולה אעפ"י שמצר לו מצרים החיצונים מצרים הרחיב לו (כ"ב ׳סא:). רובין בין המשפתים אלו ב׳ בקעות בקעת פסלן ובקעת יזרעאל (מד"ר כראש׳ לח). — ומליצה רגילה: רב בקעה מצא וגדר בה גדר (עירו׳ ו.), ר"ל מצא קלקול ותקן אותו.—*בִּקְעַת הַחֲלָבִים, בתכונה: שהוא (התלי) מקום הנקרא אצל התוכנים בקעת החלבים (גלוי אורות על הזהר, פרשת חיי שרה).

***בְּקַעַת**[1]), ש"נ, כנ׳ בְּקַעְתִּי, בְּקַעְתְּךָ, מ"ר בְּקָעִיּוֹת [2]),— חתיכת עץ שנבקע ונתז מן קורה וכדומה, Span; éclat de bois; chip: ואין סומכין את הקדרה בבקעת (כילה ד ה). לא יתן אדם אבן על גבי בקעת כדי לשברה (תוספתא יו"ט ג יד). אין מכבין את הבקעת (שם שם יג). ניתזה בקעת מן העץ המתבקע (שם מכות ב א). נתזה הבקעת עליו (ירוש׳ שם ב לא:). הנכנס לחנותו של נגר שלא ברשות ונתזה בקעת וטפחה על פניו (ב"ק לב:). עכו"ם שחקק קב בבקעת ישראל (סכת כט.). בקעת של ארז (ספרי, חקת קכד). בקעת של עץ שחוקקין בה בית קבול ותוקעין בו הסדן של ברזל (רמב"ם כלי׳ ב ג). — ומ"ר: אפילו אוכלת בקעיות (חול׳ לז:). בקע לי שני בקעיות עצים מלא לי שתי חביות של מים (פסיק׳ דר"כ, איכה, יתום לא יעפוטו). אמרו לא נסע (טוריינוס) משם עד שבאה עליו דיופלה של רומי ופצעו את מוחו בגיזרין ובבקעיות[3]) (מגי׳ תעני יב).

***בַּקַעַת**, ש"נ,—כמו פקעת: הכדור והבקעת[4]) של גמי שנתן ע"פ החבית ומירח מן הצדדין לא תציל עד שימרח על כל הכדור ועַל כל הבקעת ממטה למעלה (רמב"ם, טומאת מת כב ט).

בקק[5]), ממנו בַּקַק, *בְּקִיקָה.

[1]) משק׳ גְּבֶרֶת, יְבֶמֶת. — [2]) כמו מן בקעית, ולא בקָעוֹת, והוא משקל הרבוי ־יות שכבש לו דרך בלשון בזמן ההוא, כמו משניות, פרשיות, וכיוצא בזה, ואולי עשתה זאת הלשון כדי להבדיל רבים של בקעת מן רבים של בקעה. והנה לוי נקד בקַעִיות, עין חטופה, ואין צרך בזה. ויסטרוב בִּקְעִיּוֹת, אך אין קריאה זו נהוגה.— [3]) כתוב ובבקעת, אך לפי הענין ולפי ההקבלה עם גיזרין צ"ל במ"ר.
[4]) במשנה במקומו פקעת.
[5]) בערב׳ בק a) במשמעות רבות, בארמ׳ וסור׳ במשמע׳ רקבון והשחתה. ועי׳ בהערה להפעל.

a) بَقّ

בָּקַק[1]), פ"י, עבר ובנוני כמו שלמים: בּוֹקֵק, בָּקַקְתִּי, כנ׳ בְּקָקוּם, עתיד אֶבְקֹק, ועבר כמו כפולים: בַּקֹּתִי, עת׳ אָבֹק,— א) בקע בכח גדול והדבר הנבקע הוציא קול שאון עז, spalten; fendre; to crack: הנה יי׳ בּוֹקֵק[2]) הארץ ובולקה ועוה פניה והפיץ ישביה (ישע׳ כד א). — ב) תלש ושבר באף ובחמה, למשל ומורות הגפן, ausreissen; arracher; tear out: כי שב יי׳ את גאון יעקב כגאון ישראל כי בְקָקוּם[3]) בֹּקְקִים וזמריהם שחתו (נחו׳ ב ג). — ג) ענ׳ בַּקֹּתִי, נסת׳ בַּק, עת׳ אָבֹק,—הריק בקצף ובזעם, ausleeren; vider; to empty, במליצה, בַּקֹּתִי את עצתו, עשיתיה ריקה, שאין בה תועלת של כלום: ולא יקרא למקום הזה עוד התפת וגיא בן הנם כי אם גיא ההרגה ובַקֹּתִי את עצת יהודה וירושלם במקום הזה והפלתים בחרב לפני איביהם (ירמ׳ יט ו-ז).

—בֹּקֵק, בּוֹקֵק,— גפן בוקק, עי׳ ערך בּוֹקֵק.

—*בָּקוּק, מ"ר בְּקוּקִים: זוחת כגפן בקוק, פרי שריגיו זקוק (רסע"ג, הור׳ הקור׳ 142). בימי אבילות דלות זלות הגליות המרים והקשים ריקים בקוקים

[1]) בערב׳ בַּק a), נתן הרבה פרי, ילדה האשה הרבה ילדות, המטירו השמים הרבה מטר, בקע וקרע, והפיץ ופזר את ממונו, והריק הכלי ממה שהיה בו. ובארמ׳, וסור׳ עוד במשמ׳ רקבון והשחתה. והנה נראה כי גם בעבר׳ הקדומה שמש שרש זה ברוב אלה המשמעות, והשתמשו בו בפרט במליצה, אולי במקום שרצו לחבר שני מושגים יחד, בקיעה והתרוקנות וכיוצא בזה.—[2]) פרשו רוב הקדמונים והאחרונים במשמ׳ הרקה ובזיזה. תרגום: הא יי׳ מביז ארעא. מנחם: ענין ריק המה. ריב"ג לא אמר בו דבר, לא בשרשיו ולא ברשאלה אלתקריב ואלתשהיל. רש"י, ראב"ע, ושאר הישנים והחדשים כלם כעין פרושו של מנחם מלשון ריקות ובזיזה. ואמרו רוב החדשים מהנוצרים שפרשה זו נאמרה על יום הדין הגדול והכל בדרך מליצה. ואולם כל מליצת פרשה זו צוחת שהיא נאמרה על רעש שארע באמת בזמן ההוא. ועדות לזה היא המליצה ועוה פניה שבפסוק זה בעצמו, ועוד יותר כל סוף הפרשה מן פסוק יז ולמטה: פחד ופחת וכו׳ כי ארבות ממרום נפתחו וירעשו מוסדי ארץ, רעה התרעעה הארץ, פור התפוררה ארץ, מוט התמוטטה ארץ, נוע תנוע ארץ, וכו׳. ולכן רגלים לדבר כי הכונה בשני הפעלים הראשונים שלפרשה זו, בקק ובלק, היא לבקיעת הארץ ופצימתה.—[3]) יש מגיהים הגהות מתחלפות בפסוק זה. Gunkel מותק מלת ובקקום ומנסח: כי בקקים

a) بَقّ

בלוקים (הקד' חזוק אמונה). והמשחקים עשוקים נקוקים בקוקים ריקים (אלדד ומידד, ר"א מודינא).

—נפע', נָבַק, נָבְקָה, והוקלה נָבְקָה, מקו' הִבּ͏ֹק, הִבּוֹק, תִּבּוֹק, (תִּבַּק),—הורק ממה שהיה בו: הִבּוֹק תִּבּוֹק הארץ והבוז תבוז (ישע' כד ג). וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו וכו' ונבקה1) רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע (ישע' יט ב-ג).— ו-נִבּ͏ֹק כדינו: ככה רוחי נָבֹקָה (יל"ג, ודוי).— ועתיד, *תִּבַּק,—תִּבַּק עצתו: ודבקו כאבק אלי רגלו דבק, בטרם לא תיבק עצתכם מהירים (תשו' תלמי' דונש).—וכדרך השלמים *נִבְקַק, במשמ' רקבון והשחתה: ר' נתן אומר שפטים שפט (הקב"ה את אלהי מצרים) שפטי שפטים נרקבים נבקקים נגדעים נשרפים (מכי' בוא, פסחא ז).

—פוע' עתיד, יְבֻקְקוּ,— כמו קל ג: ושלחתי לבבל זרים וזרוה ויבֻקְקוּ את ארצה (ירמ' נא ב).—ואמר המשורר: ככה רוחי נבקה וַתְּבוֹקֵק לבי יחד (יל"ג, ודוי).

—הפע', *הִבְקִיק: תאמר בדתך להמתיקם, בקריעת ים סוף וכמכת בכורים שונאיך להבקיקם (רא"ק, יוצר, פרה).

בקר, ממנו בֹּקֶר, בִּקֵּר, בַּקָּרָה, ואולי בִּקֹּרֶת, בָּקָר, *בַּקְרוּת.

בֹּקֶר[2]), ש"ז, מ"ר בְּקָרִים, כנו' בְּקָרֵיכֶם,—א) השעות הראשונות של היום, אחרי צאת השמש, morning ; matin ; der Morgen : ויהי ערב ויהי בֹקֶר יום אחד (כראש' א ה). ואכלו את הבשר בלילה הזה וכו' ולא תותירו ממנו עד בֹּקֶר (שמו' יב ח-י). וכאור בֹּקֶר יזרח שמש (ש"ב כג ד). מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וחסדכם כענן בֹּקֶר וכטל משכים הלך (הוש' ו ד). לעת ערב והנה בלהה בטרם בֹּקֶר איננו (ישעי' יז יד). המימיך צוית בֹּקֶר ידעתה שחר מקמו (איוב לח יב). הַבֹּקֶר אור והאנשים שלחו המה וחמריהם (כראש' מד ג). ויי' נהג רוח קדים בארץ כל היום ההוא וכל הלילה הַבֹּקֶר היה ורוח הקדים נשא את הארבה (שמות י יג) ויהי ביום השלישי בהית הַבֹּקֶר ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר (שם יט יו). ויתחרשו כל הלילה לאמר עד אור הַבֹּקֶר והרגנהו (שופ' יו ב). נרדה אחרי פלשתים לילה ונבזה בהם עד אור הַבֹּקֶר (ש"א יד לו). הוי חשבי און ופעלי רע על משכבותם באור הַבֹּקֶר יעשוה (מיכ' ב א). לולא דברת כי אז מֵהַבֹּקֶר נעלה העם איש מאחרי אחיו (ש"ב ב כז). ויקראו בשם הבעל מֵהַבֹּקֶר ועד הצהרים (מ"א יח כו). וישכם אברהם בַּבֹּקֶר (כראש' יט כז). בנימין זאב יטרף בַּבֹּקֶר יאכל עד ולערב יחלק שלל (שם מט כז). הוי משכימי בַבֹּקֶר שכר ירדפו (ישע' ה יא). בין הערבים תאכלו בשר וּבַבֹּקֶר תשבעו לחם (שמות יו יב). וּבַבֹּקֶר היתה שכבת הטל (שם יג). ומצהרים יקום חלד תעפה כַּבֹּקֶר תהיה (איוב יא יז). והיה נכון לַבֹּקֶר (שמות לד ב). בערב ילין בכי וְלַבֹּקֶר רנה (תהל' ל ו). מִבֹּקֶר לערב יכתו (איוב ד כ).

—בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר, ר"ל בכל בֹּקֶר: וילקטו אתו בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר איש כפי אכלו (שמות יו כא). והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בהיטיבו את הנרת יקטירנה (שם ל ז). והם הביאו אליו עוד נדבה בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר (שם לו ג). ובער עליה הכהן עצים בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר (ויקר' ו ה). מדוע אתה ככה דל בן המלך בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר הלוא תגיד לי (ש"ב יג ד). מדי עברו יקח אתכם כי בַבֹּקֶר בַּבֹּקֶר יעבר ביום ובלילה (ישע' כח יט). יעיר בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר (שם נ ד). בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר תעשה אתו (יחזק' מו יג). ולעמד בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר להדות ולהלל ליי' (דהי"א כג ל).

—ובדבור הרגיל משתמשים בכפילה זו גם במשמעת בַּבֹּקֶר מאד, בבקר השכם, בשעה מוקדמת, ולכונה זו ידגישו ביחוד את בבקר הראשון: בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר!

—וכנ' בָּקְרוֹ, בֹּקְרוֹ, בוקרו: לא בא הכתוב אלא ליתן תחום לבקרו של בקר ואי זה זה עמוד השחר (מכי' בוא ו). אתה מוצא שתפלות הצדיקים נשמעים בבקר בקרו של אברהם מנין שנאמר וישכם אברהם בבקר בקרו של יצחק מנין שנאמר וילכו שניהם יחדו ושניהם השכימו בבקר בקרו של יעקב מנין שנאמר וישכם יעקב בבקר (שם בשלח ה). לכשיעשה בוקרן של אומות העולם ערב וערבן של ישראל בקר באותה שעה ונצדק קדש (מד"ר כראש' כא). ממה שאתה מחדשינו בבוקרן של מלכיות (שם עח). בבוקרה של בבל תאמר מי יתן ערבה

זמריהם שחתו.—1) הסכימו רוב המדקדקים כי זו הקלה במקום ונבקָה, כמו ונסבָּה, וכן נפצָה (כראש' ט יט), נקטָה (איוב יא), וכיוצא בהם. ונראית דעתו של (Bö, § 1123) כי עפ"י הקש של נסב למשל לנדב אמרו בהסת דעת נסבה, כמו נדבָה, ונתהוה מזה כעין פעל חדש בלשון מבעלי פ"נ, נָסַב וכן נָבַק. LXX אולי כונו בתרגומם ונבֹכו.

2) בעבר' בלבד, וסוברים כי נגזר ממשמע' בקיעה שבשרש בקר. בערב' קצת דומה בֹּכרה a).

a) بُكْرَة

(שם תחי' הסתר). לבוקרו של ישראל (תנחו' כוכ' כרה' כג). עד שיבוא בקרו של עוה"ב (שם).— ומ"ר בקרים, עם לַ, לְ, לַבקרים, לִבקרים, ר"ל בכל בקר ובקר: יי' חננו לך קוינו היה זרעם לַבקרים אף ישועתנו בעת צרה (ישעי' לג ב). חדשים לַבקרים רבה אמונתך (איכ' ג כג). ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לַבקרים (תהל' עג יד). לַבקרים אצמית כל רשעי ארץ (שם קא ח). ותפקדנו לִבקרים לרגעים תבחננו (איוב ז יח). וכן אתה מוצא שאין הקב"ה עתיד לפרע מן הרשעים בגהינם לעת"ל אלא לבקרים (מכי' כשלח ה). — ומ"ר בלי הוספת ל: חלקוהו לשני בקרים (ירוש' ז לה.). בקרים של נביאים העתידים לעמוד מנין שנאמר ה' בקר תשמע קולי (מכי' כשלח ה). — וכנ' בקריו, ואמר תנגיד בבתיו: חקיצני לבבי מתנומה, בתוך ליל בטרם בוא בקריו (עלי כל היום), רבים במקום יחיד בשביל המליצה והחרוז. — ב) במשמ' בֹּקר של יום המחרת, morgen früh ; demain matin ; next morning: ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל ערב וידעתם כי יי' הוציא אתכם מארץ מצרים ובֹקר וראיתם את כבוד יי' (שמות טז ו-ז). וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר בֹקר וידע יי' את אשר לו (במד' טז ה).

*אַיֶּלֶת השחר.
זָרַח, זריחת השמש.
כָּסַף, הכסיפו פני רקיע, התחיל אור השחר.
עָמוּד, *עמוד השחר.
שכם, השכים, קם בבקר.

בָּקָר[1], ש"ז, סמי' בְּקַר, כנ' בְּקָרְךָ, בְּקָרֶךָ, מ"ר בְּקָרִים, בְּקָרֵינוּ, בְּקַרְכֶם, בקריו,—שם הקבוץ של המין לבהמה גסה, השור והפרה, Rindvieh ; race bovine ; cattle: ויהי לו צאן ובקר (בראש' יב טז). הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדב' יא כב). ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר (בראש' כו יד). ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות (שם לב ח). חמאת בקר וחלב צאן (דבר' לב יד). מה נאנחה בהמה נבכו עדרי בקר כי אין מרעה להם גם עדרי הצאן נאשמו (יואל' א יח). גזר ממכלה צאן ואין בקר ברפתים (חבק' ג יז). והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן (ישע' כב יג). ואריה כַּבָּקָר יאכל תבן (שם יא ז). והצאן וְהַבָּקָר עלות עלי (בראש' לג יג). נאמנין עלי שלשה רועי בקר (סנה' ג ג). אין לך בהמה אלא בקר (ספרא ב ב).— וביחוד בקר של חרישה: והנה שאול בא אחרי הַבָּקָר מן השדה (ש"א יא ה).—צֶמֶד בָּקָר, עי' צֶמֶד.—ועם פעל במ"ר: כי שמטו הַבָּקָר (ש"ב ו ו). הַבָּקָר היו חרשות והאתנות רעות על ידיהם (איוב א יד). הַבָּקָר הרעים בשרון (דהי"א כז כט). — וסמי': וכל בְּקַר זבח השלמים (במד' ז פח).—וכנ': וצאנך ובקרך (בראש' מה י). יאכל צאנך ובקרך (ירמ' ה יז). גם צאנכם גם בקרכם קחו (שמות יב לב). אשר איננו יצא אחרי שאול ואחר שמואל כה יעשה לבקרו (ש"א יא ז). לקחת מצאנו ומבקרו (ש"ב יב ד). בקרו של כהן שהיה עומד אצל בקרו של ישראל (תוספתא תרומ' י ט). כופה (הבעל את אשתו) ליתן תבן לפני בקרו (כתוב' סא:). את צאנם ואת בקרם ואת חמריהם (בראש' לד כח). בצאנם ובבקרם (הוש' ה ו). בצאננו ובבקרנו נלך (שמות י ט). =ויבוא בקר ביחוד גם אחרי מספר רבים: חמשה בקר ישלם תחת השור (שמות כא לז). ואת ארבעת הַבָּקָר וכו' ואת שמנת הַבָּקָר (במדב' ז ו-ח). עשרה בקר בראים ועשרים בקר רעי (מ"א ה ג). — ומ"ר בְּקָרִים: הירוצון בסלע סוסים אם יחרוש בבקרים [1]) (עמו' ו יב). ודמות בקרים [2]) תחת לו סביב (דהי"ב ד ג). ואת בכורי בקרינו וצאנינו (נחמ' י לז).=בֶּן-בָּקָר, פר בילדותו: ואל הבקר רץ אברהם ויקח בֶּן-בָּקָר רך וטוב (בראש' יח ז). פר בֶּן-בָּקָר אחד (במד' כט ב). ועל בְּנֵי צאן ובקר (ירמ' לא יב). עֵגֶל בן בָּקָר (ויקרא ט ב). עֶגְלַת בָּקָר (דבר' כא ג).

בִּקֵּר[3], פ"י,—א) בִּקֵּר לדבר, התבונן וחפש הדבר אם ישנו, suchen ; chercher ; look for: וראהו

---

[1]) בערב' בַקַר a). בארמ' בקרא. וסוברים קצת החכמים כי שם זה נגזר מהשרש בקר במשמע' בקע ופתח, והכונה היא הבהמה הבוקעת ופותחת האדמה. אך דוקא הפעל במשמעה זו לחרישת האדמה לא נשאר לא בעבר' ולא בערב'.—[1]) יש מגיהים: בבקר ים.—[2]) יש מגיהים: פקעים.

[3]) סוברים רוב החכמים שהסתעפת משמעת החקירה והדרישה ממושג של בקיעה ופתיחה שבשרש זה, עי' הערה להשרש, ובערב' בקר a) ען, שאל וחקר, באקרה b) מי שחוקר ודורש בלמודים.

---

a) بقر

a) بَقَرَ عن   b) بَاقِرَة

הכהן והנה פשה הנתק בעור לא יְבַקֵּר הכהן לשער הצהב טמא הוא (ויקר׳ יג לו).—וּבֵין לְ, התבונן בשני דברים במי משניהם יבחר: כל אשר יעבר תחת השבט העשירי יהיה קדש ליי׳ לא יְבַקֵּר בין טוב לרע ולא ימירנו (שם כז לב-לג).—ב) עם יחס הפעול, בדק והתבונן במעמד הדבר איך הוא, examinate; examiner; untersuchen: ודרשתי את צאני וּבִקַּרְתִּים כבקרת רעה עדרו ביום היותו בתוך צאנו נפרשות כן אֲבַקֵּר את צאני והצלתי אתהם מכל המקומת אשר נפצו שם ביום ענן וערפל (יחזק׳ לד יא-יב).— ואמר בן סירא: בטרם תחקר אל תסלף בקר לפנים ואחר תזיף (כ״ס גני׳ יא ז). מבקרין אותו (את הקרבן) לאור האבוקות (תמיד ג ד). אין אומרין בקרו גמל זה שמא יש בו מום בקרו חזיר זה שמא יש בו מום אין מבקרין אלא תמימים (תוספתא תגי׳ א ח). שהיו מבקרין אותו (את קרבן פסח) ד׳ ימים קודם לשחיטה (מכי׳ בוא, פסחא ה). וּבִיקְרָן ממומין (ירוש׳ ביצ׳ ב סא ג).— ועין בחשבונותיו של פלוני: לכשאבקר פנקסותיהם (מד״ר אכת׳, ויהי בימי).—ג) בקר אחר דבר, חפש אותו. השתדל להשיגו: מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לְבַקֵּר [1]) (משלי כ כה), ר״ל לחפש מקרה לנדר נדר. שהיו יודעין היכן היא ומבקרין אחריה (מד״ר במד׳ ג).— ד) עם ב אחריו, או סתם, או עם פעול אחריו, בא בבקר, ובכלל בא לראות דבר או אדם להתבונן לו, לראות מה שלומו, וביוצא בזה, to visit; visiter; besuchen: אחת שאלתי מאת יי׳ אותה אבקש שבתי בבית יי׳ כל ימי חיי לחזות בנעם יי׳ וּלְבַקֵּר [2]) בהיכלו (תהל׳ כז ד). ומזבח הנחשת יהיה לי לְבַקֵּר [3]) (מ״ב טז טו).—ואמר המשורר: עורה כבודי והעיר שוחרים בבית סובאים לחזות בם וּבַקֵּר, ואחבוש פצעי במלאי גביעי וחפש נגעי באורם וּבַקֵּר (רמב״ע, תרשיש ב ל).—ולשאול לשלום: שהלכו זקני ב״ש וזקני ב״ה לבקר את ר׳ יוחנן בן החורני ומצאוהו שהיה יושב ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית (סוכ׳ ב ז). כיון שחזרו כל מלכות וגבירות מבית ע״ז באו כולן לבקרה (את אשת פוטיפר) (מה״ג, וישב). מנהג פשוט וידוע הוא שהנכנס לסוכת חברו לבקרו בחג מברך (אבן ירחי, המנהיג, סוכ׳ ג). ונתן להם (תלמי לשבעים הזקנים) מתנות רבות ואמר להם שיבקרו אותו לפעמים (יוחסין ו ז).— ועם ל: ובשעה שאינה זוכה (הנשמה) והיא ראוית לקבל עונשה הולכת משוממת ומבקרת בכל יום לגוף (זהר, מדר׳ הנעלם, חיי שרה). —ואמר החכם: אם תמעיט לבקר תתיקר (פניני המליצ׳, גנזי פט״ב).— ובפרט לחולה: המודר הנאה מחבירו ונכנס לבקרו עומד אבל לא יושב ומרפאהו רפואת נפש (נדר׳ ד ד). חלה נכנס ומבקרו (תוספתא שם ב ז). השאיליני חלוקך ואלך ואבקר את אבא שהוא חולה (שם ב״מ ח כח). כשחלה ר״א נכנסו תלמידיו לבקרו (ברכ׳ כח:). מפרנסין עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל (גיט׳ סא.). כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים (נדר׳ מ.). כל מי שמבקר את החולה פותחים לו אחד מששים מחליו (מד״ר ויקר׳ לד). אמר הקב״ה למלאכים נלך ונבקר את אברהם (תנחומ׳ בובר, ברא׳ ד). ואם חלה אותו האוהב משלח ומבקרו ואם מחבבו ביותר הוא הולך ומבקרו (שם וילא כב). לרופא שהלך לבקר שני חולים (שם, שמיני י).—ה) השתמשו הסופרים החדשים בפעל זה ביחוד לפעולת בחינת ספר ומהותו הספרותית, critiquer; kritisieren; criticise: קריטיזירען בַּקֵּר (אוצה״ש ב״ז, חלק גרמני עברי, ע׳ תקסו). אם הכסיל למלים יחקור מבלי הבין למו, ובכעס נקם יבזם וִיבַקֵּר אותמו, בעבור יקראו לו חוקר ומבקר גם יחד (אד״מ, או״א, מחזה א).—מבקרי ספרים, עי׳ ערך מְבַקֵּר.

—פע׳, בֻּקַּר,—שבקרו אותו: אעפ״י שהוא מבוקר מבערב (תמי׳ ג ד). כשהם מבוקרין הרי הם תמידים (תוספתא פסח׳ ה ה). אין פותחים משׁשה טלאים המבוקרין מלשכת הטלאים (מכי׳, פסח׳ ה). באותה שעה האיר הקב״ה את עיניהם ומצאו טליים מבוקרים (ירוש׳ ברכ׳ ד ז:).—ואמר הפיטן: לעת יבוקרו פועלי שקר, להשפט בוכות איש ותקר (מוס׳ א ר״ה, אמן).— ובספרות החדשה במשמ׳ בחינה בטיב הספר: ספר מבוקר.

—נתפ׳, *נִתְבַּקֵּר: רואה (יעקב) דבריו (דברי חלומותיו של יוסף) ממשמשין ובאין אמר אם נתבקרה פינקסו מה יכול אני לעשות (מד״ר ברא׳ פד) בבקר יתבקר כל דבר לאור היום (רד״ק ברפ״ס בקר).

---

1) כמו ואחר כל ירוק ידרוש, כך רש״י. והחדשים פרשו בקר זה במשמ׳ חשב מחשבות, פקפק. ועי׳ ערך ילע. — 2) י״א מלשון בֹּקֶר, לבוא בבקר בבקר. ועי׳ הערה לקמן.— 3) פרשו רוב הקדמוני׳ לבוא לראותו לכשארצה. וזה דחוק. ויש מגיהים לקטר במקום לבקר, וי״ס כי הכונה בלבקר זה וכמו״ב בלבקר בהיכלו לאחת העבודות שהיו במקדש.

*בַּקָּר[1], ש"ז, —בעל בקר, שומר בקר, רועה בקר: המוסר בהמתו לבקר (ירוש' ביל' ה סג:).

ב·בקר, — בלשון ירוש' כמו: פקר.

*בָּקַר, הקל אינו נהוג.

—הפעי', *הִבְקִיר,— הפקיר: כיון שאדם מבקיר (דבר) יצא מרשותו (ירוש' נדר' ד לח ד). התקינו שיהיו מבקירין את כל השדה (שם, שקל' א מו.).

—הופע', *הוּבְקַר: ואם היה הכל מופקר (ירוש' מע"ש ה ה). על המובקר (מדכמע' שבי' ט ד). שדי מובקרת יום אחד (ירוש' פאה ו יט:).

בִּקְרָה[2], בִּיקְרָה, ש"נ, מ"ר בִּקָּרוֹת, כנו' בִּקְּרוֹתֶיךָ, בִּיקְּרוֹתֶיךָ,— שפחה, פילגש, Kebse; concubine: אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך מר ואהלות קציעות כל בגדתיך מן היכלי שן מני שמחוך בנות מלכים בִּיקְּרוֹתֶיךָ[3] נצבה שגל לימינך בכתם אופיר (תהל' מה ח-י).

---

1) בער' בַּקָּאר a), בארמ' בַּקָּרָא: אנא לבקרא מסרתיה (ב"מ מב:). זמרא דבקרי (סוט' מח.).

2) משק' שִׁפְחָה, שִׁפְחוֹתֶיךָ, ועי' הערה לקמן.

—3) זו אחת המלים שנתהלפו בקריאתה שני הקוראים הקדמונים, בן אשר ובן נפתלי, שבן אשר היה קורא בִּיקְּרוֹתֶיךָ, בית שואית ויוד חרוקה, ובן נפתלי היה קורא בִּיקְרוֹתֶיךָ, בית חרוקה ויוד נחה נסתרה. וז"ל דה"ט: כל תבה שבמקרא כמו לישראל בישראל ליצחק ביצחק ביזרעאל ליזרעאל ליראה ביראה ביקרותיך נקודה בשוא תחת האות הראשון ונקודה אחת תחת יוד ויוצא בפה זבקריאה. עכ"ל. ובהורית הקורא בין „החלופים אשר נמצאו בין שני המלמדים אהרן בן משה בן אשר ומשה בן נפתלי" מנה את המלים הנזכרות חוץ מן ביקרותיך, ואמר: ובן נפתלי יחליפהו ולא ינקוד היוד ולא יוציא אותו בפה. ע"כ. וכבר העידו הקדמונים בפרוש כי כך היתה קריאתו של בן נפתלי גם בהמלה ביקרותיך. אמר ריב"ג וז"ל: (ועשו בהמלה ליקהת) כאשר עשו ביוד בנות מלכים ביקרותיך בגרסת בן נפתלי, וכן עושה בן נפתלי בכל יוד מונעת בחרק שלפניה שבא מוחל בו ר"ל שהוא מניח היוד ומטיל החרק (על) שלפניה וזהו בכמו ליראה את השם ליזרעאל ביזרעאל והדומה לזה כי הוא קורא ליראה בחרק תחת הלמד וכו' אבל דגשות קוף יקהת עמים ליקהת אם כדי שתחזק ההשענות עליה שלא תדמה לכף והיא הדעת בדגשות קוף ביקרותיך. ע"כ. והביא גם ראב"ע החלוף שבין בן אשר ובן נפתלי במלה זו ואמר: אין מחלוקת שהיא (המלה ביקרותיך) ביוד כתיב רק המחלוקת בין בעלי המסורת והקריאה כי הא' יקרא ביקרותיך על דרך בימינו (ר"ל ביוד נחה) והשני כדרך מישני עפר. ע"כ. והנה מישני נקודה מם חרוקה יוד דגושה ושוא ושין צרויה, וצריך א"כ לחשב כי ראב"ע מעיד שבן אשר היה קורא בִּיקְּרוֹתֶיךָ, או בִּיקְרוֹתֶיךָ, כמו קְעָרֹתָיו, והוא לא כמו שנרשם בדה"ט. ורד"ק כמו בדה"ט: וקריאת בן אשר הבית בשוא והיוד בחירק. וכבר תמה רא"ב: כיון שאנו סומכין על קריאת בן אשר למה נקוד בכל הספרים ביקרותיך כפי קריאת בן נפתלי בית בחירק ויוד נחה? ובאמת זה אחד מהמקומות המעטים שקריאת בן נפתלי הכריעה את הכף, והעיד ד' גינזבורג בהמבוא להמסורה שלו כי רק בחמשה כתבי יד מצא נקוד בן אשר בית בשוא ויוד חרוקה, ובאחד עשר היותר ראוים לסמוך עליהם מצא נקוד בן נפתלי בִּיקרותיך בית חרוקה יוד נחה. וכן כמעט כל ספרי הדפוס הקדמונים והאחרונים, רק .Mich הדפיס בִּיקְּרוֹתֶיךָ על פי קריאת בן אשר, עפ"י הכלל שאנו סומכים על קריאתו, ובהרבה כ"י בקרותיך חסר יוד (K). עכ"פ, בין לבן אשר ובין לבן נפתלי, הבית היא בית השמוש, ועצם המלה היא יְקָרָה, וכבר ראית דעת ריב"ג על דגש הקוף, ורוב המדקדקים סוברים שזה דגש לתפארת הקריאה בלבד. ופינסקר (נהת"ש יב) סובר כי זה דגש קדום עתיק מלפני זמן הנקוד, לסימן לקרא בחטיפה. ופרוש ביקרותיך הוא: בהיקרות שלך, ר"ל החשובות או האהובות. כך מנחם. וריב"ג, הכבודות, וראב"ע, השפחות היקרות, ורד"ק, הנשים הכבודות. וכעין זה רוב החדשים. אבל כבר הרגישו קצת החדשים כמה מליצה זו דחוקה ולא טבעית, ולכן החליטו כי הכתוב משובש וקצתם הגיהו הגהות מתחלפות: בקורותיךָ (כמו בצל קורתי), בקירותיך (ר"ל בכתלי ביתך), וקצתם מחקו וקצתם הוסיפו (K. Marti: בנות מלכים ביקרות נצבו). אך בכל זה לא נצל הכתוב מזרותו. ואולם כבר סברו קצת הקדמונים כי בית ביקרותיך היא יסודית. רש"י: בנות מלכים יהיו מבקרות אותך וכו' ביקרותיך קוף דגו"ש לפי שהוא לשון בקור ואעפ"י שכתוב יוד לפניה ראיתי בנקוד רב סעדיה תיבה זו סדורה עם מי נתן למשיסה יעקוב שכתוב בו יוד והסמך מודגשת. ע"כ. וכן הביא ראב"ע פה דעת מי שאומר כי ביקרותיך הוא מגזרת בקורת. ובויקרא יט כ כתב וז"ל: יש אומרים שפרושו (של בקרת) כמו פילגש ואמרו כי כן בנות מלכים ביקרותיך. ע"כ. וזה אולי הטעם שהכריעה פה קריאת בן נפתלי נגד קריאת בן אשר שאנו סומכין עליה, מפני שהבית היא שרשית ולא שמושית. והנה ראב"ע דחה פרוש זה מפני היוד שאחרי הבית, אפס זהו הפרוש היותר נכון לפי הענין, והיותר מתישב על מליצת הכתוב, והיוד היא אולי באמת כתיב ארמי, כמו משיסה שכבר הביא רש"י בשם רב סעדיה. ואעפ"י שלא מצאתי בשאר לשונות השמיות חבר לבקרה או ביקרה במשמ' שפחה או פילגש, אעפי"כ הואיל ורוב המפרשים

a) بَقَّار

בַּקָּרָה, סמי׳ בַּקֶּרֶת, ס״נ,—א) התבוננות ודרישה והקירה לדעת מעמד דבר, Untersuchung ; inspection:
כְּבַקָּרַת רעה עדרו ביום היותו בתוך צאנו נפרשות כן אבקר את צאני והצלתי אתהם מכל המקומות אשר נפצו שם ביום ענן וערפל (יחזק׳ לד יב).—ואמר הפיטן: וכל באי עולם יעברו לפניו כבני מרון כ ב ק ר ת רועה עדרו מעביר צאנו תחת שבטו כן תעביר ותספור ותמנה (ונתנה תוקף, מוס׳ ר״ה).

מסכימים כי הכונה במלת ביקרותיך, לפי כל הפרושים, היא שפחות או פלגשים (ושני המושגים האלה היו קרובים לפנים, וכן בערב׳ שריה a), שפחה ופלגש) והואיל ומליצת הכתוב דורשת פה שם בלי שמוש ב לפניו, ורש״י ויש אומרים שהביא ראב״ע רואים בבית ב י ק ר ו ת י ך ב יסודית, שרשית, יש באמת לקבל הפרוש שהביא ראב״ע ל ב י ק ר ו ת י ך שר״ל השפחות, הפילגשים שלך, שהוא הפרוש היותר נאה לפי הענין, ולא היה זה כלל מהזרות בזמן ההוא שבנות מ ל כ י ם, שהכונה אולי בזה נשיאי שבטים קטנים וכדומה, תהיינה הפלגשים של מלך גבור חיל. ואעפ״י שיש בערב׳ השם בַּקַרַה b), במשמ׳ בני ביתו של אדם, וגם בַּיְקַרַה c) במשמ׳ רוב עשר וכלי בית של אדם, מ״מ מסתפני להביא את ביקרותיך ביחס עם המלים הערביות הללו. עכ״פ כשנזכר כי שרש בקר שמש בלשונות השמיות בהרבה משמעות, ושעד כה עוד לא נתברר על שום מה קראו השמיים את מין בהמת הבית הידוע בקר, אם באמת על שם ה ב ק י ע ה והפתיחה באדמה כדעת קצת חחכמים, או אולי על שם משמעה אחרת מהמשמעות הרבות של שרש בקר, לא יתמה בעינינו, אם שמשה אחת מצורות זה השרש בעין כנוי להמושג של פלגש, אף שאין אנו יכולים עתה לעמוד על מקורו. ואולי השם הזה, ב י ק ר ה, הוא השם העברי המקורי והעצמי לפלגש, שאין ספק בדבר כי המלה פלגש איננה שמית, וישנה גם ביונית רומית, וקשה מאד לחשוב כי לדבר כל כך רגיל בחיים לא יצרה הלשון שם מקורי. ולא רחוק לשער כי לסבה מן הסבות נכנסה אל תוך הלשון עוד בזמן קדום המלה הזרה פילגש למושג זה ובמהרה גברה המלה הזרה על המלה האזרחית, שהוא דבר מצוי ונהוג בכל הלשונות, ונדחקה המלה האזרחית ויצאה מהשמוש הרגיל, אעפי״כ לא נשתכחה לגמרה, והשתמש בה המשורר כדי לפאר את מליצתו, כמו שאנו רואים בו נטיה לצורות זרות, כמו יפיפית, והשם שגל במקום מלכה. ואפשר שדגש הקוף הוא באמת, כדעת גינסקר, מהדגושים הקדומים שמלפני הנקוד, שהי מדגישים אות מהאותיות לרמז מה, ודגש הקוף ביקרותיך בא לרמז כי הבית היא שרשית.

a) سُرِّيَّة b) بَقَرَة c) بَيْقَرَة

—ב) ״השתמשו קצת הסופרים החדשים במלה זו במשמ׳ עיון ומשפט על ספרים, כמו ״בִּקֹּרֶת: תאסוף ספרים וכו׳ ותעריך לפני בכתב ב ק ר ה בלא משא פנים (שד״ל, מכתבים סט).

***בַּקְרוּת** [1], ס״נ,—מקום מעמד הבקר: ושאר כל הבהמות מכניסין אותן ל ב ק ר ו ת (מו״ק יב.).— וקבוץ הבקר שיש לו לאדם: ב ק ר ו ת של אנטונינוס היתה עוברת והרביעו ממנה ב ק ר ו ת של רבי (מד״ר ברא׳ כח).

״**בִּקְרִי**, ת״ז, לנק׳ ־ית, מ״ר בִּקְרִיִּים, בִּקְרִיּוֹת,—של הבֹּקר, מטבע הבֹּקר: דע שלכל מזל וכחו כן לכל כוכב נמצא בשוה עלייה על שתי בחינות הא׳ תקרא עלייה ערבית והשניה תקרא עלייה בוקרית וכו׳ והעליה ה ב ו ק ר י ת היא כאשר עולה מזל או כוכב א׳ עם השמש על האופק (נחמ׳ ונע׳, דוד חוז, קכו).

״**בְּקָרִי** [2], ת״ז, לנק׳ ־ית, מ״ר בְּקָרִיִּים, ־יות,—מטבע הָבָּקר: זה המין (של רעב) הידוע ברעב הבקרי וברוב יקדימהו הרעב הכלביי (קאנון ג יג כ ט).

א. **בִּקֹּרֶת** [3], מ״ר בִּקֹּרוֹת [4],—א) ס״נ, הכרזה ופרסום דבר בקהל, Veröffentlichung ; publication:
ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והיא שפחה נחרפת לאיש והפדה לא נפדתה או חפשה לא נתן לה בִּקֹּרֶת תהיה [5] לא יומתו כי לא חפשה (ויקר׳ יט כ), ר״ל יוכרז ויתפרסם בקהל כי לא יומתו רק מפני שלא חפשה, שהיא עודנה שפחה או חציה שפחה, ולא בת חורים.

1) בערב׳ באקור a). בארמ׳ בקרותא: ל ב ק ר ו ת א רהט אברהם (ת״י ברא׳ יח ז).
2) משק׳ יְמָנִי, פְּרָזִי.
3) משק׳ שִׁבֹּלֶת. יותר לא נמצא במקרא פ״פ חרוקה, ובתלמוד צִפֹּרֶת, תואר נק׳ למִדֶּת. ועי׳ לקמן. — 4) רד״ק: שִׁבֹּלֶת מ״ר שִׁבֹּלוֹת. וכן ב״ז: כַּפֹּרֶת מ״ר כַּפֹּרוֹת.—
5) נתחבטו המפרשים הקדמונים והחדשים בפרוש מלה זו ועוד לא מצאו דבר מתקבל. כבר בעלי הגמרה לא ידעו פרושה בברור, ונחלקו בה (כרית׳ יא.) וז״ל: ביקורת תהיה מלמד שהיא לוקה יכול שניהם לוקים ת״ל תהיה היא לוקה והוא אינו לוקה ומנין דהדין ביקורת לישנא דמלקות הוא אמר ר״י תהא ב ק ר א י כדתניא גדול הדיינין מקריא (בשעת המלקות) שני מונה שלישי אומר הכהו רב אשי אומר ב ב י ק ו ר תהיה כדתנן אין אומדין אותו אלא מכות ראויות להשתלש. ע״כ.

a) باقُور

—* אִגֶּרֶת בִּקֹּרֶת, כתב הכרזה בדבר מכירת קרקעות ונכסים וכיוצא בזה בהכרזה לכל המוסיף, Veröffentlichungs-Schrift (über eine Licitation) ; écrit de publication (d'une auction); anouncement of public sale: אם עשו (בית דין) אגרת בקורת אפילו מכרו שוה מנה במאתים או שוה מאתים במנה מכרן קיים (כתוב' יא ה). עבדים ושפחות ומטלטלין אין להם אגרת בקורת (ירוש' מגי' ד עה:). מעולם לא עשו אגרת בקורת בנהרדעא (גמ' שם ק:). — ב) *ת״נ, לקויה[1]), whipped ; flagellée ; gegeisselt: אם בקורת תהיה היא (השפחה) והביא את אשמו ואם לא תהיה בקורת לא יביא את אשמו (כרית' יא.).—ג) בדוקה ונחפשה[2]), durchsucht ; fouillée ; searched: ויגש המ״ד ויאמר, אומר היין מי שלא ראה הצביה שכורת, ומיד החושקים בקורת[3]) לא ראה מעולם אש בנעורת (עמנ', מחב' כה). — ד) *כמו בקור, עיון ובחינה שכלית בטיבו של דבר, באמונה וכיוצא בזה אם הוא כמו שהוא נראה לעין, וביחוד עיון ובחינה בספר ומשפט עליו אם הוא טוב או רע, Kritik ; critique: הלא ככה נעשה ביקר, במחברות המאסף מאנשי אסופות בעלי בקורת ספרים חדשים לבקרים יעברו תחת שבטם, לא ישאו פני איש ולא יהדרו גבר (מאיר הלוי אלטאר[4]).

ונראים הדברים כי היתה להם קבלה כי הכונה בבקרת תהיה היא: מלקות, ר״ל שתלקה השפחה. וכמו שאומר הרמב״ם בפרוש המשנה שלו בפרוש וז״ל: וקבלה בידינו ששפחה חרופה היא לוקה. ע״כ. ולא נפלגו אלא בעצם פרוש המלה, שהת״ק מפרש בקרת בקראי, ופרש״י בקריאה תהיה, שכן קורין עליה והפלה יי' את מכותיך, ע״כ, ורב אשי מפרש בקרת בביקור, שאומדין כמה תוכל לקבל. אבל דחק ב' הפרושים נראה לעין, כי בין לת״ק, אפילו אם נניח שאפשר לפרש בקרת בלשון בקראי, ובין לר״א, קשה עכ״פ למה הוציא הפסוק דוקא פה את המלקות בשם בקרת? ואין טעמו של הרמב״ם בפרוש המשנה שלו מספיק שאומר: והוציא את המלקות בלשון בקורת שאין אדם לוקה עד שבודקין אותו בגופו, וכו', ע״כ, כי עוד הקושיה במקומה עומדת, למה כנה דוקא פה את המלקות על שם הבדיקה ולא במקום אחר, כיון שבכל מקום היו בודקין וקורין. וכבר דחה הרמב״ן את פרושם ואמר: אין פרושם מתוק בפי. ואעפי״כ רוב הקדמונים נמשכו אחרי קבלה זו ופרשו בקרת במשמעת מלקות. רסע״ג תרגם מחדודה, ופרוש מחדודה בערב' הוא לקויה באופן שנעשה גופה חדודים, ר״ל סימנים מהמַלקות. והביא ראב״ע בשמו שגזר בקרת מן בקר, ר״ל שתלקה ברצועה של בקר. מנחם חבר בקרת עם לא יבקר, שיעשו דרישה וחקירה, וריב״ג פרש כמו הת״ק שבגמ' כריתות שם: מולקה, והביא לשון רז״ל: בקרוה לי, כלומר הלקוה. ע״כ. ועוד הזכיר ריב״ג פרוש אחר, והוא שבקרת הוא מלשון הבקיר, הבקר, במשמעת הפקיר הפקר שיש במשנה, ור״ל עזובה, שלא תומת והוא „תאר לשפחה על משקל גבור ושכור כי סי' הנקבה נכנס על לשון הזכר והוא ע״מ למודת באמרם בת ישראל שנשאת והיא לימודת לבוא אצל אביה". ע״כ. וכן שאר המפרשים הקדמונ', רש״י, רמב״ן, ואחרים, מפקפקים בין שלשת הפרושים הללו, מלקות, בקור, ופטור, וכן גם החדשים כלם, אך הודו כי כל זה דחוק ואין לעמד על עקר כונתה של מלה זו. כך גם היותר אחרון בהחדשים, K. Marti בפרושו. והנה מלה זו שלא באה אלא פעם אחת במקרא, נשארת לנו גם במשנה בדיני ממונות ושם אין ספק בעצם משמעתה, כי היתה שגורה בפיהם של בעלי התלמוד בעניני החיים של כל יום, שקראו למעשה בי״ד בדבר מכירת נכסים אגרת בקורת, כמו שמובא בפנים, והם בעצמם מסרו פרושה ואמרו: מאי איגרת ביקורת ר״י בן פזי אומר אכרזה. ועי' ערך אגרת. ואעפ״י שלא נתברר מקור משמעה זו להשרש בקר, אך זה הוא בעצמו עדות נאמנה שזו מלה עתיקה שהיתה שמורה אצלם במשמעה זו בעניני ממונות, ולא מלה מחודשה, כי לא יעלה על דעת מחדש להשתמש למשמעה של הכרזה במלת בקרת שאין משמעתה ידועה בעוד שיש השם הרגיל אכרזה. ואין זה זר ביותר שגזרו בזמן קדום מהשרש בקר, ששמש בלי ספק במשמעת של בקיעה ופתיחה והרחבה ואור היום, השם בקרת למושג הפרסום בקהל. והדעת נותנת שגם בקרת שבמקרא זו משמעתה, והכונה שצריך להכריז ולהודיע הדבר בקהל כי לא יומתו מפני שהפדה לא הפדתה, שלא חפשתה. ואפשר שבשעת ההכרזה והפרסום היו באמת מלקים את השפחה, ואח״כ בטל מנהג ההכרזה ונשאר רק המלקות, כמו שהוא דבר מצוי בדה״י במנהגי העמים, וזה נשאר בקבלה אצלם, מנהג המלקות, ומנהג הפרסום נשכח, ולכן רצו להכניס בהשם בקרת את משמעת המלקות ע״י מדרש מלים פחות או יותר המוני. — 1) עפ״י פרושו של רבנו שם ושאר המפרשים הקדמונים. — 2) עפ״י פרושו של רב אשי שם. — 3) יש לפקפק בנקוד מלה זו, כי אולי צריך לנקדה בקוּרת, והתכון עמנואל לחרזו עם שכוּרת, מלשון ושכורת ולא מיין. אך יותר קרוב שחרז בקורת עם נעוֹרֶת, וצריך א״כ לקרא בקֹרֶת, והוא ת״נ כדעת הקדמו' ואולי גם שכורת צריך לנקד שכֹורת, ת״נ מן שכור. וכונת הבית הזה ומשמעת בקורת פה אנו לומדים מהבית של הי״א: אומר היין אני אנובב הבתולות, ואתנם ביד החושקים בעדר הרחלות, ואשים כל הנסתרות מגולות. וגם פה כונת ומיד החושקים בקורת, שידי החושקים מבקרות וממשמשות בכל מקום. — 4) זה אחד השמות מדור ההשכלה ההוא, שלא זכו להתפרסם בקרב הדורות הבאים אחריהם, וזכות המלה היפה בקרת תעמד לו להזכר בדה״י של לשוננו. כי אינני יודע אם קודם לו השתמש אדם בבקרת במשמעה זו, ואולי היה הוא

ככוה"ע תקפו). ואני בהוציאי לאור בחמלת ה' עלי חלק ראשון מספרי זה הכולל חלק אזיא בקורת אותה נפשי כי קויתי לשמוע מפי נבוני עמנו המשכילים על דבר משפט פעלי (ס' כלוך, הקד' שבי"ע ג', שנת תקפ"ח). אשר יכבדני בבקורת השיר (מא"ג, דביר ב, מכתב יד, שנת תקל"ג). מי יכלכל בקורת עזה כזאת (שם). על כן לא ישקל השומע דברים שבע"פ במאוני הבקורת (הוא, הקד' קרית ספר, שנת תקלה). אמרתי אני אתכמה אבדיל התבן מהבר, משפט כזב אורה ולימוד על לימוד אחבר, אכן בטרם יקבצו יחד ורוח הבקורת ישאם ארורים ילדי השפק (ציון, חשון תרא). ראיתי כי תתהלל שיש לך בקרת על ספרי מהחל ועד כלה וכו' לכן הנני נותן לך רשות ואף מבקש ממך שתוציא לאור כל הבקרת שלך (ריב"ל, שנת תר"ב, כאר יצחק). שאלת הבקורת או קריטיקא החדשה החודרת גם במכתבי קדשינו (כרם חמד, שנת תר"י, אג' יט). להראותך דבר נפלא מה שמצאה עין בקרת שלי (אליעזר לויפל, שם תרי"א, 83). וכן תאורנה מחשבותיו בכל בקורת ומחקר בעניני הדת (יש"ר, הקד' ערך מלים, תרי"ז). עוד שחל בחוץ אריים בדרך, הם המבקרים המחקרים אל כל חקר, לבור טוב מרע אמת משקר, הם חי יתפשוני ובחזקה יוליכו לעמד למשפט אל כס הַבִּקֹּרֶת, שם שופטים נעלמים אלי ישיחו (ל"ג, הכאת כבורים, תרי"ז). במאמר אחד ממני אשר יודפס במהרה נמצא גם בקרת קטנה וקצרה מדברת בגנותו של הספר הזה (הוא, אגרות, יד, שנת תר"ח). בלשונות העמים נראה הבקרת פרושה

באמת הראשון בזה, אחרי שקבע בן זאב למשמעה זו את השם בקור, כמו שהבאנו במקומו. אחריו החזיקו בה בעל שבי"ע ומא"ג, והאצילו כחם הספרותי עליה, ואחריהם שאר הסופרים. וכבר קרא תגר על השמוש בבקרת במשמעת זו המדקדק והמשורר אד"ם בן-חיים בהצופה להמגיד יח כסלו תרכ"ט, וטען כי תניחו הסופרים החדשים את המלה בקרת על דבר שאינו מענינו, כי שרש בקר לא הונח כלל בעברית לענין הבדיקה והבחינה בדבר משפט, ואעפ"י שהוא בעצמו כבר השתמש בשרש זה במשמעה זו, כמו שהובא בשמו למעלה בפעל בקר, ואפילו בהשם בקרת בעצמו השתמש באגרתו „בקרת תהיה" על ספר בן אבויה, התנצל בדברי יש"ר מקנדיה באילים שאמר: „אני נוהג את צאני אחר מדבר ההמוני". אך מה כחן של טענות דקדוקיות, ואפילו של מדקדק ומשורר כאחד, נגד הנחה יפה בלשון, וגם אלמלא לא חש ח"ז סלונימסקי בהמגיד שנה ההיא להפך בזכותה של בקרת זו לא היתה קריאת תגרו של אד"ם מונעת את מלה זו מהתאזרח בלשוננו.

כשחר על ההרים והחזיקו שבעה מבקרים בכנף מחבר אחד לנתח את ספרו לנתחים ולא יניחו דבר גדול או קטן אשר לא יעבירו תחת שבט הבקרת (המליץ, תרכ"ב כה). בקרת ספרים (אה"ו, המגיד, תרכ"ז יח, שם המאמר). מהצעה ההיא (של המחברים על המבקרים) נוכחתי כמה פעמים למרות רוחנו כי אין מקום לבקרת בספרותנו (ש"י אברמ', עין משפט, תרכ"ח). אינה דומה בקרת לבקרת וכו' יש בקרת ישרה ויש בקרת חצופה (המגיד, תרכ"ח). —ה) °ובכלל בדיקה וחפוש: משפט הבקורת אשר על שכם שני אצילי הארץ המיועדים לבקר כל עלילות מצעדי הקיסר (ש"כ, שבי"ע ג, חיגה). נבול יבולו גם המה גם השופטים בהמון בקורת אין קץ טרם יוציאו לאמת משפט (מא"ג, דביר ב א). —ו) °בדיקת הרשות בספרים אם אין בהם דבר אסור, Censur; censure; censorship: נתיסד חק הבקרת על ספרים (מא"ג דביר, מכתב לפירסט). הצענזאר בבקורתו הקשה מרפה את ידי גם מאת חמחברת הזאת (הוא, שם ב ח). —ז) °כמו בקור, ביאה לראות אדם ולשאל בשלומו ולברכו: ומה טוב מנהג ירושלם תוב"ב אם בקרת תהיה לכבוד חתן או אבי הבן הוא כמו רגע כניסה ויציאה דוקא (שערי תשו'. או"ח סי' רפז).

ב. *בִּקֹּרֶת, — כמו בִּקֻּרוֹת: בהמה שתבעה זכר (במועד) אין מרביעין אותה אבל מורידין אותה לביקורת ר"י אומר חמורה שתובעת זכר מרביעין אותה שלא תצין ושאר כל הבהמה מורידין אותה לביקורת (תוספתא מו"ק ב יא). אין מרביעין את הבהמה במועד אבל מוליכין אותה לבקורת וכו' ושאר כל הבהמה מוליכין אותה לבקורת (ירוש' פסח' ד לא:). בקורת של אנטונינוס היתה עוברת והרביעו של בית רבי ממנה שוורין ויש מהן שילדו עכשיו ויש שילדו לאחר זמן (שם ניד' א מט:).

בִּקֵּשׁ[1], פ"י, ובנטיות שהגוף בשוא הוקלה עפי"ד ואמרוה רפויה, בִּקְשׁוּ, זולתי בצווי שהיא דגושה גם בהיותה שואית, בַּקְּשׁוּ, —א) השתדל למצא, חפש, suchen; chercher; to seek: וישאלהו האיש לאמר מה תְּבַקֵּשׁ ויאמר את אחי אנכי מְבַקֵּשׁ הגידה נא לי

1) כן בכנע' בערב' בחת a), במנד' בכש, בעבר,

a) بحث

איפה הם רעים (בראש׳ לז יה־יו). והנה ברק רדף את סיסרא ותצא יעל לקראתו ותאמר לו לך ואראך את האיש אשר אתה מבקש (שופט׳ ד כב). כל מבקשיה לא ייעפו בחדשה ימצאונה (ירמ׳ ב כד). האדון אשר אתם מבקשים (מלאכ׳ ג א). בקש יי׳ לו איש כלבבו ויצוהו יי׳ לנגיד על עמו (ש״א יג יד). ואשר לא בקשו[1] את יי׳ ולא דרשהו (צפנ׳ א ו). על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי בקשתיו ולא מצאתיו (שה״ש ג א). ורדפה את מאהביה ולא תשיג אתם ובקשתם ולא תמצא (הוש׳ ב ט). וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי (מנח׳ יח.). נמצאו האתנות אשר הלכת לבקש (ש״א י ב). ונואש ממני שאול לבקשני[2] עוד בכל גבול ישראל (שם כז א). חי יי׳ אלהיך אם יש גוי וממלכה אשר לא שלח אדני לבקשך ואמרו אין (מ״א יח י). קח נא אתך את אחד מהנערים וקום לך בקש את האתנת (ש״א ט ג). כשה אבד בקש עבדך (תהל׳ קיט קעו). ויאמר שאול לעבדיו בקשו לי אשת בעלת אוב (ש״א כח ז). שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש אם יש עשה משפט (ירמ׳ ה א). בקשו את יי׳ כל ענוי הארץ (צפנ׳ ב ג). לך אמר לבי בקשו פני (תהל׳ כז ח). בקשו פניו תמיד (דהי״א יו יא). לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני (ישע׳ מה יט). בתי הלא אבקש לך מנוח אשר ייטב לך (רות ג א). את האבדת אבקש ואת הנדחת אשיב (יחזק׳ לד יו). אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים וברחבות אבקשה את שאהבה נפשי (שה״ש ג ב). תבקשם ולא תמצאם אנשי מצתך (ישע׳ מא יב). אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה (משלי ב ד). אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך (שה״ש ו א). יבקשו איש ידע מנגן (ש״א יו יו). ילכו נא ויבקשו את אדניך (מ״ב ב יו). ויבקשו הרדפים בכל הדרך ולא מצאו (יהוש׳ ב כב). ויבקשו נערה יפה בכל גבול ישראל (מ״א א ג). ויבקשהו ולא נמצא (ש״א י כא).—ואמר בן סירא: בני אם לא תרוץ לא תגיע ואם לא תבקש לא תמצא (כ״ס גני׳ יא י). —ועם ל אחריו: כי תבקש לעוני ולחטאתי תדרוש (איוב י ו).—ובקש פני פלוני, השתדל לראותו, להפיק רצון ממנו: וכל הארץ מבקשים את פני שלמה לשמע את חכמתו (מ״א י כד). רבים מבקשים פני מושל (משלי כט כו).—ובקש את נפש פלוני, השתדל להכיתו: לך שב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (שמות ד יט). מה עוני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי (ש״א כ א). אל תירא כי אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשך (שם כב כג). לשוא תתיפי מאסו בך עגבים נפשך יבקשו (ירמ׳ ד ל).—וכן בקש רעת פלוני: והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו (במדב׳ לה כג). למה תשמע את דברי אדם לאמר הנה דוד מבקש רעתך (ש״א כד י).—ב) רצה, חפץ, היה בדעתו לעשות דבר, to wish to; vouloir; begehren: ובקשתם גם כהנה (במדב׳ יו י).—ועם פעל אחריו: ויבקש (יוסף) לבכות ויבא החדרה ויבך שמה (בראש׳ מג ל). וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרג את משה (שמות ב יה). וסקלתו (את המסית לעבודה זרה) באבנים ומת כי בקש להדיחך מעל יי׳ אלהיך (דבר׳ יג יא). ומן המעברות אשר בקש יונתן לעבר על מצב פלשתים (ש״א יד ד). שני סריסי המלך משמרי הסף אשר בקשו לשלח יד במלך אחשורוש (אסתר ו ב). ויגד יהונתן לדוד לאמר מבקש שאול אבי להמיתך (ש״א יט ב). אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל (ש״ב כ יט). ויבקש המן להשמיד את כל היהודים (אסת׳ ג ו). פעם אחת חלה ר׳ מאיר ובקשנו לעשות לו (יין ושמן) ולא הניחנו (תוספתא שבת יב יב). אם ראית צדיק יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה דרך הקדם על ידיו שלשת ימים (שם ע״ז א יז). אף בגבולין בקשו לקרות בן (ברכ׳ יב.). ואבן שבקש לזרוק עוג מלך הבשן על ישראל (שם נד.). פעם אחת קרא ובקש להטות (שבת יב:). כרם רבעי היה לו לר״א במזרח לוד בצד כפר טבי ובקש להפקירו לעניים (ביצ׳ ה:). נטלו אחת מהן והטילוה לים ועדיין לא נח הים מזעפו בקשו להטיל את חברתה (יומא לח.). שנים שיושבין בחצר ובקש אחד מהם לעשות רופא (ב״ב כא.). ומעשה באחד שביקש להשתין מים ולא חשתין ונמצא כריסו צבה (בכור׳ מד:). פגעתי בארומין ובקשתי לזנבן (מד״ר בראש׳ עד). בשעה שהצדיקים יושבין בשלוה וכו׳ ומבקשין לישב בשלוה וכו׳ יעקב אבינו ע״י שבקש לישב בשלוה וכו׳ (שם פד). השערים נפתחים בכל שעה וכל מי שמבקש ליכנס יכנס (שם שמות יט). וחבירו אומר לו אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר (שם נא). אמרו לנשים מבקשות אתן לבך (שם איכ׳, על אלה). כשביקש (הקב״ה) קרע הים

בעצמה דומה עוד חפש. — [1]) בהרבה ספרים קוף דגושה. וכן Mich. והעיד מ״ש כי בספרים כ״י קוף רפויה. — [2]) Mich. ועוד קצת ספרים קוף דגושה.

לפני ישראל ובשביקש עשהו ים (תנח' כוכר, בשלח כ). פרה שהיו מבקשין להכניסה למקולין ולא היתה מבקשת ליכנס (שם, ויצב עו). למולייר של זהב בקש מים חמים הוא מוציא מתוכו בקש צונן מוציא מתוכו בקש גחלים מוציא מתוכו (שם, ויקא כ). לתינוק שסרח ולקה ברצועה כשמבקשין להפחידו מזכירין לו הרצועה (שם, בלק יח).—ג) עם מ אחריו, בקש דבר מפלוני, אמר לו שרצונו שפלוני יתן לו הדבר, או יעשהו לו, bitten;prier; to demand: הכפירים שאגים לטרף וּלְבַקֵּשׁ מאל אכלם (תהל' קד כא). ויאמרו נשיב ומהם לא נְבַקֵּשׁ (נחמ' ה כ).— ובלי מ: ועם זה לחם הפחה לא בִקַּשְׁתִּי (נחמ' ה יח).— ובקש מפלוני על דבר, ר"ל בקש ממנו חסד להדבר: והמן עמד לְבַקֵּשׁ על נפשו מאסתר המלכה (אסת' ז ז). לבוא אל המלך להתחנן לו וּלְבַקֵּשׁ מלפניו על עמה (שם ד ח).—ובקש מִיַּד פלוני, דרש ותבע, fordern, réclamer; to claim: טרפה לא הבאתי אליך אנכי אחטאנה מידי תְּבַקְשֶׁנָּה (בראש' לא לט). אנכי אערבנו מִיָּדִי תְּבַקְשֶׁנּוּ (שם מג ט). כי תבאו לראות פני מי בִקֵּשׁ זאת מידכם רמס חצרי (ישע' א יב).—בִּקֵּשׁ דם פלוני מן, תבע ממנו כפרת דמו של פלוני, רצה להנקם בו: ועתה הלוא אֲבַקֵּשׁ את דמו מידכם ובערתי אתכם מן הארץ (ש"ב ד יא). הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אֲבַקֵּשׁ (יחזק' ג יח).

— פֻּע', בֻּקַּשׁ, תְּבֻקְשִׁי, — שבקשו אותו: בימים ההם ובעת ההיא נאם יי' יְבֻקַּשׁ את עון ישראל ואיננו (ירמי' נ כ). וַיְבֻקַּשׁ הדבר וימצא (אסת' ב כג). בלהות אתנך ואינך ותבקשי[1] ולא תמצאי עוד לעולם (יחזק' כו כא). ועמד (ירמיהו) על שפת הירדן וקרא בן עמרם בן עמרם עמוד הגיע הזמן שאתה מבוקש לפני הקב"ה אמר לו מה היום מיומים שאני מבוקש לפני הקב"ה (מד"ר איכה, פתיח'). שיתבונן וידע כי הוא מחובר על שלמות וכי הוא המבוקש מן האדם (מלמד התלמ', תיי נרס). טרחו הקדמונים לקיים במה שיבוקש קיומו (מו"נ א עא). שיבוקש בו תכלית אחת (שם ב יח). אותם שהם מן הדברים העלולים והמתהפכים הוא המבוקש אצלנו הנה (תגמ' הנפש א א). הכונה המבוקשת בכל החכמות כולן דעת היות השם נמצא (מלמ' התלמ', ויאא). והיה

[1]) כך תיו בחטף ברוב הספרים (רד"ק), כמו וַיִּשְׁקְךָ, וכדומה. והעיד מ"ש כי מצא במקצת ספרים התיו שוא לבד. וכן בקצת כ"י, ובקצתם רק דגושה (Mich.).

זה מכלל השירים המבוקשים הנקראים קדש קדשים (ידע' הבדרשי, ספ' הפרדס).— ועם ל אחריו: אמנם המבוקש לו (להחכם) שירגיש ויתעורר על קצו (מלמ' התלמ', לתג הסכוע'), ר"ל הרצוי לו, הדרוש לו.—*מְבֻקָּשׁ, ס"ז, עי' ערך מְבֻקָּשׁ.

— נִתְפ', *נִתְבַּקֵּשׁ, — א) שבקשו וחפשו אותו: אין בן דוד בא עד שיתבקש דג לחולה ולא ימצא (סנה' צח.). נגזרה גזירה על ר"ג להריגה בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש (תענ' כט.). הלך ירמיה למערת המכפלה ואמר לאבות העולם עמדו הגיע הזמן שאתם מתבקשין לפני הקב"ה (מד"ר איכה, פתי').— ב) דבר מתבקש, שהכל מבקשים, שאפשר לבקש ולמצוא: מה אבידה האמורה למעלה אבידה המתבקשת אף אבידה האמורה כאן אבידה המתבקשת (תוספתא סנה' יג ט). אמר לה הקב"ה (לכנ"י) בתי את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם (תענ' ד.).— ג) נשאל, שאלו לדעת איך הוא הדבר: בשעת הסכנה נתבקשה[1]) הלכה זו הרי שיצתה מראשון בגט ומשני במיאון מהו שתחזור לראשון (יבמ' קח:). נתבקשה להם סתם מהו (הלכ' פסוק' 70, ועוד). — ד) פלוני התבקש אצל פלוני, רצה שיבקשהו: אמר ר' יוחנן אם קבלך חברך בעדשים תחלה וקבלתו בבשר עד עכשיו הוא מתבקש אצלך למה שהוא גמל עליך תחלה (ילק' משלי יז). — ה) היה רצוי ל, נצרך ל: שיש שעה שיאמר אדם לחבירו הי לך רומי הרשעה היא וכל אשר בה בפרוטה אחת ויאמר לו אין מתבקשת לי (סיפ' דב' ה). — ו) בעניני מסחר, סחורה המתבקשת, שיש עליה בקוש: ונקנה מן הסחורות המתבקשות בארצנו ותרויח בהן ממון גדול (מעשה ירוש').

בַּקָּשָׁה, ש"נ, מ"ר בַּקָּשׁוֹת, — א) מה שאדם מבקש כי יעשה וינתן לו, Begehren; démande; desire: ויאמר המלך לאסתר במשתה היין מה שאלתך וינתן לך ומה בַּקָּשָׁתֵךְ עד חצי המלכות ותעש ותען אסתר ותאמר שאלתי וּבַקָּשָׁתִי אם מצאתי חן בעיני המלך וכו' יבוא המלך והמן אל המשתה אשר אעשה (אסת' ה ו-ח). ומה בַּקָּשָׁתֵךְ עד חצי המלכות ותעש ותען אסתר המלכה ותאמר אם מצאתי חן בעיניך המלך

— [1]) תרגום הפעל בעה שמשמש בארמית לענין זה.

ואם על המלך טוב תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי (שם ז ב-ג). ויתן לו המלך כיד יי׳ אלהיו עליו כל בקשתו (עזרא ז ו). אין נא אלא לשון ב ק ש ה (ברכ׳ ט.). (האומרת לבעלה) שמים ביני לבינך (ר״ל שידעה שלא תחיה עמו) יעשו דרך ב ק ש ה (נדר׳ יא יב). — ודרך הלשון לומר בבקשה ממך עשה דבר פלוני: אמר ליה הקב״ה למשה ב ב ק ש ה ממך לך ואמור להם לישראל ב ב ק ש ה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב (ברכ׳ ט.). לאדם שהיה חבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה ואמר להם ב ב ק ש ה מכם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום (שם:). אמר לו (יהושע לעכן) ב ב ק ש ה ממך אל תוציא לעז על הגורלות (סנהד׳ מג:). ב ב ק ש ה ממך הצילני נא מידו (מד״ר ברא׳ עה). נכנסו כל ישראל אצל משה אמרו לו ב ב ק ש ה ממך האכילנו מפסחך (שם שמות יט). ב ב ק ש ה ממך עמוד לי בזה הנסיון (רש״י ברא׳ כב ב). — ב) ״הצעת חקירה פלסופית שמוכיחים אמתתה במו״ם וראויות מופתיות, These: והגיעו אל ב ק ש ה עצומה (מו״נ א ע). ובשיתאמתו אלינו אלו השלש ב ק ש ו ת הנכבדות העצומות במופת אמתי (מציאות האל, ושהוא אחד, ושהוא בלתי מגשם) נשוב אח״כ לחידוש העולם (שם עא). וכל שכן בהיות המופתים ההם הפלסופיות על אלו השלש ב ק ש ו ת נלקחות מטבע המציאות הנראה (שם). ואלו ההקדמות הפלסופיות אשר אומר לך בקצרה למופת על שלשת ה ב ק ש ו ת האלה ר״ל מציאות השם ואחדותו והרחקת הגשמות (שם). ויגיע האמת השלם באלה השלש ב ק ש ו ת ממציאות האל (ר״י אברבנל, מפע׳ ה׳ ט א). הרב עזב דרכי המדברים שעשו מופתיהם ב ב ק ש ו ת ההנה נבנים על דעת החדוש (שם). ועשיית מופתיהן על אותן ה ב ק ש ו ת עצמן נבנו על דעת הקדמות (שם). ד׳ ה ב ק ש ו ת הנודעות של הפלסוף קנט (ציון תרא, 70);

ב״ר, ר״ת: בן רבי, בית רבם: תינוקות של ב״ר.

א. בַּר[1]), ש״ז, מ״ר בְּרִים, כנוי בְּרִי, בְּרָיו, — כמו בֵּן, Sohn; fils; son: דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי (משלי לא א-ב). — ומ״ר: בחמשה דברים אב זוכה לבריו בני

[1]) כך בארמ׳ וסור׳ בַּר, בְּרָא, במקום בֵּן בעבר׳, וכן היה כנראה דרך הלשון במדינתו של ל מ ו א ל מלך. ונטייתו בנטיית השם בן.

איתן תוכה בחמשה דבריו (מגן ליוה״כ). דעה יש חד במוסרים אשר הוא כאב להם והמה לו כבְרים (מנחם מלונזנו, דרך חיים). ועי׳ ב. בַּר. — ויתחבר עם קצת שמות, כמו בֵּן, או בעל: ב ר א ג ד ה (מד״ר ברא׳ פא), בעל אגדה. בר אוז, בר דעת, בר מצוה וכו׳.

ב. בַּר[1]), ת״ז, לנק׳ בָּרָה, מ״ר בָּרִים, בָּרוֹת, — א) מי שהוא טהור, זך, נוצץ, lauter; claire; clear: מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה (שה״ש ו י). — ובהשאלה במוסריות, ישר, בלי עולה: ותאמר זך לקחי ובר הייתי בעיניך (איוב יא ד). פקודי יי׳ ישרים משמחי לב מצות יי׳ ברה מאירת עינים (תהל׳ יט ט). — ובר הלב: אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (תהל׳ עג א). — ובמשמ׳ אהובה, חביבה, נעימה: אחת היא יונתי תמתי אחת היא לאמה ברה היא ליולדתה (שה״ש ו ט). — ב) ״בַּר בדבר, מי שיודע דבר מהדברים על בוריו, Fachmann; spécialiste; specialist: זה היה מעשה (שנטעו כרם בערבוביה ופקפקו אם הוא ראוי לשם כרם או אין) ובאו ושאלו את ר״ג א״ל צאו ושאלו את יוסי בן גלאי שהוא בר ובקי בהלכות הכרם יצאו ושאלוהו אמר להן אם יש בו לכוין שתים כנגד שלש ה״ז כרם ואם לאו אינו כרם (תוספתא כלא׳ ג ו, בש״ס וילנה).

ג. בָּר[2]), בָּר, ש״ז, — שם כללי למיני הדגן, לחטה וכדומה, בפרט כשנדוש, Getreide; blé; corn: ויקבצו את כל אכל השנים הטבות הבאת האלה ויצברו-בר תחת יד פרעה (ברא׳ מא לה). ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד (שם מט). וימלאו את כליהם בר (שם מב כה). יען בושסכם על דל ומשאת בר תקחו ממנו (עמו׳ ה יא). מתי יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר (שם ח ה). ומפל בר נשביר (שם ו). ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר (יואל ב כד). מנע בר יקבהו לאום וברכה לראש משביר (משלי יא

[1]) בערב׳ ב׳ר, בארa) צדיק, חסיד, נקי בלי עון. ועי׳ שרש ברר. והנה יש מפרשים נשקו בר (תהל׳ ב יב) במשמעה זו, ר״ל את הצדיק, החסיד. וי״מ בר זה כמו א. בַּר, במשמ׳ בֵּן. וי״א כי הכתוב משובש, וסוברים כי בר הוא קטע ממלה שלמה אחרת, כמו ברעדה, וביוצא בזה (ZDMG, 58,865).

[2]) בערב׳ ב׳רb) חטה, דגן.

a) بَرّ بارّ b) بُرّ

כו). יהי פסת בַּר[1]) בארץ בראש הרים ירעש כלבנון פריו (תהל' עב יו). — ובהרחבה גם להקמה בשדה: לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בָר (שם סה יד). — ומשל, מה לתבן את הַבָּר, מה לפסלת עם גוף האכל, מה לדבר גרוע עם דבר חשוב: הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת מה לתבן את הַבָּר נאם יי' (ירמ' כג כח).

ד·בַּר[2]), בָּר, ש"ז,—א) שדה פתוח, מחוץ למקום המושב, d. freie Feld; champs; field: יחלמו בניהם ירבו בַבָּר יצאו ולא שבו למו (איוב לט ד). — ואמר המליץ: (הימים היו לי) ימי האפרות היוצא אך יצא מקלפתו, קו אור נבקע לי וארא כי קרוב יומי לצאת ב ב ר לבקש לי זרעונים (יל"ג, הקד' סוי את).—ש ו ר ב ר, ר"ל מדברי, הפך מן ביתי: ש ו ר ב ר מין בהמה (כלא' ח ו). כוי זה א י ל ה ב ר (חול' פ.). חזיר של ב ר (ירוש' שבת יד יד:). — ב) *הצד החיצון של דבר [3]), das Äussere; l'extérieur; exterior: תוך ו ב ר (מכי' בוא, פסח' ו). כל תלמיד חכם שאין תוכו כ ב ר ו אינו ת"ח (יומא עב:). שרוצים להראות להעולם שהם חסידים ואין תוכם כ ב ר ם (רעמכ"ע סוט' ג ד).

·בַּר מִינַּן, בארמ' חוץ ממנו, — א) דבור ישתמשו בו בעין סגולה, במשמ' לא עליכם, לא עלינו: ואם ב ר מ י נ ן אמות תהא מיתתי כפרה על כל חטאתי (מעב' יבק, ודוי).—ב) ·כנוי למת: זה המנהג ראיתי שכל אבל קודם ששלמו שבעת ימי אבלו יוצא לחוץ בלוית מת אחר אם ימות ל ב ר מ י נ ן קרובו ואחר כך הוזר ויושב באבילותו בביתו (שבלי הלקט, שמח' לז). פעם אחת היה ב ר מ י נ ן בעוה"ר בערב פסח ואמה"ש שאסורים כל העם לסעוד עד שהוציאו את המת לבית הקברות (מהרי"ל, הלכ' חמץ).

·בַּר מִצְוָה, — בן מצוה, מי שחיב במצוות, ובפרט כנוי לנער יהודי שהגיע לשנת השלש־עשרה, שמאז הוא נחשב בוגר וחיב בכל מצוות הדת היהודית: מי שנולד באדר ונעשה ב ר מ צ ו ה בשנת העיבור אינו נעשה ב ר מ צ ו ה עד אדר השני (תשו' מהר"י מינץ טו).

— [1]) י"מ במשמ' בֹר, צדק (ריב"ג).

[2]) בערב' בריה a) מדבר, ברי b) מדברי. — [3]) בערב' בראני c) חיצוני.

a) بَرِّيَّة b) بَرِّيّ c) بَرّانِي

בֹּר[1]), וגם בּוֹר, ש"ז,—א) תכונת וסגולת דבר בַּר, טהור, Reinheit; pureté; purity: יגמלני יי' כצדקתי כבֹר ידי ישיב לי (ש"ב כב כא). ימלט אי נקי ונמלט בְּבֹר כפיך (איוב כב ל).—ואמר המשורר: זרע מ ב ו ר וצדק בת וקוצר תהיה חומר (רמב"ע, תרשיש ח).—וכנ' בֹּרִי: וישב יי' לי כצדקתי כְּבֹרִי[2]) לנגד עיניו (ש"ב כב כה).—ואמר החכם: שנפש האדם הדברנית היא העולה למעלה השבה אל יסודה לקלותה ו ב ו ר ה וזכות עצמה (תרגום הפרדס לריב"ג). — ב) כמו בֹּרִית, דבר שמטהרים בו את הידים, למשל אפר של קצת צמחים, וכיוצא בזה: אם התרחצתי במו שלג והזכותי בְּבֹר[3]) כפי אז בשחת תטבלני (איוב ט ל-לא). — ולדבר שמטהרים בו את הידים: ואצרף כבֹר[4]) סיגיך ואסירה כל בדיליך (ישע' א כה).

בָּרָא, פ"י, עבר בָּרָאתָ, עת' אֶבְרָא, יִבְרָא, °לווי בְּרָא, מקור בְּרֹא, — עשה דבר שלא היה במציאות מקודם, schaffen; créer; to create: בראשית בָּרָא אלהים את השמים ואת הארץ (בראש' א א). שאו מרום עיניכם וראו מי בָרָא אלה (ישע' מ כו). עד מתי תתחמקין הבת השובבה כי בָרָא יי' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר (ירמ' לא כב). שני יצרים ב ר א הקב"ה א' יצר טוב ואחד יצר רע (ברכ' סא.). ברוך שלא חיסר מעולמו כלום ו ב ר א בו בריות טובות (ר"ה יא.). בשעה שב ר א הקב"ה את הים היה מרחיב והולך עד שגער בו הקב"ה (חגי' יב.). הן אנכי בָּרָאתִי חרש נפח באש פחם ומוציא כלי למעשהו ואנכי בָּרָאתִי משחית לחבל (ישע' נד יז). על מה שוא בָּרָאתָ כל בני אדם (תהל' פט מח). כי הנני בוֹרֵא שמים חדשים וארץ חדשה (ישע' סה יז). כי הנני בוֹרֵא את ירושלם גילה ועמה משוש (שם יח). ואם בריאה יִבְרָא יי' ופצתה האדמה את פיה (במדב' טז ל). וַיִּבְרָא אלהים את התנינם הגדלים (בראש' א כא).—ומקור: ביום בְּרֹא אלהים אדם על הארץ (בראש' ה א).— ועם ת בסוף: בתחלה עלה במחשבה ל ב ר א ת ב' (ברכ' סא.). בשעה שביקש הקב"ה ל ב ר א ו ת את האדם (סנה' לח:).—ולווי: לב טהור בְּרָא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי (תהל' נא יב). — ועם כנוי: זכר ונקבה בְּרָאָם (בראש' ה ב). כל הנקרא בשמי ולכבודי בְּרָאתִיו

[1]) עי' הערה לב.בַּר. — [2]) י"ם כי נשתבש במקום כבֹר ידי. — [3]) מ"ש: במקצת ספרים שתי המלות מלאות ואז וחילופים יש. ע"ב. — [4]) הסכימו המפרשים שהוא כמו כְּבֹר. אך י"ג כבר, ר"ל בבור הצורף.

יצרתיו אף עשיתיו (ישע' מג ז). צפון וימין אתה בראתם (תהל' פט יג).

— נפע', נברא, נבראו, נבראת, יבראו, -ראון, הברא, *הבראות, *לבראות, ליבראות, הבראך, הבראם, — שבראו אותו: ועם נברא יהלל יה (תהל' קב יט). נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא עכשיו שנברא יפשפש במעשיו (ערוב' יג:). מציון נברא העולם (יומא נד:). נגד כל עמך אעשה נפלאת אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים (שמות לד י). עתה נבראו ולא מאז ולפני יום ולא שמעתם (ישע' מח ז). יהללו את שם יי' כי הוא צוה ונבראו (תהל' קמח ה). י' דברים נבראו בערב שבת בין השמשות (אבות ה ו). לא נבראו רעמים אלא לפשוט עקמומית שבלב (ברכ' נט.). שמים נבראו תחלה ואח"כ נבראת הארץ (חגי' יב.). נ' שערי בינה נבראו בעולם (ר"ה כא:). זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת (נדה לא:). תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה (תהל' קד ל). ויקרא את שמם אדם ביום הבראם (בראש' ה ב). אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שם ב ד).—ומקור *הבראות: והלא במאמר אחד יכול להבראות (אבות ה א). שני דברים עלו במחשבה ליבראות בע"ש ולא נבראו עד מוצאי שבת (פסח' נד.).

ב. ברא[1], קל לא נהוג.

—הפע', הבריא,— א) פ"י, עשה בריא, fett machen ; rendre gras ; to fatten: ותכבד את בניך ממני להבריאכם מראשית כל מנחת ישראל (ש"א ב כט).— ב) פ"ע, במשמעת *נעשה עבה ושמן: מי שיש לו אויב יכחיש או יבריא (מעי' יז.).—ג) פ"ע, *נעשה בריא, במשמעת ההפך מן חולה: קטן החולה אין מוהלין אותו עד שיבריא (שבת יט ה). הרוצה שיבריא חותך כזית בשר מבית שחיטתה של בהמה ומולחו יפה יפה ומדיחו (חולין לג.).—ד) פ"י, *עשה בריא, ההפך מחולה: ולהנהיג עצמו בדברים המבריאים והמחלימים (רמב"ם, מדע, ד). — ולווי *הבריא: ועווז המעוברות האמץ והבריא ופתחיהן סגור לבל יפילו פרי בטנם (חמדת הימים ב, תפ' לב"ן).

ברא[2], פ"י, בראת, עת' אברא, מקור ברא,—כרת את העצים מתוך היער ועשה את האדמה לשדה פנוי, abholzen ; déboiser ; cut down (wood): עלה לך היערה ובראת לך שם בארץ הפרזי והרפאים (יהוש' יז יה). כי הר יהיה לך כי יער הוא ובראתו (שם יח).—ובהשאלה, הפיל חללים בחרב: וברא אותהן בחרבותם (יחזק' כג מז).

***בראשית**[1],—במשמע' שם, תחלת העולם, תחלת בריאת העולם, Schöpfung ; création ; creation: אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה אפילו ביחיד (חגי' ב א). אם יהא השרץ בידו של אדם אפילו טובל במי שילוח ובכל מימי בראשית אינו טהור לעולם (תוספת' תעני' א ח). כל מימי בראשית כזבו בשעת פולמוס (שם פרה ט ב). ברוך עושה בראשית (ירוש' ברכ' ט יג ג). אין מרובע מששת ימי בראשית (שם מעש' ה נב.). ואת היא עומדת לעד נתיב הוא מששת ימי בראשית רבים שתו רבים ישתו (כתוב' ח:). סלע הוא צור שמששת ימי בראשית (ר"ב פרה ג ב).

ברבור, עי' ברבר.

ברבר[2], (ברבור), ש"ז, מ"ר ברברים, (ברבורים),— שם עוף, ויש אומרים בפרט עוף זכר מסורס של מין התרנגולים וכדומה: ויהי לחם שלמה ליום אחד וכו' לבד מאיל וצבי ויחמור וברברים אבוסים [3]

[1]) בערב' ורי a).

[2]) יש מדמין לזה שרש ברי b) בערב' במשמ' כרת וחתך. ויש סוברים כי נסתעף מן ד. בר, ור"ל עשה שדה פתוח.—וביחזק' כא כד: ויד ברא וכו' עיר ברא יש סוברים כי נשתבש הכתוב.

[1]) מן ראשית, עם ב השמוש, שבמלה זו מתחיל ספור הבריאה, בראשית ברא אלהים וכו'.

[2]) לא נתברר מקורו.—[3]) מדברי הגמרא (ב"מ פו:) נראה קצת כי בעלי התלמוד פרשו ברבור תרנגול, וכן פרש שם רש"י. ומד"ר קהלת מפרש עופות הבאות מברבריה. יונתן תרגם עופיא פטימתא, ולא פרש איזה עוף. ריב"ג מפקפק אם הכונה בכלל למין עוף, אמר וז"ל: וכמדומה לי איננו עוף, כי השור לא נאמר עליו אבום אלא מפני שמעמידין אותו על האבום וכו'. ר"י אברבנל תרגם קאפוניש, וכן רד"ק: וי"מ כי הם העופות המסורסים כי הם שמנים מהאחרים. ע"ב. האחרונים לא קבעו מסמרים בפרוש מלה זו. פירסט גוזר מהפעל ב ר ב ר a) בערב' ואומר כי הכונה בזה להאוז, והביא לויזון כי יש מפרשים ברברים Schwan, ובמשמעה זו השתמשו במלה זו הסופרים בזמננו.

a) وري   b) بري

a) بربر

(מ"א ה כ-ג).—והשתמשו במשמ' זו קצת הסופרים לפנים: תרנגולת וכו' ו ה ב ר ב ו ר י ם רבים הליחות (מ' אלדכי, פ"א ה, תרנגולת). ובידו השמאלית דג כפוף וכו' ובחיקו תלוי זוג ב ר ב ו ר י ם שמנים (לב אריה, ארי' מודינא ג ח). ויותר נמצאת (האבן המסוגלת לנצח את האויב) בסריסים הנקראים ב ר ב ו ר י ם (דרך ישרה, ש' הסגולות).

°בַּרְבֻּרָה, (ברבורה), — נקבת הברבור (כ"ז, אוס"ש, חלק גרמני עברי, ערך הוסן).

ברד[1]), ממנו בָּרָד, בָּרַד, °בַּרְדִּי, °בְּרִידָה בְּרֻדֶּת.

בָּרָד[2]), ש"ז, סמי' בְּרַד,—א) כעין גרעינים פחות או יתר גדולים, מתהוים בחלל האויר מהמים הנקפאים ונפלים ארצה, Hagel ; grêl ; hail : הנני ממטיר כעת מחר בָּרָד כבד מאד (שמות ט יח). ויך הַבָּרָד בכל ארץ מצרים את כל אשר בשדה מאדם ועד בהמה ואת כל עשב השדה הכה הַבָּרָד ואת כל עץ השדה שבר (שם שם כה). ויי' השליך עליהם אבנים גדלות מן השמים וכו' רבים אשר מתו באבני הַבָּרָד מאשר הרגו בני ישראל בחרב (יהוש' י יא). הנה חזק ואמץ לאדני כזרם בָּרָד (ישע' כח ב). ויעה בָרָד מחוה כזב (שם יז). נפץ וזרם ואבן בָּרָד (שם ל ל). הבאת אל אצרות שלג ואוצרות בָּרָד תראה (איוב לח כב). יהרג בַּבָּרָד גפנם ושקמותם בהנמל (תהל' עח מז). השלג ו ה ב ר ר והגליד והכפור (כ"כ כ .). — ובהרחבה לגליד: מצניע חתיכת ב ר ד שקורין גלצא בעומק קרקע כמו שעושין בארץ אשכנז ובימות הקיץ נותנין מ ה ב ר ד בתוך כוס של יין לצננו (ספר התרומ', שבת רלס). — ב) °בחכמת הרפואה, לחה קפואה בעפעף: ה ב ר ד ובלטי' גראנדי הוא לחות עבה מתאבנת בתוך העפעף דומה לברד (קאנון ג ג ג).

בָּרַד[3]), פעו"י, עת' יִבְרֹד,—ירד ה ב ר ד , הוריד ברד, hageln ; grêler; to hail : וּבָרַד[4]) ברדת היער ובשפלה תשפל העיר (ישע' לב יט).— ופ"י: ו י ב ר ו ד את ברידת היער (רש"י שם). ב ש י ב ר ד לא יפול הברד בעיר (רד"ק שם וכשרשיו).— ואמר המשורר: רעי שתו עמי עלי ארץ גשמה ועל יער אשר ב ר ד , יין כמו אודם בכוס שהם או אש מלוקחה בתוך ברד (רמב"ע, תרשיש ב יז).

— נפע', °נִבְרַד, יִבָּרֵד, תִּבָּרֵד, — נתכסה ברד: ובעת הברד ת י ב ר ד היער שלהן ובעת החום תחום עם עריהם (תבו' דוגש 179).

בָּרֹד[1]), ת"ז, מ"ר בְּרֻדִּים, — צבע מנמר ברצועות לבן וכהה, scheckig (weiss u. dunkel) ; tacheté rayé (blanc et foncé); spotted: וארא בחלום והנה העתדים העלים על הצאן עקדים נקדים וּבְרֻדִּים[2]) (בראש' לא י). ובמרכבה הרבעית סוסים בְּרֻדִּים אמצים (זכר' ו ג). — ואמר המשורר: ולפניהם שתי צורות רקומות, כאילו מדמי הרג צבועות, הפנים על לבן ספיר כרמון בשלחן שן בְּרֻדּוֹתָן זרועות (ר"י הלוי, לך עיני).

°בַּרְדִּי, ת"ז, נק' בַּרְדִּית, — כדמות הברד, ובפרט תאר ללחה עדשית בעין הזכה כזכוכית, Krystallinse ; cristallin ; cristal lens : הסכימו חכמי הטבע כי הראות יהיה בהתרשם צורות המוחשים בלחה ה ב ר ד י ת בלחות העין (רש"ט פלקיירא, המבקש). והראות היא בלחות האמצעית הנקרא אלרטיב אלגלמדה בלשון קדם והמעתיקים יש מי שהעתיק ב ר ד י י מלשון ברד ויש מי שהעתיק קרחי מלשון קרח ויש מי שהעתיק כפוריי

---

[1]) משמש בעבר' וארמ' וסורית.

[2]) בערב' בַרַד a). בארמ' וסור' ברד, ברדא.

[3]) בערב' בַרַד b), ירד בָּרָד.—[4]) הסכימו רוב המפרשים הקדמונים ומקצת האחרונים שהוא פעל נגזר מהשם בָּרָד. ריב"ג: פעל חולף מענין ברד כבד מאד. ע"כ. וכן רש"י. ראב"ע: והנכון שה' יברד כי פעל עבר הוא (שפת יתר קנו). וכן רד"ק: וּברד חציו קמץ וחציו פתח והוא פעל עבר. ע"כ. אבל קצת החדשים אמרו כבר כי הכתוב משבש, והגיהו הגהות מתחלפות. ודר' ש' קרויס (פרוש מדעי של אכרסס כהנא) הגיה וּבָרָא בְּרֵאת היער, והכונה שיכרת האילנות למען תתפשט העיר. עכ"פ בהלשון כבר השתמשו בפעל זה סופרים בני סמך.

[1]) בערב' בֻרְדa), בגד בארג מגון רצועות רצועות.

—[2]) תרגם אונקלוס פציחין, וכן ת"י בזכר' ו ג פציחין. וריב"ג: הוא צבע מנומר בשחרות וכהות. ורש"י פרש פציחין של ת"א חוט של לבן מקיף את גופו סביב חבורבורות שלו פתוחה ומפולשת מזו אל זו. ובזכר' פרש ברודים המה מנומרים. ורד"ק: ברודים שהוא גון שיש לו כתמים לבנים כמו ברד והם בתוך גון אחר (פרושו לזכר' וכן בשרשיו). וכן החדשים. והנה רוב החדשים סוברים כי זה משרש אחר, לא מהשם ברד, וכן ברט Et. 2, אך קניג (כ' 184), סבר כי אולי הכונה מכסה כמו בגרעיני ברד כמו הרד"ק.

a) بَرَد b) بَرَدَ

a) بُرْد

מלשון כפור על הארץ כי היא לחות לבן זך ספיריי עגול (רפכ"ל דורן, מ"א, ת"י, 7). והליחה האחרת (שבתוך העין) היא זכה ובהירה מאד ולכן נקראת זכוכית ואריסטו קראה הרטיבות הברדית ועומדת אחרי הספירית (מ' אלדבי, ש"א, ד א).

***בַּרְדִּיאֵל**, ש"ז, — שם המלאך הממונה על הברד:
ואלה שמותן של שרים המנהיגים את העולם גבריאל מלאך האש ברדיאל מלאך הברד רוחיאל מלאך שהוא ממונה על הרוח (היכלות, כיה"מ ילינק).

בָּרֶדֶת[1], ש"נ, —כמו בָּרָד: וברד בְּרֶדֶת[2]) היער ובשפלה תשפל העיר (ישע' לב יט). — ואמר המליץ: את בעירם סגר אל אל ברדת ורשפים שם מקניהם (כהנת הכרהם ג, עח מח).

א.**ברה**[3], ממנו א.בָּרָה, בָּרוּת, בְּרוּת, בִּרְיָה, *הַבְרָאָה, וי"א גם בְּרִית.

א.**בָּרָה**[4], פ"ע, עב' בָּרִיתִי, עת' אֶבְרֶה, צווי בְּרֵה, בְּרִי, — אכל אכילה קלה, כמו חולה, אבל, וכדומה, essen, manger; to diet: ויקמו זקני ביתו (של דוד) עליו להקימו מן הארץ ולא אבה ולא בָרָא[5]) אתם לחם (ש"ב יב יז). וישכב אמנון ויתחל ויבא המלך לראתו ויאמר אמנון אל המלך תבוא נא תמר אחותי ותלבב לעיני שתי לבבות וְאֶבְרֶה מידה (שם יג ו). ויאמר אמנון אל תמר הביאי הבריה החדר וְאֶבְרֶה מידך (שם י). —ואמר המשורר: ואתפלל ואצום לו ובדבש פיו אהי בורה (רמב"ע, תרשיש 7).

— הִפְע', הִבְרָה, — נתן לאדם לִבְרוֹת: תבא נא תמר אחתי וְתַבְרֵנִי לחם (ש"ב יג ה). ויבא כל העם (אחר שנהרג אבנר) לְהַבְרוֹת[6]) את דוד לחם בעוד היום וישבע דוד לאמר כה יעשה לי אלהים וכה יסיף כי אם לפני בוא השמש אטעם לחם או כל מאומה (שם ג לה). ואין מברין אלא קרוביו של מת ואין מברין אלא על מטה וקופה (מו"ק ג ז). וכשמברין אותו (את המלך שמת לו מת) כל העם מסובין על הארץ (סנה' כ ג). והולך (כהן גדול אבל) להברות את אחרים ואחרים באין אצלו להברותו (תוספתא שם ד א). הכל קורעין עליו (על חכם שמת) והכל חולצין עליו והכל מברין עליו (מו"ק כה.). שאין מברין על הרוגי בי"ד (סנהד' סג.). ההולך לבית האבל אם היה לבו גס בו יברהו על מטות כפויות ואם לאו יברהו על מטות וקופות (מו"ק כו:). מקום שנהגו להברות בבשר ויין ומיני מטעמים עושים (רמב"ן ס"ת ה). וכן אם לא הברוהו ביום ראשון שנמשך עד הלילה (טור יו"ד שעח).

ב.**ברה**, ממנו ב.בָּרָה, *בְּרִי, וי"א בְּרִית.

ב.**בָּרָה**, פ"י, צווי בְּרֵה, בְּרוּ, — כמו בֵּרֵר, בחר: ויעמד (גלית הפלשתי) ויקרא אל מערכת ישראל ויאמר להם למה תצאו לערך מלחמה הלוא אנכי הפלשתי ואתם עבדים לשאול בְּרוּ[1]) לכם איש וירד אלי (ש"א יז ח). — ואמר המשורר: ממיתי יחשוק לבי ואותו מאנוש בורה[2]) (רמב"ע, תרשיש 7).

ג.***בָּרָה**, קל לא נהוג.

— הִפְע' *הִבְרָה, מקור הַבְרוֹת, לְהַבְרוֹתוֹ, — כמו הבריא,

---

[1]) משק' גֶּבֶרֶת, עֲטֶרֶת. — [2]) פרשו המפרשים הקדמונ' מלה זו כמו שֵׁם ע"מ פְּעֶלֶת. פרחון: ברדת במשקל גברת. רש"י: ויהיה הבית של ברדת מן יסוד כמו עטרת עקרת. רד"ק: ברדת שם כמו ברד. ואעפ"י שאין ספק בדבר שהכתוב משובש, כמו שהסכימו החדשים, ובמקום וברד ברדת היער היו כתובות בודאי מלים אחרות (במקום ברד אולי וירד), מ"מ לפי הכתוב עתה, ולפי הסכמת רבי הלשון שלנו יש לה להמלה בְּרֶדֶת, שאיננה חוץ מהקש הלשון, זכות קיום בלשוננו.

[3]) שרש עברי בלבד.

[4]) פעל עברי בלבד. — [5]) כך הכתיב והקרי, והמסורת: ל' כתיב א בליש'. ובקצת ספרים ברה בהא.

[6]) כך כמעט בכל ספרי הדפוס. אבל אין ספק בדבר, כי בספרים שהיו בידי בעלי התלמוד היה הכתיב להכרותו בכף, והקרי היה להברותו בבית, ואמרו (סנה' כ.): דרש רבא מאי דכתיב ויבוא כל העם להכרות את דוד כתיב להכרות וקרינן להברות בתחלה להכרותו ולבסוף להברותו. וכן הביאו מנחם במחברת עם כרה להכרות את דוד, ואמר: כותבין להכרות וקוראין להברות. וכן ר"י חיוג הביא כתוב זה בתוך פעל כרה ואמר כי כתיב להכרות ושהוא מענין כֵּרה. וכבר העיר ע"ז ריב"ג ואמר: ואנחנו לא ראינו זה ולא עמדנו עליו במסרת אבל מצאתי במסרת מה שדוחה הסברא הזאת והוא מה שאמרו (אכלה ואכלה סי' קנ), שלשה קורין בית וכותבין כף במלכן ואת העם אשר בה הוציא ויכן את מזבח ה' יכין העז איש רשע בפניו ולא מצאתי בה זכר להכרות את דוד אלא שראיתי בפרק כהן גדול ממס' סנהדרין דרש רבא וכו' וזה מן התמה אצלי. ע"כ. וכן העיר רד"ק שלא מצא בשום ספר מדויק להכרות. אך בהרבה כתבי יד כתוב להכרות בכף (R. Mich. K.), וכן גנזב' בשם דפוס יב (משנת 1517).

[1]) ואולי צריך לקרא בְּרוּ. ויש מגיהים בַּחֲרוּ כמו מ"א יח כה: בחרו לכם הפר האחד. — [2]) רשום מן הצד: מלשון וברותי מכם המורדים.

להבריאו: מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו (תוספתא שבת יה). ישים על לבו שיאכל וישתה כדי להברות גופו בלבד (רמב"ם, דעות ג ב).

ד.***ברה**[1], ממנו ד.*בָּרָה.

ד.**בָּרָה**, קל אינו נהוג.

— הִפע', *הִבְרָה, בינ' מַבְרֶה, מַבְרִין, — הִבְרָה ביער, בחרש, כמו בֵּרֵא, קצץ את האילנות כדי לעשות המקום פנוי: המברה[2] בחרשים המצית את האור בחישת קנים ובאגם תמרים (ירוש' שבת ז י). אבא שאול אומר מברין[3] בחרשים (שם שבי' ד לה ב).

בְּרָה[4], בָּרָה[5], ש"נ, סמי' בְּרַת, — מדה קטנה של ארץ לַהֲלֹךְ: ברת[5] מדת מהלך (רא"ע ברא"ש לה יו). ברת[6] וכו' והוא שם למדה הקטנה שימדדו הולכי ארחות (רמב"ן שם).

בָּרוּא, ת"ז, מ"ר בְּרוּאִים, — כמו שם דבר לכל הנמצא בעולם: המון שאון ברואים יעברו לפניו כמריאים (ר"א קליר, מוס' א' ר"ה, זכר תחלת כל מעש). לך ברואי מעלה ומטה יעידו כי המה יאבדו ואתה תעמוד (רשב"ג, כתר מלכות). לך החסד אשר גבר על ברואיך והטוב הצפון ליראיך (שם). ואתה אלהי האלהים וכל הברואים עדיך (שם). ומה שאנו רואים הנהגת הבורא השלימה בברואים (חו"ה, סיחוד ז). כל מה שברא הקב"ה בעולמו נחלק לשלשה חלקים מהן ברואים שהן מחוברים מגולם וצורה וכו' ומהן ברואים צורה בלא גולם (רמב"ם, יסודי התורה ב ג). לפיכך אינו מכיר הברואים ויודעם מחמת הברואים (שם שם י). בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול (שם ב ב).

בָּרוּךְ, — פעול מן הפעל ברך, עי"ש.

בָּרוּךְ הַבָּא, ברוכים היושבים! — ברכה להבא אל הבית, ותשובה מהאורח: המכנים בנו למילה אומר ברוכים היושבים והצבור עונין ברוך הבא וכו' ומקרוב נהגו לומר ברוכים הבאים כנגד אבי התינוק והתינוק (שבלי הלקט, מילה ח). וכראותו הרב ז"ל שנכנס קם מלפניו מלוא קומתו וא"ל ברוך הבא ולקחו בידו והשיבו בימינו וכו' א"ל חייך לא מלפני הבחור הזה קמתי ולא לזה הבחור אמרתי ברוך הבא (כתבי שבחי האר"י, כספ' תעלומ' חכמה ליש"ר מקנדיא). ובתוך הבאים נכנס חכם אחד (אצל הרוח שנכנס באשה אחת) וכו' מיד אמר לו הרוח ברוך הבא אדוני מורי ורבי (שם). — *ברוך הטוב והמטיב, עי' טוב.

בְּרוֹם[1], ש"ז, מ"ר בְּרוֹמִים, — א) בגד ארוג שני צבעים, שחור ולבן, לבן ואדום, וכיוצא בזה: bunter

---

[1]) בערב' ברי a).

[2]) כך הובא מאמר זה גם בפרושו של ר"ת שבת עג:, ולכן אין שום יסוד להגיה פה המבהה במקום המברה. — [3]) במקום ומבדין בחדשים בדלת.

[4]) משקל סְאָה, סְאַת. — [5]) משקל שָׁנָה שְׁנַת, ועי' הערה לקמן. — [6]) נולד להם שם זה מן המלה כִּבְרַת ארץ (ברא"ש לה יו, מח ז, ומ"ב ה יט), שלפי דעת קצת הקדמו' הכף של כברת היא שמושית ולא יסודית, ור"ל כמדת ברת ארץ. וז"ל ראב"ע בשפת יתר: אמר הגאון כמו ל' (מיל) והכ' אינו שרשי. וכן אמר בפרושו: יתכן להיות הכף לדמות ויהיה ברת מדת מהלך. ורד"ק אמר וז"ל: ועל דעתי כן הוא כִּבְרַת ארץ שהכף כף הדמיון ואיננה שרשית, ופרושו שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד עת האכילה, כי כן משערין הולכי דרכים. והגאון ר' סעדיה פרשו ג"כ הכף כף הדמיון אבל פרש אותו במיל לפי הענין בלי חבר. ע"כ. וכן הרמב"ן: והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי כי הכף לדמיון וכו' הוא שם מדת הארץ וכו' והכף לשמוש שלא נמדד בכיון. ע"כ. והנה אעפ"י שרוב המפרשים החליטו כי כִּבְרַת היא ע"מ פְּעֻלַּת והכף יסודית, עי' כברת, מ"מ דעת רבי הלשון הנזכרים נותנת להשם ברת זכות שם למדת ארץ, אעפ"י שדונש חולק על זה. והמוכרת יוכל להיות על אחד משני הפנים הרשומים בפנים, וברת הוא הסמי', ואפשר שדעתם היתה כי ת ברת היא מיסוד המלה והמוכרת היא בֹּרֶת או בָּרָת כמו זמן וכבר חלק על זה דונש (תשו' כד).

a) بَرَي

[1]) משק' חֲמוֹר, כְּפוֹר, צְרוֹר. באשור' בִּרְמֻ, בגד ארוג שני צבעים. בִּרְמֻ ארוג שני צבעים. לִבְלֻת בִּרְמֻ אַלְבַּשׁ (מלון אשורי דליטש ומוס ארנולד) בגד ברום הלבשתיו. ונזכר הרבה פעמים ברשימות המנחות שהביאו למלכי אשור. ובערב' בְּרִים a) הוא פתיל מפותל משני חוטים לבן ושחור, או לבן ואדום, וחבל מפותל מפתילים מתחלפי הצבעים תאזר בו האשה חלציה, ומֻבְרַם b) בגד מפותל מחוטים מתחלפי הצבעים. — וכך ר"י בן גנאח: מין מהבגדים החמודות בשרד וברקמה, ר"ל בצבעים מתחלפים. וכן פרשו רוב המפרשים.

a) بَرِيم b) مُبْرَم

Kleiderstoff; étoffe bariolée; variegated garment: המה (שבא, אשור וכו׳) רכליך במכללים בגלומי תכלת ורקמה ובגנזי בְּרֹמִים [1]) בחבלים חבשים וארזים במרכלתך (יחזק׳ כז כד). — ואמר המליץ: אליכם אקרא עוטי המשבצות, ועוטפי המחלצות, לובשי בגדי ברומים ומתכסים בעורות אילים מאדמים (תחכמוני כט). — ובמליצה: והתחיל (חבר הקני) להוציא מגנזי שפתו ברומי חכמתו (י׳ תריזי, איתיאל כ). — ב) *ארגז קטן יפה לשמירת תכשיטים וכדומה, Schmuck-Kästchen; écrin; casket: שגונזין אותן בארגזין שקורין אשקרין בלעז והם מחופין עור ומצוירים לנוי במיני מסמרין שורות שורות וציורין והם בלשון ארמי קמטרין ובלשון עברי ברומים והם חבושין ואסורין בחבלי בוץ לנוי וכו׳ שהברומים הם הקמטראות והיו אסורים בחבלים וכו׳ ומכלולים שבתוך הברומים (רש״י יחזק׳ כז כד).

*בְּרוּץ [2]), ש״ז, מ״ר בְּרוּצִים, בירוצים, — מה שבולט החוצה, מה שבולט מן החפן מבין האצבעות, מה שעודף על המדה: מדות הלח בירוציהן קדש ומדות היבש בירוציהן חול ר״ע אומר מדות הלח קדש לפיכך בירוציהן קדש ומדות היבש חול לפיכך בירוציהן חול (מנח׳ ט ה). כל בירוצי מדות הלח בלח קודש וביבש חול (תוספתא שם י ז). כל בירוצי מדות הללו (שם ח). בירוצי המידות נתקדשו (גמ׳ שם פח.). בירוצי מידות הללו מה היו עושין בהן (שם ל:). וכשאדם מערה שני כלים קטנים בכלי המחזיק שניהם יכול לשפוך לאלתר בגדול הכל עם הבירוצים בלי המתנה וכן השני הלכך צריך הגדול שיהיה גדול כדי לקבל השנים עם בירוציהם וכו׳ אינו יכול לשפוך בקטן בבת אחת עם הבירוצין לפי שזה כלי גדול וזה קטן (רגמ״ה, שם פח.). כשמודדין יין וממלא כלי ביותר יש בו בירוצין ואם מיד מערה בכלי גדול נמצאו בירוצין בתוכו ואם לאו נופל לארץ מאליהן (רש״י כ״י, כש״ם וילנה שם). שיהא החצי לוג גדול שיכנסו בו שתי רביעיות ובירוציהן וכו׳ שהמערה כלי קטן של רביעית לתוך כלי גדול כגון חצי לוג בירוציה נופלין לתוכה ואין נשפכין לארץ וכו׳ וכן הדרך שהמערה כלי גדול כגון הין למלאות כלי קטן כגון חצי

—[1]) ברוב הספרים מלא. ואולם בספרים כ״י חסר ו אחרי ר (מ״ס).

[2]) עי׳ ברץ.

ההין בירוציהן נשפכין לארץ (שם). בירוצי המדות של סלת חול שאין גב העשרון קודש ובירוצי היין והשמן קודש לפי שהוא יורד על גב הכלי וכלי הלח נמשחו מבפנים ומבחוץ (רמב״ם, מעה״ק ב ט). שיהיו הבירוצין קדש וכו׳ שאין כונת הנודר על הבירוצין וכו׳ הרי הבירוצין הם כמנחה עצמה וכו׳ שהבירוצין הם לקיץ המזבח (משנה למלך שם).

א. בָּרוּר, מ״ר בְּרוּרִים, לנק׳ בְּרוּרָה, בְּרוּרוֹת, — א) נקי וטהור וצח, klar; claire; clear: וישם פי כחרב חדה בצל ידו החביאני וישימני לחץ בָּרוּר [1]) באשפתו הסתירני (ישע׳ מט ב). וכקרן כרכום כברור שבו (ניד׳ כז), היותר ברור ומזהיר באדמימות. כל זמן שיום טוב של עצרת ברור סימן יפה לעולם (תוספתא ערכ׳ א ט). היה היום ברור והיו ישראל משתלחין מפני אש (שם י). ויו״ט של עצרת ברור זרעו חטים וכו׳ לא ברור ברור ממש ולא בלול בלול ממש אלא אפילו בלול ורוח צפונית מנשבתו זה הוא ברור (ב״ב קמז.). אם ברור לך הדבר כשמש שאין לו שלום עמך הרגהו (שם עב.). אם ברור לך הדבר כבקר אמרהו ואם לאו אל תאמרהו (סנה׳ ז:). — ב) בהשאלה במוסריות: כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי׳ (צפנ׳ ג ט). א״ל (רב יוסף לר׳ יהושע אביו) עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה אמר לו (ר׳ יהושע לרב יוסף) בני עולם ברור ראית (פסח׳ נ.). — מילטתו (את הדור) במעשה יריך הברורין (תענ׳ כג.). — ג) *שנראה היטב, שאין ספק בו, gewiss; certain: מה להלן דבר ברור אף כאן דבר ברור (גיט׳ פט.). טעה ואינו יודע היכן טעה יחזור למקום הברור לו (ירוש׳ ברכ׳ ב ה ג). והוא שיוכיח לו חלק ברור (שם יבמות ב ה ג), שאין ספק בדבר שהוא חלק. אם ברור לך הדבר שטהורה את (סוט׳ ז:). ר׳ לוי אמר ממזר ברור היה (מד״ר ויקרא לב). וידעתי דעת ברורה כי תובות האברים לא תשלמנה כי אם ברצון הלב (הקד׳ חו״ה). אם היה הדין ברור להם מן היסודות שקבלו משם הנביאים (שם). והמשכיל הפקח כשהוא קורא אותו ויבינהו הבנה ברורה יז לקהו לשלשה חלקים (שם). — ודברים ברורים, שאין בלבול בהם: וראיתי לחבר דברים וכו׳ כולם בלשון ברורה ודרך קצרה וכו׳ לא זה אומר

[1]) יש מפרשים מחודד.

בכה וזה אומר בכה אלא דברים ברורים קרובים (רמב"ם, הקד' היד החזקה).—לבו ברור עליו: לבו (של משה) ברור עליו שאינו תובע צורך עצמו אלא צורכן של ישראל (מד"ר דבר' יא).—ד) תה"פ, .adv: ישר לבי אמרי ודעת שפתי בָּרוּר מללו (איוב לג ג). ואם אמר ברור לי שלא בא אדם לבן טמא (תוספתא טהר' ג יג).

ב·בָּרוּר, מ"ר בְּרוּרִים,—א) ת"ז, שנבחר מתוך האחרים, auserlesen; choisi; chosen: כל אלה בני אשר ראשי בית האבות בְּרֻרִים גבורי חילים ראשי הנשיאים (דהי"א ז מ). ואשר היה נעשה ליום אחד שור אחד צאן שש בְּרֻרוֹת (נחמ' ה יח).—ובמשמ' היותר טוב: הברורים שבאחים (ירוש' קידו' ד סו.). הברור שבהם היה למך (מד"ר כרא' כג).—ואמר הפיט: פאר מלכים, תהלה לברורים, מפחדו יחילו איתנים וצורים (ועתה כניס, א שבוע'). — ב) כמו שם, ובפרט איש שבחרו בו לדבר מה, לעבודה או למשרה, Gewählter; élu; elected: כלם הַבְּרֻרִים לשערים בספים מאתים וכו' (דהי"א ט כב). ועמהם הימן וידותון ושאר הַבְּרוּרִים אשר נקבו בשמות (שם יו מא).—ג) בפרט מי שבררוהו הקהל להנהיג עניני העדה, וכדומה: ראובן קדש את לאה וכו' ואח"כ נתחרט ותבע ממנה שתביא לו הכל וחייבו אותו ברורי המקום שישא אותה וכו' ואמרו לו הברורים בן יהיה (שו"ת הר"י מיגש, סי' קכב). שאלתי עוד הקהל והברורים הוצרכו ללוות מגוי אחד לצרך הקהל ועשו הברורים שטר הצלה ליחידים מכל הפסד (רשב"א, תר"פ). אם מכר המוכר וכו' ליתר מן השומא ששמו הברורים וכו' ואמר לו הברור האחד שימכור לשבעה ומחצה (שם תקלא). שכל מי שיש לו שום זכות וכו' שיבוא ויודיע לברורים או למוקדמין (ריב"ש, רפת). והיה ביד מעלת הברורים הנ"ל כח ורשות לדון ולגזור כאשר ייטב עינם (שער כי"ד, ש' ש"ד). זה לי ששה חדשים ליתים נמנים ברורי הק"ק יצו (ר"י עוכדיה, אג' דורי הזמן, כתב' ש' שנח). עיר אחת שהיתה לה הסכמה ותקנה לשים ברורים מדי שנה בשנה באופן שהברורים מזאת השנה להם לבדם כח והרשאה להקים ברורים אחרים (שו"ת מהרש"ך א קיב).—ד) דַּיָּן שבורר לו אחד מבעה"ד לדין ולפשר: ונמצא ברור של התובע פסול למורשה של נתבע (מהר"מ איסרלש קד). יכולים הברורים ליקח מכריע (תורת אמת לא). יכולים ברורים לשאול ממי שירצו בלי דעת בעלי דינים וכו' ראובן ושמעון בררו ברורים דיינים סוחרים בשבועה (מהרש"ך א קסד).

*בֵּרוּר[1], ש"ז,—א) שה"פ מן בֵּרֵר, הפעולה לבחר דַּיָּן פשרן, וכדומה: שטרי חליצה ומיאונין ושטרי בירורין וכל מעשה בי"ד (ב"מ א ח). אין כותבין שטרי בירורין[2] וכל מעשי בי"ד אלא מדעת שניהם (ב"ב י ד). אפילו בשטרי בירורין בי"ד עושה לו קיום (ירוש' שם י יז ג. — ובכלל במשמ' בחירה: וכקרבן ניחוח הועל (יצחק) בְּבֵרוּרִים ונרצה ככליל ושלמי אמורים (שבוע יוס יוס, ב שבוע').—והדבר שבררו מתוך דבר אחר: הזורתני מן הבירור שבה (רש"י יומא מז.). כנודע היא (השכינה) מבררת בירורים מתוך הסיגים והיא מעלה אותן למעלה (רח"ו, עה"ח ב ד ז ז). כונת מ"ב זה היא להעלות כל הבירורים משם (שם ב ב א ג).—ב) שה"פ מן בֵּרֵר, במשמ' עשה טהור וזך, שאין בו ספק: במקום שאפשר לעמוד על בירור בודקין (רש"י חול' יא:). אין בחזקה אפילו משום בירור דברים (הוא סנה' כג:). אלו בעלי משנה שסוברים לידע כמו בעלי גמרא ואינם יודעים בירור הדבר (תוספ' ב"מ לג:). מי שבכח שכלו והכרתו לעמוד על ברור מה שקבל (הקד' חו"ה). ואתה רואה עכשיו שאינה מעידה בבירור אלא על הטעות (אגר' בר' הייא, ש' העבור). כבר ידעת בברור (שו"ת רדב"ז ד רנז).—וכנ': וכן אומר במה שיוכל לעמוד על ברורו מדרך השכל (הקד' חו"ה).

*בֵּרוּר[3], ש"ז, מ"ר בֵּרוּרִים, סמי' בֵּרוּרֵי,—בֵּרוּרֵי המדות, האופי והקצף שמתהוה על פני המשקה בהמדה כשמערים את המשקה מחבית וכדומה במהירות ובכח: מעשה באבא שאול בן בטנית שהיה ממלא מדותיו מערב יום טוב ונותנן ללקוחות ביו"ט אבא שאול אומר אף במועד עושה כן מפני ברורי[4] המדות וחכ"א אף בחול

---

[1]) מן ברר.—[2]) ובגמ' שם (קסח.): מאי שטרי ברורין הכא תרגימו שטרי טענתא רב ירמיה בר אבא אמר זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד. ע"כ. ובירוש' (מו"ק ג פב.) ושטרי בירורין ר"י אומר קומפרומיסין. ובמשמעה זו השתמשו בו כל הפוסקים.

[3]) משק' גְּדוּד, זְבוּב. ועי' הערה לקמן.—[4]) כך גרסת הספרים במשנה שבמשניות וכמו"כ במשנה שבתלמוד בבלי. אך במשנה שבתלמוד ירוש' חסר כל מאמר זה מפני ברורי המדות. ואמר רש"י: ולא גרסינן במתני' מפני ברורי המדות ואית דגרים ליה. ע"כ. עכ"פ, בגמרה שם נמצא המאמר המובא בפנים בכל הספרים, ופרש רש"י ברורי המדות העלאת הרתיחות, שע"י זה מתהוה אופי על פני המשקה כשמערים אותה, ונמצאת המדה חסרה. ימאלה חסרונות המדות שמכר ללקוחותיו כנס אבא שאול

עושה כן מפני מצוי המדות (כיל' ג ח). הוא (אבא שאול בן בטנית) כנס שלש מאות גרבי יין מ ב ר ו ר י המדות וחביריו כנסו שלש מאות גרבי שמן ממצוי המדות (גמ' שם כט). כל הנותר בחבית על ידי ב ר ו ר י ן שהרתיח היין כשמוציאו ומעל אופי וכו' ואין המדה מלאה והן נקראין ב ר ו ר י ן (רש"י שם).

ברוש[1], ש"ז, מ"ר ברושים,—א) אילן, עליו דומין למחטים, Cypresse ; cyprés ; cypress: אני כברוש רענן ממני פריך נמצא (הוש' יד ט). אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדו (ישע' מא יט). תחת הנעצוץ יעלה ברוש תחת הסרפד יעלה הדס (שם נה יג). גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון מאז שכבת לא יעלה הכרת עלינו (שם יד ח). ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו (שם לז כד). — וגוף העץ של האילן: ברושים משניר בנו לך את כל לחתים (יחזק' כז ה). ויצף את קרקע הבית בצלעות ברושים (מ"א ו יה). — ב) כלי נגינה עשוים מ ע ץ ה ב ר ו ש: ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני יי' בכל עצי ברושים[2] ובכנרות ובנבלים (ש"ב ו ה). — ג) רמח עשוי מעצי ברושים, Lanze ; lance: מגן גבריהו מאדם אנשי חיל מתלעים וכו' והברושים הרעלו (נחום ב ד).

***ברושי**, ת"ז, — של הברוש, ובמשמ' שם, מין עוף, Tannenmeise; mésange ; titmouse:

בן בטנית שלש מאות גרבי יין, וחשב זה לגזל הרבים והביאם לפני הגזברים בירושלם. וזה מקביל יפה ל מ צ ו י המדות של שמן שמהן כנסו חבריו של אבא שאול שלש מאות גרבי שמן, ממה שנשאר בדפנות המדות ו מ מ צ י ם אותן לתוך כלי אחר. ויש גורסים ב ר ו צ י המדות, במקום ברורי המדות, וכן נמצא ברש"י כ"י, אבל גרסה זו בודאי משובשת כי ע"י ב ר ו צ י המדות, והוא מה שנותנים עדף על המדה, לא יכול אבא שאול לכנום גרבי יין, כי אדרבא נ ח ס ר לו על ידי זה בכל פעם. והנה הטעם שנתן רש"י לשם זה וז"ל: והם נקראים ברורים לפי שמבררים אותם מן היין כששותה אי נמי על דקלישי וזיגי, ע"כ, אינו מחור, ולא נתברר לי מקורו האמתי של שם זה. וי"מ ברורי המדות ברור וזקוק משקה בעת שמודדים אותה (פי"פ, הלולר). ואחרים מפרשים ברורי המדות ברור חחשבון של המדות.—אך כל זה אינו נכון ומדויק לפי הענין כמו פרושו של רש"י, שבחוש הדק שלו כון לעצם הענין אעפ"י שאין לעמד על מקורו של השם.

[1]) באשור' ברש. בארמ' וסור' ברותא, ברת. ועברה מלה זו גם ללשון היונית (Levy, Fremdw.).— [2]) יש מגיהים פה לפי נוסח הדברים בדהי"א יג ח וכמו"כ בתרגום השבעים: בכל עז ובשירים, כמו בדהי"א יג ח.

ה ב ר ו ש י וכו' קטן גם מהשני (מהספירי) ונמצא ביערות שחורים אשר שם יכלכל נפשו מזרע עצים (תוה"ח לשינהק, מערכ' העוף קמח).

א. **ברות**[1], ש"נ, — מזון מועט שנותנים לחולה, לאבל Speise; nourriture; food, diet: חרפה שברה לבי ואנושה ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי ויתנו בברותי ראש ולצמאי ישקוני חמץ (תהל' סט כא-כב).

ב. ***ברות**, ש"נ,—תכונת מי שהוא בר לבב, כמו ב"ר, ותתשבו כי כל זה חום נפשיכם ו ב ר ו ת עצמכם (תולד' אלכס', יפר' לוי, 40). והסבה היא זכות מוחו ו ב ר ו ת לבו (אגר' התשו' לר"י לטיף 48).

ברות[2], — כמו ברות: ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן היו לברות למו בשבר בת עמי (איכ' ד י).

ברות, ש"ז, מ"ר ברותים, — בהברת בני גליל הצפונית כמו ברוש ברושים בהברת הדרומיים[3]: קרות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שה"ש א יז). פשט (ר' טרפון) ידו לחלון ונתן לי הימנו מקל אמר לי בני בזו טהרתי שלשה מצורעים ולמדתי בה שבע הלכות שהיא של ב ר ו ת[4] ובראשה טרף וארכה אמה (ספרא, מצורע יב).

ברז[5], ממנו *ברזא, א.*ברז, *ברז, *מברז, ב.*ברז, מברז, וי"א גם ברזל.

א.***ברז**[6], קל לא נהוג.

— פע', *ברז, מברז,– עוקץ ודוקר ונוקב: (ההרדוף) מ ב ר ז את הידים בקוצים שראשי עליו עשוין חדין כמחט (תוספ' סוכ' לב:).

---

[1]) מן ברה, עי' שם. משקל גלות, חזות.

[2]) משקל אחות, אך זה קצת קשה, גם לא יתכן שהוא מקור פעל. ואולי באמת הדין עם מי שסובר כי פעות מתרבה גם ע"ד פעות, וברות הוא מ"ר של ברות.

[3]) אחת מהמלים הארמיות שמנו חכמים במקרא (Kautzsch Aramäismen, Nö ,ZDMG 57, 417).— [4]) ובתוספתא (נגע' ח ב) אברית, והגיה שם הגר"א מדעת עצמו ב ר ו ש. אך נוסחת הספרא מקימת הגרסה בתו בסוף, והר"ש (משנ' נגע' יד א) הביא תוספתא זו וגרס אברות, ו בין ר ובין ת, ונראה כי זו היא הגרסה האמתית, ו א ב ר ו ת הוא משקל שני לברות, כמו זרוע אזרוע.

[5]) בארמ' ב ר ז דקר ונקב.

[6]) בארמ' ברז: ד ב ר י ז ליה מ י ב ר ז (סנה' נב:) ועוד בכמה מקומות.

ב.°ברז, קל לא נהוג.

—°בֵּרַז, מְבֹרָז, חבית מְבֹרֶזֶת, מבורי, —שעשו לה ברוזה, שיש בה ברוזה: שעשו הגנבים ברוזא לא׳ מן החביות שלא היתה מ ב ו ר ז ת מתחלה והוציאו ממנה יין (מרדכי, ע״ז תתמז).

בַּרְזֶל[1], ש״ז, כנ׳ בַּרְזִלּוֹ, — גוף קשה מחצבי ממיני המתכיות, יעשו ממנו סכינים, מסמרים וכדומה, Eisen ; fer ; iron: תובל קין לטש כל חרש נחשת וברזל (ברא׳ ד כב). ארץ אשר אבניה בַּרְזֶל ומהרריה תחצב נחשת (דבר׳ ח ט). בַּרְזֶל מעפר יקח ואבן יצוק נחושה (איוב כח ב). את הזהב ואת הכסף את הנחשת את הַבַּרְזֶל את הבדיל ואת העפרת (במדב׳ לא כב). ואם בכלי בַּרְזֶל הכהו וימת רצח הוא (שם לה יו). ואת העם אשר בה הוציא וישם במגרה ובחרצי הַבַּרְזֶל ובמגזרת הַבַּרְזֶל (ש״ב יב לא). ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני בַּרְזֶל (מ״א כב יא). על דושם בחרצות הַבַּרְזֶל את הגלעד (עמו׳ א ג). קומי ודושי בת ציון כי קרנך אשים בַּרְזֶל ופרסתיך אשים נחושה (מיכ׳ ד יג). ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד בַּרְזֶל ולחמות נחשת (ירמ׳ א יח). חטאת יהודה כתובה בעט בַּרְזֶל בצפרן שמיר (שם יז א). דלתות נחושה אשבר ובריחי בַרְזֶל אגדע (ישע׳ מה ב). ואתה קח לך מחבת בַּרְזֶל ונתתה אותה קיר בַּרְזֶל בינך ובין העיר (יחזק׳ ד ג).—*עששיות של ברזל, חתיכות גדולות של גולם הברזל: אין מוכרין להם ע ש ש י ו ת ש ל ב ר ז ל (ע״ז יו:).—ומשל לקושי: ונתתי את שמיכם כַּבַּרְזֶל ואת ארצכם כנחשה (ויקר׳ כו יט). כי קשה אתה וגיד בַּרְזֶל ערפך ומצחך נחושה (ישע׳ מח ד).—ובפרט כלי חד עשוי מברזל, גרזן Axt ; cognée ; axe: מזבח אבנים לא תניף עליהם בַּרְזֶל (דבר׳ כז ה). ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרת העץ ונשל הַבַּרְזֶל מן העץ ומצא את רעהו ומת (שם יט ה). ויהי האחד מפיל הקורה ואת הַבַּרְזֶל נפל אל המים (מ״ב ו ה). אם קהה הַבַּרְזֶל והוא לא פנים קלקל (קהל׳ י י). במקומו של ר״א היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ב ר ז ל בשבת (שבת קל.). ש ה ב ר ז ל ממית בכל שהוא (סנה׳ עו:). —*וחלק מן העול: העול של מתכת וכו׳ ו ה ב ר ז ל שתחת צוארי בהמה (כלים יד ז).—ומ״ר °בַּרְזִלִּים: וקצתם יהיו שנסמכו אליו ב ר ז י ל י ם קטנים ואם תוציא את החץ ישארו אותם ה ב ר ז י ל י ם בעומק החץ (קאנון ד ד ב י). — נ כ ס י צ א ן ב ר ז ל, עי׳ נכסים, צאן.— °מסלת ב ר ז ל, עי׳ מסלה.

—בֵּרְזֵל, לא נהוג.

— פע׳, °בִּרְזֵל, מְבֻרְזָל, — מצפה ברזל: ויש אשר ישימו את איל הברזל על עגלה הולכת על ד׳ אופנים גדולים מעץ מ ב ו ר ז ל י ם בברזל ומוסמרים במסמרות (יוסיפון ע). בטחתי בך ולא בזין מ ב ו ר ז ל[1]) (סלית׳, אליך לוכי).

*חֲלוּדָה.—*חָלַשׁ.—*חִסֵּם.—חרש ברזל.

כּוּר. — כתת.

מַפּוּחַ.

*נַפָּח.

פְּלָדָה.

°בַּרְזִלִּי, -לִיִּי, ת״ז, מ״ר בַּרְזִלִּיִּים, -לִיּוֹת, — א) מטבע הברזל: ואם תעיין באלו הכוונות יתבאר לך שבקצת העתים רפואות ה ב ר ז ל י ו ת משובחות ובקצת העתים עשיית הרפואות משובחות (פרקי משה טו). והמים ה ב ר ז ל י י ם מכחשים הטחול (קאנון א ב ב יו). שאין האבן השואבת מניעה הברזל אלא שהצורה ה ב ר ז י ל י י ת הולכת ומניעה הגשם בכללה אל האבן להיותה נאותה לטבעו (אפודי, מו״נ ב, הקד׳ ט). — וממראה הברזל: מפני מה לא נראה השמש כפעם בפעם בגוון אחד אך לפעמים אשיי או זהביי או רמוניי או כספיי או ב ר ז ל י י או כרתיי (מעשה טוביה, עולם הגלגלים ז).—ב) אומן בברזל, חרש ברזל: Schmied; forgeron; smith: ב ר ז י ל י י ם (פי׳ כ״י[2])

[1]) כך גם בכנענ׳, באשור׳ פַּרְזִלּוּ. במצר׳ פרט׳ל, ארמ׳ פרזל, -לָא, סור׳ פרזלא. בערב׳ הישנה פִרזלa), ככל ברזל. ומקורו אולי משרש ברז, במשמע׳ דקר. כך דעת קצת חכמי הלשון, ויש לזה אולי קצת ראיה מהשם הערבי ח ד י ד b) לברזל, מן חד c). אך י״א כי זו מלה זרה שאולה אולי ע״ש המקום שנמצא בו בתחלה מתכת זו שכנוה המצריי׳ הקדמונים ד ב ר מ ה ש מ י ם. משקל כַּרְמֶל, ואולי חשמל, ובצורתו הראשונה בַּרְזַל, וכן בנקוד האשורי, ונשתנה הפתח לסגול כנהוג.

a) بِرْزَل b) حَدِيد c) حَدّ

[1]) כך בבית בספרים מדויקים (לונץ), ולא מבורזל בכף כמו בקצת ספרים.

[2]) המקור הזה הודיעני דר׳ צבי פרץ חיות, מפלורינצה, ושער כי נבנתה מלה זו על פי הלשון האיטלקית, ואולי עפ״י לשון ערב׳ חדאד a) מן חדיד, ברזל, ולפי הערב׳

a) حَدَّاد

למו"ק, לר"ש בן היתוס, בן דורו של רמב"ע). ותבוא (הנערה) אצל המלך להוציא את הסגולות ממנה (מן התבה שנאבדו מפתחותיה) ויבקשו ברזלי לפתחנה (ספ' המוסר, זכר' בן סעד' תימני, מחב' י).

ברח[1], ממנו בֶּרַח, בָּרִחַ, בָּרִיחַ, מִבְרָח, *בְּרִיחָה.

בָּרַח[2], עת' יִבְרַח, מקור בְּרוֹחַ, בְּרֹחַ, בָּרְחִי, בינו' בֹּרֵחַ, בֹּרַחַת, — א) עבר (הבריח) דרך נקב וכדומה מן הקצה לקצה, pass through; traverser; durchgehen: ויעש את הבריח התיכן לִבְרֹחַ בתוך הקרשים מן הקצה אל הקצה (שמות לו לג). — ב) התרחק במהרה ובחפזון מהמקום, מפני פחד וכדומה, למען להשתמט מסכנה וכדומה, to flee; fuir; fliehen: ויגד ללבן ביום השלישי כי בָרַח יעקב (בראש' לא כב). ודוד בָּרַח וימלט (ש"א יט יח). והוא מלטנו מכף פלשתים ועתה בָּרַח מן הארץ מעל אבשלום (ש"ב יט י). כל נמצאיך אסרו יחדו מרחוק בָּרָחוּ (ישע' כב ג). אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אֶבְרָח (תהל' קלט ז). ויבקש להרג את משה וַיִּבְרַח משה מפני פרעה (שמות ב יה). וינס יותם וַיִּבְרַח וילך בארה (שופט' ט כא). וַיִּבְרַח יעקב שדה ארם (הוש' יב יג). ותענה שרה (את הגר) וַתִּבְרַח מפניה (בראש' יו ו). ויאמר דוד לכל עבדיו אשר אתו בירושלם קומו וְנִבְרָחָה כי לא תהיה לנו פליטה מפני אבשלם (ש"ב יה יד). וַיִּבְרְחוּ שני עבדים לשמעי אל אכיש בן מעכה (מ"א ב לט). על בלי הגיד לו כי בֹרֵחַ הוא (בראש' לא כ). מפני שרי גברתי אנכי בֹּרַחַת (שם יו ח). מקול פרש ורמה קשת בֹּרַחַת כל העיר (ירמ' ד כט). ועתה בני שמע בקלי וקום בְּרַח לך אל לבן אחי (בראש' כז מג). בְּרַח דודי ודמה לך לצבי או לעפר האילים על הרי בשמים (שה"ש ח יד). צאו מבבל בִּרְחוּ מכשדים בקול רנה (ישע' מח כ). מידו בְּרוֹחַ יִבְרַח (איוב כז כב). ויהי בִּבְרֹחַ אביתר בן אחימלך (ש"א כג ו). למה נחבאת לִבְרֹחַ ותגנב אתי (בראש' לא כז). כי כן קרבו אלי בְּבָרְחִי מפני אבשלום אחיך (מ"א ב ז). ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בְּבָרְחֲךָ מפני עשו אחיך (בראש' לה א). כי שם נגלו אליו האלהים בְּבָרְחוֹ מפני אחיו (שם ז). — ובהשאלה להזמן, הימים וכל דבר שאינו שוהה ומתקים הרבה: וימי קלו מני רץ בָּרְחוּ לא ראו טובה חלפו עם אניות אבה (איוב ט כה-כו). אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רגז כציץ יצא וימל וַיִּבְרַח כצל ולא יעמוד (שם יד א-ב). — וכן לכל תנועה מהירה של דברים לא בע"ח, המים וכדומה: אז בורחין המים אילך ואילך (והזהיר, ויקר' מג). — ובהשאלה במשמ' חדל, נפסק: כשלקטום (את הפֵרות) טמנום מיד בירק שלא יברח לחלוחן (רב"י כיל' כד:). — ג) *השתמט מדבר מפני שאינו רוצה בו, שאינו יכול לשאתו וכיוצא בזה: כל המחזר על הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו (עירו' יג:). וכן כל ת"ח שנתחייב נידוי אסור לבי"ד לקפוץ ולנדותו במהרה אלא בורחין מדבר זה ונשמטין ממנו (רמב"ם, ת"ת ז א). אוהבין את האמת ושונאין את החמס ובורחין מכל מיני העול (הוא, סנה' ב ז). כך היה דרך חכמים הראשונים בורחין מלהתמנות (שם ג י). הנה טבעו הוא לכוון אל הנאות ולברוח ממה שאינו נאות (מו"נ ב ג). יש שהוא (הרי"ף) כבורח מן הספקות (הקד' זרח' הלוי להמאור). לברחי מן האריכות (יוס' דון יחי', ה' מגלות ו). למען ידע מה שנאות לטבעו ומה שיברח ממנו טבעו (תרגום מאמר במהות הנפש לאבוגלר אלפרבי). — ד) יברח מדעה מהדעות, ר"ל לא אבה לקבלה, לא הסכים לה, התנגד לה: דע כי לא נברח מהאמין בקדמות העולם בעבור מה שמצאנו בתורה כי העולם הוא נברא (ר"י חריזי, מו"נ ב כו). הפילסופים כמו שידעת יקראו השם יתעלה העלה הראשנה והסבה הראשנה ואלו הידועים במדברים יברחו מזה השם מאד ויקראו אותו פועל (ר"ש ב"ת, מו"נ א סט). וזהו השקר אשר ברח ממנו שיהיה שם דבר יחליף מקומו (שם ב כד). וכל בעל תורה יברח מזה (שם ל). בורחים מיחס אל השם עזיבה (שם ג יו). ומזה היו בורחים תכלית הבריחה (ר"י אברבנאל, ואתה, כבד לב פרעה). הפרק השלישי בביאור דעת אפלטון בענין החדוש ושאלת למה ברח הרב המורה ממנו (מפע' ה' ב ג). והוא מה שברח הרב ז"ל ממנו (רלב"ג, מלח' ג ב). מחויב להאמין לכל מי שיברח מליחס לשם יתברך סכלות כזאת (שם). ואם הוא כך וכו' נשוב עוד אל נקודת הכל שברחנו ממנה (תגמ' הנפ' ד:). ואלו הם דברים אולי יברחו מקבלם אנשים שלא עמדו על ענינים עמוקים מעניני המציאות (קאנון א ב ב יד). ולכן לא יברח מלהרוס שרשי הדתות והנמוסים (כבוד אלהים, יוסף ש"ט יה.). הנה

השתמש במלה זו זכר' בן סעדיה התימני.

[1]) בעבר', ערבית וארמית.

[2]) קצת דומה לזה בערב' בַּרַח a), עבר.

---

a) بَرَح

יפול במה שברח ממנו כי הוא ברח מפחת השניות והרבוי ויפול בו (עכוה"ק לר"מ גבאי, היחוד ז).

— הפ' הִבְרִיחַ, — א) כמו קל א, מלשון בְּרִיחַ: והבריח התיכן בתוך הקרשים מַבְרִחַ מן הקצה אל הקצה (שמות כו כח). — ב) עשה שיברח: משדד אב יַבְרִיחַ אם בן מביש ומחפיר (משלי יט כו). יחשב (הלויתן) לתבן ברזל לעץ רקבון נחושה לא יַבְרִיחֶנּוּ בן קשת לקש נהפכו לו אבני קלע (איוב מא יט-כ). המה הִבְרִיחוּ את ישבי גת (דהי"א ח יג). ומבני יוידע בן אלישיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החרני וָאַבְרִיחֵהוּ מעלי (נחמ' יג כח). ואין מבריחין את השבויים מפני תקון העולם (גיט' ד ו). שהיה צד וקושר והיה המלאך הולך ומתירן ומבריחו (תנחומ', תולד' י). — ובמשמ' *הרחיק, מנעהו לגשת אל דבר: להבריח את המזיקים (ירוש' ברכ' א כד). להבריחו מנכסיו (שם יבמ' יה יה). לא דייך שמחלה ליתומים כתובתה אלא שאתה מבקש להבריחה ממזונותיה (שם כתוב' יא לד). מבריח ארי מנכסי חבירו (ב"ק נח.). — הבריח את דעתו מן, הסיחה מן: ויבריח את דעתו מאהבת הדבר הגשמי (פלא יועץ כ). — ג) *השמיט, למשל סחורה מתשלומי מכס, או בכלל דבר מבעליו: הרוצה להבריח נכסיה מבעלה (תוספתא כתוב' ט ג). שלא תהא האשה מבריחת משל בעלה ואומרת מציאה מצאתי (ירוש' כתוב' ו לג). — הבריח את המכס, עשה תחבולה שלא לשלם המכס: לא ילבש אדם כלאים אפילו ע"ג י' בגדים להבריח את המכס (ב"ק קי.). — והבריח מן המכס: וקוצב לו (המלך) מכס ואסור להבריח מן המכס (רמב"ם מלכ' ד א). — *הבריח א"ע מן דבר, השתמט ממנו: אדם מבריח עצמו מן השבועה ואין אדם מבריח עצמו מן התשלומים (ירוש' גיט' ה מו). והתחיל רבו הר' בר יקר להבריח את עצמו כדי שלא ישאלוהו להורות על היין (ספר האסופות). — והבריח את פלוני, עשה שישתמט: וכשתשמע ענין נפלא מעניני העולם הזה אל יבריחך מהיות מקבל אותו (מאזני צדק, אלגזלי 157).

— הפעל, הופע', *הוּבְרַח: הוברחו ענני כבוד (מד"ר איכה, שמעו). — ואמר המליץ: ובאנו בעולמנו סכלים, וישבנו פה מתרשלים, ונצא ממנה מוברחים (עמנ', מחב' יט).

— נתפ', *נִתְבָּרַח, מִתְבָּרֵחַ: וכל אויביו וצריו (של המשיח) מתברחים (פסיק' רב', קומי אורי).

°**בַּרְחָ**[1]), ש"ג, מ"ר בַּרְחִים, כנ' בַּרְחֵךְ, — תיש הגדול, שהולך בראש העדר ומנהיגו, שנושא את הפעמון, Ziegenbock; bouc; he-goat: תמלא גרוני מעיזי ברחיך ולפני לא אוכל להבריחך (תוכח' מוסר קכ.).

בָּרִחַ, (בריח), בצרוף עם השם נחש, נְחַשׁ-בָּרִחַ, — א) כנוי לבריה אגדית שוכנת בקרקע הים, והאמינו אחר כך כי בין סנפיריו עובר בריח הארץ: ביום ההוא יפקד יי' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לויתן נחש בָּרִחַ ועל לויתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים (ישע' כז א). ברוחו שמים שפרה חללה ידו נחש בָּרִחַ (איוב כו יג). בחמישי השריץ מן המים לויתן נחש ברח מדורו במים התחתונים ובין שני סנפיריו הבריח התיכון של הארץ עומד (פדר"א ט). — ב) *התלי, והוא אחת מצורות המזלות הצפוניות, Dragon: נברא התלי נחש בריח כי התלי הוא צורה מברחת לרוחב מתילד מהפסק שני עגולים כמו הפסק עגול השמש עם עגול הירח (ריב"ג, ערך כרח). דע שיש לירח ד' גלגלים האחד הוא הגלגל העליון נקרא נחש בריח (פרוש קדה"ח להרמב"ם יג). ונחש בריח הוא מול תנין (ס' רזיאל יח: אמטע'). — ועי' נחש. — בְּרִיחַ, עי' זה הערך.

°**בַּרְחָן**, — מי שברח, שנשבר עסקו ולא שלם נשיו: על פי המצוה אשר צוני מיודעי מהר"מ ברחן שולח אני לידי מע"ל על חשבונו מאה ושבעים ככרים צוקר מוצק (מא"ג, ק"ס, קח). כי שולח הוא אותם על חשבון מיודעו ר"ם ברחן (שם קט).

בָּרִי[2]), ת"ז, לנק' בְּרִיָּה, — א) כמו בָּרִיא לקמן: הנני אני ושפטתי בין שה בריה[3]) ובין שה רזה (יחזק' לד כ). — ובנגד, סל וכדומה, לא שבור, לא קרוע, לא מהוהה: שלש קופות הן מהוהה שטלייה על הבריה

---

[1]) משקל פֶּרַח, תֶּרַח. ארמ' וסור' ברחא: אהן ברחא וכו' אית דמרין תיישא רבא (ירוש' ב"ק יז ג). ההוא ברחא דחזא ליפתא אפומא דדנא סריק סליק אכלא לליפתא ותברוה לדנא (ב"ק כ.). ברחא קרחא (שבת קנב.), תיש קרח. ובת"י גם תרגום עתוד. ולא נתברר מקור שם זה. בסור' ברחא, ופרש בר עלי: ערבא רבא דטען מדיקא דרעותא ומתקרא כרוזא, ר"ל העתוד הגדול שטעון תרמיל הרועה ונקרא כרוזא, ותרגם בערב': אלתיש אלכביר אלד'י יקדם אלע'נם ויהדיה, ר"ל התיש הגדול ההולך קודם הצאן וינהיג אותם. ולא נתברר מקור שם זה.

[2]) מן א.ברה. משק' נקבה. — [3]) נקוד המסורה בְּרִיָּה, אך פה דרוש תאר ולא שֵׁם, ולכן דעת החכמים כי צריך לנקד בריה. והוא נק' מן ברי ובקצת ב"י בריאה.

הולכין אחר הבריה (כלי' כד יז).—ב) משמש כמו תה"פ, בָּרִי לי, ר"ל הדבר הוא ברי וחזק אצלי, אין לי ספק בו: טבל ועלה ונמצא עליו דבר חוצץ אע"פ שנתעסק באותו המין כל היום כולו לא עלתה לו טבילה עד שיאמר ברי לי שלא היה עלי קודם לכן (חול' י.). שחט ואמר ברי לי שלא נגעתי שחיטתו כשרה (שם כ:). ואם שחט ואמר ברי לי שלא נתעלפתי שחיטתו כשרה (שם ג:). בריו שמא ברי עדיף (כתוב' יכ:). ר"ל טענת ברי לי הדבר עדיפה ויש לה יותר יפוי כח מטענת אדם שאינו יודע בברור וטוען שמא היה כך וכך. כל א' וא' אומר אותי גזל היינו טענת ודאי וזה אומר איני יודע וברי עדיף משמא (רש"י ב"מ לז:). אימתי נאמן הבעל בטענתו כמו שביאר כשהוא טוען טענת ברי ואומר בעולה מצאתיה וכו' אבל כשהיא טוענת טענת ברי והוא טוען שמא כגון שהיא אומרת תחתיך נאנסתי ונסתפחה שדך וכו' היא נאמנת לפי שהיא טוענת טענת ברי והוא טוען טענת שמא (ריא"ז, שלטי הגבורים, כתוב' א ג).

*בְּרִי, ש"ז, כנ' בְּרִיוֹ, בוריו, — א) סגולת מה שהוא בָּרִי, לא חולה, חזק, מעמד הטבעי והרגיל של כל דבר, Gesundheit; santé; health: (מה שנאמר בכתוב אם יקום והתהלך בחוץ) על משענתו (הכונה היא) על בוריו (מכי', מס' נזיקין ו), ר"ל על בריאותו וכחו הראשון כמקדם. נשתתק מתוך בוריו (ירוש' גיט' ז לח ג). פירש (הילד מלינק) מתוך בוריו (שם כתוב' ה ל.). באדם שזורה ונותן תבן בפני עצמו עד שמעמיד הדגן על בריו (מד"ר ויקרא יד). ויהיה גופו שלם ועומד על בוריו כל ימיו (רמב"ם, דעות ד כ). משיתחיל (הילד) לדבר (אביו) מלמדו תורה צוה לנו משה ושמע ישראל ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו (הוא, תלמוד תורה א ו). ואין הנפש מתאוה להם ומחמדתן אלא מפני צורך הגוף כדי שימצא חפצו ויעמוד על בוריו (הוא, תשובה ח ו). ותציגהו (את החולה) על בריו בנפשו ברוחו ובנשמתו (תחכ' הכקר, קלט).—ב) בריו של דבר, מהותו האמתי כמו שהוא, Wesen; essence: שלחו ליה מבי רב לשמואל ילמדנו רבינו יצא עליה קול מראשון ובא אחר וקדשה קידושי תורה מהו שלח להו תצא והעמידו הדבר על בוריו[1]) והודיעוני (גיט' פט:).

[1]) רש"י: הוו בודקין אחר הקול להעמיד דבר על אמיתתו אם אמת הוא או שקר.

אומרים לה (להסוטה) בתי אם ברור לך הדבר שטהורה את עמדי על בורייך ושתי (סוט' ז:). מעמידין אותו על בוריו (מד"ר בראש' ע). קריאת הגמרא על בוריו ושאלותיו ותשובותיו (ר"ש הנגיד, מבוא התלמוד). שאין כח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש להשיג אמיתת דבר זה על בוריו (רמב"ם, יסודי התורה א י). ודבר זה (שאלהים הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה) אין כח בפה לאומרו ולא באוזן לשמעו ולא בלב האדם להכירו על בוריו (שם ב י). ואם תאמר שידע (הקב"ה) שיהיה (האדם) צדיק ואפשר שיהיה רשע הרי לא ידע הדבר על בוריו וכו' ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו (הוא, תשובה ה ה). ולא כל הדעות יכולין להשיג האמת על בוריו וכו' ואינו יודע המדות שידין בהן עד שידע האמת על בוריו (הוא, עבודת כוכבים ב ג). אין ספק שידע כל זה על בוריו ואמיתו יותר מכולם (הקד' מלמד התלמידים). ואין מגלין להם את הסוד מפני שאין שכלם שלם כדי לקבל האמתות על בוריין (י' חריזי, הקד' פרוש המשנה להרמב"ם).

א.*בְּרִי[1]), ש"ז,—שם המלאך הממונה על המטר ועל גדול הפרות: יה בשלישי הטריח בְּרִי הדשיא דשאים והפריא (ר"י טוב עלם, אאמיר, שה"ג). — ועי' אף ברי.

ב.*בְּרִי, — כמו ב"ר[2]): על חלקת מצחך יד יוצרך לא שמה לבנת השלג וברי צמר צחר (יל"ג, תנה).

בָּרִיא[3]), ת"ז, לנק' בְּרִיאָה, בְּרִאָה, מ"ר בְּרִיאִים, בְּרִאִים, בְּרִיאֵי, בְּרִיאוֹת, — א) בעל בשר, שָׁמֵן, beleibt; corpulent: ועגלון איש בָּרִיא מאד (שופט' ג יז). ומקצת ימים עשרה נראה מראיהם (של דניאל וחבריו) טוב וּבְרִיאֵי בשר (דני' א יה). — ולנק' לבהמות: הוי רעי ישראל וכו' את החלב תאכלו ואת הצמר תלבשו הַבְּרִיאָה תזבחו (יחזק' לד ג-ג). ובשר הַבְּרִיאָה יאכל (זכר' יא יו). — ומ"ר: והנה מן היאר עלת שבע פרות יפות מראה וּבְרִיאֹת בשר (בראש' מא ב). ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקת הבשר את שבע הפרות יפת המראה וְהַבְּרִיאֹת (שם ד). — וגם צמח, מלא ועבה: והנה שבע שבלים עלות בקנה אחד בְּרִיאוֹת וטבת וכו' ותבלענה השבלים הדקות את שבע השבלים

[1]) עי' הערה בערך אף ברי.
[2]) לפי פרוש קצת המפרשים הקדמונים להמלה ברי בפסוק אף ברי יטריח עב (איוב לז יא).
[3]) מן ב.ברא.

הבריאות והמלאות (שם ה-ז). — וכמו מריא, במשמ׳ נזון ברפת: עשרה בקר בראים[1]) ועשרים בקר רעי (מ"א ה ג). — ומאכל בריא, (בריא), שמן וטוב, fett.; gras; fat: על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בראה[2]) (חבק׳ א טז).—ב) לא חולה, healthy; sain; gesund: כי אין חרצבות למותם ובריא[3]) אולם (תהל׳ עג ד). הוא אומר שכ"מ היה והן אומרין בריא היה (ב"ב ט ו). הבריא שאמר כתבו גט לאשתי רצה לשחק בה מעשה בבריא אחד שאמר כתבו גט לאשתי ועלה לראש הגג ונפל ומת (גיט׳ ו ו). ר׳ יוסי אומר בחולה ובזקן טמא בילד ובבריא טהור (מקו׳ ח ד). אין אוכלין איזוב יון בשבת לפי שאינו מאכל בריאים (שבת יד ג). חולה מרגיל צריך תשעה קבים בריא מרגיל צריך ארבעים סאה (ירוש׳ ברכ׳ ג הלכ׳ ה). איזו היא מתנת בריא שהיא כמתנת שכיב מרע וכו׳ בריא שאמר כתבו ותנו מנה לפלוני ומת (ב"ב קלה:). האוכל במדה זו הרי זה בריא ומבורך יתר על כן רעבתן פחות מכאן מקולקל במעיו (עירו׳ פג:). א"ר יוחנן אבא ממשפחת בריאים היה (חול׳ פד.). עשיתים בריאים כאולם (מד"ר ויקרא יז). ויצו (הורדוס) לאופים לתת לחם לזקנים לחולים ולבריאים וליתר העם (יוסיפון נה). וכל מאכל בפי בריא כנפת והנפת בפי חולה כתנים (ר"י הלוי, ידענוך נדוד). הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי ה׳ הוא (רמב"ם, דעות ד א). וכל המנהגות הטובים האלו שאמרנו אין ראוי לנהוג בהן אלא הבריא אבל החולה וכו׳ כל מקום שאין בו רופא אחד הבריא ואחד החולה אין ראוי לו לזוז מכל הדרכים האלו (שם כא-כב). דיו לבריא לאכול בשר מערב שבת לערב שבת (שם ה י). לפיכך אמרו חכמים שאפילו הבריא ביותר מכין אותו שלשים ותשע (הוא, סנה׳ יז א). בהיות המאכלים והמשקים והאויר מבורכים יהיו הגופים בריאים (רמב"ן, שמות כג כה). כי טוב גוף בריא לנפש הבריאה (יל"ג, חנה). — ג) *בדבר לא בע"ח, סל וכדומה, לא שבור, לא קרוע, לא רעוע: הקורה שאמרו רחבה כדי לקבל אריח ובריאה כדי לקבל אריח ר"י אומר רחבה

—[1]) אולי במקום מריאים. — [2]) מסו׳: ב חר חסר. ואמרו המפרשים כי בא תאר נקבה במקום זכר כאלו היה כתוב אכילה בריאה וכדומה.—[3]) אולי במשמעה הראשנה, ור"ל אולם הוא בעל בשר ושמן.

אעפ"י שאינה בריאה (עירוב׳ א ג-ד). הטופל כלי חרס הבריא וכו׳ הטופל את הבריא טהור ואת הרעוע טמא (כל׳ ג ה). (בגד) שלשה על שלשה (שנמצא) באשפות בריא וצורר מלח (שם כז יא). יכול שאינן (השמים) בריאים ת"ל חזקים (ירוש׳ ברכ׳ א הל׳ א). לא שנו אלא בכותל רעוע אבל בכותל בריא המניע פטור (ב"ק ל.). אין מוליכין את הקטן (ללמוד מעבר לנהר) אא"כ היה בנין בריא ע"ג הנהר בנין שאינו ראוי ליפול במהרה (רמב"ם ת"ת ב ו). כתלים בריאים (הוא, תענ׳ ב). וכן מיחם עד מקום שהאור שולט בו אפילו בבריא (ר"ש כל׳ ג ה). כלים שמבשלין בהן זפת לזפת הספינות וטפילתן לצורך היא אפילו בבריאים שצריכין היסק גדול (שם). שהקורה התחתונה מתוך שהיתה רחבה ביותר בעובי אמה היתה חזקה ובריאה ויכולה לקבל הבנין שעליה (רע"ב מדות ד ו).—ובהשאלה, דעות בריאות, סברות בריאות: הדיעות בריאות או עלולות (מו"נ ב מ). כמה וכמה אמתלאות וסברות בריאות הנאמרות באמת (ר"י מודינא, ארי נו׳ כג).—ד) *דבר בריא, שאין ספק בו: ואם דבר בריא שהוא בן שבע (מד"ר במד׳ ד).—ה) כמו ברי, במשמ׳ תה"פ, בריא לי, ר"ל אין לי ספק בדבר: קבר הנמצא מטמא למפרע בא אחד ואמר בריא לי שלא היה קודם לעשרים שנה אין טמא אלא משעת מציאה ואילך (תוספתא טהר׳ ד ט). עם הארץ שקבל עליו (חברות) והיו לו טהרות ואמר בריא לי שלא נטמאו וכו׳ גוי שנתגייר והיה לו יין נסך ואמר בריא לי שלא נטמא (שם ט ו-ז).

בְּרִיאָה, ש"נ, מ"ר בריאות,—א) שה"פ מן ברא: ואם בריאה יברא יי׳ ופצתה האדמה את פיה (במד טז ל). אחד בריאת[1]) הזכר ואחד בריאת הנקבה זה וזה לארבעים ואחד (נד׳ ג ז). בבריאת עולם היו עוסקין (ירוש׳ ברכ׳ ה הל׳ א). לבריאה שמים קדמו ולשכלול ארץ קדמה (מד"ר בראש׳ יז). אין יציר זולת יצירתך ואין בריאה כי אם בריאתך (סיה"ת ה). כשנתן הקב"ה לשלמה מן החכמה מה שהבטיחו בה ידע מסודות בריאת אלו המינים מה שאפשר לאדם לדעת (י׳ חריזי, הקד׳ פרוש המשנ׳ להרמב"ם).—ב) *כלל הנבראים, כל העולם הברוא: ועל שפת היריעה הבריאה החיצונה (רשב"ג, כתר מלכות). ומחסה שים בצור נשבע בכסאו לבל יטוש לעולמים בריאה (רמב"ע,

[1]) יש גורסים בריית.

תרפים ט יג).—ג) ׳בקבלה, העולם השני, העולם שאחרי עולם האצילות, והיא המדרגה השניה בהתגשמות ההשפעה האלהית: עולם הבריאה שם נשמות הצדיקים וגנזי ברכה וחיים ושם כסא הכבוד של הקב״ה (מסכת אצילות, גנזי הקב׳ לילניק). הנה נתברר אצלינו כי ד׳ עולמות אבי״ע (אצילות בריאה יצירה עשייה) כלולים בהויה (רח״ו, עה״ח, היכ׳ אבי״ע יא). ששה ספירות עומדות לחוק בששה פרצופים ומהם נעשה ד׳ עולמות אבי״ע (חומ״ק, רמח״ל, י׳ פרקים כ ג). אלו ז׳ היכלות שבבריאה כבודו של מקום מתפשט בתוכם (שם ח טו).—ד) ׳כמו בְּרִיאוּת: הלחם גם הארם הבריא יספיק בו לבדו אבל מי שאינו בבריאה נבונה יבקש שאר מיני המסעדים (ספר החיים א כ). — ה) ׳הטבע, die Natur; nature: מכל אשר בתבל מכל צבאות הבריאה שמץ דבר לא ידעה (שכי״ע כלון, הקד׳). בו מרחפת רוח הבריאה (מא״ג, דכיר). בת אל אלהים הבריאה הן אני (אד״מ, שש״ק, חלום חזון לילה). לאדני הארץ ומלאה הבריאה וכל הדדה (יל״ג, מזמורי יהודה א). גם הבריאה הנדיבה העניקתה יתר הוד והדר על אחיותיה (הוא, דו״מ).

׳בְּרִיאוּת, ש״נ, — מעמד הגוף הבריא, שאינו חולה, Gesundheit; santé; health: חוט השדרה נותן כח באדם ובהמה ודגים להיות שדרתו עומדת בבריאות (רש״י סוכה יח.). אבל זיעה שוה היא לכל נפש דאינה תענוג אלא לבריאות (תוספ׳ שבת לט:).ועוד כלל אחר אמרו בבריאות הגוף כל זמן שאדם מתעמל ויגע הַרבה ואינו שבע ומעיו רפין אין חולי בא עליו (רמב״ם, דעות ד יד). שהרי יש שם נכפים שגם בעת בריאותם דעתם מטורפת עליהם (הוא, עדיות ט ט). לא מצאנו בספרים שיהיו הזכרים גם הנקבות שוים אלא הכל לפי הבריאות (רא״ב״ד, השגות, שבית׳ עשור ב י). אין עושר כבריאות (משלי חכמים, דרך טובים). אין עושר כבריאות ואין נעימות כלב טוב (הרוקח, שורש זכיות). חברתי הלכות הולין והנהגת הבריאות והנהגת הנפש אשר היא ללב רפואות (רש״ט פלקיירא, המבקש). הבריאות היא תכונה יהיה בה הגוף במזגו והרכבתו בענין שיצאו הפעולות כלם בריאות ושלמות (קאנון א ב א ב). הנה ראוי שתודעַנה ברפואה סבות הבריאות והחולי (שם א א ב). אמר החכם התמדת הבריאות השמירה מן השובע (לידה לדרך א ג א). החולים שהם מקשיבים לקול הרופאים והח־מים ולא יעשו מה שיצוו שהם רחוקים מהבריאות באמת ובתמים (עמנו׳, מחב׳ י). שעד שמת הוא (ר״ג) היה בריאות בעולם והיו לומדים תורה מעומד (רע״ב, סוף סוטה). אינני עדין בקו הבריאות וכחי הראשון סר מעלי (שמש לדק׳ מורפורגו, הספ׳ הרבנים, ח). כמו שנוהגים לומר בבריאות ובחיים (פלא יועץ, דבור). מי הנילוס פעלו על בריאותי (דכיר, מכתב ב). קצרתי במקום שהיה ראוי להאריך כי עיפה נפשי ואינני בקו הבריאות (יל״ג, אגרות ב רה). — ׳שמירת הבריאות: החלק המעשי מהרפואה נחלק לשני חלקים הא׳ ידיעת הנהגת הגופים הבריאים וזה נקרא ידיעת שמירת הבריאות (קאנון א ג, בשמירת הבריאות). — ועי׳ חולי, רפואה.

׳בְּרִיאוּתִי, ת״ז, לנק׳ ־תית, — של הבריאות, לצרך הבריאות: התעמלות בריאותי, סימן בריאותי (כל מלאכ׳ הגיון, מכיא, בהור׳ המליס).

׳בְּרִידָה, — שה״פ מן ברד: ויברודברידת היער (רש״י ישע׳ לב יט).

א. בְּרִיָּה, ש״נ, — מזון מועט לחולה וכדומה, כמו בָּרוּת: שכב על משכבך והתחל ובא אביך לראותך ואמרת אליו תבא נא תמר אחתי ותברני לחם ועשתה לעיני את הַבִּרְיָה למען אשר אראה ואכלתי מידה (ש״ב יג ה). לכי נא בית אמנון אחיך ועשי לו הַבִּרְיָה (שם ז). ויאמר אמנון אל תמר הביאי הַבִּרְיָה החדר ואברה מידך (שם י).—ובהשאלה למזון הצמחים: מניחין (זבל לאילנות) להברותם שהזיבול היא ברייה להם כלומר מאכל (ר״ת סוכ׳ מד:).

ב.* בְּרִיָּה, ש״נ, מ״ר, בְּרִיּוֹת, כנו׳ בְּרִיּוֹתָיו, — כל דבר נברא, בפרט בע״ת, Geschöpf; créature; creature: תאו בריה[1]) לעצמה שור הבר בריה לעצמה (תוספתא כלא׳ א ט). כוי בריה[1]) לעצמו ולא יכלו חכמים להכריע עליו אם חיה הוא או בהמה (שם בכורי׳ ב ב).הטל אינו יורד בזכות ברייה (ירוש׳ ברכ׳ ה הל׳ ב). כשנתן לא נמלך בברייה (שם ט הל׳ ז). ואין כל בריה יכולה לכוין אותה שעה (של זעמו של הקב״ה) (ברכ׳ ז.). ויש אומרים בריה שבים בלעתה והקיאתה ליבשה (יומא לח.). יצתה בת קול ואמרה לו (לטיטוס) רשע בן רשע בן בנו של עשו הרשע בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה וכו׳ עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה (גיט׳ נו:). המפלת בריה

[1]) בתוספתא צוק״ם ביריא.

שיש לה ב׳ גבים וכו שדראות (ניד׳ כז.). שאין השד יכול לבראות בריה פחות מכשעורה (סנה׳ סז:). יש בריה באחת (ככור׳ לט.), שיש לה כוליה אחת. למי שיצא לדרך וכו׳ ולא נמצא לא עיר ולא פונדק ולא אילן ולא מים ולא בריה (מד״ר במדב׳ כ). למה נקרא שמה (של היתוש) בריה שפלה שמכנים ואינו מוציא (תנחומא חקת א). אמר (הקב״ה) אם אני בורא אותו (את האדם) מן העליונים הרי העליונים רבין על התחתונים בריה אחת ואם אני בורא אותו מן התחתונים נמצא התחתונים רבין על העליונים בריה אחת (והזהיר, ויקרא לה:).—ואמר הפיטן: ובמלות לשון הפליא דברתו ויקרא שמות לכל בריתו (נעס אכן, כ׳ שבוע׳). — וביחס להאדם: אני בריה וחברי בריה (ברכ׳ יז.). יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתתן לכל בריה צרכיה (ירוש׳ ברכ׳ ד ח.). שלמחר מתה מוטל לפניה ואין ברייה משגחת עליה (שם כתוב׳ ז לא:). איזהו על אתר כל שלא עבר שם ברייה (שם גיט׳ ג מד:). אמר ריש לקיש באותה שעה (כיצא שאול ושלשה בניו למלחמה) קרא הקב״ה למלאכי השרת ואמר להם בואו וראו בריה שבראתי בעולמי (מד״ר ויקרא כו). כל המכנים ברייה אחת לתוך כנפי השכינה מעלין עליו כאלו הוא בראו (מד״ר שה״ש, לריח). שהיה מדבר עמה בלשון זכר שלא ירגיש בו בריה (שם רות, ותשכב מרגלותיו). שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות (רמב״ם, יסוה״ת ב ב). — ומ״ר בְּרִיּוֹת: מודים אנחנו לך אדון כל הבריות (ירוש׳ ברכ׳ א הל׳ א). כנגד ג׳ פעמים שהיום משתנה על הבריות (שם ד הל׳ א). מעשה בר׳ גמליאל שראה גויה נאה ובירך עליה וכו׳ ברוך שכן ברא בריות נאות בעולמו (שם ט הל׳ ב). ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהם ב״א (ר״ה יא.). הרואה בריות משונות אומר ברוך משנה הבריות (ברכ׳ מז:). שלשה בריות קדמו את העולם המים והרוח והאש וכו׳ ובשש בריות אלו העולם-מתנהג ברוח בחכמה ובאש ובאור ובחשך ובמים (מד״ר שמות יה). הרבה בריות ברא הקב״ה בעולמו ולא היה העולם ראוי להשתמש בהן וגנזן הקב״ה מן העולם (שם לה). ותשמרני מהמון גלים וכו׳ וּמֵהַבְּרִיּוֹת הרעות הגדלות בים וביבשה (סמג״ל, תפלת הים). — וכנ׳: אמר רבי יהושע בן חנניה בשעה שהרוח יוצא לעולם הקב״ה משברו בהרים ומרשלו בגבעות ואומר לו תן דעתך שלא תזיק לבריותי (ירוש׳ ברכ׳ ט הל׳ ג). המנהיג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים (תפלה). שאין הקב״ה בא בטרוניא עם בריותיו (ע״ז ג.). (הרואה) חכמי אוה״ע אומר ברוך שנתן מחכמתו לבריותיו (ברכ׳ נח.). אני ממחה על בריותי ואין בריותי ממחים על ידי (מד״ר בראש׳ כח). אברהם שעשה אותך אדון על כל בריותיך (שם שמות, סוף ג). כל בריותו של הקב״ה לוין זה מזה (שם לא). צאינה וראינה במלך וכו׳ במלך שברא בריותיו שלמות (שם, שה״ש). שפוט לטרף טרף עיניו תצפינה, לא לשחת בריותיו דרכיו תרפינה (רשות לשבת בראש׳, אתשכה). אל רחום וחנון לכל בריותיו, עשה עם עמך וסלחת לחטאתיו (סלי׳ לגו״ג, שלוש תקרא, סמא״ל).—הַבְּרִיּוֹת, כללות בני האדם, die Menschen; les gens; people: הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות (אב׳ א יב). כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו (שם ג י) משמח את הבריות (שם ו א). וכל מי שאינו צריך ליטול (צדקה) ונוטל אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות (פאה ח ט). קונם שאיני נהנה לבריות אינו יכול להפר (נדר׳ יא ג). לא ישתה אדם מן הכוס ויתננו לחברו לפי שאין דעת הבריות שוות (תוספתא ברכ׳ ה ט). כל מי שחכם ועניו ושפל וירא חטא ופרק טוב ורוח הבריות נוחה הימנו עושין אותו דיין בעירו (שם חגי׳ ב ט). ואל תעשינו שיחה בפי כל הבריות (ירוש׳ ברכ׳ ד הל׳ ב). אדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום (שם שקל׳ ג מז ג). בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (בריתא, סוף אבות). כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום (ברכ׳ ו:). ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו אשרי אביו שלמדו תורה וכו׳ אוי להם לבריות שלא למדו תורה (יומא פו.). אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות (חגי׳ יב:). בא וראה כמה גדול כבוד הבריות שור שהלך ברגליו (צריך לשלם) ה׳ שה שהרכיבו על כתפיו (צריך לשלם) ד׳ (ב״ק עט:). הרי שכלו פירותיו מן השדה ואינו מניח בני אדם ליכנס בתוך שדהו מה הבריות אומרות עליו מה הנאה יש לפלוני ומה הבריות מזיקות לו (שם פא:). לעולם ישכיר אדם עצמו לע״ז ואל יצטרך

לבריות (כ"כ קמ.). המזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות (כתוב' נ.). עד שהבריות מרננות עליו ואומרים איש פלוני כשר וחסיד ונאה להיות חכם (ספרי, בהעל' לב). הבריות פקידין אצל נשותיהן טפה של לבנות והקב"ה מחזיר להם אותה טפה בריה נאה ושלמה (מד"ר קהל', ברכות בטובה). הבריות אומרים איש פלוני רוחו יתירה איש פלוני רוחו קצרה (שם, ויקרא טו). אמר לה (אברהם לשרה) נעמוד ונטרדה (את הגר) מביתנו מה יהיו הבריות אומרים עלינו (ר"י ברצלוני, הלכ' ס"ת). אל ישנה אדם ממנהג הבריות (דא"ז ה). עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם (אדר"נ יו). וקחו לכם דרך להיותכם בכל הבריות (יוסיפון פד). ואל יהיה כבוד הבריות קל בעיניו (רמב"ם, סנה' כד ט). האיש הזה בן מות הוא שמטעה את הבריות אחריו (תולדות ישו).—דעת הבריות: הגונב דעת הבריות (שבו' לט.). אל יתיחד אדם עם כל הנשים בפונדק אפילו עם אחותו ועם בתו מפני דעת הבריות (אדר"נ, ב).—טענת הבריות: לא יספר עם האשה בשוק ואפילו עם אשתו ואין צ"ל עם אשה אחרת מפני טענת הבריות (שם). — ובהשאלה, כל דבר שלם שיש לו שם בפני עצמו, וביוצא בזה: וכן גיד הנשה שנתבשל עם הגידין או עם הבשר בזמן שמכירו מגביהו והשאר מותר שאין בגידים בנותן טעם ואם אינו מכירו הכל אסור מפני שהוא בריה בפני עצמו (רמב"ם, מ"א יו ו). זה הכלל אמר רבי יצחק כל דבר ששמו עליו כשהוא שלם וכשאינו שלם אבד שמו זה קרוי בריה כגון גיד אם אינו שלם אינו קרוי גיד (סמ"ג ל"ת קלט). בריה דהיינו כגון נמלה או עוף טמא וגיד הנשה ואבר מן החי וביצה שיש בה אפרות וכיוצא בהם אפילו באלף לא בטל (טור יו"ד ק).—ועי' בְּרִיָּה.

*בִּרְיוֹן[1], בִּר׳, ש"ז, מ"ר בִּרְיוֹנִים, בריונות, — א) אחד מגדוד שומרי ראשם של הקסרים ברומא והצטינו בעריצות ואלמות ועשו כטוב וכישר בעיניהם גם בקצת הקסרים, praetorian ; prétorien ; prätorianer : משל למלך שהבריונים שלו גינו אותו בפורפורא שהוא לבוש (מד"ר שמות ל). — ב) נקראו בהעברה גדודי אנשים שתפסו להם בזרוע הכח והשלטון והתנהגו בקושי ובלי חמלה במתנגדיהם, Terrorist; terroriste: תבעו אותו הבריונים ונתן להם (פסיקתא, ודי זהב). — ובפרט בימי מלחמת היהודים ברומא קראו כך ידידי הרומאים את קנאי ההרות. — ובהרחבה כל איש עז וקשה ופריץ: העמידו עליו בריונות[1]) קשים אשר לא ידעו אשה מימיהם וענו אותו במשכב זכור (מכי', פרשת עמלק א). והחוטאים והפושעים והבריונים (ר' קלוני', אגר' בע"ת ה א). יד כל עריץ היה אמיץ חלש יעריץ כאיש בריון (אדון עולם, להוש"ר, אילת השחר). יש בעולם בריונים, לקול המוכיחים אינם פונים (דרך טוב, יואל שן, ע). — וסמי': וכל הנגררין אחריו בעלי אגרופין הן ואישי בריוני דורנו (קנן אגר' בוקבד' מה).

---

[1]) משק' אֶבְיוֹן. בארמ' במ"ר בריוני: אבא סיקרא ריש בריוני דירושלם בר אחתיה דר' יוחנן בן זכאי הוה (גיט' נו.). הוו בהו הנהו בריוני אמרו להו רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא שבקינהו אמרו להו ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייע' מילתא קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי (שם — היו שם אלה הבריונים אמרו להם רבנינו נצא ונעשה שלום עמהם (עם הרומאים) ולא הניחום (הבריונים) אמרו (הבריונים) להם (לרבנינו) נצא ונעשה מלחמה עמהם אמרו (הרבנים) לא מיסתיע הדבר עמדו הבריונים וישרפו אוצרות החטים והשעורים). וכבר התחבטו במלה זו כל חוקרי הלשון ולא מצאו דבר נכון בענין מקורה ופרושה. קצת הקדמונים פרשו מלשון בורות (כך רש"י). הערוך פרש לסטים ופריצים, אך לא אמר מה מקור המלה. ב' מוספיא כתב : פי' בל"י אלמים עושקים ואנשי מלחמה, וזהו הפרוש היותר מכון ומדויק למלה זו לפי הענין בכל מקום שבאה, אך לא נתברר לאיזו מלה בלשון יונית כון ר' בנימין. לוי החליט מלה זו לשמית וגזר אותה מן לשון בר, ברי, והכונה אדם שאינו מן הישוב, פראי. וכן יסטרוב. והמשקל, כרשום למעלה, הוא אמנם עברי, אך הגזרה אינה טבעית. וקש אמר כי נסתעפה ממלה יונית בוליונסו, שפרושה הוא שטוף בזמה. המשביר : אַבריוני ביונ', שפרושה חצוף. קוהוט הביא השערות אך כלן רחוקות ורחוקות. S. Kraus גזר אותה מהשם היוני φρούριον, וכבר פקפק בזה I. Löw. והנה מהמאמר הראשון המובא בפנים : למלך שהבריונים שלו וכו' נראה ברור כי הבריונים היו גדוד מיוחד של המלך והיו עושים גם בהמלך כטוב בעיניהם, וזה היה טיבם של גדוד קסרי רומא שנקרא Praetoriae או, והשם הזה החל אח"כ לשמש במשמעת גדודים חפשים שלכדו השררה בחוקה ומתנהגים באלמות. והנה אינני יודע באיזה דרך נהיה praetoriae או praetorianus לבריון, עכ"פ לפי טיבו היה הגדוד המפורסם ההוא דומה כמעט ממש להבריונים בירושלם בימי המלחמה. וקצת תמוה הדבר כי דוקא זכר הגדוד המפורסם ההוא שתפס כ"כ מקום בחיי הרומאים לא בא בשום מקום בתלמוד ומדרשים בשמו, אם לא נניח שנתכונו אליו בהשם בריון.

[1]) אולי במשמעה הראשנה או השניה.

*בְּרְיוֹן, ש"ז, מ"ר בִּרְיוֹנִים, — כמו בְּרִיָּה: ונחומים תכמיר לכל בִּרְיוֹנִים, ומפתיחת ידך מתפרנסים ונזונים (פסוקי חלב, לעצירת גשמים).

בְּרִיחַ[1], בְּרִיחַ, ש"ז, מ"ר בְּרִיחִים, בָּרִיחִים, בְּרִחִים, — א) בד או קורה של עץ וכדומה העובר לרחבם של קרשים וכדומה לחברם יחד, Querholz; traverse; cross-beam: והבריח התיכן בתוך הקרשים מברח מן הקצה אל הקצה (שמות כו כח). ויעש את הבריח התיכן לברח בתוך הקרשים (שם לו לג). ועשית בריחם עצי שטים חמשה לקרשי צלע המשכן האחד (שם כו כו). ואת טבעתיהם תעשה זהב בתים לבריחם וצפית את הבריחם זהב (שם כט). ויעש בריחי עצי שטים חמשה לקרשי צלע המשכן (שם לו לא). קרשי המשכן ובריחיו ועמדיו ואדניו (במד' ג לו). — ב) בד מעץ או ברזל וכדומה עובר על פני הדלת ונכנס בשני קצותיו בשני מזוזות הפתח מעבר מזה ומעבר מזה ומונע הדלת מלהפתח, Riegel; verrou; bolt: כל אלה ערים בצרת חומה גבהה דלתים ובריח (דבר' ג ה). ויקם (שמשון) בחצי הלילה ויאחז בדלתות שער העיר ובשתי המזוזות ויסעם עם הבריח וישם על כתפיו (שופט' יו ג). ערים גדלות חומה ובריח נחשת (מ"א ד יג). ושברתי בריח דמשק (עמו' א ה). קומו עלו אל גוי שליו יושב לבטח נאם יי' לא דלתים ולא בריח לו (ירמ' מט לא). ישבים באין חומה ובריח ודלתים אין להם (יחזק' לח יא). ואשים (להים) בריח ודלתים ואמר עד פה תבוא ולא תסיף (איוב לח י-יא). דלתות נחושה אשבר ובריחי ברזל אגדע (ישע' מה ב). הציתו משכנתיה נשברו בריחיה (ירמ' נא ל). לאיביך פתוח נפתחו שערי ארצך אכלה אש בריחיך (נחום ג יג). טבעו בארץ שעריה אבד ושבר בריחיה (איכ' ב ט). המה קרוהו (את שער הדגים) ויעמידו דלתתיו מנעוליו ובריחיו (נחמ' ג ג). — ובמליצה: לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיה בעדי לעולם (יונה ב ז). — ג) כמו פָּלִיט, מי שברח ונמלט מידי האויב, Flüchtling; fugitif; fugitive: לבי למואב יזעק בריחה עד צער (ישע' טו ה). למענכם שלחתי בבלה והורדתי בריחים כלם וכשדים באניות רנתם (שם מג יד). — ד) *אחד מחלקי כלי הנחשת: והכלל שתשים פניך נגד השמש באיזה מקום שתמצא והרם והשפל המעצר הוא הבריח עד שיכנס אל אור השמש מהנקב הגדול (כלי נחש' לרלב"ג, שער ב). דע שעשיית ותיקון כלי הרובע אשר נדבר בו על אחת משתי בחינות הראשונה ע"י בריח המורה ע"פ תקות חוט המשקל ונבאר תחלה בבחינת אשר היא ע"פ בריח המורה וכו' תקח לך בריח אחד ארכו כמדת אלכסון של הכלי ורחבו כמו חצי צפורן או חצי ממנו והוא נקרא בריח המורה (נחמ' ונעים, דוד גנז רמג). — ה) *הקו המדומה שעובר בדמיון דרך כדור הארץ מקטב אל קטב, Achse; axe; axis: והקו הישר הנמשך במחשבה בקרב חללו מקטב אל קטב ועובר על מרכז העולם יקרא בריח העולם ובעלי הסודות יאמרו עליו כי הוא לויתן נחש בריח שעליו רמז הכתוב (יסוד עולם לר"י היטראלי ב א). ובריחי הארץ נחשבים כגון עובר על אמצעית הארץ על הנקודה הזאת יצא אל היקף הארץ אל שני צדיה והיה מבריח מן הקצה אל הקצה והקו הזה הנקרא בריח הוא ארוך מעל קו ישר שהיה עובר על הארץ וחולק אותה (הגיון הנפש לבר חייא, ה עמוד ג). דע שהקו ההולך מצד אחד של הכדור או הגלגל ועובר על המרכז ויוצא אל עבר השני הוא יקרא בריח לפי שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה וחכמי המחקר קראוהו קוטר וכו' ושתי הנקודות של ראשי הבריח או הקוטר הן צירי העולם האחד ציר הצפוני והשני ציר הדרומי והמחקרים קוראים לו קוטב הצפוני וקוטב הדרומי (נחמ' ונע', דוד גנז כח). הקוטר היוצא מציר כדור המתנועע סביבו ועובר על מרכזו ופוגע בציר השני הוא אשר אקראנו בריח (מוסדות תבל ב). מרת זוית נטיית בריחו (של מאדים) מול מסלתו הוא לפי העיון של חכמי זמננו בכדי אחת וששים מעלות ובריחו קטן מקוטר משוה היום שלו (שם לה). הקוטר ממשוה יומו (של שבתאי) גדול מבריחו בכדי חלק אחד עשר וזה יורה לנו כי גם הוא מתגולל סביב בריחו (שם לח). ושנים מהם (מהקוטרים) אין להם זוג האחד גדול מכולם ואחר קטן מכולם והם נקראים בריחים (שם מד). — ו) *קורה ישימו הקצה האחד תחת משא ותשען על משענת בנקדה מנקדת הקורה קרובה יותר להקצה שתחת המשא ובקצה השני יכבידו עליה להורידה למטה, Hebel; levier; lever: שהנך רואה שכובד אבן 200 ליטרא צריך ד' אנשים להגביה אותה ואיש אחד עם הבריח שיתן תחתיה יגביהנה שבבריח ג' נקודות אחת הוא במקום שנשען הבריח וכו' ובנקדה הב' ר"ל הקצה של הבריח הוא מקום הכובד של אבן (גבור' יי' ליש"ר מקנדיא, לט ס). וכבר הסכמתי וכו'

[1]) עי' שרש ברח.

לקרוא העץ הארוך העגול המניחים הסבלים תחת האבנים הגדולות או הקורות כשרוצים להגביהם בשם בריח וכו׳ ואין ספק שאם יהיה הבריח של ברזל או עץ כבד יגביה יותר בקלות מהעץ הקל וכו׳ איך בכח קטן של אדם אחד נגביה משא גדול על ידי הבריח מה שלא יעשו בלתי אם הרבה אנשים גם קצה הבריח הנרחק מהמשענת או המרכז שוקל יותר מקצהו השני שתחת המשא וכו׳ שערך הכח אל הכבד כערך שבין חלקי הבריח (הוא, מעין חתום לא). אם יהיה הבריח בעל שתי זרועות במשקל שוה אז ינשא כובד שני המשקלים יחד מהמשען או הציר לבדו כי המשען הוא לבדו האוחז הבריח ומעכבו לבלתי ימשך למטה מכובד שני המשקלים (רא״ם למודים לינדא ב ד סה). — ז) ״בעין גשר על נהר וכדומה: והוצרכו לשים בריחים על כל העמקים באופן שיוכלו לעבר עליהם (רלב״ג, פרוש דה״י כג, אוצה״ס גרבר ב). בריחים לעבור הנהר (שם 47). — ח) ״רצועת יבשה בין שני ימים מחברת שתי יבשות ורצועת ים מחברת שני ימים, Erd-,Meerenge; isthme,détroit; isthmus,strait: בריח הארץ הוא רצועת הארץ אשר תפסיק בין שני ימים הסמוכים ותחבר שתי ארצות אשר בשני עברי ימים יחד וכו׳ בריח הים הוא רצועת הים אשר תפסיק בין שתי ארצות הסמוכות ותחבר שני הימים אשר בשתי עברי ארצות יחדיו (שבי״ע, כשם ס׳ ראשית למודים). הים שבו ששה בריחים והם רצועות ים לא רחבות אשר יפסיקו בין שתי ארצות סמוכות זו לזו ויחברו שני ימים גדולים ורחבים (ספר הברית א ח).

***בְּרִיחָה**, ש״נ,—א) שה״פ מן בָּרַח, במשמעתו הפשוטה: שלישי לבריחה (מד״ר ברא׳ עד). כמה נאה בריחה שברחת (שם שמות כז). פושעים היו בישראל באותה שעה והיו אומרים בבריחה אנו בורחים כדרך שבני אדם בורחים (תד״א ז). ויושט העבד את ידו על ראשו ויתן אות בריחה לאגריפס המלך (יוסיפון סה). ויהי היום והיתה בריחה באיזו מדינה וברחו כולם ובדרך בריחתם עברו דרך איזה יער (מעשיות להר״ן לה.).—ובכלל התרחקות מדבר מהדברים: כדי שיוכל (היועץ במלחמה) ליעץ הקרבה אל המועילים והבריחה מן הנזקין (נופ׳ לופ׳, מסיר ליאון ב יה). בחירתו (של החולה) לאכול הדברים החמוצים ובריחתו מלאכול המתוקים (נוה שלום יב ב). התשוקה אל הנאות והבריחה מהמזיק (זכות אבות, מחברת יין לבנון).—ב) ״מאון ברעה מהדעות: כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמת העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש (מו״נ ב כה). וכבר העירותיך על עיקר זה המאמר ושזה כולו בריחה מהתחדשות דבר (שם כט). וכבר ביארתי לך והודעתיך בריחת התורה ממעשה הכישוף כולם (שם ג לז) בריחת הבורחים מאלה הענינים (אמונה רמה נח). ומזה היו בורחים תכלית הבריחה (ר״י אברבנאל, ואתה, כבד לב פרעה). ולא היתה תלונתו (של איוב) על מיתת בניו וזה מתכלית בריחתו מליחס שקר ועול אל הש״י (אוהב משפט, ביאור׳ לאיוב כט). ענין הבריחה להיות חושש חששה רחוקה (פלא יועץ, בורח). —ג) ״שבר של בעל עסק, שחדל לשלם נשיו, Bankrott; faillite; bankruptcy: קרוב לסוף שנה זו קודם ר״ה תקב״ד נעשו בריחות גדולות ועצומות עד מאד בנ״ק ממש לא נשאר איש מהחלפנים ובעלי כיסים העצומים שלא היו לפלטה גדולה (מגי׳ ספר, יעב״ץ לו).

״בְּרִיחוּת,—כמו בריחה: ודמה במרוצתך ובבריחותך לבריחת הצבי (עמנ׳, פי׳ שה״ש, כ״י קמברידג).

***בְּרִיָּה**, ש״נ, כנ׳ בְּרִיָּתוֹ, וגם בְּרִיָה, בְּרִיתוֹ,—א) שה״פ מן ברא, במקום בריאה: כל שהוא מבריית המים (ידים ב ב), כל מה שנברא מן המים כגון יבחושים וכיוצא בהם. אחד בריית[1] הזכר ואחד בריית הנקבה זה וזה לארבעים ואחד (נדה ג ז). מתחילתברייתו של עולם ימי החמה יתירים על ימות הלבנה אחד עשר יום (סעו״ר ד). מבריית ו של עולם (תענ׳ ב.). (גזרו טומאה על כלי זכוכית הואיל ותחלת ברייתן מן החול (שבת יה:). אין מברכין על האור אלא במוצאי שבת הואיל ותחילת ברייתו היא (פסח׳ נד.). החומט תחילת ברייתו בבעדשה (נזי׳ נב.). מתחלת ברייתם (של נח, יוסף, מרדכי ומשה) נתקנו לכך (מד״ר שמות ב). מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב״ה אלא במטע תחלה (שם ויקרא כה). יש מהן דעות שהן לאדם מתחלת ברייתו לפי טבע גופו (רמב״ם, דעות א ב). אלא אם כן היה גופו רע מתחילת ברייתו (שם ד ב).—ובלי המלה תחלת: שמיר זה ברייתו כשעורה (סוט׳ מח:). — ומשמשת במשמ׳ טבע הגופים ומעמדם כמו שנבראו, Beschaffenheit, natürl. Zustand; nature, état naturel; nature, natur, condition: אין עושין תמרים דבש ולא תפוחים יין ולא סתוניות

[1]) כך במשנה שבגמרה.

חומץ ושאר כל הפירות אין משנין אותם מבריתן (תרומ' יא ג). ואבר הפורש ממנו והוא כברייתו (עדי' ו ג). כלבןשאכל בשר המת שלשה ימים מעת לעת הרי הוא כברייתו (זב' כ ג), במעמדו הטבעי. שלא אמרו אלא גוש כברייתה (תוספתא כל' כ"ק ג ז). זה הכלל כל גזילה שהיא בעינה ולא שינה אותה מברייתה [1]) אומר לו הרי שלך לפניך ואם שינה אותה מברייתה משלם כשעת הגזילה (שם כ"ק י ד). יין מבושל ואלונטית הרי אילו אסורין מפני שתחילתן יין אלנטית כברייתה הרי זו מותרת (שם ע"ז ד יב). פשתים כברייתו צמר כברייתו (ספרא, נגע' יג). כלייש זה שערוך בשמן ומקוטף בדבש כך היה בהייתו של מן (ספרי, בהעל' פט). כל שנשתנה מברייתו ולא שינה ברכתו יצא (ירוש' ברכ' ו הל' ג). לפיכך חיתה נבדקת (הסוטה) במים ובעפר אם טהורה היא כברייתה או לאו (תנחומא, נשא ה). שינוי החוזר לברייתו הוא ושינוי החוזר לברייתו לא שמיה שינוי (סוכה ל:). מה להצד השוה שבהן שכן לא נשתנו מברייתן (ע"ז מו.). מה מים שלא נשתנו מברייתן אף אוכל שלא נשתנה מברייתה וכו' מה מים שלא נשתנו מברייתן ע"י האור אף אוכל שלא נשתנה מברייתו ע"י האור (שם לז:). אמרו לו (אוכל נמלה כל שהוא חייב) מפני שהיא כברייתה (מכו' יז.). דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו (רמב"ם, דעות ו א). כשהיה האבר שלם כברייתו בשר וגידים ועצמות (הנ"ל, טומאת מת כ ג). ולא גזרו טומאה אלא על גוש כברייתו (שם י ז). מי שפיו נבלם מחמת גופו וברייתו אבל אם נבלם מחמת הרוח אינו מום (הנ"ל, ביאת המקדש ז ז). ולא פירות מברייתן וכו' דבר שדרכו לאכול חי לא יאכלנו מבושל (הנ"ל, שמיטה ה ג). — ובמשמע' צורת הדבר: חלזון זהו גופו דומה לים ובברייתו דומה לדג (מנח' מד.). כלי של ברזל הוא וברייתו כעציץ של קנקן (ערוך, ערך אוכלא). — ב) הדבר שנברא: שבעה בריות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו למעלה מכולם ברא רקיע (אדר"נ לז). — וכל העולם הנברא: שהברייה נארות בעד דברתו (מדר' תדשא ז).

*בְּרִיכָה, ש"נ, מ"ר בְּרִיכוֹת, — א) שה"פ מן בָּרַךְ, נפילה על ברכו: אי זו כריעה ואי זו בריכה ר' חייא רבא הראה בריכה לפני ר' ונפסח ונתרפה (ירוש' ברכ' א ג). בר קפרא אמר לך כריעה לך כפיפה לך השתחויה לך בריכה (שם שם ד). — ב) ענף מאילן נטוע באדמה שהבריכו ונקלט באדמה: אילן שנעקר וכו בריכה והוא חי ממנה חזרה הזקינה להיות כבריכה (ערלה א ה). וכן בריכה שנפסקה והיא מליאה פירות (שם). — ובהשאלה: שתי בריכות טובות יש לי להבריך בך רות המואביה ונעמה העמונית (יבמ' סג.). — ג) מה שהיונות או עופות אחרים יולדות בפעם אחת, Brut; couvée ; brood : הלוקח פירות שובך מחבירו מפריח בריכה ראשונה (ב"ב ה ג). בריכה ראשונה ושניה (גמ' שם פ.). מחלוקת (של ב"ש וב"ה אם יטול הגוזלות מהשובך או אין) בבריכה ראשונה וכו' אבל בבריכה שנייה דברי הכל בעומד (ביצה י.). שהיונים יולדים בריכה בכל חדש וחדש והן שני גוזלות זכר ונקבה (רש"י שם). — ומ"ל: אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר המלך שהיו מורידין ממנו ארבעים סאה גוזלות משלש בריכות בחדש (ברכ' מד.). נחילין אלו הבריכות של דבורים קרי להו נחילין (רגמ"ה ב"ב פ.). — ד) בהשאלה לאילנות הפרי, שהאילן מביא בפעם אחת: באילן שעושה שתי בריכות בשנה וכו' אילן העושה בריכה אחת כגון דקלים וזיתים וחרובין (ר"ה יב.).

בְּרֵיכָה, עי' בְּרֵכָה.

*בְּרִיקָה, ש"נ, מ"ר בְּרִיקוֹת, — שה"פ מן בָּרַק: וכמו שהשמש בבריקותיה על המים הזכים תעשה רשימה בבתלים (אגר' התשו' לר"י לטיף ג). הסברה נותנת שיש להם (להככבים הקיימים) אור טבעי כי אין בריקת הנבוכים (ככבי לכת) כהברקת הקיימים המבריקים ווזהרים ושולחים חצותיהם בתמידות (מעש' טוביה, עולם הגלגלים י).

*בְּרִיקוּת, ש"נ, — תכונת דבר המבריק: והוא כמו בריקות ואש עוברת וזאת היא אחיזות עינים (ראב"ע שמות ז יא). האופנים שהיו בתכלית הזהר והבריקות (רשב"ל דוכן, מ"א, חלק שסינו ג).

בְּרִירָה, עי' בְּרֵרָה.

*בְּרִירָה, ש"נ, מ"ר בְּרִירוֹת, — א) שה"פ מן בָּרַר: הותר מכלל ברירה ביום טוב (ירוש' שבת ז י:). ברירת הדבר הצודק מהבלתי צודק (רע"ג, אמות ה טו). — ובמשמ' טהרה ונקיון: לשון מריקה וברירה ולבון (רד"ק ירמ' נא יא). — ב) בפרט ברירת ראשי עדה,

— [1]) בתוספתא צוק"מ מבירייתה.

דִּינִים, ראשי העדה וכדומה, Wahl; élection; election: הסכימו ועשו הנהגה שבּרירת הנאמנים ונאמניהם והבית דין ומקבלי החשבון וגבאי צדקה שעתידין להתמנות עתה וכו׳ ושלשה מהם אותם שיצאו ראשונה בגורל יעשו מזולתם הבּרירות (שו״ת ריב״ש, ריד). כי לא היו (אנשי הקהל) מוסכמים בּבּרירה והיה ביניהם חילוק וכו׳ שאתם תעשו הבּרירה ולא תטריחו אותי לדבר זה (שו״ת מהרלב״ח לח). עיר אחת שהיתה לה הסכמה וכו׳ שהברורים מזאת השנה להם לבדם כח והרשאה להקים ברורים אחרים וכו׳ ושלא יוכל שום אחד מאותם האנשים שיעלה בהסכמתם לשים אותו לרשת בּבּרירות הנז׳ לסרב (מהרש״ך א קיב). וכשמוע טובי העיר הדבר הזה נעתרו לקולם ובאו לידי בּרירת דיינים (פחד יצחק, ערך כרותא).—״דוכסי הבּריר ה, הדוכסים בגרמניה לפנים שהיתה להם לבד זכות הבּרירה לברור את המלך, Kurfürsten: על כל דוכסי הבּרירה ובראשם פרימיסיל מלך ביהם אשר הוא לעולם הראש והראשון לדוכסי הבּרירה (ל״ד ג, ב׳ תתקע״ב לאלף ו). מיד אחר מות הדוכס פרידריך שהיה אחד מדוכסי הבּרירה (מגי׳ איכה לרי״ע הלר).

״**בְּרִירוּת**, ש״נ, — הכח לראות ולהבחין: לא נתן הקב״ה בהם כח בעין ולא בּרירות בלב (הקד׳ פרוש יצירה לר״י ברצלוני).

בְּרִית[1], ש״נ, מ״ר בְּרִיתוֹת,—מעשה שעושים בני אדם ביניהם שעל ידו הם מתחיבים לקים דבר זה לזה, ולפנים היו כּוֹרְתִים דבר בשעת מעשה זה ולכן אמרו כָּרַת בְּרִית, Bündniss, Vertrag; Alliance, pacte; covenant: ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם בְּרִית (בראש׳ כא כז). תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך ונכרתה בְּרִית עמך אם תעשה עמנו רעה (שם כו כח-כט). ויכרת יהונתן ודוד בְּרִית באהבתו אתו כנפשו (ש״א יח ג). — ובפרט בין מלכים, בין עמים בעניני מדינה: וישלחם המלך אסא אל בן הדד וכו׳ לאמר בְּרִית ביני ובינך בין אבי ובין אביך (מ״א טו יח-יט). וּבְרִית עם אשור יכרתו ושמן למצרים יובל (הוש׳ יב ב). — כרת ברית לפלוני, התרצה לחיות עמו בשלום: לא תכרת להם (ליושבי הארץ) ולאלהיהם בְּרִית לא ישבו בארצך פן יחטיאו אתך לי כי תעבד את אלהיהם (שמות כג לב-לג). השמר לך פן תכרת בְּרִית ליושב הארץ אשר אתה בא עליה פן יהיה למוקש בקרבך (שם לד יב). לא תכרת להם בְּרִית ולא תחנם (דבר׳ ז ב). ויאמרו אליו (אנשי גבעון ליהושע) ואל איש ישראל מארץ רחוקה באנו ועתה כרתו לנו בְּרִית ויאמרו איש ישראל אל החוי אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרות לך בְּרִית (יהוש׳ ט ו-ז). אחרי אשר כרתו להם בְּרִית (שם טז). ואתם לא תכרתו בְּרִית ליושבי הארץ הזאת מזבחותיהם תתצון (שופט׳ ב ב). ויכרת לו (מלך ישראל לבן הדד המנצח) בְּרִית וישלחהו (מ״א כ לד). — ויאמרו עוד כרת ברית לפלוני, הטיל עליו חובה, הביא אותו בברית: ויכרת יהושע בְּרִית לָעָם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט (יהוש׳ כד כה). ויבא אתם (יהוידע הכהן את שרי המאות) אליו בית יי׳ ויכרת להם בְּרִית וישבע אתם (מ״ב יא ד). — וכרת ברית על פלוני, ברגש איבה אליו, בכונה להרע לו: כי נועצו לב יחדו עליך בְּרִית יכרתו (תהל׳ פג ו).—וכרת לפלוני ברית עם פלוני, היה המתוך, עושה הברית בין פלוני ופלוני: וכרתי להם בְּרִית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים (הוש׳ ב כ), מליצה, ר״ל עשה שיהיה שלום ביניהם.—ובהשאלה, הבטחה מחלטה לעשות או לא לעשות דבר, Versprechen; promesse; promise: הנני מקים את בְּרִיתִי אתכם ואת זרעכם וכו׳ והקמתי את בְּרִיתִי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול וכו׳ זאת אות הַבְּרִית אשר אני נתן ביני וביניכם וכו׳ את קשתי נתתי בענן והיתה לאות בְּרִית ביני ובין הארץ (בראש׳ ט ט-יג). והקמתי את בְּרִיתִי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדרתם לִבְרִית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך (שם יז ז). הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם ואכרתה לכם בְּרִית עולם (ישע׳ נה ג). כי אמרתם כרתנו בְּרִית את מות ועם שאול עשינו

---

[1]) מלה עברית ואין אחות לה בשאר הלשונות השמיות. וכבר פקפקו הקדמונים בדבר אם היא משרש ברת משקל פְּעִיל, או משרש ברה משקל בְּכִית, שְׁבִית. ריב״ג, בערך ברת, הביא שתי דעות אלה ולא הכריע, וכן רד״ק. והנה בשרש ב ר ת אין כל מקור למושג השם ברית, ובשרש ב ר ה סברו הקדמונים כי השם ברית נסתעף ממושג החתוך והכריתה שבשרש זה. והאחרונים למן גזנ׳ ועד ברט (מה״ש כי׳ רמט), קניג ואחרים, הסכימו כלם שזה משק׳ פעית מן ב ר ה, וגזרוהו קצתם כמו הקדמונים ממושג חתוך וכריתה, וקצתם (הומל, דילמן בוהל) ממושג ראיה והחלטה שיש לשרש בר באשורית. וגם זה דחוק, ואולי ראוי יותר לשים לב להשערה, כי ברית דומה להשם בָּרוּת, ופרושו אכילה מועטת, על שם המנהג שהיה בימים הקדומים לאכל יחד בשעת כריתת הברית, ולכן מלח הברית, וברית מלח.

הזה (שם כח יה), ר"ל בטוחים אנו כי לא ישלט בנו המות. כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה השלמה לך (איוב ה כג).—כרת ברית לעיניו, חיב את העינים שלא תבטנה: ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (איוב לא א). — ויאמרו בא בברית עם: ואשבע לך ואבוא בברית אתך (יחזק' יז ח).— עבר בברית: לעברך בברית יי' אלהיך (דבר' כט יא). — שם לו ברית: כי ברית עולם שם לי (ש"ב כג ה). — ולבטל הברית ישתמש העברי בהפעלים הפר, נאר, חלל, כפר: כי עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם (ישע' כד ה). ואתה זנחת ותמאס התעברת עם משיחך נארתה ברית עבדך חללת לארץ נזרו (תהל' פט לט-מ). מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבתינו (מלא' ב י). שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו (תהל' נה כא). וכפר בריתכם את מות וחזותכם את שאול לא תקום (ישע' כח יח). — ברית מלח, ברית חזקה שתתקים הרבה: כל תרומות הקדשים וכו' נתתי לך ולבניך ולבנתיך אתך לחק עולם ברית מלח עולם הוא לפני יי' לך ולזרעך אתך (במדב' יח יט). יי' אלהי ישראל נתן ממלכה לדויד על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח (דהי"ב יג ה). — לוחות הברית, ספר הברית, הלוחות, הספר שהיה כתוב שם הברית בין יי' וישראל: ויקח (משה) ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו (העם) כל אשר דבר יי' נעשה ונשמע (שמות כד ז). בעלתי ההרה לקחת לוחת האבנים לוחת הברית אשר כרת יי' עמכם (דבר' ט ט). — ארון הברית, הארון שהיו מונחים בו הלוחות: בעת ההוא הבדיל יי' את שבט הלוי לשאת את ארון ברית יי' (דבר' י ח).— מסרת הברית, עי' מסרת. — בעל ברית פלוני, איש שהוא בברית עם פלוני: והם (אשכול וענר) בעלי ברית אברם (בראש' יד יג). — וכן איש בריתו: עד הגבול שלחוך כל אנשי בריתך (עוב' א ז). — אשת בריתו של פלוני, אשתו הנשואה לו בברית הנשואים: אשת נעוריך אשר אתה בגדתה בה והיא חברתך ואשת בריתך (מלאכי ב יד). — ומ"ר *בריתות: הרי שש עשרה ושלש בריתות[1] לכל אחת ואחת (תוספתא סוט' ח י). שזו נתנה בי"ג בריתות (ברכ' מח:). ואין לך כל דבר מצוה ומצוה שכתובה בתורה שלא נכרתו עליה ארבעים ושמנה בריתות (סוט' לז:). צפור (אעפ"י) שאין לה לא זכות אבות ולא בריתות ולא שבועות בניה מכפרים עליה (מד"ר דבר' ו).—ואמר המליץ: ושימו על לבבכם השבועות בכרתנו פני אל הבריתות (רבנ"ג, שירי שלמה לדוקס, מט). בדבור אחד (שבמשנה) נכללין כמה עיקרין וכמה קבלות סברות בקוצר לשון וכן כמה בריתות תלויין על משנה אחת (ר"מ אלדבי, ש"א ח). —בפרט נקראת המילה ברית, בריתו של אברהם: ויאמר אלהים אל אברהם וכו' זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר ונמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם (בראש' יז ט-יא). והמלבין פני חבירו ברבים והמפר בריתו של אברהם אבינו וכו' אעפ"י שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעוה"ב (אב' ג יא). אשר קידש ידיד מבטן וחוק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קדש (ירוש' ברכ' ט ד). אשר קדשנו במצוותיו וצונו להכניסו (את הילד) בבריתו של אברהם אבינו (ברכ' אבי הילד בשעת המילה). ועל בריתך שחתמת בבשרנו (בהמ"ז). והרגלים הם יותר ארוכים מן הברית (עמה"מ, רישא דז"א מד).—*ובהרחבה לאבר המילה בעצמו: אף בכסות אין מדקדקין (עם העני המבקש בגד) מפני בריתו של אברהם אבינו (ירוש' פאה ח כא.). — ומליצה, *ברית כרותה לדבר, לאמר כך טבעו מעולם: אמר רבי יוחנן ברית כרותה היא היגע תלמודו בצנעה לא במהרה הוא שוכח וכו' ברית כרותה היא הלומד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח (ירוש' ברכ' ה א). אמר אביי ברית כרותה לשפתים (סנה' קב.), ר"ל כך מנהגו של עולם שכל דבר היוצא מהשפתים סופו להתקים. אמר רב יהודה ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם (ר"ה יז:). ברית כרותה לו (להפשפש) שכל המוללו מריח בו (נדה נח:). מה סבורין בני נח שבריתן כרותה עומדת לעד אלא כל זמן שהשמים והארץ קיימים בריתן קיימת לכשיבוא אותו יום וכו' באותה שעה ותופר ביום ההוא (מד"ר בראש' לד). ברית כרותה למים אפילו בשעת שרב רוחה שיפה (שם ג). מה נמרצו אמרי יושר שהם חזקים לפלש עד הלב ולהתקבל כי אז ברית כרותה שיקבו חור בדלתי הלבבות השומעים ויעשו פרי (ר"מ אלשיך, איוב ו כה). ומי יתן והיה מאריך (האויל) מלענות מיד כי היה מרחיק מחיתתו רק ברית כרותה לפיו לענות מיד (שם יג). ותגלה אותו בפירוש כי ברית כרותה לשפתים לגלות מה שהוא בלב (שם טו ו). ברית כרותה לצדיק המקיים התורה מעוני וכו' סופו יהיה לקיים התורה מעושר (מעבר יבק, שפתי רננות כח).—*ברית! הברית! לשון שבועה וקיום דבר, ולתמיה: כשבאתי והרציתי

—[1]) מהד' צוק"מ: כריתות.

דברים לפני ר' אלעזר בן עזריה אמר לי ב ר י ת אילו דברים שנאמרו בחורב (תוספתא חלה א ו). כשבאתי והרציתי דברים לפני ר"א אמר לי ב ר י ת הן הן הדברים שנאמרו לו למשה מסיני (פסח' לח:). ה ב ר י ת הן הן הדברים שנאמרו למשה בחורב (ירוש' פאה ו יט:). —*ב ר י ת ה מ ל ו כ ה: וימחו הסופרים במצות המלך את שם אנטיפטר ממכתב ה ב ר י ת ל מ ל ו כ ה אשר למלכי יהודה וכו' וימלוך המלך את ארקילאוס בנו ויכתבהו במכתב ב ר י ת ה מ ל ו כ ה אשר למלכי יהודה (יוסיפון סא). — *בְּרִית הַחֲדָשָׁה, שם לספר האונגליון: והם(החולקים עלינו) מגדלים אותם (את ספרי הנביאים) והוגים הפסוקים שלהם ויקיימו ה ב ר י ת ה ח ד ש ה (אמונה רמה ב ה). אולם לא שבה הבוגדה כי אם נשאה את הנער מזה והלאה ותכניסהו ב ב ר י ת ה ח ד ש ה (מעשיות ילינק, יב). — ו ב ר י ת ה י ש נ ה, להתנ"ך. —ומ"ר: אמונת המון היהודים היא שהיות תשני ה ב ר י ת ו ת צודקים יחד נמנע בשכל (אמונה רמה ב ה).

בֹּרִית[1]), בורית, ש"נ, — א) עשב [2]) נותן אפר קלי שסגולתו לטהר ולנקות הזוהמא, Alkali;alcali;alkali: כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בֹּרית נכתם עונך לפני נאם אדני יי' (ירמ' ב כב). כי הוא כאש מצרף וּכְבֹרִית מכבסים (מלאכי ג ב). נתר ו ב ו ר י ת קמוליא ואשלג כדי לכבס כהן בגד קטן (שבת ט ה). שבעה סממנין מעבירין על הכתם רוק תפל ומי גריסין ומי רגלים ונתר ו ב ו ר י ת קמוניא ואשלג (ניד' ט ו). השלישית והלביצין והירענה ו ה ב ו ר י ת והאהל יש להן שביעית (תוספתא שבי' ה ו). הירענין ו ה ב ו ר י ת והאהל (ירוש' שבי' ז). הוסיפו עליהן החלביצין והלעינין ו ה ב ו ר י ת והאהל (שבת ל.). ב ו ר י ת הנקרא קוליא (אסף, 170). מיני כבוסים כגון ב ו ר י ת ואהל (רמב"ם שמיט' ה י). ואם עשתה המכוה אבעבועות יולפנה ביין או בחלב עז או ב ב ו ר י ת ויחבשנה (מ' אלדכי, ש"א ד ג). — בֹּרית כרשינה, עי' כרשינה.—ב) *קראו אחרי כן בשם זה את ההרכבה ממיני אפר ושמנונית שמשמשת לרחיצה וכבוס[1]), Seife; savon; soap: ובהמוח אשר בו ישתמשו במקום ב ו ר י ת (שבי"ע, הודו). עפר ב ו ר י ת מראהו לבן שחרחרת וכאשר ישרוהו במים יעלה קצף הרבה כ ב ו ר י ת (לינד', רא"ש למוד' א ח).

*__בְּרַיְתָא__[2]), *בְּרִיתָה[3]), מ"ר בְּרַיְתוֹת,ברוי',—משנה חיצונה שלא הכניסה רבי בתוך סדר המשניות שלו, Baraïta: אפרש אותו ואבאר עיקרו מהמשנה ו מ ה ב ר י י ת א הנמצאת (הקד' פרוש רב נסים גאון). ועיקר זו ה ב ר י י ת א חקוקה במסכת שבת (שם). וכמו כן אם היתה ב ר י י ת א או שמועה אשר זכרתי כי היא במקום פלוני והיא במקום אחר (שם). כי לא כל מה שנזכר

---

[1]) מלה עברית, ואין לה חבר בשאר לשונות האחיות. והוא משק' יחיד במשקלי שמות הדברים שבאו במקרא. ואמר ריב"ג וז"ל: העקר בו דגשות הריש וקמוץ הבית בשרק או בקמצות ע"מ גפרית וכאשר נמנע דגשות הריש נמשך הקמוץ ונתחדש במלה נח רפה היא הוו. ע"כ. וכן רד"ק: כי הריש ראויה להדגש לולי כי לא תקבל דגש ומשפטו ברּית בפלס גפרית. ע"כ. והמדקדקים החדשים לא העירו כלום על צורתה של מלה זו. והכל מסכימים כי מקורה בשרש ב ר ר, על שם פעולתה של העשב ואפרה ל ב ר ר ולנקות ולטהר. אך זה קצת דחוק. — [2]) אין ספק בדבר כי קראו בֹּרית לאחד ממיני ה צ מ ח י ם, הואיל והיא מנויה בין הדברים שחלה עליהם חובת שביעית, וחובה זו אינה חלה אלא על דבר שגדולו מן הארץ. ומפני זה דחתה הגמרה (ניד' סב.) דעת מי שתרגם בֹּרית כבריתא, שהוא גפרית. והנה בגמ' שם אמר רב יהודה בורית זה אהלא (בגמ' שבת צ.: זה ח ו ל, וכן בא חול במקום אהל (ניד' סו:), ועי' ערך חול). והקשו והתניא הבורית והאהל משמע מזה כי ברית ואהל הם שני דברים, ושקלו וטרו שם ובאו לידי מסקנה כי בֹּרית היא אמנם אהל אלא שיש תרי גווני אהלא. ולפי זה צריך לאמר כי אהל (בסור' אחלא) הוא שם כללי לקצת מיני עשבים שיש בהם היסוד המנקה והמטהר (I.Löw, Pfln. Salsola), ולאחד מהמינים הללו קראו בֹּרית (וערך אֶהֶל בספר זה צריך תקון והרחבה ויבוא בתוך ההוספות והתקונים). והערוך ערך זתא הביא עוד מאמר בהגמ' כאן שאיננו בהספר' שלנו: מאי בורית זיתא, ונזכרה מלה זו גם בערב' וסור' כשם תאר לאחד ממיני אשנאן אחלא (לו שם). ריב"ג תרגם ברית באושנאן[a]), אך א ש ל ג הוא אשנאן, ובמשנת נידה המובאה בפנים נזכרו בורית ואשלג יחד, א"כ בורית אינה ממש אשלג, אלא מין אחר, והרמב"ם בפרוש המשנה (ניד' ט ו), תרגם ברית בע'אשול[b]), והוא בערב' גם שם למה שהופפים בו הראש. — [1]) לפי רש"י שלעז ברית שבון, וכן רד"ק: וי"מ אותו כי הוא הנקרא בלעז סבון.

[2]) בארמית ב ר י י ת א: הא ברייתא היא ובמתניתין ליכא (ברכ' יט.—זו ברייתא היא ובמשנתנו אין זה). ור' יוסי בר חנינא ברייתא לא שמיע ליה (שבת יט: — ור' יוסי בר חנינא לא שמע הברייתא).—ובהרבה מקומות ביוד אחת (אגר' ר' שרירא גאון, ובגוף הקדמ' הרמב"ם לפרוש המשנה, וספ' והזהיר, ויקרא יד, סה, ועוד).—וכך נקוד ב ב ר י ת א דר' פנחס שפרסם דר' גרינה' מתוך כ"י ישן (הלקוט' ב) והעיד כי הנקוד הוא מגוף כה"י. — [3]) כך נקוד בגוף פרוש המשנ' של הרמב"ם למס' פרה שבכ"י אקספ' שפרסם מ' למבר, (REJ XIV, 273).

---

a) أُشْنَان b) غاسول

מהברייתות בתלמוד מצויות לרב הברייתות (שם). וכן ר' הושעיא ובר קפרא חיברו ברייתות לבאר דברי המשנה (רמב"ם, הקד' יד החזקה). וכן חברו ר' חייא ור' אושעיא ברייתות אשר מדברי רבם נשמטות (הליכ' עולם א א). וכן נמצא דברי רבי בכמה ברייתות שאינן במשנה (ס' כריתות, שער ג). בריתות המובאות בתלמוד לפעמים בארוכה ולפעמים בקצרה (פחד יצחק, בריתות).

א·ברך[1]), ממנו בֶּרֶךְ, א·בָרַךְ, *הִבְרִיךְ, *בֹּרֶךְ.

בֶּרֶךְ[2]), ש"נ, מ"ז בִּרְכַּיִם, בִּרְכַּי, בִּרְכָּיו, בִּרְכֵּיהֶם, — בִּרְכֵיהֶם, — א) כמו אַרְכֻּבָּה, והוא פרק החבור בין הפחד, שהוא עצם הירך והשוק, **Knie; genou; knee**: כי לי תכרע כל בֶּרֶךְ תשבע כל לשון (ישע' מה כג). והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הַבִּרְכַּיִם אשר לא כרעו לבעל (מ"א יט יח). יככה יי' בשחין רע על הַבִּרְכַּיִם ועל השקים (דבר' כח לה). ולב נמס ופק בִּרְכַּיִם וחלחלה בכל מתנים (נחו' ב יא). על צד תנשאו ועל בִּרְכַּיִם תשעשעו (ישע' סו יב). מדוע קדמוני בִרְכָּיִם ומה שדים כי אינק (איוב ג יב). גם בני מכיר בן מנשה ילדו על בִּרְכֵּי יוסף (בראש' נ כג). בא אליה ותלד על בִּרְכַּי (שם ל ג). ואכרעה על בִּרְכַּי ואפרשה כפי אל יי' אלהי (עזרא ט ה). וכל אשר יכרע על בִּרְכָּיו לשתות (שופט' ז ה). ותישנהו (דלילה את שמשון) על בִּרְכֶּיהָ (שם יו יט). וכל יתר העם כרעו על בִּרְכֵיהֶם[3]) לשתות מים (שם ז ו).—כִּשְׁלוֹן בִּרְכַּיִם: חזקו ידים רפות וּבִרְכַּיִם כשלות אמצו (ישע' לה ג). בִּרְכַּי כשלו מצום ובשרי כחש משמן (תהל' קט כד). כושל יקימון מליך וּבִרְכַּיִם כרעות תאמץ (איוב ד ד). רפיון ידים וכשלון ברכים אשה לא תאשר את בעלה (כ"מ גני' כה כג). — *שְׁפַל בֶּרֶךְ, עָנָו: ופרקו גאה ושפל ברך ומרוצה לעם(תעני' יו.).—ב)*בֶּרֶךְ המחרשה, כמו בֹּרֶךְ עי' זה: כמלא ברך המחרישה (תעני' כה:).

[1]) משתף לאשור', ערב', עברית, ארמ', ואתאפ'.
[2]) עי' שרש א·בָרַךְ, וצורתו הקדומה היתה בִּרְךְ וגם בֶּרֶךְ, באשור' בִּרְכֻ, בער' ר'כבה(a),אך הפעל הוא ברכ,בארמ' ברכא ארכבתא.—[3]) הפעם האחת שנמצא זה הכנוי רפה,וכך מסור במסורת: כל לישנא דגושים בר משנים רפים: ברכיהם על ברכיה. ולא עמדו החכמים על טעם השנוי מדוע בכל הכנ' כ דגושה, זולתי ברכים נסתרים רפה. וסוברים .Olsh וכמו"כ .St כי זה מן מ"ז אחר שהיה לפנים והוא בְּרָכִים.

a) رُكْبَة

***בֹּרֶךְ**[1]), (בורך), ש"נ, — אחד מחלקי המחרשה, והוא העץ העקום אשר עליו תשב החרב: הנוגע בעול ובקטרב וכו' בחרב ובבורך[2]) וביצול (כלים כא ג). נותן רובע כרשינים על בורך המחרישה (אהל' יז א).

א·בָּרַךְ[3]), פ"ע, עתיד אֲבָרֵךְ, — כרע ונפל על ברכיו, **nieder knieen; s'agenouiller; kneel**: באו נשתחוה ונכרעה נִבְרְכָה לפני יי' עשנו כי הוא אלהינו (תהל' צה ו-ז). וַיִּבְרַךְ (שלמה) על ברכיו נגד כל קהל ישראל ויפרש כפיו השמימה (דהי"ב ו יג). — ואמר הַפַּיָּט: אופני הוד ושרפי להבה אראלי וחשמלי וגלגלי מרכבה בורכים קודים ומעריצים אהבה לנערץ בסוד קדושים רבה (קונט' הפיוט' כט). לך נִבְרְכָה ונברכה ולדבורך נשתאה (שם כד).

—הפע', הִבְרִיךְ,—א) עשה שיִבְרַךְ, שיפל על ברכיו, בפרט את הגמל: וַיַּבְרֵךְ (אליעזר עבד אברהם) הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים (בראש' כד יא). — ב) *הטה ענף של אילן מחבר לארץ עד הקרקע והטמין ראשו של הענף באדמה למען יקלט ויצמח משם יונק אחר: המבריך את הגפן בארץ אם אין עפר על גבה ג' טפחים וכו' אפילו הבריכה בדלעת או בסילון הבריכה בסלע אע"פ שאין עפר על גבה אלא ג' אצבעות (כלא' ז א). המבריך ג' גפנים ועקריהם נראים (שם ב). אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית וכו' ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור (שבי' ב ו). הנוטע לתוך שלו והבריך לתוך של יחיד או לתוך של רבים וכן המבריך מתוך של יחיד או מתוך של רבים לתוך שלו (בכורים א א). ונטעתם

[1]) משרש אברך, מהשם בֶּרֶךְ. — [2]) כך בנוסח, וכך במשנ' עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם. אך רב האי הביא עוד גרסה אחרת בכף, עי' זה. והערוך גרס בורך, והביא עוד הגרסה של רב האי. ופרש רב האי, לפי הגרסה כורך, שזה הוא בעין משפך ארוך ובסופו כעין אֵת, ועל ידו ישפך הזרע לאט לאט אל התלם. והביא פרוש זה גם הערוך. אךל הרמב"ם פרש כמו שכתוב בפנים, וז"ל: ובורך אלעוד אלאעוג אלד'י תרכב פיה אלסכה והוא שבה רכבה אלאנשאן והוא אלד'י ינבסט מע סטח אלארצ' ענד אלחרת' ולד'לך תשמי בורך. ע"כ. ובעברית: ובורך הוא העץ העקום אשר יתחב בו האֵת והוא דומה לברך האדם והוא המתפשט עם שטח הארץ בעת החרישה ולזה יקרא בורך.
[3]) עי' שרש ברך. בערב' بَرَكَ a), أَبْرَكَ b), ממש כמו בעברית.

a) بَرَكَ b) أَبْرَكَ

פרט למרכיב ו ל מ ב ר י ך (ספרא קדוש', פרש' ג).הנוטע ו ה מ ב ר י ך והמרכיב (תוספתא שביע' ב).—ובהשאלה: שתי ברכות טובות יש לי ל ה ב ר י ך בך רות המואביה ונעמה העמונית (יבמ' סג.).

— הָפע', יהוּבְרַךְ, — שהבריכוהו: או שהיה עיקרו בתוך שדהו והבריך קצתו בתוך שדהו ודרך הרבים או דרך היחיד מפסקת באמצע בין העיקר והצד ה מ ו ב ר ך (רמב"ם, ביכורי' ב י). שוב בדקתי בעובדי כרמים ואמרו לי כי רוב הכרמים מ ו ב ר כ י ם וכו' ושאלתי היאך מבריכין ואמרו לי בשיש לשרש שלשה ראשים או ארבעה שיוצא מן השרש ועושין חפירות סמוך לשרש מכסין בעפר כל אותם ראשים מלמטה ואין ניכר השרש הראשון כלל ונראה הראשון כששה גפנים יוצאין כ"א מן הקרקע (סמ"ג ל"ת קמו).

ב. **ברך**[1]), ממנו בֶּרֶךְ, בְּרָכָה.

ב. **בָּרַךְ**, קל לא נהוג.

—פִּעֵל, בֵּרַךְ[2]). כהפס' בֵּרֵךְ, עב' בֵּרְכוּ, נכנ' בֵּרְכוֹ, בֵּרְכוּנִי, עת' יְבָרֵךְ, עם ו המהפך וַיְבָרֶךְ, נכנ' יְבָרֶכְךָ[3]) יברכו לווי בָּרֵךְ, בָּרְכֵנִי, מקור בָּרֵךְ, נכנ' בָּרְכוֹ, וגם בָּרוֹךְ, בינ' מְבָרֵךְ, — א) בקש וקרא שתבאנה על אחר ברכה, אשר, כל טוב וכדומה, segnen; bénir; bless: וירא עשו כי בֵרַךְ יצחק את יעקב (בראש' כח ו). וזאת אשר דבר להם אביהם וַיְבָרֶךְ אותם איש אשר כברכתו בֵּרַךְ אתם (שם מט כח). וזאת הברכה אשר בֵּרַךְ משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו (דבר' לג א). ויאמר יוסף אל אביו בני הם וכו' ויאמר (יעקב) קחם נא אלי וַאֲבָרְכֵם (בראש' מח ט). ויאמר בלק אל בלעם מה עשית לי לקב איבי לקחתיך והנה בֵּרַכְתָּ בָרֵךְ (במדב' כג יא). גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם ולכו וּבֵרַכְתֶּם גם אתי (שמות יב לב). וינשק (לבן) לבניו ולבנותיו וַיְבָרֶךְ אתהם (בראש' לב א). וַיְבָרֶךְ (יעקב) את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבתי לפניו וכו' (שם מח יט). וַיְבָרֶךְ (בלעם) בָּרוֹךְ אתכם (יהוש' כד י). וַיְבָרֶךְ (דוד) את העם בשם יי' צבאות (ש"ב ו יח). וַיְבָרְכוּ[1]) את רבקה ויאמרו לה אחתנו את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער שנאיו (בראש' כד ס). ויצאו (משה ואהרן) וַיְבָרְכוּ את העם (ויקרא ט כג). וַיְבָרְכוּ[2]) (העם) את המלך וילכו לאהליהם (מ"א ח סו). ויקמו הכהנים הלוים וַיְבָרְכוּ[3]) את העם (דהי"ב ל כז). וַיְבָרְכוּ[3]) העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם (נחמ' יא ב). ויהי כאשר כלה יצחק לְבָרֵךְ את יעקב (בראש' כז ל). אלה יעמדו לְבָרֵךְ את העם על הר גרזים (דבר' כז יב). מְבָרֵךְ רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו (משלי כז יד).—ועם כנוי: לא אשלחך כי אם בֵּרַכְתָּנִי (בראש' לב כז). ושלח אתו פדנה ארם לקחת לו משם אשה בְּבָרְכוֹ[4]) אתו (שם כח ו). בעבור תְּבָרֶכְךָ נפשי בטרם אמות (שם כז ד). בעבר אשר יְבָרֶכְךָ לפני מותו (שם י). בעבור תְּבָרְכַנִּי נפשך (שם יט). גם קב לא תקבנו גם בָּרֵךְ לא תְבָרְכֶנּוּ (במד' כג כה). אם אראה אובד מבלי לבוש ואין כסות לאביון אם לא בֵרְכוּנִי חלצו ומגז כבשי יתחמם (איוב לא יט-כ). ברוך הבא בשם יי' בֵּרַכְנוּכֶם מבית יי' (תהל' קיח כו). וַיְבָרְכֵם (יעקב את יוסף ובניו) ביום ההוא (בראש' מח כ). וַיְבָרְכֵם[5]) יהושע וישלחם (יהוש' כב ו). — ב) שלח הברכה, נתן לו אשר וטובה וכדומה, Jem. Segen gewähren; combler des faveurs; cause to prosper ויי' בֵּרַךְ את אברהם בכל (בראש' כד א). על כן בֵּרַךְ יי' את יום השבת ויקדשהו (שמות כ יא). בֵּרַךְ יי' את בית עבד אדם ואת כל אשר לו בעבור ארון האלהים (ש"ב ו יב). מעשה ידיו בֵּרַכְתָּ ומקנהו פרץ בארץ (איוב א י). וּבֵרַכְתִּי אתה וגם נתתי ממנה לך בן (בראש' יז טז). וַאֲבָרְכָה[6]) מברכיך (שם יב ג). כי ברך אֲבָרֶכְךָ והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים (שם כב יז). ואהיה עמך וַאֲבָרְכֶךָּ (שם כו ג). אבוא אליך וּבֵרַכְתִּיךָ (שמות כ כד). וּבֵרַכְתִּיהָ והיתה לגוים (בראש' יז טז).

---

[1]) כמו"ב משתף גם בשאר הלשונ' השמיות. בכנענ', באשור' כרב, במשמע' ברכה, בערב' ברכ a), בארמ' בָּרֵךְ.

[2]) עי' שרש ברך.—[3]) הוריות הקורא: ועוד למקצת הסופרים כל לשון ברכה, אשר במקרא ערוכה, אם טעמה על כף נסובה, פתחה ארוכה, כקשת דרוכה, כמו ואברכה מברכיך, ברכני גם אני אבי, ואני אברכם, ברכו ה' מלאכיו, וכדומה, ואם טעמה על בית תמוכה, בולה כרוכה, כמו והתברכו בו,ויתברכו, ויאמר דוד לכל הקהל ברכו נא. ע"כ.— וכן בדה"ט ויתברכו בו, ברכו נא, והתברכו בו, בשוא לבד. ולא עמדו החוקרים על טעם השנוי, פעמים בָּרְכוּ ופעמים בָּרְכוּ, וכדומה, אם היו באמת שתי ההברות נהוגות, או היה בזה איזו כונה.—[1]) מ"ש: הריש בשוא.—[2]) מ"ש: הריש בשוא כמנהגו.—[3]) לא העיר מ"ש כלום.—[4]) כך בנוסחאותינו, ואולם מ"ש העיר והריש בשוא לבדו במקצתן ובמקצתן בשוא ופתח.—[5]) מ"ש: הריש בשוא לבדו כמנהגו.—[6]) מ"ש בשם המסרה: כל לשון ברכה

---

a) بَرَكَ

בֵּרַךְ יי׳ חילו ופעל ידיו תרצה (דבר׳ לג יא). השקיפה ממעון קדשך מן השמים וּבָרֵךְ את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתתה לנו (שם כו יה). ועתה הואל וּבָרֵךְ את בית עבדך להיות לעולם לפניך (ש״ב ז כט). הושיעה את עמך וּבָרֵךְ את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם (תהל׳ כח ט). כריח שדה אשר בֵּרֲכוֹ [1]) יי׳ (בראש׳ כז כז). אשר בֵּרֲכוֹ יי׳ צבאות לאמר ברוך עמי מצרים (ישע׳ יט כה). צידה ברך אֲבָרֵךְ אביוניה אשביע לחם (תהל׳ קלב יה). ואל שדי יְבָרֵךְ אתך (בראש׳ כח ג). נחשתי וַיְבָרְכֵנִי יי׳ בגללך (שם ל כז). יְבָרֶכְךָ יי׳ וישמרך (במד׳ ו כד). ויגדל הנער וַיְבָרְכֵהוּ יי׳ (שופט׳ יג כד). ויזרעו שדות ויטעו כרמים ויעשו פרי תבואה וַיְבָרְכֵם וירבו מאד (תהל׳ קז לח).—ג) קרא שלום לאדם, בפרט בברכה בשם ה׳ וכדומה, grüssen; saluer; to salute: ויבא יוסף את יעקב אביו ויעמדהו לפני פרעה וַיְבָרֶךְ יעקב את פרעה וכו׳ וַיְבָרֶךְ יעקב את פרעה ויצא מלפני פרעה (בראש׳ מז ז-י). ויאמר (אלישע) לגיחזי חגר מתניך וקח משענתי בידך ולך כי תמצא איש לא תְבָרְכֶנּוּ וכי יְבָרֶכְךָ איש לא תעננו (מ״ב ד כט).— ותשובה על ברכה: ויאמר (בעז) לקוצרים יי׳ עמכם ויאמרו לו יְבָרֶכְךָ יי׳ (רות ב ד). — ד) ביחס לאלהים, נרדף עם הלל, שבח וספר תהלתו, preisen, loben (Gott); louer (Dieu); praise (God): ואכלת ושבעת וּבֵרַכְתָּ את יי׳ אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך (דבר׳ ח י). ואקד ואשתחוה ליי׳ וָאֲבָרֵךְ את יי׳ אלהי אדני אברהם אשר הנחני בדרך אמת (בראש׳ כד מח). בהתנדב עם בָּרְכוּ יי׳ (שופט׳ ה ב). בָּרְכִי נפשי את יי׳ וכל קרבי את שם קדשו (תהל׳ קג א). — ה) ביחס לאלהים או למלך, במקום קלל: והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעדהו לאמר בֵּרַכְתָּ אלהים ומלך והוציאהו וסקלהו וימת (מ״א כא י). כי אמר איוב אולי חטאו בני וּבֵרֲכוּ אלהים בלבבם (איוב א ה). ואולם שלח נא ידך וגע בכל אשר לו אם לא על פניך יְבָרְכֶךָּ (שם יא). כי הלל רשע על תאות נפשו ובצע בֵּרֵךְ נאץ יי׳ (תהל׳ י ג). בן נח שבירך את השם בבינוים (סנה׳ נו.). — ו) קרא ברכה לאלהים על המזון וכדומה, die Benediction sprechen; dire les bénédictions; to recite the benediction: כבאכם העיר כן תמצאו אתו (את שמואל) בטרם יעלה הבמתה לאכל כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יְבָרֵךְ הזבח אחרי כן יאכלו הקראים (ש״א ט יג). כיצד מברכין על הפירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ (ברכ׳ ו א). בירך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון (שם ד).

— נפ׳, נִבְרַךְ, — נברך בפלוני, ברך את עצמו שיהיה כמו פלוני, וכדומה: ואברכה מברכיך ומקללך אאר וְנִבְרְכוּ בך כל משפחת האדמה (בראש׳ יב ג). ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום וְנִבְרְכוּ בו כל גויי הארץ (שם יח יח).

—פוע׳, בֹּרַךְ, מְבֹרָךְ,—א) ששלחו לו ברכה, שחלה עליו הברכה, gesegnet sein; être béni; be blessed: כי ידעתי את אשר תברך מְבֹרָךְ (במד׳ כב ו). מְבֹרֶכֶת יי׳ ארצו ממגד שמים (דבר׳ לג יג). תְּבֹרַךְ מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תְּבֹרָךְ (שופט׳ ה כד). ומברכתך יְבֹרַךְ בית עבדך לעולם (ש״ב ז כט). טוב עין הוא יְבֹרָךְ כי נתן מלחמו לדל (משלי כב ט). — ב) היה משבח ומהלל, gepriesen sein; être loué; be blessed: יהי שם יי׳ מְבֹרָךְ (איוב א כא).

—התפ׳, הִתְבָּרֵךְ, הִתְבָּרְכוּ, הִתְבָּרְכוּ,—א) חשב את עצמו מְבֹרָךְ, נדמה בנפשו: והיה בשמעו את דברי האלה הזאת וְהִתְבָּרֵךְ בלבבו לאמר שלום יהיה לי (דבר׳ כט יח).—ב) כמו נפעל: וְהִתְבָּרְכוּ בזרעך כל גויי הארץ (בראש׳ כב יח). ונשבעת חי יי׳ באמת במשפט ובצדקה וְהִתְבָּרְכוּ בו גוים ובו יתהללו (ירמ׳ ד ב). אשר הַמִּתְבָּרֵךְ בארץ יִתְבָּרֵךְ באלהי אמן (ישע׳ סה יו). כל העם אומרים לו (להכה״ג) אנו כפרתך והוא אומר להן התברכו מן השמים (סנה׳ ב א).

— נתפ׳, *נִתְבָּרֵךְ, — א) נשלחה בו ברכה, חלה עליו הברכה: שהיו מימיו מועטין ונתברכו (ירוש׳ מו״ק א ס.).—ב) היה מהלל ומשבח: יתברך שמו וכו׳.

בְּרָכָה, ש״נ, סמי׳ בִּרְכַּת, מ״ר בְּרָכוֹת, סמי׳ בִּרְכוֹת,— א) בקשת ואחול טוב ואשר שאדם מבקש ומאחל לרעהו, Segen; bénédiction; blessing: אולי ימשני אבי והייתי בעיניו כמתעתע והבאתי עלי קללה ולא בְרָכָה (בראש׳ כז יב). וישטם עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו (שם מא). וזאת הַבְּרָכָה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו (דבר׳ לג א). מה היה ברכה שברכן אמר להם תשרה שכינה על מעשה ידיכם (תוספתא מנח׳ ז ח). — ועם ה השאלה: ויאמר עשו אל אביו הַבְרָכָה אחת הוא לך אבי (בראש׳ כז לח). — וסמי׳: בִּרְכַּת אבד עלי תבא (איוב כט יג). — וכנ׳: את בכרתי לקח (יעקב) והנה

דטעם בבית נקראת לעולם בלא פתח כמו וְהִתְבָּרְכוּ בו וכל לשון ברכה דטעם בכף לעולם נקראת הריש בשוא ופתח כגון וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ.—[1]) כך בספרינו ר בחטף פתח. ומ״ש: הריש בשוא לבדו במנהגנו.

עתה לקח בִּרְכָתִי (ברא׳ כז לו), ר״ל הַבְּרָכָה שנועדה לי. בא אחיך במרמה ויקח בִּרְכָתֶךָ (שם לה), הַבְּרָכָה שנועדה לך. איש אשר כְּבִרְכָתוֹ ברך (יעקב אתם (שם מט כח), הַבְּרָכָה הראויה לו. — ומ״ר: ובאו עליך כל הַבְּרָכוֹת האלה (דבר׳ כח ב). — וסמי׳: בִּרְכֹת אביך גברו על בִּרְכֹת הורי (ברא׳ מט כו). — *ודבור: ינוחו לך בְּרָכוֹת על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה (שבת לא). ינוחו לו לר״ש בְּרָכוֹת על ראשו (ע״ז ס). תבוא עליו בְּרָכָה (ערוב׳ סג).—ב) דבר שברכו אותו: ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור בְּרָכָה בקרב הארץ אשר ברכו יי׳ צבאות (ישע׳ יט כד-כה).—ג) ההצלחה והאשר והטוב וכו׳ שמבקשים בהברכה, Glück; félicité; benefits: אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם בְּרָכָה עד בלי די (מלא׳ ג י). כל שאין לו אשה שרוי בלא טובה בלא עזר בלא שמחה בלא בְּרָכָה (מד״ר ברא׳ יז). הואל וברך את בית עבדך וכו׳ ומִבִּרְכָתְךָ יבורך בית עבדך (ש״ב ז כט). ליי׳ הישועה על עמך בִרְכָתֶךָ (תהל׳ ג ט). ושלחתי בכם את המארה וארותי את בִּרְכוֹתֵיכֶם (מלא׳ ב ב), הַבְּרָכוֹת שיש לכם. — ד) מַתָּנָה, דבר שנותנים עם הברכה לאיש, Geschenk; présent; gift: ותאמר לו (בת כָּלֵב לאביה) הבה לי בְרָכָה כי ארץ הנגב נתתני ונתתה לי גלת מים (שופט׳ א יה). וישלח (דוד) מהשלל לזקני יהודה לרעהו לאמר הנה לכם בְּרָכָה משלל איבי יי׳ (ש״א ל כו). ועתה קח נא בְרָכָה מאת עבדך (מ״ב ה יה). קח נא את בִּרְכָתִי אשר הבאת לך כי חנני אלהים וכי יש לי כל (ברא׳ לג יא). — ה) ברית שלום, קשר של ידידות, Bund; pacte; alliance: כי כה אמר מלך אשור עשו אתי בְרָכָה וצאו אלי ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו (מ״ב יח לא). — ו) תהלה והודיה ותשבחות לאלהים, Lob; louange; praise: ויברכו שם כבדך ומרומם על כל בְּרָכָה ותהלה (נחמ׳ ט ה). — ז) *התרבות וגדול וכדומה לא בדרך רגיל, שנדמה שזה אי אפשר אלא ע״י בְּרָכָה: יצו יי׳ אתך את הַבְּרָכָה באסמיך ובכל משלח ידך (דבר׳ כח ח). ויהי בִּרְכַּת יי׳ בכל אשר יש לו (ברא׳ לט ה). נפתלי שבע רצון ומלא בִּרְכַּת יי׳ (דבר׳ לג כג). וצויתי את בִּרְכָתִי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים (ויקר׳ כה כא). אין הַבְּרָכָה מצויה אלא בדבר שאין העין שולטת בו (תעני׳ ח:).המצפה לשכר אשתו וריחים אינו רואה סימן בְּרָכָה לעולם וכו׳ ארבעה פרוטות אין בהן סימן בְּרָכָה לעולם שכר כותבין ושכר מתורגמנין ושכר יתומים ומעות הבאות ממדינת הים (פסח׳ נ:)׳ שבְּרָכָה שורה בתוך מעיה (מד״ר ויקר׳ לד). בְּרָכָה שרת באצבעותיו (שם רות, ויאמר לה). אין בְּרָכָה שורה על שלחן ריקם (צרור המור על התורה קמח).—ובמשמע׳ קִדְמָה, Fortschritt; progrès; progress: מי שאינו מראה סימן בְּרָכָה במשנתו בתוך חמש שנים שוב אינו מראה (תוספתא חגי׳ ג כו). — ח) *במקום קללה וגדוף ביחס לאלהים ומלך, מפני הכבוד: העכו״ם שמוזהרים על בִּרְכַּת ה׳ בישראל (סנה׳ נו). שבע מצות נצטוו בני נח דינין וּבִרְכַּת ה׳ עכו״ם גילוי עריות ושפיכות דמים וכו׳ (שם). — ט) *נוסח דברים שנקבעו לאמרם לתת שבח והודיה לאלהים: אלו הן בין הפרקים בין בְּרָכָה ראשונה לשניה (ברכ׳ ב ב). אסור לו לאדם שיהנה מן העוה״ז בלא בְּרָכָה (גמ׳ שם לה). אמר רבי חנינא בר פפא כל הנהנה מן העוה״ז בלא בְּרָכָה כאילו גוזל להקב״ה וכנסת ישראל (שם:). כל בְּרָכָה שאין בה הזכרת השם אינה בְּרָכָה (שם מ:). ילך אצל חכם מעיקרא וילמדנו בְּרָכוֹת (שם לה). וּמִבִּרְכוֹתָיו של אדם ניכר אם ת״ח הוא (שם נ). — ט) *מאכלים טובים, מעדנים ומשקאות, וכיוצא בזה: ראה שם (בהפונדק) בְּרָכוֹת ברכה דגים וכל טוב (מדרש סו״ט י).

בְּרֵכָה[1], ש״נ, סמי׳ בְּרֵכַת, מ״ר בְּרֵכוֹת,—מקום למקוה מים, בפרט עשוי בידי אדם, Teich; étang; pool: וישבו אלה על הַבְּרֵכָה מזה ואלה על הַבְּרֵכָה מזה (ש״ב ב יג). ותקבצו את מי הַבְּרֵכָה התחתונה וכו׳ ומקוה עשיתם בין החמתים למי הַבְּרֵכָה הישנה (ישע׳ כב ט-יא). ואשר עשה (חזקיהו) את הַבְּרֵכָה ואת התעלה ויבא את המים העירה (מ״ב כ כ). ונינוה כִבְרֵכַת מים (נחום ב ט). עיניך בְּרֵכוֹת בחשבון (שה״ש ז ה). עשיתי לי בְּרֵכוֹת מים להשקות מהם יער צומח עצים (קהל׳ ב ו). הַבְּרֵיכָה שבבית והבית מויע מחטותה (מכשי׳ ב ב). העבירו (את המעין) על גבי בְּרֵיכָה והפסיקו הרי הוא כמקוה (מקו׳ ה א). בְּרֵיכָה

[1]) בערב׳ בִּרְכַּה a), ולא נתברר מקור שם זה. יש סוברים כי נגזר מהפעל ברך במשמע׳ הברכת הגמלים, ור״ל המקום שמבריכים שם הגמלים להשקותם, ויש אומרים כי עקר משמעתו של ברך היא פשט, וברֵכָה ר״ל מקום שמתפשטים שם המים. אבל זו השערה רחוקה ומוזרה.

a)

שנוטפת מים משדה בית השלחין זו מותר להשקות ממנה שדה בית השלחין אחרת (מו"ק ז.). הפסיקות והבריכות שנתמלאו מים מעיו"ט (שם). ואמר הפיט: למעל לרקיע עש כברכת מים לנטות עליה כפה מזעת מחמת מים (תקבעה כסל, תפל' גשם).—ועי' אשוח.

*בְּרֵכַת, — כמו בְּרֵכָה: מעיין היוצא לתלמי ומן התלמי לברכת[1]) ראשונין ראשונין הרי אלו פסולין מפני שהן נשאבין (תוספתא מקו' ד ח).

ברם[2]), ממנו בְּרוֹמִים, ואולי בֵּרֵם.

בֵּרֵם[3]), פ"י, עת' אֲבָרֵם, מקו' בָּרֵם, לְבָרֵם, — בֵּרֵם את פלוני, עצבו והציק לו, בפרט בשאלות וטענות וקריאות תגר על מעשיו, ärgern; agacer; annoy: אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לברם[4]) האלהים ולראות שהם בהמה המה להם כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם ((קהל' ג יח-יט).

*בְּרַם[1]), — מלת קריאה, כמו אבל, באמת: אמר ר' ישמעאל בר' יוסי לזו לא הוצרכנו לאיסור כרת התרת לאיסור לאו לא כל שכן ברם כך שאלו הרי

---

[1]) כך בתוספתא צוק"מ. בש"ס וילנה לבריכה.

[2]) באשור' וערב' משמש שרש זה במשמ' פתל חוטים, וסוברים חכמי הלשון כי מזה הוא השם ברומים, עי' במקומו. ומשמש שרש זה בערב' עוד בהשאלה במשמ' עצב ושעמום. בסור' משמש ברם במשמ' נקר והשחית.

[3]) בערב' בָּרִמَ (a) היה עצב ומשועמם, ואַבְרַם (b) עליה, עצבו, והציק לו, ואברם עליה פי אלג'דאל, הפציר בשאלות וטענות כדי לסתום פיו שלא יוכל לענות כלום. — [4]) נקוד בכל הספרים לְבָרָם, ונתקשו במלה זו המפרשים הקדמו' והאחרו' ולא עלה בידם למצא ענינה ודקדוקה. רובם ראו בה את הפעל ברר, כך השבעים, וכן מדרש קהל': לברם האלהים לברר להם מדת הדין של הרשעים. ע"כ. וכבר השיג ע"ז הראב"ע ואמר: וזה רחוק כי בבנין פיעל הדגוש לא ימצא עין מבולע. ע"כ. ולהמלט מזה גזר ריב"ג שהוא משרש ברה, במשמ' ברר, כמו ברו לכם. ואולם בזה עוד לא נצלנו מהקושי שיש בדקדוק המלה כי לפי נקודה הריש בקמץ, הרי היא פעל עבר ועם פעל עבר לא יתחבר ל השמוש בראשו, כמו שאמר ריב"ג בעצמו וז"ל: ודע כי אין בלשון העברים פועל חולף שנכנסה עליו הלמד כי אם לברם האלהים. ע"כ. ואעפי"כ החליטו ריב"ג לפעל עבר ונכנס בדחוקים רבים, ופרש את ל השמוש שבמלה זו במשמ' על, ואמר: ושעור המלה על אשר ברם האלהים כלומר בעבור שברר אותם ובחר בהם מכל הבריאות, ע"כ, והרבה לפלפל בכונת הפסוק, והלך בעקבותיו הראב"ע, ופרש גם הוא לברם בלשון עבר: שבחרם האלהים מכל תולדות האדמה. וא"כ לא יתאים חציו הראשון של הפסוק שמדבר בלשון עבר, שברר אותם, עם חציו השני ולראות, במקור, ואין זה מדרך לשון טבעית. ומקושי זה לא תצילנו גם השערת בכר (Bacher, REJ 1894, 283) שהלמד הוא מיסוד המלה, משר' לְבַר באשור' במשמ' זקנה ועתיקות, ומזה בהשאלה במשמ' בחירה. ומלבד קושי המלה לברם קשה עוד המליצה בחציו השני שהם בהמה המה להם, כי שתי המלים האחרונות המה להם הן יתרות ואין להן שום טעם. ולכן גזרו הרבה מהחדשים שחלק זה מהפסוק הוא משובש, ומתקו את המלים המה להם, ואמרו שהן כפל ממלים בהמה ומהמלה שהם. ואפשר שגם החלק הראשון משובש, ויתרה גם המלה האלהים ובמקום לברם צ"ל לברר, כמו ולבור את כל זה (שם ט א), אם לא נחוש לגרסת השבעים במקום הזה שתרגמו כאלו היה כתוב ולבי ראה, ותהיה צורת הפסוק כך: אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לברר ולראות שהם בהמה. ועכ"פ זה התוך גדול יותר מדי בהכתוב, וקשה להחליטו. ולפי צורת הפסוק כמו שהוא לפנינו, ואם נדמה לנו צרוף המלים שלו ערומות מהנקוד המסור, ונשים לב ליחסן ההגיוני זו לזו ולמהלך טענותיו של קהלת שרובן הן תרעומות על האלהות על הענין הרע שנתן לבני אדם, על כרחנו נראה בהמלה לברם מקור, כדעת המדרש, רש"י ואחרים, אפס לא מקור עם מם השמוש בסופו לנסתרים, אלא מקור מפעל שלם של"פ היא מם, וננקדה לְבָרֵם כמו לְבָרֵךְ והפעול הוא האלהים, לְבָרֵם את האלהים. ובחצי השני מהכתוב לפי צורתו הנכחית, ולפי טיבן של טענות קהלת על האלהות, צריך שבהמלות התמוהות שהם בהמה המה להם, נמצא אותה הטענה, וזה אפשר אם נראה בהמלה המה פעל וננקדו הָמָה, כמו בָּנָה, ובהמלה שהם שם דבר הם עם ש השמוש, ונפרש הם קצת במשמ' גורל, תכלית, ור"ל שהאלהים הָמָה לבני אדם הם של בהמה, וכמו שהוא הולך ומבאר: כי מקרה אחד לאדם ולבהמה. בדרך זה אין צרך לשבש הכתוב כלל, ויהיה לו סגנון טבעי ורעיון יפה: אמרתי אני בלבי בענין בני האדם לְבָרֵם, לקרא תגר על האלהים, ולראות (או אולי וְלַרְאוֹת, במקום לְהַרְאוֹת, כמו לַנְּבִיאִים במקום להנביאים, וכן פרש"י: ולהראותם) כי הם של בהמה הָמָה והכין האלהים להם. ובאמת השרש ברם, שהוא משתף לעברית וסור' וערבית, משמש בערבית בהפעיל בהשאלה במשמ' הכעסה וטענות על חברו, כמו שהוזכר למעלה, אלא שצריך עיון אם יש מקור ליחס לשתי המלים הם המה המשמעה שמתיב הענין, ונשא ונתן בזה במקומן.

[1]) בארמ' וסור' בְּרַם. בארמ' במשמ' רק, לבד:

a) بَرِمَ b) أبْرَمَ عليه

היתה אשת אחי אמו שהיא שנייה לו נשאה אחיו מאביו ומת מהו שתמאן (יבמ׳ קח:). פתח ריש לקיש ואמר ברם זכור אותו האיש לטוב שאמרו שמועה מפיו (חול׳ נד.). אמר רב יהודה אמר רב ברם זכור אותו האיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה (שבת יג:). ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל (ב״ב כא.). דברים שאמרתי לפניכם טעות הן בידי ברם כך אמרו יחיד נותנין לו בית סאתים (ערוב׳ יו:). דברים שאמרתי לפניכם טעות הם בידי ברם כך אמרו שיכשוך מותר (זבח׳ לד:). דברים שאמרתי לפניכם טעות הן בידי ברם כך אמרו משמיה דר׳ יוחנן אשה לא תחוף בערב שבת (ניד׳ סח.). דבר זה שאלתי לכל רבותי ולא אמרו לי דבר ברם כך היתה שאלה האומר וכו׳ (ב״מ קיד, אגר׳ של רבין). דבר זה שאלתי לכל רבותי ולא אמרו לי דבר ברם כך אמרו משום ר׳ ינאי הוכרו ולבסוף נתערבו כותבין הרשאה זה לזה (ב״ב קכז.). אמר ר׳ זירא אם יכפור רבי יוחנן ברבי אלעזר תלמידו יכפור ברבי ינאי רבו וכו׳ אין ראייה אלא בקיום השטר ברם נראין דברי רבינו יוסף (שם קנד:). ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק ברם רוכלותיו של יעקב לא היתה אלא מאותו האבק שתחת רגליו (מד״ר שה״ש, מי זאת). אמר רשב״א כל מקום שאתה מוצא הכתב רבה על הנקודה את תפוש את הכתב ומניח את הנקודה נקודה רבה על הכתב את תפוש הנקודה ומניח את הכתב ברם הכא לא כתב רבה על הנקודה ולא נקודה רבה על הכתב אלא כולו נקוד (שם, לואלך). א״ר אבא בר כהנא מלך בשר ודם מעטיפתו ניכר ברם הכא הוא אש ומשרתיו אש (שם, מה דודך). ולא היו יכולים לכבש את ירושלם שלא נחתם גזר דינם עד עכשיו ברם כשהגיע קיצם של ציון וירושלם ליהרס קץ היה לכל בני אדם (פסיק׳ רב׳, ויהי כעת שסרחה).

בִּרְנָה[1], ביר־,— ש״נ,—בנין גבוה, בצור, מגדל מבצר, Burg; bourg; castle: ותהי בצד ההיכל בירנה אחת שבנה המלך שלמה והיא בירנה גבוהה מאד וכו׳ והיתה הבירנה גדולה מאד וילכו היהודים ויטוחו את עצי הארזים אשר לבירנה וכו׳ והם נרדפו לפני הרומיים אל פאת הבירנה והרומיים רדפו ויבאו אחריהם בבירנה והם יצאו ממוצא אחרת מהבירנה והרומיים עלו על גג הבירנה למעלה וכו׳ הביאו סולמות ויסמכום אל קירות הבירנה מחוץ וכו׳ ויריעו תרועה גדולה לשמחה כי אמרו נלכדה הבירנה וכו׳ ויתנדב אחד מבחורי היהודים וילך אל שער הבירנה לילה ויסגירה מבחוץ וכו׳ ויבער עוד אש בכל קירות הבירנה מסביב וכו׳ וילהטו כל הקירות אשר לבירנה מסביב וכו׳ ויביטו הרומיים אשר בבירנה בלהט האש וכו׳ כי הקיפה עליהם האש הגדולה בבירנה והיהודים עוד עומדים מחוץ לבירנה מסביב בכל כלי מלחמה לבלתי תת אחד מאשר בבירנה מהרומיים להמלט וכו׳ כי גבוהה מאד גג הבירנה ואין לרדת וכו׳ ותשרף כל הבירנה עד בית חזקיהו (יוסיפון לג).

בָּרַם[2], קל אינו נהוג.

—הפע׳, ״הִבְרִים, — נער, נהק החמור: שור גועה אריה שואג וכו׳ חמור מברים (כסא שלמה, ביה״מ ילינק ה).

***ברץ**, ממנו *בֵּרוּץ, *בֵּרֶץ, *מְבוֹרָץ, ״נִבְרָץ.

א. ***בֵּרֶץ**[3], — מלא וגדוש מאד, למשל קֹמֶץ עד שבולט מבין האצבעות, וכדומה, היה גדוש מאד בהמדה: איזהו (קמץ) היתר שקמצו מבורץ (מנח׳ א ב). היה קומץ מבורץ וקמץ ועלה בידו צרור (תוספתא שם ה ב). מלא קמצו יכול מבורץ ת״ל בקומצו וכו׳ יכול אפילו בראשי אצבעותיו ת״ל מלא קומצו (יומא מז.). שהמספקין סלתות שקבלו מעות הקדש לספק סלתות כל ימות השנה מודדין להקדש במדה מבורצת (רש״י כתוב׳ קו:).

ואשתאר ברם נח ודי עמה בתבותא (ת״א בראש׳ ז כג). וקצתם במשמ׳ מכל מקום: ברם עקר שרשוהי בארעא שבקו (דני׳ ד יב). ובמשמ׳ מלבד זה: (ת״י שמות לו ז). ומצוי בתלמוד במשמעות הללו, ובמקומות בגמ׳ שהובאו בפנים כל המאמר הוא עברי, ביבמות הם דברי ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי, בחולי׳ הם דברי ריש לקיש, בשבת דברי רב יהודה בשם רב, שהוא צח הלשון בכל מקום, ובעירוב׳ דברי האמורא של רב נחמן, ובזבח׳ וניד׳ דברי האמורא של רבא. בב״מ וב״ב קכז הם דברי רבין באגרת שלו שהיא כלה בעברית. זה עדות שמלה זו כבשה לה כבר מקום גם בתוך הדבור העברי גם בפי בעלי הצחות בלשון העברית.

1) צורה שניה להשם בירנית, ממ״ר בירניות, עי׳ בזה הערך. ואין במשקלי השמות העברים פיעלנה, או פיעלה, לכן צריך לחשב היוד שאחרי הבית רק לסימן תנועת החירק ולא מעצם המלה, וגם לא לסימן חירק ארוך.

2) בארמ׳ משמש לנהקת החמור: האפשר דמברים מרודא עלוי דתא (ת״י איוב ו ה).

3) בכנע׳ ברץ יתר על המדה (Schröder 23).

אשר ימצא קומצו מ ב ו ר ץ (סבלי הלקט, חתי׳ הספר).

— נפ׳, ״נברץ: דיין עב הוא ואינו ממהר לצאת אלא נ ב ר ץ ונגדש על שפת הכוס יותר מן המים (רש״י סוכה ו.).

ב. *ברץ[1]), קל אינו נהוג.

— פע׳, ״בירץ, מבורץ, מבורץ, — מפלש, פתוח מקצה לקצהו: חריץ שעובר בכרם עמוק עשרה ורוחב ארבעה וכו׳ בחריץ מ ב ו ר ץ[2]) (תוספתא כלא׳ ג י).

ברק[3]), ממנו ברק, ברק, ואולי *ברקית.

ברק[4]), ש״ז, סמי׳ ברק, מ״ר ברקים, כנ׳ ברקיו, סמי׳ ברקי, — א) אור מבהיק הנמלט פתאם מקרב העננים במהירות גדולה כאלו נקרעו ויקדמהו ז״ל פי רוב קול רעם, Blitz; éclair; lightning: ירעם מן שמים יי׳ ועליון יתן קולו וישלח חצים ויפיצם ברק ויהמם (ש״ב כב יד-יה). ויי׳ עליהם יראה ויצא כברק חצו (זכר׳ ט יד). ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר (שמות יט יו). לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשאים מקצה ארץ ברקים למטר עשה ויוצא רוח מאצרתיו (ירמ׳ י יג). התרים לעב קולך ושפעת מים תכסך התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו (איוב לח לד-לה). קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל רגזה ותרעש הארץ (תהל׳ עז יט). מראיהן כלפידם כברקים ירוצצו (נחו׳ ב ה). ואמר המשורר: שפתי אם אשים, בהרים ורכסים, יעופון בם נסים ורוצים כ ב ר ק י ם (רא״ע, כדוד הסיר). האירו ברקיו תבל (תהל׳ לז ד). — ובמליצה: המות בכל יום ישלח חצו ו ב ר ק ו (חו״ה, התשובה ז). — ב) בהשאלה, מראה נוצץ ומזהיר מפני מתכת ממורטה או ממראה של זכוכית, Glanz; éclat; brightness: חרב חרב הוחדה וגם מרוטה למען טבח טבח הוחדה למען היה לה ברק מרטה (יחזק׳ כא יד-יה). אם שנותי ברק חרבי (דבר׳ לב מא). ולהב חרב וברק חנית (נחום ג ג). — ואמר המשורר: הבט מאור כוסות אשר ידמו אורי ב ר ק חרב בלהטיהם (רמב״ע, תרשיש כ י). — וסמי׳ רבים: התחילו ב ר ק י האור (תרג׳ פי׳ המשנ׳ להרמב״ס, תמיד ג ב), מה נוראים ב ר ק י פלפולו (אילים לש״ר, כתב ג).

[1]) בסור׳ נקב וקדח ופלש.
[2]) כך בכל הספרים, ובמשנה במקום זה מפורש.
[3]) שרש משתף לכל הלשונות האחיות.
[4]) באשו׳ ברק, בערב׳ ברק a), בארמ׳ וסור׳ ברק, ברקא.

a) برق

ברק, פ״י, — עשה, שלח ברק: ברוק ברק ותפיצם שלח חציך ותהמם (תהל׳ קמד ו).

— הפ׳, *הבריק, — א) כהו עיניו מחמת אור מבהיק, מחמת רוח, בהלה פתאומית: השוכר את החמור ו ה ב ר י ק ה[1]) (כ״מ ו ג). — ב) ״עשה ברק, כמו הקל: ה ב ר ק ת חצים (יוסי בן יוסי, שופרות). כאור הגופות הזכים שאין להם אור מעצמם אבל הם מקבלים האור ו מ ב ר י ק י ן אותו וכסור הסבה יסור האור (מלמ׳ התלמי׳, זכור). — ג) ״נוצץ ומזהיר: ובכל מקום ה ב ר י ק ו כמו אלה נגד עיניו (הקד׳ שבי״ע א, מכתב לרנ״ק). — ד) *כמו מבורץ, מפולש: חריץ מ ב ר י ק ואינו מ ב ר י ק (ירוש׳ כלא׳ ד כט ג).

— הפ׳, ״הוברק: עשויה היא (החרב) ללהט מרוטה ו מ ו ב ר ק ת (רש״י יחזק׳ כא כ).

— התפ׳, ״התברק, — מאציל אור פתאם כמו ברק, ממראה הברק: הנפש מ ת ב ר ק ת על החמרים המזוקקים ומאצילים מזיום (אגר׳ סתמו׳ לר״י לטיף ג.). הנפש מ ת ב ר ק ת ומתפלשת בגוף (שם).

*ברקאי[2]), — א) מלת קריאה, במקום מאמר, ור״ל עלה אור השחר, האיר היום: אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה אם הגיע הרואה אומר ב ר ק א י[3]) מתתיא בן שמואל אומר האיר פני כל המזרח

[1]) ושאלו שם בגמ׳ (ע״ח:) מאי והבריקה, וענו: הכא תרגימו נ ה ו ר י ת א רבא אמר א ב ז ק ת. ואם כן, כבר בימיהם לא היתה משמעתה האמתית של מלה זו ידועה. וגם שני הפרושים בעצמם אין משמעתם האמתות ידועה, כי לא חשם נהוריתא ולא השם אבזקת אינו ידוע לנו ממקום אחר זולתי פה. ולכן הרמב״ם בפרוש המשנה שלו, שבכלל הוא מצטין בפרושי הדברים בדיוק, ובפרט בעניני מחלות ורפואות, לא פרש כלל את המלה והבריקה והסתפק בדברים הללו: ומה שאמר ה ב ר י ק ה היא שאינה יכולה להלך מחמת חלי מחליי הבהמות. ע״כ. הערוך פרש נהוריתא, וז״ל: שעיניהם יפים ואינה רואה ע״י רוח יבוא זה החולי. ע״כ. ואבזקת פרש בשני פרושים שונים. רש״י לעז נהוריתא במוליי״א, ופרש בעצמו היוצאת בשחור העין. רק סמך קל יש להביא מלשון ערב׳, שפעל ברק a) משמש בה במשמעת נדהם באופן שנתבלבלה ראות עיניו. והשם ב ר ק י ת שאין בו ספק שהוא שם לחלי בעין מסיע להתרגום נהוריתא. ויש גורסין ו ה ב ד י ק ה, לקתה בדק העין.

[2]) משק׳ אחראי, וכן שם הכוכב שבתאי, ושם פרטי חלדי, בערב׳ מברקה b), אור השחר. — [3]) כך בנוסח׳

a) بَرِقَ b) مَبْرَقَة

מעד שבחברון והוא אומר הן (יומא ג א, תמיד ג ב). — ב) שם לכוכב השחר, נוגה, Veuus : תניא רבי ישמעאל אומר ברק ברקאי רבי עקיבא אומר עלה ברקאי נחומא בן אפקשיון אומר אף ברקאי בחברון (יומא כח:).

*בִּרְקוֹן[1], ש"ז, מ"ר בִּרְקוֹנוֹת, — חלק אחד מששים משניה אחת של הקף העגול : מדדו חכמים ש"ס מדרגות וי"ב מזלות צמודין בו ושמותם טלה שור וכו' וכל מדרגה ומדרגה ס' נסטראות וכל נסטרא ס' ברקונות וכל ברקון ס' אולות וכל אולות ס' אורות וכו' (רזיאל הגדול כא.).

*בִּרְקוֹת, עי' בַּרְקִית.

*בַּרְקִיאֵל, — שם מלאך הממונה על הברקים : ואלה שמותן של שרים המנהיגים את העולם גבריאל מלאך האש וכו' ברקיאל מלאך שהוא ממונה על הברקים (היכל' ילינק, חדר ג). מיד נזדמן להם (להרשעים בגהינם) ברקיאל המלאך ואומר להם שוטים שבעולם נוח לכם שלא תצאו לעולם (שם, סדר ג"ע). ותחת החיה הזאת ד' שרפים של אש לוהט ואלה שמותם שרפיאל ברקיאל קרישיאל וכו' (עמה"מ, עולם הבריאה כ). ומשמש בחדש אב (כתרס הגדול, כספ' כרכ' חבר' לכבוד דר' כרלינר 117).

*בַּרְקִית[2], ברקות, ש"נ, — חלי בעין, שאינה רואה, דם כדי לכחול עין : Glaucoma. inflammation. אחת שכך כוחלין לברקית (תוספתא שבת ח ח, וגמ' שם עח.). אל תאכלנה מפני ברקות (שם ו ז).

בַּרְקָן[1], ש"ז, מ"ר בַּרְקָנִים, — צמח, שיח קוצי ששרביטיו מלאים עוקצים : ויאמר גדעון לכן בתת יי' את זבח ואת צלמנע בידי ודשתי את בשרכם את קוצי המדבר ואת הַבַּרְקָנִים[2] (שופט' ח ז). ויקח את זקני העיר ואת קוצי המדבר ואת הַבַּרְקָנִים וידע בהם את אנשי סכות (שם יו). מיד נקבום (את הכותיים) בעקביהם ותלאום בזנבי סוסיהם והיו מגררין אותן על הקוצים ועל הברקנים עד שהגיעו להר גריזים (יומא סט.). בשעה שבורח מן הקרב מניחו (את הסנדל) ברגליו ורץ על קוצין ועל הברקנים (שבת נט.).

בָּרֶקֶת[3], וגם בָּרְקַת, ש"נ, — א) שם אבן יקרה ירקה וזכה, Smaragd : ומלאת בו מלאת אבן ארבעה

בשני המקומות המצינים פה, בנוסח' המשנ' של גמ' בבלי והמשנה של המשניות. אך במשנה שבגמ' ירוש' בורקי וכן נוסחת הערוך בורקי, וכן במתניתא דבני מערבאי, וכן עפ"י עדות ר"י דרנבורג במשנה בגוף פרוש הרמב"ם. ולא ידוע מה היתה הקריאה של מלה זו לפי גרסה זו אם בּוֹרְקִי או בּוֹרַקִי. עכ"פ, צורת מלה זו מעידה עליה כי היא מלה עַתִּיקָה, שנשמרה בלשון השרות של המקדש אעפ"י שאולי בדבור הרגיל לא היתה יותר נהוגה. והיא איפוא אחת מהמלים המעטות בתנועה כפולה י בסופן שנשארו בלשון העברית מזמן קדום. ודעת חכמי התלמוד שם היא כי ברקאי הוא שם, והכונה בקריאת ברקאי כי : ברק ברקאי, עלה ברקאי, ויש לדמות להשם הזה השם שבתאי לאחד מהכוכבים. ודרנבורג (Dereub. REJ, 1883, 45) אמר שהכונה בברקאי להכוכב נוגה, המבריק ומאיר לפני עלות השחר ביחוד.

[1]) אין לדעת מאין לקח מחבר זה הספר מלה זו ומה מקורה, אך לפי הענין הוא חלק מחלקי הקף העגול. ואולי זה מהשם ברק, זמן כבריקת הברק.

[2]) בארמית ברקא, ברקתי, ברוקתי : וסימניך ברקא (בכור' לח:). לברוקתי ליתי עקרבא דשב חומרי (גיט' סט.). מאן דשתי מיא בצעי קשי לברוקתי (פסח' קיא:). והנה ממה שאמרו במקום המובא בפנים שכן כוחלין לברקית מוכח כי זה אחד מחליי העין, אך איזהו, אינו מוכרח מגוף המאמר, וגם מהלשונ' האחיות אין לעמד על מהותה של הברקית כי בערב' אין שם מעין זה לחליי העין, זולתי מה שיש בהפעל שהובא בהערה לערך הבריק. ר"ח (שבת עח.) הסתפק בהדמיון עם והבריקה, רק הערוך אמר שהוא רוח האוחזת את העין, כמו שנזכר בהערה להבריקה, ולא ידוע אם פרוש זה בא לו לר"נ בקבלה או סברת עצמו היא. רש"י לעז מיילא, והאחרונים תרגמו Star, cataracte. אך זה החלי אינו נעשה פתאם ואין כוחלים לו ; והתרגום שבפנים הוא של דר' מויא; בחלי זה החולה רואה כעין ברקים בעינים ויש דלקת בתחלתו ולכן היו כוחלין לו.

[1]) משק' חַרְצָן. — [2]) הפרוש המקבל הוא שהוא מין ממיני הקוצים, וכן מוכח מלשון המאמר בשני המקומות בתלמוד שהובאו בפנים. וקצת החדשים, מפני שלא מצאו מקור להשם ברקן לקוץ, אמרו כי הכונה בברקנים שאמר גדעון היא למין מורג ונקרא ברקן ע"ש האבנים המבריקות הקבועות בו. אך זו השערה רחוקה וכבר דחוה האחרונים (Löw, Pfln. 302).

[3]) יחיד בין משקלי שמות האבנים שבתנ"ך. והמשקל בָּרְקַת, שיש דומה לו רק בשם עצם פרטי בָּשְׂמַת, ושאין ספק בדבר כי הקמץ הוא קמץ רחב, כעדות הנקוד האשורי (מבוא לנקוד האשורי, דף 70), נתהוה אולי תחת השפעת רוח הלשון הארמית (Kö.). ובדבר מקור המלה, הנה הקדמונים סברו כלם כי היא שמית ונגזרה מהשרש ברק על שם בְּרַק האבן הזאת. אך קצת החדשים אמרו כי לא משרש שמי מוצא מלה זו כי אם מלשון סנסקריט' שקוראים בה לאבן זו מַרַקַתַה, ונתחלפה רק ב במקום מ. אך קֶלר דחה דעת זו ואמר להפך כי השם

טורים אבן טור אדם פטדה וּבָרֶקֶת¹) הטור האחד (שמות כח יז). ספיר נפך וּבָרְקַת וזהב (יחזק' כח יג). — ב) גון הירוק כזהב, כבּרתי, כלמון ביצה, וכיוצא בזה, gelbe Farbe; couleur jaune; yellow colour: חוט מן הניאר של ארג שהוא צבוע ב ר ק ת ובטוית א ל א צ פ א ר (תשו' הגא', הרכבי מז). חמש הן גווני העינים הלבן ו ב ר ק ת ואדום וירוק ושחור (רא"ע שמות כח ט).

*בָּרְקַת, אור השחר: מהו בורקי ב ר ק ת (ירוש' יומ'ג מ.).

בָּרַר²), ממנו א.בַר, בֹּ'ר, בָּרַר, *בְּרִירָה, *בְּרֵרָה, יִבָּרוּר, ויּ"א גם בֹּרִית.

בָּרַר, פ"י, עבר ועתיד ומקור כמו כפולים עלולים, בְּרוֹתִי, אָבֹ'ר, וְלָבֹ'ר, (ולבור), ועבר ובינוני ועתיד וצווי כמו שלמים, בָּרַר, בָּרוּר, יִבְרֹ'ר, בֹּ'רֵר, בְּרֹ'ר, —א) בקש וחפש אחד אחד מבין רבים והוציאם משם, aussondern; séparer; separate: וּבָרוֹתִי מכם

מרקתא בא מהשם העברי בָּרֶקֶת, ומזה השם היוני σάραγδος. — ¹) אונק' תרגם בָּרְקָן, ותרגם נ'פך אזמרגדין. אך השבעים, יוסף בן מתתיה, ולגתה תרגמו כלם ברקת Smaragd. רסע"ג תרגם: פטדה זמרד וברקת א צ פ ר. ולא ידוע אם היה לו זה בקבלה או, כמו שאומר ראב"ע, וז"ל: כי הגאון תרגמם כרצונו כי אין לו קבלה שיסמך עליה. ע"כ. עכ"פ, לפי תרגומו של רסע"ג פטדה היא ז מ ר ד, שהוא Smaragd, וברקת אבן שעינה כעין הזהב, בצבע חלמון ביצה, שוהו א צ פ ר בערב'. וכן פרש ריב"ג ברקת: אבן יקרה צ ה ו ב ה. ובמשמעה זו השתמשו בתשו' הגא' שהובאה בפנים בהשם ברקת לגון החלמוני, לגון הזהב, ומתשובה זו אנו למדים כי גם ראב"ע בעצמו התכון לזה הגון בהשם ברקת שהשתמש בו במנין הצבעים במקום שהובא בפנים. והנה בעצם הדבר אין תרגומם של השבעים מכרעת נגד תרגומו של רסע"ג בכלל, וביותר שהשמוש שהשתמשו בברקת לגון החלמוני, שאין בלשוננו שם קבוע אחר לגון זה, הוא טעם מספיק שנכריע את הכף לצד תרגומו של רסע"ג, שגם ריב"ג החזיק בו כאלו הוא דבר מוסכם. אלא, שאין אנו יודעים לאיזו אבן התכון רסע"ג בתרגומו, כי א צ פ ר בערב' אינו כלל שם לאבן מהאבנים היקרות, כי אם ש"ת לגון החלמוני, ומצד אחר כבר קבלו רוב האחרונים את תרגומם של השבעים לברקת, ולכן נוכל לקבלו בשמוש לשוננו, ולגון החלמוני צריך להשתמש במלה אחרת.

²) באשור' בָּרַר, היה לו ברק וזהר. בערב' בַּרַּ) היה טוב, צדיק, שומע בקול אבותיו ואלהים, היה רחום וחנון (אלהים).

a) בְּ'ר.

המורדים והפושעים בי מארץ מגוריהם אוציא אות ואל אדמת ישראל לא יבוא (יחזק' כ לח). אבל לא ת ב ו ר ולא תטחן עמה (שבי' ה ט). האומר לחבירו הילך איסר זה בעשר תאנים ש א ב ו ר לי (מעש' ב ו). כל סאה שיש בו רובע ממין אחר ימעט ר' יוסי אומר י ב ו ר (כלא' ב א). ומפני מה אמרו סומא לא יתרום מפני שאין יכול ל ב ו ר את היפה מתוך הרעה (תוספתא תרומ' ג א). ה ב ו ר ר קטנית ביו"ט בש"א ב ו ר ר אוכל ואוכל ובה"א ב ו ר ר כדרכו בחיקו (ביצ' א ח). נתערב לו פירות בפירות ב ו ר ר ואוכל ב ו ר ר ומניח על השולחן ב ו ר ר ומשליך לפני הבהמה אם ב ו ר ר ן אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן (תוספתא שבת טז ט). ו ב ו ר ר לו (המלך) נשים מכל מקום שירצה (שם סנה' ד ב). ב ו ר ר מתוך הסל הראשון למנורה השני והשלישי למנחות (שם מנח' ט ב). היו לו חמשה עשר טלאים לא יאמר א ב ו ר עשרה ואכניסם לדיר ואטול מהם אחד (בכור' נט:). כדי ש י ב ר ו ר מנה יפה לשבת ומנה יפה ליום טוב (ביצ' טו:). וישפוט את ישראל בחרבו ו י ב ר ו ר מהם הפריצים ויבלם (יוסיפון כ). זית שגרגרו בראש הזית ו ב ר ר ו אחת אחת ובתשו (רמב"ם, אסורי המזבח ז ח). מאימתי תורמין את הגורן מ ש י ב ר ו ר ב ר ר מקצת תורמין מן הברור (שם תרומ' ה ה).—ב)*בהשאלה, הסכים על א' מאחרים ובחר בו auserwählen; choisir; choose: איזו היא דרך ישרה ש י ב ו ר לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה (אב' ב א). דיני ממונות בשלשה זה ב ו ר ר לו אחד וזה ב ו ר ר לו אחד ושניהן ב ו ר ר י ן להן עוד אחד (סנה' ג א). ב ר ו ר לו מיתה יפה (תוספתא שם, סוף ט). אמר משה כיצד אעשה א ב ר ו ר ששה מכל שבט ושבט נמצאו שנים יתירים א ב ר ו ר חמשה חמשה מכל שבט ושבט נמצאו עשרה חסרים (סנה' יז). רבים ש ב ר ר ו דרך לעצמן מה ש ב ר ר ו ב ר ר ו (עירוב' לז). אותו היום היה אברהם יושב ותמיה בלבבו ואמר איזה א ב ר ו ר לבני (פסיק' רב', סחדש). תקנו נביאים הראשונים ש י ב ר ר ו מישראל כשרים ויראי חטא (רמב"ם, כלי המקדש ו א). — ג) חפש ובדק בדבר לדעת מהותו, untersuchen; examiner; examinate: כי את כל זה נתתי אל לבי וְלָבוּר¹) את כל זה אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים (קהל' ט א). —ואמר המשורר: הם המבקרים המחקרים אל כל חקר,

¹) במקום ולבֹ'ר. והשבעים קראו ולבי ראה.

לְבוֹר טוב מרע ואמת מגי שקר (יל"ג, הכאת בכורים). — ד) *עשה את הדבר טהור ונקי, יובהשאלה, שאין בו ספק, שאין בו חשש טעות: ובוררין את הדבר בשמלה חדשה(כתוב' מו.). בררו מצפונם (תו"ה, הפריש').

—נפע', כמו עלולים, נָבַר, אִבַּר, לווי הִבָּרוּ, וכמו שלמים, *נִבְרַר, נִבְרְרוּ, — א) עשה את עצמו בר, נקי וטהור, : sich reinigen ; se purifier ; purify oneself סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו צאו מתוכה הִבָּרוּ נשאי כלי יי' (ישעי' נב יא).—ואמר הפיטן: בחרי לך היום אם עבדות אם פדיום, הִבָּרְרִי והתלבני ומהרי ונהרי והטהרי (תוכחה לרמב"ע, אכרך).—ב) בחרו אותם, : gewählt werden ; être choisi ; be chosen ברוו מצפונם ונבררו וזכו לבותם ונבחרו (תו"ה, סוף הפריבות). אבל כל זמן שלא נברר המובחר יכל לבוף שניהם (טוחו"מ יג).

— פִּע', בֵּרֵר,—א) עשה נקי וטהור, reinigen ; purifier : to purge ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהם וּלְבָרֵר וללבן (דני' יא לה).—*ובמשמע' עשה שיהיה נראה היטב, שלא יהיה ספק בדבר: צריך (בעל דין) לברר (סנה' כג). מנחת קנאות וכו' (באה) לברר עון (כרית' כד.). היה אומר(הנביא)דבר חבירו לברר נביאותו (מד"ר שמות מג). עזרא שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה (בס בה"ס, קמתי אני). תלמיד שאינו רגיל במשנתו וכו' וחוזר ומברר תלמודו (בס, לחייו). אמרו לו תלמידיו רבי לא היית יודע הפסוק הזה א"ל הן אלא שבא זה ובירור בידי (תנחומא מצורע ה). — ב) הסכים ובחר אחד מרבים, auswählen ; choisir; choose: דשזרה בירר טחן (ירוש' כלכ' ט יב ג). לשונות שבררו להם חכמים (בס נדר' א כא.).מה עשה(משה) בירר ששה ששה (סנה' יז.). ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי (בס כא:). ובררנו וקבלנו עלינו ועל עצמינו פלוני בר' פלוני וכו' ושמנו אותם דיינים עלינו (ר"י ברצלוני, השטרות ח).—ובמשמ' בחר והוציא מתוך: כזה שהוא מברר הרעה מהיפה שוב אינו חוזר ומברר אבל המברר היפה מן הרעה שוב חוזר ומברר (מד"ר שה"ש, תכו). — יובמשמע' יתבוננו ויבדילו בין הדברים: שם על הגבול שוטרים נטרים יעמדו, הם בזרוע עז אמתחתי ימתחו, וִיבָרְרוּ מערבי ישקלו ימודו (יל"ג, הכאת בכורים).

— פֻּע', יְבֹרַר, מְבֹרָר, מבורר,— א) במשמ' ודאות: כשהאיסור לא היה מבורר קודם התערובות (תוספ' תמורה פז.).—ב) במשמ' נקי: מבורר ומנופה בשלש עשר נפה (רע"ב, סוט' ב א).

— הִפע', הֵבֵר, מקו' הָבֵר, — עשה נקי וטהור: רוח צח שפים במדבר דרך בת עמי לוא לזרות ולוא לְהָבַר (ירמ' ד יא).— ואמר בן סירא: סור מעול והבר כפים ומכל פשעים טהר לב (ב"ס גני' לח י).—ואת החץ: הָבֵרוּ[1] החצים מלאו השלטים (ירמ' נא יא).

— הָפע', *הוּבַר, נעשה הדבר ודאי, שאין בו ספק: נשחטה הוברה דלאכילה עומדת לא נשחטה הוברה דלגדל ביצים עומדת (ביצ' ד.). אין אומרין הוברר הדבר בדבר שבשעת עשייתו אין אדם יכול לעשותו (רלב"ח קיט). הוברר הדבר למפרע (רע"ב קינ' א ד). וכאשר תשלם החקירה בהם (בכל הדרושים) תוברר הצודקת מהבלתי צודקת יסור הספק מהדרוש ההוא (רלב"ג, הקד' מלח' ה'). סודות מסופקים ולא הובררו (ר"מ בר' שלמה, שירים מקובלים, יהגו מזמותי).—יובמש' נבחר למשרה מן המשרות: אם הובררו טובי העיר מתחילה להנהיג קהלם (תשו' מהרי"ק קעא). שצוו להם המובררים שלא למכור יין ביותר משבעה פשוטים (רשב"א תקלא).

— הִתפ', נִתפ', — א) נעשו ברים וטהורים: יִתְבָּרְרוּ ויתלבנו ויצרפו רבים (דני' יב י).—ב) הראה עצמו והתנהג כמו בר, כמו נקי וטהור וצדיק: עם נבר תִּתְבָּרָר[2]) ועם

---

[1]) כך רוב הקדמונים שהוא מן ברר במשמ' עשה נקי וטהור.והחדשים מפרשים הברו במשמ' חדד, אלא שקצתם גוזרים הבר מן ברר זה, וקצתם מן ברר אחר במשמ' חדד. אבל באמת זה שרש מיוחד הבר, ופרושו חדד החרב, החץ, ובערב' רהפ a), ועי' ערך הבר.

[2]) כך כתוב כאן בתהלים, ובש"ב כב כו תִּתָּבָר, וכבר העירו המפרשים שיש מקום לפקפק אם הנוסחה בשני המקומות היא אמתית, ונשא ונתן בזה החכם חיות (GSAI XIX,301),ואחרי שהציע קודם לנסח עם נבל תתבל חזר בו והסכים לדעת Klostermann שנסח עם גבור תתגבר, ופרוש גבור במשמ' עריץ, כמו תהל' נב ג, ועל סמך משמ' מלת גַבַּאר b) בערב',ופרוש תתגבר, תתנהג כמו עריץ, ושער כי המלה גְבַר או גבור שלפני המלה תמים בפסוק הקודם היא המלה האמתית שהיתה כתובה קודם במקום המלה נבר, ונכפלה שלא במקומה. ע"כ. ואעפ"י שבדרך זה יהיה סגנון הכתוב יותר טבעי ונות, מ"מ קצת קשה להחליט כי דוקא במקום זה השתמש במלות גבור ותתגבר הרגילות במשמעה הפוכה זו. עכ"פ, בזה אין ספק, כי לפי ההקבלה עם הפסוק הקודם צריך

---

a) رهن b) جبّار

עקש תתפתל (תהל' יח כו). — ואמר הפיטן: למענך זוכר הברית מִתְבָּרֵר עם ברים למענך חוקר לבבות וחופש כל חדרים (סמנח"ל, הושע' ליום א', למענך).— ג) בקש שיבררו לו: אותה שעה (ששאל משה בסנה לשמו של הקב"ה) נתברר משה על עסקיו שנתיירא אם ישאלו לו מה שמו מה יאמר להם באותה שעה היה מבקש משה שיודיענו הב"ה את השם הגדול (מד"ר שמות ג). בשעה שנתברר (אברהם) על עסקיו הקב"ה בירר לו עסקיו וכו' אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר במה אדע כי אירשנה (שם ויקרא יא). ואימתי נתברר (משה) על עסקיו בשעה שאמר הראני נא את כבודך (שם תהל' יח כ). — ד) ינעשה הדבר ברור, ודאי, שאין בו ספק: וכיון שחלקו ונוטל זה חציה וזה חציה נתברר כי כל אחד מה שלקח הוא חלקו (ר"ח כיל' לז:). וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האיסור והמותר (הקד' הרמב"ם ליד החזקה). לא האמנתי לדברים עד אשר התלבנו אצלי והתבררו (ר"מ בר שלמה, שירים מקובצים, יסכנו מזומנים). — ובמשמ' יבירור האכל מתוך הפסלת: שהפסולת (של הכרשינין) נופל דרך נקבי הכברה ונמצא נתברר מאליו (רש"י שבת קמ.).

*בְּרֵרָה, ברי, ש"נ, הפעולה לברור בין שני דברים, ומשמש — א) הכלל בהלכה שמה שברר אדם אחרי כן מוכיח שלמפרע היתה דעתו למה שברר אחר כך: ר' הושעיה אמר יש ברירה ור' יוחנן אמר אין ברירה (כיל' לז:). דבר שהוא מדברי סופרים יש בו ברירה (רמב"ם עירוב' א ז). ובשל תורה אין ברירה (הוא, תרומ' א כא). ראיתי בלבי להאריך בברירה כי היא ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (יס של שלמה על כ"ק). — ב) יבלשון העם במשמ' האפשרות לבחור ולקבל אחד משני הדברים, משתי ההצעות וכיוצא בזה, Alternative: יש לי בְרֵרָה לעשות או לא לעשות זאת. באין בְרֵרָה אני מכרח לעשות כך וכך.

להיות חצי הראשון של פסוק זה עם נבר וכו' דומה לועם עקש, ונבר צריך להיות כנוי של גנאי, והפעל שלאחריו בדומה לו, כעין תתפל או תתפתל. ומבלי לשבש הרבה הכתוב יש לראות בהמלה נבר ש"ת במשק' חכם, והנון היא פ"פ, ולפרשו במשמ' נברa) בערב', והוא מי שאין לו בשת פנים, חצוף, ולהגיה תִנָּבֵר במקום תִתָּבַר ותִתְנַבָּר במקום תִתְבָּרָר, ושניהם במשמ' תנבּרb) עלי, שמשמש בערב' ההמוני במשמעת דבר עם פלוני בקול גאון ונגיד ומצוה. ונזכה עי"ז לשם ופעל חדש בלשוננו.—ועי' נבר.

a) نبر   b) تنبّر

*בִּשּׁוּל[1], ש"ז, מ"ר בִּשּׁוּלִים, בה"פ מן בִּשֵּׁל,—א) פעולת חם השמש על הפרי שעי"ז הפרי מגיע לגמר גדולו והוא ראוי לאכילה, d. Reifen; maturation; ripening: אותו הפרק זמן בישול פירות היה (סנה' לה:). גבריאל ממונה על בישול הפירות (רש"י שם). שניסן קרוי אביב על שם בישול התבואה (הוא, ר"ה כא.). — ב) פעולת האש על פרי וכדומה הנתון בתוך מים, d. Kochen; cuisson; cooking: עשאו לבישול שיעורו כבירה (ספרא, שמיני י). אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בישול (חול' קיה:). דרך בשול אסרה תורה (שם קח.). בישולי נכרים בשולי כותים (ע"ז לח.).—ג) יפעולת הקבה על המזון הנכנס לתוכה שעי"ז המזון מתעכל ונבלע באברים: והפעל הזה (של הקיבה) יקרא בשול (קאנון א א ו ג). מיטב הרפואות העשויות לבשול המאכל הוא שלא יאכל האדם עד שירעב ויעזבנו והוא מתאוה (ס' העבועים לר' זכלא). —ד) יבִשּׁוּל המחלה, כשעברה כל המדרגות והגיעה למדרגה העליונה: אמר גלינוס רפאתי עם רב מהרביעית שהייתי משקה אותם אחרי הבשול משלשל (קאנון, ד א כו). אותות הבשול ומשפטיהם, הבשול הנה יודע מן השתן (שם ד ב א כג). בקדחת הרביעית יתאחר הבשול (מוס' הרופא', מיוחס לר"י ישראלי). שיגבר עליו הלחות הקרי למעוט בשול המזון (בער השמים ט). אם החולה אחר סימני בישול הלחות יש ילו תרישת אזנים זה סימן טוב (חולה"ת, ר"י להלון ט ו).

*בְּשׁוּלָה, ש"נ,—פרי שבשל וראוי לאכילה, ובהשאלה דבר של טעם: אברהם אמר בשולה ואיוב אמר פגה (מד"ר בראש' מט).

בְּשׁוֹרָה, עי' בְּשׂרָה.

בשך, מזה *בִּשֵּׁךְ.

*בְּשֶׁךְ[2], ש"ז, כנ' בִּשְׁכִּי, בושכי, — קלות ומהירות במלאכה, בהליכה, וכיוצא בזה, והיא בת זוגה

1) מן בשל, עי' שם.
2) בערב' אמראה בַשְׁכָּאa) אלידין, בַשְׁכַּי אלעמל, אשה מהירת וקלת הידים, המלאכה, ועי' הערה לערך אשך.

a) بَشَكَى

של המלה אשֶׁק, בהלחש לורז בעבודה: אושכי ובושכי (בכת מז:), ועי' ערך אֶשֶׁק.

בשל[1]), ממנו בָּשֵׁל, *בִּשּׁוּל, *תַּבְשִׁיל.

בָּשֵׁל[2]), עת' אֶבְשַׁל, פ"ע, — א) בָּשֵׁל הפרי, נגמר גדולו, reifen; mûrir; to ripen: שלחו מגל כי בָשַׁל קציר באו רדו כי מלאה גת (יוא' ד יג). תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן (כלא' ז ז). הלומד מן הקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו והלומד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן (אב' ד כ). —ב) בָּשֵׁל הבשר וכדומה במים על האש, נעשה ע"י רתיחת המים רך וראוי לאכילה, kochen; cuire; be cooking: רתח רתחיה גם בָּשְׁלוּ עצמיה בתוכה (יחזק' כד ה). תבשיל שלא בשל כל צורכו (בכת לו).—ובינוני *בָּשֵׁל: שהוא מסיק (את הכירה) מלמטה וקדרה בְּשֵׁלָה[3]) מלמעלה (כל' ז א). — ג) *במחלות וכדומה, בשלה המוגלה, הגיעה למדרגה האחרונה שלה, נעשתה רכה: אלה היציאות יתחילו לקבץ המוגלה ואחר תבשל המוגלה ואחר תיבקע (קאנון ד ג א כ).

— פִּע', בִּשֵּׁל, — א) עשה שיִבְשַׁל במים על האש, etwas kochen; cuire qqch.; to cook: ואת איל המלאים תקח וּבִשַּׁלְתָּ את בשרו (שמות כט לא). או דכו במדכה וּבִשְּׁלוּ בפרור ועשו אתו עגות (במד' יא ח). והיה כל סיר בירושלם וביהודה קדש לי"י צבאות ובאו כל הזבחים ולקחו מהם וּבִשְּׁלוּ בהם (זכר' יד כא). את אשר תאפו אפו ואת אשר תְּבַשְּׁלוּ בַּשֵּׁלוּ (שמות יו כג). לא תְבַשֵּׁל גדי בחלב אמו (שם כג יט). ויאמר משה אל אהרן ואל בניו בַּשְּׁלוּ את הבשר (ויקר' ח לא). ובא נער הכהן כְּבַשֵּׁל הבשר והמזלג שלש השנים בידו והכה בכיור או בדוד או בפרור (ש"א ב יג-יד). ותקח (תמר) את הבצק ותלוש ותלבב לעיניו וַתְּבַשֵּׁל את הלבבות (ש"ב יג ח). שפת הסיר הגדולה וּבַשֵּׁל נזיד לבני הנביאים (מ"ב ד לח). זה המקום אשר יְבַשְּׁלוּ שם הכהנים את האשם ואת החטאת (יחזק' מו כ). משיסיקנה (את הכירה) כדי לבשל עליה את הביצה (כליס ו ג). אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה ומכבסת מבשלת ומניקה את בנה (כתוב' ה ה).— *ומשל: לא תבשל בקדירה שבישל בה חבירך (פסח' קיג.), ר"ל לא תשתמש בדבר של חברך, לא תשא גרושת חברך, וכדומה. — ב) *הביא את הפירות לגמר גדולם, reif machen; faire mûrir; mature: אין לך קלה בכל ארץ ישראל לבשל פירותיה יותר מבעל שלישה (סנהד' יג.). אמר לו הקב"ה לגבריאל כשאתה יוצא לבשל פירות היזקק להם (שם לה:). שהחמה זורחת עליהם ומבשלתן (רע"ב, מנח' ח ד).— ג)*עכל את המזון בקיבה, verdauen; digérer; digest: והתחבולות לפתוח את היציאות החיצונות הרפואות המבשלות (קאנון ד ג א כח). הפסד כח המבשל בבטן מפני חסרון חום טבעי וכו' אם ילך (האוכל) לבני מעים התחתונים וישמע קול הברה יורה חוזק הטבע המבשל ודוחה וטוב לו (אולה"ת, ר"י לאגון ה ו). וכבר יביא הצורך גם כן להתמיד בריאות הגוף ע"י לקיחת מבשלים והרקות (קול יהוד' להכוזרי ג ה). — ד) *בשל את המחלה, הלחה, וכדומה, הביא את המחלה להמדרגה היתר עליונה: וכמו הלפלוף הזה יולד ללאות כח העין הטבעי מלבשל הליחה (קאנון ד כ א לג).

— פֻּע', בֻּשַּׁל, — א) שבשלו אותו: וכלי חרש אשר תְּבֻשַּׁל בו ישבר ואם בכלי נחשת בֻּשָּׁלָה ומרק ושטף במים (ויקר' ו כא). אל תאכלו ממנו נא ובשל מְבֻשָּׁל במים כי אם צלי אש (שמות יב ט). ולא יקח ממך בשר מְבֻשָּׁל כי אם חי (ש"א ב יה). —ב) *הפרי בחם השמש: מאחר שהוא (הכרם) מבושל הוא קוטפו ונותנו בגת ודורכו (מד"ר שמות ל).—ג) *בֻּשַּׁל החלי, הגיע למדרגתו האחרנה: אמר (אבוקרט) ראוי שתעשה הרפואה המשלשלת אחר שיבושל החולי (קאנון ד א כ ז). —ד) *והדם, הלחות בהגוף: וטבע המות נכר ברוק היוצא מן הנחירים אם הוא מעט ומבושל היטב יורה חום רב ואם הוא הרבה ואינו מבושל ויוצא תמיד בלי הפסק יורה קור וכו' ואם הוא רב מאד ומבושל ותמיד נוזל האף יורה חום ולח (שער השמים ט). לפי שהיא (הלחה) דומה לדם אלא שאינו מבושל (ש"א א ג). ואם השתן בלתי מבושל כשיוצא הבועה אחורי האוזן הוא רע (אולה"ת, ר"י לאגון ה ו). כי כמה סבות יקרו לבלתי יתהוה האדם מהדם המבושל אשר במוליד בכח (ר"מ נרבוני, המאמר בבחירה). — *והרוח בגוף האדם: ויוצא (הרוח) מן החדר הראשון

---

[1]) משתף להלשונות האחיות, קצת במשמעות מתחלפות, ועי' הערה להפעל.

[2]) באשור' בַּשָּׁלוּ, אִבְשַׁל, למושג הבשול על האש, בָּשָׁל, דבר מבֻשָּׁל. וגם בערב' אבשל a) אלבשר, טבח'ה, ר"ל בשל את הפרי.—[3]) כך נקוד במשנ' כ"י עם גוף פרוש הרמב"ם בבית הספ' בברלין.

a) أَبْسَلَ

אל חשני אשר בצדו ויתבשל שם עד שיהיה הרוח זך ובהיר ונקי (שער השמים ט).

—נתפ׳, *נִתְבַּשֵּׁל, — כמו בָּשַׁל: גיד הנשה שנתבשל עם הגידים וכו׳ וכן חתיכה של נבילה וכן חתיכה של דג טמא שנתבשלו עם החתיכות (חול׳ ז ה).—*וכמו נאפה: כשהפת נתבשלה בתנור (מד״ר במד׳ א).— ומליצה: בקדירה שבישלו בה נתבשלו (סוט׳ יא), ר״ל מה שעשו בו נענשו.—*והפרי בשמש: בלום קוטף אדם את כרמו קודם שיתבשל (מד״ר שמות ל). —*והמאכל בקבה: ומחום הכבד והמרה האדומה מתבשל המאכל והמשתה בתוך הקרב העליון (כנתי דוגולו, תחכמוני).—*והדם, הלחה, וכדומה: כדי שיארך התעכבות הדם עד שיתבשל הזרע והחלב תכלית הבשול (פרקי משה א). והיא (הלחה הלבנה) מותרי הדם שלא נתבשל (מ׳ אלדבי, ב״א א כ).

בָּשֵׁל, ת״ז, לנק׳ בְּשֵׁלָה,—דבר מבשל, cuit; gekocht; boiled: אל תאכלו ממנו נא ובָשֵׁל מבשל במים (שמות יב ט). ולקח הכהן את הזרוע בְּשֵׁלָה מן האיל (במד׳ ו יט).—ומ״ר בְּשֵׁלִים: ולרבים בשלים (ראב״ע בראש׳ יב ט).

אֵשׁ.

*בית התבשיל.

*גָּלָשׁ.

דוד, *יורה, פרור, *קדרה, קלחת, וכו׳, כלי בשול, עי׳ כלי.

*הֶבֶל, הטמין המבושל בדבר המוסיף הבל, לשמרו חם. — התם את הבשר וכדומה.

*חלט. — חָרָה, נשרף.

טבח.—טבחת.—*טִגֵּן, בשמן וכדומה.—*טפח.

*יִתִּיק, כלי שאחזים בו את הקדרה הרותחת להסירה מעל המשפת או להחזירה.

כיור, — *כירה, כִּירַיִם, שמסיקים ושופתים עליה הקדרה לבשל, ויש בה מקום לשפיתת שתי קדרות.— *כֻּפָּח כעין סיר של חרס ישימו בו גחלים והקדרה עליה, ויש בו מקום שפיתת קדרה אחת.

*מהה, שם קמח בתבשיל.—*מֵהֵם, בלי לחמם בו מים. — *מלג.—*מלל את הקדרה, כמו מחה.—מִשְׁפָּת, מקום שפיתת הקדרה בהכירה. — *משקיות, בשול, שמניחים הכלי עם הדבר שצריך לבשל לתוך כלי מים רותחים.

נא. — נזיד. - נסק, הִסִּיק, עשה האש בהכירה לבשל. — *נָעַר הקדרה, בכף וכדומה, כדי שיתערב מה שבתוכה יפה. — *נפוח.

פָּלַח, את הירק וכדומה אל תוך הסיר.

צָלָה בשר וכיוצא בו על האש, ועשה צָלִי.

רקח.—רקחות.— רתח.

*שופע, מהקדרה הרותחת. — *שלק. — שפה, שם הקדרה על המשפת, שפיתה.

*תבשיל.—*תוך תוך, קול המשקה בגלשו. -תנור.

בְּשָׁלוֹם, עי׳ שָׁלוֹם.

בשם[1], ממנו בֶּשֶׂם, בָּשָׂם, בֹּשֶׂם, *בִּשֵּׂם, *בַּשָּׂם, *בִּשְׂמִי, *בִּשְׂמוֹת, *בִּשְׂמִיּוֹת.

בָּשָׂם[2], ש״ז, כנו׳ בְּשָׂמִי, בְּשָׂמַיִו, — צמח נותן הבֹּשֶׂם וגם הבֹּשֶׂם בעצמו, Balsam; baume; balsam: באתי לגני אחתי כלה אריתי מורי עם בְּשָׂמִי (שה״ש ה א).

בֶּשֶׂם[3], בֹּשֶׂם, כנ׳ בִּשְׂמִי, בְּשָׂמַי, מ״ר בְּשָׂמִים, כנ׳ בשמיו, — א) ריח טוב מיוחד שנודף מקצת צמחים, Wohlgeruch; arome; sweet smell: וקנמן בֶּשֶׂם מחציתו חמשים ומאתים וקנה בֹשֶׂם חמשים ומאתים (שמות ל כג). עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיו (שה״ש ד יו). — ב) שמן, תמצית טוב הריח, Parfum: ואת הבשם ואת השמן (שמות לה כח). היה עומד בחנות של בושם (תוספתא ברכ׳ ו ח). בזמן שיש בו (בצלוחית) בושם (בס שבת ד יא). בשמים

[1]) בערב׳ בשמ(a), במשמ׳ דבר לא נעים. בארמ׳ בסם, במשמ׳ מתיקות, באשו׳ בִּשְׂמֵי עשה יפה.

[2]) אמר ריב״ג בהרקמה וז״ל: ומשער שלל אצלי אמרו אריתי מורי עם בְּשָׂמִי. ע״כ. וכן בהשרשים: אבל אריתי מורי עם בשמי אין נכון וכו׳ בהקשה שיהיה קודם הסמיכה כ״א על משקל שלל וכו׳. וכן ראב״ע: והנה מצאנו בשמי שהוא בתחילה בָּשָׂם ע״מ זָהָב. וכן רד״ק במכלול (משק׳ פָּעָל) ובהשרשים. וכן המרקדקים החדשים.--ורמו החכמים להשם זה השם בשאם b) למין ממיני העץ.

[3]) אמר ראב״ע (צחות קסב.) וז״ל: ויש על שלשה משקלים וקנה בֹּשֶׂם והכל על משקל קֹדֶשׁ ויסמוך בִּשְׂמֵי בקמצות הבית. ע״כ. וריב״ג אמר וז״ל: ודע כי כאשר תסמך וקנה בֹּשֶׂם לנפשך תאמר בשמי בקמץ הבית וכו׳ וכאשר תסמך וקנמן בֹּשֶׂם תאמר בשמי בשבר הבית או שתאמר בִּשְׁמֵי בפתחות הבית כמו ושמני וקטרתי וכו׳. וכן הרד״ק במכלול והשרשים.

a) بَشَم b) بَشَام

לשמן המשחה ולקטרת הסמים (שמות כה ו). קח לך בְּשָׂמִים ראש מר דרור (שם ל כג). ותתן (מלכת שבא) למלך מאה ועשרים ככר זהב וּבְשָׂמִים הרבה מאד לא בא כַּבֹּשֶׂם ההוא עוד לרב (מ"א י י). ויראם (יחזקיהו את מלאכי מרדך בלאדן) את בית נכתה את הכסף ואת הזהב ואת הַבְּשָׂמִים (ישע' לט ב). מה טבו דדיך מיין וריח שמניך מכל בְּשָׂמִים (שה"ש ד י). מר ואהלות עם כל ראשי בְּשָׂמִים (שם יד), ר"ל הבשמים היותר טובים. כי כן ימלאו ימי מרוקיהן (של הנשים הלקוחות להמלך אחשורש) ששה חדשים בשמן המר וששה חדשים בַּבְּשָׂמִים ובתמרוקי הנשים (אסת' ב יב). מעשה בבתו של נקדימון בן גוריון שפסקו לה חכמים ד' מאות זהובים לקופה של ב ש מ י ם לבו ביום (כתוב' סו:). —ואמר המשורר: היתרצה לך ב ש ם בריתו ומנשמת ב ש מ י ך גנב (ר"י הלוי, זמן אסר).—ג) הצמח נותן הַבֹּשֶׂם, כמו בָּשָׂם: Balsamstrauch; baumier; balsam plant לחייו כערוגת הַבֹּשֶׂם (שה"ש ה יג). דודי ירד לגנו לערוגת הַבֹּשֶׂם (שם ו ב). ערוגה קטנה של ב ש מ י ם (ב"ב סט.). קורנס של ב ש מ י ם (שבת קכג.). —ואמר המשורר אמיר ב ו ש ם אשר רוח תניפהו לכל רוח (ראב"ע: אמיר כוכס). נא אמרו לו לרוץ על גן אהב ורעות בְּשָׂמֵי עשבו (רמב"ע לר"י הלוי, ילדי ימים).—ד) *בכלל ריח טוב, למשל מיין, וכדומה: שמן ש ב ש מ ו כעין שמן המשחה (רמב"ם, כרכ' ט ג).

— פעל. *בִּשֵּׂם, *מְבַשֵּׂם: בנוהג שבעולם כלה מקשטין ו מ ב ש מ י ן אותה (מד"ר שמות כג). — ואמר הפיטן: מושלי גנזכי מכמניך בִּשְּׂמְתָּם תמרוק סממניך לריח שמניך (אור ישע, א פסח).

— פע', *בֻּשַּׂם, מְבֻשָּׂם, מבו׳,—שעשוהו והתקינוהו בבשמים אל יצא (הת"ח) כשהוא מ ב ו ש ם לשוק (ברכ' מג:). ואם אמר לו (המוכר לקונה) יין מ ב ו ש ם אני מוכר לך חייב להעמיד לו עד העצרת (ב"ב ו ג). שלא יצאה אשה אחת מהן מ ב ו ש מ ת לעולם (ירוש' יומ' ג מא.). במוצאי שבת כשהוא מ ב ו ש ם ובכלים נאים (מס' סופר' כא).—*ובקצת התול מ ב ו ש ם, שתוי, קצת שכור: תראה להעמיד להם י"ש דבש או יין לשתות ויתחילו בודאי לדבר, כמאמר העולם איש מ ב ו ש ם מדבר מה שיש לו על הריאה (כותן לדיק, מכת' א). כשאדם מ ב ו ש ם אזי הנשמה שבו מדברת וזה הוא שהעולם אומרים מה שבאדם שאינו מ ב ו ש ם על הריאה הוא בשכור על הלשון שאז הנשמה מדברת (הערה שם). —*יערב לכם יְבֻשַּׂם לכם, ברכה לשותים יין וכדומה: אמר להם יערב לכם י ב ו ש ם לכם ימתק לכם שתיתם את היין החזירו את הקנקן (מד"ר ברא' פה).

— התפ', *הִתְבַּשֵּׂם,—עשה והתקין עצמו בבשמים: מקום שהיו מ ת ב ש מ ו ת בו נעשה נמקים נמקים (שבת סב:). מפני מה האשה צריכה ל ה ת ב ש ם (מד"ר ברא' יז). —ואמר הפיטן: בושם רקות הִתְבַּשְּׂמִי מור ולבונה התקטרי (יוצר לשבת הגדול, אתי מלבנון). — ואמר המליץ: לזאת אלבש ואתעטף ו א ת ב ש ם ואסוכה ואתנהג בטוב לבב ואשובה ואלכה (ר"ש הנגיד, לח). היה זמננו כמו דומם וכן רבים לשונם בדמי חבשו עד בואו אדוננו ו נ ת ב ש ם זמן ממרקחי בשמו והעטשו (ר"מ בר' שלמה, שירים מקובצים, יהגו מזמותי).

*בַּשָּׂם, ש"ז,—עושה בְּשָׂמִים, מוכר ב ש מ י ם: הנכנס לחנותו של ב ש ם והריח ריח (ברכ' נג.).

*בַּשָּׂמוּת, ש"נ,—אמנות הַבַּשָּׂם: האנשים מתפרנסים במקום הזה במלאכת הנגרים קצת בדרך הסחורה וכו' ובמלאכת ה ב ש מ ו ת (אגר' ר' אליה' בס' ד"ת).

*בְּשָׂמִי, ת"ז,—מטבע הַבֹּשֶׂם: ובו ריח חזק ב ש מ י הנקח לרפואות חצונים ופנימים (תוה"א, הלמתיס סת). ריחו נעים וטעמו עז ו ב ש מ י (שם סט).

*בְּשָׂמִיּוּת,—טבע הבֹשם, ריח הבֹשם: וראוי עליך שתחזקפי האצטומכא שלא תקבל הליחות היורדות אליה כתחבושת אשר בהם קביצות ו ב ש מ י ו ת (קאנון ג יג א ל).

בָּשְׁנָה[1], ש"נ,—כמו בֹּשֶׁת: גם אותו לאשור יובל מנחה למלך ירב בָּשְׁנָה[2] אפרים יקח ויבוש ישראל מעצתו

[1]) לפי הצורה החיצונה כמו חָכְמָה. אך לפי הסכמת המדקדקים שנגזר מן שרש בוש בהוספת ־נָה, הוא א"כ משקל פעלנה. והנה משקל שמות בהוספת ־נָה בסוף מצוי בערב', אך בעבר' אין לו חבר ואין לסמך על זה להחליט כי בנין משקל זה היה נהוג בעברית (Barth, N. 214).—[2]) ת"י ב ה ת א. מנחם הביא זה במחברת בש, וריב"ג בשרש בוש אמר וז"ל: ומהענין הזה (של במבושיו) נאמר לבעל ב ש נ ה אפרים יקח והוסיפו הנון על השרש לשנוי השם ולהבזות הנקרא בו, והעקר בו ב ו ש ה. ע"כ. ורש"י וראב"ע ורד"ק כלם פרשו מלשון בושה, בהוספת נה, והעיר ראב"ע שהוא כמו ש ב ע נ ה. וכן הסכימו המדקדקים החדשים, והעירו קצתם שהוספה כזו נהוגה בארמית, כמו אֻשרנה אך פה ההוספה היא רק נ, ונוספה א כנהוג במלות ארמיות. Ew. (דקדוק, סי' 163) אמר כי הוא על משקל צִפֹּרֶן, וכן בֹּשֶׁן, ובהוספת ה נשתנה לבָשְׁנָה. ובעין זה גם Kö. (ב, סי' 958). אבל המליצה יקח ב ש ת זרה מאד, ולכ

(הוש׳ י ו).— ואמר המליץ: כי תשגב קריה נאמנה, לא תירא ממצור יום שטנה, בלעדו כל בית רב בִּשְׁנָה (רה״כ״פ, כין רעים). היתה לכל למשל ולשנינה, מכל שב ועובר לוקחת בּוֹשְׁנָה, השבעתה במרורים הרויתה לענה (סמנח״ל, סליח׳ לר״ה, גלכה יונה).

בשם[1], ממנו בּוֹשֵׁם.

בָּשַׁם, קל אינו נהוג.

— פוע׳, בּוֹשֵׁם[2]), בּוֹשַׁסְתִּי, בּוֹשַׁסְתֶּם, עת׳ אֲבוֹשֵׁם וכו׳, מקור ככי׳ בּוֹשְׁסִי, בּוֹשַׁסְכֶם,—עם על אחריו, בושם על פלוני, הכביד עליו, לחץ אותו מאד, bedrücken: opprimer; oppress: לכן יען בּוֹשַׁסְכֶם על דל ומשאת בר תקחו ממנו בתי גזית בניתם ולא תשבו בם כרמי חמד נטעתם ולא תשתו את יינם (עמוס ה יא).

א׳בשר, ממנו בָּשָׂר, ׳בִּשְׂרִי, ׳בִּשְׂרִיּוּת.

בָּשָׂר[1]), ש״ז, סמי׳ בְּשַׂר, בְּשָׂרְךָ, בְּשַׂרְכֶם, מ״ר בְּשָׂרִים,— א) החלק הרך האדם שעל העצמות בגוף בע״ח, Fleisch; chair; flesh: ויקח (אלהים) אחת מצלעתיו (של האדם) ויסגר בָּשָׂר תחתנה (בראש׳ ב כא). והנה מן היאר עלת שבע פרות יפות מראה ובריאת בָּשָׂר (שם מא ב). עור וּבָשָׂר תלבישני ובעצמות וגידים תשככני (איוב י יא). מרבה בשר (על גופו) מרבה רימה (אב׳ ב ז). — וככי׳: ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי (בראש׳ ב כג). ותלה אותך על עץ ואכל העוף את בְּשָׂרְךָ מעליך (שם מ יט). אדם כי יהיה בעור בְּשָׂרוֹ שאת או ספחת (ויקרא יג ב).—וסמי׳: וישב בשרו כִּבְשַׂר נער קטן (מ״ב ה יד).—*נשך בשרו בשניו, מפני צער: הרשעים שאכלו נשך ותרבית עתידין להיות נושכים בשיניהם את בשרם (מד״ר שמות לא). — *בשר חי, כואב, שנקרע מעליו העור: בשר חי כשאתה נותן עליו דבלת תאנים מיד נסרת (מכילתא, ויסי בשלח א). — ומ״ר ׳בְּשָׂרִים: סור משבועת שקרים, ערוך בה אלות וארורים פורעת מעור ומבשרים (אח שם

הנוסחה חשורה, ואולי בִּשְׁבִי,—בְּשָׁבִי אפרים יקח, וכדומה.

[1]) שרש עברי מספק, הסכימו עליו ריב״ג, ראב״ע ורד״ק. בשאר הלשונות האחיות אין דוגמתו.

[2]) משק׳ פּוֹעַל. אמר ריב״ג (הרקמה יד) וז״ל: ואשר אינו מתעבר מהבנין הזה (בנין פּוֹעֵל, כמו שופט שופטתי) בושם ומקורו יען בושסכם אל דל. — [2]) הקדמונים נחלקו בדבר מהותה של מלה זו לשתי כתות. האחת (יונתן, מנחם, דונש, רש״י ורי״ק) ראתה בבושסכם רק חלוף אותיות משרש אחר והשנית (ריב״ג, ראב״ע ורד״ק) ראתה בו שרש מיוחד בשם. יונתן תרגם: חלף כמבזכון מסכניא. וכן מנחם בן סרוק: מגזרת משסה. אבל כבר טענו על זה ראב״ע ורד״ק, כי לפי פרוש זה צריך להניח ב בושסכם שמושית וזה לא יתכן. דונש דחה פרושו של מנחם ופרשו מלשון בוסס: ולכן נאמר כי הבושם כרומס ורופס. וריב״ג אמר וז״ל: אין גזרה למלה הזה (ממה) שיש בידינו מן הלשון וצריך לפרש אותה לפי מה שיסבול ענין מקומה כמו הטריחכם ועמסכם והדומה לזה אבל שמושה הקרוב במה שאפשר לומר בה שתהיה מקור פועל כבד על ענין פועל ואפשר שתהיה מקור לבנין הקל על דמיון פעל והיה דינה על הדרך הזה להיותה על משקל כתפשכם והיה זה כבד עליהם במלה זו והניעו השין בפתח ונמשכה בעבור זה קמצות הבית ושבה חולם כאשר קרה ג״כ במלת במצאכם אתו אשר היה עיקר גם הוא להיות כמו כתפשכם והיה כבד עליהם זה בעבור אות הגרונית והניעו הצדי בפתח ונמשך הקמץ ושב חולם כאשר אמרנו אלא כי הכבדות אשר היה להם בבשסכם על הדרך הזה היה בעבור התחברות השין הנחה עם הסמך. ע״כ. וכן אמר ראב״ע: אין ריע לו כי הבית שורש כי לא יתכן היותו משרת עם שם הפועל כי אם אפס משקלו וטעמו לעשות חמס לדל. ע״כ. רש״י קבל פרושו של דונש, אמר וז״ל: בושסכם כמו בוססכם על דל שאתם רומסין ורופסין על ראשו כמו בוססו את חלקתי. ע״כ. ולזה הסכים רי״ק והביאו רד״ק בפרושו: וא״א ז״ל פירש כי השין במקום סמך וכו׳ והמלה מקור מבנין פועל מרובע בוססכם בפלס טענכם, וענין המלה ענין רמיסה כמו ועל הרי אבוסנו. ע״ב. אבל רד״ק בעצמו הסכים יותר לדעת ריב״ג והביא שרש בשם והביא שם דברי ריב״ג, וכן בפרושו, אלא שבשרש בוס הביא דעת אביו הרי״ק שזהו מקור המלה בושם. והרבה פלפל בצורת מלה זו קונטר׳ הדקד׳ (דר׳ פוזנ׳ כב) ואמר: אע״פ שדקדקו בו קצת המדקדקים ואמרו עליו שעיקרו בּוֹשֵׁם בּוֹשַׁסְתִּי והטעה להם החולם, וברור כי יום מעונן היה להם אותו יום שדקדקו זו הדקדוק ובחשכה יתהלכו, כי דקדוק בושסכם כמו זָכרכם וכו׳. והוא כדעת השניה של ריב״ג. והחדשים במעט כלם (גזנ׳, פירסט, אולד וכו׳) עד האחרון קניג כופרים במציאות שרש בשם, ורבם מסכימים לדעת רש״י כי בושם הוא במקום בוסס, וקצתם סוברים כי בושם הוא כמו בושש, ובמשמעת הֵרַע לאדם. ופלפל קניג (ח׳ 492) בדבר צורת מלה זו ודקדוקה, והביא שם דעת המדקדקים החדשים, ובא גם הוא לכלל החלטה כי זה משקל כבד לנתץ, ומשמעתו היא התנהג בעול וכחמס עם פלוני. — והפרחון: נתיעצתם ונתחברתם.

[1]) באשור׳ בִּשְׁרוּ, בָּשָׂר, בערב׳ בַּשַׁר a), אדם, וכל האדם, מין האנושי, בַּשַׁרַה b), העור שעל בשר האדם.

---

a) بَشَر b) بَشَرَة

הדיר, ה שבוע').—לב בשר, לאמר לב רך, מרגיש, בנגוד ללב אבן, לב קשה, אכזרי: ונתתי להם לב בשר (יחזק' יא יט).אין תפלתו של אדם נשמעת אא"כ משים לבו כבשר (סוט' ה.). — הוא בשרו של פלוני, לאמר קרובו, מבני משפחתו, Verwandter; proche parent; relative: וידנו אל תהי בו כי אחינו בשרנו הוא (ברא' לז כז). ומבשרך לא תתעלם (ישע' נח ז). — ובחבור עם עצם, עצמך ובשרך אני, ר"ל קרוב: ויאמר לו לבן (ליעקב) אך עצמי ובשרי אתה (ברא' כט יד). מה טוב לכם המשל בכם שבעים איש כל בני ירבעל אם משל בכם איש אחד וזכרתם כי עצמכם ובשרכם אני (שופט' ט ב). ויבאו כל שבטי ישראל אל דוד חברונה ויאמרו לאמר הננו עצמך ובשרך אנחנו (ש"ב ה א). דברו אל זקני יהודה לאמר וכו' אחי אתם עצמי ובשרי אתם ולמה תהיו אחרנים להשיב את המלך (שם יט יב-יג). ולעמשא תמרו הלא עצמי ובשרי אתה כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם לא שר צבא תהיה לפני כל הימים (שם יד). — ב) בפרט הבשר של בהמה, חיה ועוף לאכילה: בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם (שמות יו יב). מאין לי בשר לתת לכל העם הזה כי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר ונאכלה (במד' יא יג). הבשר עודנו בין שניהם (שם לג). הבשר שם בסל והמרק שם בפרור (שופט' ו יט). והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין (ישע' כב יג). ופרשו כאשר בסיר וכבשר בתוך קלחת (מיכ' ג ג). כל ה ב ש ר אסור לבשל בחלב חוץ מ ב ש ר דגים והגבים (חול' ח א). כ ב ש ר בלפת (שם ז ד).—ישב על סיר הבשר, היה לו מזונותיו במדה מרבה: בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע (שמות יו ג).—ומ"ר: בשרים: הזהרו מאכילת ב ש ר י ם ולא תשימו בטניכם לבהמות קברים(ס' פעצועים לר' זכדה). ושונאת (האשה בעבורה) ה ב ש ר י ם הטובים והיינות המשובחים (אגן כתן לרפ"ע בפרוע, REJ.XV III, 222).—ומשל: ה ב ש ר שר ואמרכל לכל מאכל ותבשיל אשר יאכל ידשן וישמח השכל (מרפה המוכר כא.). הקרבים [1] לא ב ש ר והאוכלם לא אדם (ירוש' נדר' ח מ:). מי שאינו [2]) יכול להשיג ה ב ש ר אומר סרוח הוא (תולדות יעקב כ.). — ג) בהשאלה, החלק הרך הנאכל שבפרות, Frucht-Fleisch; pulpe : הנעשה משני מיני הרמון ב ב ש ר ם מבושלים בתנור עם דבש (קאנון ג א ה). והוא (הרמון) מורכב מד' ענינים וכלם עוצרים והם הקליפה ו ה ב ש ר והמיין והגרעינים (ספר המסעדים, כ"י פריז). ו ב ש ר ה (של קלפת האתרוג) קר ולח (מ אלדבי, ס"א ה). יש (מהצמחים) מורכבים מ ב ש ר ומים כאגסים וקישואים (רבב"ל דונן, מ"א, ח"י, ד). הלוז והערמון ב ש ר ם לבן בין לחים בין יבשים (תוקוני, וילא ל לו). — ד) בהרחבה, כל הגוף, Körper; corps; body: יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד (ברא' ב כד). על בשר אדם לא ייסך (שמות ל לב). והנגע בבשר הזב יכבס בגדיו (ויקרא יה ז). ורחץ את בשרו במים (שם יד ט). ומכנסי בד יהיו על בשרו (שם יו ד). ויחם בשר הילד (מ"ב ד לד). ודשתי את בשרכם את קוצי המדבר (שופט' ח ז). אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב יב י). שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכן לבטח (תהל' יו ט). צמאה לך נפשי כמה לך בשרי (שם סג ב). אבל שפה היא (את המורסן) על ב ש ר ה יבש (פסח' כ ז). —ואמר המליץ: למה איגע ב ש ר י לדרוש הדברים (רא"כ"ע, ערוג' החכמה). — *בעל בשר, עבה ושמן: רבי שמעון בן חלפתא ב ע ל ב ש ר היה (ב"מ פו.).—*ובעלת בשר: וקושרת (האשה) רצועה סביב צוארה וחונקת עצמה בחוזק כדי שתהא בשרה בולטת ותראה ב ע ל ת ב ש ר (רש"י שבת נז:). — *קרוב בשר, נגיעת עצם גוף העדיים של האדם בגוף ערום אחר: שארה זו ק ר ו ב ב ש ר שלא ינהג בה מנהג פרסיים שמשמשין מטותיהן בלבושיהן (כתוב' מח.). — ובשר במשמע' ההפך מן רוח, מן הנפש, הנשמה: הזונות שהוא הטא ה ב ש ר (מלמד התלמיד, בראש'). — ה) ביחוד אבר הזכרות, männl. Glied; le membre viril; penis: ונמלתם את בשר ערלתכם (ברא' יז יא). ותזני אל בני מצרים שכניך גדלי בשר (יחזק' יו כו). ותעגבה על פלגשיהם אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים זרמתם (שם כג כ). — ו) כנוי לכל בעלי החיים, lebendig. Geschöpf; toute créature animée; living creatures: כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (ברא' ו יב). קץ כל בשר בא לפני (שם יג). ויגוע כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ השרץ על הארץ וכל האדם (שם ז כא). זאת אות הברית אשר הקימתי ביני ובין כל בשר אשר על הארץ (שם ט יז). אל אלהי הרוחת לכל בשר (במד' יו כב).—ואמר בן סירא: כל ה ב ש ר יאהב מינו ואדם בדומה לו (ב"ס גני' יג יה).—ואמר המליץ: חק הוא לכל

[1]) בארמית: קרביא לא ב ש ר ואכליהון לאו אינש. — [2]) בארמית: דלא מטי ב ש ר א אמר סריא הוא. (מאירי, או"ג כ קיב).

ב ש ר לדרוש שלומו (רא"כ"ע, הודות עלי נגל). ואנכי מוסר לעיני כל ב ש ר, כבוד הודי סר, ושן עלי חורקים (הוא, גדוד הסיר).—ובפרט בני אדם, בבחינת החמריות וקצר כחם, der sterbl. Mensch; le mortel; the mortal: ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בָּשָׂר זרעו (ירמ' יז ה). כי ריב ליי' בגוים נשפט הוא לכל בָּשָׂר (סס כה לא). כי הנני מביא רעה על כל בָּשָׂר (סס מה ה). והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בָּשָׂר (יואל ג א). ונגלה כבוד יי' וראו כל בָּשָׂר יחדו כי פי יי' דבר (ישע' מ ה). וידעו כל בָּשָׂר כי אני יי' מושיעך (סס מט כו). והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בָּשָׂר להשתחות לפני (סס סו כג). הס כל בשר מפני יי (זכר' ב יז). באלהים בטחתי לא אירא מה יעשה בשר לי (תהל' נו ה). ויזכר כי בָּשָׂר המה רוח הולך ולא ישוב (סס עח לט). תהלת יי' ידבר פי ויברך כל בָּשָׂר שם קדשו (סס קמה כא).—*בשר ודם, כנוי להאדם בבחינת לא שלמותו ורפיונו: הן באין בנצחונו של ב ש ר ו ד ם ואתם באים בנצחונו של מקום (סוט' ח א). ב ש ר ו ד ם היום עודנו ומחר איננו (ירוש' סנה' סוף ו). ב ש ר ו ד ם מתנתם מעוטה וחרפתם מרובה (בכ ברכ' ד הלכ' ג). א"ל (משה לישראל) אני ב ש ר ו ד ם יש קצבה לברכותי זו משלי אבל הוא (האלהים) יברך אתכם וגו' (ספרי, בהעל' פד). בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב ש ר ו ד ם, מדת ב ש ר ו ד ם צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה וכו' מדת ב ש ר ו ד ם מעשה ידיו מבלין אותו והקב"ה מבלה מעשיו (גמ' סס י.). ב ש ר ו ד ם וכו' שהיום כאן ומחר בקבר (סס כח:). יה"ר שתהא מורא שמים עליכם כמורא ב ש ר ו ד ם (סס.).

בָּקָר, — בשר בקר, בשר עוף וכו'.— בִּשֵּׁל, טִגֵּן, צָלָה וכו', עי' בשל.

גּוּף, עי' שם חלקי הבשר. — גִּיד, הגידים שבתוך הבשר.

הָהֵם הבשר.

זָבַח, זֶבַח.

חַי, בשר חי, לא מְבֻשָּׁל.

טָבַח. — *טַבָּח.

*לִיף, ליפי הבשר, כעין חוטים דקים שהבשר מורכב מהם.

נָא, חצי מְבֻשָּׁל.

*עַכְבָּר, כמו *עֵצֶל, אבר בשרי, ליפי, שהתמתחותיו מולידות תנועות? בעה"ח.

*פְּתִילִי, בשר פתילי, כמו ליפי.

*קַצָּב, *ת.קַצָּב, עוסק במכירת בשר. — *קַצָּב, מי שמוכר בשר.

שָׁחַט. — *שחיטה, כריתת הצואר בבע"ח, להשתמש בבשרם לאכילה. — שפ.ת – שְׁפַתַּיִם, ושתולין עליהם הבשר.

*בָּשַׂר, קל אינו נהוג.

—נתפ', *נִתְבַּשֵּׂר, — נתלבש בשר, נעשה גוף: האמן שנתבשר (הבן) בבטן העלמה (אגר' קוקן ויכוחים לר"י עקרים).

ב·בשר[1], ממנו בְּשֹׂרָה, בִּשֵּׂר, מְבַשֵּׂר.

בָּשַׂר[2], קל אינו נהוג.

—פע', בִּשֵּׂר, בִּשַּׂר, — א) הודיע והגיד לאדם מקרה שלא ידע, בפרט מקרה טוב, eine Botschaft bringen; annoncer; to announce: ויכרתו את ראשו (של שאול) ויפשטו את כליו וישלחו בארץ פלשתים סביב לְבַשֵּׂר בית עצביהם ואת העם (ש"א לא ט). אל תגידו בגת אל תְּבַשְּׂרוּ בחוצת אשקלון (ש"ב א כ). ואחימעץ בן צדוק אמר ארוצה נא וַאֲבַשְּׂרָה את המלך כי שפטו יי' מידי איביו (סס יח יט). וּבִשַּׂרְתָּ ביום אחר והיום הזה לא תְבַשֵּׂר (סס כ). ויאמר אדניהו בא כי איש חיל אתה וטוב תְּבַשֵּׂר (מ"א א מב). ארור האיש אשר בִּשֵּׂר את אבי לאמר ילד לך בן זכר (ירמ' כ יה). מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מְבַשֵּׂר טוב משמיע ישועה (ישע' נב ז). יען משח יי' אתי לְבַשֵּׂר ענוים (סס סא א). רבי מ ב ש ר טובות אני לך (חולין פז.). באו ואמרו למלכה הרי בניך אמרה צאו ו ב ש ר ו את כלותי (פסיק' דר"כ, סוף אביב ג) — ועם כנ': ה מ ב ש ר נ י אם ילדה אשתי זכר (תוספתא ב"כ ט ה). ה מ ב ש ר נ י במה נפטר רחמה של אשתי אם זכר יטול מנה (גמ' סס קמא:). — ואמר המשורר: שלח יונה מ ב ש ר ת ואם היא לא מספרת באגרת קטנה אל כנפיה מחברת (ר"ש הנגיד לח). — *ודבור: איש טוב מ ב ש ר טוב ורע מעלים ומכסה (בל"ה עא.).—ב) הודיע

---

[1]) משתף באשור', ערב' וארמית.

[2]) באשור' בֻּשֻּׁר, בערב' בַּשַּׁר a), בארמ' בסר.

a) بَشَّرَ

בקהל, הכריז, proclaim ;verkünden; proclamer: כלם משבא יבאו זהב ולבונה ישאו ותהלת יי׳ יְבַשֵּׂרוּ (ישע׳ ס ו). בִּשַּׂרְתִּי צדק בקהל רב (תהל׳ מ י). שירו ליי׳ בָּרֲכוּ שמו בַּשְּׂרוּ מיום ליום ישועתו (שם לו ב). — — פע׳, *בֻּשַּׂר,—שבשרו אותו: יהא מבושר מחיי העולם הבא (ירוש׳ כלא׳ ט לב:). אתה מבושר שמחלתי לך (מד״ר שמות מו).

— התפ׳, הִתְבַּשֵּׂר,—הגיע לו בְּשׂוֹרָה: ויאמר הכושי יִתְבַּשֵּׂר אדוני המלך כי שפטך יי׳ היום מיד כל הקמים עליך (ש״ב יח לא). וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח (מכילתא, פסחא ד). בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה שסוף התורה עתידה להשתכח (שם יג). — *ונתבשר בדבר, בשרו אותו שיהיה לו דבר פלוני, או אדות דבר פלוני: אברהם שהיה בוכה ומתחנן לפני הקב״ה הן לי לא נתת זרע מיד נתבשר בבנים כי ביצחק יקרא לך זרע (פסיק׳ רב׳ מג). וכי כבר נתבשרה בחלב והלא עדיין לא נתעברה (מד״ר בראש׳ יז). — *ונתבשר מדבר: ולא מת אברהם אבינו עד שנתבשר ממעשה תרח אביו שעשה תשובה (תנחו׳ שמות טו).

בְּשׂרָה[1], בְּשׂוֹרָה, — מה שאדם מְבַשֵּׂר לחברו, בפרט חדוש טוב, frohe Botschaft; bon message, glad tidings: ויאמר לו יואב (לאחימעץ שרצה לרוץ לבשר לדוד) לא איש בְּשׂרָה אתה היום הזה ובשרת ביום אחר (ש״ב יח כ). למה זה אתה רץ בני ולכה אין בְּשׂוֹרָה מצאת (שם כב). ויאמר המלך אם לבדו בְּשׂוֹרָה בפיו (שם כה). ויאמר המלך איש טוב זה ואל בְּשׂוֹרָה טובה יבוא (שם כז). היום הזה יום בְּשׂרָה הוא ואנחנו מחשים (מ״ב ז ט). על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת (ברכ׳ ט ב).—*חבית של בשורה, *כוס של בשורה, חבית של יין או כוס של יין שהיו לפנים מעבירים לפני הכלה ביום חתונתה כשנמצאה בתולה: רקדו לפניה (ביום חתונתה) שחקו לפניה העבירו לפניה כוס של בשורה [2]) או מפה של בתולים (כתוב׳ יו:). חבית של בשורות (ירוש׳ שם, סוף ה״א). —

[1]) בערב׳ בִּשַׁארַה a), והוא גם לרעה, אך רוב שמושו הוא בפרט לטובה ולשמחה. — [2]) ושאלו שם: מאי כוס של בשורה אמר רב אדא בר אהבה כוס יין של תרומה מעבירין לפניה כלומר ראויה היתה זו לאכול בתרומה. מתקיף לה רב פפא אטו אלמנה מי לא אכלה בתרומה אלא אמר רב פפא זו ראשית בתרומה ראשית. תניא ר״י אומר חבית של יין מעבירין לפניה אמר רב אדא בר אהבה בתולה מעבירין לפניה סתומה בעולה מעבירין לפניה פתוחה. והנה נראה הדבר כי מה שאמר רב אדא בר אהבה שהיו מעבירין לפניה כוס של תרומה אינו אלא השערה בעולם, כדי לבאר טעם מנהג זה, אבל הבאורים שנתנו לזה רב אדא ורב פפא אינם אלא דרך דרוש. באורו של רב אדא כבר דחה רב פפא, אבל גם באורו של רב פפא אינו יותר טבעי, כי העם לא יעשה מנהג על סמך דרוש של ראשית. יותר טבעית נראית העדות השניה של רב אדא, שהיו מעבירים חבית של יין גם לפני הבתולה וגם לפני הבעולה, אלא שלהבתולה היו מעבירים חבית סתומה ולבעולה חבית פתוחה. זה ברות מנהגים המוניים, שמצטיינים עפי״ר בקצת גסות. וגם מהירוש׳ נראה שהיו מעבירים חבית. ואעפי״כ מסתם דברי הבריתה העבירו לפניה כוס של בשורה נשמע כי מי שאמר זה דבר על מנהג ידוע לו, ולכן דבר ברור הוא שבמקומו היו מעבירים כוס ולא חבית, והיו מעבירים אותה לפני הבתולה ולא לפני הבעולה, והיתה נקראת כוס של בשורה, ולא נתברר איזה רמז היה בכוס של יין שהכלה נמצאה בתולה, אם לא שנאמר כי היין האדום היה רמז לדם בתולים.

a) بِشَارَة

ובמחלות, השנוי שמתהוה במעמד החולה שמבשר תחלת רפואתו: ומפני שראיתי זה (שנשתנו פני החולה) ביום בשורה צויתים שלא יתנו לו דבר מן הרפואה וכו׳ אמרתי זה היום יום בשורה מורה על מה שיתחדש ביום השביעי (ר״י ישראלי, הקדמת, כ״י מינכן).

בְּשָׂרִי, ־רִי, ת״ז, לנק׳ ־רִית, מ״ר בְּשָׂרִיִּים, ־יוֹת, —מהבשר, מטבע הבשר, carnal ;fleischlich; charnel: ותדע כי הכח הבשריי קצר מהשיג והטבע האנושי חסר מהשלים (הקדמ׳ תו״ה). לפי שהיא (האהבה לאלהים במדרגה שמבואר שם) למעלה מן היכולת הבשרית מפני שהטבע הפכה וכנגדה (שם, אהב׳ ה׳). עור עצביי לחוש ועור בשריי לעכול והושם העור הפנימי עצבי והחיצוני בשריי (קאנון א א ה). כל האברים הבשריים אם פתיליים כבשר אשר בעצלים ואם שאין להם פתילים ככבד (שם). וחלקיו (של חלי השקוי) שלשה האחד הבשריי יהיה הסבה בו ליחה מימית (שם ג יד ד ג). אחרי אשר להם (לב״א) ג״ב חלק בשרי (דרך אמונה ד א). קרום מקיף בעורות הבשריים החיצונים (פרקי משה א). ולטלה הם (המצריים) מקריבים ולצורתו הבשריית הם משתחוים (צרור המור, בוא). וצוה לו (לאברהם) ולזרעו הנמשכים אחריו מצות המילה כדי למעט מהם תאוה הבשרית אשר נתוספה באדם ובזרעו

מאכילת עץ הדעת (חזוק אמונה לר"י כר' אבר' א יא). וכשיהרבה זאת הליחה בכל הגוף תמשיך השדפות ה ב ש ר י ת (ר"מ אלדכי, ס"א א ב). והוושט הזה הוא מחובר משני עורות האחד מבחוץ אדום והוא ב ש ר י הולכים חוטיו באורך וכו' (בער הסמים ט).—ובהרחבה, להחלק הרך שבפֵרות, fleischig; pulpeux; pulpy: הוא (הצמח הנזכר שם) ב ש ר י הרבה (יוס' סינהק, תוה"א, קפ). גרגירו ב ש ר י וקמחי ונאכל (שם, הלמ' סג).

˙בְּשָׂרִיּוּת, ש"נ, — טבע הבשר וסגולתו: ויראה אודם ברקות ונפח למה שיעלה אליהם מן האדים ולבשריותם ורפיונם (קאנון ג י יד י). המין האנושי השחית מצד ה ב ש ר י ו ת (דרך אמונה ד א). ואמרו ואל השלשה לא בא ירצה ש ה ב ש ר י ו ת וההתלבשות לא בא אל השלשה תארים ר"ל לאב ולרוח אלא לבן לבדו (ר"י בן ש"ט, פי' לאגר' קוכן ויכוחים).

בשש[1]), ממנו בִּשֵּׁשׁ.

בִּשֵּׁשׁ[2]), פ"ע, עב' בִּשַּׁשְׁתָּ, עת' אֲבַשֵּׁשׁ,—בִּשֵּׁשׁ לעשות דבר, לא מהר, לא אץ, התאחר, säumen; tarder; to tarry: וירא העם כי בֹשֵׁשׁ משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן (שמות לב א). בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב מדוע בֹּשֵׁשׁ רכבו לבוא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו (שופט' ה כח). —˙והשתמשו בפעל זה בספרות: אנשים בעלי תושיה ומזמה, ובינה וערמה, במעשיהם מקשים, ובלכתם ב ו ש ש י ם (ראב"ע, חי בן מקיץ). נשארו (ישראל) ממתינים למשה לעתים ו ב ו ש ש מהם ארבעים יום (כוזרי א לז). אם אהלך רגלי אפחד פן אשורי מועדי, כן אם א ב ו ש ש ילכו רעי והיו שוקדי (ר"י תריזי, איתיאל, יד). ונמצא ג"כ אשר יתנועע מהם לפאת אחת קצתם ממדר וקצתם מ ב ו ש ש (הות, תרג' מו"נ ב כ). קצת הגלגלים מהירים בתנועתם וקצתם מ ב ו ש ש י ם (שם). ואל רחמי אל תצפינה עיני ואם הם ב ו ש ש ו, ימחץ וידיו הרפינה כי כן לדור רשעו (ערוג' הבושם לב). והיא מתאחרת

[1]) הקודמים לא הניחו שרש ב ש ש, וסברו כי הפעל בשש שלקמן הוא פועל משרש ב ו ש ור"ל הניח את פלוני להמתין זמן רב ו ב י ש אותו בזה. אבל, זו גזרה דחוקה מאד, וקשה לקבּל השאלה כזאת, הוא ביש אותו לרדת מן ההר בכונה הוא הניחו להמתין. ובפרט זה קשה ביחס לדבר לא בע"ח, כמו הרכב של סיסרא: שרכבו בֹּשֵׁשׁ. ויותר נראה כי זה שרש מיוחד, אעפ"י שאינני יודע לו חבר במשמע' זו בלשונות האחיות.

[2]) עי' הערה להשרש.

ו ב ו ש ש ת הנה היא לו כרקב (רלב"ג משלי ו ב). היה ב ו ש ש ומאוחר בלקיחת העצה ומהיר בדברים המיועצים כבר (למת לדיק, אריה מודינא, יח). מה זה ועל מה זה ולמה ב ו ש ש תשובת האב"ד דשם לבוא אלי (שו"ת יעבץ ב נו).

˙בְּשָׁשׁ[1]),—מין תַּבְשִׁיל עשוי מחמאה וביצים ופלפלים: בארץ ישראל[2]) נותנין חמאה בקדירה וביצים ופלפלים ומבשלין אותו וקורין אותו תבשיל ב ש ש (ערוך, ער' כסס).

בֹּשֶׁת[3]), בָּשְׁתִּי, ש"נ,—א) רגש מצער שיוּלד בנפש האדם מפני המחשבה ומפני הפחד כי איזה דבר ומעשה יהיה

[1]) נקרתי ע"ם בָּשָׂר, חָלָב. בערב' בשישה a), קמח בלול בחמאה או בשמן. בארמית בשש: לית דין צריך ב ש ש (ברכ' מ.—אין (לחם) זה צריך בשש, ר"ל שום דבר ללפת בו את הפת), ולא נתברר מקורה של מלה זו. — [2]) כך בספרי הערוך בכל הדפוסים בפרוש בארץ ישראל, ובאו"ז כתוב בא"י בראשי תבות, ושער קוהוט כי הכונה ב א ר ץ י ש מ ע א ל, ווז היא ה ב ש י ש ה הערבית. אך על סמך ר"ת זה שבס' או"ז, שהוא ג"כ הראשי תבות הרגיל של ארץ ישראל, אין לשבש כל ספרי הדפוס. ואעפ"י שאפילו באופן זה אפשר שנתכון רבנו נתן להשם הערבי הנזכר, מכל מקום, כיון שאינו אומר כמנהגו ב ל ש ו ן ישמעאל, כי אם בארץ ישראל, אפשר ששמע שכך היו קוראים בארץ ישראל הטבול הנזכר, ובהיות שכל זה כתוב בסגנון עברי רשאים אנו לקבל מלה זו בלשוננו.

[3]) לפי דעת כל המדקדקים על משקל פֹּלֶת, מן שרש ב ו ש, בהוספת ת. ריב"ג הזכיר בשת בשרש בוש, ולא העיר מאומה. והרד"ק במכלול אמר: פֹּלֶת ובֹשֶׁת פני כסתני, ונֹפֶת צופים. וכן בהשרשים בשרש ב ו ש: ומ"א ובושה פני כסתני במשקל ונופת צופים. ע"כ. וכן מעשה אפד: ומזה (מנחי ע"ו) בֹּשֶׁת, נֹפֶת. וכך הר"ד יחייא בלשון למודים: פלת ובשת פני. וכן ערוגת הבושם: פולת בושת נופת צופים. וכן מקנה אברהם: פוֹלֶת הפא בחולם והלמד בסגול כמו נוֹפֶת בּוֹשֶׁת. ע"כ. וכן מסלול: פוֹלֶת מלעיל בֹּשֶׁת וְנוֹפֶת צופים. וכן בן זאב (תל"ע): פֹּלֶת בֹּשֶׁת נֹפֶת, וכמו"כ באוה"ש, וכן חכמי הנכר. גם החדשים החליטו כלם כי זה משקל פֹּלֶת. Ew. אומר, אחרי הביאו השם עֹלָתָה: בקצת שמות נקבעה בב"ז ההברה הקצרה עם ת בסוף, בהשמטת האות השרשית ובמקומה רק הנגינה: בֹּשֶׁת מן בוש, נֹפֶת, והביא עוד שם קֶשֶׁת, נַחַת, שַׁחַת. קניג: מן קַטַלְתְּ וכמו"כ מן קְטַלְתְּ אפשר שע"י עברם להסגול נתהוו בֹּשֶׁת, נֹפֶת, תֹּפֶת. —

a) بَشِيشَة

לו לא כבוד, Scham; honte; shame : כבשת גנב כי ימצא כן הבישו בית ישראל (ירמ' ב כו). והיה לכם מעוז פרעה לבשת והחסות בצל מצרים לכלמה (ישע' ל ג). למה זה מרחם יצאתי לראות עמל ויגון ויכלו בבשת ימי (ירמ' כ יח). כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד (ישע' נד ד). ולא יודע עול בשת (צפנ' ג ה). —ואומרים פלוני לבש בשת, פלוני הלביש את פלוני בשת : שנאיך ילבשו בשת (איוב ח כב). יבשו ויחפרו יחדו שמחי רעתי ילבשו בשת וכלמה המגדילים עלי (תהל' לה כו). אויביו אלביש בשת ועליו יציץ נזרו (שם קלב יח). —ואמר בן סירא : כי יש בשת משאת עון ויש בשת כבוד וחן (ב"ס גני' ד כא). כי על גנב נבראה בשת וחרפה רעה על בעל שתים (שם ה יד). לא כל בשת נאה לשמר ולא כל הכלם באמת נבחר (שם מא יו). הזהר במדת הבושת כי הבושת מורה על פני הנדיב (מבח' הפנינים, שער הבושת). מי שיעטתהו הבושת מעילה יעלמו מומיו מבני האדם (שם). ואמרו הכמי המוסר הבושת בזולת מקומה חסרון (רבנ"ל דורא, מג"א ב ה). —ועם פנים : האתי הם מכעיסים נאם יי' הלוא אתם למען בשת פניהם (ירמ' ז יט). כל היום כלמתי נגדי ובשת פני כסתני (תהל' מד יו). לך אדני הצדקה ולנו בשת הפנים (דני' ט ז). אדני לנו בשת הפנים (שם ח). ובעונתינו נתנו אנחנו מלכינו כהנינו ביד מלכי הארצות בחרב בשבי ובבזה ובבשת פנים כהיום הזה (עזרא ט ז). וישלח יי' מלאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור וישב (מלך אשור) בבשת פנים לארצו (דהי"ב לב כא). ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי עכשיו יאמרו ראו פרנס שהעמיד עליהם בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים (ברכ' לב.). לא חרבה ירושלם אלא על שלא היה להם בושת פנים (שבת קיט :). ומפני מה לא מנו את אחז וכו' מפני שהיה לו בשת פנים מישעיהו (סנה' קד.). מי שאין לו בשת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני (נדר' כ.). וכל מי שאין לו בושת פנים דבר בריא שלא עמדו אבותיו על הר סיני (מד"ר במד' ח). —ובכנ' : הלא ידעתי כי בחר אתה לבן ישי לבשתך ולבשת ערות אמך (ש"א כ ל). נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו (ירמ' ג כה). תחת בשתכם[1]) משנה (ישע' סא ז). ושמתים לתהלה ולשם בכל הארץ בשתם (צפנ' ג יט). ילבשו שוטני כלמה ויעטו כמעיל בשתם (תהל' קט כט). אתה ידעת חרפתי ובשתי וכלמתי (שם סט כ). משיאין את היתומה ואח"כ משיאין את היתום מפני שבושתה של אשה מרובה משל איש (תוספתא כתוב' ו ח). שאין בשתו של העוה"ז כלום (מד"ר שמות ל). — ב) מעשה שגורם בשת לעושהו : יעצת בשת לביתך (חבק' ב י). והבשת אכלה את יגיע אבותינו מנעורינו (ירמ' ג כד). — ג) כנוי להאלילים : המה באו בעל פעור וינזרו לבשת (הוש' ט י). כי מספר עריך היו אלהיך יהודה ומספר חצות ירושלם שמתם מזבחות לבשת (ירמ' יא יג). — ד) *תשלומים בעד הבשת שאדם גרם לחברו : החובל בחבירו חייב עליו משום ה' דברים בנזק בצער ברפוי בשבת ובבושת וכו' בושת הכל לפי המבייש והמתבייש (ב"ק ח א). שהאדם משלם נזק צער רפוי שבת ובושת (שם ב). ר' יהודה אומר סומא אין לו בושת (גמ' שם פו.) רבי אומר חרש יש לו בושת שוטה אין לו בושת (שם פו :). נערה שנתפתתה בושתה ופגמה וקנסה של אביה (כתוב' ד א). אעפ"י שאמרו המפתה (צריך לשלם נזק) כשיוציא אבל בשתה ופגמה נותן מיד (תוספתא שם ג ו). —מקום בושתה של אשה (מד"ר ויקר' יד), הרחם. —בית הבושת, כמו מקום בושתה : עור בית הבישת (חול' ט ב).

א. בת[2]), ש"נ, כהפס' בת, מ"ר בתים, —מדה לדברים לחים, כמדת האיפה ליבשים, Masse f. flüssige Dinge :

ואעפי"כ מפקפק אני במציאות משקל פלת בעברית הקדומה, כי הדמיונים שהביאו המדקדקים אינם ראיה מספקת. כל המדקדקים הקדמונים הביאו רק אותן שתי המלות לדמיון : בשת, נפת, מפני כי שרש נפת הוא נוף, ואולם החוקרים החדשים מספקים בדבר מהו שרש מלה זו. ותפת שהביא קניג נראה כי השרש הוא תפי, עי' זה. ולכן נראה כי שרש בשת הוא השרש בהת שבארמית (בחלוף ה-ש בלשונ' השמיות עי' ערך ה וערך ש), וגם בערב', ושעקר משמעתו הוא, כמו שכבר העיר גזנ' : נחשך אור פניו, חורו פניו, ועוד נשמרה לו משמעה זו בלשון ערב'. ולכן המליצה בשת פנים. —[1]) סוברים כי הנוסחה משבשת.

[2]) לא נתברר מקור מלה זו, גזנ', מאיר ואחרים סברו כי מקורה בהשרש הערבי בת a), שהוא משמש במשמעה חתך וכרת, ור"ל מדה וקצב, או לפי דעת פירסט, עקר משמעתה נבוב, וכונתה בית קבול, ומזה גם בית מן בות. אך לגרד אמר כי נגזרה מן בדת, בד, בית הבד. ואולם כל זה רחוק ודחוק.

a) بَتَّ

:mesure pour les liquides; measure of fluids ועביו (של הים של שלמה) טפח וכו' אלפים בַּת יכיל (מ"א ז כו). כי עשרת צמדי כרם יעשו בַּת אחת (של שמן ויין) וזרע חמר יעשה איפה (ישע' ה י). מאזני צדק ואיפת צדק וּבַת צדק יהי לכם האיפה וְהַבַּת תכן אחד יהיה לשאת מעשר החמר הַבָּת (יחזק' מה י-יא). והנה לחטבים לכרתי העצים נתתי וכו' ושערים כרים עשרים אלף ויין בַּתִּים עשרים אלף ושמן בַּתִּים עשרים אלף (דהי"ב ב ט). — ואמר המשורר: עם כל איש לוג מההן ועמו בַּת (רמכ"ע, תרשיש א מג). זֶרַע מבור וצדק בַּת וקוצר תהיה חומר (שם ח סג).

ב. **בַּת**[1], בַּת, ש"נ, כנ' בִּתִּי, בִּתְּךָ וכו', מ"ר בָּנוֹת, סמי' בְּנוֹת, כנ' בְּנוֹתַי, — א) נקבה ביחס ליולדיה, כל אִשָּׁה היא בַּת לאביה ולאמה, Tochter; fille; daughter: ואם אין לו (למי שמת ואין לו בן) בַּת ונתתם את נחלתו לאחיו (במד' כז ט). וכל בַּת ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה (שם לו ח). אין לו ממנו בן או בַּת (שופט' יא לד). ותהר עוד ותלד בַּת (הוש' א ו). כי בן מנבל אביו בת קמה באמה (מיכ' ז ו). ותהי לו כְּבַת (ש"ב יב ג). ובמות אביה ואמה (של אסתר) לקחה מרדכי לו לְבַת (אסת' ב ז). — וסמי': וגם אמנה אחתי בַּת אבי הוא אך לא בַת אמי (ברא' כ יב). ויאמר (אליעזר לרבקה) בַּת מי את וכו' ותאמר אליו בַּת בתואל אנכי (שם כד כג-כד). דינה בַּת לאה (שם לד א). את בִּתִּי נתתי לאיש הזה לאשה (דבר' כב יו). ויאמר (יפתח) אהה בִּתִּי הכרע הכרעתני (שופט' יא לה). ויאמר שאול אל דוד הנה בִתִּי הגדולה מרב אתה אתן לך לאשה (ש"א יח יז). אעבדך שבע שנים ברחל בִּתְּךָ הקטנה (ברא' כט יח). אתה ובנך וּבִתֶּךָ (שמות כ י). ולקחנו את בִּתֵּנוּ והלכנו (ברא' לד יז). והנה רחל בִּתּוֹ באה עם הצאן (שם כט ו). את בת בנה ואת בת בִּתָּהּ (ויקרא יח יז). שכם בני חשקה נפשו בְּבִתְּכֶם (ברא' לד ח). — ומ"ר: הנה נא לי שתי בָנוֹת (ברא' יט ח). לא היו לו בנים כי אם בָּנוֹת (במד' כו לג). הַבָּנוֹת בְּנֹתַי (ברא' לא מג). ותהרין שתי בְנוֹת לוט מאביהן (שם יט לו). ולא נמצא נשים יפות כִּבְנוֹת איוב בכל הארץ (איוב מב יה). ותנהג את בְּנֹתַי כשביות חרב (ברא' לא כו). בנתיכם התנו לנו ואת בְּנֹתֵינוּ תקחו לכם (שם לד ט). בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו וּבִבְנוֹתֵנוּ (שמות י ט). קח את אשתך ואת שתי בְנֹתֶיךָ (ברא' יט יה). כי אמרתי פן תגזל את בְּנוֹתֶיךָ מעמי (שם לא לא). ותקחי את בניך ואת בְּנוֹתַיִךְ אשר ילדתי לי ותזבחים להם לאכול (יחק' טז כ). ויצא לוט וידבר אל חתניו לקחי בְנֹתָיו (ברא' יט יד). ויקמו כל בניו וכל בְּנֹתָיו לנחמו (שם לז לה). כל נפש בניו וּבְנוֹתָיו שלשים ושלש (שם מו יה). וינשק (לבן) לבניו וְלִבְנוֹתָיו ויברך אתהם (שם לב א). ונתן (אלקנה) לפננה אשתו ולכל בניה וּבְנוֹתֶיהָ מנות (ש"א א ד). את בְּנֹתָם נקח לנו לנשים (ברא' לד כא). ואת בְּנֹתֵיהֶם ישרפו באש לאלהיהם (דבר' יב לא). ויקחו את בְּנוֹתֵיהֶם להם לנשים (שופט' ג ו). — ומשל: הנה כל המשל עליך ימשל לאמר כאמה בִּתָּהּ (יחזק' יו מד). — ואמר בן סירא: ב נ ו ת לך נצור שארם ואל תאיר אלהם פנים הוצא ב ת ויצא עסק ואל גבר נבון זבדה (ב"ס גני' ז כד-כה). ב ת לאביה מטמונת שוא מפחדה לא ישן בלילה (סנה' ק: בשם ב"ס). ב ת ך בגרה שחרר עבדך ותן לה (פסח' קיג.). —*וגם בבהמות וחיות: שחטה (את הפרה) ואת ב ת ה ואת ב ת ב ת ה (חול' ה ג). רחל ב ת עז ועז ב ת רחל (בכור' יז.). גדייה שילדה שליש ב נ ו ת וכל ב נ ו ת י ה ילדו שלש שלש (שם ב:). אפילו היא ב ת חמורה (רש"י כתו' קיא:). שנים שלקחו. שתי בהמות זה האם וזה ה ב ת (רמב"ם בתיע' יב). היתה בת הצביה הזאת נקבה וילדה בן (שם). — *ובמליצה בהשאלה לזמורה של גפן: פרדס שלחיה שחרנוהו כ ב ת גפן ברשפי אהבה נושקת (ר"י הלוי, ארץ כילדה). — ב) בכלל ההפך מן זכר, במשמ' נקבה, ילדה, נערה, Mädchen; fille; girl: בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים אם בן הוא והמתן אתו ואם בַּת הוא וחיה (שמות א יו). כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיון (שם כב). או בן יגח (השור) או בַת יגח (שם כא לא). עד מתי תתחמקין הַבַּת השובבה (ירמ' לא כב). שמעי בַת וראי והטי אזנך (תהל' מה יא). כי אשרוני בָּנוֹת (ברא' ל יג). בָּנוֹת צעדה עלי שור (שם מט כב). שלשה עריסות הן העשויה לשכיבה וכו' ושל ב נ ו ת וכו' ושל סיירין (תוספתא כלים ב"כ ב ט). ה ב נ ו ת

[1]) כן בכנע', מקצר מן בַּנְת, בִּנְת, נק' מן בן. בערב' בִּנְת a). באשור' בִּנְתּ. ארמ' וסור' ברת, ברתא. בנת קדום מן הערב' בִּנְת, לפי דעת Kö (Hëb. u. Sem. 62). ומפני הדגש בא בפתח גם בהפסק, ולא בקמץ (קניג, דקדוק 177) והכנוי חרוק כמו הרבה ממשקל פַּל.

a) بِنْت

יוצאות בחוטין שבאזניהן (שבת נז.). אבל מקומות שאין דרך הבנות שם לצאת לשוק כלל ואם תצא הבת למרחץ בנשף תצא (רמב"ם, אישות כה ט).—ג) בִּתִּי! קריאה של חבה לאשה בפרט מהגדול ממנה בשנים, מקרוב ואפילו זר לה: ותאמר לה (נעמי לרות) לכי בִתִּי (רות ב ב). ותאמר נעמי אל רות כלתה טוב בִּתִּי כי תצאי עם נערותיו (שם כב). ותאמר לה נעמי חמותה בִּתִּי הלא אבקש לך מנוח (שם ג א). ויאמר בעז אל רות הלא שמעת בִּתִּי אל תלכי ללקט בשדה אחר (רות ב ח). ויאמר (בועז לרות) ברוכה את ליי' בִּתִּי היטבת חסדך האחרון מן הראשון וכו' ועתה בִּתִּי אל תיראי (שם ג י-יא). מעשה באשה אחת שבאת לפני אבא וכו' אמר לה בתי ובמה היתה טומאתו (ידי' ג א). היו מעלין אותה (את הסוטה) לבית דין הגדול שבירושלם וכו' ואומרים לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה וכו' עשי לשמו הגדול (סוט' א ד). אמר לה (רבי להאשה שבקשה ממנו לגירה) בתי שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים (מנח' מד.). לאחר ימים בא המלך ממדינת הים א"ל (לאשתו) בתי תמיה אני היאך המתנת לי כל השנים הללו (פסיקתא דר"כ, אנכי אנכי). אמר לה (הלל לאשתו) בתי מפני מה לא הבאת לנו (את האכל) מיד שחה לו כל המעשים אמר לה בתי אף אני לא דנתי אותך לכף חובה אלא לכף זכות (ד"א ו). אמר לה בתי אל תאכלי פת בשעה שידך טמאות וכו' בתי כל שיש לי בבית הזה מסור בידך (אדר"נ א). אמר לה (אליהו לאלמנה אחת) בתי מפני מה את בוכה וצועקת (שם ב). אמר לה (ר"א הגדול לבת אחותו) בתי כבר זקנתי צאי והתנשאי לבחור שכמותך (שם יו). אמר אברהם לשרה בתי מקום של זנות הוא מצרים (תנחו' לך לך ח). ויאמר אברהם אל שרה בתי חלי נא את פני ה' (ספ' היש"ר, כפור').—ד) בחבור עם שמות ערים וארצות, כנוי להאמה היושבת בעיר ההיא, בארץ ההיא: שישי ושמחי בַּת אֱדוֹם (איכ' ד כא). בַּת בָּבֶל השדודה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו (תהל' קלז ח). בַּת בָּבֶל כגרן עת הדריכה (ירמ' נא לג). הבישה בַּת מִצְרַיִם נתנה ביד עם צפון (שם מו כד). בזה לך לעגה לך בתולת בַּת צִיּוֹן אחריך ראש הניעה בַּת יְרוּשָׁלִָם (ישע' לז כב). רדי ושבי על עפר בתולת בַּת בָּבֶל שבי לארץ אין כסא בַּת כַּשְׂדִּים (שם מז א). כי קול בחולה שמעתי צרה כמבכירה קול בַּת צִיּוֹן תתיפח תפרש כפיה (ירמ' ד לא).—וגם על עצם הארץ, העיר: ויצא מן בַּת צִיּוֹן כל הדרה (איכ' א ו). חשב יי' להשחית חומת בַּת צִיּוֹן (שם ב ח). ספקו עליך כפים כל עברי דרך שרקו וינעו ראשם על בַּת יְרוּשָׁלִָם הזאת העיר שיאמרו כלילת יפי (שם טו). — וכמו"כ בַּת-עַמִּי, במשמעת אֻמָּתִי: וירפו (הנביאים) את שבר בַּת-עַמִּי על נקלה (ירמ' ח יא). בַּת-עַמִּי חגרי שק והתפלשי באפר (שם ו כו). — ה) בת, בנות ארץ או עיר פלונית, אשה, נשים מהארץ או מהעיר ההיא: אם יצאו בְנוֹת שילו לחול במחלות (שופט' כא כא). שחורה אני ונאוה בְּנוֹת ירושלם (שה"ש א ה). צאינה וראינה בְּנוֹת ציון במלך שלמה (שם ג יא). כי גבהו בְּנוֹת ציון ותלכנה נטוות גרון (ישע' ג טז). צעקנה בְּנוֹת רבה חגרנה שקים (ירמ' מט ג).—ו) בחבור עם שמות אנשים או עמים, אשה ממשפחת האיש ההוא, אשה מהעם ההוא, בת ישראל, בנות ישראל: מימים ימימה תלכנה בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל לתנות לבת יפתח (שופט' יא מ). בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל אל שאול בכינה (ש"ב א כד). לא תקח אשה לבני מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי (בראש' כד ג). פן תשמחנה בְּנוֹת פְּלִשְׁתִּים (ש"ב א כ). שכן דרך בנות ישראל בודקות כתמיהן בשעה שהן מכבסות (תוספתא נדה ו יב). שבנות ישראל מקטרות לכשפים (ברכ' נג.).—ז) בַּת דבר פלוני, נקבה שיש בה סגולה פלונית: הֲבַת תשעים שנה תלד (בראש' יז יז), שעברו עליה תשעים שנה מיום הולדה. בת שלש שנים ויום אחד (נד' ה ד). בת עשרים שנה שלא הביאה שתי שערות (שם ט). וכבשה אחת בַּת שנתה תמימה (במד' ו יד). עגלה בת שנתה ופרה בת שתים (פרה א א). בת יום (ירוש' קידו' ג סד:), שילדה באותו יום.—בַּת בליעל: אל תתן את אמתך לפני בַּת בליעל (ש"א א טז), עי' בליעל.—*בת חורים: לישא וכו' בת חורין אינו יכול (גיט' ד ה), שאיננה שפחה. בת חורין היא זו ומקפדת עד שירחיץ ידיו (שבת קט.), ר"ל מבנות המעלה.—*בת דעת, שיש לה דעת: ואם היתה בת דעת לא היתה מתרצית (תוספ' קידו' ה.). — *ובדברים לא בע"ה: שתשייר בשדה בת תשעה קבין ובגינה בת חצי קב (כתוב' יא ד). נטיעה בת שנתה שתי כסף בת שתי שנים ארבעה כסף (ב"ק נח:). מנורה בת עשרה ליטרין יש לי בידך אין לך בידי אלא בת חמשה (שבועו' מג). עושה אדם יריעה מבת שלש דפין ועד בת שמנה דפין (מנח' ל.). — ח) בחבור עם קצת שמות מתחדש שם חדש למושג חדש, כמו שמות עופות: בת היענה, עי' יענה. — *ושמות

אילנות וכיוצא בזה: בנות שבע, עי' שבע. — בנות שוח, עי' שוח.— בנות שקמה, עי' שקמה.— בת מלך, עי' מלך.— בת עיר, בנות עיר, הערים הקטנות והכפרים הסמוכים לה: וישב ישראל בכל ערי האמרי בחשבון ובכל בְּנֹתֶיהָ (במדב' כא כה). וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בְּנֹתֶיהָ (שם לב). עקרון וּבְנֹתֶיהָ והצריה (יהוש' יה מה). בשבת ישראל בחשבון וּבִבְנוֹתֶיהָ ובערער וּבִבְנוֹתֶיהָ ובכל הערים (שופט' יא כו). המוכר את העיר לא מכר את בנותיה רשב"ג אומר המוכר את העיר מכר בנותיה (כ"ב כח:). המוכר את העיר מכר בתים גבורות וכו' ובין כך ובין כך לא מכר לא את שיריה ולא את בנותיה ולא החורשין המוקצין ממנה (רמב"ם, מכירה כו א). — ואמר המשורר: הנה מיום נִדדנו משלם ובנותיה ומעל ציון נפרדנו ונדמו כל נאותיה אנחנו פלאים ירדנו (ר"י הלוי, יונות).—ט) דבר שנתהוה מדבר אחר: בת קול, עי' ערך בת קול, —ודבר קטן ביחס להגדול ממנו: בת באר, באר קטנה.—*בת צחוק, צחוק קל, וכדומה.— י) *מה שעלול וראוי לדבר:—בת הפשט וניתוח (זבח' פה.), שראוי להפשט ונתוח.—בת הקרבה (מנח' יא.), שראוי להקרבה.—בת קמיצה, שראויה לקמיצה: מנחת ישראל בת קמיצה היא (מנח' יח:).—בת שרפה, שצריך לשרפה: (עיסת שביעית) בת שריפה היא (בכור' יב:).—יא) *מה שנועד והוכן לדבר: בת אורו (שבת כה:). — יב) *השתמשו המליצים בדבור, בנות ימים, במשמ' המאורעות והמקרים של הזמן: זרועי על בנות ימים חשופה וחרב הזמן עליו שלופה (רשב"ג, שירי שלמה, לדוקס ו). אפפוני הדפיני מציקים וחצי הזמן נגדי נכונים ויורוני בנות ימים כאלו אני שערה והם קלעו אבנים (שם ט). ילדונו בנות ימים פרודים ובת אהבה ילדתנו תאומים (ר"י הלוי, ידעוני נדוד). — *בת שיר: ויש בת שיר כבת עין הקוקה וביצקת סגור הלב יצוקה (ר"י הלוי, דיואן). בת שיר אנה תלכי כי תטי את הדרך וכרה כי מומים כרעתי לב הברך (כות חדבה, אלהנן תי כהן, ת"א). אף הלצה מצאה בית ובת השיר קן לה בין העומדים (נופ' צופ', מסיר ליאון, הקד'). — ומ"ר: והלבשת בנות שירי עדנים והיו אלמנות חיות צרורות (ר"י הלוי, התמיר נוקגים). בנות שירי עמוסות משלומי והם ממחצב נפשי גזורות תעופינה ולך תשתחוינה כהשתחוות שפחות לגבירות (שם).—*בת המזמה, בנות המזמה, המחשבות: כעב תעופינה בנות המזמה וחכמות שרותיה אל הר הקדש (נופ' צופ', מסיר ליאון, הקד'). — *בת כרם, הגפן, היין: דודי לכה אתי לערוגת רעננים לשתות בת כרם לקול תורים עם יונים (משה דרעי, לקוטי קדמוני' נה). אמונים על ערוגת הבשמים ויונקי שד שדי בת הכרמים (ר"י הלוי, ידעוני נדוד).

ב"ת, ר"ת: בעל תכלית.

*בַּת אַחַת[1], בְּבַת אַחַת, — ר"ל בפעם אחת, בלי הפסק, auf einmal; d'un coup; at once:

היה שוחט והתיז את הראש בבת אחת וכו' היה שוחט והתיז שני ראשין בבת אחת (חול' ב ג). שהזריעו שניהם (האיש והאשה) בבת אחת (ברכ' ס.). לא (רוחץ) כל גופו בבת אחת אלא אבר אבר (שבת מ.). אדם חשוב שיש לו עשרה עבדים שמחממין לו עשרה קומקומין בבת אחת (שם קנא:). השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן (פסח' פו:). כל שאינו יכול להוציא מלא מחט בבת אחת (מו"ק י.). אמרו עליו (על בן קמצר) שהיה נוטל ד' קולמוסין בין אצבעותיו ואם היתה תיבה של ד' אותיות היה כותבה בבת אחת (יומא לח:). קלל שניהם בבת אחת (יבמ' קא.). שהעידו בבת אחת והוזמו (ב"ק עג.). סך (את המעים בשבת) וממשמש בבת אחת (סנהד' קא.). לאדם שנושה משני בני אדם אחד אוהבו ואחד שונאו אוהבו נפרע ממנו מעט מעט שונאו נפרע ממנו בבת אחת (ע"ז ד.). שהוא (האלהים) עושה את הכל בבת אחת ממית ומחיה בבת אחת מכה ורופא בבת אחת (מד"ר שמות כח). לא היו (הלויים) משפילין אותה (את הפרכת) בבת אחת כדי שלא יראה הארון אלא משפילין קימעה קימעה עד שיורידוה (שם, במדב' ד). אני מבערן מן העולם בבת אחת (תנחו' חקת ד). הלמד אלף הנכתבים בבת אחת אעפ"י שבבת אחת נכתבות אינן אלא שתי אותיות (פרוש יצירה מיוח' לר"י יצחק').—בַּת ראש, בְּבַת ראש: הזורקו (את השעיר לעזאזל) בבת ראש (ספרא, אחרי מות ה).

[1]) לא נתברר מקורו. ר"א בחור אומר: ואיני יודע מאין נגזר זה אם לא שהוא נגזר מן בת עין והוא בדרך קצרה כאלו אומר בבת עין אחת ופרושו בהרף עין רוצה לאמר רגע. ע"כ. יוסף שינהק בהמשביר שער כי המלים בבת ראש צ"ל מלה אחת בבתראש והיא מלה יונית שפרושה פתאם. לוי השב כי החלק בת שבמלה בת אחת היא המלה א.בַת, והכונה בבת אחת, במדה אחת. וקוהוט הסכים לדעת שינהק. יסטרוב רואה בדבור בת ראש קצור במקום בת זקירת ראש. ובל זה אינו מהור. עי' ראש.

שהיו אחיו הכהנים נזקרין בבת ראש (ירוש' שקל' ה מח ד).נזקרים בבת ראש לאחוריהם (יומא לח:). שיזדקר בה (בהפרצה) גדי בבת ראש (סוכה יד:). נזקרין בבת ראש לאחוריהן (מד"ר בה"ב, מי זאת).

*בַּת לַיְלָה, מ"ר בנות לילה,—חבוך וצמחים קטנים יתהוו בעור בקֹר ובלילה: בבנות לילה למה שילוה בו סתימת נקבי העור וקבוץ החלקים מטיב העכול הנה יקרת לו בקור ובלילה חבוך ונחירות וצמחים קטנים נקראים בנות לילה (קאנון ד ז ג ח).

*בַּת נֶפֶשׁ[1], מ"ר בָּתֵּי נֶפֶשׁ, — כעין טבעת עגולה ויש בה מחט לנבט הבגד, ישימוה כמו"כ בקצה החגורה, וקצה השני יעבור דרך הטבעת והמחט תכנס בו ותאחז בו, Schnalle; boucle; buckle: מכבנתא היא בת הנפש ועגולה כמו כוכליאר דיומא ויש בה מחט שתופשת עמה בגדיה (ערוך, ערך מכבנתא). ויש שנוהגות שעושות במפתח כמין בת נפש וסוגרת בו מפתחי חלוקה (או"ז, שבת פד ד, שערי תשו' מהר"מ מרוטנ' כט). ראובן שטען על שמעון הפקדתי בידך חגורה של כסף ובת נפש של זהב (ר' מאיר כר"ב, במרדכי ב"כ תקנ"ד). בעיר של זהב היא בת נפש (הלוקח קא). — ומ"ר: ועל דברי ראובן ששלח ביד שמעון בתי נפש ללוי וטוען ראובן כי צוהו שלא להחזיר הבתי נפש עד שיתן לו ב' זקוקין (תשו' ר"ת, הול' מק"ל 53). בתי הנפש של כסף (שערי תשו' מהר"מ מרוטנ' ב לג).

[1]) ממה שאמרו ביחיד בת נפש ולא בית נפש מוכח כי לא ראו במלה הראשנה של בת נפש יחיד מן השם בית, וממה שאמרו בסמי' רבים לא בנות נפש אלא בתי נפש מוכח כי לא הרגישו במלה בת היחיד מן בת לאביה, ועל כרחנו אנו צריכים להניח כי ראו בה מלה מיוחדה שהיחיד שלה הוא בת והרבים בתים. והנה אין בהמלים העבריות שבמקרא ותלמוד מלה כזו, זולתי השם בַּת, מ"ר בַּתִּים, שהוא שם מדה למשקלים כמו איפה ליבש. אך לא מסתבר, כי לבת זו כוונו בהשם בת נפש, כי אין שום שיכות לשני המושגים ואינני יודע על מה סמכו בקביעת מלה זו באופן זה, ומי היה הראשון שהשתמש בך. בין הפתקאות שלי לא נמצא מקור קדום מן רבנו נתן, שהוא בערך מכבנתא כתב בתי נפש ולא בית נפש. האם שגגה פשוטה היא, שקבלוה אחרי בן הפוסקים הבאים אחריו, אז היה אולי לפני בעל הערוך בכתיב בתי הנפש נקוד בָּתֵּי ולא בָּתֵּי? אין בידי להכריע זאת, עכ"פ, כבר נתקבל שם מורכב זה בספרות הפוסקים כשם קבוע, והכל משתמשים בו בלי פקפוק, ולפי מה שבאר הערוך אין ספק בדבר שהוא הטבעת עם המחט בלבה שבקצות אזורים וכיוצא בזה.

*בַּת קוֹל, — א) קול הברה ששומעים בחלל האויר ואינם רואים ואינם יודעים ממי הוא: ומשיאין (אשה) על פי בת קול[1] (יבמ' יו"ו). בית שמאי אומרים אין מעידין על בת קול ובית הלל אומרים מעידין על בת קול (תוספתא נזיר' א א). — ב) בפרט קול לא טבעי שלוח מהאלהות להודיע לב"א רצונה, göttl. Stimme; voix divine; divine voice: אמר ר' יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אב' ו ב). יצאת בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים אבל הלכה כדברי בית הלל (ירוש' ברכ' א ג:). שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי (גמ' שם ג.). בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני (שם יז:). מה תשובה השיבתו בת קול לאותו רשע (לנבוכדנצר) וכו' יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן רשע וכו' אך אל שאול תורד (פסח' לד.). בחלומי מסובין היינו על הר סיני ונתנה עלינו בת קול מן השמים עלו לכאן (חגי' יד:). משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקדש מישראל ועדיין היו משתמשין בבת קול (יומ' ט:). ארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (סוט' ב.) חזר (ר' אליעזר) ואמר אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו יצאתה בת קול ואמרה מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכל מקום עמד ר' יהושע על רגליו ואמר וכו' אין אנו משגיחין בבת קול (ב"מ נט:). יצאת בת קול ואמרה אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור ויצאתה נשמתך בטהור (שם פו.).— יצתה בת קול ואמרה להן מי שהרג את הפלשתי וכו' תתנו שילוחים לבניו (סנה' קכ.). יצאת בת קול (בששאל שמואל את ישראל אם עשק איש) ואמרה אני עד בדבר הזה (מכו' כג:). ועדיין אהרן היה דואג שמא משה לא מעל ואני מעלתי יצתה בת קול ואמרה לו הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (כרית' ה:). ושמעתי בת קול מפוצצת ואומרת שובו בנים שובבים (מד"ר רות, ליני הלילה). בקשו חכמי

[1]) פרש"י: שמעו קול צועקת פלוני מת ולא ראו אדם בצלמו.

המשנה לשנות ארבעה מלכים ולמנות עמהן שלמה אלא שיצתה ב ת ק ו ל ואמרה אל תגעו במשיחי (תנחו' מצורע א). כי זה הדבור אשר שמעוהו (הגר ומנוח ואשתו) או שעלה בדעתם הוא כדמות ב ת ק ו ל אשר זכרוה החכמים תמיד (מו"נ כ מג).—ג) *קול הברה חוזרת אחרי קול בין ההרים וכדומה, Widerhall; écho; echo: כשאדם קורא לחבירו יש לקול ב ת ק ו ל (מד"ר שמות כט). מקיר אבנים צעקו עמי, אוי אוי על רב צערי, קול צעקת לבי וקול ועמי, סבו בכל חצר בכל מבוי, (אבוי אוי), מי זה אשר עתה בצרתי, צר לו ויתעצב בעצבוני, בת ק ו ל הקולך זה אשר אתי, הבכי ובי תשאי בכי ונהי וני (אני היא) (ר"ע פרנסים, קינה על אביו, מקיר אבנים זעקו). — *ובכלל קול רפה נולד מאיזו פעולה: השמן הזה אין לו ב ת ק ו ל (מד"ר בה"ש, לרית). — ד) *שמועה עוברת בקהל וכדומה, Gerede; bruit qui court; racontars, talk: והאנשים השיבוהו(לדוד)הדברים והחסדים אשר יצתה בת קול שהמלך יעשה למי שיכה אותו (ר"י אברבנאל, ש"א יז).

*בַּת ראֹש, עי' *בַּת אַחַת.

בַּתָּה[1], ש"נ, מ"ר בַּתּוֹת,— מקום שמם, מדבר לא זרוע, Einöde; désert; waste: ובאו ונחו כלם בנחלי הַבַּתּוֹת ובנקיקי הסלעים (ישע' ז יט). על המדברות ועל ה ב ת ו ת (מו"נ כ ל).—ואמר המשורר: ויהי מראה עדר אל מראה הדר, הרס לקרת וצחית לצרית, נחלי הַבַּתּוֹת אל בית וחדר, ושמחים נשקפו מבין כל שיח (אד"ס, דו"מ א).

בָּתָה[1], ש"נ, סמי' בְּתַת,—אדמה לא עבודה, שעלתה קמשונים וחרולים: ועתה אודיעה נא אתכם את אשר אני עשה לכרמי הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס ואשיתהו בָתָה [2]) לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית (ישע' ה ה-ו).—ואמר הפיטן: פרח רע המן הרע בן המדתא, זמם באפו להכביד אכפו עד אין רפא להשית בָּתָה (מאורה לפורים, שיר אל נעלם). *אמיך פקוד והשב תפוצתו, צפה כי שדדה מרעיתו, צמת עוין בָּתָה להשיתו (סכטי יס, ז' פסח). — *ובהשאלה, חרבן ושממה: אלך ואחריב את ירושלם ואשיתה ב ת ה (יוסיפון כ).

בְּתוּלָה[3], ש"נ, מ"ר בְּתוּלוֹת, בְּתֻלוֹת,— א) אשה שעוד לא ידעה איש, Jungfrau; vièrge; virgin: והנה רבקה יצאת וכו' והנער טבת מראה מאד בְּתוּלָה ואיש לא ידעה (בראש' כד יו). כי אם בְּתוּלָה מעמיו יקח (הכה"ג) אשה (ויקר' כא יד). ולאחתו הַבְּתוּלָה הקרובה אליו אשר לא היתה לאיש לה יטמא (שם ג). יבקשו לאדני המלך נערה בְתוּלָה (מ"א א ב). כי הוציא שם רע על בְּתוּלַת ישראל (דבר' כב יט). ב ת ו ל ה נשאת ליום הרביעי ואלמנה ביום החמישי (כתוב' א א). ארבע נשים דיין שעתן ב ת ו ל ה מעוברת מניקה וזקנה (תוספתא ניד' א ה). לא אמרו ב ת ו ל ה לבתולים אלא ב ת ו ל ה לדמים (שם ו).—ומ"ר: כי כן תלבשנה בנות המלך הַבְּתוּלֹת מעילים (ש"ב יג יח).—*ב ת ו ל ה שלמה (יבמ' נט.), שלא ידעה איש גם שלא כדרכה.—*בתולה זקנה: את סבורה בעצמך שאת ב ת ו ל ה ז ק נ ה (מד"ר בה"ב מגלאוני)— ב) בהרחבה, אשה בחורה, נערה, שלא נשאה עדין מעולם, jung. Mädchen; jeunne fille; girl: מהוץ תשכל חרב ומחדרים אימה גם בחור גם בְּתוּלָה יונק

[1]) יונתן תרגם בדוך זר ב ר ח ו ב י ק ר ו י א. אבל כל שאר המפרשים והמתרגמים הקדמונים פרשו ותרגמו במשמ' שממה, בור. רסע"ג תרגם אלאודיה אלבאירה. מנחם בן סרוק: ענין שממה הם. ריב"ג: ואשיתהו בתה בנחלי הבתות ענינו כמו שממה ומדבר והמקומות שאין בהם ישוב. ע"כ. וכן בן בלעם: בָּתָה אשם מענאה אלביאר אי קלת אלעמארה ומנה בנחלי הבתות, — ר"ל הוא שם, משמעתו הבור ר"ל ארץ לא נושבה הרבה, וממנו נחלי הבתות. וכן רש"י: נחלי עמקים שדות בורים. וכענין זה רד"ק בפרושו: ופירוש הבתות חרבות כמו ואשיתהו בתה. וכן שאר המפרשים שלנו. אך מקור מלה זו לא נתברר. בערבית משמש שרש בת a) במשמ' התך, נזק, ולכן מדמה פירסט לזה הלשון ארץ ג ז ר ה. אבל זה דחוק. וקצת המפרשים החדשים סמכו על משמע' בת בערב' ופרשו נחלי הבתות נחלים גזורים, ר"ל זקופים, כמו צוק, ויהיה זה מקביל לנקיקי הסלעים. עכ"פ לשמוש הלשון בודאי דעת רבי לשוננו מכרעת, וכבר השתמשו בזה במשמ' זו קצת הסופרים.

[1]) משקל אַמָּה, דַּגָּה. — [2]) לפי דעת רד"ק זהו המשקל העקרי, והשם בַּתָּה משקל צדדי. ולפי דעת האחרונים להפך, העקר בַּתָּה, מהכפול בתת, והמשקל בָּתָה הוא צדדי. ואולי שני המשקלים עקריים, ומשמשים בגונים שונים זה מזה. בַּתָּה הוא שם למקום שמם, כעין מדבר. והמשקל בָּתָה הוא לאדמה לא עבודה אפילו בתוך ארץ נושבה.

[3]) באשור' בַּתּוּל, בחור, בַּתּוּלַת, נערה בתולה. בערב' בַּתּוּל a), בתולה קדושה לעבודת ה'. בארמ' וסור'

a) بَتّ

a) بَتُول

ובחרים וזקנים יחדו (ירמ' לא יג). אלי כבתולה חגרת שק על בעל נעוריה (יואל א ח). לא חלתי ולא ילדתי ולא גדלתי בחורים רוממתי בתולות (ישע' כג ד). ביום ההוא תתעלפנה הבתולות היפות והבחורים בצמא (עמוס ח יג). שמעו נא כל העמים וראו מכאבי בתולתי ובחורי הלכו בשבי (איכ' א יח). כהניה (של ציון) נאנחים בתולתיה נוגות (שם ד). בחוריו אכלה אש ובתולתיו לא הוללו (תהל' עח סג). — ואמר בן סירא: בבתולה אל תתבונן פן תוקש בעונשיה (בן סירא גני' ט ה). — ג) בחבור עם שם או עם ארץ כנוי לכלל האמה: נפלה לא תוסף קום בתולת ישראל (עמו' ה ב). שערורת עשתה מאד בתולת ישראל (ירמ' יח יג). עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל עוד תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים (שם לא ג). שובי בתולת ישראל שבי אל עריך אלה (שם כא).—ועם בת: לא תוסיפי עוד לעלוז המעשקה בתולת בת ציון (ישע' כג יב). בזה לך לעגה לך בתולת בת ציון אחריך ראש הניעה בת ירושלם (שם לז כב). רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל (שם מז א). תרדנה עיני דמעה לילה ויומם ואל תדמינה כי שבר גדול נשברה בתולת בת עמי (ירמ' יד יז). עלי גלעד וקחי צרי בתולת בת מצרים (שם מו יא). מה אשוה לך ואנחמך בתולת בת ציון כי גדול כים שברך מי ירפא לך (איכ' ב יג).—ד) *כל דבר כשהוא עוד בברייתו הטבעית, שעוד לא נשתמשו בו שום תשמיש: אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית (שבי' ד ה), שעוד לא קצצוה מעולם. הבודק בודק אמה על אמה ומניח אמה עד שהוא מגיע לסלע או לבתולה (אהל' יו ד), ר"ל קרקע בתולה, שעוד לא חפרו בה. וחופרין למטה מהבתולה ומביאים משם אבנים שלמות (מדות ג ד). ואיזו היא (אדמה) בתולה כל שאין בה רושם ואין עפרה תיחוח בדק והגיע למים הרי זו בתולה בדק ומצא שם חרס הרי זו כבתולה (תוספתא אהיל' טז ה). הלוקח בתולת שקמה מחבירו וכו' נמצאת אומר שלש בתולות הן בתולת אדם בתולת אדמה בתולת שקמה, בתולת אדם שלא נבעלה מימיה בתולת אדמה שלא נעבדה מימיה רשב"ג אומר כל שאין בה חרס בתולת שקמה אילן שלא נקצצה מימיה (שם שביע' ג יד-יט). וקוצץ בתולת השקמה ג' טפחים (ב"ב פ:). שמן טוב כל שהו ארגמן כל שהו ובתולת הוורד אחת (שבת ל.). נוטל עפר תיחוח וחופר בבתולה שלש אצבעות (נזיר סה.). נוטל המת שמצא ונוטל כל העפר התיחות שתחתיו וחופר בבתולת קרקע שלש אצבעות (רמב"ם, טומא' מת ט א). חופר עד שהוא מגיע לסלע או לבתולה והיא הקרקע שנראית שאינה עבודה וכו' וצריך להעמיק עד שיגיע לבתולה הגיע למים הרי זו כבתולה (שם ו). — ידונג בתולה, שלא השתמשו עדיין בו: וג' אונקייא מדונג בתולה (אלה"ת, ר"י לבלון ו כו). —ה) *בבית הבד, כ"א משני הסדנים של עץ הקבועים בארץ והקורה יושבת בהם: המוכר את בית הבד מכר את הים ואת הממל ואת הבתולות (ב"ב ד ה).—ו) *אחת מי"ב צורות המולות, שנראה ביותר בחדש אלול, Sternbild Jungfrau; constell. Vièrge; Virgo: ואחריו (אחרי מזל ארי) מה אתה בורא בתולה[1] שעתיד אדם לשמח בבתולה (פסיק' רב' כ). בתולה מזל אלול (ילקוט ראוב', בראש'). וכשהיא (החמה) הולכת ממזל סרטן אריה ובתולה הולכת מגלגל רקיע יותר מתשעים חלקים (ס' העבור, ר"א בר חייא ג ב). חורף כשהחמה במאזנים ובתולה (שם). ומזל בתולה בלי חץ נטוי וראש לו חפוי (ראב"ע, מכתב לר"ש גאמע). וסדר מערכת הי"ב מזלות וכו' על הסדר הזה בשמותם טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה מאזנים עקרב וכו' (יסו"ע לר"י ישראלי ב א). בתולה הנקרא וירגו והוא פרצוף אשה מצויירת בכוכבים ומביט על המעיים ותחתון האצטומכא ומושל באלול והשמש בו מחצי אגוסטוס עד חצי סביטימ' (שלשלת הקב', הגלגלים). אריה הלב בתולה הבטן והמעים (מ' אלדבי, ש"א ד א). אם יתחבר כוכב נוגה עם בתולה תהיה נקבה כל הנולד באותה שעה וכו' ואם יתחבר נוגה ובתולה עם מאדים יהיה הנולד באותה שעה זכר (אגר' קונן ויכוחים, הקד'). ואנחנו רואים הרבה מהם (מהככבים הקיימים) בהירים ואדומים ככבב שבפי הכלב ושבולת של בתולה ולב האריה (גבור' ה', ר"י מקנדיא ח). התמונה הששית היא בתולה במה שהתמונה היא דמות בתולה קוצרת שבלים במגל או חרמש המורה על זמן הקציר (למודי הטבע, מ"מ יאועל, י"ב מזלות).—ואמר הפיטן: ארץ צבי נמשל כחול, במזל בתולה יצו לנחול, אז תשמח בתולה במחול (ראב"ע, אל חי, שמע"צ). נהרגו בתולות וגם בחורים על כן בתולה קדרה פניה (קינות ת"ב, אז בחטאינו). — ז) *שם עוף: הבתולה משכנו בארץ אפריקה מראהו אמוץ יפה ראשו חזהו וצוארו

בתולא, בתולתא, כמו בעברית.—[1]) בילקוט ראובני: מזל בתולה.

הארוך שחורים (תוה"א לסיניסק, הסוף קכז).

בְּתוּלִים[1], — א) ארג הגידים הסוגרים רחם הבתולה, Jungfräulichkeit; virginité; virginity: את האשה הזאת לקחתי ואקרב אליה ולא מצאתי לה בְּתוּלִים (דבר' כב יד). ואם אמת היה הדבר הזה לא נמצאו בְּתוּלִים לנער (שם כ). שאם היה לו (להבעל) טענות בתולים היה משכים לבי"ד (כתוב' א א). לא אמרו בתולה לבתולים אלא בתולה לדמים (תוספתא נ"ד א ו). בוגרת כלו בתוליה במעיה מוכת עץ יצאו בתוליה לחוץ (ירוש' יבמ' ו ז ג). בתוליה ואפילו מקצת בתולים בבתוליה עד שיהיו כל בתוליה קיימין (יבמ' נט.). — וגם *בתולות: משפחה אחת היתה בירושלם שהיו פסיעותיהן גסות והיו בתולותיהן נושרות עשו להן כבלים וכו' ולא היו בתולותיהן נושרות (שבת סג:). — ב) דם הבתולים: ולקח אבי הנער ואמה והוציאו את בְּתוּלֵי הנער אל זקני העיר השערה וכו' ואלה בְּתוּלֵי בתי ופרשו השמלה לפני זקני העיר (דבר' כב יה-יז). — ג) מעמד של אשה בתולה: והוא (הכה"ג) אשה בִּבְתוּלֶיהָ יקח (ויקר' כא יג). ותאמר (בת יפתח) אל אביה יעשה לי הדבר הזה הרפה ממני שנים חדשים ואלכה וירדתי על ההרים ואבכה על בְּתוּלַי וכו' ותלך היא ורעותיה ותבך על בְּתוּלֶיהָ על ההרים (שופט' יא לז-לט). שמה מעכו שדיהן ושם עשו דדי בְּתוּלֵיהֶן (יחזק' כג ג). והמה (מאהביה) עשו דדי בְּתוּלֶיהָ (שם ח).

***בְּתוּק**, ש"ז, — בה"פ מן בִּתֵּק: צנן הזכרים בלהוקים והנקבות הרג בִּבְתוּקִים (תפלה, בכת חוה"מ סכות).

***בְּתוּר**[2], ש"ג, מ"ר בְּתוּרִים, — כעין בליטה ומורסה בשרית תצמח על הבשר, בפרט הריאה, ויגרם מסמום וכליון הריאה, חלי השחפת, Tuberkel; tubercule; tubercle: בצמחים הנקראים בתור בריאה הנה יקרו הבתור בריאה ואותותם שיוחש בכבד וצרות הנשימה (קאנון ג יד יג). אמנם יתחלפו הבתורים עם צמחים עם היציאות ברוב הליחה המתחדשת מהם והיה הטבע לבתור ג"כ לנקות פנימי הגוף ואם יהיה הליחה המולידה הבתור מעטת החום היא מהדשת חבוך לבד ואם תהיה חוקית החום תהדש עקיצה ואם תהיה הליחה חוקת העובי או חזקת הקור יהדש בתורים רחבים הם צמחים (פרקי משה כג).

***בְּתוּר**, ש"ז, — א) שֶׁבֶר העצם לרחבה: והנה אם יפול (השבר בעצם) ברוחב יקרא בתור ואם יפול באורך ואין מספרו רב יקרא שסוע ואם יהיה מספרו רב יקרא כתיתה (קאנון ה כ א ד). — ב) *בהלצה, כמו נתוח, חלוק הענין לחלקיו: ואמר (החכם טוליאו) שאחר ראותנו הדבר אשר בו נסכים עם המנגדים והנשאר במחלקת כמו שהתבאר ראוי שיושם בהרגל הבתור והוא נחלק לב' חלקים אשר אחד מהם היא הספירה ר"ל שהוא מונה החלקים והמשל שיאמר אני רוצה להוכיח המבקש בג' פנים וכו' והחלק האחר נראה הביאור והוא כשנבאר ענינו בקצור מבלי מספר באמרנו מצד שמו הרע מצד מדותיו מצד אותות רבות אוכיח המבוקש (נופ' צופ', מסיר ליאון ט).

בתל[1], ממנו בְּתוּלָה, בְּתוּלִים.

בתק[2], ממנו בִּתֵּק, *בְּתוּק.

בִּתֵּק, פ"י, — קטע וגזר לגזרים, בחרב וכדומה, zerhauen; couper en morceaux; cut in pieces: והעלו עליך קהל ורגמו אותך באבן וּבִתְּקוּךְ[3] בחרבותם (יחזק' יז מ). — ואמר המשורר: הרק חרבך אבי, פה הנני, הא לך את לבי, אנא בַּתְּקֵנִי (יל"ג, בת יפתח).

בתר[4], ממנו בֶּתֶר, בִּתֵּר *בִּתְרוֹן.

בֶּתֶר, כהפס' בָּתֶר, ש"ז, מ"ר בְּתָרִים, סמי' בִּתְרֵי, — נתח, חתיכה של בשר וכדומה, Stück; morceau; piece: ויתן (אברהם) איש בִּתְרוֹ (מהאיל וכו' שבתר) לקראת

---

[1]) מִשְׁקַל עֲלוּמִים, זְקוּנִים. בערב' בתוליה a).

[2]) מערב' בַּתְ'רb), מ"ר בֻּת'וּר, צמחים בשריים, מורסות. והנה השתמש מתרגם הקאנון בהצורה בתור עוד כמו בערבית במשמעת מספר רבים, אך בפרקי משה כבר קבלה הצורה בתור, לפי טבע הלשון העברית, משמעת מספר יחיד, וקבלה סי' מ"ר עברי בתורים.

a) بتولية b) بثر، بثور

[1]) משתף באשור', ערב', ארמ' וסור'. ועי' הערה לערך בתולה.

[2]) באשור' משמש שרש זה במשמ' כריתה וקריעה, וכמו"כ בערב' בתכ a).

[3]) ת"י: ויבזעוניך. וכן שאר המפרשים.

[4]) בערב' בתר b) במשמ' חתוך וכריתה.

a) بتك b) بتر

רעהו (בראש' טו י). לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו שרי יהודה ושרי ירושלם הסרסים והכהנים וכל עם הארץ העברים בין בתרי העגל (ירמ' לד יח-יט). — *ובמליצה בתרי הלב, הקרעים שנקרע הלב מצער ויגון: עברה (הבשורה הרעה) כמוקד בין בתרי לבבי (ר"י הלוי, זאת התלאה). כבדה מאד מחלת אבלו עדי כתרה יתרת כבדי ועברה בין בתריה (שם). — *ובהשאלה בתרי העיר, הריסותיה, חרבותיה: מי יעשה לי כנפים וארחיק נדוד אנוד לבתרי לבבי בין בתריך (הוא, ציון הלא תשאלי). — ב) כנוי להשמש בפרט בבקר ולפנות ערב כשקרניה כמו בוקעות ומתפשטות על ראשי ההרים, והרי בתר, הרים שקרני השמש מתפשטות עליהם בפרט בבקר ולפנות ערב: עד שיפוח היום ונסו הצללים סב דמה לך דודי לצבי או לעפר האילים על הרי בתר[1] (שה"ש ב יז). — ג) *השתמש המשורר בהרי בתר במשמע' פרוד ונדוד, ואמר בצערו על פרוד אוהבו: הן הררי בתר[1] יעידון כי מטר שחק מאד כילי ודמעי שוע (ר"י הלוי, אין אחלין), ר"ל ההרים ששם נפרד ממנו אוהבו. זכרתיך עלי הרי בתרים תמול היו כך הרי בשמים (הוא, ידעתיך נדוד).

בתר[2]), פ"י, עת' יבתר, - עשה בתרים, חתך לחתיכות, zerschneiden ; découper ; divide : ואת הצפר לא בתר (בראש' טו י).

—פע', בתר, — כמו הקל, בנחץ: ויקח לו (אברהם) את כל אלה ויבתר אתם בתוך ויתן איש בתרו לקראת רעהו (בראש' טו י). — ואמר הפיטן: כנץ על צפור דולק גולי בתר והבלק (אין נור חלף, שבת א חנוכה).

—נפע', *נבתר, עת' יבתר: שנות אדם הלוכים, ומות פותר, וישכון בברית שלומים, וקצו חותר, בפנים נכלמים, ולב יבתר, בא לדרוש רחמים, אולי יעתר (רמב"ע, בפתי רננות).

—פע', *בתר, מבתר: וכמו שאמר יהי מבותר כבהמה זו מי שיעבור על השבועה (ר' בחיי, לך, כיוס ההוא כרת).

—נתפ', *נתבתר, — נקטע לרחבו: וכשיתבתר העורק (בצדעים) ברחבו לשני חצאין אז אין סכנה (פרקי מבס יג).

***בתרון**[3]), ש"ז, — הבדל והפרש גמור: צבא יצבאו כלם על הפתרון, יתוגו וינועו כמלאי שכרון, זה אומר בכה, וזה אומר בכה עד הבתרון, והגדול דבר הוות נפשו ואין יתרון (קטע הגני' JQR, XIII, 358).

בתת[4]), ממנו אולי בתה.

---

[1]) בסוף פרשה ח כתוב על הרי בשמים, ואפשר שגם כאן היה כתוב כך, או אולי להפך גם שם היה כתוב בתר כמו כאן. עכ"פ, לפי הנוסחה שלפנינו, פרשו רוב המפרשים מלה זו במשמ' א, מענין התוך וכריתה, ואמר רש"י: הרים מופלגים ממני, וראב"ע: הרי נדוד, ורוב החדשים: הרים קרועים שגאיות צרים מבדילים ביניהם. ויש מן החדשים שראו במלה זו כנוי לרחם האשה. אבל, מלבד שאין בשאר הלשונות האחיות חבר למשמעה כעין זו למלה בתר ביחס להרים, אין זה נותן להמליצה את הגון הרועי שבכל דברי השולמית לדודה. והנה בערבית משמש הפעל בתרa) ממש כמו בעבר' במשמעת חתך וקטע, ומשרש זה בעצמו השם בתיראb) כנוי להשמש, ונאמר בחדית' עלי בענין תפלת השחר: חין תבהר אלבתירא אלארצ', ור"ל עד שיתפשט השמש על פני הארץ, ומזה גם הפעל אבתרc) אלרג'ל, התפלל עם הנץ החמה (לסאן אלערב). ואין ספק בדבר כי השתמשו העברים כמו הערבים במושג בקיעה וקטיעה ליציאת קרני השמש והתפשטותו, כמו יבקע כשחר אורך, אילת השחר שבקעה אורה, וכמו"כ בערב' מלבד השם בתירא והפעל אבתר, משמש גם הפעל קצ'בd), שמשמעתו הוא חתך וקצב, כמו בעבר', בהתפעל תקצ'ב אלשמש, שלהה קרני אורה. ואין שום דבר מונע להשב, כי גם בעברית, בפרט בגליל אולי, בלשון הרועים, שמש השם בתר במשמעה של בתירא בערבית, נוי להשמש בפרט בבקר ולפנות ערב, כשקרני אורה פרושות על ראשי ההרים, כמו שנשמרו בשיר השירים עוד מלים שהיו שגורות בפרט בפי הרועים, וכמו שהעיר דר' יהודה על המלה גלש, עי' ערך גלש. והרי בתר, ההרים שאור השמש פרוש עליהם בשחר ובערב עד עת שקיעת החמה. ואמרה השולמית לדודה: עד שיפוח היום ונסו הצללים ויוכל לבוא אליה יסב וידמה לצבי או לעפר האילים שהם רצים ומקפצים עד הערב על הרי בתר, שאור השמש יאיר אותם עד עצם הלילה. — [1]) לפי פרושו של ראב"ע.

[2]) עי' הערה לשרש בתר.

[3]) במקרא יש מלה זו: וילכו כל הבתרון (ש"ב ב כט), וסוברים שזה שע"פ אעפ"י שמיודע בהה הידיעה.

[4]) עי' הערה לערך בתה.

a) بَتَرَ b) بُتَيْرَاء c) أَبْتَرَ d) قَضَبَ

שער הגִמל

ג

ג אות השלישית [1]) באלף בית העִברית, ושמה גַם, גִמֶל, עי' ערך גַם וערך גִמֶל. מוצא אות זו מהחֵך, ר"ל שהוא סימן לקול מתהוה בסגירת החך, ובטבעו מתחלף אופן הברתו קצת כשהוא בתחלת ההברה מהברתו כשהוא באמצע הברה או בסופה, שמשתתף עמו אז קצת נ ש י מ ה, ובימי קביעת הנקוד היתה הברה כפולה [2]) זו מרגשת, ולכן נתנו סימן לציון שתי ההברות המתחלפות ודגשו את הגמל בכל מקום שהיא באה בתחלת הברה ולא קדמה לפניה תנועה פתוחה, כזה ג, והיא גִמֶל דגושה, והניחוה בלי סימן או שמו קו משכב למעלה בכל מקום שבאה אחרי תנועה פתוחה או אחרי שוא נע או בסוף הברה, כזה ג, והיא גמל

---

[1]) כך נראה ברור מקצת מזמורי תהלים המסדרים עפ"י אלף בית, למשל תהל' לד : א — אברכה את יי' בכל עת תמיד תהלתו בפי, ב -- ביי' תתהלל נפשי ישמעו ענוים וישמחו, ג — גדלו ליי' אתי ונרוממה שמו יחדו, ועוד מזמורים אחרים. וכן משלי לא : א—אשת חיל מי ימצא ורחק מפנינים מכרה, ב—בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר, ג—גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה. — וכן איכה א : א — איכה ישבה בדד וכו', ב — בכו תבכה בלילה וכו', ג — גלתה יהודה וכו'. וכן שם פרשה ב ופרשה ג. ונזכרו בסדר זה במשנה : וכתוב עליהם אלף בית גימל (סקל' ג כ). — [2]) אדות הברה הכפולה של בגד כפת עי' הערה לאות ב, ולא נזכר שם כי דבר זה היה נהוג גם בכנענ', ואם אין ראיה מפורשת לזה ב ב ג ד הנה ב כ פ ת לא יוכל להיות שום ספק בדבר, כי העתקת קצת שמות באותיות רומיות ויוניות מעידה על זה ערות גמורה. וכן דבר זה נוהג בסור' ובקצת לשונ' הסור' המדברות עוד. ויש סוברים כי גם באשור' היתה הברה כפולה לפחות לאחדות מאותיות הללו, אף שיש מפקפקים בזה (דליץ, דקדוק ל"א, מהדו' תדבה). ויש להעיר עוד, כי מה שהובא שם לראיה שבימי התלמוד היתה הברה אחת לבית דגושה ובית רפויה ממה שאמרו שצריך להפריד בין עשב ובין בשדך כדי שלא יהי נשמע כמו עשבשדך, אין זה מכריע, הואיל והקורא המפורסם של הקוראן אלכיסיני, שהיה אחד משבעה הקוראים המוסכמים, היה קורא נַהְשְׁבְהִם במקום נַחְשֹׁף בָהֶם, ואעפ"י שקריאת זו היא דעת יחיד והמדקדקים גנו אותה, מ"מ אנו רואים מזה הבלעת אפילו פ רפויה בבית דגושה, ומכש"כ ב רפויה בבית דגושה. ואפילו אם נניח כדעת Vollers כי קריאה זו היא מזמן שהיתה הברת האות פ בערב' חזקה כמו פ דגושה בעבר' (Volksspr. u. Schriftsspr. im alt. Arad. 25) מ"מ יש ללמוד מזה אפשרות הבלעת פ רפויה בבית דגושה. ובדבר הברה הכפולה של האות ג, הנה כבר הובאה בהערה שם לאות ב עדותו של רסע"ג, כי היה דבר זה נוהג בלשון הארמ' החיה, שאשה אחת קראה לבנה יא גד ולא ענה לה, ותקרא לו : יא גד, בגמל רפויה, וענה לה. אך מה היה טיבה של הברה השניה של האות ג לא נאמר בפרוש. השבעים והירונימוס העתיקו האות ג בכל מקום בלי הבדל באות γ ואות g. רק בקצת מקומות בסוף הברה העתיקו השבעים את האות ג העברית באות κ כמו בהשם צקלג וכמו"כ בהשם נפג, ובהשם שרוג בהאות χ. אך אין אנו יודעים בברור איך היתה הברת שתי האותיות הללו γ g בזמן ההעתקה, היונים החדשים הוגים אות γ שלהם בהברה כפולה, האחת הקשה הרגילה של קול זה, והשנית אחרי הקוליות ei יותר רכה, קרוב להברת אות j בגרמנית, או היוד העברית. ואין ספק בדבר כי הברה רכה זו היתה כבר נהוגה ביונית בזמן פריחת ההלנות באלכסנדריה. אפס, אי אפשר לברר אם בהעתקת המלים העבריות באות γ שלהם כונו במו"כ להברה כפולה מתחלפת. בדבר האות g הרומית אין סימנים שהיתה לה הברה כפולה בזמן הירונימוס. והנה אפשר לאמר, כי הברה אחת של האות ג היתה דומה להברת האות ג'ים הערבית בסוריה ובהרבה מקומות אחרים, דומה להברת דש בקצת דחיקה בין השנים, אבל, אלמלא היה באמת הפרש שתי ההברות של האות ג כל כך רב ונכר, קשה להבין מדוע חדלו היהודים, כספרדים

רפויה. אך מפני שההפרש בין שתי ההברות של הגמל לא היה רב מאד, לכן לא נשמר אחרי כן, והיהודים עתה, כספרדים כאשכנזים, הוברים את הגמל באופן אחד כמעט בכל מקום שהיא בתבה. רק היהודים התימנים הוברים אותה עפי"ר כמו האות ג'ים הערבית בין השִׁנַּיִם דומה קצת להברה מרכבת משתי האותיות דְש, וכשהיא בסוף הברה בשתוף נשימה, דומה להברת אות ע' a) הערב' כהברת גה.

בשרשי הלשון העברית אין ג מצטרפת לא עם כ ולא עם ק, לא לפניהן ולא לאחריהן, לא גכ ולא כג, ולא גק ולא קג [1].

בלשון עברית בעצמה וכמו כן בלשונות השמיות האחיות יש שתבואנה במקום האות ג אותיות אחרות קרובות לה במבטא, והן כ, ע' a), ק, י, וגם ש.

מפני מקומה באלף בית מסמנים בה את המספר שלשה.

יש סוברים, כי האות ג שמשה לפנים לסימן הקטנה וחבה בשמות פרטים, למשל אֲבִישַׁג (Praet.ZDMG57,533).

כאשכנזים, להפריש ביניהן, בעוד ששמרו ההפרש באותיות בכפ. ועוד, שמדברי רסע"ג בפרושו לספר יצירה יש ללמוד כי בימיו לא היתה לאות ג בעברית הברת הג'ים בערב', כי הוא אומר שם, כי מי שחושבים מספר אותיות האלף בית שנים וארבעים מוסיפים על כ"ב אותיות העבריות גם הג'ים הערבית. אם כן, האות ג כדגושה כרפויה לא היו היהודים בימי רסע"ג הוברים כמו אות ג'ים הערב'. ועוד הוא אומר שם כי האות ג'ים היא מה שבין האות ג והאות י, ולכן קראו הטברניים את האות יוד הדגושה, למשל במלה חַיִּם, כמו הג'ים הערב'. וז"ל שם בגוף הערבי של פרושו: ואמא אלג'ים פפימא בין אלגימל ואליוד ולד'לך ג'עלהא אלטבראניון פי אליוד אלדגש וג'עלהא בעצ' אלערב מקאם אליא אד' יקולון נחג בני עלג' יענון בני עלי נאכל אלתמר אלברנג' יענון אלברני והד'א יוג'ד פי בעצ' כתב לע'ה אלערב. ע"כ. ובעברית: ואמנם הג'ים היא בְּמה שבין הגימל והיוד ולכן שמוה הטברניים ביוד הדגושה ושמוה קצת הערב במקום האות יא כשהם אומרים נחנו בני עלג' כונתם נחנו בני עלי נאכל תמר ברנג' כונתם תמר ברני. וכבר הזכיר קרבה זו בין הברת הג'ים והברת יוד דגושה בעל לשאן אלערב והביא עדותו של אבו עמר שקצת הערב מחליפים היוד הדגושה בהג'ים, ושאלו אדם מן חנטלה ממי אתה ואמר פקימִג', ורצה לאמר פקימי, וקרא אחד מבני המדבר בית ואמר בו אבו עלִג' במקום אבו עלי, ואלעשִג' במקום אלעשי, ואלברנִג, במקום אלברני. ובכלל, הברת הג'ים הערב' בעצמה אינה אחת בכל הארצות, ובעוד שבסוריה ורוב שאר הארצות, ובפרט הבדוים, הוברים אותה בקצת דחיקה בין השנים, יש מקומות שהוברים אותה הברה קשה, כמו הברת הגמל אצל רוב היהודים. כך במצרים וכן בקצת מקומות בתימן, וכן למשל במרוקו, בעוד שבצפון מרוקו הברת הג'ים היא כמו בסוריה, והנשים הוברים כמו z, הנה בדרום מרוקו הוברים אותה קשה, דומה להברתנו את הגימל (A. Fischer, Marok. Spr. MSOS, 1, 191). וכבר העירו חכמים כי רגלים לדבר שהברה הקשה של הג'ים הערבית היא הקדומה והטבעית ובאה למצרים בירושה מאבותיהם הערבים מתימן, וכן יש ידים מוכיחות להברה זו ממה שהמלים הפרסיות שנתקבלו בערבית, ושבסופן ה, קצתן נעתקו בערבית באות ק בסופן, וקצתן בג'ים (de Sacy, Gram, 33 Spita, § 2). עכ"פ, דברי רסע"ג, שהג'ים הערבית אינה חסרה לגמרה בעברית מפני שהיא בין הגימל והיוד והטברניים הוברים אותה כהיוד הדגושה, מוכיחים הוכחה גמורה שאינה מניחה מקום לשום פקפוק, שלא היתה להגימל העברית, לא להדגושה ולא להרפויה, הברת הג'ים הערבית. ומצד השני, כבר העיר דרנבורג (הוכ' הקורא תלק הלרפתי, דף 210) כי מה שלא חשבו האנשים שהזכיר רסע"ג את האות ע' a) הערבית בין האותיות החסרות באלף בית העברית, מוכיח כי הברת קול זה, שהיא דומה קצת להברת גה עמוק בגרון, היתה אחת משתי ההברות של האות ג. וקצת סמך יש לזה גם מהעתקת השמות העברים, שיש בתוכם האות ג, בכתבי הערבים. סופר דה"י הערבי אבן אלחלדון העתיק עפי"ר את האות ג כשהיא דגושה באות כ, למשל גדעון — כדעון, ומעיר ע"ז שהברתה דומה קצת להברת ג'ים, והאות ג' כשהיא רפויה באות ע' a) הערב', למשל בהשם עגלון. וכעין זה האלברוני, מעתיק ג שבראש הברה ע"י כ, למשל שמגר — שמכר, ואות ג בסוף הברה אחרי תנועה באות ע' a), למשל בהשם שרוג, עגלון. וכבר הוזכר בפנים, כי גם התימנים, שרוב הברתם את הגימל היא כמו הג'ים, הנה כשהיא בסוף הברה היא דומה אצלם להברת האות ע' a) הערבית, למשל דַג-דָגָה. וכן הסורים, במקומות שעוד מדברים סורית, הוברים האות ג רפויה בהברה דומה להברת האות ע' a) הערבית. אבל מהעתקת קצת מלים יוניות ורומיות בתלמוד באותיות עבריות, יש ללמוד כי לפחות בקצת מקרים נטתה הברת הגימל עד קרוב ליוד, וכמו הברת האות γ היונית בפי היונים החדשים, ושהיתה נהוגה כבר גם בזמן ההלנות של אלכסנדריה, כמו שהזכרתי למעלה. כך טרגינוס, טרגיאנס — Trajanus —, באגון — βαοῖν (S. Kraus Lehnw. I § 49). וכבר העיד שפיטה (Spita, §2,4) כי גם בערבית במצרים, שבכלל הברת הג'ים היא דומה להברת הגמל שלנו, שומעים לפעמים גם הברה יותר עמוקה בגרון, ולפעמים גם הברה קרובה להברת יוד. ולכן אפשר להחליט, שבכלל היתה הברת ג רפויה בזמן שאנו עוסקים בו כהברת האות ע' a) הערבית, וגם לפעמים קרובה להברת אות היוד. — [1]) מנחם בן סרוק וראב"ע אומרים כי ג לא תצטרף עם ט, ס, צ, ק. ובאמת לא נמצאו

a) غ

גא[1], ת"ז, מ"ר גאים, — בעל גאיה, ההפך מן ענו, stolz; orgueilleux; proud : שמענו גאון מואב גא [2]) מאד גאותו וגאונו ועברתו (ישע' יו ו).

גאה[3], ממנו גא, גאה גאה, גאה, גאוה, גאון, ואולי. ב.*גאון, *גאונות, *גאותן, *גאותנות.

גאה, — א) ש"נ, כמו גאוה: גאה וגאון ודרך רע ופי תהפכות שנאתי (משלי ח יג). — ב) ת"נ, עי' גאה.

גאה[4],—א) ת"ז, נק' גאה, מ"ר גאים, גאות, כנ' גאיו[5]), גאיה, גאותיה וכו', גאיהם וכו', סמי' גאי, גאות, כמו גא: כי יום ליי' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל (ישע' ב יב). הפץ עברות אפך וראה כל גאה והשפילהו (איוב מ יא). בית גאים יסח יי' ויצב גבול אלמנה (משלי יט כה). טוב שפל רוח את עניים מחלק שלל את גאים (שם יו יט). הנשא שפט הארץ השב גמול על גאים (תהל' צד ב). טמנו גאים פח לי (שם קמ ו). כעוף אחוז בכלוב לב ג א ה וכמרגל יראה ערוה (כ"ס גני' יא ל). ארבעה אין הדעת סובלתן ואלו הן דל ג א ה ועשיר מכחש וזקן מנאף ופרנס מתגאה על הציבור (פסח' קיג:). אמר ר' אבין ד' מיני ג א י ם נבראו בעולם ג א ה שבבריות אדם ג א ה שבעופות נשר ג א ה שבבהמות שור ג א ה שבחיות ארי (מד"ר שמות כג). — וסמי' גאי: רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים הבוז לגאי[6]) יונים (תהל' קכג ד).— ב) *ש"ז, מ"ר גאים, כנ' גאיך, כמו גאוה: ואותי השלכת אחרי גויך אל תקרי גויך אלא ג איך אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים (ברכ' י:)

גאה[7], פ"ע, עב' גאיתי, עת' אגאה, צווי גאה, — א) גאה הצמח, גדל וגבה ועלה: היגאה גמא בלא בצה ישגה אחו בלי מים (איוב ח יא).—ואמר המשורר: וסעיף הדס יגאה ויכפל וכף תמר ברן צפור לכף סופקת (ר"י הלוי, ארץ כילדה). — ב) גאו המים, נתרבו ועצמו ועלו: נחל אשר לא אוכל לעבר כי גאו המים (יחזק' מז ה).—ואמר המשורר: רחצו עם מי חכמת לב בתוך מים גאו, אל תפרשו את חידתי עדי תתחטאו (רא"כ"ע, את דבר חידתי).—ג) היה נעלה ונהדר, erhaben sein : être sublime; be magnificent : אשירה ליי' כי גאה גאה (שמות יה א).—ואמר המשורר: דרוך עז כי לך יאות וגאה כי לך לגאות (ר"י הלוי, יכונן חתני). הסיתוהו ימי צביו וגאה בגאון עדיו (הוא, אמונות יהגה). בו יאתה גאוה לנא אמון תגאה בשר צבא ובצבאו (הוא, איה כבוד). ביוסף שבה צפירת כבוד לעדנה, מנת הלקו היא והוא גם הוא לה למנה, לויה תאמר ותגאה בו על כהנה (הוא, נגעלה שמב).

—פע', *גאה את פלוני, — עשה שיהיה לו גאון וגדולה, Jem. erheben, verherrlichen; élever, glorifier : to exalt : ג א נ י (אלהים) במצרים שנאמר בני בכורי ישראל וג א י ת י ו במצרים וכו' ג א נ י על הים שנאמר ויסע מלאך האלהים (ההלך לפני מחנה ישראל וילך מ א ח ר י ה ם) אף אני ג א י ת י ו על הים ושרתי לפניו שירה (מכי', מסכ' דשירתא ג). — ומקור *גאה, *גאות: אני אמרתי להשפילן ואת אמרת לג א ו ת ן (ירוש' תענ' ג סז:). הדור גאני וגאיתיו שבה נערף (יוצ' שב' א אחר פסח, ויושע אור).

—התפ', *התגאה, *נתגאה, — א) עשה והראה את עצמו רם ונשגב ועליון: גאה גאה ועתיד לה ת ג א ו ת (מכי' מסכ' דשירתא ב). והקב"ה מ ת ג א ה על כולן ועל כל העולם כולו (חגי' יג:).—ואמר הפיטן: ה מ ת ג א ה על חיות הקדש ונהדר בכבוד על המרכבה (תפל' נשמת). במתגאים נתגאה ועתיד שרם נהדף (יוצ' שב' א אחר פסח, ויושע אור). — ב) היתה לו הרגשה של גאוה, התנהג בגאוה: אבשלום נ ת ג א ה בשערו (תוספתא, סוט' א ח). אנשי מבול לא נ ת ג א ו אלא מתוך טובה (שם ג ו). בטובה שנתתי לכם אתם מ ת ג א י ן לפני (שם ז). אדם נאה ומשובח וכו' שהיה מ ת נ א ה על הבריות (מס' דא"ר ג). שלשה הקב"ה בוכה עליהן בכל יום וכו' ועל פרנס ה מ ת ג א ה על הצבור (חגי' ה:). אמר רב יהודה אמר רב כל ה מ ת ג א ה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו

צרופים אלה בתנ"ך, אבל בתלמוד נמצאו: גט (אפילו אם מקורו לא עברי), גס, גץ.

[1]) משרש גאה, כמו בן, רע, עץ, צו. וסובר Bö. כי צורת גא מיוחדת לבני אפרים במקום גאה.— [2]) בירמ' (מח כט) גאה.

[3]) שרש עברי וארמי. בערב' משמש במשמעות אחרות רחוקות משמושו בעברית.

[4]) משקל רעה, מעה.—[5]) רד"ק מכלול. ומ"ר כמו רעיהם, כמו שהביא קניג. וגאותיה כמו רעותיה—[6]) לפי הקרי ופרוש קצת המפרשים, ועי' הערה לערך גאיון.

[7]) משרש גאה, והנה סברו בעלי השרשים כי עקר המשמעה היא הגאוה והגאון ובהשאלה לצמח ומים וסדרו כך המשמעות. אבל, נראה כי יותר טבעי הוא שהכונה הראשנה היתה ביחס להצמח, ואחרי כן בהשאלה למושגים מופשטים.

של הקבּ"ה (כ"כ לח.). רשע למה אתה מ ת ג א ה בעולם שאינו שלך (נדר' ע:). רגל גאוה רגל שנ ת ג א ה על בוראו (תוספ' סנה' ע:).—ובהשאלה לדברים לא בע"ח: הכל מ ת ג א ה זה על זה חשך מ ת ג א ה על התהום שהוא למעלה הימנו (מד"ר שמות כג). מה הים הזה הגלים שבתוכו מ ת ג א י ן ועולין וכו' כך הם הרשעים רואים אלו את אלו והם מתגאים(תנחומ' ויקר' יז).

גַּאֲוָה[1], ש"נ, כנ' גַּאֲוָתִי וכו', — רגש ומחשבה של גדלות וחשיבות יתרה והתנשאות על אחרים, Hochmuth; orgueil; pride: וידעו העם כלו אפרים ויושב שמרון בְּגַאֲוָה ובגדל לבב לאמר לבנים נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וארזים נחליף (ישע' ט ח-ט). תאלמנה שפתי שקר הדברות על צדיק עתק בְּגַאֲוָה ובוז (תהל' לא יט). בעמל אנוש אינימו (הרשעים) ועם אדם לא ינגעו לכן ענקתמו גַאֲוָה יעטף שית חמס למו (שם עג ה-ו). אל תבואני רגל גַּאֲוָה ויד רשעים אל תנדני (שם לו יב).—וסמי': והשבתי גאון זדים וְגַאֲוַת עריצים אשפיל (ישע' יג יא). גַּאֲוַת אדם תשפילנו ושפל רוח יתמך כבוד (משלי כט כג). בְּגַאֲוַת רשע ידלק עני (תהל' י ב). — ואמר המשורר: שפל ראיתיך ושומם בחלום, אולי בהקיץ כן כבר שממת, ושנת תת"ץ הת"ץ לך כל ג א ו ה תבוש ותחפור מאשר זממת (הוּת, נמת ונרדמת). — וככנ': והשפיל גַּאֲוָתוֹ עם ארבות ידיו (ישע' כה יא). כי אז אסיר מקרבך עליזי גַּאֲוָתֵךְ ולא תוספי לגבהה עוד בהר קדשי (צפנ' ג יא). — וגם לשבח, גאון וגדולה ראויה: אשריך ישראל מי כמוך עם נושע ביי' מגן עזרך [2]) ואשר חרב גַּאֲוָתֶךָ (דבר' לג כט). אין כאל ישרון רכב שמים בעזרך [3]) וּבְגַאֲוָתוֹ שחקים (שם כו). אני צויתי למקדשי גם קראתי גבורי לאפי עליזי גַּאֲוָתִי (ישע' יג ג). תנו עז לאלהים על ישראל[4]) גַּאֲוָתוֹ (תהל' סח לה). מפני ג א ו ו ת ן של ישראל שניטלה מהם ונתנה לאומות העולם (חגי' ה:). מפני ג א ו ו ת ה של מלכות שמים (שם). —ואמר המשורר: יורד עלי הרים ולא יכילו, כי מפני גַּאֲוָתְךָ יחילו (ר"י הלוי, יורד עלי). — ובהשאלה למים: יהמו יחמרו מימיו ירעשו הרים בְּגַאֲוָתוֹ (תהל' מו ד). — חֹטֶר גַּאֲוָה (משלי יד ג), עי' חֹטֶר. — גַּאֲוָה[5]) אפיקי מגנים (איוב מא ז), עי' מָגֵן.

אַף, גְּבַהּ אַף.
בּוּז, בָּז. — *בַּעַל גַּאֲוָה.
גֵּא. — גֵּאֶה. — גֵּאָה. — גָּאוֹן. — *גַּאַוְתָן. — *גַּאַוְתָנוּת. — גַּבַהּ, גבה אף, גבה לב, גבה רוח. — *גַּבְהָן. — גְּדוּלָּה. — *גְּנֵדֶר. מִתְגַּנְדֵּר, מתגדל ומתפאר בדבר. — *גַּס הָרוּחַ. — *גַּסּוּת.
*הגיס דעתו, הגיס לבו בדבר.—*הֵדֵר, הִתְהַדֵּר.
*זוּחַ, זחה דעתו עליו, התגאה בעצמו.—*זְחוּחַ הַדַּעַת, *זְחוּחַ הַלֵּב. — *נַרְהָן, מי שמתגאה בעצמו. — *זָקוּף, הלך בקומה ז ק ו פ ה.
*חָצוּף, חֲצוּפָה.—*חָצְפָּה.
*יָהִיר. — *יְהִירוּת.—*יוהרה.
כָּבוֹד, רדף אחר הכבוד.
*נָז, נז עליו לבו. — נפח, *הִתְנַפֵּחַ. — נשא, הִתְנַשֵּׂא.
עַז, *עַז פָּנִים. —*עַזּוּת, *עַזּוּת פָּנִים. —*עַזְפָּן *עַזְפָּנוּת. — עָנָו, הפך מן גֵּאֶה. — עֲנָוָה, הפך מן גאוה.— *עַנְוְתָן, עַנְוְתָנוּת, *הִתְעַנֵּו, *הִתְעַנְּוּת.
פאר, הִתְפָּאֵר. — *פָּסַע על ראשיהם. — *פִּרְחָה, אדם שנתעלה פתאם.
*רַבָּנוּת, מתנהג ברבנות. — *רברב, *מִהְרַבְרֵב, מתנהג כרב וגדול.
שפל, *שפל רוח, ה ש פ י ל את עצמו.
תָּלוּי ראש.

גָּאוּל, ת"ז, מ"ר גְּאוּלִים,—כמו שֵׁם, מי שנגאל מעבדות מגלות: לא יהיה שם (בהדרך במדבר) אריה ופריץ חיות בל יעלנה לא תמצא שם והלכו גְּאוּלִים (ישע' לה ט). הלוא את היא המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבר גְּאוּלִים (שם נא י). וקראו להם עם הקדש גְּאוּלֵי יי' (שם סב יב). יאמרו גְּאוּלֵי יי' אשר גאלם מיד צר (תהל' קז ב). — ואמר המשורר: ובהר מרום קדשך ג א ו ל י ם יקננו (ר"י הלוי, פזורי).

*גָּאוּל,—בה"פ מן ב.גָּאַל: דם וגאול תדיח ודין תאיר, החטא יעלם ובל ימצא להכעיר (סליח' יוה"כ, הכ לרחס).

גְּאוּלָּה, ש"נ, עי' גְּאֻלָּה.

גְּאוּלִים[1]), שֵׁם מפשט בל"ר, כנ' גְּאוּלַי,—כמו גְּאֻלָּה: כי יום נקם בלבי ושנת גְּאוּלַי [2]) באה (ישע' סג ד).

---

[1]) מן גאה, גאו, משקל אַחֲוָה, שַׁלְוָה. — [2]) יש מפקפקים בנוסחה זו ומגיהים מגן עֻזֶּךָ וחרב גאותך. — [3]) יש מגיהים בְּעֻזּוֹ. — [4]) יש מגיהים: על השמים. — [5]) יש מגיהים עפ"י התרגום היוני גֵּוָה, ר"ל גופו.

[1]) משקל עֲשׁוּקִים, שְׁפוּטִים. — [2]) לפי העתקת השבעים והולג', וכן רוב החרשים. אך קניג (ג, 138) החליטו לבינוני פעול.

א. **גָּאוֹן**[1], ש"ז, סמי' גְּאוֹן, מ"ר גְּאוֹנִים, כנ' גְּאוֹנֵי, — א) קנים ועצים הרבה צפופים וסבוכים[2], Dickicht, Gesträuch; broussaille; thicket כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים ובארץ שלום אתה בוטח[3]) ואיך תעשה בִּגְאוֹן הירדן (ירמ' יב ה). הנה כאריה יעלה מִגְּאוֹן הירדן (שם מט יט). קול שאגת כפירים כי שֻׁדַּד גְּאוֹן הירדן (זכר' יא ג). — ב) רֹם המעלה, גדולה, הדר ותפארה, Herrlichkeit, magnificence; glory: ואם זרוע כאל לך ובקול כמהו תרעם עדה נא גָאוֹן וגבה והוד והדר תלבש (איוב מ ט-י). ביום ההוא יהיה צמח יי' לצבי ולכבוד ופרי הארץ לְגָאוֹן ולתפארת לפליטת ישראל (ישע' ד ב). נשבע יי' בִּגְאוֹן יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (עמוס ח ז). תחת היותך עזובה ושנואה ואין עובר ושמתיך לִגְאוֹן עולם משוש דור ודור (ישע' ס יה). —ואמר המשורר: ואדם אשר יֻלַּד לעמל כפי יכלתו יחוה ג א ו ן צורו ויטיף גדלותיו (ראב"ע, כשם אל). — וכנ': וברב גְּאוֹנְךָ תהרס קמיך תשלח חרנך יאכלמו כקש (שמות יה ז). לבוא בנקרות הצֻּרים ובסעפי הסלעים מפני פחד יי' ומהדר גְּאוֹנוֹ (ישע' ב כא). —ואמר המשורר: ולמה יחרד העם לים סוף והמטה ביד משה ג א ו נ ו (ר"י הלוי, אדון ילדו). —ומ"ר: עטה הוד ולבש ג א ו נ י ם והנחם והרף מיגונים (רשב"ג, שירי שלמה, דוקס ט). —ג) כמו גאוה, רגש של גדלות יתרה: לפני שבר גָּאוֹן ולפני כשלון גבה רוח (משלי יו יח). ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם ושברתי את גְּאוֹן עזכם (ויקר' כו יח-יט). והשבתי גְּאוֹן זדים וגאות עריצים אשפיל (ישע' יג יא). והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גְּאוֹן כשדים כמהפכת אלהים את סדם ואת עמרה (שם יט). זאת להם תחת גְּאוֹנָם כי חרפו ויגדלו על עם יי' צבאות (צפנ' ב י). —ואמר המשורר: יום רך גְּאוֹן לבי ושח הוא הענק על צוארני (ר"י הלוי, ים סוף). לב ג א ו נ י שנער לחזותו יהים, ויועצי מצרים אחרי פיו נגהים (הוא, מכתב נוליס). — ומ"ר: ולוא היתה סדם אחותך לשמועה בפיך ביום גְּאוֹנָיִךְ (יחזק' יו נו). — וכדברים לא בע"ח: ואמר עד פה תבוא ולא תסיף ופא ישית בִּגְאוֹן[1]) גליך (איוב לח יא). עד יפו אשית ג א ו ן גליך (ירוש' שקל' ו הל' ב). —ואמר המשורר: ויחסר (הסהר) וימלא להאיר כחקותיו ויגביר בהמלאו ג א ו ן ים ושפעותיו (ראב"ע, כשם אל).

ב. **גָּאוֹן**[2], ת"ז, מ"ר גְּאוֹנִים, — א) תאר כבוד לראשי הישיבות בבבל אחרי זמן רבנן סבוראי: וביומו היה בסורא מר רב הונא ג א ו ן בשנת תתקכ"ה ואחרי הורינו מר רב מרי ג א ו ן וכו' ומר רב חנה ג א ו ן פומבדיתא (רב שרירא גאון, אגרת). אב בית דין סימין ה ג א ו ן והשלישי משמאלו לתהלה (קטע מגני' JQR, XIII, 365). וראיתי שפירש זה רבינו האי ג א ו ן ור' ישראל (ר"ת, שבת קטו.). כתב רבינו האי ג א ו ן וצ"ל דמנהגא דרבנן וכו' (ר"מ אלפסי, ברכ' יה:). ובמסלה הזאת עלה, רב סעדיה ג א ו ן הגולה, ובפרוש יהי מאורות, הבנים דעות אחרות (ראב"ע, הקד' פי' בראש'). ושאלות רבות שואלין אנשי כל עיר ועיר לכל ג א ו ן אשר היה בימיהם (רמב"ם, הקד' ליד החזקה). הדור הראשון מראשי ישיבות פומבדיתא רב חנינא ג א ו ן מנהר פקוד היה ראש ישיבה שמנה שנים (ראב"ד, ספר הקבלה). —וככנ' ג א ו נ נ ו: והביא (ר"ש גאון) ראיה משיקול הדעת על דבריו והוצרכנו להכרעת ג א ו נ נ ו כרב חסדיו (בערי לדק, תשו' הגא' ז ה כא). —ומ"ר. ומצאנו אגרותיהן של ג א ו נ י ם וכתביהן בזמן שכותבין בהן פסוק או פסוקין מנקדין עליו נקודות מלמעלה (ר"י ברצלוני, הל' ס"ת). וכל החכמים שעמדו אחר חיבור הגמרא ובנו בו ויצא להם שם בחכמתם הם הנקראים ג א ו נ י ם וכו' גם חיברו ה ג א ו נ י ם שבכל דור ודור חיבורים לבאר הגמרא וכו' וזו היא מלאכת ה' שעשו בה כל ג א ו נ י ישראל מיום שחוברה הגמרא ועד זמן זה שהיא שנה שמינית אחר מאה ואלף לחרבן הבית (רמב"ם, הקד' ליד החזקה). ה ג א ו נ י ם הראשונים שעמדו אחר חבור הגמרא (הוא, מלוה ולוה ב). וראו ה ג א ו נ י ם שעמדו אחרי האמוראים שאין יכולין להספיק ללמוד לרבים כל התלמוד ועשו ספרים קצרים

---

[1]) משקל הָמוֹן, רָצוֹן. — [2]) שם קבוץ, מן גָּאָה א'. — והנה רוב בעלי השרשים שמו משמעה זו כמו השאלה מעקר משמעת גאון לפי דעתם הדר וגדולה לבע"ח. אך קצת קשה שלא השתמשו בהשאלה זו ליערות אחרים יותר נהדרים, כמו הלבנון, וגם הכרמל, וכדומה. ולכן קרוב בעיני כי זה שם קבוע לעצמו להחרשה של הירדן, ונגזר מן גָּאָה במשמעה א' בענין גדול הצמח, ואולי היא אחת המלים המיוחדות ללשון בני ענתות. — [3]) נ'פל, ועי' ערך ב ט ח. — [1]) יש מפקפקים בנוסחת פסוק זה ומגיהים בו הגהות מתחלפות ועי' ערך בְּגָאוֹן.

[2]) לפי דעת גרץ (דה"י ח"ה 121) אין זו מלה עברית, אלא פרסית או ערבית. אך רוב החוקרים הסכימו כי זה קצור מן ג א ו ן י ע ק ב שהיו בתחלה נוהגים לקרא לראשי הישיבות בבבל. — בארמית: ובאילין מאה שנין עמדו במתסיא ג א ו נ י ם (ר"ש גאון, אגרת). תוינן לרבייתא מ ג א ו נ י ם פירוש שמועה זה (ר"ת שבת ח.).

(הקד' סמ"ג). בדבר שנחלקו בו תנאים או אמוראים או ג א ו נ י ם (רע"כ, סנה' ג א).—ב) *בבלל חכם גדול, חריף: והוי אקרא כמצרה על קהלת סגלמאסה, ועיר ג א ו נ י ם ונבונים מאורם השך כסה (ראב"ע, אהה יכד). ואיך יקרא מינים לבנים נאמנים חסידים ו ג א ו נ י ם וכל שמעיו שתקים (הוא, נדוד הסיר, ל). ג א ו נ י הלשון (הוא, מאזנים). כל ה ג א ו נ י ם פה אחד הסכימו דעתם עם דעת הקדמונים (הוא, דני"ע ג). ובממלכה הששית אנשים צדיקים וכו' נביאים ונשיאים וכהנים ו ג א ו נ י ם עליהם נגיד צדיק וחסיד (הוא, חי בן מקיץ). כך פירשה ה ג א ו ן רש"י זצ"ל בפרדס (בבלי הלק', תפל' ג) ו ג א ו נ י רומא זצ"ל פירשו וכו' (שם טו). רבינו שלמה ור"ת ו ג א ו נ י המערב (סמ"ג קלא). והחושש לדברי ג א ו נ י ע ו ל ם שהחמירו בדבר יתברך מן השמים (ספ' החנוך שמג). עד שעמד ה ג א ו ן רבני משה בן ה ג א ו ן רבנו מיימון ז"ל לסוף ז' מאות וח' שנים אחר חבור התלמוד הבבלי וכו' והכונה השנית שכיון זה הגאון ז"ל היתה לחבר הדברים המתבררים מכל אלו הענינים (הקד' שער השמים לר"י לטיף). וכן השיבו מורי ה ג א ו ן לגדולת הקצין וכו' (ר"י קולון, תשו' לה). רבותי ואבותי הקדושים ששמשו ג א ו נ י עולם (שו"ת שמש לדקה, או"ח ד). ולמד מפי ג א ו נ י ם חכמים ונבונים (ר"י קמחי, הקד' לס' הגלוי). ילמדני ג א ו נ י מאור לעיני ומגיה חשכי (ר"י לטיף, אגר' התשו' נא.). — ג) הסופרים החדשים משתמשים בו במשמ' אדם בעל כשרון נעלה, יוצר יצירות חדשות ברעיונות ואמנות וכו', Genie; génie; genius.

***גאונות**, ש"נ, — א) משרת הגאון בבתי הישיבות סורא ופומבדיתא, Gaonat: ובפלוגתא דדניאל ודוד בן יהודה נשיאים נקרא מר רב יוסף ב ג א ו נ ו ת (ר"ש גאון, אגרת). וקבל ה ג א ו נ ו ת אדונינו אבינו אליהו הכהן (מגי' אכיתר ראש ישיבה). שאלמלי לא החזיקה לי יד המלכות משרת נגידי היתה יד ה ג א ו נ ו ת מחזקת ומאמצת משרת נגידי וכו' כי יד המלכות החלה להסב אופן המשרה אלי על מכונתו ובאה יד ה ג א ו נ ו ת אחרי בכל מאמצי כח והסכימה על דעת המלכות (ר"י ברצלוני, הל' ס"ת). ומר רב האי גאון בן מר רב דוד שהיה דיין בבגדד שנים רבות קודם ל ג א ו נ ו ת ו לא היה יכול להסיעם ממנהגם (ר"י אבן גיאת, שערי שמחה א סג). ו ג א ו נ ו ת ם (של ר"ש ור"ה) היתה ע' שנה וכו' ודורו (של ר"ה) דור שמיני ב ג א ו נ ו ת (ראב"ד, ספ' הקבלה). ולא שב רב סעדיה ל ג א ו נ ו ת ו (שם). הגאון רבינו סעדיה שנסמך ל ג א ו נ ו ת בשנת ד' אלפים תרפ"ז ליצירה (ר"י דוכן, מעבה אפוד מד).—ומשתמשים הסופרים החדשים במלה זו במשמע' חריפות וסברה של גאון, כשרון יצירה של גאון.

גאות, ש"נ, — א) התנשאות למעלה, למשל עשן, Emporsteigen; élévation; lifting up: כי בערה כאש רשעה שמיר ושית תאכל ותצת בסבכי היער ויתאבכו גאות [1]) עשן (ישע' ט יז). — ב) כמו גאון, גאוה, הוד והדר, Erhabenheit; majesté; -ty: ובל יראה (הרשע) גאות יי' (ישע' כו י).—ואמר הפיטן: לך מלכות לך ג א ו ת לך תאות תהלתי (ראב"ע, לך אלי).—ולגנאי: הוי עטרת גאות שכרי אפרים (שם כח א). דברו (הרשעים) בגאות (תהל' יז י). אמר בלעם אינו מסתכל (אלהיהם) בעבירות שבידם ולא ב ג י א ו ת שלהם (תנחומא בלק כב). — ובדברים לא בע"ח, גדלות ויפי: אתה מושל בגאות הים בשוא גליו אתה תשבחם (תהל' פט י). — ובמשמעת דברים גדולים: זמרו יי' כי גאות עשה (ישע' יב ה).

***גאותן** [2]), ש"ז, מ"ר גאותנים, — בעל גאוה במדה מרבה: ר' אלעזר אמר (לכן נזכר בלשאצר אצל דריויש) כדי לסמך רשע לרשע קוצץ לקוצץ ג א ו ת ן ל ג א ו ת ן (ילקוט דני' תתרסג). ה ג א ו ת נ י ם שעושין עצמן אלהות (תנחו' וארא א). והם ג א ו ת נ י ם ורוח גבוה ומפונקים מאד (תה"ר ג, כפור הנס ד).

***גאותנות** [3]), ש"נ,—בספרות החדשה.

גאיון [4]), גאיון [5]), גאי [6]), ת"ז, מ"ר גאיונים, לנק' גאיונה, גאיונות, — גאה, יהיר הבז לאחרים: רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים הבוז לגאיונים [7]) (תהל' קכג ד). —ואמר הפיטן: העיר רוח אביוני, ויתגאו על גאיוני, וישירה

---

[1]) לפי הפעל ויתאבכו צ"ל השם גאות בל"ר גאות, ויהיה איפה היחיד גאה, כמו קצה.

[2]) משקל ענותן, וכן בסורית גאותנא.

[3]) וכן בסור' גאותנותא.

[4]) משקל לבנון (ריב"ג, רקמה יא), כמו עליון (ראב"ע ורד"ק) או כמו אחרון, תחתון, אלא שנשתנו תנועותיו מפני אות הגרון (רד"ק שרשים).—[5]) וכמו רעיון (גזי', אולסה', קניג ג, 154). ותאר לאדם: אביון.—[6]) כך בפיוטים. —[7]) כך הכתיב, ואעפ"י שהמסרה חושבת מלה זו בין הכתובים מלה אחת ונקראים שתים, ואמרו במס' סופרים ז ג: אלו כותבין דבר אחד וקורין שתים לגאי יונים, מ"מ כבר הסכימו רוב המפרשים גם החדשים כי העקר הוא בהכתיב, שהוא

חדשה בהמוני, טוב לחסות ביי' (יאמר נא ישראל, שבת זכור).—ויהשתמשו הסופרים במלה זו במשמעה זו וזה אל יהיה לך למוקש לחשוב מחשבות אשר מגאות לבשתי נשתבשתי להתפאר בגוונים של בוז לג א י ו נ י ם (כסא' לבית דוד כ יג). גאון רעים ובוז ג י א י ו נ י ם משטמת כסילים ושנאת מהבילים לא הדאיבו נפשותינו לא דלחו אף לא עכרו מימינו הנאמנים (כבי"ע כלוך, הקד' מכתב לרנ"ק). מי נשא כיום כל עת ופגע חמת המציק הבוז לגאיונים חלי אהבה נאצה גול משפט וצדק (יל"ג, המליט).

א·גאל[1], ממנו א.גאל, גאלה. גואל.

א·גאל[2], פ"י, עת' אגאל, יגאל, כהפס', אגאל, ככנ' יגאלני[3]), לווי גאל, כהפס' גאל, מקור גאל, ועם בכל"ם לגאל[4]), ובמקף לגאל, ועם כנ' גאלי, גאלך, יגאלנו, — א) נתן המחיר ולקח בחזרה הדבר שמכר או שנתן במתנה או שיש לו עליו איזו זכות, zurückkaufen ; racheter ; buy back : כי ימוך אחיך ומכר מאחזתו ובא גאלו הקרב אליו וגאל את ממכר אחיו (ויקר' כה כה). ואם גאל יגאל את השדה המקדיש אתו ויסף חמשית כסף ערכך (שם כז יט). ואם גאל יגאל איש ממעשרו (שם לא). ואם גאל יגאלנה (שם יג). אם תגאל (את השדה של נעמי) גאל וכו' כי אין זולתך לגאול[5]) וכו' ויאמר אנכי אגאל וכו' ויאמר הגאל לא אוכל לגאול-לי[6]) (רות ד ד-ו). — ב) הוציא אדם לטובתו במחיר מרשות אחרים, auslösen; délivrer qqn. ; redeem : ליני הלילה והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי (רות ג יג). — ג) חלץ אדם מצרה, מעבדות, הוציאו לחרות : והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים (שמות ו ו). רבת אדני ריבי נפשי גאלת חיי (איכ' ג נח). המלאך הגאל אתי מכל רע יברך את הנערים (בראש' מח טז). ריבה ריבי וגאלני (תהל' קיט קנד). אל תירא כי גאלתיך (ישע' מג א). כי פדה יי' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו (ירמ' לא יא). באהבתו ובחמלתו הוא גאלם (ישע' סג ט). מיד שאול אפדם ממות אגאלם (הוש' יג יד). מתוך ומחמס יגאל נפשם (תהל' עב יד). — ואמר המשורר : גואל גאל גולים לימי פדות חוכים (ר"י הלוי, פזורי). דומי הלא לטובה כעת השארתיך עת גאלך קרובה הנה בשרתיך, תושעי בשובה שובי כי זכרתיך (הוא, מה אתנה, ה).

— נפע', נגאל, כהפס' נגאל, עתיד אגאל, תגאלו, כהפס' תגאלו, — שגאל את עצמו, שאחרים גאלו אותו : או משאר בשרו ממשפחתו (של הנמכר) יגאלנו או השיגה ידו ונגאל (ויקר' כה מט). ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה (שם ל). כי כה אמר יי' חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו (ישע' נב ג). בניסן נגאלו (ישראל ממצרים) בניסן עתידין ל י ג א ל (ר"ה יא:).

גאל, ש"ז, מ"ר גאלים, עי' גואל.

ב·גאל, ממנו ב.גאל.

ב·גאל[1], פ"י, — כמו געל, לכלך, עשה לא נקי, ובהשאלה, עשה מכוער : היום ההוא יהי חשך אל ידרשהו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה יגאלהו[2]) חשך וצלמות תשכן עליו עננה יבעתהו כמרירי יום (איוב ג ד-ה).

— נפע', נגאל, לנק' נגאלה, — שגאלו ולכלכו אותו : הוי מוראה ונגאלה[3]) העיר היונה (צפנ' ג א).

— פע', גאל, — כמו הקל בחזק הפעולה, טנף, טמא : ואמרתם במה גאלנוך באמרכם שלחן יי' נבזה הוא (מלא' א ז). — ובהוספת א בתחלתו : פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי

מלה אחת וכן משתמשים בו בספרותנו. ויש מחחדשים שרואים בחצי השני של מלה זו את השם יונים, וסברים שהכונה היתה להיונים הגאים.

[1]) שרש ע ב ר י, ונמצא גם בארמית, אך סוברים כי שאול הוא מעברית. וכבר הזכירו המלונים דעת Barth (Es,18) שהביא חבר לזה מלשון ערב' את השם געאלה a), שמשמע' הוא מחיר, שכר. והנה, משמעה זו של השם ג ע א ל ה נסתעף ממושג של קביעה וקצבה שלשרש זה בערבית, וקצת דחוק הוא לגזור מזה מושג הגאולה ופדיון שלשרש גאל בעברית.

[2]) עי' הערה להשרש. — [3]) אלף קמוצה כמנהג בעלי ע"פ גרונית. — [4]) חסר כמנהג מקור עם בכל"ם אעפ"י שהנמצא הוא מלא.—[5]) עי' הערה הקודמת.—[6]) נמסר : יתיר ו.

a) جعالة

[1]) כמו געל, עי' שם, וכן, בארמ',— [2]) ואולי יגאלהו ופרשותרגום, רש"י וראב"ע שמשמעתו כמו גאל שלקמן, וגם ריב"ג ורד"ק נוטים לזה, אף שאינם פוסלים פרוש מנחם בן סרוק ואחרים שהוא מלשון גאולה. — [3]) וכן לפי דעת המפרשים החדשים בישעיהו נט ג איכה ד יד : נגאלו

ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי [1]) (ישע' סג ג). — וכן השתמשו בו הפיטנים: וגופי לא מלבושי אגאלתי בדם זדוני (רמב"ע, סלית' יוה"כ).

—נפעל, נגאל, מ"ר נגאלו, — שגאלו אותו: כי כפיכם נגאלו [2]) בדם ואצבעותיכם בעון (ישע' נט ג). נעו עורים בחוצות נגאלו [2]) בדם (איכה ד יד).

—פוע', גאל, עת' עם ו המהפך ויגאל, בינ' מגאל, —כמו נגאל: מגישים על מזבחי לחם מגאל (מלא' א ז). ואתם מחללים אותו (את שם ה') באמרכם שלחן יי' מגאל הוא (שם יב). — ובהשאלה עם מן, נפסל: אלה בקשו כתבם המתיחשים ולא נמצאו ויגאלו מן הכהנה (עזר' ב סב, נחמ' ז סד).

— התפ', התגאל, — טמא את עצמו: וישם דניאל על לבו אשר לא יתגאל בפתבג המלך וביין משתיו ויבקש משר הסריסים אשר לא יתגאל (דני' א ח). — ואמר המליץ: פן ישאר הגוף מטונף ו מ ת ג א ל, חיל בלע ויקיאנו ומבטנו יורישנו אל (תגנ' לבון הזהב לר"י חריזי).

—הפע', הגאיל, הגאלתי [1]), — כמו גאלתי: עקרו ה ג א ל ת י (ריב"ג, הרקמה ז וסה"ש). משפטו הגאלתי (רד"ק סה"ש).

גאל[2]), ש"ז, מ"ר גאלים, סמי' גאלי [3]), — המעשה לגאל איזה דבר: זכרה להם אלהי על גאלי [4]) הכהנה (נחמ' יג כט).

גאלה, גאולה, ש"נ, סמי' גאלת, גאו׳, מ"ר גאולות, — א) שה"פ מן א.גאל, Einlösung; rachat rédemption: והארץ לא תמכר לצמתת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי ובכל ארץ אחזתכם גאלה תתנו לארץ (ויקר' כה כג-כד). גאלה תהיה לו (להבית המכור) וביבל יצא (שם לא). גאלת עולם תהיה ללוים (שם לב). — ובכנ': ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה והיתה גאלתו עד תם שנת ממכרו (ויקר' כה כט). — ב) המשפט והחובה לגאל, מפני קרבה וכדומה: הנה חנמאל בן שלם דדך בא אליך לאמר קנה לך את שדי אשר בענתות כי לך משפט הגאלה לקנות (ירמ' לב ז). כי לך משפט הירשה ולך הגאלה (שם ח). — ואנשי גאלת פלוני, הקרובים, Verwandtschaft; parents; kindred: בן אדם אחיך אחיך אנשי גאלתך וכל בית ישראל כלה (יחזק' יא טו).

בדם, ועי' לקמן בהערת נגאל. — [1]) דעת כל הקדמונים כי הוא במקום הגאלתי, כמו אשתוללו. כן ריב"ג (הרקמה ו וסה"ש), ראב"ע, רש"י, רד"ק וכו'. וכן גם האחרונים, ואמרו שהוא ע"ד לשון ארמית. אך החכם מור (Moore) חוה דעתו כי העקר היה גאלתי ונוסף אח"כ אֶ בתחלת המלים לרמז שאולי הנוסחה האמתית היא אגאל בעתיד כמו הפעלים האחרים שבפסוק זה: ואדרכם ויז וכו', —[2]) נתחבטו כבר המדקדקים הקדמונים והחדשים בדקדוק מלה זו הזרה בצורתה, ואמר ריב"ג בהשרשים וז"ל: והוא בנין זר ומציאתו מעטה מפני שנכנס בו לשון הנפעל על מה שלא נזכר פועלו ומעט שימצא כמוהו. ע"כ. ראב"ע: נגואלו מלה מרכבת מבנין נפעל ובנין שלא נקרא שם פועלו. ע"כ. וכמו"כ רד"ק: ומלת נגאלו בדם הורכבה משני טורים מהטור הזה (נפעל) ומהטור הרביעי (פעל ועשו כן כי כן יתכן במלה סבת שני הטורים, סבת הטור הזה שנגואלו בדם מעצתם מבלתי פועל זולתם וסבת הטור הרביעי שיתכן שגאלו אותם אויביהם בדם (מכלול דה"פ). וכן קצת החדשים. אבל האחרונים שבהדשים חולקים על אפשרות הרכבה זו, ומבקשים סבות אחרות לצורה זרה זו. שד"ל סובר כי עשו נקוד זה כדי להבדיל בין נגאלו זה ובין נגאלו במשמ' פדיון. אבל זה אינו נכון, כי מדוע עשו שנוי זה רק בצורה זו ולא בהצורות היתרות, בקל וכדומה? .Bö אומר, כי בפעול עצוב ונוגה נקדו את הנפעל כמו הפעל. .Olsh סובר שאולי הוא פעול לעבר פועל, וכבר הכשיר זאת ריב"ג ואמר: ואלו היינו מוצאים גואל פועל חולף לא היה נמנע שהיה נגאלו ממנו, אלא שבא ג"כ על דרך המלות הזרות. Stade דוחה כל השערות הללו ופוסל פשוט את הנקוד נגאלו. אך זה קצת קשה, כיון שבא ב ש נ י מקומות כך. והנה היותר נראית היא: דעת .Kö, שבנקוד מ ר כ ב זה רצו המנקדים לרמוז כי במקום הנפעל נגאלו אפשר עוד לאמר גאלו, מפני שבימים ההם כבר הכריע בנין פעל בפעל זה את הכף, כמו שנראה מהפעלים שהובאו בפנים. והסכים לזה גם Kousrsch ואולם גם לפי סברה זו עוד הקושיה במקומה עומדת: מדוע לא רמזו כזאת המנקדים בהנפעל נגאלה בצפניה? ואעפ"י שאין כמעט חבר לצורה זו בעברית, מ"מ אפשר שצריך בכל זאת לקבל צורה זו בתור צורה אמתית של הלשון, שהיתה בו גם בחיי הלשון אולי בזמן קדום וכמו קצת הכפולים כמו נגלו ואחר כך נעזבה צורה זו בכלל, ואולם המקונן השתמש אולי בצורה עתיקה זו לחזק את הרשם. עכ"פ אין אנו רשאים לפסל צורה זו בנפעל, לפחות בפעלים שע"פ שלהם אות גרונית, ביחוד אלף. — [1]) עי' הערה לאגאלתי.

[2]) כן בוהל, וע"מ פעל פעלך. וגזנ', קניג ואחרים גאל, ע"מ אהל. — [3]) משקל תאמי (ריב"ג, רד"ק ואחרים), וקמוצה הגימל קמץ גדול לפי קריאת המסורה של הספרדים ולפי ידות המדקדקים הקדמונים וקצת האחרונים, ובקמץ קטן לפי דעת קצת המדקדקים החדשים.

— ג) עצם מחיר הגְאֻלה, das Einlösungsgeld : le prix du rachat ; price of redemption אם עוד רבות בשנים (נשאר עד שנת היובל) לפיהן ישיב גְאֻלָּתוֹ מכסף מקנתו (ויקר' כה נא). — ד) *הוצאה ושחרור משעבוד, מעבדות לחרות : שכל האומר דבר בשם אומרו מביא ג א ו ל ה לעולם (אב' ו ו). מלמד שהתחילה להם (ליהודים במצרים) ג א ו ל ה מבערב (ברכ' ט.). ד"א (אין בן דוד בא) עד שיתייאשו מן ה ג א ו ל ה (סנהד' צז.). מה שושנה זו כשהיא נתונה בין ההוחים קשה לבעלה ללקטה כך ג א ו ל ת ן של ישראל היתה קשה לפני הקב"ה (מד"ר שה"ש, כשושנה). ולמה ה ג א ו ל ה נתאחרה כל כך זמן (רא"ע, סלות נח).—ה) *תפלה או פיוט על הגְאֻלה, בפרט לפני תפלת ש"ע : ותיקין היו גומרין אותה (את התפלה) עם הנץ החמה כדי שיסמוך ג א ו ל ה לתפלה (ברכ' ט:). וכן יסד ב ג א ו ל ה המתחלת אמרו בני אלהים (רשב"ג דונן, מג"א, ח"י 7).

א. גֵּב[1], ב"ז, מ"ר גֵּבִים, — א) חפירה באדמה שמתקבצים בה המים, Grube mit Wasser; fosse remplie d'eau : cavity for water : עשה הנחל הזה גֵבִים גֵבִים (מ"ב ג יו). ואדריהם שלחו צעוריהם למים באו על גֵּבִים לא מצאו מים (ירמ' יד ג). המפנה את המעין לתוך הגת או לתוך ה ג ב י ם פסולין (פרה ו ה). בנחל שוטף נפלה חבה מה יעשו מי ג ב י ם (מו"ק כה:).—ב) החלק האמצעי, העקרי של הבית בין השדרות מקצה מזה ומקצה מזה, Hauptgebäude ; corps de logis : main building : ויבן את הבית ויכלהו ויספן את הבית גֵּבִים [2]) ושדרת בארזים (מ"א ו ט).

ב. גֵּב[1]), ש"ג, מ"ר גֵּבִים,—ארבה: ואֻסף שללכם אֹסף החסיל כמשק גֵּבִים [2]) שקק בו (ישע' לג ד).

גַּב, ש"ז, כהפס' גָּב, מ"ר גַּבִּים, סמי' גַּבֵּי, — א) חלק גוף בע"ח בין השכם והמתנים, Rücken ; dos : back of animals : על גַּבִּי חרשו חרשים האריכו למעניתם (תהל' קכט ג). —ומ"ר : וכל בשרם וְגַבֵּהֶם[3]) וידיהם וכנפיהם (יחזק' י יב). כבשים ש ג ב י ה ן רחבים (תוספת' מנח' ט יג). השסועה בריה בפני עצמה היא שיש לה ב' ג ב י ן ושני שדראות (חולין ס:). המפלת בריה שיש לה ב' ג ב י ם וב' שדראות (נדה כד.). —ואמר המשורר : ואלו בא חגב יוני בם שְׂגב ורכב על כל גַּב ונחשב בענקים (ראב"ע, נדוד הסיר).—ומ"ז *גַּבִּים : ידו על הראש ולא ידו על הצואר ידו על הראש ולא ידו על ה ג ב י י ם (מנח' לג:).—ומנה של בשר מן הגב : הולך אדם אצל טבח הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ג ב [4]) אחד או ירך אחת (ר"ח ביצה כט :).—ב) הצד החיצון הגבנוני בכלי, באברים, וכיוצא בזה : סביב זרת האחד וזה גַּב המזבח (יחזק' מג יג). כי נטה אל אל ידו ואל שדי יתגבר ירוץ אליו בצואר בעבי גַּבֵּי [5]) מגניו (איוב טו כה-כו). וסודרין אותן (החזנים את הלולבים)

---

[1]) בערב' גֻּ'ב a) חפירה, בור, באר. — [2]) כל המפרשים הקדמונים סברו בזה כי גֵּבִים הוא הדבר שבו צפה הבית. יונתן תרגם : וטלל ית ביתא ב ה נ ת י כ י ן, והם קורות חלולים. וריב"ג אמר וז"ל ; שם קרוייו כבורות ר"ל שהלוחות שקרה אותו בהם היו חקוקים על תכונת הבורות. רש"י פרש לבֵנים חלולים כחצי קנה עגול. ודעת רד"ק כי גבים פרושו צלעות. גם המפרשים החדשים נמשכו אחרי הקדמונים ולא מצאו ידיהם ורגליהם במלה זו. Klost. פרש הרֶוח בין הקורות, Lagarde משבש וקורא גְבדים ומפרש עפ"י לשון פרסית כַּפָּה. אבל, עצם לשון הכתוב ויספן את הבית גבים ושדרת ב א ר ז י ם, צוח ואומר כי הדבר שצפה ב ו הוא ארזים, וכמו בפרשה ז ג : וספן בארז ממעל על הצלעות, ושם ז : וספן בארז מהקרקע עד הקרקע. ו ג ב י ם ו ש ד ר ו ת הם חלק הבית שאותו ס פ ן בהארז. והנה, השם ש ד ר ו ת בא עוד במקום אחר, והוא מ"ב יא ח יה ודהי"ב כג יד : והבא אל השדרות, הוציאו אתה אל מבית לשדרות. ותמוה הוא שרוב החדשים פרשו ה ש ד ר ו ת שורות חיל השומרים, שאינו נכון כלל לפי סגנון הלשון, והפרוש האמתי הוא מה שאמר בו ריב"ג שהוא חלק חיצוני של הבית, כעין א כ ס ד ר ה, עי' ערך שדרה. ומזה נלמד, כי גֵב העומד אצל שדרות הוא כמו"כ חלק מהבנין, אבל חלק אחר, הפך מן שדרות, והוא—גוף הבנין, חלק התיכון שלו, בנגוד לשדרות שהוא קצה הבנין, חלק החיצוני והיותר קל ופתוח שלו. ואם פרוש זה מוכח ומכרח מעצם סגנון לשון הכתוב, הנה יש לו סעד מלשון הערבית, שהשם גֻ'בַּה a), משרש גבב, שמשמש ממש כמו בעברית לענין גֵּב של מים, משמש במשמ' חלק מהבנין : גֻ'בַּה אלדאר, ושטהא (אמצעה), ור"ל : ג ב ה הדירה היא אמצעו. ומליצת הכתוב יפה וכונתו הוא : שספן גם את הגבים, את החלקים האמצעים, וגם השדרות, החלקים הקיצוניים — בארזים.

[1]) עי' ערך גוב.— [2]) כך ריב"ג והחדשים. ורש"י עפ"י התלמוד מפרש גם גב זה מן א.גֵּב משמעה א.

[3]) ס"א וגביהם מלא. — [4]) כך בר"ח שם, ובגוף הגמרא כף אחת. — [5]) כך הסכימו רוב המפרשים

a) جُب

a) جُبَّة

על גב האיצטבא (סוכה ד ד). ואינן מטמאין (הכלים) מגביהן (כלים כ א). גב היד וגב הרגל (ע"ז כח.). טיט שע"ג מנעלו מגררו בגב סכין (שבת קמא.). שאין גב העשרון קודש ובירוצי היין והשמן קודש לפי שהוא יורד על גב הכלי (רמב"ם, מעה"ק כ ט). — ואמר המשורר: כגר כתושב אני על גב אדמה ואולם כי בבטנה נחלתי (ר"י הלוי, יי' נגדך). מה נכספו לך עם אשר בגללך רכבו בגב הים עלי גב לוח (הוא, זה כותך). —·גב האניה: איך לא אהי כן ואני על גב אני תלוי בבין ארץ ובין שמים (הוא, אלעק כלב נמס). — ומ"ז. *גַבִּים: אין חולקים את הגבים[1] (כלים כה ה). — ג) דבר בנוי כעין גב, Erhöhung : élévation ; elevation : ותבני לך גַב ותעשי לך רמה בכל רחוב (יחזק' טז כד). בבנותיך גַבֵּךְ בראש כל דרך (שם לא). והרסו גַבֵּךְ ונתצו רמתיך (שם לט). כופין בני חצר זה את זה לעשות לחצר גב גבוה עשרה (תוספתא כ"מ יא יח). עשה להן (להתרנגולים) גב גבוה עשרה טפחים הרי זה חזקה (שם כ"ב כ יג). — ד) חלק המרכזי של האפן שדרך בו עובר הסרן, Nabe ; moyeu ; nave : ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה ידותם וְגַבֵּיהֶם[2] וחשקיהם וחשריהם הכל מוצק (מ"א ז לג). — ה) עם עַל, *עַל גַב, — לחזק הוראת עַל: ומקיף שתי ידיו (של הנתלה) זו על גב זו ותולה אותו (סנה' ו ד). שתי רגלים זו על גב זו שקדמו את הטומאה (אהל' י ב). שני לפסין ושתי קדרות שבפאן זו על גב זו (תוספתא כל' ב"ק ז יג). הנצרך לנקביו ואוכל דומה לתנור שהסיקוהו על גב אפרו (שבת פב.). שירה אדם פיתו ביין ונותנו על גב העין בשבת (שם קח:). הרכיב שני דשאים זה על גב זה (חולין ס.). — וככל': חולית הבור והסלע שהן גבוהין עשרה ורחבין ארבעה הנוטל מהן והנותן על גבן חייב (שבת יא ב). הטומאה בכותל ומקומה טפח על טפח וכו' כל העליות שעל גבה אפילו הן עשר טמאות (אהל' ז א). המבריך את הגפן בארץ אם אין עפר על גבה אלא כל שהוא מותר לזרוע מיכן ומיכן ואסור לזרוע על גבה (תוספתא כלא' ד יא). השוכר בית מחבירו וכו' לא ירתף על גבו יין מפני שטוען את הכתלים (שם כ"מ ח ל). — וכמ"ר *עַל גַּבֵּי: אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה (כלא' א ח). כתב אות אחת סמוך לכתב וכתב על גבי כתב (שבת יב ה). פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה (שם טז ה). נותנין מים על גבי שמרים בשביל שיצלו (שם כ ב). היו שנים רוכבין על גבי בהמה (ב"מ א ב). חצרות היו בירושלם בנויות על גבי הסלע (פרה ג ב). מעין שהעבירו על גבי השוקת וכו' העבירו על גבי בריכה והפסיקו (מקוא' ה א). ואין מרכיבין כשות על גבי האיזמא ולא תרד על גבי ירבוז (תוספתא כלאים א יא). הזורע דבר המצמית על גבי ביצים ועל גבי חילת חייב על גבי סלע ועל גבי אמת המים פטור (שם יד). גוי שהרכיב פרסק על גבי עוגם (שם ב יה). ערים שהעבירו על גבי קנים (שם ד ד). לובש אדם שתי חלוקות זו על גבי זו (שם ה יה). גוי שאמר לישראל תן שמן על גבי מכתי וכו' נפל על גבי בשרו משפשף ואינו חושש (שם דמאי א יח). אבל מביאין אותה חתיכות חתיכות על גבי מוטות (שם שביע' ה ח). הקושר את בהמתו על גבי הפקר אבל לא על גבי לקט שכחה ופאה (שם מע"ר ג יב). מעשר שיני אין נותנין אותו לא על גבי צינית ולא על גבי זוות (שם מע"ש א ג). שהרכיב עץ מאכל על גבי עץ סרק (שם ערלה א ה). שתי כירים המתאימות אחת גרופה וקטומה ואחת שאינה גרופה וקטומה מקיימין על גבי גרופה וקטומה ואין מקיימין על גבי שאינה גרופה ושאינה קטומה (שם שבת ג ג). השוכח תבשיל על גבי כירה (שם ד). נפל הדיו על גבי הספר ומחקו שעוה על גבי הפינקס ומחקו (שם יב יא). לא יתן אדם מים על גבי ספוג יבש ויתן על גבי מכתו (שם יג יד). הדגין והגבינין המסודרין על גבי עלין ועל גבי קנים (שם יה). שתי בריכות זו על גבי זו לא יזלף מן התחתונה לעליונה וישקה (שם מו"ק א א). שהרופא נותנו (את הגמי) על גבי המכה שהוא מוצץ את הליחה (שם כלים ב"ק ו יט). נפלו (משקים) על גבי הרחב שלו (שם כלים ב"ב ג ב). בשר ודם צר צורה על גבי

שהוא ממשמעה זו של גב, והביאו המפרשים החדשים סעד לזה מלשון ערבית שאמרים הפך אליו גב מגנו, ר"ל נהפך לו לאויב. וראב"ע פרש גַבֵּי המיתרים שבגוף. ויש סוברים כי המלה גבי הוא כפ' משבש מן כעבי — [1]) כך בערוך השלם עפ"י כ"י. אך במשניות נדפ' חגביין, וכן במשנ' עם פרוש הרמב"ם גוף הערבי. — [2]) רש"י: בוילי"ש בלעז (יפה הגיה לנדו במרפא לשון מונילש) הם הנקבים. וביחזק': החור שהמרכבה מתגלגלת בו וגם זרועות האופנים תחובים בו. — וכן מצודת ציון: אמצעית האופנים שבהם הנקבים. והרלב"ג וכן החדשים מפרשים גביהם העגול העליון, אבל הואיל ואין הכרע לזה הסכמת רש"י מכרעת.

הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה (כרכ׳ י.). שכח קדירה על גבי כירה ובשלה בשבת (שבת לח.). גרש על גבי טבלא מנער את הטבלא והיא נופלת (שם קכ:). בני מלכים סכין על גבי מכותיהן שמן וורד (שם קיא:). אין נותנין שמן וחמין על גבי מוך ליתן על גבי מכה בשבת (שם קלד:). בשעה שהיה יושב (דוד) בישיבה לא היה יושב על גבי כרים וכסתות אלא על גבי קרקע (מו״ק טז:). שהיה פתו אפויה וטבחו טבוח ויינו מזוג ונתן מים על גבי בשר (כתו׳ ד.). המעביר דיו על גבי סיקרא בשבת (גיטין יט.). אין כותבין לא על דיפתרא ולא על גבי ניר מחוק (מס׳ סופר׳ א ה).—ועם ל, לְגַבֵּי, ועם מ, מִגַּבֵּי: ישראל העושה עם הגוי בגת הרי זה מעלה את הלחם לגבי התפוח ומוריד את היין מגבי התפוח (תוספתא ע״ז ז ג). אין מלקטין עשבים מגבי הזבל (שם שביעית כ יד).— וככנ׳: מעשה בבייתוס בן זונין שהביא גרוגרות בספינה ונשתברה חבית של יין נסך ונפל על גביהן (ע״ז ה ב). היתה שדהו זרועה קנבוס או לוף לא יהא זורע ובא על גביהם (כלא׳ ב ה). אמר ר׳ יהודה מעשה בשעת הסכנה והיינו זוקפין סולמות ומסככין על גביהן נסרים (תוספתא סוכ׳ א ז). יש לו גג ברשות הרבים ומבקש לבנות על גביו עלייה (שם ב״ב א ד). נעץ קנה בר״ה ובראשו טרסקל וזרק ונח על גביו חייב (שבת ה:). ה׳ אמלתראות של מילה היו על גביו (של ההיכל) זו למעלה מזו (עירו׳ ג.). — ובמשמעת על ידי, בסבת, באמצעות: הפותח את חביתו והמתחיל בעיסתו על גב הרגל ר״י אומר יגמור (חגי׳ ג ז). נדה שנתנה מעות בפיה וירדה וטבלה טהורה מטומאתה אבל טמאה היא על גב רוקה (מקוו׳ ח ס). אין מטבילין את הכלי על גב מימיו (תוספתא שבת יז). שושנה זו אינה בטילה אלא על גב ריחה (מד״ר ויקרא כג).—וככנ׳: מעשה בשוקת יהוא שהיתה בירושלים והיתה נקובה כשפופרת הנוד והיו כל הטהרות שבירושלים נעשות על גבה (מקוא׳ ד ה). —ומ״ר: עושין טהרות אלו על גבי אלו (יכמ׳ א ד). ופוסק עמו על הגדיש וכו׳ אעפ״י שלא יצא השער אבל אחרים לא יקוצו על גביו (תוספתא ב״מ ו יג). — ובמשמ׳ אצל: ומדליקין (בליל יוה״כ) בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים ועל גבי החולים (פסח׳ ד ד). שכרה (את הפרה) ואח״כ שאל בעליה ומתה או נשברה אעפ״י שהבעלים עומדין וחורשין על גבה חייב (תוספתא ב״מ ח כח). והיה (ר׳ יהודה) מהלך על גב הנהר (כרכ׳ לכ.). — ובמשׁ׳ לשמור עליו: הכל שוחטין ואפילו כותי וכו׳ כשישראל עומד על גביו (חולין ג.). בזמן שאחרות עומדות על גבן (הרוקח סי׳ תעג). — וככנ׳ יְגַבֵּהַ, אצלך: אז טרם נמתחו נבלי שבבים, בארץ עד לא דבקו רגבים, גַּבֵּךְ שבעה דברים היו מגבבים (רס״י, סלי׳ לו״נ, הז טרס).— *מִגַּב לְגַב, מדבר לדבר: ומטבילין מגב[1]) לגב ומחבורה לחבורה (כילה ב ג). — *עולה על גביו, עדיף ממנו: שלשה כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן (אבות ד יג).—ו) *מקום תפוח למעלה מאותו מקום באשה, כמו כף: שתי שערות שאמר אפילו אחת בגבה[2]) ואחת בכריסה (ניד׳ נכ:).—ויותר מסוים,*גַב הערוה: ומה שיוחש הכאב והעקיצה ישתתף בו גב הערוה[3]) והחולבים וכפות הירך והאורבים (קאנון ג כא ד ח).— *אַגַּב, עי׳ ערך *אַגַּב.

גבא, ממנו גֶּבֶא.

גֶּבֶא[4]), ש״ז, מ״ר גְּבָאִים, — מים מכנסים באדמה, **Pfuhl, Lache; flaque, mare; pool, puddle**:

—[1]) ואמרו שם (בתוספתא ז ב): כיצד מגב לגב הרוצה לעשות גיתו על גב בדו ובדו על גב גתו.—[2]) והובא בערוך (בערך זה) פרושו של הר״ח שפרש גב כמו כף במשמ׳ המבוארה בפנים. ורש״י פה אמר: תחת אותו מקום. —[3]) זה שם קבוע ומצוי בלשון חכמי הנתוח בזמן ההוא. וראוי להעיר, עד כמה בענינים האלה אין לסמך על השערה בלי ידיעה ברורה, כי הנה דר׳ קצינילנסון כתב בספרו רמ״ח אברים דף 76 הערה 3 וז״ל: השם gaf haerwa נמצא עוד אצל המנתחים בימי הבינים, ווליוס מביא אותו ומעתיקו „גב הערוה". מלבד שם זה הוא קורא לעצם זו גם בשם hell hona ר״ל העליונה. כנודע לא ידע ווליוס בעצמו לשון עבר ואת השמות העברים העתיק לו לכתב עברית אוהבו היהודי אלעזר די פריגיים מונדיג. אבל לדעתי לא יפה העתיק את השם הזה וצ״ל כף הערוה, בחילוף האותיות c g, כי השם כף לעצם החיק כבר נמצא בתלמוד וכו׳ ועפ״כ קראו הרופאים העברים אותו בשם כף הערוה. ע״כ. אבל כל יפי השערה זו אינו יכול כלום נגד המעשה שבאמת השתמשו הרופאים היהודים בזמן ההוא בשם גב הערוה ולא כף הערוה. גם במה שכתב החכם הנ״ל שם בהערה 2 דף 70 וז״ל: אצל ווליוס הקולית נקראת בשם פחר הירך ולא ידעתי פרושו. ע״כ, נעלם ממנו כי זהו השם פחד המצוי בלשון חכמי הרופאים בזמן ההוא.

[4]) בערב׳ גִּבָא a) מקום מקוה מים.

---

a) جِبًا

ולא ימצא במכתתו חרש לחתות אש מיקוד ולחשֹף מים מגֶבֶא (ישע' ל יד). בצאתו וּגְבָאָיו (של הנחל) לא ירפאו למלח נתנו (יחזק' מז יא). מי גבאים שתה טמא ושתה טהור טמא (מקוא' א א). חזרו (המים) מלהיות מושכין הרי הן כמי גבאין (תוספתא שם א יז).

*גַּבָּאוּת[1], ש"נ,—משרת הגבאי, כל זמן שהוא גבאי אינו נאמן פירש מגבאותו[2]) הרי זה נאמן (תוספתא דמאי ג ד).—ובמשמ' משרת ממונה על בית הכנסת וכדומה: ואנכי המוציא והמביא ועל פי יצק כל דבר הכנסת וכלי הכנסת והקופה והגבאות (שו"ת הר"מ פאדווה פב)

*גַּבַּאי, גביי, מ"ר גבאים, עי' גַּבָּי.

א. גבב[2]), ממנו גַב,

ב. גבב[3]), ממנו א. גָבַב, *גְבָבָה.

א. *גָּבַב[4]), פ"י, עת' אֶגְבֹּב, צוו' גְּבֹב,—לקט ואסף גבבים, aufiesen ; ramasser ; to gather : האשה גובבת גבבה בחצר (תוספתא טהר' ג ו). עלי קנים ועלי גפנים שגבבן לחובה על פני השדה (סוכ' מ.).

— נפע', *נגבב,—שגבבו אותו: גבבא הנגבב מן השדה (רש"י שבת לו:).

—פע' *גִּבֵּב, כמו גָּבַב בנחץ הפעולה: המלקט עשבים לחים עד שייבש המתוק והמגבב ביבש עד שתרד רביעה שניה (שבי' ט ו). נוטל אדם קיסם משלפניו לחצוץ בו שניו ומגבב מן החצר ומדליק שכל מה שבחצר מוכן הוא וחכ"א מגבב משלפניו ומדליק (ביצה ד ו). ר' אליעזר אומר מגבב מן החצר ומדליק (את הגבב) ובלבד שלא יתכוין לעשות ציבורין (תוספתא יו"ט ג יח). ישראל בחולו של מועד מגבב מעל פני השדה ואסור בכל מלאכת השדה (ירוש' יבמ' ח הל' א).—ועי' לק .—ובהשאלה, גִבֵּב דברים, לקט והרבה דברים ופטפוטי מלים: אמר לו ר' טרפון (לר' עקיבא) עקיבא עד מתי אתה מגבב ומביא עלי (תוספתא זבח' א ח). וכבר היו ר' טרפון ורבי ישמעאל וזקנים יושבין ועוסקין בפרשת המן והיה רבי אלעזר המודעי יושב ביניהן נענה רבי אלעזר המודעי ואמר מן שירד להן לישראל היה גבוה ששים אמה אמר לו ר"ט מודעי עד מתי אתה מגבב דברים ומביא עלינו (יומא עו.). ואין אנו צריכים לחבר ולגבב בפתרון פרשה זו (תגו' דונש על רסע"ג ג).

— פע', יגבב: אז טרם נמתחו נבלי שכבים, בארץ עד לא דֻבקו רגבים, גבך שבעה דברים היו מְגֻבָּבִים, דת וכס ורטית בנים שובבים (רש"י, סלי' נו"ג, אז טרם).

ב. גָּבַב, — כמו כפף: שלשה דברים מרבין הזבל וגובבין[1]) את הקומה (פסח' מב.).

*גְּבָבָה, ש"נ,—חתיכות קטנות של ענפים יבשים ישמשו להסקה וכדומה: כירה שהסיקוה בקש ובגבבה[1]) (שבת ג א). קופות הגננים שיעורן באגודות של ירק של בעלי בתים בתבן ושל בלנין בגבבה (כל' יז א). שרפה (את פרת החטאת) שלא בעצים או בכל עצים אפילו בקש או בגבבה כשרה (פרה ד ג). ר' יוסי הגלילי אומר בבית הדשן הגדול היו (הפרים) נשרפין אפילו בתבן אפילו בקש ואפילו בגבבה (תוספתא זבח' יא יח). אין מכסין לא בתבן ולא בקש ולא בגבבה (שם חול' ו יא).

גַּבָּה[1]), ש"נ, מ"ר גבות,—א) של העין, העצם שעל העין, וכמו"כ השערות שעליה כעין קשת, Augenbraue ; sourcil; eyebrow : והיה ביום השביעי יגלח (המצורע) את כל שערו את ראשו ואת זקנו ואת גבת עיניו ואת כל שערו יגלח (ויקר' יד ט). — ושאל המליץ: ולמה זה כל ימינו לא יצמח שער גבות (רחכ"ע, בחלות קכו).—ובמשמ' גבין: הגבות הם להגן על על העינים ולשמרם מכל הזק וכו' כתב אפלטון מי שגבות עיניו רבות השער דברו כבד והוא בעל יגון וצער (מ' אלדני, ש"א ד א). — ב) *של הזקן, היא לחי התחתון, הסנטר, מקום הזקן בהפנים, Kinn ; menton ; chin : אמר ר' ירמיה בר אבא אמר ר' יוחנן (צורת האדם היא) מצח והגבינים והעינים

---

[1]) עי' גַּבָּי. — [2]) כך הגרסה בתוספתא דפוס וילנה שנת תר"א וכש"ס החדש, ובמהד' צוקרמן גביתו וצ"ל גביותו.

[2]) לפי דעת החכמים דומה לשרש קבב, ומשמעתו העקרית דבר גבנוני, ומזה גַב.

[3]) עי' הערה להפעל.

[4]) אמר יסטרוב, כי הוא משרש הקוד' במשמ' גבנון, והכונה בגבב הוא, עשה ערמה גבנונית. וזה דחוק כי עקר הכונה בגבב הוא קבץ אחד לאחד, כמו קשש.

---

[1]) כך בערוך, ובנוסח' כופפין.

[2]) כך בכ"י פרמה נקוד גְּבָבָה.

[3]) בער' גַּבָּה a) העצם המקיף את העין

---

a) جُبَّة

והלסתות וגבת הזקן (נדה כג:).—ג) כמו גבים, גבי האופן: וְגַבֹּתָם (של האופנים) מלאת עינים (יחזק' א יז). ג ב ו ת היד ו ג ב ו ת הרגלים (ירוש' סכת יד יד 7), כמו גב היד.

גבה[1], ממנו גָּבֹהַּ, גֹּבַהּ, גָּבַהּ.

גָּבֹהַּ[2], ת"ז, סמי' גְּבַהּ [3], לנק' גְּבֹהָה, גְּבֹהִית, סמי' גְּבֹהַת, מ"ר גְּבֹהִים, גְּבֹהוֹת, — א) מי שיש לו גֹּבַהּ מוחשי, high; haut; hoch: משכמו ומעלה (היה שאול) גָּבֹהַּ מכל העם (ש"א ט ב). ועל כל מגדל גָּבֹהַּ (ישע' ב יה). והיה על כל הר גָּבֹהַּ ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים (שם ל כה). יעשו עץ גָּבֹהַּ חמשים אמה (אסתר ה יד). — וסמי': ארז בלבנון יפה ענף וחרש מצל וּגְבַהּ קומה (יחזק' לא ג). כל אלה ערים בצרת חומה גְּבֹהָה דלתים ובריח (דבר' ג ה). -- *וּגְבֹהִית, כמו גְּבֹהָה: גבוה לא ישא ג ב ו ה י ת[4]) שמא יצא מהם תורן (בכור' מה:). — ומ"ר: ויכסו (במי המבול) כל ההרים הַגְּבֹהִים אשר תחת כל השמים (ברא' ז יט). עד רדת חמתיך הַגְּבֹהֹת והבצרות (דבר' כח נב). על עץ רענן על גבעות הַגְּבֹהוֹת (ירמ' יז ב). — ות"ז בלי המתואר: כי רם יי' ושפל יראה וְגָבֹהַּ ממרחק יידע (תהל' קלח ו). גם מִגָּבֹהַּ ייראו (קהל' יב ה).— ותה"פ: אין שואלין מעומד ואין משיבין מעומד לא מ ג ב ו ה ולא מרחוק ולא מאחורי הזקנים (תוספתא סנה' ז ז). — ובהשאלה שער ה ג ב ו ה, שער היֹקר: אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער וכו' ופוסק עמו כ ש ע ר ה ג ב ו ה ר"י אומר אעפ"י שלא פסק עמו כ ש ע ר ה ג ב ו ה יכול לומר לו תן לי כזה או תן לי את מעותי (ב"מ ה ז). —*קול גָּבוֹהַּ, חזק: וכי מאחר ש ב ק ו ל ג ב ו ה היה מדבר (האלהים) למה לא היו (כל ישראל) שומעין (תנחומא ויקר' א). — *מִלָּה גְּבוֹהָה, מנוגנה מ ל ע י ל: באשר תהיה ואו העטוף ב מ ל ה ג ב ו ה ה ר"ל מלעיל תהיה הואו ההיא ברוב דבריהם קמוצה (רקמה יח). — *גָּבֹהַּ מן, בהשאלה, במעלה יותר נכבדה: (שחטן) לשם ג ב ו ה מהם כשרין לשם נמוך מהם פסולים (זבח' א ב). — ובהשאלה, — גֵּאֶה, גס הרוח, proud; orgueilleux; stolz: וישח אדם וישפל איש ועיני גְּבֹהִים תשפלנה (ישע' ה יה). — *ועם דעת: עם אחד אשר יש בינינו וכו' ו ד ע ת ם ג ב ו ה ה עליהם (מד"ר אסתר, אס על המלך טוב). — וכסמי': גְּבַהּ עינים ורחב לבב אתו לא אוכל (תהל' קא ה). תועבת יי' כל גְּבַהּ לב (משלי יו ה). טוב ארך רוח מגבה רוח (קהל' ז ח).—*ג ב ה ע י נ י ם, שנותן עיניו בכל דבר ומתאוה לו: (אביו של אותו האיש) ג ב ה ע י נ י ם היה נתן עיניו בגרושה וחיללו (סנה' ה:).—ב) *כנוי לקֹדש, אלהים, המקדש, התורה: רשות הג ב ו ה בכסף ורשות ההדיוט בחזקה אמירתו ל ג ב ו ה כמסירתו להדיוט (קדוש' א ו).העושה תיבה ומטפחות לספר עד שלא נשתמש בהן ג ב ו ה רשאי הדיוט להשתמש בהן משנשתמש בהם ג ב ו ה אין רשאי להשתמש בהן הדיוט כלים שנשתמש בהן ג ב ו ה אל ישתמש בהן הדיוט (תוספתא מגיל' ג ג). ומה אם בשעה שאי אתה מותר לעשות להדיוט אתה מותר לעשות ל ג ב ו ה בשעה שאתה מותר לעשות ל ג ב ו ה וכו' (שם חגיגה ב י). יפה כח הדיוט מכח ג ב ו ה וכח ג ב ו ה מכח הדיוט וכו' נזקין להדיוט ואין נזקין ל ג ב ו ה וכו' נשבע להדיוט משלם קרן וחומש ל ג ב ו ה אין משלם אלא קרן (שם ב"ק ד ג). כשם שהדיוט קדם את הדיוט הרי זו קדימה לעולם כך הדיוט קדם את הגבוה הרי זו קדימה לעולם (שם ערכין ד א). וחלב נבילה וחלב טריפה יעשה לכל מלאכה אפילו למלאכת ג ב ו ה (ירוש' פסח' ב כח ג). גניין של ישראל וישתחוו לו (להעגל) ולא ל ג ב ו ה ויזבחו לו ולא ל ג ב ו ה (שם סנה' ז הל' יא). לכם ולא ל ג ב ו ה (בבלי פסח' מז.). אם ל ג ב ו ה אין אדם רשאי להחרים כל נכסיו עאכו"כ שיהא אדם חס על נכסיו (ערכ' כח.). — ג) ש"ז [1]), כמו גֹּבַהּ: אל תבט אל מראהו ואל גְּבֹהַּ קומתו (ש"א יו ז).

אבך, התאבך העשן. — *אוגה, הנקודה היותר עליונה. — אָמִיר, ראש האילן וכדומה.

בלט, בליטה.

גב, *על, גַּב, *על גבי. —*גביהה, —*גביעה. כמו חטטרת. — גבנון, גבנוני. — גבע, גבעה. — גבשושית.

*רוכן.

הר.

---

[1]) שרש עברי בלבד.

[2]) משקל אָרֹם, ונתקיים החולם מפני ל"פ גרונית. — [3]) לפי דעת רד"ק (השרשים) זה ממשקל אחר, גָּבֵהַּ, וכן דעת ר"מ ריכרסון, או שמפני כבד קריאת ההא נשמט הקבץ ממנו. וכן .Kö (ב, 84), וכן .Bert (דף ל) ותנועת ְ קצר בבואה לפני אות גרונית נתמעבה נתהפכה לתנועת הפתח. — [4]) כך גרסת ספרי הדפוס, וגרסת הערוך גבת לא ישא גבחת. — [1]) משקל עֲרֵב.

זקוף.
יחטטרת.
מגדל.
גס. – נשא, התנשא. – נשגב.
סלק.
עוג מלך הבשן, היה גבה קומה. עוף.–ע', –עלה.
עליון. – ענק.
צוק.
קומה. יקפח, דק וגבוה.
ראש. – רם, ההרומם. רמה.
שמים. וכו'.
הכיר, *מתמר ועולה.— תרן, ובהשאלה לקפח, דק וגבוה.

גֹּבַהּ, ס"ז, ובן כסמי', כנו' גבהו, מ"ר גבהים, סמי' גבהי, — א) מדת הגוף מלמטה למעלה, מרגליו ועד ראשו, (השלחנות) ארך : Höhe ; hauteur ; hight אמה אחת וחצי ורחב אמה אחת וחצי וגבה אמה אחת (יחזק' מ מג). הארך על פני רחב הבית אמות עשרים והגבה מאה ועשרים (דהי"ב ג ד).—וסמי' וכנ' : ואנכי השמדתי את האמרי מפניהם אשר כגבה ארזים גבהו (עמוס ב ט). שהיו אומרין ג ו ב ה ה של מערה ארבע אמות ורומן של כובין שבעה טפחים (תוספתא כ"ב וכנ). מכאן אתה למד ג ו ב ה ן של לוים עשרה אמות (שבת לב.). והרוצה לידע כמה ג ו ב ה ו של דקל מודד קומתו וצלו וצל קומתו וידע כמה ג ו ב ה ו של דקל (עירו' מג :). איזהו רוב בניינו (של מת) שני שוקים וירך אחד הואיל ורוב ג ו ב ה ו (של אדם) בגדול (בכור' מה.). וכמה ג ו ב ה ן של מים (כשעברו ישראל בתוך הירדן והמים קמו נד אחד) שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל (סוט' לד.).—ב) רם, מרחק דבר מעל הארץ או מעל לשטח אחר : הלא אלוה גבה שמים (איוב כב יב). גבהי[1]) שמים מה תפעל עמקה משאול מה תדע (שם יא ח). אין נרצע אלא בגובה של אזן (קדוש' כא :). צואר זה נתון בגבהו של אדם (מד"ר שה"ש, כמגדל דוד). שבנה מעזיבה באמצעית גובהו של חדר ונמצאת עלייה בנויה מאיליה (רמב"ם ב"ב ס.). — ג) גדלות, גאון, גאוה : עדה נא גאון וגבה והוד והדר תלבש (איוב מ י). שמענו גאון מואב גאה מאד

---

[1]) יש מגיהים גבה משמים.

גבהו וגאונו וגאותו ורם לבו (ירמ' מח כט). — ועם אף, לב, רוח : רשע כגבה אפו בל ידרש (תהל' י ד). ויכנע יחזקיהו בגבה לבו (דהי"ב לב כו). לפני שבר גאון ולפני כשלון גבה רוח (משלי טז יח). — ד) יגבה השמש : נקודה אחת יש בגלגל השמש וכן בשאר גלגלי שבעה כוכבים בעת שיהיה הכוכב בה יהיה גבוה מעל הארץ כל מאור וכו' ונקודה זו היא הנקראת ג ב ה ה ש מ ש (רמב"ם, קדוש החדש יב). דע שהתוכניים קורין על כל מקום ומקום אשר השמש תמצא שם מעת שהזרח השמש מפאת המזרח עד אשר תגיע על קו חצי היום ג ו ב ה ה ש מ ש וכו' כמו כן להמקום אשר תמצא שם ג ו ב ה ה ש מ ש ר"ל גבהה ממעל לאופק וכו' ולמצא ג ו ב ה ה ש מ ש או שאר כל כוכב תקח כלי הנזכר וכו' ואז תראה למטה כמה מעלות יחתוך קו המשקל בקשת המספר והוא מספר ג ו ב ה ה ש מ ש (נחמ' ונע', דוד גנז נג). —ה) בזמרה ונגינה, יהמדרגה הראשונה בשתי מדרגות הרמת הקול : והטעמים השרים נחלקים לשלשה חלקים מהם דרך ג ב ה ומהם דרך רום ומהם דרך שחייה (הול' הקורא 75).

גָּבַהּ, גבהה, גבהתי, גבהו, עתיד אגבה, תגבהו, תגבהנה, תגבהינה, — א) היה גבה, גבה הקומה, hoch sein : être haut ; be high ויתיצב (שאול) בתוך העם ויגבה מכל העם משכמו ומעלה (ש"א י כג). ותגבה קומתו על בין עבתים (יחזק' יט יא). גבהת בקומה (שם לא י). לא יגבהו בקומתם כל עצי מים (שם יד). — ורם המקום : כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם (ישע' נה ט). הבט שמים וראה ושור שחקים גבהו ממך (איוב לה ה). — ב) בהשאלה, התנשא והתעלה בגדולה, בכבוד, בגאוה, erhaben, hochmütig sein : être élévé, orgueilleux ; be exalted, proud ויגבה יי' צבאות במשפט (ישע' ה טז). יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוות גרון (שם ג טז). שמעו והאזינו אל תגבהו (ירמ' יג טו). —ותגבהינה[1]) ותעשינה תועבה לפני (יחזק' טז נ). — ועם לב : יען גבה לבך ותאמר אל אני (יחזק' כח ב). ברב חכמתך ברכלתך הרבית חילך ויגבה לבבך בחילך (שם ה). לפני שבר יגבה לב איש ולפני כבוד ענוה (משלי יח יב). — והמקור : כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך ולא תוספי

---

[1]) המשפט וההקשה ותגבהנה, והוציאו אותו מוצא נעדיו תביאינה (ויקרא ז ל), ואפשר שרצו בו להצמד הרבור (ריב"ג ריקמה כג), וריו"ל לווג עם ותעשינה

,גְּבֹהָה עוד בהר קדשי (צפנ' ג יא).

— הִפע', הִגְבִּיהַּ, הִגְבַּהְנוּ, תַּגְבִּיהוּ, תַּגְבֵּהֶינָה[2]), מקו' הַגְבֵּהַּ, — א) עשה שֶׁיִּגְבַּהּ: וידעו כל עצי השדה כי אני יי' השפלתי עץ גבה הִגְבַּהְתִּי עץ שפל (יחזק' יז כד). אהב פשע אהב מצה מַגְבִּיהַּ פתחו מבקש שבר (משלי יז יט). ואחרי כן בנה (מנשה) חומה חיצונה לעיר דויד וגו' וַיַּגְבִּיהֶהָ מאד (דהי"ב לג יד). שאם רצה (הקונה בית מחברו) להגביה מגביה להשפיל משפיל (תוספתא ב"ב ג א). — ובמשמ' שם דבר במקום גבוה מן הארץ: כי תַגְבִּיהַּ כנשר קנך משם אורידך (ירמ' מט יו). — *והרים את: אין מוכרין לעובד כוכבים ואין טוענים עמו ואין מגביהין עליו (שבת א ז). שנים שהיו ממלאין (מים) לחטאת והגביהו זה על זה (פרה ז יא). — *ובמשמעת נטל דבר מן הקרקע, ממקום שנפל והרימו למעלה: סאה תרומה שנפלה למאה הגביהה ונפלה למקום אחר (תרומ' ה ה). נפלה סכין (מידו בשעת השחיטה) והגביהה נפלו כליו והגביהן (חול' ב ג). היתה (האבן) בין החביות מגביהה ומטה על צדה והיא נופלת (שבת כא ב). הגביהה (את החבית) ונטל הימנה רביעית (ב"מ ג יב). וכיון ששמע הממונה קול רגליו של כהן גדול שהוא יוצא הגביה לו את הפרוכת נכנס והשתחוה ויצא (תמיד ז א). היתה (הקורה) עשויה מדרון ומקבלת אריח בנוי היושב בדרכו עליה אינו צריך להגביה הצד שיני (תוספתא ערוב' א ו). הלבישו (העבד את הלוקח) הנעילו הגביהו קנאו (קדוש' כב:). ובלבד שלא יגביה מקרקעיתו של כלי טפח (שבת קלט:). עמד (האב) והגביהו (את בנו) מלא קומתו וחבטו לארץ ומת (דא"ר ט).—וידיו: הסגן אומר לו אישי כהן גדול הגבה ימינך וכו' אישי כהן גדול הגבה שמאלך (יומא ד א). כהן גדול מגביה את ידיו למעלה מן הציץ (סוט' ז ו). הנוטל ידיו צריך להגביה ידיו (תוספתא ידים ב ב). האשה שלשה בעריבה וידיה עסוקות בבצק אחד כל זמן שמגבהת זו ומנחת זו מגבהת זו ומנחת זו האשה ועריבה טמאין (שם אהיל' ה יא). — ובלי הפעול. הרחיק ידו למעלה: הקוצץ קנים מגביה טפח וקוצץ (תוספתא שביע' ג יט). — ב) *הרים דבר מתוך דבר, הפריש: כיון שהיא (האשה) נותנת את המים מגבהת חלתה (חלה ג א). ולא מגביהין תרומה ומעשר (כלאי ה ב).—ג)*הסיר מן: מגביהין[1]) מן השולחן עצמות וקליפין (שבת כא ג). ואין מגביהין אותו (את נר חנכה) ממקומו עד שיכבה (סופר' כ ג). אוסרין בכל שהן עד שיגביה אותו וכן גיד הנשה שנתבשל עם הגידין או עם הבשר בזמן שמכירו מגביהו והשאר מותר (רמב"ם, מאכלות אסורו' יו ו). טלית שהיא מונחת חציה על גבי קרקע וחציה על גבי עמוד ובא אחד והגביה חציה מעל גבי הקרקע (ב"מ ט.). — והקול, *הִגְבִּיהַּ קולו, דבר בקול חזק: שלא יהא אדם מגביה את קולו ומתפלל (ירוש' ברכ' ד ז). המגביה קולו בתפלתו הרי זה מנביאי השקר (גמ' שם כד:). שלא יגביה קולו (העונה אמן) יותר מן המברך וכו' שאין המתרגם רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא (שם מה.). ומכנים אצבעותיו בין הנימים ומגביה קולו בנעימה (מד"ר שה"ש, מי זאת). הגביה קולו לאמר קדוש קדוש קדוש אמרו לו מה ראית שהגבהת את קולך (מד"ר במדבר ד).—ובהשאלה, *הִגְבִּיהַּ לבו: חיל וכח יגביהו לב ומשניהם יראת אלהים (ב"ס גני' מ כו). — *והגביה דעתו: לא תמצא במי שמגביה דעתו עליה (על התורה) בשמים (עירו' נה.). — *והִגְבִּיהַּ שררה על: ואל יגביהו ישראל שררה אלו על אלו (מד"ר ויקר' ב).—*והִגְבִּיהַּ את עצמו, התגאה: ואם הגביה עצמו הקב"ה משפילו (נדר' נה.). — ד) פ"ע, עשה באופן גבוה, במקום גבוה, ועם קצת פעלים, שבת, עוף, וכיוצא בזה: מי כיי' אלהינו המגביהי[2]) לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ (תהל' קיג ה-ו). ובני רשף יַגְבִּיהוּ עוף (איוב ה ז). — ובלי הפעל: שאל לך אות מעם יי' אלהיך העמק שאלה או הַגְבֵּהַּ למעלה (ישע' ז יא). אם על פיך יַגְבִּיהַּ נשר (איוב לט כז).

— הָפ', *הֻגְבַּהּ, הוּג׳,—שהגביהו אותו: שפלים הוגבהו והגבוהים הושפלו (סוט' מז:).

— נִתפ', *נִתְגַּבַּהּ, נִתְגַּבְּהוּ,—הגביה את עצמו: מי גרם להם לבכורים שאבדו הכבוד הזה על שנתגבהו בעצמם (מד"ר במדב' ו). ואיכה אשית וכו' למה שנתגבה (הנחש) והזיק את הראש (מד"ר תדשא ו). מתגבהת (האשה) על בעלה (אליהו רבא יח).

— נִפ', *נִגְבַּהּ, נִגְבַּהַת, נִגְבָּהִים, מנגנת בטעם של גָּבַהּ:

שלאחריו. וכן רד"ק, ספר השרשים.—[1]) כמו ידיו תביאינה.

—[1]) גרסת המשניות, ובגמ' מעבירין. —[2]) סמי' עתיקה (Kö. III, 272).

אבל הראשינים היו יודעין הענין ומפסיקין במלה הנפסקת וכו' ומגביהין במלה הגגבהת ומשבירין במלה הנשברת (הור' הקורא ג, 74). וטעם אלו הפזרין הגדולים אמרו לפי שיש בפסוקים אלה חוזק ביותר ונגבהין יותר מדאי לכך נעשו פזרין גדולים (שם 92).

***גבה**, ממנו *גבי, גבאי, *גבאות, *גביה, גובה, *מגבית. ***גבה**[1]), גביתי, גבית, עת' אגבה, לנק' תגבי, תגבו, תגבינה, מק' לגבות, — תבע ולקח דמי פרעון, מכס, או חוב, to collect ; percevoir ; einnehmen: הוציאה גט ואין עמו כתובה גובה כתובתה (כתוב' ט ט). שכיר יום גובה כל הלילה שכיר לילה גובה כל היום (ב"מ ט יא). מעשה ידיה ומציאתה (של המפותה הן שלה) אף על פי שלא גבתה (כתוב' ד א). מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה (שביע' י ד). שמא תפול לה ירושה ממקום אחר ויחזור ויגבה הימנה (כתוב' ה ז). המוציא שטר חוב כתוב בבבל גובה עליו כסף בבל (תוספתא שם יג ג). המלוה את חבירו ברבית ובא לפני בי"ד קונסין אותו ואינו גובה לא את הקרן ולא את הרבית (שם ב"מ ה כג). לקח ממנו שדה ואכלה והרי היא יוצאה מלפניו גובה את הקרן מנכסים משועבדים ולאכילת פירות אין גובה אלא מנכסים בני חורין (שם ב"ב ו כ). השוכר חנות מחבירו וכו' נותנין לו שלשה רגלים כדי שיגבה הקיפו (שם ב"מ ח כז). האומר איני מתפרנס משל עצמי שוקדין עליו ומפרנסין אותו נותנין לו לשום מתנה חוזרין וגובין הימנו (שם פאה ד יח). השוכר שדה מחבירו וכו' נאר חציה וזורעה חציה כדי שיהא לו מאין לגבות (שם ב"מ ט ז). גבב לו בחזקת שאין לו ונמצא שיש לו (ירוש' פסח' ב הל ה). בעל חוב מאוחר שקדם וגבה מה שגבה גבה (כתוב' צ.). הנחתי לך מקום לגבות הימנו (שם צה.). שמת והניח שתי בנות ובן וקדמה הראשונה ונטלה עישור נכסים ולא הספיקה שנייה לגבות עד שמת הבן (שם סט.). הניח מלא מחט גובה מלא מחט מלא קרדום גובה מלא קרדום (גיט' ל:). גבאו (הנכרי את העבד) בחובו או שלקחו סיקריקון לא יצא לחירות (שם מד.). מפני מה אמרו בעל חוב בבינונית כדי שלא יראה אדם לחבירו שדה נאה ודירה נאה ויאמר אקפוץ ואלונו כדי שאגבנו בחובי (שם מט:). שטרי חוב המוקדמין פסולין וכו' גזירה שמא יגבה מזמן ראשון (ב"מ עב.). כשהוא גובה צריך להביא ראיה (ב"ב קלח:). הרי שמכר שדה לחבירו והשביחה ובא בעל חוב וטרפה כשהוא גובה גובה את הקרן מנכסים משועבדין (שם קנז:). כשהם גובין (לחומת העיר) לפי נפשות גובין או (אולי) לפי שבח ממון גובין (שם ז:). מצא בע"ח לגבות שטר חובו (מד"ר ברא' ה). למדינה שהיתה חייבת לו מס למלך והיה המלך משלח לגבותה (תנח' נוכר, אמור ל). שלא יהיו האומות העולם אומרים מה דוד סבור החריב בית אלהינו ועשה בית לאלהים נינערו אלהינו וגבו נקמתם והחריבו בית אלהים (פסיקתא רב' ו).

— נפע', *נגבה, נגבתה, נגבת, נגבית, — שגבו, שגבים אותו: והקופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה (פאה ח ז). שהשושבינות ניגבית בבית דין אבל השולה לחבירו כדי יין וכדי שמן אין ניגבית בבית דין (ב"ב ט ד). אין בה (בשושבינות) משום ריבית וחוזרת בעיניה ונגבת מן האמצע (תוספתא שם י ח). סבלונות העשוין ליבלות אין נגבין ושאין עשוין ליבלות נגבין (גמ' שם קמו.). אם הרעוך הרבה יהי בעיניך מעט ואמור במעט נגביתי (דא"ז ב). אם בה (בהמתנה) תנאי שתגבה מחיים נגבית מחיים (בו"ת הרי"ף יג). ואין הכתובה נגבית אלא לאחר מיתת הבעל (רמב"ם, הלכ' אישות יו).—ומקור: תורמין על המשכון ועל העתיד ליגבות (תוספתא שקל' ב ה). השטר מצוי להגבות (מד"ר ברא' פח).

— הפע', *הגבה, — הגבה לפלוני את חובו, עשה שיגבה, גבה בשבילו: יש מוכר את אביו להגבות אמו כתובתה כיצד ישראל לקח עבד ושפחה מן השוק ולהם בן ושחרר את השפחה ונשאה ועמד וכתב כל נכסיו לבנה נמצא זה מוכר את אביו להגבות לאמו כתובתה (יבמ' לט.). מהיכן מגביהו (את חובו) מן העידית (ב"מ עז:). ואנו ב"ד קבלנו שבועה ממנה בפני היתומים והגבינוה כתובתה מנכסים וקרקעות (ר"י ברצלוני, השטרות לח). אם יהי מנהג המקום שלא להגבותה וכו' לפי שיש מי שאומר שלא נהגו במקומנו להגבותה מחיים לעולם (בו"ת הרי"ף יג). בית דין יורדין לנכסי כל אחד ומגבים לשכנגדו את חובו (רש"י כתוב' קי.). ואמר לב"ד הגבו לי אלו השטרות (ר"י בן הרא"ש, תשו' א). חבירך לא עבר עבירה מימיו רק פעם אחת וכו' לכן הגבו עבירה ממנו (הרוקח סי' ביט). ובא סופר העיר ואיש אחר עמו והגבו

[1]) משתף לערבית וסורית במשמעה זו.

לאלמנה אותם נכסים בכתובתה (ר"מ אלשקר סי' לג). וכן מי שגנב מגבין ממנו הקרן (לבוש, הלכ' דיינים א). האחד גבה וטוען השני שלא כדין הגביך כי לא היה חייב לך כלום (לבוש חו"מ, גביית מלוה קד ב).

גַּבְהָה, ש"נ, מ"ר גַּבְהוֹת, גְּבוֹהִי, — א) דברי גאון וג'בה וגדלות: אל תרבו תדברו גְּבֹהָה גְּבֹהָה יצא עתק מפיכם (ש"א ב ג). — ב) *דברים גדולים שקשה להשיגם: הדוחק את השעה מתיגע להעשיר ולהתגדל ורואה שאינו מצלית ואעפי"כ חוזר והולך למרחקים ומכנים עצמו לגבוהות (רש"י ערוב' יג:).

גַּבְהוּת, ש"נ,—א) גאון וגאוה: עיני גַבְהוּת אדם שפל ושח רום אנשים (ישע' ב יא).— ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים (שם יז). שאין גבהות לפני המקום (ברכ' י:). גלוי וידוע לפני כסא כבודך אדון העולמים כי לא מגבהות לב ומרום עין עשיתי אשר לא השתחויתי להמן (מד"ר אסתר, ותאמר אסתר).—ואמר הפיטן: אין קצה אל גַבְהוּתְךָ ואין סוף לעמק מדותיך (שיר היחוד ב). מי שאינו הולך אחר גבהות לקוץ במאכלו אם לא נתבשל כל צורכו (רש"י עירוב' נד.). ויניח הגבהות וכו' ולהסיר גבהותו עם גודל מעלתו (הרוקח, שער הענוה). ויזכור בימי בחרותו ימי זקנותו ובימי גבהותו ימי שפלותו (מ' אלדבי, ש"א ז). — *ובהשאלה כנוי לאלהים: גבהות של עולם הרכין עצמו (תנחומא, כי תשא). — ב) *ג'בה גשמי: פניו (של המלך) ארוכות בין עיניו גבהות וקומתו גבוהה (ספ' אליהו, ביהמ"ד ילינק ג). גבהות בשדרה שלו (של החגב) כמו הגמל (הגהה לפ' רגמ"ה, חולין סה:). הבט שמים והשחקים שגבהו ממך וכו' ותראה גבהות למראית עינים (אוהב משפט, איוב לה ה).

***גַּבְהָן**, ת"ז, לנק' גַּבְהָנִית, — גְּבַהּ לב, גְּבַהּ רוּחַ: אל תהי גבהן בלשונך ורפי וְרשיש במלאכתך (כ"ס גני' ד כט). אם אברא אותה (את חוה) וכו' מן הצואר תהיה גבהנית (מדר' הגדול, זאת הפעם).

גָּבוֹהַּ, גבוהה, גבוהית, גבוהים, גבוהות,—עי' גָּבֹהַּ וכו'.

***גָּבוּי**, לנק' גְּבוּיָה, מ"ר גְּבוּיִים גְּבוּיוֹת, — פעול מן גבה: תורמין על הגבוי ועל העתיד ליגבות (תוספתא שקל' ב ה). תורמין על האבוד ועל הגבוי (כ"מ נח.). שטר העומד לגבות כגבוי דמי (שבוע' מח:).

***גִּבּוּי**, ש"ז, — פעולת הגבייה: קודם שיבא (השטר) לידי גיבוי (כתוב' סח.). בגיבוי כסף אתה מוצא מאתים ואחת ככר וכו' (בכור' ה.). תמחוי נגבית בשלשה ומתחלקת בשלשה שגביה וחלוקה שוים (כ"ב ח:). שהמלך רגיל ליקח מכולן מס קצוב לשנה ובאו לתבוע לכל אחד כפי אומד דעתם עד שיעלה גיבויים לחשבון מס הקצוב (רשב"ם ב"ב נה.). שבאו לפניו לדין שמעין הנ"ל ואם היתומים על גבוי כתובתה מן היתומים (שו"ת הרדב"ז, ג תמט). ולא יהא צריך הדיין להחזיק טובה מגבויו לשום אדם (טור, דיינים ט).

גְּבוּל[1], גְּבֻל, ש"ז, מ"ר גְּבוּלִים, גְּבוּלוֹת, גְּבֻלוֹת, — א) קו וכיוצא בזה המבדיל בין מקום למקום, בין שדה לשדה, בין ארץ לארץ, Grenze; frontière, limite; boundary: והיה לכם גְבוּל נגב מקצה ים המלח קדמה ונסב לכם הַגְּבוּל מנגב למעלה עקרבים (במד' לד ג-ד). אתה עבר היום את גְבוּל מואב את ער (דבר' ב יח). עיירות העומדות על הגבולין (ב"ב נו.). — ובין שדה לשדה: לא תסיג גְבוּל רעך אשר גבלו ראשנים בנחלתך (דבר' יט יד). — ולחצר וכדומה: והעזרה ארבע עשרה ארך וכו' והגבול סביב אותה חצי האמה (יחזק' מג יז).—*ולערוגה: היה לה (להערוגה) גבול גבוה טפח וזורעין בתוכה שלשה עשר, שלשה על כל גבול וגבול ואחד באמצע לא יטע ראש הלפת בתוך הגבול מפני שהוא ממלאהו (כלא' ג א). ערוגה תוכה ו' חוץ מגבולותיה (שבת פה.). — ובמליצה: האותי לא תיראו נאם יי' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גְבוּל לים חק עולם ולא יעברנהו (ירמ' ה כב). גְבוּל שמת (להמים) בל יעברון בל ישובון לכסות הארץ (תהל' קד ט).—ומ"ר: זאת תהיה לכם הארץ לִגְבֻלֹתֶיהָ סביב (במדב' לד יב). ואסיר גְבוּלֹת עמים (ישע' י יג). — ובהשאלה, *הסיג גבול רעהו, נכנס לתוך אומנתו, דחהו ממחיתו: הוי זהיר ותי אחיך עמך ולא תשיג גבולו אל תקח לו מחייתו (הרוקח, הלכ' תשובה). זה לו כמה ימים ושנים אשר החזיק במלאכתו אשר עושה במכס המלך יר"ה ושאל השואל מכבוד חכמתו האם יוכל שום יהודי אחיהו להשיג גבולו ולסלקו מאומנותו (שו"ת מהר"ם כהן א נא).

---

[1]) לפי דעת קצת החכמים דומה להשם כבל, חבל, על שם החבל שהיה משמש לגבול, או ע"ש חבל המדה. אך יתר מסתבר כי המשמעה העקרית היא של השם ג'בלa) בערבית שפרושו הוא הר, יען ההרים הם הגבולים הטבעים.

---

a) جبل

ראיתי לגלות דעתי ולהגיד שהעושה כן (לקחת המשרה של בית המכס של וולתו) לא טוב עשה ונכנס בגד רשע מסיג גבול רעהו (רשד"ס שנד). מי שרוצה ליכנס בגבול זה הגר העני גוערין בו (שם). מתנגדים שהשיגו גבולך בענין המכס שהחזקת בו כמה שנים (מהרש"ל לוריא פט). כל המקפח מחייתו של חבירו הרי הוא בכלל ארור מסיג גבול רעהו (שם). שכך הוא מקובל מרבותיו דארור משיג גבול רעהו בא להרבות השגת גבול של מו"מ (שם).—ב) הארץ שבתוך הגבולים, territory ; territoire ; Gebiet : וישלח (שאול) בכל גְּבוּל ישראל ביד המלאכים (ש"א יא ז). ויבקשו נערה יפה בכל גְּבוּל ישראל (מ"א א ג).— וככנ׳ : הנה אנכי נגף את כל גְּבוּלְךָ בצפרדעים (שמות ז כז). לא ישמע עוד חמס בארצך שד ושבר בִּגְבוּלַיִךְ (ישע׳ ס יח). — ובפרט ערי הגבול : ויך אתם (את האשדודים) בעפלים את אשדוד ואת גְּבוּלֶיהָ (ש"א ה ו). הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גְּבוּלֶיהָ ממגדל נוצרים עד עיר מבצר (מ"ב יח ח). — *וביחוד כל ארץ ישראל חוץ מירושלם : (על דעת רב) ובלבד בקדשי מקדש (ועל דעת רבי יוחנן) ואפילו בקדשי הגבול (ירוש׳ תרומ׳ ת הל׳ ג). ראשון (של יו"ט) דאיתיה מן התורה בגבולין (סוכה מג.). — ג) *בהשאלה, זמן : גבול יש לה (לבהמה) פחותה מבת ג׳ שנים נעקרה בת ג׳ שנים אינה נעקרה (ע"ז כד:). כי הברואים בגבול שמתם, ולימי צבאם גבול הקפתם, ולך אין גבול ולימיך, ולשנותיך ולעצמך (שיר היחוד ג).—*ובדברים מפשטים, במשמ׳ הנקודה שממנו מתחיל או גומר דבר מהדברים : ביצה בס׳ ואחת מותרת אמר ר׳ זירא לרב שמן בר אבא ראה שאתה מטיל בה גבול היתר (חול׳ לח.). א"ר ינאי גבול שמעתי בה (בעגלה ערופה מאימתי נאסרת) ושכחתי (כרית׳ כה.). — *ובמשמע׳ המדה האחרונה, שיותר מזה אי אפשר : גבול הדם לבחורים כל שלשים יום (ר"ח שבת קכט:).—*ובמשמ׳ קצה : והמלך כורש מצא במלחמה את גבול חייו ולא מצא כורש המלך את הגבול הזה ככה לבדו כי גם שאול משיח ה׳ ימיו הוסגרו במלחמה (יוסיפון ג). — *גבולי הגשמים הטבעיים : ואמנם למה שהוגבל בגבולים הנודעים אצלנו שהם הגבולים הטבעיים שבהם נרגשים מחושינו נקרא גופני ומה ששולל מגבולים אלה נקרא רוחני וגבוליו וחוקיו הם כפי מה שראוי לעינינו (מאמר העקרים למח"ל). — ד) *גבול המחלה, שנוי מְחלט במחלה לטובה או לרעה, לבריאות או למות : וחכמי הרופאים בקשו לדעת סבת היות גבול התחלואים ביום השביעי וכו׳ (רא"כ"ע, המאורות, כ"י פריז). הגבול ענינו ההבדל בדבור ופרושו שנוי יהיה פתאם אם אל צד הבריאות ואם אל צד החולי (קאנון ד א ד ג). אם יקרה (המחנק) ביום גבול יהיה מפחד וממית כי הגבול במורסות החונקות ממית בלי ספק (שם ג ט ה). והרעיפה היא גבול גדול בחליים חדים רבים (שם ג ה א ד). וכמה פעמים ראינו מאותות מפחדים מתרדמה ונפילת הכח והזיעה יובילו אחר שעות אל גבול שלם (שם ד כ א ג). וצוה (גלינוס) לחמם הבית (של החולה) באש והזיע העלול ובא לו הגבול (פרקי משה כד). וזה דומה לגבולי החוליים כי יום ז׳ הוא יום גבול והיא טוב מורה חזוק הטבע ויום ט׳ הוא מבשר טוב ויום ח׳ הוא גבול רע (רשב"ל דורן, מג"א, ח"י ד). וכן מצינו מספר השבעה משמש בכל גבולי החליים (שם ה). כמו שעושה הרופא באשר רואה שמגי׳ הגבול לחולה וכו׳ כי כשיבוא הגבול שימצאהו נקי ומוכן לקבלו ואם לאו הגבול יקרב מיתת (מנוה"מ א רלה). — ה) *בהגיון, כ"א מחלקי ההקש, והחלק המשֻתף לשני חלקי המשפט : שהידים הם ההיקשים כמו שהתבאר בספר ההגיון והאצבעות הם פרקי ההיקש שהם שתי הקדמות ושלשה גבולים (מלמד התלמיד, וישלח). והנה הם שלשה חלקים החלק המשֻתף לשני המשפטים נקראהו גבול אמצעי וכו׳ ההקדמה הגדולה והגבול המשֻתף ביניהם שהוא הגבול האמצעי וכו׳ וחלקי זה ההקש שלשה האדם והחי והמרגיש והגבול האמצעי ממנו הוא החי (מלת ההגיון להרמב"ם, שער ו). והגזרה מורכבת לא פחות משני גבולים ולא יותר משלשה שהם גדול וקטן ואמצעי ואלה הגבולים בעצמם הם הקדמות מחויבות או שוללות (תגמ׳ הנפש, פרוש כ"ה הקדמות). המופת האמיתי הוא הלקוח מהקדמות בלתי בעלות אמצעיים אמנם על כל זה גבוליו האמצעיים הם מדברים עלולים ומסובבים וכו׳ שאנו לוקחים אותם להיותם גבולים אמצעיים (שם, ליון א).

גָּבַל, הִגְבִּיל, *מוּגְבָּל.

חוג. חָג. — חֹק, חקק.

*מֶצֶר, *בר מצר. — *מִצְרָנוּת.

*סְפָר.

*תְּחוּם.

***גִבּוּל**[1], —שה"פ מן גִבֵּל, והיא פעולת לישת בצק וכדומה, das Kneten ; pétrissage ; kneading : עפר בר גיבול הוא לטיט של בנין (רש"י, שבת יח.).

גְּבוּלָה, גְבֻלָה, ש"נ, — מה שבקצה שדה וכדומה, מה שנוטעים וזורעים שם, Rand; bordure; border : הלא אם שִׁוָּה (החורש) פניה (של האדמה) והפיץ קצח וכמן יזרק ושם חטה שורה[2]) ושערה נסמן[2]) וכסמת גְּבֻלָתוֹ (ישע' כח כה).

***גְּבוּלִי**, ת"ז, לנק' גְּבוּלִית, —של הגבול, הנוגע לגבול המחלה : רפואת הבקוע הגבולי (קאנון ג ד ו). אמנם (הרעיפה) הגבוליית וכיוצא בה הנופלת מעצמה היותר נכון שלא תתעסק לרפאה עד שתעצר (שם שם ה א). — ובמשמ' דבר שיש לו גבול, קצה וסוף : ולעינינו הוא כי היא (התורה) גבוליית (ר"י מלוכנו, אהל יעקב). ולא יעדתי הטבה גבוליית והוא כי הכל לפי הערכים (ר"מ אלשיך, איוב ד ח).

***גִּבּוּן**, ש"ז, —שה"פ, הפיך החלב לגבינה: וישמור אז (בחלי הילוד) מגבון החלב באצטומכא (קאנון א ג ג).

גִּבּוֹר[3]), גִּבֹּר, ש"ז, מ"ר גִּבּוֹרִים, גִּבֹּרִים, — א) נפיל, יליד בן אלהים ובת האדם, גדול וגבה הקומה ואמיץ כח מאד, Held ; héros ; hero : הַנְּפִלִים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם המה הַגִּבֹּרִים אשר מעולם (בראש' ו ד). — ב) אדם מצין בכחו וגבורתו, mächtig ; puissant ; mighty : הוא (נמרוד) החל להיות גִּבֹּר בארץ (בראש' י ח). וראה שאול כל איש גִּבּוֹר וכל בן חיל ויאספהו אליו (ש"א יד נב). — ובבע"ח : ליש גִּבּוֹר בבהמה ולא ישוב מפני כל (משלי ל ל). — וביחס לאלהים, בעל יכלת ועצמה : כי יי' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדל הַגִּבֹּר והנורא (דבר' י יז).—ומ"ר סמי' : ברכו יי' מלאכיו גִּבֹּרֵי כח עשי דברו (תהל' קג כ).—*ובהשאלה : איזהו גבור הכובש את יצרו (אבות ד א). — ובפרט מי שיש לו גבורת מלחמה : כי ידע כל ישראל כי גִבּוֹר אביך (ש"ב יז י). ואבד מנוס מקל וחזק לא יאמץ כחו וְגִבּוֹר לא ימלט נפשו (עמוס ב יד). כתו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים החלש יאמר גִּבּוֹר אני (יואל ד י). למה תהיה כאיש נדהם כְּגִבּוֹר לא יוכל להושיע (ירמ' יד ט). — וכנו' : ויראו הפלשתים כי מת גִּבּוֹרָם (גלית) וינוסו (ש"א יז נא). — ומ"ר : אתה ידעת את אביך ואת אנשיו כי גִבֹּרִים המה ומרי נפש המה כדב שכול בשדה (ש"ב יז ח). כְּגִבּוֹרִים ירצון (הארבה) כאנשי מלחמה יעלו חומה (יואל ב ז). — ובהתול : הוי גִבֹּרִים לשתות יין ואנשי חיל למסך שכר (ישע' ה כב).—וכנ' : אני צויתי למקדשי גם קראתי גִבּוֹרַי לאפי עליזי גאותי (ישע' יג ג). מדוע ראיתי המה חתים נסגים אחור וְגִבּוֹרֵיהֶם יֻכַּתּוּ ומנוס נסו (ירמ' מו ה). מגן גִּבֹּרֵיהוּ[1]) מאדם (נחום ב ד). — ועם חַיִל : ויפתח הגלעדי היה גִבּוֹר חַיִל (שופט' יא א). ויאמר אליו יי' עמך גִבּוֹר הֶחָיִל (שם ו יב). ואתם תעברו חמשים לפני אחיכם כל גִבּוֹרֵי הַחַיִל (יהוש' א יד). גִּבּוֹרֵי חֲיָלִים (דהי"א ז ה). — ג) שם לאחד מגדודי הצבא של דוד : ונתן הנביא ושמעי ורעי וְהַגִּבּוֹרִים אשר לדוד לא היו עם אדניהו (מ"א א ח). ויצאו אחריו אנשי יואב והכרתי והפלתי וכל הַגִּבּוֹרִים (ש"ב כ ז). ואלה ראשי הַגִּבּוֹרִים אשר לדויד (דהי"א יא י). — ד). "השתמשו הסופרים החדשים בשם זה לכנוי להיותר חשוב באישים שבספור מהספורים, שעליו סובב עקר מעשה הספור : יוסף הוא הגבור בפרשות מקץ ויגש.— ולנק' "גִבּוֹרָה, אסתר היא הגבורה של מגלת אסתר.—ו"גבור היום, האיש שהכל מדברים בו ועוסקים בו ביום הנכחי: פלוני הוא גבור היום.

גְּבוּרָה[2]), ש"נ, כנ' גְּבוּרָתִי, גְּבֻרָתִי, מ"ר גְּבוּרוֹת, — א) מעשה כח, ישועה, נצחון על האויב, Sieg; victoire ; victory : אין קול ענות גְּבוּרָה ואין קול ענות חלושה (שמות לב יח). כי כה אמר אדני יי' קדוש ישראל בשובה ונחת תושעון בהשקט ובבטחה תהיה גְּבוּרַתְכֶם (ישע' ל

---

[1]) בארמית : עפר דבר גיבול הוא (שבת יח.). קמח דבר גיבול הוא אבל מורסן דלאו בר גיבול הוא (שם קנה:). דנתינת מים לא זהו גיבולו (רש"י שם).

[2]) יש סוברים כי שתי מלים אלו, שורה נסמן, הן יתרות, ועי' במקומן.

[3]) משרש גבר, ע"ש. בערב' ג'באר a), גדול, חזק, עריץ. ויש לשער כי בתחלה הונח ש"ת זה להיצורים הדמיוניים של האדם הקדמון, בני האלהים, ואח"כ להיצורים הטבעיים.— [1]) יש נוסחאות גבורהו חסר.

[2]) עי' ערך גִבּוֹר. בערב' ג'בורה a), ג'דל, גברות, כח ועצמה. בסורית גבורתא.

---

a) جبّار

a) جبورة

יב).—ב) כח ועצמה חוץ מהרגיל, Kraft, force, strength, לך זרוע עם גְבוּרָה תעז ידך תרום ימינך (תהל׳ פט יד). ואמרתי אני טובה חכמה מגְבוּרָה (קהל׳ ט יו). בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גְבוּרָתִי (ירמ׳ יו כא). עוררה את גְבוּרָתֶךָ ולכה לישעתה לנו (תהל׳ פ ג). כצאת השמש בִּגְבֻרָתוֹ (שופט׳ ה לא). איה קנאתך וּגְבוּרֹתֶךָ המון מעיך ורחמיך (ישע׳ סג יה). מפני שיורדין (הגשמים) בגבורה (תענ׳ ב.). — ובהשאלה, *גבורת החכמה, ואמר בן סירא: לא נעדר ממנו (מהאלהים) כל שכל ולא חלפו כל דבר גבורת חכמתו תכן אחד הוא מעולם (כ״ס גני׳ מב כ-כא). — ובפרט חוק ואמץ רוח, Tapferkeit; bravour, courage; bravery: התתן לסוס גְבוּרָה וכו׳ ישחק לפחד ולא יחת ולא ישוב מפני חרב (איוב לט יט-כב). אמרתי אך דבר שפתים עצה וּגְבוּרָה למלחמה (ישע׳ לו ה). ויאמר זבח וצלמנע (לגדעון שבנו ירא להרגם) קום אתה ופגע בנו כי כאיש גְבוּרָתוֹ (שופט׳ ח כא). חדלו גבורי בבל להלחם ישבו במצדות נשתה גְבוּרָתָם היו לנשים (ירמ׳ נא ל). עשרה קבים של גבורה ירדו בעולם תשעה לקחו פרסים (קידו׳ מט:). — ואמר החכם: ההצלחה תַקנה גבורה והקלון מורך לב (ר״י אלחריזי, שופט׳ ד). — ג) בהרחבה, מעשי הגבורה: אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וְכִגְבוּרֹתֶךָ (דבר׳ ג כד). כל דברי אסא וכל גְבוּרָתוֹ וכל אשר עשה (מ״א יה כג). ויתר דברי יהושפט וּגְבוּרָתוֹ אשר עשה (שם כב מו).— ואמר בן סירא: ויתן לאנוש בינה להתפאר בגבורתיו (כ״ס גני׳ לח ו). לא הספיקו קדושי אל לספר נפלאות גבורותיו (שם מב יז). — *גבורות גשמים, ירידת הגשמים שראו בהם הקדמונים גבורה מיוחדה: מאימתי מזכירין גבורות גשמים רבי אליעזר אומר מי״ט הראשון של חג (תענ׳ א א). —ד) *כנוי לאלהים, Gott; dieu; god: אם היה גר ובא ללמוד תורה וכו׳ שנאמרה מפי הגבורה (ב״מ נח:). משה היה הגון ללמוד תורה מפי הגבורה (יבמ׳ קה:). ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה (שם עב:). כל דיבור ודיבור שיצא (בהר סיני) מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות (שבת פח:). אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום (מכות כד.). המתינו לי עד שאמלך בגבורה (מד״ר שה״ש, זאת קומתך). — ה) בגבורות, במאמצי כח, לכל היתר, höchstens, au plus; at best: ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בִּגְבוּרֹת שמונים שנה (תהל׳ צ י). — ו) *גְבוּרוֹת, הזקנה, שנות השמנים: הגיע (האדם) לגבורות זו היא מיתת נשיקה (מו״ק כח.). וזקן שלא הגיע לגבורות (גיט׳ כח.). — ואמר המשורר: עבדתיך שני ילדות ושחרות ועורי עבדך לשני גבורות (ר״י הלוי, התמיר, כח). — ואמר הפיטן ביחס לאלהים: הדרו ותפארתו (של אלהים) יחוו וישמעו, ובנעים גרוניהם גבורות ימללו (ר״י הלוי, יחלו פני).— ז) *אחת הברכות בתפלת י״ח שמזכירים בה גבורות הגשמים: אבות וגבורות (ירוש׳ ברכ׳ ח נד ג).

*גְבוּשׁ[1], ש״ז, מ״ר גְבוּשִׁים, — צרורות של אבנים וכדומה, ימלאו בהם בין הארבים של הכותל, או יתקנו בהם פני הקרקע להקשותו: בית הפרס שגבשו בגבושים[2] שאי יכול להסיטן (תוספתא אהיל׳ יז ט).

גבח[3], ממנו גִבֵּחַ, גַבַּחַת.

א. גִבֵּחַ[4], ת״ז, לנק׳ גִבַּחַת, — מי שיש לו גַבַּחַת, kahl am Vorkopfe; chauve de devant; bald in front: ואם מפאת פניו ימרט ראשו גִבֵּחַ הוא (ויקר׳ יג מא).

ב. *גִבֵּחַ[5], ת״ז, לנק׳ גִבַּחַת, — גבה קומה, ארוך ודק, von hoher Statur; de haute stature; tall: גבח[6] לא ישא גבחת שמא יצא מהן תורן (בכור׳ מה:).

גָבַח, קל אינו נהוג.

— פע׳, *גִבַּח, — עשה גבחת: אילו דברים מדרכי האמרי המספר קומי והעושה בלורית והמגבח לגודגדין והמגוררת בנה לבין המתים (תוספתא שבת ו א). — פֻע׳, *גֻבַּח, שנעשה גִבֵּחַ, הבגד וכדומה: שיהיה הבגד

---

[1]) בערבית המדברת ג׳בש a), מה שממלאים בהם הכתלים בבנין.—[2]) הגיה הגר״א בגבשושים, אבל בלי יסוד.

[3]) עי׳ הערה לא. גִבֵּחַ.

[4]) בערב׳ גַלִחַ b), אגלח c). ופרשו המלונים הערבים: מנחשר אלשער מן מקדם ראשה, בעברית: מי שחסרו שערות ראשו מפאת פניו. וזו אחת מן המלות שבה בהן ל במקום ב.

[5]) לפי דעת לוי שרש מחוק מן גבה. וקוהוט גזרהו מן גבח׳ d) בערבית שיש לו משמעת התגדל, אך שתי ההשערות אינן מחורות. — [6]) כך גרסת הערוך. ובנוסחאות שלנו גבוה, קפח.

---

a) جَبْش b) جَلِح c) أَجْلَح d) جَبَخ

מ ג ו ב ח פה שער מעט ופה שער מעט (ספר המלילה לר"ש כ"ר במוחל, הול' דר' ככר 11).

גִּיבַּחַת[1]), ב"נ, מ"ר גַּבָּהוֹת, כנ' גַּבַּחְתּוֹ,—א) מקום ערום בלי שערות על הראש מפאת פניו, **kahle Platte am Vorderkopfe; calvitie sur le devant de la tête; baldness in front**: וכי יהיה בקרחת או בגבחת נגע לבן אדמדם צרעת פרחת הוא בקרחתו או בגבחתו (ויקר' יג מב). איזו היא ג ב ח ת מן הקדקוד השופע לפניו (נגע' י י). — ב) באריג, מקום חלק בלי שערות מתחלת ברייתו: וראה הכהן (את הבגד שהיה בו נגע צרעת) אחרי הכבס את הנגע והנה לא הפך הנגע את עינו והנגע לא פשה טמא הוא באש תשרפנו פחתת הוא בקרחתו (של הבגד) או בגבחתו[2]) (ויקר' יג נה). — ג) *כעין חטטרת קטנה על גבם של קצת החגבים: אין לי אלא (חגב) הבא ואין לו ג ב ח ת[3]) הבא ויש לו ג ב ח ת מניין (חול' סה:). ארבה אין לו ג ב ח ת ואין לו זנב סלעם יש לו ג ב ח ת ויש לו זנב.

*__גְּבִי__, ש"ז, — כמו גֶּבֶא: מעשה שהלך ר' יוחנן בן ברוקה אצל ר' יוחנן בן נורי לבית שערים ומצא ג ב י שאין בו ארבעים שלשת לוגין ושחה ושתה ממנו (תוספתא תרומ' ז יד). ג ב י שנפל לתוכו יין דבש וחלב הולכין אחר הרוב (שם מקוא' א ג). במה דברים אמורים ב ג ב י שאפשר לשתות בה ולא יהא מקום פרסות רגליו נכרות אבל ג ב י שאין אפשר לו לשתות וכו' (שם ו).

*__גַּבַּי__[4]), גביי, גַּבָּאי, ש"ז, מ"ר גַּבַּיִּים, גַּבָּאִים, — א) מי שממונה לג ב ו ת המכסים, **Steuereinnehmer; percepteur d'impôt; publicain**: חבר ונעשה ג ב א י דוחין אותו מחבירותו (תוספתא דמאי ג ד). האחים שנעשה אחד מהם ג ב א י (שם כ"ב י ס). סתם רועה פסול (לעדות) סתם ג ב א י כשר (סנה' כה:). וישלח המלך ג ב א י טמיון לגבות מה עשו בני המדינה עמדו ותלו אותו (מד"ר ויקר' יא). אין פורטין לא מתיבת המוכסין ולא מכים של ג ב א י ן (ב"ק י א). הג ב א י ן שנכנסו לתוך הבית (טהר' ז ו). הג ב א י ם והמוכסים תשובתן קשה מחזירין למכירין וכו' (תוספתא ב"מ ח כו). — ב) *ממונה על גביית הצדקות: סלע זו לצדקה עד שלא באתה ליד ג ב א י מותר לשנותה משבאתה ליד ג ב א י אסור לשנותה (ערכ' ו.). ג ב א י צדקה וכו' גובין סתם ומחלקין סתם (דמאי ג א). ג ב א י צדקה בשביעית מדלגין על פיתחן של אוכלי שביעית (תוספתא שם ג יז). ג ב א י צדקה אינן רשאין לפרוש זה מזה (שם פאה ד יב). ג ב א י קופה ביו"ט לא היו גובין ומכריזין ביום טוב כדרך שגובין ומכריזין בחול (שם דמאי ג יו). ג ב א י צדקה שלא מצאו עניים לחלק להן את הפול מוכרין לאחרים ואין מוכרין לעצמן ג ב א י צדקה פורטין לאחרים ואין פורטין לעצמן (שם ב"מ ג ט). ג ב א י ן של עבודה זרה אסור ליתן להם (שם ע"ז ו א). ואמר ר' יוסי יהא חלקי מ ג ב א י צדקה ולא ממחלקי צדקה (שבת קיח:). כל עיר שיש בה ישראל חייבין להעמיד מהם ג ב א י צדקה אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו והן מחלקין המעות מערב שבת לערב שבת ונותנין לכל עני ועני מזונות (רמב"ם, מתנ' עניים ט א). — ג) *בכלל ממונה על גביית כספים וכדומה: החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללות יבא וילוה והג ב א י ם מחזירים תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם (אבות ג טז). וכן הדין בחצרות ופונדקיות וחנויות העשויות לשכר וכו' בית דין מעמידין להן ג ב א י ויהיה השכר מונח בבית דין (רמב"ם, נחלאות ז ו). ראובן ושמעון ולוי חברו חכירות אחת לשנה ומינו ג ב א י שיגבה בעדם בכך וכך לחודש לסוף ט' חדשים עשו חשבון עם הג ב א י ונשאר מעות בידו (שו"ת הרא"ש קב יא). — *ונתיחד אח"כ לראש בית הכנסת, ראש חברה מהחברות וכדומה: ויש מהם שהוקדשו שיתחלקו הפירות לבד וישאר הקרן קיים ביד הג ב א י ועכשיו נתעוררו קצת ממנהיגי הקהל וכו' ותובעין לג ב א י ההקדשות שיפרעו מאותם

---

[1]) משקל המחלות. — ואמרו חכמי הלשון כי השם הדומה לו בערבית הוא גַבַּה, גַבְּהָה a), שפרושו הוא מצח, ובפרט מצח רחב, גדול. אך עי' למעלה בהערה לגַבַּת, והשם גַלְחָה b) פרשוהו המלונים הערבים וז"ל: מוצע' אנחשאר אלשער ען ג'אנבי אלראש, ר"ל מקום חסר השער בצדי הראש.—[2]) ואמרו בתו"כ (מכי' נגע'): קרחתו אלו השחקים גבחתו אלו החדשים. — [3]) רגמ"ה בן רש"י פרשו שממורט בפניו. אבל הערוך פרש: ג ב ה ו ת יש בשדרה שלו כעין הגמל.

[4]) משקל גַּנָּב, משרש גבה. ובאלף נראה כמו בנאי, זכאי, לבלתי יקראו גבי — בסורית ג ב י א, ובערב' גַ'אבִ c).

---

a) جبة جبهة b) جلحة c) جاب

נכסים מס והוצאות (בו"ת הר"נ גירונדי ב). כי על כל אלה יש לעשירי עם ולמנהיגי הקהל והגבאים ולראשיהם לפקוח עיניהם לחומלה על התלמידים וכו' (תש"י ב, תנכה ג). הגבאים הנבוהים יתנו חלק עשירית לחברה זו ממה שימצאו בכל מתן בסתר בבהכ"נ (פנק' ועד כריסק, שנת תפ"ג). אעפ"כ לא דרש הרב הקבוע כי אם הרב שבתוך החברה (ה"ק) שכבדו אותו הגבאים מן החברה (בו"ת שער אפרים סג). שבנו הגבאים (את ביהכ"נ) משלהם ואח"כ גבו מן הציבור (בו"ת במב לדקה, או"ח א). נוסף ע"ז מוכרים הגבאים (של ביהכ"נ) לנקובי שם שבתות שבהן קדושה נוספת בגון שבת שקלים וכו' (פרי הארץ או"ח ב ב). יש לנו בבית כנסתנו בעל תוקע, יש גם גבאי עז נפש לחבריו תוקע (יל"ג, הכל תלוי במזל). דאגה אחת דכאתני, בימי מחלתי, השמועה באתני, כי בקהלתי, נמנה החיט לגבאי ההברה, ואם יעסק הוא בקבורתי, ידעתי כי נכון לי יום עברה (הוא, בת גליס). מפיחי קריה עקב שוחט, ובעד חזן יגרו מדון, שתף של עמלק קהלתו סוהט, ובכל גבאי היא קונה לה אדון (הוא, דור המדבר). —ולנק' גַבָּאוֹת: נשים גבאות ישגיחו על נשים עניות שיהא לכל אחת ב' כתונות פשתן (פנק' ועד כריסק, תפ"ג).

גְבִיהָה, ש"נ, — בליטה, ובהשאלה חטטרת: וכיון שהגיעו (אלכסנדר מוקדון ובני לויתו) לבית קדשי הקדשים אמר לו (גביהא בן פסיסא) אדוני המלך עד כאן יש לנו רשות להכנס מיכן ואילך אין לנו רשות ליכנס אמר לו הריני נכנס וכשאצא אשוה לך גביהתך [1]) (מגי' תענית ג ו).

גִבְיוֹן, ש"ז,—כמו גִבְיָה (ר' אפרים, אומנות, רבימ' לונן).

גְבִיָּה, ש"נ,—א) שה"פ מן גָבָה: יש לה (להאשה) ממון אצל אדם הלואה או פקדון או שטר ומתה אינו יורשה בעל מה טעם שמחוסרין גביה (הלכ' פסוק' רב יהודאי גאון יא). קבלו עליהם שתי הכתות הללו וכו' לדון בעניין גביית כתובתה ונדוניתה וכו' ולעניין גביית הנדוניא על פי התקנה וכו' שגם בזה הסכימו מתקני התקנה שכל זמן שיטילו תנאי בגביית הכתובה הכל לפי תנאם (שו"ת תמת ישרים קעב).— ב) מה שגובים, המס המוטל: על דבר שבתי שסרב לתת לממוני הקהל הגביה שלו

[1]) עי' ערך גביעה.

שהטילו עליו (בו"ת בני בנימין רפו).— יגביית עדות עי' עֵדוּת.

א.*גָבִין, ש"ז, מ"ר גְבִינִים, — כמו גַבָּה, השערות מעל העינים: אין לו גבינים אין לו אלא גבין אחד וכו' רבי דוסא אומר כל שגביניו שוכבין (בכור' ז ב). אמר ר' ירמיה בר אבא אמר ר' יוחנן (צורת האדם היא) מצח והגבינים והעינים (נדה כג:). שער הראש והזקן שהן מסתפרין לעולם גדלים והגבינים שאינם מסתפרים אינם גדלים כלום (מדרש ביה"ס). ואין ראיות החוקים האלהיים דקות המלות ונשיאות גביני [1]) העינים והעלם הבבות והרבות בתחנה ובתפלה ובתנועות (כוזרי ב נו).

ב.*גָבִין, ש"ז,— כמו גְבִינָה: הדגין והגבינין המסודרין על גבי עלין ועל גבי קנים מפריק ואוכל (תוספתא שבת יג יח). הגבינים שלהם (של הנכרים) מותרות (מס' כותים ב).

א.**גְבִינָה**, גְבִנָה, ש"נ, מ"ר גְבִינוֹת,— עצם מזוני יעשוהו מן החלב על ידי העמדה, הקפאה, סחיטה וכו', Käse; fromage; cheese: הלא כחלב תתיכני וכגבנה תקפיאני (איוב י י). הנודר מן הגבינה אסור בה בין מלוחה בין טפילה (נדר' ו ה). שאל ר' ישמעאל את ר' יהושע כשהיו מהלכין בדרך אמר לו מפני מה אסרו גבינות עובדי אלילים אמר לו מפני שמעמידין אותן בקיבה של נבילה (ע"ז ב ה). ואם עשה גבינות בדפוס של גוי וכו' שעשה בהם גוי גבינות שלו ביומו (התרומה, הלכ' אסור והיתר סד). ראובן שמכר לשמעון גבינות ואחר ג' ימים פתחן ומצאן מרוקבין רקבון גדול ועפוש הרבה יש לשאול עיפוש הגבינות בכמה זמן ראוי רקבון ועיפוש כזה לבא בגבינה (שו"ת הרא"ש קב ט). וכאשר היה מולח הגבינות מאותו המוהל היוצא וזב מן הגבינות היה מוסיף על הקיבה (הגה' מרדכי, פסח' תקס"ה). — ומשל: מי אכל הגבינה העכברים (ר"מ תגיז, משל' תכמ' קנד).

*אֶמֶף, גומה קטנה שבגבינה.

*גִבּוֹן.— *גִבֵּן.

*חִבֵּץ. — חריץ, חריצי החלב.

[1]) ובגוף הערבי: אל חואגב a), והן הגבות.

a) حواجب

יעגול של גבינות. — עמד, יהעמיד החלב. קיבה, להעמיד בה הגבינה. — קפא, הקפיא, נקפיה.

ב. **גְּבִינָה**, ש"נ, — מן גָּבִין, — ובהשאלה: הרים בעלי אילנות ועשבים נקראים גבינת הרים (ר"י קמחי, ספר הגלוי, ערך גבן).

גְּבִינִיּוּת, ש"נ, — עצם ח'מר הגבינה, Käsestoff; caséine: החלב מזוג על צד האמת ממימיות וגביניות וחמאיות (קאנון ג א א). וג"כ ינוסה (החלב) בזכוכית שיושם עליו דבר מימיי וינעוהו באצבע ואז יודע שעור גביניותו ומימיותו כי החלב המשובח הוא השוה בגביניות ומימיות (שם א ג ב, כהנהגת היונק).

גְּבִינִיִּי, ת"ז, נקב' גְּבִינִיִּית, מ"ר גְּבִינִיִּים, גְּבִינִיּוֹת, — שיש בו מטבע הגבינה, käsig; caséeux; caseous: ואז לא יהיה חלב המינקת רקיק ולא עב מאד ולא גביניי (קאנון א ג ב י, כהנהגת היונק).

גָּבִיעַ[1], ש"ז, סמי' גְּבִיעַ, מ"ר גְּבִיעִים, — א) כלי של מתכת וכדומה לשתות יין וכדומה, ארוך וצר, רחב מלמעלה וצר למטה, Kelch; calice; bowl: וימצא הגביע באמתחת בנימן (בראש' מד יב). ואת גביעי גביע הכסף תשים בפי אמתחת הקטן וכו' ואמרת אלהם (לאחי יוסף) למה שלמתם רעה תחת טובה הלוא זה אשר ישתה אדני בו (שם כ-ה). — וגביע גדול, שממנו יערו להכוס: ואתן לפני בית הרכבים גבעים מלאים יין וכסות ואמר אליהם שתו יין (ירמ' לה ה). — ומ"ר: הגביעים דומין לכוסות אלכסנדריאה שפיהן רחב ושוליהן צר (רמב"ם, בית הבחירה ג). גביעיה הן כמין כוסות שעושין מזכוכית ארוכים וקצרים (רש"י שמות כה לא). — ב) כוס הפרחים וקשוט מלאכותי בצורת כוס פרח, Blumenkelch; calice de fleurs; calix of flowers: שלשה גבעים משקדים בקנה האחד (של המנורה) כפתר ופרח (שמות כה לג).

*__גִּבְעָה__[2], ש"נ, — בליטה, מקום מגבה קצת, — ובהשאלה חטטרת: כשאצא אני משוה לך גביעתך[3] (מד"ר בראש' סא).

1) דומה לזה בערב' קֻבְּעָה a).

2) מן השם גבע, גבעה, עי' שם. — 3) כך גרסת קצת נוסחאות במקום פדחתך שבנוסחאות אחרות. — ועי' גביהה.

a) قُبْعَة

גְּבִיר, ש"ז, מ"ר גְּבִירִים, — א) עליון, אדון ושליט, Herr; maître; lord: הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך (בראש' כז כט). ויאמר (יצחק) לעשו הן גביר שמתיו (את יעקב) לך ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים (שם לז). — ב) תאר כבוד לאדם חשוב: גביר אחז לבבות לאחוה שמת לבי ואתה מאחוזיו, גביר גבר ובזו החמדות והיו כל כלי חמדה בזוויו (ר"י הלוי, נאם אסף). גביר במשפחות, גביר דובר צחות, גביר משיב רוחות, להיות נאנקים (ראב"ע, נדוד הסיר). בממלכה הראשונה אנשים טהורים וגבירים זכים וברים (הוא, אג' תי בן מקין). וישדרנה אלי ע"י הגביר המרומם כמהרו"ד ראובן מלטי (ר"י עוכדיה, אגר' דפי הזמן כתכים). שהאשה הנפטרת מרת רחל גרושת הגביר ה"ר אברהם וכו' מתה (שו"ת פרח מטה אהרן סד). — גְּבִירִי, כמו אדוני: גבירי העטרתני בעטרות נוריך אשר הם לזולתך טפלות (ר"י הלוי, הפסט הזמן). עשיתי מה שגזרת עלי גבירי, הרימותי ידי לכתוב אל הרב עליון ונורא אדירי (מנח' קנאות, מכת' כד).

גְּבִירָה, ש"נ, כנ' גְּבִירְתִּי, מ"ר גְּבִירוֹת, — א) תאר כבוד לנשי המלכות, Königintitel; titre des reines; lady (used of a queen): ויתן לו (פרעה להדד) אשה את אחות אשתו אחות תחפנים הגבירה (מ"א יא יט). אמרו למלך ולגבירה השפילו שבו כי ירד מראשותיכם עטרת תפארתכם (ירמ' יג יח). — ולאם המלך: Königin Mutter; reine mère; queen mother: וגם את מעכה אמו (של אסא) ויסרה מגבירה (מ"א טו יג). — ב) *אשה שיש לה שפחה, ביחס לשפחתה, Herrin; Maîtresse; mistress: אם גבירה לוקה שפחה לא כל שכן (תענ' כה:). אמרו לה (השפחות לבת פרעה) גבירתנו מנהגו של עולם וכו' (סוט' יב:). למה אין שמותם של שבטים שוים בכל מקום (אינם כתובים בסדר אחד) אלא שזה מקדים לזה וזה מקדים לזה שלא יאמרו בני גבירות תחלה ובני השפחות אחרונה (מד"ר שמות א). — ג) תאר כבוד לאשה חשובה בכלל: ולפי שהיה מדרך השרים לכבד את הנשים ובפרט הגבירות (ר"י אברבנאל, מ"ב ט). תנאי התנה במעשי בראשית עם אשתו הגבירה הנ"ז שלא יהיה לו רשות בבית ובחנויות הנ"ז (ר"י עוכדיה, אגר' דפי הזמן). הגבירה אשת החכם (שם). — וכנ' גבירתי: ויאמר לה גבירתי חברי רוצים לבוא לפניך (משלי סנדבר).

גָּבִישׁ[1], ש"ז, מ"ר גְּבִישִׁים, — א) מחצב קשה זך ספירי ובלי גון, כעין הזכוכית[2], Krystall ; cristal ; crystal : לא יערכנה (את החכמה) זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז ראמות וְגָבִישׁ לא יזכר (איוב כח יז-יח). — ב) ״בהשאלה, השתמשו בו הסופרים החדשים בחכמת המחצבים, גשם מחצבי שיש לו פנים קצובים במספרם ובנטיותיהם ומיוחדים לכל מין ומין : גביש המלח וכדומה.

א·גבל, ממנו גְבוּל, גְבוּלָה, א.גָבַל, *גֹּבֶל, גַבְלֻת.

א·גָּבַל[3], פעו"י, עת' אֶגְבֹּל, לפני מקף אֶגְבָל, — א) עשה הגבול, begrenzen ; établir la limite ; to set boundaries : לא תסיג גבול רעך אשר גָּבְלוּ ראשנים (דבר' יט יד).—ב) היה גבול ל, begrenzen ; limiter ; to limit : והירדן יִגְבֹּל אתו (את גורל בני בנימין) לפאת קדמה (יהוש' יח כ). — ג) עם ב, גָּבַל בארץ פלוני, נגע בגבולה, angrenzen ; confiner à; confine : וגם חמת תִּגְבָּל-בה (זכר' ט ב).

— נפע', ״נִגְבַּל, — שגבלו אותו : ועליהם חוק חקתי ו נ ג ב ל ת י (יוצר א שבוע', כאין תהומות). גאון קולו השמיע לנדגלים, מסביב ההר נ ג ב ל י ם (שם, תתו קול). ומגבעותי לגבעות עולם דלגתי, ומגבעות עולם לגבעת סיני נ ג ב ל ת י (שם, לפני גבעות חוללתי). ומשה נפש מדברת מכרת איננה גשם ואיננה נ ג ב ל ת במקום ולא יצר ממנה מקום (כוזרי א פט).

— הפע', הִגְבִּיל, צווי הַגְבֵּל,—הקיף בגבול, שם גבול בפני דבר : וְהִגְבַּלְתָּ את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר ונגע בקצהו (שמות יט יב). לא יוכל העם לעלת אל הר סיני כי אתה העדתה בנו לאמר הַגְבֵּל את ההר וקדשתו (שם כג). — ״ובהשאלה : וכל שרעפים וכל הרהורים, נלאים לשום בו שיעורים, מלשערהו ו מ ל ה ג ב י ל ה ו, מלתארהו ומלפרסמהו (ביר

---

[1]) משרש גבש עי"ש.—[2]) כך הסכימו המפרשים החדשים גזנ' והבאים אחריו, ואמרו כי עקר משמעת המלה היתה ג ל י ד, ותשאל להמחצב מפני עינו כעין הגליד, והעיד פלינוס כי הקדמונים חשבו שהוא באמת גליד (פליני' לז ה), וכן בלשון יונית השם κρύσταλλος משמעתו גליד והמחצב הנזכר, וממנו בכל לשונות הלעז השם קריסטל. זיונתן תרגם ב י ר ו ל י ן, שהוא מה שנקרא בלעז beril. מנחם בן סרוק : אבן מאבני השהם. ריב"ג : פרשו בו שהוא מין ממיני השרד והפסים. רש"י : שמות אבנים טובות שבים הם. רד"ק : אחד מהאבנים היקרות.

[3]) מן השם גְּבוּל. וכן בכנענית.

יחוד ה). היא (הדת הנמוסית) לא תוכל ל ה ג ב י ל פרטי הפעולות שראוי שיופעלו בכל מעלה ומעלה (העקרים א ח). ואין בידיו ל ה ג ב י ל העת ההיא (שם). — ״ובמשמע' המעיט אותו, עשהו יותר צר, חלש, וכדומה : כי הם הסירו ההשגחה לרוממותו יתברך והנה בדעתם זה כביכול ה ג ב י ל ו והשפילו מעלתו (ראב' דעת לר"מ אלכילה א א).

— הפע', ״הֻגְבַּל, הֻגְבָּל,— א) מוקף גבול : מרצדים היו מ ו ג ב ל י ם (פיוט ב שבוע', תתו קול). הזר הסובב אותם כסבוב הגבול לדבר אשר הוא מ ו ג ב ל בו (ר"י אבן תבון, פרשי ריב"ג, שרש גבל). — ב) שהגבילו אותו בגבול דמיוני : ו ה מ ו ג ב ל בעצמו אינו אלא היסוד עצמו שקבל הצורה והגבול (יסו"ע לר"י יצראלי הקדמה). שידיעת אלה הדברים היא נמנע בחק כל מ ו ג ב ל ומוקף בזמן (י"ג יסודות לדוד כ"ר יו"ט בן בילא א). שאיננו (הבורא) מ ו ג ב ל לא במקום ולא בזמן (מ' אלדכי, ש"א א). והמתנהג בנימוס להיותו מסופק אם היושר ה מ ו ג ב ל בו הוא יושר באמת או אינו יושר אלא כפי הנראה אינו שמח בפעולתו (העקרים א ח). המתנהג על פי הדת האלהית להיותו יודע שהיושר ההוא ה מ ו ג ב ל בה הוא יושר באמת הוא שמח בפעולתו (שם). —ובהשאלה, ״שלטון מֻגְבָּל, שיש לו גבול, שאינו יכול לעשות כטוב וכישר בעיניו : ולמה לא יהיה יכלתם (של מנהיגי המדינה) מ ו ג ב ל ומסודר (ר"י אברבנל, ש"א ח, הלעה א). בקצתם (בקצת הארצות) יהיה המלך מ ו ג ב ל במלכות ארגון ובקצתם יהיה מוחלט (שם). —״ובמשמ' ק ב ו ע בגבול שגבלו לו, שלא ישתנה : ואלה המדינות לפעמים היו הנימוסים המונחים בה מ ו ג ב ל י ם בלתי מוסרים באחרים לנצח כפי מה שעליו הענין בנמוסי הישמעאלים ולפעמים היו בלתי בעלי נימוסים מ ו ג ב ל י ם אבל יונח הענין בם אל המושלים עליהם כפי היותר מועיל בעת עת (נופ' צופ', מסיר ליאון ב יז).

— התפ', ״הִתְגַּבֵּל, קבל גבול, היה אפשר לגבול אותו בגבולים : אין אדם רשאי לשאול על השם מהו מפני כי השואל זו השאלה אינו שואל אותה אלא על דבר שיש לו גבולים וכל ה מ ת ג ב ל נוצר (ר"י ברצלוני, פי' יצירה 78).

״גֹּבֶל, ש"ז, — כמו גְּבָלָה, הזר המקיף את הערוגה : היה לה להערוגה ג ו ב ל[1]) גבוה טפח וזורעין

---

[1]) כך גרסת הערוך. וכן בכ"י פרמה, ונקוד הַגּוֹבֶל.

בתוכה שלשה עשר, שלשה על כל גובל וגובל ואחד באמצע לא יטע ראש הלפת בתוך הגובל מפני שהוא ממלאהו (כלא' ג א). ואם היה לו גובל רחב טפח מכל סביבותיה נמצא גופה של הערוגה ח טפחים על ח טפחים וכיצד דמותן ובראית עין גובל הסימנין האלה הן הן גופה של גובל (JQR XVII,284).

ב.**גָּבַל**, ממנו *גִּבּוּל, ב.*גָּבַל, *גַּבָּל, *גַּבְלוּל.

ב.***גָּבַל**[1], פ"י, עת' יִגְבֹּל, — שם מים או משקה אחר בקמח או עפר וכדומה ונער יחד ועשה כעין בצק, to knead ; pêtrir ; kneten: ונותנין מים למורסן (בשבת) אבל לא גובלים (שבת כד ג). מי חטאת שנפסלו לא יגבלם בטיט (פרה ט ה). שאינו גובל עיסתו בטהרה (תוספתא מעש"ר ג יג). כף שכהנים גובלין בה (שם כלים כ"ב ג ד). המורסן אעפ"י שאינו ראוי לגבול אין גובלין אותו שמא יבוא לגבול העפר וביוצא בו (רמב"ם, שבת כא לד). אין גובלין את הקלי ויש אומרים גובלין (שבת קנה:). בשעה ראשונה עלה במחשבה (לברא את האדם) בשנייה נתייעץ עם מלאכי השרת בשלישית כנס עפרו בד' גבלו בה' רקמו בו' עשאו גולם (מד"ר ויקר' כט).

— פִּע', *גִּבֵּל: נותנין מים לתוך קמח קלי ובלבד שלא יגבל (תוספתא שבת יג יד). בְּמגבל עיסתו במי פירות (ירוש' דמאי ה א). בשגיבל ואחר כך הפריש (שם תרומ' ה ה). א' נותן את הקמח וא' נותן את המים האחרון חייב וכו' ר"י אומר אינו חייב עד שיגבל (שבת יח.). לאדם שמגבל את הגבינה (תענ' י.). מים שנתגלו: הרי זה לא ישפכם ברה"ר ולא יגבל בהם את הטיט (ב"ק קטו:). פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה אמר להם מפני מה אתם מגבלין עיסותיכם בטומאה (סנה' ה:). מה דרכה של אשה בשעה שהיא מבקשה להפריש חלתה מגבלת את הקמח ואחר כך נוטלת חלה כך עשה האלהים גבל את העולם ואחר כך נטל אדם (מד"ר שמות ל). מגבל חייב משום לש לפיכך אין מגבלין קמח קלי הרבה שמא יבוא ללוש קמח שאינו קלי (רמב"ם, שבת כא לג). — ומשל: באותו הטרח שאתה מגבל סובין ושעורין לפני שור אחר אתה יכול לגבל לפני שנים (סמ"ג, מ"ע פב).

— הִפע', *הִגְבִּיל, — כמו גִּבֵּל: מביא אדם עפר וצוברו על פתח ביתו ברשות הרבים לשרותו לטיט וכו' ולא יהא מגביל בצד הזה ובונה בצד הזה אלא מגביל במקום שהוא בונה (תוספתא ב"מ יא ו).

— פֻּע', *גֻּבַּל, מְגֻבָּל, מגובל: בזמן שגשמיה (של השנה) מרובין למה הוא דומה לאדם שמגבל את הטיט אם יש לו מים רבים מים אינן כלין והטיט מגובל יפה (תענ' יט:).

— נִתפ', *נִתְגַּבֵּל: לאדם שמגבל את הטיט וכו' יש לו מים מועטין מים כלין והטיט אינו מתגבל יפה (תענ' יט:).

גַּבָּל, ש"ז, מ"ר גַּבָּלִים, — מי שאומנותו לְגַבֵּל: אבא שאול גבל של בית רבי היה והיו מחמין לו חמין בחיטין של תרומה טמאה ללוש בהן עיסה בטהרה (פסח' לד.). פלוני גבל תיקן לי את העיסה (כתוב' עב.).

***גַּבְלוּל**, ש"ז, מ"ר גַּבְלוּלִים, — גוש אחד מהעיסה, lump of dough; paton; Teigwurst: חלה כמין גבלול וכו' משתעשה גבלולין גבלולין (ירוש' חלה ג הל' א).

גַּבְלוּת[1], גַּבְלֻת, — מלאכת הגדילה והקליעה והפתילה[2], wreathen work ; torsion ; Windung: ועשית על החשן שרשת גַּבְלֻת[3] מעשה עבת (שמות כח כב).

גִּבְלִי, ת"ז, מ"ר גִּבְלִים, — אֻמן חכם בפסילת אבנים ועץ, sculptor ; sculpteur ; Bildhauer: ויפסלו בני שלמה ובני חירום וְהַגִּבְלִים[4] ויכינו העצים והאבנים לבנות הבית (מ"א ה לב).

ובמדבמ"ע הגובל. וכן בכ"י קטע הגניזה שמובא להלן בפנים. ובנוסחאות הדפוסים גבול.

[1]) כן גם בערב' וסורית.

[1]) כך הכתיב של המלה בספר השרשים של ר"י אבן גנאח ובסה"ש של הרד"ק, והחליטו שניהם שהוא ע"מ עבדות. — וכן המפרשים החדשים. ואמר גזנ' שהוא כמו ג'מלa) בערבית שר"ל חבל עב, ואולי מלשון גדיל. — [2]) משמעה זו נתנו לשם זה המפרשים (ריב"ג ורד"ק ואחרים) מלשון גבול, ואמרו שהכונה בו שוות. ועי' הערה הקודמת. — [3]) כך הכתיב והנקוד המסורים. ויש מנקדים גַּבְלִית.

[4]) הרד"ק: הם פוסלי האבן בקו ובמדה וכו' ונותנין חוט של סקרא בסוף מדתם או משרטטין בשרטוט ומשם יפסלו האבן והוא מענין גבול כלומר ששמים גבול למדת האבן. ע"כ. ואעפ"י שיתר מסתבר כפרוש השני שנזכר שם וז"ל: אנשי גבל שהיו אומני אבן (היא העיר גבלה באשו', בכנע' גבל ובעבר' ג'בל REJ 1890,45),

a) جمل

***גַּבְלִית**[1], ש"נ,—בליטה מן הכתל קצת דומה לגזורה, מתעקמת מכאן ומכאן לעומת הכתל ובולטת באמצע: הזיז מביא את הטומאה כל שהוא הגיזרה והג ב ל י ת [2]) בפותח טפח (אהל' יד א). ואיזו היא ג ב ל י ת כל שמעוקם[3]) מכאן ומכאן ומשוייר מן האמצע (תוספתא שם יד,ט).

א·גבן, ממנו א.*גָּבִין, ואולי גִּבֵּן, *גַּבְנוּנִי, *גַּבְנוּנִית, *גַּבְנוּת, *גַּבְנִינוּת, גַּבְנֹן.

גִּבֵּן[4]), ת"ז, לנק' גִּבֶּנֶת, מ"ר גִּבְּנִים, גִּבְּנוֹת, — א) מי שגביניו ארוכים: או גִבֵּן[5]) או דק או תבלל בעינו (ויקר' כא כ). — ב) *בעל חטטרת[6]), bucklig, bossu; humpbacked,—ובמשמע' זו רוב שמושו בלשון: ראשו (של הלולב) כפוף כאגמון דומות לאיש ג ב ן (רש"י סוכ' לא:). הגנית לעולם הנשמות לכל ג ב ן ואיש בעל ח ט ו ט ר ה (עמנ', מחברת ח). — ומ"ל: ותצא האומנת ותמצא ג ב ן אחד ובידו תוף וחליל וכו' ויאמרו לו חבריו הג ב נ י ם אם לא תוליכנו עמך עתה נגלה הדבר (משלי סנדבר). מי שמפני טוסי (שעול) נעשה ג ב ן זה ימות מהר (תולה"ח, ר"י להלון ה ו). — ג) יש"ז, מין דג: הג ב ן הוא מין אחד במשפחתו ונכר היטב בגבו הגבנוני הרבה עיניו גדולות ובמקום מכסה האוזן נמצא לו קרום רחב הפרוש עד סנפירי בטנו מראהו ממעל ירוק כזהב ומצדיו כלבנת הכסף קשקשיו קטנים מאד משכנו בנהרות הודו (תוה"ח לביהק, מער' הדגים ד לא).

א.*גָּבַן, קל אינו נהוג.

— פע', *גִּבֵּן, — היה לו כעין חטטרת,—מְגֻבָּן, בולט, שיש לו כעין חטטרת: ונתעקם (עצם הירך) קצתו העליון כדי שיתצב בכף הירך והוא מ ג ו ב ן אל צד הימני ונבלע ושוקע מן הצד הפנימי (קאנון א ה א כו).

—נתפ', *נִתְגַּבֵּן,—נעשה גִבֵּן, ר"ל בעל חטטרת: כשיתפשטו (עצלי החזה והרחם) ישפלו באשר ימצאו תחתיהם גשמים רבים וכו' וכשיתרפו י ת ג ב נ ו כי או יתראה בליטתם ונגבהו (פרקי משה א).

ב·גבן, ממנו ב.*גָּבִין, ·א.גְּבִינָה, *גְּבִינִיּוּת, גְּבִינַיִי, *גִּבֵּן, *גַּבָּן.

ב.*גָּבַן, קל אינו נהוג.

— פע', *גִּבֵּן[1]), — עשה גבינה, Käse zubereiten, faire fromage; to form cheese: החולב והמחבץ והמ ג ב ן (שבת לה.).

—הִפע', *הִגְבִּין,—כמו *גִּבֵּן: החולב והמחבץ והמ ג ב י ן[2]) כגרוגרת (תוספתא שבת י יג, ב"מ ח ז).

—נתפ', *נִתְגַּבֵּן, — נתהפך ונעשה גבינה, käsen, se coaguler; coagulate: ויש (חלב) מ ת ג ב ן ויש שאינו מ ת ג ב ן (רשב"ל דורן, מג"א, ת"י 7).

***גַּבָּן,** ש"ז, מ"ר גַּבָּנִים, — עושה גבינות, מוכר גבינות, Käsemacher; fromagier; cheese-maker: וישראל שהולך אצל רועים בכפרים ל ג ב ן ומוליך בידו סימנין של עץ וחקוק בכל אחד ואחד

בכ"ז אין לדחות גם הפרוש הראשון, ויש לאחדם יחד והוא ששם היחס גִבְלִי על שם העיר גבל, שהיו אֻמנים במלאכה זו, היה אחרי כן לשם תאר לפוסלי אבן ועץ. וקצת המפרשים החדשים הגיהו במקום וְהַגִּבְלִים — וִיגְבִּילוּם, אך אין הגהה זו מתישבת היטב, ואינה מוכרחת.

[1]) מקור מסופק. יסטרוב סובר כי נקרא כך על שם העיר ג ב ל, ור"ל בצורת הגזורות של העיר ההיא. ועי' הערה שלקמן. — [2]) כך בכל הנוסח' וכמו"כ בתוספתא. ובירוש' שבי' ג לד ג: הגובלית. ורב האי בפרושו לטהרות גרס ג ב י ל י ת, ולא פרש כלום אלא הסתפק בזה שהביא דברי התוספתא כהויתם. הערוך פרש אוצר, וזה תמוה, ואמר תנחום ירוש' כי הוא על שם הגִבלים, ר"ל פוסלי האבן. וזה דחוק. הרמב"ם לא פרש כלום. וכמו"כ ר"ש הסתפק בהבאת דברי התוספתא. — [3]) כן הובא ברה"ג ובערוך. ובנוסחא' הדפוסים ש מ נ י ק ה, כן הביא ר"ש. ובתוספתא צוק"מ שמינקה.

[4]) משקל אִלֵּם, גִּבֵּחַ, חִגֵּר, ומהשם גָּבִין. — [5]) בכורות ז ב: אין לו גבינים אין לו אלא גבין אחד זה הוא ג ב ן האמור בתורה. ר' דוסא אומר כל שגביניו שוכבין, אך כבר רמז על זה שם ודחוהו. ולדעת רבי דוסא הסכים ר"י קמחי בספר הגלוי.—[6]) ואמרו בגמרה בכורות מג: אלא (ג ב ן הוא) ששדרתו עקומה וכך פרשו שם מה שפרש רבי חנינא בן אנטיגנוס ג ב ן שיש לו שני ג ב י ן ושתי שדראות, והסכים לזה ריב"ג והרד"ק, וקצת החדשים (ברט ואחרים). ואמר ברט כי שרש גבן בעברית דומה להשם ג' ב ל a) בערבית, שכונתו הר, וג' ב ל ה b) הוא חטטרת. ומזה לפי דעתו גבנון, עי"ש.

[1]) פעל נגזר מן השם גבינה. וכן בערב' גַ'בַּן a) עשה שיתגבן החלב, וכן בסורית.

[2]) כך בתוספתא צוק"מ. אך בתוספתא ש"ס וילנה: המ ג ב ן.

---

a) جَبَل b) جَبْلَة

a) جَبَّن

אותיות מובהקות ולאחר שמגבלין את הגבינות קובעין בהן (ר"מ כ"ר קלוני', תשו' גא' קד', דוד קסל, סי' קכו).

גַּבְנוּן, עי' גַּבְנֻן.

***גַּבְנוּנִי**, ת"ז, לנק' גַּבְנוּנִית, מ"ר גַּבְנוּנִיִּים, גַּבְנוּנִיּוֹת, — מי שבולט בצורת גבנון, בצורת חטוטרת, convexe: כי איך ישתוה החלק הקערורי מן הגלגל הרחוק מהנבדל לחלק הגבנוני ממנו (ר"י אלכרכנל, כרא"ב א). החלקים הגבנוניים (שם, יהי רקיע).

***גַּבְנוּנִית**, ש"נ, מ"ר גַּבְנוּנִיּוֹת,—שטח בולט כעין גבנון, Konvexität; convexité;-ty: ולמעלה מזה הגלגל גלגל אחר ידבק שטחו בגבנונית זה האחר (ראב"ע, ספר העצמים, כגלגלים). הגיד הצומח מן גבנונית הכבד (ר"י אבן תבון, הסרס' לריב"ג, רתק). הנקודה ההיא יוצאת חוץ לחלל גלגל הירח בהכרח והיא למטה מגבנונית גלגל כוכב חמה (ר"ש א"ת, מו"נ ב כד). אלא כל עליון מהם (מהגלגלים) הוא פוגש בשטח עקמומיותו ונוגע בשטח גבנונית התחתון הסמוך לו (יסו' עולם לר"י הישראלי ב ב). בחיצוניותו (של הגלגל) והוא הגבנונית הוא פוגש ונוגע בגלגל מאדים ובפנימיותו והוא העקמימות הוא נוגע בגבנונית גלגל נוגה (שם ג ד). ואין להרהר ולהתהות במחשבה במה הוא עביו (של הגלגל העליון) או בענין שטח גבנוניתו ומה יש חוצה לו (שם ב א). והכדור הוא מב' מינים יש כדור שהוא אטום כמו תפוח והוא שאין לו בלתי תכלית אחת והוא גבנוניתו (שם א ד מב). ומצד גבנוניתו (של הגשם) הוא בב"ת וכו' והנה לפי סברת ארסטו במקום יתחייבו גבנוניות (ר' חסדאי, אור ה' ב א). מרכז הכדור והוא מרכז העולם יגע גבנוניתו בקערורית גלגל מאדים של מעלה ממנו והשטח התחתון יגע בגבנונית גלגל נוגה (מ' אלדכי, ש"א ד ד). שביום גופה של החמה תלוי למטה בקערורית הגלגל שלה ובלילה עולה בגבנונית הגלגל (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', העתים ט). גבנונית הגלגל מתנועע על קערירותו (רבנ"ל דורן, מג"א ב ט). מצד המים אשר מעל השמים יתפעל גבנונית השמים לקבל קר המים מהם (ר"מ כוטריל, ילירה ג ה). גם בזה לא נחה דעתי שגבנונית הארץ יעכב הראות (יש"ר מקנדיה, אליס, כתב ג).

***גַּבְנוּת**, ש"נ, — מום החטטרת: ואם בעצמות השדרא (יתחדש החלי) בשיתקשתו וקשתיות עצמות השדרא אם יהיה לפנים נקרא גבנות לפנים ואם יהיה מאוחר יקרא גבנות מאוחר (פרקי גליני', כ"י פריז).

***גַּבְנִינוּת**, ש"נ, — כמו גבנונית: נקרא ארץ מצד גבנינותו לעומת הגלגל שעליו והנה באר כי גבנינות גלגלי המרכבות נוצרו ממים אעפ"י שקערירותן נבראו מאש (ראב"ד, ילירה ג ה). ואין ספק שבהיות הכדור כ"ב גדול עצום ורב בעביו כמו שהיה בבריאתו שיהיה גבנינותו ושהוא החלק העליון ממנו יותר קרוב ונבדק אל הנבדל (ר"י אלכרכנל, כרא"ב א, יהי רקיע). העורק העולה מגבנינות הגוף (קאנון א א ד ב). ויסכרו המעברים אשר אצל הגבנינות כי הם צרים (שם ג יד ד). שכל גלגל נוגע וימשש בגבנינותו בגלגל שלמעלה הימנו ובקערירותו בגלגל שלמטה ממנו (נחמד ונעים, א כ).

גַּבְנֻן, -נוּן, מ"ר גַּבְנֻנִּים, גַּבְנוּנִים,—א) ש"ז, גֹבה בולט ומעגל קצת, בהרים וכיוצא בזה, Giebel; faîte; summit: הר אלהים הר בשן הר גַּבְנֻנִּים הר בשן (תהלים סח יו). — ואמר המשורר: וגבנוני הרריה שרונים לפני וארחיה נכונים (רשב"ג, שירי שלמה ט).—ב) ת"ז, לנק' גַּבְנֻנָּה, -נוּנָה, מ"ר גַּבְנֻנִּים, -נוּנִים, גַּבְנֻנּוֹת, -נוּנוֹת, שיש לו גבנן: למה תרצדון הרים גַּבְנֻנִּים ההר חמד אלהים לשבתו (שם יז). — יוּגֹבה בולט על הגוף, חטוטרת: חטוטרת וכו' פי' הוא גבנון של הגמל (ערוך, ערך חטר). בית עלי שהן כרותי ימים ולי נראה ממולאי גבנונים בעלי מומין שאינן חיין כשאר בני אדם (רש"י כתוב' פה.). — יוגבעה בולטת ונכנסת בתוך הים: כי יתיצבו (ההרים) כחומה נשגבה בגדות הים ויקראו בשם גבנוני מצר (בני"ע ב, טוגים). מארצות אפריקה עד גבנוני התקוה הטובה (א' גוטל', ממלרים 21).

***גבם**, ממנו ∞גֶּבֶס, *גָּבַס, *נִגְבַּס.

∞גֶּבֶס[1], ש"ז, — אבן גיר שיש בו חמץ גפרית, Gips; gypse; gypsum.

***גָּבַס**, קל אינו נהוג.

— נפ', *נִגְבַּס, — נהיה כגבס: יורד לתוכו (לתוך המקוה) עפר ונגבס[2] (מקוא' ז ג).

---

1) צורה עברית מהשם גבסים שבמשנה מלשון יוני', ונהוגה בפי המדברים עברית בא"י.

2) כך הגרסה במשנה עם גוף הפרוש הערבי של הרמב"ם. — ובנוסחאותינו ונכבש.

גבע[1], מִמֶנּוּ גָבִיעַ, גִבְעָה, ואולי מגבעה, ״גִבֵּעַ.

גָבַע, קל אינו נהוג.

—פִּע׳, ״גִבֵּעַ, פ״י, — הלביש אותו מגבעת: ואחר תפשט (המילדת) ידיו (של הילד) ותחבר זרועותיו בארכובותי, ותצנפהו ותגבעהו במגבעת הלומה על ראשו (קאנון א ג, במילדת הילד).

— פֻּע׳, ״גֻבַּע, — הלבישו אותו מגבעת, — מְגֻבָּע, לבוש מגבעת: מְגֻבָּע (הכה״ג) בלבשו שמנה בהדרן (סכתו מנחות, מוסף יוה״כ). ארון שלחן ומנורה מזבחות אורים תומים וכהן מגובע (מ׳ ריאטי, מקדש מעט, א).

גִבְעָה[2], ש״נ, סמי׳ גִבְעַת, מ״ר גְבָעוֹת, סמי׳ גִבְעוֹת, גִבְעוֹתַיִךְ,—הר לא גבוה, Hügel; colline; hill: מחר אנכי נצב על ראש הַגִבְעָה (שמות יז ט). ויעמדו (בני בנימין) על ראש גִבְעָה אחת (ש״ב ב כה). ויבנו גם המה להם במות ומצבות ואשרים על כל גִבְעָה גבהה ותחת כל עץ רענן (מ״א יד כג). צאן אבדות היה עמי רעיהם התעום הרים שובבים מהר אל גִבְעָה הלכו שכחו רבצם (ירמ׳ נ ו). עד שיפוח היום ונסו הצללים אלך לי אל הר המור ואל גִבְעַת הלבונה (שה״ש ד ו). כן ירד יי׳ צבאות לצבא על הר ציון ועל גִבְעָתָהּ (ישע׳ לא ד). כי מראש צרים אראנו וּמִגְּבָעוֹת אשורנו (במד׳ כג ט). הנה ימים באים נאם יי׳ וכו׳ והטיפו ההרים עסים וכל הַגְּבָעוֹת תתמוגגנה (עמוס ט יג). והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים וְהַגְּבָעוֹת תלכנה חלב (יואל ד יח). כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון ההרים וְהַגְּבָעוֹת יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף (ישע׳ נה יב). ומראש הררי קדם וממגד גִבְעוֹת עולם (דבר׳ לג יה). ויתפצצו הררי עד שחו גִבְעוֹת עולם (חבק׳ ג ו). ומלאתי את הריו חלליו גִבְעוֹתֶיךָ וגיאותיך וכל אפיקיך חללי חרב יפלו בהם (יחזק׳ לה ח).

גִבְעֹל[3], ״עוֹל, ש״ז, מ״ר גִבְעֳלִים, ״עוֹלִים,—א) כעין כיס קטן שבו הזרע מתהוה בראש הקנה של פשתן או צמחים אחרים שכמותו, Kapsel; capsule: והפשתה והשערה נכתה (בהברד) כי השערה אביב והפשתה גִבְעֹל [1] (שמות ט לא). אין מזין לא ביונקות ולא בתמרות וכו׳ אלו הן היונקות ג ב ע ו ל י ן שלא גמלו (פרה יא ז). מצות אזוב שלשה קלחים ובהם שלשה ג ב ע ו ל י ן (שם ט). הזה ספק מן החוט ספק מן הכוש ספק מן ה ג ב ע ו ל (שם יב ג). מי חטאת שנתמעטו טובל אפילו ראשי ג ב ע ו ל י ן ומזה (שם). וחכ״א תמרות ג ב ע ו ל י ן שלא גמרו ויונקות שלא הניצו כל עיקר (תוספתא שם יא ז). אזוב שהטביל עצו עם ג ב ע ו ל י ו אע״פ שהזה והמים שופעין מן העץ ל ג ב ע ו ל כשר (שם יב ג). שדומה (המן) לזרע פשתן ב ג ב ע ו ל י ן (יומ׳ עה.). למי שהיתה לו שדה של פשתן נכנס לתוכה בערב והיתה נאה בא להכנס בבקר ומצאה שנעשית ג ב ע ו ל י ן (מד״ר במד׳ ז). העמוד שבתוכו (שבתוך הבצל) שמתעגל בתוכו כמין ג ב ע ו ל ומתקבצין בו זרע הבצל (ר״ח ערוב׳ כט:).— ב) ״הקנה הדק של הפשתן וכיוצא בו [2], Stengel; tige; stalk: כבר ביכרה (השעורה) ועומדת בקשיה ונשתברו ונפלו וכן הפשתה גדלה כבר והוקשה לעמוד ב ג ב ע ו ל י ה (רש״י שמות ט לא). כשושנה גדולה וכו׳ ו ג ב ע ו ל אין לה (אבר׳ גוטל׳ ממלרים א). —״ומשל לאצבעות דקים: יענו בה ג ב ע ל י שושנים אלה אם לא, לו למדוה, נגן הטיבה (יל״ג, אשה עבריה).

גבר, ממנו גִבּוֹר, גְבוּרָה, גְבִיר, גְבִירָה, גֶּבֶר, גָּבַר, גְּבֶרֶת, ״גַבְרְתָן, ״תָנִית, תִּגְבֹּרֶת.

---

[1]) שרש עברי לבד.

[2]) עי׳ הערה להשרש.

[3]) משק׳ קַרס׳ל, חַרג׳ל. ולא נתברר מקורו. רוב החדשים רואים בו השרש גבע במשמ׳ גביע, ומפרשים גבעל כוס הפרח, אך אין זה נכון, כי עפ״פ הגבעול איננו דומה כלל לגביע.— [1]) ת״א: הניחו כמו שהוא גבעולין. רסע״ג תרגם: משלפא. מנחם אמר וז״ל: מלה זו אין לה דמיון בתורה אבל בלשון משנה יש זרע פשתן בגבעולין הוא הפשתן הנראה בראשי זרעונים. ע״כ. אך דבריו אינם ברורים דים. וז״ל ריב״ג: פרושו אצלי הצמח כשהוא עושה נצה והראיה על זה הפרוש מה שאמרה המשנה אלו הן היונקות גבעולין שלא גמלו. ע״כ. ונראה מדבריו אלו כי סובר ריב״ג שהשם גבעל איננו חלק מהצמח אלא כנוי מתאר מעמדו של הצמח. אבל מהמשנה בעצמה ומהתוספתא המובאות בפנים מוכח כי לא כן הדברי ויותר בדיוק באר הרמב״ם: גבעולין הוא אלאנואר קבל אן יפתח בל והוא מג׳מוע פי כם ואחד. ע״כ. ובעבר׳: והוא הפרח קודם שנפתח אלא שעודנו מכונס בתוך כוס אחד. ופרוש זה מוכרח בפרט מהמאמר בתוספתא, שמקביל את ע צ ו של האזוב ל ג ב ע ו ל י ו. וכן מוכרח מהמאמר בגמ׳ יומא ז ר ע פשתים ב ג ב ע ו ל י ם. ועי׳ ערך גד.— [3]) כך פרש רש״י את השם גבעל, וז״ל (שבת קט:): גבעולין קנים דקים כעין של קנבוס. וכמו״כ סוכ׳ (יג.): גבעול הוא קנה האמצעי שהזרע בראשו כקנבוס ופשתן. ע״כ. וכבר השתמשו בשם זה במשמעה זו הסופרים החדשים.

גֶּבֶר[1], כהפס' גֶבֶר, סמי' גְּבַר, ב"ו, מ"ר גְּבָרִים, — א) ביחוד במשמע' זכר, Mann; homme; a man: לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה (דבר' כב ה). כי ברא יי' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר (ירמ' לא כב). — ובפרט במ"ר, הזכרים הגדולים, יצאו הנשים והטף: ויאמר אלהם (פרעה למשה ואהרן) יהי כן יי' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם ראו כי רעה נגד פניכם לא כן לכו נא הגברים ועבדו את יי' (שמות י י-יא). כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף (שם יב לז). את הגברים ואת הנשים ואת הטף (ירמ' מג ו). — ב) במשמעת גבור, איש חיל, אזר נא כגבר חלציך ואשאלך והודיעני (איוב לח ג). — ג) כמו איש, וישתמשו בו בפרט בדבור המליצה: וישא (בלעם) משלו ויאמר נאם בלעם בנו בער ונאם הגבר שתם העין (במד' כד ג). ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו (ירמ' יז ה). אני הגבר ראה עני בשבט עברתו (איכה ג א). כתבו את האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו (ירמ' כב ל). הבימי אנוש ימיך אם שנותיך כימי גבר (איוב י ה). — וסמי': עם גבר[2] תמים תתמם (תהל' יח כו). — ואמר בן סירא: לפני מות אל תאשר גבר ובאחריתו ינכר איש (כ"ס גני' יא כח-כט). — ד) וכמו איש ישמש גם גבר במשמעת כל אחד ואחד, jeder; chacun; everyone: ואיש אחיו לא ידחקון (הארבה) גבר במסלתו ילכון (יואל ב ח). — ה) בהשאלה *תרנגול, Hahn; coq, cock: בכל יום תורמין את המזבח בקריאת הגבר[3] וכו' וברגלים מאשמורה הראשונה ולא היתה קריאת הגבר מגעת עד שהיתה עזרה מלאה מישראל (יומא א ח). פעמים שהוא (הממונה על הפייסות שבמקדש) בא מקריאת הגבר או סמוך לו מלפניו או מלאחריו (תמיד א ב). אוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר דברי ר' ר"א בר' שמעון אומר עד קרות הגבר (תענ' יב.). היוצא לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשו רבי יאשיה אמר (לא יצא) עד שישנה (התרנגול קריאתו) ויש אומרים עד שישלש ובאיזה תרנגול אמרו בתרנגול בינוני (יומא כא.). — ואמר המשורר: אז גם מבור שחת מעבר לקבר, תצלנה אזניך לקריאת הגבר (יל"ג, קריאת הגבר). — ו) *אבר הזכרות, männl. Glied; membre viril; penis: המאושכן ובעל גבר (בכור' ז ה). ובעל גבר בגיד (גמ' שם מד:). יש אומרים בעלי גברים היו (מד"ר שמות כה).

גָּבַר, גָבֵר, פ"ע, כהפס' גָבָרוּ, עת' יִגְבַּר, יִגְבְּרוּ, — א) נעשה חזק, עז, stark werden; devenir fort; be, become strong: והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק (שמות יז יא). היו בני שוממים כי גבר אויב (איכה א טז). כי לא בכח יגבר איש (ש"א ב ט). — *ובמליצה: משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חורין וחפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון (סוט' מט.). — ואמר בן סירא: אין לאמר זה רע מזה כי הכל בעתו יגבר[4] (כ"ס גני' לט לד). — ועם מן, על: מנשרים קלו מאריות גברו (ש"ב א כג). גברו עלינו האנשים ויצאו אלינו השדה (שם יא כג). — ועם ב, היה חזק וחשוב בקרב: כי יהודה גבר באחיו (דהי"א ה ב). — ובדברים לא בע"ח, במים, נהיו עצומים, רבים: והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבהים אשר תחת כל השמים (בראש' ז יט). ויגברו המים וירבו מאד על הארץ (שם יח). — והברכה: ברכת אביך גברו על ברכת הורי (שם מט כו). — ובמשמ' היה גדול ביחס לפלוני: כי כגבה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו (תהל' קג יא). כי גבר עלינו חסדו (שם קיז ב). — ועם מני: דברי עונות גברו מני (תהל' סה ד), ר"ל לא אוכל לשאתם. — ובמשמעת עשה גדולות: וידרכו את לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ (ירמ' ט ב). — ב) *מה שיתר נהוג, הרוב: ולחם אצלי שם כולל לכל מה שיאכל אלא שהגובר עליו מה שיעשה מן התבואה (כ"י א"ת, הפרש' לריב"ג, לחם). ואין ספק שזה דבר נפלא וחדש והגובר הוא הפכו והם ההמון (מאזני צדק, אלגזלי 47) ומה שמציאותו מעורב מן הטוב והרע אם הטוב הוא הגובר ראוי שימצא ואם הרע הוא הגובר אין ראוי שימצא (העקרים א יא). שבכלל הנמצאות הטוב הוא מאודיו וגובר בהם

---

1) עי' גֶּבֶר. — 2) מלה חשודה. בש"ב (כב כו) במקום גבר — גבור, אבל כמו זו כן זו חשודה, כי היא מכבדת על מליצת הכתוב ויתרה לפי המשקל, ולכן סוברים כי מלה זו, גבר או גבור, נכנסה בטעות, אולי ע"י מגיה שכתב על הגליון גבר או גבור במקום המלה נבר שלא הבין פרושה, והנוסחה האמתית היא: עם תמים תתמם, כמו עם חסיד תתחסד. — 3) בגמ' שם נפלגו בפרוש מלה זו רב ורבי שילא, רב פרש קרא האיש, ורבי שילא: קרא התרנגול. אבל, אפילו אם הכונה פה היא כדעת רב, עכ"פ בהלשון בודאי היה בזמן ההוא גֶבֶר כנוי לתרנגול, וכמוכח מהעדות השניה המובאה בפנים, ומהשם גברית שלקמן.

4) בגוף הנוסחה יגביר, והגהה על הגליון

(שם כ כ).—ד) *עם השם סברה, מחשבה, סברה גֹּבֶרֶת, מחשבה גֹּבֶרֶת, שהשכל מחיב : ולא נשאר אתי בזה בלתי הסברה ה ג ו ב ר ת והאומר השכלי בפשוטי הפסוקים (ר"י אלכרגנל, הקד' לשמואל). וכפי המחשבה ה ג ו ב ר ת מבלתי שנזוז מקבלתם ז"ל אומר אני וכו' (הוא, מ"כ ג). וע"ב אין ראוי לסתור אותה (את האמונה) בקלות ולחלוק עליהם כפי הסברה ה ג ו ב ר ת (הוא, ראש אמנה יב). היותר נכון שהמאמר ההוא היה סברה ג ו ב ר ת שחשב האומר אותו (הוא, מפעל' ה' י יב). שכל זה הוא סברה לבד ומחשבה ג ו ב ר ת (מעשה אפוד, הקדמה). או חושב בטולה מחשבה ג ו ב ר ת או חושב אמתתה מחשבה ג ו ב ר ת וכו' (מאזני צדק, אלגזלי 16). —*תֹּאַר גֹּבֵר, שם תאר נגזר מפעל : והוא (השם דָּאָה) תאר ג ו ב ר ועקרו דאיה (ריב"ג, שרשים, דאה). ודע כי התמים ר"ל ואת התמים תואר ג ו ב ר (שם, שרש תמם).

—פע', גִּבֵּר, — עשה שפלוני יִגְבַּר : וְגִבַּרְתִּי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע (זכר' י ו). אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחילים יְגַבֵּר [1] ויתרון הכשיר חכמה (קהל' י י). וכי ידיו של משה מ ג ב ר ו ת ישראל או ידיו שוברות עמלק (מכי' בשלח, ויבא עמלק). — וככנ' : וְגִבַּרְתִּים בַּיי' ובשמו יתהלכו (זכר' י יב). — ולווי גַּבֵּר, ואמר המשורר : וקול אלי מדבר, קום וחילים גַּבֵּר (רמב"ע, תחי' לעי"ת, ממרום).

—פע', *גֻּבַּר, מְגֻבָּר, — א) מים מגֻבָּרים, רבים, עצומים : שהיו הנשיאים עומדין על גבה (של הבאר) ומושכין במטותיהן כל אחד ואחד לשבטו ולמשפחתו וריות שהיה בין הדגלים מלא מים מ ג ו ב ר י ן (תנחומא חקת מח). — ב) *מי שנתחזק בו דבר מהדברים, למשל חלט מהחלטים : במי שקרה לו מן האנשים בני הארבעים מ מ ג ו ב ר י השחורה תרופתו שילבישוהו אדרת פשתן דקה (ר"י תריזי, תרג' אסור הקכולה לגליגוס). ור"ל שנתחזקה בקרבו ה מ ר ה ה ש ח ו ר ה.

— הפע', הִגְבִּיר, — א) פ"ע, הלך וגבר : אשר אמרו ללשננו נַגְבִּיר שפתינו אתנו מי אדון לנו (תהל' יב ה). —*והקול: והקב"ה מסייעו (למשה) לתת בו כח להיות קולו מ ג ב י ר ונשמע (רש"י שמות יט יט).— ב) פ"י, עשה שיגבר, שיחזק : וְהִגְבִּיר[2] ברית לרבים (דני' ט כז). דברי תורה מ ג ב י ר י ן הם לכל מי שהוא עוסק בם כל צורכן (מד"ר שה"ש, עיניו כיונים). מ ג ב י ר הוא במלחמה את גבורי החילים (רש"י קהל' י י). — ואמר הפיטן : נושאים הכל פיצת פימו ל ה ג ב י ר, יוצר עמל עלי חק (סלית' יום ה, אם אמרי).—ואמר המשורר : ויתכס(הסהר)ויתגלה, וישח ויתעלה, ויחסר וימלא, להאיר כחקותיו, ו י ג ב י ר בהמלאו גאון ים ושפעותיו (ראב"ע, כשם אל). —*והגביר ידו על, הכביד : ו ה ג ב י ר ידו על הסכין (והזהיר, ויקרא יב). — ובמשמ' *עשה שיכריע נגד אחרים : זאת דעתי בו (בפרוש הפסוק) וזהו אשר אבחרהו ו א ג ב י ר ה ו בתבל (ר"י אבן תבון, הפרשים לריב"ג, שרש כלל). — ג) *הִגְבִּיר סברה, הכריח אותה בכח ההקש : בהקרבה על אשר ה ג ב ר נ ו ה (ישוע בן יהודה קראי, ספ' העריות, מרקון 71). ויש ל ה ג ב י ר המחשבה מפני שהוא נוגע בבינוני ולא הרמיז תוך בכלי אלא שדבר הכתוב בהווה הוא הדין אם נגע מחוץ (ר"א הקראי, ג"ע, טומאה ז).

— התפ', הִתְגַּבֵּר, — א) גִּבֵּר את עצמו, אמץ כחו על, הכריע אותו : יי' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח על איביו יִתְגַּבָּר [1] (ישע' מב יג). ולגבורה זה ה מ ת ג ב ר על יצרו (מגי' יח:). אם רואה אדם שיצרו מ ת ג ב ר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו (מו"ק יז.). — ובמשמ' *אסף כח והתאמץ כדי שיוכל לעשות דבר: עדחצות הלילה היה (דוד) מתנמנם כסוס מכאן ואילך היה מ ת ג ב ר כארי (ברכ' ג:).— ובמשמ' *הפציר בדבר : מה תקנתן (כשהגשמים נעצרין) י ת ג ב ר ו ברחמים (תענ' ז:), ר"ל ירבו לבקש רחמים. — ובהשאלה *בדברים לא בע"ח : מן שירד להם לישראל היה מ ת ג ב ר ועולה עד שרואין אותו כל מלכי מזרח ומערב (יומא עו.).—ואמר המשורר : בעת ה ת ג ב ר ם (המים) דמו אריות ועת החלשם דמו נחשים (ר"י הלוי, התרדף). — ב) הִתְגַּבֵּר אל פלוני, הראה עצמו גבור, התנהג בגאוה וחצפה : כי נטה אל אל ידו ואל שדי יִתְגַּבָּר ירוץ אליו בצואר בעבי גבי מגניו (איוב יה כה-כו). — ובהחלט בלי אל, *במשמעת הראה עצמו כגבור : וגם על היין אל ת ת ג ב ר כי רבים הכשיל תירוש (ב"ס גני' לד כה). — ואמר המשורר : לפני מבנות עופר צביה עברה תוך סוד, ו ת ת ג ב ר וטוב ריחה כרכיל בה לגלות סוד (רמב"ע תרשיש ד). — ואמר סהל בן מצליח קראי : יקדשו

יגבר.—[1]) פרשו המפרשים : יתן כח להחיל, או יאמץ את כחו. והמליצה קצת קשה.— [2]) יש מפקפקים בנוסחה זו ומגיהים הפר וכדומה.—[1]) כך בערב' תַּגַּבַּר עלי [a]).—

a) تجبر على

עלי מלחמה ומתגברים [2]) ומתגאים (ל"ק מכתב). — ג) בהשאלה, בדברים לא בע"ח במשמ' התרבה, היו רבים ועצומים: ויגד להם פעלם ופשעיהם כי יִתְגַּבָּרוּ (איוב לו ט). — *ומעין: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו' ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק (אב' ו א). ואלעזר בן ערך קרא לו (ריב"ז) נחל שוטף ומעיין המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ (אדר"נ יד). יום שמזל כימה עולה ביום ומעיינות מתגברים (ר"ה יא:). — ואש: כיון שהיו מסדרין אותה (את אש המערכה) שחרית היתה מתגברת כל היום כולו והיו מקריבין עליה תמידין ומוספין (תוספתא סוטה יג ו). והיה (בימי שמעון הצדיק) אש של מערכה מתגבר ולא היו כהנים צריכין להביא עצים למערכה חוץ משני גזירי עצים כדי לקיים מצות עצים מכאן ואילך פעמים מתגבר פעמים אין מתגבר (יומא לט.).

גַּבְרִיאֵל, ש"ז, — שֵׁם מלאך, Gabriel: ויהי בראתי אני דניאל את החזון ואבקשה בינה והנה עמד לנגדי כמראה גבר ואשמע קול אדם בין אולי ויקרא ויאמר גַּבְרִיאֵל הבן להלז המראה (דני' ח יו-יו). ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גַּבְרִיאֵל אשר ראיתי בחזון בתחלה מעף ביעף נגע אלי כעת מנחת ערב (שם ט כא). בא גבריאל ולימדו (ליוסף) שבעים לשון (סוטה לג.). אמר לו הקב"ה לגבריאל מגלך נטושה אמר לפניו רבש"ע נטושה ועומדת מששת ימי בראשית (סנה' צה:). בקול מים רבים זה גבריאל המלאך וכו' גבריאל שהוא אחד מאלף אלפי אלפים וריבי רבבות שעומדים לפניו (לפני האלהים) קולו הולך מסוף העולם ועד סופו (אדר"נ כ). —*והוא ממונה על בשול הפירות: אמר לו הקב"ה לגבריאל כשאתה יוצא לבשל פירות היזקק להם (סנה' צה:). —*והוא שר של אש: אמרו בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקב"ה רבש"ע ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבש האש וכו' בשעה שהפיל נבוכד נצר הרשע חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש עמד יורקמי שר הברד לפני הקב"ה וכו' אמר לו גבריאל אין גבורתו של הקב"ה בכך שאתה שר ברד וכו' אלא אני שר של אש ארד ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ ואעשה נס בתוך נס אמר לו הקב"ה רד באותה שעה פתח גבריאל ואמר ואמת ה' לעולם (פסח' קיח.).

אילמלא לא נצטננו גחלים מידו של כרוב לידו של גבריאל לא נשתיירו משונאיהן של ישראל שריד ופליט (יומא עז.). מיכאל שר של שלג וגבריאל של אש ולא זה מכבה זה ולא זה מזיק לזה (מד"ר שה"ש, אחינה ורחינה). — *ועומד משמאלו של הקב"ה: ד' כתות של מלאכי השרת מקלסין לפני הקב"ה מחנה ראשונה של מיכאל על ימינו ומחנה שנייה של גבריאל על שמאלו וכו' ושכינת הקב"ה באמצע (היכלות ו). — ואמר הפיטן: הוד והדר לפניו עז וחדוה במקומו, ומיכאל וגבריאל מימינו ומשמאלו (ר"י הלוי, יקיריס). נוהם מיכאל וגועה גַּבְרִיאֵל זועק אוריאל וגועש רפאל (אופן לשה"ג, כלולי אש). —*והוא משמש בחדש שבט (חרס הגדול, כספ' ברכת אברהם, לכבוד דר' ברלינר). — *ומשמש ביום ב בשבוע וצורתו: ביום ב משמש גבריאל וזה המלאך כדמות איש ויש לו קרנים ועל כל קרן וקרן מהם מלאך אחד בדמות איש גם משמשים אישים וכו' וידיו פרושות ותחת יד ימינו משמש געריל ותחת יד שמאלו משמש כרוביאל ועל קרן ימין משמש רחוביאל ועל קרן שמאל משמש אהריאל ועל רגלו משמש להביאל ותועלת זה לתת כח לכל חבוש ולנצח בכל מה שתרצה לנצח כמו מלחמה ומריב וכל דבר שתרצה (חכמ' הכשדים, דר' גסטר, PSBA XXII,348). — ואצל החוקרים הוא *שכל הפועל: כי השפע המגיע לנביא הוא מאת השכל הפועל שלדעתם הוא למטה ממניע גלגל הירח ונקרא לדעתם בני אישים וגבריאל (האמונות לרס"ע פלקיירא ח ד). ויאבק איש עמו זה גבריאל והוא השכל הפועל לדעת חכמי המחקר והיא המעלה העשירית ממעלית המלאכים הנקראים אישים (ר' בחיי, ויצלח, למה זה). — ויקראוהו קצתם גם *רוח הנאמן: אמנם הישמעאלים לא אמרו לעולם שהאל יתברך ידבר עם הנביאים או נראה לו אלא נמצא יקראוהו גבריאל והרוח הנאמן (אמונה רמה ו א). — ואצל המקובלים: גבריאל שר הגבורה (גלאנטי, קול בוכים יז:). וכשיגיע הרצון מאת מלך מלכי המלכים ברוך הוא שימעט ויחסר האצילות הבא מצד סמאל ולילית באמצעות השר הסומא בכליון גמור על יד גבריאל שר הגבורה המעורר מלחמה עמהם בסיוע שר החסד (עמס"מ, קרית ארבע יד).

***גַּבְרִית** [1]), תה"פ, — כמו גֶּבֶר, כמו תרנגול, hahnartig, comme un coq; cock-like: האומר שחטו תרנגול

---

[2]) והגיה פינסקר שם ויתגדלון, אך אין צרך והעקר כמו בכ"י.

[1]) לוי נקד גַּבְרִית. אבל משקל פְּעָלִית יתהוה

וה שקרא ערבית (כמו עורב) ותרנגולת שקרתה ג ב ר י ת יש בו משום דרכי האמורי (שבת סז :). ומה שנהגו העולם לשחוט תרנגולת שקורא ג ב ר י ת אומרים שכן צוה החסיד (ב"י, יו"ד קטע).

***גַּבְרָן**, ש"ז,—אדם חזק, גבור, בסגנון קצת המוני ולצני : וגם נסע עמהם דוד הבעל עגלה של רבינו הקדוש שיחיה כמו משרת כי אמרתי אפשר יהיה להם חס ושלום איזה פגע בדרך והוא ג ב ר ן גדול ויכול להציל אותם (מגלה טמיר' מז). — ולנק' גַּבְרָנִית, אשה אמיצת לב : ואפשר שיאמר שם אשות בכל מקום שירצה האדם להזכיר נשים ג ב ר נ י ו ת וחכמניות (ר"אבדרשי, חות' תכנ' אבות). שפלות וזריזות ו ג ב ר נ י ו ת ועצלניות (שם).

גְּבֶרֶת, ש"נ, כהפס' גְּבֶרֶת, כנו' גְּבִרְתִּי, מ"ר גְּבָרוֹת, גְּבִרוֹת, גְּבִרוֹתַי,—א) אשה שיש לה עבד או שפחה היא גְבֶרֶת להם, Herrin, Gebieterin; maîtresse; mistress: ותאמר (הגר אל המלאך) מפני שרי גְּבִרְתִּי אנכי ברחת ויאמר לה מלאך יי' שובי אל גְּבִרְתֵּךְ והתעני תחת ידיה (בראש' יו ח-ט). הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גְּבִרְתָּהּ כן עינינו אל יי' אלהינו (תהל' קכג ב). תחת שלוש רגזה ארץ ותחת ארבע לא תוכל שאת וכו' ושפחה כי תירש גְּבִרְתָּהּ (משלי ל כא-כג). — ב) בהשאלה, מדינה שולטת ומושלת במדינות אחרות : שבי דומם ובאי בחשך בת כשדים כי לא תוסיפי יקראו לך גְּבֶרֶת ממלכות (ישע' מז ה). ותאמרי לעולם אהיה גְבָרֶת (שם ז). — ג) תאר כבוד של דרך ארץ לכל אשה חשובה, Madame : לא שישאל לה (לבעלת הבית) לשלום אלא לבעלה ישאל מה שלום ה ג ב ר ת (רש"י ב"מ פז.). הקנקן ריקן בלי יין, והגבינה נגובה בלי זין, ו ה ג ב ר ת עורת בלי עין (ראב"ע, הולא' אחיאסף ח). פן תפקוד עלי עון ה ג ב ִר ת הטהורה (עמנ', מחב' ד).

***גַּבְרְתָן**[1], ש"ז, מ"ר גַּבְרְתָנִים, לנק' גַּבְרְתָנִית, גַּבְרְתָנִיּוֹת, — אדם בעל כח ועצמה במדה מרבה : יהושע ג ב ר ת ן במוך (ספרי, וילך קה). — ולנק' : מה כחי ליחל ומתשת ג ב ר ת נ י ת (שלמה הבבלי, סלי' ג עסי"ת). בשפל ישבה התשה נחלשה ג ב ר ת נ י ת (אליהו בר"ש אפס הוד). שלישיה ג ב ר ת נ י ת (בש"י ישע' יה ה).

חרוצה ו ג ב ר ת נ י ת (יוסף דן יחייא, פי' מגי' רות, ויאמר כטז). ג ב ר ת נ י ת עצומה צנועה תמימה (נפש' הלדיק', מלכת ביה"ע וירמייזא, ש' ד תכ"ו). כי היה (הגולייר) שונא יהודית אחת ג ב ר ת נ י ת שבעיר (הספר בכלויים, שנת ד' תקל"א, QGJD II, 67). לפי שהיתה (אשת אמציה) ג ב ר ת נ י ת כי אמציה בעלה נס לכישה ויהי שם חמש עשרה שנה עד שמת והיא שפטה את העם כל אותן חמש עשרה שנה (מיוחס לרש"י, דהי"ב יג ב). מינה את אשתו לשולטנית ו ג ב ר ת נ י ת (פנקס קראקא, שנת ת, אולה"ס ד). היא היתה אשת חיל ו ג ב ר ת נ י ת (יעב"ץ, מגי' ספר קנא).—*וגבירתנית : ומפני שהיתה הפסולה יפיפיה ו ג ב י ר ת נ י ת ומשכלת נתנו רבים עיניהם בה לישא אותה (בו"ת חות יאיר קלת). ולקח (הקצין) הזונה הנ"ל לאשה באמרו שהיא ג ב י ר ת נ י ת ומשכלת גדולה (שם רלא).—ובהשאלה *מכה ג ב ר ת נ י ת, חזקה מאד : באת עלי מכה, ג ב ר ת נ י ת ומתשת אותי (פסיק' דר"כ, אנכי אנכי א). מפני שהיא (הצרעת) מכה ג ב ר ת נ י ת (מד"ר במדב' ז).

***גבשׁ**, ממנו *גָּבַשׁ, *גַּבְשׁוּשׁ, *גַּבְשׁוּשִׁית.

***גָּבַשׁ**, פעל' יִגְבַּשׁ, — א) מלא בגבשוש : בית הפרס ש ג ב ש ו בגבשושין (תוספתא אהל' יז ט). — ב) *פ"ע : סירים סוריך ג ב ש ו ולא עבשו (שלמה הבבלי, אך כך, ד' עסי"ת).

—הִפע', *הִגְבִּישׁ : ה ג ב י ש ארץ והדשיא אותו, מאורות האיר באור הדרתו (ראב"ע, דיואן, איגר', לב).

***גֶּבֶשׁ**, ש"ז,—כמו גֶּבֶם : לקות פרי רימון שרוף באש ועפץ ו ג ב ש הוא היפסים (אסף הרופא, ספר הרפואות לח).

***גַּבְשׁוּשׁ**, — בליטה, כמו גבשושית : פטפוטים כמין ג ב ש ו ש העולה מן הבירה (רה"ג, כליס ה יא).

***גַּבְשׁוּשִׁית**, ש"נ, מ"ר גַּבְשׁוּשִׁיּוֹת, — תל קטן מעפר, kleine Erhöhung; butte; heap, mound : מקצתו חריץ ומקצתו ג ב ש ו ש י ת (ירוש' ערוב' ב כא ג). היתה לו ג ב ש ו ש י ת ונטלה בבית חייב משום בונה בשדה חייב משום חורש (שבת עג:). שאפילו ג ב ש ו ש י ת קטנה דומה עליו (על הזקן) כהררי הרים (שם קנב.). בהר המתלקט עשרה מתוך ד' מפני שעולה כמין ג ב ש ו ש י ת יתר משיעור שליש ואין החבל נמתח אבל הר המתלקט י' טפחים מתוך ה' אמות נוח הוא למדידה מודדו מדידה יפה כי ג ב ש ו ש י ת שליש (ר"ח ערוב' נח:). פעמים שמגרש הים בזעפו על שפת

רק מן משקלים שע"פ בסמיכות יחיד היא מנקדה, שמאלית, ימנית.

[1]) כך נקד לוי, וכן קריאת הספרדים והאשכנזים.

רפיש וטיט ומתקבין על שפתו ועולה כמין גבשושית וכשנם הים ישאר זה הטיט ומתייבש (שם ת.). גם מגבוה ייראו מגבשושיות ותלוליות שברחובות הוא דואג לצאת לשוק פן יכשל בהם (רש"י. קהל' יב ה). — ומ"ר: שתי גבשושיות עשו וקרו זה הר גריזים וזה הר עיבל (ירוש' סוט' ז כא ג). — יוגביהה בכלל: גבשושית הדרכים כי הוא ענין גבהות (רד"ק ישע' מ ד). ולא ימצא בו לא עקוין ולא חדוד לא קרן ולא גומה ולא גבשושית (נתמ' ונע', דוד גנז כ לא).

גָּג[1]), ש"ז, סמי' גַּג, ובהה המקום בסוף גַּגָּה, כנ' גַּגִּי, מ"ר גַּגּוֹת, *גַּגִּים, כנ' גַּגּוֹתַי, — א) מכסה הבית מלמעלה, Dach; toit; roof: שקדתי ואהיה כצפור בודד על גָּג (תהל' קב ח). יש לו גג ברשות הרבים ומבקש לבנות על גביו עלייה (תוספתא ב"ב א ד). המעלה האגודות לגג בשביל שימתינו להיות אוגד בהן (שם מכשי' ג א). והיא (רחב) העלתם (את המרגלים) הַגָּגָה ותטמנם בפשתי העץ הערכות לה על הַגָּג (יהוש' ב ו). ויהי לעת הערב ויקם דוד מעל משכבו ויתהלך על גַּג בית המלך (ש"ב יא ב). חורי בית העליונים ותחתונים וגג היציע וגג המגדל (פסח' ח.). וצפית אתו (את המזבח) זהב טהור את גגו ואת קירתיו (שמות ל ג). כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לְגַגֶּךָ (דבר' כב ח). הרואה (את הסולם) אומר להטיח גגו הוא צריך (כילה ט.). — ומ"ר: מה לך אפוא כי עלית כלך לַגַּגּוֹת (ישע' כב א). בחוצתיו חגרו שק על גַּגּוֹתֶיהָ וברחבתיה (של מואב) כלה ייליל ירד בבכי (שם טו ג). לכל הבתים אשר קטרו על גַּגֹּתֵיהֶם לכל צבא השמים (ירמ' יט יג). שורפין אותו (את הפסח) בחצרותיהן או על גגותיהן (פסח' ז ח). יורה שמורה את הבריות להטיח גגותיהן (תענ' ו.). — ומ"ר: *גַּגִּים: בשפל גגים גגו (של העני) ובמרום הרים כרמו ממטר גגים לגגו ומעפר כרמו לכרמים (כתו' ק:, כגס כ"ס). גגין הללו אין אוכלין שם קדשי קדשים וכו' וטמא שנכנס דרך גגין להיכל פטור (שבוע' יז:). גגים המשופעים והמכוסין ברעפים שאינם ראויים לתשמיש (רשב"א, תולדות אדם מג). — ב) *בכלים: שאין בגגה (של כילת חתנים) טפח (שבת קלח:). — וגג בחלום *סימן לגדולה: העולה לגג בחלום עולה לגדולה (ברכ' נז.). — ואמר המשורר: שכבו וישנו אחי כאשר נסיתם וחלמו כי כלכם לַגַּג

---

[1]) לא ידוע מקורו. Kö. (ג, 91) סובר כי מן גו נעשה גוג, גוגי, גוגה, ואחר נתחלף ונעשה גג.

עליתם (יל"ג, קריאת הגבר). — ג) בהשאלה, *הקצה העליון החצון של פרי וכדומה: גג תמרה (חול' סז:). — ד) *עליונו של תל וכדומה: גגו של גבול (ירוש' כלא' ג ו). — ה) *הקו העליון של האותיות: כגון שנטלו לגגו של חית ועשאו שני זיינין (שבת קד:). — ו) יבהנדסה: המרבעת בג' פנים בצלע בחוט ובגג איזו היא הצלע זה המחזיק דופנותיו של גג וכו' והגג עצמו היא המשיחה (משנת מדות א, מהד' שטינשנ', כקנין לחכמ' התשבון). הרוצה למוד את הגג המרובע אפילו שהוא שוה וכו' מצרף ארך בתוך רחב בתוך העמק והעולה משלשתן היא משיחת הגג (שם ב). — ו) בהשאלה, יחרש בגגות, כנוי למשכב זכור: תמר בת שם בן נח היתה והיתה נאה וכיון שנטלה ער אמר עכשיו היא יולדת והיא מתכערת מה עשה היה מגית השדה ותירש בגגות לשון נקי (מדה"ג, וישב)

*אֶגֶר.!

טפחות.

*רעפים.

תקרה.

א.**גַּד**[1]), ש"ז, — הוא *כֻּסְבָּר, צמח שנתי, זרעו עג"ל טוב הריח, ישתמשו בו לתבלים ולרפואה, Koriander; coriandre; coriander: והוא (המן) כזרע גַּד[2]) לבן וטעמו כצפיחת בדבש (שמות יז לא). והמן כזרע גַּד הוא ועינו כעין הבדלח (במדב' יא ז).

ב.**גַּד**[3]), כהפס' גָּד, — א) מזל, מקרה של טוב ואשר, Glück; bonheur; fortune: ותלד זלפה שפחת לאה ליעקב בן ותאמר לאה בא גַד[4]) (ברא'

---

[1]) בלשון כנע' פונית גוד, ומקורו לא נתברר, ובמשמ' השם אין ספק, הקבלה ורוב התרגומים הקדמונים מסכימים בזה. ועי' הערה שלקמן. — [2]) ת"א גדא. אך השבעים תרגמו κόριανον, וכן הירונ' cozandium, וכמו"כ רסע"ג כזברה, שהוא כוסבר, וכן ריב"ג בהחלט: כזרע גד שהוא כסבר. רק ראב"ע הביא י"א חרדל, אך שאר המפרשים פרשו כמו ריב"ג. ויש עדות לזה גם מלשון כנענ' פונית, שהעיד Diosc. שבני קרתא חדתא קראו לו γοίδ, (Bochart Can. 2,15), שאין ספק בדבר שהוא גוד.

[3]) בערבית גַד (a), בסורית גדא. — [4]) כך הוא הקרי, והכתיב בגד.

جدّ

(ל״א י״א). גד גדי[1]) וסנוק לא אשכי ובושכי (שבת סז:). —ואמר הפיטן: ובגדי גד גַּדִּי ויהי אלהים עמדי (כנף רננים לו.).—ב) האלהות הממונה על האשר והמזל, Fortune: ואתם עזבי יי׳ השכחים את הר קדשי הערכים לַגַּד[2]) שלחן והממלאים למני ממסך (ישע׳ סה יא).—ג) ״כנוי לכוכב צדק, Jupiter: גד הוא כוכב צדק (ראב״ע בראש׳ ל יא). תוך ידך השר מתוק כצוף רותם, עד כי זמן אוסר לך עש וגד רותם (רמב״ע, תרשיש א במה).

ג.*גַּד, ת״ז, לנק׳ גַּדָּה, מ״ר גַּדִּים, גַּדּוֹת, — מי שטעמו חריף, עוקץ ואוכל, acrid; piquant; herb: והגוים טועמין אותו (את המן) מר וגד (מד״ר במות ה). גדים ומררין (שם בראש׳ עא).

גֵּד[3]), ש״ז, מ״ר גֵּדִים, — צמח מר, חריף, מין לענה, Wermut; vermouth; wormwood: דברים שקשין לאדם כגידין[4]) (שבת פז.). וביון שהיה (המן) יורד בנחלין היו אומות העולם באין לשתות ממנו והוא נעשה בפיהם גד ולענה (תנחו׳ בוכר, בשלח כ). אומות העולם לא היו יכולין לטעום ממנו שהיה בפיהם כגידין (שם כב).

*גֻּדְגֹּד[5]), גודגוד, ש״ז, מ״ר גֻּדְגְּדִים, גודגודין, — רמש דומה לצרצר, והוא שחור וקצר, ויצרצר בפרט בלילה, Heimchen; grillon; (house) criquet: אילו דברים מדרכי האמרי המספר קומי והעושה בלורית והמגבה לגודגדין[6]) (תוספתא שבת ז א).

[1]) פרש הערוך וכן רש״י: התמזל מזלי, ועי׳ ערך אשך וערך בשך. [2]) בארמית גדא: ערסא דגדא (נדר׳ נו.), הערש של הגד. ואמר הערוך: מטה עשויה לשר שבבית כגון מזל או כוכב. ואמרו שם בתוספות: נוהגין היו להציע מטה למזל הבית. לגדא דהר (חול׳ מ.). וביש גדא, רע המזל.

[3]) משקל חֵץ, לֵב, זֵק. בארמ׳ גידא. ות״י מרה כלענה מרירי היך גידי. בסור׳ גודדא, לענה, ובכלל דבר מר. ור״ח וריב״ג מפרשים גד גידים חנטל a) בערבית. — [4]) ואמר ר״נ: הדלת דגוש והוא לענה.

[5]) בערב׳ ג׳דג׳ד b), ועי׳ הערה שלקמן. — [6]) כך בתוספתא צוק״מ. ובנוסח׳ הדפוס במקום והמגבת והמגבה, ובמקום גודגדין יש גרסה לגורגדין וברוב הנוסח׳ לגרגרן, ולא מצאתי להקדמונים פרוש לזה. הערוך לא הביא כל המאמר וזה נותן מקום לשער כי בנוסחה שלו לא היה מאמר זה. הגר״א הגיה המגביה במקום המגבה ופרש

a) حنظل b) جُدْجُد

*גְּדַגְּדָנִית[1]), גַּדְגְּדָנִית, גודגדנית, גודגודנית, ש״נ, מ״ר ־ניות, — א) צמח ממיני הירקות, והוא מאכל לבהמות, Melilotus: פעפועין וגדגדניות[2]) וחלוגלוגות (ירוש׳ פאה ח כא.). שלשה נכנסין לגוף ואין הגוף נהנה מהן גדגדניות וכפניות ופגי תמרה (ברכ׳ נז:). גודגדניות מרובי בנים יאכלו חשוכי בנים לא יאכלו (עירו׳ כח.). שמונה ממעטים את הזרע ואלו הן המלח והרעב והנתק וכו׳ וגדגדניות וכשות שלא בזמנה (גיט׳ ע.).—ב) ״גרגרים אדמי הקלפה, מלאי מים[3]), cherry; cerise; Kirsche: דברים הרגילין

בעל מנחת בכורים והמגבה לגרגרן מגביה לגרונו ומהלך בקומה זקופה כדרך האמורי. ע״כ. ואינו שוה לאבד טפת דיו לדחות פרוש זה. לוי וקוה׳ לא הביאו כלל מלה זו, רק יסטרוב הביאה ופרש גודגדין מלשון גד, אלהות האשר. אבל, אין שום יסוד לחשב כי היתה להשם גד עוד צורה זו שלא נזכרה אפילו פעם אחת בכל המקומות שדברו שם אודות אלהות זו. והנה הגרסה לגרגרן בודאי שבוש היא, כי לפי הענין אין שום מקום פה לגרגרן במשמעתו הרגילה. ומשתי הגרסות גודגדין וגורגדין יש לקבל הראשנה, כמו שקבלה גם יסטרוב, ולפרש מלה זו כמשמעת המלה ג׳דג׳ד בלשון ערבית, שפרשוה המלונים הערבים כמו שרשום בפנים, ואפשר שהיה זה מדרכי אמורי לגבת, ר״ל למרוט שערות הראש, להגודגדים שמצרצרים בלילה, כמו שהיו מרקדים לשלהבת ומצוחים לתנור ושותקים לעדשים וכיוצא באלה. והנה למלה זו גדגד יש בלשון ערבית עוד משמעה משאלה, והיא מורסה בבת עין, ואפשר שגם פה הכונה לזה, ואולי שמשה מלה זו גם בעברית בשתי משמעות הללו.

[1]) אין חבר למשקל זה פעפענית, במשקלי השמות שבמקרא. וגימל פתוחה לפי הכתיב בירוש׳ ובהערוך ובקצת כ״י של הבבלי. והנקוד השני גימל מקובצה לפי הכתיב גודגדנית שבנוסח׳ הדפוס של הבבלי, וגם בפרוש ר״נ גאון ור״ח, ולפי הכתיב הרגיל בספרות הפוסקים. וכבר העיר לֹו (Löw, Pfln. 447) כי הגרסה בשתי דלת אחרי הגימל היא קבועה בכל המקורים, ואעפי״כ דעתו שצריך לגרוס בשתי ריש מפני שכך היא מלה זו בסורית גרגריתא, שאין ספק בה. ומקור השם לא נתברר, ואולי נסתעף מן גרגיר, עי׳ זה.—[2]) ואמרו שם: בעון קומי היידין אינון אמר לון קקולי והנדקוקי ופרפחינה, ר״ל: שאלוהו מה הם (אלה השלשה צמחים שהזכיר) ואמר להם: קקולי הנדקוק ופרפחינה. מוכח, כי גדגדנית-היא הנדקוק, שהוא תנדקוק a) בערב׳, שהוא Melilotus. וכן בגמ׳ בבלי עירו׳ המובא בפנים אמרו: כי קאמר רב (שמערבין בגדגדנית) בהנדקוקי מדאי. מוכח כמו״כ שגדגדנית סתם היא הנדקוק.— [3]) רש״י (ברכ׳ נז:) לעז גדגדית

a) حندقوق

לבא אחר הסעודה לקנות הפה וכו' כגון תפוחים ועוזרנין וגדגדניות ושאר פירות (ר"ש בן חפני, שערי ברכ' בית תלמ', כ 385). שיש לברך על הגרעינין של גודגדניות וגרעיני אפרסקין ושל תפוחים (תוספ' ברכ' לו:). נמצאו במרה גרעיני תמרים או של גודגדניות כשרה (הרוקח, שפה). ישחוק זרע גרעיני הגודגדניות היטב ויערבנו במים וישתנו (מ' אלדכי, ש"א ד ג). ומהאילנות התמרים והגפנים והזיתים תפוחים תותים גדגדניות חבושים תאנים (נידה לדרך א א כט). ואמרו כי האילן הזה (הנוטף מין שרף הנקרא דם תנין) בעת שצומח מהארץ עושה פרי טוב ויפה בצורות גודגדניות ירקות (ארח' עולם ת"כ יו). והם כשני מיני גודגדניות כגון ויינקשל וקירשן [1] (רמ"א, שו"ע או"ח רכה ד). והמכשלה הזאת תחת יד המון העם שבשהגודגודניות התליעו בודקין שלשה מהם ואם אינם מוצאין בהם תולעת אוכלין השאר בלי בדיקה (כנה"ג, טור יו"ד פד). ועל גרעינין של גודגדניות שאנו לועזים צירושי (תשב"ץ, מנה' הר"מ מרוטנב' שכב). הפובידל שלנו שעושים מגודגדניות ושאר מינים שממעכים אותם ומוציאין גרעיניהן (לבוש או"ח רב ז). שאוכל גרעיני גודגדניות למתק השתייה מברך (שם ריב א). בכל מיני מאכל משתתפין חוץ מבגודגדניות שנעשו קשים (שם שפו ד). קח הקליפה מאילן הגודגדניות ששה לוט וכו' (אמתחת בנימ', רפואה שלמה לו).

גדד[2]), ממנו א.גָּדַד, ב.גִּדֵּד אולי, א.גְּדוּד, ב.גְּדוּד אולי, *גָּדוּד, *גְּדִידָה.

צירתיש, שהוא לפי המקובל cerise בצרפתית, אעפ"י שבערוב' וגיט' לעז איילנדרה כמו הי"מ שבערוך, והעיר קוה' שוה מפני שבעת שהיה מפרש מס' ברכ' לא ראה עדיין את ספר הערוך. והנה פלישר בהגהותיו ללוי פקפק בזה, מפני שקשה להניח כי נתחלף לרש"י ההנדקוק, שהוא ירק כ"כ ידוע, בפרי עץ כ"כ משונה ממנו, ולכן שער, פלישר כי כונת רש"י בלעז צירתיש היא להמלה הצרפתית cierge, שהוא צמח דומה קצת להנדקוק. אבל כבר דחה לו במקום המובא למעלה השערה זו של פלישר, מפני שכל הפוסקים השתמשו במלה גודגודנית לפרי העץ, וכן מתורגמת מלה זו בא"ב של בן סירא (מזמן קרוב לרש"י) cerasо. ובמשמעה זו השתמש במלה זו גם ר"ש בן חפני.

— [1]) בגרמנית Kirschen Weichsel. — בערב' גד a) פרי כפרי השטה.

[2]) בערב' מקבילים לשרש זה שלשה שרשים דומים: גדד b) גד'ד' c) קדד d), שלשלשתם יש משמעה יסודית

---

a) جُد b) جدَد c) جذَذ d) قَدَد

א.**גָּדַד**[1]), פ"י, עת' יָגֹד, יָגוֹד, יְגֹדֵד, — א) חתך וקטע דבר מן דבר, abschneiden; couper de; cut off: פרה שקרניה וטלפיה שחורים יגוד (פרה ב ב). עכו"ם שהתנדב קורה ושם כתוב עליה בודקין אותו אם אמר בדעת ישראל הפרשתיה יגוד[2]) וישתמש במותר (ערכ' ו.). גדד[3]) שתי לשונות לוכסן גדד שתי כרעים לוכסן (כלים יח ה). — ב) חתך ולקט התמרים מאילן הדקל [4]), — כמו בצר בענבים, ארה בתאנים ומסק בזיתים, pflücken (Datteln); cueillir (les dattes); harvest (dates): התולש והבוצר והקוצר והמוסק והגודד והאורה כולן מלאכה אחת הן (תוספתא שבת י יז). תני ר' חייא הקוצר הבוצר המוסק הגודד התולש והאורה כולהן משום קוצר (ירוש' שם ז ט). שבוי שנשבה והניח קמה לקצור ענבים לבצור תמרים לגדוד[5]) וזיתים למסוק בי"ד יורדין לנכסיו ומעמידין אפוטרופוס וקוצר ובוצר וגודד[5]) ומוסק (ב"מ לט.). פועלין שהיו עודרין בתאנים וגודדין[6]) בתמרים ובוצרין בענבים ומוסקין בזיתים הרי אלו אוכלים ופטורים (שם פט). עד שיגדיד[6]) שלשה גדידות ויבצור שלשה בצירות ויִמסוק ג' מסיקות (ב"ב לו:).

— פעו', *גָּדוּד, ת"ז, נקב' גְּדוּדָה, מ"ר גְּדוּדִים, גְּדוּדוֹת, — א) דקל שגדדוהו, שקטפוהו, שגדדו התמרים ממנו: סוף סוף כל העומד ליגדד כגדוד[7]) (כתוב' נא.).

של חתיכה, והסתעפו ממנה מושגים מתחלפים, ועי' הערות להפעלים והשמות הנגזרים ממנו.

[1]) בערבית גד a), קטע. — [2]) יש גורסים יגור בריש, מלשון גרר, כמו גרד. וכן ברגמ"ה. ובתוספתא מגי' ב הגרסה גורדין. אך ממה שנאמר וישתמש במותר נראה ברור כי העיקר כפרוש רגמ"ה ורש"י, שפרשו יקוץ, יחתוך את מקום השם. ולכן הגרסה הנכונה היא יגדוד. — [3]) במשנה עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם (הול' דרנב') גרר בריש במקום גדד בדלת. — [4]) בערב' גַד אלנח'ל, b) צרמה, ר"ל גד הדקל, קטף ולקט התמרים (לשאן אלערב). — [5]) בנוסחאותינו לגדור וגודר. אך בכ"י לגדוד וגודד (עי' ד"ס), וכן היתה הנוסחה בגמ' שהיתה בידי ריב"ג. — [6]) כך גרסת הערוך. וכן בכ"י ובחי' הריטב"א, ובנוסחאותינו ד במקום ר.

— [7]) כך גרסת הערוך, ובתוספות ב"ב מב: בד"ה שבח, הגרסה ליגדר כגדור, בריש בסוף. ובנוסח' פה לגזוז כגזוז. והענין עסוק בתמרים, וז"ל הגמ': ההוא דאתא לקמיה דרב יוסף אמר להו הבו ליה מתמרי

---

a) جَدّ b) جَدّ النخل

—ובהשאלה, אדם בידים ריקניות, שאין בידו כלום: ואני (יעקב) לא נזם אחד ולא צמיד אחד רבי חנינה אמר גדוד שלחו (יצחק את יעקב) (מד"ר כראש' סח). — ב) ימי שיש לו חתך בבשרו: ואתם ראויים להיות נאים ולא גדודים ומקורחים (רש"י דבר' יד א). ועי' גדידה. — ומקור גדוד, לגדוד: לפי שאנשי הצבא המתפשטים כחמשה או בעשרה לשלול שלל ולבוז בו נקראים גדודים לפי שהם הולכים לגדוד ולשלול מה שתמצא ידם (אבר' בדרש', תוספ תכנית, גדוד), ר"ל לחתוך.

— נפע', *נגדד, הגדד, ליגדד: העומד ליגדד[1]) כגדוד (כתוב' נא.).

— פע', *גדד, — חתך, כרת, ובהשאלה החריב והשמיד: בא מי שעתיד לגדד משתיהן של אומות העולם (מד"ר כראש' עא). שמשם הקב"ה יוצא ומגדד משכנותיהם ומשתותיהם של אוה"ע (תנחומא, כי תבא יג). בא מי שמגדד נביאי הבעל ונביאי אשרה (כראש' [2]) ל יא).—ואמר הפיטן: יריעותי גדדה, אהלי שדדה, וחרשה ושדדה (קלונ' א' ר"ה). — ובמשמעה הראשונה: וכן אם גידד שתי כרעים טפח על טפח (ר"ש כלי' יח ה).—ובמשמ' עשה גדידות בבשרו: עיקר הלאו ידענו שהוא שלא נגדד עצמנו (כ"מ ע"ז יב יד). האיך לוקה המגדד עצמו (שם).

— פוע, *גודד, — עשה גדידה בבשר: (אם היתה כונת הכתוב בלא תתגודדו לא תעשו גדידות בבשר היה לו לאמר) לא תגודדו[3]) (יבמ' יג:).

— פע', גדד, מגודד: שאם היה הכהן מקורח ומגודד אינו ראוי לעבודה (רמב"ן דבר' יד א).

— התפ', התגודד, — א) עשה בבשרו חתך, בהתפעלות הרגש, sich Einschnitte machen; se faire des incisions; to make incisions in one's own body: בנים אתם ליי' אלהיכם לא תתגדדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת (דבר' יד א). ויקראו (נביאי הבעל) בקול גדול ויתגדדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם (מ"א יח כח). באה קרחה אל עזה

דעל בוריא וכו' אמר ליה דחוויא לבוריה סאמינא סוף סוף כל העומד ליגדד כגדוד דמי. ובעבר': ההוא שבא לפני רב יוסף א"ל תנו לו מהתמרים שעל המחצלת (שתחת הדקל) וכו' אמר לו מה שעתיד להיות נושר על המחצלת אמרתי סוף סוף וכו'. — [1]) עי' הערה הקודמת. —[2]) נשמט שם המפרש מבין הפתקאות שלי. — [3]) לשון הגמ' שם: האי לא תתגודדו מיבעי ליה לגופיה דאמר

נדמתה אשקלון שארית עמקם עד מתי תתגודדי (ירמ' מז ה). שמנים איש מגלחי זקן וקרעי בגדים ומתגדדים (שם מא ה). — התגודד לפלוני, עשה לעצמו חתך בבשרו בשביל מות פלוני: ומתו גדולים וקטנים בארץ הזאת לא יקברו ולא יספדו להם ולא יתגדד ולא יקרח להם (ירמ' יו ו). — ב) *נבדל ונפרד חבורות חבורות[1]): לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות (יבמ' יג:). והתחזקו בדבר זה יותר מדי כדי שלא יתגודדו קהלות ישראל ותעשה תורה כשתי תורות (תשו' גאו', JQR XVII, 274).

ב. **גָּדַד**, עבר גדתי[2]), עת' יגד, עם על, גד על, יגד על, — התאסף גדודים גדודים[3]), sich scharen, s'attrouper; to form troops: יגדו[4]) על נפש צדיק ודם נקי ירשיעו (תהל' צד כא). —ובמשמעה זו השתמשו בו בהספרות: שוא תדלגי בית דגון שוא שם תגדי (יל"ג, דו"מ 7).

— התפ', התגודד, — התקבץ: ואשבע אותם וינאפו ובית זונה יתגודדו[5]) (ירמ' ה ז). עתה תתגדדי[5]) בת גדוד (מיכ' ד יד). — ואמר הפיטן: המון גדודים, סביביו מתגודדים, תהלתו מגידים, וקדשתו מיחדים (שבת כ חנכה, אמלו כתופף). — ועי' גוד.

ג.* **גָּדַד**, פ"ע, —היה המזל, ולווי גד[6]): גד[7]) גדי (שבת סז.).

גָּדָה[8]), ש"נ, כמי' נדת, מ"ר גדות, סמי' גדות, כנ' גדותיו, — שפת הנהר, Ufer; bord, rivage; bank, shore: והירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר (יהוש' ג יה). וישבו מי הירדן למקומם וילכו

רחמנא לא תעשו חבורה על מת וכו'.—[1]) בערב' תקדד אלקום a), נפלג ונחלק העם לסיעות סיעות בדעות מתחלפות. [2]) כן ר"י חיוג (דקדוק קגג). — [3]) כך פרוש רש"י, ראב"ע, רד"ק ואחרים. ואעפ"י שאין זה מתישב היטב לפי הענין בכ"ז כבר החלטה משמעה זו לפעל זה על פי פרושם של גאוני הלשון. והחדשים מבארים תקף, אבל גם לזה אין יסוד. — [4]) כך במקצת ספרים (מ"ש), ובנוסחאותינו יגודו, ועי' גוד. — [5]) ויש מפרשים זה במשמעת א.גדד, התגודד, שרט שריטה בבשרו. [6]) כמו גל מעלי חרפה ובוז (תהל' קיט כב).—[7]) ופרש הערוך התמזל מזלי.
[8]) משקל שנה, שנותי, שנותיך. — בארמית גוד ובערבית גד, גדה b) במשמעה זו. ואמרי החכמים כי נגזר מפעל גדד במשמעת חתך.

a) تَقَدَّد القوم   b) جُدّ جِدَّة

כתמול שלשום על כל גְּדוֹתָיו (שם ד יח). הנה אדני מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים וכו' ועלה על כל אפיקיו והלך על כל גְּדוֹתָיו (ישע' ח ז). — ועי' גִּדְיָה, נהר.

א. **גְּדוּד**[1]), ש"ז, מ"ר גְּדוּדִים, — תלם [2]), הבקיע והחריץ של התלמים, Furche; sillon; furrow: תלמיה (של האדמה) רוה נחת גְּדוּדֶהָ ברביבים תמגגנה צמחה תברך (תהל' סה יא). — ועי' חרישה.

ב. **גְּדוּד**[3]), ש"ז, מ"ר, גְּדוּדִים, — חבורת שודדים, חבורה של אנשי צבא, Schar ; bande , troupe ; troop: גד גְּדוּד יגודנו והוא יגוד עקב (בראש' מט יט). ויקבץ עליו אנשים ויהי שר גְּדוּד (מ"א יא כד). כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים ורעות שמרון כי פעלו שקר וגנב יבוא פשט גְּדוּד בחוץ (הושע ז א). תשמע זעקה מבתיהם כי תביא עליהם גְּדוּד פתאם (ירמ' יח כב). ארדף אחרי הַגְּדוּד הזה האשגנו (ש"א ל ח). ויקבלם דויד (את השלישים) ויתנם בראשי הַגְּדוּד (דהי"א יב יט). אבחר דרכם ואשב ראש ואשכון כמלך בַּגְּדוּד (איוב כט כה). ושני אנשים שרי גְּדוּדִים היו בן שאול (ש"ב ד ב). וארם יצאו גְּדוּדִים וישבו מארץ ישראל נערה קטנה (מ"ב ה ב). ולא יספו עוד גְּדוּדֵי ארם לבוא בארץ ישראל (שם ו כג). גְּדוּדֵי צבא המלחמה (דהי"א ז ד). — איש גְּדוּדִים: וכחכי איש גְּדוּדִים חבר כהנים דרך ירצחו שכמה (הושע ו ט), ועי' ח כ י. — ואמר בן סירא: מי יאמין ב ג ד ו ד צבא המדלג מעיר אל עיר (כ"ס גני' לג לא). — ובהשאלה להצרות: יחד יבאו גְדֻדָיו ויסלו עלי דרכם (איוב יט יב). תלאותיך יבואו אלי כ ג ד ו ד י ם, ומחרון אפך בגדי גדודים, אבניך יפלו על ראשי כגדודים, ורמש אדמתך ישיב אברי גדודים (תוכח' מוכר, עזרת הכנל' פג.). — וגדודי אלהים: היש מספר לִגְדוּדָיו (איוב כה ג). — *ולחיות:

[1]) בערבית ח'ד, ח'דוד a) במשמעה זו. — [2]) כך פרש מלה זו ריב"ג, ראב"ע, בשם י"א ורד"ק. רק שרד"ק אמר כי התלם הוא הגבוה שבין שני החריצים, והגדוד הוא החריץ, ועי' תלם. ופרוש רש"י מלשון גדוד שלקמן אינו נכון.

[3]) הסכימו החכמים שנגזר מן ג ד ד במשמ' חתיכה, ור"ל ח ל ק, חבורה. ומענין הדבר, שמן השרש הערבי צרמ b) שמשמש במשמ' חתיכה בכלל, וביחוד צרם אלנח'ל במשמ' ג ד ד התמרים מן הדקל, נסתעף השם

a) خَدّ خُدُود b) صَرَم

שכרו לשמור לו את הבהמה וכו' והלכה למקום ג ד ו ד י חיה וליסטין וטרפתו חיה (תוספתא ב"מ ח יז). המהלך במקום ג ד ו ד י חיה ולסטים מתפלל תפלה קצרה (ברכ' כט:).

***גִּדּוּד**, ש"ז, מ"ר גִּדּוּדִים, — בליטה, גבשושית מהאדמה: דרש מרימר ג י ד ו ד חמשה ומחיצה חמשה מצטרפין (ערוב' לג:). ויעשה מהן (להשדה) ג י ד ו ד י ן גבוהין אמה (רגמ"ה ב"ב לט:). מקום שהמים בורין תחת ג י ד ו ד י שפת הנחל הגבוהים (רש"י ירמ' מח כח).

גְּדוּדִיאֵל[1]), — שם מלאך, אחד השרים בפתח הרביעי של היכל זכות, השוקלים זכיותיהם וחובותם של בני אדם: הפתח הרביעי ממונה עליו המלאך אוניה וכו' ותחת הממונה הזה יש שני ממונים אחד לימין שמו הריאל והשני לשמאל ג ד ו ד י א ל וכששוקל הזכיות שוקלם בימין והעבירות שוקלם בשמאל (עמה"מ, הבריאה כ).

א. ***גְּדוּדִית**, ש"נ, מ"ר גדודיות, — חלק מכותל שלא נשלם, ושארית מכותל שנהרס, Mauerstück, pan de mur; debris: היו שם ג ד ו ד י ו ת גבוהות עשרה טפחים (עירוב' ה א). חצר גדולה שנפרצה לרשות הרבים ונשתיירו בה ג ד ו ד י ו ת גבוהות י' טפחים (תוספתא שם ז ז).

ב. ***גְּדוּדִית**[2]), ש"נ, מ"ר גְּדוּדִיּוֹת, — חבורה של הולכי דרכים, שיירה: והשימותי את מקדשכם מן ה ג ד ו ד י ו ת[3]) (ספרא בחוק' א). והשמותי את מקדשי מן ה ג ד ו ד י ו ת ושירות של ישראל שהיו מתקדשות ונועדות לבוא שם וכו' שממון מקדש מן ה ג ד ו ד י ו ת (רש"י ויקר' כו לב).

גרם a) במשמעה המון, גדוד, והשם צראם b) במשמעה מלחמה.

[1]) וכן בזהר פקודי דף רנב: תחות האי ממנא אית תרין ממנן חד לימינא וחד לשמאלא חד לימינא הריאל שמיה חד לשמאלא ג ד ו ד י א ל שמיה וכד אתקלו זכיין וחובין דא אכרע לסטר ימינא ודא אכרע לסטר שמאלה וכלהו אתכלילו בהאי רוחא דאקרי זכות אל. ע"כ.

[2]) אולי הקטנה מן גדוד. כך מ. סגל בהקבץ JQR,712. — [3]) כך לפי פרוש רש"י שמובא בפנים, אך ראב"ד בפרושו לספרא מפרש במשמ' יסוד.

a) صرم صِرَام